

3 2044 020 605 168

19.94.1

★ C550.4

BOUGHT WITH
THE GIFT OF
WILLIAM GRAY,
Of Boston, Mass.
(Class of 1829.)

Received 28 May,
1860.

PATROLOGIÆ CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,
SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDIT NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLI-TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXII.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSARÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

HENRICI VALESII, FRANCISCI VIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS QUARTUS.

VENIUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

1860. Nov. 28
 Gray Fund
 \$2.87

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXII CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

APOLOGETICA.

Demonstratio evangelica. col. 9

Liber contra Hieroclem. 795

EXEGETICA.

De nominibus Hebraicis. 877

Quæstiones evangelicæ. 877

Quæstiones ad Stephanum. 879

Quæstiones ad Marinum. 937

Supplementa Quæstionum ad Stephanum. 957

Supplementa Quæstionum ad Marinum. 983

Supplementa minora Quæstionum ad Marinum. 1007

Eclogæ propheticæ. 1017

Fragmenta de vitis prophetarum. 1261

Fragmenta ex libro Eusebii deperdito cui titulus : *Generalis elementaria introductio.* 1271

Canones decem Harmoniæ Evangeliorum. 1273

Canones. 1277

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ

EUSEBII PAMPHILI
DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA
LIBRI DECEM

INTERPRETE BERNARDINO DONATO, VERONENSI.

(Ex edit. Paris. 1628, Colon. (Lips.) 1683; Oxon. 1842. — Accedit supplementum a J. A. Fabricio evulgatum proœmium scilicet et capita III priora, cum ipsius operis epilogo.)

EPISTOLA NUNCUPATORIA.

(Ed. Paris. 1628.)

Illustrissimo ac integerrimo viro domino D. Hacquevilleo, augustissimi Galliarum senatus primo Præsidi S.

Bene ac feliciter nobis universæque Galliæ cessisse omnes existimaverunt, illustrissime Præses, cum ab excessu amplissimi senatus principis, patria diuturniore, quam consueverat, tempore consternata, subito luctum ac desiderium tanti Præsidis tua in ipsius locum promotione deposuit. Ex quo rerum omnium agendarum tempora sic illuxerunt, tanta in animos omnium irrepsit lætitia, ut vix aliud optatius quod vellent, aut quod pristinas ægritudines ex recenti jactura conceptas vehementius allevaret, contingeret potuisse crederent. Utque reipublicæ rebus quondam perturbatis animadversum est, post Cannensem illam cladem secundo Marcelli ad Nolum prælio, populum Romanum primum erigi, ac deinceps ad optatos exitus afflante fortuna provehi cœpisse: sic post unius viri amissi calamitatem, simul atque ad augustiorem illam principemque senatus dignitatem, non favitoribus, ut ait Comicus, sed virtute ambiendo pervenisti, lugubria omnia procul eliminata, et prosperæ res deinde permultæ consecutæ sint. Quæ aliis inde accesserint commoda, magis ipsis quibus illa contigerunt fruenda, quam pluribus prædicanda relinquimus. Noster vero ordo, nostra societas, et veluti litteraria quædam sodalitas, quasi ex longiore veterno revocata, in eam spem erecta est, ut te sacrum Themidos clavum tenente, bonarumque litterarum custode, doctorum omnium fautore, ipsiusque humanitatis assiduo vindice, pristinum vigorem, decus ac celebritatem brevi se recepturam augeretur. Quæ nos eo res adduxit, ut quem præ manibus habemus auctorem diem aspicere gestientem Eusebium Pamphili *De demonstratione evangelica*, hoc est de fidei Christianæ veritate graviter disserentem, tuo potissimum nomini consecrare, non tam e re nostra esse, quam publicæ congratulationis interesse putaremus. Nam cum humani te juris assertorem acerrimum et alias, nunc vero maxime ad supremum curiæ regni fastigium per omnes honorum gradus evectus præbeas, cui pietatis et sinceræ religionis cura magis incumbat, si a te abierimus fortasse reperiemus neminem. Sic Eusebius noster Pamphilo suo in fide tuenda fidus adhæsit comes, ut Pamphili etiam cognomen sibi adjungi voluerit. Nec aliud dignitati tuæ morumque suavitati nomen aptius potuit occurrere, quam istius, quod omnium communem amorem ac benevolentiam indicaret. Quare si in tam propensi omnium in te amoris, tuæque in omnes charitatis publicum testimonium, singulorum ordinum ac societatum congratulationes certatim in te fieri nuper vidimus, postquam in excelsissimo illo purpuratorum Patrum culmine consedisti, quid tandem nobis animi ad munuscula undique comparanda, flosculosque et sarta musarum ex hortulis colligenda, tuæque

celsitudinis pedibus admovenda esse debuit, quorum spes omnis prope et ratio, imo præsidium portusque tutissimus in tui muneris amplitudine atque sollicitudine videtur esse constitutus. Accipies igitur, illustrissime Præses, quo studio, quaque consuevisti humanitate, sacra doctrinæ veræque pietatis monumenta, id quod nunc ipsa nobis objecit occasio, Eusebii scilicet Pamphili Cæsariensis *De evangelica demonstratione* utilissimas Commentationes, quæ honorarii cujusdam muneris instar esse possint, quale magistratibus novissime in provincias a principe missis, animi benevoli testandi causa offerri solebat, ut tanto studiosius et diligentius reipublicæ consulerent, quanto majore et publicis omnium votis illius administrandæ curam susceperant. Vale.

Anno salutis 1678.

Celsitudini tuæ addictissimi,

Michael SONNIUS.

Sebastianus CRAMOISY.

Carolus MORRELLUS.

GALLANDIUS LECTORI.

(*Bibliotheca vet. Patr.*, tom. IV, Proleg., p. xxii, et p. 461.)

- I. *Eusebii Cæsariensis Demonstratio evangelica* A illud Sapientiæ vii, 26 : *Splendor est luminis sempiterni, speculumque immaculatum divinæ efficientiæ, et imago bonitatis illius*; illudque præterea Pauli ad Hebræos i, 3 : *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus* : his, inquam, relatis docet Eusebius atque evincere nititur, substantiam et deitatem Filii aliam esse a paterna et diversam ac separatam, ipsique multo inferiorem. Sic enim ille (b) : « Sed a sensibili quidem lumine splendor separari non potest : *Filius vero seorsum a Patre per se ipsum subsistit*, » Ὁ δὲ Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε (leg. ὑφέστηκε). Ac luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet : *Filius autem aliud quidpiam quam secundum efficientiam est, per se ipsum substantia præditus*, Ὁ δὲ Υἱὸς ἑτερόν τι κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσωμένος. Rursum splendor simul cum lumine existit, illudque quodam modo complet; nam sine splendore lumen nequaquam substitit, simulque cum illo ac secundum illud subsistit : *at Pater prius quam Filius existit, et ante generationem ejus exsistebat, quatenus solus ingenuus erat* : » Ὁ δὲ Πατήρ προϋπάρχει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ προϋφέστηκεν, ἢ μόνος ἀγέννητος ἦν, » x. τ. λ. Complura vero ejusmodi loca eo in opere Arianice labe notata videas apud viros doctissimos, Maranum (c) et Montfauconium (d); quorum alter præterea animadvertit (e), *Demonstrationis evangelicæ* interpretem de industria Eusebium ad catholicam sententiam detorsisse. Sed pro munere nostro satis hæc sunt.
- II. *Per multis in locis Demonstratio evangelicæ Arianum se prodit Eusebius. Hac de re nonnulla* B *proferuntur specimina Arianica. Eusebii placita* C *interpretes de industria ad catholicam sententiam detorquet.*

(a) Fabric. in *Delect. argum.*, pagg. 1-22. Hamb. 1725.

(b) Euseb. *Demonstr. evang.* lib. iv, cap. 3, pagg. 147.

(c) Maran. *Dirin. D. N. J. C.*, lib iv, cap 27,

§ 3, et cap. 28, y 4, pagg. 584, 593, 601.

(d) Montf. Prælium. ad tom. I *Collect. PP. Græc.* pagg. xv-xxix.

(e) Id. ibid. § 5, pag. xix.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΤΩΝ ΕΙΚΟΣΙ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΑ ΔΕΚΑ.

BIBLION ΠΡΩΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

EX VIGINTI, LIBRI DECEM.

LIBER PRIMUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΡΩΤῳ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Προόμιον.

α. Τίνας καὶ ὁπόσα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.

β. Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβίας τρόπος.

γ. Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωσθεά πολιτεία.

δ. Τί δὴ ποτε τὰ παρὰ Ἰουδαίους ἀποδεχόμενοι λόγια, τὸν παρ' αὐτοῖς βίον παρετησόμεθα.

ε. Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπος.

ς. Τίς ὁ κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην κατηγορημένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.

ζ. Πῶς ὁ Χριστὸς τὰ παρὰ Μωσθεῖ πρότερον ἐντελέσας, καινῆς καὶ νέας εἰσαγωγεὺς κατέστη πολιτείας.

η. Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διήρηται βίος.

θ. Τί δὴ ποτε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς, καὶ παρ' ἡμῖν τὰ τῆς πολυκαίδας σπουδάζεται.

ι. Τίνοι λόγῳ μὴ καὶ ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς θυμῶν καὶ θύειν τῷ Θεῷ τὰ γέωδη παραδέδονται.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἰδοὺ δὴ σοι, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, Θεόδοτε, ἱερὲ Θεοῦ ἄνθρωπε, σὺν Θεῷ καὶ σὺν αὐτῷ γε τῷ Σωτῆρι ἡμῶν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, μετὰ τὴν πρώτην προπαρασκευὴν τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως ἐν ὅλοις πεντεκαίδεκα συγγράμμασι διαπεπονημένοις ἡμῖν, μέγα τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἐξανύεται. Δέχου δὴ τα, ὡς C φιλῆ κεφαλῆ, τὴν ἀλτησιν, καὶ ταῖς εὐχαῖς ἡμῖν συμ-
τώνει, τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν ἤδη λοιπὸν ἐκ τῶν

HÆC INSUNT IN PRIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Proœmium.

1. Quænam et quanta in hacce tractatione promittantur.

2. Quisnam sit modus colendi Dei ex Christianismi præcepto.

3. Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.

4. Quænam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorundem vivendi institutum recusarimus.

5. Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.

6. Quænam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denunciata est, vita.

B 7. Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.

8. Quod quæ Christianismum amplexa est vita in duas species divisa est.

9. Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.

10. Qua de causa non ita nobis, quemadmodum priscis incendere, et sacrificare Deo terrestria permissum est.

¶ PROœMIUM.

Ecce tibi, sacer homo Dei ac divina res inter episcopos, Theodote, post prius opus *De præparatione evangelica* quod totis quindecim libris elaboravimus, Dei atque ipsius Salvatoris nostri Deique Verbi auxilio, etiam præsens magnum hoc a nobis perficiendum suscipitur. Petitioni igitur nostræ, charum caput, locum concedito, precibusque tuis laborem nostrum adjuva, quo deinceps demonstra-

tionem evangelicam ex prædictionibus quæ a prima origine apud Hebræos promulgatæ exstant, exponere instituimus. Quomodo autem et qua ratione? ut nempe illis Deo charissimis, quos nosti omnium decantatos vocibus, Mose, inquam, et qui post hunc exsplenduerunt divinis beatisque prophetis ac sacris scriptoribus testibus utamur, atque ab illis prænuntiata ostendamus, quæ multis post demum sæculis in lucem prodita, atque per Salvatoris evangelicam demonstrationem in rem deducta sunt, quæque adhuc præsentis ætate in conspectu nostro perficiuntur, longe prius ab iisdem, divino Spiritu docente, percepta; ita ut absentia tanquam præsentia, et quæ nondum usquam erant, tanquam evidenter jam existentia intuerentur; nec hoc solum, sed etiam posteris scripto quæ olim essent futura præsignarent: ut jam alii quoque ex illis scirent futura cognoscerentque, et quotidie oraculorum illorum eventus et effectus præstolarentur. Qualia vero illa? infinita sane, aliaque omnivaria, et de omnibus communibus pariter et particularibus, quæque jam singulos spectarent homines, jam integras universitates; proprieque de rebus Hebræorum, atque similiter de externis gentibus; ut sunt eversionses urbium, temporum mutationes, rerum vicissitudines, adfuturorumque bonorum præsentiam, et contraria immittenda mala, ut gentium subjugationes ac servitutem, urbium obsidiones, integrorum regnorum eversionses vel instaurationes, atque alia infinita longis post temporibus eventura prænuntiavere. Verum hæc singula enumerari a nobis, præsentis instituti ratio neutiquam postulat. Itaque quamplurimis interim in aliud tempus dilatis, facile vel ex horum quæ afferemus veritate, monstrabitur.

CAPUT I.

Quenam et quanta in hac tractatione promittantur.

Quæ igitur nobis in præsentia ex prophetis vaticiniis ad evangelicam demonstrationem persequi e re videatur, cum maxime opportunum est exponere. Edixerunt nimirum prophetæ fore ut nominatim Christus, idemque Verbum Dei, ipseque Deus ac Dominus, et magnus quidam Angelus consilii inter homines versaturus esset, universo orbi, gentium Græcarum pariter et barbararum futurus Doctor veræ cognitionis Dei et pietatis in Deum, universi opificem, sicut evangelicum proficitur præconium: illumque ipsum futurum puerum, filiumque hominis vocatum iri, ut qui genus ab hominibus ducturus sit, nasciturusque ex virgine, nova quadam atque inusitata generationis ratione. Et quod maxime dignum est admiratione, ne locum quidem nativitatis ejus Bethlehem. omnibus etiamnum hodie qui ad illum spectandum extremis ab terræ finibus accurrunt decantatum, silentio involventes præterierunt, sed et hunc claris verbis proclamaverunt: sicut etiam tempus adventus et apparitionis ejus, quo præcise ille inter homines versatus est, idem veluti rebus prævertentes divino ore nuntia-

A ἀνάκαθεν παρ' Ἑβραίοις ἀνακειμένων προβήσεων παραστήσασθαι πειρωμένοις. Πῶς δὲ, καὶ τίνα τρόπον τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους, οἶσα δὴ πού τοὺς βουμένους παρὰ τοῖς ἀνδράσι, Μωϋσέα δὲ λέγω, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἐκλάμπαντας θεοπρεπεῖς, καὶ τοὺς μακαρίους προφήτας τε καὶ ἱεροφάντας, μάρτυσιν ἀποχρώμενοι, ἐξ αὐτῶν τ' ἐπιδεικνύναι προφηρημένοι τὰ μακροὺς ὕστερον αἰῶσιν εἰς φῶς ἐλθόντα, καὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματευθέντα, τὰ τε καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς εἰσέτι νῦν περὶ ὀφθαλμῶν συντελούμενα θείῳ Πνεύματι προειληφότας ὡς ἂν παρόντα τὰ μὴ παρόντα, καὶ τὰ μηδέπω μηδαμῶς ὄντα, ὡς ἀναργῶς ὄντα κατωπτευκότας· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετέπειτα διὰ γραφῆς τὰ μέλλοντά ποτε ἔσεσθαι προμηνυκότας· ὥστε ἦδη καὶ ἑτέρους ἐξ αὐτῶν εἶδέναι τε καὶ γνωρίζειν τὸ μέλλον δύνασθαι, ὁσημέραι τε προσδοκᾶν τῶν λογίων τὰ ἀποτελέσματα. Ποῖα δὲ ταῦτα; μυρία μὲν ἂν εἴη, καὶ ἄλλα παντοῖά τε, καὶ περὶ πάντων, κοινῶν τε καὶ τῶν ἀνά μέρος, κατ' ἕκαστόν τε ἀνδρα, καὶ περὶ τῶν καθόλου· ἰδίως τε ἀμφὶ τῶν καθ' Ἑβραίους πραγμάτων, καὶ αὐτὰ πάλιν περὶ τῶν ἐξωθεν ἔθνῶν· οἷον δὴ πόλεων ἀναστάσεις, καιρῶν τε ἀλλαγὰς, καὶ πραγμάτων μεταβολὰς, μελλόντων τε ἀγαθῶν παρουσίας, καὶ τῶν ἐναντίων ἐπιφορὰς, ἀνδραποδισμοὺς ἔθνῶν, πόλεων πολιορκίας, τῶν καθόλου βασιλείων μεταστάσεις τε καὶ καταστάσεις, καὶ ἄλλα μυρία περὶ τῶν ἔσεσθαι μακροὺς ὕστερον χρόνοις μελλόντων, προσκλήρυττον. Ἄλλ' οὐ τοῦτων ὄγε παρῶν καιρὸς τὸν ἐλεγχον ἡμᾶς ἀπαίτει παραστήσασθαι· τὰ πολλὰ δὲ εἰσαυθις ὑπερβεμένους, ἐκ τῆς τῶν παρατεθησομένων ἀληθείας ἡρέμα καὶ τῶν ἀποσειωπημένων τὴν ἀποδείξιν πιστώσεται.

etiam illorum quæ silentio præterimus, fides de-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίνα καὶ ὅσα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.

Τίνα τοίνυν ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ τῶν προφητικῶν προβήσεων εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἀποδείξιν εὖ ἂν ἔχοι συντελεῖν, καιρὸς ἂν εἴη λέγειν. Χριστὸν ὀνομαστὶ καὶ Θεοῦ Λόγον, αὐτὸν τε Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ τίνα μεγάλης βουλῆς ἄγγελον ἐπιδημήσειν ποτὲ εἰς ἀνθρώπους ἔφασαν, πάντων τε τῶν ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἔθνῶν Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβάρων διδάσκαλον ἀληθοῦς θεογνωσίας, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὧν δημιουργὸν Θεὸν εὐσεβείας καταστήσεσθαι, ἣ τὸ εὐαγγελικὸν περιέχει κήρυγμα· καὶ τοῦτον αὐτὸν παῖδιον ἔσεσθαι, καὶ υἱὸν ἀνθρώπου κληθήσεσθαι, γένος τε ὄθεν κατὰξει· καὶ τίνα ξένον ἐκ παρθένου τρόπον αὐτοῦ τῆς ἀποτέξεως· καὶ τό γε παραδοξότατον, ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἐκ παράτων τῆς εἰσέτι σήμερον ἐπὶ θεῶν σπεύδουσι βοῦμένον, τῆς ἐν Βηθλεὲμ γενέσεως αὐτοῦ χωρίον, σιωπῇ δόντες παρήλθον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο λευκοῖς ὀνόμασιν ἐξεβόησαν· ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, καθ' οὓς ἀκριβῶς οὗτος ἐπεδήμησεν τῷ βίῳ, ὥσπερ φθάσαντες οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν πραγμάτων ἐθέπισαν. Πάρεστι δὲ σοι, μετὰ χεῖρας ἀναλαβόντι τὴν σπουδὴν, ἐν ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἐν ταῖς δηλωμέναις προφητικαῖς προβήσεσι πάσας

ὁμῶ περιεχομένας τὰς ὑπὸ τῶν θεσπεσιῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρουμένας αὐτοῦ δὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παραδόξους θαυματουργίας, καὶ τὰς ἐνθέους αὐτοῦ καὶ παναρέτους περὶ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας διδασκαλίας. Καὶ τί δεῖ θαυμάζειν, ὅτε καὶ τὸν νέον τῆς εὐσεβείας τρόπον, τὸν (1) πρὸς αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελλέμενον, διαβρῆθη ἀνακηρύττουσι, κλησίν τε μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ Καινῆς Διαθήκης διδασκαλίαν; Ναὶ μὴν ἐπὶ τούτοις καὶ τὰς Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστίας καὶ ἀντιλογίας, ἀρχόντων τε ἐπαναστάσεις, διδασκάλων φρόνους, ἐνὸς μαθητοῦ προδοσίαν, ἐχθρῶν διαβολάς, συκοφαντῶν κατηγορίας, δικαστῶν κατακρίσεις, ὕβρεις ἀτίμους, μάλιστα ἐκτόπους, δυσφημους λοιδορίας, ἐπὶ πᾶσι τὸν ἐπονείδιστον θάνατον· αὐτοῦ τε ἐπὶ τούτοις σιωπῆν θαυμάσιον, πρᾶδτητά τε καὶ καρτερίαν, ἀμήχανόν τε ὄσσην ὑπομονὴν καὶ ἀνεξικακίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἀντικρυσ περὶ ἐνὸς ἐν ὑστάτοις ποτὲ χρόνοις ἤξοντος, καὶ τοιαῦτα ἐν ἀνθρώποις πεισομένου, σαφῶς δι' ὧν προσηλῆφασαι, τὰ παλαιάτα Ἑβραίων περίστυσι λόγια, ἐπιμαρτυρούμενα τὴν μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν τοῦ δηλουμένου, τὴν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς φανέρωσιν, τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν· τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν αὐτοῦ, τὴν Πατρὸς ἕνθρονον βασιλείας ἔδρυσιν, τὴν ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ βίου δευτέρου αὐθις ἐσομένην ἔνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις θρήνηος ἀκούση καὶ ὀλοφυρμῶς ἐκάστου τῶν προφητῶν διαφόρως ὀλοφυρομένου, καὶ ἀποκλαιόμενον, ὅσα τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τῆς εἰς τὸν προκηρυχθέντα δυσσεβείας ἔνεκα μετελεύσεσθαι κακὰ ἐμελέεν, ὡς τὸ βασίλειον αὐτῶν, ἀνωθεν ἐκ πατέρων εἰς ἐκείνους διαρκέσαν τοὺς καιροὺς, παντελῆ καθαιρεσιν μετὰ τὴν κατὰ Χριστοῦ τὸλμαν αὐτῶν ὑπομενεῖ· ὡς οἱ πατέριαι αὐτῶν νόμοι καταλυθήσονται, ὡς τῆς παλαιᾶς θρησκείας αὐτῶν ἀποστερήσονται, ὡς τῆς ἐκ προγόνων αὐτονομίας ἐκπεσοῦνται· ὡς ἀντ' ἐλευθέρων δούλοι τῶν ἐχθρῶν καταστήσονται, ὡς ἡ βασιλικὴ μητρόπολις αὐτῶν πυρκαϊστος γενήσεται, ὡς τὸ σεμνὸν αὐτῶν καὶ ἀγνὸν ἱερὸν ἐμπρησμένον καὶ ἐσχάτην ἐρημίαν ὑπομενεῖ· ὡς ἀντὶ τῶν πάλαι οἰκητόρων ὑπὸ ὀμοφύλων (1*) ἔθνων ἡ πόλις αὐτῶν κατοικισθήσεται, ὡς εἰς πάντα τὰ ἔθνη καθ' ὅλης οἰκουμένης διασπαρήσονται, ὡς οὐκέτ' αὐτοῖς ἡ τῶν κακῶν παῦλα, οὐδέ τις ἀνάνευσις τῶν συμφορῶν ἐλπισθήσεται· ἃ καὶ τυφλῶ, φασί, δῆλα, εἰσέτι νῦν τὴν τῶν λόγων ἔβην αὐτοῖς ἔργοις ἐνδείκνυται, ἐκ πρώτης αὐτῆς ἡμέρας, ἐξ ἧς ἀθέους ἤραντο κατὰ Χριστοῦ χεῖρας, τὴν τῶν κακῶν ἀρχὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπισπώμενοι. Οὐκ ἦν δ' ἄρα τοῖς θεσπεσιοῖς ἀνδράσιν ἐπὶ σκυθρωποῖς τὰ τῶν προβρῆσεων ἰστάναι, οὐδὲ μέχρι τῶν λοπηρῶν ἐπιτεινεσθαι τὴν πρόγνωσην· ἀλλὰ γὰρ εἰς τὸ φαιδρὸν μεταβάλλοντες, αἰθις ἀγαθῶν ἀγγελίας ἀθρόως ἅπασιν ἀνθρώποις ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ προεκήρυττον, ἀντὶ τῆς ἐνὸς ἔθνους ἀποβολῆς πᾶν ἔθνος καὶ γένος ἀνθρώπων θεογονώσαν εὐαγγελιζόμενοι, καὶ δαιμόνων ἀποφυγῆν, ἀγνωσίας τε καὶ πλάνης ἀπαλλαγῆν, φωτός τε καὶ εὐσεβείας ἀνά-

A vere. Licebit etiam tibi studiose admoventi operam, videre ad oculum in prophetis quæ proditæ sunt prædictionibus, universa simul comprehendi testata divinis evangelistis ipsius Salvatoris nostri Jesu Christi stupenda miracula, divinasque ejus et plenas omnis virtutis de vera pietate doctrinas. Et quid mirum hoc, cum et novam rationem pietatis omnibus hominibus ab eo commendandam perspicue prædicent, vocationemque discipulorum ejus ac Novi doctrinam Testamenti. Nec minus certe præterea Judæorum in ipsum incredulitatem et contradictiones, principum insurrectiones, doctorum invidiam, unius discipuli proditionem, calumnias hostium, sycophantarum accusationes, judicum condemnationes, turpes ignominias, flagella gravissima, infamia probra, et super omnibus hisce mortem contumeliosam. Ipsius adhæc admirandum silentium, lenitatem et constantiam, incredibilemque quantam patientiam malorumque tolerantiam. Hæc omnia diserte de uno quodam in postremis olim venturo temporibus atque inter homines talia exantlaturo perspicue prænuntiant, traduntque antiquissima Hebræorum oracula; simulque testantur eundem post mortem iterum reversurum in vitam, discipulis suis appariturum, divinumque Spiritum in illos emissurum. Reditum item ejus memorant in caelos, firmamque in throno regni Patris sedem, atque in consummatione sæculi futurum iterum alterum ejus adventum gloriosum. Super omnibus hisce threnos percipies atque ejulatus singulorum prophetarum multifariam queritantium atque deplorantium quanta populo Judaico ob impietatem in hunc patratam sustinenda essent mala: quod regnum ipsorum a patrum temporibus usque ad illorum ætatem continuatum, funditus esset evertendum post ea quæ in Christum ausi fuissent: quod patriæ ipsorum leges dissolvendæ, quod ipsi veteri cultu suo religioso privandi, atque libertate avita exuendi, quod pro liberis servi hostium futuri essent: quod regia ipsorum metropolis tradenda flammis, et religiosum illorum et sanctum templum conflagraturum atque extremam expecturum solitudinem: quod pro avitis incolis urbs eorum alienis inhabitanda nationibus, quod in omnes gentes per totum orbem terrarum dispergendi, quod nulla amplius a malis requies, neque a calamitatibus respiratio speranda illis foret: quæ cæco, quod aiunt, manifesta, etiam nunc verborum vim rebus ipsis demonstrant, cum a prima illa die qua impias manus Judæi in Christum tulerunt, malorum initium in se contraxerint. Non libuit autem divinis prophetis prædictiones suas in mœstis finire, neque ultra tristia extendere vaticinandi facultatem, sed I' ad pulchrum conversi iidem vicissim bonorum significationes magno numero, omnibus hominibus Christi adventu impertiendorum prænuntiaverunt: fore scilicet, ut pro unius gentis rejectione, omnes

(1) Sic correximus pro τοῦ. EDIT. PATROL

(1*) Leg. ἄλλοφύλων.

populi et nationes hominum per Evangelium edoceantur veri Dei cognitionem, dæmonas deserant, ignorantiamque exuant et errores, lux autem ac pietas longe lateque resplendeat : ut a Christi discipulis universus orbis repleatur ejus dogmate, ut Evangelium ab illis doceantur omnes homines novam miramque complectens pietatis rationem : atque ut Ecclesiæ Christi per eosdem in omnibus gentibus constituentur, et unus populus Christianus nominetur per universum qua patet incolis orbem terrarum. Futurum esse etiam, ut quæ subinde a principibus regibusque contra Ecclesiam Christi excitandæ sint persecutiones, nihil ad evertendam illam valeant, utpote quæ Dei robore firmatur. Hæc et tanta cum ab Hebræorum theologis proclamata fuerint, atque etiamnum omnibus palam illarum rerum eventus se ostendat, quis non divinum illorum virorum spiritum admiraretur? quis non disciplinam et dogmata religionis ipsorum et philosophiæ fateatur genuina ac verissima esse? siquidem demonstrationem præ se ferunt non quidem comptis atque ornatis verbis, neque vi dicendi aut per-versi artificii argumentationibus ad decipiendum comparatis, sed simplici et remoto a fraude doctrinæ genere, cujus genuinæ sinceræque veritati fidem facit virtus et cognitio Numinis quæ in divinis illis viris fuit. Qui igitur potuerunt res, quæ longis sæculis post evenerunt, tot millenis ante annis, non humano sed divino videre spiritu, quidni digni fide sint ut dogmata quæ discipulos suos edocuerunt, vera esse credantur? Probe etiam novi usitatum esse omnibus, qui Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum eumdem vere Christum Dei esse, ita ut par est, instituant demonstrare, ante omnia facere fidem, quod non aliter in eum quam prophetis testimoniis de eo editis congruenter credant : deinde et hoc ipsum coram omnibus cum quibus in sermonem descendunt, haud diffiteri, quod singularis studii ac laboris sit, singula capita Evangelii posse demonstrationibus suis firmare. Unde necessario ad hoc ipsum delatus, Dei auxilio tentabo secundum prænuntiata ex ipsis illis Hebræorum theologis, integram universæ evangelicæ demonstrationis tractationem tradere. Quod vero studium præsentis opere a me impenditur, non Judæis oppugnandis, ut putet aliquis, est destinatum, apage; tantum enim ab hoc abest, ut potius pro illis, si sanam mentem asserant, faciat : firmat siquidem Christianam rem petito a longis ab hinc prædictionibus testimonio : rem Judæorum autem, ex perfecta prophetiarum quas illi habent impletione. Juvabit quoque Græcorum filios sive ethnicos, qui animis bene constitutis accesserint, per admirandam futurorum prænotionem rerumque secundum prædictiones eventum, simul ostendendo divinam atque certissimam dogmatum nostrorum veritatem, simulque solidiore demonstratione obturando linguas patronorum mendacii, quam nusquam nobis suppetere contendunt sycophantæ, etiam atque

λαμψιν· καὶ ὡς οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ τὸν πάντα κόσμον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἐμπλήσουσιν, ὅπως τε εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸ εὐαγγέλιον αὐτῶν κηρυχθήσεται, καὶ νῦν τινὰ καὶ ξενίζοντα τρόπον εὐσεβείας περιέχον· καὶ ὡς Ἐκκλησίαι Χριστοῦ δι' αὐτῶν ἐν ὅλοις τοῖς ἔθνεσι συστήσονται, καὶ ὡς ἐνδὸς ὁ Χριστιανῶν λαὸς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀνομασθήσεται· καὶ ὡς αἱ τῶν κατὰ χρόνους ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπαναστάσεις οὐδὲν εἰς τὸ καθελθῆναι αὐτὴν, ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κραταιουμένην, ἰσχύσουσι. Τοσούτων διὰ τῶν καθ' Ἑβραίους θεολόγων ἀναπεφνημένων, καὶ εἰς δεῦρο πᾶσιν εἰς φανερόν τὰς ἐκβάσεις ἐπιδεικνυμένων, τίς οὐκ ἂν τὸ ἔνθεον ἀποθαυμάσειε τῶν ἀνδρῶν; τίς δ' οὐχὶ τῆς κατ' αὐτοὺς θεοσεβείας καὶ φιλοσοφίας τὰ μαθήματά τε καὶ τὰ δόγματα κύρια καὶ ἀληθῆ εἶναι ὁμολογήσει; τὴν ἀπόδειξιν παρεχόμενα οὐκ ἐν λέξεσι κεκομψυμέναις, οὐδ' ἐν δεινότητι λόγων, ἢ κακοτέχνῳ ἀπάταις συλλογισμῶν· ἐν ἀπλῆ δὲ καὶ ἀπανούργῳ διδασκαλίᾳ, ἧς τὸ γνήσιον καὶ εἰλικρινὲς τῆς ἀληθείας ἢ τῶν θεσπεσίων αὐτῶν ἐκείνων ἀνδρῶν ἀρετὴ τε καὶ θεογνωσιὰ παρίστανται. Οἱ γοῦν τὰ μακροῖς αἰῶσιν ὕστερον εἰς φῶς ἐλθόντα πόρρωθεν μυρίοις ἀνωθεν χρόνοις οὐκ ἀνθρωπίνῳ, θεῷ δὲ πνεύματι κατοπεύσαι δεδουνημένοι, πῶς οὐκ ἄξιοι ἂν εἴεν καὶ περὶ ὧν τοὺς φοιτητὰς ἐξεπαίδευσον δογμάτων πιστεύεσθαι; Εἰ μὲν οὖν οἶδα ἀκριβῶς, ὅτι πρόχειρον ἅπασι, τοῖς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ἀληθῶς ὄντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ γνησίως παραδεδεγμένους, πρῶτον μὲν πείθειν αὐτοὺς δοκεῖν, ὅτι μὴ ἄλλως εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασιν ἢ ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητικαῖς μαρτυραῖς ἀκολουθῶς· ἔπειτα τοῦτ' αὐτὸ καὶ πᾶσιν, οἷς ἂν εἰς λόγους καταβαίνουσιν προβάλλεσθαι· μὴ μὴν βραδίως τὸ ἐπάγγελμα πιστοῦσθαι ταῖς ἀποδείξεσι δύνασθαι. Ὅθεν ἀναγκαίως ἐπὶ τοῦτ' αὐτὸ παρελθὼν, σὺν Θεῷ βοηθῶ, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα τὴν ἐντελῆ πάσης τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματείας ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν παρ' Ἑβραίοις θεολόγων παραστήσασθαι πειράσασθαι. Σπουδαιολογεῖται δὲ μοι ἡ γραφὴ, οὐκ ὡς ἂν τις φαίη κατὰ Ἰουδαίων, ἅπαγε, πολλοῦγε καὶ δεῖ· πρὸς αὐτῶν μὲν οὖν, εἰ εὐγνωμονοῖεν, τυγχάνει· συνίστησι γὰρ τὰ μὲν Χριστιανῶν διὰ τῆς ἀνάκαθεν προβήσεως ἐπιμαρτυρίας, τὰ δ' ἐκείνων διὰ τῆς τῶν παρ' αὐτοῖς προφητειῶν ἀποτελεσματικῆς συμπληρώσεως. Ἀρμόσειε δ' ἂν καὶ παισὶν Ἑλλήνων, εἰ εὐγνωμονοῖεν, διὰ τῆς παραδόξου τῶν μελλόντων προγνώσεως, τῆς τε τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς προβήσεις ἐκβάσεως· ὁμοῦ μὲν τὸ ἔνθεον καὶ ἀψευδὲς τῆς καθ' ἡμᾶς ἀληθείας ἐπιδεικνυμένη, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰς τῶν ψευδηγῶρων γλώττας ἐπιστομιζούσα διὰ τῆς λογικωτέρας ἀποδείξεως, ἧς οὐδαμῶς ἡμῖν οἱ συκοφάνται μετεῖναι διατείνονται, εὖ μάλα ὁσημέραι ταῖς καθ' ἡμῶν διατριβαῖς κατακράτος ἐπεντριβόμενοι. Οὐδὲν γοῦν ἡμᾶς δύνασθαι φασὶ δι' ἀποδείξεως παρέχειν, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἄξιον τοὺς ἡμῖν προσίοντας. Καὶ πρὸς οὖν τὴν τοιαύτην διαβολὴν οὐκ ἂν γένοιτο ἡμῖν ἄλογος ἢ παρούσα πραγματεία. Ναὶ μὴ καὶ τῶν ἀθέων

εἰρήσεων τὰς κατὰ τῶν θεῶν προφητῶν ψευδοδοξίας τε καὶ βλασφημίας ἀπελέγξει διὰ τῆς πρὸς τὰ νέα τῶν παλαιῶν συμφωνίας. Τὴν μὲν οὖν μακροτέραν καὶ διεξοδικήν τῶν προφητικῶν φωνῶν ἐρμηνείαν τανῶν ὁ λόγος ὑπερβήσεται, τοῖς βουλομένοις τούτων ἐξετάζειν καταλιπὼν, οἱοί τ' ἂν εἰπεῖν τὸν τρόπον. Διδασκάλῳ δὲ χρώμενος παραγγέλματι θεῶν φάσκοντι, «Κεφαλαίωσον ἐν ὀλίγοις πολλὰ,» τοῦτο ζηλώσαι φιλοτιμήσεται· αὐτὸ μόνον ἀφορμὰς τῆς εἰς τοὺς τόπους θεωρίας, καὶ τῶν εἰς τὸ προκειμενον κατεπειγόντων, τὴν εἰς τὸ σαφὲς ἐρμηνείαν παραβησόμενος. Ἄλις μὲν δὴ προοιμίων ἤδη δὲ καὶ τῶν ἀποδείξεων ἔρχομαι. Ἐπειδὴ πολλὸς ἦν ἐπιβρόχων καθ' ἡμῶν ὁ τῶν συκοφαντῶν ὄχλος, μηδὲν δύνασθαι φάσκων δι' ἀποδείξεων ἐναργὲς ἀληθείας παρέχειν δεῖγμα, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς ἡμῖν προσιόντας, τούτους δὲ καὶ πείθειν οὐδὲν πλέον, ἢ σφᾶς αὐτοὺς θρημμάτων ἀλόγων δικὴν μύσαντας, καὶ εὐ ἀνδρείως ἐπεσθαι δεῖν ἀνεξετάτως ἅπασιν τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις, παρ' ὃ καὶ πιστοὺς χρηματίζειν τῆς ἀλόγου χάριν πίστεως· εἰκότως διελὼν τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς ἐν τῇ προπαρασκευῇ τοῦ παντὸς λόγου, πρώτῃ μὲν τὴν τῶν πολυθέων ἐξεβέβηθη ἐθνῶν, ἐπεγκαλούντων ἡμῖν, ὅτι δὴ τῶν πατρῶν θεῶν ἀποστάται κατέστημεν, ἐπεὶ μέγα φαμένον τε, ὅτι τὰ βάρβαρα τῶν Ἑλλήνων προτετιμήκαμεν, τὰ παρ' Ἑβραίων ἀσπασάμενοι λόγια· δευτέραν δὲ τὴν αὐτῶν Ἰουδαίων κατηγορίαν, δι' ἧς καὶ αὐτοὶ ὀδύονται ἐν ἡμῖν ἐνδίκως ἐπιμέμφεσθαι, ὅτι δὴ τὰς αὐτῶν Γραφὰς καταχρώμενοι, οὐ τὸν ὅμοιον αὐτοῖς μέτιμεν τοῦ βίου τρόπον. Τούτων δ' οὕτως ἡμῖν διευκρινημένων, πρὸς μὲν τὴν πρώτην, ὡς οἶόν τε ἦν, διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπηντήσαμεν, Ἕλληνας μὲν εἶναι τοπρὶν ὁμολογήσαντες, καὶ ἐξ ἑτέρων ἐθνῶν τὰ Ἑλλήνων πεφρονηκότες, ἐκ πατέρων τε τῇ πολυθέῳ πλάνῃ δεδουλωμένοι· οὐ μὴν μέντοι ἀλόγῳ καὶ ἀνεξετάστῳ ὀρμῇ, κρίσει δὲ καὶ σώφρονι λογισμῷ μετατιθέμενοι, τὴν τε περὶ τὰ Ἑβραίων λόγια σπουδῆν κεκριμένως ἡμῖν καὶ εὐλόγως γεγεννημένην παραστήσαντες. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν ὥρα νῦν φράξασθαι, καὶ τὸ λείπον ἐπιθεῖν σκέμμα· τοῦτο δ' ἦν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὕτως καὶ νῦν ἐξητασμένον, ἐνταῦθα δὲ που κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς σπουδαζομένοις τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως* ἀναπληρωθησόμενον. Φέρε οὖν, τὸν ἀπάντων Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων θεὸν δι' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπικαλεσάμενοι, πρῶτον ἐκεῖνο διασκεψόμεθα, τίς ὁ τρόπος τυγχάνει τῆς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεοσεβείας· ἐν ταυτῷ δὲ καὶ τῶν ἐπιζητουμένων ἀπάντων ἐπιθήσομεν τὰς λύσεις.

amplexos prudenti cognitione et sano consilio id nos fecisse docuimus. Adversus alteram porro criminationem jam nos armare tempus est, et quod ex circumcissione sunt, nondum adhuc a nobis exantlatum, præsentem tractationem opportune in his qui præ manibus sunt, *Demonstrationis Evangelicæ* libris absolvendum. Age igitur, communi illo omnium Judæorum pariter ac gentium Deo, per ipsummet Salvatorem nostrum invocato, primum illud inquiremus, quinam modus et quæ ratio cultus nostri sit quo Deum prosequimur : cum hoc ipso enim et singulorum quæ possunt in quæstionem venire, solutionem adjungemus.

¹ Eccli. xxxii; al. xxxv, 11.

A etiam quotidie omnibus viribus quando adversus nos disputant, huicce insistentes causationi, ut dicant, nihil nos posse demonstratione firmare, sed tantum ab iis qui ad nos accedunt fidem habendam exigere. Cui calumniæ retundendæ non inopportuna præsens tractatio futura est, sed et ostensa novorum cum veteribus concordia impiarum hæresium, falsas opiniones et blasphemias adversus divinos prophetas profecto revincet. Longiorem autem et uberiores prophetarum vocum explicationem præsentem opere prætermittam illisque relinquam, qui has altius scrutari voluerint, atque ad hoc perficiendum fuerint idonei. Ego autem divino præcepto magistro usus sum, quod « paucis multa comprehendere »¹ jubet, idque sectari omni studio annitar, tantummodo additurus, quæ ansam præbeant considerandis et intelligendis locis, perspicuamque eorum quæ ad propositum faciunt interpretationem exhibere queant. Sed proœmiorum quidem satis : jam demonstrationes ordiri juvat. Cum enim frequens nobis insultaverit sycophantarum multitudo, affirmantium nihil nos posse evidenti veritatis ostensione demonstrare, sed tantum velle, ut credant qui ad nos veniunt, atque ita attendant : neque aliud quidquam illis persuasum iri, quam ut brutorum pecorum more, cæco impetu, nihilque examinantes strenue obsequantur omnibus quæcumque a nobis dicuntur, unde etiam fideles sive credulos ab bruta credulitate appellari contingat. Hinc non ab re dividendas quæ nobis obijciuntur calumnias existimavi, atque in præparatione universi operis, primo quidem loco, illam gentium multos colentium deos exposui, qui nobis vertunt vitio, quod patriorum deorum desertores facti sumus, et tanquam magnum aliquid objectant, quod barbara Græcis prætulimus et Hebræorum oracula fuimus amplexi. Alteram vero criminationem illatam a Judæis, qua et ipsi videntur nos haud injuria reprehendere, quod ipsorummet sacris usi litteris, non tamen eadem vitæ rationem sectamur. Cum hæc igitur ita distincte exposita a nobis fuerint, priori quidem criminationi, ut res tulit, in *Præparatione Evangelicæ* occurrimus, confessi ethnicos initio nos fuisse atque ex cæteris gentibus, Græcos eorumque opiniones prætulisse, atque a parentibus errori multos colenti deos serviisse. Neutiquam autem insano impetu et sine examine nos mutasse sententiam, sed judicio sobriaque ratione, studium Hebraicorum oraculorum

CAPUT II.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Quinam sit modus colendi Dei ex Christianismi præscripto.

Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.

Jam prius quidem a me in *Præparatione Evangelica* dictum est, quod Christianismus nec ethnicismus sit nec Judaismus, sed propriam quamdam gerat in se notam propriumque characterem pietatis; neque novum illum aut absurdum, sed longe antiquissimum, Deoque charis et pietatis ac justitiæ laude illustribus viris, ante Mosis tempora usitatum perspectumque. Verum juvat etiam nunc breviter videre ac considerare quid sit ethnicismus, quid Judaismus; atque utrum alterutri horum addictos invenire liceat charos Deo viros, quibus Moses ipse divini amoris atque pietatis perhibet testimonium. Judaismum non sine ratione dixerit aliquis rempublicam secundum legem Mosis constitutam, ab uno summo dependentem Deo: ethnicismum **¶** vero summam dixeris esse superstitionem ex patris gentium quarumlibet ritibus plures colentem deos. Ecquid igitur dicturi sumus de viris illis Deo charissimis, qui ante Judaismum exstiterunt, quorum Moses mentionem facit, ut de Enocho, cui his verbis præbet testimonium ²: « Enoch placuit Deo. » Atque de Noe, de quo rursus ait: « Noe homo justus in generatione sua ³. » De Setho itidem ac Japhetho, de quibus ita scribit: « Benedictus Dominus Deus Seth, et dilatet Deus Japheth ⁴. » Ac præterea de Abrahamo, Isaaco et Jacobo, quibus etiam Jobum annumerare consentaneum est, et si qui alii similem hisce vitam fuere sectati. **C**oportet enim hosce vel Judæos exstitisse vel Ethnicos. At enim Judæi quidem dici jure non possunt, cum eorum temporibus lex Mosis nondum in hominum vitam fuerit introducta. Si enim Judaismus nihil exstitit aliud quam Mosis legum observatio; Moses autem longa post illos de quibus dixi, tempore claruit: evidens est, quod Judæi haud fuerint qui ante Mosis tempora testimonium pietatis tulerunt. Sed neque ethnicos eosdem existimare convenit. Namque de Abrahamo dicitur ⁵, quod domum patriam et cognationem reliquerit, unique soli Deo adhæserit, quem etiam profitetur, cum ait ⁶: « Extendam (manum meam) ad Deum altissimum, qui creavit cælum et terram. » De Jacobo autem **D** apud Mosen scriptum est ⁷, quod domui suæ et omnibus suis præcepit: « Tollite deos alienos de medio vestri; et surgentes ascendamus in Bethel, et faciamus ibi aram Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum et salvavit me in via qua ivi. Et dederunt Jacobo deos alienos, qui erant in manibus eorum, et in aureas quæ erant in auribus eorum. Et abscondit ea Jacobus sub terebintho quæ erat in Sichimis, et perdidit ea usque in hodiernum diem. » Si igitur et ab idololatrarum errore alieni fuerunt, et sicut demonstratum est, extra Judaismum constituti: tamen quanquam nec

Εἶρηται μὲν ἤδη καὶ πρότερον ἐν τῇ Προκαριασκειῇ, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς οὔτε Ἑλληνισμὸς τίς ἐστιν οὔτε Ἰουδαϊσμὸς, οἰκεῖον δὲ τινα φέρων χαρακτηριστῆρα θεοσεβείας· καὶ τοῦτον οὐ νέον, οὔδ' ἐκτετοπισμένον, ἀλλ' εὖ μάλα παλαιότατον, καὶ τοῖς πρὸ τῶν Μωϋσέως χρόνων θεοφιλέσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ τε καὶ δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένοις συνήθη καὶ γνώριμον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐπιθεωρήσαντες τί ποτ' ἐστὶν ὁ τε Ἑλληνισμὸς καὶ Ἰουδαϊσμὸς, σκεψώμεθα, ποτέρῳ τούτων ὑπηγγένους τοὺς πρὸ Μωϋσέως θεοφιλεῖς ἀνδρας, πρὸς αὐτοῦ Μωϋσέως θεοφιλεῖς, καὶ ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένους εὐρομεν **B** ἂν. Τὸν μὲν Ἰουδαϊσμὸν εὐλόγως ἂν τις ὀνομάσαιε τὴν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον διατεταγμένην πολιτείαν, ἐνδὸς ἐξηγμένην τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ· τὸν δὲ Ἑλληνισμὸν, ὡς ἐν κεφαλαιῷ φάναι, τὴν κατὰ τὰ πάτρια τῶν ἐθνῶν ἀπάντων εἰς πλειονας θεοὺς δεισιδαιμονίαν. Τί οὖν φησαιμεν περὶ τῶν πρὸ Μωϋσέως καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ Μωϋσῆς ἐμνημόνευσεν, οἷον, περὶ Ἐνώχ, ᾧ μαρτυρεῖ λέγων· « Εὐηρέστησεν δὲ Ἐνώχ τῷ Θεῷ. » καὶ περὶ τοῦ Νῶε, περὶ οὗ πάλιν φησὶ· « Νῶε δὲ ἦν ἀνθρώπος δίκαιος, ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ. » περὶ τε τοῦ Σήθ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, περὶ ὧν ταῦτα ἀναγράφει· « Εὐλόγητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σήθ. » καὶ, « Παύονται ὁ Θεὸς τῷ Ἰάφεθ. » καὶ ἔτι πρὸς τούτοις περὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, οἷς καὶ τὸν Ἰώβ συναριθμεῖν εὐλογον, καὶ εἰ τινες ἄλλοι τὸν ἐμπερῆ τούτοις ἐξήλωσαν βίον; Ἄρα γὰρ Ἰουδαίους αὐτοὺς χρῆναι γεγονέναι, ἢ Ἑλλήνας. Ἀλλὰ γὰρ Ἰουδαῖοι μὲν οὐκ ἂν εὐλόγως λεχθεῖεν, μήπω τῆς Μωϋσέως παρεισαγωγῆς τῷ βίῳ νομοθεσίας. Εἰ γὰρ Ἰουδαϊσμὸς οὐδὲν ἦν ἕτερον ἢ ἡ κατὰ Μωϋσεῖα πομπεία, Μωϋσῆς δὲ μακροῖς ὑστερον χρόνοις τῶν εἰρημένων πέφηνη· δῆλον, ὡς οὐκ ἂν εἴεν Ἰουδαῖοι οἱ πρὸ τῶν αὐτοῦ χρόνων ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι. Ἄλλ' οὐδὲ Ἑλλήνας προσήκει νομίζειν αὐτοὺς, μὴ τῇ πολυθέῳ δεισιδαιμονίᾳ κεκρατημένους. Ὁ τε γὰρ Ἀβραάμ καταλείψαι τελῶς λέγεται οἶκον πατρῶν καὶ συγγένειαν, καὶ ἐνὶ μόνῳ προσεσχηκέναι Θεῷ, ὃν καὶ ὁμολογεῖ φάσκων· « Ἐκτενω πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὑψίστον ὃς ἐκτίσεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » ὃ τε Ἰακώβ ἀναγράφεται παρὰ τῷ Μωϋσεῖ φήσας τῷ οἴκῳ καὶ πᾶσι τοῖς αὐτοῦ· « Ἄρατε τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρίους ἐκ μέσου ὑμῶν· καὶ ἀναβῶμεν εἰς Βεθὴλ, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, τῷ ἐπακούσαντι μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ὃς ἦν μετ' ἐμοῦ καὶ ἔσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ἣ ἐπορεύθην. Καὶ ἔδωκαν τῷ Ἰακώβ τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρίους, οἱ ἦσαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐνώτια τὰ ἐν τοῖς ὀσίν αὐτῶν, καὶ ἐκρυψεν αὐτὰ Ἰακώβ ὑπὸ τὴν τερεβινθὸν τὴν ἐν Σικίμοις, καὶ ἀπόλωσεν αὐτὰ ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. » Εἰ δὲ οὖν καὶ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἀλλότριον καθεστήκεσαν, καὶ Ἰουδαϊσμοῦ δὲ

² Gen. v, 22, 24. ³ Gen. vi, 9. ⁴ Gen. ix, 26, 27. ⁵ Gen. xii, ⁶ Gen. xiv, 22. ⁷ Gen. xxxv, 4.

ἐκτὸς γεγονότες ἀπεδείχθησαν, ὅμως γε μὴν οὐτε Ἕλληνας οὐτε Ἰουδαίους φύντες, θεοφιλεῖς γεγονέαι μεμαρτύρηται, καὶ δίκαιοι καὶ εὐσεβεῖς, εἰ καὶ τινες ἄλλοι· ὦρα τρίτον ἐπινοεῖν θεοσεβείας τρόπον, δι' οὗ κατορθῶσαι εἰκὸς ἦν αὐτοῦς. Σκόπει τοιαροῦν, εἰ μὴ τοῦτ' αὐτὸ ἦν, τὸ μεταξύ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, τρίτον ἡμῖν ἀποδεδειγμένον τάγμα, παλαιάτατον μὲν καὶ πάντων τυγχάνον πρεσβύτατον, νεωστὶ δὲ διὰ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατηγελμένον. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ὁ Χριστιανισμὸς, οὐτε Ἑλληνισμὸς τις ὢν, οὐτε Ἰουδαϊσμὸς, ἀλλὰ τὸ μεταξύ τούτων, παλαιότατον εὐσεβείας πολιτεύμα, καὶ ἀρχαιοτάτη μὲν τις φιλοσοφία, πλὴν ἀλλὰ νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης νενομοθετημένη· ὥστε τὸν ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμὸν μετατιθέμενον οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν ἐκπίπτει· οὐδ' αὖ πάλιν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐθειλοθησεβείας ἀναχωροῦντα, εὐθύς Ἑλληνα γενέσθαι· τὸν δὲ ἐξ ἑκατέρου τάγματος, ἐκ τε Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ μεριστάμενον ἐπὶ τὸν μέσον παριέναι νόμον τε καὶ βίον τὸν τῶν πάλαι θεοφιλῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν, ὃν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μακρὸν ἐφησυχάσαντα χρόνον, αὐθις ἀνενώσατο ἀκολούθως τοῖς αὐτοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν περὶ τούτων αὐτῶν θεοπείσμασιν. Ἐν γοῦν τοῖς πρὸς τὸν Ἀβραάμ χρησιμοῖς αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἀναγράφει θεοπίζων, ὡς ἔτι μελλήσουσιν ἐν ὑστέροις ποτὲ χρόνοις, οὐχ οἱ τοῦ Ἀβραάμ ἀπόγονοι, οὐδ' οἱ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ Ἰουδαῖοι· ἀλλὰ γὰρ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας, εὐλογίας παρὰ Θεοῦ καταξιοθῆσεσθαι. Γράφει δὲ οὕτως· « Καὶ εἶπε Κύριος τῷ Ἀβραάμ· Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν, ἣν ἂν σοι δείξω. Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα· καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ πάλιν ὁ Θεὸς εἶπε· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραάμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Πῶς δ' ἂν ἐμελλον τῷ Ἀβραάμ ἐνευλογηθῆσεσθαι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, εἰ μηδὲν τι προσήκοντες ὑπῆρχον αὐτῷ, μήτε κατὰ ψυχῆς τρόπον, μήτε κατὰ σώματος συγγένειαν; Τῆς τε γὰρ κατὰ σάρκα συγγενείας τίς ἦν πρὸς τὸν Ἀβραάμ συγγένεια, Σκύθαις φέρε εἰπεῖν, ἢ Αἰγυπτίοις, ἢ Αἰθίοψιν, ἢ Ἰνδοῖς, ἢ Βρεταννοῖς, ἢ Ἰσπανοῖς; ἢ πῶς ἂν ταῦτα τὰ ἔθνη καὶ ἐν τὰ τούτων ἀπωκισμένα τῆς πρὸς τὸν Ἀβραάμ κατὰ σάρκα συγγενείας χάριν ἐμελλον εὐλογηθῆσεσθαι; Ἄλλ' οὐδὲ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐλογίας εἰκὸς ἦν κοινωθῆσθαι τῷ Ἀβραάμ πάντα τὰ ἔθνη. Πῶς γάρ; ὅτε τὰ μὲν αὐτῶν ἐκθέσμοις μητρογαμίαις καὶ θυγατρομίαις, τὰ δ' ἀκολάστοις ὁμιλίαις ἀρρένουν πρὸς ἕρμενας ἀνεφύρετο, τὰ δὲ τὴν εὐσέβειαν ἐν ἀνθρω-

A ethnici essent nec Judæi, Deo charos nihilominus justosque si ulli unquam alii, et pius exstitisse, testimonium habuerunt. Convenit igitur tertium quendam mente concipere cultus divini modum, secundum quem recte vivere poterant. Vide igitur sitne hæc illa ipsa tertia demonstrata nobis inter Judaismum et ethnicismum media ratio, antiquissima quidem omnesque alias ætate antecellens, sed quam recenter omnibus gentibus Salvator noster annuntiavit. Atque hæc Christianismus utique fuerit, utpote qui nec ethnicismus est nec Judaismus, inter utrumque media antiquissima quædam cultus divini administratio ac status, genusque philosophiæ vetustissimum, sed recens omnibus hominibus per universum terrarum orbem sancitum : ita ut qui ab ethnicismo ad Christianismum transit, non in Judaismum excidat ; neque rursus, qui recedit ab Judaico voluntario cultu, statim fiat ethnicus : sed qui utroque ordine relicto, ethnicismum deserit atque Judaismum, is mediam subito legem vitamque priscorum charissimorum Deo et justorum virorum, quam Salvator ac Dominus noster, cum per longum illa tempus consopita jacuisset, excitavit iterum instauravitque, ita uti Mosis et cæterorum prophetarum vocibus hoc ipsum prædictum fuerat. Nam et in oraculis, quæ Abrahamo edita divinitus Moses testatur, scribit quod futuris olim temporibus non Abrahami posteris et ex semine ejus prognati Judæi, sed omnes tribus terræ et omnes gentes per similem cultus Dei rationem quo Abrahamus, benedictionem divinam essent obtenturi. Ita enim ait : « Et dixit Dominus ad Abraham : Exi de terra tua, et de cognatione tua, et ex domo patris tui, et vade in terram quam tibi demonstravero. Et faciam te in gentem magnam : et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus. Et benedicam benedicientes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ. » Atque iterum dixit Deus : « Nunquid abscondam ego ab Abrahamo servo meo, quæ ego facio? Abraham autem stet in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ. » Quomodo autem in Abrahamo benedicendæ essent omnes gentes et omnes tribus terræ, si quidem nulla ratio eum contingerent, neque animi ratione, neque cognatione corporis? Nam quod ad corporis cognationem attinet, quænam quæso, cum Abrahamo intercedit propinquitas, Scythiis verbi gratia vel Ægyptiis, aut Æthiopicibus, Indis, Britannis vel Hispanis? aut quomodo hæc gentes vel ab his etiam remotiores, benedicendæ fuerunt propter cognationem cum Abrahamo, quod ad carnem pertinet? Sed neque quod ad animorum cognationem, erat congruens gentes omnes de benedictione communi cum Abrahamo participare. Qui enim? cum aliæ nefandas matrum nuptias vel filiarum concubitus probarent, aliæ polluerunt sese incesta mare

¹ Gen. xii, 1-3. ² Gen. xviii, 17.

cum maribus libidine : alii cultum Numinis in hominibus immolandis, vel divina veneratione brutis animantibus aut idolis, ex inanima materia fabricatis exhibita ponerent, vel in spirituum multiplicis erroris auctorum superstitionibus collocarent : aliæ vivos exurerent ætate proveciures, aliæ etiam charissimos non dubitarent flammis tradere, aliæ vita spoliatorum vesci carnibus pulchrum et pium esse existimarent. Quomodo igitur eos qui tam belluinam ducerent vitam, consentaneum erat benedictionis viri Deo charissimi fieri consortes, nisi utique belluina illa vita abjecta et relicta, consimilem Abrahamo pietatem aliquando essent amplexuri? Nam et ille alienigena et alienus perhibetur ad eam quam deinde professus est transiisse pietatem, avitamque superstitionem deseruisse, domum, cognationem, mores patrios et vitæ, in qua genitus erat, rationem missam fecisse; Deo autem esse obsecutus, qui etiam oracula scriptis prodita illi edidit. Si igitur Moses qui post Abrahamum exstitit, et reipublicam per promulgatas a se leges Judæorum genti condidit ac fundavit, ejusmodi leges sanxisset, quas viri Deo chari ante eum recte agendo observassent, et quæ omnibus gentibus congruere, ut omnes tribus terræ et omnes gentes secundum Mosis constitutionem Deum colerent : fas erat affirmare, quod omnes ex omnibus gentibus Deum ex lege Mosaica pie colentes et Judaismum sectantes, Judæisque secundum legem conjunctos, Abrahami benedictione benedicendos esse divina oracula prænuntiaverint. Oportebat etiam nos leges a Mose sanctitas observare. Cum autem conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit cæteris congruens gentibus, sed tantummodo Judæis, neque hisce universis, sed solum versantibus in terra Judaica : necessarium omnino erat aliam constitui rationem, qua præter legem Mosaicam possent gentes ubique terrarum incolentes, quæ consimilem Abrahamo vitam ducerent, eandem cum illo benedictionem obtinere.

III. CAPUT III.

Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.

Quod autem constitutiones Mosaicæ Judæis tantummodo, ut dixi, neque hisce omnibus (non enim iis qui in dispersione victitabant, sed solis in Palestina versantibus) accommodatæ fuerint : evidens tibi erit ita colligenti. Ait alicubi Moses legeque præcipit ¹⁰ : « Ter quovis anno apparebit omne masculinum tuum coram Domino Deo tuo. » Atque adhuc magis perspicue, ubinam triplici per annum tempore universos convenire oporteret, determinat cum ait ¹¹ : « Tribus temporibus anni apparebit omne masculinum tuum coram Domino Deo tuo, in loco quem delegerit Dominus. » Vides, quod non in civitate quacunque, nec quovis ubi sors tulerit loco convenire jubet, sed « in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus ¹². » Ibi tribus per an-

ποθυσίας, καὶ ζῶων ἀλόγων θεοποιίαις, ἀψύχου τε ὕλης ἰδρύμασι καὶ πνευμάτων πολυπλανῶν δεισιδαιμονίαις ἀνετίθετο· τὰ δὲ ζῶντας κατακαίειν τοὺς γεγρακῶτας· τὰ δὲ πυρὶ τοὺς φιλάτους παραδίδουσι· τὰ δὲ καὶ νεκρῶν ἀπογεύεσθαι καλὸν εἶναι καὶ εὐσεβὲς ἡγεῖτο. Πῶς οὖν τοὺς ἐν τῷ τοιοῦτῳ θηριώδει βίῳ προηγμένους τῆς τοῦ θεοφιλοῦς μετασχεῖν οἶόν τε ἦν εὐλογίας, εἰ μὴ ποτ' ἄρα τῆς θηριωδίας μεταβαλόντες, τοῦ ὁμοίου τρόπου τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας ἡμελλόν ποτε μεταλήψεσθαι; Ἐπεὶ κάκεινος ἀλλοθνής τις ὄν καὶ ἀλλότριος, ἥς ὕστερον μετήλθεν εὐσεβείας λέγεται μετατεθεῖσθαι, καὶ τῆς πατρικῆς δεισιδαιμονίας μεταβελῆσθαι, οἰκόν τε καὶ συγγένειαν, καὶ ἔθη πάτρια, βίου τε ἀγωγῆν, ἐν ἣ γεγέννητό τε καὶ τέθραπτο, καταλεοιπένας· ἡκολουθηκέναι δὲ Θεῷ, τῷ καὶ τοὺς χρησμούς αὐτῷ τοὺς ἀναγράφτους δεδωκότι. Εἰ μὲν οὖν Μωϋσῆς μετὰ τὸν Ἀβραάμ γενόμενος, καὶ πολιτείαν τινὰ διὰ τῆς ἐκδοθείσης ὑπ' αὐτοῦ νομοθεσίας τῷ Ἰουδαίων ἔθνεϊ καταβεβημένος τοιαῦτα ἐνομοθέτησεν, οἷα καὶ τοῖς πρὸ αὐτοῦ θεοφιλέσι κατώρθωτο, καὶ οἷα δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμόττειν, ὡς δύνασθαι κατὰ τὴν Μωϋσείως διαταγὴν πάσας τὰς φυλάς τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη θεοσεβεῖν· ἦν εἰπεῖν, ὅτι διὰ τῆς Μωϋσείως νομοθεσίας τὸν ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν θεοσεβήσαντας, καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν ζηλώσαντας, πρὸς αὐτούς τε γεννησομένους κατὰ τὸν νόμον, εὐλογηθῆσθαι τῇ τοῦ Ἀβραάμ εὐλογίᾳ προηγόρευε τὰ λόγια. Ἐχρῆν δὲ καὶ ἡμᾶς τὰ παρὰ Μωϋσῆ διατεταγμένα φυλάττειν. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία κατάλληλος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀλλ' ἢ μόνοις Ἰουδαίοις, καὶ τούτοις οὐχὶ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς τὰς διατριβὰς ποιουμένοις· ἕτερον ἐχρῆν ἐξ ἀπαντος ὑποστήναι τρόπον παρὰ τὸν Μωϋσείως νόμον, καθ' ὃν ἡμελλόν, βιοῦντα ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ τὰ καθ' ὅλης οἰκουμένης ἔθνη, τῆς Ἰσῆς αὐτῷ κοινωῆσθαι εὐλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία.

Ὅτι δὲ ἡ κατὰ Μωϋσέα διαταγὴ Ἰουδαίοις, ὡς ἔφην, καὶ τούτοις οὐχὶ πᾶσιν (οὐδὲ γὰρ τοῖς ἐν διασπορᾷ τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσιν ἐφήρμοζεν), ὡδέ σοι συλλογισμένῳ φανερόν ἐσται. Φησὶ που Μωϋσῆς νομοθετῶν· « Τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθῆσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ ἐτι σαφέστερον, ὅπου ἐχρῆν ἀπαντᾶν τοὺς πάντας τρίτον τοῦ ἔτους, ἀφορίζει λέγων· « Τρεῖς καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθῆσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος. » Θεωρεῖς, ὡς οὐκ ἐν πάσῃ πόλει, οὐδ' ὅποι ἐτυχεν ἀπαντᾶν προστάττει, ἀλλ' ἐν τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος, ὁ θεός σου. » Ἐνθα τρισὶν ἐκάστου ἐνιαυτοῦ καιροῖς ἐπὶ ταυτὸ συνίεναι νομοθετεῖ, καὶ τοὺς και-

¹⁰ Exod. xxiii, 17; Exod. xxxiv, 25. ¹¹ Deut. xvi, 16. ¹² Deut. xxvii, 26.

ρως ἀφορίζει, καθ' οὗς ἀπαντᾶν ἐχρῆν ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν λατρείας ἐπετελεῖτο· ἕνα μὲν τοῦ Πάσχα, δεύτερον τὸν μετὰ πεντήκοντα ἡμέρας ἐπὶ τῆς ὀνομαζομένης Πεντηκοστῆς ἑορτῆς· καὶ τρίτον τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ μετὰ τὸ Πάσχα κατὰ τὴν τοῦ Ἰαλασμῦ ἡμέραν, καθ' ἣν εἰσέτι νῦν Ἰουδαῖοι πάντες τὴν νηστειαν ἐπιτελοῦσιν. Ἐπαρτά! τε τοῖς μὴ ἑμμένουσι τοῖς νομοθετούμενοις. Οὐκοῦν τοὺς μέλλοντας ἀπαντας ἀπαντᾶν τρίτον τοῦ ἔτους εἰς τὰ Τεροσόλυμα, καὶ τὰ νόμιμα πληροῦν, οὐ πόρρω που τῆς Ἰουδαίας ἐχρῆν ὄψιν οἰκεῖν, ἀλλ' εἰσὶν ἀμφὶ τοὺς ὄρους· εἰ δὲ δὴ τοῖς πορρωτάτω τῆς Παλαιστίνης οἰκοῦσιν Ἰουδαίους ἀδύνατα ἦν τελεῖν τὰ νενομοθετημένα, πολλοὺ φάσι τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι, καὶ τοῖς ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς γῆς ἐφαρμύζουσιν. Ἐπάκουσον δὲ τίνα τρῖπον ὁ αὐτὸς πάλιν νομοθέτης τὴν ἀπὸ λέ-
 χους γυναικα ἀπαντᾶν προστάττει, καὶ θυσίας τῷ Θεῷ προσφέρειν, λέγων οὕτως· « Καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ εἰρεῖς πρὸς αὐτούς· Γυνὴ ἥτις ἐάν σπερματισθῆ, καὶ τέκη ἄρσεν, ἀκάθαρτος ἔσται ἐπτὰ ἡμέρας. »
 Ἔϊτα μεταξὺ τίνα εἰπὼν, ἐπιφέρει· « Καὶ ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι καθάρσεως αὐτῆς ἐφ' οὐψὶ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, προσοίσει ἀμὲν ἐνιαύσιον εἰς δλοκάρπωμα, καὶ νεοσσὸν περισσεῶς ἢ τρυγὸνα περὶ ἁμαρτίας, ἐπὶ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Πρὸς τὸν ἱερέα προσοίσει αὐτὰ ἔναντι Κυρίου. Καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτῆς ὁ ἱερεὺς, καὶ καθαρίει αὐτὴν ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ αἵματος αὐτῆς. Οὗτος ὁ νόμος τῆς τικτούσης ἄρσεν ἢ θήλυ. » Ἔτι πρὸς τοὺτοίς ὁ αὐτὸς καὶ τὸν ἀπὸ κήδους καὶ νεκρῶν ἐπαφῶν προστάττει μὴ ἄλλως καθαίρεσθαι ἢ διὰ τινος σποδοῦ δαμάλεως ἐφ' ὄλαις ἡμέραις ἐπτὰ, τῶν συνθῶν ἀποστάντα. Λέγει γοῦν· « Καὶ ἔσται τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ τοῖς προκειμένοις προσηλύτοις ἐν μέσῳ αὐτῶν νόμιμον αἰώνιον. Ὁ ἀπότμενος τοῦ τεθνηκότος πάσης ψυχῆς ἀνθρώπου ἀκάθαρτος ἔσται· ἐπτὰ ἡμέραις ἀγνισθήσεται· τῆ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ καθαρισθήσεται. Ἐάν δὲ μὴ ἀγαγισθῆ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ, οὐ καθαρὸς ἔσται. Πᾶς δὲ ἀπότμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐάν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀγνισθῆ, τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Κυρίου ἐμίλανεν. Ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραὴλ, ὅτι ὕδωρ βραντισμοῦ οὐ περιεβράντισθη ἐπ' αὐτόν· ἀκάθαρτος ἔστιν, ἀκαθαρσία ἐπ' αὐτῷ ἔσται. Καὶ οὗτος ὁ νόμος. Ἄνθρωπος ἐάν ἀποθάνῃ ἐν οἰκίᾳ, πᾶς εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀκάθαρτά ἐστὶν ἐπτὰ ἡμέρας. Καὶ πᾶν σκεῦος ἀνεωγμένον, ὅσα οὐκ δεσμῶ καταδέδεται, ἀκάθαρτα ἔσται. Καὶ πᾶς ὅς ἂν ᾄψῃται ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πεδίου τραυματίου βρομφαίας, ἢ νεκροῦ, ἢ ὀπίου ἀνθρωπίνου, ἢ μνηματοῦ, ἀκάθαρτος ἔστιν ἐπτὰ ἡμέρας. Καὶ λήψονται τῷ ἀκαθάρτῳ ἀπὸ τῆς σποδῆς τῆς κατακαυμένης τοῦ ἀγνισμοῦ, καὶ ἐχέουσιν αὐτὴν εἰς σκεῦος (2), καὶ λήψονται ὕσσωπον· καὶ βάψει ἀνήρ καθαρὸς, καὶ περιβράνει ἐπὶ τὸν οἶ-

num temporibus, congregari in unum jubet, temporeque determinat quibus convenire oporteat loco quo divini cultus officia obibantur; unum quidem Paschatis, alterum post dies quinquaginta, festo quod Pentecostes inde venit nomine, et tertium mense septimo post Pascha, die expiationis, quo etiamnum Judæi hodie omnes jejunium celebrant. Diris autem Moses eos devovet, qui legibus suis sancita non observaverint. Atqui hos, qui triplici vice per annum deberent Hierosolymis convenire, ritusque legibus constitutos ad plenum obire, non procul a Judæa habitare oportebat: qui vero circa extremos Palæstinæ limites, aut longius a Palæstina debebant Judæi, præcepta legis perlicere nequibant; tantum abest, ut omnibus gentibus et ultimis terras incolentibus hæc potuerit congruere. Audi porro quomodo idem rursus legislator mulierem a puerperio accedere et sacrificium Deo offerre jubeat, cum ait ¹³: « Locutusque est Dominus ad Mosen et dixit: Loquere filiis Israel et dices ad eos: Mulier quæcunque conceperit semen et pepererit masculum, immunda erit septem dies. » Deinde interjectis nonnullis subjungit ¹⁴: « Et cum impleti fuerint dies purificationis ejus, pro filio aut pro filia, offeret agnum anniculum in holocaustum, et pullam columbæ, aut turturem pro peccato ad hostium tabernaculi testimonii. Ad sacerdotem offeret ea ante Dominum. Et exorabit pro ea sacerdos, et purificabit eam a fonte sanguinis ejus. Hæc est lex parientis masculum et feminam. » Præterea idem contaminatum ex funere et contactu mortui, præcipit non alio modo purificari quam per cinerem juvenæ, diebus integris septem, negotiisque consuetis abstinere. Ait igitur ¹⁵: « Et erit filiis Israel et proselytis accedentibus in medio eorum legitimum æternum. Qui tetigerit cadaver hominis cujusque anima exutum, immundus erit septem diebus: purificabitur die tertio et die septimo, et mundus erit. Si vero non fuerit purificatus die tertio et die septimo, non erit mundus. Omnis qui tetigerit cadaver hominis mortui anima exutum, et non fuerit purificatus, tabernaculum Domini polluit. Exterminabitur anima illa ex Israel, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum: immundus est; immunditia super eum erit. Et hæc est lex. Homo si mortuus fuerit in domo, omnis ingrediens in domum, et omnia quæ sunt in domo, immunda sunt septem diebus. Et omne vas apertum, quæcunque non vinculo (*operculi*) alligata sunt, immunda erunt. Et omnis qui in agro tetigerit occisum gladio vulneribus, vel mortuum, vel ossum hominis aut sepulcrum; immundus erit diebus septem. Et sument pro immundo, de cinere combustæ (*juvenæ*) purificationis, et effundent eum in vas, et sument hyssopum, et tinget vir purus et circumasperget super domum et super

¹³ Levit. xii, 1, 2. ¹⁴ Ibid. 6, 7. ¹⁵ Num. xix, 10-21.

(2) Leg. ἐχέουσιν ἐπ' αὐτὴν ὕδωρ ζῶν εἰς σκεῦος, et effundent super eum (cinerem) aquam viventem in vas.

vasa et super animas quotquot fuerint ibi, et super eum qui tetigit ossum hominis, aut occisum vulnerare, aut mortuum, aut sepulcrum. Et circumasperget mundus super immundum die tertio et die septimo : et lavabit vestimenta sua, et corpus suum lavabit aqua, et impurus erit usque ad vesperam. Et homo qui inquinatus fuerit, et non fuerit purificatus, exterminabitur anima illa ex synagoga, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum. Et erit vobis legitimum hoc sempernum ¹⁶. » Hæc ubi sancit Moses, etiam modum aquæ aspersionis præscribit. Jubet enim juvencam rufam quæ non habet in se vitium, cremari totam et de cinere ejus inspergi aquam, qua purificari contaminata a mortuis oportet. Quo autem in loco fas sit juvencam comburere, vel ubi puerperam offerre sacrificia, et ubi cæteros lege præscriptos ritus obire deceat et exsequi, quod hoc non permissum sit facere promiscue quolibet in loco, sed in uno quem ipse determinat; perspicuum est ex iis quæ lege præcipit cum ait ¹⁷ : « Et erit locus quemcumque elegerit Dominus Deus tuus, ut invocetur nomen ejus ibi, illuc feretis omnia, quæ ego mando vobis hodie. » Hinc accurate illa cum exposuisset, subjungit ¹⁸ : « Attende tibi ipsi, ne offeras holocausta tua, ubicunque aspexeris, sed in loco quem delegerit Dominus Deus tuus, in una civitatum tuarum, ibi offeres holocausta tua, et ibi facies omnia quæcumque ego mando tibi hodie. » Addit porro ¹⁹ : « Non poteris vesci in civitatibus tuis quibuslibet decimationem frumenti tui, nec vini tui aut olei tui : primogenita boum tuorum et ovium tuarum, et omnia vota tua quæcumque voveritis, et confessiones vestras et primitias manuumstrarum. Sed ante Dominum Deum tuum comede illa in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus sibi, tu et filii tui, filia tua et servus tuus, atque ancilla tua et proselytus in urbibus tuis. » Deinde oratione progressus, quod dictum est confirmat, dum sic ait : « Verumtamen sancta tua cum fuerint tibi, et cum vota tua susceperis, venies ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus sibi ²⁰. » Et rursus : « Decimam decimabis universi fetus seminis tui; fetum agrum tui quotannis comedes ipsum in conspectu Domini Dei tui, eo in loco quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum ²¹ nomen suum ibi. » Deinde ubi reputavit quid facere oporteat, si is locus de quo agitur remotior fuerit, frugum autem proventus multus, ut videlicet domo ad locum Dei afferre oporteat annuos fructus sacrificiationis, de hoc item hanc constituit legem : « Si vero longe a te fuerit via, neque possis ea repræsentare, propterea quod longe a te fuerit locus, quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum nomen suum ibi : tibi-que benedixerit Dominus Deus tuus, vendas ea argento, et capies argentum in manus tuas, et venies

¹⁶ Num. xix, 2. ¹⁷ Deut. xii, 11. ¹⁸ Ibid. 13, 14. ¹⁹ Ibid. 17, 18. ²⁰ Ibid. 26. ²¹ Deut. xiv, 23, 25.

κον, καὶ τὰ σκεύη, καὶ τὰς ψυχὰς, ὅσοι ἐὰν ὤσιν ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τὸν ἡμμένον τοῦ ὀστέου τοῦ ἀνθρωπίνου, ἢ τοῦ τραυματίου, ἢ τοῦ τεθνηκότος, ἢ τοῦ μνηματοῦ. Καὶ περιβράνει ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸν ἀκάθαρτον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ, καὶ πλυνεῖ τὰ ἱμάτια ἑαυτοῦ, καὶ λούσεται τὸ σῶμα ὕδατι, καὶ ἀκάθαρτος ἔσται ἕως ἑσπέρας. Καὶ ἀνθρωπος ἐὰν μιανθῇ, καὶ μὴ ἀφαγισθῇ, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τῆς συναγωγῆς, ὅτι ὕδαρ βαντισμοῦ οὐ περιεβράντισθη ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἔσται ὑμῖν νόμιμον αἰώνιον. » Ταῦτα Μωϋσῆς νομοθετήσας, τὸν τρόπον τοῦ ὕδατος τοῦ βαντισμοῦ ἐπεκιδιάσκει· δάμαλιν πυρρὴν ἄμωμον ὀλοκαυτοῦσθαι προστάττων, καὶ ἀπὸ τῆς σποδιᾶς αὐτῆς ἐμβάλλεσθαι πρὸ ὕδατι ἐξ οὗ χρῆναι καθαίρεσθαι τοὺς ἐπὶ νεκρῶ μεμολυσμένους. Πού δὲ χρὴ ὀλοκαυτοῦσθαι τὴν δάμαλιν, πού δὲ τὴν ἐν λέχει προσφέρειν τὰς θυσίας, πού δὲ τὰ λοιπὰ νόμιμα συντελεῖν, ὅτι μὴ ἀδιαφόρως ἐν παντι τόπῳ, ἀλλ' ἐν μόνῳ ἐνί, ἧ αὐτὸς ἀφορίζει, δηλον ἄρ' ὧν νομοθετεῖ λέγων· « Καὶ ἔσται ὁ τόπος ὃν ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ἐν αὐτῷ ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐκεῖ οἴσετε πάντα ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον. » Καὶ διαστέλλεται ἐξῆς ἀκριδῶς, ἐπιλέγων· « Πρόσεχε σεαυτῷ, μήποτε ἀνεγένκης τὰ ὀλοκαυτώματά σου, οἷ ἂν ἴδῃς, ἀλλ' ἢ εἰς τὸν τόπον ὃν ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς σου αὐτόν, ἐν μεζῶ τῶν πόλεων σου, ἐκεῖ ἀνοίσεις τὰ ὀλοκαυτώματά σου, καὶ ἐκεῖ ποιήσεις πάντα ὅσα ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον. » Καὶ προστίθησι λέγων· « Οὐ δυνήσῃ φαγεῖν ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι τὸ ἐπιδέκατον τοῦ αἴτου σου, καὶ τοῦ οἴνου σου, καὶ τοῦ ἐλαίου σου, τὰ πρωτότοκα τῶν βοῶν σου, καὶ τῶν προβάτων σου, καὶ πάσας τὰς εὐχὰς σου ὅσας ἂν εὐξῆσθε, καὶ τὰς ὁμολογίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῶν χειρῶν ὑμῶν· ἀλλ' ἢ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῆ αὐτὰ, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς σου ἑαυτῷ, σὺ καὶ οἱ υἱοὶ σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ προσήλυτος ὁ ἐν ταῖς πόλεσίν σου. » Καὶ ἔτι προσελθὼν ἐπισφαλίζεται τὸν λόγον, ἐν ᾧ φησιν· « Πλὴν τὰ ἄγία σου ἂν γένωνταί σοι, καὶ τὰς εὐχὰς σου λαθῶν, ἤξεις εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς σου ἑαυτῷ. » Καὶ πάλιν· « Δεκάτην ἀποδεκατώσεις παντὸς γεννήματος τοῦ σπέρματός σου· τὸ γέννημα τοῦ ἀγροῦ σου [ἐνιαυτὸν] κατ' ἐνιαυτόν. Καὶ φαγῆ αὐτὸ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Ἐἴτ' ἐπιλογισάμενος, τί δέοι πράττειν, εἰ μακρὰν ἀφεστῶς εἴη ὁ πρὸς αὐτοῦ δηλούμενος τόπος, ὁ δὲ καρπὸς τῶν γεννημάτων πολὺς, πῶς δέοι παραχομιζεῖν οἰκοθεν εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ τόπον τοὺς ἐπετελοῦς καρποὺς τῆς ὀλοκαυτώσεως, καὶ περὶ ταύτου τόνδε τίθει τὸν νόμον· « Ἐὰν δὲ μακρὰν γένηται ἀπὸ σαῦ ἡ ὁδὸς, καὶ μὴ δυνήσῃ ἀναφέρειν αὐτὰ, ὅτι μακρὰν ἀπὸ σοῦ ὁ τόπος, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ, ὅτι εὐλογῆσαι σε Κύριος ὁ Θεός σου, καὶ ἀποδώσεις αὐτὰ ἀργυρίου, καὶ λήψῃ τὸ ἀργύριον ἐν ταῖς χερσίν σου, καὶ πο-

ρεύση εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός A σου αὐτὸν, καὶ δώσεις τὸ ἀργύριον ἐπὶ πάντος οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ σου, ἐπὶ βοσίν, ἢ ἐπὶ προβάτοις, ἢ ἐπὶ οἴκῳ, ἢ ἐπὶ σικέρῳ, ἢ ἐπὶ πάντος οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ σου, καὶ φαγῇ ἐκεῖ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ αὖθις τὸν τόπον ἐπισφραγίζεται, ὡδὲ πως φάσκων · « Πᾶν πρωτότοκον ὃ ἂν τεχθῇ ἐν τοῖς βοσσί σου, καὶ ἐν τοῖς προβάτοις σου, τὰ ἀρσενικὰ ἀποσσεῖς Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου. Οὐκ ἐργάση ἐν τῷ πρωτότοκῳ μόσχῳ σου, καὶ μὴ κείρης τὸ πρωτότοκον τῶν προβάτων σου. Ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῇ αὐτὸ ἐνιαυτὸν ἐξ ἐνιαυτοῦ, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. » Μετὰ ταῦτα πάλιν θία, τίνα τρόπον καὶ τὰ περὶ τῶν ἐορτῶν διαστέλλει, οὐκ ἄλλοθι γῆς, ἀλλ' ἢ ἐν μόνῳ τῷ δηλομένῳ τόπῳ, πανηγυρίζειν. Λέγει δ' οὖν · « Φύλαξαι τὸν μῆνα τῶν νέων, καὶ ποιήσεις τὸ Πάσχα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, πρόβατα καὶ βόας, ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ. » Πάλιν ὑπομιμνήσκει, λέγων · « Οὐ δύνησι θύσαι τὸ Πάσχα ἐν οὐδεμίᾳ τῶν πόλεων σου, ὧν Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι, ἀλλ' εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. Ἐκεῖ θύσεις τὸ Πάσχα ἐσπέρας πρὸς δυσμαῖς ἡλίου, ἐν τῷ καιρῷ ᾧ ἐξῆλθες ἐκ γῆς Αἰγύπτου · καὶ ἐψήσεις, καὶ φαγῇ ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. » Ὁ μὲν δὴ τῆς τοῦ Πάσχα ἐορτῆς νόμος τοιοῦτος · ὁ δὲ τῆς Πεντηκοστῆς ἐφημερίαν, ἀκουσον · « Ἐπὶ τὰ ἑβδομάδας ὀλοκλήρους ἐξαριθμήσεις σεαυτῷ, ἀρξαμένου σου δρέπανον ἐπ' ἀμητὸν, καὶ ποιήσεις ἐορτὴν ἑβδομάδων Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καθὰ ἰσχύει ἡ χεὶρ σου, ὅσα ἂν δῶ σοι, καθότι εὐλόγηκέ σε Κύριος ὁ Θεός σου · καὶ εὐφρανθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, σὺ καὶ ὁ οἶός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ Λευίτης, ὁ ἐν ταῖς πόλεσί σου, καὶ ὁ προσήλυτος, καὶ ὁ ὄρφανός, καὶ ἡ χήρα ἢ ἐν οἴκῳ, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Καὶ τὴν τρίτην δ' ἐορτὴν ἐνθα προστάττει ἐκτελεῖν, ἐπάκουσον · « Ἐορτὴν τῶν Σκητῶν ποιήσεις σεαυτῷ ἐπὶ τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ συναγαγεῖν σε ἀπὸ τῆς ἄλυσός σου καὶ ἀπὸ τῆς ληνοῦ σου, καὶ εὐφρανθήσῃ ἐν τῇ ἐορτῇ σου, σὺ, καὶ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ἡ χήρα, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἑαυτῷ. » Διὰ τοσοῦτων οὖν τῶν τόπων ἐπισημαινόμενος, τοσαυτάκις τε εἰπὼν εἰς αὐτὸν ἀπαντῆν παγγενεῖ καὶ πανοικί, πῶς ἂν ἤρμοζε τοῖς τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐπὶ μικρὸν διεστώσι, μήτι γε τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι; μάλιστα ὅτε οὐδὲ συγγνώμην τινὰ νέμει τοῖς παραβαίνουσι τὰ διορισμένα, ἀρὰν δὲ κατὰ πάντων τῶν μὴ τὰ πάντα τηρούντων ἐπάγει, ῥήμασιν αὐτοῖς λέγων · « Ἐπικατάρατος ὅς οὐκ ἐμμελεῖ πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷδε τῷ νόμῳ τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Θεώρησον δὲ καὶ ἄλλως τὰ ἀδύνατα πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς Μωυσείως νομοθεσίας. Διαστειλόμενος τὰ ἐκούσια καὶ χαλεπὰ

in eum ipsum locum quem elegerit Dominus Deus tuus, et dabis argentum pro omni quodcumque concupierit anima tua, pro bobus, sive ovibus, sive vino, sive sicera, sive omni quodcumque concupierit anima tua, et comedes ibi in conspectu Domini Dei tui ²². » Tum rursus locum quasi signo impresso commendat, his fere verbis : « De primogenitis quæ nata fuerint in bubus atque ovibus, masculina offeres Domino Deo tuo. Non opus facies in vitulo primogenito, et non tondebis primogenitum ovium tuarum. In conspectu Domini Dei tui comedes illud singulis annis, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, tu et domus tua ²³. » Post hæc rursus inspicit, quoniam modo ea quæ ad festos dies pertinent distinguit, ut ne alibi terrarum, quam in eo uno loco de quo agitur, festos dies agant. Ait igitur : « Observa mensem novarum frugum, et facies Pascha Domino Deo tuo, oves et boves, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus ²⁴. » Rursus admonet his verbis : « Non poteris sacrificare pascha in aliqua urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus dederit tibi, sed in loco duntaxat quem elegerit Dominus Deus tuus. Illic immolabis pascha a vespere ad solis occasum, in tempore quo egressus es de terra Ægypti : et coques, et comedes in loco quemcumque elegerit Dominus Deus tuus ²⁵. » Lex igitur de solemni die, qui Pascha dicitur, hujusmodi descripta est. Porro autem de Quinquagesima quid dicat, audi : « Totas septem hebdomadas numerabis tibi ipsi, ex quo falcem in segetem immittere cæperis, et celebrabis diem festum hebdomadarum Domino Deo tuo, quantum poterit manus tua, ex omnibus quæcumque dederō tibi, propterea quod tibi benedixerit Dominus Deus tuus, et epulaberis coram Domino Deo tuo, tu et filius ²⁶ tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, et Levita, qui fuerit in urbibus tuis, et advena, et pupillus, et vidua quæ apud vos fuerit in loco quem elegerit Dominus Deus tibi sibi, ad invocandum nomen suum ibi ²⁷. » Tertium vero solemne ubi imperet celebrandum, audi : « Solemne Tabernaculorum celebrabis tibi ipsi septem diebus, ubi de area tua et de torculari tuo collegeris, et epulaberis in solemni tuo, tu et filius tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, et vidua in loco quemcumque elegerit Dominus Deus tuus tibi ²⁸. » Cum igitur eum locum tam multis signis ostendat, totiesque illuc cum toto genere, totaque domo venire oportere præcipiat, qui fieri potest, ut ea quæ dicit, vel iis convenient, qui brevi intervallo a Judæa distant, nedum gentibus, quæ in toto orbe terrarum degere intelligantur? eo magis quod ne veniam quidem ullam tribuit iis qui transiliant quæcumque præscripta sunt, ac potius execrationem omnium, quicunque non omnino omnia servaverint, denuntiat, ad verbum sic dicens : « Exsecrabilis quicum-

²² Deut. xiv, 24-26.

²³ Ibid. xv, 19, 20.

²⁴ Ibid. xvi, 1, 2.

²⁵ Ibid. 5-7.

²⁶ Ibid. 9-11.

²⁷ Ibid. 13-15.

que non steterit omnibus quæ in hac lege scripta sunt, ut faciat ea. » Contemplare deinde quam omnes vires humanas superent, serique nulla ratione possint, quæ in lege Mosis posita sunt. Siquidem ubi distinxit quæ voluntaria peccata, quæque difficilia sunt et pœnas unicuique eorum adjunxit, quæ maximo supplicio digna sunt, tum vero leges ponit, quibus alia quadam ratione eos item qui inviti peccaverint, convertat; quarum una quidem sic se habet: « Si anima una peccaverit nolens ex populo terræ, dum facit unum ex omnibus præceptis Domini, vel dum non facit, et peccat, cognitumque ipsi fuerit peccatum, quod peccavit, et offeret munus suum capram anniculam immaculatam, id offeret pro peccato suo quod peccavit, in loco ubi mactant sacrificia, et accipiet sacerdos de sanguine ²⁰. » Et sane considera quemadmodum hic quoque eum qui imprudens peccaverit, ad locum venire oporteat, ubi mactant sacrificia. Is autem est, de quo multis verbis jam pridem meministi dicens: « Quemcumque elegerit Dominus Deus tuus ²¹. » Quod quidem cum ab omnibus, quicumque sunt in terra hominibus plane efflci non posse, ipse quoque auctor legis videret; tum perspicue significavit legem inducens non infinite adversus omnes, sed adjiciens: Si anima peccaverit nolens, ex populo terræ ²². » Alteram vero legem ponit, quæ sic habet: « ²³ Quod si anima audierit vocem juri-jurandi, atque hic testis aut viderit aut conscius fuerit; si non indicaverit, peccatum suscipiet ²⁴. » Quidnam igitur aliud hunc facere oporteat, quam sumpta in manus hostia, propere abire ad expiandum? ubi porro expiabit, nisi in loco in quo mactant sacrificia? tertiam quoque dum scribit, « Anima, inquit, quæ tetigerit quidvis immun-dum, sive quæ occisa fuerint de pecoribus immundis, et sumpserit ex eo, ipse pollutus est, et peccabit, si attigerit immunditiam hominis ex omni immunditia ejus, quam quis attingens pollui solet, et oblitus fuerit, et postea cognoverit et peccaverit ²⁵. » Ergo quid tandem hunc etiam qui sit pollutus facere conveniet, nisi rursus ad locum venire et offerre pro peccato suo quod peccavit, aut ovem, aut agnam, aut capram anniculam rite? Eadem vero lex est etiam de anima quæ juraverit, dum ipsis labiis distinguit vel male se facturam, vel bene, secundum omnia quæcunque enuntiare solet homo cum jurejurando, et oblitus fuerit, et idem post cognoverit, et peccaverit unum aliquid ex iis, et prodiderit peccatum quod peccavit: « etiam hic, inquit, eadem sumpta hostia, festinet ad locum, et orabit pro ipso sacerdos, et peccato ipsius, et dimittetur ei peccatum ²⁶. » Alia præterea est lex seorsum ab eis, quæ expositæ sunt, quæ in hunc fere modum præscribit: « Anima quæ oblivione oblita fuerit, et imprudens peccaverit in iis quæ sancta sunt Domini, offeret Domino arietem

τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ τιμωρίας περιθεῖς ἐκάστῳ τῶν μεγίστης κολάσεως ἀξίων, νόμους τίθῃσι, καθ' οὓς ἐτέρῳ τρόπῳ καὶ τοὺς ἀκουσίως πλημμελοῦντας ἐπιτρέψει· ὣν ὁ μὲν οὕτως ἔχει· « Ἐὰν ψυχὴ μία ἀμάρτη ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς, ἐν τῷ ποιῆσαι μίαν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν Κυρίου, ἢ οὐ ποιηθήσεται, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ γνωσθῇ αὐτῷ ἡ ἀμαρτία ἣν ἤμαρτεν, καὶ οἴσει δῶρον αὐτοῦ χιμαιραν ἐξ αἰγῶν ἁμωμον, θήλειαν οἴσει περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἧς ἤμαρτεν, ἐν τῷ τόπῳ οὐ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα, καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τοῦ αἵματος. » Καὶ ὄρα γε ὡς καὶ ἐναυῦθα τὸν πταίσαντά τι παρὰ γνώμην ἐν τῷ τόπῳ δεῖν ἀπαντᾶν, οὐ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα. Οὗτος δὲ ἦν, οὐ διὰ πλείστων ἤδη πρότερον ἐμνήσθη, λέγων· « Ὅν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. » Τοῦτο δ' εἶμι μὴ δυνατόν πρὸς ἀπάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐκτελεσθαι, καὶ αὐτὸς ὁ νομοθέτης συνιδῶν, ἀκριβῶς ἐπισημήνατο, οὐκ ἀορίστως κατὰ πάντων προαγαγὼν τὸν νόμον, ἀλλ' ἐπειπῶν· « Ἐὰν ψυχὴ ἀμάρτη ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς. » Καὶ δεύτερον δὲ νόμον τίθῃσιν, οὕτως ἔχοντα· « Ἐὰν δὲ ψυχὴ ἀκούσῃ φωνὴν ὀρκισμοῦ, καὶ οὗτος μάρτυς ἢ ὄρακεν, ἢ συνοιδεν, ἐὰν μὴ ἀπαγγεῖλῃ, λήψεται τὴν ἀμαρτίαν. » Τί οὖν χρὴ τοῦτον ποιεῖν, ἀλλ' ἢ λαβόντα μετὰ χεῖρας τὸ ἱερεῖον, σπεύδειν ἐπὶ τὰ καθάρσια; Πού πάλιν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ τόπῳ, οὐ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα; Καὶ τρίτον πάλιν· « Ψυχὴ, φησὶν, ἧτις ἂν ἀψηται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ τῶν θησιμαίων τῶν κτηνῶν τῶν ἀκαθάρτων, καὶ λάθῃ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μεμλάνται, καὶ πλημμελήσῃ ἢ ἀψηται ἀκαθαρτίας ἀνθρώπου, ἀπὸ πάσης ἀκαθαρσίας αὐτοῦ ἧς ἂν ἀψάμενος μιανθῇ, καὶ ἐλαθεν αὐτὸν, μετὰ τοῦτο δ' ἔγνω καὶ πλημμελήσῃ. » Τί δὴ οὖν καὶ τὸν μιανθέντα προσήκον ἦν ποιεῖν, ἀλλ' ἢ ἀπαντᾶν. πάλιν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ προσφέρειν περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἧς ἤμαρτε, θήλα ἀπὸ τῶν προβάτων, ἢ ἀμνάδα, ἢ χιμαιραν ἐξ αἰγῶν, περὶ ἀμαρτίας; Ὁ δ' αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ ψυχῆς ἢ ἂν ὁμῶς διαστέλλουσα τοῖς χεῖλεσι, κακοποιῆσαι, ἢ καλῶς ποιῆσαι κατὰ πάντα ὅσα ἂν διαστείλῃ ἄνθρωπος μεθ' ὄρκου, καὶ λάθῃ αὐτὸν, καὶ οὗτος γνῶ καὶ ἀμάρτη ἐν τινι τούτων, καὶ ἐξαγορεύσῃ τὴν ἀμαρτίαν περὶ ἧς ἤμαρτε, « καὶ οὗτος δῆτα, φησὶν, τὸ αὐτὸ λαῶν ἱερεῖον, σπευδέτω ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ, καὶ ἀφεθήσεται αὐτῷ ἡ ἀμαρτία. » Καὶ ἄλλος παρὰ τοὺς εἰρημένους νόμους ὡδὲ πη διορίζει· « Ψυχὴ ἢ ἂν λάθῃ αὐτὸν λήθῃ, καὶ ἀμάρτη ἀκουσίως ἀπὸ τῶν ἀγίων Κυρίου, καὶ εἰσώσει κριὸν τῆς πλημμελείας αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ· οἴσει δὲ πάλιν παρὰ τὸν ἀρχιερέα, ἐν τῷ τόπῳ δηλαδὴ τῷ ἐξειλεγμένῳ. » Καὶ ἕκτον δὲ νόμον τούτοις προστίθῃσι, λέγων· « Ψυχὴ ἂν ἀμάρτη, καὶ ποιῆσῃ μίαν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν, ὣν οὐ δεῖ ποιεῖν, καὶ οὐκ ἔγνω, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ λάθῃ τὴν ἀμαρτίαν αὐτοῦ, καὶ οἴσει πάλιν κριὸν τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς, περὶ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ ἧς ἠγνόησε,

²⁰ Levit. iv, 27-30. ²¹ Num. xvi, 7. ²² Levit. iv, 27. ²³ Levit. v, 1. ²⁴ Ibid. 2, 3. ²⁵ Ibid. 6.

καὶ οὗτος οὐκ ἔδει, καὶ ἀφελήσεται αὐτῷ. » Ἦδη δὲ ἔβδομόν φησι· « Ψυχὴ ἂν ἀμάρτη, καὶ παριδὼν παρ-
 ἰδῆ τὰς ἐντολάς Κυρίου, καὶ ψεύσεται πρὸς τὸν
 πλησίον αὐτοῦ ἐν παρακαταθήκῃ, περὶ κοινωνίας ἢ
 ἀρπαγῆς, ἢ ἡδίκησέ τι τὸν πλησίον, ἢ εὔρεν ἀπί-
 λειαν, καὶ ψεύσεται περὶ αὐτῆς, καὶ ὁμολή ἀδίκως
 περὶ ἐνὸς ἀπὸ πάντων ὧν ἐὰν ποιήσῃ ἀνθρώπος,
 ὥστε ἀμαρτεῖν ἐν τούτοις, καὶ ἡνίκα ἂν ἀμάρτη
 καὶ πλημμελήσῃ καὶ ἀποδῷ τὸ ἔρπαγμα ὃ ἔρ-
 πασεν, ἢ τὸ ἀδίκημα ὃ ἡδίκησεν, ἢ τὴν παρα-
 καταθήκην, ἢ τις παρετέθη αὐτῷ, ἢ τὴν ἀπίλειαν
 ἣν εὔρεν, ἀπὸ παντὸς πράγματος οὐ ὡμοσε περὶ
 αὐτοῦ ἀδίκως, καὶ ἀποτίσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον
 καὶ τὸ ἐπίπεμπτον. » Ἐχρῆν δ' ἂν μετὰ τὸ ἐξαγο-
 ρεῦσαι τὸ ἀμάρτημα, καὶ μετὰ τὸ ἀποτίσαι, σπεύ-
 δειν πάλιν, πάντα ὑπερθέμενον, εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν
 ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεός, καὶ προσφέρειν γε περὶ
 τῆς πλημμελείας κριὸν ἄμωμον· καὶ ἐξιλάσεται περὶ
 αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἔναντι Κυρίου, καὶ ἀφελήσεται αὐτῷ.
 Ταῦτα καὶ περὶ τῶνδε ὁ θαυμασίος Μωϋσῆς, περὶ
 τε τῶν ἀκουσίως ἡμαρτηκότων, καὶ περὶ τῶν κατ'
 ἀγνοίαν, ἐξηκριδώσατο, πόρρωθεν τῶν κατὰ προ-
 αἴρεσιν πλημμελημάτων, ἐφ' οἷς καὶ ἀπαιτήτους
 ὀρίζει τιμωρίας τοὺς οικίους ἀναστέλλων. Ὁ γὰρ
 ἐπὶ τοῖς ἀκουσίως μὴ πρότερον νείμας συγγνώμην,
 ἢ ἐξαγορεῦσαι τὸ ἀμάρτημα, κἀπειτα ὡσπερ μικρὰν
 τιμωρίαν διὰ τῆς προστεταγμένης θυσίας εἰσπραξά-
 μενος τὸν ἡμαρτηκότα, διὰ τε τῆς ἐπὶ τὸν ἀγνὸν τό-
 πον ἀμελλήτου πορείας τὴν σπουδὴν ὁμοῦ καὶ τὸ εὐ-
 λαθεῖς ἐπιτείνας τῶν κατ' αὐτὸν θεοσεβεῖν προσηρημέ-
 των, πῶς οὐχὶ τῶν ἐκουσίως θρωμένων πολὺ πρότε-
 ρον ἐπίσχοι ἂν τὰς ὁρμάς; Τί δὴ οὖν πρὸς ταῦτα
 συλλογίζεσθαι χρῆν, ὅτε δὴ, ὡς εἰρηται, συγκεφα-
 λαιούμενος τὰ πάντα ὁ Μωϋσῆς ἐπισκήπτει, λέγων·
 « Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμενεῖ ἐν πᾶσι τοῖς
 ἐγγεγραμμένοις τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά; »
 Ἄρα γὰρ τοὺς ἐκ περάτων γῆς μέλλοντας κατὰ Μωϋ-
 σέα θεοσεβεῖν, ὡς ἂν φύγοιεν μὲν τὴν κατάραν, τύ-
 χουσι δὲ τῆς ἐπηγγελμένης πρὸς τὸν Ἀβραάμ εὐλο-
 γίας, ταῦτα πάντα χρῆν πράττειν, καὶ τρίτον τοῦ
 ἔτους ἀπαντᾶν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα; καὶ τὰς ἐκ πάν-
 των δὲ τῶν ἐθνῶν θεοσεβεῖν προκεκριμένας γυναῖκας,
 ἀρτι τόκων καὶ ὠδίνων παυσαμένας, τοσαύτην στέλ-
 λεσθαι πορείαν, ὡς ἂν τὴν προστεταγμένην ὑπὸ
 Μωϋσέως θυσίαν ἐφ' ἐκάστῳ τῶν γεννημένων ἀν-
 ἐνέγκαιεν; ἢ τοὺς ἐφαψαμένους νεκροῦ σώματος, ἢ
 τοὺς ἐπίορκον ὁμωμοκότας, ἢ τοὺς ἀκούσιόν τι δεδρα-
 κότας ἐκ περάτων γῆς ἦκειν, τρέχειν τε καὶ σπεύδειν
 ἐπὶ τὸν νενομοθετημένον καθαρισμόν, ὡς ἂν ἐκφύ-
 γουσι τὴν τῆς κατάρας ἐπίσκηψιν; Ἄλλὰ συνορᾶς,
 ὡς καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀμφὶ τὰ Ἱεροσόλυμα κατοικοῦσι,
 καὶ ἐπὶ μόνῃ τῆς Ἰουδαίας τὰς διατριβὰς ποιοῦμένοις
 ὁ κατὰ Μωϋσέα βίος δυσκατόρθωτος ἦν· μήτι γε δυ-
 νατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν (3). Ἐνθεν

A pro peccato suo ²⁶; ; offeret autem rursus ad Pon-
 tificem, in loco videlicet de quodictum est. Sextam
 quoque legem prioribus adjungit his verbis : « Ani-
 ma si peccaverit et fecerit adversus unum ex omni-
 bus præceptis, aliquid eorum, quæ non oportet fa-
 cere, et non cognoverit, et deliquerit, et acceperit
 peccatum suum, rursus offeret Pontifici arietem
 et orabit pro ipso sacerdos, pro ignorantia ejus
 quam ignoravit, et hic ipse non novit, et dimittetur
 ei ²⁷. » Septimam item scribit legem hoc mo-
 do : « Anima si peccaverit, et contemnens contempserit
 præcepta Domini et mentita fuerit proximo suo in
 deposito, communicationis aut rapiuæ causa, vel
 injuria aliqua affecerit proximum suum, vel inven-
 nerit rem perditam, ac de ea ipse mentita fuerit,
 B et juraverit inique pro uno ex omnibus quæ-
 cunque facit homo, et peccat : et quodocun-
 que peccaverit ac deliquerit, et restituerit rem
 quam abstulit, aut injuriæ a se illatæ, satisfecerit,
 C aut depositum quod suæ fidei commissum fuerat,
 reddiderit, aut rem perditam quam invenit, ex omni
 re pro qua inique juravit solvet ipsum totum, et
 ejus insuper quintam partem ²⁸. » Cæterum oportebat
 postquam prodiderat peccatum ac solverat,
 omnibus negotiis posthabitis propere, abire ad lo-
 cum, quem elegerat Dominus Deus, et offerre pro
 delicto arietem immaculatum, et sic orare pro co-
 sacerdotem apud Dominum, et dimitti ei. Hæc sane
 Moses ille admirandus tam de iis qui inviti pecca-
 verint, quam de iis qui per ignorantiam, diligentis-
 sime tractavit seorsum ab iis quæ voluntarie pec-
 cantur, quibus etiam inexorabiles irrogat pœnas, ut
 suos ita cohibeat, ac refrenet. Qui enim iis,
 qui inviti peccaverint non prius veniam tribuit,
 quam peccatum annuntiaverint, ac deinde ei qui
 peccavit quasi levem pœnam per indictum illud sa-
 crificium irrogat, et per accessionem sine mora ad
 locum sanctum, studium simul et religionem eorum
 intendit, qui se auctore in divino cultu uti velint,
 qui fieri potest ut non multo prius ab iis quæ vol-
 untarie committuntur, cohibuerit appetitus? Quid
 ad hæc igitur argumentari oportet, quando, ut dic-
 tum est, cuncta redigens in summan Moses, sic im-
 precatur? « Exsecrabilis omnis quicumque non ste-
 terit omnibus, quæ in lege scripta sunt, ut faciat
 D ea ²⁷. » Ergo etiam in extremis terræ finibus
 habitantes, si ritus Mosaiicos servare volebant, ut
 talem exsecrationem vitarent, promissamque Abrahæ
 benedictionem contingerent, hæc omnia facere
 oportebat? ac ter singulis annis Hierosolyma pe-
 tere? ex omni præterea natione, quæ tales sibi ritus
 servandos proposuisset, feminas partu modo
 ac doloribus levatas tam longum iter ingredi, ut
 quod imperasset Moses sacrificium, pro singulis

²⁶ Levit. v, 15. ²⁷ Ibid. 17, 18. ²⁸ Ibid. vi, 2-7. ²⁹ Deut. xxvii, 26.

(3) *Μήτι γε δυνατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοι-
 ποῖς ἔθνεσι.* « Nedom tale ut posset a reliquis gen-
 tibus observari. » vertit Donatus, male; mens enim
 Eusebii est multo minus hoc vivendi institutum a

Judæis apud *alias gentes* degentibus potuisse obser-
 vari. Legendum igitur ἐν τοῖς λοιποῖς, et post ἔθνεσιν
 addendum forte *Ἰουδαίους*, vertendumque : *nedum t. u. p. a Ju-
 dæis apud alias gentes degentibus observari.*

puerperis offerrent ? item qui aut mortuum corpus attingissent, aut pejerassent, aut inviti aliquid fecissent, eos ab extremis terræ finibus venire, ac properantes excurrere ad eam quæ lege sancita esset, purgationem, ut execrationis pœnam effugerent ? Sed plane perspicis ut vel ipsa Hierosolyma incolentibus, atque in una Judæa versantibus ac degentibus Mosaicum illud vivendi institutum servatu difficile esset, nedum tale ut posset a reliquis gentibus observari. Proinde Salvator ac Dominus noster Jesus Filius Dei post reditum a morte ad vitam, **6** cum ad discipulos suos dixisset : « Ite ac docete omnes gentes ²², » tum merito adjunxit : « docentes eos servare omnia, quæcunque præcepi vobis ²³. » Non enim quæ in Mosis legibus sunt, docere omnes gentes imperabat : sed quæcunque ipse præceperat. Hæc porro sunt, quæ in illius Evangelii continentur. Merito igitur et discipuli ejusdem, et apostoli, cum habere gentium rationem vellent, in hoc inter se convenerunt : ut quæ in Mosis legibus continentur, nequaquam gentibus possent accommodari, quippe quæ neque ab ipsis, neque a patribus ipsorum servari potius constaret. Ergo in Actis Petrus loquitur : « Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus ²⁴ ? » sed etiam ipse Moses propter hæc ipsa quæ diximus, merito et alterum præter se surrecturum ait Prophetam, et hunc ipsum legum auctorem futurum cunctis gentibus nuntiat, Christum eo modo significans, et eidem ut pareant, suis omnibus imperat : quam rem his serine verbis divinat : « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus ex fratribus vestris tanquam me, illum audietis in omnibus quæ loquetur vobis. Quæcunque vero anima non audierit Prophetam illum, delebitur de genere suo ²⁵. » Porro autem prophetam hunc Christum ipsum videlicet a Judæis oriundum, alibi item omnibus gentibus imperaturum, enuntiat his verbis : « Quam pulchræ domus tuæ Jacob, tentoria tua, Israel ; ut saltus umbrasi, ut hortus juxta fluvium, ut tabernacula, quæ fixit Dominus. Prohibet homo ex semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extolletur regnum ejus ²⁶. » Quin etiam, cum duodecim omnino apud Hebræos essent tribus, ex qua illarum oriturus hic apud gentes legum auctor, qui canitur a propheta, et quibus temporibus futurus esset, quod de tribu Juda videlicet, quodque tunc, cum defecerint qui a majoribus sibi traditum Judaicæ gentis imperium tenere consuevissent, planissime indicat his verbis : « non deficiet, inquit, princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ipsi, et ipse exspectatio gentium ²⁷ : » sed quænam hæc exspectatio erat præter eam quæ Abrahæ quondam promissa fuerat ? quod videlicet in ipso omnes gentes terræ essent benedicendæ. Itaque etiam ipse Moses visus est optime intelligere futurum esse aliquando, ut lege **7** quas ipse tenuisset, omnibus gentibus accommodari non possent. Ad ea vero oracula comprobanda et conficienda quæ Abrahæ reddita sunt, altero opus esse propheta, sed hic erat quem de tribu Juda prædiciturum, multisque gentibus dominaturum superiori testimonio confirmaverat.

²² Matth. xxviii, 19. ²³ Ibid. 20. ²⁴ Act. xv, 10. ²⁵ Deut. xviii, 15, 19. ²⁶ Num. xxiv, 5, 7. ²⁷ Gen. xlix, 10.

A εικότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς εἰπὼν· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, » ἐπιλέγει, « διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. » Οὐ γὰρ τὰ Μωϋσέως νόμιμα διδάσκειν πάντα τὰ ἔθνη παρεκελεύσατο, ἀλλ' ὅσα αὐτὸς ἐνετειλάτο. Ταῦτα δ' ἦν, τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις αὐτοῦ φερόμενα. Εικότως οὖν καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐν τῇ περὶ τῶν ἐθνῶν σκέψει ὁμολογοῦσι μὴ δύνασθαι τὰ Μωϋσέως νόμιμα τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμόζειν· ὅτε μὴτε αὐτοῖς μὴτε τοῖς πατράσιν αὐτῶν εὐκατόρθωτα γέγονε. Λέγει δ' οὖν ἐν ταῖς Πράξεσιν ὁ Πέτρος· « Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὐτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὐτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι ; » Εικότως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς τούτων αὐτῶν ἔνεκεν, ἕτερον παρ' ἑαυτὸν ἀναστήσεσθαι ἐφη προφήτην, καὶ τούτον νομοθέτην ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν ἀπάντων· εὐαγγελίζεται, τὸν Χριστὸν αἰνιττόμενος, αὐτῷ τε πείθεσθαι τοῖς οικείοις παραινέει, ὡς ἐκ πᾶσι καὶ τούτῳ θεσπίζων· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὑμῖν. Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκεῖνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς. » Καὶ τούτῳ δὲ τὸν προφήτην, δηλονότι τὸν Χριστὸν, ἐξ Ἰουδαίων προελθόντα, πάντων τῶν ἐθνῶν κατακρατήσειν πάλιν ἀναφωνεῖ, λέγων· « Ὡς καλοὶ οἱ οἰκοὶ σου, Ἰακώβ, αἱ σκηναὶ σου, Ἰσραὴλ, ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, καὶ ὡσεὶ παράδεισος ἐπὶ ποταμῶν, ὡς σκηναὶ ἅς ἐπέηξεν Κύριος. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. » Ἄλλὰ καὶ ἐξ ὅποιας φυλῆς, δώδεκα τῶν ὄλων παρ' Ἑβραίοις οὖσῶν, ὅτι δὴ ἀπὸ τῆς Ἰούδα ὁ θεσπιζόμενος τῶν ἐθνῶν νομοθέτης Χριστὸς προελεύσεται· καὶ κατὰ πολλοὺς χρόνους, ὅτι μετὰ τὴν ἐκλείψιν τῶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀρξάντων, δηλοῖ λέγων· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Ποία δὲ προσδοκία ἦν, ἀλλ' ἢ ἡ τῷ Ἀβραάμ ἐπηγγελμένη περὶ τοῦ δεῖν εὐλογηθῆσεσθαι ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ; Πέφηγε τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἀκριβῶς ἐπιστάμενος τῇ μὲν πρὸς αὐτοῦ διαταγεῖσαν νομοθεσίαν ἐξασθενεῖν, εἰς τὸ πᾶσιν ἐφαρμόσαι τοῖς ἔθνεσιν· εἰς ἐκπλήρωσιν δὲ τῶν πρὸς τὸν Ἀβραάμ χρησμῶν, ἑτέρου δεῖσθαι προφήτου. Οὗτος δὲ ἄρα ἦν, ὃν ἐξ Ἰούδα φυλῆς προελεύσεσθαι, καὶ πολλῶν ἐθνῶν κυριεύσειν προμαρτυρούμενος εὐηγγελίζετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Α

CAPUT IV.

Τι δὴ ποτε, τὰ παρὰ Ἰουδαίους ἀποδεχόμενοι λό-
για, τὸν παρ' αὐτοῖς βίον παρητησάμεθα.

Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula
acceperimus, eorumdem vivendi institutum recusa-
rimus.

Διὰ δὴ οὖν ταῦτα ὡσάν τὰ περὶ ἡμῶν τῶν ἐθνῶν
θεσπίσματα περιεχοῦσας τὰς παρ' Ἑβραίοις ἱερὰς
βίβλους, ἅτε καὶ ἡμῶν οἰκείας οὖσας εἰλάμεθά τε
καὶ ἐστέρξαμεν, ὅτε μάλιστα οὐ μόνον Μωσῆς περὶ
τοῦ μετ' αὐτὸν ἕξοντος νομοθέτου τῶν ἐθνῶν προαν-
φώνει, ἀλλὰ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφήται συλλήθδην
εἰπεῖν ἅπαντες τὰ ὅμοια προεκήρυττον. Ἄπτερου
ὁ Δαβὶδ φάσκων· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην
ἐπ' αὐτούς, γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. »
Ἔρα ὡς δευτέρου μέμνηται καὶ οὗτος νομοθέτου
ἐθνῶν. Διὸ καὶ ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ τοῖς ἔθνεσι προσφω-
νεῖ φθεῖν οὐ τὸ παλαιὸν καὶ Μωσαϊκὸν ἄσμα, ἀλλ' B
ἕτερον καινὸν, λέγων· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα
καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἀναγγέλ-
λατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς
λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. Ὅτι μέγας Κύριος καὶ
αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς
θεοὺς. Ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, δαιμόνια· ὁ
δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. Ἐνέγκατε τῷ
Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ
δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἶπατε ἐν τοῖς
ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβάσιλευσε· καὶ γὰρ κατώρθωσε
τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Καὶ πάλιν·
« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίη-
σεν. Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ ἐναντίον
τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Εἶδο-
σαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ C
ἡμῶν. » Καὶ ὅρα τίνα τρέπον ἐν τούτοις τὸ καινὸν
ἄσμα οὐ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεσι, ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι
καταγγέλλει, τοῦ δικῆ Μωσέως παλαιοῦ μόνοις Ἰου-
δαίοις προσθήκοντος. Τοῦτό τοι τὸ καινὸν ἄσμα, καινὴν
Διαθήκην Ἰερεμίας, ἕτερος παρ' Ἑβραίοις προφήτης,
ἀποκαλεῖ, λέγων· « Ἰσοῦ ἡμέρας ἔρχονται, λέγει Κύ-
ριος, καὶ διαθήσονται τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ τῷ οἴκῳ
Ἰούδα Διαθήκην καινὴν· οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν
διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐν ἣ ἐπελα-
τόμην τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς
Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ Διαθήκῃ μου,
καὶ γὰρ ἡμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Ὅτι αὕτη ἡ
Διαθήκη ἣν διαθήσονται τῷ Ἰσραὴλ, λέγει Κύριος,
δίδους νόμους μου, ἐπὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ
τὰς καρδίας αὐτῶν γράψω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός,
καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός. » Ὁρᾶς καὶ τοῦτον,
ὡς διαστελλόμενος δύο Διαθήκας, τὴν μὲν παλαιὰν
ὀνομάζει, τὴν δὲ καινὴν· καὶ φησι τὴν καινὴν οὐ
κατὰ τὴν παλαιὰν ἔσεσθαι, ἣν διέθετο τοῖς πατρά-
σιν· ἢ μὲν γὰρ τοῖς ἀποπεσοῦσι τῆς τῶν προγόνων
εὐσεβείας Ἰουδαίοις, τὸν Αἰγυπτιακὸν δὲ βίον καὶ
τρόπον ζηλώσασιν, ἐπὶ τε τὴν πολύθεον πλάνην, καὶ
τὴν ἀμφὶ τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονίαν ὀλι-
σθήσασιν νενομοθέτητο, ὡσάν πεσόντας ἀνεγείρουσα
καὶ ἀνορθοῦσα τοὺς πρηγεῖς κειμένους καταλλήλοις
διδασκαλαῖς· « Δικαίους γάρ, » φησί, « νόμος οὐ

His igitur de causis sacros Hebræorum libros,
utpote qui de nobis gentibus oracula contineant,
quasi proprios nostros, et accepimus et amplexi
sumus : eoque magis quod non unus Moses de le-
gum auctore apud gentes post seipsam futuro est
vaticinatus, sed etiam ipso Mose posteriore pro-
phetæ, ut breviter dicam, universi eidem illi similia
cecinerunt, ut David, qui ait : « Constitue, Domi-
ne, legumlatorem super eos, agnoscant gentes, quod
homines sunt ⁴⁴. » Vide, quæso, ut hic quoque al-
terius legumlatoris meminit. Quocirca alibi idem
hic gentibus imperat canere non antiquum amplius
illud, et Mosaicum canticum, sed aliud quoddam
novum, in hunc modum : « Cantate Domino can-
ticum novum, cantate Domino omnis terra. Annun-
tiate in gentibus gloriam ejus : in omnibus populis
mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus et lau-
dabilis valde : terribilis est supra omnes deos.
Quoniam omnes dii gentium, dæmonia : Dominus
autem cælos fecit. Afferte Domino tribus gentium,
afferte Domino gloriam nomini ejus ⁴⁵. » Et rursus :
« Dicite in gentibus quod Dominus regnavit Et-
enim correxit orbem terræ, qui non commovebi-
tur ⁴⁶. » Et alibi : « Cantate Domino canticum no-
vum, quia mirabilia fecit. Notum fecit Dominus
salutare suum, in conspectu gentium revelavit
justitiam suam. Viderunt omnes fines terræ saluta-
re Dei nostri ⁴⁷. » Hoc etiam loco considera quem-
admodum novum canticum non uni Judaicæ genti,
sed omnibus omnino gentibus indicit, quando il-
lud antiquum Mosaicum solis conveniebat Judæis.
Hoc sane novum canticum § Jeremias alius apud
Hebræos propheta Novum Testamentum appellat
his verbis : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et
disponam domui Israel, et domui Juda Testamen-
tum Novum, non secundum Testamentum, quod
disposui patribus eorum : quo die apprehendi ma-
num eorum, ut educerem eos de terra Ægypti : eo
quod ipsi non manserunt in iis quæ erant Testa-
menti mei, ego item neglexi eos, dicit Dominus.
Quoniam hoc Testamentum quod disponam Israel,
dicit Dominus, dans leges meas in interiorum sen-
sum eorum, et in cordibus eorum describam, et ero
ipsorum Deus, et ipsi erunt mihi populus ⁴⁸. » Cer-
nis item hunc, dum duo Testamenta distinguit, et
hoc quidem vetus, illud vero novum appellet? et
novum dicat non veteri illi quod patribus condidit
simile futurum? illud enim lapsis a majorum pie-
tate Judæis vitamque Ægyptiacam ac mores æmu-
lantibus, et ad errorem colendi multos deos, super-
stitionemque gentium, quæ simulacra veneraban-
tur, declinantibus legis loco impositum est, ut et
eos qui ceciderant excitaret, et mutuis inter ipsos

⁴⁴ Psal. ix, 21. ⁴⁵ Psal. xcvi, 1-7. ⁴⁶ Ibid. 10. ⁴⁷ Psal. cxvii, 1-5. ⁴⁸ Jer. xxxi, 51-53.

doctrinis confossos, atque prostratos erigeret. « Justis enim, inquit, lex posita non est, sed iniquis et pervicacibus, et impiis, et peccatoribus, et horum similibus ⁴⁹. » Novum autem eos, qui per Salvatorem nostrum Dei beneficio ac munere consurrexerint, ad promissum Dei regnum ut eant et properent, quasi manu ducti, atque instruit, omnes æque homines vocans in unam atque eandem bonorum communitatem. Hoc igitur Novum Testamentum, legem novam vocat alius item apud Hebræos propheta Isaias dicens: « Nam de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem: et judicabit inter gentes, et venient omnes gentes, et congregabuntur omnes populi, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob ⁵⁰. » Sed quæ tandem lex de Sion proficiscens, diversa duntaxat ab ea quæ in monte Sina per Moysen data est reperietur: nisi ipsum Evangelicum verbum, quod per Salvatorem nostrum Jesum Christum, perque ejusdem apostolos de Sion prolectum est, perque omnes gentes disseminatum? constat enim de Jerusalem ac de eo qui illi conjunctus est, monte Sion, ubi Salvator ac Dominus **Q** noster, et multum versatus est, et plurimum doctrinæ suæ edidit, Novi Testamenti legem ab initio prolectam in cunctos homines suam lucem effuluisse, quæ quidem res consentanea his vocibus fuit, quibus ille ad suos est usus discipulos, dum dicit: « Ite ac docete omnes gentes, docentes eos servare omnia quæcunque præcepi ⁵¹ volis. » Quænam porro hæc erant, nisi Novi Testamenti instituta ac præcepta? quando igitur hæc sic se habere ostensum est, nunc jam tempus fuerit inspicere hujusce Novi Testamenti, ejusque quod prædictum fuerat cantici novi, novæque legis

CAPUT V.

Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.

Ita quidem ostensum jam est, quemadmodum Vetus illud Testamentum, lexque Mosaica uni Judaicæ genti, et huic ipsi propriam terram incolenti accommodari posset, ac neque reliquis gentibus, quæ toto terrarum orbe tenerentur, neque alienas terras incolentibus Judæis conveniret: quodque Novi Testamenti rationem ita oporteret institui, ut omnibus gentibus ad vitam prodesse posset, ut ne prorsus ullo modo, ullave ratione, qui hoc vitæ institutum ingredi vellent, impedirentur: neque aut regionis, aut generis, aut loci, aut alterius cujuscumque rei omnino causa, possent excusari. Talis porro et lex, et vita plane exstitit ea, quæ a Salvatore nostro Jesu Christo instituta est, qua prisca illa, et ipso Mose antiquior instauratur religio, ad ejus normam et Abraham, et ejus majores vitisse facile demonstrantur. Quod si velis Christianorum vivendi rationem, atque eam quam Christus per omnes gentes disseminavit religionem, cum eo et religionis et justitiæ Instituto comparare, et contendere, quo et Abraham et Abrahamæ similes

κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνουποτάκτοις, ἀσεβείαι καὶ ἀμαρτωλοῖς, καὶ τοῖς παραπληροῖσι. Ἡ δὲ καινὴ τοῦς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χάριτι καὶ δωρεᾷ Θεοῦ ἀνεγγεγερμένοις ἐπὶ τὸ βαδίζειν καὶ σπεύδειν εἰς τὴν ἐπιγγελημένην τοῦ Θεοῦ βασιλείαν χειραγωγεῖ, πάντας ἐπίσης ἀνθρώπους εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν προκαλουμένη. Ταύτην τὴν καινὴν Διαθήκην αὐθις νόμον ὀνομάζει καινὸν Ἡσαΐας, ἄλλος πάλιν παρ' Ἑβραίοις προφήτης, λέγων· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, καὶ ἤξουσιν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ συναχθήσονται πάντες οἱ λαοὶ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ Σιών προεληλυθὸς νόμος, ἕτερος ὢν τοῦ ἐπὶ τῆς ἐρήμου διὰ Μωσέως ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει νενομοθετημένου, ἀλλ' ἢ ὁ Εὐαγγελικὸς λόγος, ὁ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἐκ τῆς Σιών προεληλυθὸς, καὶ διεληθὼν πάντα τὰ ἔθνη; πρόδηλον γὰρ ὡς ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ αὐτῆ προσπαρακειμένου Σιών ὄρους, ἔθοι τὰς πλείστας διατριβὰς τε καὶ διδασκαλίας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πεποίητο, ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ ἀρχάμενος νόμος, κάκειθεν προελθὼν, εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους ἀκολουθῶς ταῖς αὐτοῦ φωναῖς, ἃς πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς πεποίητο, φήσας· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. » Τίνα δὲ ταῦτα ἦν, ἀλλ' ἢ τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης μαθηματὰ τε καὶ παιδεύματα; Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχουν ἀποδεδείχται, ὥρα νῦν ἰδεῖν τὸν τρόπον τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ προκεκηρυγμένου καινοῦ ἔργου τε καὶ νόμου.

rationem ac modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπος.

Ἡ μὲν δὴ παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ διὰ Μωσέως νόμος μόνῳ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει, καὶ τοῦτ' ἐπὶ τῆς οἰκίας γῆς οἰκοῦντι, κατάλληλος ἀποδεδείχται, οὔτε δὲ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οὔτε τοῖς ἐπὶ γῆς ἀλλοδαπῆς ἀπωκισμένοις Ἰουδαίοις· τὸν δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπον πᾶσιν ἔθνεσιν βίωφελῆ γρῆν δέησον καταστῆναι, ὡς μηδαμῶς μηδαμῶθεν παραποδίζεσθαι τοὺς κατὰ τοῦτον πολιτεύεσθαι μέλλοντας, μήτ' ἀπὸ χώρας, μήτ' ἀπὸ γένους, μήτ' ἀπὸ τόπου, μήτε ἐκ τινος ἐτέρου τὸ σύνολον. Τοιοῦτος δὲ πέφηεν ὁ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νενομοθετημένος νόμος τε καὶ βίος, τὴν παλαιότητα καὶ πρεσβυτέραν Μωσέως εὐσέβειαν ἀνανούμενος, καθ' ἣν ὁ θεοφιλῆς Ἀβραάμ, καὶ οἱ τοῦτου προπάτορες δείκνυνται πεπολιτευμένοι. Εἰ γοῦν ἐθελήσειας τὸν τε Χριστιανῶν βίον, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἔθνεσι καταβεβλημένην θεοσέβειαν συνεξετάσαι τῷ τρόπῳ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένων, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εὐρήσεις. Ἐκεῖνοι τε γὰρ, τῆς πολυθέου πλάνης ἀποχωρήσαντες, καὶ τὴν περὶ τὰ ἀγάλματα δεισιδαιμονίαν

⁴⁹ 1 Tim. i, 9. ⁵⁰ Isa. ii, 3-4. ⁵¹ Matth. xxviii, 19, 20.

ἀποστραφέντες, ὑπερκύβαντες δὲ καὶ τὴν ὁρωμένην ἅπασαν κτίσιν, καὶ μὴ ἥλιον, μήτε σελήνην, μήτε τι τῶν μερῶν τοῦ πάντος θεοποιήσαντες, ἐφ' ἓνα τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, αὐτὸν δὴ τὸν ὕψιστον τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργόν, ἑαυτοὺς ἀνήγαγον· ὃ καὶ συνίστησιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς ἐν ταῖς τῆς ἀρχαιολογίας ἱστορίαις, τὸν Ἀβραάμ ἀναγράφων φάσκοντα· « Ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου πρὸς τὸν Θεὸν ὕψιστον, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν » καὶ πρὸ γε τούτου εἰσάγων τὸν Μελχισεδέκ, ὃν δὴ φησιν ἱερέα γεγονέναι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὕψιστου, τὸν Ἀβραάμ ὡδέ πως εὐλογῶντα· « Εὐλογημένος Ἀβραάμ τῷ Θεῷ τῷ ὕψιστῳ, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Εὐροῖς δ' ἂν καὶ τὸν Ἐνώχ, καὶ τὸν Νῶε δικαιοθέοντας καὶ εὐαρεστήσαντας τῷ Θεῷ κατὰ τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραάμ τρόπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰωβ, ἀνθρωπος δίκαιος, ἀληθινός, ἀμεμπτος, θεόσεβης, ἀπεχόμενος ἀπὸ πάντος πονηροῦ πράγματος, πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων μακροτύρηται· ὃς δὴ καὶ περὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὀλων Θεὸν εὐσεβείας δι' ἀθρόας τῆς τῶν ὑπαρχόντων ἀποβολῆς ὑποσχῶν, μέγιστον εὐσεβοῦς ὑπόδειγμα τρόπου καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ἀπολέλοιπε, τὸν φιλόσοφον ἐκείνον ἐπιφωνήσας λόγον· « Γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι. Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφέλιετο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον. » Καὶ τὸν ἀπάντων Κύριον σέβων, ταύτας ἠφείε τὰς φωνὰς, ἃς προῦν ὁ αὐτὸς διασαφεῖ, δι' ὧν φησι· « σοφὸς γὰρ ἐστὶ διαπορεύσας, κραταιὸς τε καὶ μέγας, ὁ σεῖων τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐκ θεμελίων, οἱ δὲ στῦλοι αὐτῆς σαλεύονται· ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ, καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἀστέρων κατασφραγίζει· ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος. » Εἰ δὲ οὖν τούτου αὐτὸν ἐκείνον τὸν πάλαι, καὶ πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν Θεὸν, ἔναγχος πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὁ Χριστοῦ λόγος ὁμοίως ἐκείνοις μόνον εὐσεβεῖν διετάξατο, πέφηνεν ὅπως κοινῶν γεγονήμεθα τῆς ἰσθῆς αὐτῶν ἐκείνων εὐσεβείας· τῆς δὲ εὐσεβείας μετασχόντες, ὅλων, ὡς καὶ τῆς εὐλογίας μεταληψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὃν δὴ Χριστὸν ἡμῖν προσαγορεύειν φίλον, ὁμοίως ἡμῖν κάκεινοι γνόντες ἐμαρτυρήθησαν· οἷγε καὶ πολὺ διαφερόντως τῆς ἐμφανοῦς αὐτοῦ παρουσίας τε καὶ θεοφανείας ἡξιώθησαν. Ἐπίκουσον γοῦν, ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλὰκις χρηματίσαντα αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα ποτὲ, μὲν Θεὸν καὶ Κύριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον Θεοῦ προσαγορεύει (3)· θεὸς μὲν καὶ Κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἀνηγορευμένος, ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτου Πατρὸς. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασι· « Καὶ ἐπορεύθη Ἰακώβ εἰς Χαρὰν, καὶ ἀπήνητης τόπων, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδω γὰρ ὁ ἥλιος· καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ τόπου, καὶ ἔθηκεν πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, καὶ ἐνυπνιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλί-

usos divinæ litteræ prædicant, facile unum atque idem agnosces. Siquidem illi a multorum deorum cultu, atque errore recedentes, et ab ea, quæ simulacris addicta erat, superstitione avertentes seipsos (2), mentis oculos supra omnem, quæcunque oculis cerni possit, naturam sustulerunt: neque vero illi aut solem, aut lunam, aut aliam quampiam universi partem pro Deo unquam coluere: sed ad unum supremum, ipsum utique altissimum cœli et terræ opificem, **10** seipsos attollere non dubitarunt. Quam sane rem ipse etiam Moses in suis antiquitatis historiis commendat, dum ipsum Abraham sic inducit dicentem: « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui condidit cœlum ac terram ⁵¹ »: dumque ante hunc, Melchisedec, quem ait sacerdotem Dei altissimi fuisse, ipsi Abrahæ his ferme verbis benedicientem: « Benedictus Abraham Deo altissime, qui condidit cœlum et terram ⁵². » Invenies autem et Enoch et Noe eadem ratione qua Abraham, et evasisse justos, et Deo placuisse. Quin etiam Job, vir et justus, et verus, et inculpabilis, et ab omni mala re abstinens, ante Mosis ætatem celebratur, qui cum pietatis erga Deum universi gratia, per omnium honorum subitam ademptionem vexatus, constanter omnia sustinuerit, maximum vere religionis exemplum omni suæ posteritati reliquit, quippe qui vere philosophicum illud verbum olim acclamaverit: « Nudus egressus sum de ventre matris meæ, et nudus abibo. Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum ⁵³. » Idem vero communem omnium Deum colens, voces etiam illas pietatis emisit, quas ipse longius progressus explanat, dum ait: « Sapiens enim est mente, fortisque et magnus, qui concutit terram a fundamentis, et columnæ ejus contremiscunt: qui dicit soli, et non oritur, et stellas quasi signo impresso claudit: qui cœlum extendit solus ⁵⁴. » Si igitur eumdem illum quem prisci, ac ipso Mose antiquiores, Dei amici viri coluerunt Deum, nuper itidem ut illis solum pie colendum esse, Christi doctrina gentibus universis demonstravit, haud dubium est, quin ejusdem cum illis divini cultus facti simus participes: communem porro habentes religionem, communem quoque benedictionem sortituros esse, palam est. Sed nec minus Dei Verbum, quem Christum appellare nos consuevimus, illis cognitum fuisse quam nobis, sacrarum litterarum testimonio ostensum est: quippe qui longe excellentius ad illius et manifestum adventum, et divinam præsentiam cernendam, idonei habitus sunt. Audi igitur, ut rursus ipse Moses, eum qui amicis Dei seipsum ostenderit, quique iisdem oracula publicis monumentis commendata

⁵¹ Gen. xiv, 22. ⁵² Ibid. 19. ⁵³ Job 1, 21. ⁵⁴ Job ix, 3-9.

(2) Forsan in eadem cum Clemente, Justino, Chrysostomo, sententiam concedit auctor, qui ista olim sufficisse credebant ad salutem, Christi cognitione, qui nondum advenerat, minime requisita.
(3) Post προσαγορεύει hanc ms. addit: ἄντικρυς

περιστὰς ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὗτος ἦν, ἀλλὰ δεύτερος Θεὸς μὲν καὶ. Interpres videtur aliquid ejusmodi in suis codicibus invenisse. Arianizat autem Eusebius.

reddiderit, modo Deum, ac Dominum, modo Dei angelum appellet : sic quidem plane declarans, non hunc fuisse ipsum Patrem, sed ejus Filium, qui idem et Deus ac Dominus amicorum Dei, et supremi Patris Angelus dici consueverit.

¶ Dicit igitur his fere verbis : « Et profectus est Jacob in Charan, venitque in locum, et dormivit in eo : occiderat enim sol, et accepit lapides de loco, et supposuit capiti suo, et dormivit in loco illo, et somniavit : et ecce scala fixa humi, cujus caput attingebat cœlum, et angeli Dei ascendebant ac descendebant per illam, et Dominus innixus erat ei, et dixit : Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, noli timere, terram hanc in qua tu dormis, tibi dabo et semini tuo : et erit semen tuum, ut arena terræ ⁶⁶. » Quibus deinceps adjungit : « Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuerat capiti suo, et erexit illum in titulum ⁶⁷. » Oratione deinde progressus, hunc ipsum, qui illi se ostenderat, Deum ac Dominum, Dei angelum nominat. Loquitur ergo Jacob; « et dixit mihi Angelus Dei in somnis : Jacob : Ego autem dixi, Quid est ⁶⁸? » Ac deinceps : « Vidi, inquit, omnia quæcumque fecit Laban. Ego sum Deus, qui visus sum tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi lapidem, votumque novisti ⁶⁹. » Hic sane idem, qui etiam Abraham visus est, Deus ac Dominus appellatur, qui per mysteria, hominem Dei amicum, sui patris jus et potestatem docet, ac nonnulla interim quasi de alio quodam refert, quæ sane nos suo loco considerabimus. Quin etiam eum, qui tum demum ipsi Job, post satis longam exercitationem respondit, alium præter hunc dicere nefas. Nam qui antea, de turbine, et nubibus illi se ostenderat, Deum universi se esse indicabat. Porro autem progressus, ita seipsum præbet videndum, ut ipse Job tum dicat : « Audi me, Domine, ut etiam ego loquar. Somnitum quidem vocis tuæ audivi prius, nunc autem oculus meus vidit te ⁶⁶. » Quod si fieri non potest, ut altissimus Deus invisibilis et ingenuus, et rex universi a mortali natura cernatur, quis tandem hic, qui sic visus est, alius fuerit, præter Dei Verbum, quod seipsum ad tempus de propria magnitudine demiserit, ut alibi quoque dicendum est? Cæterum quid plura de eadem re in hunc locum congerere opus est, cum harum rerum confirmationes e sacris libris accipere haud difficile sit? Quas utique etiam nos in materia proposita per otium collecturi sumus, ut ostendamus nullum alium fuisse nisi Dei Verbum, qui ab antiquis Dei amicis patribus est visus. Itaque post rerum omnium opificis nomen, **¶** etiam ea quæ ad Christum pertinent, æque nobis, atque illis, communicare ratione prodita sunt. Quam ob rem christos quoque eos ipsos qui ante Mosem amici familiaresque Dei fuerunt, sicut nos Christianos, appellatos invenies, sed audi, quaeso, quid de illis oraculum in Psalmis dicat : « Cum essent numero breves, paucissimi et incolæ in ea, et transierunt de gente in gentem, et de regno in populum alterum, non dimisit homi-

Α μαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῆ, ἥς ἡ κεφαλὴ ἀγκυβεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ, ἡ γῆ ἐφ' ἥς σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς, σὸς δώσω αὐτήν καὶ τῷ σπέρματι σου· καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς γῆς· οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· καὶ ἀνέστη Ἰακώβ τὸ πρωῶ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. » Εἶτα πρωῶ αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἐπιφανέντα αὐτῷ Θεὸν καὶ Κύριον, ἄγγελος ὀνομάζει Θεοῦ. Φησὶ γοῦν ὁ Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ δέεῖπα· Τί ἐστίν; » Καὶ ἐξῆς, « Ἐώρακα, φησὶ, πάντα ὅσα Λάβαν ποιεῖ σοι. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθαλμοῦ σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ, οὗ κλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ἠῤῥω μοι ἐκεῖ εὐχὴν. » Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος, καὶ τῷ Ἀβραάμ παραφανείς, Θεὸς καὶ Κύριος ἀνηγόρευται, μυσταγωγῶν τὸν θεοφιλῆ τὰς περὶ τοῦ πατρὸς αὐθεντίας, καὶ τινα ὡς περὶ ἐτέρου Θεοῦ διδάσκων, ἀ καὶ κατὰ καιρὸν ἐπισκεψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰωβ οὐδένα ἡ τοῦτον εἶναι τὸν χρηματίσαντα μετὰ τὴν αὐτάρκη δικυμνασίαν, οὐ θεμιτὸν εἰπεῖν. Πρότερον μὲν γὰρ διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν ἐπιφανείς αὐτῷ, τὸν ὄλων Θεὸν ἑαυτὸν ἕντα παρίστη· προῦθεν δὲ ἐξῆς ἑαυτὸν ἐπιδείκνυσεν, ὥστε φάναι τὸν Ἰωβ· « Ἀκουσον δέ μου, Κύριε, ἵνα κάγω λαλῶσω. Ἀκοῆν μὲν φωνῆς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νυνὶ δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἐώρακέ σε. » Εἰ δὲ μὴ οἶόν τε τὸν ἐπέκεινα Θεὸν, τὸν ἀόρατον καὶ ἀγέννητον, καὶ παμβασιλέα τῶν ὄλων, θνητῇ φάναι θεωρεῖσθαι φύσει, τίς ἂν ὁ δηλούμενος εἴη πλήν τοῦ πρὸς ἡμῶν κατὰ τὸν πάτερα κυριολογουμένου Θεοῦ Λόγου; Καὶ τί δεῖ πλείονα περὶ τοῦτου συναγαγεῖν, παρὸν ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων τὰς τοῦτων συστάσεις λαμβάνειν; Ἄς καὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐπὶ σχολῆς ἀναλεξόμεθα, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μηδὲ ἄλλον ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι τὸν τοῖς θεοφιλεῖσι προπάτορσιν ἔωραμένον. Οὐκοῦν μετὰ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὄλων δημιουργοῦ διάληψιν, καὶ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ κοινῶς ἡμῖν τε κάκεινοις παραδέδοται. Ἐνθεν καὶ Χριστοῦς αὐτοὺς δὴ ἐκείνους τοὺς πρὸ Μωσέως θεοφιλεῖς, ὡσπεροῦν ἡμᾶς Χριστιανούς, εὖροις ἂν κεκλημένους. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπάκουσον, ὡς φησὶ περὶ αὐτῶν ἐν Ψαλμοῖς τὸ λόγιον· « Ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἀριθμῶ βραχεῖς, ὀλιγοστοὺς καὶ παροίκους ἐν αὐτῇ, καὶ διήλθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον, οὐκ ἀφῆκεν ἀνθρώπων ἀδικῆσαι αὐτοὺς, καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς, λέγων· Μὴ ἄπτεσθε τῶν Χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρῆσεθε. » Ταῦτα γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ ἀνειρησθαι, ἡ πᾶσα σύμφασις τοῦ λόγου παρίστησιν. Ὅστε καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας ἡμῖν ὁμοίως ἐκονῶνουν.

⁶⁶ Gen. xxviii, 10-14. ⁶⁷ Ibid. 18. ⁶⁸ Gen. xxxi, 11. ⁶⁹ Ibid. 12, 15. ⁷⁰ Job xlii, 4, 5.

non nocere eis, et increpuit pro illis reges dicens : Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari ⁶¹. Hæc sane de Abraham, et Isaac, et Jacob edita esse oracula, tota compositio et continuatio orationis ostendit. Quocirca Christi quoque appellationem nobiscum communem pariter habuero.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τίς δὲ κατὰ τὴν Καιρὴν Διαθήκην κατηγορημένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.

Ἀλλὰ καὶ ὁ κατ' ἀρετὴν βίος, ἥ τε κατὰ εὐσέβειαν πολιτεία, ὡσπερ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασι διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας κεκήρυκται διχὰ τῆς κατὰ Μωσέα διαταγῆς, οὕτως καὶ τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοις ὁ αὐτὸς τῆς εὐσεβείας καταρθοῦτο τρόπος. Οὗτ' οὖν σώματος αὐτοῖς περιτομῆς ἔμελεν, ὅτι μὴδ' ἡμῖν, οὔτε ἀποχῆς τῶν τοιῶνδε ζῶων βρώσεως, ὅτι μὴδὲ ἡμῖν. Αὐτίκα τὸν Μελχισεδέκ ὁ Μωσῆς εἰσάγει ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, οὐ τὸ σῶμα περιτεταγμένον, οὐ μύρω σκευαστῆ κατὰ Μωσέα κεχρισμένον, οὐ σάββατον τί ποτ' ἐστὶν εἶδός, οὐδ' ὅλως τι τῶν μετὰ ταῦτα τῷ παντὶ Ἰουδαίων εἶναι διὰ Μωσέως κρηγυζομένου ἐπάγοντα, ἀντικρὺς δὲ κατὰ τὸ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον βιοῦντα. Πλὴν ἀλλ' ὅμως ἱερέα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου φησὶν αὐτὸν ὁ Μωσῆς γεγονέναι, καὶ τοῦ Ἀβραάμ κρείττονα. Εἰσὶται γοῦν τὸν Ἀβραάμ εὐλογῶν. Τοιοῦτός τις ἦν καὶ Νῶε, ἀνθρώπος δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ, ὃν καὶ ζώπυρον σπέρμα τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ τοῦ κατακλυσμοῦ φθορᾷ, πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀπολλυμένων, ὁ τῶν ὄλων Θεοῦ διεψύλαξεν. Οὐδὲν γοῦν οὐδὲ οὗτος τῶν Ἰουδαίων ἔθων ἐπιστάμενος, οὔτε ἐν περιτομῇ σώματος, οὗτ' ἐν τοῖς ἄλλοις τοῖς ὑπὸ Μωσέως διατεταγμένοις, ὅμως δίκαιος, εἰ καὶ τις ἄλλος, ἀνηγήρευται. Καὶ πρὸ γε τούτου ὁ Ἐνὼχ, ὃς καὶ λέγεται εἰρησετηκέναι τῷ Θεῷ, καὶ μετατεθεισθαι, ὡς μὴ εὐρίσκεσθαι αὐτοῦ θάνατον. Τοιοῦτος δὲ καὶ οὗτος γεγονώς, οὐτε σῶμα περιτέτμητο, οὐτ' ἔτι τῆς (3°) Μωσέως μετήξει νομοθεσίας, ἀντικρὺς δὲ Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς ζῶν ἀναπέφθη. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ἀβραάμ, μετὰ τοὺς προνομασμένους γεγονώς, καὶ νεώτερος παρ' αὐτοὺς τοῖς χρόνοις, πρεσβύτης δὲ διὰ τὴν ηλικίαν, διὰ τοὺς μέλλοντας ἐξ αὐτοῦ φύναι, ὡσπερ τινὰ σφραγίδα τὴν περιτομὴν πρῶτος ὑπέμεινε τοῦ σώματος, γνώρισμα τῆς αὐτοῦ διαδοχῆς τὰς ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γεννησομένους τοῦτ' ἐστὶν σημεῖον παραδιδούς φέρειν· πρὸ δὲ γε τῆς παιδοποιίας, καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, καὶ αὐτὸς διὰ τῆς (3°) τῶν εἰδώλων ἀναχωρήσεως, καὶ τῆς ἐνδὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ὁμολογίας, καὶ διὰ μόνου τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου δείκνυται Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς βεβιωκῶς. Μεμαρτύρηται γοῦν τὰ προστάγματα καὶ τὰς ἐντολάς, τὰ τε δικαιώματα καὶ τὰ νόμιμα τοῦ Θεοῦ, πρὸ τῆς Μωσέως διαταγῆς πεφυλαγμένως. Λέγει δ' οὖν πρὸς τὸν Ἰσαάκ ὁ χρηματίζων Θεός· « Καὶ δώσω τῷ σπέρματί σου πᾶσαν τὴν γῆν ταύτην, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ἀνθ' ὧν ὑπῆκουσεν Ἀβραάμ ὁ πατήρ σου τῆς ἐμῆς φωνῆς, καὶ ἐψύλαξε τὰς ἐντολάς μου, καὶ τὰ προστάγματά μου, καὶ τὰ δικαιώ-

⁶¹ Psal. civ, 12-15.

(3°) Τίς. Forte τὰς; nisi tamen quis malit legere, τὴν νομὸν σί. ν; vel addere, οὐδὲν, ut p. 52 D. Edit.

CAPUT VI.

Quænam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.

Sed et ea quæ virtutem sectatur vitæ ratio, et quæ pietatem amplexa est civilis institutio, sicut absque Mosis constitutione, omnibus gentibus, Christo monitore patefacta est, ita plane eadem pietatis ac religionis apud priscos illos complebatur ratio. Neque igitur ut corpus circumciderent, neque ut ab horum, aut illorum animalium carnibus abstinerent, illi curabant: quoniam ne nos quidem. Etenim protinus Melchisedec inducit Moses, sacerdotem Dei altissimi, qui neque corpore erat circumciscus, neque unguento comparato ex lege Mosis delibutus, neque quid sabbatum esset, ullo modo eductus, neque præterea quidquam omnino eorum, quæ universæ Judæorum genti per Mosem descripta imperataque sunt, intelligens aut sciens, sed plane ut Christi Evangelium præcipit, vivens. Attamen ipsum hunc sacerdotem Dei altissimi fuisse, idem Moses affirmat, ipsoque Abraham præstantiorem. Proinde inducitur qui Abraham benedicat. Talis enim Noe fuit, homo ætatis suæ justissimus, quem quasi scintillam extincti ignis, et quasi semen quoddam humani generis, in ipsa diluvii grassatione, **13** iis omnibus reparandis, qui in terra perierant, Deus universi conservavit. Hic igitur quamvis eorum, quæ ad Judaicos mores spectant, nihil sciret, neque in corporis circumcissione, aut aliis, quæ auctore Mose constituta sunt, degeret: tamen justus, si quis nunquam alius, est appellatus. Et ante hunc præterea Enoch, qui et Deo dicitur placuisse, et translatus esse, ut nusquam mors illius appareat. Igitur hic quoque cum talis esset, tamen neque corpus circumciscum habebat, neque in legibus a Mose positis ullo modo versatus fuerat, sed Christiano prorsus more, non Judaico vixisse perhibetur. Quin etiam ipse Abraham post eos, qui dicti sunt, natus, et illis ipsis ratione temporum junior, senex vero, atque ætate provecus, propter eos qui orituri ab ipso erant, quasi signum quoddam primus circumcissionem corporis tulit, hocque ipsum suæ dignoscendæ sobolis signum, iis qui a se ratione sanguinis genus ducturi erant, ferendum tradidit: ante vero quam susciperet liberos atque ante quam circumcideretur, ipsi quoque, propterea quod a simulacrorum cultu recesserat, unumque super omnia Deum confessus fuerat, et unam eam, quæ cum virtute est, vitam sectabatur, Christiano more vixisse, non Judaico demonstratur. Idcirco illi testimonium exhibetur, quod præcepta et mandata et cæremonias, et quæ in le-

(3°) Desideratur ἀπό, vel ἐκ, ut et infra (p. 63 D) legitur, τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναγωροῦντας. Edit.

gibus posita sunt Dei, ante Mosis constitutionem, servaverit. Dicit igitur ad Isaac, is qui oracula illa reddebat Deus : « Et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obediit Abraham pater tuus voci meæ, et custodierit præcepta et mandata mea, et cæremonias meas, et quæ in legibus posita sunt ⁶². » Erant enim etiam ante Mosis legem mandata Dei alia et cæremoniæ, non similia iis quæ a Mose tradita sunt, legesque aliæ, ac præcepta Domini, per quæ illi justitiam adepti sunt. Porro autem quod non eadem essent cum iis, quæ per Mosem in legibus posita sunt, Moses ipse perspicue demonstrat, ubi ait ad populum : « Audi, Israel, justificationes, et judicia, quæcunque ego loquor in auribus vestris in die hac, et discetis ea, et servabitis, ut ea faciatis. Dominus Deus vester condidit vobis in Choreb testamentum, neutiquam patribus vestris condidit Dominus testamentum hoc, **14** sed vobis ⁶³. » Et sane spectat, ut plane dicit Testamentum hoc, propterea quod non idem illud patribus eorum constituit. Quod si absolute non datum esse patribus eorum testamentum dixisset, in mendacium sane illi recidisset oratio. Datum est igitur Abrahamæ testamentum, datum est etiam Noe, sicut sacra testantur oracula. Atque idcirco cum adjunctione dixit Moses, non hoc datum esse patribus eorum, sic sane alterum significans præstantius atque excellentius, per quod amici, dilectique Deo agniti, dictique sunt. Nam protinus ipsi Abrahamæ, eo quod summo Deo crediderit plene servasse justitiam, exhibitum est testimonium ab ipso Mose sic dicente : « Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam ⁶⁴. » Quod autem post illam justitiæ plenam observationem, et post illi redditum de pietate testimonium, ipsum circumcisionis signum acceperit, et nihil hoc illum ad pietatem ac justitiæ consequendam adjuverit, perspicue verba ipsa demonstrant. Invenies porro etiam Joseph ante Mosis tempora in regiis ædibus Ægyptiorum, sine Judaicarum observationum sollicitudine incuriose versatum. Postremo, si vis, potes ipsum quoque summum Judæorum legislatorem Mosem, a teneriori adhuc ætate apud regis Ægyptii filiam degentem agnosce, qui quidem Ægyptio plane more absque Judaicis observationibus apud eandem sit educatus. Sed quidnam de beatissimo Job, de illo, inquam, vero homine, illo inculpabili, justo, pio, dicemus? Quæ tandem illius summæ pietatis et justitiæ causa exstitit? nunquid præcepta Mosaica? minime. Num quæ Sabbati, aut alterius cujuscumque Judaici ritus observatio? unde illi hoc, qui et ætate ipsum Mosem antecedit, et ante leges ab illo positas est natus? Etenim Moses septimus numeratur ab Abraham, hic autem quintus, ut sic Mose ipso antiquior duabus inveniat ætatibus. Contemplare igitur hujusce vitam, quæ de legibus a Mose po-

Α ματά μου, καὶ τὰ νόμιά μου. » Ἦν γὰρ καὶ πρὸ τοῦ Μωσέως νόμου προστάγματα Θεοῦ ἕτερα, καὶ δικαιώματα, οὐχ ὅμοια τοῖς παρὰ Μωσεῖ, νόμιά τε ἄλλα καὶ ἐντολαὶ Χριστοῦ, δι' ὧν ἐδικαιώθησαν. Ὅτι δ' οὐ τὰ αὐτὰ ἦν τοῖς διὰ Μωσέως νομοθετηθεῖσι, σαφῶς ὁ Μωσῆς παρίστησιν. ἐν οἷς φησὶν πρὸς τὸν λαόν· « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ὅσα ἐγὼ λαλῶ ἐν τοῖς ὡσὶν ὑμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, καὶ μαθήσεσθε αὐτὰ, καὶ φυλάξεσθε ποιεῖν αὐτά. Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν διέθετο πρὸς ὑμᾶς ἐν Χωρῆβ Διαθήκην· οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς. » Καὶ ὅρα γὰρ ὅπως ἀκριβῶς φησὶ τὴν Διαθήκην ταύτην, ἐπεὶ μὴ τὴν αὐτὴν τοῖς πατράσιν αὐτῶν διετέθειτο. Εἰ δ' οὖν ἀπολύτως μὴ δεδῶσθαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν Διαθήκην εἰρήξει, ψευδῆς ἂν ἦν ὁ λόγος αὐτῷ. Δέδοται γοῦν τῷ Ἀβραάμ διαθήκη, καὶ τῷ Νῶε, ὡς τὰ ἱερὰ μαρτυρεῖ λόγια. Διὰ τοῦτο μετὰ προσθήκης ὁ Μωσῆς οὐ ταύτην φησὶ δεδῶσθαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἑτέραν αἰνιτιτόμενος τὴν κρείττω καὶ διαφέρουσαν, δι' ἧς καὶ θεοφιλεῖς ἀπεφάνθησαν. Αὐτίκα τῷ Ἀβραάμ διὰ τῆς εἰς τὸν τῶν ὧλων Θεὸν πίστεως τὰ τῆς δικαιοσύνης κατορθῶσθαι, μαμαρτύρηται ὑπ' αὐτοῦ Μωσέως λέγοντος· « Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Ὅτι δὲ μετὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης κατόρθωσιν, καὶ μετὰ τὴν ὑπ' εὐσεβείας μαρτυρίαν τὸ τῆς περιτομῆς ἐληφθε σημεῖον, καὶ μηδὲν πρὸς εὐσεβείας δικαίωσιν αὐτῷ τουτὶ συνεβάλλετο, σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν. Εὐροῖς δ' ἂν καὶ τὸν Ἰωσήφ πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων ἐν τοῖς Αἰγυπτίων βασιλείοις ἀπαραφυλάκτως, ἀλλ' οὐκ Ἰουδαϊκῶς ἀχθέντα. Εἰ δὲ θέλεις, καὶ τὸν κορυφαῖον αὐτὸν καὶ νομοθέτην τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Μωσέα, γνοίης ἂν ἐξέτι νηπίας ἡλικίας παρὰ τῇ τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως θυγατρὶ τὰς διατριβὰς πεποιημένον, τροφῆς τε τῆς Αἰγυπτίας ἀπαρτηρήτως μετεληχότα. Τί δεῖ λέγειν τὸν τρισμακάριον Ἰώβ, τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον ἐκεῖνον, τὸν ἀμειπτον, τὸν δίκαιον, τὸν θεοσεβῆ; τῆς εἰς ἄκρον εὐσεβείας αὐτῷ καὶ δικαιοπραγίας τίς ἄρα αἰτία ἦν; μήτιγε τὰ Μωσέως παραγγέλματα; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ Σαββάτου ἡμέρας ἐπιτήρησις ἦν, ἢ τινος ἄλλης Ἰουδαϊκῆς ἐθειλοθησκείας φυλακῆ; πόθεν, πρεσβυτέρῳ τοῖς χρόνοις Μωσέως, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενομένης; Ὅ μὲν γὰρ Μωσῆς ἔβδομος ἐξ Ἀβραάμ γενεαλογεῖται, οὗτος δὲ πέμπτος, δυσὶ προτέροις τὸν Μωσέα γενεαῖς προάγων. Θεὰ δ' οὖν καὶ τούτου τὸν βίον, Μωσέως μὲν τῆς νομοθεσίας οὐδὲν ἐπαγόμενον, τῆς δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας οὐκ ἀλλότριον. Λέγει δ' οὖν αὐτῆς, τὸν ἑαυτοῦ διεξιὼν βίον, ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐταίρους ἀπολογία· « Διέσωσα γὰρ πτωχὸν ἐκ χειρὸς δυνάστου, καὶ ὄρφανῷ, ᾧ οὐκ ἦν βοηθός, ἐβοήθησα. Στόμα δὲ χήρας με εὐλόγησε, δικαιοσύνην δὲ ἐνεδεδύκειν. Ἥμφιεσάμην δὲ κρίμα ἴσα διπλοῖδι, ὀφθαλμὸς ἡμῶν τυφλῶν, πούς δὲ χωλῶν· ἐγὼ ἡμῶν πατὴρ ἀδυνάτων. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα, ἀντικρὺς τὰ πάσιν ἡμῖν διὰ τῆς εὐσεβείας

⁶² Gen. xxvi, 5-5. ⁶³ Deut. v, 1-5. ⁶⁴ Gen. xv, 6.

γελικῆς διδασκαλίας μαθήματα κηρυττόμενα. Ἄλλὰ καὶ ὡς εἰδὼς εὖ μάλα τὸ « κλαίειν μετὰ κλαίωντων » καὶ τὸ, « Μακάριοι οἱ κλαίοντες, ὅτι γελάσονται, » καὶ τὸ, « Εἰ πάσχει ἐν μέλῳ, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, » ἐν τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μαθήμασι περιεχόμενα, τὸ πρὸς τοὺς ἐν τῷ βίῳ ταλαιπωρουμένους φιλόανθρωπον ἐπεδείκνυε, λέγων· Ἐγὼ δὲ ἐπὶ παντὶ ἀδυνάτῳ ἔκλαυσα· ἔστεναξα δὲ ἰδὼν ἄνδρα ἐν ἀνάγκαις. » Εἶτα πάλιν, τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τοὺς ἀσέμνους ἀπαγορευούσης γέλωτας, προλαβὼν ὁ μακάριος οὕτως, φησὶν· « Εἰ δὲ ἤμην πεπορευμένος μετὰ γελωσασάντων· εἰ δὲ καὶ ἐσπούδασεν ὁ πούς μου εἰς δόλον, ἔσταμαι δὲ ἐν ζυγῷ δικαίῳ, εἶδε δὲ ὁ Κύριος τὴν ἀκακίαν μου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παρὰ Μωσῆ λόγος νομοθετεῖ, λέγων, « Οὐ μοιχεύσεις, » θανάτον τε κατὰ μοιχῶν ἐπιφέρει· ὁ δὲ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν νόμον ἐπιτείνων, φησὶν· « Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιθυμίας » σκέψασθε καλῶς τὸν περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος, ὅς, κατὰ τὸ Χριστοῦ βίου Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ μετ' ἐπιθυμίας ἀκολαστότερον ἐμβλέπειν παρεφύλαττετο, ἐπ' ᾧ καὶ ἐσεμνύετο, λέγων· « Εἰ δὲ καὶ τῷ ὀφθαλμῷ ἐπικολούθησεν ἡ καρδία μου γυναικὶ ἀνδρὸς ἐτέρου· » καὶ τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσιν ἐξῆς ἐπάγων· « Θυμὸς γὰρ ἀνδρὸς ἀκατάσχετος τὸ μῖσθαι ἀνδρὸς γυναῖκα· πῦρ γάρ ἐστι καυόμενον ἐπὶ πάντων τῶν μερῶν· οὐ δ' ἂν εἰσελθῆ, ἐκ ριζῶν ἀπόλεσεν. » Ἄλλὰ καὶ τὸ τοῦ τρόπου ἀδωροδόκτον παρίστησιν ὕδα· « Εἰ δὲ καὶ ταῖς χερσὶ μου ἤψαμην δώρων, σπείραμι ἄρα, καὶ ἄλλοι φάγοιεν· ἄβριζος δὲ γενοίμην ἐπὶ γῆς. » Ὅπως δὲ καὶ τοῖς οἰκείας προσφέρειτο, μαθεῖν ἔστιν, ἀφ' ὧν διδάσκει, φάσκων· « Εἰ δὲ καὶ ἐθαύμισα κρίμα θεράποντός μου ἢ θεραπεύτης, κρινόμενων αὐτῶν πρὸς ἐμέ· » καὶ πάλιν τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσι· « Τί γὰρ ποιήσω, ἐάν ἔτασιν μου ποιῆται ὁ Θεός; » πότερον οὐχ ὡς ἐγὼ ἐγενόμην ἐν σαρκί, οὕτως κακίνοι γεγόνασι; γεγόναμεν δὲ ἐν τῇ αὐτῇ κοιλίᾳ. » Τούτοις ἐπιλέγει· « Χήρας τὸν ὀφθαλμὸν οὐκ ἐξέτηξα· εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἔφαγον μόνος, καὶ οὐχ ὄφρα φῶ μετέδωκα ἐξ αὐτοῦ· εἰ δὲ καὶ εἶδον γυμνὸν ἀπολλύμενον, καὶ οὐκ ἠμψίεσα. » Καὶ πάλιν ὑποδὲξ λέγει· « Εἰ δὲ καὶ λίθῳ πολυτελεῖ ἐπεποιθήσα· εἰ δὲ καὶ ἠδύφρανθην πολλοῦ πλούτου μοι γενομένου· εἰ δὲ καὶ ἐπ' ἀναριθμητοῖς ἐθέμην χεῖρά μου. » Καὶ τὸν λογισμὸν αἰθῆς ἐπιλέγει· « Ἡ οὐχ ὀρώμεν ἥλιον ἐπιφάσκοντα καὶ ἐκλείποντα, καὶ σελήνην δὲ φθίνουσαν; » Εἶτα πάλιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας φησάσης, « Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, » αὐτοφωεῖ διδασκαλίᾳ προλαβὼν ὁ θαυμάσιος τοῦργον ἀπεπλήρου. Διὸ φησὶν· « Εἰ δὲ καὶ ἐπιγαρῆς ἐγενόμην ἐπὶ πτώματι ἐχθροῦ μου, καὶ εἶπεν ἡ καρδία μου, Εὖγε, ἤκουσεν ἄρα τὸ οὖς μου τὴν κατάραν μου. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἐξω δὲ οὐκ ἠύλιζετο ξένος, ἡ δὲ θύρα μου παντὶ ἐλθόντι ἀνεώχθη, » ἐπεὶ μὴ ἄλλοτριος

A sitis nihil inducit, ab evangelica autem Salvatoris nostri doctrina non abhorret. Dicit igitur ipse, ubi suam ipsius vitam exponit, et arguentibus se amicis respondet : « Servavi enim inopem de manu potentis : et pupillo, cui non erat adjutor, subveni. Os autem viduæ mihi benedixit, et justitiam indumenti loco accepi. Adornavi autem me iudicio, quasi duplici vestimento; oculus fui cæcorum, pes claudorum : ego fui pater inopum ⁶⁵. » **15** Ipsa hæc igitur documenta plane eadem sunt cum iis, quæ omnibus nobis per evangelicam doctrinam tradi nuntiarique solita sunt : quinetiam veluti is qui bene illud nosset : « *Flere cum flentibus* ⁶⁶ : » et illud, « *Beati qui lugent, quoniam ridebunt* ⁶⁷, » et illud : « *Si unum membrum patitur, cum eo simul omnia membra patiuntur* ⁶⁸. » Quæ in disciplinæ evangelicæ documentis continentur, humanum et misericordem erga miseros in vita animum demonstravit dicens : « *Ego autem super omni inope flevi, et suspiravi cum virum vidi in necessitatibus* ⁶⁹. » Deinde rursus cum immodestos risus doctrina evangelica respuat, beatus hic vir tanto ante pronuntiat : « *Si vero ambulavi cum derisoribus, et si festinavi pes meus ad doluam, constiti in statera justa, et novit Dominus simplicitatem meam* ⁷⁰. » Quoniam vero Mosis verba illa legis loco proponunt : « *Non adulterium committes* ⁷¹, » et mortem contra adulteros pœnam constituunt : qui autem doctrinæ evangelicæ legem describit, ita ait : « *Dictum est antiquis : Non mœchaberis ; ego vero dico vobis, ne ab initio quidem cupere* ⁷² : » spectemus probe hunc, de quo sermo est, quemadmodum secundum Christi Evangelium vivens, ne cum cupiditate licentius aspiceret, cavit, in quo etiam gloriabatur, dicens : « *Si vero oculum secutum est cor meum in muliere alterius viri* ⁷³ : » et rationem assignat deinceps adjungens : « *Animus enim viri dissolutus ad inquinandam viri mulierem, ignis enim est ardens in omnibus partibus* ⁷⁴ : quodcunque autem invaserit, radicitus perdere consuevit ; » sed etiam incorruptos in iudiciis mores inducit, sic : « *Si autem manibus meis attigi munera, seram ipse, et alii comedant, et sine stirpe existam in terra* ⁷⁵. » Quomodo autem se erga domesticos gereret ex iis licet intueri quæ docet, cum ait : « *Si contempsi subire iudicium cum sero meo, et ancilla mea, cum disceptarent adversum me* ⁷⁶ : » et deinde rationem assignat : « *Quid enim faciam, si iudicium contra me exercuerit Deus? nunquid non quemadmodum ego factus sum in carne, et sic illi facti sunt? facti porro sumus in eodem utero* ⁷⁷. » His adjungit : « *Viduæ oculum non liquescere feci : si autem et buccellam meam comedi solus, et non cum pupillo communicavi : et si vidi nudum pereuntem, et non vestivi* ⁷⁸. » Et deinceps progressus sic dicit : « *Si vero et in lapide pretioso fiduciam habui,*

⁶⁵ Job xxix, 41-46. ⁶⁶ Rom. xii, 15. ⁶⁷ Matth. v, 5; Luc. vi, 21. ⁶⁸ I Cor. xii, 26. ⁶⁹ Job xxx, 25. ⁷⁰ Job xxxi, 6, 7. ⁷¹ Exod. xx, 14. ⁷² Matth. v, 27, 28. ⁷³ Job xxxi, 7-9. ⁷⁴ Ibid. 12. ⁷⁵ Ibid. 7-8. ⁷⁶ Ibid. 13. ⁷⁷ Ibid. 14-15. ⁷⁸ Ibid. 16-19.

et lætatus sum, cum multæ mihi divitiæ essent, et si ad innumerabilia posui manum meam⁷⁹. » **16** Rationemque item adjungit : « An non videmus solem oriri ac deficere, lunamque desinere⁸⁰? » Rursus cum doctrina evangelica dicat : « Dictum est antiquis : Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros⁸¹ : » admirabilis hic vir innata doctrina præveniens, ipsum opus complevit. Ergo sic loquitur : « Si gavisus sum super ruina inimici mei, et dixit cor meum, Euge, audiat sane auris mea execrationem meam⁸². » Tum adjungit : « Foris autem non mansit Peregrinus, et ostium meum omnivienti patuit⁸³, » eo quod non alienus esset ab eo qui dixit : « Peregrinus sum, et collegistis me⁸⁴. » Qualia porro sint, quæ idem sentiat de peccatis, quæ præter voluntatem committuntur, audi eundem dicentem : « Quod si nolens ipse peccaverim, et peccatum meum occultaverim, non enim horrum turbulentiam multitudinis, ne enuntiare in conspectu eorum : si vero permisi inopem abire sinu vacuo, et manum Domini si non extimui, sygrapham autem, quam habui adversus quempiam, si non scissam eam reddidi, nihil accipiens a debitore⁸⁵. » Hæc igitur atque hujusmodi erant in iis, qui ante Mosem fuerunt, viris sanctis (de vita enim unius reliquorum item conjicere vitam licet), pro religione videlicet divinis laudibus celebranda certamina, per quæ et amici Dei, et prophetæ ut exsisterent, digni effecti sunt. Tales autem cum essent, quid illis præcepta Mosis prodesse poterant, quæ vulgaribus atque insolentibus viris descripta et tradita sunt? Ex his igitur omnibus quod vetustissimum primorum Patrum religionis morem, cunctis gentibus Christi verbum denuntiaverit, manifestissime apparet, ne Testamentum Novum aliud esse putemus, quam antiquissimam illam Mosaicorum temporum religioni conjunctam civilem orationem, ut et vetus pariter, et idem novum possinus dicere : vetus quidem propter ea quæ demonstrata sunt : novum autem propterea, quod longo post intervallo quasi hominibus absconditum, rursus per Salvatoris nostri doctrinam revixerit : toto vero hoc medio de quo dictum est tempore, quandiu Novi Testamenti mos, ut homines lateret, et quasi quiete ac silentio teneretur, evenit : Mosis interea lex

ingressa quasi puerilium imperfectorumque animarum curatrix quædam, et gubernatrix, aut etiam medici cujusdam instar, gravi Ægyptiacoque **17** morbo laboranti universæ Judæorum nationi, ipsis videlicet Abrahæ nepotibus, ei ab eo genus trahentibus, qui non quemadmodum primi patres, ita ipsi suam, quæ subsecuta est, imperfectiorem vitam dirigere poterant, tradita est. Nam quia cum Ægyptiis versantes post sanctorum Patrum mortem, Ægyptiacorum morum similitudine

⁷⁹ Job xxxi, 24-25. ⁸⁰ ibid. 26. ⁸¹ Matth. v, xxv, 35. ⁸² Job xxxi, 33-35.

(5^{***}) Οὐδ'. Forte legendum οὐκ. EDIT.

Α τοῦ φήσαντος· « Ἐξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με. » Οἷα δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀκουσίων πλημμελημάτων, ἐπάκουσον λέγοντος· « Εἰ δὲ καὶ ἀμαρτῶν ἀκουσίως ἔκρυφα τὴν ἀμαρτίαν μου, οὐ γὰρ διετράπην πολυοχλίαν πλῆθους, τοῦ μὴ ἐξαγορεύσαι ἐνώπιον αὐτῶν. Εἰ δὲ καὶ εἴασα ἀδύνατον ἐξελεῖν τὴν θύραν μου κλιπῶ κενῷ, χεῖρα δὲ Κυρίου εἰ μὴ ἐδοδοίκεν, συγγραφήν δὲ ἦν εἶχον κατὰ τινος, εἰ μὴ ῥήξας αὐτὴν ἀπέδωκα, οὐδὲν λαβὼν παρὰ χρεωφειλέτου. » Ταῦτα ἦν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν (ἐξ ἑνὸς γὰρ καὶ τῶν τῶν λοιπῶν τεκμαίρεσθαι προσήκει βίον), τὰ περιύμνητα τῆς θεοσεβείας ἄθλα, δι' ἃ φίλοι Θεοῦ καὶ προφῆται κατηξιώθησαν. Τοιοῦτοι δ' οὔσι, τίς ἔτι χρεῖα ἦν τῶν παρὰ Μωσεί παραγγεμάτων φαύλους ἀνδράσι καὶ μοχθηροῖς παραδεδομένων; Οὐκοῦν διὰ τούτων ἀπάντων τὸν ἀρχαιότατον, τῆς τῶν προπατόρων θεοσεβείας τρόπον, ὁ Χριστοῦ Λόγος πᾶσι καταγγεῖλας τοῖς ἔθνεσι προφανῶς ἀποδείκνυται, ὡς εἶναι τὴν Καινὴν Διαθήκην οὐδ' (5^{***}) ἄλλην ἐκείνης τῆς ἀρχαιότητος τῶν Μωσέως χρόνων εὐσεβοῦς πολιτείας, ὥστε ὁμοῦ καὶ παλαιὰν αὐτὴν εἶναι καὶ νέαν· παλαιοτάτην μὲν διὰ τὰ ἀποδεδειγμένα, νέαν δὲ αὐτῆς διὰ τὸ, μακροῖς τοῖς μεταξὺ χρόνοις ὡσπερ ἀποκρυβεῖσθαι ἐξ ἀνθρώπων, αὐτῆς ἀναεβιωκέναι διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας. Τοῦτόν γέ τοι τὸν μεταξὺ δηλούμενον χρόνον ἕως συνέδαικω λαμβάνειν ἀνθρώπους, καὶ ὡσπερ ἐφρησυχάζειν τὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπον, ὁ Μωσέως ἐν τῷ μεταξὺ παρεισελθὼν νόμος, δι' ἃ τις νηπίων καὶ ἀτελῶν ψυχῶν ἐπίτροπος καὶ οἰκονόμος, ἢ καὶ ἱατρός, δεινῆ καὶ Αἰγυπτιακῆ νόσῳ τετραχυμένῳ τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει, αὐτοῖς δὴ τοῖς τοῦ Ἀβραὰμ ἀπογόνους μὴ οἴοις τε οὖσιν ὁμοίως τοῖς προπατόροι κατορθοῦν, τὸν ὑποβεβηκότα καὶ ἀτελῆ βίον παρεδίδου. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ παρ' Αἰγυπτίους διατριβῇ αὐτοὶ μετὰ τὴν τῶν θεοφιλῶν προπατόρων τελευτήν, ταῖς Αἰγυπτιακαῖς ὁμοιοτροπίας ἀπαχθέντες, ἐπὶ τὴν πολυθεῖον, ὡς ἔφην, δεισιδαιμονίαν ἀποπεπτώκεσαν, ὡς μηδὲν τῶν Αἰγυπτίων πλέον ἔχειν δοκεῖν, γεγονέναι δὲ κατὰ πάντα ὁμοίους αὐτοῖς, κατὰ τε τὴν τῶν εἰδώλων πλάνην, ἐν τε τοῖς ἄλλοις ἐγχειρήμασιν· εἰκότως, ὡσπερ ἐκ βυθοῦ κακῶν ἀνιμύμενος αὐτοῖς ὁ Μωσῆς, ἀφίστη μὲν τῆς ἀθέου πολυθείας, ἀνήγει δὲ ἐπὶ τὸν πάντων δημιουργὸν Θεόν, πρῶτον ἐκείνων βαθμὸν εὐσεβείας, ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς καὶ προθύροις, τῶν τελεωτέρων προβεβλημένος. Ἐπειτα οὐ φονεύειν, οὐ μοιχεύειν, οὐ κλέπτειν, οὐκ ἐπιорκεῖν, οὐκ ἄρβενας ἄρβεναις ἐπιμαίνεσθαι, οὐ μητράσιν, οὐκ ἀδελφαῖς, οὐ θυγατράσιν ἐπιμίγνυσθαι, οὐδ' ὅσα τοιαῦτα τοῖς τότε πράττειν ἔξην, ἀφόδως συνεχώρει. Παραλαθὼν δὲ ἐξ ἀνημέρου καὶ θηριώδους βίου λογικωτέραν καὶ εὐνομον ἐν τοῖς τότε χρόνοις πολιτείαν, πρῶτος ἐπὶ γῆς διὰ γραφῆς ἀνεστήσατο, οὕτω τότε πᾶσιν ἀνθρώποις ἐκφανοῦς ὄντος οὐδὲ τοῦ τοιοῦτοῦ τρόπου. Εἶτα δὲ ὡσὺν ἀτελέσιν ἀπειπῶν τὴν εἰδωλολατρείαν, θυσίας καὶ τισι σωματικωτέροις τὸν ἕνα καὶ ἐπὶ

45 44. ⁸³ Job xxxi, 29, 30. ⁸⁴ Ibid. 32. ⁸⁵ Matth.

πάντων θεὸν θεραπεύειν παρεκέλευε, διὰ τινων ἀποβρῆτοτέρων ἰδίᾳ συμβόλων τὴν κατ' αὐτὸν θρησκείαν ἐπιτελεῖν νομοθετήσας, ἣν καὶ θαυμασιῶς τῷ Θεῷ Πνεύματι συνιδὼν οὐκ εἰς ἀπειρον δεῖν περιέπειν, ὅψ' ἕνα τόπον περιέγραψεν, ὀρίσας μὴ ἄλλαχόσε συντελεῖν τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα ἢ ἐν μόνῳ ἐνὶ τόπῳ· οὗτος δ' ἦν ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις· ἔξω δὲ τούτου μηκέτι· ὅθεν εἰς εἶτι καὶ δεῦρο παισὶν Ἑβραίων οὐ θεμιτὸν ἄλλοσε ἐκτὸς τῆς καθηρημένης αὐτῶν μητροπόλεως οὔτε θύειν κατὰ τὸν νόμον, οὔτε ἱερὸν, οὔτε θυσιαστήριον ἐγείρειν, οὔτε χρεῖν ἱερέας, οὔτε βασιλέας, οὔτε τὰς κατὰ Μωσέα πανηγύρεις καὶ ἑορτὰς ἐκτελεῖν, οὐ μiasμοῦ καθαίρεσθαι, οὐ πλημμελείας ἀπολύεσθαι, οὐ δῶρα τῷ Θεῷ προσφέρειν, οὐχ ἰλεοῦσθαι κατὰ τὰ νενομοθετημένα. Διόπερ καὶ τῇ Μωσέως εἰκότως ὑποβέβληται κατάρρα, ἐν μέρει μὲν φυλάττειν τινὰ πειρώμενοι, ἐν δὲ τοῖς ὅλοις παρανομῶντες, διαβρῆθην Μωσέως ἀποφαναμένου· « Ὅτι δὴ ἐπικατάρατος πᾶς, ὃς οὐκ ἐμμενεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις τῷ νόμῳ, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Τούτοις δὲ πᾶσι περιπεπτῶκασιν, αὐτοῦ Μωσέως θεῶ Πνεύματι προσηλφότης, ὅτι δὴ, τῆς διὰ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης ἀνανεωθείσης, καὶ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι κατηγγελεθείσης, περιττὴ τις ἔσται ἡ κατ' αὐτὸν νομοθεσία· ἦν εἰκότως ὅψ' ἕνα τόπον περιώρισεν, ἵνα, εἴποτε τούτου στερηθεῖεν, καὶ ἀποκλεισθεῖεν τῆς οἰκείας ἐλευθερίας, μηκέτ' αὐτοῖς ἐξὸν εἴη ἐπὶ τῆς ἀλοδαπῆς τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα συντελεῖν, ὡς καὶ ἐξ ἀνάγκης τὴν δευτέραν Διαθήκην τὴν διὰ Χριστοῦ κατηγγελεμένην γενέσθαι παραδεκτέον. Αὐτὸ δὴ οὖν τοῦτο Μωσέως προηγορευκότος, ὁμοῦ τε ὁ Χριστὸς ἐπεδήμει τῷ βίῳ, καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης προσεβάλλετο τοῖς ἔθνεσι διδασκαλία, παραχρῆμά τε Ῥωμαῖοι τὴν πόλιν ἐλόντες πολιορκίᾳ καθέλωσαν τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὸν αὐτόθι νεῶν· λέλυτο τε αὐτίκα πᾶσα ἡ Μωσέως διάταξις, καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς περιήρητο Διαθήκης, τὰ τε τῆς ἀρᾶς μετῆι τοὺς παρὰ καιρὸν τὰ Μωσέως πράττειν παρανομῶντας, εἰς αὐτὰ βιαζομένους· ἀντεισῆγετο δὲ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τῆς νεῆς καὶ ἐντελοῦς διδασκαλίας τὰ νόμιμα. Διόπερ εἰκότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τοῖς οἰομένοις ἐν μόνῃ τῇ Ἱερουσαλήμ, ἢ ἐν ὁρεσί τισιν ἢ τόποις ἀφειρισμένοις δεῖν τὸν θεὸν προσκυνεῖν, φησὶν· « Ἐρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἔστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσιν οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱερουσαλήμ τῷ Πατρὶ· πνεῦμα γὰρ ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνούντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Καὶ ταῦτα φήσαντος, παραχρῆμα καὶ οὐκ εἰς μακρὸν πολιορκηθέντων τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ τ' αὐτόθι ἀγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου, τῆς τε κατὰ Μωσέα λατρείας κατὰ τὴν αὐτοῦ Μωσέως διάταξιν περιηρημένης, ἀνέφανεν εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἐξέλαμψεν ἡ ἀρχέτυπος τῶν πρὸ Μωσέως θεοφυλῶν ἀνδρῶν εὐσέβεια, ἢ τε δι' αὐτῆς πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελεμένη εὐλογία, ἀπὸ τοῦ πρώτου βαθμοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης στοιχειώσεως τῆς κατὰ Μωσέα λατρείας ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ τελειότερον

A allecti erant, et in multorum deorum, ut dixi, superstitionem deciderant, adeo quidem, ut Ægyptiis amplius nihil habere, et illis in omnibus similes, tum in errore simulacrorum, tum in aliis quoque facinoribus evasisse viderentur : merito quasi ex profundo malorum ipsos hauriens Moses, ab impia deorum multitudine amovit, et ad opificem universi Deum reduxit, perfectionum illorum vitam, quasi in ingressibus et vestibulis, pro primo gradu pietatis objiciens. Deinde non occidere, non mœchari, non furari, non pejerare, non mares in maribus insanire, non matribus, non sororibus, non filiabus misceri : nec alia hujusmodi quæcunque impune ab illorum temporum hominibus committi poterant, permisit : acceptam vero ex immiti et fera vita, rationi magis conjunctam, bonisque innitentem legibus, per illa tempora civilem institutionem primus in terris scripto commendavit, qui sane mos omnibus hominibus nondum satis notus erat. Deinde quasi imperfectis illis, simulacrorum cultu interdicto, per quædam arcana seorsum signa, aut religionem quam ipse probabat complecterentur, edicens, sacrificiis et quibusdam corporalibus ceremoniis, unum supra omnia Deum ut colerent, præcepit ; quam sane religionem cum admirabiliter divino monitus spiritu, non in perpetuum servari oportere intelligeret : unum duntaxat circumscriptum locum, addito præcepto, ne usquam alibi eos, qui ab ipso tradebantur ritus, quam certo illo in loco perficerent : hic autem erat Hierosolymis, extra hunc vero neutiquam : ex quo adhuc Hebræis nefas est, extra ipsorum eversam metropolim usquam, aut ex lege sacrificare, aut fanum, aramve erigere, aut sacerdotes regesve inungere, aut celebritates solenniaque per Mosem instituta perficere : non ab aliqua immunditie purgari, non solvi a peccato, non offerre Deo munera, non ad propitiandum aliquid facere ex legibus. Quocirca in Mosis exsecrationem merito relapsi intelliguntur, quippe cum in parte 18 quidem observare nonnulla conentur, in universo autem a legibus suis aberrant, ipse plane Mose pronuntiante atque affirmante : « Quod execrabilis sit omnis quicumque non stet omnibus quæ scripta sunt in lege, ut ea faciat⁶⁶. » Lapsi autem jam sunt in hæc omnia, cum et ipse Moses divino Spiritu afflatus, providerit novo per Christum instaurato Testamento, universisque gentibus nuntiato, supervacuum futuram esse, quæ ab ipso posita est, legum observationem, quam uno duntaxat loco, merito terminavit, ut si quando ex eo loco pellerentur, et patriam libertatem amitterent, non amplius illis fas esset, quas ipse posuisset, leges aut ritus servare : ut jam confitendum sit, alterum testamentum quod per Christum sit denuntiatum, necessario esse introductum. Cum itaque Moses hoc ipsum futurum esse prædixisset, moxque et Christus vitæ hujus peregrinationem explevisset, et pa-

⁶⁶ Deut. xxvii, 26.

riter ad omnes gentes Novi Testamenti doctrina A
 ferretur, tum protinus Romani, cum urbem ob-
 sidione cinxissent, Hierosolyma ipsa, et quod ili
 erat templum everterunt, solutaque est confestim
 omnis Mosis constitutio, et quæcunque de Vetere
 Testamento servabantur, sublata sunt. Exsecratio
 autem ad illos venit, quia cum ea quæ a Mose præ-
 cepta sunt præter legem facere vellent, in eam ip-
 sam execrationem vi quadam coacti sunt recidere.
 E contrario autem simul et eodem tempore ejus,
 quæ in Novo perfectoque Testamento continetur do-
 ctrinæ, et leges, et ritus introducti sunt. Quare
 merito Salvator et Dominus, ad eos qui putabant
 in sola Jerusalem, aut in montibus quibusdam,
 sive certis determinatisque locis Deum adorari oportere,
 sic ait : « Venit hora, et nunc est, quando
 veri adoratores adorabunt Patrem, neque in monte
 hoc, neque in Jerusalem. Spiritus enim Deus, et
 ipsum adorantes, in spiritu et veritate oportet ad-
 rare⁸⁷. » Quibus rebus ita ab illo prædictis, conti-
 nuo nec longo post tempore, Hierosolymis obsidione
 oppressis, et ejus loci sanctificatio, et ad eundem
 usum constructum altare, et adoratio, quæ a Mose
 tradita fuerat, sublata eversa que sunt. Eodemque
 tempore in omnes homines patefacta est, et emicuit
 ea, quæ ante Mosem viris sanctis a principio data
 fuerat, pietas et religio, et quæ per illam omni-
 bus gentibus promissa fuerat benedictio, quæ a
 primo ascensus gradu, et a primis illis adorationis
 19 Mosaicæ elementis, eos, qui ad se accedunt,
 ad meliorem perfectioremque vitam adducit. Ita-
 que protinus quando beati illos, Deoque amicos
 viros, eos dico qui Abrahamo similes exstiterunt,
 non in aliquo certo determinatoque loco adorasse
 constat, neque sub ullis signis aut figuris, sed
 quomodo Salvator noster et Dominus docet, in spi-
 ritu et veritate, eadem adorandi ratio per ejusdem
 Salvatoris nostri adventum omnibus gentibus insi-
 nuata est. Quod quidem futurum, etiam prophetæ
 veteres tanto ante cognoverant. Dicit itaque plane
 Sophonias : « Apparebit Dominus super eos, et per-
 det omnes deos gentium terræ, et adorabunt cum
 unusquisque de loco suo⁸⁸. » Malachias autem sim-
 ul, et ad eos qui ex circumcissione sunt, sermo-
 nem dirigit, et de gentibus talia prædicit : « Non est
 voluntas mea, dicit Dominus omnipotens, et sa-
 crificium non suscipiam de manibus vestris, quo-
 niam ab ortu usque ad occasum nomen meum glo-
 rificatum est in gentibus, et in omni loco incen-
 sumentur offertur nomini meo, et sacrificium mun-
 dum⁸⁹. » Quod enim in omni loco dicit, incensum
 et sacrificium offerri Deo, quid aliud significat,
 nisi « non Hierosolymis⁹⁰, » neque definite in hoc
 aut in illo loco id futurum? sed in omni regione et
 in omnibus gentibus, quæ quidem et orationis incen-
 sumentur et sacrificium, quod mundum dictum est,
 non per cruores, sed per pias actiones, summo

⁸⁷ Joan. iv, 23-24. ⁸⁸ Sophon. ii, 11. ⁸⁹ Malach. (3°) Oud'. Forte ούκ. Edit.

προσάγουσα τοὺς προσιόντας αὐτῇ βίον. Αὐτίκα γού-
 τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ θεοφιλῶν, τῶν ἀμφὶ τὸν
 Ἄβραάμ λέγω, οὐκ ἀφωρισμένους ἐν τινι τόπῳ προ-
 κινούντων, οὐδὲ διὰ συμβόλων καὶ τύπων, ἀλλ' ἤ
 φησιν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἐν πνεύματι καὶ
 ἀληθείᾳ, ἣ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας
 ἅπασιν τοῖς ἔθνεσιν ὑπῆρξε, τῶν πάλαι προφητῶν καὶ
 τοῦτο τεθεωρηκότων. Λέγει δ' οὖν ἀντικρυς Σοφονίας·
 « Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐξολοθρεύσει
 πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς, καὶ προσκυ-
 νήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν. » Ὁ
 δὲ Μαλαχίας ὁμοῦ πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀποτεί-
 νεται, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν ταῦτα προαναφωνεῖ, φά-
 σκων· « Οὐκ ἔστι μου θέλημα, λέγει Κύριος παντοκρά-
 τωρ, καὶ θυσίας οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν
 ὁμῶν, διότι ἀπ' ἀνατολῆς, καὶ μέχρι δυσμῶν, τὸ
 ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ
 τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυ-
 σία καθαρά. » Τὸ γὰρ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα καὶ
 θυσίαν ἀναφέρεισθαι Θεῷ, τί ἕτερον παρίστησιν, ἢ
 ὅτι μὴ ἐν Ἱερουσόλοιμοις, μηδ' ἀφωρισμένως ἐν τῷ-
 δε τῷ τόπῳ, ἐν πάσῃ δὲ χώρᾳ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς
 ἔθνεσι, μέλλουσι τὸ δι' εὐχῶν θυμίαμα, καὶ τὴν οὐ δι'
 αἱμάτων, ἀλλὰ δι' ἔργων εὐσεδῶν καθαρὰν ὀνομα-
 σμένην θυσίαν τῷ ἐπὶ πᾶσιν ἀναφέρειν Θεῷ; Βοᾷ
 δὲ διαβρήδην, καὶ κέκραγεν ὁ Ἡσαίας, θεοπίζων
 ἅμα καὶ λέγων· « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν
 χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ γνωστός ἔσται Κύριος τοῖς Αἰ-
 γυπτίοις, καὶ ἀποστείλει αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει
 αὐτούς, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν
 τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὐξονται
 εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. καὶ ἐπιστραφή-
 σονται πρὸς Κύριον, καὶ εἰσακουσεται αὐτῶν, καὶ
 λάσεται αὐτούς. » Ἄρα σοι δοκοῦμεν ἀληθῆ λέγειν
 μετὰ θεοῦ τοῦ Μωσέως νόμου, μᾶλλον δὲ παῦλαν καὶ
 λύσιν φάσκοντες διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν θεοπί-
 ζεσθαι; Ὁ μὲν γε Μωσῆς θυσιαστήριον καὶ θυσίας οὐδ'
 (3°) ἀλλαχόσε γῆς ἢ ἐν μόνῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ταύτης
 ἐν μιᾷ πόλει συστήσασθαι νομοθετεῖ· ἢ δὲ προφητεία
 ἐν χώρᾳ φησὶν Αἰγύπτου τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον
 ἰδρυθήσεσθαι, καὶ τοὺς Αἰγυπτίους αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ
 τῶν προφητῶν, ἀλλ' οὐκέτι τοῖς πατέροις θεοῖς καλ-
 λιεθήσονται τὰς θυσίας, καὶ τῆς θεογνωσίας οὐ Μωσέα
 αἴτιον, οὐδ' ἕτερον τῶν προφητῶν αὐτοῖς γενήσεσθαι,
 ἀλλὰ τινα καινὴν καὶ νέον ἄνθρωπον θεόθεν ἀπεσταλ-
 μένον. Μετατιθεμένου δὲ τοῦ θυσιαστηρίου παρὰ τὰ
 τῷ Μωσέϊ δοκοῦντα, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τοῦ Μωσέως
 νόμου μεταβολὴν γενέσθαι. Εἶτα δὲ θύοντες Αἰγύπτιοι
 τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, πάντως που καὶ Ἱερουσῶνης
 ἀξιωθήσονται. Ἱερωμένον δὲ τὰ Αἰγυπτίων τὰ περὶ
 Λευιτῶν καὶ τῶν ἐκ διαδοχῆς Ἀαρῶν Μωϋσέϊ δια-
 τεταγμένα, οὐκέτ' ἂν γένοιτο τοῖς Αἰγυπτίοις χρῆσιμα.
 Ὅρα δὴ οὖν καινῆς νομοθεσίας δεῖν εἰς τὴν τῶν δη-
 λουμένων σύστασιν. Τί δὲ ἄρα; εἰκὴ ταῦτ' ἀναπε-
 φώνηται; ἢ καὶ τέλος ἐπενήνεται τοῖς λόγοις; Σπέ-
 φαι δ' οὖν εἰ μὴ σήμερον, λέγω δὴ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς,
 i, 10, 11. ⁹⁰ Joan. iv, 21.

ὄφθαλμοῖς (4) ὁρῶνται οὐ μόνον Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ καὶ ἅνθρωποι τῶν πρὶν εἰδωλοπαρῶν ἀνθρώπων, οὓς ἡ πρόβησις διὰ τῶν Αἰγυπτίων ἤνιττετο, τῆς μὲν πολυθέου καὶ δαιμονικῆς ἀπηλλαγμένου πλάνης, τὸν δὲ τῶν προφητῶν Θεὸν ἀνακαλούμενον. Καὶ εὐχονται δὲ οὐκέτι πλείοσι κυρίοις, ἐνὶ δὲ τῷ μόνῳ Κυρίῳ κατὰ τὸ ἱερὸν λόγιον, καὶ τούτῳ θυσιαστήριον ἀναίμων καὶ λογικῶν θυσιῶν, κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς νέας καὶ καινῆς Διαθήκης, καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων αἰκουμένης ἀνεγήγερται, ἐν αὐτῇ τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι τὸν τρόπον Αἰγυπτιάζουσι κατὰ τὴν δεισιδαίμονα πλάνην· νῦν καθ' ἡμᾶς ἡ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γῶσις διαλάμπουσα, τὴν πίστιν ἀναμφίλεκτον τῶν προθεσπισθέντων ἐπισφραγίζεται. Ταῦτα δὲ ἔργοις ἐπιτελούμενα ὁρῶν, ἀλλ' οὐκέτι ἀκοῇ προσδοκώμενα, τὸν καιρὸν, ἐπόθεν τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων εἰληγεν, οὐδ' (4*) ἄλλον ἀναζητήσας εὐρήσεις ἢ τὸν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἦν ἐκεῖνος, ὃν ὁ χρησμὸς ἐδήλου, φήσας ἀποστελεῖν τὸν τῶν ὄλων Θεὸν, καὶ Κύριον τοῖς Αἰγυπτίοις ἀνθρώπων, ὃς σώσει αὐτούς· ὃν καὶ τὰ Μωσέως ἐδήλου λόγια, δι' ὧν ἐφησεν· Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἔθνων πολλῶν· ἐν οἷς ἔθνεσι καὶ Αἰγύπτιοι δῆπουθεν καταριθμοῦντ' ἂν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων μακρὸς ἂν εἴη λόγος, ἐπ' οἰκείας σχολῆς ἐντελέστερον ἀποδοθησόμενος· τό γε μὴν παρὸν ἐπιτετηρήσω, ὅτι τὰ προηγουμένα οὐδ' (4**) ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο. Ἐξ ἐκεῖνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ Πέρσαις, Σύροις τε καὶ Ἀρμενίοις, καὶ παρὰ τοῖς τὰς ἐσχατίας τῆς γῆς οἰκοῦσι βαρβάρους, αὐτοῖς τε τοῖς πρὶν ἀνημερωτάτοις καὶ θηριωδιστάτοις ἔθνεσι, ναὶ μὴν καὶ παρὰ τοῖς τὰς νήσους οἰκοῦσιν (ὅτι δὴ καὶ τούτων ἠξίωσε μνήμην ἡ προφητεία ποιήσασθαι), αὐτῇ ἐκείνῃ ἡ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ πολιτεία, καὶ ὁ παλαιότατος καὶ πάντων ἀρχαιότατος τῆς θεοσεβείας τρόπος σπουδάζεται. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγεῖται τὸ παράδοξον τοῦ πράγματος, εἰ δὴ οἱ ἐξ αἰῶνος λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ δαίμοσι, θηρίοις τε ἀνθρωποδόροις, καὶ ἔρπετοῖς λοβόλοις, ζώοις τε παντοίοις, καὶ εἰδοχθῆσι κνωδάλοις, πυρὶ τε καὶ γῆ, καὶ τοῖς τοῦ παντὸς ἀψύχοις στοιχείοις τὴν σεβάσμιον τιμὴν περιτιθέντες, τὸν ὕψιστον Θεὸν, τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργόν, αὐτὸν δὴ τὸν τῶν προφητῶν Κύριον, τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ καὶ τῶν τούτου προπατόρων, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν ἀνακαλοῦνται; καὶ οἱ μικρῶ πρόσθεν μητρογαμίαις, καὶ θυγατρομιξίαις, ἀλληλοφθορίαις τε καὶ παντοίαις μαιφονίαις ἐγκαλινδούμενοι, οἱ μηδὲν τι ἀνημέρων θηρίων τὸν τρόπον διαφέροντες, νυνὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως μεταβληθέντες, καὶ ὡπερ ἐξ ἐτέρων ἕτεροι γεγονότες, λόγους ἀρετῆς, καὶ σωφροσύνης παιδεύματα, συνιόντες εἰς τὰ κοινὰ δασκαλεῖα, μαθησάνουσιν· ὡς τὴν ἀνωτάτω φιλοσοφίαν, τὴν μηδ' ἐμβλέπειν ἀκολάστοις ὄφθαλμοῖς,

* Isa. xix, 19, 20.

(4) Forte leg., καθ' ἡμᾶς, αὐτοῖς τοῖς ὄφθ. EDIT.

(4*) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

Deo essent oblaturæ?) Clamat autem palam et vociferatur Isaias vaticinans simul, ac dicens: « Erit altare Domino in terra Ægypti, et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et mittet eis hominem qui salvos faciet eos, et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent, et convertentur ad Dominum, et exaudiet eos, et sanabit eos⁹¹. » Ecquid tibi videtur veram legis Mosi conversionem dicere? an potius finem et solutionem enuntiare, et prophetiis vocibus vaticinari? Etenim Moses altare et sacrificia nusquam terrarum in sola Judæa et in hujus una duntaxat civitate constitui, lege a se posita jubet: prophetia autem in terra Ægypti ait altare Domino struendum dicandumque esse, et Ægyptios ipsos non amplius diis patriis rem sacram, sed ipsi prophetarum Deo facturos: et quod verum Deum sint agniture, non Mosen illis neque alium ex prophetis quempiam auctorem fore, sed novum quemdam divinitus missum hominem. **20** Porro autem translato commutatoque altari præter Mosi constitutiones atque decreta, necesse est penitus etiam legis Mosi fieri mutationem. Quod si summo Deo sacrificaturi sunt Ægyptii, prorsus etiam sacerdotii munus sunt adepturi. At Ægyptiis ad tale munus, assumptis quæ de Levitis et Aaron successoribus a Mose sunt constituta, nulli plane usui Ægyptiis amplius esse posse perspicuum est. Tempus igitur jam tum fuerit, legem novam ad ea quæ dicta sunt confirmanda, ponere opus esse. Quid igitur? temere hæc enuntiata sunt? an exitum invenit oratio? inspicite igitur si non hodie, hoc est nostris interim ipsorum temporibus, ipsis oculis cernuntur non solum Ægyptii, verum etiam omne genus hominum qui antehac simulacris addicti erant, quosque Ægyptiorum appellatione prophetica prædictio significat, a multorum deorum ac dæmonum impio cultu liberatum, et verum prophetarum Deum invocans et adorans. Vota autem faciunt, non pluribus amplius dominis, sed uni soli Domino, quem admodum sacrum prædixit oraculum. Et huic quidem altare incruentarium et rationalium hostiarum, ut nova Novi Testamenti mysteria postulant, per totum terrarum orbem erectum est: et cum in Ægypto, tum in reliquis gentibus, quæ mores Ægyptiorum imitantes, superstitionis errore tenebantur: hac ipsa ætate nostra cognitio veri Dei relucens, fidem iis quæ a prophetis prædicta sunt, indubitata adjungit. Hæc autem cum re ipsa interim perfici videas, nec amplius, ut quondam audita expectari, si tempus quæras unde principium ejusmodi res acceperit, non aliud invenies, quam cum Salvator noster advenit. Ipse igitur ille fuit, quem oraculum significabat, cum diceret Deum et Dominum universi, missurum Ægyptiis hominem qui

(4**) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

salvos faciat eos, quem et Mosis vaticinia perhibebant, ubi ait: Egredietur homo de semine ejus et dominabitur gentibus multis⁹²; in quibus sane gentibus et Ægyptios numerari par est. Verum de his quidem longior esset oratio, et per otium huic ipsi rei dicatum, absolutius reddenda. Quod autem præsentis loci sit proprium, illud teneatur: ea quæ prædicta sunt, non alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri esse completa. Ab illo enim ad hunc usque diem apud Ægyptios, apud Persas, Syros, Armenios, apud extremas terrarum oras incolentes barbaros, et cum 21 apud has ipsas prius immanissimas et ferissimas nationes, tum vero etiam apud eos qui insulas colunt (quando et de his prophetia non indignum putavit facere mentionem) ipsa illa, quæ auctore Abraham comprobatur civilis ratio, et omnium antiquissimus colendi Deum mos, celebratur. Et quis non ipsa rei mirabilitate obstupescat? cum eos qui a condito ævo, lapidibus, et lignis, et dæmonibus, belluisque humana carne victitantibus et reptilibus venenatis, animalibusque omnis generis, et feris informibus, ignique, et terræ, et ipsius universi inanimatis elementis, divinum honorem et cultum tribuebant: altissimum Deum, et cœli ac terræ opificem, ipsum utique prophetarum Dominum, Deumque Abraham, et avorum ejusdem, post Salvatoris nostri adventum, videat invocantes: et eos qui paulo ante a matribus et filiabus libidinem non abstinebant, seque mutuo inter se corrumpabant, et omnis generis cruentationibus et cædibus inquinabant, qui nihil ab immanibus feris, victu ipso differebant, nunc per Salvatoris nostri divinam virtutem mutatos, et quasi ex aliis alios factos, sermones de virtute, modestiæque præcepta ut discant, in communes scholas assidue convenientes? atque adeo quidem, ut tam feminae quam viri, tam pauperes quam divites, tam vulgares et ignari quam docti etiam pueri, et mancipia, non minus in agris, quam in urbibus, in loca certa convenient, ut supremam illam philosophiam ediscant, quæ admonet, ne intueri quidem petulantibus oculis fas esse, neque verbum emittere otiosum, neque ea quæ communia sunt, et omnibus consueta patrare, et doceantur verum illum morem, quem ubique locorum in cultu et obsequio summi Dei servare conveniat, sicut dixit prophetia: « Et adorabunt eum unusquisque de loco suo⁹³. » Adorant igitur summum Deum omnes barbari et Græci, non Hierosolyma currentes, neque cruoribus aut sacrificiis placantes, sed domi suæ apud seipsos in spiritu et veritate, incruento puroque obsequio illum colentes. Et hoc fierat ipsum Novum Testamentum, quod non instar prioris illius, et veteris factum est. Vetus autem intelligito, non sanctorum hominum qui ante Mosem fuere, sed quod legis loco universæ Judæorum nationi ab ipso Mose positum est. Quocirca oraculum

A μηδὲ μέχρι λόγων ἀδιαφορεῖν, μηδὲ τὰ κοινὰ καὶ τοὺς πᾶσι συνήθη διαπράττεσθαι παρανοοῦσαν, οὐ μόνον ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, πένθητάς τε καὶ πλουσίους, λογίους τε καὶ ἰδιώτας, μέχρι καὶ παιδῶν, καὶ ἀνδραπόδων, ἐν ταῖς κατὰ πόλιν καὶ κατ' ἀγροῦς διατριβαῖς παιδεύεσθαι, μανθάνειν τε ἀληθῆ τρόπον, καθ' ὃν τὸν ἐπὶ πάντων προσήκει Θεὸν σέβειν, καὶ θεραπεύειν ἐν παντὶ τόπῳ, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. » Προσκυνοῦν δὴ τὰ οὖν πᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ βάρβαρος καὶ Ἕλλην, οὐ τρέχων ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, οὐδ' αἵμασι καὶ θυσίαις ἀφοσιούμενος, οἰκοθεν δὲ καὶ ἐφ' ἑαυτῷ μένων, καὶ πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ τὴν ἀναιμον καὶ καθαρὰν ἀποδιδούς αὐτῷ λατρείαν. Καὶ αὐτὴ γε ἦν ἡ Καινὴ Διαθήκη, οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν συγγράμμουσα. Παλαιὰν δὲ μήτι νομίσης λέγεσθαι τὴν τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως αὐτοῦ τῷ Ἰουδαίῳ ἐθνῷ νενομοθετημένην. Ἐπιφέρει γοῦν ὁ λόγος διασαφῶν, τίνα ἐφησεν εἶναι τὴν παλαιὰν, ἢ μηδὲν ὅμοιον σχήσειν διδάσκει τὴν καινὴν, λέγων· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινὴν, εὖ κατὰ τὴν Διαθήκην, ἣν διεθέμην τοῖς πατέραςιν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ ταύτην γοῦν φησι τὴν ὑπὸ Μωσέως νενομοθετημένην. Αὕτη γὰρ ἦν κατὰ τὴν ἐξοδὸν τὴν ἀπ' Αἰγύπτου τοῖς Ἰουδαίοις παραδοθεῖσα. Ἐδοξεν ἂν οὖν ἐναντίαν εἰσάγειν τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ τρόπου τῆς θεοσεβείας τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ θεοφιλῶν, εἰ μὴ ἀκριβῶς ἐπεσημνήματο, φήσας· « Οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατέραςιν αὐτῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καθ' ὃν ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως ἄρα ἐπὶ τῆς ἐξόδου, καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἔρημον διατριβῆς νενομοθετημένην, ἔσεσθαι τὴν Καινὴν ἐθέσπιζεν, ἀλλὰ κατ' ἐκελεῖνην δηλαδὴ τὴν πρόπαια πολιτευσασμένην, δι' ἧς κατορθώσαντες ἀνεφάνησαν οἱ πρὸ Μωσέως. Δι' αὐτὴν δὲ λοιπὸν ἤδη θαρρῶν, τὰς τῶν θεοσεβεῖν ἐπαγγελιομένων προαιρέσεις μὴ ἐπὶ δύο, ἀλλὰ τρία διαιροῦ τάγματα· τὸ τε τῶν παντελῶς εἰδωλοατρῶν, τῶν δὲ ἐπὶ τὴν πολυθεὸν πλάνην ἀποπεπτωκότων, καὶ τὸ τῶν ἐκ περιτομῆς διὰ Μωσέως ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνεληλυθότων τῆς εὐσεβείας βαθμῶν· καὶ τρίτον τὸ τῶν ἐπαναθετηκότων διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ὃ καὶ τῶν διεῖν μέσον παρεμβάλων, μηκέθ' ἡγοῦ τοὺς ἀπὸ Ἰουδαίων ἀφισταμένους πάντως δεῖν ἐφ' Ἑλληνισμὸν ἐκπίπτειν, μηδὲ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναχωροῦντας ἐξ ἀνάγκης χρῆναι Ἰουδαίους ἔσεσθαι· τῶν δὲ μέσων ἐλὼν τὸν τρόπον, εὐρήσεις ἄνω που ἐστῶτα, καὶ ὡσπερ ἐφ' ὑψηλοτάτης ἀκρωρείας ἀναβεθηκότα, ἐκατέρωθεν δὲ κάτω τοὺς λοιποὺς ἀπολελειπῶτα. Ἑλλήνων μὲν γὰρ ἐκπέφυγε τὴν ἄθεον καὶ πολυπλανῆ δεισιδαιμονίαν, καὶ τὰς ἀνειμένας πορνείας τε καὶ ἀκοσμίας· Ἰουδαίῳ δὲ ὡσαύτως τὴν ὑπὸ Μωσέως ἀτελῆ καὶ οἰα νηπίοις καὶ ἀσθενέσι κατὰλληλον ἐθελοθρησκείαν. Τὸν οἰκείον δὲ ἔκωθεν οὐ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάρους, καὶ τοῖς ὑφ' ἡλίῳ πᾶσιν ἔθενεσιν

⁹² Deut. xviii, 15 ⁹³ Isa. xlv, 14.

ἐπιβοώμενος νόμον, ἔρα τί φησιν· Ὁ ἄνθρωπε, καὶ σύμπαν τὸ θνητῶν γένος, ὁ μὲν δὴ Μωσῆος νόμος, ἀφ' ἐνὸς γένους ἀνθρώπων ἀρξάμενος, πρῶτον ἀπάντων τῶ Ἰουδαίων γένος, τῆς πρὸς τοὺς θεοφιλεῖς προπάτορας αὐτῶν ἐπαγγελίας ἔνεκεν, ἐπὶ τὴν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ γνῶσιν ἀνεκαλεῖτο, τῆς πικρᾶς τῶν δαιμόνων δουλείας τοὺς ὑπακούοντας ἀπαλλάττων· ἐγὼ δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ τοῖς καθ' ὅλην τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι τὴν ἐπαναβεθηκυῖαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ εὐσέβειαν προαγγέλλων, κατὰ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ τοὺς ἔτι παλαιότερους πρὸ Μωσῆως χρόνους βιοῦν παραίνω, ἐν οἷς ἐξ ἄλλοδαπῶν ἔθνων πλείους ἐπ' εὐσεβείᾳ μνημονεύονται διαλάμπαντες. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν Μωσῆος νόμος, ἐφ' ἕνα τινὰ τῆς γῆς ἀφωρισμένον τόπον τοὺς εὐσεβεῖν προηρημένους σπεύδειν πανταχόθεν παρεκλεύετο· ἐγὼ δὲ τοῖς πᾶσιν ἀν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, οὐκ ἐν γυνίᾳ γῆς, οὐδ' ἐν ὄρεσιν, ἧ τισι χειροποιήτοις ναοῖς ζητεῖν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, οἴκοθεν δὲ ἕκαστον εἶδεν αὐτὸν καὶ προσκυνεῖν παιδεύω. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παλαιὸς νόμος θυσίαις ταῖς διὰ ζῶων σφαγαῖς, λιθανωτοῦ τε καὶ πυρὸς, καὶ τινων ἄλλων ὁμοιοτρόπων τοῦ σώματος καθαρμῶν θρησκεύειν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν παρεκλεύετο· ἐγὼ δὲ τὰ ψυχῆς παραδιδούς ὄργια διανοίᾳ καθαρωτάτῃ καὶ νῷ διαυγεῖ, ἐν σωφροσύνῃ καὶ τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ, δόγμασί τε ὀρθοῖς καὶ εὐσεβεῖσι τὸ θεῖον γράφειν προστάττω. Καὶ πάλιν· Μωσῆς μὲν ὡσὲν μαιφόνους οὔσι ταῖς τότε μὴ φονεύειν παρήγει· ἐγὼ δὲ τοῖς ἐν τούτῳ προπαίθαγωγῆθεῖσι, καὶ τὴν πρώτην ἐντολὴν κατορθωκόσι, νομοθετῶ τὴν τελειότεραν, μὴδ' ὄργης ἐνέχεσθαι πάθει προστάττων. Καὶ αὖθις· Ὁ μὲν Μωσῆς μοιχοῖς, καὶ ἀκολάτοις διετάττετο τὸ μὴ μοιχεύειν, μὴδὲ ἀρσενοκοιτεῖν, μὴδὲ τὰς παρὰ φύσιν ἡδονὰς διώκειν, θάνατον τὴν τιμωρίαν τοῖς παραβαίνουσιν ἐπάγων· ἐγὼ δὲ μὴδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετ' ἐπιθυμίας ἀκολίστου τοὺς ἐμούς βούλομαι μαθητάς. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν ἔλεγεν· Ὁὐκ ἐπιπορήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Θεῷ τοὺς ὄρκους σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὁμόσαι ὡς, ἀλλ' ἔσται ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ, ναί· οὐ, οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἔστι. » Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν τοὺς ἀδικοῦντας ἀμύνασθαι καὶ ἀνταδικεῖν παρεκλεύετο, λέγων· Ὑψοθαμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι πῶ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε βλάπτει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα σου, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. » Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παρήγει τὸν μὲν φίλον ἀγαπᾶν, μισεῖν δὲ τοὺς ἐχθρούς· ἐγὼ δὲ καθ' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας καὶ ἀνεξικακίας, ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς ὑμῖν νομοθετῶ, καὶ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων, ὅπως γένῃσθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅστις τὸν φίλον ἀνατέλλει ἐπὶ πονηρούς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ ἐπὶ τούτοις· Ὁ μὲν πρὸς τὴν τῶν πολλῶν σκληρίαν ἠρμόζετο, καὶ ταῖς ἐμπαθεῖσι κατὰ ἄλληλα διετάττετο, ἐξηλλαγμένον

A ipsum **22** adjungit ea, quibus planum faciat, quodnam Vetus illud dixerit esse : cui quidem novum nihil simile habiturum ostendit, ubi dicit : *Condam Testamentum Novum, non secundum Testamentum quod condidi patribus in die, cum ego apprehendi illos manu, ut educerem eos de terra Ægypti* ²¹. » Itaque cum secundum hoc dicit, secundum id quod legis loco a Mose positum est, intelligit. Hoc enim illud est, quod Judæis, quo tempore de Ægypto egressi sunt, traditum est. Visus igitur esset Novum Testamentum introducere, tanquam ejus ritus contrarium, quem sancti illi Abrahamæ similes viri in divino cultu sequebantur, nisi plane ipsis verbis significasset, ubi dixit : « Non secundum Testamentum quod condidi patribus eorum, quo tempore eduxi eos de terra Ægypti ²². » Ergo non secundum illud quod legis loco a Mose positum est, cum egressi sunt, et cum in deserto morabantur. Novum hoc futurum respondit, sed secundum illud videlicet, quod primis temporibus in vita civili sectantes, qui ante Mosem floruerunt, tanquam ii qui plene officio suo functi essent, comprobati sunt. Quas quidem ob res, jam tu plane confidens posthac, cum sententias et proposita eorum, qui divinum aliquem cultum profitentur, non in duos, sed in tres diviseris ordines, unum eorum qui prorsus simulacris addicti, in multorum deorum errorem deciderunt : alterum eorum, qui de circumcissione per Mosem in primum pietatis gradum ascenderunt : tertium eorum, qui supremum locum per doctrinam evangelicam obtinere. Et hunc quidem, si medium duorum constitueris, ne putato amplius eos, qui a Judæis discedant, in Græcos ritus oportere ullo modo recidere, neque qui a Græcis abducantur, Judæos fieri necessario, sed ubi tertium acceperis, et medio loco constitueris, eminentem supraque alios exstantem invenies, et quasi super celsissima quadam specula sublimem collocatum, reliquos duos inferius utrinque despiciere. Effugit enim et Græcorum impiam, atque erroribus plenam superstitionem, dissolutasque fornicationes, atque insolentias : et Judæorum itidem, quæ a Mose perfecta est, imperfectam et quasi parvulis atque infirmis accommodatam observantiam. Domesticam porro, atque ab initio propriam non solum Judæis, sed et Græcis, et barbaris, et quæcumque sub sole sunt, gentibus inclamans legem, vide quid dicat : *O homo, et universum mortalium genus, 23* Mosis quidem lex ab uno genere hominum incipiens, omnium primum Judæorum genus, illius promissionis gratia, quæ ad pios Deique amicos ipsorum patres, facta est, ad unius Dei cognitionem cultumque vocabat, ut dicto audientes, ab intolerabili dæmonum tyrannide liberaret. Ego autem omnibus hominibus, et quæ ubique terrarum sunt, gentibus sublimius provectam Dei cognitio-

²¹ Jerem. xxxi. 31, 32. ²² Ibid. 32.

rem, et pietatem apportans, ut ad regulam eorum, qui cum Abraham vixerunt, quique ante Mosis ætatem degentes, ipso quoque Abrahamo antiquiores existere, vitæ suæ moderentur adhortor, in quibus ab externis gentibus profecti, qui de laude pietatis gloriam adepti sunt, plures memorantur. Et rursus : Mosis quidem lex, in unum terræ certum ac definitum locum, eos qui religionis propositum complexi essent, ex aliis omnibus locis currere jubebat : ego autem condonata omnibus libertate, non in quodam terræ angulo, neque in montibus, aut quibusdam manu factis templis, Deum quærere, sed domi suæ unumquemque illum colere atque adorare præcipio. Et rursus : Vetus quidem lex, sacrificiis et animalium cædibus, thureque et igne, et aliis quibusdam ejusdem generis purgationibus corporis, summum Deum colere hortabatur : ego autem sacra animæ tradens, mente purissima, animoque nitidissimo, cum modestia virtutumque sectatrice vita, relictisque sententiis, et pietatem præ se ferentibus, divinitate venerari impero. Et rursus : Moses quidem illorum temporum hominibus, quasi iis qui cædibus inquinari soliti essent, non occidere imperabat : ego autem iis, qui hoc ipsum antea didicerint et primo illi præcepto satisfecerint, alterum perfectius impono, atque ut ne iræ quidem perturbatione vincantur, præcipio. Et rursus : Moses quidem adulteris dissolutisque hominibus legem posuit non mœchari, maribus non misceri, voluptates præter naturam non sectari, et supplicium mortis iis, qui non obtemperassent, adjunxit : ego autem meos discipulos volo ne intueri quidem mulierem cum petulantia cupiditate. Et rursus : Ille quidem dixit : « Non pejerabis, sed reddes Deo quæ juratus fueris : ego autem dico vobis, non jurare omnino, sed erit sermo vester : est, est : non, non : quod autem his abundantius est, a malo est ⁹⁶. » Et rursus : Ille quidem injurias ulcisci, et inferentibus easdem referre hortabatur, dicens : « Oculum pro oculo, et dentem pro dente : ²⁴ ego autem dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, convertito ad illum et alteram : et qui velit tecum judicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium ⁹⁷. » Et rursus : Ille quidem docebat amicum diligere, et inimicos insectari odio : ego autem ex abundantia humanitatis et clementiæ, ut inimicos vestros diligatis, et pro persequentibus vos oratis, legem vobis pono, « ut sitis filii Patris vestri, qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos ⁹⁸. » Ad hæc : Ille quidem se ad multorum duritiam accommodabat, et iis apta, qui perturbationibus pleni essent, præcipiebat, atque immutatum quemdam a vetere illo, inferioremque religionis modum tradebat : ego autem ad piam, religiosamque vitam eorum, qui prisca illis temporibus sancte vixerunt, revoco universos. Denique, ille quidem terram fluentem lac et mel, quasi parvulis promittebat : ego autem iis qui capere possint, regnum cæleste concilio. Hæc atque ejusmodi alia, Novi Testamenti ratio, docente Christo, omnibus gentibus nuntiavit. Et hæc ipsa sunt, quæ suos discipulos Christus Dei, ut omnibus gentibus nuntiarent, hortabatur dicens : « Euntes disciplinam vestram tradite omnibus gentibus, docentes eas servare omnia, quæcunque præcepi vobis ⁹⁹. » Quæ etiam cunctis hominibus, tam barbaris quam Græcis cum observanda traderet, plane quidnam sit Christianismus ostendit, et quinam simus nos, et cujusmodi talium sermonum ac disciplinarum magister, ipse utique Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, qui novam hanc et omnes amplectam virtutes rempublicam in toto orbe constituit, adeo quidem, ut talia discere, philosopharique, tam feminæ quam viri, tam pauperes quam divites, tam servi quam domini possint. Et tamen novæ hujusce legis introductor,

καὶ ὑποβεβηκότα παρὰ τὸν παλαιὸν τρόπον παραδιδούς εὐσεβείας· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τὸν πρόβαλον θεοφιλῶν ἀνδρῶν εὐσεβῆ καὶ θεοφιλῆ βίον ἀνακαλοῦμαι τοὺς πάντας. Καὶ ἐφ' ἅπασιν· ὁ μὲν γῆν βέουσαν γάλα καὶ μέλι, οἷα νηπιότης, ἐπηγγέλλετο· ἐγὼ δὲ βασιλείαν οὐρανῶν τοῖς οὐοῖς τε χωρεῖν προξενῶ. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα, ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης λόγος διὰ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας πᾶσι κατήγγειλε τοῖς ἔθνεσι. Καὶ ταῦτα ἦν, ἃ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καταγγέλλειν παρήνει, φήσας· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· » ἃ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἐλλήσι τε καὶ βαρβάρους φυλάττειν παραδιδούς, σαφῶς, τί ποτέ ἐστιν ὁ Χριστιανισμὸς, ἐξέφηνε, τίνες ὁ ἡμεῖς, καὶ ὁποῖος ὁ τῶν τοιῶνδε λόγων τε καὶ μαθημάτων διδασκαλός, αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ τὴν καινὴν ταύτην καὶ πανάρετον πολιτείαν καθ' ὅλου τοῦ κόσμου συστησάμενος· ὥστε τοιαῦτα μανθάνειν, καὶ φιλοσοφεῖν μὴ μόνον ἀνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, πλουσίους τε καὶ πένητας, καὶ δούλους ἅμα δεσπόταις. Καὶ μὴν ὁ τῆς καινῆς ταύτης νομοθεσίας εἰσαγωγεὺς, τὰ πάντα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον εἰσῆχται πεπολιτευμένος· ὁ καὶ αὐτὸ θαυμάζειν ἄξιον, ὅτι δὴ, νέας πολιτείας νομοθέτης μέλλων καταστήσεσθαι τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ Καινῆς Διαθήκης, οὐχ ὡς ἐχθρὰ καὶ ἐναντία τὰ Μωσέως παρητήσατο. Ἡ γὰρ ἂν ἐνομισθῆ τὰ πολέμια Μωσεὶ διατάττεσθαι, οὕτω τε ἂν καὶ παρέσχε τῆς κατὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν τοῖς ἀθέοις αἰρεσιώταις πλείστης δυσφημίας ὑπέθεσιν, τοῖς τε ἐκ περιτομῆς εὐλογον τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευῆς αἰτίας, ὅτι δὴ, ὡς παραβάτη καὶ ἀποστάτη τοῦ νόμου, τὴν πρὸς θάνατον ἐπιβουλὴν αὐτῷ συνσκευάσαντο.

⁹⁶ Exod. xx, 7; Levit. xix, 12; Deut. v, 11; Matth. v, 33-37. ⁹⁷ Exod. xxi, 24; Levit. xxiv, 20; Deut. x, 21; Matth. v, 38-40. ⁹⁸ Matth. v, 45. ⁹⁹ Matth. xxviii, 19-20.

tanquam is qui in omni vita legem Mosis servaverit, introductus est : quod sane ipsum admirari operæ pretium est, qui videlicet fieri possit, ut novæ rationis et legis auctor futurus, Novi utique Testamenti per Evangelium, non tanquam inimica et contraria ea, quæ a Mose tradita sunt, recusaverit. Si enim hoc fecisset, ipse vicissim Mosis adversa existimatus esset præcipere, ex quo impiis impiarum sectarum auctoribus contra Moesem et prophetas, obrectationis **25** et maledictiæ plurimam præbuisset materiam, iis autem qui ex circumcissione sunt conspirationis contra se justam et probabilem causam, qui utique ei, quasi qui contra legem faceret, atque ab ea deficeret, insidias ad inferendam necem construxerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Πῶς ὁ Χριστὸς, τὰ παρὰ Μωσῆϊ πρότερον ἐκτελέσας, καινῆς καὶ νέας εἰσαγωγεὺς κατέστη πολεμιτῆς.

Nunc dē πάντα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον πεπολιτευμένοις, τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ χέρηται διακόνους τῆς καινῆς αὐτοῦ νομοθεσίας· ὁμοῦ μὲν καὶ τὰ Μωσέως οὐκ ἀλλότρια, οὐδ' ἐχθρὰ τῆς οἰκειᾶς θεοσεβείας ἡγεῖσθαι δεῖν διδάσκει· ὁμοῦ δὲ καὶ αὐθεντίας, καὶ εἰρηγῆς νέας καὶ σωτηρίου πᾶσιν ἀνθρώποις καταστῆς νομοθεσίας· ὡς μηδαμῶς εἰς τὰ Μωσῆϊ δοκοῦντα παρανομῆσαι· αὐτὸν, τέλος δ' ἐκείνους ἐπιθεῖναι πρότερον, καὶ πληρωτὴν αὐτῶν γενέσθαι, καὶ οὕτως περὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον νόμου παρεληλυθέναι. Καὶ τοῦτον ἀκουστέον αὐτοῦ λέγοντος τὸν τρόπον· « Οὐκ ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι. » Εἰ μὲν γὰρ παραβάτης τοῦ Μωσέως νόμου κατέστη, κἂν εὐλόγως ἐνομισθῆ λύειν αὐτὸν καὶ παρανομεῖν· φαῦλος δὲ τις καὶ παράνομος πεφυκώς, οὐκ ἂν ἐπιστεῦθη αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστός. Λύων δὲ τὰ Μωσέως, πῶς ἂν ἐνομισθῆ αὐτὸς ὑπάρχειν, ὁ ὑπὸ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν κατηγγελαμένος; πῶς δ' ἂν εἶχεν τὸ ἀξιόπιστον καινῆς νομοθεσίας; ἔδοξε γὰρ ἂν ἐκτός τῆς παρανομίας χάριν ἐπὶ τὴν καινοτομίαν ἐληλυθέναι, φεύγων τὴν ἐπὶ ταῖς παρανομίαις τιμωρίαν. Νῦν δὲ μηδὲν μηδαμῶς τῶν ἐν τῷ νόμῳ λύσας, πληρωτῆς δ' αὐτῶν γενόμενος, καὶ τέλειος, ὡς ἂν τις εἴποι, κατὰ Μωσέα, ἐπεὶ μηκέτι τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι δυνατὸν ἦν ἐφαρμόζειν τὰ παρὰ Μωσῆϊ νόμιμα διὰ τὰς προδηλωθείσας αἰτίας (χρῆν δὲ δήπου φιλανθρωπία τοῦ παναγάθου τῶν ὄλων Θεοῦ πάντα ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν), τὰ κατὰ ἄλλα καὶ ἀρμόδια τοῖς πᾶσιν ἐνομοθέτησεν· οὐκ ἂν ἐθνήσας καὶ τὰ Μωσέως διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις καταγγεῖλαι, εἰ μὴ τὸ ἀδύνατον ἐμποδῶν ἦν, ὡς διδάσκει λέγων Ἀπόστολος· « Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἡσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν πέμφας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀδύνατον δὲ πᾶσι δήπου τοῖς ἔθνεσιν ὑπάρχει τρις τοῦ ἔτους ἀπαντᾶν εἰς Ἱερουσόλυμα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, καὶ ἀπὸ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης τὴν ἀπὸ λέχους γυναῖκα σπεύδειν, αὐτόθι τὰ καθάρσει ἀποθησομένην· καὶ ἄλλα μυρία, ἃ καὶ ἑαυτῷ τις ἐπι σχολῆς ἀναλέξειτο ἂν. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦτα οὐδὲ βουλομένοις δυνατὰ ἦν τοῖς ἀπακτισμένοις τῆς Ἰουδαίας ἔθνεσι φυλάττειν, εἰκότως μηδὲν τούτων δι' ἑαυτοῦ λύσας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, πληρωτῆς ἂν γενόμενος τῶν ἐν τῷ νόμῳ, καὶ πίστιν παρασχῶν καὶ ὁρῶσιν, ὡς ἄρα αὐτὸς ἐστὶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ,

CAPUT VII.

Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.

Nunc autem postquam in omni vita Mosis legem comprobavit, apostolis suis usus est novæ suæ legis administris, in hoc ille quidem simul docens ea quæ a Mose tradita sunt, nec a sua religione abhorrentia, nec eidem inimica existimare oportere, et simul auctorem se atque introductorem novæ et cunctis hominibus salutaris legis, constituens : ut nullo pacto dici possit quidpiam illum adversus Mosis leges aut decreta fecisse : quin potius finem illis prius imposuisse, eademque perfecte observasse, et sic ad institutionem evangelicæ legis transiisse. Et qui modum quidem hunc ab ipso observatum dicat, non alius audiendus est quam ipse. « Non veni, inquit, scindere legem, sed complere ». Et enim si contemptor Mosis legis exstitisset, quamvis illam existimatus esset probabiliter scindere, contraque eam facere : improbam tamen quamdam, et a legibus alienam naturam præ se ferens, Christus esse creditus non esset. Porro autem rescindens ea quæ a Mose posita sunt, quomodo potuisset existimari is esse, quem futurum Moses et prophetæ nuntiassent? quomodo autem novis legibus ponendis auctoritatem habuisset? merito enim videri potuisset, derogandæ legis gratia, ad novationem rerum venisse, ut delictorum, quæ contra legem commisisset, supplicium evaderet. Nunc autem nihil de lege omnino derogans, et plene quæ in ea continentur servans, atque, ut sic dicam, ad regulam Mosis perfectus, postquam non amplius fieri poterat, ut ea quæ sunt in lege Mosis reliquis accommodarentur gentibus, propter eas causas quæ dictæ jam sunt, (et oportebat nimirum bonitate summi Dei omnes homines salvos fieri et ad cognitionem veritatis venire) quæ omnibus apta accommodataque essent, legibus suis sancivit; ac ne illa quidem quæ a Mose præcepta sunt, suos apostolos denuntiare cunctis **26** hominibus prohibuisset, nisi ea res impedimento fuisset, quod illa fieri non possent, quemadmodum Apostolus docet, ubi ait : « Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati », et cætera. Impossibile autem erat nimirum, ut omnes gentes ter singulis annis ex lege Mosis Hierosolyma convenirent, et mulier levata partu ab extremis terræ finibus illuc propæ-

Matth. v, 17. * Rom. viii, 5.

raret, ut quæ pro purgatione instituta sunt, ibidem depoaeret, et alia innumerabilia, quæ per otium unusquisque potest per seipsum colligere. Quoniam igitur hæc gentes a Judæa procul habitantes, etiam si voluissent, servare non poterant: merito nihil horum per seipsum rescindens Salvator, et Dominus noster, sed plene servans, et efficiens ea quæ in ipsa lege continentur, et spectantibus fidem faciens, quod ipse esset Christus Dei, de quo prisci Judæorum prophetæ testimonium protulissent; tum idem omnibus gentibus accommodata præcepta, per discipulos suos proposuit. Idcirco nos Judæorum proprios ritus recusavimus, tanquam eos qui nobis lege positi non sint, et gentibus accommodari non possint. At eorundem prophetias libentes accepimus, tanquam eas quæ prædictiones de nobis factas complectantur. Cæterum ipse Salvator et præceptor noster, alia quoque ratione complevisse legem Mosis et prophetarum qui post Mosem fuerunt, agnoscitur. Quoniam enim iis quæ divinitus prædicta fuerant, consummationes deerant, et oraculorum eventa desiderabantur; nimirum ipsa quoque hæc ab eodem compleri oportuit. Exempli gratia: apud Mosem est prophetia quæ sic ait: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester, tanquam me, illum audietis in omnibus quæcunque dixerit vobis^a. » Hoc igitur cum deesset, ille complevit, aliter videlicet post Mosem legum auctor, qui veram pietatem in Deum universi, hominibus indicavit. Quod enim Moses non simpliciter dicat prophetam surrecturum, sed cum additione, tanquam se (« prophetam enim, inquit, vobis suscitabit Dominus Deus vester tanquam me, illum audietis »), quid aliud intelligi vult, nisi cum qui prædiceretur ipsi Mosi adæquatam esse venturum? Moses autem legem, ut summus Deus coleretur, posuerat. Ergo prophetam hunc de quo vaticinia feruntur, quod Mosi similis futurus esset, legis auctorem illi similem existisse par est. At enim quamvis innumerabiles post Mosem prophetæ exstiterint, de nullo tamen tale testimonium prolatum est, quod Mosi similis exstiterit.

27 Concti enim ad illum ipsos remittebant audientes. Et sane ipsum hoc testificatur Scriptura, non surrexisse prophetam Mosi similem. Neque igitur Jeremias, neque Isaias, neque alius quispiam prophetarum illi similis fuerit, propterea quod ne legum quidem auctor fuit illorum aliquis. Cum ergo ex vaticinio Mosis, propheta et legislator suscitandus exspectaretur, advenit hic Jesus, qui Christus est Dei, legem cunctis gentibus ponens, et quæ superent ipsam legem pertractans. Illud enim: « Dictum est antiquis, non mœchaberis; ego autem dico vobis non concupiscere^b; » et illud: « Dictum est antiquis, non occides; ego autem dico vobis, ne irasci quidem^c; » et illud: « Non amplius Hierosolymis, sed in omni loco adorari^d; » et illud, non thure et sacrificiis, sed in spiritu,

^a Deut. xviii, 15. ^b Math. v, 27-28. ^c Ibid. 21-22. ^d Joan. iv, 21.

(4^{***}) Desiderari videtur fieri, vel elevesse. EDIT.

ὁ πρὸς τῶν παρὰ Ἰουδαίους πάλαι γενομένων προφητῶν μεμαρτυρημένους· μετὰ ταῦτα πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὰ ἀρμόδια παραγγέλματα διὰ τῶν οἰκείων μαθητῶν προέβληται. Ἔθθεν καὶ ἡμεῖς τὸ μὲν Ἰουδαῖον παρητήμεθα, ὡς ἡμῖν μὴ νενομοθετημένον, μηδὲ ἐφαρμύζειν τοῖς ἔθνεσι δυνάμενον· τὰς δὲ παρὰ Ἰουδαίους προφητείας ἀσμένως κατεδέξαμεθα, ὡσάν περιεχούσας τὰς προρρήσεις. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ, καὶ διδάσκαλος ἡμῶν, καὶ ἄλλως πληρωτὴς ὑπάρχει τοῦ Μωσέως νόμου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς θεοσπιστέμοις τὰ τῶν συμπερασμάτων ἔλιπε, τὰ τε τῶν λόγων ἀποτελέσματα, χρῆν δὴ πού καὶ τούτων αὐτῶν πληρωτὴν αὐτὸν γενέσθαι. Οἶον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἡ μὲν παρὰ Μωσέϊ φησι προφητεία: « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν εἴπῃ ὑμῖν ὁ προφήτης ἐκεῖνος. » Τοῦτο δὴ τὸ λείπον ἀπεπλήρου, δευτέρως κατὰ Μωσέα νομοθέτης ἀναφανεί ἀνθρώπων τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ. Τὸ γὰρ μὴ ἀπλῶς φάσκειν Μωσέα προφήτην ἀναστήσεσθαι, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς, ὡς αὐτὸν (« προφήτην γὰρ ὑμῖν ἀναστήσει, φησὶν, Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε »), τί ἕτερον ἐδήλου, ἢ ὅτι αὐτῷ Μωσέϊ παρισωμένος τις ἐμελλεν ὁ θεοσπιστόμενος (4^{***}); Μωσῆς δὲ νομοθέτης εὐσεβείας ἦν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὐκοῦν καὶ τὸν προφητευόμενον, ὅσπερ ἐμελλεν ὄμοιος γενήσεσθαι Μωσέϊ, νομοθέτην ἐκείνῳ παραπλήσιον φῆναι εἰκὸς ἦν. Μυρίων γοῦν μετὰ ταῦτα προφητῶν μετὰ Μωσέα γενομένων, οὐδεὶς ὅμοιος Μωσέϊ μεμαρτύρηται· πάντες γὰρ εἰς ἐκεῖνον ἀνέπεμπον τοὺς ἀκρωμένους. Μαρτυρεῖ δ' οὖν ἡ Γραφή, ὅτι οὐκ ἐγήγερται προφήτης ὅμοιος Μωσέως· οὕτε οὖν Ἰερεμίας, οὕτε Ἡσαίας, οὕτε τις ἕτερος τῶν προφητῶν ὅμοιος αὐτῷ ἂν εἴη, ἐπειδὴ μηδὲ εἰς τούτων νομοθέτης ἀναδέδεικται. Προσδοκωμένου τοίνυν τοῦ κατὰ Μωσέα μέλλοντος ἀναστήσεσθαι προφήτου τε καὶ νομοθέτου, παρῆν οὗτος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νομοθετῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὰ ὑπὲρ νόμον διαπραττόμενος. Τὸ γὰρ: « Ἐλέγθη τοῖς ἀρχαίοις: Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ ἐπιθυμεῖν· καὶ τό: « Ἐλέγθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι· καὶ τὸ μηκέτι ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλ' ἐν παντὶ τόπῳ προσκυνεῖν· καὶ τὸ μὴ λιθανωτῶ καὶ θυσίαις, ἐν πνεύματι δὲ καὶ ἀληθείᾳ ἰθρσκεῖν· καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐν τῇ αὐτοῦ φέρεται διδασκαλίᾳ, πανσόφου ἦν ἀντικρυς καὶ τελειοτάτου νομοθέτου. Διὸ καὶ οἱ ἀκροῦόμενοι (« ἐξεπλήττοντο, » φησὶν ἡ θεία Γραφή, « ὅτι ἐδίδασκεν αὐτοῖς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι. » Καὶ τοῦτο τοίνυν τὸ λείπον; τῇ Μωσέως προφητείᾳ λόγιον ἀπεπλήρου· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προφητειῶν τῶν περὶ αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως θεσπίσματα. Γέγονε τοίνυν πληρωτὴς τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τὰς περὶ ἑαυτοῦ προρρήσεις εἰς πέρας ἀγαγὼν· καὶ μέχρι μὲν αὐτοῦ στήσας τὸν περὶ τερὸν νόμον, ἀρχηγὸς δὲ ἀναφανείς δευτέρου τοῦ τοῦ

πᾶσιν ἔθνεσι κατηγγελμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμου, ὡς ὁμοῦ νόμου καὶ ἀρχῆς αἰτίον καταστήναι τῶν δυεῖν ὑποθέσεων, Ἰουδαϊσμοῦ λέγω καὶ Χριστιανισμοῦ. Ὁ καὶ αὐτὸ θαυμάζειν ἄξιον, τὴν θεῖαν προρῆσιν ὡδὲ πως ἀναφανούσαν· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών Ἰθρον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἐντιμον· καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κατασχυνθήσεται. » Τίς δ' ἂν εἴη ἀκρογωνιαῖος, ἢ οὗτος ὁ ζῶν καὶ πολυτέμνητος λίθος μίαν ἐκ δυεῖν οἰκοδομῶν, ὑποστησάμενος διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας; τὴν γὰρ Μωϋσέως μέγρις αὐτοῦ παραθεῖσαν στήσας, ἐκ θατέρου μέρους τὴν ἑμετέραν ἐπισυνῆψε τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον οἰκοδομίαν. Ὅθεν εἰκότως ἀκρογωνιαῖος ὠνόμασται. Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἴρηται· « Λίθον δὲ ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομούντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Ἐνθα σαφῶς τὸ λόγιον καὶ τὴν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνεος ἐπιβουλὴν ἣν πέπονθεν ὁ θεοπειζόμενος, διεσάφησεν· ἀποδοκιμασθῆναι μὲν αὐτὸν πρὸς τῶν τῶν παλαιῶν τοῖχον οἰκοδομούντων γραμματέων τινῶν καὶ Φαρισαίων, ἀρχιερέων τε καὶ πάντων τῶν παρὰ Ἰουδαίους ἀρχόντων φανέντων· πλὴν ἀλλὰ μετὰ τὴν εἰς ἐκεῖνον ἀτιμίαν καὶ ἀποβολὴν θεοσίαν αὐτὸν γενήσεσθαι· εἰς κεφαλὴν γωνίας ἀρχηγὸν καταστάντα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀκολουθῶν ταῖς ἀποδοθείσαις θεωρίαις. Οὐκ οὖν, ἀποστάντες ἡμεῖς Ἑλληνισμοῦ, οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν καταπεπτώκαμεν, οὐδὲ ἀποδεχόμενοι τὸν Μωϋσέως νόμον, καὶ τοὺς Ἑβραίων προφήτας, μὴ βροῦντες δὲ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρὸ Μωϋσέως τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολιτείαν, παύομεν ἂν. Κἀν τούτῳ γὰρ Μωϋσέα καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν προφήτας ἀληθεύοντας ἀποδείκνυμεν, τὸν ὑπ' αὐτῶν προκεκρυγμένον Χριστὸν ἀποδεχόμενοι, καὶ τούτου τοῖς νόμοις πειθόμενοι, κατ' ἴχνος τε τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας βαίνειν δι' εὐχῆς τιθέμενοι, αὐτῷ Μωϋσεὶ κἀν αὐτῷ τὰ φίλα ποιοῦντες· ὅς, προειπὼν, ὅτι « προφήτην ἀναστήσει· Κύριος ὁ θεὸς ὁμοῖον αὐτῷ, » ἐπιλέγει· « Πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις μὴ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκεῖνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ. » Αὐτίκα Ἰουδαῖοι, μὴ παραδεξάμενοι τὸν προφήτην, μὴδ' ὑπακούσαντες αὐτοῦ τοῖς ἀγίοις λόγοις, ἔσχατον ὑπέμειναν δλεθρον, ἀκόλουθα τῇ προρῆσει πεπονθότες. Οὕτε γὰρ τὸν Χριστοῦ νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης κατεδέξαντο, οὕτε τὰ Μωϋσέως παραγγέλματα δίχα πρᾶνομίας οἰοί τ' ἂν εἶεν φυλάσσειν· διὸ καὶ τῇ Μωσέως ὑποδέδληνται κατάρξ, τῷ μὴδὲ δυνατὸν αὐτοῖς εἶναι τὰ παρὰ Μωϋσεὶ νενομοθετημένα συντελεῖν, περιηρημένης αὐτῶν τῆς μητροπέλειος, καὶ ἀποκεκλεισμένης τῆς μόνον αὐτῶν συγκεχωρημένης ἐπιτελεῖσθαι Μωσαϊκῆς θρησκείας. Ἡμεῖς δὲ, τὸν ὑπὸ Μωσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν κατηγγελμένον ἀποδεξάμενοι, καὶ τούτῳ πεπεισθησθαι δι' εὐχῆς ποιοῦμενοι, πληρωταὶ ἂν εἴημεν τῆς Μωϋσέως παραγγελίας, δι' ἧς ἐφησεν· « Αὐτοῦ ἀκούσεσθε· πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκεῖνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ. » Τίνα δὲ διετάξατο ὁ προφήτης, ὡς ὑπακούειν

A et veritate Deum colere⁷ : » et alia quæcumque his similia in illius doctrina feruntur, sapientissimi plane fuerunt, et perfectissimi legum auctoris. « Ex quo factum est, ut audientes stupescerent, » quemadmodum Scriptura divina commemorat⁸ ; « propterea quod docebat eos tanquam potestatem habens, et non ut Scribæ illorum et Pharisei. » Hoc igitur item complevit oraculum, quod Mosis prophetiæ deerat : eadem porro ratione cætera item prophetiarum, quæ de ipso et gentium vocatione scripta sunt vaticinia. Constat ergo illum complevisse et legem et prophetas, quando ea quæ de ipso prædicta sunt, ad exitum perduxit, et priorem legem usque ad seipsum stare iussit, dux vero et princeps alterius legis exstitit, quæ in Novo Testamento B cunctis gentibus denuntiata est, ut simul legis principatusque auctor duorum propositorum, Judæismi videlicet Christianismique fuerit. Quod quidem ipsum admirari operæ pretium est, ut divinitus prædictum sit. « Ecce, inquit, pono in Sion lapidem electum, angularem, pretiosum, et qui credit in eum non confundetur⁹. » At enim quis tandem fuerit angularis, nisi hic vivus et pretiosissimus, qui ex duabus structuris unam factam sua doctrina sustinet? dum enim Mosaicam, quæ usque ad ipsum protenta est, stare jubet, ex altera parte nostram per Evangelium adjunxit. Ex quo angularis merito dictus est; sed in Psalmis quoque legitur : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli : a Domino C factum est istud, et est mirabile in oculis nostris¹⁰. » 28 Quod quidem oraculum plane etiam indicavit, quas a Judæis insidias, de quo vaticinatur, passus est : quando illum a Scribis et Phariseis, et sacerdotum principibus, et omnibus Judæorum magistratibus, qui veterem parietem construebant, repudiatum fuisse, divinavit. Sed tamen postquam ab illis contemptus sit et abjectus, futurum illum in caput anguli, et ducem principemque Novi Testamenti constituendum non tacuit, consentanea iis proferens, quæ a nobis superius demonstrata sunt. Nos igitur quanvis a Græco ritu recesserimus, non recidimus in Judaicum, neque delinquimus, licet Mosis legem et Hebræorum prophetas D acceperimus, non Judaice autem, sed ad morem atque institutum sanctorum qui ante Mosem fuerunt virorum, vivamus. In hoc enim et Mosem et prophetas veros fuisse vates ostendimus, cum illum Christum accepimus, et illius legibus ansucillamus, et per vestigia doctrinæ ejusdem incedere etiam vatis expetimus, quem illi venturum prædixerunt. Eodem utique proposito ipsi quoque Mosi rem gratam facientes : qui cum prædixerit, prophetam a Domino Deo nostro sibi similem suscitandum, adjungit : « Omnis vero anima quæ non audiet prophetam illum, delebitur ex genere suo¹¹. » Continuo enim Judæi, postquam illum prophetam non

⁷ Joan. iv, 25. ⁸ Matth. vii, 28, 29. ⁹ Isa. xxviii, 16; I Petr. ii, 6. ¹⁰ Psal. cxvii, 22, 25. ¹¹ Deut. xviii, 19.

acceperunt, nec sanctis illius verbis paruerunt, extremum pertulerunt interitum : qui quidem illorum casus iis oraculis, quæ de illis edita sunt, conseruatus accidit. Nam nec Christi legem quæ Novo Testamento continetur, susceperunt, neque Mosis præcepta sine legis contemptu servare possunt. Quocirca in ipsius Mosis execrationem relapsi sunt : quando fieri nullo modo potest ut quæ in legibus illius sunt posita, perficiant, quippe cum et ipsorum metropolis sublata sit, et Mosaica religio exclusa, quæ illic solum perfici concedebatur. Nos autem qui illum suscepimus, quem Moses et reliqui prophetae nuntiaverunt, et ei parere etiam votis expetimus : edictum Mosis complevisse invenimur, quo edixit, illum audiendum esse, omnemque animam quæ illum non audiret, delendam esse de genere suo. Quæ autem sint, quæ propheta ille instituerit, quibus obedire necesse sit, paulo ante audivimus, omni videlicet sapientia referta, et perfecta, et cælestia documenta. Quæ quidem neque tabulis lapideis, ut Moses, neque atramento et chartis commendari voluit, 29 sed purgatis animis suorum, et intelligentem naturam obtinentibus : in quibus leges Novi Testamenti describens, reipsa complevit Jeremiæ prophetiam quæ ait : « Institutam Testamentum Novum, non instar Testamenti quod posui patribus eorum : quoniam hoc Testamentum, quod ponam domui Israel, dans leges meas in interiorum sensum eorum, et in corde eorum scribam eas, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus 11. »

CAPUT VIII.

Quod quæ Christianismum amplexa est vita, in duas species divisa est.

Cæterum ille quidem in tabulis inanimatis, hic autem in mentibus vita præditis, perfecta Novi Testamenti documenta descripsit : ejus vero discipuli ad Magistri sui nutum, auribus multorum doctrinam suam accommodantes, quæcumque quidem veluti ultra habitum progressis, a perfecto ipsorum Magistro præcepta fuerant, ea iis qui capere poterant, tradiderunt : quæcumque vero iis convenire arbitrabantur, qui animas adhuc affectibus obnoxias gerent, curationisque indigentes : ea ipsi ad imbecillitatem multorum se demittentes, partim litteris, partim sine litteris, quasi jure quodam non scripto servanda, commendarunt. Quocirca in Ecclesia Dei duo etiam vivendi modi instituti sunt : alter quidem naturam noxam, et communem hominum vitæ rationem excedens, non nuptias, non sobolem, non substantiam, non opum facultatem requirens, totus autem prorsus a communi et consuetâ cunctorum hominum vita abhorrens, et soli divino cultui, ex immenso rerum cælestium amore addictus : qui hunc modum amplexi sunt, quasi ab hac mortali vita sejuncti, ipsumque duntaxat corpus in terra gerentes, cogitatione vero atque animo in ipso cælo degentes, quasi quidam cœlites, reliquorum hominum vitam despiciunt : quippe qui pro universo genere, supremo omnium Deo sacriati sint, idque non boum mactationibus, non cruoribus, non libationibus, aut nidore ullo, neque fumo, aut ignis devoratione, consumptioneque corporum, sed rectis veræ pietatis sentiis, et purgati animi affectione, ad hæc operibus quoque ac verbis, quæ a virtute proficiscantur, quibus rebus di-

A χρεών, μικρῶ πρόσθεν ἀκηκόαμεν, τὰ πάνσοφα καὶ ἐντελῆ καὶ οὐράνια παραγγέλματα· ἃ δὴ οὐκ ἐν πλαστῶν λιθίναις Μωυσεὶ παραπλήσιως, οὐδὲ γε μέλανι καὶ χάρταις ἤξιώσε παραθέσθαι, ψυχὰς δὲ κεκαθαρμέναις, καὶ νοεράν οὐσίαν κεκτημέναις τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν· ἐν αἷς ἐγγράφας τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, ἔργοις ἀτεπλήρου τῆν φήσασαν διὰ Ἱερεμίου προφητείας· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινὴν, οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατέριν αὐτῶν· ὅτι αὕτη ἡ Διαθήκη ἦν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, διδοὺς νόμους μου εἰς διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν γράψω αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μου λαός. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

B Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διήρηται βίος.

Ἄλλ' ὁ μὲν ἐν πλαστῶν ἀψύχοις, ὁ δ' ἐν διανοίαις ζώσας τὰ τέλεια τῆς Καινῆς Διαθήκης παραγγέλματα ἐνέγραψεν· οἱ δὲ γε αὐτοῦ μαθηταὶ τῷ τοῦ διδασκάλου νεύματι κατάλληλον ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς ποιούμενοι τὴν διδασκαλίαν, ὅσα μὲν αὐτὴν ἐξὶν διαδεχθῶσι πρὸς τοῦ τελείου διδασκάλου παρήγγελλτο, ταῦτα τοῖς οἰοῖς τε χωρεῖν παρεδίδωσαν· ὅσα δὲ τοῖς ἔτι τὰς ψυχὰς ἐμπάθει, καὶ θεραπείας δεομένοις ἐφαρμόζειν ὑπελάμβανον, ταῦτα συγκαταίοντες τῇ τῶν πλειόνων ἀσθενείᾳ, τὰ μὲν διὰ γραμμάτων, τὰ δὲ δι' ἀγράφων θεσμῶν φυλάττειν παρεδίδωσαν (ὥστε ἤδη καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ δύο βίων νενομοθετησθαι τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυσῆ, καὶ τῆς κοινῆς καὶ ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὗ γάμοις, οὐ παιδοποιίας, οὐδὲ κτήσιν, οὐδὲ περιουσίας ὑπαρξῶν παραδεχόμενον, ὅλον δὲ δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἀπάντων ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσωκειωμένον καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανοῦ· οἱ δὲ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον, τῶν θνητῶν βίον θεθάνατι δοκούντες, καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα φέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανὸν μετενηνεγμένοι, οἳ τινες θεοὶ, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἱερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, οὐ βουδοσιαῖς καὶ αἵμασι, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κλισσαῖς, οὐδ' αὖ καπνῶ καὶ πυρὸς ἀποθρώσει. καὶ σωμάτων φθοραῖς, δόγμασι δὲ ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας, ψυχῆς τε διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφίσις ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν. Τοιοῦτο μὲν οὖν καθέστηκεν ὁ ἐντελής τῆς κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν

¹¹ Jerem. xxxi, 31-35.

πολιτείας τρέπος· Ὁ δ' ὑποβεθηκώς ἀνθρωπινώτερος, ὅς καὶ γάμοις συγκατιέναι σώφροσι καὶ παιδοποιαις, οἰκονομίας τε ἐπιμελεῖσθαι, τοῖς τε κατὰ τὸ δίκαιον στρατευομένοις τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, ἀγρῶν τε, καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικώτερας ἀγωγῆς μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φροντίζειν, οἷς καὶ ἀσκήσεως ἡμέραι· ἀφωρίσθησαν. Καὶ τις τούτοις δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμῆς, κατὰλληλον τῷ τοιῦδὲ βίῳ παρέχων τὴν ὠφέλειαν, ὡς μὴδὲνα ἀμοίρειν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας· πᾶν δὲ γένος ἀνθρώπων, Ἑλλήνων ὀμοῦ καὶ βαρβάρων, τῆς εὐαγγελικῆς ἀπολαύειν διδασκαλίας.

est gradus, dum aptam huic ipsi generi vitæ præbet utilitatem, ut nullus plane ab adventu salutari separetur, sed omne genus hominum tam barbarorum, quam Græcorum, evangelicæ doctrinæ fructum percipiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Τι εἴποτε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαῖοις καὶ παρ' ἡμῖν τὰ τῆς πολυπαιδείας σπουδάζεται.

Τούτων ὡς ἐχόντων, ζητῆσαι ἂν τις εἰκότως, εἴ τί κατὰ τοὺς πάλαι καὶ πρὸς Μωϋσέως, θεοφιλεῖς ἄνδρας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν θεοσεβεῖν ὑποτίθεσθαι φαινομένην· μίαν τε ἡμῶν τε καὶ κείνων εὐσεβείαν, καὶ Θεοῦ γνώσιν τὴν αὐτὴν· τί ὅσα οἱ μὲν περὶ γάμοις καὶ παιδοποιίας πλείστην εἰσήγον σπουδὴν, ἡμῖν δὲ τοῦτο παραμελεῖται τὸ μέρος. Καὶ πάλιν οἱ μὲν ταῖς διὰ ζώων θυσίαις ἐξιλεούμενοι τὸν Θεὸν ἀνεγάρφησαν· ἡμῖν δὲ καὶ τοῦτο πράττειν, ὡς τι τῶν ἀνοσιῶν, ἀπηγόρευται. Δύο γὰρ μόνα ταῦτα, οὐ μικρὸν ἔχοντα λόγον, δόξαιεν ἂν τοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰρημένους ἀντιπίπτειν, ὡς μὴ κατὰ ταῦτα τῶν παλαιῶν σφίζοντων τῆς εὐσεβείας τρόπον. Καὶ πρὸς ταῦτ' οὖν τοιάνδε λύσιν ἐξ αὐτῶν πάρεστιν ἀναλέξασθαι τῶν [παρ'] Ἑβραίοις λογίων· οἱ μὲν πρὸς Μωϋσέως ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι, ἀρχὴν ἔχοντες τότε καὶ συνιστάμενοι τοῦ βίου, γενέσθαι μνημονεύονται· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς περὶ τέλους ἐλαύνειν. Διὰ τοῖς μὲν σπουδάζεσθαι τὴν τῶν διαδόχων ἐπίδοσιν εἰς ᾧ ἀνθρώπιαν, ἀξίοντος κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ πληθύνοντος, εἰς ἀκμὴν τε προϊόντος τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους· ἡμῖν δὲ μὴ σφόδρα τοι τοῦτο μέλειν, ὡς ἂν ἤδη τῶν πραγμάτων φθινόντων καὶ ἀποληγόντων, ἐπὶ πέρας τε ἔσχατον ἐλαυνόντων, διαρῆδη τῆς τοῦ βίου συντελείας, πρὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἐπὶ θύραις ἐλαύνειν λεγομένης, ἀνανεώσεώς τε καὶ παλιγγενεσίας αἰῶνος ἐτέρου, ὅσον οὐπω μέλλοντος ἐπιστήσεσθαι, προκηρυττομένης. Μία μὲν οὖν ἀπόδοσις αὐτῆ· δευτέρα δ' ἂν εἴη τοιαύτη. Τοῖς μὲν παλαῖοις, ἀνεμῆνον καὶ ἐλευθερον μετιούσι βίον, οὐδὲν ἦν ἐμποδῶν οἴκου καὶ παιδῶν προϊστασθαι μετὰ τῆς περὶ τὸ θεῖον σχολῆς, αὐταῖς γαμεταῖς, καὶ παισὶ, καὶ οἰκίαις θεοσεβεῖν ἀπερισπάστως δυναμένοις, καὶ μηδὲ μὴ ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς περὶ τὰ κρείττω προθέσεως ἀποσπασμένοις· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς, μυρία τὰ ἐκτὸς καθέλιοντα, καὶ εἰς ἀλλοκότους φροντίδας περιεσπῶντα, τῆς τε περὶ τὰ Θεῶν ἀρεστῆ σπουδῆς ἀφιστάνα τυγχάνει. Τοῦτο γοῦν αἴτιον εἶναι τῆς τῶν γάμων συστολῆς παρίσταιναι ὁ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας λόγος, φάσκων· Ὁ τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί,

vinitatem ipsam placantes suum et pro seipsis, et pro aliis, qui ejusdem sint generis, administrant sacerdotium. **30** Et talis quidem existit in Christianismo perfectus vitæ modus. Alter vero remissior atque humanior; hic et modesto conjugio, et sobolis procuratiōne implicatur, et rei familiaris cura assumit, et juste militantibus, quæ sint agenda, describit: agros quoque, et mercaturam, aliumque magis civilem vivendi morem, adjuncta religione non negligit: iis autem qui hunc modum elegerunt, et exercitationum tempora, et discendi, verbumque divinum audiendi, certi dies assignati sunt: et his quidem secundus pietatis attributus

B

CAPUT IX.

Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.

Cum hæc ita se habeant, merito aliquis quæsierit, si vere dicimus ab evangelica Salvatoris nostri doctrina, eam divini cultus rationem doceri, quam prisci illi, qui ante Mosem religiose et sancte vixerunt, secuti sunt: unamque esse et nostram, et illosum religionem, eandemque de Deo sententiam: quænam causa sit, ut illi quidem in nuptiis et procreatione liberorum plurimum studii posuerint, nos vero hanc partem negligamus. Item cum de illis scriptum sit, quod animalium cædibus Deum placarent, cur ita nos istud facere, quasi nefarium quidpiam et sacrilegum, prohibeamur. Hæc enim duo duntaxat, quæ sane hand parvi momenti sunt, putaverit quispiam, iis quæ a nobis dicta sunt, adversari, nosque non omni ratione eundem cum priscis illis, colendi Dei morem servare. Igitur etiam adversus hæc, talem licet ex ipsis Hebræorum oraculis rationem colligere. Quicumque ante Mosem de laude pietatis nomen adepti sunt, hi tunc initium habente, tuncque primum existente vita, fuisse memorantur: quæ vero ad nos pertinent, tendere ad finem. Quare illos magna cum cura, sobolis incrementum quæsisivisse, cum per illud tempus et numerus hominum **31** augesceret et multiplicaretur, atque in dies robur acciperet genus humanum: nobis vero non admodum curæ esse hoc, utpote cum res jam interire ac desinere, atque ad extremum finem tendere credantur: quando plane dicitur, ante vitæ consummationem, evangelicam in foribus adesse doctrinam: et renovatio ac generatio alterius exculi, quod brevi instet futurum, denuntiatur. Una igitur defensio hæc, altera autem erit hujusmodi. Priscis illis qui remissiozem ac liberiozem vitam agebant, nihil erat impedimento, ne domui liberisque præessent, ac pariter divinæ quoquo rei vacarent, quando una cum uxoribus et liberis, et domo, religioni assiduum dare operam poterant, et nusquam ob illas res externas a meliøre proposito avellebantur. Res vero nostræ innumerabilia ha-

bent, quæ extrinsecus premant, et quæ in alienas curas undique trahant, et ab earum rerum studio, quæ Deo placent, abducant. Hanc igitur causam esse, cur nubendi ratio contrahitur, evangelicæ doctrinæ verbum demonstrat, ubi ait: « Hoc autem dico fratres, tempus breve est. Reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint: et qui flent, tanquam non flentes: et qui gaudent, tanquam non gaudentes: et qui emunt, tanquam non possidentes: et qui utuntur hoc mundo, tanquam non abutentes. Præterit enim figura hujus mundi; volo autem vos sine sollicitudine esse: qui sine uxore est, sollicitus est de iis quæ Domini sunt, quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est, sollicitus est de iis, quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. Et mulier innupta, et virgo cogitat quæ Domini sunt, ut placeat Domino, ut sit sancta et corpore et spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat, sine impedimento Dominum obsecrandi ¹⁴. » Palam igitur in his causam, cur a nuptiis sit abstinendum proponit, ubi temporum rerumque extrinsecus ingruentium stoliditatem reprehendit: quorum nihil priscis illis accidebat. Ad hæc, tertia quoque ratio adjungi potest, propter quam veteres illi Dei cultores, in procreatione liberorum plurimum studii collocarent. Cum reliqui homines in morum perversitate majus in dies incrementum accepissent, atque in immanem, **32** et ab omni humanitate alienam, et plane ferinam vitam relapsi essent, et in impium prorsus, omnique religioni inimicum morem, facile corruissent: valde pauci, et facile numerabiles, qui supererant, ea sectantes, quæ prius a nobis dicta sunt, a multorum consuetudine et a communi cum reliquis hominibus victu, se amovebant. Porro autem cum scorsum ab aliis gentibus, singularique more viverent, novam quandam Republicæ rationem, vitamque studiosam sapientiæ, vereque ipsius Dei cultricem, et reliquis hominibus impermiscuam, instituerunt. Ut igitur posteris quoque illorum propriæ religionis, tanquam scintilla quædam reparandi ignis, ita aliquod semen servaretur, neque una cum ipsorum decessu ipsorum pietas deficeret, atque interiret, merito et generandæ et alendæ sobolis curam introducere, ut sic doctores atque magistri propriorum liberorum existerent: quippe qui posteris successores pietatis, propriæque virtutis hæredes relinquere, pulchrum atque honestum judicarent. Hinc sane prophetæ innumerabiles, et viri justi: quin ipse quoque Salvator ac Dominus noster, ejusque discipuli atque apostoli, ab illorum disciplina profecti sunt. Quod si qui etiam vitiosi ab iisdem prodierunt, quasi paleæ simul cum tritico subnascentes, non ob id tamen culpandi qui ge-

Α ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. Τὸ λοιπὸν ἐστίν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι, καὶ οἱ κλαίοντες ὡς μὴ κλαίοντες, καὶ οἱ χαίροντες ὡς μὴ χαίροντες, καὶ οἱ ἀγοράζοντες ὡς μὴ κατέχοντες, καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς μὴ καταχρώμενοι. Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου· θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμεριμνῶντας εἶναι· ὁ ἀγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ· ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῇ γυναίκι, καὶ μεμερίσται. Καὶ ἡ γυνὴ ἢ ἀγαμος, καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ, ἵνα ἢ ἅγια καὶ τῷ σώματι, καὶ τῷ πνεύματι· ἢ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῷ ἀνδρὶ. Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν συμφέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. Β Διαβήδη γοῦν ἐν τούτοις τὸ αἷτιον τῆς ἀποχῆς τοῦ γάμου παρίστησι, τὴν τῶν καιρῶν, καὶ τῶν ἐκτὸς πραγμάτων ἀδελτερίαν ἐπιμεμφάμενος, ὧν οὐδὲν τοῖς παλαιοῖς προσέπιπτε. Καὶ τρίτος δ' ἂν εἴη παρὰ ταῦτα λόγος, καθ' ὃν οἱ πάλαι θεοφιλεῖς παιδοποιίας πλείστην ἐποιούνητο σπουδῆν. Τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων εἰς κακοτροπίαν ἐπιδόντων, εἰς ἀνήμερόν τε καὶ ἀπάνθρωπον καὶ θηριώδη βίον ἀποπεπτωκότων, εἰς τε ἀσεβῆ παντελῶς καὶ ἄθεον τρόπον ἀπωλοισθηκότων, βραχεῖς σφόδρα καὶ ἀριθμῶ ληπτοὶ περιλειπόμενοι κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν εἰρημένα τοῦ τῶν πολλῶν ὑπεξίστανθε βίου, καὶ τῆς κοινῆς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς. Κεχωρισμένως δ' οὖν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ κατὰ μόνας βιοῦντες, πολιτείαν ξένην, καὶ βίον φιλόσοφον, καὶ ὡς ἀληθῶς θεοσεβῆ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀνεπίμικτον συνίσταντο. Γ Ἴν' οὖν καὶ τοῖς μετέπειτα τῆς οικείας θεοσεβείας ζώοντων ἐξ αὐτῶν σπέρμα φυλάττοιτο, μὴδ' ἐκλίποι καὶ ἀπόλοιτο ἅμα τῇ τῶν ἀνδρῶν τελευτῇ τὰ τῆς κατ' αὐτοὺς εὐσεβείας, εὐκότως παιδοποιίας καὶ παιδοτροφίας πρόνοιαν εἰσήγον, ὡς ἂν διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ γένοιτο τῶν ἰδίων παίδων, διαδόχους εὐσεβείας καὶ τῆς οικείας ἀρετῆς κληρονόμους τοῖς μετέπειτα καταλειπέν σπουδαῖον εἶναι ἠγοούμενοι. Ἐνθεν μυρία προφηταί, καὶ δίκαιοι ἄνδρες, αὐτὸς θ' ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οἳ τε τούτου μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐκ τῆς αὐτῶν διδασκῆς ἀναπεψήνασιν. Εἰ δέ τινες καὶ φαῦλοι προῆλθον ἐξ αὐτῶν, ὡς ἅμα στίψω καλὰ μὲν ὑποφύεισης, ἀλλ' οὐπω τοὺς σπειραντας αἰτιατέον, οὐδὲ τοὺς ἀναθρεψαμένους· ἐπεὶ καὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος μαθητῶν ἴσμεν τινὰς ἐξ αὐτεξουσίῳ παρατροπῆς ἀποσφαλέντας. Δ Ἡ μὲν οὖν αἰτία τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν παιδοποιίας ἀνεβήθη, ἣν οὐκέτι ἐφ' ἡμῶν χώρων ἔχει λέγειν· ὅτε σὺν Θεῷ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μυρία ἔβην, καὶ λαοὺς, κατὰ τε πόλεις καὶ χώρας, καὶ ἀγροὺς πάρεσεν ἡμῖν ὀφθαλμοῖς ὁρᾶν σπειδόντα κατὰ τὸ αὐτὸ, καὶ συντρέγοντα ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν μάθησιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· οἳς ἀγαπητὸν δύνασθαι ἐξαρκεῖν τοὺς διδασκάλους καὶ κήρυκας τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου, πάντων ἀπολελυμένους τῶν

τοῦ βίου δεσμῶν, καὶ τῶν πολυμερῶν φροντιδῶν. **A** Πλείστα δ' οὖν τούτοις ἀναγκαίως τὰ νῦν διὰ τὴν περὶ τὰ κρείττω σχολὴν ἢ τῶν γάμων ἀναχώρησις σπουδάζεται, ἅτε περὶ τὴν ἔνθεον καὶ ἀταρκον παιδοποιίαν ἀσχολουμένοι, οὐχ ἑνὸς οὐδὲ δυεῖν παίδων, ἀλλ' ἄθρόως μυρίου πλῆθους τὴν παιδοτροφίαν, καὶ τὴν κατὰ θεὸν παιδείουσι, τῆς τε ἄλλης ἀγωγῆς τοῦ βίου τὴν ἐπιμέλειαν ἀναβεδεδεγμένοι. Ἐπὶ τούτοις ἅπασιν εἴ τις ἀκριβῶς ἐξετάζοι τοὺς τῶν παλαιῶν βίους, περὶ ὧν τὸν λόγον ποιούμεθα, γινώσκων ἂν αὐτοὺς ἐν ἀρχαῖς μὲν τῆς ἡλικίας παιδοποιουμένους, θάττον δὲ ἀνασχόντας καὶ ἀποπεπαυμένους. Γέγραπται γάρ ὅτι « Εὐηρέστησεν Ἐνώχ τῷ Θεῷ, μετὰ τὸ γεννηθῆναι τὸν Μαθουσαλά, » ἀκριβῶς οὕτω τῆς Γραφῆς μετὰ τὸν τοῦ παιδὸς γέννησιν εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ τὸν δαγλοῦμενον ἱστοροῦσης, καὶ οὐκέτι ἐξ ἐκείνου παιδῶν αὐτῷ γενέσθαι μαρτυρούσης. Καὶ Νῶε δὲ, ἄνθρωπος δικαίος, μετὰ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μόνος σὺν τοῖς οικείοις ἐν τῇ τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων φθορᾷ διασωθεὶς, πλείστοις μετὰ ταῦτα ἐπιβιούσι ἔτεσιν, οὐδαμῶς εἰσάγεται παῖδας κτητάμενος. Λέγεται δὲ καὶ ὁ Ἰσαὰκ, ἐκ μιᾶς γαμετῆς διδύμου γονῆς πατὴρ γεγονῶς, μέχρι τούτου στήσαι τὴν πρὸς γαμετὴν ὀμιλίαν. Καὶ ὁ Ἰωσήφ, καὶ ταῦτα παρ' Αἰγυπτίους τὰς διατριβὰς πεποιημένος, οὐ πλείω δύο παίδων κτέστη πατὴρ, μίαν τὴν τούτων μητέρα ἀγόμενος. Καὶ αὐτὸς γε Μωϋσῆς ὁ τε τούτου ἀδελφὸς Ἀαρὼν πρὸ μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας ἱστοροῦνται παιδοποιημένοι· μετὰ δὲ τοὺς θεοῦ χρησμούς οὐκέτι ἔστιν αὐτοῖς παῖδας εὐρεῖν γεγεννημένους. Τί χρὴ λέγειν περὶ Μελχισεδέκ; οὐ καθάπαξ οὐ παῖς, οὐ γένος, οὐ διαδοχῆ φέρεται· οὐδ' Ἰησοῦ τοῦ Μωϋσέως διαδόχου, οὐδὲ πλείστων ἄλλων προφητῶν. Ζητούμενοι δὲ τῆς κατὰ τὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰακώβ παιδοποιίας ἐν ἐτέροις τὸν λόγον σχολαίτερον ἀποδεδώκαμεν, ἐν οἷς περὶ τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολυγαμίας τε καὶ πολυπαιδίας διεληφάμεν, ἐφ' ἃ καὶ νῦν τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, τοσοῦτον ἐπισημνάζοντες, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, οὐ πτόμπαν ἀπηγόρευται τὰ τῆς παιδοποιίας, ἀλλὰ κἀν τούτῳ τὰ παραπλήσια τοῖς πάλαι θεοφιλέσιν ἐπιτέτακται. « Χρῆναι γάρ φησιν ὁ λόγος τὸν ἐπίσκοπον γεγενῆσθαι μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. » Πλὴν ἄλλὰ τοῖς ἱερωμένοις καὶ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θεράπειαν ἀσχολουμένοις ἀνέχεν λοιπὸν σφᾶς αὐτοὺς προσήκει τῆς γαμικῆς ὀμιλίας. Ὅσοι δὲ μὴ τῆς ποσούτης ἡζήλωνται ἱερουργίας, τούτοις ὁ λόγος καθυρίζει μονονουχί διαβρόχην ἅπασιν κηρύττων, ὅτι ὅθι « Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος, πύρρους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. » Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν εἰρήσθω πρότασιν.

B **D** **E** **F** **G** **H** **I** **K** **L** **M** **N** **O** **P** **Q** **R** **S** **T** **V** **W** **X** **Y** **Z** **AA** **AB** **AC** **AD** **AE** **AF** **AG** **AH** **AI** **AJ** **AK** **AL** **AM** **AN** **AO** **AP** **AQ** **AR** **AS** **AT** **AU** **AV** **AW** **AX** **AY** **AZ** **BA** **BB** **BC** **BD** **BE** **BF** **BG** **BH** **BI** **BJ** **BK** **BL** **BM** **BN** **BO** **BP** **BQ** **BR** **BS** **BT** **BV** **BW** **BX** **BY** **BZ** **CA** **CB** **CC** **CD** **CE** **CF** **CG** **CH** **CI** **CJ** **CK** **CL** **CM** **CN** **CO** **CP** **CQ** **CR** **CS** **CT** **CV** **CW** **CX** **CY** **CZ** **DA** **DB** **DC** **DD** **DE** **DF** **DG** **DH** **DI** **DJ** **DK** **DL** **DM** **DN** **DO** **DP** **DQ** **DR** **DS** **DT** **DV** **DW** **DX** **DY** **DZ** **EA** **EB** **EC** **ED** **EE** **EF** **EG** **EH** **EI** **EJ** **EK** **EL** **EM** **EN** **EO** **EP** **EQ** **ER** **ES** **ET** **EV** **EW** **EX** **EY** **EZ** **FA** **FB** **FC** **FD** **FE** **FF** **FG** **FH** **FI** **FJ** **FK** **FL** **FM** **FN** **FO** **FP** **FQ** **FR** **FS** **FT** **FV** **FW** **FX** **FY** **FZ** **GA** **GB** **GC** **GD** **GE** **GF** **GG** **GH** **GI** **GJ** **GK** **GL** **GM** **GN** **GO** **GP** **GQ** **GR** **GS** **GT** **GV** **GW** **GX** **GY** **GZ** **HA** **HB** **HC** **HD** **HE** **HF** **HG** **HH** **HI** **HJ** **HK** **HL** **HM** **HN** **HO** **HP** **HQ** **HR** **HS** **HT** **HV** **HW** **HX** **HY** **HZ** **IA** **IB** **IC** **ID** **IE** **IF** **IG** **IH** **II** **IJ** **IK** **IL** **IM** **IN** **IO** **IP** **IQ** **IR** **IS** **IT** **IV** **IW** **IX** **IY** **IZ** **JA** **JB** **JC** **JD** **JE** **JF** **JG** **JH** **JI** **I**

¹⁴ Gen. v, 24. ¹⁵ 1 Tim. III, 2.

tantum assumpti sint sacerdotii munus, iis idem sermo divinus indulget, ac propemodum palam omnibus prædicat, quod utique et honorabile sit conjugium, et torus immaculatus, fornicatores et adulteros judicaturus sit Deus ¹⁶. » Hæc itaque nobis ad primam dubitationem dicta sint.

34 CAPUT X.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Quæ de causa non ita nobis, quemadmodum priscis incendere et sacrificare Deo terrestria permillum est.

Τίνι λόγῳ μὴ καὶ ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς θυμῶν καὶ θύειν τῷ Θεῷ τὰ γέωδη παραδέδοται.

Sed cur non summo Deo, ipsi quoque animalia sacrificemus, cum veteres illi Dei amatores, quorum nos pietatem imitari dicimus, hoc factitaverint, talis a nobis ratio reddatur. De ipso cultu quem veteres et primi homines divinæ naturæ exhiberent, non idem quod Græcis visum est, et quod in sacris Hebræorum libris invenitur. Nam illi quidem putaverunt primos homines, nullum prorsus animalis genus, neque sacrificare, neque incendere solitos diis, sed eos soli et reliquis cœli sideribus, ubi viride gramen, et quasi quasdam secundioris naturæ quisquilias manibus sustulissent, herbam cum foliis et radicibus igni comburere. Posterioribus autem homines procul a tam recto instituto aberrantes, fœdasse aras animalium cœdibus. Porro hoc esse impium et injustum, et nusquam Deo acceptum sacrificium. Nam brutorum animam nihil ab hominum rationali anima differre. Quapropter cœdis accusandos esse eos, qui animalia sacrificarent, dicebant: non secus ac si eadem, similisque, et in homine et in bruto anima inesset. Et talis quidem de antiquis hominibus opinio Græcorum exstat. Quæ autem in scriptis Hebræorum legitur, non talis. Illico enim factos primos homines, ut primum in vita constiterint, animalium sacrificiis Deo honorem exhibuisse commemorat. Dicit itaque: « Et factum est post dies, ut offerret Cain de fructibus terræ sacrificium Domino. Tum Abel ipse quoque obtulit de primogenitis ovium suarum. Et respexit Deus ad Abel, et ad munera illius. Ad Cain vero, et ad sacrificia ejus non attendit ¹⁷. » Ubi jam illud considerabis quod Deo acceptior dictus sit, qui animalia sacrificaverit, quam is qui ab agro sacrificium obtulerit. Etiam Noe protinus de cunctis pecoribus mundis, et de cunctis volucribus mundis, obtulit perfectissima munera super altare: odoratusque est Dominus odorem suavitatis. Abraham quoque sacrificans describitur: ut, si divinæ Scripturæ testimonium sequimur, primum omnium **35** ex animalibus sacrificium, priscis Deo amicis viris excogitatum fuisse, nos dicere oporteat. Quam sane excogitationem temere exstitisse, aut humano more exortam, putandum non est, sed divino potius nutu insinuatam. Etenim cum morum sanctitate præstarent, Deoque penitus addicti essent, et ob eam rem quasi divino Spiritu illustrati viderent, magno sibi opus esse obsequio, si sua ipsorum humana delicta diluere vellent: pretium pro salute sua ei, qui vi-

Περὶ δὲ τοῦ μὴ ζωοθυτεῖν ἡμᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν δὴ φαμεν κατὰ ζῆλον θεοσεβείας, τοῦτο πεποικηκότων, οὗτος ἐξ ἡμῶν ἀποδοθεῖν ἂν ὁ λόγος. Οὐχ ὡς περ Ἑλλήσιν ἐνομιζέτο, καὶ τοῖς Ἑβραίων ἱεροῖς λόγοις ταῦτά δοκεῖ, περὶ τῆς τῶν πάλαι καὶ πρώτων ἀνδρῶν θεραπείας τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν ἔφασαν μὴ θύειν τοὺς προτέρους μηδὲν ὀτιοῦν τῶν ζώων, μηδὲ θαμῶν τοῖς θεοῖς, ἀλλ' ἤλιπ' μὲν, καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἀστροῖς, χλόην καὶ οἶονε τινα τῆς γονίμου φύσεως χνοῦν ταῖς χερσὶν ἀραμεύοντες, πῶαν τε καὶ φύλλα καὶ βίβλας κατακαλεῖν πυρὶ· πόρρω δὲ παρανομίας ἐλαύνοντας τοὺς μετὰ ταῦτα ἀνθρώπους, αἰμάξαι τοὺς βρωμοὺς ζώων σφαγαῖς (1). Εἶναι δὲ ταύτην ἀνόσιον, καὶ ἀδικον, καὶ οὐδαμῶς Θεῷ προσφιλεῖ θυσίαν. Μηδὲν γὰρ τῆς τῶν ἀνθρώπων λογικῆς ψυχῆς τὴν τῶν ἀλόγων διαφέρειν· διδ' καὶ φόνου δίκην ὑπέχειν ἄξιον τοὺς ζωοθυτοῦντες ἔφασκον, ὡς τῆς αὐτῆς καὶ ὁμοίας ἐν τε ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ ἀλόγῳ ζῳῷ ψυχῆς ἐνυπαρχούσης. Ἄλλ' ὁ μὲν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν παλαιῶν λόγος τοῖσδε τις ἦν· ὁ δὲ γε τῆς Ἑβραίων Γραφῆς οὐ τοιοῦτος. Τοὺς γὰρ τοὶ πρώτους εὐθύς γενομένους ἀνθρώπους ἅμα τῇ πρώτῃ συστάσει τοῦ βίου θυσίαις ταῖς ἀπὸ ζώων τιμῆσαι τὸ Θεῖον ἴστορεῖ. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας, ἤνεγκε Κάιν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ Κυρίῳ· καὶ Ἄβελ ἤνεγκε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴν ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἄβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ Κάιν καὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν. » Ἐνθα δὲ ἐπιστήσεις, ὡς μᾶλλον ὁ ζωοθυτῆσας ἀπόδεκτος εἴρηται παρὰ τὸν ἀπὸ γῆς προσαγαγόντα τῷ Θεῷ τὴν θυσίαν. Καὶ Νῶε δὲ εὐθύς ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν καθαρῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πτηνῶν τῶν καθαρῶν ἀνήνεγκεν ὀλοκαρπώσεις ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὠσφράνθη Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας. Ἀλλὰ καὶ Ἄβραᾶμ θύσας ἀναγράφεται· ὥστε, κατὰ τὴν τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίαν, πρώτην ἀπάντων τὴν διὰ ζώων θυσίαν ἐπενενοῦσθαι τοῖς πάλαι θεοφιλέσσι. Τοῦτου δὲ τὸν λογισμὸν ἠγοῦμαι εἶναι οὐ τὸν τυχόντα οὐδ' ἀνθρωπίνως κεινημένον, κατὰ θεῖαν δ' ἐπίνοιαν ὑποβεβλημένον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐύρων, ἅτε τὸν τρόπον εὐσεβεῖς καὶ Θεῷ προσφικειωμένοι, θεῖω τε Πνεύματι τὰς ψυχὰς πεφωτισμένοι, μεγάλης αὐτοῖς θεραπείας δεῖν εἰς ἀποκάθαρσιν τῶν θνητῶν πλημμελημάτων, λύτρον τῆς αὐτῶν σωτηρίας, τῷ καὶ ζωῆς καὶ ψυχῆς χορηγῷ προσοφεισθαι ἠγοῦντο· Ἐπειτα μηδὲν κρεῖττον καὶ τιμώτερον τῆς οἰκείας ψυχῆς

¹⁶ Hebr. xiii, 4. ¹⁷ Gen. iv, 3-5.

(1) Sunt hæc desumpta e primo libro Porphyrii Περὶ ἀποχῆς

καθιερωῦν ἔχοντες, ἀντὶ ταύτης τῆς τὴν διὰ τῶν ἀλόγων ζώων προσήγον θυσίαν, τῆς σφῶν ψυχῆς ἀντίψυχα προσκομίζοντες· οὐδὲν κατὰ τοῦτο πλημμελεῖν, οὐδ' ἀδικεῖν ἠγούμενοι, ὅτι μηδὲ τῆ τῶν ἀνθρώπων λογικῆ καὶ νοεῖα δυνάμει παραπλησίαν εἶναι τὴν ψυχὴν τῶν ἀλόγων ἐπαιδεύοντο, οὐδ' ἄλλο τι εἶναι αὐτὴν ἢ τὸ αἷμα αὐτῶν μεμαθηχότες, καὶ τὴν ἐν τῷ αἵματι ζωτικὴν δυνάμιν, ἧ καὶ παρέχειν αὐτοὺς ὡσπερ ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς ἀναφέροντας τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ αὐτὸ Μωσῆς λευκότατά που διασαφεί, λέγων· «Ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ ἐστὶ, καὶ ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν τὸ αἷμα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἐξιλάσκεσθαι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν. Τὸ γὰρ αἷμα αὐτῶν ἀντὶ ψυχῆς ἐξιλάσεται. Διὰ τοῦτο εἴρηκα τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· Πᾶσα ψυχὴ ἐξ ὑμῶν οὐ φάγεται αἷμα. » Πρόσθετος γοῦν ἐπιμελῶς ἐν τούτοις, ὅπως εἴρηται τὸ, «Ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξιλάσκεσθαι περὶ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· τὸ γὰρ αἷμα ἀντὶ τῆς ψυχῆς ἐξιλάσεται. » Σαφῶς γὰρ ἀντὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸ τῶν σφαγιαζομένων ζώων αἷμα φησὶν ἐξιλάσκεσθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ περὶ τῶν θυσιῶν νόμος ὑποβάλλει νοεῖν τῷ τεθεωρημένῳ σκοποῦντι. Πάντα γοῦν τὸν θύοντα τὰς χεῖρας ἐπιβάλλειν προστάττει τῆ κεφαλῇ τοῦ θυομένου, προσκομίζειν δὲ τὸ ζῶον τῷ ἱερεῖ τῆς κεφαλῆς ἐχόμενον, ὡσανεὶ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ ἱερεῖον προσφέρωντα. Λέγει δ' οὖν ἐφ' ἑκάστῳ· «Προσάξει αὐτὸ ἕκαστος Κυρίου, καὶ ἐπιθήσει τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ δώρου. » Καὶ οὕτως ἐφ' ἑκάστου πετηρῆται θύματος, οὐδεμιὰς θυσίας ἄλλως ἀναφερομένης. Δι' ὧν ὁ λόγος, ὅτι δι' ἀντίψυχα τῆς αὐτῶν ψυχῆς προσήγετο τὰ ζωοθυτούμενα· ὁ δὲ τῶν ἀλόγων ζώων τὸ αἷμα τὴν ψυχὴν εἶναι διδάσκει οὐδαμῶς λογικῆς καὶ νοεῖας οὐσίας ὁμοίως τοῖς ἀνθρώποις μετέχειν αὐτὰ παρίστησιν· εἶναι γὰρ αὐτῶν τὴν σύστασιν ἐξ ὕλης καὶ σωμάτων, τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς παραπλησίαν. Ἐν δ' οὖν λόγῳ πάλιν ὁ Μωσῆς φησὶ τὸν Θεὸν εἰπεῖν· «Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα καὶ ξύλον κάρπιμον. » Καὶ αὖθις παραπλησίως· «Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ τετράποδα, καὶ ἐρπεταί, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. » Ὡστε ὁμοιωγενῆ, καὶ ὁμοφυῆ, καὶ ὁμοοῦσια εἶναι ἠγεῖσθαι τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς τὰ ἄλογα· διὸ καὶ μηδαμῶς πλημμελεῖν τοὺς ζωοθυτούοντας. Εἴρηται γοῦν καὶ τῷ Νῶε, ἔδωκεν κρέα, ὡς δὲ λέγειν ἀγγελοῦ. Ἔως μὲν οὖν οὐδέπω τὸ κρεῖττον, οὐδὲ τὸ μέγα καὶ τίμιον, καὶ θεοπρεπὲς σφάγιον παρῆν ἀνθρώποις, ταῖς διὰ ζώων θυσίαις λύτρα τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, καὶ ἀντίψυχα τῆς οἰκείας φύσεως προσηκόντως ἀποδοῦναι χρῆν τῷ Θεῷ· ὡς καὶ ἔπραττον οἱ πάλαι θεοφιλεῖς, σεμνόν τι καὶ θεοφιλὲς καὶ μέγα ἱερεῖον ἤξιον ποτὲ εἰς ἀνθρώπους τῷ θεῷ Πνεύματι προεπιληφότες, τὸ τοῦ παντὸς καθάρσιον κόσμου, οὐ καὶ τὰ σύμβολα τῆς ἐπιτελεῖν αὐτοῦ προφήτας ὄντας, καὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι προτυπομένους· ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλειον παρῆν, τοῖς τῶν προφητῶν ἀκολούθως θεσπίσμασι, πέπυτο τὰ πρῶτα καὶ ἐλύτο παραχρῆμα διὰ τῆς

lam atque animam præbuisset, se debere putabant : sed cum nihil præstantius aut pretiosius anima sua haberent, quod dicarent, pro hac interim brutorum animalium vitam offerebant, ita suæ ipsorum animæ sacrificium illud comparantes : neque se in hoc aut delinquere, aut injuste facere arbitrabantur : quippe qui hominum rationalis, atque intelligentia præditæ animæ neutiquam similem brutorum animam esse didicissent, neque aliud quicquam quam illorum sanguinem, vitalemque in eo vim esse eam, edocti essent, hocque unum præbere se quasi animam Deo pro anima offerentes. Hoc autem ipsum Moses quodam loco planissime indicat, ubi ait : « Anima omnis carnis sanguis ejus est, et ego dedi vobis sanguinem in altari ad expiandum pro peccatis vestris : sanguis enim eorum pro anima expiabit. Idcirco dixi filiis Israel : Omnis anima ex vobis non comedet sanguinem ¹⁸. » Attende igitur diligenter, quomodo in his dictum sit illud : « Ego dedi vobis in altari expiare animas vestras ; sanguis enim pro anima piaculum erit. » Plane enim pro humana anima, mactatorum animalium sanguinem piaculum offerri dicit. Hoc idem etiam lex de sacrificiis admonet intelligendum, si quis modo consideratius attenderit. Nam capiti victimæ unumquemque dum sacrificat manus habere injectas imperat, et ad sacerdotem animal ipsum adducere capite comprehensum, atque detentum, quasi qui pro suo ipsius capite hostiam exhibeat ; dicit igitur de unoquoque : « Adducet illud ante Dominum, et imponet manus suas in caput muneris ¹⁹. » Quod sane in omni victima observatum est, cum aliter nullum sacrificium offeratur. Ex quibus utique verbis sermo divinus illud intelligi vult, humanarum animarum pretium, quæ sacrificarentur animalia exhiberi solita esse. Porro autem qui docet brutorum animalium sanguinem, ipsorum esse animam, is nequaquam ea cum rationali **36** atque intelligente substantia, sicut homines commercium habere significat. Constare enim ex ea materia et corporibus, sicut pullantia omnia plantæque constant. Uno itaque sermone rursus Moses Deum usum inducit, cum ait : « Germinet terra herbam fœni seminantis semen, ut lignum fructiferum ²⁰. » Et eadem rursus ratione : « Producat terra quadrupedes, et reptilia, et bestias terræ generatim ²¹. » Ut omnino ejusdem et generis et naturæ et substantiæ bruta esse dicendum sit, cujus et germinantia omnia et plantæ sunt. Proinde neutiquam errare, qui animalia sacrificant. Dictum igitur est etiam Noe, ut comederet carnes, quasi olera agri. Proinde dum nulla præstantior, neque major, neque pretiosior, neque Deo convenientior victima hominibus aderat : sacrificia interim ex animalibus, pro sua ipsorum vita redimenda, et quoddam quasi naturæ propriæ animatum pretium, ipsi Deo reddere illos convenienter oportebat : sicut etiam Dei veteres

¹⁸ Levit. xvii, 11, 12. ¹⁹ Levit. iii, 3, 8, 15; iv, 4, 24, 29, 35. ²⁰ Gen. i, 11. ²¹ Ibid. 20.

amici et cultores faciebant, qui venerabilem quamdam, Deoque acceptam, et magnam hostiam, venturam olim ad homines, divino indicante spiritu, tanto ante didicerant, quæ totius mundi expiatio existeret : cujus etiam signa quædam et notas ipsi interea obirent atque perficerent : quippe qui et prophetæ essent, et ejus, quod futurum exspectaretur, figuram in se quandam ante gerentes. Ubi autem quod perfectum erat advenit, quemadmodum vaticinia prophetarum prædixerant, priora illa desierunt, et præstantiore verioreque sacrificio illico sublata sunt. Hic autem fuit Christus Dei, is de quo antiquitus, a primis usque temporibus dictum est, quod ad homines esset venturus, atque instar pecudis pro toto genere humano interficiendus, ut apud Isaiam prophetam scriptum legimus, ubi ait : « Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente obmutuit ²². Item dicit : « Hic peccata nostra fert, et pro nobis in dolore est : et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione : ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et tulit languorem propter iniquitates nostras : disciplina pacis nostræ super eum : livore ejus nos sanati sumus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris : ipse enim peccatum non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus. » Similia his, item ²³ Jeremias alter Hebræorum propheta inducta persona Christi palam enuntiat dicens « Ego sicut agnus innocens, qui ducatur ad sacrificandum ²⁴. »

37 Claudit horum prædictiones quasi signum iis imprimens Joannes Baptista, in ipsius Salvatoris nostri adventu. Cum enim illum vidisset, et iis qui aderant indicasset : ut videlicet ipse esset, de quo prophetæ loquerentur, acclamavit : « Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi ²⁵. » Quando igitur secundum testimonia prophetarum inventum est magnum, magnique æstimandum pro redimendis, et Judæis pariter et Græcis pretium, illud videlicet pro toto mundo piaculum, illud pro anima cunctorum hominum sacrificium, illa pro omni macula, et peccato purissima hostia : ille utique agnus Dei, illa Deo accepta, et mundissima ovis : ille agnus, de quo prophetæ tam multa dixerunt, per cujus divinam ac mysticam doctrinam omnes nos, qui de gentibus assumpti sumus, remissionem priorum peccatorum invenimus, ex quo etiam Judæorum quicumque in illo spem habuerint, a Mosis execratione liberantur, merito sane, quando illius memoriam, corporisque ejusdem et sanguinis recordationem quotidie celebrant, et ad longe præstantius, et sacrificium, et munus assumpti sunt, quam illud antiquius fuerit. Quando igitur omnia ista se habent, non amplius fas esse putamus in prima illa et infirma elementa rectdere, quæ utique signa quædam, et imagines, non ipsam veritatem complectuntur. Merito autem ipsorum quoque Judæorum quicumque ad Christum Dei confugiunt : si modo

A τοῦ κρείττονος καὶ ἀληθοῦς ἱερουργίας. Οὗτος δ' ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἀνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων ἤξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ προβάτου δίκην ὑπὲρ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγήσεσθαι προαγορευόμενος· ἢ φησὶ περὶ αὐτοῦ Ἡσαΐας ὁ προφήτης· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφωσός. » Καὶ ἐπιλέγει· « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθμεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν· αὐτὸς γὰρ ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδ' εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. »

B Τὰ ὅμοια τούτοις καὶ Ἱερεμίας ἕτερος Ἑβραίων προφήτης ἐπὶ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι. » Ἐπισφραγίζεται τὰς τούτων προρρήσεις Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἰδὼν γὰρ αὐτόν, καὶ τοῖς παρούσιν ἐπιδείξας ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ προφητευόμενος, ἐπεφώνησεν· « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ὅτε τοίνυν κατὰ τὰς τῶν προφητῶν μαρτυρίας εὐρηται τὸ μέγα καὶ τίμιον λύτρον Ἰουδαίων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων, τὸ τεῦ παντὸς κόσμου καθάρσιον, πάντων ἀνθρώπων ἀντίψυχον, τὸ πάσης κηλίδος καὶ ἀμαρτίας καθαρὸν ἱερεῖον, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ θεοφιλὲς καὶ ἀγνὸν πρόβατον, τὸ προφητευόμενον ἀρνίον, οὐ διὰ τῆς ἐνθέου καὶ μυστικῆς διδασκαλίας πάντες ἡμεῖς οἱ ἐξ ἐθνῶν τῆν, ἀφροσιν τῶν προτέρων ἀμαρτημάτων εὐράμεθα, διὸ καὶ Ἰουδαίων οἱ εἰς αὐτὸν ἠλπικότες ἐλευθεροῦ τῆς Μωσέως ἀφίενται κατάρας, εἰκότως τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος τὴν ὑπόμνησιν ὁσημέραι ἐπιτελοῦντες, καὶ τῆς κρείττονος ἢ κατὰ τοὺς παλαιούς θυσίας τε καὶ ἱερουργίας ἤξιωμένοι, οὐκ ἐθ' ὅσιον ἡγοῦμεθα καταπίπτειν ἐπὶ τὰ πρῶτα καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα, σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἀλήθειαν περιέχοντα. Εἰκότως δὲ καὶ αὐτὸν Ἰουδαίων οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ καταπεφυγότες, εἰ μηκέτι τῶν Μωσέως ἐπιστρέφοντο παραγγελεμάτων, κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην βιούντες, τῆς ὑπὸ Μωσέως ὠρισμένης ἐκτὸς ἀν εἶεν κατάρας· ἅτε δὴ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῇ παραβάσει τῶν Μωσέως ἐντολῶν κατάραν εἰς αὐτὸν ἀνειληφότος. Γέγονεν οὖν ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀμαρτία καὶ κτάρτα· ἀμαρτία μὲν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτωλῶν τοῦ κόσμου, κτάρτα δ' ὑπὲρ τῶν ἐμμενόντων πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ. Διὸ φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γνόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κτάρτα. » Καὶ, « Τὸν μὴ γνόντα ἀμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησε. » Τί γὰρ οὐκ ἐμελλε γίνεσθαι τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον, τὸ τῶν ἀμαρτωλῶν ἀντίψυχον, ὃ δὴ καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀρνίον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι, ταῦτά τε πάντα ὑπὲρ ἡμῶν

²² Isa. LIII, 7. ²³ Ibid. 4 9. ²⁴ Jer. XI, 19. ²⁵ Joan. I, 29.

καὶ θεὸς ἡμᾶς ; Ὅθεν οἱ μὲν παλαιοὶ καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες εἰκότως, ἀπουσίᾳ τῶν κρειττόνων, τοῖς συμβόλοις προφανεῖχον. Ὡς καὶ τοῦτο αὐτὸ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διδάσκει, λέγων· « Πολλοὶ προφητῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ὑμεῖς ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Ἡμεῖς δὲ, τὰ ἀληθῆ καὶ τῶν εἰκόνων τὰ ἀρχέτυπα διὰ τῆς μυστηριώδους οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ παρειληφότες, οὐκ ἔτι τῶν παλαιῶν δεησόμεθα. Μῦθος δ' οὖν αὐτὸς τῶν πώποτε Λόγος ὢν Θεοῦ, προκόσμιος, καὶ ἀρχιερεὺς πάσης νοερᾶς καὶ λογικῆς κτίσεως, τὸν ἡμῶν ἰμοιοπαθῆ, οἷα πρόβατον καὶ ἀμνὸν ἐκ τῆς ἀνθρώπων ἀφορίσας ἀγέλης, τοῦτε τε ἐπιγράψας τὰς πάντων ἡμῶν ἀμαρτίας, καὶ τὴν κατάραν γε αὐτῷ, τὴν ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ προστετιμημένην, περιάψας (ὅτι δὴ Μωσέως ἀνειπόντος· « Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου »), τοῦτο πέπονθεν αὐτὸς δι' ἡμᾶς γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάραν· καὶ δὴ καὶ ἀμαρτίαν αὐτὸν δι' ἡμᾶς ποιήσας· « ἐπεὶ τὸν μὴ γόνοντα ἀμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησε, » πάσας τε αὐτῷ δι' ἡμᾶς τὰς ἡμῶν ἐπηρητημένας τιμωρίας ἐπιθεῖς, δεσμὰ καὶ ἀτιμίας καὶ ὕβρεις, μάστιγας τε καὶ ἐκτόπους πληγὰς, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὸ τῆς κατάραν τρόπαιον. Μετὰ δὴ πάντα οἶόν τι θαυμάσιον θυμῶν, καὶ σφάγιον ἐξείρετον τῷ Πατρὶ καλιερησάμενος, ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ἡμῶν ἀνήνεγκε σωτηρίας. μνήμην καὶ ἡμῶν παραδοῦς, ἀντὶ θυσίας τῷ Θεῷ διηνεκῶς προσφέρειν, Τοῦτο καὶ προφητῶν ὁ θαυμάσιος Δαβὶδ θεῖον Πνεῦματι τὸ μέλλον προλαβὼν ἐθέσπισεν, εἰπὼν· « Ἰπομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι· καὶ εἰσήκουσε τῆς δεήσεώς μου, καὶ ἀνήνεγέ με ἐκ λακκῶν ταιλαιωρίας, καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλίου· καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοῦς ἰώδας μου, κατεῦθνε τὰ διαθήματά μου, καὶ ἐνέβαλεν εἰς τὸ στόμα μου ἄσμα καινὸν, ὕμνον τῷ Θεῷ ἡμῶν. » Καὶ τί τὸ καινὸν ἄσμα τυγχάνει, διασαφεῖ, λέγων ἐξῆς· « Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἤθελῃσας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι· ὀλοκαυτώματα καὶ περὶ ἀμαρτίας οὐκ ἠδύοχῃσας. Τότε εἶπον· Ἰδοὺ ἤκω. Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου. Ἐβουλήθην. » Καὶ ἐπιλέγει· « Εὐηγγελισάμην δικαιοσύνην ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλη. » Ἀντικρὺς ἀντὶ τῶν πάλαι θυσῶν καὶ ὀλοκαυτωμάτων τὴν ἐνσαρκον τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τὸ καταρτίσθαι αὐτοῦ σῶμα προσενεχθῆναι τῷ Θεῷ διδάσκει, τοῦτο τε αὐτὸ τῆ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ εὐαγγελίζεται, ὡς ἂν μέγα μυστήριον ἐν κεφαλίδι βιβλίου τῆ προφητικῆ φωνῆ προαναπεφωνημένον. Τοῦτου δὴ τὰ τοῦ θύματος τὴν μνήμην ἐπὶ τραπέζης ἐκτελεῖν διὰ συμβόλων, τῷ τε σώματι αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος κατὰ θεσμὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης παρειληφότες, πάλιν ὑπὸ τοῦ προφήτου Δαβὶδ παιδεύόμεθα λέγειν· « Ἠτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν ὀλιβίων μου. Ἐλίπανα; ἐν ἐλίω τὴν κεφαλὴν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡς κρατίστον. » Διεβήθηρ γοῦν ἐν τούτοις καὶ τὸ μυστικὸν σημαίνε-

A non amplius de Mosis præceptis solliciti sint, sed ita vivant, ut Novi Testamenti ratio docet : eam, quæ a Mose definita est, execrationem evaserint : quippe cum Agnus Dei non solum peccatum mundi, sed etiam eam execrationem, quæ iis debetur, qui contra Mosis legem aliquid commiserint, in seipsum receperit. Factus igitur est Dei Agnus et peccatum et execratio. Peccatum quidem pro peccatoribus hujus mundi : execratio autem pro iis qui nolunt a scripto legis Mosaicæ recedere. Quocirca dicit Apostolus : « Christus nos redemit ab execratione legis, factus pro nobis execratio ²⁶. » Item : « Eum qui non noverat peccatum, pro nobis fecit peccatum ²⁷. » Quid enim non futurus fuit is, qui mundi piaculum factus est ? is qui pro peccatorum anima pretium ? qui tanquam ovis ad occisionem ductus est ? qui existimatus est sicut agnus, qui ducatur ad sacrificandum ? atque omnia hæc, et pro nobis, et propter nos. Ex quo quidem prisci illi, Deoque grati viri, cum præstantiora non haberent, merito signa ipsa attendebant. **38** Nam etiam hoc ipsum Saluator noster docet, cum ait : « Multi prophetæ et iusti cupierunt videre, quæ vos vidistis, et non viderunt : et audire, quæ vos audistis, et non audierunt ²⁸. » At nos, qui ea quæ vera sunt, atque ipsa imaginum principia per refertam magnis mysteriis dispensationem Christi accepimus, non amplius ea, quæ vetera facta sunt, desideramus. Solus igitur ipse eorum omnium qui unquam fuerint, cum sit Dei Verbum, ipso antiquius mundo, pontifexque omnis ratione atque intelligentia præditæ creaturæ, eum qui nostris casibus esset obnoxius, quasi ovem aut agnum ab hominibus segregans, et huic nostra omnium ascribens peccata, eidemque execrationem, quæ mulctæ loco in lege Mosis adjuncta est imponens, siquidem ipso Mose proloquente, « execrabilis omnis qui pendet in ligno ²⁹, » hoc ipsum pertulit, factus propter nos ipse pro nobis execratio : qui seipsum quoque propter nos peccatum facere non veritus est : quandoquidem « eum, qui peccatum non eovit, pro nobis peccatum effecit, » eidemque propter nos, omnia quæcumque nobis impendebant, supplicia imposuit, vincula, probra, contumelias, flagella, et cum his, verbera deformia : postremumque omnium, ipsum execrationis trophæum. (Itaque post omnia, quasi mirabilem quandam victimam, sacrificiumque eximium patri suo operatus pro nostra omnium salute obtulit, ejusque rei memoriam ut nos ipsi Deo pro sacrificio offerremus, instituit.) Hoc etiam prophetarum præcipuus David, qui quod futurum erat Spiritu divino providerat vaticinatus est, ubi ait : « Expectans expectavi Dominum, et intendit mihi : et exaudivit precem meam, et sustulit me de lacu miseræ et de luto fæcis : et statuit supra petram pedes meos, et direxit gressus meos. » et immisit in os meum Canticum novum, carmen

²⁶ Gal. iii, 13. ²⁷ II Cor. v, 21. ²⁸ Luc. x, 24. ²⁹ Deut. xxi, 23.

Deo nostro ²⁰. » Quod porro sit hoc novum cantilem declarat deinceps ubi ait : « Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi : holocausta et pro peccato non probasti ; tunc dixi, ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut facerem, Deus, voluntatem tuam, volui ²¹, » et adjungit : « Annuntiavi justitiam in Ecclesia magna ²². » Sic plane docens pro antiquis sacrificiis et holocaustis, Christi adventum per assumptionem humani **39** corporis, ejusque corpus perfectum, Deo oblatum esse : ipsumque hoc Ecclesie sue nuntiat cum gaudio tanquam ingens mysterium, quod prophetica voce in capite libri propositum expressumque sit. Cum ergo hujus sacrificii memoriam signis quibusdam in mensa celebrandam, corporisque item illius, salutarisque sanguinis, ut novi Testamenti institutum habet, acceperimus : rursus a propheta David instruemur ad dicendum : « Parasti in conspectu meo mensam contra eos qui affligunt me. Pingue fecisti in oleo caput meum, et calix tuus inebrians quam præstantissimus ²³. » Palam igitur in his mysticam significat unctionem, et horrorem afferentia mensæ Christi sacrificia, quibus operantes, incruentas et rationales eique suaves victimas, in tota vita supremo Deo offerre, per eminentissimum omnium ipsius pontificem, edocti sumus. Hoc ipsum magnus quoque propheta Isaias mirabiliter divino Spiritu indicante providit, et antequam fieret prædicavit ; dicit igitur sic : « Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles ²⁴. » Et quænam hæc sint res mirabiles, plane deinceps ostendit dicens : « Faciet Dominus Sabaoth convivium omnibus gentibus : bibent lætitiâ, bibent vinum : ungentur unguento in monte illo ; trade hæc omnia gentibus. Consilium enim hoc in omnes gentes ²⁵. » Hujusmodi sane, erant Isaiæ mirabilia, quæ bonæ cujusdam fragrantis, unguentique unctionem, non Israel, sed omnibus gentibus promittebant : ex quo non immerito proper unguenti unctionem Christianorum appellationem consecutæ sunt, sed vini quoque lætitiâ gentibus vaticinatur in eo, Novi Testamenti, quod a Christo conditum est, mysterium, subobscurè significans : quod sane apud omnes gentes in præsentî tempore perspicue celebratur. Porro has rursus incorporeas intelligentiaque præditas hostias prophetica nuntiant oracula, sic quodam loco habentia : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis, et eruam te, et glorificabis me ²⁶. » Et rursus : « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum ²⁷. » Item alibi : « Sacrificium Deo, spiritus contritus ²⁸. » Hæc igitur omnia, quæ ab initio divinitus prædicta sunt, in præsentî tempore per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam **40** ad omnibus gentibus celebrantur, propheticae voci

²⁰ Psal. xxxix, 2-4. ²¹ Ibid. 7-9. ²² Ibid. 10.

²³ Psal. xlix, 14, 15. ²⁴ Psal. cxl, 2. ²⁵ Psal. l, 9.

(1) Forte legendum ὅλους vel ὅλους. EDIT. PATROL.

ται χρίσμα, καὶ τὰ σεμνὰ τῆς Χριστοῦ τραπέξης θύματα, δι' ὧν καλλιερούντες, τὰς ἀναίμους καὶ λογικὰς αὐτῷ τε προσηγείς θυσίας διὰ παντὸς βίου τῶ ἐπὶ πάντων προσφέρειν θεῷ διὰ τοῦ πάντων ἀνωτάτου ἀρχιερέως αὐτοῦ δεδιδάγμεθα. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ Ἡσαΐας ὁ μέγας προφήτης θαυμαστῶς τῷ θεῷ Πνεύματι προέγνω τε καὶ προανεφώνησε. Λέγει δ' οὖν ὡδε καὶ αὐτός· « Κύριε ὁ θεός μου, δοξάσω σε, ὕμνησώ τὸ δνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστὰ πράγματα. » Καὶ τίνα ταῦτα ὡς ἀληθῶς θαυμάσια, διασαφεῖ, λέγων ἐξῆς· « Ποίησει Κύριος Sabaoth πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· πίνονται εὐφροσύνην, πίνονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τοῦτω. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλὴ αὐτῆ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. » Τοιαῦτά τινα ἦν καὶ τὰ Ἡσαίου θαυμάσια, εὐωδίας ἀγαθῆς καὶ μύρων χρίσιν, οὗ τῶ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγελόμενα· ὅθεν εἰκότως παρὰ τὴν τοῦ μύρου χρίσιν καὶ τῆς Χριστιανῶν ἡξιώθησαν προσηγορίας. Ἀλλὰ καὶ οἶνον τοῖς ἔθνεσιν εὐφροσύνην θεσπίζει, τὸ τῆς Καινῆς τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης μυστήριον αἰνιττόμενος, ὃ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐκτελεῖται. Ταύτας δὲ πάλιν τὰς ἀσωμάτους, καὶ νοεράς θυσίας τὰ προφητικὰ κηρύττει λόγια, ὡδὲ πη περιέχοντα· « Θῦσον τῷ θεῷ θυσίαν ἀνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου, καὶ ἐπικάλῃσαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελεύσῃαι σε, καὶ δοξάσεις με. » Καὶ πάλιν· « Ἐπαρσὶς τῶν χειρῶν μου θυσία ἐσπερινή. » Καὶ αὖτις· « Θυσία τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. » Ταῦτα δὲ οὖν πάντα, ἐξ αἰῶνος θεθεσπισμένα διὰ τῆς εὐαγγελικῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας, κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν πρὸς ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐκτελεῖται, ἀληθείας ἐπιμαρτυροῦσης τῇ προφητικῇ φωνῇ, δι' ἧς, τὰς κατὰ Μωϋσεῖα θυσίας ὁ θεὸς παρατησάμενος, τὸ μέλλον εἶσεσθαι καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεσπίζει, λέγων· « Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ δνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὄνοματί μου, καὶ θυσία καθάραι. » Θύομεν δὴ τα τοιγαροῦν τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ θυσίαν ἀνέσεως· θύομεν τὸ ἐνθεον, καὶ σεμνὸν, καὶ ἱεροπρεπὲς θύμα· θύομεν καινῶς κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην τὴν καθαρὰν θυσίαν. « Θυσία δὲ τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον » εἴρηται· « καρδίαν γοῦν συντετριμμένην καὶ ταπεινωμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » Καὶ δὴ καὶ θυμιῶμεν τὸ προφητικὸν θυμίαμα, ἐν παντὶ τόπῳ προσκομίζοντες αὐτῷ τὸν εὐὸδὴ καρπὸν τῆς παναρέτου θεολογίας, διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν εὐχῶν ἀναφέροντες. Τοῦτό τοι καὶ ἄλλος διδάσκει προφήτης, ὁ φήσας· « Γενηθήτω ἡ προσευχὴ μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου. » Οὐκοῦν καὶ θύομεν, καὶ θυμιῶμεν· τοτὲ μὲν τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ὀνόματος, κατὰ τὰ πρὸς αὐτοῦ παραδοθέντα μυστήρια ἐπιτελοῦντες, καὶ τὴν ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν εὐχαριστίαν δι' εὐσεβῶν ὕμων τε καὶ εὐχῶν τῷ θεῷ προσκομίζοντες· τοτὲ δὲ σφᾶς αὐτοὺς ὄλω (1) καθιερούντες αὐτῷ, καὶ τῷ γε ἀρχιερεῖ

²⁶ Psal. xxii, 5.

²⁷ Isa. xxv, 1.

²⁸ Ibid. 6, 7.

αὐτοῦ λόγῳ, αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ ἀνακείμενοι. Διὸ πάσης μὲν ἀσχυροργίας τὸ σῶμα ἔχραντον καὶ ἀμίαντον αὐτῷ φιλάττειν ἀσκοῦμεν, παντὸς δὲ πάθους καὶ κηλίδος ἀπάσης τῆς ἀπὸ κακίας κεκαθαρμένην πῦρ διάνοιαν αὐτῷ προσκομιζομεν, λογισμοῖς τε ἀδιακώτοις, καὶ διαθέσει ἀνυποκρίτῳ, δόγμαστέ τε ἀληθείας εὐσεβοῦμεν αὐτόν. Ἄρεστὰ γὰρ αὐτῷ ταῦτα εἶναι μᾶλλον ἢ θυσῶν πλῆθος αἵματι, καὶ καπνῷ, καὶ κνίσσαις ἐπιτελουμένων, πεπαίδεύμεθα.

A testimonium afferente veritate, per quam vocem Deus, Mosaicis rejectis sacrificiis, quod futurum erat nostrum ipsorum institutum, divinitus nuntiat, dicens : « Quoniam ab ortu solis usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia munda ³⁹. » Sacrificamus igitur Deo altissimo sacrificium laudis : sacrificamus Deo plenum, et horrorem afferens, et sacrosanctum sacrificium, spiritus contritus dictus est : cor igitur contritum et humiliatum Deus non despiciet. Jamque etiam incendimus propheticum illum odorem in omni loco, et offerimus ei bene olentem fructum omni virtute abundantis theologiæ, hoc ipsum orationibus ad eum directis facientes Quod sane ipsum alius quoque docet propheta, qui ait : « Fiat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo ⁴⁰. » Igitur et sacrificamus et incendimus, alias quidem memoriam magni illius sacrificii, secundum ea, quæ ab ipso tradita sunt, mysteria celebrantes, et gratias Deo pro salute nostra agentes, religiososque hymnos et orationes sanctas illi offerentes : alias nosipsos totos ei consecrantes, ejusque pontifici, ipsi utique verbo, corpore, animoque dicantes. Proinde ab omni obscenitate corpus intactum atque immaculatum eidem conservare studemus, omniique affectu, atque omni fœditate, quæ a malitia profisciscatur, purgatam mentem illi reddimus, cogitationibusque sinceris, et affectione non ficta, veritatisque decretis illum colimus. Grata enim illi hæc esse magis quam hostiarum magnum numerum, quarum sanguine et fumo et nidore operemur, edocti sumus.

³⁹ Malach. 1, 11. ⁴⁰ Psal. cxi, 2.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION ΔΕΥΤΕΡΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SECUNDUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΔΕΥΤΕΡῳ ΣΥΓ- Β 41 ΗΑΕC INSUNT IN SECUNDO LIBRO
ΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ. EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO
DEMONSTRATIONIS.

ΠΡΟΟΙΜ.— Ὅτι μὴ ὡς ἔτυχεν μηδὲ μάτην τὰς παρ' Ἑβραίοις προφητικὰς βίβλους διὰ πάσης σπουδῆς περιέπομεν.

PROOEM. — Quod non casu, neque temere propheticos Hebræorum libros, omni studio complexi sumus.

ΚΕΦ. Α'. Ὅπως τὰ χρηστότερα περὶ ἡμῶν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν προλαβόντες οἱ παρ' αὐτοῖς προφητεῖαι ἐκήρυττον.

CAP. I. Quemadmodum meliora de nobis externis gentibus Prophetæ illorum ante venientes nuntiaverunt.

α. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.

1. A Genesi.

β. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.

2. Ab eadem.

γ. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.

3. Ab eadem.

δ. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.

4. A Deuteronomio.

ε. Ἀπὸ τοῦ κα' ψαλμοῦ.

5. A xxi psalmo.

6. A XLVI psalmo.
7. Ab LXXXV psalmo.
8. A xcv psalmo.
9. A Zacharia.
10. Ab Isaia.
11. Item.

CAP. II. *Quemadmodum idem fore ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.*

12. A II psalmo.
13. A LXXI psalmo.
14. A xcvi psalmo.
15. A Genesi.
16. A Sophonia.
17. Ab eodem.
18. A Zacharia.
19. Ab Isaia.
20. Ab eodem.
21. Item.
22. Item.
23. Item ab eodem.

CAP. III. *Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.*

24. A Jeremia.
25. Ab eodem.
26. Ab eodem.
27. A Michæa.
28. A Zacharia.
29. A Malachia.
30. Ab Isaia.
31. Ab eodem.
32. Similiter.
33. Item.
34. Item.
35. Item.

CAP. IV. *Quod non in omnem gentem Judæorum, sed in paucos Judæos, quæ ad divinas promissiones spectant, pervenerint.*

36. Ab Isaia.
37. Ab eodem.
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, ab eodem similiter.
50. A Michæa.
51. Ab eodem.
52. A Sophonia.
53. A Zacharia.
54. A Jeremia.
55. Ab eodem.
56. Ab Ezechiele.
57. Ab eodem.
58. Ab eodem.
59. Ab eodem.
60. Ab eodem.

43 PROCEMIUM.

Quod non casu, neque temere propheticos Hebræorum libros omni studio complexi sumus.

Cum veræ pietatis rationem, quæ omnibus hominibus per Evangelicam doctrinam proposita est, et vivendi in Christo institutum, Libro priore tractaverim, necnon in medio posuerim, ac, ni fallor, persuaserim, ut fieri nullo modo potuerit, ut omnes gentes, etiam si voluissent, ex legibus Judæorum viverent : jam nunc ad prophetarum vocum testimonia revertor, paulo altius orationis initium sumens, ut sic eos, qui ad circumcisionem pertinentes nos accusant, abundantius pleniusque re-

- ζ'. Ἀπὸ τοῦ μς' ψαλμοῦ.
ζ'. Ἀπὸ τοῦ πε' ψαλμοῦ.
η'. Ἀπὸ τοῦ λε' ψαλμοῦ.
θ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
ι'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
ια'. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Β'. Ὅπως οἱ αὐτοὶ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ τὴν τοῦ παλαιοῦ γένους γινώσκοντες Θεοῦ γινώσκοντες τε καὶ εὐσεβείαν πάντα τὰ ἔθνη μαθηθεῖσθαι προεβέβησαν.

- ιβ'. Ἀπὸ τοῦ β' ψαλμοῦ.
ιγ'. Ἀπὸ τοῦ οα' ψαλμοῦ.
ιδ'. Ἀπὸ τοῦ λζ' ψαλμοῦ.
ιε'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.
ισ'. Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.
ιζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ιη'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
ιθ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
κ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κα'. Ὁμοίως.
κβ'. Ὁμοίως.
κγ'. Ὁμοίως ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Γ'. Ὅπως ἐπὶ τῇ τῶν ἔθνων κλίσει, τῇ δὲ τοῦ Χριστοῦ γενουμένη, ἀπόπτως ἐμελλεν εἶσεσθαι τῆς κατὰ Θεὸν εὐσεβείας τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει.

- κδ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.
κε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κς'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κζ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
κη'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
κθ'. Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου.
λ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
λα'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
λβ'. Ὁμοίως.
λγ'. Ὁμοίως.
λδ'. Ὁμοίως.
λε'. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Δ'. Ὅτι μὴ εἰς ἅπαν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλ' εἰς ὀλίγους αὐτῶν διήκει τὰ τῶν θείων ἐπιγγελιών.

- λς'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
λζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
λη', λθ', μ', μα', μβ', μγ', μδ', με', μς', μη', μζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως.
ν'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
να'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νε'. Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.
νγ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
νδ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.
νε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νς'. Ἀπὸ τοῦ Ἐλεκίου.
νζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νη'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νθ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ξ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἄ Ὅτι μὴ ὡς βρυχεῖν, μηδὲ μάτην τὰς παρ' Ἑβραίων προφητικὰς βίβλους διὰ πάσης σπουδῆς περιεπομεν.

Τὸν δὲ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἅπασιν ἀνθρώποις προβεβλημένον τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τρόπον, καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πολιτείαν διελθὼν ἐν τῷ πρὸ τοῦτου Συγγράμματι, παραστήσας τε, καὶ, ὡς οἶμαι, πέψας, οὐ μὴδὲ βουλομένοις δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατὰ τὰ Ἰουδαίων νόμιμα ζῆν· αὐθις ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνυβεν ἐπαναλαβὼν τὸν λόγον, ἐπάνειμι ἐπὶ τὰς ἐκ τῶν προφητικῶν φωνῶν μαρτυρίας πρὸς τοὺς ἡμῶν κατηγοροῦς τῶν ἐκ περιτομῆς ἀψίλευστέρων τῆν ἀπέκρυσιν ποιησόμενος. Ἐπεὶ μηδαμῶς ἡμῶν

μετεῖναι ἔφασαν τῶν παρ' αὐτοῖς ἀναγράπτων ἐπαγγελιῶν· αὐτῶν γὰρ καὶ τοὺς προφήτας γεγονέναι, αὐτοῖς καὶ Χριστὸν, ὃν δὴ φίλον ἀποκαλεῖν Σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν κηρύττεσθαι· αὐτοῖς καὶ τὰς ἀναγράπτους ὑποσχέσεις προσδοκᾶν ἀποδοθῆσθαι· ἡμᾶς δὲ περιττοὺς τούτων ὑπάρχειν, οἷα τὸ γένος ἄλλοφύλους ὄντας, οἷς τὰ χεῖριστα διὰ πατρῶν τῶν προφητειῶν θεσπίζεσθαι. Πρὸς δὴ οὖν ταῦτα, φέρε, ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτοῖς προφητικῶν βιβλίων τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀπάντησιν ποιησάμεθα. Τὸ μὲν οὖν αὐτοῖς ἐπηγγέλλαι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ λύτρωσιν τῷ Ἰσραὴλ κηρύττειν, οὐδ' ἂν ἡμεῖς ἀρνηθῆμεν, ὁμολογουμένως διὰ πάσης αὐτῶν Γραφῆς προδήλως τούτου παρισταμένου· τοῦ γε μὴν ἀποκλείειν τὰ ἔθνη τῶν ἐπὶ τῷ Χριστῷ προσδοκωμένων ἀγαθῶν, ὡσάν μόνῳ τῷ Ἰσραὴλ, οὐχὶ δὲ καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελλέντων, οὐκέτι δίκαιον αὐτοῖς συγχωρεῖν, παρὰ τὴν τῶν θείων Γραφῶν τούτο φάσκουσι μαρτυρίαν.

quasi ab iis quæ uni Israel, non autem etiam gentibus promissa sint, non item æque justæque illis est concedendum : utpote cum hoc illi præter divinorum librorum auctoritatem jactent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως τὰ χρηστότερα περὶ ἡμῶν τῶν ἀλλοφύλων ἔθνων προλαβόντες οἱ παρ' αὐτοῖς προφηταὶ ἐκίρυντον.

Πρῶτον οὖν, ἐπειδὴ περ αὐτοὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν χρηστότερας φωνὰς ἀναλέγεσθαι εἰώθασιν, καὶ ταύτας διὰ στόματος ἀπομνημονεύειν, ἀντιπαρῶμεν αὐτοῖς τὰς περὶ τῶν ἔθνῶν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητειῶν ἀποδείξεις, παρισταῦσας, ὡς ἄρα μυρία ὄσαι προβόησεις ἀγαθὰ καὶ σωτήρια πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐθέσπιζον, καὶ ὡς οἱ δ' ἄλλοι· ἔρασκον ἀποτελεσθῆσθαι τὰ ἐπηγγελλόμενα τοῖς ἔθνεσιν ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Στήσαντες δὲ ἐνταῦθα τὸν λόγον, ἀποδείξομεν ἂν εἴημεν, ὡς οὐ μάλλον ἐκείνοις φάναί χρὴν ἢ ἡμῶν τὴν ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ προσδοκίαν ἀρμόττειν. Ἰσορρόπου δὲ Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήσι τῆς τῶν ἐπηγγελλέντων ἐλπίδος ἀποδειχθείσης, ὡς κατὰ τοῦτο μηδὲν τῶν ἐκ περιτομῆς λείπεσθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν διὰ Χριστοῦ σωθησομένους, ἐκ περιουσίας ἐξῆς ἐλέγξομεν, ὡς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, καὶ τῇ τῶν ἔθνῶν κλήσει, ἀπόπτωσιν παντελῆ καὶ ἀποβολῆν τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους τὰ θεῖα προαναφωεῖ λόγια, βραχέσι μόνους αὐτῶν καὶ ἀριθμῷ λεπτοῖς τὰ χρηστότερα θεσπίζοντα, καὶ ὡς ἐλύσεται αὐτῶν ἡ πόλις αὐτῷ ἱερῷ· πάντα τε τὰ σεμνὰ καθαιρέθησθαι δηλοῦντα, ἃ καὶ ἔργως πέφηνε δεδηλωμένα. Πῶς δ' ὕψ' ἔν καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λύτρωσιν κακῶν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἀγαθῶν ἀπόλαυσιν, ἔμπαλιν τε στέρησιν ἀγαθῶν, καὶ ἀπόπτωσιν τῆς τοῦ Θεοῦ εὐσεβείας θεσπίζουσιν οἱ ἱεροὶ λόγοι, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν διευκρινήσομεν. Τέως δὲ ἐπίωμεν ἐπὶ τῷ πρῶτον, ὀλίγα τινὰ εἰς ἀπόδειξιν τῶν εἰρημένων ἀπὸ μυρίων ὄσων προφητειῶν ἀναλεξάμενοι. Ἐπεὶ τοίνυν αὐτοὶ περὶ ἑαυτῶν χρηστότερας προφητείας προβάλλεσθαι ἡμῖν εἰώθασιν, ὡσάν αὐτοῖς μόνους ὑπεσηγμένων τῶν προϋπηργμένων. Ὥρα καὶ ἡμᾶς ἀντιπαραγαεῖν, καὶ ἀντιθεῖναι αὐτοῖς τὰς περὶ τῶν ἔθνῶν ἐπαγγελίας, ὡδὲ πως παρὰ τοῖς αὐτῶν προφήταις φερομένας.

cas, quæ meliores habentur de seipsis prophetias, nobis solent objicere, tanquam ii, qui ea, quæ ante-

A fellam. Quoniam igitur dicere solent, earum promissionum, quæ in suis ipsorum libris aperte descriptæ habentur, nullo modo nos esse participes : suos enim fuisse prophetas, sibi ipsis Christum nuntiari, quem libenter et Salvatorem et Redemptorem vocant : sibi ipsis promissiones illas, quas aperte descriptas habent, exhibendas atque reddendas exspectari : nos autem justo ipsorum numero supervacancos accedere, utpote qui genere simus diverso, et quibus quasi externis, deterrima in omnibus prophetiis responsa sint : jam nunc his obviam ex ipsorum prophetis libris eamus. Quod igitur apud illos promissum exstet, Christum Dei, ejusque adventum redemptionem Israel nuntiare, inficiaturi ne nos quidem sumus : quippe cum abque controversia in omnibus illorum scriptis hoc palam inveniri constet : ut autem gentes ab iis, quæ in Christo exspectantur bonis, excludant : B quasi ab iis quæ uni Israel, non autem etiam gentibus promissa sint, non item æque justæque illis est concedendum : utpote cum hoc illi præter divinorum librorum auctoritatem jactent.

ΚΑΠΥΤ Ι.

Quemadmodum meliora de nobis externis gentibus Propheta illorum ante venientes nuntiaverunt.

Primum igitur, quoniam pro seipsis meliores optabiliioresque voces colligere solent, et eas assidue crebroque jactare, hisce opponamus eas, quæ in illorum prophetiis exstant de gentibus demonstrationes, quæ palam proponunt, innumerabilia esse vaticinia, quibus bona et salutaria cunctis gentibus futura nuntientur : nec aliter dicantur ea, quæ gentibus promissa sunt, exitum esse, quam per unum Christi adventum habitura. Quem quidem locum ubi dicendo absolverimus, tum illud nobis demonstrandum erit, non illis inagis, dicendum esse, expectationem Christi Dei convenire, quam nobis. Ubi vero spes promissorum, paris momenti et Judæis et Græcis ostensa fuerit, quodque in hoc, iis qui ex Circumcisione assumendi sint, nihil ii qui ex gentibus salutem exspectant, sint concessuri : tum in iis, quæ sequentur uberius, et quasi copia quadam provecti demonstrabimus, quemadmodum in adventu Christi, gentiumque vocatione, casuram penitus totamque abjiciendam esse Judæorum nationem, divina prædicunt oracula : et quod paucis duntaxat ipsorum, et facile numerabilibus, meliora illa promittunt, illorumque urbem significant, una cum templo esse capiendam, cunctaque illa severiorem quemdam postulantia cultum, auferenda. Quod quidem ipsum jam reipsa vere prædictum fuisse apparet. Quomodo vero una eademque ratione in ipso Christi adventu, liberationem a malis ipsi Israel, bonorumque perceptionem, et rursus bonorum ademptionem, ruinamque religionis futuram, Libri sancti significant, suo tempore planum faciemus. Nunc autem ad primum revertemur, si pauca quædam ex innumerabilibus prophetiis, ad demonstranda ea, quæ dicta sunt, collegerimus. Quoniam igitur

cesserint benecia soli susceperint, tempus jam est, contra illos adducere, illisque opponere ea, quæ ipsis quoque gentibus promissa sunt, quæ videlicet apud prophetas ipsorum feruntur. Hoc autem sic fiet.

45 I. A Genesi.—*Quemadmodum benedicentur gentes terræ, in modum similem appellationis Abraham.*

Dixitque Dominus : « Non celabo ego Abraham puerum meum, quæ faciam. Est autem Abraham futurus in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ⁴¹. » Occultum multosque latens mysterium, non se occultaturum ait oraculum, sed amico Dei indicaturum. Id autem erat de benedictione omnium gentium, quod olim quidem latebat, eo quod Abraham temporibus omnes gentes infando superstitionis errore tenerentur : nunc autem id in apertum prodiit, cum illæ per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam, eundem cum Abrahamo divini cultus ritum servantes, ejusdem cum illo benedictionis participes existunt. Quemadmodum vero fieri nullo modo posset, ut ex legibus a Mose positis, gentes universæ vivendi normam acciperent, plenissime libro superiore disseruimus, ne quis forte suspicetur de advenis, qui apud Judæos degebant, illud fuisse prolatum oraculum. Itaque cum in eodem probaverimus, quod iis solis, qui per Christum de cunctis gentibus assumantur, benedictio omnium gentium Abraham divinitus reddita, convenire possit : studiosos lectores ex hoc loco, ad illa remittimus.

II. Ab eadem.—*Quemadmodum benedicentur omnes gentes terræ in eo semine, quod progressurum est de sobole Isaac.*

Dominus autem ad Isaac respondens, post alia etiam hæc dicit : « Et confirmabo jusjurandum meum Abraham patri tuo, et multiplicabo semen tuum, sicut stellæ cæli, et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ⁴². » Dominus et Salvator noster Jesus, qui Christus est Dei, ex semine Isaac natus et ratione humani corporis, in quo omnibus gentibus terræ benedicitur, quæ ab illo communem universi Deum edoctæ sunt, didiceruntque item, Dei amicis viris benedicere. Ex quo vicissim ipsis quoque benedicitur, quæ in hoc videlicet eundem cum iis, quibus ipsæ benedixerint, benedictionis fructum percipiunt, quemadmodum Dei ad Abraham responsum habet : « Qui tibi benedicunt, eis benedictum est. »

46 III. Ab eadem.—*De plurimis gentibus, gentiumque collectionibus, quæ ex Jacob constituentur, quamvis sola Judaica gens ab eo projecta sit.*

Dixit autem illi Deus : (constat autem dixisse Jacob) « Ego Dominus Deus : cresce et multiplicare : gentes et congregationes gentium ex te erunt⁴³. » Ex eo quidem quod apparet, ac perspicuum est, una duntaxat Judaica gens ab Jacob exstitit. Quoniam modo igitur verum sit oraculum, quod numero

A A'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς εὐλογηθήσονται τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ ἁγίου τοῦ Ἰσραὴλ προσηγορίας.

Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν : « Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου, ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραὰμ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Κρύψιον καὶ λεληθὸς τοὺς πολλοὺς μυστήριον μὴ κρύψειν φησὶν ὁ χρησμός, ἀποκαλύψειν δὲ τῷ θεοφιλεῖ. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ἀπάντων εὐλογίας, ἃ πάσαι μὲν κέρυπτα, διὰ τὸ πάντα τὰ ἔθνη κατὰ τοὺς τοῦ Ἀβραὰμ χρόνους ἀφάπτω πλάνη εἰσιδαίμωνίας κεντρατῆσθαι· νυνὶ δὲ τοῦτο καθ' ἡμᾶς ἀναπέφανται, ὅτε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραὰμ θεοσεβούντα τρόπον τῆς Ἰσῆς αὐτῷ μετέχει εὐλογίας. Ὅτι δ' οὐχ οἶόν τε ἦν κατὰ τὴν Μωσέως νομοθεσίαν πολιτεύεσθαι πάντα τὰ ἔθνη, πληρέστατα ἐν τῷ περὶ τούτου συγγράμματι διεληφθαμεν, ὡς ἂν μὴ τις ὑπολάβοι περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίους προσηλυτῶν εἰρησθαι τὸ λόγιον. Ἐν ταύτῃ δὲ συστήσαντες, ὅτι μόνους τοῖς διὰ Χριστοῦ ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐφαρμύζοι ἂν ἡ περὶ τὸν Ἀβραὰμ θεσπισθεῖσα περὶ πάντων τῶν ἐθνῶν εὐλογία, τοὺς φιλομαθεῖς ἐπ' ἐκείνα καὶ νῦν ἀναπέμφομεν.

B'. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ προελευσμένῳ ἐκ διαδοχῆς τοῦ Ἰσαὰκ σπέρματι.

Ὁ δὲ Κύριος τῷ Ἰσαὰκ χρηματίζων μεθ' ἕτερα, καὶ ταυτὰ φησὶν : « Καὶ στήσω τὸν ὄρκον μου Ἀβραὰμ τῷ πατρὶ σου, καὶ πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ δώσω τῷ σπέρματι σου πᾶσαν τὴν γῆν ταύτην· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματι σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ σπέρματος Ἰσαὰκ γέγονε τὸ κατὰ σάρκα, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς εὐλογεῖται, μαθόντα δι' αὐτοῦ τῶν ὄλων Θεὸν, καὶ παιδευθέντα πάλιν δι' αὐτοῦ τοὺς θεοφιλεῖς ἄνδρας εὐλογεῖν. Διὸ καὶ ἀνευλογεῖται τῆς Ἰσῆς τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὐλογοῦμένοις ἀπολαύοντα εὐλογίας, κατὰ τὴν φησαντα τοῦ Θεοῦ περὶ τὸν Ἀβραὰμ λόγον : « Οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηται. »

D

Γ. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Περὶ πλείστων ἐθνῶν, καὶ συναγωγῶν ἐθνῶν, τῶν ἐξ Ἰακώβ συστησόμενων, καίτοι μόνου τοῦ Ἰουδαίου ἐθνους ἐξ αὐτοῦ προσηλυθῆτος.

Εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς (ἡλθον δὲ, ὅτι τῷ Ἰακώβ) : « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· αὐξάνου καὶ πληθύνου εἰς ἔθνη, καὶ συναγωγὰς ἐθνῶν ἐκ σοῦ ἔσονται. » Κατὰ μὲν τὸ προφανές, ἐν ἔθνος μόνον τὸ Ἰουδαίων ἀπὸ τοῦ Ἰακώβ συνέστη. Πῶς οὖν ἀληθεύει ἂν πληθυντικῶς λέγων ὁ χρησμός ; Ἐπεὶ δὲ ὁ Χριστὸς τοῦ

⁴¹ Gen. xviii, 17-18. ⁴² Gen. xxvi, 3-4. ⁴³ Gen. xxxv, 11.

Θεοῦ, ἐκ σπέρματος Ἰακώβ γενόμενος, πολλὰς συναγωγὰς ἔθνῶν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ συνεκράτησε διδασκαλίας, εἰκότως εἰς αὐτὸν, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ τῆς προφητείας τέλους τετύχηκεν ἤδη πρότερον, καὶ εἰσαυθὺς ἐτι μᾶλλον τεύξεται.

Δ'. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — Δήλωσις τῆς κατὰ Θεὸν εὐφροσύνης τῶν ἐθνῶν.

« Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνήσωσιν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτοὺς πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Ἀντὶ τοῦ, « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, » ὁ Ἀκύλας· « Ἐνοπήσατε, φησὶν, ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· » καὶ Θεοδοσίω· « Ἀγαλλιάσθε, ἔθνη, λαὸς αὐτοῦ. »

Ε'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κα'. — Ὡς τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἐπιστροφὴ ἔσται πρὸς τὸν Θεόν, γενεὰ τε ἡξουσα, καὶ λαὸς ὁ τεχθισόμενος τὴν αὐτοῦ δικαιοσύνην παραλήψεται.

« Μνησθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἀναγγελησεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθισομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Σαφῆ ταῦτα, οὐδ' ἐρμηνείας δεόμενα.

Ζ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μγ'. — Εὐσεβείας ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης ἐπαγγελία τοῖς ἔθνεσι, καὶ Θεοῦ βασιλεία ἐπὶ τὰ ἔθνη.

Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως· ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός, ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεός κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. » Καὶ ταῦτα σαφῆ, καὶ οὐδ' ἐρμηνείας δεόμενα.

Ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ πη'. — Δήλωσις εὐσεβείας τῶν ἐθνῶν.

« Οὐκ ἔστιν ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, καὶ οὐκ ἔστι κατὰ ἔργα σου. Πάντα τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας, ἔξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ ἐοξάντουσι τὸ ὄνομά σου· ὅτι μέγας εἶ σύ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· οὐ εἶ ὁ Θεός ὁ μόνος. » Ὁμοίως καὶ ταῦτα σαφῆ.

Η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ λς'. — Δήλωσις πάντων τῶν ἐθνῶν εὐσεβείας καὶ ἡσυχίας καιροῦ, καὶ βασιλείας Θεοῦ, καὶ οἰκουμένης κατόρθωσις.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εὐαγγελίσασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἔστιν ἐπὶ πάντας τοὺς θεοὺς. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἐνέγκατε τῷ

A multitudinis utitur? postquam igitur Christus Dei, qui ex semine Jacob natus est, multos gentium conventus per evangelicam suam constituit doctrinam, merito in eo, et per eum; quæ ad prophetiam pertinent, jam ante exitum invenerunt, et posthac item magis invenient.

IV. A Deuteronomio. — Declaratio lætitiæ gentium secundum Deum.

« Lætamini, cæli, cum eo, et adorent eum omnes filii Dei: lætamini, gentes, cum populo ejus, et fortes efficiant eos omnes angeli ejus⁴⁶. » Pro eo autem quod est: « Lætamini, gentes, cum populo ejus, » Aquila, « Vociferamini, inquit, gentes, cum populo ejus; » et Theodotion, « Exsultate, gentes, populus ejus. »

B V. A psalmo xxi. — Quod extremorum terræ, et cunctarum gentium conversio erit ad Deum, generatioque ventura, et populus qui nascetur, justitiam ejus accipiet.

« Reminiscentur; et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium: Quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur in gentibus⁴⁷, » ac deinceps adjungit: « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo, qui nascetur, quem fecit Dominus⁴⁸. » Plana sunt hæc, et nullius interpretationis indigentia.

VI. A psalmo xlvi. — Pietatis pariter et lætitiæ promissio gentibus, et Dei regnum in gentes.

C « Omnes gentes plaudite manibus, jubilate Deo in voce exsultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram⁴⁷, » ac deinceps adjungit: « Quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter. Regnavit Deus super gentes. Deus sedet super sede sancta sua. Principes populorum convenerunt cum Deo Abraham⁴⁸. » Et hæc item plana, nec interpretationis indigentia.

VII. A psalmo lxxxv. — Declaratio pietatis gentium.

D « Non est similis tibi in diis, Domine, et non est secundum opera tua. Omnes gentes quascunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum: quoniam magnus es tu, et faciens mirabilia: tu es Deus solus⁴⁹. » Hæc item non minus perspicua sunt.

VIII. A psalmo xc. — Declaratio omnium gentium pietatis, et cantici, et intelligentiæ, et regni Dei, et orbis terræ correctio.

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomini ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus, annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus: quoniam magnus Dominus, et laudabilis valde: terribilis est super omnes deos⁵⁰; » et adjungit: « Afferte Domino sa-

⁴⁶ Deut. xxxii. 43. ⁴⁷ Psal. xxi, 28-29. ⁴⁸ Ibid. 32. ⁴⁹ Psal. xlvi, 2-3. ⁵⁰ ibid. 8 10. ⁵¹ Psal. lxxxv, 8-10. ⁵² Psal. xc, 5.

milie gentiam, afferte Domino gloriam nomini ejus⁸¹, » ac deinceps: « Dicite in gentibus, quod Dominus regnavit. Etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur⁸². » Etiam hæc aperta sunt.

IX. A Zacharia. — *Cunctorum gentium, et qui omnium superstitionisissimi sunt, Ægyptiorum, unius et veri Dei, et in spiritu, ex divina lege, adorationis, et celebritatis sollemnis agnitio.*

« Et erit, quicumque reliqui fuerint ex universis gentibus, quæ venerunt contra Hierusalem, ascendent quotannis ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent solenne tabernaculorum. Et erit: Quicumque non ascenderit ex omni tribu terræ in Hierusalem, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et ipsi illis adjiciuntur, non erit super eos imber. Quod si tribus Ægypti non ascenderit, et non venerit, et super hos erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæcunque non ascenderit ad celebrandum solenne tabernaculorum. 48 Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderit ad celebrandum solenne tabernaculorum⁸³. » Plane hæc vocationem omnium gentium continent, si sensum duntaxat spectemus eorum, quæ de Hierusalem, et celebritate tabernaculorum dicta sunt, quæ quidem suo tempore aptam interpretationem habitura sunt.

X. Ab Isaia. — *Declaratio ut electi sint apostoli, et vocatæ gentes.*

« Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, terra Nephthalim, et reliqui qui maritimam habitatis trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris. Videte lucem magnam qui habitatis in regione et umbra mortis, lux splendescet super vos⁸⁴. »

XI. Ab eodem. — *Declaratio vocationis gentium.*

« Audite me, insulæ, attendite, gentes. Multo tempore stabit, dicit Dominus⁸⁵. » Quibus deinceps et de gentibus pariter, et de Christo adjungit: « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ⁸⁶. » Cæterum innumerabilia ipse quoque invenies, quibus ea, quæ gentibus promissa sunt continentur, per omnes prophetas dispersa, quibus sane in præsentia, neque colligendis, neque interpretandis tempus adest, tametsi multa ad demonstrandum id quod propositum est, in superioribus habentur. Hoc autem fuit ostendere eis, qui quoniam ex circumcissione sunt, seipsis valde gloriantur et superbiunt, quasi se unos Deus reliquis gentibus proposuerit, sequæ uno dignos existimaverit, quibus quæ futura erant, divinitus promitterentur, nihil ipsis seorsum a cæteris omnibus, in divinis

A Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς: « Εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε. Καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Καὶ ταῦτα σαφῆ.

Θ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — *Πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ τῶν παρὰ πάντα δεισιδαιμονεστάτων Αἰγυπτίων, τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ, καὶ τῆς κατὰ τὸν θεῖον νόμον πνευματικῆς λατρείας τε καὶ ἑορτῆς ἐπίγρωσις.*

« Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀναβήσονται κατ' ἐνιαυτὸν τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ πάσης τῆς φυλῆς τῆς γῆς, εἰς Ἱερουσαλήμ, προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ αὐτοὶ ἐκείνοις προτεθήσονται. Ἐὰν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῆ, μηδὲ ἔλθῃ, καὶ ἐπὶ τούτους ἔσται ἡ πτώσις, ἥ πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὗτοι ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Σαφῶς καὶ ταῦτα κλήσιν ἀπάντων τῶν ἐθνῶν περιέχει. κατὰ διάνοιαν μόνων θεωρουμένων τῶν περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ Σκηνοπηγίας εἰρημένων, ἃ καὶ κατὰ καιρὸν τῆς προσηκούσης τεύξεται ἐρμηγείας.

Γ. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — *Δήλωσις τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.*

« Τοῦτο πρῶτον πῖε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὸν, ἡ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει. Ἴδετε φῶς μέγα οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. »

ΙΑ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως δήλωσις.*

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη. Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος. » Οἱς ἐξῆς ὁμοῦ περὶ τῶν ἐθνῶν καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπιλέγει: « Ἴδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Μυρία δ' ἂν εὗροις καὶ αὐτὸς δι' ὅλων τῶν προφητῶν κατεσπαρμένα ἐν ἐπαγγελίαις τῶν ἐθνῶν, ἅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐτε ἀναλέγειν, οὔτε ἐρμηγυεῖν καιρὸς, πλὴν ἱκανὰ τυγχάνει καὶ τὰ προτεθέντα παραστῆσαι τὸ προκείμενον. Τοῦτο δ' ἦν τοῖς ἐκ περιτομῆς μέγα ἐφ' ἑαυτοῖς αὐχνοῦσι καὶ σεμνυνομένοις, ὡς τοῦ Θεοῦ μόνους αὐτοῦ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν προτιμήσαντος, καὶ μόνους τῶν θείων ἐπαγγελιῶν κατηξιωκότος, ἐπιδείξαι ὡς οὐδὲν κρείττον παρὰ τοὺς λοιποὺς ἅπαντας ἰδίως αὐτοῖς ἐν ταῖς θείαις ἐπιγγελίαις ὑποσχέσεσιν. Ὅτε τοίνυν ἀπεδείχθη τῶν θείων ἐπαγγελιῶν τὰ ἔθνη κατηξιωμένα, φέρε λοιπὸν ἦδη

⁸¹ Psal. xcvi, 7. ⁸² ibid. 10. ⁸³ Zach. xiv. 16-19.

⁸⁴ Isa. lx, 1, 2. ⁸⁵ Isa. xlix, 1. ⁸⁶ ibid. 6.

καὶ τὸ δι' οὗ τὰ ἔθνη τῆς τοῦ Θεοῦ κλήσεως καὶ τῶν
θεῶν ἐπαγγελιῶν τεύξεσθαι λέγεται, θεασώμεθα.
Καλὸν γάρ καὶ τὴν αἰτίαν συνιδεῖν τὴν τοῖς ἔθνεσι
τὰ ἀγαθὰ προξενήσειν λεγομένην. Τίς δ' ἂν εἴη αὕτη
ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, δι' οὗ καὶ οἱ ἐκ περιτομῆς
τῆν ἑαυτῶν ὁμολογοῦσι γενήσεσθαι ἀπολύτρωσιν; Δει-
κτέον τοίνυν, ὡς καὶ ἡ τῆς τῶν ἔθνῶν κλήσεως προσ-
δοκία οὐδ' (1) ἑτέρα τις ὑπῆρχεν, ἢ αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ
Θεοῦ, οὐ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι
Σωτῆρ ἐπιφανησόμενος. Χρήσομαι δὲ τὰ νῦν ψαλμοῦ
τῶν προφητῶν μαρτυρίας διχα πάσης ἐρμηνείας,
ἐπὶ σχολῆς μέλλων ἐκάστην εἰς πλάτος διερμηνεύειν·
ἐκὼν σὺν Θεῷ τὰς περὶ τῶν ἔθνῶν προρρήσεις συν-
αγαγὼν ὁμοῦ πάσας διερμηνεύειν μέλλοιμι.

Salvatorem se fuerit exhibiturus. Utar vero nunc
interpretatione, otio post liberiore unumquodque eorum
ubi omnia quæ de gentibus prædicta sunt in unum

A promissionibus esse promissum. Quando igitur de-
monstratum est, gentes quoque divinatorum promissorum
beneficium esse consecutas, age jam deinceps quidnam illud sit,
ex quo gentes et vocationis Dei et divinatorum promissorum
compotes futuræ dicuntur, contemplerur. Pulchrum enim
est causam cognoscere, quæ talia bona dicatur
esse gentibus conciliatura, quænam porro alia sit
hæc, quam Christi adventus? per quem ii quoque
qui ex circumcissione sunt, suam futuram esse re-
demptionem constituentur? Est igitur demonstrandum
expectationem vocationis gentium non aliam
quampiam fuisse, quam **49** ipsum Christum Dei,
qui non solum Judæis, sed etiam omnibus gentibus
nudis prophetarum testimoniis absque ulla in-
latius interpretatur: quandoquidem, favente Deo,
coegero, ipsa hæc interpretari constitui.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅπως οἱ αὐτοὶ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ,
τὴν τοῦ πάλαι παρ' Ἑβραίοις μόνου γνωσκο-
μένου Θεοῦ γνώσκιν τε καὶ εὐσέβειαν, πάντα τὰ
ἔθνη μαθησέσθαι προεθέσπιζον.

IB. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ β'. — Δήλωσις ἐπιβουλῆς
τοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸς ἀναγορευόμενος Υἱὸς
Θεοῦ, κληρόν τε τὰ ἔθνη παρὰ τοῦ Πατρὸς
λαμβάνων.

« Ἴνα τί ἐφρόαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν
κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. καὶ οἱ ἄρ-
χοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ
κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέ-
γει· « Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱὸς μου εἶ σὺ, ἐγὼ
σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτησαὶ παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω
σοι ἔθνη κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσιν σου
τὰ πέρι τῆς γῆς. »

II'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ σα'. — Δήλωσις Χριστοῦ βα-
σιλείας καὶ κλήσεως ἔθνῶν, καὶ πασῶν τῶν φυ-
λῶν τῆς γῆς εὐλογία.

« Ὁ Θεὸς, τὸ κριμὰ σου τῷ βασιλεῖ δὸς καὶ τὴν
δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, κρίνειν τὸν
λαόν σου, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ κατα-
κυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ πο-
ταμοῦ ἕως περᾶτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ αὖθις·
« Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ. » Καὶ πάλιν·
« Εὐλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς,
πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. » Καὶ ἐπὶ τέλει
τῷ ψαλμοῦ· « Καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ
πᾶσα ἡ γῆ· γένοιτο, γένοιτο! »

ΙΔ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ιζ'. Δήλωσις ἕσματος και-
ροῦ, καὶ βραχίονος Θεοῦ, καὶ τοῦ σωτηρίου
αὐτοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι φανέρωσις· σωτήριον
ἕν τὸ τοῦ υἱοῦ ὄνομα Ἑβραίων δηλοῦται φωνῇ.

« Ἀσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν, ὅτι θαυμαστὰ
ἐποίησεν ὁ Κύριος. Ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ ὁ
βραχίον ὁ ἅγιος αὐτοῦ. Ἐγνώρισεν Κύριος τὸ σωτήριον
αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ἔθνῶν ἀπεκάλυψεν τὴν δικαιοσύνην
αὐτοῦ, ἐμνήσθη τοῦ ἐλέους αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ, καὶ τῆς
ἀληθείας αὐτοῦ τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ· εἶδον πάντα τὰ

B CAPUT II.

Quemadmodum iidem fore, ut in adventu Christi,
ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscebatur,
cognitionem et cultum omnes gentes acciperent,
vaticinati sunt.

XII. A psalmo II. — Declaratio insidiarum adversus
Christum, ubi ipse Filius Dei appellatur, et gen-
tes hæreditatem a Patre accipit.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati
sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes
convenerunt in unum, adversus Dominum, et ad-
versus Christum ejus », et quæ sequuntur; quibus
adjungit: « Dominus dixit ad me: Filius meus
es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo
tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem
tuam terminos terræ ». »

XIII. A psalmo LXXI. — Declaratio regni Christi,
et vocationis gentium, et omnium tribuum terræ
benedictio.

« Deus, judicium tuum regi da, et justitiam
tuam filio regis, judicare populum tuum », et
quæ sequuntur; quibus adjungit. « Et domina-
bitur a mari usque ad mare, et a flumine usque
ad fines orbis terræ ». Et rursus: « Omnes gen-
tes servient ei ». Item: « Et benedicentur in eo
omnes tribus terræ, omnes gentes beatificabunt
eum ». Et in fine psalmi: « Et replebitur **50**
majestate ejus omnis terra: fiat, fiat ».

D

XIV. A psalmo xcvi. — Declaratio cantici novi, et
brachii Dei, et salutaris ejus omnibus gentibus in-
dicatio: salutare autem filii nomen Hebraica voce
demonstratur.

« Cantate Domino canticum novum, quia mi-
rabilia fecit Dominus. Salvum fecit eum dextera
ipsius, et brachium sanctum ejus. Notum fecit
Dominus salutare suum, in conspectu gentium
revelavit justitiam suam; recordatus est miseri-
cordiæ suæ Jacob, et veritatis suæ domui Israel:

⁴⁹ Psal. II, 1, 2. ⁵⁰ ibid. 7-8. ⁵¹ Psal. LXXI, 2-3:

(1) Οὐδ'. Forte οὐχ. EDIT. PATR.

viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino omnis terra ⁶⁶. » Et adjungit: « Commoveatur mare et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo. Flumina plaudent manu simul, montes exsultabunt a facie Domini, quoniam venit judicare terram: judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate ⁶⁶. »

XV. A Genesi. — Quod ubi defecerit regnum Judæorum, ipse Christus adveniens gentium erit exspectatio.

« Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium ⁶⁶. »

XVI. A Sophonia. — Declaratio adventus Christi, et sublationis cultus simulacrorum, et gentium B erga Deum pietatis.

« Adveniet Dominus super eos, et perdet omnes deos gentium, et adorabunt eum, unusquisque de loco suo, omnes insulæ gentium ⁶⁷. »

XVII. Ab eodem. — Declaratio diei resurrectionis Christi, item gentium congregatio, omniumque hominum agnitio Dei, et modus unus pietatis: et quod Æthiopes sacrificia illi offerent.

« Idcirco exspecta me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meæ in testimonium: **51** quia iudicium meum ad congregandas gentes, ut admittam reges, et effundam super eos iram meam, omnem iram furoris mei: quoniam in igne æmulationis meæ consumetur omnis terra, quia tunc convertam in populos linguam, in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ad serviendum ei sub jugum unum: a finibus fluviorum Æthiopiæ ferent sacrificia mihi ⁶⁸. »

XVIII. A Zacharia. — Declaratio Christi adventus, et quod multæ gentes ad eum confugient, quodque erunt Domino ex gentibus constituendi populi.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus: et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum: et habitabunt in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te ⁶⁹. »

XIX. Ab Isaia. — Declaratio ortus Christi, qui sit ex radice Jesse proditurus, et vocatio per illum omnium gentium.

« Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei ⁷⁰, » et quæ sequuntur, quibus adjungit: « Et erit in die illa radix Jesse, et qui suscitatur ut imperet gentibus; in eo gentes sperabunt ⁷¹. »

XX. Ab eodem. — Declaratio Christi adventus, et beneficii quo per illum efficiendæ sunt omnes gentes.

« Ecce puer meus, suscipiam eum: electus meus,

⁶⁶ Psal. xcvi, 1-4. ⁶⁷ ibid. 7-9. ⁶⁸ Gen. xlix, 10. ⁶⁹ Sophon. ii, 11. ⁷⁰ Isa. xi, 1-2. ⁷¹ ibid. 10.

πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἀλάξατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ ἐπιλέγει: « Σαλευθήτω ἡ θάλασσα, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. Ποταμοὶ κροτήσουσι χεῖρ ἐπὶ τὸ αὐτό· τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν· κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. »

IE'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς μετὰ τὴν ἐκλείψην τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων, αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐπιστὰς ἡ τῶν ἐθνῶν γενήσεται προσδοκία.

« Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. »

IG'. Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου. Δήλωσις ἐπιφανείας Χριστοῦ, καὶ καθαιρέσεως εἰδωλολατρείας, καὶ τῶν ἐθνῶν εἰς Θεὸν εὐσεβείας.

« Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν ἀνάπῃ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, πᾶσαι αἱ νῆσοι τῶν ἐθνῶν. »

IZ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις ἡμέρας ἀναστάσεως Χριστοῦ, καὶ ἐθνῶν συναγωγῆς, πάντων τε ἀνθρώπων ἐπίγνωσις Θεοῦ, καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας· καὶ ὡς Αἰθίοπες θυσίας αὐτῷ προσοίσουσιν.

« Διὰ τοῦτο ἀπόμεινόν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρῖμά μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, τοῦ εἰσδέξασθαι βασιλεῖς τοῦ ἐκχεῖ ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὄργην μου, πᾶσαν ὄργην θυμοῦ μου· διότι ἐν πυρὶ ζήλου μου καταναλωθήσεται πᾶσα ἡ γῆ· ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλώσσαν, εἰς γενεάν αὐτῆς, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἓνα· ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας οἴσουσι θυσίας μοι. »

IN'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας, καὶ πολλῶν ἐθνῶν ἐπ' αὐτὸν καταφυγῆς, καὶ ὡς ἔσονται τῷ Κυρίῳ ἐξ ἐθνῶν συστησόμενοι λαοί.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος· καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἔξαπέστειλέ με πρὸς σέ. »

IO'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Δήλωσις γενέσεως Χριστοῦ, ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ προελευσομένου, καὶ κλήσις δι' αὐτοῦ πάντων τῶν ἐθνῶν.

« Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει: « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἑλποῦσιν. »

K'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας καὶ τῆς δι' αὐτοῦ γενομένης εἰς πάντα τὰ ἔθνη εὐεργεσίας.

« Ἴδού, ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλε-

⁶⁹ Sophon. ii, 11. ⁷⁰ Sophon. iii, 8-10. ⁷¹ Zach.

κτὸς μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου. Ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐ κεκράξει, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον συντεθλασμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σθέσει, ἀλλ' εἰς ἀληθειαν ἐξοίσει κρίσιν· ἀναλάμψει, καὶ οὐ θρασυθήσεται, ἕως θῆ ἔπι τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὄνοματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, τοῦτό μου ἐστὶν ὄνομα, τὴν δόξαν μου ἕτερον οὐ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς· τὰ ἀπ' ἀρχῆς, ἰδοὺ ἦκασιν· καινὰ δὲ νῦν ἀναγγεῶν, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. »

ΚΑ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Δήλωσις Χριστοῦ καὶ γερτέσεως καὶ κλήσεως ἐθνῶν.*

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλάς μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκρυψέ με· ἔθῃκέ με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ ἐν τῇ φαρέτρῃ αὐτοῦ ἐσκέπασέ με. Καὶ ἐπιλέγει ἐξῆς· Ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »

ΚΒ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Χριστοῦ παρουσίας δήλωσις, καὶ κλήσεως ἐθνῶν.*

« Ὡς λέγει Κύριος, ὁ βυσάμενός σε ὁ Θεός· Ἰσραὴλ· Ἀγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων· βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρῃ σωτηρίας ἐδοξοθήσῃ σοι· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομησαὶ κληρονομίας ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει ἀνακαλυφθῆναι· καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βοσκηθῆσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν. Οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ἥλιος, ἀλλ' ὁ ἐλεῶν παρακαλέσει, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτούς· καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὄδον καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. Ἰδοὺ οὗτοι πόρρωθεν ἤξουσιν, οὗτοι ἀπὸ βορρᾶ καὶ θαλάσσης, ἄλλοι δὲ ἐκ γῆς Περσῶν. Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ. Ῥηξάτωσαν τὰ ὄρη εὐφροσύνην, ὅτι ἠλέησεν Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ παρακάλεσεν. »

ΚΓ. Τοῦ αὐτοῦ. — *Δήλωσις Χριστοῦ καὶ κλήσεως ἐθνῶν.*

« Προσέχετε τοῖς ὠσὶν ὑμῶν, καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· ἐπακούσατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν

A admisit eum apud se anima mea : dedi spiritum meum super eum, et iudicium gentibus proferet : non clamabit, neque remittet, neque audietur foris vox ejus : calamum collabefactatum non franget, et lignum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet iudicium : resplendet, et non frangetur, donec ponat in terra iudicium : et in nomine ejus gentes sperabunt⁷² ; » ac deinceps adjungit : « Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et confirmabo te, et dedi te in testamentum 52 generis, in lucem gentium. ut aperires oculos cæcorum, et de vinculis educeres vinctos, et de domo carceris, sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc meum est nomen, gloriam meam alteri non dabo, neque virtutes meas sculptilibus, quæ ab initio erant, ecce venerunt : nova quæ nunc annuntio, antequam nuntiaverim, indicata sunt vobis⁷³. »

XXI. Ab eodem. — *Declaratio Christi tum ortus tum vocationis gentium.*

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes : per tempus multum consistet, dicit Dominus : ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub tegumento manus suæ occultavit me : posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua protexit me⁷⁴. » Et adjungit deinceps : « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem, usque ad extremum terræ⁷⁵. »

XXII. Ab eodem. — *Christi adventus significatio et vocationis gentium.*

« Sic dicit Dominus, qui liberavit te Deus Israel : sanctificate eum qui negligit animam suam, qui abominabilis est gentibus, servis principum : reges videbunt eum, et surgent principes, et adorabunt eum⁷⁶ » et quæ sequuntur ; quibus adjungit : « Tempore accepto audiavi te, et in die salutis adjuvi te : et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et consequereris hæreditates desertas, et diceres iis qui in vinculis sunt, exite : et iis qui in tenebris, ut in lucem prodeant : et in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pastio eorum, non esurient neque sitient, neque percutiet eos æstus, neque sol, sed qui miseretur, consolabitur : et per fontes aquarum ducet eos, et ponam omnem montem in viam, et omnem semitam in pabulum eis : Ecce hi de longinquis venient illi ab aquilone et mari, alii vero ex terra Persarum. Lætamini, cæli, et exsulet terra. Erumpant montes in lætitiā, quoniam misertus est Dominus populi sui, et humiles populi sui consolatus est⁷⁷. »

53 XXIII. Ab eodem. — *Declaratio Christi, et vocationis gentium.*

« Attendite auribus vestris, et sectamini vias meas, et audiet me, et vivet in bonis anima vestra,

⁷² Isa. XLII, 1-4. ⁷³ ibid. 6-9. ⁷⁴ Isa. XLIX, 1-2.

⁷⁵ ibid. 6. ⁷⁶ ibid. 7. ⁷⁷ ibid. 8-13.

et condam vobis Testamentum sempiternum, sancta David fidelia. Ecce testimonium gentibus dedi eum, principem et imperantem gentibus. Gentes quæ non noverunt te, invocabunt te : et populi qui nesciunt te, ad te confugient propter Dominum Deum tuum, sanctum tuum Israel, quoniam glorificavit te.⁷⁸ Quando ergo ab his quoque didicimus Christi adventum præparari, ut non solis Judæis, sed omnibus gentibus salutaris foret : age tertium quoque illud ostendamus, quemadmodum in adventu ejus, non solum meliora gentibus per Prophetas nuntiabantur, sed etiam iis qui ex circumcissione sunt contraria. Siquidem plane ruinam, et rejectionem Judaicæ gentis futuram, propter eorum erga Christum incredulitatem, oracula quæ apud ipsos habentur, pronuntiant : ut jam non æquales nos eis, sed etiam longe superiores videamur. Cæterum nunc quoque utar nudis Prophetarum locis, nec ea ullo modo contemplantur, cum propter eorumdem perspicuitatem, tum quod liberiore otio, plenissimam eorum expositionem edituri sumus.

CAPUT III.

Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.

XXIV. *Ab Jeremia. — Declaratio rejectionis gentis Judæorum, et adoptionis gentium loco eorum.*

« Hæc dicit Dominus : State in viis, et videte, et rogate semitas Domini sempiternas, et videte quænam sit via bona, et ambulate in ea, et invenietis purgationem animis vestris. Et dixerunt : non ambulabimus. Constitui super vos speculatores, audite vocem tubæ; et dixerunt : non audiemus. **54** Idcirco audierunt gentes, et qui pascunt greges in eis. ⁷⁹ »

XXV. *Ab eodem. — Pietatis gentium declaratio, et gentis Judaicæ impietatis accusatio, et prædictio malorum, quæ post Christi adventum invasura erant eos.*

« Domine, fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum in die malorum. Ad te gentes venient, ab extremo terræ, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas : si faciet sibi homo deos, et hi non sunt dii. Idcirco ego ostendam eis in tempore hoc : notam faciam eis manum meam, et virtutem meam, et cognoscent, quod nomen mihi Dominus. Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudine cordis eorum. Cum recordata fuerint memora eorum in ligno condense, et in collibus excelsis, et montibus, in agro. Fortitudinem tuam, et thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua, propter peccata tua, in omnibus finibus tuis : et relinqueris sola, et humiliaberis ab hereditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis in terra, quam non

ἀγαθοίς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσα Δαβὶδ τὰ πιστά. Ἰδοὺ μαρτύριον ἔθνεσι δέδωκα αὐτὸν, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη ἃ οὐκ οἶδασίν σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανται σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκα Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ ἁγίου σου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέν σε. ἰ Καὶ διὰ τούτων οὐν μεμαθηκότες, ὡς ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία οὐ μόνους Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριος ἔσεσθαι προηυρεπίζετο, φέρε καὶ τὸ τρίτον ἀποδειξόμεν, ὅπως κατὰ τοὺς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ χρόνους οὐ μόνον τὰ χρηστότερα τοῖς ἔθνεσι προεφητεύετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς τὰ ἐναντία. Διαρρήδην γοῦν ἀπόπτωσιν καὶ ἀποβολῆν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἔσεσθαι, τὰ παρ' αὐτοῖς λόγια προαγορεύει, ὡς μηκέτι ἴσους ἡμᾶς αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ κρείττους αὐτῶν ἐκ περιουσίας ἀναφαίνεσθαι. Καὶ νῦν δὲ χρῆσθαι ψιλαῖς ταῖς τῶν προφητῶν παραθέσει, διχα πάσης τῆς εἰς αὐτὰς θεωρίας, διὰ τε τὸ σαφὲς αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ μέλλειν ἐπὶ σχολῆς πληροστάτην αὐτῶν ποιήσασθαι τὴν ἐξέτασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὅπως ἐπὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλήσει, τῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένῃ, ἀπόπτωσις ἐμελλεν ἔσεσθαι, τῆς κατὰ θεὸν εὐσεβείας τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ.

ΚΔ'. *Ἀπὸ τοῦ Ἱερემίου. — Δήλωσις ἀρνήσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς ἀντ' αὐτῶν εἰσπούσεως τῶν ἐθνῶν.*

« Τάδε λέγει Κύριος· Στήτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίους· καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὑρήσατε ἀγνισμὸν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Καὶ εἶπαν· Οὐ πορευόμεθα. Καθέστακα ἐφ' ὑμᾶς σκοποὺς, ἀκούσατε τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος, καὶ εἶπαν· Οὐκ ἀκουσόμεθα. Διὰ τοῦτο ἔκωσαν τὰ ἔθνη, καὶ οἱ ποιμαίνοντες τὰ ποίμνια ἐν αὐτοῖς. »

ΚΕ'. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Τῆς τῶν ἐθνῶν εὐσεβείας δῆλωσις, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους δυσσεβείας κατηγορία. Πρόρρησις δὲ τῶν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν μετελθόντων αὐτοῦς κακῶν.*

« Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοήθειά μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν, πρὸς σὲ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν· Ὡς ψευδὴ ἐκτίσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδῶλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια· εἰ ποιήσει ἑαυτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ δεῖξω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, γνωριῶ αὐτοῖς τὴν χεῖρά μου καὶ τὴν δυναμίν μου· καὶ γνώσονται, ὅτι θνομά μοι Κύριος. Ἄμαρτια Ἰουδα ἐγγέγραπται ἐν γραφῇ ἐν βυخί ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολλημένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίης αὐτῶν, ἦν μνησθῶσιν τὰ ἄλλα αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέως καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, καὶ ὀρέων ἐν ἀγρῷ. Ἰσχύν σου καὶ θησαυροὺς σου εἰς προνομήν δώσω, καὶ τὰ ὑψηλά σου διὰ τὰς ἀμαρτίας σου τὰς ἐν πᾶσι τοῖς ὀρίοις σου· καὶ ἀφεθήσῃ μόνη, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας σου, ἧς ἔδωκά σοι· καὶ καταβουλώσω σε τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῇ

⁷⁸ Isa. LV, 3-5. ⁷⁹ Jer. vi, 16-18.

ἦν οὐκ ἔγνωσ· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἄ
 ἕως αἰῶνος καυθήσεται. »

ΚΓ. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Τὰ περὶ τῆς εἰς πάντα τὰ
 ἔθνη διασπορᾶς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ περὶ
 τῆς ἀνανεώσεως τῆς Χριστοῦ παρουσίας καὶ
 βασιλείας, καὶ τῆς ἐπ' αὐτῇ γερουμένης τῆς
 τῶν ἔθνῶν ἀπάντων κλήσεως.

« Ἴδοὺ ἐγὼ ἐντέλλομαι, καὶ λικμήσω ἐν πᾶσι τοῖς
 ἔθνεσι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, ὃν τρόπον λικμάται ἐν τῷ
 λικμῷ, καὶ οὐ μὴ πίση σύντριμμα ἐπὶ τὴν γῆν·
 βομφαίξ τελευτήσουσι πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τοῦ
 λαοῦ μου, οἱ λέγοντες· Οὐ μὴ ἐγγίση οὐδὲ μὴ ἔλθῃ
 ἐφ' ἡμᾶς τὰ κακά. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἀναστήσω
 τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω
 τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατασκευασθέντα αὐτῆς
 ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτήν, καθὼς αἱ ἡμέ-
 ραι τοῦ αἰῶνος, ὅπως ἐκζητήσωσιν με οἱ κατάλοιποι
 τῶν ἀνθρώπων καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' ἃ ἐπιπέληται
 τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτά, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν
 ταῦτα. »

ΚΔ. Ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ. — *Κυριόγραφία τῶν ἀρχῶν*
τῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ δήλωσις ἐρη-
μώσεως τῆς μητροπόλεως αὐτῶν, ἐπιφανείᾳ τοῦ
Χριστοῦ καὶ οἴκου Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ,
λόγου τε καὶ νόμου πρόσδος καὶ τῶν ἔθνῶν
ἀπάντων δήλωσις.

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα οἱ ἠγοούμενοι οἴκου Ἰακώβ,
 καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βλεπόμενοι
 κριμα, καὶ πάντα τὰ ὄρθα διαστρέφοντες, οἱ οἰκο-
 δομοῦντες Σιών ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδι-
 κλαίς. Οἱ ἠγοούμενοι αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίναντο,
 καὶ οἱ προφηταὶ αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο,
 καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ
 Κύριος μεθ' ἡμῶν ἐστιν· οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς
 κακά. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτρια-
 θήσεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται,
 καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλλος δρυμοῦ. Καὶ
 ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος
 Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων· καὶ
 μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσου-
 σιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ
 ἐροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου,
 καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ δεῖξουσιν
 ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρί-
 βοῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λό-
 γος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. »

ΚΕ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — *Δήλωσις περὶ Χριστοῦ*
παρουσίας, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων πολεμικῆς
παρασκευῆς ὀλεθροῦ, ἔθνῶν τε εἰρήνης καὶ
βασιλεία Κυρίου μέχρι τῶν περᾶτων τῆς οἰ-
κουμένης.

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ
 Ἱερουσαλήμ· Ἴδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἐρχεται σοι δίκαιος
 καὶ σώζων, αὐτὸς πρῶτος, καὶ ἐπιβεθηκὼς ἐπὶ ὑπο-
 ζύγιον, καὶ πῶλον νέον, καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ
 Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρεύ-
 σαι τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἔθνῶν·
 καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ
 ποταμῶν δι' ἐκβολῶν γῆς. »

nosti : quoniam ignis incensus est in furore meo,
 usque in æternum ardebit⁶⁰. »

XXVI. *Ab Amos. — De dispersione gentis Judæarum*
in omnes gentes, et de renovatione adventus, et
regni Christi, et de vocatione omnium gentium,
quæ in eo facta est.

« Ecce ego mando, et ventilabo in omnibus gen-
 tibus domum Israel, quemadmodum ventilatur in
 vanno, et non cadet contritio in terram; gladio
 morientur omnes peccatores populi mei, qui dicunt.
 Non appropinquabunt, neque venient, super nos
 mala : in die illa suscitabo tabernaculum David,
 quod cecidit : et instaurabo quæ ceciderunt ex
 eo, et quæ diruta sunt ejus suscitabo, et instau-
 rabo il'ud sicut dies sæculi, ut exquirant me, qui
 reliqui sunt ex hominibus, et omnes gentes, super
 quas invocatum est nomen meum super eas : dicit
 Dominus, qui facit hæc omnia⁶¹. »

XXVII. *A Michæa. — Accusatio magistratum*
gentis Judæarum, et significatio desolationis me-
tropolis eorum, adventusque Christi, et domus
Dei, quæ est Ecclesia ejus, verbiq; et legis pro-
gressio, et gentium cunctarum vocatio.

« Audite nunc demum hæc, qui præstis domui
 Jacob, et qui reliqui estis ex domo Israel, qui abo-
 minamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui
 ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in in-
 justitiis, qui ei præsumt, cum muneribus judicave-
 runt, et sacerdotes ejus cum mercede responde-
 runt, et prophetæ ejus cum argento divinarunt, et
 super Dominum requieverunt, dicentes : Nonne Do-
 minus nobiscum est? non venient super nos mala.
 Idcirco propter vos, Sion quasi ager arabitur, et
 Jerusalem quasi pomorum custodia erit, et mons
 domus Dei in nemo silvæ. Et erit in novissimo
 dierum, manifestus mons Domini, paratus super
 vertices montium, et extolletur super colles, et fes-
 tinabunt ad illum populi, et ibunt gentes multæ, et
 dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et
 in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus,
 et ambulabimus in semitis ejus, quoniam ex Sion
 egredietur lex, et verbum Domini de Jerusa-
 lem⁶². »

XXVIII. *A Zacharia. — Declaratio de Christi ad-*
ventu, et Judæarum bellici apparatus pernicies,
gentiumque pax, et regnum Domini usque ad ter-
minos orbis terræ.

« Gaude vehementer, filia Sion, prædica, filia
 Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi justus, et
 Salvator : ipse mansuetus, et sedens super jumen-
 to, et pullo adolescente, et perdet currus ex
 Ephrem, et equum ex Jerusalem : et perdet ar-
 cum bellicum, et abundantia pacis ex gentibus : et
 principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a
 fluminibus per exprorectiones terræ⁶³. »

⁶⁰ Jer. xvi, 19-21; xvii, 1-4. ⁶¹ Amos ix, 9-12. ⁶² Mich. iii, 9-12; iv, 1-2. ⁶³ Zach. ix, 9-10.

XXIX. A Malachia.— *Recusatio gentis Judaicæ, et corporalis ipsorum ex lege Mosis adorationis re-
jectio, spirituali introducta in omnes gentes ado-
ratione per Christum.*

56 « Non est mea voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non suscipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis, et usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus: et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia munda: quoniam magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens, vos autem profanatis illud ⁸⁴. »

XXX. Ab Isaia. — *Judaicæ gentis ruina, verbiq̄ue Dei, et legis novæ ejusque domus divulgatio, et pietatis omnium gentium declaratio.*

« Relinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea, et sicut fructuum custodia in cucumerario, sicut civitas in obsidione ⁸⁵; » ac deinceps adjungit: **Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion?** in qua justitia somnum cepit in ea, nunc autem interfectores ⁸⁶. » Et ad hæc: « Erunt enim sicut terebinthus abjectis foliis, et sicut hortus aquam non habens. Et erit fortitudo eorum, ut stipula stuppæ, et quæstus eorum, ut scintillæ ignis; et comburentur iniqui, et peccatores simul, et non erit qui exstinguat ⁸⁷. » His omnibus adjungit: « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summis montium, et extolletur super colles. Et venient ad eum omnes gentes: et ibunt gentes multæ et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob: et annuntiabit nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Nam de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem: et judicabit inter gentes ⁸⁸. »

XXXI. Ab eodem. — *Sublatio gloriæ populi Judæorum, et gentium conversio a simulacrorum cultu in Deum universi, et de desolatione Judaicarum urbium, et de incredulitate eorum erga Deum.*

« Hæc dicit Dominus Sabaoth: Et erit quemadmodum si quis colligat spicam in convalle solida, et relicta in ea sit stipula, aut tanquam si baccæ olivæ duæ vel tres in summo sublimium, vel quatuor vel quinque in ramis eorum relictae fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel: Die illa confidens erit homo in eo, qui **57** fecit ipsum; oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non confident in altaribus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum: neque aspicient ligna, et abominationes suas die illa. Erunt civitates tuæ relictæ, quemadmodum defecerunt Amorrhæi et Evæi a facie filiorum Israel, et erunt deserta: quoniam deseruisti Deum Salvatorem tuum, et Domini Dei tui non recordaris es. Propterea plantabis plantationem infidelem: quacunque autem die plantaveris, decipieris ⁸⁹. »

τευμα ἄπιστον· τῆ δὲ ἡμέρᾳ ἣ ἂν φυτεύσῃς πλανηθῆσῃ. »

⁸⁴ Malach. i, 10, 11. ⁸⁵ Isa. i, 8. ⁸⁶ ibid. 21. ⁸⁷ ibi-l. 31. ⁸⁸ Isa. ii, 2-4. ⁸⁹ Isa. xvii, 5-10.

KΘ. Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου. — *Παρατήσις τοῦ Ἰουδαίων ἔθρους, καὶ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμου σωματικῆς αὐτῶν θρησκείας ἄρνησις, τῆς διὰ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης πνευματικῆς λατρείας.*

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ἡμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ θυσιάζειν μου δεδῶσται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται: τῷ ὀνόματι μου, καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ θυσιάζειν μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτὸ. »

Λ' Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — *Τοῦ Ἰουδαίων ἔθρους ἀπόπτωσις λόγου τε Θεοῦ, καὶ νόμου καινοῦ, οἴκου τε αὐτοῦ φανέρωσις, καὶ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων εὐσεβείας δήλωσις.*

« Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών ὡς σπηρὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών; ἐν ἣ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φρουρεταί. » Καὶ ἐπὶ τούτοις· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παρὰδεισοσ ὑδὼρ μὴ ἔχων. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη συτυπίου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθήρες πυρός, καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σδέων. » Τούτοις ἅπασιν ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ἄρῳς Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρεων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν. Καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ἄρῳς τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν αὐτῇ. Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἔθνῶν. »

ΛΑ' Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Καθαίρεισις τῆς δόξης τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ἡ τῶν ἔθνῶν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας ἐπιστροφή πρὸς τὸν τῶν δλων Θεόν, τὰ τε περὶ τῆς ἐρημίας τῶν Ἰουδαίων πόλεων, καὶ περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἀπιστίας αὐτῶν.*

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ στάχυν ἐν φάραγγι στερεῇ, καὶ καταλειφθῆ ἐν αὐτῇ καλάμη, ἢ ὡς ῥώγες ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρων, ἢ τέσσαρες ἢ πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Τῆ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πεποιθῶς ἔσται ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιῆσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἄγιον Ἰσραὴλ ἐμβλέψονται· καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὡσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὐτε ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἀ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· καὶ οὐκ ἔβρονται τὰ δένδρα, οὐτε τὰ βεβελύγματα αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ἔσονται αἱ πόλεις σου ἐγκαταλειμμέναι, ὃν τρόπον ἐγκατέλιπον οἱ Ἀμορραῖοι καὶ οἱ Εὐαῖοι ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἔσονται ἐρημοὶ διότι ἐγκατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν σωτῆρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. Διὰ τοῦτο φυτεύσεις φ-

AB. Τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις καθαίρεσως τῶν Ἰουδαϊκῶν πόλεων καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κατὰ Θεὸν εὐφροσύνης.

«Κύριε ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν, ἀληθινήν. Γένοιτο, Κύριε, ὅτι ἐθήκας πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις ὀχυράς, τοῦ πεσεῖν αὐτῶν τὰ θεμέλια. Τῶν ἀσεβῶν πόλεις εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῆ· διὰ τοῦτο εὐλόγησού σε. Ἐγένου γὰρ πάση πόλει ταπεινῆ βοηθός, καὶ τοῖς ἀθυμήσασιν δι' ἐνδειαν σκέπη. Καὶ ποιήσει Κύριος Σαβαώθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο, πίνονται εὐφροσύνην, πίνονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύτας.» Καὶ πάλιν· «Ἀφείλεν ὁ Θεὸς πᾶν ὄργανον ἀπὸ παντὸς προσώπου, τὸ ὄνειδος τοῦ λαοῦ ἀφείλεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάσης τῆς γῆς. Τὸ γὰρ σῶμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.»

AG. Τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ πάλαι ἐρήμῳ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, τοῦ τε Ἰουδαίων ἔθρους ἀπόργωσις καὶ ἔλεγχος τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν κλήσις.

«Μὴ μνημονεύετε τὰ πρῶτα, καὶ τὰ ἀρχαῖα μὴ συλογίζεσθε· ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ καινὰ ἄν ἄνατελεῖ, καὶ γνώσεσθε αὐτά· καὶ ποιήσω ἐν τῇ ἐρήμῳ ὁδόν, καὶ ἐν τῇ ἀνύδρῳ ποταμούς. Καὶ εὐλόγησι με τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, σειρήνες καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ὅτι ἔδωκα ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ποτίσαι τὸ γένος μου τὸ ἐκλεκτὸν, λαὸν μου ὃν περιποιησάμην· τὰς ἀρετὰς μου διηγείσθε. Οὐ νῦν ἐκάλεσά σε Ἰακώβ, οὐδὲ κοπίασαι σε ἐποίησα Ἰσραήλ. Οὐκ ἤνεγκάς μοι πρόβατα τῆς ὀλοκαρπώσεώς σου, οὐδὲ ἐν ταῖς θυσίαις σου ἐδόξασάς με· οὐκ ἔδοξέυσάς μοι ἐν δώροις, οὐδὲ ἔγκοπόν σε ἐποίησα ἐν λίθῳ, οὐδὲ ἐκτίσω μοι ἀργυρίου θυμίαμα, οὐδὲ στέαρ τῶν θυσιῶν σου ἐπεθύμησα, ἀλλ' ἐν ταῖς ἀμαρτίαις σου καὶ ἐν ταῖς ἀδικίαις σου προέστην σου.» Καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς φησιν· «Ἐπιστρέψατε πρὸς με, καὶ σωθήσεσθε οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος· κατ' ἔμαυτοῦ ὀμνῶ, ἡ μὴν ἐξελεῖσεται ἐκ τοῦ στόματός μου δικαιοσύνη. Οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται· ὅτι ἐμοὶ πᾶν γόνυ κάμψει, καὶ ὀμείται πᾶσα γλῶσσα τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν, λέγων· Δικαιοσύνη καὶ δόξα πρὸς αὐτὸν ἔξει, καὶ αἰσχυνθήσονται πάντες οἱ διορίζοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Κυρίου.»

AD. Τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίας. Καὶ ἔλεγχος τοῦ Ἰουδαίων ἔθρους, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν ἀγαθῶν ἐπαγγελία.

«Οὕτω λέγει Κύριος· Ποῖον τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ἐν ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἡ τίμη ὑπόχρεω πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁπακουσόμενος, καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· «Οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει,

A XXXII. Ab eodem. — *Exposito eversiois Judaicarum urbium, et gentium latitiae secundum Deum.*

« Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles, consilium antiquum, verum. Fiat, Domine, quoniam posuisti civitates in tumulum, civitates munitas, ut cadent earum fundamenta. Impiorum civitas in æternum non ædificabitur : propterea benedicet tibi populus inops, et civitates hominum injurias ferentium benedicent tibi. Factus enim es omni civitati humili adjutor, et mœrore affectis propter indigentiam, protectio : et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus in monte hoc, bibent lætitiā, bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc. Trade hæc omnia gentibus, consilium enim hoc in omnes gentes : devoravit mors invalescens ⁹⁰. Et rursus : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie, probrum populi abstulit Deus ab omni terra. Os enim Domini locutum est hæc ⁹¹. »

XXXIII. Ab eodem. — *Bonorum promissio ad olim desertam a gentibus Ecclesiam, et Judaicæ gentis desperatio, et redargutio peccatorum eorum, et omnium gentium vocatio.*

« Ne recordamini prima, et antiqua ne computate : quoniam ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea : et faciam in deserto viam et ubi non est aqua, fluvios : et benedicent mibi bestiaæ agri, sirenes et filiaæ passerum : quoniam dedi in deserto aquam, ut potum darem generi meo electo, populo meo, quem acquisivi : virtutes meas narrare. **58** Non nunc vocavi te, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non obtulisti mihi pecudes holocausti tui, neque in sacrificiis tuis glorificasti me ; non servisti mihi in donis, nec labore te affeci in thure, neque comparasti mihi argento incensum, neque adipem victimarum tuarum concupivi, sed in peccatis tuis, et in injustitiis tuis præfui tibi ⁹². Et in sequentibus ait : « Convertimini ad me, et salvi eritis, qui venitis ab extremo terræ. Ego sum, et non est alius, per me ipsum juro : vere exhibit de ore meo justitia. Verba mea non revertentur : quoniam mihi omne genu curvabitur, et jurabit omnis lingua Deum verum, dicens : Justitia et gloria ad eum veniet, et erubescunt omnes, qui disjungunt seipsos a Domino ⁹³. »

XXXIV. Ab eodem. — *Declaratio Christi ad homines adventus, et redargutio gentis Judæorum, et cunctis gentibus promissio bonorum.*

« Sic dicit Dominus, quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo emisi eam ? aut cui debitori vendidi vos ? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram : quoniam veni, et non erat homo : vocavi et non erat qui audiret ⁹⁴ ; » et reliqua. Quibus adjungit : « Ambulantes in tenebris, et non est eis lux : confidite in

⁹⁰ Isa. xlv, 1-8. ⁹¹ Ibid. 8. ⁹² Isa, xliiii, 18-24. ⁹³ Isa. xlv, 22-25. ⁹⁴ Isa. l, 1, 2.

nomine Domini, et innitimini Deo vestro : ecce omnes vos ignem incenditis, corroboratis flammam : ambulat lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, in tristitia dormietis ⁹⁵, et quæ sequuntur; quibus adjungit : « Audite me, audite me : populus meus et reges, ad me aures intendite : quoniam lex a me egredietur, et judicium meum in lumen gentium : appropinquat cito justitia mea, et egredietur quasi lux salutare meum, et in brachium meum gentes sperabunt ⁹⁶. »

XXXV. Ab eodem. — Redargutio impiarum injurarum gentis Judaicæ, et religionis eorum ruina : rocationis autem omnium gentium paterfactio.

« Nunquid non robusta est manus Domini ad salvandum ? aut gravata est auris ejus, ut non audiat ? sed peccata vestra dividunt inter vos et Deum, et **59** propter peccata vestra, avertit faciem suam a vobis ne miscreatur. Manus enim vestræ foedatæ sunt sanguine, et digiti vestri in peccatis : labia autem vestra locuta sunt iniquitatem, et lingua vestra injustitiam meditatur : nullus loquitur justa, neque est judicium verum : confidunt in vanis, et loquuntur inania : quoniam concipiunt laborem, et pariunt iniquitatem : ova aspidum fregerunt, et telam araneæ texunt, et qui vult ex ovis eorum comedere, ubi contrivit, lotium invenit, et in eo regulum; tela eorum non erit in vestimentum, neque operientur ex operibus suis. Opera enim eorum, opera iniquitatis, pedes autem eorum, ad improbitatem currunt, veloces ad effundendum sanguinem; et cogitationes eorum, cogitationes insipientium. Contritio et miseria in viis eorum; semitæ eorum distortæ, per quas transeunt, et nesciunt pacem. Idcirco amotum est judicium ab eis, et non comprehendit eos justitia. Cum expectarent lucem, factæ sunt eis tenebræ : expectantes splendorum, in obscuritate noctis ambulaverunt; manu explorabunt ut cæci parietem, et quasi ipsis oculi non sint, contrectabunt : cadent in meridie, quasi in media nocte : tanquam morientes, ingemiscunt, et quasi ursus et columba simul incedent, ⁹⁷ » et quæ sequuntur; quibus adjungit : « et timebunt qui ab occasu existunt, nomen Domini, et qui ab ortu solis, nomen gloriosum ⁹⁸. » Cæterum, cum plurimæ ejusdem argumenti sint prophetiæ, testimoniis hisce, quæ hic apposuimus, contenti erimus : atque ea suo tempore rursus repetentes, explanabimus. Interea vero, quando ad verbum abunde talibus testimoniis usi sumus, satis nos ostendisse arbitramur, nihil amplius quam reliquas gentes, habere Judæos. Sive enim illius amici Dei Abrahæ benedictionis se solos dicunt esse participes, propterea quod ab illo sint oriundi : jam Deus palam pollicitus est, gentibus quoque parem non modo ipsi Abrahæ, sed et Isaac, et Jacob benedictionem se impertiturum :

⁹⁵ Isa. I, 18, 19. ⁹⁶ Isa. LI, 4-5. ⁹⁷ Isa. LIX 1-11.

καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς· πεποιθότε ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ ὑμῶν. Ἴδεὺ πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε καὶ κατισχύσατε φλόγα· πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ἢ ἐξεκούσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν· ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε, καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Ἀκούσατέ μου, ἀκούσατέ μου· λαὸς μου, καὶ οἱ βασιλεῖς, πρὸς μὲ ἐνωπίσασθε, ὅτι νόμος παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν. Ἐγγίξει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται ὡς φῶς τὸ σωτήριόν μου, καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιούσιν. »

AE. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. — Ἐλεγχοὶ τῶν ἀσεβημάτων τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ἀπόπτωσις αὐτῶν τῆς εὐσεβείας. Τῆς δὲ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων κλίσεως δῆλωσις.

« Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου τοῦ σώσαι, ἢ ἐβάρυνε τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ ἀκούσαι; ἀλλὰ τὰ ἀμαρτήματα ὑμῶν διέστησιν ἀνά μέσον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπέτρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀφ' ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐλεῆσαι. Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν μεμολυσμέναι αἵματι, καὶ οἱ δάκτυλοι ὑμῶν ἐν ἀμαρτίαις. Τὰ δὲ χεῖλη ὑμῶν ἐλάλησεν ἀνομίαν, καὶ ἡ γλῶσσα ὑμῶν ἀδικίαν μελετᾷ· οὐδεὶς λαλεῖ δίκαια, οὐδ' ἔστιν ἡ κρίσις ἀληθινή· πεποιθασιν ἐπὶ ματαίαις, καὶ λαλοῦσι κενά· ὅτι κύουσι πόνον, καὶ τίχτουςιν ἀνομίαν ὡς ἀσπίδων ἐβρόχξαν, καὶ ἰσθὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι, καὶ ὁ θῆλων τῶν ὠῶν αὐτῶν φαγεῖν, συντριβίνας, οὐρίον εὔρε, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλεύσκει· ὁ ἰσθὸς αὐτῶν οὐκ ἔσται εἰς ἱμάτιον, οὐδὲ μὴ περιβάλλονται ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν. Τὰ γὰρ ἔργα αὐτῶν ἔργα ἀνομίας· οἱ δὲ πόδες αὐτῶν ἐπὶ πονηρίαν τρέχουσι. Ταχίνοι ἐκχέαι αἷμα, καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν διαλογισμοὶ ἀφρόνων. Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν· αἱ τρίβοι αὐτῶν διεστραμμέναι, ἃς διδοεῦουσι, καὶ οὐκ οἶδασιν εἰρήνην· διὰ τοῦτο ἀπέστη ἡ κρίσις ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς δικαιοσύνη. Ὑπομεινάντων φῶς, ἐγένετο αὐτοῖς σκότος· μείναντες αὐγῆν, ἐν ἁωρῇ περιεπάτησαν· ψηλαφήσουσιν ὡς τυφλοὶ τοίχον, καὶ ὡς οὐκ ὑπαρχόντων ὀφθαλμῶν, ψηλαφήσουσι· πεσοῦνται ἐν μεσημβρίᾳ, ὡς ἐν μεσονυκτίῳ· ὡς ἀποθνήσκοντες στενάξουσιν ὡς ἄρκτος καὶ περιστέρα, ἅμα πορεύονται, καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ θυμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα τὸ ἐνδοξόν. » Ἀλλὰ γὰρ πλείστων ὄσων οὐσῶν περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως προφητειῶν, ταῖς παραθεθείσας μαρτυρίας ἀρκεσθησόμεθα, καὶ κατὰ καιρὸν αὐθις ἀναλαβόντες ἐξομαλίσωμεν ἡγούμενοι τέως δαψιλέσι ταῖς λέξεσι, καὶ ταῖς ἀπὸ τούτων μαρτυρίας κεχρημένοι, ἱκανῶς ἀποδείξεναι μηδὲν πλέον ἔχειν Ἰουδαίους τῶν λοιπῶν ἐθνῶν. Εἴτε γὰρ τῆς τοῦ θεοφιλοῦς Ἀβραὰμ εὐλογίας μόνους αὐτοὺς φασιν εἶναι κοινωνοὺς, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ κατάγειν τὸ γένος· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔθνεσι τῆς Ἰσθῆς τῷ Ἀβραὰμ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰσαὰκ, καὶ τῷ Ἰακώβ εὐλογίας μεταδόσειν ἐπιγγελάται· διαβρόχθην εὐλογηθήσεσθαι ὁμοίως παντὰ τὰ ἔθνη προσιπῶν, καὶ ὑπὸ μέλαν καὶ τῆν αὐτῆν εὐφρο-

⁹⁸ ibid. 19.

σύνην τοῖς μακαρίοις καὶ θεοφιλέσι καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη ἀνακαλούμενος. κατὰ τὸ « Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ » καὶ « Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ » εἶτε ἐπὶ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀν αὐτοῦ γεγονότες κληῖρος, φρουράττονται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βασιλεύουσιν ὁ Θεὸς θεσπίζεται· « Εἶπατε » γὰρ, φησὶν, « ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε. » Καὶ πάλιν « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη » εἶτε ἐπὶ τὸ ἱερουργεῖν καὶ τῷ Θεῷ λατρεύειν ἐξειλέχθαι αὐτοὺς φαίεν, δεικτέον ὡς καὶ τοῖς ἔθνεσι τῆς Ἰσῆς ὁ λόγος μεταδώσειν ἐπήγγελται θεραπείας, λέγων· « Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμὴν ἄρατε θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ » οἷς καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰσαΐα συνάψεις λόγιον, « τὸ φησαν· « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσιν. » Ἐνθα καὶ ἐπιπέσεις ὡς ἐκτός τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ συστήσεσθαι, καὶ θύσειν αὐτόθι τοὺς Αἰγύπτιους, καὶ εὐξέσθαι εὐχὰς, καὶ ἀποδώσειν τῷ Κυρίῳ, προσφτεύεται. Οὐ μόνον δὲ ἄρα ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀληθοῦς Ἱερουσαλήμ, ἥτις ποτὲ αὕτη νοεῖται, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοὶ γε οἱ πάντων δεισιδαίμονέστατοι Αἰγύπτιοι τὴν κατὰ διάνοιαν θεωρουμένην σκηνοπηγίαν ἐορτάσειν ὑπὸ τῆς προσφτείας ἀνακαλοῦνται. Εἰ δὲ καὶ πάλαι πρότερον ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολίσμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ὕστερόν ποτε καὶ τὰ ἔθνη πάντα τῷ Κυρίῳ δοθήσεσθαι κληῖρος εἰρηται, φησαντος αὐτῷ τοῦ Πατρός· « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου. » Καὶ γὰρ κατακυριεύσειν οὐ τῆς Ἰουδαίας, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης ἰως θαλάσσης, καὶ περᾶτων τῆς οἰκουμένης προσφτεύεται· « Πάντα τε τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Τοῦτου δὲ ἦν αἴτιον, τὸ γνωρίζαι (1) τῶν ὄλων Θεὸν τὸν σωτήριον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνῶν. Σσημειώται δὲ ἡμῖν ἡδὴ πρότερον τὸ Ἰησοῦς ὄνομα, εἰς τὴν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Ἑβραίων μεταβαλλόμενον φωνῆς, Σωτήριον ἐρμηνεύεσθαι, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι· τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν. Μαρτυρεῖ τούτῳ καὶ ὁ Συμεὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅς, λαβὼν τὸ παιδίον, αὐτὸν δὴ τὸν Ἰησοῦν, μετὰ χεῖρας, ἐπύρετο· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ βῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ » ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἔθνῶν. » Αὐτὸ γοῦν τὸ σωτήριον καὶ ὁ Ψαλμῶδὸς ἐδήλου, λέγων· « Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ἔθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Καὶ κατὰ τὸν Ἰσαΐαν τοῦτ' αὐτὸ τὸ σωτήριον ἰδόντες πάντες ἄνθρωποι, προσκυνήσειν λέγονται τῷ τῶν ὄλων Θεῷ τὸ σωτήριον αὐτοῦ τοῖς πᾶσιν ἀφθόνως

A quippe qui benedicendas esse istdem, ut illos omnes gentes prædixerit, et sub unam eandemque cum beatis illis, Deique amicis viris lætitiā, reliquas quoque gentes invitet, juxta illud: « Lætami, gentes, cum populo ejus »: Et illud: « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham: » sive de 60 regno Dei, quasi illius facti hæredes, gloriāntur: jam in reliquis quoque gentibus regnaturum Deum, divina oracula ostendunt: « Dicit enim, inquit, in gentibus, quod Dominus regnavit »: Et rursus: « Regnavit Deus super omnes gentes »: sive ad sacerdotii munus, et ad cultum Deo exhibendum se electos dicitant, demonstratum erit; quemadmodum gentibus quoque, æquale ministerium sermo divinus se impertiturum promiserit, ubi ait: « Afferte Domino, familiæ gentium, afferte Domino gloriam et honorem: tollite hostias, et ingredimini in atria ejus »: quibus etiam illud apud Isaiam oraculo « adjungere poteris, quod ita habet: « Et altare Domino in terra Ægypti, et cognoscent Ægyptii Dominum, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent »: Ubi item illud tibi erit considerandum attentius, quod extra Jerusalem in Ægypto altare Domino constituendum, et illic sacrificaturos Ægyptios, vota quoque Domino et facturos, et reddituros prophetia significet. Non ergo in Ægypto solum, sed in ipsa quoque vera Jerusalem, quæcumque ea intelligatur, omnes gentes, necnon ipsi omnium superstitiosissimi Ægyptii, ad id quod ex sententia, non ex scripto interpretandum sit, tabernaculorum solenne, celebrandum, invitantur. Quod si olim factus est « pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel », at in posterum, gentes quoque omnes. Domino in sortem esse tribuendas, dictum est: ubi videlicet illi sic ait Pater: « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam ». Etenim dominaturum esse non in Judæa solum, sed a mari usque ad mare, et fines orbis terræ, prophetia clamat, omnesque illi gentes esse servituras, benedicendasque esse in eo omnes tribus terræ. Hac autem causa hoc factum est, ut Deus universi in conspectu omnium gentium, salutare suum notum faceret: nos vero jam ante notavimus nomen Jesus, si ex Hebraica lingua in Græcam convertatur, Σωτήριον significare, quod Latine dicitur salutare, ut nihil aliud sit Salutare Dei quam Salvatoris nostri Jesu Christi appellatio: huic rei fidem facit Simeon in Evangelio, qui accepto puero, ipso utique Jesu, intra manus, sic oravit: « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei Salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium ». Hoc ipsum igitur Salutare, Psalmorum quoque auctor significavit, cum dixit: « Notum fecit Dominum Salutare suum, in conspectu gen-

⁹⁹ Psal. XLVI, 10. ¹ Psal. XCV, 10. ² Psal. XLVI, 9. ³ Psal. XCV, 7, 8. ⁴ Isa. XIX, 19, 21. ⁵ Deut. XXXII, 9. ⁶ Psal. II, 8. ⁷ Psal. LXXI, 8, 11, 17. ⁸ Psal. XCVII, 2. ⁹ Luc, II, 29-32.

(1) Desideratur τὸν ΕΔΙΤ. ΠΑΤΡ.

tium revelavit justitiam suam ¹⁰. » Similiter apud A
Isaiam omnes homines, hoc ipsum salutare intuen-
tes, Deum universi dicuntur adoraturi, qui Salu-
tare suum omnibus abunde sit largiturus : et adora-
ruri, non in hac inferiori Jerusalem, quæ est in
Palæstina, sed unumquemque ex loco suo, et omnes
quicumque sint in insulis gentium : quo tempore
oraculum illud finem accipiet, quod affirmat omnes
homines invocare non amplius Deos patrios, neque
simulacra, aut dæmonas, sed nomen Domini, et
servire illi sub jugo uno, et illi a terminis flumi-
num Æthiopiæ rationales et incruentas hostias
per Novum Christi Testamentum, non in inferiori
Jerusalem, neque in eo quod in illa est altari,
sed in ejus Æthiopiæ sinibus, de qua jam dictum
est, oblaturos. Quod si magnum quiddam est, Dei
populum et esse, et censeari, et unum hoc divino-
rum promissorum maximum est, ubi ab ipso Deo
de iis qui seipso digni sint, dicitur : « Ero illorum
Deus, et ipsi erunt populus meus ¹¹, » meritoque
antea gloriabatur Israel, quasi qui solus Dei popu-
lus esset, hoc quoque bonum, tum cum ad popu-
lum illum advenerit Dominus, gentibus se largitu-
rum pollicetur, dicens : « Ecce ego venio, et habi-
tabo in medio tui, et confugient gentes multæ ad
Dominum, et erunt ei in populum ¹². » De quibus
illud item satis apte dicitur : « Et dicam non po-
pulo meo, populus meus es tu : et ipse dicit, Do-
minus Deus meus es tu ¹³. » Si vero non alius, sed
ipse est Christus, qui de radice Jesse oriturus a
prophetis prædicitur, et hoc ipsis quoque Hebræis
habetur indubitatum, adeo, ut nullo pacto quis-
piam de hoc ambigat : considera jam quemadmo-
dum hic surrecturus ad imperandum non ipsi
Israel, sed gentibus palam sit dictus, nec ipse
Israel, sed gentes in eo spem habituræ dictæ sint,
quippe qui esset expectatio gentium : quapropter
et gentibus prolaturus judicium, et futurus lumen
gentium vaticinio declaretur. Et rursus, dictum sit,
in nomine ejus gentes speraturas, eundemque in
salutem datum iri non solis Judæis, sed omnibus
hominibus, usque ad extremum terræ. Quocirca
et ab illo, qui ipsum misit, Patre, dictum est ei :
« Dedi te in Testamentum generis, 62 in lucem
gentium, ut constituas terram, et consequaris hæ-
reditates desertas ¹⁴. » Testimonium autem gentibus
dicit, ea de causa, ut omnes gentes quæcumque
de Christo nihil unquam didicerint, ubi ordinis ra-
tionem, quæ ad illum pertinet agnoverint : et quæ-
nam in eo sit virtus, invocaturæ sint eum : et qui
antea illum populi nunquam viderint, ad illum con-
fugituri. Cæterum, quid pluribus opus est verbis ?
cum ex ipsis propheticis vocibus liceat, tum quas
posui, tum quas plus otii nactus exponam, quæ in
divinis libris feruntur, si cui modo placeat collige-
re dicta prophetarum, facile iis, qui ex circumci-
sione sunt silentium imponere, siquando jacent

κεχαρισμένῃ· καὶ προσκυνήσῃν γε αὐτῷ οὐκ ἐπὶ
τῆς κάτω Ἱερουσαλήμ τῆς κατὰ τὴν Παλαιστίνην,
ἀλλ' ἕκαστον ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ πάντας τοὺς
ἐν ταῖς νήσοις τῶν ἐθνῶν· ὅτε καὶ πληρωθήσεται τὸ
φάσκον λόγιον ἐπικαλεῖσθαι πάντας ἀνθρώπους οὐκ
ἔτι τοὺς πατρώους θεοὺς, οὐδὲ τὰ εἰδωλα, καὶ τοὺς
δαίμονας, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ δουλεύειν αὐτῷ
ὑπὸ ζυγῶν ἕνα, ἐκ περάτων τε ποταμῶν Αἰθιοπίας
προσπίσουσιν αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀνάμους θυσίας
διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης οὐκ ἐπὶ τῆς
κάτω Ἱερουσαλήμ, οὐδ' ἐν τῷ πρὸς ταύτη θυσιαστη-
ρίῳ, ἀλλ' ἐν τοῖς δηλουμένοις πέρασι τῆς Αἰθιοπίας
ἀνενεχθησομένης. Εἰ δὲ καὶ μέγα τί ἐστι, λαὸν εἶναι τε
καὶ χρηματίζειν Θεοῦ, καὶ ἐν γε τοῦτο τῶν μεγίστων
θειῶν ἐπαγγελιῶν τυγχάνει, τὸ ὑπ' αὐτοῦ λέγεσθαι
περὶ τῶν ἀξίων αὐτοῦ· « Ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ
αὐτοὶ ἔσονται λαός μου· » ἐσεμνύνετό τε πρὶν εἰκότως
ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τῷ ὡς μόνος λαός ὦν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ
καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν, ἐπιδημήσας ὁ Κύριος, τοῖς
ἔθνεσι χαριεῖσθαι ὑπισχνείται, λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ
ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου· καὶ κατα-
φεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον, καὶ ἔσονται
αὐτῷ εἰς λαόν. » Περὶ ὧν καὶ ἀρμόσει λέγεσθαι·
« Καὶ ἐρῶ τῷ οὐ λαὸς μου· Λαός μου εἰ σύ· καὶ
αὐτὸς ἐρεῖ· Κύριος ὁ Θεός μου εἰ σύ. » Εἰ δὲ αὐτὸς
ἐστι καὶ οὐδ' (1) ἄλλος ὁ Χριστὸς, ὁ ἐκ βίβλης Ἱεσσαί
βλαστήσειν προφητευόμενος, καὶ τοῦτό γε καὶ αὐτοῖς
Ἑβραίοις ἀνωμολόγηται, ὡς μηδένα μηδαμῶς περὶ
τούτου γε ἀμυθισθεῖν· ὅρα ὅπως καὶ οὗτος ἀναστή-
σεσθαι ἐπὶ τὸ ἀρχεῖν οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν
ἀναπεφώνηται, τὰ τε ἔθνη ἐλπίζειν ἐπ' αὐτῷ, ἀλλὰ
οὐχ ὅ γε Ἰσραὴλ λέλεκται, ἐπειδὴ περ αὐτὸς ἦν ἡ
προδοκία τῶν ἐθνῶν· διὸ καὶ ᾠρίσιν τοῖς ἔθνεσιν
ἐξοίσειν λέγεται, καὶ εἰς φῶς ἐθνῶν γενήσεσθαι· καὶ
πάλιν· « Ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι, »
καὶ εἰς σωτηρίαν δοθήσεσθαι οὐ μόνους Ἰουδαίους,
ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς ἕως ἐσχάτου τῆς
γῆς· διὸ καὶ εἴρηται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ καταπέμψαντος
αὐτὸν Πατρὸς· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γενούς,
εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ καταστήσαι τὴν γῆν, καὶ κλη-
ρονοῆσαι κληρονομίας ἐρήμους. » Μαρτύριον δὲ τοῖς
ἔθνεσι φησιν, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη τὰ μηδέποτε τι
περὶ Χριστοῦ μεμαθηκότα, γνόντα τὴν περὶ αὐτοῦ
οἰκονομίαν, καὶ τίς ἦν ἐν αὐτῷ δύναμις, ἐπικαλέσα-
σθαι αὐτὸν, καὶ τοὺς μὴ πάλαι πρότερον εἰδότας
αὐτὸν λαοὺς ἐπ' αὐτὸν καταφεύξασθαι. Καὶ τί με δεῖ
μηκύνειν τὸν λόγον, παρὸν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητι-
κῶν λέξεων, ὧν τε παρατέθειμαι, καὶ ὧν ἐπὶ σχολῆς
μνημονεύσω, ἐν ταῖς θείαις φερομένοις Γραφαῖς,
ὅτω φίλον ἀναλέξασθαι τὰς προφητικὰς φωνὰς, αὐ-
τόθεν κατασιγάξῃν τοὺς ἐκ περιτομῆς, φάσκοντας
μόνοις αὐτοῖς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ δεδιωρηθῆναι,
ἡμᾶς δὲ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, περιττοὺς εἶναι, καὶ τῶν
θειῶν ὑποσχέσεω ἄλλοτρίους; Δέδεικται γὰρ ἔμπα-
λιν, ὡς τεθέσπιστο τὰ μὲν ἔθνη πάντα τῆς Χριστοῦ
παρουσίας ἀπολαύσειν, τὰ δ' Ἰουδαίων πλῆθη ἀποκε-
σεῖσθαι τῆς πρὸς τοὺς αὐτῶν προγόνους ἐπαγγελίας,

¹⁰ Psal. xcvi, 2. ¹¹ Levit. xxvi, 12; II Cor. vi, 6.

(1) Ὁὐδ'. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

¹² Zachar. ii, 10, 11. ¹³ Ose. ii, 24. ¹⁴ Isa. xlix, 6, 2.

διὰ τὴν εἰς Χριστὸν αὐτῶν ἀπιστίαν, σπανίων ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πιστευσάντων, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἐπηγγελμένης πνευματικῆς ἀπολυτρώσεως δι' αὐτοῦ τευξομένων· περὶ ὧν καὶ ὁ θευμάσιος Ἀπόστολος διδάσκει πού, λέγων· « Ἡσαίας δὲ κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐάν ἢ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται· λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντεμῶν ἐν δικαιοσύνῃ· ὅτι λόγον συντετριμμένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ καθὼς προσέειπεν Ἡσαίας· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· « Μὴ ἀπίσαστο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο! Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Οὐκ ἀπίσαστο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, δι' προέγνω· ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ Γραφή, ὡς ἐντυγχάνει τῷ θεῷ, λέγων περὶ τοῦ Ἰσραὴλ· Κύριε, τοὺς προφῆτας σου ἀπέκτειναν, τὰ θυσιαστήρια σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου, τοῦ λαβεῖν αὐτήν. Ἀλλὰ τί λέγει ὁ χρηματισμὸς; Κατέλειπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχίλους ἀνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ. Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λείμμα κατὰ ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. » Διὰ τούτων γὰρ ὁ Ἀπόστολος σαφῶς, ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθρους ἀποπτώσει λατῶν καὶ τοῦς αὐτῷ παραπλησίους ἀποστολοῦς τε καὶ εὐαγγελιστῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, πάντας τε τοὺς ἐτι καὶ νῦν ἐξ Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντας, τὸ σπέρμα εἶναι διασφεῖ, τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου ὀνομασμένον, κατὰ τό· « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα· » τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ ἐν ταῖς λοιπαῖς προφηταῖς δηλούμενον ὑπόλειμμα τοῦ παντὸς, ὑπερφησι κατ' ἐκλογὴν χάριτος πεφυλάχθαι. Περὶ οὗ ὑπολείμματος, φέρε πάλιν, τὸ ἀπὸ τῶν προφητῶν ἐξαπλώσωμεν, ὡς ἂν παρασταλῆ διὰ πλειόνων, ὅτι μὴ ἀδιακρίτως παντὶ σφ' Ἰουδαίων ἔθνει τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν σωτήριον ἔεσθαι ὑπέσχετο ὁ θεός, ἀλλ' ὀλίγοις καὶ κομιδῇ σπανίοις τοῖς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πεπιστευκόσιν, ὡσπεροῦν καὶ τὸ ἔργον ἀκολούθως ταῖς προρρήσεσιν ἐπηκολούθησεν.

κεφαλαῖον Δ'.
 ΔΓ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. « Ὅτι μὴ εἰς πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλ' εἰς ὀλίγους αὐτῶν δίδει κατὰ τῶν θεῶν ἐπαγγελιῶν.

« Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρὶ καυσασαί τὴν χώραν ὑμῶν, ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριον κατεσθίουσιν αὐτήν, καὶ ἠρήμωται κατεστραμμένη ὑπὸ λαῶν ἀλλοτριῶν. Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη. Καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθη-

A promissa divina sibi solis exhibita esse, et nos qui de gentibus assumimur, supervacaneos accedere, atque a divinis pollicitationibus alienos existere : e contrario enim ostensum est, quemadmodum oraculis traditum sit, omnes gentes adventu Christi fruituras, et Judæorum ingentem numerum ab ea promissione, quæ ad majores ipsorum edita est, propter ipsorum erga Christum perveraciam, esse casurum. Paucos vero eorum duntaxat in Salvatorem et Dominum nostrum credituros, et hac ipsa re promissam spiritalem redemptionem consecuturos. De quibus sanè divinus quoque Apostolus quodam loco ita scribit : « Isaias autem clamat pro Israel : Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquæ salvæ fient. Verbum enim perficiens, et contrahens in æquitate : quia verbum contractius faciet Dominus in terra. Et sicut prædixit Isaias : Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetus : » quibus post alia, hæc quoque adjungit : « Nunquid Deus repulit populum suum? absit. Nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, tribu Benjamin. Non repulit Deus populum suum, quem præscivit : An nescitis in Elia quid dicat Scriptura? quemadmodum interpellat Deum, dicens de Israel : Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærunt animam meam, ut auferant eam : sed quid dicit responsum divinum? reliqui mihi ipsi septem millia virorum, qui non curvaverunt genu ante Baal. Sic ergo et in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt : »

63 His enim verbis Apostolus plane in ipso totius Judaicæ gentis casu, seipsum et sibi similes, Salvatoris nostri cum apostolos, tum evangelistas, omnesque qui ex Judæis etiam nunc ad Christum accedunt, semen esse illud declarat, quod nominatum est a propheta 17, ubi ait : « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset, nobis semen; » hocque ipsum esse, quod in reliquis item prophetiis significatur, nomine reliquiarum totius, quas dicit secundum electionem gratiæ servatas esse. De quibus sane reliquiis, age rursus, quæ dixerint prophætæ, latius exsequamur, ut pluribus jam constet, non absolute universæ Judæorum nationi, Christi adventum salutarem futurum pollicitum esse Deum, sed paucis eorum, atque admodum raris, iis videlicet, qui in Salvatorem, et Dominum nostrum crediderint : quemadmodum et res ipsa, ipsis prædictionibus consentanea decla-

D

CAPUT IV.

XXXVI. Ab Isaiâ. — Quod non in omnem Judaicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat, divinarum promissorum eventa pervenerint.

« Terra vestra deserta, civitates vestræ succensæ igni : regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant : et deserta est, cum subversa sit a populis alienis. Relinquetur filia Sion, ut umbraculum in vinea, et tanquam fructuum custodia in cucumerario, tanquam civitas in obsidione. Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes

¹⁵ Rom. ix, 27-29. ¹⁶ Rom. xi, 1-5. ¹⁷ Isa. i, 9. ¹⁸ ibid. 7-9.

fuissemus ¹⁶. » Exordiens magnus divinusque propheta suum opus, primum docet quemadmodum universum suæ prophetiæ propositum, nihil aliud continet, quam visionem et contemplationem quæ feratur contra Judæam, et contra Jerusalem: deinde cunctam Judæorum nationem redarguit, primum hæc dicens: « Agnovit bos possessorem, et asinus præsepe Domini sui; Israel autem me non agnovit, et populus non intellexit ¹⁷. » Deinde universam gentem deplorans, adjungit: « Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, semini pravo, filiis iniquis ¹⁸. » Hisce initio operis ubi contra illos usus est objurgationibus, et propositum causæ ejus vaticinii, quod contra illos feratur, tum initium facit, dicens: « Terra vestra deserta, » quæ tamen deserta non erat, eo ipso quo prophetiam edebat tempore. « Civitates vestræ succensæ igni: » cum tamen ne hoc quidem adhuc factum esset. Sed neque regionem ipsorum tunc alieni devorabant, **64** cum tamen ille sic dicat, « regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant, » et quæ sequuntur. At enim si ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum transieris, et ad ea quæ subsequuta sunt usque in hunc diem tempora, facile inveneris ea quæ dicta sunt completa esse. Nam et filia Sion (hæc autem erat adoratio quæ in monte celebrabatur, qui vocatur Sion) ex quo advenit Jesus Salvator noster, relicta est ut umbraculum in vinea, et quasi fructuum custodia in cucumerario, aut si his quidquam cogitari potest desertius, regionemque ipsorum, alieni coram ipsis devorant, nunc quidem vectigalia, ac tributa ab illis exigentes, nunc vero proprium ipsorum prædium, eam quæ olim Judæorum erat, terram facientes. Sed et templum illud admirabile, quod erat in eorum metropoli, in terram cecidit, a populis alienis eversum: et civitates eorum igni succensæ sunt: et facta est Jerusalem vere civitas in obsidione. At vero quia postquam illis hæc evenerunt et chorus apostolorum, et qui ex Hebræis in Christum crediderunt, secundi instar seminis ex illis ipsis servati sunt, et per universam terram, atque in omne genus hominum penetrantes, omnem civitatem, ac locum, et regionem proprio atque Israelitico semine impleverunt, adeo quidem, ut ex illis quasi spicæ, quæ in nomine Salvatoris nostri fundatæ sunt Ecclesiæ, sint enatæ: merito divinus propheta, iis minis, quibus contra illos est usus, adjungit: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetis. » Quod quidem in aperticrem sensum contrahens sanctus Apostolus in Epistola ad Romanos interpretatus est: « Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ salvæ fient. Verbum enim perficiens et contrahens faciet Dominus in terra. Et sicut prædixit Isaias: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma

μεν. » Ἀρχόμενος ὁ μέγας καὶ θαυμάσιος προφήτης τῆς οἰκίας βίβλου, τὴν πᾶσαν τῆς προφητείας ὑπέθεσιν, κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ ὄρασιν καὶ θεωρίαν περιέχειν διδάσκει· ἔπειτα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀπελέγχει, πρῶτα μὲν λέγων· « Ἔγνω βούς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαὸς με οὐ συνήκεν. » Ἐἶτα τὸ πᾶν ἔθνος ταλανίζων, ἐπιφέρει· « Οὐαὶ ἔθνος ἀμαρτωλῶν, λαὸς πλήρης ἀμαρτιῶν, σπέρμα πονηρὸν, υἱὸ ἀνομοί. » Τούτοις ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου κατ' αὐτὸν χρησάμενος τοῖς ἐλέγχουσιν, καὶ προδιδάξας τὰς αἰτίας τῆς μελλούσης ἐπιφέρεισθαι κατ' αὐτῶν προρρήσεως, ἐξῆς ἀπάρχεται φάσκων· « Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, » μὴ οὐσης ἐρήμου καθ' οὓς προσφῆτευσεν χρόνους· « αἱ πόλεις ὑμῶν πυρκαυστοί· » μὴδὲ τούτου πῶ γεγεννημένου. Ἄλλ' οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῶν τότε ἤσθιον ἄλλοτριῶν· καὶ ὁμοῦ φησί· « Τὴν χώραν ὑμῶν, ἐνώπιον ὑμῶν ἄλλοτριῶν κατεσθίουσιν αὐτήν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰ οὖν ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετέλθοις παρουσίαν, καὶ τοὺς ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο χρόνους, πάντα ἀν εὐροῖς τὰ εἰρημένα πληροῦμενα. Ἦ τε γὰρ θυγάτηρ Σιών (αὕτη δὲ ἦν ἡ ἐπὶ δρους τοῦ καλουμένου Σιών ἐπιτελουμένη θρησκεία) ἀπὸ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ἐγκαταλείπεται ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυράτῳ, καὶ εἰ τι τούτων ἐρημώτερον τὴν τε χώραν αὐτῶν ἄλλοτριῶν ἐνώπιον αὐτῶν κατεσθίουσι, τότε μὲν δαίμονες καὶ φόρους αὐτοὺς εἰσπραττόμενοι, τότε δὲ ἴδιον ἐκῶν κτήμα τὴν πάλαι τῶν Ἰουδαίων γῆν πεποιτημένοι. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἱερὸν τὸ εὐπρεπὲς τῆς μητροπόλεως αὐτῶν ἡρειπύεται, κατεστραμμένον ὑπὸ λαῶν ἄλλοτριῶν· αἱ τε πόλεις αὐτῶν πυρκαυστοὶ γέγονασιν, καὶ γέγονε Ἱερουσαλήμ ἀληθῶς πόλις πολιορκουμένη. Ἄλλ' ἐπεὶ, τούτων περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων, ὁ τῶν ἀποστόλων χορὸς, οἱ τε ἐξ Ἑβραίων εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες γονίμου δίκην σπέρματος ἐξ αὐτῶν ἐκεῖνων διεφυλάχθησαν, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης καὶ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων διελθόντες, πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον καὶ χώραν τοῦ οἴκειου καὶ Ἰσραηλιτικοῦ σπόρου κατέπλησαν, ὥστε ἐξ αὐτῶν στάχυς τὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑποστῆσας Ἐκκλησίας φῦναι· εἰκότως ὁ θεὸς προφήτης ἐπιλέγει ταῖς προαποφανθείσασιν κατ' αὐτῶν ἀπειλαῖς· « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἀν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἀν ὠμοιώθημεν. » Ὅπερ συναγαγὼν ἐπὶ τὸ σαφὲς ἐρμήνευει ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ ὁ ἱερὸς ἀπόστολος· « Ἡσαίας δὲ κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐὰν ἦ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμων ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ καθὼς προεῖρηκεν Ἡσαίας· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἀν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἀν ὠμοιώθημεν. » Οἷς αὖθις προσέθεται, λέγων· « Μὴ ἀπίσωσάτο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο! Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραη-

¹⁶ Isa. 1, 5. ¹⁷ ibid. 4

λίτης εἶμι ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ φυλῆς Βενιαμίν. Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω· ἢ οὐκ οἶδατε ἐν Ἡλιᾷ τί λέγει ἡ Γραφή, ὡς ἐντυγγάνει τῷ Θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραήλ; Κύριε, τοὺς προφῆτας σου ἀπέκτειναν, τὰ θυσιαστήρια σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσέ μου τὴν ψυχὴν, τοῦ λαβεῖν αὐτήν. Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμὸς; Κατέλιπον ἑμαυτῷ ἑπτακιχλίους ἀνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ. Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. » Ὅτι δ' οὐκ εἰς ἄλλον καιρὸν, ἀλλ' εἰς τὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συντελεῖται ἡ προφητεία, ἐξῆς ὁ λόγος, μετὰ τὸ φάναι, « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἔγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν, » τὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Γομόρρας ὀνομάσας, τοὺς δὲ ἡγουμένους αὐτῶν ἄρχοντας Σοδόμων, ἐπιφέρει παρατηρίαν τῆς κατὰ Μωσέα θρησκείας, καὶ τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελημένης διαθήκης τὸν τρόπον, λέγω δὲ τὸν διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, λόγον τε ἀντικρυς νέον καὶ νόμον εἰσῆχται ἐν τῇ περὶ τῶν τοιούτων προβόρῃσει. Λέγει δὲ οὖν· « Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας, τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; » καὶ τὰ ἐξῆς· ἅπερ οικεῖα ὄντα τῆς κατὰ Μωσέα νομοθεσίας ἀνελών, ἀντεισάγει ἀφέσεως ἀμαρτημάτων ἕτερον τρόπον, τὸν διὰ τοῦ σωτηρίου λουτροῦ, καὶ τοῦ σὺν τούτῳ κηρυττομένου βίου, λέγων· « Λούσαθε, καθαροὶ γένησθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἄρχοντας δὲ Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρων δι' ἣν αἰτίαν αὐτοὺς ὀνόμασεν, αὐτοὺς παρέστησε παραχρῆμα εἰπών· « Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν πλήρεις αἱματός. » Καὶ αὐτοὶ δὲ ὑποδῶς λέγει· « Τὴν ἀνομίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν, καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· διότι ἐβουλεύσαντο βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες, ὅτι ἀήσομεν τὸν δίκαιον, ὅτι δυσχρηστος ἡμῖν ἐστιν, » σαφέστατα αἱματὸς τίνος καὶ ἐνὸς δικαίου μεμνημένος ἐπιβουλῆς. Τίνος δὲ ἄρα ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ; δι' ἣν καὶ μεθ' ἣν ἅπαντα μετήλθον αὐτοὶς τὰ προηγορευμένα.

Væ animæ illorum : quoniam cogitaverunt consilium prævium contra seipsos dicentes : Ligabimus justum, quoniam inutilis nobis est²⁴ : » ubi cum de quodam sanguine et de insidiis adversus justum quemdam mentionem fecerit, quem hunc tandem intelligi vult, nisi Salvatorem nostrum Jesum Christum? propter quem et post quem omnia in illos quæcunque dicta sunt, redundarunt.

ΔΖ'. Τοῦ αὐτοῦ Ἠσαίου. — Ὅτι διὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἅπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ προφήτου προηγορευμένα μετήλθον αὐτοῖς.

« Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ τοῦ δοξάζσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ ἐν Σιών, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἰερουσαλήμ· ἄγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν εἰς Ἰερουσαλήμ. » Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, αὐτοὺς ὁ προφῆτης διασαφῆσεν εἰπών· « Πάντες οἱ γραφέντες εἰς Ἰερουσα-

²¹ Rom. ix, 27-29. ²² Rom. xi, 1-5. ²³ Isa. i, Sap. ii, 12. ²⁷ Isa. iv, 2, 3.

A facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissimus²¹. » Quibus rursus hæc adjungit : « Numquid, inquit, repulit Deus populum suum? Absit. Nam et ego Israelita sum ex semine Abraham, tribu Benjamin. Non repulit Deus populum suum quem præscivit : an non nostis in Elia quid dicat Scriptura? quemadmodum intercedit apud Deum contra Israel?

65 Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærunct animam meam ut auferant eam. Cæterum quid dicit ei responsum divinum? reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genu ante Baal. Sic ergo et in hoc tempore, reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt²². » Ne vero in aliud tempus prophetiam eventum suum dirigere suspiceris, quam in adventum Salvatoris nostri Jesu Christi, verba quæ sequuntur post illud dictum, « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha quasi similes fuissimus, » universum Judaicum populum, Gomorrhæ, populum appellantiæ, et eorum duces, « principes Sodomorum, » adjungunt rejectionem Mosaici ritus, et ejus Testamenti modum, quod per Salvatorem nostrum omnibus hominibus denuntiatur (cum Testamenti dico, ejus regenerationis, quæ sit per lavacrum intelligo) verbumque plane novum ac legem introducunt, ubi de talibus prædicunt. Sic igitur habent : « Audite verbum Domini, principes Sodomorum, attendite legem Domini, populus Gomorrhæ. Quid mihi multitudo victimarum vestrarum²³? » et cætera : quæ ut propria legum a Moyse posituram auferens, eorum loco alium remittendi peccata modum introducit, eum videlicet qui per lavacrum salutis et per eam quæ cum hoc prædicatur vitam celebratur sic dicens : « Lavamini, mundi estote, auferite pravitates ab animis vestris²⁴, » et quæ sequuntur. Cur autem principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos nominaverit, idem illico exposuit, sic dicens : « Manus enim vestræ plenæ sanguine²⁵. » Et rursus ubi paulum progressus est, ait : « Iniquitatem suam, ut Sodomorum nuntiaverunt atque indicaverunt.

D XXXVII. Ab eodem Isaia. — Quod propter Salvatorem nostrum Jesum Christum, et post ejusdem adventum, omnia quæ dicta sunt a Propheta, illis acciderint.

« In die illa, illucescet Deus in consilio cum gloria in terra, ut extollat et glorificet id, quod reliquum fuerit ex Israel, et erit illud reliquum ex Israel in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem; **66** sancti vocabuntur, omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusalem²⁷. » Quodnam vero sit illud reliquum ex Israel, ipse propheta explanavit, cum

10-11. ²⁴ ibid. 16. ²⁵ ibid. 15. ²⁶ Isa. iii, 9, 10;

dixit : « omnes qui scripti sunt in Jerusalem, et qui vocati sancti. » Quæ autem sit dies illa, in qua Deus glorificaturus, et in sublimi collocaturus dicitur, « id quod reliquum fuerit ex Israel, » et eos, qui vocandi sunt sancti, et scribendi ad vitam, si totam hujus sectiunculæ narrationem percurreris, facile disces. Initio igitur totius libri, cum adversus Judæam, ac Jerusalem visionem vidisset propheta, et pluribus verbis totius Judaicæ gentis impia facinora numerasset, cumque minabundus dixisset de illorum eversione, deque extrema Jerusalem vastitate, tum finem ei, quæ contra illos versabatur contemplationi imponit, his verbis : « Erunt enim ut terebinthus, abjectis foliis, et tanquam hortus aquam non habens, et erunt vires eorum tanquam surculus stuppæ, et quæstus eorum, ut scintillæ ignis : et comburentur iniqui et peccatores simul, et non erit qui exstinguat ²⁰. » Ubi cum adversus illos vaticinium circumscripserit, tum reprimat se, et novo initio facto, alteram materiam aggreditur, exordioque etiam (ut dicebam) tali utitur : Verbum quod factum est ad Isaiam filium Amos prophetam, de Judæa et de Jerusalem ²¹, vel, ut Symmachus interpretatus est, « super Judæam et super Jerusalem. » Ex quo forsitan illum suspicetur aliquis, de quibus tristitia prius sit vaticinatus, de iisdem nunc commutata ratione, meliora quædam prædicere. At vero eorum, quæ sequuntur contextus, nequaquam istuc dici permiserit : quippe qui super Judaicam gentem, et super eo qui vocatur Israel, nihil omnino boni contineat, neque item super Judæam, neque super Jerusalem : contra autem innumerabiles adversus Israel querelas, atque accusationes, minasque adversus Jerusalem tristes recenseat : quodque universis gentibus salutare contigit, vocationem, atque agnitionem summi Dei futuram divinæ : et ad hæc, novi cujusdam montis productionem in lucem, et alterius domus Dei, præter eam, quæ est in Jerusalem, constructionem manifestam proponat, itaque ubi de Judæa et de Jerusalem locutus est, tunc sic dicit : « quod erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in verticibus montium, **67** et extolletur super colles, et venient ad eum omnes gentes, et ibunt gentes multæ et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob ²² : » ac de gentibus quidem cunctis talia ævinat : de Judæis vero deinceps cujusmodi sint ea, quæ adjungit, nunc audi : « dimisit enim populum suum, domum Jacob : quoniam repleta est, ut ab initio, regio eorum hominibus, sicut regio alienigenarum : et filii multi alieni nati sunt illis. Repleta est enim regio illorum argento et auro, et non fuit numerus thesauris eorum ²³, » et cætera quæ sequuntur, quæ multo plura sunt : quibus adjungit : « et adoraverunt ea, quæ fecerunt digiti ipsorum. Et declinavit se homo, et humi se abjecit,

Α λημ, καὶ οἱ κληθέντες ἅγιοι. Τίς οὖν αὕτη ἡ ἡμέρα, ἐν ἣ δοξάσειν ὁ θεός, καὶ ὑψώσιν τὸ καταλειφθέν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς κληθησομένους ἁγίους, καὶ γραφησομένους εἰς ζωὴν, λέγεται, ἀναδραμόντι σοι τὴν ὄλην τῆς περικοπῆς διήγησιν δῆλον ἔσται. Ἐν ἀρχῇ τοιγαροῦν τῆς ὄλης βίβλου τὴν κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ Ἱερουσαλήμ ἰδὼν ὄρασιν ὁ προφήτης, καὶ διὰ πλείστων ἀπαριθμησάμενος τὰ τοῦ παντός Ἰουδαίων ἔθλους ἀσεβήματα, ἀπειλήσας τε καὶ εἰπὼν τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν, καὶ τῆς παντελοῦς ἐρημίας Ἱερουσαλήμ, τέλος τῆς κατ' αὐτῶν θεωρίας ἐπάγει, λέγων· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων· καὶ ἔσται ἡ ἰσχύς αὐτῶν ὡς καλάμη στυπίου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες πυρός· καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἀνομοὶ, καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ ὅμοι, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σέσων. » Περιγράφας δὲ ἐνταῦθα τὴν κατ' αὐτῶν πρόρρησιν, ὑποστολῇ χρῆται· ἐξ ἐτέρας δὲ ἀρχῆς, δευτέρας ὑποθέσεως ἀπεται, καὶ προοιμῶν γε τῶν λεγομένων, τοιῶδε χρῆται· « Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, τὸν προφήτην, περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ, » ἢ, ὡς ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσεν, « ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ. » Ἰσως τις ὑπολήψεται περὶ ὧν τὰ σκυθρωπὰ προλαβὼν ἐθέσπισε, τοῦτων αὐτῶν περὶ τὰ χρηστότερα μεταβαλόντα λέγειν. Ἄλλ' οὐκ ἂν ταῦτα ἐπιτρέψαι φάναί ἡ τῶν ἐπιφερομένων ἀκολουθία, ὑπὲρ μὲν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἢ ὑπὲρ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ, οὐδὲν οὐδὲ ὄλως χρηστὸν περιήχουσα, οὐδὲ γε ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, οὐδὲ ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ, τὸναντίον δὲ μυρίας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ μέμψεις καὶ κατηγορίας, ἀπειλὰς τε κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ σκυθρωπίας, καὶ τὴν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριον κλήσιν, καὶ γινώσιν τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ θεσπιζούσα, καὶ ἔτι πρὸς τοῦτοις, ὄρους ἐπιφάνειαν καινοῦ, καὶ οἴκου θεοῦ ἐτέρου παρὰ τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ ἀνάδειξιν παριστάσα. Λέγει δ' οὖν, μετὰ τὸ φάναί περὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ, ὅτι· « Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος κυρίου, καὶ οἶκος τοῦ θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ. » Καὶ περὶ μὲν τῶν ἔθνῶν ἀπάντων τοιαῦτα θεσπιζει· περὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐξῆς οἷα ἐπιλέγει, ἄκουε· « Ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ, ὅτι ἐνεπλήσθη ὡς τὸ ἀπαρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληδονισμῶν, ὡς ἡ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγενήθη αὐτοῖς. Ἐνεπλήσθη γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν ἀργυρίου, καὶ χρυσοῦ, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν θησαυρῶν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐξῆς τοῦτων, ὄντα· πλείω οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ προσεκύνησαν οἱς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν, καὶ ἐκυψεν ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη, καὶ οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς, καὶ νῦν εἰσέλθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου κυρίου, καὶ ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης αὐτοῦ, ὅταν ἀναστή

²⁰ Isa. 1, 30, 31. ²¹ Isa. 11, 1. ²² ibid. 2-3. ²³ ibid. 6-8.

θραῦσαι τὴν γῆν. » Δι' ὧν σαφῶς ἀνάστασιν τινα τοῦ Κυρίου διδάσκει ἔσεσθαι, ἐν ᾗ θραυσθήσεται πᾶσαν τὴν γῆν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους· περὶ αὐτῶν γὰρ ὁ πᾶς ἦν λόγος, ὡσπερ καὶ ἐξῆς, δι' οὗ φησιν· « Ἡμέρα γὰρ Κυρίου Σαβαῶθ ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον, καὶ ἐπὶ πάντα ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα. Ἐν ταύτῃ τοιγαροῦν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τὰ κατὰ τῶν ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ προαγορεύσας, « Ἐν αὐτῇ ταύτῃ, φησὶ, τῇ ἡμέρᾳ ὑψωθήσεται Κύριος, καὶ τὰ χειροποίητα πάντα κατακρύψουσιν εἰς ἐνέγκαντες εἰς τὰ σπήλαια, » μονονοχὶ δηλῶν τὴν ἀποστροφὴν τῶν εἰδώλων, ἣν ἀπεστράφησαν αὐτοὶ τῶν Ἰουδαίῳ, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἄνθρωποι μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνειαν, καταπτύσαντες πάσης δεισδαίμονίας· « Τῇ γοῦν ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, φησὶν, ἐκβαλεῖ ἄνθρωπος τὰ βδελύγματα αὐτοῦ τὰ χρυσοῦ, καὶ τὰ ἀργυρᾶ ἃ ἐποίησαν, προσκυνεῖν τοῖς ματαίοις, » καθόλου, ὡς εἰκὸς, καὶ περὶ παντὸς ἀνθρώπου ταῦτα ἀναφρωνῶν διὰ τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι τῶν ἔθνῶν κλήσιν. Ἰδίως δὲ αὐθις περὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ὑπὸ μίαν διάνοιαν ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ ὁ Δεσπότης Κύριος Σαβαῶθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἰσχύοντα, καὶ ἰσχύουσαν, ἰσχὺν ἄρτου, καὶ ἰσχὺν ὕδατος, γίγαντα, καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἄνθρωπον πολεμιστὴν, καὶ δικαστὴν, καὶ προφῆτην, καὶ στοχαστὴν, καὶ πρεσβύτερον, καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατὴν, » καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς. Ἐνθα ἐπιστήσας, παράθεσ τὰ προλεγομένα τῆς προφητείας δι' ὧν εἰρηται, « Ὁ Λόγος ὁ γενόμενος παρὰ Κυρίου πρὸς Ἡσαΐαν, υἱὸν Ἀμώς, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλὴμ, » ὡς μᾶλλον κατ' αὐτῶν ἢ ὑπὲρ αὐτῶν τὰ ἐπενηγεγμένα τυγχάνει· εἰ μὴ τις ἄρα ἐν τούτοις λαθάνων περιέγεται νοῦς. Πῶς γὰρ, μέλλον ἀφαιρεῖν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς πάσαι διαπρέποντα, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλὴμ ἔσεσθαι τὰ θεσπιζόμενα προύλεγε; πῶς δὲ ὑπὲρ αὐτῶν ἔστι καὶ τὰ ἐξῆς αὐθις λέγεσθαι; « Ἀνεῖται Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. » Ἀλλὰ γὰρ ἐν τοιῷδε καιρῷ, ἐν ᾧ τὸ ὄρος Κυρίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀνάγκη κηρύττεσθαι, ὃ τε ἐπὶ τοῦ ὄρους οἶκος τοῦ Θεοῦ, ἐφ' οὗ πάντα τὰ ἔθνη συνιόντα φασί· « Δεῦτε, καὶ ἀναδῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· » τοιαύταις ὁ λόγος χρησάμενος κατηγορίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀπειλήσας τε αὐτοῖς τὰ ἔσχατα, ἐπισυνάπτει τούτοις πᾶσι τὰς προεκτεθείσας ἡμῖν λέξεις, διδάσκων, ὅτι, τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους μέλλοντος ἀποπεσεῖσθαι τῆς κατὰ τὸν Θεὸν εὐσεβείας, περιλειφθήσονται τινες ἐν αὐτοῖς οὐ συναπολαύσαντες τοῖς πᾶσι τῶν κακῶν· ἔμπαλιν δὲ ὡσπὴν ἐκ μοχθηρῶν καὶ παρανόμων διασεσωσμένοι, καὶ τὸ εὐκρινὲς τῆς εὐσεβείας ἐπιβεβεγμένοι, τῆς παρὰ τῷ

A et non dimittam eos : et nunc ingredimini in petras, et abscondimini in terram a facie timoris Domini, et a facie gloriæ ejus, cum surrexerit quassare terram ²¹. » Quibus verbis plane surrecturum esse Dominum indicat, et universam terram gentis Judaicæ quassaturum : de Judæis enim omnis sermo est, quemadmodum etiam in sequentibus, ubi ait : » Dies enim Domini Sabaoth super omnem petulantem et superbum, et super omnem excelsum et sublimem ²², » quæque his deinceps consentanea dicuntur. In hac igitur die, in qua surrecturus est Dominus, postquam vaticinatus est contra eos, qui extolluntur adversus cognitionem Dei, tum in hac ipsa, inquam, die, Dominum id facturum propheta significat : « Extolletur » inquit, Dominus in die illa : et manufacta omnia occultabunt, introferentes ea in speluncas ²³ : » ubi propemodum indicat aversionem a simulacris, qua aversi sunt et ipsi Judæi, et omnes reliqui homines, post Salvatoris nostri adventum, quando omnem superstitionem aspernati sunt. « Ergo in die illa, inquit, abjiciet homo abominationes suas aureas atque argenteas, quas fecerunt, ut adorarent inania ²⁴. » Ubi hæc, ut par est, de omni homine enuntians, propter futuram gentium vocationem, tum separatim rursus sub unam sententiam de Judaica gente adjungit, et dicit : « Ecce dominator Dominus Sabaoth, auferet de Judæa et de Jerusalem virum robustum, et feminam valentem, robur panis, et robur aquæ, gigantem, et robustum, et hominem bellatorem, et judicem, et prophetam, et conjectorem, et **68** seniore, et principem super quinquaginta, et mirabilem consiliarium, et doctum architectum, et prudentem auditorem ²⁵, » et quæ sequuntur. Quæ cum diligentius attenderis, apponito iis quæ initio prophetiæ dicta sunt, quæ sic habent : « Verbum quod factum est a Domino ad Isaiam filium Amos super Judæa, et super Jerusalem ²⁷, ut quæ sic prolata sunt, magis contra ipsos, quam pro ipsis existant, nisi forte in his aliquis latens comprehenditur sensus. Qui enim fieri potest, ut is qui ablaturus sit ab Judæa, et ab Jerusalem, virum robustum, et feminam valentem, robur panis, et robur aquæ, et omnia quæcunque olim in eis dignitatem habebant, pro Judæa, et pro Jerusalem futura esse, hæc ipsa quæ divinabantur prædixerit ? quomodo autem sunt pro iisdem, ea quæ deinceps dicuntur ? « Soluta est Jerusalem, et Judæa concidit, et linguæ eorum cum iniquitate, ea quæ ad Dominum spectant non credentes ²⁸. » Atqui quo tempore montem Domini omnibus gentibus nuntiari necesse erat, Deique in illo monte domum, in quam ubi omnes gentes convenissent, tum dicturi essent : « Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob ²⁹ : » in eo, inquam, ipso tempore, ubi sermo divinus talibus Judaicæ gentis accusationibus est usus ; iisque minatus extrema :

²¹ Isa. 11, 8-10. ²² ibid. 12. ²³ ibid. 17, 18. ²⁴ ibid. 20. ²⁵ Isa. 31, 4-5. ²⁷ Isa. 1, 4. ²⁸ Isa. 31, 8. ²⁹ Isa. 11, 3.

tum his omnibus, ea quæ ante exposuimus verba A
adjungit, docetque ex omni Judaica gente, quæ a
vero Dei cultu casura sit, superfuturos quosdam,
qui non eadem cum omnibus mala sint subituri,
quin contra potius, tanquam ex pravis atque in-
justis relictis superstites, comprobataque ac sin-
ceram pietatem amplexi, ea scriptura quæ a Deo
profecta sit, digni sint habendi, ac servi Dei sancti
vocandi, quibus sane verbis plane significat Salva-
tor noster, apostolus ac discipulos, atque evange-
listas, reliquosque omnes, qui de circumcissione
assumpti in ipsum crediderint, quo tempore gens
eorum universa cecidit. Porro hæc ille sermo innuit,
qui sic habet: « In die illa (in qua videlicet ea
quæ prædicta sunt omnia de vocatione gentium, et
de Judæorum ruina futura sunt) illucescet Deus
in consilio cum gloria in terra, ut extollat et
glorificet quod relictum fuerit ex Israel, et erit
quod relictum fuerit in Sion, et quod relictum
fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur: **69**
omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusa-
lem⁶⁰, » propter quos prodituros de Jerusalem vi-
delicet ac de Judæa, merito super Judæa, et super
Jerusalem, prophetiam illam dici, præmium ipsum
ostendit, aut etiam propter veram Jerusalem, et
propter Judæam illam, quæ si ex sententia, non ex
scripto consideretur, huic alteri proportionem re-
spondeat. Qua de re cum erit tempus, videbimus,
et quis tandem divinam apostolorum Salvatoris
nostri, et evangelistarum cernens virtutem, sec-
undum quam in omnem terram exivit sonus eor-
um, et in fines orbis terræ verba eorum, omnesque
ex illo ad hoc usque tempus Christi Ecclesias, quæ
verba eorum in ore præceptaque habent, et Novi
Testamenti per eos publicatas Christi leges non
huic prophetiæ testimonium veritatis exhibeat?
utpote ei quæ manifeste dicat, « in consilio, » et
« cum gloria, » in omnem terram Deum in sublimi
collocaturum et glorificaturum « id quod relictum
relictum fuerit in Sion, et quod relictum fuerit in
Jerusalem, sancti vocabuntur, omnes qui scripti
ad vitam? » pro eo autem quod dicitur apud LXX, « in consilio cum gloria: » Aquila et Theodotium,
inter se concordantes, « in virtutem et gloriam, » interpretati sunt: sic utique eam virtutem quæ a
Deo apostolis data est, et quam post talem virtutem apud Deum habituri erant, gloriam indican-
tes, juxta illud: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa⁶¹. »

XXXVIII. Item quod re ipsa factum est: « au- D
ditu audietis, et non intelligetis, et aspicientes aspi-
cietis, et non videbitis. Crassum enim factum est
cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et
oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis et
auribus audiant, et convertantur, et sanem eos. Et
dixi: quousque, Domine? et dixit: Donec vasten-
tur civitates, adeo, ut non habitentur, et domus,
adeo, ut non sit homo: et terra relinquatur de-
serta. Et post hæc amovebit procul Deus homines,
et multiplicabuntur, qui relictis fuerint in terra⁶². »
Considera igitur hic quoque, quonam modo, qui
relictis sint rursus in terra, cum reliqua universa

⁶⁰ Isa. iv, 2-3. ⁶¹ Psal. Lxxvii, 12. ⁶² Isa. vi, 9-12.

(1) Deesse aliquid patet, tum ex ἀνακολουθίᾳ phræseos, tum ex collatione Latinæ interpretationis. EDIT. PATA

Θεῶ Γραφῆς καταξιώθησονται, τοῦ Θεοῦ τε καὶ ἅγιοι
κληθήσονται δοῦλοι. Δηλοῖ δὲ διὰ τούτων τοὺς τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλους καὶ μαθητάς, καὶ εὐαγ-
γελιστάς, καὶ τοὺς λοιποὺς ἅπαντας τοὺς ἐν περι-
τομῇ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, κατὰ τὸν χρόνον τῆς
ἀποπτώσεως τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους. Ταῦτα δὲ αἰ-
νίττεται φάσκων ὁ λόγος: « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ (ἐν
ᾗ δηλονότι τὰ προηγορευμένα πάντα περὶ τῆς κλη-
σεως τῶν ἔθνῶν, καὶ περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀπο-
πτώσεως γενήσεται) ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ
δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ δοξάσαι τὸ κατα-
λειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἔσται, τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιών
καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἅγιοι κληθήσονται
πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ, » δι-
οὺς καὶ εἰκότως ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερου-
σαλὴμ (1) τὴν προφητείαν ἐδήλου λέγεσθαι τὸ προσομιον,
ἧ καὶ διὰ τὴν ἀληθῆ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὴν ἀναλόγως
αὐτῇ κατὰ διάνοιαν θεωρουμένην Ἰουδαίαν· περὶ οὗ
κατὰ καιρὸν εἰσόμεθα. Καὶ τίς γε τῶν ἀποστόλων τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν τὴν ἔνθεον συν-
ορῶν δύναμιν, καθ' ἣν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ
φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης
τὰ ῥήματα αὐτῶν, πᾶσαι τε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο
αἱ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι τοὺς λόγους αὐτῶν ἀνὰ
στόμα καὶ μαθήματα ἔχουσι, καὶ τὰς τῆς Καινῆς
Διαθήκης δι' αὐτῶν κηρυχθείσας τοῦ Χριστοῦ νομο-
θεσίας, οὐκ ἂν ἀλήθειαν τῇ προφητείᾳ ἐπιμαρτυρήσαι,
φησάση ἐμφανῶς, « ἐν βουλῇ » καὶ « μετὰ δόξης » ἐπὶ
πᾶσαν τὴν γῆν ὑψῶσιν τὸν Θεὸν καὶ δοξάσειν « τὸ κα-
ταλειφθὲν Ἰσραὴλ; » καὶ ὡς ἄρα « τὸ καταλειφθὲν ἐν
Σιών καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἅγιοι κλη-
θήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν; » Ἄντι δὲ
τοῦ λεγομένου παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, « Ἐν βουλῇ
μετὰ δόξης, » ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων συμφώνως « εἰς
δύναμιν καὶ δόξαν » ἠρμήνευσαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δο-
θεῖσαν τοῖς ἀποστόλοις δύναμιν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτῃ
παρὰ τῷ Θεῷ δόξαν παριστῶντες, κατὰ τὸ: « Κύριος
δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. »
fuerit ex Israel? » item quemadmodum « id quod
relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur, omnes qui scripti
ad vitam? »

ΛΗ'. Καὶ αὐτὸ γεγονημένον· « Ἀκοῆ ἀκούσατε,
καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ
μὴ ἴδητε. Ἐπαγύνηθ' ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου,
καὶ τοῖς ὡσεὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς
αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς,
καὶ τοῖς ὡσὶν ἀκούσασιν, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσω-
μαι αὐτούς. Καὶ εἶπα· Ἔως πότε, Κύριε; καὶ εἶπεν·
Ἔως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖ-
σθαι, καὶ ὅκοι, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους· καὶ
ἡ γῆ καταλειφθήσεται ἔρημος. Καὶ μετὰ ταῦτα μα-
κρυνεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πληθυνθήσονται
καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς. » Ὅρα δὴ καὶ ἐνταῦθα
τίνα τρόπον οἱ καταλειφθέντες πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς,

τῆς λοιπῆς ἀπάσης ἐρήμου γεννησομένης, μόνοι πληθυνθήσονται λέγονται. Ἐἴεν δ' ἂν καὶ οὗτοι οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ ἐξ Ἑβραίων εἰς πάντας ἀνθρώπους προελθόντες, οἱ καὶ δίχην σπέρματος καταλειφθέντες, πολὺχουν προσήνεγκαν τὸν καρπὸν, τὰς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας· καὶ θέα γε, ὡς κατὰ τὸ αὐτὸ φησι τούτους μὲν πληθυνθήσονται μόνοι καταλειφθέντας ἐκ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποπτώσεως, ἐκείνους γε μὴν πάμπαν ἐρήμους ἐπεσθαι· « Ἡ γῆ γὰρ αὐτῶν, φησὶ, καταλειφθήσεται ἔρημος. » Τοῦτο δὲ καὶ ἀνωτέρω αὐτοῖς εἴλετο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προφήτου, κατὰ τὸ, « Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρκαυστοὶ· τὴν χώραν ὑμῶν, ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτήν. » Πότε δὲ καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν; ἕως μὲν γὰρ οὐδέπω τὰς κατ' αὐτοῦ τετολημῆκεσαν δυσσεθείας, οὐκ ἦν ἡ γῆ αὐτῶν ἔρημος, οὐδὲ αἱ πόλεις πυρκαυστοὶ, οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῶν ἀλλότριοι κατήσθιον· ἀπὸ δὲ τῆς ἐνθέου φωνῆς ἐκείνης, δι' ἧς τὸ μέλλον αὐτοῖς ἐσεσθαι προέβησεν αὐτὸς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, εἰπὼν, « Ἀφίεται ὁ οἶκος ἔρημος, » ἐξ ἐκείνου καὶ οὐ μετ' οὐ πολὺ τῆς προβόθῆσεως, πολιορκηθέντες ὑπὸ Ῥωμαίων, εἰς ἔρημον κατέστησαν. Καὶ τὸ γε αὐτῶν τῆς ἐρημώσεως αὐτῶν προφητικὸς λόγος ἀπέλεγε, μονοουχὶ σαφῶς διερμηνεύων, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀποπτώσεως αὐτῶν παριστάς. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδάσκοντος ἐν αὐτοῖς ἀκούσαντες, ὡς διανοίας οὐκ ἤκουσαν, οὐδὲ συνῆκαν ὅστις ἦν· ἰδόντες δὲ αὐτὸν σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, τοῖς (1) ψυχῆς οὐ τεύξανται, ἐπάχυναν τε ἑαυτῶν τὴν καρδίαν, καὶ μονοουχὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ἔμυσαν, καὶ τὰ ὅσα ἐδάρναν, ὡς φησὶν ἡ προφητεία, τούτου χάριν ἐρημωθήσονται αὐτῶν φησὶ τὰς πόλεις, παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ τὴν γῆν γενήσεσθαι ἔρημον, βραχεῖς δὲ τινὰς ἐξ αὐτῶν ὑπολειφθήσεσθαι, δίχην γῆν καὶ ζωπύρου σπέρματος πεφυλαγμένους· οἱ καὶ εἰς πάντας προελθόντες ἀνθρώπους, πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς λέγονται. Πλὴν ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πρόδον τούτων αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἔτι φησὶν ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἰουδαίας χώρας διαμεῖναι τὸ ἐπιδέκατον, καὶ μετὰ ταῦτα αὖθις ἐσεσθαι αὐτοὺς εἰς προνομὴν ὡς τερέβινθος, καὶ ὡς βάλανος ὅταν ἐκπέσῃ τῆς θήκης αὐτῆς. Παρά τῃ δὲ, ὡς οἶμαι, διὰ τούτων ὁ λόγος, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν, ἣν κατὰ τοὺς τῶν Ἀποστόλων χρόνους, καὶ κατὰ Ῥωμαίων αὐτοκράτορα Οὐεσπασιανὸν ἱστοροῦνται πεπονθέναι, αὖθις ἐπὶ Ἀδριανῶν δευτέρου πολιορκηθέντες παντελῶς εἰρχθησαν τοῦ τόπου, ὡς μετὰ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπιβελῆναι ἐπιτρέπεσθαι. Τοῦτο δ' οὖν ἀνιτιτόμενός φησὶ· « Καὶ πάλιν ἔσται εἰς προνομὴν, ὡς τερέβινθος, καὶ βάλανος, ὅταν ἐκπέσῃ ἐκ τῆς θήκης αὐτῆς. »

Hoc igitur innuens, sic ait : « Et iterum erit in direptionem, ut terebinthus, et sicut glans, cum excidit de spolio suo ⁴⁵. »

Ἄθ. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· ἠρέψει ἀνθρώπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα· καὶ ἔσται

⁴³ Isa. i, 7. ⁴⁴ Matth. xxiii, 38. ⁴⁵ Isa. vi, 13.

(1) Desideratur τῆς. EDIT. PATR.

PATROL. GR. XXII.

A vastationem passura sit, soli dicantur multiplicandi. Erunt autem hi, ipsi Salvatoris nostri discipuli, qui ab Hebræis, ad omnes homines profecti, atque instar seminis relictī, uberem **70** fructum protulerunt, ipsas gentium in toto orbe terrarum Ecclesias : et inspicite sane, quemadmodum eodem tempore hos solos Judæorum ruinæ superstites multiplicatum iri affirmat, illos autem solitudinem penitus, vastationemque passuros. « Terra enim, inquit, eorum relinquetur deserta. » Porro hoc ipsum superius quoque dictum est, ab eodem propheta ad eosdem, illo loco : « terra vestra deserta, civitates vestræ succensæ igni : regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant ⁴³. » Quando autem hæc tandem completa sunt, si non post Salvatoris nostri tempora? Antequam enim contra illum tam impia facinora ausi essent, nunquam fuerat eorum terra deserta : neque civitates eorum incensæ igni, neque regionem eorum alieni devoraverant. Ex quo autem divinam illam vocem ipse Salvator et Dominus noster emisit, qua illis, quod futurum erat, indicavit, sic dicens, « Relinquetur domus vestra deserta ⁴⁴, » ex illo, inquam, neque ita multo post talem prædictionem, illi obsidione pressi a Romanis, in solitudinem ac vastitatem redacti sunt. Causam etiam vastationis eorum sermo propheticus exprobrat, ubi aperte propemodum interpretatur, et manifestum proponit, quidnam fuerit illud, quod illis ruinam attulerit. Postquam enim Salvatore nostrum apud ipsos docentem ipsi audientes, auribus mentis non audierunt, neque intellexerunt quisnam esset, et illum oculis corporis cernentes, animi oculis non perspexerunt, crassumque suum ipsorum cor reddiderunt, et pene oculos mentis clauserunt, atque aures gravaverunt, ut ait prophetia. Tum propter hanc causam, civitates eorum dicit esse vastandas, adeo ut non habitentur, ac terram eorum fore desertam, paucos vero quosdam ex illis superfuturos, qui ubi instar secundi ac vivi seminis conservati fuerint, ad omnes homines penetrantes, multiplicandi esse in terra dicuntur. Verumtamen post horum ipsorum profectionem, apostolorum videlicet Salvatoris nostri, adhuc ait in ipsa regione Judæorum decimam partem mansuram, ac deinceps rursus futuros eos in direptionem, quasi terebinthum, et quasi glandem suo spolio exutam. Demonstrat autem, ut arbitror, his verbis oraculum, post primam illam obsidionem, quam apostolorum temporibus, sub Vespasiano Romanorum imperatore perpassi narrantur, rursus sub Adriano altera **71** obsidione afflictos, de loco illo penitus arcentos fore, adeo ut ne solo quidem urbis Hierusalem insistere illis sit permit-

XXXIX. « Et erit in die illa : Nutriet homo juvencam boum, et duas oves, et erit ex eo quod plu-

rimum faciet lac : comedet butyrum, et mel comedet quicumque relictus fuerit in terra ⁴⁶. » Hic si illam diem quam propheta significat quæsieris, tempus adventus Salvatoris nostri invenies. Ubi enim dixit propheta : « Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium : » plurima interponens, divinat de iis, quæ per eandem diem, hoc est, Salvatoris nostri adventus tempore, futura sunt. Virtutes enim invisibiles, et quosdam inimicos, atque hostes, muscas et apes allegoriæ legibus nominans, ingressuros esse terram Judæorum dicit, atque ita Dominum, hostium ipsorum novacula, tanquam magni cujusdam corporis, ipsius Judaicæ gentis caput, et pilos pedum, et barbam, et denique omne ornamentum eorum abrasurum. Cum vero hæc in illa die, de qua agitur futura sint, in qua videlicet ille de quo loquitur nascetur de Virgine, tum eum hominem, qui relictus fuerit de totius gentis interitu, hoc est, omnem quicumque ex illis in Christum Dei crediderit, nutriturum juvenem boum, et duas oves prædicat : et ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et mel comesurum. Porro hæc si mystice contemplaberis, intelliges in Salvatoris nostri apostolis, suum finem accepisse. Quorum singuli in iis Ecclesiis, in quibus virtute Christi constiterint, binas oves, hoc est, binos ordines instar ovium, ad gregem Christi convenientes, alterum quidem in primis adhuc elementis versantem, alterum vero qui jam per lavacrum sit illustratus, ac præterea juvenem unam, ecclesiasticum utique eorum, qui præsidet principatum, divinis et rationalibus cibis nutrientes : secundum ex illis lac, et mel, ejus videlicet cibi, quem ipsi elaboraverint, fructum perceperunt. Et quod quidem eam multitudinem, quæ ex imperfectioribus constat ovibus, divinus sermo comparare consueverit, non est opus ut dicam, cum hoc omnes divinæ litteræ ostendant. **72** Quod vero eun, qui perfectior sit, et multos, quasi bonus agricola exercent, Ecclesiæque præsideat, rustico boum labori item conferre soleat, sanctus nobis demonstrat Apostolus, ubi ait : « Nunquid de bubus cura est Deo? an propter nos omnino dicit? quoniam debet in spe, qui arat, arare : et qui triturat, in spe, ut sit particeps ⁴⁷. » Quod si quis istiusmodi figuris loquendi offendatur, idem poterit et muscas, et apes, de quibus dictum est, et novaculum, et barbam, et pilos pedum, non ex sententia, sed ex scripto contemplari, atque ita plane in ridicula et non aliter hæc accipere necesse est, quam ad sensum etiam ea quæ sequuntur, simili ratione.

XL. « In die illa exstinguentur montes, et colles, et silvæ, et devorabunt ab anima usque ad carnes : et erit qui fugiet, tanquam fugiens a flamma ardente : et qui relictus fuerint ex illis, erunt numerus : et puer parvulus scribet eos, et erit in die illa : non ultra adjiciet quod reliquum fuerit ex Israel, et qui conservati ex Jacob, non ultra confi-

A ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, φάγεται βούτυρον, καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἐνταῦθα τὴν δηλουμένην ἡμέραν ἐπιζητήσας, εὗρος αὐτὸν τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Εἰπὼν γὰρ ὁ προφήτης, « Ἰδοὺ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, » πλείστα διὰ μέσου θεσπίζει περὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, τοῦτ' ἐστὶν ἀμφὶ τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας γενησομένων. Δυνάμεις γὰρ ἀοράτους καὶ τινος ἐχθροῦς, καὶ πολεμίους, μυίας καὶ μελίσσας νόμοις ἀλληγορίας ὀνομαζομένους ἐπιθήσεσθαι τῇ τῶν Ἰουδαίων χώρα φησὶν, καὶ τὸν Κύριον ξυρῶ τῶν πολεμίων, ὡσάν μεγάλου σώματος, τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πύγωνα, καὶ πάντα, συλλήθδην εἰπεῖν, τὸν κόσμον αὐτῶν ξυρῆσειν. Τούτων δ' ἐσομένων ἐν τῇ θεσπιζομένῃ ἡμέρᾳ τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου γενησομένου, τὴν καταλειφθέντα ἄνθρωπον ἐκ τῆς τοῦ παντὸς ἔθνους ἀπωλείας, τοῦτ' ἐστὶν ἅπαντα τὸν ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ πεπιστευκότα, θρέψει δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα προφητεύει, ἀπὸ τε τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, φάγεσθαι βούτυρον καὶ μέλι. Νοήσεις δὲ καὶ ταῦτα κατὰ μυστικὴν θεωρίαν ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τετελεσμένα. Ὅν ἕκαστος ἐν αἷς σὺν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συνεστήσατο Ἐκκλησίαις, δύο τάγματα δίκην προβάτων, ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ ποιμνὴν συνιόντα· τὸ μὲν εἰσέτι στοιχειούμενον, τὸ δ' ἤδη διὰ τοῦ λουτροῦ πεφωτισμένον· καὶ ἐπὶ ταῦταις μίαν δάμαλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν προέδρων ἀρχὴν ταῖς ἐνθέοις καὶ λογικαῖς τροφαῖς ἐκτρέψας, γόνιμον ἐξ αὐτῶν γάλα, καὶ μέλι τῆς ποιηθείσης αὐτῶν τροφῆς τὸν καρπὸν ἀπηγάτο. Ὅπως μὲν οὖν τὰ τῶν ἀτελεστέρων πλήθη προβάτοις εἴωθεν ὁ θεὸς ἀφομοιοῦν λόγος, οὐδὲν δεῖ λέγειν, πάσης Γραφῆς τοῦτο διδασκούσης. Τὸν δὲ γε ἐντελέστερον καὶ τοὺς πολλοὺς γεωργοῦντα τῆς Ἐκκλησίας ἡγούμενον, ὅπως τῷ γεωπόνῳ τῶν βοῶν παραβάλλει, συνίστησιν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος, λέγων· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ, ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει· ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριῆν, καὶ ὁ ἀλοῶν, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Εἰ δὲ προσκόπτοι τις ταῖς τοιαύταις τροπολογίαις, ὥρα τοῦτον μηδὲ τὰς ὀνομαζομένας μυίας, ἢ μελίσσας, μηδὲ τὸ ξυρῶν, μηδὲ τὸν πύγωνα, μηδὲ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν κατὰ διάνοιαν θεωρεῖν, εἰς ἀτόπους δὲ καὶ ἀσυστάτους ἐκπίπτειν μυθολογίας. Εἰ δ' ἀνάγκη ταῦτα μὴ ἄλλως ἢ κατὰ μόνην θεωρίαν δέχεσθαι, δῆλον ὅτι καὶ τὰ ἀκόλουθα παρατηρησώσιν.

absurda fabularum deliramenta recidere. Si vero quemdam interiorem, haud dubium est, quin-
 M'. « Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη, καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ ὄρυμοι, καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν· καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης· καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἔσονται ἀριθμῶς, καὶ παιδίον μικρὸν γράψει αὐτοῦς· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, οὐκέτι προσεθήσεται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ διασω-

⁴⁶ Isa. vii, 21-22. ⁴⁷ Ibid. 14. ⁴⁸ I Cor. ix, 9, 10.

Θέντες τοῦ Ἰακώβ οὐκέτι πεποιθότες ὡσιν ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας αὐτούς, ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἀνατρέψαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα· καὶ ἐὰν γένηται ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ· ὅτι λόγον συντεταγμένον ποιήσει ὁ Θεὸς ἐν τῇ οὐκουμένη ἔλῃ. » Κάνταῦθα πρόσχες, ὅτι « ἐν τῇ αὐθροπῶν ἀπειλῇ, φησὶν, ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης· καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἀριθμὸς ἔσται, καὶ παιδίον μικρὸν γράφει αὐτούς· » δι' ὧν τὸ σπάνιον τῶν φευγομένων τὸν εὐεθρον ἐκ περιτομῆς λαοῦ, καὶ τὸν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐμπρησμὸν παρίστησιν. « Οἱ δὲ καταλειφθέντες οὐτα, φησὶν, ἀριθμὸς ἔσονται, » τοῦτ' ἔστιν ἀριθμῶν ληπτοὶ γενήσονται, οὕτως βραχεῖς καὶ εὐαριθμητοὶ ὄντες. Τοσοῦτοι δ' οὖν, ὡς ἐν συγκρίσει τοῦ παντὸς πλήθους τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οἱ εἰς τὸν Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότες γεγονάσιν, οἱ καὶ κατηξιώθησαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ Γραφῆς, ὡς δηλοῖ φάσμα ὁ λόγος, « Καὶ παιδίον γράφει αὐτούς· » προδιδάξας ὁ τί ποτε ἦν τὸ παιδίον, ἐν οἷς ἔλεγεν· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα· » καὶ ἐπειδὴ περ ἐνταῦθα, « Παιδίον, » φησὶ, « γράφει αὐτούς, » εἰκότως ἐν τοῖς πρόσθεν ἐλέγετο· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιών, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλήμ, ὅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν. » Ὅσπερ γοῦν ἐν ἐκείνοις τὸ καταλειφθὲν ὠνόμαστο, οἱ δ' αὐτοὶ γραφέντες ἦσαν εἰς ζωὴν· οὕτως καὶ ἐνταῦθα, οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν « ἀριθμὸς ἔσονται, καὶ παιδίον γράφει αὐτούς. Τοῦτο δὲ καταλειφθὲν ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ διαφυθέντες ἀπὸ τοῦ Ἰακώβ « οὐκέτι, » φησὶν, « ἔσονται ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας αὐτούς, ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ. » Καὶ ὅρα γε εἰ μὴ ταύτη γε τῇ πεποιθήσει· οἱ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προελθόντες, οἱ τε ἐκ τῆς ἀποπτώσεως τοῦ Ἰσραὴλ περιλειφθέντες μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι τοῦ Σωτήρος ἡμῶν, μηδένα λόγον ποιησάμενοι τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, ἢ τῶν ἀρχόντων τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ τῶν πάλαι ἀδικούντων αὐτούς, ἐξῆλθον εἰς πάντα τὰ ἔθνη κηρύττοντες τὸν Χριστὸν λόγον, πεποιθήσει τε τῇ πρὸς τὸν Θεὸν (ἐπεὶ περ κατὰ τὴν προφητείαν πεποιθότες ἦσαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐν ἀληθείᾳ· οὐ γὰρ ὑπόουλως, οὐδὲ μεθ' ὑποκρίσεως, σὺν ἀληθείᾳ δὲ ὅλους ἑαυτοὺς ἐπιδέδονται ἐλπιδί, οὐ μόνον προῆλθον τῆς ἑαυτῶν χώρας, ἀλλὰ κατῴρωσαν τὸ προστεθειμένον. Τοῦτο δὲ αὐτὸ πάλιν τὸ καταλειφθὲν, οἶοναι τὸ σπέρμα τῆς ἀποπτώσεως τοῦ Ἰακώβ γέγονε, πεποιθὸς ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα· καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ κατάλειμμα τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν, γενομένου ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ἀλλ' οὐ κατὰ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, τῆς παρὰ τῷ Θεῷ σωτηρίας ἠξιώθη, ὡσπεροῦν ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀπόστολος, εἰπὼν· « Ἡσαίας δὲ κρᾶζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ, ἐὰν

A dentes erunt in eis, qui injuriis ipsos affecerint, sed erunt confidentes in Deo sancto Israel in veritate · et convertetur quod reliquum fuerit ex Israel, ad Deum fortem : et si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ eorum salvæ sient. Verbum enim qui perficit, et qui contrahit in justitia ; quoniam verbum contractus faciet Deus in orbe terræ universo ⁴⁹. » Hic quoque attende, dum tristitia minuitur, quemadmodum « erit, » inquit, qui fugiet tanquam fugiens a flamma ardente : et qui reliqui fuerint ex illis, numerus erunt : et puer parvulus scribet eos, » quibus sane verbis, paucitatem eorum, qui ex populo Circumcisionis interitum sint evāsuri, una cum urbis Hierusalem incendio, nobis ostendit. « Hi vero, inquit, qui reliqui fuerint, » B numerus erunt, » hoc est, non plures quam ut numero comprehendi possint : utpote qui et pauci, et facile numerabiles futuri sint : non plures igitur exstiterunt, dumtaxat universæ Judæorum multitudini comparati, qui in Salvatorem et Dominum nostrum crediderunt, qui quidem etiam digni habitii sint, qui ab eo scripturam acciperent : quemadmodum verba illa demonstrant, « et puerulus scribet eos : » siquidem prius ostensum est, quisnam hic esset puerulus, ubi dictum est : **73** Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium ⁵⁰ : » et « antequam sciat puer vocare patrem, aut matrem ⁵¹ : » et quoniam hoc loco « puer, » inquit, « scribet eos, » merito in superioribus dicebat : « Et erit quod reliquum fuerit in Hierusalem, sancti vocabuntur omnes, qui scripti sunt ad vitam ⁵². » Ergo ut illic reliquum nominatum est, hicque ipsi erant, « qui scripti sunt ad vitam : » ita etiam hic, « qui reliqui fuerint ex eis, numerus erunt, et puerulus scribet eos. » Hoc porro ipsum « quod relictum fuerit ex Israel, et qui servati ex Jacob, non ultra, » inquit, « in eis qui ipsos injuria affecerint, sed in Deo sancto Israel confidentes erunt : » et sane jam specta, utrum ipsa hac confidentia ii, qui ex Judaica gente profecti sunt, et qui de ruina Israel relictii sunt discipuli et apostoli Salvatoris nostri, nihil æstimaverint principes sæculi hujus, seu principes Judaici, qui olim injuria eos affliciebant, et sic in omnes gentes penetraverint, Christum verbum prædicantes, an vero nihil horum ausi sint, atque utrum eadem erga Deum confidentia (nam, ut prophetia habet, « confidentes erant in Deo sancto Israel in veritate. » Non enim subdole aut simulate, sed vere totos seipsos spei dederant) non solum de sua regione profecti sint, verum id quod ipsis propositum fuerat, abunde perfecerint, an non. Nempe hoc ipsum rursus id fuisse invenies, quod relictum est quasi semen ruinæ Jacob, in Deo forti confidens : atque item hoc ipsum universæ ejus gentis residuum (quæ quidem gens « fuerit quasi arena maris, » non quasi stellæ cœli) dignum habitum esse, cui salus a Deo

⁴⁹ Isa. x, 17-23. ⁵⁰ Isa. vii, 14. ⁵¹ Isa. viii, 4.

⁵² Isa. iv, 3.

condonaretur, sicut affirmat Apostolus, ubi ait : « Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiae salvæ sient ⁹⁹. » Nam cum duo sint quæ Abrahamæ Deus respondens promisit de iis, qui ab illo orituri erant, unum quidem quod futuri essent sicut stellæ cœli, alterum vero quod tanquam arena maris, Dei quidem amici, quales fuerunt illi veteres, et prophetæ, et Salvatoris nostri apostoli, quibus ipse illud testimonium exhibuit, « vos estis lux mundi ¹⁰⁰, » luminibus cœlestibus ipso splendore comparantur : reliqui vero, terreni scilicet, atque in humum spectantes, arenæ similes habentur. Proinde merito ubi tota multitudo filiorum Israel, quæ a dignitate sua **74** et a virtutis magnificentia casura erat, undecunque spectans in terram, ut sermo de his propheticus habet, arenæ maris comparata fuerit : tum videlicet eorum reliquiae duntaxat salvæ sient, de quibus sane reliquiis plurimum est a nobis elaboratum : atque hæc futura esse dicit, ubi ipse Dominus contrahens et perficiens, verbum per totum terrarum orbem fecerit, sic utique Evangelicam prædicationem perspicue significans, in qua omni Mosaico ambitu sublato, qui imaginibus, et signis, et corporalibus adorationibus constabat, brevitate emissum, prophetiæ veritatem comprobavit.

XLI. Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surget imperare gentibus, in eo gentes sperabunt : et erit requies in honore. Et erit in die illa, adjiciet Dominus demonstrare manum suam ad æmulandum, et quærendum quod remanserit reliquum populi sui, quodcunque relictum fuerit ab Assyriis, et ab Ægypto, et a Babylonia, et ab Æthiopia, et ab Elamitis, et a solis ortu, et ab insulis maris : et extollet signum in gentes, et dispersos Juda congregabit a quatuor alis terræ ¹⁰¹. » Cum sæpe quædam futura dicantur in quodam insigni die, hoc est, ubi manifestum tempus advenerit, nos ratiocinatione colligentes, earum rerum quæ significantur, exitum in ipsum Dei adventum recidere demonstravimus : in quo cum omnis Judaica gens casura esset, paucos quosdam servatum iri, qui ex illis relinquendi erant, divina ostendunt oracula. Is tamen locus, qui nunc in manibus est, et ipsam diem, et quod per eam significatur tempus, et quæ in eo eventura essent, planissime demonstrat : cum enim canat ex semine David futurum Christi ortum, cum eo simul Judæorum item ruinam prædicit ; dicit autem sic : « Ecce dominator Dominus Sabaoth, conturbabit gloriosos cum robore, et excelsi humiliabuntur, et cadent excelsi gladio, et Libanus cum excelsis cadet ¹⁰². » Porro hic Libanum ipsam Hierusalem intelligi vult, sicut in aliis demonstravimus : quam cum omnibus suis fastum, et venerationem præ se ferentibus, et gloriosis casuram, hic prophetæ locus minatur : qui quidem ubi priora illa explicavit, hæc deinceps adjungit ; « Et egre-

ἡ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται. » Δύο γὰρ τοὶ ἐπαγγελῶν διὰ τοῦ χρησμοῦ τῷ Ἀβραάμ δεδομένον περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ γενησομένων, ὡς ἄρα ἔσονται κατὰ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης, τῶν μὲν θεοφιλῶν λαμπρότων ὁμοίως τοῖς οὐρανοῖς φωστήρσιν, οἳ οἱ ἦσαν οἱ πάλαι προφῆται, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἷς ἐμαρτύρησεν εἰπὼν· « Ὑμεῖς ἐστὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. » τῶν δὲ γηγενῶν καὶ χαμαιπετῶν ἀμμου γῆς παραβαλλομένων· εἰκότως ἐν τούτοις ὁ προφητικὸς λόγος, ἐπὶ τὸ πᾶν πλήθος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐκπεσοῦμενον τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μεγαλοφροῦς τῆς ἀρετῆς, ὅλον δι' ὅλου χαμαιπετὲς γενόμενον παραβληθῆ τῇ ἀμμῷ τῆς θαλάσσης, τότε δὴ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν μόνον σωθήσεται, περὶ οὗ καταλείμματος πλείστα ἡμῖν γεγύμνασται. Ταῦτα δὲ φησὶν ἔσεσθαι, ἐπὶ τὸν αὐτὸς ὁ Κύριος συντέμνων καὶ συντελιῶν, λόγον καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ποιήσει, ἐναργῶς τὸ εὐαγγελικὸν παριστάς κήρυγμα, ἐν ᾧ, πάσης τῆς κατὰ Μωσέα περιόδου ἐν εἰκόσι καὶ συμβόλοις καὶ σωματικαῖς θρησκείαις περιαιρεθείσης, ὁ σύντομος τοῦ Εὐαγγελίου λόγος, εἰς πάντας ἀνθρώπους παραδοθείς, τῆς προφητείας τὴν ἀλήθειαν ἐπιστώσατο.

præditum Evangelii verbum in omnes homines

ΜΑ'. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἡ βίβλα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἔρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλωσαι καὶ ζητῆσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῆ ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου, καὶ ἀπὸ Βαβυλωνίας, καὶ ἀπὸ Αἰθιοπίας, καὶ Ἑλαμιτῶν, καὶ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ ἀπὸ τῶν νήσων τῆς θαλάσσης· καὶ ἀρεῖ σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰουδα συνάξει ἐκ τῶν τεσσάρων πτερόγων τῆς γῆς. Πολλὰκις τινῶν λεγομένων ἔσεσθαι ἐν ἐπιστήμῃ ἡμέρᾳ, τουτέστιν ἐν ἐπιφανείᾳ χρόνου, λογισμῷ συνάγοντες τὴν τῶν δηλουμένων ἀκολουθίαν, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ παρουσίαν ἀναφέρεισθαι ἀπεδείξαμεν, καθ' ἣν τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνοους ἀποπεσομένου, σπανίους τινὰς σωθήσεσθαι τοὺς ἐξ αὐτῶν καταλειφθησομένους οἱ θεοὶ δηλοῦσι λόγοι. Ἦ γέ μὴν μετὰ χεῖρας λέξεις καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὸν διὰ ταύτης σημαινόμενον χρόνον, καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ συμβεβηκότα λευκώτατα παρίστησι· θεοπίζουσα γὰρ τὴν ἐκ σπέρματος τοῦ Δαβὶδ γενησομένην τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, ὁμοῦ καὶ τὴν Ἰουδαίων ἀπόπτωσιν προαναφωνεῖ· λέγει δὲ οὕτως· « Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ, συνταράξει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ οἱ ὑψηλοὶ ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Αἰθίανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. » Αἰθίανον δὲ ἐναυθὰ τὴν Ἱερουσαλήμ αἰνίττεται, ὡς ἐν ἐτέροις ἀπεδείξαμεν· ἦν μετὰ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ σεμνῶν καὶ ἐνδόξων πεσεῖσθαι ὁ λόγος ἀπειλεῖ· καὶ ταῦτα γὰρ προανατεινόμενος, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἐξελεύσει-

⁹⁹ Rom. ix, 27. ¹⁰⁰ Matth. v, 14. ¹⁰¹ Isa. xi 10-12. ¹⁰² Isa. x 33, 34

ται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀναθήσεται, ἢ καὶ τὰ ἐξῆς. Σαφέστατα τὴν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί (πατὴρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαβὶδ) γένεσιν τοῦ Χριστοῦ παριστάς, ἐφ' ἣ γένεσει τὴν πῶν ἔθνων κλῆσιν πρότερον μὲν δι' αἰνίγματος προφητικῶ τρόπῳ ἀναφωνεῖ· τὴ γὰρ, « Συμβοσκηθήσεται λύκος μετ' ἄρνός, καὶ πάρδαλις σὺν ἐρίφῳ συναπαζύσεται, » καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν ἕτερον ἢ τῶν ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν τὸν τρόπον καὶ μηδὲν θηρίων διαφερόντων ἔθνων, τὴν ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ καὶ ἡμερόν τε καὶ καινῶν τρόπον μεταβολὴν ἐδήλου· τοῦτο δὲ αὐτὸ εἰς ὑστερον γυμνότερον διδάσκει, φάσκων· « Ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολλὸ κατακαλύψει θαλάσσας. » Καὶ ἔτι γε αὐτὸς ἑαυτὸν ἐρμηνεύων ὁ προφητικὸς λόγος ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἡ ῥίζα Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἔθνων, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπίουσιν· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἀνωτέρω μὲν τὴν ἀπόπτωσιν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐτήμαιεν ἐπικεκαλυμμένως, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν ἔθνων κλῆσιν, τότε μὲν κεκαλυμμένως, τότε δὲ γυμνῶς· εἰκότως αὐτὸς ἐπαναλαμβάνων τὸν λόγον, τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν πιστευόντων μνημονεύει, ὅπερ τοῦ μὴ πάντῃ ἀποκλείσαι αὐτῶν τὴν εἰς τὸν Χριστὸν ἐλπίδα· « Ἔσται μὲν γὰρ, » φησὶν, « ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἔθνων. » Τίς δ' ἦν ὁ ἀνιστάμενος ἄλλ' ἢ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, ὃν καὶ σαφῶς φησὶν ἄρχειν ἔθνων, ἄλλ' οὐχὶ Ἰσραήλ; Ἐπειδὴ τοίνυν διαφόρους τὴν τῶν ἔθνων ἐπιστροφὴν ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί φύνην καὶ βλαστήσαντα ἐδίδαξεν, οὐδὲν δὲ οὐδέπω Χριστὸν περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς εἰρήκει· εἰκότως τὸ ἐλλειπὲς τῆς προρρήσεως ἀποδίδωσι, φάσκων· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, » τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί φύνητος, « προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ζητήσαι, καὶ ζηλώσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῆ ἀπὸ τῶνδε καὶ τῶνδε τῶν πολεμίων. » Ἀνοῦ οὐδ' ὁ μὲν Ἀκύλας πεποίηκε· Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, προσθήσει Κύριος δευτέρου τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ κτήσασθαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ὑπολειφθήσεται ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τῶν ἐξῆς. Νοήσεις δὲ καὶ ἐν ταῦτα πολεμίους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ νοητοῦς τινὰς καὶ πνευματικούς, ἢ τοὺς δαίμονας πονηροῦς, ἢ δυνάμεις ἀντικειμένας τῷ λόγῳ θεοσεβείας, οἱ τῶν κατωμασμένων ἔθνων πάσαι πρότερον ἀοράτως προεστῶτες, τὰς ψυχὰς ἐπολύρουν τοῦ Ἰσραήλ, ποικίλοις πάθεσιν αὐτὰς περιβάλλοντες, ὑποσύροντές τε καὶ αἰχμαλωτίζοντες εἰς τὸν ὅμοιον τῆς τῶν ἀλλοφύλων ἀγωγῆς βλον. Τοῦτου δὲ αὐτὸ παντὸς σχεδὸν εἰπεῖν τοῦ λαοῦ κατὰ ψυχὴν αἰχμαλωτοῦ ληφθέντος ὑπὸ τῶν δεδηλωμένων, οἱ φυλαχθέντες καὶ καταλειφθέντες ἄτρωτοι καὶ ἄσυλοι κατὰ τὴν προφητείαν τῆς δηλουμένης ἐπαγγελίας τεύονται, ὀφόμενοι τοῦ Κυρίου τὴν χεῖρα καὶ κτῆμα αὐτοῦ γενησόμενοι, κατὰ τὸ φάσκων λέγειν· « Προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλώσαι· τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. » Τί δὲ προσθή-

dietur virga de radice Jesse, **75** et flos de radice ejus ascendet⁸⁷, » et cætera. In quibus manifestissime, ex radice Jesse (pater autem hic fuit David) ortum Christi significat, in quo ortu, vocationem gentium prius per quamdam sermonis obscuritatem, more prophetico explicat. Illud enim : « Pascetur simul lupus cum agno, et pardus cum hædo simul quiescet⁸⁸, » et quæ sunt hujusmodi nihil aliud quam gentium indomitaram, et immanium, et in nulla re a belluis differentium, ad pios et mansuetos, et omni charitate refertos mores, conversionem futuram indicant. Sed hoc ipsum docet apertius in iis quæ sequuntur, sic dicens : « Repleta est universa terra cognitione Domini, sicut aqua multa ad cooperienda maria⁸⁹. » Præterea ipse seipsum interpretans sermo propheticus sequitur? « Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt : et erit requies ejus cum honore⁹⁰. » Quoniam igitur superius Judaicæ gentis ruinam involute significavit, post vero gentium vocationem, nunc quidem involutius, nunc autem explicatius : merito rursus eundem repetens sermonem, de iis qui ex circumcissione in Christum credituri sunt, mentionem facit, ne omniratione a Christo spes illorum excludat. « Erit enim, inquit, qui surgit, ut imperet gentibus. » Sed quis tandem hic est qui surgit, nisi radix Jesse? quem etiam gentibus non ipsi Israel imperatorum affirmat. Quoniam ergo varie docuit hanc gentium conversionem, ad eum qui de radice Jesse nascetur, et pullulabit, necdum boni quidquam de iis qui in circumcissione sunt, protulit : merito quod prædictioni ejusmodi deerat, reddit, dicens : « Et erit in die illa, » hoc est, in illo tempore in quo adveniet is qui orturus est de radice Jesse, « adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur, et quærat quod remanserit reliquum populi, quocunque relictum fuerit⁹¹, » aut ab his, aut ab illis hostibus. Quem quidem locum Aquila ita convertit : « Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad acquirendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, » et cætera. Cæterum hæc quoque te considerare oportebit : hostes populi Dei censendos intelligibiles quosdam et spirituales, hoc est, malos dæmones, sive potestates, quæ Verbo adversentur. Hi porro sunt illi qui olim iis gentibus quæ hic nominatæ **76** sunt, invisibiliter præerant, et animas Israel vastabant, cum eas in varios effectus inducerent, et captivas facerent, et ad morem victus, alienarum gentium victui similem, attraherent. Cum igitur hic universus, prope dixerim, populus, animis factus esset captivus ab iis, quos diximus hostibus, qui servati, relictique sunt sine vulnere, non spoliati suis rebus, promissum illud, de quo prophetia loquitur, obtinebunt : utpote qui visuri sint manum Domini, et illius possessio futuri ; quemadmodum illud habet

⁸⁷ Isa. xi, 1. ⁸⁸ Ibid. 8. ⁸⁹ Ibid. 9. ⁹⁰ Ibid. 10.

⁹¹ Ibid. 11.

oraculum quod ita ait : « Adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur ob id quod remanserit reliquum populi. » Quid autem adjiciet Dominus? nempe, iis quos semel quondam per prophetas ostendit : Adjecta est manus Domini, ut his ipsis veluti de totius populi ruina servatis, quæ prioribus deerant, adjungerentur. Hæc porro erant Novi Testamenti mysteria, quæ manu Domini ostensa sunt ei parti quæ de populo relicta est. Sed etiam, « ut æmuletur, inquit, ob id quod remanserit reliquum populi. » Pro quo Aquila et Theodotion concorditer, « adacquirendum, » inquirunt, « residuum populi sui, quodcunque relictum fuerit ab Assyriis, » et a reliquis inimicis gentibus. Hoc autem quod relictum fuerit de populo, « extollet, inquit, signum in gentes : » per eos enim plane Dominus signum suum in cunctis gentibus patefecit, et per eosdem collegit eos, qui ex Israel perierant, et qui ex Juda dispersi erant, postquam a quatuor alis terræ, ad Christum Dei, ex prædicatione apostolorum ipsius, confugerunt : sic sane collectos esse intelligens eos, qui quondam ex Israel et Juda, secundum sententiam consideratis atque acceptis, abducti procul, separatique fuerant. Mos autem hujusmodi animarum, verum Israel Dei demonstrat, sicut e contrario, vitiosa pravaque affectio eum Israel, qui ratione corporis eam appellationem sortitus est, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ appellare in oraculis facit. Reliquæ igitur secundum electionem gratiæ, et quod in prophetia dicitur, relictum residuum populi, signum Domini apud cunctas gentes prædicantur : et istiusmodi gentium animas ab interitu, ad Domini cognitionem trahentes, unum Deo populum confecerunt, qui a quatuor alis terræ hodie quoque una Christi virtute contrahitur. **77** Hi vero ipsi de Judaicæ gentis interitu conservati discipuli, et apostoli Salvatoris nostri, ex diversis tribubus oriundi, una vocatione, unaque gratia, atque uno sancto Spiritu digni effecti, omnem amorem, quem olim erga ipsos Hebraicæ tribus habebant, abjecturi erant, ut ait prophetia. Cum igitur eodem intellectu eademque sententia perfecti essent, non solum continentem terram, sed et insulas gentium pervagati sunt, et omnes undique hominum animas deprædati, eas ducentes captivas, ut imperio Christi subjicerentur. Qui quidem in hoc consentanea illi oraculo egerunt, quod ait : « Et volabunt in navigiis externum mare simul deprædantes, et eos, qui ad solis ortum spectant ⁶². » Reliqua vero ejusdem prophetiæ, his item proportione respondere intueberis, si unamquamque dictionem tecum ipse diligenter perpende-
 visum fuerit, rejeceris, spiritus vero ipsius intelligentiam perceperis, quatenus ipse tibi Dei spiritus contemplandum suppeditaverit. Nobis enim tempus non permittit diutius in his locis immorari, qui materiam propositam absolvere festinamus.

⁶² Isa. xi, 14.

σει Κύριος; ἀλλὰ γὰρ πρὸς οἷς ἅπαξ ἐπαδείξατο πάλαι πρότερον διὰ τῶν προφητῶν· « Προσεγενήθη χεὶρ Κυρίου, καὶ τούτοις διασωθεῖσιν ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ παντὸς λαοῦ, τὰ λείποντα τοῖς προτέροις προσθήσειν. » Ταῦτα δὲ ἦν τὰ τῆς καινῆς Διαθήκης μυστήρια, διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Κυρίου δεδειγμένα τῷ καταλειφθέντι ἀπὸ τοῦ λαοῦ. Ἄλλὰ καὶ τοῦ ζηλώσαι φησὶν τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. Ἄνθ' οὗ συμφώνως ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοσίω, τοῦ κτήσασθαι, φησὶν, τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἂν καταλίπη ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἀπὸ τῶν λοιπῶν πολεμίων ἐθνῶν. Τοῦτο δὲ τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ ὑπόλοιπον ἀρεῖ, φησὶν, σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη· σαφῶς δὲ αὐτῶν τὸ ἑαυτοῦ σημεῖον ὁ Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιδεικνύμενος· καὶ συνάξει δι' αὐτῶν τοὺς ἀπολομένους Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰουδα, ἐκ τῶν τεσσάρων πεπερῶν τῆς γῆς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος καταπεφρυγῶτας· τοὺς συναχθέντας εἶναι λέγων τῶν πάλαι ἀπικισμένων καὶ ἀφωρισμένων ἐκ τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ καὶ Ἰουδα. Τρόπος δὲ τοιῶνδε ψυχῶν τὴν ἀληθινὴν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ δείκνυσιν, ὡς ἀνάπαλι φαύλη καὶ μοχθηρὰ διάθεσις τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ, ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρας χρηματίζειν ποιεῖ. Τὸ τοίνυν λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος, καὶ τὸ λεγόμενον ἐν τῇ προφητείᾳ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, τὸ σημεῖον τοῦ Κυρίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀνεκέρυξεν, καὶ τὰς τοιάσδε ψυχὰς τῶν ἐθνῶν ἐξ ἀπωλείας ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου γνῶσιν ἐφελευσάμενον, ἕνα λαὸν συνῆξε τῷ Θεῷ, τὸν ἐκ τῶν τεσσάρων πεπερῶν τῆς γῆς εἰσέτι νῦν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συγκροτούμενον. Οὗτοι δὲ αὐτοὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀπολωλότων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους διασωθέντες μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι Σωτήρος ἡμῶν, ἐκ διαφόρων φυλῶν τυγχάνοντες, μιᾶς κλήσεως καὶ μιᾶς χάριτος ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κατηξιωμένοι, πάντα ζῆλον ὃν πάλαι πρὸς αὐτοὺς εἶχον αἱ τοῦ Ἑβραίων ἔθνους φυλαὶ, ἀπορρίψουσιν, ὡς ἡ προφητεία φησὶν. Κατηρτισμένοι γοῦν τῷ αὐτῷ νοί καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ, οὐ μόνον τὴν ἡπειρον, ἀλλὰ καὶ τὰς νήσους διήλθον τῶν ἐθνῶν, πάσας πανταχόθεν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς προνομούοντες καὶ αἰχμαλωτεύοντες εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Χριστοῦ, ἀκολούθως τῷ χρησμῷ φήσαντι· « Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομούοντες, καὶ τοὺς ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προφητείας τούτους ἀναλόγως ἐπιθεωρήσεις, ἐκάστην λέξιν παρὰ σαντῷ βασανίσας, καὶ πᾶν μὲν τὸ ἀσύστατον καὶ ταπεινὸν αὐτῆς διακρουσάμενος, τὴν δὲ διάνοιαν τοῦ πνεύματος, ὡς ἂν αὐτὸ σοὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ θεωρεῖν ὑποβάλλῃ, νοήσας. Ὑμῖν γὰρ ὁ καιρὸς οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς τόποις ἐπὶ πλεῖον ἐνδιατρίβειν, τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐξανύσαι κατεπειγομένοις.

MB. « Καὶ ἐντελοῦμαι τῇ οἰκουμένη ὅλη κακὰ, καὶ τοῖς ἀσεβέσι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν, καὶ ἀπολῶ ὕβριν ἀνθρώπων, καὶ ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσω. Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἐντιμοὶ μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον τὸ ἄπυρον· καὶ ἀνθρώπος ἐντιμὸς ἔσται μᾶλλον ἢ ὁ λίθος ὁ ἐκ Σουφεῖρ. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσονται οἱ καταλειμμένοι ὡς δορκάδιον φευγόν, καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον. » Καὶ διὰ τούτων τὸ σπάνιον τῶν σωθησομένων ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀπωλείας σαφέστατα ὁ λόγος παρίστησιν· ὥστε μὴ χώραν ἔχειν ὑπονοεῖν ἀδιακρίτως πάντας ἀπαξαρπλῶς τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ πᾶν τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος, τῶν τοῦ Θεοῦ τεύξεσθαι ἐπαγγελιῶν.

MG. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκλειψίς δόξης Ἰακώβ, καὶ τὰ πῖνα τῆς δόξης αὐτοῦ σισθησονται. Καὶ ἔσται ὁν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀμνητὸν ἐστηκότα, καὶ σπέρμα σταχύων ἀμῆσῃ· καὶ ἔσται ὁν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ στάχυσ ἐν φάραγγι στερεᾷ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη· ἢ ὡς ῥώγες ἐλαίας δύο, ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρου, ἢ τέσσαρες, ἢ πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πεποιθῶς ἔσται ἀνθρώπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐμδελφονται, καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὡσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἀποποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν. » Καὶ διὰ τούτων ἐναργῶς θεοσπίζεται ἡ δόξα τοῦ Ἰσραὴλ καὶ πάντα τὰ πῖνα αὐτῶν καθαιρεθήσονται, ὀλίγοι δὲ αὐθις καὶ ἰριθιμῶ ληπτοὶ, ὡσάν ἐλαίας ἐν φυτῷ ῥώγες βραχεῖς, καταλειφθήσονται λέγονται· οὗτοι δὲ ἂν εἴεν οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότες. Ἀκοούσως δὲ μετὰ τὰ περὶ ἐκείνων εἰρημένα, περὶ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἀποστραφησομένου τὴν κατὰ τὰ εἶδωλα πλάνην, ἐπιγνωσόμενου δὲ τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, προφητεύεται.

MA. « Ἀκούσατε, νῆσοι, ἐγκαταλειμμένοι καὶ ὀδυνομένοι, ἀκούσατε, ἃ ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαώθ· ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνήγγειλεν ἡμῖν. » Ὅρα τίνα τρόπον καὶ ἐνταῦθα οὐ πάντας τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπὶ τὴν τῶν ἀποβήτων ἀκρόασιν παρακαλεῖ, ἀλλ' ἢ μόνους, οὓς ὀνομάζει καταλειμμένους καὶ ὀδυνομένους· οἳ οἱ ἦσαν οἱ κατὰ τὸν Ἀποστόλον, στενάζοντες καὶ ἀποκλαδόμενοι τὴν κακίαν τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου.

ME. « Ἐπένθησαν οἱ ὑψηλοὶ τῆς γῆς, ἢ δὲ γῆ ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν. Διὰ τοῦτο πτωχοὶ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καταλειφθήσονται ἀνθρώποι ὀλίγοι. » Καὶ ἐν τούτοις τοὺς παραβεβηκότας τὸν νόμον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ ἀπελέγξας, ἀπειλήσας τε αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα, καταλειφθήσονται ἀνθρώπους ἐξ αὐτῶν ὀλίγους προφητεύει· εἴεν δ' ἂν οὗτοι τὸ ὀνομαζόμενον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος.

XLII. « Et mandabo orbi universo mala, et impiis peccata ipsorum, et perdam injuriam iniquorum, et contumeliam superborum humiliabo. Et erunt qui remanserint pretiosius magis, quam aurum quod ignem non sentit: et homo pretiosus erit magis, quam lapis in Suphir⁶⁵, ac deinceps adjungit: « Et erunt, » qui relictus fuerint, « quasi capreola fugiens, et quasi ovis errabunda⁶⁶: » atque in his quidem paucitatem eorum, qui superfuturi sint tempore interitus impiorum, hic sermo planissime ostendit: ex quo id intelligimus, sine ulla exceptione, cariuos esse propria regione omnes omnino, qui ad circumcisionem pertinent, atque omnem Judaicam gentem, promissa divina non esse consecuturam.

B XLIII. « Et erit in die illa defectus gloriæ Jacob, et pingua gloriæ ipsius quassabuntur. Et erit quemadmodum si quis colligat messem stantem, et semen spicarum metat; et erit quemadmodum si quis colligat spicas in convalle solida, et 78 relicta fuerit in ea stipula; aut quasi baccæ olivæ duæ, sive tres in cacumine sublimi, seu quatuor, seu quinque in ramis ipsis relictae fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel: In die illa confidens erit homo in eo, qui fecit ipsum: oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non erunt confidentes in altariibus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum⁶⁷. » In his quoque evidenter canitur; quemadmodum gloria Israel, et cuncta pingua eorum auferenda sint, et pauci rursus numeroque comprehensibiles relinquendi: atque hi quidem erunt, qui ex eis in Dominum nostrum crediderint. Deinceps autem post ea quæ de illis dicta sunt, de universo genere hominum, quod aversurum se sit ab errore simulacrorum, Deumque Israel agniturum, vaticinium sequitur.

XLIV. « Audite, insulæ, qui relictus estis et dolore cruciarnini: audite quæ audiavi a Domino Sabaoth: Deus Israel nuntiavit nobis⁶⁸. » Specta quemadmodum hic quoque non omnes, qui ad circumcisionem spectant, ad ejusmodi arcana audienda invitent, sed solos eos, quos dicit relictos esse, ac dolore cruciari: quales erant, qui, ut ait Apostolus, gemebant ac deplorabant malitiam vitæ hominum.

XLV. « Luxerunt excelsi terræ, et terra inique egit propter habitantes eam. Idcirco inopes erunt inhabitantes in terra, et relinquentur homines pauci⁶⁹. » In his quoque ubi eos reprehendit, qui ex populo circumcisionis legem Dei, et testamentum contempserint, et eis minatus est ea quæ scripta sunt; tum ex illis paucos homines esse relinquendos vaticinatur. Hi vero sint sane illæ, quæ nominantur apud Apostolum « reliquæ secundum electionem gratiæ⁶⁹. »

⁶⁵ Isa. XIII, 11, 12. ⁶⁶ Ibid. 14. ⁶⁷ Isa. XVII, 4-8.

⁶⁸ Isa. XLV, 1. 2. ⁶⁹ Isa. XXIV, 4-6. ⁷⁰ Rom. XI, 5.

XLVI. « Relinquentur civitates desertæ, et domus quæ relictæ fuerint, interibunt. Hæc omnia erunt in terra in medio gentium : quemadmodum si quis colligat paucas baccas, quæ in oliva remanserint, sic colligent eos ; et si **79** cessaverit vindemia, hi voce clamabunt : qui autem relictæ fuerint in terra, lætabuntur simul cum gloria Domini ⁶⁹. » Hic quoque soli qui relictæ fuerint, gavisuri dicuntur, cum reliqui omnes his, quæ in vaticinio continentur, sint tradendi.

XLVII. « Conculcabitur corona contumeliæ, mercenarii Ephraim ; et erit flos, qui decidet de spe gloriæ in cacumine montis excelsi, quasi præcox ficus : qui vidit eum priusquam in manus accipiat, vellet eum devorare. Die illa Dominus erit corona spei, contexta gloriæ ei, qui relictus sit de populo ipsius : relinquentur enim in spiritu iudicii. » Etiam hic ei, qui relictus sit de populo, non universæ illi genti, solis utique illis, qui reliquiarum nomine significantur, Dominum coronam spei, et gloriæ futurum, vaticinatur : alios vero præter populi reliquias, coronam contumeliæ, et mercenarius Ephraim nominat.

XLVIII. « Et erunt, qui relictæ fuerint in Judæa, mittent radicem deorsum, et facient fructum sursum quoniam ex Hierusalem erunt, qui relictæ fuerint, et qui salvi futuri sunt ex monte Sion : æmulatio Domini Sabaoth faciet hæc ⁷¹ : » eos, qui secundum electionem gratiæ relictæ fuerint ex Judæorum gente missuros radicem deorsum, et facturos semen sursum vaticinatur. Ubi manifestissime apostolorum et discipulorum Salvatoris nostri electionem significat. Siquidem hi, ex iis qui ad circumcisionem pertinent, relictæ, deorsum in terram doctrinæ suæ radices miserunt, adeo quidem, ut illa ipsa eorumdem doctrina infixæ sit, et radicibus firmata per totum terrarum orbem : sursum autem ferre semen et fructum ad promissa cœlestia exhortati sunt. Hi vero ipsi de gente Judæorum relictæ, cæteris pereuntibus, soli servari dicuntur. Hæc autem omnia, æmulatio Domini fecit. Nam æmulatio Domini, quæ hos ad provocandum eos impios, qui in circumcisione manserunt elegit, illos provocavit, ut est illud apud Moysen dictum : « ipsi me provocaverunt in eo, qui non est Deus : et ego provocabo eos in ea, quæ non est gens : in gente

XLIX. « Sic dicit Dominus : Quemadmodum **80** invenietur acinus in racemo, et dicent, ne dissipaveris eum, quoniam benedictio Domini est in eo, sic faciam propter eum, qui servit mihi : hujus causa non perdam omnes : et educam ex Jacob semen, et ex Juda : et hæreditabit montem sanctum meum, et hæreditabunt electi mei et servi mei, et habitabunt illuc. Et erit in silva stabulum gregum, et vallis Achor in requiem armentorum boum populo meo, qui exquisiverunt me. Vos autem, qui

A **MC'**. « Καταλειφθήσονται πόλεις ἔρημοι, καὶ οἱ οἴκοι οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἀπολοῦνται. Ταῦτα πάντα ἔσται ἐν τῇ γῆ ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν· ὄν·τρόπον ἂν τις καταλήσῃται ἐλαίαν, οὕτως καταλήσονται αὐτούς· καὶ ἂν παύσῃται ὁ τρυγητὸς, οὗτοι φωνῆ φωνήσουσιν· οἱ δὲ καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ Κυρίου. » Καὶ ἐνταῦθα οἱ καταλειφθέντες μόνον εὐφρανθήσονται λέγονται, τῶν λοιπῶν ἀπάντων τοῖς θεσπιζομένοις παραδοθησομένων.

MZ'. « Καταπατηθήσεται ὁ στέφανος τῆς ὕβρεως, οἱ μισθῶτοι τοῦ Ἑφραΐμ· καὶ ἔσται τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς ἐλπίδος τῆς δόξης ἐπ' ἀκροῦ τοῦ ὄρους τοῦ ὕψιλου, ὡς πρὸδρομος σύκου· ὁ ἰδὼν αὐτὸ, πρὶν ἢ εἰς τὴν χεῖρα λαβεῖν αὐτὸ, θελήσει αὐτὸ καταπιεῖν. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη Κύριος ἔσται ὁ στέφανος τῆς ἐλπίδος, ὁ πλακεὶς τῆς δόξης τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· καταλειφθήσονται γὰρ ἐν πνεύματι κρίσεως. » Καὶ ἐνταῦθα τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ, οὐχὶ δὲ παντὶ τῷ ἔθνει αὐτῶν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς διὰ τοῦ καταλείμματος σηματονομένοις, τὸν Κυρίον στέφανον ἐσεσθαι ἐλπίδος καὶ δόξης προφητεύει, τοὺς ἄλλους παρὰ τὸ κατὰλειμμα τοῦ λαοῦ στέφανον ὕβρεως καὶ μισθῶτους τοῦ Ἑφραΐμ ὀνομάζων.

MF'. « Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φυθήσουσι ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσουσι σπέρμα ἄνω, ὅτι ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἔσονται οἱ σωζόμενοι ἐξ ὄρους Σιών. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Τοὺς κατ' ἐκλογὴν χάριτος καταλειφθέντας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους φυθήσειν ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσειν σπέρμα ἄνω προφητεύει, σαφέστατα τὴν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκλογὴν παριστάς. Οὗτοι γὰρ, ἀπὸ τῶν ἐκ περιτομῆς καταλειφθέντες, κάτω μὲν εἰς γῆν τὰς ῥίζας τῆς διδασκαλίας αὐτῶν κατέβαλλον, ὡς ἐμπαγήναι, καὶ ῥιζῶσαι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὴν διδασχὴν αὐτῶν· ἄνω δὲ τὸ σπέρμα καὶ τὸν καρπὸν φέρεσθαι εἰς τὰς ἐπουρανίους ἐπαγγελίας παρεκελεύσαντο. Οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καταλειμμένοι, τῶν λοιπῶν ἀπολλυμένων, μόνον σωζόμενοι λέγονται. Ταῦτα δὲ πάντα ὁ ζῆλος Κυρίου ἐποίησεν. Εἰς γὰρ τὸ παραζηλώσαι τοὺς ἀσεβεῖς τῶν ἐκ περιτομῆς, ἐκλεξάμενος ὁ ζῆλος Κυρίου τούτους, παρεζήλωσεν ἐκείνους· κατὰ τὸ παρὰ Μωσῆι λεγόμενον· « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῶ, κἀγὼ παραζηλώσω αὐτούς ἐπ' οὐκ ἔθνει· ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. » stulta irritabo eos ⁷². »

MO'. « Οὕτως λέγει Κύριος· Ὅν τρόπον εὐρήσεται ὁ ῥῶξ ἐν τῷ βότρῳ, καὶ ἐρούσιν· Μὴ λυμήνη αὐτὸν, ὅτι εὐλογία Κυρίου ἐστὶν ἐν αὐτῷ· οὕτως ποιήσω ἕνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι· τούτου ἕνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας· καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα, καὶ τὸ ἐξ Ἰουδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἁγίον μου· καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοὶ μου καὶ οἱ δοῦλοι μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ. Καὶ ἔσται ἐν τῷ δρυμῷ Ἐπαυλὶς πομινῶν. καὶ φάραγξ Ἄχὼρ εἰς ἀνάπαυσιν βουκολίων τῷ λαῷ μου, οἱ ἐζήτητάν με.

⁶⁹ Isa. xxiv. 10-14. ⁷⁰ Isa. xxviii. 3-6. ⁷¹ Isa. xxxviii. 51, 52. ⁷² Deut. xxxii. 21.

Ἔμεις δὲ οἱ ἐγκαταλιπόντες με καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τὸ ἁγίον μου, καὶ ἐτοιμάζοντες τῇ τύχῃ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν. Πάντες ἐν σφαγῇ πεσεῖσθε· ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐχ ὑπηκούσατε, καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἄ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελεῖσασθε. » Διελὼν καὶ ἐν τούτοις ὁ λόγος, βραχὺ μὲν τί φησι σπέρμα ἐξ Ἰακώβ τεύξεσθαι τῶν ἐπηγγελμένων· ἐκλεκτοὺς τε εἶναι τοὺς κατοικήσαντας ἐν τῷ δρυμῷ· οὕτως ὀνομάζων τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν, ἐν ἧ ὁ ἐκλεκτοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ Ἰακώβ σπέρμα, εἰεν δ' (1) ἂν οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες παρὰ τούτους ταῖς δηλουμέναις ἀπειλαῖς ὑποβέβηγται· μονουχὶ τοῦ λόγου γυμνότητα παριστῶντος, μὴ ὡς ἔτυχεν ἐπὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος φθάσειν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἐπὶ μόνον τὸ ὀνομασμένον σπέρμα, καὶ τοὺς ἐπικαλούμενους ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ· « ἐπεὶ πολλοὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. » Τούτοις δὲ καὶ νῦν ὄνομα καινὸν ἐπιτεθήσεσθαι ἐξῆς ὁ λόγος θεσπίζει, φάσκων πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς· « Καταλειφθήσεται γὰρ τὸ ὄνομα ὑμῶν εἰς πλησμονὴν τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὑμᾶς δ' ἀνελεῖ Κύριος· τοῖς δὲ δουλεύουσιν μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν. » Τὸ δὲ οὖν ὄνομα καινόν, ὃ μὴ πρὸς τοῖς παλαιοῖς ἔγνωστο, ποῖον ἂν εἴη ἢ τὸ ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ προσηνυμίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης εὐλογημένον Χριστιανῶν ὄνομα;

Ν'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.

« Καὶ ἔσται ἐκ τῆς σταγόνας τοῦ λαοῦ τούτου συναγόμενος· συναθήσεται Ἰακώβ σὺν πᾶσιν. Ἐκδεχόμενος ἐκδέξομαι τοὺς καταλοιπούς τοῦ Ἰσραὴλ· ἐπὶ τὸ αὐτὸ θήσομαι τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν. » Συμφώνως τοῖς προεκτεθεισιν ἐκ τοῦ Ἡσαίου καὶ ὁ Μιχαίας ἐκδέξασθαι τὸν Θεὸν οὐχ ἀπῶς πάντας, ἀλλὰ μόνους τοὺς καταλοιπούς ὀνομάζει. Ὅσπερ δὲ παρὰ τῷ Ἡσαίᾳ σπέρμα ὀνομάζετο τὸ ἐξ αὐτῶν λείμμα, οὕτως καὶ νῦν σταγόνα ὀνομάζει τοὺς ἐξ αὐτῶν σωθησομένους. Δηλοῦται δὲ καὶ διὰ τούτων ὁ τῶν ἀποστόλων χορδὸς, ὡς σταγῶν τις καὶ σπέρμα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους γεγενημένους· ἐξ ἧς σταγόνας πάντες οἱ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκότες τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παραδεδεγμένοι, τῆς θεσπιζομένης ἐπισυναγωγῆς κατηξιώθησαν, τὴν ἀπὸ τῶν πολεμίων λύτρωσιν εὐράμενοι.

ΝΑ'. « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοσπὸς εἶ ἐν χιλιᾶσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἐξοδοῦ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης· τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὄνομα τοῦ Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς

⁷⁵ Isa. LXV, 8-12. ⁷⁶ Matth. XXII, 14. ⁷⁷ Isa. LXV, 15. ⁷⁸ Mich. II, 11, 12. ⁷⁹ Isa. LXV, 9. ⁸⁰ Mich. V, 2, 3.

(1) Forte corrigendum γ' pro δ'. EDIT. PATR.

A reliquistis me, et obliviscimini montem sanctum meum, et paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni poculum mistum : ego tradam vos in gladium. Omnes in occisione cadetis ; quoniam vocavi vos, et non auscultastis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ nolebam, elegistis ⁷⁵. » Cum in his divisione quadam sermo divinus utatur, tum exiguum quoddam semen Jacob, ea quæ promissa sunt consecuturum affirmat : electos autem esse eos, qui habitent in silva. Nam sic vocationem gentium nominat, in qua electi Domini, et semen Jacob sint, sane ipsi apostoli et discipuli Salvatoris nostri : præter quos qui reliqui sunt, omnes in eas, quæ expositæ sunt, minas reciderunt : quandoquidem ipsa oratio prope apertissime demonstrat, non casu quodam in cunctam Judæorum gentem promissa divina esse ventura, sed in id solum quod semen est nominatum, et in eos, qui vocari solent electi Dei : « multi enim sunt vocati, pauci vero electi ⁷⁶. » Quibus etiam nomen novum imponendum deinceps oraculum canit, sic ad impios dicens : « Relinquetur enim nomen vestrum in satietatem electis meis. Vos autem interficiet Dominus : ii vero, qui mihi servient, vocabuntur nomine novo ⁷⁷. » Atqui novum istud nomen, quod antiquis ignotum fuerit, quodnam quæso fuerit, nisi Christianorum ? quod a Salvatoris nostri Jesu Christi appellatione deductum in tota orbe terrarum laudibus et favore celebratur ?

SI L. A Michæa.

C « Et erit de stilla populi hujus, qui congregatur : congregabitur Jacob cum omnibus. Excipiens excipiam reliquos ex Israel : in unum ponam conversionem eorum ⁷⁸. » Consentanea iis, quæ ab Isaia accepta sunt, supraque a nobis exposita, Michæas quoque indicat : qui Deum non simpliciter omnes, sed solus eos, qui reliqui fuerint, excepturum narrat : et quemadmodum apud Isaiam ⁷⁹ semen nominabatur ipsum illorum residuum, ita hic stillam eos nominat, qui ex illis superstites futuri sunt. Significatur autem his verbis ipse chorus apostolorum, qui quasi stilla quadam, et semen Judaicæ gentis exstiterunt : de qua stilla omnes quicumque ex toto orbe Christum Dei cognoverint, et doctrinam ejus acceperint, ea quam oraculum canit congregatione digni effecti sunt, et liberationem ab hostibus nacti.

LI. « Et tu Bethlehem, domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda ; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem ipsi Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Propter hoc dabit eos usque ad tempus parientis : pariet, et reliqui ex fratribus eorum convertentur ⁸⁰. » Et post pauca adjungit : « Et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi ros a Domino cadens, et tanquam

agni super gramen, ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum : et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, tanquam leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium, quemadmodum cum transierit et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat : extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur : his profecto nihil fieri posset lucidius, quæ et ortum Salvatoris in Bethlehem, et ejusdem ab æterno propagationem, et Virginis partum, et apostolorum et discipulorum ejus vocationem, et prædicationem de Christo, qui in totum orbem per eos importata est, referunt. Cum enim is princeps de quo prophetia loquitur, et cujus exitus ex diebus æternis esse declarat, de Bethlehem sit profecturus, huncque ipsum ea quæ paries nominatur, sancta Virgo sit paritura : non omnes qui ad circumcissionem spectant, sed solos eos qui reliqui fuerint, salvos futuros affirmat, quos et residuum fore Jacob, et roris instar in omnes datum iri nationes. « Erit enim, inquit, residuum Jacob in gentibus, ut ros a Domino cadens, et quasi agni super gramen, » pro quo, « quasi stillæ in herbam, » 82 Aquila; Theodotion autem, « tanquam nix super fenum, » reddidere. Item pro illo, « ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum, neque offendat filius hominis, » Theodotion reposuit, « qui non exspectabit hominem, et non sperabit in filio hominis. » Aquila vero, « qui non exspectabit virum, et non erga filios hominum : » in quibus, omnis apostolorum Salvatoris nostri spes, quæ non in homine, sed in Salvatore, et Domino suo futura sit demonstratur, qui utique Salvator Dei Verbum erat. His vero deinceps adjungit : « et erit quod reliquum fuerit ex Jacob gentibus in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium : quemadmodum cum transierit, et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat : » quibus verbis, ut arbitror, confidentia et intrepidum robur prædicationis apostolicæ declaratur. Siquidem instar leonis et catuli, in silvam gentium, et in ovium humanarum greges, illi irruentes, et dispertientes dignos ab indignis, eos Christi verbo subjecerunt. Ad quem deinceps referuntur, quæ ab ipso sint manatura : « extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur : » quod ipsum sane etiam oculis intueri licet. Quamvis enim multis, quamvis innumerabilibus, Christi verbum antehac affligentibus, et hodie quoque oppugnantibus, altius tamen ipsum abiit, et potentius cunctis effectum est. Sed etiam in sublimi collocata est manus Christi, universi, variis temporibus contra ejus Ecclesiam insurgentes, perdimi esse dicuntur.

LII. A Sophonia.

« Quia tunc convertam in populos linguam, ut in Mich. v. 7-9.

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν, ὅπως μὴ συναχθῆ μηδεὶς, μηδὲ ὑποστῆ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων· καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων, ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστελίας ἀρπάσῃ, καὶ μὴ ἦ ὁ ἐξαιρούμενος· ὑψωθήσεται ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τοὺς θλιβόντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ σου ἐξολοθρευθήσονται. » Τούτων οὐδ' (1) ἂν τι γένοιτο λευκότερον, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὴν γένεσιν τὴν ἐν Βηθλεὲμ τοῦ Σωτῆρος ἀναφωνοῦντων, καὶ τὴν πρὸ αἰῶνος οὐσίωσιν αὐτοῦ, καὶ τὸν τῆς Παρθένου τοκετὸν, καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ τὴν κλῆσιν, καὶ τὸ κήρυγμα τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης περὶ τοῦ Χριστοῦ δι' αὐτῶν κατηγγελλένον. Τοῦ γὰρ δηλοῦμένου ἀρχοντος, οὐ τὰς ἐξόδους ὁ λόγος ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος εἶναι θελοῖ, ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προελευσομένου, καὶ τῆς τοῦτον ἀποικιστοῦστος ἁγίας Παρθένου τεξομένης, οὐ πάντας φησὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ μόνους τοὺς ἐπιλοιποὺς ἀνασωθήσεσθαι, οὓς καὶ λείμμα γενήσεσθαι τοῦ Ἰακώβ, καὶ δίκην δρόσου ἐπὶ πάντα δοθήσεσθαι τὰ ἔθνη. « Ἔσται γάρ, » φησὶ, « τὸ ὑπόλειμμα τοῦ Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν. » Ἀνθ' οὗ, « καὶ ὡς ψεκάδες ἐπὶ πόναν, » ὁ Ἀκύλας, ὁ δὲ Θεοδοσίω, « καὶ ὡσεὶ νιφετὸς ἐπὶ χόρτον, » ἐκδεδώκασιν. Καὶ πάλιν ἀντὶ τοῦ, « Ὅπως μὴ συναχθῆ μηδεὶς μηδὲ ὑποστῆ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, μηδὲ προσκόψῃ υἱὸς ἀνθρώπου, φησὶν ὁ Θεοδοσίω, « Ὅς οὐ μενεῖ ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐλπίζει ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου. » Καὶ ὁ Ἀκύλας, « Ὅς οὐχ ὑπομενεῖ ἀνδρα, καὶ οὐ περὶ υἱοῦ ἀνθρώπων· » δι' ὧν πᾶσα τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐλπὶς οὔτε (2) εἰς ἀνθρώπον, ἀλλ' εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον αὐτῶν· οὗτος δὲ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος. Οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων· ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστελίας ἀρπάσῃ, καὶ μὴ ἦ ὁ ἐξαιρούμενος· » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι τὸ θαρσαλέον καὶ ἀκατάληκτον τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος. Δίκην γοῦν λέοντος καὶ σκύμνου ἐν τῷ δρυμῷ τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀνθρωπίνων προβάτων ἀγέλαις εἰσβαλόντες, καὶ διαστελιαντες τοὺς ἀξίους ἀπὸ τῶν ἀναξίων, ὑπηγάγοντο τῷ Χριστοῦ λόγῳ· πρὸς ὃν ἐξῆς ἀναφωνεῖται τὰ ἀπ' αὐτοῦ· « Ὑψωθήσεται ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τοὺς θλιβόντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ σου ἐξολοθρευθήσονται· ὁ καὶ αὐτὸ πάρεστιν ὀφθαλμοῖς παραλαμβάνειν Μυρῶν γὰρ ὄσων τὸν Χριστοῦ λόγον θλιψάντων, καὶ εἰσέτι νῦν πολεμούντων, ὑπερήρηθῃ καὶ κρείττων πάντων γέγονεν. Ἀλλὰ καὶ ὑψώθη ἡ χεὶρ τοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντων τῶν θλιψάντων αὐτόν· οἱ τε ἐχθροὶ αὐτοῦ πάντες, οἱ κατὰ χρόνους ἐπανιστάμενοι αὐτοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξολοθρευθήσεσθαι λέγονται.

contra omnes qui ipsum afflixerint : ejusque inimici perdimi esse dicuntur.

NB. Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.

« Ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλῶσσαν εἰς

(2) Οὔτε. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγῶν ἑνα. Ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας προσδέξομαι τοὺς ἐκτεύοντάς με· υἱοὶ τῶν διεσπαρμένων ὄσουςι θυσίας μοι. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐ μὴ καταισχυθῆς ἐκ πάντων τῶν ἐπιτηδευμάτων σου, ὧν ἠσέθησας εἰς ἐμέ· ὅτι τότε περιελῶ ἀπὸ σοῦ τὰ φαυλίσματα τῆς ὕβρεώς σου, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ προστεθῆς τοῦ μεγαλαυχῆσαι ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ὑπολείψομαι ἐν σοὶ λαὸν πρῶτον καὶ ταπεινόν· καὶ εὐλαθήσονται ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου οἱ κατάλοιποι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οὐ ποιήσουσιν ἀδικίαν, καὶ οὐ λαλήσουσι μάταια, καὶ οὐ μὴ εὐρεθῆ ἐν στόματι αὐτῶν γλῶσσα δόλια· διότι αὐτοὶ νεμήσουσιν καὶ κοιτασθήσονται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοδῶν αὐτούς. » Καὶ ἐν τούτοις ὑπολείψομαι ἐαυτῷ λαὸν πρῶτον καὶ ταπεινόν ὁ Κύριος ἐπήγγελται, οὐκ ἄλλον δηλῶν, ἢ τὸν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν αὐτοῦ πεπιστευκότα. Καὶ πάλιν τοὺς καταλοίπους τοῦ Ἰσραὴλ μόνους σωθήσεσθαι μετὰ τῆς τῶν λοιπῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἣν ἐν τοῖς πρώτοις τῆς προφητείας ἐσήμαιεν.

ΝΓ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

« Ἴδοὺ ἡμέρα ἔρχεται ἐν σοὶ, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλά σου ἐν σοὶ· καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγῆσονται οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἡμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθήσονται ἐκ τῆς πόλεως. » Συνάδει καὶ ταῦτα τοῖς προτεθειμένοις ἐπὶ τῷ ὀλέθρῳ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους, μετελθόντι αὐτούς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν πεπληρωμένα. Μετὰ οὖν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον ταῦτα ὁ Ζαχαρίας προφητεύει, θεσπίζων τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων γενησομένην ὑστάτην πολιορκίαν τοῦ λαοῦ, ἐφ' ἣ τῷ παντὸς ἔθνους Ἰουδαίων ὑποχειρίου τοῖς πολεμίοις γενησομένου, μόνους φησὶ τοὺς καταλοίπους τοῦ λαοῦ σωθήσεσθαι, ἀντικρὺς αὐτούς τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δηλῶν.

ΝΔ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.

« Ἐπιστρέψατε, υἱοὶ ἀφεσπικότες, λέγει Κύριος· διότι ἐγὼ κατακυριεύσω ὑμῶν, καὶ λήψομαι ὑμᾶς, ἕνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς· καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς Σιών, καὶ δώσω ὑμῖν ποιμένας κατὰ τὴν καρδίαν μου, καὶ ποιμανοῦσιν ὑμᾶς, ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης. Καὶ ἔσται, ἐὰν πληθυνθῆτε, καὶ ἀύξηθῆτε, λέγει Κύριος, ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οὐκ ἐροῦσιν ἔτι· Κίβωτος Διαθήκης Κυρίου Ἰσραὴλ οὐκ ἀναθήσεται ἐπὶ καρδίαν, οὐδὲ ὀνομασθήσεται, καὶ οὐ ποιηθήσεται ἔτι. » Ὁμοῦ καὶ ἐν τούτοις τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενησομένην θεσπίζει, καθ' ἣν, ἕνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς, καὶ σφόδρα ὀλιγοστοὺς καὶ ἀριθμῷ βραχεῖς ἐκλεξάμενος, ποιμένας τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἐθνῶν (1), καὶ ἀύξηθέντων ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τῇ δι' αὐτῶν ἐσομένῃ κλήσει τῶν ἐθνῶν· « Οὐκ ἔτι, φησὶν, ἐροῦσιν· Κίβωτος Διαθήκης Κυρίου· οὐκέτι γὰρ ἐπὶ τὰς Μωσείας ἀναδραμοῦνται σωματικῶς ὡς

A nomine Domini serviant ei sub iugo uno. A finibus fluminum Æthiopiæ suscipiam supplicantes mihi : dispersorum ferent hostias mihi. In die illa non erubesces ex omnibus studiis tuis, quibus impie egisti adversum me; quia tuac auferam a te probra contumeliæ tuæ, et non ultra adjicies gloriari super monte sancto meo, et relinquam in te populum mansuetum et humilem, et cavebunt in nomine Domini, qui reliqui fuerint ex Israel, et non facient injustitiam, et non loquentur vana, et non inveniatur in ore eorum lingua dolosa; quoniam ipsi pascentur et cubabunt, et non erit qui exterreat eos⁸⁰. » 83 In his item relicturum sibi populum mansuetum et humilem Dominus pollicitus est, non alium utique significans, quam eum, qui de circumcisione in Christum ipsius sit crediturus. Et rursus eos, qui reliqui fuerint ex Israel, solos salvos futuros, cum reliquarum gentium vocatione, quam initio prophetiæ significavit.

LIII. A Zacharia.

« Ecce dies veniet in te, et dividentur spolia tua in te : et congregabo omnes gentes in Hierusalem ad bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres inquinabuntur, et exibit dimidium civitatis in captivitate : reliqui vero ex populo meo non perdentur de civitate⁸¹. » Consentanea sunt hæc iis quæ proposita sunt de interitu universæ nationis Judæorum, qui ad illas post Christi adventum pervenit. Hæc enim Zacharias post reditum de Babylone vaticinatur, canens extremam illam populi vastationem, quæ a Romanis inferenda erat, in qua cum tota Judaica gens in hostium potestatem ventura esset, solos eos dicit, qui de populo reliqui fuerint, salvos fore : sic sane apostolos Salvatoris nostri apertissime significans.

LIV. Ab Jeremia.

« Convertimini, filii, qui defecistis, dicit Dominus; quoniam ego dominabor in vobis, et accipiam vos, unum de civitate, et duos de familia, et adducam vos in Sion, et dabo vobis pastores secundum cor meum, et pascent vos, pascentes cum scientia. Et erit, cum multiplicati fueritis et creveritis, dicit Dominus, in diebus illis non dicent amplius : arca Testamenti Domini Israel, non ascendet in cor, neque nominabitur, et non fiet amplius⁸². » In his quoque conversionem Israel, in adventu Salvatoris nostri Jesu Christi futuram canit, in qua, cum unum de civitate et duos de familia, et valde paucos et numero exiguos elegerit, earum quæ in ipsum crediderint gentium pastores, cumque in terra gentes in sua ipsarum futura vocatione creverint : « Non ultra, inquit, ab eis dicetur, arca Testamenti Domini; » non enim amplius ad Moysis corporales adorationes recurrent,

⁸⁰ Sophon. iii, 9-13. ⁸¹ Zachar. xiv, 1, 2. ⁸² Jer. II, 14-16.

(1) Deest aliquid ad suffulciendam sententiam, forte καταστῆσει. Ed.

utpote cum eis novum tradendum sit Testa- A θρησκείας, ἅτε καινῆς Διαθήκης αὐτοῖς παραδο-
mentum. θησομένης.

84 LV. *Ab eodem.*

« Multiplicaverunt impietates suas, invaluerunt
in aversionibus suis. Quanam ex his propitius eru
tibi? filii tui dereliquerunt me, et juraverunt in
iis, qui dii non sunt, et saturavi eos, et mœchati
sunt, et in domibus scortorum habitaverunt, equi
libidine perciti evaserunt, unusquisque ad uxorem
proximi hinnitum emisit: nunquid non super
his visitabo? dicit Dominus, an in gente tali non
ulciscetur anima mea? Ascendite propugnacula
ejus, et jugulate: consummationem vero ne facite,
relinquite fulcimenta ejus, quoniam Domini sunt⁸². »
In his simul, et accusatio totius nationis eorum,
et quæ eos oppressit obsidio indicatur: et præ-
terea residuum, quod fulcimentum ejus nominat:
cum ipsius Domini sit. Hoc vero residuum fuit,
quod ex fide quam in Christum Dei habuit, confir-
matum solidatumque est, ut ne iis similia patere-
tur, quæ universa illa gens perpressa est.

LVI. *Ab Ezechiele.*

« Et cadent vulnerati in medio vestri, et cogno-
scetis quod ego Dominus, cum abierint de vobis,
qui liberabuntur a gladio ad gentes, et cum vos
dispersi eritis per regiones, et recordabuntur mei,
qui liberati erunt ex vobis in gentibus, ad quas
captivi ducti sunt⁸³. » Videtur sane hic inibi quo-
que concordare iis, qui a reliquis prophetiis accepta
sunt: eos enim qui liberati erunt, quosnam
alios dixeris, nisi quod in cæteris, residuum, seu
C reliquum, et stilla, et ros, populi illius nominatur?
quibus utique denominationibus, apostolorum Sal-
vatoris nostri conventus indicatur. Ili ergo liberati
ab interitu universæ illorum nationis et a disper-
sione illorum, recordati sunt Dei, ut sit confiten-
dum, ea quæ scripta sunt, de his fuisse dicta.

LVII. *Ab eodem.*

« Hæc dicit Adonai Dominus: Expellam eos ad
gentes, et dispergam eos in omnes nationes, et dis-
pergam eos in omnem terram: et ero eis in san-
ctificationem parvam in regionibus, quocunque in-
gressi fuerint illuc. » Hic quoque alio nomine eos
vocavit, ubi sanctificationem parvam dixit, eos qui
ex illis superstites mansuri sint et incolumes⁸⁴. » D

LVIII. *Ab eodem.*

« Et omnes suscipientes eos **85** dispergam in
omnem ventum: et gladium effundam a tergo eo-
rum, et cognoscent quod ego Dominus, dum dis-
pergam eos inter gentes, et disseminabo eos in
regionibus: et relinquam ex eis viros in numero
ex gladio, et ex fame, et ex morte: ut enarrent
omnes iniquitates suas in gentibus, quocunque in-
gressi fuerint illuc: et cognoscent quod ego Domi-
nus⁸⁶. » In totius populi dispersione, etiam hic
sibi ipsi relicturum ait paucos numero, non alios
utique significans, quam eos, qui prædicti sunt.

⁸² Jer. v, 6-10. ⁸³ Ezech. vi, 7-9. ⁸⁴ Ezech. xi, 16. ⁸⁵ Ezech. xii, 14-16.

ME'. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*

« Ἐπλήθυναν ἀσεβείας αὐτῶν, ἰσχυσαν ἐν ταῖς ἀπο-
στροφαῖς αὐτῶν. Ποῦν τούτων ἕλεως ἔσομαι σοι; Υἱὸς
σου ἐγκατέλιπόν με, καὶ ὤμνουν ἐν τοῖς οὐκ οὔσι θεοῖς,
καὶ ἐχόρτασα αὐτούς, καὶ ἐμοιχῶντο, καὶ ἐν οἴκοις
πορνῶν κατελύσαν· ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν,
ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον ἐχρεμέτιζον.
Μὴ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐπισκέψομαι, λέγει Κύριος, ἢ
ἐν ἔθνει τῷ τοιοῦτῳ οὐκ ἐκδικήσει ἡ ψυχὴ μου;
Ἄνάβητε ἐπὶ τοὺς προμαχῶνας αὐτῆς, καὶ κατασφά-
ξατε. Συντέλειαν δὲ μὴ ποιήσητε· ὑπολείπεσθε τὰ
ὑποστηρίγματα αὐτῆς: ὅτι τοῦ Κυρίου εἶσι. » Καὶ ἐν
τούτοις ὁμοῦ κατηγορεῖται τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν, καὶ
B ἡ μετελθοῦσα αὐτοῦς πολιορκία δηλοῦται, καὶ πάλιν
τὸ κατάλειμμα, ὅπερ στήριγμα αὐτῆς ὀνομάζει τοῦ
Κυρίου τυγχάνον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ διὰ τῆς εἰς τὸν
Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως δυναμωθὲν καὶ στερέρωθὲν,
ὡς μὴδὲ τὰ ὁμοία ὑπομείναι, οἷς τὸ πᾶν ἔθνος αὐτῶν
ἐπεπόνθει.

NC'. *Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλ.*

« Καὶ πεσοῦνται τραυματῖαι ἐν μέσῳ ὑμῶν, καὶ
ἐπιγνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ γενέσθαι ἐξ
ὑμῶν ἀνασωζομένους ἐκ ῥομφαλας ἐν τοῖς ἔθνεσι,
καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ ὑμῶν ἐν ταῖς χώραις. Καὶ
μνησθήσονται μοι οἱ ἀνασωζόμενοι ἐξ ὑμῶν ἐν τοῖς
ἔθνεσιν, οὗ ἡχμαλωτεύθησαν ἐκεῖ. » Δοκεῖ μοι κά-
ταῦθα συνάδειν τοῖς ἀπὸ τῶν λοιπῶν προφητειῶν.
Τοὺς γὰρ ἀνασωζομένους τίνας ἀν εἰποις ἢ τὸ ἐν ἐτέ-
ροις ὀνομασμένον ὑπολείμμα, καὶ τὴν σταγόνα καὶ
C δρόσον τοῦ λαοῦ ἐκείνου, δι' ὃν ἐδηλοῦτο ἡ τῶν
ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σύστασις; Οὗτοι γοῦν,
ἀνασωθέντες ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ παντὸς αὐτῶν
ἔθνους, καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ αὐτῶν, ἐμνησθη-
σαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁμολογεῖσθαι περὶ αὐτῶν εἰρησθαι
τὰ ἀναγεγραμμένα.

NZ'. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*

« Τάδε λέγει Ἄδωναι Κύριος: ὅτι Ἀπίσωμαι αὐ-
τούς εἰς τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτούς εἰς πάντα
τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτούς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν·
καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς ἅγιασμα μικρὸν ἐν ταῖς χώραις,
οὗ ἀν εἰσελθῶσιν ἐκεῖ. » Καὶ ἐνταῦθα ἐτέρως τοὺς
αὐτοὺς κέκληκεν, « ἅγιασμα μικρὸν » εἰπὼν τοὺς ἐξ
αὐτῶν ἀνασωθησομένους καὶ ὑπολειφθησομένους.

NH'. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*

« Καὶ πάντα τοὺς ἀντιλαμβανομένους αὐτῶν δια-
σπερῶ εἰς πάντα ἄνεμον, καὶ ῥομφαλαν ἐκχεῶ ὀπίσω
αὐτῶν, καὶ ἐπιγνώσονται, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ δια-
σκορπίσαι με ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ διασπερῶ αὐτούς ἐν
ταῖς χώραις· καὶ ὑπολείψομαι ἐξ αὐτῶν ἄνδρας ἐν
ἀριθμῷ ἐκ ῥομφαλας, καὶ ἐκ λιμοῦ, καὶ ἐκ θανάτου,
ὅπως ἐκδιηγῶσονται πάσας τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐν
τοῖς ἔθνεσιν, οὗ ἀν εἰσελθῶσιν ἐκεῖ· καὶ γνώσονται
δι' ἐγὼ Κύριος. » Ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς λαοῦ δια-
σπορᾷ καὶ νῦν ὑπολείψεσθαι ἑαυτῷ ὀλίγους ἀριθμῷ
φησιν, οὗδ' [f. οὐκ] ἄλλους δηλῶν τῶν προεπιρημένων.

NΘ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Ἄδωναὶ Κύριος· Ἐάν δὲ καὶ τὰς τέσσαρας ἐκδικήσεις μου τὰς πονηρὰς, βομφαλιαν, καὶ λιμὸν, καὶ θηρία πονηρὰ, καὶ θάνατον ἐξαποστελῶ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐξ αὐτῆς ἄνθρωπον καὶ κτῆνος, καὶ ἰδοὺ ὑπολείμενοι ἐν αὐτῇ, οἱ ἀνασεσωμένοι. » Οὐδὲν ἂν καὶ ταῦτα διαφέρει τῶν προειρημένων.

Ξ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Οὕτως κρινῶ ὑμᾶς, λέγει Κύριος, καὶ διάξω ὑμᾶς ὑπὸ τὴν ράβδον μου, καὶ εἰσάξω ὑμᾶς ἐν ἀριθμῷ τῆς Διαθήκης μου, καὶ ἐκλέξω ἐξ ὑμῶν τοὺς ἀφεισημένους καὶ τοὺς ἀσεβεῖς· διότι ἐκ τῆς παροικίας αὐτῶν ἐξάξω αὐτούς, καὶ εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ οὐκ εἰσελεύσονται. » Σαφῶς καὶ ἐν τούτοις ἀριθμῷ βραχεῖς ὑπὸ τὴν ράβδον τοῦ Θεοῦ γενήσεσθαι, ἐπὶ τῷ τοῦ λοιποῦ τοῦ Ἰσραὴλ ἀποπεσεῖσθαι τῶν ἐπαγγελιῶν, μαρτύρεται. Ἀλλὰ γὰρ ἀποδείξας, ὅτι μὴ ὡς ἔτυχεν ἀδιακρίτως πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους φαύλοις τε καὶ ἀτελείς, καὶ τοῖς μὴ τοιοῦτοις τὰς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίας οἱ θεοὶ λόγοι προεθέσκον, σπανίως δὲ αὐτῶν καὶ ἀριθμῷ ληπτοῖς, ἦτοι τοῖς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐξ αὐτῶν πεπιστευκόσιν, ἢ τοῖς πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ δεδικαιωμένοις, αὐτάρκως ἡγοῦμαι· δεδηλωκένας, ὅτι μὴ ἀδιακρίτως εἰς ἅπαντας Ἰουδαίους τὰ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν ἐπληροῦτε, καὶ ὅτι μὴ μᾶλλον αὐτοῖς, ἢ τοῖς ἐξ ἔθνῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένοις τὰ τῶν προφητῶν ἐφαρμόττει λόγια. Τίς δὲ ἦν ἡ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν διάνοια, κατὰ καιρὸν τὴν προσήκοντα παραστήσας. Ταῦτα δὲ ὡς ἀναγκαίως μοι συνελεχται εἰς ἕλεγχον τῶν ἐκ περιτομῆς, ὑπ' ἄλλογον μεγαλαυχίας μόνοις αὐτοῖς τὸν Χριστὸν ἐπιδημήσειν, οὐχὶ δὲ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπαυθαδιζομένων, εἰς τε ἀπόδειξιν τῆς ἡμῶν αὐτῶν περὶ τὰ ἐκείνων λόγια εὐλόγου σπουδῆς. Συνέστη δέ μοι διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος καὶ τὸ αἴτιον τοῦ μὴ Ἰουδαίους ἡμᾶς, καὶ ταῦτα ταῖς αὐτῶν χαίροντας προφητικαῖς Γραφαῖς. Ἀλλὰ καὶ ὁποῖος ὁ βίος τυγχάνει, ὁ δὲ καὶ τοῦ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κεκηρυγμένος, ἢ τε ἀρχαιότης τοῦ τρόπου τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας, ὡς οἶόν τε ἦν, ἐν αὐτῷ διεληλυθα. Τούτων δ' ἡμῖν προσηυμένων, ἤδη ποτὲ καιρὸς ἀπορρήτοτέρων ἄψασθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας, καὶ ὡς ἂν μάθοιμεν διὰ τί νῦν, ἀλλ' οὐ πρὸ τούτου, τὴν εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πεποίητο, καὶ τί τὸ αἴτιον ἦν τοῦ μὴ πάλαι πρότερον, Ἐναγχοῦ δὲ καὶ μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, ἔθνῶν ἀπάρεσθαι αὐτὸν κλήσεως, τὰ τε ἄλλα ὅσα δήποτε τῆς κατ' αὐτὸν ἀπορρήτου θεολογίας οἰκεία τυγχάνει· ἔτι μὴν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ, ἃ καὶ πρῶτα ἐξ ἑτέρας λόγου ἀρχῆς, ὡς πρὸς τοὺς ἀπίστους, τῶς αὐτὸν βοηθὸν ἐπικαλεσάμενοι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, φέρε διασχεψόμεθα.

theologiæ propria sunt, quæque ad illum spectant tractemus : item, qua ratione ille homo factus sit, quæ sane etiam prima omnium novo quodam assumpto exordio, quasi ad homines incredulos ipsam Dei verbum invocantes, ut nos adjuvet, age jam consideremus.

¹⁷ Ezech. xiv, 21, 22. ¹⁸ Ezech. xxx, 36-38.

A

LIX. Ab eodem.

« Hæc dicit Adonai Dominus : Quod si etiam quatuor ultiones meas malas, gladium, et famem, et bestias malas, et mortem emisero super Hierusalem, ad perdendum ex ea hominem et iumentum, et ecce qui relictii fuerint in ea, qui conservati ¹⁷ » et cætera. Hæc quoque nihil plane ab iis quæ prædicta sunt, differunt.

LX. Ab eodem.

« Sic judicabo vos, dicit Dominus : et deducam vos sub virgam meam : et adducam vos in numerum Testamenti mei : Et eligam ex vobis rebelles et impios, quoniam ex peregrinatione eorum educam eos, et in terram Israel non ingredientur ¹⁸. » In his quoque perspicue, exiguis numero sub virgam Dei venturos affirmat, dum reliqui ex Israel a promissis cadent. At enim cum demonstratum a nobis sit non fortuito, neque indiscrete omnibus simpliciter Judaicæ gentis cum vitiosis atque impiis, tum etiam iis qui tales non sint, oracula divina, illas bonorum promissiones cecinisse, sed paucis eorum duntaxat et facile numerabilibus, iis videlicet, qui in Salvatorem et Dominum nostrum crediderint, aut iis qui ante ejus adventum justii effecti sint. Abunde nos arbitror declarasse, quemadmodum ea quæ ad promissa divina pertinent, non indifferenter in omnibus Judæis, finem acceperint : et quemadmodum non ipsis magis, quam iis qui de gentibus assumuntur, ubi Christum Dei susceperunt, prophetarum responsa conveniant. Porro quænam fuerit divinorum promissorum **36** sententia, ubi tempus erit ostendam. Hæc autem prope necessario a me collecta sunt, ut redarguam eos qui ad circumcisionem pertinent, quadam inani jactantia elatos, et ad se solos Christum, non ad omnes homines venturum pertinaciter gloriantes, nec non ut ostendam magna cum ratione esse studium nostrum cum libris illorum et oracula versando tractamus. Constituta est a me libro superiore causa, cur in morem Judaicum non recidimus, tametsi prophetis illorum scriptis gaudemus, nec item minus, cujusmodi ea sit vita, quæ Christo auctore, omnibus gentibus nuntiata prædicataque sit, quamque antiqua sit evangelicæ reipublicæ ratio, in eodem

D explanavi pro viribus. Quapropter qui hæc alligando tandem absolvimus, jam nunc tempus arbitramur esse, ut de occulta et mystica ratione, quæ ad Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum, qui Christus est Dei, pertinet, occultiora item quædam attingamus, ut cum hoc pariter illud discamus, quam ob rem nunc, et non antehac ad omnes gentes advenerit, et quænam causa sit, ut non multo ante, sed nuper duntaxat post magnum numerum sæculorum, vocare gentes inceperit : tum alia ejusdem generis, quæ arcanæ illius

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
 ΒΙΒΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ
 —
 EUSEBII PAMPHILI
 DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
 LIBER TERTIUS.

87 HÆC INSUNT IN TERTIO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

- I. Quod Hebræorum Prophetæ Evangelium prædicaverint.
- II. Quod de Christo vaticinia ediderint.
- III. Quomodo respondeamus iis, qui illum seductorem arbitrantur.
- IV. De illius divinis gestis.
- V. Quod non finxerint illius discipuli, sed vera narrantur, quæ miracula ab illo gesta sunt.
- VI. Quod non præstigiis quibusdam, sed virtute et potestate divina, ea miracula gesserit.
- VII. Quod efficacia ipsa atque eridentia illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis.

PROCEMIUM.

Cum ea quæ præfationis cujusdam locum obtinuerant in Evangelicam Demonstrationem, abunde tractaverim, modumque etiam Evangelicæ Salvatoris nostri doctrinæ demonstraverim, causasque reddiderim propter quas, qui Judæorum amplexi sumus oracula, vitam illorum recusarimus, ac præterea planum fecerim, quemadmodum **88** prophetica illorum scripta, id quod futurum erat ante venientia, nostræ per Christum futuræ vocationis mentionem fecerint, ut sic tanquam propria illa, non tanquam aliena vindicemus, tempus jam admonet, ut ad propositam materiam accedam, et eorum quæ promissa sunt initium faciam. Porro autem hæc erant, quæ ad rationem humanitatis Jesu pertinent, qui Christus est Dei, item ejus theologiæ quæ de illo est documenta, quæ apud prophetas Hebræorum exstant, tum quæ illi de adventu illius ad homines, prædixerint: quæ ulique

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΤΡΙΤῳ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

- A'. Ὅπως οἱ παρ' Ἑβραίοις προφητῶν τὸ Εὐαγγέλιον ἐκήρυττον.
- B'. Ὅπως περὶ τοῦ Χριστοῦ προανεφώρουν.
- Γ'. Πῶς πρὸς τοὺς κλάνον ὑπειληφότας γεγόναι ἀντενεχθησόμεθα.
- Δ'. Περὶ τῶν θειοτέρων ἔργων αὐτοῦ.
- Ε'. Ὅτι μὴ πλάσάμενοι οἱ αὐτοῦ μαθηταί, τῇ δὲ ἀληθείᾳ ἐμαρτύρουν τὰς ὑπ' αὐτοῦ πραχθείσας παραδοξοποιούσας ἱστορίας.
- Ζ'. Ὅτι μὴ κατὰ γοητείαν, ἐνθέου δὲ ἀρετῆ καὶ δυνάμει τὰ παράδοξα διεπράξατο.
- Ζ'. Ὡς ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς συνοραῖται τοῖς φιλαλήθεσιν ἡ τῆς περὶ αὐτὸν ἐνθέου ἀρετῆς δύναμις.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τῶν προλεγομένων εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Ἀπόδειξιν αὐτάρκως μοι γεγυμνασμένων, ἀποδεδειγμένου τε τοῦ τρόπου τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, τῆς τε αἰτίας ἀποδοθείσης, δι' ἣν τὰ Ἰουδαίων ἀσπασάμενοι λόγια, τὸν κατ' αὐτοὺς βίον παρητησάμεθα, καὶ ἔτι πρὸς τοῦτους συστάντος ὡς αἱ προφητικαὶ παρ' αὐτοῖς γραφαί, προλαβοῦσαι τὸ μέλλον τῆς ἡμετέρας διὰ Χριστοῦ γενομένης κλήσεως ἐμνημόνευσαν, διὸ καὶ ὡς οικείων, ἀλλ' οὐκ ἀλλοτρίων αὐτῶν μεταποιοῦμεθα· καλεῖ δὴ καιρὸς, ἐπ' αὐτὴν ἐμβάντα τὴν ὑπόθεσιν, ἀρξασθαι τῶν ἐπηγγελμένων. Τίνα δὲ ἦν ταῦτα ἀλλ' ἢ τὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον οικονομίας Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, αἵ τε τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας διδασκαλίαι, καὶ αἱ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ προῤῥήσεις; ἃς αὐτῷ μόνῳ ἐφαρμόζειν ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτίκα μάλα παραστήσομεν· πρῶτον ἀναγκαίως ἐκεῖνο θεωρήσαντες.

ἵσως οἱ προφηταὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μνήμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάμβανον. est, prius illud contemplati erimus, quemadmodum prophetæ evangelii mentionem in Christo non prætermiserint.

*Ὅπως οἱ προζητῆται τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μνήμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάμβανον.

Α'. « Τοῦ δηλωθέντος μάρτυρος ἂν εἴη βήμασιν αὐτοῦ Ἰσαίας, ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κεκραγώς· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτους ἀφροσίν, καὶ τυφλοῖς ἀνάδελψιν· » ἦν τινα προφητεῖαν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν τῇ συναγωγῇ ποτὲ διελέθων ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων, πύξας τὸ βιβλίον εἶπε· « Σήμερον πεπληρωταὶ ἡ Γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσίν ὑμῶν, » καὶ δὴ ἐνθένδε ἀρχάμενος τῆς οἰκείας διδασκαλίας πτωχοῖς εὐαγγελίζετο τῶν παρ' αὐτῷ μακαρισμῶν, προτάτων· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπὸ πνευμάτων πονηρῶν ὀχλουμένοις, ὑπὸ τῆς δαιμόνων τρόπων αἰχμαλωτῶν πάλαι πρότερον κεκρατημένοις, τὴν ἀφροσίν προεκήρυττε τοὺς πάντας εἰς ἐλευθερίαν καὶ λύσιν τῶν ἀπὸ κακίας δεσμῶν ἀνακλούμενος, δι' ὧν ἐφασκεν· « Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ φοροτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » Καὶ τυφλοῖς δὲ τὴν ἀνάδελψιν παρεῖχε, τοῖς τὰς ἕψεις τοῦ σώματος διεφθαρμένοις τὸ βλέπειν δωρούμενος, κατὰ διάνοιαν τοῖς πάλαι περὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναδύοιτο (1), τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας παρέχων ὄρα. Τὸν μὲν οὖν Χριστὸν ἐν πρώτοις αὐθέντην καὶ ἀρχηγὸν ἔσεσθαι τῆς εὐαγγελικῆς πραγματείας ἢ παρατεθείσα προφητεία παρίστησι. Μετὰ δὲ αὐτῶν τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ὑπὲρ τῆς ἔσεσθαι τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς θεσπίζει ὁ αὐτὸς λέγων προφήτης· « Ὡς ὠραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων ἀγαθὰ, ἢ τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην. » Ἐνθα σφόδρα ἀπικριτωμένως ὠραῖους ἐφησεν ἔσεσθαι τοὺς πόδας τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ, πῶς οὐκ ἐμᾶλλον ὠραῖοι ἔσεσθαι, οἱ ἐν ὀλίγῳ καὶ βραχεῖ χρόνῳ τὴν πᾶσαν περιδραμούμενοι οἰκουμένην, καὶ πάντα τόπον πληρώσαντες τῆς περὶ τοῦ Σωτῆρος τοῦ κόσμου θεοσεβοῦς διδασκαλίας; Ὅτι δὲ μὴ βήμασιν ἀνθρωπίνους ἐκέκρητο εἰς πειθῶ τῶν ἀκρωμένων, θεοῦ δὲ δύναμις ἦν ἢ συνεργοῦσα αὐτοῖς ἐν τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι. Ἄλλος πάλιν προφήτης ἀναφωνεῖ· « Κύριος δώσει βήμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Καὶ πάλιν ὁ Ἰσαίας· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος, Σιών, ὑψώσων τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνὴν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε, εἰπὼν ταῖς πόλεσιν Ἰουδα, ἰδοὺ ὁ θεὸς ὑμῶν, ἰδοὺ Κύριος μετὰ ἰσχύος ἐρχεται, καὶ ὁ βραχίον μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἀρνάς, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. » Ταῦτα δὲ ὅποια ἐχεται διάνοιαν, ὁδῶν

A illi uni posse accommodari, ex eventis certissimis jam jam comprobabimus, si, quod necessarium

Quod prophetæ in ipso Christo Evangelii mentionem assumpserint.

I. Hujusce veritatis testis ad verbum sit Isaias, qui ex persona Christi clamat, « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum⁸⁰: » quam sane prophetiam Salvator noster olim, in conventu apud multitudinem Judæorum cum legisset, librumque post lectionem plicuisset, sic locutus est: « hodie impleta est scriptura hæc in auribus vestris⁸¹, » protinusque hinc suam doctrinam exorsus evangelizare cœpit pauperibus, eos in commendatione beatorum, qui apud se futuri sint, reliquis anteponens: « Beati, inquit, pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum⁸². » Iis præterea qui a malis spiritibus vexarentur, quique a dæmonibus, captivorum instar, jam diu tenerentur, dimissionem ante nuntiavit, omnes ad libertatem et solutionem a malitiæ vinculis invitans, verbis illis: « venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos⁸³. » Cæcis vero, qui corporeos oculos haberent corruptos, integritatem restituens, visum largitus est, ut sic significaret, se iis qui olim veritatem parum intuerentur, virtutem qua lumen veræ pietatis respicerent, erogare. Christum ergo in primis auctorem et ducem futurum omnis provinciæ evangelicæ, ea quæ exposita est, prophetia declarat. At post illum ejusdem propositi ministros fore illius discipulos, idem propheta canit dicens: **89** « Quam speciosi pedes evangelizantium bona quam evangelizantium pacem⁸⁴. » Ubi valde accurate speciosos dixit fore pedes evangelizantium bona Christi, qui enim speciosi futuri non erant, qui in exiguo brevique tempore totum orbem erant percursori, et omnem locum sancta illa de Salvatore mundi doctrina impleturi? Quod autem humanis verbis non uterentur ad persuadendum audientibus, sed Dei virtus esset quæ cum illis faciebat, dum Evangelium prædicarent, alius rursus clamat propheta: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa⁸⁵; » et rursus Isaias. « Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion; extolle quantum potes vocem tuam qui evangelizas Hierusalem: extollite, ne timeate; dic civitatibus Juda, ecce Deus vester, ecce Dominus cum robore venit, et brachium cum potestate: ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram ipso: tanquam pastor pascet gregem suum, et in brachio suo congregabit agnos, et eas quæ in utero habent, consolabitur⁸⁶. » Cæterum hæc quonam sensu accipienda sint, pro-

⁸⁰ Isa. Lxi, 1. ⁸¹ Luc. iv, 18. ⁸² Matth. v, 3. ⁸³ Matth. xi, 28. ⁸⁴ Isa. Lii, 7. ⁸⁵ Psal. Lxvii, 12. ⁸⁶ Isa. xl, 9-11.

(1) Interpretes legit, ἀναπύροις οὖσι.

gressi longius in doctrina evangelica videbimus : A interim illud constitit, et ipsum Evangelium, et nomen Evangelii propheticis vocibus comprobatum fuisse : habes præterea evidentes perspicuasque demonstrationes, unde initium esset accepturum Evangelium, ab ipso videlicet Christo, nec non per quos foret prædicandum, per illius utique apostolos : sed etiam qua virtute esset superaturum, non humana scilicet. Quod ipsum sane ex illo constitit, « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » Reliquum igitur jam est, ut ex multis quæ apud Hebræos antiquius ac remotius de Christo divinata sunt, pauca anticipemus, ut discas quænam illa essent, quæ posterioribus temporibus Evangelium nuntiarent futurum, simulque miraculum prophetarum, qui quidem tanto ante futura cognoverint, itemque ipsorum oraculorum eventa, quemadmodum ea in Salvatore et Domino nostro Jesu, qui Christus est Dei, completa consistant.

II. Quod de Christo vaticinati sunt prophætæ Hebræorum.

Primus prophetarum Moyses, alium prophetam sibi similem suscitandum denuntiat. 90 Cum enim leges ab ipso positæ soli Judaicæ genti convenirent, idque in terra Judæa duntaxat, aut circum eam, non autem ei quoque genti, quæ longissime in terris remotissimis degeret, quemadmodum ex iis quæ prius a nobis tractata sunt cognosci potuit, et eum qui esset non solum Judæorum, sed etiam aliarum gentium Deus, oporteret ad se cognoscendum et colendum vitæ hominum suppeditare ea, quæ cunctis item gentibus utilia forent, merito alterum prophetam, qui nulla in parte suæ ipsius rationi atque instituto cederet, de Judaica gente suscitandum, oraculo exposito divinat, in hunc modum illi ipsi Deo respondente. « Prophetam suscitabo eis de fratribus ipsorum tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis juxta omne quodcumque mandavero illi : et homo omnis quicumque non audierit verba ejus quæcumque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo⁹⁶. » Similia vero ipse quoque Moyses hoc oraculum interpretans ad populum ait : « Prophetam de fratribus vestris tanquam me suscitabit Dominus Deus ; illum audietis in omnibus quæcumque postulasti a Domino Deo tuo in Horeb, in die concisionis⁹⁷. » Num igitur ex iis qui post Moysen exsisterunt Prophetæ, Isaias, exempli gratia, aut Jeremias, aut Ezechiel, aut Daniel, aut alius quispiam de cæteris duodecim legum auctor Moysi conferendus exstitit ? nequaquam. Sed ex illis tandem, quis unquam Moysi similia effecit ? nusquam poteris dicere. Sed quisque illorum a primo ad novissimum quoscunque instituebant ac docebant, ad ipsum Moysen remittebant, atque in hoc populum reprehendebant, quod Moysis legem non servasset, sed contra illam fecisset, neque illum ad quidquam aliud hortabantur, nisi ad ea

προϊόντες κατά την εὐαγγελικὴν εἰσόμεθα διδασκαλίαν· πλὴν ἀλλὰ πέφανται τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τοῦ νομα δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τῶν προφητικῶν μαρτυρημένον, ἔχεις τε λευκὰς καὶ ἐνάργεις ἀποδείξεις, ἐκ τίνος μὲν ἄρξεται τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι δὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, δι' ὧν τε κηρυχθήσεται, ὅτι διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ ποῖα δυνάμει κρατήσει, ὅτι μὴ ἀνθρωπίαι. Ὁ δὴ καὶ αὐτὸ συνέστη διὰ τοῦ, « Κύριος δώσει βῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Τί δὴ οὖν λείπεται ἐπὶ τούτοις, ἢ ἐκ πολλῶν ὀλίγα προλαβεῖν τῶν παρ' Ἑβραίοις ὀνόμαθ' ἐπερὶ τοῦ Χριστοῦ προφητευμένων ; ὡς ἂν εἰδῆς τίνα ἔσεσθαι τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ὕστεροις καιροῖς εὐηγγελίζετο, ὁμοῦ τε τῶν προφητῶν τὸ θαῦμα τῆς τῶν μελλόντων προγνώσεως, καὶ τῶν προρρήσεων τὰ ἀποτελέσματα, ὅπως ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ συνίσταται πεπληρωμένα.

IV. Ὅπως περὶ τοῦ Χριστοῦ προαναφέρων οἱ Ἑβραῖοι προσφῆται.

Πρῶτος προφητῶν Μωϋσῆς ἕτερον προφήτην ὁμοιον αὐτῷ ἀναστήσασθαι εὐαγγελίζεται. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κατ' αὐτὸν νομοθεσία μόνῃ τῷ Ἰουδαίῳ προσῆκεν ἔθνει, καὶ τούτῳ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς, ἢ ἀμφὶ ταύτην, οὐχὶ δὲ καὶ τῷ πορρωτάτω τῆς ἀλλοδαπῆς διατρίβοντι συνῶπται διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν γεγυμνασμένων, χρῆν δὲ δῆπου τὸν μὴ μόνον Ἰουδαίων Θεόν, ἀλλὰ καὶ ἔθνῶν, καὶ τὰ πάντα τοῖς ἔθνεσι λυσιτελεῖν πρὸς τὴν αὐτοῦ γνώσιν τε καὶ εὐσέβειαν παρασχεῖν τῷ βίῳ· εἰκότως προφήτην ἕτερον κατ' οὐδὲν ἀποδέοντα τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀναστήσειν διὰ χρησμοῦ θεοπίζει, τοῦτον εἰρηκότος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὸν τρίπον· « Προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὡς περ σὲ, καὶ δώσω τὸ βῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅτι ἂν ἐντέλλωμαι αὐτῷ· καὶ ὁ ἀνθρώπος ὅς ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Τὰ ὁμοία δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς πρὸς τὸν λαὸν διεμνηεύων τὸ τοῦ Θεοῦ λόγιον, φησί. « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμὲ ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἠτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐν Χωρήβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Ἐκκλησίας. » Ἄρ' οὖν οἱ μετὰ Μωϋσέα προφῆται, Ἡσαίας, φέρε, ἢ Ἰεζεκιήλ, ἢ Δανιήλ, ἢ τις ἕτερος τῶν δώδεκα, Μωϋσεὶ κατέστη παραπλήσιος νομοθέτης ; οὐδαμῶς. Ἀλλὰ τὰ ὁμοία τις ἐκείνων Μωϋσεὶ διαπέπρακται ; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Ἐκαστος γοῦν αὐτῶν ἀπὸ πρώτου καὶ εἰς τὸν τελευταῖον, ἐπὶ Μωϋσέα τοὺς ἀκρωμένους ἀνέπεμπον, καὶ τὸν γε κατὰ τοῦ λαοῦ ἔλεγχον διὰ τὰς παραβάσεις τοῦ Μωϋσέως ἐπιούοντο νόμου, προὔτρεπον τε οὐδὲν ἄλλο ἢ τῶν παρὰ Μωϋσεὶ νενομοθετημένων ἐξέχεσθαι. Οὐδένα γοῦν τούτων ὁμοιον, Μωϋσῆς δὲ περὶ ἐνὸς ὠρισμένως ἀναφώνει. Τίνα τοῖνον ὁ χρησμὸς θεοπίζει Μωϋσεὶ παραπλήσιον ἔσεσθαι προφήτην ἢ μόνον τὸν

⁹⁶ Deut. xviii. 18, 19. ⁹⁷ Ibid. 15, 16.

Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν; Ἄσπερ δὲ τοῦτ' εἰρηται, διασκέψασθαι ἀναγκαῖον. Μωϋσῆς πρῶτος ἠγγήσατο τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Εὐρῶν δὲ αὐτοὺς τῆ κατὰ Αἰγυπτίους πολυθέῳ πλάνῃ προσέχοντας, πρῶτος μὲν ταύτης ἀπέστρεψεν, ἀπραιτήτως τιμωρίας ἀπαγορεύσας εἰδωλολατρεῖν· πρῶτος δὲ αὐτοῖς καὶ τὴν περὶ μοναρχίας θεολογίαν κατήγγειλε, τὸν τῶν ἀπάντων Δημιουργόν, καὶ ποιητὴν μόνον παραγγείλας σέβειν· πρῶτος δὲ καὶ ἀγωγὴν τινα θεοσεβοῦς βίου τοῖς αὐτοῖς διαταξάμενος, νομοθέτης αὐτοῖς εὐσεβοῦς πολιτείας πρῶτος καὶ μόνος ἀποδέδεικται. Ἄλλὰ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς Μωϋσεὶ παραπλησίως, καὶ πολὺ κρείττονως πρῶτος τῆς κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίας τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι καθήγγαστο καὶ πρῶτος ἀνατροπὴν τῆς κατ' ὄλην τὴν οἰκουμένην εἰδωλολατρείας εἰργάσατο· πρῶτός τε τὴν ἐνδὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν πᾶσιν ἀνθρώποις προὔβλετο, καινοῦ τε βίου καὶ πολιτείας θεοσεβείας προσηκούσης πρῶτος εἰσαγωγεὺς καὶ νομοθέτης ἀποδέδεικται. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ περὶ κόσμου γενέσεως, καὶ τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, καὶ ὅσα ἄλλα φιλόσοφα δόγματα πρῶτος Μωϋσῆς τῷ Ἰουδαίων παρέδωκεν ἔθνεσι, ταῦτα θεοπρεπίστερον πρῶτος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατήγγειλεν· ὥστε Μωϋσέα μὲν εἰκότως πρῶτον καὶ μόνον εὐσεβείας νομοθέτην ἀνηγορεύσθαι Ἰουδαίων, Ἰησοῦν δὲ τὸν Χριστόν τῶν ἔθνῶν ἀπάντων, κατὰ τὴν φήσασαν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς· γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσι. » Πάλιν Μωϋσῆς θαυμασίως ἔργους καὶ παραδοξοποιίας τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελλομένην εὐσέβειαν ἐπιστήσαστο. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστὸς, ταῖς ἀναρχαίτοις θυματουργίαις πρὸς πίστιν τῶν ὀρώντων κεχρημένος, τὰ καινὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ μαθήματα συνστήσαστο. Πάλιν Μωϋσῆς ἐκ πικρῆς τῆς ἐπ' Αἰγυπτίους δουλείας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος εἰς ἐλευθερίαν μετεστήσαστο· καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ Χριστὸς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δυσσεβοῦς καὶ Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας εἰς ἐλευθερίαν τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος ἀνεκαλέσατο. Πάλιν Μωϋσῆς γῆν ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ βίον ἐν ταύτῃ καὶ μακαριστὸν τοῖς τῶν νόμων φύλαξιν ἐπηγγείλατο· ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, « Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. » Πολὺ κρείττονα γῆν, ἀληθῶς καὶ ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ, οὐχὶ τὴν ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας, ὅτι μηδὲν τῆς λοιπῆς αὐτῆς διενήνοχεν, ἀλλὰ τὴν κατ' οὐρανὸν ψυχαῖς φιλοθείας προσήκουσαν, τοῖς κατορθοῦσι τὸν πρὸς αὐτοῦ καταγγελλόμενον βίον ὑποσχόμενος. Ὁ δὲ καὶ παριστάς λευκότερον, τοῖς πρὸς αὐτοῦ μακαριζομένοις βασιλείαν οὐρανῶν κατήγγειλε. Καὶ ἄλλας δὲ πράξεις εὖρους ἂν ὑπὸ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν κρείττονι ἢ κατὰ Μωϋσέα δυνάμει γεγονούσας, παραπλησίως γε μὴν αἶς καὶ ὁ Μωϋσῆς διεπράξατο. Οἶον ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Μωϋσῆς ἐφεξῆς τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνήστευεν, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ λέγουσα· « Καὶ ἦν ἐκεῖ

A firmiter tenenda, quæ in lege Mosi posita sunt. Nullum igitur horum illi similem dixeris : atqui Moses de uno duntaxat certe ac definite loquitur. Quemnam igitur alium Mosi similem futurum prophetam canit oraculum illud, nisi Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum? Quomodo autem hoc dictum sit, diligentius contemplari necesse est. Primus Moses genti Judaicæ præfuit: cumque eos deprehendisset Ægyptiis superstitionibus, multorumque deorum cultu implicitos, primus ab iis illos avertit, inevitabilibus suppliciis cultores simulacrorum deterrens: **¶** et primus eis theologiam ostendit, eam quæ unius principatum docet, præcepitque ut unum opificem auctoremque rerum omnium colerent: primus etiam religiosæ vitæ illis institutionem quamdam disponens atque assignans, piæ sanctæque reipublicæ illis auctor et primus et solus apparuit: atqui Jesus quoque Christus sicut Moses similiter, ac multo quidem excellentius: qui primus ejus doctrinæ, quæ veram religionem instituit reliquis gentibus, auctor et magister fuit, et primus per totum terrarum orbem simulacrorum cultum evertit, primusque unius omnium regis Dei cognitionem et reverentiam cunctis ostendit hominibus, novæque vitæ ac piis hominibus accommodatæ, reipublicæ primus introductor, legisque lator existit. Ad hæc, ea quæ de mundi ortu, et quæ de animæ immortalitate feruntur, aliaque omnia philosophica præcepta quæcunque ejusdem sunt generis, primus Moses Judæorum tradidit nationi. Sed hæc multo divinius, primus cæteris gentibus Jesus Christus per suos discipulos demonstravit, ut sane merito Mosem primum solumque pietatis legum latorem Judæorum appellare æquum sit, Jesum autem Christum gentium universarum, sicut prophetia quæ de illo est, canit: « Constitue, Domine, legislatorem super eos, agnoscant gentes quod homines sunt⁹¹. » Moses præterea gestis mirabilibus et prodigiis, religionem a se institutam et traditam confirmavit. Iidem Christus iis miraculis, quæ etiam scriptis tradita esse omnes novimus ad fideium intuitum usus, novis suæ doctrinæ evangelicæ præceptis, stabilitatem ac perpetuitatem adjunxit. Rursus Moses gentem Judaicam ab intolerabili servitute, qua ab Ægyptiis premebatur, in libertatem vindicavit. Christus quoque, omne genus humanum, ab impio atque Ægyptiaco simulacrorum cultu, quo sub malis dæmonibus tenebatur, revocavit ad libertatem. Denique Moses terram sanctam, et in ea vitam Deo gratam et beatam iis, qui leges servarent, promisit. Simili ratione Jesus Christus, « Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram⁹², » longe utique meliorem terram, vereque sanctam ac Deo gratam, non eam quæ est in Judæa, quæ plane a reliquis nihil differt, sed Dei amatricibus in cælo animabus convenientem, **¶** iis qui vivendi rationem a se positam

⁹¹ Psal. ix, 21. ⁹² Matth. v, 4.

plene observaverint, pollicitus. Quod quidem apertius indicans iis, quos apud se beatos futuros prædicabat, regnum cœlorum appellavit. Cæterum, alias quoque res a Salvatore nostro gestas invenies, quæ virtute longe præstiterint iis, quas Moses edidit, magnam tamen cum Mosaicis illis habentes similitudinem. Exempli gratia : Moses totos quadraginta dies jejunos fuit. Nam Scriptura hoc illi testimonium exhibet, « et fuit, inquit, Moses illic in conspectu Domini. Quadraginta dies et quadraginta noctes panem non edit, et aquam non bibit¹ : » itidem etiam Christus. Etenim sic scriptum est : « et agebatur in desertum quadraginta dies, et tentabatur a diabolo, et nihil comedit in diebus illis². » Rursus Moses in deserto alimenta populo præbuit. Nam Scriptura sic habet : « Ecce ego do vobis panes de cœlo³. » Et paulo post : « Factum est, inquit, cum subsedisset ros circum castra, et ecce super faciem deserti minutum quasi coriandrum album, quasi gelu super terram⁴. » Salvator quoque ac Dominus noster ad discipulos suos : « Quid, inquit, cogitatis in vobis ipsis, modicæ fidei, quod panes non accepistis? nondum scitis, neque recordamini quinque panes quinque millium? et quot cophinos recepistis? neque septem, quatuor millium? et quot sportas tulistis?⁵ » Item Moyses per medium mare ingressus est, populoque itineris dux fuit. Sic enim habet Scriptura : « Extendit Moses manum suam in mare : et subduxit Dominus mare vento austro violento totum diem, et fecit mare siccum, et divisa est aqua, et transierunt filii Israel per medium mare in sicco, et aqua eis murus a dextris, et murus a sinistris⁶ : » simili potestate, ac Deo etiam convenientius, Jesus qui Christus est Dei, in superficie maris ingrediens Petrum item ad se incedere super eadem fecit. Nam sic scriptum est : « Quarta autem vigilia noctis, venit Jesus ad illos ambulans supra mare, et cum vidissent illum ambulantem supra mare, conturbati sunt⁷. » Et paulo post : « Respondens autem illi Petrus, dixit : Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas : ille autem dixit, Veni : et descendens de navi Petrus, ambulabat supra aquas⁸. » Rursus Moses, vento austro violento mare solidum fecit. Nam Scriptura : « Extendit, 93 inquit, Moses manum super mare, et sustulit Dominus mare vento austro violento, » ac subiungit : « Steterunt undæ in medio mari⁹. » Eadem ratione ac multo quidem præstantius, Salvator noster increpuit ventum et mare, et facta est tranquillitas magna¹⁰. » Mosis item vultus, cum de monte descenderet, cernebatur plenus gloria. Sic enim scriptum est : « Descendens autem Moses de monte, ipse nesciebat quod glorificatus esset aspectus cutis faciei suæ, dum ad ipsum loqueretur : et vidit Aaron, omnesque seniores filiorum Israel Mosen, et erat glorificatus aspectus cutis faciei

A Μωϋσῆς ἐναντι Κυρίου τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγε, καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιεν. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστός. Γέγραπται γοῦν· « Καὶ ἦγετο εἰς τὴν ἔρημον τεσσαράκοντα ἡμέρας, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ οὐδὲν ἔφαγεν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις. » Καὶ πάλιν Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ τροφὰς τῷ λαῷ παρέσχε. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλω τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ πρόσωπον τῆς ἐρήμου λεπτὸν ὡσεὶ κόριον λευκὸν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ τῆς γῆς. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν ὡσαύτως φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· « Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε; οὕτω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε; οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σφυρίδας ἐλάβετε; » Πάλιν Μωϋσῆς διὰ μέσης τῆς θαλάσσης διῆλθε, καὶ τὸν λαὸν ὠδήγησε. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἐξέτεινε Μωϋσῆς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὕπηγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ὄλην τὴν ἡμέραν, καὶ ἐποίησε τὴν θάλασσαν ξηρὰν, καὶ ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ, καὶ διῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ διὰ μέσης τῆς θαλάσσης κατὰ τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῖς τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων. » Ὡσαύτως δὲ καὶ μᾶλλον θεοπροπέστερον Ἰησοῦς ὁ Χριστός τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατήσας, καὶ τὸν Πέτρον βαίνειν ἐπ' αὐτῆς ἐποίησε. Γέγραπται δ' οὖν· « Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐταράχθησαν. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε· Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με ἔλθειν πρὸς σὲ ἐπὶ τὰ ὕδατα. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἐλθέ· καὶ καταβάς ἀπὸ τοῦ πλοίου Πέτρος περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα. » Πάλιν Μωϋσῆς ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ἔπηξε τὴν θάλασσαν. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἐξέτεινε δὲ Μωϋσῆς τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὕπηγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἐπάγη τὰ κύματα ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολὺ κρείττονός ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῇ θαλάσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. Πάλιν Μωϋσῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους κατιόντος, τὸ πρόσωπον ἐωρᾶτο πλήρης δόξης. Γέγραπται· δ' οὖν· « Καταβαίνων δ' αὐτὸς ἐκ τοῦ ὄρους Μωϋσῆς, οὐκ ᾔδει, ὅτι δεδοξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἐν τῷ αὐτὸν λαλεῖν αὐτῷ· καὶ εἶδεν Ἄαρων, καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἦν δεδοξασμένη ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολὺ διαφερόντως ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ἀναγαγὼν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἰμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς. Πάλιν Μωϋσῆς λε-

¹ Exod. xxxiv, 28. ² Luc. iv, 1-2. ³ Exod. xvi, 3. ⁴ Ibid. 13, 14. ⁵ Matth. xvi, 8-10. ⁶ Exod. xiv, 21, 22. ⁷ Matth. xiv, 25, 26. ⁸ Ibid. 28, 29. ⁹ Exod. xiv, 21, 22. ¹⁰ Matth. viii, 26; Luc. viii, 24.

πρὸν ἐκαθάρισε. Γέγραπται δ' οὖν · « Καὶ ἰδοὺ Μαρία λεπρῶσα ὡσεὶ χιών. » Καὶ μετ' ὀλίγα · « Καὶ ἐβόησε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον, λέγων · Ὁ Θεὸς, δέομαι, ἴσασαι αὐτήν. » Ἐσαύτως δὲ καὶ μερίζονι δυνάμει ἐξουσίας ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, προσελθόντος αὐτῷ λεπρῶ καὶ φήσαντος, « Ἐὰν θέλῃς, δύνασαι με καθαρῆσαι, ἀπεκρίνατο · Θέλω, καθαρίσθητι · καὶ ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα. » Πάλιν Μωϋσῆς δακτύλω Θεοῦ ἔφησε τὸν νόμον γεγράψθαι. Γέγραπται δ' οὖν · « Καὶ ἔδωκε τῷ Μωϋσεῖ, ἡνίκα κατέπαυσε λαλῶν αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἐν τῇ Ἐξόδῳ · « Εἶπον οὖν οἱ ἑπακοῖδοι τῷ Φαραῶ · « Δάκτυλος Θεοῦ ἐστὶ τοῦτο. » Ἐσαύτως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοῖς Φαρισαίοις ἔλεγεν · « Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. » Ἐφ' ὅλοις τούτοις Μωϋσῆς μετωνόμασε τὸν Ἰησοῦν. Ἐσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν Σίμωνά Πέτρον. Καὶ πάλιν · Μωϋσῆς κατέστησε τῷ λαῷ ἡγουμένους ἐβδομήκοντα. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή · « Συνάγαγέ μοι ἐβδομήκοντα ἀνδρας, ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων Ἰσραὴλ, καὶ ἀφελὼ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπιτοῖ, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς · καὶ συνήγαγεν ἐβδομήκοντα ἀνδρας. » Ἐσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ ἀνέδειξεν αὐτοῦ μαθητὰς ἐβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν ἀνά δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Καὶ πάλιν Μωϋσῆς δώδεκα ἀνδρας ἐξέπεμψε τὴν γῆν κατασκεψομένους. Ἐσαύτως δὲ καὶ πολλὸν κρεῖττον ὁ ἡμέτερός Σωτὴρ δώδεκα ἀποστόλους ἐξαπέστειλεν ἐπισκεψάσθαι πάντα τὰ ἔθνη. Πάλιν Μωϋσῆς νομοθετεῖ λέγων · « Οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιτοκῆσεις. » Ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν, ἐπιτείνων τὸν νόμον, οὐ τὸ φονεύειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ θυμοῦσθαι ἀπαγορεύει · ἀντὶ τοῦ μὴ μογεύειν, μηδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετὰ ἐπιθυμίας ἀκαλόστου παραινέει · ἀντὶ τε τοῦ μὴ κλέπτειν, τὰ οικεῖα τοῖς ἐνδεδεί προλεσθαι προστάττει · ὑπερβάς δὲ καὶ τὸ ἐπιτοκεῖν, τὴν ἀρχὴν μηδὲ ὀμνύειν νομοθετεῖ. Καὶ τί με δεῖ μηχανεῖν τὸν λόγον εἰς ἀπόδειξιν τοῦ τὰ παραπλήσια, καὶ ἐγγύς ἀλλήλων πεποιηκέναι Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν; Παρὸν, ὅτω φίλον, ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι ταῦτα. Ἐπεὶ καὶ τὸν θάνατον Μωϋσεῖς μηδένα φασὶν ἐγνωκέναι, μηδὲ τὴν ταφήν αὐτοῦ · ὥσπερ οὖν οὐδὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν μετὰ τὴν ἀναβίωσιν εἰς τὴν θεότητα μεταβολήν. Εἰ δὲ οὖν διὰ τῶν τοσοῦτων οὐδεὶς μὲν ἄλλος, μόνος δὲ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν παρέστη τὰ παραπλήσια Μωϋσεῖ διαπεπραγμένους, θέα λοιπὸν ἐπὶ μόνον αὐτὸν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἑτερον ἀναφέρειν χρὴ τὴν παρὰ Μωϋσεῖ προφητείαν, δι' ἧς ὁμοιον αὐτῷ παράστησεν ὁ Θεὸς ἐθέσπισεν εἰπῶν · « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς, ὥσπερ σε, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ · καὶ λαλήσει αὐτοῖς, καθὰ ἂν ἐντείλωμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅς ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Αὐτὸς τε Μωϋσῆς, πρὸς τὸν λαόν

A ejus ¹¹. » Simili ratione, et longe quidem excellentius, Salvator noster « cum duxisset suos discipulos in montem excelsum valde, transfiguratus est coram eis, et resplenduit facies ejus ut sol, vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut lux ¹². » Moses item leprosum mundavit. Siquidem scriptum est : « Et ecce Maria lepra candens sicut nix ¹³. » Et paulo post : « Et clamavit Moses ad Dominum, dicens : Deus, obsecro, sana eam ¹⁴. » Simili ergo ratione, sed longe majori potestate Christus Dei, cum ad eum leprosus accessisset, dixissetque : « Si vis, potes me mundare. Respondit : Volo, mundare, et mundata est ejus lepra ¹⁵. » Rursus Moses digito Dei scriptam esse legem affirmavit. Nempe sic scriptum est : « Et dedit Mosi, cum desiisset loqui ad eum in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei ¹⁶. » Et in Exodo : « Dixerunt igitur incantatores Pharaoni, digitus Dei est hic ¹⁷. » Itidem Jesus quoque, qui Christus est Dei, Pharisæis dicebat : « Si autem in digito Dei ejicio dæmonia ¹⁸. » Ad hæc omnia Moses denominavit Jesum Nave. Pari ratione etiam Salvator Simonem Petrum. Atque item Moses constituit populo, qui præessent septuaginta. Siquidem dicit Scriptura : « Congrega mihi septuaginta viros de senioribus Israel, et auferam de spiritu qui in te est, et immittam in eos : et congregavit septuaginta viros ¹⁹. » Sic etiam ipse Salvator « designavit suos discipulos septuaginta, et misit binos ante faciem suam ²⁰. » Rursus Moses duodecim viros emisit terram exploraturos ²¹. Noster **94** item Salvator, multoque etiam præstantius duodecim apostolos emisit, ad inspiciendas omnes gentes ²². Rursus Moses ponit legem quæ dicit : « Non occides, non mæchaberis, non furaberis, non pejeras bis ²³. » At Salvator noster lege proposita, non occidere solum, sed etiam irasci prohibet ²⁴, et pro eo quod dictum est, non mæchari, ne intueri quidem mulierem cum petulanti cupidine admonet ²⁵ : et pro eo quod est, non furari, res proprias indigentibus elargiri imperat ²⁶ : etiam illud longe transiliens quod est, non pejeras, ne jurare quidem ullo modo instituit ²⁷. Et quid me oratione longius provehi necesse est, ut demonstrarem similia, finitimaque inter se, Mosen ac Salvatorem, Dominumque nostrum fecisse? cum unicuique volenti, in otio talia colligere facillimum sit? Etenim cum Mosis mortem novisse neminem dicant, ac ne sepulcrum quidem ejus, neque itidem Salvatoris nostri post reditum suum in vitam, mutationem in speciem divinam quisquam scire potuit. Si igitur in tam multis rebus alius nemo, sed solus Salvator noster, qui cum Mose similitudinem factorum habuerit, proferri potest, superest jam ut in illum unum spectemus. Neque vero ad alium quempiam referamus prophetiam, quæ apud Mosen exstat,

¹¹ Exod. xxxiii, 29, 30. ¹² Matth. xviii, 1-3.

¹³ Exod. xxxi, 18. ¹⁴ Exod. viii, 19.

¹⁵ Luc. xi, 20. ¹⁶ Num. xi, 16, 17, 24.

¹⁷ Luc. x, 1.

¹⁸ Deut. i, 23. ¹⁹ Matth. x, 1-5. ²⁰ Exod. xx, 13-16.

²¹ Matth. v, 22. ²² Ibid. 28. ²³ Ibid. 48.

²⁴ Ibid. 34.

in qua illi similem suscitaturum se Deus respondet, dicens : « Prophetam ex fratribus eorum suscitabo eis, tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis quemadmodum mandavero illi; et omnis homo quicumque non audierit verba illius, quæcunque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo ²⁰ : » ipseque Moses Dei vocem ad populum interpretans, ait : « Prophetam ex fratribus vestris suscitabit Dominus Deus vester, illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis ²¹. » Quod autem post Moysen ante Salvatorem nostrum nullus prophetarum Mosi similis surrexerit, antiqua Scriptura perspicue docet, ubi ait : « Et non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses, quem noverit Dominus facie ad faciem, in omnibus signis atque portentis ²². » Constat igitur divinum spiritum per Moysen de Salvatore nostro cecinisse : siquidem unum ipsum, nec alium quempiam Mosi similem exstitisse, qualem ipsius Mosi verba describunt, jam comprobatum est. Cæterum, spectata aliam quoque prophetiam **95** publicæ scripturæ commendatam. Nam cum Salvatorem et Dominum nostrum, hominem ratione humanitatis de semine Israel ortum, innumerabiles conventus in omnibus gentibus Dominum appellent, propter divinam ejus virtutem hanc ei appellationem tribuentes : Moyses quoque, qui, hoc divino Spiritu afflatus, cognoverat, enuntiavit in hunc modum : « Exhibet homo de semine ejus (dicit autem de Israel) et dominabitur gentibus, et extolletur regnum ejus ²³. » Quod si nullus unquam alius ex iis principibus et regibus, qui in circumcissione regnaverint, multarum gentium Dominus constitutus est (nulla enim historia hoc habet), clamat autem et vociferatur veritas de uno Salvatore nostro : illum utique jam Dominum, neque id labiis tantum, sed affectione sincerissima, innumerales omnium nationum conventus confiteri : quid ultra jam impedit ne illum esse dicamus, de quo prophetiæ exstant? Quod autem Moyses hæc non indefinite prædicat, neque immenso quodam et inconstanti tempore vaticinium adumbret, sed valde providenter eventum rerum quas prædixerit, determinatis temporibus circumscribat, illa planissime indicant, quæ de hac quoque re canit : « Non deficiet, inquit, princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est : et ipse exspectatio gentium ²⁴. » Quibus verbis non defuturos deinceps ductores ac principes, qui sibi inter se continuata serie succedant de gente Judaica, usque ad ejus, qui exspectatur, adventum, enuntiat. Quod si principes apud Judæos defecerint, adventurum eum, qui ex oraculis exspectatur. Judam vero hic non ipsam tribum intelligit, sed quoniam denominatione quadam posterioribus temporibus a regali tribu Juda, omnis Judæorum ratio dicta est, ita quidem ut hodie quoque Judæi

²⁰ Deut. xviii, 18, 19.²¹ ibid. 15, 16.²² Deut. xxxiv, 10, 14.²³ ibid. 10.²⁴ Gen. xlix, 10.

Α τὴν τοῦ Θεοῦ διερμηνευῶν φωνὴν, ἔφησεν· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Αὐτοῦ ἀκούσατε κατὰ πάντα ὅσα ἤρτησα παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας. » Ὅτι δὲ τῶν μετὰ Μωϋσέα προφητῶν οὐδεὶς πρὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁμοίος ἐγήγερται· Μωϋσεῖ, σαφῶς ἡ παλαιὰ Γραφή διδάσκει, λέγουσα· « Καὶ οὐκ ἀνέστη ἐτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ, ὡς Μωϋσῆς, ὃν ἔγνω Κύριος πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐν πᾶσι τοῖς σημεῖοις καὶ τέρασι. » Δέδεικται τοίνυν τὸ ἔθνεον πνεῦμα διὰ Μωϋσέως περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεσπίσαν· εἰ δὲ ὁ μόνος αὐτὸς, καὶ οὐδ' ἄλλος ὁμοίος τῷ Μωϋσεῖ γεγονώς ταῖς αὐτοῦ Μωϋσέως φωναῖς ἀκολούθως συνέστη. Σκέψαι δὲ καὶ ἄλλην προφητείαν ἀνάγραπτον. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, ἀνθρώπον κατὰ σάρκα γενόμενον ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ, μυρία πλήθη ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κυριολογεῖ, τῆς ἐνθέου δυνάμεως αὐτοῦ χάριν Κύριον ὁμολογούντα, καὶ τοῦτο πάλιν Μωϋσῆς συνιδὼν τῷ θεῷ Πνεύματι, διὰ τῆς αὐτοῦ γραφῆς τοῦτον ἀνεφώνησε τὸν τρόπον· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ (λέγει δὲ τοῦ Ἰσραὴλ), καὶ κυριεύσει ἐθνῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. » Εἰ δὲ μηδεὶς ἄλλος πώποτε τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρχόντων καὶ βασιλέων κύριος ἐθνῶν πολλῶν κατέστη· (οὐδεμία γὰρ ἱστορία δηλοῖ τοῦτο)· βῶβ δὲ καὶ κέκραγεν ἡ ἀλήθεια ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ὅτι ὁ Κύριος αὐτὸν, καὶ οὐκ αὐτὸ μόνον τοῖς χεῖλεσι, διαθέσει δὲ γνησιωτάτη, μυρία πλήθη ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ὁμολογεῖ, τί δήποτε ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ αὐτὸν εἶναι φάσκειν τὸν προφητευόμενον; Ὅτι δὲ Μωϋσῆς ταῦτα οὐκ ἀπεριορίστως προλέγει, οὐδ' εἰς ἀπειρον καὶ ἀπερίμετρον χρόνον ἐπιτακιάζων τὴν πρόβησιν, οὐ μάλα δὲ ἀκριβῶς τὴν τῶν προφητευομένων ἐκδοσιν χρόνοις ὠρισμένοις περιγράφων, ἄκουε ὅσα καὶ περὶ τούτου θεσπίζει· « Οὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Δι' ὧν οὐ διαλείψει ἐξῆς καὶ κατὰ διαδοχὴν ἡγούμενους καὶ ἄρχοντας τῶν Ἰουδαίων ἔθνεος, μέχρι τῆς τοῦ προσδοκωμένου παρουσίας ἀποφαίνεται. Διαλιπόντων δὲ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀρχόντων, παρέσεσθαι τὸν προφητευόμενον. Ἰούδα δὲ νῦν οὐ τὴν φυλὴν ὀνομάζει, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τινὰ προσωνομίαν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἀπὸ βασιλικῆς φυλῆς τῆς Ἰούδα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐχρημάτιζεν, ὡς καὶ εἰς σήμερον Ἰουδαίους ὀνομάζεσθαι· σφόδρα θαυμαστῶς καὶ προφητικῶς τὸ πᾶν ἔθνος Ἰουδαίων ὀνόμασεν, ὡςπεροῦν καὶ ἡμεῖς Ἰουδαίους προσαγορεύομεν. Εἰτά φησι μὴ πρότερον ἐκλείπειν ἐκ τοῦ ἔθνεος αὐτῶν ἄρχοντας καὶ ἡγούμενους, ἢ παρεῖναι τὸν προφητευόμενον· τούτου δὲ ἐπιστάντος, καταλυθῆσεσθαι μὲν αὐτίκα τὴν Ἰουδαίων ἀρχὴν, αὐτὸν δὲ οὐκ ἐτι Ἰουδαίων, ἐθνῶν δὲ ἕσεσθαι προσδοκίαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπὶ μὲν τῶν προφητῶν οὐκ ἂν δύναται ἐφαρμόζειν, ἐπὶ δὲ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν. Ἄμα τε γὰρ αὐτὸς εἰς ἀνθρώπους παρήν, καὶ τὸ Ἰουδαίων καθήρητο βασίλειον· ἐκλεόλπει δὲ παραχρῆμα ὁ ἐκ προγόνων δια-

δοχῆς ἔρχων αὐτῶν, καὶ ὁ κατὰ νόμους τοὺς οἰκείους ἠγούμενος, Αὐγούστου τότε πρώτου Ῥωμαίων μοναρχήσαντος, Ἡρώδου τε ἐξ ἄλλοφύλων ἐθνῶν βασιλέως αὐτῶν καταστάντος. Καὶ οἱ μὲν ἐκλελοίπεσαν, ὁ δὲ προσδοκία τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν, κατὰ τὴν θείαν πρόβησιν ἀναπέφτανται· ὡς καὶ εἰσέτι νῦν πάντας τοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τῆς κατὰ Θεὸν αὐτῶν προσδοκίας τὴν ἐλπίδα ἐπ' αὐτῷ τίθεσθαι. Καὶ Μωϋσῆς μὲν τοσαῦτα, καὶ τὰ τοῦτων ἕτερα πλείω περὶ τοῦ Χριστοῦ πρὸς πάντας ἡμᾶς εὐαγγελίζεται· ἀδελφὰ δὲ αὐτῷ καὶ Ἥσαϊας ἀφωρισμένως περὶ τίνος ἐνδὸς ἐκ σπέρματος καὶ διαδοχῆς Δαβὶδ τοῦ βασιλέως ἀναστησομένου ταῦτα, προλέγει· Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως· καὶ τὰ λοιπὰ. Εἴθ' ὑποβάς ἐξῆς προφητικῶ τρόπῳ τὴν τῶν ἄλλοφύλων ἐθνῶν βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων, τῶν τε ἀγριωτάτων καὶ θηριωδεστάτων ἀνθρώπων τὴν ἐπὶ τὸ πρᾶον καὶ ἡμερον διὰ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας γενησομένην μεταβολὴν θεσπίζει. Λέγει δ' οὖν· Καὶ συμβοσκοθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον, καὶ ταῦρος, καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια, ἃ καὶ παρὰ πόδας διασαφῶν ἐρμηνεύει, φήσας· Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. Σαφῶς γὰρ τὰ ἔθνη θρέμματα καὶ τοὺς προκαταλελειμένους θήρας οὐδὲ ἄλλως εἶναι τῶν ἐθνῶν, τοῦ θηριώδους ἕνεκα τρόπου, διεσάφισεν· ὧν ἐθνῶν ἄρξεν φησὶ τὸν ἀνιστάμενον ἐκ σπέρματος Ἰεσσαί· ἀφ' οὗ δὴ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν γενεαλογεῖται, ἐφ' ὃν τὰ εἰς αὐτὸν πιστεύοντα ἔθνη εἰσέτι νῦν ἐλπίζει συμφῶνως τῇ προβῆσει· Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι. Τοῦτο δὴ παρὰ τοὺς παρὰ Μωϋσεὶ φερομένους διαστέλλων καὶ τὸ μὲν, Ἐσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐφάρμοσον τῷ, ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· καὶ τὸ, Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι, τῷ, Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. Τί γὰρ διαφέρει φάσκειν, Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν, ἢ, Αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν; πάλιν δ' ὁ αὐτὸς Ἥσαϊας προῖων περὶ τοῦ Χριστοῦ ταῦτα προφητεύει· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· καὶ ἐπιφέρει, Ἔως ἀνθῶ ἐπὶ γῆς κρίσιν, καὶ ἐν τῷ ὄνομαι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. Ἦδη δεύτερον ἐν τούτοις ὁ προφήτης τὸ ἐπὶ τῷ Χριστῷ τὰ ἔθνη ἐλπίζειν τίθεται, ἀνώτερον εἰπὼν· Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. Ἐνταῦθα δὲ, Καὶ ἐν τῷ ὄνομαι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσι. Λέλεκται δὲ καὶ τῷ Δαβὶδ, ὡς ἄρα· Ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ἀναστήσεται τις περὶ οὗ ἐξῆς φησὶν ὁ Θεός· Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με, πατήρ μου εἶσὺ· κάγω πρωτότοχον θήσομαι αὐτόν. Καὶ περὶ τοῦτοῦ δὲ πάλιν εἴρηται· Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ

A nominentur, valde mirabiliter et propheticè omnem Judaicam gentem Judam nominavit, sane ut nos quoque Judæos appellare consuevimus: tum affirmat non prius defuturos de gente ipsorum principes ac duces, quam is adveniat, quem propheticè significat. Porro hic simul atque advenerit, Judæorum quidem principatum esse dissolvendum, ipsum vero non Judæorum amplius, sed gentium fore expectationem: quod quidem ipsum nulli unquam prophetarum accommodare, sed uni duntaxat Salvatore Dominoque nostro, poteris. **96** Nam simul atque ille ad homines venit, Judæorum regia sublata est, continuoque illorum princeps defecit, qui quidem majoribus suis succederet, atque ex legibus propriis illis præesset. Tunc enim Augustus Romanorum primus accepit imperium: et Herodes ab externis gentibus accitus, illorum rex constitutus est. Et illi quidem defecerunt, hic autem gentium per totum terrarum orbem expectatio, sicut divinitus prædictum fuerat, declaratus est: adeo quidem, ut nunc quoque omnes quicumque ex omnibus gentibus in illum credunt, expectationis suæ secundum Deum, in illo spem reponant. Et Moyses quidem hæc aliaque his plura de Christo omnibus nobis feliciter nuntiat; ei vero germana Isaias quoque definite de uno certo rege, qui ex semine ac successione David sit suscitandus, hæc canit: Egredivit virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eos spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus⁹⁵, et reliqua. Tum longius progressus, more prophético, externarum gentium et barbararum, nec non cum Græcorum, tum asperrimorum ac ferocissimorum hominum, futuram in mites mansuetosque mores ex doctrina Christi mutationem, prædicit. Sunt autem ejus verba hæc: Et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo: et vitulus et taurus et leo simul pascentur⁹⁶, et alia his similia: quæ etiam e vestigio planiora efficiens interpretatur, ubi ait: Et erit, qui surgit ad imperandum gentibus, in eo gentes sperabunt⁹⁷. Plane enim irrationalia illa jumenta, et quas illic prædixit belluas, nullas esse alias quam ipsas gentes propter earum ferinos mores, declaravit: quibus sane gentibus imperaturum affirmat eum, qui surgit de semine Jesse: ex quo semine Salvator et Dominus noster oriundus prædicatur, in quem gentes, quæ in ipsum credunt, etiam nunc sperant, ipsi utique vaticinio consentanea facientes, quod ait: Et erit, qui surgit imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt. Hoc igitur apponito iis quæ apud Moysen feruntur, ac distinguo. Et illud quidem: Erit, qui surgit imperare gentibus, cum illo composito: Egredivit homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis. Et illud: In ipso gentes sperabunt, cum illo: Et ipse erit expectatio gentium.

⁹⁵ Isa. xi, 1, 2. ⁹⁶ ibid. 6. ⁹⁷ ibid. 10.

Quid enim interest dicasne, in ipso gentes sperabunt, **97** an vero: ipse erit exspectatio gentium? Rursus vero idem Isaias, oratione progressus, de Christo hæc divinat: « Ecce puer meus, quem elegi; dilectus meus, in quo complacuit sibi anima mea: iudicium gentibus proferet ³⁷, » ac deinceps adjungit: « donec ponat in terra iudicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ³⁸: » in his Propheta jam secundo gentes in Christo speraturas ponit, cum superius illud dixerit: « in ipso gentes sperabunt ³⁷. » Hic vero: « in nomine ejus gentes sperabunt. » Etiam ipsi David dictum est ³⁹, de fructu ventris ejus suscitandum esse quemdam, de quo deinceps ait Deus: « Ipse invocabit me, pater meus es tu, et ego primogenitum ponam eum ⁴⁰. » Nam de hoc rursus dictum est: « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ ⁴¹. » Et rursus: « Omnes gentes servient ei, et benedicentur in te omnes tribus terræ ⁴². » Præterea autem locus quidem certus a Michæa canitur, in quo is oriturus sit, de quo feruntur tot vaticinia: « Et tu, inquit, Bethlehem, domus Euphrata, minima es ut sis in millibus Juda: ex te mihi egredietur dux, qui pascet populum meum Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi ⁴³: » et omnes confitentur, in Bethlehem Jesum Christum esse natum. Quin etiam incolæ ejus loci speluncam ibidem monstrant iis, qui ab externis terris venerint ad spectandum: et locus quidem hic ubi ortus ejus futurus fuit, prædictus est. Ipsius vero ortus miraculum, nunc obscure ac figurate, nunc plane et aperte ponit Isaias: obscure quidem, ubi ait: « Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitiendi ⁴⁴. » Pro quo Aquila quidem sic interpretatus est: « Et prædicabitur tanquam quod ubere nutritur in faciem ejus, et tanquam radix de terra invia. » Theodotus vero: « Et ascendet sicut quod lacte alitur coram eo, et sicut radix in terra sitiendi. » His enim verbis cum mentionem fecerit propheta de brachio Domini, quod erat Dei Verbum: « Coram eo, inquit, annuntiavimus quasi puerulum lactentem, et qui ubere nutriatur, et quasi radicem de terra invia; » ubi puerulus quidem ille, qui ubere atque lacte nutritur, plane ortum Christi declarat. Terra vero invia et sitiens, **98** virginem quæ illum enixa est, quam scilicet nullus vir adiit, de qua quamvis invia, laudata illa radix prodiit, et qui ubere, lacteque nutriretur puerulus. Verum hæc adumbrate admodum significavit: apertius vero idem propheta sententiam suam interpretatur, ubi ait: « Ecce virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus »

ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ αὖθις · « Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ τόπος δὲ τις πάλιν ἀφωρισμένος τῆς τοῦ προφητευομένου γενέσεως θεσπίζεται ὑπὸ Μιχαίου λέγοντος · « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα · ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ · καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπαρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ὁμολογῆται δὲ παρὰ τοῖς πᾶσιν, ὅτι ἐν Βηθλεὲμ ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὡς καὶ σπηλαιοὶ δείκνυσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων αὐτόθι τοῖς ἐπὶ θέαν ἀπὸ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀφικνουμένοις. Καὶ ὁ μὲν τόπος οὗτος, ἔνθα γεννήθη αἱ ἐμμελεν, προείρητο · τίς δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἰσαίας παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μὲν (1), ὅταν λέγῃ · « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; ἀνηγγελαμέν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώση. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἡρμήνευσεν οὕτως · « Καὶ ἀναρῆθήσεται ὡς τιτιθίζομενον εἰς πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἀπὸ γῆς ἀδάτου. » ὁ δὲ Θεοδοσίω· « καὶ ἀναδῆσεται ὡς θηλάζον ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώση. » Διὰ γὰρ τούτων μνημονεύσας ὁ προφήτης τοῦ βραχίονος τοῦ Κυρίου, ὃς ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, « Ἐνώπιον αὐτοῦ, » φησὶν, « ἀνηγγελαμέν ὡς παιδίον θηλάζον καὶ τιτιθίζομενον, καὶ ὡς ῥίζαν ἀπὸ γῆς ἀδάτου. » Τὸ μὲν οὖν παιδίον τὸ τιτιθίζομενον καὶ θηλάζον ἀντικειρὸς τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ · ἡ δὲ γῆ ἀδάτος καὶ διψώσα τὴν ἀποκυψασαν αὐτὸν παρθένον, ἣ οὐδεὶς ἀνὴρ ἐπιτέθεικεν, ἀφ' ἧς, καίπερ ἀδάτου τυγχανούσης, προῆλθεν ἡ εὐλογημένη ῥίζα, καὶ τὸ τιτιθίζομενον καὶ θηλάζον παιδίον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπεσκιασμένως ἠνέξατο · γυμνότερον δὲ ὁ αὐτὸς ἐρμηνεύει προφήτης τὴν διάνοιαν, ἐπ' ἃν λέγῃ · « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται, υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύει τὸ « Ἐμμανουήλ. » Τοιαῦτα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους γενέσεως τοῦ Χριστοῦ πάλαι πρότερον παρ' Ἑβραίοις μεμελετάσθω. Μῆτι οὖν ἐπίδοξόν τινα δυνάστην, ἢ τύραννον, ἢ τινα ἄλλως τῶν τὰ μεγάλα κατὰ τὸν βίον δυναμένων, τὸν προφητευόμενον ὑπογράφουσιν; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν · ὅτι μὴδὲ ἐφάνη τοιοῦτος. Ἄλλ' οἷος ἐφάνη τῷ βίῳ, τοιοῦτον αὐτὸν καὶ θεόσπισαν ἔσεσθαι, τῆς ἀληθείας κατ' οὐδὲν ἀπολαετιμμένοι. Εἰπὼν δ' οὖν ὁ Ἰσαίας · « Ἀνηγγελαμέν ἐνώπιον αὐτοῦ, ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώση. » ἐξῆς συνάπτει λέγων · « Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα · καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος · καὶ ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἀνθρώπος, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδῶς φέρειν μαλακίαν, ἡτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. » Τί οὖν λέιπεται ἐπὶ τούτοις; Εἰ γὰρ προείπον αὐτοῦ φυλὴν, καὶ γένος, καὶ τρόπον γενέσεως, καὶ τῆς

³⁷ Isa. xlii, 4. ³⁸ ibid. 4. ³⁹ Isa. xi, 10. ⁴⁰ II Reg. vii, 12. ⁴¹ Psal. lxxviii, 27, 28. ⁴² Psal. lxxi, 8. ⁴³ ibid. 11, 17. ⁴⁴ Mich. v, 2. ⁴⁵ Isa. liii, 1, 2.

(1) Mss., Τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ τὸ θαῦμα, ποτὲ μὲν δι' αἰνιγμάτων, ποτὲ δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἰσαίας

παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μὲν, κ. τ. λ., et sic legit interpret.

Παρθένου τὸ θαῦμα καὶ βίου τρόπον, ἀκόλουθον ἦν ἄξις μὴδὲ τὴν τελευταίην ἀποσιωπῆσαι αὐτοῦ. Τί οὖν καὶ περὶ ταύτης Ἥσαϊας θεοπίττει; « Ἄνθρωπος, φησὶν, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνοι καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντι τοῦ κείροντος ἀφώνως, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; ὅτι ἀφρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· » καὶ τὰ λοιπὰ. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων, ὡς ἄρα ὁ Χριστὸς, ἐκτὸς πάσης ὑπάρχων πλημμελείας, τὰς ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀμαρτίας εἰς ἑαυτὸν ἀναδέχεται. Διὸ καὶ πείσεται τὰ τῶν ἡμαρτηκότων καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνηθήσεται, ἀλλ' οὐκ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Εἰ δὲ καὶ τραυματισθήσεται λόγοις βλασφημίας, καὶ τοῦτ' ἔργον ἔσται τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν· ἐπεὶ καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, ὅπως ἡμεῖς, ἀνελήφτορας αὐτοῦ τὰ ἡμέτερα ἀμπλακῆματα, καὶ τὰ τῆς ἡμετέρας κακίας τραύματα, τῷ μύλωπι αὐτοῦ λαθῶμεν. Καὶ τὰ μὲν αἴτια ὧν παρ' ἀνθρώποις πείσεται ὁ ἀναμάρτητος, ταῦτα ἦν. Ἰουδαίων δὲ τῶν τὸν θάνατον αὐτῷ συσκευασαμένων οὐδὲ ὑπειδόμενος ὁ Θεομάρτυς προφήτης, διαβρήδην ἀπελέγχει, καὶ τοῦτο ἀντικρυς σχετιάζων καὶ λέγων· « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. » Ἐἶτ' ἐπεὶ παραχρῆμα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν ὁ παντελής αὐτοὺς μετῆλθεν βλεθρος πολιορκηθέντας ὑπὸ Ῥωμαίων, οὐδὲ τοῦτο παριδὼν, ἐπιλέγει· « Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ θανάτου αὐτοῦ. » Ἦρκει μὲν οὖν ἐπὶ τούτοις ἐπιγράψαι τὴν προφητείαν, εἰ μὴδὲν τι πλέον ἔσσεσθαι μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ τελευταίην ἐώρα· ἐπεὶ δὲ ὅσον οὕτω ἐμελλε μετὰ τὴν τελευταίην, ἢ μετὰ τὴν ταφὴν παλιννοστεῖν καὶ ἀναδιοῦν, ἔτι περὶ αὐτοῦ καὶ ταῦτα προστίθωσιν, ἐξῆς ἐπιλέγων· « Καὶ Κύριος βούλεται καθαρῆσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐὰν δῶτε περὶ ἀμαρτίας, ἢ ψυχῆ ὑμῶν βλάψεται σπέρμα μακρόδιον· καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι ἀπ' αὐτοῦ φῶς. » Ἀνώτερον εἰπὼν, « Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν » νῦν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ τὴν ταφὴν, « Κύριος, » φησὶ, « βούλεται καθαρῆσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. » Καὶ πῶς ἔσται; « Ἐὰν δῶτε, » φησὶ, « περὶ ἀμαρτίας, ἢ ψυχῆ ὑμῶν βλάψεται σπέρμα μακρόδιον· » οὐ πᾶσι γὰρ ἐφέρεται τὸ μακρόδιον τοῦ Χριστοῦ σπέρμα συνιδεῖν, ἢ μόνους τοῖς ἐξομολογησαμένοις καὶ τὰ δῶρα τὰ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσάγουσι τῷ Θεῷ. Μόνων γὰρ τούτων ἢ ψυχῆ βλάψεται σπέρμα μακρόδιον τὸ τοῦ Χριστοῦ, ἦτοι τὴν

A Nobiscum Deus, hoc enim significat « Emmanuel⁴⁴. » Talia de Christi apud homines origine antiqui Hebræorum prophetæ meditabantur. Nunquid igitur illustrem quemdam principem, aut tyrannum, aut alioqui unum eorum, qui plurimum possunt in vita, eum de quo vaticinantur describunt? non potest dici: quoniam ne apparuit quidem aliquid tale. Sed qualis ipse visus est vita, talem item eum fore cecinerunt, hac utique in re nihil a veritate aberrantes. Postquam ergo Isaias dixit: « Annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitiendi⁴⁵, » deinceps adjungit, dicens: « Non est species ei, neque gloria: et vidimus eum, et non habuit speciem neque pulchritudinem: et fuit species ejus sine honore deficiens præ filiis hominum. Homo cum plaga esset, sciens ferre languorem contemptus est, et non computatus⁴⁶. » Quid ad hæc igitur superest? Nam cum illius et tribum, et genus, et modum nascendi, et Virginis miraculum, et vitæ morem prædixerint, sequitur deinceps, ut ne mortem quidem ejus taciti præterierint. Sed quid tandem canit etiam de hac Isaias? « Homo, inquit, cum in plaga esset, sciens ferre languorem, contemptus est et non computatus: hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Doctrina pacis nostræ super eum, livore ejus nos sanati sumus. Omnes tanquam oves erravimus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris: et ipse cum vexaretur, non aperiebat os suum. Quasi ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente non aperuit os: generationem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita ejus⁴⁷, » et reliqua. Nam his verbis significat Christum ipsum quidem, quamvis ab omni peccato alienum, tamen peccata hominum pro ipsis hominibus in seipsum suscepturum. **99** Quocirca etiam ea patietur, quæ qui peccaverint pati solent, et pro nobis dolebit, non autem pro seipso. Quod si vulnerabitur et verbis probrosis ferietur, hoc item nostrorum peccatorum causa fiet: nam infirmus quoque factus est propter peccata nostra, ut nos videlicet, cum ille delicta nostra, nostræque malitiæ vulnera assumpserit, ejus livore sanemur: et eorum quidem quæ ille insons ab hominibus passurus erat, hæc fuerunt causæ: Judæos autem qui illi mortem attulerunt, nusquam veritus propheta mirabilis, hoc ipsum quoque perspicue redarguit, plane deplorans, ac dicens: « Ex iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem⁴⁸. » Deinde vero, quoniam cito, neque ita multo post nefarios adversus Christum ausus, extremus ad illos ex obsidione Romanorum interitus erat venturus, ne hoc quidem præterit silentio, sed adjungit: « Et dabo sceleratos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus⁴⁹: » et poterat quidem his

⁴⁴ Isa. vii. 14. ⁴⁵ Isa. liii. 2. ⁴⁶ ibid. 2-4. ⁴⁷ ibid. 4-8. ⁴⁸ ibid. 8. ⁴⁹ ibid. 9.

prophetiam terminare, si nihil amplius futurum post Christi mortem vidisset, sed quoniam, brevi mora interjecta, erat a morte sive a sepultura remigraturus, atque in vitam restituendus, de hac quoque re deinceps hæc addit, sic dicens : « Et Dominus vult purgare eum a plaga si traditus, sit pro peccato. Anima vestra videbit semen longævum : et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem⁸⁰. » Qui superius dixit : « Homo in plaga constitutus, » et « qui novit ferre languorem, » nunc post mortem ejus et sepulturam : « Dominus, inquit, vult purgare eum a plaga, » et qui hoc fiet? « si traditus, inquit, fuerit pro peccato, anima vestra videbit semen longævum ; » non enim omnibus concessum est longævum Christi semen intueri, sed iis solis qui conflteantur, et munera offerant Deo pro peccatis. Horum enim duntaxat anima videbit semen longævum Christi, hoc est, aut æternam vitam ejus post mortem, aut ejusdem verbum per totum terrarum orbem disseminatum, quod longævum futurum est, semperque duraturum. Rursus, qui superius dixerat : « Et nos putavimus illum esse in labore : » nunc post eandem mortemque ejus, ait : « Et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem. » Quoniam igitur deliberavit Dominus, qui Deus est universi purgare illum a plaga, **100** et ostendere in lucem : necessario utique, qui voluit, et faciet quod voluit. Nihil enim est eorum quæ vult quod non fiat : voluit autem purgare illum, et ostendere illi lucem ; fecit igitur hæc : et cum purgaverit illum, ostendit illi lucem : et quoniam voluit, et volens abstulit laborem ab anima illius, et ostendit illi lucem, merito Propheta sequitur, et ait : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, et fortium dividet spolia⁸¹ : » ubi (quod reliquum fuit) jam hæreditatis etiam Christi mentionem facit, illi psalmo consentanea dicens, in quo de insidiis adversus illum constructis nominatim canens oraculum, ubi ait : « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus⁸² ; » deinceps adjungit : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te : postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ⁸³. » Has igitur gentes, etiam propheta intellexit, cum dixit : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, » et adjungit : « Et fortium dividet spolia. » Siquidem a potestatibus contrariis, quæ prius inter gentes dominabantur, ubi subjectas animas liberavit, tum quasi spolia quædam suis divisit discipulis. Proinde Isaias ait de illis : « Et lætabuntur coram te, sicut qui dividunt spolia⁸⁴. » Et Psalmorum auctor : « Dominus, inquit, dabit verbum evangelizantibus virtute multa : rex virtutum dilecti, speciei domus dividere spolia⁸⁵. » Merito igitur hic quoque de Christo ait : Propter hoc ipse

αἰώνιον ζωῆν αὐτοῦ, τὴν μετὰ τὸν θάνατον, ἢ τὸν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπισπαρέντα αὐτοῦ λόγον μακρόβιον ἐσόμενον, καὶ εἰς τὸ αἰεὶ διαρκέσοντα. Πάλιν ἀνώτερον εἰπὼν, « Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, » νῦν μετὰ τὴν σφαγὴν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, φησὶν· « Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς. » Ἐπεὶ τοίνυν βεβούληται Κύριος, ὁ τῶν ὄλων Θεὸς καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς, πάντως που βουλήθει, πράξειεν ἂν ὁ ἠθουλήθη. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὁ μὴ γίνεται ὧν βούλεται· ἐβουλήθη δὲ καθαρῶσαι αὐτὸν καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς· ἐποίησεν ἅρα ταῦτα· καὶ καθαρῶσας αὐτὸν ἔδειξεν αὐτῷ φῶς. Καὶ ἐπεὶ ἐβουλήθη, καὶ βουλήθει ἀφέλε τὸν πόνον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἔδειξεν αὐτῷ φῶς, εἰκότως ὁ Προφήτης ἐπισυνάπτει, λέγων· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Ἐνθα λοιπὸν ἦδη καὶ τῆς κληρονομίας τοῦ Χριστοῦ μέμνηται τῷ δευτέρῳ συμφώνως ψαλμῷ, δι' οὗ περὶ τῆς ἐπιβουλῆς τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευασθείσης ὀνομαστὶ θεσπίσας ὁ λόγος ἐν τῷ, « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἀρχόντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἰτησαί παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταῦτα δ' οὖν τὰ ἔθνη καὶ ὁ προφήτης ἠνέλετο εἰπὼν· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς· » καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Τῶν γὰρ δυνάμεων τῶν ἀντικειμένων, αἱ πάσαι τῶν ἐθνῶν ἤρχον, τὰς ὑποχειρίλους βυσάμενος ψυχὰς, οἷα δὴ τινα σκῦλα, τοὺς οἰκείους διένειμε μαθηταῖς. Διὸ φησὶν ὁ Ἰσάιας περὶ αὐτῶν· « Καὶ εὐφρανθήσονται ἐνὸπιόν σου διὰ τὸν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » Καὶ ὁ Ψαλμῶδός· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ· ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τῇ ὠραιότητι τοῦ οἴκου διελέσθαι σκῦλα. » Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ Χριστοῦ φησὶν· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Διὰ ποῖον δὲ τοῦτο, πάλιν ἐξῆς διδάσκει, φησας· « Ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε· καὶ διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. » Ἀντὶ τούτων γὰρ ἀμειβόμενος αὐτὸν ὁ Πατὴρ τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ὑπομοχθῆς ἔνεκα, δεδώρηται αὐτῷ τὰ ἐγκείμενα. Γέγονε γὰρ ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου· διὸ καὶ κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ οὐ πρότερον, ἀλλὰ μετὰ τὸ παραδοθῆναι εἰς θάνατον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις λογισθῆναι, θεσπίσεται. Διὰ ταῦτα γὰρ εἴρηται κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ τὰ σκῦλα. Ἡγοῦμαι δὲ ἀναμφιλόγως τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ προφητευσομένου διὰ τούτων παρίστασθαι. Πῶς γὰρ ἄλλως ἐπινοῆσαι δυνατόν ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀχθέντα, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ θανάτῳ παραδοθέντα, καὶ μετὰ ἀνόμων

⁸⁰ Isa. LIII, 10. ⁸¹ ibid. 12. ⁸² Psal. II, 2. ⁸³ ibid. 7, 8. ⁸⁴ Isa. IX, 3. ⁸⁵ Psal. LXVII, 12.

λογισθέντα, ταφή τε παραδοθέντα· εἶτα καθαριζόμενον ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ φῶς παρ' αὐτῆ ἄφόμενον, καὶ κληρονομοῦντα πολλοὺς, καὶ σκῦλα τοῖς οικείοις διανέμοντα; Καὶ ἄλλως δὲ περὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσεως αὐτοῦ λέγει που προφητεύων ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ὁ Δαβὶδ· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην, οὐδὲ δώσεις θάνατον ἵνα κεν καρθωρᾶν. » Καὶ πάλιν· « Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾄδου τὴν ψυχὴν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Καὶ πάλιν· « Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγελῶ πάσας τὰς αἰτήσεις σου. » Τούτοις δὲ πᾶσιν ἀντιδίδεσθαι δύνασθαι οὐδὲ τοὺς σφόδρα ἀγνωμονεστάτους ἡγοῦμαι. Πλὴν ἀλλὰ τῆς Ἑσάτου προφητείας τὸ συμπέρασμα τὴν πάλαι στείραν καὶ ἔρημον Θεοῦ ψυχὴν, ἣ καὶ μᾶλλον τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἑκκλησίαν εὐαγγελίζεται, ἀκολουθῶς τῆ θεωρίᾳ τῶν εἰρημένων. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ πάντα εἰ' αὐτῆν ὁ Χριστὸς ὑπέμεινε, εἰκότως μετὰ τὰς περὶ αὐτοῦ προρρήσεις ἐπιφέρει λέγων· « Εὐφράνθητι σείρα ἡ οὐ τίχουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Εἶπε γὰρ Κύριος· Πλάτυνον τὸν τόπον τῆς σκητῆς σου καὶ τῶν αὐλαῶν σου, πῆξον, μὴ φεῖσῃ· πλάτυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον· ἔτι εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Ἐνταῦθα δὲ τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἑκκλησίαν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξῆλωμένην καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν παρατείνουσαν ὁ λόγος εὐαγγελίζεται, σαφέστατα τοῦτο παριστάς διὰ τοῦ· « Καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Πλειονος δὲ ἐξεργασίας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἀρκούντως ἐπὶ τοῦ παρόντος ταῦθ' ἡμῖν ἐπιτεταθήσθω. Πλειστα δ' ἂν καὶ αὐτὸς ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι δύναται περὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ ἡ παροῦσα δὲ πραγματεία τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως κατὰ καιρὸν ἕκαστα παραδίδεται τε καὶ ἐρμηνεύσει. Τέως δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τῆς τῶν προφητῶν περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προρρήσεως, καὶ ὡς πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν παρουσίαν εὐηγγελίζετο, ἱκανῶς ἔχει τὰ εἰρημένα, προαναφωνοῦντα προφήτου τινὸς ἀριζιν, καὶ εὐσέβειαν νομοθέτου Μωϋσεὶ παρακλησίῳ, γένος τε αὐτοῦ, καὶ φυλῆν, καὶ τόπον ὅθεν προελεύσεται, χρόνον τε καθ' ὃν ἔξει, προφητεύεται καὶ γένεσιν, καὶ τελευτῆν, καὶ ἀναβίωσιν, καὶ ἀρχὴν τὴν κατὰ πάντων ἔθνῶν· ἃ δὴ πάντα παρέστη, καὶ ἐπὶ μᾶλλον διὰ τῶν ἐξῆς παραστήσεται ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν συμπεπασμένα. Ἄλλὰ πᾶσα μὲν ἀπὸ τῶν ἱερῶν λογίων τοῖς πιστεύουσιν αὐτοῖς παρατεθήσεται· τοῖς δ' ἀπειθοῦσι ταῖς προφητικαῖς Γραφαῖς ἰδίως ἀπαντήσομεν, ὡς περὶ ἀνδρός κοινῶ, καὶ τοῖς λοιποῖς παραπλησίῳ τέως τὴν ἐξέτασιν ποιοῦμενοι· ἵνα, ὅποταν πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος βοηθέντων ἐν ἀνθρώποις, πολὺ κρείττων ἀσυγκρίτως ὑπεροχῆ καὶ διαφέρων ἀναφανῆ, τοτηνικάδε καὶ τὰ περὶ τῆς θειοτέρας αὐτοῦ φύσεως κατὰ καιρὸν διαλάωμεν, ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποδείξεων παριστῶντες, ὡς

A hæreditabit multos, et fortium dividet spolia. Quam autem ob rem hoc illi datum sit, docet deinceps, ubi ait : « Pro eo quod tradita est in mortem anima ejus, et cum iniquis deputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et propter peccata eorum traditus est ⁹⁶. » Pro his enim remunerans illum Pater, eo quod dicto audiens fuerit sustinueritque, donavit illum iis quæ exposita sunt. Factus enim est obediens Patri usque ad mortem : quare multorum quoque hæreditatem consecuturum illum cavit, non prius tamen quam tradita fuerit anima ejus in mortem, et cum iniquis sit deputatus. Propter hæc enim dictum est, illum hærediturum multos, et fortium divisurum spolia. Puto autem indubitate reversionem ejus a mortuis significari talibus oraculis : B **101** qui enim fieri potest, ut aliter de eo intelligamus, qui tanquam ovis ad occisionem sit ductus, et ab iniquitatibus Judaici populi traditus sit ad mortem, et cum iniquis deputatus, sepulturæque commendatus, deinde purgatus a Domino? et lucem penes se visurus sit, et multorum hæreditatem consecuturus, et suis spolia divisurus? Sed aliter quoque de illius reditu in vitam, post mortem dicit quodam loco vaticinans David ex persona Christi : « Non relinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem ⁹⁷. » Et alibi : « Domine, eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum ⁹⁸. » Et alibi : « Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas ⁹⁹. » Contra omnia hæc intendere ullam aciem, ne inimicissimos quidem atque ingrattissimos posse arbitror. Verum tamen ejus prophetiæ conclusio, cujus auctor Isaias, sterilem illam quondam et desertam a Deo animam, aut potius Ecclesiam de gentibus collectam, lætis vocibus, bonoque nuntio prosequitur, cum illis utique recordans, quæ jam contemplati sumus. Nam cum propter eam Christus omnia pertulerit, merito post ea, quæ de illo prædixit, adjungit : « Lætare, inquit, sterilis quæ non paris, vociferare et clama, quæ non parturis : quoniam multi filii desertæ magis, quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus : Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum fige, ne parcas : dilata funiculos tuos, et clavos tuos corrobora : amplius ad dextram et ad sinistram extende, et semen tuum gentes hæreditabit ¹⁰⁰. » His autem verbis Ecclesiam de gentibus collectam, et toto orbe terrarum diffusam, et ab ortu solis ad occasum extentam, oraculum lætari jubet, planissime hoc ipsum significans, ubi ait : « Et semen tuum gentes hæreditabit. » Cum autem longiorem explanationem desiderent ea, quæ ad hunc locum spectant, abunde nobis hæc compendii locum explebunt. Nam tu quoque per otium multa plura colligere poteris, quæ ad ideam propositum spectent. Sed ipsum quoque evangelicæ demonstrationis propositum quod nunc in

⁹⁶ Isa. LIII, 12. ⁹⁷ Psal. xv, 10. ⁹⁸ Psal. xxiv, 4.

⁹⁹ Psal. ix, 15. ¹⁰⁰ Isa. liv, 1-3.

manibus est, tradet suo tempore atque interpretabitur singula. Interim vero quod ad prædictionem divinationemque propheticam de Salvatore nostro pertinet, quodque item ad id quod ea prædictio omnes homines eorum bonorum **102** adventu gaudere jubebat quæ expectabantur, iis quæ jam dicta sunt contenti esse possumus : quæ quidem plane enuntiant prophetæ cujusdam adventum, et legum auctoris pietatem qui Mosi similis futurus sit, necnon ejusdem genus, et tribum, et locum unde præterea et ortum, et mortem, et reditum in vitam, et principatum in omnibus gentibus, quæ sane jam evenere omnia : et magis etiam deinceps ex iis, quæ dicentur constabit, in uno Salvatore ac Domino nostro ea finem accepisse. Sed hæc quæ de sanctis oraculis accepta vides, iis qui credunt, exposita sunt : iis autem qui non credunt, seorsum obviam scriptis prophetis ibimus, atque interim tanquam de communi viro, et qui reliquis fuerit similis inquiremus : ut cum omnibus qui unquam a condito ævo inter homines celebrati sint, multo præstantior et incomparabili quadam eminentia superior apparuerit, cum ea quoque quæ ad divinorem ejus naturam spectant pertractemus : et quod virtus quæ in illo erat nulla humana natura constaret, certissimis demonstrationibus comprobemus : ordine deinceps sequetur, ut ea proponamus contemplanda pro viribus, quæ ad eam theologiam pertinent, quæ illum complexa est. Quoniam igitur major pars eorum qui non credunt, vocant illum præstigiatorum ac seductorem, aliasque innumerabiles calumnias in illum execrabiliter jactant, ac ne nunc quidem desinunt ejusmodi probra conflagere, tempus jam videtur esse ut etiam istis respondeamus, de nostro quidem nihil afferentes, sed de doctrina quam ipse publicavit assumentes, quod hic apponamus.

III. Adversus eos qui Christum Dei seductorem fuisse existimant. Β Γ. Πρὸς τοὺς πλάνον ὑπειληφότες γεγονέναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

Interrogandi igitur sunt, num quis unquam alius huic similis seductor ex historiis ipsorum proferri possit, qui mansuetudinis, probitatis, temperantiæ, omnisque reliquæ virtutis iis quos seduxerit magister et auctor exstiterit : et utrum fas sit iis nominibus vocare eum : qui ne intueri quidem mulierem cum petulanti cupiditate permittit : et num is seductor, qui summum philosophiæ fastigium tradiderit, discipulosque suos docuerit, quæcunque possideant bona, indigentibus imperitari, et laboris studium ac beneficentiam **103** plurimi facere : et utrum seductor is, qui in multitudine populari, in plebeio turbulentoque grege versari prohibet, solum autem rerum divinarum studium sua doctrina commendat. Qui porro fieri potest, ut is merito nominetur seductor, qui et ab omni mendacio deterreat, et ad veritatem præter cuncta alia amplectendam adhortetur ? ut ne jure quidem jurando velit nos indigere ? quanto autem minus perjurio ? « Sit enim sermo vester : Est, est : non, non ⁶¹ : » et quid in plura colligere oportet, cum ex iis, quæ jam dicta sunt, plane liceat discere, quodnam fuerit ejus reipublicæ institutum, quæ ab illo inter homines ad vitæ utilitatem disseminata est ? ex qua, non modo non seductorem, sed vere divinum quemdam, et divini pietatemque amplexæ philosophiæ, non communis illius et vulgaris introductorem, omnis veritatis amator sit confessurus. Nam quod illud vivendi **D** institutum, quo Hebræorum antiquissimi, Dei amici, viri utebantur, quodque jam ex hominibus

Α οὐκ ἀνθρωπιᾶς ἄρα ἦν φύσεως ἡ περὶ αὐτὸν δύναμις· οἷς ἀκολουθεῖς καὶ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας, ὡς οἶόν τε ἐστὶν ἡμῖν ἐποπτεῦσαι, ποιησόμεθα. Ἐπαιτοῖνον τῶν ἀπίστων οἱ πλείους γόγητα καὶ πλάνον ἀποκαλοῦντες, καὶ μυρίαὶ ἄλλαι κακῆγορίαι βλασημοῦντες αὐτὸν, οὕτω καὶ νῦν παύονται, φέρε, καὶ πρὸς τοὺτους ἀποκρινόμεθα, οἴκοθεν μὲν οὐδὲν, ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, καὶ ἧς παρέδωκε διδασκαλλὰς τὰς παραθέσεις ποιούμενοι.

Πευστέον δὲ αὐτῶν ἐπιπέτε τις ἄλλος τοιοῦτος πλάνος ἰσθόρηται πράθητος, καὶ ἐπεικειᾶς, σωφροσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς διδάσκαλος τοῖς ἀπατωμένοις γεγονώς αἴτιος· καὶ εἰ θεμιτὸν τοῖς ἀποκαλεῖν τοῖς ὀνόμασι τὸν μηδὲ ἐμβλέπειν μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου γυναιξίν ἐπιτρέψαντα· καὶ εἰ πλάνος ὁ τὴν εἰς ἄκρον παραδοὺς φιλοσοφίαν ἐν τῷ τοῦ φοιτητᾶς παιδεύειν τῶν ὑπαρχόντων ἐνδέσει κοινωνεῖν, καὶ τὸ φιλόπονον καὶ κοινωνικὸν περὶ πολλοῦ τίθεσθαι· καὶ εἰ πλάνος ὁ τῆς πανδήμου, καὶ ἀγελαίου, καὶ θυροβύδου συνουσίας ἀνεγείρων, διδάσκων δὲ μόνην ἀσπάζεσθαι τὴν περὶ τὰ θεῖα λόγια σχολήν. Ὁ δὲ παντὸς μὲν ψεύδους ἀποτρέπων, τὴν δ' ἀλήθειαν πρὸ παντὸς τιμᾶν παραινῶν ὡς μηδ' εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ δεῖ ἐπιορκεῖν· « Ἐστω γὰρ ὑμῶν τὸ Ναὶ ναὶ, τὸ οὐ οὐ· » πῶς ἂν πλάνος ἐνδίκως ὀνομασθεῖ; Καὶ τί με χρὴ πλείονα νῦν λέγειν, παρὸν ἐκ τῶν πρόσθεν εἰρημένων τίς ποτε ἦν τρόπος γυνῶναι τῆς ὑπ' αὐτοῦ καταπαρείσης τῷ βίῳ πολιτείας, ἀφ' ἧς οὐκ ὅπως πλάνον, ἀλλὰ τινὰ θεῖον ὡς ἀληθῶς, καὶ θείας, καὶ εὐσεβοῦς, ἀλλ' οὐ τῆς κοινῆς καὶ πανδήμου φιλοσοφίας εἰσηγητὴν πᾶς ὁ φιλαλήθης αὐτὸν ὁμολογήσει ἂν; Τὸν γοῦν βλόν τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων ἦδη πως ἐξ ἀνθρώπων ἀπολωλὸτα μόνος ἀνανεωσάμενος, οὐκ εἰς βραχεῖς καὶ μετρίους, ἀλλ' εἰς ὅλον ἐφαπλώσει τὸν κόσμον ἀποδέδεικται διὰ τοῦ πρώτου συγγράμματος τῆς παρουσίας ὑποθέσεως· δι' οὐ πάρεστιν ἀνθρώποις ἐπὶ σπείρας τοῖς κατ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν τῶν θεοφιλῶν ἐκεῖνων ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ μυρίους τε ὄσους ζηλωτὰς οὐκ ἐξ Ἑλλήνων μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάρων

⁶¹ Matth. v. 37.

τῆς ἐκείνων θεοσεβοῦς πολιτείας ἀποδείξει. Ἄλλὰ τὰ μὲν ἠθικώτερα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τοιαῦτα. Φέρε βὲ σκεψώμεθα μὴ ἄρα ποτὲ ὁ πλάνος αὐτῷ περὶ τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων κατεγίνετο. Ἄρ' οὖν οὐχὶ μόνῳ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ τῷ καὶ οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργῷ αὐτὸς τε ἀνακείμενος καὶ τοὺς φοιτητὰς προσάγων ἀναγέγραπται; Εἰσέτι τε καὶ δεῦρο οἱ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγοι πάντα Ἑλληνα καὶ βάρβαρον ἄνω τὴν διάνοιαν πρὸς τὸν ἀνωτάτω Θεὸν ἀνάγουσι, πᾶσαν ὄρατὴν φύσιν ὑπερέψαντα. Ἄρα οὖν μὴ οὕτως ἦν ὁ πλάνος, ἢ οἷ μὴ καὶ πλείους σέβειν θεοὺς ἐκ τῆς ἀνωτάτω καὶ μόντης ἀληθοῦς θεολογίας τὸν ὡς ἀληθῶς πλάνον τραχηλισθέντα συγχωρεῖ; Ἄλλ' οὗτος οὐ νεώτερος, οὐδ' οἰκείος αὐτῷ λόγος, τοῖς δ' ἐκ μακροῦ πάλιν θεοφιλέσιν Ἑβραίοις προσφιλέσιν, ὡςπεροῦν δέδεικται διὰ τῆς Προπαρασκευῆς, παρ' ἧν ἤδη καὶ τῶν νέων φιλοσόφων παῖδες τὰ μεγάλα ὠφελήμενοι, τῷ δόγματι συνηρέστησαν. Σεμνύονται γὰρ οἱ καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων εἰ λογώτατοι ἐπὶ χρησιμῶς τῶν οἰκείων θεῶν, ὡδὲ πᾶς Ἑβραίων μνημονεύουσιν·

deos ex suprema et sola vera theologia eum, qui uti? at hic non recens, neque illius proprius sermo, bræis consuetus, quemadmodum et in *Præparatione* philosophi magnam utilitatem acceperint, ipsum doctrinæ genus comprobaverunt. Cæterum ipsorum etiam 104 Græcorum doctissimi suorum deorum mentionem facientibus :

Μοῦνοι Καλδαῖοι σοφίην λόγον, ἡδ' ἄρ' Ἑβραῖοι, Αὐτογένεθλον ἀνακτα σεβαζόμενοι Θεὸν ἀγνώως.

Κελδαίους δὲ τοὺς αὐτοὺς διὰ τὸν Ἀβραάμ ὠνόμασιν, ἐπεὶ Καλδαῖος ἦν τὸ γένος, ὡς ἱστορεῖται. Εἰ δὲ οὖν καὶ πρόπαλαι παῖδες Ἑβραίων τῶν δὴ μάλιστα, καὶ πρὸς τῶν χρησιμῶν ἐπὶ σοφίᾳ μεμαρτυρημένων ἐπὶ μόνον τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν ἀνῆγον τὸ σέβας· τί δὲ πλάνον, οὐχὶ δὲ θαυμαστὸν εὐσεβείας διδάσκαλον ὁμολογεῖν τοῦτον; ὅς τὰ πρόπαλαι μόνος τοῖς θεοφιλέσιν Ἑβραίοις ἐγνωσμένα εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀοράτῳ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει προαγαγῶν ἐξήπλωσεν· ὥστε μηκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν βραχεῖς τινὰς καὶ ἀριθμῷ ληπτῶς ὀρθῶς περὶ Θεοῦ φέρειν δόξας, ἀλλὰ μυρία πλήθη βαρβάρων τῶν πάλαι θηρωδεσάτων, λογίων τε καὶ Ἑλλήνων ἀνδρῶν, οἱ τοῖς πάλαι προφήταις καὶ δικαίοις ἀνδράσιν εὐσεβεῖν ὁμοίως διὰ μόντης τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπαιδεύθησαν. Ἄλλ' ἡ δὲ τὸ τρίτον σκεψώμεθα, μὴ ποτ' ἄρα τοῦτ' ἦν δὲ ὁ πλάνος αὐτὸν φησιν, ὅτι μὴ βουθυσιὰς μηδὲ ζῶντων ἀλόγων σφαγαῖς μηδ' αἵμασι καὶ πυρὶ, μηδὲ τοῖς ἀπὸ γῆς ἀναθυμιωμένοις τὸ θεῖον τιμᾶν διετάξτε. Ταπεινὰ μὲν καὶ γεῶδη ταῦτα καὶ τῆς ἀθανάτου φύσεως οὐδαμῶς οἰκεία λογισάμενος, κρίνας δὲ πάτης θυσιᾶς προσηνεστάτην καὶ ἡδεῖαν εἶναι τῷ Θεῷ τὴν τῶν οἰκείων ἐντολῶν κατόρθωσιν, δι' ἧν αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ κεκαθαρμένους, νῶ τε διαυγῆ καὶ δόγμασιν εὐσεβέσιν κεκοσμημένους, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν ἀπομιμεισθαι ἐδίδαξες, διαβρότην φάσκων· « Ἔσεσθε τέλειοι, ὡς ὁ Πατήρ ὑμῶν τέλειός ἐστιν. » Εἰ δὲ ταῦτά τις Ἑλλήνων αἰτιῶτο, ἴστω μὴ φίλα τοῖς οἰκείοις διδακταῖς φρονῶν, οἷ γε,

A quodammodo interierat, solus ipse renovaverit, neque in paucos et modicos, sed in totum orbem difluderit, in primo hujus operis libro satis a nobis ostensum est : per quem utique licet hominibus jam turmatim in toto orbe, illius vitæ, religionemque amplexæ reipublicæ, quam et ipse Abraham et qui per idem tempus vixere sectati sunt, innumerabiles non solum ex Græcis, sed etiam ex barbaris, æmulatores ostendere. Et illius quidem doctrinæ pars quæ ad mores pertinet magis, ejusmodi. Nunc videamus utrum seductoris nomen, illi in eo genere præceptorum conveniat, quod maxime dominatur. Nonne igitur de illo palam scriptum est, quemadmodum soli omnium regi Deo, et cæli ac terræ, mundi que universi opifici, et ipse deditus fuerit, et commendare suos discipulos consueverit? Sed nonne etiam nunc illius doctrinæ præcepta omnes, et Græcos et barbaros ad supremum Deum sursum mente animoque percipiendum, et omnem visibilem naturam despiciendam extollunt? num igitur hic fuit seductor? an vero quod plures colere revera in errorem præceps sit lapsus non permit- sed ex multo tempore priscis Dei cultoribus He ostensum est, ex qua jam nunc cum recentes phi doctrinæ genus comprobaverunt. Cæterum ipsorum oraculis gloriantur, de Hebræis in hunc modum

Solis Chaldæis sapientia contigit, atque Hebræis, qui ex se genitum, regemque deumque Pura mente colunt, atque unum numen adorant.

C Chaldæos autem eosdem propter Abraham nominavit, qui, ut memorizæ proditum est, genere Chaldæus fuit. Si igitur etiam ab antiquis usque temporibus, Hebræi, qui maxime ab oraculis quoque sapientiæ testimonium acceperunt, in unum omnium rerum opificem Deum adorationem dirigebant, cur seductorem amplius, ac non potius mirabilem religionis magistrum, hunc jam fuisse fateamur? qui ea quæ quondam solis Dei amicis Hebræis cognita erant, in cunctos homines invisibili, divinaque virtute protulit ac delitavit? ut non amplius, sicut prius pauci quidam et numerabiles, rectas de Deo habeant opiniones, sed conventus innumerabiles tam hominum barbarorum, qui olim ferissimi erant, quam sapientium et Græcorum, qui antiquorum prophetarum, justorumque virorum religionem amplecti, sola illius virtute edocti sunt? Sed jam tertium illud contemplemur, num vere illum seductorem appellent, quod non sacrificiis boum, neque brutorum animalium mactationibus, neque cruoribus atque igne, neque iis rebus quæ de terra nascuntur incensis, divinitatem colere instituit : nempe humilia hæc et terrena, immortallique naturæ nullo modo convenientia existimans, judicansque omni sacrificio gratius jucundiusque Deo munus offerri, cum quis illius præcepta plene observaverit, per quæ ipso corpore, anima que purgatos, mente que nitida ac decretis religiosiis imbuitos, dum ea imitari docet, quæ similes Deo homi-

nes efficiant, suos palam instituit, dicens : « Estote perfecti, sicut Pater vester perfectus est ⁹². » Quod si quis Græcorum hæc reprehendat, is sciat se etiam præceptoribus suis contraria sentire, qui videlicet, ut par est, multa a nobis utilia edocti, quippe qui nobis etiam tempore fuerint posteriores, dico autem ea doctrina quæ nobis a Salvatore nostro exposita est, audi jam nunc qualia sint, quæ scripto fateantur.

105 Quod nihil eorum quæ de terra prodeunt, oportet summo Deo incendere aut sacrificare. Ex Porphyrio De abstinentia ab animalis.

« Deo summo, sicut quidam vir sapiens dixit, nihil eorum quæ ad sensus pertinent sive incendentes, sive denominantes (nihil enim est eorum, quæ materia constant, quod non protinus ei sit immundum, qui expers est omnis materiæ. Quare ne verbum quidem ullum, sive id dicas, quod in voce consistit, sive id quod intrinsecus concipi solet, cum animi aliquo vitio est contaminatum, illi conveniat), sed silentio puro, purisque de ipso cogitationibus illum colamus. Oportet igitur illi conjunctos similesque factos, hanc vitæ nostræ rationem Deo asferre pro sacrificio. Eadem vero et illius laudatio erit, et nostra conservatio : afferetur enim cum contemplatione hoc sacrificium perficitur. »

Item de eodem ex Apollonii Tyanensis Theologia.

« Ex quo igitur maxime quis naturæ divinæ convenientem curam adhibeat, ex eo maxime illam propitiam benignamque obtineat. Hoc quidem penes quemvis hominum viget : idque ipsum unusquisque complebit, si eorum quæ sub visum cadunt, qualia sunt hæc, quæ digito demonstramus, illi quæ una est, et ab omnibus rebus separata, secundum quam reliqua omnia cognoscere necesse est, nihil omnino sacrificet, neque ignem incendat, neque prorsus quidquam illa postulet, ne a præstantioribus quidem quam nos sumus : neque ullum est plantæ genus quod ab initio terra pariat, neque animalis quod eadem nutriat, cui protinus immundities non adsit, sed utatur erga illam solo meliori verbo, dico autem non eo quod ore emittitur, sed quod ab optimo eorum quæ sunt proficiscitur, per optimum eorum quæ in nobis sunt bonorum. Mens autem hæc est, quæ instrumento non indiget. » Si igitur Græcorum quoque illustres, tam philosophi quam theologi, hæc consentient, quoniam modo seductor erit is qui non solum verba, sed facta multo prius quam verba suis discipulis, quibus fungerentur tradiderit! et quibus, ut recta ratio jubet, Deum ipsum essent veneraturi? Quo autem modo, et quibus rationibus usi in sacrificiis dicantur prisci Hebræi, in primo hujus operis libro disseruimus : atque iis quæ illic dicta sunt contenti esse **106** debemus. Verum quoniam præter illa quæ jam disputata sunt, novimus (id quod a Christo didicimus) factum esse mundum, cælumque

⁹² Matth. v, 48.

(1) Lib. II.

« Οτι οὐδὲν τῶν ἀπὸ γῆς χρῆ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ οὔτε θυμῶν οὔτε θύειν. Ἀπὸ τῶν Πορφυρίου Περὶ ἐμψύχων ἀποχῆς (1).

« Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὡς τις ἀνὴρ σοφὸς (2) ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θύοντες μήτε ἐπινομάζοντες, (οὐδὲν γὰρ ἔνυλον, ὃ μὴ τῷ ἀύλῳ εὐθύς ἐστὶν ἀκάθαρτον. Διὸ οὐδὲ λόγος αὐτῷ οὐθ' ὁ κατὰ φωνὴν οἰκείος, οὐθ' ὁ ἔνδον, ὅτι ἂν πάθει ψυχῆς ἢ μεμολυσμένος) διὰ δὲ σιγῆς καθαρᾶς καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ καθαρῶν ἔννοιῶν θρησκείουσμεν αὐτόν. Δεῖ ἄρα, συναφθέντας καὶ ὁμοιωθέντας αὐτῷ, τὴν αὐτῶν ἀγωγὴν θυσίαν ἱερὰν προσαγαγεῖν Θεῷ τὴν αὐτὴν δὲ καὶ ὕμνον οὔσαν καὶ ἡμῶν σωτηρίαν ἐν ἀπαθείᾳ ἀρετῆς ψυχῆς. Τοῦ δὲ Θεοῦ θεωρίᾳ ἡ θυσία αὕτη τελείται. »

stabilitate et quiete virtutis animi. Ipsius vero Dei

« Ἐτι περὶ αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανεύως Θεολογίας.

« Οὕτω τοίνυν μάλιστα ἂν τις τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν ποιοῖτο τοῦ Θεοῦ, τυγχάνοι τε αὐτόθεν ἰσῶ τε καὶ εὐμενοῦς αὐτοῦ παρ' ὄντιναοῦν τῶν ἀνθρώπων, εἰ Θεῷ μὲν, ὃν δὴ φαμέν τοῦτον, ἐνὶ τε θντι καὶ κεχωρισμένῳ πάντων, μεθ' ὃν γνωρίζεσθαι τοὺς λοιποὺς ἀναγκαῖον, μὴ θύοι τι τὴν ἀρχὴν, μήτε ἀνάπτει πῦρ, μήτε τι καθόλου τῶν αἰσθητῶν ἐπινομάζοι. Δεῖται γὰρ οὐδεὶς οὐδὲ παρὰ τῶν κρείττωνων, οἵτερ ἡμεῖς ἐσμεν οὐδ' ἐστὶν ὃ τὴν ἀρχὴν γῆ ἀνίησι φυτὸν ἢ τρέφει ζῶον ἢ ἀήρ, ᾧ οὐ πρόσεστί γε μίασμα· μόνῳ δὲ χρῶτο πρὸς αὐτόν ἀεὶ τῷ κρείττονι λόγῳ, λέγω δὲ τῷ μὴ διὰ στόματος ἰέντι, παρὰ δὲ τοῦ καλλίστου πῶν ὄντων διὰ τοῦ καλλίστου τοῦ ἐν ἡμῖν δόντι τὰ ἀγαθὰ. Νοῦς δὲ ἐστὶν οὗτος ὄργανον μὴ δεδόμενος. Εἰ δὴ οὖν ταῦτα καὶ πρὸς τῶν παρ' Ἑλλῆσι διαπρεπῶν φιλοσόφων τε καὶ θεολόγων ὁμολογεῖται, πῶς ἂν εἴη πλάνος ὁ μὴ μόνον λόγος, ἀλλ' ἔργα τῶν λόγων πολὺ πρότερον τοῖς φοιτηταῖς ἐκτελεῖν παραδοῦς, δι' ὧν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἔμελλον θεραπεύειν τὸ Θεῖον; Ὅπως δὲ, καὶ τίσι λόγοις οἱ παλαιοὶ Ἑβραῖοι θύειν μνημονεύονται, διεληφότες ἐν τῷ πρώτῳ συγγράμματι τῆς παρουσίας ὑποθέσεως, ἐκείνοις ἀρκεσθησόμεθα. Ἐπεὶ δὲ πρὸς τοῖς ἐξητασμένοις ἔγνωμεν παρὰ τοῦ Χριστοῦ μαθόντες, ὅτι γενητὴς ὁ κόσμος, καὶ ὅτι οὐρανὸς αὐτὸς καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, ἔργα Θεοῦ τυγχάνει, καὶ ὅτι χρῆ μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτῶν σέβειν, σκέψασθαι δεῖ μὴ ἄρα ἡπατήμεθα, τοῦτον παρ' αὐτοῦ διδασθέντες φρονεῖν τὸν τρόπον. Καὶ μὴν Ἑβραίων καὶ οὗτος ἦν ὁ λόγος· καὶ φιλοσόφων δὲ οἱ μάλιστα διαφανεῖς τοῖς αὐτοῖς

(2) Apollonius Tyaneus, ut ex sequentibus patet.

συνηχθησαν, γενητων και αυτον τον ουρανον, και ηλιον, και σεληνην, και αστρα, και τον συμπαντα κοσμον προς του των ωλων ποιητου γεγονοτα αποφηνεμοι. Ἄλλα και συντέλειαν, και μεταβολην την επι τα κρείττω τουδε του παντος εσσεθαι προσδοκων ειδδαξεν, ταις Ἑβραίων και τουτο ακολουθως Γραφαις. Τι ουν; ουχι και ο Πλάτων φύσεως λυτης και φερτης οιδεν αυτον τε ουρανον, και ηλιον, και σεληνην, και τους λοιπους αστερας, ει και μη λυθησεσθαι φησι: ταυτα, τῷ μη τον συμπηξαντα βουλεσθαι; ει δ' αρα βουληθει ειναι φύσεως τιαυτης, ψυχην δε ἀθάνατον εχειν ημας κατ' ουδεν μεν εμφερῃ τοις αλλοις ζυοις, των δε του θεου δυναμεων φερουσαν απεικονισματα, διδάξας ηγεισθαι, ουτως τ' εχειν, και διακεισθαι, και φρονειν παντα βαρβαρον, και ιδιωτην παιδευσας: αρ' ουχι σοφωτερους απειργασται τους καθ' ολης της οικουμένης τα αυτου φρονουντας, των τας οφρῶς ανεσπακότων; οί μηδεν κατα την ουσίαν διαφερειν απεφηναντο εμπιδος τε και ευλης, και μυιας την εν ανθρωποις ψυχην, αλλα και θφευς, και εχιδνης, αρχτου τε και παρδαλειω, και συδς ψυχης κατ' οιδεν, δσον εν πλὶ λόγῳ φύσεως τε και ουσίας, την σφῶν αυτων των φιλοσοφωτάτων ψυχην διαλλάττειν και θειου δε προς τουτοις δικαιοτηριου συνεχῶς υπομιμνησκων, και μελλούσης εσσεθαι χριστους, κολάσεις τε και τιμωρίας απαραιτητους τοις ἀσεβέσιν υπογράφων, τοις τε εὔσεβέσιν ἐπαγγελίας θεοῦ αιωνίου ζωης, και ουρανῶν βασιλείας, και συν θεῷ μακαρίας διαγωγης, τίνα αν πλανήσειεν, ουχι δε μάλλον προτρεψαιτο σπιδειν μεν επι ἀρετην των προσδοκωμένων ενεκα τοις εὔσεβέσιν ἐπάθλων, αποτρεπεσθαι δε πάσης κακίας διὰ τας ἐπηρεμημένας τοις ἀσεβέσι τιμωρίας; Ἐν τοις δογματικοις των αυτου λόγων παρελήφσαμεν ειναι τινας μετα τον ανωτάτω θεον δυναμεις, ασωματους την φύσιν και νοεράς, λογικάς τε και παναρέτους, τον παμβασιλέα χορευσάας, ων πλελους και μέχρι ανθρωπων νεύματι του Πατρὸς διὰ τινας σωτηριους οικονομίας απεστάλθαι. ἄς δη γνωρίζειν και τιμῶν κατά τὸ μέτρον της ἀξίας ἐδιδάχθημεν, μόνῃ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ την σεβάσμιον τιμὴν ἀπονέμοντες. Ἔτι προς τουτοις ἐγνωμεν παρ' αυτου μαθόντες πολεμίας τινάς; και ἐχθράς του ανθρωπειου γένους ἀμφι τον περι γῆν ἀέρα πωτάσθαι, και συν τοις πονηροῖς διατρίβειν δυνάμεις δαιμόνων, και πνευμάτων πονηρῶν, και των εν τουτοις αρχόντων, οἷς παντὶ σθένει φεύγειν πεπαιδευμεθα. ει και οτι μάλιστα θεῶν προσηγορίας και τιμάς ἐαυτοις ὑφαρπάζουσι: ταυτης δ' ουν ετι μάλλον της θεομαχίας και της θεοεθρίας ενεκεν αποτρεπταίας ειναι, καθ' ἄς εν τῇ Προπαρασκευῇ πεποιήμεθα διὰ πλείστων ἀποδείξεις. Τοιαυτα ἄττα τυγχάνει και εν τοις δογματικοις μαθήμασι του Σωτήρος ημών αναφερόμενα, Ἑβραίων των πάλαι θεοφιλῶν ανδρων τε και προφητων αντιφρικ εὔσεθι παιδευματα. Ει δη ουν ταυτα σεμνά, εἰ ὠφέλιμα, εἰ φιλόσοφα, εἰ ἀρετης μεστά, τίσιν αν εὐλόγως ο τουτων διδάσκαλος ἐπιγράφοιτο τὸ του αἰδίου ὄνομα; Ἄλλα ταυτα μεν ὡς περι κοινοῦ την

A ipsum et solem, et lunam, et stellas opera Dei esse : neque hæc, sed horum auctorem colere oportere, considerandum esse videtur num decepti simus, quod in hunc modum de natura rerum sentire ab illo docti sumus : atqui non solum Hebræorum hæc fuit oratio, sed philosophorum quoque, maxime illustrium : qui cum Hebræis consentientes, ortum habere et cælum ipsum, et solem, et lunam, et stellas, universumque mundum ab auctore omnium rerum factum esse affirmaverunt : cæterum idem et consummationem et mutationem in melius, universi hujus futuram ut expectaremus docuit, in hoc quoque Hebræorum scripturis consentiens : quid igitur? nonne etiam Plato suapte natura et ipsum cælum, et solem, et lunam, ac reliqua sidera, solutioni corruptionique obnoxia esse vidit, quamvis ea non dissolvenda affirmaverit, propterea quod norit ille, qui ea composuit? Quod si tali natura constare nos, immortalemque habere animam, nullaque in parte brutis animalibus similem, voluit, et virtutum quæ in Deo sunt simulacra in se continere illam arbitrari nos docuit, sicque habere atque afflicti et sapere omnes, et barbaros et vulgares instituit : nonne sapientes magis in toto orbe suos sectatores reddidit, quam ii qui supercilia contracta ostentant, si nihil plane ea parte qua est, differre a culice, aut vermiculo, aut musca animam humanam affirmant? aut si ne a serpentis quidem aut viperæ, aut ursi, aut pardalis, aut suis anima, uia prorsus in parte, suam ipsorum animam, qui sapientissimi fuerint, quatenus naturam habet atque est, diversam esse? ad hæc, cum fori divini, iudicii que futuri assiduam mentionem fecerit, suppliciaque ac pœnas inevitabiles impiis descripserit, justis vero æternam a Deo vitam promitti, et regnum cœlestis, et felicem cum ipso Deo victum, docuerit : quem tandem decipere potuit? nonne potius adhortatus est eorum præmiorum causa, quæ a justis expectantur in virtutem incumbere? ab omni vero malitia deterruit, propter impendentes impiis pœnas? Porro autem ex illius decretis accepimus esse quasdam post supremum Deum potestates natura incorporeas, intelligentes, rationales omnique virtute præditas, quæ circum regem universi D 107 choros exerceant : quarum plures etiam usque ad homines ipsius patris nutu, quadam salutari dispositione mittantur, quasque et cognoscere, et venerari pro ratione, graduque dignitatis edocti sumus, ut soli Deo, qui rex est universi, adorationis honorem tribuamus. Ab eodem præterea didicimus, hostiles quasdam inimicasque humani generis, per hunc, qui circum terram versatur, aerem, volare potestates dæmonum spirituumque malorum, eorumque, qui in illis principatum tenent, quæ cum malis hominibus versentur, quas ut omni conatu fugiamus, in præceptis habemus : tametsi vel quam maxime deorum appellationes et cultus sibi ipsis arrogant, multoque etiam magis ab illis esse declinandum, propter hanc ipsam cum

Deo repugnantiam, hasque adversus Deum inimi- A
citas : quemadmodum latius in *Præparatione* de-
monstravimus. Sane hujuscemodi sunt, quæ in
præceptis atque institutis Salvatoris nostri feruntur, vere priscorum Hebræorum, qui Deo grati
fuere, tum virorum, tum prophetarum, pia sanctaque documenta. Quod si hæc gravitatem habent,
si utilitatem, si studium sapientiæ, si denique omni virtute referta sunt : quo tandem jure, quave
ratione ei, qui talia docuerit, ascribatur nomen seductoris? et hæc quidem tanquam de eo homine,
qui a cæteris natura non differat, disputata sint, quæ videlicet et gravem, et ipsi vitæ utilem illius
doctrinam exhibeant : nunc ea quæ magis divina sint, consideremus.

IV. De diviniore Christi gestis.

Ac primum omnium contemplemur, quo tempore
versatus est cum hominibus, quot, qualiaque sint, quæ mirabiliter gesserit, nunc quidem lepram de
corporibus ejiciens, eaque divinitus purgans, nunc
vero jussu verbi dæmonas ex hominibus expellens : B
alias rursus ægrotantibus, omnique languorum ge-
nere laborantibus, sanitatem abunde suppeditans.
Quodam vero tempore etiam paralytico dixit :
« Surgens tolle grabatum tuum et ambula ⁶³, » at-
que ille quod imperatum est fecit. Rursus cæcis
alio tempore, videndæ lucis facultatem largitus est.
Olim vero mulier quæ sanguinis fluxu laborabat,
et annos plurimos eo genere morbi vexabatur, ubi
vidit innumerabilem circum illum multitudinem,
quæ nusquam permittebat ut ad illum accederet
ac supplicaret, liberationemque a morbo peteret,
extremum illius vestimentum attingere duntaxat
cogitavit, **108** atque ita subit; limbumque cum
apprehendisset, una cum eo curationem malorum
apprehendit, atque illico sana evasit, sic quidem C
divinæ Salvatoris nostri virtutis maximum signum
reportans. Alius autem quidam vir regulus, cum ad
Jesu pedes cecidisset, filium qui ægrotabat vesti-
gio sanum recepit. Filiam item alius, qui Judaicæ
Synagogæ princeps erat, et hic quidem jam mor-
tuam. Quid vero dicam, quod alius jam quatrimum
mortuus, virtute Jesu excitatus est? vel quod in
mari tanquam in terra qua publice itur olim pedi-
bus ingressus est, ipsius interim discipulis navi-
gantibus? et quod iidem cum adversa tempestate
agitarentur, mare, fluctus, ventos increpuit, atque
omnia protinus tanquam Domini vocem formidan-
tia constituerunt. Cum vero quinque millia viro-
rum, una cum innumerabili feminarum puero-
rumque multitudine quinque non amplius panibus
abunde quondam saturaverit, adeo, ut quæ super-
fuerint reliquiæ, duodecim cophinos implere po-
tuerint, quem non stupore affecerit? aut quem
non merito ad quærendum de ipsius arcana oc-
cultaque virtute excitaverit? sed ne mihi nunc in
longum nimis ducatur oratio, postrema omnium
illius mors exponatur, quæ non communi reliquo-
rum hominum more exstitit. Non enim morbo con-
sumptus, ac ne laqueo quidem, aut igne : neque
vero ad morem reliquorum, qui ob scelera sua,
crucis supplicio affici solent, cruribus itidem ferro

Δ'. Περὶ τῶν θειωτέρων ἔργων αὐτοῦ Χριστοῦ.

Καὶ δὴ σκεψόμεθα, ὅσων καὶ οἶων σὺν ἀνθρώποις
τὰς διατριβὰς πεποιημένος, παραδόξων γέγονε ποιη-
τῆς ἔργων, τοτὲ μὲν λεπρούς τὸ σῶμα δυνάμει θεῖῃ
καθαίρων, τοτὲ δὲ προστάγματι λόγου τοὺς ἐν
B ἀνθρώποις δαιμόνας ἐλαύνων, καὶ ἄλλοτε πάλιν νο-
σηλευομένους παντοίους ἀσθενειῶν εἶδει καταπονου-
μένοις τὴν ἰασιν ἀφθόνην δωρούμενος. Καὶ ποτὲ μὲν
ἔφησε παραλυτικῷ· « Ἀναστὰς ἄρον τὸν κράδβατόν
σου, καὶ περιπάτει. » ὁ δὲ τὸ κελυσθὲν ἔποιε. Τυ-
φλοῖς δὲ πάλιν ἄλλοτε τὰ βλεπτικά τοῦ φωτὸς ἐχαρι-
ζέτο. Ἡδὴ δὲ ποτὲ καὶ αἰμορροῦσα γυνὴ μακρᾶς
ἐτῶν περιόδου πρὸς τὸ πάθος καταρυχομένη,
ἐπειδὴ ἑώρα μυρία πλῆθη κυκλοῦντα αὐτὸν, καὶ μι-
δαμῶς ἐπιτρέποντα αὐτῇ γονυπετῆσαι προσελθούσῃ,
τοῦ τε πάθους τὴν ἀπαλλαγὴν ἐξαιτήσασθαι, ἀλλ' ἔ-
καὶ ἄκρου τοῦ ἱματίου προσψαῦσαι μόνον διανοηθεῖσα,
ὑποδύνει, καὶ τοῦ κρασπέδου ἐπιλαβομένη, ὁμοῦ καὶ
τῆς τῶν κακῶν λύσεως ἐπελάβετο, παραχρῆμά τε
ὕγιής ἦν, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως
C δεῖγμα μέγιστον ἐπικομιζομένη. Ἄλλος δὲ τις βασι-
λικὸς ἀνὴρ κακῶς ἔχοντα τὸν παῖδα, προσπεσὼν τῷ
Ἰησοῦ, παραχρῆμα σῶον ἀπελάμβανε. Καὶ θυγατέρα
πάλιν ἄλλος, Ἰουδαίων δὲ ἀρχισυνάγωγος ἦν, ἀλλ' οὗ-
τος κῆρ καὶ θανοῦσαν. Τί δεῖ λέγειν ὡς τεταρταῖος
ἄλλος δυνάμει τοῦ Ἰησοῦ νεκρὸς ἠγείρετο; ἢ ὡς ἐπὶ
θαλάττης, οἷα ἐπὶ λεωφόρῳ γῆς, πορείας ἦνουν ποιού-
μενος, τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐμπλεόντων; καὶ ὡς χει-
μασθέντων ἐπέτιμψε τῇ θαλάσῃ καὶ τῷ κλύδωνι
καὶ τοῖς ἀνέμοις, καὶ πάντα γε ἔστη παραχρῆμα,
οἷα δεσπότου φωνῆν καταπέψαντα; Πέντε δὲ χιλιά-
δας ἀνδρῶν συνεπιπαρόντος μυρίου ἄλλου γυναικῶν τε
καὶ παίδων πλήθους, ἐκ πάντε τὸν ἀριθμὸν ἄρτων εἰς
κόρον πληρώσας, ὡς καὶ περιττὰ τσαῦτα, ὅσα
ἱκανὰ ἦν πληρῶσαι δώδεκα κοφίνους λαβεῖν, τίνα οὐκ
D ἂν ἐκπλήξει, καὶ ἐπὶ ζήτησίῳ γε εἰκότως τῆς κατ'
αὐτὸν ἀπορρήτου δυνάμεως ἐκκαλέσεται; Ἄλλ' ἴνα
μή μοι τὰ νῦν ὁ λόγος εἰς μακρὸν μῆκος ἐκτελειοίτο,
ἐπὶ πᾶσιν ἐκκείσθω ὁ αὐτοῦ θάνατος, οὐ κοινὸς τοῖς
λοιποῖς ἀνθρώποις γεγενημένος. Οὐ γὰρ νόσῳ δια-
φθαρεὶς, ἀλλ' οὐδὲ βρόχῳ πνιγείς, οὐδὲ μὴν κατ' αὐτὸ
τοῦ σταυροῦ τὸ τρίπαιον ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κακούρ-
γοις ὑποτυμηθεὶς σιδήρῳ τὰ σκέλη, οὐδὲ ὄλωσ πρὸς
τινος ἀνθρώπων παθῶν τι τῶν ἀναιρεῖν εὐθότων,
βίαιον ὑπέμεινε τελευτήν, ἀλλ' ὡς αὐτὸ μόνον ἐκὼν
παρεδίδου τοῖς ἐπιβουλεύουσι τὸ σῶμα, ἀνωρθοῦτο
μὲν ἀπὸ γῆς αὐτίκα, καίπειτα ἐπὶ τοῦ ἰκρίου φωνήσας

⁶³ Marc. ii, 9-11.

μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ παρατιθεὶς τὸ πνεῦμα, εἰπὼν αὐτοῖς ῥήμασιν· « Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθειμαι τὸ πνεῦμά μου, » οὕτως ἄφετος καὶ ἐλεύθερος αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν, ταυτὶ πρόσθετος, ἐποιεῖτο. Εἶτα δὲ τοῦ σώματος αὐτοῦ ληφθέντος πρὸς τῶν γνωρίμων, καὶ τῇ προσηκούσῃ παραδοθέντος ταφῇ, τριταῖος αὐθις ἀπελάμβανε τοῦτο, ὃ πρὶν ἀναχώρησας ἐκὼν κατέθετο. Καὶ εἰκονοῖ γε πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἑσαρκον, ἑνωμον, αὐτὸν ἐκείνον, οἷος καὶ τὸ πρὶν ἦν, τοῖς οικείοις μαθηταῖς, οἷς καὶ ἐπὶ βραχὺ ὁμιλήσας, καὶ τινὰ συνδιατρέψας χρόνον, ἀνεισιν ὄθεν καὶ παρ' ἡν, ὑπ' ὀφθαλμοῖς αὐτῶν τὴν εἰς οὐρανοῦς πορείαν στείλαμενος· οἷς δὴ καὶ ὑποθήκας περὶ τῶν πρακτικῶν παραδοῦς, διδασκάλους τῶν ἐθνῶν ἀπάντων τῆς ἀνωτάτω θεοσεβείας ἀπέφηνε. Τοιαῦτα ἡμῶν τὰ πολυμήμητα τῆς ἀρετῆς θαύματα· ταῦτα τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος τὰ τεκμήρια· ταῦτα καὶ αὐτοὶ λογισμῷ σὺφροني θεαυμάμακμεν, βεβασανισμένη τε καὶ ἐξητασμένη κρίσει κατεδεξάμεθα. Ἐξήτασται παρ' ἡμῖν καὶ βεβασάνισται καὶ δι' ἐτέρων πραγμάτων ἐναργῶν πάντα καλυπτόντων λόγον, δι' ὧν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰσέτι καὶ νῦν οἷς ἂν κρίνειεν, μικρὰ τινὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως παραφαίνειν εἶθε. Πλὴν ἄλλὰ καὶ τῇ λογικωτέρᾳ μεθόδῳ, ἣν προσάγειν εἰώθαμεν τοῖς οὐ παραδεχομένοις τὰ προειρημένα, ἀλλ' ἦτοι παντελῶς ἀπιστοῦσιν αὐτοῖς, καὶ μηδὲν καθόλου γερονέαι τοιοῦτον πρὸς αὐτοῦ φάσκουσιν, ἢ γερονέαι μὲν, γοητικὰ δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων ὡπὸν ὑπ' ἀνδρὸς πλάνου ἀναγκαῖον ἐπιθέσθαι. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος βραχέα πρὸς τοὺς δεηλιμμένους ἐνοστήναι, οὐκ ἀπολειψόμεθα σπουδῆς· ἄλλως δὲ πως αὐτοῖς ἀπαντήσομεν;

sunt non concedunt, sed nullam prorsus iis fidem esse contententur, aut exstitisse illa quidem non negant, verum magicis præstigiis, ad errorem intuentium tanquam a viro seductore imposita, quod si etiam in præsentī adversus tales pauca quædam disputare opus sit, non deseremus studium inceptum : alioqui vero quonam pacto ibimus illis obviam?

E. Πρὸς τοὺς ἀπειθοῦντας τῇ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τῶν παραδόξων πράξεων διηγήσει.

Ei dē λέγειεν μηδὲν τὴν ἀρχὴν πεποικέναι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν θαυμαστὸν, μηδὲ τι παράδοξον ὧν ἐμαρτύρησαν οἱ γνώριμοι, σχεψόμεθα εἰ πιθανὸς ὁ λόγος αὐτοῖς ἔσται, μὴ τὴν αἰτίαν ἔχουσιν ἀποδιδόναι, δι' ἣν οἱ μὲν μαθηταί, ὁ δὲ διδάσκαλος ἐχηρήματισεν. Ὅ τε γὰρ διδάσκων ἐπαγγελίαν μαθηματὸς τινος ἐπαγγέλλεται· οἱ τε αὖ μαθηταί, μαθημάτων ὀρεγόμενοι, σφᾶς αὐτοὺς τῷ διδασκάλῳ προσφέροντες ἐπιτρέπουσι. Τίνα οὖν ἔστιν εἰπεῖν αἰτίαν τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν τῆς σὺν αὐτῷ διατριβῆς, καὶ τί τὸ ἀναγκαῖον τῆς περὶ αὐτῶν σπουδῆς; τίνων δὲ καὶ διδασκαλὸν ἐπεγράφοντο μαθημάτων; Ἡ τοῦτο δὴλον; πάντως γὰρ που ὧν παρ' αὐτοῦ μαθόντες εἰς ἐτέρους ἐξήνεγκαν· παραγγελαί δ' ἦσαν αὐτῷ φιλοσόφου βίου, δν ὑπογράφων αὐτοῖς ἔλεγε· « Μὴ κτήσησθε χρυσοῖον μὴδὲ ἀργυρον εἰς τὰς ζῶνας, μὴ πῆραν εἰς ὁδόν. » καὶ τὰ τοιαῦτα. Τῇ δὲ πάντα διοικούσῃ προνοίᾳ αὐτοῦ ἀναθέντας, μηδὲν μεριμνᾶν τῶν χρεῶν

“ Luc. xxiii, 46.

A succisis, neque omnino quidquam ab ullo hominum passus, eorum qui alios necare consueverunt, violentæ mortis genus ullum pertulit. Sed ubi ipsum duntaxat sponte præbuit inimicis insidiantibus corpus, tum erectus est a terra illico. Deinde in ligno magna voce clamans, et Patri spiritum commendans, atque hæc ad verbum dicens : « Pater, in manus tuas commendo spiritum meum » : ita solutus ac liber, ipse per seipsum a corpore secessit. Deinde cum corpus ipsius familiares accepissent, atque honestæ sepulturæ commendassent, tertio die rursus illud ipsum recepit, quod videlicet sponte reliquerat. Et sic rursus, ipse seipsum in carne, in corpore, ipsum illum qui prius fuerat, suis ostendit discipulis, quibus cum paucos dies versatus, et per aliquod tempus suo etiam sermone dignatus, illuc reversus est, unde oculis illorum se obtulerat, sicque iter ad **109** celum direxit. Iisdem vero, cum præcepta quoque de rebus agendis tradidisset, eosdem apud omnes gentes supremæ religionis doctores declaravit. Hæc sane sunt virtutis, quæ in Salvatore nostro erat, apprime celebranda miracula : hæc divinitatis, quæ in illo erat indicia : hæc ipsi quoque casta æstimatione admirati sumus, explorataque atque exquisito iudicio recepimus. Exquisita sane hæc a nobis, explorataque sunt, aliis quoque evidentibus rebus, omnemque aperientibus rationem, quibus ipse Dominus noster etiam nunc iis, quos dignos putaverit, exigua quædam suæ virtutis signa ostendere consuevit. Quin etiam subtiliore ac certiore doctrina idem a nobis effectum est : quam quidem iis adhibere consuevimus, qui ea quæ dicta

V. Adversus eos qui non credunt Salvatoris nostri discipulis, admirabiles illius res gestas narrantibus.

Nam si dicant nihil omnino admirabile Salvatorem nostrum, neque quidquam quod superet cogitationem humanam fecisse, qualia sunt quæ illius familiares testificati sunt, videamus num illis talia dicentibus credi ullo modo possit, quippe qui nullam possint assignare causam, propter quam, hi quidem illius discipuli, ille vero horum magister exstitit. Nam et qui docet, alicujus disciplinæ magistrum se profitetur : et discipuli talis disciplinæ cupidi magistrum adeuntes, seipsos illi instruendos committunt. Quam igitur causam isti afferre possunt, quare sui cum Jesu discipuli versati, frequentesque fuerint? aut quidnam illud, quæso, erat, quod illos tali viro dare operam cogeret? quarum porro disciplinarum doctorem illum fuisse dicent? an hoc quidem nemini dubium esse potest? plane enim earum rerum doctorem fuisse necesse est, quas qui ab illo didicerunt, ad reliquos homines attulere :

atque præcepta erant hæc philosophicæ vitæ, quam illis describens dicebat : « Nolite possidere aurum, neque argentum in zonis vestris, non peram in via⁴⁰, » et alia ejusmodi. Seipso vero jubebat providentiæ, quæ omnia gubernat, commendantes, et ad illam referentes, nusquam sollicitos esse de rebus necessariis. Admonebat etiam eos, ut altius saperent iis, quæ Judæis a Mose præcepta fuerant : **110** illum enim legem illis possuisse, non occidere, tanquam proclivibus ad occidendum : item non mœchari, tanquam iis qui lascivissimi, atque in libidinem propensissimi essent. Rursus non furari, tanquam servile maxime ingenium præ se ferentibus. Ipsos vero oportere arbitrari, has sibi ipsis nusquam esse accommodatas leges, sed animi liberationem ab omni morbo plurimi facere, et ab imis partibus ac de profundo cogitationis, tanquam a radicibus malitiam pullulantem reseccare, iramque atque omnem minus honestam cupiditatem vincere coronari, ac potius ex summa animi tranquillitate ne irasci quidem, neque mulierem cum libidine intueri, ac non modo non furari, sed contra, res etiam suas indigentibus erogare. Neque vero in eo gloriari, quod aliena inter se non auferrent, sed quod eis, qui se primi spoliassent, omnem injuriam remitterent. Et quid opus est me omnia repetere, quæcunque aut ille docuit, aut illi didicerunt? nam præter cætera, illos ita veritatem amplecti hortabatur, ut ne jure quidem jurando indigerent, ac multo quidem minus perjurio. Ita vero se vita ac moribus comparare, ut quod dicerent, omni iurejurando certius haberetur, progredientes ad id usque sermonis ut pro affirmatione dicerent, Etiam : pro negatione, Non : et cum veritate hujusmodi vocibus uterentur. Interrogemus igitur, quam probabilitatem habeat, talium documentorum auditores, ac potius jam magistros effectos, suspicari mentitos, quæcunque suum præceptorem effecisse testificati sunt? aut quam credibiliter faciant, si putent illos omnes sibi inter se consensisse in mendacio? duodecim quidem de omni numero electos, septuaginta autem reliquos? Quos etiam binos misisse dicitur ante faciem suam, ad omnem locum et regionem, quo erat ipse venturus. Sed nulla unquam asferetur ratio, quare tantæ multitudini hominum credendum non sit, qui quidem religiosam gravemque vitam amplexi sint, resque omnes suas aspernati, et pro nihilo inopem victum elegerint, ac de suo præceptore homines protulerint.

Princeps igitur hæc et prima et vera sit ratio. Sed contrariam quoque spectemus : in qua saltem primum illud constet, nobisque cum illis conveniat, hunc quidem fuisse præceptorem, illos vero discipulos. **111** Deinde fingamus illum non ea quæ jam dicta sunt, docuisse, sed illis plane contraria facere, videlicet contra leges, impie injusteque agere, superare, spoliare cæteros, et si quid aliud, quod ad malitiam pertineat, dici potest : latere autem in iis omnibus conari, et ejusmodi mores simulatione doctrinæ gravioris, et nova professione pietatis ob-

ἕνεκα. Παρῆναι δ' αὐτοῖς καὶ τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ Μωϋσέως παρηγγελμένων κρείττονα φρονεῖν. Τῶν μὲν γὰρ, οἷα προχείροις εἰς ἀνδροφονίας, νομοθετησαί μὴ φονεῦν· ὡσαύτως δὲ καὶ μὴ μοιχεύειν, οἷα λαγνιστάτοις, καὶ καταφερειστάτοις. Καὶ αὐτὰ πάλιν μὴ κλέπτειν, οἷα δουλοπρεπεστάτοις. Αὐτοὺς δὲ δεῖν τοῦτους μὲν ἠγείσθαι μὴ προσήκειν αὐτοῖς τοὺς νόμους, τὸ δ' ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς περὶ πολλοῦ προτιμᾶν κάτωθεν ἐκ βάθους αὐτῆς διανοίας, ὡσπερ ἀπὸ ριζῶν, τὰ τῆς κακίας ἀποτεμόντας βλαστήματα· καὶ κρατεῖν μὲν ὀργῆς καὶ πάσης αἰσχροῦς ἐπιθυμίας πειρᾶσθαι, μᾶλλον δὲ μὴδὲ ὀργίζεσθαι δι' ἄκραν ψυχῆς ἀπάθειαν, μὴδὲ προσβλέπειν γυναῖκα μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου· μὴδὲ κλέπτειν, τούναντιον δὲ, καὶ τὰ οἰκεία προτεσθαι τοῖς δεομένοις· ἀλλὰ μὴδὲ σεμννεσθαι ἐπὶ τῷ μὴ ἀποστρεφῆν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τοὺς σφᾶδ' ἀποστρεφῆν προηγούμενους, ἀμνησικᾶκος φέρειν. Καὶ τί με χρὴ συναγαγεῖν πάνθ' ὅσα ὁ μὲν ἐδίδασκεν, οἱ δ' ἐμάνθανον; παρῆναι δ' αὐτοῖς πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς ἀληθείας οὕτως ἔχεισθαι, ὡς μὴδ' εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ δὲ ἐπιορκεῖν· παρασκευάζειν δὲ τὸν τρόπον παντὸς ὄρκου πιστότερον φαίνεσθαι, μέχρι τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Οὐ χωροῦντας, σὺν ἀληθείᾳ τοῖς ῥήμασι χρωμένους. Πευστέον τοίνυν, τίνα ἂν ἔχοι λόγον τοὺς τῶν τοιωνοῦ ἀκροατὰς, ἤδη δὲ καὶ διδασκάλους τῶν αὐτῶν φύντας μαθημάτων, πεπλάσθαι ὑπονοεῖν, ὅσα διαπράξασθαι τὸν διδάσκαλον ἐμαρτύρησαν. Τί δὲ τὸ πιθανὸν τοῦ νομίζειν συμφῶνως ἅπαντας ψεύσασθαι, δώδεκα ὄντας τὸν ἀριθμὸν τοὺς ἐκκρίτους, ἑβδομήκοντα δὲ τοὺς λοιπούς; οὐδὲ καὶ ἀποστελεῖται λέγεται ἀπὸ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πάντα τόπον καὶ χώραν οὐ ἔμελλεν αὐτὸς ἐρχεσθαι. Ἄλλ' οὐδεὶς αἰρεῖ λόγος ἀπιστεῖσθαι τοσοῦτο πλῆθος ἀνδρῶν εὐσεβῆ καὶ σεμνὸν βίον ἀσπασαμένων, καὶ πάντων μὲν τῶν οἰκείων ὠλιγορηκότων, ἀντὶ δὲ τῶν φιλάτων, γυναικὸς λέγω, καὶ παιδῶν, καὶ παντὸς γένους, τὸν ἀκτῆμονα τρόπον ἐλομένων, καὶ τὴν περὶ τοῦ διδασκάλου μαρτυρίαν συμφωνον, ὡς ἀφ' ἑνὸς στόματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξηνοχότων.

autem reliquos? Quos etiam binos misisse dicitur ante faciem suam, ad omnem locum et regionem, quo erat ipse venturus. Sed nulla unquam asferetur ratio, quare tantæ multitudini hominum credendum non sit, qui quidem religiosam gravemque vitam amplexi sint, resque omnes suas aspernati, et pro nihilo inopem victum elegerint, ac de suo præceptore concors testimonium, tanquam uno ore, in omnes

Ὁ μὲν οὖν κύριος καὶ πρῶτος καὶ ἀληθὴς λόγος εἴη ἂν οὗτος. Σκεψώμεθα δὲ καὶ τὸν ἐναντίον. Ἔστω γὰρ ὁ μὲν διδάσκαλος, οἱ δὲ μαθηταί. Εἴθ' ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου, ὁ μὲν μὴ τὰ προλελεγμένα διδασκᾶτω, τὰ δ' ἐκεῖνοις ἐναντία, παρανομεῖν δηλαδὴ, καὶ ἀσεβεῖν, καὶ ἀδικεῖν, καὶ πλεονεκεῖν, καὶ ἀποστρεφῆν, καὶ εἰ τι ἕτερον κακὸν λέγοιτο· λανθάνειν δ' ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις σπουδάζειν, καὶ τὸ ἦθος μάλ' εὐφρῶς ἐπικρύπτεσθαι προσήματι σεμνῆς διδασκαλίας καὶ εὐσεβείας ἐπαγγελίᾳ καινῆς. Οἱ δὲ ταῦτα μετεργέσθωσαν, καὶ τὰ τούτων ἐτι μοχθηρό-

⁴⁰ Luc. x, 4.

τερα, διὰ τὸ προαλῆς τῆς κακίας καὶ αὐτοδιδάκτων αὐτῆς· ἐπὶ μέγα δὲ πλαστοῖς ῥήμασιν ἐπαυρόντων ἐν διδασκαλίᾳ, μηδενὸς ψευδοῦς φειδόμενοι λόγου· πάντα δὲ αὐτῷ τὰ παράδοξα καὶ τὰς θαυματουργίας πεπλασμένως ἐπιγραφόντων, ὡς ἂν θαυμάζοιεντο καὶ αὐτοὶ, καὶ μακαρίζοιεντο, οἷα μαθηταὶ τοιοῦδε γενέσθαι ἠξιομένοι. Φέρε οὖν ἴδωμεν, εἰ τοιοῦτοδὲ οὖσιν αὐτοῖς συστήναι οἶόν τε ἦν τὸ ἐπιχειρήμα. Κακῶ δὲ κακὸν οὐ φασιν εἶναι φίλον, ἀλλ' οὐδὲ ἀγαθῶ. Πόθεν οὖν ἐν πλῆθει τοσῶνδε ἀνδρῶν ἢ τῶν κακῶν εὐρηται συμφωνία; πόθεν ἢ περὶ τῶν αὐτῶν ἐν πᾶσιν αὐτοῖς ὁμόφωνος μαρτυρία; ἢ μέχρι θανάτου ὁμοφροσύνη; ἀνδρὶ δὲ γόητι τοιάδε ἐπαγγελλομένῳ, τίς ἂν τὴν ἀρχὴν προσέσχε τὸν νοῦν; Εἴποις ἂν, ὅτι γόητες αὐτοὶ οὐδὲν ἤττον τοῦ καθηγγητοῦ ἦσαν. Ἄρ' οὖν οὐδε τὸ τέλος οὐ συνειράκεσαν τοῦ διδασκάλου, καὶ οὐ κέχρητο θανάτῳ; Τί δὴτα οὖν καὶ μετὰ τὸ ἀτυχιστον ἐκεῖνο τέλος αὐτοῦ ἐπέμενον, τὸν ἐν νεκροῖς θεολογούντες, τὰ ἴσα παθεῖν; Καὶ τίς πύποτος ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρόδηλον ἔλιτο τοιαύτην τιμωρίαν; Καὶ μὴν δεδόσθω τιμᾶν αὐτὸν συνόντα ἐστὶ καὶ συνδιατρίβοντα, καὶ δι' ἀπάτης αὐτοῦς, ὡς ἂν φαίη τις, ἀποπλανῶντα. Τί οὖν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν τελευτήν, καὶ πολὺ μᾶλλον τότε ἢ πρότερον αὐτὸν τεθηγκότα, τιμιχασιν; ἐπεὶ σὺν ἀνθρώποις μένοντα λέγονται καὶ ἀπρηνησθαί ποτε, ὅτε αὐτῷ τὰ τῆς γε ἐπιβουλῆς ἐσκευώρητο. Μετὰ δὲ τὸ ἐξ ἀνθρώπων γενέσθαι, ἀσμένως αὐτοὶ θησκῶν μᾶλλον ἤρουνο, ἢ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίας ἀγαθῆς ἐξίστασθαι. Εἰ δὲ οὖν μηδὲν ἀγαθὸν συνεγνωκότες τῷ διδασκάλῳ, μὴ βίον, μὴ μῆθημα, μὴ πρᾶξιν, μὴ ἔργον ἐπαίνου ἄξιον, μηδὲ μὴ κατὰ τι ὠφελιμῆνοι αὐτοῦ, ἢ ὅσον πονηρίαν καὶ ἀνδρῶν πλάκην, πῶς ἔθνησκον προθύμως τὰ σεμνὰ καὶ ἐπίδοξα περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦντες, παρὸν ἐκάστην ζῆν ἀπραγμόνως, καὶ ἐπὶ τῆς οικείας ἐστίας μετὰ τῶν φιλάτων τὸν ἀκίνδυνον διάγειν βίον; Πλάνοι δὲ ἄνδρες καὶ ἀπατεῶνες πῶς ἀγαπητὸν ἠγόουντο τὸν ὑπὲρ ἑτέρου θάνατον, ὃν ἀκριβῶς πάντων μᾶλλον ἐγίγνωσκον οὐδενὸς μὲν αὐτοῖς, ὡς ἂν φαίη τις, γεγονότα παρὰ τὸν ἀγαθοῦ, πάσης δὲ κακίας διδασκαλόν; Ἄνθρωπος μὲν γὰρ λογισμοῦ καὶ ἀρετῆς μέτοχος ὑπὲρ ἀγαθοῦ κατορθώματος κἂν εὐλόγως ποτὲ τὸν μετ' εὐκλείας θάνατον ὑπομείνειεν· ὁ δὲ μοθητὴς τὸν τρόπον, φιλοπαθῆς τις καὶ φιλήδονος ὢν, μόνην δὲ τὴν πρόσκαιρον ταυτηνὴν ζωὴν, καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἡδονατικὰς μεταδώκων, οὐκ ἂν ποτε ἔλιτο πρὸ ζωῆς θάνατον, οὐδ' ὑπὲρ οικείων καὶ φιλάτων τιμωρίας ὑπομείνειε, μή τιγε ὑπὲρ τοῦ φαυλοῦτα κατεγνωσμένου. Πῶς οὖν οἱ τοῦ δηλουμένου μαθηταὶ, εἰ ἄρα πλάνος ἦν καὶ γόης, οὐκ ἀγνοοῦντες αὐτὸν τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ, χεῖρον μοθητίας τρόπον τὰς ψυχὰς ἐνεσχημένον, ὑπέμενον πρὸς τῶν ὁμοειδῶν πάσας αἰτίας, καὶ πᾶν τιμωριῶν εἶδος ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας ἀναδέεσθαι, οὐκ ὃν τοῦτο τῆς τῶν φαύλων οικείων φύσεως; Ἐτι δὲ καὶ τούτῳ πρόσχε· εἰ δὲ καὶ αὐτοὶ πλάνοι καὶ ἀπατεῶνες ἐτύγχανον, πρόσχε δ' ὅτι καὶ ἀπαίδευτοι καὶ παντελῶς ἰδιώται, μᾶλλον δὲ ὅτι καὶ βάρβαροι, καὶ τῆς Σύρων οὐ πλέον ἐπαύοντις φωνῆς, καὶ πῶς ἐπὶ πᾶσαν προῆλθον τὴν οἰκου-

PATROL. GR. XXII.

A legere. Ipsi vero discipuli et his exerceantur, et quam hæc sunt, etiam nequioribus. Propterea videlicet quod magna est ad malitiam proclivitas, eamque vel nullo præceptore discere facile est: in sublime vero suum præceptorem fictis verbis extollant, nullique mendacio parcaut: omnia vero illi miracula et portenta, cum simulatione, falsitateque ascribant, ut ipsi quoque in admiratione habeantur, beatique judicentur, qui ejusmodi præceptoris discipuli exstiterint. Videamus igitur qui potuerit illis tam audax incœptum consistere, si tales fuere. quales descripti sunt. Nam malum malo, aiunt, amicum non est: ac ne bono quidem. Unde igitur in tanta virorum multitudine, concordia malitiæ reperta est? unde in illis omnibus, de B iisdem rebus concors testimonium? et eadem usque ad mortem sententia? Viro autem præstigiis utenti et fallaciis, qui talia doceret, ac talia profiteretur, quis ab initio studuisset? Dices, quod alii quoque illo præceptore non minus præstigiis cupidi: ergo illi præceptoris sui exitum non viderunt? et quali morte fuerit affectus? cur igitur post illam turpissimam illius necem, de eo qui mortuus esset novam theologiam constantissime protulerunt, nec ab incœpto deterreri potuerunt? aut quid ex ea re tandem petebat? num ut eodem supplicio afficerentur? sed quis ullo unquam tempore, nulla spe proposita ejusmodi supplicium manifestum eligeret? Cæterum demus illos illum esse veneratos, quamdiu cum ipsis versatus commoratusque sit, et quamdiu fallaciis eos, ut sermone istorum utar, decipere potuerit. Cur igitur post mortem multo magis quam ante, illum admirati sunt? nam in humanis degentem et deseruisse et abnegasse olim dicuntur, cum illi videlicet insidiæ factæ sunt. Postquam vero inter homines esse desiit, alacres ipsi mori malebant, quam a vera de illo testificatione amoveri. Si igitur præceptoris suo nullius boni conscii erant, non vitæ, non disciplinæ, non actionis, non operis alicujus laudem merentis, neque vero quidquam ab illo emolumentum perceperant, præter unam malitiam et aliorum hominum deceptionem, 112 quam ob rem tam prompte moriebantur, dummodo de illo severa quædam et insignia D prædicarent? cum interim illorum unicuique liceret otiose vivere, et in propria domo una cum sibi charissimis, securiorem multo tutioremque vitam agere? fallaces autem homines et in fraudibus versantes, quomodo affectassent mori pro alio, quem ipsi omnium hominum maxime certissimeque novissent? præsertim qui ipsis, ut sermone istorum utar, nullius boni auctor fuisset, sed contra potius, omnis malitiæ præceptor? vir enim et rationis, usum habens, et virtute præditus, boni cujuscumque officii gratia nunquam probabiliter mortem cum honestate et gloria subierit. Qui vero moribus perversis sit, et affectibus voluptatibusque totus deditus, solamque hanc temporariam vitam, et quæ ad eam spectant libidines persequens, nunquam

7

perfecto vitæ mortem præposuerit, ac ne domesticorum quidem, et charissimorum causa supplicium tulerit, nedum pro eo, qui nequitiae sit condemnatus. Quam ergo probabile, ut illius de quo dictum est, discipuli, si modo ille seductor præstigiatorque fuit, cum illum talem esse non ignorarent, atque ipsi etiam improbiore flagitii genere animos haberent implicitos, a suæ gentis viris omnia probra ferre non recusaverint, et omne supplicii genus pro testimonio illi reddendo subierint? non convenit hoc cum natura improborum, longissime ab ea refugit. Cæterum hoc quoque diligenter considera: nam si ipsi et seductores et impostores erant, et præterea imperiti omninoque vulgares, ut constat, quin etiam barbari, et qui non plus quam Syrorum linguam nossent, quomodo in totum progressi sunt terrarum orbem? vel qua istud solertia excogitarunt, ausive sunt? quibus porro viribus id quod ausi sunt perfecerunt? Esto enim, viros rusticos in terra propria versantes, decipere et vagari, nec otiose aut frustra rem serere. At vero apud omnes nomen Jesu prædicare, admirabiliaque illius gesta, et in urbibus et in agris docere: et alios quidem eorum, imperium Romanum, ipsamque omnium urbium reginam civitatem invadere: alios Persarum regnum, alios Armeniorum, Parthorum alios nationem: item alios Scytharum, quosdam etiam ad ipsos orbis terræ venisse fines, Indorumque regionem penetrasse: alios porro trans Oceanum evasisse, ad eas insulas quæ Britannicæ vocantur: hæc sane ego nunquam humana vi affecta putaverim, nedum conatu levium vulgariumque hominum, **113** ac multo minus seductorum, præstigiisque utentium. Qui vero flagitiosum, versutumque ductorem experti essent, et ejus exitum vitæ talem perspexissent, quibus tandem verbis assequerentur, ut inter se de illo consentanea fingerent? siquidem uno ore omnes et leprosorum purgationes, et ejectiones dæmonum, et excitationes mortuorum, et cæcorum sanationes, et innumerabiles alias ægrotantium medelas, quas ille præstiterat, testificabantur; postremumque omnium, quod primis sibi post mortem, reditus illius in vitam sit visus. Hæc itaque, neque facta neque audita unquam suis temporibus, quomodo uno ore facta fuisse affirmare ausi essent, morte quoque ipsa comprobantes quod dicerent? numquid olim congressi et conspiratione ad idem sentiendum facta, sædus inter se pepigerunt, quo fingerent ementirenturque ea quæ nusquam facta essent? et quibus verisimile dictum est, illos esse usos verbis in sædere? num forsitan talibus? Viri amici, quisquam fuerit ille qui heri ac nuper seducebat, ac deceptionis erat magister, qui in oculis omnium nostris extremum dedit supplicium, ipsi planissime exquisitissimeque omnium novimus, utpote, qui et discipuli, et illius arcanorum conscii fuerimus: dignus ille quidem aliqua veneratione a multis censebatur, sed tamen omnis

α μένην; ἢ ποῖα τοῦτο διανοίᾳ ἐφαντάσθησαν τολμῆσαι; ποῖα δὲ δυνάμει τὸ ἐπιχειρηθὲν κατώρθωσαν; Ἔστω γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς καλινδουμένουσ ἀγροίκους ἄνδρας πλανᾶν καὶ πλανᾶσθαι, καὶ μὴ ἐφ' ἡσυχίας βάλλεσθαι τὸ πρᾶγμα· κηρύττειν δ' εἰς πάντας τὸ τοῦ Ἰησοῦ ἄνομα, καὶ τὰς παραδόξους πράξεις αὐτοῦ κατὰ τε ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλιν διδάσκειν· καὶ τοὺς μὲν αὐτῶν τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ αὐτὴν τε τὴν βασιλικωτάτην πόλιν νείμασθαι, τοὺς δὲ τὴν Περσῶν, τοὺς δὲ τὴν Ἀρμενίων, ἐτέρους δὲ τὸ Πάρθων ἔθνος, καὶ αὐ πάλιν τὸ Σκυθῶν, τινὰς δὲ ἕδη καὶ ἐπ' αὐτὰ τῆς οἰκουμένης ἐλθεῖν τὰ ἄκρα, ἐπὶ τε τὴν Ἰνδῶν φθάσαι χώραν (καὶ ἐτέρους ὑπὲρ τὸν Ἄκεανδον παρελθεῖν ἐπὶ τὰς καλουμένας Βρετανικὰς νήσους), ταῦτα οὐκ ἐγώ γε ἠγοῦμαι κατὰ ἄνθρωπον εἶναι, μή τιγε κατὰ εὐτελεῖς καὶ ἰδιώτας, πολλοῦ δεῖ κατὰ πλάνους καὶ γόητας. Οἱ δὲ διδασκάλου φαύλου καὶ διαστροφῆς πεπειραμένοι, καὶ τοῦτο τὴν ἔκδοσιν τῆς τελευτῆς καθεωρακότες, ποίοις ἄρα λόγοις ἐχρήσαντο πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὸ σύμφωνα περὶ αὐτοῦ πλάσασθαι; ἐξ ἑνὸς γὰρ στόματος οἱ πάντες, καὶ λεπρῶν καθάρσεις, καὶ δαιμόνων ἀπελάσεις, νεκρῶν τε ἀναβιώσεις, πηρῶν τε ἀναβλήψεις, καὶ μυριάς ἄλλας νοσοῦντων ἰάσεις πρὸς αὐτοῦ γενέσθαι ἐμαρτύρησαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον ἀναβίωσιν πρώτοις αὐτοῖς ἐωραμένην. Ταῦτα γὰρ, μὴ γενόμενα, μὴ δ' ἀκουσθέντα πῶς, κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους πῶς ἐξ ἑνὸς στόματος ἐμαρτύρουσ γεγονότα, μέχρι καὶ θανάτου πιστούμενοι τὴν ὁμολογίαν, εἰ μήποτε ἄρα, συνελθόντες συνωμοσίαν τε κατὰ τὸ αὐτὸ πεποιημένοι, συνθήκας ἔθεντο πρὸς ἀλλήλους πλάσασθαι, καὶ καταψεύσασθαι τῶν μὴ γεγονότων; καὶ ποίοις ἄρα πιθανὸν εἰπεῖν χρήσασθαι αὐτοὺς λόγους ἐπὶ ταῖς συνθήκαις, εἰ μὴ ποτε τοῖς τοιοῖσδε; Ἄνδρες φίλοι, τὸν μὲν δὴ χθὲς καὶ πρῶτην ἀπατεῶνα, καὶ πλάνην διδάσκαλον, ὑπ' ὀφθαλμοῖς ἀπάντων ἡμῶν τὴν ἐσχάτην ὑπομεινάντα τιμωρίαν, ὅστις ποτὲ ἦν, πάντων ἡμεῖς μάλιστα ἀκριβῶς ἴσμεν, οἷα μύσται τῶν ἀπορρήτων αὐτοῦ γεγενημένοι· σέμνος μὲν τις τοῖς πολλοῖς ἐφαντάζετο, καὶ τι πλεον ἔχειν παρὰ τοὺς πολλοὺς ἐφρόνει, οὐδὲν δὲ μέγα οὐδὲ τῆς ἀναστάσεως ἄξιον ἐπήγετο, εἰ μὴ τις τὸ δολερὸν καὶ ὑπουλον λέγει τοῦ τρόπου, καὶ τὸ διάστροφα διδάξαι ἡμᾶς αὐτοὺς, τὸν τε δι' ἀπάτης τυφόν. Ἄνθ' ὧν, φέρε, δεξιὰς δόντες ἀλλήλοις, ὁμοῦ πάντες συνθίμεθα περὶ αὐτοῦ σύμφωνον ἐξενεγκεῖν εἰς πάντας ἀνθρώπους πλάνην, καὶ λέγωμεν ἐωρακέναι αὐτὸν τυφοῖς τὸ βλέπειν κεχαρισμένον, ὃ οὐδεὶς ποθ' ἡμῶν ἰστόρησε· καὶ κωφοῖς τὴν ἀκοὴν παρασχεῖν, ὃ οὐδεὶς ποθ' ἡμῶν ἠκούσε· λεπρούς τε καθαρῖσαι, καὶ νεκροὺς ἐγεῖραι· καὶ συλλήθδην εἰπεῖν, ἃ μὴτε εἰδόμεν πρὸς αὐτοῦ πραχθέντα, μὴτε ἠκούσαμεν λεχθέντα, ταῦτα ὡς ἀληθῶς πεπραγμένα διατεινόμεθα. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ ἐσχάτη αὐτοῦ τελευτὴ περιβόητον ἔσχε καὶ διαφανῆ τὸν θάνατον, ὡς μὴ δύνασθαι αὐτὸν ἐπικρύφασθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἡμεῖς ἀδιατρέπτως ἐπιλωόμεθα, μαρτυροῦντες εὖ μέλα ἀναιδῶς, ὅτι δὴ πᾶσιν ἡμῖν μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσαι συνεγέ-

νετο, ἁστίας τε καὶ τροφῆς συνήθους ἐκινῶνῃσθε. Φυλαττέσθω δ' ἡμῖν πᾶσι τὸ ἀναιδὲς καὶ ἀδιάτρεπτον, μενέτω δὲ ἐκστασις μέχρι θανάτου· τί γὰρ καὶ ἄτοπον ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς ἀποβῆσκειν; τί δὲ καὶ λυπεῖ, μηδενὸς εὐλόγου χάριν, μᾶστιγας καὶ βασάνους κατὰ τοῦ σώματος λαβεῖν; εἰ δὲ δέοι καὶ δεσμοτηρίων περιῶσθαι, ἀτιμιῶν τε καὶ ὑβρεων ὑπὲρ οὐδενὸς ἀληθοῦς, καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἤδη μεμελετήσθω. Ψευδόμεθα δὲ πάντες ὁμοῦ συμφώνως, καὶ πλαττώμεθα ἐπ' οὐδενὸς ὠφελείᾳ, οὐθ' ἡμῶν, οὔτε τῶν ἀπατωμένων, οὐδὲ μὴν αὐτοῦ τοῦ τὰ ψευδῆ πρὸς ἡμῶν ἐκθειάζομένου. Τεῖκωμεν δὲ τὸ ψεῦδος, μὴ ἐπὶ μόνους τοὺς ἰμοσθνεῖς, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας προελθόντες ἀνθρώπους, καὶ σύμπασαν τὴν οἰκουμένην καταπλήσωμεν τῶν περὶ αὐτοῦ συντιθεμένων. Ἦδη δὲ ἐντεῦθεν νομοθετῶμεν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀντίστροφα ταῖς ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν πατρῴων θεῶν δοξαῖς. Κελεύωμεν Ῥωμαίους αὐτοῖς πρώτιστα πάντων μὴ σέβειν οὐδ' ἠγοῦντο θεοὺς οἱ προπάτορες. Παρίωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τοῖς τούτων σοφοῖς ἀντικηρύττωμεν· μηδ' Αἰγυπτίους ἀνῶμεν, πολεμῶμεν δὲ καὶ τοὺς τούτων θεοὺς, μὴ τὰ Μωσαϊκῆς πρόσθεν κατ' αὐτῶν γενόμενα ἀνατεινόμενοι, τὸν δὲ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου θάνατον, ὡσπερ τι φρόνητρον, αὐτοῖς ἀντιτάττοντες· καὶ τὴν ἀπ' αἰῶνος ἐξ αὐτῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους προελθοῦσαν περὶ θεῶν φήμην, μὴ βήματις καὶ λόγοις, δυνάμει δὲ τοῦ σταυρωθέντος διδασκάλου καταλύωμεν. Ἀπίωμεν καὶ ἐπὶ τὴν ἄλλην βάρβαρον γῆν, καὶ τὰ πρὸς τοῖς πᾶσιν ἀνατρέπωμεν. Προθυμίας δὲ μηδὲς ἡμῶν λειπέσθω· οὔτε γὰρ μικρὸς ὁ ἄθλος τῶν τολμωμένων, ἐπεὶ μὴ τὰ τυχόντα βραβεῖα ἡμᾶς ἐκδέξεται, ἀλλ' αἰ ἀπὸ τῶν παρ' ἐκείνοις, ὡς εἰκός, νόμων τιμωραὶ, δεσμὰ δηλαδὴ καὶ βάσανοι καὶ φυλακαὶ, πῦρ τε καὶ σιδήρος, καὶ σταυροὶ, καὶ θῆρες, ὧν μάλιστα προθυμῆτέον, καὶ τοῖς κακοῖς ὁμόσε χωρητέον ὑπόδειγμα τὸν διδάσκαλον κεκτημένους. Τί γὰρ τούτων γένοιτ' ἂν κάλλιον, ἐχθροὺς καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ καταστῆναι καὶ μήποτε ἡδέος ἀπολαύσαι τίνος, μήτε τῶν φιλιότων ἕσασθαι, μήτε χρημάτων τυχεῖν, μήτε τινὸς ἀγαθοῦ τὸ παράπαν ἐλπίδα κτήσασθαι, εἰκῆ δὲ καὶ μάτην πλανᾶσθαι καὶ πλανᾶν; Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ συμφέρον, καὶ τὸ φέρεσθαι ἐξεναντίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὸ θεοῖς μὲν τοῖς ἐξ αἰῶνος παρὰ πᾶσιν ὠμολογημένοις πολεμεῖν, τὸν δ' ὑπ' ὀφθαλμοῖς ἡμῶν αὐτῶν διδάσκαλον, Θεὸν εἶναι, καὶ Θεοῦ παῖδα κηρύττειν, ὑπὲρ οὗ καὶ αὐτοῦς θηήσκαι ἐτοιμοὺς εἶναι, μηδὲν ἀληθὲς παρ' αὐτοῦ μηδ' ὠφέλιμον ἰεμαθηκότας. Ταύτη δ' οὖν καὶ μάλλον τιμητέον αὐτόν, εἰ μηδὲν ἡμᾶς ὦνησε, πάντα τε ἐπὶ τῷ δοξάζειν αὐτοῦ τὴν προσηγορίαν ποιητέον, καὶ πάσας ὑβρεῖς καὶ τιμωρίας ὑπομνητέον, πάντα τε τρόπον ἀναδεκτέον θανάτου, ὑπὲρ μηδενὸς ἀληθοῦς. Κακὸν γὰρ ἔσως ἀλήθεια, τὸ δὲ ψεῦδος ἔχει τοῦ κακοῦ τὸ ἐναντίον· διὸ λέγωμεν, ὅτι καὶ νεκροὺς ἤγειρε, καὶ λεπροὺς ἐκαθάρισε, καὶ δαίμονας ἔλασε, καὶ τῶν ἄλλων παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητής, μηδὲν μὲν ποιῶν αὐτῷ συνεγνωκότες, ἑαυτοῖς δὲ τὰ πάντα

A illius mens erat, ut omni rerum genere cæteros superaret, ac ne magnam quidem prorsus quidquam illi, aut reditu in vitam dignum actum est, nisi quis dolis omnique simulatione refertos illius referat mores, et quod ipsos nos usum verusutiarum, inanemque jactantiam per fraudem ac dolum docuerit. Quocirca demus, quæso, inter nos dextras, simulque omnes scædus paciscamur, ut de illo in cunctos homines deceptionem consonam proferamus, narremusque vidisse nos illum dum cæcis visum largiretur, tametsi nullus unquam nostrum hoc vidit, et dum surdis auditum præberet, quod quidem nullus unquam nostrum audivit, et dum leprosos purgaret, mortuosque ad vitam restitueret. Denique ea quæ neque facta ab illo novimus, neque dicta audivimus, tanquam vere gesta contendamus. Verum quoniam extremum illius tempus, celebrem habuit et perspicuum interitum, ut nusquam ab illo occultari potuerit, nos huic quoque incommodo recta pergentes occurramus; testificemurque plane bene impudenter, illum postquam a morte ad vitam redierit, inter nos esse versatum, focumque et cibum consuetum nobiscum usurpasse. Conservetur autem ab omnibus nobis impudentiæ immutabilitatisque tenor, et maneat hæc mentis alienatio usque ad mortem; quid enim absurdi habet pro nihilo mori, aut quid quempiam offendant, nulla probabili causa, verbera tormentaque in corpore, et si opus sit, vincula quoque et carceres, nec non contumelias et probra nullius veræ rei gratia experiri? Hoc igitur jam nunc meditemur, mentiamurque omnes uno ore, et fingamus ea, quæ neque alicui nostrum utilia futura sint, neque alicui eorum quos decipiamus, ac ne illi quidem qui a nobis mendacio extollitur, et pro Deo commendatur. Porro autem mendacium intendamus non modo in nostræ gentis homines, sed in omne omnino hominum genus, totumque orbem terrarum hoc errore, iisque quæ de illo inter nos composuimus impleamus. Jamque deinceps leges alias cunctis gentibus imponamus, quæ omnes omnium de patriis ipsorum diis opiniones oppugnent atque evertant, quascunque a condito ævo habuerint, imperemusque primis omnium Romanis, ne colant quos majores ipsorum deos arbitrati sunt. In Græciam quoque penetremus, et sapientibus qui illic sunt contraria publice doceamus, ac ne Ægyptios quidem omittamus, sed ipsorum quoque deos patrios oppugnemus, non Mosaica amplius quæ olim apud illos gesta sunt proferentes. sed nostri præceptoris interitum illis quasi quoddam insigne terroris objicientes. Quæ vero opinio et fama ab initio ab illis, ad omnes homines de diis pervenit, hanc nos non oculis quibusdam aut rationibus, sed præceptoris crucifixi vi diluamus. Progrediamur vero etiam in reliquam barbaram terram, et quæ apud omnes decreta sunt evertamus: neque vero quisquam nostrum animi intentionem remittat. Non enim exiguum aut parvum

riet hujus audaciæ præmium, siquidem non vulgares nos pro tantis certaminibus manent coronæ, sed quæ supplicia videlicet a legibus omnium hominum, ut par est, contradicentibus injuncta sunt, vincula scilicet, tormenta, carceres : necnon ignis, et ferrum, et cruces, et belluæ : ad quæ omnia promptissimo animo est accedendum, iisque obviam malis eundem intrepide, quæ præceptorem nostrum nobis pro exemplo ostentant. Quid enim pulchrius, quam nulla ratione et diis et hominibus fieri inimicos; neque ulla unquam prorsus frui jucunditate, **115** neque charissimis rebus oblectari, neque comparare pecunias, nec ullius prorsus boni spem sibi reliquam facere : temere autem et inaniter errare ac decipere? Hoc enim præcipuum est quod spectemus : ac præterea omnibus nationibus adversari, et deos, qui a condito ævo apud omnes certissimi habiti sunt oppugnare. Præceptorem vero, quem oculis nostris supplicio affici vidimus, pro Deo et pro Dei Filio prædicare. Pro quo et ipsi mori parati simus, tametsi ab illo neque veri neque utilis aut commodi quidquam didicimus. Hoc enim ipso ille pluris est faciendus, quod nihil nobis profuerit. Omnia vero nobis facienda sunt, ut illius nomen illustre gloriosumque reddamus. Omnia probra, omnia supplicia ferenda, omne genus mortis subeundum pro ea re, quæ nulla in parte vera est. Malum enim forsitan veritas, et mali contrarium in mendacio : quare afirmemus illum et mortuos excitasse, et leprosos purgasse, et dæmonas ejecisse, et alia incredibilia, omnemque fidem superantia fecisse, quarum quidem rerum nullius illi nos conscii sumus, sed arbitrato nostro cuncta fingentes : et decipiamus quidem quos possumus, si cui vero non persuaserimus, tum ipsi pro iis quæ inter nos composuimus erroris mercedem, adversus nos ipsos eliciamus.

Videntur tibi credibilia hæc, aut ulli vero similia? ignobiles vulgaresque homines, postquam talia finxerint, atque inter se composuerint, Romanum imperium invasisse? aut humanam naturam, quæ vitæ amorem ac studium quasi proprium quiddam possidet, potuisse unquam ulla mercede voluntarium subire interitum, quemadmodum Salvatoris nostri discipuli potuere? Quos sic quidem eo stuporis venisse credas, ut cum ab illo nihil dignum admiratione gestum inspexerint, ipsi tamen ex composito cuncta ejus generis confinxerint? deinde nugis quibusdam de illo corrogatis, pro iis omne genus mortis subire parati, promptique fuerint? tu vero quid ais tandem adversus hæc? Nempe illos neque opinatos fuisse, neque sperasse quidquam ejusmodi ob commendationem Jesu perpressuros. Quare tam intrepide ad prædicandum de illo provectos : at istuc quonam pacto concedetur? illos non sperasse pro illo se omnia passuros? qui et apud Romanos, et apud Græcos, et apud barbaros, deorum eversionem essent inventuri? At enim historia quæ de illis exstat, aperte hoc habet, **116** illos post Præceptoris interitum, ab insidiatoribus quibusdam captos fuisse, et primum quidem in carcerem conjectos, deinde vero dimissos, tum iis imperatum ne ulli hominum in nomine Jesu loquerentur. Postea vero cum illi hos vidissent apud multitudinem palam de illo iterum loquentes, correptos verberarunt, eosque ob doctrinæ genus increparunt. Quo tempore videlicet rursus illi respondens Petrus dixit : « Obedire oportet Deo magis quam hominibus ». Haud ita multo post lapidibus petitus Stephanus interficitur, cum apud Judæorum multitudinem intrepide concionaretur, atque insectatio non mediocris orta est adversus eos, qui nomen Jesu publice commendabant. Alio rursus tempore Herodes, qui Judæorum rex erat, Jacobum fratrem Joannis occidit gladio, Petrum

πλαττόμενοι, καὶ πλανῶντες μὲν οὐς δυνατόν· εἰ δὲ μὴ πείθοιτό τις, ἀλλ' αὐτοί γε, ὑπὲρ ὧν συντεθείμεθα, τάπικειρα τῆς πλάνης καθ' ἑαυτῶν ἐφελκόμενοι.

Ἄρα σοι πιθανὰ ταῦτα ἢ καὶ ἀληθοῦς ἐχόμενα λόγου, ὡς τὰ τοιαῦτα πλασάμενοι καὶ συνθέμενοι ἀλλήλοισι εὐτελεῖς ἄνδρες καὶ ἰδιῶται, παρήεσαν ἐπὶ τῆν Ῥωμαίων ἀρχήν; ἢ ὡς ἀνθρωπεῖα φύσις, τὸ φιλόζωον οἰκεῖον κεχτημένη, δύναται ἂν ποθ' ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς αὐθαίρετον ὑπομείναι τελευτήν; ἢ ὡς οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ εἰς τοσαύτην ὑπερβολὴν ἐκπληξίας ἤλασαν, ὡς μηδὲν μὲν ὑπ' αὐτοῦ παράδοξον πραχθὲν ἔωρακέναι, αὐτοὺς δ' ἐκ συνθήματος ὁμοῦ πάντα τὰ τοιαῦτα πεπλάσθαι, ἔπειτα ῥημάτια περὶ αὐτοῦ ψευδῆ συνταξαμένους, ὑπὲρ τούτων θηήσκειν ὑπομένειν ἐτοίμως ἔχειν; Ἀλλὰ τί φησ; μὴ προσδοκῆσαι αὐτοὺς μηδὲ ἐλπῆσαι δεινόν τι πείσεσθαι ἐκ τῆς περὶ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίας, διὸ καὶ ἀδεῶς ἐπὶ τὸ περὶ αὐτοῦ κήρυγμα προελθεῖν; Ἀλλ' οὐκ εἰκὸς ἦν ἀπελπῆσαι τὰ πάντα ὑπ' αὐτῶν πείσεσθαι, τοὺς Ῥωμαίοις ὁμοῦ καὶ Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις θεῶν ἀνατροπὴν εἰσηγησαμένους; Ἡ δὲ γε περὶ αὐτῶν ἱστορία σαφῶς δείκνυσιν, ὡς μετὰ τὴν τοῦ διδασκάλου τελευτὴν ἐπίβουλοι τινες, συλλαβόντες αὐτοὺς, πρῶτα μὲν παρέδωκαν φυλακῆν, ἔπειτα δὲ ἀπέλυσαν, παραγγεῖλαντες μηδὲν λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. Γινόντες δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα, δημοσίᾳ τῷ πλήθει τὰ περὶ αὐτοῦ διαλεγόμενος, ἀναρπάσαντες ἐμάστιζον, ἐπιτιμῶντες ἐπὶ τῇ διδασκαλίᾳ. Ὅτε ἀποκριθεὶς αὐτοῖς ὁ Πέτρος εἶπεν· « Πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. » Μετὰ δὲ ταῦτα ληθεις βληθεὶς ἀναιρεῖται Στέφανος, ἐπὶ τοῦ Ἰουδαίων πλήθους παρρησιασάμενος, καὶ διωγμὸς οὐχ ὁ τυχῶν ἐπανίσταται τοῖς πρεσβεύουσι τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα. Καὶ πάλιν ἄλλοτε Ἡρώδης ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς ἀνέβλεν τὸν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρα, τὸν τε Πέτρον ὁ αὐτὸς δεσμοῖς περιέβαλεν, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων γέγραπται. Καὶ τούτων ταῦτα πεπονητότω, οἱ λοιποὶ μαθηταὶ ἀπρίξ ἐχόμενοι τοῦ Ἰησοῦ, παρέμενον ἔτι μᾶλλον εἰς πάντας αὐτῶν τε καὶ τὰς παραδοξοποιίας αὐτοῦ καταγγέλλοντες. Ἐπὶ τούτοις Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυ

⁶⁶ Act. v, 29.

ρίου, ὃν οἱ πάλαι τὰ Ἱεροσόλυμα οἰκοῦντες ἐκάλουν δίκαιον διὰ τὰ τῆς ἀρετῆς πλεονεκτήματα, ἐρωτηθεὶς πρὸς τῶν ἀρχιερέων καὶ διδασκάλων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τίνα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχοι δόξαν, κἀπειτα ἀποκρινάμενος, ὅτι υἱὸς Θεοῦ εἴη, λίθοι καὶ αὐτὸς πρὸς αὐτῶν βάλλεται. Καὶ Πέτρος δὲ ἐπὶ Ῥώμης κατὰ κεφαλῆς σταυροῦται, Παῦλος τε ἀποπέμπεται, Ἰωάννης τε νῆσῳ παραδίδοται. Καὶ τούτων ταῦτα παθόντων, οὐδεὶς τῶν λοιπῶν ἐξέστη τῆς προθέσεως, δι' εὐχῆς δὲ τιθέμενοι καὶ αὐτοὶ τῶν Ἰσων τοῖς προειρημένοις τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας ἕνεκα τυχεῖν, εἰ μᾶλλον τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς παραδόξοις ἔργοις αὐτοῦ μετὰ παρρησίας ἑμαρτύρουν. Καὶ μὴν εἴπερ ψεύσματα ἦν κατὰ συνθήκην αὐτοῖς πεπλασμένα, θαυμάζειν δεξιόν, ὅπως τοσοῦτο πλῆθος τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τοῖς πλάσμασι καὶ μέχρι θανάτου διεφύλαξεν, οὐδεὶς τε αὐτῶν πώποτε τὰ συμβάντα τοῖς προσηρημένοις τρέσας, ἐξέστη τῆς ἑταιρίας, οὐδ' ἀντεκήρυξεν τοῖς ἄλλοις, εἰς φῶς ἀγαγὼν τὰ συνθετιμένα. Ἀλλὰ καὶ ὁ ζῶντα προδοῦναι τολμήσας αὐτὸν, αὐτοχειρὶ καθ' ἑαυτοῦ παραχρῆμα τὴν δίκην ἐπεσπάσατο. Κάκεινο δὲ πῶς οὐ μεστὸν ἐκπλήξεως, τὸ πλάνους ἀνδρας καὶ ἰδιώτας, μήτε λαλεῖν, μήτε ἀκούειν πλέον τῆς πατρῴου φωνῆς ἐπισταμένους, μὴ μόνον διανοηθῆναι τολμήσαι προελθεῖν ἐπὶ τὴν τῶν ἐθνῶν ἀπάντων περίοδον, ἀλλὰ καὶ προελθόντας κατορθῶσαι τὸ ἐπιτήδευμα; Σικέψαι δὲ ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ μηδένα μηδαμῶς διάφωκον ἐξενεγκεῖν περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ λόγον. Εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων ἀμφιγνοουμένων πραγμάτων, ἔν τε τοῖς κατὰ νόμους δικαστηρίοις καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς ἀμφισθητήσεσι, τῶν μαρτύρων συμφωνία κυροῖ τὸ ἀμφιγνοούμενον (ἐπὶ στόματος δ' οὖν δύο καὶ τριῶν μαρτύρων συνίσταται πᾶν ῥῆμα), πῶς οὐκ ἂν ἡ ἀλήθεια καὶ ἐπὶ τῶνδε συσταίῃ, δώδεκα μὲν ὄντων ἀποστόλων, ἑβδομήκοντα δὲ μαθητῶν, μυρίου τε πλήθους τούτων ἐκτός, πάντων θαυμαστήν συμφωνίαν ἐπιδεικνυμένων, καὶ μαρτυρησάντων γε τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πεπραγμένοις, οὐκ ἀνιδρωτὶ, διὰ δὲ βασάνων ὑπομονῆς, καὶ πάσης αἰκίας καὶ θανάτου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντων; Ὅς τὸν ὄν' αὐτοῦ καταγγελλθέντα λόγον εἶτι καὶ νῦν, καὶ εἰς ἔθρον τὸν αἰῶνα κρατῶναι. Ταῦτα μὲν οὖν ἀρχῆς ἀτόπου κατὰ συγχώρησιν δοθείσης γεγευμάσθω. Τὸ γὰρ τοῖς ἐγγράφοις τάναντία ὑπολαβεῖν, καὶ φά-

A vero in vincula conjecit, ut in Actis apostolorum scriptum est ⁶⁷. Et cum hi talia pertulissent, reliqui discipuli constantissime Jesu suo adhærentes, longe etiam magis quam ante perseverarunt in proposito, apud universos ubique et illum et miracula illius prædicantes. Postea Jacobus frater Domini qui ab iis qui olim Hierosolyma incolebant, ob virtutis excellentiam Justus vocabatur, a pontificibus et Judaicæ gentis magistris interrogatus, quidnam de Jesu sentiret, cum plane illum esse Filium Dei respondisset, ipse quoque lapidibus ab illis petitur atque interficitur. Petrus autem Romæ capite in terram verso cruci affligitur. Paulo vero caput abscinditur, et Joannes in insulam relegatur. Hicque cum talia passi essent, nullus reliquorum ab incæpto destitit. Quin etiam votis unusquisque expetebat, pietatis divinique cultus gratia, sibi quoque aliquid tale contingere. Quo etiam constantius atque ardentius et ipsi Jesu, et admirabilibus ejusdem gestis testimonium afferbant. Quod si mendacia hæc erant quæ illi ex composito finxissent, operæ pretium erit admirari, quoniam pacto tantus numerus, consensum illum inter se in rebus fictis, vel usque ad mortem servaverit, neque ullus unquam, earum rerum formidine quæ illis, qui prius sublati erant accidissent, a societate desciverit, neque reliquis publice contradixerit, prodens ea quæ inter ipsos composuissent. Quin et unus eorum, qui vivum præceptorem prodere ausus est, illico manum sibi ipsi consciscens, debitum supplicium invenit. Illud **117** porro quod fieri potest, ut non omnem habeat stuporem, homines seductores atque illiteratos, qui neque loqui neque audire quidquam, præter unani patriam linguam consuevissent, non solum excogitasse audaciam peragrando orbem omnium nationum, sed cum peragraverint, perfecisse quod cogitaverant? Contemplare præterea quantum et cujusmodi sit, illos de rebus gestis Jesu, nullum usquam discrepans verbum protulisse. Si enim in omnibus rebus de quibus ambigitur, atque in judiciis quæ ex legibus exercentur, communibusque controversiis, consensus testium certum ratumque id efficit de quo ambigitur (in ore enim duorum vel trium testium consistit omne verbum), cur in his quoque veritas non consistat? cum et duodecim apostoli fuerint, et septuaginta discipuli, et innumerabilis extra hunc numerum multitudo, qui admirabilem in omnibus consensum servaverint, et de rebus ab Jesu gestis testimonium dederint, non illud quidem sine sudore, sed cum tormentorum omnisque injuriæ ac denique mortis perpessione, et quos postremo etiam Deus vicissim suo testimonio comprobaverit, qui verbum quod ab illis proditum vulgatumque est, ad hunc usque diem, et in omne ævum continuat atque propagat. Hæc igitur satis ex concessione tam absurdi principii, nobis meditata sint. Contraria enim iis quæ scripta sunt opinari, et Jesum dicere non honestatis aut sobrie-

⁶⁷ Act. xii. 2-4.

tatis præceptorem fuisse, sed Injustitiæ et superbiæ omnisque intemperantiæ, et illius discipulos ab illo talia edoctos, omni cupiditate ac scelere omnes qui unquam fuerint homines superasse, cum omnium quæ absurda sunt, absurdissimum sit, nos illud tamen disputandi gratia concedi posse existimavimus. Quod quidem est simile, ut si quis, cum Moses in suis legibus dicat : « Non occides, non mœchaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices ⁶⁶ : » hæc in priorem sensum trahens et calumnians, dicat, illum cum irrisione ac simulatione alia præcepisse. Velle enim eos quibus imperet, et occidere et mœchari, et iis omnia contraria facere quæ ipse in legibus posuerit, sed interim fingere habitum se et personam vitæ gravioris induere. Cæterum eadem ratione Græcorum quoque philosophorum præcepta, et tolerantiam vitæ, planeque eorum omnium scripta unusquisque poterit calumniari, et dicere : illos quidem iis quæ scripserint, contraria in animo habuisse, contrariamque rationi vitam vixisse, simulasse autem quasi alia induta persona, philosophicum sibi vitæ genus placuisse. **118** Sic autem omnes quoque, ut in summa dicam, veterum historia calumniari sit facile, et veritati quæ in illis est detrahere, eamque nullam esse contendere, et denique in contrarium, quæcunque narrata sunt, vertere. Sed quemadmodum nullus mentis compos eum, qui talia dieat, insanum atque amentem affirmare vereatur, ita etiam in Salvatoris nostri sermonibus atque præceptis, si quis veritatem contorquens atque pervertens, contrariam iis quæ docuit ille sententiam conetur imponere, huic quoque a nobis, id quod falsum est, illustrandæ veritatis gratia, ut in disputationibus fieri solet, concessum esto : ut cum dederimus id quod dictu absurdum est, contrariæ rationis inconstantia cernatur.

Cum ergo eum qui sic calumniatur satis abunde reprehenderit, tempus jam est, ut ad sacrorum librorum veritatem recurramus, et in illis discipulorum Jesu mores contemplemur. Quis igitur mentis sanitate præditus, non ab illis ipsis protinus argumentans, omni fide dignos illos judicaverit? viros absque controversia ignobiles, litterarumque ignaros loquendique imperitos, at in sanctæ ac philosophicæ doctrinæ amorem progressos, et strenuam laboriosamque vitam amplexos, quam quidem inedia, et abstinentia tum a vino, tum a carnibus, plurimos item aliis afflictionibus corporis, atque orationibus supplicationibusque ad Deum, ac multo prius, summa temperantia et castitate corporis, pariter atque animæ correxerint atque perfecerint? quis non igitur illorum philosophiam supra modum admiretur, qui et a legitimis uxoribus se abduxerint, neque a voluptate saltem naturali deliniti sint, neque filiorum ac nepotum desiderio fracti et subacti? quod quidem illis ideo cœntigit, quod non mortales nepotes, sed immortales sibi expetiverint. Mores autem eorumdem a cupiditate omnis generis pecuniæ alienos, quis non obstupescat? qui hoc quoque conjecerit ex eo, quod non fugerint, sed secuti sint Præceptorem, qui ipsos a possidendo auro atque argento deterruerit, legemque fixerit, ut ne usque ad duas quidem tunicas rem suam augerent : quod quidem vel auditui intolerabile alii cuiquam videatur, ob gravitatem imperii : at illos etiam reipsa complevisse quod dictum est constat : ergo quodam tempore cum quidam claudus a Pe-

⁶⁶ Exod. xxi, 5-15.

A γὰρ καὶ τὰς τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσόφων ὑποθήκας διαβάλλοι ἂν τις, τὸν τε καρτερικὸν βίον καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν πάντων, φάσκων ἐναντίως μὲν τοῖς ἀναγεγραμμένοις διατεθεῖσθαι αὐτοὺς καὶ ἀναδεδιωκέναι, προσπεποιήσθαι δὲ καθ' ὑπόκρισιν, τὸν φιλόσοφον μετελθεῖν βίον. Οὕτως δὲ τις καὶ πάσας ἀπλῶς εἰπεῖν τὰς τῶν παλαιῶν διαβάλλοι ἂν ἱστορίας, ἀθετῶν τὴν ἐν αὐταῖς ἀλήθειαν, καὶ εἰς τοῦναντίον τὰ δηλούμενα παραδεχόμενος. Ἄλλ' ὡς οὐκ ἂν τις ὀκνήσειε τῶν εὖ φρονούντων μαίνεσθαι τὸν τοιοῦτον ἀποφήνασθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων τε καὶ μαθημάτων, εἰ τις τάληθες διαστρέφω, τὴν ἐναντίαν οἷς ἐδίδασκε περιβάλλειν αὐτῷ δόξαν πειρώτο. Πλὴν ἄλλ' ἐδόθη καὶ τοῦτο ὡς ἐν ὑποθέσει, ὅπως καὶ ἐκ περιουσίας, καὶ ἐν ἀτόπῳ συγχωρήσει, B τὸ ἀσύστατον τοῦ δι' ἐναντίας λόγου φανῆ.

Ἐληλεγμένου δὴτα τοῦτου, φέρε, ἀναδριμόντες ἐπὶ τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀλήθειαν, τὸ ἦθος τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν θεασώμεθα. Αὐτόθεν μὲν οὖν ἂν τις εὖ φρονῶν πῶς οὐ πάσης ἀποδοχῆς αὐτοὺς ἀξίους κρίνειεν; Ἄνδρας μὲν εὐτελεῖς ὁμολογουμένως, καὶ τὸν λόγον ἰδιώτας, εὐσεβοῦς δὲ καὶ φιλοσόφου διδασκαλίας εἰς ἔρωτα συμβεβηκότας, καὶ στέργαντας βίον καρτερικὸν καὶ ἐπίπονον, διὰ νηστειῶν, οἴνου τε καὶ κρεῶν ἀποχῆς, καὶ πλείστης ἄλλης ταπεινώσεως τοῦ σώματος, διὰ τε εὐχῶν καὶ ἱκετηριῶν τῶν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ πολὺ πρότερον δι' ἄκρας σωφροσύνης καὶ ἀγνείας σώματος ὁμοῦ καὶ ψυχῆς κατορθούμενον. Τίς δ' οὖν οὐκ ἂν αὐτοὺς θαυμάσειε, δι' ὑπερβολὴν φιλοσοφίας καὶ ταῖς κατὰ νόμον συγκεχωρημέναις γαμεταῖς ἀποτεταγμένους, καὶ μὴθ' ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἡδονῆς καθελκυσθέντας, μήτε παιδῶν καὶ ἐγγόνων ἐπιθυμίᾳ δουλωθέντας; ἐπεὶ μὴδὲ θνητῶν ἐγγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὠρέθησαν. Τὸ δὲ ἀφιλοχρήματον αὐτῶν τοῦ τρόπου πῶς οὐκ ἂν τις ἐκπλαγέη; καὶ τοῦτο τεκμηράμενος ἐκ τοῦ μὴ φεῦγειν, ἀλλ' ἀσπάσασθαι διδάσκαλον, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τὴν κτήσιν ἀπαγορευόμενα, καὶ νομοθετούμενα μὴδὲ μέχρι δευτέρου χιτῶνος αὐξεν τὴν ἕπαρξιν· ὅπερ τάχα τις ἀκούσας παρήτητο ἂν τὸ βαρὺ τοῦ πράγματος· οἱ δὲ καὶ ἔργον πεποιηκότες τὸν λόγον ἀποδείκνυνται. Αἰτήσαντος γοῦν ποτε τοὺς ἀμφὶ τὸν Πέτρον χωλοῦ τινος (οὗτος δ' ἦν τῶν δι' ἐσχάτην ἀπορίαν τὰς τροφὰς μετατιούτων), οὐκ ἔχων ὁ Πέτρος ὁ τι δῶ, ὁμολογῆσαι πάσης ὑπάρξεως χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου χαθαρεύειν, φήσας· Ἐργύριον καὶ χρυσίον οὐκ ὑπάρχει μοι, δ' δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ

Χριστοῦ ἔγειραι καὶ περιπάτει. » Σκυθρωπά δὲ αὐτοῖς προαγγέλλοντος τοῦ Διδασκάλου, προσέχοντες δι' ὧν πρὸς αὐτοὺς ἔλεγεν · « Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε » καὶ πάλιν · « Κλαύσετε καὶ θρηνησετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, » πῶς οὐκ αὐτοὶ μὲν δῆλοι τὸν τρόπον, ὅτι δὴ στερβοὶ τινες καὶ βαθεῖς ὑπῆρχον, μὴ φεύγοντες τὰ τῆς ψυχῆς γυμνάσια, μηδὲ τὰ πρὸς ἡδονὴν μεταδιώκοντες; καὶ ὁ διδάσκαλος δὲ, οἷοι μὴ δι' ἀπάτης θέλων αὐτοὺς καὶ τὰ οικεῖα προσχόμενος ἐξωκκείουτο, ἐλευθέρῳ δὲ καὶ ἀληθεὶ λόγῳ τὰ συμβησόμενα θεοσιζῶν, τὴν αἴρεσιν τῆς κατ' αὐτοῦ (1) πολιτείας εἰς αὐτοὺς ἐνετίθετο; Τοιαῦτα δὲ ἦν καὶ τὰ περὶ τῶν μελλόντων διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ συμβήσεσθαι αὐτοῖς, ἐν οἷς προλέγων ἐμαρτύρατο, ὅτι καὶ ἐπὶ ἡγεμονίας ἀχθήσονται, καὶ μέχρι βασιλείων φθάσουσι, καὶ παντοίας ὑπομενοῦσι τιμωρίας, δι' οὐδὲν μὲν φαῦλον, οὐδὲ δι' ἑτέραν εὐλογοναίτιαν, αὐτὸ δὲ τοῦτο ὄλον διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ καὶ ἔστιν εἰς δεῦρο θεωροῦντας ἐνεργούμενον, καταπλαγῆναι τὴν πρόρρησιν · ἡ γὰρ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος ὁμολογία τοὺς θυμοὺς εἴωθεν ἐκκαλεῖν τῶν ἀρχόντων. Κἂν μηδὲν γὰρ φαῦλον ἢ πεπραγμένον τῷ τὸν Χριστὸν ὁμολογοῦντι, κολάζουσιν ὁμοίως αἰκιζόμενοι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὡς πάντων ἀνοσιουργῶν χαλεπωτέρους · εἰ δ' ἐξομῶσαι τὸ τὴν προσηγορίαν, καὶ ἀρηθιῆ μὴ εἶναι τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, ἀφείται παραχρήμα ἐλευθερός, κἂν μυρίοις ἔνοχος ἀλίσκηται πλημμελήμασι.

enim confessio nominis Jesu, animos consuevit accendere principum. Nam etsi nihil reprehensione dignum admiserit, qui Christum confessus est, eum tamen puniunt plectentes nominis illius causa, omnibus scelestis asperius. Quod si quis eam appellationem abjuraverit, negaveritque se Christi esse discipulum, dimittitur illico ac liberatur, etiamsi innumerabilibus peccatis obnoxius teneatur.

Καὶ τί με χρὴ μυρία συναγαγεῖν, τὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαγράφειν ἦθος πειρώμενον, ἀρκούντων καὶ τῶν εἰρημένων εἰς ἀπόδειξιν τοῦ προκειμένου; οἷς ἔτι ταῦτα προσθεῖς, ἐπὶ τὸ ἕτερον σίφος τῶν συκοφαντῶν μεταβῆσομαι. Ματθαῖος ἀπόστολος τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατριβῆς ὤρματο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεονεξίας σχολαζόντων. Τοῦτο οὐδεὶς τῶν εὐαγγελιστῶν ἐδήλωσεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδέ γε Ἀνακᾶς, οὐδὲ Μάρκος, ὁ δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλιτεύων βίον, καὶ κατήγορος αὐτὸς ἑαυτοῦ γιγνώμενος. Ἐπάκουσον γοῦν ὅπως διαβῆδην ἐπ' ὀνόματος αὐτοῦ μέμνηται ἐν τῷ πρὸς αὐτοῦ γραφέντι Εὐαγγελίῳ, τούτων λέγων τὸν τρόπον · « Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τῷ τελωνίῳ, Ματθαῖον ὀνόματι, καὶ εἶπεν αὐτῷ · Ἀκολούθει μοι · καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. Καὶ ἐγένετο, ἀνακειμένου αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν προῦν ἐξῆς, τὸν τε κατάλογον τῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος, αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ τελῶνος ὄνομα προστίθησιν. Λέγει δ' οὖν · « Τῶν δὲ δωδεκά ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα · πρῶτος Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφός αὐτοῦ, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης

tro, et ab iis qui circum Petrum erant aliud postulare (hic porro unus erat eorum, qui ob extremam inopiam victum mendicabant) non habens Petrus quid daret, confessus est, ab omni se possessione auri atque argenti abhorrere, his quidem verbis: « Argentum et aurum non est mihi. **119** quod autem habeo, hoc tibi do; in nomine Jesu Christi surge et ambula⁹⁹. » Cum vero illi a suo Praeceptore tristitia auditu perciperent, si modo attendebant quæ ad ipsos diceret, « In mundo afflictionem habebitis. » Et rursus: « Lugebitis et plorabitis vos, mundus autem gaudebit: ¹⁰⁰ » nonne de animi sui moribus plane indicabant? quod videlicet solidiori quadam altiorique natura constarent, cum animi labores non fugerent, neque voluptatem persequerentur, quodque ipsorum magister non fraudulente eos demulcens, aut res suas eis ostentans sibi ipsi illos adjungeret, sed ingenua veraque oratione quæ eventura erant canens, suæ reipublicæ rationem atque propositum, in animis illorum infligeret? Talia itam erant quæ propter nomen suum passuros illos prædicabat, significans, quod ad præsides ducendi essent, quod ante reges sistendi, quod omnis generis poenas subituri, non ob levem rem aliquam, neque ob ullam probabilem causam, sed id totum propter unum suum nomen. Quod interim cum reipsa ad hunc usque diem compleri cernamus, cur non hujusce eventus prædictionem obstupescimus? una

accendere principum. Nam etsi nihil reprehensione dignum admiserit, qui Christum confessus est, eum tamen puniunt plectentes nominis illius causa, omnibus scelestis asperius. Quod si quis eam appellationem abjuraverit, negaveritque se Christi esse discipulum, dimittitur illico ac liberatur, etiamsi innumerabilibus peccatis obnoxius teneatur.

Et quid me Salvatoris nostri apostolorum mores describere conantem, plura in unum cogere oportet, cum iis quæ dicta sunt, abunde contenti esse possimus, ad id demonstrandum quod a nobis propositum est? Quibus cum pauca quæ sequuntur addidero, ad aliud calumniantium genus me convertam. Matthæus apostolus vitæ genus, quod prius scetatus est, nullo graviori studio aut consuetudine refertum sibi delegit, sed inter publicanos, et eos qui pecuniæ colligendæ vacarent. Hoc quidem nullus evangelistarum indicavit, non coapostole ejus Joannes, non Lucas, non Marcus, sed ipse Matthæus suam ipsius vitam non dissimulans, planeque ipse se ipsum accusans. Audi igitur quomodo palam sui nominis meminit, in eo, quod ipse scripsit Evangelio, et mores proprios notavit: « Et præteriens illinc Jesus, vidit **120** hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, et dixit ei: Sequere me, et surgens secutus est eum, et factum est, discumbente illo in domo, ecce multi publicani et peccatores simul discumbebant cum Jesu, et discipulis ejus¹⁰¹. » Deinceps sermone progressus, ac discipulorum nomina enumerans, ipse sibi ipsi publicani nomen adjungit, dicit igitur: « Duodecim vero apostolorum nomina sunt hæc, primus Simon,

⁹⁹ Act. III, 6. ¹⁰⁰ Luc. VI, 25. ¹⁰¹ Matth. IX, 10.

(1) Αὐτοῦ. Forte αὐτόν. EDIT.

qui dicitur Petrus, et Andreas frater ejus, Jacobus Zebedæi, et Joannes frater ejus, Philippus et Bartholomæus, Thomas et Matthæus publicanus ¹². » Itaque Matthæus abundantia quadam modestiæ, studium præ se ferens veritatis in suis moribus indicandis, publicanum se appellavit, neque priorem suam vitam occultare voluit. Et secundo loco post æqualem suum se nominavit. Cum enim singuli singulis comparantur, ipse Matthæus Thomæ, Petrus Andrææ, Jacobus Joanni, Philippus Bartholomæo, Thomam sibi ipsi præponit, priorem illi locum, quamvis coapostolo, tanquam honoratori tribuens, tametsi reliqui evangelistæ contrarium faciunt. Audi itaque Lucam, ut Matthæi mentionem faciens, non publicanum dicit, neque post Thomam collocat, sed præstantiorem illum cognoscens, priorem quoque nominat, Thomam illi secundo loco subjungens, quod ipsum Marcus quoque servavit. Verba igitur illius sic se habent : « Et cum dies factus esset, vocavit discipulos suos, et elegit duodecim ex eis, quos et apostolos nominavit : Simonem, quem etiam Petrum vocavit, et Andream fratrem ejus, Jacobum et Joannem, Philippum et Bartholomæum, Matthæum et Thomam ¹³. » Sic Matthæum Lucas anteposit, quemadmodum ipsi tradiderant, qui ab initio ipsi viderant, et ministri fuerant sermonis. Joannem quoque similem Matthæo invenies. Nam in suis epistolis ne meminit quidem suæ appellationis, aut seniore se nominat, nusquam vero apostolum aut evangelistam. In Evangelio autem, cum significasset illum quem diligebat Jesus, nomen suum non posuit. Petrus vero ex nimia quadam reverentia, ne dignum quidem se scriptione Evangelii existimavit. Sed ejus familiaris ac discipulus Marcus, in commentarium retulisse ejusdem de rebus gestis Jesu, narrationes memoratur. **¶** Qui cum ad illum historiæ locum venisset, ubi Jesus interrogavit, quem se esse homines dicerent, ipsique sui discipuli quam de se opinionem haberent, subjunxissetque Petrus, tanquam de Christo, nihil illi respondentem Jesum aut dicentem describit, sed illis comminantem duntaxat, ut nemini de ipso dicant. Non enim interfuit Marcus iis quæ a Christo dicta sunt : ac ne Petrus quidem, quæ ad ipsum ac de ipso dicta sunt ab Jesu, proprio testimonio proferre æquum putavit. Quæ autem illa sint, quæ videlicet ad ipsum Petrum dicta sunt, Matthæus his indicat verbis : « Vos autem quem me dicitis esse? et respondens Simon Petrus dixit : Tu es Christus Filius Dei vivi. Respondens Jesus dixit ei : Beatus es, Simon Barjona, quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cælis, et ego tibi dico : Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam; et dabo tibi claves regni cælorum, et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis : et quæcunque solveris super ter-

A ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης. » Οὕτως μὲν ὁ Ματθαῖος, δι' ὑπερβολὴν ἐπεικεικίας τὸ φιλάλληλος ὑποφαίνων τοῦ ἰδίου τρόπου, καὶ τελώνην ἑαυτὸν ἀπεκάλει, μὴ ἀποκρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον, καὶ τοῦ συζύγου δευτέρου ἑαυτὸν κατέλεγεν. Συνεζευγμένους γοῦν τῷ Θωμᾶ, ὁ Πέτρος Ἀνδρέα, καὶ Ἰάκωβος τῷ Ἰωάννῃ, καὶ Φίλιππος Βαρθολομαίῳ, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τοῦναντίον πεποιηκότων. Ἄκουε γοῦν Λουκᾶ, πῶς, τοῦ Ματθαίου μνημονεύσας, οὐ τελώνην ὀνομάζει, οὐδ' ὑποτάττει τῷ Θωμᾶ, κρείττονα δὲ αὐτὸν εἰδὼς, πρῶτον αὐτὸν κατέλεξε, δεύτερον τὸν Θωμᾶν ἐπαγαγὼν, ὡσπερ καὶ ὁ Μάρκος πεποιήκεν· ἔχουσι δὲ αὐτοῦ αἱ λέξεις

B οὕτως· « Καὶ ὅτε ἡμέρα ἐγένετο, ἐφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἐκλεξάμενος ἕξ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, Σίμωνα, ὃν καὶ ἐκάλεσε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὴν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν. » Οὕτως μὲν τὸν Ματθαῖον ὁ Λουκᾶς ἐτίμησε, καθ' ἃ παρέδωκαν αὐτῷ οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρεταὶ γινόμενοι τοῦ λόγου. Καὶ τὸν Ἰωάννην δὲ ὁμοιον εὔροις ἂν τῷ Ματθαίῳ. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ οὐδὲ μνήμην τῆς οἰκείας προσηγορίας ποιεῖται, ἢ προσδύτερον ἑαυτὸν ὀνομάζει, οὐδαμοῦ δὲ ἀπόστολον, οὐδὲ εὐαγγελιστὴν· ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ἐπισημηγμένους ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἐδήλωσεν ὀνομαστὶ ἑαυτὸν. Ὁ γὰρ μὴ Πέτρος οὐδὲ καθῆκεν ἐπὶ τὴν Εὐαγγελίῳ

C γραφὴν δι' εὐλαβείας ὑπερβολῆν. Τούτου Μάρκος γνώριμος καὶ φοιτητῆς γεγονὼς ἀπομνημονεύσαι λέγεται τὰς τοῦ Πέτρου περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ διαλέξεις, ὃς ἐλθὼν ἐπ' ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας, ἐν οἷς ὁ Ἰησοῦς ἐρωτήσας, τίνα φασὶν αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ αὐτοῦ μαθηταί, τίνα δόξαν ἔχουεν περὶ αὐτοῦ, ὑπακούσαντος τοῦ Πέτρου, ὡς περὶ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀποκρινάμενον τὸν Ἰησοῦν οὐδὲ λέγοντα αὐτῷ γράφει, ἀλλ' ὅτι ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδὲν λέγωσι περὶ αὐτοῦ. Οὐ γὰρ παρὴν ὁ Μάρκος τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ λεχθεῖσιν, ἀλλ' οὐδὲ Πέτρος τὰ πρὸς αὐτὸν καὶ περὶ αὐτοῦ λεχθέντα τῷ Ἰησοῦ ἐδικαίου δι' οἰκειίας προφέρειν μαρτυρίας. Τίνα δὲ ἦν τὰ πρὸς αὐτὸν λεχθέντα, Ματθαῖος δηλοῖ διὰ τούτων· « Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε· Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἐκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐγὼ σοι λέγω· Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ ὧσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὅσα ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὅσα ἂν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Τοσοῦτων εἰρηγμένων τῷ Πέτρῳ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Μάρκος, μηδὲν τούτων μνημονεύσας,

¹² Matth. x, 2, 3. ¹³ Luc. vi, 13-15.

θεῖ μὴδ' ὁ Πέτρος ταῦθ', ὡς εἰκόσ, ἐν ταῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις ἐξηγόρευσε, ὅρα τί φησιν, ἐρωτήσαντος τοῦ Ἰησοῦ · « Ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει · Σὺ εἶ ὁ Χριστός. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. » Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Πέτρος εἰκότως παρασιωπῆσθαι ἤξιοι · διὸ καὶ Μάρκος αὐτὰ παρέλιπε · τὰ δὲ κατὰ τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ εἰς πάντας ἐκήρυξεν ἀνθρώπους. Ἐπεὶ καὶ ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ πικρῶς. Εὗροις δ' οὖν τὸν Μάρκον ἱστοροῦντα περὶ αὐτοῦ τὰδε · « Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ, ἔρχεται πρὸς αὐτὸν μία τῶν παιδίσκων τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἰδοῦσα αὐτὸν θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει · Καὶ σὺ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου ἦς. Ὁ δὲ ἤρνησατο λέγων · Οὐτε ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις· καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὸ ἔξω προαύλιον, καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε. Πάλιν δὲ ἰδοῦσα αὐτὸν ἡ παιδίσκη, ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστῶσιν · Οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστίν. Ὁ δὲ πάλιν ἤρνησατο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ · Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ, καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ. Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἀνθρώπον τοῦτον, ὃν λέγετε· καὶ εὐθέως ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. » Μάρκος μὲν ταῦτα γράφει · Πέτρος δὲ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖ· πάντα γὰρ τὰ παρὰ Μάρκῳ τῶν Πέτρου διὰ λέξεων εἶναι λέγεται ἀπομνημονεύματα. Οἱ δὲ ἄλλοι οὖν τὰ μὲν δόξαντα αὐτοῖς ἀγαθὴν φέρειν φήμην παραιτούμενοι, τὰς δὲ καθ' ἑαυτῶν διαβολὰς εἰς ἄλγιστον αἰῶνα καταγράφοντες, καὶ τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς τὰς κατηγορίας, ἃς οὐκ ἂν τις ἔγνω τῶν μετὰ ταῦτα, εἰ μὴ διὰ τῆς αὐτῶν ἔμαθεν φωνῆς καθ' ἑαυτῶν στήλιτεύοντες, πῶς οὐ φιλαυτίας μὲν ἀπάσης καὶ ψευδολογίας ἐκτὸς γεγονέναι ἐνδίκως ἂν ὀμολογοῖντο, φιλῆθους δὲ διαθέσεως σαφῆ καὶ ἐναργῆ τεκμήρια παρεσχέμενοι ; Οἱ δὲ γε τοὺς τοιοῦτους πεπλάσθαι καὶ καταψεύσεσθαι νομίζοντες, καὶ οἷα πλάνοις βλασημαῖν πειρώμενοι, πῶς οὐκ ἂν γένοιτο καταγέλαστοι ; Φλοὶ μὲν φθόνου καὶ βασκανίας, ἔχθροὶ δὲ αὐτῆς ἀληθείας ἀλισκόμενοι, οἱ γὰρ τοὺς οὕτως ἀπανούργους καὶ ἀπλαστον ὡς ἀληθῶς καὶ ἀκέραιον ἦθος διὰ τῶν οἰκείων λόγων ἐπιδειγμένους, πανούργους τινὰς καὶ δεινούς ὑποτίθενται σοφιστὰς, ὡς τὰ μὴ ὄντα πλασσομένους, καὶ τῷ οἰκείῳ διδασκάλῳ τὰ μὴ πρὸς αὐτοῦ πραγθέντα κεραισμένως ἀναθέντας. Ὡς εὖ μοι δοκεῖ εἰρησθαι · Πάντα χρὴ πιστεῦειν τοῖς τοῦ Ἰησοῦ μαθηταῖς, ἢ μὴ· καὶ εἰ μόνους τούτους τοῖς ἀνδράσιν ἀπιστητέον, καὶ τοῖς πᾶσιν, οἵτινές ποτ' ἄρα παρ' Ἑλλήσιν, ἢ παρὰ βαρβάρους βίους καὶ λόγους καὶ ἀπομνημονεύματα τῶν κατὰ χρόνους ἐπὶ τισιν ἀγαθοῖς κατορθώμασι βοηθέντων συνεγράψαντο· ἢ τοῖς μὲν ἄλλοις πιστεῦειν εὐλογον, ἄλλοις δὲ τούτους ἀπιστεῖν. Καὶ πῶς οὐκ ἐμφανῆς ὁ φθόνος ; Τί δὲ ; οἱ καταψευδόμενοι τοῦ διδασκάλου, καὶ τὰ μὴ γεγονότα τῇ αὐτῶν παραδιδόντες γραφῇ, ἄρα καὶ τὰ πάθη καταψεύσαντο αὐτοῦ ; τὴν ἐνὸς λέγω μαθητῶν προδοσίαν, καὶ τὴν τῶν συκοφαντῶν κατηγορίαν, χλευάσας τε καὶ διασυρμούς δικαστῶν, τὰς τε ὕβρεις καὶ τὰς πλῆγὰς τὰς κατὰ προσώπου, μάστιγὰς τε κατὰ νό-

ram, erunt soluta et in cœlis ⁷⁴. » Cum hæc tam multa dicta sint Petro ab Jesu, Marcus nihil horum commemorans, propterea quod ne Petrus quidem, ut verisimile est talia in suis narrationibus enuntiavit, audi, quid dicat, post Jesu interrogationem : « Respondens, inquit, Petrus dicit : Tu es Christus, et comminatus est eis, ut nemini dicerent de ipso ⁷⁵. » Hæc sane Petrus merito tacenda judicavit : quare etiam Marcus ea præterit. Quæ autem ad negationem suam pertinebant, in omnes homines protulit ac publicavit : quoniam post illam flevit amare. Invenies itaque de eo narrantem Marcum : « Et cum esset Petrus in atrio, venit ad eum una ex ancillis summi sacerdotis, et cum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait : Et tu cum Jesu Nazareno ^D eras, at ille negavit dicens : Neque novi, neque scio quid dicas, et exivit foras ante atrium, et gallus cantavit. Rursus autem cum vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus : Hic ex illis est, at ille iterum negavit : Et post pusillum, rursus qui astabant dicebant Petro : Vere ex illis es, nam et Galilæus es : ille autem cœpit anathematizare, et jurare, quod nescio hominem istum, quem dicitis : et statim gallus iterum cantavit ⁷⁶. » **122** Marcus quidem hæc scribit, ac Petrus hæc de seipso testificatur : omnia enim quæ apud Marcum leguntur, narrationum sermonumque Petri dicuntur esse commentaria. Qui igitur ea quæ poterant ipsis afferre bonam famam, recusant, criminationes vero contra seipsos, sempiternæ memoriæ in scriptis suis commendant, et eorum quæ ab ipsis peccata sunt accusationes, quas posteriorum nullus unquam cognovisset, nisi ipsorum scriptis didicisset, publice ab omnibus legendas proponunt, cur non ab omni de seipsis opinione, omnique mendacio merito abhorreere credantur? studiique erga veritatem argumenta certissima præbere? Qui vero tales viros fictionibus usos, ac mentitos putant, et tanquam impostores infamia probrisque notare conantur, cur non ipsi potius et ridiculi sunt, et odio invidiaque digni, tanquam omnis veritatis inimici habentur? qui quidem viros tam ab omni malitia alienos, tanque sine fuco, vereque sincerum animum in suis scriptis præ se ferentes, malitiosos quosdam et calidos audent fingere sophistas, tanquam eos qui quidquid scripserint commenti sint, et suo præceptori, quæ ille nunquam fecerit, ad gratiam tribuerint? Sane commode mihi dictum videtur : aut prorsus credere oportet Jesu discipulis, si reliquis quoque scriptoribus : aut si non his, ne reliquis quidem. Cur enim, si solis his viris detrahenda sit fides, non etiam reliquis omnibus, quicumque unquam aut apud Græcos, aut apud barbaros, vitas, aut orationes, aut commentaria conscripserunt, eorum qui variis temporibus in aliquo genere virtutis atque officii, præstiterint? aut si dicis aliis quidem credere æquum esse, at his solis non credere :

⁷⁴ Matth. xvi, 15-19 ⁷⁵ Ibid. 20. ⁷⁶ Marc. xiv, 66-72.

cur non hoc plane ad invidiam referatur? Quod si demus illos de Præceptore fuisse mentitos, et quæ ille nunquam fecerit scriptis suis complexos, num etiam de iis mentitos, quæ idem passus est, dare possumus? dico autem de unius ex discipulis proditione, de calumniis criminantium, de ludibriis et irrisionibus iudicum, de contumeliis, de ictibus in facie, flagellisque in tergo : de corona spinea, quæ illi ad ignominiam imposta est : de purpureo vestimento, quod instar chlamydis illi circumdatum est : de illo ipso denique crucem quasi tropæum aliquod humeris gestante, et in ea infixio, manibus pedibusque trajectis, de aceto quod illi potus loco porrexerunt, de arundine qua illius tempora percussere, de conviciis quæ in illum a spectantibus jactata sunt?

123 At enim et hæc, et quæcunque alia de illo his similia feruntur, aut ficta esse oportet ab illius discipulis, aut in his quidem tanquam verissimis, illis credendum est, in reliquis vero, quæ clariorem illum venerabilioremque reddunt, non credendum. Sed hæc de iisdem sibi ipsi contraria opinio, unde confirmabitur? Dicere enim eosdem de eodem, et vera prodere et mentiri, nihil aliud est, nisi contraria in eodem de iisdem rebus dicere. Quomodo hæc refellentur? Si enim hoc illis fingendi propositum fuit, ut mendacii suum præceptorem ornarent, cur illi ea, quæ modo diximus ascripserunt? aut cur posteris indicarunt, quod et tristis fuerit, et tædio affectus, et animo turbatus? aut quod ipsi illum deseruerint atque abierint? aut quod qui omnibus ipsis præpositus fuerat apostolus illius, et discipulus Petrus, nullis neque tormentis, neque tyrannicis minis, ter illum abjuraverit? Hæc enim et si alii dixissent, neganda ab iis tamen fuere, qui nihil aliud sibi in scribendo proposuissent, nisi ut reverentiam præceptori compararent. Quod si veridici in tristioribus de illo narrationibus videntur, cur non in iis item, quæ lætitiæ, gloriæque habent, multo magis, quam sibi ipsis contrarii? Nam quibus unum propositum fuerit mentiendi, ab iis si qua offendunt, ea in primis, aut præteriri oportebat silentio, aut si id non poterat, negatione refelli. Quis enim apud posteros ea quæ tacuissent, reprehendere unquam potuisset? Sed si mentiri decreverant, cur non illud quoque mentiti sunt, Judam qui osculo illum tradidit, simul ac proditionis signum ostendere ausus est, in lapidem esse conversum? et qui aliam illi inferre ausus est, ejus illico dextram aruisse? et Caiphæ pontificem, propterea quod falsis contra illum criminibus consenserit, oculis captum fuisse? Cur vero non omnes mentiti sunt, significantes nihil plane illi quod possit offendere evenisse? sed ipsum quidem evanuisse, forumque et judicia illorum risisse? qui vero illum comprehendere ausi fuerant, divinitus illusos, contra illum se agere quæ egerunt, tametsi ille non aderat, credidisse? Quid porro? Nonne gravius digniusque scripsissent, nullum plane humanum aut mortalem casum, illum sub-

A του, καὶ τὸν ἐξ ἀκανῶν στέφανον ἐπ' ἀτιμία περιε-
 θέμενον αὐτῷ, φοινικῶν τε χιτῶνα ἐν γλαμύδος σχή-
 ματι περιδληθέντα, καὶ τέλος αὐτὸν αὐτὸ τὸ τοῦ
 σταυροῦ τρόπαιον ἐπικομίζοντα· ἐν τούτῳ τε πη-
 γνύμενον, καὶ χεῖρας καὶ πόδας καταπερόμενον,
 ὄξει τε ποτιζόμενον, καὶ παιόμενον κατὰ κόρυθης
 καλάμῳ, καὶ πρὸς τῶν ὀρώντων ὑνειδιζόμενον ;
 Ἄλλα γὰρ καὶ ταῦτα, καὶ ὅσα τούτοις συμφέρεται,
 ὁμοίως πεπλάσθαι χρὴ πρὸς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν,
 ἢ ἐν τούτοις μὲν χρὴ πιστεύειν αὐτοῖς ὡς ἀληθε-
 στάτοις, ἐν δὲ τοῖς ἐπιδόξοις καὶ σεμνοτέροις ἀπι-
 στεῖν. Καὶ πόθεν τὸ περὶ αὐτοὺς ἐναντίον δόγμα συ-
 στήσεται ; Τὸ γὰρ ἀληθεύειν τοὺς αὐτοὺς φάναι, καὶ
 ἐν τῷ αὐτῷ ψεύδεσθαι, οὐδὲν ἐστὶν ἢ τάναντία κατὰ
 τὸ αὐτὸ περὶ τῶν αὐτῶν λέγειν. Τίς οὖν ὁ τούτων
 B ἑλεγχος ; εἰ γὰρ δὴ πλάττεσθαι αὐτοῖς σκοπὸς ἦν, καὶ
 λόγοις ψευδέσει τὸν Διδάσκαλον κοσμεῖν, οὐκ ἂν ποτε
 αὐτοῖς τὰ προειρημένα κατέγραφον, οὐδ' ἂν ἐδήλου
 τοῖς μετὰ ταῦτα ἀνθρώποις, ὅτι δὴ ἔλυπειτο, καὶ
 ἠδημόνει, καὶ τετάρακτο τὴν ψυχὴν, ὅτι αὐτοὶ αὐτὸν
 ἀπολιπόντες ᾤοντο· ἢ ὅτι ὁ πάντων αὐτῶν προκε-
 κριμένος ἀπόστολος τε καὶ μαθητὴς αὐτοῦ Πέτρος,
 βράβαν ἐκτός τε καὶ ἀρχοντικῆς ἀπειλῆς τρίτον αὐτὸν
 ἐξωμόσατο. Ταῦτα γὰρ κἂν ἄλλων λεγόντων, χρῆν
 δῆπουθεν ἀρνεῖσθαι τοὺς οὐδὲν ἄλλο ἢ χαρίζεσθαι τὰ
 σεμνότερα τῷ διδασκάλῳ προτεθειμένους. Εἰ δὲ φιλα-
 λήθεις ἐν τοῖς αὐτοῦ σκυθρωποῖς διηγήμασι φαίνον-
 ται, πολὺ μᾶλλον ἐν τοῖς ἐνδοξοτέροις εἶεν ἂν τοιοῦ-
 τοι. Τοὺς γὰρ ἅπασιν ψεύδεσθαι προελομένους, τὰ λυ-
 C πρᾶ χρῆν μᾶλλον ἐκφυγεῖν ἤτοι διὰ σωπῆς, ἢ διὰ
 τῆς περὶ αὐτῶν ἀρνήσεως, μὴ ἄλλως τῶν ὀφίγων
 ἐλέγξαι δυναμένων τὰ σεσηγημένα. Διὰ τί γὰρ μὴ
 ἐψεύσαντο, καὶ ἔφησαν, ὅτι Ἰούδας μὲν ὁ προδοῦς
 αὐτὸν φιλήματι, τολμήσας τὸ σύμβολον ἐνδείξασθαι
 τῆς προδοσίας, ἀπολιθωθεὶ αὐτίκα· ὁ δὲ βαπτισαί
 αὐτὸν τολμήσας, ξηρὸς παραχρῆμα γένοιτο τὴν δε-
 ξιάν· ὁ δ' ἀρχιερεὺς Καϊάφας, ὡς ἂν συντρέχων τοῖς
 κατ' αὐτοῦ συκοφάνταις, πηρωθεὶ τὰς ὕψεις ; διὰ τί
 δὲ μὴ ἐψεύσαντο πάντες, ὅτι μηδὲν σκυθρωπὸν ἀλη-
 θῶς περὶ αὐτὸν γέγονεν ; Ἄλλ' ὁ μὲν ἀφανὴς ἦν
 καταγέλασας αὐτῶν τοῦ δικαστηρίου· οἱ δὲ ἐπιθου-
 λεύοντες, ὑπὸ φαντασίας θεηλάτου πλανώμενοι, ἐνερ-
 γεῖν κατ' αὐτοῦ μὴ παρόντος ἐδόκουν ; Τί δ' ; ἄρα οὐκ
 ἦν σεμνότερον τοῦ πλάττεσθαι, ὅτι τῶν τοιῶνδε ποιη-
 D τῆς ἔργων παραδόξων γέγονε, τὸ γράφειν, ὅτι μηδὲν
 μὲν ἀνθρώπινον, μηδὲ θνητὸν περὶ αὐτὸν συνέβη, ἐν-
 θεῷ δὲ δυνάμει τὰ πάντα καταδησάμενος, τὴν εἰς
 οὐρανοὺς ἐπάνοδον μετὰ θειοτέρας δόξης ἐποίησατο ;
 οὐ γὰρ δὴ τούτοις ἀπιστεῖν ἐμελλον οἱ ταῖς ἄλλαις
 αὐτῶν διηγήσεσι πεπιστευκότες. Οἱ δ' οὖν μηδὲν τῆς
 ἀληθείας ἐν τοῖς ἀπεμφαίνουσι καὶ σκυθρωποῖς πα-
 ραχαράξαντες πῶς οὐκ ἂν εἶεν ἄξιοι καὶ ἐν τοῖς λοι-
 ποῖς, οἷς ἐμαρτύρησαν αὐτῷ τὰ παράδοξα, φαύλης
 ἐκτός ὑπονοίας καθεστάναι ; Αὐτάρκης μὲν οὖν καὶ
 ἡ τῶνδε τυγχάνει περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρία·
 οὐδὲν δὲ οἶον ἐκ περιουσίας καὶ τῷ ἐξ Ἑβραίων Ἰου-
 σήπῳ μάρτυροι χρῆσασθαι, ὅς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ
 τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολεγιᾶς. τὰ κατὰ τοὺς Πιλά-

των χρόνους ιστορῶν, μέμνηται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν A iisse? verum ubi vi divina res omnes suas confirmasset, tum in cœlum gloriosius diviniusque revertisset? Certe hoc multo majorem venerationem comparasset, quam fingere, ab illo ea miracula facta quæ novimus? 124 neque enim his credituri non fuerant, qui cæteris eorumdem narrationibus eundem habuere. Qui igitur in iis quæ dedecus habent atque tristitiam, veritatem corrumpere ausi non sunt, cur non in reliquis quoque, quæ de illo protulerunt digni habentur, quibus absque suspitione falsitatis credatur, etiam si miracula narraverint? ergo licet talium hominum de Salvatore nostro testimonium, nobis abunde satisfacere debeat, tamen nihil me præter propositum facturum arbitror, si quasi ex abundantia quadam, Hebræi quoque Josephi testimonio utar, qui in decimo octavo *Judaicæ Antiquitatis*, libro, Pilati tempora in historiam suam referens, de Salvatore nostro mentionem facit, his verbis.

Ἰωσήπου περὶ τοῦ Χριστοῦ.

« Γίνεται δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον Ἰησοῦς σοφὸς ἀνὴρ, εἶχε ἀνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ. Ἦν γὰρ παρὰ βῆξων ἔργων ποιητῆς, διδάσκαλος ἀνθρώπων τάλιθθι σεβομένων· καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο· ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν (1), καὶ αὐτῶν ἐνδείξει τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχόντων σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες. Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων. Ὅθεν εἰσέτι νῦν ἀπὸ τοῦδε τῶν Χριστιανῶν οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον. » Εἰ τοίνυν καὶ κατὰ τὸν ἱστορικὸν μαρτυρεῖται, οὐ μόνον τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, οὐδὲ τοὺς ἑβδομήκοντα μαθητάς ἐξῆκειωμένους, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν τῷ Ἰουδαϊκοῦ, πολλοὺς δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ προσαγόμενος, δῆλος ἂν εἴη περιττόν τι κεκτημένος παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως προσήγετο τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πλείους, εἰ μὴ τισι θαυμαστοῖς καὶ παραδόξοις ἔργοις, καὶ ξενιζούσῃ κέχρητο διδασκαλίᾳ; Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφή, ὅτι πολλὰ μυριάδες ἦσαν Ἰουδαίων ἀνδρῶν πεπεισμένων αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν καταγγελλόμενον· καὶ ἡ ἱστορία δὲ κατέχει, ὡς καὶ μεγίστη τις ἦν Ἐκκλησία Χριστοῦ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, ἀπὸ Ἰουδαίων συγκροτούμενη, μέχρι τῶν χρόνων τῆς κατ' Ἀδριανὸν πολιορκίας. Λέγονται γοῦν οἱ πρῶτοι κατὰ διαδοχὴν προστάντες αὐτόθι ἐπίσκοποι Ἰουδαῖοι γεγονέναι, ὧν καὶ ὀνόματα εἰσέτι νῦν παρὰ τοῖς ἔγχωροις μνημονεύεται· ὡς καὶ ἐκ τούτων λελυθῆναι πᾶσαν τὴν κατὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ διαβολὴν, ὅτε καὶ πρὸς αὐτῶν, καὶ ὄχι κατὰ τῆς αὐτῶν μαρτυρίας, μυρία ὁμολογεῖται πλήθῃ Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ δι' ὧν ἐπετέλει παραδόξων ἔργων ὕψ' ἑαυτὸν πεποιημένος. Ἀλλὰ τούτων ἡμῖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρημένον, πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἀπίστων τάγμα, φέρε, καὶ πρὸς τὸ δεύτερον σίφος ἐνστάμεν. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ τῶν συνομολογούντων μὲν τὸν Ἰησοῦν τὰ παραδόξα πεποιηθέναι, γοητεία δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων, οἷα θαυματουργὸν ἢ φαρμακεία τινὰ, θαυμαστῶσαι τοὺς παρόντας.

Josephi de Christo.

« Exsistit per idem tempus Jesus sapiens vir, si modo virum eum dicere oportet, quippe qui earum rerum auctor fuerit, quæ humanam fidem superant. Docebat porro hic homines, si quos veritatis studiosos reperiebat : ergo multos sibi Judaicæ, multos etiam Græcæ factionis adjunxit. Christus plane hic fuit : siquidem cum magistratibus nostris accusantibus, illum crucis supplicio affecisset Pilatus, non destiterunt, qui ab initio complexi fuerant : apparuit enim illis tertio die iterum vivens, quemadmodum divini prophetæ et hæc et alia innumerablem de illo prædixerant, ex quo ad hunc usque diem Christianorum non defecit genus. » Si ergo historicus quoque testificatur, non solos duodecim apostolos, septuagintaque discipulos, ab illo sibi adjunctos, sed multos quoque tum Judaicæ, tum Græcæ factionis assumptos, palam est illum in se aliquid excellentius cæteris hominibus habuisse : qua enim alia ratione et Judaici et Græci generis multos sibi adjungere potuisset, nisi admirabilibus fidemque superantibus gestis, et inaudita quadam doctrina usus esset? fidem etiam facit liber qui Acta apostolorum inscribitur, multa millia hominum Judæorum credidisse, illum esse Christum Dei, quem prophetæ venturum nuntiassent. Historia quoque illud habet : grandem Christi Ecclesiam Hierosolymis fuisse, quam Judæi comparassent, durasseque usque ad obsidionem, quæ Adriani tempore facta est ; ergo qui primi episcopi ex successione illic præfuerunt, Judæi fuisse dicuntur, quorum nomina ab ejus loci incolis etiam nunc memorantur, 125 ut ex his quoque omnis contra discipulos illius calumnia diluatur, quando et illis testificantibus, et contra, illis non testificantibus, ipse Jesus, qui Christus est Dei, comprobatur : innumerabilem multitudinem, tum Judæorum tum Græcorum sibi ipsi subjecisse. Cæterum cum hæc a nobis dicta sint adversus primum credentium genus, nunc ad alterum convertamur, idque refellamus. Id autem est eorum, qui fatentur quidem Jesum res gessisse admirabiles, sed præstigiis oculos intuentium delusisse, atque ut solent incantatores et venefici, in admirationem sui traxisse præsentem.

(1) Procul dubio glossema est et marginalis cujusdam Christiani lectoris adnotatio, licet habeatur in mss. et in Josepho.

VI. *Contra eos qui præstigiatores putant Christum A Γ'. Πρὸς τοὺς ολομένους γόητα γεγονέναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.*

Ac primum quidem isti interrogandi sunt, quid ad ea quæ antecesserunt respondeant? Numquid ullus hominum usquam excogitari potuit, omni gravitate ac virtute refertæ reipublicæ institutor, sinceræque ac veræ doctrinæ, qualis ea est quam ante exposuimus, præceptor: qui mores præstigiatoris habuerit? Quod si et magus, et veneficus, et impostor, et præstigiator fuit, quonam modo talis doctrinæ apud omnes gentes auctor exstitit, qualem ad hunc usque diem et oculis intuemur, et auribus percipimus? deinde quis tam sibi ipsi confidens, ut aggrediatur ea in unum cogere, quæ cogi nullo modo possunt? Quis enim vere præstigiator est, cum et sceleratis sit et nefariis moribus, et eas res aggrediatur, quæ desperatis nefariisque hominibus convenient, omnia agere solet turpis ac sordidi lucri gratia. Numquid igitur Salvator quoque, ac Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, talibus rebus obnoxius sit? At enim unde tenebitur reus, aut quomodo, qui suis discipulis, ut ex ipsorum testimonio apparet, præcepit ne possiderent aurum, aut argentum in zonis suis, neque peram in via, neque calceamenta? Deinde cur dicto illius audientes fuissent, et ea quæ accepterant in commentarios referenda litterisque commendanda putassent, si pecuniæ studiosum suum Præceptorem vidissent, et in contraria quæ alios docebat tractantem? Non diu profecto se continuissent, quin illum habuissent derisui, verbaque ejus aspernati essent, atque a disciplina recessissent: et merito quidem, si vidissent illum sibi quidem ipsis severissimas leges imponentem, ipsum autem legum auctorem nullo modo verba suarum legum sequentem. Deinde qui vere præstigiator est ac seductor, desperatis nefariisque hominibus seipsam permittit, **126** ut possit liberius scelestas atque infandas voluptates persequi, et præstigiis atque incantationibus subigere mulierculas et sub suam malitiam trahere. At vero de Salvatoris ac Domini nostri temperantia ne dici quidem satis abunde unquam posset. Rursus enim discipuli illum testificantur præcepisse, ut ne intuerentur quidem mulierem cum libidine, his verbis: « Dictum est antiquis, Non mœchaberis, ego autem dico vobis, quod quicumque intuebitur mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo⁷⁷. » Cum vero olim ex causa necessaria, ut multis utique prodesset, cum Samaritana muliere loquentem illum vidissent, admirati sunt quod cum muliere loqueretur, inopinatum quiddam hoc atque insolitum se intueri arbitantes, tanquam ii qui nunquam antehac idem vidissent. Commendabat enim Salvatoris nostri sermo nihil aliud, nisi in moribus gravitatem atque austeritatem. Cæterum temperantiæ ejusdem, illa quoque doctrina magno argumento esse

Καὶ δὴ τοῦδε πρῶτον ἀπάντων ἐρωτητέον, τίνα φαίεν πρὸς τὰ προωδευμένα. Ἄρα γὰρ ἐπινοῆσαι δυνατὸν, ἄνδρα διδάσκαλον σεμνῆς καὶ παναρέτου πολιτείας, ἀγιῶν τε καὶ ἀληθῶν δογματίων, οἷων προδιήλοθον, γόητα τὸν τρόπον γεγονέναι; Εἰ δὲ δὴ μαγανευτῆς τις ἦν καὶ φαρμακεὺς, ἀπατεῶν τε καὶ γόης, πῶς ἂν τοιαύτης διδασκαλίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατέστη αἰτίας, οἷας αὐτοὶ δρῶμεν ὀφθαλμοῖς, καὶ ἀκοαῖς εἰς δεῦρο παραλαμβάνομεν; Ποῖος δὲ καὶ αἰρήσεται τὰ ἀσύνακτα συνάγειν; γόης μὲν γὰρ τις ὡς ἀληθῶς ἀνοσῖος καὶ μαρὸς τὸν τρόπον, ἀπειρημένοις καὶ ἀνοσίοις ἐγχειρῶν, πάντα πράττει αἰσχροῦ καὶ ῥυπαροῦ κέρδους χάριν. Μήτι οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοιοῦτοδὲ τισιν ἐνοχος ἦν; Πόθεν, ἢ πῶς, ὁ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ὡς πρὸς αὐτῶν μεμαρτύρηται, εἰρηκίως· « Μὴ κτήσηθε χρυσὸν, μηδ' ἄργυρον εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδόν, μηδ' ὑποδήματα; » Πῶς δ' ἂν ἐπειθοντο λέγοντι, καὶ ἐν ἀπομνημονεύμασιν ἐγγράφοις ταῦτα παραδιδόναι ἡξίουν, εἰ χρηματιζόμενον τὸν διδάσκαλον ἑώρων καὶ κατεναντία οἷς ἐτέρους ἐδίδασκε μετιόντα; Πάλαι δ' ἂν καταγελάσαντες αὐτοῦ, καὶ τῶν λόγων καταπτύσαντες, ἀνεχώρησαν τῆς μαθητείας εἰκότως, εἰ αὐτοῖς μὲν τοιαῦτα σεμνῶς νομοθετοῦντα ἑώρων, αὐτὸν δὲ τὸν νομοθέτην κατ' οὐδένα τρόπον ἐπόμενον τοῖς οἰκείοις λόγοις. Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ὡς ἀληθῶς πλάνος τοῖς ἀπειρημένοις καὶ τοῖς ἀνοσίοις ἑαυτὸν ἐπιδίδωσιν, ἀνοσίων καὶ ἀθεμίτων ἡδονῶν ἐνεκεν θήρας, ὥστε ἤδη διὰ τὰς μαγανείας γυναικῶν καταβάλλειν καὶ ὑποσύρειν τῇ αὐτοῦ κακίᾳ· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅπως ἀνέστραπται περὶ σωφροσύνην, ὅποτε πάλιν οἱ μαθηταὶ μαρτυροῦσι παραίνειν μηδ' ἐμβλέπειν γυναίκα μετ' ἐπιθυμίας ἀκολάστου, φήσαντα· « Ἐβρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ἐμβλέπων γυναίκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Καί ποτε ἀναγκαιῶς ἐπὶ ὠφέλειᾳ καὶ σωτηρίᾳ πολλῶν Σαμαρείτιδι γυναικὶ διαλεγόμενον αὐτὸν τεθεαμένοι ἐθαύμαζον, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει, παράδοξόν τι τοῦτο δόξαντες ὄραν, ὥσπερ οὐπω καὶ ἄλλοτε πρότερον. Συνίστη δὲ ἄρα ὁ λόγος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τῷ ἐμβριθῆς καὶ αὐστηρὸν τοῦ τρόπου Σωφροσύνης δὲ αὐτοῦ μέγα δεῖγμα ἦν κάκεινη ἡ διδασκαλία, δι' ἧς ἀγνεύειν ἐξ αὐτοῦ τοῦ τῆς διανοίας βάθους, τὰς ἐμπαθεῖς ὀρέξεις ἀποτέμνοντας ἐδίδασκε λέγων· « Εἰσὶν εὐνούχοι οἵτινες ἐγεννήθησαν οὕτως· καὶ εἰσὶν εὐνούχοι οἵτινες ἐγεννήθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνούχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ἀληθῶς λαοπλάνος πάντα ἐγχειρεῖ καὶ πράττει δοξοκοπῶν τὰ πολλὰ φαντασιοκοπῶν, καὶ πλέον τι παρὰ τοὺς πολλοὺς εἰδέναι καὶ ἔχειν μεγαλαυχόμενος· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὅτι μὴ δοξομανῆς καὶ ἀλαζῶν καὶ φαντασιοκόπος ἦν, ἀπ' ὧν ἰώμενος παρήγει μηδὲν

⁷⁷ Matth. v, 27, 28.

φράζειν μηδὲ εἰς πολλοὺς αὐτὸν ἐκφαίνειν, γένοιτ' ἂν ἐκδηλὸς ἀπὸ τε τοῦ τὰς ἐν ὄρει διατριβάς καὶ τὰς ἀναχωρήσεις διώκειν, καὶ φεύγειν τὰς κατὰ πόλεις τῶν πολλῶν ἐμβλαθεῖς ὀμιλίας. Εἰ μῆτε τοιγαροῦν δόξης, μῆτε χρημάτων, μῆτε ἡδονῆς ἔνεκεν ἐπιθέβλητο τῇ διδασκαλίᾳ, τίς ἐτι χώρα περιλείπεται ὑπονοίας τοῦ πλάνου αὐτὸν καὶ γόητα νομίζειν; Σκέψαι δὲ καὶ ταῦτα πάλιν, γόης, ὅταν ἑτέροις τὰ τῆς κακίας μεταδιδῷ, ὅποιους ἀνδρας κατασκευάζει· ἄρ' οὐχὶ γόητας καὶ πλάνους καὶ φαρμακοὺς αὐτῷ κατὰ πάντα παραπλησίους; Τίς οὖν ἦδη πρόποτε τὸ πᾶν Χριστιανῶν γένος ἐκ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας γοητεῖον ἢ φαρμακεῖον κατέληφεν; Ἄλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· Ἐμπάλιν δὲ λόγους φιλοσόφους μετιδόν, ὡς ἀποδέδεικται. Ὁ δὲ οὖν ἑτέροις σεμνοῦ καὶ σώφρονος βίου εὐσεβείας τε τῆς ἀνωτάτω παραίτιος γεγεννημένος, τίς ἂν ἐνδίκως νομισθεῖν ἢ φιλοσόφῳ ὁ πρῶτιστος, καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν διδάσκαλος; καὶ γὰρ ἂν εἴη βελτίων δῆπου πᾶς ὁ διδάσκων τῶν μαθητευομένων. Φιλόσοφος ἄρα, καὶ ἀληθῶς εὐσεβῆς, πολλοῦ δεῖ πλάνος καὶ γόης, ὁμολογοῖτ' ἂν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Εἰ δὲ οὖν τοιοῦδε τις ἦν, πῶς ἂν ἄλλως ἐπιχειρεῖται θαυματουργίαις ἢ θεῖα καὶ ἀποβρήτων δυνάμει καὶ τῇ ἀνωτάτω περὶ τοῦ τῶν ὧν Θεοῦ εὐσεβείᾳ; ἢν οἱ Πατέρες τιμῶν καὶ σέβων τὰ μέγιστα ἀποδείκνυται ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ λόγων. Ἐπὶ τοσούτον δὲ ἄρα οἱ τε ἀρχῆθεν αὐτῷ προσεσηγῆκαί μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα τῆς ἐκείνου διατριβῆς διδάσχοι, πορρωτάτω καθεστῆκεσαν φουλίης καὶ πονηρᾶς ὑπονοίας, ὡς μηδὲ τοῖς νοστειουμένοις ἐπιτρέπειν οἷα πολλοὶ πολλὰ δρᾶν ἐπιχειροῦσιν, ἢ πετάλων ἐπιγραφαῖς, καὶ περιάμμασι χρῆσθαι, ἢ τοῖς κτεπέφθειν ἐπαγγελλόμενοις προσέχειν τὸν νοῦν, ἢ ῥιζῶν καὶ βοτανῶν θαύμασι καὶ τισιν ἄλλοις τοιοῦτοτρόποις ἀκέσεις τῶν παθῶν ἑαυτοῖς πορίζειν. Ταῦτα γοῦν πάντα τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἐξελέληται· οὐδ' ἔστιν πρόποτε Χριστιανὸν περιάμματι χρωμένον θεάσασθαι, οὐδ' ἐπιλαλιαῖς, ἢ πετάλων τινῶν περιέργων ἐπιγραφαῖς, οὐδ' ἄλλοις, ὧν τὴν χρῆσιν ἀξίωρον οἱ πολλοὶ νενομίκασι. Τίς οὖν αἰρεῖ λόγος τοῦ τοιοῦδε διδασκάλου γόητος καὶ πλάνου μαθητᾶς γεγενῆαι νομίζειν; Καὶ μὴν παντὸς ἐπαγγελλομένου τι μέγας ἔλεγχος ἢ τῶν φοιτητῶν συνουσία. Ἄνδρες γοῦν ἔντεχνοι καὶ ἐπιστήμονες πάντως που τὸν αἴτιον αὐτοῖς τῆς ἐπιστήμης πολὺ κρείττονα

¹²⁷ Matth. xix, 12.

A potest : qua turbulentos appetitus ex ipso cogitationis profundo resecare ac purgare jubebat dicens : « Sunt eunuchi, qui sic nati sunt : et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus, et sunt eunuchi, qui castraverunt seipsos propter regnum cælorum ⁷⁸. » Deinde qui præstigiator est et vere populii deceptor, omnia aggreditur atque agit cum jactatione sui plerumque, et ad speciem, non ad veritatem, atque amplius quiddam præter cæteros nosse se atque habere, cum ostentatione profitetur. Salvatore vero Dominumque nostrum, non gloriæ cupiditate aut arrogantia laborasse, neque ad speciem egisse quæ egit, vel ex iis constare potest, quos a se sanitati restitutos, jubebat nemini dicere, neque seipsum in vulgus prodere, etiam ex eo quod in montibus plerumque degeret, et solitudines in iis locis sectaretur, fugeretque urbanas vulgi, quæ nocere sæpenumero solent, consuetudines. Si igitur, neque gloriæ, neque pecuniarum, neque voluptatis causa docuisse illum constat, quis præterea superest calumniæ locus, qua ut deceptor ac præstigiator accusetur? Sed hæc quoque videamus, quæso. Item præstigiator ubi alios sua malitia imbuat, quos tandem viros illos reddit? Nonne præstigiatores, seductores, veneficos, sibi ipsi omnibus quæ agant similes? Quis igitur unquam omne Christianorum genus quod ab illius doctrina profectum est, aut præstigiis utens, aut veneficiis deprehendit?

127 Nemo quidem hoc dixerit : at contra, incumbens in sermones præceptaque sapientiæ, sane deprehendet qui volet, ut demonstratum est. Qui igitur aliis severæ castæque vitæ, ac summæ pietatis auctor exstitit, quisnam merito censebitur, nisi philosophorum primus, et pietatis religionisque magister? siquidem is qui docet, absque controversia præstantior quam ii qui docentur. Philosophus ergo vereque pius, nusquam vero seductor, aut præstigiator dici poterit Salvator ac Dominus noster. Si igitur talis fuit qualem ostendimus, qua tandem alia ratione miracula edidisse credi potest, nisi divina quadam nobisque ignota virtute, supremæque erga Deum universi pietate? Quem quod ut Patrem veneraretur et coleret, apparet ex iis in primis quæ de illo locutus est. Tantum ergo abest, ut qui illi ab initio adhæserunt discipuli, et qui posthac illis discipulis successere, ab illorum consuetudine informati, pravæ alicui aut perniciosæ suspicioni obnoxii habendi sint, ut ne ægrotantibus quidem permittant, sicuti multa multi efficere conantur, aut foliorum inscriptionibus, colligationibusve uti, aut eos qui se incantaturos profiterentur attendere, aut radicem herbarumque suffumigationibus, aliisve ejusdem generis nonnullis, medelas sibi morborum sufficere : hæc namque omnia a Christi doctrina exclusæ sunt : neque unquam intueri licuit Christianum qui colligatione uteretur, neque magicis nugationibus, neque foliorum quorundam laboriosis

inscriptionibus, neque cæteris similibus, quorum usum indifferentem plerique arbitrantur : quæ igitur unquam ratio convincet, ut qui talis præceptoris discipuli fuerint, præstigiatoris aut impostoris discipuli fuisse judicentur? atqui qualis sit omnis quicumque aliquid proficiatur, nulla res evidentius probaverit, quam discipulorum consuetudo : nam si viri sint artibus et scientiis præditi, profecto qui ipsis ejusmodi artium et scientiarum auctor fuerit, eum longe se ipsis præstantiorem fuisse demonstrabunt. Exempli gratia, qui medicinam ab aliquo didicerunt, excellentiæ præceptoris in tali disciplina testes idonei habendi sunt, qui vero geometriam, nullum alium se habuisse talis disciplinæ magistrum quam geometram probabunt; nec vero arithmetici alium quam arithmeticum : eadem ratione, aliquem fuisse impostorem optimi sane testes habendi sunt qui ab illo didicerint, et qui eandem cum suo præceptore artem exercent. **128** Sed nullus adhuc in tam multis annis discipulus Jesu præstigiator apparuit, tametsi in diversis temporibus et reges et præsidēs per tormenta quidquid ad nos pertinet, diligentissime exquisiverint : ita porro nullus præstigiator fuit, ut liber dimitteretur, atque extra omne periculum constitueretur, qui modo ab ipsis coactus esset ipsorum ritu sacrificare. Quod si nullus unquam nostrorum, tam illorum quos ipsi videre potuimus, quam illorum qui quondam ipsius Jesu discipuli fuerunt, veneficii aut præstigiatorum damnatus est, ergo ne Præceptor quidem talis fuit. Cæterum ne omnis nostra oratio, ex rebus non scriptis proficiatur, videamus item quid probationis ab historia quæ litteris continetur, elici possit.

Primi igitur ipsius Jesu discipuli, in libro qui Acta ipsorum continet, memorantur, quoscumque ex gentibus in suam disciplinam acciperent, cum eorum plerique crimine præstigiatorum infames essent, in diversos mores adeo commutasse, ut ausi sint quos libros illis interdixissent, in medium proferre, et in conspectu omnium comburere. Audiamus itaque quid Scriptura illa contineat. « Multi autem eorum qui fuerant curiosi sectali, contulerunt libros, et combusserunt eos coram omnibus, et computatis pretiis illorum, inveniunt pecuniam denariorum quinquaginta millium ⁷⁹ : » tales sane erant Salvatoris nostri discipuli, tantaque orationis eorum vis erat, cum suos auditores alloquerentur, ut intimas animi partes penetrarent, tangerentque ac vulnerarent uniuscujusque conscientiam adeo, ut nemo amplius occultare posset, sed unusquisque in apertum proferret, si cujus arcani conscius sibi esset, indicemque suorum quæ prius commisisset flagitiorum, seipsum præstaret : tales item qui ab illis instituti sunt, puris utique, sincerisque animis præditi, ut nihil in illis simulati, aut fraudulentati lateret : sed contra potius ipsi mutatione a deteriore vita ad meliorem, gloriarentur atque confiderent : qui igitur magicos libros incenderunt, et externam illorum perditionem publico judicio suo comprobantur, cur non de seipsis apud omnes certissimum posthac præbeant argumentum, nullo se prorsus magicarum rerum studio teneri? sed contra potius, ex illo jam purus se esse, et ab omni ejusmodi suspicione remotos? Si ergo jam constat Salvatoris nostri discipulos tales exstistisse, cur non ipse Præceptor fuit multo ante? **129** Quod si de discipulis qualem præceptorem nabuerint vis cognoscere, habes hodie quoque innumerabiles verborum Jesu discipulos, ex quibus plurimi virorum conventus existunt, qui tum contra naturales corporis voluptates quasi in acie con-

A σμένον. Εἰ δὲ οὐδὲς πώποτε τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων παλαιῶν ἐκείνων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν γοητείας ἦλω, οὐδὲ ὁ Διδάσκαλος ἦν ἄρα τοιοῦτος. Ἦνα δὲ μὴ ἐξ ἀγράφων ὁ λόγος ἡμῶν ὀδεύοι, δέχοι τὰς ἀποδείξεις καὶ ἀπὸ ἱστορίας ἐγγράφου.

B Οἱ δὲ πρῶτοι τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἰδίων πράξεων ἱστοροῦνται τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῇ διασκαλίᾳ αὐτῶν προσιόντας, ὥστε πολλοὺς τῶν πρότερον περὶ γοητείας διαβεβημένων εἰς τοσοῦτον μεταβαλεῖν τὸν ἑαυτῶν τρόπον, ὡς εἰς μέσον ἀγαγεῖν τοὺς μῆσαι τὰς ἀπηγορευμένας βίβλους, καὶ ταύτας ἐνώπιον πάντων πυρὶ παραδόναι. Ἐπάκουσον δὲ ὅπου ἡ γραφὴ περιέχει· « Ἰκανοὶ δὲ τῶν τὰ περιεργαπραξάντων, συνεισενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. » Τοιοῦτοι δὲ τινες οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ τοσαύτην δύναμιν προσφέροντες λόγων ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἀκρωμένους ὁμιλίαις, ὡς καθικνεῖσθαι τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς αὐτῶν, καθάπτεσθαι τε καὶ τιτρώσκειν τὸ ἐκάστου C συνείδος, ὡς μηκέτι στέγειν ἀποκρύπτοντες, εἰς φανερόν δὲ ἀγεῖν τὰ ἀπόρρητα, ἐλέγχους τε αὐτοὺς ἑαυτῶν καὶ τῆς προτέρας αὐτῶν μοχθηρίας ἀπεργάζεσθαι· τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ πρὸς αὐτῶν μαθητευόμενοι, καθαροὶ καὶ γνήσιοι τὰς διαθέσεις, ὡς μηδὲν ὑπολοῦν ἐν αὐτοῖς λανθάνειν, ἐνσεμνύεσθαι δὲ καὶ παρῆρησιάζεσθαι ἐπὶ τῇ τῶν κρειττόνων ἀπὸ τῶν χειρόνων μεταβολῇ. Οἱ δὲ οὖν πυρὶ παραδόντες τὰς μαγικὰς βίβλους, καὶ παντελῆ φθορὰν αὐτῶν ψηφισάμενοι, πῶς οὐκ ἂν εἴεν πρόδηλοι τοῖς πᾶσιν, ὅτι μηδεμίαν ἔχοιεν τοῦ λοιποῦ περὶ γοητείας σπουδὴν, καθαροὶ δὲ ἐξ ἐκείνου πάσης τῆς περὶ τοῦτου ὑπονοίας ἐτύγχανον; Ὅτε τοίνυν οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πεφήνασι γεγονότες τοιοῦτου, πῶς οὐ πολὺ πρότερον ὁ Διδάσκαλος; Εἰ δὲ ὅλος D ἀπὸ τῶν γνωρίμων τὸν προστάτην, ὁποῖός τις ἦν, βούλει διαγιγνώσκειν, ἔχεις τοῦ Ἰησοῦ τῶν λόγων μαθητὰς εἰσέτι νῦν μυρίους, ὧν πλεῖστα μὲν ἀνδρῶν τυγχάνει, πλήθη παραταξαμένων μὲν πρὸς τὰς φυσικὰς τοῦ σώματος ἰδονὰς, ἄρρωτων δὲ καὶ τῶν διάνοιαν παντὸς αἰσχροῦ πάθους φυλαξάντων. οἱ, καὶ τὸν πάντα βίον ἐν ἐγκρατεῖα καταγράσαντες, τῆς ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τροφῆς λαμπρὰ τεκμήρια παρ-

⁷⁹ Act. xix, 19.

εστῆσαντο. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες παρὰ αὐτῷ τούτων φιλοσοφοῦσι τὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅσαι μυριάδες καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οἷά τινες ἰέρειαι τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, τὴν ἀνωτάτω σοφίαν ἀσπασάμεναι, οὐρανίον τε σοφίας ἔρωτι ληφθεῖσαι, τῶν μὲν σαρκῶς ἐγγόνων ἠλόγησαν, ψυχῆς δὲ πᾶσαν ἐπιμέλειαν πεποιηκυῖαι, ὅλας αὐτὰς αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ τῷ παμβασιεῖ καὶ Θεῷ τῶν ὄλων ἀνατεθείκασιν, ἀγνείαν παντελῆ καὶ παρθενίαν ἀσκήτισθαι. Ἐνα μὲν οὖν μηλοδότον καταλιπόντα τὴν ἐντοῦ χώρου προφάσει φιλοσοφίας ἄγουσιν ὧδε κάκιζε περιφέροντες Ἑλλήνων παῖδες· Δημόκριτος αὐτοῖς οὗτος ἦν· καὶ Κράτης εἰς παρ' αὐτοῖς θαυμάζεται, ὅτι δὴ, τὴν οὐσίαν καταλιπὼν τοῖς πολιταῖς, αὐτὸς ἑαυτὸν, Κράτης Κράτητα, ἡλευθέρου κομπάζων· οἱ δὲ τῶν Ἰησοῦ λόγων ζηλωταὶ μυριοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' οὐχ εἰς οὐδὲ δύο, τὰς κτήσεις ἀποπωλήσαντες, πένησι καὶ ἐνδεέσι μεταδεδώκασιν, ὧν καὶ αὐτοὶ τυγχάνομεν μάρτυρες, συγγενόμενοι τοιοῦτοις, καὶ αὐτοῖς ἔργοις, ἀλλ' οὐ λόγοις μόνοις τῆς τοῦ Ἰησοῦ μαθητείας συνιδόντες τὰ κατορθώματα. Τί χρῆ λέγειν, ὅπόσαι μυριάδες καὶ αὐτῶν βαρβάρων, οὐχὶ δὲ μόνον Ἑλλήνων, ἐκ τῶν Ἰησοῦ λόγων πᾶσαν μὲν ὑπερεκκύψαι πολυθεὸν πλάνην, τὸν δὲ Σωτῆρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντός, μόνον εἰδέναί Θεὸν ἐμαρτύρησαν; ἢ πάλαι φιλοσόφων εἰς μόνος ὁ Πλάτων εἰδώς, εἰς πάντας ἐκφέρειν ὠμολόγει μὴ τολμῆν, διαρρήδη φάσκων· Ἐὶ μὲν οὖν πατέρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. » Ἀλλὰ ἐκεῖνο μὲν καὶ ἔργον εὐρεῖν ἐδόκει τὸ πρᾶγμα, καὶ ἦν ὡς ἀληθῶς μέγιστον· ἀδύνατον δὲ ἦν αὐτῷ λέγειν εἰς πάντας, ὅτι μὴ παρῆν αὐτῷ τσαούτη τις εὐσεβείας ὕψιμος, ὅση τοῖς Ἰησοῦ μαθηταῖς, οἷς διὰ τῆς τοῦ διδασκάλου συνεργίας τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων εὐρεῖν τε καὶ γινῶναι βῆδιον γέγονε, καὶ εὐροῦσιν εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξενεγκεῖν, ἀνακαλύψαι τε καὶ πληρῶσαι, καὶ κηρύξαι τὴν γνῶσιν πᾶσιν, ὥστε ἐκ τῆς αὐτῶν ἐκεῖνον διδασκαλίας εἰσέτι νῦν κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐν ὄλοις τοῖς ἐπιγῆς ἔθνεσι μυρία πλήθη οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν, καὶ παιδῶν, οἰκετῶν τε καὶ ἀγροίκων, τοσούτων τῷ τοῦ Πλάτωνος μὴ πεῖθεσθαι, ὡς τὸν ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντός μόνον Θεὸν γνωρίζειν, καὶ μόνον σέβειν, καὶ μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ θεολογεῖν. Ταῦτ' ἦν τοῦ νέου καὶ καινοῦ γόητος τὰ κατορθώματα· τοιαῦτα τοῦ νομιζομένου πλάτωνος τὰ γοητεύματα· καὶ τοιοῦδε οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταῖ. ἀφ' ὧν δεῖ τὸν διδασκαλὸν ὁποῖός, τις ἦν, γνωρίζειν.

Φέρε δ' ἔτι, καὶ ταύτη τὸν λόγον διερευνησώμεθα. Γόητα φῆς αὐτὸν, ὃ οὐτός· ἀλλὰ καὶ φαρμακῆα δεινὸν καὶ ἀπειθῶνα καλεῖς. Ἄρ' οὖν πρῶτος αὐτός

A sistant, tum mentem ab omni minus honesta perturbatione invulneratam conservent; qui cum omnem suam vitam usque ad senectutem continentissime egerint, institutionis quæ de verbis illius haberi soleat, certissima argumenta præstare possunt. Neque viri solum sub illo duce ad hunc modum philosophantur, sed feminarum quoque tot millia per totum orbem, ut quam multa sint non dicendum esse videatur, quæ quasi quædam sacerdotes Deum universi colentes, supremamque philosophiam amplexæ, atque amore cælestis sapientiæ captæ, prolis quidem ac liberorum, utpote qui ad corpus pertineant, nullam habent rationem, animam vero omni diligentia curantes, totas seipsas ipso corpore atque animo, regi omnium universique Deo dicant, ut sic integra perpetuaque castitate ac virginitate fungantur. Et Græci quidem eum qui olim jactatione philosophiæ regionem suam ab hostibus depopulatam atque vastatam reliquit, verbis huc atque illuc circumferunt atque extollunt. Democritus hic est apud illos, et Crates unus apud eosdem admiratione dignus putatur, quod, re sua familiari civibus suis relicta, ipse seipsum Crates Cratetem in libertatem vindicasse jactaverit. At enim verborum Jesu æmulatores innumerabiles, non autem unus duntaxat alterve, divenditas possessiones pauperibus atque indigentibus impertiverunt, quibus etiam nos testes adsumus, qui versati sumus cum talibus, quique factis, nedum verbis, eorum officiorum facti conscii, quæ illi in Jesu disciplina præstiterint. Cæterum quid ne oportet dicere, quam multa millia etiam hominum barbarorum, non modo Græcorum, ex præceptis Jesu omnem colendi multos deos errorem transilierint atque despexerint, et hujus universi parentem atque opificem Deum unum se agnoscere affirmaverint? Quem antiquorum philosophorum vix unus Plato cum cognovisset, non aude se efferre in omnes palam professus est, plane affirmans, « parentem quidem atque opificem universi hujus, et invenire difficile esse, et cum inveneris, prodi in vulgus non posse. » Verum illi quidem et invenire difficilis visa est res et revera ingens negotium est. At vero idem publicare in omnes, enuntiareque

non potuit, propterea quod non tanta illi pietatis erga Deum vis aderat, quanta Jesu discipulis, quibus ope auxilioque præceptoris, parentem opificemque universi, et invenire, et agnoscere, illaboratum ac facile contigit; et postquam invenerunt, etiam efferre in omne genus hominum, prodereque et complere, et publice enuntiare omnibus quod cognoverant, adeo quidem, ut ex illorum disciplina usque in præsens tempus, per omnes quæ sunt in orbe terrarum gentes, conventus innumerabiles, non virorum solum, sed etiam feminarum, et puerorum, et ærvorum, et agrestium hominum, tantum absit, ut Platoni obtemperant aut credant, ut auctorem, opificemque universi hujus, solum Deum agnoscant, solum colant, de solo per Christum, ut de Deo loquantur. Hi sunt novi hujus ac recentis præstigiatoris successus: talia ejus, qui existimatur seductor incantamenta, talesque ipsius Jesu discipuli, de quibus præceptor qualis fuerit cognosci debeat.

Cæterum alia quoque ratione, id de quo quæritur videamus. Præstigiatorum sane illum dicis fuisse: quin etiam veneficum callidissimum deceptoremque

vocas. Numquid igitur primus ille et solus hujusce rei inventor existit, an vero de more, ad ipsos præceptores initia referre oportet? Nam si nullo docente ipse primus solusque inventor hujus fuit incepti, ita ut nihil prorsus ab aliis usquam didicerit, neque ab antiquis compilaverit, cur non divinam illi naturam tribuere oporteat, qui nullis libris, nullis præceptis, seu præceptoribus, sua sponte edoctus per seipsum, omnis disciplinæ capax, talium rerum inventor exsisterit? Atqui neque sordidæ alicujus artis, neque rationalis cujuspiam scientiæ, ac ne primorum quidem elementorum disciplinam ut percipias, sine duce ac præceptore aliquo fieri potest, nedum ea quæ naturam communem superant. Nullus certe unquam per se doctus grammaticæ præceptor nobis occurrit, neque rhetor, qui non ab aliquo didicerit, neque qui suo ingenio medicus evaserit, neque architectus, neque alterius cujuspiam rei artifex : et hæc quidem exigua omnia atque humana. Veræ autem pietatis inter homines doctorem, dicere præstigiis quibusdam talia introduxisse, eo quo vixit tempore, ejusmodi prodigiosa admirabiliaque facta edidisse, cujusmodi nuper ipsi exposuimus, talemque illum suaapte natura suaque sponte exstitisse, neque ab antiquis compilasse, neque a novis magistris adjutum fuisse, qui paria ac similia ante ipsum exercuerint, quid aliud, quæso, est, nisi testificari et fateri, divinum plane quiddam fuisse, omnemque hominum naturam superasse illum de quo quærimus? At enim magistros illum dicis habuisse impositores, nec ab Ægyptiorum sapientia abhorruisse, nec quæ illorum antiquitas habuit arcana ignorasse, a quibus cum collegisset, qualem fama fert talem evasisse. Cur igitur alii nulli illo præstantiores magistri, qui et illum ætate antecesserint, et sua doctrina instituerint, aut in Ægypto, aut usquam alibi, visi sunt? Cur igitur non de illis quosque ante hujus accusationem, in omnes homines fama pervenit? cur non item illorum sicut nostri hujus, etiam nunc gloria canitur? Quis vero unquam præstigiator eorum qui fuerint, ex quo res humanæ cœpere, aut apud barbaros, aut apud Græcos, tales instituit discipulos, aut talium legum taliumque præceptorum auctor fuit, qualium fuisse Salvatoris nostri virtus ostenditur? aut quis unquam tam multis medelis, tam mirabilibus beneficentiis, quam hic noster functus memoratur? Cujus autem familiares ignis ferrique probatione earum rerum quas testificarentur veritatem ita confirmarunt, ut nostri Salvatoris discipuli, qui omnia quidem proba pertulerunt, omnia vero tormentorum genera tolerarunt, et denique proprium sanguinem effuderunt, ut quæ ipsi testificati essent confirmarent? Præterea quicumque huic nostræ rationi adversatur, dicat, quæso, quis unquam præstigiator saltem in animum induxit, de proprio nomine se novæ cujusdam gentis factionem comparaturum? Hoc autem ipsum quempiam non modo cogitasse, sed

A και μόνος εὐρετῆς κατέστη τοῦ πράγματος; ἢ πάντας που κατὰ τὸ ἀκόλουθον εἰς διδασκάλους ἀναπέμπειν χρὴ τὰ αἴτια; Εἰ μὲν γὰρ, μηδενὸς διδάξαντος, αὐτὸς πρῶτος και μόνος εὐρετῆς γέγονε τῆς ἐπιχειρήσεως, μηδὲν μηδαμῶς παρ' ἐτέρων μαθῶν, μηδὲ ἐκ παλαιῶν ἐρανισάμενος, πῶς οὐ θείας φύσεως χρῆν ὁμολογεῖν αὐτὸν, ὃς ἦν ἀνευ βίβλων, και λόγων, και διδασκάλων, αὐτοδίδακτος, και αὐτομαθῆς τοιούτων πραγμάτων εὐρετῆς ἀναπέμφτην; Και μὴν οὔτε βαναύσου τέχνης, οὔτε λογικῆς ἐπιστήμης, οὔδὲ γε τῶν πρώτων στοιχείων τὴν μάθησιν διχα ποδηγού και διδασκάλου τινὸς ἀναλαβεῖν δυνατὸν, μὴ οὐχὶ τὴν κοινὴν ἐκθεδηχότα φύσιν. Οὐδεὶς γοῦν τῶν πώποτε αὐτοδίδακτος ἡμῖν γραμματικῆς παρῆλθε διδάσκαλος, οὔδὲ γε ῥήτωρ μὴ μεμαθηκώς, οὔδὲ αὐτοφυῆς λατρὸς, οὔδὲ τέκτων, οὔδ' ἐτέρας δημιουργῶν τέχνης. Καίτοι μικρὰ ταῦτα και ἀνθρώπεια. Τὸ δὲ εἶναι τὸν ἀνθρώπων εὐσεβείας ἀληθοῦς διδάσκαλον τοιαῦτα τεθραυματουργηχότα και' ἐν ἐπεδῆμει τῷ βίῳ χρόνον, και τοιαύτας παραδόξους τερατείας πεποιηχότα, ὡς ἀρτίως διεξήλθομεν, ἐκ τοῦ αὐτομάτου τοιούτων φῆναι, μῆτε παρὰ παλαιῶν ἐρανισάμενον, μῆτε ἐκ νέων διδασκάλων ὠφελημένον, τὰ ὅμοια και πρὸ αὐτοῦ πεποιηχότων, τί ἄλλο ἢ μαρτυροῦντων ἐστὶ και ὁμολογοῦντων θεῖον ἀληθῶς χρῆμα γεγονέναι, και πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν ὑπερβεβηχέναι τὸν δηλοῦμενον; Ἀλλὰ διδασκάλοις αὐτὸν φῆς προσεσχηχέναι πλάνοις, μηδὲ λαθεῖν αὐτὸν τὰ σοφὰ τῶν Αἰγυπτίων, και τῶν πάλοι παρ' αὐταῖς; λεγομένων τὰ ἀπόρρητα, παρ' ὧν συλλεξάμενον, ἀνδρα τοιοῦτον ὅσον ὁ λόγος παρίστησιν, ἀποδειχθῆναι. Τί ὅητα οὖν; ἢ τινες ἄλλοι κρείττους αὐτοῦ πεφήνασι, και πρότεροι τῷ χρόνῳ, και αὐτοῦ διδάσκαλοι, εἶτ' ἐπ' Αἰγύπτου, εἶθ' ὄκη δῆ; Τί οὖν οὐχὶ κάκεινων πρὸ τῆς τούτου κατηγορίας ἐφθασεν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ φήμη; ἢ τί μὴ οὐχὶ κάκεινων εἰσέτι νῦν τὸ κλέος ᾄδεται τῷ ἡμετέρῳ παραπλησίως; Τίς δὲ τῶν ἀπ' αἰῶνος πώποτε γῆς, βάρβαρος ἢ Ἑλληγ, τοιούτων κατέστη διδάσκαλος φοιτητῶν, και τοιούτων νόμων και λόγων αὐθέντης, οἷων ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδέδειχται δύναμις; Ἰάσεις δὲ τοσάοδε και παραδόξους εὐεργετίας τοιάοδε, οἷας ὁ ἡμέτερος πεποιηκῶς μνημονεύεται, τίς πώποτε διαπραξάμενος ἱστορεῖται; Τίνος δὲ οἱ γνώριμοι και τῶν πραγμάτων αὐτόπται, διὰ πυρὸς και σιδήρου δοκιμῆς τὴν ὑπὲρ ὧν ἐμαρτύρησαν ἀλήθειαν ἐπιστώσαντο, ὡσπεροῦν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταί, πάσας μὲν αἰκίας ἀνατλάντες, πάσας δὲ βασάνων ἰδέας ὑπομειναντες, και τέλος διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, τὰ περὶ αὐτοῦ μαρτυρηθέντα αὐτοῖς πιστωσάμενοι; Ἔτι πρὸς τούτους, ὁ τῷ δι' ἐναντίας ἡμῖν λόγῳ παραστάμενος λεγέτω, τίς τῶν πώποτε γοητῶν κἄν εἰ; νοῦν ἐβάλετο νέου ἔθνους ἐπὶ οικειῷ ὀνόματι σύστασιν ποιήσασθαι; Τὸ δὲ μὴ μόνον ἐνοῆσαι τοῦτο, ἀλλὰ και κατορθῶσαι τὸ βουληθὲν, πῶς οὐ πᾶσαν ἀνθρώπου καλύπτοι ἂν φύσιν; Βασιλέων δὲ δόγμασι, και παλαιῶν νομοθετῶν, φιλοσόφων τε και ποιητῶν, και θεολόγων ἐξ ἐναντίας θέσθαι νόμους τοὺς κατ' εἰδωλολατρείας, και τούτους κρατῦναι. ἀμάχους τε και ἀητῆτους εἰς μακρὸν ἐπιδείξει αἰῶνα, τίς πώποτε

γοήτων διανενοήται; Ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐκ ἐνενοήσε μὲν, οὐ τετόλμηκε δὲ ἐπιχειρήσαι· ἀλλ' οὐδὲ ἐπεχείρησε μὲν, οὐ κατώρθωσε δέ· ἐνὶ δὲ βήματι καὶ μιᾷ φωνῇ φήσας πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· Ἰσραεὺθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν, ἔργον ἐπήγε τῶν λόγων, αὐτίκα τε ἐμαθητεύετο ἐν ὀλίγῳ πᾶν γένος Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, καὶ νόμοι πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατεσπίροντο, ἐναντιοὶ τῇ τῶν παλαιῶν δεισιδαιμονίᾳ· νόμοι δαιμόνων πολέμοι καὶ πάσης ἐχθροὶ πολυθέου πλάνης· νόμοι Σκυθῶν, καὶ Περσῶν, καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων σωφρονιστὰι, ἀποτρεπτικοὶ τε πάσης ἐκθέτου καὶ θηριώδους διαίτης· νόμοι τῶν ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς Ἑλλήσιν ἔθων ἀνατρεπτικοὶ, καινῆς δὲ καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας καταγγελτικοὶ. Τί δὴτα οὖν πῶς πάλαι γόησι πρὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων, ἢ καὶ μετὰ ταῦτα τοιούτων, ἢ καὶ παραπλήσιον τετόλμηται, ὡς εἰκότως φάναι αὐτὸν παρ' ἑτέρων ὠφεληθῆναι τὰ τῆς γοητείας; Εἰ δ' οὐδένα ἂν τις ἔχοι λέγειν αὐτῷ γερονταίᾳ ὁμοιον (οὐδεὶς γὰρ ἦν αὐτῷ αἴτιος τῆς πταισῆς ἀρετῆς), ὥρα τοιγαροῦν ὁμολογεῖν ξένην τινὴ καὶ θεῖαν φύσιν ἐπιδοδημηκέναι τῷ βίῳ, ἢ μόνῃ καὶ πρώτῃ τὰ μηδεπώποτε παρ' ἀνθρώποις μνημονεθέντα κατώρθωται. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα μὲν ὡς τέλος ἔχεται.

rint. Cur igitur antiquis præstigiatoribus ante Jesu tempora, aut etiam post, nihil tale aut simile inceptum est, ut probabiliter affirmare possimus, illum ab aliis in iis quæ ad præstigias pertinent adjunctum fuisse? Quod si nemo illi similem quempiam proferre possit (nullus enim illi tantæ auctor virtutis), jam ergo fatendum sit, inusitatam quamdam divinamque naturam inter homines esse versatam, quæ sola et prima ea quæ nunquam humanis auribus audita sint, perfecit. Et hæc quidem hactenus.

Πάλιν δὲ ἐπὶ τὸν δι' ἐναντίας ἰτέον, ἐρωτητέον τε, C εἴποτε ὀφθαλμοῖς οἶδεν, ἢ ἀκοῇ ἔγνω γοητάς τε καὶ φαρμακείας δῖχα σπονδῶν καὶ θυμάτων καὶ δαιμόνων ἐπιχλήσεως τε καὶ παρουσίας γοητεύοντας. Μήτι οὖν καὶ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἢ κατὰ τῶν αὐτοῦ λόγων, ἢ κατὰ τῶν εἰσέτι νῦν ζηλούντων τὸν αὐτοῦ βίον, ἔχει τις τοιαύτην ἐπιφέρειν διαβολήν; Οὐχὶ καὶ τωφῶ δῆλον, ὡς πᾶν τούναντιον τούτοις ἡμεῖς οἱ τὰ Ἰησοῦ φρονούντες ἐπιτηδεύομεν, θάπτον μὲν θανάτῳ τὴν ψυχὴν ἢ δαίμοσι θυσίαν προέσθαι τολμῶντες, θάπτον δὲ τῆς ζωῆς ἐξιστάμενοι ἢ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δουλωθῆναι ὑπομένοντες; Τίς δὲ οὐκ οἶδεν, ὅπως σὺν αὐτῇ τῇ τοῦ Ἰησοῦ προσηγορίᾳ καὶ σὺν ἑυχαίς καθαρωτάταις πᾶν τὸ δαιμόνων ἔργον ἀπελαύνειν ἡμῖν φίλον ἐστίν; Οὐτος ὁ τοῦ Ἰησοῦ λόγος καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ διδασκαλία πολὺ κρείττους τῆς D ἀοράτου ταύτης δυνάμεως πάντας ἡμᾶς ἀπειργάσατο, ἐχθροὺς τε δαιμόνων καὶ πολεμίους, ἀλλ' οὐ φίλους, οὐδὲ συνήθεις, πολλοὺ δὲ ὑπηκόους καὶ ὑποχειρίους εἶναι παρεσκευάσεν. Ὁ δὲ τοιούτους ἡμᾶς προαγαγὼν, πῶς ἂν αὐτὸς δοῦλος ἐγεγόνει δαιμόνων; πῶς δ' ἂν τοῖς πονηροῖς πνεύμασιν ἔθυσεν; ἢ πῶς βοηθοὺς δαίμονας ἐπεκαλέσατο ἐν ταῖς παραδοξοποιαῖς, ὅποτε εἰσέτι δεῦρο πᾶς δαίμων καὶ πᾶν ἀκάθαρτον πνεῦμα, ὡς τι τῶν

A etiam perfecisse suo arbitrato, cur non totam hominis naturam effugiat? Decretis vero et regum, et eorum qui leges priscas condiderint, et philosophorum, et poetarum, et theologorum contrarias leges ponere, quæ simulacrorum cultum oppugnant, quæque quod volunt obtineant, easdemque inexpugnabiles, et invictas in perpetuum constituere, quis ex omnibus qui unquam fuerint, præstigiator cogitavit? At enim Salvator ac Dominus noster non sic quidem cogitavit hoc, ut postea aggredi non sit ausus; neque vero sic aggressus est, ut postea non perfecit: sed uno verbo unaque voce cum dixisset ad suos discipulos: **132** « Ite, instituite omnes gentes in nomine meo, docentes eas servare quæcunque mandavi vobis », verbo rem atque efficaciam adjecit: atque evestigio in disciplinam venit brevi tempore omne genus et Græcorum et barbarorum: et leges in cunctas nationes disseminatæ sunt, antiquæ superstitioni adversantes: leges dæmonum oppugnatrices, et omnis in multorum deorum cultu erroris inimicæ: leges Scytharum et Persarum et aliorum barbarorum moderatrices, et quæ damnaverint omnem ab omni jure alierum ac ferinum victum: leges quæ everterint quæcunque instituta habuerint Græci ab initio humani generis, et novam veramque pietatem induxerint.

Nunc rursus contradicenti adversario obviam eundem, isque interrogandus: ecquando suis oculis viderit auribusve perceperit, præstigiatores ac veneficos homines, sine libationibus et sacrificiis, dæmonumque invocatione ac præsentia, quidquam operatos? Nunquid igitur aut contra Salvatorem nostrum, aut contra illius præcepta, aut etiam contra eos qui hodie quoque illius vitam imitantur, possit aliquis talem jaectare calumniam? Nonne vel cæcutienti perspicuum nos quicumque Jesum sectamur, istis plane contraria omnia operari atque amplecti, et citius pati ut morti animam, quam ut dæmonibus sacrificium offeramus: citius vero sustinere de vita excedere, quam pravis dæmonibus in servitutem dari? Quis autem ignorat nostræ esse consuetudinis, ipso Jesu nomine, et purissimis precibus, omnem dæmonum vexationem abigere? Sic ipsius Jesu verbum, ejusdemque doctrina, isto potestatis invisibili genere, ut omnes nos longe potentiores essemus, effecit, dæmonum utique hostes atque inimicos, non autem amicos aut familiares nos reddens; quanto ergo minus eorum dicto audientes, aut subjectos comparavit? **133** Qui igitur nos tales produxit, qui fieri potest ut ipse dæmonibus fuerit addictus? Quam porro

¹⁰ Matth. xxviii, 19, 20.

credibile sit illum, aut improbis spiritibus sacra fecisse, aut dæmonas ad auxilium vocasse, dum miracula ederet, quando hodie quoque omnis dæmon, omnisque impurus spiritus, ita Jesu nomen exhorret, ut unum aliquid eorum quæ ipsius naturam castigandi ac torquendi vim habeant, aufertque se illico, et concedit : tantam sentit illius nominis vim. Sic sane olim quoque, cum inter homines degeret, non ferentes illius præsentiam, alius aliunde, clamabant : « Age, quid nobis et tibi, Jesu Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos ²¹ » Vir autem præstigiis prorsus intentus, et plane desperatis rebus omne suum studium impendens, nonne vel imprudens ipse de seipso indicio sit, quod infandis moribus, quod scelestus, quod obscenus, quod religioni inimicus, quod injustus, quod impius? Qui vero talis sit, unde aut quomodo ea quæ ad religionem pertinent, alios doceat? Quomodo item quæ ad temperantiam, quæ ad Dei cognitionem, quæ ad divinum forum ac judicium summi Dei? Nonne his omnibus contraria potius commendat ac præferat, suæ ipsius nequitiae consentanea perpetrans? Nonne Deum, Deique providentiam ac Dei judicium neget? Nonne omnia de virtute, omnia de immortalitate animæ verba irrideat? Quod si quid tale etiam in iis quæ ad Salvatorem Dominumque nostrum pertinent, intueri licuisset, nihil sane fuisset dicendum. At vero cum in singulis rebus et verbis, universi opificem Deum Patrem invocare solitum constet, talesque quos in disciplinam acciperet, comparasse : cum et ipse temperans fuerit, et verborum quæ ad temperantiam pertinent præceptor : cum auctor, prædicatorque justitiæ, veritatis, humanitatis, virtutis universæ : cum religionis dux et magister, quæ omnium regem Deum colit : cur non his consentaneum sit putare, nihil eorum quæ in illo admiramur, ab illo per dolum præstigarum, aut per fallaciam gestum? cur non potius arcana quadam vi, vereque divina confiteri? Quod si eo recordiæ proveheris, ut neque rationes incorruptas, neque verborum necessitatem velis attendere, neque vero probabilibus argumentis auscultare, quia fortasse nos quasi causam dicentes habes suspectos, at tu tuis saltem dæmonibus, ipsis, inquam, **134** oracula reddentibus diis auscultas, qui Salvatore nostro, non ut tu præstigarum fallaciam, sed pietatem et sapientiam, et ascensum in cælum suo testimonio tribuunt. Quorum quidem quodnam tibi dignius cui fidem habeas testimonium vis dari, quam inimici nostri confessionem, quam in tertio volumine posuit eorum quæ inscripsit, *De philosophia selectorum*, ubi hæc ad verbum refert.

Quod efficacia ipsa atque evidentia, illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis. Oracula de Christo.

VII. « Mirum forsitan nonnullis videbitur, quod dicturi sumus. Siquidem Christum dii summe religiosum immortalemque fuisse prodiderunt, deque illo cum laude mentionem faciunt ; » et sermone progressus adjungit : « Igitur de Christo interrogantibus, utrum sit Deus, respondit :

²¹ Matth. viii, 29.

κολαστικῶν καὶ βασανιστικῶν τῆς οἰκείας φύσεως, τοῦ Ἰησοῦ τὸ ἔνομα φρίττει, ὑπεξίσταται τε καὶ παραχωρεῖ τῇ τῆς προσηγορίας δυνάμει ; Ὄσπερ οὖν καὶ πάλαι καθ' ὃν ἐπεδήμει τῷ βίῳ χρόνον, μὴ φέροντες αὐτοῦ τὴν παρουσίαν, ἄλλος ἄλλοθεν ἔβόα · « Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Υἱὲ τοῦ Θεοῦ ; ἤλθεσ ἑκαστοῦ βασανίσαι ἡμᾶς ; » Ἀνὴρ δ' ὅλως γοητεία προσέχων τὸν νοῦν, καὶ πάντως γέ που ἀπειρημένοις πράγμασιν ἐγχειρῶν, ἄρ' οὐκ ἂν εἴη δῆλος ἀνόσιος ὢν τὸν τρόπον, καὶ μαρδός, καὶ αἰσχρὸς, καὶ ἄθεος, καὶ ἀσεβής ; Τοιοῦτος δὲ ὢν, πόθεν ἢ πῶς τὰ περὶ εὐσεβείας διδάξειν ἑτέρους, ἢ τὰ περὶ σωφροσύνης, ἢ τὰ περὶ Θεοῦ γνώσεως, ἢ τὰ περὶ δικαιοτηρίου καὶ χρίσεως τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ; Οὐχὶ τούτων ἀπάντων τὰ ἐναντία πρεσβεύει, ἀκόλουθα τῇ αὐτοῦ μοχθηρίᾳ πράττων ; καὶ Θεὸν μὲν ἀρνῆσεται, καὶ Θεοῦ πρόνοιαν, καὶ Θεοῦ κρίσιν, χλευάσει δὲ τοὺς περὶ ἀρετῆς καὶ τοὺς περὶ ψυχῆς ἀθανασίας λόγους ; Εἰ μὲν δὴ τοιαῦτά τινα ἦν ἰδεῖν καὶ περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, οὐδὲν ἂν ἦν εἰπεῖν · εἰ δ' ἐφ' ἑκάστῳ πράγματι καὶ λόγῳ τὸν πάντων δημιουργὸν Πατέρα Θεὸν ἀνακαλούμενος ἀποδείκνυται, καὶ τοὺς φοιτητὰς τοιοῦτους εἶναι παρασκευάζων, καὶ εἰ σώφρων αὐτὸς καὶ σωφρόνων λόγων διδάσκαλος, καὶ εἰ ποιητῆς καὶ κήρυξ δικαιοσύνης, καὶ ἀληθείας, καὶ φιλανθρωπίας, καὶ ἀρετῆς ἀπάσης, καὶ θεοσεβείας εἰσηγητῆς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ · πῶς οὐκ ἔπεται τούτοις τὸ μηθὲν μὲν ἠγεῖσθαι κατὰ γοητεῖαν αὐτὸν τῶν παραδύζων πεποιηκέναι, δυνάμει δ' ἀπορρήτῳ, καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθέῳ συνομολογεῖν ; Ἄλλ' εἰς τοσοῦτον ἐλαύνεις ἀπηνείας, ὡς μὴ λογισμοῖς σώφροσι, λόγων τε ἀκολουθία προσέχειν τὸν νοῦν, μηδὲ πείθεσθαι τοῖς εἰκόσι τεκμηρίοις, ὑπονοῶν τάχα που τοὺς λέγοντας ἡμᾶς. Ἄλλὰ σὺ γε κἴν τῶν σαυτοῦ δαιμόνων, αὐτῶν δὴ τῶν χρησιμῶν θεῶν, ἄκουε, τῷ Σωτῆρι ἡμῶν οὐκ ὡσπερ σὺ γοητεῖαν, ἀλλ' εὐσεβείαν καὶ σοφίαν καὶ εἰς οὐρανούς ἄνοδον μαρτυρούντων. Τίς δ' ἂν γένοιτό σοι τούτων ἀξίωπιτος ὁμολογία μᾶλλον τῆς τοῦ καθ' ἡμῶν πολεμίου γραφῆς, ἣν ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς Ἐκλογῆν φιλοσοφίας ἐν τρίτῳ συγγράμματι τέθειται, ὡδὲ πως ἱστορῶν κατὰ λέξιν.

D Ὡς ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἐννοεῖται τοῖς φιλαλήθεσιν ἢ τῆς περὶ αὐτὸν ἐκθέου ἀρετῆς δύναμις. Χρησμοὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ.

Z. « Παράδοξον ἴσως δοξεῖν ἂν τισιν εἶναι τὸ μέλλον λέγεσθαι ὑφ' ἡμῶν. Τὸν γὰρ Χριστὸν οἱ θεοὶ εὐσεβέστατον ἀπεφῆναντο καὶ ἀθάνατον γεγονότα, εὐφημῶς τε αὐτοῦ μνημονεύουσι. » Καὶ ὑποβάς ἐπιλέγει · « Περὶ γοῦν τοῦ Χριστοῦ ἐρωτησάντων εἰ ἔστι Θεός, φησὶν ·

Ὅτι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει, Γητώσκει σοφίη τετιμημένος· ἀλλὰ γε ψυχὴ Ἀνδρός εὐσεβίῃ προφρεστάτη ἔστιν ἐκείνου. »

Εὐσεβέστατον ἄρα ἔφη αὐτὸν, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καθάπερ καὶ τῶν ἄλλων, μετὰ θάνατον ἀπαθανατισθῆναι, ἣν σέβειν ἀγνοοῦντας τοὺς Χριστιανούς. Ἐπερωτησάντων δὲ διὰ τί ἐκολάσθη, ἔχρησεν·

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προέβληται· Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πέδον ἵκει.

Καὶ ἐπιλέγει μετὰ τὸν χρησμὸν ἐξῆς· « Αὐτὸς οὖν εὐσεβής, καὶ εἰς οὐρανοὺς ὡσπερ οἱ εὐσεβεῖς χωρήσις. Ὅστε τοῦτον μὲν οὐ βλασφημήσεις, ἐλεήσεις δὲ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀνομίαν. » Ταῦτα καὶ νῦν ὁ Πορφύριος. Ἄρ' οὖν ἀπατεῶν, ὧ οὗτος; κἂν τὰ φίλα σε δούσωπέτω τῶν οἰκείων βήματα. Ἔχεις τοιγαροῦν τὸν ἡμέτερον Σωτήρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ ὁμολογημένον οὐ γόητα οὐδὲ φαρμακέα, ἀλλ' εὐσεβῆ καὶ δικαιοτάτον καὶ σοφὸν καὶ οὐράνιον ἀψίδων οἰκητορὰ. Ὅ δὴ οὖν τοιοῦτος πῶς ἂν ἄλλως τῶν παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητὴς ἢ δυνάμει θεῖα; ἦν καὶ τὰ ἱερά λόγια μαρτυροῦσιν αὐτῷ, Θεοῦ λόγον καὶ Θεοῦ δυνάμιν τὴν ἀνωτάτω ἐν ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι, μᾶλλον δ' ἐν αὐτῇ σαρκὶ καὶ σώματι κατοικῆσαι, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν ἀνθρώποις οἰκονομίαν ἐπιτελέσαι μαρτυροῦντα. Καὶ σὺ δ' ἂν αὐτὸς καταμάθῃς τὸ ἔνθεον τῆς περὶ αὐτοῦ δυνάμεως, εἰ λογισαίῃ τις ποτε ὣν ἄρα τὴν φύσιν καὶ πηλίκος ἄνδρας εὐτελεῖς ἐξ ἀλείας καὶ ταπεινοῦ βίου προσοικειωσάμενος, τοῦτοις κέχρηται διὰ τῶν ἐπι κατωρθώσει πράγματος πάντα καλύπτοντος λόγον. Διανοηθεὶς γὰρ ὁ μηδεὶς πώποτε, νόμους οἰκείους καὶ ξένην διδασκαλίαν εἰς πάντα κατασπείρει τὰ ἔθνη, καὶ παντὸς γένους ἀνθρώπων διδάσκαλον εὐσεβείας ἐνδὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἑαυτὸν ἀπορῆναι, τοῖς πάντων ἀγροικοτάτοις καὶ εὐτελεστάτοις ἡγήσατο χρῆσθαι τῆς οἰκείας βουλῆς ὑπηρεταίς. Εἰκὸς τινα παραλογώτατα ταῦτα αὐτὸν πεποιηκέναι νομίσει. Πῶς γὰρ οἱ μηδὲ διὰ τὴν δυνάμειν στόμα, κἂν ἐνός τινος διδάσκαλοι κατέστησαν, οὐχὶ γε ἀνδρῶν σιλλόγου; πῶς δ' ἂν πλήθει διειλέχθησαν οἱ πάσης ἐκτὸς γεγονότες παιδείας; Ἀλλὰ τοῦτ' ἦν ἄρα τὸ τῆς ἐνθέου βουλῆς, καὶ τῆς ἐνεργούσης ἐν αὐτοῖς θείας δυνάμεως παραστατικόν. Ἀνακαλέσας γοῦν αὐτοὺς, τὰ μὲν πρῶτὰ φησι· « Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλείας ἀνθρώπων. » Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν αὐτοὺς ἀκολουθοῦς ἐκτίσατο, ἐμπνεύσας αὐτοῖς δυνάμειν θείας, μένους τε καὶ θάρρους ἐμπλήσας, καὶ δὴ οἷά τις ἀληθῶς Θεοῦ λόγος καὶ αὐτὸς θεὸς, τηλικούτων θαυμάτων ποιητὴς, νοερῶν αὐτοὺς καὶ λογικῶν ψυχῶν θηρευτὰς ποιήσας, ἔργον τε ἐπιθεῖς τῇ φωνῇ, τῇ, « Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλείας ἀνθρώπων, » φησάτης, ὁμοῦ τε ἐργάτας καὶ διδασκάλους αὐτοὺς εὐσεβείας ἀπειργασμένους, ἦδη καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διεπέμπετο, κήρυκας ἀναδείξας τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐξ-επλάγη, καὶ ἠπίστησεν ἂν εἰκότως τῷ παραδόξῳ τοῦ θεύματος, ὅτε μηδεὶς μὲν τῶν πώποτε ἐν ἀνθρώποις

A *Immortalem animam post cassum incidere corpus, Noscere honoratam sapientis luce, sed iilam Insignis pietate viri mentem esse decoram.* »

Summe ergo religiosum illum dixit, et animam illius sicuti aliorum, post mortem immortalem factam, eamque colere, ignorantes Christianos; deinde interrogantibus cur supplicio affectus esset, respondit:

Esse quidem semper modico cruciamine tortum Corpus, at athereis mentem clarescere campis.

Et post oraculum adjungit deinceps: « Ipse igitur pius, et in cœlum, ut pii solent, subvectus. Quare hunc quidem non execraberis, miseraberis vero hominum ignorantiam? » Hæc etiam nunc Porphyrius. Quæso igitur, nunquid impostor ille? at saltem tuorum amicorum verba tibi blandientia, te flectant. Habes igitur nostrum Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei, etiam virorum testimonio comprobatum, ut non præstigiatorum, aut veneficorum, sed ut pius, et justissimus, et sapientem, orbiumque cœlestium incolam. Qui igitur talis fuit, quam alia ratione admirabilium factorum auctor esse potuit, nisi virtute divina? quam etiam sacra oracula testimoniis suis illi tribuunt, quæ quidem Dei verbum Deique virtutem supremam, in hominis forma atque habitu, ac potius in ipsa carne, ipsoque corpore habitasse, omnemque humanam dispositionem, gubernationemque absolvisse, testificantur.

135 Tu quoque facile discas divinitatem virtutis quæ de illo fertur, si cogites qua ille natura, et cujusmodi præditus, viros ignobiles de piscatorio atque humili victu accepit, sibi que adjunxerit. Deinde iis usus sit administris ad illud inceptum perficiendum, quod omnem effugiat rationem. Cum enim cogitasset id quod nullus unquam cogitavit: proprias leges novamque doctrinam in omnes disseminare nationes, omneque hominum genus eam docere pietatem, quæ unum supremum Deum veneraretur, hujus que rei se magistrum exhibere, omnium maxime agrestibus maximeque ignobilibus putavit sibi utendum esse hujusce consilii ministris: utpote cum verisimile sit illum censuisse, præter omnem rationem hæc se facturum. Quo enim pacto, qui ne diducere quidem os idonei erant, saltem unius cujuspiam hominis præceptores fieri poterunt, nedum virorum conventus? quomodo autem multitudinem alloqui aut instruere, qui ab omni eruditione abhorrebant? At hoc quidem fuit, quod et divinum consilium, et vim divinam quæ in illis, et cum illis ipsum opus obibat, declararet. Ergo cum illos vocasset, tum primum dixit: « Venite, sequimini me: et faciam vos pisces hominum ». Cum vero jam illos sectatores esset adeptus, divinaque sua vi afflasset, roboreque atque animi confidentia complisset, jamque veluti quoddam vere Dei verbum, ipseque Deus tantorum auctor miraculorum, intelligentium rationaliumque animarum venatores illos constituisset: remque ipsam atque ef-

¹³⁵ Math. iv, 18.

ficaciam adjunxisset voci illi, qua dixerat : « Venite, sequimini me, et faciam vos pisces hominum, simulque et operarios et magistros pietatis illos fecisset, tum in omnes gentes dimisit, suæque doctrinæ præcones declaravit. Quis autem non obstupescat, quis non incredibile merito existimet id quod omnem fidem superat miraculum? Nullus certe eorum, qui unquam alicujus claritatis inter homines fuerunt, non rex, non legum inventor, non philosophus, non Græcus, non barbarus, hujusmodi quidquam cogitasse narratur, ac ne somniasse quidem aliquid quod ad hoc proxime accedat. Satis enim superque unusquisque talium semper habuit, dummodo in sua regione institutum suum propositumque completeret; et quæ bonæ utilesque visæ essent leges, eas in una saltem sua ipsius gente, sancire ac tueri posset. At hic noster, nihil mortale aut humanum molitus, **136** considera, quæso, num rursus tanquam vere Deus vocem emiseric, ubi suis illis adeo ignobilibus ad verbum dixit discipulis : « Erntes, docete omnes gentes ⁸³. » Quid? si discipuli, ut sit, suo Præceptori respondissent, ac dixissent : Quo tandem modo istud a nobis fieri poterit? Quomodo Romanos, exempli gratia, publice docebimus? quomodo autem Ægyptios alloquemur? qua vero lingua, homines unam Syriacam vocem audire soliti, apud Græcos utemur? qua apud Persas, Armenios, Chaldaeos, Scythas, Indos, ac denique omnes quascunque offendemus barbaricas gentes? Quomodo illis persuadebimus ut deos quidem patrios deserant, unum vero omnium quascunque sunt opificem Deum colant? qua porro dicendi vi freti, tantum facinus aggrediemur? Quæ autem perficiendi spes aderit hominibus qui leges figere audeant, contrarias legibus quascunque omnes gentes de patriis diis a condito ævo servaverint? Quibus tandem copiis, aut qua vi nobis liceat isti audaciæ superesse? Hæc ne dicerent, quemadmodum dicturos fuisse credibile est, aut etiam cogitarent Jesu discipuli, una verbi adjectione ipse Præceptor illos omni difficultate liberavit, cum dixit, illos in nomine suo voti compotes futuros. Non enim simpliciter aut indefinite ut docerent omnes gentes imperavit, sed cum adjunctione necessaria, « in nomine, inquit, meo ⁸⁴. » Cum enim vis illius nominis tanta sit, ut Apostolus dixerit : « Quod donaverit illi Deus nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, et infernorum ⁸⁵, » merito excellentiam virtutis nominis sui, quæ multas latet indicaturus, ad suos dixit discipulos : « Ite, docete omnes gentes in nomine meo. » Deinde canit bene admodum certe atque exquisitè quod futurum erat dicens : « Oportet enim prædicari Evangelium hoc in toto orbe, in testimonium cunctis gentibus ⁸⁶. » Porro cum verba quidem hæc, tunc in angulo terræ dicta sint, et qui tunc aderant soli audierint, qui

γενομένων διαφανῶν, μὴ βασιλεὺς, μὴ νομοθέτης, μὴ φιλόσοφος, μὴ Ἕλληγ, μὴ βάρβαρος, τοιοῦτόν τι διανοηθεὶς ἱστορεῖται, ἀλλ' οὐδ' εἰς φαντασίαν ἐλθῶν τοῦ παραπλησίου; ἀγαπητὸν γὰρ ἐκάστῳ ἦν, εἰ καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς οἰκείας γῆς τὸ οἰκεῖον ἐπάγγελμα συνεστήσατο, καὶ τοὺς καλῶς ἔχειν φανέντας νόμους, κἂν ἐφ' ἐνὸς τοῦ οἰκείου ἔθνους κρατῦναι οἶός τε ἦν· ὁ δὲ μηδὲν θνητὸν καὶ ἀνθρώπινον διανοηθεὶς ὄρα εἰ μὴ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ πάλιν προήκατο φωνῆν, αὐτολεξέει φήσας τοῖς εὐτελεστάτοις ἐκείνοις αὐτοῦ μαθηταῖς· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Καὶ πῶς, εἶπον ἂν οἱ μαθηταὶ τῷ Διδασκάλῳ πάντως που ἀποκρινάμενοι, τοῦθ' ἡμῖν ἔσται δυνατόν; Πῶς γὰρ Ῥωμαίοις, φέρε, κηρύσσόμεν; πῶς δὲ Αἰγυπτίοις διαλεχθῆσόμεθα; ποῖα δὲ χρῆσόμεθα λέξει πρὸς Ἑβραῖους, ἀνδρες τῆ Σύρου ἐντραφέντες μόνῃ φωνῇ; Πέρσας δὲ καὶ Ἀρμενίους, καὶ Χαλδαίους, καὶ Σκυθῶν, καὶ Ἰνδοὺς, καὶ εἰ τινα βαρβάρων γένοιτο ἔθνη; πῶς πείσομεν τῶν μὲν πατρῶν θεῶν ἀφίστασθαι, ἕνα δὲ τὸν πάντων δημιουργὸν σέβειν; ποῖα δὲ λόγων ἱκανότητι θαρροῦντες, ἐπὶ τοῦτο παρελευσόμεθα; ἢ τίς ἡμῖν ἐλπὶς ἔσται τοῦ κατορθώματος, ἀντινομοθετεῖν τολμῶσι τοῖς πάντων ἔθνῶν περὶ τῶν οἰκειῶν θεῶν ἐξ αἰῶνος κειμένους νόμοις; ἐπὶ ποῖα δὲ καὶ δυνάμει περιέσεσθαι ἔστι τοῦ τολμημάτος; Ταῦτα ἦ φησάντων ἂν κατὰ τὸ εἰκόσ, ἢ διανοηθέντων αὐτοῖς τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, μιᾶς προσθήκῃ λέξως αὐτοῖς ὁ Διδάσκαλος λύσιν τῶν ἀπορηθέντων ὑπέθετο, φήσας κατορθώσιν, εἰ ἐν τῷ ὀνόματι μου. Ὁ γὰρ ὅθ' ἀπλῶς κατ' ἀδιόριστος μαθητεύσαι πάντα τὰ ἔθνη προσέτατε, μετὰ προσθήκῃς δὲ ἀναγκαίας, τῆς, « ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἡ δύναμις τῆς αὐτοῦ προσηγορίας τοσαύτη τις ἦν, ὡς φάναι τὸν Ἀπόστολον, ὅτι δὴ « Ἐχαρίσατο αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων. » εἰκότως, τῆς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ δυνάμει τὴν ἀρετὴν ἐμφαίνων, τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἔφησε· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου. » Εἶτα καὶ θεσπίζει εὖ μάλα ἀκριβῶς τὸ μέλλον, εἰπῶν· « Δεῖ γὰρ κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Ὁ δὲ λόγος εἶρητο μὲν ἐν γωνίᾳ γῆς τότε, καὶ οἱ παρόντες ἤκουον μόνον. Πῶς οὖν ἄρα πιστὸς ἦν αὐτοῖς τοῦτο λέγων, εἰ μὴ ἐξ ἐτέρων τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων ἐνθέων ἔργων τῆς ἐν τοῖς λόγοις ἀληθείας αὐτοῦ τὴν πείραν εἰλήφισαν; Ὅτι γὰρ ἐπίστευσαν λέγοντι, συλλογιζόμενοι σοὶ ὁμολογεῖν ἀνάγκη. Προστάξαντι γὰρ οὐδεὶς ἠπίθει· ἀλλὰ πειθαρχήσαντες αὐτοῦ τῷ νεύματι, κατὰ τὰ παρηγγελμένα πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐμαθήτευον, ἐν τῆς οἰκείας γῆς ἐπὶ πάντα στείλαμενοι τὰ ἔθνη· ἐν ὀλίγῳ τε ἦν ἔργα θεωρησαί τους λόγους. Κεκήρυκται γοῦν τὸ Εὐαγγέλιον ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον τοῖς ἔθνεσι· καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληγες τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ γραφὰς πατριῶς χαρακτῆροι καὶ πατριῶ φωνῇ μετελάμβανον. Καίτοι τίς οὐκ ἂν ἀπορήσειεν εὐλόγως, τίς ἦν ἄρα ὁ τῆς

⁸³ Mat. II. XXIII, 19. ⁸⁴ ibid. ⁸⁵ Philipp. II, 10.

⁸⁶ Marc. XIII, 10.

τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίᾳ τρόπος; Ἄρα γὰρ εἰς μέσην παρελθόντες πόλιν, ἔπειτ' ἐν ἀγορᾷ στάντες, καὶ βοῆ μείζωνι χρησάμενοι συνεχάλου τοὺς παριόντας, κάπειτα ἐδημηγόρουν; Καὶ τίς ἦν ἄρα αὐτοῖς τῆς δημηγορίας ὁ λόγος, ᾧ πεπεισθαι εἰκὸς ἦν τοὺς ἀκρωμένους; Πῶς δὲ καὶ ἐδημηγόρουν ἄνδρες λόγων ἀπειροί, καὶ πάσης ἀμέτοχοι παιδείας; Ἄλλὰ μὴν οὐ κατὰ πλῆθος, κατὰ μέρος δὲ τοῖς προστυχοῦσι διελέγοντο. Τίσιν οὖν καὶ ὁποίοις ἐχρῶντο λόγοις ἐπὶ πειθῶ τῶν ἀκούοντων; ἐπεὶ μὴδὲ μικρὸς ἦν αὐτοῖς ὁ ἀγὼν, μὴ ἀρνούμενοις τὸν ἐπονεϊδίστον θάνατον τοῦ καταγγελλομένου. Εἰ μὲν γὰρ τοῦτον ἐπικρυψάμενοι, καὶ μὴ ὁμολογούντες εἰς πάντας οἷα καὶ ὅποσα πέπονθεν ὑπὸ Ἰουδαίων, τὰ θεαματὰ μόνᾳ καὶ ἔνδοξα προσεκόμιζον· λέγω δὲ τὰς θαυματουργίας, καὶ τὰς παραδόξοποιίας αὐτοῦ, τὰς τε φιλοσόφους διδασκαλίᾳ αὐτοῦ· οὐδ' οὕτως ἦν αὐτοῖς εὐχερὴς ὁ λόγος πρὸς τὸ ποιῆσαι ῥηδίως συγκαταθέσθαι τοὺς ἀκούοντάς; ξενοφρονουμένους, καὶ ἄρτι πρῶτων ἐπακούοντας καινῶν ῥημάτων, ὑπ' ἀνδρῶν οὐδὲν ἐπαγομένων ἀξιώσιστον τῆν τῶν λεγομένων μαρτυρίαν. Πλὴν ἀλλ' ἐδίξεν ἂν πειθαιότερον λέγεσθαι τὰ εἰρημένα. Νῦν δὲ τοῖς μὲν τὸν προσθεύμενον θεὸν ἐν ἀνθρώπου γεγενῆσθαι σώματι, καὶ οὐδὲν ἄλλο τὴν φύσιν εἶναι ἢ Θεοῦ λόγον, διὸ καὶ τοιαύτης τεραστίας δυνάμεις πεπονημένοι οἷα Θεόν· τοῖς δὲ τούτοις ἐναντίως ὕβρεις αὐτὸν καὶ ἀειμίας; ὑπυμείναι, καὶ τέλος τὴν ἀσχίστην καὶ τοῖς πάντων ἀνθρώπων κυχουροτάτοις ἐπηρτημένην διὰ σταυροῦ τιμωρίαν, τίς οὐκ ἂν ὡς ἐναντία λεγόντων κατέπτυσεν εἰκότως; Τίς δ' οὕτως ἡλίθιος ὑπῆρχεν, ὡς εὐχερῶς πιστεῦσαι λέγουσιν ἑωρακέναι μετὰ τὸν θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβιωκότα, τὸν μὴδὲ οὐ ἐν ζῶσιν ἦν ἐπαμῦναι ἑαυτῷ δεδυνημένον; Τίς δὲ τοῖς ἰδιώταις καὶ εὐτελεσίην ἐκαίνοις ἐπέισθη ποτ' ἂν λέγουσι, χρῆναι τῶν μὲν πατρῶων θεῶν καταφρονῆσαι, καὶ μωρίαν μὲν τῶν ἐξ αἰῶνος καταγνώσκειν πάντων, μόνους δὲ αὐτοῖς πισθεσθαι καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ σταυρωθέντος παρηγγελμένοις; τοῦτον γὰρ εἶναι τοῦ μόνου καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ μόνου ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ Παῖδα. Ἐγὼ μὲν οὖν ἐξετάξω παρ' ἑμαυτῷ φιλαλήθως τὸν λόγον, οὐδεμίαν πειστικὴν δύναμιν ἐν αὐτῷ, οὐδὲ τι σεμνὸν, οὐδ' ἀξιώσιστον, ἀλλ' οὐδὲ πειθαιὸν εἰς τὸ κἄν ἓνα τινὰ τῶν ἡλιθίων πεῖσαι δύνασθαι εὐρίσκω. Ἄλλὰ πάλιν ἀφορῶν εἰς τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ὡς μυρία πλήθη πέπεικε, καὶ ὡς συνέστησαν μυριάδων Ἐκκλησίαι πρὸς αὐτῶν βαιῶν τῶν εὐτελεστάτων καὶ ἀγροίκων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, οὐκ ἐν ἀδελφοῖς που καὶ ἀφανέσι τόποις, ἀλλ' ἐν ταῖς μάλιστα διαπρεπεστάταις πόλεσιν Ἰερουθεῖαι, ἐπ' αὐτῆς λέγω τῆς Ῥωμαίων βασιλευούσης, ἐπὶ τε τῆς Ἀλεξανδρείης καὶ Ἀντιοχείης, καθ' ὅλης τε τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Εὐρώπης τε καὶ Ἀσίας, ἐν τε κώμας τε καὶ χῶραις καὶ παντοίοις ἔθνεσι, πάλιν ἐξ ἀνάγκης ἀντρέχειν ἐκδιάζομαι ἐπὶ τῆν τοῦ αἵτου ζήτησιν, καὶ συνομολογεῖν μὴ ἄλλως αὐτοῖς κεραιτικῆναι τοῦ τολμήματος ἢ θειοτέρα καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμει καὶ συνεργίᾳ τοῦ φήσαντος αὐτοῦ· Ἐπισημαίνετε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. Ἰούτο δ' οὖν εἰπὼν ἐπισυνῆψεν ἐπαγγελίαν,

A fieri potest ut hoc dicenti illi crederent, nisi ex aliis ejusdem divinis gestis, veracem illum in verbis experti essent? quod enim verbis illius crederent, ratiocinanti tibi constiteri necesse est. Imperanti enim illi nullus non paruit; **137** sed protinus auscultantes illius nutui quem admodum ipsis præceptum fuerat, ac de patriis sedibus ad omnes gentes pro'ecti, omne hominum genus docuerunt, brevique tempore intueri licuit respondentia verbis facta. Prædicatum itaque est in exiguo temporis spatio in toto orbe Evangelium, in testimonium cunctis gentibus; et barbari et Græci quæ de Jesu scripta erant, patriis litteris patriaque voce exceperunt. Cæterum, quis non merito ambigat quænam fuerit Jesu discipulorum docendi ratio, quis modus? Nunquid in mediam progressi civitatem, deinde stantes in foro, vocemque attolentes, convocabant eos qui accedebant? et quæ tandem illis concionandi ratio, cui quidem verisimile sit auscultasse audientes? quomodo autem concionabantur viri sermonis imperiti, et omnes expertes eruditionis? atqui non multitudinem, sed singulos adeuntes alloquebantur. Qua igitur et cujusmodi oratione utebantur, ut audientibus persuaderent? non enim parvum illis propositum erat certamen, non dissimulantibus probrosam ejus mortem quem ut Deum commendabant. Nam si hanc dissimulassent, neque qualia quantaque passus sit a Judæis apud omnes confessi essent, sed quæ reverentiam homini gloriamque adderent, ea sola protulissent: dico autem prodigia et miracula ab illo edita, necnon philosophica ejusdem documenta: ne sic quidem illis exitum celerem invenisset oratio, ut facile consensum audientium elicerent; qui quidem audientes aliena lingua utebantur, ac tunc primum ab hominibus nihil fide dignum afferentibus, inaudita sibi prius verba percipiebant, ad ea quæ illi dicerent comprobanda. Verumtamen si talia dixissent, aliquanto probabilius dicere visi essent. Nunc autem cum dicerent illum quem ut Deum commendabant, modo in corpore humano versatum, nihilque aliud natura quam Dei Verbum esse, quocirca etiam talia miracula tanquam Deum edere potuisse, modo his contraria, D injurias illum contumeliasque tulisse, et denique probrosissimum, et omnium hominum sceleratissimum injungi solitum crucis supplicium: quis non merito illos ut contraria sibi ipsis dicentes delusisset? Quis autem usque adeo fatuus fuisset, ut facile crederet dicentibus atque affirmantibus, vidisse se post mortem illum a mortuis rediisse ac revixisse, qui ne tunc quidem cum apud vivos esset seipsum tutari potuisset? **138** Quis vero imperitis illis, atque ignobilibus unquam paruisset dicentibus, oportere deos quidem patrios contemnere, et stultitiam omnium, qui unquam ab initio humani generis fuissent, damnare: solis vero sibi parere, et iis quæ crucifixus præcepisset? hunc enim esse solius supremi Dei solum dilectum atque

unicum Filium. Sane dum ego mecum studio veritatis hujusce rei rationem exploro, nullam plane in ea vim ad probandum idoneam, neque grave quidquam aut fide dignum invenio, ac ne probabile quidem usque adeo, ut fatuum saltem quempiam illi in suam sententiam trahere possent. At rursus, dum ad ipsius verbi potentiam respicio, ut innumerabilibus hominum conventibus persuaserit, atque ut ab ipsis illis ignobilissimis et agrestibus Jesu discipulis, numerosissimæ Ecclesiæ constitutæ sint, non in quibusdam ignotis atque obscuris locis, sed in clarissimis civitatibus erectæ, in ipsa, inquam, aliarum urbium regina, Romana urbe, in Alexandrina, in Antiochensi, per totam Ægyptum ac Lyciam, per Europam atque Asiam, in vicis et regionibus, omnique modo variis gentibus: retro cogor necessitate quadam, ad ipsius rei causam inquirendam recurrere, faterique non aliter ipsos facinus tam audax obtinuisse, quam diviniorem quadam longeque humanam superante potentia, opeque atque auxilio illius, qui dixerat: « Docete omnes gentes in nomine meo. » Siquidem cum hoc dixisset, adjunxit promissum, quo essent accepturi confidentiam, et prompte tradituri seipsos iis quæ cunctiata ipsis fuerant; dixit igitur ad illos: « Et ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi⁶⁷. » Quin etiam afflase illos divino Spiritu dicitur, necnon divinam quamdam, et qua res admirabiles efficerent, potentiam illis ingenerasse, nunc quidem illud dicens: « Accipite Spiritum sanctum⁶⁸, » nunc vero illud: « Infirmos curate, leprosos mundate, dæmonas ejicite, gratis accepistis, gratis date⁶⁹. »

Vides igitur jam tu quoque, quonam modo superaverit illorum ratio: quando etiam liber, qui Acta illorum continet, conveniens his et consentaneum profert testimonium: ubi ipsi quoque memorantur ipsa rerum admirabilium efficientia, quam beneficio nominis Jesu obtinebant, eos qui intererant atque spectabant attonitos reddidisse. **139** Primum enim verisimile est, eos qui cernebant, rebus ipsis et factis in stuporem ab illis esse conversos, ita deinde eosdem alacres comparatos ad interrogandum, quisnam ille esset, cujus virtute et nomine miraculum effectum esset. Deinde docendo iidem ab iisdem deprehendebantur fide, ipsorum doctrinam antevenisse. Non enim verbis persuasi, sed rebus et factis præventi, ad id quod verbis ipsis obtinendum erat, faciles comparabantur. Jam idcirco dicuntur nonnullis ipsis Jesu discipulis tanquam iis qui dii essent victimas et libationes obtulisse, et alium quidem ex illis Mercurium, alium vero Jovem existimasse, usque adeo illorum mentes stupore affecerat ipsa miraculorum evidentia; ac protinus ita affectis auditoribus, quæcumque illi de Jesu nuntiabant merito vera esse posthac censebantur; illisque post mortem reditum in vitam, non simplicibus atque indemonstrabilibus verbis testificabantur, sed ipsa factorum evidentia comprobabant; quippe cum viventis illius facta demonstrarent. Quod si et Deum illum, et Dei Filium ante ascensum in cælum degentem apud Patrem nuntiassent, cur non huic orationi facilius assensu essent, qui ejus rei contrarium, tum incredibile, tum præter naturam merito arbitrarentur, ipsaque ratione colligerent, non posse putari mortalis naturæ illa opera esse quæ fiebant, sed Dei alicujus, etiam si nemo diceret? Hoc igitur erat, neque quid-

A δι' ἧς ἐμελλον ἐπιβαρῆναι καὶ προθύμως ἐπιδοῦναι σφᾶς αὐτοὺς τοῖς παρηγγελμένοις. Φησὶ γοῦν αὐτοῖς· « Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἀλλὰ καὶ Πνεύματος αὐτοῖς ἐμπνεῦσαι λέγεται θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν αὐτοῖς ἔνθεον καὶ παραδοξοποιὸν πεποιτηκέναι, τοτὲ μὲν φήσας· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· » τοτὲ δὲ εἰπὼν· « Ἀσθενούντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, δαίμονας ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. »

B Συνορᾷς τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς ὅπως κεκράτηχεν ὁ δι' αὐτῶν λόγος· ἐπεὶ καὶ αὐτῶν ἡ βίβλος τῶν Ἠράρων συνορᾷ τούτοις καὶ σύμφωνα μαρτυρεῖ· ἔνθα ἰστοροῦνται καὶ αὐτοὶ τῇ τῶν παραδόξων ἐνεργείᾳ δι' ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτῶν ἐπιτελουμένην τούτοις παρόντας καὶ τοὺς θεωμένους ἐκπλήξαι. Ἐξέπληττον γὰρ, ὡς εἰκόσ, διὰ τῶν ἔργων τοῦ θεωμένουσ πρότερον· εἰθ' οὕτως προθύμους εἶχον αὐτοὺς ἐπὶ τὸ φιλοπευστεῖν, τίς ποτ' ἦν οὗτος οὐ τῇ δυνάμει καὶ προσηγορίζ τὸ θαῦμα γέγονεν. Εἶτα διδάσκοντες ἠύρισκον τῇ πίστει φθάνοντας τὴν παρ' αὐτῶν διδασκαλίαν. Οὐ γὰρ τοῖς λόγοις πεισθέντες, ἀλλὰ τοῖς ἔργοις προσκαταληφθέντες, βῆδιον ἐποιούντο τὴν ἐν τοῖς λόγοις διάθεσιν. Λέγονται γοῦν φθῆτινὲς βουθυσίας καὶ σπονδάς ὡς ἂν φθῆ θεοῖς οὐσι τοῖς τοῦ Ἰησοῦ προσαγορευμένοι· καὶ τινὰ μὲν αὐτῶν τὸν Ἑρμῆν εἶναι, τινὰ δὲ τὸν Δία νενομικέναι· τοσοῦτον αὐτῶν τὰς διανοίας ἐξέπληττεν ἡ τῶν παραδόξων ἔργων ἐπίδειξις. Καὶ δὴ οὕτω διακειμένοισ πάνθ' ὅσα περὶ τοῦ Ἰησοῦ κατήγγελλον, φθῆ λοιπὸν ἀληθεύειν εὐλόγως ἐνομίζοντο· καὶ τῇ κατὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσει αὐτοῦ οὐκ ἀπλοῖς οὐδ' ἀναποδείκτοις ἐμαρτύρουν λόγοις, δι' αὐτῆς δ' ἐνεργείας ἐπειθον, ζῶντος ἔργα παριστῶντες. Εἰ δὲ καὶ θεὸν αὐτὸν καὶ θεοῦ Παῖδα πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐφίξεως παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα κατήγγελλον, καὶ τούτῳ πῶς οὐκ ἂν προσέθεντο μᾶλλον, τὸ ἐναντίον ἀπιστον εἶναι καὶ ἀδύνατον ἡγούμενοι εἰκότως, λογισάμενοι μὴ δύνασθαι θνητῆς ἔργα φύσεως εἶναι νομίζειν τὰ δρώμενα, ἀλλὰ θεοῦ, καὶ μὴ λέγειν τις; Τοῦτ' ἦν ἄρα καὶ οὐδὲν ἄλλο τὸ ζητηθὲν αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅποια δυνάμει περιγεγόνασιν τῶν ἐν ἀρχαῖς ἀκρωμένων οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταί, καὶ ὅπως Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους ὡς περὶ Λόγου Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ἐπεισαν, ὅπως τε ἐν μέσαις ταῖς πόλεσι καὶ ἀνὰ τὰς χώρας εὐσε-

⁶⁷ Ibid. 20. ⁶⁸ Joan. xx, 22. ⁶⁹ Matth. x, 8.

βείας ἐνός τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ συνεστήσαντο διδασκαλεία.

A quam aliud, ipsum utique illud quod quærebatur, quanam vi discipuli Jesu, eorum qui ab initio audiebant victores fuerint, et quomodo tam Græcos quam barbaros, ut de illo tanquam de Deo sentirent adduxerint, et quomodo in mediis urbibus ac per omnes regiones, religionis qua unus supremus Deus colitur, scholas atque auditoria constituerint.

Καίτοι τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε, πρὸς αὐτῷ ἐπιλογισίμενος καὶ ἐνθυμηθείς, ὡς οὐκ ἀνθρώπινον ἦν τὸ μὴ ἄλλοτε ὑπὸ μίαν τὴν Ῥωμαίων γενέσθαι τὰ πλεῖστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων; Ἄμα γὰρ τῆ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παραδόξῳ ἐπιδημίᾳ καὶ τὰ Ῥωμαίων ἀκμάσαι συνηγῆθι, τότε πρῶτον Αὐγούστου τῶν πλείστων ἐθνῶν μοναρχήσαντος, καθ' ὃν, Κλεοπάτρας ἀλούσης, ἡ κατ' Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων διαδοχὴ λέλυτο· ἐξ ἐκείνου τε καὶ εἰς δεῦρο τὸ ἀπ' αἰῶνος, καὶ ἀπ' αὐτῆς, ὡς εἰπεῖν, τῆς πρώτης ἀνθρωπείας συστάς Αἰγύπτου βασιλείον καθήρητο· ἐξ ἐκείνου τε καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος Ῥωμαίων δούλον γέγονε, καὶ τὸ Σύρων ὠσαύτως, Καππαδόκων τε καὶ Μακεδόνων, καὶ Βιθυνῶν, καὶ Ἑλλήνων, καὶ συνελόντι φάναί τῶν λοιπῶν τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀπάντων. Τοῦτο δὲ ὅτι μὴ ἄθεοι τῆ περι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ συνεισπλήθην, τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε, διανοηθείς, ὡς οὐ βέβαιον ἦν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πορεῖαν ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς στεῖλαισθαι, διεστῶτων πρὸς ἄλληλα τῶν ἐθνῶν, καὶ μηδεμιᾶς οὔσης ἐν αὐτοῖς ἐπιμιξίας διὰ τὰς πολλὰς ἐθναρχίας· ὧν περιηρημένον, ἀφόδως ἦδη καὶ ἐπ' ἀδείας τὸ προκείμενον ἦννον, τὴν πορεῖαν αὐτοῖς προεξευμαρίσαντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τῶν θυμῶν τῶν κατὰ πόλεις δεισιδαιμόνων φόβῳ τῆς μείζονος ἀρχῆς καταστειλαντος; Λόγισαι γὰρ, ὡς, εἰ μὴδὲν τὸ κωλύον ἦν τοὺς περὶ τὴν πολυθεον πλάγην ἐπιτοημένους τῆ τοῦ Χριστοῦ πολεμεῖν διδασκαλίᾳ, πάλαι ἂν ἑώρας κατὰ πόλεις καὶ κατὰ ἀγροὺς ἐμφυλίους στάσεις, διωγμοὺς τε καὶ πολέμους οὐ τοὺς τυγχάνοντας, εἰ δὴ ἐφ' αὐτοὺς εἶχον οἱ δεισιδαίμονες τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν. Νῦν δὲ καὶ τοῦτο Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων ἔργον ἦν, τὸ μείζονι φόβῳ τῆς ἀνωτάτω ἀρχῆς, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ οἰκείου λόγου καταδουλώσαι. Προκόπτειν γὰρ αὐτὸν ὀσημέραι, καὶ εἰς πάντα ἀνθρώπους ἀβῆνι βούλεται. Πάλιν τε αὐ ὡς μὴ νομισθεῖη κατὰ συγχώρησιν τῶν κρατούντων διαρκέσειν, εἴποτέ τις τούτων πονηρίᾳ ληφθεὶς τῷ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ πολεμεῖν προὔθετο, καὶ τοῦτο πράττειν ἐνεδίδου τὸ καταθύμιον· ὁμοῦ μὲν εἰς ἐνδείξιν τῶν τῆς εὐσεβείας ἀθλητῶν, ὁμοῦ δὲ καὶ εἰς τὸ τοῖς πᾶσι φανερόν καταστήναι, ὅτι μὴ ἐξ ἀνθρώπων ἦν βουλή, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἡ τοῦ λόγου σύστασις. Αὐτίκα τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε τὰ συμβαίνειν κατὰ τοὺς τοιοῦτους καιροὺς εἰωθότα; Οἱ μὲν γὰρ τῆς εὐσεβείας ἀθληταὶ τὸ πρὶν ἀνθρωπίνους γε τοῖς πᾶσι διάδηλοι καὶ διαπρεπεῖς ἐγίνοντο, τῶν παρὰ τῷ Θεῷ κατηξιωμένοι βασιλείων· οἱ δὲ τῆς εὐσεβείας πολέμιοι τὰς προστυχούσας ἐξέτινον δίκας, θεηλάτοις μάστιξιν οἰστρούμενοι, καὶ πᾶν τὸ σῶμα δεινοῖς καὶ ἀναροῖς πάθει διαφθειρόμενοι· ὥστε ἦδη καὶ εἰς ὁμολογίαν τῆς κατὰ Χριστοῦ δυσσεβείας ἦκιν περιελαθῆναι. Οἱ δὲ γε λοιποὶ πάντες τῆς ἐνθέου προστιγορίας ἡξιωμένοι, κατὰ Χριστοῦ

A quam aliud, ipsum utique illud quod quærebatur, quanam vi discipuli Jesu, eorum qui ab initio audiebant victores fuerint, et quomodo tam Græcos quam barbaros, ut de illo tanquam de Deo sentirent adduxerint, et quomodo in mediis urbibus ac per omnes regiones, religionis qua unus supremus Deus colitur, scholas atque auditoria constituerint.

Cæterum, quis non obstupescat, secum cogitans atque animo versans, non humanum hoc fuisse opus, vel ex eo quod nunquam alias sub uno Romanorum imperio plurimæ orbis gentes esse potuerunt, nisi secundum Jesu tempora? Nam simul ac ille admirabiliter ad homines venit, atque inter homines versatus est, etiam res Romanas ad summum pervenisse contigit, quo primum tempore videlicet Augustus, plurimarum gentium dominus evasit. Id vero fuit cum et Cleopatra capta est, et Ptolemæorum successio in Ægypto dissoluta, atque ex illo in hunc usque diem, quod ab initio orbis, 140 et ab ipsa, ut ita dicam, hominum origine, steterat Ægypti regnum, eversum est. Ex illo Judæorum quoque natio a Romanis in servitutem redacta, Syrorum item, et Cappadocum, et Macedonum, et Bithynorum, et Græcorum, ac denique reliquorum omnium qui Romano imperio cesserunt. Hoc autem non sine Deo, una cum doctrina quæ de Salvatore nostro ferretur, introiisse in orbem, quis non fateatur, reputans non facilem Jesu discipulis externarum regionum peragracionem futuram fuisse, si gentes inter se divisæ discordesque fuissent, neque ullum prorsus, ob multiplices principatus, inter illas commercium; quibus sane sublatis principatibus, intrepide jam atque impune negotium propositum compleverunt, cum supremus Deus et iter illis expeditum ac facile compararet, et superstitionum in civitatibus animos terrore majoris imperii cohiberet? Reputa enim tecum parumper: si nulla res impedimento fuisset iis qui errore colendi multos deos tenebantur, ne doctrinam Christi oppugnant, quam multas antehac civiles seditiones, et in urbibus et in agris vidisses: quot vexationes, quot bella non mediocria illa quidem, si supersticiosi illi suæ ipsorum potestatis fuissent, ac penes se jus imperii habuissent. Nunc autem hoc quoque supremi Dei fuit opus, majori quodam terrore supremæ alicujus potentiae, proprii verbi inimicos habere jam domitos: id enim proficere in dies, et apud cunctos homines crescere volebat: rursus autem ne putaretur ex concessione ac venia dominantium perseverare, si quando horum ipsorum quispiam malignitate quadam correptus, adversus Christi verbum pugnare deliberatum in animo habebat, etiam hoc suo ipsius arbitratu illum facere permittebat, simul ut eorum virtutem ostenderet qui pietate pugnabant, simul etiam ut cunctis hominibus planum faceret, quod non humano consilio, sed Dei virtute niteretur ipsa verbi oppugnatione. Etenim quis non continuo obstupescat ea, quæ illis temporibus accidere passim cernebantur? Nam ipsi pietatis defensores, primum apud cunctos homines clari illustresque fiebant, et certami-

num præmia apud Deum consequerentur; pietatis vero hostes, divinitus cæsi atque agitati, ac toto corpore gravibus molestisque doloribus impliciti atque consumpti, debita supplicia pendeant, **141** adeo quidem ut profanam contra Christum voluntatem confiteri, jam tum cogentur: at cæteri omnes qui appellatione sacrosancta digni inventi fuerant, et se partibus Christi esse gloriabantur, cum ad breve tempus exercitati essent molestiis, atque ingenuitatem sinceritatemque animi præ se tulissent, propriam rursus recipiebant libertatem, ac salutare interea verbum majore in dies claritate nitebat, atque in ipsis mediis hostibus dominabatur, ac non modo in iis qui sub visum nostrum cadentes adversabantur, sed in iis quoque qui visum mortalem effugiunt, si qui forte erant in hoc qui terram complexus est nebulo aere dæmones, qui alteris illis imperarent. Namque etiam hos ipsos veri Christi discipuli, et vitæ puritate, et ad Deum directis precibus, et sacrosancta illius appellatione fugabant, in hoc quoque admirabilium signorum quæ ab illo edita esse memorantur, ac divinæ quæ in illo erat virtutis argumenta certissima præ se ferentes. Cæterum, cum in his pro tempore ipsi non ipsos antehac exercuerimus, ordo ipse jam postulat, ut occultiores de illo theologiam attingamus, Deumque ipsum Verbum, quodnam fuerit, quod per illum hominem, qui videbatur, prodigia et miracula efficiebat, contemplemur.

Α φρονεῖν αὐχοῦντες, ἐπ' ὀλίγον γεγυμνασμένοι τοῖς πειρατηρίοις, τὸ δὲ γνήσιον καὶ εὐκρινὲς τοῦ φρονήματος ἐπιδειξάμενοι, τὴν οἰκείαν αὐθις ἀπελάμβανον ἐλευθερίαν, εἰς μείζον ὁσημέραι δι' αὐτῶν ἐκλάμποντος τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ ἐν αὐτοῖς γε μέσοις τοῖς ἐχθροῖς κατακρατοῦντος· μὴ μόνον τῶν ὁρατῶν πολεμίων κατεξανισταμένους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀορατῶν· εἰ τινες ἄρα εἶεν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἄερα ζοφώδη πονηροὶ δαίμονες καὶ ἄρχοντες τούτων, οὓς καὶ αὐτοὺς οἱ γνήσιοι τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ δι' ἀγνείας βίου, καὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῶν, διὰ τε τῆς αὐτοῦ ἐνθέου προσηγορίας ἐξελαύνοντες, σημείων τῶν πάλαι ἱστορουμένων ὑπ' αὐτοῦ γεγονέναι παραδόξων, καὶ ἐν τούτῳ τοῖς συνορᾶν δυναμένοις τὰ τεκμήρια τῆς ἐνθέου ἀρετῆς αὐτοῦ διαδεικνύοντες. Ἄλλὰ γὰρ τῶν δὲ κατὰ καιρὸν προγεγυμνασμένοι, καιρὸς ἤδη καλεῖ τῆς μυστικωτέρας περὶ αὐτοῦ θεολογίας ἐφάψασθαι, καὶ τὸν Θεὸν Λόγον, ὅστις ποτ' ἦν ὁ διὰ τοῦ φαινομένου ἀνδρὸς τὰς θαυματουργίας ἐκτελεῶν, ἐποπτεῦσαι.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION TETARTON.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUARTUS.

142 HÆC INSUNT IN QUARTO LIBRO C TΑΣ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΤΕΤΑΡΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

1. De occultiore secundum Salvatorem ac Dominum nostrum, qui Christus est Dei, dispensatione.
2. Quemadmodum illum ante omnem creaturam Filium Dei fuisse dicimus.
3. Quod non plures supremi Dei Filii, sed unus solus de Deo Deus, jure a nobis prædicari solet.

α. Περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας.

β. Ὅπως αὐτὸν πρὸ πάσης κτίσεως Ἰδὸν Θεοῦ γεγονέναι φαμεν.

γ. Ὅτι μὴ πλείους υἱοὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, μόνος δὲ εἰς ἐκ Θεοῦ Θεός ἐυλόγως ἡμῖν ἀνηγόρευται.

δ. Ὡς ἀναγκαία τῇ τῶν ὄλων συστάσει ἡ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ προδραξίς ἀποδίδεται.

ε. Ὡς μυρίας μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι γενητὰς θείας δυνάμεις, μόνην δὲ τὴν τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπίσταται, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς θεολογοῦμεν.

ς. Ὡς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὄλων ἀφανῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπιστάται.

ζ. Ὡς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἡ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γνώσις ἀποκεκάλυπτο διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γινωσκομένη.

η. Ὡς μότους τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ τῶν ἐθνῶν ἔσεβον ἀγγέλους τισὶν ἐγκλωρισμένα.

θ. Ὡς περὶ τῆς ἐχθρᾶς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως καὶ τοῦ ταύτης ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ἐπηγάγοντο γένος.

ι. Ὡς ἀναγκαίως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τῆρ εἰς ἀνθρώπων ἐποικήσατο πάροδον.

ια. Ὡπως τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον.

ιβ. Ὡς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοικομένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς γαλιθαρίας ῥόμοι.

ιγ. Ὡς ἀπαθὴς καὶ ἀελαθὴς καὶ ἀσώματος διέμεινε, καὶ καθ' ὃν ἐνηθρώπει καρδόν.

ιδ. Ὡς, τὸν ἀνθρώπων ἀναγεωσάμενος, πᾶσιν ἡμῖν τὴν τῶν αἰώνων ἀγαθῶν παρέρχετο ἐλπίδα.

ιε. Τι βούλεται δηλοῦν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, καὶ ὡς Θεὸς καὶ Κύριος καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ διὰ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν ἢ Χριστὸς ἀνηγορεύετο.

ις. Δι' ὧν προφητικῶν γραφῶν ὁ Χριστὸς ὀνομαστικῶς προεκλήθη.

Ἀπὸ τοῦ β' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ιθ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ κζ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ πγ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ πη' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ςλα' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμβροσίου.

Ἀπὸ τῶν Ἱερειῶν Θρήνων.

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Βασιλειῶν.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.

Ἀπὸ τοῦ μδ' ψαλμοῦ.

ιζ. Ὅτι καὶ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ τοῖς πρόκαλοι τοῦ Θεοῦ γνωρίμοις τετιμητο.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

Α'.

Περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας.

Ἐπειδὴ τὰ προσήκοντα περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ πρό τούτου συγγράμματι, τριῶν ὄντι τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως, αὐτάρκως ἡμῖν διαπεπόνηται, καιρὸς ἦδη καὶ ἀπορρήτοτέρων ἐράψασθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν μυστικώτερας θεολογίας. Ὁ μὲν οὖν περὶ τοῦ πρώτου καὶ ἀδύτου, μόνου τε ἀγεννήτου καὶ ἐπὶ πάντων αἰτίου τῶν ὄλων, πανηγυρισμένου τε καὶ παμβασιλείως Θεοῦ κοινῶς ἀπασιν ἀνθρώποις ἐστὶ λόγος ἴδιος δὲ καὶ κοινὸς αὐτῆς Ἑβραίων καὶ ἡμῶν ὁ περὶ Χριστοῦ ὃν πῆ μὲν ὁμοίως ἡμῖν ταῖς παρ' αὐτοῖς ἐπόμμενοι Γραφαῖς ἐτι νῦν ὁμολογοῦσι, πῆ δὲ μακρὰν ἀποπίπτουσι, μήτε

4. Quod ad constitutionem universi, necessaria unicus Dei Filii antecessio assignetur.

5. Quod innumerabiles quidem scilicet esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.

6. Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis praesidet.

7. Quod solis Hebraeis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quae Christo seipsum exhibente perciperetur.

8. Quod sola caeli sidera et lumina reliqua **143** gentes colerent, quae seorsum quibusdam angelis assignatae sint.

9. De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum genus.

B

10. Quemadmodum necessario Dei unicus Filius ad homines devenit.

11. Quemadmodum inter homines vitam egerit.

12. Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

13. Quod in ea natura quae nec pati nec laedi potest, quaeque incorporea est permanserit, etiam quo tempore factus est homo.

14. Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis aeternorum bonorum spem praebuerit.

15. Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebraeorum Christus est appellatus.

16. Quod prophetica scripta nominatim Christum ante nuntiaverint.

C

A II psalmo.

A XIX psalmo.

A XXVII psalmo.

A LXXXIII psalmo.

A LXXXVIII psalmo.

A CXXXI psalmo.

Ab Amos.

Ab Ambranium.

A Jeremie Lamentationibus.

A primo Regum.

Ab eodem.

A XLV psalmo.

17. Quod etiam Jesu nomen apud antiquos Dei familiares venerabile fuerit.

Ab Exodo.

A Zacharia.

144 l.

D De occultiore secundum Salvatore ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, dispensatione.

Cum libro priore, qui Evangelicæ Demonstrationis tertius est, de assumpta a Salvatore nostro humana natura, satis abunde a nobis sit disputatum, tempus jam est, de ea quae ad eundem pertinet, abditiore theologia minus vulgare quamdam attingere doctrinam. De primo igitur ac sempiterno, soloque non genito, ac supremo auctore universi, omniaque et gubernante et regente Deo, communis est cunctis hominibus ratio: peculiaris vero ac rursus communis et Hebraeorum et nostra de Christo, quem illi nunc quidem, ut nos, sua ipsorum scripta sequentes adhuc confitentur: nunc

autem ab eodem procul labuntur, quippe qui et divinam illius naturam ignorent, neque causas adventus perspiciant, neque item quibus temporibus venturum illum prophetæ prædixerint, comprehendant. Nam illi quidem illum etiam nunc venturum exspectant: nos autem jam semel duntaxat venisse contendimus, necnon alterum ejusdem cum majestate adventum, et oraculis et præceptis prophetarum, qui divinitus afflati fuerunt, auscultantes intueri exoptamus. Cum autem de illo duplex sit ratio, altera quidem recentior fuerit, quippe quæ heri ac nuper ad homines introducta sit: altera vero omni tempore, omnibusque sæculis antiquior. Nam cum Deus vellet, utpote qui solus sit bonus, omnisque boni et principium et fons, divitiarum suarum thesauros pluribus impertiri, essetque jam jam omnem rationalem creaturam in lucem producturus, incorporeas videlicet quasdam atque intelligentes et divinas potestates, angelosque atque archangelos, materiæque expertes, et ab omni parte puros spiritus, animas præterea hominum, quæ solutam ac liberam voluntatis atque arbitrii, tam ad bonum quam ad boni contrarium, naturam acciperent: et quæcunque his ipsis convenientia corporum instrumenta, varias vivendi formas educent, **145** sedesque his omnibus, locosque tribuere proprios (nam iis qui boni permanserint, meliores: contra autem, alioqui convenientes, in quibus videlicet proclivitatibus ad contraria pœnas darent); cumque id quod futurum erat, tanquam Deus cognitione præciperet, sentiretque hæc universa antequam fierent, tanquam in magno corpore aliquod caput postulatura, unum omnis opificii dispensatorem, eundemque et ducem et regem universi præficiendum putavit: cujusmodi oraculorum quoque divinorum, quæ ab antiquis apud Hebræos, et theologis et prophetis reddita sunt, institutio est: a quibus quidem discere potest qui vult, unum esse omnium rerum principium, ac potius principio superius et prius, primoque antiquius, et gignendis rebus ipsa unitate vetustius, omnique appellatione præstantius, quod neque dici, neque enuntiarī, neque excogitari potest: bonum quod causa est omnium rerum, quod vim efficiendi, juvandi, providendi, servandi, in se habet: qui unus ipse ac solus est Deus, ex quo omnia, per quem omnia sunt: in illo enim vivimus et movemur et sumus. Itaque quodcunque vult, id etiam est continuum, ex qua sola causa, omnia quæ genita sunt, id acceperunt ut essent, utque existerent, ac durarent, sunt enim illo volente. Vult autem idcirco quod suapte natura bonus est. Bono vero nihil natura conjunctum adnexumque est, nisi ut ea quæ bona sunt velit. At enim cum hæc velit, idem etiam potest: quare cum velit simul idem et possit, nulla re neque prohibente, neque impediēte, quidquid pulchrum et utile est, tam in iis quæ sub aspectu cadunt, quam in iis quæ non cadunt, ipse sibi ipsi confecit: quippe qui quasi materiam quamdam atque essentiam ge-

τήν θεότητα συνορώντες αὐτοῦ, μήτε τα αἴτια τῆς παρουσίας εἰδότες, μήτε μὴν τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤξειν ἀνείρηται εἰς ἀνθρώπους περιδρασσομένοι. Οἱ μὲν γὰρ ἔτι καὶ νῦν ἤξειν μέλλοντα προσδοκῶσιν, ἡμεῖς δ' ἤδη μὲν εἰσάπαξ ἀποδείκνυμεν ἔλθοντα· καὶ δευτέραν δ' αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐνθροῦ δόξης παρουσίαν ταῖς τῶν θεοζώρων προφητῶν προρρήσεσι τε καὶ διδασκαλίαις πειθόμενοι ἰδεῖν εὐχόμεθα. Διττοῦ δ' ὄντος τοῦ καθ' αὐτὸν λόγου, ὁ μὲν νεώτερος ἂν εἴη, χθές καὶ πρότερον εἰς ἀνθρώπους εἰσηγμένος, ὁ δὲ πᾶντός χρόνου καὶ πάντων αἰώνων πρεσβύτερος. Βουλευθεὶς γὰρ ὁ θεὸς, ἅτε μόνος ὡς ἀγαθὸς ἀγαθοῦ τε παντός ἀρχὴ καὶ πηγὴ, τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν πλείους ἀποφύναί κοινωνοῦς· ἄρτι τε μέλλον τὴν λογικὴν πᾶσαν προσβάλλεσθαι κτίσιν, ἀσωμάτους τινὰς νοεράς καὶ **B** θείας δυνάμεις, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, αὐλά τε καὶ πάντῃ καθαρὰ πνεύματα, προσέτι δὲ ψυχὰς ἀνθρώπων ἄφρατον καὶ ἐλεύθερον τῆς αὐθεκουσίου περὶ τὸ καλὸν ἢ τοῦναντίον αἰρέσεως τὴν φύσιν ἐπαγομένης, ὅσα τε τούτοις ὄργανα σωμάτων ἐμελλεν εἶσεσθαι, ποικίλων ἀγωγῆ κατὰλληλα βίων, χύτρας τε τούτοις ἅπασιν καὶ τόπους διανεμῆσαι οὐκείους· (μείνασι μὲν γὰρ ἀγαθοῖς τοὺς κρείττους, ἐμπαλιν δὲ τοὺς προσήκοντας, τῆς ἐπὶ τὰναντία ῥοπῆς τὰ σωφρονιστήρια) προλαβὼν τὸ μέλλον, οἷα θεὸς, τῇ προγνώσει, συνιδὼν τε, τούτων ἀπάντων περὶ γενέσεως ἐν μεγάλῳ σώματι κεφαλῆς δεησομένων, ἕνα τὸν τῆς δημιουργίας ἀπάσης οἰκονόμον ἡγεμόνα τε καὶ βασιλέα τῶν ὅλων προτάξασθαι ἔμελλεν, ἢ καὶ τὰ θεῖα μυσταγωγεῖ λόγια πρὸς τῶν ἀνωθεν παρ' Ἑβραίοις θεολόγων τε καὶ προφητῶν ἀνδρῶν τεθεσπισμένα· παρ' ὧν δὴ μαθεῖν ἔνεστιν, ὡς ἄρα μία μὲν εἴη τῶν ὅλων ἀρχὴ, μᾶλλον δὲ τὸ καὶ ἀρχῆς ἀνώτερον, καὶ πρώτου προγενέστερον, καὶ μονάδος ἀρχεγονώτερον, καὶ πίστεως κρείττον προσηγορίας, ἀζήρητον, ἀνεκφραστον, ἀπεριουήτον, ἀγαθὸν, τὸ πάντων αἴτιον, τὸ ποιητικόν, τὸ εὐεργετικόν, τὸ προνοητικόν, τὸ σωτήριον, αὐτὸς ὧν ὁ εἶς καὶ μόνος θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' ὧν τὰ πάντα ἐστίν· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Ὅτι δὴ θέλει, τοῦτο γοῦν καὶ εἶη ἂν τὸ μόνον τῆς τῶν γενητῶν ἀπάντων οὐσιώσεως τε καὶ ὑπάρξεως αἴτιον· θελοντος γὰρ ἐστίν. θέλει δὲ, ὅτι τὴν φύσιν ἀγαθὸς ὧν τυγχάνει. Ἀγαθὸν δὲ οὐδὲν, ὅτι μὴ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ προσφυές. θέλων δὲ ταῦτα, καὶ δύναται· διὸ καὶ ἑλλων ὁμοῦ καὶ δυνάμενος, ἀκωλύτως καὶ ἀπαραποδίστως πᾶν ὃ τι καλὸν καὶ συμφέρον ἐν τε ὁρωμένους καὶ ἀφανέσιν αὐτὸς ἑαυτῷ συνεστήσατο, ὕλην ὡσπερ τινὰ καὶ οὐσίαν τῆς τῶν ὅλων γενέσεως τε καὶ συστάσεως τὴν ἑαυτοῦ βουλήν καὶ δύναμιν προβεβλημένος, ὡς μηκέτι εὐλόγως φάναί δειν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι τι τῶν ὄντων. Οὐδὲ γὰρ ἂν εἴη τι τὸ ἐκ μὴ ὄντος. Πῶς γὰρ τὸ μὴ ὄν ἐτέρῳ τοῦ εἶναι γένοιτ' ἂν αἴτιον; πᾶν δὲ ὃ τι ποτὲ καὶ ἐστίν, ἐξ ἑνὸς τοῦ μόνου ὄντος καὶ πρὸ ὄντος, τοῦ δὴ καὶ φήσαντος, « Ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὧν, » τὸ εἶναι λαβὼν ἔχει· ὅτι ὅτι μόνος ὧν, καὶ ἅει ὧν, αὐτὸς πᾶσι· τοῖς ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι κτησαμένοις αἴτιος τοῦ εἶναι· κατέστη, τῷ θέλειν καὶ τῷ δύνασθαι· καὶ

τὴν οὐσίαν τοῖς πᾶσι, καὶ τὰς δυνάμεις, καὶ τὰ εἶδη A generationis constitutionisque universi, suum consi-
 πλουςίως καὶ ἀνεπιφθόνως ἐξ αὐτοῦ κεχαρισμένος. lium suamque potentiam prætulit, ut nulla jam
 ratione dici possit, de nihilo esse quidquam eorum quæ sunt, neque enim esse quidpiam potest ex eo
 quod ipsum non sit. Quomodo enim id quod non est, alteri ut sit causa erit? Omne autem quodcun-
 que est, ex uno qui solus est, et ante omnia est, quique olim etiam illud respondit, « Ego sum qui
 sum, » ut esset et accepit et habet: quippe cum qui solus est, et semper est, is omnibus quæcunque ex
 ipso id quod sunt acceperunt, ut essent auctor exstiterit: atque ex eo quod et velit et possit, rebus
 universis et essentiam, et potestates, et formas, luculente et copiose de seipso largitus sit.

B.

Ὅπως αὐτὸν πρὸ πάσης κτίσεως Υἱὸν Θεοῦ
 γεγονέναι φαίμεν.

Καὶ δὴ τῶν ὄντων ἀπάντων πρῶτον ὑφίστησιν αὐ-
 τοῦ γέννημα τὴν πρωτότοκον σοφίαν, ὅλην δι' ὅλου νοε-
 ράν, καὶ λογικὴν, καὶ πάνσοφον, μᾶλλον δὲ αὐτονοῦν,
 καὶ αὐτολόγον, καὶ αὐτοσοφίαν καὶ εἴ τι δὲ αὐτόκα-
 λον καὶ αὐτοάγαθον ἐπινοεῖν ἐν γεννητοῖς θέμις, τοῦτο
 πρῶτον αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ θεμέλιον τῶν μετὰ ταῦτα γε-
 νησομένων προβάλλεται, τὸ τέλειον τελείου δημιουργ-
 γημα, καὶ σοφοῦ σοφὸν ἀρχιτεκτόνημα, ἀγαθοῦ πα-
 τρὸς ἀγαθὸν γέννημα. Καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ τῶν μετέ-
 πεπτα τὸ εἶναι δι' αὐτοῦ λαθόντων, προστάτην καὶ κη-
 δεμόνα, σωτήρα τε καὶ ἱατρὸν, καὶ κυβερνήτην τῆς
 τῶν ὄλων δημιουργίας τοὺς ὀφθαλμοὺς περιδεδραγμένον;
 Ὅθεν εἰκότως οἱ χρησιμοὶ θεολογοῦντες Θεὸν γεννη-
 τὸν αὐτὸν ἀποφαίνουσιν, ὡς ἂν τῆς ἀνεκφράστου καὶ
 ἀπερινοήτου θεότητος μόνον ἐν αὐτῷ φέροντα τὴν
 εἰκόνα, δι' ἣν καὶ Θεὸν εἶναι τε αὐτὸν καὶ λέγεσθαι
 οἷς πρὸς τὸ πρῶτον ἐξομιώτως χάριν, ταύτην τε
 αὐτὸν ἀγαθὸν φασιν ὑπέρτερον πρὸς τοῦ Σωτῆρος ὑπο-
 δεδιῆσθαι, ἕνα, ὡς περ δι' ἐνὸς πανσόφου καὶ ζῶντος C
 ὄργάνου, τεχνικοῦ τε καὶ ἐπιστημονικοῦ κανόνος, τὰ
 πάντα αὐτῷ ἀπευθύνοντο, σώματα ὁμοῦ καὶ ἀσώματα,
 ἐμφυχὰ τε καὶ ἀψυχα, λογικὰ σὺν ἀλόγοις, θνητὰ
 σὺν ἀθανάτοις, καὶ εἴ τι τούτοις ἕτερον συνυφέστηκέ
 τε καὶ συνυφάνται, καὶ ὡς μιᾷ τῶν ὄλων δυνάμει,
 ἐνὶ τε ζῶντι καὶ ἐμφύχῳ νόμῳ τε καὶ λόγῳ ἐν πᾶσιν
 ὄντι καὶ διὰ πάντων ἤκοντι τὰ πάντα συναρμολογοῦντο
 ὑφ' ἐνὶ πανσόφῳ δεσμῷ, αὐτῷ δὴ τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ
 τε καὶ νόμῳ, συναγόμενά τε καὶ συνδόμενα.

tam rationalia quam bruta, tam mortalia quam immortalia, ac si quid aliud una cum his exiit in na-
 turam, unaque quasi contextum est: necnon ut uni rerum omnium potestati, unique viventi atque ani-
 malæ legi, ac rationi quæ in omnibus esset, perque omnia penetraret, omnia convenirent, sub
 unum utique perfecte sapiens vinculum, ipsum scilicet Dei verbum ipsamque legem, coacta et colligata-

Γ.

Ὅτι μὴ πλείους υἱοὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ,
 μόνος δὲ εἷς ἐκ Θεοῦ Θεὸς εὐλόγως ἡμῖν ἀνη-
 γόρευται.

Ἐνὸς δὲ ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἕνα χρὴ καὶ τὸν Υἱὸν,
 ἀλλὰ οὐ πολλοὺς εἶναι, καὶ ἕνα τέλειον μόνον γεννη-
 τὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ πλείους. Ἐν γὰρ πλείοσιν
 ἐπερίτης ἔσται καὶ διαφορὰ καὶ τοῦ χειρόνος εἰσα-
 γωγῆ. Διὸ δὴ εἷς Θεὸς, ἐνὸς Υἱοῦ τελείου καὶ μονο-
 γενοῦς, ἀλλ' οὐ πλείονων θεῶν οὐδ' υἱῶν πατήρ·
 ἐπεὶ καὶ μιᾶς οὐσίας φωτὸς οὐσίας, μίαν καὶ τὴν ἐξ
 αὐτοῦ γεννωμένην τελείαν αὐτὴν πᾶσα ἀνάγκη τίθε-
 σθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ ἄλλο γέννημα φωτὸς ἐπινοεῖν
 δυνατὸν, μὴ οὐχὶ μόνην τὴν ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα πλη-
 ρύσαν καὶ καταλάμπουσαν ὁκτίνα; πᾶν γὰρ τὸ
 ταύτης ἀλλότριον σκότος ἂν εἴη καὶ οὐ φῶς. Ταύτη

146 II.

Quemadmodum illum ante omnem creaturam Fi-
 lium Dei fuisse dicimus.

Itaque omnium quæcunque sunt, setum suum
 primum subministrat, primo genitam videlicet sa-
 pientiam, totam usquequaque intelligentem, et ra-
 tionalem et penitus sapientem, ac potius ipsam
 intelligentiam, ipsam rationem, ipsam sapientiam:
 necnon si quid ipsum pulchrum, ipsumque bonum
 excogitare in iis quæ genita sunt fas est, id primum
 ipse ex se ipso eorum quæ posthac futura erant
 fundamentum præfert, perfectum perfecti opificium,
 sapientis sapientem fabricationem, boni parentis
 bonam sobolem, et quidnam aliud fuerit prælaturus,
 quam illum ipsum eorum quæ posthac per ipsum id
 quod sunt acceperint, perfectum, curatorem, con-
 servatorem, medicum, gubernatorem? eum vide-
 licet qui creationis universi gubernacula compre-
 hensa teneret? itaque non immerito oracula theo-
 logically loquentia, Deum genitum illum enuntiant,
 tanquam eum qui elocutionem omnem, omnemque
 cogitationem effugientis divinæ naturæ solus in
 seipso fuerat imaginem, propter quam Deum quo-
 que et esse illum et dici, ejus videlicet, quæ quod
 primum est refert, expressæ similitudinis gratia.
 Quocirca illum bonum aiunt administrum a Patre
 suffectum esse, ut quasi per unum penitus sapiens,
 vivensque instrumentum, artificialemque ac omnis
 scientiæ vim in se habentem regulam, universa ab
 ipso regerentur, tam corpora ipsa, quam quæ cor-
 poris expertia sunt, tam animantia quam inanima,

147 III.

Quod non plures supremi Dei filii, sed unus solus
 de Deo Deus, jure a nobis prædicari soleat.

Cæterum, cum unus sit Pater, Filium quoque
 unum, non plures esse oportet, unumque perfectum
 solum genitum Deum de Deo, non autem plures. In
 pluribus enim diversitas erit ac differentia, deterio-
 risque introductio. Quare unus Deus, unius Filii
 perfecti atque unici, non plurium deorum neque
 filiorum pater; quoniam cum luminis quoque una
 sit essentia, ipsam item quæ ex eo generetur, per-
 fectam unam ponere, omnis cogit necessitas. Quam
 enim aliam præterea sobolem luminis cogitare pos-
 sumus, nisi unum ipsum, qui ex ipso profisciscitur,
 omniaque complet atque illustrat, radium? Quid-

quid enim ab hoc alienum fuerit, tenebræ erunt, A non lumen. Idcirco etiam supremi omnium Parentis cum lumen sit, quod nullis verbis comprehendi potest, ne simile quidem ullum propriumve exemplar fuerit, præter ipsum hoc solum, quod quidem ipsum dicere, item de Filio, fas est; splendor enim est luminis sempiterni, speculumque immaculatum divinæ evidentiæ, et imago bonitatis ejus. Ex quo illud dictum est: « Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus⁹⁹. » Cæterum a sensibili quidem lumine splendor separari non potest: Filius autem seorsum a Patre per seipsum subsistit et luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet; at Filius aliud quiddam quam secundum efficien- B tiam est, non per seipsum utique essentiam nactus, sed a Patre. Rursus splendor simul existit cum lumine, illudque quodammodo complet (nam sine splendore non consistit lumen), simulque cum illo, et secundum illud subsistit: at a Patre Filius procedit, et illum generat, at ipse non genitus est: et ille quidem per se ipsum perfectus ac primus tanquam Pater, et qui auctor sit ut Filius consistat, nihil a Filio accipiens, quo suam naturam qua Deus est compleat: hic autem tanquam ex causa profectus Filius, alius ab illo cujus est Filius existit, quippe qui a Patre ut et sit et talis sit acceperit. 148 Rursus splendor quidem non ex proposito et voluntate luminis splendet, sed secundum quiddam quod ad essentiam illius inseparabiliter accidit: Filius vero ex sententia et proposito imago Patris existit. Volens enim Deus Filii C Pater existit, et alterum lumen in omnibus sibi ipsi simile substituit: cum ergo non genitum sempiternumque lumen unum sit, qui fieri potest ut hoc diversum sit ab illo veluti imago quædam? ac non potius splendor quoque, quod æque lumen sit, in omnibus similitudinem primi exemplaris conservans? Quomodo vero illius item quod unum est imago fuerit; si non una ipsa quoque sit, ut videlicet non solum essentiæ ejus quod primum est, sed etiam ejus qui ad quantitatem pertinet, numeri similitudinem inducat? ita quidem ut unius sempiterni luminis unum sit perfectum lumen, non autem diversa et plura, id quod primum et unicum genitum, editumque est, ipsum utique illud perfectum bonum, de quo uno nos quoque, post eam quæ et principio, et ortu caret essentiam, ut de Deo loquimur. Unius ergo Patris unum esse Filium oportet. Nam si fragrantæ genus unum ex aliqua subjecta re proficiscatur, unum quoque et eundem, qui in omnibus diffundatur suavem odorem, non diversos et plures fateri par est. Cum igitur primum illud solumque bonum, qui est omnium regnator Deus, divinam vitalemque fragrantiam, quæ animo et cogitatione duntaxat comprehendi potest, produxerit, unam hanc fas est intelligere, plures nefas. Quid enim esse potest, quod quidem ab hac diversum sit,

τοι και τοῦ πάντων ἀνωτάτου Πατρὸς, ἀρρήτου φω- τὸς ἔντος, οὐδὲν μὲν προσφερές αὐτῷ οὐδ' ὀκειον ἂν γένοιτο παράδειγμα, πλην ὅσον αὐτὸ τοῦτο μόνον, ὃ δὴ καὶ φάναι περὶ Υἱοῦ οὖν τε· ἀπαύγασμα γὰρ ἐστὶ φωτὸς ἀδίου, καὶ ἔσποτρον ἀκηλίωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. Διὸ εἶρηται· « Ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χα- ρακτῆρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. » Ἄλλὰ τοῦ μὲν αἰ- σθητοῦ φωτὸς ἀχώριστος ἡ αὐγὴ, ὃ δ' Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε. Καὶ φωτὸς μὲν ἡ αὐγὴ χέυραν ἐνεργείας ἐπέχει, ὃ δὲ Υἱὸς ἔτερον τὴν ἡ κατὰ χεῖρας ἐνεργείαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσιω- μένος. Καὶ πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ συνυπάρχει τῷ φωτὶ, συμπληρωτικὴ τις οὖσα αὐτοῦ· ἄνευ γὰρ αὐγῆς οὐκ ἂν ὑποσταίη φῶς, ὁμοῦ τε καὶ καθ' αὐτὸ συνυφέστη- κεν. Ὁ δὲ Πατὴρ προϋπάρχει τοῦ Υἱοῦ. καὶ τῆς γε- νέσεως αὐτοῦ προϋφέστηκεν, ἢ μόνος ἀγέννητος ἦν. Καὶ ὁ μὲν καθ' ἑαυτὸν τέλειος καὶ πρῶτος, ὡς Πατὴρ, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ συστάσεως αἴτιος, οὐδὲν εἰς συμ- πλήρωσιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητος παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμ- βάνων· ὃ δὲ ὡς ἐξ αἰτίου γεγονὼς Υἱὸς, δεύτερος οὐκ ἐστὶν Υἱὸς καθέστηκεν, παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ εἶναι καὶ τοῖοσδε εἶναι εἰληφώς. Καὶ πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ οὐ κατὰ προαίρεσιν τοῦ φωτὸς ἐκλάμπει, κατὰ τι δὲ τῆς οὐσίας συμπροσθετικῶς ἀχώριστον· ὃ δὲ Υἱὸς κατὰ γνώ- μην καὶ προαίρεσιν εἰκὼν ὑπέστη τοῦ Πατρὸς. Βου- ληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς γέγονεν Υἱοῦ Πατρὸς, καὶ φῶς δεύ- τερον κατὰ πάντα ἑαυτῷ ἀφωμοιωμένον ὑπέστησατο. Ἀγενήτου τοιγαροῦν καὶ ἀδίου φωτὸς ἔντος ἐνός, πῶς ἂν γένοιτο ἄλλο οἷόν τις εἰκὼν, οὐχὶ ἐξ αὐγῆς οὖσα φῶς κατὰ πάντα τὸ ἐμφερὲς τῷ πρωτοτύπῳ σώζουσα; πῶς δ' ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐνός εἴη εἰκὼν, εἰ μὴ μία καὶ ἡ αὐτῆ οὖσα; ὅπως μὴ μόνον τῆς οὐσίας τοῦ πρῶτου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κατὰ τὸ ποσὸν ἀριθμοῦ τὴν ὁμοίωσιν ἐπάγοιτο, ὡσθ' ἐνός εἶναι τοῦ ἀδίου φωτὸς ἐν τῷ τέλειον, ἀλλ' οὐ διάφορα καὶ πολλὰ τὸ πρῶτον καὶ μονογενὲς ἔκγονον, αὐτὸ δὴ ἐκεῖνο τὸ καὶ ἡμῖν πρῶτον μετὰ τὴν ἀναρχον καὶ ἀγέννητον οὐσίαν θεο- λογούμενον τέλειον ἀγαθόν. Ἐνα γοῦν χρὴ ἐνός Πα- τρὸς καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι. Καὶ γὰρ μίᾳς εὐωδίας ἐξ ὑποκειμένης τινὸς προϊούσης οὐσίας μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προχομένην ἤδειαν εἰς πάντας ὁδμήν, ἀλλ' οὐ διαφόρους καὶ πολλὰς προσήκοι ἂν ὁμολογεῖν. Τοῦ δῆτα πρῶτου καὶ μόνου ἀγαθοῦ, ὃ ἐστὶν ὁ παμβασι- λεὺς Θεός, νῶ καὶ διανοίᾳ ληπτὴν ἔνθεον καὶ ζωτικὴν εὐωδιαν ὑποσητηαμένου, μίαν ταύτην, ἀλλ' οὐ πλείους ἐπινοεῖν θέμις. Τί γὰρ ἂν καὶ γένοιτο ταύτης ἕτερον κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ ἀφωμοιωμένης, εἰ μὴ τι ἄρα ὑποθετικῶς καὶ χεῖρον; ὃ οὐδαμῶς ἡμῖν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ θεολογίᾳ παρεισαχτέον. Ἄτμις γὰρ ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ παντοκρά- τορος δόξης εἰλικρινής. Ἐξ εὐώδους μὲν γὰρ σώμα- τος, μύρου τινὸς φέρε, ἢ καὶ τῶν ἀπὸ γῆς ἀκμαζόν- των, εὐώδης τις ἀνθὼν τε καὶ ἀρωμάτων πνοὴ παρὰ τὸ πρῶτον ὑποκαίμενον εἰς ἅπαν τὸ ἐκτὸς περιέχον προχεῖται, καὶ πληροῖ γε καὶ τὸν ἀέρα εἰς πλάτος ἀναχομένη, οὕτι πῶ κατὰ στέρησιν ἢ μελίσσιν, ἢ

⁹⁹ Hebr. 1, 3.

τομήν, ἢ διαίρειν τοῦ προὔποκειμένου. Τούτου γὰρ ἐν οἰκείᾳ χώρᾳ μένοντος, καὶ τὴν ταυτότητα πρὸς αὐτὸ σώζοντος. τὴν τε εὐώδη δύναμιν ἀπογεννῶντος, οὐδὲν τοῦ προτέρου χειρόν, καὶ τὸ γεννώμενον εὐώδες εἰκασίαν ἔχον ὑπόστασιν, ὡς ὅτι μάλιστα τὸ ὁμοίωτατον τῆ τοῦ γεννήσαντος φύσει, διὰ τῆς οἰκείας ἀπομειμνται. Πλὴν ἀλλ' ἐτι ταῦτα γεώδη καὶ θνητὰ καὶ μέρη τῆς κάτω φθοροποιῶ καὶ γεώδους φύσεως. Τὰ γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα παντὸς ὄντα παραδείγματος οὐδὲν μὲν οἶον τὰ ἐκ σωμάτων ἐπάγεται, ὁξυτάτῃ δὲ διανοίᾳ φαντάζεται Ἰῶν γεννητὸν, οὐ χρόνοις μὲν τισιν οὐκ ὄντα, ὕστερον δὲ ποτε γεγόντα, ἀλλὰ πρὸ χρόνων αἰώνων ὄντα, καὶ πρόντα, καὶ τῷ Πατρὶ ὡς Ἰῶν διὰ παντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δ' ἐξ ἀγενήτου Πατρὸς, μονογενῆ ὄντα, Λόγον καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ· οὐ κατὰ διάστασιν ἢ τομήν ἢ διαίρειν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προεβλημένον, ἀβρόχως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν ἐξ αἰῶνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ἀνεκφράστου καὶ ἀπερινήτου βουλῆς τε καὶ δυνάμεις οὐσιούμενον διδάσκοντα. « Τὴν γενεάν γὰρ αὐτοῦ, » φησὶ, « τις ἐπηγήσεται; » καὶ, « Ὅσπερ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Ἰῶς, οὕτω καὶ τὸν Ἰῶν οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ. »

gitationi solertissimæ intuendum, quasi in speculo præbent, docentque esse Filium, qui genitus sit, non illum quidem, qui certis temporibus non fuerit, posterius autem sit natus, sed qui sit ante tempora æterna, atque anteeat, et tanquam Filius una cum Patre semper degat; neque vero qui non sit genitus, sed ex Patre non genito, genitus: qui unicus sit, qui Verbum, qui Deus de Deo, non diremptione aliqua, aut sectione, aut divisione de substantiâ Patris productus, sed qui de Patris consilio ac virtute, omnem elocutionem, omnemque cogitationem superante ab ævo, ac potius ante omne ævum essentiam sit nactus, modo quodam, qui neque verbis comprehendi, neque ratione colligi a nobis possit. Si quidem « generationem ejus, inquit, quis enarrabit? » et quemadmodum « nemo novit Patrem nisi Filius, sic Filium quoque nemo novit nisi unus, qui genuit illum. Pater ».)

Δ.

C

IV.

Ὅς ἀναγκαῖα τῆ τῶν ὅλων συστάσει ἢ τοῦ μονογενοῦς Ἰοῦ τοῦ Θεοῦ προὔπαρξις ἀποδίδεται.

Quod ad constitutionem universi, necessaria unici Dei Filii antecessio, assignetur.

Πλὴν ἀλλ' ἓνα Μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Ἰῶν ἐδόκει τῷ παναγάθῳ Πατρὶ τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων δημιουργίας προὔφιστασθαι δεῖν· ἐπεὶ καὶ κόσμον ἓνα, ὡσπερ ἓν καὶ μέγα σῶμα ἐκ πλειόνων καὶ διαφόρων μελῶν τε καὶ μερῶν, ἡμελλεν ὅσον οὐδέ πω προδῶλεσθαι, οὐκ ἐπιστατεῖν μὲν αὐτὴν ἀνωθεν, ὡσπερ μείζονος κεφαλῆς τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος ἐξημένην (κεφαλή γὰρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Πατήρ), ἡγουμένην δὲ καὶ προὔπαρχουσαν τῶν μετὰ ταύτην ἀπάντων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διαρκουσαν εἰ; τε τὴν τοῦ Πατρὸς ἐκπέλευσιν καὶ εἰς τὴν τῶν μετὰ ταῦτα δημιουργίαν. Διὸ δὲ καὶ ἔφαμεν αὐτὸν πρῶτον πάντων ὑπὸ τοῦ Πατρὸς οἶον τι μονοειδὲς πάσης οὐσίας καὶ φύσεως προεβληθῆσθαι ὄργανον ἐμφυχον καὶ ζῶν, μᾶλλον δ' ἔνθεον καὶ ζωοποιὸν καὶ πάνσοφον, ἀγαθῶν γεννητικὸν, φωτὸς χορηγὸν, οὐρανοῦ δημιουργικὸν, κόσμου κατασκευαστικὸν, ἀγγέλων ποιητικὸν, πνευμάτων ἀρχοντικὸν, ὄργανον ψυχῶν σωτήριον, σωμάτων ἀσχητικὸν, πάντων προνοητικὸν, κυβερνητικὸν, θεραπευτικὸν. »

Verumtamen optimus Pater unum judicavit Unigenitum ac dilectum Filium, omnium rerum quæ creandæ essent, officio præfici oportere, quippe qui unum quoque mundum, quasi unum quoddam atque ingens corpus, ex pluribus diversisque membris ac partibus, jamjam esset producturus, caputque hoc non præesse ipsum quidem, de superiori aliquo, tanquam de altero majori capite, divinitate ipsa Patris suspensum (caput enim Christi: Pater), sed quod anteiret, anteque omnia post ipsum genita esset: attamen idem præsto esset tum ad imperium Patris, tum ad officium earum rerum quæ posthac faciendæ erant. Quare jam diximus, illum omnium primum a Patre, quasi quoddam singulare instrumentum omnis essentia: et naturæ productum esse: instrumentum, inquam, animatum et vivens, ac potius divinum, vitalemque vim in se habens, et sapientissimum; 150 quod bona omnia gigneret, quod lumen præberet, quod cælum moliretur, quod

¹¹ Isa. LIII, 8. ¹² Matth. XI, 27.

mundum construeret, quod angelos efficeret, quod **A** βασιλικὸν, κριτικὸν, Πατὴρ εὐσεβείας ἀπαγγελτικὸν. spiritibus imperaret : instrumentum quod animas conservaret, quod corpora auget, quod omnia **B** provideret, gubernaret, curaret, quod vim haberet regnandi, quod iudicandi, quod Patris cultum et reverentiam denuntiandi.

V.

Quod innumerabiles quidem fatemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologicè demonstramus.

Quare in universum supra omne opificium, unam opus est divinam potestatem admirari, non plures existimare : una enim omnino mundi effectrix potestas, et unum universitatis opifex Verbum in principio apud Deum. Siquidem : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ²² ; » quod quidem oportet re vera non ignorare, colere autem et honore prosequi pro dignitate : quandoquidem omnia per illud, non modo ab initio rerum omnium exstiterent, verum etiam in perpetuum semper et facta sunt, et fiunt : « et sine illo factum est nihil ²³. » Sive enim vita quaedam est in iis quæ sunt : quod factum est, in illo vita erat. Ex illo enim ac per illud, universa et vitam et animam accipiunt. Sive numerus, sive pulchritudo, sive convenientia, sive ordo, sive temperatura, sive essentia, sive qualitas, sive magnitudo : cuncta unum rerum omnium continet, ac disponit Verbum, et una Dei mundi effectrix virtus, omnibus præest. Sicut enim in nostro corpore plures sunt et variae partium differentia, una autem **C** universi opifex vis (non enim alia quidem Dei vi capitis exstitit natura, alia vero oculorum, et alia aurium, pedum item alia), ita quoque cum universo mundo, una omnino divina virtus præsit, eadem erit et cæli, et astrorum, et animalium quæcunque, aut in aere, aut in terra, aut in mari degunt, et elementorum tam omnium simul, quam singulorum seorsum : **151** præterea naturarum omnimodo variarum tam quæ genere aliquo continentur, quam quæ specie distinguuntur, opifex. Neque vero alia est ignis, et alia aquæ, terræque rursus alia, atque aeris item alia effectrix virtus, sed una atque eadem rerum universarum artifex sapientia, quodque mundum effecit, hoc ipsum, de quo nos ut de Deo loquimur, universi opifex Dei Verbum. Fidem his facit elementorum inter se amicitia, quæ ex eo quod certis temperamentis commista sunt, cognatum ac germanum, et tanquam unius architecti opus, rerum naturam ostendit. Nam et terra, quæ grave est elementum, cum aquis innatet, neque soliditate naturæ in profundum trahatur, sed feratur semper sublimis, neque submergatur, Dei Verbo Deique consilio fidem facit. Humidæ item naturæ cum arida communicatio, quæ nihil corruptionis præ se fert, neque confertim universa restagnat, sed Dei nutu occultissimo colligata tenetur, unum rursus atque idem Dei Verbum esse demonstrat. Quid porro ignis? qui

E'.

E'. Ὡς μὲν μὴ μὲν δὲ μολογοῦμεν εἶναι γενεῆς θείας δυνάμεις, μόνην δὲ τὴν τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπάγεται εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, θεολογοῦμεν.

Διὸ καὶ ἐπὶ πάντων καθόλου τῶν δημιουργημάτων μίαν χρῶν θεῖαν δύναμιν ἀποθαυμάζειν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἡγεῖσθαι· μία γὰρ ἡ καθόλου κοσμοποιὸς δύναμις, καὶ εἰς ὃ τῶν ὄλων δημιουργὸς Λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. « Ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » ἐν **B** δεῖ ἀληθῶς μὴ ἀγνοεῖν, σέβειν δὲ καὶ τιμᾶν ἐπαξίως· ὅτι δὴ πάντα δι' αὐτοῦ οὐ μόνον ἐν ἀρχαῖς τῶν ὄλων συνέστη, ἀλλὰ καὶ εἰσαεὶ γέγονε τε καὶ γίνεται, « καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Εἴτε γὰρ ζωὴ τις ἐστὶν ἐν τοῖς οὖσιν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῇ ζωῇ ἦν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἡ τῶν ὄλων ζωώσις τε καὶ ψυχώσις· εἴτε βύθιός, εἴτε κάλλος, εἴτε ἀρμονία, εἴτε τάξις, εἴτε σύγκρασις, εἴτε οὐσία, εἴτε ποιότης, εἴτε μέγεθος, πάντα εἰς ὃ τῶν ὄλων συνέχει καὶ διακοσμεῖ Λόγος, καὶ μία Θεοῦ δύναμις κοσμοποιὸς ἡγεῖται ἀπάντων. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς σώματος πολλῇ μὲν τυγχάνει καὶ ποικιλίᾳ τῶν μερῶν ἢ διαφορᾷ, μία δὲ ἡ τοῦ παντὸς δύναμις δημιουργὸς (οὐ γὰρ ἄλλη μὲν Θεοῦ δυνάμει κεφαλῆς ὑπέστη φύσις, ἄλλη δὲ **C** ὀφθαλμῶν, ἑτέρα δὲ ὠτων, ἑτέρα δὲ ποδῶν), οὕτω καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου μία καθόλου θεῖα δύναμις ἐπιστατοῦσα, ἡ αὐτὴ ἂν εἴη καὶ οὐρανοῦ καὶ ἀστέρων, τῶν τε ἐν ἀέρι, καὶ γῆ, καὶ θαλάττῃ ζώων, στοιχείων τε τῶν καθόλου καὶ τῶν κατὰ μέρος, καὶ ἐπι φύσεων παντοίων γενικῶν τε καὶ τῶν κατ' εἶδος δημιουργός· καὶ οὐκ ἄλλη μὲν πυρὸς, ἑτέρα δὲ ὕδατος· καὶ γῆς πάλιν ἄλλη, καὶ ἀέρος ποιητικὴ δύναμις· ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ τῶν ὄλων τεχνίτις σοφία, καὶ κοσμοποιὸς αὐτὸς οὗτος ἡμῖν ὁ θεολογούμενος τῶν ὄλων ὁ δημιουργὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος. **D** Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις ἡ πρὸς ἄλληλα τῶν στοιχείων φιλία, τῇ τῶν συγκράσεων ἐπιμιξία συγγενῇ καὶ ἀδελφῇ καὶ ὡσπερ ἐνὸς ἀρχιτέκτονος ἔργον τὴν τῶν ὄλων φύσιν ἀπελέγχουσα. Γῆ τε γὰρ τὸ βαρὺ στοιχεῖον ἐφ' ὕδατων ὄχουμένη, καὶ μὴ στερεμνίῳ τῆς φύσεως κατὰ βάθους ἐλκομένη, μετέωρος δ' ἀεὶ φερομένη, καὶ μὴ καταδυομένη, Θεοῦ Λόγῳ καὶ Θεοῦ βουλή καὶ δυνάμει μαρτυρεῖ. Ὑγρὰς τε αὐ πάλιν οὐσίας ἡ πρὸς τὸ ξηρὸν κοινωνία μηδὲν στεβρὸν ἐπιδεικνυμένη, μηδὲ ἀθρόως τὸ πᾶν ἐπιλιμνάζουσα, νεύματι δ' ἀβρήτῳ Θεοῦ πεπεδημένη, ἕνα πάλιν καὶ τὸν αὐτὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ παρίστησι. Τί δὲ τὸ πῦρ, καίτοι καυτικῆς καὶ φθαιτικῆς φύσεως, ἔπειτα ξύλοις ἐμφωλεῖον καὶ παντοίοις ζώων σώμασιν ἀνακεκραμένον, γῆ τε καὶ ὕδατι καὶ ἀέρι συνέστοιχειωμενον, κάπειτα λόγῳ καὶ μέτρῳ τοῖς πᾶσι τὸ δέον, ὅσον ἂν ἐκάστη γένοιτο πρὸς ὠφελείας, ἐπιχορηγοῦν, τῆς δ' οἰκείας δυνά-

²² Joan. 1, 1. ²³ ibid. 3.

μεως ἐπιλεησμένον, οὐ σοὶ δοκεῖ πάλιν Θεοῦ Λόγῳ
καὶ δυνάμει δουλεῦειν, Ἡμέρας δὲ καὶ νυκτὸς ἀμοι-
καίως ὀρώντι κινήσεις, ὠρῶν τε καὶ καιρῶν τοτὲ μὲν
αἰετήσεις, τοτὲ δὲ μειώσεις, κύκλους τε ἐνιαυτῶν καὶ
περιόδους χρόνων, ἄστρον τε περιδιφήσεις, ἡλίου τε
δρόμους, καὶ σελήνης τροπὰς, συμπαθείας τε καὶ
ἀντιπαθείας ἀπάντων, καὶ κόσμον ἕνα αὐτῶν ἐξ
ἀπάντων, ἄρα σοὶ τὴν ἀλογίαν καὶ τὸ εἰκῆ καὶ ὡς
ἔτυχεν αἰτίαν εἶναι τῶν ὅλων θεμιτὸν ἀποφαίνεσθαι,
ἢ Λόγον ὡς ἀληθῶς Θεοῦ, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ Θεοῦ
δύναμιν, καὶ ταύτην μίαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἀνυμνεῖν ;
ἐπεὶ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ μία ψυχὴ, καὶ μία λογικὴ δύ-
ναμις πλείστων ὁμοῦ γένοιτ' ἂν δημιουργός, ἢ καὶ
γεωργεῖν ἢ αὐτῆ, καὶ ναυπηγεῖν καὶ κυβερνᾶν, καὶ οἰκο-
δομεῖν πολλὰ μαθεῖσα ἐπιβάλλοιτο· καὶ εἰς νοῦς ἐν
ἀνθρώπῳ καὶ λογισμὸς δέξαιτ' ἂν ποτε μυρίων ἐπι-
στήμας. γεωμετρήσει τε ὁ αὐτὸς καὶ ἀστρονομῆσει,
καὶ λόγους γραμματικῆς παραδώσει καὶ ἱατρικῆς,
ἐν τε μαθημασι καὶ τοῖς κατὰ χεῖρας προσηύεται·
καὶ οὕτω γε οὐδεὶς πώποτε πλείους ἐν ἐνὶ σώματι
ζυγῆς ἠγγέσατο εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἐθαύμασεν ἀνθρώ-
που δυνάμεις διὰ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑπο-
δοχῆν. Εἰ δὲ καὶ ἀμορφον ὕλην πληροῦ τις εὐρών,
κῆπειτα χερσὶν ἀπολεάντας ἐπιθήσει ζώου μορφὴν,
ἄλλῳ μὲν σχήματι κεφαλὴν, χεῖρας δὲ καὶ πόδας
ἐτέρους, καὶ ὀφθαλμοὺς πάλιν ἄλλως, καὶ παρεῖς
ὡσαύτως, ὡτὰ τε καὶ στόμα, καὶ ῥίνας, στέρνα τε
καὶ ὄμους ὑποτυπωσάμενος τέχνη τῆ πλῆστικῆ· ἄρα,
ἐπεὶ πολλὰ σχήματα καὶ μέλη καὶ μέρη ὃ' ἐνὶ σώ-
ματι δεδημιούργηται, τοσοῦτους χρῆ καὶ τοὺς ποιη-
τὰς ἠγεῖσθαι ; ἢ τὸν τοῦ παντὸς ἀθρόως τεχνίτην ἐπαι-
νεῖν ἐνὶ λογισμῷ καὶ μιᾷ δυνάμει τὸ πᾶν τεκτινά-
μενον ; Τί δῆτα τοιγαροῦν ἐπὶ τοῦ παντὸς, ἐνὸς μὲν
ἔτος, ἐκ μερῶν δὲ πλείστων ὑφιστάμενος, πολλὰς χρῆν
ὑποθέσθαι δημιουργικὰς δυνάμεις, καὶ πολλοὺς ὀνο-
μάζειν θεοὺς, οὐχὶ δὲ μίαν ὁμολογεῖν τὴν ὡς ἀληθῶς
Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν, μιᾷ δυνάμει καὶ
ἀρετῇ μιᾷ ὁμοῦ τὰ πάντα ὑφισταμένην τε καὶ ζωού-
σαν, καὶ τοῖς πᾶσι ποικίλην τὴν ἐξ αὐτῆς ἐπιχορη-
γίαν ποιουμένην ; Οὕτω καὶ φωτὸς ἡλίου μία καὶ ἡ
αὐτῆ προσβολὴ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καταυγάζει
μὲν ἄερα, φωτίζει δὲ ὀφθαλμοὺς, ἀφῆν δὲ θερμαίνει,
κταίνει δὲ γῆν, ἀεθεῖ φυτόν, χρόνον ὑφίστησιν, ἄστρον
ἠγεῖται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, Θεοῦ
δύναμιν ἐναργῆ τὴν ἐν τῷ παντὶ συνίστησι· πάντα
δὲ ταῦτα μιᾷ ῥοπῇ φύσεως συντελεῖ. Καὶ πυρὸς
φύσις χρυσὸν μὲν καθαίρει, μόλυβδον δὲ τήχει· καὶ
κηρὸν μὲν λύει, πηλὸν δὲ ξηραίνει, ὕλην δὲ φρύγει,
μιᾷ τῇ καυστικῇ δυνάμει τὰ τοσαῦτα κατεργαζο-
μένη. Ταύτη τοι καὶ οὐράνιος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ καὶ
ἡλίου, καὶ οὐρανοῦ, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δη-
μιουργικός, δραστηρικὴ δυνάμει τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν
καὶ διὰ πάντων ἔκων, ἡλίου μὲν, καὶ σελήνης, καὶ
ἀστρῶν ἐξ οἰκειᾶς τῆς ἀενάου δυνάμεως φῶς ἐπομ-
θεῖ, οὐρανὸν δὲ οἰκειῶς μεγέθους προσφυστάτην
εἰκόνα τὴν ἀρχὴν ὑποστησάμενος, εἰς αἰῶνα διακρα-
τεῖ· τὰς δὲ ἐπέκεινα οὐρανοῦ καὶ κόσμου δυνά-
μεις ἀγγέλων καὶ πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογι-
κῶν οὐσιῶν, ζωῆς ὁμοῦ, καὶ φωτὸς, καὶ σοφίας,

A licet comburentis corruptentisque naturæ sit, ta-
men cum in lignis lateat, et omnis generis anima-
lium corporibus certa temperatura connexus sit
terræque, atque aeris, atque aeri consociatus,
deinde ratione ac mensura unicuique opus
sit, quantumque utilitas postulet, omnibus sufficiens,
propriarum virium obliviscatur : nonne tibi rursus
Dei Verbo, ac potestati inservire videtur ? Diei præ-
terea noctisque vicissitudines, quæ terminatis mo-
tibus constant, horarumque ac tempestatum, nunc
quidem augmenta, nunc autem diminutiones, orbis
item annuos, ac circuitus temporum, astrorumque in
orbem motus, tum solis cursus, lunæque conversio-
nes, tum consensus inter se omnium ac repugnantias,
unumque ex iis omnibus mundum, cum intueris, nun-
quid tibi esse fas putas, imprudentiam, sive temerita-
tatem, sive fortuitam aliquam causam, auctorem uni-
versi enuntiare ; an Dei Verbum revera, et Dei sapi-
entiam, et Dei virtutem, et hanc ipsam unam, non
plures. efferre laudibus ? Nempe etiam in homine, ani-
ma una, unaque vis rationalis, plurimarum pariter
rerum potest esse opifex. Nam et agrum colere eadem,
et aves construere, et gubernare, et ædificare audebit,
postquam talia multa didicit. Sic una mens in ho-
mine, unaque rationis versatio innumerabilium re-
rum scientias percipiet, atque idem homo et geo-
metriam, et astronomiam exercebit, disputationes-
que et de grammatica et de medicina proferet,
152 nec non in disciplinis et in iis quæ manuum
ministerio conficiuntur, excellet : nec unquam ta-
men quisquam adhuc plures in uno corpore esse
animas censuit, neque vero plures admiratus est
ob multarum disciplinarum perceptionem, hominis
facultates. Quod si quis ubi informem limi materiam
nactus est, ac deinde manibus mollivit, tum anima-
lis formam adjungat, ut alio quidem habitu caput,
manusque et pedes alio, et alio rursus oculos, tum
genas itidem, auresque et os, et nares, pectusque
atque humeros informet suo illo fingendi artificio :
num propterea quod multos habitus, et membra,
et partes sub uno corpore fabricavit, totidem oportet
fabricatores arbitrari ? an potius universi arti-
ficem illico et confertim, qui uno consilio unaque
facultate totum est architectatus, extollere ? Cur
igitur in hoc universo quod unum est, quamvis
multis partibus constet, multos oportet confingere
opifices, et multos deos nominare, ac non potius
unam fateri revera Dei virtutem, et Dei sapientiam,
quæ una facultate unaque solertia cunctis rebus et
naturam qua sunt et vitam largitur, necnon omni-
bus varium de seipsa ubertatis fontem submini-
strat ? Sic etiam solaris luminis una et eadem ac-
cessio, simul eodemque tempore aerem quidem ir-
radiat, illuminat vero oculos, atque afficit tactum
calore, terramque fertilem reddit, plantas auget,
tempus producit, præest sideribus, cælum ambit,
mundum exhilarat, Dei vim manifestam quæ in
universo inest, commendat : et omnia hæc uno
momento naturæ administrat ac perficit. Ignis quo-

que natura et aurum purgat et plumbum liquefacit, et cum ceram dissolvat, limum tamen exsiccat, et materiam adurit : et hæc tam multa, una duntaxat vi comburendi efficit. Eadem ratione cœleste Dei Verbum, quod et solem ipsum, et cœlum, et mundum universum fabricavit, cum efficaci vi suis cunctis rebus intersit, et per omnia penetret, soli quidem ac lunæ atque astris, de propria semper affluenti facultate, instar pluvix lumen infundit; cœlum autem, cum suæ magnitudinis ab initio appositissimam imaginem protulerit, in omne ævum sufficit continetque ; quæ autem supra cœlum, supraque mundana degunt potestates, angelorum utique ac spirituum intelligentes rationalesque naturæ, eas et vita simul et lumine, et sapientia, **153** et universæ probitatis atque honestatis universa virtute, de suis implet thesauris, idque uno eodemque artis opificio, elementis vero naturas quibus sint, præbere nunquam desistit; misturas autem et temperamenta, et species, et formas, et habitus, qualitatesque innumerabiles, tam in animalibus quam in plantis, tam in animis quam in corporibus, tam in rationalibus quam in brutis, alias aliter varians, et cunctis simul omnia una vi ministrans, et super omnia mentem hominibus, suæ ipsius cognitricem contemplatricemque sapientiæ donans, perspicueque atque evidenter cunctis assistens, unum mundum ostendit unius artificis Verbi opus. Talem igitur unicum Filium, sui consilii effectorem ac magistrum, et cunctarum rerum opificem, supremus atque ipsius opificis Deus et parens primum omnium genuit, per illum et in illo eorum quæ futura erant opifices rationes sufficiens, seminaque constitutionis gubernationisque universi in illo conjuncta habens. Nonne oculis intueris mundum universum, quem cœlum unum complectitur, innumerabiliaque circum hunc tripudia et astrorum conversiones? Sol item unus duntaxat, non plures, abundantia luminis omnium occultat splendores. Sic sane cum unus sit Pater, unum etiam Filium esse oportet. Quod si quis id reprehendat quod plures non genuerit, hic jam illud quoque accusare poterit, quod non plures soles, et lunas, et mundos, et alia innumerabilia condiderit, et more insanientis cujuspiam, quæ recta sunt, beneque in natura se habent, pervertere moliri.

VI.

Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosi Deoque gratis animis præsidet.

Ilac igitur ratione, quemadmodum in rebus quæ sub aspectum cadunt, sol unus universum illustrat hunc sensibilem mundum, ita in iis quæ intelligentia sola capiuntur, immortales et incorporeas potestates, et intelligentes ac rationales naturas, quasi innumerabiles stellas lucisque fontes, unum Dei perfectum illuminat Verbum. **154** Siquidem oportuit unam quoque super omnia esse omnino legem, atque in omnibus et per omnia penetrans Dei verbum, ut etiam in hoc imaginis similitudo cum Patre usquequaque servetur, tam in eo quod ad virtutem, quodque ad potestatem atque essentiam pertinet, quam in eo quod ad unitatis singularitatisque numerum. Cum autem alioqui multiformis ac multimoda gignendarum rerum natura, innumerabilibusque ac variis alias aliis mutationibus, ob suam ipsius imbecillitatem obnoxia futura esset, nec non

καὶ πασης ἀρετῆς, καὶ καλοῦ κάγαθοῦ παντὸς ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ θησαυρῶν ἐμπλήρησι, μὲν καὶ τῆ αὐτῆ δημιουργῶν τέχνη· καὶ στοιχείων οὐσίας οὐποτε διαλιμπάνει, παρέχων καὶ μίξεις καὶ κράσεις, καὶ εἶδη, καὶ μορφάς, καὶ σχήματα, ποιότητάς τε μυρίας, ἐν τε ζώοις καὶ φυτοῖς, καὶ ψυχαῖς, καὶ σώμασι, λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως καταποικίλλων, καὶ πᾶσιν ὁμοῦ πάντα μὲν δυνάμει ἐπιχορηγῶν, καὶ νοῦν ἐπὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιγνώμονα καὶ θεωρητικὸν τῆς αὐτοῦ σοφίας διωρούμενος, ἀντικρῦς τε παριστάς τοῖς πᾶσι καὶ διαβρέθων, ἕνα κόσμον ἐπιδείκνυσιν ἐνδὸς Λόγου κοσμοποιῶν ἔργον. Τοιοῦτον δὲ καλλιτέχνην ὕδιν μονογενῆ τῆς αὐτοῦ βουλῆς καὶ δημιουργῶν ὁ πάντων ἀνωτάτω καὶ αὐτοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς πρῶτον ἀπάντων ἐγέννα, δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τοὺς τῶν μελλόντων ἔσεσθαι δημιουργικούς λόγους ὑφιστάμενος, καὶ τὰ σπέρματά γε τῆς τῶν ὄλων συστάσεως τε καὶ διοικήσεως ἐν αὐτῷ καταβαλλόμενος. Οὐχ ὄρας ἐφ' ὀφθαλμοῖς τὸν σύμπαντα κόσμον, ἐν οὐρανὸς εἰς περιλαμβάνει, μυρίας τε ἀμφὶ τοῦτον χορείας καὶ ἀστρῶν περιπολεύσεις; Πάλιν εἰς ἥλιος, ἀλλ' οὐ πλείους, τὰς ἀπάντων ὑπερβολῆ φωτὸς καλύπτει μαρμαρυγᾶς. Οὕτω δὴ τὰ ἐνδὸς ἐντος Πατρὸς, ἕνα χρῆν καὶ τὸν ὕδιν εἶναι. Εἰ δ', ὅτι μὴ καὶ πλείους, ἐπιμέμψαιτό τις, ὦρα τὸν τοιοῦτον, ὅτι μὴ καὶ ἥλιος συνίστη πλείους, καὶ σελήνας, καὶ κόσμους, καὶ μυρία ἅττα, αἰτιᾶσθαι, μαινομένου τρόπον τὰ ὀρθὰ καὶ εὐ ἔχοντα τῆς φύσεως διαστρέφειν ἐπιχειροῦντος.

Γ.

Ὅς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὄλων ἀφανῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπιστάται.

Ταύτη δ' οὖν ὡς ἐν ὀρατοῖς ἥλιος εἰς τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα καταλάμπει κόσμον, οὕτω δὴ τὰ καὶ ἐν νοητοῖς τὰς ἀθανάτους καὶ ἀσωμάτους δυνάμεις, νεσράς τε καὶ λογικάς οὐσίας μυρίους, ὡσπερ ἀστέρας καὶ φωστῆρας, εἰς ὁ τοῦ Θεοῦ καταυγάζει Λόγος· ἐπεὶ καὶ χρῆν ἕνα τὸν ἐπὶ πᾶσι καθ' ὄλων, καὶ τὸν ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἦγοντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὡς ἂν κἀν τοῦτω τὸ τῆς εἰκόνας ἐμπερὲς τῷ Πατρὶ καὶ κατὰ πάντα ἀποσώζοιτο, κατὰ τε τὴν ἀρετὴν, κατὰ τε τὴν δύναμιν, καὶ τὴν οὐσίαν, κατὰ τε τὸν τῆς μονάδος καὶ ἐνάδος ἀριθμὸν, πολυειδοῦς δὲ ἄλλως καὶ πολυτρόπου καὶ τῆς τῶν γεννητῶν μελλούσης ὑποστήσεσθαι οὐσίας, μυρίας τε καὶ ποικιλίας ἄλλοτε ἄλλαις μεταβολαῖς δι' οἰκείαν ἀσθένειαν ὑποκεισομένης, τῆς τε ἀνωτάτω τοῦ Πατρὸς δυνάμεως δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀνεκφράστου καὶ τῆς πᾶσιν ἀπειρομεγέθους φύσεως ἀπολειψομένης, ἀδυνάτως τε ἐξουσίας τῆς ἀγεννητοῦ καὶ ἀχω-

ρτου θεότητος, αὐτῆ γε γεννητῆ οὐσα μετέχειν ἀντι-
 ωπεῖν τε ἄνω, καὶ ἀντιβλέπειν ταῖς ἀποστειλούσαις
 τοῦ αἰδίου φωτὸς ἀβρήτοις μαρμαρυγαῖς, χρῆν δῆπου
 εἰκότως τὸν πανάγαθον Πατέρα καὶ Σωτῆρα τῶν
 ὄλων, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἢ τῶν ἄρτι γενησομένων
 φύσις, ἔρημος οὐσα τῆς αὐτοῦ κοινωνίας, τῶν μεγί-
 στων ἀγαθῶν στεροῖτο, μέσῃν τινὰ παρεμβάλλειν τὴν
 τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ πρωτοτόκου Θεῖαν καὶ
 παναλικῆ καὶ πανάρετον δύναμιν, ἀκριθέστατα μὲν
 καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυτάτω τῷ Πατρὶ προσομιλοῦσαν
 ἴσως τε αὐτοῦ τῶν ἀποβρήτων ἀπολαύουσαν· πραό-
 τατα δὲ συγκατιοῦσαν, καὶ ἀμωσγέπως συσχηματιζο-
 μένῃν τοῖς τῆς ἄκρας ἀπολιμπανομένοις, διὰ τε τὴν
 σφῶν ἀσθένειαν τῆς ἐκ τοῦ δευτέρου βελτιώσεώς τε
 καὶ ὠφελείας ἐνχρήζουσι, τὰς ἡλίου μαρμαρυγὰς Θεῶν
 ἡρέμα καὶ πρᾶως συγκατιοῦσας ἡμῖν, οὐκ ἄλλως τῆς
 τοῦ φωτὸς ἀκράτου δυνάμεως οἷσις τε ἀπολαύειν διὰ
 τὴν σῶματος ἀσθένειαν. Εἰ γοῦν, ὡς ἐν ὑποθέσει
 λόγου, καθὲς οὐρανῶθεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ παμφαῆς
 ἥλιος σὺν ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς πολιτεύοιτο, οὐδένα
 τῶν ἐπὶ γῆς μείναι ἂν ἀδιάφορον, πάντων συλ-
 λήθδην ἐμφύχων ὁμοῦ καὶ ἀψύχων ἀβρήξ τῆ τοῦ
 φωτὸς προσβολῆ διαφθαρησομένων· θᾶπτον γοῦν
 καὶ τυφλοὺς ἀπεργάσατ' ἂν τοὺς τῶν ὁρώτων
 ὀφθαλμοὺς, βλάβης καὶ φθορᾶς πολὺ μᾶλλον ἢ ὠφε-
 λείας γεγρονῶς τοῖς πᾶσιν αἴτιος, οὐ τὴν φύσιν αὐτῶν
 ὡν τοιοῦτος, τοῖς δὲ ἀφορήτως ἔχουσι δι' οἰκειάν
 ἀσθένειαν τῆς ὑπερβαλλούσης αὐτῆς ἀπολαύειν,
 ταῦθε τις ἀποτελοῦμενος. Τί τοίνυν τὰ ὁμοία μαν-
 θάνων περὶ Θεοῦ θαυμάζει; οὐ δὴ τῆς ἀβρήτου καὶ
 ἀνεκφράστου δυνάμεώς τε καὶ οὐσίας οὐδενὶ μέτεσι
 τῶν ὄντων, πλὴν ἐνὶ μόνῃ, κοινωνίας, ὃν αὐτὸς ὁ
 Πατὴρ προνοεῖ τῶν ὄλων πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων
 συνεστήσατο, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἢ τῶν γεννητῶν
 ἀποτεῖσι φύσις δι' οἰκειάν ἀτονίαν καὶ ἀδυναμίαν,
 τῆς ἀγενήτου καὶ ἀχωρήτου Πατρικῆς οὐσίας διε-
 στῶσα· μένοι δὲ καὶ αὐτοὶ καὶ τρέφοιτο τῆς μέσης
 ἀπολαύουσα χορηγίας, ἣν ὁ μονογενῆς τοῦ Θεοῦ Λόγος
 οὔποτε τοῖς πᾶσιν ἐπαρκῶν διαλιμπάνει, πάντῃ δὲ
 χωρῶν, καὶ διὰ πάντων περιπορευόμενος, πάντων ἐξ-
 ἴσης τῆς σωτηρίας προνοεῖ, λογικῶν ὁμοῦ καὶ ἀλόγων,
 θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, οὐρανίων τε καὶ ἐπιγείων,
 Θεῶν τε καὶ ἀοράτων δυνάμεων, καὶ συλλήθδην εἰ-
 πεῖν, ἀπάντων ὅσα δὴ τοῦ εἶναι δι' αὐτοῦ μετεληχε-
 τῶν γε μὴν πλείον διαφερόντως τῆς νοερᾶς καὶ λο-
 γικῆς φύσεως, δι' ἣν οὐδὲ τὸ ἀνθρώπινον ὑπερεφρῶ-
 νει γένος· ἔτιμα δὲ εὖ μάλα καὶ ἐκῆδετο τῆς τοῦ
 λόγου χάριν πρὸς ἑαυτὸν οἰκειώσεώς τε καὶ συνεχείας,
 ἣ καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ μεμορφῶσθαι ἐν τοῖς ἱεροῖς
 λόγοις ἀνείρηται. Ἄλλ' ὁ μὲν τὴν εἰκόνα τὴν αὐτοῦ
 ὡς ἂν Θεοῦ Λόγος τὴν νοερὰν ἄπασαν καὶ λογικὴν
 ὑψίστησι καταρχὰς τῆς τοῦ παντὸς δημιουργίας,
 ἀρχικῶν τε διὰ ταῦτα καὶ βασιλικῶν τῶν ἐπὶ γῆς
 ἀπάντων ζῶων καθίστη τὸν ἀνθρώπων, ἐλευθερόν τε
 καὶ αὐτεξουσίον τῆς εἰς τὸ καλὸν ἢ εἰς τοῦναντίον
 ἡμῖαι αὐτὸν ῥοπῆς· ὁ δὲ, οὐ καλῶς τῆ αὐτεξουσιότητι
 χριστάμενος, τῆς ὀρθῆς διεκτραπεῖς ὁδοῦ, τὴν ἐναντίαν
 ὁρμήατο, μήτε Θεὸν μήτε Κύριον, μήτ' ἔτι τῶν ὁσίων
 καὶ εὐσεβῶν ἐπιλογιζόμενος, θηρῶν δὲ τρέπων ἄλλ-

A a supremi Patris virtute declinata, ob illius na-
 turæ superlationem, quæ nec dici potest. et omnino
 infinitæ magnitudinis est, neque unquam ad id
 facultatis perventura, ut ipsa ortum habens, aut
 illius divinitatis particeps fieret, quæ nec ortum
 habet, nec capi comprehendive potest, aut intueretur
 sursum, intenderetque aciem contra illos lumi-
 nis sempiterni radios, qui nullis verbis exprimi
 possunt, nimirum necesse fuit, nec injuria, ut opti-
 mus parens et universi conservator, ne omnino
 rerum protinus gignendarum natura, si cum ipso
 nihil prorsus communicaret, maximis bonis priva-
 retur, mediam quamdam unice sui primoque geniti
 Filii divinam, et omnipotentem, et omnibus virtu-
 tibus exuberantem vim interponere, quæ certissime
 B et quam proxime et quam familiarissimam cum ipso
 Patre versaretur et colloqueretur, æqualiterque cum
 eodem arcanis frueretur, benignissime vero demit-
 teret se, et quoquomodo fieri posset, conformaret
 ad eos qui a summo deficient, quique propter suam
 impotentiam quasi alteram manum desiderant, et
 profectu atque adjumento indigent, quo solis splen-
 dorem sensim ac benigne se ad nos demittentem
 intueri queant : alioqui puræ meræque lucis vi,
 propter infirmitatem corporis frui non possint. Fin-
 gamus enim, inveniendæ veritatis gratia, nitidis-
 simum illum solem ipsum seipsum de cælo demit-
 tere, et cum hominibus in terra versari : num libe-
 rum sit atque indifferens earum rerum, quæ ad
 terram pertinent, cuiquam permanere? Minime id
 C quidem : nam correpta omnia animata simul cum
 inanimis, assidua nimisque lucis immisio cor-
 rumperet, citiusque oculos intuentium cæcæret,
 longeque magis noxiæ et corruptionis auctor
 omnibus fieret, quam juvaret quempiam, qui ipse
 quidem natura talis non est, verumtamen erga
 eos qui propter imbecillitatem ipsorum propriam,
 155 minus idonei essent ad ferendum, atque ob
 id nimii superantisque splendoris minime capaces,
 talis evaderet. Cur ergo similia de Deo audiens
 admiraris, cujus quidem et sol est opus, et cælum
 univrsam, et mundus? Siquidem illius virtutis
 atque essentia, quæ nullis verbis nullaue elocu-
 tione exprimi potest, nihil eorum quæ sunt, in
 D partem aut communicationem venit, præter unum
 duntaxat, quem ipse Pater, cunctis rebus provi-
 dens, ante alia cuncta constituit, ne omnium quæ-
 cunque facta essent penitus natura corrueret, quæ
 propter infirmitatem atque impotentiam propriam,
 longe recedit ab illa Patris essentia, quæ neque
 genita est, neque capi comprehendive potest,
 sed ut maneret, cresceret, nutriretur media illa
 fruens largitione, quam unicum genitum Dei Ver-
 bum, nunquam universis sufficere desinit, ad om-
 nia vero penetrans et undique omnia peragrans,
 salutem omnium æqualiter providet, et rationalium
 et brutorum, et mortalium et immortalium, et
 cælestium et terrestrium, divinarum quoque po-
 testatum, etque earum quæ aspectus nostros effu-

giunt, denique omnium quæcunque per illum id quod sunt accipere, longe tamen amplius atque excellentius intelligentis rationalisque naturæ, propter quam ne humanum quidem aspernatus est genus, sed honore potius et cura ingenti prosecutus, ob appositam peculiariter ad seipsum rationis et verbi necessitudinem et conjunctionem, in qua etiam ad ipsius imaginem, formam accepisse in sacris oraculis dictum est. Sed ille quidem suam ipsius imaginem, tanquam Dei Verbum cunctam intelligentiæ et rationis capacem naturam, ab initio fabricationis universi substituit, atque idcirco principem regemque omnium quæcunque in terra sunt animalium, constituit hominem, eumque liberum et suæ ipsius potestatis dimisit, qua et ad bonum, et ad boni contrarium ferri posset. Hic vero non bene sua ipsius potestate usus, et a recto itinere abiens diversus, in contrarium delatus est, non reputans quid Deus et Dominus, non quid jus et fas, non quid pietas postularet, sed instar belluarum, quæ rationis expertes sunt, omnes inhumanas atque immodestas actiones aggrediens. Optimus igitur atque omnium regnator, ipse Altissimus, Deus universi, qui semper ea quæ seipsum deceant facit, ne absque certis principibus ac præfectis, instar jumentorum irrationalium essent, qui in terra versabantur homines, tutores illis et curatores quasi quosdam armentorum duces atque pastores, divinos angelos dedit, principe omnium declarato, **156** omnibusque præfecto unico, primoque genito suo ipsius Verbo. Huicque ipsi sortem præcipuam, angelos ipsos atque archangelos, divinasque potestates, materiæque omnis expertes, ac ipso cœle superiores spiritus, necnon ex iis quæ in terra versantur, religiosas hominum animas seorsum attribuit, quæ etiam appellationibus Hebræorum, Jacob atque Israel nominantur.

VII.

Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.

Hoc sane misteriorum omnium maximo, primus theologorum Moyses in arcanis, Hebræos veteres initiavit, sic dicens: « Interroga patrem tuum et annuntiabit tibi, majores tuos et dicent tibi: Quando dividebat Altissimus gentes, ut disseminavit filios Adam, constituit terminos gentium juxta numerum angelorum Dei, et facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel⁹⁹. » His quidem verbis: Altissimum eum, quod Pater est, quique supra omnia, Deum universi nominat: Dominum vero hujusce Verbum, id sane quod nos a Patre genitum, appellatione Domini veneramus. Cæterum præfectis quidem ac tutoribus gentium, visum nostrum effugientibus, ipsis utique angelis, cunctas gentes et filios hominum quos filios Adam vocat, ipsius altissimi Dei judicio, et nobis occultissimis rationibus, aut distributo fuisse: omnium vero eminentissimo præsidi ac regi universi, ipsi utique Christo, tanquam unico Filio, ex ipsis hominibus Jacob atque Israel, hoc est omne quodcunque et visu percipi potest, et cultum Dei amplexum est, traditum fuisse genus: nam qui ad virtutem proposito certamine exercetur, atque adhuc pugnat et luctatur in gymnasiis pietatis, hic Hebræorum vocabulo dicitur Jacob: qui vero jam victoriæ ac præmiorum apud Deum compos est factus, Israel appellatur, qualis vide-

γων πάσαις ἀνημέροις καὶ ἀκολάστοις πράξεισιν ἐγχειρῶν. Εἰκότα γοῦν ἐαυτῷ ποιῶν ὁ πανάγαθος καὶ παμβασιλεὺς αὐτὸς ὁ Ὑψίστος καὶ Θεὸς τῶν ὄλων, ὡς ἂν μὴ ἀναρχοὶ καὶ ἀνεπιστάτῃροι θρεμμάτων δίκην ἀλόγων εἶεν οἱ ἐπὶ γῆς ἄνθρωποι, προστάτας αὐτῶν καὶ ἐπιμελητὰς ὡσπερ τινὰς ἀγγελάρχας καὶ ποιμένας, θεοῦ ἀγγέλους κατεστήσατο, προτάξας ἀπάντων καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστήσας τὸν μονογενῆ καὶ πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον. Τοῦτω δὲ κληρὸν ἐξείρετον, αὐτοὺς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ θείας δυνάμεις, ἅλλα τε καὶ ὑπερουράνια πνεύματα, καὶ μὴν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς τὰς ἐν ἀνθρώποις θεοφιλεῖς ψυχὰς ἀφωρίσατο, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ Ἑβραίων προσηγορίῃ ἐπικαλουμένας.

Hic vero non bene sua ipsius potestate usus, et a recto itinere abiens diversus, in contrarium delatus est, non reputans quid Deus et Dominus, non quid jus et fas, non quid pietas postularet, sed instar belluarum, quæ rationis expertes sunt, omnes inhumanas atque immodestas actiones aggrediens. Optimus igitur atque omnium regnator, ipse Altissimus, Deus universi, qui semper ea quæ seipsum deceant facit, ne absque certis principibus ac præfectis, instar jumentorum irrationalium essent, qui in terra versabantur homines, tutores illis et curatores quasi quosdam armentorum duces atque pastores, divinos angelos dedit, principe omnium declarato, **156** omnibusque præfecto unico, primoque genito suo ipsius Verbo. Huicque ipsi sortem præcipuam, angelos ipsos atque archangelos, divinasque potestates, materiæque omnis expertes, ac ipso cœle superiores spiritus, necnon ex iis quæ in terra versantur, religiosas hominum animas seorsum attribuit, quæ etiam appellationibus Hebræorum, Jacob atque Israel nominantur.

B

Z.

Ὡς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἢ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γινώσκῃ ἀποκεκάλυπτο, διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γιγνωσκομένη.

Τοῦτο μυστηρίων τὸ μέγιστον, πρῶτος θεολόγων Μωϋσῆς ἐν ἀπορρήτοις Ἑβραίοις τοῦς πάλαι ἐμυσταγῶγει λέγων: « Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου καὶ ἀναγγελεῖ σοι, τοὺς πρεσβυτέρους σου καὶ ἐροῦσί σοι: ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἐστήσεν ὄρια ἐθνῶν κατ' ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Διὰ τούτων γοῦν Ὑψίστον μὲν τὸν ἀνωτάτω, καὶ ἐπὶ πᾶσι, Θεὸν τῶν ὄλων ὀνομάζει: Κύριον δὲ τὸν τούτου Λόγον, τὸν δὴ καὶ δευτέρως ἡμῖν μετὰ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν κυριολογούμενον. Ἀλλὰ γὰρ τοῖς μὲν τῶν ἐθνῶν ἀοράτοις προστάταις, αὐτοῖς δὲ τοῖς ἀγγέλοις, τὰ ἔθνη πάντα καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων υἱοὺς Ἀδάμ ἐπικαλουμένους, κρίσει τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ λόγους ἀρρήτοις ἡμῖν φησι διανεμηθῆναι: τῷ δὲ πάντων ἐξοχωτάτῳ, ἡγεμόνι τε καὶ βασιλεῖ τῶν ὄλων, αὐτῷ δὴ τῷ Χριστῷ, ὡς ἂν μονογενεῖ Ἰῶ, τῶν ἐν ἀνθρώποις, τὸν Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, τουτέστι πᾶν τὸ διορατικὸν καὶ θεοσεβὲς παραδοθῆναι γένος. Εἰσέτι τι ἀθλῶν καὶ παλαιῶν ἐν τοῖς κατ' εὐσέθειαν γυμνασίοις, Ἑβραίων προσηγορίῃ κέκληται Ἰακώβ: ὁ δὲ ἤδη νίκης καὶ τῶν παρὰ Θεῷ βραβεῖων ἡζυωμένος Ἰσραὴλ ἀναγορεύεται: οἷος αὐτὸς ἦν ἐκεῖνος ὁ βούμενος τοῦ παντὸς Ἑβραίων ἔθνους προπάτωρ, οἱ τε τούτου γνήσιοι παῖδες ἀπόγονοί τε τούτων, καὶ πρόπατορες, προσφῆται πάντες καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες. Νῆ

⁹⁹ Deut. xxxii, 7-9.

γάρ μοι τὸ Ἰουδαίων πλῆθος ταύτη νόμιζε δηλοῦ-
σθαι, μόνους τε τοὺς πάλοι πρότερον ἀρετῇ καὶ εὐ-
σεβείᾳ τετελειωμένους. Τοῦτους δὴ οὖν παραλαβὼν
ὁ καθιγεμὸν καὶ προστάτης ἀπάντων τοῦ Θεοῦ Λό-
γος, ἐπὶ τὴν μόνου τοῦ Πατρὸς, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ὑψί-
στου, θρησκείαν ἀνεκαλεῖτο τῶν ὀρωμένων ἀπάντων
ἀνωτάτω, ἐπέκεινά τε οὐρανοῦ καὶ πάσης γενετῆς
οὐσίας, τοὺς ὑπηκόους ἡρέμα καὶ πράως ἀνακαλού-
μενος, μόνον τε αὐτοῖς τὸν ἀγέννητον, καὶ τῶν ὅλων
κοιτητὴν Θεὸν τὸν ὕψιστον παραδιδούς εὐσεβεῖν.
que ultra cœlum, ultraque omnem quæcunque facta
sim benigneque invitans, solumque illis eum, qui
genitus non est, universi conditorem Deum altissi-
mum colendum tradens.

H.

Ὅς μόνους τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ
τῶν ἐθνῶν ἔσεβον ἀγγέλοις τισὶν ἐγκεχωρι-
σμένα.

Οἱ δὲ γε τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπιστάται ἄγγελοι καὶ
παίμενες τοὺς μή οἶους τε νῦν τὸν ἄορατον ἐποπτεύειν,
μῦθ' ἀναβαίνειν τοσοῦτον δι' οἰκειαν ἀσθένειαν, τοῖς
ὀρωμένοις κατ' οὐρανὸν προσέχειν ἤξιον, ἡλίω καὶ
σελήνῃ καὶ ἀστροῖς ἃ δὴ καὶ ἐν τῇ φαινομένη τῶν
ὅλων φύσει διαπρέποντα, ἄνω καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυ-
εῖτω ὡς ἂν ἐν προθύροις τοῦ παμβασιλέως τὰς τῶν
ὀρωμένων ὕψεις ἀνεκαλεῖτο, ἐκ μεγέθους καὶ καλ-
λοντῆς τῶν ὀρωμένων κτισμάτων ἀναλόγως τοῦ πάντων
γενεσιουργοῦ τὴν θεωρίαν ἐμφανίζοντα. « Τὰ γὰρ
ἀόρατα αὐτοῦ, » ἢ φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, « ἀπὸ
κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται,
ἢ τε ἀδιδος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης. » Καὶ τοῦτο δὲ
πάλιν ὁ μέγας Μωϋσῆς μυσταγωγεῖ. Τὸν γὰρ τοι τοῦ
Κυρίου κληρὸν νῦν διαυγεῖ καὶ ψυχῇ κεκαθαρμένη τῶν
νοητῶν καὶ ἀσωμάτων ῥιγνᾶσθαι προτρέπων, εἰργεῖ
τῆς τῶν ὀρωμένων κατ' οὐρανὸν ἐκπλήξεως, ἐπι-
λέγων, ὅτι δὴ « Ταῦτα ἀπένευμε Κύριος ὁ Θεὸς σου
πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Διὰ τί δ' ἀπονενεμησθαι ἐφησε,
συνιδεῖν ἀναγκαῖον. Πολυπλανοῦς ὑπαρχούσης ἀορά-
τως ἡμῖν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα πτωμένης χθονίου
καὶ δαιμονικῆς οὐσίας, ἀγνώστου τε καὶ ἀδιακρίτου
ἀνθρώπου, τῆς τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δυνά-
μεων, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν θείων ἀγγέλων πρὸς τὰ
χείρω διαφόρου καθεστῶτης, οὐκ ἄλλως εὐ εἶχε τοῖς
τῆς ἀνωτάτω τοῦ παμβασιλέως εὐσεβείας ἀποπίπτου-
σιν ἢ τῶν ὀρωμένων κατ' οὐρανὸν τὰ κράτιστα αἰ-
ρεῖσθαι. Δέοι γὰρ οὐ τὸ τυχόν ἦν, μήποτε, Θεὸν ζη-
τοῦντες καὶ τὰ ἀόρατα πολυπραγμονοῦντες, ἀπορία
τῶν ἀφανῶν καὶ ἀδῆλων εἰς ἐναντίας δυνάμεις καὶ
δαιμονικὰς περιτραπεῖεν. Τῶν ὀρωμένων οὖν τὰ πάντα
διαπρεπῆ τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα τοῖς μὴ τοῦ κρείτ-
τους ἐφιεμένους παραδεδοσθαι, ἀμωσγέπως ἐνθύνδε
τῆς τοῦ ἀοράτου θεωρίας, ὡς ἂν διὰ τινος ἐσώπτερον,
παρεμφαινομένης.

Deum quærentes, et curiosius quæ ad aspectum non
veniunt indagantes, difficultate earum quæ latent obscuræque sunt, ad contrarias dæmonicas-
que potestates verterentur: ex iis igitur quæ cernuntur oculis non Dei opera, valde conveniebat
iis, qui nihil præstantius concupiscerent, quavis ratione commendata esse, quippe cum ex iis ille,
qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus appareat.

VIII.

Quod sola cœli sidera et lumina reliquæ gentes
colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assi-
gnatæ sint.

Aliarum vero gentium præfecti angeli atque pa-
stores, eos qui mente, illum qui visu mortali cerni
nequit, intueri non poterant, neque tam alte ob do-
mesticam imbecillitatem ascendere, ea quæ in cœlo
spectantur contemplari suadebant, solem, et lunam,
et stellas. Quæ quidem cum vel in cadente sub vi-
sum nostrum universi natura præniteant, sursum
atque oppido quam propter tanquam in ipsis om-
nium regis vestibulis, ipsos intuitum aspectus al-
liciant, atque ex earum rerum magnitudine ac spe-
cie, quæ cum factæ sint cernuntur oculis, propor-
tione quadam, auctoris parentisque omnium cogni-
tionem, contemplationemque præ se ferunt: « In-
visibilia enim ipsius, ut ait divinus Apostolus **, a
creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta,
conspiciuntur, sempiternaque ejus virtus, et divini-
tas. » Hoc quoque magnus Moyses rursus ut arca-
num et sacrum inducit, nam Domini sortem adhor-
tans, ut mente lucida animoque purgato ea quæ
sola intelligentia capiuntur, et corporis expertia
sunt, concupiscat: prohibet ea quæ in cœlo spe-
ctantur admirari, supra a se dictis adjungens, quod
hæc distribuit Dominus Deus tuus et cunctis genti-
bus ** : » cur autem distributa fuisse dixerit, co-
gnoscere operæ pretium est. Cum multiplici errore
vetetur, et nobis haud cernentibus circum hunc
aerem qui terram ambit, terrestris quædam volitet
ac dæmonica natura, 158 quam homines neque
cognoscere, neque discernere idonei sunt, cumque
bonorum item spirituum ac potestatum, et ipsorum
denique divinorum angelorum natura, ab ea quæ in
deterius lapsa est, continenter dissideat: non aliter
iis qui a supremi omnium Regis cultu declinassent,
res bene poterat cedere, quam si eorum quæ in
cœlo spectantur, quæ præstantissima sunt, legis-

** Rom. 1, 20. ** Deut. iv, 19.

IX.

A

Θ'.

De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum est genus.

Et hæc quidem sic se habebant : adversantis vero ac rebellis potestatis factio, sive dæmonum ea sit, sive aliorum etiam depravatorum spirituum, qui et plus et minus de malitia reportant, gravis præterea cujusdam magnique dæmonis, qui omnium principatum inter eos obtinet, qui primi in divino cultu mutaverunt, atque ob id proprium vocabulum amisere, salutem hominum invidens, in contrariam partem trahebat, omnisque generis malitiæ machinis, cunctis gentibus, ipsique etiam sorti Domini, ex invidia bonorum, insidiabatur; proinde Deo adversam impiamque magni illius dæmonis cogitationem, propheticus spiritus in Isaia sic propemodum reprehendit, dicens : « Dixit enim, in fortitudine faciam, et in sapientia intellectus auferam terminos gentium, et robur earum deprædabor, et quæ civitates quæ habitantur, et orbem terrarum totum comprehendam manu quasi niduum, et quasi ova derelicta tollam, et non erit qui effugiat me, aut contradicat mihi ⁹⁷. » **159** Hæc sane illius impii et contra Deum pugnantis voces, qui in robore malitiæ gloriatur, et angelis ab Altissimo traditos gentium terminos, direpturum se et confusurum minatur, orbemque deprædaturum, et omne genus hominum excussurum, ejusque priorem ordinem mutaturum jactat. Si vero quo animo talia de seipso mentiretur, scire vis, audi eandem prophetiam sic rursus de illo dicentem : « Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes. Tu vero dixisti in mente tua : In cælum ascendam, super astra cæli ponam sedem meam. Ascendam supra nubes, ero similis Altissimo. Nunc autem ad infernum descendes, et ad fundamenta terræ ⁹⁸. » Sane plurima simul his verbis declarat oraculum; nam et illius de quo loquitur amentiam, et ejusdem a meliori statu ad deterius ruinam, et ipsius ruinæ exitum. Qui quidem cum gravia atque odiosa cunctis gentibus minatus esset, alia ratione capi posse homines, in ipsis machinandi exordiis deprehendit : quippe qui facilem atque ex sua ipsorum sententia lapsum ad malum, propter libertatem arbitrii, possiderent. Quætere igitur a meliori statu civitates, voluptatisque blanditiis multorum animas trahere in omne genus nequitiae, omnesque adhibere machinas, turpesque de diis fabulas atque obscenas narrationes comminisci, et jucunda omnia ac voluptatem afferentia iis quos caperet, artibus ac fallaciis dæmonum injicere : atque his rationibus, orbem universum captum ac subactum continere, atque ita delere et confundere terminos gentium, quod etiam se facturum minatus fuerat verbis illis : « Auferam terminos gentium, et robur earum deprædabor, et quæ iam

Περὶ τῆς ἐχθρᾶς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως, καὶ τοῦ ταύτης ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ὑπήγχετο γένος.

Καὶ τὰ μὲν ὧδε διέκειτο· τὰ δὲ τῆς ἀντιπάλου καὶ ἀποστατικῆς δυνάμεως, εἶτε δαιμόνων εἶτε καὶ χειρόνων ἄλλων πνευμάτων ἐν κακίᾳ τὸ πλεόν καὶ ἤττον ἀποφερομένων, εἶτε τε καὶ τοῦ πάντων ἐν τούτοις ἀρχόντος δεινοῦ τινος μεγαλοδαίμονος, ὃς, πρῶτοι τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας σαλεύσαντες, τῆς οἰκείας λήξεως ἀποπεπτῶκασι, φθόνῳ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας τὴν ἐναντίαν εἶλκε παντοίαις κακίας μηχαναῖς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Κυρίου κλήρῳ βασκανίᾳ τῶν ἀγαθῶν ἐπιβουλεύοντα. Τὸν δὴ οὖν τοῦ μεγαλοδαίμονος ἄθεον καὶ ἀσεβῆ λογισμὸν τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν ἐν Ἑσαΐᾳ ὧδε πῶς ἀπελέγχει λέγων· « Εἶπε γὰρ· Ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω, καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὄρια ἔθνων, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομήσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας· καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήφομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν, καὶ ὡς καταλειμμένα ὡὰ ἀρῶ, καὶ οὐκ ἔσται ὃς διαφύξεται με, ἢ ἀντίεπι μοι. » Αὐταὶ αἱ τοῦ θεομάχου φωναὶ, ἐπὶ κακίας ἰσχύϊ μεγαλαουχομένου, καὶ τὰς πρὸς τοῦ Ἰψίστου τοῖς ἀγγέλοις παραδοθείσας τῶν ἔθνων ὀρθοθεσίας διαρπάσαι, καὶ συγγεῖν ἀπειλοῦντος, προνομήσειν τε τὴν οἰκουμένην, καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος διεκσεῖσειν, καὶ μεταστήσειν τῆς προτέρας ἐταξίας ἀπαυθαδιαζόμενον. Ὅποια δὲ φρονῶν περὶ ἑαυτοῦ τὰ τοιαῦτα ἠλαζονεύετο, ἀκούε τῆς αὐτῆς προφητείας ὧδε πάλιν περὶ αὐτοῦ φραζούσης· « Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἑωσφόρος, ὁ πρῶτὸς ἀνατέλλων; συνετρέθη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη. Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναθήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρῶν τοῦ οὐρανοῦ θήσομαι τὸν θρόνον μου. Ἀναθήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ἰψίστῳ. Νῦν δὲ εἰς ἄδην καταθήση, καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Ὁμοῦ δὲ πλείστα διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμφαίνει, τὴν τοῦ δηλουμένου φρενοβλάθειαν, τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω κατὰπτωσιν, τὸ τῆς ἐκπτώσεως τέλος. Δεινὰ δὲ κατὰ τῶν ἔθνων ἀπάντων ἀπειλήσας, θάτερα ληπτὸς τοῖς προσβουλοῖς ἀνθρώπους εὐρατο, πρὸ χειρὸν καὶ ἐξ οἰκείας γνώμης τὴν ἐπὶ τὸ κακὸν ἐμπτωσιν δι' αὐτεξούσιον προαίρεσιν κεκτημένους. Ἔσειε δὴτα τῆς ἀπὸ τῶν κρειττόνων στάσεως τὰς πόλεις, καὶ τοῖς τῆς ἡδονῆς δελέασιν ἐπὶ πᾶν εἶδος φαυλότητος τὰς τῶν πολλῶν κατέσπα ψυχὰς, οὐδένα τε μηχανῆς καταλιπὼν τρόπον, μύθοις περὶ θεῶν αἰσχροῖς καὶ διηγήμασιν ἀκολάστοις τὰ φίλα καὶ πρὸς ἡδονὴν τῶν ἀλισκομένων δι' ἐντέχου δαιμόνων ἀπάτης προὔβαλλετο· ταύτη τε τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐλὼν ὑποχείριον συνεῖχε, καὶ ἠφάνιζε τὰ τῶν ἔθνων ὄρια, ὅπερ καὶ ποιήσειν ἠπειλεῖ εἰπὼν· « Ἀφελῶ ὄρια ἔθνων, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομήσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήφομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν. » Ἐνθεν ἡδὴ λοιπὸν πάντων ἀνθρώπων κατεκράτει πλάνη, δαίμονές τε πονηροὶ κατὰ

⁹⁷ Isa. x, 15, 14. ⁹⁸ Isa. xiv, 12, 15

πάντα τόπον, καὶ πόλιν, καὶ χώραν ὑπὸ τῷ οὐρανῷ
 ἔρχονται κατατάττοντο· καὶ δῆτα δυνάμει χθονίαις
 καὶ πονηροῖς πνεύμασιν ἀντὶ τῶν προτέρων τοῦ Θεοῦ
 λειτουργῶν ὁ πᾶς τῶν ἀνθρώπων βίος καταδεδούλωτο,
 πάντων ἀθρόως καὶ ἐπιβρεπῶς τοῖς τῆς ἡδονῆς ὀλί-
 σθοῖς ἐπιδεδωκότων· ὥστε ἡδὴ καὶ τῆς φύσεως ὑπερ-
 βαίνειν δροῦς, καὶ τότε μὲν ἀλληλοφθορεῖν, τότε δὲ
 ἀβήρητοποιεῖν, καὶ ἂ μὴδὲ λογισμῶ θέμις ἐννοεῖν,
 ταῦτα οὐ μόνον πράττειν, ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τῶν
 οὐρανῶν θεῶν δόξαις ἀνατιθέσθαι, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς
 ἂν θεοὶ φῶντα τὰ ἀκόλαστα σὺν βρασιῶν πλεονί δια-
 πράττεσθαι. Ἐντεῦθεν ἡδὴ, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστο-
 λον, οὐδ' ἐπὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἔτι λαμπροῖς τοῦ
 Θεοῦ δημιουργήμασιν ἰστάμενοι, « Ἐματιώθησαν ἐν
 τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος
 αὐτῶν καρδία. Φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράθησαν,
 καὶ ἠλλάξαντο τὴν δόξαν τοῦ ἀφάρτου Θεοῦ ἐν
 ὁμοιώματι εἰκόνοσ φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν
 καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. » Ὅτι δὲ κατὰ τὸ πα-
 λαιότερον τοῖς οὐρανίοις φωστῆρσι μόνις οἱ ἐπὶ γῆς
 προσανείχον οὐδὲν εἰδῶλον ἐπιστάμενοι, οὕτε περὶ
 τὴν τῶν δαιμόνων πλάνην καταγιγνώσκοντες, ἰκανὴ γέ-
 νοιτο ἂν ἀπόδειξις ἢ τῶν ἀλλοτρίων τοῦ καθ' ἡμᾶς
 λόγου μαρτυρία, ἣν κατὰ τὸ πρῶτον τῆς Προπα-
 ρασκευῆς πρὸ τῆς παρουσίας πραγματείας ἐξεθέ-
 μην, σαφῶς ἀποδείξας, ὅτι μὴ χειροκμητοὶς ἑξόνοισ
 ἐξ ὕλης ἀψύχου δεδημιουργημένοι, ἀλλ' οὐδ' ἀορά-
 τοῖς δαίμοσιν οἱ παλαιότεροι τῶν ἀνθρώπων εἰδούλευον·
 μόνις δὲ τούτοις, οἱ καὶ πρὸς τῆς θείας Γραφῆς τοῖς
 ἔθνεσιν ἀπονενεμησθαι μεμαρτύρηται. Ἔμα δὲ οὖν
 καὶ αὐτοῖς Ἑλλήσιν, ὧν τὰς φωνὰς ἐν ἐκείνοις παρα-
 τέθειμαι, συνομολογεῖν, νεωτέραν καὶ ξένην περὶ τὴν
 τῶν παλαιῶν λατρείαν εἰσῆχθαι αὐτοῖς τὴν τῶν εἰδῶ-
 λων δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν τῶν ἀφανῶν πνευμάτων
 περιεργίαν. Τοῦτο δὲ πᾶν ἐπιβουλεύων τοῖς ἐπὶ γῆς
 πᾶσιν ὁ δηλωθεὶς θεομάχος εἰργάζετο. Συνήργει δὲ
 οὕτω καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων φύλον.
 Αὐτοῖς γε μὴν ὁ τῆς κακίας ἐξάρχων ταῦτ' ἔπραττε
 μανίᾳ φρονήματος ἐκτόπου, τὰς κατὰ πάντων ἀν-
 θρώπων ἔργῳ πληρῶν ἀπειλὰς, καὶ τὴν· « Ἔσομαι
 ὁμοῖος τῷ Ὑψίστῳ, » ἄθεον ἐπιτείνων φωνήν, ταῖς
 τε τῶν ἀκαθάρτων καὶ πονηρῶν δαιμόνων ὑπηρε-
 σίαις, χρησμούς καὶ θεραπείας, καὶ τὰ τοιαῦτα ταῖς
 τῶν ἀνθρώπων γοηταῖς προϊσχύμενος.

Adjunxerat autem illum omne impurorum dæmonum genus. At vero ipse malitiæ princeps hæc faciebat, amentia immensi fastus adductus, ut quæ cunctis hominibus minatus fuerat re ipsa completeret, ac nefariam illam vocem, « Ero similis Altissimo, » vehementius intenderet, atque impurorum, malorumque dæmonum ministeriis, oracula et cultus et alia ejusmodi, præstigiis ac fallaciis hominum objiceret.

I.

ὡς ἀναγκαίως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴν
 εἰς ἀνθρώπους ἐποίησατο πάροδον.

Ἐν τοσαύτῃ δῆτα κακίας φορᾷ μὴδὲν ἐπαμύνειν
 τῶν πρὶν ἐφεστῶτων ἀγγέλων τοῖς ὑποχειρίοις ἔθνεσι
 δεδωρημένων, ἀλλὰ τῆς μὲν λοιπῆς κτίσεως ἐπιμελο-
 μένων, τοῖς τε τοῦ κόσμου μέρεσιν ἐπιστατούντων,
 καὶ τῷ τοῦ πάντων δημιουργῷ Θεῷ νεύματι συνήθως

» Rom. 1, 21-25.

A civitates quæ habitantur, et orbem totum compre-
 hendam manu quasi nidum. » Inde jam ille post-
 hac per errorem, in omnes homines imperium
 obtinuit; ac mali dæmones in omni loco, et civi-
 tate, et regione, sub certo principe dispositi in-
 structique sunt: itaque terrestribus potestatibus
 ac spiritibus malis, pro prioribus Dei ministris
 omnis vita hominum addicta est, omnibus certatim
 ac proclivi alacritate in lubrico voluptatis profi-
 cientibus, adeo quidem, ut jam naturæ 160 ter-
 minos transilirent, et modo se mutuo ardore cor-
 rumperent, modo quæ dicenda non sunt, patrant,
 et quæ ne cogitatione quidem concipere fas est,
 ea non solum facerent, verum etiam opinionibus
 quas de diis suis habebant, consecrarent, hocque
 etiam amplius tanquam diis grata et jucunda, lac-
 sciva omnia cum deliciis plurimis perficerent. Inde
 jam, quemadmodum scribit sacer Apostolus, non
 contenti iis Dei operibus quæ in cælo illustra-
 sunt, « Evanuerunt in cogitationibus suis, et ob-
 scuratum est insipiens cor eorum, dicentes se esse
 sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam
 incorruptibilis Dei, in similitudine imaginis cor-
 ruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum,
 et serpentium ». » Quod autem antiquissimis tem-
 poribus, sola celestia lumina mortales attenderent,
 neque ulla simulacra cognita haberent, neque in
 errore ac fallacia dæmonum versarentur, abunde
 satis demonstraverit testimonium eorum qui ab hæc
 ratione nostra alieni sunt: quod in primo Præpa-
 rationis, ante hoc ipsum opus exposui, ubi plane
 demonstravi non manu elaboratis signis, quæ ex
 inanima aliqua materia ipsi fabricassent, ac ne
 dæmonibus quidem visum nostrum effugientibus
 antiquissimos homines servire solitos, sed illis so-
 lis quos gentibus distributos fuisse divinæ litteræ
 affirmant. Quare jam tempus est, ut Græci quoque
 ipsi, quorum voces illic exposui, fateantur recen-
 tiorem ac peregrinam, alienamque a religione an-
 tiquorum, introductam esse ab ipsis simulacrorum
 superstitionem, et visum nostrum effugientium spi-
 rituum superfluum observantiam. Id autem omne
 ille, de quo dictum est, Dei inimicus, dum omni-

D bus, qui in terra sunt, insidias facit, molitus est.

161 X.

Quemadmodum necessario unicus Dei Filius ad
 homines transit.

Cum igitur in tanto malitiæ proventu, qui prius
 angeli præfecti gentibus fuerant, nihil suis quisque
 auxilii ferre possent, ac reliquum quidem opus con-
 ditoris Dei curarent, certisque mundi partibus
 præessent, atque omnium opifici Deo, de more ad

nutum præsto essent, mortalium vero ruinam ne-
tquam apprehenderent, propter ipsorum hominum
in malis eligendis liberam potestatem, diuturnus
quidam atque immedicabilis omnes, qui terram in-
colerent possidebat morbus, gentesque stimulis
alias aliis, mali spiritus in furias agebant, quibus
illæ agitatz in profundum insanibilis malitiæ vol-
vebantur. Jam enim quidam more belluarum, quæ et
crudas et humanas carnes devorare consueverunt,
vesci charissimorum sibi carnibus pulcrum existi-
mabant, omnique pudore abjecto, et matribus, et
sororibus, et filiabus commisceri, atque eos qui
consenuissent strangulare, et mortuos canibus
volucrisque projicere. Jam vero quid tibi com-
memorem, et maxime deorum, ipsorum utique
malorum dæmonum, omni crudelitate atque inma-
nitate refertas humanas victimas, in quas huma-
num genus insanire coegerant? Hæc igitur in iis,
quæ opus hoc antecesserunt quod nunc in manibus
est, ipse præparavi. Etenim cum tot mala a perni-
ciosis et pravis spiritibus, necnon ab eo, qui in iis
totius orbis tyrannidem occuparat, proposita essent,
nullusque eorum angelorum qui præfecti fuerant,
malis subvenire esset idoneus, merito illud Dei
Verbum, ille Salvator universi, salutari nutu Patris
qui humani generis est amantissimus, ne hoc ipsum
illi tam charum genus, in impietatis profundo ver-
saretur, antea quidem exiguis quosdam, atque ob-
scuros propriæ lucis radios, per prophetam Moysen,
perque eos Dei amicos viros, qui et ante illum, et
post illum floruerunt, emisit, sic utique hominum
malis remedium, in sacrosanctis legibus afferens.
Proinde sic plane ipsum Dei Verbum, ad Hebrai-
cam gentem dicit, ubi per Moysen leges illi dat,
162 « secundum instituta terræ Ægypti in qua
habitastis, non facietis : et secundum instituta
terræ Chanaan, ad quam ego introducā vos, non
facietis : et in legibus illorum non ambulabitis.
Judicia mea facietis, et præcepta mea servabitis :
ego sum Dominus Deus vester ¹. » Deinde ubi om-
nia interdixit, et infandas nuptias, et omne impu-
dicum facinus; ne feminæ cum feminis, maresve
cum maribus miscerentur, adjungit : « Ne pollua-
mini in omnibus his. Nam in omnibus his pollutæ
sunt gentes, quas ego expellam a facie vestra : et
polluta est terra, et retribuī injustitiam illi : et
abominata est terra sedentes in ipsa ². » Et alibi
rursus dicit : « Cum vero ingressus fueris in ter-
ram quam Dominus Deus tuus dat tibi, non discas
facere secundum abominatōnes gentium illarum :
non inveniatur in te qui lustret filium suum aut
filiam suam in igne, divinas divinationes, aut
hariolus, aut augur, veneficus, incantator, pytho-
nica mulier, prodigiorum inspector, aut qui per-
contetur mortuos : est enim abominatio Domino
Deo uno omnis qui facit hæc. Nam propter istas
abominatōnes, Dominus Deus tuus delebit illos a

A διακονουμένων, τῆς δὲ τῶν θνητῶν πτώσεως οὐ πι-
ρδρασομένων διὰ τὴν τῶν κακῶν αὐθεκούσιον τῶν
ἀνθρώπων αἵρεσιν, μακρὰ τις καὶ δυσθεράπευτος τῶν
ἐπὶ γῆς ἀπάντων κατεκράτει νόσος, ἄλλων ἄλλως τῶν
ἐθνῶν ὑπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξοιστρούμενων,
καὶ εἰς ἀνήκεστον βυθὸν κακίας ἀποπιπτόντων. Ἦδη
γούν ὠμοφάγων καὶ ἀνθρωποδόρων θηρίων τρόπον
σάρκας τινὲς τῶν φιλότατων θοινᾶσθαι καλὸν ἤγούοντο,
καὶ μητράσιν ἀναίδην, καὶ ἀδελφαῖς, καὶ θυγατέρας
μίγνυσθαι, ἀγγόνη τε περιβάλλειν τοὺς γεγηρακότας,
καὶ κισὶ καὶ οἰωνοῖς τοὺς νεκρούς. Τί δὴ σοι μνημο-
νευσαίμην τῶν δῆθεν θεῶν, αὐτῶν δὲ τῶν φυλῶν
δαιμόνων, τὰς ὠμὰς καὶ ἐκτόπους ἀνθρωποθυσίας, εἰς
ἃς τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐξέμηναν; Καὶ ταῦτα γούν
ἐν τοῖς προηγουμένοις τῆς μετὰ χειρὸς ὑποθέσεως
B προπαρεσκευασάμην. Ἄλλὰ γὰρ τοσούτων κακῶν ὑπὸ
τῶν φυλῶν καὶ τῶν μοθηρῶν πνευμάτων, τοῦ τ' ἐν
τούτοις τυράννου, καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης προβε-
δλημένων, καὶ μηδενὸς τῶν ἐφεστώτων ἀγγέλων οἴου
τε θνῶς τοῖς κακοῖς ἐπαμύνειν, εἰκότως ἐκεῖνος ὁ
θεὸς Λόγος, ὁ τῶν ὅλων Σωτὴρ, ἀγαθῶ νεύματι τῆς
τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίας, ὡς ἂν μὴ τὸ φίλον αὐτῶ
γένος ἐν ἀσεθείας βυθῷ καλινδοῖτο, τέως μὲν βραχείας
τινὰς καὶ ἀμυδρὰς τοῦ ἰδίου φωτὸς ἀκτίνας, διὰ προ-
φήτου Μωϋσέως, τῶν τε πρὸ αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτῶν
θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐξέλαμπε, τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν
τῆν ἴασιν ἐν ταῖς ἱεραῖς νομοθεσίαις προβαλλόμενος.
Λέγει δ' οὖν ἄντικρυς αὐτὸς ὁ Λόγος τῷ Ἑβραίων.
ἔθνει νομοθετῶν διὰ Μωϋσέως· « Κατὰ τὰ ἐπιτηδεύ-
ματα τῆς γῆς Αἰγύπτου, ἐν ἧ κατηκῆσατε ἐπ' αὐτῆς,
οὐ ποιήσετε· καὶ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα γῆς Χαναάν
C εἰς ἣν ἐγὼ εἰσάγω ὑμᾶς, ἐκεῖ οὐ ποιήσετε· καὶ ἐν
τοῖς νόμοις αὐτῶν οὐ πορεύσεσθε. Τὰ κρίματά μου
ποιήσετε, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάξετε· ἐγὼ
εἰμὶ Κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν. » Εἶτα πάντα ἀπαγορεύσας
ἀθέμιτον γάμον, καὶ πᾶσαν ἀσχέμονα πρᾶξιν, γυναι-
κῶν τε πρὸς γυναῖκας, καὶ ἀρρένων πρὸς ἀρρένας
μίξεις, ἐπιλέγει· « Μὴ μιáινεσθε ἐν πᾶσι τούτοις. Ἐν
πᾶσι γὰρ τούτοις ἐμίανθησαν τὰ ἔθνη, ἃ ἐγὼ ἐξαπο-
στελῶ πρὸ προσώπου ὑμῶν· καὶ ἐξεμίανθη ἡ γῆ, καὶ
ἀνταπέδωκα ἀδικίαν ἀπ' αὐτῆς· καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ
τοῖς ἐγκραθημένοις ἐπ' αὐτῆς. » Καὶ πάλιν φησὶν·
« Ἐὰν δὲ σὺ εἰσέλθῃς εἰς τὴν γῆν, ἣν Κύριος ὁ θεός
σου δίδωσί σοι, οὐ μὴ μαθήσῃ ποιεῖν κατὰ τὰ βδελύ-
γματα τῶν ἐθνῶν ἐκείνων· οὐχ εὐρεθήσεται ἐν σοὶ
καθαίρων τὸν οἶον αὐτοῦ, ἢ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ ἐν
πυρὶ, μαντευόμενος μαντείας, καὶ κληδονιζόμενος,
καὶ οἰωνιζόμενος, φαρμακός, ἐπάδων, ἐγγαστριμυθος,
καὶ τερατοσκόπος, καὶ ἐπερωτῶν τοὺς νεκρούς. Ἔσται
γὰρ βδέλυγμα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου πᾶς ποιῶν ταῦτα.
Ἔνεκα γὰρ τῶν βδελυγμάτων τούτων Κύριος ὁ θεός
σου ἐξολοθρεύσει αὐτοὺς ἀπὸ προσώπου σου. Τέλειος
ἔσθι ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Τοιαῦτα μὲν καὶ
μυρία ἄλλα θεοσεβῆ διδάγματά τε καὶ παραγγέλματα
διὰ Μωϋσέως αὐτοῦ ὁ θεὸς Λόγος τὸ πρὶν ἐνομοθέτει,
ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς τοῦ κατὰ ἐσέβειαν βίον παραδι-
δοὺς αὐτοῖς στοιχεῖα, διὰ συμβόλου καὶ τινος σκιώ-

¹ Levit. xviii, 5, 4. ² Ibid. 21, 25.

θους καὶ σωματικῆς λατρείας ἐν σώματος περιτομῇ, καὶ τινῶν ἄλλων τοιούτοτρόπων ἐπὶ τῆς γῆς συντελουμένων· ὡς δὲ, τοῦ χρόνου προϊόντος, οὐδὲν τοσούτον καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν εἰς ἄκεις τῶν τοῦ βίου κακῶν δι' ὑπερβολὴν κακίας ἐσθενεν, ἤλαυνέ τε ὁσημέραι εἰς μείζονα τὰ τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Ἑβραίων ἔθνος τῆ τῶν ἀθῶων συναπαχθῆναι φθορᾷ· αὐτὸς ἤδη λοιπὸν ὁ Σωτὴρ καὶ ἱατρὸς τῶν ὅλων κάτεισιν εἰς ἀνθρώπους, καὶ τοῖς οικείοις ἀγγέλοις ἐπαμύνων ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας, τοῦτ' αὐτῷ τοῦ Πατρὸς δωρήσεσθαι προὔποσχομένου, ὡσπεροῦν αὐτὸς ἐν Ψαλμοῖς διδάσκει λέγων· «Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάτχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ὡσέκετι γοῦν μόνον τὸν δίκαιον καὶ διορατικὸν Ἰσραὴλ, οὐδὲ γε μόνον τὸν οικεῖον κληρὸν, πάντα δὲ τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη, τὰ πρότερον πλείοσι ἀγγέλοις κεκληρωμένα, καὶ παντοίαις ἀσεβείαις κεκαλινθημένα, ὑπὸ τὴν οικείαν ὑποβαλὼν ἐξουσίαν, παρῆν τοῖς πᾶσι τὴν πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα γῶσιν τε καὶ φιλίαν· ἐπιτηρυχουόμενος, λύσιν τε καὶ ἀφῆσιν τῶν πρὶν ἀγνοημάτων καὶ ἀμαρτημάτων ὑπισχνόμενος, ὃ καὶ σαφῶς ἐκήρυττε λέγων· «Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἱατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἀμαρτωλοὺς, εἰς μετάνοιαν. » Καὶ δὴ παρῆν τοῖς οικείοις ἀγγέλοις, αὐτοῖς δὴ τοῖς πρὶν ἐφεστῶσι τῶν ἔθνῶν, ἐπιθεωρούμενος· οἱ δὲ, αὐτίκα τὸν σφῶν βοηθὸν καὶ Κύριον εὐ μάλα ἀκριβῶς ἐπιγνόντες, περιχαρεῖς προσήλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ, ὡσπερ ἡ ἱερὰ τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκει Γραφή, «Καὶ προσήλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ, » φήσασα· ὅτε καὶ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου αἰθούτων τὸν Θεὸν ἔλεγον, «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Τοῦτους μὲν οὖν ὡς οικείους ἀγγέλους τῆς αὐτοῦ δεομένους συμμαχίας ταύτη πη ἀνελάμβανε· τοὺς δὲ γε πάλαι ἀμφὶ τὰς ἀνθρώπων διατριβῆς πτωτῶμενος, ἀφανῶς τε καὶ ἐμφανῶς τῶν ἐπὶ γῆς καταδυναστεύοντες δαιμόνας ἀλιτηρίους, καὶ πνευμάτων ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν γένη, τὸν τε ἐν τούτοις τῆς κακίας ἐξάρχοντα, τὸν δεινὸν ἐκεῖνον καὶ ἀλάστορα μεγάλῃ καὶ ἐνθῆφ δυνάμει τροποῦμενος· ἔχειροῦτο, ὡς τινὰς συναισθημένους αὐτῶν λέγειν· «Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » καὶ δὲ τούσδε μὲν, καὶ δι' ὧν ἔπραττε καὶ ἐδίδασκεν, ἰσχυρῶς ἤκλιετο· πᾶν δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, τοῖς διὰ λόγων ἡμέρων καὶ προσηέσι φαρμάκοις, ταῖς τε πράξει καὶ προτρεπτικαῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις, ἰάτο καὶ θεράπευε, νόσων τε παντοίων καὶ παθῶν οὐχ ἦτον σωματικῶν ἢ ψυχῶν ἀπήλλαττε, παλαιὰς τε δεισιδαιμονίας καὶ δειμάτων πολυθέου πλάνης, τῆς τε αἰσχροῦ καὶ ἀκολάστου διαίτης, πάντας τοὺς προσόντας ἐλευθέρους ἀφῆς, μεθιστῶν τε καὶ μεταβάλλων τοὺς αὐτῷ προσανέχοντας ἐκ μὲν ἀκοίας ἐπὶ σώφρονα βίον, ἐκ δὲ ἀσεβείας ἐπὶ εὐσέ-

A facie tua : perfectus eris in conspectu Domini Dei tui². » Hæc quidem, aliaque innumerabilia religionis documenta et præcepta, per Moysem illis Deus Verbum, antea in legibus dabat, atque ut in rudimentis fieri solet, religiosæ illis vitæ elementa, per signa et umbratiliam quamdam corporalemque adorationem in corporis circumcissione, perque alia quædam ejusmodi quæ in terra conficiuntur, tradebat : cum vero procedente tempore nullus tam potens, ne prophetarum quidem qui post illum extiterint, ut remedium malis vitæ afferret, quod nimis abundantem malitiam, esset : ac dæmonica efficacia quotidie in majus impelleret, usque adeo ut ipsa quoque Hebraica gens, eadem cum impiis perditione raperetur : tum denique Salvator ac medicus universi descendit ad homines, ut vel angelis suis pro hominum salute opem ferret, cum hoc illi se largiturum Pater antea promisisset, et quidem quemadmodum ipse in Psalmis docet, ubi ait : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ³. » **163** Non igitur ille amplius ut eum solum Israel qui justus quidem esset, sed idem visu comprehendendi posset, neque ut solam propriam corpem, sed ut omnes in terris gentes, quæ antea pluribus angelis attributæ erant, et in omnis generis impietatibus versatæ atque implicitæ, sub suam potestatem redigeret, atque omnibus notitiam et amicitiam cum suo Patre denuntiaret, solutionemque ac remissionem ignorantiarum ac peccatorum se exhibiturum promitteret, venit, quod quidem vel ipsæmet perspicue docuit dicens : « Non indigent bene valentes medico, sed male habentes : non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam⁴. » Cum itaque præsens a propriis angelis, illis inquam, qui prius gentibus præfecti fuerant, visus esset, illi continuo suum adiutorem suumque Dominum oppido quam certe atque exploreate agnoscences, maxima cum lætitia accesserunt, eique ministrare cœperunt, quemadmodum vel sacra Evangelii docet Scriptura ubi ait⁵ : « Angelos accessisse, eique ministrasse : » item ubi commemorat « multitudinem militiæ cœlestis, laudantium Deum ac dicentium : Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas⁶. » Hos igitur tanquam proprios angelos, sui ipsius indigentes auxilii sic sane recepit : qui vero jam diu in mediis hominibus versabantur et volitabant, quique et obscure et evidentem in terra, potentiam atque imperium obtinebant, eos ingenti divinaque potestate fugatos subegit, dæmones utique perniciosos, ac spirituum agrestium atque imitium genera, una cum eo qui inter hos malitiæ principatum obtinet, callidissimo videlicet illo, atque impurissimo dæmone, sicut eorum nonnulli sentientes dixerunt : « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus

² Deut. xviii, 9-13. ³ Psal. ii, 7, 8. ⁴ Luc. v. 31, 32. ⁵ Matth. iv, 11. ⁶ Luc. ii, 13, 14.

torquere nos^{*)} et hos quidem per ea quæ et fecit et docuit validissime cecidit : omne autem humanum genus allocutionum mansuetis ac placidis, quasi medicamentis, suisque ipsius blandis exhortationibus ac documentis sanavit, et ab omni generis morbis ac perturbationibus, non minus corporum quam animorum liberavit : cumque ab antiqua superstitione, ac terroribus quos error multitudinis deorum afferebat, atque a turpi petulantique victu, omnes se adeuntes solutos dimitteret, traduceretque ac mutaret eos, qui seipsum observarent, a luxu ad modestiam, ab impietate ad pietatem, ab injustitia **164** ad justitiam, ac præterea a crudelium dæmonum potestate, ad divinam veræ pietatis comprehensionem, postremo cælestis vitæ, doctrinæque pietatis portas, gentibus per totum orbem apertas ostenderet, usque adeo seipsum demittebat, ut non solum laborantibus, graviterque animo ægrotantibus salutarem dextram porrigeret, verum etiam de ipsis jam portis mortis semimortuos, vel eos quoque qui penitus interiissent, jamque diu sepulti essent, a mortis vinculis solveret : propter quam maxime causam, illi fuit opus ad illa usque loca efficaciam agendi propagare, ut videlicet non solum in vivis, verum etiam in mortuis dominaretur. Dum igitur cum Patre est, atque universi providentiam divina virtute administrat, cælum ipsum una cum terra, et naturas quæ in illis continentur, atque eas quæ supra cælum intelliguntur, divinas et incorporeas tuctur et curat, Dei Verbum, et Dei sapientia, et Dei virtus, et princeps, et dux, et rex. Quia etiam et Deus et Dominus in divinis oraculis cum laude et gloria nominatur, et illuminator quidem incorporearum intelligentiumque naturarum. Sol vero justitiæ ac lumen veritatis est dictus, qui subservit atque operam suam immiscet paternis dispositionibus, ex quo et Patris minister et opifex nuncupatur. Solus vero certo ordine novit Deo obtemperare, qui etiam medicus intercedit, inter Deum qui genitus non est, et eas res quæ post ipsum genitæ sunt, qui universiurationem assumpsit, et Patri pro omnibus qui illi parent est consecratus solusque illum omnibus mitem propitiumque reddit, qui Pontifex æternus, ac præterea Christus Patris vocatur. Sic enim apud Hebræos olim appellabantur, qui imaginem primi per quædam signa referebant, ac dum angelorum quidem ordinibus imperat, atque iis præest, magni consilii angelus esse dicitur, et militiæ cælestis dux, ac maximus copiarum Domini imperator. Dum vero ad hæc nostra descendit, nostramque ipsorum rationalem naturam, et suæ imaginis causa, et bonitate Patris assumit, ex quo sane parvulis atque insipientibus, ac propemodum pecoribus imperare videtur, pastor ovium dictus est. Quatenus vero animarum ægrotantium medelam pollicetur, merito Salvator ac medicus dicitur.

θεϊαν, καὶ ἐξ ἀδικίας ἐπὶ δικαιοσύνην, καὶ μὴ καὶ ἐκ τῆς τῶν πικρῶν δαιμόνων δυναστείας ἐπὶ τὴν ἔνθεον κατάληψιν τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας· καὶ προσέτι τούτοις πύλας οὐρανοῦ ζωῆς, καὶ τῆς κατ' εὐσεβείαν διδασκαλίας τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι προϊσχύμενος· καὶ εἰς τοσοῦτόν γε κάτεισιν, ὡς μὴ μόνον κάμνουσι καὶ χαλεπῶς νοσηλευομένης τῆς ψυχᾶς τὴν σωτήριον ὁρᾶσαι δεξιάν, ἤδη δὲ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου τοὺς ἡμιθνήτας, ἣ καὶ πάμπαν ἀπολωλότας ἐκ μακροῦ τε κατορωρυγμένους τῶν θανάτου λύσαι δεσμῶν· δι' ἣν μάλιστα αἰτίαν καὶ μέγρι αὐτοῖσι χωρίων ἐδέξεν αὐτῶ ἐνεργείας, ὡς ἂν μὴ μόνον ζώντων, ἀλλὰ καὶ νεκρῶν κυριεύσειεν. Ὅτε μὲν οὖν τῷ Πατρὶ σύνεστι, καὶ τὴν τῶν ὅλων πρόνοιαν ἐνθέω δυνάμει διακυβερνᾷ, οὐρανοῦ αὐτοῦ καὶ γῆς ὁμοῦ καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων τῶν τε ἐπέκεινα οὐρανοῦ θεῶν καὶ ἀσωμάτων οὐσιῶν ἐπισκοπεῖ καὶ ἐπιμέλειται Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ Θεοῦ δύναιμις ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος καὶ βασιλεὺς. Ἦδη δὲ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος ἐν τοῖς θεοῖς χρησιμῶς ἀνευφημεῖται, καὶ φωτίζων μὲν τὰς ἀσωμάτων καὶ νοερᾶς φύσεις. Ἥλιος δὲ δικαιοσύνης καὶ φῶς ἀληθινὸν ἀνείρηται, ὑπουργῶν δὲ καὶ συνεργῶν ταῖς τοῦ Πατρὸς διατάξεσιν, ὑπουργὸς τοῦ Πατρὸς καὶ δημιουργὸς χρηματίζει. Ἀλλὰ καὶ μόνος κατὰ τάξιν εἰδῶς θεραπεύειν Θεὸν, μέσος τε ἐστὼς Θεοῦ τοῦ ἀγεννήτου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γενητιῶν, τὴν τε τῶν ὅλων ἀναδοδεγμένος φροντίδα, καὶ ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων ἀπάντων ἱερώμενος τῷ Πατρὶ, καὶ μόνος αὐτὸν τοῖς πᾶσιν εὐμενῆ καὶ ἰσίων παρέχων, ἀρχιερεὺς αἰώνιος, καὶ δὴ Χριστὸς τοῦ Πατρὸς προσαγορεύεται, οὕτω καὶ Ἑβραίοις Χριστῶν ἐπικαλουμένων πάλαι τῶν τὴν εἰκόνα τοῦ πρώτου διὰ συμβόλων ἐπιτελούντων. Καὶ ὅτε μὲν ἀγγέλοις ταξιαρχῶν ἐπιστατεῖ, μεγάλης βουλῆς ἀγγελος ἀναγορεύεται, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἡγούμενος, ἀρχιστράτηγος δυνάμειος Κυρίου εἶναι· ἤδη δὲ κατιῶν ἐπὶ τῆ τῆδε, ἡμῶν τε αὐτῶν τῆς λογικῆς φύσεως, τῆς τε ἰδίας αὐτοῦ, χάριν εἰκόνας, φιλανθρωπία τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβάνόμενος, καθὼ μὲν εἴοικε νηπιῶν ἄρχην, καὶ οἶονεῖ βοσκημάτων, ποιμὴν ὀνόμασται προβάτων· καθὼ δὲ ψυχῶν ἐμπαθῶν τὴν θεραπείαν ἐπαγγέλλεται, Σωτὴρ καὶ ἰατρὸς εἰκότως ἂν λέγοιτο. Τοῦτο γοῦν ἡ παρ' Ἑβραίοις τοῦ Ἰησοῦ σημαίνει προσηγορία. Ἐπεὶ δὲ εἶδει ποτὲ καὶ αὐτῶ ὄργανου ἀνθρωπίνου, ὡς ἂν καὶ ἀνθρώποις ἑαυτὸν φήνει, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐπιγνώσεως καὶ εὐσεβείας τὸν ἀληθῆ λόγον διδάξειε, καὶ τοῦτον οὐκ ἀπαρνείται τὸν τρόπον· ἐπιθὰς δὲ εὖ μάλα τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, πάρεισιν εἰς ἀνθρώπους, Θεὸν δι' ἀνθρώπου μέγα θαῦμα τοῖς πᾶσιν ἐπιδεικνύμενος· ὡς ἂν μὴ μόνον ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀόφλου ἄσαρκος ὡς καὶ ἀσώματος ἐπιστατοῖτ, αὐτοῖς δὲ σαρκὸς ἡμῶν ὀνόμασται, ἀνθρώπων τε ὀφθαλμοῖς καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων θαυματουργίας παρέχων ὄρα, καὶ προσέτι· σώματος ἀκοαῖς τὰς διὰ γλώττης καὶ φωνῆς ἐνέθροου παραδιδούς διδασκα-

* Matth. viii, 29.

ίας, θεῖον τε ὡς ἀληθῶς καὶ παράδοxon χρῆμα, A ἰόν οὐδ' ἄλλο πω φανὲν μνημονεύεται, σωτήριόν τε ὁμοῦ καὶ εὐεργετικὸν τοῖς πᾶσιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνδεικνύμενος. Οὕτω δὴ τὰ ὁ Θεὸς ὁ Λόγος υἱὸς ἀνθρώπου ἐλέγετο, καὶ Ἰησοῦς ὠνομάζετο, παρ' ὅσον τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἰάσεως τε καὶ θεραπείας χάριν τὴν πάροdon εἰς ἡμᾶς ἐποιεῖτο. Σωτῆρ δ' οὖν καὶ παρ' Ἑβραίοις ἐρμηνεύεται ἡ τοῦ Ἰησοῦ προσγορία. Τὰς τε κοινὰς ἡμῖν ὑπέμεινε διατριβὰς, ὡδαμῶς μὲν τοῦ εἶναι ἕξ ἡν ἐξιστάμενος, ὁμοῦ δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φυλάττων τὸν Θεόν. Εὐθύς τοιγαρὸν ἐπὶ τῆς πρώτης εἰς ἀνθρώπους καταβολῆς τῷ Θεῷ τῆς ἡμετέρας γενέσεως τὴν ἔνθεον ἀνακρινῶ μεγαλοουργίαν, τικτόμενος μὲν ἡμῖν ὁμοίως, καὶ θνητοῦ ὄκτιν ἀνθρωπῶν ἀμφιεννύμενος, ὡς δ' οὐκέτι ἀνθρωπος, ἀλλὰ Θεός, ἐξ ἀχράντου καὶ ἀπειρογάμου κόρης, B οὐχὶ δὲ ἐκ μίσεως καὶ φοροᾶς τὴν τοῦ φαινομένου γένεσιν ὑφίσταμενος.

Verbum, filius hominis dicebatur, et quatenus ad homines venerat, ut animis humanis medicinam, sanitatemque afferret, Jesus nominabatur. Nam ipsius Jesu apud Hebræos appellatio, Salvatorem plane significat. Itaque communi more ne versari quidem nobiscum, haud indignum sua majestate judicavit, interim tamen nusquam desinens esse quod erat, sed in homine pariter Deum conservans. Itaque statim in primo ad homines descensu, cum Deo divinam commiscet nostri ortus admirabilitatem : quippe, qui more nostro sit editus, et mortalis instar, hominem indutus, sed non tanquam homo, verum ut Deus de purissima, nullasque experta nuptias Virgine, nequaquam vero ex concubitu aut corruptione ortum ejus, qui ipse apparebat, acceperit.

IA'.

*Ὅπως τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον. C

Καὶ τὸν ἐξῆς δὲ σύμπαντα βίον, ταύτῃ πῃ διετέλει, τοτὲ μὲν τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοιοπάθειαν, τοτὲ δὲ τὸν Θεῷ Λόγον ὑποφαίνων, μεγαλοουργῶν καὶ παραδοξοποιῶν ὡς Θεός, καὶ τῶν μελλόντων ἔσσεσθαι προαναφανῶν τὰς προρρήσεις, καὶ τὸν μὴ τοῖς πολλοῖς ἐρώμενον Θεὸν Λόγον τοῖς ἔργοις ἀντικρυς ἐπιδεικνύμενος [εἰκότα δὲ καὶ ὅμοια ταῖς ἀρχαῖς].

IB'.

*Ὅς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοικομένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς φιλανθρωπίας νόμοι.

Καὶ τὰ τέλη αὐτῷ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἀπαλλαγῆς ἐνεχεῖρεῖτο. Καὶ γὰρ μέχρι θανάτου, καὶ αὐτῶν νεκρῶν οἱ τῆς φιλανθρωπίας αὐτὸν ἐκάλουν νόμοι, ὡς ἂν καὶ τῶν πάλαι τεθνεώτων τὰς ψυχὰς ἀνακαλέσσειτο· ὅτι δὴ τῶν ἐξ αἰῶνος ἀπάντων αὐτῷ τῆς σωτηρίας ἔμελε, καὶ ὅπως διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ἢ τὰ θεῖα παιδεύει λόγια. Καὶ ταῦτα πάλιν ἀναμιγῆ ὑπῆξει τὴν οἰκονομίαν ὡς μὲν ἀνθρώπος, τὸ σῶμα τῇ συνῆθει παραχωρῶν ταφῇ, ἀναχωρῶν δὲ αὐτοῦ ὡς Θεός. Φωνήσας γοῦν μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ, « Παρατίθειμαι τὸ πνεῦμα, » εἰπὼν, ἀφετος ἀνεχώρει τοῦ σώματος· ὡδαμῶς περιμένειν προσεῖναι αὐτῷ τὸν θάνατον, μέλλοντα δὲ καὶ ὡσπερ ἀποκνοῦντα, μᾶλλον δὲ ὑπὸ πᾶσι χωροῦντα καὶ ἀποφεύγοντα, διώκων αὐτὸς ἐπισθεν καὶ ἐλαύνων, τὰς τε ἐξ αἰῶνος πύλας τῶν σκο-

^o Luc. xxiij, 46.

XI.

Quemadmodum inter homines vitam egerit.

Deinceps vero reliquam vitam omnem eadem ratione peregit, nunc quidem similem naturæ nostræ infirmitatem, nunc vero ipsum Dei Verbum præ se ferens, dum ingentia quædam atque admirabilia tanquam Deus efficit, ac quæ futura essent tanto ante prædicit, et qui a 166 multis non cernitur Deus Verbum, eum ipsum factis planissime demonstrat [paria et similia innotuit].

XII.

Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

Vitæ etiam finem extremum, cum ab hominibus discessit, initio ejusdem parem ac similem præstitit. Etenim usque ad mortem, atque usque ad ipsos mortuos, leges ergo homines charitatis ipsum vocabant, ut eorum quoque, qui antea mortui erant, animas revocaret : quandoquidem omnium quicumque a condito ævo fuissent, salutem ipse curabat : necnon, ut sua morte deleteret eum, qui imperium mortis habebat, quemadmodum divina docent oracula. Atque in hoc quoque promiscue rursus dispensationem obivit : quippe, qui tanquam homo corpus de morte sepeliendum reliquerit, ab eodem vero corpore tanquam Deus discesserit. Cum enim altius vocem emisisset, et Patri dixisset, « commendo spiritum, » solutus a corpore abiit : neutiquam exspectans dum mors ad ipsum accederet, sed

illam cunctantem ac veluti cessantem, ac potius conjicientem se in pedes et fugitantem, ipse a tergo insequens atque impellens, æternasque abditorum tenebrarum portas refringens, et mortuis qui illic catenis mortis impliciti erant, remeandi ad vitam iter retrorsum aperiens. Hac sane ratione ipsius etiam corpus mortuum excitatum est, et multa corpora eorum, qui dormierant sanctorum, surrexerunt : unaque cum ipso in sanctam ac vere cœlestem civitatem ingressa sunt, ut merito ex hoc in sacris Litteris dictum sit : « Absorpsit mors quæ invaluerat ¹⁰. » Et rursus : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie ¹¹. » Ipse vero universi Salvator ac Dominus noster, qui Christus est Dei, victoriæque reportator dicitur, in propheticis vaticiniis mortem objurgans inducitur, et animas solvens, quæ illic vincitæ detinebantur, ubi victoriæ hymnum pronuntiat, ipsa hæc plane dicens : « De manu inferni eripiam eos, et a morte liberabo eorum animas. Ubi tua, mors, victoria? ubi tuus, mors, stimulus ¹²? » Stimulus autem mortis est peccatum, potestas autem peccati, lex. **167** Talis sane illius vel usque ad mortem fuit dispensatio, cujus non unam causam qui voluerit quærere, sed plures inveniet : primam namque illam ipsum Verbum docet, ut tam in mortuis quam in vivis dominaretur : alteram ut nostras abstergeret maculas peccatorum, qui pro nobis sacrificatus, et pro nobis execratus sit : tertiam ut tanquam Dei victima atque ingens sacrificium, ipsi supremo Deo offerretur pro universo mundo : quartam ut sic fallaciæ ac dæmonicæ efficacis eversionem moliretur : quintam ad hæc, ut suis familiaribus ac discipulis vitæ, quæ post mortem apud Deum futura est spes, non oratione neque verbis aut vocibus, sed factis ac re ipsa repræsentans, et quod verbis pollicitus fuerat, oculis ipsis intuendum subjiciens, confidentiores eos atque alacriores præstaret, ad eam quæ ab ipso instituta fuerat, religiosæ vitæ rationem, omnibus simul et Græcis, et Barbaris nuntiandam : protinus itaque hos ipsos familiares ac sodales, quos ipse sibi de optimis lectos asciverat, apostolosque suos ac discipulos declaraverat, sua ipsius divina virtute complevit, ut quam ipse nuntiaverat Dei cognitionem, illi omne hominum genus docerent, unam interim omnibus, tam Græcis quam barbaris, religionis instituens rationem : ea porro erat, ut a dæmonibus procul recederent, eosque fugerent, eorumque multitudinis fallaciam declinarent, atque unum solum supremum Deum vere cognoscerent : præterea liberationem ab

Α τίων μυχῶν διαρρήγνυς, καὶ τοῖς αὐτόθι νεκροῖς σειραῖς θανάτου πεπεδημένοις παλίντροπον τῆς ἐπὶ τὴν ζωὴν ἀνόδου τὴν πορείαν ποιούμενος. Ταύτη τοι αὐτῷ καὶ ὁ θεβνεὺς ἀνηγείρετο, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἀνίσταντο, συνεισελαύνοντα αὐτῷ εἰς τὴν ἁγίαν καὶ ὡς ἀληθῶς οὐρανόπολιν, ὡς εἰκότως ἐν ταῖς θείαις ἀνειρηθῆσαι φωναῖς· « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφείλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τῶν ὄλων Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νικηφόρος λεγόμενος, ἐν ταῖς προφητικαῖς προρρήσεσιν ἐπικερτομῶν εἰσάγεται τῷ θανάτῳ, καὶ τὰς αὐτόθι λύων πεπεδημένας ψυχὰς, δι' ὧν τὸν ἐπινίκιον ὕμνον προφέρειται, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγων· « Ἐκ χειρὸς ᾄδου ῥύσονται αὐτοὺς, καὶ ἐκ θανάτου λυτρώσονται αὐτῶν τὰς ψυχὰς. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος; ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἐστὶν ἡ ἁμαρτία, ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος. » Τοιαύτη τις αὐτῷ καὶ μέχρι τοῦ θανάτου ἐγένετο ἡ οἰκονομία, ἧς οὐ μίαν αἰτίαν, ἀλλὰ καὶ πλείους εὗροι ἂν τις ἐβελήσας ζητεῖν. Πρώτην μὲν γὰρ ὁ Λόγος διδάσκει, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ· δευτέραν δὲ, ὅπως τὰς ἡμετέρας ἀπομάξοιτο ἁμαρτίας, ὑπὲρ ἡμῶν τρωθῆις, καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν καταῖρα· τρίτην, ὡς ἂν ἱερεῖον Θεοῦ καὶ μεγάλη θυσία ὑπὲρ τοῦ σύμπαντος κόσμου προσαχθεῖη τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ· τετάρτην, ὡς ἂν αὐτὸς τῆς πολυπλανοῦς καὶ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀπορρήτοις λόγοις καθάρειν ἀπεργάσαιτο πέμπτην ἐπὶ ταύτῃ, ὡς ἂν τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις καὶ μαθηταῖς τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα μὴ λόγοις μὴδὲ ῥήμασι καὶ φωναῖς, ἀλλὰ αὐτοῖς ἔργοις παραστήσας, ὀφθαλμοῖς τε παραδοῦς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐπαγγελίαν, εὐθαρσεῖς αὐτοὺς καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάσαιτο, καὶ πᾶσιν Ἑλλήσιν ὁμοῦ καὶ βαρβάρους τὴν πρὸς αὐτοῦ καταβληθεῖσαν εὐσεβῆ πολιτείαν κηρύξαι· αὐτίκα δ' οὖν αὐτοὺς δὴ τούτους τοὺς γνωρίμοις καὶ θιασώτας, οὓς αὐτὸς αὐτῷ ἀριστινὴν ἐπικρίνας ἀποστόλους τε αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ἀνελέξατο, τῆς ἐξ αὐτοῦ θείας δυνάμεως ἐμπλήσσει, πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐκδιδάξαι τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν θεογνωσίαν, ἵνα τοῖς πᾶσιν Ἑλλήσι τε καὶ βαρβάρους εὐσεβείας ὑποθέμενος τρόπον, δαιμόνων ἀναχώρησιν τε καὶ φυγὴν, καὶ τῆς πολυθεοῦ πλάνης ἀνάνευσιν, ἐνὸς δὲ μόνου Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων γνῶσιν ἀληθῆ προκηρύττοντα, καὶ λύσιν μὲν τῶν προσηγορημένων, εἰ μὴ ἔτ' αὐτοῖς ἐπιμένοιεν, μίαν δὲ τοῖς πᾶσι σωτηρίας ἐλπίδα δι' ἧς ὑποτίθεται πανσόφου καὶ παναρέτου πολιτείας ὑπισχνούμενον.

ne in iisdem perseverarent, et unam omnibus salutis spem, per illud quod ipse posuerat sapientissime, ac cum omni virtute vivendi institutum, pollice-

XIII.

Quod in ea natura, quæ nec puti, nec lædi potest, quæque incorporea est permanserit, etiam quo tempore factus est homo.

Cum igitur hæc ita se habeant, non oportet te

¹⁰ Isa. xxv, 8; Ose. xiii, 14. ¹¹ Isa. xlv, 8. ¹² Ose. xiii, 14.

II'.

II'. Ὡς ἀπαθῆς, καὶ ἀβλαβῆς, καὶ ἀσώματος εἰσέμεινε καὶ καθ' ὅν ἐτηνθρώπειαι καιρόν.

Οὕτω δὴ τούτων ἐχόντων, οὐ δεῖ ταράττεσθαι τὸν

νοῦν, γένεσιν καὶ σῶμα, καὶ πάθη, καὶ θάνατον περὶ τὸν αἴθλον καὶ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀκούοντα. Ἦς γὰρ οὐδ' ἡλιακοῦ φωτὸς πάθειεν τι ἀκτίνας τὰ πάντα πληροῦσαι, καὶ σωμάτων νεκρῶν, καὶ οὐ καρῶν ἐφαπτόμεναι· πολὺ πλεόν ἢ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ δύναμις οὗτ' ἂν πάθοι τὴν οὐσίαν, οὗτ' ἂν βλαβεῖη, οὗτ' ἂν χεῖρων ποτὲ ἑαυτῆς γένοιτο, σώματος ἀσωμάτως ἐπαφωμένη. Τί γάρ; οὐχὶ καὶ δίχα τοῦ καθ' ὃ ἐνηθρῶπει σώματος, αἶμα καὶ διὰ παντὸς ἤκων δι' ὅλης τῆς τῶν στοιχείων, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν σωμάτων ὕλης, οἷά τις Θεοῦ λόγος ὢν δημιουργός, τῆς ἐξ αὐτοῦ σοφίας ἐν αὐτῇ τοὺς λόγους ἀποσφραγίζεταί· τῷ μὲν ἀψύχῳ ζῶνι, τῷ δὲ ἀμόρφῳ ὄντι καὶ ἀεὶ τὴν φύσιν, μορφὴν ἐναποτυπούμενος, τὰ τε ἐν αὐτῷ κάλλη καὶ τὰς ἀσωμάτους ἰδέας ταῖς τῶν σωμάτων ποιότησιν ἐναποματτόμενος, κινῶν δὲ τὰ τῷ οἰκείῳ λόγῳ ἀψύχα καὶ ἀκίνητα, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, πάνσοφόν τινα καὶ παναρμόνιον κίνησιν, καὶ τὰ πάντα ἐξ ἀκοσμίας κοσμῶν, αὐξῶν τε καὶ τελευτουμένων, αὐτῇ τε ἐνθέρῳ καὶ λογικῇ δυνάμει μονοουχὶ ἐπιπῶν τὰ πάντα, καὶ διὰ πάντων χωρῶν πάντων τε ἐφαπτόμενος, ἀλλ' οὕτι γε βλάβην ἐκ τινὸς ἐπαγόμενος, οὐδὲ τὴν φύσιν αὐτὴν μολυνόμενος; εὐτὼ δὴ τὰ κατὰ ταῦτα καὶ ἐν ἀνθρώποις γενόμενος, πάλαι μὲν βραχέσι καὶ ἀριθμῷ ληπτῶς, μόνοις δὲ τοῖς ἀναγράπτοις προφήταις τε καὶ δικαίοις ἀνθρώποις, ἄλλοτε ἄλλως ἐφαίνετο, ἐπὶ τέλει δὲ τοῖς πᾶσιν ἡδὴ, φαύλοις τε καὶ ἀσεβέσιν, Ἑβραίοις τε ἰμοῦ καὶ Ἑλλήσι δι' ὑπερβάλλουσαν τοῦ παναγάθου Πατρὸς χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν εὐεργετικῶν ἑαυτῶν καὶ σωτήριον παρεῖχετο, διαβήθη δὲ τοῦτο προκηρύττων. « Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες » οὐκ ἤλθον καλεῖσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. » Ἐκάλει δὴτα ὁ πάντων Σωτὴρ, « Δεῦτε, λέγων, πρὸς μὲ πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » ἐκάλει καὶ ἰατὸν ἀφθόνως δι' ὄργανου, οὐ προὔβλεβλητο ἀνθρωπίνου, οἷά τις μουσικὸς ἀνὴρ διὰ τῆς λύρας τὴν οὐσίαν ἐπιδεικνύμενος, καὶ νοσοῦσαις γε ψυχαῖς ταῖς ἐν σώμασιν, οἷά τις ἰατρῶν ἀριστος, συγγενεῖ καὶ καταλλήλῳ βοηθήματι τὸν ἀνθρώπον αὐτὸς τε ἑαυτὸν ὑπόδειγμα σοφοῦ καὶ παναρέτου καὶ εὐσεβοῦς παρεῖχετο βίου, διδάσκων μὲν τὰ ἀληθῆ οὐ παρ' ἐτέρων ἡραυσιζόμενα, ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς τὰ πάλαι καὶ ἐκ μακροῦ τοῦ αἰῶνος τοῖς ἀνάκαθεν θεωριλέσι καὶ τοῖς πρὸ Μωϋσέως Ἑβραίοις νομοθετημένα. Σωμάτων δὲ οὐκ ἤττον ἢ ψυχῶν ἐπιμελούμενος, καὶ σαρκικοῖς μὲν ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς τὰ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτῷ δρώμενα παρασκευάζων ὄφθ. ἀκοαῖς δὲ πάλιν σαρκὸς τὰς διὰ γλώττης καὶ σαρκὸς ὑπὸ τῶν διδασκαλίας, καὶ πάντα γε ἐπιτελῶν δι' ὃ ἀνελεῖν ἀνθρώπου, τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως ὄντως τῆς αὐτοῦ θεϊότητος συναισθῆσθαι δυναμένοις. Ταῦτα δὴ οὐκ ἅπαντα εἰς τὸ χρῆσιμον, καὶ πᾶσιν ἡμῖν ὠφέλιμον ὁ πάντα φιλόανθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος ταῖς πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων πάλιν αὐτὸς αἴθλος καὶ ἀσώματος, οἷος καὶ προτοῦ παρὰ τῷ

A animo perturbari, tametsi et ortum, et corpus, et dolores, et mortem, de materiæ experti atque incorporeo **168** Dei Verbo audis. Ut enim solaris luminis radii, licet omnia compleant, et corpora mortua sordentiaque attingant, ipsi tamen nihil patiuntur, sic etiam multoque magis Dei vis incorporea naturæ suæ nullum neque incommodum neque nocumentum accipiet, neque unquam seipsa deterior fiet, quamvis incorporea quadam ratione corpus attingat. Quid enim? An non absque eo in quo homo factus est corpore, semper atque usquequaque per totam elementorum ipsorumque plane corporum materiam penetrens, tanquam is qui Dei sit ratio quædam opifex sapientiæ quæ ab ipso proficiscitur, in ea ipsa rationes et claudit et signat? dum videlicet inanimis vitam, informibus vero et nullam naturæ speciem habentibus, formam figuramque imprimit; quasque in se habet pulchritudines incorporeasque species, corporum qualitatibus immiscet, movetque ea quæ sua ipsorum ratione inanima immotaque sunt, terram, aquam, aerem, ignem, sapientissimo quodam omnique concinnitate referto motu; atque ordinat omnia quæcunque inordinata sunt, eademque auget ac perficit; ac sua ipsius divina rationalique virtute accedit ad omnia ac per omnia penetrat, omniaque attingit, neque tamen nocumenti quidquam ex earum rerum aliqua trahit, neque suam ipsius naturam coinquinat? Eadem itaque est ratio, dum etiam inter homines degit, illos quidem antea paucos et numerabiles, solos utique eos, de quibus scriptum est, prophetas justosque viros, iisque alias aliter se ostendit: novissime vero jam omnibus malis impiisque et Hebræis simul et Græcis, ex abundantissimi Patris bonitate amoreque erga homines, beneficium seipsum salutaremque exhibet, plane hoc ipsum ac publice denuntians. « Non indigent, inquit, bene valentes medico, sed male habentes: non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad penitentiam ¹². » Vocabat ergo Salvator omnium dicens: « Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ¹³. » Vocabat ac sanabat liberaliter, per illud humanum instrumentum quod præ se ferebat, veluti quidam musicus vir, qui per lyram quam sit doctus ostendit, nec non ægrotantibus animis iis, quæ in corporibus degebant veluti optimus quidam medicus, dum cognata congruentique ope ipsum hominem curat, ipse seipsum exemplar omni sapientia omnique virtute refertæ vitæ præbebat, docebatque interim veritatem, **169** non quam ab aliis compilasset, sed eam quæ et a seipso et a Patre, priscis illis, qui tam multis ante sæculis a nostra ætate procul vixerant, Dei amicis, qui ante Mosem floruerunt Hebræis, veluti lex quædam exposita esset: et corpora ipsa non minus curabat quam animas: nam corporeis quidem hominum oculis, quæ per corpus ab ipso fiebant, intuenda comparabat, rursusque corporeis

¹² Luc. v, 31, 32. ¹³ Matth. xi, 28.

auribus doctrinam, per corpoream itidem linguam insonabat, nec non omnia perficiebat per eum quem assumpserat hominem, iis qui non aliter quam sic duntaxat ipsius divinitatem sentire poterant. Hæc namque omnia ad usum atque utilitatem omnium nostrum, humanum genus omni prosequens amore Dei Verbum, paternis consiliis administrabat, ipse interim rursus et materiæ expers, et incorporeus manens, cujusmodi etiam pridem apud Patrem erat, neque mutans essentiam, neque perdens, quod suæ ipsius naturæ proprium erat, neque vero aut corporis vinculis impeditus, aut a sua divinitate dejectus, ac ne domesticam quidem Verbi potestatem amittens, sed neque iis, qui illic quidem ubi ipsi humanum vas aderat, degeret tantum, in aliis vero universi partibus esse prohiberetur. Etenim tunc quoque cum inter homines versabatur, nihilominus omnia complebat, interim et cum Patre et in Patre idem erat, et omnium rerum pariter in eodem tempore, tam cœlestium quam terrestrium curam gerebat; nusquam ab illa præsentia, qua cunctis rebus adest nostro more exclusus, neque divina, ne ageret more suo, impeditus, sed illa quidem a seipso communicans homini, hæc vero a mortali ipse non accipiens. Item mortali quidem vim divinam suppeditans, a mortali vero ipse non contra in partem aut communitatem adductus. Neque igitur in partu a corpore ipse incorporeus inquinabatur, neque item qui pacibilis naturæ expers erat, aliquid a mortali secundum essentiam patiebatur. Nam neque, verbi gratia, duæ lyra pulsatur, aut nervi convelluntur, pati verisimile est eum qui ita præludit; neque dum cuiuspiam viri sapientis corpus torquetur, illius sapientiam, aut quam in corpore gerit animam, cædi aut puniri merito dicere possumus: eadem ratione neutquam, multoque etiam minus, quod Verbi aut natura, aut vis, deirimenti quidpiam ex **170** corporis affectionibus trahat, affirmare par est. Nam supra ne luminis quidem illud appositum exemplum, pollui solares radios, dum cœlitus in terram demittuntur, et lutum ac cœnum, atque omnis generis sordes attingunt, concedebat. Illuminari quidem etiam hæc ab ipsius luminis radiis, nihil sane nos affirmare prohibeat; solem vero ipsum sædari, aut lutosum fieri, dum ejus lumen corporibus immiscetur: nequaquam. At ista tamen non sunt a natura corporum aliena. Illud vero omnis expers materiæ incorporeumque Dei Verbum, quod ipsa vita est, et ipsum lumen intelligibile, et alia quæcumque prius enumerata sunt, quidquid divina atque incorporea sua vi attigerit, vivere id degereque cum lumine rationali, necesse est. Hac sane ipsa ratione, quodcumque etiam corpus attigerit, sanctificatum protinus id illuminatumque est, ab eodemque ægritudo omnis omnisque infirmitas, aliaque ejusdem generis universa refugiant. Privatio autem illius plenitudinem adipiscitur. Sic sane etiam mortuum illud Verbi corpus, ubi exiguum quiddam, virtutem illam Verbi attigit, tum excitatum est illico ac revixit, et mors vitam effugit, et ipso lumine obscuritas dissoluta est; et quod corruptibile erat, induit incorruptionem; quod mortale, immortalitatem.

Ἰατρὶ ἦν, οὕτε μεταβαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφαν-
 σθεὶς τῆς ἑαυτοῦ αὐτὸς φύσεως, οὐδέ γε τοῖς τῆς
 σαρκὸς δεσμοῖς πεδνηθεὶς, οὐδὲ ἀποπεσὼν τῆς θεότη-
 τος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν οἰκείαν τοῦ Λόγου παραπολέσας
 δύναμιν, οὐδ' ὥδε μὲν ἔθνα ἦν αὐτῷ τὸ ἀνθρώπινον
 σκεῦος τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι
 τοῦ παντὸς κεκωλυμένος. Ἄλλα γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε
 καὸ' ὃ ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρωσεν,
 καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν
 πάντων ἀθρόως καὶ ἐν τῷ τότε τῶν τε κατ' οὐρανὸν
 καὶ ἐπὶ γῆς ἐπεμύετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρ-
 ουσίας ὁμοίως ἡμῖν ἀποκεκλεισμένος, οὐδὲ τὰ θεία
 πράττειν συνήθως παραποδίζόμενος· ἀλλὰ τὰ μὲν
 ἐξ αὐτοῦ μεταδοίς τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δ' ἐκ τοῦ θνη-
 τοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων· καὶ τῆς μὲν ἐνθέου δυνάμεως
 τῷ θνητῷ χορηγῶν, τῆς δὲ ἐκ τοῦ θνητοῦ μετουσίαις
 οὐκ ἀντεπαγόμενος. Οὕτ' οὖν ἐμολύνετο τικτόμενος
 ὑπὸ τοῦ σώματος ὁ ἀσώματος, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἐπι-
 σχεν ὁ ἀπαθὴς ὑπὸ τοῦ θνητοῦ· ἐπεὶ μηδὲ τῆς λύ-
 ρας, εἰ οὕτως τύχοι, κοπτομένης, ἢ τῶν χορδῶν δια-
 σπωμένων, πάσχειν εἰκὸς τὸν ἀνακρουόμενον· οὐδέ
 γε σοφοῦ τινος ἀνδρὸς τιμωρουμένου τοῦ σώματος,
 τὴν ἐν αὐτῷ σοφίαν, ἢ τὴν γε ἐν τῷ σώματι ψυχὴν
 κόπτεσθαι, ἢ καίεσθαι φαινημὲν ἂν εἰκότως. Ταῦτη
 τοι πολὺ πλέον οὐδὲ τὴν τοῦ Λόγου φύσιν ἢ
 δύναμιν βλάβος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος παθῶν
 ἀποφέρεισθαι, φάναι εὐλογον· ὅτι μηδὲ τὸ τοῦ φωτὸς
 ἡμῖν ὑπόδειγμα χραίνεσθαι τι τὰς ἡλιακὰς ἀκτίνας
 ἐπὶ γῆς οὐρανὸθεν ἐκπεμπομένας, πηλοῦ τε καὶ βορ-
 θόρου καὶ μiasμοῦ παντὸς ἐφαπτομένας συνεχῶρει.
 Φωτίζεσθαι μὲν καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ φωτὸς αὐτῶν
 οὐδὲν ἂν κωλοῖ λέγειν· τὸ δὲ γε τὸν ἥλιον μολύνε-
 σθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμιξίας, ἢ πηλοῦσθαι,
 οὐκέτι. Καὶ μὴν ταῦτά γε τῆς φύσεως οὐκ ἂν εἴη τῶν
 σωμάτων ἀλλότρια. Ὅ δὲ γε αἴλος καὶ ἀσώματος τοῦ
 Θεοῦ Λόγος, αὐτοζῶν τυγχάνων καὶ αὐτοζῶς νοεῖν
 καὶ ὅσα ἄλλα προκατελεγκται, παντὸς οὐ ἂν ἐφάψοιτο
 ἐνθέῳ καὶ ἀσωμάτῳ δυνάμει, ζῆν τοῦτο ἀνάγκη καὶ
 σὺν λογικῷ διάγειν φωτὶ. Ταῦτη τοι καὶ σώματος οὐ
 ἂν ἐφάψοιτο, ἡγίασται τοῦτο καὶ πεφωτίσται αὐτίκα,
 πᾶσα τε νόσος αὐτῷ καὶ ἀρρώστια καὶ πᾶνθ' ὅσα
 ὑπεξίσταται· ἀντιλαμβάνει δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώ-
 σεως στέρησις. Οὕτω δῆτα καὶ τὸ νεκρὸν τῆς τοῦ
 Λόγου δυνάμεως, μικρὸν τι αὐτοῦ ἐφαψάμενον, ἀνη-
 γείρετο ζωοῦμενον, καὶ ὁ θάνατος τὴν ζωὴν ἐφευγε,
 καὶ τῷ γε φωτὶ τὸ σκότος ἐξελύετο, τό τε φθαρτὸν τὴν
 ἀφθαρσίαν ἐνεδιδύσκειτο, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν.

LJ.

LJ. *Ὁς, τὸν ἀνθρώπον ἀνανεωσάμενος, πᾶσιν ἡμῖν τὴν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν παρέσχετο ἐλπίδα.*

Καὶ τί γὰρ ἄλλο, πλὴν ὁ πᾶς ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς θεότητος κατεπίνετο, καὶ πάλιν θεὸς ἦν ὁ θεὸς Λόγος, οἷος καὶ πρὶν γενέσθαι ἄνθρωπος, καὶ συναπεθῆναι γε τὸν ἄνθρωπον ἀπαρχὴν τῆς ἡμῶν ἐλπίδος· τούτου αὐτὸν ἐκεῖ τῆς τε παρ' αὐτῷ ζωῆς αἰδίου, καὶ τῆς ἐν τῇ θεότητι καὶ μακαριότητι κοινωνίας ἀξίων, ἤμιν τε ὁμοίως ἅπασιν τῆς παρ' αὐτῷ καὶ σὺν αὐτῷ ἀθανασίας τε καὶ βασιλείας τούτου μέγιστον δεῖγμα παρέχων.

LE.

LE *Πι βούλεται δηλοῦν ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, καὶ ὡς θεὸς καὶ Κύριος, καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ τῶν ἄλων Θεοῦ διὰ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν ὁ Χριστὸς ἀνηγορεύετο.*

Τούτου τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τέλος ἦν, τὸν πάλαι τῆς τοῦ Πατρὸς γνώσεως ἀποπεπλανημένον εἰς τὴν οἰκίαν ἐπαναγαγεῖν, καὶ τὸν συγγενῆ καὶ φίλον, τῆς τε αὐτοῦ κατηξιωμένον εἰκόνας, τῆς οἰκείας ἀπολαύσαι ζωῆς· φίλον τε καὶ οἰκεῖον τοῦ Πατρὸς ἀποφῆναι τούτου, δι' ὃν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὑπέστη γενέσθαι ἄνθρωπος. Οὕτω δῆτα, ὡς ἐν βραχεῖ φάναι, ἢ κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ὑπόθεσις, διάφορον ἔχουσα τὴν οἰκονομίαν, ἐκ τῶν παρ' Ἑβραίοις παραστήσεται προφητικῶν λόγων· ὡσπερὸν μικρὸν ὕστερον αἱ ἐξ αὐτῶν δεῖξουσιν μαρτυρίαι, πιστουμένων τὰ παλαιὰ τῶν νέων γραμμάτων, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν τὰς τῶν προφητικῶν μαρτυρίας ἐπισφραγιζομένων. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ὡς ἐχόντων, ὥρα λοιπὸν καὶ περὶ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ διελθεῖν, καθ' ἃ Ἰησοῦς καὶ Χριστὸς ἀνηγορεύετο, δι' ὅσων τε προφητειῶν ὀνομαστὶ προεκηρύττετο. Πρῶτα δὲ σκεψώμεθα τί βούλεται δηλοῦν ἢ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία, πρὶν ἀρξασθαι τῆς κατὰ μέρος συναγωγῆς τῶν προφητικῶν περὶ τοῦ προκειμένου σκέμματος λογίων. Προσηγείν δὲ ἡγοῦμαι περὶ αὐτῆς πρώτων τῆς Χριστοῦ διαλαβεῖν προσηγορίας, ἐκερθῶσαι τε τὴν περὶ αὐτῆς ἔννοιαν, ὡς ἂν μηδὲν ἡμῖς λήθοι τῶν κατ' αὐτὴν ζητούμενων. Ἄλλος μὲν ὢν, ἐγγύθεν καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς ἀρξάμενος, ἐπιβὰν Μωϋσέα νομοθετῆσαι πρῶτον ἀπάντων τοὺς τῷ Θεῷ ἱερωμένους μύρω σκευαστῶν χρίσθαι, εὐωδίας δεῖν τὰ σώματα καὶ ἀγαθοῦ τινοῦ ἀποπνεῖν ἡγιασμένον· ἐπεὶ πᾶν τὸ δυσώδες μιαιφαῖς καὶ ἀκαθάρτους δυνάμεσιν εἶναι φίλον, ὡς ἐμπάλιν ταῖς φιλαγάθαις, τὸ εὐώδες· ὅθεν καὶ θυμιάματι συγκειμένῳ εἰς ὑπερβολὴν εὐωδίας καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῖς ἱερεῦσι χρῆσθαι ἐν τῷ ἱερῷ νομοθετῆσαι, ὅπως, κατακίρναμένου τοῦ ἄερος, καὶ τὸ δυσώδες ἀφανίζοντος, θεῖα τις ἀπορρόησις τοῖς εὐχομένοις καταμινύηται· διὰ γὰρ τούτου αὐτὸ καὶ χρίσμα ἀλειπτικῶν εὐωδέστατον διὰ μυρεψικῆς τέχνης συνθεῖναι ὡς ἂν χροῖοντο τούτωι τῶν κοινῶν δημοσίᾳ προστήσασθαι μέλλοντες, καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα πρῶτον Μωϋσέα τοῖς χριστέμεις ἐπιθεῖναι. Τούτου δὲ τὸ χρίσμα μὴ μόνον ἀρχιε-

A

XIV.

XIV. *Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis æternorum bonorum spem præbuerit.*

Cæterum, quidnam aliud tandem, quam quod totus homo ab ipsius Dei natura absorptus est, et rursus Deus fuit, Deus Verbum, cujusmodi fuerat etiam antequam homo fieret, et secum Deum hominem fecit, spei nostræ primitias; hunc ipsum interim ad illius vitæ æternæ, quam penes se habet, atque id dignitatis in divinitate, ac beatitudine communitatem assumens, nobisque itidem omnibus, futuræ apud ipsum et cum ipso immortalitatis ac regni, maximum hoc præbens indicium.

171 XV.

B

B *Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus appellatus est.*

Hoc sane fuit illius ad homines accessionis extremum, ut sic eum qui ab ipsius Patris cognitione aberraverat, ad eam ipsam reduceret, et cognatum atque amicum suaque ipsius donatum ornatumque imagine, propriæ vitæ gaudiis ac possessione donaret, amicumque illum ipsum Patris ac familiarem efficeret, cujus causa idem Dei Verbum se fieri hominem passum est. Sic sane, ut paucis absolvam, hæc Salvatoris ac Domini nostri Jesu Christi consideratio et materia, variam habens dispositionem, ex prophetis Hebræorum oraculis confirmabitur, sane quemadmodum paulo post accepta ab illis testimonia demonstrabunt, recentioribus litteris vetera comprobantibus, et angelicis testimoniis prophetica quasi certa impressa nota commendantibus. Cæterum, quando hæc ita se habent, tempus est deinceps de appellatione ejusdem disserere, quatenus et Jesus et Christus dictus est, necnon per quas prophetias nominatum ante sit denuntiatum. Primumque illud contemplerur, quidnam ipsum Christi nomen significet, antequam prophetica de proposita inspectione oracula colligere incipiamus. Par autem esse arbitror de ipsa primum Christi appellatione tractare, illiusque intellectum distinguere, ut nihil prorsus nos lateat eorum quæ hoc loco quæri solent. Alius igitur ab iis quæ propiora sunt, et quæ ad nos magis spectant, initio sumpto, dixisset Moysen primum omnium in legibus posuisse, eos qui Deo consecrati essent unguento comparato ungi solitos, fragrantia scilicet quadam opus esse corporibus, eaque bene olere oportere ratus: quandoquidem omne quodcumque male olet, sceleratis atque immundis potestatibus est amicum, sicut contra studiosis pietatis, quodcumque fragrantiam amet: ex quo etiam, ut incensis et fumigationibus composite ad abundantem fragrantiam, singulis 172 diebus uterentur sacerdotes in templo legibus sanxisse, ut dum sic aer miscetur, et quidquid male olet, repellit, defluentia quædam divina precantibus immisceatur: nam propter

hanc ipsam causam etiam unguentum odoratissimum, ad unguenti usum unguentaria arte componi solitum, ut eo ungerentur qui communibus rebus publice præficiendi fuissent : et Christi nomen primum Moysen iis qui ita ungerentur, imposuisse : id autem unctionis genus, non solum pontificibus fuisse traditum, sed et prophetis et regibus qui postea fuerint, quibus etiam ipsis solis hoc unguento ungi fas esset. Hæc igitur dictu quidem faciliora fuissent, longe tamen remota a divina et sublimi prophetæ ipsius intelligentia. Siquidem admirabilis ille, atque ingens revera sacrorum administrator, qui omnem terrenam et corpoream naturam, in solis noverat qualitatibus discretam, nullo modo aliam alia honore aut pretio digniorem iudicavit, utpote cum omnia nosset ex eadem orta materia, quæ neque unquam sistit, neque stabile quidquam in natura habet, semper autem fluit, et ad propriam corruptionem festinat. Non igitur quod suave esset in corporibus elegit, neque ipsum per se quod sensus ipsos demulceret, prætulit ; hoc namque animæ vitium fuisset quæ in humum et ad corporum voluptatem declinaret. Etenim innumerales effeminata corpora habentes, et alioqui vitiis obnoxii, et intemperantes, qui unguentorum operosa varietate uti solent, animas interim omnifæditate omnibusque sordibus male olentes circumferunt : sicut e contrario qui Dei amici sunt, ipsam virtutem olentes, et multo præstantiorem a modestia atque a justitia et ab omni pietate halantem fragrantiam, quam de terræ odoramentis trahentes, odorem corporum quæ materia constant, nihili prorsus faciunt. Hæc igitur cum egregie admodum percepta et cognita haberet propheta, unguentorum atque incensurum nullam præcipuam gerebat curam : meliorum vero ac divinarum rerum imagines, quantum poterat per corpora iis qui sic duntaxat, neque usquam aliter divinas res doceri poterant, exhibebat. Nam quod ipsum hoc divinum quoque oraculum responderit, palam descriptum habetur, his verbis : « Vide ut facias omnia ad exemplar quod tibi monstratum est in monte ¹⁸. » Igitur aliarum rerum cum persiceret hæc quæ exemplaria nominare consuevit, illum unguenti usum illamque unctionem sancivit.

173 Sublimior tamen earum rerum, et quæ de arcanis proferri solet ratio, pro mea dicendi facultate, talem habebat sensum, quod solum est bonum solumque revera fragrans et pretiosum, atque omnis quidem vitæ principium et fons, omnibus autem una cum eo ut sint, etiam id, ut bene sint, largiens, unum sane illud Hebræorum ratio noverat qui quidem universi primus est auctor, ipsum utique altissimum ac lotius regem, omniumque rerum opificem Deum. Hujus itaque supremæ atque ingenitæ divinæ essentiae virtutem illam, quæ omnia valet, omne bonum præstat, omnem pulchritudinem subministrat, divinus Spiritus, proprio et convenienti exemplo conferens atque accommodans, Dei

¹⁸ Exod. xxxi, 30.

ρεῖσι παραδοθῆναι, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα προφήταις καὶ βασιλεῦσιν, οἷς καὶ αὐτοῖς τοῦτω χρίσθαι μόνοις ἔβη ἦν τῷ μύρω. Ταῦτα μὲν οὖν προγερότερα ἂν εἴη, πόρρω γε μὴν καθεστῶτα τῆς ἐνθέου καὶ μεγαλοφυοῦς τοῦ προφήτου διανοίας. Ὁ γὰρ τοῦ θαυμάσιος ἐκεῖνος, καὶ μέγας ὡς ἀληθῶς ἱεροφάντης, πᾶσαν γέωδη καὶ σωματικὴν οὐσίαν ἐν μόναις εἰδῆς ταῖς ποιότησι διακεκριμένην, κατ' οὐδένα τρόπον ἑτέραν τῆς ἑτέρας προούτιμησεν ἂν, τὰ πάντ' εἰδῆς μιᾶς ὄντα ἔγγονα ὕλης οὐ ποτε ἐστῶσης, οὐδέ τι βέβαιον ἐν τῇ φύσει ἔχουσης, ἀεὶ δὲ βεούσης. καὶ ἐπὶ τὴν οἰκείαν φθορὰν ἐπειρομένης. Οὐχ οὖν τὸ ἡδὺ τῶν σωματίων εἴλετο, οὐδ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ προὔκρινεν ἂν τὸ ἀπὸ τῶν αἰσθησῶν προσηγῆς· χαμαὶ γὰρ καὶ ἐπὶ σωματίων ἡδονὴν πεσοῦσης τοῦτ' ἂν εἴη τὸ πάθος ψυχῆς. Μυρίοι γοῦν τῶν τὰ σώματα τεθλυμένων, ἐμπαθεῖς ἄλλως καὶ ἀκόλαστοι, μύρων καὶ ποικίλων περιεργίαις χρώμενοι, πάσης αἰσχροῦ καὶ βρωπύτης δυσωδίας τὰς ψυχὰς ἐπιφέρονται· ὡς ἔμπαιιν οἱ θεοφιλεῖς, ἀρετῆς ἐμπνεόντες, τὴν πολὺ κρείττονα τῶν ἀπὸ γῆς ἀρωμάτων τὴν ἀπὸ σωφροσύνης, καὶ δικαιοσύνης, καὶ πάσης εὐσεβείας ἀναδιομένην εὐωδίαν ἐπαγόμενοι, τὴν τῶν ὑλικῶν σωματίων ὁσμὴν ἐν οὐδενὶ τέθεινται λόγῳ. Ταῦτα οὖν εὖ μάλα διειληφώς ὁ προφήτης, μύρων μὲν ἢ καὶ θυμιαμάτων οὐδεμίαν προηγουμένην ἐποιεῖτο φροντίδα· κρείττονων δὲ καὶ θεῶν οἰκίας, ὡς ἐνῆν δυνατὸν, διὰ σωματίων τοῖς μόνως εὐκτως, καὶ οὐδ' ἄλλως τὰ θεῖα οἷοις τε μανθάνειν παρεδίδου. Ὅτι δὲ τοῦτ' αὐτὸ καὶ ὁ θεὸς ἀναγγέλλεται εἰρηκῶς χρησμός φήσας, « Ὅρα ποιήσης πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δευχθέντα σοι ἐν τῷ ἔρει. » Σύμβολα τοιγαροῦν ἑτέρων, ἅπερ τύπους εἴθεθεν ὀνομάζειν, ἐπιτελῶν, τὴν διὰ τοῦ μύρου χρίσιν ἐνομοθέτει. Ὁ γὰρ μὴν ὑψηλὸς καὶ ἐν ἀποβῆτοῖς δηλούμενος αὐτῶν λόγος, ὡς δυνατὸν εἶπεν, τοιαύτην εἶχε διάνοιαν, τὸ μόνον ἀγαθὸν καὶ μόνον ὡς ἀληθῶς εὐώδες καὶ τίμιον, καὶ πάσης μὲν ζωῆς αἴτιον, πᾶσι δὲ σὺν τῷ εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι δεδωρημένον, ἐν τοῦθ' ὁ παρ' Ἑβραίοις λόγος ἠπίστατο πρῶτον τῶν ὄλων αἴτιον. αὐτὸν δὲ τὸν Ὑψίστον καὶ παμβασιλέα τῶν ἀπάντων δημιουργὸν Θεόν. Τοῦτο δὲ οὖν τὴν παναληθῆ καὶ πανάγαθον καὶ παντὸς καλοῦ χορηγὸν τῆς ἀνωτάτω καὶ ἀγεννήτου θεότητος δύναμιν τὸ θεῖον Πνεῦμα προσαγορεύει. Διόπερ Χριστὸν καὶ ἡλειμμένον τὸν αὐτῆς μέτοχον ἀποκαλεῖ. Ἐλαῖον δὲ τὸν οἶκτον ἐν τούτοις ἄκουε, μηδὲ τὴν ἐπὶ τοῖς δυσπραγοῦσι λύπην, ἀλλ' ὁ καρπὸς τοῦ φυτοῦ παρίστησι, τὸ πάσης ἀμιγῆς ὕγρως ὕλης, φωτὸς ἀξητικὸν, πόνων θεραπευτικὸν, καμάτων ἀπαλλακτικὸν, τὸ τῶν ἐπαλειψαμένων φαιδροποιῶν, φωτὸς δίκην ἀποστίλθον τὰς μαρμαρυγαῖς, διαυγῆ τε καὶ λαμπρὰν τῶν αὐτῷ χρωμένων ἀποτελοῦν τὴν ἔψιν, ὃ φησιν ἡ θεία Γραφή· « Τοῦ ἱλαρῆναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ. » Τοῦτω τοιγαροῦν ὁ λόγος, τὴν ἀνωτάτω τοῦ πανηγεμόνος καὶ παμβασιλέως Θεοῦ δύναμιν συμβαλὼν τῷ παραδείγματι, τὸν πρῶτον καὶ μόνον ὄλω τούτω χρισθέντα, καὶ τῆς θεότητος καὶ πᾶσιν ἀκοινωνήτου πατρικῆς εὐωδίας μετεληφῶτα, καὶ μόνον ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Θεὸν Λόγον,

μεταχῆ τε τοῦ γεννησαντος ἀγεννήτου καὶ πρώτου καὶ μείζονος Θεοῦ ἐκ Θεοῦ ἀποφανθέντα, Χριστὸν καὶ ἠλειμμένον ἀπεκάλεσε. Διὸ καὶ ἐν Ψαλμοῖς πρὸς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἠλειμμένον ἀναφωνεῖ τὸ φάσκον ὕδα λόγιον· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· βάβδος εὐθύτητος ἡ βάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Ἄλλὰ γὰρ μία μὲν ἡ τοῦ ἐλαίου φύσις· ἡ δὲ τοῦ μύρου πολλῶν ἐπὶ τὸ σὺτὸ σύνδοον σημαίνει. Ταῦτα τοι καὶ ἡ πρώτη καὶ ἀγέννητος τοῦ παμβασιλείως Θεοῦ δύναμις, καθ' ἣ μὲν ἀπλή τις καὶ ἀσύνητος καὶ ἄλλης πάσης οὐσίας ἀμιγῆς ἐπινοεῖται, ἀπλή τῷ τοῦ ἐλαίου προρρήματι παραδέδληται· καθὼ δὲ πλείστων ἐπινοῶν ἐν ταυτῷ περιληπτικῇ τυγχάνει, οἷον ποιητικῆς ἢ βασιλικῆς, προνοητικῆς τε καὶ κριτικῆς, φιλόανθρωπῆς τε καὶ σωτήριον, ἄλλων τε ὄσων μυρῶν ἐπινοῶν θεωρουμένων, εἰκότως μύρω πάλιν ἡ τῶν πολλῶν καὶ ἀγαθῶν περιληπτικῇ δύναμις ἀπέικασται, ἢ κεχρίσθαι τὸν ἀληθῆ καὶ μόνον ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ θεῖοι λόγοι παιδεύουσι. Πρώτος γέ τοι αὐτός ὁ Μωϋσῆς, ἐν ἀπορρήτοις τὰ θεῖα ἐποπεύσαι ἠξιωμένος, καὶ τὰς περὶ τοῦ πρώτου καὶ μόνου ἠλειμμένου καὶ ἀρχιερέως τοῦ Θεοῦ τελετὰς ἐν ταῖς αὐτοῦ θεοφανεῖαις πρὸς αὐτὸ τετελεσμένας, εἰκόνας προστάττεται ἐπιγῆς καὶ σύμβολα καταστήσασθαι τῶν ἐν ταῖς θεοπειῶν νενοσημένων, ὡς ἂν ἔχοντες προεμμελετῆν τοῖς συμβόλοις οἱ τῶν ἠξιωμένων μέχρι τῆς τῶν ἀληθῶν ἐποπειῶν. Αὐτὸς δὴ τὰ ἀφορισάμενος τέως τοῦ ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς τῷ Θεῷ ἱερατεύεσθαι ἐπιτήδειον ἀνδρα, πρῶτος τοῦτον Χριστὸν ἐπυνόμασε, κατ' ἀναφορὰν τῆς ἐν τοῖς νοητοῖς θεωρίας, καὶ τοῦτον, διὰ τὸν ἀλοιοφῆς εὐώδους κρεῖττονα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἀποφῆνας, ἀντικρυς καὶ διαβρήδην ἀνεκέρυξεν, ἐτι δὴ κατ' αὐτὴν ἡ τοῦ γεννητοῦ φύσις ἅπασα, καὶ πολὺ πλεόν ἡ ἀνθρωπιὰ τῆς ἀγεννήτου δυνάμεως ἀπολιπομένη, δεῖται τῆς ἀπὸ τοῦ κρεῖττονος εὐωδίας. Ἄλλὰ τοῦ μὲν ἀνωτάτου καὶ πρώτου οὐ τιμι θεμιτὸν ἐφικέσθαι. Ἐνὶ γὰρ μόνῳ τῷ Μονογενεῖ καὶ Πρωτοτόκῳ τοῦτ' ἀνέκειτο τὸ γέρας· τοῖς δὲ μετ' αὐτὸν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ δευτέρου μετουσίας τῶν ἀγαθῶν οἷον τε ἦν ἐπαύρασθαι. Πνεύματος ἀρετῆς τὸ παρὰ Μωϋσεὶ σύμβολον ἦν. Διαίρεσις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα, οὐ μάλιστα μετέστιν φιλοτιμεῖσθαι ἱερέας καὶ προφήτας καὶ βασιλέας φετο δεῖν, ὡς ἂν οὐκ ὑπερ αὐτῶν μόνον, ἀλλὰ παντὸς τοῦ ἔθνους τῷ Θεῷ καθωσιωμένους. Ὅτι δὲ ἢ θεοτέρων ἦν τὰ παρὰ Μωϋσεὶ σύμβολα, καὶ ὡς δυνατὸν ἦν καὶ ἀνευ γῶδους μύρου τοὺς τῷ Θεῷ Πνεύματι κατόχους χριστοὺς ὀνομάζεσθαι, φέρε τι μᾶλλον ἀκριβέστερον διασκηψόμεθα. Δαβὶδ ἐν ρθ' ψαλμῷ, τὰς περὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Ἰακώβ ἀναλαβῶν ἱστορίας, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς θεοφιλεῖς προπάτορας, καὶ πρὸ τῶν Μωϋσεῶς χρόνων γινόμενους, χριστοὺς ἀποκαλεῖ, οὐ δι' ἄλλο ἢ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος, οὐ μετείχον, ἐπιβρόχην. Ἰσορήσας γοῦν ὅπως ἐπεξενώθησαν τοῖς ἀλλοφύλοις,

A oleum appellat. Quare et Christum et unctum eum, qui illius particeps sit, vocat. Oleum vero in his noli miserationem accipere, neque in rebus adversis mœrorem, sed id quod certæ plantæ fructus emittit, quod ex humida materia nihil habet admistum, quod lumen auget, quod fessos sublevat, quod labores aufert, quod eos qui ipso unguuntur hilares facit, quod instar luminis de seipso vibrat splendores, nitidumque ac micantem eorum qui ipso ununtur comparat vultum; quod utique ipsum etiam divinæ litteræ produnt illis verbis: « Ut exhiberet faciem in oleo ¹⁶. » Huic igitur exemplo supremam ejus Dei, qui omnium est princeps omniumque rex, virtutem comparans oratio, eum qui solus hoc toto unctus est, quique divinæ atque ejus quæ cum nullis aliis communicatur paternæ fragrantiae particeps factus, et qui solus ex illo genitus Deus Verbum, communicatione gignentis ingeni, Deus de Deo est declaratus, Christum atque unctum vocavit. Quocirca in Psalmis ad hunc ipsum, qui a Patre unctus est, sic quoddam oraculum dicit: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis ¹⁷. » At vero una quidem est olei natura, sed unguenti quæ est, ea multarum in idem concursum significat. Proinde etiam prima illa et ingeni omnia regis Dei virtus, quatenus quidem simplex atque incomposita, nullique alii naturæ commista intelligitur, simplici olei locutioni collata est; quatenus autem plurimas in eodem considerationes comprehendendi vim habet, ut quod facere potest, quod regnare, quod providere, quod judicare, **174** quod amore prosequi homines, quod salutem afferre, aliaque innumerabilia quæ intelligentia considerantur: unguento rursus hæc ipsa quæ et multa et bona comprehendere potest vis, merito comparata est, quo unguento eum qui Dei et verus et solus est pontifex, unctum esse divina nos docent oracula. Et primus quidem ipse Moyſes, qui in arcanis divinarum rerum inspectione ac mysteriorum, quæ ab ipso in iis visionibus quibus Deum præsentem agnoscebat, de primo et solo uncto, et pontifice Dei perfecta sunt, dignus habitus est, imagines D jubetur in terra et notas conficere eorum quæ in illis Dei visionibus intellexerat, ut qui talibus notis ac signis digni habiti erant, ea possent tantisper meditari iisque se exercere, dum quæ vera essent inspicere non dabatur. Is igitur selectum interim ex his hominibus, qui in terra versantur, virum ad sacra Deo facienda idoneum, primus Christum nominavit, appellationem ad ea referens quæ sola intelligentia considerantur; qui sane cum hunc quædam fragranti unctione præstantiorem cæteris hominibus declarasset, verissime et planissime denuntiavit, omnem naturam quæ creata est, multoque etiam magis humanam per se, dum a virtute

¹⁶ Psal. ciii, 13. ¹⁷ Psal. xlii, 7-8.

increata relinquitur, præstantioris cujuspiam fragrantia indigere, sed quæ Patris quidem illius et ingenti est, eam attingere nemini fas est. Uni enim duntaxat unico primoque genito, hoc reservatum est donum. Qui autem post illum existunt, ii non aliter quam per ejusdem Unigeniti communicationem, honorum compotes fieri poterant: Spiritus ergo divini id quod apud Moysen fertur, nota quædam erat. Divisiones porro donorum sunt, sed idem est Spiritus, cujus maxime ut fieri participes studeant, et sacerdotes et prophetæ et reges, opus esse arbitrabatur, utpote qui non pro seipsis solum, verum etiam pro tota gente Deo sacrati essent. Quod autem rerum magis divinarum Mosaica illa notæ quædam essent, et quod fieri posset ut etiam sine terrestri unguento divino Spiritu afflati essent, christi nominarentur, agendum aliquanto diligentius consideremus jam nunc. David igitur in psalmo civ¹⁸, dum quæ ad Abraham, et Isaac, et Jacob pertinent, historias repetit, ipsos plane illos veteres Patres, et qui ante Moysen ætatem fuerunt, christos vocat, nullam ob aliam causam quam propter divini Spiritus, cujus participes erant, influentiam. **175** In expositione igitur historiarum, quemadmodum hospitio ab externis suscepti, et quemadmodum insidiis circumventi, salutem a Deo consecuti sunt, sicut Mosaica narratione proditum est, prophetas illos simul et christos nominat, tametsi nondum Moyses in hominibus degebat, neque unguentum ex lege ejusdem comparatum adhuc fuerat. Audi igitur quid dicat psalmus: « Memento mirabilium ejus quæ fecit: prodigia ejus, et judicia oris ejus. Semen Abraham, servi ejus, filii Jacob electi ejus. Ipse Dominus Deus noster, in universa terra judicia ejus. Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes, quod disposuit ad Abraham: et juramenti sui ad Isaac, et statuit illud ad Jacob in præceptum, et ad Israel in testamentum æternum, dicens: Tibi dabo terram Chanaan, funiculum hæreditatis vestræ: et transierunt de gente in gentem, et de regno ad populum alterum: non permisit hominem nocere eis, et corripuit pro eis reges: nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari¹⁹. » Hactenus quidem David. Moyses vero, etiam quos reges corripuerit, narrat, dicens: « Et castigavit Dominus Pharaonem plagis maximis, et domum illius, propter Saram uxorem Abraham²⁰. » Et rursus de eo rege qui regnabat in Geraris, scribit: « Et venit Deus ad Abimelech in somnis noctu, et dixit: En morieris tu, propter mulierem quam tulisti²¹. » (hæc autem erat uxor Abraham). Porro deinceps, sermone progressus, de eodem ait: « Nunc autem redde viro suo uxorem, quoniam propheta est, et orabit pro te²². » Vides ut hoc loco veteres Dei amicos et prophetas David, ac potius per illum divinus Spiritus, christos appellaverit

A καὶ ὡς ἐπιβουλευθέντες σωτήρος ἔτυχον τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεὶ δηλούμενα, προφήτας αὐτοῦς ὁμοῦ καὶ χριστοὺς ὀνομάζει, οὕτω τότε Μωϋσεὺς ἐν ἀνθρώποις, οὐδὲ τοῦ κατ' αὐτὸν σκευαστοῦ μύρου νενομοθετημένου. Ἄκουε δὲ οἷά φησιν ὁ ψαλμὸς· « Μνήσθητι τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε· τὰ τέρατα αὐτοῦ καὶ τὰ κρίματα τοῦ στόματος αὐτοῦ. Σπέρμα Ἀβραάμ, δοῦλοι αὐτοῦ· οἱ υἱοὶ Ἰακώβ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν πάσῃ τῇ γῆ τὰ κρίματα αὐτοῦ. Ἐμνήσθη εἰς τὸν αἰῶνα Διαθήκης αὐτοῦ, λόγου οὗ ἐνετέλειτο εἰς χίλια γενεάς, ὃν διέθετο τῷ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ ὄρκου αὐτοῦ τῷ Ἰσαάκ· καὶ ἔστησεν αὐτὴν τῷ Ἰακώβ εἰς πρόταγμα, καὶ τῷ Ἰσραὴλ εἰς Διαθήκην αἰώνιον, λέγων· Σὺ δώσω τὴν γῆν Χαναάν σχοίνισμα κληρονομίας ὑμῶν. Καὶ διῆλθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον. Οὐκ ἀφῆκεν ἄνθρωπον ἀδικῆσαι αὐτοῦς, καὶ ἤλεξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς· μὴ ἄπτεσθε τῶν χριστιῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεῖσθε. » Ταῦτα μὲν ὁ Δαβὶδ· ὁ δὲ Μωσῆς καὶ οἴους βασιλεῖς ἤλεξεν ἱστορεῖ λέγων· « Καὶ ἦτασε Κύριος τὸν Φαραῶ ἑτασμοῖς μεγάλοις, καὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ περὶ Σάρρας τῆς γυναίκης Ἀβραάμ. » Καὶ πάλιν περὶ τοῦ βασιλέως Γεράρων γράφει· « Καὶ ἦλθεν ὁ Θεὸς πρὸς Ἀβιμέλεχ ἐν ὕπνῳ τῆς νύκτα, καὶ εἶπεν· Ἴδοὺ σὺ ἀποθνήσκεις περὶ τῆς γυναίκης, ἧς ἔλαβες. » (αὕτη δὲ ἦν τοῦ Ἀβραάμ.) Περὶ οὗ ἐξῆς προῖόν φησι· « Νῦν δὲ ἀπόδος τὴν γυναῖκα τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτι προφήτης ἐστὶ, καὶ προσεύξεται· περὶ σοῦ. Ὁρᾶς ὅπως διὰ τούτων τοὺς πάλαι θεοφιλεῖς καὶ προφήτας χριστοῦς ὁ Δαβὶδ, μᾶλλον δὲ τὸ θεῖον δι' αὐτοῦ προσεῖπε Πνεῦμα, οὐ τῷ γεῶδει μύρῳ κεχρισμένους; πῶς γάρ, Μωϋσεὺς ὑστέραις χρόνοις οὕτω διαταξαμένου; Ἄκουε δὲ καὶ Ἰσαίου οὕτω σαφέστατα περὶ τοῦ Χριστοῦ θεσπίζοντος, ὡς ἀποσταλησομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις λυτρωτοῦ καὶ σωτήρος, ἕξοντός τε κηρύξει τοῖς τὰς ψυχὰς αἰχμαλώτοις ἄφρουν, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάδλεψιν. Τοῦτον γὰρ πάλιν ὁ προφήτης οὐ σκευαστῶ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς Πατρικῆς θεότητος νοητῷ καὶ θεοπρεπεῖ Χριστὸν γεγενῆσθαι διδάσκει, οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Πατρὸς κεχρισμένον. Λέγει δ' οὖν ἐξ αὐτοῦ προσώπου· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με. »

D Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξει αἰχμαλώτοις ἄφρουν, καὶ τυφλοῖς ἀνάδλεψιν. » Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον τετηρήσθω, ὡς καὶ Ἰσαίας τῷ Δαβὶδ παρακλησίως ὃν ἔξεν εἶπεν εἰς ἀνθρώπους, καὶ κηρύξει αἰχμαλώτοις ἄφρουν καὶ τυφλοῖς ἀνάδλεψιν, οὐ σκευαστῶ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς ἀγεννήτου Πατρικῆς τε καὶ παναγάθου δυνάμειως Χριστὸν γεγενῆσθαι θεσπίζει. Κατὰ τινα δὲ συνθήθειαν προφητικὴν, τὸ μέλλον ὁ προφήτης ὡς παρωχητὸς ἀναφωνεῖ, καὶ ὡς περὶ ἑαυτοῦ τοῦ προφητεῦοντος δηλοῖ. Τέως μὲν οὖν ὑπὸ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, καὶ Πνεύματι θεῷ, ἀλλ' οὐ σκευαστῶ ἑλατῷ χριστομένους, τοὺς κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον χριστοὺς ὀνομαζομένους

¹⁹ Vers. 15. ²⁰ Psal. civ, 5-15. ²¹ Gen. xii, 17.²² Gen. xi, 3. ²³ ibid. 7.

εγκωμν. Καιρὸς δὲ συνιδεῖν, ὅτι· καὶ θελῶν τινα δύναμιν κρείττονα ἢ κατ' ἀνθρώπων (1) φύσιν τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν ὁ παρ' Ἑβραίοις ἐπίσταται λόγος. Ἄκουε δ' οὖν αὐθις τοῦ Δαβὶδ αἰώνιον τινὰ ἱερέα τοῦ Θεοῦ φάσκοντος εἰδέναι, Κύριόν τε αὐτοῦ τοῦτον ἀναγορεύοντος, καὶ σύνθρονον εἶναι τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ ὁμολογοῦντος ἐν ἑκατοστῶ καὶ ἐννάτῳ ψαλμῷ, καθ' ὃν ὧδέ πως φησιν· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Πάβδον ὀνήμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Καὶ θέα γε, ὡς ἐν τούτοις Δαβὶδ, βασιλεὺς ὢν τοῦ παντὸς Ἑβραίων ἔθνους, καὶ πρὸς τῇ βασιλείᾳ θεῶ Πνεύματι κεκοσμημένος, τοιοῦτόν τινα μέγα καὶ ὑπερφωῶς θαυμάσιον τὸν πρὸς αὐτοῦ δηλούμενον, καὶ τῷ πνεύματι θεωρούμενον συνεῖδεν, ὡς Κύριον αὐτὸν ἐκεῖνο προσεπειν. « Εἶπε » γὰρ, φησὶ, « Κυρίῳ μου. » Ἄλλὰ καὶ αἰώνιον αὐτὸν ἀρχιερέα οἶδε, καὶ ἱερέα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ. Δίχα δὲ χρίσεως ἀδύνατον ἦν παρ' Ἑβραίοις ἱεραῖσθαι τῷ Θεῷ· διόπερ καὶ χριστοὺς ὀνομάζειν αὐτοὺς πάντας ἦν αὐτοῖς φίλον. Χριστὸς ἄρα καὶ ὁ ἐν τῷ ψαλμῷ δηλούμενος ἱερεὺς εἴη ἄν. Πῶς γὰρ ἐμαρτυρήθη ἱερεὺς εἶναι, μὴ οὐχὶ πρότερον Χριστὸς γεγονώς; Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα λέγεται ἱεραῖσθαι. Τοῦτο δ' οὐκέτι ἀνθρωπιᾶ φύσει ἐφαρμύττει ἄν. Οὐ γὰρ ἀνθρώπου τὸ διαωνίζεσθαι, ἐπειδὴ θνητὸν καὶ ἐπίκνηρον τὸ καθ' ἡμᾶς γένος. Κρείττων ἄρα τις ἢ κατ' ἀνθρώπων ὁ δηλούμενος ἦν ἐν τούτοις ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ μετὰ ὄρκου διαβεβαιώσεως διαρκῆ καὶ ἀπειρον τὴν ἱερωσύνην παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδεγμένος· « Ὄμοσε » γὰρ, φησὶ, « Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Μελχισεδέκ ὁ Μωσῆς ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου γεγονέναι ἱστορεῖ, οὐ μύρω σκευαστῶ κεχρισμένον, πολὺ πρότερόν τε τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενόμενον ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, καὶ κατὰ πολὺ κρείττονα τὴν ἀρετὴν τοῦ βεβοημένου Ἀβραάμ· λέγει δ' οὖν· « Καὶ Μελχισεδέκ βασιλεὺς Σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ· » χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, φησὶ ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται· ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ Μελχισεδέκ, ὅστις ποτὲ ἦν ἐκείνος, τοιοῦτος εἰσῆκται, οὐ σκευαστῶ μύρω κεχρισμένος, ἱερωμένος δὲ τῷ ὑψίστῳ Θεῷ, εἰκότως καὶ ὁ διὰ τοῦ Δαβὶδ προφητευσόμενος κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἀνεῖρηται μέγας τις ὢν καὶ πάντας ὑπερβεβήκως τὴν φύσιν, ὡς ἂν ἱερεὺς ὢν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννήτου δυνάμεως σύνθρονος, τοῦ τε προφήτου καὶ βασιλέως Κύριος· καὶ ἱερεὺς οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ἀκωνίως τοῦ Πατρὸς. Λέγει δὲ καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος, ἐξετάζων τὰ κατὰ τοὺς τόπους· « Ἐν

A nullo terrestri unguento unctos? Qui enim, cum Moses posterioribus temporibus id instituerit? Cæterum, audi nunc Isaiam quoque ita de Christo manifestissime canentem, tanquam de eo qui et Redemptor et Salvator a Deo sit mittendus ad homines, quique venturus ut captivas animas gerentibus, liberationem, mentes vero obcæcatas, visus recuperationem nuntiet. Hunc enim rursus propheta non comparato unguento, sed eo quod paternæ divinitatis sit proprium, et sola intelligentia capiatur, Deumque ipsum maxime deceat, Christum exstitisse docet, qui non ab hominibus, sed ab ipso Patre unctus sit. **176** Dicit ergo ex illius persona: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, predicare captivis remissionem, et cæcis visum ²². » Primum igitur hoc teneatur: Isaiam, sicut David, quem venturum dixerit ad homines, et predicaturum captivis remissionem, ac cæcis visum, hunc non comparato unguento, sed eo quod ingentæ paternæque atque omni bonitate refertæ virtutis sit proprium, Christum exstitisse, vaticinari. Ex quadam vero prophetica consuetudine, quod futurum est, propheta quasi præteritum enuntiat, et tanquam de seipso vaticinante significat. Hactenus igitur, eos qui ab ipso Deo et non ab hominibus, et spiritu divino, non confecto oleo ungerentur, re vera christos nominari didicimus. Sed jam tempus est ut videamus, quemadmodum divina quadam virtute, et præstantiore quam natura hominis fert, verum Dei Christum existere, Hebraica ratio doceat. Audi ergo rursus David, qui æternum quemdam sacerdotem vidisse se ait, atque hunc Dominum suum appellat, et sedere eundem cum Deo Patre confitetur, in psalmo cix, ubi sic ait ²³: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum; tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum, ex utero ante Luciferum genui te: juravit Dominus, et non pœnitet: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Et sane inspicere quemadmodum in his verbis David, qui totius Hebraicæ gentis rex erat, et præter regalem dignitatem etiam divino Spiritu ornatus, agnovit quemdam ita magnum, atque ita supra modum admirabilem, eum utique de quo ipse loquitur, et quem in spiritu viderat, ut Dominum illum suum appellet. « Dixit » enim, inquit, « Domino meo. » Quin etiam pontificem æternum eundem intelligit, et sacerdotem Dei altissimi, et consessorem Dei Patris et prolem ejusdem. Atqui sine unctione fieri sacerdos Dei apud Hebræos nemo prorsus poterat; quocirca illos omnes nominare christos iidem libenter consueverunt: Christus ergo etiam is utique de quo loquitur psalmus sacerdos erit.

²² Isa. lxi, 1. ²³ Vers. 1-4.

(1) Ἀνθρώπων. Forte ἀνθρώπων, vel ἀνθρώπιον, ut paulo infra. Edit.

177 Quomodo enim testimonio prophetæ sacerdos esse diceretur, nisi idem prius Christus existisset? Sed etiam in æternum sacerdos esse dicitur. Porro hoc amplius naturæ humanæ accommodari non potest : neque enim hominis æternum durare, quoniam mortale et fragile plane nostrum est genus. Excellentior ergo quispiam quam ut intra hominis naturam consistat is, qui in his verbis significatur, Dei sacerdos erit, qui cum iurandi affirmatione, perpetuo duraturum atque infinitum sacerdotium a Deo acceperit. « Juravit » enim, inquit, « Dominus, et non pœnitebit eum : tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec : » quoniam enim Melchisedec Moses sacerdotem Dei altissimi fuisse conscribit ²⁵, nullo artificioso unguento inunctum, et multo ante leges ab ipso scriptas eo munere functum, ac virtute longe præstantiorem illo tam decantato Abraham (sic enim ait, « et Melchisedec rex Salem, sacerdos Dei altissimi benedixit Abraham ²⁶ : » planeque sine omni controversia, Apostolus ait ²⁷, quod inferius sit a superiore benedicti) : quoniam igitur hic Melchisedec, quicumque ille fuerit, ita inductus est, ut nullo artificioso unguento unctus intelligatur, sed altissimo Deo consecratus, merito etiam is de quo vaticinatur David, « secundum ordinem Melchisedec, » magnus quidam esse, et natura omnibus superior dicitur, utpote qui et supremi Dei sacerdos increata potestatis consessor, et ipsius prophetæ ac regis Dominus et sacerdos, non simpliciter, sed in æternum sit Patris. Dicit autem divinus quoque apostolus, explorans ea quæ ad hos locos pertinent. « In quo, inquit, abundantius volens Deus ostendere hæredibus immobilitatem consilii sui, iuterposuit jusjurandum, ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus ²⁸; et rursus : « Alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt, hic autem cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum : Juravit Dominus et non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec ; et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium : unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis ²⁹; » sane per hæc commendatur quædam quæ est in iis, quæ sunt, et quæ consistit in iis quæ sola intelligentia capiuntur, **178** divina virtus, quæ Deo universi, ut in oraculis Hebræorum legimus, consecrata est : neque vero terreno atque humano unguento, sed alterius generis quod Deum deceat, divinaque virtute ac potestate ad munus sacerdotis obeundum, Deoque Patri præstandum, confirmata consistit. Eum igitur de quo Psalmus vaticinatur, apparet prorsus sacerdotem quendam esse sempiternum altissimique Dei Filium, tanquam ab ipso altissimo Deo genitum, et illius regni consessorem : est etiam ostensum, ut qui per Isaiam significatur Christus, non ab hominibus factus sit, sed ab ipso Patre per Spiritum divinum sit unctus, et ad homines qui captivi tenerentur redimendos, missus. Hunc igitur divino Spiritu intuitus Moses, dum imagines ac no-

²⁵ Gen. xiv, 18. : ²⁶ ibid. 19. ²⁷ Hebr. vii, 7.

²⁸ Hebr. vi, 17, 18.

²⁹ Hebr. vii, 20-25.

tas ipsius, ut in hominibus, constituit: comparato unguento interim divini Spiritus loco, quem in hominibus prætuleraſt sacerdotem inunxit, Christumque eum et unctum, relatione ad eum qui verus est, appellavit. Quod autem hæc ita se habeant, quis, cui fides habeatur, testis ipso Mose dignior? In iis enim quæ ab ipso scripta sunt respondentem sibi Deum ac Dominum, palam sibi imperasse docet, ut secundum exhibitam sibi intelligibilem ac cœlestem illius visionem, corporæ specie adorationem in terra constitueret, quæ rerum intelligibilium atque incorporearum imaginem complecteretur. Itaque cœlestium angelorum divinarumque potestatum ordines, adumbratione ac figura quadam dicitur descripsisse, cum ipsi utique oraculum dixisset: « Facies omnia ad exemplar quod tibi demonstratum est in monte ²⁰: » Ergo quemadmodum reliqua, ita et Pontificem induxit, quem terrestri unguento ungeret: itaque umbratilem quemdam ac simulatum, non autem verum Christum et pontificem, illius tamen cœlestis Christi et pontificis instar expressit.

Ἄλλ' ὅτι μὲν ὁ κυριῶς Χριστὸς οὐκ ἄνθρωπος ἦν, A Cæterum, ut proprie quidem Christus non homo
 υἱὸς δὲ τις Θεοῦ, δεξιῶς τῆς πατρικῆς θεότητος τετι- fuerit, verum Dei Filius, qui dextra paternæ divi-
 μημένος, καὶ πολὺ κρείττων οὐ μόνον τῆς θνητῆς nitatis sit decoratus, et multo præstantior, non solum
 καὶ ἀνθρωπεύσεως φύσεως, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἐν mortali humanaque natura, sed etiam omni
 γνητοῖς νοεῶν οὐσίας, σαφῶς οἶμαι ἀποδείχεται· intelligibili in rebus creatis essentia intelligatur,
 πλὴν ἀλλ' ὅτι κατὰ τὰ πρότερον εἰρημμένα ὁ αὐτὸς plane me arbitror demonstrasse, præter unum il-
 Δαδὶ ἐν μετ' ψαλμῷ προγραφῆ ἡρησάμενος τῆ lud, quod ad ea quæ antehac dicta sunt, addendum
 ἔστι τὸν ἀγαπητοῦ καὶ τῶν ἀλλοιωθησομένων, ἔ esse arbitror, ab eodem utique David in qua-
 ἑμοῦ Θεοῦ καὶ βασιλέα καὶ Χριστὸν ἕνα τινὰ καὶ dragesimo quarto psalmo inscriptione præposita,
 τὸν αὐτὸν ἀναγορεύει, γράφον οὕτως· « Ἐξηρεῦ- illa quæ est, « pro dilecto et iis qui immutabuntur, »
 ξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, λέγω ἐγὼ τὰ Deum simul et regem et Christum unum et eundem
 ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος quemdam appellari, his quidem verbis: **179** « Eructavit
 ῥιζοματέως ὄξυγράφου· ὠραῖος κάλλιε παρὰ τοὺς cor meum verbum bonum, dico ego opera mea
 υἱὸς τῶν ἀνθρώπων· » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὁ θρό- regi: lingua mea calamus scribæ velociter scriben-
 νος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος tis: speciosus forma præ filiis hominum ²¹. » Qui-
 εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἡγάπησας bus deinceps adjungit. « Sedes tua, Deus, in sæculum
 ἔκαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ- sæculi: virga directionis virga regni tui: dilexisti
 σαι ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς justitiam, et odisti iniquitatem: propterea
 μετόχους σου. » Σκόπει δ' οὖν ἐπιμελέστερον, ὅπως unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis, præ
 κατὰ τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπη- participibus tuis ²². » Considera ergo diligentius
 τοῦ τὸν λόγον εἶναι προσιμαίεσθαι, μετὰ τοῦ καὶ εἰς quemadmodum secundum psalmi inscriptionem,
 σύγκειν τῶν λεχθησομένων τὸν ἀκρατὴν παρορμαῖν· tum pro dilecto se verba facere initio statim osten-
 ἐπιστημαίνεται δὲ καὶ τὸ αἴτιον τῆς οἰκονομίας τοῦ dat, tum etiam ut ad intelligentiam eorum quæ dic-
 λόγου, φάσκων· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθη- cenda sint, audire commoveat, significat præ-
 σομένων εἰς σύνεσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. » Τίνας δὲ terea quænam sit hujus orationis ita disponendæ
 εἶλους εἰποὺς εἶναι τοὺς ἀλλοιωθησομένους ὑπὲρ ὧν causa, cum ait: « in finem pro iis qui immuta-
 ὁ ψαλμὸς εἴρηται, ἢ τοὺς μέλλοντας μεταβαλεῖσθαι buntur, ad intelligentiam, pro dilecto ²³: » porro
 ἐκ προτέρου βίου καὶ τρόπου, μετατεθήσεσθαι τε καὶ quosnam alios dixeris immutandos, pro quibus hic
 ἀλλοιωθήσεσθαι διὰ τοῦ προφητευομένου; Οὗτος δὲ psalmus sit dictus, nisi eos qui mutandi sint a priorē
 ἦν ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ οὗ ἐπὶ τῆς προφη- C vita ac moribus transferendique, et ex aliis alii futuri
 ταίας συνέσεως δεῖν ὁ ψαλμὸς ἡμῖν προσιμαίεσθαι. Eī per eum de quo idem Psalmus vaticinatur? Hic au-
 δ' οὖν ἐπαπορήσας, τίς ἄρα ἦν ὁ ἀγαπητὸς οὗτος, tem est dilectus Dei, pro quo in ipsa prophetia in-
 περὶ οὗ ἐν τῷ ψαλμῷ προσηφτεῖτο, παρὰ πόδας ὁ telligentia esse opus psalmus ipse initio nobis præ-
 λόγος παραστήσει ἀρχόμενος εὐθύς καὶ λέγων· « Ἐξη- scribit. Quod si dubites quis hic tandem sit dilectus
 ρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. » Εἴποι δὲ ἄν de quo in hoc psalmo tale habeatur vaticinium, e
 τις αὐτὸν ἐκεῖνον σημαίνεσθαι, τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν vestigio tibi ipsa oratio declarabit, quæ initio statim
 Θεὸν Λόγον, ὃν θεολογῶν ὁ μέγας εὐαγγελιστὴς Ἰωάν- ita ait: « Eructavit cor meum verbum bonum. » Di-
 νης περίστη λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λό- xerit autem quispiam ipsum illud significari in prin-
 γος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. » Τὸ δ', cípio apud Deum Verbum, de quo theologus scri-
 « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » εἴπερ bens magnus evangelista Joannes, sic loquitur:
 ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων λέγοιτο, « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud
 τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὑποφαίνει ἄν, ὡς ἂν Deum, et Deus erat Verbum ²⁴; » illud vero:
 Ἰῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφ'εστῶτα· ἀλλ' οὐ κατὰ προ- « Eructavit cor meum verbum bonum, » si qui-
 βολῆν, ἢ κατὰ διαίρεσιν, ἢ τομῆν, ἢ μείωσιν, ἢ κατὰ dem ex persona Patris et Dei universi dicatur, uni-
 τῶν ἐν σώμασιν ὑπονοουμένων· ἀσεθῆ γὰρ ταῦτα, D cum genitum Dei Verbum significaverit, tanquam
 καὶ πάμπαν ἀπωκισμένα τῆς ἀβρῆτου γενεσουργίας. Filium qui de Patre exstiterit, non projectione

²⁰ Exod. xxv, 40. ²¹ Psal. xliv, 2, 5. ²² Ibid. 7, 8. ²³ Ibid. 1. ²⁴ Joan. 1, 1.

aliqua, aut divisione, aut sectione, aut diminutione, aut alia quapiam ejusmodi ratione, cujusmodi in corporibus agnoscere consuevimus. Impia enim illa et omnino procul abducta, longeque semota ab illa generatione ineffabili. Cæterum, secundum ea quæ prius a nobis excogitata sunt, etiam hæc oportet assumere, quod quemadmodum quidem, ubi de utero Dei et ante Luciferum genitus dicitur, figurate nos talia intelligere oportet, et secundum considerationem illam duntaxat quæ de iis rebus habetur, quæ sola intelligentia capiuntur, ita etiam illud accipere debemus: « Eructavit cor meum verbum bonum: » **180** quod quidem divinus Spiritus secundum solam intelligentiam enarrat. Quibus sane nos verbum illud, pro clausula addere possumus satis commode, quod et consuevimus in omnibus dicere quæ de illo theologice feruntur, et omni pietate refertum est. « Generationem ejus quis enarrabit ²⁸? » Quamvis mortalibus humanisque vocibus consueverint nobis litteræ divinæ etiam illius ortum exponere, et uteri vocabulum in eo usurpare: hæc enim sola contemplatione secundum intelligentiam capiuntur, nec aliter quidem quam si legibus allegoriæ, quæ permutatio dicitur, subjecta fuerint; qua quidem ratione etiam illud: « Eructavit cor meum verbum bonum, » de primi Verbi constitutione illiusque propagatione dicitur esse, quispiam affirmaverit, quando non aliter cor, secundum illud cor duntaxat quod apud nos intelligitur, in Deo Patre accipere fas est: Et sic quidem alius quospiam: « Verbum quod erat in principio apud Deum, » id dixerit habendum de quo psalmus loquitur, quod etiam bono merito dictum sit, tanquam de Patre optimo genitum: nos autem in psalmo si longius paulo progrediemur, hunc de quo tale vaticinium fertur, hunc, inquam, ipsum dilectum Dei, unctum fuisse rursus, non sicuti a Mose aut ab alio quopiam homine, sed ab ipso ingenito et omnia infra seipsum habente Deo, atque ejus ipsius Patre, inveniemus. Progressus igitur deinceps sic ait: « Propterea unxit te Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis ²⁹: » eum igitur qui hujus quoque psalmi testimonio unctus esse dicitur, quoniam alio nomine quis appellaverit quam Christum? Habemus igitur jam nunc in his verbis, duas hujus, qui tali vaticinio prædicatur, denominationes, Christi et dilecti, cum ipse unctionis auctor unus et idem sit dicitur: quocirca unctus esse dicitur is, de quo sermo est, oleo exsultationis, ut ea causa intelligatur, quæ percurrenti tibi pauca, vel potius, omnem talium verborum sensum dispicienti, constabit. Profert igitur psalmus ipsum plane de quo interim vaticinatur, ipsum, inquam, Dei dilectum, alloquens, ea verba quæ paulo ante exposita sunt, in quibus dicitur est: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui; dilexisti justi-

Κατὰ δὲ τὰ πρόσθεν ἡμῖν νενοημένα καὶ τότε χρῆ μεταλαμβάνειν, ὡσπερ γε ἀπὸ γαστρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸ Ἑωσφόρου ἐλέγτο γεγενῆσθαι, τροπικῶς ἀκούοντων ἡμῶν τὰ τοιαῦτα, καὶ κατὰ μόνην τὴν ἐνοητοῖς θεωρίαν τὸ παραπλήσιον ἀποδέχεσθαι χρῆ. Καὶ ἐν τῷ, « Ἐξηρέυξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » κατὰ μόνην διάνοιαν τοῦ Θεοῦ Πνεύματος καὶ ταῦτα διεξιόντος, ἐφ' οἷς καὶ νῦν ἡμῖν λέγειν προσήκει: τὸ σύνθημα, ἐφ' ἑκάστου τῶν περὶ αὐτοῦ θεολογούμενων, καὶ εὐσεβὲς ἐκεῖνο ῥῆμα: « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » κἀν θνηταῖς καὶ ἀνθρωπίναις φωναῖς συνήθως ἡμῖν αἱ θεῖαι Γραφαὶ καὶ τὸ γενεᾶσθαι ἐπιλέγασιν, καὶ τὸ γαστρὸς ὄνομα παραλαμβάνουσι. Ταῦτα γὰρ μόνως ἔχεται τῆς κατὰ διάνοιαν θεωρίας, οὐδ' ἄλλως ἢ νόμοις ἀλληγορίας ὑποβελημένα· ὡσπεροῦν καὶ τό: « Ἐξηρέυξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » περὶ τῆς τοῦ πρώτου Λόγου συστάσεώς τε καὶ οὐσώσεως ἀν' ἑαίη τις εἰρημένον ἐπεὶ μηδ' ἄλλως καρδίαν καὶ τὴν παρ' ἡμῖν νοούμενην, καὶ ἐπὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ θεμιτὸν ἐκλαμβάνειν. Ἄλλὰ γὰρ ὁ μὲν τις τοῦτον εἶναι τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον φησὶ ἀν τὸν ψαλμῷ δηλούμενον, Λόγον εἰκότως ὀνομασμένον ἀγαθόν, ὡς ἀν τοῦ παναγάθου Πατρὸς ὄντα γέννημα· ἡμεῖς δὲ, μικρῶ ἐν τῷ ψαλμῷ προελθόντες, τὸν προφητευόμενον, αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἀγαπητὸν τοῦ Θεοῦ, κεχρίσθαι πάλιν οὐχ ὡδε ὡσπερ ὑπὸ Μωσέως, οὐδ' ὡς ὑπὸ τίνος τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Πατρὸς αὐτοῦ εὐρήσομεν. Λέγει δ' οὖν ἐξῆς προῦν: « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Καὶ δι' οὖν κἀναυθα ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κεχρίσθαι μεμαρτυρημένον, πῶς ἀν ἄλλως τις ἐνομάσειεν ἢ Χρισθόν; Ἐχομεν τοιγαροῦν ἦδη καὶ διὰ τούτων δύο τοῦ θεσπισζομένου προσηγορίας, Χριστοῦ καὶ ἀγαπητοῦ, ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κεκλημένου, τοῦ τῆς χρίσεως αἰτίου. Διὸ λέγεται κεχρίσθαι ὁ δηλούμενος τῷ τῆς ἀγαλλιάσεως ἐλαίῳ, τὴν αἰτίαν ἐκδοῦσκει, ἥτις ἀναδραμόντι σοι μικρὸν, μᾶλλον δὲ τὴν πᾶσαν διάνοιαν τῆς λέξεως ἐπιθεωρήσαντι, δήλη ἐσται. Φησὶ τοίνυν ὁ ψαλμὸς αὐτῷ δὴ τῷ προφητευόμενῳ Χριστῷ καὶ ἀγαπητῷ τοῦ Θεοῦ, προσφωνῶν τὰ μικρῶ πρόσθεν ἐκτεθειμένα, ἐν οἷς εἶρητο: « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σκέψαι τοιγαροῦν, εἰ μὴ Θεῷ ταῦτα προσφωνεῖται ἀντικρυς: « Σὺ γάρ, φησὶν, ὁ Θεός, » ἀντὶ τοῦ, ὦ Θεέ, ὁ θρόνος σου εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος ὑπάρχει, καὶ ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Καὶ ἐπεὶ σὺ αὐτὸς ὁ Θεός ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου, καὶ Χριστὸν σε παρὰ πάντας κατεστήσατο. » Λευκότερον δὲ τούτων ἡ Ἑβραίων παρίσθησι γραφῇ, ἣν πρὸς ἀκριβείαν ἐρμηνεύων ὁ Ἀκύλας, ἠδὲ πῶς ἐξέδωκεν εἰπών: « Ὁ θρόνος σου,

²⁸ Isa. XLII, 8. ²⁹ Psal. XLIV, 8.

Θεὸς εἰς αἰῶνα καὶ ἔτι· σκήπτρον εὐθύτητος σκῆπτρον βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαίον. καὶ ἐμίσησας ἀπέθημα· ἐπὶ τούτῳ ἤλειψέ σε ὁ (1) Θεὸς ὁ Θεός σου εὐλαίον χάριτος ἀπὸ ἐταίρων σου. » Ἄντι γούν τοῦ « ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου, » αὐτῆ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις, « Θεὸς, ὁ Θεός σου, » περιέχει, ἵνα ἦ τὸ ὄλον· Ἠγάπησας, ὡ Θεὸς, τὸ δίκαιον, καὶ ἐμίσησας τὸ ἀπέθημα· διόπερ ἐπὶ τούτῳ ἔχρισέ σε, ὡ Θεὸς, ὁ ἀνωτάτω καὶ μεῖζων αὐτὸς ὁ καὶ σοῦ Θεός, ὡς εἶναι καὶ τὸν χρισμένον καὶ τὸν χρίοντα πολὺ πρότερον, πάντων μὲν ὄντα Θεὸν, καὶ αὐτοῦ δὲ διαφερόντως τοῦ χρισμένου. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτῆ ἐπιστήσαντι τῇ Ἑβραϊκῇ γλώττῃ φανερὸν ἂν γένοιτο. Ἐπὶ γὰρ τῆς πρώτης ἐπισημίας, καθ' ἣν ὁ Ἀκύλας, « θρόνος σου, Θεὸς, » ἤρμηνευσε σαφῶς ἀντὶ τοῦ ὁ Θεός Θεὸς εἰπῶν, τὸ Ἑβραϊκὸν Ἐλωῖμ περιέχει. Κἀνταῦθα δὲ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ, « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεὸς, » τὸ Ἐλωῖμ παρεπιηται, ὅπερ τὴν, ὡ Θεὸς, κλητικὴν ἐδήλου πτώσιν· ἀντὶ δὲ τῆς ὁρθῆς καὶ εὐθείας τοῦ ὀνόματος, καθ' ἣν εἴρηται· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεός ὁ Θεός, » τὸ Ἑβραϊκὸν Ἐλωῖμ περιέχει, σφόδρα ἀπηκριβωμένως· ἵν' ἦ τὸ μὲν Ἐλωῖμ, κατὰ κλητικὴν πτώσιν ἐξηγηγμένον, δηλοῦν τὸ, ὡ Θεὸς, τὸ δὲ Ἐλωῖμ, ὁ Θεός σου, κατὰ τὴν εὐθείαν· ὥστε ἀκριβῶς ἔχειν τὴν φήσασαν ἐρμηνείαν· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεός ὁ Θεός σου. » Λευκώτατα γούν ὁ λόγος διὰ τούτων Θεῶν προσφωνῶν, φησὶν αὐτὸν κεχρισθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως παρὰ πάντας τοὺς πρότερε τῆς αὐτῆς αὐτῶν μετεσχηκτάς προσηγορίας. Ἐχεις τοιγαροῦν ἐν τούτοις σαφῶς Θεὸν χρισμένον καὶ Χριστὸν γινόμενον, οὐ μύριον σκευαστῶν, οὐδ' ὑπ' ἀνθρώπων εἰς τοῦτο παριόντα, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις παραπλήσιον. Ὁ δὲ αὐτὸς ὁστος ἦν καὶ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ καὶ ἱερεὺς αἰώνιος καὶ σύνθρονος ἀνηγορευμένος τοῦ Πατρὸς. Τίς ὁ ἂν ὁστος εἴη ἢ ὁ πρωτότοκος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεός ὢν, ὁ διὰ πάσης τῆς ἐκείνου Γραφῆς θεολογούμενος; ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς διὰ πλειόνων ὁ λόγος προῶν ἐπιδείξει. Τούτων δὴτα προτεθεωρημένων ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ οὐσιωσέως τε καὶ προσηγορίας, φέρε λοιπὸν, ἀναλαβόντες τὴν προταθεῖσαν ὑπόθεσιν, δι' ὧσιν προφητικῶν προβήσεων ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ ποσεκηρῦτετο, θεασώμεθα.

profectum, ac ne eadem quidem cum cæteris hominibus ratione. Porro hic idem est et dilectus Dei, et ejusdem proles, et sacerdos æternus, et consessor patris dictus. Sed quis hic tandem erit, nisi primum genitum Dei Verbum, qui in principio apud Deum, Deus erat? **182** qui per totam divinam Scripturam prædicatur ut Deus, quemadmodum deinceps oratione longius progressus, pluribus verbis ostendam. Cum hæc igitur a nobis hactenus considerata sint de Christi propagatione, deque ejusdem appellatione, agendum, propositum argumentum repetamus, et quam multis prophetis prædictionibus Christus nominatim sit antea nuntiatus, contemplemur.

17.

D

XVI.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ Β'. — Δι' ὧσιν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ ἐπὶ βασιλέων καὶ ἀρχόντων καὶ ἔθνων καὶ λαῶν ἐπιβουλεύμενος, ἐξ αὐτοῦ τε τοῦ Θεοῦ γεννώμενος, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου

A psalmo II. — Quam multis scripturis Christus nominatim, qui a regibus et principibus et gentibus et populis circumvenitur, et ab ipso Deo gignitur, et Filius hominis appellatur, gentiumque et

(1) Hic ut sæpe Eusebius arianizat. Nam hunc locum non de homine assumpto sed Deo existente

interpretatur, et sic majorem et minorem Deitatem statuit.

*finium terræ sortem accipit a Patre, antea sit A
enuntiatus.*

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus ²⁷: » quibus deinceps adjungit: « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion monte sancto ejus, nuntians præceptum Domini: Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ²⁸: » planissime etiam in his divinus Spiritus Christum appellat, Deique eundem Filium vocat, sicut nos docuerunt ea quæ superius dicta sunt, simulque et circumventionem quamdam futuram contra illum significat, et gentium per eundem futuram vocationem ante denuntiat, quæ quidem re ipsa palam in Salvatore nostro Jesu Christo ipse rerum eventus declaravit. Nec dum igitur gentes, et populi, et reges et principes desistant, tum adversus illum tum adversus ejusdem doctrinam convenire. Quod si hæc Judæi ad futurum referant tempus, jam illos fateri oporteat, eum quem ipsi exspectant Christum, rursus circumveniendum, sicut præsens habet oraculum, quod ait: **183** « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus: » quod sane daturi nusquam sint, quippe qui magnum quemdam principem, regemque æternum, Redemptoremque suum fore eum, qui venturus sit, Christum exspectent: nam si et ille cum venerit eadem patiatur quæ jam passus est qui venit, quid causæ sit cur illi potius quam huic credendum aut non credendum? Quod si inde exclusi, ad David, sive ad quempiam ex illius nepotibus Judaicæ gentis regem, oraculum referant, jam erit demonstrandum quod neque David, neque alius quispiam eorum qui unquam apud Hebræos illustres fuerint, memoratur, qui aut Filius Dei sit aliquo oraculo dictus, aut ab ipso Deo genitus, sicut ille de quo Psalmus vaticinatur neque imperans cunctis gentibus, et regibus et principibus, et populis, qui sit insidiis circumventus. Sin autem illorum nullus talis ostenditur, et re ipsa cuncta hæc confirmantur, tum quidem quod olim illa sustinuerit, tum vero quod adhuc atque hodie quoque, a regibus, et principibus, et gentibus, et populis Christus Dei oppugnetur, quid jam impediatur ne ipse sit de quo oraculum illud vaticinatur quod ait: « Astiterunt reges terræ et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus? » uni etiam eidem quæ in eodem psalmo sequuntur convenient, in quibus dictum est: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ; » etenim hæc quoque indubitatum in uno illo even-

ἀναγορευόμενος, ἐθνῶν τε καὶ περάτων τῆς κλῆρον λαμβάνων παρὰ τοῦ Πατρὸς προεκηρύττετο.

« Ἴνα τί ἐφρούραζαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενὰ; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ: » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει: « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ἕως τὸ ἅγιον αὐτοῦ. διαγγέλλων τὸ πρῶταγμα Κυρίου. Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Σαφέστατα καὶ διὰ τούτων τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν Χριστὸν ἀναφωνεῖ, Υἱὸν τε αὐτὸν ἀποκαλεῖ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰ προηγορευμένα, ὁμοῦ καὶ ἐπιβουλῆν τινα εἶσεσθαι κατ' αὐτοῦ σημαίνει, καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην κλῆσιν προκηρῦττει· ἅπερ διαβρόχησιν αὐτοῦ ἔργοις ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῶν πραγμάτων ἐπέδειξεν ἑκδοσας. Εἰσέτι γάρ νῦν ἔθνη καὶ λαοὶ, βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντες, οὐ παύονται τῆς κατὰ τε αὐτοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ συσκευῆς. Εἰ δ' ἐπὶ μέλλοντα χρόνον ἀναφέροισιν ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς, ὦρα τὸν προσδοκώμενον αὐτοῖς Χριστὸν ἐπιβουλεύθησθαι αὐδῆς ὁμολογεῖν, κατὰ τὸ παρὸν λόγιον, φάσκον· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ: » ὅπερ οὐκ ἂν δοίεν, δυνάστην τινὰ μέγαν καὶ βασιλεῖα αἰώνιον καὶ λυτρωτὴν ἑαυτῶν εἶσεσθαι τὸν ἤξοντα Χριστὸν προσδοκῶντες. Εἰ γὰρ δὴ κάκεινος ἐλθὼν τὰ ὅμοια πάθοι τῷ ἐληλυθότι, καὶ τί μὴ μάλλον ἐκείνῳ ἢ τούτῳ πιστευτέον ἢ ἀπιστητέον; Εἰ δὲ, ἐνετύθεν ἀποκλεισθέντες, ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἢ τινα πῦν ἐξ αὐτοῦ γενομένων βασιλέων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀναφέροισιν τὸν χρησμὸν, καὶ οὕτω δεικτέον, ὡς οὔτε Δαβὶδ, οὐδ' ἕτερός τις τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις διαφανῶν ἱστορήται οὐδ' Υἱὸς χρηματίσας τοῦ Θεοῦ, οὐδ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένος, κατὰ τὸν ἐν τῷ ψαλμῷ θεσπιζόμενον, οὐδ' ἄρα ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ βασιλέων, ἀρχόντων τε καὶ λαῶν ἐπιβουλεύμενος. Εἰ δ' οὐδεὶς ἐκείνων δείκνυται, αὐτοῖς δ' ἔργοις συνίσταται ταῦτα πάντα, καὶ πάλαι μὲν ὑπομείνας, καὶ νῦν δὲ ἐπι καὶ σήμερον ὑπὸ τε βασιλέων καὶ ἀρχόντων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν, πολεμοῦμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τί τὸ ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ αὐτὸν εἶναι τὸν προφητευόμενον διὰ τοῦ φήσαντος λόγιου· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; » Μόνῳ δὲ αὐτῷ καὶ τὰ ἐπιφερόμενα ἄρμῳτοι ἂν τοῦ ψαλμοῦ δι' ὧν εἴρηται· « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα ἀναμφίλεκτον ἐπὶ μόνου αὐτοῦ τὴν ἑκδοσιν τῆς προφητείας ἀνείληφεν, ὅτε τῶν αὐτοῦ μαθητῶν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήληθεν ὁ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐὰ ῥήματα αὐτῶν. Ἐπαβρόχησιν δὲ τὸν Χριστὸν ἑομᾶ-

²⁷ Psal. 11, 1 2. ²⁸ ibid. 6-8.

ζει προαγορεύσας ὁ λόγος, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ προσώπου διδάσκων αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ, « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε »· ὃ παραθήσεις καὶ τὸ ἐν Παροιμίαις πάλιν ἐξ αὐτοῦ προσώπου ὡδὲ πως εἰρημένων· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθήναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με, » τὸ τε ἐν ρθ' ψαλμῷ πρὸς τοῦ Πατρὸς αὐτῷ προσπεφωνημένον κατὰ τὸ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου γεγέννηκά σε. » Ἐπίστησον δὲ, ὡς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὀνομαστὶ Χριστὸν ὁμοῦ καὶ Υἱὸν Θεοῦ ὑπ' ἀνθρώπων ἐπιβουλεύμενον, καὶ κληρὸν τὰ ἔθνη ληψόμενον, περάτων τε γῆς κρατήσοντα θεσπιζῶσιν αἱ ἱερὰ Γραφαί, δυσὲ τεκμηρίους τῆς εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίαν αὐτοῦ σημαίνουσαι, διὰ τε τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευῆς καὶ διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τῶν ἔθνῶν ὑποταγῆς.

futurum canant, duobus signis illius inter homines versus illum futura et gentium sub eundem subjectione.

Ψαλμοῦ ιθ'. — *Χριστὸς ὀνομαστὶ τῶν αἰτημάτων* B A *παρὰ τοῦ Πατρὸς τυγχάνων.*

« Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου· νῦν ἔρχων, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπακούεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἁγίου αὐτοῦ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν παραστῆσαι δι' ὄσων ὀνομαστὶ ὁ Χριστὸς ἐν ταῖς προφητεῖαις ἀνηγγόρευται, εἰκότως καὶ ταῦτα παρατίθεμαι ἐναργῶς κηρύττοντα τὸν Χριστὸν. Ὅλος δὲ ὁ ψαλμὸς ἐκ προσώπου τῶν ἁγίων ἀνδρῶν εὐχὴν ἀναπέμπει εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ πρόσωπον. Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν πᾶσαν ἀνεδέξατο ὕβριν ἐνανθρωπήσας, εὐχομένῳ αὐτῷ καὶ δεομένῳ τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν διδασκόμεθα συνεύχεσθαι, οἷα δὴ τοὺς καθ' ἡμῶν πολέμους, εἴτε ὄρατους εἴτε καὶ ἀράτους, ἀμυνομένῳ. Διὸ καὶ φαμεν ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ οὕτως ἔχοντα· « Ἐπακούσαι σου Κύριος ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως· ὑπερασπίσαι σου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· ἐξαποστελεῖαι σοι βοήθειαν ἐξ ἁγίου, καὶ ἐκ Σιών ἀντιλάβοιτό σου. » Εἴτ' ἐπειδὴ περ ἐστὶν οἰκτεῖον αὐτῷ, ἅτε μεγάλῳ ὄντι ἀρχιερεῖ, τὰς ἐν δοξολογίαις καὶ θεολογίαις πνευματικᾶς ἱερουργίας ὑπὲρ ἡμῶν ἐτελεῖν, καὶ ἐπειδὴ περ οἷά τε ἱερὺς αὐτός τε αὐτὸν καὶ ὄν ἀνεληφεν ἀπὸ γῆς ἀνθρώπων, ὑπὲρ ἡμῶν δικαίωμα προσανήγεχε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· διὰ τοῦτο φαμεν αὐτῷ· « Μνησθεὶ πάσης θυσίας σου, καὶ τὸ ὄλοκαύτωμά σου πιανάτω. » Καὶ ἐπεὶ πάντα ὅσα βουλεύεται, σωτήριά ἐστι καὶ ὠφέλιμα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰκότως ἐπιφωνοῦμεν αὐτῷ, ἐ Δύση σοι Κύριος κατὰ τὴν καρδίαν σου, » λέγοντες, « καὶ πᾶσαν τὴν βουλὴν σου πληρώσαι. » Οἷς ἐξῆς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ ὁμολογοῦντες, φαμέν· « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Σωτήριον γὰρ τοῦ Χριστοῦ τί ἂν ἕτερον νοοῖτο εἰ μὴ ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις αὐτοῦ, δι' ἧς καὶ πάντας τοὺς πρὶν ἐκπεπωκότας ἀνίστησιν; Ὅθεν φαμέν· « Καὶ ἐν ὀνόματι Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνησόμεθα· καὶ πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. » Ἐπεὶ πᾶσι τοῦτοις διδασκόμεθα λέγειν τὸ, « Νῦν ἔρχων, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χρι-

tum prophetiæ nacta sunt, quanto illius discipulorum « in omnem terram exivit sonus, et in fines orbis terræ verba eorum »³⁹. » Plane autem Christum nominat quæ antecedit oratio, tanquam ex ipsius persona docens, illum esse Filium Dei, ubi ait : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te ; » cui adjunges etiam illud quod in Proverbiis⁴⁰ ex persona ejusdem prolatum est ad hunc modum se habens : « Antequam montes firmarentur, et ante omnes colles gignit me, » et quod in cix⁴¹ psalmo a Patre ad illum dictum est, hoc modo : « Ex utero ante Luciferum genui te. » 184 Sed attende, quemadmodum unum et eundem nominatim Christum simul et Filium Dei, qui ab hominibus sit circumveniendus, et sortem gentes accepturus, et fines terræ possessurus, sacræ litteræ dispensationem significantes, et conspuratione ad-

B A *psalmo xix.* — *Christus nominatim quæcunque postulet a Patre impetrans.*

« Impleat Dominus omnes petitiones tuas : nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum, exaudiet illum de cælo sancto suo »⁴². » Quoniam nunc propositum est demonstrare in quam multis locis nominatim Christus apud prophetas sit dictus, merito adjungam hæc quoque in quibus planissime Christus nuntiatur. Cæterum totus psalmus ex persona sanctorum virorum preces emittit in ipsius Christi personam. Cum enim propter nos et pro nobis factus homo, omnes acceperit contumelias, una cum illo supplicante et Patrem pro nobis deprecante, ipsi quoque docemur orare, tanquam cum eo qui bella adversum nos, sive visibilia illa sint sive etiam invisibilia, propulset. Quare a psalmo verba illa accipientes ad illum dicere solemus, quæ sic habent : « Exaudiat te Dominus in die tribulationis tuæ. Protegat te nomen Dei Jacob : mittat tibi auxilium de sancto, et de Sion suscipiat te »⁴³. » Deinde quoniam illi proprium est, tanquam ei qui magnus sit pontifex, spiritualia in glorificationibus ac prædicationibus de Deo, sacrificia pro nobis conficere, quoniamque ut sacerdos et semetipsum ipse, et quem assumpsit de terra hominem, pro nobis perfectum atque integrum sacrificium Deo et Patri obtulit, idcirco ad illum dicimus : « Memor sit omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue faciat »⁴⁴. » Et quia omnia quæcunque deliberat, salutaria sunt atque utilia mundo, jure et merito sic illum alloquimur : « Tribuat tibi Dominus secundum cor tuum, et omne consilium tuum impleat »⁴⁵. » Ad hæc deinceps ejus a morte reditum ad vitam conflentes, dicimus : « Exsultabimus in salutari tuo »⁴⁶. » Etenim Christi salutare quodnam aliud intelligatur tandem, nisi illius a mortuis ad vivos reditio, 185 per quam omnes qui ceciderant in pristinum statum restituit? ex quo etiam

³⁹ Psal. xviii, 5. ⁴⁰ Prov. viii, 25. ⁴¹ vers. 3. ⁴² ibid. 6.

⁴³ Psal. xix, 7. ⁴⁴ ibid. 2, 3. ⁴⁵ ibid. 4. ⁴⁶ ibid. 8.

illud dicimus, « et in nomine Dei nostri magnificabimur : et impleat Dominus omnes petitiones tuas ⁴⁷. » Post hæc omnia, docemur illud quoque dicere : « Nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum ⁴⁸; » quippe qui non prius hoc intellexerimus, quam ubi salutare ejus agnovimus, et resurrectionis illius virtutem perspexerimus.

A psalmo xxvii. — *Christus nominatim Dominum Patrem et protectorem adeptus.*

« Dominus confirmatio populi sui, et protector salvationum Christi sui est ⁴⁹. » Hic quoque psalmus, qui nunc est in manibus, ad Christum referri solet, quippe qui eam precem contineat quam Christus, quo tempore passurus erat, precatus est. Proinde initio psalmus hæc habet : « Ad te, Domine, clamavi : Deus meus, ne sileas a me, et similis sicut descendentes in lacum. » In fine vero, filius resurrectionem a mortuis canit, dicens : « Benedictus Dominus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ. Dominus adjutor meus et protector meus; in illo speravit cor meum, et adjutus sum, et resurrexit caro mea : et ex voluntate mea confitebor ei ⁵⁰. » Quibus divinus et propheticus Spiritus adjungit : « Dominus confirmatio populi sui, protector salvationum Christi sui est, » qui nos instruit quemadmodum omnia quæ in divinis litteris habent admirationem, et Christi nomine inscripta sunt, et ad salutem hominum gesta, sive præcepta, sive negotia, sive ad resurrectionem illius a mortuis pertinentia mysteria, cujusmodi ea sunt, de quibus nunc agitur, nutu ac virtute Patris gesta sunt, qui in cunctis admirabilibus ac salutaribus et verbis et factis suum Christum protegit.

A psalmo lxxxiii. — *Christus nominatim tutorem sibi Deum ascribens. Unusque resurrectionis illius dies : et una domus Dei, Ecclesia ipsius.*

« Protector noster aspice, Deus, et respice in faciem Christi tui. Quia melior est 186 dies una in atriis tuis super millia : elegi abjectum esse in domo Dei mei magis, quam habitare me in tabernaculis peccatorum ⁵¹. » Qui norunt Christum Dei esse Verbum, et sapientiam, et lucem veram, et vitam, deinde eundem factum esse hominem intelligunt, admirantur hoc quod omnem fidem superat propositum, adeo quidem, ut in verba illa prorumpant. « Et vidimus illum, et non habuit speciem, neque pulchritudinem; sed fuit species ejus sine honore, et deficiens præ filiis hominum : homo cum in plaga esset et sciret ferre languorem, quoniam avertit faciem suam, contemptus est ⁵²; » itaque merito Deum precantur, ut respiciat in faciem Christi, quæ propter nos et ignominias et contumelias passa est, et propter illum nobis fiat propitius, quando is peccata nostra tulit, et pro nobis in dolore est : hæc autem supplices petunt quemadmodum cupientes, atque in votis habentes, faciem gloriæ Christi videre, et diem lucis illius

⁴⁷ Psal. xix, 6, 7. ⁴⁸ ibid. 7. ⁴⁹ Psal. xxvii, 8, 2, 5.

Α στον αὐτοῦ, » μὴ πάλαι τοῦτο εἰδότες, εἰ μὴ ὅτι πρότερον τὸ σωτήριον αὐτοῦ συνήκαμεν, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ τὴν δύναμιν κατανοήσαντες.

Christum suum ⁴⁸; » quippe qui non prius hoc intellexerimus, quam ubi salutare ejus agnovimus, et resurrectionis illius virtutem perspexerimus.

Ψαλμοῦ κζ'. — *Χριστὸς ὀνομαστὶ καὶ τὸν Πατέρα καὶ ὑπερασπιστὴν κεκτημένος.*

« Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ ἐστὶ, καὶ ὑπερασπιστῆς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστὶ. » Καὶ ὁ μετὰ χειρὸς ψαλμὸς εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρεται, αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ περιέχων εὐχὴν, ἣν παρὰ τὸν τοῦ πάθους προσήξατο καιρὸν. Διὸ ἐν μὲν τῇ καταρχῇ τοῦ ψαλμοῦ φησὶ : « Πρὸς σέ, Κύριε, ἐκέκραξα ὁ Θεὸς μου, μὴ παρασιωπήσης ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθῆσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον. » Πρὸς δὲ τῷ τέλει, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ θεσπίζει λέγων : « Εὐλογητὸς Κύριος, ὅτι εἰσήκουσε τῆς φωνῆς τῆς δεησεώς μου. Κύριος βοηθὸς μου καὶ ὑπερασπιστῆς μου ἔπ' αὐτῷ ἠλπισεν ἡ καρδία μου, καὶ ἐβοηθήθη, καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου : καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. » Ἐφ' οἷς τὸ θεῖον καὶ προφητικὸν Πνεῦμα ἐπιλέγει : « Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ὑπερασπιστῆς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστὶ : » παιδεύον ἡμᾶς, ὅτι δὴ πάντα ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀνάγραπτα τοῦ Χριστοῦ θαυμάσια, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων γενόμενα, εἴτε οὖν μαθήματα, εἴτε γράμματα, εἴτε κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήρια νῦν ὀνομαζόμενα, νεύματα καὶ δυνάμει γεγένηται τοῦ Πατρὸς ἐν ἅπασιν τοῖς παραδόξοις καὶ σωτηρίοις λόγοις τε καὶ ἔργοις ὑπερασπίζοντος τοῦ ἰδίου Χριστοῦ.

Ψαλμοῦ πγ'. — *Χριστὸς ὀνομαστὶ τὸν Θεὸν ἐπόπτην ἐπιγραφόμενος, μίᾳ τε ἡ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἡμέρᾳ, καὶ εἰς οἶκος Θεοῦ ἡ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ.*

« Ὑπερασπιστὰς ἡμῶν, ἰδὲ, ὁ Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὅτι κρείσσων ἡμέρα μίᾳ ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας. Ἐξελέξαμην παραβριττεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον, ἢ οἰκεῖν με ἐν σκηνώμασιν ἁμαρτωλῶν. » Οἱ ἐπιστάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ὄντα Λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ ζωὴν, ἔπειτα τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ συννοήσαντες, κατεπλάγησαν τὸ παράδοξον τοῦ θελήματος, ὥστε ἀνειπεῖν. « Καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος ἄλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη » ἐϊκότως παρακαλοῦσι τὸν Θεὸν ἐπιβλέψαι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ τὸ δι' ἡμᾶς ἠτιμωμένον καὶ καθυβρισμένον, ἵνα τε ἡμῖν γενέσθαι δι' αὐτόν ἔπει τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνεληφε, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνᾶται. Ταῦτα δ' ἱκετεύουσι, μονουχὶ ποθοῦντες καὶ ἐν εὐχῇ τιθέμενοι τὸ πρόσωπον τῆς δόξης ἰδεῖν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ φωτός αὐτοῦ θεάσασθαι. Αὕτη δὲ ἦν ἡ τῆς ἐκ νε-

⁵⁰ ibid. 6, 7. ⁵¹ Psal. lxxxiii, 10, 11. ⁵² Isa. lvi,

κρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, ἦντινα, μίαν οὔσαν καὶ μόνην ὡς ἀληθῶς κυρίαν οὔσαν καὶ Κυριακὴν, κρείττονα εἶναι φασὶ μυρίων ὄσων τῶν κοινοτέρως νοουμένων ἡμερῶν, ἢ τῶν παρὰ Μωσεί νενομοθετημένων ἐν ἑορταῖς καὶ νομηνιαῖς καὶ σαββάτοις, ἃς σκιάν εἶναι ἡμερῶν, ἀλλ' οὐχ ἡμέρας ὁ θεὸς ἀπόστολος διδάσκει. Μόνη δὲ αὕτη ἡ μία Κυριακὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρα οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ φωτίζειν, ἀλλ' ἐν μόναις ταῖς αὐλαῖς τοῦ Κυρίου λέλεκται. Εἶεν δ' ἂν αὐταὶ αἱ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι, ἐνὸς τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσαι αὐλαί, ἐν αἷς ἀγαπᾷ καὶ αἰρεῖται παραβριπτεῖσθαι ὁ τὰ τοιαῦτα εἰδώς, παρὰ πολὺ κρείττονα τὴν ἐν ταῦταις διατριβὴν ἀποφηνάμενος τῆς ἐν τοῖς σκηνώμασι τῶν ἀμαρτωλῶν· σημαίνων τὰς τῶν Ἰουδαίων συναγωγὰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενας, ἢ καὶ τὰς τῶν ἀθέων ἑτεροδόξων, καὶ τῶν ἄλλων ἀπίστων ἔθνων, ὧν πολὺ βελτίους εἶναι τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πᾶς ὁ ταῦταις αἰρούμενος ἀποφαίνεται.

Γαλιμαῦ πη'.— Χριστὸς ὀνομαστὶ ἐξουθενημένος, καὶ τὰ ἀσχηστά πεισόμενος, ἀντάλλαγμα τε αὐτοῦ λαὸς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὀνειδιζόμενος.

« Σὺ δὲ ἀπάσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστὸν σου, κατέστρεψας τὴν Διαθήκην τοῦ δούλου σου. Ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ὀνειδισμού τῶν δούλων σου, οὗ ὑπέσχον ἐν τῷ κόλπῳ μου πολλῶν ἔθνων, οὗ ὀνειδίσαν οἱ ἐχθροὶ σου, Κύριε, οὗ ὀνειδίσαν, τὸ ἀντάλλαγμα τοῦ Χριστοῦ σου. » **C** Ζαφῶς δὲ καὶ ἐν τούτοις ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ μνημονεύεται, καὶ ἡ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ προφητευσομένη περίστασις. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τὸν ὄλον ψαλμὸν βασιανίζοντες παραστήσομεν, ὅτι ἐπὶ μηδέτερον, ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐφαρμόσαι ἂν τὰ προκείμενα. Ἄλλα καὶ δευτέρον Χριστὸς ὀνομαζόμενος, τίνα ἄλλον ἢ τὸν αὐτὸν δηλοῖ, οὗ τὸ ἀντάλλαγμα, ὀδωνῶν τὴν Ἐκκλησίαν, ὀνειδισάν τε καὶ εἰσέτι νῦν ὀνειδίζουσι οἱ λεγόμενοι τοῦ Χριστοῦ ἐχθροί; Τὰ γυν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πάθη ἃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀνεβέβητο, καὶ μάλιστα τὸν θάνατον καὶ τὸν σταυρὸν, τῆς ὁ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας πολέμιος ἐπονειδίζειν ἡμῖν εἴθε.

Γαλιμαῦ ρ.λα'.— Χριστὸς ὀνομαστὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνιστάμενος, κέρας Δαβὶδ ὀνομαζόμενος, τοὺς Ἰουδαίους ἐχθροὺς καταισχύων, τὸ ἅγιασμα τοῦ Πατρὸς ἀνανεῶν.

« Ἄμωσ Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀστέψει αὐτόν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. » Εἶθ' ὑποδάς φησιν· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγιασμά μου. » Κάνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἡμυσσιν ὁ Κύριος, ὑπὲρ σπέρμα καὶ κέρας ὀνομάζει αὐτοῦ· καὶ πάλιν ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν ἀναγορεύων, λύχνον

A contemplari : porro hic fuit cum a morte ad vitam reversus est, quem sane, cum is unus sit et solus revera proprius ac Dominicus, meliorem esse aiunt, aliis innumerabilibus diebus, sive qui communiter intelligantur, sive qui a Mose in solemnibus et noviluniis et sabbatis lege sanciti sint, quos utique non dies, sed dierum umbras esse divinus apostolus docet. Hic autem solus et unus Dominicus Salvatoris nostri dies, non in omni loco lucere, sed in solis atriis Domini dictus est. Hæc vero atria erunt per totum orbem terrarum Christi Ecclesiæ, quæ unius domus Dei locum obtinent. In quibus optat atque eligit se potius abjectum esse, qui talia novit, longeque meliorem in iis habitationem enuntiat, quam in peccatorum tabernaculis : nisi forte Judæorum, qui Christum Dei negant, aut aliorum diversa opinantium, nullumque Deum colentium, reliquarumque a fide abhorrentium nationum conventus, multo meliores esse quam Christi Ecclesias, quicumque hasce eligit, profitetur.

A psalmo lxxxviii. — Christus nominatim despectus, atque omnia probra passurus : commutatione ejus, populus ejusdem, qui ab inimicis exprobratur.

187 • Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum : evertisti testamentum servi sui. Profanasti in terra sanctuarium ejus²², » et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Memor esto, Domine, opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium, quod exprobraverunt inimici tui, Domine, quod exprobraverunt, commutationem Christi tui²³. » Perspicue vero etiam in his Christi nominatim mentio fit, et futura in passione ejusdem afflictio memoratur. Ubi vero plus otii nacti erimus, totum psalmum explorantes demonstrabimus, nulli prorsus alii nisi Salvatori ac Domino nostro accommodari posse quæ in eo proposita sunt. Sed enim ubi Christus iterum nominatur, quis tandem alius significetur nisi ille ipse, cujus commutationem, hoc est Ecclesiam, et exprobraverunt et adhuc exprobrant, qui dicuntur Christi inimici? siquidem Salvatoris nostri cruciatus, quos ipse pro nobis suscepit, ac præcipue mortem et crucem, quicumque Christi doctrinam oppugnat, exprobrare nobis consuevit.

D A psalmo cxxxi. — Christus nominatim de semine David surgens, qui cornu David nominatur, qui Judæos inimicos confudit, qui sanctificationem Patris renovat.

« Juravit Dominus ipsi David veritatem et irritam non faciet eam, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam²⁴. » Tum progressus inferius sic ait : « Illic producam cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusione : super ipsum autem effloret sanctificatio mea²⁵. » Hic quoque de eo qui ex semine David oriatur jurat Dominus, quod quidem semen ejusdem, cornu nominat : et cum iterum nominatim

²² Psal. lxxxviii, 59, 40. ²³ ibid. 51, 52. ²⁴ Psal. cxxxi, 11. ²⁵ ibid. 17, 18.

Christum appellet lucernam dicit se illi paravisse, A propheticum utique, ut verisimile est, verbum, quod ipsum Christum antecessit, qui solus instar solaris luminis, omnibus qui totum orbem terrarum incolunt hominibus, exortus est. Sic ipse quoque David, ut Christi lucerna paratus ante illum fuit, utpote qui soli perfectoque lumini comparatus, lucernæ locum obtineat. « Illic vero, inquit, producam cornu, » locum videlicet indicans, ubi significat Christum oriurum. Cum enim precatus esset David, ut sibi spiritu **188** liceret ante contemplari illius natalem locum, dixissetque verba illa : « Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, si dederō somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob ⁸⁷, » divinus spiritus ei locum, qui est in Bethlehem occultum detegit. Itaque subjungit, dicens : « Ecce audivimus eam in Ephrata ; » (porro hæc est ipsa Bethlehem) « invenimus eam in campis silvæ, introibimus in tabernaculum ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁸⁸. » Quare merito postquam hæc aperuit atque indicavit, adjungit : « Illic producam cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo. » Fortasse etiam ipsum in Bethlehem a Christo assumptum corpus, alio quodam intellectu his verbis significans : quando per corpus tanquam per testaceum vas, inhabitans in illo divina virtus, quasi per lucernam, divini illius et rationalis luminis radios, in omnes emisit homines.

Ab Amos. -- Christus nominatim a Deo denuntiatur, et ab omnibus agnoscitur, Judæorum vero gentem repudiat.

« Parare ad invocandum Deum Israel, quoniam ecce consolidans tonitru, et creans spiritum, et denuntians hominibus Christum suum, faciens mane et nebulam, et ascendens supra celsa terræ. Dominus Deus omnipotens nomen ei : audite verbum Domini, quod ego capio super vos, lamentationem. Domus Israel cecidit : non ultra adjiciet ut resurgat. Virgo Israel lapsa est in terra sua : non est qui erigat eam ⁸⁹. » Jam septimo loco Christum nominatim denuntians hominibus Deus, consolidare tonitru, et creare spiritum evangelicæ prædicationis dicitur, quæ tonitru nomine, propterea quod exaudienda sit ab omnibus hominibus, appellatur. Nam simili modo etiam spiritus quo Christus apostolos suos afflavit, significatur ; quod quidem perspicue in Salvatoris nostri adventu completum est, in quo facturus Deus mane simul et nebulam canitur, iis quidem qui salutare lumen susceperint mane, iis vero Judæis, qui in ipsum non crediderint contra. **189** Nam ad illos extremam quoque denuntiationem oraculum apportat, dum lamentationem Judaicæ gentis adjungit, quæ ad ipsos statim pervenit, post nefarium adversus Salvatorem nostrum

φησιν ἡτοιμακέναι αὐτῷ, τὸν προφητικὸν, ὡς εἰκός, λόγον, τὸν προωδευκότα τοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος ἡλιακοῦ φωτὸς δίκην τοῖς πᾶσι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀνθρώποις ἀνατέταλκε. Καθ' αὐτὸς δὲ ὁ Δαβὶδ λύχνος τῷ Χριστῷ προητοίμαστο, ὡς παραθέσει ἡλίου, καὶ τελείου φωτὸς, λύχνου τάξιν ἐπέχων. « Ἐκεῖ δὲ, φησὶν, ἐξανατελῶ κέρασ, » τὸν τόπον δηλῶν, ἐνθα σημαίνει τὸν Χριστὸν γεννηθῆσθαι. Εὐξαμένῃ γὰρ τῷ Δαβὶδ τὸν τόπον τῷ πνεύματι προθεωρῆσαι τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ, φήσαντι τε, « Εἰ εἰσελεύσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὐρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ, » ἀποκαλύπτει τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν ἐν Βηθλεὲμ τόπον. Διὸ ἐπιφέρει λέγων · « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ · » (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ) « εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. Εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἰκότως οὖν μετὰ τὴν τούτων φανέρωσιν ἐπιλέγει · « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρασ τῷ Δαβὶδ · ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. » Τάχα ἴσως καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ ἀναληφθῆν τῷ Χριστῷ σώμα καθ' ἑτέραν ὑπόνοιαν σημαίνων · ἐπειδὴ διὰ τοῦ σώματος ὡς δι' ὄστρακίνου σκεύους ἐνοικῆσασα ἐν αὐτῷ ἡ θεὰ δύναμις, ὡς διὰ λύχνου τὰς τοῦ θεοῦ καὶ λογικοῦ φωτὸς μαρμαρυγὰς εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους.

Ἐκ τῆς ἱστορίας. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταγγελλόμενος, καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις γνωριζόμενος, Ἰουδαίων δ' ἔθνος ἀφροισιόμενος.

Ἐτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἐπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ποιῶν ἄβυσσον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς. Κύριος ὁ Θεὸς, παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. Ἀκούσατε λόγου Κυρίου, ὃν ἐγὼ λαμβάνων ἐφ' ὑμᾶς, θρῆνον. Οἶκος Ἰσραὴλ ἔπεσεν · οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι. Παρθένος Ἰσραὴλ ἔσφαλεν ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς · οὐκ ἔστιν ὁ ἀνίστων αὐτήν. » Ἐβδομον ἦδη τὸν Χριστὸν ὀνομαστὶ καταγγέλλων εἰς ἀνθρώπους ὁ Θεὸς, στερεοῦν βροντὴν καὶ κτίζειν πνεῦμα λέγεται τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, βροντῆς, διὰ τὸ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξάκουστον, ὀνομαζόμενον · ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐμπνεύσαντος Χριστοῦ πνεύματος δηλουμένου · ὃ καὶ σαφῶς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίᾳ πεπληρωταί, ἐφ' ἣ ποιήσιν ὁ Θεὸς ἄβυσσον ὀμοῦ καὶ ὀμίχλην θεοπίεζται · τοῖς μὲν τὸ σωτήριον φῶς παραδεξαμένοι, τὸν ἄβυσσον · τοῖς δὲ ἀπειθήσασιν εἰς αὐτὸν τῶν ἐκ περιτομῆς, τρῦναντίον. Οἷς καὶ τὴν ἐσχάτην ἀπόφασιν ὁ λόγος προκηρῦττει, θρῆνον ἐπιλέγων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τὸν καὶ μεταθόντα αὐτοὺς παρὰ τὰ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σω-

⁸⁷ Psal. cxxxi, 3-5. ⁸⁸ ibid. 6, 7. ⁸⁹ Amos iv, 12, 13; v, 1, 2.

τῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ δυσσέβειαν. Ἐξ
 ἔκείνου γάρ ἀληθῶς καὶ εἰς δεῦρο ὁ οἶκος Ἰσραὴλ
 πέπτωκεν, ὅρος τε ἄπαξ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπόφασις
 ἐξηνήκεται περὶ τοῦ πεισόντος αὐτῶν οἴκου τοῦ ἐν
 Ἱερουσαλήμ, καὶ κατὰ παντὸς αὐτῶν τοῦ συστήμα-
 τος, ὡς μικρέτ' ἂν ἀναστησομένων, τῷ μηδὲ παρῆ-
 ναι τὸν ἀνιστῶντα αὐτούς. « Οὐκ ἔστι » γοῦν, φησὶν,
 « ὁ ἀνιστῶν αὐτήν. » Ἐπεὶ γὰρ ἐλθόντα τὸν Χριστὸν
 τοῦ Θεοῦ οὐ προσήκοντο, εἰκότως αὐτούς καταλιπὼν,
 ἐπὶ πάντα μετέστη τὰ ἔθνη, τὸ αἴτιον τῆς μετα-
 πώσεως διδάξας, δι' ὧν ἀποκλαυσάμενος, μονονουχί
 ἀπελογήσατο εἰπὼν· « Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ ἡ
 ἀποκτείνουσα τοὺς προφῆτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς
 ἀπεσταλμένους πρὸς σαυτήν· πολλάκις γὰρ ἠθέλησα
 ἐπιτινάξαι τὰ τέκνα σου, ὅν τρόπον ὄρνις τὰ νοσσία
 αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθέλησατε· ἰδοὺ
 ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν Ἐρημος. »

Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ. — Χριστὸς ὀνομαστί ὑπὸ
 Κυρίου τοῦ Πατρὸς σωζόμενος καὶ σώζων τοὺς
 ἑαυτοῦ χριστούς.

« Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, τοῦ σῶσαι τοὺς
 χριστούς σου· ἔβαλες εἰς κεφαλὰς ἀνόμων θάνατον. »
 Ἀκύλας « Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, εἰς σω-
 τηρίαν λαοῦ σου σὺν Χριστῷ σου. » Ἐπειδὴ ὁ Ἀκύ-
 λας ἀντὶ τοῦ πληθυντικοῦ ἐνικῶς ἐξέθουκε, σὺν Χρι-
 στῷ φήσας, τὴν σωτηρίαν τῷ λαῷ πεποιῆσθαι τὸν
 τῶν ὧλων Θεόν· εἰκότως παρεθέμεθα τὴν λέξιν, σα-
 φῶς τῷ πρὸς δόγματι παρισταμένῃ. Ἐἶεν δὲ ἂν κατὰ
 τὴν πᾶν ἔξδομήκοντα ἐρμηγίαν πλείους οἱ ἐξ αὐτοῦ
 καὶ δι' αὐτὸν χριστοὶ χρηματίζοντες, περὶ ὧν εἶρηται·
 « Μὴ ἀψήσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προ-
 φῆταις μου μὴ πονηρεύεσθε, » οἱ τε εἰς αὐτὸν πεπι-
 στωκότες, καὶ τοῦ ἀγίου τῆς ἐν τῷ Χριστῷ παλιγγε-
 νεσίας χρισματός καθήμιωμένοι, καὶ δυνάμενοι λέγειν
 ὁμοίως τῷ ἱερῷ ἀποστόλῳ· « Μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ
 γεγονάμεν. »

Ἀπὸ τῶν Ἱερειῶν Ὁρήων. — Χριστὸς ὀνομα-
 στί ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλεύμενος, καὶ τοῖς
 ἔθνεσι ἐπιγνωσόμενος.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συν-
 ελήθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν, οὐ εἶπαμεν· Ἐν
 τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσομεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Οἱ θεσπέ-
 σοι τοῦ Θεοῦ προφῆται, τὸ μέλλον θείῳ Πνεύματι
 συνορῶντες, ζήσεσθαι μὲν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἑαυτῶν
 λόγους, ὡς ἂν ζώντων ἐνεργήσιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν,
 ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἐθέσπιζον. Τὸν Χριστὸν πάλιν
 ὀνομαστί, ὡς ἂν αὐτὸν τὸν Χριστὸν, παρ' οὗ καὶ τὸ
 προφητικὸν αὐτοῖς κεχορηγήτο πνεῦμα, συλληφθήσε-
 σθαι ἔφασκον ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν. Τίνων; ἡ
 ὅλην ὅτι τῶν ἐκ περιτομῆς ἐπιβουλεύοντων αὐτῷ.
 Τῆρι δὲ κἀνταῦθα, ὅπως ἡ λόγος τὸν Χριστὸν προ-
 αγορεύει· συλληφθήσεσθαι, ὅπερ οὐκ ἂν ἐφαρμοζοί τῇ
 δευτέρᾳ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, ἣν ἐνδοξον ἔσεσθαι
 καὶ μετὰ βασιλείας ἐνθέου προκηρύττουσιν οἱ προ-
 φητικοὶ λόγοι. Διόπερ εἰκότως τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀπο-
 σφάλεσθαι, τὰ περὶ τῆς δευτέρας ἐπιφανείας αὐτοῦ,
 ὡς ἐπὶ πρώτης ἀφίξεως ἐλαμβάνοντας, οὐδαμῶς

A Jesum Christum scelus. Ex illo enim vel ad hunc
 usque diem domus Israel cecidit, et visionem semel
 Deus ac denuntiationem protulit, de casura illorum
 domo in Jerusalem, adversus omnem illorum mul-
 titudinem, veluti eorum qui non amplius erigendi
 sint, eo quod non adsit, qui ad illos erigat : « non
 est, inquit, qui erigat eam. » Postquam enim Chri-
 stum, qui ad illos venerat, non susceperunt, merito
 illos et deseruit, et in omnes transtulit nationes,
 qui etiam tum prius ruinæ causam illos edocuit,
 ubi prope cum lamentatione se excusavit, dicens :
 « Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas,
 et lapidas eos qui ad te missi sunt, sæpe volui con-
 gregare filios tuos quomodo gallina pullos suos sub
 alas, et nolulistis : ecce relinquitur domus vestra
 deserta⁶⁰.

Ab Ambacum. — Christus nominatim a Domino Patre
 servatur, et christos suos servat.

« Egressus es in salutem populi tui, ut servares
 christos tuos : jecisti in capita iniquorum mortem⁶¹. »
 Aquila : « Egressus es in salutem populi tui, in salutem
 tuam cum Christo tuo. » Quoniam Aquila in plurali edi-
 dit singulare quippe, qui cum Christo dixerit salutem
 populo fecisse Deum universi, jure ipsa verba ap-
 posuimus, quæ perspicue, quod hic propositum est,
 tuentur. Erunt autem ex interpretatione ipsorum
 LXX plures ab illo et per illum, qui christi appel-
 lentur, de quibus dictum est : « Nolite tangere
 christos meos, et in prophetis meis nolite mali-
 gnari⁶² : » qui quidem et in illum crediderunt, et
 sancta regenerationis in Christo unctione digni ha-
 biti sunt, et una cum sancto Apostolo dicere pos-
 sunt : « Participes Christi facti sumus⁶³. »

190 A Jeremiæ Lamentationibus. — Christus no-
 minatim ab Judæis circumvenitur, et a gentibus
 agnoscitur.

« Spiritus vultus nostri Christus Dominus, com-
 prehensus est in corruptionibus eorum, de quo
 diximus, in umbra ipsius vivemus in gentibus⁶⁴. »
 Admirabiles illi Dei prophetæ, cum divino spiritu
 intuerentur quod futurum erat, victuros quidem
 seipsos, verba autem sua, quasi ipsorum viventium,
 non futura otiosa, non apud Israel, sed apud gen-
 tes, canebant : Christum autem rursus nominatim,
 quasi illum Christum a quo propheticus ipsis sup-
 pedicaretur spiritus, comprehendendum dicebant in
 corruptionibus ipsorum. Quorum? Nempe Judæo-
 rum, qui illum insidiis circumvenerunt. Attende
 vero hic quoque, ut oraculum Christum prædicat
 comprehendendum, quod sane Christi secundo ad-
 ventui accommodari non possit, quem gloriosum et
 cum regno divino futurum, prophetica oracula
 enuntiant. Quapropter necesse est Judæos aber-
 rare, qui ea quæ ad secundum illius adventum per-

⁶⁰ Luc. xiii, 31-35. ⁶¹ Habac. iii, 15. ⁶² Psal. civ, 15. ⁶³ Hebr. iii, 14. ⁶⁴ Thren. iv, 20.

invenit quasi de primo solent accipere, cum id nusquam ratio concedat : quippe cum fieri nullo modo possit, ut et pariter et secundum idem, illum et gloriosum et abjectum fingamus : præterea cum honore et regno, et contra non habentem neque speciem neque decus, sed contemptum præ filiis hominum : rursus Salvatorem et Redemptorem Israel, et contra circumventum ab illis, et quasi ovem ductum ad occisionem, et ab antiquis, qui inter eosdem sint, traditum ad mortem. Cum autem satis commode ex nostris rationibus, quemadmodum ipsa rerum inspectio declarat, vaticinia de Christo in duo genera dividantur : ea quidem quæ ad humanam illius naturam spectant tristioraque sunt, in priore illius adventu completa esse confitemur ; quæ vero majorem gloriam habent, ac diviniora sunt, adhuc usque ad secundum illius adventum expectantur. Prioris autem demonstratio evidentissima Dei utique per illum in omnes gentes progressa, et reipsa declarata cognitio, quam variis diversisque modis innumerabiles canunt prophetica verba illa continebantur, de quo diximus : « In

191 *A primo Regum. — Christus nominatim a Domino Patre exaltatur.*

« Dominus ascendit in cœlos et tonuit : ipse judicabit extrema terræ, qui dat fortitudinem regibus nostris, et exaltabit cornu Christi sui ⁶⁵. » Restitutionem in cœlum rursus nominatim Christi aut etiam Dei oraculum intelligit, ejusdemque doctrinam, quæ instar tonitru ab omnibus exaudienda sit, item quod postea futurum est ejusdem contra omnes judicium. Post hæc autem ipse Dominus daturus robur dicitur regibus nostris. Hi vero erunt apostoli Christi, de quibus habes in **LXVII** psalmo illud ⁶⁶ : « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » In hoc quoque nominatim de Christo mentionem facit, qui ut homo, Salvator noster intelligatur, cujus ait cornu extollendum esse, dum virtutem in illo invisibilem et regnum illius significat. Consueverunt ergo divinæ litteræ ipsum regnum cornu appellare. Idem vero positum est etiam in **LXXXVIII** psalmo ⁶⁷ : « Et in nomine, inquit, meo exaltabitur cornu ejus. »

A primo Regum. — Christus nominatim domum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam, et sacerdotem fidelem in omne tempus, qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit.

« Ecce dies veniunt, et perdam semen tuum, et semen domus patris tui : et non erit senex in domo tua ⁶⁸. » Hæc postquam ad Heli dixit oraculum, præter alia nonnulla, hæc etiam adjungit, dicens : « Et suscitabo mihi ipsi sacerdotem fidelem, qui omnia juxta cor meum et animam meam faciet, et ædificabo illi domum fidelem, et ingrediatur coram Christo meo omnes dies ⁶⁹. » Cum mutationem ac rejectionem iis qui non recta ratione operentur, di-

Α τούτου συγχωρούντος τοῦ λόγου, ἐπεὶ μὴ οἶόν τε ἐστὶν ἑμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔνδοξον αὐτὸν καὶ ἔξοξον ὑποτίθεσθαι· καὶ ἔντιμον καὶ βασιλέα, καὶ πάλιν οὐκ ἔχοντα εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἄτιμον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· καὶ αὐθις Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πάλιν ἐπιβουλευόμενον πρὸς αὐτῶν, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενον, ἀπὸ τε τῶν ἀνόμων αὐτὸν εἰς θάνατον παραδιδόμενον. Εὐδὲ καθ' ἡμᾶς, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων ἕξις ἐπιδείκνυσιν, εἰς δύο τρόπους τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προρρήσεων διαιρουμένων, τὰ μὲν ἀνθρωπινώτερα καὶ σκυθρωπὰ κατὰ τὴν προτέραν ἄξιαν αὐτοῦ πεπληρωσθαι ὁμολογεῖται, τὰ δ' ἔνδοξότερα καὶ θεϊότερα εἰσέτι νῦν προσδοκᾶται κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν. Ἀπόδειξις δὲ τῆς προτέρας ἐναργῆς, ἡ ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνων εἰς ἔργον χωρήσασα δι' αὐτοῦ θεογνωσία, ἣν διαφόροις μυρίαὶ θεοπίζουσι προφητικαὶ φωναὶ, ὡσπεροῦν, καὶ ἡ παρούσα, δι' ἧς εἴρηται, οὐ εἴπαμεν· « Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

voces, sicut vel ea quamproxime citavimus, in qua umbra ipsius vivemus in gentibus. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς ὑψούμενος.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανούς, καὶ ἐθρόνησεν· αὐτὸς κρινεὶ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχύιν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τὴν εἰς οὐρανούς ἀποκατάστασιν αὐθις ὀνομαστὶ τοῦ Χριστοῦ ἡ καὶ Θεοῦ λόγος ἐπινοεῖται, τὴν τε ἐξάκουστον βροντῆς δίκην εἰς ἅπαντας διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην αὐτοῦ κατὰ πάντων κρίσιν ἡ θεία Γραφή θεοπίζει. Ἐξῆς δὲ τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος δώσει ἰσχύιν λέγεται τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν. Οὗτοι δ' ἂν εἴεν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, περὶ ὧν ἔχεις ἐν **ἔξ'** ψαλμῷ τὸ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Κάν τούτῳ δὲ Χριστοῦ ὀνομαστὶ μνημονεύει, τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπον νοουμένου Σωτῆρος ἡμῶν, οὐ τὸ κέρας φησὶν ὑψωθῆσθαι, τὴν ἐν αὐτῷ ἀόρατον δύναμιν, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ δηλῶν. Ἔθος γοῦν τῇ Γραφῇ τὴν βασιλείαν κέρας ὀνομάζειν. Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ πη' ψαλμῷ τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. »

D *Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ οἶκον πιστῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ ἱερεὺς πιστὸς πάντα τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας γησιῶς προϊστάμενος.*

« Ἴδου ἡμέραι ἔρχονται, » λέγει, « καὶ ἐξολοθρεύσω τὸ σπέρμα σου, καὶ σπέρμα οἴκου πατρὸς σου· καὶ οὐκ ἔσται πρεσβύτης ἐν τῷ οἴκῳ μου. » Ταῦτα πρὸς τὸν Ἠλὲλ φήσας ὁ χρηματισμὸς, ἐπιφέρει μεθ' ἑτερα λέγων· « Καὶ ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει, καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστῶν, καὶ διελεύσεται ἐνὸπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας. » Μετάστασιν καὶ ἀποβολὴν ἀπειλήσας ὁ θεὸς

⁶⁵ I Reg. 11, 10. ⁶⁶ vers. 12. ⁶⁷ vers. 25. ⁶⁸ I Reg 11, 31. ⁶⁹ ibid. 55.

λόγος τοῖς οὐ κατὰ τὸν ὁρθὸν τρόπον λειτουργοῦσιν, ἕτερον ἐξ ἑτέρου γένους καταστήσειν ἱερέα ἐπαγγέλλεται, ὃν καὶ φησὶ « διελεύσεσθαι ἐνώπιον Χριστοῦ αὐτοῦ, » ἢ « ἐμπεριπατήσειν εἰς πρόσωπον εὐληθῆ (1) αὐτοῦ· » ὡς ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν, ἢ ὡς Σύμμαχος, « ἀναστραφῆσθεσθαι ἐμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη; πᾶς ὁ εὐσεβῶς προσῶν τῇ ἱερουργίᾳ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, ᾧ τὸν τῆς Ἐκκλησίας οἶκον, οἷα σοφὸς ἀρχιτέκτων καὶ οἰκοδόμος, αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς οἰκοδομήσειν ὑπισχνεῖται, οὐδ' ἄλλον οἶκον σημαίνων ἢ τὴν καθ' ὅλης τῆς αἰουμένης τῷ Χριστῷ ὀνομασίᾳ συστάσαν Ἐκκλησίαν· ἐνθα πᾶς ὁ διὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἱερωμένος κατὰ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας τὰ καταθύμια καὶ τὰ κατὰ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ λέγεται ποιῆσειν, τῶν δι' αἵματος, ταύρων καὶ τράγων, κατὰ τὴν πάλαι τυπικὴν ἀγωγὴν ἐπιτελουμένων, μετατεθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἡσαίου προφητείας ὁμολογουμένων. Τσαῦτα δὲ ὧν ὁ Χριστὸς ὀνομασίᾳ προκεκλήρυκτο· πλήν ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τῶν πλείστων τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ συνήπται τῇ αὐτοῦ προσηγορίᾳ, ἀναγκαῖον ἐπαναλαβεῖν τὰ προειρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεότητος, ἢ ἐν τῷ μὲν ψαλμῷ ἐπιγεγραμμένῳ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ » φέρεσθαι προπαρεστήσαμεν, ἐνθα ὁ λόγος ἐν πρώτοις αὐτὸς ὑπομνήσας ὡς βασιλέα, μεθ' ἕτερα ἐπάγει περὶ θεότητος τοῦ Χριστοῦ· « Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐσθῦτος ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τῆς βασιλείας σου. Ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρίσε σε ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου ἑλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μέγλους σου. » Σαφῶς γὰρ ἐν τούτοις, ὡς ἤδη καὶ πρότερον προπαρεστήσαμεν, εἰς ὧν καὶ αὐτὸς ὁ δηλούμενος Θεὸς εἶναι λέγεται, ἡγαπητικῶς δικαιοσύνην καὶ μεμιστικῶς ἀδικίαν. Καὶ τούτου χάριν ὑφ' ἑτέρου μεζόνος Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ, κεχρισμένος ἑλαίῳ κρείττονι καὶ διαφέροντι ἢ κατὰ τοὺς τύπους, τῷ καλούμένῳ τῆς ἀγαλλιάσεως. Ὁ δὲ τῷ τοιοῦτῳ χρισθὲς ἑλαίῳ, οὐ παρὰ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ, τί ἕτερον ἢ Χριστὸς εἰκότως ὀνομασθεῖη; οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ὁμοῦ καὶ Θεὸς δεικνύται ὀνομασθένος, ὥσπερ καὶ ἤδη πρότερον κατὰ τοὺς οἰκείους τόπους παρέστη. Καὶ τοῦ Ἡσαίου δὲ καὶ ταῦτα πάλιν ὑπομνηστέον, ὡς ἔρησε· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἰνεκεν ἐχρίσέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν· κηρύξαι ἀσχηματώτοις ἄφρονας, καὶ τυφλοῖς ἀνάδελφιν. » Ἐδεικνύμεν καὶ ἐν τούτοις, ὡς οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων πάλαι πρότερον ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θεραπείαν προσβίοντες ἱερεῖς, ἑλαίῳ ἐχρίοντο σκευαστῶ· ὁ δὲ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενος τῇ ἐνθέῳ δυνάμει κεχρισθὲς λέγεται. Τοῦτο δὲ ὅλον ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἀνεφέρετο Ἰησοῦν, τὸν μόνον ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὡς, ἐπὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς ποτε λαθὼν τὴν προφητείαν, καὶ διελθὼν τὴν ἐκτεθεισάν περικοπήν, πεπληρωσθαι εἰς ἑαυτὸν ἐβλάψε τὸ ἀνάγκυσμα. Γέγραπται γὰρ, ὡς ἄρα, ἀνα-

vinum minetur oraculum, alium ex alio genere constitutum se sacerdotem pollicetur, quem etiam dicit « ingressurum in conspectu Christi sui » vel « inambulaturum in faciem uncti sui, » quem admodum Aquila interpretatus est, vel, ut Symmachus, « versaturum ante Christum suum. » Sed quis tandem hic erit? Omnis nimirum quicumque ad sacerdotium Christi Dei cum pietate accesserit. Cui quidem **192** Ecclesiae domum, tanquam sapiens architectus atque aedificator ipse universi Deus, se aedificaturum pollicetur, non aliam utique domum significans quam eam quae nominatim Christo per totum orbem terrarum erecta est, Ecclesiam : ubi sane omnis quicumque per Christum Dei consecratus est, secundum spiritualia ministeria, quae placita sint, et ex animo ac sententia Dei dicitur facturus : quando ii qui per sanguinem taurorum atque bircorum, juxta veterem in figura ritum, sacra perficiebant, in odium Dei incidisse, per Isaiam prophetam sine controversia dicuntur. Hactenus ea in quibus nominatim Christus praedictus fuerat. Verumtamen quia pluribus verbis quae Christo adversa ac tristia contigerunt, illius appellationi adnexa sunt, necesse est, quae antea dicta sunt, de illius divinitate repetere, de qua in XLIV psalmo, qui inscriptus « Pro dilecto 70, » tractari supra demonstravimus, ubi oraculum in primis de illo tanquam de rege tractans, post alia nonnulla haec de Christi divinitate adjungit : « Sedes tua, Deus, in saeculum saeculi : virga directionis, virga regni tui : dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis, praeparavit tibi tuis 71. » Plane enim in his, ut jam antea demonstravimus, cum unus ipse quoque sit is de quo agitur, Deus esse dicitur, qui justitiam dilexerit, oderitque iniquitatem, atque hujus rei gratia, ab ipso Deo ac Patre suo unctus sit oleo praestantiori atque excellentiori, quam esset figuratum, eo, inquam, oleo, quod exsultationis vocatur. At enim quicumque hujusmodi oleo, non ab hominibus neque per homines, sed ab ipso Deo Patre sit unctus, quid aliud merito quam Christus sit nominandus? ergo eundem etiam Deum simul nominari jam constat, quemadmodum quidem suis locis antea demonstratum est. Verum quae apud Isaiam scripta olim citavimus, hic quoque repetenda sunt, ubi ille ait : « Spiritus Domini super me, cujus causa unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, praedicare captivis remissionem, et caecis visum 72. » In his quoque demonstravimus, quod qui quondam sacerdotes ex hominibus, ad rei divinae cultum accedebant, hi unguento artificiose comparato ungebantur. **193** At quem prophetia significat, is virtute divina unctus esse dicitur, et hoc totum ad Salvatorem nostrum Jesum, qui solus verus Christus est Dei, referebatur : qui quidem Salvator in conventu

⁷⁰ Vers. 1. ⁷¹ Psal. XLIV, 7-8. ⁷² Isa. LXI, 1.

(1) *Εὐληθῆ*. Lege ἡλεῖμιν. EDIT.

Judæorum quondam, cum prophetiam accepisset, et locum expositum legendo percurrisset, in seipso completam esse, quod lectum erat, edocuit. Scriptum est enim, ut cum legisset librum ac plicuisset, ministroque reddidisset, deinde sederit, utque omnium oculi in conventu in illum essent intenti, atque ut deinde cœperit dicere ad illos, quod « hodie completa est Scriptura hæc in auribus vestris ⁷². » Hisce omnibus ad extremum illa rursus quæ apud Mosem legimus addenda censemus, qui cum, ad exemplar sibi demonstratum, Aaron fratrem suum pontificem constitueret, sicut oraculum ipsi præceperat, quod dixit, « Facies omnia ad exemplar demonstratum tibi in monte ⁷³, » plane significavit, quod mentis oculis, divinoque spiritu magnum universi pontificem viderit, verum utique Christum Dei, cujus dum imaginem cum alia corporali figura aque adoratione describit eum, qui sibi sit demonstratus, alterius veri Christi appellatione adornavit. Ipsum hoc divinus quoque Apostolus comprobat, ubi de Mosis legibus dicit illud : « Qui exemplari atque umbræ deservint supercœlestium ⁷⁴. » Et rursus : « Umbram enim habens lex futurorum honorum ⁷⁵. » Et rursus : « Nemo igitur vos judicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum ⁷⁶. » Nam si quæ ad ciborum indifferentiam pertinent, et quæ de diebus festis et sabbatis lege sancita sunt, quasi umbram habentia, picturam aliarum et verarum et occultarum rerum conservabant, non immerito sis dicturus, pontificem quoque alterius pontificis instar assumptum fuisse, eundemque Christum denominatum, ad alterius et solius et veri Christi imaginem. Qui tamen a vero tantisper relinquitur, dum verus quidem Christus, ab universi Deo audit : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ⁷⁷. » Et illud : « Ex utero ante Luciferum genui te ⁷⁸. » Et illud : « Juravit Dominus et non poenitebit eum. **194** Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec ⁷⁹. » Per quæ plane cum soboles Dei ac Filius ante Luciferum, atque ante omne opificium exstiterit, pontifex æternus est declaratus. Mosis vero Christus, tanquam in scenica actione, ad breve adornatus simulatusque tempus inter mortales positus computatusque est, alteri, qui solus est verus, tradita veritate : et verus quidem Christus, neque Mosaicæ unctionis, neque olei artificiose confecti, terrestrisve alicujus materiæ indigens, tamen virtute appellationeque sua totum terrarum orbem implevit : quippe qui denominatum a seipso in omnibus gentibus Christianorum instituerit genus. Mosis vero Christus ne in hominibus quidem, quod unquam nomen habuerit, perspicuum fuit, nisi quatenus ipsius Mosis scripta prodiderint. Et hic quidem sero tandem

Α γνούς και πτύξας τὸ βιβλίον, και ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· και πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ, ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι « Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὐτῇ ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. » Ἐπὶ τούτοις ἅπασι και τὰ Μωσέως αὐτοῖς παραθετόν, ἵδς κατὰ τὸν δειχθέντα αὐτῷ τύπον, τὸν Ἰδιον ἀδελφὸν τὸν Ἄαρὸν ἀρχιερέα καταστράμενος, ἀκολούθως τῷ φήσαντι πρὸς αὐτὸν χρησιμῶ, « Ποίσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει, » δῆλός ἐστιν, ὡς τοῖς τῆς διανοίας ἑμμοισι και τῷ ἁγίῳ Πνεύματι συνιδὼν τὸν μέγαν τῶν ὄλων ἀρχιερέα, τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὡ μετα τῆς ἄλλης σωματικῆς και τυπικῆς λατρείας τὴν εἰκόνα διαγράφων, τὸν δηλωθέντα τῇ τοῦ ἀληθοῦς Χριστοῦ προσωνομίᾳ τετίμηκε. Τοῦτο δὲ παρίστησι Β και ὁ θεὸς ἀπόστολος, λέγων περὶ τῶν κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, τὸ, « Οἵτινες ὑποδείγματι και σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων. » Και πάλιν· « Σκιάν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων αγαθῶν. » Και πάλιν· « Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἢ ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νομηνιας, ἢ σαββάτων, ἃ ἔσται σκιά τῶν μελλόντων. » Εἰ γὰρ τὰ περὶ τῶν βρωμάτων ἀδιαφορίας, και τὰ περὶ ἑορτῶν και σαββάτου νενομοθετημένα, ὡς ἂν σκιδῶδη ὄντα, ὑπογραμμὸν ἐτέρων ἀληθῶν και μυστικῶν πραγμάτων ἔσωζεν, οὐκ ἀπεικότως ἐρεῖς και τὸν ἀρχιερέα εἰς ἐτέρου ἀρχιερέως παρειλήφθαι σύμβολον, και Χριστὸν αὐτὸν ἐπανομάσθαι εἰς ἐτέρου τοῦ μόνου και ἀληθῶς Χριστοῦ· τοσοῦτον γε μὴν λειπόμενον τοῦ ἀληθοῦς, καθόσον ὁ μὲν ἀληθῆς Χριστὸς πρὸς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ ἀκούει· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· Και, « Κατακυριεὺ ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Και, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. » Και « Ὡμοσε Κύριος, και οὐ μεταμελήθησεται. » Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Δι' ὧν σαφῶς, γέννημα και Υἱὸς Θεοῦ πρὸ Ἐωσφόρου, και πρὸ πάσης δημιουργίας ὑπστάς, αἰώνιος ἀρχιερεὺς ἀναπέφανται. Ὁ δὲ Μωσέως Χριστὸς, οἶον ἐνδράματι, τὸν τύπον ἐνβραχει καθυποκρινάμενος χρόνῳ, κείται ἐν θνητοῖς λελογισμένος, ἐτέρῳ τὴν ἀληθειαν τῷ μόνῳ και ἀληθεῖ παραδούς και ὁ μὲν ἀληθῆς Χριστὸς οὐ δεηθεὶς τῆς κατὰ Μωσέα χρίσεως, οὐδ' ἐλαίου σκευαστοῦ και γεώδους ὕλης, ὁμως τῆς ἀρετῆς και τῆς προσωνομίας τῆς αὐτοῦ Δ τὴν οἰκουμένην κατέπλησε, παρόνυμον αὐτοῦ τὸ Χριστιανῶν γένος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι συστησάμενος· ὁ δὲ Μωσέως, οὐδ' ὅτι ποτὲ ἐν ἀνθρώποις ὠνομάσθη, δῆλος ἦν, εἰ μὴ διὰ τῆς Μωσέως γραφῆς. Και οὗτος μὲν ὅτε ποτε μετα τὴν ἔξοδον τὴν ἀπὸ Αἴγυπτου περιβραντηρίουσι τισὶ και ταῖς δι' αἰμάτων θυσιαῖς καθαρθεῖς, ἐλαίῳ κέχριστο σκευαστῶ, Μωσέως αὐτὸν κερχικότος· ὁ δὲ ἀρχέτυπος και ἀληθῆς ἀρχῆθεν και εἰς ἀπειρον αἰῶνα, ὅλος δι' ὕλου και αὐτὸς αὐτῷ τὰ πάντα ὁμοιος, μηδ' ὀτιοῦν παραλάττων, Χριστὸς ἦν ἀεὶ, και πρὸ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἐπιδημίας, και μετ' αὐτὴν ὁμοιος, οὐ πρὸς ἀνθρώπου

⁷² Luc. iv, 21. ⁷³ Exod. xxv, 40. ⁷⁴ Hebr. viii, 5. ⁷⁵ Hebr. x, 1. ⁷⁶ Coloss. ii, 16. ⁷⁷ Psal. cix, 1. ⁷⁸ ibid. 3. ⁷⁹ ibid. 4.

οὐκ ἐστὶ ὕλης τῆς ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ πρὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τῆ ἀγενεῖ θεότητι κεχρισμένος. Καὶ ἐπιδήπερ τὸ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ παρ' ἡμῶν ἐξετάζεται, τῶν εἰρημένων ἀπάντων εἴη ἂν ἐπισηράγισμα τὸ παρὰ τῷ σοφωτάτῳ Σολομῶντι λόγιον φάσκον ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁσμάτων· « Μύρον ἐκκενωθὲν θνομά σου. » Οὗτος γὰρ ἐνθέῳ σοφία κεχορηγημένος, καὶ καταξιωθεὶς ἀπορρήτοτέρων περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ θεωρημάτων, καὶ τῷ μὲν ὡς ἐπουρανοῦ νυμφίου, τῆς δὲ ὡς νύμφης αὐτοῦ μνημονεύσας, ἐπιζητούμενου τί ἄρα ἦν θνομα τοῦ νυμφίου, ἐπιφωνεῖ ὡς πρὸς αὐτὸν λέγων. Τὸ θνομά σου, νυμφε, μύρον ἐστὶ, καὶ μύρον οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ κεκενωμένον. Ποῖον δὲ ἂν γένηται θνομα μύρου κεκενωμένου δηλωτικὸν ἢ τὸ τοῦ Χριστοῦ θνομα; οὐ γὰρ ἂν ἄλλως, οὐτ' ἂν γένοιτο, οὐτ' ἂν ὀνομασθεῖη Χριστός, ἢ μύρου προχυθέντος. Ὅποιον δὲ τοῦτο ἦν τὸ μύρον, ᾧ χρισθεὶς ὁ δηλούμενος Χριστὸς ἀποπέφανται, διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν ἀποδέδοται. Τοσοῦτων περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας διηγορευμένων, φέρε, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ διασκηψώμεθα.

ipsi sponso nomen esset, vocem emittit quasi ad illum dicens : Nomen tuum, sponse, unguentum est, et unguentum non simpliciter, verum evacuatum. Porro autem quodnam tandem aliud sit nomen unguentum evacuatum significans, nisi ipsum Christi nomen? nam alioqui neque fieri neque nominari possit Christus, si unguentum infusum non sit. Quale vero hoc esset unguentum, quo unctus is, de quo agitur, Christus est declaratus, in iis quæ superius habes, a nobis ostensum est. **195** Cum igitur de Christi appellatione hactenus tam multa locuti sumus, agendum, de Jesu quoque disseramus.

IΖ.

XVII.

Ὅτι καὶ τὸ τοῦ Ἰησοῦ θνομα παρὰ τοῖς πρόπαλαι τοῦ Θεοῦ γνωρίμοις ἐτετίμητο.

Quod etiam Jesu nomen apud prisceos Dei familiare in pretio fuerit.

Πρῶτος πάλιν Μωσῆς, πρὸς τὸν αὐτοῦ διάδοχον ἐτέρῳ χρώμενος προσωνομίῳ, Ἰησοῦν μετωνόμασε. Γέγραπται γάρ· « Ταῦτα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν, οὓς ἀπέστειλε Μωσῆς κατασκέψασθαι τὴν γῆν, καὶ ἐπωνόμασε Μωσῆς τὸν Ναυσὴν υἱὸν Ναυῆ Ἰησοῦν, καὶ ἀπέστειλεν αὐτούς. » Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον οὐ μικρὰ νοήσας περὶ φύσεως ὀνομάτων ὁ προφήτης, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ὅσα περὶ τὸν παρ' αὐτῷ μετονομαζόμενον θεῖον ἀνδρῶν, καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται, φιλοσοφῆσας, εἰσάγει τὸν Ἀβραάμ. Ἐπαθλον ἐπ' ἀρετῆ ἀπολαμβάνοντα πρὸς τοῦ Θεοῦ τὴν πρὸς Ἀβραάμ ἐντελῆ προσηγορίαν· ὅπερ τί ποτε δηλοῖ, οὐκ ἔστιν ἀπολαβεῖν καιρός. Οὕτω δὲ καὶ τὴν Σαραῖ Σάρραν ἐπονομάσας, καὶ γέλωτα τὸν Ἰσαάκ πρὸ γενέσεως ἐπικεκλημένον, καὶ τὸν Ἰακώβ τῆς πάλης τὸ βραβεῖον διὰ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπωνυμίας ἀναδοῦμενον, μῦρια τε ἄλλα περὶ ὀνομάτων δυνάμειός τε καὶ φύσεως θεώτερα ἢ κατ' ἀνθρώπον, ἐνθέῳ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ ἰαλαβῶν, μηδεὶν τῶν πρὸ αὐτοῦ τῶν ἐξ αἰῶνος τῷ τοῦ Ἰησοῦ κεχρημένου ὀνόματι, πρῶτος αὐτὸς θεῖον Πνεύματι θεοφορηθεὶς, τὸν μέλλοντα αὐτοῦ διάδοχον τῆς ἀρχῆς τοῦ λαοῦ καταστήσειν, ἐτέρῳ πρότερον ὀνόματι κεχρημένον μεταλαβῶν, Ἰησοῦν καλεῖ· οὐκ ἀρκεῖν ἡγούμενος τὴν ἐκ προγόνων ἐπικληθεῖσαν αὐτῷ γενομένην προσηγορίαν. Νευσὴν γὰρ αὐτὸν ἐπί-

Primus rursus Moses, cum ad suum successorem alia uteretur appellatione, Jesum eum denominavit : Scriptum est enim, « hæc sunt nomina virorum, quos misit Moses ad inspicendam terram, et denominavit Moses, Nausem filium Nave, Jesum, et misit eos ». Considera, quæso, parumper, ut propheta qui non parum doctus naturam nominum erat, sed plurimum, hac quoque in parte philosophatus, ut ex iis sanctis viris constat, quos ipse denominavit, et ex causis propter quas denominavit, quippe qui inducat Abraham, qui præmium virtutis a Deo accipit, suam ipsius Abraham integram appellationem, quod sane quidnam sibi velit non est nunc demonstrandi locus, et eadem ratione Saram denominet Sarram, et Isaëc, eum qui antequam nasceretur, risus dictus fuerat, et Jacob eum qui præmio luctæ, ex cognomine Israel decoratus: cumque idem alia innumerabilia de vi et natura nominum, diviniore quam ut ea homini conveniat, Spirituque Dei afflata sapientia ac scientia perceptæ et cognita haberet, nec alius quisquam ab initio ante ipsum, Jesu nomine usus esset, primus divino Spiritu moderante, quem sibi in populi principatu successorem erat declaraturus, alio prius nomine vocatum, ipse immutans, Jesum nominaverit, ut-

¹ Cant. 1, 2. ² Num. xiii, 17.

pote qui appellationem illi a majoribus dum nasceretur adjunctam, non satis idoneam fore censuerit: siquidem Nausem illum parentes vocaverant: at vero ipse Dei propheta, immutato natali nomine, virum illum divino Spiritu annuente, Jesum vocat, non aliter illum post mortem suam, omni populo præesse oportere ratus, cum utique futurum videret, quas leges ipse posuisset ut eæ aliquando mutarentur, **196** finemque acciperent, et eadem cum ipso Mose ratione quodammodo, interirent, neque alium quempiam, quam unum Jesum ipsius Dei Christum, alteri reipublicæ, quæ priore longe melior, longèque præstantior foret, præfuturum. Itaque Moses quidem omnium prophetarum maxime admirandus, cum utramque Salvatoris nostri Jesu Christi appellationem, divino Spiritu instruente distinctam, cognitamque haberet utraque quasi duobus regis diadematis eos, qui apud se omnium essent principum præstantissimi decoravit. Itaque cum duobus principibus, duobusque ducibus populi pontifici ipsi, ac suo ipsius successori, Christum et Jesum appellationes pro meritis tribuisset: ipsum quidem Aaron, Christum, Nausem vero, quasi eum, qui post mortem suam sibi esset successorus, Jesum nominavit. Hoc igitur modo ipsius Mosis Scriptura, Salvatoris nostri Jesu Christi nominibus insignita est.

Ab Exodo. — Quemadmodum Mosis successor Jesus, qui angelus est vocatus, et populi dux futurus erat, reddentis oraculum Christi nomen ferre dictus est.

« Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut introducat te in terram quam præparavi tibi: observa eum, et ausculta illi, ne fueris adversus illum contumax, non enim verebitur te, nomen enim meum est in ipso ⁹³. » Meo, inquit ipse Dominus, qui hæc tibi respondeo, nomine inscriptus est, qui populum introducturus est in terram promissionis: quod si Jesus fuit, non alius, constat jam tum Dominum hic dicere, nomen suum illi esse impositum: non igitur mirum est, si angelum quoque ipsum vocat, quando etiam de Joanne, qui homo fuit, plane dictum est illud: « Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te ⁹⁴. »

A Zacharia. — Quod etiam Jesus filius Josedec sacerdos magnus, imaginem ac figuram gessit Salvatoris nostri, qui veterem, quæ jam tum invaluerat, humanarum animarum servitute, ad Deum convertit.

197 « Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini: et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei, et dixit Dominus ad diabolum: Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem: nonne ecce hic, quasi torris erutus ex igne? Et erat Jesus indutus vestibibus sordidis, et stabat ante faciem angeli Domini, et respondit, et ait ad stantes ante faciem, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo, et dixit ad eum: Ecce abstuli a te iniquitates tuas, et induite eum

νησαν οἱ γεννήσαντες· ἀλλ' ὁ γε προφήτης τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐκ γενετῆς ἀμείλιγος ὄνομα, Ἰησοῦν τὸν ἄνδρα κατὰ τὸ θεῖον Πνεῦμα καλεῖ· οὐκ ἄλλως αὐτὸν καθηγεῖσθαι τοῦ παντὸς λαοῦ μετὰ τὴν ἑαυτοῦ τελευτὴν, τῆς πρὸς αὐτοῦ θεείσεως νομοθεσίας μεταστησομένης ποτὲ καὶ τέλος ἰσχύουσης, καὶ αὐτῷ γε ὁμοίως Μωσῆϊ τρόπον τινὰ τελευτώσης, μηδένα ἕτερον ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πολιτείας ἐτέρας ἠγήσεσθαι κρείττονος ἢ κατὰ τὴν προτέραν. Οὕτω μὲν δὴ Μωσῆς ὁ πάντων προφητῶν θειομασιώτατος, ἀμφοτέρας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θείω Πνεύματι διαγνοὺς τὰς ἐπωνυμίας, ταύταις ὡς ἂν βασιλικαῖς διαδήμασι τοὺς παρ' αὐτὸν πάντων τῶν ἀρχόντων ἐκκρίτους ἐτίμησεν, δυσὶν ἀρχουσι καὶ ἡγεμόσι τοῦ λαοῦ τῷ τε ἀρχιερεὶ καὶ τῷ οικεῖω διαδόχῳ, τὸν Χριστὸν καὶ τὸν Ἰησοῦν ἐπιφημίσας κατ' ἀξίαν, τῷ μὲν Ἄδρων τὸν Χριστὸν, τῷ δὲ Ναυσῆ, ὡς ἂν τὴν αὐτοῦ τελευτὴν διαδεξομένην, τὸν Ἰησοῦν ἀπονείμας. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον ἢ αὐτοῦ Μωσέως Γραφῆ ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κεκόσμητο προσηγορίας.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ Μωσέως διάδοχος Ἰησοῦς, ἄγγελος ἐπιεκκλημένος, καὶ τοῦ λαοῦ καθηγεῖσθαι μέλλον, τὸ ὄνομα τοῦ χρηματιζόντος Χριστοῦ ἐπιφέρεισθαι λέγεται.

« Ἴδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάσῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσεχε σεαυτῷ, καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπειθῆαι αὐτῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστειλήται σε. Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ἐμοῦ, φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, τοῦ σοι ταῦτα χρηματίζοντος, τὸνομα ἐπιτέγραπται, ὁ μέλλων εἰσαγεῖν τὸν λαόν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας· εἰ δ' αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἄλλος, πρόδηλον, ὡς τὸνομα τὸ αὐτοῦ φησὶν ἐπιτεθεῖσθαι αὐτῷ. Οὐ θαυμαστὸν οὖν, εἰ καὶ ἄγγελον αὐτὸν ἀποκαλεῖ, ὅτε καὶ περὶ Ἰωάννου ἀνθρώπου γεγονότος λέλεκται τὸ, « Ἴδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάζει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου. »

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ ὁ ἱερέως ὁ μέγας εἰκόνα καὶ τύπον ἔφειε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιστρέφοντος ἐπὶ τὴν Θεοῦ τὴν πάλαι ἐπικρατήσασαν τῶν ἀνθρωπείων ψυχῶν αἰχμαλωσίαν.

« Καὶ εἰδείξεν μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἐστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου. Καὶ ὁ διάβολος εἰστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἀντικεισθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι· Κύριος ἐν σοι, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοι, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐχὶ οὗτος θαλδὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρὸς; Καὶ ἦν Ἰησοῦς ἐνδεδυμένος ἱμάτια βυπαρᾶ, καὶ εἰστήκει πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου, καὶ ἀπεκρίθη, καὶ εἶπε πρὸς τοὺς ἐστηκότας πρὸ προσώπου, λέγων· Ἀφέτετε τὰ ἱμάτια τὰ βυπαρᾶ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἴδοὺ ἀφῆρηκα τὰς

⁹³ Exod. xxiii, 20. ⁹⁴ Marc. i, 2.

ἀνομίας σου, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν ποδήρη, καὶ ἐπιθέτετε A
 κίβαν καθαρὴν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ περι-
 ἴβαλον αὐτὸν ἱμάτια. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἄκουε
 ἦ, Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου,
 καθήμενοι πρὸ προσώπου σου, διότι ἄνδρες τερτα-
 σίται εἰσὶ· διότι ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολὴν. »
 Καὶ μετὰ βραχεία, τούτοις ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἐγένετο
 λόγος Κυρίου πρὸς με λέγων· Ἄβε τὰ ἐκ τῆς
 αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ παρὰ τῶν
 χρησμῶν αὐτῆς, καὶ παρὰ τῶν ἐπεγνωκότων αὐτήν,
 καὶ εἰσελεύσῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη εἰς τὸν οἶκον Συ-
 φονίου τοῦ ἡκοντος ἐκ Βαβυλώνας, καὶ λήψῃ ἀργύριον
 καὶ χρυσίον, καὶ ποιήσεις στεφάνους, καὶ ἐπιθήσεις
 ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσαεδὲκ τοῦ ἱερέως τοῦ
 μεγάλου, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτόν· Τάδε λέγει Κύριος
 παντοκράτωρ· Ἰδοὺ ἄνθρωπος, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ B
 ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶ-
 κον Κυρίου, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθίσεται,
 καὶ κἀπάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ· καὶ ἔσται ὁ ἱε-
 ρεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βουλή εἰρηνικὴ ἔσται ἀνά
 μέσον ἀμφοτέρων. » Καὶ ὁ ἐν τῷ παρόντι προφήτης
 μέγας ἱερεὺς, ἀναγορευόμενος Ἰησοῦς, λευκοτάτην
 εἰκόνα καὶ σύμβολον ἑναργῆς δοκεῖ μοι αἰῶσειν τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, τῇ τε αὐτοῦ
 προσηγορίᾳ τιμηθεὶς, καὶ τῆς ἐπανόδου τῆς ἀπὸ Βα-
 βυλώνας αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ καθηγησάμενος. Ἐπεὶ
 καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀφείσθαι εἰρη-
 ναι διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, κηρύττει αἰχμαλώτους
 ἄρειαν, καὶ τυφλοὺς ἀνάθειψιν, παρακαλέσαι τε
 πάντας τοὺς πενθοῦντας, καὶ δοθῆναι τοῖς πενθοῦσι
 Σιών ἀντὶ σποδοῦ ἀλειμμα εὐφροσύνης. Ἐχεις τοιγα- C
 ρὸν ἦδη δύο μεγάλους ἀρχιερεῖς, τὸν μὲν παρὰ Μω-
 σαεὶ Χριστὸν, τὸν δὲ μετὰ χεῖρας Ἰησοῦν, τὰ σύμβολα
 τῆς περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χρι-
 στὸν ἀληθείας δι' αὐτῶν ἐπενηνεγμένους. Ἄλλ' ὁ μὲν
 Ἄαρὼν ὁ παρὰ Μωσαεὶ Χριστὸς, τῆς παρὰ Αἰγυπτίους
 ἀπαλλάξας τὸν λαὸν δουλείας, ἐπ' ἐλευθερίᾳ τε καὶ
 θεραπείᾳ τοῦ τῆς ἀπ' Αἰγύπτου πορείας αὐτῶν ἡγη-
 σάμενος, τὴν εἰκόνα αἰῶσις ἂν τοῦ ἀληθοῦς Κυρίου,
 ὃς τῆς Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρίας πάντας ἡμᾶς τοὺς
 ἐξ ἔθνῶν ἐλυτρώσατο· ὁ δ' ἐν τῷ προφήτῃ Ἰησοῦς ὁ
 ἱερεὺς ὁ μέγας τῆς ἀπὸ Βαβυλώνας ἐπὶ τὴν Ἱερουσα-
 λὴμ ἐπανόδου προέστη, δεῖγμα φέρων καὶ αὐτὸς Ἰη-
 σοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὃν ἔχομεν ἱερέα μέγαν δι-
 αίτητοτα τοὺς οὐρανοὺς, δι' οὗ καὶ αὐτοὶ, ὡσπερ ἐκ
 Βαβυλώνας τῆς κατὰ τὸν ἐνεστώτα βίον συγχύσεως τε D
 καὶ αἰχμαλωσίας ἀπολυτρωθέντες, εἰς τὴν οὐρανό-
 πωλιν τὴν ἀληθῶς Ἱερουσαλὴμ σπεύδειν ἐδιδάχθη-
 μεν. Εἰκότως δὲ ὁ τὴν εἰκόνα τῆς ἀληθείας δι' ἑαυ-
 τοῦ φέρων Ἰησοῦς καὶ ῥυπαρὰ ἱμάτια περιεβέβλητο,
 καὶ ὁ διάβολος ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἔστως καὶ ἀντικείμε-
 νος αὐτῷ λέγεται· ἐπὶ καὶ ὁ ἀληθὺς Σωτὴρ καὶ Κύ-
 ριος ἡμῶν Ἰησοῦς, εἰς τὴν ἡμετέραν καταθὰς αἰχμα-
 λωσίαν, τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀνείληψε, καὶ τὸν ἄν-
 θρώπων ῥύπον ἀνεμάσατο, τὰ τε κατὰ τὸ πάθος
 αἴσχη διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίαν ὑπέμεινε.
 Δὲ φησιν ὁ Ἡσαΐας· « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν

tunica talari, et imponite cidarim mundam super
 caput ejus, et induerunt illum vestimenta ⁸⁵. » Ac
 deinde adjungit : « Audi jam nunc, Jesu sacerdos
 magnus, tu et proximi tui sedentes ante faciem
 tuam, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt :
 quoniam ego adduco servum meum, Orientem ⁸⁶ ; »
 et post paulum, his quæ dicta sunt adjungit, di-
 cens : « Et factum est verbum Domini ad me di-
 cens : Sume ea quæ sunt ex transmigracione a
 principibus et oraculis ejus, et ab iis qui cogno-
 verunt eam, et ingredieris in die illa in domum
 Sophoniae venientis de Babylone, et accipies ar-
 gentum atque aurum, et facies coronas, et impones
 super caput Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et
 dices ad eum : Hæc dicit Dominus omnipotens,
 ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum orietur,
 et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet vir-
 tutem, et sedebit, et principatum obtinebit in sede
 sua : et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium
 pacificum erit inter utrumque ⁸⁷. » Hoc quoque in
 loco propheta magnus sacerdos, qui dicitur Jesus,
 apertissimam imaginem et notam evidentissimam
 servare mihi videtur Salvatoris nostri Jesu Christi,
 quando et illius nomine decoratur, et populi de
 Babylone redeuntis, qui captivus illic fuerat, ductor
 existit ; nam Salvator quoque noster Jesus Chris-
 tus per Isaiam prophetam dicitur missus ut nun-
 tiet captivis remissionem et cæcis visum, consoletur
 que omnes qui in luctu sint, detque lugentibus
 Sion, gloriam pro cinere, atque unctionem lætitiæ.
 C **198** Habes igitur jam duos magnos pontifices :
 Christum quidem apud Mosem, Jesum autem eum
 de quo nunc agitur, qui veritatis circum Salvato-
 rem ac Dominum nostrum Jesum Christum notas
 et signa in seipsis pertulerint : sed enim Aaron qui
 apud Mosem Christus est, cum Ægyptiaca servi-
 tute populum liberaverit, et ad libertatem et curam
 perfectionis ab Ægypto illorum dux fuerit : probe
 servavit imaginem ejus, qui verus est Dominus.
 Nam hic plane nos omnes, qui de gentibus assumpli
 sumus, ab Ægyptiaco simulacrorum cultu libera-
 vit : at vero qui apud prophetam est Jesus sacerdos
 magnus, redeuntibus de Babylone in Hierusalem
 præfuit, signum ipse quoque sferens, Jesu Salvato-
 ris nostri, quem habemus sacerdotem magnum,
 qui quidem cælos ipsos penetraverit, a quo nos
 etiam ipsi quasi de Babylone, hoc est de confu-
 sione ac servitute vitæ præsentis liberati, ad cœ-
 lestem veramque Hierusalem contendere instructi
 sumus. Porro autem merito qui veritatis imaginem
 in seipso ferebat Jesus, sordidis indutus vestibus
 fuerat, diabolusque a dextris illius stetisse, eidem-
 que adversatur esse dicitur : nam verus item Sal-
 vator ac Dominus noster Jesus, cum ad nostram
 usque descenderit servitutem, peccata nostra sus-
 tulit, atque humanas sordes abstersit, et quæ jlli
 in passione probra illata sunt, et mansuetudine

⁸⁵ Zachar. III, 1-4. ⁸⁶ ibid. 8. ⁸⁷ Zach. VI, 9-15.

charitateque erga nos sua sustinuit. Quapropter Isaias sic ait: « Hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in labore et in plaga et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras⁸⁸. » quin etiam Joannes Baptista, cum Dominum vidisset, ait: « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi⁸⁹. » Paulus quoque his similia scribens de illo inquit: « Eum qui peccatum non novit, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso⁹⁰. » item: « Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum⁹¹. » Hæc igitur universa dum canit propheta, apertius ea ipsa significat ubi ait: « Et Jesus erat indutus vestibus sordidis⁹²; » verumtamen, iis depositis quo tempore in cælum ascendit, ac de servitute nostra ad ea quæ ipsius propria sunt, reversus est, tum vero paternæ divinitatis diademate est coronatus, et pœterni luminis splendidissimum vestimentum indutus, cidarique divina, atque aliis pontificiis ornamentis decoratus. Non est autem difficile etiam ea quæ ad diabolum spectant interpretari, qui quidem etiam nunc dum Christi doctrinæ adversatur, atque illi Ecclesiæ, quæ a Christo per totum terrarum orbem erecta est, ipsi Salvatore nostro adversatur, utpote qui antea quoque contra illum steterit, dum is adest nos a servitute quam sub hoc ferebamus, liberaturus: nempe illum hic tentavit et semel prius, et iterum postea, cum sub ipsam passionem illi insidias comparavit, ad extremum ille cum et ipsum diabolum, et eos qui sub ipso degunt, universos, et inimicos et hostes. visum nostrum effugientes, in fugam vertisset, nos qui captivi tenebamur, suos effecit domesticos, atque de nobis ipsis, tanquam de vivis lapidibus, domum Dei, ipsamque pietatis rempublicam struxit, ut jure ac merito illi oraculum sit accommodandum, quod ait: « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter ipsum oriatur, et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet virtutem, et sedebit, et principatum tenebit in sedesua⁹³. » Attende igitur diligenter, quemadmodum hic quidem spirituali quodam more de antiquo loquens Jesu, qui imaginem veri ferebat, sic dicat: « Ecce vir, Oriens nomen ei. » Paululum vero progressus, quasi de alio qui sit Oriens, ipsi illi qui tunc aderat, Jesu dixerit: « Audi jam nunc, o Jesu, sacerdos magne, et tu, et proximi tui, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt. Ecce ego adduco servum meum, Orientem⁹⁴. Si igitur sermo erat de alio qui venturus esset, ac verius quam ille, qui tunc aderat, Oriens nominandus, certe imago venturi Orientis ille erat: utpote qui in imagine non solum Jesus, sed etiam Oriens diceretur, si quidem tanquam ad ipsum præsentem, verba illa: « Ecce vir, Oriens nomen ei, » ad illum dicta sunt. Merito igitur

A φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. » Ἄλλὰ καὶ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἰδὼν τὸν Κύριον εἶπεν· « Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. » Καὶ ὁ Παῦλος τούτοις παραπλησίως περὶ αὐτοῦ γράφων φησὶ· « Τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς δικαιοσύνη Θεοῦ γινώμεθα ἐν αὐτῷ. » καὶ, « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα θεοπίστουσα ἢ προφητεία ἐδήλου δ' ὧν φησι· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια βυπαρά· » πληρὴ ἄλλα ταῦτα ἀποθέμενος κατὰ τὴν
B εἰς οὐρανούς ἀνοδὸν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίας εἰς τὰ οἰκεία ἐπάνοδον, τῇ τῆς πατρικῆς θεότητος στεφανοῦται διαδήματι, καὶ τὴν λαμπροτάτην στολὴν τοῦ πατρικοῦ φωτὸς περιτίθεται, κιθάραι τε ἐνθεῖν, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀρχιερατικοῖς κόσμοις κατακοσμεῖται· οὐ χαλεπὰ δὲ καὶ τὰ κατὰ τὸν διάβολον ἀποδοῦναι, ὅς ἐστι καὶ νῦν ἀντικείμενος τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τῇ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσῃ Ἐκκλησίᾳ, αὐτῷ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἀνθέστηκε, καὶ πρότερον αὐτῷ ἐξ ἐναντίας ἐπιστρατεύσας, ὅτε παρῆν ἡμᾶς ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλωσίας ῥυόμενος. Ἐπείρασε γοῦν αὐτὸν καὶ πρότερον, καὶ δεύτερον, ὅτε κατὰ τὸ πάθος τὴν ἐπιβουλήν αὐτῷ συνεσκεύασατο. Ἐφ' οἷς ἅπασι καὶ τὸν διάβολον καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῷ πάντας ἀοράτους
C ἐχθρούς τε καὶ πολεμίους τροπωσάμενος, τοὺς αἰχμαλώτους ἡμᾶς οἰκείους αὐτοῦ κατηρτήσατο, καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ὡσάν ἐκ λίθων ζώντων, τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας πολίτευμα ἐστήσατο, ὥστε εἰκότως ἐφαρμόζειν αὐτῷ τὸ λόγιον φάσκον· « Ἴδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· » καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου· καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ κατάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου. » Πρόσχεος δ' οὖν ἐπιμελῶς, τίνα τρόπον νῦν μὲν πνευματικῶς περὶ τοῦ πάσαι γεγονότος Ἰησοῦ, τοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθοῦς φέροντος, φησὶ τὸ, « Ἴδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ. » ὕστερον δὲ ὑποβάς ὡς περὶ ἐτέρου ὄντος Ἀνατολῆς, αὐτῷ δὴ τότε παρόντι Ἰησοῦ λέλεχται· « Ἄκουε δὴ, Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου, διότι ἄνδρες τερατοσκόποι εἰσίν. Ἴδοὺ ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολῆν. » Εἰ δὴ οὖν ὁ λόγος ἦν περὶ μέλλοντος ἤξειν ἐτέρου, ἀληθέστερον παρὰ τὸν τότε Ἀνατολῆς ὀνομαζομένου, εἰκὼν ἄρα τοῦ μέλλοντος ἤξειν Ἀνατολῆς ἐκεῖνος ἦν, ὡς ἐν εἰκόνι οὐ μόνον Ἰησοῦς, ἀλλὰ καὶ Ἀνατολὴ προσαγορευόμενος, εἶγε ὡς πρὸς παρόντα αὐτὸν τὸ, « Ἴδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, » εἰλέγτο. Εἰκότως οὖν τῆς ἐκδόσεως ἕνεκα καὶ οὕτω, τῆς Σωτῆρος προσηγορίας ἤξιωτο, ὡσπεροῦν καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπεὶ δὴ σωτηρίου Θεοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν τὸ τοῦ Ἰησοῦ μεταληφθὲν ὄνομα σημαίνει·

⁸⁸ Isa. liii, 4-5. ⁸⁹ Joan. 4, 29. ⁹⁰ II Cor. v, 12-13. ⁹¹ Zach. iii, 9.

21. ⁹¹ Gal. iii, 13. ⁹² Zach, iii, 3. ⁹³ Zach. vi, 1.

Ἰσοῦ μὲν γὰρ παρ' Ἑβραίοις σωτηρία, υἱὸς δὲ Ἀ
 Ναυῆ παρὰ τοῖς αὐτοῖς Ἰωσοῦ ὀνομάζεται. Ἰωσοῦ δὲ
 εἰκότως, εἶπεν Θεοῦ σωτήριον ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς
 ἀντιγράφουσι νόμισται, οὐδ' (1) ἄλλο τι ἢ τὸν Ἰησοῦν
 κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν πέπεισο δηλοῦσθαι. Τοῦ-
 των καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προσηγορίας
 ἐπὶ τοσοῦτον εἰρημένων, ἐξ ἐτέρας αὐθις ἀρχῆς τὸν
 λόγον ἀναλαβόντες, ἐπὶ τὰς ἐντελεστέρας περὶ αὐτοῦ
 προφητικὰς ἀποδείξεις μεταθιγόμεθα.

A tur imaginis gratia hic quoque Salvatoris nostri ap-
 pellatione dignus habitus est, nimirum quemadmo-
 dum etiam Orientis. Nam ipsum Jesu nomen in no-
 stram linguam conversum, *salutare Dei* significat. Et
 enim Josua apud Hebræos *salus*. Filius autem 200
 Nave apud eosdem Josue nominatur. Josue vero est
Jao salus, hoc est *Dei salutare*. Itaque merito sicubi
 Dei salutare in nostris codicibus lectum fuerit, nihil
 aliud prorsus quam Jesum Hebraica lingua signifi-
 cari pro comperto habeas. Cum hæc hactenus de
 Salvatoris nostri appellatione a nobis dicta sint, ab alio rursus principio orationem renovantes, ad per-
 fectiores de eodem propheticas demonstrationes transeamus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION ΠΕΜΠΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUINTUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΕΜΠΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜ-
 ΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ἩΜῶΝ ΕΥΑΓ-
 ΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Πεὶ ὁ τρόπος ἦν, καθ' ὃν οἱ παρὰ Ἑβραίοις προ-
 φηταὶ τὰ μέλλοντα προεθέσπιον, καὶ τὴν
 ἀληθῆ θεολογίαν ἐφώτιζον· καὶ ὅσαι προφητι-
 καὶ φωναὶ τῆς ἐνθέου προδπαρξέως τοῦ Σωτῆ-
 ρος μνήμην ἐποιήσαντο.

- α. Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.
- β. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μδ'.
- γ. Ψαλμοῦ ρθ'.
- δ. Τοῦ Ἠσαίου
- ε. Ψαλμοῦ λδ'.
- ς. Τοῦ Ἠσαίου.
- ζ. Τῆς Γενέσεως.
- η. Τῆς αὐτῆς.
- θ. Τῆς αὐτῆς.
- ι. Τῆς αὐτῆς.
- ια. Τῆς αὐτῆς.
- ιβ. Τῆς αὐτῆς.
- ιγ. Τῆς Ἐξόδου.
- ιδ. Τῆς αὐτῆς.
- ιε. Τῆς αὐτῆς.
- ισ. Τῆς αὐτῆς.
- ις. Τῆς αὐτῆς.
- ιη. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- ιθ. Τοῦ Ἠσαίου.
- κ. Τοῦ Ἰώδ.
- κα. Ψαλμοῦ ι'.
- κβ. Τοῦ Ὠσηέ.
- κγ. Τοῦ Ἀμώς.

201 HÆC INSUNT IN QUINTO LIBRO
 EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO
 DEMONSTRATIONIS.

Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ
 futura providentes canebant, et veram theologiam
 illuminabant. Item quam multæ prophetiæ voces,
 de divina, et omnia quæ facta sint antecedente, Sal-
 vatoris nostri natura, mentionem fecerint.

- 1. A Proverbiis.
- 2. A psalmo xliiv.
- 3. A psalmo cix.
- 4. Ab Isaia.
- 5. A psalmo xxxii.
- 6. Ab Isaia.
- 7. A Genesi.
- 8. Ab eadem.
- 9. Ab eadem.
- 10. Ab eadem.
- 11. Ab eadem.
- 12. Ab eadem.
- 13. Ab Exodo.
- 14. Ab eadem.
- 15. Ab eadem.
- 16. Ab eadem.
- 17. Ab eadem.
- 18. A Numeris.
- 19. Ab Isaia.
- 20. Ab Job.
- 21. A psalmo xc.
- 22. Ab Osee.
- 23. Ab Amos.

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

24. *Ab Abdia.*
 25. *A Zacharia.*
 26. *Ab eodem.*
 27. *Ab eodem.*
 28. *A Malachia.*
 29. *Ab eodem.*
 30. *A Jeremia.*

202 PROCEMIUM.

Cum quibus modis de Salvatore nostro Jesu Christo tractemus, ii duo nobis in proximo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine ostensi sint, unus quidem eorum, natura nostra superior est ultraque illam excurrit. Hoc sane modo affirmamus illum esse unicum Dei Filium, sive Dei essentiam referens Verbum, universique hujus auctorem, sive essentiam intelligentem, ac Dei primogenitam virtutem atque naturam, vimque divinam, quæ omnem habeat virtutem, et omnia quæ facta sint, antecedit, sive ingentis naturæ intelligentem imaginem. Alter vero modus nobis magis cognatus, magisque familiaris agnoscitur. Hoc enim definimus illum esse Dei Verbum, quod in homine paternam pietatem denuntiat: quo quidem modo quondam ille apud priora sæcula in hominis habitu, iis qui cum Abraham, iis, inquam, qui cum ipso illo principe gentium apud Dei amicos tantopere celebrato vixere, apparuit. Qui tum rursus apud homines visendus expectabatur, et qui jam ante per hominis ortum, et nostro corporis simile corpus, omnia probra passurus dicebatur. Itaque nobis de illo prophetica exposituris testimonia, recta via, rectoque ordine procedet oratio, si jam nunc in primis, quemadmodum quæ promissa sunt, postulant, id quod primum est, exploremus, et quæ in Evangeliiis de illo exstat comprobemus. Sed ante necesse est considerare, quisnam fuerit modus, quo prophetæ apud Hebræos Dei Spiritu impleverunt, a quibus utique etiam quæ

Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ, simul et quæ futura essent canebant, et solam veram theologiam illustrabant.

Loca in quibus et vaticinia et oracula acciperent, in orbe terrarum passim instituta fuisse, tam Græci quam barbari profitentur. Porro hæc aiunt, providentia ipsius Opificis, ad usum atque utilitatem hominum prodita esse et concessa. Itaque prophetis Hebræorum nihil excellentius **203** contigisse quam reliquarum gentium oraculis. Ut enim Hebræis per ejusmodi prophetas, sic reliquis gentibus per diversorum locorum oracula, supremum Deum respondere, et conducibilia monere solitum. Non enim tantummodo Judæorum esse, sed reliquorum quoque omnium hominum Deum, neque hos magis quam illos curare, sed omnibus æque providere. Sic enim ne solem quidem suum invidere cuiquam, sed omnibus abunde largiri, non Hebræis solis, annuosque rerum necessariorum proventus suppeditare, atque omnibus simile corpus construere, unumque nascendi modum omnibus, unam omnibus animæ rationalis naturam. Itaque eadem ratione providendi quoque cognoscendique futura scientiam, omnibus hominibus abunde sufficere, aliis quidem per viros prophetas,

- A κδ. Τοῦ Ἀθδαιοῦ.
 κε'. Τοῦ Ζαχαριου.
 κς'. Τοῦ αὐτοῦ.
 κζ'. Τοῦ αὐτοῦ.
 κη'. Τοῦ Μαλαχίου.
 κθ'. Τοῦ αὐτοῦ.
 λ'. Τοῦ Ἱερεμίου.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἐπειδὴ διττὸς ὁ τρόπος ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέφανται ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*· ὁ μὲν ὑπερφύης καὶ ἐπέκεινα· καθ' ὃν ὀρίζομεθα αὐτὸν εἶναι μονογενῆ Θεοῦ Υἱὸν, ἢ οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ Λόγον, δεύτερον τῶν ὄλων αἰτίων, ἢ οὐσίαν νοερὰν, καὶ Θεοῦ πρωτότοκον ἐνάρετον φύσιν, τὴν πρὸ τῶν γεννητῶν θείαν, καὶ πανάρετον δύναμιν, ἢ τῆς ἀγεννήτου φύσεως νοερὰν εἰκόνα· ὁ δὲ συγγενῆς ἡμῖν καὶ μάλλον οικτιρῶς, καθ' ὃν πάλιν αὐτὸν ὀρίζομεθα Θεοῦ Λόγον, ἐν ἀνθρώπῳ τῆς τοῦ Πατρὸς εὐσεβείας ἀπαγγελτικῶν, καθ' ὃν πέφηνε πάλαι πρότερον ἐν ἀνθρώπῳ σχήματι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· αὐτὸν δ' ἐκείνον τὸν βούμενον ἐθνάρχην θεοφιλέσιν, αὐθίς τε φανησόμενον ἐν ἀνθρώποις δι' ἀνθρώπου γενέσεως, καὶ παραπλησίας ἡμῖν σαρκὸς, ἀσχητοῦ πείσεσθαι προείρητο ὁδῶ καὶ τάξει προχωρήσαι ἀν' ἡμῖν ὁ λόγος μέλλουσι τὰς περὶ αὐτοῦ προφητικὰς ἐκτίθεσθαι μαρτυρίας, εἰ δὴ ἐν πρώτοις, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα, τὸ πρῶτον ἐξετάσαιμεν, καὶ τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ αὐτοῦ θεολογίαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς καὶ προφητικῆς μαρτυρίας πιστώσαιμεν. Ἀναγκαῖον δὲ προεπισκέψασθαι ὁποῖός ποτε ἦν ὁ τρόπος τῆς παρ' Ἑβραίοις τῶν προφητῶν θεολογίας, παρ' ὧν καὶ τὰ προηγορευμένα προτετα

θεολογία, hanc a veterum prophetarum testimonio quisnam fuerit modus, quo prophetæ apud Hebræos prædicta sunt, antehac edocti sumus.

Τίς ὁ τρόπος ἦν καθ' ὃν οἱ παρ' Ἑβραίοις προφηταὶ ὁμοῦ τὰ τε μέλλοντα προεθέσαντο, καὶ τὴν μόνην ἀληθῆ θεολογίαν ἐξώτιζον.

Μαντεία καὶ χρηστηρία πανταχόσε γῆς Ἑλληνες καὶ βάρβαροι μνημονεύουσι συστῆναι. Ταῦτα δὲ φασιν ἐκ προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ ἐπὶ χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων καταδειχθῆναι· ὡς μὲν εἶναι τὸ διαφέρον τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν πρὸς τὰ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν χρηστηρία. Ὡς γὰρ Ἑβραίοις διὰ τῶν τοιῶνδε προφητῶν, οὕτω καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι διὰ τῶν κατὰ τόπον μαντεῶν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν χρᾶν, καὶ τὰ συμφέροντα ὑποτίθεσθαι. Μὴ γὰρ Ἰουδαίων μόνον εἶναι Θεὸν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἀνθρώπων· καὶ οὐ μάλλον ἐκεῖνων ἢ τούτων κήδεσθαι· πάντων δ' ἐξ Ἰησοῦ προνοεῖν, ὡς περ οὖν καὶ ἧλιον ἀφθόνως τοῖς πᾶσι δωρηθῆναι, ἀλλ' οὐ μόνους Ἑβραίους, καὶ τὰς ἐτησίους τῶν ἐπιτηδείων χορηγίας, σωμάτων τε τοῖς πᾶσι κατασκευῆν ὁμοίαν, ἕνα τε γενέσεως τοῖς πᾶσι τρόπον, καὶ φύσιν λογικῆς ψυχῆς μίαν. Οὕτω δὲ καὶ τῆς τῶν μελλόντων προγνωσεως τὴν ἐπιτήμην πᾶσιν ἀνθρώποις ἀφθόνως παρέχειν, τοῖς μὲν διὰ προφητῶν ἀνδρῶν, τοῖς δὲ διὰ χρηστηρίων, τοῖς δὲ διὰ ὀρνίθων πτήσεως, ἢ διὰ θουτικῆς, ἢ δι' ὀνειροπομπείας, ἢ διὰ κληδόνων, ἢ παλμῶν, ἢ τινων ἐτέρων συμβόλων· ταῦτα γὰρ φασιν

ἀνθρώποις ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας δεδωρηθῆσθαι, ὡς μὴ δὲν πλέον ἔχειν δοκεῖν τοὺς Ἑβραίων προφήτας. Τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ παρ' ἐκεινῶν λόγος· ὁ δὲ παρ' ἡμῶν ὠδὲ πως αὐτοῖς ἀπαντήσεται. Εἰ μὲν τις συνίστη λόγος θεοῦς ἀληθῶς, ἢ θείας δυνάμεις, ἢ δαίμονας ἀγαθούς ἐφροσάναται τοῖς τῶν εἰρημένων μαντείσι, ἢ τοῖς οἰωνῶν, ἢ τοῖς λοιποῖς κατωνομασμένοις, ἢν ἂν χώραν ἀπονεῖμαι τοῖς λεγομένοις, ὡς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κάκεινα τοῖς χρωμένοις ἐπ' ὠφελείᾳ δεδωρημένον· εἰ δὲ ἐντελέσειν ἀποδείξεισι καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων ὁμολογίαις ἤδη πρότερον δαίμονας αὐτοὺς εἶναι, καὶ οὐδ' ἀγαθούς, πάσης δὲ βλάβης καὶ μοχθηρίας αἰτίους, πῶς ἂν δύναιντο Θεοῦ εἶναι προφήται; Φαύλους δὲ αὐτοὺς ὁ λόγος ἐφώρασε διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἐκ τε τῆς πάλαι κατὰ πάντα τόπον καὶ πᾶν καὶ χώραν συντελουμένης αὐτοῖς ἀνθρωποθυσίας, ἐκ τε ὧν ἡπάτων τοὺς ἐρωτῶντας ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος, ἐκ τε ὧν ἠλίσκοντο μυρία ψευδόμενοι, τοτὲ μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς, τοτὲ δὲ διὰ τῆς τῶν χρησμῶν ἀμφιβολίας, δι' ἧς τοὺς πρόσφυγας πλείστοις πλειστάκις περιβάλλοντες κακοῖς ἀπηλέγχθησαν· καὶ ἐπὶ προαπεδείκνυτο μιᾶρον αὐτῶν καὶ ἀκάθαρτον τὸ ψῦλον, ἐκ τοῦ χαίρειν αἰσχυραῖς καὶ ἀκολάστοις περὶ αὐτῶν λεγομέναις ῥῶδαῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ μυθικοῖς ἀγγήμασιν, ἱστορίαις τε ἀσέμνοις καὶ ἐπιπλαθέσειν, ἃς καὶ κατ' αὐτῶν κυροῦντες, καὶ ὡς ἀληθεῖς βεβασιούντες ἤλωσαν· καὶ τέλος ἀπάντων ἐλεγχος τῆς ἀρανοῦς αὐτῶν φύσεως ἦν τὸ σθεσθῆναι καὶ μηκέθ' ὁμῶς χρᾶν· καὶ σθεσθῆναι μὴ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ· ἐξ οὗ γὰρ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διέδραμεν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐξ ἐκεινοῦ καὶ τὰ χρηστήρια διέλιπε, καὶ δαιμόνων θάνατοι μνημονεύονται. Πάντα δὲ οὖν ἦν ταῦτα, καὶ ἄλλα τούτοις παραπλήσια μυρία, δι' ὧν πονηροὶ δαίμονες ὄντες οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τοῖς τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπηλέγχθησαν. Εἰ δὲ οὖν τοιοῦτε τινὲς τυγχάνουσι, τίς αἰρεῖ λόγος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ μαντείας εἶναι ἠγεῖσθαι τὰ τῶν δαιμόνων χρηστήρια; ἢ τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις τὰ κατ' αὐτοὺς παραβάλλειν; Ποταπαὶ δὲ αὐτῶν αἱ προβῆσεις, ἃς, ὅτε καὶ ἐδόκουν ὑφροσάναται, περὶ τοὺς ἐρωτῶντας ἐποιοῦντο; ἄρα οὐχὶ περὶ ἀσέμων ταπεινῶν τε καὶ εὐτελῶν ἀνδρῶν, πυκτῶν, φέρε, ἢ τινων τοιοῦτων, οὗς θυσίαις τιμᾶν ἐκέλευον; Ποῖα δὲ τὰ περὶ τῆς ἀνθρωποθυσίας νενομίστο; κεφάλαιον γὰρ δὴ τοῦτο τῶν εἰρημένων. Ἄρα τινι πράγματι φαύλῳ κατέλιπον ἀτοπίᾳ ὑπερβολῆν; εἰ δὲ οἱ σωτῆρες ἀνθρώπων θεοὶ τε καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες τοὺς ἰκέτας αὐτῶν καὶ εὐσεβεῖς πρόσφυγας κατασφάττειν τὰ ἑαυτῶν φίλατα, ὡςπερὶ τινα ἄλλα θρέμματα, παρεκελεύοντο, ἀντικρυς ἀνθρωπιῶν αἱμάτων ὑπὲρ πᾶσαν θηρίων φύσιν διψῶντες, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ αἰμοπότας καὶ ἀνθρωποδόρους ἀπωλείας τε φίλους εἶναι σφᾶς αὐτοὺς ἀπελέγχοντες. Ἡ λεγέτω ὁ βουλόμενος, εἰ ἔχει σεμνόν τι καὶ ἀρετῆς ἀξίον τῶν ὀλουμένων ἐπιδειξῆσαι, ἢ μαντείας καὶ προβῆσεις εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων συντείνουσας, ἢ νόμους καὶ πολιτικὰς διατάξεις, καθ' οὓς χρῆν βιοῦν πάντας ἀνθρώ-

A aliis vero per oraculorum responsa, et aliis per avium volatus aut per extorum in sacrificiis inspectionem, aut per somniorum immissiones, aut per ea quæ dicuntur, omnia, aut per concussiones ac tremores, aut per alia quædam ejus generis signa : hæc enim aiunt Providentia divina cunctis hominibus esse donata, itaque nihil amplius habere videri Hebræorum prophetas : hæc sane illorum est ratio : nos vero illius sic obviam ituri sumus. Si ulla quidem ratio convincit, re vera deos, seu divinas potestates, sive honos aliquos dæmones præesse eorum, de quibus dictum est, oraculis, vel auguriis, vel cæteris quæ antea diximus : possumus sane aliquem locum illis tribuere, tanquam illo quoque supremus Deus iis qui talia usurpent, largitus sit; **B** vero perfectis demonstrationibus, et ipsorum Græcorum confessionibus, jam antea, dæmones esse non illos quidem bonos, sed omnis perniciæ nequitiaque auctores convicimus, qui fieri potest ut Dei prophetæ habeantur? Etenim illos esse malos per *Evangelicam Præparationem* ratio deprehendit, ex eo sane quod priscis temporibus in omni loco, et civitate ac regione, humanæ illis victimæ sacrificarentur; item ex eo quod rerum futurarum ignorantia sciscitantes deciperent, et quod in mendacio millies ac millies deprehensi sint, modo quidem aperte ac palam, modo vero ipsorum oraculorum ambiguo sermone, per quem eos qui ad se confugissent, plurimis sæpissime malis atque incommodis involvisse, convicti sunt : necnon quod jam antea demonstratum sit, illorum genus sædem immundumque esse, ex eo quod obscenis ac lascivis, **204** quæ de ipsis ferantur, canticis gaudere consueverint; item hymnis ac fabulosis narrationibus historiisque inhonestis ac perniciosis, quas quod contra seipsos ratas habuerint, et tanquam veras comprobaverint, jam plane redarguti sunt. Denique illorum inertis imbecillæque naturæ maximum argumentum, quod extincta sint oracula, neque amplius ut olim respondeant; et extincta non alias quam sub adventum Salvatoris nostri Jesu Christi; ex quo enim illius in omnes gentes evangelicæ doctrinæ penetravit verbum, ex illo item oracula defecerunt, et dæmonum mortes memorantur. Omnia igitur hæc et innumerabilia alia his similia fuerunt, ex quibus illos, de quibus nunc agimus, malos esse dæmones *Evangelica Præparatio* demonstravit. Quod si tales illos esse jam constat, quæ ratio unquam obtinebit, ut supremi Dei illas fuisse divinationes censeamus, quæ dæmonum sortes perhibentur, aut quæ de illis feruntur, Dei prophetarum vaticiniis esse comparanda? Cæterum quanti tandem illorum prædictiones faciendæ, quas, cum stare videbantur, sciscitantibus respondebant? Nonne de inhonestis atque humilibus et nullius pretii visis, pugilibus, exempli gratia, aut aliis talibus reddi solitas novimus, quos quidem homines sacrificiis honestari jubebant? Qualia porro quæ de humanis

victimis feruntur, censenda? Caput enim hoc omnium eorum quæ dicta sunt: num igitur ulla re prava locum novæ absurditati reliquerunt? Quod si isti hominum conservatores, et dii et boni dæmones, qui ad se suppliciter et cum pietate confugiunt, eos quæcunque charissima haberent, quasi reliquis similia pecora mactare imperabant, plana quod humani sanguinis supra omnem ferinam naturam silibundi, neque quidquam aliud quam potiores sanguinis et devoratores hominum perditionisque amici essent, ipsimet declarabant: aut dicat mihi sane quisvis, num de illis possit honesti quidpiam, aut quod cum virtute conjunctum sit, ostendere: aut divinationes, ac prædictiones, quæ ad omne hominum genus spectaverint: aut leges, institutionesque civiles, quæ quo modo omnes homines vivere oporteat, præceperint: aut philosophiæ decreta ac disciplinas, quæ philosophiæ amatoribus ab ipsis diis unquam proposita fuerint: atqui nemo est qui possit affirmare tale unquam quidquam vel celeberrimorum oraculorum beneficio, **205** vitæ hominum contigisse; nam si talia fuissent, nunquam homines, quibus a diis leges traditæ sunt, diversis usi essent atque inter se pugnantibus legibus: nam qui dii essent et dii boni, qui fieri posset ut non æquis institutionibus uterentur, quare autem non modestissimis ac justissimis legibus? Quis ergo aut Solonis, aut Draconis, aut aliorum qui vel Græcis vel barbaris leges descriperint, usus fuisset, cum in proximo adessent dii aut oraculis possent quæ honesta et necessaria viderent, præcipere? Quod si quis dicat plane illos ipsos non alios fuisse, qui per singulas gentes hominibus leges dederint, dicat etiam, quæso, ecquis ille aut cujusmodi fuerit deus, qui Scythas, exempli gratia, devorare homines docuerit, aut qui nonnullis leges dederit, ut matribus ac filiabus miscerentur, aut qui eos qui consenuissent, canibus projicere, quæ rem bonam imperaverit, aut qui sorores habere in matrimonio permisit, aut mares maribus commisceri. Et quid me oportet, narrationes a legibus et omni jure alienas de iis quæ aut apud Græcos, aut apud barbaros fierent, numerare, ut auctores illos oraculorum mirabiles, apud utroque non deos, sed pravos ac sceleratos dæmones fuisse demonstrarem? quippe qui infelicissimum mortalium genus, in absurditates ab omni natura alienas conjecerint: quando ne dii quidem illi et vates, qui apud Græcos fama celebrantur, ut conducibile quidquam et suo pretio æstimandum, ad animæ utilitatem iis tradiderint, qui ad oracula accederent, demonstrari possint? Cur enim unquam Græci homines, relicto illorum usu, barbaram terram petere soliti sunt, ut mercatorum instar, disciplinas extrinsecus aliunde conquirerent, cum in proximo essent dii quibus magistris uterentur? Si enim dii aut etiam boni dæmones respondissent, et alias quidem divinationibus aliisque miraculis ostend-

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. Εδριτ.

Α πους, διαγορευούσας, ἢ φιλοσοφίας δόγματα τε καὶ μαθήματα πρὸς τῶν θεῶν προβεβλημένα τοῖς ἔρασταῖς φιλοσοφίας. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις φάναι τοιοῦτον πῶποτε ὑπῆρχθαι τῷ βίῳ ἐκ τῶν περιβοητῶν χρηστηρίων. Εἰ γὰρ ἦν ταῦτα, οὐκ ἂν διαφοροῖς ἐχρήσαντο καὶ μαχομένοις νόμοις ἄνθρωποι ὑπὸ θεῶν νομοθετούμενοι· θεοὶ γὰρ ὄντες καὶ ἀγαθοὶ, πῶς οὐκ ἂν τοῖς αὐτοῖς ἐχρήσαντο διατάγμασι; πῶς δ' οὐχὶ ταῖς σώφροσι καὶ δικαιοσύταις νομοθεταῖς; Τίς οὖν τοῦ Σόλωνος, ἢ Δράκοντος, ἢ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Ἑλλησὶ τε καὶ βαρβάροις νομοθετῶν χρεῖα ἦν, θεῶν ἐγγὺς παρόντων, καὶ διὰ τῶν χρησμῶν διαταττομένων τὰ δέοντα; Εἰ δὲ δὴ φαίη τις αὐτοὺς καὶ οὐδ' (1) ἄλλους εἶναι τοὺς καθ' ἕκαστον ἔθνος ἀνθρώπων νομοθετοῦντας, καὶ τίς ἄρα ἐκεῖνος καὶ ποταπὸς, εἰπάτω, θεὸς, ὁ Σκύθαις, φέρε, Β ἀνθρωποβορεῖν διαταξάμενος, ἢ ὁ μητράσιν ἐτέροις καὶ θυγατράσι μίγνυσθαι νομοθετήσας, ἢ ὁ κυσὶ παραβάλλειν τοὺς γεγηρακότας, ὡς ἀγαθὸν, διατεταγμένος, ἢ ὁ ἐπιτρέψας ἀδελφὰς γαμεῖν καὶ ἀρβενὰς ἀρβέσιν ἐπιμίγνυσθαι; Καὶ τί με δεῖ τοὺς ἐκθέσμονες τῶν παρ' Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις λόγους ἀπαριθμεῖν εἰς ἐλεγχον τοῦ μὴ θεοῦ γεγονέναι, πονηροὺς δὲ καὶ ἀλιτηρίους δαίμονας, τοὺς θαυμαστοὺς αὐτῶν χρησμοδότας, ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν ἀτοπήματα τὸ τρισάθλιον τῶν ἀνθρώπων γένος καταβεβληκότας; ὅπου· οὐδ' οἱ παρ' Ἑλλήσι βεβοημένοι θεοὶ καὶ μάντιες ὀνησιφόρον τι καὶ λυσιτελεῖς εἰς ψυχῆς ὠφέλειαν τοῖς χρωμένοις ἀποδείκνυνται παρεσχημένοι. Τί γὰρ δήποτε καταλιπόντες ἄνδρες Ἑλλήνες τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἐπὶ τὴν βάρβαρον ἐστέλλοντο γῆν, ἐμπορίαν μαθημάτων ἐξωθέν ποθεν ἐρανίζόμενοι, παρὸν διδασκάλους τοῖς θεοῖς χρῆσθαι; Θεῶν γὰρ ἢ καὶ δαιμόνων ἀγαθῶν χρηματιζόντων, καὶ τοτὲ μὲν διὰ τῆς προγνώσεως καὶ τῆς ἄλλης παραδοξοποιίας τὴν οἰκίαν δύναμιν παραφαινόντων, τοτὲ δὲ διὰ τῆς ἀδιαιτιότητος τῶν μαθημάτων ἀληθείας τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἐκδιδασκόντων, τί ποτ' ἦν ἄρα τὸ μὴ τοῦτοῖς μαθητευθῆναι φιλοσόφων παῖδας, ἄλλων δὲ ἀπ' ἄλλου δογμάτων τινῶν ἐπινοίας ποριζομένων, ἐκ τῆς μακρᾶς διαφωνίας ποικίλας αἰρέσει; φιλοσόφων συστῆσαι; Ἄλλ' εἰ μὴ προσεῖπον αὐτοῖς οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς εὐσεβεῖς δ' οὖν καὶ θεοῖς προσόντας χρῆν δήπου τὸ ἀδιαιτῶτον ἐκ τῆς ζῶν θεῶν ὠφελείας πεπορίσθαι. Τίνες οὖν οὗτοι; οὐς γὰρ ἂν φῆς, τούτους ἀπελέγχουσι πλανωμένους οἱ ἀντιδοξάζοντες. Ἄλλὰ γὰρ, ὡς εἶποιε, δαιμόνων ἦν μαντεία, μέχρι κλέπτου φαρᾶς, ἢ σκεύους ἀπωλείας, ἢ τινοῦ ἄλλου τοιοῦτου φθάνοντα, ὧν οὐκ ἀπεικὸς ἦν αὐτοῖς, ἐν τῷ περὶ γῆν ἀέρι τὰς διατριβὰς ποιοούμενους, τὴν εἰδησιν ἐσχηκέναι· καλοῦ δὲ καὶ σοφοῦ μηδενὸς ἐπηβόλους εἶναι δόγματος φιλοσόφου, μὴ πολιτείας, μὴ νόμου ὀρθῷ λόγῳ κειμένου· μάλλον δὲ, εἰ χρῆ, ἐλευθέρα φωνῇ τάληθες εἰπεῖν, τοῦτους ἀπαντας ἀρχεκάτους ἡγεῖσθαι χρῆν γεγονέναι· οἱ δὲ περὶ σφῶν αὐτῶν, μοιχείας καὶ ἀρβενομιξίας, μητρογαμίας τε, καὶ ἀδελφῶν ἐκθέσμονες κοινωνίας, καὶ μυρίας ἄλλας θεομαχίας, ἐχθρας τε καὶ πολέμους θεῶν πρὸς θεοὺς, ἀνθρώπων τε ἰφθαῖς καὶ ὕμνοις καὶ διηγήμασι, μυστηρίων τε ἐν

ἀπορρήτοις τελεταῖς λεγόντων ἀκροώμενοι. Οὐδεις γοῦν αὐτῶν πώποτε ἐπὶ ταῖς εἰρημένους, ὡς ἐπ' ἀκολάστοις, καὶ μηδὲ σώφροσιν ἀνθρώποις ἀρμόζουσι φρονεῖν ἢ λέγειν τὰ τοιαῦτα, ἀγανακτῆσας φαίνεται. Καὶ τί με χρὴ διατείνεσθαι, παρὼν ἐξ ἑνὸς τοῦ μεγίστου παραδείγματος τὸ ὦμόν καὶ ἀπάνθρωπον, καὶ ὡς ἀληθῶς μισρὸν τῶν δειλουμένων συνορᾶν; λέγω δὲ ἐκ τῆς ἀνθρωποθυσίας. Τὸ γὰρ μὴ μόνον ἀλόγων ζώων σφαγαῖς χαίρειν, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων ἀπωλείαις, ποίας ὀμότητος ὑπερβολὴν οὐχ ὑπερῆκόντισε; ταῦτα γὰρ ἦν, ὡς ἔφην, τὰ διὰ τῆς προπαρασκευῆς ἐξ αὐτῶν τῶν Ἑλληνικῶν φιλοσόφων τε καὶ συγγραφέων μεμαρτυρημένε· ἐξ ὧν καὶ μάλιστα δαίμονες ὅτιες πονηροὶ πολυπλόκοις μηχαναῖς, τοτὲ μὲν ταῖς διὰ μαντεῶν, τοτὲ δὲ ταῖς δι' ὀλιωνῶν ἢ συμβόλων, ἢ θυμάτων, ἢ τῶν παραπλησίων, τὸ ἀνθρώπειον διασρέφοντες γένους δεικνύνται. Διόπερ ἀποφαντέον αὐτῶν τὰ χρηστήρια μὴ τοῦ ἐπὶ πάντων γεγονέναι θεοῦ. Οὐκοῦν οὐδὲ συγκρίνειν αὐτὰ τοῖς Ἑβραίων προφήταις θεμιτὸν ἂν εἴη, ὧν ὁ πρῶτος ἱεροφάντης καὶ θεολόγος γεγωνὸς Μωσῆς, θέα ὄσων ἀγαθῶν τῷ βίῳ παραίτιος κατέστη.

non reipublicæ, non legis a recta ratione profectæ, non instituti cujuscumque laudabilis, imo vero si aliquanto liberius dicere oportet, illos omnium malorum auctores et principes exstitisse affirmare necesse est: qui de seipsis adulteria, et impudicos marium abusus, et cum matribus et sororibus nuptias, concubitusque nefarios, et alia innumerabilia quæ decorum naturæ adversantur, inimicitiasque et bella deorum adversus deos, in ipsorum hominum canticis atque hymnis et narrationibus et sacrorum arcanis ritibus, ferri non recusarent, ac potius libentissime audirent. Certe nunquam eorum quisquam se contra homines indignatione correptum ostendit, quod qualia dicta a nobis sunt, talia ipsis aut cogitando, aut dicendo quasi nequitia plena, neque ulla modestia referta tribuerunt. Et quid me oportet oratione progredi longius? cum plane de uno omnium exemplorum maximo, liceat et crudelitatem et immanitatem et tetrum re vera institutum illorum intueri? dico autem de mactandorum hominum ritu. Quod enim non solum brutorum animalium sacrificiis gauderent, verum etiam hominum ipsorum interitu, cujus tandem crudelitatis excessum non superaverit? Hæc enim erant, ut dixi, quæ in præparatione et philosophi et historici apud Græcos memoriæ prodiderint: ex quibus maxime quam perniciosi sint demones, quamque multiplicibus machinis, modo quidem oraculum, modo vero auspiciorum, aut signorum, aut hostiarum, aut aliorum similium, hominum pervertant atque implicent genus, demonstrabantur. Quare affirmandum, illorum oraculum nequaquam supremum Deum auctorem habuisse. Neque igitur illa prophetis Hebræorum comparare fas est, quorum primus initiator ac theologus exstitit Moses. Qui quidem quantorum qualiumque bonorum in vita auctor fuerit, jam hinc facile contemplari potes.

Πρῶτον μὲν δογματῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀληθῶν περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων Θεοῦ, περὶ τε τοῦ δευτέρου αἰτίου τῶν μετ' αὐτὸν λογικῶν καὶ νοερῶν οὐσιῶν, περὶ τε κοσμογονίας καὶ ἀνθρωπογονίας Γραφῆν ἱερὰν ἐξέδωκεν, ἔτι τε τῶν θεοσεβῶν ιστορίας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων, ὥσπερ τινὰς ἀρετῶν εἰκόνας ὑποτυπωσάμενος, εἰς ζῆλον τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν τοὺς ὑπήκοους ἀνεκίνησε· καὶ νομοθεσίας ἐνθέου καὶ καταλλήλου τοῖς τότε χρωμένοις φωτὸς ἀπήρξατο λόγων· καὶ θρησκείας θεοσεβοῦς πέφηνεν εἰσαγωγέας· καὶ ἐπὶ πᾶσι τῶν μακροῦς ὕστερον χρόνοις ἔσεσθαι μελλόντων τὰς προρρήσεις ἀναπεφώνηκεν, ὡς μικρὸν ὕστερον μνημονευθήσεται. Καὶ τοιοῦτος μὲν οὗτος· κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφηταὶ πάρεργον μὲν, εἰπου τι τῶν ἐφημέρων ἐζητεῖτο, καὶ τοῦτο προὔλεγον τοῖς ἐρωτούσι· τὸ δὲ κεφάλαιον τῆς προφητείας αὐτοῖς ἐπὶ

A dissent vim suam, alias vero ex constanti et necessaria disciplinarum veritate, veram docuissent sapientiam, quid tandem impedimento fuisset ne ab illis philosophorum filii instituerentur, ut ita illis institutis, nusquam aliæ ab aliis opiniones, aliæ sententiæ, alia decreta traderentur, neque vero ex longa diversitate, variæ philosophorum sectæ nascerentur? Quod si illos popularis turba non attendebat, at saltem piis religiosisque hominibus, qui illos consulerent, constantem quamdam doctrinam, beneficio illorum suppeditari oportebat. **206** Sed qui sunt hi tandem? nam quoscunque dixeris tales, eos ut errantes redarguunt quicunque diversa aut contraria sentiunt. Cæterum ut par est, dæmonum erant oracula, quæ usque ad furis compilationem, aut supellectilis interitum, aut aliud quidpiam ejusdem generis vim suam porrigerent, quarum sane rerum haud incredibile est illos, utpote qui in hoc aere qui terram ambit, vagari consueverint, habuisse scientiam; honestæ autem et cum sapientia conjunctæ rei, sive sententiæ atque artis inventores fuisse, nunquam ostendes;

B furis compilationem, aut supellectilis interitum, aut aliud quidpiam ejusdem generis vim suam porrigerent, quarum sane rerum haud incredibile est illos, utpote qui in hoc aere qui terram ambit, vagari consueverint, habuisse scientiam; honestæ autem et cum sapientia conjunctæ rei, sive sententiæ atque artis inventores fuisse, nunquam ostendes;

207 Primum sententias, opinionesque evangelicas ac veras protulit, de omnium rerum auctore atque opifice Deo; tum de ejusdem Filio, rationalium intelligentiumque naturarum auctore, earum utique, quæ post ipsum existere intelliguntur: item de mundi atque hominis creatione, Scripturam sacram exaravit atque edidit. Præterea cum historias religiosorum hominum, et qui olim Deo grati apud Hebræos vixerint, quasi quædam virtutum exemplaria expresserit, eos qui sibi dictanti parerent, ad imitationem virorum bonorum excitavit. Legi vero divinæ, atque iis qui tunc uterentur accommodatæ, primus orationis splendorem adhibuit adorationemque religiosam ac veram introduxit. Postremo iis, qui post se multis sæculis futuri erant, prædictiones enuntiavit, sicut paulo post a nobis commemorabitur: et hic quidem talis. Ad

eundem vero modum etiam prophetæ qui post illum exstiterunt. Cæterum extra propositum existimetur, sicubi eorum quidpiam quæ in diem quæri solent, ipsi respondissent sciscitantibus. Summa autem omnis illorum prophetiæ in rebus magnis consumebatur. Non enim in divinatione rerum quæ in diem aut in præsens tempus quærentur, neque parvis aut humilibus negotiis sumi, quod a Deo acceperant, munus, dignum putabant. Sed super omni genere hominum divini in illis Spiritus illustratio ingens amplexa erat argumentum, non illa quidem ut de ægrotantis hominis corpore, neque de temporaria hac et omnibus morbis obnoxia vita, divinationem profiteretur: nec alioqui de quibusdam mediis atque indifferentibus, quæ neque, si adsint, ad profectum animæ conducibilia, neque, si non adsint, damnium aliquod aut perniciem afferant, tametsi nonnunquam hæc quoque prædicebant, non primaria quadam ratione, sed quod rerum graviorum perceptionem comitarentur, eisque essent adjuncta. At vero quæ in causis divini ab illis accipiendi Spiritus, ad vaticinandum principem locum obtinerent, ea majus quoddam continebant argumentum, quam ut ad ea quæ dicta sunt, pertinere possent. Quod si quis totum quasi corpus eorum quæ a Mose et aliis post Moscin prophetis scripta sunt, diligentissime exploret, profecto ea nihil aliud amplexa inveniat, quam adhortationem atque doctrinam divini cultus, qui Deo universi, ipsi utique opifici rerum omnium sit exhibendus, cognitionemque ac theologiam supremam de Filio, qui una cum Patre ipso quoque rerum sit auctor.

208 Præterea dehortationem atque eversionem a fallaci multorum deorum cultu, ad hæc veterum sanctorum virorum, qui primum talem religionem observaverint, memoriam prædictionesque et responsa de iis qui multis post sæculis ad illorum vitæ regulam, suam ipsi vitam directuri erant, per adventum Dei ad homines atque præsentiam, ipsius, inquam, Filii, et ipse ejusdem docendæ pietatis munere functurus, et ad salutem vitæ hominum afferendam venturus, in responsis dicebatur, cujus beneficio illi cunctis gentibus et Græcis simul et barbaris, eundem divini cultus morem, quem veteres Hebræorum religionis amatores servaverant, prædendum esse canebant. Hæc Moses, hæc reliqui item prophetæ, qui omnes in uno ore, quod erat futurum, nuntiabant; atque hæc erat causa cur divinus Spiritus affaret homines et corripere, ut videlicet Dei cognitionem ipsos, supremamque de Patre ac Filio theologiam doceret, iisdemque traderet veræ illius pietatis morem, et ad memoriam redigeret eos qui quondam omnes honestatis partes complevisent, necnon eos qui posterioribus temporibus a pietate ritumque majorum suorum excidissent, eosque longa oratione reprehenderet: item cerneret adventum Salvatoris ac Doctoris universi humani generis, et per illum in cunctas gentes antiquæ Hebræorum religionis propagationem futuram,

A μεγάλους συνετελείτο. Οὐ γὰρ ἐπὶ μαντεία τῶν ἐφημέρων καὶ πρὸς τὸν παρόντα καιρὸν ἐπιζητούμενων, οὐδὲ γε σμικρῶν καὶ ταπεινῶν τὰ τῆς θεοφορίας ἤξιοῦντο· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἡ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐν αὐτοῖς Ἑλλαμψίς, μεγίστην ὑπόθεσιν περιέχουσα, οὐ περὶ νοσοῦντος ἀνθρώπου τὸ σῶμα, οὐδὲ περὶ τῆς προσκαιροῦ καὶ πολυπαθοῦς ταύτης ζωῆς τὴν πρόβησιν ἐπαγγελλομένη, οὐδὲ περὶ τινος ἀπολωλότος, οὐδ' ἄλλως περὶ τινῶν μέσων καὶ ἀδιαφόρων, ἃ οὔτε παρόντα ψυχῆς βελτιώσει συμβάλλεται, οὔτε μὴ παρόντα ζημίαν ἢ βλάβην περιποιεῖ (ἀλλ' ἦν μὲν, ὡς ἔφην, ὅτε καὶ ταῦτα προὔλεγον, οὐ κατὰ τὸν προηγούμενον δὲ λόγον· ἀλλὰ κατὰ ἀκολουθίαν τῆς τῶν κρείττωνων καταλήψεως)·

B δ' οὖν τις τὴν πᾶσαν περιουσίαν τῆς Μωσέως γραφῆς, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἀκριδῶς διερευνήσειεν, εὔροι ἂν προτροπὴν καὶ διδασκαλίαν εὐσεβείας τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων Θεόν, αὐτὸν δὴ τὸν δημιουργὸν ἀπάντων περιέχουσαν, γινώσκιν τε καὶ θεολογίαν τὴν ἀνωτάτω τοῦ δευτέρου αἰτίου, πάσης δὲ πολυθέου πλάνης ἀποτροπὴν, εἴτα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν τῶν δὴ καὶ ἀπαρξαμένων τῆς εἰρημένης εὐσεβείας μνήμην, προβήσεις τε καὶ ἀναφωνήσεις κατὰ τὸν ἐκείνων βίον, ὑστεροῖς ποτὲ χρόνοις μελλόντων βιώσεσθαι, δι' ἐπιφανείας καὶ παρουσίας εἰς ἀνθρώπους Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ δευτέρου Κυρίου, καὶ Θεοῦ μετὰ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα, καὶ αὐτοῦ χρηματίζοντος διδασκάλου τῆς αὐτῆς εὐσεβείας, καὶ Σωτῆρος ἐπιφανησομένου τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ, δι' οὗ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, "Ἑλλήσιν ὅμοι καὶ βαρβάρους, προὔλεγον τὸν τῆς θεοσεβείας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων τρόπον παραδοθῆσεσθαι. Ταῦτα Μωσῆς, ταῦτα δὲ καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν παῖδες, οἱ πάντες ἐξ ἐνὸς στόματος προεκήρυττον. Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐπιφορᾶς αἴτιον, διδάξαι θεογνωστῶν ἀνθρώπους, καὶ τὴν ἀνωτάτω περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολογίαν, παιδεύσαι τε τρόπον ἀληθοῦς εὐσεβείας, καὶ μνημονεῦσαι τῶν πάλαι κατωρθωκότων, τὸν τε μετὰ τούτων ἔλεγον διὰ μακρῶν ἐκφᾶναι λόγων, θεοπίσαι τε τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ διδασκάλου τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, καὶ τὴν δ' αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς ἐξ Ἑβραίων θεοσεβείας εἰς πάντα τὰ ἔθνη μετάδοσιν προκηρύξαι. Ταῦτα ἦν τὰ ἐξ αἰῶνος στήλαις καὶ βιβλοῖς ἱεραῖς τῶν προφητῶν συμφώνως ἀναπεφωνημένα. Αὐτὰ δὴ ταῦτα, ἃ καὶ ἡμῖν, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, εἰσέτι νῦν πληρούμενα συνοράτα· μὴ δὲ φωνῇ πάντες οὗτοι καὶ θείῳ Πνεύματι κάτοχοι, πᾶσιν ἀνθρώποις τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς προεκήρυττον εὐσεβείας· ἀγγελίαν τε ψυχῆς καὶ σώματος, παντελῆ τε κάθαρσιν διανοίας, ἣν αὐτοὶ πρότερον ἡσκηκότες, τεῖς ὑπηκόοις προὔδλλοντο, πάσης ἀκολάστου πράξεως τοὺς προσιδόντας ἀπειργόντες, μὴδὲ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπομιμῆσθαι τὰς ἐκθέσους ἐπιτηδεύσεις, προτροπᾶν δὲ φεύγειν διδάσκοντες πᾶσαν δαιμονικὴν ἐγχείρησιν, καὶ τὰς πάλαι περισπουδάστους ἐκείνας ἀνθρωποθυσίας, τὰς τε αἰσχρὰς καὶ ἐπιβήτους περὶ θεῶν διηγήσεις, ὧν ἀπειργόντες, μόνω προ-

ἀνέχσιν συνουλεύουσιν τῷ πάντων δημιουργῷ Θεῷ, οἷα ἐφ' ὧν καὶ κριτῇ τυγχάνοντι τῶν ἐν ἀνθρώποις πραττομένων· μηδὲ ἀγνοεῖν τὸν μέλλοντα εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημεῖν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, Σωτῆρα παντὸς γένους ἀνθρώπων, καὶ διδάσκαλον βαρβάρων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων εὐσεβείας τῆς ἀληθοῦς καταστησόμενον. Τοσοῦτόν τι ἦν τὸ διάφορον τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος κατόχων καὶ τῶν ὑπὸ δαιμονικῆς ἐνεργείας μαντεύεσθαι προσκοιούμενων. Ἐἴτα τὸ μὲν ποικρὸν δαιμόνιον, οἷα σκότους οἰκτεῖον, σκότον καὶ ἀγλῖν περιβάλλον τῇ ψυχῇ διὰ τῆς ἐμφοιτήσεως, τοῦ ὑποφῆτου οἷα νεκρὸν ἐξήπτου τοῦ κατὰ φύσιν λογισμοῦ παρενηνεγμένον, οὐδ' ἐπόμενον τοῖς λεγομένοις ἢ πραττομένοις δι' αὐτοῦ, παντελῶς δ' ἀναίσθητον καὶ παράφρονα· παρ' ὃ καὶ μαντεῖαν, ὡς περ τινα μανίαν, εἰκότως εἰκάσει τὴν τοιάνδε κατὰ πτωσιν ἐπιπεκληκῆναι· τὸ δὲ γε ἀληθῶς καὶ ἔνθεον Πνεῦμα, φωτεινὸν, μᾶλλον δὲ φῶς αὐτὸ τυγχάνον, ἢ ἂν ἐπέληθη ψυχῇ, καινὴν παραχρῆμα καὶ λαμπροτάτην φωτὸς ἡμέραν ἐν αὐτῇ κατειργάζετο, διαυγεστέραν τε καὶ θεωρητικωτέραν πολὺ πλέον νῦν ἢ πρότερον αὐτὴν αὐτῆς ἀποφαίνον, ὥστε νήφειν καὶ ἐργηγορέναι, συναρῶν τε πάντων μάλιστα καὶ συγκρίνειν τὰ θεοπικζόμενα· παρ' ὃ μοι δοκοῦμεν εἶ καὶ ἀληθῶς προφήτας ἀποκαλεῖν τοὺς τοιοῦτους, παρὰ τὸ προφαίνειν καὶ προφῆται ἐν αὐτοῖς τὸ θεῖον Πνεῦμα μὴ μόνον τὰ παρόντα, ἀλλὰ καὶ τῶν μελλόντων ἀληθῆ καὶ ἀκριβῆ γῶσιν. Σκέψασθε δὲ εἰ μὴ πολὺ κρείττων οὗτος καὶ ἀληθῆς ὁ λόγος, φάσκων Πνεῦμα θεῖον ψυχῆς ἐπιφοιτῆν κκαθαρμέναις, καὶ νῦν λογικῶ καὶ διαυγῆ C πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Θεοῦ παρεσκευασμέναις, ἢ ὃ τῶν ἐν ἀψύχῳ ὕλῃ καὶ σκοτίοις μυχοῖς ἐναποκλειόντων τὸ θεῖον, ἐν τε γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν οὐ καθαραῖς ψυχῆς, ἢ δὴ δὲ καὶ ἐπὶ κόρακας καὶ ἰέρακας καὶ ἄλλους οἰωνοὺς, ἐπὶ τε αἴγας καὶ ἄλλα ζῶα, ναὶ μὴν καὶ ἐπὶ ἰδάτων συστάσεις, ἐν τε ἡπατοσκοπίαις, καὶ αἵμασι νοσερῶν καὶ εἰδεχθῶν κνωδάλων, ἐρπετῶν τε ἰοδῶν σῶμασιν, οἷον δρακόντων καὶ γαλῶν, καὶ τινων ἄλλων τοισυτοτρόπων, δι' ὧν τὴν τῶν μελλόντων πρόγνωσιν οἱ θαυμαστοὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐκφαίνουσιν ὑπεκλήφασιν. Τοῦτο δ' ἀνδρῶν ἦν μὴ συνεωρακῶτων Θεοῦ φύσιν, μηδὲ γε Θεοῦ Πνεύματος δύναμιν ἐπινηνηκῶτων, οὐδαμῶς μὲν ἐμφιλοχωροῦσαν ἀψύχοις ἢ ἀλόγοις ζῴοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν λογικοῖς ἄπασιν, εἰ μὴ ποτε ἔρα ἢ μόνων ψυχῶν καὶ ἐναρτέοις ψυχῆς, D οἷους ἡμῖν ἀρτίως ὁ λόγος τοὺς Ἑβραίων ὑπέγραψε προφήτας· οὗς τοῦ Θεοῦ Πνεύματος φαιμεν ἀξιωθῆναι μεγάλων ἔνεκεν πραγμάτων οἰκουμένης ἀπάσης ἀνθρώπων βελτιώσεσι συμβαλλομένων. Εἰ δὲ ποτ' αὐτοῖς σκιᾶς δίκην ἐπηκολούθει τὸ καὶ τὰ παρόντα τῶν μέσων καὶ ἀδιαφόρων γνωρίζειν, καὶ προλέγειν κατὰ καιρὸν τὰ ἀγνοούμενα τοῖς ἔρωτῶσιν ἀναγκαίως καὶ τούτο τοῖς πάλαι αὐτοῖς πλησιάζουσι παρῆχον, ὡς ἂν μὴ δοκοῖεν οἱ λίχνοι περὶ τὰς προγνωσεις εὐλόγως ἀποκλίνειν ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν μαντεῖα σπάνει προφητῶν οἰκείων. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε τέλος ἔχτω, τῆς ἐν τοῖς Ἑβραίων προφήταις θείας δυνάμεως οὕτως παραστατικά. Ὡρα δὴ οὖν αὐτοῖς, οἷα ἢ ἐθέλοισ ἀνδράσι καὶ σοφοῖς, οὐ κατ' ἀνθρώποι γέ-

A nuntiaret. Hæc sunt quæ ab initio et titulus et libris sacris prophetarum, concordî voce enuntiata fuerunt, ipsa, inquam, hæc, quæ etiam nos post longissimum tempus, hodierno ipso die compleri oculis nostris intuemur. Hi vero omnes uno ore, divino Spiritu afflati, cunctis hominibus lumen veræ pietatis aperiebant, atque animæ et corporis castitatem perfectamque mentis purgationem commendabant. Quam cum ipsi prius exercuissent, iis qui sibi auscultarent, proponebant, et ab omni minus honesta actione eos qui ad se accederent, prohibebant deterrebantque, ne studia illa nefaria imitarentur quæ ab errore colendi multos deos profecta fuerant: tum præcipiti quodam cursu docebant, ut fugerent omnem dæmonicam traditionem, priscasque illas omni studio celebratas hominum mactationes, obscenasque de diis et nefandas narrationes: a quibus cum homines prohiberent, unum universi opificem Deum, 209 quasi præsidem ac judicem omnium quæ ab hominibus agantur, ut attenderent, hortabantur: atque interim ne ignorarent eum, qui venturus erat ad homines, Christum utique Dei, Salvatorem universi humani generis, ac Doctorem non minus barbaris quam Græcis veræ pietatis destinatum. Hæc sane erat differentia inter eos qui Spiritum Dei receperant, et eos qui dæmonico instinctu divinationem profitebantur. Deinde pravum quidem unumquodque dæmonium tanquam tenebrarum amicum, animum tenebris et caligine involvens, accessu suo quemcunque sibi subjecerat, naturali usu rationis deturbatum, quasi mortuum distendebat. Itaque ille tanquam omni sensu spoliatus, factusque amens, quid a se vel diceretur vel ageretur, neutiquam intelligentia consequeretur. Ex qua re merito istiusmodi alienationi nomen imposuerunt, quod cum divinationem significet, a furore videtur esse deductum. Verus autem divinusque Spiritus cum lucidissimus, ac potius ipsa lux sit, ad quamcunque animam accesserat, in ea continuo novum ac splendidissimum lucis diem comparabat, eandemque et nitidam et ad contemplandum idoneam, multo amplius nunc quam prius esse consuevisset, reddebat. Itaque cum maxime et sobrii erant, et vigilabant, et præ aliis omnibus quæ canebant, ipsi intuebantur et comparabant. Ex quo mihi bene vereque videmur eos qui tales exstiterint, vocare prophetas, quod divinus in eis Spiritus ante ostendere, et lumine suo anticipare, non præsentium modo, verum etiam futurorum veram, certamque cognitionem consueverit. Cæterum, contemplanini, quæso, longene melior hæc et verior oratio, quæ ait divinum Spiritum in animas expurgatas, et ad suscipiendam Divinitatem intelligentia et ratione nitida comparatas, ingredi solitum, an eorum qui in materia inanima et tenebricosis secessibus, divinum quod sit, includunt: atque in feminarum virorumque impuris animis, neenon in corvis atque accipitribus avibusque cæteris, prætere a in capris et reliquis animalibus, quinetiam in

aquarum collectionibus, in extispiciis, in cruoribus odiosarum ac deformium belluarum, in venenatorum serpentium corporibus, ut draconum et mustellarum, et aliorum ejusdem generis, per quæ futurarum rerum cognitionem a supremo Deo indicari e: prodi, admirabiles isti et egregii auctores, contra quos dicimus, putaverunt. **210** Porro istuc hominum fuit nullam divinæ naturæ rationem habentium, neque vero quænam sit divini Spiritus vis, considerantium, quæ nullo modo inanima brutaque animalia incolere gaudet, ac ne rationalia quidem cuncta, sed ea tantum in quorum animis virtus insit perfecta, quales paulo ante prophetas Hebræorum oratio nostra descripsit, quos diximus magnarum rerum causa, divino Spiritu dignos esse habitos, utpote qui orbis universi hominibus ea proderent quæ ad ipsorum in virtute profectum conducerent; quod si quando illos instar umbræ, etiam rerum præsentium ac mediarum atque indifferentium cognitio comitata est, usque adeo ut sciscitantibus quæ ignorarent, ad tempus quoque prædicarent, etiam hoc ipsum necessario illis qui ad ipsos accederent, præbebant: nimirum ne isti curiosi ac perquam avidi divinationum, jure ad extrema aliarum nationum oracula, penuria domesticorum prophetarum, secedere viderentur. Sed hæc hactenus dicta sint, ad illam vim divinam demonstrandam quæ in prophetis Hebræorum inerat. Tempus igitur jam est ut illi tanquam ii qui viri divini sapientesque, non humano more, exstiterunt, sed afflati divino Spiritu, quæ credenda essent, docuerint, sua ipsorum decreta, et cum pietate conjunctas incorruptasque theologias, sine omni prorsus ambiguitate nos doceant, ut videamus num usquam quidquam a virtute ac veritate alienum importent. Agedum igitur jam deinceps, novo quodam dicendi initio assumpto, quæ in Evangeliiis de Salvatore nostro Jesu Christo theologia continetur, eam prophetiis quoque testimoniis comprobemus. Evangelica igitur testificatio talem de Christo profert theologiam: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil⁹⁵. » Vocat porro illum lucem intelligentem, vocat etiam Dominum, sicut interim Deum quoque. Divinus autem Paulus, tanquam Christi discipulus et apostolus, eidem theologiæ concordat, ubi de illo hæc narrat: « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cælo et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnia, et omnia per ipsum constant⁹⁶. » Vocatur autem et Dei virtus et Dei sapientia. **211** Hæc ipsa igitur hoc tempore de prophetiis Hebræorum monumentis, quasi de variis floribus colligenda nobis proposita sunt ut per utriusque partis consensionem demonstratio constet veritatis. Cæterum, ignorare nequam oportet, quemadmodum divina oracula, cum multum quod, tum in verbis, tum in sententiis, mirifice excellat, Hebraica lingua contineant, variam diversamque in Græca lingua interpretationem, ob difficultatem contemplandi, sortita sint. Sed cum olim viri Hebræi multi simul convenerint, et una eademque voce illa omnia converterint, eos maxime sequemur, quandoquidem Christi quoque Ecclesiæ iisdem uti placuit. Sicubi autem usu venerit, ne juniorum quidem interpretum novas editiones, quas etiam nunc Judæi libenter usurpant, recusabimus: ut ea quæ ad nostram hanc demonstrationem pertinent, ex omni parte stabilius firmissime consistant. Cum hæc hactenus præfati simus, reliquum jam est, ut in ipsas divinas voces insistamus.

⁹⁵ Joan. 1, 1-3. ⁹⁶ Coloss. 1, 15-17.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Α

CAPUT I:

Ὁς παρ' Ἑβραίοις ὁ σοφώτατος Σολομὼν ἐν Παροιμίαις οἶδὲ τινα πρωτότοκος τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἦν καὶ σοφίαν Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ προσαγορεύει, ὡς περὶ οὗν καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν.

« Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκήνωσα βουλήν, καὶ γινώσκω, καὶ ἔνοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ ἀδικίαν, ὕβριν τε καὶ ὑπερηφανίαν, καὶ ὁδοὺς πονηρῶν. Μεμίσθηκα δὲ ἐγὼ διεστραμμένας ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλή καὶ ἀσφάλεια, ἐμὴ φρόνησις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστάνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς· ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ· οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὐρήσουσι χάριν· πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτίσις πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπιζέσθαι ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολὺν· τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρεῖσσον ἀργυρίου ἐκλεκτοῦ. Ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης ἀναστρέφομαι, ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ἵπταρξιν, καὶ τοὺς θεσαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν· ἐν ἀναγγελίᾳ ὑμῶν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμησαί. Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐδεμιώσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι, πρὸ ἕ πάντων βουνῶν γεννᾶ με. Κύριος ἐποίησε χίμαρας ἀεικίτους καὶ ἄκρα οἰκουμένα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῶ, καὶ ὅτε ἀψώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἐν τῷ τιθέναί τῃ θαλάσσῃ ἀκριθασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσονται στόμα αὐτοῦ· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἡμῆν παρ' αὐτῶ ἀρμόζουσα. Ἐγὼ ἡμῆν ἤ προσέειπα. Καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνομαι ἐν προσώπῳ αὐτοῦ, ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτε ἠψφραίνεται τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἠψφραίνεται ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. Ἡ πρὸ τῶν γεννητῶν θέλα καὶ πανάρετος οὐσία, ἡ νοερά καὶ πρωτότοκος τῆς ἀγεννήτου φύσεως εἰκὼν, ὁ γνήσιος καὶ μονογενὴς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ Υἱός, πολυάνυμός τις ὢν, καὶ διὰ πλείστον προσήσεων θεολογούμενος, τῷ τῆς σοφίας ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀξιωματὶ τε καὶ προσηγορίᾳ τετιμῆται. Λόγον δὲ Θεοῦ αὐτὸν, καὶ Φῶς, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀληθειαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ Σοφίαν προσαγορεύειν μεμαθήκαμεν. Εἰ δὴ οὖν τὰ μετὰ χεῖρας αὐτῶς περὶ ἑαυτοῦ, ὡς ἂν Θεοῦ Σοφία ζῶσα καὶ καθ' αὐτὴν ὕφραίνουσα, διὰ τοῦ σοφωτάτου Σολομῶντος διεξέρχεται λέγων, « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκήνωσα βουλήν, καὶ γινώσκω, καὶ ἔνοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην » καὶ τὰ τοῦτοις ἐπαγόμενα· ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν καὶ πρόνοιαν ἀναδεγμένος ἐπιφέρει· « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστάνες μεγαλύνονται· » εἶτα, εἰ-

Quemadmodum apud Hebræos sapientissimus Salomon, in Proverbiis novit quamdam primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei, et ejusdem sobolem appellat : sicut interim nos quoque eamdem glorificamus.

« Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi : timor Domini odit injustitiam, contumeliamque et superbiam, et vias pravorum : odi vero ego perversas vias malorum : meum est consilium et stabilitas : mea est prudentia, mea autem fortitudo : per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam : per me magni viri magnificantur, et tyranni per me obtinent terram : ego amantes me diligo, et qui quærunt me invenient gratiam : divitiæ et gloria mihi adsunt, et possessio multorum justitia. Melius est frui me, quam auro et lapide pretioso multo : mei vero fetus, meliores argento electo. **212** In viis justitiæ ambulo, et inter vias veritatis versor, ut dividam diligentibus me substantiam, et thesauros eorum impleam bonis : si annuntiavero vobis quæ quotidie fiunt, memoravero quæ a sæculo sunt ad numerandum. Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua : ante sæculum fundavit me, in principio antequam terram faceret, et antequam abyssos faceret, antequam prodirent fontes aquarum, antequam montes suis sedibus firmarentur, ante omnes colles gignit me : Dominus fecit regiones, et eas quæ non habitantur, et vertices qui habitantur, ejus quæ sub cælo est : quando parabat cælum, simul cum eq. aderam, quando segregabat sedem suam super ventos, quando fortes faciebat superiores nubes, et ut stabiles ponebat fontes ejus, quæ sub cælo est, dum poneret mari consumptionem suam, et aquæ non præteribunt os ejus, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram apud illum componens : ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu illius in omni tempore : quando lætabatur quod orbem terrarum perfecisset, et lætabatur in filiis hominum ⁹⁷. » Divinam et omnem in se habens virtutem, quæ cunctis rebus genitis antiquior est essentia, quæ intelligens et primogenita ingenitæ naturæ imago est, legitimus atque unicus maximi Dei Filius, qui multis nominibus dicitur, de quo ut de Deo pluribus appellationibus loquimur, hoc in loco Sapientiæ dignitatem atque appellationem, honoris et amplitudinis gratia accepit, Verbum autem Dei eundem, et Lucem, et Vitam, et Veritatem, et postremo Christum Dei Virtutem, et Dei Sapientiam appellare jam didicimus : jam igitur in his quæ nunc in manibus sunt, ipse de se ipso, tanquam Dei vivens Sapientia, et quæ per se ipsam consistat, per sapientissimum Salomonem verba facit, dum dicit : « Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi, » et quæ his adjuncta sunt. Sed etiam quasi is qui ipsius universi administrationem et

⁹⁷ Prov. viii, 12-31.

providentiam acceperit, adjungit, « Per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam, per me magni viri magnificantur; » deinde ubi dixit se memoraturum quæ a sæculo sunt, adjungit dicens: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua, ante sæculum fundavit me. » **213** Quibus verbis interim seipsum genitum, neque eundem cum Ingenito docet esse, eum sane qui ante omne ævum essentiam acceperit, et in modum fundamenti cunctis genitis rebus præmissus sit. Ex quo divinum Apostolum argumentum accepisse credibile est, ut de illo diceret, « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cælo et in terra »⁹⁰. » Siquidem primogenitus omnis creaturæ dictus est in illo: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua. » Jure autem Imago Dei intelligitur, utpote qui genitura sit Ingenitæ naturæ. Hoc igitur in his quæ in manibus sunt constitetur, ubi ait: « Antequam montes suis sedibus firmarentur, » et, « Ante omnes colles, gignit me. » Inde illum Filium unicum, et primum genitum Dei Verbum appellamus, qui quidem idem sit cum ea Sapientia de qua dictum est. Quomodo autem genituram illum esse Dei dicamus, alius erit et proprius indagandi locus, quoniam neque secundum projectionem, neque secundum diductionem, aut divisionem, aut diminutionem, aut sectionem, aut omnino secundum aliquid eorum quæ in genitura mortali exigi solent, ineffabilem illius procreationem cogitamus: neque fas est ullis genitis rebus illius aut genituram, aut propagationem, quæ quidem nullis neque verbis, neque nominibus comprehendendi potest, similem arbitrari, neque vero aliquam illi eorum quæ temporaria et mortalia sunt, comparare imaginem: quoniam neque secundum eas animalium procreationes, quæ apud nos visuntur, essentiam de essentia, eamque divisibilem aut separabilem, Filium de Patre, patiendo aut dividendo prodiisse, pie dicere possumus: partes enim nullas habet, insecabileque est, quod divinum est, non secatur, non dividitur, non extenditur, non corripitur, non diminuitur, non majus, non pejus, non melius sit; non habet in seipso aliquid quod a seipso sit aliud, ut illud possit abjicere: quidquid enim in aliquo est, aut est tanquam accidens, ut album in corpore, aut tanquam aliud in alio, ut in prægnante fetus quem in utero gestat, aut tanquam pars in toto, ut in corpore manus, vel pes, vel digitus, quæ totius sunt partes, quarum si abscissionem, aut sectionem aliquam, aut divisionem patiantur corpora, imperfectum ac mutilum ipsum totum, veluti summa parte amputata, relinquitur. At enim in ingenita maximi Dei natura, **214** et in unici ejusdem primoque geniti Filii procreatione, talem usurpare imaginem aut similitudinem, omnium quæ impia sunt, maxime impletum sit. Non igi-

πὼν μνημονεύσειν τὰ ἐξ αἰῶνος, ἐπάγει λέγων· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσε με· » δι' ὧν ἑμοῦ καὶ γενητὸν ἑαυτὸν, οὐχὶ δὲ τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Ἀγεννήτῳ διδάσκει, πρὸ παντὸς αἰῶνος οὐσιωμένον, θεμελίου τε τρόπου τῶν γεννητῶν ἀπάντων προβεβλημένον. Ὅθεν τὸν θεῖον Ἀπόστολον εἰκὸς ὀρμώμενον περὶ αὐτοῦ φάναι· « Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. » Πρωτότοκος μὲν γὰρ πάσης ἀνείρηται κτίσεως, κατὰ τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· » νοοῖτο δ' ἂν εἰκότως εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἂν γέννημα τῆς ἀγεννήτου φύσεως τυγχάνων. Τοῦτο δὲ οὖν ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας ὁμολογεῖ, δι' ὧν φησι· « Πρὸ τοῦ θρη ἐδρασθῆναι, » καὶ, « Πρὸ δὲ πάντων βουῶν γενῶ με. » Ἐνθεν αὐτὸν Υἱὸν μονογενῆ, καὶ πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναγορεύομεν τὸν αὐτὸν ὄντα τῇ δηλωμένῃ Σοφίᾳ. Ὅπως δὲ γέννημα Θεοῦ αὐτὸν εἶναι φάμεν, ἰδίας ἂν δέοιτο ἐξετάσεως· ἐπεὶ μήτε κατὰ διάστασιν, ἢ διαίρεσιν, ἢ μείωσιν, ἢ τομῆν, ἢ κατὰ τι ὅλως τῶν ἐπὶ τῆς θνητῆς γενέσεως ἐπιτελουμένων, τὴν ἀπόρρητον αὐτοῦ γενεσιουργίαν ἐπινοοῦμεν. Οὐδὲ γὰρ θέμις τῶν ἐν γενητοῖς τισι τὴν ἀρῆρτον καὶ ἀκατονόμαστον αὐτοῦ γένεσιν τε καὶ οὐσιωσιν ἀφομοιοῦν, οὐδέ τινα τῶν ἐπικαίρων καὶ θνητῶν παραβάλλειν αὐτῷ εἰκόνα· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τὴν παρ' ἡμῖν τῶν ζώων γενέσεις οὐσίαν ἐξ οὐσίας κατὰ πάθος ἢ διαίρεσιν, μεριστὴν καὶ χωριστὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς προεληλυθέναι τὸν Υἱὸν φάναι δεῖον. Ἀμερῆς γὰρ καὶ ἄτομον τὸ θεῖον, οὐ τεμνόμενον, οὐ διαιρούμενον, οὐ ἐκτεινόμενον, οὐ μειούμενον, οὐ συστελλόμενον, οὐ μείζον, οὐ χείρον, οὐ κρείττον αὐτοῦ γινόμενον, οὐκ ἔχον τι ἐν ἑαυτῷ ἕτερον τι αὐτοῦ, ἵνα καὶ πρόηται τοῦτο. Πᾶν γὰρ τὸ ἐν τινι ὄν, ἢ ὡς συμβεβηκός, ὅλον λευκὸν ἐν σώματι, ἢ ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ τυγχάνει, ὡς τὸ ἐν τῇ κυοφορῷσῃ κατὰ γαστρός κυοφορούμενον, ἢ ὡς μέρος ἐν τῷ ὅλῳ, ὡς ἂν ἐν σώματι χεὶρ ἢ ποῦς, ἢ δάκτυλος τοῦ παντὸς ὄντα μέρη, ὧν ἀποκοπὴν ἢ τινα τομῆν ἢ διαίρεσιν πεπονθῶτων, ἀτελὲς καὶ κολοβόν, ὡς ἂν τοῦ μέρους ἠκρωτηριασμένου, ἀπολείπεται τὸ πᾶν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ εἰκόνη τοιαῦτα καὶ ὁμοιώσει χρῆσθαι ἐπὶ τῆς ἀγεννήτου φύσεως τοῦ τῶν ὁλῶν Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ Πρωτοτόκου γενέσεως, πάντων ἂν εἴη ἀσεβέστατον. Οὐ τοίνυν ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ, ἐξ ἀπέριων καὶ ἀνάρχων αἰῶνων ἦν ὁ Υἱὸς ἀγεννήτος ἐν τῷ Πατρὶ, μέρος ὧν αὐτοῦ, ὃ μεταβληθὲν ὑστερον καὶ κενωθὲν ἐκτὸς αὐτοῦ γέγονε· τροπῆ γὰρ αὐτῆς ἤδη τοῦτο οἰκεῖον· καὶ δύο γ' ἂν οὕτως ἀγέννητα εἶεν, τὸ προβεβληκὸς καὶ τὸ προβεβλημένον. Καὶ τίς ἦν κατάστασις κρείττων; Ἄρα ἢ πρὸ τῆς τροπῆς τῆς κατὰ τὴν προβολὴν διαστάσεως; Ὅσκειν ὡς μέρος ἢ μέλος ἀγεννήτως ἠνωμένον ἀεὶ πρότερον, ἔπειτα δὲ διαστᾶν καὶ χωρὶς γενόμενον τοῦ ὅλου, τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς οἶόν τε ἐπινοεῖν. Ἀρῆρτα γὰρ καὶ ἀντικρως ἀσεβῆ ταῦτα, ὕλης μὲν

⁹⁰ Colos. 1, 15.

δυνα σωματέων οικεία, τῆς δὲ ἀσωμάτου καὶ ἀύλου φύσεως ἀλλότρια. Διὸ κατὰ καιρὸν εἰκότως ἂν τις ἐπιτύθῃ πάλιν τὸ, « Τὴν γένεσιν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » ἀναφθέγγεται ἂν· ἐπειδὴ καὶ τὴν ἐναντίαν εἰθεῖν οὐκ ἀκίνδυνον, καὶ ἀπλῶς οὕτως ἐξ οὐκ ὄντων γεννητὸν τὸν Υἱὸν τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς ὁμοίως ἀποφύρασθαι· ἄλλη γὰρ Υἱοῦ γένεσις, καὶ ἄλλη ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δημιουργία. Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ ἡ Οὐρα Γραφή τοτὲ μὲν πρωτότοκον πάσης κτίσεως τὸν Υἱὸν ἀναγορεύει ἐξ αὐτοῦ προαύτου, τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ἡμεῶν αὐτοῦ, » φάσκουσα· τοτὲ δὲ γέννημα τοῦ Πατρὸς εἶναι, λέγει κατὰ τὸ, « Πρὸ δὲ πάντων βουῶν γεννᾷ με· » ταύτη καὶ ἡμῖν ἐπισθαί ὑγιῶς ἂν ἔχοι, καὶ τὸ πρὸ πάντων αἰώνων εἶναι Λόγον ὄντα Θεοῦ δημιουργικόν, καὶ τὸ Πατρί συνεῖναι, μονογενῆ τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, ὑπουργόν τε καὶ συνεργὸν τῷ Πατρὶ τῆς τῶν ὄλων οὐσιώσεώς τε καὶ διακρημίσσεως γεγεννημένον ὁμολογεῖν. Εἰ γὰρ οὐκ καὶ ἄλλο τι ἄρρήτον καὶ ἀκατάληπτον ἡμῖν ἐν τῇ τῶν ὄλων ἀπολέλειπται φύσει, μυρία δὲ τὰ τοιαῦτα, ὅποια καὶ τὰ τοῖς θεοφιλέσιν ἐπηγγελμένα τυγχάνει, « Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· πολὺ πρότερον πάσης ἐννοίας ἐπέκεινα, ἄρρητα καὶ ἀκατονόμαστα, ἀνεπινοήτα τε καὶ ἀνευθύμητα γένοιτο ἂν τὰ περὶ τῆς πρώτης τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ γενέσεως, ἄλλο μηδὲν πλέον ἔχοντων ἡμῶν περὶ αὐτοῦ λέγειν τε καὶ νοεῖν ἢ· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » Εἰ δὲ τις τούτου περαιτέρω χωρὶν τόλμη προαχθεῖται τὰ πάντα ἀπειρινότα ὁρατικῶς καὶ σωματικῶς παραβάλλειν ὑποδείγμασι, τάχα ἂν εἴποι τῆς τοῦ Πατρὸς ἀγεννήτου φύσεως καὶ τῆς ἀνεκφράστου οὐσίας, ὡσπερ εὐωδίαν τινὰ καὶ φωτὸς εὐήγη τὸν Υἱὸν ἐξ ἀπειρων αἰώνων, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων ὑποστῆναι, γενόμενόν τε συνεῖναι, καὶ συγγενόμενον αἰεὶ τῷ Πατρὶ ὡς τῷ μύρω τὸ εὐώδες, καὶ τῷ φωτὶ τὴν ἀγῆν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὑποδείγμασι κατὰ πάντα τρόπον ὁμοίως, ὡσπεροῦν ἤδη πρότερον εἴρηται. Τὰ μὲν γὰρ ἄψυχα σώματα τὸ συμβεβηκὸς ἐν ποιότησι κέκτηνται· ἢ τε γὰρ αὐγὴ, σύμφυτος οὖσα τῇ τοῦ φωτὸς φύσει, καὶ οὐσιωδῶς συνυπάρχουσα τῷ φωτὶ, οὐκ ἂν δύνατο ἐκτὸς ὑφ' ἐστάναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστίν· ὁ δὲ γε τοῦ Θεοῦ Λόγος καθ' ἑαυτὸν οὐσιώται τε καὶ ὑφέστηκε, καὶ οὐκ ἀγεννήτως συνυπάρχει τῷ Πατρὶ, ἀλλ' ὡς μονογενὴς Υἱὸς μόνος πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένος· ἢ τε εὐωδία, ἀπορροή τις οὖσα σωματικῆ τοῦ ὑποκειμένου, καθ' ἑαυτὴν ἐκτὸς τοῦ πρώτου αἰτίου τὸ πλησιάζον πληροῦσα, οὐδὲν ἤττον σωματικῆ οὖσα καὶ αὐτὴ τυγχάνει. Οὐ ταύτη οὖν ἡμῖν νοηθήσεται καὶ τὰ περὶ τῆς πρώτης οὐσιώσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Οὐδὲ γὰρ ἐξ οὐσίας τῆς ἀγεννήτου κατὰ τι πάθος ἢ διαίρεσιν οὐσιωμένος, οὐδὲ γε ἀνάγκως συνυφέστηκε τῷ Πατρὶ· ἐπεὶ ὁ μὲν ἀγεννήτος, ὁ δὲ γεννητός· καὶ ὁ μὲν Πατήρ, ὁ δὲ Υἱός. Προὑπάρχειν δὲ καὶ προὑφίστασθαι Πατέρα Υἱοῦ, πᾶς ὅστις οὖν ὁμολογήσειεν. Εἴη δ' ἂν ταύτη καὶ εἰκὼν Θεοῦ, ἀρρήτως πάλιν καὶ

A tur tanquam aliud in alio, ex infinitis et principio carentibus sæculis, erat Filius ingentus in Patre, qui pars illius quædam esset, quæ quidem posterius commutata et ejecta extra illum secesserit: jam enim istud conversionis proprium foret, et sic sane duo essent ingenta, unum id quod projecisset, alterum quod projectum esset! Et quinam, quæso, status melior? Num is qui ante conversionem fuit, quo per projectionem diductio facta est? Ergo quasi pars vel membrum antea semper ingenite adhærens, deinde diductum et seorsum abiens a toto, sic Filius a Patre cogitari poterit. Sed enim infanda et prorsus impia hæc, quæ materiæ quidem corporum conveniunt et adhærent ut propria, ab incorporea vero et materiæ experte natura, abhorrent alienaque sunt. Quocirca merito quispiam hoc in loco et opportune rursus illud proferet: « Generationem ejus quis enarrabit? » Siquidem in contrariam abire partem, et simpliciter sic enuntiare, ex nihilo genitum esse Filium eadem ratione qua reliqua quæ facta sunt, non absque periculo sit: alia est enim Filii generatio, et alia per Filium aliarum rerum creatio. Quare cum divina Scriptura modo quidem primogenitum omnis creaturæ Filium appellet, ex ipsius persona sic dicens: « Dominus creavit me initium viarum suarum, » modo autem genituram Patris dicat, ubi ait: « Et ante omnes colles gignit me, » hanc item nos sequi sani judicii sit, confiterique ante omnia sæcula esse Verbum Dei creatoris administrum, esseque una cum Patre, et unicum esse maximi Dei Filium, qui Patri det operam, ejusque sit socius, dum omnia quæ sunt, facit ut sint, eademque disponit. Etenim si item aliud quidpiam, quod neque dici, neque comprehendi a nobis possit, in natura universi remansit (sunt autem innumerabilia hujuscemodi), quale utique habetur quod Dei amicis promissum est, « Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, » ut sanctus ait Apostolus¹, multo prius supra omnem cogitationem ferantur ac neque dici neque denominari, neque intelligi, nec animo concipi possint, quæ ad primam unici Dei Filii generationem pertinent. De quo sane nihil habemus amplius quod dicamus aut cogitemus quam iHud: « Generationem ejus **215** quis enarrabit? » Quod si quis hoc ulterius progrediens eo provehatur audaciæ, ut quæ nulla prorsus intelligentia comprehendi possunt, ea visibilibus et corporeis exemplis assimilet, forsitan dicat, ingenti Patris naturæ atque ineffabilis essentia, quasi fragrantiam quamdam, ac lucis splendorem, ipsum Filium ex infinitis sæculis, ac potius ante omnia sæcula exstitisse; dumque existit simul esse, neque Patrem unquam relinquere, sicut nec unguentum bonus odor, nec lucem splendor relinquit; verum exempla hæc non omnimodo integram præstant similitudinem, sed quomodo jam antea dictum est: nam corpora inanimata ipsum æ-

¹ 1sa. viii, 8. ¹ 1 Cor. ii, 9.

cidens in qualitatibus retinet; splendor enim, cum ipsam lucis naturam comitetur, nec ipsam unquam lucis essentiam relinquat, extra ad ipsum, in quo est, stare non potest: at vero ipsum Dei Verbum per seipsum et essentiam obtinet et consistit, nec absque gignendi ratione cum Patre existit simul, sed tanquam unicus Filius, qui solus ante omnia sæcula ex Patre sit genitus: bonus item odor, cum subjecti corporis emanatio quædam sit, ipsa quoque corporea, neque seorsim a prima causa per seipsum impleat id, quod ipsi proximum est, nihilominus etiam ipse a natura corporea non recedit. Non sic igitur a nobis ea quæ ad primam Salvatoris nostri propagationem pertinent, intelligenda sunt; neque enim ex natura ejus qui ingenitus est, partiendo aliquid aut dividendo naturam est nactus: neque vero absque principio cum Patre simul existit, quando ille quidem ingenitus, hic vero genitus est, et ille Pater, hic Filius: at vero Patrem existere, et naturam suam obtinere non a Filio, unusquisque facile confitebitur, eadem porro ratione imago Dei erit, ita quidem, ut rursus nullis neque verbis, neque rationibus, quomodo sit, comprehendere possimus, quippe cum viventis Dei vivens ipsa sit et per seipsam consistens, sine materia, sine corpore, nihil prorsus habens admistum contrarii; neque vero cujusmodi ulla sit apud nos imago, quæ et aliud essentia subjectum habeat, et aliam speciem, sed quæ tota ipsa sit species, et ipsa essentia, similitudinem referens Patris. Sic autem Patris quoque fragrantia erit, quæ efficacissimam largiendæ vitæ vim habeat, sed ita rursus neque dici a nobis, neque rationibus colligi possit: siquidem omnia quæcunque de illo vera sunt, ineffabilia sunt hominum vocibus, et mortalium cogitationibus, secundum exquisitam rationem incogitabilia. **216** Sed enim quoquo modo audire nos juvat, itidem sacra nos erudiunt oracula. Annon Christi bonum odorem ipse seipsum, et sui similes sanctus Apostolus¹, propterea quod Spiritus Christi particeps esset, appellavit? Nonne unguentum evacuationem ipse cælestis Sponsus in Canticis² dictus est, idcirco quod cum illam ipsius evacuationem, cum omnibus tam visibilibus quam invisibilibus, tam corporeis quam incorporeis, tam rationalibus quam brutis communicaverit, tum ea secundum proportionem digna effecta sunt, quæ in partem acciperentur, et divini Verbi liberalitate quadam fruerentur? Hujus quidem divini afflatus susceptionem, iis qui rationales sensus diminutos non habent, universus impertit mundus, usque adeo ut quæ terrena et corruptioni obnoxia sunt corpora, omnis materia expertem incorruptamque fragrantiam redoleant, dum quidem superne, instar fontis manat Deus universi, qui cum unci Verbi sui sit Pater, idem sit primum re vera bonum, quod boni gignendi vim habeat, dumque genituram obtinet, et

A ἀνεπιλογίστως ἡμῖν, ζῶντος Θεοῦ ζῶσά τις, καὶ καθ' αὐτὴν ὑφεστῶσα ἄλλως, καὶ ἀσωμάτως, καὶ τοῦ ἐναντίου παντὸς ἀμιγῶς, ἀλλ' οὐχ οἷα τις πάλιν ἢ παρ' ἡμῖν εἰκῶν, ἕτερον μὲν ἔχουσα τὸ κατ' οὐσίαν ὑποκειμενον, ἕτερον δὲ τδείδος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ, εἶδος ὦν, καὶ αὐτοουσίᾳ τῷ Πατρὶ ἀφομοιούμενος. Ὁσῶν δὲ καὶ ζωτικωτάτη τοῦ Πατρὸς εὐωδία τυγχάνει, ἀρρήτως ἡμῖν πάλιν καὶ ἀνεπιλογίστως· ἐπεὶ καὶ πάντα ὅσα ἐστὶ περὶ αὐτὸν ἀληθῆ, ἀρρήτητα ἂν εἴη ἀνθρώπων φωναῖς, καὶ λογισμοῖς θνητῶν ἀνεπιλόγιστα, κατὰ τὸν ἀκριθεῖ λόγον. Ἄλλὰ γὰρ ὡς ἡμῖν ἀκούειν φίλον, τοιῶσδε καὶ τὰ λόγια παιδεύει. Ἡ οὐχὶ καὶ Χριστοῦ εὐωδίαν αὐτὸς ἑαυτὸν, καὶ τοὺς αὐτῷ παραπλησίους ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος προσεῖπε διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ πνεύματος μετοχῆν; μύρον τε ἐκκενωθὲν **B** ὁ οὐράνιος Νυμφίος ἐν τοῖς Ἄσμασιν ἀνηγόρευται; Διὸ τῆς αὐτοῦ ἐκκενώσεως τὰ πάντα, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα, σώματά τε καὶ ἀσώματα, λογικά τε καὶ ἄλογα, μετασχόντα, ἀναλόγως κατηξίωται μετουσίᾳ; καὶ τῆς τοῦ θείου Λόγου μετελήφε κοινωνίας. Ταύτης γε τῆς ἐνθέου πνοῆς τὴν ἀντίληψιν τοῖς τὰς λογικὰς αἰσθήσεις μὴ πεπηρωμένοις ὁ σύμπας ἀποδίδωσι κόσμος, ὡς τὰ τῆ φύσει γεώδη καὶ φαρτὰ σώματα τῆς αὐλοῦ καὶ ἀκηράτου εὐωδίας ἀποπνεῖν, πηγάζοντος μὲν ἄνωθεν τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, ἕς, τὸ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου Πατρὸς ὦν, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ πρῶτον καὶ κύριον καὶ μόνον ἀληθῶς ἀγαθὸν, ἀγαθοῦ γεννητικὸν, δευτερεύοντος δὲ, καὶ ὡσάν ἀπὸ πρώτης καὶ ἡγουμένης οὐσίας ἐπιχορηγούμενου τοῦ Υἱοῦ, ὃς καὶ μόνος τῆς πατρικῆς οὐσίας εὐωδία τις ἡμῖν ἀνεῖρηται δουλεύουσι λογίῳ παιδεύοντι περὶ αὐτοῦ, ὅτι δὴ, « Ἄτμις ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμει, καὶ ἀπόβροια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινῆς, καὶ ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδίου, καὶ ἑσπερον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. » Πλὴν ἀλλὰ ταῦτα ἔπη ἂν τις καὶ θέλοι, ταύτη τίθेशω· ἡμῖν δὲ ἐξαρκεῖ τὸ ἀληθὲς ἐκεῖνο καὶ εὐσεβὲς αἰθὴ ἐπαναλαμβάνειν βῆμα, δι' οὗ καὶ τὴν λύσιν ἐπιθήσομεν τοῖς ἐξητημένοις πολλάκις ἦδη ἐπειπόντες· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; » Ἀνεφικτος γὰρ ὡς ἀληθῶς, καὶ οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς πάσης ἐπέκεινα οὐσίας δυνάμεισιν, ἢ τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ τυγχάνει γενεαί, ὡσπεροῦν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τοὺς οἰκελοὺς μαθητὰς αὐτὰ δὴ ταῦτα μυσταγωγῶν, « Οὐδεὶς ἔγνω, » φησὶ, « τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· » ᾧ καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. » Ἀγνώστου τοίνυν ὁμοίως τῆς τε περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας τοῖς πᾶσι, πλὴν αὐτοῖς τυγχανούσης, ὡς ἐν ἀποβρήτοις ἐν ταῖς παρατεθείσασιν τοῦ Σολομῶντος λέξεσι, τῆς Σοφίας ἀκουστέον λεγούσης· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Ἐτι δὲ φησὶ συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ τὸν οὐρανὸν κατασκευάζοντι· « Ἦνίκα γούνητοίμαζε τὸν οὐρανὸν συμπαρήμην αὐτῷ. » Καὶ τὸ ἐξ ἀείρων δὲ αἰῶνων αἰδίων τῆς σὺν Πατρὶ διαμονῆς ἐμφαίνει, οἷς

¹ II Cor. II. 15. ² Cant. I, 2.

ἐπιλέγει· « Ἦμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ προσώπω αὐτοῦ προσέχαιρον. » Καὶ ἀδύσσοις δὲ καὶ πηγὰς ἰδάτων, ὄρη τε καὶ βουνοὺς, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὸν ἔσπον κοινοῖς ῥήμασιν οἷς ἐπινομάσται, ἦτοι περὶ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἐκ μέρους τὸ πᾶν ἠλοῦντος ἀκουστέον, ἢ τροπικώτερον ἐκληπτέον, ταῦτα μεταφέροντα τὰ σημαίνόμενα ἐπὶ νοητὰς οὐσίας καὶ θείας δυνάμεις, ὧν πάντων πρωτότοκος Σοφία καὶ μονογενὴς καὶ πρωτόγονος τοῦ Θεοῦ προέκτιστη Λόγος, ὄντινα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν, διδασκάλῳ μαθητευόμενοι τῷ Ἀποστόλῳ λέγοντι· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » Κέλῃται δὲ ἐνταῦθα τῷ τῆς Σοφίας εἰκότως προσρήματι, ὡς τοῦ μόνου σοφοῦ Πατρὸς τὰς πανσόφους καὶ ἐπιστημονικὰς τῶν ὅλων θεωρίας τε... *Λεῖπει τὰλλα.*

comprehendi, sane non aliter quam ipse Salvator ac Dominus noster, hisce ipsis rebus suos initians discipulos : « Nemo, inquit, novit Patrem nisi Filius » ; » et adjungit protinus : « Et nemo novit Filium, nisi Pater » . » Cum ergo theologia de Patre et Filio æque omnibus, præter unos ipsos, incognita sit, quasi in arcanis in illis Salomonis verbis quæ superius apposuimus, Sapientiam audire oportet dicentem : « Antequam montes suis sedibus firmarentur et informaretur terra, et ante omnes colles, gignit me. » **217** Ait præterea, se una cum Patre fuisse, cum cælum instrueret : « Quando, inquit, parabat cælum, una cum eo aderam. » Deinde æternam ab infinitis sæculis cum Patre mansionem significat, ubi adjungit : « Eram cum illo componens, ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu ejus. » Porro autem abyssos et fontes aquarum, et montes et colles, et alia quæcunque communibus verbis hoc in loco denominata sunt, aut de mundi constitutione, ita accipere oportet, ut a parte totum intelligatur, aut alio genere figuræ interpretari, transferendo significata eorum ad intelligibiles essentias, potestatesque divinas : quas omnes ortu suo antecedit Sapientia, quibusque omnibus antiquius exstitit unicum, primoque genitum Dei Verbum, quem nos Christum appellare consuevimus, edocti a magistro Apostolo dicente : « Christus Dei virtus et Dei sapientia » . » Sed hic appellatione Sapientia merito vocatus est [sicut solius sapientis Patris, sapientissimas et scientiæ parentes universorum contemplationes]... *Reliquia desunt.*

quasi a primo et ingenito Patre sufficitur Filius, qui etiam solus paternæ essentia fragrantia quædam dictus est a nobis, qui oraculo obsequimur talem de illo doctrinam tradenti : « Vapor est, inquit, virtutis Dei, et emanatio gloriæ Omnipotentis sincera, et splendor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei efficacis, et imago bonitatis ejus » . » Verumtamen hæc quo loco quis velit, ibi utique ponat : nobis autem satis superque sit, verum illud ac pium rursus verbum repetere, quo etiam eorum de quibus quæsitum fuerit, difficultates dissolvemus, ipsum inquam illud, quod antea sæpius effati sumus : « Generationem ejus quis enarrabit? » Re vera enim non solum a nullis hominibus, sed ne ab ullis quidem potestatibus, quæ ultra omnem naturam evaserint, unci Dei Filii generatio potest

discipulos : « Nemo, inquit, novit Patrem nisi Filius » ; » et adjungit protinus : « Et nemo novit Filium, nisi Pater » . » Cum ergo theologia de Patre et Filio æque omnibus, præter unos ipsos, incognita sit, quasi in arcanis in illis Salomonis verbis quæ superius apposuimus, Sapientiam audire oportet dicentem : « Antequam montes suis sedibus firmarentur et informaretur terra, et ante omnes colles, gignit me. » **217** Ait præterea, se una cum Patre fuisse, cum cælum instrueret : « Quando, inquit, parabat cælum, una cum eo aderam. » Deinde æternam ab infinitis sæculis cum Patre mansionem significat, ubi adjungit : « Eram cum illo componens, ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu ejus. » Porro autem abyssos et fontes aquarum, et montes et colles, et alia quæcunque communibus verbis hoc in loco denominata sunt, aut de mundi constitutione, ita accipere oportet, ut a parte totum intelligatur, aut alio genere figuræ interpretari, transferendo significata eorum ad intelligibiles essentias, potestatesque divinas : quas omnes ortu suo antecedit Sapientia, quibusque omnibus antiquius exstitit unicum, primoque genitum Dei Verbum, quem nos Christum appellare consuevimus, edocti a magistro Apostolo dicente : « Christus Dei virtus et Dei sapientia » . » Sed hic appellatione Sapientia merito vocatus est [sicut solius sapientis Patris, sapientissimas et scientiæ parentes universorum contemplationes]... *Reliquia desunt.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

(Ἀκέφαλον.)

B

CAPUT II.

(Sine principio.)

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σκήπτρῳ βασιλικῷ τιμᾷ· ἐν δὲ τῷ τρίτῳ, τὴν-κατ' ἀρετὴν αὐτῷ τελείωσιν μαρτυρεῖ· ἐπὶ τούτοις αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θεὸν καὶ βασιλέα κεχρῆσθαι πρὸς τοῦ ἀνωτάτου διδάσκει Θεοῦ, καὶ ταύτῃ γε Χριστὸν γεγενῆσθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ ὀνομάζαιτο τις τὸν μὴ ὑπ' ἀνθρώπων μὲν, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κεχρισμένον; ἐπὶ τούτῳ γοῦν φησιν· « Ὁ Θεὸς (πρὸς τὸν χρισθέντα ἀποτείνόμενος), ἐγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τούτου γὰρ ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου. » Ὡσεὶ ἔλεγεν· Ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς; ἔχρισέ σε ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· ὥστε οὐδὲ κοινὸν καὶ γεῶδες τὸ δηλούμενον τοῦτο χρίσμα ἦν, οὐδὲ ὅμοιον τῷ παρὰ Μωσεὶ νενομοθετημένῳ καὶ φαρτῆς ἐξ ὕλης κατεσκευασμένῳ, ᾧ φίλον ἦν τοὺς παλαιούς Ἑβραίων κερῆς καὶ βασιλέας χρίσθαι. Ἐνθεν ἡμῖν εἰκότως καὶ Θεὸς ὁμοῦ καὶ Χριστὸς ἀνηγόρευται, ὡσάν μόνος μὴ εἰ ἀνθρώπων, μηδ' ἐξ ἀνθρώπων, πρὸς αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὅλων Ποιητοῦ τῆς ἐνθέου χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἀσωμάτῳ καὶ θεοπεπεῖ χρίσματι κεχρισμένος· ὅτι μόνος ἀγαθὸς καὶ κυριὸς παρὰ τοὺς ὀνομαζομένους αὐτοῦ μετόχους Χριστὸς ἂν ἀναγορευθεῖη. Οἱ μέτοχοι δὲ αὐτοῦ τίνες ἂν εἴεν, ἢ οἱ οἱοί τε λέ-

In secundo autem, sceptri regalis honore donat : in tertio vero perfectæ virtutis illi dat testimonium, postea ipsum hunc super iis et Deum et regem, a supremo Deo unctum esse docet, et ea ratione Christum exstitisse : quid enim aliud quispiam nominet eum, qui non ab hominibus, sed ab ipso supremo Deo sit unctus? de hoc igitur ait : O Deus, ad eum qui unctus est sermonem dirigens, « dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem : propterea enim unxit te Deus, Deus tuus » . » Ut si diceret, Deus Pater unxit te oleo exultationis, præ participibus tuis : ita neque commune et terrenum est hoc de quo agitur unguentum, neque illi simile quod apud Moysem lege sancitum est, et ex corruptioni obnoxia materia comparatum, quo sane moris fuerat veteres Hebræos et sacerdotes et reges inungere : inde nobis merito, et Deus simul et Christus appellatus est, tanquam is qui solus, non per homines, neque ab hominibus, ab ipso vero universi Auctore divinæ latitiæ atque exultationis, incorporeo et Dei majestate digno unguento sit unctus : quapropter juste solus, sine malitia solus, bene et **218** proprie, præ iis qui ipsius participes

ἅ Sap. vii, 25-26. ἅ Matth. xi, 27. ἅ ibid. ἅ I Cor. i, 24. ἅ Psal. xlii, 8.

nominantur, Christus appelletur. Participes vero ejus quinam quæso sint, nisi ii qui dicere possunt : « Participes enim facti sumus Christi »? De quibus dictum est : « Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari¹⁰. » Item igitur cum in his plane Christus apparuerit, et dilectus, et Deus, et rex, tempus de illo ut quæramus, quomodo, qui tam grandis sit, inimicos habere dicatur, et quosnam istos, et propter quam causam, adversus quos suas sagittas, suumque gladium exacuit, et quo pacto nullis armis instructa acie, sed propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, innumerabiles sibi ipsi subegerit populos. Qui igitur hæc diligentius quærit, hunc oportet ea transferre ad Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum, qui est Christus Dei, et ad ea recurrere quæ de illius ad homines adventu a nobis exposita sunt : ubi cum hostiles et visum nostrum effugientes flagitiosorum ac noxiorum dæmonum pravorumque atque impurorum spirituum potestates dare terga coegerit, perquam innumerabiles sibi ipsi ex omnibus nationibus populos comparavit : quem inde etiam verum Dei Christum appellare conveniat, quippe qui non communi oleo, ut prisci consueverant, sit unctus (neque etiam tale quidquam de illo memorizæ proditum est), sed præstantiori quodam divinoque unguento, ex quo utique etiam per Isaiam, sic ait : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me¹¹. » Quocirca inter omnes potissimum, quicumque unquam apud Hebræos corporaliter uncti sunt, solus in toto orbe terrarum apud universos Christi nomine celebratur, et Christianorum ab ipso deducta appellatione, totam quæ habitantur terram implevit : quodammodo autem illum nunctum esse dicamus, et quid hoc sit unguentum, et quisnam unctionis modus, abunde satis libro priorè tractavimus. Porro in hujus labiis atque doctrina tanta effusa est gratia, ut brevi tempore, ea quæ ab ipso denuntiata est, sanctimonia et pietate, omnem locum impleverit. Itaque jam nunc in omnibus gentibus apud eos qui doctrinam ipsius accipiunt, comprobata ejus prophetiæ, quæ nunc in manibus est, veritate, et regis et Dei gloriam adeptus est, et apud omne hominum genus Christus appellatur. Sunt autem ejus quoque inimici manifesti, non modo qui prius exstiterant, sed etiam qui semper ipsius verbo adversantur, **219** sive illi in hominibus, sive in effugientibus visum nostrum potestatibus sint, quos ille invisibili occultaque virtute ex omnibus gentibus aufrens et subvertens, omnis generis populos sibi ipsi auscultantes effecit. Quæ vero in eodem psalmo sequuntur : « Myrrha, et gutta, et cassia a

vestimentis tuis¹², » et cætera deinceps, quæ dicuntur quasi de regina et filia, quæ paternam domum reliquerit, quæque et Christo, et regi, et Deo de quo dictum est, desponsata sit, Dominumque illum appellet : ad eam quæ de gentibus collecta est Ecclesiam, a patrio dæmonicoque errore aversam expurgatamque, ac divini verbi communicatione connexam et compositam referri poterunt, ubi per otium accommodatam sibi interpretationem nacta fuerint.

⁹ Hebr. III, 14. ¹⁰ Psal. CIV, 15. ¹¹ Isa. LXI, 1. ¹² Psal. XLIV, 9.

γειν · « Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν Χριστοῦ ; » περὶ ὧν εἴρηται · « Μὴ ἄπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρέεσθε. » Καὶ δὴ πεφηνότος διὰ τούτων σαφῶς τοῦ Χριστοῦ ἀγαπητοῦ, καὶ Θεοῦ, καὶ βασιλέως, ὥρα σε ζητεῖν, ὁ τῆλικούτος πῶς ἐχθροὺς ἔχειν λέγεται, καὶ τίνας, καὶ δι' ἣν αἰτίαν, καθ' ὧν τὰ ἑαυτοῦ βέλη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ῥομφαίαν ἤκονησαςτο, ὅπως τε οὐ δι' ὀπλιτικῆς παρατάξεως, ἀλλ' ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης μυρίους ὑπηγάγετο ἑαυτοῦ λαοὺς. Ζητοῦντας γὰρ ἀκριβῶς ταῦτα, καλῶς ἂν ἔχοι μεταφέρειν αὐτὰ ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἀνατρέχοντα ἐπὶ τὰ διεξωδευμένα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παροῦ, καθ' ἣν τὰς ἐχθρὰς καὶ ἀοράτους δυνάμεις τῶν μοχθηρῶν καὶ λυμαντικῶν δαιμόνων, τῶν τε πονηρῶν καὶ ἀκαθάρτων πνευμάτων τροπωσάμενος, μυρίους ὄσους ἑαυτοῦ λαοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν συνεστήσαςτο · ὃν καὶ Χριστὸν ἀληθῆ προσήκοι ἂν τοῦ Θεοῦ ἐνθεῦθεν ἀναγορεύειν, οὐ κοινῶ μὲν ἐλαίῳ τῶν πάλαι συνήθως χρισθέντα (οὔτε οὖν ἰστορεῖται τι περὶ αὐτοῦ τοιοῦτον), κρεῖττονι δὲ καὶ ἐνθέῳ χρίσματι, παρ' ὃ δὴ καὶ διὰ Ἡσαίου φησί · « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με. » Ὅθεν καὶ μᾶλλον ἀπάντων τῶν πύποτε παρ' Ἑβραίοις σωματικώτερον χρισθέντων μόνος ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Χριστὸς παρὰ τοῖς πᾶσι βεβόηται, καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ Χριστιανῶν προσηγορίας τὴν σύμπασαν ἐπλησεν οἰκουμένην. Ὅπως δὲ φαμεν αὐτὸν κεχρίσθαι, καὶ τί τὸ χρίσμα, καὶ τίς ὁ τῆς χρίσεως τρόπος, αὐτάρκως ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διεληψάμεν. Τούτου δὲ ἐν τοῖς χεῖλαι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοσαύτη κατεχύθη χάρις, ὡς ἐν ὀλίγῳ πάντα τόπον ἐμπλήσαι τῆς πρὸς αὐτοῦ καταγγελλείσης εὐσεβείας · ὥστε ἦδη ἐν πᾶσιν ἔθνεσι, παρὰ τοῖς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μετιοῦσιν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητεία, καὶ βασιλέως καὶ Θεοῦ ὄξαν περιβεβληθῆσθαι, καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις Χριστὸν ἀναγορεύεσθαι. Πρὸς ἄλλοι δὲ καὶ οἱ ἐχθροὶ, οὐ μόνον οἱ πρὶν γεγονότες αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ αἰεὶ προσπολεμοῦντες αὐτοῦ τῷ λόγῳ, εἴτε ἐν ἀνθρώποις, εἴτε καὶ ἐν ἀοράτοις δυνάμεισιν, οὓς ἀοράτῳ καὶ ληθηθαί δυνάμει πάντοτε καθαιρῶν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν παντοίους ἑαυτοῦ λαοὺς ὑποχειρίους πεποιήται. Τὰ δὲ ἐξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ, « Σμύρνα, καὶ στακτὴ, καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματιῶν σου, » τὰ τε ἐπὶ τούτοις, ὡς περὶ βασιλίδος δηλούμενα καὶ θυγατρὸς τὸν πατρῶον οἶκον ἀπολιπούσης, καὶ τῷ προδηλωθέντι Χριστῷ, καὶ βασιλεῖ, καὶ Θεῷ νυμφευθείσης, Κύριόν τε αὐτὸν ἀναγορευούσης, ἐπὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, τὴν πατρῶαν καὶ δαιμονίχην ἀποστραφεῖσαν πλάνην, καθηραμένην τε, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ λόγου κοινωνίᾳ καθαρωσαμένην, ἀναφέρει ἂν τῆς προσηκούσης τυγχάνοντα κατὰ σχολῆν ἐρμηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης καὶ ἐν 98^ῳ ψαλμῷ δύο Κύριους ἐμφανῶς ὁμολογεῖ· ἕνα τὸν πρῶτον καὶ ἀνωτάτω Θεὸν, δεύτερον, ὃν αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀναγορεύει Κύριον. Καὶ ὡς γενέσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως καὶ αὐτὸς τὸν δεύτερον Κύριον οἶδε, καὶ ὡς αἰώνιον τοῦ Πατρὸς ἱερέα, καὶ ὡς σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ὁμοία ἡμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζω.

« Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφύρου γεγέννηκά σε. Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμελήθησεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » Τὸν Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως Θεοῦ Λόγον, τὴν πρὸ αἰῶνος σοφίαν, τὴν ἀρχὴν τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ πρωτότοκον καὶ μονογενὲς τοῦ Πατρὸς γέννημα, τὸν τῆ τοῦ Χριστοῦ τιμώμενον προσηγορίᾳ, καὶ ὁ παρὼν ψαλμὸς Κύριον ἀποκαλεῖ, διδάσκων αὐτὸν εἶναι σύνθρονον ὁμοῦ καὶ ὕψους τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Κυρίου τῶν ὄλων, αἰώνιον τε τοῦ Πατρὸς ἱερέα. Πρῶτον δὴ οὖν ἐπίστησον, ὡς ἦδη τοῦτο δεύτερον γέννημα Θεοῦ προσηγόρευται, καὶ ἐπεὶ Θεοῦ γε πνεύματι τὰ τῆς προφητείας ἡμῖν εἰρησθαι πεπίστευται, ὅρα εἰ μὴ αὐτὸ δὴ τὸ ἐν τῷ προφήτῃ Πνεῦμα ἅγιον, ἑαυτοῦ Κύριον δεύτερον μετὰ τὸν τῶν ὄλων ἀναγορεύει· « Εἶπε ὁ γὰρ, φησὶν, ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Τὸν πρῶτον Κύριον, ὡσάν καθόλου τῶν ἀπάντων ἀεσίτην, Ἑβραῖοι ἀνεκφωνήτη προσήσει τῆ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀνηγόρευον· τὸν δὲ δεύτερον οὐκ ἐθ' ὁμοίως, ἰδίως δ' αὐτὸν Κύριον ὀνόμαζον. Εἰκότως οὖν ὁ Σωτήρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐρόμενός ποτε τοὺς Φαρισαίους, « Τί ὑμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοκεῖ; τίνας ἐστὶν υἱός; » εἰπόντων, τοῦ Δαβὶδ, ἐπιλέγει, « Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » μονονουχὶ ἐρμηνεύων τὴν λέξιν, ὡς οὐ μόνον τοῦ Δαβὶδ Κύριον αὐτὸν ἀναγορεύουσιν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ ἐν τῷ προφήτῃ πνεύματος. Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν (τοῦτο δὴ ἡμῖν εἶναι πεπίστευται τὸ ἅγιον Πνεῦμα) ὁμολογεῖ τοῦτον εἶναι Κύριον, ὃν σύνθρονον εἶναι τοῦ Πατρὸς ἐκδιδάσκει, καὶ οὐκ ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ Κύριον, κατὰ πολὺ πλέον καὶ μᾶλλον τοῦ· ἂν εἰποιεν αἱ μετὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λογικαὶ δυνάμεις, ἧ τε σύμπασα ὀρωμένη τε ἐν σώμασι, καὶ ἐν ἀσωμάτοις ἐπίσης δημιουργία, ἕως ἀπάσης εἰκότως ἂν καταδειχθεῖ Κύριος ὁ μόνος τοῦ Πατρὸς σύνθρονος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ὅτι δὴ, κατὰ τὸν θαυμασίον ἀπόστολον, « ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα. » Μόνον γοῦν εἰκότως αὐτὸν τῆς τοῦ Πατρὸς ὁμοιώσεως ἔχειν τὸ κῦρος, ὡσάν καὶ μόνον σύνθρονον τοῦ Πατρὸς ἀναδεικνύμενον. Πρὸδηλον οὖν, ὅτι οὐδενὶ τῶν γνησίων θέμις τῶν δεξιῶν λαχεῖν τῆς παντοκρατο-

A

CAPUT III.

Quod idem Propheta etiam in cix psalmo bis Dominum evidenter confitetur: semel, cum de eo loquitur qui et Deus et Pater est; iterum cum de eo quem ipse suum nuncupat Dominum. Et quod hunc Dominum ipse quoque novit genitum esse ante mundi constitutionem, et quod æternum Patris sacerdotem, et supremi Dei consessorem, similem utique opinionem in hoc nostræ fidei de Christo præ se ferens.

B

« Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum. Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum. Ex utero ante Luciferum genui te. Juravit Dominus et non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Dominus a dextris tuis. » Salvatore ac Dominum nostrum, ipsum primogenitum omnis creaturæ Dei Verbum, sapientiam quæ est ante ævum, initium viarum Dei, primogenitum et unicum Patris germen, 220 eum qui Christi appellatione honoratur, præsens quoque psalmus Dominum vocat, docetque eum esse consessorem simul et Filium supremi Dei, rerumque omnium Domini, æternumque Patris sacerdotem. Primum ergo sic habeto, quemadmodum progenies illa secunda Dei nominata est, et quoniam divino quoque spiritu illa prophetiæ verba fidei nostræ commissa sunt; vide num et ille Spiritus sanctus in propheta, suimet ipsium Dominum secundum post eum qui Dominus est universorum vocet. « Dixit » enim, inquit, « Dominus Domino meo, Sede a dextris. » Sicuti rerum etiam universarum omnium Dominum, Hebræi inenarrabili et ex quatuor elementis composita dictione vocaverunt; nec jam amplius eum simili ratione secundum, sed proprie Dominum appellaverunt. Merito igitur Salvator ac Dominus noster ipse Jesus qui Christus est Dei, interrogans aliquando Phariseos, « Quid vobis videtur de Christo? cujus est filius? » cum respondissent, Davidis, subdit, « Quomodo igitur David in spiritu Dominum eum vocat, dicens, Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis. » propemodum interpretans dictionem, quæ non modo Davidis, verum etiam spiritus in propheta existentis, Dominum appellat. Si vero spiritum illum propheticum, illum certe, qui fide nostra creditus est Spiritum sanctum, annuit esse Dominum, quem consessorem Patris esse profitetur, nec absolute, verum sui ipsius Dominum secundum id quod ut plurimum et magis dicerent rationales facultates post Spiritum sanctum, atque omne opificium aspectabile corporeis et incorporeis constans, cujus totius jure merito demonstraretur Dominus unus Patris consessor, per quem cuncta facta sunt; quia nimirum secundum admirabilem Apostolum, « in ipso creata

D

¹¹ Psal. cix. 1-3. ¹² Matth. xxii. 42. ¹³ ibid. 43, 44.

sunt omnia, tam quæ sunt in cœlis, quam quæ sunt supra terram, sive visibilia, sive invisibilia. » *Æquum igitur est, solum eum paternæ similitudinis habere dominium, sicut et solum esse Patris consensorem declaratum est. Patet igitur nulli creaturarum fas esse sortiri dexteram omnipotentis principatus et imperii, nisi ei uni soli quem ex præmissis varie et theologice demonstravimus.* **221** Attende igitur, quemadmodum hic unum et eundem supremum et omnia sub se habens Dominus, voce illa donat, « Sede a dextris meis; » et illa, « ante Luciferum genui te. » Deinde cum jurisjurandi confirmatione, inconcussum atque immutabilem in infinitum ævum permansuri sacerdotii honorem ei largitur : « Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum. » At eniñ quis hic tandem intelligatur? nempe non vir mortalis ullus, ac ne angelicæ quidem naturæ quispiam, qui a Deo quidem sit factus, in æternum vero sacerdos constitutus, sed solus ille qui in iis, quæ antea citavimus oraculis, dixit : « Creavit me initium viarum suarum in opera sua. Ante sæculum fundavit me, in principio antequam montes stabilirentur, et ante omnes colles gignit me ¹⁶. » Adhibe vero animum diligenter, et cogitationem intende, tum ad præsentem psalmum, tum ad eas quæ antea expositæ sunt voces. In hoc enim ingenitus Deus eum qui ab ipso est, et noster Dominus est, sedere secum una jubet, dicens : « Sede a dextris meis. » In altero vero, quem ante hunc ipsum exposuimus, sedem in sæculum sæculi manere, oraculum affirmabat, Deum interim illum appellans in illis verbis, ubi ait : « Sedes tua Deus in sæculum sæculi ¹⁷. » Rursus in eo qui nunc inter manus versatur, « virgam, inquit, virtutis emittet tibi Dominus ex Sion ¹⁸, » in illo autem, « virga directionis, virga regni tui ¹⁹. » Et rursus hic quidem ait : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, et dominaberis in medio inimicorum tuorum ²⁰. » Ille vero, « sagittæ tuæ acutæ, potentes in corde inimicorum regis. » Ergo etiam ea quæ ad ejus, de quo agimus, inimicos pertinent, in utroque sibi ipsa consentiunt. Quis ergo modo suis oculis cernens in mediis urbibus, in vicis ac regionibus, in toto orbe florentes Salvatoris nostri Ecclesias, et eos in quibus dominatur populos, et innumerabili virorum multitudine refertos conventus, qui illi consecrati sunt, quique undique tum ab iis qui inter homines cernuntur, tum ab effugientibus visum nostrum, et occultis inimicis atque hostibus ejus doctrinæ quæ a Christo tradita est, circumsessi, non admiretur præsens oraculum, quod ad ejus personam enuntiatum est, et de quo hic canitur, illud utique : « Dominare in medio inimicorum tuorum? » Deinde quoniam in eo qui antecessit, dictum est illum unctum esse **222** oleo exsulta-

αρχῆς ἀρχῆς τε καὶ βασιλείας, εἰ μὴ ἄρα ἐνὶ μόνῳ τῷ διὰ τῶν προκειμένων ποικίλως θεολογουμένῳ. Ἐπίστησον οὖν, ὡς πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Κύριος καὶ τὴν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » δωρεῖται φωνήν, καὶ τὴν, « Πρὸ Ἑωσφόρου γενέννηκά σε. » Μεθ' ὄρκου δὲ διαβεβαιώσεως, ἄσειστον καὶ ἀπαράβατον αὐτῷ τὴν τιμὴν τῆς εἰς ἀπειρον αἰῶνα διαρκοῦς ἱερωσύνης παραδίδωσιν· « Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς αἰῶνα. » Τίς δ' ἂν ἐπινοοῖτο; οὐτε δὴ θνητὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ οὐδὲ τῆς ἀγγελικῆς φύσεως, ὑπὸ Θεοῦ μὲν γεγεννημένος, εἰς αἰῶνα δὲ ἱερωμένος, ὁ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἰπὼν· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ θρῆν ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνοῦν γεννᾶ με. » Καὶ πρόσχες δὲ ἐπιμελῶς τὸν νοῦν, ἐπιστήσας τῷ τε παρόντι ψαλμῷ, καὶ ταῖς ἐν τῷ πρὸ τούτου παρατεθείσασιν φωναῖς. Ἐν μὲν γὰρ τούτῳ ὁ ἀνωτάτω Θεὸς σύνθρονον τὸν δεῦτερον, καὶ ἡμῶν Κύριον, ἑαυτοῦ καθίστησι, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » ἐν δὲ τῷ πρὸ τούτου τὸν θρόνον εἰς αἰῶνα αἰῶνος διαμένειν, ὁ λόγος ἔφησεν, ὁμοῦ Θεὸν αὐτὸν ἀναγορεύων δι' ὧν φησιν· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Πάλιν ἐν μὲν τῷ μετὰ χειρας, « Ῥάβδον, » φησι, « δυνάμεις ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών. » ἐν δ' ἐκείνῳ, « Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » Καὶ αὖθις ὁ μὲν παρῶν φησι· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » ὁ δὲ πρόσθεν· « Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατὰ ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. » Οὐκοῦν καὶ τὰ περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ δηλουμένου ἐν ἀμφοτέροις συνάδει. Τίς δὴτα οὖν, ὀφθαλμοῖς ὁρῶν ἐν μέσαις ταῖς πόλεσιν, ἐν τε κώμαις καὶ χώραις, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης, ἀθούσας τὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας, τοὺς τε πρὸς αὐτοῦ κυριευομένους λαοὺς, καὶ μυριαθροὰ πλήθη τῶν αὐτῷ καθωσιωμένων, πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὀρωμένων τε ἐν ἀνθρώποις, ἀοράτων τε καὶ ἀφανῶν ἐχθρῶν, καὶ πολεμίων τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας κυκλούμενα, οὐκ ἂν θαυμάσειε τὸν παρόντα χρησμὸν, εἰς πρόσωπον ἀναφωνηθέντα τοῦ θεσπιζομένου, τὸ· « Κατακυριεὺς ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου; » Καὶ ἐπειδήπερ ἐν τῷ πρόσθεν χειρίσθαι τῷ ἐλαίῳ τῆς ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου, ἱερέων δὲ οὐκ εἶλον ἦν παρ' Ἑβραίοις τὸ χρίσθαι· εἰκότως ὁ μετὰ χειρας ἤδη λευκότερον ἱερέα αὐτὸν ἐπιφημιζεῖ, πλείονα προτιθεὶς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαν, δι' ἧς μόνον αὐτὸν παρὰ τοὺς πώποτε αἰώνιον ἱερέα εἶναι παιδεύει, ὅπερ οὐδεμιᾶ ἀνθρώπου φύσει δυνατὸν ἐφαρμόζειν. Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἱεραῖσθαί φησιν αὐτὸν, πρὸς ἀντιδιαστολήν τοῦ κατὰ τὴν Μωσέως διάταξιν ἱερέως, ἦτοι τοῦ Ἀαρῶν, ἧ καὶ τινος τῶν ἐξ ἐκείνων· ὧν ἕκαστος μὴ ὧν πρότερον ἱερεὺς, ὕστερόν ποτε δι' ἀνθρώπων ἀλοιοφῆ τινι σκευαστῆ χριόμενος, ὡς ἐν τύποις εἰπεῖν καὶ συμβόλοις, σκιάδης τις καὶ εἰκονικὸς Χριστὸς ἀπετελεῖτο· ἀλλὰ καὶ ἅτε θνητὸς ὧν οὐκ εἰς μακρὸν ἀπετίθετο τὴν ἱερωσύνην.

¹⁶ Prov. viii, 25-25.¹⁷ Psal. xliiv, 7.¹⁸ Psal. cix, 2.¹⁹ Psal. xliiv, 7.²⁰ Psal. cix, 2.

Και παρὰ μὲν τῷ Ἰουδαίῳ μόνῳ ἱεράτῳ λαῶ, οὐ μὴν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν. Ἀλλὰ οὐδὲ μεθ' ὀραμοσίας Θεοῦ ἐπὶ τὴν λειτουργίαν παρῆει, κρίσει δὲ ἀνθρώπων τιμώμενος· ὡς καὶ ποτε μὴ ἄξιον εὐρίσκεισθαι ἐν αὐτοῖς τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, ὅς ἀνεγέγραπται ὁ Ἡελί. Ἔτι πρὸς τούτους ὁ παλαιὸς ἐκείνος ἱερεὺς, ὁ κατὰ τὴν Μωσείως διάταξιν, ἐκ μόνης ἐξεκρίνετο φυλῆς τῆς Λευῖ· ἔδει δὲ ἐξ ἅπαντος καὶ τὸ γένος ἐκ τῆς τοῦ Ἀαρῶν διαδοχῆς αὐτὸν φέρειν, ὅμασι τε ζώων ἀλόγων καὶ αἵμασι, σωματικῆ γε λειτουργίας θεραπεύειν τὸ θεῖον. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ ὀνομασμένος, ὁ μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνήν, βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα βασιλεὺς Σαλήμ, ὁ καὶ αὐτὸς ἂν εἴη βασιλεὺς εἰρήνης, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, οὐκ ἔχων κατὰ τὴν ἱστορίαν οὐκ ἀρχὴν ἡμερῶν, οὐ ζωῆς τέλος, ἀλλ' οὐδὲ κοινόν τι φέρων πρὸς τὸν τῆς τοῦ Ἀαρῶν ἱερωσύνης τρόπον. Ὅτε γὰρ ὑπ' ἀνθρώπων ἦρητο, οὐκ ἐλαίῳ σκευαστῷ κέχριστο, οὐ (1) γένος ἦν τῶν μηδὲ φανέντων πο· καὶ τὸ πάντων γε παραδοξότατον, ὅτι μηδὲ τὴν σάρκα περιτέμνητο, καὶ ὅμως τὸν Ἀβραάμ εὐλογεῖ, ὡσάν πολὺ κρείττων αὐτοῦ τυγχάνων. Ἀλλὰ οὐδὲ θυσίαις καὶ σπονδαῖς τῷ ὕψιστῳ ἱεράτῳ Θεῷ, οὐδὲ μὴν παρὰ τῷ ἐν Ἱερουσαλήμ ναῷ τὴν λειτουργίαν ἐξετέλει· πῶς γὰρ τῷ μηδὲ ὄντι; Εἰκότως οὖν, ἐπεὶ καὶ τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι τῷ Χριστῷ, οὐδὲν μὲν τῷ Ἀαρῶν ἑμφερὲς ἔμελλε συμβῆσθαι. Ὅτε γὰρ μὴ ὦν πρότερον, ὕστερόν ποθ' ἱερεὺς ἀναδέδεικται, καὶ ἱερεὺς οὐ γενόμενος, ἀλλὰ ὦν. Προσεκτέον γὰρ ἐπιμελῶς τῷ· « Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. » Οὐ γὰρ ἔση, φησὶ, μὴ ὦν πάλαι· ἀλλ' οὐδ' ἦθα μὲν πάλαι, νῦν δὲ οὐ· ἀλλὰ παρὰ τοῦ φήσαντος, « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν, » σὺ εἶ, καὶ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα διαμένεις. Ἐπεὶ οὖν οὔτε ἀπὸ χρόνου τῆς ἱερωσύνης ἀπήρθετο, οὔτε ἐκ φυλῆς ἱερωμένων ὁ Χριστὸς, οὐδὲ διὰ σκευαστοῦ καὶ σωματικοῦ ἐλαίου κέχριστο, οὐδὲ τῶς ἔχειν ἔμελλε τῆς ἱερωσύνης, οὐδὲ μόνοις Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἔθνεσι καταστήσεσθαι· τούτων ἕνεκα πάντων εἰκότως αὐτὸν τῆς μὲν κατὰ τὸν τύπον Ἀαρῶν λειτουργίας ἀπαλλάττει, κατὰ τὴν τάξιν δὲ Μελχισεδὲκ ἱερέα φησὶν ἔσεσθαι. Καὶ τὸ γε ἀποτέλεσμα τοῦ χρησιμοῦ θαυμάσιον συνορῶντι, ὅπως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τῷ τοῦ Μελχισεδὲκ τρόπῳ τὰ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἱερουργίας εἰσέτι καὶ νῦν διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπευτῶν ἐπιτελεῖ. Ὅσπερ γὰρ ἐκείνος, ἱερεὺς ἔθνων τυγχάνων, οὐδαμοῦ φαίνεται θυσίαις σωματικαῖς κεχρημένος, οἴκῳ δὲ μόνῳ καὶ ἄρτῳ τὸν Ἀβραάμ εὐλόγων, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον πρῶτος μὲν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἔπειτα δὲ ἐξ αὐτοῦ πάντες ἱερεῖς ἀνὰ πάντα τὰ ἔθνη τὴν πνευματικὴν ἐπιτελοῦντες κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς ἱερουργίαν, οἴκῳ καὶ ἄρτῳ, τοῦ τε σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος αἰνιττοῦνται τὰ μυστήρια, τοῦ Μελχισεδὲκ ταῦτα πνευματικῶς θεῖου προτερωρηκότος, καὶ τῶν μελλόντων ταῖς εἰκόσι προκεχρημένου, ὡς ἡ Μωσείως Γραφὴ μαρτυρεῖ, λέγουσα· « Καὶ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλήμ ἐξήνεγκεν ἄρτους

A tionis præ participibus tuis, et sacerdotum id erat proprium apud Hebræos ut ungerentur : merito in eo quem nunc tractamus, jam clarius et certius illum consecrat sacerdotem, plura etiam de illius doctrina proponens, per quam ipsum solum præ hominibus qui unquam aut fuerint aut futuri sint, æternum sacerdotem esse demonstrat, quod sane nusquam ut ulli naturæ hominis accommodetur, fieri poterit. Secundum ordinem Melchisedec sacerdotem constitui illum ait, ut ab eo differat qui secundum Mosis constitutionem erat sacerdos, qui quidem aut Aaron sit accipiendus, aut alius quispiam ex iis qui ab illo oriundi sint : quorum quisque cum prius sacerdos non esset, posterius aliquando per homines unguento quodam artificioso confecto ungebatur, et sic figurate, ut ita dicam, et per signa quædam, adumbratus quidam et imaginarius Christus efficiebatur : præterea tanquam is qui mortalis esset, haud ita multo post sacerdotium deponerat. Adde quod apud unum Judæorum populum sacerdotio fungebatur, non autem apud alias item nationes. Neque vero cum jurejurando Dei, ad talem functionem accedebat, sed judicio hominum electus. Itaque nonnunquam etiam aliquis ex illis inventus est tali ministerio non dignus, qualis Heli plane descriptus est. Ad hæc, vetus ille sacerdos, qui a Mose institutus fuerat, ex sola tribu Levi eligi poterat : et oportebat omnino illum genus quoque trahere de successione ipsius Aaron, sacrificiisque brutorum animalium et cruoribus, corporalique adoratione rei divinæ inservire. At vero, qui Melchisedec est nominatus, quod nomen in nostram linguam conversum, regem justitiæ significat, et qui fuit rex Salem, quod ipsum item sit, rex pacis, sine patre, sine matre, sine generis serie, non habens in historia, neque initium dierum, neque vitæ finem, ac ne referens quidem cum Aaron sacerdotii ritu commune quidquam invenitur. Nam neque ab hominibus electus fuerat, neque oleo composito unctus, neque de genere illorum editus, qui nondum existerant : et quod omnium maxime admirabile est, ne corpore quidem erat circumciscus, et tamen ipsi Abraham benedicit, tanquam is qui illo sit longe præstantior. Adde quod neque sacrificiis neque libationibus, altissimo Deo operabatur, neque vero in templo quod Hierosolymis esset, suum munus obibat : qui enim in eo, quod nondum erat?

223 Et merito sane, quando ne nostro quidem Salvatore Christo, eventurum quidquam erat ipsi Aaron simile. Nam neque qui prius non fuisset, posterius est aliquando sacerdos declaratus ; neque is qui exstitisset sacerdos, sed qui est. Diligenter enim attendendum est illud : « Tu es sacerdos in æternum. » Non enim, eris, ait, qui olim non fueris, ac ne fuisti quidem antea, nunc autem non es, sed ab eo qui dixit, « Ego sum qui sum », tu es,

¹ Exod. iii, 14.

(1) Οὐ. Anne οὐ? Editt.

et sacerdos in æternum permanes. Quoniam igitur neque a tempore, sacerdotii initium accepit, neque de tribu sacerdotum exortus est Christus, neque artificiose instructo corporalique oleo inunctus, ne finem quidem illum sacerdotii est habiturus, neque item solis Judæis, sed omnibus gentibus constitutendus. Propter hæc omnia, merito illum a ministerio Aaron liberat, quod figuram gerebat, et secundum ordinem Melchisedec sacerdotem futurum affirmat. Et sane oraculi exitus admirabilis ei qui contempletur quemadmodum Salvator noster Jesus, qui est Christus Dei, ipsius Melchisedec ritu, ea quæ ad sacerdotium in hominibus gerendum spectant, per suos ministros perficiat. Nam quemadmodum ille qui sacerdos gentium erat, nusquam videtur sacrificiis corporalibus functus, sed vino solo et pane, dum ipsi Abraham benedicit, ita sane primus ipse Salvator ac Dominus noster, deinde qui ab ipso profecti sunt, sacerdotes in omnibus gentibus, spirituale secundum ecclesiasticas sanctiones sacerdotii munus obeuntes, vino ac pane, et corporis illius et salutaris sanguinis mysteria representant, quæ sane mysteria Melchisedec tanto anteq̃ spiritu divino cogoverat, et rerum futurarum imaginibus usus fuerat, sicut etiam Mosis Scriptura testificatur, ubi ait : « Et Melchisedec rex Salem, protulit panes et vinum. Erat autem sacerdos Dei altissimi, et benedixit Abraham ²². » Merito igitur et cum jurisjurandi adjectione, uni ei de quo hic agimus talia promissa sunt : « Juravit, inquit, Dominus Deus, et non pœnitēbit eum : tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Audi vero qualia sint quæ de iisdem rebus etiam Apostolus dicat : « In quo abundantius volens Deus ostendere hæredibus regni immutabilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum, ut per duas res immutabiles in quibus impossibile est mentiri Deum, **224** fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad obtinendam propositam spem ²³, » et adjungit : « Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : hic autem, eo quod ipse maneat, sempiternum habet sacerdotium. Ex quo etiam servare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad intercedendum pro illis. Talis enim decebat nos pontifex, sanctus, innocens, impolutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cælis factus ²⁴. » Deinde adjungit : « Caput autem super iis quæ dicta sunt. Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera majestatis in excelsis, sanctorum minister, et tabernaculi veri, quod sedit Deus, et non homo ²⁵. » Hæc quidem Apostolus. Psalmus vero, inferius progressus, etiam ea quæ passurus erat is, de quo vaticinatur, aperte significat, dicens : « De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput ²⁶. » Torrentem porro, tentationum tempus intelligendum alius indicat psalmus dicens : « Torrentem pertransiit anima nostra. Forsitan pertransiit anima nostra aquam intolerabilem ²⁷. »

καὶ ὄνον. Ἦν δὲ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ. » Εἰκότως οὖν καὶ μεθ' ὄρκου παραλήψεως μόνῃ τῷ δηλουμένῳ « ὡμοσε Κύριος ὁ Θεός, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ εἶ, » λέγων, « ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπάκουσον δὲ οἶα καὶ περὶ τῶνδε ὁ Ἀπόστολος φησιν· « Ἐν ᾧ, περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεός ἐπιδειξάι τοῖς κληρονομοῖς τῆς βασιλείας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλής αὐτοῦ, ἐμεσίτευεν ὄρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτω, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ προκαταφυγόντες κρατήσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ οἱ μὲν πλείονες εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν, ἀπαράδατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν καὶ ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὁσιος, ἀκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἀμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος. » Καὶ ἐπιλέγει· « Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερεῖα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, τῶν ἀγίων λειτουργός, καὶ τῆς σκητῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, οὐκ ἄθροιστος. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἀπόστολος. Ὁ δὲ ψαλμὸς ὑποβάς, καὶ τὸ πάθος ἐπικεκαλυμμένως τοῦ προφητευσομένου δηλοῖ, λέγων· « Ἐκ χειμάρρου ἐν ὀδῷ πίεται, διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλὴν. » Χειμάρρον δὲ τὸν καιρὸν τῶν πειρασμῶν καὶ ἄλλος δηλοῖ ψαλμὸς, λέγων· « Χειμάρρου διήλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἄρα διήλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον. » Ἐν τῷ χειμάρρῳ τοῖον πίεται, φησὶ, τὸ ποτήριον δηλονότι, ὃ ἤνιττετο πρὸς τῷ καιρῷ τοῦ πάθους, λέγων· « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἰ μὴ δυνατόν ἐστιν αὐτὸ παρελθεῖν, ἐάν μὴ αὐτὸ πῶ, γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου. » Τοῦτο δὲ ὅν ἐκπίων τὸ ποτήριον, ὑψώσε κεφαλὴν, καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπεὶ γὰρ « γέγονεν ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, διὰ τοῦτο, » φησὶν, « ὑπερύψωσεν αὐτὸν ὁ Θεός, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ πάντα ὑπέταξε, » φησὶν, « ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, » κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπαγγελίαν, ἣν διὰ τοῦ ψαλμοῦ παρίστησι, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Κατακυριεύει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Πρόδηλον παντὶ, ὡς ἔτι νῦν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις καὶ ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐν μέσοις τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις αὐτοῦ, καὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν ἀπάντων κατακυριεύει.

²² Gen. xiv, 18-19.

²³ Hebr. vi, 18.

²⁴ Hebr. vii, 25-26.

²⁵ Hebr. viii, 1, 2.

²⁶ Psal. cix, 7.

²⁷ Psal. cxliii, 5.

In torrente igitur bibet, inquit, calicem videlicet, quem ipse sub ipsum passionis tempus significavit, dicens : « Pater, si possibile est, transeat calix iste a me ²⁰. » Et rursus : : Si non possibile est illum transire, nisi illum bibam, fiat voluntas tua ²¹. » Cum igitur hunc calicem bibisset, tum exaltavit caput. Et sicut ait Apostolus, quoniam « factus est obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis, » idcirco, inquit, « exaltavit illum Deus ²², suscitans illum a mortuis, et sedere illum fecit in dextera sua, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominetur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Et omnia subiecit, inquit, sub pedibus ejus ²³, » secundum eam, quæ ad ipsum facta est, promissionem, quam in psalmo declarat, dicens : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Dominare in medio inimicorum tuorum. » Constat vero planissime, quemadmodum hodie quoque Salvatoris nostri virtus, ac doctrinæ illius verbum, in medio inimicorum et hostium suorum, omnibus quicumque in ipsum credunt, dominatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

A

CAPUT IV.

Ὡς καὶ Ἡσαίας, προφητῶν μέγιστος, σαφῶς οἶδε Θεὸν ἐν Θεῷ εἶναι, λέγων ὁμοίως ἡμῖν δοξάζουσι Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν Πατρὶ.

225 Quod etiam Isaias, prophetarum maximus, plane novit Deum esse in Deo, idque affirmat, sicut etiam nos qui Patrem in Filio, et Filium in Patre glorificamus.

« Ἐγὼ Κύριος ἐποίησα γῆν, καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανὸν, ἐγὼ πάντι τοῖς ἀστροῖς ἐνετειλάμην, ἐγὼ ἤγειρα τὸν μετὰ ἐκατοσύντης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεταί. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ ἔργων, εἶπε Κύριος Σαβαώθ. » Τέως μὲν ταῦτα ὁ τῶν ἁγίων ποιητῆς Θεός, περὶ τινος βασιλέως καὶ Σωτῆρος μέλλοντος οἰκοδομῆσαι τὸ τῆς εὐσεβείας πολίτευμα, λυτρώσασθαι τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἀνθρώποις ὑπὸ τῆς δαιμονικῆς πλάνης αἰχμαλωσίαν, διὰ τοῦ προφήτου θεοπίζει· ἐξῆς δὲ τοῦτοις τὸ προφητικὸν πνεῦμα τῆν ὑποταγῆν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν αἰνίττεται, ἣν ὑποταγῆσονται τῷ προφητευσμένῳ, καὶ ὡς προσκυνήσουσιν αὐτῷ ὡς Θεῷ οἱ ὑποταγησόμενοι, καὶ ὡς προσεύξονται· ἐν αὐτῷ, διὰ τὸ μείζονα κατοικεῖν ἐν αὐτῷ Θεόν, τὸν ἀνωτάτω δηλαδὴ Πατέρα, καὶ Θεὸν τῶν ἁγίων. Τὰ δὲ τῆς λέξεως οὕτως ἔχει· « Οὕτω λέγει Κύριος· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιοπίων, καὶ οἱ Σαβαίμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ ἰσχυροῦνται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σοῦ ἀγκλωθθήσουσι, δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ προσκυνήσουσι νέοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ. Σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἦδειμεν, Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτῆρ. Αἰσχυροῦνται καὶ ἐντραπήσουσι πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, καὶ πορεύονται ἐν αἰσχύνῃ. » Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία. Οὐχ ἡγούμαι δὲ ἀντιπῆσειν δύνασθαι τινα, καὶ ἀν σφόδρα ἡ ἀγνώμων, τῷ προδῆλῳ καὶ σαφῆ τῆς λέξεως, ἐναργῶς οὕτως εἰσαγούσης Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ Σωτῆρα, καὶ ἕτερον ἐν αὐτῷ Θεόν· « Προσκυνήσουσί σοι, » φησὶν, « οἱ δίκαιοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεός πλὴν σοῦ· σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἦδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτῆρ. » Τὸ δὲ, « οὐκ ἦδειμεν, » ἐκ προσώπου τῶν πρὶν αὐτὸν μὴ ἐπεγνωκόων παρὰ μόνους τοῖς Ἑβραϊκῶν εἰρημένον, ἐτέρως εἶχε τὸ Ἑβραϊκόν, ὃ μεταλαβὼν ὃ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Θεός ἄρα ἰσχυρὸς ἀποκρυπτόμενος, Θεός

« Ego Dominus feci terram, et hominem super ea ; ego manu mea consolidavi cœlum, ego omnibus astris mandavi, ego suscitavi regem cum justitia, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dixit Dominus Sabaoth ²⁴. » Interim quidem hæc universi conditor Deus, de quodam rege ac Salvatore, qui ædificaturus sit rempublicam pietatis, et conditionem qua homines a dæmonico errore captivi tenebantur, dissoluturus, per prophetam respondet. In iis vero quæ sequuntur, externarum quoque nationum obsequium, quo ei sunt obsecuturæ qui venturus canitur, propheticus significat spiritus : necnon quemadmodum illum tanquam Deum adorabant illi, qui ita ad obsequium venerint, et quod Deum orabunt in ipso : propterea quod in eo ipse habitat Deus supremus, videlicet Pater, universique Deus. Locus autem sic se habet ad verbum : « Sic dicit Dominus : Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vincti manibus, et adorabunt juvenes, et in te orabunt : quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et non noveramus, Deus Israel Salvator. Erubescet et confundentur omnes qui adversantur ei, et ambulabunt in pudore ²⁵. » Hactenus ipsa propheta. Cæterum, nequitiam arbitror quempiam contra id, quod tam aperte et perspicue dicatur, vel oculos directurum, quamvis admodum sit ingratus, ubi ita evidenter et plane inducitur Deus Israel Salvator, et in illo Deus : « Adorabunt te, inquit, justi, et in te orabunt, quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel Salvator. » Porro illud, « nesciebamus, » quod ex persona eorum qui prius illum non agnoverunt, **226** apud solos LXX dictum est, in Hebraico aliter habet ; quod sane Aquila convertens, sic ait : « Deus ergo

²⁰ Matth. xxvi, 39 ²¹ ibid 42. ²² Philipp. ii, 8-9. ²³ Ephes. i, 20, 21. ²⁴ Isa. xlv, 12, 13. ²⁵ ibid. 14-16.

fortis occultus, Deus Israel qui salvos facit. » Theodotion vero : « Propterea fortis absconditus Deus servans. » Ubi sane valde mirabiliter absconditum Deum Christum nominat : necnon causam quoque planissime docet, propter quam unum ipsum, quatenus inter ea quæ genita sunt, nominatur, Deum vocat, ob Patris videlicet in ipso habitationem : « In ipso enim, » ut divinus docet Apostolus ²⁷, « complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare. » Hoc ipsum verba ipsa declarant, quæ sic se habent : « Quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te. » Pro illo vero quod est, « præter te, » Theodotion, « præter ipsum » interpretatus est, ut hoc modo verba se habeant : « Non est Deus præter ipsum, » eum videlicet a quo es, per quem tu quoque id habes, ut Filius sis. Sed Aquila ita interpretatus est : « Verumtamen in te fortis, et non est amplius apud te. Deus ergo fortis et latens, Deus salvos faciens. » Symmachus vero solus sic : « In te Deus, et non est amplius, neque adest Deus : vere tu Deus absconditus, Deus Israel servans. » Ubi quod Deus sit Christus Dei, verba ipsa plane declarant. « Nam propterea quod in te, inquit, est Deus, tu sane Deus fortis et absconditus. » Ergo ex his, Deus unus erit, qui hujus appellationis est Dominus. Filius autem quoniam Pater ei seipsum communicat, de communicatione veritatis illius dignitatem accepit, quippe qui neque a seipso sit, neque ab eo, qui ipsum genuit, Patre deseratur, sed hoc ipsum totum, quod est, quod vivit, quod subsistit, ab eo a quo est Patre, obtineat, qui neque Patrem deserit, et ab illo gignitur, et tum ut sit, tum ut Filius sit, non a seipso, sed a Patre habet. Quocirca, honore hunc quoque ut Deum prosequi edocti sumus, quemadmodum, quæ nunc tractantur, prophetiæ declarant. Ut enim alicujus regis imago veneratione affici solet, propter illum cujus lineamenta expressa et similitudinem fert (ceterum, quamvis et imago regis, et ipse rex honore afficiatur, unus tamen erit qui honoretur, non duo. Non enim duo reges, unus, primus et verus : alter, qui ipsa imagine sit expressus, sed unus in utroque non modo intelligitur, verum etiam nominatur atque honoratur), sic sane unigenitus quoque Filius, cum solus sit imago Dei invisibilis, **227** merito propter eum, cujus fert similitudinem, et imago appellatur Dei invisibilis, et ab ipso Patre efficitur : quippe qui tali existat et natura et essentia, indeque ex quo primum exstitit, non acquisitivam, sed naturalem Patris imaginem referat. Quare idem natura Deus, et idem unigenitus Filius existit, non autem ut illi, qui extrinsecus assumuntur, adoptatus, quique adventitium divinæ appellationis honorem possident. At enim etsi natura unigenitus Filius, Deusque noster celebratur, non tamen a seipso Deus, sed ex Deo Patre unigenitus Filius, et idcirco Deus. Totumque

²⁷ Coloss. 1, 19.

A Ἰσραὴλ σώζων. » ὁ δὲ Θεοδοτίων· « Διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς κρυφαῖος Θεὸς σώζων. » Σφόδρα θαυμαστῶς κρυφαῖον Θεὸν τὸν Χριστὸν ὀνομάζει· καὶ τὴν αἰτίαν δὲ, δι' ἣν Θεὸν αὐτὸν μόνον ὡς ἐν γεννητοῖς μετὰ τὸ πρῶτον καὶ ἀγέννητον ἀποκαλεῖ, σαφῶς ἐκδιδάσκει, τὴν τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ κατοικῆσαι· « Ἐν τούτῳ γάρ, » κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, « εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος κατοικῆσαι. » Τοῦτο δηλοῖ φάσκουσα ἡ λέξις· « Ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστὶ, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλὴν σοῦ. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « πλὴν σοῦ, » « πλὴν αὐτοῦ, » ὁ Θεοδοτίων πεποίηκεν, ἐν ἧ' « Οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλὴν αὐτοῦ, » δηλαδὴ τοῦ ἐν σοὶ Θεοῦ, δι' ὃν καὶ σὺ τυγχάνεις ὡν Θεός. Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν οὕτως ἔχει· « Πλὴν ἐν σοὶ ἰσχυρὸς, καὶ οὐκ ἐστὶν ἔτι παρὰ σοί. Θεὸς ἄρα ἰσχυρὸς καὶ ἀποκρυπτόμενος, Θεὸς σώζων. » Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον μόνον· « Ἐν σοὶ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶν ἔτι, οὐδ' ὑπάρχει Θεός· ὅντως σὺ Θεὸς κρυφαῖος, Θεὸς Ἰσραὴλ σώζων. » Δι' ὧν τὸ αἴτιον τοῦ εἶναι Θεὸν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, σαφῶς ὁ λόγος παρέστηκεν. « Ἐπεὶ γάρ ἐν σοὶ, » φησὶν, « ἐστὶ Θεός, διὰ τοῦτο σὺ Θεὸς ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος. » Οὐκοῦν διὰ τούτων ὁ μὲν ἀληθὴς καὶ μόνος Θεός, εἰς ἃν εἴη, μόνος κυρίως τυγχάνων τῆς προσηγορίας· ὁ δὲ δεῦτερος μετουσίᾳ τοῦ ἀληθοῦς τῆς κοινωνίας ἡξίωται, οὔτε ὡν καθ' ἑαυτὸν, οὔτε ὑφεστῶς δίχα τοῦ θεοποιούντος αὐτὸν Πατρὸς, οὔτ' ἄνευ τοῦ Πατρὸς θεολογούμενος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τοῦτο ὡν τε καὶ ζῶν καὶ ὑφεστῶς, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα, συνῶν τε τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτὸν θεοποιούμενος, τὸ τε εἶναι ὁμοῦ καὶ τὸ Θεὸς εἶναι οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ, παρὰ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐσχηκώς. Διὸ δὴ μετὰ τὸν Πατέρα τιμῶν καὶ αὐτὸν ὡς Θεὸν ἐδιδάχθημεν, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ κατοικούντα Θεόν, ὡσπερ οὖν αἱ μετὰ χεῖρας περιέχουσι προφητεῖαι. Ὅς γάρ ἂν τιμηθεῖη βασιλέως εἰκὼν διὰ τὸν, οὗ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ὁμοίωσιν φέρει (τιμωμένης δὲ τῆς εἰκόνας, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, εἰς ἃν ὁ τιμώμενος καὶ οὗ δύο. Οὐ γάρ δύο βασιλεῖς, ὃ τε πρῶτος καὶ ἀληθὴς, καὶ ὁ ἐπὶ τῆς εἰκόνας τετυπωμένος, εἰς δ' ὁ κατ' ἀμφοτέρων, οὐ μόνον νοούμενος, ἀλλὰ καὶ ὀνομαζόμενος καὶ τιμώμενος), οὕτω δὴ καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς, εἰκὼν ὡν μόνος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκότως διὰ τὸν, οὗ φέρει ὁμοίωσιν, εἰκὼν τε ἀνηγόρευται τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, θεοποιεῖται τε πρὸς αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς· οὕτω πεφυκώς τὴν οὐσίαν, αὐτόθεν τε ἀπὸ πρῶτης ὑπάρξεως φυσικῶν, ἀλλ' οὐκ ἐπικτητον τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἐπαγόμενος. Διὸ καὶ φύσει Θεὸς ὁμοῦ καὶ μονογενὴς Υἱὸς ὡν τυγχάνει, οὐχὶ δὲ ὁμοίως τοῖς ἔξωθεν εἰσποιημένοις, ἐπισυμβεθεκῶς τε τὸ ἀξίωμα τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἐπέχουσι. Πλὴν εἰ καὶ φύσει μονογενὴς Υἱὸς καὶ Θεὸς ἡμῶν ἀνευφημεῖται, ἀλλὰ οὐχ ὁ πρῶτος Θεός, πρῶτος δὲ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς, καὶ διὰ τοῦτο Θεός. Καὶ ὅλον γε τοῦτο αἴτιον ἂν εἴη τοῦ καὶ αὐτὸν εἶναι Θεόν, τὸ μόνον εἶναι φύσει τοῦ Θεοῦ Υἱόν, καὶ μονογενῆ χρηματίζεσθαι, καὶ τὸ δι' ὧν σώζειν τοῦ μόνου Θεοῦ τὴν ἐμφύχον καὶ ζῶσαν νοερὰν

εἰκόνα, κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ παρωμοιωμένην, καὶ τῆς θεότητός τε αὐτῆς τὴν ὁμοίωσιν ἐπιφερομένην. Ταύτη τοιγαροῦν καὶ αὐτὴν, ὡσάν μόνον Υἱὸν καὶ μόνον εἰκόνα ὄντα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀνάργου τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὰς δυνάμεις κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὁμοιώσεως περιβεβλημένον, ὑπὸ τε τοῦ πάντων τεχνικωτάτου καὶ πανεπιστήμονος ζωγράφου τε καὶ ζωοποιῶ Πατρὸς εἰς τὸ ἔτι ἀκριβὲς τῆς ὁμοιώσεως ἀπειρασμένον, Θεὸν εἰκότως οἱ θεῖοι ἀναγορεύουσι λόγοι, ὡς καὶ ταύτης μετὰ τῶν ἄλλων παρὰ τοῦ Πατρὸς ἡξιωμένον προσηγορίας, εἰληφότα τε, ἀλλ' οὐκ ἰδιόκτητον αὐτῆν ἐσχηκότα. Ὁ μὲν γὰρ διδωσιν, ὃ δὲ λαμβάνει· ὡστε κυρίως καὶ ἓνα ἐκεῖνον εἶναι Θεὸν, καὶ μόνον μὲν καὶ φύσει ὄντα, καὶ μὴ παρ' ἐτέρου λαβόντα· τὸν δὲ τῶν δευτερείων ἡξιώσθαι, καὶ τὸ Θεὸν εἶναι λαβόντα παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν, ὡσάν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, μὴδ' ἐπ' ἀμφοῖν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς θεότητος ἐπινοουμένης, ἐνός τε ὄντος Θεοῦ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἀνάργου καὶ ἀγεννήτου ὄντος, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡσάν δι' ἐσόπτρου καὶ εἰκότος, ἐπιθεωρουμένου. Τοῦτο τοι καὶ τὸ πνευματικὸν παιδεύει λόγιον, οὐκ ἄλλως φάσκον Θεὸν εἶναι προσκυνητῶν τὸν δηλοῦμενον, ἀλλ' ἢ διὰ τὸν ἐνοικούντα αὐτῷ Πατέρα· ἢ Ἐν σοὶ ἢ γὰρ, φησὶ, ἐπροσεύχονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι. ἢ Καὶ σὺ δὲ αὐτός, Θεὸς ὢν, Σωτὴρ τοῦ Ἰσραὴλ τυγχάνεις· καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος Θεὸς εἶ· ἢ ἐπεὶ ἐν σοὶ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν αὐτοῦ. ἢ Ἀντὶ δὲ τοῦ, ἢ ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, ἢ τὸ Ἑβραϊκόν, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἐρμηνευταί, ἢ κόπος Αἰγύπτου, ἢ ἐκδεδύκασιν, ἢ ἢ ἢ λεγόμενον τοιοῦτον· ἢ Σοὶ προσκυνήσουσι, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, ὃ κόπος Αἰγύπτου, καὶ ἢ ἐμπορία Αἰθίοπων, καὶ οἱ Σεβωεῖμ· ἢ δι' ὧν βάρβαροι, οἰμαί, καὶ ἀσημά τινα ἔθνη δηλοῦσθαι, καὶ πάντα ὅσα ἤδη πάλαι πρότερον τῆ δαιμονικῆ τετρούχλω δεισιδαιμονίᾳ. Ἐπειδὴ γὰρ Αἰγύπτῳ ἐδόκουν πάντων τῶν ἔθνων δεισιδαιμονέστατοι τυγχάνειν, πρῶτοι τε κατάρχει τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης, εἰκότως πρώτους αὐτοὺς τίθησιν ὑποταγησομένους τῷ Χριστῷ· καὶ δι' αὐτῶν καὶ τὰ περὶ τῶν λοιπῶν εἰδωλολατρῶν φανερὰ καθιστάσα. Καὶ ταῦτα πεπληρωταί ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ Κυρίου ἡμῶν, τῷ ἐν πάσιν ἔθνεσι προσκυνεῖσθαι καὶ δουλεῖν αὐτῷ μυρία πλήθη τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνων. Αἰθίοπας δὲ καὶ Σεβωεῖμ, τοὺς ἐνταῦθα προσκυνήσειν τῷ Χριστῷ προφητευομένους, καὶ διὰ τοῦ οἰ ψαλμοῦ ἡγοῦμαι δηλοῦσθαι, δι' ὧν εἴρηται· ἢ Ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσούνται Αἰθίοπες, καὶ βασιλεῖς Ἀράβων, καὶ Σαβὰ δῶρα προσέξουσιν· καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. ἢ Δῆλον ἐκ τῆς συμφράσεως, ὅτι τῷ ἐν ἐκεῖνοις προφητευομένῳ Χριστῷ προσκυνήσουσιν.

significari puto, ubi dictum est : « Coram illo procident Æthiopes, et reges Arabum, et Saba dona adducent : et adorabunt eum »²⁵. Constat vero ex ipso contextu, Christum esse adoraturos eum, qui in illis quoque, ut venturus canitur a prophetis.

A hoc same causa erit, cur ipse quoque sit Deus, quod solus sit natura Dei Filius, et unigenitus appelletur, et quod usquequaque conservet ejus, qui solus est Deus, animatam et vivam et intelligentem imaginem, et in omnibus ipsi Patri assimilatam, et eam quæ Dei ipsius substantiæ similitudinem præ se ferat. Hac ergo de causa ipsum quoque, tanquam eum qui solus Filius, et solus Dei imago sit, et ingeni ac principio carentis Patris essentiæ, virtutes secundum exemplum assimilationis indutus, et ab hominum artificiosissimo et scientissimo vite designatore et auctore Patre, ad amissim et ad certam exquisitamque assimilationem expressus, Deum merito divina appellant oracula, ut una cum cæteris ad hanc quoque appellationis dignitatem, a Patre provectus sit, eamque acceperit, non autem ex proprio jure possidendam habuerit. Namque ille quidem dat, hic vero accipit; itaque suo jure unus ille est Deus, qui non ab altero accepit. Hic autem a Patre habet ut Deus sit, tanquam Dei imago: utpote, cum una in ambobus, juxta exemplum, divinitus intelligatur, et unus sit Deus, qui per seipsum sine principio, et sine generatione existat: per Filium autem, tanquam perspeculum et imaginem, consideretur. Hoc est, scilicet, quod spirituale docet oraculum, quod non alias dicit eum, de quo sermo est, Deum esse adorandum, propter inhabitantem in ipso Patrem. « In te » enim, inquit, « orabunt: quoniam in te Deus est. » Sed tu quoque ipse cum Deus sis, Salvator Israel existis. Proinde fortis et absconditus Deus es: « quoniam in te Deus, et non est amplius præter ipsum. » **228** Pro eo vero quod est, « laboravit Ægyptus, » Hebraicum habet, et reliqui omnes interpretes reddiderunt, « labor Ægypti, » ut id quod dicitur tale sit: « Te adorabunt, et tui erunt servi, labor Ægypti, et negotiatio Æthiopum, et Seboim: » quibus verbis barbaras ego arbitror et ignotas quasdam nationes significari, et omnes quæcumque antea quondam dæmonica superstitione vexabantur. Nam propterea quod Ægyptii visi sunt omnium nationum superstitionosissimi esse, primique errori, quo simulacra colerentur, portas aperuisse: merito eos primos collocat, qui Christo sint subjiciendi: deinde per eos, quæ ad reliquos simulacrorum cultores pertinent, ut aperta sint, efficit. Et hæc quidem in Salvatore ac Domino nostro exspectatum exitum nacta sunt. Jam enim innumerabiles, per orbem terrarum, nationum conventus, in omnibus gentibus illum adorant illique serviunt. Æthiopas vero ac Seboim eos, qui hic adoraturi Christum canuntur, **LXXI** quoque psalmo

²⁵ Psal. **LXXI**, 10

CAPUT V.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A psalmo xxxii. — Quod Dei Verbum suam habens essentiam jussu Patris, David æque ac nos opificem universi novit; et quod idem Dei Verbum, idem propheta ad hominum medelam esse missum a Patre testificatur; et quod brevi tempore universam terram sua doctrina impleturum canit.

« Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. » In psalmo vero cui sic dictum est: « Misit Verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de interitionibus eorum. » Et rursus cxlvii: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus. » At enim ei, qui nunc in manibus est, psalmo dicenti, « Verbo Domini cœli firmati sunt, » concordat sacrum **229** quoque Evangelium, palam dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ²⁶. » Sane merito Evangelium Deum illum nominat: quando etiam per ea quæ prius dicta sunt, idem hoc, quod nunc ut Deus celebratur Verbum, et sapientia, et germen Dei, et Sacerdos, et Christus, et Rex, et Dominus, et Deus imago Dei, appellatum est. Porro, ut qui et alius sit quam Pater, et ejusdem administer fuerit, adeo ut jussu illius ipse omnia condiderit, in præsentī deinceps Psalmo adjungit: « Timeat, inquit, Dominum omnis terra: ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt ²⁷. » Constat enim quod qui dicit, ad alterum dicit: et qui mandat, alteri præter se mandat. Perspicue vero post ipsam Salvatoris nostri humanæ naturæ assumptionem, conventus ex omni terra, hoc est, ex omnibus, quæ terram incolunt, nationibus, innumerabiles, non itidem ut antea ullos dæmones, sed ipsum Dominum Jesum timuerunt, et omnes habitantes orbem commoti sunt, in ipso Christi nomine, sicut præsens oraculum canit: « Timeat, inquit, Dominum omnis terra, ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. » Hactenus quæ de ii et xxx psalmo accepta sunt. Consimilia vero his et consona in psalmo quoque cxlviii invenies, qui docet non ea modo, quæ ad terram duntaxat, sed etiam ea quæ ad cœlum, et breviter ad universam creaturam pertinent, ipso Deo universi jubente exstitisse. Dicit igitur: « Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis. Laudate eum, omnes angeli ejus; laudate eum, omnes virtutes ejus. Laudate eum, sol et luna, laudate eum, omnes stellæ et lumen: quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt ²⁸. » Quod si ipse mandavit, quisnam, quæso, usque adeo magnus, ut mandatum de tantis rebus susciperet, præter Dei Verbum? quod varie in præsentī opere, a nobis, tanquam Deus celebratur, et

Ψαλμοῦ λβ΄. — Ὡς Θεοῦ Λόγον οὐσιώδη καὶ ἐπιπέλευσιν τοῦ Πατρὸς, ὁμοίως ἡμῖν οἶδε δημιουργὸν τῶν ἀπάντων ὁ Δαβὶδ· καὶ ὡς τὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ θεραπειᾷ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀποστάλθαι μαρτυρεῖ· καὶ ὡς ἐν βραχεὶ χρόνῳ τὴν σύμπασαν γῆν πληρώσειν τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας θεοπίξει.

« Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πάντα ἡ δύναμις αὐτῶν. » Καὶ ἐν ρς' δὲ ψαλμῷ εἴρηται: « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴασατο αὐτούς, καὶ ἐρρύσατο αὐτούς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ πάλιν ἐν ρμζ': « Ὁ ἀποπέλλων τὸ λόγον αὐτοῦ τῇ γῆ, ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Ἀλλὰ γὰρ τῷ μετὰ χεῖρας ψαλμῷ, φάσκοντι, « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » συνάδει τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, διαβρῆδην λέγον· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Θεὸν εἰκότως τὸ Εὐαγγέλιον ὀνομάζει· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν πρόσθεν αὐτὸς οὗτος ὁ νῦν θεολογούμενος Λόγος, καὶ σοφία, καὶ γέννημα Θεοῦ, καὶ ἱερεὺς, καὶ Χριστὸς, καὶ βασιλεὺς, καὶ Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ εἰκὼν ἀνηγόρευτο τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτι γε, ἕτερος ὢν τοῦ Πατρὸς, ὑπουργὸς ἦν αὐτοῦ, ὥστε ἐπιπελευομένου τοῦ μελίζονος αὐτὸν δημιουργεῖν, ἐξῆς κατὰ τὸν παρόντα ἐπιλέγει ψαλμόν· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ· ὑπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες οἰκουμένην. Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γάρ, ὡς ὁ λέγων, ἐτέρῳ λέγει· καὶ ὁ ἐντελλόμενος, ἐτέρῳ παρ' ἑαυτὸν ἐντέλλεται. Σαφῶς δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσει, μυρία πλήθη ἐκ πάσης τῆς γῆς, τοῦτ' ἐστὶν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐθνῶν, οὐκέτι ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν ἐφοβήθη τὸν Κύριον Ἰησοῦν· πάντες τε οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην ἐσαλεύθησαν ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι, ἀκολούθως τῷ νῦν φάσκοντι λογίῳ· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ, ὑπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τοῦ β' καὶ λ' ψαλμοῦ. Σύμφωνά δὲ τοῦτοις εὗροις ἂν καὶ ἐν ρμῇ' ψαλμῷ, ὃς διδάσκει οὐ τὰ περὶ γῆν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ συλλήθδην ἅπασαν τὴν κτίσιν, κατ' ἐπιπέλευσιν τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γεγονέναι. Λέγει δ' οὖν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἦλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς· ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Εἰ γὰρ αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ τίς ἦν τοσοῦτος, ὡς τὴν περὶ τῶν τηλικούτων ἐντολὴν ὑποδέξασθαι, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; ὁ ποικίλως διὰ τῆς παρουσίας ἡμῖν ὑποθέσεως θεολογούμενος, καὶ Λόγος Θεοῦ προσσγορευόμενος εἰκότως, ὅτι δὴ τοὺς τῶν ἀπάντων δημιουργικούς τε καὶ

²⁶ Joan. i, 1, 2. ²⁷ Psal. xxxii, 8-9. ²⁸ Psal. cxlviii, 1-5.

πικτικὸς λόγους ὁ παντοκράτωρ ἐν αὐτῷ καταθέ-
 ληται, λόγῳ καὶ τάξει τὰ σύμπαντα διέπειν αὐτῷ
 καὶ διακυβερωτῆν παραδοῦς. Μὴ γὰρ οὖν τις ὑπολά-
 βοι τῷ παρὰ ἀνθρώποις ἐκ συλλαβῶν συνεστώτι, ἐκ
 τῶν ὀνομάτων καὶ βημάτων συγκειμένῳ, ἐνάρθρω καὶ
 προφορικῷ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παρόμοιον τυγχάνειν·
 εἴτι δὴ ὁ παρ' ἡμῶν λόγος ἐν φωναῖς καὶ συλλαβαῖς,
 καὶ τοῖς διὰ τούτων σημειωμένοις κέκτηται τὴν οὐ-
 σίαν, διὰ γλώττης καὶ ἀρτηριῶν, φάρυγγός τε καὶ
 στόματος προφερόμενος· ὁ δὲ τῆς αἰδίου καὶ ἀσω-
 μάτου φύσεως, πάντῃ κατὰ πάντα τοῦ καθ' ἡμᾶς
 παρηλλαγμένος, οὐδὲν ἀνθρώπειον ἐπάγοιτ' ἂν, μόνῃ
 κεκρημένος τῇ τῆς προσηύσεως ὀμωνυμίᾳ· ἐπεὶ μήτε
 φωνὴν τὴν δι' ἀέρος κρούσεως ὑφισταμένην, μήτε
 βήματα, μήτε συλλαβὰς, μήτε γλώτταν, μήτε στόμα,
 μήτε ὅλως τι τῶν ἀνθρωπείων καὶ θνητῶν ἐπὶ τοῦ
 πάντων ὄλων Θεοῦ παραληπτέον. Ψυχῆς γὰρ ἂν εἴη ὁ
 λόγος οὗτος, ὁ οὐδαμῶς οἶδός τε καθ' ἑαυτὸν διχα ψυ-
 χῆς εἶναι, ἢ ὑποστῆναι. Τοιοῦδε γὰρ ὁ ἐν ἀνθρώποις
 λόγος, ἰδίως μὲν ἀνοήσιος ὢν καὶ ἀνυπόστατος, ὅλον
 δὲ αὐτὸ κίνησις τε καὶ ἐνέργεια διανοίας τυγχάνων.
 Ἄλλὰ γὰρ οὐ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ τοιοῦτος, ἔχων δὲ καθ'
 ἑαυτὸν οὐκ εἶναι ὑπόστασιν πᾶνυ θεῖαν καὶ νοερὰν,
 ἰδίως μὲν ὑφεστῶσαν, ἰδίως δ' αὖ πάλιν ἐνεργοῦσαν,
 διπλὸν τε οὖσαν καὶ ἀσώματον, καὶ κατὰ πάντα τῇ
 τοῦ πρώτου καὶ ἀγεννήτου καὶ μόνου Θεοῦ φύσει
 παρωμοιωμένην, τοὺς τῶν γεννητῶν ἀπάντων λό-
 γους, καὶ τὰς τῶν ὀρωμένων ἀσωμάτους τε καὶ ἀο-
 ράτους ἰδέας ἐν αὐτῇ φέρουσαν. Διὸ καὶ σοφίαν αὐτῆν,
 καὶ θεὸν Λόγον οἱ θεοὶ χρησμοὶ προσαγορεύουσιν.
 quidquid efficit, verum materiæ omnis est expers, et incorporea, et omni ratione primi et ingenti, et
 solius Dei naturæ assimilata, earum omnium rerum quæ factæ sunt, rationes, et earum quæ sub
 visum cadunt, incorporeas et invisibiles species, in seipsa ferens. Quare illam et Sapientiam et Dei
 Verbum, divina oracula appellant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὡς καὶ Ἡσαίας δύο Κυρίους ὁμοίως τῷ Δαβὶδ
 ὁμολογεῖ, καὶ τὸν δευτερόν δημιουργὸν εἶναι
 τῶν ὄλων, ὡσπεροῦν καὶ αὐτοὶ δοξάζομεν.

« Ἀκουέ μου, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ.
 Ἐγὼ εἶμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἶμι εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ
 ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου
 ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. Καλέσω αὐτοὺς, καὶ στή-
 σονται ἅμα, καὶ συναχθήσονται πάντες, καὶ ἀκού-
 σονται, τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλε ταῦτα. Κύριος ἀγαπῶν
 σε, ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἄραι
 σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα.
 ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐλόησα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Προσα-
 γάγετε πρὸς με, καὶ ἀκούσατε ταῦτα. Οὐκ ἀπ' ἀρ-
 χῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα. Ἦνίκα ἐγένετο, ἐκεῖ ἤμην.
 Καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα
 αὐτοῦ. » Ὅρα δὴ καὶ νῦν τίνα τρόπον ὁ φήσας,
 « Ἐγὼ εἶμι ὁ πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἶμι εἰς τὸν αἰῶνα,
 ἐ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν συστησάμενος, » ἐναργῶς
 οὕτως ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ ὑπὸ Κυρίου Κυρίου,
 οὕτω τὸν Πατέρα συνήθως δις Κύριον ἀναγορεύων,
 ὡς ἂν ἔχουσι καὶ ταύτην ἀναμφίλεκτον τοῦ ζητουμέ-
 νου τὴν μαρτυρίαν. Πρῶτον δὲ αὐτὸν ὡς ἐν γεννη-
 τῶς εὐσεβῶς εἶναι λέγει, τὴν ἀναρχὸν καὶ ἀγέννητον

Verbum Dei appellatur, merito illud quidem, pro-
 pterea quod omnium rerum artificiosas atque effi-
 caces rationes, omnipotens in ipsum coniecerit :
 230 quippe qui ratione atque ordine universa
 illi, et dispensanda et gubernanda tradiderit. Nemo
 igitur putet humanæ, quæ ex syllabis constat, et
 ex nominibus et verbis componitur, articulata, at-
 que enuntiabili orationi, Dei verbum simile esse :
 quoniam nostra hæc oratio in vocibus et syllabis,
 et iis quæ per hæc significantur, quicquid ipsa est,
 obtinet : utpote, quæ per linguam, et arterias, et
 fauces, et os, proferatur : sempiternæ vero atque
 incorporeæ naturæ Verbum omni omnino ratione,
 quæ a nobis proferri solent verba prætergressum,
 nihil humanæ rationis præ se ferat, sed solam cum
 humano verbo communem appellationem possi-
 deat : quando neque vocem, quæ ex aeris pulsu
 constet, neque dictiones ullas, neque syllabas, ne-
 que linguam, neque os, neque omnino quidpiam
 humani sive mortalis, in Deo universi accipere,
 sive intelligere, fas est. Id enim verbum animæ es-
 set, quod nullo modo per seipsum ab anima seor-
 sum posset esse, aut consistere. Tale enim huma-
 num est verbum, quod privatim quidem nullam,
 neque essentiam, neque substantiam habet, sed
 totum libera quædam motio est, et efficientia cog-
 itationis. Cæterum, ipsum Dei Verbum non tale,
 sed per seipsum habens propriam substantiam, us-
 quequaque divinam atque intelligentem, quæ pri-
 vatim quidem subsistit, privatimque idem efficit,
 et incorporea, et omni ratione primi et ingenti, et
 solius Dei naturæ assimilata, earum omnium rerum quæ factæ sunt, rationes, et earum quæ sub
 visum cadunt, incorporeas et invisibiles species, in seipsa ferens. Quare illam et Sapientiam et Dei
 Verbum, divina oracula appellant.

CAPUT VI.

Quod Isaias similiter ut David, duos, Patrem et Fi-
 lium confitetur, et eorum alterum universi Opifi-
 cem, quemadmodum ipsi quoque credimus.

« Audi me, Jacob, et Israel quem ego voco.
 Ego sum primus, et ego sum in æternum, et
 manus mea fundavit terram, 231 et dex-
 tera mea consolidavit cælos. Vocabo eos, et
 stabunt simul, et congregabuntur omnes, et au-
 dient, quis eis annuntiavit hæc. Dominus qui di-
 ligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tol-
 leret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego
 vocavi ; duxi eum, et direxi viam ejus : adducite
 ad me, et audite hæc. Non ab initio in occulto lo-
 cutus sum. Quando siebat, illic eram : et nunc Do-
 minus Dominus misit me, et spiritus ejus » . Considera, quæso, hic, quoniam modo qui dixit : « Ego
 sum primus, et ego sum in æternum, qui terram
 et cælum condidit, » ita plane se missum esse fatetur
 a Domino Domino. Sic enim Patrem consuevit bis
 Dominum appellare. Itaque habes hoc quoque indu-
 bitatum, de eo de quo quæritur, testimonium Pri-
 mum vero illum hic dicit esse propheta, quem in
 iis quæ genita sunt pie colit : nam quæ sine prin-

²³ Isa. XLVIII, 12-16.

cipio est, quæque genita non est, essentia, eam attribuit Patri. Primum enim in aliquo majore numero antecedit, et honore atque ordine præponi solet: quod quidem neutiquam Patri conveniat: non enim eorum quæ genita sunt primus est supremus Deus, quoniam ne principium quidem illius ullum excogitari potest, sed est ultra primum, utpote qui primum ipse genuerit, atque ut esset, fecerit: quandoquidem solum divinum Verbum, omnium eorum quæ genita sunt, primum jure nuncupatur. Cum ergo quæreretur in illo, « Ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt »⁴⁰, « cuinam creandarum rerum mandaverit officium, nunc perspicue demonstratum est, quod videlicet ei qui dixit: « Manus mea fundavit terram, et dextra mea consolidavit cælum » qui etiam se a Patre missum esse constitetur ubi ait: « Nunc Dominus Dominus misit me, et spiritus ejus. » Erit autem Deus Verbum qui hæc dicat, « quando Verbo Domini cæli firmati sunt, » ex eo Psalmi loco quæ supra apposuimus: sed enim cum ipsum quoque Dei Verbum, Domini appellatione ut Deus celebretur, tamen ipsum patrem Dominum, maxima cum reverentia ac pietate bis Dominum appellat, ut in eo diversitate nominis utatur. « Nunc » enim, inquit, « Dominus Dominus misit me, » utpote cum Pater et Deus sit, et tam sui unigeniti Verbi, quam eorum omnium, 232 quæ illo posterius facta sunt, quorum cum potestatem ac dominium a Patre ipsum Dei Verbum acceperit, tanquam is, qui et legitimus, et unicus Filius sit, merito etiam ipse ab iis, qui et pie et religiose colere Deum volunt, appellatur Dominus.

CAPUT VII.

A Genesi. — Quod etiam maximus Dei servus Moses, in mundi fabricatione, cognovit Patrem Deumque universi, cum altero communicantem de hominis officio, hoc porro divinum esse Verbum ante didicimus.

« Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem ac similitudinem nostram »⁴¹, « et rursus: « Et dixit Deus, non est bonum esse hominem solum, faciamus illi adjutorium secundum ipsum »⁴². » Ac ne quispiam suspicetur hæc ad Angelos dicta fuisse, continuo declarat eum cui imperatum sit, non esse angelum Dei, dicens: « Et fecit Deus hominem. ad imaginem Dei fecit illum. »⁴³

CAPUT VIII.

Ab eadem. — Quod quidem Moses bis planissime Dominum, sine ullis involucris, theologice commendat.

« Sol ortus est super terram, et Lot ingressus est in Segor, et pluit Dominus super Sodoma sulfur et ignem a Domino »⁴⁴. » Plane bis Dominum nominat, et huic docet ab illo mandatam esse, ut impios debito supplicio afficiat: etenim licet non semel Dominum aperte dicamus, non tamen simili

καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ πρῶτον οὐσίαν ἀπονέμων τῷ Πατρὶ· τὸ γὰρ τοῖς πρῶτον ἀριθμοῦ πλεονος ἡγεῖται, τιμῇ καὶ τάξει προτεταγμένον· ὅπερ οὐκ ἂν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἀρμόσειεν· οὐ γὰρ δὴ γεννητῶν πρῶτος ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ἐπεὶ μὴδ' ἀρχὴ τις ἐπινοεῖται αὐτοῦ· ἐπέκεινα δ' ἂν εἴη καὶ ἀνωτάτω τοῦ πρώτου, ἅτε δὴ αὐτὸς καὶ τὸ πρῶτον γεννήσας καὶ ὑποστησάμενος, μόνου τοῦ θείου Λόγου πάντων τῶν θνητῶν πρώτου χρηματίζοντος. Ζητουμένου δὲ ἄρα, κατὰ τὸ, « Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετέλειτο, καὶ ἐκτίσθησαν, » τίμη τὴν τῶν γεννητῶν ἐντέταλται δημιουργίαν, νῦν σαφῶς ἀποδέδεικται, ὅτι τῷ φήσαντι· « Ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν· » ὅς καὶ πρὸς τοῦ κρείττονος ἀπεστάλαξε ὁμολογεῖ λέγων· « Νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. » Εἴη δ' ἂν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ταῦτα φάσκων, « ἐπειδὴ τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν. Πλὴν ἀλλὰ, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῇ Κύριος θεολογεῖται προσηγορίᾳ, ὅμως τὸν ἀνωτάτω καὶ κρείττονα Πατέρα αὐτοῦ καὶ Κύριον εὐ μάλα εὐσεβῶς δις Κύριον αὐτὸν ἀνακαλεῖ, τῷ διαφόρῳ χρώμενος ἐπ' αὐτοῦ ὀνόματι. « Καὶ νῦν » γὰρ, φησὶ, « Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, » ὡς ἂν κυρίως ὄντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ πρώτου, καὶ ἀληθῶς Κυρίου αὐτοῦ τε τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γεννητῶν ἀπάντων, καθ' ὧν δευτέρως τὴν κυρίαν καὶ δεσποτείαν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀναδείξάμενος, οἷα γνήσιος Ἰῶδς καὶ μονογενῆς, δεύτερος εἰκότως καὶ αὐτὸς ἂν εὐσεβῶς χρηματίζοι Κύριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς καὶ ὁ μέγιστος τοῦ Θεοῦ θεράπων Μωσῆς ἐν τῇ κοσμοποιᾷ οἶδε Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων, ἐτέρῳ κοινολογούμενον ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίᾳ· τὸν θεῖον δὲ Λόγον τοῦτον εἶναι προμεμαθήκαμεν.

« Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· » καὶ αὖθις· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. » Καὶ ἵνα γε μὴ τις πρὸς ἀγγέλους ταῦτα εἰρησθαι νομίσειε, παραχρῆμα δηλοῖ τὸν κεκελευσμένον οὐκ ἄγγελον ὄντα Θεοῦ, λέγων· « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς Μωσῆς δύο σαφέστατα Κυρίου ἀνεπικαλύπτως θεολογεῖ.

« Ὁ ἥλιος ἀνέτειλεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Ἄωτ εἰσῆλθεν εἰς Σηγῶρ, καὶ ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου. » Σαφῶς δεύτερον ἀναγορεύει, ὅτι καὶ διδάσκει παρὰ τοῦ μείζονος ἐπιτραπέντα τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ποιήσασθαι τιμωρίαν. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ δύο Κυρίου ἀνεπικαλύπτως ὁμολογούμεν, ἀλλ'

⁴⁰ Psal. xxxii, 9. ⁴¹ Gen. i, 26. ⁴² Gen. ii, 18

⁴³ Gen. i, 27. ⁴⁴ Gen. xix, 23, 24.

οὐ καὶ ταῖς ὁμοίαις ἐπ' ἀμοτέροις χρώμεθα θεολογίας· εὐσεβοῦς δὲ τῇ τάξει χρώμενοι, τὸν μὲν ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ τοῦ δευτέρου Κύριον καὶ Θεὸν εἶναι πεπαιδευμένα· τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν δεύτερον Κύριον, τῶν μὲν ὑπ' αὐτὸν δεσπότην, οὐκ ἔτι δὲ ὁμοίως καὶ τοῦ μείζονος. Οὐ γὰρ τοῦ Πατρὸς Κύριος, οὐδὲ τοῦ Πατρὸς Θεός, ὁ Θεὸς Λόγος, ἀλλ' ἐκεῖνον μὲν εἰκὼν, καὶ Λόγος, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, τῶν δὲ μετ' αὐτὸν δεσπότης Κύριος, καὶ Θεός· ὁ δὲ γὰρ Πατὴρ καὶ τοῦ Υἱοῦ Πατὴρ, καὶ Κύριος καὶ Θεός. Ὅθεν εἰκότως ἀνατρέχουσιν εἰς μίαν ἀρχὴν· καὶ εἰς ἓνα Θεὸν συνίσταται ἡμῖν τὰ τῆς εὐσεβοῦς θεολογίας.

Hic illius est Filius. Quare cum hi duo unum sint, merito ea quæ ad religiosam theologiam pertinent in unum principium nobis recidunt, et in uno Deo consistunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς θεράπων τὸν Θεὸν Λόγον δηλοῖ δεύτερον Θεὸν καὶ Κύριον προσωπομαζόμενον, ἐν ἀνθρώπου τε μορφῇ καὶ σχήματι ὄψθαι τε καὶ χρηματίζου τοῖς πύλιμοις ἱστορεῖ.

« Ὁφθὲ δὲ Κύριος τῷ Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τῷ σπέρματι σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ πάλιν· « Ἐγένετο Ἀβραάμ ἐτῶν ἑνενήκοντα ἑννέα, καὶ ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεός. Εὐαρέσκει ἐνώπιόν μου, καὶ γίνου ἀμεμπτος, καὶ θήσομαι τὴν διαθήκην μου ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνά μέσον σου, καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα. » Καὶ αὖθις· « Ὁφθὲ δὲ ὁ Θεὸς αὐτῷ πρὸς τῇ δρῦϊ τῇ Μамбрῆ, καθήμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, εἶδε· καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Καὶ ἰδὼν προσέειπεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ προσεκύνησε. » Καὶ ἐξῆς μετὰ τὴν ὄψασιν ἐπιφέρει· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραάμ δὲ γινώμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πλῆθος, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Καὶ τοῦταις αὖθις ἐπιλέγει ὡς περὶ ἑτέρου· « Ἦδειν γάρ, ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Ταῦτα αὐτὸς ἀναγράφεται λέγων ὁ χρηματίζων τῷ Ἀβραάμ Κύριος, ἕτερον Κύριον ὁμολογῶν, δηλαδὴ τὸν αὐτοῦ Πατέρα, καὶ ποιητὴν τοῦ παντός. Ὁ γὰρ μὴν Ἀβραάμ, οἷα προφήτης κατάληψεν ἔχων ἀκριθεῖ τοῦ χρηματίζοντος, ἐξῆς τοῖς προεκτεθεισὶ ποτινῶν λέγων· « Καὶ μὴ συναπολέσης δικαίον μετ' ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ἀσεβής. Ἐάν ὧσι πενήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, ἀπολεῖς αὐτούς; οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἐνεκεν τῶν πενήκοντα δικαίων; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις τὸ ῥῆμα τοῦτο, τοῦ ἀποκτείνειν δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ἀσεβής· μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Ἀγγέλους δὲ φάσκειν ταῦτα, ἢ τινι τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν, οὐκ ἡγοῦμαι λέγεσθαι ἀρμόζειν·

A ubique utimur theologia, sed pia quadam, ac religiosa distinctione utentes, illum quidem et Deum et Dominum, hujus etiam Patrem esse edocti sumus; hunc vero ipsum, quem et Verbi et Domini appellatione significare consuevimus, eorum quidem qui post ipsum, et sub ipso sunt, esse Dominum, ejus autem qui unum cum ipso est, neutiquam similiter. **233** neque enim Patris Dominus, neque Patris Deus, is qui est Deus Verbum, sed illius quidem imago, et Verbum, et Sapientia, et virtus, eorum vero quæ post ipsum collocantur Dominum habens, et Dominus et Deus: ille vero cum et Dominus, et Deus sit, etiam pater est hujus, sicut merito ea quæ ad religiosam theologiam pertinent

B

CAPUT IX.

Ab eadem. — Quod idem Deum Verbum, significat Deum ac Dominum prius nominatum et quod in hominis forma, et figura, et visum esse, et antiquis responsa dedisse conscribit.

« Apparuit autem Dominus Abraham, et dixit ei: Semini tuo dabo terram hanc⁴⁵. » Et rursus: « Erat Abraham annorum nonaginta novem, et apparuit Dominus Abraham, et dixit ei: Ego sum Deus: bene placitus sis coram me, et esto inculpabilis, et ponam testamentum meum inter te et me, et multiplicabo te valde⁴⁶. » Et rursus: « Apparuit autem Deus ei apud quercum Mambre, dum sederet in ostio tabernaculi sui, ipso meridie: cum vero oculis suis respexisset, vidit, et ecce tres viri steterant supra eum: et cum vidisset accurrit obviam illis, ab ostio tabernaculi, et adoravit⁴⁷. » Ac deinceps post visionem adjungit: « Dominus autem dixit, non celabo ego Abraham puerum meum quæ facio. Abraham vero cum sit, erit in gentem magnam et multam: et benedicentur in eo omnes gentes terræ⁴⁸. » Atque his rursus adjungit tanquam de altero: « Novi enim quod constituet filiis suis, et domui suæ, et custodient vias Domini, facere justitiam et judicium, ut inducat Dominus super Abraham quæ locutus est ad illum⁴⁹. » **234** Hic plane scriptum est, eum Dominum qui Abraham respondebat, hæc dicere, ubi videlicet Dominum constietur Patrem suum, et Conditorem universi: ipse tamen Abraham, veluti propheta, exploratam et certam ejus qui respondebat cogitationem habens, deinceps cum veneratione eos, qui ante expositi sunt, orat, dicens: « Ne perdas justum simul cum impio, et erit justus quasi impius. Si sint quinquaginta justi in civitate, perdes eos? nonne dimittes omnem locum, propter quinquaginta justos? Nequaquam tu facies verbum hoc, ut interficias justum cum impio, et erit justus quasi impius; nequaquam: qui judicas universam terram, non facies judicium⁵⁰? » Porro hæc ad angelos, aut ad quempiam ex Dei ministris dicta

⁴⁵ Gen. xii, 7. ⁴⁶ Gen. xvii, 1, 2. ⁴⁷ Gen. xviii, 1, 2. ⁴⁸ ibid 17, 18. ⁴⁹ ibid. 19. ⁵⁰ ibid. 24, 25.

asse, consentanee dici non arbitror : non enim cuiuslibet sit, iudicare terram universam. Sed nec angelus quidem est nominatus, quem superior scriptura significat, verum alius quispiam angelo præstantior, Deus utique ac Dominus, qui cum duobus angelis in forma hominis, ad supra scriptam quercum est visus. Præterea ne Patrem quidem Deum hunc fuisse putandum est, qui hujuscemodi verbis indicatur : dicere enim, id mutari quod divinum est, et figurari in speciem ac formam hominis, neutiquam pium est. Superest igitur ut confiteamur illum fuisse Dei Verbum, quod a nobis in iis quæ antehac scripta habes, Dei nomine celebratum est : qua de causa hodie quoque a vicinis, et in proximo habitantibus, quasi divinus colitur, atque observatur is locus, honoris illorum gratia qui Abrahæ in illo visi sunt ; atque etiam nunc ibidem permanens terebinthus conspicitur : qui enim ab Abraham hospitio suscepti sunt, ut habet Scriptura, recumbentes erant duo quidem utrinque, medius autem excellentior, et qui reliquos antefret. Hic vero sit plane is, de quo diximus, ipse utique Dominus ac Salvator noster, quem etiam pertinaces et increduli, divina oracula confirmantes, venerantur : hic ipse igitur ex illo, pietatis jaciens ad homines semina, humanam speciem ac figuram indutus, Dei amico atque antiquo Patri Abrahæ seipsum quisnam esset, ostendit, Patrisque sui tradidit sententiam.

235 CAPUT X.

Ab eadem. — Quod idem propheta in Jacob, manifestius eum de quo agitur, indicat Dominum : quem sane et Deum et angelum supremum Dei vocat.

Et profectus est in Charran, et venit in locum, et dormivit illic : occiderat enim sol. Et accepit lapides, et posuit sub capite suo, et dormivit in loco illo, et somniavit : et ecce scala terræ infixæ, cujus caput perveniebat usque ad cœlum, et angeli Dei ascendebant per eam. Et Dominus innitebatur ei, et dixit : Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, ne timeas : terra in qua tu dormis in ipsa, tibi dabo eam, et semini tuo. Et erit semen tuum sicut arena maris, et dilatabitur ad mare, et Orientem, et ad boream, et africanum. Et benedicentur in te omnes tribus terræ, et in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via, quacumque iter feceris, et convertam te in terram hanc : quoniam non te relinquam, donec faciam omnia quæcumque locutus sum tibi. Et experrectus est Jacob a somno, et ait : Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit, et ait : Quam terribilis est locus hic ! non est hoc aliud, nisi domus Dei, et hæc porta cœli. Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuit capiti suo, et erexit illum pro titulo, et effudit oleum in summum illius, et vocavit Jacob nomen loci illius, domum Dei⁵¹. Eum, qui hoc loco tam multis verbis respondet Dominum, et Deum,

⁵¹ Gen. xxvii, 10-19.

(4) Interpretes legebat ἀγνώμονες.

οὐδὲ γὰρ τοῦ τυχόντος ἂν εἴη τὸ κρῖνειν πᾶσαν τὴν γῆν. Ἄλλ' οὐδ' ἄγγελος ὁ προγραφεὶς ἀντιγράφεται, κρείττων δὲ τις ἀγγέλου θεὸς καὶ Κύριος, πρὸς τῆ ἀναγεγραμμένην δρῦν μετὰ τῶν δυεῖν ἀγγέλων ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὁραθεὶς. Πάλιν γε μὴν οὐδὲ τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ἡγητέον διὰ τούτων δηλοῦσθαι· μεταβάλλειν γὰρ φάναι τὸ θεῖον, καὶ χρηματίζεσθαι εἰς ἀνδρὸς εἶδος καὶ μορφήν, οὐκ εὐαγές. Λέγεται δὲ αὐτὸν εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν διὰ τῶν πρόσθεν θεολογημένον, ὁμολογεῖν. Ὅθεν εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡσάν θεὸς ὁ τόπος εἰς τιμὴν τῶν αὐτόθι τῶν Ἀβραὰμ ἐπιφανέντων θρησκεύεται, καὶ θεωρεῖται γε εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος· οἱ γὰρ τῶν Ἀβραὰμ ἐπιξενωθέντες, ἐπὶ Γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἐκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ὑπερέχων τῆ τιμῆ. Εἴη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῖν Κύριος αὐτὸς, ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνώτες (4) σέβουσι, τὰ θεῖα λόγια πιστούμενοι. Οὗτος δὲ οὖν αὐτὸς, ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα εἰς ἀνθρώπους καταβαλλόμενος, ἀνθρώπειον ὑπόδοξ εἶδος τε καὶ σχῆμα, τῷ θεοφιλεῖ προπάτορι Ἀβραὰμ, ὅστις εἴη, αὐτὸν ἐξέφηνα, καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ παρ-εἶδου γνῶμην

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ, σαφέστερον ἐμφαίνει τὸν δηλούμενον Κύριον, ὃν δὲ καὶ θεὸν, καὶ ἄγγελον ἀποκαλεῖ τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ προσειπῶν.

Καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαρρᾶν, καὶ ἀτήνησε τόπῳ, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδν γὰρ ὁ ἥλιος. Καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων, καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, καὶ ἐνευπνιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη εἰς τὴν γῆν, ἧς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον, καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπιστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, μὴ φοβοῦ· ἡ γῆ ἐφ' ἣν σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτήν, σοὶ δώσω αὐτήν, καὶ τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, καὶ πλατυθήσεται ἐπὶ θάλασσαν καὶ ἀνατολάς, καὶ ἐπὶ βορρᾶν καὶ λίβαν. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ, διαφυλάσσω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὐ ἂν πορευθῆς, καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην· ὅτι οὐ μὴ σε ἐγκαταλείπω, ἕως τοῦ ποιῆσαι με πάντα ὅσα ἐλάλησά σοι. Καὶ ἐξηγέρθη Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν, ὅτι, Ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν. Καὶ ἐφοβήθη, καὶ εἶπεν· Ὡς φοβερός ὁ τόπος οὗτος ! οὐκ ἐστὶ τοῦτο ἄλλ' ἢ οἶκος Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη Ἰακώβ τὸ πρωτὸν, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον, ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν

αὐτὸν στῆλην, καὶ ἐπέχεεν ἑλαίον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐ-
 τῆς, καὶ ἐκάλεσε Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκει-
 νου, οἶκος Θεοῦ. » Τοῦτον τὸν ἐνταῦθα διὰ τοσούτων
 χρηματίζοντα Κύριον καὶ Θεὸν, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ
 προῶν ἐξῆς εὐρήσεις, ἐν οἷς φησι πρὸς τὰς γυναί-
 κας αὐτὸς Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ
 Θεοῦ καθ' ὑπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπα· Τί ἐστι; »
 Καὶ ἐξῆς· « Ἐώρακα, » φησὶ, « πάντα ὅσα Λάβαν σοὶ
 ποιεῖ. Ἐγὼ ὁ Θεὸς ὁ ὀφθεῖς σοι ἐν τόπῳ, οὗ ἠλειψάς
 μοι· ἐκεῖ στῆλην, καὶ ἠβξαι μοι εὐχῆν. » Ἄρ' οὖν ὁ
 ἀνωτέρω φήσας, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ
 πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, » ᾧ καὶ στῆλην ἀνέστη-
 σαν ὁ θεοφιλῆς, Θεὸς μὲν ἦν καὶ Κύριος (αὐτῷ γὰρ
 λέγοντι πιστευτέον), οὐ μὴν ὁ ἐπὶ πάντων, ἀλλ' ὁ
 ἐκείνου δεύτερος, τὰ τοῦ Πατρὸς εἰς ἀνθρώπους δια-
 κινούμενος καὶ διαγγέλλων. Διὸ καὶ ἄγγελον αὐτὸν ὁ
 Ἰακώβ ἐπὶ τοῦ παρόντος καλεῖ· « Εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος
 τοῦ Θεοῦ φάσκων καθ' ὑπνον· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ
 ὀφθεῖς σοι ἐν τῷ τόπῳ. » Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ἄγγελος
 Κυρίου καὶ Θεὸς καὶ Κύριος, σαφῶς διὰ τούτων ἀν-
 ηγήρεται. Καὶ ἐν Ἡσαΐδ δὲ τῷ προφήτῃ, μεγάλης
 βουλῆς ἄγγελος, ὁμοῦ δὲ καὶ Θεὸς καὶ ἄρχων καὶ
 ἐξουσιαστὴς προσαγορεύεται, ἐν οἷς τὴν εἰς ἀνθρώπους
 αὐτοῦ γένεσιν Θεσπίζει, λέγων· « Ὅτι παιδίον ἐγεν-
 νήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ
 ἔμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης
 βουλῆς ἄγγελος, ἄρχων εἰρήνης, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξου-
 σιαστὴς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὡς καὶ Ἰακώβ τὸν προδηλωθέντα καὶ Θεὸν καὶ
 Κύριον, καὶ δὴ καὶ ἄγγελον, ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ
 ἐν ἀνθρώπου σχηματι θεωρεῖ διὰ τῆς οὕτως
 ἐχούσης ἱστορίας.

« Ἀναστὰς δὲ τὴν νύκτα ἐκείνην, ἔλαβε τὰς δύο
 γυναῖκας, καὶ τὰς δύο παιδίσκας, καὶ τὰ ἕνδεκα παι-
 δία αὐτοῦ, καὶ διέβη τὴν διάβασιν τὴν Ἰακώβ· καὶ
 ἔλαβεν αὐτοὺς, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ ἑαυτοῦ.
 Ἰπελείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος, καὶ ἐπάλασε μετ' αὐτοῦ
 θήρσιον ἕως πρωῆ. Εἶδε δὲ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς
 αὐτὸν, καὶ ἤψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ
 ἐνάγκησε τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ Ἰακώβ, ἐν τῷ παλαίειν
 αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν
 με· ἀνέβη γὰρ ὁ ἥρως. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε
 ἀποστείλω, ἐὰν μὴ με εὐλογήσης. Εἶπε δ' αὐτῷ·
 Τί τὸ ὄνομά σου; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Εἶπε
 δ' αὐτῷ· Οὐδέτι Ἰακώβ κληθήσεται τὸ ὄνομά σου,
 ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ
 Θεοῦ, καὶ μετ' ἀνθρώπων δυνατὸς ἔση. Ἡρώτησε δὲ
 Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγειλόν μοι τὸ ὄνομά σου.
 Καὶ εἶπεν· Ἰνα τί τοῦτο ἔρωτάς μου; τὸ ὄνομά μου;
 Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκαί, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα
 τοῦ τόπου ἐκεῖνου Ἰακώβ, *Εἶδος Θεοῦ*. Εἶδον γὰρ Θεὸν
 πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχὴ μου.
 Ἀντίειπε δὲ αὐτῷ ὁ ἥλιος, ἦνίκα παρήλαθε τὸ εἶδος
 τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Μωσῆι εἰρητο· « Οὐδεὶς ὄψεται
 τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται· » ἐν τούτοις δὲ ὁ Ἰα-
 κώβ εἶδε Θεὸν οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς
 πρόσωπον· καὶ σωθεὶς γε οὐ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὴν ψυ-

A angelum quoque Dei deinceps progressus inve-
 nies : ubi ad mulieres ait ipse Jacob : « Et dixit
 mihi angelus Dei in somnis, Jacob. Ego autem
 dixi : Quid est ? » Et deinceps : « Vidi, » inquit,
236 « omnia quæcumque Laban tibi facit. Ego
 Deus, qui apparui tibi in loco, ubi unxisti mihi
 titulum, et vovisti mihi votum ²². » Ergo qui supra
 dixerat, « Ego Dominus Deus Abraham patris tui,
 et Deus Isaac, » cui et titulum erexit Dei amicus,
 Deus quidem erat et Dominus (ipsi enim dicenti
 credendum), non tamen is qui Pater est, et a nullo
 est, sed qui ea, quæ ad Patrem pertinent, homini-
 bus subministrat et nuntiat. Quocirca etiam an-
 gelum ipsum in præsentem vocat Jacob ubi ait,
 « Dixit mihi angelus Dei in somnis verba hæc : Ego
 sum Deus, qui apparui tibi in loco. » Ergo idem et
 angelus Domini, et Deus, et Dominus, plane in his
 appellatus est. Et apud Isaiam prophetam magni
 consilii angelus, interimque et Deus, et princeps,
 et potestatem habens nominatur, ubi ortus illius
 inter homines canitur, a dicente, quod « pueru-
 lus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus
 principatus super humerum ejus, et vocatur nomen
 ejus magni consilii angelus, princeps pacis, Deus
 fortis, potentiam habens, pater futuri seculi ²⁴. »

B sum Deus, qui apparui tibi in loco. » Ergo idem et
 angelus Domini, et Deus, et Dominus, plane in his
 appellatus est. Et apud Isaiam prophetam magni
 consilii angelus, interimque et Deus, et princeps,
 et potestatem habens nominatur, ubi ortus illius
 inter homines canitur, a dicente, quod « pueru-
 lus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus
 principatus super humerum ejus, et vocatur nomen
 ejus magni consilii angelus, princeps pacis, Deus
 fortis, potentiam habens, pater futuri seculi ²⁴. »

CAPUT XI.

Quod etiam Jacob eum, de quo proxime dictum est,
 et Deum et Dominum, præterea angelum similiter,
 ut Abraham in hominis forma contempletur, in ea
 historia quæ sic se habet.

« Surgens autem nocte illa, accepit duas uxores,
 ac duas famulas, et undecim puerulos suos, et
 transivit vadum Jacob, et accepit eos, et traduxit
 omnia sua. Et relictus est ipse Jacob solus,
 et luclabatur cum eo homo usque mane. Vidit au-
 tem quod non posset adversus illum, et attigit latitu-
 dinem femoris ejus, et torpuit latitudo femoris Jacob,
 dum luclaretur hic cum illo. Et dixit ei : Dimitte
 me, ascendit enim aurora. Hic vero dixit : Non
 14 dimittam, nisi mihi benedixeris. Dixit autem ei :
 Quod est nomen tuum? At hic dixit ei : Jacob. Et
 dixit ei : Non amplius Jacob vocabitur nomen tuum.
237 sed Israel erit nomen tuum : quoniam inva-
 luisti cum Deo, etiam cum hominibus potens eris.
 Interrogavit vero Jacob et ait : Indica mihi nomen
 tuum. Et ait : Quid ita quæris nomen meum? Et
 benedixit ei in illo loco, et vocavit Jacob nomen
 loci illius, *Speciem Dei*. Aspexi enim Deum facie
 ad faciem : et servata est anima mea. Ortus est
 autem illi sol, cum transisset species Dei ²⁵. » Et
 Mosi quidem dictum est : « Nullus videbit faciem meam
 et vivet ²⁶ : » hic autem Jacob vidit Deum non sim-
 pliciter, sed facie ad faciem : et cum servatus es-
 set, non corpore, sed animo, ad appellationis Israel
 dignitatem assumptus est, quæ sane appellatio ani-

²² Gen. xxxi, 11. ²³ ibid. 12, 13. ²⁴ Isa. ix, 6.

²⁵ Gen. xxxii, 22-31. ²⁶ Exod. xxxiii, 20.

marum cognominis est : siquidem ipsum Israel nomen, si interpreteris, *videntem Deum* significat. Non igitur patrem Deum vidit, sed Deum filium, cuius etiam curiosius appellationem quærenti Jacob, nondum erat enuntiandi tempus : quod si quempiam ex angelis, aut ex iis, qui cælum incolunt, divinis spiritibus, eum qui sanctis oracula ministrabat aliquis suspicetur esse, plane decipitur : hoc ex ipso probatur, quod hic ipse de quo loquimur, et Domini et Dei appellatione nuncupatur : etenim et Deum ipsum divina Scriptura plane vocitat, et Dominum item appellat, ejus nominis honorem illi tribuens, quod apud Hebræos quatuor litteris notatur, quod sane in una ineffabili atque in inenuntiabili Dei appellatione ponere, pueri Hebræorum consueverunt : probatur etiam ex eo, quod ubicumque Scriptura angelos appellare vult, aperte hoc facit, angelosque distincte significat. Sicut eos qui in Sodomis erant, cum impii essent, is qui Abrahamæ responderat Deus ac Dominus, suo adventu neutiquam dignos efficit, quemadmodum rursus dicit Scriptura divina : « Dominus quidem abiit, postquam desiit loqui cum Abraham. Duo vero angeli Sodoma abierunt vesperi ⁸⁷. » Item ipsi Jacob « obviam venerunt angeli Dei. Et cum vidisset dixit, Castra Dei hæc, et vocavit nomen loci illius, *Castra* ⁸⁸. » Sic sane Dei amicus visiones discernebat : proinde nunc quidem nomen loci Castra appellat, ex eo quod illic angelorum castra viderit. Ubi autem cum ipso Deo loquitur, vocat nomen loci, Speciem Dei, his verbis : « Vidi enim Deum facie ad faciem. » Quin et Mosi quoties apparet angelus, hoc ipsum divina Scriptura significat, dicens : **238** « Apparuit vero illi angelus Domini in flamma ignis rubi ⁸⁹. » Quoties vero is qui jus et potestatem habet, ipse utique oraculorum et responsorum auctor, ita hoc planum facit, ut illum et Dominum et Deum, nusquam vero angelum nominet. Simili ratione etiam in mari Rubro plane angelum Dominumque distinguit, ubi ait : « Sustulitque se angelus Dei qui ambulabat ante castra filiorum Israel, et abiit post eos. Sustulit autem se etiam columna nubis a facie eorum ⁹⁰. » Quemadmodum in superioribus Dominus forma hominis respondens antiquis inducitur, sic hoc loco per nubem : itaque deinceps verba sic habent : « Factum est autem in castra Ægyptiorum in columna nubis, et per totam deserti regionem in columna per nubem ⁹¹, » Deus Mosi respondet. Plane igitur quoties angeli naturam oratio significare vult, neque Deum, neque Dominum, sed absque ulla obscuritate angelum nominat : quoties vero Dominum et Deum, eum qui apparet intelligit, his ipsis palam utitur locutionibus. Quod vero Dominum Deumque non eum significet qui pater est, ipsæ Scriptu-

ρχήν, τῆς ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προσωνομίας ἡξιώθη, φερωνύμου ψυχῶν προσηγορίας, εἰ γε, ἐρμηνευθέν, ὀρώμετα θεὸν τὸ Ἰσραὴλ ὄνομα σημαίνει. Οὐκ ἄρα τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ἑώρα· ἀόρατος γὰρ οὗτος καὶ ἀτρέπτως, καὶ οὐδαμῶς ἂν εἰς ἀνθρώπων μεταβάλλοι, ἀπάσης ὡν ἀνωτάτω οὐσίας. Ἐτερον ἄρα, οὐ καὶ πολυπραγμονοῦντι καιρὸς πω οὐκ ἦν ἐκφάναι τῷ Ἰακώβ τὴν προσηγορίαν. Εἰ δὲ ἀγγέλων τινὰ, ἢ τῶν κατ' οὐρανὸν θεῶν πνευμάτων, τὸν τοῖς ἀγίοις τοὺς χρησμοὺς διακονοῦμενον ὑπολάβοι τις εἶναι, σαφῶς διέψευσται· τοῦτο μὲν ἀπὸ τοῦ κυριολεκτεῖσθαι, καὶ θεολογεῖσθαι τὸν δηλούμενον· καὶ γὰρ καὶ θεὸν αὐτὸν ἡ θεία Γραφή διαβρήδην ἀναγορεύει, καὶ Κύριον ἀποκαλεῖ, τῇ δὲ τῶν τεσσάρων παρ' Ἑβραίοις στοιχείων ἐπισημειώσει τιμῶσα, ἣν ἐπὶ μόνῃς τῆς ἀνεκφωνήτου καὶ ἀβρήτου προσηγορίας τῆς τοῦ θεοῦ συντιθέναι παῖδες Ἑβραίων εἰκόσασιν· τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγγέλου σαφῶς διορίζειν, ὅτε δὴ βούλοιο ἀγγέλου καλεῖν ὁ λόγος, ὡσπερ τοὺς ἐν Σόδομῳ ἀσεβεῖς ὄντας, ὁ μὲν τῷ Ἀβραάμ χρηματίζοντι θεὸς καὶ Κύριος τῆς αὐτοῦ παρουσίας οὐδαμῶς ἀξιοί, ὅς αὐτοῖς ἡ θεία Γραφή λέγει· « Ὁ μὲν Κύριος ἀπῆλθεν, ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ· οἱ δὲ δύο ἄγγελοι ἀπῆλθον εἰς Σόδομα ἐσπέρας. » Καὶ τῷ Ἰακώβ δὲ ἐσυνήντησαν ἄγγελοι θεοῦ. Καὶ ἰδὼν εἶπε, Παρεμβολὴ θεοῦ αὐτῆ, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου· ἐκείνου *Παρεμβολαί*. » Οὕτω δὲ ὁ θεοφιλῆς εὐδιέκρινε τὰς ὁπτασίας, ὥστε νῦν μὲν τὸ ὄνομα τοῦ τόπου παρεμβολαί καλεῖν, ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγελικῶν παρεμβολῶν θέας. Ὅτε δὲ τῷ θεῷ προσομιλεῖ, καλεῖ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου εἶδος θεοῦ, ἐπιλέγων· « Εἶδον γὰρ θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. » Ἀλλὰ καὶ τῷ Μωσῆ, ὅτ' ἄγγελος ἐπιφαίνεται, τοῦτ' αὐτὸ καὶ ἡ θεία Γραφή σημαίνει, λέγουσα· « Ὁφθῆ δὲ ἄγγελος Κυρίου αὐτῷ ἐν φλογὶ πυρὸς βάλτου. » Ὅτε δὲ τὸν αὐθέντην, αὐτὸν δὴ τὸν χρηματίζοντα δηλοῖ, θεὸν καὶ Κύριον, ἀλλὰ οὐκέτι ἄγγελον ὀνομάζει. Ὅμοίως καὶ ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διορίζει σαφῶς τὸν ἄγγελον καὶ τὸν Κύριον, δι' ὧν φησιν· « Ἐξῆρε δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ ὁ προπορευόμενος τῆς παρεμβολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὀπισθεν αὐτῶν. Ἐξῆρε δὲ καὶ ὁ στύλος τῆς νεφέλης ἀπὸ προσώπου αὐτῶν. » Ὅσπερ δὲ ἐπὶ τῶν προτέρων ἐν ἀνθρώπου σχήματι τοῖς παλαιοῖς ὁ Κύριος χρηματίζων εἰσηῆται, οὕτω καὶ ἐνταῦθα διὰ νεφέλης. Καὶ λέλεχται γοῦν ἐξῆς· « Ἐγενήθη δὲ ἐν τῇ φυλακῇ τῇ ἐσθινηῇ, καὶ ἐπέδρασε Κύριος εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν Αἰγυπτίων ἐν στύλῳ πυρὸς καὶ νεφέλης· » δι' ὅλης δὲ τῆς ἐρήμου ἐν στύλῳ τῆς νεφέλης ὁ θεὸς τῷ Μωσῆ χρηματίζων. Ἀκριβῶς ἄρα ὅτε μὲν ἀγγέλου φύσιν ὁ λόγος δηλοῦν βούλεται, οὐδέποτε θεὸν οὐδέ Κύριον, ἀλλ' ἀνεπικαλύπτως ἄγγελον ὀνομάζει· ὅτε δὲ Κύριον καὶ θεὸν οἶδε τὸν ἐπιφαινόμενον, ταῦταις αὐταῖς σαφῶς κέχρηται ταῖς προσήρσει. Κύριον δὲ καὶ θεὸν ὅτι μὴ τὸν αἰτίον δηλοῖ, προφανῶς ἐπέδειξαν τῆς θείας Γραφῆς αἱ λέξεις, ἄγγελον θεοῦ προσειποῦσαι τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ Κύριον καὶ θεὸν προνομασμένον.

⁸⁷ Gen. xviii, 33; xix, 1. ⁸⁸ Gen. xxxii, 1, 2.

⁸⁹ Exod. iii, 2.

⁹⁰ Exod. xiv, 19.

⁹¹ ibid. 24.

Αλείπεται τις ἄρα ὦν ἐν τοῖς οὐαῖς Θεοῦ καὶ Κύριος Α μετὰ τὸν παμβασιλέα καὶ Θεὸν τῶν ὀλων· εἶη δ' ἂν ὁ τοῦ ὁ πρὸ αἰῶνων τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ κρείττων μὲν ἢ πᾶσα ἀγγελικὴ φύσις, μείων δὲ ἢ κατὰ τὸ πρῶτον αἰτιον.

tem hic Verbum Dei quod est ante sæcula, superior quidem omni angelica natura, profectus autem ab eo qui pater est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὡς αὖθις ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ δευτερον Θεὸν σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν.

« Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· Ἀναστὰς ἀνάβηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθὴλ, καὶ ὄκει ἐκεῖ, καὶ ποιήσον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ, τῷ ὄφθέντι σοι ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν σε ἀπὸ προσώπου Ἡσαῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου. Εἶπε δὲ Ἰακώβ τῷ ὄκει αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς μεθ' αὐτοῦ· Ἄρατε ἵτους θεοῦ τοὺς ἀλλοτριούς ἐκ μέσου ὑμῶν, καὶ καθαρῖσασθε, καὶ ἀλλάξατε τὰς στολὰς ὑμῶν, καὶ ἀκαστάντες ἀναβῶμεν εἰς Βαιθὴλ· ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ὅς ἦν μετ' ἐμοῦ, καὶ ἔσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ἣ ἐπορεύθην. » Ἐναυθα ὁ Θεὸς αὐτὸς ὁ τῶν ὀλων, ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ ἀνωτάτω πάντων, οὐκ ὄφθεις, ἀλλὰ γὰρ ὁρατῶς χρηματίσας τῷ Ἰακώβ, δυνάμει τε ἀβήτη αὐτὸν ἀνακινήσας, περὶ ἐτέρου σαφῶς ποιεῖται τὸν λόγον. Εἶπε γοῦν ὁ Θεὸς αὐτῷ· « Ποιήσον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ τῷ ὄφθέντι σοι. » Τίς δ' ἦν ὁ προγραφείας ὄφθαι αὐτῷ, ἀρτίως παρεστήσαμεν, τὸν Θεὸν λόγον εἶναι ἀποδείξαντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, αὐτὸς ὡς ὁ δι' ἀγγέλου τῷ Μωσῆι χρηματίζων, ὄφθαι τοῖς πατράσιν, οὐκέτι δι' ἀγγέλου, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ διδάσκει.

« Καὶ Μωσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰωθὼρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ· καὶ ἦλθεν εἰς τὸ ὄρος τὸ ἐν Χωρῆβ. Ὄφθη δὲ αὐτῷ ἀγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς βᾶτον. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ὡς δὲ εἶδεν, ὅτι προσάγει ἰεὴν, ἐκάλεσεν αὐτὸν ἐκ μέσου τῆς βᾶτου λέγων· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσῃς ὧδε. Ἄυσαι τὸ ὑπόδημα ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν. » Καὶ αὖθις· « Ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ Κύριος ὡρθην πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὦν αὐτῶν, καὶ τὸ νομᾶ μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς, καὶ ἕστησα τὴν διαθήκην μου πρὸς αὐτούς. » Ὅσπερ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις προφητῶν, Ἡσαίου, φέρε εἰπεῖν, καὶ Ἰερεμίου, καὶ τῶν παραπλησίων, ἀνθρωπῶν μὲν ἦν τὸ ὀρώμενον, Θεὸς δὲ ὁ διὰ τοῦ φαινομένου, ὡσάν δι' ὄργανον θεσπίζων· καὶ τοτὲ μὲν Χριστοῦ πρόσωπον, τοτὲ δὲ Πνεύματος ἁγίου, τοτὲ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἦν, διὰ τοῦ προφήτου χρηματίζων· οὕτω δὴ καὶ νῦν εἰσαγομένῳ τῷ Μωσῆι ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ τοῦ φαινομένου ἀγγέλου τὰ προκειμένα θεσπίζει· ὦν γένοιτο ἂν ὁ νοῦς τοῖσδε· Σοὶ μὲν, ὦ προφήτα, ὡσάν εἰσαγομένῳ καὶ μηδὲν πλέον ἀγγελικῆς

⁶⁴ Gen. xxxv, 1-3. ⁶⁵ Exod. iii, 1. ⁶⁶ ibid. 4, 5. ⁶⁷ ibid. 14. ⁶⁸ Exod. vi, 2-4.

CAPUT XII.

Quod rursus in Jacob genitum Deum, plane ipsa oratio præ se fert.

« Dixit autem Deus ad Jacob : Surge et ascende in locum Bethel, et habita illic, et fac altare Deo qui tibi apparuit, cum fugeres a facie Esau fratris tui. Et dixit Jacob domui suæ, et omnibus qui cum ipso erant : Tollite deos alienos de medio vestri, et purgamini, et mutate habitus vestros, et surgamus, ascendamusque in Bethel : et faciamus **239** illic altare Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum, et servavit me, in via qua profectus sum ⁶⁴. » Hoc loco Deus ipse universi, qui solus, neque factus, neque genitus, et supremus omnium est, non visus, sed invisibiliter dans responsa ipsi Jacob, et virtute ineffabili seipsum movens, de alio verba facit planissime. Dixit ergo illi Deus : « Fac altare Deo qui apparuit tibi. » Quis autem hic sit, qui scriptus est supra illi apparuisse, paulo ante exposuimus, ubi Deum Verbum esse demonstravimus.

CAPUT XIII.

Ab Exodo. — Quod Deus Pater, cum Mosi responderit per angelum se patribus apparuisse, non amplius per angelum, sed per Filium docet.

« Et Moses erat pascens oves Jothor soceri sui : et venit ad montem Dei in Choreb. Et apparuit ei angelus Domini in flamma ignis rubi ⁶⁵. » Et post alia : « Et ut vidit quod accederet ad videndum, vocavit illum de medio rubi dicens : Moses, Moses, ne propius huc accesseris. Solve calcamentum pedum tuorum : locus enim in quo stas, terra sancta est ⁶⁶. » Et post pauca, « et dixit Dominus ad illum : Ego sum qui sum ⁶⁷. » Et rursus ⁶⁸ : « Locutus est Dominus ad Mosem : Et dixit ad illum : Ego Dominus visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, et nomen meum non indicavi illis, et constitui testamentum meum ad illos. » Quemadmodum apud prophetas in hominibus versantes, verbi gratia, Isaiam et Jeremiam, et similes, homo quidem erat, id quod videbatur, Deus autem qui per id quod apparebat, tanquam per instrumentum loquebatur ; et modo Christi persona, modo sancti Spiritus, modo supremi Dei erat, quæ per prophetam responsa dabat ; sic utique etiam nunc Mosi, qui introducitur, supremus et omnia sub se habens Deus, per eum qui apparet angelum, ea quæ proposita sunt, canit. Quorum hæc **240** sententia sit sane : Tibi quidem, o propheta,

tanquam ei qui adhuc eruditur, et qui nihil visione angelica amplius capit, interius angelum meum exhiberi videndum volui; sed meum nomen tibi solum notum facio, dum doceo te, me eum esse qui sum, et nomen meum esse Dominum. Tuis vero patribus non hoc solum indicavi, sed etiam hoc ipso amplius largitus sum: nam ab illis sum visus. Quis vero sit qui patribus visus sit, et quod non pater Deus, antea demonstratum est, ubi Deum et Dominum angelum Dei nominatum esse demonstravimus. Cæterum, quoniam modo hic, ille qui pater sit Deus, et omnia sub se habeat, dicat se a patribus visum, merito aliquis querat. Explicabitur porro id, de quo queritur, si divinæ Scripturæ diligentiam attendamus. Nam cum apud Septuaginta ita dictum sit: « Et visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, » Aquila quidem sic ait: « Et visus sum ab Abraham, et ab Isaac, et ab Jacob in Deo satis multo, » quibus verbis planissime indicat, non ipsum illum qui Pater est, per seipsum apparuisse. Neque vero sicut Mosi, ita etiam patribus per angelum, aut per rubum, aut ignem, sed in Deo satis multo oracula præbuisse. Quare etiam patribus per Filium visus est Pater, quemadmodum in Evangeliiis ab ipso dictum habetur⁶⁷: « Qui vidit me, vidit Patrem: » in ipso enim et per ipsum Patris cognitio prodebat. Sed cum hominibus salutaris appareret, tum per filii humanam formam videbatur a Dei amicis, atque inter homines futuram ipsius salutem, omnibus præsentem, ex illo quasi arham et pignus exhibebat. Cum vero impiorum ultor, et Ægyptiorum castigator futurus esset, non amplius in Deo satis multo, sed in angelo supplicii ministro, et in specie ignis, et flammæ, quæ cito instar agrestis ac senticosæ materiæ illos erat devoratura, apparebat. Dicunt igitur per rubum quidem significari Ægyptiorum agrestem et immitem et feram pravitatem, per ignem vero vim illam ulciscentem et castigantem quæ illos invasit.

241 CAPUT XIV.

Quod quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Moysi, et cuncto populo Deus Verbum apparuit.

« Dixit autem Dominus ad Mosem: Ecce ego venio ad te in columna nubis, ut audiat populus me loquentem ad te, et tibi credant⁶⁸; » et quæ sequuntur: « Deus autem antecedebat eos die in columna nubis in via, noctu vero in columna ignis ut luceret eis⁶⁹. » Et rursus: « Descendit Dominus in columna nubis⁷⁰. » Et rursus: « Cum autem ingressus esset Moses in tabernaculum, descendit columna nubis, et stetit in foribus tabernaculi, et loquebatur cum Mose, et cernebat omnis populus columnam nubis stantem in foribus tabernaculi, et stantem omnis populus adoraverunt, unusquisque a foribus sui tabernaculi⁷¹. » Populus quidem cernebat columnam nubis hoc loco, cum Mose vero loquebatur.

⁶⁷ Joan. xiv, 9. ⁶⁸ Exod. xix, 9. ⁶⁹ Exod. xiii, 21. ⁷⁰ Num. xii, 5. ⁷¹ Exod. xxxiii, 9, 10.

(1) Ἀσπερίζετο. Forte ἐπεφαινετο. EDIT.

ὀπτασίας χωροῦντι, τέως τὸν ἐμὸν ἀγγελὸν ἐβουλήθη ὀφθῆναι, ἐμαυτοῦ τε τὸ νομῶμαι σοὶ μόνον ἐμφανὲς καθίστημι, διδάσκων, ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, καὶ ὅτι τὸ νομῶμαι ἐστὶ Κύριος. Τοῖς δὲ σοῖς πατράσιν οὗτοῦ μόνον ἐδήλωσα, ἀλλὰ καὶ τούτου μείζον ἐδωρῶσάμην· ὤφθη γὰρ αὐτοῖς. Τίς δ' ἦν ὁ τοῖς πατράσιν ὀφθεῖς, καὶ ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, προαποδέδεικται, ἤνικα τὸν Θεὸν καὶ τὸν Κύριον ἀγγελὸν Θεοῦ ὀνομάσθαι ἐπέδεικνυμεν. Πῶς οὖν ἐνταῦθα ὁ ἐπέκεινα τῶν ὄλων, αὐτὸς ὢν ὁ μόνος ἐπὶ πάντων Θεός, ὤφθαί φησι τοῖς πατράσιν, ζητήσαι ἂν τις εἰκότως. Λυθεῖ δ' ἂν τὸ ζητηθῆναι, εἰ τῇ ἀκριβείᾳ τῆς θείας Γραφῆς ἐπιστήσασιν. Λεγομένου γὰρ τῆς Ἐβδομήκοντα τοῦ, « Καὶ ὤφθη πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς αὐτῶν ὢν, » ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ: « Καὶ ὤφθη πρὸς Ἀβραάμ, καὶ πρὸς Ἰσαάκ, καὶ πρὸς Ἰακώβ ἐν Θεῷ Ἰκανῷ· » δι' ὧν σαφῶς παρίστησιν, ὅτι μὴ αὐτὸς ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ὁ μόνος ὢν, δι' ἑαυτοῦ ὤφθη. Ἄλλ' οὐδ' ὡς περ τῷ Μωσεί, οὕτω καὶ τοῖς πατράσι, δι' ἀγγέλου, ἢ διὰ βάρου, ἢ πυρός, ἀλλ' ἐν Θεῷ Ἰκανῷ χρηματίζοντι· ὡς τε διὰ τοῦ Υἱοῦ Πατέρα καὶ τοῖς πατράσιν ἐωρᾶσθαι, κατὰ τὴν ἐρμηνέον ἐν Εὐαγγελίοις πρὸς αὐτοῦ· « Ὁ ἑωρακὴς ἐμὲ εἴωρακε τὸν Πατέρα· » ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἢ τοῦ Πατρὸς ἀπεκαλύπτετο γνώσις. Ἄλλ' ὅτε μὲν ἀνθρώπων σωτήριος ἀπεφαινετο (1), διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀνθρωπιᾶς μορφῆς ἐωρᾶτο, τοῖς θεοφιλέσι τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην σωτηρίαν τοῖς πᾶσι παρουοῦσαν ἐξ ἐκείνου προαῤῥαβωνιζόμενος. Ὅτε δὲ τῶν ἀσεβῶν τιμωρός, καὶ κολαστὴς τῶν Αἰγυπτίων ἐμελέεν ἐσοσθαι, οὐκέτι ἐν Θεῷ Ἰκανῷ, ἀλλ' ἐν ἀγγέλῳ διακόνῳ τῆς τιμωρίας καὶ ἐν εἰδει πυρός, καὶ τῆς ὄσον οὕτω μελλούσης αὐτοῖς δίκην ἀγρίας καὶ ἀκαθάρτου ὕλης κατεσθῆναι φλογὸς παρεφαινετο. Αἰνιττεσθαι οὖν φασι τὴν μὲν βάρου, τὴν τῶν Αἰγυπτίων ἀγρίαν καὶ ἀπηγῆ καὶ ἀνήμερον μοχθηρίαν τὸ δὲ πῦρ, τὴν διαλωδῶσαν αὐτοῖς τιμωρὴν καὶ κολαστήριον δύναμιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Ὅς καθάπερ τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρωπίνῳ σχήματι, οὕτως ἐν εἰδει νεφέλης Μωσεί καὶ παντὶ τῷ λαῷ ὁ Θεὸς Λόγος ἐφαινετο.

« Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωσῆν· Ἴδου ἐγὼ παρὰ γίνομαι πρὸς σὲ ἐν στύλῳ νεφέλης, ἵνα ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πιστεύσωσι· καὶ ἐξῆς· « Ὁ δὲ Θεός ἡγεῖτο αὐτῶν ἡμέρας μὲν, ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐτοῖς τὴν ὁδόν· τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρός, τοῦ φαίνεσθαι αὐτοῖς. » Καὶ πάλιν· « Κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης. » Καὶ αὖτις· « Ἠνίκα δ' ἂν εἰσῆλθε Μωσῆς εἰς τὴν σκηνὴν, κατεβαίνει ὁ στύλος τῆς νεφέλης, καὶ ἵστατο ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῷ Μωσεί, καὶ ἑώρα πᾶς ὁ λαὸς τὸν στύλον τῆς νεφέλης ἐστῶτα ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς· καὶ σάντες πᾶς ὁ λαὸς προσεκύνησαν, ἕκαστος ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ. » Ὁ μὲν οὖν λαὸς ἑώρα τὸν στύλον τῆς νεφέλης, Μω-

αὐτὸν δ' ἐλάλει. Τίς δ' ἐλάλει, ἢ δηλονότι ὁ στυλὸς τῆς κεφαλῆς, ὁ πρότερον τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου φωνῆς σχήματι; Προσποδεδείκται δὲ, ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὗτος ἦν, ἕτερος δὲ, ὃν Θεοῦ Λόγον ὑπάρχοντα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν· ὃς καὶ τότε τοῦ πλήθους ἔνεκεν Μωσῆι τε αὐτῷ καὶ τῷ λαῷ ἐν στυλῷ νεφέλης ἐθεωρεῖτο, διὰ τὸ μὴ χωρεῖν αὐτοὺς ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὄρᾶν αὐτόν. Τελείων γάρ τι ἦν τὸ προορᾶν δύνασθαι τὴν μύλλουσαν ἔσεσθαι ποτε εἰς ἀνθρώπου ἑσσαρκον ἐμφάνειαν αὐτοῦ, ἦν, ἐπεὶ μὴδὲ τότε οἶός τε ἦν ὁ πᾶς λαὸς χωρεῖν, εἰκότως τότε μὲν αὐτοῖς διὰ πυρὸς, φόβου χάριν καὶ καταπλήξεως, τότε δὲ διὰ νεφέλης, ὡσάν ἐπεσκιασμένως καὶ κκαλυμμένως νομοθετῶν αὐτοῖς, ὄρωτο, ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Μωσῆι δι' αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι μὴδὲ ἀγγελικὴ φύσις ἦν ἡ τῷ Μωσῆι χρηματιζούσα, κρείττων δὲ τις ἦν ἢ κατ' ἀγγελικόν.

« Εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου μου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ἵπας εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσχε αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, καὶ μὴ ἀπειθῆαι αὐτῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστελιθῆται σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ· « Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωσῆν· Βάδισον, καὶ ὀδήγησον τὸν λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἶρηκά σοι· Ἰδοὺ ὁ ἄγγελός μου προπορεύεται πρὸ προσώπου σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Πορεύου, καὶ ἀνάβηθι ἐνεύθεν σὺ καὶ ὁ λαός· » καὶ τὰ ἐξῆς· « Καὶ συναποστέλω πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγελόν μου. » Ἄττα ὅτι μὴ ἀγγέλου, μόνου δὲ Θεοῦ γένοιτο ἂν φωναί, παντὶ τῷ πρὸδηλον. Θεοῦ δὲ τίνος, ἡ τοῦ τοῖς προπάτορσιν ἑωραμένου; ὃν ἄγγελον Θεοῦ σαφῶς προσείπεν ὁ Ἰακώβ. Οὗτος δὲ ἦν ἡμῖν ὁ Θεοῦ Λόγος, ὡσάν καὶ Θεοῦ παῖς καὶ αὐτὸς, Θεός, καὶ Κύριος ὠνομασμένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅς ὁ αὐτὸς Κύριος περὶ ἑτέρου διδάσκει Κυρίου. Ἀπὸ τοῦ Δεκαλόγου.

« Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας. Οὐκ ἔσονται σοι Θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· « Ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Θεός ζηλωτής. » Καὶ ἐπιλέγει· « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ. Οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ Κύριος τὸν λαμβάνοντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίῳ. » Κἀνταῦθα αὐτὸς ὁ Κύριος περὶ ἑτέρου Κυρίου τὰ προκείμενα διδάσκει. Εἰπὼν γοῦν, « Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, » ἐπιλέγει· « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου » περὶ τοῦ Πατρὸς δηλαδὴ καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ δεῦτερος Κύριος τὸν θεράποντα μυσταγωγῶν. Εὐροῖς δ' ἂν καὶ ἄλλα μυρία δι' ὅλης τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, παραπλησίως τούτοις ἐξηγηγεμένα, δι' ὧν ὁ Θεός, ὡς περὶ ἑτέρου Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος, ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου, τοῖς χρησμοῦς ἐποιεῖτο.

¹¹ Exod. xxiii, 20, 21. ¹² Exod. xxxiii, 34. ¹³ Exod. xxxiii, 1, 2. ¹⁴ Exod. xx, 2-5. ¹⁵ ibid. ..

Quis porro loquebatur? columna nubis videlicet, cum idem Deus antea patribus in hominis forma apparuisset. Supra vero jam demonstratum est, quod non Pater Deus hic esset, sic alter, quem nos, cum Dei sit Verbum, Christum nuncupamus, qui tunc propter multitudinem vulgarem, et ipsi Mosi, et populo in columna nubis cernebatur, propterea quod non itidem ut patres, videre illum in forma hominis, idonei essent. Perfectorum enim hoc erat, posse illius adventum providere, qui olim in hominibus corpore humano assumpto, futurus erat, quem sane, cum ne tunc quidem universus populus posset capere, merito alias quidem eis per ignem, terrendi cohibendique causa, alias per nubem, quasi adumbrate atque involute dans illis leges, B cernebatur, eademque ratione Mosi quoque propter illos.

CAPUT XV

242 Quod angelica non fuerit natura, quæ Mosi dabit responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit.

« Dixit Dominus : Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut introducat te in terram, quam paravi tibi ; observa eum, et audi eum, nec sis adversus illum contumax ; non enim dimittet te ; nomen enim meum est in illo ¹¹. » Et in alio loco : « Dixit autem Dominus ad Mosem : Vade, et dux esto hujus populi ad locum quem dixi tibi ; ecce angelus meus antecedit te ¹². » Et rursus : « Et dixit Dominus ad Mosem : Abi, et ascende hinc tu et populus, » et cætera : « Et una mittam ante faciem tuam angelum meum ¹³. » Hæ sane voces, quod non angeli sed solius Dei sint, unicuique facile constare potest. Cujus porro Dei, nisi ejus qui priscis patribus sit visus? quem angelum Dei plane appellavit Jacob. Hoc autem nobis Dei Verbum fuit, utpote cum et Dei Filius, et Deus, et Dominus ipse sit nominatus.

CAPUT XVI.

Quod idem Dominus de alio docet, scilicet Filio. — A decem præceptis legis.

« Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo servitutis. Non erunt tibi dii alii præter me, » et cætera. « Ego enim sum Dominus Deus tuus æmulator ¹⁴, » et adjungit : « Non sumes nomen Domini Dei tui in vanum ¹⁵. Nec enim habebit insontem Dominus eum qui assumpserit nomen Domini sui frustra. » Hoc etiam loco ipse Dominus ea quæ exposita sunt de alio docet. Siquidem cum dixerit, « Ego sum Dominus Deus tuus, » adjungit : « Non sumes nomen Domini Dei tui : » 243 quippe cum de Patre et Deo universi, is qui ab illo est Dominus, suum servum sacris initiet. Alia præterea innumerabilia invenies per totam Scripturam sacram, quæ eadem ratione qua hæc enuntiata sunt, ubi Pater tanquam de alia persona, et ipse Dominus tanquam de alio quodam, oracula reddebat.

CAPUT XVII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Quod is rursus Dominus, qui Mosi responsa dabat, alium a quo erat agnoscens, Patrem utique, hunc ipsum suum Deum vocabat.

« Et dixit Dominus ad Moysem : Et hoc tibi verbum, quod dixisti, faciam. Invenisti enim gratiam coram me, et novi te præter omnes. » Et dixit Moyses : « Ostende mihi tuam gloriam. » Et dixit : « Ego anteibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine meo Dominum coram te, et miserabor cujuscunque misereor, et clemens ero erga quemcunque sum clemens ⁷⁷. » Et post alia adjungit, atque ait : « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini : et transivit Dominus in nomine ipsius, et vocavit : Domine, Domine, Deus clemens et misericors, longanimis, et multæ miserationis, et verax, et justitiam servans, faciens misericordiam in millia, auferens iniquitates et injustitias, et peccata : et purgatione non purgabit reum : inducens peccata patrum in filios, et filios filiorum, in tertiam et quartam generationem : et cum festinasset Moses, curvatus in terram adoravit ⁷⁸. » Contemplamini, quæso, quonam modo etiam nunc ipse Dominus, qui in nube descendit, et Mosi adstitit in nomine Domini, vocaverit alium præter seipsum, qui solitus sit ex conduplicatione bis Dominus appellari, tanquam eum, a quo ipse sit, reliquorum omnium jus potestatemque habens, Dei nomine celebretur, suum utique Patrem ; atque ut in his non Moses, sicut forsitan quispiam suspicetur, sed ipse Dominus alium suum Patrem vocat : ante enim is qui Mosi respondit, ait : « Ego transibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Ubi igitur hoc dixit, Scriptura deinceps instar narrationis adjungit : **244** « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini. » Igitur ipse Dominus dum est, quod promiserat, præstaturus, descendit, et quemadmodum verba ipsa significant, progreditur ante faciem Mosi. Ipse autem Dominus vocat dicens : « Domine Deus, clemens et misericors, » et quæ sequuntur : quibus verbis plane ipse Dominus suum servum, et seipsum quisnam esset, et ingenti Domini notitiam, quasi sacris initiis docet. Hoc vero ipsum tibi planissime demonstrabit ipse Moyses, ubi orans pro populo, supra expositas Domini voces commemorat : illic enim intelliges, Dominum hæc dixisse, non ipsum Moysem, cum dicit : « Et nunc extollatur manus tua, Domine, quemadmodum dixisti, dicens : Dominus longanimis, et multæ misericordiæ, et verax, auferens iniquitates et injustitias et peccata, et purgatione non purgabit reum, qui reddis peccata patrum in filios, usque in tertiam et quartam generationem. » Observa autem quonam modo in his ipse Dominus ubi Patrem longanimem, et multæ misericordiæ appellavit, tum adjungit, ipsum esse veracem, quod sane cum eo concordat, quod in

Ὅς αὐτὸς αὐθις ὁ τῷ Μωσῆι χρηματίζων Κύριος, ἕτερον Κύριον κρείττονα ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα γιγνώσκων, τοῦτον ἀληθινὸν Θεὸν ἀνεκαλεῖτο.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Καὶ τοῦτόν σοι τὸν λόγον, ὃν εἰρηκας, ποιήσω. Εὐρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας. » Καὶ εἶπε Μωσῆς· « Δειξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. » Καὶ εἶπεν· « Ἐγὼ προπορεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι μου Κύριον ἐναντίον σου, καὶ ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτειρώ. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐλάλησεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρήλαε Κύριος ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε· Κύριε, Κύριε, ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀπάγων ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ τέκνα τέκνων, ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν· καὶ σπεύσας Μωσῆς, κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν. » Ὅρα δὴ τίνα τρόπον καὶ νῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καταβάς ἐκάλεσεν ἐν νεφέλῃ, καὶ τῷ Μωσῆι παραστὰς ἐν ὀνόματι Κυρίου, ἕτερον παρ' ἑαυτὸν, συνήθως κατὰ ἀναδιπλώσιν δις Κύριον ἐπικαλούμενον, ὡσάν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων δεσπότην θεολογούμενον, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα· καὶ ὅτι γε ἐν τούτοις οὐ Μωσῆς, ὡς ἂν ὑπολάβοι τις, ἀλλὰ γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ, παραλαβὼν αὐτὸς ὁ χρηματίζων τῷ Μωσῆι φησιν· « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Τοῦτο γοῦν εἰρηκότος, ἐξῆς ἐπιλέγει ἡ Γραφὴ διηγηματικῶς· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Οὐκοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος τὴν ὑπόσχεσιν τὴν αὐτοῦ πληρώσων κάτεισι, καὶ ὡσπερ ὁ λόγος φησὶ, πρόβεισι πρὸ προσώπου Μωσῆ. Καὶ αὐτὸς δὴ ὁ Κύριος καλεῖ λέγων· « Κύριε ὁ Θεός, οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἐξῆς· σαφῶς ὁ Κύριος τὸν θεράποντα, ἑαυτὸν τε ὅστις εἶη, καὶ τὴν τοῦ κρείττονος Κυρίου γνῶσιν μυσταγωγῶν. Τοῦτο δὲ σοι παραστήσει, ἔνθα, προσευχόμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, τῶν προκειμένων τοῦ Κυρίου μνημονεύει **D** φωνῶν, τὸν Κύριον ταῦτα εἰρηκέναι, ἀλλ' οὐκ αὐτὸν, ἐν οἷς φησὶ· « Καὶ νῦν ὑψώθηται ἡ χεὶρ σου, Κύριε, ὃν τρόπον εἶπας λέγων· Κύριος μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ἐπιτήρει δὲ τίνα τρόπον ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος, τὸν Πατέρα μακρόθυμον καὶ πολυέλεον ἐπειπῶν, προστίθησι λέγων αὐτὸν καὶ ἀληθινὸν, συμφώνως πῶ, « Ἵνα γιγνώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, » ἐν Εὐαγγελίῳ ὑφ' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένῳ. Μόνον γοῦν ἀληθινὸν Θεὸν σφόδρα εὖσε-

⁷⁷ Exod. xxxiii, 17-19. ⁷⁸ Exod. xxxiv, 1, 5-8.

ὡς ἀποκαλεῖ τὸν Πατέρα, τὸ προσήκον ἀπονέμων εἰς τὴν ἀγεννήτην φύσει, ἧς αὐτὸν εἰκόνα εἶναι καὶ γέννημα οἱ θεοὶ λόγοι παιδεύουσιν.

glose Patrem vocat, ut sic naturæ ingenitæ convenientem honorem et cultum attribuat, cujus naturæ ei ipsam imaginem esse et sobolem divina docent oracula.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Ὡς τὸν Θεὸν τῷ Ἰσραὴλ ἔρατὸν εἶναι ἡ θεία διδάσκει Γραφή, τὸν Θεὸν Λόγον αὐτιτυμῆτη.

Ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς ὁ Μωσῆς εὐχόμενός φησιν· «Ὅτι σὺ εἶ Κύριος ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, ὅστις ὀφθαλμοῖς κατ' ὀφθαλμοῦς ὀπτάνη σὺ, Κύριε· ὁ ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἐξέδωκεν· «Ὅτι σὺ εἶ, Κύριε, ἐν ἐγκάτῳ τοῦ λαοῦ τούτου, ὃς ὀφθαλμῶν ἐν ὀφθαλμοῖς ὄρα σὺ, Κύριε· ὁ δὲ Σύμμαχος· «Ὅτι σὺ εἶ, Κύριε. » Καὶ ἐν Ἐξόδῳ εἰρηται· «Καὶ ἀνέθι Μωσῆς, καὶ Ἀαρῶν, καὶ Ναδάβ, καὶ Ἀβιούδ, καὶ ἔβδομήκοντα τῶν πρεσβυτέρων τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ εἶδον τὸν τόπον ὅπου ἔστηκεν ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· ὁ ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας· «Καὶ εἶδον, φησι, τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ· ὁ δὲ Σύμμαχος· «Καὶ εἶδον ὄραματι τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ. » Διὰ τὸ, ὅθεν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε, ὁ τὰχ' ἀντις ἐναντίας εἶναι τῷ σωτηριῶδει Λόγῳ τὴν παρούσαν ὑπολάβου λέξιν, ὡς ὄρατον ὑποτιθεμένην τὸν τὴν φύσιν ἀράτων. Ἄλλ' εἰ καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ὀφθέντα τοῖς πατράσιν ἐκλάβοις, ὁμοίως τοῖς προαποδειχθεῖσιν ἡμῖν, οὐκ ἐν ἑαυτῷ ὀρώμενον αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι διδάσκει, ὅτι καὶ τῷ Ἰσραὴλ ὀφθέντα, ὅτε ἐπάλαιεν ἀνθρώπος μετ' αὐτοῦ, ὃς καὶ πρῶτος αὐτοῦ τὴν προσωνομίαν ἐκ τοῦ Ἰακώβ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ μεταβέβηκεν, εἰπὼν, «Ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, ὅτε καὶ τῆς θείας ἐντοῦ δυνάμεως αἰσθησὶν λαβῶν ὁ Ἰακώβ, ἐκάλεσε τὸν τόπον ἐκεῖνον εἶδος Θεοῦ, εἰπὼν, «Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή, ὅχι ἕτερον ὑπάρχειν τοῦ Θεοῦ Λόγου, κατὰ τὸν εἰκεῖον καιρὸν παρεστήσαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ. — Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ τῷ Μωσῆι χρηματίων, ὁμοίως τοῖς πάλαι προπατόρασιν, ὤφθη καὶ Ἰησοῦ τῷ Μωσῆως διαδόχῳ ἐν ἀνθρώπου σχήματι.

«Καὶ ἐγενήθη, ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἰεριχῷ, καὶ ἀναβίβας ὄρα ἀνθρώπων ἐστηκότα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ βομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου παραγέγονα· καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Δέσποτα, τί προστάσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου· «Ἰησοῦ, λύσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐφ' ᾧ σὺ ἐστήκας, γῆ ἁγία ἐστίν. » Αὐτὰ δὴ ταῦτα καὶ Μωϋσεὶ ἀρχομένης τῆς θεωρίας ἐπὶ τῆς βάρου πρὸς τοῦ Κυρίου εἰρητο, ὡς δηλοῖ ἡ Γραφή· «Ὡς δὲ εἶδε Κύριος, ὅτι προσάγει ἰδεῖν,

⁷⁷ Joan. xvii, 3. ⁷⁸ Num. xiv, 14. ⁷⁹ Exod. xxiv, 9, 10. ⁸⁰ Joan. i, 18. ⁸¹ Gen. xxii, 28. ⁸² ibid. 20. ⁸³ Jos. v, 13-16.

A Evangelii dictum est ab uno et eodem Salvatore nostro: « Ut cognoscant te solum verum Deum ⁷⁷. »

Solum igitur verum Deum admodum pie ac religiose Patrem vocat, ut sic naturæ ingenitæ convenientem honorem et cultum attribuat, cujus naturæ ei ipsam imaginem esse et sobolem divina docent oracula.

CAPUT XVIII.

A Numeris. — Quod Deum ipsi Israel visibilem esse divina docet Scriptura, quæ ipsum Dei Verbum significat.

In Numeris Moses orans ait: « Quoniam tu es Dominus in populo hoc qui oculis ad oculos videris tu, Domine ⁸⁰: » pro quo sane Aquila reddidit: « Quoniam tu es, Domine, in visceribus populi huius, qui oculum in oculis videris tu, Domine. » **245** Symmachus autem: « Quoniam tu es, Domine. » Et in Exodo dictum est: « Et ascendit Moses et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta ex senioribus Israel, et viderunt locum ubi steterat Deus Israel ⁸¹: » pro quo Aquila: « Et viderunt, inquit, Deum Israel; » Symmachus autem: « Et viderunt visione Deum Israel. » Cæterum, propter illud: « Deum nemo vidit unquam ⁸², » forsasse verba quæ hoc loco posita sunt, salutari Verbo contraria esse quispiam suspicetur: utpote, cum visibilem illum faciant, qui natura invisibilis est. Sed si hæc de Verbo Dei acceperis, qui multifariam multisque modis a patribus est visus, sicut nos in iis quæ supra ostensa sunt accepimus, neutiquam in contraria videreris tibi fecidere. Qui enim hic Deus Israel cernitur, ipsum illum esse docent, qui et ab Israel visus est, quando homo luctatus est cum ipso: quinetiam prius illius nomen mutavit, ex Jacob in Israel, dicens: « Quoniam invaluisti cum Deo ⁸³, » quo tempore divinam illius virtutem sentiens Jacob, vocavit locum illum, Speciem Dei, cum dixit: « Vidi enim Deum facie ad faciem, et servata est anima mea ⁸⁴: » quem sane Deum non alium esse quam Dei Verbum, suo tempore demonstravimus.

CAPUT XIX.

A Jesu Nave. — Quod Dei Verbum, quod Mosi non secus atque antiquis patribus dabat responsa, etiam Jesu Mosis successoris in hominis forma, visus est.

« Et factum est, ubi fuit Jesus in Jericho, et respiciens videt hominem stantem coram se, et gladius vagina exutus in manu ejus, et accedens Jesus dixit: Noster es, an adversariorum? Et dixit ei: Ego princeps imperatorum exercitus Domini, nunc veni. Et Jesus cecidit facie in terram, et dixit ei: Domine, **246** quid imperas servo tuo? Et ait princeps imperatorum Domini: Jesu, solve calceamentum pedum tuorum, locus enim in quo stas, terra sancta est ⁸⁵. » Eadem sane hæc Mosi quoque initio visionis in rubo, ab ipso Domino dicta sunt, sicut Scriptura indicat: « Ut vero vidit Dominus, quod accederet ad videndum, vocavit eum Domi-

nus de medio rubi, dicens : Moses, Moses, ne propius accesseris huc : solve calcamentum pedum tuorum, locus enim in quo tu stas, terra sancta est⁸⁶. » Unus ergo atque idem fuit Deus, qui ambobus respondit, quemadmodum ex ipso præcepto constat. Sed nunc quidem per principem imperatorum exercitus ejus : Mosi vero per eum angelum qui visus fuerat, oraculum exhibet. Militiæ vero cælum sub se habentis, et exercitus ipso mundo superioris, et spirituum invisibilium, divinorumque angelorum atque archangelorum regi, perfectoque universi Deo inservientium (sicuti apud Danielem dictum est : « Mille millia ministrabant ei, et centies mille millia assistebant coram eo⁸⁷ ») : omnium, inquam, talium supremus, quis tandem sit alius, quam Dei Verbum, et primogenita Sapientia, et soboles divina? Merito ergo princeps imperatorum exercitus Domini hoc in loco dictus est, utpote qui alibi, et magni consilii angelus, et consessor Patris, et æternus ac magnus sacerdos esse, sit demonstratus. Sed illud quoque ostensum est, quod idem et Dominus, et Deus, et Christus sit, qui a Patre oleo exultationis est unctus. Abrahæ igitur apud quercum visus in hominis forma quieta, habituque pacifico, seipsum ostendit, cum ex illo usque tempore salutarem suum ad homines adventum exordiretur. Ipsi vero Jacob tanquam exercitabundo ac certatori, qui adversus hostes, et luctaturus, et præliaturus esset, veluti homo. Sed Mosem et populum in specie nubis atque ignis ducebat, terribilem interim atque adumbratum seipsum ostendens. At quoniam Mosi successor Jesus, contra hostes erat instruendus, qui antehac terram Palestinam incoluerant, externas utique maximeque impias nationes, merito cum gladio vagina exuto, et contra hostes acumen præ se ferente demonstratur, tali propemodum visione significans, quemadmodum ipse divina virtute, **247** tanquam invisibili gladio, cum suis interim simul militans, eisque opem assidue ferens, erat impios ulturus. Quare etiam opportune seipsum principem imperatorum Domini appellavit.

CAPUT XX.

Ab Job. — Quod similiter ipsi Job, quemadmodum patribus, ipse Opifex universi Deus Verbum, et respondisse, et oculis visus esse dicitur.

« Dixit autem Dominus ad Job de turbine et nubibus : Ubi eras dum ego fundarem terram? Responde jam mihi, utrum noveris intellectum, quis posuerit mensuras ejus si nosti⁸⁸, » et cætera : « Cum facta sunt, inquit, astra, laudaverunt me voce magna omnes angeli mei. Obstruxi autem mare portis⁸⁹, » ac deinceps quod sequitur : « Num eras tu quando constitui lumen matutinum? Lucifer autem despexit suum ordinem⁹⁰? » Et rursus : « Num tu, accepto terræ luto, fecisti animal? et ad loquendum idoneum ipsum posuisti in terra? abstulisti vero ab impiis lumen? brachium autem superborum con-

ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Κύριος ἐκ μέσου τῆς βάτου λέγων Ἁ Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσῃς ὧδε. Λύσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας ἐπ' αὐτοῦ γῆ ἁγία ἐστίν. » Εἰς ἄρα καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ τοῖς ἀμφοτέροις χρηματίσας Θεός, ὡς ἐκ τοῦ παραγγέλματος δεικνύται. Ἄλλὰ νῦν μὲν διὰ τῷ ἀρχιστρατήγῳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, Μωσεὶ δὲ διὰ τοῦ ὀφθέντος ἀγγέλου θεσιπίζει. Στρατιῶν δὲ ὑπερουρανίων, καὶ δυνάμεων ὑπερκοσμίων καὶ πνευμάτων ἀοράτων, ἀγγέλων τε θείων καὶ ἀρχαγγέλων τῷ παμβασιλεῖ καὶ πανηγεμόνι Θεῷ λειτουργούντων (κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑ Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μωριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ) ἡ ὁ πάντων ἀνωτάτω τις ἂν γένοιτο ἕτερος τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ τῆς πρωτοτόκου Σοφίας, τοῦ τε ἐνθέου γεννήματος; Εἰκότως ἄρα καὶ ἀρχιστρατήγος δυνάμεως Κυρίου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνείρηται, ὡς καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος ἐν ἑτέροις, καὶ σύνθρονος τοῦ Πατρὸς, αἰώνιος τε καὶ μέγας ἀρχιερεύς. Ἀποδέδεικται δὲ, ὅτι καὶ Κύριος καὶ Θεός ὁ αὐτὸς, καὶ Χριστὸς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως κεχρισμένος. Τῷ μὲν οὖν Ἀβραάμ παρὰ τῇ δρυὶ φανεὶς ἐν ἀνθρώπου εἶδει γαληνῷ, καὶ εἰρηναίῳ σχήματι, ἑαυτὸν ὑποδείκνυσι, τὴν σωτήριον εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐξ ἐκείνου προοιμιαζόμενος ἡ τῷ δὲ Ἰακώβ, ὡς ἀσκητῇ καὶ ἀγωνιστῇ παλαίειν πρὸς ἔχθρους καὶ ἀγωνίζεσθαι μέλλοντι, ὅσα ἀνθρωπῶς ἡ Μωσεὶ δὲ καὶ τῷ λαῷ ἐν εἶδει νεφέλης καὶ πυρὸς καθηγείτο, φοβερὸν ὁμοῦ καὶ ἐπαισιασμένον παρέλκων ἑαυτὸν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τοῦ Μωσέως διάδοχος Ἰησοῦς πολεμίοις ἔμελλε παρατάττεσθαι τοῖς, τὸ πρὶν Πηλαιστίνων γῆς εἰκτόροισι, ἀλλοφύλοις ἔθνεσι καὶ ἀσεβέστατοις, εἰκότως μετὰ ῥομφαίας ἐσπασμένης καὶ κατὰ τῶν πολεμίων ἠχοημένης ὑποφαίνεται, μονοουχὶ διὰ τῆς βίβως ἀποδεικνύς, ὅτι δὴ αὐτὸς ἀοράτῳ ῥομφαίᾳ, ἐνθέῳ δυνάμει, τοὺς ἀσεβεῖς μετέβαιναι ἔμελλε, τοῖς οἰκέλοις συστρατεύμενος καὶ συναγωνιζόμενος. Διὸ κατὰ καιρὸν καὶ ἀρχιστρατήγῳ Κυρίου ἑαυτὸν ἀνηγόρευσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἁπὸ τοῦ Ἰωβ. — Ὡς ὁμοίως τοῖς πατράσι καὶ τῷ Ἰωβ, αὐτὸς ὁ Δημιουργὸς τῶν ὄλων Θεός Λόγος, ἔχρησέ τε καὶ ὀφθαλμοῖς ἐωρᾶσθαι λέγεται.

« Εἶπε δὲ Κύριος τῷ Ἰωβ διὰ λαλαπος καὶ νεφῶν Που ἦς ἐν τῷ θεμελιῶν με τὴν γῆν; Ἀπάγγειλον δὴ μοι εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ ὄδας, » κατὰ ἐξῆς ἡ Ὅτε ἐγενήθησαν, » φησὶν, ἡ ἄστρα, ἦνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοι μου. Ἐφρασα δὲ θάλασσαν πύλαις. » Καὶ ἐξῆς ἡ Ἢ ἐπὶ σοῦ συντέταχα φέγγος πρωϊνόν. Ἐσωφόρος δὲ ἐπέϊδε τὴν ἑαυτοῦ τάξιν; » Καὶ πάλιν ἡ Ἢ σὺ λαβῶν γῆς πληρὸν ἐπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς; ἀφείλες δὲ ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς; βραχίονα δ' ὑπερηφάνων συνέτριψας; ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγῆν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχουσιν ἀδύσσοιο περιεπάτη-

⁸⁶ Exod. iii, 4, 5. ⁸⁷ Dan. vii, 10. ⁸⁸ Job. xxxviii, 1, 45. ⁸⁹ ibid. 7. ⁹⁰ ibid. 12.

τας ; ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου ; πυλωροὶ δὲ ἔθου ἰδόντες σε ἐπτηξαν ; » Καὶ ἐπὶ τέλει τοῦ παντός χρησιμοῦ ἀποκρίνεται Ἰὼβ τῷ Κυρίῳ, λέγων· « Ἀκουσον δὴ μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δὲ σε, σὺ δὲ με διδάξον. Ἀκοὴν μὲν ὡς τὸς ἔχουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἑώρακέ σε. Διδὲ ἐφαύλισα ἑμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἤγημαι δὲ ἑμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Ὅτι μὲν οὖν Κυρίου τοῦ Δημιουργοῦ τυγχάνουσιν αἱ προκείμεναι φωναί, οὐκ ἐκ τῶν προτεθέντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σοι φαινομένων διαγνώσκειν ῥῆδιον· ὅτι δὲ τὸ, « Ἦλθες ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχνεσιν ἀθύσσου περιεπάτησας ; » καὶ τὸ, « Ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου ; πυλωροὶ δὲ ἔθου ἰδόντες σε ἐπτηξαν ; » τὴν εἰς ἔθου κάθοδον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεοπέζει, κατὰ τὴν προσήχοντα καιρὸν ἀποδείξομεν· τοσοῦτον νῦν ἐπισημηθῆμενοι, ὡς μᾶλλον τῷ Θεῷ Λόγῳ ἤπερ τῷ Θεῷ τῶν ὄλων τὰ κατὰ τὸν τόπον ἀνατιθέναι προσήκει. Ὅγῳ Ἰὼβ, ἐξῆς, ὁμοίως τοῖς πατράσιν αὐτὸν διὰ τοῦτον τὸν ἐν ἀρχαῖς διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν χρηματίζοντα αὐτῷ Κύριον, ἀποτίθη τεθεωρηκέναι μαρτυρεῖ, λέγων· « Ἀκουσον δὲ μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δὲ σε, σὺ δὲ με διδάξον. Ἀκοὴν μὲν ὡς τὸς ἔχουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἑώρακέ σε. Διδὲ ἐφαύλισα ἑμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἤγημαι δὲ ἑμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Πῶς δ' ἂν τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, τὸν τῶν ὄλων ἐπέκεινα, τὴν ἀτρεπτον καὶ ἀγέννητον οὐσίαν, σάρκα περιβεβλημένη ψυχῇ καὶ ὀφθαλμοὶ θνητῶν θεάσαντο, εἰ μὴ ἄρα σαφῶς κἀναυθῆ ὑποβαίνοντα τοῦ οἰκείου μεγέθους τὸν Θεὸν Λόγον, ὃν διαφόρως ἀποδείκνυμεν Κύριον, εἰποιμεν ἂν παραίστασθαι, ὡς ἔστι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρησμάτων μαθεῖν, δι' ὧν αὐθις ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰὼβ τὰ περὶ τοῦ διαβόλου ὡς περὶ δράκοντος διῶν ἐπεχείρει ; « Ὅ δὲ δόξασας ὅτι ἠτοιμάσασθαι μοι ; » Δράκοντα γὰρ ἠτοιμάσθαι ποῖον Κυρίῳ προσήκει νομίζειν, ἢ τῷ Θεῷ Λόγῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς τὸν ἀρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, πάλαι πρότερον πολιορκῶντα τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καθέλει, λύσας τὰς ὀδύνας τοῦ θανάτου· ὃ καὶ αὐτὸς παρίστησι φήσας, « Ἦλθες δ' ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης ; ἐν δὲ ἔχνεσιν ἀθύσσου περιεπάτησας ; ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου ; πυλωροὶ δὲ ἔθου ἰδόντες σε ἐπτηξαν ; » Ταῦτα δὲ εἰκότως πρὸς τὸν Ἰὼβ χρηματίζει μετὰ τὸν μέγαν πειρασμὸν, ὃν ὑπέμεινε, καὶ ἀγῶνα, διδάσκων αὐτὸν, ὅτι ὑπὲρ μέρους ἠγώνισται, τοῦ μείζονος καὶ κραταιότερου πολέμου καὶ ἀγῶνος αὐτῷ τῷ Κυρίῳ πεφυλαγμένου κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρουσίας.

Hæc sane merito ad Job loquitur, post magnam tentationem, postque magnum certamen quod sustinuit, docens eum, quod pro parte certaverit, cum interim majus fortiusque bellum et certamen ipsi Domino reservetur, sub tempore sui ad mortem adventus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ 1^{ου} ψαλμοῦ. — Ὡς δύο Κυρίους καὶ ὁ προκείμενος ἴδεν ψαλμός.

« Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπίς μου, τὸν Ἰψίστον ἔθου καταφυγὴν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἔγγιζέ τῷ σκηνώματί σου· ὅτι τοῖς ἀγγέ-

trivisti? venisti autem ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiunturque tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Deinde in fine totius oraculi, respondet Job Domino, dicens: « Audi jam me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto. Auditum quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem. » Domini igitur rerum Opificis exposita modo esse voces, non solum ex iis, quæ proposita sunt, verum etiam ex iis, quæ tibi ipsi videantur, dignoscere facile est. illud vero, « Venisti ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? » et illud, « Aperiuntur vero

tibi timore portæ mortis, et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Salvatoris nostri descensum ad inferos significare, suo tempore demonstrabimus, si modo hoc loco id unum notaverimus: Deo Verbo magis quam Deo Patri, quæ ad hunc locum pertinent, esse tribuenda. 248 Job igitur, sicut etiam reliqui patres, ipsum hunc ab initio de turbine et nubibus respondentem sibi Dominum, coram se intuitum esse testificatur, dicens: « Audi vero me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto: auditum quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem. » Qui autem fieri potest, ut supremum Deum, et eum qui est ultra omnia, immutabilem utique et ingenitam essentiam, anima induta corpore, et oculi mortalium intuiti sint, nisi plane hoc etiam loco, egredi de propria magnitudine Dei Verbum, ipsum qui Dominus esse, variis demonstratur modis, eoque modo exhibere se videndum dixerimus, quemadmodum licet vel ex ipsis oraculis discere, in quibus rursus ipse Dominus ad Job ea quæ ad diabolium pertinent, tanquam de dracone enarrans instabat, « Non times quoniam paratus est mihi? » Cui enim Domino, draconem paratum esse arbitrari convenit, nisi Deo Verbo et Salvatore nostro, quem principem hujus sæculi jam pridem genus hominum depopulantem sustulit, dissolutis mortis doloribus, quod quidem ipsum, ipse quoque dicat dicens,

« Venisti vero ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiuntur autem tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Hæc sane merito ad Job loquitur, post magnam tentationem, postque magnum certamen quod sustinuit, docens eum, quod pro parte certaverit, cum interim majus fortiusque bellum et certamen ipsi Domino reservetur, sub tempore sui ad mortem adventus.

CAPUT XXI.

A xc psalmo. — Quod duas personas etiam propositus agnoscit psalmus.

« Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum: non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo:

¹ Job xxxviii, 12-17. ² Job xlii, 4-6.

quoniam angelis suis mandavit de te, **249** in manibus tollent te, ne quando offendas ad lapidem pedem tuum : super aspidem et regulum ascendes, et conculcabis leonem et draconem ⁹². » His sane utitur vocibus diabolus, in tentatione adversus Salvatorem nostrum. Contemplare hic igitur, quoniam modo psalmus ad ipsum Dominum ait : « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Tu enim ipse, inquit, mea spes, o Domine, illum a quo ipse es, Deum ipsum altissimum et supremum et tuum Patrem, refugium posuisti, propter quod non accedent ad te mala, ad te, inquam, meum Dominum, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Nam etsi nefarii homines conabuntur te hominem factum flagellis cedere, etsi morti tradere, neutiquam tamen flagellum, quod a Deo est, tuo appropinquabit tabernaculo, hoc est, tuo corpori, quo videlicet propter nos homo factus, indutus es. Ad eundem modum accommodabis ei, quæ in toto psalmo dicuntur, quæ sane nos quoque suo tempore disquiremus, et contemplabimur.

CAPUT XXII.

Ab Osee. — De Deo Verbo et Patre, sicut de Domino.

« Non derelinquam ut deleam Jacob, quoniam Deus ego sum, et non homo in te sanctus, et non ingrediar in civitatem : post Dominum ambulabo ⁹³. » Hic et per alia his similia, Deus Verbum homo factus, ad eos dicit, qui virum quidem ipsum sanctum, non autem Deum esse confitentur : « Deus ego sum, inquit, et non homo in te sanctus : » deinde ubi Deum seipsum dixit, Dominum ac Deum et Patrem suum indicat, adjungens : « Post Dominum ambulabo : » illud autem : « Non ingrediar in civitatem, » abnegantis sane fuerit communem, ac popularem hominum rempublican, a qua etiam suos discipulos avertens, ait : « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis ⁹⁴. »

250 CAPUT XXIII.

Ab Amos. — De Salvatore nostro, sicut de Domino, et de Patre, sicut de Deo : et de Judæorum gentis eversione.

« Everti vos, sicut evertit Deus Sodoma et Gomorrha : et facti estis quasi torris ereptus ex igne. Et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus ⁹⁵. » Etiam hoc loco ipse Dominus, Deum quemdam ait Sodomorum eversionis auctorem fuisse, cum alius sit ipse Filius quam is de quo ipse loquitur. Porro in ipsa Sodomorum eversione duo apparent, quando pluit Dominus ignem a Domino super Sodoma et Gomorrha. Qualem igitur, inquit, Sodoma ob turpes atque absurdas impietates, eversionem perpessa sunt ; talia vos quoque patiemini, ac ne sic quidem conversi estis ad me. Consuevit autem Scriptura, tempus futurum quasi præteritum

λοισ αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. Ἐπὶ χειρῶν ἀρούσι σε, μὴ ποτε προσκόπτῃς πρὸς λίθον πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Ταῦταις ὁ διάβολος ἐν τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πειρασμῶν κέχρηται ταῖς λέξεσιν. Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον ὁ ψαλμὸς πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριον φησὶν : « Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπίς μου, τὸν Ὑψίστον ἔθου καταφυγὴν σου. » Σὺ γὰρ αὐτὸς, φησὶν, ἡ ἐμὴ ἐλπίς, ὦ Κύριε, μείζονα σουτοῦ, τὸν θεὸν αὐτὸν τὸν Ὑψίστον καὶ ἐπὶ πάντων καὶ σουτοῦ Πατέρα, καταφυγὴν ἔθου· δι' οὗ οὐ προσελεύσεται κακὴ πρὸς σὲ, πρὸς σὲ τὸν ἐμὸν Κύριον, καὶ μάλιστα οὐκ ἔγγει τῷ σκηνώματι σου. » Κἀν γὰρ ἀσεβεῖς ἄνδρες ἐπιχειρήσασιν ἐνανθρωπήσαντά σε μαστιζεῖν, καὶ τῷ θανάτῳ παραδίδόναι, ἀλλ' οὐτι γέ ἡ ἐκ θεοῦ μαστιζεῖ τῷ σῷ προσεγγεῖ σκηνώματι, τοῦτ' ἐστι σῶματι, ὃ δηλονότι δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσας περιβέβηται. Τοῦτοις ἀκολουθῶντας φαρμακείας αὐτῷ τὰ δι' ὄλου τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα, ἃ καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸν οἰκείον καιρὸν ἐπιθεωρήσομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ὀσηέ. — Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Κυρίου.

« Οὐ μὴ ἐγκαταλείψω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἰακώβ, ὅτι θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν· ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » Ἐνταῦθα καὶ διὰ τούτων ὁ θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας πρὸς τοὺς ἄνθρωπον αὐτὸν ἄγιον, ἀλλ' οὐ θεὸν εἶναι ὁμολογοῦντας : « θεὸς ἐγὼ εἰμι, φησὶ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· » εἶτα θεὸν αὐτὸν εἰπὼν, τὸν ἐπὶ πάντων Κύριον καὶ θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ δηλοῖ, ἐπιλέγων : « Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Τὸ δὲ, « οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν, » ἀρνούμενου ἂν εἴη τὴν κοινὴν καὶ δημῶδη ἀνθρώπων πολιτείαν· ἥς καὶ τοὺς ἰδίους μαθητὰς ἀποτρέπων, φησὶν : « Εἰς ὄδον ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς περὶ Κυρίου, καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἐθνους καταστροφῆς.

« Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς θαλάσσιος ἐξεστραμμένος ἐκ πυρός. Καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με, λέγει Κύριος. » Κἀνταῦθα αὐτὸς ὁ Κύριος θεὸς τινὰ φησὶ τὴν ἐπὶ Σοδόμων καταστροφὴν πεποιημένην, ἕτερος ὢν δηλαδὴ τοῦ πρὸς αὐτοῦ δηλουμένου. Καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Σοδόμων δὲ καταστροφῇ δύο Κύριοι παραίστανται, ὅτε ἔβρεξεν ὁ Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα. Ὅπολιαν τοιγαροῦν, φησὶ, διὰ τὰς ἐκτόπους δυσσεβείας ὑπέμεινε καταστροφὴν τὰ Σόδομα, τοιαῦτα καὶ ὑμεῖς, ὦ οὗτοι, περῆσατε, καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με. Σύνηθες δὲ τῇ Γραφῇ τὸ μέλλον ὡς παρεληλυθὸς δηλοῦν. Ὅστε καὶ

⁹² Psal. xc. 9-13. ⁹³ Osee. ix. 9, 10. ⁹⁴ Matth. x. 5. ⁹⁵ Amos iv. 11.

εὐ παρόντα ὁμοίως χρῆ νοεῖν, ἀνεὶ μὲν τοῦ, καταστρέψω, μέλλοντος, τοῦ παρωχημένου εἰρημένου, τοῦ κειμένου· ἀνεὶ δὲ τοῦ, ἐπιστραφῆσθε, τοῦ, ἐπιστρέψατε, κειμένου. Ταῦτα δὲ πρὸς τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποτίναται, ἃ καὶ οὐδ' ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ἐπιβουλήν εἰς αὐτοὺς ἐπληροῦτο. Ὁ γοῦν ἱερὸς αὐτῶν καὶ τὸ πρὶν ἅγιος τόπος εἰς τοῦτο νῦν περιήλθεν, ὡς κατὰ μηδὲν τῆς Σοδόμων καταστροφῆς ἀποδεῖν. Πλὴν ὅμως, καίπερ ἀκόλουθα τῆ προβῆσαι πεπονήστες, οὕτω καὶ εἰς δεῦρο τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, δι' ὃν ταῦτα πεπόνησιν, ἐπιστροφήν ἐποιήσαντο· ὡς εἰκότως καὶ τοῦτο διὰ τῆς ἐν χερσὶ θεσπίζεσθαι προφητείας, λεγούσης· « Καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με, λέγει Κύριος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀβδείου. — *Περὶ τῶν δύο Κυρίων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.*

« Ὅρασις Ἀβδείου. Τάδε λέγει Κύριος τῇ Ἰουμαίᾳ· Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλε. » Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου. Καὶ αὕτη δὲ ἦν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — *Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὢν πρὸς τοῦ μείζονος ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ Κυρίου.*

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς. » **C** *Εἰ· ἐπιφέρει μετὰ βραχεῖα λέγων· « Καὶ γνώσεσθε ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με. » Εἰ καὶ ὁ ἀποπέμπων Κύριός ἐστι παντοκράτωρ, καὶ ὁ ἀπεστάλθαι λέγων ὡσαύτως, δύο ἄρα. Σαφῶς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος, « Κύριος παντοκράτωρ ἐπὶ τὰ ἔθνη, φησὶν, ἀπέσταλκέ με. »*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἐαυτὸς, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ· » καὶ τὰ ἐξῆς. **D** *Ὡς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχῆσονται, λέγει Κύριος. » Καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις ὅμοια, τῆν τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν καὶ τὴν γενομένην τῶν ἐθνῶν σωτήριον δι' αὐτοῦ κλήσιν ἀναφωνοῦντα· « Ἐγὼ μὲν οὐκ αὐτὸς ὁ Κύριος ἦξω, φησὶν. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμῇ παρουσίᾳ οὐκέθ' ὁ πάλις Ἰσραὴλ, ἀλλ' οὐδὲ ἕν μόνον ἐπὶ γῆς ἔθνος, ἔθνη δὲ πολλὰ καταφεύξονται ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ μέγαν Κύριον, τὸν ἐμοῦ τε αὐτοῦ, καὶ τῶν ὀλων Θεοῦ, ἐφ' ὃν τὰ καταφεύγοντα ἔθνη τσαύτης τεύξεται εὐεργεσίας, ὡς καὶ χρηματίζονται καὶ γενέσθαι λαὸν Θεοῦ, κατοικήσαι τε ἐν*

A ponere. Quare præsentia quoque eadem ratione oportet accipere, ut videlicet pro eo, quod evertam, futuri temporis dictum sit, everti, præteriti, et pro eo, quod est convertimini, conversi estis. Hæc vero sunt ad Judæorum gentem directe prolata, quæ quidem non alias, quam post factas adversus Salvatorem nostrum insidias, in ipsos completa sunt. Etenim sacer ipsorum et prius sanctus locus ad id redactus est, ut nulla in parte a Sodomorum eversione discrepet. Verumtamen, etsi ea passi sunt, quæ in vaticinio sibi prædicta aperte perspicunt, necdum in hunc usque diem ad Christum Dei, propter quem talia pertulere, seipsos converterunt. Itaque merito ab ea, quæ nunc in manibus est prophætia, id divinitus dictum est : « Et ne sic quidem **B** conversi estis ad me, dicit Dominus. »

251 CAPUT XXIV.

Ab Abdia. — *De duobus Dominis, Patre scilicet et Filio, et gentium vocatione.*

« Visio Abdia. Hæc dicit Dominus ad Idumæam : Auditum audivi a Domino, et munitionem in nationes emisit ». Dominus Deus auditum audivit a Domino. Is vero auditus fuit de gentium vocatione.

CAPUT XXV.

A Zacharia. — *Quemadmodum Deus Verbum, cum sit Dominus missum se a Patre confitetur.*

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ deprædatæ sunt vos ». Deinde adjungit post pauca, dicens : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me ». Quod si is Dominus qui mittit, Dominus est omnipotens, et qui dicit se missum esse itidem, duo igitur. Siquidem plane qui missus est, « Dominus omnipotens, inquit, ad gentes misit me. »

CAPUT XXVI.

Idem, iterum de vocatione gentium.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt illi in populum, et habitabo in medio tui, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me ad te », etc. Quibus post alia adjungit : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus ». Hæc quoque prioribus similia sunt, quæ Christi ad homines adventum, et salutarem futuram gentibus **252** per ipsum vocationem, palam enuntiant : « Ego igitur ipse Dominus veniam, inquit, et in meo adventu non amplius ille antiquus Israel, ac ne una quidem in terra gens, sed multæ gentes confugient, ad præstantiorem et magnum Dominum, qui et meus ipsius, et universi est Deus, ad quem confugientes nationes tantum consequentur beneficium, ut et appellentur et sint populus Dei, et habitent in meo

¹ Abd. 1, 1. ² Zach. 11, 8. ³ ibid. 9. ⁴ ibid. 10, 11. ⁵ Zach. x, 12.

dio ejus quæ vocatur filia Sion. » (Sic enim Dei in terra Ecclesiam, quasi filiam quamdam ejus, quæ in cælo est, sacræ Litteræ vocare consueverunt.) Hanc etiam veluti bono nuntio gaudere jubet oraculum, dicens : « Gaude et lætare, filia Sion, ecce ego venio, et habitabo in medio tui. » In medio enim Ecclesiæ Deum Verbum habitare credimus : quemadmodum ipse pollicitus est, cum dixit : « Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi », et : « Ubi duo aut tres congregati sunt in nomine meo, illic sum in medio eorum. » — « Cum autem ego, inquit ipse Dominus, venero, et habitabo in medio tui, » majorem tum cognitionem de Deo omnipotente accipies : dum ego Dominus causam, cur ad homines missus sim, Patri qui misit me, attribuo : « Cognosces autem quod Dominus omnipotens misit me ad te. » Ac deinceps in hunc sane modum ipse Dominus loquitur : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ipsius gloriabuntur, dicit Dominus. » Sed qui tandem sunt qui in Domino gloriantur?

CAPUT XXVII.

Quod rursus Dominus de alio quodam, constat autem quod de Patre suo loquitur.

« Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini, et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit **253** Jerusalem ». » Rursus hoc loco Dominus alium quemdam objurgaturum ait ipsum diabolum, ubi sane non ipse, qui loquitur Dominus, increpat, sed alterum memorat : quibus verbis plane constare arbitror demonstrationem de duabus personis, uno Patre, altero eo qui a Patre omnium quæ facta sunt, potestatem ac dominationem acceperit.

CAPUT XXVIII.

A Malachia. — Quod angelum Testamenti Christum, et eundem Dominum omnipotens Deus vocat.

« Ecce ego mitto angelum meum, et prospiciet viam ante faciem meam, et repente veniet ad templum Dominus, quem vos queritis, et angelus Testamenti, quem vos vultis, ecce venit, dicit Dominus omnipotens, et quis sustinebit diem ingressus ejus? » Etiam hæc prioribus similia sunt. Ipse enim Dominus Deus omnipotens, Dominum venturum ait in templum suum, interim de alio loquens : significat porro Deum Verbum, quem postea angelum Testamenti nominat, quemque etiam ipse Dominus omnipotens docet se mittere ante faciem suam, dicens : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem meam. » Atqui eundem hunc, quem « angelum meum » vocavit, rursus deinceps Dominum appellat, ubi adjungit illud : « Et repente veniet Dominus et an-

A μέσω τῆς καλουμένης θυγατρὸς Σιών » (οὕτω δὲ τὴν ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ τινὰ θυγατέρα τυγχάνουσαν τῆς ἐπουρανίου, τοῖς ἱεροῖς Γράμμασι ἀποκαλεῖν φηλον.) Ταύτην δὲ καὶ εὐαγγελίζεται τὸ φάσκον λόγον· « Χαῖρε καὶ εὐφραίνου, θυγάτηρ Σιών, διότι ἰδοὺ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου. » Ἐν μέσῳ γὰρ τῆς Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν Λόγον κατασκηνοῦν πεπιστευκάμεν ὡς γούνη καὶ ἐπήγγελται φήσας· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » καί· « Ὅπου δύο ἢ τρεῖς συγγεμένοι εἰσὶν εἰς τὸ ἔμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » — « Ἐπειδὴν δὲ ἐγὼ, » φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, « ἐλθὼν κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, » μείζονα τότε γνώσιν περὶ τοῦ Θεοῦ παντοκράτορος ἀναλήψῃ, ἐμοῦ τοῦ Κυρίου τὴν αἰτίαν τῆς εἰς B ἀνθυρίτους ἀποστολῆς ἀνατιθέεντος τῆ ἐξαποστειλαντὴ με Πατρὶ. « Γνώσῃ δὲ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Καὶ ἐξῆς περὶ ἑτέρου Κυρίου καὶ Θεοῦ ὡδέ πως αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχῶσονται, λέγει Κύριος. » Τίνες δὲ ἂν εἴεν οἱ ἐν τῷ Κυρίῳ καυχώμενοι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὅς αὐθις Κύριος περὶ ἑτέρου Κυρίου, δηλοῦν δὲ, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, διέξεισιν.

« Καὶ εἰδείξέ μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἐστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου· καὶ ὁ διάβολος εἰστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεισθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοί, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοί, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. » Πάλιν καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον ἐπιτιμήσειν τῷ διαβόλῳ φησὶν, οὐχ ὁ προσδιαλεγόμενος Κύριος ἐπιτιμῶν, ἀλλ' ἑτέρου μνημονεύων Κυρίου· δι' ὧν ἡγοῦμαι σαφῶς παρίστασθαι περὶ τῶν δύο Κυρίων, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων, καὶ τοῦ μετὰ τὸν Πατέρα τὴν κατὰ πάντων τῶν γεννητῶν κυρείαν καὶ δεσποτείαν διεληφότες ἀπόδειξιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου. — Ὅς ἀγγελὸν Διαθήκης τὸν Χριστὸν, τὸν αὐτὸν δὲ καὶ Κύριον ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἀποκαλεῖ.

« Ἰδοὺ ἐξαποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου, καὶ ἐπιπέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίρνης ἔξει εἰς τὸν ναὸν Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἀγγελὸς τῆς Διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. Ἰδοὺ ἔρχεται, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; » Ὅμοια καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις. Κύριος γὰρ αὐτὸς ὁ Θεὸς παντοκράτωρ ἔξειν φησὶν εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριον, περὶ ἑτέρου λέγων. Δηλοῖ δὲ ἄρα τὸν Θεὸν Λόγον. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀγγελὸν τῆς Διαθήκης ὀνομάζει, ὃν καὶ αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ Κύριος ἐξαποστέλλειν πρὸ προσώπου αὐτοῦ διδάσκει, λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἐξαποστέλλω ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου μου. » Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον, ὃν « ἀγγελόν μου » ἀπεκάλεσε, πάλιν ἐξῆς Κύριον ὀνομάζει· « Καὶ ἐξαίρνης ἔξει Κύριος, » ἐπιλέγων, « καὶ ὁ ἀγγελὸς τῆς Διαθή-

² Matth. xviii, 20. ³ Matth. xviii, 20. ⁴ Zach. iii, 1, 2. ⁵ Malach. iii, 1, 2.

κτς. » Ἐνα δὲ καὶ τὸν αὐτὸν προειπὼν ἐπιφέρει· Ἰσοῦ ἐρχεται, καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; » τὴν δευτέραν καὶ ἐνδοξον παρουσίαν αὐτοῦ σημαίνων. Ὅ ταῦτα δὲ πάντα θεσπίζων, Κύριός ἐστι παντοκράτωρ ὁ τῶν ὄλων Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὡς ἡλιον δικαιοσύνης τὸν Χριστὸν ὁ τῶν ὄλων Θεὸς ὀνομάζει.

« Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἡλιος δικαιοσύνης, καὶ ἴασις ἔσται ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » Ὁ πολλάκις ὀνομασθεὶς Κύριος, καὶ Θεός, καὶ ἄγγελος, καὶ ἀρχιστράτηγος, Χριστός τε καὶ ἱερεὺς, καὶ Λόγος, καὶ σοφία Θεοῦ, καὶ εἰκὼν, νῦν αὐτὸς οὗτος ἡλιος κέλῃται δικαιοσύνης. Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν ὁ γεννήσας Πατὴρ οὐ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς τὸ ὄνομα αὐτοῦ φοβουμένοις ἀνατελεῖν ἐπαγγέλλεται, γέρας αὐτοῖς τοῦ εἰς αὐτὸν φόβου διδοῦς τὸ φῶς τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου. Εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ εἰπὼν· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. » ὅπερ ἦν φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. » Τοῦτον δὲ οὖν, ἀλλ' οὐ τὸν αἰσθητὸν, οὐδὲ τὸν προφανῆ τοῖς πᾶσι λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις ἡλιον, ἀλλὰ τὸν ἐνθεον, καὶ νοερὸν, καὶ πάσης ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης αἴτιον, μόνοις τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν ἀνατελεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θεός φησιν, ἀποκρύπτων αὐτὸν τῶν ἀναξίων περι ὧν ἀλλαχόθι που λέγει· « Καὶ δύσεται ὁ ἡλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανώντας τὸν λαόν μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου. — Ὡς Θεὸς Λόγος Κύριος ὢν Κυρίῳ τῷ Πατρὶ εὐχὴν ἀναπέμπει, τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν θεσπίζων.

« Κύριε ἡ ἰσχύς μου, καὶ βοήθειά μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, πρὸς σὲ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν· Ὡς ψευδῆ ἔκτισαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια. Εἰ ποιήσει αὐτῷ ἄνθρωπος θεοῦς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ δὴλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνωριῶ αὐτοῖς τὴν δύναμίν μου, καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Κύριος ἐτέρῳ εὐχεται Κυρίῳ, τῷ Πατρὶ δηλαδὴ καὶ Θεῷ τῶν ὄλων, ἐν οἷς ἀρχόμενός φησι· « Κύριε, ἰσχύς μου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Σαφῶς δὲ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐκ τῆς πολυπλανοῦς εἰδωλολατρίας ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν μεταβολὴν θεσπίζει· καὶ αὕτη δὲ ἡ προφητεία μετὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐναργέστατα δείκνυται πεπληρωμένη. Ἀλλὰ γὰρ δι' ὄλων τριάκοντα προφητικῶν κεφαλαίων δευτέρον Θεὸν μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πᾶσι, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι μαμαθηκότες, ἐφ' ἐτέραν τῆς κατὰ αὐτὸν οἰκονομίας ὑπόθεσιν μεταβησόμεθα, αὐτὸν δὲ τοῦτον Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἐλεύσεσθαι δεῖν. ἐκ τῶν αὐτῶν παρὰ Ἑβραίοις ἱερῶν βιβλίων συστήσονται.

A gelus Testamenti. » Unum vero et eundem cum produxerit, tum addit : « Ecce venit, et quis sustinebit diem ingressus ejus ? » quibus verbis secundum et gloriosum illius adventum significat. Sed qui omnia hæc canit, Dominus est omnipotens universi Deus.

CAPUT XXIX.

254 Quod solem justitiæ Christum ipse universi Deus nominat.

« Et oriatur timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanatio erit in alis ejus. » Qui sæpe nominatus est et Dominus, et Deus, et angelus, et princeps imperatorum, et Christus, et sacerdos, et Verbum, et sapientia Dei, et imago : nunc idem « sol justitiæ » dicitur. Hunc ipsum igitur, is qui genuit Patrem, non omnibus oriturum promittit, sed solis nomen suum timentibus, ut sic illis timoris erga se præmium, solis justitiæ det lumen. Erit autem hic Deus Verbum, a quo illud dictum est : « Ego sum lux mundi », quæ erat lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum. » Hanc itaque lucem, non autem illum sensibilem et manifestum, et rationalibus et brutis solem, sed divinum atque intelligentem, et omnis virtutis ac justitiæ auctorem solis ipsum timentibus oriturum, in præsentem ait Deus, illum iis interim occultans, qui illo indigni sint, de quibus etiam alibi dicit : « Et occidet sol super prophetas, qui decipiunt populum meum. »

CAPUT XXX.

Ab Jeremia. — Quemadmodum Deus Verbum, ad Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans.

« Domine fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum, in die tribulationis, ad te gentes venient ab extremo terræ, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas. Si faciet sibi homo deos, et hi non sunt dii. Idcirco ecce ego ostendam eis in tempore hoc, et notam faciam eis manum meam, 255 et virtutem meam, et cognoscent quod ego Dominus. » In his verbis Dominus alium precatur, Patrem videlicet ac Deum universi, illic sane ubi incipiens ait : « Domine, fortitudo mea, » et cætera. Perspicue vero gentium ab errabundo simulacrorum cultu, ad pietatem, religionemque erga Deum commutationem futuram, significat ; et hæc interim prophætia, post Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum evidentissime completa monstratur. At enim postquam hactenus ex totis triginta prophetis capitibus, Deum, Salvatorem, ac Dominum nostrum, Dei Verbum esse didicimus ; ad alterum ejus, quæ ad eundem pertinet, dispensationis argumentum, deinceps transeamus, et hunc ipsum Deum ad homines venturum fuisse, ex iisdem sacris Hebræorum libris comprobemus.

⁷ Malach. iv, 2. ⁸ Joan. viii, 12. ⁹ Joan. i, 9. ¹⁰ Mich. iii, 6. ¹¹ Jer. xvi, 19-21.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
BIBLION EKTON.

256 EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER SEXTUS.

HÆC INSUNT IN SEXTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS. **Α ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΚΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ἩΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.**

De ejus commoratione inter homines, et cum iis consuetudine, ab iis Scripturæ divinæ locis, quæ inferius notata sunt.

1. A psalmo XVII.
2. A psalmo XLVI.
3. A psalmo XLIX.
4. A psalmo LXXXIII.
5. A psalmo XCV.
6. A psalmo XCVII.
7. A psalmo CVI.
8. A psalmo CXVII.
9. A psalmo CXLIII.
10. A psalmo CXLVII.
11. A Regum II.
12. A Regum III.
13. A Michæa.
14. Ab Ambacum.
15. Ab eodem.
16. A Zacharia.
17. Ab eodem.
18. Ab eodem.
19. A Baruch.
20. Ab Isaiâ.
21. Ab eodem.
22. Ab eodem.
23. Ab eodem.
24. Ab eodem.
25. Ab eodem.

257 PROCEMIUM.

Quod de Patre ac Filio dicendum fuit, id plane jam in quinto Evangelicæ Demonstrationis volumine, definitum est: et Patrem quidem Deum unum esse constituit, alteram autem præter illum et cum illo personam esse, quæ omnia quæ facta sunt antecedat, demonstratum est: quam et Sapientiam Dei primogenitam et unicum Filium, Deumque de Deo, et magni consilii angelum, et cœlestis militiæ principem, et Patris administrum, ad hæc et Dominum

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ιζ'.
- β'. Ἀπὸ ψαλμοῦ μς'.
- γ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ μθ'.
- δ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ πγ'.
- ε'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ιε'
- ς'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ιζ'.
- ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρς'.
- η'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ριζ'.
- θ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμγ'.
- ι'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμζ'.
- ια'. Ἀπὸ τῶν Βασιλειῶν β'.
- ιβ'. Ἀπὸ τῶν Βασιλειῶν γ'.
- ιγ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
- ιδ'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ.
- ιε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ισ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ιζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιη'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιβ'. Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.
- κ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
- κα'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κβ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κγ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κδ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

B

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Σαφῶς ἐν τῷ πέμπτῳ συγγράμματι τῆς Ἐδαγγελικῆς Ἀποδείξεως ὠρισμένου τοῦ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λόγου, καὶ Θεοῦ μὲν ἐνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων ὠμολογημένου, δευτέρου δὲ μετ' αὐτὸν ἀποδεχθείσης οὐσίας ἡγουμένης τῶν γεννητῶν ἀπάντων, ἣν Σοφίαν Θεοῦ πρωτότοκον, μονογενῆ τε Υἱὸν, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ, μεγάλῃς τε βουλῆς ἀγγελον, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἀρχοντα, καὶ τοῦ Πατρὸς ὑπουργόν, καὶ μὴν καὶ Κύριον τῶν ὅλων, καὶ Θεοῦ Λόγον, καὶ

θεοῦ δύνανται, οἱ θεοὶ προηγοῦντο λόγοι. Εἰ φανεῖται ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ προφητικαὶ μαρτυρίαι, θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι μέλλοντα προαναφωνῶσαι, παντὶ τῷ δήλῳ ἐπὶ τίνα χρῆσθαι τὴν ἀναφορὰν τοῦ σηματομένου ποιῆσθαι· ὅτε μάλιστα διὰ τῶν πρόσθεν, ἐν ἀνθρώπῳ μορφῇ καὶ σχήματι, τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ θεοφιλέσιν ὁ θεὸς λόγος ἐπ' ὄνοματος Κυρίου καὶ Θεοῦ πέφηνε τὰς εἰς ἀνθρώπους ὄψαστας πεποιημένους. Φέρε οὖν ἴδωμεν, ὅπως ποτὲ μὲν Κύριον, ποτὲ δὲ θεὸν καταθέσθαι εἰς ἀνθρώπους, καὶ πάλιν ἀναθέσθαι ἐναργῶς οὕτω προαναφωνεῖ τὰ παρ' Ἑβραίοις λόγια, καὶ τὰς γε αἰτίας τῆς καθόδου. Σημειώσῃ δ' ὡς τινὰ μὲν εἴρηται δι' αἰνιγμάτων, τινὰ δὲ φανερωτέρον. Τὰ μὲν οὖν δι' ἐπικρύψεως ἡγοῦμαι τῶν ἐκ περιτομῆς ἕνεκα κεκαλυμμένους ἀποδεδοσθαι διὰ τὰ θεσπιζόμενα κατ' αὐτῶν συυθρωπά· δι' ἄπειρ εἰκὸς ἦν καὶ ἀφανίσαι αὐτοὺς τὴν Γραφήν, εἰ ἐκ τοῦ προφανοῦς τὴν ἐσχάτην αὐτῶν ἀποβολὴν ἐσημαίνεν. Οὕτω γοῦν καὶ τοῖς προφήταις αὐτοῖς ἐπιουλεύσας αὐτοὺς κατέχει λόγος, δι' οὗς ἐποιοῦντο κατ' αὐτῶν ἐλέγγους. Αἱ δὲ σαφεῖς προφητεῖαι τὴν τῶν ἐθνῶν κλησὶν λευκότερα περιέχουσι, τῶν κατ' εὐσέθειαν ἀγαθῶν τὰς ἐπαγγελίας οὐ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ, πᾶσι δὲ ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καταγγέλλουσαι. Ὡν οὕτως ἐχόντων, καιρὸς ἔσθι καὶ τῶν θείων ἐπακοῦσαι λογίων.

nullis involuta obscuritatibus, continetur: eademque totum terrarum orbem hominibus, denuntiant: quæ cum sic se res habeant, jam nunc oracula quoque divina audire, tempus fuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμῶν ιζ'. — Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως δήλωσις, καὶ ἐπὶ ταύτῃ κλησὶς ἐθνῶν.

« Καὶ ἔκλινεν οὐρανοῦς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβίμ, καὶ ἐπετάσθη· ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, κύκλω αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ. » Ἠγοῦμαι διὰ τούτων ἄντικρυς Θεοῦ καθόδον οὐρανῶθεν παρίστασθαι. Προειπῶν γὰρ πολλὰς θεολογίας, ἐπιλέγει τὰ ἐκκεῖμενα. Τῷ δὲ λέγειν κλίνειν αὐτὸν οὐρανοῦς, καὶ κατεληλυθῆναι, σημαίνει τὴν ὑποστολήν τῆς ἐνθέου δόξης, ἣν ὁ θεὸς Ἀπόστολος παριστάς ἔλεγεν· « Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἄρπαγμόν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῶ, ἀλλ' αὐτὸν ἐκέκωσε, μορφὴν δούλου λαθὼν. » Καὶ τὸ, « Ἐπέβη ἐπὶ χερουβίμ, καὶ ἐπετάσθη, » αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ δόξαν ἀποκατάστασιν, ἣν πεποιήται ἀγγελικαῖς καὶ θείαις δυνάμεσι δορυφορούμενος· ὃ καὶ αὐτὸ δηλωσθαι μοι δοκεῖ διὰ τοῦ· « Ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » Τὸ δὲ σκότος θεθεῖσθαι τὴν ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, καὶ γνόφον ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ λέγεσθαι, παραστατικὸν ἂν εἴη τῆς κρυφίου καὶ ἀπόρρητου οἰκονομίας, καθ' ἣν ταῦτα πάντα αὐτῷ ἐτελεῖτο. « Κύκλω δὲ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ, » τίνα λέγεσθαι προσήκει νοεῖν, ἢ τὴν ἀγίαν αὐτοῦ καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν, εἴτε τὴν ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὴν ἐν οὐρανοῖς; Ἐξῆς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ψαλμὸν τελευτῶν ὁ λόγος, ὁμοῦ παραίτησιν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ

A universi, et Dei Verbum, et Dei virtutem, divina prius appellabant oracula. Si ergo hoc tempore, prophetica etiam testimonia Deum ad homines fuisse venturum, prædixisse ostenderimus: tum unicuique planum fuerit, ad quem referre oporteat, id quod significavimus, cum per ea maxime quæ antea dicta sunt, demonstravimus, Deum Verbum, habitu quidem formaque hominis, nomine vero Domini ac Dei, et ipsi Abrahæ, et cæteris Dei amicis viris, qui Abrahæ tempestate floruerint, seipsum videndum præbuisse. Jam nunc igitur tempus est ut videamus qua ratione, nunc Dominum, nunc Deum ad homines descensurum, et rursus ascensurum, tam evidenter Hebræorum oracula prius denuntiaverint, et quænam hujusce descensus causæ fuerint: tametsi illud tibi notandum est, alia quidem obscurius, alia autem apertius dicta inveniri. Atque ego quidem arbitror, occultiora illa propter Judæos, ita involute atque implicite reddita esse, quod videlicet tristitia quædam in illis contra ipsos canerentur, ob quæ verisimile fuit, ipsos abolituros perditurosque fuisse Scripturam, si aperte extremum ipsorum interitum significasset. Sic sane etiam prophetis infestus fuisse, memoriæ proditum est, propterea quod ab illis reprehenderentur. Quæ vero apertius loquuntur prophetiæ, ab iis utique gentium vocatio,

B tametsi illud tibi notandum est, alia quidem obscurius, alia autem apertius dicta inveniri. Atque ego quidem arbitror, occultiora illa propter Judæos, ita involute atque implicite reddita esse, quod videlicet tristitia quædam in illis contra ipsos canerentur, ob quæ verisimile fuit, ipsos abolituros perditurosque fuisse Scripturam, si aperte extremum ipsorum interitum significasset. Sic sane etiam prophetis infestus fuisse, memoriæ proditum est, propterea quod ab illis reprehenderentur. Quæ vero apertius loquuntur prophetiæ, ab iis utique gentium vocatio,

C 258 CAPUT I.

A psalmo xvii. — Dei ad homines adventus ostenditur, item vocatio gentium.

« Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus: et ascendit super cherubim, et volavit: volavit super pennas ventorum: et posuit tenebras latibulum suum, in circuitu ejus tabernaculum ejus¹². » Arbitror ex his planissime Dei de cælo descensum ostendi: postquam enim multas theologias enuntiavit, tum ea quæ exposita sunt adjungit. Porro dum dicit inclinasse illum cælos, et sic descendisse, contractionem divinæ gloriæ significat, quam divinus Apostolus declarans ait: « Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed seipsum exinanivit, formam servi accipiens¹³. » Illud autem, « Ascendit super cherubim, et volavit, » significare mihi videtur, quod gloriæ Dei esset restituendus, atque interim angelicis divinisque copiis constipandus: quod item mihi declarare illud videtur: « Volavit super pennas ventorum. » Quod autem tenebras latibulum suum posuerit, et caliginem sub pedibus ejus dixerit, nimirum hoc sit, occultam et ineffabilem dispensationem indicantis, secundum quam, universa hæc ab ipso perfecta sunt: quod autem « In circuitu ejus tabernaculum ejus » dictum sit, nihil ego aliud intelligi oportere arbitror, quam sanctam ipsius et catholicam Ecclesiam, sive eam

¹² Psal. xvii, 10-12. ¹³ Philipp. ii, 6.

quæ in terris, sive eam quæ in cælo versatur accipias. Deinceps vero in eodem psalmo ubi oratio terminatur, simul et rejectionem prioris populi, et vocationem gentium prædicit, his verbis: « Eripies me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium. Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi: filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt, et claudicaverunt a senitis suis ¹⁴. » Hæc autem quoniam sensu accipienda sint, suo tempore inquirendum a nobis erit.

259 CAPUT II.

A psalmo XLVI. — *Ascensus Dei qui prius descendit: ac deinceps vocatio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ.*

« Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exsultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram. Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris: elegit nobis hæreditatem sibi, speciem Jacob quam dilexit. Ascendit Deus in jubilo, Dominus in voce tubæ. Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter: regnavit Deus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, quoniam ipsius Dei fortes a terra vehementer elevati sunt ¹⁵. » Quid tandem aliud præ se ferre vult is Domini ac Dei ascensus, qui hisce verbis expositus est, quam antea descendisse eum, qui nunc ascendat? post quem sane ascensum, protinus gentium cunctarum vocatio canitur, hilaritatisque ac lætitiæ signa, post eam quæ expectatur Dei cognitionem, nationibus universis nuntiatur? quandoquidem ipsum Dominum altissimum, quem solum Deum ac regem universæ terræ confessus est, subjecturum nobis populos dicit: nobis autem, quibus? his sane, qui hæc ipsa vaticinati sunt: quod ipsum quidem jam nunc completum plane intueri licet, quando gentes, quæ in Christi fidem venerunt, omnes oraculis prophetarum abdictæ sunt. Hæc tamen eadem, etiam ex apostolorum Salvatoris nostri persona dici possunt, qui quidem id ita enuntiant: « Elegit nobis hæreditatem suam: » cæterum quam tandem hæreditatem accipere oportet, nisi vocationem gentium universarum? quam ipse Christus Dei cum significare vellet, ita ait: « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te; postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam et possessionem tuam terminos terræ ¹⁶. » Quæ igitur ipsa a Patre data est hæreditas, hanc apostolis suis atque prophetis **260** subjecit, dum quicumque ipsi credunt horum præceptis ac legibus parent, quemadmodum exposita vaticinia præscribunt: hæc vero cuncta, cum Deus Verbum sub adventum suum ad homines, compleverit ac perfecit, de quo Deo Verbo jam plura tractavimus, tum ascendit in jubilo, quod quidem cum Apostolus interpretaretur, ita ait: « Quod autem ascenderit, quid est, nisi

¹⁴ Psal. XVII, 44-46. ¹⁵ Psal. XLVI, 2-10. ¹⁶ Psal. II, 7, 8.

(1) Desideratur δ. Edit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ψαλμοῦ μς'. — *Ἀνάστασις Θεοῦ προκατεληλυθότος, καὶ ἐπικλήσις ἐθνῶν ἀπάντων, τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεὸν ἐπιγνωσομένων.*

« Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χειρας, ἀλαλέσατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως, ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν· ἔξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε, ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεὸς, ψάλατε συνετῶς· ἔδασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταῖοι τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ τί ἕτερον βούλεται σημαίνειν ἢ διὰ τούτων δηλουμένη Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἁνδρός, ἣ τὴν πρὸ τῆς ἀνόδου κάθοδον αὐτοῦ; ἐφ' ἧ πάλιν ἡ τῶν ἐθνῶν πάντων κλήσις θεοσπίζεται, χαρᾶς τε καὶ εὐφροσύνης σημεῖα ἐπὶ τῇ μελλούσῃ θεογνωσίᾳ τοῖς ἔθνεσιν ἅπαντα εὐαγγελίζεται, ὅτε Κύριος αὐτῶς ὁ ὕψιστος, μόνος Θεὸς καὶ βασιλεὺς ἀπάσης τῆς γῆς ὁμολογηθεὶς, ὑποτάξει λαοὺς ἡμῖν λέλεκται. Ἡμῖν δὲ τίσιν ἢ δηλαδὴ τοῖς ταῦτα προφητεύουσιν; ὁ καὶ ἔστιν ἐναργῶς ἰδεῖν πεπληρωμένον, ὅτε πάντα τὰ εἰς Χριστὸν πεπιστευκότα ἔθνη τοῖς λόγοις τῶν προφητῶν ὑποτετάχται. Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἱ καὶ εἰποιεν ἂν τό· « Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ. » Κληρονομίαν δὲ αὐτοῦ τίνα χρὴ νοεῖν ἢ τὴν κλήσιν τῶν ἐθνῶν ἀπάντων; ἦν αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ παριστάς ἐφησε· « Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταύτην οὖν τὴν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δεδομένην αὐτῷ κληρονομίαν, ὑπέταξε τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφηταῖς, τῷ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τοῖς τούτων ὑποτετάχθαι λόγοις, ἀκολούθως τῷ προκειμένῳ θεοσπίσμασι. Καὶ ταῦτα δὲ πάντα κατορθώσας ἐπὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας ὁ Θεὸς Λόγος, περὶ οὗ πλείστα ἡμῖν διειληπται, ἀνέβη ἐν ἀλαλαγμῷ. Τοῦτο δὲ ἐρμηνεύων (1) Ἀπόστολός φησι· « Τὸ δὲ ἀνέβη τί ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον; εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς γῆς ὁ καταβάς, αὐτὸς ἔστι καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » Ἐν ἀλαλαγμῷ δὲ αὐτὸν φησιν ἀνεληλυθέναι διὰ τὴν εἰς αὐ-

τὸν θεολογίαν τῶν δορυφορούντων αὐτὸν ἀνιόντα ἄγγελων· οἱ καὶ ἔλεγον· Ἐρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ἰμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰῶνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Ὁ Φωνὴν δὲ σάλπιγγος οὐκ ἂν σφαλεῖς τὸ κήρυγμα εἰπὼν τὸ εὐαγγελικόν, εἰς πᾶσαν ἐξηχῆσαν τὴν οἰκουμένην. Παντὸς γὰρ ὄργανου μουσικοῦ μεγαλοφωνότερας οὐσης τῆς σάλπιγγος, οἰκειώς παρελιπηται· τὸ παράδειγμα εἰς παράστασιν τοῦ πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος κραταιότεραν καὶ μεγαλοφωνότεραν τὴν περι τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀτιγγέλλθαι διδασκαλίαν· δι' ἧς ὡσπερ διὰ σάλπιγγος εἰς ἐξάκουστον πάντων τῶν ἀνθρώπων βοᾷ καὶ λέραγε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὰ ἐξῆς τοῦ ψαλμοῦ, εἰ ὡν εἰρηται· Ἐψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε· ὅτι βασιλεὺς ἰσχύει μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ ἐπάσης, φησὶ, τῆς γῆς ὁ Θεός· ψάλατε συνετώς. Ὁυκέτι γὰρ οἱ πρὶν δαίμονες, φησὶ, οὐδὲ τὰ περιγεία καὶ ἀπατηλά πνεύματα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐβασίλευσεν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς αὐτὸς, ὁ δὲ κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἦδη δὲ πρότερον τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν θρόνον, ἐφ' ὃν καθέζεσθαι ὁ Πατὴρ αὐτῷ παρεκελεύσατο, εἰπὼν, Ἐκάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, ἢ διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος παρεστήσαμεν. Τὸ δὲ, Ἐρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ἔτι σαφέστερον δηλοῖ μετατεθεῖσθαι εἰς τὸν κληρὸν τῶν πάλαι θεοφιλῶν τοῦ Θεοῦ προφητῶν τοὺς ἐξ ἔθνων ἄρχοντας τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οἱ, καὶ τῇ δυνάμει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κραταιωθέντες, σφόδρα ἐπήρθησαν οὐδενὸς ἀνθρώπων καταβαλεῖν αὐτοὺς καὶ ταπεινώσαι δεδυνημένον, διὰ τὴν ἀνυψοῦσαν αὐτοὺς καὶ δυναμοῦσαν τοῦ Θεοῦ δεξιάν. Καὶ ταῦτα δὲ ἐπὶ σχολῆς ἐντελοῦς τεύξεται διηγήσως.

261 Cæterum hæc majus otium nacti, absolutius aliquando enarrabimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἄσπ ψαλμοῦ μθ. — Ὁς ἐμφανῶς ἤξει ὁ Θεὸς εἰς ἀνθρώπους λέγεται, καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν ἀνακαλέσασθαι.

Ὁ Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. Καὶ μεθ' ἑτερα· Ἄκουσον, φησὶ, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαι σοι. Ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε. Τὰ δὲ ὀλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου εἰσὶ διὰ παντός. Οὐδέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους, ὅτι ἐμὰ ἐστὶ πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι, καὶ βόες· Ἐγνωνκα πάντα τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστίν. Ἐάν πεινάσω, οὐ μὴ σοι εἴπω· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη, καὶ τὸ κληρώμα αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἶμα

A quod et descenderit primum in infimas partes terræ ? qui descendit, ipse est et qui ascendit supra omnes caelos ¹⁷ : » in jubilo autem illum dicit ascendisse, ob divinas et sacras erga ipsum voces, ipsum dum ascenderet constipantium angelorum, qui etiam illud dicebant : « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit rex gloriæ ¹⁸. » Vocem autem tubæ non admodum aberraveris, si prædicationem dixeris evangelicam, quæ in totum exaudita est terrarum orbem : cum enim tuba omni alio instrumento musico vocalior sit, satis accommodata convenientique figura dictum fuerit illud, ad demonstrandum quod omnibus aliis quæ a condito ævo exstiterint, robustior et vocalior cunctis hominibus denunciata sit Christi doctrina, per quam veluti per tubam, usque adeo sanctus clamat, et vociferatur Spiritus, ut ab omnibus exaudiri possit hominibus, clamat vero ea quæ in eodem psalmo sequuntur, in quibus dicitur : « Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex » non amplius unius Judaicæ gentis, sed « omnis, inquit, terræ Deus, psallite sapienter. » Non enim amplius, inquit, illi qui prius dæmones, neque circum terram versantes fallacesque spiritus, sed ipse « Deus regnavit super omnes gentes, » ipse, inquam, Deus, « qui sedet super sede sancta sua. » Cæterum jam antea Dei Verbi sedem super qua Pater ipsum sedere jusserrat, illis verbis : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ¹⁹, » eo

C qui hunc antecedit libro, pro viribus declaravimus. Illud autem : « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, » adhuc apertius demonstrat, commutatos esse in fortem uterum religionis Ecclesiæ Christi principes, qui etiam virtute Salvatoris nostri corroborati, in sublime aduodum evecti sunt, quippe quos nemo ex omnibus hominibus dejicere aut prosternere potuerit, ob eam, qui ipsos extollit fortesque facit, summi Dei dextram.

CAPUT III.

A psalmo xlix. — Quod manifeste ad homines venturus dicitur Deus, et omne genus hominum ad seipsum revocaturus.

« Deus deorum Dominus locutus est, et vocavi terram a solis ortu usque ad occasum. Ex Sion species decoris ejus : Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit ²⁰. » Et post nonnulla alia : « Audi, inquit, populus meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi, Deus Deus tuus sum ego. Non in sacrificiis tuis arguam te : holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque in gregibus tuis hircos, quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum, jumenta in montibus, et boves : cognovi omnia volatilia cæli, et pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi ; meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum ? aut sanguinem hircorum potabo ? immola Deo sa-

¹⁷ Ephes. 17, 40. ¹⁸ Psal. xxiii, 7-9. ¹⁹ Psal. cix, 2, 3. ²⁰ Psal. xlix, 1-3.

crificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et in-
 voca me in die tribulationis ²¹. » Etiam hoc loco
 divina prædictio plane Deum manifeste venturum
 canit, quæ quidem non alium, quam ipsum Dei
 Verbum significat. Illius vero adventus causam ma-
 nifestissime indicat, ac gentium rursus, quæ in tota
 terra continentur, vocationem futuram denuntiat.
 Itaque « Vocavit, inquit, terram, ab ortu solis us-
 que ad occasum. » Miro autem quodam ordine, post
 adventum illius, et post gentium vocationem, reji-
 ciendam esse veterem illam corpori magis inser-
 vientem, quam spiritui, ex lege Moysis adorationem
 docet, quæ ipsa quoque suum contigit finem, post
 Dei Verbi ad homines adventum. Ex illo enim ad
 hunc usque diem vocati jam sunt omnes de toto
 orbe terrarum homines, omnesque ab ortu solis
 usque ad occasum gentes. Cessavit autem, subla-
 tusque est Judæorum ritus, ubi ex Novo **262**
 evangelicæ prædicationis Testamento, non autem
 ex lege Moysis, omnes homines Deum colere, et cum
 pietate vivere admoniti edoctique sunt. Attamen
 eadem hæc ad secundum gloriosumque Salvatoris
 adventum, referri item possunt.

CAPUT IV.

A psalmo LXXXI.1. — *Quod videndus in terra dicere-
 tur Deus, per Christi ad homines adventum.*

« Videbitur Deus deorum in Sion. Domine Deus
 virtutum, exaudi orationem meam, auribus percipe,
 Deus Jacob. Protector noster aspice, Deus, respice
 in faciem Christi tui ²². » Postquam Deum deorum
 videndum prædixit, tum orat adventum ejus quam
 celerrime adesse, modum quo videndus sit inte-
 rim docens illis verbis : « Respice in faciem Chri-
 sti tui, » non aliter quam planius, dixisset : Post
 faciem Christi tui præbe teipsum videndum. Pro-
 pterea enim, quod « qui vidit Filium, vidit Patrem
 qui misit illum ²³ : » merito per faciem Christi,
 eum qui in Christo habitat, Deum deorum videndum
 denuntiat.

CAPUT V.

A psalmo xcv. — *Adventus Domini in terram re-
 gnumque ejus inter gentes, et novum Canticum
 non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum.*

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domi-
 no, omnis terra, cantate Domino, benedicite nomini
 ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus,
 annuntiate inter gentes gloriam ejus, in omni-
 bus populis mirabilia ejus : quoniam magnus
263 Dominus et laudabilis nimis, terribilis est
 super omnes Deos ²⁴. » Et rursus : « Afferte Domi-
 no patriæ gentium ²⁵. » Et rursus : « Dicite in gen-
 tibus quod Dominus regnavit ²⁶. » Ad extremum
 vero adjungit : « Tunc exultabunt omnia ligna sil-
 varum a facie Domini, quoniam venit : quoniam venit

τράγων πίομαι ; Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν ἀνέσεως, καὶ
 ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπικάλεσά
 με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως. » Κάνταῦθα ἡ θεία πρόρρησις
 σαφῶς Θεὸν ἐμφανῶς ἤξειν θεοπίζει, οὐκ ἄλλον ἢ
 τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσα. Καὶ τὸ αἴτιον δὲ τῆς
 παρουσίας αὐτοῦ σαφέστατα παρίστησιν, αὐθις τὴν
 κλήσιν σημαίνουσα τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης
 ἐθνῶν. « Ἐκάλεσε γούν, φησί, τὴν γῆν ἀπὸ ἀνα-
 τολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. » Σφόδρα δὲ ἀκολού-
 θως μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν κλή-
 σιν τῶν ἐθνῶν, τὴν παραίτησιν τῆς κατὰ τὸν Μω-
 σέως νόμον σωματικωτέρας λατρείας διδάσκει, ἢ καὶ
 αὐτῆ τέλους ἔτυχε μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς πάν-
 τας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ
 εἰς δεῦρο κέκληνται μὲν πάντες οἱ ἐπὶ πάσης τῆς
 οἰκουμένης ἄνθρωποι, καὶ πάντα τὰ ἀπὸ ἀνατολῶν
 καὶ μέχρι δυσμῶν ἔθνη. Πέπαιται δὲ καὶ καθήρηται
 ἡ κατὰ Ἰουδαίους θρησκεία, κατὰ τὴν καινὴν Διαθή-
 κην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἀλλ' οὐ κατὰ τὸν
 Μωσέως νόμον, πάντων ἀνθρώπων εὐσεβεῖν παρηγ-
 γελμένον. Ταῦτα δὲ καὶ ἐπὶ τὴν δευτέραν καὶ ἑν-
 δοξον ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος ἀναφέροντο ἄν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ πγ'. — Ὡς ἐπὶ γῆς ὀφθήσεσθαι ὁ
 Θεὸς λέγεται διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώ-
 πους ἐπιφανείας.

« Ὄφθησεται ὁ Θεὸς τῶν θεῶν ἐν Σιών. Κύριε ὁ
 Θεὸς τῶν δυνάμεων, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου,
 ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, Ἦε, ὁ
 Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ
 σου. » Τὸν Θεὸν τῶν θεῶν ὀφθήσεσθαι προειπὼν, εὐχε-
 ται τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ἢ τάχος ἐπιστῆναι, καθ'
 ὃν ὀφθήσεται τρόπον διδάσκων διὰ τοῦ. « Ἐπίβλε-
 ψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. » ὡσεὶ σα-
 φέστερον εἰρήκει. Διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ
 σου ἐπιφάνηθι. Ἐπεὶ γὰρ ὁ ἑωρακὴς τὸν Υἱὸν
 ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτὸν, εἰκότως
 διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανήσεσθαι τὸν
 ἐν τῷ Χριστῷ κατοικοῦντα Θεὸν τῶν θεῶν ἐπαγ-
 γέλλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ λε'. — Παρουσία Κυρίου ἐπὶ γῆς,
 βασιλεία τε αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, καιρὸν τε
 ἄσμα οὐ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσι δοθη-
 σόμενον.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ,
 πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογῆσατε τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ. Εὐαγγελισασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον
 αὐτοῦ. ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ,
 ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. ὅτι μέγας
 Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, φοβερός ἐστὶν ὑπὲρ πάν-
 τας τοὺς θεοὺς. » Καὶ πάλιν. « Ἐνέγκατε τῷ Κυ-
 ρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν. « Εἶπατε ἐν
 τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἔδασλευσε. » Καὶ ἐπὶ πᾶ-
 σιν ἐπιλέγει. « Τότε ἀγαλλιάσονται πάντα τὰ ξύλα
 τοῦ δρυμοῦ, ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται. ὅτι

²¹ Psal. XLIX, 7-15. ²² Psal. LXXXII, 8-40. ²³ Joan. XI, 45. ²⁴ Psal. XCV, 1-4. ²⁵ ibid. 7. ²⁶ ibid. 10.

ἔχει κρίναι τὴν γῆν. Κρίνει τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ. » Κἀνταῦθα πάλιν ἐρχόμενος εἰς ἀνθρώπους Κύριος προφητεύεται, καινὸν τε ἄσμα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ φέσθαι, τὴν Καινὴν Διαθήκην, οὐ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν γῆν· εὐαγγελισθῆσεσθαι τε οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔθνη· ἐπειδήπερ αὐτῶν ἔσεσθαι φησι βσιλεία τὸν ἐρχόμενον Κύριον. Τίς δ' ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ Θεὸς Λόγος; ὃς μέλλων δικαιοσύνην τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀληθείαν τὴν ἀνθρωπότητα κρίνειν ἐξίσης ἅπαντας τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπων, τῆς αὐτοῦ κλήσεως, καὶ τῆς ἐπὶ ταύτῃ παρὰ τῷ Θεῷ σωτηρίας κατηξίωσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἄπο ψαλμοῦ 45. — Ἄσμα καινόν, γινώσκεις τε ἔθνων τῆς τοῦ Κυρίου δικαιοσύνης, ἐρχόμενός τε αὐτὸς κριτὴς τῶν ὄλων.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν, ὅτι θαυμάσια ἐποίησε, » καὶ τὰ ἐξῆς· « Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν ἔθνων ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἐίδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ ἐπὶ πᾶσι· « Τὰ ἔργα ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔργεται, ὅτι ἔχει κρίναι τὴν γῆν. Κρίνει τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » Πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία καὶ διὰ τούτων ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία τοῖς ἔθνεσι γεγενῆσθαι προφητεύεται· ἃ καὶ διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ πέρασ ἀχθέντα δεικνύται. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ οὐ πρότερον, τὸ καινὸν ἄσμα τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς πάντας ἀνθρώπους ἔδεται, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ διὰ τῆς τῶν εὐαγγελίων γραφῆς γινώριμα καὶ ἐξάκουστα τοῖς πᾶσι γίνονται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σωτήριον, τὸ κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, πᾶσιν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη, δι' ἧς ἐναργῶς ἀπεδείχθη, ὅτι μὴ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔθνων· « Ἐπεὶπερ εἰς ὁ Θεός, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, « ὃς δικαιοῦσι περιτομὴν ἐκ πίστεως. » Τὸ δὲ, « Ὅτι ἔργεται κρίναι τὴν γῆν, » γένοιτ' ἂν δηλωτικὸν καὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἄπο ψαλμοῦ 67. — Λόγος Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀποστελλόμενος ἐπὶ θεραπείᾳ καὶ σωτηρίᾳ ψυχῶν, τῶν πάλαι ἐν κακίᾳ τετραχωμένων.

« Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασεν. Ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· ἃ γὰρ τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐταπεινώθησαν· πᾶν βρῶμα ἐβδελύξατο ἡ ψυχὴ αὐτῶν, καὶ ἤγγισαν ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, καὶ ἐκέκραζαν πρὸς Κύριον· ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτούς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἔσωσαν αὐτούς. Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴασατο

A judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in veritate sua ²⁷. » Hoc item loco venturus ad homines promittitur Dominus, novumque in adventum ejus canendum esse canticum, Novum videlicet Testamentum, non ab una Judaica gente, sed ab omni terra, Evangelioque illustrandum non amplius ipsum Israel, sed omnes gentes : quandoquidem fore ipsorum regem ait eum, qui venturus sit Dominus. Quis porro hic sit alius, quam Deus Verbum? qui justitia orbem terræ, et veritate humanitatem judicaturus, ex æquo omnibus qui in orbem terræ essent hominibus, vocationem suam, et post vocationem, salutem a Deo impertiendam esse putavit.

CAPUT VI.

B A psalmo xcvi. — Canticum novum, gentiumque cognitio justitiæ, venturusque ipse judex universi.

« Cantate Domino canticum novum, quoniam mirabilia fecit, » et cætera : « Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam ²⁸. » Et rursus : « Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino, omnis terra ²⁹. » Et ad extremum : « Montes exultabunt a conspectu Domini, quoniam venit, quoniam venit judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate ³⁰ : » multorum bonorum effectorem Domini adventum gentibus contigisse, hæc verba prædicunt, quæ quidem bona, per eundem Salvatoris nostri adventum, exitum accepisse monstrantur. Non prius enim, sed ex illo duntaxat, novum Novi Testamenti canticum apud omnes homines canitur, et mirabilia ejus per scripturam Evangeliorum ²⁶⁴ nota sunt, et exaudiuntur ab omnibus. Quinetiam salutare, quod secundum reditum illius in vitam percipitur, omnibus patefactum est gentibus, et cum eo vera justitia, per quam evidenter ostensum est, quod non Judæorum solum sit Deus, sed aliarum quoque gentium : « Quandoquidem, unus Deus, » sanctus ait Apostolus, « qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ³¹. » Illud autem : « Quod venit judicare terram, » etiam aliorum illius adventum significare poterit.

D

CAPUT VII.

A psalmo cvi. — Verbum Dei ad homines missum ad medelam et salutem animarum, quæ quondam vexata oppressaque erant in malis.

« Confiteantur Domino misericordię ejus, et mirabilia ejus filiis hominum : quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Suscepit eos de via iniquitatis eorum, nam propter injustitias suas humiliati sunt : omnem escam abominata est anima eorum, et appropinquerunt usque ad portas mortis, et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, et de necessitatibus eorum liberavit eos : misiverunt verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de in-

²⁷ Psal. xcvi, 12, 13. ²⁸ Psal. xcvi, 1, 2. ²⁹ ibid. 3. ³⁰ ibid. 8, 9. ³¹ Rom. iiii, 30.

teritionibus eorum²². » Et post alia : « Exaltent eum : [in Ecclesia populi, et in cathedris seniorum laudent eum, posuit flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem, a malitia inhabitantium in ea : posuit desertum in stagna aquarum, et terram sine aqua in exitus aquarum, et collocavit illic esurientes, et constituerunt civitatem habitationis²³. » Plane hæc quoque nominatim Dei Verbi de cælo descensum annuntiant, prosperusque ejusdem adventus successus : « Misit, inquit, Verbum suum, et sanavit eos. » Verbum autem Dei nos plane hoc dicimus, quod salutis causa ad omnes homines a Patre missum est : quodque ex sacris Evangelii celebrare ut Deum, edocti sumus. **265** Significat præterea illius usque ad mortem descensum, quo propter eos, qui ad hanc ante ipsum venerant, usus est : etiam adventus ipsius causam docet, utique ut eos liberaret, qui per ipsum servandi erant. Nam eos qui ante ipsum, usque ad portas mortis pervenerant, ipse solus servavit, atque eosdem sanitati restituens, de interitionibus ipsorum eripuit, neque hoc aliter perfecit, quam eas mortis portas conterens, quæ æreæ dicuntur, et vectes confringens, qui ferrei : ac deinceps post hæc certo ordine divinat, eos esse in solitudinem redigendos, qui ipsum venientem non susceperint. « Posuit enim, inquit, flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » Quæ quidem plane cognita habebis, si percurreris illam Judaicæ gentis antiquitus celebratam Jerusalem, ejusque gloriam, ac divinæ frugis proventum, eorum utique sanctorum hominum Deique amicorum, qui in ea vixerint, quam utique in præsentī omnibus his rebus privatam spoliataque invenies. Nam post Christi adventum, facta est vere infructuosa et sine aqua, et omnino deserta, et, ut ait prophetia « in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » His adnectit deinceps, atque admodum certo ordine et prophetico more proponit, ejus quæ olim deserta et siticulosa erat, sive hanc uniuscujusque hominis animam, sive de gentibus collectam Ecclesiam dixeris, ejus, inquam, commutationem in sanctos mores, necnon in divinis sermonibus proventum, quæ etiam planius innuit, dicens : « Posuit desertum in stagna aquarum, » etc., quæ utique intelligentia consequi ejus unius esse potest, qui apud Deum sit sapiens, sicut ea inductio habet, quæ in fine psalmi ait : « Quis sapiens, et custodiet hæc²⁴? » etc.

CAPUT VIII.

A psalmo cxvi et cxvii. — Gentium vocatio, Deusque manifeste apparens, et benedictus qui venit in nomine Domini.

« Laudate Dominum, omnes gentes, et collaudate eum, omnes populi, quoniam **266** confirmata est super nos misericordia ejus²⁵, » et cætera : « O Domine, salvum fac jam nunc, o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in

A αὐτοὺς, καὶ ἐρρύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ὑψώσατέωσιν αὐτόν· ἔθετο ποταμοὺς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψος, γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Ἔθετο τὴν ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ γῆν ἀνυδρῶν εἰς διεξόδους ὑδάτων· καὶ καταψικισεν ἐκεῖ πεινῶντας, καὶ συνεστήσαντο πόλεις κατοικεῖας. » Καὶ ταῦτα σαφῶς ὀνομασι τὴν Θεοῦ Λόγου ἐξ οὐρανῶν κάθοδον εὐαγγελίζεται, τὰ τε τῆς παρουσίας αὐτοῦ κατορθώματα. « Ἀπέστειλε γοῦν, φησί, τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς. » Λόγον δὲ Θεοῦ ἡμεῖς σαφῶς τοῦτόν φαμεν τὸν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλέντα πᾶσιν ἀνθρώποις Σωτῆρα· ὃν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων θεολογεῖν πεπαιδευμένα. Αἰνίττεται δὲ καὶ τὴν μέχρι θανάτου κάθοδον αὐτοῦ διὰ τοὺς ἐφθακότας εἰς τοῦτον γεγενημένην· καὶ τὴν γε αἰτίαν τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ παρίστησι, τὴν ἀπολύτρωσιν ἐμφανῶν τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων. Τοὺς γὰρ ἐφθακότας ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου ἔσωσε μόνος αὐτοῦς. Τοῦτους δὲ καὶ ἐρρύσατο ἰασάμενος ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν· καὶ διεπρῆξατό γε ταῦτα οὐκ ἄλλως ἢ τοῦ θανάτου τὰς λεγομένας πύλας χαλκᾶς συντρίψας, καὶ τοὺς σιδηροὺς μοχλοὺς συκλάσας. Καὶ δὴ μετὰ ταῦτα ἀκολούθως προφητεύει τὴν εἰς ἔρημον κατάστασιν τῶν μὴ ἐλθόντα παραδεξαμένων αὐτόν· « Ἔθετο γὰρ, φησί, ποταμοὺς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψος, γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Ἄ καὶ νοήσεις ἀναδραμῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπὶ τὴν πάλαι βοιωμένην Ἰερουσαλήμ, καὶ τὴν δόξα αὐτῆς, καὶ τὴν ἐθνῶν καρποφορίαν, τῶν ἐν αὐτῇ πολιτευομένων ἄγων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑστερημένην. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γέγονεν ἄληθῶς ἄκαρπος, καὶ ἀνυδρῶς, καὶ παντελῶς ἔρημος, καὶ, ὡς φησιν ἡ προφητεία, « εἰς ἄλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Τοῦτοις ἐπισυνάπτει σφόδρα ἀκολούθως προφητικῶν τρόπων αἰνιττόμενος τῆς πάλαι ἐρήμου καὶ διψάδος, ἥτοι πάσης ἀνθρώπου ψυχῆς, ἣ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τὴν εἰς εὐσέβειαν μεταβολήν, τὴν τε ἐν θεοῖς λόγοις καρποφορίαν· ἃ καὶ προδήλως αἰνίττεται, λέγων· « Ἔθετο ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἄπερ νοῆσαι μόνου τοῦ παρὰ Θεῷ γένοιο· ἂν σοφοῦ, κατὰ τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ φήσασαν ἐπαγωγὴν· « Τίς σοφός, καὶ φυλάξει ταῦτα; » καὶ τὰ ἐξῆς.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρις' καὶ ριζ'. — Ἐθνῶν κλήσις, Θεὸς τε ἐπιφωτῆς, καὶ εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

« Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί· ὅτι ἐκραταιώθη ἐν ἡμῶν τὸ ἔλεος αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς : « ὦ Κύριε, σώσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐδώσον δὴ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφανεν

²² Psal. cxvi, 15-20. ²³ ibid. 32-37. ²⁴ ibid. 43. ²⁵ Psal. cxvii, 1, 2.

ἡμῖν. » Καὶ τούτου μέμνηται ἡ ἱερά τοῦ Εὐαγγελίου Γραφή, τέλους τετυχηκότος, ὅπηνίκα ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτοῦ ὁ Χριστὸς εἰσῆει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· πολὺ τε πλῆθος ἀνθρώπων καὶ πλίδων προήγεν αὐτὸν μετ' εὐφροσύνης ἐπιβοῶντων· « Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ τῷ Δαβὶδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Ἀντὶ γὰρ τοῦ, « ὦ Κύριε, σῶσον δὴ, » κειμένου ἐν τῷ ψαλμῷ, τὸ « Ὡσαννὰ » Ἑβραϊκώτερον φάσκοντες ἐπεβόων· ἐρμηνεύεται δὲ τοῦτο, « Σῶσον δὴ. » Καὶ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » διασαφεῖ τὸ λόγιον ἐξῆς φάσκον· « Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφηνεν ἡμῖν. » Οὐκοῦν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ἐπιφανὲς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ θελαδὴ Λόγος, ὁ καὶ διὰ τοῦτο εὐλογημένος, ὅτι δὴ ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐποίησατο. Ἐλέγχων γοῦν τοὺς ἀπιστοῦντας αὐτῷ τῶν ἐκ περιτομῆς, ἔλεγε πρὸς αὐτούς· « Ἐγὼ ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με. Ἄλλος ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψετε. » Εἰκότως οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκέτι τῷ Ἰουδαίῳ λαῷ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, τὰ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ προσηνεί.

lis³⁶. » Merito ergo Spiritus sanctus, non amplius quæ in principio psalmi leguntur, enuntiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

'Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμγ'. — Κύριος οὐρανὸθεν κατιῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἐνεκεν, ὥδή τε ἐπὶ τούτῳ ἄδομένη, Καινῆς Διαθήκης θελαδὴ.

« Κύριε, τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζῃ αὐτόν; Κύριε, κλῖνον οὐρανὸν, καὶ κατάρθῃ· ἄψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται. » Καὶ ὑποβάς ἐπιλέγει· « Ὁ Θεὸς, ὥδην καινὴν ἄσμαί σοι. » Ἐχέσθαι καὶ ταῦτα τῆς προσκειμένης ὑποθέσεως ἡγοῦμαι. Τὴν γὰρ εἰς ἀνθρώπους γνώσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου σαμαζῶν, ὑπερεκπληττεται τῆς φιλανθρωπίας, δι' ἧς τῆς θεότητος ὑποβάς καὶ, τοῦ συμφυοῦς μεγέθους ἑαυτὸν σμικρῶνας, ἤξλωσε τῆς ἰδίας γνώσεως τὸ ἀνθρώπειον γένος. Ἐνταῦθα μὲν οὖν εὐχεταὶ λέγειν· « Κύριε, κλῖνον οὐρανοὺς καὶ κατάρθῃ. » Ἐν δὲ τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ εἴρηται· « Καὶ ἐκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοῖς πόδασι αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ γερουσίμ, καὶ ἐπέτασθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » Δι' ὧν τὰ τῆς ἀνόδου, ἦν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἐποίησατο, θεσπίζει. Ὅπως δὲ κάθοδον χρῆ νοεῖν καὶ ἀνοδον τοῦ Θεοῦ Λόγου, οὐ τοπικῶς μεταβάσεις ποιουμένου, τροπικῶς δὲ τὰς τοιαύτας οἰκονομίας αὐτοῦ τοῦτον τῆς Γραφῆς ἀποκαλοῦσης τὸν τρόπον, ἐπ' οἰκειας ἀποδώσομεν σχολῆς. Ἐδει δὲ μνημονεῦσαι ἐν τούτοις καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἦν ἐμελλεν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία προσεξήσιν ἀνθρώποις· αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Καινὴ Διαθήκη μετὰ τὴν Παλαιάν ὑπὸ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δεδομένη. Διόφησι τὸ μετὰ χεῖρας λόγιον· « Ὁ Θεὸς, ὥδην καινὴν ἄσμαί σοι. » Τὸ δὲ, « Ἄψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται, » ἀντίτεσθαι ἡγοῦμαι ἐμπρησμὸν καὶ ἀφαισίων πάσης ἐιδωλολατρίας, ἧτις παρὰ τοῖς παλαίοις

³⁶ Psal. cxvii, 26. ³⁷ Matth. xxi, 9. ³⁸ Joan. v, 43. ³⁹ Psal. cxliiii, 3, 5. ⁴⁰ ibid. 9. ⁴¹ vers. 10, 11.

A nomine Domini. Deus Dominus et illuxit nobis³⁶. » Enimvero de hac ipsa re, quemadmodum suum finem contigerit, etiam sacra Evangelii Scriptura mentionem facit, quo tempore Salvator ac Dominus noster, ipse Christus Hierosolyma ingressus est, atque ingens multitudo virorum et puerorum, ipsum antecedebat, cum lætitia clamantium : « Hosanna filio David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis³⁷. » Pro eo enim quod in psalmo positum est : « O Domine, salvum fac jam nunc, » illud : « Hosanna, » Hebraicæ more acclamabant, id autem in nostra lingua, *Salvum fac dum*, reddi solet. Illud vero : « Benedictus qui venit in nomine Domini : » ipsum declarat oraculum, quod deinceps ita ait : « Deus Dominus, et illuxit nobis. » Unus igitur, idemque fuit, qui seipsum nobis ostendit Deus ac Dominus, Dei videlicet Verbum. Quod etiam idcirco est benedictum, quoniam in nomine Domini, qui ipsum misit, Patris, suum ad homines adventum exhibuit. Itaque eos arguens, qui ipsi de circumcissione non credebant, dicebat ad eos : « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius si veniet in nomine proprio, illum accipiet ad Judaicum populum, sed ad omnes gentes, ea

CAPUT IX.

A psalmo cxliiii. — Dominus de caelo descendens salutis hominum gratia, canticumque novum super hac re canendum, Novi videlicet Testamenti.

C « Domine quid est homo, quod innotuisti ei? aut filius hominis, quod reputas eum? Domine, inclina caelos, et descende : tange montes, et fumigabunt. »³⁸ » Et progressus, adjungit : « Deus, canticum novum cantabo tibi³⁹. » Hæc quoque cum proposito argumento esse conjuncta, sane ego putaverim. **267** Cognitionem enim hominibus traditam Dei Verbi admirans, ipsam clementiam obstupescit, propter quam infra divinam suam naturam descendens, seque ipsum naturali sua magnitudine minorem efficiens, propria ipsius cognitione humanam genus dignum existimavit. Itaque hoc loco orat, dicens : « Domine, inclina caelos et descende. » At enim in decimo septimo psalmo⁴¹ dictum est : « Et inclinavit caelos et descendit, et caligo sub pedibus ejus : et ascendit super cherubim, et volavit : volavit super pennas ventorum. » In quibus verbis, ea quæ ad ascensum spectant, quo de terra ad caelum se sustulit, divinat : quod autem descensum atque ascensum Dei Verbi, non quosdam ejus per locum transitus accipere oporteat, quandoquidem in hunc modum Scriptura divina, tales ejus dispensationes appellare consuevit, suo loco otiosius demonstrabimus. Oportet autem in his etiam Novi Testamenti mentionem facere, quod hominibus erat Christi adventus conciliaturus : hoc sane Novum Testamentum illud est, quod a Christo post Vetus alterum omnibus gentibus traditum est. Proinde

oraculum quod nunc in manibus est, sic ait: « Deus, canticum novum cantabo tibi ⁴⁵. » Illud autem: « Tange montes et fumigabunt », arbitratur significare, quod omnium simulacrorum cultus sit incendendus ac delendus, qui apud antiquos in ipsi Judæi reprehendebantur, quod in omni monte simulacra colerent.

CAPUT X

A psalmo cXLVII. — *Dei Verbum in terram missum, et brevi tempore percurrrens universos homines.*

« Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion ⁴⁶. » Deinde paululum progressus ait: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus ⁴⁷: » constat autem eum qui mittit, ab eo qui mittitur esse diversum. Habes igitur etiam hoc loco, eum quidem qui mittit, supremum Deum, **268** eum vero qui mittitur sermonem: qui cum multa habeat nomina, nunc Sapientia, nunc Sermo, et internum Deus, et alias Dominus in divinis oraculis nuncupatur; quod si attenderit quemadmodum brevissimo tempore, omnem terrarum orbem Sermo doctrinæ illius impleverit, profecto vaticinii obstupesces eventum dicentis: « Velociter currit sermo ejus. »

CAPUT XI.

A secundo Regnorum. — *Dominus de cælo descendens, qui gentium, quæ prius illum non cognoscebant, dux existit, et a Judaica gente seipsum est aversurus.*

« Et locutus est David Domino verba carminis hujus ⁴⁸. Deinde progressus, ita ait: « Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus; et ascendit super cherubim, et volavit, volavit super pennas ventorum, et posuit tenebras latibulum suum: » tum in fine ejusdem carminis ⁴⁹: « Libera me, inquit, de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium; populus quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi; filii alieni rejiciuntur ⁵⁰. » Qui inclinavit cælos, et descendit Deus, qui assumptum sibi hominem inscendit (quem sane hominem, nunc oraculum cherubim nominat), volavit cum eo sursum, comitantibus stipantibusque ipsum divinis spiritibus, qui nunc ipsi quoque ventorum pennæ appellantur. Obscure vero hæc et in abscondito facta esse, per quædam arcana et latentia verba significat, ubi ait: « Et posuit tenebras latibulum suum. » Quæ vero sequuntur deinceps, assumptæ a Christo hominis naturæ consentanea sunt, et contradictionem quæ adversus illum facta est Judaici populi præcinent, necnon doctrinæ Christi gentes esse auscultaturas: hanc porro verbis similia invenies in psalmo decimo septimo: in quæ quod nobis visum est, ante jam diximus.

⁴⁵ Psal. cXLIII, 9. ⁴⁶ Psal. cXLVII, 12. ⁴⁷ ibid. 15.

ἐν τοῖς ὄρεσι μάλιστα ἐσπουδάζετο· ὥστε ἦδη καὶ αὐτοὺς Ἰουδαίους ἀπεπέχεσθαι, ὡς ἐπὶ πᾶν ὄρος ὕψηλόν, κατὰ μίμησιν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, εἰδωλολατροῦντας.

montibus maxime frequentabatur; denique etiam excelso, ad imitationem externarum gentium, si-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμζ'. — *Λόγος ἐπὶ γῆς ἀποστελλόμενος, καὶ ἐν βραχεὶ χρόνῳ πάντας ἀνθρώπους διατρέχων.*

« Ἐπαίνει, Ἰερουσαλήμ, τὸν Κύριον, αἶνει τὸν Θεόν σου, Σιών. » Εἶθ' ὑποβάς φησιν: « Ὁ ἀποστέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῇ γῇ· ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Σαφές δὲ, ὅτι τοῦ ἀποστέλλομένου ὁ ἀποστέλλων ἕτερος ὢν τυγχάνει. Ἔχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα τὸν μὲν ἀποστέλλοντα τὸν, ἐπὶ πάντων Θεόν· τὸν δὲ ἀποστελλόμενον, τὸν λόγον· ὃς πολυώνυμος ὢν, τοτὲ μὲν Σοφία, τοτὲ δὲ Λόγος, ἄλλοτε δὲ Θεός, καὶ πάλιν Κύριος διὰ τῶν θείων χρησιμῶν ἀνηγόρευται. Ἐπιστήσας δὲ, τίνα τρόπον ἐν σφόδρα χρόνῳ βραχεὶ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἐπλησεν ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, εὐ οἶδ' ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα θαυμάσιος τῆς προρρήσεως φασκούσης· « Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν. — *Κύριος ἐξ οὐρανοῦ κατιῶν, ἡγούμενος τῶν πρὶν οὐκ ἐγνωκότων αὐτὸν ἐθνῶν, τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποστραφησόμενος.*

« Καὶ ἐλάλησε Δαβὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ψῆδης ταύτης. » Εἶθ' ἐξῆς φησιν· « Καὶ ἐκλινεν οὐρανούς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χειροῦσι, ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ. » Καὶ ἐπὶ τέλει τῆς αὐτῆς ψῆδης· « Ρύσθη με, φησίν, ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ. Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοχὴν ὠπτείου ὑπέκρουσέν μου. Υἱοὶ ἀλλότριοι ἀποβρίσθησονται. » Ὁ κλίνας οὐρανούς καὶ καταβάς Θεός, ὁ ἐπιβάς ᾧ ἀνεληφεν ἀνθρώπῳ, ὄντινα νῦν χειροῦσι ὁ λόγος ὀνομάζει, ἀνέπητὴ σὺν αὐτῷ τὴν ἄνοδον πεποιημένος μετὰ τῶν δορυφορούντων αὐτὸν θείων πνευμάτων, πτερύγων ἀνέμων καὶ αὐτῶν χρηματιζόντων. Σκοτεινῶς δὲ ταῦτα καὶ ἐν παραδύσει γεγενησθαι, κατὰ τινὰς ἀπορρήτους καὶ λαθάνοντας αἰνίττεται λόγους, φάσκων· « Καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ. » Τὰ δὲ ἐξῆς ἀκολουθῶς τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσει τὴν κατ' αὐτοῦ γενομένην ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ σημαίνει, καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπακοχὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τὰ παραπλήσια εὐρύς ἄν καὶ ἐν ἐπτακαίδεκάτῳ ψαλμῷ, εἰς α καὶ τὰ φανέντα προεῖρηται.

⁴⁸ Psal. cXLIII, 9. ⁴⁹ Psal. cXLVII, 12. ⁵⁰ ibid. 15. ⁵¹ Psal. cxvii, 1. ⁵² ibid. 10-12. ⁵³ ibid. 44-46.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

A

269 CAPUT XII.

Ἀπὸ τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν. — Θεὸς οὐρανῶν καὶ γῆς, καὶ μετ' ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς κατοικῶν.

A tertio Regnorum. — Deus de cælo descendens, et cum hominibus in terra habitans.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθῆτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαβὶδ τῷ πατρὶ μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσί σοι. » Κεῖται ταῦτα αὐταῖς λέξεις καὶ ἐν Παραλειπομέναις· « Τῷ μὲν οὖν Δαβὶδ ἐπηγγεῖλατο ὁ Θεὸς ἀναστήσειν ἐκ κοιλίας αὐτοῦ βασιλέα, οὗ πατὴρ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐσεσθαι φησιν, ὥστε τὸν γενόμενον ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, Ἰὶδὸν ὀνομασθῆναι Θεοῦ, θρόνον τε βασιλείας ἐξεῖν αἰώνιον. » Ταῦτα δὲ ἐν μὲν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ἐχρήσθη τῷ Δαβὶδ τοῦτον τὸν τρόπον· « Καὶ ἔσται, ἐν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ· ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἐστί μοι εἰς Υἱόν. » Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ἐν Παραλειπομέναις ὁμοίως εἴρηται. Ἐν δὲ ψαλμῷ ὀγδοηκοστῷ ὀγδῶν λέλεκται· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, Θεὸς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλευσὶ τῆς γῆς· εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἐλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ· καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ὁμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἔως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Καὶ αὖθις· « Ἀπαξ ὁμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι· τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τούτων δὴ καὶ ὁ ἑκατοστὸς τριακοστὸς πρῶτος ψαλμὸς μνημονεύσας, ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέρει τὰ ὀλοῦμένα. Ἄκουε δ' οὖν καὶ τούτου· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὁμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠβῆσατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ὁμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀληθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν. Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ὑποκαταβάς ἐξῆς, τὸν ἐκ καρποῦ κοιλίας Δαβὶδ ἀναστησόμενον λευκότερον ὀνομάζει, λέγων· « Ἐκεῖ ἐξανατελώμενος τῷ Δαβὶδ, ἠτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃ· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγιον μου. » Ταῦτα τοιγαροῦν Σολομὸν ὁ σοφώτατος τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ χρησθέντα συνωφῆσας, μὴ μικρὰ, μελίζονα δὲ τῆς κατὰ ἀνθρώπων φύσεως τυγχάνοντα συνιδόν, καὶ μᾶλλον ἀρμόζοντα Θεῷ ἤπερ αὐτῷ, καίπερ ὄντι υἱῷ Δαβὶδ, συνείς τε τὸν πρὸς τοῦ Θεοῦ Πρωτότοκον ὀνομασμένον, καὶ τὸν σαφῶς προφητευόμενον Ἰὶδὸν Θεοῦ, ὑπεργέγηθε ταῖς

« Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur jam verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo : quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus in terra, si cælum, et cælum cæli non capient te ⁴⁸. » Posita sunt eadem hæc ad verbum item in Paralipomenis : siquidem ipsi David pollicitus fuerat Deus, excitaturum se de ventre ipsius regem, cujus patrem fore se, ipse Deus dixerat, usque adeo ut is qui nasceretur de semine David, esset Filius Dei nominandus, et solium regni æternum habiturus. Etenim hæc in B secundo Regnorum, per Nathan prophetam responsa sunt ipsi David, in hunc modum : « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, et suscitabo semen tuum post te, et quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque ad æternum. Et ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium ⁴⁹. » Eadem vero etiam in Paralipomenis, simili modo dicta sunt ⁵⁰. In psalmo autem octogesimo octavo dictum est : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ : in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum, fidele ipsi : et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et sedem ejus sicut dies cæli ⁵¹. » Et rursus : « Juravi David servo meo : Usque in sæculum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ⁵². » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar ; semen ejus in sæculum manet, et sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in sæculum ⁵³. » 270 Porro cum eadem hæc etiam centesimus tricesimus primus psalmus commemoret, ad Christum refert ea quæ dictat. Audi igitur hunc quoque : « Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus : sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob ⁵⁴. » Quibus post alia deinceps adjungit : « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam ⁵⁵. » Et paulum progressus deinceps, eum qui sit de fructu ventris David suscitandus, planius nominat dicens : « Illic producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusione. Super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea ⁵⁶. » Itaque hæc Salomon sapientissimus, quæ patri suo responsa fuerant, cum intellexisset non ita parva esse, sed majora quam ut naturæ hominis convenire possent, Deoque potius accommo-

⁴⁸ III Reg. viii. 26, 27. ⁴⁹ II Reg. vii. 12-14. ⁵⁰ I Paral. xxii. 10. ⁵¹ Psal. lxxxviii. 27-30. ⁵² ibid. 4. ⁵³ ibid. 56, 58. ⁵⁴ Psal. cxxxi. 1, 2. ⁵⁵ ibid. 11. ⁵⁶ ibid. 17, 18.

danla quam sibi, cum esset quoque filius David, vidissetque eum, qui a Deo Primogenitus nominaretur, quippe plane filius Dei diceretur futurus, valde talibus promissis gavisus est : et simul exoptavit confirmari ea, quæ ad hoc vaticinium pertinerent, necnon venturum illum de quo prophetia loqueretur, Primogenitum ac Dei Filium interim illum appellans. Quocirca sic ait : « Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo : quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus super terram, si cælum et cælum cæli non capient te. »

CAPUT XIII.

A *Michaa*. — De descensu de cælo ad homines, ac de futura in adventu ejus Judaicæ gentis rejectione, et reliquarum omnium gentium adoptione.

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. Et erit Dominus Deus vester in testimonium, Dominus de domo sancta sua : **271** quoniam ecce Dominus egreditur ex loco suo, et descendet super altitudines terræ, et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent ut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in descensum : propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel⁸⁷. » Nunc quoque aperte Dominus Deus de cælo descendens, deque loco suo egrediens, in iis quæ proposita sunt nuntiat : erit autem hoc Dei Verbum, quod in iis, quæ prius dicta sunt, cum genitum sit, eum esse Deum ac Dominum, et omnia sub se habentem demonstravimus. Locum autem ejus non aberres, si cæleste regnum esse dicas, gloriosamque divinitatis ejus sedem, quam theologice extollens Propheta psallebat, ac dicebat : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi⁸⁸ : » super qua ipsum sedere tanquam unicum Filium jussit Pater illis verbis : « Sede a dextris meis⁸⁹. » Nam hæc plane jam antea, ad unum Salvatorem nostrum Deum Verbum referenda esse planum fecimus. Hunc igitur ipsum præsens oraculum canit egredientem de loco suo, descensurum que super altitudines terræ. Porro autem quænam hæc sint, nisi, id quod ipsa verba sonant, montes Israel et colles, de quibus innumerabiles prophetiæ vaticinantur? ipsaque Jerusalem, et cum ea mons Sion, in quo plurimum diversatus est Salvator ac Dominus noster? Nam fore talium altitudinum perditionem atque interitum, canit in ipso Christi descensu : et sane constat, post Salvatoris nostri adventum postque ea quæ adversus illum sunt ausi, universa illa, quæ nuper dicta sunt, depopulata fuisse, et ad extremam solitudinem redacta esse : verumtamen Judaicæ quoque gentis principes, et quod prius penes ipsos regnum stabat, necnon sacerdotium, et prima docentium sedes, qui nunc montes figurate nominantur, commovenda esse dici possunt in ipso Domini de cælo adventu : et hoc ipsum quidem finem suum contigisse, quis non tandem fateatur, post Salvatoris nostri Jesu Christi tempora, cum omnia illa videre possit, non

⁸⁷ Mich. 1, 2-5. ⁸⁸ Psal. XLIV, 7. ⁸⁹ Psal. CIX, 1.

A ἐπαγγελίαις, καὶ συνεύχεται πιστωθῆναι τὰ τῆς προρρήσεως, ἐπιδημήσειν τε τὸν προφητευόμενον Πρωτότοκον καὶ Θεοῦ Υἱὸν ἀναγορεύων. Διὸ φησι : « Καὶ νῦν, ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου Δαβὶδ τῷ πατρί μου ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσι σοι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῖα. — Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδου, καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ γενομένης ἀποβολῆς μὲν τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, εἰσποίησεως δὲ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἔθνῶν.

B « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχθήσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει· δι' ἀσέβειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Καὶ νῦν ἀκαλύπτως ἐξ οὐρανοῦ κατιῶν Κύριος ὁ Θεός, ἐκπορευόμενός τε ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, διὰ τῶν προκειμένων κηρύττεται : εἴη δ' ἂν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μόνον διὰ τῶν ἔμπροσθεν γεννητὸν ὑπάρχειν Θεὸν καὶ Κύριον μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων ἐπεδειξάμεν. Τόπον δ' αὐτοῦ οὐκ ἂν ἀμάρτοις λέγων εἶναι τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν, τὸν τε ἔνδοξον τῆς θεότητος αὐτοῦ θρόνον, ὃν θεολογῶν ὁ Προφήτης ἔφαλλεν, « Ὁ θρόνος σου, » φάσκων, « ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· » ἐφ' ὃν αὐτῷ ὁ Πατήρ, ὡσάν Υἱὸν μονογενεῖ, καθέζεσθαι παρεκελεύσατο εἰπών· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ταῦτα γὰρ σαφῶς ἤδη πρότερον ἐπὶ μόνον ἀναφέρεσθαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Θεὸν Λόγον παρεστήσαμεν. Αὐτὸν δὴ οὖν τοῦτον ὁ παρῶν θεσπίζει λόγος ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καταβήσεσθαι τε ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Ποῖα δ' ἂν εἴη ταῦτα, ἢ ῥητῶς μὲν τὰ ὄρη τοῦ Ἰσραὴλ καὶ οἱ βουνοὶ, περὶ ὧν μυρία προφητεῖαι θεσπίζουσιν, αὐτῇ τε Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ Σιών ὄρος, ἐν ᾧ τὰς πλείστας ἐποιεῖτο διατριβὰς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν ; Τοῦτων δὲ διασφορὰν ἔσεσθαι καὶ ἀπόλειαν ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ καθόδῳ θεσπίζει. Καὶ πρόδηλον, ὡς μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ τετολημμένα, τὰ προειρημένα πάντα πεπολιόρηται, καὶ εἰς ἐσχάτην ἔρημιαν ἐλήλυθεν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, ἢ τε παρ' αὐτοῖς τὸ πρὶν συνεστῶσα βασιλεία, ἱερωσύνη τε καὶ διδασκάλων προεδρεία, ὄρη νῦν τροπικῶς ὀνομαζόμενα, σαλευθήσεσθαι λέγονται ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν παρουσίᾳ. Καὶ τοῦτο δὲ ὅπως τέλους ἔτυχε, τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε, μετὰ τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ χρόνους, πάντ' ἐκεῖνα θεωρῶν οὐ μόνον σαλευθέντα, ἀλλὰ καὶ ἐκποδῶν γεγε-

νημένα; Κοιλάδες δὲ εἰσέτι νῦν τρηχόμεναι εἶεν ἀνὰ ἀντὶ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ Σιών ὄρους κατὰ πᾶσαν πάλιν συναστῶσαι αὐτῶν συναγωγὰς, ἀποθηρῶσαι καὶ ἀποκλαιόμεναι, καὶ ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τρηχόμεναι, διὰ λύπην καὶ πένθους ὑπερβολὴν, τῆς τε τῶν οἰκείων ἐρημίας καὶ τῆς μακρᾶς καὶ πολυετοῦς δουλείας ἕνεκεν. Καὶ ἄλλως δὲ κατὰ δαιμόνιον ἢ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐπίθασις, οὐκ ἐν χρίσματι καὶ κοιλώμασιν, οὐδ' ἐν ταπειναῖς καὶ χαμαιπετέσι διανοαῖς, ἀλλ' ἐν ἐπηρμέναις τὸ φρόνημα κατεγίνετο. Ταύτη γοῦν τροπικώτερον αὐτὸς ὁ Κύριος καταθέσθαι ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς εἰρητο. Ὅρη δὲ σεϊόμενα ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αὐτὰ δὲ ἐκεῖνα ἦν, εἶθα ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου. « Ὅτι καὶ παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων. » Ὅρη δ' ἀνεῖη αἰθίς τροπικώτερον ἢ ἐν τοῖς ἔρσει τὸ πρῖν ἐπιτελουμένη εἰδυλολατρεία, καὶ αἱ ἐν πύτοις ἐνεργήσασαι ἀόρατοι καὶ ἀρχοντικά δυνάμεις, ἃς οὐ μικρῶς ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνεσείε τε καὶ ἀνεκίνει διδασκαλίᾳ. Τούτων γὰρ ἡ ἔνθεος, εἶτε θαυματουργὸς καὶ παραδοξοποιὸς ἰσχύς, λεληθότως τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων μακρὰν καὶ παλαιὰν δυναστείαν καθήρει. Ὅσαύτως δὲ καὶ κοιλάδες τρηχόμεναι ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δαίμονες ἀνείεν χθόναι καὶ περιγίνοι, καθ' ὧν τὸ καυστικὸν τῆς μοχθηρίας αὐτῶν πῦρ ἠφείει, λέγων. « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη; » Ὅφ' οὐ πυρὸς δὴ καιόμενοι, καὶ μὴ εἰσὶ τε ὄντες τὰς ἀπὸ τῆς ἀόρατου φλογὸς φερέναι βασάνους, ὑπανεχώρου τῶν ἀνθρωπείων σωμάτων. Καὶ τὸ συνέχον γε καὶ ἐλαῦνον αὐτοὺς ἀνωμολόγουν, βωῶντες. « Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Ὅφ' ἐπὶ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; Ὅφ' ἀμὲν σε τίς εἶ· ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. » Τούτους δὲ μάλιστα ἠκίζετο, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτων ἀρχοντας καθήρει, ὅτι, μὴ ἀρκεσθέντες τῇ τῶν λοιπῶν ἔθνων διαφθορᾷ, δι' ἧς τοὺς πάντας εἰς τὴν πολυθεὸν πλάνην καταβελήκεσαν, καὶ τῷ πάλει τοῦ Θεοῦ λαῶν, αὐτῷ δὴ τῷ ἐκ περιτομῆς, ἐπιθεβουλεύκεσαν, καὶ ἀποστήσαντές γε τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον παντοίαις περιβάλον δυσσεβείαις. Διὸ καὶ μάλιστα τὴν ἐξ οὐρανῶν πεποίητο ὁ Κύριος κάθοδον. Ὅθεν ἐξῆς φησι. « Διὰ τὴν ἀσέβειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἀμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Καὶ ἔτι πρὸς τοῦτοις τῆς ἐξ οὐρανοῦ καθόδου τοῦ Λόγου τὴν αἰτίαν ἐξῆς διασαφεί, τοῦ μὲν ἐκ περιτομῆς λαοῦ τὰς δυσσεβείας ἀπαριθμούμενος, καὶ τὸν ἐπὶ ταύταις μετελθόντα αὐτοὺς ὄλεθρον, τῶν δὲ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἔθνῶν προαναφωνῶν τὴν κλήσιν. Διὰ ταῦτα γὰρ ἐπεδήμει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐρανῶν ἐπὶ γῆς· καὶ τῶν γε λέξεων ἄκουε. « Δι' ἀσέβειαν οἴκου Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἀμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. Τίς ἢ ἀσέβεια οἴκου Ἰακώβ; οὐ Σαμάρεια; καὶ τίς ἢ ἀμαρτία οἴκου Ἰούδα; οὐχὶ Ἱερουσαλήμ; Καὶ θήσομαι Σαμάρειαν εἰς ὄπισθεν ἀγροῦ καὶ εἰς φυτείαν ἀμπελώνας, καὶ καταπάσω εἰς χάος τοὺς λίθους αὐτῆς, καὶ τὰ θεμέλια αὐτῆς ἀποκαλύψω. »

A solum commota, sed etiam sublata de medio? Valles autem adhuc liquescentes, erunt qui pro Jerusalem proque monte Sion, per omnem urbem constituti sunt eorum conventus, 272 plorantes ac lugentes, et quasi cera a facie ignis liquescentes, propter mœroris ac luctus excessum. et propter loci patrii solitudinem, et longam atque annosam servitutem. Alio præterea intellectu divini Verbi super altitudines descensus accipi potest: quod utique non in hiatibus et convallibus, neque in abjectis atque in humum spectantibus animis et cogitationibus, sed in altius sublatis et sursum erectis versari vellet. Tali igitur figura dictum est, ipsum Dominum super altitudines terræ descensurum. Qui vero concutiantur subter eo montes, ipsi illi utique erunt, ad quos adductus est a spiritu, ut tentaretur a diabolo: quo tempore et assumpsit illum diabolus in montem excelsum valde, et erat cum feris 60. » Rursus etiam figuratius montes accipiemus, illum simulacrorum cultum, qui prius in montibus frequentabatur, et in iis efficaciam suam ostendentes, invisibiles principatus ac potestates, quas non leviter Salvatoris nostri concussit commovitque doctrina. Talium enim longam et veterem contra homines potentiam, latenter delevit divinum illius verbum, et mirifica et omnem in efficiendo fidem superans vis. Eadem vero ratione etiam liquescentes, ut cera a facie ignis, valles, dæmones erunt inferni et circum terram versantes: adversum quos ignem, qui nequitiam ipsorum comburet, dimisit dicens: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, si jam accensus est 61? » Quo igne correpti illi, cum invisibilis flammæ tormenta ferre non possent, de humanis corporibus recedebant, illudque ipsum quo interim cohibebantur atque impellebantur, præ se ferebant magna voce clamantes: « Eia, quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos? Novimus te, quis sis, sanctus Dei 62. » Hos igitur maxime verberabat, horumque principes auferebat: quoniam non satis habentes quod reliquas nationes corrumpissent, corruptasque in errorem compulissent, quo deos plures colerent, antiquo etiam illi Dei populo, qui circumcisionis usum servabat, insidiari cœperant, huncque avertentes a Deo, omnis generis impietatibus implicaverant. Quare etiam maxime de cœlo descendit Dominus, ex quo ait deinceps: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. » Ad hæc, Verbi etiam de cœlo descensus causam deinceps exponit, ubi ipsius Judaici populi impietates 273 connumerat, et ubi post impietates eum, qui ipsos invaserat, interitum, ac gentium per totum orbem vocationem enuntiat. Propterea enim de cœlo in terram Dei Verbum profectum est; sed verba audi: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum donus Israel. Quæ impietas Jacob? Nonne Samaria? Et quod peccatum Juda? Nonne Jerusa-

60 Matth. iv, 8; Marc. i, 13. 61 Luc. xii, 49. 62 Matth. viii, 29.

lem? Et ponam Samariam in pomorum custodiam. In agro, et in plantationem vineæ, et detraham in profundum lapides ejus, et fundamenta ejus aperiam ⁶⁵. » Et adjungit : « Descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem, sonitus currum et equitantium ⁶⁶. » Et rursus : « Gloria filixæ Jerusalem, rade et tonde super filios delicatos tuos, dilata viduitatem tuam sicut aquila, quoniam captivi ducti sunt ex te ⁶⁷. » Ad hæc : « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, quasi pomorum custodia erit, et mons domus in lucum silvæ. ⁶⁸ » Porro hæc, Sion et Jerusalem et quod vocatur mons domus, illa ipsa sunt, quæ prius significata sunt illis verbis : « Et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent sicut cera a facie ignis, propter impietatem Jacob, » et cætera. Nam propter impietates quas contra ipsum gesserunt, illico neque sane multo post, et montes, et qui in illis habitabant, depopulati sunt, incendiumque atque extremam solitudinem mons Sion pertulit : et factus est mons domus Dei in lucum silvæ. Hæc enim in Domini de cælo descensu ad illos ventura, præsens quoque prophetia significat, quæ etiam evidentem exitum consecuta sunt post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum. Quod si quidquam nostra quoque historia valet, nostris ipsorum temporibus, illam antiquitus celebratam Sion junctis bobus a Romanis viris arari, oculis nostris inspeximus, et ipsam Jerusalem, quemadmodum ipsum hoc ait oraculum, instar pomorum custodiæ desertæ, ad extremam reductam solitudinem, quæ quidem ob nihil aliud eis, quam propter impietates ipsorum evenere, propter quas etiam celeste Verbum de suo loco progressum est. Ob alias vero causas Dei Verbum de cælo et descendisse et super altitudines terræ pervenisse, prius jam dictum est, utique ut qui olim extollebantur, et **274** in sublime erigebantur adversus cognitionem Dei montes, commoverentur subter eo contrariæ videlicet potestates, quæ ante ejus adventum una cum reliquis hominibus, etiam gentem Hebraicam, et impietatis et simulacrorum cultus operationibus addixerant; utque pravi dæmones, qui valles appellantur, propterea quod in hiatibus tenebrosos et corporum cavis diversantur, quasi cera a facie ignis liquescentes, ob Verbi divini vim, de hominibus fugerent. Et alia vero præter eas esse potest causa, illa quidem non vulgaris, cur Dominus de cælo descenderit, quam oraculum juxta significat, ut omnes in orbe terrarum gentes, dæmonibus pulsas, et spiritibus qui principatum habebant concussas, ab antiqua sub illis et aspera et immobili tyrannide respirantes, agnitionem supremi Dei reciperent. Quin etiam ipsa hæc in hunc modum ejusdem prophetiæ voces deinceps eadem atione sub unam sensus copulationem enuntiant : Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus in summitatibus montium ; et extol-

A Καὶ ἐπιλέγει· « Κατέβη κατὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλήμ, ψόφος ἀρμάτων καὶ ἱππευόντων. » Καὶ αὖθις· « Ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς Ἱερουσαλήμ, ξύρησαι καὶ κείραι ἐπὶ τὰ τέκνα τὰ τρυφερά σου· ἐμπλάτουνον τὴν χηρείαν σου, ὡς ἀετὸς, ὅτι ἡχημαλωτεύθησαν ἀπὸ σοῦ. » Ἐπὶ τούτοις· « Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ἄσος τοῦ οἴκου εἰς ἄσος δρυμοῦ. » Σιών δὲ καὶ Ἱερουσαλήμ καὶ τὸ καλούμενον ἄσος τοῦ οἴκου, ταῦτ' ἦν ἐκεῖνα τὰ πρόσθεν δεδηλωμένα διὰ τοῦ· « Καὶ σαλευθήσονται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες τακῆσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δι' ἀσέθειαν Ἰακώβ. » Διὰ γὰρ τὰς δρασθείσας κατ' αὐτοῦ δυσσεθείας εὐθύς, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, καὶ τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν τούτοις οἰκοῦντες ἐπεπολιόρκητον, ἐμπρημόν τε καὶ ἐσχάτην ἐρημίαν τὸ Σιών ἄσος ὑπέμεινε, καὶ γέγονε τὸ ἄσος τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ εἰς ἄσος δρυμοῦ. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν καθόδῳ περὶ ἐκείνους ἔσεσθαι, καὶ ἡ παρούσα προφητεία σημαίνει, ἃ καὶ ἐναργῆ τὴν ἔκδοσιν εἰληφῆ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Εἰ γοῦν τι δύναται καὶ ἡ ἡμετέρα ἱστορία, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν πάλαι βοωμένην Σιών ζεύγει βοῶν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἀρουμένην ὀφθαλμοῖς παρελήφραμεν, καὶ τὴν γε Ἱερουσαλήμ, ὡς αὐτὸ γέφησι τὸ λόγιον, ὄπωροφυλάκιου δικῆν ἀπολειφθέντος, ἐν παντελεῖ κτασασθᾶσαν ἐρημίαν· ἃ καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον αὐτοῖς ἢ διὰ τὰς δυσσεθείας αὐτῶν συμβέβηκε, καὶ ὁ Λόγος ὁ οὐράνιος ἐκ τοῦ οἴκειου τύπου προεβλήθη. Καὶ δι' ἑτέρας δὲ αἰτίας C ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐρανῶθεν κατεβλήθη τε καὶ ἐπιβηθέναι ἐπὶ τὰ ὑψῆ της γῆς, ἤδη πρότερον ἐλέγετο, ὅπως τὰ μὲν πάλαι ἐπαιρόμενα καὶ ὑπερφούμενα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὄρη σαλευθῆ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αἱ δυνάμεις δηλονότι αἱ ἀντικείμεναι, αἱ πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ Ἑβραίων ἔθνος, τοῖς τῆς δυσσεθείας καὶ εἰδωλολατρείας πράγμασι καταδεοῦλυντο· οἱ δὲ πονηροὶ δαίμονες, κοιλάδες ἐπικαλούμενοι, διὰ τὸ ἐν χάσμασι σκοτοῖς, καὶ τοῖς τῶν σωματῶν κοιλίμασιν ἐνδιατρίβειν, ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τηκόμενοι, τῇ τοῦ θείου Λόγου δυνάμει ἐξ ἀνθρώπων ἀπέφυγον. Καὶ ἑτέρα δ' ἂν εἴη παρὰ ταύτας αἰτία, οὐχὶ τυχοῦσα, τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου, ἣν ὁ λόγος ἐπισημαίνεται, ὅπως πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ἔβη, τῶν δαιμόνων ἀπελασθέντων, καὶ τῶν ἀρχοντικῶν πνευμάτων σεισθέντων, τῆς πάλαι αὐτῶν σκληρᾶς καὶ ἀκινήτου τυραννίδος ὑπαναπνεύσαντα, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐπὶ πάντων ἀναλάβῃ Θεοῦ. Καὶ αὐτὰ ὡδὲ πως αἱ τῆς αὐτῆς προφητείας φωναὶ ἐξῆς καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὑπὸ μίαν συνάφειαν διανοίας κηρύττουσι· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ἄσος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρων· καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔβη πολλὰ, καὶ ἔρουσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ἄσος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ

⁶⁵ Mich. 1, 5, 6. ⁶⁶ ibid. 12, 13. ⁶⁷ ibid. 15, 16. ⁶⁸ Mich. 11, 12.

βαίξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἐθνῶν. » Τοιαῦτα καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἃ καὶ ὁποίας ἔχεται διανοίας, ὅπως τε καὶ αὐτὰ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τέλος εἰληφεν, ἐπὶ σχολῆς ἂν τις καταμάθοι. Ἀκολουθῶν γε μὴν τοῦτοις ἀρχόμενος ὁ τῆς προφητείας λόγος, ὡς ἂν ἐπὶ σωτηρίᾳ οὐ μόνον τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων, τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου γενησομένης, ταῖς λαοῖς καὶ τοῖς ἐπὶ γῆς ἄπασιν ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. » Καὶ τὸ μαρτύριον δὲ τοῦ πάθους ἠντίτετο τοῦ Κυρίου ἐπιφέρων· « Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν εἰς μαρτύριον. » Εἶθ' ἐξῆς δ' αὐτὸς προῖτων προφήτης, ὡς ἂν ἦδη προπαίδευσας τὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, τῆς τε ἐξ οὐρανῶν αὐτοῦ καταβάσεως, καὶ ὡς τὰ αἰτία τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας προειπὼν, ἐπομένως τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην γένεσιν, καὶ αὐτὸ δὴ (1) χωρίον ἐνθα τεχθήσεσθαι ἐμελλεν, ὡδὲ πως διδάσκει, λέγων· « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξῆδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ἐπιμελῶς δὲ πρόσχες, τίνα τρόπον τοῦ ἐπὶ τὴν Βηθλεὲμ (χωρίον δὲ ἐστὶ τοῦτο τῆς Ἰουδαίας) φανησομένου τὰς ἐξόδους ἄνωθεν καὶ ἐξ αἰῶνος ὑφεστάναι τῆσιν, τὴν ἐνθεον δηλῶν προὑπαρξίν τε καὶ οὐσίωσιν τοῦ ἐκ Βηθλεὲμ προελυσσομένου ἄρχοντος. Εἰ μὲν οὖν ἔχοι τις ἐφ' ἕτερον ἀναφέρειν τὸν χρησμοῦν, τίς οὐτός, ἀποδεικνύτω· εἰ δ' οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἕτερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος μετὰ τὴν προφητείαν ἐνθένδε ὠρμημένος βοᾷται, τί λοιπὸν ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ συνομολογεῖν ἀλήθειαν τῇ προφητείᾳ, ἐπὶ μόνῳ αὐτῷ σαλευούσῃ τὴν πρόβῳρῃσιν; Μόνος γοῦν οὗτος ἐπιφανῆς τῶν πώποτε γεγονώς, ἐκ τοῦ προειρημένου χωρίου τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους τὸ ἀνθρώπειον ὑποδὺς σχῆμα προελήλυθεν· ἅμα τε τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἐπληροῦτο τὰ προηγορευμένα. Αὐτίκα γοῦν, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, τῷ μὲν Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ ἕκαστα τῶν προφητευμένων σκυθρωπῶν ἀπήντα· τοῖς δὲ ἔθνεσι πάλιν τὰ ἀκόλουθα τοῖς θεσπίσμασιν, αὐτὸς τε οὗτος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐκ Βηθλεὲμ ὀρμηθεὶς, ἡγούμενος ἀνεδείχθη τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ, ὅτω παντὸς τοῦ διορατικοῦ καὶ θεοσεβοῦς λαοῦ χρηματίζοντος. Καὶ θεὰ γε, ὅπως τὰς ἐξόδους αὐτοῦ τῆς ἐνθέου προὑπάρξεως ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος· ἔχειν λέγεται· ὅπερ οὐκ ἂν ἀρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει. Τοῦτοις ἐξῆς ὁ προφητικὸς λόγος, ὑποβάς μικρὸν, καὶ νῦν πάλιν τῆς πάλαι νομικῆς θρησκείας τὴν περιγραφὴν καὶ καθαίρεισιν ὑποσημαίνει, ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ λέγων· « Ἐν τίνι καταλάβω τὸν Κύριον; ἐπιλήψομαι Θεοῦ μου ὑψίστου; εἰ καταλήψομαι αὐτὸν ἐν ὀλοκαυτώμασιν, ἐν μότχοις ἐνιαυσίοις· εἰ δὴ πρωτότοκα κοιλίας μου ὑπὲρ ἁμαρτίας ψυχῆς

A *lectur super colles, et festinabunt ad eum populi. Et ibunt gentes multæ, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus. De Sion enim exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes* 97. » Talia sane de vocatione gentium dicta sunt: quæ quidem quo sensu accipiendi sint, et quo pacto ipsa quoque post Salvatoris nostri adventum, finem acceperint, per otium quis liberius discere poterit: cum iis tamen concordans quæ jam exposita sunt, in ipso prophetiæ exordio idem oraculum, non secus ac si ad salutem non Judaicæ gentis solum, sed universarum gentium, Domini ad homines de scensus futurus esset, ad omnes populos, ad omnia quæ sunt in terra clamat dicens: « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. » Testimonium vero quod contra ipsum Dominum dictum est, cum esset passurus, ita significat, « Et erit Dominus Deus vester in testimonium. » Tum deinceps idem propheta oratione progressus, tanquam is qui ante jam docuisset ea quæ ad substantiam Dei Verbi ejusque de cælo descensum pertinerent, et tanquam si ejus ad homines adventus causas prædixisset, ordine deinceps futurum ejusdem inter **275** homines ortum, planeque etiam ipsum locum, in quo futurum erat ut nasceretur, indicat dicens: « Et tu Bethlehem domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda: ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem in Israel et exitus ejus ab initio, ex diebus sæculi 98. » Attende vero diligenter, quemadmodum ejus qui in Bethlehem sit conspiciendus (est autem Bethlehem Judææ locus), exitus dicat desuper et a sæculo existere: utpote, qui principis de Bethlehem progressuri, divinam indicare velit substantiæ antecessionem, propagatio-nemque personæ. Si quis igitur est qui oraculum referre possit ad alium quempiam, ne cuicquid prodat sane hunc, quisnam sit; sed si alius præter Salvatorem nostrum Jesum Christum inveniri non potest, qui solus post talem prophetiam inde profectus celebratur, quid tandem impeditenti superest, ne una cum ipsa prophetia veritatem fateamur, quæ in unum illum suam dirigit prædictionem? Nam solus ille omnium, qui unquam exstiterint, ex eo Bethlehem loco, de quo jam dictum est, manifeste post ejus prophetiæ tempora, humanam subiens formam, progressus est; atque illico una cum ejus adventu, ea quæ jam prædicta fuerant, completa sunt. Itaque e vestigio sine mora, quæcumque tristia et infesta Judaicæ genti prædicta fuerant, evenerunt: ac rursus cæteris gentibus, oraculis consentanea, atque ipse hic Salvator et Dominus noster in Bethlehem progressus, ejus Israel princeps, qui ad intelligentiam refertur, declaratus est: quippe cum eo nomine populus omnis, quicumque Deum et videre et pie colere assuetus sit,

97 Mich. iv, 2. 98 Mich. v, 2.

(1) Desideratur τὸ. Εἶπ.τ.

appelletur. Et sane inspicere quemadmodum suæ divinæ antecedentisque substantiæ exitus, ab initio et ex diebus sæculi habere dicatur, quod quidem neququam hominis naturæ conveniat. Post hæc paululum progressa prophetica oratio, etiam nunc rursus veteris legalis ritus circumscriptionem atque abolitionem substodit ex persona populi, dicens : « In quo comprehendendi Dominum? tenebo Deum meum altissimum? num comprehendam eum in integris sacrificiis, in vitulis anniculis? num dabo primogenita ventris mei, pro peccato animæ meæ? Ex persona autem Dei sic eis respondens, ait : « Si indicaverit tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te, nonne ut facias iudicium, et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare post Dominum Deum tuum⁶⁹? » Habes igitur hic quoque in eo, de quo prophetæ loquuntur, **276** Domini de cælo ad homines descensu, plurima quæ simul in eodem significantur Judæorum : rejectionem, exprobrationes scelerum eorum, interitum regiæ ipsorum civitatis, ritusque Mosaici, qui apud eos olim prius servabatur, abrogationem : et e contrario ad gentes, pollicitationes bonas, agnitionem Dei, novum cultus divini ritum, novamque legem, ac Verbum quod de regione Judæorum sit progressurum, et in omnes gentes disseminandum, quæ quidem ejusmodi finem, et ejusmodi orationis exitum, post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ostenderit, tibi contemplandum relinquo.

CAPUT XIV.

Ab Ambacum. — Quod veniens Dei Verbum, venturum neque moraturum canetur a prophetis.

« Et respondit mihi Dominus, et dixit : Scribe visionem manifeste in tabella, ut persequatur qui legit ea : quoniam adhuc visio ad tempus, et oriatur ad vesperam, et non in vanum. Si tardius veniet, exspecta illum ; quoniam veniens veniet, et non morabitur. Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. Justus autem ex fide mea vivet⁷⁰. » Etiam hoc loco palam eum qui venit, de quo prophetæ loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis : « Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis⁷¹? » Hunc vero tanquam eum, qui ipsum lumen sit, ad vesperam oriturum ait, in consummatione videlicet sæculorum. Cui concordat etiam Zacharias, dicens : « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum oriatur⁷². » Idem vero propheta etiam tempus significat, dum adjungit⁷³ : « Ad vesperam erit lumen, si tardius veniet, exspecta illum. » Pro quo Aquila sic reddidit : « Si vero cunctabitur, accipe illum, quoniam veniens veniet, et non tardabit. » De hoc autem meminit etiam ad Hebræos Epistola, ubi ait : « Nolite igitur adjicere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis **277** promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Justus autem ex fide mea vivet ; quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in

μου ; » ἐκ δὲ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοιάνδε αὐτοῖς τὴν ἀπόκρισιν ποιούμενος · « Εἰ ἀναγγεῖλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλόν, καὶ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα, καὶ ἀγαπᾶν ἔλεος, καὶ ἔτοιμον εἶναι πορεύεσθαι ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ; » Ἐχεις τοιγαροῦν κἀναυθα ἐπὶ τῇ προφητευομένῃ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδῳ, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πλεῖστα ὅσα σημαινόμενα· Ἰουδαίων ἀποβολήν, ἐλέγχους τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν, καθαρῶσιν τῆς βασιλικῆς αὐτῶν μητροπόλεως, τῆς τε πάλαι πρότερον παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένης κατὰ Μωσῆα λατρείας παραίτησιν· Ἐμπαλιν δὲ περὶ τῶν ἐθνῶν, ἀγαθὸς ἐπαγγελίας, ἐπίγνωσιν Θεοῦ, καινὸν τρόπον εὐσεβείας, νόμον καινόν, καὶ Λόγον ἐκ μὲν τῆς Ἰουδαίων χώρας προελευσόμενον, εἰς πάντα δὲ τὰ ἔθνη διαδοθησόμενον· ἄπερ ὁποῖον τέλος καὶ ὅποιαν ἐκβασιν τῶν λόγων μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπίδεδεκται, σοὶ καταλείπω σκοπεῖν.

Verbum quod de regione Judæorum sit progressurum, et in omnes gentes disseminandum, quæ quidem ejusmodi finem, et ejusmodi orationis exitum, post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ostenderit, tibi contemplandum relinquo.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἀπὸ Ἀμβροσίου. — Ὁς ἐρχόμενος ἤξει, καὶ ὁ χρονίσαις ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος προφητεύεται.

« Καὶ ἀπεκρίθη Κύριος πρὸς μὲ, καὶ εἶπε· Γράψον ὄρασιν σαφῶς ἐν πυξίῳ, ὅπως διώκη ὁ ἀναγινώσκων αὐτὰ· διότι ἐτι ὄρασις εἰς καιρὸν, καὶ ἀνατελεῖ εἰς πέρας, καὶ οὐκ εἰς κενόν. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσαι. Ἐὰν ὑποστελεῖται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται. » Καὶ ἐναυθα διαβρόθηδον ἐρχόμενον ἤξειν τὸν προφητευόμενον θεσπίσει. Τίς δ' ἦν οὗτος, ἢ ὁ ἀνωτέρω δηλωθείς, κατὰ τὸ, « Εὐλόγητός ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφηεν ἡμῖν ; » Τοῦτον δὲ, ὅτι φῶς τυγχάνοντα, εἰς πέρας ἀνατελεῖν φησιν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Ἐ συνάδει καὶ ὁ Ζαχαρίας, λέγων· « Ἰδοὺ ἄνθρωπος, Ἀνατολή θνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατολή. » Καὶ τὸν χρόνον ὑποσημαίνων ὁ αὐτὸς ἐπιλέγει· « Τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· ἄνθρωπος οὐ ὁ Ἀκύλας πεποίηκεν· Ἐὰν δὲ μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ βραδυνεῖ. » Τοῦτου δὲ μέμνηται καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δ' ὦν φησι· « Μὴ ἀποβάλλετε οὖν τὴν παρῆρησιαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μεγάλην μεταποδοσίαν. Ἰσομοῆς γὰρ ἔχετε χρεῖαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομισήσθε τὴν ἐπαγγελίαν. Ἐτι γὰρ μικρὸν ὄσον, ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστελεῖται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Καὶ ὄρα γε, ὅπως διὰ τούτων ἀσαφῶς κείμενον τὸ προφητικόν, διὰ τὸ καθ' ὄπερβατὸν εἰρηθεῖαι, ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἢ ἐπιστολῇ

⁶⁹ Mich. vi, 6-8. ⁷⁰ Habac. ii, 2-4. ⁷¹ Psal. cxvii, 26. ⁷² Zach. vi, 12. ⁷³ Habac. ii, 3.

ἐπιληφεν. Ἡ μὲν γὰρ τῆς προφητείας λέξις, « Ὁ ἐρχόμενος, » φησὶν, « ἦξει, καὶ οὐ χρονίσει. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἐάν ὑποστελεῖται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, » ὅπερ συναπτόμενον, ἀνάγεσθαι δόξειεν ἂν ἐπὶ τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ χρονίζοντα, ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον. Πῶς γὰρ ἐπ' ἐκείνον ἀρμόσει τὸ λέγεσθαι μὴ εὐδοκεῖν ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν; Ἄλλ' ἡ τῆς διαστολῆς παράθεσις ἐναλλάξασα τὴν τοῦ λόγου σύνταξιν, τὴν διάνοιαν ἐσώσατο. Μετὰ γὰρ τὸ, « Ἐτι μικρὸν ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ χρονίσει, » ἐξῆς συνήψε τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. » Εἶτα τὸ ἐν τῇ προφητείᾳ πρῶτον κείμενον, ὑπέταξε δευτέρον ἐν τῷ, « Καὶ ἐάν ὑποστελεῖται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ἄπαξ γὰρ θεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προφητείας, ὅτι δὴ τὸ φῶς τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελμένον, διὰ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ὀψέ ποτε καὶ ἐσπέρας ἀνατελεῖ, καὶ οὐ διαφεύσεται (οὕτω γὰρ ἀντὶ τοῦ, « καὶ οὐκ εἰς κενόν, » ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν)· Ἐπειτα διὰ τὸ μέλλειν ὀψέ καὶ ἐσπέρας ἔσεσθαι τὴν τοῦ προφητευσμένου παρουσίαν, εἰς ὑπομονὴν παρακαλέσας διὰ τοῦ, « Ἐάν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν, » ἢ· « ἐάν μελλήσῃ προσδέχου αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἦξει καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ, » ἐπὶ τὴν πίστιν τῆς προφήσεως τὸν ἀκροατὴν παρορμᾷ λέγων· Ὁ δὴ τῶτοις πιστεύων, ἐξ αὐτῆς τῆς πίστεως αὐτοῦ δίκαιος ἀναδειχθεὶς, τὴν κατὰ Θεὸν ζήσεται ζωὴν· ὡς ἔμπαινον ὁ ἀπιστῶν, ἐν οἷς ὑποστελεῖται μὴ θαρσύνσας, μὴδὲ ἐμπιστεύσας τοῖς εἰρημένοις, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Οὐκοῦν καὶ αὐτοὶ τούτοις ἀκολούθως, ἐναλλάξαντες τὸ πρῶτον ὕστερον, καὶ μεταθέντες τὸ ὕστερον ἐπὶ τὸ πρῶτον, σώσομεν τὸν νοῦν τῆς λέξεως,

μετὰ τὸ, « Ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ χρονίσει, » καθ' ὑπερβατὸν συνάπτοντες τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται, » καὶ τούτω ἐπιλέγοντες τὸ, « Ἐάν ὑποστελεῖται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ταύτη δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας τῇ διανοίᾳ συντρέχει λέγων· « Ἐάν μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἐλεύσεται, καὶ οὐ βραδυεῖ· ἰδοὺ ναχελευόμενον, οὐκ εὐθεία ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, καὶ δίκαιος ἐν πίστει αὐτοῦ ζήσεται. »

conservabimus : sic enim post illud, « Quoniam veniens veniet et non morabitur, » statim subjungemus illud, « Justus autem meus ex fide vivet, » et huic ipsi connectemus illud, « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » **278** Cum hoc vero sensu etiam Aquila concordat dicens : « Si cunctabitur accipe illum, quoniam veniens veniet et non tardabit ; ecce si tardus sit, non recta anima mea in eo, et justus ex fide ipsius vivet. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ἐπίφοβος ἡ περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου ἀκοὴ τυγχάνει, καὶ μετὰ ἐκπλήξεως τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐλθόντος τε αὐτοῦ ἡ σύμπασι γῆ τῆς αἰδέσεως αὐτοῦ πλησθήσεται, ὃ τὲ γὰρ τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγος εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδραμεῖται.

« Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην. Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην· ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθήσῃ ἐν τῷ ἐγγίξειν τὰ ἔτη, ἐπιγνωσθήσῃ ἐν τῷ παρῆναι τὸν καιρὸν, ἀναδειχθήσῃ ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὀργῇ,

¹⁶ Hebr. x, 35-38.

A eo ¹⁶. » Et sane spectra, quemadmodum quod a propheta obscurius positum est, propterea quod per trajectionem prolatum sit, Epistola in sensum planiorem transtulerit ; verba enim prophetiæ sic habent : « Veniens veniet, et non morabitur ; » et adjungit : « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Quod quidem dum ita conjungitur, facile referendum esse videatur ad eum qui venturus est, et non morabitur ; at id quidem perquam absurdum. Qui enim fieri potest ut illi accommodetur quod dicitur, non placere sibi in eo animam suam, si de Deo sit sermo ? Sed distinctio quæ apposita est, cum verborum structuram mutaverit, sensum conservavit. Nam post illud : « Adhuc modicum aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit, » continuo adjunxit illud : « Justus autem ex fide vivet, » Deinde illud quod in prophetia primum positum est, secundo loco subjecit, ubi ait : « Quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Cum enim solum oraculum per ipsam prophetiam cecinerit, lucem omnibus promissam gentibus per Christi adventum aliquando tandem et ad vesperum orituram, et non frustraturam (sic enim pro eo quod est, « et non in vanum, » Aquila est interpretatus) ; deinde quod sero et ad vesperum futurus esset ejus, de quo prophetia loquitur, adventus, idem illis verbis, « Si tardius veniet, exspecta illum, » vel, « si cunctabitur, accipe illum ; quoniam veniens veniet, et non tardabit, » ad patientiam vocans auditorem, ut vaticinio fidem adhibeat, hortatur, dicens, eum qui his rebus crediderit, ubi ex sua ipsius fide justus declaratus fuerit, vitam quæ Deo placeat, victurum, sicut e contrario, qui non crediderit, ubi subtraxerit se, non confidens neque credens his quæ dicta sunt, futurum ut non bene sibi placeat anima in eo. Ergo nos quoque ipsa hæc sequentes, si commutaverimus ita ut quod prius est, posterius, quod vero posterius est, translatum prius faciamus, sensum verborum integrum

D

CAPUT XV.

Ab eodem. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de cælo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit.

« Domine, audivi auditionem tuam, et timui. Intellexi opera tua, et obstupui : in medio duarum vitarum cognosceris, dum anni appropinquabunt, notus fies, dum aderit tempus declaraberis. Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ

memor eris. Deus de Thama veniet, et sanctus de monte umbroso denso: cooperuit caelos virtus ejus, et laude ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. Cornua in manibus ejus, et posuit dilectionem fortem roboris sui: ante faciem ejus ibit Verbum, et egredietur in campos ⁷⁵. » cum enim ipse seipsum audisset propheta sanctus, ac potius divinum qui ipsum afflabat, quique in ipso canebat Spiritum, de eo de quo ipsa propheta loquitur, dicentem: « Quod veniens veniet et non morabitur, justus autem ex fide mea vivet ⁷⁶, » cumque credidisset illum esse justum oraculo, in his verbis quæ nunc in manibus sunt, ita ait: « Domine, audivi auditionem tuam et timui, » et quæ sequuntur; in quibus manifestissime Deum ad homines venturum denuntiat. Quis vero alius hic sit qui olim cognosceretur, et post aliquando dum anni appropinquaret, esset agnoscendus, et per id tempus de quo propheta loquitur, declarandus: quis, inquam, hic sit **279** nisi ille ipse qui antea dictus est universi Dominus? qui etiam hoc comprobato vaticinio, in consummatione sæculorum ita nuntiatus est ac prædicatus, ut omnes homines exaudierint. Hujusce igitur ea, quæ palam in sacris Evangeliiis descripta sunt, facta, corporis videlicet, quod assumpsit de Virgine generationem, item quemadmodum « cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed seipsum exinanivit formam servi accipiens ⁷⁷ »; præterea quæ miracula in hominibus degens ediderit, nec non quæcumque contra ipsum ausa est Judaica gens, omnia, inquam, hæc et alia similia his cum animæ oculis providisset, quæque eventura in posterum expectabantur, divino Spiritu docente, purgatissima intelligentia percepisset, ex iis quæ hoc modo audierat, se obstupuisse ac timuisse fatetur propheta, dicens: « Domine, audivi auditionem tuam, et timui: Domine, intellexi opera tua, et obstupui. » Salvator autem ac Dominus noster, ipsum utique hoc Dei Verbum, in medio duarum vitarum cognitus est. Non enim *duorum animalium* est legendum, sed *duarum vitarum*. Duarum ergo vitarum, inquit, medium cognosceris. Cum enim una secundum Deum sit vita, et altera secundum hominem, et illa quidem mortalis, hæc vero sempiterna, merito cum utramque expertus esset Dominus, atque eo modo venisset, in medio duarum vitarum esse cognitus dicitur, ex interpretatione quam Septuaginta ediderunt. Nam ex ea quam Aquila edidit, non item, sed sic: « Dum appropinquant anni, vivifica illud. » Sed quidnam est illud, nisi quod ait: « opus tuum? » Theodotion vero ita ait: « In medio annorum vivifica ipsum. » Et Symmachus: « Intra annos reviviscere fac ipsum, » interpretatus est. Cum igitur omnes, « vivifica ipsum, » dixerint, plane non de quibusdam veluti brutis, aut etiam ratione præditis animalibus, sermonem esse declararunt. Quapropter cum apud

ἑλέους μνησθήσῃ. Ὁ Θεὸς ἐκ Θαιμᾶν ἦξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασείος. Ἐκάλυψεν οὐρανούς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ· καὶ φέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. Κέρατα ἐν χερσὶν αὐτοῦ, καὶ ἔθετο ἀγάπησιν κραταῖαν ἰσχύος αὐτοῦ. Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπορεύεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Ἐπακούσας δὲ αὐτῆς ἑαυτοῦ, μᾶλλον δὲ τοῦ ἐμπνέοντος καὶ ἐνθεσπίζοντος ἐν αὐτῷ θεοῦ Πνεύματος, ὁ ἱερὸς προφήτης περὶ τοῦ προφητευομένου φησάντος, ὅτι, « Ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσει, » πιστεύσας τε ὡς δίκαιος τῷ χρησμῷ, διὰ τῶν μετὰ χεῖράς φησι· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην, » καὶ τὰ ἐξῆς· δι' ὧν σσφῶς θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἦξεν καταγγέλλει. Τίς δὲ ἂν οὗτος εἴη ὁ πάλα γνωριζόμενος, ὕστερον δὲ ποτε ἐν τῷ ἐγγίξειν τὰ ἐτη γνωσθησόμενος, καὶ κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον ἀναδειχθησόμενος, ἢ ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ προδηλωθεὶς δευτέρως τῶν διων Κύριος, ὁ καὶ τῇ προῤῥόθῃσι ἀκολούθως, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἐξάκουστον πᾶσιν ἀνθρώποις κηρυχθεὶς; Τοῦτου δὴ οὖν τὰ ἀνάγραπτα ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔργα, τὴν ἐκ Παρθένου δηλονότι, οὐ ἀνεβλήθη σκήνους, γένεσιν, καὶ « ὡς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγάπησεν τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν, » τὰς τε ἐπιτελεσθείσας αὐτῷ εἰς ἀνθρώπους παραδοξοποιίας, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ γε τετολημμένα τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει, τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς προλαβὼν, τὰ τε μέλλοντα συμβήσεσθαι κεκαθαρμέναις ταῖς διανοίαις παρὰ τοῦ διδάσκοντος αὐτὸν θεοῦ Πνεύματος μαθὼν, ἐκστῆναι ὁ προφήτης ἐπὶ τοῖς ἀκουσθεῖσι καὶ περὶβῆσθαι ὁμολογεῖ, φάσκων· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην· Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην. » Ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν, αὐτὸς οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐν μέσῳ δύο ζῶων ἐγνωσθῆ· πληθυντικῶς ἐναυθῆ καὶ περισπωμένως τῶν ζῶων, ἀπὸ ἐνικου τοῦ τῆς ζωῆς ὀνόματος ἐξακουομένων. Οὐ γὰρ παροξυτόνως τῶν ζῶων, ἀπὸ οὐδετέρου τῶν ζῶων λέγεται, ἀλλὰ ζῶων περισπωμένως ἀπὸ πληθυντικῆς εὐθείας τῆς, αἰ ζωῶν. Δύο οὖν, φησι, ζῶων μέσον γνωσθήσῃ. Μία γὰρ οὖτος τῆς κατὰ θεὸν ζωῆς, καὶ θατέρας τῆς κατὰ ἀνθρώπων· καὶ τῆς μὲν θνητῆς, τῆς δὲ αἰδίου· ἀμφοτέρων εἰκότως ὁ Κύριος διὰ πείρας ἔλθων, ἐν μέσῳ δύο ζῶων γνωσθῆναι λέγεται, κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείαν. Κατὰ γὰρ τὸν Ἀκύλαν οὐχ οὕτως, ἀλλ', « Ἐν τῷ ἐγγίξειν τὰ ἐτη, ζῶωσον αὐτὸν, » εἴρηται. Τί δὲ αὐτὸ, ἢ « τὸ κάτεργόν σου; » φησὶ· Καὶ ὁ Θεοδοτίων δὲ φησιν· « Ἐν μέσῳ ἐτῶν ζῶωσον αὐτόν. » Καὶ ὁ Σύμμαχος, « Ἐντὸς τῶν ἑνιαυτῶν ἀναζῶωσον αὐτόν, » ἐκδέδωκε. Πάντες οὖν « ζῶωσον αὐτόν » εἰπόντες, σαφῶς, ὅτι μὴ περὶ οἷον ἀλόγων τινῶν ἢ λογικῶν ζῶων ὁ λόγος τυγχάνει παρέστησεν. Διὸ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα λεγομένου τοῦ, « Ἐν μέσῳ δύο ζῶων γνωσθήσῃ, » οὐ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐξεβλήσαμεν, ἀλλὰ δύο ζωῶν τοῦ προφητευομένου δηλοῦσθαι ἔφαμεν· μίαν μὲν τὴν ἐν

⁷⁵ Ηὐα. iii, 1-6. ⁷⁶ Ηαβ. ii, 3. ⁷⁷ Φιλίπ. ii, 6, 7.

θιον, ἑτέραν δὲ τὴν ἀνθρώπινην. Τούτοις ὁ προφήτης ἐπιλέγει· « Ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὀργῇ, ἐλέους μνησθήσῃ· » διδάσκων, ὅτι τὸν πάθος τοῦ προφητευομένου καιρὸν συνιδὼν τῷ πνεύματι, τεθορύβητο. Πλὴν ἀλλ' ἐν αὐτῷ τούτῳ, φησὶ, τῷ καιρῷ, ἐφ' ᾧ τὴν ψυχὴν ἐπαράχθη, ὀργῆς τοῖς ἀνθρώποις οὐδεπώποτε ἄλλοτε ἐπιχωρηθείσης διὰ τὰς τολμηθείσας κατὰ τοῦ Κυρίου δυσσεβείας, ἐλέους αὐτῆς ὁ φιλανθρωπότατος Κύριος ἀντὶ ὀργῆς ἐμψέσθη, ὡσάν ἀγαθοῦ τυγχάνων Πατρὸς Υἱός. Τὸ γοῦν πάθος αὐτοῦ τῷ παντὶ κόσμῳ σωτηρίας τῆς κατὰ Θεὸν, καὶ ἐλέους κατέστη αἴτιον. Τούτοις ἐπιλέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαϊμάν ἦξει. » Τὸ δὲ Θαϊμάν μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν συντέλεια· ὡς μηδὲν διαφέρειν, εἰ σαφῶς ἐλέγετο· Ὁ Θεὸς ἐπὶ συντελείᾳ ἦξει. Ἐπὶ γὰρ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος καὶ ἐν ταῖς ἐσχάταις ταύταις ἡμέραις ἐπέφηνεν ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐεργεσία. Τὰχα δὲ καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἐνδοξον ἐν τούτοις ἀφίξει θεοπέζει· ὥστε ἀπὸ ἐτέρας ἀναγινώσκεσθαι ἀφῆς τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαϊμάν ἦξει, » ὡς ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος ἤξοντος αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν κατὰ τὰ νότια μέρη τοῦ οὐρανοῦ. Μεταλαμβάνεται γὰρ Θαϊμάν εἰς τὸν Νότον. Διόπερ ὁ Θεοδοσίω τούτου ἐρμηνεύει τὸν τρόπον· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Νοτίου ἦξει. » Τὸ δὲ ἐξῆς εἰρημένον, « Καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος, » νοήσεις, παραθεῖς τὰς οὕτως ἐχούσας ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ φωνάς· « Ἐώρακα τὴν νύκτα, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ἵππον πυρρὸν, καὶ οὗτος ἀσπῆξι ἀνὰ μέσον τῶν ὄρων τῶν κατασκίων. » Τούτου γοῦν τὸν ἐπιβεβηκῶτα ἐπὶ ἵππον πυρρὸν, καὶ ἐπῴτα ἀνὰ μέσον τῶν ὄρων τῶν κατασκίων, αὐτὸν ἠγοῦμαι εἶναι τὸν ἐν τῇ μετὰ χειρας δηλούμενον προφητείᾳ, φασκούσῃ τὸν ἅγιον ἦξειν ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. Ἐν ἑκατέροις γοῦν ὄρη κατὰσκια λέλεκται· καὶ ἠγοῦμαι τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν, ὃν ἐρύττεισεν ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολάς, ἣ καὶ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ· ὄρη γὰρ κύκλω αὐτῆς, καὶ Κύριος κύκλω τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ταῦτα γοῦν διὰ τὸ πλήρη τυγχάνειν θείων δυνάμεων καὶ πνευμάτων ἁγίων, ὡσάν σύμφυτα καὶ ἀμφιλαφεῖ, κατὰσκια λέγεται. Ἄλλ' ἐν μὲν τῷ Ζαχαρίᾳ σαφῶς ἀνὴρ ἐποχοῦμενος ἵππῳ πυρρῷ θεωρεῖται αὐτῷ, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν-ἀνθρωπήσεως, καὶ τῆς σαρκὸς, ἣ ἐπωχῆσατο, δηλουμένης. Ἐνταῦθα δὲ Κύριος καὶ ἅγιος ὠνόμασται. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους τὴν ἀφίξειν πεποιημένος, καὶ ὡσάν ἐκ τῶν θειοτέρων χωρίων ἐπιφοιτήσας, λέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαϊμάν ἦξει, » καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. » Εἶτα ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ, καὶ γέγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. » Δι' ὧν ἡ τε εἰς οὐρανὸν ἐνδοξὸς αὐτοῦ βασιλεία παρίσταται, καὶ ἡ μετὰ ταῦτα γενομένη τε καὶ ἐπὶ πλείον γενησομένη εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τῆς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίας αἰνεσις. Τὸ δὲ, « Κέρατα ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, » τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὰ σύμβολα δηλοῖ· δι' ὧν κεράτων τὰς

A Septuaginta sit dictum, « in medio duarum vitarum cognosceris, » non ex sententia eorum, qui nos antecesserunt, hoc accepimus, sed duas ejus, de quo propheta loquitur, vitas significari diximus, unam quidem divinam, alteram vero humanam. His quæ dicta sunt, propheta deinceps adjungit : « Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ memor eris ; » sic interim docens, quod cum spiritu tempus illud providisset, quo passurus erat is de quo ipsa propheta textitur, perturbatus sit. 280 Verumtamen in hoc ipso tempore, inquit, in quo animo perturbatus sum, propterea quod alias nusquam talis hominibus ita impenderit, propter facinora adversus Dominum perpetrata, misericordiæ ipse clementissimus Dominus non iræ recordatus est, utpote qui boni Patris sit Filius. Proinde extremum illius supplicium salutis secundum Deum, et misericordiæ toti mundo causa existit. Sequitur illud : « Deus de Thæman veniet. » Dictio autem illa Thæman, si in nostram linguam convertatur, consummatio est, ut nihil intersit, si clare dictum fuerit : Deus in consummatione veniet. Nam in consummatione sæculi, et in hisce extremis diebus per Salvatorem nostrum, summi Dei nobis illuxit beneficentia. Fortasse etiam secundum ejusdem, gloriosumque in his verbis adventum canit, ut altero initio facto, legenda sint verba ab illo loco : « Deus de Thæman veniet, » tanquam si in consummatione sæculi ipse venturus sit ab iis, qui ad australes cœli partes spectant. Accipitur enim Thæman pro eo quod est Auster. Quocirca Theodotion ad hunc interpretatus est modum : « Deus ab Austro veniet. » Quod autem sequitur : « Et sanctus de monte umbroso denso : » poteris intelligere, si quæ in Zacharia sic se habent, apposueris voces : « Vidi per noctem, et ecce vir ascendens super equum rufum, et hic stabat inter montes umbrosos ? » Hunc igitur qui ascendit super equum rufum, et insistit inter montes umbrosos, ipsum illum puto esse qui in præsentī propheta significatur, quæ ait, « sanctum venturum de monte umbroso denso. » Certe utrobique montes umbrosi habentur ; et arbitror esse eos in paradiso Dei, quem plantavit in Eden ad Orientem ; aut etiam apud celestem Jerusalem ; montes enim in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui. Hi ergo montes, eo quod divinis potestatibus et sanctis spiritibus referti sint, quasi consiti et large his exuberantes, umbrosi dicuntur. Et in Zacharia quidem plane vir cernitur, qui equo rufo invehitur, cum sit interim Salvatoris nostri, et humana assumpta natura, et corpus quo quasi vehiculo utebatur, declaretur ; at hic Deus et sanctus nominatus est. Tanquam enim is qui a Deo ad homines descendurus esset, et tanquam de diviniore locis profecturus, dicitur Deus de Thæman venturus, et sanctus de monte umbroso deuso.

¹¹ Zach. 1, 8.

281 Deinceps adjungit : « Cooperuit caelos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. » Quibus utique verbis, simul et gloriosum ejus in caelo regnum ostenditur, et quæ posthac futura est, longiusque duratura, atque in omnem terram penetratura, doctrinæ, quæ de illo fertur, laudatio. Illud autem : « Cornua in manibus ejus, » regni ejus insignia et notas significat, quibus cornibus, invisibiles atque adversantes potestates repellens, et victas obtinens abigit. Ordine his deinceps adjungit : « Et posuit dilectionem fortem roboris sui. » Et sane vehementis affectionis ejus ac dilectionis erga homines indicium maximum fuerit, quod ante faciem ejus incesserit verbum illud, videlicet salutare atque evangelicum, quod etiam egressum percurrerit campos, adeo ut brevi tempore totum orbem terrarum ea, quæ per pleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, sinem imponet, quibus nunc explorandis atque indagandis tempus non adest.

CAPUT XVI.

A Zacharia. — Quemadmodum Dominus omnipotens confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos : quoniam qui tangit vos, quasi is qui tangit pupillam oculi ejus : quia ecce afferro manum meam super ipsos : et erunt spolia iis qui servierint eis, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me⁹. » Ipse Dominus omnipotens in his seipsum missum esse ait, et quisnam is sit, qui miserit, docet, ubi ait : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me. » Igitur etiam hoc loco duos perspicue habes, qui eadem utantur appellatione, unum eum, qui misit Dominum omnipotentem, alterum eum, qui mittitur, ejusdem cum eo qui misit nominis. **282** Quem porro alium dixeris eum qui mittitur, nisi eum quem ante nos pluribus appellavimus Deum Verbum, qui a Patre misam se confitetur, et qui manifeste dixit : « Post gloriam misit me, » illud interim significans, quod qui antea fuerit in gloria apud Patrem, postea missus sit ad gentes, quæ spoliaverint vos? Cum enim ad eas gentes quæ prius populo Dei adversæ inimicæque erant, missum sit Dei Verbum, has ipsas sibi ipsi subjecit, easdem per suos discipulos deprædatus, qui portio quædam erant illius populi qui ad circumcisionem pertinet, quem quondam in servitute redegerunt gentes, quæ ipsum illum suo simulacrorum cultu deprædatæ fuerunt. Hæc igitur passuras dicit gentes quas disposuit. Sicut enim illæ populum Dei a patria pietate ac religione avertentes, spolia propriis dæmonibus factæ sunt, ita quandoque etiam ipsæ patrio simulacrorum cultu ab iis qui ipsas an-

⁹ Zach. II, 8, 9

ἀοράτους καὶ ἀντικειμένους δυνάμεις ὠθοῦμενος καὶ κερατίζων, ἀπελαύνει. Ἀκολούθως τούτοις ἐπιλέγει : « Καὶ ἔθετο ἀγάπην κραταιὰν ἰσχύος αὐτοῦ. Καὶ τῆς γε εἰς ἀνθρώπους κραταιᾶς διαθέσεως αὐτοῦ, καὶ ἀγάπης δείγμα μέγιστον ἦν τὸ πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορευθῆναι λόγον, δηλονότι τὴν σωτήριον καὶ εὐαγγελικὸν, ἐξεληθόντα τε τοῦτον διαδραμεῖν εἰς πεδία, ὥστε ἐν ὀλίγῳ πᾶσαν πληρῶσαι τὴν οἰκουμένην τῆς ὑπ' αὐτοῦ προξενηθείσης ἅπασθ ἀνθρώποις σωτηρίας, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ γρησάση : « Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπορεύεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ αὐτοῦ παρουσίαν, ἔτι μᾶλλον καὶ κυριώτερον ὁ λόγος αὐτοῦ πέρας ἐπιθήσει τοῖς τε εἰρημένους καὶ τοῖς ἐξῆς ἐπιφερομένοις, ἃ καὶ οὐ νῦν ἐξετάζειν καί-

B ρός. *ipsam omnibus hominibus conciliata sit, salute impleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ ait : « Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur in campos. »*

amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, sinem imponet, quibus nunc explorandis atque indagandis tempus non adest.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Κύριος ὁ παντοκράτωρ ὁμολογεῖ ὅψ' ἑτέρου Κυρίου παντοκράτορος ἐπὶ καθαιρέσει τῶν φανύλων ἀπεστάλῃ.

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ · Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη, τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς· διότι ὁ ἀπτόμενος ὑμῶν, ὡς ὁ ἀπτόμενος τῆς κήρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἐπιφέρω τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἔσονται σκύλα τοῖς δουλεύουσιν αὐτοῖς, καὶ γνώσεσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Κύριος αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ἐν τούτοις ἑαυτὸν ἀπεστάλῃ φησί, καὶ τὸν ἀποστείλαντα, ὅστις εἶη, διδάσκει λέγων · « Καὶ γνώσεσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα δύο σαφῶς ἔχεις, μᾶλλον χρωμένους προσηγορίᾳ, τὸν τε ἀποστείλαντα Κύριον παντοκράτορα, καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, ὁμώνυμον τῷ ἀποστείλαντι. Τίνα δ' ἂν ἕτερον εἴποις τὸν ἀποστελλόμενον, ἢ τὸν διὰ πλειόνων ἡμῖν προηγορευμένον Θεὸν Λόγον, πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλῃ ὁμολογούντα, σαφῶς δὲ εἰρηκότα, « Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με, » δηλοῦντα, ὅτι προὔπαρχων ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ, μετὰ ταῦτα ἀπέσταλτο ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς; Ἐπὶ γὰρ τὰ πρότερον ἐχθρὰ καὶ πολέμια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἔθνη ἀποσταλεῖς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ταῦθ' ὅψ' ἑαυτὸν ἠγάγετο, σκυλεύσας αὐτὰ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν μέρος τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ὅτινα πάλαι γαταβεδούλωντο τὰ ἔθνη, σκυλεύσαντα αὐτὸν τῇ οικείᾳ εἰδωλολατρείᾳ. Τοῦτ' οὖν φησι πεῖτεσθαι τὰ ἔθνη, ἅπερ διατέθεικεν. Ὡς γὰρ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, τῆς πατρῴας εὐσεβείας μεταστησάμενα, σκύλα τοῖς ἰδίοις δαίμοσι κατεστήσατο, οὕτω ποτὲ καὶ αὐτὰ τῆς πατρικῆς εἰδωλολατρείας πρὸς τῶν πάλαι δεδουλεύκτων αὐτοῖς σκυλευθήσεται, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς καθ' Ἑβραίων εὐσεβείας μεταστήσεται. Τοῦτο δὲ ἔσεσθαι φησὶν ὁ

Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ἐπὶ τῷ τοιῷδε κατορθώματι πρὸς τὸν Πατέρα ἀποσταλισμένου. Εἶποι δ' ἂν τις καὶ νοητὰς τινὰς καὶ ἀοράτους δυνάμεις, ἔθνη γὰρ ὀνομάζεσθαι, τὰ σκυλεύσαντα, καὶ αἰχμαλωτεύσαντα τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ὧν ψυχῶν οὕτω φησὶ κηδεσθαι ὁ φιλόανθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡσεὶ τις ἰδίας ὀφθαλμοῦ κέρης. Καὶ δεῖγμα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ περὶ τῶν ἀνθρώπων γένος κηδεμονίας, τὸ μὴδ' ὑποστέλλεσθαι αὐτὸν, Θεοῦ Λόγον ὄντα καὶ ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ τυχάνοντα, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν τε καὶ οἰκουμένην ἀναδέξασθαι.

csset, et sua gloria apud Patrem frueretur, non eos versandi curam, dispensationemque suscipere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἤξειν ἐκπαύσει, καὶ ἐν ἀνθρώποις κατασκηνώσει, τὰ τε ἔθνη εἰς αὐτὸν καταφεύξονται θεοπίστει, καὶ ὡς ἀπεστάλθαι ὑπὸ τινος κρείττορος Κυρίου παντοκράτορος ἐμολογεί.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θυγάτηρ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος, καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν τὸ δεύτερον αἴτιον ἐκ τῶν προφητῶν ἀπέδειξαι, ἀνθρώποις μέλλον ἐπὶ γῆς συμπολιτεῦσθαι, οἶμαι τούτου παραστατικὸν εἶναι καὶ τὴν παρούσαν προφητείαν, ὡς διὰ τὸ πρόδηλον μὴδὲ πλείονος ἐξεργασίας δεῖσθαι. Τηρήσεις δὲ, ὅτι καὶ τὴν αἰτίαν αὐτῆς τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ δηλοῖ ἐν οἷς φησὶ « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν. » Ταῦτα δὲ ὁ λόγος, τὴν θυγατέρα Σιών εὐαγγελίζεται, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ προσαγορεύων, διὰ τὴν ἐπουρανίον Ἱερουσαλήμ θυγατέρα εἶναι δοκεῖν, μητρὸς οὐσης ἐκείνης τῶν ἁγίων, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. « Ἡ καὶ ἄλλως θυγάτηρ Σιών ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ λεχθεῖα ἂν, ὡσάν ἐκ τῆς προτέρας συνηγωγῆς τῶν ἐκ περιτομῆς, διὰ τε ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν ὑποστάσα, οἱ καὶ γεννήματα ἐτύγχανον μητρὸς τῆς ἀποβρίφεισης διὰ τὰς οἰκείας δυσσεβείας, καὶ χήρας γεγεννημένης, διὰ τὸ ἀπελάσαι τὸν ἄνθρωπον, διὰ τῶν προφητῶν ἐπιμεμψάμενον αὐτῇ καὶ φήσαντα· « Οὐχ ὡς ἄνδρα με ἐκάλεσας, καὶ πατέρα, καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου· » ἔς καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς γενομένους τὸν τρόπον τῆς μητρὸς διαβάλλων, φησὶ· « Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; » Καὶ πάλιν· « Κριθῆτε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν, κριθῆτε, ὅτι αὕτη οὐ γυνὴ μου, ἀλλ' οὐκ ἄνθρωπος αὐτῆς. » Εἰκότως ἔγωγε ὡσάν τὴν μητέρα ἀπαρνησαμένου τοῦ Κυρίου, πρὸς τὴν θυγατέρα ἢ παρούσα προφητεία εὐαγγελίζεται τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Εἶη δ' ἂν εἴη ἢ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησία, ἐν χώρᾳ θυγατρὸς τῆς προτέρας, διὰ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, κλειρομαμένη.

A tea servierint, spoliabuntur, et sub jugum Hebraicæ religionis traducentur. Hoc autem futurum ait Dominus per seipsum, qui ad tale munus præstandum a Patre mittendus sit. Cæterum, dixerit aliquis, etiam intelligibiles quasdam et invisibiles potestates, gentes nunc nominari, quæ spoliaverint captivasque hominum animas egerint, quarum animarum talem se curam gerere ait clementissimum Dei Verbum, qualem unusquisque oculi sui pupillæ gerit, cujus sedulitatis atque amoris erga hominum genus, signum illud erit, quod cum Dei Verbum piguerit ipsum veniendi ad homines, atque inter

CAPUT XVII.

Ab eodem. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habitaturum, gentesque ad ipsum confugituras, canit : et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur.

283 « Gaude et lætare, filia Sion, quoniam ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus, et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabo in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te. » Quia nunc propositum est Filium, auctorem rerum, apud homines in terra versaturum, ex prophetis ostendere, arbitrator hujusce rei demonstrandæ efficaciam habere præsentem prophetiam, adeo quidem ut ob ipsius rei perspicuitatem, nulla ampliore explanatione sit opus : etiam illud observabis quod causam rursus sui adventus significat, ubi ait : « Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ipsi in populum. » Hæc autem ipsi filia Sion nuntiat oraculum, sic interim Dei Ecclesiam appellans, propterea quod cælesti Jerusalem filia esse videatur, quæ, ut sanctus ait Apostolus, mater sanctorum est. Aut etiam aliter filia Sion Christi Ecclesia dici potest, tanquam ea quæ ex priore eorum qui ad circumcisionem pertinent conventu, per apostolos, atque evangelistas, id quod est, acceperit, qui etiam filii erant ejus matris, quæ ob scelera sua abjecta est, quæque vidua facta est, eo quod expulerit virum, qui per prophetas de ipsa conquestus est, atque ait : « Non tanquam virum me vocasti, et Patrem et ducem virginitatis tuæ, » qui etiam iis qui de ipsa nati sunt, mores matris exprobrans ac vituperans, ait : « Quis est hic liber repudiæ matris vestræ, in quo emisit eam ? » Et rursus : « Judicamini : quoniam hæc non uxor mea, et ego non vir ejus. » Merito sane tanquam iis qui matrem abnegaverint filiam Domini, ipsius Domini adventum præsens prophetia nuntiat. Erit autem hæc Ecclesia de gentibus, quæ loco prioris filia per nostri Salvatoris apostolos, habita est.

⁸⁰ Zach. iv, 10, 11. ⁸¹ Jer. iii, 4. ⁸² Isa. xxx, 1. ⁸³ Ose. ii, 2.

284 CAPUT XVIII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ab eodem. — De Domini adventu, et de iis quæ in passione ejus eventura erant.

« Ecce dies veniunt Domini, et dividuntur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum; et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres fœdabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate, reliqui vero de populo meo non peribunt, et egredietur Dominus, et parabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælii ejus in die belli: et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ab Oriente, et scindetur mons Olivarum, dimidium ejus ad Orientem, et dimidium ejus ad mare; profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium montis ad Boream, et dimidium ejus ad Austrum: et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium usque Asael: et obturabitur, quemadmodum obturata est a facie terræ motus, in diebus Ozix regis Juda. [Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo:] et erit in die illa, non erit lumen, sed frigus et glacies erit die uno: et dies ille notus Domino, et non dies, neque nox, ad vesperam erit lux. Et erit in die illa, egredietur aqua viva de Jerusalem: dimidium ejus ad mare primum, et dimidium ejus ad mare ultimum: in æstate et in vere erit sic: et erit Dominus in regem in omnem terram. In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum, circumdans omnem terram, et omnem solitudinem⁶¹. » Post primam obsidionem Jerusalem, extremamque illius ruinam et solitudinem, quæ sub Babylonis accidit, postque reditum ab hostili terra ad patriam, qui sub Cyro Persarum rege contigit, cum paulo ante Jerusalem instaurata esset, renovatumque sanctuarium, et quod apud illud erat altare, sub Dario Persa præsens canit propheta, **285** et posthac alteram obsidionem Jerusalem futuram significat, quam passa est a Romanis non alias, quam post scelera, quæ ejus habitatores contra Salvatorem nostrum Jesum Christum ausi sunt. Manifestissime igitur etiam hoc in loco, Salvatoris nostri, qui Dei Verbum est, adventus, et quæ illius tempore acciderint, significantur: sunt vero hæc, partim quæ quo tempore ille passus est, gesta sunt, partim quæ illico Hebraicam nationem oppressit obsidio, et ipsius Jerusalem expugnatio, et post ipsa hæc, vocatio gentium, uniusque ac solius Dei apud omne genus hominum cognitio. Cæterum divino Spiritu afflatus propheta, cum quadam commiseratione, tanquam is qui suos ad circumcisionem pertinentes deploret, ab exclamatione contra illos suæ prophetiæ initium facit: dies igitur Domini, sicut in aliis locis, hoc quoque in loco nominat, ut sic tempus Christi, ad homines adventus significet: planeque in eodem ostendit, quemadmodum

⁶¹ Zach. xiv, 1-9.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, καὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ συμβησομένων.

« Ἴδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκυλά σου ἐν σοὶ, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον· καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ. Οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσι, καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκεῖνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ, κατέναντι Ἱερουσαλήμ ἐξ ἀνατολῶν, καὶ σχισθήσεται τὸ ὄρος Ἐλαιῶν, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν. Χάος μέγα σφόδρα, καὶ κλιεῖ τὸ ἥμισυ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν Βορρᾶν, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς Νότον. Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλίᾳ τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται ἡ φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσαφλ· καὶ ἐμφραχθήσεται ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰουδα. Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψῦχος, καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐχὶ νύξ, τὴ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ· τὸ ἥμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ ἥμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην. Ἐν θέρει καὶ ἐν ἔαρι ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Μετὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τὴν παντελεῖ καθαίρειν αὐτῆς, καὶ ἐρήμωσιν τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων, καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς πολέμιας γῆς ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐπάνοδον, τὴν ἐπὶ Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως γενομένην, ἄρτι τῆς Ἱερουσαλήμ ἀνεγερμένης, ἀνανεωθέντος δὲ τοῦ ἀγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου ἐπὶ Δαρείου τοῦ Πέρσου, ὁ παρὼν προφήτης θεσπίζει, τὴν μετὰ ταῦτα δευτέραν πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλήμ σημαίνων, ἣν πέπονθεν ὑπὸ Ῥωμαίων οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς οἰκήτορσιν αὐτῆς τετολμημένα. Ἐναργέστατα τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου ἡ παρουσία, καὶ τὰ ἐπὶ ταύτῃ συμβεβηκότα δηλοῦνται. Ταῦτα δὲ ἦν ὁμοῦ τὰ περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ πεπραγμένα, καὶ ἡ παρατιμία τῷ Ἑβραίων ἔθνει ἐπελθούσα πολιορκία, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ ἄλωσις, καὶ ἡ πρὸς τούτοις κλήσις τῶν ἐθνῶν, τοῦ τε ἐνδὸς καὶ μόνου Θεοῦ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπίγνωσις. Ὅ γε μὴν πνευματοφόρος προφήτης περιπαθέστερον, ὡς ἀν' οἰκεῖοις ὀλοφυρόμενος τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν ἐκφωνήσεως τὴν καταρχὴν πεποιεῖται τῆς προφητείας. Ἡμέρας δὲ οὐν τοῦ Κυρίου, ὡςπεροῦν καὶ ἐν ἑτέροις, κἀνταῦθα ὄν-

μέλει, οὕτω τὸν χρόνον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Χριστοῦ παρουσίας σημαίνων· καὶ σαφῶς δηλῶν, ὡς ἄρα ὁ Κύριος αὐτὸς, οἷα φῶς ἀληθινὸν τυγχάνων, ἰδίων ποιητῆς ποτε γενήσεται ἡμερῶν. Τοῖς δὲ ἐπὶ τῆς ἀπασιν ἀνθρώποις ἐπιλάμψει τῶν ἔθνῶν ἀπάντων, αὐτὸν τε καὶ τὰς ἀκτίνας τοῦ φωτὸς αὐτοῦ καταδεξαμένων, ὅτε, τῶν ἔθνῶν ἀπάντων φωτισομένων κατὰ τὸ, « Τέθεικά σε εἰς φῶς διαθήκης γένους, » τὸ Ἰουδαίων ἔθνος διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπισίαν, τοῖς ἐσχάτοις περιπεσεῖται δεινῶν. Τοιοῦτον γάρ ἐστι τὸ· « Ἴδου ἡμέρα ἔρχεται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκῦλά σου ἐν σοί, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον, καὶ αἰώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγῆσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἦμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ. » Μετὰ δὲ τὴν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ πολιορκίαν, καὶ τὴν μετ' αὐτὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐπιλέγει ἐξῆς, ἀγαθὰ τοῖς πᾶσι θεσπίζων· « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· » καὶ πάλιν· « Ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἂν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοιαῦτα πείσεσθαι ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις τῆς προρρήσεως ἀποφνημαμένης, τίς οὐκ ἂν ὑμᾶς τῆς προρρήσεως τὸ ἀποτέλεσμα; Ἄμα γὰρ Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν παρῆν, ἡσέβουν τε εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς, καὶ πάντα αὐτοῖς ἀθρόως τὰ προηγορευμένα, μετὰ πεντακοσιοστὸν ἔτος τῆς προρρήσεως, τέλους ἐτύγγανεν, ἐξ αὐτοῦ Πιλάτου, καὶ μέχρι τῆς κατὰ Νέρωνα καὶ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανὸν πολιορκίας, οὐ διαλελοιπότων αὐτοῖς παντοίων καὶ ἐπαλλήλων συμφορῶν, ὡς πάρεστιν ἐκ τῆς Φλαυτοῦ Ἰωσήπου γραφείσης ἱστορίας ἀναλέξισθαι. Τότε μὲν οὖν εἰκὸς τὸ ἦμισυ τῆς πόλεως ἀπολλῶναι τῇ πολιορκίᾳ, ὡς φησιν ἡ προφητεία· μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον, κατὰ Ἀδριανὸν αὐτοκράτορα, κινήσεως αἰθις Ἰουδαϊκῆς γενομένης, τὸ λοιπὸν τῆς πόλεως μέρος ἦμισυ, πολιορκηθὲν αἰθις ἐξελαύνεται, ὡς ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο πάμπαν ἄθρατον αὐτοῖς γενέσθαι τὸν τόπον. Εἰ δὲ λέγοι τις κατὰ Ἀντίοχον τὸν Ἐπιφανῆ ταῦτα πεπληρῶσθαι, σκεψάσθω, εἰ οἷός τέ ἐστιν ἀποδιδόναι καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους· ὅσον τὸ αἰχμαλωσίαν πεπονθεῖν τὸν λαόν, καὶ τὸ στήναι τοὺς πόδας Κυρίου ἐπὶ τὸ πῶν Ἑλαιῶν ὄρος, καὶ εἰ γέγονε Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ εἰ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐκύκλωσε τὴν γῆν πᾶσαν, καὶ τὴν ἔρημον, ὅτε τῆς Συρίας Ἀντιόχος ἐκράτει. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προρρήσεως, ὁποῖου τέλους ἔτυχεν, Ἀντιόχου βασιλεύοντος, πῶς τις ἀποδώσει; Καθ' ἡμᾶς δὲ ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν μὲν ἀποδέδοται, καὶ καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ἡ πόλις αὐτῶν, αὕτη γὰρ ἡ Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸ πᾶν σύστημα, καὶ πολιτεύματα τῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως θρησκείας καθηρέϊτο. Αὐτίκα δὲ τὴν κατὰ διάνοιαν αἰχμαλωσίαν πρὸς τῇ σωματικῇ πεπόνθασιν, τὸν Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν

A ipse Dominus, tanquam lumen verum, proprio: um aliquando auctor fiet dierum, et omnibus qui in terra sunt hominibus illucescet, quo tempore et ipsum et luminis ipsius radios, universæ gentes suscipient, quæ quidem dum illuminabuntur, juxta illud: « Posui te in lumen gentium, in testamentum generis⁶⁶, » interea Judaica gens, propter infidelitatem adversus illum, in extrema incidit infortunia. Tale igitur est illud: « Ecce dies venit Domini, et dividuntur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum, et capietur civitas et diripientur domus et mulieres sædabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate. » Post vero ipsius Jerusalem obsidionem, et eam quæ illico secuta est Judaicæ gentis servitutum, deinceps bona omnibus adjungit communia, sic canens: « Et erit Dominus in regem in omnem terram. » Et rursus: « Erit Dominus unus, et nomen illius unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Sed enim cum vaticinium enuntiet, Judaicam gentem esse talia perpessuram in diebus Domini, quis non exitum vaticinii admiretur? Nam simul ac Jesus Salvator ac Dominus noster advenit, quique ad circumcissionem pertinent, nefaria adversus illum facinora perpetrarunt, omnia illis quæ prædicta fuerant, quinquagesimo ab ipsa prædictione anno, acervatim evenerunt, 286 finemque sortita sunt: cum videlicet ab ipso Pilato usque ad Neronem et Titum ac Vespasianum, qui civitatem obsederunt nusquam illos omnis generis, et aliæ super alias ingruentes calamitates defecerint, quemadmodum facile est ex ea historia quam Flavii Josephus scripsit, colligere: tunc sane credibile est, dimidium civitatis periisse obsidione, ut ait prophetia. Haud vero ita multo post, cum Adrianus imperaret, Judaico rursus exorto tumultu, quæ reliqua fuerat pars dimidia civitatis, rursus obsessa expellitur, adeo quidem, ut ab illo tempore usque in hodiernum diem, penitus instabilis omnis illis factus sit locus. Quod si quis dicat sub Antiocho Epiphane hæc completa fuisse, etiam atque etiam consideret utrum possit reliqua item quæ ex hac prophetia supersunt, ad Antiochi tempora referre, cujusmodi illud est, quod populus servitutum sit passus, quod pedes Domini in monte Olivarum steterint, et utrum Dominus in die illa in regem fuerit in omnem terram, et utrum nomen Domini ambierit omnem terram, et solitudinem, quo tempore Syriam Antiochus obtinuit: et quæ reliqua sunt de eodem oraculo, quem tunc finem sortita sint, aliquo modo conetur ostendere. At si quis nostram rationem sequatur, vel ad verbum hæc evenisse demonstrabit, atque in alium item sensum eadem accipere poterit: nam post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, civitas illorum, ipsaque Jerusalem atque omnis conventus, institutioque civilis, quæ ad ritum religionemque Mosaicæ legis

⁶⁶ Isa. xlix, 6.

pertinet, eversa sublataque sunt: e vestigioque eam, quæ ad intelligentiam spectat, servitutum, adjuncta etiam ea quæ corporum est, perpessi sunt, quippe qui Salvatorem ac Liberatorém humanarum animarum non susceperint, eum qui venerat, ut iis qui malorum dæmonum servi facti essent, liberationem nuntiaret, iis vero, qui mentis oculis capti, visus recuperationem. Hæc itaque cum illi ob incredulitatem suam pertulissent, alii omnes quicumque suum Liberatorem agnoverunt, domesticique illius ac familiares effecti sunt, discipuli utique et apostoli, et evangelistæ, compluresque alii, qui de circumcisione profecti in ipsum crediderunt (de quibus ait Apostolus: « Sic etiam nunc reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt⁸⁶; » et illud: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et quasi Gomorrha similes fuissimus⁸⁷), »
287 illius obsidionis, quam nos ad intelligentiam referimus, immunes expertesque sunt servati, neque hujus solum, sed etiam illius, quæ ad verbum intelligitur: nam ipsi apostoli ac discipuli Salvatoris nostri, et omnes qui ex Judæis ad ipsum credentes accesserant, cum procul ab Judæa terra abessent, et reliquis essent immixti gentibus: omnem eorum, qui civitatem incolebant, perditionem atque interitum effugere, per illud tempus facile potuerunt. Quod ipsum sane etiam prophetia anticipans cecinerat, illis verbis: « Qui autem reliqui fuerint de populo meo, non peribunt⁸⁸; » quibus deinceps adjungit: « Et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, quemadmodum dies prælii ejus in die belli⁸⁹. » At vero in quibus tandem gentibus Dominus præliabitur, si non in his quæ Jerusalem obsidebunt? indicat vero ipsum oraculum, quemadmodum ipse Dominus auxilium feret obsidentibus, eritque interim in illis, et cum illis ad prælium comparabitur, quasi quidam imperator, propugnatorque illorum et adversus Jerusalem militabit. Non enim dicit oratio, Dominum contra gentes præliaturum. Quibus ergo et contra quos? Nempe contra Jerusalem, et contra ejus habitatores, de quibus sermo erat. Illud autem: « Et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientem⁹⁰, » quidnam aliud significet, quam Domini Dei, ipsius, inquam, Dei Verbi, in sua Ecclesia stationem et confirmationem? quam in præsentis monte Olivarum per figuram, quæ permutatio dicitur, nominat? Ut enim vinea exstitit dilecto, et fuit vinea Domini Sabaoth figurate domus Israel, et vitis Judæa novella dilecta, sic eadem ratione dixeris, quod etiam olivetum facta sit Domino, collecta de gentibus Ecclesia ipsius, quæ sane Ecclesia cum antea esset oliva quædam agrestis, plantata fuit a Domino, qui eam post insuevit in apostolicis bonæ olivæ radicibus, post priorum ramorum excisionem, quemadmodum Apostolus do-

τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν μὴ παραδεξάμενοι, τὸν ἐθόντα κηρύξαι τοῖς ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν αἰμαλώτοις ἄφροσιν, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Ταῦτα δὲ πεπονηθέντων ἐκείνων διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, οἱ τὸν σφῶν Αὐτρωτῆν ἐπιγρόντες, οἰκεῖοί τε αὐτοῦ γενόμενοι μαθηταί, καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγελισταί, πλείστοι τε ἄλλοι τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων (περὶ ὧν φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Οὕτω καὶ νῦν λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονε· » καὶ τὸ· « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν), » τῆς νενοημένης ἡμῖν κατὰ διάνοιαν πολιορκίας ἄπειροι διεφυλάχθησαν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς πρὸς λέξιν ἀποδοθείσης. Οἱ γοῦν ἀπόστολοι καὶ μαθηταί τοῦ Σωτῆρος αὐτῶν, καὶ πάντες οἱ ἐξ Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, μακρὰν τῆς Ἰουδαίας γῆς γενόμενοι, καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐπισπαρέντες, τὸν κατὰ τῶν οἰκούντων τὴν πόλιν θλεθρὸν διαδράκαι τότε ἤδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἡ προφητεία προλαβοῦσα ἐθέσπισε δι' ὧν ἔφησεν· « Οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν· » οἷς ἐξῆς ἐπέλεγει· « Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. » Ἐν τοῖς δὲ ἔθνεσιν Κύριος παρατάξεται ἢ ἐν τοῖς τὴν Ἰερουσαλήμ πολιορκήσουσι; Ἀλλοῖ δὲ ὁ λόγος αὐτὸν τὸν Κύριον συμμαχήσειν τοῖς πολιορκουσίν, ἐν αὐτοῖς ὄντα, καὶ σὺν αὐτοῖς παραταττόμενον, ὡσπερ τινὰ στρατηγὸν καὶ ὑπέριμον αὐτῶν κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ στρατευομένων. Οὐ γὰρ φησιν ὁ λόγος τὸν Κύριον κατὰ τῶν ἐθνῶν παρατάξεται. Τίσι δὲ κατὰ τίνων; κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ καὶ τῶν οἰκητόρων αὐτῆς, περὶ ὧν ἦν ὁ λόγος. Τὸ δὲ, « Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὸ κατέναντι Ἰερουσαλήμ, ἐξ ἀνατολῶν, » τί ἕτερον δηλοῖ ἢ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλήσιας αὐτοῦ στάσιν τε καὶ βεβαίωσιν, ἣν ὄρος Ἐλαιῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ τρόπον ἀλληγορίας ὀνομάζει; Ὡς γὰρ ἀμπελῶν ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ, καὶ ἦν ἀμπελῶν Κυρίου Σαβαὼθ ἀλληγορικῶς ὁ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἀμπελος τοῦ Ἰουδα νόσφους ἡγαπημένη· οὕτω δὴ κατὰ τὴν αὐτὴν θεωρίαν εἰπὸς ἂν, ὅτι δὴ καὶ ἐλαιῶν ἐγενήθη τῷ δεσπότῃ ἢ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλήσια αὐτοῦ, ἣν πάσαι ἀγριέλαιον οὖσαν κτεεφύτευσεν, ἐγκεντρίσας ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς τῆς κληλεαίου ρίζας μετὰ τὴν τῶν προτέρων κλάδων ἐκτομήν, ὡσπερὸν ὁ Ἀπόστολος παιδεύει· « Καὶ κτεεφύτευσέ γε αὐτὴν ὁ Κύριος ἑαυτῷ, » μονονοχὶ διὰ τῆς προφητείας λέγων· « Ἐλαίαν ὠραίαν, εὐσκιον ἐκάλεσε Κύριος τὸ ὄνομά σου. » Ἐπεὶ γὰρ ὁ πρῶτος ἀμπελῶν, δέον ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν, εἰκότως ὡσαν ἄκαρπον αὐτοῦ καθελῶν ὁ Θεὸς τὸν φραγμὸν αὐτοῦ καὶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, παραδούς τε αὐτὸν τοῖς ἐχθροῖς ἐς διαρπαγὴν καὶ καταπάτησιν, κατὰ τὴν τοῦ Ἠσαίου προφητείαν, ἕτερον αὐτὸν ἑαυτῷ ἀγρὸν συνεστήσατο, τὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλαιῶνα ὀνομαζόμενον, ὅτι τοῦ

⁸⁶ Rom. xi, 5. ⁸⁷ Rom. ix, 29, ⁸⁸ Zach. xiv, 2.

⁸⁹ ibid. 5. ⁹⁰ ibid. 4.

ἐκ Θεοῦ ἐλέους τετυχηκότα, καὶ πρὸς τοῦ Χριστοῦ καταφυτευθέντα ἀειθαλέσι φυτοῖς, τοῦτ' ἔστι ψυχαῖς ἀγαθαῖς καὶ φωτὸς θρησκευτικῆς, οἷαις τε λέγει· « Ἐγὼ τε ὡσεὶ ἔλαια κατὰκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. » Τοῦτο δὲ τὸ πῶν Ἐλαιῶν ὄρος κατέναντι τῆς Ἱερουσαλήμ εἶναι ληθεῖται· ἐπειδὴ περ ἀντὶ τῆς παλαιᾶς ἐπιγείου Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ θρησκείας συνέστη τῷ Θεῷ μετὰ τὴν τῆς Ἱερουσαλήμ καθάρσιν. Φήσας γοῦν ἀνωτέρω ὁ λόγος περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς « Ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ τὰ ἐχθρὰ καὶ πολέμια ἔθνη συναχθήσεται ἐπ' αὐτήν, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλα αὐτῆς, » εἰκότως οὐκ ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ τοὺς πόδας τοῦ Κυρίου στήσασθαί φησι. Πῶς γὰρ καὶ οἶόν τε ἦν, ἀπαξ καθηρημένης; Μεταθέντων δὲ ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τὸ ἀντικρυς τῆς Ἱερουσαλήμ ὄρος τὸ καλούμενον Ἐλαιῶν, ἐνταῦθα στήσασθαί διδάσκει. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ προφήτης Ἐζεκιήλ τῷ θεῷ Πνεύματι προλαβὼν θεωρεῖ. Λέγει δὲ οὖν· « Καὶ ἐξῆρα τὰ χερούρι, καὶ αἱ τροχοὶ ἐχόμενοι αὐτῶν· καὶ ἡ δόξα Θεοῦ Ἰσραὴλ ἦν ἐπ' αὐτοῖς, ὑπεράνω αὐτῶν, καὶ ἀνέβη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ μέσου τῆς πόλεως, καὶ ἔστη ἐπὶ τοῦ ὄρους ὃ ἦν ἀπέναντι τῆς πόλεως. » Ὅπερ ἔστι καὶ ἄλλως πρὸς λέξιν ὀρᾶν πεπληρωμένον εἰσέτι καὶ σήμερον, τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἀπάντων πανταχόθεν γῆς συντρεχόντων, οὐχ ὡς πάλαι τῆς κατὰ τὴν Ἱερουσαλήμ ἀγλαίας ἕνεκα, οὐδ' ὥστε προσκυνῆσαι ἐν τῷ πάλαι συνεστῶτι ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἀγιάσματι, καταλθεῖν δὲ ἕνεκεν ἱστορίας τε ὄμου τῆς κατὰ τὴν προφητείαν ἀλώσεως καὶ ἐρημίας τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ προσκυνήσεως, εἶνα ἡ δόξα Κυρίου μετέστη καταλείψασα τὴν προτέραν πόλιν. Ἔστησαν δὲ ἀληθῶς καὶ κατὰ τὴν πρόχειρον καὶ ῥῆτὴν διήγησιν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου καὶ Σωτήρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ τοῦ Λόγου, δι' οὗ ἀνείληφεν ἀνθρωπεῖου σκῆνους ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, πρὸς τῷ αὐτόθι δεικνυμένῳ σπηλαίῳ, εὐξάμενον τε καὶ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας τοῦ τῶν Ἐλαιῶν ὄρους τὰ περὶ τῆς συντελείας μυστήρια παραδεικνύσας, ἐντεῦθεν τε τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν ποιημένον, ὡς ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς *Πράξεσι τῶν ἀποστόλων* διδάσκει, φάσκων· « Βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρεστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆσι λευκαῖς, οἳ καὶ εἶπον· Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἐστήκατε βλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; Οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. » Οἷς ἐπιφέρει λέγων· « Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὃ ἔστι κατέναντι Ἱερουσαλήμ. » Ἔστι μὲν οὖν καὶ πρὸς λέξιν κατέναντι Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς τὸ δηλούμενον τῶν Ἐλαιῶν ὄρος. Πλὴν ἀλλὰ κατὰ τὴν διάνοιαν ἡ ἀγία Χριστοῦ Ἐκκλησία, καὶ τὸ ὄρος ἐφ' ᾧ τεθεμελιώται, περὶ οὗ διδάσκει λέγων ὁ Σωτὴρ· « Οὐ ἔκινεται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, » ἀντὶ

Act 1: Et plantavit, inquit, eam Dominus sibi ipsi, propemodum per prophetiam dicens: « Olivam speciosam umbrosam vocavit Dominus nomen tuum⁹⁸. » Postquam enim prior vinea, cum deberet facere uvam, fecit spinas, neque justitiam, sed clamorem, merito tanquam ejus quæ infructuosa esset, sepem auferens ac parietem Deus, tradensque eam inimicis ad diripiendum et conculcandum, **288** sicut in Isaia propheta dictum est, alium ipse sibi agrum constituit in presentem, quod olivetum nominatur, quasi eum qui oleum et misericordiam a Deo sit consecutus, et a Christo plantis semper virentibus consitus, hoc est, sanctis lucisque altricibus animis, quibus liceat dicere: « Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei⁹⁹. » Hic vero Olivarum mons contra Jerusalem esse dicitur, quoniam in locum veteris ac terrenæ Jerusalem, ac religionis quæ in illa servabatur, successit, et a Deo constitutus est, post ruinam Jerusalem. Cum supra igitur oraculum dixerit de Jerusalem, « quod civitas capietur, quodque hostiles atque inimicæ gentes convenient adversus eam, et spolia ejus dividantur, » merito non in Jerusalem pedes Domini staturos dicit; qui enim id fieri potuisset, cum ea semel sublata esset? Sed migrantibus ab ea in montem qui est contra Jerusalem, qui Olivarum vocatur, ibi staturos docet, quod etiam propheta Ezechiel, divino ante Spiritu eductus, contemplatur; dicit enim: « Et elevaverunt cherubim alas suas, et rotæ, quæ eis adhærebant, et gloria Dei Israel erat super eis, et ascendit gloria Domini de medio civitatis, et stetit in monte, qui est contra civitatem¹⁰⁰. » Quod quidem aliter quoque licet intueri completum ad verbum quando hodie licet omnes, quicumque Christi religionem cum fide susceperint, ex omnibus terræ partibus concurrunt, non ut quondam festæ cujusdam lætitiæ gratia, quæ in Jerusalem celebretur, neque ut adorent in eo, quod olim in Jerusalem constitutum fuerat, sanctuario, sed ut diversentur cum ad sciscitandum de expugnatione et solitudine Jerusalem, quam propheta prædixerat, tum ut in monte Olivarum, qui est contra Jerusalem, adorent, ubi gloria Domini commutata est, postquam delevit priorem civitatem. Vere autem et secundum expositam atque ad verbum acceptam enarrationem, pedes Domini et Salvatoris nostri, ipsius utique Dei Verbi, per id quod assumpsit humanum corpus, in monte Olivarum steterunt ad speluncam quæ ibi ostendi solet, et quo tempore oravit, et cum suis discipulis in ejus montis cacumine, mysteria de consummatione tradidit: ex eodem præterea monte in cælum ascendit, quemadmodum Lucas in *Actis apostolorum* **289** docet, cum ait, illum [in monte Olivarum] apostolis suis et præsentibus et intuentibus, sublimem abiisse, nubeque ab oculis eorum sublatum fuisse, ipsosque intentis oculis, illo in cælum ad-

⁹⁸ Rom. xi, 17. ⁹⁹ Jer. xi, 16. ¹⁰⁰ Psal. li, 10.

¹⁰¹ Ezech. xi, 22, 23.

eunte, mansisse. « Et ecce, inquit, duo viri astiterunt eis in vestibus albis, qui etiam dixerunt : Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum⁹⁵. » Quibus etiam adjungit verba hæc : « Tunc reversi sunt in Jerusalem a monte qui vocatur Oliveti, qui est contra Jerusalem⁹⁶. » Est igitur, etiam si quis ad verbum Scripturam velit accipere, contra Jerusalem et ab illa ad orientem spectans, mons is, de quo dictum est, Olivarum; verumtamen si sententiam, non verba sequi volumus, sancta Christi Ecclesia, et mons in quo fundata est, de quo loquitur Salvator, dicens : « Non potest abscondi civitas supra montem posita⁹⁷, » pro ea quæ cecidit, neque amplius surrexit Jerusalem, structa atque erecta, dignaque habita in qua pedes Domini insistant, non solum est contra Jerusalem, sed etiam ab ea ad orientem vergens, quippe quæ ejus luminis, quo Deum pie colimus, radios excipiat, et multo ipsa Jerusalem anterior facta sit, ipsique justitiæ soli propinquior, de quo dictum est, « timentibus autem me, oriatur sol justitiæ⁹⁸ : » quia vero dicit deinceps, quod « scindetur mons Olivarum : dimidium ejus ad orientem et mare : profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium ejus ad boream, et dimidium ejus ad austrum; » potest hoc quidem Ecclesiæ per totum orbem, qui ab hominibus incolitur, dilatationem significare : quæ partes ad orientem solem spectantes, ipsasque auroræ Orientisque gentes ac nationes complevit. Porrigitur vero etiam usque ad mare, quod est ad occidentem, et ad iusulas quæ in ipso sunt. Porro ad austrum quoque ac meridiem pervenit, item ad aquilonem et septentrionem : ad omnes enim partes et ubique gentium, quod figurate significatur Domini olivetum, quæ est ejus Ecclesia, plantatum est. Potest etiam alio sensu, quæ antehac factæ sint, quæque etiam nunc fiunt in Ecclesia Christi, scissiones et sectas, moralesque in vita, ubi scissa divisaque est, lapsus significare; dicit enim montem esse dilapsurum, dimidium ejus ad orientem, et dimidium ejus ad mare : profunditatem magnam vehementer, et inclinabit dimidium montis ad aquilonem, et dimidium ejus **290** ad austrum; ut sic in quatuor partes scindi videatur, duas quidem graviores ac præstantiores, duas autem contrarias : et sane videtur forte in his verbis, illud quod dicitur ad orientem et austrum, duos ordines significet, eorum qui successu ac profectu in divino cultu instincti sunt, unum quidem eorum qui in cognitione ac verbo, et reliquis divini Spiritus donis proficiunt, alterum eorum qui in moribus quidem et vita probe recteque degunt, sed tamen in suis seligendis rationibus detinentur. Reliquæ vero duæ partes, quæ a prioribus divisæ sunt, ad mare et aquilonem, am-

A τῆς πεσοῦσης καὶ μὴ ἐγερθείσης Ἱερουσαλὴμ ἀνεγερθεῖσα, καὶ τῶν ποδῶν τοῦ Κυρίου καταξωθεῖσα, οὐ μόνον κατέναντί ἐστιν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς, προσλαβοῦσα τὰς αὐγὰς τοῦ τῆς θεοσεβείας φωτὸς, καὶ πολὺ προτέρα τῆς Ἱερουσαλὴμ γενομένη, αὐτῷ τε πλησιάζουσα τῷ τῆς δικαιοσύνης ἡλίῳ, περὶ οὗ λέλεχται· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης. » Ὁ δὲ λέγει τὸ ἐξῆς, ὅτι « Σχισθήσεται τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὸ ἡμισυ αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ θάλασσαν, χάος μεγὰ σφῆδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ πρὸς τὸν βορρᾶν, καὶ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ πρὸς νότον, » δύνανται μὲν τὴν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἐξάπλωσιν τῆς Ἐκκλησίας σημαίνειν, ἐπὶ καὶ ἀνατολὰς ἡλίου, αὐτὰ τε τὰ ἐῷα καὶ ἀνατολικά ἔθνη πεπληρωμένην διατείνειν ἐὰ καὶ ἐπὶ τὴν δυτικὴν θάλασσαν, τὰς τε ἐν αὐτῇ νήσους. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐφθάκε κατὰ τε νότον καὶ μεσημβρίαν, κατὰ τε βορρᾶν, καὶ ἄρκτον· πάντη γὰρ καὶ πανταχοῦ ὁ σημαίνόμενος τροπικῶς τοῦ Κυρίου ἔλαιῶν ἢ Ἐκκλησία αὐτοῦ καταπεφύτευται· δύναται δὲ καὶ κατὰ διάνοιαν τὰ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας γενομένα τε, καὶ εἰσέτι νῦν γινόμενα σχίσματα καὶ τὰς σιρέσεις, τὰς τε ἠθικὰς κατὰ τὸν βίον ἀποπτώσεις αἰνίττεσθαι. Σχισθὲν γὰρ φησὶ τὸ ὄρος διασθῆσθαι, τὸ ἡμισυ αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς, καὶ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν, χάος μέγα σφῆδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἡμισυ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν βορρᾶν, καὶ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ πρὸς νότον, ὡς εἰς τέσσαρα μέρη διαιρεῖσθαι, δύο μὲν τὰ σεμνότερα καὶ κρείττω, δύο δὲ τὰ ἐναντία. Καὶ ὄρα μήποτε διὰ τούτων τὸ μὴ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον δύο τάγματα σημαίνει τῶν τῆς κατὰ θεὸν προκοπῆς ἐπιλημμένων· ἐν μὲν τῶν ἐν γνώσει καὶ λόγῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ θεοῦ Πνεύματος χάρισμασι τελειουμένων· θάτερον δὲ τῶν διὰ βίου κατορθούντων, ἐν ἐκλογαῖς γε μὴν διατερόντων. Τὰ δὲ λοιπὰ δύο μέρη τῶν προτέρων διηρημένα εἴη ἂν, τὸ κατὰ θάλασσαν καὶ πρὸς βορρᾶν, ἀμφοτέρα πρὸς τῇ κακίᾳ σημαίνόμενα. « Ἀπὸ προσώπου γὰρ, φησὶ, βορρᾶ ἐκκαυθήσεται τὰ κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. » ὁ τε δράκων ἐπὶ τῆς θαλάσσης ποιεῖσθαι τὰς διατριβὰς λέγεται. Ὡστε εἰκότως κἀνταῦθα τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποπιπτόντων δύο πάλιν δηλοῦσθαι τρόπους, τὸν τε κατὰ τὴν γνώσιν καὶ τὸν κατὰ τὸ ἦθος ἀμαρτάνοντα, ὡς εἶναι ταύτας τοῦ δηλουμένου Ἐλαιῶνος ὄρους, τὰς ὑπὸ τῆς προφητείας αἰνιτομένης διαστάσεις. Ταῦταις ἐξῆς ἐπιλέγεται· « Καὶ ἐμφραθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὄρων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὄρων ἕως Ἀσσηλ. Καὶ ἐμφραθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ ἐν ἡμέραις Ὑζίου βασιλέως Ἰούδα. » Κοιλὰς δὲ ἐν τοῦτοις τῶν ὄρων τοῦ Θεοῦ τίς ἂν εἴη ἢ ἡ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ πάλαι πρότερον συντελουμένη σωματικὴ καὶ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία; ἣν ἀποκλεισθήσεται ὡστερ ἀποφραθῆσαν ὁ παρὼν λόγος θεσπίζει φάσκων· « Καὶ ἐμφραθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὄρων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὄρων ἕως Ἀσσηλ, καὶ

⁹⁵ Act. i, 14. ⁹⁶ ibid. 12. ⁹⁷ Matth. v, 14. ⁹⁸ Malach. iv, 2.

ἐμφραχθήσεται. » Ἀνθ' ὧν ὁ Σύμμαχος πεποίηκε· « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων μου, » καὶ εἰ « ἐγγεῖ » ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων πρὸς τὸ παρακειμένον, « καὶ ἐμφραχθήσεται. » δι' ὧν παρίστησι τὸ αἴτιον τῆς ἐμφραχθείσης φάραγγος. Τί δὲ ἦν τοῦτο ἄλλ' ἢ τὸ ἐγγίσει αὐτὴν καὶ πλησιάσαι τῷ παρακειμένῳ αὐτῇ; τοῦτο δὲ ἦν τὸ τοῦ Κυρίου ὄρος τὸ τῶν Ἑλαιῶν κρωνομασμένον, ὅπερ Ἀσαήλ ὠνόμασται παρὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα. Δηλοῖ δὲ τοῦτο κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν *κοίησιν Θεοῦ*. Οὕτω δὲ, φησὶν, ἡ παλαιὰ φάραγξ πλησιάσασα τῷ ὄρει, καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, τῷ τε ποιήματι Θεοῦ, ἐμφραχθήσεται καὶ ἀποκλεισθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα. Ζητῶν δὲ παρ' ἐμαυτῶν, καὶ τὰς θείας περιῶν Γραφᾶς, εἰ ποτε ἐν ταῖς ἡμέραις Ὀζίου ἡ ἐνταῦθα δηλωμένη φάραγξ ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν μὲν ταῖς τῶν *Βασιλείων* ἱστορίαις οὐδὲν ἠυρισκον, οὐδὲ σωματικῶς γε κατ' αὐτὸν σεισμὸς γεγὼς, οὔτε τι τοιοῦτο περὶ φάραγγος ἐν αὐταῖς εἰρημένον ἀναγέγραπται. Ἰστορεῖται γε μὴν Ὀζίας ἐν ἀρχαῖς δίκαιος γεγονέναι, εἶτα διαβέβληται ὡς ἐπαρθεὶς τῇ διανοίᾳ, καὶ δι' αὐτοῦ θῆσαι τῷ Θεῷ τολμήσας. Διὸ καὶ λέπραν αὐτῷ κατὰ τοῦ προσώπου ἀνθήσκει. Τοῦτο μὲν οὖν ἡ βίβλος τῶν *Βασιλείων* παρίστησιν. Ὁ δὲ γε Ἰωσήπος καὶ τὰς ἐξωθεν Ἰουδαϊκὰς δευτερώσεις ἀπικριβωκῶς, ἅτε Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων τυγχάνων, ἐπάκουσον οἷα γενέσθαι κατὰ τοὺς αὐτοῦ ὀγδοὺ χρόνους, λέγων, ὡς ἄρα « Κατεπειγόντων τὸν Ὀζίαν τῶν ἱερέων ἐξέναι τοῦ ἱεροῦ, καὶ μὴ παρανομεῖν εἰς τὸν Θεόν, ὀργισθεὶς ἠπειλήσεν αὐτοῖς θάνατον, εἰ μὴ τὴν ἡσυχίαν ἀφίσταν. Μεταξὺ δὲ σεισμὸς ἐκλόνησε τὴν γῆν· καὶ διαστάντος τοῦ νοσοῦ, φέγγος λαμπρὸν ἐξέλαμψε, καὶ τῇ τοῦ βασιλέως ὄψει προσέπεσον, ὡς τῷ μὲν εὐθέως λέπραν ἐπιδραμεῖν, πρὸ δὲ τῆς πόλεως πρὸς τῇ καλουμένῃ Ἐρωγῇ τοῦ ὄρους ἀποβράχθῃναι τὸ ἡμισυ τοῦ κατὰ τὴν δύσιν, καὶ κλισθὲν τέσσαρας σταδίου ἐπὶ τὸ ἀνατολικὸν ὄρος στήναι, ὡς τὰς τε παρῶν ἐμφραχθῆναι, καὶ τοὺς παραδείσους τοὺς βασιλικούς. » Ταῦτά μοι ἀπὸ τοῦ συγγράμματος τῆς Ἰωσήπου *Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας* κείσθω. Καὶ ἐν τῷ προφήτῃ δὲ Ἀμὼς εἶρον κατ' ἀρχὰς τῆς προφητείας αὐτοῦ, ὡς ἔτι ἤρξατο προφητεύειν ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα πρὸ δύο ἐτῶν σεισμοῦ. Ποῖον δὲ σεισμόν, οὐκ ἔστι σαφὲς ἐπιλέγει. Οἶμαι δὲ τὸν αὐτὸν προφήτην προεῖναι τὸν σεισμὸν ὑπογράψειν ἐν οἷς φησὶν· « Εἶδον τὸν Κύριον ἐφεστῶτα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ εἶπε· Πάταξον ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ σεισθήσεται τὰ πρόπυλα· καὶ διάκοφον εἰς κεφαλὰς πάντων, καὶ τοὺς καταλοίπους αὐτῆς ἐν ῥομφαίᾳ ἀποκτενῶ. » δι' ὧν ἠγοῦμαι θεοπίζεσθαι τὸν σεισμὸν, καὶ τὴν κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐπισημῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς ἐπιτελουμένης ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ θρησκείας, τὴν τε ἀπώλειαν τὴν μετελοῦσαν αὐτοῦ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, ὅτε, παραιτησαμένων αὐτῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὸν

A hæ erunt quæ jam ad malitiam pertinent : « A facie, inquit, aquilonis accendentur mala super omnes habitantes terram », et draco in mari diversari dicitur. Quapropter merito hic quoque duobus rursus genera intelliguntur eorum, qui ab Ecclesia declinant, unum eorum qui in vita et moribus peccant, alterum eorum qui a sana et recta sententia labuntur, ut jam Oliveti hujus montis, de quo sermo est, hæ duæ sint, quæ a prophetia significantur, separationes. His deinde adjungit : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael : et obturabitur quemadmodum obturata est a facie terræ motus, in diebus Ozias regis Juda. » At enim in his verbis, quæ tandem esse potest vallis montium Dei, nisi quæ olim antea celebrabatur ex lege Moysis in Hierusalem, corporalis et Judaica adoratio : quam quidem occultum iri, quasi obturatione quadam, præsens oraculum canit, dicens : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael, et obturabitur. » Pro quibus verbis Symmachus reddidit hæc : « Et obturabitur vallis montium meorum, » et præterea « appropinquabit » convallis montium, ad id quod appositum est « et obturabitur, » ubi sane causam indicat, cur obturata sit convallis. Quæ porro hæc alia, quam eam appropinquare et vicinam fieri ei, quod ipsi appositum est? Hic autem est mons Domini, qui Olivarum antea est appellatus, quique *Asael* dictus ab ipsis Septuaginta. Significat vero apud Hebræos ea vox *opus Dei*. Sic vero, inquit, vetus convallis monti appropinquans et Christi Ecclesiæ, atque operi Dei, obturabitur et occludetur, quemadmodum obturata est a facie terræ motus in diebus Ozias regis Juda. **291** Cum vero diu apud meipsum quæsierim, et divinas Scripturas percurrerim, ut invenirem si quando ea convallis, de qua hic sermo est, in diebus Ozias obturata sit a facie terræ motus, in *Regnorum* historiis nihil sane inveni : nam neque terræ motum illis temporibus ullum ex iis qui terris et regionibus solent accidere, neque aliud quippiam tale de convalle aliqua factum esse, in illis scriptum est : narratur autem quemadmodum Ozias initio justus fuerit, deinde animo sublatus, per seipsum Deo sacrificare ausus sit : quare de illius facie lepram effloruisse, hoc quidem in *Regnorum* libris continetur. At Josephus, præterea quæ in sacris libris scripta sunt, etiam ea quæ intrinsecus, quasi secundo loco, apud Judæos habentur, summa diligentia persecutus, utpote qui Hebræus ab Hebræis existeret, quæ illius regis temporibus evenisse commemoret, jam audire potes. Narrat enim (1) quemadmodum « urgentibus Oziam sacerdotibus, ut de templo exiret, neque adversus Deum peccaret, ille iratus sit, illisque mortem minatus, nisi quiescerent : interea vero motus quidam terram concusserit, discissoque

(1) Antiq. Jud. ix, 11.

²⁹ Jer. i, 14.

templo, splendor ingens illuxerit, qui etiam regis faciem invaserit, et sic evestigio illum in lepram incidisse. Ante urbem vero ad locum qui dicitur *Eroge*, abscissam esse de monte dimidiam partem, quæ ad occidentem versa erat: convolutamque per quatuor stadia, ad montem stetisse, qui orientem spectabat, itaque et aditus et hortos regio obturasse. » Hæc sane ego in libris *Judaicæ Antiquitatis* posita, apud Josephum deprehendi. Apud prophetam vero Amos, initio illius prophetiæ inveni, quemadmodum ipse vaticinari cœperit in diebus Ozia regis Juda, duobus ante terræmotum annis: quem vero terræmotum intelligat, nusquam perspicue subjungit. Sed arbitror eundem prophetam longius progressum, hunc terræmotum describere, ubi ait: « Vidi Dominum stantem super altare, et dixit: Percute super altare, et commovebuntur vestibula, et cæde in capita omnium, et qui reliqui fuerint ex ea, in gladio interficiam ¹⁻². » Quibus illum verbis censeo canere terræmotum, rerumque Judaicæ gentis et gloriæ, necnon ritus, qui ab illis in Jerusalem celebrabatur, eversionem, præterea interitum, qui illos post Salvatoris nostri adventum invaserit, quo videlicet tempore, recusantibus illis Christum Dei, **292** eum qui verus est sacerdos, lepra animis illorum oborta est, sicut etiam Ozia temporibus, quando vi quadam invisibili Dominus altare insistens illorum, potestatem fecit percutientem, dicens: « Percute altare. » Certe sua ipsius potestate hoc ipsum declaravit, dicens: « Relinquitur vobis domus vestra deserta ³. » Protinus namque dum ille pateretur, velum templi scissum est, a summo usque ad imum, quemadmodum Josephus narrat contigisse Ozia regis temporibus: tum primum quidem commota sunt vestibula, cum terra mota est passionis illius tempore. Deinde haud multo post, extremum quoque pertulit casum, acceptaque potestate percutiens cecidit in capita omnium: hoc igitur tempore vallis montium Dei obturata est, quemadmodum Ozia temporibus evenit. Quod si dictum quidem ac verba sequimur, factum sane id fuerit in ipsa obsidione Romanorum, secundum quam puto quædam talia accidisse; si vero sententiam, quo tempore corporalis illa et humum spectans Mosaicæ legis adoratio exclusa est, ut non amplius celebretur, propter terræmotum ex illo prophetice prædictum, qui Judaicam gentem invasit, ac propter cætera quæ palam memoriæ prodita sunt. Post hæc ad Domini adventum revertens oraculum, in ipsum planius denuntiat, dicens: « Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo, » ubi dum sanctos nominat, vel apostolos ejus intelligit ac discipulos, vel potestates quasdam invisibiles et spiritus ministros, de quibus dictum est: « Et accesserunt angeli ac ministrabant ei. ⁴ » Deinde: « In adventu Domini, inquit, erit dies et non erit lux, sed frigus et glacies

A ἀληθῆ ἀρχιερέα, λέπρα κατὰ τῶν ψυχῶν ἐξήνθησεν, ὡσπερὸν καὶ ἐπὶ τοῦ Ὁζίου, ὅτε καὶ ἀοράτῳ δυνάμει αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιστάς τῷ θυσιαστηρίῳ αὐτῶν, τὴν ἐξουσίαν ἔδωκε τῷ πατάσσοντι, φήσας· Πάταξον τὸ θυσιαστήριον. » Δυνάμει γοῦν τοῦτο ἐδύλω, λέγων· « Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν Ἐρημος. » Δύτιχα γοῦν ἐπὶ τῷ πάθει αὐτοῦ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω, ὡσπερὸν ὁ Ἰωσήπος ἱστορεῖ γεγενῆσθαι κατὰ τοὺς Ὁζίου χρόνους. Ἐἶτα πρότερον μὲν ἐσεισθη τὰ πρόπυλα, ὅτε ἡ γῆ ἐσεισθη κατὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινε πτώσιν. Λαβὼν τε τὴν ἐξουσίαν ὁ πατάσων, διέκοψεν εἰς κεφαλὰς ἀπάντων. Κατὰ τοῦτο δὴ οὖν τοῦ καιροῦ καὶ ἡ κοιλὰς τῶν τοῦ Θεοῦ ἑρέων ἐνεφράγη, ὡσπερὸν γεγονεν ἐπὶ Ὁζίου· πρὸς μὲν ῥητὸν καὶ λέξιν, κατὰ τὴν Ῥωμαίων πολιορκίαν, καθ' ἣν οἶμαι συμβῆναι τινα τοιαῦτα· πρὸς δὲ διάνοιαν, ὅτε ἡ σωματικὴ καὶ παπεινοτέρα τοῦ Μωυσέως νόμου λατρεία ἀπεκλείσθη, εἰς τὸ μηκέτι ἐνεργεῖσθαι, διὰ τὸν σεισμὸν τὸν ἐτελθόντα προφητικῶς ἐξ ἐκείνου τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει, καὶ διὰ τὰ λοιπὰ, τὰ ἀναγεγραμμένα. Μετὰ ταῦτα ἐπαναλαβὼν ὁ λόγος τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν σαφέστερον ἀνακηρύττει, λέγων· « Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεὸς μου, καὶ πάντες οἱ ἄγιοι μετ' αὐτοῦ. » Ἐἴτε τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ὀνομάζων ἁγίους αὐτοῦ, εἴτε δυνάμεις τινὰς ἀοράτους καὶ πνεύματα λειτουργικὰ, περὶ ὧν εἴρηται· « Προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. » Ἐἶτα ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, « Ἔσται, φησὶν, ἡμέρα, καὶ οὐκ ἔσται φῶς, καὶ ψυχὸς καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. » Ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψυχὸς καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν, ἥτις ἐγνωσταὶ τῷ Κυρίῳ, οὐχ ἡμέρα οὐδὲ νύξ, ἀλλ' ἔσται τὸ πρὸς ἑσπέραν φῶς. » Καὶ ὅρα εἰ μὴ διὰ τούτων λευκότερα τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους τοῦ Σωτήρος ἡμῶν δηλοῖ, ἐν ἣ ἡμέρᾳ τὸ μὲν, « Οὐκ ἔσται φῶς, » ἐπληροῦτο, ἡνίκα ἀπὸ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης· τὸ δὲ, « Ἀλλὰ ψυχὸς καὶ πάγος, » ὅτε, κατὰ τὸν Λουκᾶν, παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν ἤγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερέως· ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν· περιψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, ἐκάθητο, κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ τῶν λοιπῶν θερμαινόμενος. Ὁ δὲ Ἰωάννης ἀντικρυς καὶ τοῦ ψυχὸς ἐμνημόνευσεν, εἰπὼν· « Εἰστήκεισαν αἱ δούλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρώπων πεποιηκότες, ὅτι ψυχὸς ἦν, καὶ θερμαινόντο. » — Ἐγνωστὴ δὲ, φησὶν, ἦν αὕτη ἡ ἡμέρα τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἦν ἡμέρα, καὶ οὐκ ἦν νύξ· οὐχ ἡμέρα μὲν, διὰ τὸ προκεῖσθαι, « Οὐκ ἔσται φῶς, » ὁ καὶ ἐπληροῦτο, ὅτε ἀπὸ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης· « Οὐδὲ νύξ δὲ, » διὰ τὸ ἐπαλέγεσθαι, « Πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Ὁ καὶ αὐτὸ τέλος ἐτύγχανεν, ὅτε μετὰ τὴν ἐνάτην ὥραν αὐθις τὸ σύνθετος φῶς ἀπελάμβανεν ἡ ἡμέρα· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο. Καθόλου μὲν ἐπὶ τὸ Ἰουδαίῳ ἔθνος, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ,

¹⁻² Amos ix, 1. ³ Matth. xxiii, 38. ⁴ Matth. iv, 11.

τόμας, σκότους καὶ πάγου καὶ ψύχους γεγενημένου, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας εἰς τὸ μὴ αὐγάζαι τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, φυγείσης τε τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Ἐμπαλιν δὲ πρὸς τῇ ἑσπέρᾳ τὸ φῶς τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἀνατέταλκεν, ὡς τοὺς πάλαι καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου τὸ μέγα φῶς ἰδεῖν, κατὰ τὰς τοῦ Ἰησοῦ φωνάς· « Ἐν αὐτῇ δὴ οὖν τῇ τοιαύτῃ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, ἐξελεύσεται, » φησὶν, « ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Τοῦτο δὲ ἦν τὸ λογικὸν καὶ πότιμον, ζωτικὸν τε καὶ σωτήριον τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ποτὴν, περὶ οὗ καὶ αὐτὸς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ τὴν Σαμαρείτην παιδείων ἔλεγεν· « Εἰ ἤδεις τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι· Ἄδός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν. » Αὐτὸ οὖν τοῦτο τὸ σωτήριον ποτὴν ἐξ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλήμ προήλθεν· ἐνθένδε γοῦν ὠρμητο αὐτοῦ Εὐαγγελίου, καὶ οἱ τοῦτου κήρυκες πᾶσαν κατέπλησαν τὴν οἰκουμένην· ἃ καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ λέγεσθαι· « Εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην » τὸ ζῶν ὕδωρ ἐξελεύσεται. Δι' ὧν τὰ τῆς συμπάσης γῆς πέρατα δηλοῦται, τὰ τε πρὸς τῷ ἀνατολικῷ Ἰακωβῷ πρώτη θάλαττα ὀνομαζόμενα, καὶ τὰ κατὰ δύοντα ἥλιον διὰ τῆς θαλάττης τῆς ἐσχάτης σημειώμενα, ἃ καὶ πεπλήρωκε τὸ ζῶν ὕδωρ τῆς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, περὶ οὗ πάλιν ἐπαίθευε, λέγων· « Ὅς ἂν πίη τὸν ὕδατος, οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ πάλιν· « Ποταμοί, φησὶν, ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βέουσιν ὕδατος ζῶντος, ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ αὖθις· « Εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω. » Μετὰ γοῦν ἀνομβρήσαν ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων σωτήριον καὶ λογικὸν νῆμα, ὅπερ σαφέστερον ἐν ἐτέρῳ δηλοῦται διὰ τοῦ· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἔθνων. » « Ἔσται, φησὶ, Κύριος εἰς βασιλέα. » Οὐκ ἔσται δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ, οὐδὲ ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν. » Ἄ καὶ αὐτὰ συνάδει τοῖς ἀπὸ τῶν *Γαλιμαρ* παρατεθεῖσι, δι' ὧν ἐλέγετο· « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. » καὶ πάλιν· « Εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε. » Ταῦτα δὲ ὁμοῦ πάντα ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις ἔσεσθαι προφητεύεται. Ἐν ἀρχῇ γοῦν τῆς ὄλης προφητείας, « Ἴδού ἡμέραι, φησὶν, ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ ἔσται τότε. » Τίνα δὴ ταῦτα ἀλλ' ἢ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἡ τοῦ Κυρίου μεταστάσις ἐπὶ τὸ τῶν Ἰλαίων ὄρος, καὶ τὸ, « Παρέσται Κύριος, » καὶ τὰ συμβεβηκότα περὶ τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους αὐτοῦ; καὶ τὸ ζῶν ὕδωρ, τὸ ἐπὶ πᾶσαν βέουσαν τὴν οἰκουμένην; καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις ἡ βασιλεία πάντων τῶν ἐθνῶν ἀρχουσα, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν, πληροῦν πᾶσαν τὴν γῆν; ἅπαν ὁποίου τέλους ἔτυχεν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ διεληφάμεν. Πρὸδῃλον δὲ καὶ πῶς ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας, τὸ Χριστιανῶν

A erit uno die. » Pro quo Symmachus interpretatus est : « Et in die illa non erit lux, sed frigus et glacies erit uno die, qui cognitus est Domino, non dies neque nox, sed erit ad vesperam lux. » Et sane vides quemadmodum in his verbis planissime diem, quo Salvator noster supplicio est affectus, significet, in quo die illud quidem, « Non erit lux, » completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt in universam terram, usque ad horam nonam. Illud autem : « Sed frigus et glacies, » quo tempore, ut Lucas scribit ⁴, comprehendentes Jesum, duxerunt ad domum principis sacerdotum. Petrus autem sequebatur eum a longe : accenso autem igne in medio atrii, sedebat, ut ait Marcus ⁵, cum reliquis, **293** calefaciens se. Iohannes vero plane etiam frigus commemoravit, ubi ait : « Stabant servi et ministri ad prunas, quia frigus erat, et calefaciebant se ⁶. » — « Cognitus autem, inquit, est hic dies Domino, et non erit dies, neque erit nox, non quidem dies : » propterea quod dictum est ante, « Non erit lux, » quod sane etiam completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam : « Neque item nox : » propterea quod additum est, « Ad vesperam erit lux, » quod etiam ipsum exitum invenit, quando post nonam horam, rursus consuetum lumen recepit dies. Præterea sententiam quoque si sequimur, hæc completa erunt in universo quidem super Judaica gente, postquam adversus Christum illud immane facinus ausa est, et tenebræ, et glacies, et frigus facta sunt, quippe cum illorum mens obtenebrata sit, adeo ut Evangelii lumen radios in corda illorum immittere nequirit, et charitas erga Deum sit refrigerata. Econtrario autem ad vesperam lumen cognitionis Christi ortum est, adeo ut ii qui olim in tenebris et umbra mortis sedebant, lumen viderint, sicut apud Isaiam prophetam scriptum est : « In ipso igitur Domini hujuscemodi die, egredietur, inquit, aqua vivens de Jerusalem. » Hæc autem est rationalis et ad bibendum suavis, et vitam suppeditans, et salutaris Christi doctrinæ potio, de qua ipse in Evangelio quod Joannes scripsit, Samaritanam illam mulierem instruens loquebatur, dicens : « Si scires quis est qui dicit tibi : Da mihi bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam ⁷. » Ipsa igitur hæc salutaris potio de Jerusalem profluxit : inde illius profectum est Evangelium, et illius nuntii et præcones totum terrarum orbem impleverunt, quod quidem declaratur per id quod dicitur, « In mare primum, et in mare ultimum, » viventem aquam exituram, quibus verbis universæ terræ fines significantur, et ii videlicet qui ad Oceanum orientis spectant, qui primum mare nominantur, et qui ad occidentem solem, qui per ultimum mare significantur, quos utique fines, salutaris evangelicæque doctrinæ aqua vivens implevit, de qua rursus da-

⁴ Cap. xii, 54-55. ⁵ Cap. xiv, 66. ⁶ Joan. xviii, 18. ⁷ Joan. iv, 10.

hat præcepta, cum dicebat : « Quicumque biberit ex aqua quam ego illi dabo, non sitiet in æternum ⁹. » Et rursus : Flumina, inquit, « de ventre ejus fluent aquæ vivæ salientis in vitam æternam ⁹. » Et rursus : « Si quis sitit, veniat ad me et bibat ¹⁰. »

Post hanc igitur **294** de Jerusalem irrigantem influentemque super omne genus hominum, salutarem rationalemque aquam, quæ quidem planius alio quodam in loco indicatur illis verbis : « Ex Sion enim exhibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes ¹¹. » — « Erit, inquit, Dominus in regem. » Non erit autem in Jerusalem, neque super gente Judæorum, sed « in omnem terram in die illa. Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum, ambiens omnem terram. » Quæ ipsa quoque concordant cum illis quæ a *Psalms* accepta sunt, et hic apposita, ubi dicebatur : « Regnavit Dominus super gentes ¹². » Et rursus : « Dicite in gentibus, Dominus regnavit ¹². » Hæc autem uno tempore omnia in diebus Domini futura esse prophetia significat. Nam totius prophetiæ initio : « Ecce dies, inquit, veniunt Domini, et erunt hæc. » Quæ porro hæc alia, nisi obsidio Jerusalem? et ipsius Domini translatio super montem Olivarum? juxta illud, « Adveniet Dominus, et quæ acciderunt eo die quo ipse passus est? et aqua vivens, quæ in totum terrarum orbem effluxit? et denique regnum Domini omnium gentium obtinens principatum, nomenque ejus unum, complens universam terram? quæ omnia, quem quidem exitum sortita sint, jam ut in compendio exposuimus. Constat vero etiam illud, quemadmodum ab appellatione Christi Dei derivatum Christianorum nomen, totum terrarum orbem impleverit, quod ipsum sane, oraculum quoque declarat, cum dicit : « Et nomen ejus unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Tibi vero per otium licebit, cum singula verba exploraveris, latius quæ intellexeris contemplari.

CAPUT XIX.

A Baruch. — Quemadmodum ipse prophetarum Deus, cum omnem viam scientiæ per eam legem, quæ a Moyse data est, iis qui ad circumcisionem pertinent, ordinasset, posterioribus in terra olim conspicendus, atque inter homines versaturus canitur.

295 « Quis ascendit in cælum, et accepit eam (dicit autem Sapientiam), et deduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit eam, et feret eam super aurum electum? Non est qui cognoscat vitam ejus, neque qui excogitet semitam ejus. Sed qui scit universa novit eam, repperit eam prudentia sua : qui instruxit eam in sempiternum tempus, implevit eam jumentis quadrupedibus; qui emittit lumen, et vadit, vocavit illud, et obedivit ei cum tremore: et stellæ splenduerunt in custodiis suis et lætatæ sunt; vocavit eos, et dixerunt : Adsumus; splenduerunt cum lætitia ei qui fecit ipsas. Hic est Deus noster, non reputabitur alius ad ipsum : reperit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus versatus est ¹³. » Nihil adjungere oportet divinis vocibus, quæ evidentissime propositum nostrum confirmant.

CAPUT XX.

Ab Isaia. — Quemadmodum Christus in Ægyptum iturus canebatur, et quæcunque in adventu ejus futura fuerant.

Visio Ægypti.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum superabitur in eis, et

⁹ Joan. iv, 13. ⁹ Joan. vii, 38. ¹⁰ ibid. 37. ¹¹ Isa. ii, 3. ¹² Psal. xlvii, 9. ¹³ Esai. xcvi, 10. ¹⁴ Baruch iii, 29-38.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ. — Ὡς αὐτὸς ὁ τῶν προφητῶν Θεὸς, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης διὰ τῆς κατὰ Μωϋσέα νομοθεσίας ἐκ περιτομῆς διαταξάμενος, ὕστερόν ποτε ἐπὶ τῆς γῆς ἐφθίσεσθαι, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφῆσεσθαι προφητεύεται.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἔλαβεν αὐτῆν (δηλοῖ δὲ τὴν σοφίαν), καὶ κατεβίβασεν αὐτὴν ἐκ τῶν νεφελῶν; Τίς διέβη πέραν τῆς θαλάσσης, καὶ εὗρεν αὐτὴν, καὶ ὅσει αὐτὴν χρυσοῦ ἐκλεκτοῦ; Οὐκ ἔστιν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς, οὐδ' ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς· ἀλλὰ ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτὴν, ἐξεῦρεν αὐτὴν τῆ συνέσει ἑαυτοῦ. Ὁ κατασκευάσας αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον ἐνέπλησεν αὐτὴν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ ἀποστέλλων τὸ φῶς, καὶ παρεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸ, καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ τρόμος, καὶ οἱ ἀστέρες ἔλαμψαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ ἠύφρανήθησαν, ἐκάλεσεν αὐτούς, καὶ εἶπον· Πάρεσμεν ἔλαμψαν μετὰ εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὐτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτῇ Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. » Οὐδὲν ἐπιλέγειν δεῖ ταῖς θείαις φωναῖς, ἐναργῶς τῷ προβλήματι παρασταμαίαις.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Ὡς ὁ Χριστὸς εἰς Αἴγυπτον ἦξει προεφητεύετο, καὶ ὅσα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ γενήσεσθαι ἐμελλεν.

D

Ὅρασις Αἰγύπτου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κόρυφης, καὶ ἦξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν

ἡγηθῆσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπαρθῆσονται Αἰγύπτιοι ἐπὶ Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον· καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς. Καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω. Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φασοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ παραδώσω Αἰγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων, σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὶ κυριεύσουσιν αὐτῶν, καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς. Καὶ νῦν τὸν δεῦτερον μετὰ τὸν τῶν ὧν Θεὸν καὶ Κύριον, αὐτὸν δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγον ἤξειν εἰς Αἰγυπτον, ἡ παρούσα προφητεία σημαίνει, καὶ ἤξειν οὐκ ἀφανῶς, οὐδ' ἀοράτως, οὐδ' ἄνευ τινὸς σωματικῆς περιβολῆς, ἀλλ' ἐπὶ νεφέλης κούφης ὀχούμενον, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ ἔχειν φασὶ τὴν Ἑβραίων φωνήν. Λεγέτωσαν δὴτα Ἑβραίων παῖδες, πότε μετὰ τοὺς Ἡσαίου χρόνους ὁ Κύριος Αἰγυπτίους ἐπιδημηκε, καὶ ποῖος Κύριος· εἰς γὰρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· καὶ πῶς ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ οὗτος ἐποχεῖσθαι λέγεται, καὶ τροπικῶς ἐπιβαίνειν μέρει τινὶ τῆς γῆς. Ἐρμηνεύεωσαν δὲ καὶ τὸ πάχος ἐλαφρὸν, τί ποτε ἄρα ἐστὶ, καὶ διὰ τί μὴ ἄνευ τούτου λέγεται ὁ Κύριος ἐπιδημεῖν τῇ Αἰγύπτῳ· πῶς δὲ καὶ ἱστορεῖται τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημμένα τέλους τετυχηκέναι, τὸ σεισθῆναι, λέγω, τὰ εἰδῶλα τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, καὶ τὸ Αἰγυπτίους Αἰγυπτίους πολεμῆσαι, διὰ τὴν τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν· καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν, δηλαδὴ τοὺς δαίμονας, πολλὰ τὸ παλαιὸν δυναμένους, μηκέτι ἰσχύειν, μηδὲ ἀπακρίνασθαι τοῖς ἐπερωτῶσι, διὰ τὸ τοῦ Κυρίου ἐξ εἰς χεῖρας δὲ ποίων κυρίων σκληρῶν, ποίων δὲ βασιλέων μετὰ τὴν θεσπισθεμένην τοῦ Κυρίου παρουσίαν παρεδόθη Αἰγυπτος· καὶ διὰ τί Κυρίου παρόντος σκληροῖς ἄρχουσι παραδίδονται· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τούτοις παραπλησίως ὁ βουλούμενος ἐρμηνεύσατω. Ἡμεῖς γὰρ οὐκ ἄλλως ταῦτα φαμεν συνίστασθαι ἢ διὰ μόντης τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας. Οὗτος γὰρ Θεοῦ Λόγος ὢν, καὶ Θεοῦ δύναμις κατὰ διάνοιαν, καὶ πρὸς λέξιν ἐπιδημήσας τῇ Αἰγυπτίῳ χώρῃ διὰ νεφέλης κούφης, ἐκλήρου τὰ προηγορευμένα. Νεφέλην δὲ κούφην ἀλληγορικῶς ὀνομάζει τὴν δι' οὐ ἀνελήφε σώματος ἐκ Παρθένου καὶ ἀγίου Πνεύματος ἐπιδημίαν αὐτοῦ, ὡπερ οὖν ἡ Ἑβραίων γραφή. Καὶ ὁ Ἀκύλας σαφέστερον ἠνέξατο εἰπών· « Ἰδοὺ Κύριος ἐπιβαίνει ἐπὶ πάχος ἐλαφρὸν, καὶ ἔρχεται ἐπ' Αἰγυπτον· » πάχος ἐλαφρὸν, τὸ ἐξ ἀγίου Πνεύματος σῶμα προσαγορευέσας. Καὶ τοῦτο τοιγαροῦν τὸ τῆς προφητείας μέρος πρὸς λέξιν τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε ἄγγελος Κυρίου ὡς ἐπιφανείας εἶπε τῷ Ἰωσήφ· « Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεύγε εἰς Αἰγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν ἐπω σοί. » Τότε γοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ Θεὸς Λόγος ἐπιπαρῶν τῇ τοῦ παιδὸς ἡλικίᾳ, καὶ ἐν τῇ συστάσει αὐτοῦ ἐξ ἑτίας Παρθένου, σαρκὶ παχεῖα μὲν οὖση διὰ τὸ τῆς σωματικῆς ὕλης ἀνείτυπον· ἐλαφρῶν δὲ πάλιν διὰ

A excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem, et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et eos qui de terra vocem emittunt, et pythones, et tradam Ægyptum in manus hominum dominorum, æperorum, et reges asperi dominabuntur eis ¹⁰, » 296 et quæ sequuntur. Etiam nunc Deum et Dominum, ipsum utique Dei Verbum, iturum in Ægyptum præsens prophetia significat, et iturum non obscure neque invisibiliter, neque sine corporali aliquo indumento, sed levi nube vectum, ac potius super crassitudine levi. Sic enim habere aiunt Hebraicam B vocem. Dicant ergo Hebræi quando post Isaïæ tempora Dominus apud Ægyptios sit versatus et quis Dominus, unus est enim supremus Deus, et quonam pacto super crassitudine levi hic invectus esse dicatur, et particularem aliquem locum terræ ascendisse. Interpretentur præterea crassitudinem levem, quid tandem ea sit; et quamobrem non sine hac, dicatur Dominus versari in Ægypto. Et quando memoriæ proditum sit, ea, quæ in hac prophetia continentur, finem contigisse: commota esse, inquam, simulacra manufacta Ægypti, et Ægyptios cum Ægyptiis pugnas, propter Domini ad homines adventum, et deos illorum, dæmones videlicet, qui multum prius valebant, nihil amplius posse, neque respondere sciscitantibus, propter C Domini timorem, et in quorum dominorum manus, qui asperi exstiterint, quorumve regum, post eum qui hic canitur Domini adventum, tradita sit Ægyptus. Et quamobrem, Domino præsentem, principibus asperis tradantur: et reliqua eadem ratione cum iis quæ dicta sunt, qui velit, interpretetur. Nos enim non alias hæc dicitur exstitisse, quam sub unum duntaxat Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum. Hic enim cum Dei Verbum sit, et Dei virtus, tam si ad sensum quam si ad verbum accipias, versatus in regione Ægyptiorum per nubem levem, complevit ea quæ prædicta fuerant. Nubem vero levem figurate nominat commorationem ejus inter homines, qua per corpus quod de Virgine et Spiritu sancto assumpsit, usus est, nimirum quemadmodum Hebræorum habet scriptura, et Aquila planius significavit, cum dixit: « Ecce Dominus ascendit super crassitudinem levem, et venit in Ægyptum: » crassitudinem levem, corpus de Spiritu sancto conceptum appellans. Igitur etiam ipsa hæc prophetiæ particula ad verbum exitum sortita est, quo tempore angelus Domini in somnis visus ipsi Joseph dixit: « Surgens accipe puerum, et matrem ejus, et fuge in Ægyptum, et esto ibi, donec dicam tibi ¹¹. » 297 Tunc igitur ipse Dominus Deus Verbum, puerilem ætatem ingressus, et suo corpori, quod ex sancta Virgine

¹⁰ Isa. xix, 1-4. ¹¹ Matth. ii, 13.

acceperat, conjunctus (quod sane corpus, crassum quidem erat ob corporeæ materiæ durio rem naturam; at rursus leve, eo quod præstantius esset quam ea quæ ad nos pertinent, ex quo etiam levis nubes nominatur, propterea quod non ex voluptaria corruptione, sed de Spiritu sancto constabat), in terra Ægyptiorum diversatur. Causa autem cur illic accesserit, rationem hanc habet. Quoniam enim in Ægypto initium accepisse ea quæ ad errorem colendi simulacra pertinent, memorantur, et videbantur omnium hominum superstitionissimi esse Ægyptii, inimicique atque hostes populi Dei, longissimeque a prophetis abesse, merito primum apud illos Dei virtus commorata est: quapropter plus apud Ægyptios, quam apud omnes alios homines, evangelicæ illius doctrinæ verbum invaluit: ex quo ipsum Dominum ad illos accessurum, et cum illis moraturum præsens prophetia divinatur. At non Ægyptios in terram Judæorum venturos, neque Hierosolyma, ut ibi illum adorent, neque vero ibidem inter Judæos ex iis quæ a Mose instituta sunt peregrinatos, neque sacrificatos in eo, quod est in Jerusalem, altari: sed horum quidem nihil prorsus ait futurum, at ipsum Dominum aditurum Ægyptios, et suo adventu homines dignaturum, magnorumque honorum ipsis auctorem futurum. Directuram siquidem perfecturamque illius inter illos commorationem, ea quæ jam re ipsa post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, completa cernuntur; quæ porro hæc sint, inspicimus. Ii qui prius incolebant Ægyptum, vitiosi pravique dæmones, per multa sæcula in simulacris latitantes, animasque Ægyptiorum omni superstitionis errori addicentes ac subjicientes, cum æsensent novam quamdam divinamque virtutem ad se accessisse, illico commoti sunt, et fluctuationem ac perturbationem in seipsis pertulerunt, corque ipsorum et vis intelligendi intrinsecus in ipsis convicta sunt, cesseruntque ac fugata sunt ab ea virtute, quæ visum effugiens illos compellebat, et ignis instar ineffabili quadam ratione adurebat. Et tunc quidem invisibiliter dæmones talia passi sunt, cum Salvator noster Jesus Christus in Ægyptum cum visibili corpore pervenit. **298** At vero postquam plane jam ipsius Evangelium ad Ægyptios, sicut ad reliquas gentes perlatum est, et invisibilis ejus virtus, una cum ejus apostolis adfuit, quæ latenter illos adjuvaret, et una cum illis rem negotiumque gereret, ac per eos religiosas piamque ipsius doctrinam denuntiaret, unumque solum ac verum Deum colere adhortaretur, et eos a dæmonibus averteret, qui prius decepti fuerant: hic jam tum Ægyptiis sicut etiam reliquis gentibus seditio bellumque intestinum exortum est, cum alii quidem ab errore colendi plures deos recederent, et ad Christi Dei Verbum concurrerent, alii vero e contrariis ipsos oppugnarent, atque ad hujusmodi facinus a domesticis dæmonibus furore quodam concitarentur, adeo ut fratres a fratribus disjun-

Α τὸ κρείττονα ἢ καθ' ἡμᾶς εἶναι. Καὶ νεφέλη κόβρη ὀνομαζομένη, διὰ τὸ μὴ ἐξ ἡδυπαθοῦς φθορᾶς, ἀλλὰ ἐξ ἁγίου Πνεύματος συστῆναι, τῇ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιδημεί χωρᾶ. Ἡ δ' αἰτία τῆς ἐκεῖσε ἐπιδημίας αὐτοῦ τούτου ἔχει τὸν λόγον. Ἐπεὶ γὰρ ἐν αὐτῇ πρώτη κατάρξει τὰ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης μνημονεύεται, ἐδόκουν τε πάντων ἀνθρώπων μέλιστα δεῖσθαι μινέσταιοι τυγχάνειν, ἐχθροὶ τε εἶναι καὶ πολέμιοι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τῶν προφητῶν κατὰ πλεῖστον ὅσον ἀφεστώτες· εἰκότως αὐτοῖς πρώτοις ἢ τοῦ Θεοῦ ἐφίστη δύναμις· διὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων μᾶλλον παρ' Αἰγυπτίους ἰσχυρον ὁ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας λόγος. Ὅθεν ἡ παρούσα προφητεία αὐτὸν αὐτοῖς ἐπιδημήσει τὸν Κύριον θεοπίζει, ἀλλ' οὐχὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἤξειν εἰς τὴν Ἰουδαίων χώραν, οὐδὲ γε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προσκυνήσειν αὐτῷ, οὐδ' ἐνταῦθα, κατὰ τὰ παρὰ Μωῦσει προσεταγμένα, προσηλυτεύσειν Ἰουδαίους, οὐδὲ θύσειν θυσίας ἐν τῷ πρὸς τῇ Ἱερουσαλὴμ θυσιαστηρίῳ· ἀλλὰ τούτων μὲν ἔσσεσθαι φησὶν οὐδὲν, τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν ἐπιδημήσειν τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας καταξιώσειν τοὺς ἀνδρας, μεγάλων τε ἀγαθῶν καταστήσεσθαι αἰτίον αὐτοῖς. Κατορθώσει γούν αὐτῷ τὴν ἐπιδημίαν ταῦτα, ἅπερ καὶ αὐτοῖς ἔργους μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφάνειαν συνίσταται πεπληρωμένα. Τίνα δὲ ἦν, θεασάμεθα. Οἱ πρὶν τὴν Αἰγύπτου οἰκοῦντες φαῦλοι καὶ μοχθηροὶ δαίμονες, ἐξ αἰῶνος μακροῦ τοῖς ἑσάνοις ἐμφωλεύοντες, καὶ τὰς τῶν Αἰγυπτίων ψυχὰς πάσῃ δεῖσθαι μινίας πλάνῃ καταδουλοῦμενοι, συναισθόμενοι ξένης τινὸς καὶ ἐνθέου δυνάμεως ἐπιδημίας αὐτοῖς, αὐτίκα συνεκινουνοτο σάλον, καὶ κλόνον ἐν αὐτοῖς πάσχοντες, ἢ τε καρδία αὐτῶν καὶ διανοητικὴ δύναμις ἤττατο ἔνδον ἐν αὐτοῖς, ὑποχωροῦσα καὶ νικωμένη ὑπὸ τῆς ἀοράτως συνελαινούσης, καὶ πυρὸς δίκην ἀρρήτῳ λόγῳ φλεγούσης αὐτοῖς δυνάμεως. Ἀλλὰ τότε μὲν ἀοράτως οἱ δαίμονες ταῦτα ἔπασχον ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Αἰγύπτου ἐνσάρκῳ ἐπιδημίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταῦτα γυμνῶς ἤδη λοιπὸν τὸ περὶ αὐτοῦ εὐαγγέλιον τοῖς Αἰγυπτίοις, ὡσπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, ἐκηρύττετο, ἢ τε ἀόρατος αὐτοῦ δύναμις σὺν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ παρῆν ἀφανῶς συμπράττουσα αὐτοῖς, καὶ συνεργούσα, καὶ καταγγέλλουσα δι' αὐτῶν τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ, μόνον τὸν ἕνα, καὶ μόνον ἀληθῆ Θεὸν εὐσεβεῖν παρακελευομένη, τῶν δὲ δαιμόνων τοὺς πάλαι πεπληρωμένους ἀπιστώσα· ἐνταῦθα λοιπὸν ἤδη Αἰγυπτίους, ὡσπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, στάσις καὶ πόλεμος ἐμφύλιος συνίστατο, τῶν μὲν ἀναχωρούντων τῆς πολυθέου πλάνης, καὶ τῷ Θεῷ Χριστῷ λόγῳ προστρεχόντων, τῶν δὲ ἐξ ἐναντίας τούτοις πολεμούντων, καὶ ὑπὸ τῶν οικειῶν δαιμόνων ἐξοιστρούμενων, ὡς καὶ ἀδελφοὺς ἀλλήλων διίστασθαι, καὶ τοὺς φιλότατους διὰ ξιφῶν χωρεῖν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἕνεκεν. Φησὶν ὁ χρησμός· «Καὶ ἐπεγεροθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ.» Πιστοῦται δὲ τὴν προφητικὴν πρόβησιν καὶ

εὐδὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, φάσκων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἃ
 Ἐ Παρὰ δὲ οὖσι ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πα-
 τὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς,
 καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. » Καὶ αὖθις ἃ Μὴ νομί-
 σθε, ὅτι ἦλθον εἰρήνην δοῦναι ἐν τῇ γῆ, οὐχὶ λέγω
 ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν· ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν
 πάντες ἐν οἴκῳ ἐνὶ διαμερισμένοι· τρεῖς ἐπὶ δυσὶν,
 καὶ δύο ἐπὶ τρισί. Διαμερισθῆσονται πατὴρ ἐπὶ υἱῷ,
 καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρὶ, μήτηρ ἐπὶ τὴν θυγατέρα, καὶ
 θυγάτηρ ἐπὶ τὴν μητέρα, πενθερὰ ἐπὶ τὴν νόμφην,
 καὶ νόμφη ἐπὶ τὴν πενθεράν. » Τί γὰρ ταῦτα τῆς
 προφητικῆς διαφέρει ἀν φωνῆς, ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου
 εἰς Αἴγυπτον παρουσίᾳ λεγούσης, ἐπαγερθῆσεσθαι
 Αἴγυπτιοὺς κατ' Αἴγυπτίω, καὶ πολεμήσειεν ἀνθρω-
 πον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ; Καὶ νόμος δὲ ὁ τῆς Καινῆς
 Διαθήκης τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ νόμον τὸν τῆς πολυθέου
 δεσποτικῆς ἠγείρετο, ὅτε τῶν εἰδωλολατρῶν
 ἔθνῶν νόμος τὴν Χριστοῦ πολεμῶν διδασκαλίαν, πό-
 λιν τε καὶ πολιτείαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἐκκλησίας τοῖς
 πᾶσι ἀπίστοις ἔθνῶν πολιτεύμασιν ἐπανίστατο. Διὸ
 λέλεκται ἃ Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον. »
 Ἔστι δὲ ἐπὶ τούτοις τοὺς Αἴγυπτιοὺς πάντας τοὺς εἰ-
 δωλολάτρους, τὸ τε ἐνεργοῦν ἐν αὐτοῖς τῆς εἰδωλολα-
 τρίας πνεῦμα, συνιδεῖν ταρτατομένους εἰσεῖτι νῦν,
 καὶ πολλὰ μὲν βουλευομένους κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ
 διδασκαλίας, ὡς ἀν σβέσειεν αὐτήν, καὶ ἐξ ἀνθρώ-
 πων ἀφανίσουεν, διασκεδαννόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,
 φήσαντος ἐν τῇ προφητείᾳ ἃ Καὶ ταραχθήσεται τὸ
 πνεῦμα τῶν Αἴγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλήν
 αὐτῶν διασκεδάσω. » Μυρία δὲ ὅσα πυνθανόμενοι καὶ
 ἐπερωτῶντες καθ' ἡμῶν ἐν τε χρησμοῖς καὶ μαντείαις
 τοῖς θεοῖς αὐτῶν, καὶ τοῖς ἐν τοῖς ἀγάλμασιν ἐμφω-
 λεύοντες δαίμονας, τοὺς τε πάλαι ἐν αὐτοῖς πολλὰ
 δυναμένους ἐγγαστριμύθους, οὐδὲν τι πλέον ἐξ αὐτῶν
 ἔχουσι. Διὸ φησὶν ὁ λόγος ἃ Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς
 θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγ-
 γαστριμύθους. » Ἄλλ' οὐδεμίαν γὰρ, φησὶ, τεύξον-
 ται βοηθείας οἱ ἐπὶ τοὺς πεπλανημένους δοκοῦντας
 αὐτῶν εἶναι θεοὺς καταφεύγοντες, τότε μάλιστα αὐ-
 τοῦ τοῦ Θεοῦ κυριοῖς σκληροῖς καὶ βασιλευσὶ παρα-
 δόντος, ὅτε τοῖς δαίμοσιν αὐτῶν πειθόμενοι, καὶ
 ὑπ' αὐτῶν ἐνεργοῦμενοι, τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας
 τοῦ Θεοῦ διωγμοὺς ἐπαγεῖρουσιν. Ἐνθα μοι τὸν νοῦν
 ἐπιστήσεις, τίνα τρόπον μέχρι μὲν τῆς τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οἰκειοῖς βασιλευσὶν
 ἰδῶς καὶ καθ' ἑαυτὴν πᾶσα Αἴγυπτος κέχηρητο, ἐν
 αὐτονομίᾳ τε καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ διήγον οἱ Αἴγυπτιοί,
 δυναστεία δὲ αὐτῶν ἐξ αἰῶνος μακρὰ τις καὶ πολλὴ
 βεβόητο, ἐξ ἐκείνου τε πρώτου Ῥωμαίων Ἀγούστου,
 καθ' ὃν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐγεγέννητο, χειρωσαμένου τὴν
 Αἴγυπτον, ὁστάτης τε τῶν Πτολεμαίων Κλεοπάτρας
 ἀλώσεως, ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων γεγόνασιν ἐξουσίαν,
 ὑπὸ τε τοὺς αὐτῶν νόμους, καὶ ἐπιτάγματα, τῆς προ-
 τεράς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας ἀφῆρημένοι· ὡς
 καὶ ἐν τούτῳ τὸ προφητικὸν ἐπαληθεύειν λόγιον,
 παρὶ μὲν τῶν εἰς τοὺς τόπους ἐκπεμπομένων ἐπιτρό-
 πων τε καὶ ἡγουμένων, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐν μέρει

gerentur, et doctrinæ Christi causa, etiam charissimos sibi gladiis transfigerent. Ait enim oraculum :
 « Et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. » Confirmat autem prophetica prædictionem etiam ipse Salvator noster in Evangeliiis, dicens : « Tradet frater fratrem in mortem, et pater filium, et consurgent filii adversus parentes, et interficient eos¹⁷. » Et rursus : « Nolite putare quod venerim pacem mittere in terram, non dico vobis, sed separationem; erunt enim ex hoc, quinque in domo una, tres divisi adversus duos, et duo adversus tres. Separabuntur, pater contra filium, et filius contra patrem, mater contra filiam, et filia contra matrem, socrus contra nurum, et nurus contra socrum¹⁸. » Hæc enim in quo tandem a voce prophetica differunt, quæ quo tempore Dominus in Ægyptum adveniet, ait surrecturos Ægyptios contra Ægyptios? et bellum gesturum hominem contra fratrem suum? Tunc vero Novi Testamenti lex, cujus Christus auctor, contra legem superstitionis, in qua plures dii colebantur, surrexit, cum videlicet gentium simulacra adorantium lex, Christi doctrinam oppugnans, et civitas ac respublica ejus Ecclesiæ quæ in Christo consistit, adversus ritus atque instituta non credentium nationum suscitata est. Ex quo illud dictum est : « Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem. » Deinde licet plane Ægyptios et omnes simulacrorum cultores, eumque qui in ipsis vim suam exercet superstitionis spiritum, intueri etiam nunc perturbatos, **299** et multum quidem consultantes, et comminantes contra Christi doctrinam, ut eam exstinguant, atque ex hominibus deleant : dispergi autem ac dissipari a Deo, qui ait in ipsa prophetia : « Et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo. » Cumque innumera-bilia sint quæ interrogat ac sciscitentur in oraculis ac divinationibus, adversus nos, quoties deos suos, et latitantes in simulacris dæmonas, et eos qui prius in ipsis multum poterant, pythonas, adeunt : nihil tamen amplius ex illis habent. Quapropter oraculum ait : « Et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et pythonas. » Sed enim, inquit, nullum plane obtinebunt auxilium, quicunque ad eos qui ipsorum dii esse videantur, quique ipsos antea deceperint, confugient, tunc utique maxime eos ipsos dominis ac regibus asperis tradente Domino, cum dæmonibus suis auscultantes, et ab illis instincti, insectationes adversus Dei Ecclesiam concitabunt. Hic mihi animum advertas diligenter velim, quonam pacto usque ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, suis regibus seorsum ac per se tota Ægyptus uteretur, et in suo ipsorum jure ac libertate degerent Ægyptii, potestasque illorum ab initio quam longa et quam multa fama feratur fuisse, et quemadmodum ex

¹⁷ Matth. x, 21. ¹⁸ Luc. xii, 51-53.

illo, cum primus Romanorum Augustus, cujus temporibus Dominus noster natus est, Ægyptum subegisset, et novissima Ptolemæorum Cleopatra capta esset, in Romanorum potestatem devenirent, et sub illorum leges atque edicta missi sint, suoque ipsorum proprio jure, suaque libertate privati, ut propheticum oraculum etiam in hoc plane veritatem suam demonstraret, quod quidem de iis qui ad loca, procurandi gratia mittendi essent, deque prætoribus ac reliquis per singulas partes magistratibus, ita loquitur: « Et tradam Ægyptum in manus hominum, dominorum asperorum. » De iis vero qui totum imperium obirent, summumque jus obtinerent, id quod sequitur, pro quo Aquila ait: « Et rex corroboratus, potestatem obtinebit in eis. » Symmachus autem, « Et rex fortis jus in illos habebit. » Sic autem ipse regnum Romanorum arbitrator vocatum esse, quo tanquam

ἀρχόντων φάσκον· « Καὶ παραδώσω Ἄγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων σκληρῶν. » περὶ δὲ τῶν τῆν καθ' ὅλου διεπόντων ἀρχῆν τὸ ἐξῆς, ἀπὸ οὗ ὁ Ἀκύλας φησὶ, « Καὶ βασιλεὺς κεκραταιωμένος ἐξουσιάζει ἐν αὐτοῖς. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ βασιλεὺς ἰσχυρὸς ἐξουσιάζει αὐτῶν. » Οὕτω δὴ τὴν Ῥωμαίων ἡγοῦμαι κεκληθῆναι βασιλείαν, ὕψ' ἧς, ὡσπερ χαλινῶ καὶ δεσμῶ, πεπεδημένους, οὐ μόνον τοὺς πάντων ἀνθρώπων δευσιδαιμονεστάτους Ἀγυπτίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας ἀνθρώπους μὴδὲν δύνασθαι τοιμῶν κατὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας δυσσημῖν. Μετὰ ταῦτα προφητεύεται τοῦτοιοι ἐξῆς σκοτεινότερά τινα, καὶ δι' αἰνιγμάτων μακροτέρας καὶ βαθυτέρας τῆς κατὰ τροπολογίαν δεόμενα ἐρμηνείας, ἃ δὴ ἐπὶ σχολῆς κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν τῆς προσηκούσης τεύξεται διηγήσεως, ἐπὶ τὸν θεῶν τῶν περὶ τῶν ἐπαγγελίων ἀποδώσωμεν λόγον.

freno ac vinculo impediti, non solum Ægyptii omnium hominum superstitiosissimi, sed reliqui quoque universi homines, nihil possunt jam audentive contra Salvatoris nostri Ecclesiam oblatrare. **300** Post hæc, in eadem prophetia ordine sequuntur obscuriora quædam, et nodis ac difficultatibus implicita, quæ longioris atque altioris, ob figuram qua enuntiata sunt, interpretationis indigeant, quibus quidem nos per otium, cum tempus ad erit, aptam expositionis lucem adhibere non gravabimur, ubi Deo favente divinarum promissionum rationem absolverimus.

CAPUT XXI.

Ab eodem. — Bonorum promissio ad eam, quæ prius deserta erat, ex gentibus collectam Ecclesiam, et ad afflictas vexatasque animas manifestus Dei adventus, et salutare miraculorum prodigiorumque ostentationes.

« Lætare, deserta sitiens, exsultet deserta, et floreat ut lilium: et efflorebunt, et exsultabunt deserta Jordanis. Et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli; et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei. Convalescite manus remissæ, et genua dissoluta: consolamini pusillanimes intellectu, convalescite, ne timete. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet: ipse veniet, et salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient: tunc saliet et cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et convallis in terra sitiens: et erit quæ caret aqua in stagna, et in terram sitientem fons aquæ erit. » Hoc etiam in loco palam salutaris Dei canitur adventus, qui multa bona sit allaturus; surdis enim auditum, et cæcis visum, præterea claudis et linguam impeditam habentibus, medelam prædicatur redditurus: quæ omnia non alias exitum invenientur, nisi postquam Salvator noster Jesus Christus advenit, a quo et cæcorum oculi aperti sunt, et surdi auditum receperunt; quid vero dicere opus est, quam multi per illius discipulos, et soluta membra habentes, et muti et claudi, naturales sanationes recuperaverint? **301** quamque alii innumerabiles, qui variis ægritudinum languorumque generibus vexarentur, ab illo et curatione

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ πρὶν ἐρήμῳ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, καὶ ταῖς κεκατωμέναις ψυχαῖς ἐμψαρῆς Θεοῦ παρουσία, σωτήριος τε παραδοξοποιία.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθήτω ὡς κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. Καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμὴλου, καὶ ὁ λαὸς μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναί, καὶ γόνυα παραλελυμένα παρακαλέσατε· οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἴδου ὁ θεὸς ἡμῶν κρῖσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὠτα ἀκούσονται· τότε ἀλείτται ὡς ἔλεφος ὁ χυλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάων. Ὅτι ἐβράβη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψῶσῃ· καὶ ἔσται ἡ ἀνυδρος εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. » Κἀνταῦθα διαβρήδην Θεοῦ ἀφίξις θεσπίζεται σωτήριος, καὶ πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία· κωφοὶ γοῦν ἴσως, καὶ τυφλοὶ ἀνάβλεψις, προσέτι τε χυλοὶς καὶ τὴν γλῶτταν συνδεόμενοι θεραπεία ἔσονται προφητεύεται· ἃ καὶ τέλους ἔτυχεν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὕψ' οὗ καὶ τυφλῶν ἀνεψήχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ κωφοὶ τὴν ἀκοήν ἀπειλήφασιν. Τί δεῖ λέγειν, ὅσοι καὶ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν παρεμμένοι, καὶ κωφοὶ, καὶ χυλοὶ τὰς κατὰ φύσιν βάσεις ἀπελάμβανον; ἄλλοι τε μυρῖοι ποικιλίαι νόσοις καὶ μαλακίαις τετραχυωμένοι τῆς παρ' αὐτοῦ θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ἠξιοῦντο, κατὰ τε τὴν ἔνθεον τῆς προφητείας

¹⁹ Isa. xxiv, 1-7.

πρόβρῃσιν, καὶ κατὰ τὴν ἀψευδεστάτην τῶν ἱερῶν
 Εὐαγγελίων μαρτυρίαν. Ἐρημον δὲ ἐν τούτοις ὁ λό-
 γος, αἰνίττεται τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν, ἣν πάλαι
 Θεοῦ Ἐρημον οὔσαν διὰ τῶν ἐν χερσὶν εὐαγγελίζεται.
 Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆ ἑρήμῳ φησὶν ὁ λό-
 γος, δοθῆσεσθαι τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου. Λιβανὸν δὲ
 τὴν Ἱερουσαλήμ ἀλληγορικῶς σύνηθές ἐστιν ἀποκα-
 λεῖν, ὡς ἐπὶ καιροῦ διὰ τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς
 ἀποδείξεων παραστήσωμεν. Ἐν δὲ οὖν τῇ τοῦ Θεοῦ
 εἰς ἀνθρώπους παρουσίᾳ, τῆ δηλωθείσῃ ἑρήμῳ, λέγω
 δὲ τῆ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου
 δοθῆσεσθαι ἢ προκειμένη διδάσκει πρόβρῃσις. Ἀντὶ
 δὲ τοῦ, « καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου, » ὁ μὲν Ἀκύλας
 φησὶ· « Διαπρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρῶν,
 αὐτοὶ εἴονται δόξαν Κυρίου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Εὐ-
 πρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ πεδίου, αὐτοὶ εἴονται
 τὴν δόξαν Κυρίου. » Καὶ ὁ Θεοδοσίω δὲ, « Ὁραϊότης,
 φησὶ, τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρῶν, αὐτοὶ εἴονται
 τὴν δόξαν Κυρίου· » δι' ὧν αἰνίττεσθαι ἠγοῦμαι τὴν
 προφητείαν οὐ τὴν Ἱερουσαλήμ, οὐδὲ τὴν Ἰουδαίαν,
 ἀλλὰ τὴν τῶν ἔθνῶν χώραν καταξιοθῆσεσθαι τῆς ἐν-
 θεοῦ γνώσεως. Ὁ γοῦν Κάρμηλος, καὶ ὁ καλούμενος
 Σαρῶν τόποι τῶν ἀλλοφύλων ὑπῆρχον ἔθνῶν. Ταῦτα
 μὲν οὖν πρὸς λέξιν· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ εἰσέτι σή-
 μερον οἱ πρὶν τὰς ψυχὰς πεπληρωμένοι, ὡς ξύλα, καὶ
 λίθους, καὶ τὴν λοιπὴν ἀψυχον ὕλην, δαίμονας τε
 περιγελοῦς, καὶ πνεύματα πονηρὰ, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ
 τῶν ὄλων προσκυκεῖν, οἱ τε τὰ ὄρα τῆς διανοίας κε-
 κειρωμένοι, καὶ σκάζοντες, καὶ παρειμένοι τὸν πάντα
 ἑαυτῶν βίον, τούτων ἀπάντων καὶ τῶν ἄλλων παθῶν
 τε καὶ ἀβῶστημάτων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας εἰσέτι καὶ νῦν ἀπαλλάττον-
 ται, πολὺ κρείττονος ἢ κατὰ σῶμα λίσσεως καὶ ὠφε-
 λείας ἀξιούμενοι, καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ
 λόγου παρουσίας ἐναργῆ τὴν θείαν καὶ ὑπὲρ ἀνθρω-
 πων δύναμιν ἐπιδεικνύμενοι.

per Salvatoris nostri Jesu Christi doctrinam etiam nunc liberantur, et multo præstantiorem quam ea est, quæ ad corpus pertinet, salutem opemque recipiunt, et Dei Verbi ad homines adventus divi-
 nam et plus quam humanam virtutem detegunt ac demonstrant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ὁ πρῶτος καὶ εἰς τὸν
 αἰῶνα τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τῶν ὄλων Δημιουργ-
 ρός, ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς καὶ νῦν ἀπεστάλ-
 θαι ἑαυτὸν ὁμολογεῖ.

« Ἀκούε μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· **D**
 ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ
 ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡ δεξιὰ μου ἐστε-
 ρέωσε τὸν οὐρανόν. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ
 νῦν Κύριος ἀπέσταλκε με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. »
 Ἐγὼ εἰμι πάντα ὅσα καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, καὶ τὸν
 ἀποπέλλοντα, δηλαδὴ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν
 ὄλων, συνήθως δις Κύριον ὀνομαζόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος τὸ Ἰου-
 δαίων ἔθνος ἀπελέγχει, ὅτι δὴ ἐλθόντα αὐτὸν
 οὐ παραδέχονται, οὐδὲ καλοῦντι ὑπακούουσιν,
 ὅποιά τε πείσεται πρὸς αὐτῶν.

« Ὅστω λέγει Κύριος· Ποῖον τούτο τὸ βιβλίον

¹⁰ Isa. xlviii, 13. ¹¹ ibid. 16.

A et salute digni judicati, utrumque consecuti sint
 bonum, cui rei et divina prophetiæ prædictio, et
 ab omni mendacio alienissimum sacrorum Evan-
 geliorum testimonium, indubitata fidem facit.
 Desertam vero in his verbis oraculum significat
 eam quæ de gentibus collecta est, Ecclesiam, quæ
 cum antea sine Deo esset, per eos de quibus nunc
 agitur, Evangelium accipit. Præterea idem oracu-
 lum ait, huic desertæ dandam esse gloriam Li-
 bani. Libanum autem figuratè Jerusalem appellari
 consuetum est, sicut suo tempore per eas demon-
 strationes, quas de divina Scriptura conficiam,
 probaturus sum: itaque in ipsius Dei ad homines
 adventu, illi desertæ, de qua dictum est, Eccle-
 siæ, inquam, quæ de gentibus collecta est, glo-
 riam Libani dandam esse, propositum docet ora-
 culum. Pro eo autem quod dictum est, « et honor
 Carmeli, » Aquila quidem convertit, « Splendor
 Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini. »
 Symmachus vero, « Decor Carmeli et campi, ipsi
 videbunt gloriam Domini. » Theodotion autem:
 « Species, inquit, Carmeli et Saron, ipsi vide-
 bunt gloriam Domini. » Quibus verbis significare
 arbitror prophetiam, non ipsam Jerusalem neque
 Judæam, sed ipsarum gentium terram, cui divina
 cognitio exhibenda sit. Carmelus enim, et qui vo-
 catur Saron, externarum gentium loca erant. Et
 hæc quidem ad verbum, ad sensum vero inter-
 pretantibus, dicendum erit, quod ii qui prius
 animis excæcati erant, adeo ut ligna et lapides et
 reliquam animæ expertem materiam, necnon dæ-
 monas circum terram versantes, aliosque spiritus
 depravatos, loco summi Dei colerent, quique au-
 ribus intelligentiæ obsurduerant; et claudicantes
 solutique omni vita erant, his omnibus malis aliis-
 que et perturbationum et ægritudinum generibus,

per Salvatoris nostri Jesu Christi doctrinam etiam nunc liberantur, et multo præstantiorem quam ea est, quæ ad corpus pertinet, salutem opemque recipiunt, et Dei Verbi ad homines adventus divi-
 nam et plus quam humanam virtutem detegunt ac demonstrant.

302 CAPUT XXII.

Ab eodem. — Quemadmodum primum sempiternum-
 que Dei Verbum, ipse universi Opifex a Domino
 Patre etiam nunc se missum esse confitetur.

« Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco :
 ego sum primus, et ego sum in sempiternum : et
 manus mea fundavit terram, dextera mea firmavit
 cælum ¹⁰. » Et adjungit paulo post : « Et nunc Do-
 minus misit me et Spiritus ejus ¹¹. » Habes igitur
 hic quoque Dominum, qui mittitur et qui mittit,
 Patrem videlicet ac Deum universi, qui consuevit
 bis Dominus nominari.

CAPUT XXIII.

Ab eodem. — Quemadmodum ipse Dominus Judæo-
 rum gentem redarguit, eo quod venturam ipsam
 suscipi non sinit, neque vocanti sibi auscultatu-
 ri, et quæ passurus sit ab eis.

« Sic dicit Dominus, Qualis est hic liber repudiū

matris vestræ, quo dimisi eam? aut cui debitori A vendidisti vos? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisisti matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret. Nunquid non potest manus mea liberare? aut nunquid non possum eripere? » Deinde in eadem prophetia paululum progressus: « Ego vero, inquit, non contumax sum, neque contradico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas: faciem vero meam non averti a probro sputorum. » Ipse Dominus, cum in his verbis suum ad homines adventum fateatur, redarguit **303** populum Judæorum, quod venientem eum suscepturi non sint, neque vocanti auscultaturi, et hanc, quasi seipsum defendens, causam illorum ipsorum rejectionis docet fuisse: nam « Quoniam veni, inquit, et non erat in vobis homo, vocavique et nullus erat, qui audiret: idcirco, inquit, peccatis vestris venditi estis, » tanquam ipsi per vos ipsos mæx vocationis repudiatores exstiteritis, neque vero ipse vobis libellum repudii dederim. Hæc autem evidentissime ad eum populum qui ad circumcisionem pertinet, directa sunt, et simul ea, quæ illi contra ipsum in passione ausi sunt, significat, dicens: « Tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas, » et quæ sequuntur. Hæc quoque per otium a nobis justa interpretatione explanabuntur.

CAPUT XXIV.

Ab eodem. — *Quemadmodum ipse qui in prophetis olim cavebat Dominus, venturus ad homines, et ipsis oculis inspiciendus, et a gentibus cognoscendus, expectaretur.*

« Hæc dicit Dominus: Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, idcirco cognoscet populus meus in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum, ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciet salutem tuam dicens: Sion, rex tuus erit Deus. Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt, quando miserebitur Dominus Sion: erumpant lætitiæ simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem, et revelabit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro. » His ipsis deinceps adnexa est sub uno et eodem contextu, de passione Christi prophetia, quam item per otium expositurus sum. Cum vero unus et idem sit Dominus, qui ait in particula ante hanc proxime exposita, ad ipsum Judaicum populum: **304** « Peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret: » in his de quibus nunc agitur verbis, ad eosdem ait: « Propter vos nomen meum blasphematur

του αποστασίου της μητρός ὑμῶν ἢ εξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνι ὑπόχρεω πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν εξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. Μὴ οὐχὶ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου τοῦ ῥύσασθαι; ἢ οὐκ ἰσχύω τοῦ ἐξελεῖσθαι; » Εἶτ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς προφητείας ὑποβάς, « Ἐγὼ δὲ, φησὶν, οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω. Τὸ νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγῶνας μου εἰς ῥαπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπυτυμάτων. » Αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τούτων τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν σαφῶς ὁμολογῶν, ἀπελέγχει τὸν Ἰουδαίων λαόν, ὅτι μὴ ἐλθόντα αὐτὸν καταδέξονται, μηδὲ καλοῦντι ὑπακούσονται. Καὶ τοῦθ' ὡσπερ ἀπολογούμενος, αἴτιον τῆς αὐτῶν ἐκείνου ἀποβολῆς γεγονέναι διδάσκει. « Ἐπεὶ γὰρ ἦλθον, φησὶ, καὶ οὐκ ἦν ἐν ὑμῖν ἀνθρώπος, ἐκάλεσά τε, καὶ οὐδεὶς ἦν ὁ ὑπακούων· διὰ τοῦτο, φησὶ, ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, » ἅτε αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστάται τῆς ἐμῆς κλήσεως καταστάντες, ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ βιβλίον ὑμῖν ἀποστασίου δεδωκότος. Σαφῶς δὲ ταῦτα πρὸς τὸν ἐκ περιτομῆς λαόν ἀποτεινεται. Ὁμοῦ δὲ τὰ περὶ τὸ πάθος τετολημμένα αὐτοῖς δηλοῖ λέγων· « Τὸν νῶτόν μου δέδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγῶνας μου εἰς ῥαπίσματα, » καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς. Καὶ ταῦτα ἐπὶ σχολῆς τῆς προσηκούσης τεύξεται ἐρμηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς προφηταῖς πάλαι θεοπλήμων Κύριος ἤξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς θεαθῆσθαι, καὶ τοῖς ἔθνεσι γνωσθῆσθαι μελλήσει.

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντός τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαός μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγὼ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαῶν, πάρεμι, ὡς ὦρα ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ· ὅτι ἀκουστὴν ποιήσει τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἡμεῖς εὐφρανθήσονται, ὅτι ὀφθαλμοῖς πρὸς ὀφθαλμοῖς ὄψονται, ἡνίκα ἂν ἐλεῆσθαι Κύριος τὴν Σιών. Ἐρῆξάτω εὐφροσύνην ἡμεῖς τὰ ἔργα Ἰερουσαλήμ, ὅτι ἠλέησεν Κύριος αὐτήν, καὶ ἐρρύσατο Ἰερουσαλήμ, καὶ ἀποκαλύψει τὸν βραχίονα τὸν ἁγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Τούτοις ἐξῆς ἐπισυνήπται ὅφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰρμὸν ἡ περὶ τοῦ πάθους Χριστοῦ προφητεία, ἣν καὶ ἐπὶ σχολῆς ἐκθήσομαι. Εἰς δὲ ὧν καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος ὁ φήσας ἐν τῇ πρὸ ταύτης περικοπῇ πρὸς τὸν Ἰουδαίων λαόν· « Ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν εξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος, ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων· » διὰ τῶν ἐν χερσὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς φησὶ· « Διὰ ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν

³⁰³ Isa. l, f. ³⁰⁴ ibid. 5-6. ³⁰⁵ Isa. lii, 5-10. ³⁰⁶ Isa. xxx, 1-2.

τεῖς ἔθνεσιν. » Εἶθ' ὡς ἔχων ἕτερον παρ' αὐτοὺς λαόν, ἠπιφάνει· « Διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου· » διδάσκει τε, ὅτι μὴ ἕτερος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἐν ταῖς προφηταῖς λαλήσας Κύριος ἐπιδημήσει ποτὲ τῷ βίῳ, λέγων· « Ἐγὼ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι. » Τὸ δέ, « Ὡς ὦρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοσθὴν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ἀκουσθὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός, » σαφέστερον οἱ λοιποὶ ἐκδεδώκασιν ἐρμηνευταί· ὁ μὲν Ἀκύλας εἰπὼν, « Τί ὠραυῶθησαν ἐπὶ τὰ ὄρη πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουτίζοντος εἰρήνην, εὐαγγελιζομένου ἀγαθόν, ἀκουτίζοντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών· Ἐθασιλευσεν ὁ Θεός σου; » καὶ ὁ Σύμμαχος φήσας· « Τί εὐπρεπεῖς ἐπὶ τῶν ὀρέων πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουσθὴν ποιούντος εἰρήνην, εὐαγγελιζομένου ἀγαθὰ, ἀκουσθὴν ποιούντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών· Ἐθασιλευσεν ὁ Θεός σου; » ἀντὶ δὲ τῶν, « Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται· ὅτι ὀφθαλμοῖς πρὸς ὀφθαλμοὺς ὕφονται· » ὁ μὲν Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσε· « Φωνὴ τῶν σκοπῶν σου ἐπῆραν φωνήν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰνέσουσιν· ὀφθαλμοφανῶς γὰρ ὕφονται. » λέγοντο δ' ἂν ἐν τοῦτοις σκοποὶ οἱ ἱεροὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἱ καὶ, ὀφθαλμοφανῶς ἰδόντες τὸν προφητευόμενον, ὕψωσαν αὐτῶν τὴν φωνὴν εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρύττοντες. Σιών δὲ καὶ Ἱερουσαλήμ τὴν ἐν τοῖς τόποις εὐαγγελιζομένην οἶδεν ἐπουρανίους ὁ Ἀπόστολος, δι' ὧν φησιν· « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· » καὶ, « Προσεληλύθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. » λέγοντο δ' ἂν Σιών καὶ ἡ εἰς πάντα τὸν ἐπὶ γῆς τόπον διὰ Χριστὸν συστάσα Ἐκκλησία, ὡς καὶ Ἱερουσαλήμ πᾶν τὸ θεοσεδὲς τόπισμα, ὃ καὶ παρὰ μόνους Ἰουδαίων τοῖς πάλαι τὸ πρὶν συνεστὸς εἰς ἐρημίαν διὰ τὰς δυσσεβείας αὐτῶν περιτέτραπται· εἴτ' αὖ πάλιν τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνανεώσεως ἔτυχε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας· διὸ φησιν ἡ προφητεία· « Ῥηξάτω εὐφροσύνην ἅμα τὰ ἔρημα Ἱερουσαλήμ· ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτὴν, καὶ ἐβρύσατο Ἱερουσαλήμ. » Οὐκ ἂν δὲ ἀμάρτους τὴν πατρὸς ἀγίου καὶ θεοφιλοῦς ψυχὴν, καθὸ μὲν ἐπῆρται τῷ βίῳ, τὸ πολίτευμα ἔχουσα ἐν οὐρανοῖς, σκοποῦσα τὰ ὑπερκόσμημα, Σιών ὀνομάζων (ἐρμηνεύεται γὰρ σκοπευτήριον)· καθὸ δὲ ἐν εὐσταθείᾳ καὶ γαλήνῃ παθῶν καθέστηκεν, Ἱερουσαλήμ αὐτὴν ἀποκαλῶν· ὅρασις γὰρ εἰρήνης μεταληφθὲν τοῦνομα σημαίνει. Τούτοις ἀκολουθῶν ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ Θεοῦ κλήσις ἐναργέστατα δηλοῦται διὰ τοῦ, « Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος ὁ Θεός τὸν βραχίονα τὸν ἁγίον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν· καὶ ἴδονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Βραχίονα δὲ τοῦ Θεοῦ μὴ ἄλλον εἶναι τοῦ Λόγου, καὶ τῆς Σοφίας, καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅς ἐστιν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νόμιζε. Τοῦτο γοῦν ἐκ πολλῶν παραστήσαι βῆδιον. Ἐγχεῖς δὲ καὶ ἐν Ἐξόδῳ ἐν Ἰσραὴλ βραχίονι Θεοῦ ρυσθέντα τῆς ὑπ' Αἰγυ-

A matur in gentibus. » Deinde quasi habens alium præter illos populum, adjungit : « Idcirco cognosceat populus meus nomen meum. » Deinde docet quod non alius, sed ipse qui in prophetis loquebatur Dominus, versabitur olim in hac vita, his verbis : « Ego sum, ipse qui loquor, adsum. » Illud autem : « Ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, auditam faciam salutem tuam, dicens : Sion, rex tuus erit Deus, » manifestius reliqui converterunt interpretes : Aquila quidem in hunc modum : « Quid speciosi facti sunt super montes, pedes evangelizantis? ejus qui audire facit pacem? ejus qui nuntiat bonum, qui audire facit salutem, dicentis ipsi Sion : Regnavit Deus tuus? » Symmachus vero : « Cur decentes in montibus pedes evangelizantis? auditam facientis pacem, evangelizantis bona, auditam facientis salutem? dicentis ipsi Sion : Regnavit Deus tuus? » pro eo vero quod est : « Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabantur, quoniam oculis ad oculos videbunt, » Symmachus quidem sic interpretatus est : « Vox speculatorum tuorum extulerunt vocem, in id ipsum laudabunt, palam enim oculis videbunt. » Dicit porro in his speculatores videntur, sacrosancti Salvatoris nostri apostoli, qui palam oculis intuiti eum, de quo prophetæ loquebantur, extulerunt vocem suam in totum terrarum orbem, illum ipsum prædicantes. Ipsam vero Sion ac Jerusalem quæ in locis evangelizatur, in celo agnovit ipse Apostolus, illis verbis : « Superior autem Jerusalem libera est, quæ est mater nostra²⁶, » et : « Accessistis ad Sion montem et ad civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem, et multorum millium angelorum frequentiam²⁷. » Dicit vero Sion poterit etiam ea, quæ in omnem terræ locum, per Christum constituta est Ecclesia, quemadmodum Jerusalem omne pium ac religiosum civile institutum, quod cum apud solos veteres Judæos olim exsisteret, in solitudinem propter ipsorum impietates conversum est, deinde rursus renovationem in melius consecutum est, per Christi Salvatoris nostri adventum. **305** Quapropter ait prophetia : « Erumpant lætitiæ simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem. » Cæterum, nusquam sane aberres, si uniuscujusque viri sancti Deoque amici animam, quatenus quidem supra hanc vitam elata est, quippe cum in celo suum jus civitatis habeat, contempleturque ea quæ ipso mundo sunt superiora, Sion nomines (nam ex interpretatione *speculatorium* significat); quatenus autem in bono statu et quiete perturbationum constituta est, Jerusalem eamdem appelles. Illud enim nomen conversum, *visionem pacis* significat. Ordine posthac Dei ad veram religionem vocatio gentium, evidentissime declaratur illis verbis : « Et revelabit Dominus Deus brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnes fines terræ salutem a Deo nostro. » Porro bra-

²⁶ Galat. 17, 26. ²⁷ Hebr. 11, 22.

chium Dei neququam aliud esse arbitreris quam Verbum et Sapientiam, et ipsum Dominum, qui est Christus Dei. Hoc enim ex multis ostendere facile est. Habes præterea in *Exodo*, Israel ab Ægyptiaca servitute liberatum brachio Dei. Ipsum igitur illud brachium Dei, quod veteri populo salutem manifestissime attulit, omnibus gentibus aperiendum ac detegendum, tanquam id quod prius occultum esset, præsens prophetia significat. Salutem vero superius indicavit cum dixit: « Auditam faciam salutem tuam, » cito apud Hebræos ipso Jesus nomine appellari.

CAPUT XXV.

Ab eodem. — Quod rursus Dominus, ipsum plane Dei Verbum, venturus et gentes congregaturus caneretur.

« Ecce Dominus ut ignis veniet, et sicut tempestas currus ejus ²⁸, » et quæ sequuntur. « Dixit Dominus: Et ego opera eorum et cogitationem eorum scio, et ego venio congregare omnes gentes et linguas, et venient et videbunt gloriam meam, et relinquam eis signum, et emittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes, **306** in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et in Græciam, et ad insulas remotas, ad eos qui non audierunt nomen meum, neque viderunt meam gloriam, et nuntiabunt mea opera in gentibus ²⁹. » Planissime etiam in his Domini adventus ad homines indicatur; et quoniam hic dictum est, illum ut ignem venturum, merito Salvator noster ait: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo si jam accensus est ³⁰? » Curus vero ejus, stipantes ipsum divinas potestates inservientesque ipsi sanctos angelos, commode dixeris, de quibus illud dictum est: « Et accesserunt angeli et ministrabant ei ³¹, » sanctos item ejusdem apostolos ac discipulos, quibus invectum divina atque invisibili virtute Dei Verbum, omnem permeavit terrarum orbem. Potest etiam aliter dici ad verbum: Ignem et currus una cum ejus adventu denuntiari, propter eam, quæ Jerusalem oppressit, obsidionem post Salvatoris nostri adventum: post quem haud multo, templum quidem ipsum igne incensum est, et extremam pertulit vastationem. Urbs vero circumdata est curribus et exercitibus bellicis; post quem casum etiam ea quæ de cunctis gentibus prædicta fuerant, huic prophetiæ consentaneum finem sortita sunt. Cæterum, quis non admiretur audiens Dominum per prophetam dicentem: « Venio congregare omnes gentes et linguas, » cum videat in omni, quæcunque ab hominibus habitatur, terra, per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ac vocationem, conventus gentium in Christi nomine celebrari, linguasque omnium nationum omni genere sermonis unum Deum ac Dominum invocantes? Denique post omnia hæc quis inspicies omnes, quicunque in Christi fidem venerunt, salutari signo pro annuli nota utentes, non merito obstupescat, si audiat tanto ante ipsum

πρίος δουλείας. Αὐτὸν δὲ ἐκεῖνον τὸν βραχίονα τοῦ Θεοῦ τὸν ἀναφανέντα σωτήρα τοῦ πάσαι λαοῦ πασιν τοῖς ἔθνεσιν ἀποκαλυφθήσεσθαι, ὡς ἂν τὸ πρὶν ἐπιχειρημένον, ἡ παρούσα σημαίνει προφητεία. Τὴν δὲ σωτηρίαν, ἣν φησὶν « ὄψεσθαι πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς, » καὶ ἣν ἀνώτερον ἐδήλου λέγων, ὅτι « Ἀκουσῆτε ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, » ἴσθι τῇ Ἑβραίων φωνῇ τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματι προσαγορεύεσθαι.

quam dicit « visuros omnes terræ fines, » et quam salutem tuam, » cito apud Hebræos ipso Jesus nomine

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὖθις Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐρχόμενος, καὶ τὰ ἔθνη συνάξει θεσπίζεται.

« Ἰδοὺ Κύριος ὡς πῦρ ἔξει, καὶ ὡς καταιγὶς τὰ ἄρματα αὐτοῦ. » καὶ ἐξῆς: « Εἶπε Κύριος: Κἀγὼ τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ τὸν λογισμὸν αὐτῶν ἐπίσταμαι, καὶ ἐρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, καὶ ἔξουσι, καὶ θύονται τὴν δόξαν μου. Καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον, καὶ ἐξαποστελώ εἰς αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη, εἰς Θαρσῆς, καὶ Φοῦδ, καὶ Λοῦδ, καὶ Μοσὸχ, καὶ Θεβέλ, εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὰς νήσους τὰς πόρρω, οἳ οὐκ ἤκουσάν μου τὸ ὄνομα, οὐδ' ἐωράκασι μου τὴν δόξαν, καὶ ἐπαγγελουσί μου τὰ ἔργα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Ἄντικρυς καὶ ἐν τούτοις ἡ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία δηλοῦται. Καὶ ἐπειδὴ περ εἰρηται, ὡς πῦρ ἔξειν, ἐκκότως φησὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν: « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη; » Ἄρματα δὲ αὐτοῦ τὰς δορυφορούσας αὐτὸν θείας δυνάμεις, καὶ τοὺς ἐξυπηρετούμενους αὐτῷ ἱεροῦς ἀγγέλους, εἰπας ἂν, περὶ ὧν εἰρηται: « Καὶ προσήλθον ἄγγελοι, καὶ διεκόνουν αὐτῷ. » καὶ τοὺς ἱεροῦς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητάς, οἳς ἐποχοῦμενος ἐνθέμ καὶ ἀοράτῳ δυνάμει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὴν πᾶσαν διέδραμεν οἰκουμένην. Λέγοιτο δ' ἂν καὶ ἄλλως πρὸς λέξιν: Πῦρ καὶ ἄρματα καταγγέλλεσθαι σὺν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διὰ τὴν καταλαβοῦσαν πολιορκίαν τὴν Ἱερουσαλήμ μετὰ τὴν ἐς ἡμᾶς ἀφίξιν, μεθ' ἣν οὐκ εἰς μακρὰν ὁ μὲν νεὸς αὐτὸς ἐπιρρολεῖτο, καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινεν ἐρημίαν, ἡ δὲ πόλις ἐκυκλώθη ὑπὸ ἀρμάτων καὶ στρατοπέδων πολεμικῶν, μεθ' ἧ καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων προηγγελμένα συμφώνως τῇ προφητείᾳ τέλους ἔτυχε. Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειεν ἀκούων τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος: « Ἐρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, » ὁρῶν καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων γῆς διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας τε καὶ κλήσεως τὰς τῶν ἐθνῶν συναγωγὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ συγκροτούμενας; τὰς τε γλώσσας ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐν παντοίαις διαλέκτοις ἀνθρώπων τὸν ἕνα Θεόν, καὶ Κύριον ἐπικαλούμενας; καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τίς θεώμενος τῷ σωτηριώδει σημεῖω πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πεπιστευκότας, σφραγίδι χρωμένους, οὐκ ἂν εὐλόγως καταπλαγετὴ ἀποιῶν πρόπαλαι τοῦ Κυρίου εἰρηκότος: « Καὶ ἔξουσι καὶ θύονται τὴν δόξαν μου,

²⁸ Isa. LXVI, 15. ²⁹ ibid. i8, 19. ³⁰ Luc. XII, 49.

³¹ Matth. IV, 11.

καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον; Ἐν μέρει μὲν οὖν ἐνεαυθεν ἤδη κατὰ τὴν προτέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὄρωμεν τῶν θεῶν χρησμῶν τὰ ἀποτελέσματα· γένοιτο δ' ἂν ἐντελῆ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, ὅτε πάντα τὰ ἔθνη δῶνται τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐρχόμενόν τε αὐτὸν ἐξ οὐρανῶν μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. Ἀναχθεῖ δ' ἂν εἰς ἐκείνο καιροῦ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῇ προβόρῃσει δηλουμένων, ὥσπερ οὖν συστήσομεν κατὰ τὴν οἰκείαν ὑπόθεσιν. Τοσούτων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος συνειλεγμένων περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους θεσπιζομένης ἔσεσθαι παρουσίας Θεοῦ, ἐξῆς ἂν εἴη ἐπισυνάψαι ὁποῖός τις ὁ τρόπος τῆς προτέρας αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον παρόδου γενήσεσθαι προανεφωνεῖτο.

quisnam modus in iisdem oraculis prædiceretur futurus prioris ejusdem ad humanam vitam accessus.

Dominum dixisse : « Et venient et videbunt gloriam meam, et relinquam in eis signum? » Jam inde igitur saltem in parte, secundum priorem Salvatoris nostri ad homines adventum, ipsis oculis intuemur divinorum oraculorum eventa. Cæterum eadem hæc plenius absolventur in secundo et glorioso ejusdem adventu, quando omnes gentes videbunt gloriam ejus, venientemque ipsum de cælo cum 307 potestate et gloria multa. Referrī vero ad illud tempus etiam reliqua poterunt quæ in ipso oraculo prædicta sunt, quemadmodum quidem nos proprio atque huic rei dicato opere ostensuri sumus. Cum igitur ad hunc usque locum hæc tam multa collegerimus, de eo, qui olim canebatur futurus, Dei ad homines adventu, sequitur ut his adjungamus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION EBΔΟΜΟΝ.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SEPTIMUS.

ΤΑΥΤΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΒΔΟΜῳ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

A. Τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, ἐκ τῶν ὑποσημησιωμένων Γραφῶν.

α. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.

β. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

γ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

B. Ποῦ γῆς ὁ Χριστὸς γεννηθήσεσθαι προεφητεύετο.

δ. Ἀπὸ τοῦ Μιχαῖα.

ε. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρα'.

Γ. Ἀφ' οἴου γένους προελθούσεσθαι ἐβοῶτο.

ς. Ἀπὸ τῆς β' τῶν Παραλειπομένων.

ζ. Ἀπὸ ψαλμοῦ α'.

η. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.

θ. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.

ι. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Θέον εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι, καὶ σὺν ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς κολιτεύεσθαι, δύο τε ταῦτα μέγιστα τεκμή-

B 308 HÆC INSUNT IN SEPTIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

I. Quisnam modus accessus Dei ad homines, ex subnotatis Scripturæ locis.

1. Ab Isaia.

2. Ab eodem.

3. Ab eodem.

II. Ubi terrarum Christus oriturus prædiceretur a prophetis.

4. A Michæa.

5. A psalmo CXXVI.

III. De quo genere progressurus caneretur.

6. De II Paralipomenon.

7. A psalmo LXXI.

8. Ab Isaia.

9. Ab Jeremia.

10. A Genesi.

PROOEMIUM.

Cum proximo libro Deum ad homines venturum, et cum hominibus in terra versaturum, duoque

hæc maxima signa illius adventus futura : gentium per totum orbem ad accipiendam veram Dei notitiam, vocationem, et Judaicæ gentis propter incredulitatem in illum, ruinam ac solitudinem, ex prophetis vocibus didicerimus, ibidemque inspexerimus, **309** quem tandem exitum invenerint ea quæ prædicta fuerant, ipse deinceps ordine, in hoc septimo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine, modum contemplari conabimur, secundum quem ait se ad homines commigrasse. Jam inde igitur videamus, quisnam modus Dei ad homines migrationis caneretur futurus, et ubinam gentium oriturus prædiceretur, et de quo genere profecturus sanctorum hominum vocibus ferretur.

CAPUT I.

Ab Isaia. — Quisnam modus accessus Domini ad homines.

Prædictio Judæorum incredulitatis erga Christum, et signum eis a Domino datum. Fuit autem illud : Virgo generans Deum ; sub cujus generatione universalis Judæorum nationis purgatio canebatur ; et sicut externi et hostes regionem illorum occupabunt, et quemadmodum quæ ante desertum fuit, agriculturam sortita divinam, secunda erit. Ecclesia ex gentibus collecta hunc ostendente modum quemadmodum divinus evangelista Joannes, plus quam humana voce de Salvatore ac Domino nostro, de ipso, inquam, Dei Verbo disserens, sacramque illius Scripturam narrationemque aggrediens, una cum ipsa de illa theologia ejusdem ad homines accessum, per assumptum corpus exponit, sic dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ²². » Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt : atque his deinceps adjungens : « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ²³. » Ita divino Spiritu afflatus propheta, cum Deum de Virgine genitum esset nuntiaturus, visionem antea quamdam illius gloriæ contemplatur, talemque theologiam describit : « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super solio excelso et sublimes, et plena erat domus gloria ejus, et seraphim stabant circum eum, sex aë uni, et sex aë alteri, et duabus quidem tegebant faciem, duabus autem velabant pedes, et duabus volabant, et **310** clamabant alter ad alterum, et dicebant : Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus ²⁴. » Et deinceps adjungit : « Et audivi vocem Domini dicentis : Quem mittam, et quis ibit ad populum hunc. Et dixi : Ecce ego, mitte me. Et dixit ad me : Vade, et dic populo huic : Auditum audietis, et non intelligetis : et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos,

²² Joan. 1, 1. ²³ ibid. 14. ²⁴ Isa. vi, 1-3.

Α ρια τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἔσεσθαι· κλῆσιν ἐπ' ἀναλήψει τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνῶν, ἀπόπτωσίν τε καὶ ἐρημίαν διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν μεμαθηκότες, ἐπισκεψάμενοι τε κατὰ τὸ αὐτὸ ὁποιοῦ τέλους ἔτυχε τὰ προηγορευμένα, ἐξῆς καὶ ἀκολουθῶς ἐν ἐβδόμῳ τούτῳ συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως* τὸν τρόπον ἐπιθεωρήσαι πειρασόμεθα, καθ' ὃν φησιν αὐτὸν τὴν εἰς ἀνθρώπους ποιήσασθαι πάροδον. Φέρε οὖν ἐντεῦθεν ἤδη σκόπησωμεν, ὁποῖός τις ὁ τρόπος ἔσεσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας θεσπέζου, καὶ ποῦ γῆς γεννηθήσεσθαι προεκηρύττετο, ἀπὸ ποίου τε γένους προελεύσεσθαι ἐβόατο.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας.

Πρόβρρησις τῆς εἰς Χριστὸν ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ σημεῖον αὐτοῖς ἀπὸ Κυρίου διδόμενον. Ἦν δὲ τοῦτο· Παρθένου Θεοῦ γεννώσα, ἐφ' οὗ τῇ γενέσει καθαιρέσεις παντελῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπέζετο, καὶ ὡς ἀλλόφυλοι καὶ πολέμιοι τὴν χώραν αὐτῶν καθέξουσι, καὶ ὡς ἡ πρὶν ἐρημος τῆς ἐνθέου τυχοῦσα γεωργίας, εὐφορήσει· τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας τοῦτον δηλουμένης τὸν τρόπον ὡσπερ ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, μελίζονι ἢ κατὰ ἀνθρώπων μεγαλοφωνῶν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν θεολογῶν, αὐτὸν δὴ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τῆς γε ἱερᾶς Γραφῆς αὐτοῦ ἀπαρχόμενος, ὁμοῦ τῇ θεολογίᾳ καὶ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ εἰς ἀνθρώπους παρίστησιν ἐπιδημίαν· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » φήσας· τοῖσις ἐξῆς ἐπάγων· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὁ θεσπέσιος προφήτης Θεοῦ ἐκ Παρθένου γεγεννημένον μέλλων ἀνακηρύττειν, τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ θεοπτερίαν προθεωρεῖ, ὡς τὴν θεολογίαν ὑπογράφων· « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένον, καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ σεσαφμίσθησαν κύκλιαι αὐτοῦ· ἐξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ, καὶ ἐξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ· καὶ ταῖς μὲν δυσὶν ἐκάλυπτον τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶν κατεκάλυπτον τοὺς πόδας· ταῖς δὲ δυσὶν ἐπέταντο. Καὶ ἐκέκραγον ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον, καὶ ἔλεγον· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαὼθ, πλήρης πάσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς Κυρίου λέγοντος· Τίνα ἀποστελῶ, καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τούτον; Καὶ εἶπα· Ἴδοὺ ἐγὼ εἰμι, ἀπόστειλόν με. Καὶ εἶπε πρὸς μέ· Πορεύθητι, καὶ εἰπὸν τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσῃ, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα· Ἔως πότε, Κύριε.

D

Και εἶπεν· « Ἔως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις, παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἶκοι παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους. » Ποῖον δὲ θεμιτὸν φάσκειν τὸν προφήτην ἐωρακῆναι Κύριον; ἢ ὃν τοῖς περὶ τὸν Ἀβραὰμ προπάτορσιν ὤφθαι τε καὶ ὠμιληκῆναι ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἀπεδείξαμεν; Τοῦτον γὰρ ὁμοῦ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ δὴ ἀγγελον εἶναι, καὶ ἀρχιστράτηγον δυνάμειος Κυρίου προμαθηκάμεν. Μέλλων τοιγαροῦν τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον ὁ παρῶν λόγος θεσπίζειν, τὴν ἐνθεον αὐτοῦ προθεωρεῖ βασιλείαν, δι' ἧς φησιν ἐωρακῆναι αὐτὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ θρόνος αὐτοῦ ἐκεῖνος ὁ καὶ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγαπητοῦ ψαλμῷ δεδηλωμένος, κατὰ τὸ· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, » ἐφ' ὃν καὶ ὁ ἀνωτάτω τῶν ὄλων ποιητῆς Θεὸς Πατὴρ τε αὐτοῦ ὡς ἂν μονογενεὶ καὶ ἀγαπητῷ καθέζεσθαι παρεκελεύετο, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Συνίστησι δὲ ταύτην ἡμῶν τὴν εἰς τοὺς τόπους ἐρμηνεῖαν Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, ὃς, παραθέμενος τὰς προκειμένας τοῦ Ἡσαίου φωνάς, ἐν αἷς εἶρητο· « Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βάρους ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, » ἐπιφέρει περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἰδὼν δὲ οὖν ὁ προφήτης τὴν ἐπὶ τοῦ πατρικοῦ θρόνου τῆς ἐνθέου δόξης τε καὶ βασιλείας Ἰδρυσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τῷ τε ἁγίῳ ἐπιθείσας Πνεύματι, καὶ μέλλων ἐξῆς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν ὑπογράφειν, προμαρτύρεται τὴν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν μέλλουσαν ἔσεσθαι γνῶσιν τε καὶ δοξολογίαν, τὰ σεραφίμ εἰσάγων κυκλοῦντα αὐτὸν καὶ φάσκοντα· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Τίνα δ' ἂν εἴη τὰ σεραφίμ, τὰ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ δορυφοροῦντα, ἢ τάχα ἰσως ἀγγέλων καὶ θείων δυνάμεων χοροί, ἢ καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων; ἐρμηνεύεται γὰρ τὰ σεραφίμ ἀρχὴ στόματος αὐτῶν. Τοιοῦτοι δὲ οἱ προφῆται καὶ ἀπόστολοι, ὧν διὰ τοῦ στόματος ἡ ἀπαρχὴ γέγονε τοῦ σωτηρίου κηρύγματος· διὸ ταύτης ἔτυχον τῆς προσηγορίας, ὧν καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἱ δυνάμεις, πτέρυγες ὠνομασμένας, τὰ μὲν πρῶτα καὶ τὰ ὕστατα τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου γνῶσεως ἐπικρύπτουσιν, ὡς ἄβρῆτα καὶ ἀκατάληπτα ὄντα τὴν φύσιν, τὰ δὲ μέσα τῆς περὶ αὐτοῦ οικονομίας ἐκφαίνουσιν, ὅτι δὴ μόνον γνωστὰ ταῦτα ἀνθρώπων φύσει, τῶν ἐπέκεινα καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἐν ἀπορρήτοις σεσηγημένων. Καὶ δυνάμεις δὲ θεῖαι καὶ οὐράνιοι εἶεν ἂν, διὰ τὸ σεραφίμ ἐρμηνεύεσθαι ἐμπρησμοί· διὸ εἶρηται· « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. » Κεκράγασι δὲ οὗτοι καὶ βούσιν ἕτερος τῷ ἑτέρῳ κατὰ τὴν οικίαν δύναμιν, τὴν ἀγιότητα τοῦ θεολογουμένου παριστῶντες, καὶ τό γε πάντων παραδοξότατον, θεολογοῦντες. Ὅτι μὴ μόνος καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ πάντα πλήρη τυγχάνει τῆς δοξολογίας αὐτοῦ,

et dixit: Quousque, Domine? Et dixit: Donec desertæ sint civitates, eo quod non sit qui inhabitet: et domus, eo quod non sint homines³². » At enim quem tandem Dominum fas est dicere visum fuisse a propheta præter eum, quem et Abrahæ, et reliquis Abrahæ similibus præciscis patribus visum fuisse, et cum iisdem locutum esse, in prioribus libris ostendimus? Hunc enim pariter et Deum et Dominum, et item angelum esse, et primum imperatorem copiarum Domini, antea didicimus. Cum ergo præsens oraculum esset illius ad homines commigrationem prædicturum, divinum antea illius regnum contemplatur, ubi ait se vidisse illum sedentem in solio excelso, et sublimi. Hoc autem illius solium illud esse existimandum est, quod in Psalmo de dilecto ostensum est. In illis verbis: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi³³, » super quam supremus et universi conditor Deus, et ipsius Pater, ipsum tanquam unicum ac dilectum sedere jubebat, dicens: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum³⁴. » Confirmat vero hanc nostram in hos locos interpretationem, Joannes evangelista, qui postquam citavit proxime expositas Isaiaæ voces, in quibus dictum est: « Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, » adjungit de Christo, et dicit: « Hæc dicit Isaia, quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo³⁵. » Cum ergo vidisset propheta Salvatoris nostri super paterna divinæ majestatis ac regni sede collocationem, divinoque ipse esset Spiritu instinctus, essetque deinceps ejusdem ad homines accessum, ortumque de Virgine descripturus, prius testificatur eam, **311** quæ in omnem terram perventura erat, cognitionem, et gloriæ prædicationem, ipsa seraphim inducens, quæ circum illum starent, ac dicerent: « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus. » Sed quænam existimanda sunt hæc seraphim, Christum Dei stipantia? Num forsitan angelorum ac divinarum potestatum chori, an vero prophetarum atque apostolorum? nam seraphim si interpreteris, *initium oris ipsorum* audias. Tales vero et prophætæ et apostoli, per quorum os, instar primitiarum, initium salutaris prædicationis factum est, ex quo appellationem hæc sortiti sunt, sicut etiam sancti Spiritus potestates, quæ alæ nominatæ sunt, primas quidem atque extremas de Deo Verbo notitiæ partes occultant, tanquam eas quæ suapte natura neque dici neque comprehendi possint; quæ vero ipsius de illo dispensationis medix sunt, eas ostendunt, propterea quod solæ hæc naturæ hominum cognoscibilia, cum ea quæ supra hæc et post hæc reliqua sunt, in arcanis habitata sileantur. Præterea divinæ ac cælestes potestates, poterunt item vocabulo seraphim intelligi, quatenus alia quadam ratione, seraphim ex inter-

³² Isa. vi, 8-11. ³³ Psal. xliiv, 7. ³⁴ Psal. cix, 1, 2. ³⁵ Joan. xii, 40, 41.

pretatione, incendiis significant, ex quo illud dictum est : « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam ³⁹. » Clamant porro hi et vociferantur alter ad alterum pro suis quisque viribus, sanctitatem ejus, de quo ut de Deo loquitur propheta, commendantes, et quod omnium admiratione dignissimum est, theologice declarantes, quod non modo cælum, et quæ in cælo sunt, universa plena sunt majestate et gloria ejus, sed etiam omnis terra ejusdem facultatis ac virtutis est particeps, propter ejus, qui canitur de cælo ad homines, descensum, de quo deinceps longius progressum oraculum vaticinatur, nec non et ortum de Virgine, et per hunc latius in omnem terram disseminatam gloriæ ejus celebrationem, denuntiat. Dominus autem Sabaoth ex interpretatione, est *Dominus exercituum* : is autem erit primus imperator exercituum Domini, quem in tertio ac vicesimo psalmo Dominum Sabaoth, divinæ rursus potestates appellant, ubi ejusdem de terra ad cælum ascensam divinam, et canunt verbis illis : « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus exercituum, ipse est rex gloriæ ⁴⁰. »

312 Hebraicus enim contextus hoc loco rursus Dominum Sabaoth illum vocat : et quoniam ipse est Rex gloriæ, et propter ejus adventum, futurum erat ut omnis terra impleretur gloria ejus, merito quod futurum erat, et in propheta, et in psalmo dictum est. In propheta quidem illis verbis : « Plena est omnis terra gloria ejus ; » in psalmo autem initio statim ubi ait : « Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo ⁴¹. » His autem vaticinio comprehensis, deinceps progressus propheta testificatur quod licet omnis terra futura sit plena gloria ejus, attamen illum Judaica gens acceptura non sit. Itaque ait : Et dixit Dominus (ille videlicet qui visus fuerat Dominus Sabaoth), Quem mittam, et quis vadet ad populum hunc? Et dixi, Ecce ego sum, mitte me. Et dixit : Vade, et dic populo huic, auditu audietis et non intelligetis, et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde intelligant, et convertantur et sanem eos. » Quibus verbis manifestissime canit futuram adversum se accusationem Judæorum, et quod intuebuntur quidem ipsum, non tamen animadvertent quis sit, quodque loquentem inter ipsos et docentem audient, non tamen etiam intelligent quisnam is sit qui cum ipsis loquatur, neque item quænam ea sint novæ doctrinæ præcepta quæ ipse illis tradet. Comprobat vero hujus oraculi eventum evangelista Joannes, qui de Salvatore nostro sic ait : « Cum autem tam multa signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum, ut sermo Isaiaæ propheta

ἀλλὰ καὶ πάντα ἡ γῆ τῆς αὐτῆς μετέσχε δυνάμεις, διὰ τὴν ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ θεοπικμένην κάθοδον, ἣν προῶν ἐξῆς ὁ λόγος προφητείας, τὴν ἐκ Παρθένου γενέσιν καὶ τὴν διὰ ταύτης εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐφαπλωθεῖσαν δοξολογίαν αὐτοῦ κληρῶντων. Κύριος δὲ Σαβαώθ ἐρμηνεύεται Κύριος τῶν δυνάμεων· αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμειος Κυρίου, ὃν καὶ ἐν χρ' ψαλμῶν Κύριον Σαβαώθ αἰ θεῖται πάλιν ἀποκαλοῦσαι δυνάμεις, τὴν ἀπὸ τῆς εἰς οὐρανοῦς ἀνοδὸν αὐτοῦ θεοπικροῦσαι, δι' ὧν φασιν· « Ἄρατε πόλεις, οἱ ἀρχόντες, ὡμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πόλεις αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῆς δυνάμεως, αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τὸ γοῦν Ἑβραϊκὸν πάλιν ἐνταῦθα Κύριον Σαβαώθ αὐτὸν καλεῖ· καὶ ἐπειδήπερ αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, διὰ τε τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ ἐμελλε πᾶσα ἡ γῆ πληροῦσθαι τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰκότως τὸ μέλλον ἐσεσθαι ἐν τε τῷ προφήτῃ λέλεκται, καὶ ἐν τῷ ψαλμῶν· ἐν μὲν τῷ προφήτῃ διὰ τοῦ, « Πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » ἐν δὲ τῷ ψαλμῶν διὰ τῆς ἀρχῆς φασκούσης· « Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » Τούτων θεοεπισπεμένων, ἐξῆς ὑποδάς ὁ προφήτης μαρτύρεται, ὅτι δὴ, εἰ καὶ πλήρης ἐστὶ πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, ἀλλὰ γε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος οὐ προσήσεται· διὸ φησὶ· « Καὶ εἶπε Κύριος, αὐτὸς δηλαδὴ ὁ θεωρημένος Κύριος Σαβαώθ· τίνα ἀποστείλω; καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τούτον; καὶ εἶπε· Ἰδοὺ ἐγὼ, ἀποστείλὼν με. καὶ εἶπε· Πορεύθητι, καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέπετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοὺς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοὺς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, καὶ τοὺς ὤσιν αὐτῶν ἀκούσωσι, καὶ τῆ καρδία συνώσῃ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσωμαι αὐτούς. » Δι' ὧν ἀντικρυς θεοπίζει τὴν ἐσομένην εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ὡς ἔφονται μὲν αὐτὸν, οὐ μὴν προσέξουσιν, τίς εἴη· λέγοντός τε ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος ἀκούσονται, οὐ μὴν καὶ συνήσουσιν οὐθ' ὅστις ὦν αὐτοῖς διαλέξοιτο, οὐθ' ἄπερ αὐτοῖς τῆς καινῆς διδασκαλίας παραδώσει μαθήματα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῖς τῶν λόγων ἀποτελέσμασιν ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγων· « Ταῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἐμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, ἵνα ὁ λόγος Ἡσαίου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη; διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεῦναι, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἡσαίας· Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοὺς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσωμαι αὐτούς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἀκαμφλόγως οὖν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀνήνεγκε τὴν ἐν τῷ Ἡσαίᾳ

³⁹ Hebr. 1, 7. ⁴⁰ Psal. xxiii, 7, 8. ⁴¹ ibid. 1.

θεοφάνειαν ὁ εὐαγγελιστὴς, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν οὐ παραδεδεγμένον τὸν ἐωραμένον τῷ προφήτῃ Κύριον, κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ πρόβησιν. Τῷ γοῦν προφήτῃ ἐωρακότει τὸν Κύριον Σαβαώθ φησιν ὁ χρησμός εἰπεῖν τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ, ὅτι δὴ καὶ αὐτοὶ βίβονται ποτε τὸν αὐτὸν, ἀλλ' οὐ συνήσουσιν ὅστις εἴη, καὶ ἀκούσονται αὐτοῦ λέγοντος ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος, ἀλλ' οὐ νοήσουσι, διὰ τὸ πεπωρῶσθαι αὐτῶν τὴν καρδίαν. Ταῦτ' οὖν ὁ Ἡσαίας δι' ὧν παρεθέμεθα λέξων θεσπίσας, ἐν ἱστορίας ἀφηγγήσει πολεμίων ἐφοδὸν κατὰ τοῦ Ἀχαζ, ὃς ἐπέιχε τότε τὰ τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων λαοῦ, ὑπογράφει, καὶ τὴν τῶν μὲν αἰσθητῶν πολεμίων καθαίρεσιν αὐτίκα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν γενήσεσθαι σημαίνει· ὧν δὲ σύμβολα ἔφερε νοητῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, δαιμόνων τινῶν, καὶ ἀφανῶν δυνάμεων, περὶ ὧν ἀρχόμενοι τῆς ὄλης πραγματείας διεληλύθαμεν, ὡς οὐ μόνον τὸ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐπὶ πᾶν εἶδος κακίας, καὶ ἐπὶ αὐτῇ γε τὴν ἄθεον εἰδωλολατρείαν καταβεβληκότων, οὐκ ἄλλως τὴν ἤτταν ἐσεσθαι δηλοῖ ἢ διὰ μόνης τῆς θεοσιζόμενης εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐξ ἀπειρογάμου Παρθένου σκῆνος ἀνθρώπειον ἀναλιφόμενου. Τίς δὲ αὐτῷ ἢ τούτου χρεία ἦν, καιρὸς ἂν εἴη διαλαθεῖν.

visum non cadentes potestates, de quibus initio totius operis disseruimus, quod non solam Judaicam gentem, sed omne prorsus humanum genus, in omne malitiæ genus, ac denique in ipsum omni religioni contrarium simulacrorum cultum compulerint), hos non aliter vinci posse demonstrat, quam per unum, qui canitur Dei Verbi ad homines accessum, quod quidem Dei Verbum esset ex in-nupta Virgine humanum corpus assumpturum. Sed hujus illi quisnam usus fuerit, jam tempus esse videtur, ut latius inquiremus.

Τὰ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας.

Ἐπειδὴ « δι' ἀνθρώπου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, χρῆν ἐήπου διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου τὴν κατὰ τοῦ θανάτου βραβευθῆναι νίκην, καὶ τὸ σῶμα τοῦ θανάτου σῶμα ζωῆς ἀναδειχθῆναι, καὶ τῆς ἀμαρτίας τὴν βασιλείαν ἐν τῷ θνητῷ σώματι τὸ πρὶν ἐνεργούσαν καταλυθῆναι, μηκέτι ἀμαρτίας αὐτοῦ, ἀλλὰ δικαιοσύνης κρατούσης· καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἀμαρτημάτων πάλαι πρότερον ἢ πῶσιν ἐγένετο πᾶσιν ἀνθρώποις, εἰκότως πάλιν δι' ἀναμαρτητοῦ, καὶ πάσης ἀχράντου κακίας τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀνηγγέρετο τρόπαια. Τίνων δὲ ἐχθρῶν ἢ τῶν πάλαι διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἡδονῶν καταπαλούντων τὸ ἀνθρώπειον γένος; καὶ ἄλλως δὲ ἐχρῆν, ἀνθρώποις Θεοῦ Λόγον ὀμιλεῖν μέλλοντα, καὶ σαρκὸς ἀκοαῖς τὰ τῆς εὐσεβείας μαθήματα παραδύ-

A impleretur, quem dixit : Domine, quis credidit auiditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est ? propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias : Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ne videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos. Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo ⁴². » Ergo absque controversia visionem illam Dei ad Christum retulit evangelista Joannes, et ad Judaicum populum, qui visum a propheta Dominum, quemadmodum ab illo ipso prædictum est, non suscepit.

313 Nam cum Dominum Sabaoth propheta vidisset, refert oraculum, quemadmodum ipsi præceperit, ut ad Judæos diceret : quod ipsi illum quidem aliquando videbunt, sed non intelligent quis sit, et audient illum loquentem inter ipsos et docentem, sed non percipient, propterea quod induratum erit cor eorum. Cum hæc igitur Isaias his quæ apposuimus, verbis canat, in historiæ modum hostium adversus Achæz impetum, qui tunc Judaici populi regnum obtinuerat, describit, et a visibilibus quidem hostibus ruinam brevi, neque haud multo post futuram significat. Quorum vero signa quædam duntaxat attulit (hi porro sunt intelligibiles atque invisibiles quidam hostes, dæmones utique ac sub

C *Quæ spectant ad Salvatoris nostri adventum.*

Quia « per hominem mors intravit in mundum, » ait Apostolus ⁴³, » idcirco adversus mortem victoriam obtineri per eundem hominem oportuit, et quod mortis fuerat corpus, vitæ corpus declarari, et peccati regnum, quod prius in corpore mortali vim suam exercebat, deleri usque adeo, ut non amplius illi peccatum, sed justitia dominaretur, et quoniam ex peccatis corporis, antea cunctis hominibus ruina facta est, merito rursus per omnium peccati expers corpus, omnique prorsus malitia intactum, tropæa adversus hostes erigenda fuerunt. Sed quos tandem hostes, nisi eos qui olim per corporeas voluptates humanum genus prosternebant ? præterea cum Dei Verbum esset cum hominibus collocaturum, et corporeis auribus præcepta de pietate traditurum, prodigiaque et miracula oculis hominum, **314** Deique virtutem evidenter atque aperte demonstraturum, non aliter quam per consuetum, nobisque familiare instrumentum, hoc facere ipsum oportuit, quoniam nihil quidem amplius, quam quæ corpora sunt, mortalibus oculis ut cerneremus, fieri poterat, neque ut auribus perciperemus, quam sonum, qui lingua proferri consuevit. Ut igitur corporeis quoque sensibus intelligibilem incorporearumque rerum notionem capere-

⁴² Joan. xii, 37-41. ⁴³ Rom. v, 12.

mus, eum qui vobis et cognatus et familiaris esset, ipse Deus Verbum assumpsit, omniaque per illum quæcunque salutaria essent, iis, qui ipsi audiebant, ipsique fidebant, tam quæ in divinis ipsius verbis, quam quæ in factis consisterent, exposuit. Atque hæc omnia administravit, nusquam ut nos simili ratione corporis necessitatibus illigatus, neque ipse quidquam aut deterius aut amplius sua ipsius divinitate perpetuens, neque vero ut anima hominis, ita ipse tali corpore impeditus, ut divina interim munera obire non posset, aut ubique adesse, qui Dei Verbum est, omniaque implet, per omnia penetrat, neque item aut sordibus ullis, aut corruptione, aut fœditate, ex eo corpore quod assumpsit inquinatus, propterea quod cum ipse natura sit expertus et corporis, et carnis, et omnis materiæ, tanquam Dei Verbum, divina quadam virtute rationibusque ineffabilibus, omnem sustinuit dispensationem, quæ sua essent impertiens, non autem contra sibi vindicans, aut usurpans quæ aliena. Ergo cur ita hanc illius in corpore dispensationem formidare opus est, quando neque fœdatus est is qui fœdari non potest, neque ex carne assumpta inquinatus, qui non potest inquinari, neque vero propria corporis natura corruptus, cum ipsum sit Dei Verbum ab omni patiendi natura prorsus alienum? Quandone solis quidem radii dum cadavera et omnis generis corpora attingunt, quidquam omnino pati dicuntur? ad ipso autem divino Verbo etiam contra, quod corruptibile erat in melius commutatum est, sanctumque atque immortale, quemadmodum ipsius voluntas fuit, effectum est: quin etiam divinis sui Patris consiliis, atque actionibus, ipse interim inserviebat. Totum igitur hoc hominum amantissimus Deus Deique Verbum pro cunctorum hominum medela et salute, vocibus interim prophetarum consentanea gerens effecit, qui quidem prophetæ tanto ante a priscis usque temporibus, admirabilem ipsius de Virgine ortum testificati fuerant. Porro autem admodum necessario hule Christi ortui de Virgine, propheta anteponit id quod reddat attentum, **315** in clamans ad eos qui ipsa hæc audiant, illud: « Si non credideritis, non intelligetis; » cui deinceps adjungit ea quæ in hunc modum se habent: « Si non credideritis, non intelligetis. » — « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum aut in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit: Audite jam, domus David: Num parum vobis est, hominibus exhibere certamen? et cur Domino exhibetis certamen? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: ecce Virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, priusquam cognoscat ipse, aut eligat mala, ut seligat bonum: quia prius quam cognoscat puer bonum aut malum, non est obediens malitiæ, ut seligat malum. Et comprehendetur terra, quam tu times a

των ἐνθέων αὐτοῦ λόγων τε καὶ ἔργων προσβάλλετο. Καὶ ταῦτ' ἔπραττε ταῖς τοῦ σώματος ἀνάγκαις ὁμοίως ἡμῖν οὐδαμῶς καταδεσμούμενος, οὐδέ τι χειρὸν ἢ μεῖζον αὐτοῦ ἑαυτοῦ τῆς θεότητος ὑπομένων, οὐδ' οὕτως ὡσθ' οἶα ἀνθρώπου ψυχῆ, τῷ σώματι παρῆναι Θεοῦ Λόγον ἦντα, καὶ τὰ πάντα πληροῦντα, καὶ διὰ πάντων ἦγοντα· ἀλλ' οὐδὲ βύβρον, ἢ φθοράν, ἢ μίσημα, ἐξ ἧς ἀνεβλήθη σαρκὸς ἐπενηγεγμένως, ὅτι δὴ ἀσώματος ὦν τὴν φύσιν, καὶ ἄυλος καὶ ἀσαρκος, οἶα Θεοῦ Λόγος, ἐνθέως δυνάμει καὶ λόγοις ἡμῖν ἀρρήτοις πᾶσαν ὑπῆκει τὴν οἰκονομίαν, τῶν οἰκείων μεταδιδούς, ἀλλ' οὐκ ἀντεπαγόμενος τῶν ἀλλοτρίων. Οὐκοῦν τί φοβεῖσθαι χρὴ τὴν ἑσσαρκον οἰκονομίαν, ἐπεὶ μὴ ἐμοιόμετο ὁ ἀμόλυτος, μηδὲ ἐκ τῆς σαρκὸς ὁ ἀμίαντος ἐμιαίνετο, μηδὲ συνεφθείρετο τῇ τοῦ σώματος οἰκείᾳ φύσει ὁ ἀπαθὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος; ἐπεὶ μηδὲ ἡλλοῦ πάθοιεν ἂν τι ἀκτίνας νεκρῶν καὶ παντοίων σωμάτων ἐπαφώμεναι. Τῷ δὲ θεῷ Λόγῳ τοῦ μπαλιν τὸ φθαρτὸν μετεσκευάζετο, καὶ ἄγιόν τε καὶ ἀθάνατον, ἃ τε καὶ ἦν αὐτῷ βουλητὸν, ἀποτελεῖτο. Ναὶ μὴν καὶ ταῖς ἐνθέοις τοῦ Πνεύματος βουλαῖς τε καὶ πράξεσι διηκωνεῖτο. Τοῦτο οὖν ὄντων τῷ φιλανθρωποτάτῳ Θεῷ τε καὶ Θεοῦ Λόγῳ ὑπὲρ τῆς πάντων ἀνθρώπων θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ταῖς τῶν προφητῶν ἀκολουθῶς ἐνηγγεῖται φωναῖς, ἀνοθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων τὴν θαυμασίαν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ προμαρτυρομένης. Σφόδρα δὲ ἀναγκαιῶς ὁ προφήτης προτάττει τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐπιστρέφειν, ἐπιφωνῶν ἀντικρυς τοῖς τούτων ἀκρωμένους τὸ, « Ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » ὃ ἔπιφέρει ἐξῆς τὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· « Ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχαζ, λέγων· Αἰτήσαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχαζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀνθρώποις παρέχειν ἄγωνα; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἄγωνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεταί, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, ἐκ λέξεταί το ἀγαθόν· διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεὶ πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῆσαι ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. » Καὶ τὰ μὲν τῆς προφητείας ὧδε τῆ εἶχεν· ἐπιστῆσαι δὲ ἄξιον τῷ τοῦ λόγου προομιῶν μαρτυρομένῳ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὅτι, ἐάν μὴ πιστεύσωσιν, οὐδὲ μὴ συνῶσι. Καὶ ἀναγκαιῶς χρὴν ἐπισημῆνασθαι, δεικνύντας, ὅτι μὴ μόνον συνέσεως, ἀλλὰ καὶ πίστεως δεῖ τοῖς ἐντευξομένοις, καὶ οὐ μόνον πίστεως, ἀλλὰ καὶ συνέσεως. Ὅθεν οἱ ἐκ περιτομῆς μὴ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, εἰσέτι καὶ νῦν τούτων ἀκρωμένοι, οὐπω καὶ εἰς δεῦρο συνῆκαν τὸν προφητεύμενον, ὥστε ἐπ' αὐτοῖς πρώτοις ἐπαληθεῦσαι τὴν πρόβλεψιν· ἀκοῇ γὰρ τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητειῶν διὰ πάσης ἡμέρας ἀκούοντες, ὡς διανοίας οὐκ ἀκούουσιν. Τῆς τε ἀγνοίας αὐτῶν αἴτιον οὐδὲν ἕτερον ἢ

ἀπιστία τυγχάνει, καὶ τοῦτο τῆς προρρήσεως ἀφειδῶς παρὶ αὐτῶν καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀποφνημαμένης. « Ἐάν γάρ, » φησί, « μὴ πιστεῦσητε, οὐδὲ μὴ συνήτε. » Ἄλλ' εἰ φαίεν μὴ Παρθένον, νεάνιν δὲ ὀνομάσθαι ἐν τῇ Γραφῇ (οὕτω γάρ φασι φέρεσθαι παρ' αὐτοῖς), καὶ ποῖον ἂν γένοιτο, φήσομεν, σημεῖον ἐπαγγελίας Θεοῦ ἀξιον, εἰ συνήθως τίκτειν, οἷα καὶ πᾶσαι γυναῖκες, ἐξ ὀμιλίας ἀνδρὸς ἐν γαστρὶ λαβοῦσα νεάνις τις ἐμελλε; Πῶς δὲ καὶ Θεὸς ἦν ὁ ἐξ αὐτῆς γεννώμενος; καὶ οὐχ ἀπλῶς Θεός, ἀλλ' ὁ μεθ' ἡμῶν; τοῦτο γὰρ σημαίνειν βούλεται τὸ Ἐμμανουήλ, ὅπερ φησὶ δεῖν ὀνομάζειν τὸν γεννώμενον. « Ἰδοὺ γὰρ ἡ Παρθένος, φησὶν, ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » ὁ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Ποῖος δὲ καὶ ἀγὼν Θεῶ, ἡ ποῖος ἂν εἴη κόπος, καὶ μόχθος ἐπὶ συνήθει τρόπῳ γυναϊκῶς τικτούσης; Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἡμετέροις ἀντιγράφοις, ὑφ' Ἑβδομήκοντα ἀνδρῶν ἀνοθεν μὲν Ἑβραίων τὸ γένος, ἐπ' ἀκριβεῖς δὲ τῆς πατρῴου παιδείας δεδοκιμασμένων ἡρμηνευμένοις, ὡδὲ πῶς φέρεται. « Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται υἱόν, ὃς κεκλήσεται ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός. » Τοῦτο γὰρ, ὡς ἔφη, δηλοῦν βούλεται τὸ Ἐμμανουήλ ὄνομα. Ἐν δὲ τοῖς αὐτῶν Ἰουδαίων ἀντιγράφοις, κατὰ τὴν Ἀκύλου μεταβολὴν φερομένοις (προσῆλυτος δὲ ὁ Ἀκύλος ἦν, οὐ φύσει Ἰουδαῖος), ὅμως δ' οὖν καὶ κατ' αὐτὸν τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον. « Ἀκούσατε δὲ, οἶκος Δαυὶδ· μὴτι ὀλίγον ἀπὸ ὑμῶν μοχθοῦν ἀνδρας, ὅτι μοχθοῦτέ γε καὶ τὸν Κύριον Θεόν μου; διὰ τοῦτο δώσει αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ συλλαμβάνει, καὶ τίκτει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » Παρὰ δὲ τῷ Συμμάχῳ ταῦθ' οὕτως ἔχει. (λέγεται δὲ ὁ Σύμμαχος Ἐβιωναῖος εἶναι· αἵρεσις δὲ ἦν οὕτω καλουμένων τινῶν Ἰουδαίων εἰς Χριστὸν πιστεύειν λεγομένων, ἐξ ὧν ὁ Σύμμαχος ἦν.) παρ' ᾧ καὶ αὐτῷ ταῦτα οὕτως ἔχει. « Ἀκούσατε, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ οὐκ αὐταρκες ὑμῖν κοποῦν ἀνθρώπου, ὅτι κοποῦτε τὸν Θεόν μου; διὰ τοῦτο δώσει αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ νεάνις συλλαμβάνει, καὶ τίκτει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Ἰουδαίων ἴθους τὸ σκληρὸν τοῦ τρόπου, καὶ πρὸς εὐσέθειαν δυσένδοτον, ἰδρῶτα καὶ κόπον, μόχθον τε οὐ τὸν τυχόντα, καὶ ἀγῶνα παρεῖχε τοῖς πάλαι θεοφιλέσι προφήταις, τούτου χάριν, « Οὐκ αὐταρκες ὑμῖν, » φησί, « τοὺς προφήτας τοῦ Θεοῦ μοχθοῦν, καὶ ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; ἀλλ' ἤδη καὶ τὸν Θεόν μου κοποῦτε, καὶ ἀγῶνα παρέχετε καί γε τῷ Θεῷ μου; » Οὕτω γὰρ καὶ Θεοδοσιῶν ἐξέδωκεν. Ὁ γοῦν προφήτης ἰδίως ἑαυτοῦ Θεόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῶν πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὸν κοπούμενον καὶ ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἀποδύμενον προσεῖπεν, οὐκ ἂν φήσας, Θεόν μου τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐν Ἰουδαίοις, παρ' οἷς ἐκ πατέρων τὸ περὶ τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεὸν εἶδα; ἐφυλάττατο. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἀγὼν καὶ μόχθος,

A facie duorum regum¹³. » Et quæ quidem ad prophetiam pertinent, in hunc modum se habent. Diligentius vero attendere par est ipsius oraculi exordium, quod legentes admonet, si non crediderint, ne intellecturos quidem esse; et sane adnotare necesse fuit, atque ostendere, quod non solum intellectu, sed etiam fide iis qui lecturi sunt, opus sit, et vicissim, non solum fide sed etiam intellectu. Ex quo Judæi qui in Christum Dei non crediderunt etiam nunc hæc audientes, nondum tamen quis sit, de quo propheta loquitur intellexerunt, ut in ipsis primis veritatem suam probaverit vaticinium: auditu enim tota die prophetias de Christo audientes, auribus intelligentiæ non audiunt. Atque ipsorum ignorantia alia nulla est causa quam incredulitas, cum ipsum hoc absque mendacio et de ipsis, et ad ipsos vaticinium, plane enuntiaverit: « Si enim non credideritis, inquit, ne intelligetis quidem. » Quod si dixerint non Virginem, sed puellam apud Scripturam nominatam esse (sic enim aiunt apud ipsos haberi), cujusmodi tandem signum hoc futurum dicemus, quod divina promissione sit dignum, si usitate, quemadmodum cæteræ omnes mulieres, ubi ex viri conjunctione prægnans evasit, puella quæpiam fuit paritura? Quomodo præterea Deus erit qui ex illa nascatur, neque simpliciter Deus, sed *nobiscum Deus*? hoc enim significat vox Emmanuel, quo nomine ait esse vocandum illum qui nascetur: « Ecce enim, inquit, Virgo in utero capiet, **316** et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel, » quod est, si quis interpretetur, *nobiscum Deus*. Cujusmodi autem certamen Deo, aut quis tandem labor, quæve difficultas objecta, si de more paritura fuit mulier? In nostris enim exemplaribus, quæ quicumque interpretati sunt, ii et genere ab Hebræis oriundi fuerunt, et patriæ ipsorum linguæ peritissimi, et in ea eruditione probatissimi, sic habetur: « Num parum vobis est, certamen exhibere hominibus? et cur Domino exhibetis certamen? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in utero capiet, et pariet filium, qui vocatur *nobiscum Deus*. » Hoc enim sibi vult, quemadmodum dixi, ipsa vox Emmanuel. In ipsis autem Judæorum exemplaribus, quæ secundum Aquilæ conversionem feruntur (adventitius autem Aquila fuit, non natura Judæus), sed tamen etiam secundum hunc, hoc sane scriptum est modo: « Nunquid parum est a vobis fatigari viros? quod laborem exhibetis etiam Deo meo? Propter hoc dabit ipse vobis signum: Ecce puella in utero concipit, et parit filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. » Apud Symmachum vero hæc ita se habent (porro Symmachus dicitur Ebionæus fuisse: secta autem hæc fuit Judæorum, qui eo nomine vocabantur, et in Christum credere dicebantur, ex quibus Symmachus fuit); apud ipsum hunc igitur hæc ita se habent: « Audite, domus David, nunquid

¹³ Isa. vii, 10-16.

non satis vobis est fatigare homines, quod fatigatis Deum meum? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce puella concipit et parit filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. » Quibus enim Judaicæ gentis mores asperrimi, et a pietate admodum abhorrentes, sudorem laboremque, ac fagationem non vulgarem, atque certamen, antiquis illis Deo amicis prophetis exhibebant, idcirco, « non satis est, inquit, vobis, Dei prophetas affligere, hominibusque exhibere certamen, nisi jam etiam Deum meum fatigatis, eique exhibeatis certamen? » nec Deo simpliciter, sed Deo meo? Sic enim Theodotion quoque convertit. Propheta igitur suum peculiariter Deum, et non eorum ad quos sermo dirigebatur, eum qui vexaretur, et in certamen daretur, appellavit, qui quidem nunquam Deum meum dixisset eum qui apud Judæos supremus habetur, apud quos, quem a patribus rerum omnium conditoris Dei **317** cultum ipsi acceperant, is diligentissime servabatur, sed quod tandem esse potest certamen, quis labor, quæ fatigatio ejus Dei, de quo propheta loquitur, nisi illud ad hominum generationem accedere, et tum secundum nos, tum secundum Septuaginta interpretationem de Virgine nasci: secundum vero eam quæ apud juniores fertur Judæos, de puella? Cæterum apud Mosem quoque invenies eam, quæ absque controversia sit virgo, puellam appellari: siquidem eam quæ alii desponsata sit, alia vero repudiata, hac appellatione vocavit. Is præterea qui de tali femina sit edendus nomine Emmanuel, majore fertur potentia, quam omnium aliorum hominum, quippe qui eligat bonum prius quam cognoverit mala, et malitiæ non obtemperet boni eligendi gratia, eo magis quod hæc præstet non in virili jam, sed in puerili adhuc ætate constitutus; ex quo illud dictum est: Prius quam noverit puer bonum aut malum, non paret malitiæ, ut eligat bonum. » Quibus verbis prorsus quod ille de quo agitur nullam malitiam attigerit, demonstratur. Sed excellentiorem quoque denominationem, quam hominis ulla esse possit appellatio, nanciscitur is qui nobiscum est Deus: quare signum item quod de illo datur, profunditatem simul habere dicitur, et simul altitudinem: profunditatem quidem propter descensum ad homines, aut etiam usque ad mortem accessum: altitudinem vero propter divinitatis a profunditate restitutionem, aut etiam propter diviniæ ejus substantiæ, quæ omni natura prior est, theologiam. Quis vero alius sit nobiscum Deus, quam is quem superioribus libris Deum Dominumque ostendimus? quique item Abraham quondam non alia quam hominis forma visus est? Quod si Judæi hæc ad Ezechiam referant filium Achaz, et dicant hunc esse qui patri suo futurus oraculo promittatur, videant quomodo nobiscum Deus fuerit Ezechias, aut quodnam signum sua majestate dignum, Deus in illo ostenderit: sed neque certamen ullum, neque labor in illius ortu Deo exhibitus est: præterea plane a prophetia excluditur,

ἢ ὁ κόπος τοῦ προφητευομένου Θεοῦ, ἢ τὸ εἰς ἀνθρώπων γένεσιν ἐλθεῖν; κατὰ μὲν ἡμᾶς καὶ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἐρμηνείαν, ἐκ Παρθένου γεννώμενον, κατὰ δὲ τὴν νῦν παρὰ Ἰουδαίους φερομένην, ἐκ νεάνιδος. Εὐρος δ' ἂν παρὰ Μωσεί καὶ τὴν ὁμολογουμένως Παρθένον νεῖνιν προσηγορευμένην. Τὴν γοῦν ἐτέρω μνηστευμένην, ὑφ' ἐτέρου δὲ ἐκβδισμένην τοῦτω κέκληκε τῷ προσρήματι. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐκ τῆς δηλουμένης τεχθισόμενος Ἐμμανουὴλ μείζονα ἢ κατὰ τὸν κοινὸν ἀνθρωπῶν ἐπιφέρεται δύναμιν, ἐκλεγόμενος τὸ ἀγαθὸν πρὶν ἢ γινῶναι πονηρὰ, καὶ ἀπειθῶν πονηρὰ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· καὶ ταῦτα οὐκ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ παιδίου. Διὸ εἰρηται· « Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπειθεῖ πονηρὰ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· » δι' ὧν παντελῶς τὸ τῆς κακίας ἄπειρον τοῦ δηλουμένου παρίσταται. Ἄλλὰ καὶ κρείττονα ἢ κατὰ ἀνθρωπῶν ἐπάγεται τὴν ἐπωνυμίαν ὁ μεθ' ἡμῶν ὑπάρχων Θεὸς· διὸ καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ σημεῖον βάθος ἐλέγετο περιέχειν, ὁμοῦ δὲ καὶ ὕψος· βάθος μὲν διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους κάθοδον, ἢ καὶ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, ὕψος δὲ διὰ τὴν ἐνθεὸν ἐκ τοῦ βάθους ἀποκατάστασιν, ἢ διὰ τὴν τῆς ἐνθέου προὑπάρξεως αὐτοῦ θεολογίαν. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός; ἢ ὁ διὰ τῶν πρόσθεν ἀποδεδειγμένος Θεὸς Κύριος; ὁ καὶ τῷ Ἀβραάμ οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς τεθεαμένος; Εἰ δ' ἀναφέρειον ἐπὶ τὸν Ἐζεκιάν οἱ ἐκ περιτομῆς ταῦτα, τὸν τοῦ Ἀχαζ παῖδα, τοῦτον εἶναι φάσκοντες τὸν τῷ πατρὶ προσημαινόμενον, ἀλλ' οὔτε ὁ μεθ' ἡμῶν Θεὸς Ἐζεκιᾶς ἦν, οὔτε σημεῖον θεοπρεπὲς πέπρακται τι ἐπ' αὐτῷ· ἀλλ' οὐδὲ ἀγὼν ἢ μόχθος τῷ Θεῷ ἦν περὶ τὴν ἐκείνου γένεσιν· καὶ ἄλλως παρὰ ταῦτα δείκνυται ὁ Ἐζεκιᾶς ἀποκλειόμενος τῶν χρόνων τῆς προφητείας. Ταῦτα μὲν γὰρ βασιλευόντος αὐτοῦ δὴ τοῦ πατρὸς Ἀχαζ περὶ μελλόντων ἐθεσπίζετο· ὁ δὲ Ἐζεκιᾶς πρὸ τοῦ βασιλεύσαι τὸν Ἀχαζ συνίσταται γεγεννημένος. Εἰ δὲ μὴ ἐπὶ τοῦτον ἀναθῆναι τὰ τῆς προκειμένης προρρήσεως, πολλοῦ δεῖ ἐφ' ἕτερον τῶν παρὰ Ἰουδαίους μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους γενομένων. Ἐπὶ γε μὴν τῆς τοῦ ἀληθοῦς Ἐμμανουήλ, τοῦτ' ἐστὶ τοῦ γεγονότος μεθ' ἡμῶν Θεοῦ γένεσεως, καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας· τῶν γὰρ δεῖν βασιλέων καθηρημένων, κατελεφθῆ ἔρημος ἡ τῶν Ἰουδαίων γῆ, ὡς περ ἐσεσθαι φησὶν ὁ χρησμὸς εἰπών· « Καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων· » δ καὶ αὐτὸ βητικῶς καὶ κατὰ λέξιν οὕτως ἂν ἀποδοθῆ. Κατὰ γὰρ βασιλέα Ἀχαζ, καὶ Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, καὶ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους, βασιλεὺς Συρίας ὁ ἐν Δαμασκίῳ, καὶ βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὁ ἐν Σαμαρείᾳ, οὐχ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ὁ τοῦ πληθοῦς τῶν Ἰουδαίων τῶν ἀποστάντων τοῦ θεοῦ νόμου, συνθήκας πρὸς ἀλλήλους θέμενοι, τοὺς ὑπὸ τοῖς διαδόχοις τοῦ Δαυὶδ βασιλευομένους ἐπολιόρκουν. Τοῦτων οὖν ἀμφοῖν τὴν καθάρσειν ἢ προφητεία θεοπίσσοσα, αὐτοὺς μὲν τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ἰουδαίους τε καὶ ἀλλοφύλους, κατὰ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ δεξιᾶς ἀλλήλους δεδωκότας, αὐτίκα μάλ' ἀναλυθῆσθαι καὶ ἀποχωρήσειν τοῦ πολέμου

φρησ· τὴν γε μὴν βασιλείαν αὐτῶν καὶ τὴν διαδοχὴν αἰς τὸ παντελὲς καταλυθῆσθαι, καὶ ἀποσθεσθῆσθαι ἐπὶ τῆς τοῦ προφητευσόμενου, μεθ' ἡμῶν Θεοῦ, γενέσεως. Ἐπίστησον τοῖνυν πότε ἡ Δαμασκηῶν ὁμοῦ καὶ Ἰουδαίων καταλύθη βασιλεία, καὶ κατὰ ποίους χρόνους κατελείφθη ἡ γῆ τῶν Ἰουδαίων ἀβασίλευτος, καὶ αὐτῇ γε ἡ πρὶν πολλὰ δυναμένη Δαμασκηῶν χώρα, μεγάλη χεὶρ τὸ παλαιὸν τῆς Συρίας ἀπάσης βασιλεύουσα. Ἐπὶ γὰρ τῆς τούτων καθαιρέσεως τὸν Ἐμμανουὴλ πάντως πού γεννηθῆσθαι εἰκός, καὶ τὸν προφητευσόμενον ἐληλυθέναι. Εἰ μὲν οὖν τῶν δηλουμένων παρῆν ὁρᾶν συνεστώσας τὰς βασιλείας, οὐδὲν χρεῖν περαιτέρω ζητεῖν, μόνον δὲ ἔτι καὶ νῦν εἰς μέλλοντα χρόνον ἀναρτᾶν τὰς ἐλπίδας· εἰ δὲ ἔργῳ προσανῆς ἡ καθαιρέσις τῶν εἰρημένων, ὡς μήτε ἐν Δαμασκῷ, μήτε ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς φαίνεσθαι βασιλεία, πρόδηλον ὡς τέλος ἐτυχε τὸ λόγιον φῆσαν· « Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων, ὧν σὺ φοβῆ, ἀπὸ προσώπου αὐτῶν· » τῶν βασιλέων, ἀντὶ τῶν βασιλείων ὠνομασμένων. Ὁ γοῦν Σύμμαχος φησιν· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἀφ' ἧς σὺ ἐγκαχεῖς, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς· » καὶ ὁ Ἀκύλας· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ σιχαίνεις, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Καὶ ὁ Θεοδοσίω δὲ τοῦτον ἠρμήνευσε τὸν τρόπον· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ βδελύσῃ, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Ὁρᾶς ὅπως τὴν γῆν καταλειφθῆσθαι ἀβασίλευτον θεσπίζει; Ποίαν δὲ γῆν, ἢ τὴν τῶν Δαμασκηῶν, καὶ τὴν τοῦ Ἰσραὴλ; τούτων γὰρ ἦσαν οἱ δύο βασιλεῖς, οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος· ὧν ὁ Ἀχαζ τὴν γῆν εἰσκαίνεν, ἢ ἐβδελύσσετο, ἀποκάμνων ἢ ἐγκακῶν ἀπ' αὐτῆς. Πότε οὖν τοῦτο γέγονε; τούτων γὰρ συμπερασθέντων, πᾶσα ἀνάγκη καὶ τὸ προλεγόμενον μέρος τῆς προφητείας εἰς ἔργον κεχωρηκέναι· τοῦτο δὲ ἦν τὸ τὴν Παρθένον τεκεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεόν. Καὶ δὴ πρόδηλον τοῖς τὰς ἱστορίας ἐξετάζουσιν, ὡς μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ συνεστήκει τὸ ἐκ προγόνων διαδοχῆς βασιλείον. Μέμνηται γοῦν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Ἀρέτα τοῦ βασιλέως Δαμασκηῶν· καὶ τοῦ Ἰουδαίων δὲ ἔθνους ἡ ἀτακτος, καὶ οὐ κατὰ νόμον εἰσέτι τότε διέμενε βασιλεία. Οὐ γὰρ ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἔφερον τὴν τῆς ἀρχῆς διαδοχὴν Ἡρώδης καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενόμενοι. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου παιδὸς κήρυγμα, καταλείπεται αὐτίκα ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τοῦ δυνεῖν βασιλέων. Ἐξ ἐκείνου γὰρ τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας τῶν ἐθνῶν ἐπικρατησάσης, ἐλέλυτο μὲν καὶ πᾶσα ἡ κατὰ τοὺς τόπους ἐθναρχία τε καὶ πολιαρχία· οἷος δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ τῆς ἐν χερσὶν ἐλάμβανε προφητείας. Ῥητὰ μὲν οὖν τὰδε· πρὸς δὲ διάνοιαν ὁ τῆς προφητείας λόγος ἀπάσης ψυχῆς τὸ εὐσταθὲς καὶ γαληναῖον, καὶ εἰρηναῖον σημαίνει τῆς τὸν γεννηθέντα Θεὸν αὐτὸν δὴ τὸν Ἐμμανουὴλ παραδεξαμένης. Ἐνὸς γὰρ Χριστοῦ καὶ τοῦ καταγεληθέντος πρὸς αὐτοῦ λόγου τῆς τῶν ἀνθρώπων

ratione temporum Ezechias. Hæc enim ipso jam tum patre Achaz regnante futura canebantur. Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Quod si ad hunc æa quæ ad propositum oraculum pertinent, minime referri possunt, multo minus ad alium quempiam eorum, qui apud Judæos post prophetiæ tempora extiterint, præterquam ad ortum ejus, qui verus est Emmanuel, **318** hoc est ejus qui extiterit vere nobiscum Deus, et ad unum Salvatoris nostri Dei Verbi ad homines accessum: duobus enim sublatis regibus, deserta et sola relicta est Judæorum terra, sicut oraculum ait futurum, dicens: « Relinquetur terra a facie duorum regum; » quod quidem ipsum etiam plane ad verbum sic demonstrabitur. Temporibus enim regis Achaz, et Isaiæ filii Amos, quibus prophetia illa edita est, rex Syriæ qui Damasci, et rex Israel non is qui in Jerusalem, sed is qui Samarizæ regnabat, et multitudini Judæorum, qui a divina lege defecerant, imperabat, fœdere inter se lecto, eos quibus Davidis successores imperabant, obsidere cœperunt. Hosce igitur ambos cum prophetia tollendos atque evertendos canat, ipsos quidem illius temporis Judæos et externos, qui adversus populum Dei sibi dextras inter se dederant, e vestigio dissolvendos, et discessuros a bello prædicat; regnum tamen illud ac successionem eorum prorsus dissolutam extinctumque iri, sub illius, de quo prophetia loquitur, nobiscum Dei, ortum. Attende igitur diligenter quo tempore Damascenorum simul ac Judæorum dissolutum est regnum, et quando tandem relicta est terra Judæorum sine rege, necnon ipsa quæ prius multum poterat, magna manu quondam Syriæ universe imperitans, Damascenorum regio. Namque sub horum eversionem atque interitum, ipsum Emmanuel prorsus oriturum fuisse par est, et eum de quo prophetia loquitur venturum. Si igitur horum ipsorum, de quibus dictum est, regna, adhuc stare intueri liceret, nihil amplius quærere opus esset, sed etiam nunc in futurum tempus spem omnem intendere. Sin autem re ipsa constat ea de quibus dictum est, eversa sublataque esse, usque adeo ut neque in Damasco, neque in Judæa, nostris temporibus regem intueri liceat, quid amplius dubitandum est, oraculum suum finem accepisse, quod ait? « Et relinquetur terra a facie duorum regum, quos tu times a facie ipsorum; » quibus in verbis reges pro regnis nominati sunt. Siquidem Symmachus ita ait: « Relinquetur terra, a qua tu mala pateris, a facie duorum regum ipsius. » Aquila vero: « Relinquetur terra, quam tu fastidis, a facie duorum regum ipsius. » Theodotion quoque eodem interpretatus est modo· **319** « Relinquetur, inquit, terra quam tu abominaris a facie duorum regum ipsius. » Cernis vaticinetur terram relinqueandam esse sine rege Sed quam tandem terram, nisi Damascenorum atque Israel? Horum enim duo reges erant, de qui-

bus hic sermo est. Quorum terram Achaz fastidiebat sive abominabatur laborans, sive mala patiens ab ea. Quando igitur, quæso, hoc factum est? His enim confectis, necesse est prorsus eam prophetiæ partem, de qua hic dictum est, ad exitum pervenisse, hoc est Virginem, nobiscum Deum, peperisse. Et sane constat apud eos qui non indiligerent historias exploraverint, quemadmodum usque ad tempora Salvatoris nostri Jesu Christi, reges Damasci a majoribus suis acceptum imperium tenuerint. Nam sanctus quoque Apostolus Aretæ Damascenorum regis meminit, et Judaicæ gentis ad illud usque tempus, quamvis inordinatum et præter leges, regnum manebat. Non enim a genere David aut Herodes, aut qui post Herodem, Salvatoris nostri temporibus exstiterunt, regni successorem se rebant. At vero post ejus adventum, postque de Virgine nati evangelicam in omnes homines prædicationem, terra continuo a facie dæorum regum relicta est. Nam ex illo cum Romani omnium gentium imperium obtinuisent, solutus quidem est omnis per singula loca, tam gentium quam civitatum principatus, finemque una cum multis aliis, etiam ea quæ ad præsentem prophetiam pertinent, sortita sunt. Et hæc quidem ad verbum interpretantibus dicta sint. Ad sensum vero in hunc modum dicitur: hujus prophetiæ verba omnis animæ quæ Deum hunc natum, ipsum, inquam, Emmanuel! susceperit, stabiles, tranquillos, pacificos significare mores. Uno enim Christo, et eo quod ab ipso nuntiatum est verbo, humanæ animæ imperium obtinente, priores ejus hostes, duo impietatis modi fugati sunt: unus is, qui et simulacrorum cultum, et in multimodis opinionibus diversitatem hominibus suggerebat: alter is, qui in moribus perversitatem propagabat. Nam ii, qui dicti sunt corporales reges, horum notas et signa gestabant, e quibus unus Damascenis imperans, erroris, quo in simulacris colendis gentes tenebantur, erat imago: alter vero eorum, qui ab Jerusalem defecerant, qui videlicet a Dei legitima adoratione deciderant, figurate personam gerere videbatur. **320** Quod vero hæc ad sensum ex figura accipere oporteat, poterit quispiam etiam ex iis quæ sequuntur addiscere, ubi in diebus Emmanuel muscas quasdam atque apes, Judaicam gentem invasuras oraculum canit, alias quidem ab Ægypto, alias autem ab Assyriis, caput ac pedes et barbam Dominum abrasurum, hominem vero juvenem boum et duas oves nutriturum, et alia quædam sub unum atque idem tempus futura, quæ nullo modo ad verbum intelligi possunt, sed ad sensum duntaxat accipienda sunt; et hæc quidem in hunc modum se habent. Quod autem ea quæ sic scripta sunt, Salvatoris nostri Jesu Christi modum nascendi significaverint, ipse evangelista hoc pacto testificatur scribens: « Jesu Christi autem generatio sic erat: Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. Joseph autem vir ejus, cum esset justus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam. Hæc autem eo cogitante, ecce Angelus Domini in somnis apparet ei dicens: Joseph fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam. Quod enim in ea genitum est, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis ipsorum. Hoc autem totum factum est, ut impleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus ⁴⁴. » Sic sane secundum nos ea, quæ ad divinam prædicationem pertinent, ex ipso rerum eventu comprobantur: quippe,

⁴⁴ Matth. i, 18-25.

Α ψυχῆς βασιλεύοντος, οἱ πρὶν ἀποπεφεύγασαι πολέμοι, δύο τρόποι δυσσεβείας, ὃ τε τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν ἐν πολυτρόποις δόγμασιν ἑτεροδοξίαν ὑποβάλλων ἀνθρώποις, καὶ ὃ τὴν ἐν ἡθεσι διαστροφὴν ἐνεργῶν. Τούτων δὲ οὖν ἔφερον οἱ πάλα δηλούμενοι σωματικοὶ βασιλεῖς τὰ σύμβολα. Ὡν ὁ μὲν Δαμασκηῶν τῆς τῶν ἐθνῶν περὶ τὰ εἰδῶλα πλάνης εἰκῶν ἦν, ὃ δ' ἕτερος τῶν ἀποστάντων τῆς Ἱερουσαλήμ, δηλαδὴ τῶν ἀποπεπτωκότων τῆς κατὰ τὸν νόμον τοῦ θεοῦ λατρείας. Ὅτι δὲ ταῦτα κατὰ διάνοιαν τροπικῶς ἀποδέχεσθαι προσήκει, μάθοι ἂν τις καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς ἐπιλεγόμενων, δι' ὧν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ μυίας τινὰς καὶ μελίττας ἐπελεύσεσθαι τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ καὶ ὁ λόγος θεσπίσει, τὰς μὲν ἀπ' Αἰγύπτου, τὰς δὲ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πῶγονα ἀποξυρῆσαι. ἀνθρώπων δὲ δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα θρέψειν, καὶ ἄλλα τινὰ καθ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον ἔσεσθαι οὐδαμῶς πρὸς λέξιν νοοῦμενα, κατὰ μόνην δὲ διάνοιαν θεωρούμενα. Ταῦτα μὲν οὖν τοιαῦτα· ὅπως δὲ ἡ παρούσα γραφὴ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως προσημαίνει τὸν τρόπον, ματυρήσει ὡδὲ πως ὁ εὐαγγελιστὴς γράφων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γένεσις οὕτως ἦν· Μνηστευθεὶς γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῇ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συναλθεῖν αὐτοῦς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Ἰωσήφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων παραδειγματίζειν αὐτήν, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολύσαι αὐτήν. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται αὐτῷ λέγων Ἰωσήφ υἱὸς Δαυὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Mariam τὴν γυναῖκά σου. Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἐστὶν ἁγίου. Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσει· τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Τοῦτο δὲ ὡς γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύομενον, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός. » Οὕτω δὲ καθ' ἡμᾶς τὰ τῆς θείας προγνώσεως ἀπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάττεισσι πιστοῦται, ἄλλως οὐκ ἂν τῆς προφητείας ἀληθοῦς ἀποφανθησομένης.

Ἐξῆς δὲ τούτων τίνα καὶ ὅποσα λέγεται ἕσσεσθαι ἂν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, ὄψλον δὲ, ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Ἐμμανουὴλ, φέρε, κατανοήσωμεν· « Συριοὶ, » φησὶ, « Κύριος μυΐαις, αἱ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῆ μελίσση, ἣ ἐστὶν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων, καὶ ἐλεύσονται, καὶ ἀναπαύσονται ἐν ταῖς φάραγμας τῆς χώρας, καὶ ἐν ταῖς τρώγλαις τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν βράγδα, καὶ ἐν παντὶ ξύλῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ξυρῆσει Κύριος ἐν τῷ ξυρῶ τῷ μεγάλῳ, τῷ μεμισθωμένῳ πέραν τοῦ ποταμοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίγας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πύγωνα ἀφελεῖ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, θρέψει ἄνθρωπος δάμαλιν βῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἔσται ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα· φάγεται βοῦτυρον, ὅτι βοῦτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, πᾶς τόπος, οὗ ἂν ὦσι χιλιαὶ ἄμπελοι χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἕσονται καὶ εἰς ἄκανθαν, μετὰ βέλους καὶ τοξέυματος ἐπιτεύσονται ἐκεῖ, ὅτι χέρσος καὶ ἄκανθα ἔσται πᾶσα ἡ γῆ, καὶ πᾶν ἕρος ἀροτριώμενον ἀροτριαθήσεται. Οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐκεῖ φόδος· ἔσται γὰρ ἀπὸ τῆς χέρσου σου καὶ ἀκάνθης εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ κατάκημα βοῶς. » Τοσαῦτα ἕσσεσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡ παρῶσα προφητεία περιέχει· ἅπερ ὅποιας ἔχεται θεωρίας ὧρα διελεθεῖν, τὴν διάνοιαν ἐπιτεμνομένης. « Συριοὶ, » φησὶ, « Κύριος μυΐαις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, αἱ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῆ μελίσση, ἣ ἐστὶν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων. » ταῖς μὲν προτέραις εἰδωλολατρῶν ἀνδρῶν ψυχαῖς ἡ καὶ δυνάμεσιν, ὡς οἶμαι, ἀκαθάρτοις καὶ ἀηδέσι μυΐαις ὀνομαζομέναις, καὶ μυΐαις Αἰγυπτιακαῖς, θυσίαις καὶ αἷμασιν εἰδῶλων χαϊρούσαις· τῇ δὲ μελίσση ζῶν κέντρον ἐπιφερομένην, βασιλεύειν τε καὶ βασιλεύεσθαι, καὶ πολεμεῖν ἐπισταμένην, ἀμύνεσθαι τε καὶ τιτρώσκειν εἰδοὶ τοὺς ἀνθισταμένους. Ταῦτας οὖν ὁμοῦ συνελθοῦσας, τὰς μὲν ἐκ τῆς τῶν εἰδωλολατρῶν χώρας, τὰς δὲ ἀπὸ τῆς τῶν κατευθυνόντων γῆς (κατευθυνόντες γὰρ οἱ Ἀσσύριοι ἐρμηνεύονται), κελεύσει ὡσπερ σύρισμά τι τοῦ Κυρίου καὶ θεοῦ τῶν ὄλων τῆς Ἰουδαίας ἀπάσης ἐπικρατήσκειν διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, φησὶ. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ἔθνη ἀλλόφυλα καὶ στρατιωτικὰ οἰκήσειν τὴν Ἰερουσαλήμ καὶ τὴν Ἰουδαίαν γῆν· ὅπερ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν λευκοτέροις ὀνόμασιν ἐθέσπισεν, εἰπὼν, « Καὶ Ἰερουσαλήμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν. » ὁ καὶ τέλος ἐτυχε, μετ' οὐ πολὺν χρόνον τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῶν, Ῥωμαίων τὴν πόλιν ἐλόντων, ἀλλοφύλους τε ἄνδρας αὐτόθι κατοικισάντων καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου καταστησάντων. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κύριος ξυρῆσειν λέγεται ἐν τῷ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων ξυρῶ, ἥτοι τῇ κολαστικῇ δυνάμει τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, τὴν κεφαλὴν, καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πύγωνα, οὐκ ἄλλου τινὸς ἢ αὐθις τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, τοῦτ' ἔστι τὸν κόσμον αὐτῶν καὶ τὴν δόξαν περιελεῖν διὰ τῆς τῶν καθόλου ἐπικρατούντων ἀρχῆς. Ῥωμαίους δὲ εἶναι τοὺτους αἰνίττεται. Διὰ γὰρ τοῦ τῶν Ἀσσυρίων

Post hæc autem, quænam et quot futura esse dicantur, vel bona, vel mala in die illa, hoc est, quo tempore adveniet Emmanuel, hinc jam consideremus : « Sibilabit, inquit, Dominus muscis, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et apud quæ est in terra Assyriorum, et venient, et quiescent in convallibus regionis, et in foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura, et in omni ligno. In die illa radet Dominus in novacula magna, quæ mercede conducta est, ultra fluvium regis Assyriorum, 321 caput et pilos pedum, et barbam auferet, et erit in die illa, nutriet homo juvencam boum et duas oves, et erit ex eo quod plurimum faciet lac, comedet butyrum : quoniam butyrum et mel comedet omnis qui relictus fuerit in terra, et erit in die illa, omnis locus ubicunque fuerint mille vites pro mille siclis, in terram incultam erunt, et in spinam, cum sagitta et arcu ingredientur illuc, quoniam terra inculta et spina erit omnis terra, et omnis mons qui aratur, arabitur. Non accedet illuc terror, erit enim a terra inculta et spina in pascua ovis, et in conculcationem bovis ». Hæc tam multa futura in die Emmanuel, præsens prophetia complexa est, quæ quali contemplatione scrutanda sint, jam experiri tempus est, ipsam interim sententiam dividentes : « Sibilabit, inquit, Dominus muscis in die illa, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et apud quæ est in terra Assyriorum, » ubi virorum prius simulacra adorantium animas, aut etiam quasdam et immundas et infestas potestates, muscas arbitror nominari, et muscæ Ægyptiacas, quæ sacrificiis et cruoribus simulacrorum gaudent. Apis vero est animal aculeo armatum, et quod regnandi, ac sub rege degendi, bellicæ scientiam habet, et ulcisci ac vulnerare adversantes idoneum est. Hasce igitur in locum unum convenientes, alias quidem de regione eorum qui simulacra adorant, alias vero de terra gubernantium (Assyrii enim ex interpretatione nominis gubernantes intelliguntur), jussu et quasi sibilatione Domini et Dei rerum omnium, Judææ universæ imperaturas, propter ipsius in Christum incredulitatem ait, in die Emmanuel. His autem verbis significat gentes externas et militares, habitaturas Jerusalem et Judæam terram. Quod quidem ipsum evidentioribus verbis Salvator noster cecinit, ubi ait : « Et Jerusalem conculcabitur a gentibus, » quod oraculum hanc ita multo post illas Salvatoris nostri voces exitum invenit, Romanis ipsam urbem expugnantibus, illicque diversi generis viros collocantibus et in loco stantibus, Rursus idem Dominus abrasurus dicitur in regis Assyriorum novacula, hoc est, castigatoria vi principis sæculi hujus, caput et pedes et barbam, non alterius cujuspiam quam rursus Judaicæ gentis, hoc est, 322 ornamentum et gloriam ablaturus per eorum, qui universo imperant, principatum. Hos autem non alios quam Romanos esse innuit. Nomine enim As-

¹¹ Isa. vii, 18-25.

syriorum, quodcumque per singula tempora gentibus impositum est regnum, significari arbitror, propterea quod ex Hebraica lingua interpretantibus Assyrii gubernantes significant. Itaque nunc gubernantes Romani sunt. Nam revera Deus universi, Romanorum novacula, hoc est, civili ac bellica vi omnem Judaicæ gentis gloriam, in qua prius superbiebat, omnemque ipsorum fortitudinem, quæ per barbani et pilos pedum significatur, abstulit. Neque enim alio unquam tempore prius quam post Salvatoris nostri, hoc est, post ipsius Emmanuel ortum, orne illis ornamentum abstulit Deus per principatum Romanorum. Sed pro « rege Assyriorum » Aquila quidem, « in regno Assyriorum, » Theodotion autem, « in rege Assyriorum » convertit, itemque Symmachus; qui quidem sic ostendunt quod non regis Assyriorum caput abradendum esse minetur oraculum, sed regis ejus novacula, atque in eo ipso rege Assyriorum, iis quæ in hac prophetia continentur afficiendam esse Judaicam gentem. Hæc autem etiam ipso eventu comprobantur. Per otium vero unusquisque alia complura, si observaverit, apud prophetas inveniet, quasi de persona Assyriorum dicta, quæ nullo modo accommodari Assyriis possunt, sed regno quod per singula tempora universis gentibus dominetur. Etenim jam etiam Persas apud Hebræos invenimus Assyrios nominari. Quocirca nunc quoque putavimus principatum Romanorum hoc oraculo significari. Gubernare enim ipsum hunc, et eumdem gubernari a Deo, post Salvatoris nostri adventum cernimus. Nemo tamen suspicetur omnia nos dicere, quæcumque in divinis libris de Assyriis leguntur, ad Romanos esse referenda (fatuum enim id atque impudentiæ obnoxium), sed quasdam esse propheticas voces, testimoniis, quæ de Christo feruntur, implicitas, quas dicimus de Romanis per Assyriorum appellationem accipien-
 323
 las ex nominis interpretatione, quod semper regnum illud, quod per singula tempora gentibus impositum est, repræsentat, quemadmodum suo tempore demonstrabimus. Atque ego quidem, dum hujus expositionis rationem mecum inquirō, arbitror ob nihil aliud oracula prophetica non commemorare nominatim Romanos, quam quod Romanis regnantibus, Salvatoris nostri doctrina in omnes homines suum lumen erat missura, et Scripturæ propheti-
 324
 cæ in ipsa Romanorum urbe et in omnibus gentibus Romano imperio subjectis publicandæ. Ne igitur iis qui imperium obtinebant ulla oriretur offensio, si de ipsis apertissime scriptum esset, sermonis adhibita est in oraculis obscuritas, cum quidem in aliis pluribus, tum vero in Danielis visionibus: quemadmodum in hac quoque, quæ nunc in manibus est, prophetia, quæ cum Assyrios appellet, gubernantes intelligit. Horum ergo novacula, universum Judaicæ gentis ornamentum, post ipsius Emmanuel ortum abradendum, hoc est abolendum, canit. Præterea in ea die de qua dictum est, ipsius, inquam, Emma-

Α νόματος ἡγοῦμαι τὴν καθ' ἕκαστον χρόνον ἐπικρατοῦσαν τῶν ἐθνῶν βασιλείαν σημαίνεσθαι. διὰ τὸ κατευθύνοντάς ἀπὸ τῆς Ἑβραίων φωνῆς ἐρμηνεύεσθαι τοὺς Ἀσσυρίους ὥστε εἶναι Ῥωμαίους τοὺς νῦν κατευθύνοντάς. Ἐπεὶ καὶ ἀληθῶς τῷ Ῥωμαίων ξυρῶ, ἦτοι τῇ πολιτικῇ καὶ πολεμικῇ δυνάμει, πᾶσαν τὴν δόξαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐν ἣ τὸ πρὶν ἐκόμα, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀνδρείαν διὰ τοῦ πύργου καὶ τῶν τριχῶν καὶ τῶν ποδῶν σηματομένην, περιεῖλεν ὁ τῶν ὄλων Θεός. Οὐδὲ ἄλλοτε γοῦν πω πρότερον ἐξ αἰῶνος ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἐμμανουὴλ γένεσιν, περιεῖλεν αὐτῶν ὁ Θεός πάντα τὸν κόσμον, διὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς. Ἄντι δὲ, τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, ὁ μὲν Ἀκύλας, « ἐν βασιλείᾳ Ἀσσυρίων, » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « ἐν τῷ βασιλεί τῶν Ἀσσυρίων, » ἐκδέδωκεν ὁμοίως δὲ καὶ Σύμμαχος ἰσαφῆς ποιῶντες, ὅτι μὴ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν ξυρῆσιν ὁ λόγος ἀπειλεῖ, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτοῦ ξυρῶ, καὶ ἐν αὐτῷ τε τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων τὰ προφητευόμενα διαθήσειν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος. Τούτοις οὖν καὶ ἡ ἔκθασις ἐπιμαρτυρεῖ τῶν λόγων. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τις καὶ πλείστα ἕτερα, ὡς περ εἰς Ἀσσυρίων πρόσωπον ἐν ταῖς προφητείαις εἰρημένα εὐροὶ ἂν ἐπιτηρήσας, οὐδαμῶς μὲν τοῖς Ἀσσυρίοις ἐφαρμόσαι δυνάμενα, τῇ δὲ ἐπικρατούσῃ καθόλου τῶν κατὰ χρόνους ἐθνῶν βασιλείᾳ. Ἦδη γοῦν καὶ Πέρσας εὐρομένον παρὰ Ἑβραίους Ἀσσυρίους ὀνομασμένους. Διὸ καὶ νῦν ὑπελήφθαμεν ἀντίτεσθαι τὸν λόγον τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν κατευθύνουσαν γὰρ καὶ κατευθυνομένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν ὀρώμεν. Μηδεὶς δὲ ὑπολαμβάνειν πάντα ἡμᾶς λέγειν τὰ περὶ Ἀσσυρίων ἐν ταῖς θείαις φερόμενα Γραφαῖς ἐπὶ Ῥωμαίους ἀνάγεσθαι (ἡλίθιον γὰρ καὶ ἀναίδες τοῦτο), ἀλλὰ τινὰς εἶναι προφητικὰς φωνὰς ταῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαις συμπεριπλεγμένας, ἃς φαμεν περὶ Ῥωμαίων ἀντίτεσθαι διὰ τῆς τῶν Ἀσσυρίων προσηγορίας, ἐκ τῆς τοῦ νόματος ἐρμηνείας αἰεὶ συνισταμένης τῆς κατὰ χρόνους ἐπικρατούσης τῶν ἐθνῶν βασιλείας, ὡς ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος παραστήσομεν. Καὶ ἔγωγε τὸν λογισμὸν τῆς αὐτῆς ἀποδόσεως πρὸς ἑμαυτὸν διερευνόμενος, οἶμαι δι' οὐδὲν ἕτερον μὴ ὀνομαστὶ τῶν Ῥωμαίων μνημονεῦσαι τὰ προφητικὰ λόγια ἢ διὰ τὸ μέλλειν ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων βασιλείας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διαλάμπειν εἰς πάντας ἀνθρώπους διδασκαλίαν, καὶ τὰς προφητικὰς Γραφὰς ἐπ' αὐτῆς τε τῆς Ῥωμαίων πόλεως, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὑπὸ Ῥωμαίους ἔθνεσι δημοσιεύεσθαι. Ἴν' οὖν τοῖς τῆς ἀρχῆς κρατοῦσι δυσἀρεστησις μηδεμίαν γένηται ἐκ τῆς προδήλου περὶ αὐτῶν ἀναγραφῆς, δι' αἰνιγματῶν ὁ λόγος ἐπεκρύψατο, ἐν τε ἑτέροις πλίσιοις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τοῦ Δανιὴλ θεωρίαις, ὡς περὶ καὶ ἐν τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ, ἐν ἣ κατευθύνοντας αὐτοὺς ὀνομάζει προσειπὼν Ἀσσυρίους. Τῷ τούτων τοιγαροῦν ξυρῶ τὸν σύμπαντα κόσμον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους μετὰ τὴν τοῦ Ἐμμανουὴλ γένεσιν ἀφανισθῆσεσθαι θεοπέσει. Ἐτι δὲ, ἐν τῇ ὀηλουμένη ἡμέρᾳ, (δῆλον δὲ ὅτι τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ, τοῦτ' ἐστὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπι-

σανείας,) « Θρέψει, » φησίν, « ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα· καὶ ἔσται, ἀπὸ τοῦ πλείστον κοιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Δι' ὧν φαίη ἂν τις ἦτοι λιμὸν αἰνίττεσθαι, καὶ πτωχεῖαν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, μὴ εὐποροῦντος μὲν τῆς ἀπὸ σίτου κατὰ φύσιν τροφῆς, μηδὲ γῆν ἀροῦντος, καὶ σπεύροντος, καὶ θερίζοντος, μηδὲ ποίμνας προβάτων, μηδὲ βοῶν ἀγέλας κεκτημένου, ἐχομένου δὲ δύο προβάτων καὶ δαμάλεως μίᾳς, τὸ τοῦτων γάλα ποριζομένου. Ἡ ἄλλως τροπολογῶν, τὸν μὲν καταλειφθέντα ἐπὶ τῆς γῆς αἰνίττεσθαι φαίη ἂν τὸν τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότων ἀποστόλων τε καὶ εὐαγγελιστῶν χορὸν· ὧν ἕκαστος, λέϊμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γεγονώς, καὶ διὰ τοῦτο ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς ὠνομασμένος, θρέψειν ἴεγεται δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, τρία καθ' ἑκάστην Ἐκκλησίαν τάγματα, ἔν μὲν τὸ τῶν ἡγουμένων, δύο δὲ τὰ τῶν ὑποδεηκότων, τοῦ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ λαοῦ εἰς δύο τάγματα διηρημένου, ἰς τε τὸ τῶν πιστῶν, καὶ τῶν μηδέπω τῆς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας ἤξιωμένων, οἷς καὶ φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρώμα. » Τοὺς δὲ ἐν ἤδη τελειοτέρᾳ καθεστῶτας ἔξει, δάμαλιν βοῶν εἰκότως ἀποκαλεῖ, γεννήματα τελειοτέρων βοῶν τυγχάνοντας, οἷος αὐτὸς ἦν ὁ Ἀπόστολος, περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν παραπλησίως αὐτῷ καμνόντων λέγων· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; » ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Εἴη δὲ ἂν καὶ πᾶν τὸ τάγμα τῶν τῆς Ἐκκλησίας προεστῶτων, ἀροῦν τε καὶ γεωργεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐγκρατευσμένον, δάμαλιν ὠνομασμένη βοῶν, γεννήματα τυγχάνουσα τῶν ἀποστολικῶν τρόπων τε καὶ μαθημάτων, οἳ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀρετῆς ἐπιβύσειν λέγονται, ὡς ἐκ πολυγονίας τοσοῦτον προβάλλεσθαι γόνιμον καὶ λογικὸν ταῖς εἰσαγωγικαῖς διδασκαλαῖς γάλα, ὡς καὶ ἐτέρους μυρίους τρέφεσθαι ἐξ αὐτῶν. Τοῦτων δὲ περὶ τῶν καταλειφθέντων ἐπὶ τῆς γῆς γεννησομένων, ἕτερόν τι συμδῆσεσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, (δῆλον δὲ ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ παρουσίας,) προαναφανεῖ. Τί δὲ τοῦτο; « Πᾶς τόπος, » φησὶ, « τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἐφ' οὗ ἦσαν χιλιαὶ ἄμπλοιοι χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται καὶ εἰς ἄκανθαν. Μετὰ γὰρ βέλους καὶ τοξέματος εἰσελεύσονται ἐκεῖ (δῆλον δ' ὅτι οἱ πολέμιοι), ὅτι χέρσος καὶ ἄκανθα ἔσται πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ θέα γε ὅσα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, λέγω δὲ ἐν τῷ τῆς ἀνατολῆς καιρῷ λογικῷ φωτὸς, τοῦ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιλάμψαντος, περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἔσεσθαι· ὁ λόγος θεσπίζει, δυνάμεις τε ἀκαθάρτους, καὶ πολεμικὰς τὰς πάλαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐνεργοῦσας ἐν τε Αἰγύπτῳ καὶ τῇ χώρᾳ τῶν Ἀσσυρίων ἄς τοῦ Κυρίου συρίσαντος, καὶ ὡσπερὶ παρορμήσαντος, καὶ παρακλειυσσαμένου αὐταῖς, τῇ χώρᾳ φησὶν αὐτῶν ἐπελεύσεσθαι, διὰ τὸ τοιοῦτων ἔξιν γεγονέναι· καὶ ἀναπαύσεσθαι τὰς εἰρημνένας δυνάμεις φησὶν ἐν φάραγγι, καὶ ἐν τρώγλαις πετρῶν, εἰς τε τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν βαγᾶν αὐτῶν,

niel, quæ est dies adventus Christi, « Nutriet, » inquit, « homo juvencam boum, et duas oves, et erit, ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et mel comedet, omnis qui relictus fuerit in terra. » In quibus verbis sane dixerit aliquis, Judaici populi famem paupertatemque immensam significari, quippe qui neque triticeo naturalique cibo sit abundanturus, ex eo quod neque terram arabit, neque seminabit, neque metet, neque greges ovium, neque boum armenta possessurus, sed habiturus duas oves et juvencam unam, quibus lac sibi ipsi suppetidet : aut aliter, figurate loquens, eum qui in terra relictus sit, significare dixerit ex Judæis qui in Salvatore ac Dominum nostrum crediderint, apostolorum atque evangelistarum chorum, e quibus unusquisque, cum secundum electionem gratiæ relictus sit, et ob id, relictus in terra nominatus, juvencam boum et duas oves dicitur nutriturus, ternos videlicet per singulas Ecclesias ordines, unum quidem eorum qui præsent, duos autem eorum qui subjecti sint, cum Ecclesiæ Christi populus in duos ordines sit divisus, in eorum qui credunt, et eorum qui nondum ad lavacri regenerationem assumpti sint, ad quos etiam divinus Apostolus ait : « Lac vobis potum dedi, non escam ⁴⁶. » Eos vero qui jam tum in habitu perfectiore constiterint, juvencam boum merito appellat, quippe qui perfectiorum boum fetus sint, cujusmodi ipse fuit Apostolus, qui de seipso atque iis qui simili modo ut ipse laborant, ita ait : « Nunquid de bobus cura est Deo? ³²⁴ an propter nos omnino dicit ⁴⁷? » erit autem omnis quoque ordo eorum qui Ecclesiæ præsent, quibusque arandi et colendi animas hominum cura mandata est, juvencæ boum nomine significatus, quippe qui apostolicorum rituum ac præceptorum fetus existat, quique etiam in virtute usque adeo incrementum accepturus dicitur, ut ex fetus multiplicitate, tantum genitalis rationalisque lactis introductoris doctrinis sit suffecturus, ut ex eo innumerares alii nutriendi sint. Porro cum hæc iis qui in terra relictus fuerint, futura tum essent, aliud quiddam in die illa, tempore videlicet adventus Emmanuel, eventurum prædicit. Quod autem hoc? « Omnis, » inquit, « locus Judaici populi, in quo erant mille vites pro mille siclis, in terram incultam erit, et in spinam. Nam cum sagitta et arcu ingredientur illuc (constat vero hoc dici de hostibus), quoniam terra inculta et spina erit omnis terra. » Et sane spectata quam multa in die Emmanuel, dico autem quo tempore rationale lumen est oriturum, quod per Salvatorem nostrum in omnes homines emicabit, Judaicæ genti eventura oraculum canat. Immundas enim atque hostiles potestates, quæ quondam inter gentes efficaciam suam exercebant et in Ægypto, et in regione Assyriorum, Domino sibilante et quasi impellente atque adhortante eas, regionem ipsorum invasuras ait, propterea quod ta-

⁴⁶ I Cor. ii, 2. ⁴⁷ I Cor. ix, 9.

libus digna evaserit, easdemque potestates quieturas in convallibus et foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura ipsorum : ad sensum quidem in animis ipsorum, et in ipsis corporis sensibus, et cogitationibus, et discissis ipsorum mentibus ; ad verbum autem (quod quidem in promptu est), per totam ipsorum regionem. Quod ipsum sane quis non admiretur, cum oculis cernat inimicos ipsorum omnem Judææ locum occupasse, et externos simulacrorumque cultores homines in cunctis ipsorum civitatibus et regionibus quiescisse? Non igitur his solis eos esse afflicendos ait oraculum, sed etiam novacula ejus Assyriorum regis, quem nos intelligimus, et caput eorum, et pilos pedum, et barbam, omnem videlicet, quo ipsi quondam affecti erant, ornatum abradendum. Sub eadem vero diem hanc et sub idem tempus ad extremam ipsos divitiarum Dei penuriam minatur esse redigendos, usque adeo ut et pane rationali, **325** et solido spiritualique cibo sint carituri, satisque habituri, si lacte, hoc est puerili introductorioque sermone, nutriantur. Ad hæc, vites ipsorum in terram incultam fore. « Postquam enim, » ut ipse propheta ait, « agricola idem et eorum Dominus expectavit, dum vinea uvam ferret, » eaque protulit spinas, et vociferationem quamdam, non autem justitiam (quocirca etiam sepem ejus auferens, et parietem evertens, ad terram incultam vineam redacturum se affirmat, et eam inimicis traditurum, quos cum sagitta et arcu illuc ait ingressuros, ubi

Deo, qui eos non injuria, sed jure optimo traderit, acceperint potestatem, eo quod terra inculta et spina omnis ipsorum terra facta sit, propterea, inquam, quod ad terram incultam et spinam ipsi se ipsos redegerunt), « Ingredientur, » inquit, « illuc cum sagitta et arcu, qui contra ipsos potestatem acceperint. »

Mη θαύμαζε δ' εἰ καὶ ταῦτα συνεσκιασμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων ἀποδέδοται. Αἰλεκεται γοῦν ἡδη πρότερον ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης οἰκονομίας τοῦ λόγου, βουληθέντος ἐπικυρῶσθαι τὸν ἔσχατον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους βλεθρον, ὡς ἂν φυλάττοιο παρ' αὐτοῖς ἡ Γραφή εἰς ἡμῶν τῶν ἔθνῶν βελτιωσίν τε καὶ ὠφέλειαν. Εἰ γοῦν ἀναφανδὸν αὐτοῖς μὲν βλεθρον, τοῖς δὲ ἔθνεσιν ἀγαθὰ προεκήρυττον αἱ προφητεῖαι, οὐδεὶς ἂν περὶ αὐτὰς ἐσπούδασε τῶν ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ ὡς αὐτοῖς ἐναντίας οὐσας καὶ ἐχθρὰς διέφθειραν ἂν αὐτὰς, καὶ οὐκέθ' ἡμῖν τοῖς ἐξ ἔθνῶν παρῆν ταῖς τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν μαρτυρίαις χρῆσασθαι. Ἄλλὰ γὰρ τοσοῦτων ἐν τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡμέρᾳ περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος γενησομένων, κατὰ τὴν ἑτέραν ἐρμηνείαν, σπάνιός τις εἶσεσθαι λέγεται ὁ καταλειφθεὶς ἐξ αὐτῶν, περὶ οὗ φησὶν ὁ Ἀπόστολος : « Λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν ὅς δὴ θρέψει δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται. » Τοιοῦτος δὲ ἡμῖν ἀπεδείχθη κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόδοσιν πᾶς ὁ ἀποστολικὸς τῶν μαθητῶν χορὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

⁴⁰ Rom. xi, 5.

κατὰ μὲν διάνοιαν, ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν, καὶ ἐν ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι, τοῖς τε λογισμοῖς καὶ ταῖς διεβρωγυῖαις αὐτῶν διανοαῖς· κατὰ δὲ τὴν πρῶτον χεῖρον λέξιν, καθ' ὅλης αὐτῶν τῆς χώρας. Ὁ καὶ τίς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, ὀφθαλμοῖς ὄρων τοὺς πολέμιους αὐτῶν πάντα τόπον τῆς Ἰουδαίας κατειληφτάς, καὶ τοὺς γε ἀλλοφύλους καὶ εἰδωλολάτρας ἀνθρώπους ἐν πάσαις αὐτῶν πόλεσι τε καὶ χώραις ἀναπεπαυμένους; Οὐ ταῦτα δὲ ἄρα μόνᾳ διαθήσειν φησὶν αὐτοῦς ὁ λόγος, ἀλλὰ ξυρῶ τοῦ νενοημένου ἡμῖν βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πύγωνα, πάντα δηλαδὴ τὸν πάλοι περιεικόμενον αὐτοῖς κόσμον ξυρῆσειν. Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπειλεῖ ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ τοῦ κατὰ Θεὸν πλοῦτου καταστήσεσθαι αὐτοῦς, ὡς μὴ ἄρτων λογικῶν εὐτορεῖν, μήτε στερεᾶς καὶ πνευματικῆς τροφῆς, ἀγαπᾶν δὲ γάλακτι τρέφεσθαι, τῷ νηπιῶδει καὶ εἰσαγωγικῷ λόγῳ. Ἐτι πρὸς τοῦτοισι καὶ τὰς ἀμπελούς αὐτῶν εἰς χέρσον εἴσεσθαι. « Ἐπειδὴ γάρ, » ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησὶν, « ἔμεινεν ὁ γεωργὸς ἅμα καὶ δεσπότης αὐτοῦ, τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν τὸν ἀμπελώνα· » ὁ δὲ ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν (διὸ καὶ ἀφαιρῶν τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ καθαιρῶν τὸν τοίχον εἰς χέρσον, καταστήσειν τὸν ἀμπελώνα μαρτύρεται, καὶ τοῖς ἐχθροῖς παραδώσειν αὐτὸν, οὗς μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσεσθαι φησὶν ἐκεῖ τοὺς τὴν ἐξουσίαν εἰληφότες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ παραδόντος αὐτοῖς οὐκ ἀκρίτους, ἀλλ' εὖ μάλα ἐν δίκῃ, ὅτι δὴ χέρσος καὶ ἀκανθα αὐτῶν γέγονε πᾶσα ἡ γῆ) διὰ τοῦτο γοῦν ἐπέπερ εἰς χέρσον καὶ ἀκάνθων αὐτοῖς ἐκταῦτος κατέστησαν, « εἰσελεύσονται, » φησὶν, « ἐκεῖ μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος, οἱ τὴν κατ' αὐτῶν ἐξουσίαν εἰληφότες. »

sagitta et arcu, qui contra ipsos potestatem acceperint. »

Mη θαύμαζε δ' εἰ καὶ ταῦτα συνεσκιασμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων ἀποδέδοται. Αἰλεκεται γοῦν ἡδη πρότερον ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης οἰκονομίας τοῦ λόγου, βουληθέντος ἐπικυρῶσθαι τὸν ἔσχατον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους βλεθρον, ὡς ἂν φυλάττοιο παρ' αὐτοῖς ἡ Γραφή εἰς ἡμῶν τῶν ἔθνῶν βελτιωσίν τε καὶ ὠφέλειαν. Εἰ γοῦν ἀναφανδὸν αὐτοῖς μὲν βλεθρον, τοῖς δὲ ἔθνεσιν ἀγαθὰ προεκήρυττον αἱ προφητεῖαι, οὐδεὶς ἂν περὶ αὐτὰς ἐσπούδασε τῶν ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ ὡς αὐτοῖς ἐναντίας οὐσας καὶ ἐχθρὰς διέφθειραν ἂν αὐτὰς, καὶ οὐκέθ' ἡμῖν τοῖς ἐξ ἔθνῶν παρῆν ταῖς τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν μαρτυρίαις χρῆσασθαι. Ἄλλὰ γὰρ τοσοῦτων ἐν τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡμέρᾳ περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος γενησομένων, κατὰ τὴν ἑτέραν ἐρμηνείαν, σπάνιός τις εἶσεσθαι λέγεται ὁ καταλειφθεὶς ἐξ αὐτῶν, περὶ οὗ φησὶν ὁ Ἀπόστολος : « Λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν ὅς δὴ θρέψει δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται. » Τοιοῦτος δὲ ἡμῖν ἀπεδείχθη κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόδοσιν πᾶς ὁ ἀποστολικὸς τῶν μαθητῶν χορὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἄσπερ δὲ ὁ καταλειφθεὶς οὗτος τοιοῦτος ἔσεσθαι ἄσπερ προφητεύεται, οὕτω καὶ τῆς χώρας ἀπάσης τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τοῦ τε ἀμπελιῶνος αὐτῶν εἰς χέρσον καὶ ἀκανθαν μεταβλημένου, καὶ διὰ ταῦτα τοῖς πολεμίοις παραδεδομένου, ἔμπαιν ἐκ θατέρου μέρους πᾶν ὄρος ἀροτριώμενον ἀροτριάθησεται προφητεύεται. Ἡγοῦμαι δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν οὕτως αἰνίττεσθαι, περὶ ἧς καὶ αὐτὸς φησιν· « Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη. » Τὸ γὰρ ἐπιρριμένον μετέωρόν τε καὶ ὑψιπέτες τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πολιτεύματος ὄρος ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀνηγορεύσθαι. Τοῦτο δ' οὖν, φησι, τὸ ὄρος ἀροτριώμενον ἀροτριάθησεται· ὡς μὴ ἐπαλθεῖν ἐκεῖ φόβον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτὸ μεταβαλεῖσθαι ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας, καὶ χέρσου καὶ ἀκάνθης, ὡς ἐπιτήδειον καταστῆναι εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοῶς. Καὶ πάρεστί γε ἐπιλογίσασθαι, ὅπως ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, πάλαι οὔσα χέρτος καὶ ἀκανθα, διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος εἰς τοσοῦτον ἤλασ μεταβολῆς, ὥστε πᾶσα καὶ βοτάνη εὐθετον τῆς λογικῆς καρποφορίας ἐπὶ τοσοῦτον βλαστῆσαι, ὡς καὶ τοὺς προδατώδεις καὶ ἀπλουστέρους ἀπολαύειν αὐτῆς δύνασθαι, τοὺς τε ἐν ἔξει τελειοτέρῃ προβεβηκότας ἀροῦν καὶ γεωργεῖν αὐτὴν, βόας προσαγορευομένους, ὡσπεροῦν τὸν θεῖον Ἀπόστολον παιδεύοντα παρεστήσαμεν ἐν τῷ φάναϊ· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ὑμᾶς πάντως λέγει; δι' ὑμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν ἐπ' ἐλπίδι ἀροτριῶν, καὶ ὁ ἀλοῦν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Οὕτως ἡ πάλαι ἐρημος καὶ χέρτος μεταβλήθη κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ὡς καὶ τοῖς οὕτω νενοημένοις βουσίαι εἰς τὴν κατάλληλον γεωργίαν ἐπιτηδείως ἔχειν. Ἐπίστωται δὲ τίνα τρόπον ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάνοιαν γένεσις ἐκ Παρθένου προφητεύεται, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ φησιν ὁ λόγος τὴν μὲν πάλαι καρποφόρον γῆν, τὸ πρὶν οὔσαν χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσεσθαι καὶ εἰς ἀκανθαν, πᾶσαν τε τὴν γῆν αὐτῶν, διὰ τὸ γενέσθαι εἰς ἀκανθαν καὶ εἰς χέρσον, παραδοθήσεσθαι τοῖς μετὰ βέλους καὶ τοξέυματος εἰσελευσομένοις. Τούναντίον δὲ περὶεσθαι πᾶν ὄρος· ἀπὸ γοῦν τῆς προτέρας χέρσου καὶ ἀκάνθης μεταβαλεῖσθαι εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοῶς, ὥστε αὐτὸ ἀροτριώμενον ἀροτριάθησεται, καὶ μὴ ἐπελευσεσθαι ἐκεῖ φόβον. Δι' ὧν σαφῶς ἡγοῦμαι σημαίνεσθαι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκ Παρθένου γένεσιν, καὶ τὰ μετὰ ταύτην ὄμου καὶ ἀθρόως Ἰουδαίους τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι συμβεβηκότα· τὴν γοῦν ἑκατέρων τῶν ταγμάτων εἰς τούναντίον μεταβολὴν, τῶν μὲν τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὸ χεῖρον, τῆς δὲ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας τὴν ἀπὸ τῆς πάλαι ἰρημίας ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν καρποφορίαν, ἅσπερ, καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐπιφανείας ἐπιτελεσθήσεσθαι προφητευθέντα, ταῖς προρῆταισιν ἀκολούθως οὐκ ἄλλοτε, ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τέλος εὐληφότα δείκνυνται, διὰ τε τῶν ἔμφανως εἰρημένων κατὰ Ἰουδαίους πραγμάτων, καὶ διὰ τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας. Ἐλ μὲν γὰρ κατὰ τὴν ἀσπ-

A a nobis in secunda expositione omnis apostolicus discipulorum Salvatoris nostri Jesu Christi chorus demonstratus est : sed quemadmodum hic qui relictus sit, talis futurus ex prophetia declaratur, ita postquam universa Judaicæ gentis regio, et vinea ejusdem, in terram incultam et spinam commutata fuerit, et propterea hostibus tradita, rursus ex altera parte omnis mons qui aratur, arandus esse ab eadem prophetia prædicitur. **326** Arbitror autem Salvatoris nostri Jesu Christi Ecclesiam eo modo significari, de qua ipse ait : « Non potest civitas abscondi supra montem posita ⁴⁹ ; » quod enim in Ecclesia publicis actionibus elatum et sublime et ad superna tendens sit, montem arbitror his verbis appellari : hunc igitur montem, qui aratur, aratum iri ait, ita quidem ut illuc terror accessurus non sit, quin potius usque adeo a priore solitudine, et terra inculta et spina commutandum, ut idoneus futurus sit qui evadat in pascua ovis et conculcationem bovis. Et sane ratione colligere possumus quemadmodum Christi Ecclesia, quæ olim erat terra inculta et spina, ad tantam commutationem per ipsius gratiam pervenerit, ut herbam rationalis fertilitatis et pabulum opportunum usque adeo protulerit, ut et ovis similes et simpliciores ea frui possint, et qui ad habitum perfectiorem pervenerint, qui boves appellantur, eandem arare et colere, eo sane modo quo divinum Apostolum docentem ostendimus, ubi ait : « Nunquid de bobus cura est Deo? An propter vos omnino dicit, propter vos enim scripta sunt, quoniam debet qui arat, in spe arare, et qui triturat, in spe participare ⁵⁰. » Ita quæ olim deserta incultaque erat terra, post Christi adventum commutata est, ut quos eo modo boves intelleximus, iis convenientis aptæque agriculture usum idoneum præbeat. Attende vero quonam modo sub uno eodemque sensu ortus de Virgine canitur : et pariter, inquit, oraculum, quæ olim fertilis terra et quæ prius mille siclorum erat, in terram incultam erit, et in spinam, omnisque eorum terra, propterea quod futura sit in spinam et terram incultam, tradetur iis qui cum sagitta et arcu accedent. Contrarium vero patietur omnis mons : nam a priore inculta terra et spina mutabitur in pascua ovis et conculcationem bovis ; itaque ipse qui aratur arabitur, neque illuc terror adveniet. Quibus verbis plene arbitror significare Salvatoris nostri ortum de Virgine, et quæ post illum simul atque acervatim, et Judæis et reliquis gentibus eventura erant : siquidem utriusque ordinis mutationem in contrarium prophetia demonstrat, Judaicæ quidem gentis a meliore in pejus, collectæ autem de gentibus Ecclesiæ, a priore sterilitate ac solitudine, in fertilitatem secundum Deum ; quæ quidem dum sub unum **327** et idem tempus quo Emmanuel adveniet absoluta canuntur, oraculi veritatem eventus com-

⁴⁹ Matth. v, 14. ⁵⁰ I Cor ix, 9, 10.

probavit. Non enim alias quam post Salvatoris nostri adventum, finem accepisse demonstrantur, tum ex iis rebus quæ plane de Judæis dictæ sunt, tum ex ipsa quæ de gentibus collecta est Ecclesia. Nam si post adventum Salvatoris nostri, ipsius, inquam, Jesu Christi, regnum ac principatus apud Judæos et apud Damascenos esse non desiisset; et nisi ante oculos nostros, nobis ipsis intueri liceret relictam ab illis terram, et ab externis ac simulacrorum cultricibus nationibus habitatam; præterea, si non in terram incultam et spinam, omne quodcumque olim venerabilissimum sacri apud illos sanctuarii decus habebatur, commutatam esset, et nisi cultores simulacrorum, impurissimi homines, illorumque hostes cum sagitta et arcu invadentes, et ab ipso Domino impulsus ab externis regionibus venissent, et in ipsorum terris quievissent, omnemque locum omnemque civitatem ipsorum occupassent: et rursus, nisi a terra inculta et spina, et ab ea quæ prius erat colendi negligentia, per Salvatoris nostri doctrinam commutatæ omnes, quæcunque in ipsum crediderunt, gentes, religiosam et secundum Deum rationalem fertilitatem cultumque accepissent; ad hæc, nisi oculis Christum intuiti, non credidissent, et nisi docentem audivissent, auditumque respuisent, et nisi reliqua quæ in eadem prophetia continentur, post tempora Jesu Salvatoris nostri exitum sortita esse ostenderentur, sane non ipse esset habendus, quem prophetæ intelligunt. Sed si cuivis, vel cæco, ut aiunt, perspicua oraculorum eventa existunt, quæ quidem non alias quam post tempora adventus illius completa sunt, quid amplius opus est de illius ortu ex Virgine dubitare, ac non potius benigna quadam ratiocinatione ex iis quæ adhuc cernuntur, rerum quoque ipsarum initio fidem facere? Hæc vero ipsa quæ adhuc cernuntur, quæ tandem sunt, nisi Judæorum in illum incredulitas (quæ planissime secundum ipsum oraculum completur, quod ait: « Auditum audietis et non intelligetis, et intuentes intuebitur, et non videbitis: crassum enim factum est cor populi hujus »), et ipsius Jerusalem obsidio, et prisci illius sanctuarii extrema solitudo, et externarum gentium, quæ stimulis, hoc est asperioribus imperiis, ipsos in servitutem redigunt, in ipsorum terra habitatio, **328** (hoc enim significabant muscarum atque apum exempla), et denique ipsarum gentium a priore solitudine ad culturam secundum Deum commutatio? Hæc igitur quæ oculis cernuntur, quis non admittetur atque obstupescat? Quis porro non vere divinum fateatur vaticinium? cum audiat ante totos mille annos apud majores hæc in libris ipsorum contineri et versari, quæ tamen non alias ad finem pervenerint, quam post Salvatoris nostri adventum? Quod si admirabilis est prædictio, itemque admirabilior et supra omnem rationem ipsius prædictionis eventus, quid amplius dubitare opus est, utrum primus ejus de quo prophetæ loquuntur accessus, admirabilem et supra omnem hominis

ουσίαν του Σωτήρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὲ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, μὴ πέπαυται βασιλευμένη ἢ τῶν Δαμασκηῶν ἀρχὴ καὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ εἰ μὴ ἐνβόρῃσιν ἡμῖν αὐτοῖς νῦν θεωρεῖται καταλείμενη ὑπ' αὐτῶν ἡ γῆ, καὶ ὑπ' ἐθνῶν ἀλλοφύλων καὶ εἰδωλολατρῶν κατοικοῦμένη· καὶ πρὸς τοῦτοις εἰ μὴ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ ἀκάνθαυ πᾶσα ἡ πάλαι σεμνοτάτη, αὐτοῦ δὲ τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἀγιάσματος ὄρα, καὶ εἰ μὴ εἰδωλολάτραι, ἀκάθαρτοι ἄνδρες, οἱ τε πολέμιοι αὐτῶν κατὰ βέλους καὶ τοξέυματος ἐπελθόντες, ὑπ' αὐτοῦ γε τοῦ Κυρίου παρορηθέντες ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐληλύθασιν, ἀνεπαύσαντό τε ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν πάντα τόπον καὶ πᾶσα; τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδιοποιήσαντες· καὶ ἐμπάλιν, εἰ μὴ ἀπὸ χέρσου καὶ ἀκάνθης τῆς πρὶν ἀγεωργίας διὰ τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν διδασκαλίας μεταβαλόντι πάντα τὰ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότα ἔθνη τὴν εὐσεβῆ καὶ κατὰ Θεὸν λογικὴν ἀπειλήσε καρποφορίαν· καὶ ἐπὶ τοῦτοις, εἰ μὴ ὀφθαλμοῖς τὸν Χριστὸν ἰδόντες οὐκ ἐπίστευσαν, καὶ διδάσκοντος ἀκούσαντες εἰ μὴ παρήκουσαν, καὶ εἰ μὴ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐναργέστατα τέλους τυχόντα ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν δείκνυται, οὐκ ἂν εἴη αὐτὸς ὁ προφητευόμενος. Εἰ δὲ καὶ τυφλῶ, ὡς φασί, δῆλα τὰ τῶν λόγων ἀποτελέσματα, οὐκ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πεπληρωμένα, τί χρὴ λοιπὸν καὶ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως αὐτοῦ ἀμφιβόλως ἔχειν, οὐχὶ δὲ εὐγνώμονι λογισμῶ ἀπὸ τῶν εἰσέτι νῦν ὀρωμένων καὶ τὴν καταρχὴν τῶν πραγμάτων πιστοῦσθαι; ὀρώμενα δὲ εἰσέτι νῦν τίνα ἂν εἴη ἀλλ' ἢ ἡ Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστία, (ἐναργῶς κατὰ τὸν χρησμὸν πληρουμένη τὸν φάσκοντα· « Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴσθητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου ») καὶ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῦ πάλαι αὐτῶν ἀγιάσματος ἡ παντελής ἐρήμωσις, τῶν τε ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐπὶ τῆς χώρας αὐτῶν κατοικήσις, μετὰ κέντρων αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστι μετὰ σκληρῶν ἐπιταγμάτων, καταδουλουμένων, (τούτο γὰρ ἐδήλου τῶν μυῖων καὶ μελιττῶν τὰ παραδείγματα·) καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἢ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας εἰς τὴν κατὰ Θεὸν γεωργίαν μεταβολή; Ταῦτα δὲ οὐν ὀφθαλμοῖς ὀρώμενα τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγεῖ θαυμάσιος; τίς δὲ οὐ θείαν ὡς ἀληθῶς ὁμολογήσειεν ἂν τὴν πρόβησιν, ἀκούων ἀνωθεν πρὸ χιλιῶν ὄλων ἐτῶν ἐν βίβλοις ἀποκείμενα ταῦτα καὶ μελετώμενα, οὐ μὴν ἄλλοτε εἰς τέλος ἀχθέντα ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν παρουσίαν; Εἰ δὲ οὐν θαυμάσιος ἢ πρόβησις, καὶ ἔτι θαυμασιώτερα, καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον ἢ τῆς προβήσεως ἑκάστις, τί δεῖ ἀπιστεῖν εἰ καὶ ἡ πρώτη τοῦ προφητευομένου πάροδος παράδοξον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν τὴν τῆς γενέσεως καταβολὴν εἴληγεν, ὅπως καὶ ἡ τῶν λοιπῶν θαυμάτων ἐναργὴς ἔψις, οὐχ ἕτερον οὐσα, ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ βιάζεται καὶ τὴν τῶν ἄλλων τῶν κατ' αὐτὸν πραχθέντων ἀποδέχεται μαρτυρίαν; Ἄλλα γὰρ τοῦτοις ἐξῆς μετὰ τὸ, « Εἰ βόσκημα προβάτου καὶ καταπάτημα βοῦς, » συνήπει δευτέρα τίς πρόβησις συγγενῆς τῇ προτεθειμένῃ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ, « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Ἄδω

σεαυτῷ τόμον, ἢ ἦν καὶ αὐτὴν ἐκθέμενοι, φέρε, δια-
σκοπήσωμεν.

quæ illius ortu haudquaquam minor est, cogit etiam aliorum, quæ circa illum gesta sunt, accipere testimonium? Cæterum, ordine deinceps his quæ dicta sunt post illud : « In pascua ovis, et conculcationem bovis ²¹, » annexa est altera quædam prædictio cognata ejus quæ exposita est, quæ quidem ab eo loco incipit, « et dixit Dominus ad me : Sume tibi librum ²², » quam etiam ipsam tempus jam est, ut exponamus et contemplemur.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.—Ἐπὶ καινῆς Γραφῆς, τῆς Και-
νῆς δηλαδὴ Διαθήκης, προφήτις ἐξ ἁγίου Πνεύ-
ματος συλλήψεσθαι καὶ τέξεσθαι Ἰδὸν λέγεται,
ὅς, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμῶν κρατήσας, ἀπι-
στηθήσεται μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, τοῖς δὲ ἔθνεσιν
ἔσται σωτήριος· ὅτι τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων
ἔθνος μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν κατὰ τὸ
αὐτὸ δηλοῦται.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Λάβε σεαυτῷ τόμον R
καινόν, μέγαν, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώ-
που, τοῦ ὀξέως προνομήν ποιῆσαι σκύλων, πάρεστι
γάρ, καὶ μάρτυράς μοι ποιήσον πιστοὺς ἀνθρώπους,
τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαραχίου.
Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ
ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. Καὶ εἶπε Κύριος μοι· Κά-
λεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προ-
νόμησον· διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πα-
τέρα ἢ μητέρα, λήφεται δύναμιν Δαμασκού, καὶ τὰ
σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. » Ἐχε-
ται τῆς προτεταγμένης καὶ ἡ παρούσα προφητεία.
Ἡ γὰρ ἔκει Παρθένος ἡ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν τίκτηεν
λεγόμενη, προφήτις ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠνόμασται. Ζη-
τούμενον δὲ πόθεν ἄρα συλλήφεται ἀπειρόγαμος οὖσα,
τοῦτο νῦν ὁ λόγος διδάσκει, « Καὶ προσῆλθον, » λέ-
γων, « πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ
ἔτεκεν υἱόν. » Ἀκουστέον δὲ ταῦτα ὡς ἐξ ἁγίου Πνεύ-
ματος, ὅφ' οὐ θεοφοροῦμενος ὁ προφήτης ἐθέσπιζεν.
Αὐτὸ δὴ οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προσηλυθῆναι ὁμο-
λογεῖ τῇ προφήτι· ὁ καὶ σαφῶς πεπληρωται ἐπὶ
τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, ὅτε
« ἀπεστάλη ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν
τῆς Γαλιλαίας ἢ ὄνομα Ναζαρεθ, πρὸς παρθένον
μνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου καὶ
πατρὸς Δαυὶδ· ἢ καὶ εἶπε· Χαίρε, κεχαριτωμένη,
ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί. » Καὶ
πάλιν· « Μὴ φοβοῦ· εὖρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ·
καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέ-
σεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. » Εἰπούσης τε τῆς Μα-
ρίας· « Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; »
D « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ
δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοί. Διὸ καὶ τὸ γεννώ-
μενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Καὶ ἐν μὲν τῇ
πρὸ ταύτης προφητείας ἅμα τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμα-
νουὴλ, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἐλέ-
γετο ἐγκαταλειφθήσεσθαι τὴν γῆν ἀπὸ τῶν πολιορ-
κούντων αὐτὴν δουρῶν βασιλέων, ἐνδὸς μὲν τοῦ τῆς Σα-
μαρείας, θατέρου δὲ τοῦ τῆς Δαμασκού· ἐπὶ δὲ τῆς
παρούσης, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ
μητέρα, λήφεται δύναμιν Δαμασκού, καὶ τὰ σκύλα
Σαμαρείας· ὧν καὶ πρόσθεν καταλυθήσεσθαι τοὺς
βασιλεῖς ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐθέσπιζεν.

Ab eodem.—In nova Scriptura, Novo scilicet Testa-
mento, prophetissa ex Spiritu sancto conceptura
et paritura Filium dicitur, qui cum inimicos et
hostes vicerit, non credetur quidem a Judæis, gen-
tibus autem erit salutaris. Qualia etiam patietur
Judaica natio post incredulitatem in eum, per idem
declaratur.

« Et dixit Dominus ad me : Accipe tibi ipsi librum
novum grandem, et scribe in eo stilo hominis, ut
celeriter direptionem facias spoliolorum, adest enim,
et testes mihi facito fideles homines, Uriam sacer-
dotem, et Zachariam filium Barachizæ, et accessi
329 ad prophetissam, et in utero accepit, et pe-
perit filium, et dixit Dominus ad me, voca nomen
ejus Accelera spolia detrahete, Cito prædare, quia
antequam sciat puer vocare patrem aut matrem,
accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ
coram rege Assyriorum ²³. » Continuat cum su-
periore prophetia hæc : Quæ enim illic Virgo, no-
biscum Deum, parere dicitur, prophetissa in præ-
senti nominata est. Sed cum quæstio oriretur unde-
nam esset conceptura, quæ virum experta non es-
set, ipsum hoc de quo quæritur, nunc oraculum
docet : « Et accessi, inquit, ad prophetissam, et in
utero accepit, et peperit filium. » Est autem intelli-
gendum de Spiritu sancto, a quo afflatus propheta
divinabat. Ipse enim sanctus Spiritus se accessisse
ad prophetissam fatetur, quod quidem ipsum plane
completum est in Salvatoris nostri Jesu Christi
ortu, quo tempore « missus est angelus Gabriel a
Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad
virginem desponsatam viro, cui nomen Joseph, de
domo et familia David, ad quam dixit : Ave, gratia
plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieri-
bus ²⁴. » Et rursus : « Ne timeas, invenisti enim
gratiam apud Deum, et ecce concipies in utero, et
paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum ²⁵; » et
cum dixisset Maria : « Quomodo erit istud ? quo-
niam virum non cognosco ²⁶? » respondit : « Spi-
ritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi
obumbrabit tibi. Ideoque quod gignitur, sanctum
vocabitur, Filius Dei ²⁷. » et in superiore quidem
prophetia in ortu ipsius Emmanuel, priusquam sci-
ret puer bonum aut malum, dicebatur, relinquen-
dam esse terram ab obsidentibus eam duobus re-
gibus, uno quidem Samariæ, altero autem Da-
masci ; in præsenti vero, priusquam sciat vocare
patrem aut matrem, puerum accepturum potestatem
Damasci, et spolia Samariæ : quarum prius abo-
lendos esse reges in ortu ipsius Emmanuel cecinit.

²¹ Isa. vii, 25. ²² Isa. viii, 1. ²³ ibid. 1-4. ²⁴ Luc. 1, 26-28. ²⁵ ibid. 30, 31. ²⁶ ibid. 34. ²⁷ ibid. 35.

Et ad verbum quidem in diebus Achaz regis Juda, et ipsius prophetæ Isaïæ, duo reges ex composito, eos qui successionibus David parebant, obsoderunt, sicut etiam prius ostensum est, alter quidem Damasci gentium simulacra adorantium rex, alter vero Judaicæ multitudinis in ea Palæstinæ civitate quæ tunc quidem vocabatur Samaria, nunc autem a nostris Sebaste nominatur : **330** de quibus Deus per prophetam ad Achaz dixit : « Ne timeas, neque anima tua langueat a duobus lignis, a terribibus his fumigantibus ; » et cum interitum virorum continuo neque multo post futurum dixisset, deinceps canit quemadmodum in nobiscum futuri Dei ortu, penitus amborum exstinguetur et dissolvetur regnum. Ostendimus autem ab historia quemadmodum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri Jesu Christi, utrumque et Judæorum et Damascenorum permanserit regnum. Postquam vero ille ad omnes homines advenit, sicut oraculum ipsum prædixerat, defecerunt, quo tempore imperium Romanorum una cum Salvatoris nostri publicatione invaluit : et hæc ad verbum cum cecinisset oraculum, transivit ad sensum et intelligentiam, et ad universalem majoris spiritus in contemplando expositionem, et cum duos ordines hostium atque inimicorum invisibilium, hoc est malorum dæmonum, instituisset, qui omne hominum genus variis modis oppugnant, unum quidem eorum qui et undique et semper inter homines cultus simulacrorum et in opinionibus falsas sententias generant atque efficiunt, alterum vero eorum qui in moribus animarum perditionem atque interitum moluntur, eumque erroris in simulacris coleudis imaginem ferre ostendisset eum qui Damasci imperaret, ejus vero per quem homines a temperanti sanoque victu deducuntur, figuram esse, eum qui Samarizæ : non prius ait terram ab hisce liberandam (sic utique vocans homines in terra habitantes) quam in terra conspiciatur Emmanuel Deus : ubi autem hic illuxerit, et in hominis anima regnaverit, neminem posthac superfuturum eorum qui antea ipsum possidebant. Sic sane etiam hoc in loco dictum esse illud, « accipiet potestatem Damasci, et spolia Samarizæ, » utpote cum Salvatoris nostri Jesu Christi vis acervatim eversura esset cunctos invisibiles nobis hostes, qui jampridem his, quæ superius dictæ sunt, a Deo alienis et noxiis operationibus, universos homines occidebant. Nec non rursus si ad verbum interpreteris, videas protinus in ortu atque adventu Salvatoris nostri, Damasci potentiam eversam, et spolia Samarizæ sublata, hoc est, earum regna, quæ usque ad tempora de quibus dictum est, duraverint, ex illo ad hunc usque diem ut ab oraculis prædictum est, defecerunt. **331** Quidam vero etiam aliter dicunt, Magos qui ab Oriente venerunt, et Christum, qui puer adhuc erat, adoraverunt, hos ipsos esse, potestatem Damasci. Potes etiam magis in universum dicere, omnès quicumque alienam a Deo multitudinique

Α Αισθητῶς μὲν οὖν ἐν ἡμέρᾳ Ἀχαζ βασιλέως Ἰουδα, καὶ κατ' αὐτὸν Ἡσαΐαν τὸν προφήτην, δύο βασιλεῖς ἐκ συνθήκης τοὺς ὑπὲρ τοῖς διαδόχοις αὐτῶ βασιλευμένους ἐπολιόρχουν, ὡς ἦδη πρότερον δεδήλωται, ἡ μὲν ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ τῶν εἰδωλοατρῶν ἐθνῶν βασιλεὺς, ὁ δὲ τοῦ πληθους τῶν Ἰουδαίων ἐν τῇ καλουμένῃ Σαμαρείᾳ πόλει τῆς Παλαιστίνης, ἣν Σεβαστήν οἱ καθ' ἡμᾶς ὀνομάζουσι· περὶ ὧν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τῷ Ἀχαζ εἶπε· « Μὴ φοβοῦ, μὴδὲ ἡ ψυχὴ σου ἀσθενέτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων, τῶν δαλῶν τῶν καπιζομένων τούτων· » καὶ τὴν ἀπώλειάν γε τῶν ἀνδρῶν αὐτίκα μάλα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι εἰπὼν, ἔξῃ· προφητεῦσαι, ὡς ἐπὶ τῇ τοῦ μεθ' ἡμῶν ἐσομένου Θεοῦ γενέσει πάμπαν ἀμφοτέρων σβεσθήσεται καὶ καταλυθήσεται ἡ βασιλεία. Δείκνυμεν δὲ ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ὡς μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, διαμεμένῃ ἦ τε τῶν Ἰουδαίων καὶ Δαμασκηῶν βασιλεία. Μετὰ δὲ τὴν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, ἀκολούθως τῇ προρῆσει διαλελοίπασι, τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας ἐπικρατησάσης σὺν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρύγματι. Καὶ ταῦτά γε πρὸς λέξιν θεσπίσας ὁ λόγος, μετέβαιεν ἐπὶ τὴν διάνοιαν, καὶ τὴν καθόλου πνευματικώτερον ἐν θεωρίαις ἀπόδοσιν· ὑποστησάμενός τε δύο σίφη ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ πολεμίων δαιμόνων ποτηρῶν, τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος διαφόρως πολεμούντων, ἐν μὲν τῶν τὰς ἐν ἀνθρώποις ἐνεργούντων ἀεὶ καὶ πάντοτε εἰδωλοατρείας, καὶ τὰς ἐν δόγμασι ψευδοδοξίας, θάτερον δὲ τῶν ἐν ἡβει ψυχῶν διαφθορὰν κτετραζομένων· καὶ τὸ μὲν τῆς εἰδωλοάτρου πλάνης εἰκόνα φέρειν ἀποδείξας, τὸν ἀρχοντα τῆς Δαμασκοῦ, τὸ δὲ τῶν ἐν ἀποπτύσει τοῦ σώφρονος καὶ ὑγινοῦ βίου τύπον εἶναι, τὸν τῆς Σαμαρείας, οὐ πρότερόν τισι τούτων ἀπαλλαγῆσθαι τὴν γῆν, (οὕτω καλῶν τοὺς ἐπὶ γῆς κατοικοῦντας ἀνθρώπους,) ἢ φανῆναι ἐπὶ γῆ· τὸν Ἐμμανουὴλ Θεόν· τούτου δὲ ἐπιλάμψαντος, καὶ βασιλεύοντος ἀνθρώπου ψυχῆς, μὴδένα ἔτι λείπεσθαι τῶν πάλαι κατακρατούντων αὐτῆς. Οὕτω δὴ οὐκ αἰ· ἐνθάδε περὶ τῶν αὐτῶν εἰρησθαι νοήσεις τὸ, « Ἀφέεται δύναμις Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκύλα Σαμαρείας, » τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως καθαιρούσης ἀθρῶς πάντας τοὺς ἀοράτους ἡμῶν ἐχθροὺς, οἳ δὴ πάλαι πρότερον ταῖς προειρημέναις ἀθέοις καὶ ἐπιδραβέσιν ἐνεργείαις πάντας ἀνθρώπους ἐπολιόρχουν. Καὶ πρὸς λέξιν δὲ πάλιν ἴδοις ἂν ὁμοῦ τῇ γενέσει καὶ ἐπιφάνειᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ καθηρημένην, καὶ τὰ σκύλα Σαμαρείας ἠρμένα, τοῦτ' ἔστι τὰς βασιλείας αὐτῶν, αἱ, μέχρι τῶν δηλουμένων χρόνων διαρκέσασαι, ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο διαλελοίπασι, κατὰ τὰς θείας προρῆσεις· Φασὶ δὲ τινες καὶ ἄλλως, τοὺς ἀπ' Ἀνατολῆς ἐηλυθότας Μάγους, καὶ τῷ Χριστῷ παιδίῳ διπὶ προσκεκνηκότες, αὐτοὺς εἶναι τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ. Εἰποὺς δ' ἂν καθολικώτερον, πάντας τοὺς τὴν μὲν ἄθεον καὶ πολυθεον εἰδωλοατρείαν ἀποστραφέντας, τῷ δὲ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ καταδουλωθέντας, μάλιστα εἰ δυνατοὶ τινες εἴεν ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου, αὐτοὺς εἶναι τοὺς ὀνομαζομένους δύναμιν Δαμασκοῦ. Κατὰ ταῦτα

ὁ καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας νοήσεις, τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθητὰς καὶ ἀποστόλους, οὓς ὡσπερ ἐκ πολεμίων τῶν ἐκ περιτομῆς κατ' αὐτοῦ στρατευσαμένων σκῦλα ὑφ' αὐτὸν λαβῶν ἐξ ἐναντίας καθύπλισε τοῦ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως, οὕτω πάλιν τροπικῶς δηλουμένου τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων, σαφέστερον ὁ Ἀκύλας ἐξέδωκεν, εἰπὼν, « εἰς πρόσωπον βασιλέως Ἀσσυρίων, » ἐπίστησον μήποτε ἄρα καὶ ἐν τούτοις τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν δηλοῖ, εἰ γὰρ κατευθύνοντες, ἢ κατευθυνόμενοι Ἀσσύριοι μεθερμηνεύονται, κατὰ τὰ μικρῶ πρόσθεν ἀποδεδομένα. Ἐπεὶ τοίνυν τῆ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφῆσει καὶ νῦν ὁ τῶν Ἀσσυρίων συμπλέκεται βασιλεὺς, εἰκότως ἡμῖν κἀνταῦθα ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ παρελιηπται, διὰ τὸ πρὸς τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν τῶν ἔθνῶν ὑποταγὴν κατευθύνεσθαι. Λήψεσθαι τοιγαροῦν τὸ τικτόμενον παιδίον τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας, καὶ παραδώσειν εἰς πρόσωπον Ἀσσυρίων, καὶ ἐν ἐθελμοῖς τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνομένων θεσπίζεται· καὶ ταῦτα ποιήσειν ἅμα τῆ αὐτοῦ γενέσει, ἀβρότη καὶ ἐνθέῳ δυνάμει, ἔτι νηπιάζοντι σώματι τσαυτὰ ἐν ἀνθρώποις οἰκονομούμενος. Πάντα δὲ ταῦτα ὁ προφῆτης ἐν τόμῳ καινῷ καὶ μεγάλῳ γραφῆ παραδοῦναι ἀνθρώπου προστάσσεται, τούτου καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης δηλουμένης τὸν τρόπον. Προσπαρалаμβάνει δὲ τῶν εἰρημένων μάρτυρας ἱερέα καὶ προφῆτην, τοῦ λόγου παιδεύοντός, ὡς ὅτι δεήσει ἐν ταῖς ἀποδείξει ταῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ τὰς ἀπὸ τῆς ἐν νόμῳ ἱερουργίας καὶ τῶν μετὰ ταῦτα προφητῶν μαρτυρίας παραλαμβάνειν. Πιστοὺς δὲ βούλεται καὶ ἄλλως μάρτυρας εἶναι τοὺς τὴν γένεσιν τοῦ δηλουμένου παιδιοῦ μέλλοντας ἐποπτεύειν, εἰς τὸ συνέναι δύνασθαι τὰ προφητευόμενα. « Ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε, » ἐλέγετο ἄνωτέρω· καὶ τὸν μὲν ἔχειν φῶς Θεοῦ· (τούτου γὰρ ὁ Οὐρίας ἐρμηνεύεται), τὸν δὲ υἶδν ὄντα εὐλογίας, τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ φέρειν· τούτου γὰρ καὶ ὁ τοῦ Βαραχίου Ζαχαρίας δηλοῖ. Ταῦτα μὲν ὄν ἐἰς τοὺς τόπους ἡμεῖς ἐπιβεβήκαμεν. Εἰ δὲ τις τῶν ἐκ περιτομῆς οὐ ταῦτα οὕτως ἔχειν βούλεται, ὧρα ἡμῖν αὐτὸν ἀποδεικνύναι, τίς πώποτε παρ' αὐτοῖς Ἐμμανουὴλ γέγονε, καὶ πῶς ὁ προφῆτης προσῆλθε πρὸς τὴν προφῆτην, καὶ τίνα ταύτην, καὶ πῶς παραχρῆμα συνέλαβε, καὶ τίς ὁ ἐκ τῆς προφητείας ἀποτεγθεὶς υἱός, ἧρ αὐτός ὁ Κύριος ἐπιτίθειται ὄνομα, « Ταχέως σκύλευσον, » καὶ τίς ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης τοῦ τεχθέντος προσηγορίας. Δεικνύτωσαν δὲ καὶ τὸ, « Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα καὶ μητέρα, » τὴν δύναμιν εὐληφῶτα Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας, ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἡμεῖς γὰρ ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν, καὶ τροπικῶς ἐξεληφότες, πεπληρώσθαι αὐτὰ θεσκυόμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, παριστάνοντες τοτὲ μὲν

PATRUL. GR. XXII.

A deorum addictam simulacrorum culturam aspernati sunt, et Christi verbe seipsos addixerunt, præsertim si in verbo et sapientia sæculi hujus potentes sint, eos ipsos esse qui Damasci potentia nominentur. Eodem sensu etiam spolia Samariæ accipies, de Judaica gente assumptos Salvatoris nostri discipulos et apostolos, quos quasi de hostibus ad circumcisionem spectantibus, qui adversum se militaverint, prædæ instar sibi ipsi subjiens, contra Assyriorum regem armavit, quandoquidem sic rursus per figuram sæculi hujus princeps significatur. At vero quoniam illud « ante regem Assyriorum, » manifestius Aquila reddidit, ubi sic ait, « in faciem regis Assyriorum, » vide ne forte in his verbis Romanorum imperium significet, siquidem ex iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt, Assyrii sermone nostro, et qui dirigunt, et qui diriguntur intelligi solent. Quoniam igitur oraculo quod nunc de Salvatore nostro redditur, etiam rex Assyriorum implicitus est, merito hic quoque a nobis Romanorum imperium acceptum est, quippe quod ad subjiendas gentes ab ipso Deo dirigatur. Ergo qui nascitur puer, accepturus potentiam Damasci, et spolia Samariæ, et traditurus in faciem Assyriorum et in oculis eorum qui a Deo diriguntur, canitur: atque hæc ipsa in ortu suo facturus vi quadam divina atque ineffabili, qui quidem adhuc in puerili corpore constitutus tanta inter homines dispensatione fungetur. Omnia vero hæc propheta in novo et grandi libro stylo et scripturæ hominis tradere jubetur: hoc enim sermone Novum significatur Testamentum. Assumit autem eorum quæ dicta sunt testes sacerdotem et prophetam, oraculo docente, fore opus in demonstrationibus de Christo tum a sacerdotio quod in lege continetur, tum a prophetis qui postea fuerunt, accipere testimonia; et alioqui fideles vult esse testes, eos qui pueri de quo agitur, inspecturi sint ortum, ut ea quæ in ipsa prophetia continentur, intelligere possint. Supra enim dicebatur, « Si non credideritis, non intelligetis, » et alterum quidem lumen Dei habere: **332** id enim Urias ex interpretatione significat: alterum vero, qui benedictionis sit filius, Dei in seipso memoriam ferre. Id enim sibi vult Barachias Zacharias: hæc igitur nos in figuris coniecimus. Si quis autem ex Judæis hoc nolit sic se habere, is, quæso, nobis ostendat, quis unquam apud ipsos Emmanuel fuerit, et quomodo propheta ad prophetissam accesserit, et quæ tandem ea sit, et quomodo e vestigio conceperit, et quisnam iste ex prophetissa natus filius, cui nomen ipse Dominus imposuerit, « Celeriter detrahe spolia, cito prædare, » et quænam sit causa hujusce, ejus qui natus sit, appellationis. Ostendant præterea illud quid sit, « prius quam sciat puer vocare patrem et matrem, » potestatem accepisse Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Nos enim ista, et ad verbum, et figurate accipientes, jam nunc completa esse demonstramus in ortu

Salvatoris nostri, quippe qui illud item ostende-
rimus alias quidem ad verbum, et secundum eam
sententiam quæ in promptu sit, alias vero figurate
oportere in ipsas prophetias incumbere; continuo
namque post eas quæ antea dictæ sunt voces, per
obscuriores quasdam figuras adjungitur: « Et ad-
jecit Dominus loqui ad me adhuc, eo quod nolit
populus iste aquam Siloam, quæ vadit cum si-
lento, sed velit habere Rhaasim, et filium Rome-
liæ. Idcirco ecce Dominus adducet super vos aquam
fluminis fortem et multam, regem Assyriorum, et
gloriam ejus: et ascendet super omnem conval-
lem vestram, et ambulabit super omnem murum
vestrum, et auferet de Judæa hominem, qui possit
caput tollere: aut qui idoneus sit consummare ali-
quid, et erunt castra ejus, ita ut impleant latitu-
dinem regionis tuæ, nobiscum Deus. Cognoscite
gentes et vincimini, exaudite usque ad extremum
terræ⁹⁹. » Planissime enim hæc nulla alia ratione,
quam ex figura, et immutatione, conversioneque
sermonis, sententiam servant: significant namque per
aquam Siloam quæ vadit cum silentio, evangelicam
salutaris verbi doctrinam: nam ex interpretatione,
Siloam dicitur *missus*. Porro hic quisnam alius sit,
nisi qui a Patre ad nos missus Deus Verbum? de
quo etiam Moses ait: « Non deficiet princeps de
Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat
cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium⁹⁹. »

333 Pro illo enim, « cui repositum est, » in He-
braico habetur « Siloam, » eum videlicet qui hic ha-
betur Siloam, hoc est, missum, etiam illic signifi-
cante oraculo. Porro Rhaasim rex fuit earum
gentium quæ simulacra Damasci colebant, sicut
Romeliæ filius ejus Judaicæ gentis, quæ in Sama-
ria patriam religionem deseruerat. Minatur ergo
Deus iis qui Siloam, hoc est, missum Emmanuel,
et eum qui ex muliere prophetica natus sit, filium,
potabileque ac secundum ejus Verbum non susce-
perint, sed illud quamvis mansuete et cum silen-
tio feratur, recusaverint, et contra seipsos aut
gentium simulacra colentium, aut populi Dei de-
fectionis principem optaverint, se inducturum
aquam fluminis fortem et multam, quam sane
aquam, ipsum prophetiæ oraculum interpretatur
dicens, ipsum esse regem Assyriorum. Sic enim
rursus secundum sententiam, aut significat prin-
cipem sæculi hujus, aut, quod nunc rerum potitur,
Romanorum imperium, cui imperio traditi sunt,
qui eam, de qua dictum est, aquam Siloam, quæ
cum silentio vadit, recusaverunt, adversariis au-
tem atque hostibus rectæ rationis sentiis atque
opinionibus, seipsos subjecerunt: e vestigio enim,
neque ita post multum tempus, in eos qui Salva-
toris nostri Evangelium non susceperant, sed po-
tium Siloam, qui labitur cum silentio, recusave-
rant, Romanorum ab ipso Deo directus exercitus,
facto impetu, penetravit in omnem convallem ip-
sorum, et ambulavit super omnem murum ipso-

ρήτῳς κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν, τοτὲ δὲ
τροπικῶς δεῖν ἐπιβάλλειν ταῖς προφητείας. Αὐ-
τίκα ἐξῆς ταῖς προειρημέναις φωναῖς δι' αἰνι-
γμάτων αὐθις ἐπιλέγεται. « Καὶ προσέθετο Κύριος
λαλήσαι μοι ἔτι, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν λαὸν
τοῦτον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωάμ τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ,
ἀλλὰ βούλεσθαι ἔχειν τὸν Ῥαασίμ, καὶ τὸν υἱὸν
Ῥομελίου. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ Κύριος ἀνάγει ἐφ' ὑμᾶς
τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν
βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. καὶ περι-
πατήσεται ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν, καὶ περι-
πατήσεται ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ
τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν
ἄραι, ἢ δυνατὸν συντελέσασθαι τι. καὶ ἔσται ἡ
παρεμβολὴ αὐτοῦ, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος
τῆς χώρας σου. μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γινώτε, ἔθνη
καὶ ἠττάσθε, ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »
Σαφῶς γὰρ ταῦτα οὐδὲ ἄλλως ἢ μετὰ θεωρίας τῆς
κλιτῆς μόνῃν τροπολογίαν τὴν διάνοιαν οὐδεὶς ἰσ-
τοῦ γούν καὶ αὐτὰ διὰ μὲν τοῦ ὕδατος τοῦ Σι-
λωάμ τοῦ ἡσυχῇ πορευομένου τὴν εὐαγγελικὴν τοῦ
σωτηρίου λόγου διδασκαλίαν. ἐρμηνεύεται γὰρ
Σιλωάμ ἀπεσταλμένος. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἡμῶν ἀπεσταλμένος Θεὸς Λόγος. περὶ οὗ
καὶ Μωσῆς φησιν. « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα,
οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν εἴθῃ
ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. »
Ἀντὶ τοῦ γὰρ ἐφ' ἀπόκειται, τὸ Ἑβραϊκὸν « Σιλωάμ »
περιέχει, τὸν ἐνταῦθα Σιλωάμ, τοῦτ' ἔστι, τὸν ἀπ-
εσταλμένον κακῆι δηλοῦντος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ Ῥαασίμ
βασιλεὺς ἦν πάλιν τῶν ἐν Δαμασκῷ εἰδωλολατρῶν
ἐθνῶν, ὡς καὶ ὁ υἱὸς Ῥομελίου τῶν ἐν Σαμαρείᾳ
τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποστάντων τῆς πατρίου θρη-
σκείας. Ἀπειλεῖ τοιγαροῦν ὁ Θεὸς τοῖς μὴ τὸν Σι-
λωάμ, τοῦτ' ἔστι τὸν ἀπεσταλμένον Ἐμμανουήλ, καὶ
τὸν ἐκ τῆς προφητικῆς γεγεννημένον υἱὸν, τὸν τε πό-
τιμον καὶ γόνιμον αὐτοῦ Λόγον παραδεξαμένους, ἀλλὰ
τοῦτον μὲν. καίτοι πρῶτος καὶ ἡσυχῇ φερόμενος,
παραιτησάμενος, καθ' ἑαυτῶν δὲ ἦτοι τὸν τῶν εἰδω-
λολατρῶν ἐθνῶν ἄρχοντα, ἢ τὸν τῆς ἀποστασίας τοῦ
λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἐλομένους ἐπάξειν τὸ ὕδωρ τοῦ ποτα-
μοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, ὅπερ ὕδωρ αὐτὸς ὁ τῆς
προφητείας λόγος ἐρμηνεύει, λέγων αὐτὸν εἶναι τὸν
βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων. οὕτω πάλιν ἦτοι κατὰ διάνοιαν
σημαίνων τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἢ
τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἢ καὶ παρ-
εδόθησαν οἱ τὸ μὲν δηλωθὲν τοῦ Σιλωάμ ὕδωρ τὸ
πορευόμενον ἡσυχῇ παραιτησάμενοι, τοῖς δὲ ἐναντίοις
καὶ πολεμίοις τοῦ ὀρθοῦ λόγου δόγμασιν ἑαυτοῦς ὑπο-
βεβληκότες. Αὐτίκα γούν καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μὴ παρα-
δεξαμένους αὐτοῖς τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Εὐαγγέλιον,
παραιτησάμενοι δὲ τὸ τοῦ Σιλωάμ ποτὸν τὸ πορευό-
μενον ἡσυχῇ, ἐπελθὼν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνόμενος
Ῥωμαίων στρατὸς, ἀνεληλυθεν ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα
αὐτῶν, καὶ περιεπάτησεν ἐπὶ πᾶν τεῖχος αὐτῶν, καὶ
ἀφείλεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται
κεφαλὴν ἄραι, καὶ δυνατὸν συντελέσασθαι τι. καὶ

⁹⁹ Isa. viii, 5-8. ⁹⁹ Gen. xlix, 10.

γένονεν ἢ παρεμβολὴ τοῦ δηλωθέντος τοσαύτη, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς Ἰουδαίας ἀπάσης. Καὶ τοῦτο γε πρὸς λέξιν οὕτως εἰς ἐκείνους ἐκπεπλήρωται. Διὰ ποίαν αἰτίαν, εἰ δὴ μαθεῖν ἐθέλεις, ἄκουε. Ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἐμμανουήλ, ὁ ἐκ τῆς Παρθένου γεγεννημένος, ἀλλ' οὐ καὶ μετ' αὐτῶν ἦν· ὡς εἴ γε εἶχον αὐτὸν, οὐκ ἂν ταῦτα πεπόνθεισαν. Διδὸς δὲ ἔξῃ ὁ λόγος τοῖς ἔθνεσιν ἐπιβοᾶται τὸν Ἐμμανουήλ, λέγων· «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡγεῖσθε.» Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἐρμηνεύεται, εἰς τὸ παραστήσαι, ὡς ποτὲ μὲν κατὰ λέξιν, ποτὲ δὲ δι' αἰνιγμῶν τὰ πλείεστα τῶν προφητειῶν ἐκλαμβάνειν δεῖ· ἔθνη δὲ ὀρμωμένους προσήκει καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐν χειρὶ προφητείας ὁμοίως ἐπιθεωρεῖν.

ciorens figuras maximam prophetiarum partem intelligere oportet; cæterum jam inde abeuntes, conuenit etiam id quod de eadem prophelia superest, simili ratione contemplari.

Εἰ δὲ ἐτι καὶ νῦν εἰς μέλλοντά ποτε χρόνον γενήσεσθαι ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς φασίν, ἐπὶ τοῦ προσδοκωμένου αὐτοῖς Χριστοῦ, ρητῶς μόνον καὶ πρὸς λέξιν ἔσεσθαι αὐτὰ προσδεχόμενοι, ἐρωτητέον αὐτούς, πῶς ὁ μέλλον ἤξειν κατ' αὐτούς λήψεται δυνάμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλείως Ἀσσυρίων, καθρημένης μὲν ἤδη τῆς Σαμαρείας κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν, καὶ μηκέτι οὕσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀνομαζομένης δυνάμεως Δαμασκοῦ μηδαμῶς ὑπαρχούσης, μηδὲ τῆς τῶν Ἀσσυρίων δυναστείας, ἣν Μῆδοι καὶ Πέρσαι καθελόντες πάλαι ποτὲ διεδέξαντο; ὡν ὁμοῦ πάντων κατὰ τὸν ἐνεστώτα καιρὸν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ὑφεστώτων, πῶς δυνατὸν εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν καθαιρέσειν αὐτῶν προσδοκᾶν; Ἀλλ' οὔτε ἄλλοτε πώποτε πάλαι πρῆτερον γεγενῆσθαι τὰ προφητευόμενά ἐστιν εἰπεῖν. Οὐδεὶς γοῦν παρ' Ἑβραίοις κώπεται ἐκ προφητιδος μητρὸς, καὶ Ἰσραὴλ τοῦ προφήτου γεννηθείς, σκῦλα Σαμαρείας καὶ δυνάμιν Δαμασκοῦ κατὰ τοῦ βασιλείως Ἀσσυρίων στρατεύσας, ὡς πρὸς ῥητὴν διάνοιαν λαβῶν ἰστόρηται· ὥστε ἐξ ἄπαντος ὁμολογεῖν, αὐτὰ κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν διάνοιαν μόνως πεπληρῶσθαι, οὐκ ἄλλοτε δηλαδὴ ἢ κατὰ τὴν γενομένην παρουσίαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καθ' ὃν ἀπεδείξαμεν τέλος εἰληφέναι τὰ προηγορευμένα. Ἐγράφη δ' οὖν κατὰ τὴν προφητείαν καὶ ὁ καιρὸς τόμος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, ὁ τῆς καινῆς Διαθήκης λόγος τὴν γένεσιν περιέχων τοῦ τῆς προφητιδος υἱοῦ, ὃς καὶ πρὸς λέξιν καὶ Δαμασκοῦ, καὶ Συρίας ἀπάσης τὴν βασιλικὴν δυνάμιν, τὰ τε ἐρμηνυθέντα ἡμῖν σκῦλα Σαμαρείας ἀρρήτην καὶ ἐνθέρην δυνάμει εἰς χεῖρας τῆς Ῥωμαίων βασιλείας παρέδωκεν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ διάνοιαν τοὺς ἐξ Ἰουδαίων αὐτοῦ μαθητάς, ὡς περ τινὰ σκῦλα περιπεποιημένους, νοητοῖς καὶ λογικοῖς ὄπλοις περιφράξας, εἰς πρόσωπον τοῦ δηλωθέντος βασιλείως Ἀσσυρίων καταστήσαστο, καὶ τούτους μὲν ὡς οἰκείους στρατιώτας ἐπὶ τὰς παρεσκευάσεν· τοὺς γε μὴν παραιτησαμένους τὸ γόνιμον καὶ ζωτικὸν ὕδωρ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἐλομένους δὲ τὰ πολεμικὰ καὶ ἐχθρὰ τῷ Θεῷ, τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἐξέδωκε βασιλεῖ, ὃ καὶ εἰπέει· νῦν τυγχάνουσι δεδουλωμένοι. Ἀνέθη γοῦν οὗτος ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα αὐτῶν, καὶ ἐπὶ πᾶν εἶχος αὐτῶν, καὶ ἀφελεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας πάντα

rum, et abstulit de Judæa hominem, qui posset caput tollere, aut qui idoneus esset consummare aliquid: et facta sunt ejus castra adeo magna, ut uniuersæ Judææ latitudinem impleverint. Et hoc quidem cur ita ad verbum contra illos completum sit, si vis discere, audi jam. Nempe quoniam ille Deus Emmanuel, qui de Virgine natus est, nobiscum fuit, non cum illis; nam si illum habuissent, nunquam talia passi essent. Quapropter jam deinceps oraculum ad gentes inlclamat ipsum Emmanuel, dicens: «Nobiscum Deus, cognoscite, gentes, et vincimini.» Et hæc quidem nos hoc modo interpretati sumus, ut ostenderemus, quemadmodum nunc quidem ad verbum, nunc autem per obscurio-

B 334 Quod si etiam nunc Judæi, hæc alio quodam tempore futura esse dicant, utpote cum ea ex scripto duntaxat, atque ad verbum, de eo, qui ab ipsis adhuc exspectatur, Christo accipere soleant, interrogandi sunt protinus, quomodo qui venturus est, ut ipsi aiunt, potestatem Damasci, et spolia Samariæ accipiet coram rege Assyriorum, cum in præsentī tempore Samaria sublata sit, neque amplius existat, et ea quæ potestas Damasci nominatur, nusquam appareat, neque item potentia Assyriorum, quam quidem cum Medi ac Persæ evertissent, in ejus locum jampridem successerunt? quæ simul omnia cum sui ipsorum, hoc ipso tempore vix exiguum quoddam vestigium demonstrent, quo possimus ea fuisse aliquando conjicere, qui tandem fieri potest ut in futurum tempus eorum exspectetur eversio? atqui ne antea quidem ullo unquam tempore facta esse ea quæ in hujusmodi prophelia continentur, dicere ullo modo possunt. Nullus certe unquam apud Hebræos ex prophetica matre et Isaia propheta natus, spolia Samariæ et potestatem Damasci, exercitu contra regem Assyriorum comparato (ut eam sententiam sequamur quæ a verbis non recedit), accepisse memoratur. Omni itaque ratione fateri cogimur ea tantummodo secundum superius redditam a nobis sententiam completa esse, hoc est, nusquam alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri, quo tempore demonstravimus, ea quæ hoc modo prædicta sunt, sinem accepisse. Ergo in hujus adventu, sicut in ipsa prophelia continetur, scriptus est novus liber. Novi utique Testamenti verba complectens, et in his ortus prophetiæ mulieris filii, qui secundum verba prophetiæ, et Damasci et Syriæ universæ regalem potentiam, et quæ nos interpretati sumus, spolia Samariæ, infabili quadam divinaque virtute in manus regum Romanorum tradidit; verumtamen sententiam quoque sequentibus, suos idem de Judæis discipulos, quasi spolia quædam adeptus, intelligibilibus rationalibusque armis munitos, in faciem ejus de quo dictum est regis Assyriorum, constituit, atque hos tanquam suos proprios scutatos milites

comparavit. Attamen eos qui fecundam vitalemque doctrinæ suæ aquam, quæ cum silentio labitur recusaverint, et hostiles Deoque inimicas partes elegerint, regi Assyriorum tradidit, cui quidem etiam nunc addicti serviunt. **335** Ascendit igitur hic super omnem convallem ipsorum, et super omnem murum ipsorum, et abstulit de Judæa omnem principem ac regem, qui hoc in loco caput nominatur, et omnem potentem, qui aliquid conficeret; itaque ex illo in hunc usque diem illi neque ullum caput habent, neque aliquem in divinis potentem, qualis quondam erat, qui illis ornamentum decusque addebat, sive propheta, sive alioqui justus Deoque amicus vir. Constat autem illud quoque, quemadmodum omnis ipsorum regio inimicis hostibusque ipsorum subjecta, in hunc usque diem vexetur, et hæc universa in ipsius Emmanuel adventu suum finem sortita sint. Hoc ipsum sane Hebræorum scripta continent, quæ propemodum significant, ipsum Emmanuel, cui credere noluerunt Judæi, auctorem illis tantarum calamitatum existitisse; nobis autem gentibus, quæ illi credidimus, et salutem et Dei notitiam, ut jam demonstratum est, attulisse. Quare deinceps adjungitur: « Nobiscum Deus: cognoscite, gentes, et vincimini. » Siquidem nos ex gentibus victi sumus re vera, qui ipsi veritati, et stantis nobiscum Dei virtuti cedentes, in illum credidimus, cedentesque eidem parvum omnes pariter, quicumque usque ad extrema terre habitamus, ut in prophetia scriptum est, quæ ait: « Exaudite usque ad extremum terræ, » et nos quidem, et victi sumus, et vocanti obtemperavimus. Ad eos vero qui de ipsi gentibus non crediderint, ea dirigit quæ sequuntur, dicens: « Qui fortes fuistis, vincimini. Si enim rursus fortes fueritis, rursus vincimini, et quamcunque rationem inieritis, non manebit in vobis, quoniam nobiscum Deus ⁶⁰. » Sic dicit Dominus forti manui non credentibus: quibus verbis oraculum ad eos, qui jugum detrectant, et doctrinæ Christi resistunt, et potenti ipsius manui non credunt, planissime vaticinatur, quod futurum sit, ut ne valeant quidem oppugnare nobiscum Deum, quamvis experiantur, et quod omne quodcumque adversum nos comminiscuntur, ipsis non constaturum sit, propterea quod nobiscum sit Emmanuel, et hanc quidem sententiam facile est, ut ii attendant, eique assentiantur, qui minas adversum nos, et principum per singula tempora insolentias atque impetus animadverterint, atque ut incassum eis omnium minarum eventa, propter nobiscum Deum, evaserint.

336 Ab eodem. — Quemadmodum natus ex prædicta sive virgine, sive prophetissa filius, Deus simul et magni consilii angelus, aliisque inopinatim nominibus appellatus est; et quemadmodum ortus ejus luminis pietatis causa adjuvans gentibus constituitur.

« Hoc primum, bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui qui maritimam habitant trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, sedentibus in regione et umbra mortis, lux exorta est eis ⁶¹, » et quæ sequuntur; quibus adjungit, « quo-

Α ἄρχοντα καὶ βασιλέα, κεφαλὴν ὀνομαζόμενον, καὶ πάντα δυνατὸν συντελέσασθαι τι· ὥστε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μῆτε κεφαλὴν αὐτοὺς κεκτηθῆναι, μῆτε τινὰ δυνατὸν ἐν τοῖς θεοῖς, οἷος ἦν ὁ πάλα διαπρέπων ἐν αὐτοῖς, εἴτε προφήτης, εἴτε ἄλλως δίκαιος καὶ θεοφιλῆς ἀνὴρ. Πρόδηλον δὲ ὅπως καὶ πᾶσα αὐτῶν ἡ χώρα ὑποχείριος τοῖς αὐτῶν ἐχθροῖς καὶ πολεμοῖς εἰσέτι νῦν καθέστηκε, καὶ ὡς ταῦτα πάντα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ τετέλεστοι. Οὕτω γοῦν ἡ Ἑβραίων γραφὴ περιέχει, μονονουχὶ σημαίνουσα, τὸν Ἐμμανουὴλ τὸν ἀπιστηθέντα μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ αἴτιον αὐτοῖς τῶν τοσούτων γενόμενον συμφορῶν, ἡμῖν δὲ τοῖς ἔθνεσι πιστευθέντα, σωτηρίας τε καὶ γνώσεως Θεοῦ παραίτιον ἀποδειχθέντα. Διὰ ἐξῆς ἐπιλέγεται· « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἠτήσαθε. » Ἠτήθηθα γοῦν ὡς ἀληθῶς ἡμεῖς οἱ ἐξ ἔθνῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, νικηθέντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς τοῦ γενομένου μεθ' ἡμῶν Θεοῦ δυνάμεως· ἠτήθηθα τε ὑπηκούσαμεν αὐτῷ πάντες, ὁμοῦ οἱ μέγιστοι ἐσχατοὶ κατοικοῦντες τῆς γῆς, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Ἐπακούσατε ἐως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν καὶ ἠτήθηθα, καὶ καλοῦντι ὑπηκούσαμεν· τοῖς δὲ ἔτι τῶν ἐθνῶν ἀπειθοῦσι τὰ ἐξῆς ἀποτεινεται λέγων· « Ἰσχυρότεροι ἠτήσαθε. Ἄν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε, πάλιν ἠτήθησθε· καὶ λόγον ἂν βουλευσῆσθε, οὐ μὴ ἐμμεῖν ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Οὕτω λέγει Κύριος τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσιν· εἰ ὦν σαφῶς ὁ λόγος ἀφηγιῶσι καὶ ἀντιπατομένοις τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τοῖς ἀπειθοῦσι τῇ κραταιᾷ αὐτοῦ χειρὶ θεοπίζει, ὅτι μὴδὲ ἰσχύουσι προσπολεμῆν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν περιώμενοι, καὶ ὅτι πᾶν ὃ ἂν βουλευσῶνται καθ' ἡμῶν, οὐ μὴ ἐμμεῖν αὐτοῖς, διὰ τὸ μεθ' ἡμῶν εἶναι τὸν Ἐμμανουήλ. Καὶ τούτῳ δὲ τῷ συμπεράσματι βῆδον ἐπιστήσαι τὰς καθ' ἡμῶν ἀπειλάς, καὶ τὰς κατὰ χρόνων τῶν ἀρχόντων ἐπαναστάσεις συνορῶντα, καὶ ὡς ἀπρακτὸν αὐτοῖς διὰ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν αἰεὶ καθίσταται τῶν ἀπειλῶν τὸ τέλος.

Δ Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὅς ὁ τεχνησόμενος υἱὸς ἐκ τῆς προφητευομένης, εἴτε πικρόθενου, εἴτε προφήτιδος, Θεός ὁμοῦ καὶ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, ἑτέροις τε παραδόξοις ἐπωνυμίαις ἀγγηρευται· καὶ ὡς ἡ γένεσις αὐτοῦ φωτὸς εὐσεβείας κραιπνὰ τοῖς ἔθνεσι καταστήσεται.

« Τοῦτο πρῶτον, πῆε, ταχὺ ποίει, χώρα Zabulon, καὶ γῆ Nephthalim, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου· Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθημένος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει, « εἰ

⁶⁰ Isa. vii, 9-11. ⁶¹ Isa. ix, 1, 2.

πᾶσαν στολὴν ἵπισυνηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσιν, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυτοι· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑγείαν αὐτῶν. Μεγάλῃ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν χρίματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαώθ ποιήσῃ ταῦτα. Ὁ τῶτο τρίτον ἦδη τὸ παιδίον προφητεύεται, τοῦ αὐτοῦ ποιητικῶς σημαίνον. Ἐπειδὴ τοίνυν πρόκειται νῦν ἡμῖν τὸν τρόπον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ παρουσίας ἐπιδείξαι, θέα δι' ὧν οὗτος καὶ ὅπως παρίσταται. Ἐδεικνύετο πρῶτον ὁ ἐπικληθεὶς Ἐμμανουὴλ, θεὸς ἐκ παρθένου γεννώμενος· δεύτερον τὸ ἐκ τῆς προφητείας καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παιδίον, οὐκ ἄλλο τυγχάνον τοῦ προηγορευμένου· τρίτον ὁ μετὰ χεῖρας, εἷς ὧν καὶ ὁ αὐτὸς τοῖς προτέροις. « Καὶ τούτῳ γούν ὄνομα εἶναι λέγεται, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβραίων καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, » καὶ ὡς τινα τῶν ἀντιγράφων ἔχει, « θαυμαστὸς σύμβουλος, θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· » κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκόν, ὡς ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶν· « Ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, καὶ ἐγένετο μέτρον ἐπ' ὤμου αὐτοῦ. Καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ θαυμαστὸς σύμβουλος, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ, ἐπὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας· » ὡς δὲ ὁ Σύμμαχος· « Νεανίας γὰρ ἐδόθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν. Καὶ ἔσται ἡ παιδεία αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας. » Οὐκοῦν οὐχ ἀπλῶς ἄγγελος κατὰ τοὺς Ἑβραίων, ἀλλὰ « τῆ· μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ θαυμαστὸς σύμβουλος, καὶ θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ ἐξουσιαστὴς, καὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· » γεννηθήσεσθαι, καὶ παιδίον ἔσεσθαι διὰ τούτων ἐθεσπίζετο. Ἐχει δὲ ἐν τοῖς προτέροις τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ Θεόν, καὶ Κύριον διαφόρως ἀνηγορευμένον, ὁμοῦ δὲ τὸν αὐτὸν ἄγγελον ὀνομασμένον τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀρχιστάτηγον δυνάμεως Κυρίου. Τίς δ' ἂν οὖν γένοιτο κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν καὶ τὰς εἰσέτι νῦν φερομένας παρ' Ἑβραίων μαρτυρίας, ἐν ἀνθρώποις γεννώμενος, καὶ « παιδίον » γινώμενος, « θαυμαστὸς σύμβουλος, καὶ ἰσχυρὸς, δυνατὸς, καὶ πατὴρ, ἐπὶ καὶ ἄρχων εἰρήνης, » οὐ ποτέ (1) φησὶν ἔσεσθαι τέλος· κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον « Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης, καὶ ταύτης ἀπέριου καὶ ἀτελευτήτου· » καὶ κατὰ Θεοδοτίωνα, « θαυμαστῶς βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ, ἄρχων εἰρήνης, τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν, οὗ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστι πέρας. » Καὶ αὐτῷ σοὶ τὰ ἐξῆς καταλείπω σκοπεῖν,

¹ Isa. ix, 5-7.

(1) Οὐ ποτε. Lege οὐ pro οὐ, et accipe ποτε sensu οὐποτε, vel puta excidisse voculam ἤς ante οὐποτε. EDIT.

A niam omnem vestem congregatam dolo, et indu-
 pmentum, cum consiliatione soluturi sunt, et vo-
 lent si fuerint igne combusti: quoniam puerulus
 natus est nobis, et filius datus est nobis, cuius im-
 perium super humerum ipsius, et vocatur nomen
 ejus magni consilii angelus, admirabilis consilia-
 rius, Deus fortis, potentiam habens, princeps pa-
 cis, pater futuri sæculi. Adducam enim pacem su-
 per principes, et sanitatem ei, magnum imperium
 ejus, et pacis ejus non est finis, super solium Da-
 vid et regnum ejus ut dirigat illud, et suscipiat in
 judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæ-
 culum: zelus Domini Sabaoth faciet hæc ⁶⁴. Jam
 nunc tertio puerum hunc prophetia commemorat,
 quæ eandem rem variis modis significat. Quoniam
 igitur nunc propositum nobis est, adventus Dei
 ad homines modum ostendere, vide, quæso, hic
 quarum multis modis demonstretur. Primo quidem di-
 ctus est Emmanuel, Deus qui de Virgine nasce-
 retur. Secundo, ex prophetica muliere et Spi-
 ritu sancto puerulus, qui non alius est quam is
 de quo jam diximus. Tertio is, de quo nunc agi-
 mus, qui cum prioribus unus est atque idem.
 Huic igitur esse nomen dicitur, ut legitur apud
 Septuaginta, « magni consilii angelus: » et, ut qui-
 dam codices habent, « admirabilis consiliarius, Deus
 fortis, potentiam habens, princeps pacis, ³³⁷
 futuri sæculi. » Ut vero est in Hebraico, sicut
 Aquila testificatur: « Quoniam puerulus natus est
 nobis, filius datus est nobis, et facta est mensura
 super humerum ejus, et vocatum est nomen ejus,
 Admirabilis consiliarius, fortis, potens, pater, etiam
 princeps pacis, et pacis ejus non est finis. » Sicut
 autem Symmachus: « Adolescentulus enim datus
 est nobis, filius datus est nobis, et erit disciplina
 ejus super humerum ejus, et vocabitur nomen ejus
 Admirabilitas, consiliarius, fortis, potens, pater
 sæculi, princeps pacis, et pacis ejus non est finis. »
 Ergo non simpliciter angelus secundum ipsos
 LXX, sed « magni consilii angelus, et admirabilis
 consiliarius, et Deus fortis, et potentiam habens, et
 princeps pacis, et pater futuri sæculi » oriturus ali-
 quando, et puerulus futurus, iis verbis canebatur.
 Habes etiam in iis quæ prius dicta sunt, Dei
 Verbum, et Deum, et Dominum diversis modis ap-
 pellatum, et pariter eundem angelum patris nomi-
 natum, et primum imperatorem copiarum Domini.
 Sed quis tandem hic sit? Secundum Aquilam qui-
 dem et secundum ea quæ etiam nunc apud Hebræos
 feruntur testimonia, qui inter homines nascetur, et
 « puerulus » existet, « admirabilisque consilia-
 rius, et fortis, et potens, et pater etiam et princeps
 pacis, » cujus pacis nunquam ait futurum finem.
 Secundum Symmachum autem « Admirabilitas,
 consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps
 pacis, et pacis infinitæ atque interminatæ. » At,
 sicut Theodotus voluit, « admirabiliter consulens,

fortis, potens, pater, princeps pacis, ad multiplicandam disciplinam, cujus pacis non est finis. » Caterum, quæ sequuntur tibi ipsi contemplanda relinquo, hoc unum duntaxat adnotasse contentus, quod ipse hic, qui dicitur « pater sæculi, et infinite pacis princeps, » magnique consilii angelus, » oriturus aliquando et puerulus futurus prophetia declaratur, et in ortu suo inter homines volet olim esse igne combustos eos qui in ea salute gentium, cujus ipse auctor erit, odiosi futuri sunt, sive ii mali quidam dæmones, sive etiam impii homines intelligantur, de quibus ait : « Quod omnem vestem collectam dolo, et vestimentum, cum conciliatione solvent. » Sed qui tandem hi fuerint, nisi de quibus alibi ex ipsius Salvatoris nostri persona dictum est : « Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem ⁶³, » et quicunque ejusdem impietatis ac sceleris participes fuerunt? **338** Qui quidem dum seipsos ad extremum condemnatos videbunt, optabunt se ante talem impietatem igne fuisse combustos, potius quam magni consilii angelum a seipsis violatum fuisse. Tu vero tecum ipse considera num omnem humanam naturam transiliat, quod illius pax nullum finem habitura esse dicatur, et quod pater sæculi nominetur; præterea quod non simpliciter angelus vocetur, sed « magni consilii angelus, et Deus fortis, » et quæcunque una cum his adnumerata sunt. Item ait per illum regnum David esse dirigendum, quod ipsum sane hoc intelliges modo. Plurima quidem ea sunt quæ ipsi David promisit Deus, in quibus etiam illa : « Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus, ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ, et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ, in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi, et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli ⁶⁴. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ⁶⁵. » Cum in Psalmis Deus ipsi David tam multa promiserit, contraria tamen iis quæ promissa sunt, illius successoribus evenisse constat propter ipsorum impietates. Etenim cum ex semine David reges usque ad Jechoniam et usque ad Babylonicam templi obsidionem permanserint, ubi hoc ipsum accidit, tum vero dissolutum est regnum, adeo quidem, ut ex illo tempore non amplius sedes David, neque de semine ejus quisquam apud Judaicam gentem regnaverit, et hanc quidem earum rerum, quæ, ut proxime posita psalmi particula demonstrat, ipsi David promissæ sunt, jacturam, Spiritus divinus in hunc modum canit : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctua-

⁶³ Psal. xxi, 18; Matth. xxvii, 35. ⁶⁴ Psal. lxxxviii, 26-30. ⁶⁵ ibid. 36-38.

Α τοσοῦτον ἐπισημηνάμενος, ὡς ἄρα αὐτὸς οὗτος ὁ λεγόμενος « πατὴρ αἰῶνος, καὶ ἀπείρου εἰρήνης ἄρχων, μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελος » γεννηθήσεσθαι, καὶ παιδίον ἔσσεσθαι προφητεύεται, ἐπὶ τε τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ γενέσει πυρκαϊστούς ἐθέλησιν ἔσσεσθαι τοὺς ἐπὶ τῇ δι' αὐτοῦ γενομένη σωτηρίᾳ τῶν ἐθνῶν διαφθονομένους, εἴτε δαίμονας πονηροὺς, εἴτε καὶ ἀσθεῖς ἄνδρας, περὶ ὧν φησιν· « Ὅτι πᾶσαν στολήν ἐπισυννηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουςι. » Τίνας δὲ ἄρα ἦσαν οὗτοι, ἢ περὶ ὧν ἀλλαγῆς ἐξ αὐτοῦ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρήται· « Διμερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τῶν ἱματισμῶν μου ἔβαλον κλῆρον, » οἱ τε τῆς τούτων μέτοχοι δυσσεβείας, οἱ καὶ θελήσουσι, τὴν σφῶν αὐτῶν κρίσιν ὑστερόν ποτε ὀφόμενοι, εἰ πρὸ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἐγεγόνεισαν πυρκαϊστοὶ, πρὶν ἢ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον πρὸς αὐτῶν ἀσεθηθῆναι. Καὶ οὐδὲ παρὰ σαυτῶ σκέψαι εἰ μὴ ὑπερβαίνει πᾶσαν φύσιν ἀνθρώπων τὸ μὴ τέλος ἔχειν τὴν εἰρήνην αὐτοῦ λέγεσθαι, καὶ τὸ πατέρα ὀνομάζεσθαι αἰῶνος· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ καλεῖσθαι αὐτὸν οὐχ ἁπλῶς ἄγγελον, ἀλλὰ « τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, καὶ Θεὸν ἰσχυρόν, » καὶ ὅσα τοῦτοις συγκαταλέλεκται. Ἐτι δὲ φησὶ δι' αὐτοῦ κατορθωθήσεσθαι τὴν τοῦ Δαβὶδ βασιλείαν, ὃ καὶ αὐτὸ τοῦτον νοήσεις τὸν τρόπον. Πλείστα ὅσαι τῷ Δαβὶδ γεγόνασιν ἐπαγγελίαι, ἐν αἷς εἰρήται· « Καὶ ὄψομαι ἐν θαλάσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιάν αὐτοῦ. Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἶ σύ, Θεὸς μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρότοκον ἤσσομαι αὐτόν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ. Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ αὖθις· « Ἀπᾶς ὡμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μὲνει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὄψλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατορητισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοσαῦτα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένου, τάναντία συνέβη ταῖς ἐπαγγελίαις ἐπληθεῖν διὰ τὰς τῶν διαδόχων αὐτοῦ δυσσεβείας. Ἡ γοῦν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βασιλεία, διαρκέσασα μέχρις Ἰερονίου καὶ τῆς ὑπὸ Βαβυλωνίοις τοῦ ἱεροῦ πολιορκίας, λέλυτο, ὡς ἐξ ἐκεῖνου μηκέτι τὸν θρόνον Δαβὶδ, μηδὲ τοὺς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ βασιλεῦσαι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Καὶ ταύτην γε τὴν γενομένην διάπτωσιν τῆς πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐπαγγελίας κατὰ τὴν προειρημένην τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν τὸ θεῖον ὡδέ πως Πνεῦμα θεσπίζει· « Σὺ δὲ ἀπίσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου· κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ· καθεῖλες πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ· » καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέβραβας, ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ, κατέχεας αὐτοῦ αἰσχύνην. » Ἄ καὶ ἐναργῶς ἀρξάμενα συντελεῖσθαι ἀπὸ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ μέχρι τῆς Ῥωμαίων καὶ Τιβερίου παρεξέταθαι βασιλείας. Οὐδεὶς γοῦν ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ διαδοχῆς ἐν τοῖς μεταξὺ

χρόνοι φαίνεται ἐπὶ τὸν βασιλικὸν τοῦ Ἑβραίων ἔθνους καθεσθῆναι θρόνον μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τοῦ δὲ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ γενόμενου Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἀνακηρυχθέντος, ὡσπερ ἀπὸ γῆς καὶ πτώματος ἀνανεωθεὶς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ θρόνος Δαβὶδ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου βασιλείας ἀνὼρθεται, καὶ διαμενεῖ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰσέτι γε, ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, τὴν πᾶσαν κταλάμπων οἰκουμένην ταῖς ἀκτίσι τοῦ φωτὸς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἀκολούθως τῇ τε ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μαρτυρίᾳ, καὶ τοῦ μετὰ χεῖρας προφήτου, περὶ τοῦ γεννηθησομένου παιδίου λέγοντος, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, δηλαδὴ τὸν αἰώνιον καὶ διαρκῆ, τὸν δὴ καὶ ἐπηγγεμένον τῷ Δαβὶδ καθεσθῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅπως δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο, διδάσκαλος γένοιτ' ἂν ἀξιοχρεῶς Γαβριὴλ ὁ ἄγγελος ἐν τῷ πρὸς τὴν Παρθένον χρηματισμῷ φάσκων· « Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὖρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· καὶ ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Ταύτην ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ καὶ ὁ προφήτης προσδοκῶν τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, τὴν τε ὑπέροβειν αὐτῆς, καὶ ἀναβολὴν ὡσπερ αἰτίαν συνορῶν τῆς τοῦ θρόνου Δαβὶδ ἀποπτώσεως, ἀποδυσπετεῖ λέγων· « Σὺ δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσα, ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου. » Εὐχεται δὲ ὡσπερ δυσωπῶν τὸ Θεῖον, ἢ τάχος πληρωθῆναι τὰ τῆς ἐπαγγελίας, φάσκων· « Ποῦ ἔστι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » ἃ δὴ σαφέστατα καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα πληρωθῆσθαι ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ τῆς μεγάλης βουλής ἀγγέλου θεσπίξει· Ἐφ' ᾧ θελήσουσι, φησὶν, οἱ προαποδοθέντες εἰ ἐγενήθησαν πυρρίκαυστοι· « διότι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν ὁ τῆς μεγάλης βουλής ἀγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι τοῖς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς αἰτίως γένηται φωτὸς καὶ εὐφροσύνης, καινοῦ τε καὶ νέου ποτοῦ, τῆς καινῆς Διαθήκης μυστηρίου, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν, « Τοῦτο πρῶτον, πίε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν οἰκοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, φῶς ἴδετε μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς; » Εἶεν δ' ἂν ἐν τούτοις δηλούμενοι οἱ τε ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι, οὗς ἀπὸ γῆς Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεμ ἀνακαλεσάμενος, ἐξελέξατο κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου. Τούτοις μὲν οὖν ὁ τῆς μεγάλης βουλής ἀγγελος υἱὸς ἐδόθη, σωτηρίας αἰτίως· τοῖς δὲ εἰς αὐτὸν ἠπιστηκόσι, πυρρὸς δηλαδὴ καὶ καύσεως. Ὅλης δὲ

rium ejus, destruxisti omnes sepes ejus ⁶⁶. » Et post pauca : « Sedem ejus in terram collisisti, minuisti dies temporis ejus, perfudisti eum confusione ⁶⁷. » Quæ omnia cum jam perfici inceperint, ab eo tempore quo populus in Babylonem captivus ductus est, usque ad Romanorum et Tiberii imperium prolata protractaque sunt. **339** Nullus enim ex genere David hoc toto intermedio tempore in Hebraicæ gentis regia sede videtur sedisse, usque ad Christi adventum. Ubi vero Dominus et Salvator noster Jesus Christus, qui de semine David ortus est, in totum orbem rex denuntiatus est, tanquam ea quæ de terra et ruina instaurata sit, ipsa illa sedes David per divinum Salvatoris nostri regnum erecta est, et permanebit in æternum, veluti sol in conspectu Dei, illius lucis radiis, quam doctrina illius præ se fert, totum orbem terrarum illustrans; quod quidem et psalmi proximo testimonio consentaneum est, et huic prophetæ, de quo nunc agimus, qui de puero orituro ait, ipsum in sede David, æterna videlicet ac permanente, quæ etiam ipsi David promissa est, sessurum in regno ipsius, ut dirigat illud et suscipiat in judicio et justitia ab hoc ipso tempore usque in sæculum. Porro autem quomodo hæc ipsa completa sint, satis abunde docere nos potest angelus Gabriel, in ea allocutione qua ad Virginem usus est sic dicens : « Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum; ecce concipies in utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum, hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis ⁶⁸, » ipsum hunc in psalmo superiore etiam propheta exspectans Christi ortum, et moram ejus, dilationemque quasi ruinæ sedis David causam inspiciens, tædio ingenti afficitur, et ait : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum. » Deinde quasi timens ac suspicans, Deum ipsum orat, ut quam celerrime ea quæ promissa sunt exhibeantur, dicens : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua ⁶⁹? » quæ quidem ipsa, ipsa, inquam, hæc planissime complenda esse in ortu magni consilii angeli vaticinatur : in quo volent, inquit, ii de quibus antea dictum est, si fuissent igne combusti. Quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, magni consilii angelus. Quibus autem nobis, nisi iis qui in ipsum credidimus, qui in Galilæa gentium sumus, quibus auctor factus est luminis et lætitiæ, et recentis novique potus, Novi Testamenti mysterii, ut ipsa quoque prophetia ait , **340** « Primum bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui maritimam incolentes ultra Jordanem, Galilæa gentium : populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, et sedentibus in tenebris et umbra mortis, lux orta est eis ⁷⁰ » ? Sunt vero ii qui in his verbis

⁶⁶ Psal. lxxxviii, 59-61. ⁶⁷ ibid. 43, 46 ⁶⁸ Luc. i, 30-35. ⁶⁹ Psal. lxxxviii, 50. ⁷⁰ Isa. ix, 1, 2.

significantar et quicumque ex gentibus in Christum Dei crediderunt, et Salvatoris nostri discipuli atque apostoli, quos de terra Zabulon et Nephtholim evocatos, præcones Evangelii sui eligit. Hisce enim magni consilii angelus filius datus est auctor salutis. Iis vero qui in ipsum non crediderint, ignis videlicet atque incendii. Universæ autem hujusce dispensationis causam fuisse ait zelum Domini, sic dicens : « Zelus Domini Sabaoth faciet hæc ⁷¹. » Sed quis tandem hic sit zelus nisi is cujus meminit Moses, ubi ait : « Ipsi mihi zelum injecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in simulacris suis; et ego zelum injiciam cis in ea quæ non est gens, in gente stulta irritabo illos ⁷². » Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus inodus, ex prophetis testimoniis demonstrata sunt, tempus jam esse videtur ut inspiciamus, ubi terrarum oriatur, et ex quo genere venturus, item ex qua Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

CAPUT II.

A Michæa. — De loco ubi esset oriturus is Deus, quem propheta nuntiarunt : et quemadmodum de Bethlehem regione Palæstinae procedet a sæcula præexistens piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus divinatur eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint.

« Et tu, Bethlehem, domus Ephrata, minima es ut sis in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit princeps **341** in Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Idcirco dabit eos usque ad tempus parientis; pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur ad filios Israel, et consistet, et videbit, et pascet gregem suum in robore Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existet, quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ, et erit hæc pax ⁷³. » Quod quidem ipse Emmanuel, qui ex interpretatione est nobiscum Deus, de Virgine nascatur, et quod puer fiat magni consilii angelus, planissime ex iis quæ ante proposita sunt, demonstratum est. Cæterum, oportebat etiam locum, in quo ille oriturus esset, significari. Divinitus ergo prædicatur de Bethlehem quidam egressurus princeps in Israel, exitus ab initio ex diebus sæculi habens. Hoc autem ipsum nunquam humanæ naturæ accommodari poterit, sed soli Emmanuel et magni consilii angelo. Quod enim ab æterno existat, cui tandem sit accommodandum nisi soli Deo? Igitur de Bethlehem (est autem hic Judææ locus, non procul ab ipsa Jerusalem situs) dicitur quidam ab æterno existens progressurus. Nullum vero nisi unum David invenimus gloria præditum ac celebrem, qui inde sit exortus, et post ipsum David, alterum duntaxat, nostrum utique Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei: præter hos autem nullum alium prorsus. At vero ipse quidem David hujusce prophetiæ tempora antecessit, et plurimis

⁷¹ Isa. xxxvii, 32. ⁷² Deut. xxxii, 21. ⁷³ Mich. v, 2-5.

(1) Οὐδ'. Ige οὐχ. Ed:τ.

(2) Οὐδέ δέ. Lege, ut sæpe, pro οὐδέ, οὐ, et huic conjunge δέ sequens, ut sit οὐδέ solum. Ed:τ.

ταύτης τῆς οἰκονομίας ὑπέθεσαν γεγονέναι φησὶ τὸν ζῆλον Κυρίου, λέγων· Ὁ ζῆλος Κυρίου Sabaoth ποιήσει ταῦτα. » Ποῖος δὲ ζῆλος; ἢ οὐ μέμνηται Μωσῆς, λέγων· Ἐγὼ παρῆλθον με ἐπ' οὐ Θεῶ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κατὰ παραζήτησάν αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνη· ἐπ' ἔθνη ἀσυνέτω παροργισάμεν. » Ἄλλ' ἐπεὶ σὺν Θεῶ τὰ περὶ τῆς τοῦ προφητευσόμενου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδείκεται μαρτυριῶν, καιρὸς ἂν εἴη συνιδεῖν, ποῦ γῆς γεννηθῆσθαι, καὶ ἔθεν γένους ἤξειν, ἐξ ὁποίας τε Ἑβραίων προελεύσεσθαι φυλῆς ἐκηροῦτετο· ἃ καὶ αὐτὰ, φέρε, ἐρευνήσωμεν.

Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus inodus, ex prophetis testimoniis demonstrata sunt, tempus jam esse videtur ut inspiciamus, ubi terrarum oriatur, et ex quo genere venturus, item ex qua Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Aπὸ τοῦ Michæa. — Περὶ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ· καὶ ὡς ἐκ Βηθλεὲμ, χωρίου τῆς Παλαιστίνης, ἐξ αἰῶνός τις ἀρχὸν ἔπαρχων, ἡγούμενος τοῦ τῶν θεοσεβῶν γένους προελεύσεται, καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμανεῖν θεσπίξεται τοὺς μέχρι τῶν ἑσχατιῶν τῆς γῆς εἰς αὐτὸν πεπιστευμένους.

« Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· Ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι ἀρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ· καὶ στήσεται, καὶ ὀψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ **C** Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνοῦνθησονται ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὐτῆ ἐρήνη. » Ἐμμανουὴλ μεθερμηνεύμενος μεθ' ἡμῶν Θεός, ἐκ τῆς Παρθένου γεννώμενος, καὶ παιδίον γινόμενος ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλος, σαφῶς ἐδείχθη διὰ τῶν προεκτεθειμένων. Ἄλλ' ἐχρῆν καὶ τὸν τῆς γενέσεως αὐτοῦ σημανθῆναι τόπον. Προφητεύεται δὴτα ἐκ Βηθλεὲμ τις ἐξελεύσεσθαι ἀρχων ἐν τῷ Ἰσραὴλ, τὰς ἐξόδους ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχων. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν ἐφαρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει, εἰ μὴ μόνῳ τῷ Ἐμμανουὴλ, καὶ τῷ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλω. Τὸ γὰρ ἐξ αἰῶνος ἐφεστάναι, τίμη ἄρα ἐφαρμόττοι ἀνὴρ μόνῳ Θεῷ; Ἐκ τοῦν τῆς Βηθλεὲμ (χωρίου δὲ ἐστὶ τῆς Ἰουδαίας, οὐ πόλις τῆς Ἱερουσαλήμ διεστώσ) λέγεται τις ἐξ αἰῶνος ὑπάρχων προελεύσεσθαι. Οὐδ' (1) ἕτερον δὲ ἐνθένδε ἢ μόνον τὸν Δαβὶδ εὐρομεν ἐπιδοξὸν γεγεννημένον, καὶ ἔπειτα μετ' ἐκείνου τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἕτερον δὲ παρὰ τούτους οὐδένα. Ἄλλ' ὁ μὲν Δαβὶδ, τοὺς χρόνους τῆς προφητείας προειληφώς, τετελευτήκει πλείωτος πρότερον ἔτεσι τῆς προβλέψεως· ἀλλ' οὐδὲ δὲ (2) ἀπ' ἡμερῶν αἰῶνος οὗτος τὰς ἐξόδους πεποίητο.

D

οἰκοῦν λείπεται ἐπὶ τὸν μετὰ ταῦτα ἐκ Βηθλεὲμ γενόμενον τὸν ἀληθῶς Ἐμμανουήλ, τὸν πρὸ πάσης κτίσεως προόντα Θεὸν Λόγον καὶ μεθ' ἡμῶν Θεὸν λεγόμενον, συμπληροῦσθαι τὰ γεγραμμένα· ἐπεὶ καὶ ἔν Βηθλεὲμ γένεσις αὐτοῦ ἀντικρως Θεοῦ παρουσίαν ἐδήλου διὰ τῶν κατ' αὐτὴν παραδόξων. Γράφει γοῦν ὁ Λουκᾶς τοῦτον ἱστορῶν τὸν τρόπον· Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου τοῦ ἀπογράφασθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην· αὕτη ἀπογραφή πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου. Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν αὐτοῦ πόλιν. Ἄνεθ' δὲ καὶ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρεθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἧτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, ἀπογράφασθαι σὺν Μαρικῆμ τῇ μεμνηστειμένῃ αὐτῷ γυναικὶ οὕσῃ ἐγκύβη. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖ, ἐπλησθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ περὶ αὐτὴν. Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλιεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρῃ τῇ αὐτῇ ἀπαυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποιμνὴν αὐτῶν· καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Θεοῦ περιέλαμψεν αὐτούς, καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος· Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἧτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ· ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος, ἐν πόλει Δαβὶδ. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· εὐρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον ἐν φάτνῃ. Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἄγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανοῦ αἰνούντων τὸν Θεόν, καὶ λεγόντων· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἰδῶμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γενόμενον, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ εἶρον τὴν Μαρικῆμ καὶ τὸν Ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ. Ἰδόντες δὲ ἐγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου· καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς. Ταῦτα μὲν ὁ Λουκᾶς. Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ τὰ περὶ τὴν γένεσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορῶν, τοῦτον γράφει τὸν τρόπον· Ἐ τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ Ἄγιοι παρεγένοντο ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς Ἱερουσαλήμ, λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· εἶδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἦλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη, καὶ πᾶσα ἡ Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, οὐκ ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. Ἐκ σοῦ

ante hoc oraculum annis mortuus est; præterea ne a diebus quidem sæculi exitus suos fecit David. Superest igitur ut in eo, qui posthac de Bethlehem proficiscitur, re vera Emmanuel, quippe omnia quæ creata sunt antecedit, et Deus Verbum, et nobiscum Deus appellatur, quæ hic scripta sunt compleantur : quoniam ipse quoque illius in Bethlehem ortus, planissime Dei adventum significavit, ex iis admirabilibus rebus, quæ apud ipsam illam Bethlehchem evenerunt. Siquidem Lucas in hunc modum enarrans describit : « Factum est autem in diebus illis. Exiit edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis : hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio. Et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem. Ascendit autem et Joseph a Galilæa de civitate Nazareth, in Judæam, in civitatem David, quæ vocatur Bethlehem, eo quod esset de domo et familia David, ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore prægnante. Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret, et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclinavit eum in præsepio, quia non erat eis locus in diversorio. Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum : et angelus Domini stetit super eos, et gloria Dei circumfulsit illos, et timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus : Nolite timere, ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quoniam natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David : et hoc vobis signum. Invenietis infantem pannis involutum, et positum in præsepio. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum et dicentium : Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Et factum est, ut discesserunt ab iis in cœlum angeli, pastores dixerunt ad se invicem, transeamus usque Bethlehem, et videamus hoc verbum quod factum est, quod Dominus ostendit nobis : et venerunt festinantes, et invenerunt Mariam et Joseph, et infantem positum in præsepio. Videntes autem cognoverunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc : et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant a pastoribus ad ipsos ». Hæc quidem Lucas. Matthæus autem ubi ea quæ ad ortum Salvatoris nostri exponit, scribit in hunc modum : « Cum autem natus esset Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab oriente venerunt in Jerusalem, dicentes : Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus in oriente, et venimus ut adoremus eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est, et omnis Hierosolyma cum illo : et congregans omnes principes sacerdotum et scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei, in Bethlehem Judææ. Sic enim scriptum est per prophetam : Et tu, Bethlehem domus Ephratha, nequaquam

¹¹ Luc. II, 1-18.

minima es in principibus Juda. Ex te enim exhibit A
 dux, qui pascet populum meum Israel. Tunc He-
 rodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis
 tempus stellæ quæ apparuit eis, et mittens eos in
 Bethlehem, **343** dixit : Ite et interrogate diligen-
 ter de puerō, et cum inveneritis, renuntiate mihi,
 ut et ego veniens adorem eum. Qui cum audiissent
 regem, abierunt, et ecce stella, quam viderant in
 oriente, antecedebat eos, donec veniens staret su-
 pra ubi erat puer. Videntes autem stellam gavisi
 sunt gaudio magno valde, et intrantes domum viderunt
 puerum cum Maria matre ejus, et proci-
 dentes adoraverunt eum, et apertis thesauris suis, ob-
 tulerunt ei munera, aurum et thus et myrrham ; et
 responso accepto in somnis ne redirent ad Hero-
 dem, per aliam viam reversi sunt in regionem
 suam ⁷⁸. » Hæc autem universa exposui, ut demon-
 strarem ea quæ in ortu Salvatoris nostri in Bethle-
 hem gesta sunt, certissima præbere argumenta, il-
 lum esse de quo loquitur prophetia. Atque hodie
 quoque, qui locum illum incolunt, tanquam a pa-
 tribus ipsorum accepta memoria, iis, qui visendi
 loci gratia Bethlehem petere consueverunt, testi-
 monium suum asserunt, veritati fidem facientes,
 agrumque demonstrantes, ubi Virgo enixa infan-
 tem deposuit : qua de re ipsa prophetia sic ait :
 « Idecirco dabis eos usque ad tempus parientis :
 pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur. »
 Consentaneæ autem hic quoque parientem intelli-
 git eam, quæ in superioribus oraculis Virgo nomi-
 nata est, et prophetica mulier, quæ ipsum Emma-
 nuel et magni consilii angelum erit paritura. Nam
 usque ad hujusce tempora, ejusque qui de ipsa erat
 oriturus, quæ ad priorem populum pertinent, ste-
 terunt, quippe cum eis præscriptio temporis data
 esset usque ad tempus parientis, hoc est, usque
 ad mirabilem ortum ejus, qui de Virgine nascere-
 tur : post quem, sublatus quidem est ipsorum reg-
 num; qui vero reliqui fratrum ipsorum dicuntur,
 ii sunt accipiendi, qui in Christum Dei crediderunt,
 apostoli et discipuli et evangelistæ Salvatoris no-
 stri : quos conversos ipse Dominus pascere dicitur,
 non sicut prius per angelos, aut per admini-
 stros homines, sed ipse per seipsum, usque adeo
 ut propter hoc magnificari eos contigerit usque ad
 extremum terræ. Magnificati enim sunt, quo tem-
 pore in omnem terram exivit sonus eorum, et in
 fines orbis terræ verba eorum. Constat vero etiam
 illud, quam magnus grex per universam terram ut
 rationalibus humanisque ovibus ipsi **344** Domino
 per apostolos suos collectus sit. Quem sane gregem
 ipse Dominus per seipsum, qui ejus pastor simul
 et Dominus est, visurus pasturusque in robore dicitur,
 adeo quidem, ut in manu forti et brachio excelso
 a Domino et pastore conservatæ oves nihil mali
 patiantur ab insidiantibus asperis et immitibus feris.
 Et ea quidem quæ ad ortum in Bethlehem, quæ-

γάρ ἐξελεύσεται ἡγοῦμανος, ὅστις ποιμαίνει τὸν λαόν
 μου τὸν Ἰσραὴλ. Τότε Ἡρώδης, λάθρα καλέσας τοὺς
 μάγους, ἠκριβώσας παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινο-
 μένου ἀστέρος· καὶ πέμφας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ, εἶπε·
 Πορευθέντες ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου.
 Ἐπὶ δὲ εὐρήτε, ἀναγγεῖλαιτέ μοι, ὅπως καὶ ἐγὼ ἐλθὼν
 προσκυνήσω αὐτῷ. Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως
 ἐπορεύθησαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνα-
 τολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν
 τὸ παιδίον. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν
 μεγάλην σφόδρα· καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον
 τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ
 πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ ἀνοίξαντες τοὺς
 θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν,
 καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν. Καὶ χρηματισθέντες κατ'
 ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ἰδοὺ
 ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. » Ὅλα δὲ ταῦτα
 ἐξεθέμην εἰς παράστασιν τῶν πεπραγμένων ἐπὶ τῇ
 ἐν Βηθλεὲμ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐναργῆ
 τεκμήρια παρέχοντα αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ τῆς προ-
 φητείας δηλούμενον. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ οἱ τὸν τόπον
 οἰκοῦντες, ὡς ἐκ πατέρων εἰς αὐτοὺς καταλθούσης
 παραδόσεως, τοῖς τῶν τόπων ἱστορίας χάριν εἰς τὴν
 Βηθλεὲμ ἀφικνουμένοις μαρτυροῦσι, τῶν λόγων πι-
 στούμενοι τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς τοῦ ἀγροῦ δειξέως,
 ἐν ᾗ τεκούσα ἡ Παρθένοσ κατατίθεται τὸ βρέφος·
 ἐφ' οὗ τῆς προφητείας φησὶ· « Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς
 ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπιλοιποὶ τῶν
 ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. » Ἀκολουθῶσ δὲ κἀν-
 ταῦθα τίκτουςαν δηλοῖ τὴν ἐν ταῖς πρόσθεν προφη-
 ταῖς Παρθένον ὀνομασμένην καὶ προφητεῖδα, τὴν
 τὸν Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγε-
 λον ἀποτεζομένην. Ἔως γὰρ τῶν ταύτης καιρῶν καὶ
 τοῦ ἐξ αὐτῆς ἀποτεχθέντος καὶ τὰ τοῦ προτέρου
 λαοῦ συνειστέθει, δοθείσης αὐτοῖς προθεσμίας ἕως
 καιροῦ τικτούσης, τοῦτ' ἔστιν ἕως τῆς παραδόσου
 γενέσεως τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντος, μεθ' ὃν
 ἦρθη μὲν αὐτῶν ἡ βασιλεία. Οἱ δὲ ἐπιλοιποὶ τῶν
 ἀδελφῶν αὐτῶν, οὗτοι ἂν εἴεν οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ
 Θεοῦ πεπιστευκότες ἀπόστολοι, καὶ μαθηταί, καὶ
 εὐαγγελισταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οὓς ἐπιστρέψαντες
 αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμαίνειν λέγεται, οὐ καθὼς τὸ πρὶν
 δι' ἀγγέλων ἢ διὰ θεραπεύοντων ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτὸς
 δι' ἑαυτοῦ, ὥστε διὰ τοῦτο μεγαλυθῆναι αὐτοὺς ἕως
 ἄκρου τῆς γῆς. Ἐμεγαλύνθησαν γὰρ ὅτε εἰς πᾶσαν
 τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φόβος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα
 τῆς οἰκουμένης τὰ βήματα αὐτῶν. Πρόδηλον δὲ καὶ
 ὁποῖον μέγα ποιμνιον καθ' ὅλης τῆς γῆς ἐκ λογικῶν καὶ
 ἀνθρωπείων προβάτων τῷ Κυρίῳ διὰ τῶν ἀποστόλων
 αὐτοῦ συνέστη· ὁ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ποιμὴν
 ὄμου καὶ Κύριος ὢν τῆς ποιμνης, ἐπόψεσθαι καὶ ποιμα-
 νεῖν ἐν ἰσχύϊ λέγεται, ὥστε ἐν χειρὶ κραταίᾳ καὶ ἐν βρα-
 χίονι ὑψηλῷ πρὸς τοῦ δεσπότου καὶ ποιμένος φυλαττόμε-
 να τὰ πρόβατα μηδέ τι παθεῖν δεινὸν πρὸς τῶν ἐφ-
 δρευόντων αὐτοῖς ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν θηρίων. Καὶ τὰ
 μὲν περὶ τῆς ἐν Βηθλεὲμ, καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης προόδου
 τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον τῆν

⁷⁸ Matth. II, 1-12.

δὲ ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημιᾶν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ ποιμένους ἦδη καὶ πρότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ μετὰ χεῖρας προφήτου παρατέθειμαι, δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγων ἔφασκε· « Δι' ἀσέβειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ· » Σαφές δὲ καὶ ἔμπρὸς τῶν ἐξῆς τοῦ αὐτοῦ προφήτου, ὅτι μὴ μόνον διὰ τὰς ἀσεβείας τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους τὴν ἐξ οὐρανῶν ὁ Κύριος πεποίητο κίβητον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ κλήσιν τῶν ἐθνῶν ἀπάντων. Ἐπιλέγει δ' οὖν ἐξῆς· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ πολλοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου. » Διὸ καὶ μετὰ ταῦτα τὸν πρὸ αἰώνων ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ἐξελεύσεσθαι ἀνακηρύξας, οὐκέτι τοῦ Ἰσραὴλ μόνου, ἀλλὰ ἀθρώως πάντων ἀνθρώπων ἕως καὶ τῶν ἄκρων τῆς γῆς ἄρξιν αὐτόν φησι· λέγει δ' οὖν· « Καὶ στήσεται, καὶ ὄψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ νόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται· ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὐτῇ εἰρήνη. » Τίνι δὲ ἔσται αὕτη εἰρήνη ἀλλ' ἢ τῇ γῆ, ἐν ἣ μεγαλυνθήσονται τὰ ποίμνια τοῦ Κυρίου; Καὶ τοῦτο δὲ, ὁποῖοι τέλους ἔτυχε μετὰ (1) τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρυσίαν, παντὶ τῷ πρόδηλον· πολλῆς γὰρ οὐσίας πρὸ τούτου πολυαρχίας, καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων τυραννομένων ἢ δημοκρατουμένων, ὡς μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαν τοὺς ἀνθρώπους ἔχειν, ἰδίως δὲ, φέρε εἰπεῖν, Αἰγυπτίων ὑπὸ οἰκείῳ ἄρχοντι βασιλευσάντων, καὶ Ἀράβων ὡσαύτως, καὶ Ἰουδαίων, Φοινίκων τε καὶ Σύρων, καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπανισταμένων τε ἐθνῶν ἔθνεσι, καὶ πόλεων πόλεσι, πολιτορκιῶν τε μυριῶν καὶ αἰχμαλωσιῶν κατὰ πάντα τόπον τε καὶ χώραν ἐπιτελουμένων, ἐπειδὴ παρῆν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος, ὁμοῦ τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρόδῳ, πρώτου τε Ῥωμαίων Αὐγούστου τῶν ἐθνῶν ἐπικρατήσαντος, λείπτο μὲν ἡ πλείστη πολυαρχία, εἰρήνη δὲ διελάμβανε τὴν σύμπασαν γῆν, τῇ μετὰ χεῖρας ἀκολούθως προρόθσει, διαβρόθῳ φησάσῃ περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· « Διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρου τῆς γῆς καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη· » ἢ συνάδει τὸ ἐν Ψαλμῷ φάσκον περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγιον· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλήθος εἰρήνης. » Διὸ μοι δοκεῖ ἄρχων εἰρήνης ἐν τῇ πρὸ ταύτης παρατεθεισῇ προφητεῖᾳ ὀνομάσθαι. Ἐπίσημόν γε μὴν τίνα τρόπον ὁ μετὰ χεῖρας προφήτης καὶ ἐξελεύσεσθαι μὲν ἐξ οὐρανῶν τὸν Κύριον ἀρχόμενος ἔφησεν, οὐ πρότερον δὲ ποιμανεῖν τοὺς ἀνθρώπους, ἢ γεννηθῆναι τὸν θεσπιζόμενον ἐν τῇ Βηθλεὲμ· ὅπως δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐπεραιοῦτο, ἐμαρτύρησεν ὁ Εὐαγγελιστής, δι' ὧν προεξεθέμην αὐτοῦ φωνῶν, Ποιμὴν δὲ καὶ ἡγούμενον ὁ Χριστὸς ἀναδει-

A que ad progressum ex eo pertinent, ejus Dei quem prophetæ nuntiabant, in hunc modum se habent. Adventum autem ipsius Domini et pastoris de cælo ad homines jampridem ex eodem propheta, qui nunc in manibus est, proposui, ubi sic aiebat : « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui sunt in ea, et erit Dominus vobis in testimonium : Dominus ex domo sancta sua, quia ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet ⁷⁶, » et cætera ; quibus adjungit : « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel ⁷⁷. » Ab iis autem quæ sequuntur apud eundem prophetam etiam illud planum est, quod non solum propter impietates Judaicæ gentis Dominus de cælo descendit, sed etiam propter salutem et vocationem gentium cunctarum. Adjungit igitur deinceps : « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et festinabunt ad ipsum populi multi, et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini ⁷⁸. » Quaro posthac ubi eum qui est ante sæcula de Bethlehem egressurum nuntiavit, non soli Israel amplius, sed confertim omnibus gentibus usque ad extrema terre illum imperaturum affirmat. Dicit igitur : « Et stabit, et videbit, et pascet gregem suum in fortitudine Domini, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existent. Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ : et erit hæc pax ⁷⁹. » Cui porro erit hæc pax, nisi terræ in qua magnificabuntur greges Domini? Id ipsum autem, quem finem sortitum sit post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, nemini obscurum esse potest : nam cum ante hunc adventum, principum esset multitudo, et universæ gentes aut sub tyrannis, aut in statu populari essent constitutæ, ut nullum inter se commercium homines haberent, sed privatim : exempli gratia, apud Ægyptios suos principes regnaret, apud Arabas item suos, apud Idumæos, Phœnicias, **345** Syros aliasque item gentes; cumque gentes adversus gentes, et civitates adversus civitates consurgerent, obsidionesque innumerabiles et captivitates per omnem locum ac regionem fierent, tum vero ubi Salvator noster ac Dominus adfuit, una cum illius ad homines adventu, jam tum primo Romanorum Augusto imperium in orbis nationes obtinente, solutus illico est ille multiplex principatus, et pax universam terram accepit, ei prophetia quæ nunc tractatur concordans, apertissime de Christi discipulis dicenti : « Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extremum terræ : et erit hæc pax. » Cui consentaneum est quod in Psalmis legitur de Christo oraculum, dicens : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁸⁰. » Ex quo mihi videtur princeps pacis in ea, quæ proxime exposita est, prophetia nominari. Animadvertite tamen, quæso, quoniam pacto is de quo nunc agimus propheta, Dominum de cælo egressurum initio ait, ac non prius

⁷⁶ Mich. 1, 2, 3. ⁷⁷ ibid. 5. ⁷⁸ Mich. iv, 1, 2. ⁷⁹ Mich. v, 4, 5. ⁸⁰ Psal. lxxi, 7.

(1) Typographorum incuria intercidisse videtur τῆν, quod referatur ad παρυσίαν. EDIT.

erga homines pastoris officio functurum, quam nascetur is qui a prophetis canitur, in Bethlehem: quomodo vero hæc in Salvatore ac Domino terminata sint, testimonio suo planum fecit evangelista in iis verbis, quæ ab illo nuper accipiens proposui. Pastor autem et dux ipsius Israel declarandus dicitur Christus, cum hæc sacrarum litterarum sit consuetudo, ut sententiam sequentibus, verum Israel nominent omnem eum qui contemplari facile possit, et gratam Deo vitam sequatur: sicut e contrario Judæos post peccatum, Chanaanæos, et semen, non Juda, sed Chanaan, et principes Sodomorum et populum Gomorrhæ ad mores illorum alludentes vocare solite sunt: alioqui vero etiam ad verbum interpretantibus, omnis Salvatoris nostri vitæ consuetudo apud Judaicam gentem fuit, et multorum ex Israel dux exstitit, eorum videlicet qui ipsum agnoverunt, atque ex circumcissione in ipsum crediderunt, et id quidem quod ad expositum oraculum pertinet, talem exitum invenit; quæ autem sequuntur altero assumpto initio legenda sunt, quæ sic quidem se habent: « Assyrius cum venerit in terram vestram, et cum ascenderit in regionem vestram, excitabuntur in illum septem pastores, et octo morsus hominum ⁸¹, » et reliqua; quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc enarrandi locus. Dixerit autem quispiam post Assyriorum in Judæam adventum, **346** quo Judaica gens ab illis capta est, tam multas incursiones atque insolentias contra illos exstitisse, quam multæ septem pastoribus et octo morsibus indicantur. Hac autem sciri posse ab iis qui res Assyriorum memoriæ prodiderint: quorum post finem, eum de quo propheta loquuntur de Bethlehem exstitisse, post septem videlicet pastores et post octo morsus qui Assyriis invaserint, temporibus quæ illorum in Judæam accessum subsequuta sunt. Cæterum, hæc plurimam postulanti indagationem, non est nunc curiosius explorandi tempus.

A psalmo cxxxi. — *Quærenti David quisnam locus esset Ephrata, in qua Deus prænuntiatus a prophetis nasceretur, ipsa autem est Bethlehem, per Spiritum sanctum manifestatur.*

« Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus: sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob: si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei: si dederò somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, [et requiem temporibus meis.] donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob. Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis sylvæ: introibimus in tabernacula ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁸². » Tum deinceps adjungit: « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam ⁸³. » Et adjungit his item dicens: « Illuc producarn cornu David, paravi lucernam Christo meo: inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloreat sanctificatio mea ⁸⁴. » Etiam hæc prophetia cum superiore concordat, quæ

A χθήσεσθαι τοῦ Ἰσραὴλ εἴρηται, συνήθως τῆς ἐραδῆ Γραφῆς τὸν ἀληθῆ Ἰσραὴλ κατὰ διάνοιαν πάντα τὸν διορατικὸν, καὶ ἀρετῶς Θεῷ βιοῦντα ἐπονομαζούσης: ὡς ἐμπαλιν τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὁπόθ' ἀμαρτάνοιεν, Χαναανίους καὶ σπέρμα Χαναάν, καὶ οὐκ Ἰούδα, ἔρχοντάς τε Σοδόμων, καὶ λαὸν Γομόρρας, ἐμπερὺς αὐτῶν τοῖς τρόποις ἀποκαλούσης. Ἄλλως δὲ πρὸς λέξιν, ἡ πᾶσα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διατριβὴ παρὰ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ γέγονε, καὶ πολλῶν γε τοῦ Ἰσραὴλ ἡγήσατο, ὅσοι δὴ ἐγνώσαν αὐτόν, καὶ εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασι τῶν ἐκ περιτομῆς. Καὶ τὸ μὲν τῆς ἐκπεθείσης προβόρῃσεως τοιαύτην εἰληφε τὴν ἔκδοσιν τὰ δὲ ἐξῆς ἀφ' ἑτέρας ἀναγνωστέον ἀρχῆς, οὕτως ἔχοντα: « Ἀσσύριος ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν γῆν ὑμῶν, καὶ ὅταν ἐπιβῇ ἐπὶ τὴν χώραν ὑμῶν, καὶ ἐπεγεροθήσονται ἐπ' αὐτὸν ἑπτὰ ποιμένες, καὶ ὀκτὼ δῆγματα ἀνθρώπων, » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα: ἅ καὶ ὁποίας ἔχειται διανοίας, οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει διηγήσασθαι καιροῦ. Εἴποι δ' ἂν τις μετὰ τὴν Ἀσσυρίων εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπιδημίαν, καθ' ἣν εἶλον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, τσαύτας ἐπαναστάσεις κατ' αὐτῶν γεγονέναι, ὅσαι δηλοῦνται διὰ τῶν ἑπτὰ ποιμένων καὶ διὰ τῶν ὀκτὼ δῆγματων ταῦτα δὲ δύνασθαι εἰδέναι τοὺς τὰ Ἀσσυρίων ἱστορηκότας, ὧν ἐπὶ τέλει τὸν ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προφητευόμενον γεγονέναι, κατὰ τοὺς ἑπτὰ δηλαῆ ποιμένας καὶ τὰ ὀκτὼ δῆγματα τοῖς Ἀσσυρίοις συμβάντα ἐν ὑστέροις χρόνοις τῆς εἰς τὴν Ἰουδαίαν αὐτῶν ἐφόδου. Ταῦτα δὲ πλείστης ἐρεύνης δεδόμενα, οὐ νῦν πολυπραγμανεῖν καιρός.

C Ἀπὸ ψαλμοῦ ρα'. — *Πυθομένῳ τῷ Δαβὶδ, ποῖος ἄρ' εἴη ὁ τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ γενέσεως τόπος, ἡ Ἐφραθὰ, αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, διὰ τοῦ θείου ἰρηύματος φανεροῦται.*

« Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πράξεως αὐτοῦ: ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠύξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκῆνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου: εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθῇ, εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ ὄρουμοῦ: εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σπηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστισαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγει: « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου, μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὄμοσε Κύριε Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἰάθετῆσει αὐτόν. Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ἐπιφέρει τοῦτοις λέγων: « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου: τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγιασμά μου. » Συνάδει τῇ πρὸ ταύτης καὶ ἡ παρούσα προφητεία, ἐκ Βηθλεὲμ τὸν προκηρυττό-

⁸¹ M'ch. v, 5. ⁸² Psal. 131, 1-7. ⁸³ ibid. 10, 11. ⁸⁴ ibid. 17, 18.

μενον Θεον προσλεύεσθαι σημαίνουσα. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ καὶ ὁ Δαβὶδ, πρότερον μὲν ἀγνοῶν, εὐχεται παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθεῖν, εἴτ' εὐξάμενος παιδεύεται. Ἐπειδὴ γὰρ τετύχηκε χρησμοῦ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ψαλμῷ φήσαντος, « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου, » καὶ αὖθις, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρασ τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου, » εὐχόμενος προσπίπτει τῷ Θεῷ, καὶ προσπεσὼν ἐπ' ἑδάφους ποτινῶται· ἐπὶ πλέον δὲ τῆ προσευχῆ προσκαρτερῶν θύμναι τῷ Θεῷ, μὴ πρότερον εἰσελεύεσθαι εἰς σκῆνωμα οἴκου αὐτοῦ, μηδὲ διώσειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ὕπνον, καὶ τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμὸν, μηδὲ ἀναθήσεσθαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, κείσθαι δὲ χαμαὶ προσκυνουῦντα, καὶ ποτινώμενον τῷ Θεῷ Ἰακώβ, τοῦτ' ἔστιν ἕως ἀνμάθη, τοῦ Κυρίου φανερώσαντος αὐτῷ, τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ· εὐξάμενος δὲ, καὶ τοιαῦτα γινώνας ποθήσας, οὐκ εἰς μακρὰν τῷ θεῷ Πνεύματι τὰ μέλλοντα ἔσσεσθαι θεωρεῖ, τοῦ Θεοῦ τοῖς οικείοις ἐπαγγεῖλαμένου ἔτι γε λαλοῦντων ἐπακούσεσθαι. Ἐπακουσθεὶς δὴτα καταξιοῦται χρησμοῦ τὴν Βηθλεὲμ ἐπιφωνουῦντος αὐτῷ, ὡς ἂν ἐνθάδε τοῦτό που τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ σκηνώματος τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ συστησομένου. Ταῦτα τοιγαροῦν τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐν αὐτῷ θεασάμενος, αὐτὸς αὐτοῦ ἐπακούσας ἐπιλέγει· « Ἴδου ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ. » Ἐφραθᾶ δὲ ἡ αὐτὴ ἐστὶ τῆ Βηθλεὲμ, ὡς ἔβλεπεν ἐστὶ ἀπὸ τῆς Γενέσεως, ἕως ἀπὸ τῆς Ῥαχὴλ εἴρηται, ὅτι « Ἐθαψαν αὐτὴν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ Ἐφραθᾶ, αὐτὴ ἐστὶ Βηθλεὲμ. » Καὶ ἡ πρὸ ταύτης δὲ περιεῖχε προφητεία· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ ὄκος τοῦ Ἐφραθᾶ. » — Ἴδου, φησὶν, « ἤκουσαμεν αὐτὴν » δὲ γινώσκοντες ὅτι τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ κατασκήνωσιν. Ποῖον δ' ἂν εἴη τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ ἢ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Βηθλεὲμ γεγεννημένον; ἐν ᾧ ὡς ἐν σκηνώματι, ἡ θεότης τοῦ Μονογενοῦς κατεσκήνωσε. Οὐχ ἀπλῶς δὲ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς « τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, » λέγεται τὸ σκῆνωμα εἶναι, διὰ τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τὸ σκηνώσαν ἐν αὐτῷ ἢ τὸν τῷ Ἰακώβ ἐν ἀνθρώπῳ εἶδει καὶ σχήματι ὀφθέντα Θεόν, δι' ὃν καὶ τῆς ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ προσωνυμίας ἡξιώθη, ὁρῶν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύεται τὸ ὄνομα προσκαγορευθεῖς· οὐκ ἄλλον δὲ ὄντα τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν τῷ Ἰακώβ ὀφθέντα ἐν τοῖς πρώτοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως παρεστήσαμεν. Ἐδείχθη τοιγαροῦν τῷ Δαβὶδ εὐξάμενον, καὶ ποθήσαντι τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰακώβ τὸν τόπον καὶ τὸ σκῆνωμα εἶρεν, ὃ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ τόπος· διόπερ εἰπὼν, « Ἴδου ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ, » ἐπιφέρει λέγων· « Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἐστήσαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Σαφῶς τοιγαροῦν καὶ ἐν τοῖς ἐν τῇ Ἐφραθᾶ, ἧτις ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰακώβ τόπον ἑαυτοῦ καὶ σκῆνωμα συστήσεσθαι προσφητεύετο, ὁμοφώνως τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεῖα φησάσῃ· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἴκος τοῦ Ἐφραθᾶ, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, καὶ αἱ ἰσοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος· » ἄπερ

illum Deum, qui nuntiatur venturus, de Bethlehem progressurum significat. Ipsum hoc igitur David quoque, prius quidem ignorans, optat discere ab ipso Deo, tum vero ubi optavit votoque poposcit, id ipsum docetur, **347** Postquam enim oraculum accepit, quod ad ipsum in psalmo ait, « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam; » et rursus, « Illic producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, » merito procumbit ipsi Deo, atque ita hærens solo, supplicat et precatur: longius autem constantiusque in oratione perseverans, jurat Deo, non prius se ingressurum in tabernaculum domus suæ, neque daturum oculis suis somnum, et palpebris suis dormitationem, neque ascensurum in lectum strati sui, humi stratum soloque adherentem, eoque modo adorantem ac supplicantem mansurum, donec inveniat locum Domino, et tabernaculum Deo Jacob, hoc est, donec discat, Domino sibi indicante, ipsius Christi ortum: cum autem voto id postulasset, et talia cognoscere expetivisset, haud ita multo post, quæ futura erant divino indicante Spiritu contemplatur, quippe cum suis Deus pollicitus sit, se amplius loquentes exauditurum. Itaque illi in hunc modum exaudito, oraculum redditur, quo ipsa Bethlehem inclamatur, tanquam illic locus Domino, et tabernaculum Deo Jacob constituenda sint. Hæc igitur ubi divinus Spiritus apud se ipsum cecinit, ipse seipsum exaudiens adjungit, « Ecce audivimus eam in Ephrata: « Ephrata vero eadem est et Bethlehem; sicut in C Genesi constat, ubi de Rachel dictum est: « Et sepelierunt eam in hippodromo Ephrata, hæc est Bethlehem⁶⁶. » Et superior prophetia habebat illud: « Et tu Bethlehem domus Ephrata. » — « Ecce, inquit, audivimus eam⁶⁷: » constat autem quod per illud eam Christi originem intelligit, et ipsius Dei Jacob, habitationem. Sed quæ tandem hæc fuerit habitatio Dei Jacob, nisi ipsius Christi corpus, quod in Bethlehem natum est, in quo tanquam in tabernaculo, unici filii divinitas habitavit? Cacterum non simpliciter Dei, sed cum additione, « Dei Jacob⁶⁷ » tabernaculum esse dicitur, propterea quod non aliud sit quidquam quod in illo habitet, quam is Deus qui ipsi Jacob in hominis specie ac figura sit visus. Cujus sane gratia illo etiam cognomine Israel dignus est habitus, tanquam is qui Deum viderit; nam id nomen si interpreteris, eum, qui Deum videat, habebis: quod vero non alius sit quam Deus Verbum, qui ipsi Jacob visus sit, in hujusce operis primordiis demonstravimus. Precanti ergo David, et videre cupienti locum ac tabernaculum Domini Deique Jacob, ipse Bethlehem locus ostensus est: **348** quapropter cum dixisset, « Ecce audivimus eam in Ephrata, » adjungit dicens: « Adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus⁶⁸. » Planissime igitur in his quoque verbis in Ephrata, quæ est Bethlehem, ipse Dominus

⁶⁶ Gen. xxxv, 19. ⁶⁷ Psal. cxxxii, 6. ⁶⁸ ibid. 5. ⁶⁹ ibid. 7.

ac Deus Jacob locum sibi ac tabernaculum constitutus canitur, quod ipsum cum Michææ prophetia concordat dicente: « Et tu, Bethlehem domus Ephratha. Ex te mihi egredietur dux: et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi; » quæ cum proxime scrutaremur, ostendimus ad nullum alium esse referendam, quam ad unum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum qui Christus est Dei, qui que in Bethlehem, sicut prophetiæ prædixerant, natus est. Nullum enim alium quispiam unquam ostendet, qui inde cum gloria post ipsius prophetiæ tempora prodierit: nullus enim neque rex, neque propheta, neque alius quispiam eorum qui apud Hebræos Deo amici fuerint, præter unum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, utrumque habuisse demonstratur, et quod de semine David, et quod in eo loco sit natus. Tempus igitur jam est ut illum ipsum esse non alium quempiam fateamur, qui in his prophetis verbis significatur, evidenterque in iis quæ sequuntur eundem psalmum, dum nominatim Christum appellat, hoc ipsum ostendere, ubi ait: « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui⁶⁹. » Et rursus: « Illuc producarn cornu David: paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloreat sanctificatio mea⁷⁰. » Sed ubi tandem ait se producturum cornu David, nisi in Bethlehem atque in Ephratha? Inde enim cornu David Christus quatenus ad naturam pertinet humanam, quasi ingens lumen exortum est. Hic item Christi lucerna ab ipso Deo universi præparata est: fuerit autem hæc lucerna quasi intelligibilis lucis, humanum corpus, per quod instar testacei vasis, tanquam per lucernam, proprii luminis radios in omnes, quicumque ignorantia Dei et profundis tenebris premebantur, emisit. Etenim in his quoque demonstrari planissime arbitror Deum Jacob, qui ab initio et ex diebus sæculi existit, ad homines venturum, et oriturum non alibi terrarum quam in Bethlehem loco, qui non procul ab Hierosolymis hodie quoque visitur, ubi sane non alius post prophetarum tempora illustris, et apud omnes homines gloria celebris, **349** quam unus Jesus Christus ab omnibus ejus loci incolis (qui quidem sic cum evangelicis vocibus concordant) natus esse perhibetur. Est autem Bethlehem, ex interpretatione, *domus panis*, quæ sic quidem ejusdem est nominis cum eo qui de ipsa profectus est, Salvatore nostro, qui cum sit Dei Verbum et ratio, animalium rationalium est alimentum. Quam rem ipse quoque demonstrat, ubi ait: « Ego sum panis qui de cælo descendi⁷¹. » Verum quoniam hæc eadem ipsius David patria fuit, merito qui ratione humanæ naturæ David filius fuit, ex hoc ipso loco profectus est, in eo sane cum prophetis concordans oraculis: itaque obscura esse amplius causa non potest, cur sibi Bethlehem

ἀρτίως ἐξετάσαντες εἰδείκνυμεν ἀναφέρεισθαι οὐδ' ἐπ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν Βηθλεὲμ ταῖς προφητῆσαι ἀκολουθῶν γεγεννημένον. Οὐκ ἂν γοῦν ἄλλον τις ἐπιδείξειεν ἐκ ταύτης ἐνδόξως μετὰ τοὺς προφητείας χρόνους προελθόντα· οὐτε γὰρ βασιλεὺς, οὐτε προφήτης, οὐδ' ἕτερός τις τῶν παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν, ἢ μόνος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ αὐτῶν γεγεννημένος ἀποδείκνυται. Ὡρα τοιγαροῦν αὐτὸν ἐκείνον εἶναι, καὶ οὐδὲ (1) ἄλλον τὸν καὶ ἐν τοῦτοις προφητευόμενον ὁμολογεῖν, ὅτι τε σαφῶς ἐν ταῖς ἐξῆς ὁ αὐτὸς ψαλμὸς ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προσαγορεύων τοῦτο παρίστησι, δι' ὧν φησιν· « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ πάλιν· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοιμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » Ποῦ δὲ φησιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, » ἢ ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῇ Ἐφραθᾷ; ἐντεῦθεν γὰρ τὸ κέρας τοῦ Δαβὶδ ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα οἶόν τι μέγα φῶς ἐξανέτειλεν, ἐνταῦθα τε ἡτοιμαστο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ τοῦ Χριστοῦ λύχνος. Εἴη δ' ἂν λύχνος αὐτοῦ, οἷα νοεροῦ φωτός, τὸ ἀνθρώπειον σκῆνος, δι' οὗ δίκην ὀστρακίνου σκεύους, ὡσπερ διὰ λύχνου, πᾶς τοῦ ἰδίου φωτός ἀκτίνας πᾶσι ταῖς ἐν ἀγνοίᾳ Θεοῦ καὶ σκότῳ βαθεῖ πιεζόμενοις ἐξέλαμψεν. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ἐν τοῦτοις ἀποδοδεῖχθαι σαφῶς ἡγοῦμαι Θεὸν Ἰακώβ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν τυγχάνοντα αἰῶνος ἀνθρώπους ἐπιδημήσειν, καὶ γεννηθήσεσθαι οὐκ ἀλλὰχόθι γῆς ἄλλ' ἢ ἐν τῷ κατὰ Βηθλεὲμ τόπῳ, πρὸς τοῖς Ἱεροσολύμοις εἰσεῖται καὶ νῦν ἐπιδεικνυμένῳ χωρίῳ, ἐνθα οὐδ' ἄλλος μετὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους ἐπιφανῆς καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπίδοξος; ἢ μόνος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς πρὸς τῶν ἐπιχωρίων ἀπάντων ἀκολουθῶν ταῖς εὐαγγελικαῖς φωναῖς γενοῦν μαρτυρεῖται. Ἐρμηνεύεται δὲ ἡ Βηθλεὲμ οἶκος ἄγτου, φερώνυμος οὔσα τοῦ προελθόντος ἐξ αὐτῆς Σωτῆρος ἡμῶν ἕκτος Θεοῦ Λόγου, ψυχῶν λογικῶν θρηπτικῶν· ὃ καὶ παρίστησιν αὐτὸς λέγων· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. » Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ γέγονεν αὕτη πατρὶς, εἰκότως καὶ ὁ κατὰ σάρκα γενόμενος υἱὸς Δαβὶδ τὴν πρόδον ἐξ αὐτῆς ἐποίησατο, ἀκολουθῶν ταῖς προφητικαῖς προβάσεις· ὥστε οὐκ ἄδρῳλον εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν πατρίδα τὴν Βηθλεὲμ ἐπεγράψατο. Ἄλλὰ καὶ ἐν Ναζαροῖς ἀνατραφεὶς λέγεται, καὶ πάλιν Ναζαρεῖος κληθήσεσθαι. Ἰστέον οὖν, ὅτι καὶ τὸ Ναζαρεῖον ὄνομα Ἑβραϊκῶν τυγχάνει ἐν Λευιτικῷ ἐπὶ τοῦ χρίσματος τοῦ παρ' αὐτοῖς Χριστοῦ. Ἦν δὲ οὗτος ὁ ἄρχων καὶ εἰκόνα τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθῆος ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, σκιά τινὰ καὶ τυπικὸν Χριστοῦ ἐπιφερόμενος. Ἐν οἷς γοῦν εἰρηται κατὰ τοὺς Ἐβδόμηκοντα περὶ τοῦ Ἀρχιερέως· « Καὶ οὐ βεβηλώσει τὸν ἡγιασμένον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· ὅτι τὸ ἅγιον ἔλαον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· » τὸ μὲν Ἑβραϊκῶν, « Ὅτι Ναζῆρ ἔλαιον, » περιέχει· ὁ δὲ Ἀκύλας· « Ὅτι ἄφ

⁶⁹ Psal. cxxxī, 10. ⁷⁰ ibid. 17, 18. ⁷¹ Joan. vi, 41.

(1) Οὐδ'. Lege οὐχ· item et paulo post. EDIT.

ρίσμα, Ελαιον ἀλείμματος Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · » ὁ Ἄ πατριὰν ἀσκήσας. Cæterum etiam in Nazareth educatus esse dicitur, et sic Nazarethus vocandus. Scire igitur oportet quod nomen est Hebraicum Nazarethum in Levitico, in ejus Christi unctione quem ipsi habebant. Porro hic erat principatum obtinens secundum imaginem magni et veri Pontificis Christi Dei, adumbratum videlicet quemdam et figuratum Christum representans. Ubi vero LXX de Pontifice ita interpretati sunt, « et non polluet quod sanctificatum est Dei sui, quoniam sanctum oleum unctionis Dei sui », in Hebraico legitur, « quoniam Nazer oleum : » Aquila autem sic convertit, « quoniam segregatio, oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Symmachus autem, « quoniam intactum oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Theodotion vero, « quoniam Nazer oleum unctionis a Deo suo super ipsum. » Quare Nazer ipsos quidem LXX sequentibus *sanctum* erit, ipsum vero Aquilam, *separatio*, Symmachum autem, *intactum*; itaque ex his Nazarethum nomen significabit, aut sanctum, aut segregatum, aut intactum. At vero prisci quidem sacerdotes, cum oleo comparato, quod apud Mosén Nazer appellatur, ungerentur, ex derivatione a Nazer vocabantur Naziræi. Sed Salvator et Dominus noster, suapte natura in se habens, et sanctum, et intactum, et separatum, neque alicujus indigentis humanæ unctionis, tamen Naziræi appellationem apud homines obtinuit, non quod ab oleo quod Nazer vocaretur Naziræus exstiterit, sed quod quamvis natura quidem talis esset, tamen a civitate Nazareth apud homines Naziræus vocatus sit, ubi apud suos, qua homo erat, parentes, puerilem educationem obtinuit. Ex quo apud Matthæum dictum est : **350** « Responso autem in somnis accepto (ipse videlicet Joseph) recessit in partes Galilææ; et veniens habitavit in civitate quæ dicitur Nazara, ut impleretur quod dictum est per prophetam, quod Nazarethus vocabitur ». Oportebat enim usquequaque cum ipse suapte natura et revera Naziræus esset, hoc est sanctus, intactus, segregatus, illum ab hominibus hæc appellatione vocari; sed quoniam non a Nazer oleo hanc obtinuit appellationem, quippe qui humanæ nullius unctionis indigeret, a loco Nazareth denominationem accepit. Cum igitur hæc in hunc modum ostensa sint, tempus jam esse videtur inspicere, et ex quo genere, D et ex qua Hebræorum tribu, animarum nostrarum

ρίσμα, Ελαιον ἀλείμματος Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · » ὁ Ἄ πατριὰν ἀσκήσας. Cæterum etiam in Nazareth educatus esse dicitur, et sic Nazarethus vocandus. Scire igitur oportet quod nomen est Hebraicum Nazarethum in Levitico, in ejus Christi unctione quem ipsi habebant. Porro hic erat principatum obtinens secundum imaginem magni et veri Pontificis Christi Dei, adumbratum videlicet quemdam et figuratum Christum representans. Ubi vero LXX de Pontifice ita interpretati sunt, « et non polluet quod sanctificatum est Dei sui, quoniam sanctum oleum unctionis Dei sui », in Hebraico legitur, « quoniam Nazer oleum : » Aquila autem sic convertit, « quoniam segregatio, oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Symmachus autem, « quoniam intactum oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Theodotion vero, « quoniam Nazer oleum unctionis a Deo suo super ipsum. » Quare Nazer ipsos quidem LXX sequentibus *sanctum* erit, ipsum vero Aquilam, *separatio*, Symmachum autem, *intactum*; itaque ex his Nazarethum nomen significabit, aut sanctum, aut segregatum, aut intactum. At vero prisci quidem sacerdotes, cum oleo comparato, quod apud Mosén Nazer appellatur, ungerentur, ex derivatione a Nazer vocabantur Naziræi. Sed Salvator et Dominus noster, suapte natura in se habens, et sanctum, et intactum, et separatum, neque alicujus indigentis humanæ unctionis, tamen Naziræi appellationem apud homines obtinuit, non quod ab oleo quod Nazer vocaretur Naziræus exstiterit, sed quod quamvis natura quidem talis esset, tamen a civitate Nazareth apud homines Naziræus vocatus sit, ubi apud suos, qua homo erat, parentes, puerilem educationem obtinuit. Ex quo apud Matthæum dictum est : **350** « Responso autem in somnis accepto (ipse videlicet Joseph) recessit in partes Galilææ; et veniens habitavit in civitate quæ dicitur Nazara, ut impleretur quod dictum est per prophetam, quod Nazarethus vocabitur ». Oportebat enim usquequaque cum ipse suapte natura et revera Naziræus esset, hoc est sanctus, intactus, segregatus, illum ab hominibus hæc appellatione vocari; sed quoniam non a Nazer oleo hanc obtinuit appellationem, quippe qui humanæ nullius unctionis indigeret, a loco Nazareth denominationem accepit. Cum igitur hæc in hunc modum ostensa sint, tempus jam esse videtur inspicere, et ex quo genere,

Salvator Christus Dei proditurus nuntiaretur. Cæterum hac de re primum verba citabo evangelica, deinde tanquam notas atque impressiones maxime accommodatas, prophetica illis adjungam testimonia. Matthæus ergo Christi genus, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, in hunc modum describit : « Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac: Isaac autem genuit Jacob. Jacob autem genuit Judam », et quæ sequuntur. Huic vero Apostolus quoque concordat, qui dicit, « segregatum se esse in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem ». Fuerint vero hæc consentanea iis, quæ ita se habent, oraculis.

¹⁶ Levit. xxi, 12. ¹⁷ Matth. ii, 22, 23. ¹⁸ Matth. i, 1, 2. ¹⁹ Rom. i, 1-3.

ac Deus Jacob locum sibi ac tabernaculum constituturus cavetur, quod ipsum cum Michææ prophetia concordat dicente : « Et tu, Bethlehem domus Ephratha. Ex te mihi egrediatur dux : et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi ; » quæ cum proxime scrutaremur, ostendimus ad nullum alium esse referenda, quam ad unum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum qui Christus est Dei, qui que in Bethlehem, sicut prophetiæ prædixerant, natus est. Nullum enim alium quispiam unquam ostendet, qui inde cum gloria post ipsius prophetiæ tempora prodierit : nullus enim neque rex, neque propheta, neque alius quispiam eorum qui apud Hebræos Deo amici fuerint, præter unum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, utrumque habuisse demonstratur, et quod de semine David, et quod in eo loco sit natus. Tempus igitur jam est ut illum ipsum esse non alium quempiam fateamur, qui in his prophetis verbis significatur, evidentique in iis quæ sequuntur eundem psalmum, dum nominatim Christum appellat, hoc ipsum ostendere, ubi ait : « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui⁸⁹. » Et rursus : « Illuc producam cornu David : paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloreat sanctificatio mea⁹⁰. » Sed ubi tandem ait se producturum cornu David, nisi in Bethlehem atque in Ephratha? Inde enim cornu David Christus quatenus ad naturam pertinet humanam, quasi ingens lumen exortum est. Hic item Christi lucerna ab ipso Deo universi præparata est : fuerit autem hæc lucerna quasi intelligibilis lucis, humanum corpus, per quod instar testacei vasis, tanquam per lucernam, proprii luminis radios in omnes, quicumque ignorantia Dei et profundis tenebris premebantur, emit. Etenim in his quoque demonstrari planissime arbitror Deum Jacob, qui ab initio et ex diebus sæculi existit, ad homines venturum, et oriturum non alibi terrarum quam in Bethlehem loco, qui non procul ab Hierosolymis hodie quoque visitur, ubi sane non alius post prophetarum tempora illustris, et apud omnes homines gloria celebris, **349** quam unus Jesus Christus ab omnibus ejus loci incolis (qui quidem sic cum evangelicis vocibus concordant) natus esse perhibetur. Est autem Bethlehem, ex interpretatione, *domus panis*, quæ sic quidem ejusdem est nominis cum eo qui de ipsa profectus est, Salvatore nostro, qui cum sit Dei Verbum et ratio, animalium rationalium est alimentum. Quam rem ipse quoque demonstrat, ubi ait : « Ego sum panis qui de cælo descendi⁹¹. » Verum quoniam hæc eadem ipsius David patria fuit, merito qui ratione humanæ naturæ David filius fuit, ex hoc ipso loco profectus est, in eo sane cum prophetis concordans oraculis : itaque obscura esse amplius causa non potest, cur sibi Bethlehem

⁸⁹ Psal. cxxxi, 10. ⁹⁰ ibid. 17, 18. ⁹¹ Joan. vi, 41.

(1) Οὐδ'. Lege οὐχ· item et paulo post. EDIT.

ἀρτίως ἐξετάσαντες ἐδείκνυμεν ἀναφέρεισθαι οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν Βηθλεὲμ ταῖς προφήσεσιν ἀκολουθῶν γεγεννημένον. Οὐκ ἂν γοῦν ἄλλον τις ἐπιδείξειεν ἐκ ταύτης ἐνδόξως μετὰ τοῦς προφητείας χρόνους προελθόντα· οὔτε γὰρ βασιλεὺς, οὔτε προφήτης, οὐδ' ἕτερός τις τῶν παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν, ἢ μόνος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ αὐτὸς γεγεννημένος ἀποδεικνύται. Ἦρα τοιγαροῦν αὐτὸν ἐκείνον εἶναι, καὶ οὐδ' (1) ἄλλον τὸν καὶ ἐν τοῖς προφητευόμενον ὁμολογεῖν, ὅτι τε σαφῶς ἐν ταῖς ἐξῆς ὁ αὐτὸς ψαλμὸς ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προσαγορεύειν τοῦτο παρίστησι, δι' ὧν φησιν· « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου⁹² » καὶ πάλιν· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοῦς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδόσω αἰγύνην, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἀγίασμα μου. » Ποῦ δὲ φησιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, » ἢ ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῇ Ἐφραθᾷ; ἐντεῦθεν γὰρ τὸ κέρας τοῦ Δαβὶδ ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα οἶόν τι μέγα φῶς ἐξανέτειλεν, ἐνταῦθά τε ἡτοίμαστο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ τοῦ Χριστοῦ λύχνος. Εἴη δ' ἂν λύχνος αὐτοῦ, οἷα νοεροῦ φωτός, τὸ ἀνθρώπειον σκήνος, δι' οὗ δίκην ὀστρακίνου σκεύους, ὡς περ διὰ λύχνου, τὰς τοῦ ἰδίου φωτός ἀκτίνας πᾶσι ταῖς ἐν ἀγνοίᾳ Θεοῦ καὶ σκότῃ βαθεῖ πιεζομένοις ἐξέλαμψεν. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἀποδείξεισιν σαφῶς ἡγοῦμαι Θεὸν Ἰακώβ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν τυγχάνοντα αἰῶνος ἀνθρώποις ἐπιδημήσειν, καὶ γεννηθῆσεσθαι οὐκ ἀλλαχόθι γῆς ἀλλ' ἢ ἐν τῷ κατὰ Βηθλεὲμ τόπῳ, πρὸς τοῖς Ἱεροσολύμοις εἰσέτι καὶ νῦν ἐπιπέμειν μένῃ χωρίῳ, ἐνθα οὐδ' ἄλλος μετὰ τοῦς τῶν προφητῶν χρόνους ἐπιφανῆς καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπίδοξος ἢ μόνος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς πρὸς τῶν ἐπιχωρίων ἀπάντων ἀκολουθῶν ταῖς εὐαγγελικαῖς φωναῖς γενῶν μαρτυρεῖται. Ἐρμηνεύεται δὲ ἡ Βηθλεὲμ οἶκος ἄβουτου, φερύουμος οὔσα τοῦ προελθόντος ἐξ αὐτῆς Σωτῆρος ἡμῶν ὕψους Θεοῦ Λόγου, ψυχῶν λογικῶν θρηπτικῶ· ὃ καὶ παρίστησιν αὐτὸς λέγων· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. » Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ γέγονεν αὕτη πατὴρ, εἰκότως καὶ ὁ κατὰ σάρκα γενόμενος υἱὸς Δαβὶδ τὴν πρόδον ἐξ αὐτῆς ἐποίησατο, ἀκολουθῶν ταῖς προφητικαῖς προφήσεσιν· ὥστε οὐκ ἄδελον εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν πατρίδα τὴν Βηθλεὲμ ἐπεγράψατο. Ἄλλὰ καὶ ἐν Ναζαρέτ ἀνατραφεὶς λέγεται, καὶ πάλιν Ναζαρέτ κληθῆσεσθαι. Ἰστέον οὖν, ὅτι καὶ τὸ Ναζαρέτ ὄνομα Ἑβραϊκῶν τυγχάνει ἐν Λευιτικῷ ἐπὶ τοῦ χρίσματος τοῦ παρ' αὐτοῖς Χριστοῦ. Ἦν δὲ οὗτος ὁ ἄρχων καὶ εἰκόνα τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθοῦς ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, σκιώδη τινὰ καὶ τυπικὸν Χριστὸν ἐπιφερόμενος. Ἐν οἷς γοῦν εἴρηται κατὰ τοῦς Ἐβραίοις περὶ τοῦ Ἀρχιερέως· « Καὶ οὐ βεβηλώσει τὸν ἡγιασμένον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· ὅτι τὸ ἅγιον ἔλαιον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· » τὸ μὲν Ἑβραϊκῶν, « Ὅτι Ναζερ ἔλαιον, » περιέχει· ὃ δὲ Ἀκύλας· « Ὅτι ἄφ

ἵεσμα, ἔλαιον ἀλείμματος Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὁ δὲ ἄθικτον ἔλαιον τοῦ χρίσματος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὁ δὲ Θεοδοσίω· « Ὅτι ἐπ' αὐτῷ ἔλαιον τὸ χριστὸν παρὰ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ » ὥστε εἶναι τὸ Ναζῆρ, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβραίων, ἅγιον, κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλον, ἀφώρισμα, κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, ἄθικτον· ὥστε ἐκ τούτου τὸ Ναζιραῖον ἔνομα σημαίνειν ἦτοι τὸν ἅγιον, ἢ τὸν ἀφωρισμένον, ἢ τὸν ἄθικτον. Ἄλλ' οἱ μὲν πάλαι ἱερεῖς, ἐπ' ἐλαίου σκευαστοῦ, τοῦ παρὰ Μωσέϊ Ναζῆρ καλουμένου, χρισμένοι, παραγωγῶς ἀπὸ τοῦ Ναζῆρ ἐκαλούντο Ναζιραῖοι· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν κατὰ φύσιν ἔχων τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἄθικτον, καὶ τὸ ἀφωρισμένον, οὐ δεόμενός γε χρίσματος ἀνθρωπίνου, ὅμως τῆς τοῦ Ναζιραίου προσηγορίας παρ' ἀνθρώπων ἔτυχεν, οὐκ ἀπὸ τοῦ καλουμένου Ναζῆρ ἐλαίου Ναζιραῖος γεγονώς, ἀλλ' ὧν μὲν τῆ φύσει τοιοῦτος, κληθεὶς δὲ καὶ παρ' ἀνθρώπων Ναζιραῖος ἀπὸ τῆς Ναζαρέθ, ἐνθα παρὰ τοῖς κατὰ σάρκα γονεῦσι τὴν ἐν καισιν ἀνατροφὴν ἔσχηκε. Διὸ λέλεκται παρὰ τῷ Ματθαίῳ· « Χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ (ὄθλον δὲ, ὅτι ὁ Ἰωσήφ), ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἐλθὼν κατώκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ, ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζαραῖος κληθήσεται. » Ἐδεῖ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐξ ἀπαντος φύσει καὶ ἀληθεῖα Ναζιραῖον εἶναι, τοῦτ' ἐστὶν ἅγιον καὶ ἄθικτον καὶ ἀφωρισμένον, ἐξ ἀνθρώπων κληθῆναι ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ· ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ Ναζῆρ ἐλαίου ταύτης ἔτυχεν τῆς προσηγορίας, μὴ θεοῦ ἀνθρωπίνου χρίσματος, ἐκ τοῦ τόπου τῆς Ναζαρέθ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκτήσατο. Τούτων οὕτως ἀποδείξιμῶν, καιρὸς ἐπισκέψασθαι καὶ ἐξ ὁποίου γένους, ἐξ ἑποίας τε Ἑβραίων φυλῆς ὁ Σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ προελθεῖν ἐκηρύσσεται. Πρώτας δὲ τὰς εὐαγγελικὰς καὶ περὶ τούτου παραθήσομαι λέξεις· εἶθ' ὡς περ ἀρμονίους σφραγίδας τὰς προφητικὰς αὐταῖς ἐπιθήσω μαρτυρίας. Ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος ὡδε τὸν Χριστὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖ· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραάμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, Ἰσαάκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τὰ ἕξῃς. Συνάδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἀπόστολος, λέγων ἀφωρῆσαι εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγεῖλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα. » Γένοιτο δ' ἂν σύμφωνά ταῦτα ταῖς οὕτως ἐχούσαις προρῆσεις.

D et ex qua Hebræorum tribu, animarum nostrarum

A patriam ascripserit. Cæterum etiam in Nazaris educatus esse dicitur, et sic Nazaræus vocandus. Scire igitur oportet quod nomen est Hebraicum Naziræum in Levitico, in ejus Christi unctione quem ipsi habebant. Porro hic erat principatum obtinens secundum imaginem magni et veri Pontificis Christi Dei, adumbratum videlicet quemdam et figuratum Christum representans. Ubi vero LXX de Pontifice ita interpretati sunt, « et non polluet quod sanctificatum est Dei sui, quoniam sanctum oleum unctionis Dei sui », in Hebraico legitur, « quoniam Nazer oleum : » Aquila autem sic convertit, « quoniam segregatio, oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Symmachus autem, « quoniam intactum oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Theodotion vero, « quoniam Nazer oleum unctionis a Deo suo super ipsum. » Quare Nazer ipsos quidem LXX sequentibus *sanctum* erit, ipsum vero Aquilam, *separatio*, Symmachum autem, *intactum*; itaque ex his Naziræum nomen significabit, aut sanctum, aut segregatum, aut intactum. At vero prisci quidem sacerdotes, cum oleo comparato, quod apud Mosén Nazer appellatur, ungerentur, ex derivatione a Nazer vocabantur Naziræi. Sed Salvator et Dominus noster, suapte natura in se habens, et sanctum, et intactum, et separatum, neque alicujus indigens humanæ unctionis, tamen Naziræi appellationem apud homines obtinuit, non quod ab oleo quod Nazer vocaretur Naziræus exstiterit, sed quod quamvis natura quidem talis esset, tamen a civitate Nazareth apud homines Naziræus vocatus sit, ubi apud suos, qua homo erat, parentes, puerilem educationem obtinuit. Ex quo apud Matthæum dictum est : **350** « Responso autem in somnis accepto (ipse videlicet Joseph) recessit in partes Galilææ; et veniens habitavit in civitate quæ dicitur Nazara, ut impleretur quod dictum est per prophetam, quod Nazaræus vocabitur ». Oportebat enim usquequaque cum ipse suapte natura et revera Naziræus esset, hoc est sanctus, intactus, segregatus, illum ab hominibus hæc appellatione vocari; sed quoniam non a Nazer oleo hanc obtinuit appellationem, quippe qui humanæ nullius unctionis indigeret, a loco Nazareth denominationem accepit. Cum igitur hæc in hunc modum ostensa sint, tempus jam esse videtur inspicere, et ex quo genere,

C ubi apud suos, qua homo erat, parentes, puerilem educationem obtinuit. Ex quo apud Matthæum dictum est : **350** « Responso autem in somnis accepto (ipse videlicet Joseph) recessit in partes Galilææ; et veniens habitavit in civitate quæ dicitur Nazara, ut impleretur quod dictum est per prophetam, quod Nazaræus vocabitur ». Oportebat enim usquequaque cum ipse suapte natura et revera Naziræus esset, hoc est sanctus, intactus, segregatus, illum ab hominibus hæc appellatione vocari; sed quoniam non a Nazer oleo hanc obtinuit appellationem, quippe qui humanæ nullius unctionis indigeret, a loco Nazareth denominationem accepit. Cum igitur hæc in hunc modum ostensa sint, tempus jam esse videtur inspicere, et ex quo genere,

D et ex qua Hebræorum tribu, animarum nostrarum

Fuerint vero hæc consentanea iis, quæ ita se habent, oraculis.

¹⁶ Levit. xxi, 12. ¹⁷ Matth. ii, 22, 23. ¹⁸ Matth. i, 1, 2. ¹⁹ Rom. i, 1-3.

fortis, potens, pater, princeps pacis, ad multiplicandam disciplinam, cujus pacis non est finis. » *C*eterum, quæ sequuntur tibi ipsi contemplanda relinquo, hoc nnum duntaxat adnotasse contentus, quod ipse hic, qui dicitur « pater sæculi, et infinite pacis princeps, magnique consilii angelus, » oritur aliquando et puerulus futurus prophetia declaratur, et in ortu suo inter homines volet olim esse igne combustos eos qui in ea salute gentium, cujus ipse auctor erit, odiosi futuri sunt, sive ii mali quidam dæmones, sive etiam impii homines intelligantur, de quibus ait : « Quod omnem vestem collectam dolo, et vestimentum, cum conciliatione solvent. » Sed qui tandem hi fuerint, nisi de quibus alibi ex ipsius Salvatoris nostri persona dictum est : « Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem ⁶³, » et quicumque ejusdem impietatis ac sceleris participes fuerunt? **338** Qui quidem dum seipsum ad extremum condemnatos videbunt, optabunt se ante talem impietatem igne fuisse combustos, potius quam magni consilii angelum a seipsis violatum fuisse. Tu vero tecum ipse considera num omnem humanam naturam transiliat, quod illius pax nullum finem habitura esse dicatur, et quod pater sæculi nominetur; præterea quod non simpliciter angelus vocetur, sed « magni consilii angelus, et Deus fortis, » et quæcumque una cum his adnumerata sunt. Item ait per illum regnum David esse dirigendum, quod ipsum sane hoc intelliges modo. Plurima quidem ea sunt quæ ipsi David promisit Deus, in quibus etiam illa : « Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus, ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ, et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ, in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi, et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli ⁶⁴. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ⁶⁵. » Cum in Psalmis Deus ipsi David tam multa promiserit, contraria tamen iis quæ promissa sunt, illius successoribus evenisse constat propter ipsorum *D* impietates. Etenim cum ex semine David reges usque ad Jechoniam et usque ad Babylonicam templi obsidionem permanserint, ubi hoc ipsum accidit, tum vero dissolutum est regnum, adeo quidem, ut ex illo tempore non amplius sedes David, neque de semine ejus quisquam apud Judaicam gentem regnaverit, et hanc quidem earum rerum, quæ, ut proxime posita psalmi particula demonstrat, ipsi David promissæ sunt, jacturam, Spiritus divinus in hunc modum canit : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctua-

⁶³ Psal. cxi, 18 ; Matth. xxvii, 35. ⁶⁴ Psal. lxxxviii, 26-30. ⁶⁵ ibid. 36-38.

α τοσοῦτον ἐπισημηνάμενος, ὡς ἄρα αὐτὸς οὗτος ὁ λεγόμενος « πατὴρ αἰῶνος, καὶ ἀπείρου εἰρήνης ἀρχῶν, μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελος » γεννηθῆσθαι, καὶ παιδίον ἔσεσθαι προφητεύεται, ἐπὶ τε τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ γενέσει πυρικαύστους ἐβελήσεν ἔσεσθαι τοὺς ἐπὶ τῇ δι' αὐτοῦ γενομένη σωτηρίᾳ τῶν ἐθνῶν διαφθονομένους, εἴτε δαίμονας πονηροὺς, εἴτε καὶ ἀσεβεῖς ἄνδρας, περὶ ὧν φησιν· « Ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυννηγμένην ὄλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι. » Τινες δὲ ἄρα ἦσαν οὗτοι, ἢ περὶ ὧν ἀλλαγῆς ἐξ αὐτοῦ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρήται ; « Διμερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον, » οἷ τε τῆς τούτων μέτοχοι δυσσεβείας, οἱ καὶ θελήσουσι, τὴν σφῶν αὐτῶν κρίσιν ὑπερβόν ποτε ὀφόμενοι, εἰ πρὸ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἐγεγόνεισαν πυρικαύστοι, πρὶν ἢ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον πρὸς αὐτῶν ἀσεβηθῆναι. Καὶ σὺ δὲ παρὰ σαυτῷ σκέψαι εἰ μὴ ὑπερβαίνει πᾶσαν φύσιν ἀνθρώπων τὸ μὴ τέλος ἔχειν τὴν εἰρήνην αὐτοῦ λέγεσθαι, καὶ τὴ πατέρα ὀνομάζεσθαι αἰῶνος· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ καλεῖσθαι αὐτὸν οὐχ ἀπλῶς ἄγγελον, ἀλλὰ « τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, καὶ Θεὸν ἰσχυρὸν, » καὶ ὅσα τούτοις συγκαταλέκεται. Ἐπι δὲ φησι δι' αὐτοῦ κατορθωθῆσθαι τὴν τοῦ Δαβὶδ βασιλείαν, ὃ καὶ αὐτὸ τούτον νοήσεις τὸν τρόπον. Πλείστα ὅσα τῷ Δαβὶδ γεγονάσιν ἐπαγγελίαι, ἐν αἷς εἰρηται· « Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιάν αὐτοῦ. Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, Θεὸς μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτῶν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλευσὶ τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ. Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ αὖθις· « Ἀπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὀψίλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη καθηρητισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοσαῦτα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ ἐπαγγελλόμενος, τὰναντία συνέθηται ἐπαγγελίαις ἐπιλαθεῖν διὰ τῆς τῶν διαδόχων αὐτοῦ δυσσεβείας. Ἡ γοῦν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βασιλεία, διαρκέσασα μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς ὑπὸ Βαβυλωνίων τοῦ ἱεροῦ πολιορκίας, λέλυτο, ὡς ἐξ ἐκείνου μηκέτι τὸν θρόνον Δαβὶδ, μηδὲ τοὺς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ βασιλευσῆσαι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Καὶ ταύτην γε τὴν γενομένην διάπτωσιν τῆς πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐπαγγελίας κατὰ τὴν προειρημένην τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν τὸ θεῖον ὡδέ πως Πνεῦμα θεσπίζει· « Σὺ δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεδάλου τὸν Χριστόν σου· κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ· καθεῖλες πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ· » καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρραξας, ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ, κατέχεας αὐτοῦ αἰσχύνην. » Ἄ καὶ ἐναργῶς ἀρξάμενα συντελεῖσθαι ἐπὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ μέχρι τῆς Ῥωμαίων καὶ Τιβερίου παρεξέταθη βασιλείας. Οὐδεὶς γοῦν ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ διαδοχῆς ἐν τοῖς μεταξὺ

χρόνοις φαίνεται ἐπὶ τὸν βασιλικὸν τοῦ Ἑβραίων ἔθνους καθεσθῆναι θρόνον μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τοῦ δὲ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ γενομένου Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἀνακηρυχθέντος, ὡσπερ ἀπὸ γῆς καὶ πτώματος ἀνανεωθείς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ θρόνος Δαβὶδ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου βασιλείας ἀνύρθωνται, καὶ διαμενεῖ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰστί γε, ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, τὴν πᾶσαν κταλάμπων οἰκουμένην ταῖς ἀκτίσι τοῦ φωτὸς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἀκολουθῶς τῇ τε ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μαρτυρίᾳ, καὶ τοῦ μετὰ χειρὸς προφήτου, περὶ τοῦ γεννηθησομένου παιδίου λέγοντος, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, ὁ γλαδὴ τὸν αἰῶνα καὶ διαρκῆ, τὸν δὴ καὶ ἐπηγγεμένον τῷ Δαβὶδ καθεσθῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅπως δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο, διδάσκαλος γένοιτο ἂν ἀξιόχρεως Γαβριὴλ ὁ ἄγγελος ἐν τῷ πρὸς τὴν Παρθένον χρηματισμῷ φάσκων· « Μὴ φοβοῦ, Μαριὰμ· εὖρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· καὶ ἰδοὺ συληθήσῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν αἶον Ἰακώβ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Ταύτην ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ καὶ ὁ προφήτης προσδοκῶν τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, τὴν τε ἐπιέρθεισιν αὐτῆς, καὶ ἀναβολὴν ὡσπερ αἰτίαν συνορῶν τῆς τοῦ θρόνου Δαβὶδ ἀποπτώσεως, ἀποδυσπετεῖ λέγων· « Σὺ δὲ ἀπίσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου. » Εὐχεται δὲ ὡσπερ δυσωπῶν τὸ Θεῖον, ἢ τάχος πληρουθῆναι τὰ τῆς ἐπαγγελίας, φάσκων· « Ποῦ ἔστι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμισας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » ἃ δὴ σαφέστατα καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα πληρωθῆσθαι ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλου θεοσπίζει· « Ἐφ' ᾧ θελήσουσι, φησὶν, οἱ προαποδοθέντες εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι· εἰ δόξει παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι τοῖς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἔθνῶν, οἷς αἰτίος γεγένηται φωτὸς καὶ εὐφροσύνης, καινοῦ τε καὶ νέου ποτοῦ, τῆς καινῆς Διαθήκης μυστηρίου, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν, « Τοῦτο πρῶτον, πῖε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν οἰκοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἔθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, φῶς ἴδετε μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς; » Εἶεν δ' ἂν ἐν τούτοις δηλούμενοι οἳ τε ἐξ ἔθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι, οὗς ἀπὸ γῆς Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεμ ἀνακαλεσάμενος, ἐξελέξατο κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου. Τούτοις μὲν οὖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος υἱὸς ἐδόθη, σωτηρίας αἰτίος· τοῖς δὲ εἰς αὐτὸν ἠπιστήκοσι, πυρὸς δηλαδὴ καὶ καύσεως. Ὅλης δὲ

rium ejus, destruxisti omnes sepes ejus ⁶⁶. » Et post pauca : « Sedem ejus in terram collisisti, minuisti dies temporis ejus, perfudisti eum confusione ⁶⁷. » Quæ omnia cum jam perfici inceperint, ab eo tempore quo populus in Babylonem captivus ductus est, usque ad Romanorum et Tiberii imperium prolata protractaque sunt. **339** Nullus enim ex genere David hoc toto intermedio tempore in Hebraicæ gentis regia sede videtur sedisse, usque ad Christi adventum. Ubi vero Dominus et Salvator noster Jesus Christus, qui de semine David ortus est, in totum orbem rex denuntiatus est, tanquam ea quæ de terra et ruina instaurata sit, ipsa illa sedes David per divinum Salvatoris nostri regnum erecta est, et permanebit in æternum, veluti sol in B conspectu Dei, illius lucis radiis, quam doctrina illius præ se fert, totum orbem terrarum illustrans; quod quidem et psalmi proximo testimonio consentaneum est, et huic prophetæ, de quo nunc agimus, qui de puero orituro ait, ipsum in sede David, æterna videlicet ac permanente, quæ etiam ipsi David promissa est, sessurum in regno ipsius, ut dirigat illud et suscipiat in judicio et justitia ab hoc ipso tempore usque in sæculum. Porro autem quomodo hæc ipsa completa sint, satis abunde docere nos potest angelus Gabriel, in ea allocutione qua ad Virginem usus est sic dicens : « Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum; ecce concipies in utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum, hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis ⁶⁸, » ipsum hunc in psalmo superiore etiam propheta exspectans Christi ortum, et moram ejus, dilationemque quasi ruinæ sedis David causam inspiciens, lædio ingenti afficitur, et ait : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum. » Deinde quasi timens ac suspicans, Deum ipsum orat, ut quam celerrime ea quæ promissa sunt exhibeantur, dicens : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua ⁶⁹? » quæ quidem ipsa, ipsa, inquam, hæc planissime complenda esse in ortu magni consilii angeli vaticinatur : in quo volent, inquit, ii de quibus antea dictum est, si fuissent igne combusti. Quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, magni consilii angelus. Quibus autem nobis, nisi iis qui in ipsum credidimus, qui in Galilæa gentium sumus, quibus auctor factus est luminis et lætitiæ, et recentis novique potus, Novi Testamenti mysterii, ut ipsa quoque prophetia ait, **340** « Primum bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui maritimam incolentes ultra Jordanem, Galilæa gentium : populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, et sedentibus in tenebris et umbra mortis, lux orta est eis ⁷⁰ » ? Sunt vero ii qui in his verbis

⁶⁶ Psal. lxxxviii, 59-41. ⁶⁷ ibid. 45, 46 ⁶⁸ Luc. i, 30-35. ⁶⁹ Psal. lxxxviii, 50. ⁷⁰ Isa. ix, 1, 2.

significantur et quicumque ex gentibus in Christum Dei crediderunt, et Salvatoris nostri discipuli atque apostoli, quos de terra Zabulon et Nephtholim evocatos, præcones Evangelii sui elegit. Hisce enim magni consilii angelus filius datus est auctor salutis. Iis vero qui in ipsum non crediderint, ignis videlicet atque incendii. Universæ autem hujusce dispensationis causam fuisse ait zelum Domini, sic dicens: « Zelus Domini Sabaoth faciet hæc ¹¹. » Sed quis tandem hic sit zelus nisi is cujus meminit Moses, ubi ait: « Ipsi mihi zelum injecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in simulacris suis; et ego zelum injiciam cis in ea quæ non est gens, in gente stulta irritabo illos ¹². » Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus inodus, ex prophetis testimoniis demonstrata sunt, tempus Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

CAPUT II.

A *Michæa.* — De loco ubi esset oriturus is Deus, quem propheta nuntiavit: et quemadmodum de Bethlehem regione Palæstinæ procedet a saculo præexistens piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus divinatur eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint.

« Et tu, Bethlehem, domus Ephrata, minima es ut sis in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit princeps **341** in Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Idcirco dabit eos usque ad tempus parientis; pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur ad filios Israel, et consistet, et videbit, et pascet gregem suum in robore Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existent, quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ, et erit hæc pax ¹³. » Quod quidem ipse Emmanuel, qui ex interpretatione est nobiscum Deus, de Virgine nascatur, et quod puer fiat magni consilii angelus, pianissime ex iis quæ ante proposita sunt, demonstratum est. Cæterum, oportebat etiam locum, in quo ille oriturus esset, significari. Divinitus ergo prædicatur de Bethlehem quidam egressurus princeps in Israel, exitus ab initio ex diebus sæculi habens. Hoc autem ipsum nunquam humanæ naturæ accommodari poterit, sed soli Emmanuel et magni consilii angelo. Quod enim ab æterno existat, cui tandem sit accommodandum nisi soli Deo? Igitur de Bethlehem (est autem hic Judææ locus, non procul ab ipsa Jerusalem situs) dicitur quidam ab æterno existens progressurus. Nullum vero nisi unum David invenimus gloria præditum ac celebrem, qui inde sit exortus, et post ipsum David, alterum duntaxat, nostrum utique Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei: præter hos autem nullum alium prorsus. At vero ipse quidem David hujusce prophetiæ tempora antecessit, et plurimis

¹¹ Isa. xxxvii, 32. ¹² Deut. xxxii, 21. ¹³ Mich. v, 2-5.

(1) Οὐδ'. I ego οὐχ. Ed:τ.

(2) Οὐδέ δέ. Lege, ut sæpe, pro οὐδέ, οὐ, et huic conjunge δέ sequens, ut sit οὐδέ solum. Ed:τ.

ταύτης τῆς οἰκονομίας ὑπέθεσαν γεγονέαι φησὶ τὸν ζῆλον Κυρίου, λέγων· « Ὁ ζῆλος Κυρίου Sabaoth ποιήσει ταῦτα. » Ποῖος δὲ ζῆλος; ἢ οὐ μέμνηται Μωσῆς, λέγων· « Αὐτοὶ παρεξήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῶν, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ γὰρ τῆς παραξήλωσά αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνευ· ἐπ' ἔθνευ ἀσυνέτῳ παρωργιώ αὐτοὺς. » Ἄλλ' ἐπεὶ σὺν Θεῶν τὰ περὶ τῆς τοῦ προφητευομένου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδέδεικται μαρτυριῶν, καίριος ἂν εἴη συνιδεῖν, ποῦ γῆς γεννηθῆσθαι, καὶ ἔθεν γένους ἦξειν, ἐξ ὁποίας τε Ἑβραίων προελεύσεσθαι φυλῆς ἐκηρύττετο· ἃ καὶ αὐτὰ, φέρε, ἐρευνήσωμεν.

Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus inodus, ex prophetis testimoniis demonstrata sunt, tempus Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

A *Ἀπὸ τοῦ Michæa.* — Περὶ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ· καὶ ὡς ἐκ Βηθλεέμ, χωρίου τῆς Παλαιστίνης, ἐξ αἰῶνός τις ἀπροϊάργων, ἡγούμενος τοῦ τῶν θεοσεβῶν γένους προελεύσεται, καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμανεῖν θεοπίεται τοὺς μέχρι τῶν ἔσχατων τῆς γῆς εἰς αὐτῶν πεπιστευμένους.

« Καὶ σὺ, Βηθλεέμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοσπῆς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιᾶσιν Ἰούδα· Ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ· καὶ στήσεται, καὶ ἔσεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὐτῆ εἰρήνη. » Ἐμμανουὴλ μεθερμηνεύμενος μεθ' ἡμῶν Θεός, ἐκ τῆς Παρθένου γεννώμενος, καὶ παιδίον γινόμενος ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλος, σαφῶς ἐδείχθη διὰ τῶν προεκτεθειμένων. Ἄλλ' ἐχρῆν καὶ τὸν τῆς γενέσεως αὐτοῦ σημανθῆναι τόπον. Προφητεύεται ὁῦτα ἐκ Βηθλεέμ τις ἐξελεύσεσθαι ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, τὰς ἐξόδους ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχων. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν ἐφαρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει, εἰ μὴ μόνῳ τῷ Ἐμμανουὴλ, καὶ τῷ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλω. Τὸ γὰρ ἐξ αἰῶνος ὑφesseσθαι, τίνι ἄρα ἐφαρμόττοι ἂν ἡ μόνῳ Θεῷ; Ἐκ τοίνυν τῆς Βηθλεέμ (χωρίου δὲ ἐστὶ τῆς Ἰουδαίας, οὐ πόλιος τῆς Ἱερουσαλήμ) διεστῶς λέγεται τις ἐξ αἰῶνος ὑπάρχων προελεύσεσθαι. Οὐδ' (1) ἕτερον δὲ ἐνθένδε ἢ μόνον τὸν Δαβὶδ εὐρομεν ἐπίδοξον γεγεννημένον, καὶ ἔπειτα μετ' ἐκείνου τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἕτερον δὲ παρὰ τοῦτους οὐδένα. Ἄλλ' ὁ μὲν Δαβὶδ, τοὺς χρόνους τῆς προφητείας προεληφώς, τετελευτήκει πλείστοις πρότερον ἔτεσι τῆς προβλέψεως· ἄλλ' οὐδὲ δὲ (2) ἀφ' ἡμερῶν αἰῶνος οὗτος τὰς ἐξόδους πεποίητο.

ὠκιστὸν λέγεται ἐπὶ τὸν μετὰ ταῦτα ἐκ Βηθλεὲμ γενόμενον τὸν ἀληθῶς Ἐμμανουήλ, τὸν πρὸ πάσης κτίσεως προόντα Θεὸν Λόγον καὶ μεθ' ἡμῶν Θεὸν λεγόμενον, συμπληροῦσθαι τὰ γεγραμμένα· ἐπεὶ καὶ ἔν Βηθλεὲμ γένεσις αὐτοῦ ἀντικρὺς Θεοῦ παρουσίαν ἐδήλου διὰ τῶν κατ' αὐτὴν παραδόξων. Γράφει γοῦν ὁ Λουκᾶς τοῦτον ἱστορῶν τὸν τρόπον· Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου τοῦ ἀπογράψασθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην· αὕτη ἀπογραφή πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου. Καὶ ἐπηρεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν. Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρεθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἧτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, ἀπογράψασθαι σὺν Μαρίας τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ οὖση ἐγκύβη. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτὴν. Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρῃ τῇ αὐτῇ ἀραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῇ ποιμνῇ αὐτῶν· καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Θεοῦ περιέλαμψεν αὐτοὺς, καὶ ἐφορέθησαν φόβον μέγαν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος· Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἧτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ· ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος, ἐν πόλει Δαβὶδ. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· εὐρήσετε βρέφος ἐπαργανωμένον ἐν φάτνῃ. Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἄγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανοῦ αἰνούντων τὸν Θεόν, καὶ λεγόντων· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἰδῶμεν τὸ εἶμα τοῦτο τὸ γενόμενον, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ εὗρον τὴν Μαρίαν καὶ τὸν Ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ. Ἰδόντες δὲ ἐγνώρισαν περὶ τοῦ βήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου· καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτοῦς. Ταῦτα μὲν ὁ Λουκᾶς. Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ τὰ περὶ τὴν γένεσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορῶν, τοῦτον γράφει τὸν τρόπον· Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ Μάγοι παρεγένοντο ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς Ἱερουσαλήμ, λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· εἶδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστὴρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτόν. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη, καὶ πᾶσα ἡ Ἱερουσαλίμα μετ' αὐτοῦ. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡμεροσίν Ἰούδα. Ἐκ σοῦ

Luc. II, 1-18.

A ante hoc oraculum annis mortuus est; præterea ne a diebus quidem sæculi exitus suos fecit David. Superest igitur ut in eo, qui posthac de Bethlehem proficiscitur, re vera Emmanuel, quippe omnia quæ creata sunt antecedit, et Deus Verbum, et nobiscum Deus appellatur, quæ hic scripta sunt compleantur: quoniam ipse quoque illius in Bethlehem ortus, planissime Dei adventum significavit, ex iis admirabilibus rebus, quæ apud ipsam illam Bethlehem evenerunt. Siquidem Lucas in hunc modum enarrans describit: « Factum est autem in diebus illis. Exiit edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis: hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio. Et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem. Ascendit autem et Joseph a Galilæa de civitate Nazareth, in Judæam, in civitatem David, quæ vocatur Bethlehem, eo quod esset de domo et familia David, ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore prægnante. Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret, et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclinavit eum in præsepio, quia non erat eis locus in diversorio. Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum: et angelus Domini stetit super eos, et gloria Dei circumfulsit illos, et timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus: Nolite timere, ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quoniam natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David: et hoc vobis signum. Invenietis infantem pannis involutum, et positum in præsepio. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum et dicentium: Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Et factum est, ut discesserunt ab iis in cœlum angeli, pastores dixerunt ad se invicem, transeamus usque Bethlehem, et videamus hoc verbum quod factum est, quod Dominus ostendit nobis: et venerunt festinantes, et invenerunt Mariam et Joseph, et infantem positum in præsepio. Videntes autem cognoverunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc: et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant a pastoribus ad ipsos. » Hæc quidem Lucas. Matthæus autem ubi ea quæ ad ortum Salvatoris nostri exponit, scribit in hunc modum: « Cum autem natus esset Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab oriente venerunt in Jerusalem, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus in oriente, et venimus ut adoremus eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est, et omnis Hierosolyma cum illo: et congregans omnes principes sacerdotum et scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei, in Bethlehem Judææ. Sic enim scriptum est per prophetam: Et tu, Bethlehem domus Ephratha, nequaquam

minima es in principibus Juda. Ex te enim exiit A
dux, qui pascet populum meum Israel. Tunc He-
rodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis
tempus stellæ quæ apparuit eis, et mittens eos in
Bethlehem, **343** dixit : Ite et interrogate diligen-
ter de puero, et cum inveneritis, renuntiate mihi,
ut et ego veniens adorem eum. Qui cum audiissent
regem, abierunt, et ecce stella, quam viderant in
oriente, antecedebat eos, donec veniens staret su-
pra ubi erat puer. Videntes autem stellam gavisi
sunt gaudio magno valde, et intrantes domum viderunt
puerum cum Maria matre ejus, et prociden-
tes adoraverunt eum, et aperitis thesauris suis, ob-
tulerunt ei munera, aurum et thus et myrrham ; et
responso accepto in somnis ne redirent ad Hero-
dem, per aliam viam reversi sunt in regionem
suam ⁷⁶. » Hæc autem universa exposui, ut demon-
strarem ea quæ in ortu Salvatoris nostri in Bethle-
hem gesta sunt, certissima præbere argumenta, il-
lum esse de quo loquitur prophetia. Atque hodie
quoque, qui locum illum incolunt, tanquam a pa-
tribus ipsorum accepta memoria, iis, qui visendi
loci gratia Bethlehem petere consueverunt, testi-
monium suum asserunt, veritati fidem facientes,
agræque demonstrantes, ubi Virgo enixa infan-
tem deposuit : qua de re ipsa prophetia sic ait :
« Idcirco dabis eos usque ad tempus parientis :
pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur. »
Consentaneæ autem hic quoque parientem intelli-
git eam, quæ in superioribus oraculis Virgo nomi-
nata est, et prophetica mulier, quæ ipsum Emma-
nuel et magni consilii angelum erit paritura. Nam
usque ad hujusce tempora, ejusque qui de ipsa erat
oriturus, quæ ad priorem populum pertinent, ste-
terunt, quippe cum eis præscriptio temporis data
esset usque ad tempus parientis, hoc est, usque
ad mirabilem ortum ejus, qui de Virgine nascere-
tur : post quem, sublato quidem est ipsorum reg-
num; qui vero reliqui fratrum ipsorum dicuntur,
ii sunt accipiendi, qui in Christum Dei crediderunt,
apostoli et discipuli et evangelistæ Salvatoris no-
stri : quos conversos ipse Dominus pascere dicitur,
non sicut prius per angelos, aut per admini-
stros homines, sed ipse per seipsum, usque adeo
ut propter hoc magnificari eos contigerit usque ad
extremum terræ. Magnificati enim sunt, quo tem-
pore in omnem terram exivit sonus eorum, et in
fines orbis terræ verba eorum. Constat vero etiam
illud, quam magnus grex per universam terram ut
rationalibus humanisque ovibus ipsi **344** Domino
per apostolos suos collectus sit. Quem sane gregem
ipse Dominus per seipsum, qui ejus pastor simul
et Dominus est, visurus pasturusque in robore dicitur,
adeo quidem, ut in manu forti et brachio excelso
a Domino et pastore conservatæ oves nihil mali
patiantur ab insidiantibus asperis et immitibus fer-
ris. Et ea quidem quæ ad ortum in Bethlehem, quæ-

γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμαίνει τὸν λαὸν
μου τὸν Ἰσραήλ. Τότε Ἡρώδης, λάθρα καλέσας τοὺς
μάγους, ἤκριβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινο-
μένου ἀστέρος· καὶ πέμφας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ, εἶπε·
Πορευθέντες ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου.
Ἐπὶ δὲ εὐρητε, ἀναγγεῖλαιτέ μοι, ὅπως καὶ γὰρ ἐλθὼν
προσκυνήσω αὐτῷ. Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως
ἐπορεύθησαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνα-
τολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθῶν ἕστη ἐπάνω οὗ ἦν
τὸ παιδίον. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν
μεγάλην σφόδρα· καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον
τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ
πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ ἀνοίξαντες τοὺς
θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν,
καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν. Καὶ χρηματισθέντες κατ'
ἄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ
ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. » Ὅλα δὲ ταῦτα
ἐξεθέμην εἰς παράστασιν τῶν πεπραγμένων ἐπὶ τῇ
ἐν Βηθλεέμ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐναργῆ
τεκμήρια παρέχοντα αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ τῆς προ-
φητείας δηλούμενον. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ οἱ τὸν τόπον
οἰκοῦντες, ὡς ἐκ πατέρων εἰς αὐτοὺς καταλθούσης
παραδόσεως, τοῖς τῶν τόπων ἱστορίας χάριν εἰς τὴν
Βηθλεέμ ἀφικνουμένοις μαρτυροῦσι, τῶν λόγων πι-
στούμενοι τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς τοῦ ἀγροῦ δεξιῶς,
ἐν ᾧ τεκοῦσα ἡ Παρθένοσ κατατίθεται τὸ βρέφος·
ἐφ' οἷς ἡ προφητεία φησὶ· « Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς
ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν
ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. » Ἀκολουθῶν δὲ κἀν-
ταῦθα τίκτουςαν δηλοῖ τὴν ἐν ταῖς πρόσθεν προφη-
τείαις Παρθένον ὀνομασμένην καὶ προφήτιδα, τὴν
τὸν Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγε-
λον ἀποτεξεύμενην. Ἐως γὰρ τῶν ταύτης καιρῶν καὶ
τοῦ ἐξ αὐτῆς ἀποτεχθέντος καὶ τὰ τοῦ προστέρου
λαοῦ συνειστέχει, δοθείσης αὐτοῖς προθεσμίας ἕως
καιροῦ τικτούσης, τοῦτ' ἐστὶν ἕως τῆς παραδόξου
γενέσεως τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντος, μεθ' ἧν
ἤρθη μὲν αὐτῶν ἡ βασιλεία. Οἱ δὲ ἐπίλοιποι τῶν
ἀδελφῶν αὐτῶν, οὗτοι ἂν εἴεν οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ
Θεοῦ πεπιστευκότες ἀπόστολοι, καὶ μαθηταί, καὶ
εὐαγγελισταί τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οὓς ἐπιστρέψαντας
αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμαίνει λέγεται, οὐ καθὼς τὸ πρὶν
δι' ἀγγέλων ἢ διὰ θεραπεύοντων ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτὸς
δι' ἑαυτοῦ, ὥστε διὰ τοῦτο μεγαλυθῆναι αὐτοὺς ἕως
ἄκρου τῆς γῆς. Ἐμεγαλύνθησαν γὰρ ὅτε εἰς πᾶσαν
τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα
τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Πρόδηλον δὲ καὶ
ὅτι οἱ μὲν ἀποστόλοι καθ' ὅλην τῆς γῆς ἐκ λογικῶν καὶ
ἀνθρωπιῶν προβάτων τῷ Κυρίῳ διὰ τῶν ἀποστόλων
αὐτοῦ συνέστη· ὁ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ποιμὴν
ὁμοῦ καὶ Κύριος ὢν τῆς ποιμνῆς, ἐπόψεσθαι καὶ ποιμα-
νεῖν ἐν ἰσχυρῷ λέγεται, ὥστε ἐν χειρὶ κραταίῃ καὶ ἐν βρα-
χιονι ὑψηλῇ πρὸς τοῦ δεσπότου καὶ ποιμένος φυλαττόμε-
να τὰ πρόβατα μηδὲν τι παθεῖν δευνὸν πρὸς τῶν ἐφε-
δρευόντων αὐτοῖς ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν θηρίων. Καὶ τὰ
μὲν περὶ τῆς ἐν Βηθλεέμ, καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης προόδου
τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον τῆν

⁷⁶ Matth. II, 1-12.

δὲ ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ ποιμένος ἦδη καὶ πρότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ μετὰ χεῖρας προφήτου παρατέθειμαι, δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγων ἔφασκε· « Δι' ἀσεβείαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ· » Σαφές δὲ καὶ ἔμπρὸς τῶν ἐξῆς τοῦ αὐτοῦ προφήτου, ὅτι μὴ μόνον διὰ τὰς ἀσεβείας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὴν ἐξ οὐρανῶν ὁ Κύριος πεποίητο κίβδον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ κλήσιν τῶν ἔθνων ἀπάντων. Ἐπιλέγει δ' οὖν ἐξῆς· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ πολλοὶ, καὶ πορεύονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔρουσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου. » Διὸ καὶ μετὰ ταῦτα τὸν πρὸ αἰώνων ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ἐξελεύσεσθαι ἀνακηρύξας, οὐκέτι τοῦ Ἰσραὴλ μόνου, ἀλλὰ ἀθρώως πάντων ἀνθρώπων ἕως καὶ τῶν ἄκρων τῆς γῆς ἄρξειν αὐτὸν φησι· λέγει δ' οὖν· « Καὶ στήσεται, καὶ ἄψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποιμνιον αὐτοῦ ἐν Ἰσχυί Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται· ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη. » Τίνι δὲ ἔσται αὕτη εἰρήνη ἀλλ' ἢ τῇ γῆ, ἐν ἣ μεγαλυνθήσονται τὰ ποίμνια τοῦ Κυρίου; Καὶ τοῦτο δὲ, ὁποῖο τέλος εἴχε μετὰ (1) τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, παντὶ τῷ πρόδηλον· πολλῆς γὰρ οὔσης πρὸ τούτου πολυαρχίας, καὶ τῶν ἔθνων ἀπάντων τυραννομένων ἢ δημοκρατουμένων, ὡς μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαν τοὺς ἀθρώπους ἔχειν, ἰδίως δὲ, φέρε εἰπεῖν, Αἰγυπτίων ὑπὸ οἰκείῳ ἄρχοντι βασιλευσμένων, καὶ Ἀράβων ὡσαύτως, καὶ Ἰδομαίων, Φοινίκων τε καὶ Σύρων, καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων, ἐπανισταμένων τε ἔθνων ἔθνεσι, καὶ πόλεων πόλεσι, πολιορκίων τε μυρῶν καὶ αἰγματοῦν κατὰ πάντα τόπον τε καὶ χώραν ἐπιτελουμένων, ἐπειδὴ παρῆν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος, ἅμοῦ τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρόντι, πρῶτου τε Ῥωμαίων Αὐγούστου τῶν ἔθνων ἐπικρατήσαντος, λήυτο μὲν ἡ πλείστη πολυαρχία, εἰρήνη δὲ διελάμβανε τὴν σύμπασαν γῆν, τῇ μετὰ χεῖρας ἀκολούθως προρόσει, διαρόδῃ φησάση περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· « Διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρου τῆς γῆς καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη· » ἢ συνάδει τὸ ἐν Ψαλμοῖς φάσκον περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγιον· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλήθος εἰρήνης. » Διὸ μοι δοκεῖ ἄρχων εἰρήνης ἐν τῇ πρὸ ταύτης παρατεθείσῃ προφητείᾳ ὑνομάσθαι. Ἐπίστησόν γε μὴν τίνα τρόπον ὁ μετὰ χεῖρας προφήτης καὶ ἐξελεύσεσθαι μὲν ἐξ οὐρανῶν τὸν Κύριον ἀρχόμενος ἔφησεν, οὐ πρότερον δὲ ποιμανεῖν τοὺς ἀνθρώπους, ἢ γεννηθῆναι τὸν θεοσπίζόμενον ἐν τῇ Βηθλεὲμ· ὅπως δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐπεραιούτο, ἐμαρτύρησεν ὁ Εὐαγγελιστῆς, δι' ὧν προεξέθεμν αὐτοῦ φωνῶν, Ποιμὴν δὲ καὶ ἡγούμενος ὁ Χριστὸς ἀναδει-

A que ad progressum ex eo pertinent, ejus Dei quem prophetæ nuntiabant, in hunc modum se habent. Adventum autem ipsius Domini et pastoris de caelo ad homines jampridem ex eodem propheta, qui nunc in manibus est, proposui, ubi sic aiebat : « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui sunt in ea, et erit Dominus vobis in testimonium : Dominus ex domo sancta sua, quia ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet ⁷⁶, » et cætera ; quibus adjungit : « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel ⁷⁷. » Ab iis autem quæ sequuntur apud eundem prophetam etiam illud planum est, quod non solum propter impietates Judaicæ gentis Dominus de caelo descendit, sed etiam propter salutem et vocationem gentium cunctarum. Adjungit igitur deinceps : « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et festinabunt ad ipsum populi multi, et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini ⁷⁸. » Quaro posthac ubi eum qui est ante sæcula de Bethlehem egressurum nuntiavit, non soli Israel amplius, sed confertim omnibus gentibus usque ad extrema terre illum imperaturum affirmat. Dicit igitur : « Et stabit, et videbit, et pascet gregem suum in fortitudine Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existent. Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ : et erit hæc pax ⁷⁹. » Cui porro erit hæc pax, nisi terræ in qua magnificabuntur greges Domini? Id ipsum autem, quem neminem sortitum sit post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, nemini obscurum esse potest : nam cum ante hunc adventum, principum esset multitudo, et universæ gentes aut sub tyrannis, aut in statu populari essent constitutæ, ut nullum inter se commercium homines haberent, sed privatim : exempli gratia, apud Ægyptios suos principes regnant, apud Arabas item suos, apud Idumæos, Phœnicas, **345** Syros aliasque item gentes; cumque gentes adversus gentes, et civitates adversus civitates consurgerent, obsidionesque innumerabiles et captivitates per omnem locum ac regionem fierent, tum vero ubi Salvator noster ac Dominus adfuit, una cum illius ad homines adventu, jam tum primo Romanorum Augusto imperium in orbis nationes obtinente, solutus illico est ille multiplex principatus, et pax universam terram accepit, ei prophetiæ quæ nunc tractatur concordans, apertissime de Christi discipulis dicenti : « Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extremum terræ : et erit hæc pax. » Cui consentaneum est quod in Psalmis legitur de Christo oraculum, dicens : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁸⁰. » Ex quo mihi videtur princeps pacis in ea, quæ proxime exposita est, prophetia nominari. Animadvertite tamen, quæso, quoniam pacto is de quo nunc agimus propheta, Dominum de caelo egressurum initio ait, ac non prius

⁷⁶ Mich. i, 2, 3. ⁷⁷ ibid. 5. ⁷⁸ Mich. iv, 1, 2. ⁷⁹ Mich. v, 4, 5. ⁸⁰ Psal. lxxi, 7.

(1) Typographorum incuria intercidisse videtur τῶν, quod referatur ad παρουσίαν. EDIT.

erga homines pastoris officio functurum, quam nascetur is qui a prophetis canitur, in Bethlehem: quomodo vero hæc in Salvatore ac Domino terminata sint, testimonio suo planum fecit evangelista in iis verbis, quæ ab illo nuper accipiens proposui. Pastor autem et dux ipsius Israel declarandus dicitur Christus, cum hæc sacrarum litterarum sit consuetudo, ut sententiam sequentibus, verum Israel nominent omnem eum qui contemplari facile possit, et gratam Deo vitam sequatur: sicut e contrario Judæos post peccatum, Chanaanæos, et semen, non Juda, sed Chanaan, et principes Sodomorum et populum Gomorrhæ ad mores illorum alludentes vocare solitæ sunt: alioqui vero etiam ad verbum interpretantibus, omnis Salvatoris nostri vitæ consuetudo apud Judaicam gentem fuit, et multorum ex Israel dux exstitit, eorum videlicet qui ipsum agnoverunt, atque ex circumcisione in ipsum crediderunt, et id quidem quod ad expositum oraculum pertinet, talem exitum invenit; quæ autem sequuntur altero assumpto initio legenda sunt, quæ sic quidem se habent: « Assyrius cum venerit in terram vestram, et cum ascenderit in regionem vestram, excitabuntur in illum septem pastores, et octo morsus hominum ⁸¹, » et reliqua; quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc enarrandi locus. Dixerit autem quispiam post Assyriorum in Judæam adventum, **346** quo Judaica gens ab illis capta est, tam multas incursiones atque insolentias contra illos exstitisse, quam multæ septem pastoribus et octo morsibus indicantur. Hæc autem sciri posse ab iis qui res Assyriorum memoriæ prodiderint: quorum post finem, eum de quo propheta loquuntur de Bethlehem exstitisse, post septem videlicet pastores et post octo morsus qui Assyrios invaserint, temporibus quæ illorum in Judæam accessum subsecuta sunt. Cæterum, hæc plurimam postulantia indagatorem, non est nunc curiosus explorandi tempus.

A psalmo cxxxii. — *Quærenti David quisnam locus esset Ephrata, in qua Deus prænuntiatus a prophetis nasceretur, ipsa autem est Bethlehem, per Spiritum sanctum manifestatur.*

« Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus: sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob: si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei: si dederò somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, [et requiem temporibus meis,] donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob. Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis sylvæ: introibimus in tabernacula ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁸². » Tum deinceps adjungit: « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam ⁸³. » Et adjungit his item dicens: « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo: inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloret sanctificatio mea ⁸⁴. » Etiam hæc prophetia cum superiore concordat, quæ

χθήσεσθαι τοῦ Ἰσραὴλ εἰρηται, συνήθως τῆς ἱερᾶς Γραφῆς τὸν ἀληθῆ Ἰσραὴλ κατὰ διάνοιαν πάντα τὸν διουρατικὸν, καὶ ἀρετῶς Θεῶ βιοῦντα ἐπονομαζούσης ὡς ἔμπαλιν τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὁπόθ' ἀμαρτάνοιεν, Χαναανίους καὶ σπέρμα Χαναάν, καὶ οὐκ Ἰουδα, ἀρχοντάς τε Σοδόμων, καὶ λαὸν Γομόρρας, ἐμπερὺς αὐτῶν τοῖς τρόποις ἀποκαλούσης. Ἄλλως δὲ πρὸς λέξιν, ἡ πᾶσα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διατριβὴ παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει γέγονε, καὶ πολλῶν γε τοῦ Ἰσραὴλ ἡγήσατο, ὅσοι δὴ ἔγνωσαν αὐτὸν, καὶ εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασι τὸν ἐκ περιτομῆς. Καὶ τὸ μὲν τῆς ἐκθεώσεως προῤῥήσεως τοιαύτην εἰληψε τὴν ἐκδοκίαν: τὰ δὲ ἐξῆς ἀφ' ἐτέρας ἀναγνωστέον ἀρχῆς, οὕτως ἔχοντα: « Ἀσσυρίος ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν γῆν ὑμῶν, καὶ ὅταν ἐπιβῆ ἐπὶ τὴν χώραν ὑμῶν, καὶ ἐπεγεροθήσονται ἐπ' αὐτὸν ἑπτὰ ποιμένες, καὶ ὀκτὼ δῆγματα ἀνθρώπων, » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα: ἃ καὶ ὁποίας ἔχειται διανοίας, οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει διηγήσασθαι καιροῦ. Εἶποι δ' ἂν τις μετὰ τὴν Ἀσσυρίων εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπιδημίαν, καθ' ἣν εἶλον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, τσαύτας ἐπαναστάσεις κατ' αὐτῶν γεγονέναι, ὅσαι δηλούνται διὰ τὸν ἑπτὰ ποιμένων καὶ διὰ τῶν ὀκτὼ δῆγμάτων ταῦτα δὲ δύνασθαι εἰδέναι τοὺς τὰ Ἀσσυρίων ἰστορηκότας, ὧν ἐπὶ τέλει τὸν ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προφητευόμενον γεγονέναι, κατὰ τοὺς ἑπτὰ δηλαδὴ ποιμένας καὶ τὰ ὀκτὼ δῆγματα τοῖς Ἀσσυρίοις συμβάντα ἐν ὑστέροις χρόνοις τῆς εἰς τὴν Ἰουδαίαν αὐτῶν ἐφόδου. Ταῦτα δὲ πλείστως ἐρεῦνης δεόμενα, οὐ νῦν πολυπραγμανεῖν καιρός.

C Ἀπὸ ψαλμοῦ ρλα'. — *Πυθόμενῳ τῷ Δαβὶδ, ποῖος ἄρ' εἴη ὁ τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ γειέσεως τόπος, ἡ Ἐφραθὰ, αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, διὰ τοῦ θεῖου Πνεύματος φανεροῦται.*

« Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραύτητος αὐτοῦ: ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠῤῥατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ· Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκῆνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου: εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ, εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ: εἰσελεύσομεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγει: « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου, μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὡμοσε Κύριος Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ γάθετήσῃ αὐτόν. » Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ἐπιφέρει τοὺς τοῖς λέγων: « Ἐκεῖ ἐξανατελεῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου: τοῦς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐנדύσω αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγισμά μου. » Συνάδει τῇ πρὸ ταύτης καὶ ἡ παρούσα προφητεία, ἐκ Βηθλεὲμ τὸν προκηρυττό-

⁸¹ Mich. v, 5. ⁸² Psal. 131, 1-7. ⁸³ ibid. 10, 11. ⁸⁴ ibid. 17, 18.

μνον Θεον προσλειύσεσθαι σημαίνουσα. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ καὶ ὁ Δαβὶδ, πρότερον μὲν ἀγνοῶν, εὐχεται παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθεῖν, εἴτ' εὐξάμενος παιδεύεται. Ἐπιπύη γὰρ τετύχηκε χρησμοῦ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ φαλμῷ φήσαντος, « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου, » καὶ αὖθις, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρασ τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχρον τῷ Χριστῷ μου, » εἰκότως προσπίπτει τῷ Θεῷ, καὶ προσπεσῶν ἐπ' ἑδάφους ποτινῶται· ἐπὶ πλέον δὲ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν ἡμυσι τῷ Θεῷ, μὴ πρότερον εἰσελεύσεσθαι εἰς σκῆνωμα οἴκου αὐτοῦ, μηδὲ δώσειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ὕπνον, καὶ τοῖς βλεφάρους αὐτοῦ νυσταγμῶν, μηδὲ ἀναθήσεσθαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, κείσθαι δὲ χαμαὶ προσκυνούντα, καὶ ποτινῶμενον, ἔστ' ἂν εὐρη τόπον τῷ Κυρίῳ, καὶ σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ, τοῦτ' ἔστιν ἕως ἂν μάθῃ, τοῦ Κυρίου γανερῶσαντος αὐτῷ, τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ· εὐξάμενος δὲ, καὶ τοιαῦτα γινῶναι ποθήσας, οὐκ εἰς μακρὴν τῷ θεῷ Πνεύματι τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι θεωρεῖ, τοῦ Θεοῦ τοῖς οικείοις ἐπαγγελιαμένου ἔτι γε λαλοῦντων ἐπακούσεσθαι. Ἐπακουσθεὶς δὴτα καταξιοῦται χρησμοῦ τὴν Βηθλεὲμ ἐπιφωνούντος αὐτῷ, ὡς ἂν ἐνθάδε τοῦτό που τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ σκηνώματος τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ συστησόμενου. Ταῦτα τοιγαροῦν τοῦ θεῖου Πνεύματος ἐν αὐτῷ θεσπίσαντος, αὐτὸς αὐτοῦ ἐπακούσας ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Ἐφραθᾷ δὲ ἡ αὐτὴ ἔστι τῇ Βηθλεὲμ, ὡς ἔβλῃν ἔστι ἀπὸ τῆς Γενέσεως, ἔνθα περὶ τῆς Ραχὴλ εἴρηται, ὅτι « Ἐθαψαν αὐτὴν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ Ἐφραθᾷ, αὐτὴ ἔστι Βηθλεὲμ. » Καὶ ἡ πρὸ ταύτης δὲ περιεῖχε προφητεία· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ ὄκος τοῦ Ἐφραθᾷ. — Ἰδοὺ, φησὶν, « ἠκούσαμεν αὐτὴν » δῆλον δ' ὅτι τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ κατασκήνωσιν. Ποῖον δ' ἂν εἴη τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ ἢ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ πῶν τῆς Βηθλεὲμ γεγεννημένον; ἐν ᾧ ὡς ἐν σκηνώματι, ἡ θεότης τοῦ Μονογενοῦς κατεσκήνωσε. Οὐχ ἀπλῶς δὲ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς « τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, » λέγεται τὸ σκῆνωμα εἶναι, διὰ τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τὸ σκηνῶσαν ἐν αὐτῷ ἢ τὸν τῷ Ἰακώβ ἐν ἀνθρώπου εἶδει καὶ σχήματι ὁφθέντα Θεοῦ, δι' ὃν καὶ τῆς ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ προσωνομίας ἡξιώθη, ὁρῶν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύεται τὸ ὄνομα προσαγορευθεῖς· οὐκ ἄλλον δὲ ὄντα τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν τῷ Ἰακώβ ὁφθέντα ἐν τοῖς πρώτοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως παρεστήσαμεν. Ἐδείχθη τοιγαροῦν τῷ Δαβὶδ εὐξαμένῳ, καὶ ποθήσαντι τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰακώβ τὸν τόπον καὶ τὸ σκῆνωμα εὑρεῖν, ὃ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ τόπος· ὑπὲρ εἰπῶν, « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ, » ἐπιφέρει λέγων· Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. Σαφῶς τοιγαροῦν καὶ ἐν τούτοις ἐν τῇ Ἐφραθᾷ, ἥτις ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰακώβ τόπον ἑαυτοῦ καὶ σκῆνωμα συστήσεσθαι προεφητεύετο, ὁμοφώνως τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεῖα φησάσῃ· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἴκος τοῦ Ἐφραθᾷ, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, καὶ αἱ ἰσθμοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος· ἅπερ

illum Deum, qui nuntiatur venturus, de Bethlehem progressurum significat. Ipsum hoc igitur David quoque, prius quidem ignorans, optat discere ab ipso Deo, tum vero ubi optavit votoque poscit, id ipsum docetur, **347** Postquam enim oraculum accepit, quod ad ipsum in psalmo ait, « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam; » et rursus, « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, » merito procumbit ipsi Deo, atque ita hærens solo, supplicat et precatur: longius autem constantiusque in oratione perseverans, jurat Deo, non prius se ingressurum in tabernaculum domus suæ, neque daturum oculis suis somnum, et palpebris suis dormitationem, neque ascensurum in lectum strati sui, humi stratum soloque adherentem, eoque modo adorantem ac supplicantem mansurum, donec inveniat locum Domino, et tabernaculum Deo Jacob, hoc est, donec discat, Domino sibi indicante, ipsius Christi ortum: cum autem voto id postulasset, et talia cognoscere expetivisset, haud ita multo post, quæ futura erant divino indicante Spiritu contemplatur, quippe cum suis Deus pollicitus sit, se amplius loquentes exauditurum. Itaque illi in hunc modum exaudito, oraculum redditur, quo ipsa Bethlehem inlclamatur, tanquam illic locus Domino, et tabernaculum Deo Jacob constituenda sint. Hæc igitur ubi divinus Spiritus apud se ipsum cecinit, ipse seipsum exaudiens adjungit, « Ecce audivimus eam in Ephrata: » Ephrata vero eadem est et Bethlehem; sicut in Genesi constat, ubi de Rachel dictum est: « Et sepelierunt eam in hippodromo Ephrata, hæc est Bethlehem ⁸⁵. » Et superior prophetia habebat illud: « Et tu Bethlehem domus Ephrata. » — « Ecce, inquit, audivimus eam ⁸⁶: » constat autem quod per illud eam Christi originem intelligit, et ipsius Dei Jacob, habitationem. Sed quæ tandem hæc fuerit habitatio Dei Jacob, nisi ipsius Christi corpus, quod in Bethlehem natum est, in quo tanquam in tabernaculo, unici filii divinitas habitavit? Ceterum non simpliciter Dei, sed cum additione, « Dei Jacob ⁸⁷ » tabernaculum esse dicitur, propterea quod non aliud sit quidquam quod in illo habitet, quam is Deus qui ipsi Jacob in hominis specie ac figura sit visus. Cujus sane gratia illo etiam cognomine Israel dignus est habitus, tanquam is qui Deum viderit; nam id nomen si interpreteris, eum, qui Deum videat, habebis: quod vero non alius sit quam Deus Verbum, qui ipsi Jacob visus sit, in hujusce operis primordiis demonstravimus. Precanti ergo David, et videre cupienti locum ac tabernaculum Domini Deique Jacob, ipse Bethlehem locus ostensus est: **348** quapropter cum dixisset, « Ecce audivimus eam in Ephrata, » adjungit dicens: « Adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁸⁸. » Planissime igitur in his quoque verbis in Ephrata, quæ est Bethlehem, ipse Dominus

⁸⁵ Gen. xxv, 19. ⁸⁶ Psal. cxxxi, 6. ⁸⁷ ibid. 5. ⁸⁸ ibid. 7.

ac Deus Jacob locum sibi ac tabernaculum constituturus cavitur, quod ipsum cum Michææ prophetia concordat dicente : « Et tu, Bethlehem domus Ephratha. Ex te mihi egrediatur dux : et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi ; » quæ cum proxime scrutaremur, ostendimus ad nullum alium esse referenda, quam ad unum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum qui Christus est Dei, qui que in Bethlehem, sicut prophetiæ prædixerant, natus est. Nullum enim alium quispiam unquam ostendet, qui inde cum gloria post ipsius prophetiæ tempora prodierit : nullus enim neque rex, neque propheta, neque alius quispiam eorum qui apud Hebræos Deo amici fuerint, præter unum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, utrumque habuisse demonstratur, et quod de semine David, et quod in eo loco sit natus. Tempus igitur jam est ut illum ipsum esse non alium quempiam fateamur, qui in his prophetis verbis significatur, evidenterque in iis quæ sequuntur eundem psalmum, dum nominatim Christum appellat, hoc ipsum ostendere, ubi ait : « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui⁸⁹. » Et rursus : « Illuc producam cornu David : paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloreat sanctificatio mea⁹⁰. » Sed ubi tandem ait se producturum cornu David, nisi in Bethlehem atque in Ephratha? Inde enim cornu David Christus quatenus ad naturam pertinet humanam, quasi ingens lumen exortum est. Hic item Christi lucerna ab ipso Deo universi præparata est : fuerit autem hæc lucerna quasi intelligibilis lucis, humanum corpus, per quod instar testacei vasis, tanquam per lucernam, proprii luminis radios in omnes, quicumque ignorantia Dei et profundis tenebris premebantur, emisit. Etenim in his quoque demonstrari planissime arbitror Deum Jacob, qui ab initio et ex diebus sæculi existit, ad homines venturum, et oriturum non alibi terrarum quam in Bethlehem loco, qui non procul ab Hierosolymis hodie quoque visitur, ubi sane non alius post prophetarum tempora illustris, et apud omnes homines gloria celebris, **349** quam unus Jesus Christus ab omnibus ejus loci incolis (qui quidem sic cum evangelicis vocibus concordant) natus esse perhibetur. Est autem Bethlehem, ex interpretatione, *domus panis*, quæ sic quidem ejusdem est nominis cum eo qui de ipsa profectus est, Salvatore nostro, qui cum sit Dei Verbum et ratio, animalium rationalium est alimentum. Quam rem ipse quoque demonstrat, ubi ait : « Ego sum panis qui de cælo descendi⁹¹. » Verum quoniam hæc eadem ipsius David patria fuit, merito qui ratione humanæ naturæ David filius fuit, ex hoc ipso loco profectus est, in eo sane cum prophetis concordans oraculis : itaque obscura esse amplius causa non potest, cur sibi Bethlehem

⁸⁹ Psal. cxxxi, 10. ⁹⁰ ibid. 17, 18. ⁹¹ Joan. vi, 41.

(1) Οὐδ'. Lege οὐχ· item et paulo post. EDIT.

ἄρτιως ἐξετάσαντες ἐδείκνυμεν ἀναφέρεσθαι οὐδ' ἐπ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν Βηθλεὲμ ταῖς προφῆθῃσιν ἀκολούθως γεγεννημένον. Οὐκ ἂν γοῦν ἄλλον τις ἐπιδείξειεν ἐκ ταύτης ἐνδόξως μετὰ τοὺς προφητείας χρόνους προσελθόντα· οὔτε γὰρ βασιλεὺς, οὔτε προφήτης, οὐδ' ἕτερός τις τῶν παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν, ἢ μόνος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ αὐτῶν γεγεννημένος ἀποδείκνυται. Ὡρα τοιγαροῦν αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι, καὶ οὐδὲ (1) ἄλλον τὸν καὶ ἐν τοῦτοις προφητευόμενον ὁμολογεῖν, ὅτι τε σαφῶς ἐν ταῖς ἐξῆς ὁ αὐτὸς ψαλμὸς ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προσαγορεύων τοῦτο παρίστησι, δι' ὧν φησιν· « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου » καὶ πάλιν· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἠτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » Ποῦ δὲ φησιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, » ἢ ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῇ Ἐφραθᾷ; ἐντεῦθεν γὰρ τὸ κέρας τοῦ Δαβὶδ ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα οἶόν τι μέγα φῶς ἐξανέτειλεν, ἐνταῦθά τε ἠτοίμαστο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ τοῦ Χριστοῦ λύχνος. Εἴη δ' ἂν λύχνος αὐτοῦ, οἷα νοεροῦ φωτός, τὸ ἀνθρώπειον σκῆνος, δι' οὗ δίκην ὀστρακίνου σκεύους, ὡσπερ διὰ λύχνου, τὰς τοῦ ἰδίου φωτός ἀκτῖνας πᾶσι τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ Θεοῦ καὶ σκότῃ βαθεῖ πιεζομένοις ἐξέλαμψεν. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ἐν τοῦτοις ἀποδείχθαι σαφῶς ἠγνούμαι Θεὸν Ἰακώβ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν τυγχάνοντα αἰῶνος ἀνθρώπους ἐπιδημήσειν, καὶ γεννηθήσεσθαι οὐκ ἀλλαχόθι γῆς ἀλλ' ἢ ἐν τῷ κατὰ Βηθλεὲμ τόπῳ, πρὸς τοῖς Ἱεροσολύμοις εἰσέτι καὶ νῦν ἐπιδεικνυμένῳ χωρίῳ, ἐνθα οὐδ' ἄλλος μετὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους ἐπιφανῆς καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπίδοξος; ἢ μόνος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς πρὸς τῶν ἐπιχωρίων ἀπάντων ἀκολούθως ταῖς εὐαγγελικαῖς φωναῖς γενοῦς μαρτυρεῖται. Ἐρμηνεύεται δὲ ἡ Βηθλεὲμ οἶκος ἀριτου, φερώνυμος οὖσα τοῦ προσελθόντος ἐξ αὐτῆς Σωτῆρος ἡμῶν ὄντος Θεοῦ Λόγου, ψυχῶν λογικῶν θρηπτικῷ· ὃ καὶ παρίστησιν αὐτὸς λέγων· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. » Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ γέγονεν αὕτη πατρίς, εἰκότως καὶ ὁ κατὰ σάρκα γενόμενος υἱὸς Δαβὶδ τὴν πρόδον ἐξ αὐτῆς ἐποιήσατο, ἀκολούθως ταῖς προφητικαῖς προφῆθῃσιν· ὡστε οὐκ ἄδηλον εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν πατρίδα τὴν Βηθλεὲμ ἐπεγράψατο. Ἄλλὰ καὶ ἐν Ναζαροῖς ἀνατραφεὶς λέγεται, καὶ πάλιν Ναζαρεῖος κληθήσεσθαι. Ἰστέον οὖν, ὅτι· καὶ τὸ Ναζαρεῖον ὄνομα Ἑβραϊκῶν τυγχάνει ἐν Λευιτικῷ ἐπὶ τοῦ χρίσματος τοῦ παρ' αὐτοῖς Χριστοῦ. Ἦν δὲ οὗτος ὁ ἄρχων κατ' εἰκόνα τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθῆς ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, σκιάδῃ τινὴ καὶ τυπικῶν Χριστὸν ἐπιφερόμενος. Ἐν οἷς γοῦν εἰρηται κατὰ τοὺς Ἑβραῖοις περὶ τοῦ Ἀρχιερέως· « Καὶ οὐ βεδηλώσει τὸν ἡγιασμένον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· ὅτι τὸ ἅγιον ἔλαιον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· » τὸ μὲν Ἑβραϊκῶν, « Ὅτι Ναζερ ἔλαιον, » περιέχει· ὃ δὲ Ἀκύλας· « Ὅτι ἄφ-

ρίσμα, ἔλαιον ἀλείμματος Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὁ δὲ ἄθικτον ἔλαιον τοῦ χρίσματος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὁ δὲ Θεοδοτίων · « Ὅτι τὸ Ναζερ ἔλαιον τὸ χριστὸν παρὰ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ · ὥστε εἶναι τὸ Ναζερ, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἄγιον, κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, ἀφείρισμα, κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, ἄθικτον · ὥστε ἐκ τούτου τὸ Ναζιραῖον ἔνομα σημαίνειν ἦτοι τὸν ἅγιον, ἢ τὸν ἀφωρισμένον, ἢ τὸν ἄθικτον. Ἄλλ' οἱ μὲν πάλαι ἱερεῖς, ἐξ ἑλαίου σκευαστοῦ, τοῦ παρὰ Μωσῆϊ Ναζερ καλουμένου, χριόμενοι, παραγωγῶς ἀπὸ τοῦ Ναζερ ἐκαλύοντο Ναζιραῖοι · ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν κατὰ φύσιν ἔχων τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἄθικτον, καὶ τὸ ἀφωρισμένον, οὐ δεόμενός γε χρίσματος ἀνθρωπίνου, ὅπως τῆς τοῦ Ναζιραίου προσηγορίας παρ' ἀνθρώπων ἐτυχεν, οὐκ ἀπὸ τοῦ καλουμένου Ναζερ ἑλαίου Ναζιραῖος γεγωνῶς, ἀλλ' ὧν μὲν τῆ φύσει τοιοῦτος, κληθεὶς δὲ καὶ παρ' ἀνθρώπους Ναζιραῖος ἀπὸ τῆς Ναζαρέθ, ἐνθα παρὰ τοῖς κατὰ σάρκα γονεῦσι τὴν ἐν παισὶν ἀνατροφὴν ἔσχηκε. Διὸ λέλεκται παρὰ τῷ Ματθαίῳ · « Χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ (δῆλον δὲ, ὅτι ὁ Ἰωσήφ), ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας · καὶ ἐλθὼν κατώκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ, ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζαραῖος κληθήσεται. » Ἐδεῖ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐξ ἁπαντος φύσει καὶ ἀληθεῖς Ναζιραῖον εἶναι, τοῦτ' ἐστὶν ἅγιον καὶ ἄθικτον καὶ ἀφωρισμένον, ἐξ ἀνθρώπων κληθῆναι ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ · ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ Ναζερ ἑλαίου ταύτης ἐτυχὲ τῆς προσηγορίας, μὴ δεηθεὶς ἀνθρωπίνου χρίσματος, ἐκ τοῦ τόπου τῆς Ναζαρέθ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκτήσατο. Τούτων οὕτως ἀποδείκνυμένων, καιρὸς ἐπισκέψασθαι καὶ ἐξ ὁποίου γένους, ἐξ ἑποίας τε Ἑβραίων φυλῆς ὁ Σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ προελεύσεσθαι ἐκηρύττετο. Πρώτας δὲ τὰς εὐαγγελικὰς καὶ περὶ τούτου παραθήσομαι λέξεις · εἶθ' ὥσπερ ἁρμονίους συρραγίδας τὰς προφητικὰς αὐταῖς ἐπιθήσω μαρτυρίας. Ὁ μὲν ὅν Ματθαῖος ὡδε τὸν Χριστὸν κατὰ σάρκα γενεολογεῖ · « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τὰ ἐξῆς. Συνάδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἀπόστολος, λέγων ἀφωρῆσαι εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προσηγγεῖλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα. » Γένοιτο δ' ἂν σύμφωνά ταῦτα οὕτως ἐχούσαις προρῶσεις.

Salvator Christus Dei proditurus nuntiaretur. Cæterum hac de re primum verba citabo evangelica, deinde tanquam notas atque impressiones maxime accommodatas, prophetica illis adjungam testimonia. Matthæus ergo Christi genus, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, in hunc modum describit : « Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac: Isaac autem genuit Jacob. Jacob autem genuit Judam ³⁵, » et quæ sequuntur. Huic vero Apostolus quoque concordat, qui dicit, « segregatum se esse in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem ³⁶. » Fuerint vero hæc consentanea iis, quæ ita se habent, oraculis.

³⁵ Levit. xxi, 12. ³⁶ Matth. ii, 22, 23. ³⁷ Matth. i, 1, 2. ³⁸ Rom. i, 1-3.

CAPUT III.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A *secundo Paralipomenon. — Ex qua gente et ex qua Judæorum tribu progressurus Christus prædicebatur.*

Dominus per Nathan prophetam hæc David prædicit, in secundo [primo] Paralipomenon : « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque in sempiternum. Ego ero illi in patrem, **351** et ipse erit mihi in filium ⁹⁶. » In octavo autem et octogesimo psalmo de eodem tanquam de David dicta hæc sunt : « Ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ; in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi ⁹⁷. » Et rursus : « Juravi David servo meo, in sæculum parabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ⁹⁸. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ⁹⁹. » Et rursus : « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus ¹. » Fuerint vero his similia etiam illa in quibus dictum est : « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum : de fructu ventris tui ponam super sedem tuam ². » Salomon quidem, cum esset filius David, eidem palam in regno successit : hic etiam Hierosolymis primus Deo templum ædificavit. Hunc itaque suspicari Judæos illum esse, de quo prophetiæ loquuntur, verisimile est. Sed videant, quæso, Judæi, num ad Salomonem referre oraculum possint quod ita ait : « Et erigam sedem ejus usque in sempiternum ; » et rursus quod cum jurisjurandi affirmatione pollicitum esse Deum in sancto suo inducit, futuram sedem ejus, quem venturum propheta canunt, sicut solem, et sicut dies cæli. Nam si quis regni Salomonis tempus inquirat, quadraginta non amplius annos inveniet; quod si eorum qui illi successerint in summam redigat, ne totos quidem quingentos annos illos omnes regnasse comperiet. Sed concedamus eos usque ad extre-

⁹⁶ I Par. xvii, 11-14. ⁹⁷ Psal. lxxxviii, 27-29. cxxxii, 11.

(1) *Ὁὶορ τε εἶεν*. Forte legendum vel οἶοί τε εἶεν, vel οἶον τε εἶη. EDIT.

A *Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Παραλειπομένων. — Ἀπὸ ποίου γένους καὶ ἀπὸ ποίας Ἑβραίων φυλῆς προελύσεσθαι ὁ Χριστὸς προσητεύετο.*

Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ταῦτα τῷ Δαβὶδ θεσπίζει ἐν δευτέρᾳ Παραλειπομένων · « Καὶ ἔσται, ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ὀγδόῳ δὲ καὶ ὀγδοηκοστῷ ψαλμῷ περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὡς περὶ Δαβὶδ, τάδε εἴρηται · « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με · Πατήρ μου εἶ σύ, Θεὸς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου · κάγω πρωτότοκον θῆσομαι αὐτόν, ὑψηλὸν παρὰ τοὺς βασιλεῦσαι τῆς γῆς · εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἐλῶός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ · » καὶ αὖθις · « Ὁμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου · Ἔως αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου · » καὶ πάλιν · « Ἀπαξ ὁμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου · Εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ, ὡς ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρητισμένη εἰς τὸν αἰῶνα · » καὶ αὖθις · « Καὶ θῆσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ. » Ὁμοσα δ' ἂν εἴη τούτοις καὶ τὰ δι' ὧν εἴρηται · « Ὁμοσα Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτόν · ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θῆσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Συλομῶν, παῖς μὲν ὢν τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῆς βασιλείας διάδοχος πέφηεν ὀμολογουμένως · οὗτος δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱερουσαλήμοις νεὺν τῷ Θεῷ πρῶτος εἰδείματο. Καὶ τοῦτον εἰκὸς ὑπολήψεσθαι τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν προφητευόμενον εἶναι · οὐδ' ἐπιστῆσαι καλὸν εἰ οἶόν τε εἶεν (1) ἐπὶ Συλομῶνα ἀνάγειν τὸν χρηστὸν φάσκοντα · « Καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα · » καὶ αὖθις μετ' ὄρκου διατάσεως ὀμωμοκίνας τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, ὡς ἄρα ἔσται ὁ θρόνος τοῦ προφητευομένου, ὡς ὁ ἥλιος καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ · εἰ γὰρ δὴ τις τοὺς χρόνους ἐξέτασσει τῆς τοῦ Συλομῶνος βασιλείας, τεσσαράκοντα ἔτη, οὐ πλεονα εὐρήσει. Εἰ δὲ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ συνάξῃ, οὐδ' ἐφ' ὀλοὺς πεντακοσίοις ἔτεσιν εὐρεῖ ἂν τοὺς πάντας διαγενομένους. Ἀλλὰ ἔστω τοὺς αὐτοῦ καὶ μέχρι τῆς ὑστάτης ὑπὸ Ῥωμαίων πολιούρκιας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διαρκέσαι νομιζέσθαι · τί οὖν τοῦτο πρὸς τὴν προφητείαν, « εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ὡς τὸν ἥλιον, καὶ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ διαμενεῖν τὸν θρόνον αὐτοῦ θεσπίζουσιν; Τὸ δὲ, « Καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν, » πῶς ἂν τῷ Συλομῶνι ἀρμόζοιεν; Ὅσα διαβήδην ἡ κατὰ αὐτὸν ἱστορία, ἀλλότρια καὶ ἀπικισμένα τῆς τοῦ Θεοῦ εἰσποιήσεως περὶ αὐτοῦ διδάσκει. Ἄκουε δ' οὖν οἶαν κατηγορίαν αὐτοῦ καταλέ-

⁹⁸ *ibid.* 4, 5. ⁹⁹ *ibid.* 36-38. ¹ *ibid.* 30. ² *Psal.*

γει· « Καὶ Σολομών ἦν φιλογύναικος, καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἄλλοτρίας πολλὰς, καὶ τὴν θυγατέρα Φαραῶ, Μωαβιτιῶς, Ἀμμωνιτιῶς, καὶ Ἰθουμαίας, Σύρας καὶ Χετταίας, καὶ Ἀμορραίας, ἐκ τῶν ἐθνῶν, ὧν ἔπειπε Κύριος ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, οὐκ εἰσελεύσεσθαι εἰς αὐτάς. » Καὶ ἐπιφέρει τοῦτοις· « Καὶ οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ εὐθεῖα μετὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἡ καρδία Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπαρεύθη Σολομών ὀπίσω τῆς Ἀστάρτης, βδελύγματος Σιδωνίων, καὶ ὀπίσω τοῦ βασιλέως αὐτῶν, εἰδῶλου υἱῶν Ἀμμῶν· καὶ ἐποίησε Σολομών τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου. » Καὶ αὖθις ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤγειρε Κύριος Σατάν τῷ Σολομῶνι, τὸν Ἄδερ τὸν Ἰθουμαῖον. » Τὸν δὲ ἐπὶ τοσοῦτοις καὶ τοιοῦτοις διαβεβημένον τίς ἂν αἰρεῖ λόγος πατέρα τὸν Θεὸν τολμῆν ἐπιγράφεσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν υἱὸν αὐτοῦ πρωτότοκον ἀναγορεύειν αὐτόν; Πῶς δὲ ταῦτα τοτὲ μὲν ὡς περὶ αὐτοῦ λέγεται τοῦ Δαβὶδ, τοτὲ δὲ ὡς περὶ σπέρματος αὐτοῦ; Ἄλλ' οὐδὲ τῷ Δαβὶδ ἐφαρμῶζοι ἂν, ὡς ἐπιστήσαντι σοι δῆλον ἔσται. Οὐκοῦν τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστήσεσθαι ἐν τοῦτοις δηλούμενον ἕτερον ζητητέον. Ἄλλ' οὐδεὶς ἄλλος τοιοῦτος ἐξ αὐτοῦ γέγονεν, ὡς ἱστορεῖται, ἢ ὅτι γε εἰς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἕξ μόνος τῶν πώποτε ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βεβασιλευκότων καθ' ὅλης ἀνηγόρευται τῆς οἰκουμένης υἱὸς Δαβὶδ, κατὰ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ γένεσιν ὁμολογούμενος, καὶ τούτου γε μένει καὶ διαμενεῖ ἡ βασιλεία, εἰς τὸν ἄπειρον αἰῶνα παρατείνουσα, καίτοι μυρία μὲν ἐπιβεβουλευμένη, θεῖα δὲ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ὀνόματι τὸ ἔνθεον καὶ ἀήτητον τῆς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἀκολούθως ἐπιδεικνυμένη. Εἰ δὲ ἐμύνηκα τὸν Θεὸν ἀκούεις κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, ὡς πατὴρ ἀκούει ἐμύνητος κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πάντων αἰῶνων προὔφροστώτος, ἁγίου καὶ μονογενοῦς αὐτοῦ Παιδὸς, ὃν ποικίλως ἐθεολόγησαν αἱ πρόσθεν ἡμῖν παραθεθεῖσαι φωναί, καθ' οὗ ἡμυσιεὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς κατὰ ἡγαπημένου, τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τὸν ἄπειρον αἰῶνα δοξάσειν· ὃ καὶ γέγονεν ὅτι ὁ Λόγος εὐρὺς γενόμενος τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνεληφέν τε καὶ ἰδιοποίησε. Διὸ καὶ υἱὸν αὐτὸν ἀναγορεύει λέγων, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· » καὶ πάλιν· « Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. » Σαφῶς τοιγαροῦν ἐκ τούτων ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος ἐκ σπέρματος ἔσεσθαι Δαβὶδ ἀνείρηται, ὥστε ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ Δαβὶδ τῷ Θεῷ Υἱῷ, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ υἱῷ Δαβὶδ· δι' ὃν ἐναργῶς ὁ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως αὐτοῦ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γενήσεσθαι προεφητεῖετο. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ λόγιον ἡ τοῦ Εὐαγγελίου γραφὴ ἐπισφραγίζεται, δι' ὃν φησιν ἐπιστάντα τὸν Γαβριὴλ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ φάσαι περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Καὶ μετὰ βραχέα δὲ ἐν τῷ

A Salomon fuit mulierum amator, et accepit externas feminas multas, et filiam Pharaonis, et Moabitidas, et Ammanitidas, et Idumæas, et Syras, et 352 Chettæas, et Amorrhæas, ex gentibus quas interdixit Dominus Deus filiis Israel, non ingredi ad eas³. » Et adjungit : « Et non erat cor ejus rectum cum Domino Deo suo, sicut cor David patris ejus ; et abiit Salomon post Astartem, abominationem Sidoniorum, et post regem eorum, simulacrum filiorum Ammon, et fecit Salomon malum in conspectu Domini⁴. » Et rursus addit in iis quæ sequuntur : « Et suscitavit Dominus Satan Salomoni, Ader Idumæum⁵. » Eum igitur qui in talibus et tantis accusetur, quæ unquam ratio dictabit, patrem sibi audere Deum ascribere, ipsumque supremum Deum filium hunc suum primogenitum appellare? Quam autem ob causam hæc alias quidem quasi de ipso dicuntur David, alias vero quasi de illius semine? Atqui ipsa hæc ipsi quidem David nunquam accommodari poterunt, quemadmodum tibi diligenter observanti fiet manifestum : igitur alium ex semine David surrecturum, de quo hæc oracula loquantur, querere oportet. At enim ex illo quatenus aut monumenta litterarum prodiderint, aut in memoria hominum resideat, nullus alius talis exstitit, nisi unus Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus est Dei, qui quidem unus ex omnibus qui unquam de semine David regnaverint, in toto orbe terrarum filius David appellatur, hocque secundum illius ortum qui ad humanam naturam pertinet omnes confitentur : atque hujus regnum et manet nunc et permansurum est posthac in infinitum ævum perseverans, neque innumera-biles adversus illud insidiæ proficiunt, sed divina sua et plus quam humana virtute, quod divinitus afflatum atque insuperabile habuit prophetia quæ de ipso exstat, palam omni tempore demonstrabit. Ubi vero Deum per sanctum suum jurantem audis, Patrem accipe jurantem per Deum Verbum, qui omnia sæcula antecedit, sanctum utique atque unicum suum Filium, quem varie ut Deum ante a nobis expositi sermones celebraverunt, per quem jurat Deus et pater ipsius tanquam per dilectum, se enim qui de semine David oriatur in infinitum sæculum glorificaturum ; quod ipsum etiam est factum quo tempore Verbum caro effectum est, et eum qui de semine David oriebatur, assumpsit Deumque effecit. Quocirca Filium quoque eundem appellat dicens : « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Et rursus : « Et ego primogenitum ponam illum. » Planissime igitur in his verbis Filius Dei. 353 primogenitus de semine David futurus dictus est, adeo quidem, ut unus atque idem sit filius David cum Filio Dei, et Filius Dei cum filio David, in quibus evidentissime primogenitus omnis creaturæ ipse Filius Dei, filius hominis futurus canebatur. Hoc autem oraculum Scriptura evangelica

³ III Reg. xi, 4. ⁴ ibid. 4-6. ⁵ ibid. 14.

quasi signo impresso confirmat, ubi ait, Gabriel, cum astitisset Virgini, dixisse de Salvatore nostro, « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis ⁶. » Et post pauca in eodem Evangelio, Zacharias Joannis pater hæc de Christo divinat : « Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem populo suo, et erexit cornu salutis in nobis in domo David pueri sui, sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt prophetarum ejus ⁷. » Quod vero promissam ipsi David æternam sedem Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius ex hominum genere quispiam acceperit, satis ea quæ superius posita sunt testimonia comprobaverint, necnon ipsius Gabriel et Zachariæ, in quibus etiam illud confirmatur, quod, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, de semine David natus est. Cæterum, qua ratione ipsius Joseph genus sancti evangelistæ describant, quamvis Salvator noster ex eo natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine, quoque modo hæc ipsius Domini mater de genere ex semine David fuisse ostendatur, in primo et quæstionum et solutionum quæ ad generis Salvatoris nostri seriem atque enarrationem pertinent, explicavimus. Ad illa igitur eos qui discere cupiunt remittimus, quando ad aliud scribendi argumētum præsens nos tempus revocat atque impellit.

A *psalmo LXXI. — De Salomone et eo qui ex semine ejus procedet.*

« Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis ⁸, » ac deinceps **354** adjungit : « Et permanebit cum sole et ante lunam, generationes generationum, descendat sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram, orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ. » Et post pauca, sic ait : « Superextolletur super Libanum fructus ejus, erit nomen ejus benedictum in sæcula, ante solem permanebit nomen ejus, et benedicentur in ipso omnes tribus terræ, omnes gentes beatificabunt eum ⁹. » Quando ergo in Salomonem scriptus est psalmus, primus psalmi versiculus ad illum referatur; quæ vero sequuntur omnia ad filium Salomonis, non Roboam, qui post illum regnavit in Hierusalem, sed ad eum qui de ejus semine, ratione humanæ naturæ profectus est, Christum Dei. Quod enim neque ad Salomonem, neque ad ejus successorem referri possint ea quæ in psalmo continentur, propter ea, quæ de illo cognita habentur, quicumque divinarum Scripturarum imperitus non est, facile constabitur. Etenim qui fieri potest ut de Salomone, aut de ejus filio Roboam accipiantur, quæ per totum psalmum feruntur, quale est illud : « Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ; » et illud : « Permanebit cum sole et ante lunam generationes generationum, » et quæcunque alia his

A αὐτῷ Εὐαγγελίῳ Ζαχαρίας ὁ τοῦ Ἰωάννου πατρὸς τὰδε περὶ τοῦ Χριστοῦ θεοσπίζει· « Εὐλόγητός Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο, καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ, καὶ ἤγειρε κέρασ σωτηρίας ἡμῖν ἐν οὐκῷ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων ἀπ' αἰῶνος αὐτοῦ προφητῶν. » Ἄλλ' ὅτι μὲν τὸν ἐπηγγελμένον τῷ Δαβὶδ αἰώνιον θρόνον ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἀπειλήφεν, ἰκαναὶ πιστώσασθαι αἱ προπαρατεθεῖσαι μαρτυρίαι, ἧ τε τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, δι' ὧν καὶ συνίσταται ἐκ σπέρματος γονῶν Δαβὶδ κατὰ σάρκα. Τίνι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσήφ γενεαλογούσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταί, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὕτη ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διεληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, ἐφ' ἑτέραν ἡμᾶς ὑπόθεσιν κατεπειγόντος τοῦ παρόντος καιροῦ.

'Απὸ ψαλμοῦ σα'. — Περὶ Σολομῶντος καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσόμενου.

C « Ὁ Θεὸς, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως· » καὶ ἔτις ἐπιλέγει· « Καὶ συμπαρῆσεται τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν, καταθήσεται ὡς ὕδὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγόνες στάξουσιν ἐπὶ τὴν γῆν· ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλήθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ μετὰ βραχέα φησὶν· « Ὑπερρθήσεται ὑπὲρ τὸν Αἰθιόπην ὁ καρπὸς αὐτοῦ· ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλόγημένον εἰς τὸν αἰῶνα, πρὸ τοῦ ἡλίου διαμενεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. » Ἐπειδὴ γέγραπται εἰς Σολομῶνα ὁ ψαλμὸς, ὁ πρῶτος τοῦ ψαλμοῦ στίχος εἰς αὐτὸν ἀναφέροισι, τὰ δὲ ἐπόμενα πάντα εἰς τὸν υἱὸν Σολομῶνος, οὐ τὸν Ῥοβοᾶμ, ὅς μετ' αὐτὸν ἐβασίλευσε τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ὅτι γὰρ οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, οὐδὲ ἐπὶ τὸν τούτου διάδοχον ἀναφέρειν δυνατὸν τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ διὰ τὰ περὶ αὐτοῦ δεδηλωμένα, πᾶς ὁ μὴ ἀνεπιστήμων τῶν θεῶν ὁμολογήσει Γραφῶν. Ἀλλὰ καὶ πῶς οἶόν τε ἐπὶ Σολομῶνα, ἡ ἐπὶ τὸν τούτου υἱὸν Ῥοβοᾶμ ἐκλαμβάνειν τὰ ἐμπερόμενα δι' ὅλου τοῦ ψαλμοῦ; οἶον τὸ, « Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης· » καὶ τὸ « Συμπαρῆσεται τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν· »

⁶ Luc. 1, 32, 33. ⁷ ibid, 68-70. ⁸ Psal. LXXI, 2. ⁹ ibid. 3-8. ¹⁰ ibid. 16. 17.

καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ὁμοία ἐπιλέγεται. Διόπερ ἀθανασίως ἀποδοθείη ἂν ὁ μὲν φάσκων ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ λόγος· « Ὁ Θεὸς, τὸ κριμὰ σου τῷ βασιλεῖ δὲς, » ἐπὶ αὐτὸν ἐκείνον Σολομῶνα· ὃ ἐπιλέγων δὲ, « Καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, » ἐπὶ τὸν Σολομῶνα υἱὸν, οὐ τὸν πρωτότοκον ἐκείνον τὸν διέδοχον αὐτοῦ τῆς βασιλείας γενόμενον, (οὐδ' ὧις γὰρ ἐκεῖνος ἐπτακαίδεκα ἔτεσι μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προστάς, κάκιστα κέχρητο τῇ ἀρχῇ) ἀλλ' οὐδ' ἐφ' ἕτερον τῶν Ῥοβοάμ τὸν θρόνον τῆς τοῦ Σολομῶνος βασιλείας διαδεξαμένον, ἐπὶ μόνον δὲ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, οὕτω καὶ τοῦ Σολομῶνος υἱὸν, ὡς καὶ τοῦ Δαβὶδ χρηματίσαντα. Οὗτος δ' ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Τούτου γὰρ μόνου, καὶ οὐδ' ἑτέρου τῶν πῶποτε, ὁ τῆς ἐθνέου βασιλείας θρόνος συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ· καὶ οὗτός γε, ἀλλ' οὐδέτις ἕτερος ἀνθρώπων, πρὸ τῆς σελήνης καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἅτε λόγος ὢν Θεοῦ, προὔπηρχεν, ἕσταξέ τε μόνος οὗτος οὐρανὸν ἐκ δόξου δικὴν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Εἴρηται δὲ καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατεταλκέναι, κατὰ τὰ μικρῶν πρόσθεν ἡμῖν ἀποδοθέντα, καὶ δικαιοσύνην παραμένουσα μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, ἥτις ἀνεπίβριστα ὀνόμασται τῆς σελήνης. Ἐναργῶς τε ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις κρατεῖ καὶ κυριεύει τῶν ἐξ ἐύρας θαλάσσης καὶ ἐπὶ δύοντα ἡλίον, ἐνεργεῖν μὲν ἀρξαμένη ἀπὸ ποταμοῦ, ἦτοι τοῦ κατὰ λουτρὸν μυστηρίου, ἧ καὶ ἀφ' οὐπερ κατὰ τὸν Ἰορδάνην πρῶτον φανεῖς ἤρξατο τῆς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας. Παρεκταθείσα γοῦν ἐξ ἐκείνου ἢ ἐν ἀνθρώποις βασιλεία αὐτοῦ, διήλθε καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης· Λιβάνου δὲ ἐπινοουμένης τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς ἀπὸ πλείστων ὄσων προφητειῶν ἀποδείκνυται, διὰ τὸ πάλαι ἐν αὐτῇ ἁγίασμα, καὶ τὸ θυσιαστήριον, τὰ τε ἐπὶ τούτῳ εἰς τιμὴν ἀναφερόμενα λιθάνου δικὴν τῷ Θεῷ, ὁ τοῦ Χριστοῦ καρπὸς ἡ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία ὑπὲρ τὸν Λιβάνον ἀρθήσεσθαι θεοπίσζεται. Ἐπὶ σχολῆ· ὃ ἂν ὁ φιλομαθὴς ἑαυτῷ τὸν ψαλμὸν πρὸς λέξιν βασιλείας, μόνῳ τῷ ἡμετέρῳ Κυρίῳ τὰ ἐν αὐτῷ προσήκειν ὁμολογήσειεν ἂν· ἀλλὰ οὔτε τῷ παλαιῷ Σολομῶνι, οὔτε ἑτέρῳ τῶν μετ' αὐτὸν βασιλέων ἐνὸς ἔθνους τῶν Ἰουδαίων ἀρξάντων, καὶ οὐ πλείον ὀλιγοστῶν ἔθνῶν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἐτέρας ἢ μόνης τῆς Ἰουδαίας γῆς.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου — Περὶ Ἰεσσαί, καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενησομένου.

« Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπὶ αὐτὸν πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλής καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶν κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς. Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὄσφυν αὐτοῦ, καὶ ἀληθεύει εἰλημένος τὰς πλευράς αὐτοῦ, καὶ συμδοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρῆς, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται. Καὶ ἔσται

A ipsa similia adjunguntur. Quapropter sine multa admodum exploratione, quæ quidem verba initio psalmi habentur : « Deus, judicium tuum regi da, » sane ad illum ipsum Salomonem referantur; quæ vero sequuntur : « Et justitiam tuam filio regis, » ad Salomonis filium, non illum primogenitum, qui illi in regno successit (nam ille cum soli Judaicæ genti ne totos quidem decem et septem annos præfuisset, pessime usus est imperio), sed nec ad alium præterea quempiam eorum qui post Roboam in regno Salomonis successerint, sed ad solum a David oriundum, qui ita Salomonis filius ut ipsius David dictus est. Hic autem fuit Salvator et Dominus noster Jesus Christus. Hujus enim unius, nec alterius cujuspiam eorum, qui unquam fuerint, divini regni atque imperii sedes permansura est cum sole, et hic idem nec alius quispiam ex hominum genere, ante lunam et ante **355** mundi constitutionem, tanquam is qui Dei sit Verbum, ab initio fuit, atque hic solus cœlitus in omnem terram roris instar stillavit. Dictum quoque est, illum ad omnes homines exortum esse, in iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt, et justitiam permanentem usque ad vitæ consummationem, quæ lunæ sublatio nominata est. Evidenter vero Salvatoris nostri virtus dominatur atque imperat ab Eoo mari usque ad solem occidentem; quæ quidem virtus actionum suarum initium fecit a flumine, quod est, aut lavacri mysterio, aut a Jordane, ubi cum primum se videndum præbuerit, hominibus cœpit esse beneficus. Ex illo ergo profectum illius inter homines regnum universam terram peragravit. Cum vero per Libanum Hierusalem intelligatur, ut ex quamplurimis prophetiis apparet, propter antiquum in illa sanctuarium, et altare, et quæ in eo ad honorem Deo thuris instar offerebantur, Christi fructus, quæ est ex gentibus Ecclesia, super Libanum extollendus canitur. Cæterum, studiosior quispiam descendit ubi per otium apud seipsum per singula verba eumdem psalmum exploraverit, uni Domino nostro convenire quæ in eo continentur, facile contēbitur. Salomoni autem, aut alii cuiquam eorum regum qui post Salomonem paucis annis non amplius uni Judaicæ genti non alibi quam in una Judæa terra imperaverint, nequaquam.

Ab Isaiâ. — De Jesse, et eo qui ex semine ejus nascetur.

« Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis; replebit eum spiritus timoris Dei, non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam redarguet, sed judicabit humili judicium, et redarguet humiles terræ, et erit justitia cingulum lumborum ejus, et veritas indumentum laterum ejus, et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo, et vitulus et leo simul pascuntur, **356** et erit radix Jesse, et qui surgit impe-

rare gentibus, in eo gentes sperabunt, et erit requies ejus honor¹¹. » Hic Jesse, qui hoc in loco indicatur, pater fuit David. Quemadmodum enim in iis prophetiis quæ ipsam hanc antecesserunt, de fructu et semine David proditurus dicebatur, atque item de semine Salomonis, eodem modo etiam hic plurimis annis post mortem non solum David, sed etiam Salomonis, de radice Jesse, hoc est de radice David proditurus quidam prædicatur. Præsens autem ratio ea dissolvit, quæ in superioribus apud Judæos de Salomone credebantur, cum illius mortis tempus constet, et hæc eadem Isaias de quodam alio vaticinetur, qui sit de radice Jesse et de semine David proditurus. Quod vero non ad alium quam ad nostrum Salvatorem Christum Dei, qui de radice David et Jesse ortus est, referenda sint quæ proxime citavimus, dubitaturum arbitror neminem, qui et promissum oraculi attenderit, quod ait : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt, » et rerum eventa quæ de Salvatore nostro demonstrantur. Solus enim hic ubi a morte surrexit, propter quod etiam illum surgentem vocatum esse arbitror, non Judaico populo, sed universis gentibus imperavit, adeo quidem, ut ne ulla quidem interpretatione indigere videatur oraculum, cum planissime constet in illo finem accepisse una cum aliis illud quoque : « In eo gentes sperabunt. » Quæ vero tanquam de animalibus et feris mansuefaciendis, et agrestes mores atque indomitos deposituris, in ejus adventu de quo loquitur prophetia, dicuntur, per figuram referri poterunt ad mores immites atque agrestes, et ad victus hominum feros, qui per Christi doctrinam, immanitatem priorem ac feritatem abjecerint. Planissime autem horum figuratus sensus aperietur, si quis radicem Jesse, quæ in prophetia continetur, et virgam, et florem ad sensum convertens interpretetur, exponatque qua ratione intelligatur justitia latera cinxisse, et veritate lumbos induisse. Sicut enim hæc non aliter possumus quam per figuratam expositionem interpretari, ita sequitur, ut ea quoque accipere oporteat, quæ variis in locis sub animalium nominibus proferuntur.

357 Ab Jeremia. — *Ortus justus ex semine David exurgens, et hominum idem rex, novaque constituenda appellatio iis, qui sub eo regnabunt, itemque priorum peccatorum solutio.*

« Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo ipsi David ortum justum, et regnabit rex, et intelliget, et faciet judicium, et justitiam in terra, in diebus ejus servabitur Judas, et Israel habitabit confidens, et hoc nomen quo vocabit ipsum, Dominus, Josedecim inter prophetas¹². In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum frangam, et non operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo ipsorum,

¹¹ Isa. xi, 10. ¹² Jer xxiii, 5, 6.

ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. » Ὁ δηλούμενος ἐνταῦθα Ἰεσσαί πατήρ ἦν τοῦ Δαβίδ. Ὡς περ οὖν ἐν ταῖς πρὸ ταύτης προφητεῖαις ἐκ καρποῦ καὶ σπέρματος Δαβίδ προελύσεισθαι ἐλέγετο, καὶ πάλιν ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, τὸν αὐτὸν τρόπον κἀνταῦθα πλείστοις ὑστερον τῆς τοῦ Δαβίδ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Σολομῶνος τελευταίης ἔτεσιν, ἐκ βίβης Ἰεσσαί, δῆλον δ' ὅτι καὶ ἐκ τῆς τοῦ Δαβίδ προελύσεισθαι τις θεσπίζεται. Λύσει δὲ ὁ παρῶν λόγος τὴν ἐν ταῖς πρόσθεν νομιζομένην παρὰ Ἰουδαίους περὶ τοῦ Σολομῶνος τελευταίας χρόνου. Ταῦτα Ἡσαίας περὶ τίνος ἐτέρου προφητεύει, μιλλοντος ἐκ βίβης Ἰεσσαί καὶ ἐκ σπέρματος Δαβίδ ἀναφανήσεσθαι. Ὅτι δὲ οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ τῷ ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνάγεται τὰ δηλούμενα, ἐκ βίβης γενόμενον Δαβίδ τε καὶ Ἰεσσαί, οὐκ οἶμαι τινα ἀμφιβάλλειν, ἐπιστήσαντα τῇ τε ἐπαγγελίᾳ τῆς προβήσεως φασκούςη. « Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι, » καὶ τοῖς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δεικνυμένοις ἀποτελέσμασι. Μόνος γοῦν οὗτος μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δι' ἣν καὶ οἶμαι αὐτὸν ἀνιστάμενον ἐπιπεκλήσθαι, οὐ τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ἤρξεν, ὡς μὴ δεεῖσθαι τὸ λόγιον ἐρμηνείας, σαφῶς προδήλου καθεστῶτος, ὅπως εἰς αὐτὸν τέλος εἰληψε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸ, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Τὰ δ' οὖν περὶ ζῶων καὶ θηρίων ἡμερουμένων ἐν: ἐπιτημίᾳ λεγόμενα ἀλληγορεῖτ' ἂν ἐπὶ τρόπους ἀπηνεῖς καὶ ἀγρίους, καὶ ἤθη ἀνδρῶν θηριωδῆ, διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας τῆς ἀλογίας καὶ θηριωδίας μεταθυσόμενα. Ἀλληγορεῖτο δ' ἂν ταῦτα σαφῶς οὕτως, ἂν καὶ τὴν δηλουμένην διὰ τῆς προφητείας βίβαν Ἰεσσαί, καὶ τὴν βάρβον, καὶ τὸ ἄνθος τροπολογῶν τις ἐτι ἐρμηνεύσειε καὶ ὡς ἂν ἐπινοηθεῖ δικαιοσύνη μὲν τὰς πλευρὰς ζωννύμενος, ἀληθεῖς δὲ τὴν ὄψιν εἰλημένος. Ὡς γὰρ οὐ δυνατόν ἐτέρως ταῦτα ἢ διὰ μόνης ἀλληγορικῆς ἀποδόσεως ἐρμηνεύειν, τὸν αὐτὸν τρόπον ἔπεται καὶ τὰ περὶ τῶν κατὰ τοὺς τόπους ὀνομαζομένων ζῶων χρῆναι δεῖν ἐκλαμβάνειν.

D Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου. — *Ἀνατολὴ δικαία ἐκ σπέρματος Δαβίδ ἀνιστάμενη, καὶ ἀνθρώπων ὁ αὐτὸς βασιλεὺς, καινὴ τε προσσηγορία τεθησομένη τοῖς ὑπ' αὐτῷ βασιλευθησομένοις, καὶ τῶν προτέρων ἀμαρτημάτων λύσις.*

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαβίδ ἀνατολὴν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεποιθῶς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ᾧ καλέσει αὐτὸν Κύριος, Ἰωσεδεκεμ ἐν ταῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπα Κύριος, συντρίψω τὸν ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαρρήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται

ἰτι θεοῖς ἐτέροις, ἀλλὰ ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐ-
 τῶν, καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐ-
 τοῖς. » Μετὰ πλείστον τῆς τελευταίας τοῦ Δαβὶδ, ἀλλὰ
 καὶ τοῦ Σολομῶνος χρόνον, ταῦτα καὶ Ἱερεμίας περὶ
 τοῦ μέλλοντος ἐκ σπέρματος ἀναστήσεσθαι Δαβὶδ βα-
 σιλέως θεσπίζει· ὃν πρῶτον μὲν ἀνατολὴν καλεῖ, καὶ
 ὡχ ἀπλῶς, ἀλλὰ δικαίαν, ὡς ἂν ἐξ ἡλίου δικαιοσύνης
 συστησόμενον, περὶ οὗ διειλήφαμεν ἐν ταῖς περὶ τοῦ
 δευτέρου αἰτίου ἀποδείξεσιν, ἐν αἷς τὸν προόντα τοῦ
 θεοῦ Λόγον, μυρίαὶς κεχρημένον ἔπωνυμίαις, καὶ
 ἕμιον δικαιοσύνης ὀνομάζεσθαι ἀπεδείκνυμεν, τὴν
 ἐπίκουσαν προφητείαν, « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με
 ἀνατελεῖ ἕλιος δικαιοσύνης, » παραθέμενοι. Ὅσπερ
 ὁ ἕμιον δικαιοσύνης, οὕτω καὶ ἀνατολὴν δικαίαν ὁ
 λόγος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναστήσειν τῷ Δαβὶδ προφη-
 τεύει. Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον βασιλέα συνιέντα, καὶ
 ποιούντα κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς προ-
 αγορεύει. Εἶτα καὶ ὁμωνύμως τὸν αὐτὸν καλεῖ τῷ
 πάλαι πρότερον τετελενηκότι Δαβὶδ. Πρόσχει γὰρ
 ἐπιμελῶς τῷ ἀνωτέρῳ μὲν, « Καὶ ἀναστήσω τῷ Δα-
 βὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, » ἐπὶ τέλει δὲ ἐπιφερομένῳ τῷ,
 « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτοῦ ἀναστήσω αὐτῷ. »
 Τινὲς δὲ αὐτῷ ἢ τῷ Δαβὶδ; τοῦτω γὰρ ἐφησεν ἀναστή-
 σαι τὴν ἀνατολὴν τὴν δικαίαν. Καὶ ὁ Ζαχαρίας δὲ
 περὶ τοῦ αὐτοῦ προφητεύων ὁμοίως ἀνατολὴν αὐτὸν
 καλεῖ, λέγων· « Ἰδοὺ ἄνθρωπος, ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ
 ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ δικαιοσύνη. » καὶ πάλ-
 λιν· « Καλέσω τὸν δοῦλόν μου ἀνατολὴν. » Ἄλλ' οὐ-
 λείς γε μετὰ τοὺς Ἱερεμίου χρόνους, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ
 τοὺς τοῦ Ζαχαρίου τοιοῦτος ἀνέστη τοῖς ἐκ περιτο-
 μῆς, ὡς ἀνατολὴ δικαία » κληθῆναι, καὶ « συνιεὶς
 βασιλεύς, καὶ ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς
 γῆς. » Εἰ δὲ λέγοι τις διὰ τούτων Ἰησοῦν τὸν τοῦ
 Ἰωσὲφ ἐκδηλοῦσθαι, λεκτέον, ὅτι οὐ συνέστηκεν ὁ λό-
 γος αὐτῷ. Οὔτε γὰρ ἀπὸ γένους Δαβὶδ οὗτος ἦν, οὔτε
 ἐξ βασιλείου ἐβασίλευσεν. Πῶς δὲ ἐπ' ἐκεῖνον δύναται
 ἀρμόττειν τὸ, « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα ἀναστήσω αὐ-
 τῷ; » ὅποτε φυλῆς μὲν ἦν Λευὶ, τάξεως δ' ἀρχιερα-
 τικῆς, καὶ γένους ἐτέρου παρὰ τὸν Δαβὶδ, βασιλεύς
 ὁ ὀνόματι γεγενημένος ἱστορηταί. Ὅσα, εἰ μηδεὶς ἕτε-
 ρος εὐρίσχοιτο τοιοῦτος, ὥρα τὸν προφητευόμενον
 καὶ διὰ τούτων ὁμολογεῖν μόνον εἶναι τὸν Σωτῆρα
 καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν καὶ ἐν ἐτέροις « φῶς τοῦ
 κόσμου καὶ φῶς τῶν ἐθνῶν » ἀνηγορευμένον. Αὐτὸς
 τοιγαροῦν εἶη ἂν κἀνταῦθα ὁ προφητευόμενος, καὶ
 συνέστηκεν ἀψευδῆς ἢ πρόβησις. Μόνος γὰρ ἐκ
 σπέρματος Δαβὶδ ὁμωνύμως τῷ προπάτορι κατὰ
 διάνοιαν, ἐπεὶ ἐρμηνεύεται « δυνατὸς χειρὶ, » χρη-
 ματίας, « κρίμα καὶ δικαιοσύνην » διὰ τῆς αὐτοῦ
 διδασκαλίας τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἐκήρυξε, καὶ μόνος
 τῶν πῶποτε οὐκ ἐπὶ μέρους ἐβασίλευσε τῆς οἰκουμέ-
 νης, ἀλλὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ μόνος ἀνέτειλε δι-
 καιοσύνην, ἀκολούθως καὶ τῷ ἐν ψαλμῷ περὶ αὐτοῦ
 λεγομένῳ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δι-
 καιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Ἰουδας δὲ σωθη-
 σόμενος καὶ Ἰσραὴλ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ πάντες
 οἰσὶν οἱ τῆ δι' αὐτοῦ θεοσεβεία προσεληλυθότες τοῦ

A et regem David suscitabo eis ¹³. » Longo admodum
 tempore post mortem non solum David, sed etiam
 Salomonis, hæc Jeremias de eo rege, qui de semine
 David esset oriturus, divinat : quem primo quidem
 ortum vocat, neque simpliciter ortum, sed ortum
 justum, tanquam eum qui ex sole justitiæ sit con-
 stituendus, de quo sane disseruimus in iis, quæ
 antea de Deo Verbo demonstravimus, in quibus
 Dei Verbum, quod antea erat innumerabilibus ap-
 pellatum nominibus, etiam justitiæ solem nominari
 planum fecimus, ubi prophetiam quæ ita ait : « Iis
 autem qui me timent, orietur sol justitiæ ¹⁴, » cita-
 vimus. Sicut ergo solem justitiæ, ita etiam ortum
 justum præsens oraculum surrecturum ipsi David
 vaticinatur. Porro eundem regem intelligentem et
 facientem judicium et justitiam in terra appellat.
 Deinde eundem vocat uno et eodem nomine cum
 eo, qui multo ante decessit, David. Attende enim
 diligenter cum illud superius : « Et suscitabo ipsi
 David ortum justum, » tum illud quod ad extre-
 mum additum est : « Et David regem suum susci-
 tabo ei. » Cui vero ei, nisi ipsi David ? huic enim
 dixit se suscitaturum ortum justum. **358** Zacha-
 rias item de eodem vaticinans, ortum illud simili-
 ter vocat : « Ecce vir, ortus nomen ei, et subter
 eum orietur justitia ¹⁵. » Et rursus : « Vocabo ser-
 vum meum, ortum ¹⁶ : » Sed enim nullus post
 Jeremiæ tempora, ac ne post Zachariæ quidem
 apud Judæos talis exstitit, ut « oriens justus » voca-
 retur et « intelligens rex, et faciens judicium et ju-
 stitiam in terra. » Quod si quis dicat in his Jesum
 filium Josedec significari, dicendum erit quod ratio
 hæc illi constare non potest. Nam hic neque de
 genere David fuit, neque tanquam rex regnavit.
 Quomodo autem illi potest accommodari illud, « et
 David regem suscitabo ei ? » cum et ex tribu Levi
 et ex ordine pontificio fuerit, et genere a David
 alienus, neque rex ullo modo exstitisse memore-
 tur ? quare si nullus alius invenitur talis, tempus
 jam fuerit eum de quo in his oraculis mentio facta
 est, et de quo illa præcipue loquuntur, fateri unum
 esse Salvatorem ac Dominum nostrum, qui alibi et
 « lux mundi et lumen gentium » vocatur. Ipse igitur
 etiam hoc loco fuerit de quo propheta loquitur, et
 sane absque mendacio constitit vaticinium. Solus
 enim de semine David qui eodem nomine cum
 patre suo parente ad sensum sit dictus, quando
 ex interpretatione ille est manu potens, judicium
 et justitiam per suam ipsius doctrinam omnibus
 qui essent in terra nuntiavit, et solus omnium eo-
 rum qui unquam fuerint non in parte aliqua orbis
 regnavit, sed in omni prorsus terra, et solus ut
 exoriretur justitia auctor fuit, quemadmodum de
 ipso in psalmo dictum est, « orietur in diebus ejus
 justitia et abundantia pacis ¹⁷. » Judas autem atque
 Israel, qui in diebus illius servandi sunt, omnes
 sunt qui illius pietatem ac cultum ex Judaico po-

¹³ Jer. xxx, 8, 9 ¹⁴ Malach. iv, 2. ¹⁵ Zachar. vi, 12. ¹⁶ Zachar. iii, 8. ¹⁷ Psal. lxxi, 7.

pulo acceperint, apostoli ejusdem et discipuli et evangelistæ, aut etiam omnes qui in occulto Judæum, verumque Israel conservent, eum utique qui secundum sententiam Deum videat. « Non enim qui in aperto Judæus est, inquit Apostolus, neque quæ in aperto in carne est circumcisio, sed qui in occulto Judæus, et circumcisio cordis in spiritu, non in littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est ¹⁸, » Hos igitur ex Christi vocatione Judæum in occulto et verum Israel referentes alio nomine esse vocandos dicit, non utique Judæos aut Israel, sed novo quodam præter hæc. **359** Hoc enim, inquit, nomen, quo vocabit eos Dominus Josedecim, quod ex interpretatione est, *qui justii sunt Dei*. Considera autem num forsitan a Josue factum sit nomen, et Josedecim discipuli Jesu appellantur apud Deum, qui apud homines quidem Græco quodam more a Christo denominentur, Hebraica autem lingua tam apud ipsos quam apud prophetas, ab ipso Jesu tanquam per illum servati Josedecim. Ex quo illud dictum est, « et hoc nomen quo vocabit eos Dominus Josedecim inter prophetas. » Nam qui ejus de quo prophetia loquitur, inquit, populus futurus est, cum ad sensum acceptus Judas sit atque Israel, ab Josue nominabitur Josedecim, atque hac, inquit, appellatione vocabuntur non apud homines, sed apud Deum, et apud prophetas ejus. Attende enim diligenter ipsum oraculum, dum ait : « et hoc nomen, quo vocabit eos Dominus, Josedecim inter prophetas, » quod nomen, ut dixi, in nostram linguam conversum justos Dei significat. Cum autem hi sic servandi sint, antiquum et grave acerbissimorum dæmonum se contriturum jugum, et quibus zntea tenebantur impietatis vinculis, ea se perfracturum pollicetur Deus. Quocirca non amplius alienis inservient, sed uni ipsi fructum gratissimum afferent. Huc adde illud quod in secundo psalmo de adventu Christi, vocationeque gentium dicit oraculum : « Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum ¹⁹; » cui cognatum et simile esse arbitror quod nunc in manibus est, dicens : « In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum confringam, neque operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo suo. » Cæterum, quod de fructu quidem ventris David, et de semine Salomonis, deque radice Jesse Christus Dei oriturus sit dictus, quod etiam ipsum factum est, quando cum innumerabilibus aliis appellationibus, etiam David ipsum divina vocant oracula, satis abunde probaverint ea, quæ jam dicta sunt. Quod vero etiam de tribu Juda dicatur proditurus, ne quaerendum quidem fuerit, cum ex alia nulla tribu, quam ex hac ipsa ortus sit ipse David. Porro idem hoc plenioris cujusdam fidei gratia oraculum quoque illud ostenderit quod apud Mosem in hunc modum se habet.

ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἀπόστολοι τε αὐτοῦ καὶ μαθηταί, καὶ εὐαγγελισταί, ἢ καὶ πάντες οἱ τῶν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων καὶ τῶν ἀληθινῶν Ἰσραὴλ τὸν κατὰ δίκαιον ὄρωντα Θεὸν ἀποσώζοντες. « Οὐ γὰρ ὁ ἐν φανερῷ Ἰουδαίος ἐστὶ, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « οὐδὲ ἢ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομῇ, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαίος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὐδ' ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ. » Τούτους οὖν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ κλήσεως τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίον καὶ τὸν ἀληθῶς Ἰσραὴλ φέροντας ἐτέρω φησὶ κληθήσεσθαι ὀνόματι, οὐχὶ δὲ τῷ τοῦ Ἰουδαίου, οὐδὲ τῷ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ἕνω τινὲ παρὰ ταῦτα. Τοῦτο γὰρ φησὶ τὸ ὄνομα, ὃ καλεῖται αὐτοὺς Κύριος Ἰωσεδεκεῖμ; ὅπερ ἐρμηνεύεται, οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι. Ἐπίσημη δὲ μὴ ποτε πεποιημένον ἐστὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ Ἰωσεδεκεῖμ, ἢ παρὰ τῷ Θεῷ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ κέκληνται, παρ' ἀνθρώποις μὴν ἑλληνικώτερον προσαγορευόμενοι ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, κατὰ δὲ τὴν Ἑβραίων φωνὴν καὶ παρὰ αὐτοῖς τοῖς προφήταις, ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἂν δι' αὐτοῦ σεσωσμένοι, Ἰωσεδεκεῖμ. Αὐτὸ λέλεκται, « καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ὃ καλεῖται αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκεῖμ ἐν τοῖς προφήταις. » Ὁ δὲ οὖν μέλων, φησὶ, διὰ τοῦ προφητευσόμενου λαοῦ, κατὰ δίκαιον Ἰούδας ὄντες καὶ Ἰσραὴλ, ὀνομασθήσονται ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ Ἰωσεδεκεῖμ, καὶ τούτῳ γέ φησὶ, κληθήσονται τῷ προσημίματι οὐ παρ' ἀνθρώποις, ἀλλὰ παρ' αὐτῷ τῷ Θεῷ, καὶ παρὰ τοῖς προφήταις αὐτοῦ. Ἐπιμελῶς γὰρ πρόσθετος τῷ λόγῳ φήσαντι, « καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὃ καλεῖται αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκεῖμ ἐν τοῖς προφήταις. » Μεταλαμβάνεται δὲ, ὡς ἔφη, τὸ ὄνομα εἰς τὴν ἑλληνικὴν φωνήν, οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι; τούτων δὲ οὕτως σωθησομένων, τὸν παλαιὸν καὶ βαρὺν τῶν πικρῶν δαιμόνων ζυγὸν συντρέψειν καὶ τοῖς οἷς τὸ πρὶν συνέλοντο, δεσμοὺς τῶν ἀσεβημάτων διωρρήξειν ὁ Θεὸς ἐπαγγέλλεται, ὡς μηκέτι θεοὶ ἀλλοτριεῖς δουλεύειν αὐτοὺς, μόνῳ δὲ αὐτῷ καρποφορεῖν ἀρεσκόντως. Παράθετος δὲ τούτοις τὸ ἐν δευτέρῳ ψαλμῷ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, καὶ τῇ τῶν ἔθνων κλήσει φάσκον λόγιον, « Διαρρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀπαρρήξωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν, » ἢ συγγενὲς, ἡγοῦμαι, τυγχάνει τὸ μετὰ χειρὸς λέγον· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπε Κύριος, συντρέψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαρρήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται ἐπὶ θεοῖς ἀλλοτριεῖς, ἀλλ' ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν. » Ἀλλ' ὅτι μὲν ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας Δαβὶδ καὶ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, καὶ ἐκ βίβης Ἰεσσαὶ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ γεννηθήσεται προεῖρηται, ὅπερ καὶ γέγονεν, ὅτι μετὰ μυρίων ἄλλων προσσηγοριῶν καὶ Δαβὶδ αὐτὸν ἐνομάζουσιν οἱ θεοὶ λόγοι, αὐτάρκη πιστώσασθαι τὰ εἰρημένα. Ὅτι δὲ καὶ ἐκ φυλῆς Ἰούδα λέγεται προελεύσεσθαι, οὐδ' ἂν ζητηθεῖ, τῷ μῆδ' ἐτέρας ἢ τῆς δηλωθείσης φυλῆς καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν Δαβὶδ. Γένοιτο δ' ἂν ἐκ περιουσίας καὶ τούτου παραστατικὸν τὸ παρὰ Μωϋσεῖ λόγιον, τούτων ἔχον τὸν τρόπον.

¹⁸ Rom II, 28-29 ¹⁹ Psal. II, 5.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.—Ὡς ἐκ φυλῆς Ἰούδα γεννηθήσεται, καὶ τῶν ἐθνῶν προσδοκία ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ κατασταθήσεται. **A 360** A Genesi. — *Quemadmodum ex tribu Juda nascetur qui Christus est Dei, idemque gentium expectatio constituetur.*

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ κώτου τῶν ἐχθρῶν σου, προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ μου, υἱὲ ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἠγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Δώδεκα φυλῶν παρ' Ἑβραίοις οὐσῶν, δι' ὧν τὸ πᾶν ἔθνος συνεστήκει, μίς τούτων προπάτωρ γέγονε καὶ ἀρχιφυλὸς ὁ Ἰούδας, πρὸς δὲ θεθεύσονται τὰ προκείμενα, ἐξ αὐτοῦ τὸν Χριστὸν προελεύσεσθαι σημαίνοντα. Εἰ γοῦν συναγάγοις ἐπὶ ταῦτ', καὶ παραθείης τῇ μετὰ χεῖρας τὰς ἐν τοῖς πρόσθεν θεθείσας προφητείας, εὐροῖς ἂν ὁμοίως κατὰ τι κοινὸν σημεῖον τὸν αὐτὸν κηρυττόμενον. Ἡ μὲν γὰρ ἔλεγε περὶ τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ἀναστησομένου τῷ, « Καὶ ἔσται ἀνιστάμενος ἄρχων ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσιν. » ἡ δὲ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος τῷ, « κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη. » ἡ δὲ μετὰ χεῖρας παραπλησίως, « ἕως ἂν ἔλθῃ, » φησὶν, « ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Εἰ δὲ οὖν συνάβουσι αἱ περὶ τῶν ἐθνῶν προρρήσεις, ἀπεδείχθησαν δὲ αἱ πρὸ τούτων ὁρῶσαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα, οὐδὲν ἂν εἴη ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ τὸν αὐτὸν βλέπειν καὶ τὴν παρούσαν, εἴπερ σύμφωνα ἀλλήλαις ὁμολογῶνται θεσπίζειν· μάλιστα ὅτε μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας οἱ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἠγούμενοι αὐτῶν ἐκ παροῦσιν διαδοχῆς συνεστήκεσαν, ἅμα δὲ τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διελελοίπεσαν, ὁμοῦ τε ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία τέλος ἐπέγηε τῇ τοῦ Ἰακώβ προρρήσει. Οὐκοῦν κἀναπαύθη ὁ Χριστὸς δηλούμενος, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ἐκ φυλῆς Ἰούδα προελεύσεσθαι. Καὶ ὅτε δὲ ἐκ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος, ἐκ τε τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ γεγονώς ἐδήλοῦτο, ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς ὧν ἐδείκνυτο. Παις μὲν γὰρ ἦν τοῦ Ἰεσσαὶ Δαβὶδ, τοῦ δὲ Δαβὶδ Σολομῶν, συστάνας ἐκ φυλῆς Ἰούδα. Εἴη ἂν τοιγαροῦν ἐξ αὐτῆς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὡσπεροῦν ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς γενεαλογεῖ Ματθαῖος λέγων· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραάμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ· Ἰσαάκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν. » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἄλλα γὰρ καὶ τούτων τὴν οἰκίαν ἀπόδειξιν ἀπειληφότων, καιρὸς καὶ τοὺς χρόνους συνιδεῖν τῆς τῶν προηγορευμένων ἀποπληρώσεως. Jacob autem genuit Judam ²³, » et cætera. Sed explicavimus, tempus jam fuerit intueri quibus

« Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, mi fili, ascendisti, recubens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit eum? non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat qui repositum est, et ipse erit expectatio gentium ²⁰. » Cum duodecim apud Hebræos tribus essent, ex quibus gens universa constabat, unius harum primus parens ac princeps exstitit Judas, ad quem ea, quæ modo citavimus ab oraculo directa sunt, quæ de illo ipso Christum proditurum significant. Quod si eodem congesseris, et huic quam nunc tractamus, eas item quæ in superioribus positæ sunt, prophetias apposueris, invenies simili ratione ad quoddam signum commune, unum atque eundem nuntiari. Illa quidem de eo dicebat, qui de radice Jesse esset surrecturus, « et erit qui surgit imperare gentibus, in ipso genere sperabunt ²¹. » Alia vero de filio Salomonis, « et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ, et benedicentur in eo omnes gentes ²². » Ea vero quam nunc tractandam assumpsimus, itidem : « Donec veniat, inquit, cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium. » Quod si hæc de gentibus oracula concordant, et ostensum est quemadmodum ea quoque quæ hæc ipsa antecesserunt, ad Salvatorem nostrum spectant, nihil amplius fuerit impedimento, quin hoc ipsum quoque quod nunc tractamus, eundem illum respiciat : quandoquidem jam concessum est, consentanea inter se ab omnibus illis divinari : præsertim cum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri, Judaicæ gentis principes ejusdemque duces ex majorum suorum successione permanserint, una vero cum ejus adventu defecerint, gentiumque pariter expectatio finem ipsius Jacob vaticinio imposuerit. Igitur hoc etiam in loco Christus, qui ipse non alius de tribu Juda proditurus significatur, quique ex David et Salomone, **361** atque ex radice Jesse exi-turus ferebatur, ex eadem tribu profectus ostenditur. Nam Jesse quidem filius fuit David : ipsius autem David Salomon, qui de tribu Juda oriundi sunt. Erit ergo ex eadem Saluator ac Dominus noster : sicut etiam divinus evangelista Matthæus in ejus genere narrando testificatur dicens : « Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac : Isaac autem genuit Jacob : quando harum rerum propriam demonstrationem temporibus ea quæ prophetæ prædixerant, com-pleta sint.

²⁰ Gen. XLIX, 8-10. ²¹ Isa. XI, 10. ²² Psal. LXXI, 8, 17. ²³ Matth. I, 1, 2.

362 ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ.

EUSEBII PAMPHILI
 DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
 LIBER OCTAVUS.

HÆC INSUNT IN OCTAVO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De temporibus ejus ad homines adventus ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A Genesi.
2. A Daniele.
3. A Michæa.
4. A Zacharia.
5. Ab Isaia.

PROOEMIUM.

Cum antea demonstraverimus in quam multis Scripturæ divinæ locis Dei Verbum ad homines venturum caneretur, undeque et ubi, et quomodo iis qui in terra versarentur videndum propheticis apud Hebræos vocibus nuntiaretur, et quod idem non alius, sed ipse ille esset Dei Filius, qui omnia sæcula antecedit, quemque in aliis, et Deum, et Dominum, et primum imperatorem, et magni consilii angelum, et Dei pontificem esse antea didicimus: sequitur ut post illa omnia quæ superius explicata sunt, ejusdem adventus tempora ex ipsis rursus propheticis prædictionibus ac testimoniis demonstremus, indeque initium hujusce rei capiamus. Temporibus enim quibus Christi adventus futurus esset, signa evidentiæ hæc fore, sacræ litteræ nuntiant. Cum tria insigniora vigerent apud Hebræos magistratum genera, a quibus gens ipsa nomen et decus obtinebat, unum regium, alterum propheticum, tertium pontificium, horum simul omnium dissipationem atque extremam eversionem, significare adventum Christi adesse vaticinantur: argumenta vero atque indicia eorumdem esse temporum, cum Mosaico ritui finem injectum, tum ipsius Jerusalem templique, quod in sacra erat solitudine, tum etiam universæ Judaicæ genti ab inimicis atque hostibus jugum servitutis impositum.

Α ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΟΓΔΟΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσησημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.
- β'. Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαῆα.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἰσαίου.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἀποδείξαντες δι' ὧν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος εἰς ἀνθρώπους ἤξειν ἐθεσπίζετο, ὅθεν καὶ ὄπη καὶ ὄπως ὀφθήσεσθαι τοῖς ἐπὶ γῆς ἐν ταῖς παρ' Ἑβραίοις προφητικαῖς φωναῖς ἐκηρύττετο, ὅτι τε αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν, καὶ οὐδ' ἄλλος, ὁ τῶν αἰώνων προφανεστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν διὰ τῶν ἐτέρων Θεὸν τε καὶ Κύριον, ἀρχιστράτηγον καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, Θεοῦ τε ἀρχιερέα τυγχάνειν προμεμαθήκαμεν, ἀκολούθως μετὰ τὰ προδεδωκευμένα, τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πάλιν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητικῶν προβήσεων ἐπιμαρτυρώμεθα, ἐνθὲνδε ἀρξάμενοι. Τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐκφανῆ σημεῖα τὰδε εἶσεσθαι προκηρύττουσιν αἱ ἱερὰ Γραφαί. Ὅντων τριῶν τὸ πρὶν ἐπιφανῶν ἀξιωματῶν παρὰ Ἑβραίοις διαπρεπόντων, δι' ὧν τὸ ἔθνος συνεκροτεῖτο, ἐνὸς μὲν τοῦ βασιλικοῦ, ἐτέρου δὲ τοῦ προφητικοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦτοις τοῦ ἀρχιερατικοῦ, τούτων ὁμοῦ τὴν κατάλυσιν καὶ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν σημεῖα τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας εἶσεσθαι θεσπίζουσι. Δείγματα δὲ τῶν αὐτῶν εἶναι χρόνων καὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα θρησκείας τὴν περιγραφὴν, τῆς τε Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ πρὸς αὐτῇ ἱεροῦ τὴν ἐρήμωσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ παντὸς Ἰουδαίου ἔθνους τὴν ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις δουλείαν, καὶ ἄλλα δὲ τῶν αὐτῶν ὑποβάλλουσι σημεῖα χρόνων, πλῆθος εἰρήνης, ἐθνῶν τῆς ἐξ αἰῶνος κατ' ἔθνος καὶ κατὰ πόλιν τοπαρχίας καὶ

πολιρχίας ἀναίρεισιν, τῆς πολυθέου καὶ δαιμονικῆς A
 εὐδωλολατρείας ἀποστροφῆν, ἐπίγνωσιν εὐσεβείας
 ἐκ τῆς ἐπὶ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ. Ταῦτα οὖν
 ἕπαντα, μὴ ἔντα πάλαι κατὰ τοὺς τῶν προφητῶν
 χρόνους, ἐπὶ τῆς Χριστοῦ παρουσίας γενήσεσθαι οἱ
 θεοὶ χρησμοὶ προηγόρευον, ἃ καὶ ταῖς προφῆρῃσιν
 ἀκολουθῶς εἰς πέρας ἐλθόντα ὅσον οὕτω παραστήσε-
 ται. Τὰ γε μὴν αἷτια τοῦ μὴ πρότερον, ἀλλὰ νῦν
 ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν μετὰ τὸν μακρὸν καὶ πολλὸν
 αἰῶνα τὸν Χριστὸν ἐμφανῆ γενέσθαι τῷ βίῳ, λέλεκται
 μὲν ἤδη καὶ πρόσθεν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐν βρα-
 χέσιν εἰρήσεται. Πολλὸς ἦν πάλαι πρότερον τὰς τῶν
 ἀνθρώπων ψυχὰς ἐπισκοπῶν ἀφροσύνης καὶ ἀσε-
 βείας ἀύχμους, δεινὴ τε ἀθεότης κατακρατοῦσα τοῦ
 παντὸς ἀνθρώπων βίου, ὡς μηδὲν τῶν ἀγρίων καὶ
 ἀτιθάστων θηρίων διατρέρειν δοκεῖν· μήτε γοῦν πό-
 λεις, μήτε πολιτείας, μήτε νόμους, μήτε τι σεμνὸν καὶ
 βιωφελὲς εἰδότες, μηδὲ μὴν ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐν
 νῷ τιθέμενοι, ἀρετῆς τε καὶ φιλοσοφίας οὐδ' εἰς ἔν-
 νοιαν ἰόντες, μόναις ἐπ' ἐρημίαις, ἐν τε θρεσι καὶ
 σπηλαίοις καὶ κώμαις τὰς διατριβάς ἐποιούντο, λη-
 στρικώτερον ἐπιτιθέμενοι τοῖς πλησιάζουσι, πορίζον-
 τες τὰ πρὸς τὸ ζῆν οὐκ ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς τῶν
 καταδεεστέρων καταδυναστείας. Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ θεὸν
 τὸν ἐπὶ πάντων ἤδρασαν, οὐδὲ γε εὐσεβείας ἀληθοῦς
 τρέπον, φυσικαῖς δὲ ἐννοίαις ἀνακινούμενοι, τὸ μὲν
 ὑπάρχειν ἐν τοῖς οὐσί θεῖαν τινὰ δύναμιν καὶ θεὸν
 εἶναι, καὶ ὀνομάζεσθαι, σωτήριόν τε καὶ εὐεργετικὴν
 τυγχάνειν τὴν προσηγορίαν αὐτοφουεῖ διδασκαλίᾳ
 συνωμολόγουν· τὸ δὲ μὴ ἄλλο τι νομίζειν ἢ τὸν ἐπέ-
 κεινα ἀπάσης τῆς ὀρωμένης οὐσίας, οὐκ ἔθ' οἱοί τε
 ἦσαν ἀποδέχεσθαι. Διόπερ εἰ μὲν αὐτῶν ἐσεβάσθη-
 σαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα·
 οἱ δὲ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ
 ἐκποκίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία, ὡς ἐναλλάξαι
 τὴν ὄψαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνο
 σφραγῶν ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων,
 καὶ ἔρπετων. » Νεκρῶν δὲ οὖν οἶδε ἀνδρῶν δυναστῶν
 τικῶν, ἢ καὶ τυράννων πάλαι γενομένων εἰκόνας
 ἀνεἰδωλοποιήσαντες, καὶ ταύταις τὸ θεῖον περιάψαν-
 τες σέβας, τὰς τε ἐκτόπους καὶ ἀκολάστους τῶν αὐ-
 τῶν πράξεις, ὡς θεῶν κατορθώματα σεμνύνειν ἐθεο-
 λόγησαν. Πῶς οὖν τοῖς τυγχάνουσιν ἐν τοιαύτῃ βίῳ
 καταστάσει ὁ πάνσοφος καὶ πανάρετος τοῦ Χριστοῦ
 λόγος τὴν εἰς ἄκρον καταγγέλλων φιλοσοφίαν, τοῖς D
 τε ἐν τοσοῦτῳ βᾶθει κακίας καλινδομένους δύναται
 ἀρμόττειν; διὸ δὴ ἐκεῖνους ἢ θεῖα καὶ πάντων ἔφορος
 εἰκη, ὡς ἀγρίαν καὶ βλαβερωτάτην ὕλην περικόπτου-
 σα, τοτὲ μὲν κατακλυσμοῖς, τοτὲ δὲ πυρπολήσει
 μετῆι· τοτὲ δὲ αὐτοῖς τοῖς κατ' ἀλλήλων πολέμοις,
 ἀνδροκτασίαις τε καὶ πολιορκίαις ἐπ' ἀλλήλους παρε-
 δίδου, πρὸς αὐτῶν τῶν δαιμόνων, τῶν δὲ θεῶν αὐτοῖς
 νενομισμένων, ἐπὶ τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον ἐξοι-
 στρουμένους· ὥστε ἄβαντον εἶναι τοῖς πλησιοχώροις,
 ἀνεπίμικτόν τε καὶ ἀκοινωνήτον τὸν τότε τῶν ἀνθρώ-
 πων βίον. Βραχεῖς δὲ τινὰς, ὡς ἐν τοιαύτῃ καταστά-
 σει, καὶ ἀριθμῷ ληπτῶς, ὧν τὰ παρ' Ἑβραίοις

Sed alia præterea eorumdem subjiciunt signa tem-
 porum, abundantiam pacis, principatum rerum-
 que publicarum, quæ a condito ævo fuissent, per
 singulas gentes atque urbes interitum, a simulacro-
 rum cultu, quo plures sive dii sive dæmones cole-
 bantur, aversionem, unius supremi opificis Dei co-
 gnitionem ac venerationem. Hæc igitur universa
 quorum nihil quondam temporibus prophetarum
 erat, sub ipsius Christi adventum futura divina
 oracula prædicabant, quæ etiam cum ipsis oraculis
 concordantia suum finem attigisse, haud ita multo
 post demonstrabuntur. Cæterum cur non prius, sed
 nunc duntaxat hisce extremis temporibus post lon-
 gum multumque ævum Christus videndum seipsum
 in vita præbuerit, causæ quidem antea quoque
 dictæ sunt, verumtamen etiam nunc paucis atque
 in summâ repetentur. Cum multus esset quondam
 qui humanas animas obtenebraret impietatis et
 amentię squalor, et gravis quædam a Deo alienatio
 omnem vitam hominum subegisset atque occupas-
 set, adeo ut ab agrestibus et immitibus feris nihil
 differre homines viderentur, tum illi neque civita-
 tes, neque respublicas, neque leges, neque honestum
 quidquam aut vitæ conducibile noverant, neque
 vero scientias ullas aut artes animo complecteban-
 tur, virtutis autem ac philosophiæ ne minimam qui-
 dem notionem tenebant, sed in solis desertis locis,
 in montibus ac speluncis et vicis degentes versa-
 bantur, et latronum instar eos qui propius accessis-
 sent invadebant, nec aliunde sibi victum quære-
 bant, quam ex eorum oppressione quos imbecil-
 liores nacti essent: iidem porro neque supremum
 Deum, neque ullum religionis veræ modum nove-
 rant, sed solis quibusdam naturalibus notionibus
 iuncti, existere quidem 364 in rebus divinam
 quandam vim, Deumque esse ac nominari, et eam
 salutarem ac beneficam sentire appellationem, na-
 turali quadam doctrina fatebantur; ut vero non
 aliud quidquam putarent, quam eum qui est supra
 omnem quæ cernitur naturam, nequaquam adduci
 poterant. Proinde nonnulli quidem eorum cultum
 suum tribuerunt, ac servierunt creaturæ potius quam
 Creatori: alii vero evanuerunt in cogitationibus
 suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, adeo
 quidem ut mutaverint gloriam incorruptibilis Dei,
 in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et
 volucrum, et quadrupedum, et serpentium¹. Itaque
 mortuorum virorum quorundam potentium, aut
 etiam tyrannorum qui antiquitus fuissent, cum ima-
 gines pro simulacris erexissent, hisque divinum
 tribuissent cultum, tum deformia atque impudica
 eorumdem facta quasi deorum gesta pulcherrima
 venerari, theologis quibusdam ritibus instituerunt.
 Qui igitur fieri potuisset ut in tali statu vitæ de-
 gentibus, atque in tanta profunditate malitiæ ver-
 santibus, sapientissimum atque omnem virtutem in
 se continens Christi Verbum, dum summam perfe-

¹ Rom. 1, 23, 21 23.

ctamque nuntiat philosophiam, accommodaretur? Quapropter illos divina omniaque curans justitia, quasi agrestem et nocentissimam silvam attendens atque amputans, nunc quidem diluviis, nunc autem incendiis castigabat: interdum verò eosdem mutuis bellis et cædibus et obsidionibus assiduus tradebat, quippe quos ipsi dæmones, ipsi, inquam, illi quos deos suos censebant, in furores bellorum, quibus contra se invicem grassarentur, inflamarent. Ex quo fiebat ut nullos inter se aditus haberent finitimi, sed impermista incommunicabilisque hominum esset illis temporibus vita. Paucos autem quosdam, ut in ejusmodi statu, et facile numerabiles, quorum sacra apud Hebræos oracula meminerunt, Dei studiosos amicosque nacta, hos ipsos et responsis alloquebatur, et ad divinas visiones admittere, eosdemque interim quasi manu captans curabat, et legibus, quas Moses fixerat, cultiores reddebat. Sed ubi jam ex legibus quæ his ipsis datæ fuerant, atque ex propheticiis posthac disciplinis, in omnes homines fragrantia cujusdam instar profusus, quod supererat, multorum animi mansuetiores evaserant, **365** multisque gentibus et civiles mores, et legum institutiones constabant, virtutisque ac philosophiæ nomen apud multos audiebatur, quasi prisca illa feritate desinente, et agresti immanique victu in mitiorem jam commutato, ipse jam tum temporis opportunitatem nactus, ipse inquam perfectorum cælestiumque institutorum disciplinarumque perfectus cælestisque magister, veræque Dei notitiæ introductor Deus Verbum seipsum exhibuit, ad præscriptum humanæ a se assumendæ naturæ tempus, unamque gentibus universis tam Græcis quam barbaris, omni utique humano generi, Patris sui clementiam pietatemque nuntiare tum cœpit, et ad unam cunctos homines in Deo adhortari salutem, ipsamque veritatem veræque religionis lumen, nec non cæleste regnum ac sempiternæ vitæ promissionem, omnibus ipse prior spondere ac parare. Hactenus igitur hæc dicta sint de temporibus, quam utique ob causam non jam diu, sed nunc demum, Christus Dei in omnes homines suum lumen emisit. Cæterum ad superiora redeuntes, temporum adventus illius particulatim quæ signa exstiterint, consideremus, evangelicasque in primis de ortu ejus voces adnotemus. Mathæus igitur tempus quo ille in corpore humano videri cœpit, in hunc modum narrat: « Cum esset, inquit, natus Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis ²⁵. » Et paulo post: « Audiens, inquit, quod Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre suo ²⁶. » Lucas autem quo tempore ille et docere et seipsum ostendere cœperit, demonstrat, ubi ait: « Anno xv imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarcha autem Galilææ Herodæ, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Ituriæ et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilenæ tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caïpha ²⁷. » His igitur si Jacob prophetiam quæ est apud Mosem apponamus, operæ pretium fecerimus, quæ in hunc modum se habet.

²⁵ Matth. II, 1. ²⁶ ibid. 26. ²⁷ Luc. III, 1.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς ἄνθρωπους ἐπιφανείας αὐτοῦ. Ὡς καθ' οὓς χρόνους τὸ πῦρ Ἑβραίοις ἐπιλείψει βασιλείον, τὸ τῆρκαῦτα ἡ τῶν ἔθνων ἐπιστήσεται προσδοκία· ὃ καὶ γέγονεν ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας.

« Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ εἶπε· Συνάχθητε ἵνα ἐπαγγελίῳ ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· ἀθροίσθητε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακώβ, ἀκούσατε, Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. » Εἶτα τούτοις ἐξῆς ἐπιμεμφάμενός τινὰ ἰσι τοῖς προτέροις υἱοῖς, ὡς διὰ τινὰ αὐτῶν πλημμελήματα γενομένους ἀναξίους τῆς μελλούσης ἐπιλέγεσθαι προρβήσεως, τῷ τετάρτῳ ὡς τὸν βίον κρείττονα τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν ἐπιδειχθέντῳ τάδε θεσπίζει· « Ἰούδα, σὺ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ τῶν υἱῶν σου· ἐχθρῶν σου· προσκυνησοῦσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβηθ· ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οὐκ ἐκλείψει ἀρχὴν ἐξ Ἰούδα, ἐν τῷ ἡγούμενῳ ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνων. » Σκόπει δὴ πρῶτον τίνα ἄρα φησὶν εἶναι τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ ὄρα εἰ μὴ αὐτὰ ἦν, ἃ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ προπάτορι περὶ τῆς τῶν ἔθνων κλήσεως ὁ Θεὸς ἀνείρηκε, θεσπίσας. Γέγραπται γοῦν, ὡς ἄρα εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ· « Καὶ ἔση εὐλογητὸς, καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι· καὶ ἐνευλογῆσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ αὖθις « Ἀβραάμ δὲ, » φησὶ, « γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογῆσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Τὰ ὅμοια δὲ καὶ τῷ Ἰσαὰκ ὁ χρησιμὸς τοῦτον ἐκφωνεῖ τὸν τρόπον· « Καὶ πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐνευλογῆσονται ἐν τῷ σπέρματι σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ἐτι δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ τοιαῦτα δὴ εἶρηται· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ· μὴ φοβοῦ, » καὶ ἐξῆς· « καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ ἄλλοτε εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· « Ἐγὼ ὁ Θεός σου, αὐξάνου καὶ πληθύνου· ἔθνη καὶ συναγωγὰς ἔθνων ἐξελεύσονται ἐκ σου, καὶ βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται. » Τοσαύτας περὶ τῆς τῶν ἔθνων κλήσεως προρβήσεις τοῦ Θεοῦ προμεμαθηκώς ὁ Ἰακώβ, παίδων αὐτῷ τὸν ἀριθμὸν γεγεννημένων δεκαδύο, πρὸς τῇ τελευτῇ συγκαλέσας τοὺς πάντας, περιεσκόπει, ἐξ ὁποῦ ἄρα αὐτῶν τῆς διαδοχῆς τὰ τῶν τοῦ Θεοῦ προρβήσεων ἐπὶ τέλος ἦξει. Εἶτε ἔπιθει; τρισὶ μὲν τοῖς πρῶτοις αὐτῷ γενομένοις παισὶν ἐλέγχους ὡν ἐπλημμέλησαν, ἐπιφέρει διδάσκων, ὅτι τῶν τετολημμένων αὐτοῖς ἔνεκα οὐ δι' αὐτῶν ἐκπληρωθήσεται τὰ τῶν προρβήσεων ἀποτελέσματα· ἐπὶ δὲ τὸν τετάρτον ἐλθὼν τὸν Ἰούδα, ὁμοῦ τὸν φήσαντα αὐτῷ χρησιμὸν, « Βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἐξελεύσονται, » διὰ τῆς τούτου διαδοχῆς τέλος λήψεσθαι θεσπίζει· ἄρδῃλον γάρ ὡς ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὸ βασιλικὸν

366 A Genesi. — Quibus temporibus Christus ad homines advenerit. Quemadmodum quibus temporibus regnum apud Hebræos defecerit, iisdem gentium instabil expectatio : quod sane etiam factum est sub ipsum Salvatoris nostri adventum.

« Vocavit autem Jacob filios suos et dixit : Congregamini ut annuntiem vobis quid eventurum sit vobis in diebus novissimis : congregamini et audite, filii Jacob, audite, Israel, patrem vestrum ²⁸. » Deinde ubi prioribus filiis alia aliis crimina objecit, tanquam iis qui ob suam ipsorum culpam, eo quod nunc dicendum est, oraculo indigni evasisent, quarto eorum tanquam ei qui reliquos fratres probitate vitæ antiret, hæc futura prædicit : « Juda, te laudabunt fratres tui : manus tuæ in tergo inimicorum tuorum : adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, filii mi, ascendisti ; recumbens dormivisti ut leo et ut catulus. Quis excitabit ipsum ? Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt : et ipse expectatio gentium ²⁹. » Considera, quæso, primum quænam ea esse dicat quæ ipsi reposita sunt ; et vide num ea sint quæ ad Abraham et ad veteres eidem similes patres, de vocatione gentium Deus olim canens responderit. Scriptum igitur est, quemadmodum ad Abraham Deus dixerit : « Et eris benedictus, et benedicam benedictibus tibi, et maledictibus tibi maledicam, et benedicentur in te omnes tribus terræ ³⁰. » Et rursus : « Abraham vero, inquit, futurus est in gentem magnam et multam, et benedicentur in ipso omnes gentes terræ ³¹. » Sed etiam ipsi Isaac similia in hunc modum respondet oraculum : « Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, **367** et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ ³². » Ipsi item Jacob olim talia dicta sunt : « Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac : ne timeas ³³, » et cætera, « et benedicentur in te omnes tribus terræ ³⁴. » Et alias dixit ad ipsum Deus : « Ego Deus tuus, cresce et multiplicare, gentes et congregationes gentium egredientur de te, et reges de lumbis tuis egredientur ³⁵. » Cum tam multa de vocatione gentium oracula Jacob antea pereepisisset, et liberos mares duodecim numero genuisset, omnibus illis extremo suo tempore convocatis, circumspiciebat, de cujus illorum propagatione divina oracula finem suum essent acceptura ; deinde cum tribus primis crimina propria objecisset, docuit deinceps quemadmodum propter scelera, quæ ipsi ausi fuerant, non in ipsis complenda essent, quæ in prioribus oraculis eventa continebantur. Cum autem venisset ad quartum, qui Judas fuit, tum vero oraculum quod ipsi olim responsum fuerat, « Reges de lumbis ejus egredientur, » ex hujus posteritate suum finem accepturum planissime cecinit : constat enim quemadmodum

²⁸ Gen. XLIX, 1. ²⁹ ibid. 8-10. ³⁰ Gen. XII, 5. ³¹ Gen. XVIII, 18. ³² Gen. XXVI, 4. ³³ Gen. XXVIII, 13. ³⁴ ibid. 11. ³⁵ Gen. XXXV, 11.

de tribu Juda regium genus exstiterit, et simul Dei A
 responsa gentiumque promissa quibus instarent
 temporibus, ostendit. Atque ex eo proditurum esse
 docuit eum, qui esset omnibus gentibus cunctisque
 tribus terræ similis ipsi Abraham benedictionis
 auctor futurus. Hæc igitur universa fuerunt quæ
 ipsi Juda reposita erant, ea videlicet quæ de ipsis
 gentibus olim responsa fuerant : et illud, « Reges
 de lumbis tuis egredientur, » quare etiam reliquis
 fratribus antepositus regiam ipsam, cæterisque
 illustriorem tribum sortitus est. Continuo enim in
 totius populi ordinatione ipsius Mosis temporibus
 reliquis tribubus hanc præesse imperat Deus. Scri-
 ptum est enim, « Et locutus est Dominus ad Mosem
 et Aaron dicens : Singuli per turmas, signa, atque
 vexilla et domus cognationum suarum, castrame-
 tentum filii Israel in conspectu Domini per gyrum
 tabernaculi testimonii, et castrametantes primi ad
 orientem, acies castrorum filiorum Juda, cum co-
 piis suis³⁶. » Ac deinceps in iis quæ ad innovatio-
 nem tabernaculi referuntur : « Dixit Dominus ad
 Mosem : Princeps unus per singulos dies offeret mu-
 nera sua ; et fuit offerens primo die munus suum,
 Naasson filius Aminadab, princeps tribus Juda³⁷. »
368 Et in libro Jesu Nave cum terra promissio-
 nis sorte cæteris tribubus distributa esset, sine
 sorte omniumque prima tribus Juda propriam terræ
 partem accepit. Sed etiam post mortem Jesu roga-
 rent filii Israel in Domino dicentes : « Quis ascen-
 det ante nos contra Chananæum, et erit dux belli
 in eum? Et dixit Dominus, Judas ascendet : ecce
 « cedi terram in manus ejus³⁸. » Plane igitur omni
 Israel præesse tribum Juda Deus in his verbis ju-
 bet. Quocirca deinceps scriptum est : « Et ascendit
 Judas, et tradidit Dominus Chananæum et Phere-
 zæum in manum ejus³⁹. » Et rursus : « Et bellave-
 runt filii Juda in Jerusalem, et comprehenderunt
 eam, et descenderunt filii Juda in Chananæum⁴⁰. »
 Et rursus : « Et abiit Judas cum Symeon fratre
 suo⁴¹. » Et deinceps : « Et fuit Dominus cum Juda,
 et possedit montem⁴². » Et post hæc : « Et ascende-
 runt filii Joseph ipsi quoque in Bethel et Judas
 cum ipsis⁴³. » Itaque cum in libro Judicum, diver-
 sis temporibus (tametsi diversarum tribuum esse
 videbantur), judices populo præessent, tribus tamen
 D
 Juda in universum totius gentis dux erat : id ipsum
 vero temporibus David successorumque ejus multo
 magis, quippe cum plane de tribu Juda illi exsiste-
 rent, et regnum usque ad Babylonicam ipsorum
 cladem produxerint, post quam cladem iis qui de
 illa servitute in patriam terram reversi sunt, rursus
 præfuit Zorobabel, Salathiel filius de tribu Juda.
 Inde etiam Scriptura quæ Paralipomenon dicitur,
 duodecim tribuum Israel seriem generis enarrans,
 ab ea quæ est ipsius Juda fecit initium : ergo ipso
 ordine sequitur ut etiam posterioribus temporibus
 fateamur eamdem tribum reliquis præfuisse, quam-

συνέστη γένος· ὁμοῦ καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ προρρήσεις
 καὶ τὰς τῶν ἐθνῶν ὑποσχέσεις, καθ' ὁποίους ἐνοήσου-
 ναι χρόνους παρίστησιν, ἐξ αὐτοῦ τε προελεύσεσθαι
 διδάσκει τὸν μέλλοντα αἰτίον καταστήσεσθαι πᾶσι τοῖς
 ἔθνεσι, καὶ πάσαις ταῖς φυλαῖς τῆς γῆς τῆς παρα-
 πλησίας τῷ Ἀβραάμ εὐλογίας. Ταῦτα οὖν ἅπαντα
 ἦν τὰ ἀποκαίμενα τῷ Ἰουδα, δηλαδὴ τὰ πάλαι προ-
 θεσπισθέντα περὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ τὸ, « Βασιλεῖς ἐκ
 τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται· » διὸ καὶ τῶν λοιπῶν
 ἀδελφῶν προκριθεὶς βασιλικῆς φυλῆς καὶ διαπρεπε-
 στέρας παρὰ τὰς λοιπὰς ἤξιώθη. Αὐτίκα ἐπὶ τῆς
 διατάξεως τοῦ παντὸς λαοῦ κατὰ τοὺς Μωϋσείως χρό-
 νους ἡγεῖσθαι ταύτην ὁ Θεὸς τῶν λοιπῶν φυλῶν προ-
 τάττει. Γέγραπται γάρ· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς
 Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν, λέγων· ἄνθρωπος ἐχόμενος
 B
 κατὰ τάγματα αὐτοῦ, κατὰ σημαίας, κατ' ὄγκους πα-
 τριῶν αὐτῶν παρεμβάλετωσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἔναντι
 Κυρίου, κύκλω τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, καὶ οἱ
 παρεβάλλοντες πρῶτοι κατὰ ἀνατολὰς, τάγμα παρ-
 εμβολῆς υἱῶν Ἰούδα, σὺν δυνάμει αὐτῶν. » Καὶ
 ἐξῆς ἐπὶ τῶν εἰς τὸν ἐγκαινισμὸν τῆς σκηνῆς ἀναφε-
 ρομένων· « Εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· ἄρχων εἰς
 καθ' ἡμέραν προσοίσοις τὰ δῶρα αὐτῶν. Καὶ ἦν
 ὁ προσφέρων τῇ ἡμέρᾳ τῇ πρώτῃ τὸ δῶρον αὐτοῦ,
 Ναασῶν υἱὸς Ἀμιναδάβ, ἄρχων τῆς φυλῆς Ἰούδα. »
 Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ δὲ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ τῆς γῆς
 τῆς ἐπαγγελίας κλήρω κατὰ τῶν λοιπῶν φυλῶν δια-
 νεμηθείσης, ἀκληρωτὶ καὶ πασῶν πρώτη ἡ τοῦ
 Ἰούδα φυλῆ τὸ οἰκεῖον μέρος τῆς γῆς ἀπολαμβάνει.
 C
 Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν τελευταίην Ἰησοῦ ἐπηρώτων οἱ
 υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐν Κυρίῳ, λέγοντες· « Τίς ἀναθήσεται
 ἡμῖν πρὸς τὸν Χαναναῖον, ἀφηγούμενος τοῦ πολεμῆ-
 σαι ἐν αὐτῷ; Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰούδας ἀναθή-
 σεται. Ἰδοὺ δέδωκα τὴν γῆν εἰς χεῖρας αὐτοῦ. »
 Σαφῶς οὖν τοῦ παντὸς Ἰσραὴλ ἡγεῖσθαι τὴν τοῦ
 Ἰούδα φυλὴν ὁ Θεὸς διὰ τούτων προστάττει· ὅθεν
 ἐξῆς γέγραπται· « Καὶ ἀνέθῃ Ἰούδας, καὶ παρέδωκε
 Κύριος τὸν Χαναναῖον καὶ τὸν Φερεζαῖον ἐν χειρὶ αὐ-
 τοῦ· » καὶ πάλιν· « Καὶ ἐπολέμησαν οἱ υἱοὶ Ἰούδα
 ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ κατελάβοντο αὐτήν, καὶ κατε-
 ἔθησαν υἱοὶ Ἰούδα, πολεμῆσαι ἐν τῷ Χαναναίῳ. »
 Καὶ αὖθις· « Καὶ ἐπορεύθη Ἰούδας μετὰ Συμεὼν
 τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς· Καὶ ἦν Κύριος
 μετὰ Ἰούδα, καὶ ἐκληρονόμησε τὸ ἔδος· » καὶ με-
 τὰ ταῦτα· « Καὶ ἀνέθῃσαν οἱ υἱοὶ Ἰωσήφ, καὶ γε-
 νήθησαν οἱ υἱοὶ Ἰωσήφ, καὶ ἐγένοντο οἱ υἱοὶ Ἰωσήφ
 αὐτοῦ ἐν Βαθθὰ, καὶ Ἰούδας μετ' αὐτῶν. » Καὶ ἐν
 τῇ βίβλῳ δὲ τῶν Κριτῶν διαφόρων κατὰ χρόνους
 προϊσταμένων τοῦ λαοῦ, εἰ καὶ ἐκ διαφόρων ἐδόκουν
 εἶναι φυλῶν οἱ κριταί, ὅμως δὲ καθόλου ἡ τοῦ Ἰούδα
 φυλὴ τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγεῖτο· πολλῶν δὲ πλεόν ἐπὶ
 τῶν χρόνων τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐκ
 φυλῆς μὲν τοῦ Ἰούδα γεγονόντων, μέχρι δὲ τῆς εἰς
 Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τὴν βασιλείαν διενεγκάντων,
 μεθ' ἣν τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπὶ τὴν οἰκίαν γῆν
 ἐπανιόντων αὖθις ἡγεῖται Ζοροβάβελ, ὁ τοῦ Σαλαθιὴλ
 ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ὁ καὶ τὸν νεῶν ἐγγείρας. Ἐνθεν καὶ
 ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφή, τὰς δώδεκα φυλάς

³⁶ Num. 11, 2, 3. ³⁷ Num. v:1, 11, 12. ³⁸ Judic. 1, 1, 2. ³⁹ ibid. 4. ⁴⁰ ibid. 8, 9. ⁴¹ ibid. 17.

⁴² ibid. 19. ⁴³ ibid. 22.

τοῦ Ἰσραὴλ γενεαλογούσα, ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα τὴν καταρχὴν ἐποιήσατο. Ἐπεταὶ δὴ οὖν τούτοις ἀκολούθως καὶ ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις τὴν αὐτὴν φυλὴν τῶν λοιπῶν ὁμολογεῖν ἠγεῖσθαι, εἰ καὶ ἐν μέρει διάφοροι προειστέθεισαν τοῦ λαοῦ· ὧν οὐ καθ' ἡμῖν δυνατόν ἐξακριβάζεσθαι τὰ γένη, τῷ μηδὲ φέρεσθαι θέλαν βίβλον ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος χρόνων. Πλὴν εἰς τοσοῦτον διαρκέσαι λόγος φανερός αἰρεῖ τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν, εἰς ὅσον τὸ πᾶν ἔθνος ἐλευθερίᾳ καὶ αὐτονομίᾳ χρώμενον ὑπὸ αἰκείους ἀρχουσιν καὶ ἡγευμένοις ἐπολιτεύετο. Τοῦτο δὲ αὐτοῖς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε, καὶ μέχρι τῶν Αὐγούστου χρόνων, καθ' οὓς, Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φανέντος ἐν ἀνθρώποις, τὸ πᾶν ἔθνος δοῦλον Ῥωμαίοις καθίσταται καὶ ἀντὶ τῶν πατρῶων αὐτοῖς καὶ κατὰ νόμους ἡγουμένων πρῶτος Ἡρώδης ἀλλόφυλος αὐτῶν ἠγεῖται καὶ βασιλεὺς Αὐγουστος. Ἔως μὲν οὖν οὐδὲ πῶ διελελοίπει ἀρχὴν ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, τῶν προφητειῶν οἱ χρόνοι ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ ἔθνους παραθέσεως ἀνεγράφοντο. Οὕτως οὖν Ἡσαίας ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου καὶ Ἰωάθαν, καὶ Ἀχαζ, καὶ Ἐζεκίου, οἱ ἐβασίλευσαν τῆς Ἰουδαίας, προφητεύει ὁμοίως δὲ καὶ Ἰσάι. Ὁ δὲ Ἀμὼς ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἰεροβοάμ υἱοῦ Ἰωὰς, βασιλέως Ἰσραὴλ, καὶ Σοφονίας ἐν ἡμέραις Ἰωσίου, υἱοῦ Ἀμὼς, βασιλέως Ἰούδα. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰερεμίας. Ἄλλ' ὅτε ἐκλέλοιπεν ἀρχὴν ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ προφητευσομένης προσδοκίας τῶν ἔθνων ὅσον οὕτω μελλούσης ἐπιλάμπειν τῷ βίῳ, οὐκέτι μὲν βασιλεῖς ἐχημάτισαν Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενοι Ἰσραὴλ. Τούτων δὲ ταῖς προφητεῖαις ἀκολούθως κατὰ τοὺς ὠρισμένους χρόνους διαλελοίπων, πρῶτος μὲν Αὐγουστος, δεύτερος δὲ Τιβερίος, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸν Ἰουδαίων ἔθνος ἀνηγορευθῆσαν βασιλεῖς, οἱ τε κατὰ τοῦτους τῆς Ἰουδαίας ἐπίτροποι καὶ τετράρχαι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἡρώδης, ὡς ἔφην ἤδη καὶ πρότερον, οὐ προσέχων Ἰουδαίους τὸ γένος, ὅς καὶ αὐτὸς παρὰ Ῥωμαίων τὴν ἀρχὴν τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἐγγεμίζεται. Τούτων ἡμῖν προτετηρημένων, καιρὸς ἤδη καλεῖ τῆς εἰς τὴν προφητείαν θεωρίας ἐφάψασθαι, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοὶ σου· ὁ δώδεκα τῶν ἄδων ὑπάρχοντων παιδῶν τῷ Ἰακώβ, τέταρτος Ἰούδας ἦν, ὡς καὶ φθάσαντες εἰρήκαμεν, εἰς καὶ αὐτὸς ἀρχίφυλος τοῦ Ἑβραίων ἔθνους. Ἄλλ' ὅτι γε οὐκ αὐτὸν ἐκείνον ἔώρα τὸν ἄνδρα τὰ ὡς πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰρημένα, σαφὲς ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασι ταῖς λέξεις τῆς θείας Γραφῆς, πρῶτον τοῦ Ἰακώβ πρὸς τοὺς υἱοὺς φωνῆς λεγούσης· « Ἐκέλευσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπε· Συνάχθητε, καὶ ἀναγγεῶ ἔμην, τί ἔμην ἀπαντήσεται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν· ἀθροίσθητε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακώβ, ἀκούσατε Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. » Σαφῶς γὰρ ἐπαγγέλλεται προφητεύειν αὐτοῖς τὰ μέλλοντα αὐτοῖς ἀπαντήσασθαι μακροῖς ὑστερον χρόνοις, καὶ ὡς αὐτὸς φησιν, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ ὡς πρὸς τὸν Ἰούδαν εἰρημένα οὐκ ἂν εὐλόγως ἐφαρμόσαιεν τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ ἀνδρὶ· οὐ γὰρ ἐκείνον τὸν Ἰουδαῖον

A vis in parte aliqua varii diversique populo præficerentur, quorum singillatim genus solita diligentia enarrare nequaquam nos possumus, propterea quod nullus amplius fertur divinus liber, qui ex illo usque ad tempora Salvatoris nostri narrationem continuaverit. Verumtamen et fama et ratio dictabit durasse tandiu tribum Judæ, quandiu tota gens libertate et suis legibus utens, sub domesticis principibus ducibusque vitam egerit. Porro hoc illis contigit ab initio usque ad tempora Augusti, in quibus cum Salvator noster Jesus hominibus se videndum præbuerit, tum vero in servitute Romanis universa gens cessit : **369** et pro patriis ac legitimis ducibus primus Herodes externus illis præfuit, et rex Augustus. Quandiu igitur non defecit principis de Juda, neque dux de femoribus ejus, prophetiarum tempora appositis principum gentis nominibus notabantur : sic enim Isaias sub regibus Ozia, Joathan, Achaz, et Ezechia, qui in Judæa regnarunt, prophetiam suam contexit : similiter Osee. Amos vero in diebus Ozia regis Juda, et in diebus Jesu filii Joas regis Israel : et Sophonias in diebus Josia filii Amos regis Juda : similiter Jeremias. Sed ubi defecit princeps de Juda et dux de femoribus ejus, cum exspectatio gentium, de qua prophetæ locuti fuerant, jam per Christum vitam esset illustrata, non amplius reges Juda censi, neque duces Israel cœpere, sed his ipsis, quemadmodum prophetiæ significaverant, suo certo et finito tempore deficientibus, primus quidem Augustus, secundus autem Tiberius et aliarum et Judaicæ gentis nuncupati sunt reges, nec non alii secundum hos ipsos Judææ procuratores atque tetrarchæ, quibus adnumeretur Herodes, a Judæorum genere, ut jam antea dixi, alienus, qui etiam ipse a Romanis Judæorum principatum accepit. Cum hactenus hæc observaverimus, tempus jam fuerit ipsius prophetiæ contemplationem attingere, « Juda, te laudabunt fratres tui : » cum duodecim omnino essent filii Jacob, eorum quartus fuit Juda, quemadmodum antea diximus, unus etiam ipse de principibus tribuum gentis Hebraicæ : sed quod non ipsum illum respicerent ea, quæ quasi ad ipsum a patre dicta sunt, ii planissime intellexerint, qui verba D divinæ Scripturæ diligenter attenderint, et in primis ea quæ in sermone Jacob continentur, ad filios dicentis : « Vocavit autem Jacob filios suos et dixit, Congregamini, et annuntiabo vobis quid eventurum sit vobis in diebus novissimis ; congregamini et audite, filii Jacob, audite Israel patrem vestrum. » Plane enim in his pollicetur se prædicturum eis quæ ipsis eventura sint longo post tempore et, ut ipse ait, in novissimis diebus : præterea illa ipsa quæ quasi ad Judam dicta sunt, nullo modo in primo viro accommodari possunt. Non enim fratres sui Judam illum laudaverant : etenim pro quibus tandem præclare gestis debuerunt hoc facere? Sed ne adorarunt quidem illum filii patriæ sui. **370** Longe autem magis oraculum conveni-

ret, si ipsi Joseph dictum esset, quandoquidem hunc ipse Judas una cum reliquis fratribus adrasse perhibetur, tametsi id ipsum ante hujus prophetiæ verba : posthac enim ne ipsi quidem Joseph tale quidquam contigisse, ac multo etiam minus ipsi Juda, historia significat. Et illud : « Recumbens autem dormivisti ut leo, et ut catulus, » majore sane postulaverit contemplationem, quam ea sit quæ Judam respiciat. Quin etiam illud quod post ea dictum est : « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt, et ipse exspectatio gentium, » tempora mihi significare videtur ejus, de quo prophetia loquitur, adventus. Hoc enim, inquit, non erit, donec illud eveniat ; neque enim prius desinent in Judaica gente principes ac duces, quam gentium veniat exspectatio, et quæ reposita sunt ei de quo propheta loquitur. Hæc autem interpretans Theodotion, ab ipsis LXX non differt. Aquila vero in hunc modum exposuit, « non suscitabitur sceptrum de Juda, et qui exquisitè cognoscat de medio pedum ejus, donec veniat et ipsi congregatio populorum. » Ubi cum dicatur, « non deficiet princeps de Juda, » hoc item de ipso illo primo Juda non oportet accipere, sicut nec illud, « Juda, te laudabunt fratres tui, » et quæ sequuntur, ad eundem illum referri possunt : multis enim sæculis principes ac duces in Judaica gente exstiterunt, qui de illius viri genere profecti non sunt. Primus namque ipse Moses dux populi fuit, qui non de Juda, sed de Levi natus est ; deinde Jesu de tribu Ephrem, post quem præfuit Debhora de tribu item Ephrem, et Barac de tribu Nephtholim, post quos Gedeon de tribu Manasse, deinde filius Gedeon, et post hunc Thola de eadem tribu, postea Esebon ex Bethlehem, et post hunc Ailon de tribu Zabulon ; hunc secutus est Labdon de tribu Ephrem, deinde Sampson de tribu Dan ; postea cum sine principe essent, præfuit ipsis Heli sacerdos de tribu Levi : hi cuncti judices qui judicabant Israel non de genere ipsius Juda, sed ex diversis tribubus ex alia alius oriundi, et qui post hos primus apud eos regiam dignitatem accepit Saul, de tribu fuit Benjamin. Quomodo igitur illud : « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, » ut quispiam fortasse putaverit, ad principes de tribu Juda ac duces referatur, quando videntur ex quo tempore mortuus est Jacob totis propemodum mille annis, non ex una tribu ipsius Juda profecti, sed ex alia alius usque ad tempora David ? quod si post tam multos et David, et qui ipsi David in regno apud Judaicam gentem successerunt, de tribu Juda nati sunt, sciendum tamen tibi est, quod hi ipsi ne totos quidem quingentos annos totius gentis regnum obtinere poterunt, sed trium duntaxat tribuum, ac ne harum quidem solidarum, quippe cum iisdem temporibus alii quidam in parte gentis ampliore, et in totis novem tribubus regnaverint : nam post mortem Salomonis, cum tota gens ab Juda divisa fuerit, ip-

ήνεσαν οι αδελφοι. Ἐπι πολω γάρ αὐτοῦ κατορθώματι τοῦτο ἐποίησαν ἄν; οὐδὲ μὴν ἐκείνω προσεκίνησαν οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς. Μᾶλλον δ' ἂν ὁ λόγος ἤρμοσεν, εἰ τῷ Ἰωσήφ εἶρητο ἔπειδὴ τοῦτον ἅμα τοῖς λοιποῖς ἀδελφοῖς καὶ αὐτὸς Ἰούδας προσκυνήσας φαίνεται· πλὴν ἀλλὰ πρὸ τῶν λόγων τῆς προφητείας. Μετὰ γὰρ τοῦτους οὐδὲν τι τοιοῦτον, οὐδὲ περὶ τὸν Ἰωσήφ, ἦπου γε περὶ τὸν Ἰούδαν γεγωνὸς ἡ ἱστορία παρίστησι. Καὶ τὸ, « Ἀναπεσὼν δὲ ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος, » μείζονος ἂν δέοιτο ἢ κατὰ τὸν Ἰούδαν θεωρίας. Ἀλλὰ καὶ τὸ μετὰ ταῦτα εἰρημένον· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνων, » τοὺς χρόνους αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ τῆς τοῦ προφητευομένου παρουσίας. Τότε γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔσται, ἔστ' ἂν γένοιτο τότε· οὐδὲ γὰρ πρότερον παύσονται τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι, ἢ τὴν τῶν ἔθνων προσδοκίαν ἐλθεῖν, καὶ τὰ ἀποκαίμενα τῷ προφητευομένῳ. Ταῦτα δὲ ὁμοίως τοῖς Ἐβδομήκοντα καὶ ὁ Θεοδοσίῳν ἠρμήνευσεν. Ὁ δὲ Ἀκύλας τοῦτον ἐξέδωκε καὶ τὸν τρόπον· « Οὐκ ἀναστήσεται σκήπτρον ἀπὸ Ἰούδα, καὶ ἀκριβαζόμενος ἀπὸ μεταξὺ ποδῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ καὶ αὐτῷ σύστημα λαῶν. » Ἐνθα λεγομένου τοῦ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, » πάλιν οὐ περὶ τοῦ Ἰούδα, αὐτοῦ δὴ ἐκείνου τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀκούειν δεήσει, ὡσπερ οὐδὲ τὸ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐπ' ἐκεῖνον ἀναφέροιο. Πλείστοις δ' οὖν χρόνοις ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους κατέστησαν, οὐκ ἐκ τῆς ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς διαδοχῆς. Πρῶτος μὲν γὰρ Μωϋσῆς αὐτὸς ἡγήσατο τοῦ λαοῦ, μὴ ἐκ τοῦ Ἰούδα, ἀλλ' ἐκ τοῦ Λευὶ γεγωνός. Ἐἶτα Ἰησοῦς ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, μεθ' ὃν ἤρξεν αὐτῶν Δεβδώρα ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, καὶ Βαράκ ἐκ φυλῆς Νεφθαλεὶμ· μεθ' οὗς Γεδεὼν ἐκ φυλῆς Μανασσῆ· ἔπειτα ὁ τοῦ Γεδεὼν παῖς, καὶ μετ' αὐτὸν Θωλὰ ἐκ φυλῆς τῆς αὐτῆς· ἔπειτα Ἐσεδὼν ἐκ Βηθλεέμ· καὶ μετὰ τοῦτον Αἰλὼν ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν· ἔπειτα Λαβδὼν ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ· καὶ αὐθις Σαμφὼν ἐκ φυλῆς Δάν· ἔπειτα ἀναρχίας αὐτῶν γενομένης, ἡγεῖτο αὐτῶν Ἠλεὶ ὁ ἱερεὺς ἐκ φυλῆς Λευὶ· οὗτοι πάντες κριταὶ κριναντες τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐκ διαδοχῆς Ἰούδα, ἐκ διαφόρων δὲ φυλῶν, ἀλλοθεν ἄλλος γενόμενος· καὶ ὁ γε μετὰ τοῦτους πρῶτος αὐτῶν βασιλεύσας Σαοὺλ ἐκ φυλῆς ἦν Βενιαμίν. Πῶς οὖν τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ (ὡς ἂν τριβοιηθεῖ), » ἐπὶ τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους ἀνενεχθήσεται, ὅτε φαίνονται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Ἰακώβ τελευτῆς ὅλοις ἔτεσιν ἐγγύς που χιλίοις οὐκ ἐκ μόνης τῆς Ἰούδα φυλῆς προαχθέντες. ἀλλ' ἄλλοτε ἐξ ἄλλης, μέχρι τῶν Δαβὶδ χρόνων; Εἰ δὲ μετὰ τοὺς τοσοῦτους ὁ Δαβὶδ οἶ τε ἐκ τῆς τούτου διαδοχῆς βασιλεύσαντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐκ φυλῆς γεγόνασιν Ἰούδα, ἀλλὰ χρὴ σε εἰδέναι ὅτι οὐδὲ ὅλοις πεντακοσίοις ἔτεσι διήρκεσαν οὗτοι, οὐ παντὸς ἔθνους βασιλεύσαντες, ἀλλὰ μόνων φυλῶν τριῶν, καὶ οὐδὲ ὅλων τούτων· καθ' οὓς ἕτεροὶ τινες ἐτύγγανον τοῦ σπλενοῦς ἔθνους, καὶ ὅλων γε ἑννέα φυλῶν τὴν βασι-

λαίαν διέκοντες· μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σολομῶνος τελευ-
 τὴν διαιρεθέντος τοῦ παντὸς ἔθνους ἐξ Ἰούδα, τοῦ
 Δαβὶδ· διάδοχοι τριῶν, ὡς ἔφη, οὐδ' ὄλων φυλῶν ἐπὶ
 τῆς Ἱερουσαλήμ ἐβασίλευον μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα
 αἰχμαλωσίας. Κατ' αὐτοὺς δὲ ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τῆς Σα-
 μαρείας οὕτω καλούμενης πόλεως, τῶν ἑννέα φυλῶν
 ἡγούμενοι οὐκ ἐξ Ἰούδα, ἀλλ' ἐξ ἑτέραν φυλῶν ἔτε-
 ροι διετέλεσαν, ὧν πρῶτος ἦν Ἱεροβοάμ ἐκ φυλῆς
 Ἐφραϊμ, καὶ οἱ καθεξῆς μετὰ τούτων· ὡς μὴδ' ἐν
 τοῖς μεταξὺ χρόνοις τοῖς ἀπὸ Δαβὶδ ἐπὶ τὴν εἰς Βα-
 βυλῶνα αἰχμαλωσίαν τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα τοῦ παν-
 τὸς ἔθνους ἠγήσασθαι. Τί δεῖ λέγειν, ὡς μετὰ τὴν
 ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον αὐθις ὑπὲρ τὰ πενταχόσια
 ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως διετέλεσαν πο-
 λιτεῖς χριόμενοι ἀριστοκρατικῆ, τῶν μὲν κατὰ χρό-
 νους ἀρχιερέων ἡγουμένων τοῦ ἔθνους, οὐδενὸς δὲ ἐκ
 τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς; ὥστε ἐξ ἀπάντων τούτων
 παρίστασθαι, μὴ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἐκεῖνον ἄνδρα τὸν
 Ἰούδαν, μὴδὲ ἐπὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἀναφέρεσθαι
 ἐκ φάσκου λόγιον· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα,
 οὐδέ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· » μόνως δ' ἂν
 συσταίη τὰ κατὰ τὸν τόπον, εἰ κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν
 ἀποδοσθέντα, περὶ τῆς φυλῆς ἀπάσης λέγεσθαι ταῦτα
 νοήσαιμεν. Αὕτη γοῦν ἀρχῆθεν, ἐξ αὐτῶν τῶν κατὰ
 Μωϋσέα χρόνων, τοῦ παντὸς ἔθνους ἠγήσατο· κατὰ
 γοῦν τὴν ταύτης ἐπικρατείαν, ὡς ἂν ἀρχῆθεν ἠγεῖ-
 σθαι προκεχειρισμένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, Ἰουδαία τε εἰσ-
 ἔτι νῦν ἀπὸ τῆς φυλῆς ἣ γε χώρα ἐπικέκληται, καὶ
 τὸ πᾶν αὐτῶν σύστημα Ἰουδαίων προσαγορεύεται.
 Οὕτω τοίνυν νοήσαιμεν τὸ λεγόμενον, ὡς εἰ σαφέστε-
 ρον ἔλεγεν· Οὐκ ἐκλείψει τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγου-
 μένη ἢ τοῦ Ἰούδα φυλὴ. Ὁ γοῦν Σύμμαχος, « οὐ περι-
 αιρεθῆσεται, φησὶν, ἐξουσία ἀπὸ Ἰούδα, » τὸ ἐξου-
 σιαστικὸν δῆπου καὶ ἀρχικὸν ἀξίωμα τῆς μετὰ ταῦτα
 ὑποστάτης τοῦ Ἰούδα φυλῆς παρίστας. Ταύτης γοῦν
 οὔτε τὸ σκῆπτρον, ὡς ὁ Ἀκύλας φησὶ (βασιλικῆς δὲ
 τοῦτο σύμβολον ἦν ἀρχῆς), οὔτε τὴν ἐξουσίαν, κατὰ
 τὸν Σύμμαχον, περιαιρεθῆσεται θεοπλῆξει, « ἕως ἂν
 εἴθῃ, φησὶν, ἢ ἀπόκειται, » καὶ αὐτὸν ἔσεσθαι τῶν
 ἔθνων προσδοκίαν. Ποίαν ταύτην προσδοκίαν ἢ τὴν
 πάλαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν προπάτορσι
 κερηματομένην; Πρῶτον μὲν οὖν θαυμάζειν ἄξιον,
 ὅπως, δώδεκα οὐσῶν τῶν παρ' Ἑβραίοις φυλῶν, ἐξ
 οὐδεμιᾶς ἄλλης ἢ ἀπὸ μόνης τῆς Ἰούδα ἢ τοῦ ἔθνους
 εἰσέτι νῦν ἀναγορεύεται προσηγορία· οὐ δι' ἕτερον ἢ
 διὰ τὸ τῆς προφητείας λόγιον, τῆ τοῦ Ἰούδα φυλῆ τὸ
 ἀρχικὸν περιέψαν ἀξίωμα. Ἀλλὰ καὶ τὴν πάτριον
 αὐτῶν χώραν Ἰουδαίαν διὰ τὴν αὐτὴν ἀποκαλεῖσθαι
 συμβαίνει αἰτίαν. Ἐπεὶ διὰ τί μὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου
 τῶν δώδεκα, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ Ρουθιμ, τὸ ἔθνος αὐ-
 τῶν ἐκρημάτισε; Καίτοι παρὰ τῷ θεῷ νόμῳ τῶν
 πρωτοτόκων τετιμημένων; Διὰ τί δὲ μὴ ἀπὸ τῆς τοῦ
 Λευὶ, ὁμοῦ καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τῷ τῆς ἱερωσύνης τι-
 μῆματι τὸν Ἰούδαν παρεξάγοντος; Τί δὲ οὐκ ἄλλο
 ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ κρηματίσαι συνέθη τὸ πᾶν ἔθνος καὶ
 τὴν χώραν, διὰ τὸ καὶ πάλαι πάσης οὐ μόνον Αἰγύ-
 πτου, ἀλλὰ καὶ τῶν οικειῶν τὸ κράτος ἀνάψασθαι
 τοῦτον, τοὺς τε ἐξ αὐτῶν γενομένους μακροῖς ὕστε-
 ρον χρόνοις ἐπὶ πλείστον ὅσον ὄλων ἑννέα φυλῶν τοῦ

A sicut David successores trium, ut dicebam, tribuum,
 ac ne harum quidem solidarum in Jerusalem reges
 fuerunt usque ad Babylonicam cladem. Iisdem vero
 temporibus in civitate quæ vocatur Samaria, no-
 vem tribuum duces non de tribu Juda, sed ex aliis
 alii exstiterunt : quorum primus Jeroboam fuit, de
 tribu Ephrem, ac deinceps qui hunc secuti sunt,
 ut ne mediis quidem temporibus a David usque ad
 tempus quo in Babylone captivi ducti sunt, ulli
 de tribu Juda universæ genti præfuerint. Porro au-
 tem quid dicendum est, quemadmodum post redi-
 tum de Babylone rursus quingentis annis amplius
 usque ad Christi ortum vixerint eo statu civitatis
 utentes, in quo soli optimates rem administrave-
 rint, pontificibus utique toti genti imperantibus,
 B quorum nullus plane de tribu Juda oriebatur? ut
 jam ex his omnibus perspicui possit, non ad primum
 illum Judam, neque ad illius successores referen-
 dum esse oraculum illud, dicens : « non deficiet prin-
 ceptus de Juda, neque dux de femoribus ejus, » sed
 ea quæ ad hunc locum pertinent, uno duntaxat modo
 constare posse, si secundum hæc quæ prius a nobis
 de tota tribu exposita sunt, hæc ipsa intelligenda
 esse dixerimus. Hæc enim tribus ab initio et ab
 ipsius usque Mosis temporibus universæ gentis dux
 fuit : itaque secundum hujus principatum, utpote
 quam Deus cæteris ab initio præfecerit, et ipsa re-
 gio etiam nunc ab ea ipsa tribu, Judææ vocabulum
 obtinet, et omnis illorum conventus Judæorum ap-
 pellatur. Sic igitur intelligamus quod dictum est,
 C tanquam si manifestius dixisset, non desinet toti
 genti præesse tribus Juda, 372 ex quo Symmachus,
 « Non auferetur, inquit, potestas de Juda, » sic
 utique juris cujusdam amplioris, et principatus au-
 ctoritatem ejus quæ postea futura esset tribus Ju-
 da, nobis intelligendam proponens. Hujus enim
 neque sceptrum, ut Aquila inquit (regii porro prin-
 cipatus signum hoc erat), neque potestatem, ut
 Symmachus, sublatum iri vaticinatur, « donec veni-
 at, inquit, cui repositum est, » atque ipsum fore
 expectationem gentium. Sed quam tandem exspec-
 tationem, nisi de qua olim et ipsi Abraham, et iis
 qui Abraham secuti sunt patribus, oracula reddita
 sunt? Primum igitur admirari operæ pretium fuerit,
 D quid ita, cum duodecim Hebræorum tribus essent, a
 nulla alia nisi ab una ipsius Juda, gentis etiam nunc
 appellatio usurpetur. Quod ego quidem non ob aliud
 contigisse arbitror, quam ob ipsius prophetiæ ora-
 culum, quod uni tribui Juda principatus dignitatem
 attribuit. Quin etiam patria ipsorum terra, eadem
 de causa Judææ appellationem sortita est. Cur enim
 quæso cum duodecim fuerint, non ab eorum primo
 Ruben gens eorumdem appellata est? cum præser-
 tim natu maximi potiores in lege divina haberentur?
 Cur non item a Levi, qui et ætate et sacræ functionis
 honore Judam anteibat? Cum vero ipsi Josephi
 quondam non modo Ægypti universæ, sed etiam
 suorum imperium obtigerit, cumque ab illo oriundi
 multis post sæculis diu admodum, totis ejus gentis

novem tribubus præfuerint, cur non ab eo potissimum tota gens, ipsaque regio nomen accepit, quandoquidem ob eos ipsos, quos ab Joseph oriundos diximus, longe honestius probabiliusque erat, totam gentem totamque regionem a primo illo ipsorum parente denominari? Denique præter hos omnes quis non concedat, merito illos a Benjamin fuisse denominandos, cujus posteritati ac tribui, celebrissima ipsorum civitas, quæ regum apud ipsos domicilium fuit, et quod in ea sanctissimum Dei templum erectum est, in sortem concessit? Attamen neque ab harum aliqua, neque a reliquarum, sed ab una ipsius Juda tribu totius gentis ac regionis appellatio ducta est, sicut prophetia prædixerat. Sic sane illud: « Non deficiet princeps de Juda, » ad ipsam tribum a nobis relatam est, et hoc unum duntaxat modo oraculi veritas locum habet. Namque a Mosis usque temporibus, deinceps non defecerunt particulares quidem ipsorum principes qui ex diversis, ut dictum est, tribubus, genti præfuerint, **373** in universum autem tribus Juda, quæ totius gentis principatum tenuerit. Exemplo autem id quod tunc dictum est, tibi apertius liquebit. Ut enim in Romano imperio singularum gentium procuratores, et præsidēs prætoresque et castrorum præfecti, et qui omnes dignitate anteeunt, reges, non omnino omnes de ipsa Romana urbe capiuntur neque de Remi sive Romuli genere, sed ex innumerabilibus, alius aliunde, nationibus, omnes tamen et reges et qui post ipsos secundo loco principes, præsidēsque habentur, Romanorum appellatione notantur, et Romanorum denominatur imperium, et eam denominationem in universum omnes magistratus attingunt; sic etiam in rebus Hebræorum constituere intelligereque oportet, tanquam una quidem in universum tribus Juda, totam gentem de suo nomine illustrem reddiderit, particulares vero duces ac reges ex diversis exsisterint tribubus, qui tamen communi illa Judæ appellatione honorem acceperint. Non alio ergo quam ad totam tribum referatur illud, quod a propheta dictum est: « Juda, te laudabunt fratres tui. » Noverat enim illam tanquam prærogativæ munus consecutam, honore cæteris tribubus esse anteponendam, et quoniam princeps fuit in bellis, et sola in apparatus præriorum adversus hostes genti suæ universæ præfuit, merito deinceps ad eandem illud quoque dicitur: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Deinde propter principatum, propterque regiam dignitatem, « catulus leonis » esse dicitur. Gloriæ igitur sibi tribuens hic tum generis princeps, tum etiam propheta hujusce tribus dignitatem, adjungit quod sequitur: « De germine, filii mi, ascendisti. » Illud autem: « recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, » ejusdem tribus magnificum animi ingenium et confidens, ostendit, quodque nullis extrinsecus ingruentibus rebus concutiat, et quod tum intrepidum se præbeat, tum contemptui habeat inimicos. Illum vero hoc modo se habentem, ac po-

A ἔθνους ἡγήσασθαι, δι' οὓς καὶ μᾶλλον εἰκόσ ἦν τὴν τοῦ προπάτορος ἑπωνυμίαν τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν χώραν ἐπιγράφασθαι; Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσαι παρὰ τούτους ἅπαντας εὐλόγως ἂν ἐκ τοῦ Βενιαμίν τὴν ἑπωνυμίαν αὐτοὺς λαβεῖν, ἐπειδὴ περ τῆ τούτου φυλῆς ἡ περιβόητος αὐτῶν βασιλικὴ μητροπόλις, ὃ τε ἐπὶ ταύτης ἀγιώτατος τοῦ Θεοῦ νεὼς κεκλήρωτο; Ἄλλ' ὁμῶς οὐδ' ἐκ τούτων, οὐδ' ἐξ ἐτέρας ἢ μόνῃ, ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἡ τῆς χώρας καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους προσηγορία διέπρεψε τῇ προφητεία ἀκολούθως. Οὕτω γέ τοι τὸ, « οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, » ἐπὶ τὴν φυλὴν ἡμῖν ἀνεήνεκται, καὶ μόνως οὕτως ἀληθῶς ἡ πρόβησις ἀποδέδοται. Ἀπὸ γοῦν τῶν Μωυσέως χρόνων καθεξῆς οὐ διέλιπον μερικοὶ μὲν αὐτῶν ἄρχοντες, ἐκ διαφόρων, ὡς ἔφην, φυλῶν ἡγητάμενοι, καθόλου δὲ ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ παντὸς προσετώσα τὸ ἔθνος. Παραδείγματι δὲ καταδέξῃ τὸ εἰρημένον. Ἡ γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς οἱ μὲν κατ' ἔθνος ἐπιτροποὶ τε καὶ ἡγούμενοι, ἐπαρχοὶ τε καὶ στρατοπεδάρχαι, οἱ τε πάντων ἀνωτάτω βασιλεῖς, οὐ πάντες ἐκ τῶν Ῥωμαίων ὀρμύωνται πόλεως, οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ῥώμου καὶ Ῥωμύλου σπονδᾶς, ἀλλ' ἐκ μυρίων, ἄλλοι ἀλλοθεν, ἔθνῶν, ὁμῶς δὲ οἱ πάντες βασιλεῖς τε, καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τῶν Ῥωμαίων ἐπιγράφονται προσηγορίαν, Ῥωμαίων τε τὸ κράτος ἐπωνόμασται, καὶ ταύτης ἐξήπται τῆς ἑπωνυμίας ἡ καθ' Ἐβραίουσιν χρῆσις πραγμάτων. μιᾶς μὲν καθόλου τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς κατὰ τοῦ παντὸς ἔθνους ἐπιπεφημισμένης, τῶν δὲ κατὰ μέρος ἡγουμένων τε καὶ βασιλέων ἐκ διαφόρων καθισταμένων φυλῶν, καθόλου δὲ τῆ τοῦ Ἰούδα τιμωμένων προσηγορίᾳ. Λεγέσθω τοίνυν ἡς πρὸς τὴν ὅλην φυλὴν ὑπὸ τοῦ προφήτου τὸ. « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοὶ σου. » Οἶδε γὰρ αὐτὴν, ὅτε προνομία ἡξιωμένην, πρὸ τῶν λοιπῶν φυλῶν τιμηθεῖσθαι. καὶ ἐπεὶ ἐξῆρχεν ἐν πολέμοις, καὶ μόνῃ τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγήετο ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς παρατάξεσιν, εἰκότως ἐπιλέγεται πρὸς αὐτὴν. « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου. » Εἶτα διὰ τὸ ἀρχικὸν καὶ βασιλικὸν ἀξίωμα, « σκύμνος λέοντος » εἶναι λέγεται. Σεμνυνόμενος ἦ ὁ προπάτωρ ὁμοῦ καὶ προφήτης ἐπὶ τῷ τῆς φυλῆς ἀξιώματι, προστιθεῖσιν λέγων. « Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβησιν. » Τὸ δὲ, « Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθησιν ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος, » τὸ γαῦρον ὁμοῦ καὶ θαρσαλέον, καὶ τὸ τῶν ἐξωθεν ἐπιόντων ἀκατάπηκτον, τὸ τε ἄφοβον καὶ τῶν ἐχθρῶν καταφρονητικὸν περιστήσι. Τοιοῦτον δὲ αὐτὸν ὄντα, μᾶλλον δὲ τοιαύτην οὔσαν τὴν φυλὴν, « Τίς, φησὶν, ἀναστήσει; » μέγαν τινὰ καὶ θαυμαστὸν, σπᾶνιὸν τε καὶ δυσθεώρητον ἔσεσθαι τὸν μέλλοντα ἀναστήσειν τοῦ θρόνου, καὶ μεταστήσειν τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος τὴν δηλωθεῖσαν φυλὴν αἰνεξάμενος. Τίς δὲ ἄρα οὗτος ἦν, ἐξῆς ἡμᾶς ἐφίστησι, τοῦτον εἶναι διδάσκων τὸν μέλλοντα προσδοκίαν ἔσεσθαι τῶν ἔθνῶν, ὃς οὐ πρότερον φανήσεται ἐν ἀνθρώποις, ἢ ἐκλείπειν ἄρχοντα, καὶ ἡγούμενον μετασταθῆσθαι, καὶ ἀπαναστήσεσθαι τῆς ἀρχῆς τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν προφητεύεται. Τίς δὲ οὗτος ἦν ἢ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός; οὐ ἐπὶ τῆς γενέσεως, ἀκολούθως τῇ προ-

κειμένη προρόήσει, ἐξέλιπον μὲν ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι ἐξ αὐτῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν καθιστάμενοι, ἡ δὲ τοῦ Ἰούδα φυλὴ αὐτῶ ἐβναι παντὶ τοῦ ἐξ αἰῶνος ἀρχικοῦ καὶ βασιλικοῦ ἀξιώματος καθαιρεθείσα, τοῖς ἔτι καὶ νῦν κρατοῦσιν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο δουλεύει Ῥωμαίοις, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος χειρωσαμένοις. Παρ' ὧν Ἡρώδης πρῶτος, ἐξ ἀλλοφύλου γένους ὑπάρχων ἰδίως τοῦ ἔθνους αὐτῶν, ὑπὸ τε Αὐγούστου καὶ τῆς Ῥωμαίων συγκαλήτου βουλῆς βασιλεὺς ἀναδέδεικται. Ἦν γοῦν ὁ Ἡρώδης Ἀντιπάτρου παῖς. Ὁ δὲ Ἀντίπατρος Ἀσκαλωνίτης, ἐκ τίνος τῶν περὶ τὸν νεῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων καλουμένων, ὃς δὴ Κυπρίνην ἄνῳματι, τὸ γένος τῶν ἐξ Ἀραβίας, γυναῖκα πρὸς γάμον ἀγαγόμενος, τὸν Ἡρώδην ποιεῖται. Οὗτος δὲ οὖν πρῶτος ἐκ τοιοῦτου γένους ὁρμώμενος, τὸν ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀρχιερέων ὕστατον ἡγησάμενον Ἰρκανὸν, ἐφ' ὃν τὰ τῆς οἰκείας ἀρχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους κατέληξεν, ἐκποδῶν μεθίστησιν ἀνελῶν, πρῶτός τε αὐτὸς, ὡς ἔφη, ἐξ ἀλλοφύλου γένους Ἰουδαίων ἀναγορεύεται βασιλεὺς· καθ' ὃν γεννηθέντος Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, καθήρητο μὲν ὁμοῦ καὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὸ ἀξίωμα, καθήρητο δὲ καὶ ἡ τῶν Ἰουδαίων ἀρχὴ τε καὶ βασιλεία, πεπλήρωτο δὲ καὶ ἡ προτεταγμένη προφητεία· «Ὅτι ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, » φήσασα, « Ἔως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῶ· » ὃν καὶ φησι γενήσεσθαι οὗ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ τῶν ἔθνῶν προσδοκίαν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἀπέχειτο ἡ πρόπαλαί τῶν Ἀβραὰμ χρηματισθεῖσα τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀρχόντων τε καὶ ἡγουμένων μετὰστασις τῆς κατ' αὐτοὺς ἀρχῆς ἐπὶ Ῥωμαίους, καὶ τὸν ἐξ ἔθνῶν δεδηλωμένον Ἡρώδην, εἰκότως ὁ μὲν εὐαγγελιστὴς Λουκάς, ἐπιστημαίνόμενος τοὺς χρόνους τῆς ἐκλείψεως τῶν Ἰουδαίων ἀρχόντων, τὴν καταρχὴν τῆς Χριστοῦ ἡδασκαλίας ἱστορεῖ γεγενῆσθαι ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῃ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας· καὶ Ματθαῖος δὲ τοῦτο αὐτὸ αἰνιττόμενος σημαίνει. Ἐπογράφας γοῦν τὴν τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν γένεσιν, ἐπέλεγει· «Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱερουσόλυμα, λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; » δι' ὧν σαφῶς παρίστησι, καὶ τοῦ ἀλλοφύλου τὴν κατ' αὐτῶν ἀρχὴν, καὶ τῶν ἐξ ἀνατολῆς ἀλλοφύλων ἔθνῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κλήσιν. Ὁμοῦ τε γὰρ Ἰουδαίων ἀλλόφυλοι ἐκράτουν, καὶ τὸν πάλαι προφητεῦμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐγίγνωσκόν τε καὶ προσεκύνουν ἀλλόφυλοι, ἐξ ἀνατολῶν ἐπιστάντες. Οὐκοῦν σαφῶς διὰ τούτων τέλος ἔχουσα τοῦ Ἰακώβ ἡ προφητεία δείκνυται, ἐπ' ἐσχάτου τῆς συστάσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποτελεσθεῖσα, ὡσπεροῦν αὐτὸς τοῖς ἑαυτοῦ παισὶν ἐθέσπισεν, εἰπῶν· «Συνάχθητε ἵνα ἀπαγγείλω ὑμῖν τί συμβήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· » ἐσχάτας ἡμέρας νοούντων ἡμῶν τὰ ἔσχατα τῆς συστάσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Τί δὲτα

A tius ipsam tribum quæ hujusmodi sit, quis, inquit, excitabit? » ubi cum magnum quemdam et admirabilem et rarum, et spectatu difficilem fore significaverit eum, qui sit hujuscemodi tribum de sede excitaturus, deque principatus gradu ac dignitate exturbaturus, tum demum quisnam hic sit, nos admonet, docetque hunc illum esse, qui exspectatio gentium sit futurus, qui videlicet a propheta non prius inter homines videndus prædicitur, quam et princeps deficiat, et dux amoveatur, et de principatu exturbetur tribus Juda. **374.** Cæterum, quisnam, quæso, alius hic sit quam Salvator et Dominus noster Jesus Christus, in cujus ortu, sicut proxime exposita prophetia volebat, ex Judæis quidem defecerunt principes ac duces, qui genti præsiderent, ipsa vero tribus Juda una cum tota gente, principatu ac regno, quod ab initio obtinuerat, spoliata, Romanis etiam nunc dominantibus ex illo ad hunc usque diem famulatur, qui una cum reliquis gentibus etiam Judæos subegere? A quibus item Herodes primus externo genere ortus, et imperatoris Augusti, et Romani senatus auctoritate rex declaratus est. Fuit igitur Antipatri filius hic Herodes. Ipse vero Antipater Ascalonita ab eorum nescio quo ortus, qui in templo Apohinis versantes, sacri servi appellabantur. Qui cum uxore duxisset quamdam, cui nomen quidem Cyprinæ, genus vero ex Arabia, Herodem creavit. Hic igitur prinus tali genere natus, Hyrcanum qui ultimus ex successione ac serie pontificum Judæis præfuit, et in quo domesticus Judaicæ gentis principatus defecit, necatum tollit de medio. Isque primus, ut dicebam, externo genere ortus Judæorum rex est appellatus. Hujus ergo temporibus cum Jesus Christus esset natus, Judææ tribus dignitas sublata est: sublatum est Judæorum imperium et regnum, completa est proxime exposita prophetia: « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei. » Hunc autem dicit futurum non Judaicæ gentis, sed gentium expectationem. Quoniam igitur reposita erat illa gentium vocationis expectatio, quæ ex oraculo ipsi Abrahæ promissa est, cum ex Judaica gente jam defecissent et principes et duces, translatumque ab ea esset imperium in Romanos, et in illum Herodem, de quo dictum est, merito tempora quibus Judæorum principes defecissent Lucas evangelista significans, initium doctrinæ Christi narrat factum esse in anno xv imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam. Matthæus quoque eandem rem innuens notat: nam ortu Domini ac Salvatoris nostri descripto, deinceps adjungit: « Cum autem Jesus natus esset in Bethlehem Judææ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum⁴⁴? » **375** in quo plane ostendit et externi hominis in illos imperium, et externarum ab Oriente gen-

⁴⁴ Matth. II, 1, 2.

tium a Deo vocationem. Eodem enim tempore et externi Judæis imperabant, et Christum Dei, de quo prophetæ locuti fuerant, externi ab Orientis partibus profecti, et cognoverunt, et adoraverunt. Ergo plane in his finem suum contingens prophetia Jacob, apparet quemadmodum completa sit, cum ad extremum sui status Judaica gens venisset, sicut ipse quoque ad suos filios cecinit cum dixit: « Congregamini ut annuntiem vobis, quid eventurum sit vobis in extremo dierum. » Nos enim extremos intelligimus dies, extrema status Judaicæ gentis tempora. Cæterum, quid tandem illi eventurum fuit? Nempe defectus honoris Judæ, et universæ ejus gentis sublatio, quies et terminatio ducum ejusdem, tribus ipsius principatus, regicæque dignitatis dissipatio, Christi imperium et regnum, non quod in Israel, sed quod in omnibus gentibus dominaretur, juxta illud: « Et ipse exspectatio gentium. » Sed quis non plane fateatur, omnia hæc in Salvatoris nostri adventu completa esse? Siquidem qui ante Christi ortum domesticis principibus ac ducibus, et solertibus divinarum lectionum auditoribus, suis item propriis regibus et pontificibus et prophetis gloriabantur, quæque olim regalis cum esset, tum suos hostes atque inimicos superabat, tum suæ gentis universæ princeps et dux exsistebat, tribus Juda. Postremo, quicumque inter illos quondam excellere, ex illo ad hunc usque diem Romanis tributarii facti, parent ac serviunt. Plane enim Christum Dei videndum se præbuit. Atque ex illo, quæ dicebatur exspectatio gentium, omnibus gentibus palam nuntiata est. Aut dicat mihi aliquis, utrum in adventu Jesu Salvatoris nostri, quæcunque apud Hebræos majestatem aliquam haberent, necnon mater ipsorum civitas una cum templo, et eo quod in templo celebrabatur sacrificio, cumque domesticis ducibus ac principibus non defecerint, et utrum quæ in spe posita erant, gentiumque quæ in toto orbe essent, exspectatio, ex illo tempore apparuerint, quando etiam ea, quæ Domino reposita erant, venerunt. Sed quæ tandem hæc habenda sunt, nisi ea quæ continet oraculum illud? « Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, catulus leonis Juda, de germine, fili mi, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, quis excitabit eum? » **376** Hæc enim alio sensu ea sunt, quæ illi reposita erant, quæ ipsa quoque jam tempus est ut contemplerur, si hoc primum attenderimus diligenter, variis diversisque Christum nominibus divina oracula appellare consuevisse. Nam modo illum vocant Jacob: « Jacob puer meus, suscipiam eum, Israel electus meus, suscepti cum anima mea, judicium gentibus proferet⁴⁵, » et quæ sequuntur; quibus ad extremum illud additur: « Donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt⁴⁶; » modo eundem Salomonem et David nominant, Salomonem qui-

A αὐτοῖς ἀπαντᾶν ἐμελλεν; ἔκλειψεν μὲν τῆς ἀρχῆς Ἰουδα, καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν καθαίρειαι, παῦλά τε καὶ λῆξις τῶν ἡγουμένων αὐτῶν, καὶ τῆς φυλῆς αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ καὶ ἀρχικοῦ ἀξιωματοῦ κατὰλοιπαι, Χριστοῦ δὲ ἀρχὴ καὶ βασιλεία, οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ἀρχουσα, κατὰ τὸ « Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσειε ταῦτα οὕτω σαφῶς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείᾳ πεπληρωσθαι; ὅτε οἱ πάλαι πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως ἐπ' οἰκειοῖς ἀρχουσι καὶ ἡγουμένοις, καὶ συνετοῖς τῶν θεῶν ἀναγνωσμάτων ἀκροαταῖς, βασιλεῦσι τε ἰδίοις καὶ ἀρχιερεῦσι καὶ προφήταις λαμπρυνόμενοι, αὐτῇ τε ἡ τοῦ Ἰουδα φυλῆ βασιλικῆ οὔσα, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐπικρατοῦσα, κατάρχουσα τε καὶ ἡγουμένη τοῦ παντὸς ἔθνους, οἱ τε ἐν αὐτοῖς πάλαι διαπρέποντες, ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο Ῥωμαίοις ὑποτελεῖς καθεστήσαν. Ἐπεφάνη γὰρ σαφῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξ ἐκείνου ἡ λεγομένη προσδοκία τῶν ἐθνῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀνακακῆρυκται. Ἡ λεγέτω τις, εἰ μὴ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὰ μὲν παρὰ Ἰουδαίοις σεμνά, ἡ τε μητρόπολις αὐτῶν ἡμαρῶν Ἰερῶν, καὶ τῇ ἐν τούτῳ συντελουμένη ἀγιστεία, μετὰ καὶ τῶν οἰκειῶν ἡγουμένων τε καὶ ἀρχόντων διαλέλοιπεν· ἀναδέδεικται δὲ ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς ἐλπίδος, καὶ προσδοκία τῶν ἐθνῶν τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, ὅτε καὶ ἐλήλυθε τὰ ἀποκείμενα τῷ Κυρίῳ. Ἦνα δὲ ἡ τὰ δηλούμενα διὰ τοῦ « Ἰουδα, σὲ ἀνέσουςιν οἱ ἀδελφοὶ σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νεύου τῶν ἐχθρῶν σου. Σκύμνος λέοντος Ἰουδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱὲ μου, ἀνέθης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Ταῦτα γὰρ καθ' ἑτέραν διάνοιαν τὰ αὐτῷ ἀποκείμενα ἔσθαι καὶ αὐτὰ, φέρε, κατανοήσωμεν, πρῶτον τούτῳ ἐπιστήσαντες, ὡς διαφόροι τὸν Χριστὸν ὀνόμασι προσγορεύειν εἰκόθαι οἱ θεοὶ χρησιμοί. Τότε μὲν γὰρ αὐτὸν καλοῦσιν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δὲ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἡ ψυχὴ μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπέριηται· « Ἔως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλποῦσι· » τότε δὲ αὐτὸν Σολομῶνα καὶ Δαβὶδ ὀνομάζουσι· Σολομῶνα μὲν, ὡς ἐν σ' ψαλμῷ, ἐπιγεγραμμένῳ μὲν *Εἰς Σολομῶνα*, σαφῶς δὲ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ περιέχοντι· τὸ γὰρ, « Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ πάντα ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, » καὶ ὅσα τούτοις ἐξῆς· οἱ ψαλμοὶ περιέχει, μόνῳ τῷ Χριστῷ ἀρμόζοι ἂν· Δαβὶδ δὲ ἐν τῇ ψαλμῷ πάλιν ὁ Χριστὸς ἀνηγόρευται· ἐπεὶ μὴ τῷ Δαβὶδ, μόνῳ δὲ αὐτῷ κατάλληλα ἂν εἴη καὶ τὰ ἐν τούτῳ λεγόμενα, οἷον τὸ « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν, ὑψήλῳ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἐλεῖν μου· » καὶ πάλιν· « Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη καταρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. »

⁴⁵ Isa. XLII, 1. ⁴⁶ ibid. 4.

οὕτως οὖν μετὰ μυρίων ἄλλων τοῦ Χριστοῦ προσ-
 γγοριῶν, δι' ὧν αὐτὸν οἱ εὐεῖοι λόγοι σημαίνουσι, καὶ
 Ἰούδας ὁμοίως διὰ τῶν προκειμένων ἀνειρησθαι δύ-
 ναται, ὅτι καὶ ἐκ τῆς Ἰούδα γέγονε φυλῆς. Πρόδηλον γάρ
 κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἀνατέταλ-
 κεν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Τούτῳ δὴ οὖν κατὰ
 διάνοιαν τῷ Ἰούδα ἀποκείμενα ἦν τὰ προφητευόμενα.
 Τίνα δὲ ἦν ταῦτα; πρῶτον μὲν τὸ ἐπαινεθῆναι ὑπὸ
 τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ· δεύτερον κατὰ νότου τῶν
 ἐχθρῶν αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν· τρίτον προσκυνη-
 θῆναι ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἄ καὶ τέλους
 ἐτύγγανεν ὀπηνίκα τέως μὲν τὰς παραδόξους δυνάμεις,
 καὶ τὰ τεράστια θαύματα ἐπιτελῶν ἐθαυμάζετο,
 καὶ ἐπληνεῖτο, καὶ προσεκυνεῖτο πρὸς τῶν ἑαυτοῦ
 μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων, οὓς καὶ ἀδελφοὺς ἀπο-
 καλεῖν οὐκ ὤκνει, διὰ μὲν τοῦ ψαλμοῦ λέγων, ἐν μέσῳ
 Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· ταῖς δὲ ἀμφὶ τὴν Μαριάμ
 προστάτων εὐαγγελίζεσθαι αὐτοῖς ὡς ἀδελφοῖς·
 Ἐ ἀπαγγείλατε, ἰ γάρ φησι, ἑ τοῖς ἀδελφοῖς μου,
 ὅτι ἀνέρχομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρα
 ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ἡμῶν (1). Οὕτω δὴ τα
 αὐτὴν οἱ ἀδελφοὶ τὰ μὲν πρῶτα ἐπὶ τοῖς παραδόξοις ὡς
 θαυμασίων ἄνδρα μόνον ἐπῆνον, ἕνα τινά, ὡς εἰκὸς,
 τῶν προφητῶν εἶναι ὑπειληφότες· ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ με-
 ταξὺ τὰς θαυμασίων παραδοξοποιίας αὐτοῦ ὁρῶντες,
 καὶ ὡς καθέλειεν ἐχθρὸν τε καὶ ἐκδικητὴν, τὸν γε θά-
 νατον ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἅμα ταῖς λοιπαῖς
 ἀοράτως καὶ ἐχθραῖς δυνάμει, τὴν τῆνικαδὲ Θεὸν αὐ-
 τὸν εἶναι πιστεύσαντες, προσεκύνθησαν. Αἱ δὲ χεῖρες
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ νότου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἐγί-
 νοντο, ὅτε πάσας τὰς πράξεις αὐτοῦ, τὰς τε δυνάμεις
 καὶ παραδοξοποιίας, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν δαιμόνων καὶ
 τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐποιεῖτο. Ἀλλὰ καὶ ὀπηνίκα
 ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ
 οὕτως αἱ χεῖρες αὐτοῦ, φευγόντων τῶν ἐχθρῶν καὶ
 τὰ νύστα παραχωρούντων αὐτῷ, κατὰ νότου τῶν
 ἐχθρῶν ἐγίνοντο, καὶ μᾶλλον ὅτε τὸ πνεῦμα παραδούς
 τῷ Πατρὶ, ἄσαρκος καὶ γυμνός οὐ ἀνελήφει σώματος,
 ἐπὶ τῷ τῶν ἐχθρῶν κατῆει χωρίον, αὐτοζωῆ τυγχά-
 νων, θάνατον καταλύσων, καὶ τὰς ἐπανισταμένας
 αὐτῷ δυνάμεις, ἃς εἰκὸς κατ' ἀρχὰς μὲν κοινὸν ἄν-
 θρωπον, καὶ τοῖς πολλοῖς ὁμοιον αὐτὸν ὑπειληφέναι,
 οὕτω τε κυκλώσει αὐτὸν καὶ ὡσάν τῷ τυχόντι ἐφορ-
 ρῆσαι· ἐπεὶ δὲ ἐγνωσαν κρείττονα ἢ κατ' ἄνθρωπον
 καὶ θειοτέραν φύσιν, τραπήναι καὶ τὰ νύστα παραχω-
 ρῆσαι αὐτῷ, καθ' ὧν τὰς χεῖρας ἀφελί, τοῖς ἐνθέοις
 αὐτοῦ καὶ ἠκονημένοις βέλσει φεύγοντας ἤλαυνεν, ὡς
 διὰ τοῦτο εἰρησθαι· Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν
 ἐχθρῶν σου. Ἐἰ δὲ καὶ εἰσέτι νῦν μυριοὶ τοῦ Σωτῆ-
 ρος ἡμῶν ἐχθροὶ, τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ κατὰ καιροὺς
 πολεμεῖν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλὰ καὶ τούτους ἀοράτῳ
 χειρὶ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει τροποῦται, ὡς καὶ περὶ αὐ-
 τῶν εἰρησθαι τό· Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν
 ἐχθρῶν σου. Ἐπειδὴ δὲ ἤδη λοιπὸν τὰ κατὰ τῶν
 ἐχθρῶν νικητήρια ἀπελήφει, τῆνικαῦτα ἐπληροῦτο
 καὶ τὸ, Ἐ προσκυνήσουσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ Πατρὸς σου, »

⁴⁷ Psal. lxxi, 8-11. ⁴⁸ Psal. lxxxviii, 28, 29.

⁴⁹ ibid. 37, 38.

⁵⁰ Psal. xxi, 23.

⁵¹ Joan. xi, 17.

(1) Ἡμῶν. Forte ὁμῶν, ut et interpres legisse videtur. Edit.

dem, ut in lxxi psalmo, qui *In Salomonem* quidem
 inscriptus est, plane autem quæ ad Christum refe-
 renda sunt, continet. Illud enim : « Et dominabi-
 tur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad
 fines orbis terræ, et omnes gentes servient ei ⁴⁷, »
 et quæcunque post ipsa hæc deinceps Psalmus con-
 tinet, uni utique Christo sunt accommodanda. Da-
 vid vero rursus appellatus est Christus, in psalmo
 lxxxviii, quandoquidem nusquam ipsi David, sed
 uni illi, quæ in hoc item dicuntur, convenire pos-
 sunt, veluti illud : « Ipse vocabit me : Pater meus
 es tu, et ego primogenitum ponam cum, excelsum
 præ regibus terræ, in æternum servabo illi miseri-
 cordiam meam ⁴⁸. » Et rursus : « Semen ejus in
 æternum manet, et sedes ejus ut sol in conspectu
 meo, et ut luna perfecta in æternum ⁴⁹. » Sic igitur
 una cum aliis innumerabilibus Christi appella-
 tionibus, quibus illum divina oracula significant,
 eadem ratione ut Judas quoque in iis quæ modo ex-
 ponebamus, sit appellatus, fieri potest, cum de tribu
 Judæ sit natus. Constat enim ex Apostolo, Salvato-
 rem ac Dominum nostrum de tribu Judæ ortum esse.
 Huic igitur Judæ, si secundum sententiam inter-
 pretemur, reposita erant illa, quæ in propheta
 continentur. Sed quænam hæc fuerunt? Primum
 quidem, quod a fratribus suis esset laudandus;
 deinde quod manus in tergum inimicorum suorum
 esset injecturus; postremo quod adoranda a filiis
 patris sui. Quæ etiam suum finem consecuta sunt
 quo tempore, dum admirabiles virtutes et prodi-
 giosa miracula ederet, admirationi erat, et lauda-
 batur, et adorabatur a suis discipulis et apostolis,
 quos etiam fratres vocare non gravatus est, dum in
 psalmo sic dicit : « Annuntiabo nomen tuum fratribus
 meis; in medio Ecclesiæ laudabo te ⁵⁰. » Dum autem
 Mariæ et reliquis mulieribus imperat, ut quæ bona
 viderint nuntient, quasi fratribus nuntiarum imperat :
377 « Nuntiate, inquit, fratribus meis, quod as-
 cendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum
 meum, et Deum vestrum ⁵¹. » Sic sane illum fra-
 tres miraculorum gratia, tanquam admirabilem
 virum duntaxat ab initio laudabant, quippe qui
 unum aliquem de prophetis, ut verisimile est, illum
 esse suspicarentur. Sed ubi interim admirabiles,
 et omnem fidem superantes illius actiones intuen-
 tur, et quemadmodum inimicum et ultorem, mor-
 temque sæculi hujus dominum, una cum reliquis
 invisibilibus et inimicis potestatibus sustinisset,
 tum vero Deum illum esse credentes, adoraverunt :
 manus autem Salvatoris nostri in tergum inimico-
 rum suorum fuere, quo tempore videlicet omnes
 actiones suas, et virtutes, et gesta prodigiosa, ad
 delendos dæmones et malignos spiritus intende-
 bat. Quin etiam cum manus suas expandisset in
 cruce, tum quoque manus ejus, fugientibus inimi-
 cis et eidem terga dantibus, in tergo inimicorum
 fuerunt, magisque etiam cum Patri reddito spiritu,

et suæ carnis expers, et eo quov̄ assumpserat corpore nudatus, qui ipsa vita erat, ad loca inimicorum descendit, ut et mortem et reliquas quæ adversus ipsum surrexerant potestates, dissiparet; quas quidem verisimile est communem quemdam hominum, ac reliquis similem ratas esse illum, itaque circum eundem stetisse, et quasi unum de multis adortas, atque ubi præstantiorem agnoverint, quam ut homo existimari posset, ac diviniore natura præditum, et conversas esse et terga illi dedisse, contra quas immisissis manibus, divinis suis et acuis sagittis, fugientes exegit, ut propterea dictum sit: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Quod si etiam nunc innumerabiles Salvatoris nostri iniuici, Ecclesiam ejus variis occasionibus oppugnare conantur, attamen hos quoque invisibili quadam manu, et sua divina virtute in fugam vertit, ut de his item dictum sit illud: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Ubi vero jam, quod reliquum fuit, insignia illius victoriæ præclara de hostibus recepit, tum vero illud completum est: « Adorabunt te filii patris tui, » omnes videlicet, qui in cælo sunt angeli, spiritusque inservientes, ac divinæ potestates, necnon degentes in terra apostoli et evangelistæ, post quos quicumque per ipsum, uni et soli vero Patri Deo seipsos addixerunt, qui quidem ubi Deum Verbum Christum esse didicere, tum se illum ut Deum adorare confessi sunt. **378** Sed quoniam et ortus ejusdem et mortis mysteria, eadem prophetia complecti oportebat, merito post illa quæ jam dicta sunt vaticinans Jacob, adjungit: « Catulus leonis Juda, de germine, filii tui, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus: quis excitabit eum? » Catulum itaque leonis ipsum nominat, propterea quod de regia tribu sit natus. De semine igitur David fuit ratione corporis, « de germine » autem, inquit, « filii tui, ascendisti, » quoniam de semine et radice ejus, qui hæc prædicebat Jacob, pullulavit, cum prius quidem esset Deus Verbum, postea vero etiam Filius hominis sit factus, propter eam quam pro nobis assumpsit, dispensationem. Potest etiam mortem ejusdem significare illud: « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, » ex quadam ipsius Scripturæ consuetudine, quæ sua quadam propria consideratione, etiam mille aliis in locis mortem, dormitionem somnumque appellat. Illud autem, « Quis excitabit eum? » de reditu ejus a morte ad vitam cum admiratione dictum est. Si quidem excitandum ad vitam illum plane novit, qui ait: « Quis excitabit ipsum? » cum admiratione vero interrogat, quisnam hoc facturus sit atque illum excitaturus, ut sic nos ad quærendum invitet, quisnam hic sit, qui Dominum nostrum post susceptam pro nobis mortem a morte sit revocaturus ad vitam. Quis porro hic sit alius quam universi Deus et illius ipsius Pater, cui soli tribuenda est Salvatoris nostri in vitam restitutio, sicut Scriptura testificatur, quæ ait, « Quem Pater suscitavit a mortuis? »

⁸⁸ Gal. 1, 1. I Thess. 1, 10.

A πάντες δηλαδὴ οἱ κατ' οὐρανὸν ἄγγελοι, τὰ τε πνεύματα τὰ λειτουργικὰ, καὶ αἱ θεῖαι δυνάμεις, οἷ τε ἐπὶ γῆς ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελισταί, καὶ μετὰ τοῦτους ἄπαντες οἱ ἐξ ἐθνῶν δι' αὐτοῦ, τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθῆ Πατέρα Θεὸν ἐπιγραφάμενοι, οἷτινες, Θεὸν Λόγον ὄντα τὸν Χριστὸν μεταβηκότας, ὡς Θεὸν προσκυνεῖν αὐτὸν ὁμολογοῦνται. Ἄλλ' ἐπεὶ ἐχρῆν καὶ τὰ τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τὰ τοῦ θανάτου μυστήρια τῆ περὶ αὐτοῦ προφητείας συμπεριλαβεῖν, εἰκότως μετὰ τὰ προειρημένα θεσιζῶν ὁ Ἰακώβ ἐπιλέγει· « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Σκύμνον μὲν οὖν λέοντος αὐτὸν ὀνόμαζαι, διὰ τὸ ἐκ βασιλικῆς αὐτὸν γεγονέναι φυλῆς· ἐκ σπέρματος γοῦν ἦν τοῦ Δαβὶδ κατὰ σάρκα· « Ἐκ βλαστοῦ δὲ ἀνέβης, υἱέ μου, » φησὶν, ἐπεὶ περὶ ἐκ σπέρματος καὶ ῥίζης τοῦ ταῦτα προαναφωνούντος Ἰακώβ ἀνέφθ, πρότερον μὲν Θεὸς Λόγος ὢν, γενόμενος δὲ δεῦτερον υἱὸς ἀνθρώπου, δι' ἣν ἀνεδέξτο ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν. Εἴη δ' ἂν καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δηλωτικὸν τὸ, « Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος, » ἐξ ἕθους τῆς Γραφῆς, κατὰ τι οἰκεῖον θεώρημα, τὸν θάνατον καὶ ἐπὶ μυρίων ἄλλων κοίμησιν ἀποκαλύψης. Τὸ δὲ, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ θαυμαστικῶς εἴρηται. Ἐγερθησόμενον γὰρ αὐτὸν σαφῶς οἶδεν ὁ φάσκων, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » θαυμαστικῶς δὲ ἐπιλέγει τὸ, Τίς ἄρα ὁ τοῦτο ποιήσων καὶ ἀναστήσων αὐτόν, ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζῆτεῖν διεγείρων, τίς ἂν εἴη ὁ τὸν Κύριον ἡμῶν τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον ἀναδεξάμενον, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσων. Τίς δ' ἂν εἴη ἄλλος ἢ ὁ τῶν ὄλων Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ, ὃ μόνω ἀναθετόν τῆν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασιν, κατὰ τὴν λέγουσαν Γραφὴν, « Ὁνὸ Πατῆρ ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν; » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη, » ἐμφαντικώτατα ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Σκύλας λέοντος Ἰούδα, ἀπὸ ἀλώσεως, υἱέ μου, ἀνέβης, κάμφας κατεκλήθη; » ὁ δὲ Σύμμαχος φησὶ· « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ θηριαλώσεως, υἱέ μου, ἀνέβης, ὀκλάσας ἠδράσθη; » ὁ δ' ὢν σαφῶς παρίσταται ἢ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις, καὶ ἢ ἐξ ἄδου, ὡς περὶ ἐκ τινος θηριαλώσεως, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποφυγή. Τὸ δὲ ὀκλάσαι, καὶ ἠδρασθῆναι, ἀλλὰ μὴ καταπεσεῖν, ὁμοῦ τὸν θάνατον ἐδειξε διὰ τοῦ ὀκλάσαι· καὶ τὸ μὴ ὑποσυρῆναι ὁμοίως ταῖς τῶν λαπῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, διὰ τοῦ ἠδράσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν πάντα προαπέκειτο τῷ Χριστῷ· πλὴν ἕως οὐδέπω τέλους ἐτύχχανε, τὸ Ἰουδαίων συνειστήκει ἔθνος, καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι, οἷ τε ἐξακριβάζόμενοι τὰς θείας συνετάς περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας διέτρεπον ἐν αὐτοῖς. Ἐπεὶ δὲ ἐλήλυθε τὰ ἀποκείμενα τῷ Ἰούδῃ, ἐφάνη τε ἐπὶ γῆς ὁ προφητεύμενος ἐκ σπέρματος καὶ βλαστοῦ γενόμενος τοῦ ταῦτα τεθεσπικότες, ἀναπεσὼν τε καὶ κοιμηθεὶς, ἢ ὀκλάσας κατὰ τὸν Σύμμαχον, ἠδράσθη καὶ ἀνγγέθη, τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατὰ νότον τῶν ἀσράτων καὶ νοτιῶν ἐχθρῶν ἐπιβαλὼν· οἷ τε ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ μαθηταὶ πρότερον ἐπαινοῦντες αὐτὸν καὶ θαυμάζοντες, ὕστερον καὶ ὡς Θεὸν ὠμολόγησαν εἶναι.

καὶ ὡς Θεὸν προσεκύνησαν· τῆνικαῦτα ἐπληροῦτο τὰ ἀποκειμένα αὐτῷ, ὡς διὰ τοῦτο ἀνειρηθῆσαι τὸ· « Ἔως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκειμένα αὐτῷ. » Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο εἰς πέρας ἐλθόντων τῶν ἀποκειμένων αὐτῷ, διαλελοίπασι μὲν οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, κατέστησάν τε ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἄρχοντες ἔθνῶν, ἔμπαλιν δὲ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν ἐπιγόνον τοῦ Θεοῦ, αὐτὸν ἐπεγράψαντο Σωτῆρα καὶ προσδοκίαν. Μετὰ ταῦτα πάντα ἐπιλέγεται· « Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἔλικι τὸ ὑποζύγιον τῆς ὄνου αὐτοῦ, πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιθόλην αὐτοῦ. Χαρποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. » Αἰνίττεσθαι δὲ ἡγούμεναι διὰ τούτων τὸν μὲν πῶλον αὐτὸν τὸν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χορὸν· τὴν δὲ ἄμπελον ἐν ἣ τὸν πῶλον προσέδησε, τὴν ἐνθεον καὶ ἀράτον αὐτοῦ δύναμιν, ἣν αὐτὸς παριστάς ἐδίδασκε, λέγων· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργὸς ἐστίν. » Ἐλιξ δὲ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀποδοθείσης εἶη ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου διδασκαλία, ἐν ἣ τὸν πῶλον τῆς ὄνου κατεδήσατο, τὸν νέον ἐξ ἔθνῶν λαόν, γέννημα τυγχάνοντα τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Ἐῖποι δ' ἂν τις καὶ πρὸς λέξιν ταῦτα τέλους τετυχημένοι, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαῖον εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· « Πορεύεσθε εἰς τὴν κατέναντι ὑμῶν κώμην, καὶ εὐθέως εὐρήσετε θνόν δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μου. » Καὶ ἐστὶ γε ἀληθῶς τῷ λόγῳ ἐπιστήσαντα ἀποθαύμασαι τὴν τοῦ προφήτου πρόβησιν, τῷ θείῳ Πνεύματι προτεθειωρηκότος, ὅτι δὴ μελλήσει ὁ προφητευόμενος, οὐχ οἷά τις ἐπίδοξος ἐν ἀνθρώποις βασιλεὺς, ἐφ' ἁρμάτων καὶ ἵππων ὀχῆσθαι, ἀλλὰ ἐπὶ ὄνου καὶ πώλου, οἷά τις τῶν πολλῶν κοινῶς ἀνὴρ καὶ πῆνης. Τοῦτο γὰρ καὶ ἄλλος προφητῶν ἐθαύμασε, γήσας· « Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται! σοι πρῶτος, ἐπιβεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. » Τὸ δὲ, « Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιθόλην αὐτοῦ, » σκέψαι καὶ αὐτὸς μήποτε ὡς ἐν ἀποβόρητοις τὸ μυστικὸν αἰνίττεται πάθος αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ τὸ περιθόλαιον ἀπέπλυνε λουτρῷ, δι' οὗ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀποπλύνειν τὰ παλαιὰ ῥύπη θηλοῦται. Διὰ γὰρ τοῦ οἴνου, ὑπερ ἣν τοῦ αἵματος αὐτοῦ σύμβολον, τοὺς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτιζομένους, καὶ ἐπὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ πεπιστευκότας τῶν πάλαι κακῶν ἀποκαθαίρει, ἀποπλύνων αὐτῶν καὶ ἀποσμήνων τὴν παλαιάν αὐτῶν στολὴν καὶ τὸ περιθόλαιον· ὥστε αὐτοὺς τῷ τιμίῳ αἵματι τῆς ἐνθέου καὶ πνευματικῆς σταφυλῆς, τῷ τε ἐκ τῆς ἀποδοθείσης ἀμπέλου οἴνῳ λευκωμένους ἀποδύσασθαι μὲν τὸν παλαιὸν ἀνθρωπὸν σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, ἐκδύσασθαι δὲ τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Καὶ τὸ, « Χαρποιοὶ αὐτοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπὸ οἴνου, » καὶ τὸ, « Λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, » πάλιν ἀποβόρητως τῆς κληρῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Διαθήκης τὰ μυστήρια

A Pro illo autem, « Catulus leonis Juda, de germine, fili mi, ascendisti, recumbens dormivisti, » significantius Aquila convertit : « Catulus leonis Juda, de captura, fili mi, ascendisti, cum flexisses cubivisti; » Symmachus autem, « Catulus, inquit, leonis Juda, de ferarum captura, fili mi, ascendisti, genibus flexis confirmatus es; » ex quibus verbis planissime apparet ipsa de morte ad vitam restitutio, et ab inferis veluti a quadam ferarum captura Salvatoris nostri evasio. Quod vero illum dixerit et genua flexisse et confirmatum esse, non autem cecidisse, in eo quidem quod genua flexerit, mortem interim demonstravit; quod autem sit confirmatus, non raptatum esse more aliarum animarum. Hæc igitur omnia Christo prius reposita erant, quæ tamen quamdiu finem suum consecuta non sunt, tandem Judaica gens stetit, Judæorumque principes ac duces, exquisitique ac sapientes divinarum de Christo oraculorum interpretes apud ipsos floruerunt.

B 379 Postquam autem venerunt quæ ipsi Judæ reposita erant, tum is in terra est visus, qui a prophetis dictus erat de semine ac stirpe ejus, qui hæc divinaverat oriturus, recumbensque ac sopitus, vel, ut ait Symmachus, « genibus flexis » confirmatus est et surrexit, manibus in tergum invisibilibium atque intelligibilibium hostium injectis, ejusque fratres ac discipuli antea illum laudantes atque admirantes, post ubi Deum esse confessi sunt, etiam ut Deum adoraverunt, tum vero illa ipsa completa sunt, quæ ipsi reposita erant, ut propter hoc illud redditum sit oraculum : « Donec veniant quæ reposita sunt ipsi. » Cum enim ex illo ad hunc usque diem, ea quæ ipsi reposita erant, ad finem pervenerint, defecerunt quidem principes ac duces Judæorum, eisque supra caput gentium principes collocati sunt. E contrario autem ipsæ gentes ubi Christum Dei agnoverunt, illum sibi et Salvatorem et expectationem ascripserunt. Post hæc omnia illud adjungitur : « Ligans ad vitem pullum suum, et ad capreolum vitis pullum asinæ suæ, lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum, gratiosi oculi ejus a vino, et albi dentes ejus ut lac³³. » In his autem significari arbitror per pullum quidem, ipsam apostolorum ac discipulorum Salvatoris nostri chorum, per vitem autem ad quam pullus est alligatus, divinam invisibilemque ejus vim, quam ipse dum ostenderet, docebat his verbis : « Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est³⁴. » Ejusdem porro vitis capreolus Dei Verbi doctrina fuerit, ad quem pullum asinæ suæ alligavit, qui quidem pullus novum de gentibus populum, quasi genituram quamdam apostolorum ejus, et prolem significaverit. Possumus item vel ad verbum dicere hæc suum finem contigisse, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, Dominus dixit ad suos discipulos : « Ite in castellum quod contra vos est, et statim invenietis asi-

³³ Gen. xlix, 11, 12. ³⁴ Joan. xv, 1.

nam alligatam et pullum cum ea, solvite et adducite mihi ⁸⁰. » Et sane si quis verba diligenter attendent, quin prophetæ prædictionem admiretur, facere non poterit, qui divino Spiritu afflatus tanto ante cognoverit, eum de quo ipse vaticinabatur, non ut aliquem illustrem apud homines regem in curribus et equis esse vehendum, sed super asina et pullo sedentem, quasi unum de multis et vulgarem quemdam hominem atque inopem. Idipsum alius quoque propheta est admiratus, ubi ait :

380 « Gaude vehementer, filia Sion, ecce rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super jumento et pullo adolescente ⁸¹. » Illud autem, « Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum, » vide, quæso, tu quoque, ne quando, ut in arcanis, mysticam illius passionem significet, in qua stolam suam et indumentum abluerit, tanquam in lavacro : ubi sane eorum, qui in ipsum crediderint, sordes antiquas abluisse declaratur. Per vinum enim, quæ sanguinis illius nota est, eos qui in morte illius baptizentur, quique in sanguinem ejusdem credant, a veteribus malis expurgat, utpote qui abluat et abstergat antiquam eorum stolam et pallium. Itaque pretioso sanguine divinæ illius et de spiritu natæ uvæ, ejusque vitis vino, de

qua dictum est supra, redempti, veterem quidem hominem cum ejus actionibus exuerunt, novum autem et ad cognitionem secundum imaginem ejus, qui creavit, instauratum, induerunt. At illud « Gratosi oculi ejus a vino, » et illud, « Albi dentes ejus ut lac, » rursus tanquam in arcanis posita Novi Testamenti mysteria comprehendere arbitror, lætitiarum videlicet mystici illius vini, quod suis ipse discipulis porrexit Salvator, cum dixit : « Accipite, bibite, hic est meus sanguis, qui pro vobis funditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem ⁸². » Siquidem illud, « Gratosi oculi ejus a vino, » et « Albi dentes ejus ut lac, » splendorem, puritatemque mystici illius alimenti mihi significare videtur. Rursus enim ipse dispensationis divinæ notas suis discipulis tradidit, dum hortatur, ut sui ipsius corporis imaginem repræsentent. Cum enim non amplius cruenta sacrificia, neque ea quæ apud Moysen in lege, diversorum animantium mactationibus sancita erant, grata esset habiturus, sed ut pane sui corporis nota uterentur, instituturus, merito Propheta splendorem ac puritatem illius alimenti significavit, cum dixit : « Et albi dentes ejus ut lac. » Hanc rem alius quoque propheta commemorat his verbis : « Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi ⁸³. » Cæterum, hæc cum majore indagazione et longiore quadam interpretatione indigeant, per otium quispiam diligentius exploraverit : quandoquidem hoc tempus plura dici non postulat, ut plane **381** appareat, una cum aliis, tempora quoque Salvatoris nostri adventus a prioribus prophetis antiquitus cognita, divinæ evidenter commendata esse Scripturæ.

A Daniele. — *Quemadmodum post annorum spatium septies LXX quæ summa efficitur CDXC annorum, cum Christus hominibus se videndum præbuerit, prophetiæ quæ apud Judæos exstabant, et quod antea apud eosdem celebre, clarumque erat sacerdotium, dissolvetur, et ipsi quidem diluvii cujusdam instar assiduis obsidionibus captivi fient, sacrum autem ipsorum templum extremam vastationem patietur.*

« Et cum adhuc loquerer et orarem et enuntiarem peccata mea, et peccata populi mei Israel, et profunderem commiserationem meam coram Domino Deo meo pro monte sancto Dei mei, et cum adhuc loquerer in oratione, ecce vir Gabriel, quem videram in visione ab initio, volans tetigit me circiter horam sacrificii vespertini, et docuit me, et locu-

α ἡγοῦμαι περιέχειν. Τὴν γοῦν εὐφροσύνην τὴν ἀπὸ τοῦ μυστικοῦ οἴνου, οὗ παραδέδωκεν αὐτὸς τοῖς ταυτοῖς μαθηταῖς, λέγων, « Λάβετε, πίετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυμένον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἑμὴν ἀνάμνησιν, » δοκεῖ μοι σημαίνειν τὸ, « Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου. » καὶ τὸ, « Λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, » τὸ λαμπρὸν καὶ καθαρὸν τῆς μυστηριώδους τροφῆς. Πάλιν γὰρ αὐτὸς τὰ σύμβολα τῆς ἐνθέου οἰκονομίας τοῖς αὐτοῦ παρεδίδου μαθηταῖς, τὴν εἰκόνα τοῦ ἰδίου σώματος ποιεῖσθαι παρακελευόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἐτι τὰς δι' αἱμάτων θυσίας, οὐδὲ τὰς παρὰ Μωσῆ ἐν διαφόρων ζώων σφαγαῖς νενομοθετημένας προσέτι, ἄρτυ δὲ χρῆσθαι συμβόλῳ τοῦ ἰδίου σώματος παρεδίδου, εἰκότως τὸ λαμπρὸν καὶ καθαρὸν ἦν ἔλατο τῆς τροφῆς, εἰπόν· « Καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. » Τοῦτου καὶ ἄλλος ἐμνημόνευσε προφήτης, φήσας « Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἐθέλησας, σῶμα δὲ κατηρίσω μοι. » Ἀλλὰ ταῦτα, πλείονος βασάνου δέματα, καὶ μακροτέρως ἐρμηνείας, ἐπὶ σχολῆς ἂν τις βασανίσαιε, τοῦ παρόντος καιροῦ τοσαῦτα εἰπεῖν ἀπατήσαντος, εἰς τὸ παραστήσαι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ἀνοθεῖν ὑπὸ τῶν πρόπαλαι προφητῶν ἐγνωμένους, τῆ θεῶ σαφῶς παραδεδοσθαι Γραφῆ.

« Et cum adhuc loquerer et orarem et enuntiarem peccata mea, et peccata populi mei Israel, et profunderem commiserationem meam coram Domino Deo meo pro monte sancto Dei mei, et cum adhuc loquerer in oratione, ecce vir Gabriel, quem videram in visione ab initio, volans tetigit me circiter horam sacrificii vespertini, et docuit me, et locu-

D Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ. — Ὡς μετὰ χρόνον ἐτῶν ἑβδομήκοντα ἑβδόμων, ἃ γίνεται ἑπὶ τετρακόντα ἐννεήκοντα, τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώποις ἐπιφανέντος, αἱ παρὰ Ἰουδαίους προσητεῖαι, καὶ ἡ πάλαι διαρέπουσα ἐν αὐτοῖς ἱερουσόνη καταλυθήσεται, καὶ αὐτοὶ μὲν κατακλυσμοῦ θλίψιν ἐπαλλήλοισι πολιορκίαις ἀλώσονται, τὸ δὲ ἅγιον αὐτῶν ἱερὸν τὴν ἐσχάτην ἡμερῶν ὑπομερεῖ.

« Καὶ ἐτι μοι λαλοῦντος, καὶ προσευχομένου, καὶ ἐξαγορευόντος τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ μου Ἰσραὴλ, καὶ βιπτοῦντος τὸν Εἰδὸν μου ἐναντι Κυρίου τοῦ Θεοῦ μου, ἐπὶ τοῦ θροῦ τοῦ ἁγίου τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἐτι μοι λαλοῦντος ἐν τῇ προσευχῇ, καὶ Ἰδοὺ ὁ ἀνὴρ Γαβριήλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀρχῇ, πετόμενος, καὶ ἤψατό μου ὡσεὶ ὄραν θυσίας

⁸⁰ Matth. xxi, 2. ⁸¹ Zachar. ix, 9. ⁸² Luc. xxi, 19, 20. ⁸³ Psal. xxxix, 7.

ἔσπερινῆς, καὶ συνέτισέ με, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, καὶ εἶπε· Δανιήλ, νῦν ἐξῆλθον συμμιθεῖσά σοι σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐννοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ ὄπτασι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν εἶ σὺ. Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδες συνεμῆθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφητεῖαν, καὶ τοῦ χρίσαι ἄγιον ἄγιον· καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομηῆσαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. Ἐβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία καὶ τείχος, καὶ κερυθίσονται οἱ καιροί· καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἐξηκονταδύο, ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἄγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλισμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συνετεταμένους ἀφανισμοῖς, καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. Ἡ τῆς τοῦ Ἰουδαίου ἐθνους εἰς Βαβυλῶνα ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας εἰς πέρας ἦδη συνελαυνούσης, τῷ Δανιήλ εὐξαμένῳ, εἰς τῶν ἁγίων λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ, Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ἐπιφανείς, τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ αὐτίκα τε καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι θεοπίπτει, τὸν τε κατὰ τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς χρόνον εἰς ἑτῶν ἀριθμὸν περιορίζει· προλέγει τε ὡς κατὰ τὴν ὠριζμένην προθεσμίαν αὐτῆς καθαιρεθήσεται, καὶ ὡς, τὴν δευτέραν ὑπομείνασα ἄλωσιν καὶ πολιτοκίαν, οὐκέτι τῆς ἐκ Θεοῦ τεύξεται ἐπισκοπῆς, μενεῖ δὲ ἔρημος, συγκαθαιρουμένη αὐτῇ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμον λατρείας, ἐτέρας δὲ ἀντ' ἐκεῖνης τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων Καινῆς Διαθήκης ἀντισταθισμένης. Καὶ ταῦτα ὁ Γαβριὴλ ὡς ἐν χρησμοῖς ἐπικεκρυμμένως ἐκφαίνειν ὑμολογεῖ τῷ προφήτῃ. Φησὶ γοῦν τῷ Δανιήλ· « Νῦν ἐξῆλθον συμμιθεῖσά σοι σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐννοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ ὄπτασι· ἰσαφῶς διεγέρων αὐτὸν εἰς βαθυτέραν ἔνοιαν καὶ σύνεσιν τῆς τῶν λεγομένων θρωπείας. Ὑπασίαν γοῦν αὐτὰ γέ φησι διὰ τὸ βαθυτέρας ἔχεσθαι διανοίας, καὶ οὐ τῆς πυχούσης συνέσεως δεῖσθαι· διόπερ καὶ αὐτὸν τὸν θεωρούμενον σύνεσιν ἀνθρώπων, ἐπικαλεσάμενοί τε ὑπ' αὐτοῦ φωτισθῆναι τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς, ἐπιθαρήσωμεν τῇ κατὰ τοὺς τόπους θεωρίᾳ· Ἐβδομήκοντα, φησὶν, ἑβδομάδες συνεμῆθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι

A tus est mecum, et dixit : Daniel, nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est sermo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadvertite in verbo, et intellige in visione, quod vir desideriorum es tu. Septuaginta hebdomades compendium accepere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et signentur quasi annulo peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio, et prophetia, et ungatur sanctus sanctorum, et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Hierusalem usque ad Christum duces. Hebdomades septem, et hebdomades sexaginta 382 duæ, et revertetur, et ædificabitur platea et murus, et evacuabuntur tempora : et post hebdomadas sexaginta duas, peribit unctio, et iudicium non est in ea, et civitatem et sanctum disperdet cum duce venturo, et excidentur in diluvio, et usque ad finem belli in compendium redacti internecionibus, et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et super templum abominatio desolationum, et usque ad consummationem temporis, consummatio dabitur in desolationem 69. » Cum Judaicæ gentis septuagenaria apud Babylonios servitus jam ad finem tenderet, Danieli oranti unus ex sanctis Dei ministris visus Gabriel archangelus, renovationem urbis Hierusalem primo quoque tempore et sine mora futuram canit, et tempus usque ad eam renovationem numero annorum determinat : prædicatque ut post definitum illud temporis spatium, rursus everteretur, utque post secundam expugnationem atque obsidionem, non ultra Deo tutore gaudebit, sed sola ac deserta secum una Mosaicæ legis ritu subleat, permanebit, quippe cum in ejus ritus locum, in vitam hominum alterum sit introducendum Testamentum, quod Novum dicatur. Et hæc, ut in oraculis mos est, latenter se ipsi prophetæ indicare Gabriel profitetur. Ait igitur ad illum : « Nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est sermo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadvertite in verbo, et intellige in visione. » Quibus verbis plane illum excitat, ut profundius animadvertat, profundiusque intelligat ea quæ in verbis ab ipso profertendis contemplatione digna sunt. Siquidem illa visionem appellat, propterea quod profundiorum quemdam sensum attingunt, neque vulgari quadam prudentia indigent : quamobrem ipsi quoque eum invocantes, qui dat hominibus sapientiam, rogantesque ut mentis oculos nobis illuminet, confidenter aggrediamur, quæ ad horum locorum interpretationem pertinent : « Septuaginta, inquit,

⁶⁹ Dan. ix, 20-27.

hebdomades compendium accipere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata: et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungetur Sanctus sanctorum. » **383** Quod igitur septuaginta hebdomadarum spatium, si in annos resolvatur, nonaginta supra quadringentos summam conficiat, nemini, putò, dubium est. Tantum igitur temporis compendium accepit super populum tuum, ubi sane omnem Judaicæ gentis terminationem concludit: nec tamen illos in his amplius Dei populum vocat, sed alloquens ipsum Daniel, « Populum, » inquit, « tuum: » namque alias quoque tanquam eum qui impie egisset, et simulacris se addixisset, non amplius suum populum Deus, sed Mosis appellavit, cum dixit: « Vade, descende, peccavit enim populus tuus ⁶⁰. » Nunc igitur eodem modo causam, cur illud temporis spatium contra illos præfinierit docet: hoc autem est, eos non amplius dignos esse, qui populus Dei appellentur. Deinde adjungit illud, « Et Super civitatem sanctam; » ubi illud tuam rursus a superiori subaudivimus: ut ita dictum esse videatur, « super populum tuum et super civitatem sanctam tuam, » non secus ac si dixisset: Quæ a te sancta existimatur. Nam et Hebraicus contextus, et reliqui interpretes uno ore, non solum ad populum illud « tuum, » sed etiam ad civitatem, illud « tuam » adjungunt. Aquila igitur, « Super populum, » inquit, « tuum, et super civitatem sanctificatam tuam: » Symmachus autem: « Adversus populum tuum, et civitatem sanctam tuam. » Quocirca in bonis quoque LXX Interpretum codicibus, illud « tuam, » stellula apposita adjectum est: nam cum orans Daniel in illis suæ supplicationis verbis, sæpius populum, Dei populum nominasset, civitatis autem locum, sanctum Dei locum, vertens in diversum qui respondebat, neque civitatem sanctam Dei, neque populum Dei esse fatetur, sed « tuum, » inquit, qui oras, et qui talia de populo et de loco civitatis dixisti. Verba ipsius Daniel hoc modo se habent: « Avertatur furor tuus et ira tua a civitate tua Jerusalem et monte sancto tuo ⁶¹. » Item: « Populus tuus factus est in opprobrium omnibus in circuitu nostro ⁶². » Et rursus: « Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est ⁶³. » Et rursus: « Vide interitum civitatis tuæ super quam invocatum est nomen tuum ⁶⁴. » Ac deinceps: « Quia nomen tuum invocatum est super civitatem tuam, et super populum tuum ⁶⁵. » Talibus cum orasset, adjunxit: « Et cum adhuc loquerer et orarem, ecce Gabriel quem videram in visione mea, volans tetigit me, et dixit ea utique quæ superius descripta habes. » **384** Plane igitur in his propheta non simpliciter civitatem,

δρασιν και προφητειαν, και του χρισται αγιον αγιον. « Οτι των εβδομηκοντα εβδομαδων ο χρονος, εν ετειν αναλυμενος, εννενηκοντα προς τοις τετρακοσις: αριθμὸν συνάγει, παντί που δηλον. Τοσοῦτος τοι γαρ οὖν συνετεμήθη χρονος ἐπὶ τὸν λαὸν σου, τὸ πᾶν συμπέρασμα τοῦ Ἰουδαίων περιορίζων ἔθνους· και οὐκέτι γε αὐτοὺς ἐν τούτοις Θεοῦ λαὸν προσαγορεύει, ἀλλὰ τῷ Δανιήλ φησι, « λαὸν σου. » « Ὅσπερ γὰρ ἀσεβήσαντά ποτε και ειδωλολατρήσαντα ἐπὶ τῆς ἐρήμου, οὐκέτι λαὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς, ἀλλὰ τοῦ Μωσέως προσεῖπε, φήσας· « Βάδιζε, κατάβηθι· ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου· » τὸν αὐτὸν τρόπον κἀνταῦθα τοῦ περιωρισθαι κατ' αὐτῶν τὸν δηλωθέντα χρόνον τὸ αἴτιον ἐκδιδάσκει· τοῦτο δ' ἦν τὸ μηκέτι τοῦ Θεοῦ λαὸν αὐτοὺς καταξιοῦσθαι χρηματίζειν. Ἐπιλέγει δέ, « Καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν· » τὸ σου πάλιν ἐξακουόντων ἡμῶν κατὰ κοινοῦ, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον τοιούτων, « Ἐπὶ τὸν λαὸν σου, και ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » ὡς εἰ ἔρασσε· Τὴν σοὶ νενομισμένην ἁγίαν. Τὸ γοῦν Ἑβραϊκὸν, και οἱ λοιποὶ συμφώνως ἐρμηνευται, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ και ἐπὶ τῆς πόλεως τὸ σου προσκειμενον περιέχουσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶν· « Ἐπὶ τὸν λαὸν σου, και ἐπὶ τὴν πόλιν ἡγιασμένην σου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Κατὰ τοῦ λαοῦ σου, και τῆς πόλεως τῆς ἁγίας σου. » Ὅθεν και παρὰ τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφοις τῶν Ἑβδομηκοντα τὸ σου μετὰ ἀστερίσκου παραθέσεως πρόσκειται. Ἐπεὶ γὰρ εὐξάμενος Δανιήλ ἐν τοῖς τῆς ἰκεσίας αὐτοῦ βήμασι, πολλάκις τὸν μὲν λαὸν, Θεοῦ λαὸν ὠνόμασε, τὸν δὲ τῆς πόλεως τόπον, ἁγίον Θεοῦ τόπον, ἀντιστρέφας ὁ χρηματίζων, οὔτε τὴν πόλιν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ, οὔτε τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογεῖ, ἀλλὰ « σου » φησι τοῦ προσευχομένου, και τοιαῦτα περὶ τοῦ λαοῦ και τοῦ τόπου και τῆς πόλεως εἰρηκότος. Ἐχουσι δὲ τοῦ Δανιήλ αἱ φωναὶ οὕτως· « Ἀποστραφῆτω δὴ ὁ θυμός σου, και ἡ ὀργή σου ἀπὸ τῆς πόλεως σου Ἰερουσαλήμ ἕως ἁγίου σου· και· « Ὁ λαός σου ἐγένετο εἰς ὀνειδισμὸν ἐν πᾶσι τοῖς περικύκλω ἡμῶν· και πάλιν· « Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸ ἁγίασμά σου τὸ ἔρημον· » και αὐτίς· « Ἴδε τὸν ἀφανισμὸν τῆς πόλεως σου, ἐφ' ἧς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά σου ἐπ' αὐτῆς· » και ἔξης· « Ὅτι τὸ ὄνομά σου ἐπεκλήθη ἐπὶ τὴν πόλιν σου και ἐπὶ τὸν λαὸν σου. » Τοιαῦτα εὐξάμενος ἐπιλέγει· « Καὶ ἔτι μου λαλοῦντος και προσευχομένου, ἰδοὺ Γαβριήλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ὄρασει μου, πετόμενος, και ἤψατό μου, και εἶπε· τὰ ἀναγεγραμμένα. Σαφῶς οὖν διὰ τούτων ὁ μὲν προφήτης πόλιν οὐχ ἄπλως, ἀλλὰ « τοῦ Θεοῦ πόλιν » ὠνόμασε, και τὸ ἁγίασμα « τοῦ Θεοῦ ἁγίασμα, » και τὸν λαὸν « τοῦ Θεοῦ λαὸν, » διαθέσει τῇ πρὸς τὸν λαὸν. Οὐκέτι μὴ και ὁ Γαβριήλ ὁμοίως αὐτῷ καλεῖ τὰ δηλούμενα, ἔμπαιιν δέ, « Ἐπὶ τὸν λαὸν σου, » φησι, « και ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » μονονουχὶ και τὴν πόλιν, και τὸν λαὸν, και τὸ ἁγίασμα ἀνάξιον εἶναι τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἀποφήνας. Τοσοῦτον δὴ οὖν χρόνον ὠρισθαι κατὰ τοῦ λαοῦ πρῶτον, ἔπειτα και κατὰ τῆς πόλεως διδάσκει, και τοσοῦτος γε ὢν ἀποδείκνυται ἀπὸ τῆς

⁶⁰ Exod. xxxii, 7. ⁶¹ Dan. ix, 16. ⁶² ibid. ⁶³ ibid. 17. ⁶⁴ ibid. 18. ⁶⁵ ibid. 19.

ἀνανεώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ γέγονεν ἐπὶ Δαρείου τοῦ Περσῶν βασιλέως, μέχρι τῆς Αὐγούστου Ῥωμαίων ἐπικρατήσεως, Ἡρώδου τε Ἰουδαίων βασιλέως, ἀλλοφύλου τὸ γένος, καθ' οὓς τὰ τῆς γενέσεως ιστορεῖται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς ὁ λόγος προῖων ἐπιδείξει. Ἐξῆς δὲ ἐπιλέγει· «Τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι δρασιν, καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσθαι ἄγιον ἄγιον.» Ἄντι μὲν οὖν «τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν,» ὁ Ἀκύλας πεποίηκε, «Τοῦ συντελέσαι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειῶσαι ἁμαρτίαν.» Τὸ γὰρ, «Πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν,» εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ διὰ τούτων οἶμαι παρίστασθαι. Ἐπὶ γὰρ τῆς κατ' αὐτοῦ τολμηθείσης τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπιβουλῆς συντελεσθῆ αὐτῶν ἡ ἁμαρτία, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἀθεσία τέλος εἴληφε. Πάλαι μὲν γὰρ πρότερον ἔφερον αὐτοὺς ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, μυρία ὅσα πλημμελοῦντας πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας, ὡσπεροῦν διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδείκνυται λόγων· πλην ἀλλ' ὡσπερ ἐπὶ τῶν πάλαι τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας οἰκούντων ἀλλοφύλων εἰρητο τῷ Ἀβραάμ· «Οὐπω γὰρ ἀναπεπλήρωνται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμορραίων·» καὶ ἕως μηδέπω ἦσαν ἐκτεπληρωμένοι, οὐκ ἤλαύνοντο πω εἰ Ἀμορραῖοι τῆς πατρῴας γῆς. Ἐπεὶ δὲ ἐπληρώθησαν αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν, τῆνικαῦτα πάντες ἐξωλοθρεύθησαν ἐπὶ τῶν Ἰησοῦ τοῦ Μωσέως διαδόχου χρόνων· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ προτέρου νοήσεις λαοῦ. Ἔως μὲν γὰρ οὐκ ἐπληροῦντο αὐτῶν αἱ ἁμαρτίαι, ἡ τοῦ Θεοῦ ἀνοχὴ καὶ μακροθυμία ἔφερον αὐτοὺς, εἰς ἐπιστροφὴν ἐκάστοτε προσκαλουμένη διὰ τῶν προφητῶν. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὴν σωτηρίαν φωνὴν ἐπλήρωσαν τὸ μέτρον τῶν πατέρων αὐτῶν, οὕτω δ' ἂν πάντα συνσχεθέντα κατὰ τὸ αὐτὸ τὸν ἔσχατον αὐτοῖς καιριγῶσατο δλεθρον, ὡσπεροῦν πάλιν αὐτοὺς ὁ Κύριος ἡμῶν διδάσκει λέγων· «Πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ αἵματος Ἀβελ τοῦ δικαίου ἕως αἵματος Ζαχαρίου, ἤξειν ἐπὶ τὴν γενεάν ταύτην.» Τὸ γοῦν ἔσχατον ἀπάντων πρὸς χεῖρας ἐπιβαλεῖν τῷ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ τολμησαντες, ἐτέλεσαν τὴν ἀθεσίαν, καὶ ἐτελειῶσαν τὴν ἑαυτῶν ἁμαρτίαν, κατὰ τὴν Ἀκύλου ἐρμηνείαν· κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἐδέθη αὐτῶν καὶ ἐσφραγίσθη ἡ ἁμαρτία. Ἀλλὰ ἐπεὶ μὴ μόνον εἰς πτώσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνάστασιν πολλῶν ἐλήλυθεν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καθά φησι περὶ αὐτοῦ, «Ἰδοὺ οὗτος κεί-» εἰκότως τοῖς εἰρημένους ἐξῆς ἐπιλέγει ὁ Δανιὴλ τὸ· «Καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας.» Διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον εἶναι αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας, δεῖσθαι δὲ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἰλασμοῦ ζῶντος καὶ ἀληθινοῦ (οὗ τύπον ἔφερε τὸ παρὰ Μωσέϊ κατασκευασθὲν ἰλαστήριον), οὗτος δὲ ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ εἴρηται· «Ἰδὲ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ

sed «Dei civitatem,» nominavit, et sanctuarium, «Dei sanctuarium,» et populum, «Dei populum,» ita videlicet animo erga illum populum affectus: at vero Gabriel non item ut ipse, ea quæ jam dicta sunt vocat, sed ex contrario, «Super populum tuum, inquit, et super civitatem sanctam tuam,» ubi propemodum et civitatem, et populum, et sanctuarium illa Dei appellatione indigna esse demonstrat. Tantum igitur temporis spatium primum contra populum, deinde contra civitatem præfinitum esse docet: et quod tantum sit, ostendit ex renovatione Jerusalem. Id porro continetur a Dario Persarum rege usque ad Augusti dominatum in Romanos, et Herodem Judæorum regem, qui alieno genere natus est, quorum temporibus ea quæ ad ortum Salvatoris nostri pertinent, enarrantur, quemadmodum longius progressa oratio demonstrabit. Ordine deinceps sequitur: «Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, et deleantur iniquitates, et expiantur injustitiæ, et inducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum.» Pro eo autem quod est, «Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata,» Aquila vertit, «Ad consummandam prævaricationem, et finem imponendum peccato.» Illud enim, «Implete mensuram patrum vestrorum⁶⁶,» quod a Salvatore nostro ad Judæos dictum est, etiam in his arbitror contineri ac significari: nam dum insidias illi Judaica gens molitur et conficit, peccatum suum consummavit: et ejusdem, ut Aquila vertit, adversus Deum prævaricatio finem accepit. Jampridem enim illos quamvis innumera-bilia peccata perpetrantes ante Salvatoris nostri adventum, Dei tamen clementia ferebat, quemadmodum videlicet prophetica ipsa verba demonstrant: verumtamen sicut de illis qui genere ab Hebræis differentes, terram promissionis incolebant ad Abraham dictum est: «Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum:» et quamdiu completa non fuere, de terra ipsorum patria expulsi non sunt. Ubi autem completa sunt, tum vero omnes in interitum inciderunt, quæ sane clades illos excepit temporibus illius Jesu qui Mosi successit: ita etiam de priore tibi intelligendum est populo: quamdiu enim illorum peccata completa non sunt, Dei illos patientia et benignitas tulit, et per prophetas undique ad conversionem invitavit. **385** Postquam autem, ut Salvator ad ipsos dixit, impleverunt mensuram patrum suorum, tum vero in eundem locum coacta omnia, extremum illis maturaverunt interitum, sane quemadmodum item Dominus noster nos docet, ubi ait: «Omniem sanguinem effusum a constitutione mundi, a sanguine Abel justii usque ad sanguinem Zachariæ, venturum super generationem istam⁶⁷.» Cum igitur ad extremum manus injicere Fili) Dei ausi sunt,

⁶⁶ Math. xxiii, 32. ⁶⁷ ibid. 35.

« consummaverunt prævaricationem, et finem peccato suo imposuerunt, » sicut Aquila interpretatus est, at, sicut LXX, « eorum peccatum alligatum signatumque est. » Sed quoniam non solum in ruinam, verum etiam in reparationem multorum venit in Israel, sicut de ipso dixit Simeon, « Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel ⁶⁶, » merito Daniel ad ea quæ dicta sunt, adjungit : « Et ut deleantur peccata, et expientur injustitiæ. » Cum enim sanguis taurorum et hircorum auferre peccata non posset, et omne hominum genus expiatione viva veraque indigeret (cujus figuram gerebat id quod apud Mosem constructum vocatur propitiatorium), nulla autem propitiatio viva veraque esset, nisi Salvator et Dominus noster, ille Agnus Dei, de quo dictum est : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccata mundi ⁶⁸. » Nam rursus, « Idem propitiatio est pro peccatis nostris, » nec pro nostris tantum ipse est pretium ac redemptio, sed etiam pro totius mundi, ut ait Apostolus ⁶⁹ : « Qui factus est, inquit, sapientia nobis a Deo, justitiæque et sanctificatio et redemptio ⁷⁰. » Merito ejus adventum, simul complementum perfectionemque peccati esse docet eorum, qui contra ipsum impii fuerunt, simul abstersionem et purgationem peccatorum et injustitiarum expiationem eorum qui in ipsum crediderunt : nam cum Aquila. « Ad consummandam prævaricationem, et finem peccato imponendum, » dixerit, tum illud adjecit, « Et ad expiandum iniquitatem, » sic plane illum omnis iniquitatis, quæ olim per ignorantiam admissa sit, expiationem esse, pro concessio sumens. Post ipsa hæc, illud sequitur : « Ut inducatur justitia sempiterna. » Est sane ipse Dei Verbum justitia sempiterna, « qui factus est nobis sapientia a Deo, justitiæque et sanctificatio et redemptio, » ut ait Apostolus, verumtamen adventu suo omnibus hominibus conciliavit justitiam, reipsa ostendens, quod « non **386** solum Judæorum est Deus, sed etiam gentium. « Quandoquidem unus est Deus qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ⁷¹. » Ex quo eos qui cum Cornelio aderant, qui que jam Spiritum sanctum accipere meruerant, admirans Petrus, « Vere, inquit, novi quod non est acceptor personarum Deus, sed in omni gente, qui timet illum et exercet justitiam, acceptus est illi ⁷². » Quin Paulus quoque Evangelium justitiæ affirmat esse, ubi ait : « Virtus enim Dei est ad salutem omni credenti, Judæo primum et Græco : justitia enim Dei in eo revelatur ⁷³. » In Psalmis quoque de Christo dictum est : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁷⁴. » Et sane illius opus re vera Dei justitiam demonstravit, utpote quod omne genus hominum pari vocatione dignum reddiderit. At quæ per Mosem edita sunt, nequaquam talia, sed uni soli Ju-

A αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· » καὶ πάλιν· « Αὐτὸς Ἰλασμὸς ἐστὶ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, » οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτὸς ὢν καὶ ἀπολύτρωσις, κατὰ τὸν Παῦλον, φάσκοντα· « Ὅς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις· » εἰκότως τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ὁμοῦ μὲν συμπλήρωσιν καὶ τελείωσιν ἁμαρτίας εἶναι διδάσκει τῶν εἰς αὐτὸν ἡσεθηκότων, ὁμοῦ δὲ ἀπάλειψιν καὶ καθαρισμόν ἁμαρτιῶν, καὶ ἀδικιῶν Ἰλασμὸν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ, « Τοῦ τελῆσαι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειῶσαι τὴν ἁμαρτίαν, » εἰπὼν, ἐπήγαγε τὸ, « Τοῦ ἐξιλῆσασθαι ἀνομίαν, » σαφῶς Ἰλασμὸν αὐτὸν εἶναι πάσης ἀνομίας τῆς πάλαι κατὰ ἄγνοιαν γενομένης ὑποτιθέμενος. Ἐξῆς τούτοις εἰρηται, « Τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον. » Ἔστι μὲν οὖν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος αἰώνιος δικαιοσύνη, « ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Πλὴν ἀλλὰ σὺν τῇ ἑαυτοῦ παρουσίᾳ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις προῦξένησε δικαιοσύνην, ἔργους ἐπιδείξας, ὅτι « μὴ μόνον Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ ἔθνων. » Ἐπειπερ εἰς ὁ Θεός, ὃς δικαιοῦσαι περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. Ἔθεν τοὺς ἀμφὶ τὸν Κορνῆλιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἤξιωμένους ἀποθαυμάσας ὁ Πέτρος, « Ἐπ' ἀληθείας, » φησὶν, « οἶδα, ὅτι οὐκ ἐστὶ προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστὶ. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ τὸ εὐαγγέλιον δικαιοσύνης εἶναι φησι, λέγων· « Δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι· δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται. » Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἰρηται περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Καὶ τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δικαιοσύνην ἐνεδείξατο, τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξ Ἰσοῦ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ καταξιώσαντος κλήσεως. Ἀλλὰ οὐ τοιαῦτα ἦν τὰ διὰ Μωσέως, ἐνὶ δὲ μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει δειδωρημένα· διὸ καὶ πρὸς καιρὸν φανέντα παρελήλυθεν. Ἡ δὲ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηγγελέμη δικαιοσύνη, διαμένουσα εἰς τὸ διηνεκές, εἰκότως αἰώνιος προσηγόρευται δικαιοσύνη, κατὰ τὸν Γαβριὴλ φήσαντα· « Καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον· » ἀντὶ δὲ, « Καὶ τοῦ σφραγίζαι ὄρασιν καὶ προφήτην, » κυριώτερόν μοι δοκεῖ πεποιηκέναι ὁ Ἀκύλας, εἰπὼν· « Καὶ τοῦ τελῆσαι ὁραματισμὸν καὶ προφήτην. » Οὐ γὰρ ἀποκλείσαι, καὶ ὡσπερ σφραγίσαι τὰς προφητικὰς ὁράσεις ἐπιδηδήμηκεν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὃς γε καὶ πάλαι οὖσας ἀσαφεῖς καὶ κατεσφραγισμένας, ὡσπερ ἐπικειμένας περιελὼν σφραγίδας, ἀνέψξεν τε καὶ ἀνήπλωσε, τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸν νοῦν τῶν θείων παραδιδούς γραμμάτων. Ἔθεν, « Ἰδοῦ, » φησὶν, « ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ φυλῆς Ἰούδα· » καὶ αὐτὸς ἤνοιξε τὰς σφραγίδας τὰς ἐπικειμένας τῷ βιβλίῳ, κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου· Ποίας δὲ σφραγίδας ἢ τῶν προφητῶν τὰς ἀσαφεῖς;

⁶⁶ Luc. II, 34. ⁶⁸ Joan. I, 29. ⁶⁹ I Joan. II, 2. ⁷⁰ I Cor. I, 30. ⁷¹ Rom. III, 29, 30. ⁷² Act. X, 34, 35. ⁷³ Rom. I, 16, 17. ⁷⁴ Psal. LXXI, 7.

ἄς εὖ μάλα ἐπιστάμενος ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἡσαίας ἔλε-
 γε· « Καὶ ἔσονται οἱ λόγοι οὗτοι ὡς οἱ λόγοι τοῦ βι-
 βλίου τοῦ ἐσφραγισμένου. » Οὐκ ἄρα τοῦ ἀποκλείσαι
 ὄρασιν καὶ προφήτην ἐλήλυθεν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ,
 μᾶλλον δὲ ἀναπετάσαι, καὶ εἰς φῶς ἀγαγεῖν. Ὅθεν
 δοκεῖ μοι κυριώτερον ὁ Ἀκύλας φάναι· « Τοῦ τελέσαι
 ὄραματισμὸν καὶ προφήτην· » ὃ καὶ συνάδει τῷ,
 « Οὐκ ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας,
 ἀλλὰ πληρῶσαι, » πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένῳ.
 Τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς, καὶ πάσαι γε αἱ περὶ αὐ-
 τοῦ προφητεῖαι ἀπλήρωτοι καὶ ἀτελεῖς ἔμενον, εἰσ-
 ὄς· αὐτὸς ἐπιστάς ἐπιτέθεικεν ἅπασιν τέλος τοῖς περὶ
 αὐτοῦ προαναπεφωημένους. Δύναται δὲ καὶ κατὰ τὴν
 τῶν Ἑβδομήκοντα ἔρμηνειαν, τοιαύτην ἔχειν διανοίαν
 τὸ, « τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην· » ἐπεὶ ὁ
 νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρις Ἰωάννου διήρχεσαν, B
 ἐξ ἐκείνου τε διαλελοίπασιν οἱ πάλαι παρὰ τῷ Ἰου-
 δαίων ἔθνει πνευματοφορούμενοι, καὶ τὰς περὶ Χρι-
 στοῦ προβόησεις ἀνακηρύττοντες, καὶ τὰς ἐν ταῖς ἱε-
 ροῖς λόγοις ὁράσεις ὑγιῶς ἐποπτεύοντες, οἱ καὶ ἄτε
 ἀποκλεισθείσης αὐτῆς τῆς θείας χάριτος, καὶ σφρα-
 γίσαι ὡσπερ καταθεθείσης, ἐξέλιπον· διὸ συμβαίνει
 ἐξ ἐκείνου μηκέτι προφήτην ἐνεργεῖν, μηδὲ ὄρῶντα
 χρηματίζειν ἐν αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν δηλουμένων χρόνων
 καὶ εἰς ἡμᾶς τούτων ἀπάντων διαλελοίπων. Τού-
 τοις ἐπιφέρει· « Καὶ χρισταὶ ἅγιον ἄγιον. » Καὶ τοῦτο
 δὲ αὐτόθεν πρόδηλον, ὡς μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 χρόνων ἅγιοι ἄγιοι παρ' Ἑβραίοις ἀρχιερεῖς ἐχρίον-
 το, κατὰ τὴν κατὰ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον ἐπιτελου-
 μένην ἀγιστεῖαν· ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ οὗτοι διαλελοίπα-
 σι καταλλήλως τῇ προφητεῖᾳ. Ἡ μὲν οὖν τοῦ Ἰακώβ C
 πρὸς τὸν Ἰουδαὸν ἀναφώνησις ἡγουμένων καὶ ἀρχόν-
 των τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐκλείψιν ἐδήλου, κατὰ τὰ
 προτεταγμένα· ἐπειδὴ δὲ τὰ τῆς προστασίας τοῦ
 λαοῦ προφητῶν καὶ ἱερέων πάλαι πρότερον ἤρτητο,
 ἀκολούθως προθεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προπαρατε-
 θέσεως προφητείας τὴν τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγουμένων
 τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους καθαιρεσιν ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ
 παρουσίᾳ, διὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας τὴν τῶν
 προφητῶν καὶ τῶν ἱερέων τῶν παρ' αὐτοῖς πάλαι
 διαπρεπόντων ἐκλείψιν ἀναφωνεῖ, ὡς καὶ τούτων ἐπὶ
 τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείᾳ διαλείψοντων· ὃ καὶ αὐτὸ
 τοῖς ἔργοις ἢ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιστώ-
 στω. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀκύλας, « τοῦ ἀλείψαι ἡγιασμένον
 ἡγιασμένων, » ἐξέδωκεν, οἴησεται μὲν τις τὸν πάλαι
 παρὰ Ἰουδαίους ἀρχιερέα δηλοῦσθαι, τῶν μὲν τούτῳ
 ὑποθεθηκότων πολλῶν ἱερέων ἁγίων προσαγορευομέ-
 νων, ἁγίου δὲ ἁγίων μόνου τοῦ ὑπὲρ πάντας ἀρχ-
 ιερέως. Ἐπειδὴ τοῦτο καὶ προχείρως νοούμενόν ἐστιν
 ἀληθές. Μέχρι γὰρ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων οἱ
 ἀνέκαθεν κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς ὁμοῦ καὶ τοῦ παν-
 τὸς ἡγούντο λαοῦ, καὶ τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας,
 ἀκολούθως τῇ παρὰ Μωσεῖ νενομοθετημένῃ λατρείᾳ
 διαρκῶς ἐτετέλουν. Ἀπὸ δὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 χρόνων πρῶτον μὲν συνεχύθη καὶ ἡ κατὰ τούτους τά-
 ξις, μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ παντελῶς ἀπέσθη. Ἄλλ'
 ἔγωγε τῆς θείας Γραφῆς οὐδαμοῦ εὐρών τὸν παρὰ

A daicæ genti donata : quocirca ad tempus duntaxat
 prodita præterierunt. At enim quæ per Salvatorem
 nostrum justitia denuntiata est, in perpetuum per-
 manens, merito æterna justitia nuncupata est,
 quemadmodum dixit Gabriel : « Et ut adducatur
 justitia sempiterna : » pro eo autem quod est, « Et
 quasi signo impresso claudatur visio et propheta, »
 magis aliquanto proprie mihi videtur Aquila reddi-
 disse : « Et ad consummandum visionis munus et
 prophetam. » Non enim ut clauderet et quasi an-
 nulo signaret propheticas visiones, Salvator ac
 Dominus noster advenit, qui etiam illas, quæ an-
 tea obscuræ et quasi signo impresso clausæ erant,
 et aperuit et latius explicavit, quo tempore suis
 discipulis sensum divinarum Scripturarum expo-
 suit. Ex quo, « Ecce, inquit, vicit leo de tribu Ju-
 da⁷⁶ : » et ipse aperuit sigilla libro apposita, ut
 apud Joannem legimus in Apocalypsi. Cæterum
 quæ tandem sigilla, nisi prophetarum obscurita-
 tes? quas cum plane bene notas haberet etiam
 Isaias, dixit : « Et erunt verba hæc tanquam verba
 libri signati⁷⁶ : » non ergo ut clauderet visionem
 et prophetam venit Christus Dei, sed ut aperiret
 potius et in lucem proferret. Quare magis mihi
 proprie videtur Aquila dixisse : « Ad consumman-
 dum visionis munus et prophetam, » quod sane
 cum illo concordat : « Non veni solvere legem aut
 prophetas, sed complere⁷⁷, » quod a nostro Sal-
 vatore dictum agnoscimus. 387 Finis enim legis
 Christus, et omnes de illo prophetiæ inanes atque
 imperfectæ manserunt, donec ille seipsum osten-
 dens, omnibus quæ de ipso a prophetis prædicta
 fuerant, finem imposuit. Potest etiam ex interpre-
 tatione Septuaginta talem habere sensum, illud
 quod dictum est : « Ut quasi signo impresso clau-
 datur visio et propheta : » cum lex et prophetæ
 usque ad Joannem permanserint, et ex illo defece-
 rint, qui prius Spiritu divino afflati divinabant, et
 vaticinia de Christo omnibus palam prodebant, qui-
 que in sacris responsis visiones puras et sinceras
 contemplabantur, tanquam si ipsis divina gratia et
 clausa, et quasi signis impressis colligata esset,
 merito evenit ut ab illo, de quo dictum est, tempo-
 re, non amplius apud illos munere suo fungeretur
 D propheta, neque qui ab illis videns nominabatur,
 sed omnia hæc usque ad nostram ætatem sublata
 evanuerint. Deinceps sequitur : « Et ungtur Sanctus
 sanctorum. » Hoc item nobis eodem argu-
 mento constabit : nam usque ad tempora Salvato-
 ris nostri, qui Sancti sanctorum pontifices erant
 apud Hebræos, ii ceremoniis quas ex Mosaica lego
 acceptas servabant, ungebantur : sed hi quoque
 posthæc sicut prophetia prædixerat, defecere. Ita-
 que quod ab Jacob ad Judam oraculum enuntiatum
 est, secundum ea quæ prius a nobis exposita sunt,
 Judaicæ gentis ducum principumque defectum di-
 vinabat. Sed quoniam prophetarum et sacerdotum,

⁷⁶ Apoc. v, 5. ⁷⁷ Isa lxi, 1. ⁷⁷ Matth. v, 17.

qui populo præerant, jampridem honor dilatus fuerat, ordine deinceps sermo, ubi interitum Judæicæ gentis ducum et principum sub ipsum Christi adventum, per eam quæ prius citabatur prophetiam, prædixit, per eam quæ nunc in manibus est, et prophetarum et sacerdotum, qui olim apud illos florebant, defectum plane significat, tanquam hi quoque ubi Christus advenisset defecturi essent, quod quidem vaticinium, Salvatoris nostri adventus re ipsa comprobavit. Quia vero Aquila, « Ad unguendum Sanctificatum sanctificatorum, » interpretatus est, ex eo aliquis suspicabitur veterem Judæorum pontificem designari : quippe cum multi quidem illo ipso inferiores sacerdotes sancti appellarentur, solus autem pontifex, qui omnes dignitate antebat, Sanctus sanctorum. Siquidem hoc vel eo sensu acceptum quod unicuique in promptu sit, verum est. Nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui a prima origine per successionem erant pontifices, iidem etiam toti populo præerant, **388** et quæ ad cultum Dei pertinent, ritum illum sectantes, qui in lege Mosis sancitus fuerat, abunde satis administrabant. Ex quo autem Salvator noster advenit, primum quidem eorum quoque ordo confusus est : non multo autem post, etiam penitus extinctus. Cæterum, cum ego quidem nusquam in sacris litteris invenerim, Judæorum pontificem Sanctum sanctorum nominari, arbitror in unicum duntaxat Dei Filium Verbum et proprie designari, et vere dignum tali appellatione constitui. Iis enim qui ex hominibus profecti sint, et ad eum virtutis gradum pervenerint, quem natura mortalis contingere potest, satis superque fuerit, si quando in partem et communicationem quamdam assumpti ejus qui dixit, « Sancti eritis, quoniam sanctus ego Dominus ⁷⁹, » sancti appellentur. Sanctus autem sanctorum, quis tandem sit apud homines nominandus, præter unum sancti dilectum Puerum, qui ut Rex regum, et dominorum Dominus, ita etiam sanctorum Sanctus est appellatus? uni igitur ei, utpote qui præstantiori quodam modo sit unctus, quam omnes qui unquam terreno illo atque elaborato Mosis oleo uncti fuerint, dictum est illud : « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis ⁷⁹. » Quo quidem oleo unctus ex propria persona apud Isaiam ipse ait : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ⁸⁰. » Quoniam igitur excellenti et spirituali ac potius ipsius divinitatis unguento solus præter omnes, qui unquam fuerint, Salvator noster unctus esse perhibetur, merito Sanctus sanctorum, tanquam si diceretur, Pontifex pontificum, est nominatus, aut etiam Sanctificatus sanctificatorum, ut est in Gabrielis oraculo. Hæc porro omnia completis hebdomadibus septuaginta, finem suum contingere, non alias sane quam quo tempore Salvator noster

Ἰουδαίους ἀρχιερέα ἅγιον ἁγίων ὀνομασμένον, ἡγούμεναι ἐν τοῦτοις μόνον αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσθαι, κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ταύτης δεῖσιν τῆς ἐπωνυμίας. Τοῖς μὲν γὰρ ἐξ ἀνθρώπων προκεκοφῶσι, καὶ εἰς τὴ ἐφικτὸν ἀρετῆς χωρήσασιν, ἀγαπητὸν ἁγίοις ποτὲ χρηματίζουσι, μετὰ μετοχὴν καὶ μετουσίαν τοῦ φήσαντος· « Ἄγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος. » Ἄγιον δὲ ἅγιος τίς ἂν κυρίως ἐν ἀνθρώποις ὀνομασθεῖη, ἢ μόνος ὁ ἡγαπημένος τοῦ ἁγίου Πατρὸς, ὡς περ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κυρίων Κύριος, οὕτω καὶ ἁγίων ἅγιος ἀναγορευόμενος ; μόνῳ γοῦν αὐτῷ, ἅτε διαφερόντως παρὰ τοῦς πῶποτε Μωσέως ἐλαίῳ γεώδει καὶ σκευαστῶ κεχρισμένους, εἴρητο· « Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοῦς μετόχους σου· » ἢ χρισθεὶς, ἐξ ἰδίου προσώπου καὶ αὐτὸς φησιν ἐν Ἡσαΐα· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. » Ἐπεὶ οὖν διαφέροντι καὶ πνευματικῷ, μᾶλλον δὲ θεότητος χρισματι μόνος παρὰ τοῦς πῶποτε ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ κεχρίσθαι μαμαρτύρηται, εἰκότως « ἅγιος ἁγίων, » ὡς ἂν τις εἴποι, « ἀρχιερεὺς ἀρχιερέων » ὀνομασται, καὶ « ἡγιασμένος ἡγιασμένων, » κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρησμόν. Ταῦτα δὲ πάντα, συμπεραιουμένον τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, τέλος ἐλάβανεν οὐκ ἄλλοτε ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔσεσθαι ὁ προδῆλωθεὶς ἀγγελος κεφαλαιωδῶς ἐθέσπιζε τῷ προσφῆτῃ, αὐθις ἐπαναλαμβάνει τὸν περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων λόγον, διδάσκων κατὰ μέρος ἕκαστα ἀκριβῶς, ὅθεν ἀπάρχεσθαι δεῖ τῆς τῶν χρόνων ἀπαριθμήσεως, καὶ τίνα κατὰ τοῦς δηλουμένους καιροὺς ἀπαντήσεται. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ γνώση, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξέδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἰερουσαλήμ· ἑβδομάδες ἑπτὰ καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ τεῖχος. » Ἐν οἷς δοκεῖ μοι καλῶς ἔχειν καὶ τὴν τοῦ πρὸ ἡμῶν εἰς τοὺς τόπους θεωρίαν μὴ ἀποκρύψασθαι, παραθεῖναι δὲ καὶ ταύτην ὡς οικεῖαν τοῖς ἐντευξομένοις. Κοινὰ γοῦν, καλῶς εἴρηται, τὰ τῶν φίλων· καὶ ἐπειδὴ προσήκει συγχρηθῆναι μὲν εὐγνωμονοῦντας τοῖς καλῶς ὑπ' ἐτέρων εἰρημένοις, μὴ μὴν ἀποστρεφῆναι τοὺς πατέρας τῶν ἐγγίνων, μηδὲ τοὺς πρώτους φυτεύσαντας τῶν οικειῶν σπερμάτων, τὰς αὐτοῦ παραθήσομαι· λέξεις. Φέρονται δὲ αὐταὶ Ἀφρικανοῦ ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν Χριστογγραφίων, τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον· « Ἡ μὲν οὖν περιχοπὴ οὕτω πως ἔχουσα πολλὰ τε καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δὲ ὧν χρεῖα περὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰ τοῦτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα, μετὰ ἑβδομάδας ἑβδομήκοντα μέλλοντος ἐπιφάνεσθαι, δηλον. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος, ἢ ἀπὸ τοῦτου, τὰ τε παραπτώματα παλαιούται, καὶ αἱ ἀμαρτίαι συντελοῦνται. Διὰ δὲ τὴν ἄφεισιν αὐτὰ τε ἀνομία ἐξίλασμῳ μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἐξαλεί-

⁷⁹ Levit. xx, 26. ⁷⁹ Psal. xlv, 8. ⁸⁰ Isa. lvi, 1.

φρονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται παρὰ τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητεία μέγας Ἰωάννου, χρίεται δὲ ἅγιος ἄγιων. Πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας οὐκ ἔντα ταῦτα προσεδόξατο μόνον. Ἀρξασθαι δὲ τῶν ἀριθμῶν, τουτέστι τῶν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδων, ἃ ἔστιν ἔτη τετρακόσια ἐννεήκοντα, ὁ ἄγγελος ὑποτίθεται ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ. Συνέθη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοσῶν ἔτει. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου οἰνοχόος, δεηθεὶς, ἀποκρίσεως ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξῆλθε κελεύων ταῦτα. Μέχρι μὲν γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ, μετὰ τὴν ἐβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας, τῶν βουλομένων ἕκαστον ἐκουσιατῆ καταπέμφαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ καταθόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἐσδρα, τὴν νεῶν οἰκοδομῆν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τείχος τῇ πόλει περιβάλλειν, ὡς οὐ κεκλευσμένου τούτου. Ἐμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου, καὶ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτους πεντεκαίδεκάτου καὶ ἑκατοστοῦ ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε ἔτη γίνεται. Καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν. Νεεμίας δὲ καταπεμφθεὶς, τοῦ ἔργου προέστη ἡ δὲ οἰκοδομήθη πλατεῖα καὶ περίτεχος, ὡς προεφητεύθη. Κάκειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται· εἰ γὰρ ἀλλοθεν ποθεν ἀριθμῆν ἀρξάμεθα, καὶ οὐκ ἐντεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλείστα ἄτοπα ἄπαντήσῃ. Ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησώμεθα τῆς ἀριθμήσεως τῶν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδων, εἰς ἔτη ἑκατὸν καὶ προσέτι περισσεύει. πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προσφῆτευσεν, πολλῶν δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας. Εὗρισκόμεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἔσται διακοσίους τριάκοντα περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἔτη τριακόσια ἐβδομήκοντα παρατείνουσαν, κάκειθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἑκκαίδεκατον ἔτος εἰς ἔτη ἐξήκοντα. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου αἱ ἐβδομήκοντα ἐβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστὸν συντελοῦνται χρόνον, κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλήμ ἀνοικοδομήσων ἐπέμφθη ἔπει πεντεκαίδεκάτω καὶ ἑκατοστῶ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ δὲ Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοσῶν ἔτει, καὶ Ὀλυμπιάδος ὀγδοηκοστῆς τρίτης ἔτει τετάρτῳ, ἐπὶ τοῦτον τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἑκκαίδεκατον, ἔτη συνάγεται τετρακόσια ἐβδομήκοντα πέντε, ἅπερ Ἑβραϊκῶς τετρακόσια ἐννεήκοντα γίνεται, κατὰ τὸν σεληνιαίων δρόμον τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκαίνων ἐξαριθμουμένων, ὡς ἔστι πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν τρια-

A hominibus se videndum exhibuit. Ergo cum hæc sic fore angelus is, de quo dictum est, summatum ipsi prophetæ cecinerit, rursus sermonem de lxx hebdomadibus renovat, exquisitissime per singulas partes docens, unde incipere oporteat numerare tempora, et quidnam talibus temporibus eventurum sit. « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur et ædificetur Jerusalem : hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ, et revertetur et ædificabitur platea et murus. » **389** Quæ sane verba ut reddam planiora, pulchre mihi officio functus esse videbor, si commentationem in ejusmodi locos ejus viri, qui ante nos idem studium coluerit, non occultavero, sed eam quoque apposuro, ut accommodata iis, qui lecturi sint hæc. Pulchre enim illud dici solet, quæ amicorum sunt, ea esse communia : et quia uti quidem quasi communibus convenit iis, quæ alii probe dixerint, sed ita ut agnoscamus auctores, neque aut sua sobole patres, aut eos, qui primi consueverint, propriis seminibus defraudemus, illius verba non gravabor apponere. Ea feruntur Africani in quinto eorum quæ de temporibus scripsit, quæ quidem in hunc modum se habent : « Ipsa quidem particula, inquit, quæ fere sic se habet, tum multa tum admirabilia significat : attamen nunc de iis duntaxat quæ nobis ad rationem temporum, et eorum quæ ad tempora pertinent conductura sint, verba faciamus. Quod igitur hæc de adventu Christi dicantur, qui post hebdomadas lxx ab hominibus esset videndus, neutiquam dubium est : tempore enim Salvatoris nostri aut ex illo ipso, et antiquantur delicta, et peccata consummantur : per remissionem autem, iniquitates cum injustitiis expiatione delentur, justitiæque sempiterna denuntiatur, præter eam quæ ex lege acquirebatur. Visiones autem et prophetiæ usque ad Joannem, et Sanctus sanctorum ungitur : nam cum ante Salvatoris nostri adventum hæc non essent, expectabantur tamen. Numeri vero initium accipere, hoc est lxx hebdomadarum, qui sunt anni quadringenti nonaginta, angelus præcipit ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem. Porro hæc contigerunt regni Artaxerxis, qui Persarum rex fuit, anno vicesimo : hujus enim pincerna Nehemias cum eum ipsum rogasset, responsum accepit, ut ædificaretur Jerusalem. Et sermo exivit quo ipsum hoc jubebatur : nam ad illud usque tempus civitas deserta manserat. Cum enim Cyrus post septuagenariam servitutem volentem unumquemque voluntarie emisisset, qui cum Jesu magno sacerdote et Zorobabel, quique post hos ipsos cum Esdra descenderant, ædificare templum et murum civitati circumdare initio prohibebantur, tanquam hoc imperatum non esset. Mansit igitur usque ad Nehemiam et regnum Artaxerxis, annumque imperii Persarum centesimum et quintum decimum : cum vero a capta Jerusalem annus centesimus atque octogesimus ageretur, **390** tum rex Artaxerxes jussit ædificari

civitatem, et Nehemias, unus eorum qui emissi fuerant, operi præfuit : et platea et muri ambitus ædificata sunt, sicut futurum prophetia significaverat. Inde igitur nobis numerare incipientibus LXX hebdomades in Christum terminantur : nam si ab illo quovis tempore numerandi initium fecerimus, neque tempus ipsum conveniet, et multa incommoda subire necesse erit. Sive enim a Cyro, primaque emissionem, septuaginta hebdomadas numerare cœperimus, anni centum et amplius supererunt, sive ab eo die quo angelus ipsi Daniel oraculum reddidit, etiam major flet annorum numerus. Multo autem major, si ab initio captæ urbis. Invenimus enim regnum Persarum intra annos CC atque XXX contineri. Deinde Macedonum ad annorum numerum continuari trecentorum et septuaginta. Inde vero ad Tiberii Cæsaris annum sextum decimum, annos sexaginta. Ab Artaxerxe autem septuaginta hebdomades ad Christi tempus perveniunt, si Judæorum numeros sequimur. Siquidem a Nehemia, qui ut ædificaret Jerusalem est missus, anno regni Persarum centesimo et quinto decimo, qui fuit ipsius regni Artaxerxis vicesimus, atque idem octogesimæ tertię olympiadis quartus, ad illud tempus qui fuit olympiadis ducentesimæ secundæ annus secundus, imperii autem Tiberii Cæsaris sextus decimus, anni numerantur quadringenti septuaginta quinque, qui Hebraica ratione fiunt quadringenti nonaginta : utpote, cum illi ad cursum lunæ annos computare consueverint, ut hac ratione annus sit, quod dictu facile est, dierum trecentorum quinquaginta quatuor, cum tamen solaris cursus dies conficiat trecentos sexaginta quinque cum unius diei parte quarta. Ex quo apparet lunares cursus duodecim, ab uno solari cursu, undecim diebus et quarta unius diei superari. Idcirco et Græci et Judæi ternos intercalares menses octavo cuique anno adjiciunt. Etenim si undenos cum unius parte quarta octies repetiveris, trium mensium spatium conficies. Quadringenti igitur septuaginta quinque anni, octennia reddunt quinquaginta novem et annos præterea tres. Cum vero octavo cuique anno terni intercalentur menses, conficitur annorum xv summa, paucis detractis diebus. **391** Quos si ad quadringentos septuaginta quinque addideris, hebdomadas LXX conficies. » Hactenus quidem Africanus. Quod si nos quoque oportet in ejusmodi locos propriam commemorationem in medium afferre, dico non frustra neque temere divisionem ab oraculo esse factam septuaginta hebdomadarum. Nam cum eas diviserit in primas septem, ac deinde in alias sexaginta duas, et post plurima, quæ media interponuntur, unam reliquam adjecerit, eo modo numerum septuaginta hebdomadam complevit. Dicit igitur : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ. » Deinde aliis quibusdam interpositis rebus, novissi-

A κοσίων πεντήκοντα τεσσαρῶν, τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τριακοσίων ἐξήκοντα πάντα τετάρτου. Τὴν γὰρ κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσει ἡμέραις ἕνδεκα καὶ τετάρτῳ. Διὰ τοῦτο Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτὼ παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκις γὰρ τὰ ἕνδεκα τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη, ὀκταετηρίδες γίνονται πεντήκοντα ἑννέα καὶ μῆνες τρεῖς· ὡς τρίμηνου δὲ ἐμβολίμου τῆ ὀκταετία γινομένης, ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδεόντων γίνονται. Ταῦτα δὲ πρὸς τοὺς τετρακοσίους ἑβδομήκοντα πέντε ἔτεσιν, αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συντελοῦνται. » Ταῦτα μὲν οὖν Ἀφρικανός. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἡμᾶς οἰκεῖαν εἰς τοὺς τόπους ἀπόδοσιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, φημι μὴ μάτην, μηδὲ ὡς ἔτυχε τὴν διαίρεσιν πεποιηθῆαι τὸν λόγον τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων. Διελὼν γὰρ αὐτὰς εἰς πρώτας ἑπτὰ, ἔπειθ' ἑτέρας ἐξήκοντα δύο, καὶ μετὰ πλείεστα τὰ μεταξὺ ἐπιλεγόμενα, τὴν μίαν ἐπιθεῖς, οὕτω τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀφωρίσατο. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ γνώσῃ, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησῆαι Ἰερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » Εἰθ' ἑτερά τινὰ μεταξὺ ἐπαγαγῶν, τὴν τελευταίαν προστίθῃσι, φήσας· « Καὶ δυναμίσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Ὅτι δ' οὐ μάτην ταῦτα, οὐδ' ἕνευ τῆς θείας ἐπινοίας ἐσχεδιάσται, πάνθ' ὄντινα οὖν τῶν ὡς Θεοῦ ῥήμασιν αὐτοῖς προσεχόντων ὁμολογήσῃσι ἡγοῦμαι. Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον ἡμῖν καλῶς ἔδοξεν ἐπισημῆσθαι, καταλείπειν τε τοῖς ἐντυχάνουσι τὴν τοῦ ζητηθέντος ἀκριθεῖ λύσιν. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἡμᾶς τὸ ἐπιειδὸν μὴ ἀποκρῦψασθαι, φημι καθ' ἑτέραν διάνοιαν ἤτοι ἐκδοχὴν τὸν ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ δηλούμενον Χριστὸν ἡγοῦμενον, κατὰ τὰ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησῆαι Ἰερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, » οὐκ ἄλλοι εἶναι τοῦ καταλόγου τῶν μετὰ τὴν προφητείαν, καὶ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἡγησαμένων τοῦ λαοῦ ἀρχιερέων, οὓς Χριστοὺς ἔθος ἀποκαλεῖν τῆ Γραφῆ. Μόνους γὰρ τούτους καθηγῆσθαι τοῦ ἔθνους, ἀρξάμενους ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ἰουσεδὲκ, τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας παρελήξαμεν. Οἶμαι γοῦν τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς τούτων προστασίας, καθ' ὃν ἠγγίσαντο, δηλοῦσθαι διὰ τοῦ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησῆαι Ἰερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » τῶν ἐτῶν δὲ τὰς ἑβδομάδας, συναγαγόμενας εἰς ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ἀπὸ τῆς Κύρου βασιλείας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων παρεκτείνεσθαι ἀρχὴν, καθ' ἣν Πομπήσιος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστάς τοῖς Ἰεροσολύμοις, εἶλε μὲν πολιορκίαν τὴν πόλιν, τὸ δὲ πᾶν ἔθνος δούλων Ῥωμαίοις κατεστήσατο, ὡς καὶ φόρους ἐξ ἐκείνου τελεῖν, καὶ τοῖς Ῥωμαίων πειθαρχεῖν ἐπιτάγμασιν. Ἐπὶ τοῦτον γοῦν τὸν χρόνον ὁ τῶν τετρακοσίων ὀγδοήκοντα τριῶν ἐτῶν περιόριζεται ἀριθμὸς, ἐφ' ὃν καὶ κατέληξαν οἱ κατὰ τὸν

Μωσῶς νόμον ἐκ πατέρων διαδοχῆς τὴν προστασίαν τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν ἱερωσύνην διεληφότες· οὗς Χριστὸν ἠγούμενον τὴν θείαν ἐπὶ τοῦ παρόντος Γραφῆν ὀνομάζειν ὑπολαμβάνω. Εἰ δὲ χρῆ καὶ τὸν κατάλογον ἐκθέσθαι τῆς τῶν ἀρχιερέων διαδοχῆς, τῶν ἐν τῷ δηλωμένῳ μεταξὺ χρόνῳ διαγενομένων, καὶ τοῦτο οὐδὲς φθόνος εἰς παράστασιν τῆς τῶν εἰρημένων ἀληθείας ποιήσασθαι.

Ae nos quidem quod in mentem venit, occultare oportet, dico alio quodam sensu Christum ducem, qui in proxime exposita scriptura significatur esse accipiendum, in illis utique verbis : « Ab exita sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, » nihilque aliud intelligendum quam seriem, successionemque pontificum, qui post illam ipsam prophetiam, reditumque de Babylone populo Judaico præfuerunt, quos Christus nominare sacræ Litteræ consueverunt. Hos enim duntaxat genti præfuisse initio facto ab Josedec sacerdote magno, post reditum de Babylone usque ad tempora adventus Salvatoris nostri accepimus. Arbitror igitur intermedium tempus quo illi præfuerunt significari illis verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem et hebdomades sexaginta duæ ; » annorum vero hebdomadas, si redigantur in annos, quadringentos octoginta tres, a regno Cyri usque ad Romanorum imperium propagari, quo tempore Pompeius Romanorum imperator Hierosolyina aggressus, obsidione quidem urbem ipsam cepit, totam vero gentem Romanis 392 servire coegit, usque adeo, ut ex illo tempore et tributa pendens et Romanorum jussibus obtemperans fuerit. Ad hoc igitur tempus, quadringentorum octoginta trium annorum numerus ducitur, in quo desierunt, qui secundum Mosaicam legem ex majorum successione ac serie, totius gentis principatum et sacerdotium capiebant, quos Christum ducem a Scriptura divina hoc in loco nominari suspicor. Quod si opus est enumeratione quoque uti, et quinam illo intermedio tempore de quo loquimur, quibus successerint, locumque illum tutati sint, exponere, ne hoc quidem facere gravabimur, ut eorum quæ dicta sunt, veritatem ostendamus.

Πρῶτος τοίνυν μετὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείας, ἐπὶ Κύρου τοῦ βασιλέως Περσῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλωνίως ἐπάνοδον, Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας χρηματίας, ἅμα Ζοροβάβελ ἔνεισιν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ θεμελίους καταβάλλεται τοῦ ἱεροῦ. Ἄλλ' ἐπιτχεθέντος τοῦ ἔργου ὑπὸ τῶν περιοίκων, αἱ πρῶται ἐπτὰ ἐβδομάδες τῶν ἑτῶν αἱ διὰ τοῦ προφήτου δηλούμεναι συμπειρῶνται, καθ' ἃς ἀτελὲς διέμενε τὸ ἔργον τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς. Διόπερ ὁ θεῖος λόγος τῆς συναφῆς τῶν λοιπῶν ἐβδομάδων ἀφορίζει τὰς πρῶτας ἐπτὰ, εἰπὼν, « Ἐβδομάδες ἐπτὰ, » ἐπειθ' ἐξῆς μετὰ διαστολῆς ἐπαγαγὼν, « Καὶ ἑβδόμενες ἐξηκονταδύο. » Ἐπτά γοῦν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομῆς ἐβδομάδες ἑτῶν εὕρισκονται. Ἐνθεν ὀρῶμενοι τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι· « Τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὀικοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερεις αὐτόν; » Ἄλλ' οἱτοὶ μὲν τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὀικοδομῆσθαι τὸν ναὸν ἔφασαν· τὸσαῦτα γὰρ ἀπὸ πρώτου Κύρου βασιλείας, ὅς πρῶτος ἀνῆκε τῆς Βαβυλωνίως τοῦς βουλομένους τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν οἰκίαν γῆν ἐπανέλασθαι, ἐπὶ τὸ ἕκτον ἔτος Δαρείου βασιλείας συνάγεται, καθ' ὃν τὸ πᾶν ἔργον τῆς οἰκοδομῆς τέλος ἐληφεν· ὃ γε μὴν ἐξ Ἑβραίων Ἰωσήπος καὶ ἄλλον τριετὴ χρόνον εἰς τὴν τῶν ἔξωθεν τῶν ἀμφὶ τὸν ναὸν κατασκευασμάτων συμπλήρωσιν ἔφησεν, ὥστ' εἰκότως διὰ ταῦτα τὰς ἐπτὰ πρώτας ἐβδομάδας, εἰς ἕτη ἑννέα καὶ τεσσαράκοντα συντείνουσας, ἀφωρίσθαι, κατὰ τὸν τῆς προφητείας λόγον· τὰς δὲ λοιπὰς ἐξηκονταδύο

A mam adjungit, his verbis : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una. » Quod autem hæc non frustra neque absque divino afflatu temere effusa sint, eorum qui hæc tanquam Dei verba acceperint, negaturum arbitror neminem. Hoc igitur primum commode nobis visum est adnotari oportere, legentibusque ut hujusce quæstionis exquisitam solutionem inveniant, locum relinquere. Attamen si

Primum igitur post ipsius Daniel prophetiam, Cyro apud Persas regnante, post reditum de Babylone, Jesus filius Josedec, qui sacerdos magnus est dictus, una cum Zorobabel de Babylonica civitate revertitur, et sic fundamenta templi jaciuntur. Sed dum a vicinis impeditur opus, septem primæ annorum hebdomades, quas propheta dicit, abierunt, quibus templi ædificatio inchoata remansit. Qua de causa divinum oraculum primas septem hebdomadas a reliqua summa disjungit, dum dicit, « Hebdomades septem, » ac deinde ex intervallo adjungit : « Et hebdomades sexaginta duæ. » Septem igitur a Cyro ad templi ædificationem absolutam annorum hebdomades reperiuntur. Inde animos sumentes Judæi ad Salvatorem nostrum dicebant : « Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud⁸¹? » At illi quidem quadraginta et sex, annis ædificatum esse templum dixere : tot enim a regno Cyri prioris, qui primus Judæorum quibusque volentibus concessit de Babylone in patriam terram reverti, ad sextum Darii regni annum, colliguntur : sub quo omnis ædificatio finem accepit. Sed Josephus, auctor Hebræus, alios tres annos adjungit ad ea, quæ templo extrinsecus accedunt ornamenta absolvenda, ut propterea merito septem primas hebdomadas, quæ summam quadraginta novem annorum faciunt, a cæteris oraculum propheticum separaverit, et reliquas sexaginta duas a Darii regno numerare contingat : sub quo rursus Jesus filius Jose-

B C

⁸¹ Joan. II, 8.

dec, et Zorobabel filius Salathiel, cum adhuc **393** viverent, ambo instaurationi templi præfuerunt, prophetiæ munus interim exercentibus Aggæo et Zacharia, post quos Esdras et Nehemias de Babylone itidem reversi, murum circumdederunt civitati. Tunc autem pontificatum administrabat Joachim, qui Jesu filii Josedec filius fuerat, post quem successit Eliasib; deinde Jodæ, quem secutus est Jonathas; hunc excepit Jaddus. Horum etiam apud Esdram fit mentio, his verbis: « Et Jesus genuit Joachim, et Joachim genuit Eliasib, et Eliasib genuit Jodæ, et Jodæ genuit Jonathan, et Jonathan genuit Jaddum⁸². » Tempore autem hujus Jaddu, Alexander Macedo Alexandriam condidit, ut Josephus scriptum reliquit, et Hierosolyma ingressus Deum adoravit. Mortuus est autem Alexander incunte centesima et quarta decima olympiade, post Cyrum ducentis triginta sex annis, qui apud Persas regnare cœpit incunte olympiade quinta supra quadragesimam. Post mortem vero Alexandri Macedonis, et post quem proxime diximus pontificem, Onias ipse quoque pontificatus honore suscepto, genti præfuit: cujus temporibus cum Seleucus Babylonem cepisset, Asiæ sibi diadema circumdedit, anno post Alexandri mortem duodecimo. Ad quem a Cyro incipientibus, omnis temporis summa annorum ducentorum quadraginta octo colligitur. Ab hoc ipso tempore Græcorum regnum numerare incipit Machabæorum historia. Cæterum, post Oniam Judæorum suscepit principatum pontifex Eleazarus, sub quo LXX viri divinas interpretati Scripturas, Alexandrinis bibliothecis dedicarunt. Post hunc secutus est alter Onias: cui successit Simon, cujus tempestate Jesus filius Sirach fama celebris fuit, qui *Sapientiam* titulo omnia virtutum genera profitentem composuit. Post quem alius eodem cum prioribus nomine Onias præfuit. Hujus pontificis tempore Antiochus, cum Judæos obsidione fatigasset, Græcorum ritibus uti cœgit. Hunc secutus Judas, cognomento Machabæus, dum rebus Judæorum præest, regionem ab impiis et profanis expurgatam liberavit. Cui succedit frater Jonathas, deinde Simon: sub cujus mortem regni quod apud Syros viguit, annus numeratur septimus et septuagesimus supra centesimum, ad quod sane tempus primus, qui *Machabæorum* vocatur liber, historiam deducit, ac deductam relinquit. **394** Itaque a primo anno Cyri, regniue Persarum, ad extremum historiæ Machabæorum finem, Simonisque pontificis mortem, anni colliguntur quadringenti viginti quinque. Posthac vero Jonathas, ut scribit Josephus, pontificatum exceptum per annos viginti novem administrat. Hunc secutus Aristobulus, annum unum præest. Hic primus post reditum de Babylone ad pontificiam dignitatem amplius regium diadema additum sibi imposuit. Huic succedit et rex idem et pontifex Alexander, qui et ipse annos

ἀπὸ τῆς Δαρείου καταριθμῆσθαι βασιλείας συμβαίνει, καθ' ὃν αὖθις Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ τοῦ Σαλαθιήλ εἰς ἐκεῖνον τὴν ζωὴν παρατείναντες, ἀμφω προσέστησαν τῆς τοῦ ἱεροῦ ἀνανεώσεως, προφητεούντων Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου· μεθ' οὗς Ἔσδρας καὶ Νεεμίας, ὁμοίως ἐκ Βαβυλῶνος ἀνεληθόντες, τὸ τεῖχος ἐδείμαντο τῇ πόλει, τὴν ἀρχιερωσύνην διέποντος Ἰωακείμου· παῖς δὲ οὗτος ἦν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· μεθ' ὃν διαδέχεται τὴν ἀρχιερωσύνην Ἐλιασιβος· ἔπειτα Ἰωδαέ· μεθ' ὃν Ἰωνάθαν· μεθ' ὃν Ἰαδδοῦς. Τούτων μέμνηται καὶ ἡ Ἔσδρα γραφῆ, λέγουσα· « Καὶ Ἰησοῦς ἐγέννησε τὸν Ἰωακείμ, καὶ Ἰωακείμ ἐγέννησε τὸν Ἐλιασίβ, καὶ Ἐλιασίβ ἐγέννησε τὸν Ἰωδαέ, καὶ Ἰωδαέ ἐγέννησε τὸν Ἰωνάθαν, καὶ Ἰωνάθαν ἐγέννησε τὸν Ἰαδδοῦ. » Κατὰ τοῦτον τὸν Ἰαδδοῦ ἡ Μακεδὼν Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρειαν κτίζει, ὡς Ἰωσήπος ἱστορεῖ, ἀφικόμενός τε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τῷ Θεῷ προσκυνεῖ. Τελευτᾷ δὲ τὸν βίον Ἀλέξανδρος ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατοστῆς καὶ τεσσαρεσκαίδεκάτης Ὀλυμπιάδος, μετὰ ἔτη διακόσια τριάκοντα ἐκ Κύρου, ὃς ἐβασίλευσε Περσῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πέμπτῃς καὶ πεντηκοστῆς Ὀλυμπιάδος. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, καὶ μετὰ τὸν δηλωθέντα ἀρχιερέα, Ὀνίας ἡγεῖται τοῦ ἔθνους, τῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ αὐτὸς ἐπιλημμένος τιμῆς· καθ' ὃν Σέλευκος, Βαβυλῶνα κρατήσας, τὸ τῆς Ἀσίας περιτίθεται διάδημα ἔτει δωδεκάτῳ μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτῆν, καθ' ὃν συνάγεται ὁ πᾶς χρόνος ὁ ἀπὸ Κύρου εἰς ἔτη διακόσια τεσσαρακονταοκτώ. Ἐντεῦθεν τὴν Ἑλλήνων βασιλείαν ἢ τῶν Μακκαβαίων γραφῆ καταριθμῆσθαι ἀρχεται. Μετὰ δὲ τὸν Ὀνίαν ἡγεῖται τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερεὺς Ἐλεάζαρος, καθ' ὃν οἱ Ἐβδόμηκοντα, τὰς θείας ἐρμηνεύσαντες Γραφάς, ταῖς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθήκαις ἀνατεθείκασι· μεθ' ὃν ἕτερος Ὀνίας, ὃν διαδέχεται Σίμων, καθ' ὃν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σιράχ ἐγγωρῆζέτο, ὁ τὴν καλουμένην πανάρητον Σοφίαν συντάξας· μεθ' ὃν ἕτερος ὁμόνομος τοῖς πρόσθεν Ὀνίας ἡγεῖται, καθ' ὃν Ἀντίοχος, τοὺς Ἰουδαίους πολιορκήσας, Ἑλληνίζειν κατηνάγκαζε· μεθ' ὃν προστάς τῶν πραγμάτων Ἰούδας, ὁ ἐπικληθεὶς Μακκαβαῖος, ἐξεκάθηρε τῶν ἀσεβῶν τὴν χώραν· ὃν ὁ ἀδελφός Ἰωνάθης διαδέχεται· καὶ πάλιν Σίμων, οὗ κατὰ τὴν τελευτὴν ἑβδομὸν καὶ ἑβδομηκοστὸν καὶ ἑκατοστὸν ἔτος ἐξαριθμῆται τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς, ἢ τε πρώτη καλουμένη τῶν Μακκαβαίων βίβλος εἰς τοῦτο τοῦ χρόνου κατέλυσε τὴν ἱστορίαν. Ὅστε συνέχεσθαι ἀπὸ πρώτου ἔτους Κύρου καὶ Περσῶν βασιλείας ἐπὶ τὸ τέλος τῆς τῶν Μακκαβαίων γραφῆς, καὶ ἐπὶ τὴν Σίμωνος τοῦ ἀρχιερέως τελευτῆν, ἔτη τετρακόσια εἰκοσιπέντε· μεθ' ἃ Ἰωνάθης τὴν ἀρχιερωσύνην, ὡς ὁ Ἰωσήπος φησι, διαδέχεται ἐπὶ ἔτεσιν ἐννέα καὶ εἰκοσι· μεθ' ὃν Ἀριστόβουλος ἐνιαυτὸν ἡγεῖται, ὃς πρῶτος μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπόνον διὰ δῆμα βασιλικὸν περιτίθεται πρὸς τῇ ἀρχιερωσύνῃ. Τοῦτον διαδέχεται Ἀλέξανδρος, βασιλεὺς ἅμα καὶ ἀρχιερεὺς, ἔτεσι καὶ αὐτὸς ἐπὶ καὶ εἰκοσι προστάς

⁸² II Esdr. xii, 10, 11.

τῶν πραγμάτων· εἰς δὲ συνάγεται τὰ πάντα ἀπὸ A πρώτου ἔτους βασιλείας Κύρου καὶ τῆς ἀπὸ Βαβυλώ-
 νος ἐπανόδου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἔτη τετρακόσια
 ὄγδοηκονταδύο, οὗ προέστησαν ἀρχιερεῖς, οὓς ἠγοῦ-
 μαι Χριστὸν ἠγοούμενον ὑπὸ τῆς προφητείας ὀνομάζε-
 σθαι· μεθ' οὓς, τελευτήσαντος τοῦ ὑστάτου αὐτῶν
 ἀρχιερέως Ἀλεξάνδρου, ἀναρχα καὶ ἀπροστάτητα
 τὰ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀπολείπεται, ὥστε εἰς γυ-
 ναῖκα περιστῆναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν. Τῶν δὲ δύο
 παίδων, Ἀριστοβούλου καὶ Ἰγρκανοῦ, στασιασάντων
 πρὸς ἀλλήλους, ἐπιστάς τοῖς Ἱεροσολύμοις Πομπήϊος,
 Ῥωμαίων στρατηγὸς ὢν, αἰρεῖ μὲν πολιορκίᾳ τὴν
 πόλιν, μιαίνει τε τὰ ἅγια, μέχρι τῶν ἀδύτων τῶν ἰε-
 ρῶν προελθῶν. Καὶ ταῦτα συμβαίνει ἔτους πρώτου
 τῆς ἑκατοστῆς ἑβδομηκοστῆς ἐνάτης Ὀλυμπιάδος,
 μετὰ τετρακόσια ἑννεήκοντα πέντε ἔτη τῆς Κύρου
 βασιλείας, ἧτις ἤρξατο ἐπὶ τῆς πεντηκοστῆς πέμ-
 πτης Ὀλυμπιάδος. Τότε δ' οὖν ὁ Πομπήϊος, ἔλθων
 κατὰ κράτος τὴν Ἱερουσαλήμ, τὸν προειρημένον
 Ἀριστοβούλου ἐκπέμψας δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης, τῷ
 τούτου ἀδελφῷ Ἰγρκανῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδί-
 δωσι, τὸ τε πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου ὑποτελεῖ Ῥωμαίοις
 κατεστήσατο· μεθ' οὗ Ἡρώδης ὁ Ἀντιπάτρου παῖς,
 Ἰγρκανὸν ἀνελών, τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν ὑπὸ
 τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἐγγεγίρειται, πρῶ-
 τός τε αὐτὸς ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύει τοῦ
 ἔθνους, τὴν τῶν ἀρχιερέων κατὰ τὸν Μωυσέως νό-
 μον διαφθείρας τάξιν. Ὁ μὲν γὰρ θεῖος νόμος διέ-
 βητο ἱερᾶσθαι τῷ Θεῷ τὸν ἀνωτάτω προστάττει
 ἀρχιερέα· ὁ δ' Ἡρώδης οὐ τοῖς ἀπὸ γένους,
 οὐδ' οἷς προσῆκον ἦν ἀπειδίδου τὴν λειτουργίαν,
 ἀπεξωμένους δὲ τισι, καὶ ἀλλοτρίοις τῆς τῶν
 ἀρχιερέων διαδοχῆς, καὶ οὐδὲ τούτοις διαρκῶς,
 πρὸς βραχὺν δὲ τινα καὶ περιωρισμένον χρόνον,
 ἔλλατε ἄλλοις τὴν τιμὴν ἀντιδουρούμενος, ὥστε τὰς μὲν
 πρώτας ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Δαρσίου,
 τὰς δὲ λοιπὰς ἑξηκονταδύο ἀπὸ Δαρσίου καὶ ἐπὶ
 Πομπήϊου τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν περιορίζεσθαι.
 Καὶ κατὰ τρίτην δὲ θεωρίαν εὐροις ἂν ἄλλως ἐπα-
 ριθιμούμενος τοὺς χρόνους τῶν ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο
 ἑβδομάδων, ἀπ' οὗ συντείνουσιν εἰς ἔτη τετρακόσια ὄγδοη-
 κονταεπτά, ἐπ' αὐτὸν Αὐγουστον καὶ ἐπὶ Ἡρώδην
 τοὺς πρώτους ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύσαντας,
 καθ' οὓς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γένεσις
 ἱστορεῖται περιγραφομένη, εἰ, ἀρξάμενος ἀπὸ Δαρ-
 σίου καὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ναοῦ, τὸν δηλού-
 μενον ἀριθμὸν ἀναλογίσῃ. Δαρσίου γὰρ κατὰ τὸ
 δεύτερον ἔτος, τὸν ἑβδομηκονταετῆ χρόνον τῆς ἐρη-
 μώσεως Ἱερουσαλήμ συμπεπεράσθαι ὁ προφήτης
 Ζαχαρίας ὀγδοὶ λέγων· « Τῆ τετραδὶ καὶ εἰκάδι, ἐν
 τῷ ἑνδεκάτῳ μηνί, αὐτός ἐστι Σαβὰτ, ἐν τῷ δευτέρῳ
 ἔτει Δαρσίου, ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ζαχαρίαν
 τὸν τοῦ Βαραχίου. » Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἀπε-
 κριβῆ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ εἶπε· Κύριε παν-
 τωκράτωρ, ἕως τίνος οὐ μὴ ἐλεήσῃς τὴν Ἱερουσαλήμ,
 καὶ τὰς πόλεις Ἰούδα, ἃς ὑπερέβδεις τοῦτο ἑβδομη-
 κόντων ἔτος; » Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν τῷ θεῷ Πνεύ-

septem et viginti rebus Judæorum præest. Ad cuius
 principatum a primo regis Cyri anno, et Judaicæ
 gentis reditus de Babylone, omnis summa annorum
 colligitur quadringentorum octoginta duorum, quo
 toto tempore pontifices præfuerunt, quos ego qui-
 dem Christi ducis appellatione, a prophetia signifi-
 cari arbitror : post quos, ipsorum novissimo
 Alexandro decedente, res Judæorum sine principe,
 sine duce, neminem qui præsesset habentes, relin-
 quuntur. Factum itaque est, ut eorum regnum in
 feminam tandem reciderit. Cujus filii duo Aristobu-
 lus atque Hyrcanus, dum inter se de principatu
 contendunt, Pompeius interea Romanorum impera-
 tor, Hierosolyma aggressus, cum obsidione urbem
 capit, tum usque ad penetralia templi progressus,
 quæ sancta in illis dicebantur, profanat. Et hac
 Judæis accidunt centesimæ septuagesimæ nonæ
 olympiadis anno primo, qui fuit annus a Cyri regno
 quadringentesimus nonagesimus quintus, cuius
 regni initium quinquagesima quinta olympiade fa-
 ctum est. Per id igitur temporis Pompeius, vi
 captis Hierosolymis, et vincium Aristobulum Ro-
 mam mittit, et hujus fratri Hyrcano sacerdotium
 tradit, atque ex illo tempore universa Judæorum
 natio Romanis tributaria facta est. Post Hyrcanum
 Herodes, Antipatri filius, ipso interfecto Hyrcano,
 largiente Romano senatu, Judæorum obtinet reg-
 num. Illic primus alieno ortus genere, perturbato
 pontificum ordine, qui Mosaica lege sancitus fue-
 rat, in illa gente regnat. Lex enim divina jubebat,
 ut maximus pontifex quam diu viveret sacerdotio
 fungeretur. At Herodes non iis qui legitimo genere
 orti essent, neque iis qui id juris haberent, sed
 supposititiis quibusdam, atque a serie ac succes-
 sione pontificum alienis id muneris attribuit, ac ne
 iis quidem in perpetuum, sed ad breve quoddam
 determinatumque tempus gratificans, 395 atque
 alio tempore aliis ejusmodi honorem impertiens,
 ut hac ratione, primæ quidem hebdomades septem
 a Cyro ad Darium, reliquæ vero sexaginta duæ, a
 Dario ad imperatorem Romanorum Pompeium con-
 tineantur. At si tertiam præterea contemplationem
 velis insistere, atque alia quadam ratione tempora
 septem et sexaginta duarum hebdomadum nume-
 rare, quæ annos continent quadringentos octoginta
 tres, invenias idem temporis spatium ad Augustum
 usque atque Herodem, qui primi externi generis re-
 gnarunt, quorumque temporibus Salvatoris nostri
 Jesu Christi ortus fuisse memoratur, propagari,
 si modo hunc quem dixi numerum sumpto initio
 a Dario templique absolute recolligas. Ad secun-
 dum enim Darii annum, tempus solitudinis urbis
 Jerusalem, quod septuagenarium fuit, pervenisse
 propheta Zacharias indicat his verbis : « In die vi-
 cesimo quarto undecimi mensis (is est Sabat) in
 anno secundo Darii, factum est verbum Domini ad
 Zachariam filium Barachie ». Deinde progressus

¹¹ Zachar. 1, 7.

hebdomades compendium acceperē super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata : et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungetur Sanctus sanctorum. » **383** Quod igitur septuaginta hebdomadarum spatium, si in annos resolvatur, nonaginta supra quadringentos summam conficiat, nemini, putō, dubium est. Tantum igitur temporis compendium accepit super populum tuum, ubi sane omnem Judaicæ gentis terminationem concludit : nec tamen illos in his amplius Dei populum vocat, sed alloquens ipsum Daniel, « Populum, inquit, tuum : » namque alias quoque tanquam eum qui impie egisset, et simulacris se addixisset, non amplius suum populum Deus, sed Mosis appellavit, cum dixit : « Vade, descende, peccavit enim populus tuus ⁶⁰. » Nunc igitur eodem modo causam, cur illud temporis spatium contra illos præfuerit docet : hoc autem est, eos non amplius dignos esse, qui populus Dei appellentur. Deinde adjungit illud, « Et Super civitatem sanctam ; » ubi illud tuam rursus a superiori subaudivimus : ut ita dictum esse videatur, « super populum tuum et super civitatem sanctam tuam, » non secus ac si dixisset : Quæ a te sancta existimatur. Nam et Hebraicus contextus, et reliqui interpretes uno ore, non solum ad populum illud « tuum, » sed etiam ad civitatem, illud « tuam » adjungunt. Aquila igitur, « Super populum, » inquit, « tuum, et super civitatem sanctificatam tuam : » Symmachus autem : « Adversus populum tuum, et civitatem sanctam tuam. » Quocirca in bonis quoque LXX Interpretum codicibus, illud « tuam, » stellata apposita adjectum est : nam cum orans Daniel in illis suæ supplicationis verbis, sæpius populum, Dei populum nominasset, civitatis autem locum, sanctum Dei locum, vertens in diversum qui respondebat, neque civitatem sanctam Dei, neque populum Dei esse fatetur, sed « tuum, » inquit, qui oras, et qui talia de populo et de loco civitatis dixisti. Verba ipsius Daniel hoc modo se habent : « Avertatur furor tuus et ira tua a civitate tua Jerusalem et monte sancto tuo ⁶¹. » Item : « Populus tuus factus est in opprobrium omnibus in circuitu nostro ⁶². » Et rursus : « Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est ⁶³. » Et rursus : « Vide interitum civitatis tuæ super quam invocatum est nomen tuum ⁶⁴. » Ac deinceps : « Quia nomen tuum invocatum est super civitatem tuam, et super populum tuum ⁶⁵. » Talibus cum orasset, adjunxit : « Et cum adhuc loquerer et orarem, ecce Gabriel quem videram in visione mea, volans tetigit me, et dixit ea utique quæ superius descripta habes. » **384** Plane igitur in his propheta non simpliciter civitatem,

δρασιν καὶ προφητεῖαν, καὶ τοῦ χρίσαι ἅγιον ἄγιον. Ὅτι τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ὁ χρόνος, ἐν ἑτασι ἀναλυόμενος, ἐννεμήκοντα πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἀριθμὸν συνάγει, παντὶ που δῆλον. Τοσοῦτος τοι γαρ οὖν συνετεμήθη χρόνος ἐπὶ τὸν λαόν σου, τὸ πᾶν συμπέρασμα τοῦ Ἰουδαίων περιορίζων ἔθνους· καὶ οὐκέτι γε αὐτοὺς ἐν τούτοις Θεοῦ λαὸν προσαγορεύει, ἀλλὰ τῷ Δανιήλ φησι, « λαὸν σου. » Ὡσπερ γὰρ ἀσεβήσαντά ποτε καὶ εἰδωλολατρήσαντα ἐπὶ τῆς ἐρήμου, οὐκέτι λαὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεός, ἀλλὰ τοῦ Μωσέως προσεῖπε, φήσας· « Βάδιζε, κατέδηθι· ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου. » τὸν αὐτὸν τρόπον κἀνταῦθα τοῦ περιωρισθαι κατ' αὐτῶν τὸν δηλωθέντα χρόνον τὸ αἴτιον ἐκδιδάσκει· τοῦτο δ' ἦν τὸ μηκέτι τοῦ Θεοῦ λαὸν αὐτοὺς καταξιόσθαι χρηματίζειν. Ἐπιλέγει δέ, « Καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν. » τὸ σου πάλιν ἐξακουόντων ἡμῶν κατὰ κοινοῦ, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον τοιοῦτον, « Ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » ὡς εἰ ἔφασκε· Τὴν σοὶ νενομισμένην ἁγίαν. Τὸ γοῦν Ἑβραϊκόν, καὶ οἱ λοιποὶ συμφώνως ἐρμηνευταί, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς πόλεως τὸ σου προσκεῖμενον περιέχουσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶν· « Ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν ἡγιασμένην σου. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Κατὰ τοῦ λαοῦ σου, καὶ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας σου. » Ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς ἀκριβέσι ἀντιγράφοις τῶν ἑβδομήκοντα τὸ σου μετὰ ἀστερίσκου παραθέσεως πρόσκειται. Ἐπεὶ γὰρ εὐξάμενος Δανιήλ ἐν τοῖς τῆς ἰκεσίας αὐτοῦ βήμασι, πολλάκις τὸν μὲν λαόν, Θεοῦ λαὸν ὠνόμασε, τὸν δὲ τῆς πόλεως τόπον, ἅγιον Θεοῦ τόπον, ἀντιστρέψας ὁ χρηματίζων, οὕτε τὴν πόλιν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ, οὕτε τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογεῖ, ἀλλὰ « σου » φησι τοῦ προσευχομένου, καὶ τοιαῦτα περὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τόπου καὶ τῆς πόλεως εἰρηκότος. Ἐχουσι δὲ τὸ Δανιήλ αἱ φωναὶ οὕτως· « Ἀποστραφῆτω δὴ ὁ θυμός μου, καὶ ἡ ὀργή σου ἀπὸ τῆς πόλεως σου Ἱερουσαλὴμ ἕως ἁγίου σου. » καί· « Ὁ λαός σου ἐγένετο εἰς ὄνειδισμὸν ἐν πᾶσι τοῖς περικύκλι ἡμῶν· καὶ πάλιν· « Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸ ἁγίασμά σου τὸ ἔρημον. » καὶ αὐθις· « Ἴδε τὸν ἀφανισμὸν τῆς πόλεως σου, ἐφ' ἧς ἐπιπέκλῃται τὸ ὄνομά σου ἐπ' αὐτῆς. » καὶ ἔξῃ· Ὅτι τὸ ὄνομά σου ἐπεκλήθη ἐπὶ τὴν πόλιν σου καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου. » Τοιαῦτα εὐξάμενος ἐπιλέγει· « Καὶ ἔτι μου λαλούντος καὶ προσευχομένου, ἰδοὺ Γαβριήλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ὄρασει μου, πετόμενος, καὶ ἤψατό μου, καὶ εἶπε· τὰ ἀναγεγραμμένα. Σαφῶς οὖν διὰ τούτων ὁ μὲν προφήτης πόλιν οὐχ ἄπλως, ἀλλὰ ἐ τοῦ Θεοῦ πόλιν ὠνόμασε, καὶ τὸ ἁγίασμα ἐ τοῦ Θεοῦ ἁγίασμα, καὶ τὸν λαὸν ἐ τοῦ Θεοῦ λαόν, διαθέσει τῇ πρὸς τὸν λαόν. Οὐκέτι μὴν καὶ ὁ Γαβριήλ ὁμοίως αὐτῷ καλεῖ τὰ δηλούμενα, ἔμπαλιν δέ, « Ἐπὶ τὸν λαόν σου, » φησὶ, « καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » μονονουχὶ καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸν λαόν, καὶ τὸ ἁγίασμα ἀνάξιον εἶναι τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἀποφύνας. Τοσοῦτον δὲ οὖν χρόνον ὠρισθαι κατὰ τοῦ λαοῦ πρῶτον, ἔπειτα καὶ κατὰ τῆς πόλεως διδάσκει, καὶ τοσοῦτος γε ὢν ἀποδείκνυται ἀπὸ τῆς

⁶⁰ Exod. xxxii, 7.⁶¹ Dan. ix, 16.⁶² ibid.⁶³ ibid. 17.⁶⁴ ibid. 18.⁶⁵ ibid. 19.

ἀνασώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ γέγονεν ἐπὶ Δαρείου τοῦ Περσῶν βασιλέως, μέχρι τῆς Αὐγούστου Ῥωμαίων ἐπικρατήσεως, Ἡρώδου τε Ἰουδαίων βασιλέως, ἀλλοφύλου τὸ γένος, καθ' οὓς τὰ τῆς γενέσεως ιστορεῖται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς ὁ λόγος προῦν ἐπιδείξει. Ἐξῆς δὲ ἐπιλέγει· « Τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι δρασιν, καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσαι ἄγιον ἄγιον. » Ἄντι μὲν οὖν « τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν, » ὁ Ἀκύλας πεποίηκε, « Τοῦ συντελεῖσαι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειῶσαι ἁμαρτίαν. » Τὸ γὰρ, « Πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν, » εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ διὰ τούτων οἶμαι παρίστασθαι. Ἐπὶ γὰρ τῆς κατ' αὐτοῦ τολμηθείσης τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπιβουλῆς συντελεσθῆ αὐτῶν ἡ ἁμαρτία, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἀθεσία τέλος εἴληφε. Πάλαι μὲν γὰρ πρότερον ἔφερον αὐτοὺς ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, μυρία ὅσα πλημμελοῦντας πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας, ὡσπερ οὖν διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδείκνυται λόγων· πλὴν ἀλλ' ὡσπερ ἐπὶ τῶν πάλαι τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας οἰκοῦντων ἀλλοφύλων εἰρητο τῷ Ἀβραάμ· « Οὕτω γὰρ ἀναπεπλήρωται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμορραίων· » καὶ ἕως μηδέπω ἦσαν ἐκπεπληρωμένοι, οὐκ ἤλαύνοντο πῶ οἱ Ἀμορραῖοι τῆς πατρῴας γῆς. Ἐπει δὲ ἐπληρώθησαν αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν, τριπλαῦστα πάντες ἐξωλοθρεύθησαν ἐπὶ τῶν Ἰησοῦ τοῦ Μωσέως διαδόχου χρόνων· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ προτέρου νοήσεις λαοῦ. Ἔως μὲν γὰρ οὐκ ἐπληροῦντο αὐτῶν αἱ ἁμαρτίαι, ἡ τοῦ Θεοῦ ἀνοχή καὶ μακροθυμία ἔφερον αὐτοὺς, εἰς ἐπιστροφὴν ἐκάστοτε προσκαλουμένη διὰ τῶν προφητῶν. Ἐπει δὲ κατὰ τὴν σωτηρίαν φωνὴν ἐπλήρωσαν τὸ μέτρον τῶν πατέρων αὐτῶν, οὕτω δ' ἂν πάντα συναχθέντα κατὰ τὸ αὐτὸ τὸν ἔσχατον αὐτοῖς καιριργάσατο ὄλεθρον, ὡσπερ οὖν πάλιν αὐτοὺς ὁ Κύριος ἡμῶν διδάσκει λέγων· « Πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως αἵματος Ζαχαρίου, ἤξειν ἐπὶ τὴν γενεάν ταύτην. » Τὸ γοῦν ἔσχατον ἀπάντων τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τολμήσαντες, ἐτέλεσαν τὴν ἀθεσίαν, καὶ ἐτελείωσαν τὴν ἑαυτῶν ἁμαρτίαν, κατὰ τὴν Ἀκύλου ἐρμηνείαν· κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἐδέθη αὐτῶν καὶ ἐσφραγίσθη ἡ ἁμαρτία. Ἀλλὰ ἐπεὶ μὴ μόνον εἰς πῶσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνάστασιν πολλῶν ἐλήλυθεν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καθά φησι περὶ αὐτοῦ, « Ἰδοὺ οὗτος κεί- ται εἰς πῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, » εἰκότως τοῖς εἰρημένους ἐξῆς ἐπιλέγει ὁ Δανιὴλ τό· « Καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας. » Διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον εἶναι αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας, δεῖσθαι δὲ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἰλασμοῦ ζῶντος καὶ ἀληθινοῦ (οὗ τύπον ἔφερε τὸ παρὰ Μωσῆ κατασκευασθὲν ἰλαστήριον), οὗτος δὲ ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ εἰρηται· « Ἰδὲ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ

sed « Dei civitatem, » nominavit, et sanctuarium, « Dei sanctuarium, » et populum, « Dei populum, » ita videlicet animo erga illum populum affectus : at vero Gabriel non item ut ipse, ea quæ jam dicta sunt vocat, sed ex contrario, « Super populum tuum, inquit, et super civitatem sanctam tuam, » ubi propemodum et civitatem, et populum, et sanctuarium illa Dei appellatione indigna esse demonstrat. Tantum igitur temporis spatium primum contra populum, deinde contra civitatem præfinitum esse docet : et quod tantum sit, ostendit ex renovatione Jerusalem. Id porro continetur a Dario Persarum rege usque ad Augusti dominatum in Romanos, et Herodem Judæorum regem, qui alieno genere natus est, quorum temporibus ea quæ ad ortum Salvatoris nostri pertinent, enarrantur, quemadmodum longius progressa oratio demonstrabit. Ordine deinceps sequitur : « Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et inducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungetur Sanctus sanctorum. » Pro eo autem quod est, « Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, » Aquila vertit, « Ad consummandam prævaricationem, et finem imponendum peccato. » Illud enim, « Implete mensuram patrum vestrorum ⁶⁶, » quod a Salvatore nostro ad Judæos dictum est, etiam in his arbitror contineri ac significari : nam dum insidias illi Judaica gens molitur et conficit, peccatum suum consummavit : et ejusdem, ut Aquila vertit, adversus Deum prævaricatio finem accepit. Jampridem enim illos quamvis innumera-bilia peccata perpetrantes ante Salvatoris nostri adventum, Dei tamen clementia ferebat, quemadmodum videlicet prophetica ipsa verba demon-strant : verumtamen sicut de illis qui genere ab Hebræis differentes, terram promissionis incole-bant ad Abraham dictum est : « Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum : » et quamdiu completa non fuere, de terra ipsorum patria ex-pulsi non sunt. Ubi autem completa sunt, tum vero omnes in interitum inciderunt, quæ sane clades illos excepit temporibus illius Jesu qui Mosi suc-cessit : ita etiam de priore tibi intelligendum est populo : quamdiu enim illorum peccata completa non sunt, Dei illos patientia et benignitas tulit, et per prophetas undique ad conversionem invitavit. **385** Postquam autem, ut Salvator ad ipsos dixit, impleverunt mensuram patrum suorum, tum vero in eumdem locum coacta omnia, extremum illis maturaverunt interitum, sane quemadmodum item Dominus noster nos docet, ubi ait : « Omnem sanguinem effusum a constitutione mundi, a sanguine Abel justii usque ad sanguinem Zachariæ, ventu-rum super generationem istam ⁶⁷. » Cum igitur ad extremum manus injicere Fili) Dei ausi sunt,

⁶⁶ Matth. xxiii, 32. ⁶⁷ ibid. 35.

« consummaverunt prævaricationem, et finem peccato suo imposuerunt, » sicut Aquila interpretatus est, at, sicut LXX, « eorum peccatum alligatum signatumque est. » Sed quoniam non solum in ruinam, verum etiam in reparationem multorum venit in Israel, sicut de ipso dixit Simeon, « Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel ⁶⁶, » merito Daniel ad ea quæ dicta sunt, adjungit : « Et ut deleantur peccata, et expientur injustitiæ. » Cum enim sanguis taurorum et hircorum auferre peccata non posset, et omne hominum genus expiatione viva veraque indigeret (cujus figuram gerebat id quod apud Mosem constructum vocatur propitiatorium), nulla autem propitiatio viva veraque esset, nisi Salvator et Dominus noster, ille Agnus Dei, de quo dictum est : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccata mundi ⁶⁷. » Nam rursus, « Idem propitiatio est pro peccatis nostris, » nec pro nostris tantum ipse est pretium ac redemptio, sed etiam pro lotius mundi, ut ait Apostolus ⁶⁸ : « Qui factus est, inquit, sapientia nobis a Deo, justitiæque et sanctificatio et redemptio ⁶⁹. » Merito ejus adventum, simul complementum perfectionemque peccati esse docet eorum, qui contra ipsum impii fuerunt, simul abstersionem et purgationem peccatorum et injustitiarum expiationem eorum qui in ipsum crediderunt : nam cum Aquila. « Ad consummandam prævaricationem, et finem peccato imponendum, » dixerit, tum illud adjecit, « Et ad expiandum iniquitatem, » sic plane illum omnis iniquitatis, quæ olim per ignorantiam admissa sit, expiationem esse, pro concessio sumens. Post ipsa hæc, illud sequitur : « Ut inducatur justitia sempiterna. » Est sane ipse Dei Verbum justitia sempiterna, « qui factus est nobis sapientia a Deo, justitiæque et sanctificatio et redemptio, » ut ait Apostolus, verumtamen adventu suo omnibus hominibus conciliavit justitiam, reipsa ostendens, quod « non **386** solum Judæorum est Deus, sed etiam gentium. « Quandoquidem unus est Deus qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ⁷¹. » Ex quo eos qui cum Cornelio aderant, qui que jam Spiritum sanctum accipere meruerant, admirans Petrus, « Vere, inquit, novi quod non est acceptor personarum Deus, sed in omni gente, qui timet illum et exercet justitiam, acceptus est illi ⁷². » Quin Paulus quoque Evangelium justitiæ affirmat esse, ubi ait : « Virtus enim Dei est ad salutem omni credenti, Judæo primum et Græco : justitia enim Dei in eo revelatur ⁷³. » In Psalmis quoque de Christo dictum est : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁷⁴. » Et sane illius opus re vera Dei justitiam demonstravit, utpote quod omne genus hominum pari vocatione dignum reddiderit. At quæ per Mosem edita sunt, nequaquam talia, sed uni soli Ju-

αἵρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου· » καὶ πάλιν· « Αὐτὸς Ἰλασμὸς ἐστὶ περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, » οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτὸς ὢν καὶ ἀπολύτρωσις, κατὰ τὸν Παῦλον, φάσκοντα· « Ὅς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις· » εἰκότως τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ὁμοῦ μὲν συμπλήρωσιν καὶ τελειώσιν ἀμαρτίας εἶναι διδάσκει τῶν εἰς αὐτὸν ἡσθηκότων, ὁμοῦ δὲ ἀπάλειψιν καὶ καθαρισμόν ἀμαρτιῶν, καὶ ἀδικιῶν Ἰλασμὸν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ, « Τοῦ τελῆσαι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειῶσαι τὴν ἀμαρτίαν, » εἰπὼν, ἐπήγαγε τὸ· « Τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀνομίαν, » σαφῶς Ἰλασμὸν αὐτὸν εἶναι πάσης ἀνομίας τῆς πάλαι κατὰ ἄγνοιαν γενομένης ὑποτιθέμενος. Ἐξῆς τοῦτοις εἴρηται, « Τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον. » Ἔστι μὲν οὖν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος αἰώνιος δικαιοσύνη, « ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Πλὴν ἀλλὰ σὺν τῇ ἑαυτοῦ παρουσίᾳ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις προῤῥξένησε δικαιοσύνην, ἔργους ἐπιδείξας, ὅτι « μὴ μόνον Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν. » Ἐπειπερ εἰς ὁ Θεός, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. « Ὅθεν τοὺς ἀμφὶ τὸν Κορνῆλιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἤξιωμένους ἀποθαυμάσας ὁ Πέτρος, « Ἐπ' ἀληθείας, » φησὶν, « οἶδα, ὅτι οὐκ ἐστὶ προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστὶ. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ τὸ Εὐαγγέλιον δικαιοσύνης εἶναι φησὶ, λέγων· « Δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι· δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται. » Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἴρηται περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Καὶ τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δικαιοσύνην ἐνεδείξατο, τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξ Ἰσού τῆς παρὰ τῷ Θεῷ καταξιώσαντος κλήσεως. Ἀλλὰ οὐ τοιαῦτα ἦν τὰ διὰ Μωσέως, ἐνὶ δὲ μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, δωρημένα· διὸ καὶ πρὸς καιρὸν φανέντα παρελήλυθεν. Ἡ δὲ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηγγελεμένη δικαιοσύνη, διαμένουσα εἰς τὸ διηνεχές, εἰκότως αἰώνιος προσηγόρευται δικαιοσύνη, κατὰ τὸν Γαβριὴλ φήσαντα· « Καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον· » ἀντὶ δὲ, « Καὶ τοῦ σφραγίζαι ὄρασιν καὶ προφήτην, » κυριώτερόν μοι δοκεῖ πεποιηκεῖν ὁ Ἀκύλας, εἰπὼν· « Καὶ τοῦ τελῆσαι ὁραματισμὸν καὶ προφήτην. » Οὐ γὰρ ἀποκλείσαι, καὶ ὡσπερ σφραγίσαι τὰς προφητικὰς ὁράσεις ἐπιδηδήμηκεν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὃς γε καὶ πάλαι οὕσας ἀσαφεῖς καὶ κατεσφραγισμένας, ὡσπερ ἐπικειμένας περιελὼν σφραγίδας, ἀνέφξεν τε καὶ ἀνήπλωσε, τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸν νοῦν τῶν θείων παραδιδούς γραμμάτων. Ὅθεν, « Ἰδοῦ, » φησὶν, « ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ φυλῆς Ἰούδα· » καὶ αὐτὸς ἦνοιξε τὰς σφραγίδας τὰς ἐπικειμένας τῷ βιβλίῳ, κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου· Ποίας δὲ σφραγίδας ἢ τῶν προφητῶν τὰς ἀσαφεῖς;

⁶⁶ Luc. II, 34. ⁶⁷ Joan. I, 29. ⁶⁸ I Joan. II, 2. ⁶⁹ I Cor. I, 30. ⁷⁰ Rom. III, 29, 30. ⁷¹ Act. X, 34, 35. ⁷² Rom. I, 16, 17. ⁷³ Psal. LXXI, 7.

δς εὐ μάλα ἐπιστάμενος ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἡσαίας ἔλεγε· « Καὶ ἔσονται οἱ λόγοι οὗτοι ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ σφραγισμένου. » Οὐκ ἄρα τοῦ ἀποκλείσαι ὄρασιν καὶ προφήτην ἐλήλυθεν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ ἀναπετάσαι, καὶ εἰς φῶς ἀγαγεῖν. Ὅθεν δοκεῖ μοι κυριώτερον ὁ Ἀκύλας φάναι· « Τοῦ τελέσαι δραματισμὸν καὶ προφήτην· » ὃ καὶ συνῆδει τῷ, « Οὐκ ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι, » πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένῳ. Τέλος γὰρ νόμου Χριστός, καὶ πᾶσαι γὰ εἰ περὶ αὐτοῦ προφητεῖαι ἀπλήρωτοι καὶ ἀτελεῖς ἔμενον, εἰσὸς αὐτὸς ἐπιστὰς ἐπιτέθεικεν ἅπασιν τέλος τοῖς περὶ αὐτοῦ προαναπεφωνημένοις. Δύναται δὲ καὶ κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἐρμηνείαν, τοιαύτην ἔχειν διάνοιαν τὸ, « τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην· » ἐπεὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρις Ἰωάννου διήρκεσαν, ἐξ ἐκείνου τε διαλελοίπασιν οἱ πάλαι παρὰ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει πνευματοφορούμενοι, καὶ τὰς περὶ Χριστοῦ προρῆσεις ἀνακηρύττοντες, καὶ τὰς ἐν ταῖς ἱεροῖς λόγοις ὁράσεις ὀγιῶς ἐποπτεύοντες, οἳ καὶ ἅτε ἀποκλεισθεῖσης αὐτῆς τῆς θείας χάριτος, καὶ σφραγίσιν ὡσπερ καταθεθείσης, ἐξέλιπον· διὸ συμβαίνει ἐξ ἐκείνου μηκέτι προφήτην ἔνεργεῖν, μηδὲ ὄρῶντα χρηματίζεσθαι ἐν αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν δηλουμένων χρόνων καὶ εἰς ἡμᾶς τούτων ἀπάντων διαλελοίπων. Τοῦτοις ἐπιφέρει· « Καὶ χρίσαι ἄγιον ἁγίων. » Καὶ τοῦτο δὲ αὐτόθεν προρῆλον, ὡς μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων ἄγιοι ἁγίονοι παρ' Ἑβραίοις ἀρχιερεῖς ἐχρίοντο, κατὰ τὴν κατὰ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον ἐπιτελουμένην ἀγιστεῖαν· ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ οὗτοι διαλελοίπασιν καταλλήλως τῇ προφητείᾳ. Ἡ μὲν οὖν τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν Ἰουδαῖον ἀναφώνησις ἡγουμένων καὶ ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐκλείψιν ἐδήλου, κατὰ τὰ προτεταγμένα· ἐπειδὴ δὲ τὰ τῆς προστασίας τοῦ λαοῦ προφητῶν καὶ ἱερέων πάλαι πρότερον ἤρτητο, ἀκολούθως προθεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προπαρατεθείσης προφητείας τὴν τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγουμένων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους καθαιρεῖν ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, διὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας τὴν τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἱερέων τῶν παρ' αὐτοῖς πάλαι διαπρεπόντων ἐκλείψιν ἀναφωνεῖ, ὡς καὶ τούτων ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείᾳ διαλείψοντων· ὃ καὶ αὐτὸ τοῖς ἔργοις ἢ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιστάσαστο. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀκύλας, « τοῦ ἀλείψαι ἡγιασμένον ἡγιασμένων, » ἐξέδωκεν, οἴησεται μὲν τις τὸν πάλαι παρὰ Ἰουδαίους ἀρχιερέα δηλοῦσθαι, τῶν μὲν τούτω ὑποβεβηκότων πολλῶν ἱερέων ἁγίων προσαγορευομένων, ἁγίου δὲ ἁγίων μόνου τοῦ ὑπὲρ πάντας ἀρχιερέως. Ἐπειδὴ τοῦτο καὶ προχέριως νοοῦμεν ἔστιν ἀληθές. Μέχρι γὰρ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων οἱ ἀνέκαθεν κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς ὁμοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἡγούοντο λαοῦ, καὶ τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, ἀκολούθως τῇ παρὰ Μωσεί νουμοθετημένῃ λατρείᾳ διαρκῶς ἐπετέλουν. Ἀπὸ δὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πρῶτον μὲν συνεχύθη καὶ ἡ κατὰ τούτους τάξις, μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ παντελῶς ἀπέσθη. Ἄλλ' ἔγωγε τῆς θείας Γραφῆς οὐδαμῶς εὐρών τὸν παρὰ

daicæ genti donata : quocirca ad tempus duntaxat prodita præterierunt. At enim quæ per Salvatorem nostrum justitia denuntiata est, in perpetuum permanens, merito æterna justitia nuncupata est, quemadmodum dixit Gabriel : « Et ut adducatur justitia sempiterna : » pro eo autem quod est, « Et quasi signo impresso claudatur visio et propheta, » magis aliquanto proprie mihi videtur Aquila reddidisse : « Et ad consummandum visionis munus et prophetam. » Non enim ut clauderet et quasi annulo signaret propheticas visiones, Salvator ac Dominus noster advenit, qui etiam illas, quæ antea obscuræ et quasi signo impresso clausæ erant, et aperuit et latius explicavit, quo tempore suis discipulis sensum divinarum Scripturarum exposuit. Ex quo, « Ecce, inquit, vicit leo de tribu Judæ⁷⁶ : » et ipse aperuit sigilla libro apposita, ut apud Joannem legimus in Apocalypsi. Cæterum quæ tandem sigilla, nisi prophetarum obscuritates? quas cum plane bene notas haberet etiam Isaias, dixit : « Et erunt verba hæc tanquam verba libri signati⁷⁶ : » non ergo ut clauderet visionem et prophetam venit Christus Dei, sed ut aperiret potius et in lucem proferret. Quare magis mihi proprie videtur Aquila dixisse : « Ad consummandum visionis munus et prophetam, » quod sane cum illo concordat : « Non veni solvere legem aut prophetas, sed complere⁷⁷, » quod a nostro Salvatore dictum agnoscimus. **387** Finis enim legis Christus, et omnes de illo prophetiæ inanes atque imperfectæ manserunt, donec ille seipsum ostendens, omnibus quæ de ipso a prophetis prædicta fuerant, finem imposuit. Potest etiam ex interpretatione Septuaginta talem habere sensum, illud quod dictum est : « Ut quasi signo impresso claudatur visio et propheta : » cum lex et prophetæ usque ad Joannem permanserint, et ex illo defecerint, qui prius Spiritu divino afflati divinabant, et vaticinia de Christo omnibus palam prodebant, quique in sacris responsis visiones puras et sinceras contemplabantur, tanquam si ipsis divina gratia et clausa, et quasi signis impressis colligata esset, merito evenit ut ab illo, de quo dictum est, tempore, non amplius apud illos munere suo fungeretur propheta, neque qui ab illis videns nominabatur, sed omnia hæc usque ad nostram ætatem sublata evanuerint. Deinceps sequitur : « Et ungatur Sanctus sanctorum. » Hoc item nobis eodem argumento constabit : nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui Sancti sanctorum pontifices erant apud Hebræos, ii ceremoniis quas ex Mosaica lege acceptas servabant, ungebantur : sed hi quoque posthæc sicut prophetia prædixerat, defecere. Itaque quod ab Jacob ad Judam oraculum enuntiatum est, secundum ea quæ prius a nobis exposita sunt, Judaicæ gentis ducum principumque defectum divinabat. Sed quoniam prophetarum et sacerdotum,

⁷⁶ Apoc. v, 5. ⁷⁷ Isa cxxix, 41. ⁷⁷ Matth. v. 17.

qui populo præerant, jampridem honor dilatus fuerat, ordine deinceps sermo, ubi interitum Judaicæ gentis ducum et principum sub ipsum Christi adventum, per eam quæ prius citabatur prophetiam, prædixit, per eam quæ nunc in manibus est, et prophetarum et sacerdotum, qui olim apud illos florebant, defectum plane significat, tanquam hi quoque ubi Christus advenisset defecturi essent, quod quidem vaticinium, Salvatoris nostri adventus re ipsa comprobavit. Quia vero Aquila, « Ad unguendum Sanctificatum sanctificationum, » interpretatus est, ex eo aliquis suspicabitur veterem Judæorum pontificem designari : quippe cum multi quidem illo ipso inferiores sacerdotes sancti appellarentur, solus autem pontifex, qui omnes dignitate antebat, Sanctus sanctorum. Siquidem hoc vel eo sensu acceptum quod unicuique in promptu sit, verum est. Nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui a prima origine per successionem erant pontifices, iidem etiam toti populo præerant, **388** et quæ ad cultum Dei pertinent, ritum illum sectantes, qui in lege Mosis sancitus fuerat, abunde satis administrabant. Ex quo autem Salvator noster advenit, primum quidem eorum quoque ordo confusus est : non multo autem post, etiam penitus extinctus. Cæterum, cum ego quidem nusquam in sacris litteris invenerim, Judæorum pontificem Sanctum sanctorum nominari, arbitror in unicum duntaxat Dei Filium Verbum et proprie designari, et vere dignum tali appellatione constitui. Iis enim qui ex hominibus profecti sint, et ad eum virtutis gradum pervenerint, quem natura mortalis contingere potest, satis superque fuerit, si quando in partem et communicationem quandam assumpti ejus qui dixit, « Sancti eritis, quoniam sanctus ego Dominus ⁷⁸, » sancti appellentur. Sanctus autem sanctorum, quis tandem sit apud homines nominandus, præter unum sancti dilectum Puerum, qui ut Rex regum, et dominorum Dominus, ita etiam sanctorum Sanctus est appellatus? uni igitur ei, utpote qui præstantiori quodam modo sit unctus, quam omnes qui unquam terreno illo atque elaborato Mosis oleo uncti fuerint, dictum est illud : « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis ⁷⁹. » Quo quidem oleo unctus ex propria persona apud Isaiam ipse ait : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ⁸⁰. » Quoniam igitur excellenti et spirituali ac potius ipsius divinitatis unguento solus præter omnes, qui unquam fuerint, Salvator noster unctus esse perhibetur, merito Sanctus sanctorum, tanquam si diceretur, Pontifex pontificum, est nominatus, aut etiam Sanctificatus sanctificationum, ut est in Gabrielis oraculo. Hæc porro omnia completis hebdomadibus septuaginta, finem suum contingere, non alias sane quam quo tempore Salvator noster

Ἰουδαίοις ἀρχιερέα ἅγιον ἁγίων ὀνομασμένον, ἡγοῦμαι ἐν τούτοις μόνον αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσθαι, κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ταύτης ἔξιον τῆς ἐπωνυμίας. Τοῖς μὲν γὰρ ἐξ ἀνθρώπων προκεκοφῶσι, καὶ εἰς τὸ ἐφικτὸν ἀρετῆς χωρήσασιν, ἀγαπητὸν ἁγίοις ποτὲ χρηματίζει, μετὰ μετοχὴν καὶ μετουσίαν τοῦ φήσαντος· « Ἄγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος. » Ἄγιον δὲ ἅγιος τίς ἂν κυρίως ἐν ἀνθρώποις ὀνομασθεῖη, ἢ μόνος ὁ ἡγαπημένος τοῦ ἁγίου Πατρὸς, ὡς περ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κυρίων Κύριος, οὕτω καὶ ἁγίων ἅγιος ἀναγορευόμενος; μόνῳ γοῦν αὐτῷ, ἅτε διαφερόντως παρὰ τοῦς πῶποτε Μωσέως ἐλαίῳ γαῖδαι καὶ σκευαστῶ κεχρισμένοις, εἶρητο· « Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοῦς μετόχους σου· » ἢ ἤ χρισθεὶς, ἐξ ἰδίου προσώπου καὶ αὐτὸς φησιν ἐν Ἡσαΐα· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. » Ἐπεὶ οὖν διαφέροντι καὶ πνευματικῷ, μᾶλλον δὲ θεότητος χρίσματι μόνος παρὰ τοῦς πῶποτε ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ κεχρισθῆαι μαμαρτύρηται, εἰκότως « ἅγιος ἁγίων, » ὡς ἂν τις εἴποι, « ἀρχιερεὺς ἀρχιερέων » ὀνομασθῆαι, καὶ « ἡγιασμένος ἡγιασμένων, » κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρησμόν. Ταῦτα δὲ πάντα, συμπεραιουμένων τῶν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδων, τέλος ἐλάβανεν οὐκ ἄλλοτε ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔσεσθαι ὁ προδηλωθεὶς ἀγγελος κεφαλαιωδῶς θέσπισε τῷ προφήτῃ, αὐθις ἐπαναλαμβάνει τὸν περὶ τῶν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδων λόγον, διδάσκων κατὰ μέρος ἕκαστα ἀκριβῶς, ὅθεν ἀπάρχεσθαι δεῖ τῆς τῶν χρόνων ἀπαριθμήσεως, καὶ τίνα κατὰ τοῦς δηλουμένους καιροὺς ἀπαντήσεται. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ γνώση, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξέδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆαι Ἱερουσαλήμ· ἐβδομάδες ἑπτὰ καὶ ἐβδομάδες ἐξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ τεῖχος. » Ἐν οἷς δοκεῖ μοι καλῶς ἔχειν καὶ τὴν τοῦ πρὸ ἡμῶν εἰς τοὺς τόπους θεωρίαν μὴ ἀποκρύψασθαι, παραθεῖναι δὲ καὶ ταύτην ὡς οἰκείαν τοῖς ἐντετυχομένοις. Κοινὰ γοῦν, καλῶς εἶρηται, τὰ τῶν φίλων· καὶ ἐπειδὴ προσήκει συγχρηθῆναι μὲν εὐγνωμονοῦντας τοῖς καλῶς ὑφ' ἐτέρων εἰρημένοις, μὴ μὴν ἀποστρεφῆναι τοὺς πατέρας τῶν ἐγγόνων, μηδὲ τοὺς πρώτους φυτεύσαντας τῶν οἰκείων σπερμάτων, τὰς αὐτοῦ παραθήσομαι λέξεις. Φέρονται δὲ αὐταὶ Ἀφρικανοῦ ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν Χρονογραφίων, τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον· « Ἡ μὲν οὖν περικοπή οὕτω πως ἔχουσα πολλὰ τε καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δὲ ὧν χρεῖα περὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα, μετὰ ἐβδομάδας ἐβδομήκοντα μέλλοντος ἐπιφάνεσθαι, δῆλον. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος, ἢ ἀπὸ τούτου, τὰ τε παραπτώματα παλαιοῦται, καὶ αἱ ἀμαρτίαι συντελοῦνται. Διὰ δὲ τὴν ἄφεσιν αἱ τε ἀνομίαι ἐξίλασμά μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἐξαλεί-

⁷⁸ Levit. xx, 26. ⁷⁹ Psal. xlii, 8. ⁸⁰ Isa. lxi, 1.

φονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται ἄ
 πρὰ τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητείας
 μέχρις Ἰωάννου, χρίεται δὲ ἅγιος ἄγιων. Πρὸ
 γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας οὐκ ἔντα
 ταῦτα προσεδοκᾶτο μόνον. Ἀρξασθαι δὲ τῶν
 ἀριθμῶν, τουτέστι τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων,
 ἃ ἔστιν ἑτη τετρακόσια ἑνενήκοντα, ὁ ἄγγε-
 λος ὑποτίθεται ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκρι-
 θῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησῆαι Ἱερουσαλήμ. Συνέβη
 δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασι-
 λεύοντος εἰκοστῷ ἔτει. Νεεμίης γὰρ ὁ τοῦτου
 οἰνογράφος, δεηθεὶς, ἀποκρίσεως ἔτυχεν οἰκοδομη-
 θῆναι Ἱερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξῆλλε κελεύων
 ταῦτα. Μέχρι μὲν γὰρ ἐκεῖνου τοῦ χρόνου ἡ
 πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ, μετὰ τὴν ἑβδομη-
 κονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας, τῶν βουλομένων
 ἕκαστον ἐκουσιαστὶ καταπέμφαντος, οἱ μετὰ Ἰη-
 σοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελ-
 θόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἐσδρξ, τὴν
 νεῶν οἰκοδομεῖν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τεῖ-
 χος τῇ πόλει περιβάλλειν, ὡς οὐ κεκλεισμένον
 τοῦτου. Ἐμείνεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας
 Ἀρταξέρξου, καὶ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτους
 πεντακαίδεκάτου καὶ ἑκατοστοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώ-
 σεως Ἱερουσαλήμ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε ἑτη
 γίνεται. Καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευ-
 σεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν. Νεεμίης δὲ κατα-
 πέμφθει, τοῦ ἔργου προέστη· ἡ δὲ ὑποδομήθη
 πλατεῖα καὶ περιτειχῆς, ὡς προσφητεύθη. Κά-
 κειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες
 εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται· εἰ γὰρ ἄλλοθεν
 ποθεν ἀριθμεῖν ἀρξάμεθα, καὶ οὐκ ἐντεῦθεν,
 οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλεῖστα ἄτοπα
 ἀπαντήσεται. Ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς
 πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησώμεθα τῆς
 ἀριθμήσεως τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, εἰς
 ἑτη ἑκατὸν καὶ προσέτι περισσεύει. πλείων δὲ
 χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγε-
 λος προσφήτευσεν, πολλῶν δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρ-
 χῆς τῆς αἰχμαλωσίας. Εὐρίσκειμεν γὰρ τὴν Περ-
 σῶν βασιλείαν ἔτεσι διακοσίους τριάκοντα περι-
 γραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἑτη τρια-
 κόσια ἑβδομήκοντα παρατείνουσαν, κάκειθεν ἐπὶ
 τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἑκκαίδεκατον ἔτος εἰς ἑτη
 ἐξήκοντα. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου αἱ ἑβδομήκοντα
 ἑβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστὸν συντελοῦνται χρό-
 νον, κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ
 Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσα-
 λὴμ ἀνοικοδομήσων ἐπέμφθη ἔτει πεντακαίδεκάτῳ
 καὶ ἑκατοστῷ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ δὲ
 Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῷ ἔτει, καὶ Ὀλυμ-
 πιάδος ὀγδοηκοστῆς τρίτης ἔτει τετάρτῳ, ἐπὶ τῶ-
 νων τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς
 δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος
 ἡγεμονίας ἔτος ἑκκαίδεκατον, ἑτη συνάγεται τε-
 τρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε, ἅπερ Ἑβραϊκὰ
 τετρακόσια ἑνενήκοντα γίνεται, κατὰ τὸν σελη-
 νιαῖον δρόμον τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκεῖνων ἐξαριθμου-
 μένων, ὡς ἔστι πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν τρια-

A hominibus se videndum exhibuit. Ergo cum hæc
 sic fore angelus is, de quo dictum est, summatim
 ipsi prophetæ cecinerit, rursus sermonem de LXX
 hebdomadibus renovat, exquisitissime per sin-
 gulas partes docens, unde incipere oporteat nu-
 merare tempora, et quidnam talibus temporibus even-
 turum sit. « Et cognosces et intelliges ab exitu sermo-
 nis, ut respondeatur et ædificetur Jerusalem :
 hebdomades septem, et hebdomades sexaginta
 duæ, et revertetur et ædificabitur platea et murus. »

389 Quæ sane verba ut reddam planiora, pulchre
 mihi officio functus esse videbor, si commentatio-
 nem in ejusmodi locos ejus viri, qui ante nos idem
 studium coluerit, non occultavero, sed eam quoque
 apposuero, ut accommodata iis, qui lecturi sint
 B hæc. Pulchre enim illud dici solet, quæ amicorum
 sunt, ea esse communia : et quia uti quidem quasi
 communibus convenit iis, quæ alii probe dixerint,
 sed ita ut agnoscamus auctores, neque aut sua so-
 bole patres, aut eos, qui primi consueverint, pro-
 priis seminibus defraudemus, illius verba non gra-
 vabor apponere. Ea seruntur Africani in quinto
 eorum quæ de temporibus scripsit, quæ quidem in
 hunc modum se habent : « Ipsa quidem particula,
 inquit, quæ fere sic se habet, tum multa tum ad-
 mirabilia significat : attamen nunc de iis duntaxat
 quæ nobis ad rationem temporum, et eorum quæ
 ad tempora pertinent conductura sint, verba facia-
 mus. Quod igitur hæc de adventu Christi dicantur,
 C qui post hebdomadas LXX ab hominibus esset vi-
 dendus, neutiquam dubium est : tempore enim Sal-
 vatoris nostri aut ex illo ipso, et antiquantur de-
 licta, et peccata consummantur : per remissionem
 autem, iniquitates cum injustitiis expiatione dele-
 ntur, justitiæque sempiterna denuntiatur, præter
 eam quæ ex lege acquirebatur. Visiones autem et
 prophetiæ usque ad Joannem, et Sanctus sancto-
 rum ungitur : nam cum ante Salvatoris nostri ad-
 ventum hæc non essent, expectabantur tamen.
 Numeri vero initium accipere, hoc est LXX hebdo-
 madarum, qui sunt anni quadringenti nonaginta,
 angelus præcipit ab exitu sermonis ut respondeat-
 tur, et ædificetur Jerusalem. Porro hæc contige-
 runt regni Artaxerxis, qui Persarum rex fuit, anno
 vicesimo : hujus enim pincerna Nehemias cum eum
 ipsum rogasset, responsum accepit, ut ædificaretur
 Jerusalem. Et sermo exivit quo ipsum hoc jube-
 batur : nam ad illud usque tempus civitas deserta
 manserat. Cum enim Cyrus post septuagenariam
 servitutem volentem unumquemque voluntarie emi-
 sisset, qui cum Jesu magno sacerdote et Zoroba-
 bel, siquæ post hos ipsos cum Esdra descenderant,
 ædificare templum et murum civitati circumdare
 initio prohibebantur, tanquam hoc imperatum non
 esset. Mansit igitur usque ad Nehemiam et regnum
 Artaxerxis, annumque imperii Persarum centesi-
 mum et quintum decimum : cum vero a captis Je-
 rusalem annus centesimus atque octogesimus age-
 retur, 390 tum rex Artaxerxes jussit ædificari

civitatem, et Nehemias, unus eorum qui emissi fuerant, operi præfuit : et platea et muri ambitus ædificata sunt, sicut futurum prophetia significaverat. Inde igitur nobis numerare incipientibus LXX hebdomades in Christum terminantur : nam si ab illo quovis tempore numerandi initium fecerimus, neque tempus ipsum conveniet, et multa incommoda subire necesse erit. Sive enim a Cyro, primaque emissione, septuaginta hebdomadas numerare cœperimus, anni centum et amplius supererunt, sive ab eo die quo angelus ipsi Daniel oraculum reddidit, etiam major fiet annorum numerus. Multo autem major, si ab initio captæ urbis. Invenimus enim regnum Persarum intra annos CC atque XXX contineri. Deinde Macedonum ad annorum numerum continuari trecentorum et septuaginta. Inde vero ad Tiberii Cæsaris annum sextum decimum, annos sexaginta. Ab Artaxerxe autem septuaginta hebdomades ad Christi tempus perveniunt, si Judæorum numeros sequimur. Siquidem a Nehemia, qui ut ædificaret Jerusalem est missus, anno regni Persarum centesimo et quinto decimo, qui fuit ipsius regni Artaxerxis vicesimus, atque idem octogesimæ tertię olympiadis quartus, ad illud tempus qui fuit olympiadis ducesimæ secundæ annus secundus, imperii autem Tiberii Cæsaris sextus decimus, anni numerantur quadringenti septuaginta quinque, qui Hebraica ratione fiunt quadringenti nonaginta : utpote, cum illi ad cursum lunæ annos computare consueverint, ut hac ratione annus sit, quod dictu facile est, dierum trecentorum quinquaginta quatuor, cum tamen solaris cursus dies conficiat trecentos sexaginta quinque cum unius diei parte quarta. Ex quo apparet lunares cursus duodecim, ab uno solari cursu, undecim diebus et quarta unius diei superari. Idcirco et Græci et Judæi ternos intercalares menses octavo cuique anno adijciunt. Eterim si undenos cum unius parte quarta octies repetiveris, trium mensium spatium conficies. Quadringenti igitur septuaginta quinque anni, octeunia reddunt quinquaginta novem et annos præterea tres. Cum vero octavo cuique anno terni intercalentur menses, conficitur annorum XV summa, paucis detractis diebus. **391** Quos si ad quadringentos septuaginta quinque addideris, hebdomadas LXX conficies. » Hactenus quidem Africanus. Quod si nos quoque oportet in ejusmodi locos propriam commemorationem in medium afferre, dico non frustra neque temere divisionem ab oraculo esse factam septuaginta hebdomadarum. Nam cum eas diviserit in primas septem, ac deinde in alias sexaginta duas, et post plurima, quæ media interponuntur, unam reliquam adjecerit, eo modo numerum septuaginta hebdomadam complevit. Dicit igitur : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ. » Deinde aliis quibusdam interpositis rebus, novissi-

A κοσίων πεντήκοντα τεσσαράων, τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τριακοσίων ἐξήκοντα πέντε τετάρτου. Τὴν γὰρ κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσει ἡμέραις ἕνδεκα καὶ τετάρτῃ. Διὰ τοῦτο Ἕλληγες καὶ Ἰουδαῖοι τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτῶ παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκις γὰρ τὰ ἕνδεκα τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη, ὀκταετηρίδες γίνονται πεντήκοντα ἑννέα καὶ μῆνες τρεῖς· ὡς τρίμηνου δὲ ἐμβολίμου τῆ ὀκταετία γινομένης, ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδεόντων γίνονται. Ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἑβδομήκοντα πέντε ἔτεσιν, αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συντελοῦνται. » Ταῦτα μὲν οὖν Ἀφρικανός. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἡμᾶς οικεῖαν εἰς τοὺς τόπους ἀπόδοσιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, B φημί μὴ μάτην, μηδὲ ὡς ἔτυχε τὴν διαίρεσιν πεποιηθῆαι τὸν λόγον τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων. Διελὼν γὰρ αὐτὰς εἰς πρῶτας ἑπτὰ, ἔπειθ' ἑτέρας ἐξήκοντα δύο, καὶ μετὰ πλείεστα τὰ μεταξὺ ἐπιλεγόμενα, τὴν μίαν ἐπιθείς, οὕτω τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀφωρίσατο. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ γνώσῃ, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » EIO' ἑτερά τινα μεταξὺ ἐπαγαγὼν, τὴν τελευταίαν προστίθει, φήσας· « Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλὰς ἑβδομάς μία. » Ὅτι δ' οὐ μάτην ταῦτα, οἷδ' ἔγωγε τῆς θείας ἐπιπνοίας ἐσεδέλασται, πάνθ' ὄντινα οὖν τῶν ὡς Θεοῦ βήμασιν αὐτοῖς προσεχόντων ὁμολογήσῃν ἡγοῦμαι. Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον ἡμῖν καλῶς C ἔδοξεν ἐπιστημῆσθαι, καταλιπεῖν τε τοῖς ἐντυχάνουσι τὴν τοῦ ζητηθέντος ἀκριβῆ λύσιν. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἡμᾶς τὸ ἐπεισιδὼν μὴ ἀποκρύψασθαι, φημί καθ' ἑτέραν διάνοιαν ἤτοι ἐκδοχὴν τὸν ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ δηλούμενον Χριστὸν ἡγουμένον, κατὰ τὰ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, » οὐκ ἄλλον εἶναι τοῦ καταλόγου τῶν μετὰ τὴν προφητείαν, καὶ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἡγησαμένων τοῦ λαοῦ ἀρχιερέων, οὓς Χριστοὺς ἔθος ἀποκαλεῖν τῇ Γραφῇ. Μόνους γὰρ τούτους καθηγῆσθαι τοῦ ἔθνους, ἀρξάμενους ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέχ, τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας παρελήξαμεν. Οἶμαι γοῦν τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς τούτων προστασίας, καθ' ὃν ἡγήσαντο, δηλοῦσθαι διὰ τοῦ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » τῶν ἐτῶν δὲ τὰς ἑβδομάδας, συναγομένας εἰς ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρεῖς, ἀπὸ τῆς Κύρου βασιλείας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων παρεκτείνεσθαι ἀρχὴν, καθ' ἣν Πομπήτιος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστάς τοῖς Ἱεροσολύμοις, εἶλε μὲν πολιορκίᾳ τὴν πόλιν, τὸ δὲ πᾶν ἔθνος δούλον Ῥωμαίοις κατεστήσατο, ὡς καὶ φόρους ἐξ ἐκείνου τελεῖν, καὶ τοῖς Ῥωμαίων πειθαρχεῖν ἐπιτάγμασιν. Ἐπὶ τούτῳ γοῦν τὸν χρόνον ὁ τῶν τετρακοσίων ὀγδοήκοντα τριῶν ἐτῶν περι- D ορίζεται ἀριθμὸς, ἐφ' ὃν καὶ κατέληξαν οἱ κατὰ τὸν

Μωσῶς νόμον ἐκ πατέρων διαδοχῆς τὴν προστασίαν τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν ἱερωσύνην διειληφότες· οὗς Χριστὸν ἠγούμενον τὴν θείαν ἐπὶ τοῦ παρόντος Γραφῆν ὀνομάζειν ὑπολαμβάνω. Εἰ δὲ χρῆ καὶ τὸν κατάλογον ἐκθέσθαι τῆς τῶν ἀρχιερέων διαδοχῆς, τῶν ἐν τῷ ὀφλουμένῳ μεταξὺ χρόνῳ διαγενομένων, καὶ τοῦτο οὐδὲς φθόνος εἰς παράστασιν τῆς τῶν εἰρημένων ἀληθείας ποιήσασθαι.

ne nos quidem quod in mentem venit, occultare oportet, dico alio quodam sensu Christum duces, qui in proxime exposita scriptura significatur esse accipiendum, in illis utique verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum duces, » nihilque aliud intelligendum quam seriem, successionemque pontificum, qui post illam ipsam prophetiam, reditumque de Babylone populo Judaico præfuerint, quos Christos nominare sacræ Litteræ consueverunt. Hos enim duntaxat genti præfuisse initio facto ab Josedec sacerdote magno, post reditum de Babylone usque ad tempora adventus Salvatoris nostri accepimus. Arbitror igitur intermedium tempus quo illi præfuerunt significari illis verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum duces, hebdomades septem et hebdomades sexaginta duæ ; » annorum vero hebdomadas, si redigantur in annos, quadringentos octoginta tres, a regno Cyri usque ad Romanorum imperium propagari, quo tempore Pompeius Romanorum imperator Hierosolyma aggressus, obsidione quidem urbem ipsam cepit, totam vero gentem Romanis 392 servire coegit, usque adeo, ut ex illo tempore et tributa pendens et Romanorum jussibus obtemperans fuerit. Ad hoc igitur tempus, quadringentorum octoginta trium annorum numerus ducitur, in quo desierunt, qui secundum Mosaicam legem ex majorum successione ac serie, totius gentis principatum et sacerdotium capiebant, quos Christum duces a Scriptura divina hoc in loco nominari suspicor. Quod si opus est enumeratione quoque uti, et quinam illo intermedio tempore de quo loquimur, quibus successerint, locumque illum tutati sint, exponere, ne hoc quidem facere gravabimur, ut eorum quæ dicta sunt, veritatem ostendamus.

Πρῶτος τοίνυν μετὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείας, ἐπὶ Κύρου τοῦ βασιλέως Περσῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας χρηματίσας, ἅμα Ζοροβάβελ ἄνεισιν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ θεμελίους καταβάλλεται τοῦ ἱεροῦ. Ἄλλ' ἐπιτχεθέντος τοῦ ἔργου ὑπὸ τῶν περιοίκων, αἱ πρῶται ἐπτὰ ἐβδομάδες τῶν ἐτῶν αἱ διὰ τοῦ προφήτου δηλούμεναι συμπειρῶνται, καθ' ἃς ἀτελὲς διέμενε τὸ ἔργον τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς. Διόπερ ὁ θεὸς λόγος τῆς συναφῆς τῶν λοιπῶν ἐβδομάδων ἀφορίζει τὰς πρώτας ἐπτὰ, εἰπὼν, « Ἐβδομάδες ἐπτὰ, » ἔπειθ' ἐξῆς μετὰ διαστολῆς ἐπαγαγὼν, « Καὶ ἐβδόμους ἐξηκονταδύο. » Ἐπτα γοῦν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομῆς ἐβδομάδες ἐτῶν εὐρίσκονται. Ἐνθεν ἠρμῶμενοι τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι· « Τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὀικοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερεις αὐτόν ; » Ἄλλ' οἱτοὶ μὲν τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὀικοδομῆσθαι τὸν ναὸν ἔφασαν· τὸσαῦτα γὰρ ἀπὸ πρώτου Κύρου βασιλείας, ὃς πρῶτος ἀνήκε τῆς Βαβυλῶνος τοὺς βουλομένους τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν οἰκίαν γῆν ἐπανιέναι, ἐπὶ τὸ ἕκτον ἔτος Δαρείου βασιλείας συνάγεται, καθ' ὃν τὸ πᾶν ἔργον τῆς οἰκοδομῆς τέλος εἰληφεν· ὃ γε μὴν ἐξ Ἑβραίων Ἰώσηπος καὶ ἄλλον τριετὴ χρόνον εἰς τὴν τῶν ἔξωθεν τῶν ἀμφὶ τὸν ναὸν κατασκευασμάτων συμπλήρωσιν ἐφῆσεν, ὥστ' εἰκότως διὰ ταῦτα τὰς ἐπτὰ πρώτας ἐβδομάδας, εἰς ἕτη ἑννέα καὶ τεσσαράκοντα συντετινύσας, ἀφωρίσθαι, κατὰ τὸν τῆς προφητείας λόγον· τὰς δὲ λοιπὰς ἐξηκονταδύο

A mam adjungit, his verbis : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una. » Quod autem hæc non frustra neque absque divino afflatu temere effusa sint, eorum qui hæc tanquam Dei verba acceperint, negaturum arbitror neminem. Hoc igitur primum commode nobis visum est adnotari oportere, legitibusque ut hujusce quæstionis exquisitam solutionem invenient, locum relinquere. Attamen si

ne nos quidem quod in mentem venit, occultare oportet, dico alio quodam sensu Christum duces, qui in proxime exposita scriptura significatur esse accipiendum, in illis utique verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum duces, » nihilque aliud intelligendum quam seriem, successionemque pontificum, qui post illam ipsam prophetiam, reditumque de Babylone populo Judaico præfuerint, quos Christos nominare sacræ Litteræ consueverunt. Hos enim duntaxat genti præfuisse initio facto ab Josedec sacerdote magno, post reditum de Babylone usque ad tempora adventus Salvatoris nostri accepimus. Arbitror igitur intermedium tempus quo illi præfuerunt significari illis verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum duces, hebdomades septem et hebdomades sexaginta duæ ; » annorum vero hebdomadas, si redigantur in annos, quadringentos octoginta tres, a regno Cyri usque ad Romanorum imperium propagari, quo tempore Pompeius Romanorum imperator Hierosolyma aggressus, obsidione quidem urbem ipsam cepit, totam vero gentem Romanis 392 servire coegit, usque adeo, ut ex illo tempore et tributa pendens et Romanorum jussibus obtemperans fuerit. Ad hoc igitur tempus, quadringentorum octoginta trium annorum numerus ducitur, in quo desierunt, qui secundum Mosaicam legem ex majorum successione ac serie, totius gentis principatum et sacerdotium capiebant, quos Christum duces a Scriptura divina hoc in loco nominari suspicor. Quod si opus est enumeratione quoque uti, et quinam illo intermedio tempore de quo loquimur, quibus successerint, locumque illum tutati sint, exponere, ne hoc quidem facere gravabimur, ut eorum quæ dicta sunt, veritatem ostendamus.

Primum igitur post ipsius Daniel prophetiam, Cyro apud Persas regnante, post reditum de Babylone, Jesus filius Josedec, qui sacerdos magnus est dictus, una cum Zorobabel de Babylonica servitute revertitur, et sic fundamenta templi jaciuntur. Sed dum a vicinis impeditur opus, septem primæ annorum hebdomades, quas propheta dicit, abierunt, quibus templi ædificatio inchoata remansit. Qua de causa divinum oraculum primas septem hebdomadas a reliqua summa disjungit, dum dicit, « Hebdomades septem, » ac deinde ex intervallo adjungit : « Et hebdomades sexaginta duæ. » Septem igitur a Cyro ad templi ædificationem absolutam annorum hebdomades reperiuntur. Inde animosumentes Judæi ad Salvatorem nostrum dicebant : « Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud⁸¹? » At illi quidem quadraginta et sex annis ædificatum esse templum dixerunt : tot enim a regno Cyri prioris, qui primus Judæorum quibusque volentibus concessit de Babylone in patriam terram reverti, ad sextum Darii regni annum, colliguntur : sub quo omnis ædificatio finem accepit. Sed Josephus, auctor Hebræus, alios tres annos adjungit ad ea, quæ templo extrinsecus accedunt ornamenta absolvenda, ut propterea merito septem primas hebdomadas, quæ summam quadraginta novem annorum conficiunt, a cæteris oraculum propheticum separaverit, et reliquas sexaginta duas a Darii regno numerare contingat : sub quo rursus Jesus filius Jose-

⁸¹ Joan. 11, 8.

dec, et Zorobabel filius Salathiel, cum adhuc **393** viverent, ambo instaurationi templi præfuerunt, prophetiæ munus interim exercentibus Aggæo et Zacharia, post quos Esdras et Nehemias de Babylone itidem reversi, murum circumdederunt civitati. Tunc autem pontificatum administrabat Joachim, qui Jesu filii Josedec filius fuerat, post quem successit Eliasib; deinde Jodae, quem secutus est Jonathas; hunc excepit Jaddus. Horum etiam apud Esdram fit mentio, his verbis: « Et Jesus genuit Joachim, et Joachim genuit Eliasib, et Eliasib genuit Jodae, et Jodae genuit Jonathan, et Jonathan genuit Jaddum⁹². » Tempore autem hujus Jaddu, Alexander Macedo Alexandriam condidit, ut Josephus scriptum reliquit, et Hierosolyma ingressus Deum adoravit. Mortuus est autem Alexander incunte centesima et quarta decima olympiade, post Cyrum ducentis triginta sex annis, qui apud Persas regnare cœpit incunte olympiade quinta supra quadagesimam. Post mortem vero Alexandri Macedonis, et post quem proxime diximus pontificem, Onias ipse quoque pontificatus honore susceptus, genti præfuit: cujus temporibus cum Seleucus Babylonem cepisset, Asiæ sibi diadema circumdedit, anno post Alexandri mortem duodecimo. Ad quem a Cyro incipientibus, omnis temporis summa annorum ducentorum quadraginta octo colligitur. Ab hoc ipso tempore Græcorum regnum numerare incipit Machabæorum historia. Cæterum, post Oniam Judæorum suscepit principatum pontifex Eleazarus, sub quo LXX viri divinas interpretati Scripturas, Alexandrinis bibliothecis dedicarunt. Post hunc secutus est alter Onias: cui successit Simon, cujus tempestate Jesus filius Sirach fama celebris fuit, qui *Sapientiam* titulo omnia virtutum genera profitentem composuit. Post quem alius eodem cum prioribus nomine Onias præfuit. Hujus pontificis tempore Antiochus, cum Judæos obsidione fatigasset, Græcorum ritibus uti coegit. Hunc secutus Judas, cognomento Machabæus, dum rebus Judæorum præest, regionem ab impiis et profanis expurgatam liberavit. Cui succedit frater Jonathas, deinde Simon: sub cujus mortem regni quod apud Syros viguit, annus numeratur septimus et septuagesimus supra centesimum, ad quod sane tempus primus, qui *Machabæorum* vocatur liber, historiam deducit, ac deductam relinquit. **394** Itaque a primo anno Cyri, regniue Persarum, ad extremum historiæ Machabæorum finem, Simonisque pontificis mortem, anni colliguntur quadringenti viginti quinque. Posthac vero Jonathas, ut scribit Josephus, pontificatum exceptum per annos viginti novem administrat. Hunc secutus Aristobulus, annum unum præest. Hic primus post reditum de Babylone ad pontificiam dignitatem amplius regium diadema additum sibi imposuit. Huic succedit et rex idem et pontifex Alexander, qui et ipse annos

ἀπὸ τῆς Δαρείου καταριθμῆσθαι βασιλείας συμβαίνει, καθ' ὃν αὖθις Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ τοῦ Σαλαθιήλ εἰς ἐκεῖνον τὴν ζωὴν παρατείναντες, ἀμφω προέστησαν τῆς τοῦ ἱεροῦ ἀνανεώσεως, προφητεύοντων Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου· μεθ' οὓς Ἔσδρας καὶ Νεεμίας, ὁμοίως ἐκ Βαβυλῶνος ἀνελθόντες, τὸ τεῖχος ἐδείμαντο τῇ πόλει, τὴν ἀρχιερωσύνην διέποντος Ἰωακείμου· παῖς δὲ οὗτος ἦν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· μεθ' ὃν διαδέχεται τὴν ἀρχιερωσύνην Ἐλιασοῦδος· ἔπειτα Ἰωδαέ· μεθ' ὃν Ἰωνάθαν· μεθ' ὃν Ἰαδδοῦς. Τούτων μέμνηται καὶ ἡ Ἔσδρα γραφὴ λέγουσα· « Καὶ Ἰησοῦς ἐγέννησε τὸν Ἰωακείμ, καὶ Ἰωακείμ ἐγέννησε τὸν Ἐλιασίβ, καὶ Ἐλιασίβ ἐγέννησε τὸν Ἰωδαέ, καὶ Ἰωδαέ ἐγέννησε τὸν Ἰωνάθαν, καὶ Ἰωνάθαν ἐγέννησε τὸν Ἰαδδοῦ. » Κατὰ τοῦτον τὸν Ἰαδδοῦ ἔ Μακεδῶν Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρειαν κτίζει, ὡς Ἰωσήπος ἱστορεῖ, ἀφ' ὁμοῦ τὸ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τῷ Θεῷ προσκυνεῖ. Τελευτᾷ δὲ τὸν βίον Ἀλέξανδρος ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατοστῆς καὶ τεσσαρεσκαίδεκάτης Ὀλυμπιάδος, μετὰ ἔτη διακόσια τριάκοντα ἐκ Κύρου, ὃς ἐβασίλευσε Περσῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πέμπτης καὶ πεντηκοστῆς Ὀλυμπιάδος. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, καὶ μετὰ τὸν δηλωθέντα ἀρχιερέα, Ὀνίας ἡγεῖται τοῦ ἔθνους, τῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ αὐτὸς ἐπιλημμένος τιμῆς· καθ' ὃν Σέλευκος, Βαβυλῶνα κρατήσας, τὸ τῆς Ἀσίας περιτίθεται διάδημα ἔτει δωδεκάτῳ μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν, καθ' ὃν συνάγεται ὁ πᾶς χρόνος ὁ ἀπὸ Κύρου εἰς ἔτη διακόσια τεσσαρακονταοκτώ. Ἐντεῦθεν τὴν Ἑλλήνων βασιλείαν ἢ τῶν Μακκαβαίων γραφὴ καταριθμῆσθαι ἀρχεται. Μετὰ δὲ τὸν Ὀνίαν ἡγεῖται τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερεὺς Ἐλεάζαρος, καθ' ὃν οἱ Ἑβδομήκοντα, τὰς θείας ἐρμηνεύσαντες Γραφάς, ταῖς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθήκαις ἀνατεθείκασι· μεθ' ὃν ἕτερος Ὀνίας, ὃν διαδέχεται Σίμων, καθ' ὃν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σιράχ ἐγνωρίζετο, ὁ τὴν καλούμενην πανάρετον Σοφίαν συντάξας· μεθ' ὃν ἕτερος ὁμώνυμος τοῦ πρόσθεν Ὀνίας ἡγεῖται, καθ' ὃν Ἀντίοχος, τοὺς Ἰουδαίους πολιορκήσας, Ἐλληνίζειν κατηνάγκαζε· μεθ' ὃν προστάς τῶν πραγμάτων Ἰούδας, ὁ ἐπικληθεὶς Μακκαβαῖος, ἐξεκάθηρε τῶν ἀσεβῶν τὴν χώραν· ὃν ὁ ἀδελφὸς Ἰωνάθης διαδέχεται· καὶ πάλιν Σίμων, ὃν κατὰ τὴν τελευτὴν ἑβδομον καὶ ἑβδομηκοστὸν καὶ ἑκατοστὸν ἔτος ἐξαριθμῆται τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς, ἢ τε πρώτη καλούμενη τῶν Μακκαβαίων βίβλος εἰς τοῦτο τοῦ χρόνου κατέλυσε τὴν ἱστορίαν. Ὅστε συναγεσθαι ἀπὸ πρώτου ἔτους Κύρου καὶ Περσῶν βασιλείας ἐπὶ τὸ τέλος τῆς τῶν Μακκαβαίων γραφῆς, καὶ ἐπὶ τὴν Σίμωνος τοῦ ἀρχιερέως τελευτὴν, ἔτη τετρακόσια εἰκοσιπέντε· μεθ' ἃ Ἰωνάθης τὴν ἀρχιερωσύνην, ὡς ὁ Ἰωσήπος φησι, διαδέχεται ἐπὶ ἔτεσιν ἐννέα καὶ εἰκοσι· μεθ' ὃν Ἀριστόβουλος ἐνιαυτὸν ἡγεῖται, ὃς πρῶτος μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπόνον διάδημα βασιλικὸν περιτίθεται πρὸς τῇ ἀρχιερωσύνῃ. Τοῦτον διαδέχεται Ἀλέξανδρος, βασιλεὺς ἅμα καὶ ἀρχιερεὺς, ἔτεσι καὶ αὐτὸς ἐπὶ καὶ εἰκοσι προστάς

⁹² II Esdr. xii, 10, 11.

τῶν πραγμάτων· εἰς ὃν συνάγεται τὰ πάντα ἀπὸ A
 πρώτου ἔτους βασιλείας Κύρου καὶ τῆς ἀπὸ Βαβυλώ-
 νος ἐπανόδου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἔτη τετρακόσια
 ὀγδοηκονταδύο, οὗ προέστησαν ἀρχιερεῖς, οὓς ἠγοῦ-
 μαι Χριστὸν ἠγοούμενον ὑπὸ τῆς προφητείας ὀνομάζε-
 σθαι· μεθ' οὓς, τελευτήσαντος τοῦ ὑστάτου αὐτῶν
 ἀρχιερέως Ἀλεξάνδρου, ἀναρχα καὶ ἀπροστάτητα
 τὰ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀπολείπεται, ὥστε εἰς γυ-
 ναῖκα περιστῆναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν. Τῶν δὲ δύο
 παίδων, Ἀριστοβούλου καὶ Ἰρκανοῦ, στασιασάντων
 πρὸς ἀλλήλους, ἐπιστάς τοῖς Ἱεροσολύμοις Πομπήιος,
 Ῥωμαίων στρατηγὸς ὢν, αἰρεῖ μὲν πολιορκίᾳ τὴν
 πόλιν, μαιίνει τε τὰ ἅγια, μέχρι τῶν ἀδύτων τῶν ἱε-
 ρῶν προελθῶν. Καὶ ταῦτα συμβαίνει ἔτους πρώτου
 τῆς ἑκατοστῆς ἑβδομηκοστῆς ἐννάτης Ὀλυμπιάδος,
 μετὰ τετρακόσια ἐννεήκοντα πέντε ἔτη τῆς Κύρου
 βασιλείας, ἧτις ἤρξατο ἐπὶ τῆς πενηκοστῆς πέμ-
 πτης Ὀλυμπιάδος. Τότε δ' οὖν ὁ Πομπήιος, ἐλὼν
 κατὰ κράτος τὴν Ἱερουσαλήμ, τὸν προειρημένον
 Ἀριστοβούλου ἐκπέμψας δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης, τῷ
 αὐτοῦ ἀδελφῷ Ἰρκανῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδί-
 δωσι, τὸ τε πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου ὑποτελεῖς Ῥωμαίοις
 κατεστήσατο· μεθ' ὃν Ἡρώδης ὁ Ἀντιπάτρου παῖς,
 Ἰρκανὸν ἀνελὼν, τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν ὑπὸ
 τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἐγγεμίριζεται, πρῶ-
 τός τε αὐτὸς ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύει τοῦ
 ἔθνους, τὴν τῶν ἀρχιερέων κατὰ τὸν Μωϋσέως νό-
 μον διαφθεύρας τάξιν. Ὁ μὲν γὰρ θεῖος νόμος διὰ
 βίου ἱεραῖσθαι τῷ Θεῷ τὸν ἀνωτάτω προστάττει
 ἀρχιερέα· ὁ δ' Ἡρώδης οὐ τοῖς ἀπὸ γένους,
 οὐδ' οἷς προσῆκον ἦν ἀπεδίδου τὴν λειτουργίαν,
 ἀπεξωκόμενοις δὲ τισι, καὶ ἀλλοτρίοις τῆς τῶν
 ἀρχιερέων διαδοχῆς, καὶ οὐδὲ τοῦτοις διαρκῶς,
 πρὸς βραχὺν δὲ τινα καὶ περιωρισμένον χρόνον,
 ἄλλοτε ἄλλοις τὴν τιμὴν ἀντιδωρούμενος, ὥστε τὰς μὲν
 πρώτας ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Δαρσίου,
 τὰς δὲ λοιπὰς ἑξηκονταδύο ἀπὸ Δαρσίου καὶ ἐπὶ
 Πομπήιον τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν περιορίζεσθαι.
 Καὶ κατὰ τρίτην δὲ θεωρίαν εὐροις ἂν ἄλλως ἐπα-
 ριθμούμενος τοὺς χρόνους τῶν ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο
 ἑβδομάδων, αἷ συντείνουσιν εἰς ἔτη τετρακόσια ὀγδοη-
 κοντατρία, ἐπ' αὐτὸν Αὐγουστον καὶ ἐπὶ Ἡρώδην
 τοὺς πρώτους ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύσαντας,
 καθ' οὓς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γένεσις
 ἱστορεῖται περιγραφομένη, εἰ, ἀρξάμενος ἀπὸ Δα-
 ρσίου καὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ναοῦ, τὸν δηλού-
 μενον ἀριθμὸν ἀναλογίσῃ. Δαρσίου γὰρ κατὰ τὸ
 ἑνύτερον ἔτος, τὸν ἑβδομηκονταετῆ χρόνον τῆς ἐρη-
 μώσεως Ἱερουσαλήμ συμπεπεράσθαι ὁ προφήτης
 Ζαχαρίας δηλοῖ λέγων· « Τῆ τετραδί καὶ εἰκάδι, ἐν
 τῷ ἑνδεκάτῳ μηνί, αὐτός ἐστι Σαβὰτ, ἐν τῷ δευτέρῳ
 ἔτει Δαρσίου, ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ζαχαρίαν
 τὸν τοῦ Βαραχίου. » Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἀπε-
 κριθῆ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ εἶπε· Κύριε παν-
 τοκράτωρ, ἕως τίνος οὐ μὴ ἐλεήσης τὴν Ἱερουσαλήμ,
 καὶ τὰς πόλεις Ἰούδα, ἃς ὑπερέδωες τοῦτο ἑβδομη-
 κοτὸν ἔτος; » Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν τῷ θεῷ Πνεύ-

septem et viginti rebus Judæorum præest. Ad cuius
 principatum a primo Regis Cyri anno, et Judaicæ
 gentis reditus de Babylone, omnis summa annorum
 colligitur quadringentorum octoginta duorum, quo
 toto tempore pontifices præfuerunt, quos ego qui-
 dem Christi ducis appellatione, a prophetia signifi-
 ficari arbitror : post quos, ipsorum novissimo
 Alexandro decedente, res Judæorum sine principe,
 sine duce, neminem qui præesset habentes, relin-
 quuntur. Factum itaque est, ut eorum regnum in
 feminam tandem reciderit. Cujus filii duo Aristobu-
 lus atque Hyrcanus, dum inter se de principatu
 contendunt, Pompeius interea Romanorum impera-
 tor, Hierosolyma aggressus, cum obsidione urbem
 capit, tum usque ad penetralia templi progressus,
 quæ sancta in illis dicebantur, profanat. Et hæc
 Judæis accidunt centesimæ septuagesimæ nonæ
 olympiadis anno primo, qui fuit annus a Cyri regno
 quadringentesimus nonagesimus quintus. cuius
 regni initium quinquagesima quinta olympiade fa-
 ctum est. Per id igitur temporis Pompeius, vi
 captis Hierosolymis, et vincitum Aristobulum Ro-
 mam mittit, et hujus fratri Hyrcano sacerdotium
 tradit, atque ex illo tempore universa Judæorum
 natio Romanis tributaria facta est. Post Hyrcanum
 Herodes, Antipatri filius, ipso interfecto Hyrcano,
 largiente Romano senatu, Judæorum obtinet re-
 gnum. Illic primus alieno ortus genere, perturbato
 pontificum ordine, qui Mosaica lege sancitus fue-
 rat, in illa gente regnat. Lex enim divina jubebat,
 ut maximus pontifex quam diu viveret sacerdotio
 fungeretur. At Herodes non iis qui legitimo genere
 orti essent, neque iis qui id juris haberent, sed
 supposititiis quibusdam, atque a serie ac succes-
 sione pontificum alienis id muneris attribuit, ac ne
 iis quidem in perpetuum, sed ad breve quoddam
 determinatumque tempus gratificans, 395 atque
 alio tempore aliis ejusmodi honorem impertiens,
 ut hæc ratione, primæ quidem hebdomades septem
 a Cyro ad Darium, reliquæ vero sexaginta duæ, a
 Dario ad imperatorem Romanorum Pompeium con-
 tineantur. At si tertiam præterea contemplationem
 velis insistere, atque alia quadam ratione tempora
 septem et sexaginta duarum hebdomadum nume-
 rare, quæ annos continent quadringentos octoginta
 tres, invenias idem temporis spatium ad Augustum
 usque atque Herodem, qui primi externi generis re-
 gnarunt, quorumque temporibus Salvatoris nostri
 Jesu Christi ortus fuisse memoratur, propagari,
 si modo hunc quem dixi numerum sumpto initio
 a Dario templique absolute recolligas. Ad secun-
 dum enim Darii annum, tempus solitudinis urbis
 Jerusalem, quod septuagenarium fuit, pervenisse
 propheta Zacharias indicat his verbis : « In die vi-
 cesimo quarto undecimi mensis (is est Sabat) in
 anno secundo Darii, factum est verbum Domini ad
 Zachariam filium Barachie ⁶³. » Deinde progressus

⁶³ Zachar. 1, 7.

adjungit : « Et respondit angelus Domini et dixit : Domine omnipotens, quas despexisti hunc septuagesimum annum ⁸¹? » Hoc igitur ipsum tempus Daniel cum divino Spiritu afflatus vidisset, his verbis notavit : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni, et dedi faciem meam ad Dominum Deum meum, ut orarer ac deprecarer ⁸². » Deinde post deprecationem angelus, qui illi seipsum ostendit, ea divinat, quæ ad septuaginta hebdomadas pertinent, et tempus unde numerandi initium capiendum est, significat dicens : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis ut respondeatur et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem. » Porro autem a Cyro primum responsum est, ut ædificaretur Jerusalem, nec tamen ipsum opus effectum est, cum id vicini undique prohibuerint. Postea vero cum Darius jusserit, eoque regnante absolutum sit templi ædificium, inde ab hoc ipso tempore prophetæ Daniel oraculum sui eventus initium sumit, cujus verba illa sunt, « ut respondeatur et ædificetur Jerusalem, » in quo etiam illud dictum est : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, **396** de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni. » Anno igitur Darii secundo apparet completos esse annos illos septuaginta, ut nos omni ratione oporteat septuaginta hebdomadam initium facere a xxvi olympiade, atque a Darii anno secundo, in quo omnis illa urbis Jerusalem ædificatio absoluta est : inde igitur si tempora quæ sequuntur numeres, invenias ad ipsum usque Hierosolimam et monarchiam Romanorum Augustum, sub quibus Salvatoris nostri ortus vitæ hominum illuxit, quadringentos octoginta tres annos contineri, qui septem et sexaginta duarum hebdomadam summam secundum ipsius Daniel prophetiam conficiunt. A sexagesima enim sexta olympiade ad centesimam octogesimam sextam intermedie olympiades colliguntur centum et viginti una : qui sunt anni quadringenti octoginta quatuor, singulis utique olympiadibus quaternos annos continentibus. Quo tempore Augustus Romanorum rex quintum decimum sui regni annum agens, et Ægyptum et reliquum orbem terrarum imperium obtinet; sub quo primus alieni generis Herodes Judæorum accipit regnum, et Salvator Dominusque noster Jesus, qui Christus est Dei, nascitur, dum videlicet et ortus illius tempus, et septem ac sexaginta duarum hebdomadam finis, de quibus loquitur propheta Daniel, in idem concurrunt, post quas cum sequeatur, et longius post plurima ea videlicet quæ in medio propheticæ prædicuntur, amandetur una, quæ reliqua est, hebdomada, cætera omnia quæcumque inter medium oraculi prædictionem dicta sunt, perficiuntur, quæ in hunc modum ipsa

⁸¹ Zachar. i, 12. ⁸² Dan. ix, 2, 3

ματι θεωρήσας ὁ Δανιὴλ τὸν χρόνον, σημειώσας λέγων · « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερემίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ἑβδομήκοντα ἔτη, καὶ ἔδωκα τὸ πρόσωπόν μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν μου, τοῦ ἐκζητῆσαι προσευχὴν καὶ δέησιν. » Εἶτα μετὰ τὴν εὐχὴν ἐπιφανὲς αὐτῷ ὁ ἄγγελος θεσπέσιος τὰ περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, καὶ τὸν χρόνον ὅθεν δεῖ ἀρχεσθαι ἀριθμεῖν, σημαίνει, λέγων · « Καὶ γνώσῃ καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. » Γέγονε μὲν οὖν ἀπόκρισις πρώτη Κύρου, οἰκοδομηθῆναι τὴν Ἱερουσαλήμ, οὐ μὴν εἰς ἔργον ἐχώρησε, τῶν περιόικων κεκωλυκότων · Δαρείου δὲ μετὰ ταῦτα κελεύσαντος, καὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἱεροῦ κατ' αὐτὸν συντελεσθεῖσης, ἡ τοῦ Δανιὴλ ἐντεῦθεν προφητεία τὴν καταρχὴν τῆς ἐκβάσεως ἐλάμβανεν, ἡ τε φάσκουσα · « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ, » καὶ δι' ἧς εἴρηται · « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερემίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως Ἱερουσαλήμ, ἑβδομήκοντα ἔτη. » Κατὰ γοῦν τὸ δεύτερον ἔτος Δαρείου ἡ συμπλήρωσις τῆς ἑβδομηκονταετηρίδος ἀποδέδεικται περαιωθεῖσα, ὥστε ἐξ ἁπαντος ἀρχεσθαι δεῖν ἡμᾶς τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀπὸ τῆς ἐξηκοστῆς καὶ ἕκτης Ὀλυμπιάδος, καὶ ἀπὸ δευτέρου ἔτους Δαρείου, ἐν ᾧ τὰ τῆς οἰκοδομῆς περαιοῦται. Ἐντεῦθεν γοῦν εἰ τοὺς ἐπομένους χρόνους ἀριθμήσεις, εὐροῖς ἂν ἐπ' αὐτὸν Ἡρώδην μόναρχόν τε Ῥωμαίων Αὐγουστον, καὶ οὓς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπέφανε τῷ βίῳ γενεαί, τὰ τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία ἔτη, αἱ εἰσιν ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἑβδομάδες, κατὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείας περιοριζόμενα. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἐξηκοστῆς καὶ ἕκτης Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ὀγδοηκοστὴν ἕκτην γίνονται Ὀλυμπιάδες μεταξὺ ἑκατὸν εἰκοσιμία, ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τέσσαρα, τετραετία τῆς Ὀλυμπιάδος ἐπεχούσης, καθ' ἣν καιρὸν Αὐγουστος Ῥωμαίων βασιλεὺς, πεντεκαίδεκατον ἔτος τῆς βασιλείας ἐπέχων, Αἰγύπτου κρατεῖ, καὶ τῆς λοιπῆς οἰκουμένης, ὅψ' οὐ πρώτος ἀλλόφυλος Ἡρώδης τῶν Ἰουδαίων ἐγχειρίζεται βασιλείαν. Γενῆται δὲ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ αὐτὸ συντεχόντων τῶν χρόνων τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑπτὰ καὶ ἐξηκοντα δύο ἑβδομάδων· μεθ' ἧς διηρημένης καὶ μακρᾶν ἀπεσοιτισμένης, μετὰ πλείστα ὅσα τὰ μεταξὺ προφητευόμενα, τῆς λειπούσης μιᾶς ἑβδομάδος, τὰ λοιπὰ πάντα διὰ μέσου τῆς τοῦ χρησμοῦ προρρήσεως εἰρημμένα ἐπιτελεῖται, καὶ αὐτὰ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον · « Μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἐξηκοντα δύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ χρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ · καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐργομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συνετημένον

ἀφανισμοῖς. » Καὶ ταῦτα δὲ ἐναργῆ τὴν ἕκβασιν A εἴληρε κατ' αὐτὸν Αὐγουστον καὶ Ἡρώδην, εἰς οὓς τὰς προειρημένους ἑπτὰ ἑβδομάδας συγκεφαλοῦσθαί φασιν. Ὁδῶ γοῦν καὶ τάξει τοῦ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην χρίσματος, μέχρι τῶν Ἡρώδου καὶ Αὐγούστου χρόνων διαρκέσαντος, τῆς δὲ διαδοχῆς τῶν πάλαι ἀρχιερέων ἐπὶ Ἀλέξανδρον τὸν Ὑρκανοῦ πατέρα περιγραφείσης, Ἡρώδης τὸν Ὑρκανὸν ἀνελὼν, οὕτως τοῖς ἐκ πατέρων διαδόχοις ἐπιτρέψαι λέγεται τὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ τισὶν ἀσήμεσι καὶ ἀφανέσιν ἀνθρώποις. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ χρησὶς προλαβὼν ἐπεθέσπισεν, εἰπὼν· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἐπτά καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » ὅπερ σαφῶς καὶ λοιποὶ τεθείκασιν ἐρμηνεύται· ὁ μὲν Ἀκύλας φήσας· « Καὶ μετὰ τὰς ἑπτὰ ἑβδομάδας καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται ἡλειμμένος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἐκκοπήσεται Χριστὸς, καὶ οὐκ ὑπάρξει αὐτῷ. » Ὅθεν μάλιστα παρίστασθαι μοι δοκεῖ Χριστὸς ἡγούμενος εἶναι ὁ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀπόδοσιν δεδηλωμένος. Μετὰ γοῦν τὴν τῶν εἰρημένων ἑβδομάδων συμπλήρωσιν, ἐξολοθρευθήσεται Χριστὸς, ἰησὺς. Τίς δὲ οὗτος ἢ ὁ ἡγούμενος, καὶ ὁ κατὰ διαδοχὴν ἐξ ἱερατικοῦ γένους, τοῦ ἔθνους προεστώς; Διέμενε γοῦν οὗτος εἰς ἕσον οὐπω τὰ τῶν ἑβδομάδων ἐπληροῦτο· ἐπειδὴ δὲ τέλος ἐλάβαν αὐταί, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ ἐξεκόπη ὁ ἐκ διαδοχῆς γένους, τοῦ ἔθνους προεστώς. Οὗτος δὲ ἦν Ὑρκανὸς, ὃν αὐτὸς Ἡρώδης ἀνελὼν, τὴν κατὰ τοῦ ἔθνους βασιλείαν μὴδὲν αὐτῷ διαφέρουσαν ὑφαρπάξει, πρῶτός τε αὐτὸς ἀλλόφυλος ἠγέται. Οὐ μόνος δὲ ἄρα ὁ Ὑρκανὸς Χριστὸς ὢν, καὶ τῶν πάλαι ἀρχιερέων ὕστατος, ἐξεκόπη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ προγόνων ἀνωθεν ἐκ τῶν πρόπαλαι ἀρχιερέων κατιούσα διαδοχὴ, αὐτὴ τε τὸ κατὰ νόμους χρίσμα οὐκ ἔτι κατὰ κρῖσιν γινόμενον, ἀτάκτως δὲ καὶ συγχυμένως, οὐ κατὰ τὴν παρὰ Μωϋσεὶ νομοθετημένα, συνέτρεχε δὲ ἄνω πάντα ἀκολουθῶς τῇ προφητείᾳ φησάση· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Μάρτυς δ' ἀξιώχρεως τούτων ὁ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, ὃς πῶς ιστορῶν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας· « Τὴν δὲ βασιλείαν Ἡρώδης παρὰ Ῥωμαίων ἐγχειρισθεὶς, οὐκ ἔτι τοὺς ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους (οἳτοι δὲ ἦσαν οἱ καλούμενοι Μακκαβαῖοι), καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ ἕνας ἀσήμεναι καὶ μόνον ἐξ Ἑβραίων ὄντας, πλὴν ἐνὸς Ἀριστοβούλου, ὃν Ὑρκανοῦ υἱὸν ὄντα, καταστήσας ἀρχιερέα, τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνήχησε Μαρίας, τὴν τοῦ πλήθους πρὸς αὐτὸν θηρώμενος εὐνοίαν διὰ τὴν Ὑρκανοῦ μνήμην. Εἶτα θεδύει μὴ πρὸς τὸν Ἀριστοβούλου πάντες ἀποκλινωσιν, ἀνέβλεν αὐτὸν ἐν Ἰεριχοῖ, πειγῆναι μηχανησάμενος κολυμβῶντα, καθὼς ἤδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τούτου οὐκ ἔτι τοῖς ἐχθροῖς τῶν Ἀσαμωναίου παιδῶν τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπίστευσεν. Ἐπράξε δὲ ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχιερέων, Ἀρχελάος τε ὁ παῖς αὐτοῦ, καὶ μετὰ τούτου Ῥωμαῖοι τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν παρελιθότες. » Πάλιν ἐν ἐτέροις ταῦτα

A quoque se habent : « Post hebdomadas septem et sexaginta duas peribit unctio, et iudicium non est in ea; et civitatem et sanctum disperdet cum dure venturo : et excidetur in diluvio, et usque ad finem belli in compendium redacti, internecionibus. » Et hæc quidem perspicuum exitum nacta sunt Augusti Herodisque temporibus : in quos cas, de quibus dicebamus, septem hebdomadas consummari affirmamus. Nam cum suum progressum atque ordinem pontificia illa unctio usque ad Herodem et Augustum constanter servaverit, et veterum pontificum successio in Alexandro Hyrcani patre terminetur, Herodes ipso Hyrcano interfecto 397 non amplius iis, qui a parentibus succedendi jus haberent, ministerium illud concessisse dicitur, sed ignobilibus quibusdam obscurisque hominibus. Sed etiam oraculum hanc ipsam rem anticipans divinavit, his verbis : « Et post hebdomadas septem et sexaginta duas peribit unctio, et iudicium non est in ea. » Quod quidem perspicue reliqui quoque posuerunt interpretes : Aquila quidem sic : « Et post septem hebdomadas et sexaginta duas peribit unctus, et non est ei. » Symmachus autem sic : « Et post hebdomadas septem et sexaginta duas excidetur Christus, et non aderit ei. » Ex quo maxime mihi constare videtur, Christum duces esse eum, quem expositio nostra deciaravit. Post eas igitur de quibus diximus completas hebdomadas, « peribit Christus, » inquit. Sed quis tandem hic Christus, nisi dux qui legitime succedens ex pontificio genere, suæ genti præset? Mansit igitur hic Christus, quandiu hebdomades illæ duraverunt; ubi autem illarum finis advenit, excisus est, qui de generis successione genti præset. Porro hic fuit Hyrcanus, quem cum Herodes interfecisset, regnum protinus quod ad ipsum spectabat, arripuit, primusque ipse præfuit ex alieno genere. Cæterum non solum Hyrcanus, qui Christus erat, et priscorum pontificum novissimus, excisus est, sed etiam ea quæ altius a majoribus longeque superioribus pontificibus repetita fuerat successio, ipsaque legitima unctio : quippe quæ non ultra ex iudicio facta sit, sed inordinate et confuse, non secundum ea, quæ Moses in suis legibus sanxerat, concurreruntque in unum D omnia, quemadmodum prophetia prædixerat, illis verbis : « Peribit unctio, et iudicium non est in ea. » Atque optimus huius rei testis est Hebraicus auctor Josephus, qui in xviii *Judaicæ Antiquitatis* libro, quæ ad illa tempora pertinent, in hunc modum exponit : « Herodes autem, regni administratione a Romanis accepta, nullos amplius ex Asamoneo genere (hi autem erant qui Machabæi vocantur) pontifices declarat, sed ignobiles quosdam et ab Hebræis tantummodo oriundos, præter unum Aristobulum, qui Hyrcani filius fuit. Hunc enim cum pontificem declarasset, sororem ejus Mariam duxit uxorem, quippe qui multitudinis erga illum captaret benevolentiam, propter Hyrcani memoriam. 398 Deinde veritus ne omnes ad Aristobulum

bulum desciscerent, hominem de medio sustulit, dum esset in oppido Hierichunte. Illi enim natanti, vique interim sub aqua detento, necem est machinatus, uti jam planum fecimus. Post hunc non amplius ex Asamonæi prole oriundis pontificatum commisit. Herodem imitatus est in constitutione pontificum: ejus filius Archelaus, et post hunc ipsum Romani, qui Judæorum regnum occuparunt. » Rursus de iis alio in loco dicit hæc : « Herodes autem rex ubi turrim hanc in idoneo loco sitam magno sumptu instruxit, Antoniam appellavit nomine: vestem præterea pontificiam assumpsit, et eam quæ deposita erat retinuit. Herodi similia patravit, qui ab ipso rex declaratus est Archelaus ipsius filius, a quo Romani accepto principatu, veste pontificis quæ reposita erat sub signo in domo ex lapide constructa obtinuerunt. » Ex his plane cuius intellectum esse arbitror, quisnam fuerit eventus oraculi dicentis : « Et post hebdomadas vii et lxx peribit unctio, et iudicium non est in ea. » Magis etiam intueberis, quo sensu dictum sit illud : « Et iudicium non est in ea, » si nullo iudicio creatos pontifices eos, qui post Herodem, quique temporibus Salvatoris nostri fuerunt, consideraveris. Cum enim ex divina lege pontifex totum suæ vitæ tempus sacrum munus obire, idemque legitimo filio successoris tradere iuberetur, per ea tempora quæ modo explorabamus, post interitum sacræ unctionis, sicut prophetia significaverat, primus quidem Herodes, post Herodem vero etiam Romani, absque iudicio, nulla servata lege, quos ipsi probassent, pontifices declarare instituerunt, plebeis quibusdam viris atque ignobilibus hunc honorem largientes, idque nominis venale habere, et cauponum more pro eo pretium accipere, modo hos, modo illos annua dignitate donantes. Quocirca sanctus evangelista Lucas, dum prædicandæ Salvatoris nostri doctrinæ tempus describit, hoc ipsum mihi notare videtur, cum ait : « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarchiam vero obtinentibus Herode, et Philippo, et Lysania sub principibus sacerdotum Anna et Caïpha. » Namque ⁶⁶ hi duo quo tandem pacto eodem tempore fuissent pontifices, nisi legi quæ de pontificibus sancita fuerat, vis illata fuisset? **399** Hæc eadem Josephus quoque testificans, sic scribit : « Valerius Gratus, Romanorum imperator, cum Anano pontifici sacrum munus abrogasset, Ismaelum Tupheba pontificem declaravit, cui item ipsi cum laud multo post honorem ademisset, Eleazarum, Anani pontificis filium, pontificem creat. Deinde anno peracto hunc quoque rejecit, et Simoni, Cathimi filio, pontificatum tradit : huic quoque non plus annuo honore perfuncto abiit tempus, et in locum ejus Josephus, qui etiam Caïphas, suffectus est. » Hæc necessario posui propter illud : « Peribit unctio, et iudicium non est in ea, » quæ ego quidem arbitror indubitam demonstrationem habere. His deinde addit prophetia, « Et civitatem

⁶⁶ Luc. III, 1.

περὶ αὐτῶν φησιν· « Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας, τὴν τε βάρην ταύτην ἐν ἐπιτηδείῳ τόπῳ κειμένην κατασκευάσας πολυτελῶς, Ἀντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν λαμβάνει, τὴν δὲ κειμένην κατέχε. πιστεύων οὐδὲν νεωτερίσειν τὸν λαὸν δι' αὐτήν. Ἐπραξε δ' ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὢν αὐτοῦ, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν, ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οὐκίῳ λίθου οἰκοδομηθέντι, ὑπὸ σφραγίδι. « Διὰ τούτων τὸ ἀποτελέσασθαι τῆς νομίζου καταφανὲς γεγενῆσθαι τοῦ φήσαντος προφητοῦ· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κριμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Ἐτι δὲ μάλλον ὄψει πῶς εἴρηται τὸ, « Κριμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » τὸ ἀκριτον συνιδῶν τῆς τῶν ἀρχιερέων καταστάσεως, τῶν μετὰ Ἡρώδην, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένων. Τοῦ γὰρ κατὰ τὸν θεῖον νόμον ἀρχιερέως πάντα τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τὴν λειτουργίαν διέπειν κεκελευσμένου ἐπὶ διαδόχῳ παιδί γνησίῳ, κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους καιροὺς, μετὰ τὸ ἐξολοθρευθῆναι τὸ χρίσμα, τῇ προφητείᾳ συμφώνως, πρῶτος μὲν Ἡρώδης, ἔπειτα δὲ καὶ Ῥωμαῖοι μετὰ τούτων, ἀκριτῶς καὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον, τοὺς ἀρχιερεῖς καθίσταν οὓς ἐδόκει αὐτοῖς, δημοτικοῖς τισι καὶ ἀσέμμοις ἀνδράσι τὴν τιμὴν χαρίζομενοι, ἐπίπρασκόν τε καὶ ἐκαπήλευον τοῦνομα, ἄλλοτε ἄλλοις ἐνιαυσιαῖον τὸ ἀξίωμα δωροῦμενοι. Διὸ μοι δοκεῖ ὁ ἱερὸς εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς, τὸν χρόνον τοῦ κηρύγματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπογράφων, σημειοῦσθαι τοῦτο, δι' ὧν φησιν· « Ἐν ἔτει πεντεκαίδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, τετραρχούντων δὲ Ἡρώδου, καὶ Φιλίππου, καὶ Λυσανίου, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα· ὁ δὲ οὗτοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἀρχιερεῖς πῶς ἂν ἐγένοντο ἢ καταλυθείσης τῆς περὶ τῶν ἀρχιερέων νομοθεσίας; Τούτοις γοῦν καὶ Ἰώσηπος ἐπιμαρτυρῶν ταῦτα γράφει· « Οὐαλέριος Γράτος Ῥωμαίων στρατηγὸς, πάσας ἀρχιερεῖσθαι Ἄνανον, Ἰσμαῆλον ἀρχιερέα ἀποφαίνει τὸν Τουφῆθα, καὶ τούτων μετ' οὐ πολὺ μεταστήσας, Ἐλεάζαρον τὸν τοῦ Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱὸν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα. Ἐνιαυτοῦ δὲ διαγενομένου καὶ τόνδε παύσας, Σίμωνι τῷ Καθίμου τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσιν. Οὐ πλέον δὲ καὶ τῷδε ἔνιαυτοῦ τὴν τιμὴν ἔχοντι διεγένητο χρόνος, καὶ Ἰώσηπος, ὁ τε Καϊάφας, διάδοχος ἦν αὐτῷ. » Ταῦτα ἀναγκαίως παρεθέμην διὰ τὸ, « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κριμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » ἃ καὶ ἡγοῦμαι ἀναμφίλεκτον τὴν ἀπόδειξιν ἔχειν. Ἐξῆς τούτοις φησιν ἢ προφητεία, « Καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ, σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. » Ἐνθα πάλιν τὸν Ἡρώδην αὐτὸν, καὶ τοὺς μετὰ αὐτὸν ἄρξαντας ἐξ ἄλλοφύλου γένους ὑπολαμβάνω δηλοῦσθαι· ὡς γὰρ ἀνωτέρω ὠνόμαζε Χριστοῦς ἡγουμένους τοὺς ἀρχιερεῖς, λέγων, « ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου· » τὸν αὐτὸν τρόπον μετὰ ἐκείνους καὶ τὴν ἐκείνων καταπαυσιν οὐκ ἄλλος ἡγοῦμενος ἐρχόμενος ἢ ὁ δηλωθεὶς ἐξ ἄλλοφύλου γένους, καὶ οἱ λοιποὶ ὅσοι καθεξῆς μετ'

ἐκείνους ἠγάσαντο τοῦ ἔθνους, σὺν οἷς καὶ μεθ' ὧν, ὡς περὶ συνεργοῖς· χρώμενος, ὁ μισόκαλος καὶ τῶν ἀγαθῶν φθορεὺς, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθέρειν εἰρηται. Καὶ γὰρ διέφθειρεν ἀληθῶς ἅπαν τὸ ἔθνος, τότε μὲν τὴν τῆς ἱερουσάλῃς τάξιν εἰς παρανομίαν ἄγων, τότε δὲ τὸν πάντα λαὸν διαστρέφων, καὶ τὴν πόλιν, οὕτω τῶν πολιτῶν μεταφορικῶς ὀνομασμένων, εἰς ἀσέβειαν ἐκκαλούμενος. Συνάδει δὲ ἡμῶν τῇ ἀποδοσει καὶ ὁ Ἀκύλας τοῦτον ἐρμηνεύσας τὸν τρόπον· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθέρει λαὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Οὐ μόνον γὰρ ὁ ἐρχόμενος, ὁ κατὰ τὰ ἀποδοδεμένα ἡμῖν· δηλωθεὶς διέφθειρε τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον, ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου λαός. Εἴποι δ' ἂν τις οὐκ ἀπὸ σκοποῦ καὶ τὸν Ῥωμαίων ἡγεμόνα καὶ τῶν προκειμένων δηλοῦσθαι, τὸν τε τούτου λαόν, δι' οὐ νομίζω σημαίνεσθαι τὰ στρατόπεδα τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων, ἐξ ἐκείνου κρατησάντων τοῦ ἔθνους, οἱ καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸν πάλαι ἐν αὐτῇ σεμνὸν καὶ ἅγιον νεὼν διέφθειραν. Ὑπὸ τούτων γούιν καὶ ἐξεκόπησαν ὡς ἐν κατακλισμῷ, καὶ ἕως τῆς πολέμου συντεταγμένου ἀφανισμοῖς ἐφθασαν, ὥστε ἦδη, κατὰ τὴν προφητείαν, παντελῆ ὑπομεῖναι ἐρημίαν κατὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν αὐτῶν, μεθ' ἧν καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμειναν πολιορκίαν. Ἐχεις καὶ ταῦτα ἀκριβῶς ἐν ταῖς γραφείσας αὐτῷ Ἰωσήφω ἱστορίαις. Τούτων δὲ περὶ τῶν ἀμβεκτηκῶτων τῷ Ἰουδαίων ἔθνει ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῶν ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα δύο ἑβδομάδων προφητευμένων, ἀκολουθῶς ἡ δὴλωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταγγελθείσης καινῆς Διαθήκης θεσπίεται. Τοσούτων γούιν διὰ μέσου καὶ μεταξὺ τῶν ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα δύο ἑβδομάδων εἰρημένων, ἐπιλέγεται· « Καὶ δυναμώσει Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρτήσεται οὐσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημύσεων ἔσται, καὶ ἕως συντέλειας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται· ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. » Ταῦτα δὲ τρόπον καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο κατανοήσωμεν. Ἰστορεῖται δὲ ὁ πᾶς τῆς διδασκαλίας καὶ παραδόξοποιίας ὁμοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνος τριῶν ἡμισυ γεγονώς ἐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἑβδομάδος ἡμισυ. Τοῦτό πως Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστῆς ἀκριβῶς ἐπιστάειν αὐτοῦ τῷ Εὐαγγελίῳ παραστήσει. Εἴη ἂν οὖν ἑβδομάς ἐτῶν μία ὁ πᾶς χρόνος τῆς μετὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ συνδιατριβῆς, ὅτε πρὸ τοῦ πάθους καὶ ὁ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Πρὸ μὲν γὰρ τοῦ πάθους ἐπὶ τρία καὶ ἡμισυ ἔτη τοῖς πᾶσιν ἑαυτὸν παρέχων μαθηταῖς τε καὶ τοῖς μὴ τοιοῦτοῖς ἀναγέγραπται· καθ' ὃν διδασκαλίαις παραδόξοις τε θεραπεσίαις, τῆς θεότητος αὐτοῦ τὰς δυνάμεις πᾶσιν ἀπλῶς ἔλλησεν· τε καὶ Ἰουδαίοις παρείχετο· μετὰ δὲ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τὸν ἴσον, ὡς εἶδος, τῶν ἐτῶν χρόνον τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις συνῆν, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπταήμενος αὐτοῖς, καὶ συναυλιζόμενος, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὡς γούιν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περιέχουσιν· ὡς εἶναι ταύτην τὴν δηλουμένην τῆς προφητείας τῶν ἐτῶν ἑβδομάδα, καθ' ἣν ἐνεδυνάμωσε Διαθήκην πολλοῖς, τὴν καινὴν δηλαδὴ Διαθήκην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος κρατῶν. Τίσι δὲ

et sanctum disperdet cum duce venturo. » Ubi ego rursus et ipsum Herodem, et eos qui post Herodem ex alieno genere imperaverint, puto intelligendos : nam quemadmodum superius nominabat. Christos duces, cum in illis verbis pontifices diceret, usque ad Christum duces, » ita post eos, et post eorum abrogationem, non alius fuerit venturus quam is qui dictus est ex alieno genere, caterique quicumque post illos deinceps genti præfuerunt, quibus tanquam adiutoribus utens, una cum iisdem ipse honesti inimicus honorumque corruptor, et civitatem et sanctum perditurus dicitur. Etenim vere perdidit totam gentem, modo quidem sacerdotii ordinem præter legem perturbans, modo vero cunctum populum pervertens, et civitatem (sic enim cives figurate nominantur) evocans ad impietatem et nefas ; huic autem commentationi nostræ Aquila quoque concordat, qui interpretatus est in hunc modum : « Et civitatem et sanctum disperdet populus ducis venturi. » Non solum enim qui venturus fuit dux, quem nos superiore expositione prodidimus, corruptit civitatem et sanctum, sed etiam illius populus : præterea non forsitan quispiam a recto aberraverit si dixerit, etiam Romanum duces iisdem verbis designari, ejusque ducis populum. Per quæ arbitror significari exercitus Romanorum principum, qui ex illo tempore gentis imperium tenuere, quique civitatem ipsam Jerusalem, et in ea quondam venerabile et sanctum templum corruerunt. Siquidem ab iis etiam excisi sunt tanquam in diluvio, et usque ad finem belli in compendium acti itineribus pervenere, usque adeo ut, quemadmodum prophetia dixerat, extremam tum passi sint solitudinem, post ipsorum nefarias 400 contra Salvatorem nostrum insidias ; nam postquam id moliti sunt, extremam sane obsidionem pertulere. Hæc quoque ipsa adamussim explorata habes in iis quas Josephus scripsit historiis. Cæterum cum hæc de iis quæ intermedio vii et lxxi hebdomadam tempore Judaicæ genti acciderunt, per prophetiam prædicta sint, ordine deinceps Novi per Salvatorem nostrum denuntiandi Testamenti significatio canitur. Ergo ubi tam multa in medio inter septem et sexaginta duas hebdomadas dicta sunt, tum adjungitur : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et in templo abominatio desolationum erit, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in desolationem. » Sed jam hæc quoniam pacto completa sint, explorementur. Sane proditum est memoriæ omne doctrinæ eruditionisque miraculorum Salvatoris nostri tempus, trium annorum et semis fuisse : quod quidem est hebdomadis unius dimidium. Hoc ipsum quodam modo Joannes evangelista attentissime ejus Evangelium observantibus declarabit. Erit igitur hebdomas annorum una omne tempus, quod cum apostolis suis versatus est, tum antequam passus est, tum postquam de morte ad vitam revenit ; nam quod ante-

quam sit passus per tres annos et semis, omnibus et discipulis et non discipulis seipsum exhibuerit, palam ex iis quæ scripta sunt de ipso, proditum est: quo tempore et documentis et admiratione dignis curationibus, divinitatis suæ vires omnibus simpliciter tam Græcis quam Judæis ostendit. Ubi vero a morte ad vitam est restitutus, quod idem temporis, eundemque annorum numerum cum suis versatus sit, discipulis et apostolis, rationi sane consentaneum est, per dies XL apparens eis, et consenscens, et de regno Dei loquens, quemadmodum quidem in apostolorum Actis continetur, ut hæc sit illa, de qua prophetia loquitur, annorum hebdomas, in qua confirmavit pactum multis, munius videlicet reddens novum evangelicæ prædicationis testamentum. Sed quibus multis id confirmavit? Nempe suis discipulis et apostolis, iisque omnibus quicumque ex Hebræis in fidem ejus venerunt. Cæterum in hujusce unius hebdomadis medio, in qua illud ipsum de quo diximus testamentum multis confirmavit, sublatum est sacrificium, **401** et libatio, abominatioque desolationis inchoata est, quandoquidem hac ipsa hebdomade jam ad medium sui spatium ducta, post trium annorum tempus et æmis doctrinæ illius, quo tempore passus est, velum templi scissum est a summo usque deorsum: ut ex illo jam vi quadam sublata fuerit ab eis libatio et sacrificium et abominatio desolationis in templo sederit, utpote cum eos virtus illa reliquerit solos, quæ ab initio ad illud usque tempus, et tutelam et providentiam ejus loci gerebat: nam ad illud usque tempus quo ille pro salute nostra passus est, divinam quamdam vim fuisse quæ et templum et Sanctum sanctorum tueretur, existimare par est. Alioqui quid oportebat, illum una cum aliis multis in templo et ex legibus festos dies celebrare, si novisset non amplius consistere locum illum, neque Dei præsentia dignum esse? Fuerunt igitur ad illud usque temporis nonnulli in templo divinantes, qualis Anna prophetica mulier filia Phanuel, et Simeon qui in ulnas ipsum adhuc infantem accepit, qui etiam cecinerunt ea quæ publicæ memoriæ prodita sunt, sed neque ipse Dominus noster dixisset leproso: « Abi, ostende te sacerdoti, et offer sacrificium, quod præcepit Moses in testimonium eis ⁸⁷, » si illo in loco non ultra existimasset quæ ad ritus legesque pertinent tanquam in sancto et Dei præsentia digno loco celebrari oportere, neque videntes et ementes ejiciens dixisset verba illa: « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur, vos autem eam facitis speluncam latronum ⁸⁸. » Et rursus: « Auferte ista hinc, et nolite facere domum Patris mei domum negotiationis ⁸⁹, » nisi adhuc plane censuisset venerabilem esse locum putare oportere. At enim ubi illorum extremum scelus appropinquavit, tunc omnia indicavit dicens: « Ecce relinquitur vobis domus ve-

A πολλοῖς ταύτην ἐνεδυνάμωσεν, ἢ δηλονότι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, καὶ τοῖς ἐξ Ἑβραίων εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἅπασι; Πλὴν ἀλλὰ τῆς μιᾶς ταύτης ἑβδομάδος, καθ' ἣν ἐνεδυνάμωσε τὴν δηλωθεῖσαν Διαθήκην τοῖς πολλοῖς, ἐν τῷ ἤμισι κρηθῆ θυσία καὶ σπονδή, τὸ τε βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἤρξατο· ἐπειδὴ περ μεσαζούσης τῆς ἑβδομάδος ταύτης μετὰ τὸν ἡμισυ καὶ τριετὴ χρόνον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καθ' ὃν καιρὸν πέπονθε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐβράβη ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω· ὡς ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἤρθαι ἐξ αὐτῶν τὴν σπονδὴν, καὶ τὴν θυσίαν, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἤρχθαι, καταλιπούσης αὐτοὺς ἐρήμους τῆς ἀνέκαθεν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ τὸν τόπον ἐφορώσης καὶ ἐπισκοπούσης δυνάμεως. Μέχρι γοῦν τοῦ σωτηρίου πάθους εἶναι τινα Θεοῦ δύναμιν ἐπισκοπούσαν τὸ ἱερὸν καὶ τὸ Ἄγιον τῶν ἁγίων ἠγεσθαι προσήκει. Οὐ γὰρ ἂν ἄλλως καὶ αὐτὸς ἕμας τοῖς πολλοῖς συνῆδρευεν ἐν τῷ ἱερῷ, τὰς κατὰ νόμους ἐορτὰς ἐπιτελῶν, μὴ οὐχὶ ἔτι συνεστῶτα, καὶ Θεοῦ εἶναι ἄξιον τὸν τόπον εἰδώς. Ἦσαν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ προφητεύοντές τινες εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, ὡς περ Ἄννα ἡ προφήτις ἡ τοῦ Φανουὴλ, καὶ Συμεὼν ὁ ἐπὶ τὰς ἀγκάλας αὐτῶν, βρέφος ἔτι ὄντα, λαβὼν, οἱ καὶ προφητεύουσι τὰ ἀναγεγραμμένα· οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰρήκει τῷ λεπτῷ· « Ὑπαγε, δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσήνεγκε τὴν θυσίαν, ἣν προσέταξε Μωσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, » μὴ οὐχὶ ἔτι δεῖν ἠγγυμένους τὰ κατὰ νόμους ἐπιτελεῖσθαι αὐτῶν, ὡς ἐν ἀγῶ καὶ Θεοῦ ἀξίῳ τόπῳ· οὐδ' ἂν τοὺς ἀγορεύοντας καὶ πιπράσκοντας ἐξωθῶν ἔλεγε· « Γέγραπται, ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ποιεῖτε σπήλαιον ληστῶν· » καὶ αὖθις· « Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, καὶ μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορεύου· » εἰ μὴ ἔτι τίμιον σαφῶς δεῖν ἐνόμιζεν ὑπολαμβάνειν εἶναι τὸν τόπον. Ἀλλὰ γὰρ πλησιαζούσης αὐτῶν τῆς ἐσχάτης δυσσεβείας, μετὰ ταῦτα πάντα ἀπεφήνατο εἰπών· « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημός· » ὃ καὶ αὐτὸ ἐπληροῦτο ὅτε, παθόντος αὐτοῦ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ὄλον δι' ὄλου μέσον ἐβράβη, καθήρητό τε ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἡ προσηγῆς τῷ Θεῷ κατὰ τὴν τοῦ νόμου διάταξιν θυσία καὶ σπονδή, ἣς ἀρθείσης, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητεῖαν, ἐπηκολούθησε τῷ τόπῳ. Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τινα χρόνον παραμένειν ἔδοξε τὰ τῆς ἐν τῷ τόπῳ λειτουργίας, ἀλλ' οὐκέτι γε ταῦτα ἀρεστὰ τῷ Θεῷ ἦν, ἀκριτως καὶ οὐ κατὰ νόμον ἐπιτελούμενα. Ὡς περ γὰρ πρόβαται ἐξολοθρευθέντος τοῦ χρισματος, καὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν νομίμων ἀρχιερέων πεπαμμένων, ἀπὸ τῆς Ὑρκανοῦ τελευτῆς, οἱ μετὰ ταῦτα παρίοντες ἀτάκτως καὶ παρανόμως, ἐδόκουν μὲν τι ποιεῖν, οὐ μὴν κατὰ τοὺς πρέποντας ἔπραττον θεσμούς, δι' ὧς καὶ ἐφασκεν ἡ προφητεία· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » τὸ ἀκριτον καὶ παρανόμον αὐτῶν διαβάλλουσα· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας καὶ τῆς σπονδῆς συμβεβηκέναι γήσεις ὀρθῶς μὲν καὶ κατὰ νόμον πρὸ τοῦ πάθους τοῦ Σω-

⁸⁷ Matth. viii, 4. ⁸⁸ Matth. xxi, 15. ⁸⁹ Joan. ii, 16.

τήρος ἡμῶν ἐπιτελουμένης, διὰ τὴν εἰσέτι τότε τὰ τῶν ἁγίων τόπων ἐφορῶσαν δύναμιν, περιαιρεθείσης δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν αὐτοῦ τελείαν καὶ θεοπρεπῆ θυσίαν, ἣν προσήνεγκεν αὐτῷ· αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, αὐτὸς ὢν ὁ ἀμὴς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄβρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἥς θυσίας πᾶσιν ἀνθρώποις κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς καινῆς Διαθήκης παραδοθείσης, τὰ τῆς παλαιᾶς περιήρητο. Ὁμοῦ γὰρ τῷ πληροῦσθαι τὸ φάσκον λόγιον, « Καὶ δυναμώσει Διαθήκην πολλοῖς ἐβδομάς μία, ἡ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης περιήρητο. » Πότε δὲ τὰ τῆς Διαθήκης τῆς καινῆς ἐδυναμώθη, ἢ ὅτε ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μέλλων τελεῖν τὸ μέγα μυστήριον τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρόδου, ἢ νυκτὶ παρεδίδοτο, τὰ σύμβολα τῶν κατ' αὐτὸν ἀπορρήτων τῆς καινῆς Διαθήκης λόγων τοῖς αὐτοῦ παρεδίδοτο μαθηταῖς· ὁμοῦ γὰρ ταῦτ' ἐτελείτο, καὶ ἡ κατὰ Μωυσέα παλαιὰ Διαθήκη περιήρητο, ἔπερ ἐδήλου τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν ῥηγνύμενον χρόνον. Ἀρθείσης γοῦν ἐξ ἐκείνου, καὶ δυνάμει καὶ ἀληθείᾳ καταλυθείσης θυσίας καὶ σπονδῆς, αἱ μετὰ ταῦτα νομιζόμεναι αὐτόθι ἐπιτελεῖσθαι θυσίαι ἄσπονδοι καὶ ἀνίεροι ἐν βεβήλῳ τόπῳ καὶ ὑπὸ βεβήλων καὶ ἀνίερων ἐπετελοῦντο. Δέχου δὲ καὶ τὰς περὶ τούτων Ἰωσήπου μαρτυρίας· « Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερὸν, ὡσπερ αὐτοὶς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου· μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας λεγούσης· *Μεταβαλῶμεν ἐντεῦθεν.* » Ταῦτα δὲ ἱστορεῖ μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενῆσθαι. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς φησι, « Πιλάτον τὸν ἡγεμόνα, » αὐτὸν δὲ ἐκείνον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, « τὰς Καίσαρος εἰκόνας νύκτωρ εἰς τὸ ἱερὸν, ὅπερ οὐκ ἦν θέμις, εἰσκομίσαι, μεγίστην τε ταραχὴν, θορύβου τε καὶ στάσεως ἐμβεβλήσθαι τοῖς Ἰουδαίοις. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ Φίλων συμμαρτυρεῖ, « Τὰς σημαίας φάσκων τὰς βασιλικὰς τὸν Πιλάτον νύκτωρ ἐν τῷ ἱερῷ ἀναθεῖναι, ἀρχὴν τε στάσεων καὶ συμφορῶν ἐπαλλήλων ἐξ ἐκείνου τοῖς Ἰουδαίοις συμπεσεῖν. » Οὐ διέλιποι οὖν ἕκτοτε τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν μητρόπολιν αὐτῶν παντοίων κακῶν ἐπαναστάσεις ἕως τοῦ ὑστάτου κατ' αὐτῶν πολέμου. καὶ τῆς ἐσχάτης πολιορκίας, καθ' ἣν παντοίοις ἀφανισμοῖς, λιμοῦ τε καὶ λοιμοῦ καὶ μαχαίρας, καταποντισμοῦ δίκην τοῦ κατ' αὐτῶν ἰλιόρου συβρέυσαντος, πάντες οἱ κατασυστάντες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἠβηθὸν ἐξεκόπησαν· ὅτε καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἔστη, ὃ καὶ εἰς δεῦρο διέμεινεν, ὅσημέραι ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐρημίας ἐλαῦνον. Εἰκός δὲ καὶ ἐπιτελεῖν αὐτὸ μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, κατὰ τὸν ὑπὸ τῆς προφητείας ἀποφανθέντα ὄρον, φήσαντα· « Καὶ ἕως συντελείας χαίρου συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. » ἦντινα φωνῆν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐπεσφραγίσαστο εἰπόν· « Ὅτ' ἂν δὲ ἴδῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἔστω ἐν τόπῳ ἁγίῳ, τότε γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρημώσις αὐτῆς. » Εἰ δὲ δυσπίστως

A
stra deserta ⁹⁰, » quod quidem ipsum completum est quo tempore dum ille cruci affixus est, velum templi medium toto penitus altitudinis suæ spatio scissum est, sublatumque est ex illo, vi quadam, Deo gratum ex institutione legis sacrificium et libatio, qua sublata, abominatio desolationis, secundum eam quæ nunc in manibus est, prophetiam in loco illo secuta est. Quod si per aliquod tempus permanere visa sunt ea, quæ ad functionem illam in tali loco pertinent, non tamen eadem amplius grata Deo fuerunt, quippe cum et sine iudicio et præter leges celebrarentur. 402 Sicut enim antea, unctioe abolita, et legitimum ex succedendi serie pontificibus post Hyrcani interitum abrogatis, qui posthac sine ordine et præter leges ad illud munus accedebant, videbantur illi quidem aliquid facere, et tamen id nullo laudabili instituto præstabant, propter quos etiam dixit prophetia : « Peribit unctio, et iudicium non est in ea, » talibus interim verbis iudiciorum legumque in illis contemptum accusans : ita etiam circa libationem et sacrificium contigisse affirmabis, quæ recte quidem ex lege antequam Salvator noster sit passus, celebrantur propter virtutem illam quæ ad illud usque tempus loci sanctitatem tuebatur. Cæterum et sublata est illico post illius perfectum Deoque conveniens sacrificium, quod ipse se ipsum pro peccatis nostris obtulit, cum ipse esset ille « Agnus Dei qui tollit peccata mundi ⁹¹ : » quo quidem sacrificio cunctis hominibus secundum nova Novi Testamenti mysteria tradita, quæ Veteris propria erant sublata sunt. Eodem enim tempore et oraculum illud completum est : « Et confirmabit pactum multis hebdomas una, et quæ ad Vetus Testamentum spectant sublata sunt. » Cæterum quando tandem quæ ad Novum pertinent Testamentum sunt confirmata, nisi cum Salvator ac Dominus noster magno illo sui ad mortem accessus mysterio functurus, qua nocte tradebatur, occultarum et ad ipsum spectantium Novi Testamenti rationum signa et notas suis discipulis tradidit? eodem enim tempore et hæc perfecta sunt, et a Mose descriptum Vetus Testamentum sublatum est, quam rem plane declaravit velum templi quod per idem tempus scissum est. Sublato igitur ex illo deinceps, et non minus re vera quam vi, soluto sacrificio ac libatione, quæ posthac existimabantur illic perfici sacrificia, sine gratia, rebus sacris aliena, in profano loco a profanis et a re sacra alienis perficiebantur. Cæterum his de rebus etiam Josephi testimonium accipe : « Ipso autem die Pentecostes noctu sacerdotes in templum ingressi, sicut eis mos erat, ad munera obeunda, primum quidem se motum quemdam strepitumque sensisse dixerunt, deinde vero subitam vocem crebro repetentem, *Migremus hinc.* » Hæc autem ille scribit facta esse post Salvatoris nostræ mortem. Rursus, idem ait : « Pilatum presidem, » ip-

⁹⁰ Matth. xxiii, 58. ⁹¹ Joan. i, 29.

sum utique illum qui tempore Salvatoris nostri præfuit, et noctu in templum contra fas imagines Cæsaris intulisse, **403** magnamque perturbationem seditionis atque tumultus Judæis injecisse. » Eadem hæc etiam Philo confirmat, qui ait : Regias imagines Pilatum noctu in templo dicasse, initiumque seditionum et mutuarum inter ipsos calamitatum, ex illo Judæis accidisse. Non desierunt ergo posthac quæ universam gentem eorumdemque principem civitatem invaderent omnis generis mala, usque ad ultimum illud quod contra illos gestum est bellum, extremamque illam obsidionem, in qua omnis generis internecionibus, et famis et pestilentiæ, et gladii, cum pernicies adversus eos diluvii instar conflueret, omnes quicumque adversus Salvatorem nostrum conspiraverant, cujuscunque essent ætatis, excisi sunt : quo sane tempore etiam desolationis illius abominatio in templo constituit, quæ quidem ad hunc usque diem permansit singulis diebus in deteriorem solitudinem corruens. Par autem est eam itidem usque ad vitæ consummationem duraturam, juxta terminum quem prophetia indicaverat, illis verbis : « Et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in solitudinem, » quam vocem Salvator ac Dominus noster Jesus Christus quasi signo impresso confirmavit dicens : « Cum autem videritis abominationem desolationis, quæ dicta est per Danielem prophetam stantem in loco sancto : tunc scitote quod appropinquavit desolatio ejus ⁹². » Quod si Judæi non credere se ista respondeant, arguendi sunt tanquam ii, qui non solum impudenter rebus veris ac manifestis repugnent, sed etiam vaticinia sua ut falsa, quantum in ipsis est, calumniantur, si illa quidem in LXX annorum hebdomadas universum tempus includunt, dum quæ intermedio tempore eventura sunt divinant : ipsi vero cum jam ab ipsa prophetia usque ad nos prope millesimus agatur annus, nihil eorum quæ scripta sunt factum esse demonstrant, tametsi ipsorum unctio, ut divinum prædixerat oraculum, delicta est, et sanctum eorumdem una cum prioribus incolis disperditum atque excisum in diluvio belli contracti internecionibus, et in eo loco adhuc cernitur, id quod omnium admirationem superat : dico autem abominationem desolationis adhuc stare eo in loco qui antea sanctus erat, qua de re etiam Salvator ac Dominus noster exposita nuper verba enuntiavit. Quæ quidem res cum planissime sub oculos nobis **404** subjactæ sint, atque etiam nunc cernantur, Judæos admirari operæ pretium est, non tam quod adversus ea quæ ita perspicua sunt intendere oculos audeant, quam quod ita caligent, eorumque mens ita involvatur tenebris, ut non videant ea, quæ tam clara tamque evidentiæ sunt divinarum Scripturarum eventa, quod quidem eis secundum illam Isaïæ vocem, quæ in hoc quoque adversus illos completa est, accidit, ubi utitur illis verbis : « Auditum audietis, et non intelligetis : et intuentes intuebimini, et non videbitis ; crassum enim factum est cor populi hujus : et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos ⁹³. » Sed quoniam de gentibus quæ in fidem Christi Dei venerunt olim prius dictum fuerat : « Quibus nuntiatum non est de illo, ii videbunt, et qui non audierunt, ii intelligent ⁹⁴, » nos item illius atque ejus, qui misit illum, Patris beneficio, pro viribus, quæ visa sunt dicenda in hos locos jam diximus, necnon quæ Africano superioris ætatis viro sunt visa, illi ipsi accepta referentes apposuimus, quæ ipsa quoque diligenter atque accurate excogitata sunt : quare illis ut bene inventis erit utendum.

Ἀ πρὸς ταῦτα ἔχουσιν οἱ ἐκ περιτομῆς, ἐλεγχτέον οὐτούς μὴ μόνον ἀναιδῶς πρὸς τὰ ἀληθῆ καὶ ἐναργῆ ἱσταμένους, ἀλλὰ καὶ τὰς προρρήσεις ὡς ψευδεῖς. τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, διαβάλλοντας, εἶγε αἱ μὲν εἰς ἐβδομηκοντα ἐβδομάδας ἐτῶν τὸν πάντα περιορίζουσα χρόνον, τὰ ἐν τῷ μεταξὺ συμβησόμενα θεσπέζουσαι αἱ δὲ, σχεδὸν ἤδη χιλιοστοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς προφητείας καὶ εἰς ἡμᾶς ἐλαύνοντος, οὐδὲν τῶν γεγραμμένων γεγενῆσθαι ἐπιδείκνυνται, καίτοι ἐξολοθρευθέντες αὐτῶν τοῦ χρίσματος, κατὰ τὴν θείαν προρῆσιν, καὶ τοῦ ἀγιάσματος αὐτῶν, καὶ τῶν πρὶν οἰκητόρων διασφαρέντων καὶ ἐκκοπέντων ἐν κατακλισμῷ πολέμου συντεταγμένον ἀφανισμοῖς, καὶ τοῦ γε πάντων παραδοξοτάτου εἰσέτι νῦν αὐτέθι ὀρωμένου· λέγω δὲ τοῦ βδελύγματος τῆς ἐρημώσεως εἰς δεῦρο ἐστῶτος ἐν τῷ πρὶν ἀγίῳ τόπῳ, περὶ οὗ καὶ ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὰς ἐκτεθείσας προήκατο φωνάς. Ὡσαυτὸς ὑπ' ὀφθαλμοῖς ὀρωμένων ἡμῖν εἰσέτι νῦν, θαυμάσαι ἔστι τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐχ οὕτως ἀντιβλέπειν τοῖς ἐναργεῖσι τολμῶντας, ὅσον ἀβλεπτοῦντας καὶ τὴν διάνοιαν ἐσκοτωμένους, πρὸς τὸ μὴ ὄραν τὰ οὕτω σαφῆ καὶ ἐναργῆ τῶν θείων Γραφῶν ἀποτελέσματα· ὃ καὶ πεπόνθασι κατὰ τὴν εἰς αὐτοὺς πληρωθεῖσαν κἄν τοῦτοῦ τοῦ Ἰησοῦ φωνῆν, δι' ἧς ἐθέσπισεν αὐτοῖς, εἰπὼν· Ἐκκοῦσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέπετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου· καὶ τοῖς ὡσιν αὐτῶν βαρέως ἔχουσιν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ὡσιν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἵπαστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν πεπιστευκότων ἔθνων εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πάσαι πρότερον εἴρητο· Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, εἶπονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσι, τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ τῇ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατέρος, ἢ ἡμεῖς τε κατὰ τὸ δυνατόν τὰ φανέντα εἰς τοὺς τόπους εἰρήκαμεν, καὶ τὰ τῷ πρὸ ἡμῶν Ἀφρικανῷ εὐγνωμόνως δόξαντας παρεθήκαμεν, ἐχόμενα καὶ αὐτὰ ἀκριβείας· ὅθεν καὶ αὐτοῖς ὡς καλῶς ἔχουσι χρηστῆρον.

⁹² Luc. XXI, 20. ⁹³ Isa. VI, 10. ⁹⁴ Rom. XV, 21.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῖα. — Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου τάδε ἔσεσθαι ὁ προφήτης θεσπίζει· καθαιρέσιν παντελῆ τῶν παρὰ Ἰουδαίους σεμνῶν, ἐθνῶν ἐπίγνησιν τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις καταγγελλομένου Θεοῦ, ἐρήνην βαθυτάτην πάντων τῶν ἐθνῶν.

« Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ. καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, καὶ ἐπικίεσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες τακῆσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει. Δι' ἀσέβειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Ἐἶτα μεθ' ἕτερα πλείστα μεταξὺ ἐπι-συνάπτει λέγων· « Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατόλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βέλυσσόμενοι κρίμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικαίαις. Οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίνοντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἔστιν; οὐ μὴ ἐπέβη ἐφ' ἡμᾶς κακὰ. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτραθήσεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου Κυρίου εἰς ἄσπος δρυμοῦ· καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τῆς κορυφᾶς τῶν ὄρεων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσουσιν ἐπὶ αὐτὸ λαοί, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔρῳσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δεξούσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον πολλῶν ἐθνῶν, καὶ ἐλέγξει ἔθνη ἰσχυρὰ ἕως εἰς γῆν μακράν. Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰ ὄπλα αὐτῶν εἰς ὀρέπανα· καὶ οὐ λήψεται ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. Καὶ ἀναπαύσεται ἕκαστος ὑποκάτω τῆς ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκροβῶν αὐτοῦ· ὅτι τὸ στόμα Κυρίου παντοκράτορος ἐλάλησε τούτοις. » Ἦδη καὶ πρότερον ταῦτα ἡμῖν εἰς τοὺς τόπους τεθεωρήται· δέδεικται δὲ ὅπως οὐδ' ἄλλοτε ποτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας τὰ πάλαι σεμνὰ τῶν Ἰουδαίων, ὄρη Σιών ἐπικαλούμενα καὶ Ἱερουσαλήμ, τὰ τε ἐπὶ τούτων οἰκοδομήματα, ὁ νεὺς δηλαδὴ, καὶ τὸ Ἅγιον τῶν ἀγγέλων, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὅσα ἄλλα αὐτόθι εἰς τιμὴν ἀνέκειτο τοῦ Θεοῦ ἐκ μέσου ἀρθέντα σεσάλευται, ἀκολούθως τῷ λόγῳ φήσαντι· « Ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσονται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, » ὧν σαλευθέντων, τῶν ἐκ περιτομῆς αἱ ψυχὰι, κοιλάδες ὀνομαζόμεναι διὰ τὸ ταπεινὸν αὐτῶν, παραθέσει τῶν

A *Michaa. — Signa hæc temporum descensus Domini ad homines futura canit propheta, extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum agnitione ejus Dei qui a prophetis venturus denuntiabatur, pacem omnium gentium profundissimam.*

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt, et erit Dominus vobis testimonium, Dominus de domo sancta sua : quoniam ecce Dominus egredietur de loco suo. Et descendet, et insistet super altitudines terræ. Et commovebuntur montes subter eo : et valles liquescent sicut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in præceps.

405 Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel ⁹⁵. » Deinde post alia plurima quæ in medio collocat, verba hæc adjungit : « Audite jam hæc, duces domus Jacob, qui reliqui estis domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis. Duces ejus cum muneribus judicabant, et sacerdotes ejus cum mercede respondebant, et prophetæ ejus cum argento divinabant, et super Dominum requiescebant, dicentes : Nonne Dominus in nobis est? non venient super nos mala. Idcirco propter vos Sion ut ager arabitur, et Jerusalem ut pomorum custodia erit, et mons domus Domini in lucum sylvæ : et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus super vertices montium, et extolletur super colles, et festinabunt ad eum populi, et ibunt gentes multæ et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob : et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus : nam ex Sion exhibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes, et redarguet gentes fortes usque ad terram longinquam. Et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in falces : et non arripiet ultra gens contra gentem gladium, et non discent amplius bella gerere. Et quiescet unusquisque sub vite sua, et sub ficu sua. Et non erit qui deterreat eos : quoniam os Domini omnipotentis locutum est hæc ⁹⁶. » Jam antea hæc suo loco nos contemplati sumus : ubi ostendimus quemadmodum non alias quam post adventum Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines, D quæ olim apud Judæos dignitatem venerationemque habebant, montesque Sion et Jerusalem vocabantur, quæque in iis ædificia erant, templum videlicet Sanctumque sanctorum, atque altare, atque alia quæcunque ibidem in Dei honorem dedicata fuerant, de medio sublata concussaque sunt, sicut oraculum illud prædixerat : « Ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet super altitudines terræ, et concutientur montes subter eo, » quibus concussis Judæorum animæ, quæ valles nominantur ob ipsarum humilitatem, dum prisca altitudinibus conferuntur, eorum quæ nuper dicta sunt, interitum deplorantes « tanquam cera a facie

⁹⁵ Mich. i, 2-5. ⁹⁶ Mich. iii, 9-12; iv, 1-4.

ignis **406** liquescent, et quasi aqua quæ defertur in præceps, » propter multitudinem eorum qui in illis quotidie a melioribus ad deteriora labuntur : et omnia hæc ait futura « propter impietatem domus Jacob, et propter peccatum domus Israel. » Quænam vero sit hæc impietas et quod peccatum, progressus longius adjungit : « Qui abominamini, inquit, judicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis, » in quibus sanguinibus etiam ille fuit, qui illis extremorum malorum initium causamque præbuit, propter quem impiam illam vocem contra seipsum emisit, dicentes : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros ⁹⁷. » Itaque propter ipsa hæc, inquit, « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi pomorum custodia erit : » quæ quidem nullo unquam alio tempore, quam post illa quæ contra Salvatorem nostrum ausi sunt, verum exitum accepere. Ex illo enim ad hunc usque diem locis illis extrema solitudine occupatis, mons Sion qui apud illos antea celeberrimus erat, loco antiquæ illius meditationis atque exercitationis, quæ in illo vigeat, propheticorum divinorumque oraculorum, quæ aqua viri Hebræi Deique familiares prophetæ sacerdotesque et magistri totius gentis in eodem magno cum studio reddebant, per viros Romanos in nulla re a reliqua regione differens aratur et colitur, ut nos quoque ipsi inspexerimus hominum opera locum et arari et seminari. Ipsa vero Jerusalem tanquam pomorum custodia, corrupto vetere qui in ipsa erat fructu, effecta est, ac potius lapidum collectio, sicut in contextu Hebraico legitur. Sic enim Aquila convertit : « Idcirco propter vos, Sion terra arabitur, et de Jerusalem lapides colligentur. » Ab externis enim hominibus habitata, hodie quoque lapides legentibus præbet, cum omnes qui nostris temporibus eam urbem incolunt, ruinæ illius lapides colligant tam de privatis, quam de communibus et publicis ædificiis : et licet oculis tristissimum spectaculum intueri, ex ipso templo et ex ipsis quondam adytis, ex iis quæ sancta vocabantur, lapides pro simulacrorum fanis, proque spectaculis, quo omnes populi concurrant, ædificandis assumi, quæ cum adeo evidenter ab omnibus cernantur, quod nova itein lex, quodque novum Novi a Salvatore nostro Jesu Christo, conditi Testamenti verbum illinc omnino profectum sit, sane constiterit. **407** Quandoquidem innumerabiles populorum conventus, omnisque generis nationes, relictis diis ipsorum patriis, relictoque vetere superstitionis errore, unum supremum Deum invocant : quare etiam profundissimæ pacis compotes evaserunt, quando non amplius multiplices principatus, et neque regna per loca cernuntur, neque gens adversus gentem gladium sumit, neque ut antea mutuis inter se bellis student, sed agricola omnis sub vite et sub sicu sua quiescit, nemine illos exterrente, » sicut pro-

παλαιῶν ὕψωμάτων τὸν τῶν προειρημένων ἀφηναισμὸν ἀπολοφυρμένοι, « ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς ἐκτακῆσονται, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει, » διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς ἀπὸ τῶν κριτόνων ἐπὶ τὰ χεῖρα καταπιπτότων ὁσημέραι. Πάντα δὲ ταῦτα φησὶν ἔσεσθαι « δι' ἀσέβειαν οἴκου Ἰακώβ, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Τίς δ' ἦν ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἁμαρτία, προῦν ἐξῆς ἐπιλέγει· « Οἱ βδελυσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες· οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασιν, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις· » ἐν οἷς αἵμασι κάκεινο ἦν τὸ τῶν ὑστάτων κακῶν παραίτιον αὐτοῖς γενόμενον, ἐφ' ᾧ τὴν ἀσεβῆ φωνὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπεσπάσαντο, φησαντες· « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Δύ γοῦν, φησὶ, αὐτὰ ταῦτα, « ὡς ἄγρος Σιών ἀροτριῶνται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται· » ἄπερ οὐδ' ἄλλοτε πώποτε ἢ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν τετολημμένα ἀληθῆ τὴν ἔκδοσιν εἰληχεν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο ἐσχάτης ἐρημίας καταλαβούσης τοὺς τόπους, τὸ μὲν πρὶν διαδόχῳ αὐτῶν Σιών ὄρος, ἀντὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῷ μελέτης καὶ ἀσκήσεως τῶν προφητικῶν καὶ θείων λόγων, ὡν παῖδες τὸ πρὶν Ἑβραίων καὶ θεοφιλεῖς προφῆται, ἱερεῖς τε καὶ διδάσκαλοι τοῦ παντὸς ἔθνους ἐν ἀληθῆ διὰ σπουδῆς ἐποιοῦντο, διὰ Ῥωμαίων ἀνδρῶν κατ' οὐδὲν τῆς λοιπῆς διαφέρουσα χώρας γεωργεῖται, ὡς καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν βουσὶν ἀρούμενον, καὶ καταστειρόμενον τὸν τόπον· ἢ δὲ Ἱερουσαλήμ αὐτὴ ὡς ὀπωροφυλάκιον τῆς ἐν αὐτῇ παλαιᾷ ὀπώρας διαφθορῆσεως γέγονε, μᾶλλον δὲ εἰς λιθολογίαν κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴν ἀνάγνωσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύριος φησὶ· « Διὰ τοῦτο χάριν ὑμῶν Σιών χώρα ἀροτριώθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ λιθολογηθήσεται. » Ὑπὸ γὰρ ἀλοφύλων ἀνδρῶν κατοικισθεῖσα, εἰσέτι καὶ σήμερον λιθολογεῖται, πάντων καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν τῆν πόλιν οἰκούντων τοὺς ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς λίθους ἀναλεγόμενων εἰς τε τὰ ἴδια καὶ κοινὰ καὶ δημόσια οἰκοδομήματα· καὶ ἔστιν ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν σκυθρωπὴν θέσιμα, τοὺς ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ καὶ αὐτῶν τῶν πάλαι ἀδύτων καὶ ἄγιων λίθους εἰς τὰ τῶν εἰδῶλων τεμένη, εἰς τε τὰ τῶν πανδήμων θεαμάτων κατασκευάσματα ἀπειλημένους· ὡν οὕτως ἐναργῶς τοῖς πᾶσιν ὀρωμένων, καὶ ὁ καινὸς νόμος καὶ λόγος ὁ τῆς καινῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης ἐκείθεν ποθεν προελθὼν δῆλος ἂν εἴη. Ἐφ' ᾧ μυρία πλήθη λαῶν, ἔθνη τε παντοῖα τῶν πατρῶν ἀποστάνασθαι θεῶν, καὶ τῆς παλαιᾶς δεσποτικῆς πλάνης, τὸν ἐπὶ πάντων θεῶν ἀνακαλεῖται διὰ καὶ κατηξίωται τῆς βαθυτάτης εἰρήνης, ὡς μηκέτι πολυαρχίας εἶναι, « μηδὲ βασιλείας κατὰ τόπους, μηδὲ ἔθνος ἐπ' ἔθνος Ῥωμαίαν αἰρεῖν, μηδ', ὡς τὸ πρὶν, πολέμοις τοῖς κατ' ἀλλήλων σχολάζειν, ἀναπαύεσθαι δὲ τῶν γεωργῶν ἕκαστον ὑποκάτω ἀμπέλου, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ, μηδενὸς ἐκφοβοῦντος αὐτοὺς, » κατὰ τὴν προφητείαν. Ἄν οὕτως οὐδ' ἄλλοτε πω ἐξ αἰῶνος πρότερον, ἢ κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπικράτησιν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτήρος

⁹⁷ Matth. xxvii, 25.

η:ών και εις δεῦρο συντελουμένων, ἀναμφιβλκτον ἄφητια prædixerat. Quæ cum sic nunquam alias ante ἡ:οῦμαι τὴν ἀπόδειξιν εἰληφέναι τὸν χρόνον τῆ: θ:σ:σπικζομένης εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας. ostensum esse arbitror ejus, quem prophetæ canebant, Domini adventus ad homines, tempus.

Ἄπο τοῦ Ζαχαρίου.— Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Θεοῦ Ἀδίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίας, κλησίς τε ἐθνῶν, ὑστάτη τε καθαιρεσίς τῆς Ἱερουσαλήμ.

« Τέρπου και εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, και καταστῆνωσάω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος. Και καταφεύξονται ἔθνη πολλά ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, και ἔσονται αὐτῷ εἰς λαὸν, και κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, και ἐπιγνώσῃ ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Καὶ μεθ' ἕτερα πλείστα μεταξύ ἐπιλέγει: « Χαῖρα σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ. ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος και σώζων, αὐτὸς πρᾶυς και ἐπιθεθῆκως ἐπὶ ὑποζύγιον και πῦλον νέον. Και ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραῖμ, και ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· και ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικόν, και πλήθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν. Και κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, και ἀπὸ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς γῆς. » Ταῦτα περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας θεσπίσας και νῦν ὁ λόγος, μεθ' ἕτερα περὶ τῆς ἐσχάτης ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, τοτὲ μὲν ἐπιτεκχυμένως και δι' αἰνιγμάτων, τοτὲ δὲ ἀκαλύπτως ἀναρῶναι δι' αἰνιγμάτων μὲν ἐν οἷς φησι: « Διάνοξον, ὁ Αἰβανός, τὰς πύλας σου, και καταφαγέτω πῦρ τὰς κέδρους σου. Ὀλοουζάτω πίτυς, διότι πέπτωκε κέδρος, διότι: μεγάλως μεγιστάνες ἐταλαιπώρησαν. Ὀλλούξατε, δρύες τῆς Βασανιτιδος, ὅτι κατεσπάσθη ὁ θρυμὸς ὁ σύμφυτος· φωνὴ θρηνοῦντων ποιμένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλωσύνη αὐτῶν· φωνὴ ὠρυομένων λεόντων, ὅτι τεταλαιπώρηκε τὸ φρούριον τοῦ Ἰορδάνου. » Ταῦτα μὲν δι' αἰνιγμάτων· τὴν δὲ τούτων ἐρμηνείαν ἀνακαλύπτως ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπιφέρει λέγων: « Ἰδοὺ ἐγὼ τίθημι τὴν Ἱερουσαλήμ ὡς πρόπυλα σαλευόμενα ἅπασιν τοῖς λαοῖς κύκλῳ, και ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ· και ἔσται περιοχὴ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Και ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θήσομαι τὴν Ἱερουσαλήμ λίθον καταπατοῦμενον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐμπαίζων ἐμπαίξεται, και ἐπισυναχθήσονται ἐπ' αὐτὴν πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Καὶ μετὰ βραχεῖα ἐπιλέγει: « Και ἐπιθλήψονται πρὸς με, ἀνθ' ὧν κατορχήσαντο· και κόψονται ἐπ' αὐτὸν κοπετὸν ὡς ἐπ' ἀγαπητῷ, και ὀδύνην ὡς ἐπὶ πρωτοτόκῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ μεγαλυθήσεται ὁ κοπετὸς Ἱερουσαλήμ, ὡς κοπετὸς Ῥοῶνος ἐν πεδίῳ ἐκκοπτομένου. Και κόψεται ἡ γῆ κατὰ φυλάς, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, και αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ οἴκου Νάθαν καθ' ἑαυτὴν, και αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ οἴκου Λευὶ καθ' ἑαυτὴν, και αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ τοῦ Συμεὼν καθ' ἑαυτὴν, και αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· πᾶσαι αἱ ὑποδλειμμέναί φυλαί, φυλὴ καθ' ἑαυτὴν, και αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς. » Καὶ πάλιν μεθ' ἕτερα τὴν ἐσχάτην τῆς Ἱερουσαλήμ πολιορκίαν σαφέστερον κηρύττει, λέγων:

A Zacharia. — Signa temporum Dei ad homines adventus, et vocatio gentium, extremaque urbis Jerusalem eversio.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum. Et habitabunt in medio tui: et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te²³. » Et post alia plurima quæ in medio ponit, adjungit: « Gaude vehementer, filia Sion. Prædica, filia Jerusalem: ecce Rex tuus venit tibi justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet currus ex Ephrem, et equum ex Jerusalem: et perdetur arcus bellicus, et abundantia pacis ex gentibus. Arcus principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per ejectiones terræ²⁴. » Hæc ubi de Salvatoris nostri adventu hoc item loco oraculum cecinit; tum post alia quæ interponit, etiam de extrema Jerusalem desolatione, nunc occulte ac per obscuros sermones, nunc explicite atque aperte verba facit, obscure quidem ac figurate, ubi ait: 408 « Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas. Ululet pinus, quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere magnifici afflicti sunt. Ululate, quercus Basanitidis, quoniam convulsus est saltus consitus. Vox lamentantium pastorum, quoniam afflicta est magnificentia eorum. Vox rugientium leonum, quoniam afflicta est superbia Jordanis²⁵. » Et hæc quidem per ænigmata: sed eorum interpretationem aperte idem propheta adjungit, dicens: « Ecce ego pono Jerusalem ut vestibula quæ quatiuntur omnibus populis in circuitu, et in Judæa: et erit ambitus in circuitu contra Jerusalem. Et erit in die illa, ponam Jerusalem lapidem, qui conculcetur ab omnibus gentibus. Omnis qui conculcet eam, illudens illudetur: et congregabuntur super eam omnes gentes terræ²⁶. » Et post pauca adjungit: « Et respicient ad me, quem confixerunt, propterea quod insultaverunt: et plangent super eo planctum ut super dilecto, et dolorem ut super primogenito. In die illa magnificabitur planctus Jerusalem, ut planctus Rhoomos in campo ejus qui exciditur. Et planget terra tributim: tribus domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum: tribus domus Nathan seorsum, et mulieres eorum seorsum: tribus domus Levi seorsum, et mulieres eorum seorsum: tribus domus Simeon seorsum, et mulieres eorum seorsum: omnes reliquæ tribus, tribus seorsum, et mulieres eorum seorsum²⁷. » Rursus post alia, extremam urbis Jerusalem obsidionem planius enuntiat, dicens: « Ecce dies veniunt Domini, et dividetur

²³ Zach. II, 10, 11.

²⁴ Zachar. IX, 9, 10.

²⁵ Zachar. XI, 1-3.

²⁶ Zachar. XII, 2, 5.

²⁷ ibid. 10-14.

spolia tua in te, et congregabo omnes gentes ad Jerusalem in bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres polluentur, et egredietur dimidium civitatis in captivitatem: reliqui autem de populo meo non peribunt de civitate, et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælîi ejus, in die belli, et stabunt pedes ejus in die illa in monte Olivarum quod est contra Jerusalem ^b. » Deinde post alia quæ in medio ponit, hæc ait: « Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum complectens omnem terram et desertum ^c. » 409 Rursus post alia dum prophetiæ libro terminum ponit, vocationem gentium his verbis divinat: « Et erit, quicumque relictus fuerint ex omnibus gentibus, quæ venerint in Jerusalem, et ascendent singulis annis, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent diem festum Tabernaculorum. Et erit, quicumque non ascenderit ex omnibus tribus terræ in Jerusalem ut adorent Regem Dominum omnipotentem, etiam hi illis addentur. Si autem tribus Ægypti non ascenderit, neque venerit illuc, etiam super his erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes terræ, quæcunque non ascenderit ad celebrandum solemne Tabernaculorum. Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderit ad celebrandum diem festum Tabernaculorum ^d. » Hæc sane Zacharias post reditum de Babylone, Dario apud Persas regnante, vaticinatur, quo tempore urbs Jerusalem a priore desolatione excitata instaurataque nuper fuerat, quæ desolatio illi a Babylonis fuerat illata. Colligit autem omne tempus a Dario Persarum, sub quo Zacharias prophetiæ munere fungitur, ad Augustum Romanorum regem, annorum hebdomadas septem et sexaginta duas, quæ apud Daniele feruntur: quæ summa annorum efficitur quadringentorum octoginta trium, ut ostendimus in iis quæ paulo ante a nobis tractata sunt. Cæterum post imperium Macedonum ab Alexandro usque ad Augustum, etiam si ipsius Augusti regnum complectare, nihil sane quod prophetæ verbis concordet aut simile sit, invenias esse completum. Quando enim per illa tempora is Dominus, quem prophetæ ut Deum celebrant, cum hominibus versatus est? et gentes multæ illum agnoverunt? eundemque solum Deum confessæ sunt? et ad ipsum confugientes factæ sunt ei in populum? vel quando tandem toto Persarum aut Macedonum tempore, is Rex de quo Propheta loquitur, « venit impositus jumento et pullo adolescenti? » et veniens Judaicæ gentis, quæ Ephrem hoc loco dicitur, et ipsius Jerusalem regiam aciem, quæ curruum atque equi vocabulo nominatur, perdidit? et armatas Judaicæ gentis copias delevit? Hoc enim significabat oraculum illud dicens: « Ecce Rex tuus venit tibi justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus super jumentum

A « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκῦλά σου ἐν σοὶ, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγῆσονται αἱ οἰκίαι, καὶ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἦμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν ἐκ τῆς πόλεως. Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου, καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλὴμ. » Εἶτα μεθ' ἕτερα καὶ μεταξὺ φησιν· « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ τὴν ἔρημον. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα περιγράφων τὴν βίβλον τῆς προφητείας, τὴν κλήσιν τῶν ἐθνῶν διὰ τούτων θεοπέζει· « Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν τῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἀναβῆσονται κατ' ἐνιαυτὸν, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ πασῶν τῶν φυλῶν τῆς γῆς εἰς Ἱερουσαλὴμ, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ οὗτοι ἐκείνοις προστεθήσονται. Ἐὰν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῆ, μηδὲ ἔλθῃ ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τούτων ἔσται ἡ πτώσις, ἣν πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ὅσα ἐὰν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὕτη ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Ταῦτα καὶ ὁ Ζαχαρίας μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλωνίου ἐπάνοδον, Δαρείου Περσῶν βασιλεύοντος, προφητεύει, τῆς Ἱερουσαλὴμ ἄρτι τότε ἀνεγερμένης ἐκ τῆς προτέρας ἐρημίας, ἣν ὑπὸ Βαβυλωνίων πέπονθε. Συνάγεται δὲ ὁ πᾶς χρόνος ἀπὸ τῆς Δαρείου τοῦ Πέρσου, καθ' ἣν ὁ Ζαχαρίας προφητεύει, καὶ ἐπὶ Αἰγύπτου Ρωμαίων βασιλέα εἰς ἐπίον ἐβδομάδας ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο, τὰς ἐν τῷ Δανιὴλ φερομένας, ἃ γίνεται ἕτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ὡς ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς μικρῷ πρόσθεν γεγενημένοις. Οὔτε δὲ ἐπὶ τῆς Μακεδόνων ἀπὸ Ἀλεξάνδρου καὶ μέχρις Αὐγούστου παραταθείσης, τῶν ἐμφορομένων τοῖς τοῦ προφήτου λόγοις συνίσταται τι πεπληρωμένον. Πότε γὰρ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις θεολογουμένου Κυρίου ἀνθρώποις ἐπιστάντος, ἔθνη πολλὰ ἐπιγινόντα αὐτὸν, καὶ μόνον Θεὸν αὐτὸν ὁμολογήσαντα, ἐπ' αὐτὸν καταπέφυγε, καὶ γέγονεν αὐτῷ εἰς λαόν; πότε κατὰ τοὺς Περσῶν ἢ Μακεδόνων χρόνους ὁ προφητεύμενος βασιλεὺς ἐλήλυθεν, « Ἐπιβεδικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον; » ἐλθὼν τε τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους Ἐφραΐμ ὀνομαζομένου, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ αὐτῆς τὴν βασιλικὴν παράταξιν, ἄρματα καὶ ἵππον ἐπικαλουμένην ἐξολοθρῆσαι, τὸ τε ὀπλιτικὸν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους καθελεῖ; Τοῦτο γὰρ ἐδήλου τὸ λόγιον φάσκον· « Ἰδοὺ ὁ Βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ δίκαιος καὶ σώων, αὐτὸς πραῦς, καὶ ἐπιβεδικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον, καὶ ἐξολοθρευθήσεται τὸς ἄνθρωποις

^b Zachar. xiv. 1-4. ^c ibid. 9, 10. ^d ibid. 10-19.

πολεμικόν. » Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς βασιλικῆς ἀξίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπίετο, ἐπ' ἣ πάλιν τὰ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης συμφώνως τοῖς πρόσθεν ἀποδοδομένοις ἐπιλέγεται διὰ τοῦ. « Καὶ κληθὸς εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν, » ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας καὶ οἱ λοιποὶ ἐρμηνευταὶ ἐκδεδώκασι. « Καὶ λαλήσει εἰρήνην τοῖς ἔθνεσιν, » ὃ καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς Αὐγούστου βασιλείας συνίσταται, καὶ πρὸς λέξιν πεπληρωμένον, πάσης μὲν ἐξ ἐκείνου καταλυθείσης πολυαρχίας, εἰρήνης δὲ τὰ πλείεστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη διαλαλούσης. Τίς δὲ πρὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπὶ τῶν Περσικῶν, ἢ τῶν Μακεδονικῶν τοιοῦτος γέγονεν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ὡς ἀρξάι αὐτὸν ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης; Τοῦτο γοῦν ἐδήλωσαν οἱ λοιποὶ ἐρμηνευταί. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶ. « Καὶ λαλήσει εἰρήνην τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » ὅ συνφέρει καὶ τὸ ἐν ἐβδομηκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος γεννησομένου Χριστοῦ, ὡδέ τῆ εἰρημένον. « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πληθὸς εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » ταῦτα γὰρ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος ἐλέγετο, οὐδὲν λοιπόμενα τῶν ἐν τῷ προφήτῃ εἰρημένων. Πότε οὖν ταῦτα καὶ πῶς, ἢ κατὰ ποίους χρόνους γέγονεν, ὃ βουλόμενος ἐρμηνεύτω. ἢ πότε ἄλλοτε μετὰ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίας πολιορκίαν δεύτερον ἐμπρησμὸν ὑπέμεινεν Ἰερουσαλήμ, καὶ ὃ ἐν αὐτῇ κατεβρίφη νεὺς. Ὁ καὶ αὐτὸ θαῦμα μέγα ἔχει, ὡς ἠνέξατο ὃ προφήτης εἰπών. « Διάνοξον, ὁ Λιβανός, τὰς θύρας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ τὰς κέδρους σου. » Λιβανὸν γὰρ ἐν τούτοις συνήθως αὐτὸ τὸ ἱερὸν ὀνομάζει. ἐπεὶ καὶ δι' ἐτέρων προφητειῶν ἀποδεδείκται Λιβανὸς αὐτὸς ὁ νεὺς ἐπικεκλημένος. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτοὶ παῖδες Ἰουδαίων εἰπέτι νῦν ὁμολογοῦσιν. ἐπεὶ καὶ Ἡσαίας ἐμπερητῶ μετὰ χειρὸς προφήτῃ θεσπίζων ἔφησεν. « Ἰδοὺ Κύριος Σαβαὼθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰγχύος, καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῇ ὑβρεὶ συντριβήσονται. Ὁ δὲ Λιβανός σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται, καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ θεοῦ. » οἷς ἐπιλέγει. « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχεῖν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἂντιοῦσι. » Καὶ ἐνταῦθα γὰρ ἰμοῦ τῇ ἐκ σπέρματος Ἰεσσαί καὶ Δαβὶδ γενέσει τοῦ Χριστοῦ, Λιβανὸν καθαιρέσεις καὶ ἐθνῶν κλησὶς συνήπται. Λιβανὸν δὲ τὴν Ἰερουσαλήμ διαβρήδην ὃ καὶ Ἰεζεκιήλ σημαίνει λέγων. « Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας, ὁ μεγαλοπτερυγός, ὃ ἔχων τὸ φῆγμα εἰσελεῖν εἰς τὸν Λιβανόν, καὶ ἀπέκρισε τὰ ἀπαλὰ τῆς κέδρου. » Ταῦτα γοῦν ὃ αὐτὸς ἕξῃς διασαφῶν ἐπιλέγει. « Ὅτι ἂν ἔλθῃ Ναβουχοδονόσορ ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ λάθῃ τοὺς ἀρχοντας αὐτῆς, » καὶ τὰ ἕξῃς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὃ Ἰεζεκιήλ περὶ τῆς πρώτης ἐδήλου πολιορκίας, μεθ' ἣν ὃ Ζαχαρίας περὶ τῆς δευτέρας θεσπίζει. Πότε οὗτος μετὰ

A et pullum adolescentem : et perdetur arcus bellicus. » **410** Hæc de eversione regie dignitatis Judaicæ gentis prædicta sunt, qua prædicta eversione, rursus ea quæ ad pacem gentium pertinent, consentanea iis quæ prius exposita sunt, adjunguntur hoc modo : « Et abundantia pacis ex gentibus, » pro quo Aquila et reliqui interpretes reddiderunt : « Et loquetur pacem gentibus, » quod quidem maxime ab Augusti imperio constat vel ad verbum esse completum, cum ex illo omnis quidem principum multitudo disperierit, pax autem plurimas orbis gentes complexa sit. Quis porro ante Romana tempora vel Persico vel Macedonico stante imperio, talis exstitit rex Judæorum, ut dominatus sit a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ? itaque hoc significarunt reliqui interpretes. Aquila enim sic ait : « Et loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ. » Cui concordat etiam illud quod in LXXI psalmo de Christo canitur, qui erat de semine Salomonis oriturus, quod quidem in hunc modum se habet : « Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ. » Hæc enim de filio Salomonis dicta sunt quæ nihil differunt ab iis, quæ apud Prophetam leguntur. Quando igitur hæc, vel quomodo, aut quibus tandem temporibus exstiterint, si quis est qui possit, interpretetur. Aut quonam alio tempore post Babylonicam obsidionem, alterum perpessa sit incendium Jerusalem, et quod in ipsa templum erat, dejectum sit. Quod etiam ipsum magnam affert admirationem, quemadmodum propheta id significaverit, dicens : « Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas. » Nam Libanum in his verbis more suo templum ipsum nominat : quoniam in aliis quoque prophetiis ostensum est, Libanum ipsum templum vocari. Id autem ipsi quoque Judæi adhuc confitentur, quodamquidem Isaias hunc prophetæ, qui nunc tractatur, similia canens dixit : « Ecce Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum robore, et excelsi contumelia conterentur. Libanus autem cum excelsis cadet, et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei; » quibus adjungit : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in ipso **411** gentes sperabunt. » Etenim hic quoque una cum ortu Christi de semine Jesse et David, Libani eversio et gentium vocatio conjuncta est. Libanum autem ipsam Jerusalem intelligi, Ezechiel plane significat his verbis : « Aquila grandis magnarum alarum, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri. » Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, adjungit : « Cum venerit Nabuchodonosor in Jerusalem, et accepe-

⁷ Psal. LXXI, 7, 8. ⁸ Isa. XI, 1, 2. ⁹ ibid. 10.

¹⁰ Ezech. XVII, 3.

rit princeps ejus¹¹, » et quæ sequuntur. Cæterum, Ezechiel quidem hæc de prima Jerusalem obsidione prædixit : post cujus obsidionis tempus Zacharias de secunda divinat. Quando igitur post Zachariæ tempora, sub imperio Macedonum templum incensum est? certe nunquam. Siquidem post Babyloniorum depopulationem atque incendium, nullam ignis alteram vastationem unquam perpessa est urbs, nisi sub Vespasiano ac Tito Romanorum imperatoribus, ob quam sane vastationem rursus obscure et per figuras eos, qui olim genti imperabant, ad deplorationes et lamenta invitat oraculum, dicens : « Ululet pinus, quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere magnifici afflicti sunt : ululate, quercus Basanitidis, quoniam convulsus est saltus consitus, vox lamentantium pastorum, quoniam afflicta est magnificentia eorum. » Tunc sane facta est Jerusalem quasi vestibula quæ quatiuntur omnibus populis in circuitu, et in Judæa facta est munitio ambiens, et ab eis sacrosanctus existimatus locus, usque in hodiernum diem lapis existit, qui conculcatur ab omnibus gentibus, et quicumque illum conculcat illudens illudetur, sicut prophetia prædixerat. Quin etiam propterea quod illi homino, qui hæc cecinerat, insultaverunt, non defecit eos neque planctus, neque luctus, neque lamentatio. Nunquam igitur alias nisi post Salvatoris nostri adventum usque ad hanc tempestatem, omnes tribus Judæorum quidquam lamentatione planctive dignum passæ sunt, propter plagam quæ ipsos Deo fugiente deprehenderit, ex qua etiam ipsorum mater civitas externis gentibus tradita est, et templum eversum suffossumque est, ipsique de propria regione expulsi sunt, in terra hostili inimicis servientes. Quas ob res, omnis ipsorum domus, omnisque ipsorum anima in hunc usque diem lamentationibus afflicta est. Quapropter propheta sic ait : « Et plangent singulæ tribus per seipsas : **412** tribus domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum¹², » et quæ sequuntur. Sed qui tandem post Zachariæ tempora secuti sunt dies, in quibus spolia Jerusalem divisa sunt? et gentes universæ ad bellum contra eam coiverint? et civitas capta sit, et domus direptæ, et mulieres pollutæ atque in servitutem abactæ? et quando simul sub idem tempus Dominus gentibus Jerusalem oppugnantibus subveniens, comparavit se ad prælium cum illis? aut quando steterunt pedes ejus in monte Olivarum? aut quando exstitit Dominus in Regem per universam terram? ipseque unus Dominus apud omnes homines? et nomen ejus ambiens universam terram et solitudinem? hæc enim nunquam quisquam antea ad suum finem perducta demonstrare poterit, nisi Romanorum temporibus, quibus post Babylonicum incendium, altero rursus incendio ipsorum templum vastatum est, et civitas ex illo ad hunc usque diem ab externis gentibus habitari ostenditur. Quo tempore etiam

Α τούς Ζαχαρίου χρόνους ἐπὶ τῆς Μακεδόνων βασιλείας ἐμπρησµὸν ὑπέμεινε ὁ νεὼς ; ἀλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Μετὰ γὰρ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων πυρπόλησιν, οὐδ' ἄλλοτε δευτέραν ἢ κατὰ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανῶν Ῥωμαίων αὐτοκράτορας, τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμεινε φθορὰν, ἐφ' ἣ πάλιν διὰ αἰνίγματος τοὺς πάλαι ἄρχοντας τοῦ ἔθνους ἐπὶ θρήνους καὶ ὀλοφυρµοὺς ἀνακαλεῖ φάσκων ὁ λόγος : « Ὀλουξάτω πίσυς, διότι πέπτωκε κέδρος, ὅτι μεγάλως μεγιστάνες ἐταλαιπώρησαν. Ὀλουξάτε, δρύες τῆς Βασανιτιδος, ὅτι κατασπάσθη ὁ δρυµὸς ὁ σύμφυτος φωνῆ θρηνοῦντων ποιµένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλωσύνη αὐτῶν. » Τότε γοῦν καὶ γέγονε ἡ Ἱερουσαλήμ ὡς πρόθυρα σαλευµενα πᾶσι τοῖς λαοῖς κύκλι, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ γέγονε περιοχὴ, ὃ τε νουνοµένος αὐτοῖς ἅγιος καὶ ἱερὸς τόπος, εἰσέτι καὶ σήμερον λίθος τυγχάνει καταπατοῦµενος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐµπαίζων ἐµπαίζεται, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο τοῦ ταῦτα θεσπίσαντος Κυρίου, οὐ διαλέλοιπεν αὐτοὺς κοπετὸς καὶ ὄδυρµος καὶ θρήνος. Οὐ πώποτε γοῦν ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡµῶν παρουσίαν, καὶ εἰς τὸν καθ' ἡµᾶς χρόνον, πᾶσαι αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους θρήνων καὶ κοπετῶν ἄξια πεπόνθασιν διὰ τὴν καταλαβοῦσαν αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ πληγὴν, ὑφ' ἧς καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῶν ἀλλοφύλοις ἔθνεσιν ἐξεδόθη, καὶ τὸ ἱερὸν κατεσκάφη, αὐτοὶ τε τῆς ἰδίας χώρας ἀπελήλαντο, ἐν τῇ πολεμίᾳ ἐχθροῖς δουλεύοντες. ὧν ἕνεκα πᾶς ὁ οἶκος αὐτῶν, καὶ πᾶσα ψυχὴ αὐτῶν εἰσέτι καὶ σήμερον θρήνους ὑποδέβληται. Διὸ φησιν ἡ προφητεία : « Καὶ κόψεται φυλὴ κατὰ φυλὴν, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, καὶ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἐκτάς : » καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα. Ποῖαι δὲ μετὰ τοὺς τοῦ Ζαχαρίου χρόνους γεγόνασιν ἡμέραι, ἐν αἷς διεµερίσθη τὰ σκύλα τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐπισυνήχθη πάντα τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὴν εἰς πόλεμον, ἦλθε τε ἡ πόλις, καὶ διεπράγησαν αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες ἐµολύνθησαν, ἀπῆχθησάν τε εἰς αἰχµαλωσίαν, ὅµοι τε καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὁ Κύριος, συµμαχῶν τοῖς ἔθνεσι τοῖς τῆς Ἱερουσαλήμ πολεμοῦσι, παρετάξαστο ἐν αὐτοῖς ; ἢ πότε ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν ; ἢ πότε γέγονε Κύριος εἰς βασιλεῖα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, αὐτός τε εἰς Κύριος ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγκυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον ; ταῦτα γὰρ οὐδ' ἄλλοτε πω πρότερον ἔχοι ἂν τις εἰς πέρας δεῖξει ἀχθέντα, ἢ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων χρόνους, καθ' οὓς ἐμπρησµὸν ὑπέμεινε δευτέρον, μετὰ τὸν ὑπὸ Βαβυλωνίων, ὁ νεὼς αὐτῶν, ἢ τε πόλις ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο ὑπὸ ἀλλοφύλων ἔθνῶν κατοικισθεῖσαι δείκνυται. ὅτε καὶ ὁ Κύριος ἡµῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τὰς οἰκείας ἐποιεῖτο διατριβὰς ἐπὶ τοῦ ἑλαιῶνος τοῦ ἀντικρῆς τῆς Ἱερουσαλήμ ὄρους, πληρουµένου τοῦ φάσκωντος λόγου : « Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ. » τοῦτ' ἔστι τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουµένης ἀνοικοδομηθέντος, πάντα τὰ ἔθνη, κατὰ

¹¹ Ezech. xvii, 12. ¹² Zachar. xii, 12-14.

τὴν προφητείαν, τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας ἐν παντὶ τόπῳ τῷ Θεῷ τῶν προφητῶν πανηγυρίζει, Αἱγύπτιοι τε, ἐξ ἐκείνου τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἐπιγινώσκοντες, τὰς σκηνὰς αὐτῶν ἐφ' ἐκάστης πόλεως καὶ χώρας κατεπέθεσαν. Εἶεν δ' ἂν αὐταὶ αἱ κατὰ τόπον Ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ. Ταύτας γὰρ πολὺ κρείττους τῶν παρὰ Μωϋσεὶ σκηνῶν ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμις καθ' ὅλης συνεπέθετο τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, εἰς τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων καὶ πάντα τὰ ἔθνη, Σκηνοπηγίας ἑορτὴν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ἐπιτελεῖν. Ὅτε τοίνυν καὶ ταῦτα τὰ πρό- παλαι ταῖς ἔθνεσι προαναφωνηθέντα καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὀρώμεν τὴν ἔκθεσιν ἀπειληρότα, τὰ τε τοῦ θρόνου καὶ τοῦ κοπετοῦ ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προκεκρυγμένα, τὰ τε τῆς πυρπολήσεως τοῦ ἱεροῦ, καὶ τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἐρημίας, ὁμοίως καὶ ταῦτα ταῖς προβόρῃσεσιν εἰσέτι καὶ σήμερον ὀφθαλμοῖς θεωρεῖται· τί λείπεται ἐπὶ τούτοις ἢ καὶ τὸν προφητευσόμενον Βασιλεῖα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθέναι ὁμολογεῖν, τῶν κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ σημείων ἐφ' ἐκάστῳ τῶν εἰρημένων ἐναργῆ τὴν ἔκθεσιν εἰληφέναι ἀποδεικνυμένων;

ab oraculis discrepantia usque ad hodiernum diem vel oculis possumus intueri; 413 quid amplius superest, nisi ut Regem, de quo propheta loquuntur, cum qui Christus Dei est, venisse fateamur? cum utique illius adventus signa in singulis, quæ de illo dicta sunt, evidentem exitum accepisse jam demonstraverimus.

Ἀπὸ τοῦ Ἰσαίου. — Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας· Αἱγυπτίων ἀγνώσεις τοῦ τῶν προφητῶν Κυρίου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφῃς, καὶ ἔξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται χειροποίητα Αἱγυπτίου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπεγερθήσονται Αἱγύπτιοι ἐπ' Αἱγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ· ἐπεγερθήσονται πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον, καὶ παραθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἱγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω, καὶ ἐπρωπήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας· » καὶ ἐξῆς μετὰ πλεῖστα δι' αἰνιγμάτων εἰρημένα, ἐπιλέγεται· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἱγύπτου, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὄριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἱγύπτου, ὅτι κεράξονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτοὺς, κρίνων σώσει αὐτοὺς, καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἱγυπτίοις, καὶ γνώσονται οἱ Αἱγύπτιοι Κύριον τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, καὶ ποιήσονται θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. » Καὶ ταῦτα προλαβόντες ἐκ μέρους διεσαφήσαμεν. Εἰ μὲν οὖν μὴ, τοὺς πατρώους θεοὺς καταλιπόντες Αἱγύπτιοι, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὀρώνται τὸν τῶν προφητῶν Θεὸν ἐπικαλούμενοι· εἰ μὴ καθ' ὅλης τῆς Αἱγύπτου, κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν ἀνεγέγερται θυσιαστήριον τῷ παρὰ μόνῳ Ἑβραίοις

A Dominus noster Jesus Christus Dei versari in oliveto consuevit, quod est in monte contra Jerusalem, completumque est oraculum quod ait : « Et stabunt pedes ejus in monte Olivarum, qui est contra Jerusalem, » hoc est religioso pioque vivendi instituto per orbem terrarum condito et erecto, omnes secundum prophetiam, diem festum Tabernaculorum celebrabunt Deo prophetarum, et Ægyptii ex illo Deum universi agnoscentes tabernacula sua in singulis civitatibus et regionibus figent. Hæ porro sint Christi in omni loco conditæ Ecclesiæ. Has enim multo præstantiores Mosaicis tabernaculis Salvatoris nostri Jesu Christi potentia, in omni ab hominibus habitato orbe per omne hominum genus, per omnes gentes fixit, ut Deo omnia sub se habenti celebrent diem festum Tabernaculorum. Quando igitur hæc quæ jam diu gentibus denuntiata fuerunt, nostris temporibus videmus exitum sortita esse, et quæ de lamento et planctu tanto ante ad Judaicas tribus divinitus inclamata sunt, quæque de vastatione incendioque templi, extremaque ipsorum solitudine prædicta, ea ipsa nusquam

Ab Isaia. — Signa temporum adventus Domini : Ægyptiorum agnitio Domini prophetarum.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis, et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum : excitabitur civitas in civitatem, et lex in legem, et turbabitur spiritus Ægyptiorum in ipsis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deos suos et simulacra sua, et Pythones, et eos qui de terra vocem emittunt¹³. » Et deinceps post plurima quæ figurate et obscure dicta sunt, adjungitur : « In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino : et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti, quoniam clamabunt ad Dominum propter affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum Deum in die illa, et facient sacrificia, et vocabunt vota Domino, et reddent¹⁴. » Hæc nos quidem antea quoque citavimus, et in parte saltem planiora reddidimus : quod si non patriis diis relictis Ægyptios hoc ipso tempore videmus prophetarum Deum invocantes ; si per universam Ægyptum in omni loco, et civitate, et regione, altare illi Deo erectum non est, qui apud solos Hebræos laudibus celebratur, si manufacta Ægypti commota non sunt, 414 et daemonica vis quæ circum illa versabatur, non

¹³ Isa. cix, 1-3. ¹⁴ ibid. 19-21.

defecit, vetusque Ægyptiorum superstitio ex animis eorum subyata non est; præterea, si per singulas civitates et per singulas domos, bellum intestinum apud Ægyptios non grassatur, dum alii quidem Dominum et cultum Dei prophetarum accipiunt, erroremque quo ab initio deos multos colebant, aversantur, alii vero propterea quod patriis adhuc malis affecti iis adhærent, eos qui Dominum acceperint, oppugnant, si non hodie quoque dum suos deos suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, et Pythones rogare conantur, infectum atque inane ad cuncta hæc per fugium experiuntur, propterea quod non amplius ut antea itidem vim suam exercere dæmones possunt; si non universa hæc re ipsa finem suum invenisse ostenduntur: sane nondum quisquam mihi arbitretur propheticum esse completum oraculum, neque Dominum illum ipsum, quem prophetæ canunt, apud homines vixisse. Si vero re ipsa, quæ verbis longe est evidentior, qui Ægyptum incolunt cernuntur interim, pars quidem prophetarum Deum agnovisse, et propter illum patrios deos reliquisse, alii vero contra hos seditiones assidue concitare, et alii deos suos, suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, invocantes nihil posse proficere, alii Domino prophetarum in omni Ægyptia regione, altare per singulas ecclesias erexisse, inque afflictionibus et sibi infestis insectationibus, non amplius belluas neque reptilia terræ deos, neque agrestes feras et bruta animalia, parentum suorum instar, sed supremum Deum invocare, solumque eum, ejusque timorem in suis mentibus conceptum tenere, voveraque eidem vota, non autem dæmonibus ut prius, et quæ ipsi Deo convenient promissa reddere: cur non sequitur, ut fateamur etiam ea, quæ ipsos eventus antecesserunt in opus jam processisse, nec futura amplius in posterum, sed in præteritum abiisse? Porro ipsa hæc sunt ipsius Domini ad Ægyptios olim futurus, non sine corpore adventus, sed per nubem levem, ac potius per crassitudinem agilem. Sic enim Hebraicus habet contextus, dum illius corporeum adventum obscure significat. Proinde hunc ipsum progressa longius oratio, hominem Salvatorem vocavit, **415** his verbis: « Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos. » Nam hic rursus in Hebraico sic est: « Et mittet eis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Quæ cum adeo evidentem demonstrationem exhibeant, arbitror etiam constitisse, quibus temporibus ea futura canentur, quæ ad Domini adventum ad homines pertinebant. Hæc sane paucis a nobis collecta sunt, de temporibus quibus Dominus fuit ad homines venturus. Plura autem per otium quispiam inveniet, si reliquas item Scripturas percurrerit. Nos autem his contenti quæ hactenus dicta sunt, jam nunc reliquas quoque aggrediamur prophetias. Quare quæ ab illo inter homines suo ordine sunt administrata, ex divinis oraculis colligamus.

A θεολογουμένη Θεῷ· εἰ μὴ σέσειται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, τῆς περὶ αὐτὰ δαιμονικῆς δυνάμεως ἐκλειπτύας, καὶ τῆς παλαιᾶς δεισιδαιμονίας ἐκ τῆς τῶν Αἰγυπτίων ψυχῆς ἀρθείσης· καὶ ἔτι πρὸς τοῦτοις εἰ μὴ καθ' ἐκάστην πόλιν καὶ καθ' ἕκαστον οἶκον πόλεμος ἐμφύλιος τοῖς Αἰγυπτίοις συνίσταται, τῶν μὲν τὸν Κύριον καὶ τὸ σέβας τοῦ Θεοῦ τῶν προφητῶν ἀποδεξαμένων, καὶ ἀποστραφέντων τὴν ἐξ αἰῶνος πολύθεον πλάνην, τῶν δὲ, διὰ τὸ τοῖς πατέροις ἔτι προστετηκέναι κακοῖς, τοὺς τὸν Κύριον παραδεξαμένους πολεμοῦντων· εἰ μὴ εἰσέτι καὶ δεῦρο ἐπερωτᾶν πειρώμενοι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, ἀτελῆ καὶ ἀπρακτον τὴν ἐπὶ τὰδε καταφυγὴν ποιοῦνται, διὰ τὸ μηκέθ' ὁμοίως ἐνεργεῖν δύνασθαι, ὡσπερ τὸ πρὶν, τοὺς δαίμονας· εἰ μὴ πάντα ταῦτα ἔργοις αὐτοῖς τέλος εἰληφότα δείκνυται, μὴ πῶ μιν νομίζοιτο τὸ προφητικὸν πεπληρωθῆαι λόγιον, μηδὲ τὸν θεσπιζόμενον Κύριον ἐπιδημηκέναι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Εἰ δὲ αὐτοῖς ἔργοις κατὰ πολὺ τῶν λόγων ἐναργεστέρους εἰσέτι δεῦρο θεωροῦνται οἱ τὴν Αἴγυπτον οἰκοῦντες, οἱ μὲν τὸν Θεὸν τῶν προφητῶν ἐπεγνωκότες, καὶ δι' αὐτὸν τοὺς πατέρας καταλειπότες θεοὺς, οἱ δὲ πρὸς τοῦτους στασιαστικῶς ἔχοντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς θεοὺς αὐτῶν εἰσέτι νῦν ἐπικαλούμενοι καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, μηδὲν τε ἐνεργεῖν δυναμένους, οἱ δὲ τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν ἐν πάσῃ τῇ Αἰγυπτίῳ χώρᾳ θυσιαστήριον καθ' ἐκάστην ἐκκλησίαν συστησάμενοι, ἐν τε ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς οὐκ ἔτι τὰ κνώδαλα, οὐδὲ τὰ ἔρπετά τῆς γῆς, ὡς θεοὺς, οὐδὲ τοὺς ἀγρίους θήρας καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, ὁμοίως τοῖς αὐτῶν πατέρας, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπικαλούμενοι, καὶ μόνον αὐτὸν καὶ τὸν αὐτοῦ φόβον ἐν ταῖς αὐτῶν διανοαῖς κατελιφότες, εὐχόμενοι τε αὐτῷ εὐχὰς, ἀλλ' οὐκέτι τοῖς δαίμοσι, καὶ ἀποδιδόντες τὰς θεοπρεπεῖς ἐπαγγελίας, πῶς οὐχ ἔπεται συνομολογεῖν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ἔργον ἦδη κευχωρημένοι; ἦν δὲ ταῦτα, τοῦ Κυρίου παρουσία εἰς Αἴγυπτον οὐκ ἀσώματος ἀποθησομένη, ἀλλὰ διὰ νεφέλης κούφης, ἣ καὶ μᾶλλον διὰ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ τὸ Ἑβραϊκὸν περιέχει, τὴν ἐσορῶν αὐτοῦ παρουσίαν αἰνιττόμενον. Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν προῖων ἐξῆς ὁ λόγος ἀνθρωπῶν Σωτῆρα ἀπεκάλεσε, φήσας· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἀνθρωπῶν, ὃς σώσει αὐτούς. » Πάλιν γοῦν κἀναυθα τὸ Ἑβραϊκόν, « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτούς, » ἔχει. Ὡς οὕτως ἐναργῆ τὴν ἀπέδειξιν παρεχομένων, ἠγοῦμαι καὶ τοὺς χρόνους σαφεῖς γεγονέναι, καθ' οὓς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐθεσπίζετο. Τοσαῦτα διὰ βραχέων καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους φανείας συνήχται· πλείονα δ' ἂν τις ἐπὶ σχολῆς εὔροι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐκπεριῶν Γραφᾶς. Ἡμεῖς γε μὴν, τοῖς εἰρημένοις ἀρχεσθέντες, μέτιμεν ἦδη καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς προφητείας, δι' ὧν τὰ οἰκονομηθέντα ἐν ἀνθρώποις ἀκολούθως αὐτῷ ἐκ τῶν θείων προβήσεων ἀναλεξόμεθα.

416 ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
 BIBLION ENNATON
 —
 EUSEBII PAMPHILI
 DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
 LIBER NONUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΝΝΑΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ πραχθησομένων ἐκ τῶν ὑποσεσημειωμένων αὐτοῦ Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- β'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
- γ'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
- ς'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ι.
- η'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
- θ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ξζ'.
- ι'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
- ια'. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.
- ιβ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.
- ιγ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
- ιδ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ισ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ις'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ιγ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ριζ'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τί δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις ἀλλ' ἢ ταῖς ὑποσχέσεσιν ἀκολουθῶς διελθεῖν τὰ οἰκονομηθέντα ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου; περὶ οὗ τὰ προπεποιημένα ἐν ὅκτω τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασι διεληλύθαμεν, τοτὲ μὲν τὴν κατ' αὐτὸν θεολογίαν διερευνώμενοι, τοτὲ δὲ τὴν οὐρανῶθεν εἰς ἡμᾶς κάθοδον, καὶ τὸν τε τρόπον ὁμοῦ καὶ τὴν προσηγορίαν, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀφ' ἑξῆς αὐτοῦ διασκοπούμενοι. Ὡν ἀποδεδειγμένων, καιρὸς ἤδη τὰ κατὰ τὴν ἐπιγῆσιαν αὐτοῦ συνιδεῖν, παραστήσαι τε ὅπως καὶ τούτων ἕκαστα παρ' Ἑβραίοις προαναπεφώνητο. Τό γε μὴν τῆς προρρήσεως ἀποτέλεσμα διὰ τῆς τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας, καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἱστορηθείσης τῶν πραγμάτων ἀποδόσεως, ἐπισηραγισθήσεται. Πρῶτον οὖν ἀπάντων, ἐπισηρὰ τὰ περὶ

PATROL. GR. XXII.

HÆC INSUNT IN NONO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De iis quæ secundum humanam ab eo assumptam naturam administranda fuerunt: ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

- 1. A Numeris.
- 2. Ab Isaia.
- 3. A Numeris.
- 4. Ab Osee.
- 5. Ab Isaia.
- 6. Ab eodem.
- 7. A Psalmo xc.
- 8. Ab Isaia.
- 9. A Psalmo LXXVII.
- 10. Ab Isaia.
- 11. A Deuteronomio.
- 12. Ab Job.
- 13. Ab Isaia.
- 14. Ab eodem.
- 15. Ab eodem.
- 16. Ab eodem.
- 17. A Zacharia.
- 18. A Psalmo CXXIII.

B

PROŒMIUM.

Nilil sane postnac reliquum esse video, nisi ut ea quæ polliciti sumus sequentes, eam dispensationis partem persequamur, quæ humanæ a Deo Verbo assumptæ naturæ propria est. Qua de re ea, quæ superioribus octo libris continentur, a nobis 417 tractata sunt, modo quæ ad ejus rei theologiam pertinent scrutantibus, modo illius ad nos de cælo descensum, simulque et modum et appellationem et tempus illius adventus explorantibus. Quibus demonstratis rebus, tempus jam fuerit ea contemplari, quæ quo tempore ille in apertum prodiiit, gesta sunt, quoque modo ea singula apud Hebræos prædicta sint, ostendere. Oraculorum tamen efficacia, veritasque et sanctorum evangelistarum testimonia, et ipso rerum quæ ab illis proditæ sunt

21

eventu, declarabitur. Cum igitur primum omnium A
ea, quæ ad illius et ortum, et genus, et tribum, et
semen pertinent, demonstrata sint, nunc jam quid
de sidere illo sit dicendum, quod novum et insoli-
tum præter consueta et nobis cognita sidera in or-
tu illius emicuit, quæso contemplemur. Nam hoc
ipsum quoque jam pridem ab antiquis usque et primis
temporibus apud Mosem celebratum invenitur, atque
in hunc modum expositum.

A Numeris. — De rebus secundum humanam ab illo
assumptam naturam gerendis, et de stella quæ in
ortu Salvatoris nostri apparuit.

Moses in Numeris de stella, quæ in ortu Salvato-
ris nostri visa est, hæc ait : « Dixit Balaam filius
Beor, dixit homo qui vere videt, qui audit verba B
Dei, qui novit scientiam Altissimi, et qui visionem
Dei vidit, in somno aperti oculi ejus : ostendam
illi, sed non nunc : beatum dico, sed non appropin-
quat : orietur stella ex Jacob, et surget homo
ex Israel, et franget ductores Moab, et captivos du-
cet omnes filios Seth, et erit Edom hæreditas, et
erit hæreditas Esau inimicus ejus, et Israel fecit in
robore, et excitabitur ex Jacob, et perdet eum, qui
servatur de civitate ¹⁶. » Hoc vaticinio commotos
ait successores Balaam (id enim incolume existit-
se adhuc, ut par est, apud illos, cum in cælo
ignotum quoddam sidus præter cognita nobis et
consueta, supra verticem, ut sic dixerim, et ad
perpendicularium terræ Judææ constitutum inspexerunt)
festinasse ut in Palæstinam terram **418** C
pervenirent, utque sciscitarentur de rege qui per
eam stellam quam ipsi viderant, significabatur. Fi-
dem his facit evangelista Matthæus, his verbis :
« Cum autem Jesus natus esset in Bethlehem Judææ
in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente
venerunt in Jerusalem, dicentes : Ubi est, qui natus
est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus
in Oriente, et venimus adorare eum ¹⁷, » quo tem-
pore iidem missi in Bethlehchem abierunt, « et ecce
rursus eadem stella quam viderant in Oriente, ante-
cedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat
puer. Videntes autem stellam gavisus sunt gaudium
magno valde, et ingressi domum, viderunt puerulum
cum Maria matre ejus, et procumbentes ad-
oraverunt eum ¹⁸. » Hactenus quidem Evangelium
sanctum. At vero ipsius prophetiæ oraculum quid
ait tandem fore aut in illius novi sideris eruptione,
aut in Salvatoris nostri Jesu Christi ortu, dignum
quod cognoscatur? nempe fractionem ductorum
Moab, et direptionem filiorum Seth, præterea reli-
quorum Judaicæ gentis hostium hæreditatem, qui
quidem hostes erant Edom et Esau. Cæterum, quid
aliud tandem significavit his verbis, quam per
ductores Moab, invisibilitium hostium eversionem,
ipsorum, inquam, dæmonum, qui olim apud Moabi-
tas deorum loco ferebantur? Atqui aliorum men-
tionem non fecit, propter simulacrorum ipsius Israel

Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώ-
πησιν αὐτοῦ παραγησομένων, καὶ περὶ τοῦ
φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει Σωτήρος ἡμῶν ἀστέ-
ρος.

Μωϋσῆς, ἐν Ἀριθμοῖς, περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ
γενέσει τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ἀστέρος φησὶ : « Φησὶ Βα-
λαάμ υἱὸς Βεὼρ, φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἄλθρινῶς ὄρων,
ἀκούων λόγια Θεοῦ, ἐπιτάμμενος ἐπιστήμην Ὑψίστου,
καὶ ὄρασιν τοῦ Θεοῦ ἰδὼν, ἐν ὕπνῳ ἀποκεκαλυμμένοι
οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ· δόξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακα-
ρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίξει. Ἀναστῆσει ἄστρον ἐξ Ἰακώβ,
καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει
τοὺς ἀρχηγοὺς Μωάβ, καὶ προνομήσει πάντας υἱοὺς
Σήθ. Καὶ ἔσται Ἐδὼμ κληρονομία, καὶ ἔσται κληρο-
νομία Ἡσαὺ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν
ἐν Ἰσχυί, καὶ ἐξεγερέθησεται ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀπολεῖ
σωζόμενον ἐκ πόλεως. » Ἐπὶ ταύτῃ φησὶ τῇ προφη-
τεῖα κινήθοντας τοὺς διαδόχους Βαλαάμ. Σωσῶσθαι
γὰρ αὐτήν, ὡς καὶ ἦν εἰκὼς, παρ' αὐτοῖς. Ὅπνικα
συνεῖδον ἐν οὐρανῷ ξενίζοντά τινα παρὰ τοὺς συνήθεις
ἀστέρας, κατὰ κορυφῆς, ὡς ἂν εἶποι τις, καὶ κατὰ
κάθετον τῆς Ἰουδαίας ἐστηριγμένον, σπουδῆν πε-
ποιῆσθαι ἐπὶ τὴν Παλαισινῶν ἀφικέσθαι γῆν, ἱστο-
ρίας ἕνεκα τοῦ διὰ φανέντος ἀστέρος σηματονομένου
βασιλέως. Μαρτυρεῖ τοῦτοίς ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος
λέγων : « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς
Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ
μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱερουσαλὴμ,
λέγοντες : Ποῦ ἔστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰου-
δαίων; εἰδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ,
καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. » ὅτε καὶ παραπεμ-
φθέντες εἰς Βηθλεὲμ ἐπορεύθησαν, « καὶ ἰδοὺ πάλιν ὁ
αὐτὸς ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς,
ἕως ἔλθον ἐστάθῃ ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον. Ἰδόντες
δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα, καὶ
εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μα-
ρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ κεσόντες προσεκύνησαν
αὐτῷ. » Ταῦτα μὲν τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον· ὁ δὲ γε τῆς
προφητείας λόγος ἐπὶ τῇ τοῦ ἀστέρος ἐπιτολῇ, καὶ
τῇ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσει τίνα
φησὶν ἐσεσθαι, συνιδεῖν ἄξιον· Θραύσιν ἀρχηγῶν
Μωάβ, καὶ προνομήν υἱῶν Σήθ, καὶ τῶν γε λοιπῶν
τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους πολεμίων κληρονομίαν· οὕτως
δὲ ἦσαν Ἐδὼμ καὶ Ἡσαὺ. Τί δὲ ἠνέξατο διὰ τούτων,
ἢ διὰ μὲν τῶν ἀρχηγῶν Μωάβ τὴν τῶν ἀοράτων ἀρ-
χόντων καθάρσειν, αὐτῶν δὲ τῶν πάλαι παρὰ τοῖς
Μωαβίταις θεολογουμένων δαιμόνων; ἀλλ' οὐχ ἔτερων
ἐμνήσθη διὰ τὴν εἰδωλολατρείαν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐπὶ
τῆς ἐρήμου γενομένην, ὅτε ἐτελέσθη ὁ λαὸς τῷ Βεελ-

¹⁶ Num. xxiv, 15-19. ¹⁷ Matth. ii, 1, 2. ¹⁸ ibid. 9-11.

ργῶν· δαίμων δὲ ἦν οὗτος ὡς θεὸς παρὰ τῷ βασιλεῖ
 Μωάβ τῷ Βαλάκ τιμώμενος. Ἐπεὶ οὖν νενίκητο ὁ
 Ἰσραὴλ κατὰ τοῦτο τοῦ καιροῦ πρὸς τῶν ἀοράτων
 ἀρχόντων τοῦ Μωάβ, λέγω δὲ τῶν παρὰ τοῖς Μωαβί-
 ταις νενομισμένων θεῶν· (εἰδωλολάτρησαν γοῦν καὶ
 κροτεκύνθησαν τοῖς γλυπτοῖς, ὡς φησὶν ἡ Γραφή·
 « Καὶ ἐτελέσθησαν τῷ Βεελφεζὸρ, » δαίμων δὲ οὗτος
 τῶν Μωαβιτῶν ἦν, ὅτε καὶ ἐξεπόρνευσαν εἰς τὰς
 Μωαβίτιδας·) εἰκότως τὸ μέλλον ἐσεσθαι ποτε, καὶ
 τὴν εἰς τούναντίον τῶν πραγμάτων μεταβολὴν κατὰ
 καιρὸν ὁ Βαλαὰμ θεσπίζει, λέγων· « Ἀνατελεῖ ἄστρον
 ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ·
 καὶ θραύσει ἡγεμόνας Μωάβ. » Ὡσεὶ σαφέστερον
 Διεγ, τοὺς μεγαλαυχήσαντας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ δαί-
 μονας τῶν Μωαβιτῶν ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ προφητευσ-
 μένου, θραύσιν ποτε καὶ πτώσιν παθεῖν· ὧν θραυ-
 σθέντων, τοὺς υἱοὺς Σηθ, καὶ Ἐδώμ, καὶ Ἡσαῦ, καὶ
 τὰ λοιπὰ ἔθνη, ἃ διὰ τούτων σημαίνεσθαι ἠγοῦμαι,
 τὰ πάλα καταδεδουλωμένα τῇ δαιμονικῇ πλάνῃ, με-
 ταβαλόντα τῆς δεισιδαιμονίας, οικεῖα τοῦ θεσπι-
 μένου γενήσεσθαι. « Καὶ ἔσται, γάρ φησιν, Ἐδώμ
 κληρονομία, καὶ ἔσται κληρονομία Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς
 αὐτοῦ. » Οἱ γάρ πάλα ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ
 Ἰσραὴλ, φησὶ, γενήσονται κληρονομία τοῦ προ-
 φητευομένου. Αὐτὸς γάρ ἦν ὃ εἶρητο πρὸς τοῦ Θεοῦ
 καὶ Πατρὸς αὐτοῦ· « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω
 σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· ὧν εἰς τὸν κληρὸν
 τῶν ἁγίων μεταστάντων, τάναντία τῷ Ἰσραὴλ ἐσε-
 σθαι θεσπίζει. Φησὶ γοῦν· « Καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν
 ἐν ἰσχύϊ. » Τὸ δὲ, ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ τὴν πάντων με-
 γίστην ἀσέβειαν· διὸ ἐξεγερθήσεται ἀπ' αὐτῶν καὶ
 ἐξαναστήσεται. Τίς οὗτος ἢ ὁ προφητευόμενος τοῦ
 Θεοῦ Λόγος, ὃς καὶ ἀπόλεσε σωζόμενον ἐκ πόλεως;
 οἶμαι δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ αἰνίττεσθαι, ἐξ ἧς ὤλετο
 πᾶς σωζόμενος, ἢ καὶ τὸ πᾶν τοῦ ἔθνους αὐτῶν πο-
 λίτευμα. Ταῦτα δὲ ὅποιος τέλους ἔτυχεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐκλάμψει τῶν μὲν πρὶν
 εἰδωλολατρῶν ἔθνῶν εἰς τὸν αὐτῶν μεταστάντων κλη-
 ρον, τοῦ δὲ Ἰουδαίου ἔθνους καὶ τῆς μητροπόλεως
 αὐτῶν πεπονθῶτων ὅποια οὐδεπώποτε, οὐ μακρῶν
 δεῖν οἶμαι λόγων. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῆς συμφωνίας, τῆς
 τε προφητικῆς προρρήσεως, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς
 συμπεράσεως, ὧδε πως ἐχέτω τέλος. Τί δ' ἦν τὸ
 εἶτιον τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ φανέντος ἀστέρος, συν-
 εἶναι ἄξιον. Εἰς σημεῖα φησὶν ὁ Μωϋσῆς, καὶ εἰς και-
 ροὺς τεθεῖσθαι τοὺς πάντας ἐν τῷ στερεώματι ὑπὸ
 τοῦ Θεοῦ ἀστέρας· ξένος δὲ οὖν καὶ οὐ συνήθης, οὐδὲ
 τῶν πολλῶν καὶ γνωρίμων εἰς, ἀλλὰ τις καινὸς καὶ
 νέος ἀστὴρ ἐπιτρανεὶς τῷ βίῳ, σημεῖον ξένου φωστῆ-
 ρος ἐθλοῦ καταλάμψαντος τῷ παντὶ κόσμῳ, ὃς ἦν
 ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μέγας καὶ νέος ἀστὴρ, οὗ τὴν
 εἰκόνα συμβολικῶς ὁ φανεὶς τότε τοῖς μάγοις ἐπε-
 ερέτω. Ἐπειδὴ γάρ καθ' ὅλην τῆς ἱερᾶς καὶ θεο-
 πικῆς Γραφῆς ὁ προηγούμενος τῆς διανοίας σκο-
 πῆς μυστικώτερα καὶ θεῖα βούλεται παιδεύειν, μετὰ
 τοῦ καὶ τὴν πρόχειρον διάνοιαν σώζεσθαι ἐν μέρει
 ιστορικῶς πεπραγμένων, εἰκότως καὶ ἡ μετὰ χεῖρας

A cultum, quo in deserto usus est, quo tempore popu-
 lus initiatus est Beelphegor. Erat porro hic dæ-
 mon, qui ut deus a rege Moab ipso Balac coleba-
 tur. Quoniam igitur victus est Israel illo tempore a
 principibus Moab visum effugientibus, dicq̄ autem
 ab iis qui apud Moabitas pro diis colebantur (sane
 idcirco et simulacra coluerunt, et adoraverunt
 sculptilia, ut ait Scriptura : « Et initiati sunt Beel-
 phegor¹⁹, » qui Beelphegor dæmon erat apud
 Moabitas, quo tempore iidem cum feminis Moabi-
 tarum fornicati sunt), merito quod olim erat futu-
 rum, rerum utique in contrarium mutationem in
 tempore divinat Balaam, dicens : « Orietur stella
 ex Jacob, et surget homo ex Israel. Et franget duc-
 ces Moab. » Tanquam si manifestius diceret, Moabi-
 tarum dæmonas qui nunc adversus Israel gloriati sunt
 in ortu ejus de quo ipse vaticinatur, fractionem tan-
 dem et ruinam passuros : quibus fractis, filios
 419 Seth, et Edom, et Esau, et reliquas gentes,
 quas his nominibus significari arbitror, ut olim
 dæmonico errori addictæ erant, sic rejecta super-
 stitione, familiares illius futuras, qui venturus can-
 nitur. « Et erit, inquit, Edom hæreditas, et erit
 hæreditas Esau inimicus ejus; » veteres, inquit,
 hostes Dei atque Israel erunt hæreditas ejus, qui
 canitur futurus; ipse enim est cui dictum est a Deo
 et Patre suo : « Postula a me, et dabo tibi gentes
 hæreditatem tuam²⁰. » Quæ cum in sortem sancto-
 rum transierint, contraria ipsi Israel fore divinat.
 Ait igitur : « Et Israel fecit in robore, » fecit autem
 in robore omnium maximum scelus; quapropter
 excitabitur et exsurget. Quis tandem iste nisi
 is qui a prophetis canitur Dei Verbum, qui etiam
 perdidit eum qui servatur ex civitate? Quibus ver-
 bis ipsam Jerusalem significari arbitror, ex qua
 periit omnis quicumque superstes mansit : aut etiam
 omne ejus gentis civile institutum. Hæc autem
 quemnam exitum sortita sint, cum gentes prius si-
 mulacra colentes una cum Salvatoris nostri inter
 homines exortu, in illorum sortem translate sint,
 Judaica vero gens, et Judæorum mater civitas ea
 perpessæ sint quæ nunquam antea, non longiori
 arbitror oratione indigere ut apertius ostendatur.
 Attamen quæ ad consensum pertinent tum prophe-
 ticæ prædictionis, tum evangelicæ consummationis,
 talem sane habeant exitum. Cæterum quæ tandem
 causa exstitit propter quam stella quæ tum visa est,
 illuxerit, quæ quidem causa contemplatu digna sit?
 Moses quidem in signa ait et tempora in firmamento
 a Deo posita fuisse sidera universa; at vero hoc et
 peregrinum et insolitum, neque idem ex multis et
 cognitum unum, sed novum potius quoddam neque
 antea visum sidus, quod vitæ hominum illuxit, re-
 centis cujusdam luminaris signum, quod univer-
 sum mundum illustraret, indicabat : quod quidem
 luminare Christus Dei erat, ingens illud novum-
 que sidus, cujus imaginem ex comparatione ac si-

¹⁹ Psal. cv, 28. ²⁰ Psal. II, 8.

militudine quadam, illud quod tunc magis apparuit, referebat. Cum enim per totam sacrosanctam et a divino Spiritu traditam Scripturam, si quis eam ad sensum interpretetur, primum sit propositum, ut mystica quædam divinaque doceat, servato tamen saltem in parte etiam vulgari apertoque sensu eorum quæ historice gesta sunt: merito hoc quoque quod nunc tractatur oraculum, in ejus sideris, prophetia quod in ortu Salvatoris nostri oriturum denuntiabatur, etiam ad verbum completum est.

420 Existunt quidem aliis quoque gloriosis et illustribus viris insolitarum stellarum ignes, ut earum quæ a quibusdam crinitæ vocantur, item quæ trabis, aut quæ barbæ similitudinem ferentes, utique etiam quarumdam aliarum his similia, quæ magnis imminentibus rebus solent existere. At enim quid tandem aut excellentius aut majus toti mundo unquam contigerit, quam quod per salutarem adventum omnibus illuxit mortalibus intelligentiæ lumen, quod et pietatis et veræ agnitionis Dei perceptionem animis rationalibus attulit, cujus gratia, ingens signum id, de quo antea dictum est, indicabat sidus, dum ingens et novum luminare quod totum illustravit mundum, Christum utique Dei omnibus significat? Eodem vero loco prophetia, et hominem et sidus futurum divinat, his verbis: « Exoriatur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel, » utpote quæ et cœleste luminare Deum Verbum esse significet, et tamen eundem hominem appellet. Varie porro illum aliis quoque in locis et ortum simul, et lumen et solem justitiæ vocat, ut in prioribus libris ostendimus. Cæterum quod quidem in illo divinius est, tanquam id quod illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, ortus vocabulo celebravit, in hunc modum: « Orietur stella ex Jacob. » Hominem vero eundem propter afflictionem ac mortem quam pertulit, tanquam eum qui ceciderat, surrecturum divinat, quibus similia de eodem Isaias canit: « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus: in eo gentes sperabunt²¹. » Et manifestum quidem est, quoniam modo Salvatoris nostri lumen de Jacob exortum, hoc est de Judaico populo, non ipsi Jacob unde profectum est, sed omnibus gentibus illuxerit. Hoc vero cum ex aliis plurimis prophetiis discere possumus, tanquam ad ipsum Christum dicentibus: « Ecce posui te in Testamentum generis, in lumen gentium²²; » tum etiam ex ipsius Balaam verbis, quæ sic habent: « Egredietur de semine ejus homo, et dominabitur gentibus multis²³. » Atqui de quoniam alio semine quam de Israel, ut facile constat ex ipsius orationis contextu? Proinde jam gentium dominatum accepto Salvatoris nostri Verbum, cum ipsa prophetia concordans, omnes quæcunque illis quondam imperabant, invisibiles et perniciosas potestates delevit, necnon spiritualia malitiæ catervamque dæmonicam, quæ ductores Moab, et Seth, et Edom, et 421 Esau, figuratus in iis quæ nunc tractamus, denominata sunt. Cum autem apud LXX obscurius positum sit illud: « Ostendam illi, sed

A πρὸ βῆθης ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν ἐπὶ τῇ τοῦ προαναφωνηθέντος ἀστέρου ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφητεία. Γίνονται μὲν οὖν καὶ ἐφ' ἐτέρων ἐπιδόξων καὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ξενιζόντων ἀστέρων ἐκλάμψεις, οἷον τῶν καλουμένων παρὰ τισὶ κομητῶν, ἢ δοκιδῶν, ἢ πωγωνιῶν, ἢ τινῶν ἐτέρων τοῦτοις παραπλησίων, ἐπὶ μεγάλοις πράγμασιν ἐξ ἔθους ἀναφανομένων. Ἀλλὰ τί γὰρ κρείττον ἢ μείζον τῷ παντὶ κόσμῳ γένοιτ' ἂν ποτε ἢ τὸ διὰ σωτηρίου ἐπιφανείας πᾶσιν ὑπάρξαν ἀνθρώποις νοερῶν φῶς, εὐσεβείας καὶ θεογνωσίας ἀληθοῦς κατάληψιν λογικαῖς ψυχαῖς νομιζόμενον; οὐ δὴ χάριν τὸ μέγα σημεῖον ὁ προφανῆς ἐδήλου ἀστὴρ, μέγαν καὶ νέον φωστῆρα ἐπιλάμψαντα τῷ παντὶ κόσμῳ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πᾶσιν αἰνιττόμενος. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἡ προφητεία

B ἀνθρωπον ὀμοῦ καὶ ἀστὲρα θεσπίζει δι' ὧν φησιν· « Ἀνατελεῖ ἀστὴρ ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ. » τὸν μὲν οὐράνιον φωστῆρα τὸν Θεὸν Λόγον εἶναι, τὸν αὐτὸν δὲ ἀνθρωπον ὀνομάζουσα. Διαφῶρος δὲ αὐτὸν καὶ ἐν ἐτέροις ἀνατολήν ὀμοῦ, καὶ φῶς, καὶ ἥλιον δικαιοσύνης ἀποκαλεῖ, ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἀπεδείξαμεν. Εἶτα τὸ μὲν θεϊότερον αὐτοῦ, ὅτε φωτίζει πάντα ἀνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, τῷ τῆς ἀνατολῆς ἐπεφήμισε προσρήματι φήσας· « Ἀνατελεῖ ἀστὴρ ἐξ Ἰακώβ. » τὸν δὲ ἀνθρωπον διὰ τὸ συμβᾶν περὶ αὐτὸν πάθος, ὡς ἀνπεπτωκότα, ἀναστήσεσθαι θεσπίζει, ὁμοίως οἷς καὶ Ἡσαίας περὶ αὐτοῦ φησιν· « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχεῖν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι. » Καὶ σαφές γε τίνα τρόπον τὸ φῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκ τοῦ Ἰακώβ ἀνατεῖλαν, τοῦ ἔστιν ἀπὸ τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἀλλ' οὐχὶ τῷ Ἰακώβ, θέν καὶ προῆλθεν, ἐξέλαμψε. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ πλείστων ἐτέρων πάρεστιν ἐκλαβεῖν προφητειῶν, ὡς πρὸς αὐτὸν ψακκουσῶν τὸν Χριστόν· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς Διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν. » οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τοῦ Βαλαὰμ λόγων, δι' ὧν φησιν· « Ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἄνθρωπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. » Τίνος δὲ ἐκ σπέρματος ἢ τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς ἡ σύμφρασις παρέστησε; καὶ δὴ κυριεύσει ἐθνῶν ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Λόγος, ἀρχούσας ἀοράτους καὶ μοχθηρὰς δυνάμεις καθέλε, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, τὸ τε στίφος τὸ δαιμονικόν, ἀρχηγούς Μωάβ, καὶ Σὴθ, καὶ Ἐδὼμ, καὶ Ἡσαὺ τροπικώτερον ἐν τοῖς μετὰ

D χεῖρας ὀνομασμένα. Ἀσαφῶς δὲ κείμενον παρὰ τοῖς Ἐβδομήκοντα τὸ, « Δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει, » σαφέστερον ὁ μὲν Ἀκύλας ἐξέδωκεν· « Ὁφθαλμοὶ αὐτὸν, καὶ οὐ νῦν, προσκοπῶ, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς. » ὁ δὲ Σύμμαχος λευκότερον, φήσας· « Ὁρῶ αὐτὸν, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς. » Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα ὑπὸ τοῦ Βαλαὰμ, ὡς μακροῖς ὕστερον μετ' αὐτὸν χρόνοις μαλλόντων ἐπιτελεσθήσεσθαι τῶν δηλούμενων· μετὰ γοῦν δισχλιστόν. Ἔτος τῆς προβήσεως ἐπληροῦτο ταῦτα, ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας.

²¹ Isa. xi, 10. ²² Isa. xlii, 6. ²³ Num. xxiv, 19.

nunc nunc, beatum dico, sed non appropinquat, idem illud apertius Aquila edidit: « Videbo illum sed non nunc, prospicio illum, sed non prope. » Symmachus autem, candidus: « Video, inquit, illum, sed non prope. » Dici vero hæc videntur a Balaam, tanquam longis deinceps post ipsum temporibus perficienda essent ea, quæ ab ipso canebantur: nam duobus millibus annorum post illud vaticinium completa sunt hæc, quo videlicet tempore Salvator noster cum hominibus versatus est.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Ὡς ὁ Κύριος, ἐπιβὰς οὐρανὸν ἀνεβήσεται ἐξ ἀγίας Παρθένου σώματος, ἤξειν εἰς Αἴγυπτον ρητῶς τε καὶ κατὰ διάνοιαν ἐθεοσπίλειτο, πῦσά τε ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καθαιρεθήσονται τῶν ἐθνῶν δαισδαμονία. A Ab Esaiæ. — Quemadmodum Dominus insistentem illud quod de sancta Virgine assumpsit corpus, venturus in Ægyptum et secundum verba, et secundum sententiam prædictus est, omnisque in ejus adventu evertenda gentium superstitio.

« Ἴδού Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, καὶ ἔξει εἰς Αἴγυπτον· καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἴγυπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Τὸ δ' αἴτιον τοῦ τὸν Κύριον ἔξειν εἰς Αἴγυπτον θεσπιζέσθαι, τὸδε μοι εἶναι δοκεῖ. Πρῶτος μὲν πάντων Αἴγύπτιοι τῆς πολυθέου καὶ δαιμονικῆς πλάνης ἀπάρξασθαι λέγονται, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἀνθρώποις αἴτιοι καταστήναι δεισδαμονίας, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον περὶ τὰς δαιμονικὰς ἐνεργείας τε καὶ περιεργείας ἠσυχολῆσθαι· οὗτοι δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἐνθέου Γραφῆς ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἀνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς γεγενῆσθαι μεμαρτύρηται· καὶ ὁ γε παλαιὸς αὐτῶν βασιλεὺς ὀμολογῶν μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον ἀναγράφεται, ὅτε θῆ ἔφασκεν· « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξέπιστελῶ. » Τὸ δὲ οὖν μέγα θαῦμα τῆς ἐνθέου τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως παραστήσασθαι βουλόμενος ὁ λόγος, θεσπιζει τοῦ Κυρίου τὴν εἰς Αἴγυπτον ἀφίξιν, ἐφ' ἣ μεταβολὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν τῶν Αἴγυπτίων ἐπεσθαι προφητεύει, λέγων ἐξῆς· « Καὶ γινώσκονται οἱ Αἴγύπτιοι τὸν Κύριον, » οἱ πρὶν μὴ εἰδότες αὐτὸν, « καὶ εὐξονται τῷ Κυρίῳ εὐχάς, » καὶ τὰ τοῦτοις παρακλήσια. Ἀνωτέρω μὲν οὖν ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ κληρονομία τοῦ θεσπιζομένου Ἐδὼμ καὶ Ἡσαὺ ἐλέγετο, τῶν ἀλλοτρίων Ἰσραὴλ οὕτω σηματονομένων· ἐνταῦθα δὲ ἡ Αἴγυπτος, λαὸς οὐκ ἔτι, τῶν εἰδῶλων, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ παρὰ τοῖς Ἰουδαίωσι προφηταῖς θεολογουμένου Κυρίου θεσπιζέται. Ἄπερ εἰ μὲν μὴ βῆσι συντελούμενα θεωρεῖται, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τὴν θεσπιζομένην ἀφίξιν τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Αἴγυπτον γεγενῆσθαι· εἰ δὲ ὑπὲρ πάντα λόγον ἡ ἀλήθεια μαρτυρεῖ τοῖς πράγμασι, καὶ τοῖς ἀγνωμονεστάτοις ἐναργῶς δείκνυσιν αὐτοὺς Αἴγυπτίους, τῆς μὲν ἐξ αἰῶνος πατροπαράδοτου δεισδαμονίας ἀνακεχωρηκτάς, οἰκειωθέντας δὲ τῷ Θεῷ τῶν ταῦτα προαναφανησάντων προφητῶν, καὶ τοῦτον μόνον εἰδόντας, καὶ πάντα θάνατον ἀσπαζομένους ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· ὥρα μὴ ἄλλως ταῦτα γεγενῆσθαι συνολογεῖν ἢ τοῦ Κυρίου ἐληλυθότος εἰς Αἴγυπτον ἀκολούθως τῇ προκειμένῃ προρρήσει. Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἄλλως τὸν λόγον αἰνίττεσθαι τροπικῶς τὸν περὶ γείον δέμον, εἰς ὃν ὁ λόγος προφητεύει τὸν Κύριον ἐπὶ νεφέλῃς κούφης ἔξειν, οὕτω τὸν ἐκ Παρθένου καὶ Πνεύματος ἁγίου ληφθέντα αὐτῷ ἀνθρώπῳ αἰνιττόμενος· χειροποίητα δὲ Αἴγυπτου σεισθήσονται τὰ τῶν ἐθνῶν ἔθνα, καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς δαίμονας, ὡς αὐτὸν πάλιν Αἴγυπτίους ἠρωτημένους πάντας τοὺς πάλαι κρηττον περὶ τὴν εἰδωλοκρατίαν ἐπισημαίνουσιν.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum: et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis ²⁴. » Causa porro cur Dominus ita in Ægyptum destinetur venturus, hæc mihi esse videtur. Primi siquidem omnium Ægyptii errori colendi multos deos ac dæmonas initium dedisse dicuntur, et reliquis universis mortalibus superstitionis auctores existisse, quin etiam omnium aliorum maxime, dæmoniacis operationibus et curiositatibus studuisse: iidem præterea ab ipsa Scriptura divina hostes populi Dei fuisse perhibentur. Sed antiquus quoque ipsorum rex fateri se non nosse Dominum, palam descriptus est, dum sic ait: « Non novi Dominum, et Israel non emittam ²⁵. » Ergo ingens quoddam divinæ Christi virtutis miraculum exhibere nobis volens prophetica oratio, Domini in Ægyptum canit adventum, ⁴²² sub quem non levem futuram Ægyptiorum mutationem, divinat deinceps sic dicens: « Et cognoscent Ægyptii Dominum, » qui videlicet non cognoscebant illum prius, « et vovebunt Domino vota ²⁶, » et quæ his similia sequuntur. Superiori quidem proximo capite hæreditas ejus, qui venturus canitur, Edom et Esau dicebatur, quippe cum alieni ab Israel eo modo significarentur: hic vero et Ægyptus et Ægypti populus, non simulatorum amplius futurus canitur, sed ejus Domini qui apud Judæorum prophetas pro Deo celebratur. Quæ si oculis completa non cernuntur, ne dicamus sane adventum illum Domini, qui in Ægyptum futurus prædicatur, fuisse adhuc. Sed si supra omnem rationem, rebus fidem ipsa veritas facit, atque etiam rudissimis et sensu omni carentibus evidenter ostendit, ipsos Ægyptios ab ea superstitione recessisse, quam usque ab initio a patribus suis acceperant, illique Deo adhæsisse, qui a prophetis hæc ipsa divinantibus colebatur, et unum hunc interim colere, neque ullam mortem recusare pro cultu et pietate erga illum: quid aliud jam superest, nisi ut fateamur non aliter ista contigisse, quam per Domini in Ægyptum adventum, sicut vaticinium proxime expositum significabat? Et nihil quidem impedit aliter quoque idem accipere oraculum, ut videlicet figurate terrenum hunc mundum significet: in quem verba ipsa Dominum super nube levi venturum vaticinentur: quippe quæ hoc modo hominem ab illo de Virgine et Spiritu sancto assumptum, intelligi velint. Manu autem facta

²⁴ Isa. xix, 1. ²⁵ Exod. v, 2. ²⁶ ibid. 21.

Ægypti commovenda, ipsa gentium simulacra, et in illis habitantes dæmonas, sicut rursus Ægyptios victos, omnes prioribus olim temporibus colendis simulacris addictos. Attamen cum etiam ipso corpore Salvator noster in terram Ægyptiam vectus sit, quo tempore oraculo monitus Joseph surrexit, Mariamque una cum puerulo accepit, et cum occulta sua virtute atque efficacia in Ægyptum pervenit, malignas ibi prius habitantes potestates, non mediocriter commotas fuisse par est, et maxime cum postea per illius doctrinam innumerabiles eorum, qui Ægyptum incolunt conventus, ab errore ac fraude dæmonum recedentes, etiam nunc unum universi Deum se nosse fateantur. 423 Quæ vero deinceps sequuntur, cum obscurioribus figuris implicita sint, curæque ac diligentia majoris indigent, alias seorsum, cum per otium licebit, interpretabimur.

A Numeris. — Quemadmodum Christus in Ægyptum venturus, atque illinc reversurus prædictus fuerit.

« Dixit Balaam filius Beor : dixit homo qui vere videt, dixit qui audit oracula fortis, qui visionem Dei vidit, in somno aperti oculi ejus, quam pulcherræ domus tuæ Jacob, tabernacula tua Israel, ut saltus umbrosi, et quasi hortus juxta flumina, et quasi tabernacula quæ fixit Dominus, quasi cedrus juxta aquas. Egredietur homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extolletur Gog regnum, et augebitur regnum ejus. Deus duxit illum ex Ægypto, quasi gloria rhinocerotis illi. Devorabit gentes inimicorum suorum, et crassitudines eorum attenuabit, et jaculis suis feriet inimicum. Accubans quievit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? qui benedicunt tibi, ipsis benedictum est, et qui maledicunt tibi, ipsis maledictum est ».¹⁷ Superius per eam prophetiam quæ proxime exposita est, dum oraculum, venturum in Ægyptum Dominum affirmat, Salvatoris nostri Jesu Christi migrationem una cum parentibus suis in Ægyptum illi ipsi futuram indicabat. Hic autem reditum ab Ægypto, ut ordo postulat, quo in terram Israel una cum parentibus reversus est, canit his verbis : « Deus duxit illum ab Ægypto. » Solus autem existit Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius præterea quisquam, ex semine Israel, et Judaica gente profectus, qui multis dominatus sit gentibus, ut absque hæsitacione fateri necesse sit, præsens vaticinium in illo exitum suum invenisse, utpote quod palam enuntiet, de Judaica gente egressurum quemdam hominem 424 et domiaturum gentibus multis : aut quisvis mihi dicat, utrum habeat ex iis qui apud Hebræos unquam illustres fuerint alium quem proferat, qui multarum gentium dominatum acceperit. Atqui nemo unquam istud dixerit, quoniam ne factum quidem est. At vero in Salvatore nostro, etiamsi nos nihil dicamus, ipsa tamen nihilominus veritas clamabit, et vehementer vociferabi-

Α Πλήν ἀλλὰ καὶ σωματικῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπεσε κομισθέντος τῆ Αἴγυπτίων χώρα, ὅτε, κατὰ τὸν χρησμὸν, ἀναστὰς ὁ Ἰωσήφ παρέλαβε τὴν Μαρίαν καὶ τὸ παιδίον, καὶ ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον, ἀποβῆναι δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τὰς αὐτοῦ τὸ πρὶν οἰκούσας πονηρὰς δυνάμεις εἰκὸς οὐ μικρῶς κεινῆσθαι, καὶ μάλιστα ὅτε διὰ τῆς μετέπειτα διδασκαλίας αὐτοῦ μυρία πλήθη τῶν τὴν Αἴγυπτον οἰκούντων, τῆς τῶν δαιμόνων ἀποφυγόντα πλινήσεως, ἔτι καὶ νῦν τὴν τῶν ὄλων ὁμολογεῖ μόνον εἰδέναι Θεόν. Τὰ δ' ἐν ταῖς ἐξῆς ἐπιλεγόμενα, αἰνιγματώδη ὄντα, πλείονός τε δεόμενα πραγματείας, ἐπ' οἰκείας σχολῆς ἐρμηγεύομεν.

Β Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Ὡς ὁ Χριστὸς εἰς Αἴγυπτον ἦξειν, κάκειθεν ἐπαυλεῦσθαι προείρητο.

« Φησὶ Βαλαὰμ υἱὸς Βεὼρ· φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινῶς ὁρῶν, φησὶν ἀκούων λόγια ἰσχυροῦ, ὅστις ὄρασιν Θεοῦ εἶδεν, ἐν ὕπνῳ ἀποκεκαλυμμένον οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ὡς καλοὶ οἱ οἶκοί σου, Ἰακώβ, αἱ σκηναὶ σου, Ἰσραὴλ, ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, καὶ ὡς παράδεισος ἐπὶ ποταμῶν, καὶ ὡσεὶ σκηναὶ, ἃς ἐπῆξε Κύριος, ὡσεὶ κέδροι παρ' ὕδατα. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεία, καὶ αὐξηθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξα μονοκέρωτος αὐτοῦ. Ἔδεσται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυλιεῖ, καὶ ταῖς βολαῖς αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε κεκατήρηνται. » Ἀνωτέρω διὰ τῆς προτεταγμένης προφητείας φήσας ὁ χρησμὸς τὸν Κύριον ἦξειν εἰς Αἴγυπτον, ἐδήλου τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακρυμμένην, τὴν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς Αἴγυπτον αὐτῷ γεννησομένην· ἐν τούτοις δὲ τὴν ἐπάνοδον ἐξῆς καὶ ἀκολούθως τὴν ἀπ' Αἰγύπτου, ἣν ἅμα ταῖς γονεῦσιν εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐποίησατο, θεσπίζει λέγων· « Θεὸς ὠδήγησεν αὐτόν ἐξ Αἰγύπτου. » Μόνος δὲ ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προσελθὼν, καὶ πολλῶν κατακυριεύσας ἐθνῶν, ὡς ἀναμφιλόγως ὁμολογεῖσθαι πέρας ἔχειν ἐπ' αὐτῷ καὶ τὴν παρούσαν πρόβησιν διαβῆναι ἐκζωνοῦσαν, ὅτι δὴ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐξελεύσεται τις ἄνθρωπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· ἢ λεγέτω ὁ βουλόμενος, εἰ ἔχοι ἄλλον συστήσαι πῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις ἐνόβων, πολλῶν ἐθνῶν ἄρξεντα· ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποι τις, ὅτι· μηδὲ γέγονεν. Ἐπὶ δὲ γε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἂν καὶ ἡμεῖς μὴ λέγωμεν, αὐτῇ γε ἡ ἀλήθεια βοήσῃ καὶ μέγα κεκράξεται, ἀντικρὺς παριστώσα, ὅπως ἡ ἔνθεος αὐτοῦ δύναμις, διὰ τοῦ ἀναληφθέντος αὐτῷ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τοῦ γε

¹⁷ Num. xxxiv, 3-9.

εἶσα ἀνθρώπου ἐκυριεύσει, καὶ εἰσέτι νῦν κυριεύσει ἔθνων πολλῶν. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἐκεῖνος ἦν, καὶ οὐδ' ἄλλος, ὃν ἡ προφητεία προηγόρευσε, καθ' ὃν καὶ ἡ Γῶγ ὑψώθη βασιλεία, τῆς Χριστοῦ δυνάμεως συναυξούσης. Τοῦτον δ' ἐνταῦθα φησὶν αἰνιττεσθαι καθ' Ἑβραίους τὸν τρόπον τῆν τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν, ἣ καὶ συνήκατον ἡ Χριστοῦ διδασκαλία. Μένεται ἐξ τοῦ Γῶγ καὶ ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ἄρχοντα Ῥῶς, Μοσὶχ καὶ Θεβὲλ ὀνομάζων· διὰ μὲν τοῦ Ῥῶς τὴν Ῥωμαίων, ὡς ἔοικε, πόλιν αἰνιττόμενος, ἐπεὶ καὶ ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν διὰ τοῦ Ῥῶς δηλοῦται· διὰ δὲ τοῦ Μοσὶχ τὴν Μυσίαν, καὶ τὰ πέριξ ταύτης ἔθνη, ὅσα νῦν οἰκεῖα Ῥωμαίων ἐστί· διὰ δὲ τοῦ Θεβὲλ τὴν Ἰθρηίαν, οὕτω πως ἀπὸ τοῦ Θεβὲλ γεγονέναι φάσκων Θεβεήλου τοὺς Ἰθρηαίων ἀπάντων ἄρχοντα τὸν Γῶγ ὑψωθήσεσθαι φησὶν ἐπὶ τῆς τοῦ προφητευσόμενου Χριστοῦ παρουσίας, ὃν ὁ Θεὸς ὠδήγησεν ἐξ Αἰγύπτου, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαίον, ἐπιβουλεύοντος τοῦ Ἡρώδου παιδὶ ὄντι αὐτῷ, χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ. Δόξα δὲ μονοκίρωτος αὐτῷ τῷ Χριστῷ παρῆν, διὰ τὸ ἐν αὐτῷ εὐδοκηκεῖναι κατοικῆσαι πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Διόπερ ὡς κέρα ἐπιγραφόμενος τὸν τῶν ὄλων Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ, μονόκερος καὶ ἐν ἐτέραις Γραφαῖς ὀνομάσθη. Ὁ δ' αὐτὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς αὐτοῦ βέλει τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀντικείμενον αὐτῷ διάβολον, πάσας τε τὰς ἀμφ' αὐτὸν ἀράτους καὶ πονηρὰς δυνάμεις, διὰ κρείττονος καὶ ἀκαταμάχου δυνάμεως ἤλαυνεν, εἰσέτι τε νῦν κυριεύει ἔθνων πολλῶν, ὧν τὰ πύχνη καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς λεπτύνων, ἐπὶ τὴν στενὴν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐπιτηδεύουσ κατασκευάζει. Ἀλλὰ καὶ κατακλιθεὶς αὐτὸς οὗτος ὁ ἐξ Ἰσραὴλ προελθὼν ἄνθρωπος, ὁ κατακυριεύσας ἔθνων πολλῶν, ἐνεπαύσατο, φησὶν, ὡς λέων, οὕτω δηλῶν ἦν ἀνεδέξατο οἰκονομῆσαι, καθ' ἣν ὡσπερ τις βασιλικὸς καὶ θαρβάλεις θηρ ἀνεπαύσατο, μηδεὶς αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν βασιλείαν μεταστήσασθαι δυναμένου· πάντες τε οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες, λόγῳ τε καὶ βίῃ σεμνύνοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ διδασκάλου, τῆς ἐκ Θεοῦ μετελήφασιν εὐλογίας, αὔξοντες ὅσημέραι καὶ πληθύνοντες, κατὰ τὸ, « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, » ἀληθέστερον ἐπ' αὐτῶν καὶ θεοπρεπέστερον τῆς θείας ἐκτελουμένης φωνῆς. Ὡς ἔμπαινον οἱ ἀπὸ πρῶτης τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς εἰσέτι καὶ νῦν αὐτὸν ἐν τοῖς αὐτῶν συνεδρίοις ἀρώμενοι, τὴν ἐκ Θεοῦ κατάραν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰσέτι δεῦρο καθ' ἐκτυτῶν ἐπεσπάσαντο. Διὸ καὶ τὴν ἐσχάτην οὐ μόνον τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ πάλας σεμνοτάτου αὐτῶν ἀγιάσματος ἐρημίαν τε καὶ φθορὰν οὐ παύονται ὀφθαλμοῖς ὀρῶντες. Ἄξιον δὲ παραθεῖναι τοῖς μετὰ χεῖρας τὴν πρὸς τὸν Ἰούδαν τοῦ Ἰακώβ προφητείαν, ἣν καὶ αὐτὴν ἐναργέστατα εἰς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἐφαρμόζειν προπαρεστήσαμεν, συνιδεῖν τε τὴν ἐν ἐκατέρω συμφωνίαν. Ὡς γὰρ ἐνταῦθα εἰρηται· Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐ-

A tur, planissime indicans, quemadmodum divina illius virtus per illum, qui ab ipso de semine Israel ratione corporis assumptus est, hominem dominata est, atque etiam nunc dominatur gentibus multis. Hic igitur ille ipse erat, non alius quispiam, quem propheta prædixerat, cujus tempore etiam Gog regnum in sublime adauctum est, cum eo simul Christi virtute ac potentia crescente. Hoc autem modo aiunt Romanorum regnum secundum Hebræos significari, cum quo simul Christi doctrina robur atque incrementum accepit. Meminit autem Gog etiam propheta Ezechiel, dum principem Ros, Mosoch et Thobel nominat, ubi per illud quidem Ros, Romanorum, ut par est, civitatem significat: quandoquidem principatus et caput ea voce apud Hebræos intelligitur; per Mosoch autem Mysiam, et ei finitimas gentes, quæcunque nunc sub Romanorum imperio sunt, et per Thobel, Iberiam Josephus intelligit, qui a Thobel dicit factos esse Thobeelos, qui Iberes dicuntur, quibus omnibus imperantem Gog in sublime adaugendum ait, sub ejus Christi de quo propheta loquuntur adventum, quem Deus duxit ex Ægypto, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, dum ipsi adhuc puero insidiatur Herodes, Joseph accepto oraculo, accepit puerum et matrem ejus, et reversus est in terram Israel. Rhinocerotis vero gloria ipsi Christo adfuit, propterea quod placuerit in eo habitare omnem plenitudinem divinitatis, ut ait sanctus Apostolus. Quapropter dum veluti cornu sibi universi Deum Patrem ascribit, etiam unicornis in aliis quibusdam Scripturis est nominatus. Idem porro Dei Verbum intelligibilibus rationalibusque suis sagittis, inimicum sibi adversantem diabolium, omnesque circa illum versantes invisibiles et malignas potestates, præstantiori sua et inexpugnabili virtute confixit, atque etiam nunc gentibus multis dominatur, quarum crassitudines et fastuum corporeæ massæ extenuans ad angustam æternæ vitæ viam ingrediendam idoneas comparat. 425 Sed etiam recumbens idem hic homo ex Israel profectus, qui multis dominatus est gentibus, « quievit, inquit, ut leo, » quibus verbis quam ille assumpsit dispensationem, significat, secundum quam quasi quidam regulus, et quasi fera quædam audacior quievit, dum illius principatum ac regnum movere loco nemo est qui possit. Omnes autem qui Christo favent ac benedicunt, et tum oratione tum vita virtuti præceptoris addunt cultum et reverentiam, favoris benedictionisque divinæ vicissim participes facti, angescunt quotidie ac multiplicantur, utpote cum in ipsis divina illa vox: « Crescite et multiplicamini et replete terram », et verius et Deo convenientius finem suum consequatur: sicut econtrario, qui a prima adversus illum conspiratione etiam nunc in suis illum consiliis exsecrantur, Dei in seipsos execrationem ex illo in

¹⁰ Gen. 1, 28.

hunc usque diem contraxerunt. Quapropter non regni solum, sed etiam sui illius, quod honore omni ac reverentia colebant, sanctuarii, extremam solitudinem atque interitum in oculis habere, atque intueri non desinunt. Non abs re autem fuerit hisce quæ nunc tractamus, ipsius Jacob ad Judam prophetiam adjungere, quam etiam ipsam evidentissime Salvatore nostro accommodari jam demonstravimus, contemplarique eam, quæ in utrisque est, concordiam. Quemadmodum enim hic dictum est : « Egre dietur homo de semine ejus (ipsius videlicet Jacob), » ita etiam illic dictum est : « De germine, filii mi, ascendisti »²⁹, » ab ipso Jacob, ad eum de quo ipse vaticinatur. Utque in præsentia dicitur illud : « Et dominabitur gentibus multis, » sic in illis quoque illud : « Et ipse erit exspectatio gentium »³⁰. Et rursus hic quidem : « Devorabit, inquit, gentes inimicorum suorum, et jaculis suis feriet inimicum; » in illis autem simili ratione illud dictum est : « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum »³¹. Item illud : « Catulus leonis Juda, » et illud : « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum »³²? » quod in illis dictum est, nihil mihi differre videtur ab eo, quod nunc tractamus oraculo, cujus illa sunt verba : « Recumbens quiescit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? » Hæc autem non abs re unum in locum coegimus, ut quasi in ore duorum testium, ejus quæ in prophetiis spectatur concordia, de Salvatore nostro demonstratio firmiorem accipiat auctoritatem. Sed omnia quæcunque in vaticinium Jacob contemplanda contulimus, huic item quod a Balaam dictum est, **426** accommodari poterunt, propter eorum quæ dicta sunt similitudinem. Quod si illa in nostro Salvatore completa esse ampliori demonstratione tum constitit, sequitur jam ut præsentia quoque fateamur.

Ab Osee. — Item de illo quod dictum est : « Ex **C** Ægypto vocavi Filium meum, » et de Herode rege, et eversione regni Judæorum.

« Et exsurget perditio in populo tuo, et omnia munera tua peribunt, ut princeps Salaman de domo Jeroboam. In diebus belli matrem super filiis alliserunt. Sic faciam, vobis domus Israel, a facie injuriarum vestrarum. Mane ejecti sunt : ejectus est rex Israel, quoniam infans Israel. Et ego dilexi eum : et ex Ægypto evocavi filios ejus »³³. » Sed Aquila, Hebraicæ elocutioni inserviens, « Ex Ægypto vocavi filium meum, » interpretatus est. Ego autem necessario ad verbum notavi locum, quoniam Matthæus quoque posuit prophetiam, ubi in Ægyptum commigrasse Jesum, et illinc rediisse in terram Israel indicavit; si quis autem Salvatoris nostri in Ægyptum profectionem accuset, sciat id totum maxima cum ratione factum fuisse. Neque enim Herodis voluntariam malitiam cohibere par erat, neque rursus Salvatorem, puerum adhuc miracula exordiri jam tum, atque ante tempus divinam ostentare virtutem : quod sane factum fuisset, si mirabili quadam ratione insidiantem sibi Herodem punivisset, neque ullo modo illam in Ægyptum una cum parentibus secessionem pertulisset. Ve-

Α τοῦ, » (ὁ γλῶσσος δ' ὅτι τοῦ Ἰακώβ,) οὕτω κάκει· « Ex βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβη, » εἰρηγο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν προφητεύμενον. Καὶ ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγεται τὸ, « Καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, » ὁμοίως καὶ ἐν ἐκείνοις τὸ, « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν ἐνταῦθα μὲν, « Ἔδεται, φησὶν, » ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ταῖς βολαῖς αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρῶν· « Ὁσαύτως δὲ καὶ ἐν ἐκείνοις, « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου, » ἐλέγετο. Καὶ τὸ, « Σχύμνος λέοντος Ἰούδα, » καὶ τὸ, « Ἀνιπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων, καὶ ὡς σχύμνος· τίς ἐγερῆ αὐτόν; » ἐν ἐκείνοις εἰρημένον, οὐδὲν μοι δοκεῖ διαφέρειν τῆς μετὰ χεῖρας λέξεως φασκούσης· « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σχύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; » Ταῦτα δὲ εἰκότως εἰς ταῦτ' ἐσυνηγάγομεν, ἢ ὡς περὶ ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων τῆς ἐν ταῖς προφητείαις συμφωνίας ἢ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόδειξις βεβαιωτέραν λάβοι τὴν κύρωσιν. Πάντα δ' οὖν τὰ εἰς τὴν τοῦ Ἰακώβ πρόβησιν τεθεωρημένα ἀρμόσειεν ἂν καὶ εἰς τὴν τοῦ Βαλαάμ τῆς ὁμοιότητος τῶν λεγομένων ἕνεκα. Εἰ δὲ ἔκεινα διὰ πολλῆς ἀποδείξεως ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα πεπληρωμένα συνέστη, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰ παρόντα ὁμολογεῖν.

ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? » Hæc autem non abs re unum in locum coegimus, ut quasi in ore duorum testium, ejus quæ in prophetiis spectatur concordia, de Salvatore nostro demonstratio firmiorem accipiat auctoritatem. Sed omnia quæcunque in vaticinium Jacob contemplanda contulimus, huic item quod a Balaam dictum est, **426** accommodari poterunt, propter eorum quæ dicta sunt similitudinem. Quod si illa in nostro Salvatore completa esse ampliori demonstratione tum constitit, sequitur jam ut præsentia quoque fateamur.

Ἀπὸ τοῦ Ὁσηέ. — Ἐτι περὶ τοῦ, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου, » καὶ περὶ Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς Ἰουδαίων βασιλείας.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετεγισμένα σου οἰχθήσεται, ὡς ἀρχῶν Σαλαμάν ἐκ τοῦ οἴκου Ἰερσοβὰμ. Ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἔδρασαν. Οὕτω ποιήσω ὑμῖν, οἶκος Ἰσραὴλ, ἀπὸ προσώπου τῶν ἀδικῶν ὑμῶν. Ὁρθροῦ ἀπεβέβησαν ἀπεβέβη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, διότι νήπιος Ἰσραὴλ. Καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτόν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. » Δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαίως δὲ τὸ ρητὸν ἐπεσημειώσαμεν, ἐπεὶ περὶ καὶ ὁ Ματθαῖος τέθεικε τὴν προφητείαν, ὁπνίκα εἰς Αἴγυπτον διακομισθῆναι τὸν Ἰησοῦν, κάκειθεν ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐδῆλου. Εἰ δὲ ἐπιμέμφοιτό τις τῇ εἰς Αἴγυπτον ἀναχωρήσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἴστω κατὰ λόγον αὐτὴν γεγονέναι. Οὐτε γὰρ ἐπισχεῖν τὸν Ἡρώδην τῆς αὐτοπροαιρέτου κακίας προσήκον ἦν, οὐτ' ἂν βρέφος ἔτ' ὄντα τὸν Σωτῆρα τῶν θαυμάτων ἀπάρξασθαι, καὶ πρὸ καιροῦ τὴν θέαν ἐπιδείκνυσθαι δύναμιν· ὅπερ ἂν ἐπράχθη, εἰ παραδόξως ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ τὸν Ἡρώδην μετῆλθε, μηδαμῶς ὑπομείνας τὴν εἰς Αἴγυπτον ἄμα τοῖς γονεῦσιν ἀναχώρησιν. Ἀλλὰ γὰρ ἦν τῆς κρείττονος οἰ-

²⁹ Gen. κλζ, 9. ³⁰ ibid. 10. ³¹ ibid. 8. ³² ibid. 9. ³³ Ose. x, 14, 15; xi, 1.

κονομίας ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος τῶν τῆς θεότη-
 τος ἀπέρξασθαι θαυμάτων, ᾧ γε διὰ παντὸς τοῦ βίου
 τὴ πρῶτον καὶ ἀνεξίτητον μαρτυρήσεται, προχέρον
 μὲν εἰς τὰς εὐποιίας καὶ τὰς κοινὰς εὐεργεσίας γε-
 νομένῳ, μηδένα δὲ τῶν μὴ ἀκούστων ἀμυνομένῳ,
 μηδὲ ὅτε ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦγετο, καὶ ὡς
 ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφωτος. Πῶς οὖν εἰκὼς
 ἦν τὸν τοιοῦτον δεῖν ἐν παιδίῳ μὴ οὐχὶ ὑποχωρῆσαι
 τῇ τοῦ Ἡρώδου κακίᾳ, ᾧ καὶ ἐν ἀνδρὶ τὸ ἀναχωρεῖν
 καὶ τοὺς πονηροὺς ἐκκλίνειν μαρτυρήσεται, ἐπικρύ-
 πτεσθαι τε καὶ ὑποφύγειν τὸν ἐπὶ ταῖς παραδόξο-
 ποιαῖς ἔπαινον; παρῆναι γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ θερα-
 πευομένοις μηδὲν λέγειν. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν λαὸν τὴν προ-
 φητεῖαν ἀναφέρειοις, φάσκω περὶ τοῦ ἐκ σπέρμα-
 τος τοῦ Ἰσραὴλ λαοῦ εἰρησθαι, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ
 λόγου ἀκολουθίᾳ, ταῦτα ἔσσεσθαι φησάση μετὰ τὸ εἰ-
 πεῖν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ. « Καὶ ἐξανα-
 στησεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα περιτε-
 τειχισμένα σου οὐχίησεται. » Καὶ ὅπερ, φησὶν, ὁ τοιοῦ-
 δε ἀρχὼν πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελάθοντα αὐτῷ πόλε-
 μον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἠδάφισαν, τὰ παρα-
 πλῆσια καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν.
 Ὑμῖν δὲ τίσις ἢ τοῖς καλουμένοις Ἰσραηλίταις, οἳ
 καὶ ἀπεβρίβητε σὺν τῷ βασιλεῖ ὑμῶν; τὸν Ἡρώδην
 αἰνιττόμενος· καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόνθατε, « διότι
 παῖς, » φησὶν, « Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν,
 καὶ ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Ἰὸν μου. » Πῶς γὰρ
 οἶόν τε κατὰ τὸ αὐτὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμέμφεσθαι, καὶ
 πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἔπαινεῖν; Ἄλλ' ἦν ὁ ἀληθὴς νοῦς
 ταύτην ἔχων θεωρίαν. Ἰσραὴλ γὰρ ὁ Χριστὸς καὶ καθ'
 ἑτέρας ἀνηγόρευται προφητείας, ὡς περὸν καὶ ἐπὶ
 τῆς παρουσίας. Ἐπειδὴ τοίνυν οὗτος, φησὶν, ὑπὸ κῆ-
 ρος μοι γενόμενος, μορφὴν δούλου ἔλαβεν, καὶ γέγονε παι-
 δῖον ἀγαπητὸν ἐμοί, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτέλεσας βου-
 λὴν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, εἰς ἣν
 ἐκθροῦσθε καταβήσθε, οὕτως δηλουμένου τοῦ πε-
 ριγείου τόπου, ἢ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προχείρου οἷα γνή-
 σιον καὶ ἀγαπητὸν Ἰὸν ἀνεκαλεσάμεν· ὕμᾶς δὲ, τοὺς
 πρὸς οὓς ὁ λόγος, σὺν καὶ τῇ ὑμετέρᾳ βασιλείᾳ βλε-
 βρὸς καὶ ἀπώλεια παραλήψεται. Ταῦτα μὲν ἢ προ-
 φητεία· πρόδηλον δὲ ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἱερουσαλήμ, καθ-
 ἤρηθη καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεβρίβη ἢ μέχρι τότε
 συστάσα τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους αὐτονομία τε καὶ ἀρχή.
 Πλὴν ἀλλὰ τρίτον ἦδη τὰ περὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς
 αὐτῆς ἀφιξέως αὐτοῦ προσηφίτευται. Εἰ δὲ τις αὐτὰ
 μηδαμῶς ἐφαρμόζειν ἐπὶ τὸν ἡμέτερον λέγοι Σωτῆ-
 ρα, ἀλλὰ τὰ γε τῆς τοῦ Ματθαίου παραθέσεως ἀπὸ
 τῆς παρὰ Μωϋσεὶ μαρτυρίας αὐτῷ παρελημμένα,
 ἦν καὶ ἀρτίως διεληλύθαμεν, τὸ, « Ὁ Θεὸς ὠδήγησεν
 αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, » διηγούμενοι· ἐπεὶ μὴδ' αὐτὸς ὁ
 εὐαγγελιστὴς ἀπὸ τῆς τοῦ Ὡσηε προφητείας εἰληφθεὶς
 αὐτῷ τὸ λόγιον ἔφησεν, ὡς δύνασθαι, καὶ πόθεν ἐπι-
 ζητήσαντας, εὑρεῖν αὐτὸ κείμενον· ὅθεν εἰκὼς τὸν
 εὐαγγελιστὴν πεποιῆσθαι αὐτοῦ τὴν ἐκθεσιν.

Mosem ab illo accepta, ne neget, quod paulo ante tractavimus, dum illud 428 : « Deus duxit illum ex
 Ægypto, » enarremus, quando ne ipse quidem evangelista, se ab ipsius Osee prophetia oraculum ac-
 cepisse indicavit, ut undecunque quærentes possint illi ubicunque positum sit, invenire : ibi videlicet
 unde par est evangelistam illud protulisse.

A rum enim præstantioris cujusdam dispensationis
 ac sapientie fuit, suo atque accommodato tempore
 miraculorum, quæ ad divinitatem pertinent. ini-
 tium facere eum cui in tota vita mansuetudinis et
 clementie testimonium redditum est, quique ad
 promerendum, atque ad communia officia fungen-
 da propensus exstitit, nec aliquem unquam eorum
 qui non ipsi auscultaverunt, ultus est, ne tunc qui-
 dem cum ut ovis ad occisionem ducebatur, atque
 ut agnus coram tondente se, obmutesceret. 427
 Qui autem, quæso, convenisset, eum, qui talis erat,
 puerum adhuc Herodis malitie non concedere, cui
 etiam ad virilem realem profecto, concedendi et
 malignos declinandi, testimonium redditum est?
 quique et se occultare, et in miraculis edendis
 B laudem effugere consueverit? nam quos ipse curas-
 set, iis imperabat ut nemini dicerent. Quod si quis
 prophetiam hanc ad populum referat, dicatque hæc
 de populo ex semine Israel oriundo dicta esse, is
 attendat verborum ordinem in quibus hæc futura
 dicuntur, postquam dictum est quasi ad ipsum Je-
 rusalem, « et exsurget perditio in populo tuo, et
 omnia munita tua peribunt; » et quæ quidem
 princeps passus est in bello, in quo matrem super
 filiis, terriæ alliserunt, eadem vobis quoque ipsis
 faciam propter malitias vestras. Vobis porro qui-
 bus tandem aliis, nisi qui vocamini Israelitæ?
 quique etiam rejecti estis cum rege vestro? ubi He-
 rodem obscurius indicat: et hæc omnia passi
 estis, « quoniam puer, inquit, est Israel, et ego di-
 lexi eum: et de Ægypto vocavi filium meum. »
 C Qui enim fieri potest, ut eodem in loco eosdem et
 accuset et laudet? sed verus sensus est is, qui hanc
 habet contemplationem. Israel enim in alia prophe-
 tia dictus est Christus, quemadmodum in hac quo-
 que quam nunc tractamus. Quoniam igitur hic,
 inquit, obediens mihi factus, formam servi accepit,
 et factus est puer mihi dilectus, dum omnia qua-
 cunque volo efficit, idcirco illum ex Ægypto, ad
 quam hominis forma assumpta descendit, dum ea
 voce terrenus locus significatur, aut etiam ex illa
 vulgatiore tanquam legitimum dilectumque Filium
 evocavi: vos autem ipsos ad quos sermo directus
 est, una cum regno vestro interitus et perditio
 D comprehendet. Hæc quidem ipsa prophetia: con-
 stat autem quemadmodum post Salvatoris nostri
 tempora, cum obsessa fuisset ac vastata Jerusa-
 lem, sublatus est, et ad extremam perniciem reje-
 ctus, qui usque ad illud tempus steterat Judaicæ
 gentis legum usus omnisque principatus. Verum-
 tamen jam tertio, quæ ad Ægyptum pertinent,
 quæque ad iter quod in illam est factum, divinitus
 prædicta sunt: quod si quis nullo modo fateatur
 ea nostro Salvatore convenire, at saltem cum ea
 Matthæus apposuerit, de testimonio quod est apud

Ab Isaia. — De Joannis in deserto prædicatione.

« Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini : rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam, et asperæ in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est³⁴. » Hoc quoque vaticinium oportebat sub Salvatoris nostri tempus suum finem contingere. Quocirca, ut apud Lucam evangelistam scriptum est, « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Jndæam, » cæterisque imperantibus qui cum hoc connumerantur, « factum est verbum Dei ad Joannem Zachariæ filium, in deserto. Et cum venisset in omnem terram, quæ est circum Jordanem, prædicavit baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum³⁵. » Illicse autem evangelista adjicit testimonium, dicens : « Sicut scriptum est in libro sermonum Isaïæ prophetæ : Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini³⁶, » et quæ sequuntur. Quid igitur tandem aliud clamabat Joannis illa in deserto prædicans vox ad turbas exenutes, ut ab ipso baptizarentur, tanquam ad reptilia deserti, quam conveniens accommodatumque illud : « Germina viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira³⁷? » Et rursus dum pravas animas in rectas, et asperas in vias planas reparat, dicebat iisdem : « Facite igitur fructus dignos pœnitentiæ³⁸. » Et hæc scilicet complebantur, dum Joannes præparabat eos qui visuri erant gloriam Domini, et quod vocatur salutare Dei, quod quidem nihil aliud est, quam Christus, sicut verbis illis testificatur : « Ego quidem vos aqua baptizo : venit autem fortior me post me, **429** cujus non sum dignus calcæamenta gestare. Ipse vero baptizabit in Spiritu sancto et igne³⁹. » Qui etiam cum Jesum vidisset venientem, exclamavit : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccatum mundi. Hic est, de quo ego dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est⁴⁰. » Quod vero idem esset salutare Dei, Simeon quoque testificatus est, qui accepto in ulnas puero Jesu, dixit : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium⁴¹. » Quibus etiam propheta consentit, dum ait : « Et videbit omnis caro salutare Dei. » Illud enim, « omnis caro, » pro omnibus gentibus dictum est. Ut autem demonstraretur quomodo hæc suum finem contigerint, et gentes Christum Dei agnoverint, multis non opus est verbis : et quæ quidem ad verbum solent considerari, in hunc completa sunt modum. Cæterum quid, quæso, fuit in causa, ut non in urbibus neque in ipsa Jerusalem, sed in deserto, Joannes suggestum sibi ad prædicandum elegerit? ad hoc quæsi-
am

³⁴ Isa. xl. 3-5. ³⁵ Luc. iii, 1-3. ³⁶ ibid. 4. ³⁷ ibid. 7. ³⁸ ibid. 8. ³⁹ ibid. 16. ⁴⁰ Joan. i, 29, 30. ⁴¹ Luc. ii, 29-32.

A Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἔρημον Ἰωάννου κηρύγματος.

« Φωνὴ βρῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Πάσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σχολία εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ἰσοῦς λείας· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου. Καὶ ἔφεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν.» Ἔδει καὶ ταύτην ἐπιτῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ πέρας ἔλθειν τὴν πρόβησιν. Διόπερ κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, « Ἐν ἔτει παντεκαίδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἐπιτροπεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, » καὶ τῶν τοῦτῳ συναριθμουμένων, « ἐγένετο βῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ· ὃς ἔλθων εἰς πᾶσαν τὴν περιχώρον τοῦ Ἰορδάνου, ἐκήρυσσε βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄρσειν ἁμαρτιῶν. » Τοῦτοις δ' οὖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπιμαρτυρεῖ λέγων· « Καθὼς γέγραπται ἐν βιβλίῳ λόγων Ἠσαίου τοῦ προφήτου· Φωνὴ βρῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· » καὶ τὰ ἐξῆς. Τί δὴ οὖν ἐβόα ἡ διὰ τοῦ Ἰωάννου φωνὴ ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύσσουσα ἢ τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἔρπετοις ἐρήμου τυγχάνουσαι, εἰκείως τῇ προφητείᾳ· « Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; » Πάλιν τε αὐτὰς σχολιάς ψυχὰς εἰς εὐθείας, καὶ τὰς τραχεῖας εἰς ἰσοῦς λείας μετασκευάζουσα ἔφασκε τοῖς αὐτοῖς· « Ποίησατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας. » Καὶ ταῦτά γε συνετελεῖτο προπαρασκευάζοντος Ἰωάννου τοὺς ὀφθόμενους τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ καλούμενον σωτήριον τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐμαρτύρει λέγων· « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς ὕδατι βαπτίζω· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου· οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὰ ὑποδήματα βαστάσαι, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. » Ὅς καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον ἀνεψώνησεν· « Ἰδὲ ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Οὗτός ἐστι περὶ οὗ εἶπον· « Ὅπισθον μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἐμπροσθέν μου γέγονε. » Τὸν αὐτὸν δὲ εἶναι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Συμεὼν ἐμαρτύρησεν, ὃς λαβὼν ἐπὶ ταῖς ἀγκάλαις βρέφος ὄντα τὸν Ἰησοῦν, ἔφη· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δαῦλον σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ βῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ. Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν· » οἷς συνάδει καὶ ὁ προφήτης εἰπὼν· « Καὶ ἔφεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Τὸ γὰρ « πᾶσα σὰρξ, » ἀντὶ πάντων εἰρηται τῶν ἐθνῶν. Ὅπως δὲ ταῦτα τέλους ἔτυχε, καὶ τὰ ἐθνη τὸν Χριστὸν ἐπέγνω τοῦ Θεοῦ, μακρῶν οὐ δεῖ λόγων. Καὶ τὰ μὲν βῆτά τοῦτον ἐπληροῦτο τὸν τρόπον. Τί δ' ἦν τὸ αἴτιον τοῦ μὴ ἐν πόλεσι, μηδ' ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου Ἰωάννην παρελθόντα κηρύττειν; ὁ μὲν τις φῆσαι ἂν εἰς ἀποπλήρωσιν τῆς προφη-

ταῖς τοῦτο αὐτὸν πεποιτημένοι· ἀλλ' ὁ ἀκριβὴς εὐθὺς ἐξετάζων, αὐτῇ δὲ ἡ προφητεία τί ποτ' ἔρα σημαίνειν βουλομένη τὴν ἔρημον καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἐδήλου, πεύσεται· πρὸς ὃν φήσομεν, ὅτι καὶ τοῦτο σημεῖον ἦν καθαιρέσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῇ θυσιαστηρίου, τῆς τε κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρείας, ὅτε μηκέτ' αὐτοῖς διὰ τῶν κατὰ νόμον θυσιῶν τὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν προύξενεῖτο, ἀλλὰ διὰ καθάρσεως λουτροῦ ἐπὶ τῆς πάσαι διψάδος καὶ ἐρήμου, λέγω δὲ τῆς τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας, παραδιδόμενου, ἐν ἧ καὶ ἡ προφητικὴ γενομένη φωνὴ ἐτοιμάζειν παρακελεύεται τὴν ὁδὸν Κυρίου, τὰς μὲν κάτω που εἰς βάθος κακίας, ὡς ἐν φάραγγι κειμένας ψυχὰς ἐπαρθήσεσθαι, τὰ δὲ πάλαι ὑψώματα τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων, ὄρη καὶ βουνούς ὀνομαζόμενα, ταπεινωθήσεσθαι θεσπίζουσα ὧν ἐπιτελεσθέντων, φησί· « Πᾶσα σὰρξ ὕψεται τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Δὴλον δ' ὅτι πᾶσα ἡ ἐν σαρκὶ ἐπὶ γῆς ἀναστρέφουσα ψυχὴ Ἑλλήνων ἡμῶν καὶ βαρβάρων, καὶ πάντων ἀπαξιαπλῶς τῶν ἐθνῶν· ἃ καὶ τῇ προρρήσει ἀκολουθῶν εἰς πέρας ἐλθόντα δέικνυται. Ζητῶ δὲ παρ' ἑμαυτῶν, τί ἄρα ἦν τὸ ἐκπλήξαν τοὺς πολλοὺς ἐν τῷ Ἰωάννῃ, ὡς θαυμάσαι αὐτὸν καὶ κηρύττοντι βίπτισμα μετανοίας πιστεῦσαι, πάντας τε πανταχῶθεν τὰ οἰκεία ἀπολιπόντας συρρέειν ἐπὶ τὴν ἔρημον, μάλιστα ὅτε μηδεμίαν αὐτοῦ πράξιν ἱστοροῦσιν οἱ λόγοι. Οὕτε γὰρ νεκροὺς ἐγείρας, οὕτε ἕτερα θαύματα πεποιηκῶς ἀναγγέλλεται. Τί δὲ ἡ οὖν ἦν τὸ ἐκπλήξαν τοὺς πάντας; ἡ μήποτε ὁ ξένος καὶ παραλλάττων τῶν πολλῶν αὐτοῦ βίος; προφηεῖ γὰρ ἐκ τῆς ἐρήμου ξένην ἡμιεσμένον στολὴν, πᾶσαν δὲ τὴν κοινὴν ἀνθρώπων διατριβὴν ἐκτρεπόμενος· οὕτε γοῦν εἰς κώμην, οὕτε εἰς πόλιν, οὕτε εἰς κοινὴν σύλλογον ἀνδρῶν παρέβαλλεν. Ἀλλὰ οὐδὲ τῆς κοινῆς μετείχε τροφῆς· γέγραπται γοῦν, ὡς « ἐκ τῆς τοῦ παιδὸς ἡμικίας ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξαι αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδύμα αὐτοῦ ἦν ἐκ τριχῶν καμηλῶν πεποιημένον, ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον. » Μὴ πη οὖν, ὁρῶντες ἀνδρα Ναζιραῖον μὲν Θεοῦ τὴν τρίχα, θεοπρεπῆς δὲ πρόσωπον ὑποφαίνοντα, σχῆμά τε ξένον περιβολῆς ἡμιεσμένον, ἀθρόως πῶν ἐξ ἀφανοῦς ἐρήμου φαίνόμενον, καὶ μετὰ τὸ κίρυγμα πάλιν εἰς τὴν ἔρημον καὶ εἰς τὸ ἀφανὲς ὑποχωροῦντα, καὶ ἄποτον, ἄτροφον, ἀκωνόντων τοῖς πολλοῖς, εἰκότως ἐξεπλήττοντο, μηδ' ἀνθρωπῶν αὐτῶν ὑπονοοῦντες ὑπάρχειν; πῶς γὰρ τὸν μηδὲ ἐν χρεῖζι τροφῆς γινόμενον; διὸ καὶ ἄγγελον ὑπειληφασαν εἶναι τοῦτον αὐτὸν ἐκεῖνον, τὸν διὰ τοῦ προφήτου δηλούμενον, κατὰ τὸ, « Ἴδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἔμπροσθέν σου. » Κέχρηται γοῦν τῇ παραθέσει καὶ ταύτης τῆς Γραφῆς Μάρκος ὁ ἀγγελιστῆς. Καὶ ὁ Σω-

A fortasse responderit, illum hoc fecisse ut prophetia compleretur. Sed qui exquisitius ac diligentius so doceri voluerit, illico interrogabit : Atqui prophetia hæc quid tandem sibi volebat, cum desertum, et ea quæ ad id genus pertinent enuntiabat? cui respondebimus, quod hoc quoque signum erat evertendæ urbis Jerusalem, et ejus quod in ipsa erat altaris, ritusque illius, qui secundum Mosaicam legem servabatur, quando non amplius per legitima sacrificia remissio illis peccatorum conciliabatur, sed per purgationem lavacri, quod in olim sitibunda ac deserta, dico autem, in collecta de gentibus Ecclesia, tradebatur, in qua etiam illa quæ facta est prophetica vox, parare viam Domini jubet, dum malitias in imo quodam fundo, quasi in convalle positas animarum auferendas, et veteres urbis Jerusalem atque eorum qui in illa imperabant principum ac regum, qui montes et colles nominantur, altitudines dejiciendas vaticinatur, quibus perfectis, « Omnis, inquit, caro videbit salutare Dei. » Hoc est omnis quæcunque corpori inclusa in terra versatur anima, tam barbarorum quam Græcorum, hoc est, omnium omnino gentium : quæ quidem ipsi vaticinio consentanea ad suum finem pervenisse demonstrantur. **430** Dum igitur mecum tacitus quæro, oborta mihi est dubitatio, quid tandem illud esset in Joanne, quo capta multitudo illa admiraretur hominem, et prædicanti baptisma penitentiaæ fidem haberet, quidque illud quo ducti omnes undique rebus propriis relictis confluerent in desertum, cum præsertim nulla illius gesta memoriam prodita sint : neque enim quod aut mortuos excitaverit, aut alia miracula fecerit, scriptum exstat. Quid igitur illud erat quod admirabundos omnes redderet? Num forsitan novum et quod a multitudine abhorreret vitæ illius genus? procedebat enim ex deserto inusitatum indutus habitum, omnemque communem hominum consuetudinem declinans : nam neque in vicum ullum, neque in urbem, neque in communem aliquem virorum cœtum vescebat. Sed ne victu quidem communi vesceretur : siquidem scriptum est, quod « a puerili ætate in solitudine versaretur ad illum usque diem, quo ipsi Israel ostenderetur. Quin etiam ejus vestimentum ex pilis camelorum confectum erat, et cibus locustæ et mel silvestre. » Nunquid igitur cum capillo quidem Naziræum Dei viderent, qui, quæ Deum facile deceat, faciem ostentaret, vestimenti autem inusitatum genus indutum, repente nescio unde e latebris solitudinis prodeuntem, et post prædicationem, rursus in solitudinem et in latebras recedentem, sine potu, sine cibo, abhorrentem a multitudine, merito obstupescerant, et ne hominem quidem illum esse arbitrabantur? quidni illum qui vel nullo cibo indigeret? quocirca eundem angelum esse credebant illum ipsum de quo propheta loquitur, dum dicit : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui parabit viam

tuam ante te ⁴¹. » Eundem Scripturæ locum Marcus quoque evangelista citavit. Quin etiam ipse Salvator huic rei testimonium exhibet, dicens : « Venit Joannes ad vos, neque comedens neque bibens, et dicitis, dæmonium habet ⁴². » Incredulos enim et adversus veritatem difficiles et pervicaces, credibile est propter illud quo Joannes utebatur vitæ genus, talia in illum probra jactasse, sicut econtrario qui virtutis illius sensu affliciebantur, angelum existimasse. Hæc igitur arbitrator ipsam Joannem intuentibus admirationem, ac stuporem erga hominem attulisse : quapropter ad eam animæ purgationem, quæ ab illo denuntiabatur, undique concurrebant. **431** Meminit autem hujusce, quæ de illo fertur, historiæ, etiam Josephus in decimo octavo *Judaicæ Antiquitatis* libro, in hunc modum scribens : « Nonnulli autem Judæorum putabant ideo periisse Judæorum exercitum, quod Deus justissimæ ulcisci voluerit supplicium Joannis, qui Baptista vocabatur : hunc enim occiderat Herodes virum bonum, et Judæos adhortantem ut exercitatione virtutis, mutuaque inter seipsos justitia atque erga Deum pietate utentes, ad baptismum accederent : sic namque ablutionem quoque ipsi videri acceptam. »

Ab eodem. — Item de solitudine, ipsoque nominatim Jordane fluvio, apud quem Joannes baptizabat.

« Lætare, solitudo sitiens : exsulet desertum, et floreat ut liliium, et efflorebunt et exsultabunt deserta Jordanis, et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli, et populus meus videbit gloriam Domini ⁴³. » Quibus adjungit : « Convallescite, manus remissæ, et genua soluta : consolamini pusillanimes intellectu : confirmamini, ne timeate. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet. Ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet, ut cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et scissura inundans in terra sitienti ⁴⁴. » Hæc autem Salvatoris nostri plane admirabilibus gestis completa sunt, post Joannis prædicationem. Contemplare igitur, quemadmodum solitudinem evangelice instruit, neque id simpliciter aut quamvis solitudinem, sed definite illam et solam, quæ est apud Jordanem fluvium : quandoquidem juxta hanc versans Joannes baptizabat, ut Scriptura ipsa fidem facit, dicens : « Erat Joannes in solitudine baptizans, et exibat ad illum omnis Judæa regio, et Hierosolymorum incolæ omnes, et baptizabantur ab illo in Jordane ⁴⁵. » Hanc igitur solitudinem ejus quæ quondam ab omnibus bonis deserta erat, dico autem **432** collectæ de gentibus Ecclesiæ, signum gestare arbitror, ipsum vero fluvium in solitudine, purgantem omnes qui in ipso abluerentur, purgationis cujusdam, quæ secundum sententiam intelligatur, imaginem generare, qua de re loquuntur Scripturæ dicentes :

Α τῆρ δὲ μαρτυρεῖ λέγων· Ἐῆλθεν ὁ Ἰωάννης πρὸς ὑμᾶς μῆτε ἐσθίων, μῆτε πίνων, καὶ λέγετε· Δαιμόνιον ἔχει. Ὅτι οὗτοι γὰρ ἀπιστοῦντας καὶ πρὸς τὰ ἀληθῆ δυσχερεῖς καὶ δυσενδότους εἰκὸς ἦν διὰ τὸν εἰρημένον τοῦ Ἰωάννου βίον τοιαῦτα αὐτὸν βλασφημεῖν, ὡς ἐμπαλιν τοὺς συνησθημένους τῆς κατ' αὐτὸν ἀρετῆς ἄγγελον ὑπολαμβάνειν. Ταῦτα γοῦν ἡγοῦμαι τοῖς τὸν Ἰωάννην ὁρῶσι θαῦμα περὶ αὐτοῦ παρασχεῖν· διὸ καὶ συνέτρεχον πανταχόθεν ἐπὶ τὴν δι' αὐτοῦ κηρυττομένην τῆς ψυχῆς κάθαρσιν. Μέννηται δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας Ἰωσήπος ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Τισὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐδόκει ὀλωλέναι τὸν Ἰουδαίων στρατὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλα δικαίως τινυμένων κατὰ ποινὴν Ἰωάννου τοῦ καλουμένου Βαπτιστοῦ. Κτείνει γὰρ τοῦτον Ἡρώδης ἀγαθὸν ἄνδρα, καὶ τοῖς Ἰουδαίοις κελεύοντα ἀρετὴν ἐπασκοῦσι, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνῃ, καὶ πρὸς Θεὸν εὐσεβεῖα χρωμένοις βαπτισμῶ συνίεναι· οὕτω γὰρ δὴ καὶ τὴν βάπτισιν ἀποδεκτὴν αὐτῷ φαίνεσθαι. »

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἐπι περὶ τῆς ἐρήμου, καὶ αὐτοῦ δὴ ὀνομασθεῖ τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, παρ' ᾧ Ἰωάννης ἐβάπτισεν.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα· ἀγαλλιᾶσθω ἔρημος, καὶ ἀνθίστω ὡς κρίνον, καὶ ἐξανθήσει, καὶ ἀγαλλιᾶσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου· καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμηλοῦ, καὶ ὁ λαὸς μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου· » οἷς ἐπιλέγει· « Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνεμῆναι, καὶ γόνατα περπαλεῦμένα· παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδίδωσι. Αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὡτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείψαι ὡς ἔλαφος ὁ κωφῶν, γλώσσαι ἐσθῆται ὡς βοῦν· ὅτι ἐβράβη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ γάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ. » Καὶ ταῦτα διὰ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφανῶς παραδόξων ἔργων ἐπληροῦτο μετὰ τὸ Ἰωάννου κήρυγμα. Ὅρα τοιγαροῦν, ὅπως τὴν ἔρημον εὐαγγελίζεται, οὐχ ἀπλῶς, οὐδὲ τὴν τοχοῦσαν, ἀλλ' ἐκεῖνην ἀφωρισμένως, καὶ μόνην τὴν παρὰ τῷ Ἰορδάνῳ ποταμῷ· ἐπειδὴ περὶ παρὰ ταύτῃ διατρίβων ὁ Ἰωάννης ἐβάπτισεν, ὡς ἡ Γραφή μαρτυρεῖ, λέγουσα· « Ἐγένετο Ἰωάννης ἐν τῇ ἐρήμῳ βαπτίζων, καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμίται πάντες, καὶ ἐβαπτίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῳ. Τὴν μὲν οὖν ἔρημον, τῆς πάλαι πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀγαθῶν ἐρήμου, λέγω δὴ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, σύμβολον περιέχειν ἡγοῦμαι, τὸν δὲ ποταμὸν τὸν ἐπὶ τῆς ἐρήμου, καθάροντα πάντας τοὺς ἀπολουομένους ἐν αὐτῷ, καθαρῶν τινος εἶναι

⁴¹ Ma. ach. iii, 1. ⁴² Matth. xi, 18. ⁴³ Isa. xxxv, 1, 2. ⁴⁴ ibid. 3-6. ⁴⁵ Marc. i, 8.

κατὰ διάνοιαν θεωρουμένου εικόνα, περὶ οὗ διαλα-
 λουσίην αἱ Γραφαὶ λέγουσαι· (Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὀρ-
 μήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ.) Σημαί-
 νει δὲ τοῦτο τὴν ἀνάσιν ἐπιβροχὴν τοῦ θεοῦ Πνεύ-
 ματος, ἀνωθεν πηγάζοντος, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν
 ἄρδοντος, οὕτω καλουμένης τῆς κατὰ Θεὸν πολι-
 τείας. Οὗτος δὴ οὖν ποταμὸς τοῦ Θεοῦ καὶ μέχρι
 τῆς ἐρήμου κατελήλυθε, ὀγλαδὴ τῆς ἐξ ἔθνων Ἐκ-
 κλησίας, καὶ ταύτη τῶν ἐν αὐτῷ ζωτικῶν ναμά-
 των εἰσέτι νῦν ἐπιχορηγεῖ. Πρὸς τοῦτοις ἡ προφη-
 τία τῆς ὀγλαθείας ἐρήμῳ δοθήσεσθαι φησι τὴν
 δόξαν τοῦ Λιθάνου, καὶ τὴν τιμὴν τοῦ Καρμῆλου.
 Τίς δ' ἔστιν ἡ δόξα τοῦ λιθάνου ἢ ἡ διὰ θυσίων,
 κατὰ τὸν Μωυσέως νόμον, ἐπιτελουμένη λατρεία;
 ἢ παραιτησάμενος ὁ Θεὸς διὰ τῆς λεγούσης προ-
 φητείας, « Ἰνα τί μοι Λίθανον ἐκ Σαβὰ φέρετε;
 καὶ τί μοι πλήθος τῶν θυσίων ὑμῶν; » ἐπὶ τὴν
 ἔρημον τοῦ Ἰορδάνου μετατέθηκε τὴν δόξαν τῆς
 Ἱερουσαλήμ, τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀγωγῆς οὐκ ἐπὶ
 Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου συντελεῖσθαι
 ἀρεζμένης ἀπὸ τῶν Ἰωάννου χρόνων. Ὡσαύτως
 δὲ καὶ ἡ τιμὴ τοῦ νόμου, τῶν τε κατ' αὐτὸν σω-
 ματικώτερον νομοθετημένων δέδοται τῆς ἐρήμῳ τοῦ
 Ἰορδάνου διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν, ὅτι μηκέτ'
 ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ προσέφευγον οἱ τῆς κατὰ ψυ-
 χὴν θεραπείας δεόμενοι, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν ὀνομαζομέ-
 νην ἔρημον, τῆς ἐν αὐτῇ κηρυττομένης ἀφέσεως τῶν
 ἀμαρτημάτων ἔνεκεν. Οἴμαι δὲ καὶ τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν τὴν ἐπὶ τὸ βάπτισμα παρουσίαν δηλοῦσθαι
 διὰ τοῦ, « Καὶ ὁ λαὸς μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου,
 καὶ τὸ ὄψος τοῦ Θεοῦ. » Τότε γὰρ καὶ ὤφθη τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν ἡ δόξα, ὅτε βαπτισθεὶς ὁ ἀνέβη ἀπὸ
 τοῦ ὕδατος, καὶ ἀνεψύχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ
 εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστε-
 ράν, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν· ὅτε καὶ φωνὴ ἐκ τῶν
 οὐρανῶν ἠκούσθη λέγουσα· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς
 μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδόκησα. » Ἀλλὰ καὶ πᾶς
 ὁ γησίως ἐπὶ τὸ τοῦ λουτροῦ παριῶν μυστήριον,
 τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ παραλαβὴν θεολογίαν, τὴν δό-
 ξαν αὐτοῦ θεάσεται, λέξων ἂν ὁμοίως τῷ Παύλῳ·
 « Εἰ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ
 νῦν οὐκέτι γινώσκομεν. »

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ι. — Περὶ τοῦ μετὰ βάπτισμα
 πειρασμοῦ τοῦ Χριστοῦ.

« Ὁ κατοικῶν ἐν βοήθειᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπῃ
 τοῦ Θεοῦ οὐρανοῦ ἀυλισθήσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ·
 Ἀντιλήπτωρ μου εἶ, καὶ καταφυγὴ μου. Ὁ Θεὸς
 μου βοηθός μου, καὶ ἐλπὶς ἐπ' αὐτόν· ὅτι αὐτὸς ῥύ-
 σεται με ἐκ παγίδος θηρευτῶν, καὶ ἀπὸ λόγου τα-
 ραχιδούς. Ἐν τοῖς μεταφράνοις ἑαυτοῦ ἐπισκιάσει
 σοί, ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐλπιεῖς. Ὅπλῳ κυκλώ-
 σαι σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ, οὐ φοβήθησιν ἀπὸ φόβου
 νυκτερινοῦ, ἀπὸ βέλους πετωμένου ἡμέρας, ἀπὸ
 πράγματος διαπορευομένου ἐν σκότει, ἀπὸ συμπτώ-
 ματος, καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. Πεσεῖται ἐκ τοῦ
 κλίτους σου χιλιὰς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς
 σὲ δὲ οὐκ ἐγγίει. Πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοή-

A « Fluminis impetus lætificat civitatem Dei⁴⁷. » Si-
 gnificat porro hoc perpetuam influxionem divini
 Spiritus, qui desuper inundat, et Dei civitatem ir-
 rigat, sic autem vocatur vitæ genus, ejus quæ a
 Deo dirigitur. Hic igitur Dei fluvius usque ad soli-
 tudinem devenit, collectam videlicet de gentibus
 Ecclesiam: et huic quas in se ipso habet aquas vital-
 es etiam nunc abunde largitur. Postea idem vati-
 cinium eidem solitudini canit datum iri gloriam
 Libani, et honorem Carmeli: sed quænam est glo-
 ria Carmeli nisi is qui ex lege Mosis per sacrificia
 celebrabatur ritus? quem ubi repudiavit Deus per
 eam prophetiam quæ ait: « Cur mihi thus de Saba
 affertis? et quid mihi multitudo sacrificiorum ve-
 strorum⁴⁸? » in solitudinem Jordanis transtulit glo-
 riam Jerusalem, postquam ratio pie religioseque
 vivendi non in Jerusalem, sed in deserto consum-
 mari cœpta est, quod videlicet accidit post Joan-
 nis tempora. Simili ratione, etiam honor legis
 et eorum quæ in lege corporaliter sancita sunt, Jorda-
 nis solitudini datus est, propter eandem causam,
 quoniam non amplius in Jerusalem confugiabant,
 qui curationis indigebant ejus quæ ad animum
 pertinet, sed in id quod nominatur desertum, pro-
 pter eam quæ in illo prædicabatur remissionem
 peccatorum. Puto etiam Salvatoris nostri ad ba-
 ptismum accessum significari illis verbis: « Et po-
 pulus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem
 Dei; » tunc enim visa est Salvatoris nostri gloria,
 cum ascendit de aqua, et ei aperti sunt cæli, et
 vidit spiritum Dei descendentem quasi columbam,
 et manentem super eo⁴⁹. » Cum vox quoque de cælo
 audita est, dicens: « Hic est Filius meus dilectus,
 in quo mihi complacui⁵⁰. » Sed etiam quicumque
 legitime ad lavacri mysterium accedit, ubi theolo-
 giam de Christo acceperit, gloriam ejus intuebitur,
 et cum Paulo dicere poterit: « Etsi cognovi-
 mus secundum carnem Christum, at nunc tamen
 non amplius cognoscimus⁵¹. »

433 A psalmo xc. — De Christi post baptismum
 tentatione.

D « Qui habitat in adjutorio Altissimi, in prote-
 ctione Dei cæli commorabitur. Dicit Domino: Sus-
 ceptor meus es, et refugium meum, Deus meus
 adjutor meus, et sperabo in eum: quoniam ipse
 liberabit me de laqueo venatorum, et ab oratione
 turbulenta. In scapulis suis obumbrabit tibi, et
 sub alis ejus sperabis. Scuto circumdabit te ve-
 ritas ejus, non timebis a timore nocturno, a sa-
 gitta volante in die, a negotio perambulante in
 tenebris, ab incursu, et dæmonio meridiano. Ca-
 dent a latere tuo mille, et decem millia a dextris
 tuis: ad te autem non appropinquabit. Verum-
 tamen oculis tuis considerabis, et retributionem

⁴⁷ Psal xlvi, 5. ⁴⁸ Jer. vi, 20. ⁴⁹ Marc. i, 10.

⁵⁰ Matth. iii, 17. ⁵¹ II Cor. v, 16.

peccatorum videbis: quoniam tu, Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo: quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem⁵². » Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus Dei est, dum quatenus homo factus est, consideratur, habitans dicitur in adjutorio Altissimi, utpote cum in protectione Dei et Patris commoretur. Illic igitur unum Patrem nec alium præterea quempiam, quo tempore a diabolo tentatus est, refugium nactus, liberatus est olim de laqueis adversantium potestatum, quæ venatores hoc loco appellantur, cum instar cujusdam communis hominis ductus est in desertum, ut tentaretur a diabolo, et fuit in deserto quadraginta dies et quadraginta noctes, et tentatus est a Satana: fuitque, » ut evangelista auctor est, » cum bestiis⁵³. » Sed quæ tandem hæc bestię nisi quas commemorat is, qui nunc tractatur psalmus ad eum, qui in adjutorio Altissimi habitat, ubi ait: « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem? » cæterum non ab his solum liberatum iri cum dicit, sed etiam ab oratione turbulenta. **434** At vero quæ tandem hæc fuit oratio, nisi quam illi objecit tentator, ut in sacro Evangelio scriptum est? Opera autem pretium est contemplari, quæ causa fuerit, ut Salvator noster, qui talis tantusque est, tentationem peressus sit. Cum igitur omnem ex hominibus ægritudinem omnemque languorem, infestusque spiritus atque impuros dæmonas, qui plurimis ante sæculis omnes qui in terra versabantur, per eam superstitionem, quæ multos deos colit, subegerant, esset expulsurus, non ex abdito quasi latitans ad ea quæ dicta sunt, accessit. Sed contra infestos per eosdemque invisibiles principes, per eum, quem assumpsit hominem, militantium more profectus, et in ipsius diaboli medium, omnisque dæmonicæ catervæ progressus, ubi super aspidem et basiliscum ambulavit, et conculcavit leonem et draconem, multoque prius regnantium inimicorum, et millia et dena millia subvertit, principatus videlicet ac potestates, alias quidem a dextris, alias vero a sinistris bellantes, itemque eos, qui mundi rectores harum tenebrarum dicuntur, ac spiritualia malitiæ; omnia, inquam, hæc, ubi nihil posse redarguit, ac denique ipsum malorum principem diabolum verbo oris sui procul extrusit, percurritque atque inambulavit, omnem adversantem potestatem, ac seipsum quidem adire ac tentare volentibus exhibuit, nec quisquam omnino adversus illum stare potuit; tum demum ad hominum salutem accessit. Quocirca intuentes illum dæmones agnoscebant, propter eam de qua dictum est

Α σεις, καὶ ἀνταπόδοσιν ἀμαρτωλῶν ὄψει· ὅτι σὺ, Κύριε ἡ ἐλπίς μου, τὸν Ὑψίστου ἔθου καταφυγῆν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγίσει τῷ σκηνώματι σου· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἀρούσῃ σε, μήποτε προσκώξῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ Θεοῦ, καθ' ὃ ἐνηγοῦρῶπει ἐπινοοῦμενος, ὁ κατοικῶν λέγεται ἐν βοθηρίῳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀυλιζόμενος. Οὗτος δὲ ὄν, μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ οὐδ' ἕτερον καταφυγῆν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κατὰ τὸν διάβολον πειρασμοῦ κεκτρημένος ἐβρόύθη ποτὲ ἐκ τῶν παγίδων τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, Β θηρευτῶν νῦν ὀνομαζομένων, ὀπηγίκα, οἳά τις κοινὸς ἄνθρωπος, ἐ ἀνήχθη εἰς τὴν ἐρημον, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαδόλου, καὶ ἦν ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· καὶ ἦν, ὡς ὁ εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖ, « μετὰ τῶν θηρίων. » Ποίων δὲ τούτων ἦ ὧν μνημονεύει ὁ μετὰ χειρᾶς ψαλμὸς, πρὸς τὸν ἐν βοθηρίῳ τοῦ Ὑψίστου κατοικοῦντα λέγων· « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Τίς δ' ἂν εἴη καὶ οὗτος ἡ ὄπερ αὐτῷ προὔτεινεν ὁ πειράζων κατὰ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον; Τὸ δ' αἴτιον τοῦ πειράζεσθαι τὸν τηλικούτου Σωτῆρα ἡμῶν σκοπῆσαι ἄξιον. Μέλλων ἐξ ἀνθρώπων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, τὰ τε ἐνοχλοῦντα πνεύματα, καὶ τοὺς ἀκαθάρτους δαίμονας ἐξ αἰῶνος μακροῦ τῶν ἐπὶ γῆς πάντων διὰ τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας κεκρατηκότας ἐλαύνειν, οὐκ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, ὡσπερ ἐπικυρπτόμενος, ἐπὶ τὰ εἰρημένα παρῆι. Τοῖς παρενοχλοῦσι δὲ πρότερον ἀοράτοις ἄρχουσι, δι' οὗ ἀνελήφην ἀνθρώπου ἐπιστρατεύσας, καὶ εἰς μέσον αὐτοῦ τοῦ διαδόλου, καὶ παντὸς τοῦ δαιμονικοῦ σίφους παρελθὼν, ἐπιβάς τε ἀσπίδι καὶ βασιλίσκῳ, καὶ καταπατήσας λέοντα καὶ δράκοντα, καὶ πλὴν πρότερον καθελὼν τῶν ἀρχοντικῶν ἐχθρῶν χιλιάδας καὶ μυριάδας, τὰς δὲ ἐκ τῶν δεξιῶν, τὰς δὲ ἐκ τῶν εὐωνύμων πολεμούσας, ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ δὴ καὶ τοὺς λεγομένους κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, τὰ τε πνευματικὰ τῆς πονηρίας· πάντ' αὖθις οὖν ταῦτα τὸ μηδὲν ἰσχυεῖν ἀπελέγξας, καὶ τέλος αὐτὸν τὸν τῶν κακῶν ἐξαρχον διάβολον τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ μακρὰν ἀποσοθήσας, διελθὼν τε καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ἀντικειμένην ἅπασαν δύναμιν, καὶ ἑαυτὸν μὲν παρασχὼν τοῖς θέλουσι προσείναι καὶ πειράζειν, μηδενὸς δὲ στήναι πρὸς αὐτὸν δεδυνάμενου, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν παρῆι. Διὸ καὶ ἠρώντες αὐτὸν οἱ δαίμονες ἐπεγίνωσκον ἀπὸ τῆς προδηλωθείσης κατὰ τὴν ἐρημον διατριβῆς, φέσκοντες αὐτῷ· « Τί ἡμῖν καὶ σοι, Ἰησοῦ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ; » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶνδε· τὰ δὲ ἐξῆς τοῦ ψαλμοῦ πρὸς αὐτὸν ἀναπεφώνηται τὸν Χριστὸν, ἀπὸ τοῦ, « Ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι, » δηλονότι ὁ Ὑψίστος, « καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ

⁵² Psal. xc, 4-13. ⁵³ Matth. iv, 1, 2; Marc. i, 13, 13.

ἐλπεις. Ὅπλις κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ· καὶ ἐπειδήπερ ἡμέραις τεσσαράκοντα καὶ ταῖς τοσαύταις νυξίν ἐπειράζετο, περὶ μὲν τῶν ἀμφὶ τὰς νύκτας ἐπιόντων αὐτῷ λέλεκται· « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ· » περὶ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς ἡμέρας αὐτὸν πολεμούντων, τὸ, « Ἀπὸ βέλους πετωμένου ἡμέρας· » καὶ αὐθις περὶ μὲν τῶν ἐν νυκτί· « Ἀπὸ ἐράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· » περὶ δὲ τῶν ἐν ἡμέρᾳ· « Ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. » Εἴτ' ἐπειπερ ἐν τῷ πειράζειν δυνάμεις πωρηαὶ ἐκύκλουν αὐτὸν, καὶ αἱ μὲν τὰ δεξιὰ πλευρὰ συνείχον αὐτόν, πολὺ δὲ πλείους τῶν ἀριστερῶν, ὡς ἐν κρατερότερα μὲν τὰ δεξιὰ, εἰκότως αὐτῷ ἐπιλέγεται· « Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἐγγιεῖ. » Κλίτους δ' ἀντὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὀνομασμένου, παρασεσωπημένου δὲ εἰκότως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀριστεροῦ, τῷ μηδὲν σκαίδν, μηδὲ ἀριστερὸν εὐρίσκεσθαι ἐν αὐτῷ. Καὶ ἐπειδὴ ὅλη μυριάς ὁμοῦ δὲ καὶ χιλιάς ἐκ τε τοῦ κλίτους αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν δεξιῶν πεσεῖσθαι λέγονται, εἰκότως ἐπὶ τούτοις ἐξῆς εἴρηται· « Πλὴν τοῖς ἐθθαλίμεις σου κατανοήσεις, καὶ ἀνταπόδοισιν ἀμαρτωλῶν ὄψει. » Καὶ ἔσται ταῦτα, φησὶ, περὶ σὲ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, « ἐπειδήπερ σὺ » αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς τυγχάνεις ὧν ἡ ἐμὴ ἐλπὶς, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. » Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις, τίνα τρόπον ἔπροφήτησ πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριόν φησιν· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπὶς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » διατρῶν ἀκριβῶς ἕτερον ἰδίως Κύριον, καὶ τὸν τοῦτου Πατέρα Θεὸν Ὑψιστον· διὸ ἐπειδήπερ αὐτὸν, ὡς Πατέρα καὶ Θεὸν Ὑψιστον καταφυγὴν ἑαυτοῦ ὁ Χριστὸς τέθειται, λέλεκται αὐτῷ τὸ, « Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματι σου. Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσά σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πῶδα σου. » Καὶ ἐπιμελῶς γε τήρει τίνα τρόπον ἐν τῷ, « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπὶς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » τὸ, « Κύριε, » διὰ τοῦ τετραγράμμου ὀνόματος ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται, ὅπερ ἀνεκφώνητον εἶναι λέγοντες Ἑβραίων παῖδες, ἐπὶ μόνου τοῦ Θεοῦ παραλαμβάνειν εἰώθασιν· ἡμεῖς δὲ καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἐν πλείσταις κείμενον Γραφαῖς προαπεδείξαμεν, ὡσπερ καὶ ἐν τῷ μετὰ χειρᾶς ψαλμῷ, ὃς φησιν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπὶς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου· » μονονοχὶ λέγων· Ὅτι σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς ἐμοῦ τοῦ ταῦτα προφητεούντος ἐλπὶς ὧν τυγχάνεις, μείζονα σου τοῦ τὸν Θεὸν τὸν Ὑψιστον εἰδῶς ἐκείνου, αὐτὸν ἔθου καταφυγὴν σου· ὅθεν καὶ ἐν ἀρχῇ ἐλέγετο τοῦ ψαλμοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ· « Ὁ κατοικῶν ἐν βοήθειᾳ τοῦ Ὑψιστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ οὐρανοῦ ἀσύσθῆσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ· Ἀνεπλήπτωρ μου εἰ καὶ καταφυγὴ μου, ὁ θεός μου, βοηθός μου, καὶ ἐλπὶς ἐπ' αὐτόν. Ἐπειδὴ τοῖνον σὺ, ὦ Κύριε, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » τοῦτου γάριν αὐτὸς ὁ Ὑψιστος, φησὶ, ἐρύσεται!

A in deserto commorationem, cum ad ipsum dicerent : « Quid nobis et tibi Jesu , Fili Dei ²¹ ? » Hæc igitur de his dicta sunt. Quæ vero deinceps in psalmo sequuntur, ad ipsum Christum enuntiantur ex illo : « In scapulis suis obumbrabit tibi, » Altissimus videlicet, « et sub alis ejus sperabis, scuto circumdabit te veritas ejus, » et quoniam diebus xl noctibusque totidem tentatus est, de iis quidem qui noctu illum invadebant, dictum est ad ipsum : « Non timebis a timore nocturno ; » de iis vero qui eundem per diem oppugnabant, illud : « A sagitta volante in die ; » item de nocturnis illis, illud : « A negotio perambulante in tenebris ; » de diurnis vero illud : « Ab incursu et daemone meridiano. » 435 Ad hæc, quoniam dum tentabatur, malignæ potestates illum circumstabant, et quæ quidem illius latus dextrum stipabant, sinistris multo plures erant, utpote cum dextra longe sint valentiora, merito adjungitur ad eundem : « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis, ad te autem non appropinquabit. » Ubi « a latere » dictum est, pro eo quod est a sinistro. Cum autem nomen sinistri merito prætermisum sit ac tacitum, ne adversi quidpiam aut sinistri in illo reperiri videatur, cumque tota decem millia, necnon ipsa mille, tum a latere ejus, tum a dextris casura esse dicantur, jure optimo post ipsa hæc deinceps dictum est illud : « Veruntamen oculis tuis considerabis, et retributionem peccatorum videbis. » Et hæc, inquit, circum te erunt, qui es Christus Dei, « quoniam tu » ipse, qui es « spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. » Ubi etiam diligenter observabis quoniam pacto propheta ad ipsum Dominum dicat : « Quoniam tu Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum : » ubi exquisite alterum, qui privatim est Dominus, ab altero distinguit qui et hujus ipsius est Pater, et præterea Deus altissimus dicitur : quapropter, cum illum ut Patrem, utque Deum altissimum, refugium suum, Christus posuerit, dictum est ei illud : « Non accedat ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Et sane diligenter observa quoniam modo, in illo : « Quoniam tu, Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum ; » illud : « Domine, » per id nomen quod quatuor litteris constat, in Hebraico scriptum sit, quod cum inenuntabile esse dicant Hebræi, pro solo Deo et Patre usurpare consueverunt ; nos autem idem nomen ubi de Verbi quoque divinitate agitur, in plurimis positum esse Scripturis antea demonstravimus, ut item in eo psalmo qui nunc in manibus est, qui ait in personam ipsius Domini : « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum, » tanquam si diceret : Quoniam tu ipse, o Domine,

²¹ Matth. viii, 29

qui mea spes es divinantis hæc; illum a quo ipse es Deum altissimum nosti, et hunc ipsum posuisti refugium tuum, ex quo etiam in principio psalmi de eodem dicebatur: « Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur. **436** Dicet Domino, susceptor meus es, et refugium meum, Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum: quoniam igitur tu, o Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco, inquit, ipse Altissimus « liberabit te a laqueo venatorum et ab oratione turbulenta, et in scapulis suis obumbrabit tibi. » Quapropter cum tali fultus sis paterno Altissimi auxilio, « non timebis a timore nocturno, » neque omnino a quopiam eorum quæ prædicta sunt, ac ne ab iis quidem quæ deinceps adduntur: nam « quoniam tu, Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco « non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Flagella porro efficacias ipsorum dæmonum etiam in Evangelii nominari reprehendes, quas ne appropinquare quidem audere idoneas esse ait tabernaculo Christi, hoc est corpori ejus. Qui enim id potuissent, quando solo verbo eas ex hominibus expellebat? de hoc autem tabernaculo, etiam David quodam in loco, « juravit Domino, et votum novit Deo Jacob ⁵⁵, » his verbis: « Si ascendero in lectum strati mei, si dero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob ⁵⁶. » Hujus igitur tabernaculi causa dicebatur: « Non timebis a timore nocturno, » et illud: « Ipse liberabit te de laqueo venatorum, et ab oratione turbulenta, » et illud: « Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo, » et quæcumque ad hominem magis spectantia de illo dicta sunt, sicut etiam illud: « Angelis suis mandabit de te, ut custodiant te, » et illud: « In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Talia enim ad Deum dici nunquam conveniet: at vero ad tabernaculum ejus, quod propter nos assumpsit, quo tempore « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ⁵⁷, » conveniet. Cæterum non abs re mihi quidem videbor facere, si, quo exquisitius ac stabilius ea quæ dicta sunt confirmantur, reliquorum quoque interpretum sententias editionesque hoc loco posuero, quorum unus Aquila in hunc modum reddidit: « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti habitaculum tuum. Non traducentur ad te mala, et tactus non appropinquabit in protectione tua: quoniam angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. » Sed Symmachus, « Tu enim, inquit, Domine, securitas mea, altissimam posuisti habitationem tuam. **437** Non invalescet adversum te malum, neque tactus appropinquabit tentorio tuo: quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in om-

σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου παραχάδου, καὶ ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι. » Διόπερ τὴν τοιαύτην ἔχων πατρικὴν τοῦ Ὑψίστου βοήθειαν, οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, οὔτε ἀπὸ τίνος τῶν προκατελεγμένων, ἀλλὰ οὐδὲ ἐκ τῶν ἐξῆς ἐπιφερομένων. « Ἐπεὶ » γὰρ « σὺ, Κύριε, τὸν Ὑψίστον ἔθου καταφυγὴν σου, διὰ τοῦτο οὐ προσελεύσεται πρὸς σε κακὰ, καὶ μάστιγι οὐκ ἔγγιει τῷ σκηνώματι σου. » Μάστιγας δὲ τὰς ἀπὸ δαιμόνων ἐνεργείας καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὀνομαζομένας ἀν εὐροῖς, ἃς οὐδὲ πλησιάζειν τολμᾶν τῷ σκηνώματι τοῦ Χριστοῦ, τοῦτέστι τῷ σώματι αὐτοῦ, θυνατὰς εἶναι φησι. Πῶς γάρ, ὅτε λόγῳ μόνον αὐτὰς ἐξ ἀνθρώπων ἦλασε; Περὶ τοῦτου δὲ τοῦ σκηνώματος καὶ ὁ Δαβὶδ ποτὲ « ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, καὶ ἠῤῥξαστο τῷ Θεῷ Ἰακώβ, » λέγων. « Εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Καὶ τοῦτου γε ἕνεκα τοῦ σκηνώματος ἐλέγετο. « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, » καὶ τὸ, « Αὐτὸς ῥύσεται σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου παραχάδου, » καὶ τὸ, « Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιγι οὐκ ἔγγιει τῷ σκηνώματι σου, » καὶ ὅσα ἀνθρωπινώτερα περὶ αὐτοῦ λέλεκται. ὡς καὶ τὸ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε. » καὶ τὸ, « Ἐπὶ χειρῶν ἀρουσί σε μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὴν πῶδα σου. » Ταῦτα γὰρ οὐκ ἂν ὡς πρὸς Θεὸν λέγεσθαι ἀρμόσοι, πρὸς δὲ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ, ὅπερ δι' ἡμᾶς ἀνελήφεν, ὅτε « ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Δοκεῖ δὲ μοι καλῶς εἶναι ὑπὲρ ἀκριβοῦς βεβαιώσεως τῶν εἰρημένων καὶ ἐξ τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτῶν παραθεῖναι φωνάς. ὃν ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἔφησεν. « Ὅτι σὺ, Κύριε ἰλιπὶς μου, Ὑψίστον ἔθηκας οἰκητήριόν σου. Οὐ μεταχθήσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ ἀφή οὐκ ἔγγιει ἐν σκέπῃ σου. ὅτι ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται, τοῦ φυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. » ὁ δὲ Σύμμαχος. « Σὺ γάρ, Κύριε, ἀφοβία μου, ὑψίστην ἔθου τὴν οἰκίαν σου. Οὐ κατισχύσει σου κακὸν, οὐδὲ ἀφή ἔγγιει τῇ σκηνῇ σου. ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ὁδοῖς. » Οὐκ οὖν διὰ τούτων αὐτῶν τῷ Κυρίῳ λέλεκται ὡς περὶ ἐτέρου μείζονος τὸ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάσσειν σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς. Ἐπὶ χειρῶν ἀρουσί σε, δηλαδὴ σὲ τὸν Κύριον, μήποτε σὺ ὁ Κύριος προσκόψῃς πρὸς λίθον τὴν πῶδα σου. » Ταῦταις δὲ καὶ ὁ διάβολος ταῖς λέξεσιν ἐν τῷ κατὰ τὸ Σωτῆρος ἡμῶν πειρασμῷ κέχρηται, ὅτε, « Παραλαβὼν αὐτὸν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, ἕστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ. Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω. Γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀρουσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὴν πῶδα σου. Πρὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν ἀπακριβῆς εἶπε. Γέγραπται. Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν

⁵⁵ Psal. cxxxi, 2. ⁵⁶ ibid. 3-5. ⁵⁷ Joan. 1, 14.

Θεόν σου. » Εἰτε ἐπεί ἐν τῷ πειρασμῷ μετὰ τῶν θηρίων, κατὰ τὴν εὐαγγελιστὴν, διέτριβε, πολὺν δὲ οὐκ ἀναγέγραπται, σαφέστερον τοῦτο αὐτῷ ἢ τοῦ ψαλμοῦ προφητεία τὰ εἶδη τῶν θηρίων αἰνιττομένη φησὶν· « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Αὐτὸς μὲν οὖν τὰ ἀρχικώτατα τῶν νοητῶν θηρίων λέοντα καὶ δράκοντα, ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν διάβολον, καὶ τὰς μετ' αὐτοῦ ἀρχοντικὰς καὶ πονηρὰς δυνάμεις καταπατήσεις μεμαρτύρηται· τοῖς δὲ τὴν ὁμοίαν ἀρετὴν αὐτῷ κεκτημένοις μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ τοῦ πατεῖν ἐπάνω ἔφρων καὶ σκορπίων δωρεῖται, οὐκ ἔων αὐτοῦς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύναιτο· μόνου γὰρ ἦν αὐτοῦ τὸ τὰς χεῖρας ἐν πονηρῇ δυνάμει, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν πάντων ἀρχοντα καὶ τύραννον τοῦ αἰῶνος τούτου, τῇ ἐνθέῳ αὐτοῦ δυνάμει καθαιρεῖν.

ptum est palam, eam rem ipsius psalmi vaticinium, eloquitur, his verbis : « Super aspidem et basiliscum ascendes, et conculcabis leonem et draconem; » ubi aspidem et basiliscum, ipsum utique diabolum, et qui ipsum sequuntur, principatus malasque potestates, conculcaturum affirmat. lis autem, qui similem ipsi virtutem nacti sunt, discipulis utique suis atque apostolis, potestatem incedendi super serpentes et scorpiones donavit, non permittens eos tentari supra quam ferre possent : ad illum enim solum spectabat, pejores in nequitia potestates, nec non ipsum omnium principem sæculique

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Περὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἔθνων, ἐφ' ἣ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὰ πλεῖστα τῶν παραδόξων εἰργάσατο, καὶ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κλήσεως.

« Τοῦτο πρῶτον πλε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὼν, ἡ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλλαν κατοικοῦντες, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἔθνων, ὁ λαὸς ὁ πορευόμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ ὃ κατήγαγε ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραίνόμενοι ἐν ἀμνητῷ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκύλα· διότι ἀφαιρέθησεται ὁ ζυγὸς ὃ ἐπ' αὐτῶν κείμενος, καὶ ἡ βάβδος ἡ ἐπὶ τοῦ τρηχῆλου ἐγείων. Τὴν γὰρ βάβδον τῶν ἀπατόντων διεσκέδασε Κύριος, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ· ὅτι πᾶσαν στολήν ἐπισυννηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρκαυστοὶ· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ. Καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, ἀρχων εἰρήνης, ἐξουσιαστής, Θεὸς ἰσχυρὸς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. » Πρὸς ἅπασιν τοῖς ἄλλοις ἐπληροῦτο καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὅτε κατὰ τὸν θαυμαστὸν εὐαγγελιστὴν, « Ἀκούσας, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρεθ ἐλθὼν κατέκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν ἐν ὀρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεμ, ὅπως πληρωθῇ τὸ βῆθὲν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Γῆ Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἔθνων, ὁ λαὸς καθήμενος ἐν σκότει φῶς εἶδε μέγα, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν

nibus viis. » Igitur nisce ipsis auctoribus, ad Dominum tanquam de Domino dictum est illud : « Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, videlicet te Dominum, ne forte tu Dominus offendas ad lapidem pedem tuum. » Quin etiam diabolus in tentatione adversus Salvatorem nostrum, eisdem usus est verbis, quando « assumptum illum in sanctam civitatem constituit supra pinnaculum templi, et dixit ei : Si Filius Dei es, mitte te ipsum hinc deorsum. Scriptum est enim, quod angelis suis mandabit de te, et in manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Ad quem Dominus noster respondens, ait : Scriptum est, non tentabis Dominum Deum tuum⁸⁰. » Præterea quoniam in tentatione cum feris, ut ipse evangelista est auctor, versabatur, cum quibus autem non describitur genera ferarum commemorat, manifestus dum genera ferarum commemorat, manifestus

Ab Isaia. — De Galilæa gentium, in qua Salvator noster maximam suorum miraculorum partem edidit, et de apostolorum ipsius vocatione.

438 « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, terra Nephtholim, et reliqui maritimam incolentes, et trans Jordanem Galilæa gentium, populus ambulans in tenebris, videte lucem magnam, habitantes in regione et umbra mortis, lux splendet super vos. Plurimum populi quod deduxisti in lætitia tua : et lætabuntur coram te, tanquam qui lætantur in messe, et quemadmodum qui dividunt spolia : quoniam auferetur jugum quod super ipsis positum est, et virga quæ super collo ipsorum. Virgam enim repetentium dissipavit Dominus, sicut in die super Madiam, quoniam omnem vestem congregatam dolo, et vestimentum cum permutatione persolvent, et volent si facti fuerint igne combusti : quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus exstitit super humerum ejus. Et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus, princeps pacis, jus et potentiam habens, Deus fortis, pater futuri sæculi⁸¹. » Præter alia omnia completa sunt etiam hæc in Salvatore ac Domino nostro Jesu, qui Christus Dei est, quo tempore, ut divinus evangelista auctor est, « Audiens quod Joannes traditus esset, secessit in Galilæam, et relicta Nazareth, veniens habitavit in Capernaum juxta mare in sinibus Zabulon et Nephtholim, ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : Terra Zabulon, et terra Nephtholim, viam maris, trans Jordanem Galilæa gentium; populus sedens in tenebris vidit lucem magnam, et habitantibus in regione et umbra mortis, lux orta

⁸⁰ Matth. iv, 5-7. ⁸¹ Isa. ix, 1-6.

est eis. Ex illo igitur cœpit Jesus prædicare et dicere : Pœnitentiam agite, quoniam appropinquavit regnum cœlorum. Præteriens autem juxta mare Galilææ vidit duos fratres, Simeonem qui vocatur Petrus, et Andream fratrem ejus mittentes rete in mare : erant enim piscatores; et ait illis : Venite post me, et faciam vos piscatores hominum. Illi autem statim relictis retibus secuti sunt eum. Et profectus inde vidit alios duos fratres, Jacobum Zebedæi, et Joannem fratrem ejus in navi cum Zebedæo patre ipsorum reficientes retia sua, et vocavit eos : illi autem continuo relicta navi et patre ipsorum, secuti sunt eum. Et circuibat Jesus totam Galilæam docens in conventibus eorum, **439** et prædicans Evangelium regni, et sanans omnem ægritudinem et omnem languorem in populo. Et abiit opinio ejus in totam Syriam : et afferebant ei omnes male habentes, variis morbis et cruciatibus comprehensos, et dæmonia habentes, et lunaticos, et paralyticos, et sanabat eos, et sequebantur eum turbæ multæ a Galilæa ⁶⁰. » Sane hæc omnia propter prophetiam exposui, quæ in Galilæa magnum lumen fore pollicetur, et in regione Zabulon ac Nephtholim, cum tamen neutra sit Galilæa gentium. Cur autem in Galilæa gentium plurimum diversatus est? Nimirum ut omnium gentium vocationis exordia constitueret; etenim inde profectos discipulos suos evocavit. Quocirca paulo post in eodem Evangelio invenies Matthæum de Galilæa vocatum fuisse : et in alio rursus Levi. Philippus autem, ut apud Joannem legitur, de Bethsaida profectus est civitate Andree et Petri : atqui hæc ipsa erat Galilæa. Quin etiam apud eundem evangelistam nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, ubi cum Dominus admirabiliter aquam in vinum commutasset, miraculum ibidem initium fecit, quo tempore « declaravit gloriam suam, et crediderunt in eum discipuli ⁶¹. » Considera vero num hoc ipsum primum Salvatoris nostri miraculum, quod in Cana Galilææ editum est, dum aqua in vinum commutatur, divinans in ipso prophetiæ principio, ea quæ nunc tractatur oratio significet illis verbis : « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon et terra Nephtholim, Galilæa gentium. » Quod si tale miraculum nota quædam fuit æcanioris misturæ ex ea commutatæ, quæ ad corpus magis spectaret, in intelligentem ac spiritualem lætitiâ spectantis ad fidem Novi Testamenti misturæ, vide ne hoc ipsum quoque ad ea quæ de Galilæa dicta sunt, accommodate significaverit, canens quemadmodum sub Christi adventum primi omnium, ii qui Zabulon ac Nephtholim habitarent, non autem qui Judæam et Jerusalem, potus evangelicæ prædicationis participes futuri essent. Porro his lætitiæ causam ait fuisse, ingentis lucis illustrationem, qui quidem ante adventum in tenebris sedentes, in regione et umbra mortis sedebant. Exorto autem illis salutari lumine, ita

A ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. Ἄπὸ τότε γοῦν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν καὶ λέγειν· Μετανοεῖτε, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Παράγων δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν καλούμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν γὰρ ἀλιεῖς· καὶ λέγει αὐτοῖς· Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων. Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. Καὶ προβάς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς. Οἱ δὲ εὐθέως, ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ. Καὶ περιήγεν ὁ Ἰησοῦς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπειῶν πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοή αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας. » Ὅλα δὲ ταῦτα ἐκτέθειμαι τῆς προφητείας ἕνεκεν, τῇ Γαλιλαίᾳ μέγα φῶς ἔσεσθαι ἐπαγγελιομένης τῇ τε χώρᾳ Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεὶμ, οὐδετέρᾳ τυγχανοῦσῃ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν. Διὰ τί δὲ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν κλήσεως προοίμια καταβαλλόμενος; ἐντεῦθεν γοῦν ὀρμωμένους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἀνακέκλητο. Διὸ μετὰ βραχεία τοῦ εὐαγγελίου εὐρήσεις ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας τὸν Ματθαῖον κεκλημένον, καὶ ἐν ἐτέρῳ δὲ πάλιν τὸν Λευὶν. Καὶ ὁ Φίλιππος δὲ κατὰ τὸν Ἰωάννην ἀπὸ Βηθσαιᾶ ὤρματο ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ αὕτη δὲ τῆς Γαλιλαίας ἦν. Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ εὐαγγελιστῇ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, ἐνθα παραδόξως ὁ Κύριος τὴν ἐξ ὕδατος οἶνον μετασκευάσας, ἀρχὴν αὐτοῦ τῶν σημείων ἐποίησατο, ὅτε καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν οἱ μαθηταί. » Θεῶς δὲ εἰ μὴ αὐτὸ τοῦτο πρῶτον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θαῦμα, ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας γενόμενον ἐπὶ τῆς τοῦ οἴνου μεταβολῆς, θεσπίζων ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας περιστησὶν ὁ παρῶν λόγος, φάσκων· Τοῦτο πρῶτον πίε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλῶν καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. » Εἰ δὲ σύμβολον ἦν τὸ παράδοξον μυστικωτέρου κράματος, μεταληθέντος ἐκ τῆς σωματικωτέρας ἐπὶ τὴν νοεράν καὶ πνευματικὴν εὐφροσύνην τοῦ πιστικοῦ τῆς καινῆς διαθήκης κράματος, ὅρα μήποτε καὶ τοῦτο τοῖς περὶ τῆς Γαλιλαίας δηλουμένοις ἀκολούθως ἠντίτετο, θεσπίζων, ὡς ἄρα μελλήσουσιν ἐπὶ τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ πρῶτιστοι πάντων οἱ τὴν Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεὶμ οἰκοῦντες, ἀλλ' οὐχ οἱ τὴν Ἰουδαίαν καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, τοῦ πόματος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος μεταλήψεσθαι. Αἰτίαν δὲ τοῦτοιοῦ τῆς εὐφροσύνης φησὶ γενέσθαι τὴν

⁶⁰ Matth. iv, 12-25. ⁶¹ Joan. ii, 11.

τοῦ μεγάλου φωτὸς ἐκλαμψιν, οἱ, πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ἐν σκότει καθεζόμενοι, ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου διῆγον· ἀνατεταλκότες δὲ αὐτοῖς τοῦ σωτηρίου φωτὸς, τοῦτον εὐφρανθήσονται τὸν τρόπον, ὡς οἱ εὐφραινώμενοι ἐν ἀμνητῷ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. Καὶ ταῦτα δὲ ἔργῳ ἐπληροῦτο, ὅτε, τοὺς ἀποστόλους ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας προσκαλεσάμενος, τὰ παράδοξα τῶν ἔργων καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῖς ἐπέδεικνυτο· εὐφρανθήσονται δὲ αὐτοὺς ἐναντίον αὐτοῦ ἡ προφητεία θεσπίζει, διέκην τῶν εὐφραινομένων ἐν ἀμνητῷ. Ποίω δὲ τούτῳ, ἡ περὶ οὗ διδάσκων αὐτὸς ἔλεγεν· « Ἐπάρατε τοὺς ἀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἡδῆ; » Ἐδῆλου δὲ διὰ τούτων τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπισυναγωγὴν· περὶ τῶν αὐτῶν δὲ εἴρηται, ὅτι « εὐφρανθήσονται, ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » Διελόμενοι γοῦν εἰς ἀλλήλους τὰς χώρας τῶν ἐθνῶν καὶ τὴν ὑπ' ἡλίον πᾶσαν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ τε καὶ εὐαγγελισταί, μυρίους ὄσους ἐσκύλευσαν ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, τοὺς πρότερον τῶν ἐθνῶν κρατοῦντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἄλλο αἴτιον τοῦ εὐφρανθήσονται αὐτοὺς φησι, τὸ ἦρθαι ἀπ' αὐτῶν τὸν σωματικὸν τοῦ νόμου ζυγόν, τὸν πάλαι πρότερον ἐπιχειμὸν αὐτοῖς, ὃν οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν ἤδυνήθησαν βαστάσαι. Οὐ μόνον δὲ ὁ ζυγὸς ἀφῆρηται αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ βλάβος τῶν ἀπαιτούντων ἡ πρότερον ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν ἐπιχειμένη. Διηλοὶ δὲ τοὺς ἀπαιτοῦντας ἐν ἐτέρῳ, λέγων· « Λαὸς μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν ὑμῶν. » Ἄλλ' οὗτοι μὲν οἱ ἀπὸ τῆς Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλείμ τὸ μέγα φῶς τεθεαμένοι εὐφρανθήσονται διὰ τὰ προειρημένα· οἱ δὲ πάλαι ἀπαιτοῦντες αὐτοὺς ἐκπραχθήσονται μέχρι κοδράντου ἐσχάτου, πᾶσάν τε στολὴν καὶ πᾶν ἱμάτιον ἀποτίσαντες, πυρίκαυστοι γενήσονται ἐν τῷ τῆς ἐκπράξεως καιρῷ· καὶ ταῦτα γε πάντα φησὶ πείσεσθαι, διότι « παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, ὁ τῆς μεγάλης βουλήs ἀγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πέπιστευκόσι, καὶ πάσῃ δηλαδὴ τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς τὸ μέγα φῶς ἀνατέταλκε; τί δὲ ἦν τοῦτο, ἀλλ' ἡ ἐν τῷ γεγεννημένῳ παιδίῳ, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθεὶς υἱὸς, μεγάλης βουλήs ἀγγελος, καὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ ἐξουσιαστήs, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὠνομασμένος; » ταῦτα δὲ ἡδὴ φθάσαντες ἐπὶ μόνον ἀναφέρεσθαι τὸν Σωτῆρα καὶ ἔξαμεν.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ἐξ'. Περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων κλήσεως.

« Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαι σου, ὁ Θεὸς, αἱ πορεῖαι τοῦ Θεοῦ μου τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ. Προέφρασαν ἄρχοντες ἐχόμενοι ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. Ἐκεῖ Βενιαμὴν νεώτερος ἐν ἐκστάσει, ἄρχοντες Ἰουδα, ἡγεμόνες αὐτῶν, ἄρχοντες Ζαβουλῶν, ἄρχοντες Νεφθαλείμ. » Κάνταῦθα τοὺς δηλομένους ἄρχοντας Νεφθαλείμ οὐκ

A lætabuntur, ut ii qui lætantur in messe, utque ii qui dividunt spolia. 440 Hæc vero ipsa re completa sunt, cum de Galilæa vocatis apostolis, mirabilia opera sua et doctrinam Salvator ac Dominus noster illis palam exhibuit: lætaturos autem eos coram ipso prophetia divinavit, instar lætantium in messe. Sed in qua tandem messe, nisi in ea de qua ipse dicebat: « Attollite oculos vestros, et videte regiones, ut albæ sunt ad messem jam nunc⁶⁸. » His autem verbis gentium congregationem significabat: de eisdem vero dictum est, quod « lætabuntur ut ii qui dividunt spolia⁶⁹. » Cum ergo gentium inter se regiones et universam quæ sub sole est terram, Salvatoris nostri discipuli atque evangelistæ divisissent, innumerabiles sæculi-hujus principes spoliaverunt, eos utique qui prius gentibus imperabant. Attamen aliam quoque causam, propter quam lætitia sint afficiendi, commemorat, quod auferendum sit ab ipsis corporale legis jugum jam pridem ipsis impositum, quod neque ipsi neque patres ipsorum potuerunt ferre. Cæterum non modo jugum sublatum est ab ipsis, sed etiam virga repetentium, quæ prius in collo ipsorum imposita erat. Declarat porro qui sint repetentes alibi, dicens: « Populus meus, exactorum vestri spicas vestras colligunt, et repetentes dominantur vobis. « Verum hi quidem a Zabulon et Nephtholim oriundi, qui ingens lumen intuiti sunt, lætabuntur propter illa quæ jam antea dicta sunt; qui vero ab ipsis repetebant, ab iis repetetur usque ad ultimum quadrantem, iidemque ubi omnem vestem omneque vestimentum persolverint, igne combusti fient in ipso exactionis tempore, omniaque hæc passuros ait, propterea quod « puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, ipse magni consilii angelus. » At vero quibus tandem nobis, nisi qui in ipsum credidimus, et omni videlicet Galilææ gentium, quibus magnum lumen ortum est? sed quodnam quæso, nisi ipse « natus puerulus, et qui a Deo datus est filius, qui magni consilii angelus, et princeps pacis, et jus potentiamque habens, et Deus fortis, et pater futuri sæculi nominatus est? » verum hæc ipsa jam antea ad unum referenda esse Salvatorem Dominumque nostrum, suo tempore demonstravimus.

Κύριον ἡμῶν κατὰ τὸν οἶκετον καιρὸν προαπεδεί-

D 441 A psalmo lxxvii. — De apostolorum vocatione.

« Visa sunt itinera tua, Deus, itinera Dei mei regis, qui est in sancto. Prævenierunt principes conjuncti psallentibus in medio adolescentularum tympanistriarum. In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. Illic Benjamin junior in mentis excessu, principes Juda, duces ipsorum, principes Zabulon, principes Nephtholim⁶⁸. » Hoc quoque in loco eos qui dicuntur principes Nephtholim nom

⁶⁸ Joan. iv, 35. ⁶⁹ Isa. xvii, 5. ⁶⁸ Psal. lxxvii, 25-28.

alios esse censeo quam apostolos : inde enim eos A
 Salvator ac Dominus noster elegit, ut a Matthæo scriptum est. Ingressum vero ad homines, adventumque Dei Verbi cum corpore, dum canit Scriptura, sic ait : « Visa sunt itinera tua, Deus, » et cætera. Hujusce porro adventus cum quasi præcursores fuerint veteres Deo amici prophetæ, ad psalterium et ad omnis generis spiritalia instrumenta illum in choris prædicantes, et laudibus celebrantes antevenerunt, in medio adolescentularum tympanistriarum. Ubique enim in medios Judæorum conventus progressi divini prophetæ, Christi tanto ante denuntiabant adventum : quin etiam iidem divino spiritu afflati Salvatoris nostri discipulos alloquebantur dicentes : « In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. » Fontes autem Israel verba fuerint, quæ ipsi Israel tradita sunt : primis enim illis credita sunt Dei oracula, unde nos quoque haurientes Christi Ecclesias irrigare oportebit. Adolescentulas autem et tympanistrias dixit, ut eo modo animas olim vitam suam ad Mosis legem dirigentes, et secundum corpus plurimum degentes significaret, ubi dum adolescentulas quidem vocat, earum rudius atque imperfectius propositum notat, dum autem tympanistrias, earumdem corporalis adorationis usum intelligi vult.

452 Ab Isaia. — De prophetica lectione, quam ipse Dominus noster in conventu Judæorum exhibuit.

« Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. Evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis ⁶⁵. » Hoc quoque vaticinium ipse Dominus noster in seipso completum esse confirmat, quo tempore cum venisset in Nazareth, ubi fuerat educatus, ingressus est, ut solebat, quodam Sabbatorum die in conventum, siquidem surgent; illi porrectus est liber Isaie prophetæ, quem cum evolvisset, legit illud quod in eo scriptum est : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, dimittere contractos in remissionem : vocare annum Domini acceptum. Et cum plicuisset librum, reddidissetque ministro, tum sedit : et omnium oculi in conventu erant intenti in illum. Itaque cœpit ad illos dicere, quod illo die completa esset scriptura illa in auribus illorum ⁶⁶. » Ergo Salvator ac Dominus noster ex hac plane scriptura videtur longe excellentius ac melius quam illi sacerdotes qui olim corporali unctione, ungebantur, non oleo comparato neque ab hominibus, ut alii solebant, sed divino, hoc est, Dei Patrisque sui Spiritu unctus : a quo etiam ejus divinitatis quæ facta non est, compos effectus Deus ac Dominus in sacris dictus est Libris. Huic prophetiæ quæ nunc tractatur similia

A
 ἄλλους ἡγοῦμαι τῶν ἀποστόλων τυγχάνειν· ἐνθένδε γὰρ αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀναλέλεκται, κατὰ τὴν Ματθαίου παράθεσιν. Τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐκ πορείαν καὶ τὴν ἐνσαρκον ἐπιδημίαν τοῦ Θεοῦ λόγου θεσιζούσα ἡ Γραφὴ φησιν, « Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου ὁ Θεός, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτης δὲ τῆς ἐπιφανείας ὡσανεὶ πρόδρομοι γεγονότες οἱ πάσαι θεοφιλεῖς προφήται, διὰ ψαλτηρίου καὶ χορῶν καὶ παντῶν πνευματικῶν ὀργάνων κηρύττοντες, καὶ ἀνυμνοῦντες πρόεφθασαν ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Πάντως γὰρ πᾶν τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῶν εἰς μέσον παριόντες οἱ θεῖοι προφῆται τὴν τοῦ Χριστοῦ προκατήγγελλον ἀφίξιν· οἱ δὲ αὐτοὶ τῷ θεῷ πνεύματι τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις προεφώνουν λέγοντες· « Ἐν Ἐκκλησίαις εὐλόγετε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. » Πηγαὶ δὲ Ἰσραὴλ οἱ λόγοι ἀνείεν, οἱ τῷ Ἰσραὴλ παραδεδομένοι· πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ὅθεν ἀντλούοντας καὶ ἡμᾶς ἀρδεύειν δεήσει τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Νεάνιδας δὲ καὶ τυμπανιστρίαι τὰς πάσαι σωματικώτερον κατὰ τὸν Μωϋσεῶς νόμον βιούσας ψυχὰς ἤνιξαι, διὰ μὲν τὸ νεώτερον καὶ ἀτελὲς τοῦ φρονήματος νεάνιδας, διὰ δὲ τὸ περὶ σωματικὴν κατατριβεσθαὶ θρησκείαν τυμπανιστρίαι αὐτὰς ἀποκαλέσας.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Περὶ τῆς προφητικῆς ἀναγνώσεως, ἣν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν διεῖλεν ἐπὶ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων.

C
 « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελισσασθαὶ πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαί τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, καὶ κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀφῆσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. » Καὶ ταύτην αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν τὴν πρόβῆσιν εἰς ἑαυτὸν ὁμολογεῖ πεπληρωσθαι, ὅτε, ἐλθὼν εἰς τὴν Ναζαρέθ, οὗ ἦν ἀνατετραμμένος, εἰσῆλθεν, κατὰ τὸ εἰρηδὸς αὐτῷ, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων εἰς τὴν συναγωγὴν ἀναστάντι· δὲ αὐτῷ ἐπεδόθη Ἡσαίας ὁ προφήτης, οὗ καὶ ἀναπτύξας τὴν βίβλον, ἀνέγνω τὸ ἐγγεγραμμένον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελισσασθαὶ πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀφῆσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστείλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφῆσει, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν. Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. Καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ. Ἦρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι, Σήμερον πεπληρωται ἡ Γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. » Ὁ μὲν οὖν Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν διὰ ταύτης φαίνεται σαφῶς τῆς Γραφῆς διαφερόντως καὶ κρείττονως παρὰ τοὺς πάσαι σωματικώτερον χρισμένους ἱερέας, οὐκ ἐλαίῳ σκευαστῆ, οὐδὲ ὑπ' ἀνθρώπων, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ἐνθῆ Πνεύματι αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ κεχρισμένος· παρ' οὗ καὶ τῆς ἀγεννήτου θεότητος μετασχὼν, Θεός καὶ Κύριος πρὸς τῶν ἱερῶν ἀνηγύρεται Γραφῶν. Ἀκολουθῶν δὲ τῇ μετὰ χεῖρας προφη-

⁶⁵ Isa. Lxi, 1. ⁶⁶ Luc. iv, 18-21.

τεία πτωχοῖς εὐαγγελιζόμενος εἰπάγεται παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ὅτι « ἰδὼν τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσήλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτούς, λέγων· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Καὶ τυφλοῖς δὲ ἀνάβλεψιν παρεσχημένους οὐκ ὀλίγοις ἀναγέγραπται· οὐ μόνον γὰρ τοῖς τὰς ὄψεις τοῦ σώματος ἠφανισμένοις τὸ βλέπειν ἐδωρείτο, ἀλλὰ γε καὶ τοῖς ἥρωτερον τῆ ψυχῆ τυφλωτότουσιν αὐτοῖς τῆς κατὰ νοῦν θεωρίας, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γέγονεν. Καὶ ἄλλως τῆς οὐσι δαυμοῖς καὶ ἀπηγμένους αἰχμαλώτοις ὑπὸ τῆς ἀοράτου καὶ δαιμονικῆς δυνάμεως, κακῶν τε σειραῖς πεπεδημένοις ἐλευθερίαν καὶ ἄνεσιν τῶν συνεγόντων ἐκρήρτυεν, εἰ καὶ αὐτοὶ, τῷ κηρύγματι πιστεύσαντες, οἶα λυτρωτῆ καὶ Σωτῆρι προσδράμοιεν αὐτῷ, καὶ τοῖς αὐτοῦ πεισθεῖεν παραγγέλμασι. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ λογίου κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἐξετασθήσεται.

Ἄπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — Περὶ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας.

« Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἠτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῆ ἡμέρα τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες· Οὐ προσθήσομεν ἀκούσαι τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ὀψόμεθα εἶτι, οὐδὲ μὴ ἀποθάνωμεν. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Ὅρθως πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσει αὐτοῖς ὡσπερ σε, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅτι ἂν ἐντελλώμαι· αὐτῷ, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅς ἐάν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐάν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐπίστησον ὅτι μηδεὶς παρ' Ἑβραίοις Μωῦσει παραπλήσιος προφήτης ἐγγήγερται, τούτῃστι νομοθέτης, καὶ εὐσεβείας ἀνθρώποις εἰσηγητής, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος Σωτήρ, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· πρὸς γοῦν τῷ τέλει τοῦ Δευτερονομίου λέγεται· « Οὐκ ἀνέστη εἰτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ ὡς Μωῦσῆς. » Καὶ μὴν μυριοὶ προφήται μετὰ τούτων γεγόνασιν, ἀλλὰ οὐκ ὡς αὐτός. Ὅλον δὲ τοῦτο ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπόσχεσις ἐπαγγέλλεται, ἕνα τινὰ, οὐχὶ δὲ πολλοὺς, καὶ ὅμοιον ἀναστήσειν αὐτῷ. Δηλοῖ δὲ τοῦτον νομοθέτην καὶ εὐσεβείας ἀνθρώπων διδάσκαλον, οἷος μόνος ὁ Σωτήρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀναδέδεικται, νομοθέτης ὁμοῦ καὶ προφήτης τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, καὶ Πατὴρ αὐτοῦ γενόμενος. Ἄλλ' ὁ μὲν ἔθνος ἐνός ὁ Μωῦσῆς ἠγήσατο, καὶ κατάλληλα δὲ τούτῳ μόνῳ, οὐχὶ δὲ καὶ ἄλλοις ἔθνεσι νομοθετῶν ἀποδέδεικται· ὁ δὲ γε Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, λαθῶν ἐπαγγελίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῆν, « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τῆν κληρονομίαν σου » ὡς ἂν μὴ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ τῷ παντὶ τῶν ἀνθρώπων γένει καινὸς νομοθέτης εὐσεβείας ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καταστήναι τῆ πάντων τῶν ἔθνῶν κήσει δυνατῆν καὶ ἀρμόδιον προεβλήθηται νο-

A scribit Matthæus, ubi illum pauperes evangelicæ instrumentem inducit, quo tempore « videns turbas ascendit in montem, et cum sedisset, accesserunt ad illum discipuli ejus, et aperiens os suum docebat eos, dicens : Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum ⁶⁷. » Nam etiam illud scripto proditum est, quod cæcis non paucis visum restituerit ; 443 non solum enim iis, qui oculis corporis capti erant, visum largiebatur, sed etiam iis, qui in altero genere caligabant, ut animo Deum universi intuerentur atque agnoscerent, auctorem se exhibebat. Alioqui vero etiam iis, qui ab invisibili ac dæmonica potestate vincti essent captivique abducti ac malorum catenis impliciti, libertatem, dissolutionemque earum rerum, a quibus tenebantur, denuntiabat, si modo ipsi quoque illius prædicationi fitem adhibentes, ad illum tanquam ad redemptorem et Salvatorem accurrebant et illius præceptis obtemperabant. Cæterum, quæ ex hoc oraculo supersunt, suo tempore in iis, quæ de promissionibus tractanda sunt, exquirentur.

A Deuteronomio. — De novæ legis in Evangelio Christi sanctione.

« Prophetam de fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus sicut me : illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis dicentes : Non ultra audiemus vocem Domini Dei nostri, et ignem hunc grandem non videbimus amplius, neque moriemur ; et dixit Dominus ad me : Recte omnia locuti sunt ; prophetam ex fratribus ipsorum suscitabo eis sicut te, et dabo Verbum meum in os ejus, et loquetur eis secundum quodcunque præcepero illi, et quicumque homo non audierit omnia quæcunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar in eo ⁶⁸. » Animadvertite diligenter ut nullus plane apud Hebræos Mosi similis propheta surrexerit, hoc est, qui et legum auctor, et pietatis apud homines introductor exstiterit, nisi unus Salvator noster Christus Dei ; itaque in fine Deuteronomii legitur . « Non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses ⁶⁹. » Nam etsi innumerabiles prophetæ post illum exstiterunt, at non tamen sicut ille. Totum vero hoc ipsa Dei pollicitatio complexa est, quippe quæ unum duntaxat non multos et eundem similem illi suscitandum promittat. Significat autem hunc et legum auctorem et pietatis apud homines magistrum futurum, cujusmodi unus Salvator ac Dominus noster Jesus Christus, nec alius præterea 444 quispiam fuisse demonstratur, et legum auctor videlicet, et idem sui patris, qui Deus est universi, propheta. Et Moses quidem unus duntaxat gentis dux fuit, et quæ uni illi, unius autem cæteris quoque gentibus accommodari possent, in legibus suis sanxisset reperitur, at vero ipse Christus Dei, ubi a Patre promissum illud accepit : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam ⁷⁰ : » utpote qui non solis Judæis, sed etiam

⁶⁷ Matth. v, 1-3. ⁶⁸ Deut. xviii, 15 19. ⁶⁹ Deut. xxxiv, 10. ⁷⁰ Psal. ii, 8.

universo hominum generi novus legum pietatisque auctor a patre constitueretur, vocationi omnium gentium, tum facilem, tum accommodatam legum disciplinam exposuit. Cum ergo ampliori quam quæ hominem deceat auctoritate, leges invenerit, diviniore etiam quam quæ a Mose præstari potuerit virtute, in toto orbe servandas sacrosanctas suas leges per suos evangelistas descripsit, dum ita ad illos dicit. « Audistis quod dictum sit antiquis : Non occides ; ego autem dico vobis ne irasci » quidem temere⁷⁴, et quæcunque his adjuncta in publice descriptis ipsius documentis circumferuntur, quæ quidem ipse etiam evangelista commendat, quod utique obstupescerent omnes doctrinam illius, eo quod « doceret eos tanquam potestatem habens, non tanquam scribæ ipsorum⁷⁵. » Cum autem totius operis initio, quis esset Salvatoris nostri, tum in doctrina, tum in legibus sancientis modus, explanaverimus, ubi quid esset Christianismus in medium protulimus, ad illa ipsa legentes etiam nunc remittimus. Sed diligentiori quadam animadversione res digna esse videtur, cur ita Dominus prophetam illis se suscitaturum polliceatur. Quoniam igitur Mosem ipse Dominus jusserat universum populum triduo expiare, ut simul et spectatores illi et auditores divini adventus efficerentur, illi autem infirmiores ad gratiam Dei exsistebant, ut propterea cum jam et intueri et audire inciperent, eam rem ipsi recusaverint, dicentes ad Mosem : « Tu loquere ad nos, neque loquatur ad nos Deus, ne moriamur⁷⁶. » merito ob eam rem suscipit quidem illorum pietatem ac reverentiam Dominus, idem vero ait : « Recte omnia quæcunque locuti sunt, prophetam excitabo illis de medio fratrum sicut te. » Sic ergo causam quoque docuit, cur tanquam propheta fuerit venturus ad homines. Ea vero fuit hominum imbecillitas, et præstantioris visus recusatio. Habes igitur causam, cur propheta ille, qui venturus canebar, homo esset futurus.

445 Merito igitur expectantes illum Judæi, Joannem Baptistam interrogabant, ac dicebant : « Ipse propheta es tu ? et respondit, non⁷⁶. » Verum cum Joannes verum fateretur, non se prophetam esse negavit ; erat enim, sed se illum esse prophetam duntaxat, quem Moses venturum prædixisset. Quod vero ante illum prophetam missus esset, planissime demonstravit. Cæterum, quoniam prophetica oratio unis iis qui ad circumcisionem pertinent, suscitandum esse prophetam canebar, merito Salvator ac Dominus noster, utpote qui ipse esset ille antea denuntiatus, « Non veni, inquit, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel⁷⁸. » Apostolos autem suos monebat, dicens : « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis. Ite vero potius ad oves quæ perierunt domus Israel⁷⁸. » ubi plane ostendit, se primo loco ad illos esse missum, sicut etiam ab ipsa prophetia

μοθεσιαν. Θειοτέρα γοῦν ἢ κατὰ Μωϋσέα δυνάμει κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου τοὺς ἱεροὺς αὐτοῦ νόμους διὰ τῶν εὐαγγελιστῶν αὐτοῦ διετάξατο, μείζονι ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐξουσία νομοθετήσας, εἰπὼν ἡ « Ἠκούσατε, ὅ τι ἐβρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι » εἰκῆ, καὶ τὰ τοῦτοις ἀκολουθεῖν ὅσα δὴ ἐν ταῖς ἀναγράψαι αὐτοῦ διδασκαλίαις ἐμφέρεται, ἐφ' οἷς μαρτυρεῖ λέγων ὁ εὐαγγελιστής, ὅτι ἐξεπλήττοντο πάντες ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ « διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν. » Τὸν δὲ τρόπον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ νομοθεσίας ἐν ἀρχαῖς τῆς παρουσίας ὑποθέσεως διελθόντες, ὅτε τὸν Χριστιανισμόν, ὃ τί ποτὲ ἔστιν εἰς φανερόν ἤγομεν, ἐπ' ἐκεῖνα καὶ νῦν τοὺς ἐντυγχάνοντας παραπέμφομεν.

B Ἐπιστῆσαι δὲ τῷ λόγῳ ἄξιον, δι' ὃν ὁ Κύριος ὑπισχνεῖται προφήτην ἀναστήσειν αὐτοῖς. Ἐπειδὴ γὰρ κεκελεύει μὲν αὐτοὺς τῷ Μωϋσεὶ ἀγνίσει τὸν πάντα λαὸν ἐφ' ἡμέραις τρισίν, ὡς ἀν γένοιτο θεαταὶ ἡμοῦ καὶ ἀκροαταὶ τῆς ἐνθέου ἐπιφανείας, οἱ δὲ ἐξησθῆναι πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν· διὸ ἐν ἀρχῇ γενόμενοι τῆς θεωρίας, παρητοῦντο λέγοντες τῷ Μωϋσεὶ ἡ « Σὺ λάλει πρὸς ἡμᾶς, καὶ μὴ λαλεῖτω πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός, ἵνα μὴ ἀποθάνωμεν. » Εἰκότως διὰ ταῦτα ἀποδέχεται μὲν αὐτοὺς ὁ Κύριος τῆς εὐλαθείας, φησὶ δέ ἡ « Ὁρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν, ὡσπερ σέ. » Οὐκοῦν τὸ αἴτιον ἐδίδαξε τοῦ δίκην προφήτου μέλλειν αὐτὸν εἰς ἀνθρώπου ἐπιφάνειαν ποιεῖσθαι· τοῦτο δ' ἦν ἀσθένεια ἀνθρώπων, καὶ τῆς κρείττονος θεωρίας παραίτησις.

C Ἐχεις τοιγαροῦν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεσπιζομένου προφήτου. Εἰκότως οὖν προσδοκῶντες αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐπυθάνοντο τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, καὶ ἔλεγον ἡ « Ὁ προφήτης εἶ σὺ ; Ὁ δὲ ἐφη ἡ Οὐκ. » Ἄλλ' ὁ Ἰωάννης, τάληθες ὁμολογῶν, οὕτε προφήτης εἶναι ἠρνήσατο, ἦν γὰρ, ἀλλὰ τὸ αὐτὸς εἶναι ὁ προφήτης ὁ πρὸς τοῦ Μωϋσέως δεδηλωμένος· ὅτι δὲ ἀπεσταλμένος εἶη ἔμπροσθεν τοῦ προφήτου ἐκεῖνου ἐδίδασκε. Καὶ ἐπειδὴ περὶ ὁ λόγος αὐτοῖς δὴ τοῖς ἐκ περιτομῆς ἀναστήσεσθαι τὸν προφήτην ἐθέσειεν, εἰκότως ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἅτε δὴ αὐτὸς ὢν ὁ προκεκηρυγμένος, ἡ « Οὐκ ἦλθον, φησὶν, εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα ἀπολωλῶτα οἴκου Ἰσραὴλ. » Τοῖς δὲ ἀποστόλοις αὐτοῦ παρήγει λέγων ἡ « Εἰς ὄδον ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλῶτα οἴκου Ἰσραὴλ. » σαφῶς διδάσκων, ὅτι δὴ αὐτοῖς προηγουμένως ἀπέσταλτο, τῇ προφητείᾳ ἀκολουθῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐδέξαντο τὴν χάριν, ἀπελέγχει μὲν αὐτοὺς ἐν ἑτέροις, λέγων ἡ « Διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὑπακούων. » Φησὶ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἡ « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεσι ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Καὶ τοῖς γε αὐτοῦ μαθηταῖς μετὰ τὴν ἐκείνων παραίτησιν προστάττει ἡ « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Οὕτω δὴτα ἡμεῖς μὲν τὰ ἔθνη

⁷⁴ Matth. v, 21, 22.

⁷⁵ Matth. vii, 29.

⁷⁶ Exod. xx, 19.

⁷⁷ Joan. i, 21.

⁷⁸ Matth. xv, 24.

⁷⁹ Matth. x, 5, 6.

τὴν προαναφωνηθέντα καὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεσταλ-
 μένον προφήτην, ἅτε νομοθέτην ἅπασι γενόμενον ἀν-
 θρώποις τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων Θεὸν εὐσεβείας, διὰ
 τῆς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἔγνωμεν
 καὶ κατεδεξάμεθα, πληρουμένης κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ
 ἐτέρας προρρήσεως, δι' ἧς εἴρηται· « Κατάστησον,
 Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς, γινώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἀνθρω-
 πολ εἰσι· » τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος μὴ παραδεξάμενον
 τὸν προφητεύμενον, δίκην ἔτισε τὴν ἀξίαν, κατὰ τὴν
 θέαν προρρήσιν φήσασαν· « Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐάν
 μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐάν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ
 ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐκδικήθη
 γοῦν ἐκ τοῦ λαοῦ ἐκείνου πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἐπὶ τῆς
 γῆς, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ
 αὐτοῦ γε ἐπὶ πᾶσι τοῦ Χριστοῦ, οὗ τὸ αἷμα καθ' ἑαυ-
 τῶν ἐξαίτησάμενοι καὶ κατὰ τῶν ἰδίων παίδων, εἰ-
 ἔτι νῦν τῆς τολμηθείσης αὐτοῖς ἀσεβείας τὴν τιμω-
 ρίαν ὑπέχουσιν.

propheta divina significaverat, cum dixit : « Et
 loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar
 ex eo. » Ultus igitur est de populo illo omnem san-
 guinem effusum in terram a sanguine Abel, usque
 ad sanguinem Zachariæ, et ad extremum ipsius
 Christi, cujus sanguinem cum super se, et super
 filios suos exposcissent, in hunc usque diem ejus
 sceleris, quod audacissime perpetrarunt, supplicium
 pendunt.

Ἄπο τοῦ Ἰωβ. — Περὶ τῆς ἐν θαλάττῃ πορείας
 τοῦ Χριστοῦ.

446 Ab Job. — De ambulatione Christi in
 mari.

« Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ, καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ
 ἀστρων κατασφραγίζει, ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μό-
 νος, καὶ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους. »
 Καὶ ταῦτα μόνῳ τῷ Σωτῆρι καὶ Κυρίῳ ἡμῶν, ὡς
 ἂν Θεοῦ Λόγῳ, δημιουργῷ τῶν ὄλων τυγχάνοντι ἀρ-
 μῶσοι ἂν· μόνος γοῦν τῶν πῶποτε κατὰ τοὺς τῆς
 ἐνανθρωπήσεως χρόνους, σῶμα καὶ σχῆμα ἀνθρώπι-
 νον ἀναλαβὼν, ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατῆσαι λέγε-
 ται, ὅτε τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἠνάγκασεν ἐμβῆναι εἰς
 πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ αὐτὸς
 ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους· καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους ἀνέβη
 εἰς τὸ ὄρος, κατ' ἰδίαν προσεύξασθαι. Ὑψίας δὲ γενο-
 μένης μόνος ἦν ἐκεῖ. Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη ἦν ἐν μέσῳ τῆς
 θαλάσσης. Ἰδόντες δὲ αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐτα-
 ράχθησαν, λέγοντες, ὅτι φάντασμα ἔστι, καὶ ἀπὸ τοῦ
 φόβου ἐκραζαν. Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων·
 « Θαρσεῖτε, ἐγὼ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. » Ἄλλως δὲ οὐκ
 ἂν γένοιτο ἀξιοπερπεθῆ θεολογίαν δοκεῖν περιέχειν, εἰ
 ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτω Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων ἐκλαμ-
 βάνοι τις τὸ λόγιον. Τί γὰρ ἔχει σεμνὸν καὶ ἀξιόλογον
 ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων περιπατεῖν λέγεσθαι ἐπὶ τῆς
 θαλάσσης; Πῶς δὲ καὶ νοηθεῖν περιπάτου ἐπὶ τῆς
 θαλάσσης τοῦ τὰ πάντα περιέχοντος, καὶ τὸν οὐρα-
 νὸν καὶ τὴν γῆν πληροῦντος; καὶ μονοουχὶ λέγοντος·
 « Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, ἢ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν πο-
 δῶν μου· » καί· « Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ
 πληρῶ, λέγει Κύριος. » Ὁ δὲ γε Σωτῆρ καὶ Κύριος
 ἡμῶν, ἑαυτὸν κενώσας, καὶ μορφὴν δοῦλου λαβὼν,
 καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, δεῖγμα τῆς λαν-
 θανούσης τοὺς πολλοὺς ἐνθέου δυνάμεως ἑαυτοῦ παρ-
 ἔχων ὄρῳ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, καὶ τοῖς θαλαττίοις

A dictum fuerat. Sed cum talem gratiam non accepis-
 sent, eosdem alibi redarguit, dicens : « Eo quod
 veni, et non fuit homo, vocavi, et non fuit qui au-
 diredit. » Deinde ad illos dicit : « Auferetur a vobis
 regnum Dei, et dabitur genti ferenti fructus ejus. »
 Suis vero discipulis post illorum rejectionem imperat
 : « Ite et docete omnes gentes in nomine
 meo. » Sic igitur nos quidem gentes, antea denun-
 tium illum et a Patre missum prophetam,
 tanquam eum qui omnibus hominibus et legum et
 pietatis erga Deum universi auctor exstiterit, per
 salutarem ipsius evangelicamque doctrinam agnovi-
 mus, et suscepimus, cum in hoc alia quoque
 prophetia completa sit, quæ ait : « Constitue, Do-
 mine, legislatorem apud eos, agnoscant gentes quod
 homines sunt. » Judæi vero contra qui illum,
 quem sua ipsorum oracula venturum prædicabant
 non susceperunt, idoneum dedere supplicium, sicut

quicumque homo non audierit omnia quæcunque
 loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar
 ex eo. » Ultus igitur est de populo illo omnem san-
 guinem effusum in terram a sanguine Abel, usque
 ad sanguinem Zachariæ, et ad extremum ipsius
 Christi, cujus sanguinem cum super se, et super
 filios suos exposcissent, in hunc usque diem ejus
 sceleris, quod audacissime perpetrarunt, supplicium
 pendunt.

« Qui dicit soli, et non oritur, et astra quasi signo
 impresso claudit, qui extendit cælum solus, qui
 ambulat in mari sicut in solo. » Hæc item uni
 Salvatore ac Domino nostro, tanquam Dei Verbo et
 rerum omnium opifisci accommodari possunt ; solus
 enim ex omnibus qui unquam fuerint, quo tempore
 homo factus est, et corpore et figura hominis as-
 sumpta, in superficie maris ambulasse dicitur : cum
 suis discipulos compulit ascendere in naviculam,
 et præcedere ipsum trans fretum, donec ipse dimit-
 teret turbas, et dimissis turbis ascendit in montem
 ut solus oraret. Vespere autem factio solus erat ibi.
 Navicula autem jam erat in medio mari. Videntes
 autem eum supra mare turbati sunt, dicentes quod
 phantasma esset, et præ timore clamaverunt. Sta-
 tim vero locutus est eis, dicens : « Confidite, ego sum,
 nolite timere. » Nam alioqui fieri non poterit ut
 Deo convenientem theologiam comprehendere vi-
 deatur oraculum, si quis illud de supremo Deo et
 Patre universi intelligat. Quid enim venerationis
 aut dignitatis habeat si Deus universi ambulare in
 mari dicatur? Cujusmodi autem ambulatio in mari
 intelligetur illius, qui omnia complectitur, ac cælum
 terramque complet, et propemodum dieit :
 « Cælum mihi sedes, terra autem scabellum pedum
 meorum. » item : « Cælum et terram ego impleo,
 dicit Dominus. » Salvator autem ac Dominus
 noster, cum seipsum evacuaverit et formam servi
 acceperit, et habitu inventus sit ut homo, dum si-
 gnium ejus quæ multos latebat divinæ virtutis suæ
 videndum suis præbet discipulis, super marinos

⁷⁷ Isa. l., 2. ⁷⁸ Matth. xxviii, 19. ⁷⁹ Psal. ix, 21. ⁸⁰ Job ix, 7, 8. ⁸¹ Matth. xiv, 22-27. ⁸² Isa. lxi, 1. ⁸³ Jer. xxiii, 24.

fluctus incessisse, et tempestatem, ventosque cōhibuisse, publicæ scripturæ testimonio dictus est, quo tempore ii, qui talia intuebantur, obstupescerant dicentes : « Quis est hic, cui venti mareque obtemperant ⁸⁵? » fuerit vero hoc etiam alterius cujusdam, quod intelligitur, vastioris maris signum, in quo draco quidam esse dicitur, factus ut in eum illudant angeli Dei, super quo item mari Salvator ac Dominus noster **447** inambulans caput illic constituit draconis, reliquorumque illo inferiorum draconum dicitur contrivisse, juxta illud : « Tu contrivisti capita draconum super aquam, tu confregisti caput draconis ⁸⁶ : » plane alterius quod intelligitur maris, de quo idem rursus in psalmo ait : « Deveni in profunda maris ⁸⁶. » Et ad Job de seipso disserens . « Venisti, inquit, ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiuntur vero tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te expaverunt ⁸⁷? » Merito igitur etiam in ea, quæ ad nos pertinet vita, dum ipsum mare ingreditur et ventos, tempestatemque increpat, rerum in arcanis positarum signa interim obit ac peragit.

Ab Isaia. — De rebus ab ipso admirabilibus aestis.

« Convalescite, manus remissæ et genua dissoluta, consolamini, pusillanimes intellectu, fortes estote, et nolite timere : ecce Deus noster judicium reddidit et reddet, ipse veniet et salvos faciet nos : tunc aperiuntur oculi cæcorum, et aures surdorum audient ; tunc saliet sicut cervus claudus, et plana erit lingua xutorum ⁸⁸. » Harum igitur rerum even-ta in Evangelii habes ; nunc quidem, dum ad ipsum Salvatorem ac Dominum nostrum, paralyticum afferunt in lecto jacentem, quem pristinæ sanitati uno suo verbo restituit, nunc vero dum innumera-biles cæci et dæmonia habentes, necnon variis ægritudinibus et languoribus affecti, salutaris illius virtutis beneficio ab omnibus morbis liberantur. Præterea etiam nunc in iis, quæ in toto orbe terrarum ostendit, dum innumerales multitudines variis malitiæ generibus implicatas, et ignorantia supremi Dei refertas animas habentes, admirabiliter et supra omnem rationem doctrinæ suæ medicamentis curat et sanat, et tamen quod etiam in his Deus appelletur suo tempore, tanquam is qui talia efficiat, jampridem a nobis, ubi de divinitate ejus testimonia protulimus, demonstratum est, et sane si unquam alias, nunc maxime convenerit Deum **448** illum confiteri, quando et divinæ et revera Deum complexæ virtutis jam plane opera edidit. Si quidem unius Dei nec alterius præterea cujus-piam munus fuerit, corroborare dissolutos, vitæ reddere mortuos, præbere salutem ægrotantibus, cæcorum aperire oculos, auresque item sanare surdorum, et erigere claudos, et linguam impeditam

ἐπιθαίνων κύμασι, καὶ τῷ κλύδωνι καὶ τοῖς ἀνεμοῖς ἐπιτιμῶν ἀναγράφεται· ὅτε καὶ οἱ ὀρώντες ἐξεπλήρ-
τοντο λέγοντες· « Ποταπὸς ἐστὶν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἀνεμοὶ καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούει ; » ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἄλλου τίνος μείζονος σύμβολον νοουμένης ἐτί-
ρας θαλάσσης, ἐν ἣ λέγεται δράκων τις εἶναι, πα-
ποιημένος ἐγκαταπαίττεισθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν καὶ αὐτὴν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐμπεριπατήσας, τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτόθι δράκοντος καὶ τῶν λοιπῶν ὑποβεθηχῶτων δρακόντων λέγεται συντετριφέναι, κατὰ τὸ· « Σὺ συνέθλασας τὰς κεφα-
λὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ σὺ συνέθλα-
σας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος· » σαφῶς ἐτίρας νοουμένης θαλάσσης, περὶ ἧς αὐτὸς πάλιν ἐν ψαλμῷ φησιν· « Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης· » καὶ πρὸς τὸν Ἰωβ τὰ περὶ ἑαυτοῦ διεξιὼν· « Ἦλθες ἔκ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχυσεν ἀβύσσου περι-
επάτησας ; ἀνοίγονται δὲ σοὶ φόβοι πύλαι θανάτου, πωλωροὶ δὲ ἄδου ἰδόντες σε ἐπηξάν ; » Εἰκότως οὖν κἀν τῷ καθ' ἡμᾶς βίῳ ἐπιβάς τῇ θαλάττῃ, καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτιμήσας καὶ τῷ κλύδωνι, τὰ σύμβολα τῶν ἀποβήτοτέρων ἐπιτελεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Περὶ τῶν ἐπιτελεσθέντων ὑπ' αὐτοῦ παραδόξων.

« Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνείμηναι, καὶ γόνατα παρα-
λελυμένα· παρακαλέσατε οἱ θλιγόμενοι, τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀν-
αποδώσει, καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὅσα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείψεται ὡς ἐλαφὸς ὁ χλωδὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλώσσα μογιλάων. » Καὶ τούτων ἔχεις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὰ ἀποτελέσματα· τοῦτου μὲν, ὅπνίκα τῷ Σωτῆρι καὶ Κυρίῳ ἡμῶν προσέφερον παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβημένον, ὃν καὶ ὑγιὴ λόγῳ κατεστήσατο· τοῦτου δὲ, ὅτε μύριοι τυφλοὶ καὶ δαιμονιῶντες, ἔτι μὴν διαφοροῖς νόσοις καὶ μαλακίαις καταπονόμενοι πρὸς τῆς αὐτοῦ σωτη-
ρίου δυνάμεως τῶν παθῶν ἀπηλλάττοντο· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ὧν εἰσέτι νῦν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης μυ-
ρία πλήθη πολυτρόποις κακίαις εἶδеси δεδεμένα, ἀγνω-
σίας τε τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὰς ψυχὰς πεπληρω-
μένα, θαυμασίως καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον τοῖς τῆς δι-
δασκαλίας αὐτοῦ φαρμάκοις ἰσθαι καὶ θεραπεύει· Πλὴν ὅτι καὶ Θεὸς ἐν τούτοις ἀνηγόρευται κατὰ και-
ρὸν, ὡς ἂν τοιαῦτα ἐνεργῶν, ἤδη πρότερον ἡμῖν ἐν-
ταῖς περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρτυρίαις ἀποδείκ-
νται· Καὶ ἔπρεπέ γε νῦν γοῦν, εἰ καὶ ἄλλοτε, θεὸν αὐτὸν ὁμολογεῖσθαι, ὅτι καὶ ἔργα θείας καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθεοῦ δυνάμεως ἐπεδείκνυτο· Θεοῦ γὰρ μόνου ἦν καὶ οὐδὲ ἄλλου βωννύναι μὲν παρειμῆ-
νους, ζωογονεῖν δὲ νεκροῦς, σωτηρίαν τε ἀσθενῶσι παρέχειν, ἀνοίγειν τε ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ κωφῶν ὡσαύτως ἀκοὰς ἰσθαι, χλωδὸς τε ἀνορθοῦν, καὶ τοὺς τὴν γλῶτταν δεδεμένους εὐλόλους ἀποκαθίσταν· ἅπερ ἅπαντα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέπρακται, οἷα ὑπὸ Θεοῦ, καὶ μεμαρτύρηται γε ὑπὸ

⁸⁵ Matth. viii, 27. ⁸⁶ Psal. lxxiii, 13, 14. ⁸⁷ Psal. lxxviii, 3. ⁸⁸ Job xxxviii, 16-17. ⁸⁹ Isa. xxxv, 3-5.

κλειόνων τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης κηρυζάντων αὐτόν· ὣν τὸ ἀπλαστον καὶ ἀληθές τῆς μαρτυρίας πιστοῦται ἢ διὰ βασάνων πείρα, καὶ ἢ μέχρι θανάτου ἐνστασις, ἣν ἐπὶ βασιλέων, ἀρχόντων τε καὶ ἡγεμόνων, καὶ ὄλων ἐθνῶν ἐνεδείξαντο, τοὺς ὑπ' αὐτῶν κηρυττομένοις ἀλθθειαν ἐπιμαρτυρήσαντες. Τούτοις δὲ αὐτοῖς ἡγοῦμαι τοῖς εὐαγγελισταῖς αὐτοῦ καὶ ἀποστόλοις ἐπιτρῶνεῖν τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα. » Ἐπεὶ γὰρ τὰς χεῖρας καὶ τὰς πρακτικὰς δυνάμεις οὗτοι, τὰς τε βάσεις καὶ τὴν πορείαν ἀπὸ τῆς μακρᾶς περιόδου τῆς κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρείας παρεῖθσαν, διεγείρων αὐτοὺς ἐπὶ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείαν· « Ἰσχύσατε, φησὶ, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, » εἰς ἰσομασίαν δηλαδὴ τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον δρόμου. Ἰσχύσατε δὲ καὶ εἰς τὸ παρακαλεῖν ἑτέρους, καὶ προρομᾶν ἔχεισθαι τῆς εὐαγγελικῆς σωτηρίας, ὑμεῖς οἱ τὸ πρὶν διγύψυχοι, καὶ μὴ τις ὑμᾶς αἰρεῖτω φόβος τῶν ἐξωθεν ἀνθισταμένων τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι· ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτους ἰσχύσατε, καὶ μὴ φοβείσθε. Θεὸς γὰρ ἦν καὶ Θεοῦ Λόγος, ἀλλ' οὐ Μωϋσεὶ τις παραπλήσιος, οὐδέ τις τοῖς προφήταις ὅμοιος, οὐ μόνων τῶν παραδόξων ποιητῆς θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑμῖν αὐτοῖς τῆς ἰσχυρῆς γερονῶς αἰτίας. Πίστις δ' ἂν γένοιτο ἐναργεστάτη τῆς τοῦ προφητευομένου Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως, δι' ἧς ἀληθῶς χωλοὺς καὶ τυφλοὺς, καὶ λεπρούς, καὶ παρειμένους ἰάσατο ποτε λόγῳ, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ Γραφάς, ἢ καὶ εἰσέτι νῦν ἐνεργουμένη πρὸς τῆς αὐτοῦ θεστήτος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀρετῆ, δι' ἧς αὐτοῖς ἔργοις ὁποῖός τις ἦν καὶ τότε, τοῖς οἷοις τε συνορᾶν ἐπιδεικνύται· ὅτε καὶ ἐπὶ τοσούτοις μετὰ ταῦτα χρόνοις διαρκῆς καὶ ἀνίκητος, καὶ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ Λόγος, ὁ πρὸς αὐτοῦ καταγγελλθεὶς ἀποδείκνυται, πάντας ὑπερβαλλόμενος τοὺς ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ πολεμεῖν παρεσκευασμένους, ἐξ ἀπάσης τε τῆς οἰκουμένης ὑπαγόμενος ἑαυτῷ μυρία πλήθη, καὶ πάσης μὲν ἀμαρτίας καὶ τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν τε καὶ νοσημάτων τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἀπαλλάσων, ἐπὶ δὲ τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ πᾶν γένος Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων προσκαλούμενος, μυρίους τε ὄσους προσάγων ἐπὶ τὴν τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ γνώσιν, ἐπὶ τε τὸν ὑγιῆ καὶ σώφρονα βίον, ὃς δὴ καὶ πρόπων εἴη ἂν ἐπαγγελίᾳ θρησκείας τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὗτος δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἅτε τυγχάνων Θεοῦ Λόγος, « Κρίσιν, φησὶν, ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς. » Κατὰ γὰρ τὸν ψαλμὸν φήσαντα· « Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δός, » καὶ κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν, δι' ἧς εἴρηται· « Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ, » πρὸς τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ κρίνειν εὐληθῶς ἐξουσίαν, δικαιοσύνη κρίνων, τῷ μὲν ἐκ περιτομῆς λαῷ τὴν προσήκουσαν τῶν εἰς αὐτὸν τε καὶ τοὺς αὐτοῦ προφήτας τετολημμένων δίκην ἀπέδωκε, πάντας δὲ ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώπους τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἐξ Ἰσου κατὰ τὸ δίκαιον ἀνεώσατο· ὣν τὰ ὅσα τῆς διανοίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνέψεξε.

A habentibus facultatem loquendi restituere, quæ omnia Salvator ac Dominus noster Jesus Christus admirabiliter præstitit, tanquam is qui verus sit Deus, et hæc omnia multorum testimonio, qui illum in toto orbe prædicarunt, fidem acceperunt: quorum testimonii et simplicitatem et veritatem exploratio per tormenta confirmat, et usque ad mortem certandi perseverantia, quam in conspectu et regum, et principum, et præsidum et universarum gentium præstiterunt, dum eorum, quæ ab ipsis prædicabantur, veritati fidem sic faciunt. Porro autem ad hos ipsos et evangelistas ejus et apostolos, spiritum arbitror inclinare propheticum, ea quæ deinceps sequuntur, ab illo loco: « Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta. » Nam quoniam hi et manibus, et viribus quæ ad agendum pertinent, et plantis ipsis et incessu, ex longo adorationis secundum Mosaicam legem circuitu elanguerant, solutioresque evaserant, idcirco excitans illos ad evangelicam vitæ institutionem: « Convalescite, inquit, manus remissæ, et genua dissoluta, » ad alacritatem videlicet evangelici cursus. Confirmamini etiam ad exhortandos, concitandosque alios, ut evangelicam salutem amplectantur, vos, inquam, qui prius eratis pusillo animo, neque ullus vos capiat timor eorum, qui extrinsecus evangelicæ prædicationi resistunt: verum contra hos quoque robur accipite, et ne timete. Deus enim est et Dei Verbum, non autem quispiam Mosis similis, ac ne ullus quidem prophetarum huic est comparandus, qui non solum miracula inusitata edere consuevit, verum etiam vobis ipsis omnis fortitudinis et constantiæ auctor existit. Argumentum vero certissimum fuerit divinæ ejus, quem prophetæ venturum nuntiarunt Salvatoris nostri virtutis, per quam re vera et claudos, et cæcos, et lepris infectos, et membris dissolutos, verbo, ut Scripturæ quæ de illo exstant fidem faciunt, aliquando sanaverit, ea quæ etiam nunc efficaciam suam ex illius divinitate in toto, qui ab hominibus incolitur orbe, ostendit virtus, per quam rebus ipsis et factis qualis tunc quoque fuerit iis, qui intueri possunt, ostenditur: 449 quando in tam multos annos post illa quæ scripta sunt durat invictus, et revera Dei Verbum esse, quod ab ipso denuntiatur, demonstratur, utpote quod omnes jam vicerit, quicumque ab initio in hunc usque diem doctrinam ipsius oppugnare conati sint, et ex universo orbe innumera-biles conventus ad seipsum assidue trahat, et ab omni peccato, omnibusque animi et perturbationibus et morbis eos qui ad se accesserint, liberet, et ad religiosam, piamque doctrinam omne et Græcorum et barbarorum genus invitet, innumera-bilesque ad unius verique Dei cognitionem, et sanum ac moderatum vivendi institutum adducat: quemadmodum videlicet eum deceat, qui supremi Dei cultum profiteatur. Quinetiam hic idem Deus noster, tanquam is qui sit Dei Verbum, « judicium, inquit, reddit et reddet, ipse veniet et servabit

nos. » Nam ut est in psalmo, qui ait : « Deus, iudicium tuum regi da⁹⁹, » utque est in doctrina evangelica, in qua illud dictum est : « Pater non iudicat quempiam, sed omne iudicium dedit Filio⁹⁹, » accepta a Patre iudicandi potestate, dum iuste iudicat, populo quidem ad circumcisionem spectanti, pro iis quæ et in seipsum et in prophetas suos ausi sunt, meritum, conveniensque supplicium assignavit, omnes autem omnino, qui ad ipsum accesserunt homines ex æquo ut iustum est, conservavit : quorum utique et aures et oculos mentis aperuit. Quocirca tempus illius adventus, tempus retributionis divinum vocat oraculum, quod in aliis item sic ait : « Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis⁹¹. » Porro hoc fuit retributionis tempus, in quo omnis sanguinis effusi, a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ipsum pretiosum sanguinem Jesu, ultio sumpta est, et supplicium de illorum natione, qui in illum peccaverunt, usque adeo, ut ex illo extremum interitum extremamque vastationem pertulerint. Et quod quidem ad illos pertinet iudicium, talem contra illos retributionem molitum est : ex quo prophetia sic ait : « Ecce Deus noster iudicium reddit et reddet. » Quod vero ad illos spectat, qui servandi sunt, in sequentibus indicatur, illis verbis : « Ipse veniet, et servabit nos : tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audiant, » et quæ sequuntur. Hoc vero salutare iudicium a Christo esse

proferendum, alia quoque prophetia denuntiat, quæ sic ait : **450** « Ecce puer meus, suscipiam eum : electus meus, suscepit eum anima mea : iudicium gentibus proferet⁹². » Proinde etiam de verbo Novi Testamenti dictum est : « De Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et iudicabit inter gentes⁹². » Divino enim iudicio, rationibusque nobis occultis atque ineffabilibus ea quæ ad vocationem pertinent eorum, qui ad ipsum convertuntur, administrare illum par est. Quin etiam dum nos divinum docet iudicium, dumque ut omnia cum iudicio faciamus, instituit, iudicium gentibus dicitur prolaturus.

Ab eodem. — De signis et prodigiis quæ edidit.

« Tunc manifesti erunt qui signant et claudunt legem, ne discant. Et dicet : Expectabo Deum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidens ero in ipso. Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus. Et erunt signa et prodigia in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion : et si dixerint ad vos, querite Pythonas, et eos, qui de terra voces edunt, qui inania loquuntur, qui de ventre voces emittunt. Non gens ad Deum suum? quid exquirunt de viventibus a mortuis? legem enim in auxilium dedit⁹³. » Paulus quidem apostolus in epistola ad Hebræos, citans huius loci verba illa : « Ecce ego et pueri, quos dedit mihi Deus : » exsequitur explanationem de Christo, dicens : **D** « Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem, ut per mortem destrueret eum qui habebat imperium mortis⁹⁴. » Pueros autem suos hoc in loco apostolos nominat, per quos Dominum Sabaoth qui habitat

A Διὸ καὶ τὸν καιρὸν τῆς παρουσίας αὐτοῦ, καιρὸν ἀνταποδόσεως ὁ θεὸς ἀποκαλεῖ λόγος, ἐν ἑτέροις φάσκων « Καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὴν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. » Οὗτος δὲ ἦν καιρὸς τῆς ἀνταποδόσεως, καὶ καθ' ὃν πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ αὐτοῦ γε τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ, ἐκδεδίκηται ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν εἰς αὐτὸν πεπλημεληκότων, ὡς ἐξ ἐκείνου τὸν ἐσχάτον αὐτοὺς ὑπομείναι ἔλεθρον, καὶ τὴν ἐσχάτην πολιορκίαν. Καὶ ἡ μὲν κατ' ἐκείνους κρίσις τοιαύτην ἐποιήσατο κατ' αὐτῶν τὴν ἀνταπόδοσιν διὸ φησιν ἡ προφητεία : « Ἴδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει. » Ἡ δὲ περὶ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων ἐξῆς δηλοῦται διὰ τοῦ : « Αὐτὸς ἦξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὠτα κωφῶν ἀκούσονται, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτην δὲ τὴν σωτήριον κρίσιν καὶ ἄλλη προφητεία ἐξορίσει τὸν Χριστὸν ἐπαγγέλλεται φάσκουσα : « Ἴδοὺ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου ἰκρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξορίσει. » Διὸ καὶ περὶ τοῦ λόγου τῆς καινῆς Διαθήκης εἴρηται : « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἐθνῶν. » Κρίσει γὰρ θεὸς καὶ λόγοις ἡμῶν ἀρρήτοις, καὶ τὰ τῆς κλήσεως τῶν εἰς αὐτὸν ἐπιστρεφόντων εἰκὸς αὐτὸν ἐνεργεῖν. Ἀλλὰ καὶ τὴν θείαν διδάσκων ἡμᾶς κρίσιν, καὶ πάντα κεκριμένως ἡμᾶς πράττειν παιδεύων, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξορίσει λέγεται.

B Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Περὶ τῶν σημείων καὶ τεράτων, ὧν κατεργάσατο.*

Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν. Καὶ εἶπὶ : Μενῶ τὸν θεόν, τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ πεποιθὸς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. Ἴδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδιά ἃ μοι ἔδωκεν ὁ θεός. Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαὺθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών· καὶ ἐὰν εἴπωσι πρὸς ὑμᾶς : Ζητήσατε τοὺς ἑγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογοῦντας, οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν. Οὐκ ἔθνος πρὸς θεὸν αὐτοῦ ; τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς ; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν. » Ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ παραθεῖς ὁ ἀπόστολος τὴν φάσκουσαν λέγειν : « Ἴδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδιά ἃ μοι ἔδωκεν ὁ θεός, » ἐπεξεργάζεται περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων : « Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδιά κεκοινωνήκεν αἵματος καὶ σαρκός, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. » Παῖδας δὲ αὐτοῦ ἐν τούτοις τοὺς ἀποστόλους ὀνομάζει, ἐφ' ὧν σημεῖα καὶ

⁹⁹ Psal. lxxi, 2. ⁹⁰ Joan. v, 22. ⁹¹ Isa. lxi, 2. ⁹² Isa. xlii, 1. ⁹³ Isa. ii, 3, 4. ⁹⁴ Isa. viii, 15-19. ⁹⁵ Hebr. ii, 14.

τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ ποιήσιν τὸν Κύριον Σα-
 βωθ, τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ ὄρει Σιών, διδάσκει·
 τοῦτους δὲ αὐτοὺς φανεροὺς ἐσεσθαι συνήθως ἡμῖν τὰ
 πρόσωπα σφραγιζομένους τῇ τοῦ Χριστοῦ σφραγίδι,
 παιδευομένους τε μηκέτι τὸν Μωϋσέως νόμον μανθάνειν,
 τῷ μηκέτι συνεστάναι αὐτὸν, καὶ τῷ τὸν καλού-
 μενον οἶκον Ἰακώβ καταλειφθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ·
 ἀσαφῶς δὲ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένον· « Τότε
 φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον τοῦ μη
 μαθεῖν. Καὶ ἐρεῖ· Μενῶ τὸν Θεὸν τὸν ἀποστρέψαντα
 τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ πεποιθὼς
 ἔσται ἐπ' αὐτῷ. » Σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἐξέδωκεν
 εἰπών· « Δῆσον μαρτύριον, σφράγισον νόμον ἐν τοῖς
 διατάγμασί μου. Καὶ προσδοκῆσω τὸν Κύριον τὸν
 κρυβόντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ,
 καὶ ἀναμενῶ αὐτόν. » Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ τοῦτον καὶ
 αὐτὸς ἐξέδωκε τὸν τρόπον· « Ἐνδύσον μαρτύριον,
 σφράγισον νόμον ἐν διδακτοῖς μου, καὶ προσδέξομαι
 τὸν Θεὸν τὸν ἀποκρυβόντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ
 τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ ὑπομενῶ αὐτόν. » Ταῦτα δ' οὖν
 οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι διδάσκονται ποιεῖν,
 οἱ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι
 ἔδωκεν ὁ Θεός. Καὶ ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν
 τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαώθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος
 ἐν ᾧ ἀνεληφεν ἀνθρώπῳ, καὶ τὰς διατριβὰς πεποι-
 μένος ἐν τῷ ὄρει Σιών, σημεῖα τε καὶ τέρατα δια-
 πραξάμενος, ὁμοῦ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, καὶ πᾶσι τοῖς
 εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι ἐξ ἀπάντων τῶν πρὶν εἰδω-
 λολάτρων παρακλεῖσθαι μηκέτι δεδιέναι κατὰ μη-
 δένα τρόπον τὴν δεισιδαίμονα πλάνην· ἀλλ' εἰ καὶ
 παρασαλεύοιεν αὐτοὺς, ἢ καὶ ἀναγκάζοιεν οἱ ἐξ ἑθνῶν
 εἰδωλόλατραι ζητεῖν τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τὰ
 τῶν δαιμόνων μαντεῖα ὡς θαυμάσια, καὶ κατ' οὐδὲν
 λείποντα τῆς τῶν θείων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν προφη-
 τικῆς διαίτης, αὐτοὺς δεῖν ἀποκρίνεσθαι καὶ λέγειν
 διδάσκει· « Τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νε-
 κρούς; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν δέδωκε, » καὶ τὰ τού-
 ταις ἀκόλουθα. Τοὺς γὰρ ἅπασι νόμον εἰληφότες καὶ
 σωτηρίους ἐντολὰς ἐπὶ βοηθείᾳ καὶ θεραπείᾳ τοῦ
 ἰδίου βίου περιττὸν μαντείας πολυπραγμονεῖν διὰ τῆς
 δαιμονικῆς ἀπάτης ἐνεργουμένας.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Περὶ τοῦ μὴ φανητιῶν ἐν τῷ
 παροδοξοποιεῖν τὸν Χριστόν.*

« Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ Ἰσραὴλ ὁ
 ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχὴ μου. Κρίσιν
 τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, οὐ κεκράζεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ
 ἀκουσθήσεται. Ἐξω ἢ φωνῆ αὐτοῦ. Κάλαιμον συντετρι-
 μένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει,
 ἀλλ' εἰς ἀληθειαν ἐξοίσει κρίσιν. Ἀναλάμψει καὶ οὐ
 θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῆ ἐπὶ γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ
 ὄνματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. Οὕτω λέγει Κύριος ὁ
 Θεός, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στε-
 ρείσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν
 τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐ-
 τήν. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ,
 καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ
 ἔνωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῦξαί

A in monte Sion, signa et prodigia in domo Israel
 editurum indicat, eosdemque fore manifestos,
 dum more nostro vultus Christi annulo impres-
 sos et signatos gerent, monebunturque ne am-
 plius Mosis legem discant, quippe quæ am-
 plius non consistat, eo quod quæ vocatur do-
 mus Jacob, a Deo relicta sit. Cum vero ob-
 scurior apud LXX dictum sit illud : « Tunc mani-
 festi erunt qui signant et claudunt legem ne discant.
 451 Et dicit : Expectabo Deum qui avertit faci-
 em suam a domo Jacob, et confidens ero in eo. »
 Planius idem reddidit Symmachus his verbis : « Liga
 testimonium, signa legem in ordinationibus meis.
 Et expectabo Dominum qui abscondit faciem suam
 a domo Jacob, et expectabo ipsum. » Aquila vero
 etiam ipse in hunc modum convertit : « Illiga te-
 stimonium, signa legem in docibilibus meis, et as-
 sumam Deum qui abscondit faciem suam a domo
 Jacob, et expectabo ipsum. » Hæc igitur facere
 Salvatoris nostri discipuli docentur, post quæ deinceps
 subjungit : « Ecce ego et pueri quos dedit mihi
 Deus. Et erunt in signa et portenta in Israel a Do-
 mino Sabaoth, qui habitat in monte Sion. » Porro
 Dominus Sabaoth, ipsum Dei Verbum, postquam
 habitavit in eo homine, quem assumpsit, et in
 monte Sion versatus est, signaque et portenta
 edidit : tum vero suis discipulis, et omnibus, qui-
 cunque antea simulacris addicti, in fidem ipsius
 venissent, præcepit, ne amplius superstitionis er-
 rorem ullo modo timerent, verum potius, quam-
 vis ipsos agitent, aut etiam cogent, qui apud
 gentes colebant simulacra, quærere Pythones et
 oracula dæmonum tanquam admirabilia, et nullis
 partibus inferiora divinorum Deoque amicorum
 hominum, prophetico ritu, attamen ipsi illis re-
 sponderent ac dicerent : « Quid interrogant de
 viventibus mortuos? legem enim in auxilium dedi-
 dit : » et quæ deinceps sequuntur. Eos enim qui
 semel et legem et salutaria præcepta ad propriæ
 ipsorum vitæ opem atque medelam acceperint,
 oracula quæ dæmonicis fraudibus nixa respon-
 deant, curiosius inquirere supervacaneum ina-
 neque fuerit.

*Ab eodem. — De enuntiando aut indicando,
 dum miracula ederet Christus.*

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel ele-
 ctus meus, assumpsit eum anima mea : iudicium
 gentibus proferet, non clamabit, neque remittet,
 neque 452 audietur foris vox ejus, calamum
 contritum non franget, et linum fumigans non
 exstinguet, sed in veritate proferet iudicium, re-
 splendebit et non conquassabitur, donec ponat in
 terra iudicium, et in nomine ejus gentes spera-
 bunt. Sic dicit Dominus Deus qui fecit cælum, et
 intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ sunt
 in ipsa, quique dat flatum populo, qui est in ea,
 et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus
 tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum
 tuam, et corroborabo te, et dedi te in testamen-

tum generis in lumen gentium, ut aperires oculos A
cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de
domo carceris sedentes in tenebris ⁹⁶. » Atque hu-
jus loci evangelista meminit, quo tempore Phari-
sæi consilium ceperunt contra Salvatorem no-
strum, ut eum interficerent, propterea quod Sab-
batis ægrotantes curaret; « tunc enim, inquit, Jesus
intellecta adversum se conspiratione, secessit inde,
et secutæ sunt eum turbæ multæ, et curavit
eos omnes, et præcepit eis ne manifestum ipsum
facerent ⁹⁷. » Quibus hæc adjungit deinceps: « Et
hæc omnia, inquit, facta sunt: » hoc est quod se-
cesserit, quod declinaverit insidiatores, quod late-
re studuerit, dum miracula ederet, quodque eis
quos curasset, præceperit, ne manifestum ipsum
facerent, « ut impleretur quod dictum est per pro-
phetam dicentem: Ecce puer meus, in quo complacui
: dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, et judicium gen-
tibus nuntiabit. Non contendet neque clamabit,
neque audiet quispiam in plateis vocem ejus. Arun-
dinem quassatam non confringet, et linum fumi-
gans non exstinguet, donec ejiciat in victoriam
judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ⁹⁸. »
Animadvertite diligenter quonam modo Matthæus
ubi dixit: « Ecce puer meus quem elegi, dilectus
meus in quo complacuit anima mea, » neque Ja-
cob, neque Israel nominaverit; non enim dixit:
Jacob puer meus, Israel electus meus, sed indefi-
nite enuntiavit, dicens: « Ecce puer meus, et di-
lectus meus. » Quocirca, quasi in Hebraico ea pro-
phetia non sit, apud ipsos quidem LXX obelisco
signatum est nomen Jacob, atque Israel: apud
reliquos autem interpretes silentio præteritum,
propterea quod ne in Hebraico quidem feratur.

453 Proinde etiam evangelista merito id præter-
misit, quippe qui et Hebræus esset, et in prophe-
tiæ positione Hebraicos libros sequeretur. Ergo ne
sententiam quidem si spectes, populo ad circumnci-
sionem spectanti, oraculum accommodari poterit,
sed uni Christo Dei, cui et ipsa evidentia et even-
tus rerum fidem indubitatam facit. Unus enim hic
futurum judicium gentibus publice denunciavit,
cum seipsum tacite in vitam hominum insinuaverit,
atque in terra judicium posuerit, et non modo
arundinem contritam non confregit, sed, si fas est
dicere, colligavit, cum infirmos et contritos corde
erexerit, fortesque reddiderit, et quemadmodum
infirmos ac debiles, et suæ ipsius curationis indi-
gentes non despiciebat, neque quos prioris vitæ
pœnituisset, condemnabat, aut conterebat; sic ne
illos quidem qui in malis perseverarent, aut qui
pravis animi affectibus incenderentur, exstinguebat,
aut ne ex suo proposito suaque ipsorum libidine
agerent, prohibebat; neque vero præter tempus un-
quam horum aliquem supplicio affecit, quippe qui
talibus delictas pro meritis pœnas in tempus com-

οφθαλμούς τυφλών, καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδε-
μένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. »
Καὶ ταύτης ὁ εὐαγγελιστὴς μνημονεύει τῆς λέξεως,
ὅτε ἐξεληθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατὰ
τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν, ἐπειδὴ
τοῖς Σάββασιν τοὺς κάμοντας ἐθεράπευε. « Τὸ τρι-
καῦτα γὰρ, ὡς φησι, γνοὺς ὁ Ἰησοῦς τὴν κατὰ
αὐτοῦ συσκευὴν, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθη-
σαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάν-
τας, καὶ ἐπέπληξεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν
ποιήσωσιν » οἷς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ταῦτα πάντα
γέγονε, » τούτεστι τὸ ἀναχωρεῖν αὐτὸν, καὶ τὸ ἐκκλι-
νεῖν τοὺς ἐπιβούλους, καὶ τὸ λανθάνειν σπουδάζειν ἐν
οἷς ἔπραξε παραδόξως, καὶ τὸ παρεγγυῆν τοῖς θερα-
πευομένοις μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιεῖν, « ἵνα πληρωθῇ
τὸ ῥῆθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἰδοὺ ὁ παῖς
μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν εὐδόκησεν
ἡ ψυχὴ μου. Θήσω τὸ πνευμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ
κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Οὐκ ἔρρισε οὐδὲ κραυ-
γάζσει, οὐδὲ ἀκουσεται τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν
αὐτοῦ. Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ
λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νίκην
τὴν κρίσιν καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἑλπίουσι. »
Τῆρει δὲ ἐπιμελῶς τίνα τρόπον ὁ Ματθαῖος εἰπὼν·
« Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, ἐν
ᾧ εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου, » οὕτε τοῦ Ἰακώβ οὔτε τοῦ
Ἰσραὴλ ἐμνήσθη. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἰακώβ ὁ παῖς μου,
Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, ἀορίστως δὲ ἐξήνεγκεν εἰ-
πὼν· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, καὶ ὁ ἀγαπητός μου. » Ὅθεν,
ὡς μηδὲ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τῆς προφητείας κειμένης, παρὰ
μὲν τοῖς Ἑβδομήκοντα ὠβελίσται τὸ τοῦ Ἰακώβ καὶ τὸ
τοῦ Ἰσραὴλ ὄνομα· καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς δὲ ἑρμηνευταῖς
παρασεσιώπηται, ἐπεὶ μηδ' ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται.
Ἐνθεν εἰκότως οὐδὲ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ εἴρηται
Ἑβραῖω ὄντι, καὶ ἀκολουθῶς τῇ Ἑβραίων γραφῇ
τὴν προφητείαν ἐκθεμένω. Τοιγαροῦν οὕτε κατὰ διά-
νοιαν τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ τὰ θεοπικρὰ ἀρμύζει,
μόνη δὲ τῷ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ μαρτυρούμενῳ ὑπὸ τῆς
ἐναργείας καὶ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκδόσεως. Μόνος
γὰρ οὕτως τὴν μέλλουσαν κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν προει-
ρουξεν, ἡσυχῇ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημήσας,
καὶ κρίσιν ἐπὶ τῆς γῆς θέμενος· καὶ οὐ μόνον κάλα-
μον συντετριμμένον οὐ κατεάξεν, ἀλλὰ, εἰ ἔστιν εἰ-
πεῖν, συνέδησεν, ἀνορθώσας καὶ ἰσχυροὺς ἀπεργασά-
μενος τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τοὺς συντετριμμένους τὴν
καρδίαν. Ὅσπερ δὲ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ σαθροὺς, καὶ
τῆς αὐτοῦ θεραπείας δεομένους οὐ παρεώρα, οὐδὲ
μετανοοῦντας κατακρίνων συνέτριβεν· οὕτως οὐδὲ
τοὺς τοῖς κακοῖς ἐπιμένοντας, καὶ ὑπὸ τῶν παθῶν
τυφομένους ἐσβέννυε, κωλύων παρὰ τὴν αὐτῶν προ-
αίρεσιν ἐνεργεῖν· οὐδὲ μὴν παρὰ καιρὸν ἐτιμωρεῖτό
τινα τούτων, τὴν κατ' ἀξίαν αὐτῶν κόλασιν εἰς τὸν
τῆς καθόλου κρίσεως καιρὸν ὑπεριθέμενος· διὸ λέ-
λεκται· « Καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει. » Ἀνα-
κρυς δὲ πέρασ εἰληξε τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ
ἔθνη ἑλπίουσι. » Ἐπὶ μόνῳ γοῦν τῷ τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὀνόματι ἠλπίζε τὰ Χριστιανῶν

⁹⁶ Isa. xlii, 1-7. ⁹⁷ Matth. xii, 15, 16. ⁹⁸ ibid. 17-21.

ἔφη, τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῦ ὡς πατὴρ ἦς παρειλή-
 φασιν εὐσεβείας ἐπιγραφόμενα. Καὶ γὰρ εἰς φῶς οὐκ
 ἴλλοις ἢ τοῖς ἔθνεσι δεδοσθαί προπεφώνηται, δι' αὐ-
 τοῦ τε, τῆ προρῆσει ἀκολούθως, ὀφθαλμοὶ τυφλῶν
 τῶν πάλαι τὴν διάνοιαν πεπηρωμένων, καὶ οὐ μόνον
 τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτὸ τὸ σῶμα ἠφανισμένων,
 καὶ οἱ δεσμοὶ τε καὶ σιραῖς ἀμαρτιῶν, ἐν σκότει καὶ
 ἀγνοίᾳ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τὸ πρὶν κεκαλινδημέ-
 νοι, δι' αὐτοῦ τῶν ἀμαρτιῶν λυθέντες, τοῦ φωτὸς τῆς
 γνώσεως καὶ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ ἐλευθερίας ἤξιωνται.
 Καὶ οὐ δὲ, ἐπὶ σχολῆς τοῖς ἀποδεδομένοις ἀκολούθως
 βασανίσας τὴν λέξιν, ἐπὶ μόνῳ ἂν εὐροις τῷ Κυρίῳ
 καὶ Σωτῆρι ἡμῶν ἕκαστον ἀκριβῶς τῶν δι' αὐτῆς
 ἐρλουμένων πεπληρωμένων.

prius versabantur, per eundem a peccatis soluti,
 pere meruerunt. Tu vero ad horum exemplar quæ exposita sunt, si reliquam item dictionem explo-
 raveris, in solo Domino Salvatoreque nostro, unumquodque eorum, quæ in illa continentur, absolute
 completum invenies.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τοῦ μὴ πιστεύσειν εἰς B 454 Ab eodem. — De eo quod Judaicus populus in
 αὐτὸν τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν.

« Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνον ὑψηλοῦ
 καὶ ἐπηρμένου, καὶ σεραφεῖμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐ-
 τοῦ. » Εἶθ' ὑποβάς φησι. « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς
 Κυρίου λέγοντος. Τίνα ἀποστείλω, καὶ τίς πορεύσε-
 ται πρὸς τὸν λαόν τούτον; Καὶ εἶπα. Ἴδου ἐγὼ εἰμι,
 ἀπέστειλόν με. Καὶ εἶπε. Πορεύθητι, καὶ εἰπέ τῷ
 λαῷ τούτῳ. Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ
 βλέποντες βλέπετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ
 ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσίν αὐτῶν βα-
 ρεύς ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμου-
 σαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσίν
 ἀκούσωσι, καὶ τῆ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι,
 καὶ ἴσωμαι αὐτούς. » Ἔχεις καὶ τούτων τὸ ἀπο-
 τέλεσμα ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, κατὰ μὲν τὸν Ἰωάν-
 νην φήσαντα. « Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιη-
 κτός ἐμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν,
 ἵνα ὁ λόγος Ἡσαίου τοῦ προφήτου πληρωθῆ, ὃν
 εἶπε. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῆ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ
 βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη, διὰ τοῦτο οὐκ
 ἰζύναντο πιστεύειν. εἶπε γὰρ πάλιν Ἡσαίας. Τετύ-
 φλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐπώρρωσεν αὐτῶν
 τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοή-
 σωσι τῆ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσωμαι αὐ-
 τοὺς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐ-
 τοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ. » κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον,
 ὅτε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ.
 Διὰ τί ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλεῖς; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς
 εἶπεν. Ὑμεῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασι-
 λείας, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς
 αὐτοῖς λαλῶ, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκού-
 οντες μὴ ἀκούωσι, μὴ ποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσω-
 μι αὐτούς. Τότε ἐπιτρώθη ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία
 Ἡσαίου ἡ λέγουσα. « Πορεύθητι, καὶ εἰπέ τῷ λαῷ
 τούτῳ. Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ
 ποῦτος ἐξῆς. Ἐπιτῆρει δὲ τίνα τρόπον ὁ Ἰωάννης
 ἐπάγει λέγων. « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν
 δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ, ὡς τὸν Χριστόν

A munis iudicii reservaret, ex quo illud dictum est :
 « Et linum fumigans non exstinguet. » Planissime
 autem finem suum accepit etiam illud : « Et in no-
 mine ejus gentes sperabunt : » in solo enim Salva-
 toris nostri Jesu Christi nomine, Christianæ gentes
 speraverunt, quæ etiam ex religione quam accepe-
 re, illius quasi parentis cognomine notatæ sunt.
 Etenim quod nullis aliis nisi gentibus in lucem sit
 datus, jam antea dictum fuerat : et per eundem,
 ut ipsum oraculum significaverat, oculi cæcorum,
 eorum utique qui quondam mente excæcati erant,
 aperti sunt, neque eorum modo, sed etiam qui ip-
 sum corpus perdidissent. Atqui vinculis et catenis
 peccatorum in tenebris et ignoratione veræ pietatis
 lumen cognitionis libertatemque apud Deum acci-
 pere meruerunt.

« Vidi Dominum sedentem super solio excelso et
 sublimi : et seraphim stabant in circuitu ejus. »
 Deinde paululum progressus sic ait : « Et audi-
 vi vocem Domini dicentis : Quem mittam? et quis
 ibit ad populum hunc? Et dixi : Ecce ego adsum,
 mitte me. Et dixit : Vade, et dic populo huic, au-
 ditu audietis, et non intelligetis, et intuentes intue-
 bimini, et non videbitis. Crassum enim factum est
 cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt,
 et oculos suos clausurunt, nequando videant oculis,
 et auribus audiant, et corde intelligant, et conver-
 tantur, et sanem eos! » Harum quoque rerum
 habes eventum in Salvatore nostro, ut apud Joan-
 nem legimus, qui ait : « Cum autem tam multa
 signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum,
 ut sermo Isaïæ prophetæ impleretur, quem dixit :
 Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium
 Domini, cui revelatum est? propterea non poterant
 credere, quia iterum dixit Isaïas : Excæcavit ocu-
 los eorum, et induravit cor eorum, ne videant ocu-
 lis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem
 eos. Hæc dixit Isaïas, quando vidit gloriam ejus,
 et locutus est de eo. » Cæterum, ut est apud
 Mattheum, accedentes discipuli ejus dixerunt ei :
 « Quare in parabolis loqueris eis? qui respondens
 ait illis : Vobis datum est nosse mysteria regni, illis
 autem non est datum : ideo in parabolis loquor
 eis, ut videntes non videant, et audientes non au-
 diant, ne quando convertantur, et sanem eos. Tunc
 completa est in eis propheta Isaïæ, quæ dicit :
 Vade, et dic populo huic, auditu audietis, et non
 intelligetis, » et quæ sequuntur. Attende vero
 quid sit quod Joannes adjungit, ubi ait : « Hæc
 dixit Isaïas, quando vidit gloriam ejus, et locutus
 est de eo. » Quod sane non aliter accipien-
 dum est, ac si Christum Christique gloriam
 propheta in ea visione viderit, in qua ait :

¹¹ Isa. vi, 1, 2. ¹ ibid. 8-10. ² Joan. xii, 37-41. ³ Matth. xiii, 10-14.

455 « Vidi Dominum Sabaoth sedentem in solio excelso et sublimi, » et quæ sequuntur. Quis autem non admiretur oraculum? cum etiam nunc adeo evidenter intueri liceat Judaici populi adversus Christum incredulitatem? Nam olim quidem illum hominem factum, miraculaque edentem apud se intuentes, animi atque intelligentiæ oculis cernere non poterant, neque apud ipsos ullus erat animæ intelligentis intuitus, quo perspicere, quænam esset in mediis ipsis virtus, quæ tanta et tam multa miracula efficeret. Quin etiam cum auribus verba vitæ æternæ percipere idonei redditi essent, et vocem divinæ sapientiæ audirent, auribus mentis non audiebant, ut sic videlicet ipsimet prophetiæ manifestum finem imponerent. Adhuc autem cum divinam Christi virtutem, per quam omne genus hominum patriis superstitionibus liberatum, suæ ipsius religioni subiecit, tam clare micantem inspiciant, nequaquam vi mentis attendunt, neque animadvertunt, quemadmodum, quod neque a Mose neque a posterioribus Mose prophetis in solis ipsis obtineri potuit, hoc est ne simulacris addicerentur, neque multorum deorum superstitioni adhærent, ipsum hoc in cunctis gentibus divina Salvatoris nostri virtus, ut constitueretur, effecerit. Deinde prophetica de illo testimonia assidue versantes, auditu quidem audiunt, sed non intelligunt, utpote cum etiam nunc prophetia, quæ nunc in manibus est, contra ipsos revera compleatur.

A Zacharia. — Quemadmodum super pullo sedens Hierosolyma ingressurus oraculo dicatur.

« Gaude vehementer, filia Sion; prædica, filia Jerusalem. Ecce Rex tuus venit tibi justus et salvos faciens: ipse mansuetus et impositus super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet currum ex Ephrem, et equum ex Jerusalem: et peribit arcus bellicus, et abundantia pacis ex gentibus. Et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per exporrectiones terræ. » Cum hæc post reditum de Babylone, novissimis prophetarum temporibus Zacharias cecinerit, **456** nullus post ejus prophetiæ tempus rex apud Judæos fuisse memoratur, qualem hæc prophetia describit, nisi unus duntaxat Salvator ac Dominus noster Jesus, Christus Dei, cujus tempore hoc quoque vaticinium suum finem est consecutum, cum ad suos discipulos verba illa dixit: « Ite in vicum qui contra vos est, et invenietis asinam et pullum alligatum. Solve illud et adducite: et si quis vobis dixerit, quid facitis? dicite illi: Dominus his indiget. Et abeuntes illi fecerunt ut præceperat illis Jesus. » Et ea quidem quæ vel ad oraculum, vel ad oraculi eventum pertinent, in hunc modum se habent. Sed quid tandem sibi vult hæc illius in asino vectatio, nisi humilem illius et obscurum significare adventum, cujus tempore primum ipsius accessum peregit? nam est alter item gloriosus, de quo Daniel

ἠερακότος καὶ τὴν Χριστοῦ δόξαν τοῦ προφήτου, κατὰ τὴν ὄπτασίαν, ἐν ἣ ἔφησεν: « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαώθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τίς δ' οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν πρόβησιν, ἐναργῶς οὕτως εἰσέτι νῦν ὄρων τῶν ἐκ περιτομῆς τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν; καὶ πάλα μὲν γὰρ ἐνανθρωποῦντα καὶ παραδοξοποιούντες ἐν αὐταῖς ὄρωντες αὐτὸν, ὀφθαλμοῖς ψυχῆς καὶ διανοίας διμῆσιν οὐκ ἐθεῶντο, οὐδέ τις ἦν ἐν αὐτοῖς νοερᾶς ἐνθυμησεως ὄρασις, εἰς τὸ συνιέναι τίς ποτ' ἄρα ἦν ἡ τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαυματουργοῦσα ἐν αὐτοῖς δύναμις. Ἀλλὰ καὶ αὐταῖς ἀκοαῖς ῥήματα ζωῆς αἰωνίου δέξασθαι κατηξιωμένοι, καὶ φωνῆς ἐνθέου σοφίας ἀκροῦμενοι, ὡς διανοίας οὐκ ἤκουον, ὡς ἐναργῆ τέλος ἐπαγαγεῖν αὐτοὺς τῇ προφητείᾳ. Καὶ εἰς δεῦρο **B** δὲ τὴν ἐνθεον τοῦ Χριστοῦ δύναμιν, δι' ἧς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἀποστήσας τῆς πατρίου δεισιδαιμονίας, ὑπηγάγετο τῇ κατ' αὐτὸν θεοσεβείᾳ, ἐναργῶς οὕτως ἐμφαινομένην ὑρῶντες, οὐδαμῶς ἐπιστώσιν τῇ διανοίᾳ, οὐδ' ἐπιβάλλουσιν, ὅπως τὸ μήτε Μωῦσει, μήτε τοῖς μετὰ Μωῦσέα προφήταις ἐπὶ μόνων αὐτῶν κατορθωθῆν, τοῦτο δὴ τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν, μηδὲ τῇ πολυθεῖᾳ προσέχειν πλάνη, τοῦτ' ἐπὶ πάντων ἐθνῶν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθεος ἀρετὴ συνεστήσατο. Εἴτα δὲ ταῖς προφητικαῖς ἐντυγχάνοντες περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις, ἀκοῆ μὲν ἀκούουσιν, ἀλλ' οὐ συνιᾶσιν, ἔργῳ πληρουμένης εἰσέτι καὶ νῦν κατ' αὐτῶν τῆς ἐν χειρὶ προφητείας.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὅς ἐπὶ πῶλον ἐρχόμενος ἔλθουσιν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προφητεύεται.

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἐρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραῦς, καὶ ἐπιθετικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραῖμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν εἰς διεκβολὰς γῆς. » Ταῦτα μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον τοῦ Ζαχαρίου εἰς τὰ ὕστατα τῶν προφητῶν θεασάμενος, οὐδεὶς μετὰ τοῦ τῆς προφητείας χρόνου βασιλεὺς παρὰ Ἰουδαίους γεγωνὸς ἱστορεῖται, ὅσον ἡ προφητεία παρίστανει, εἰ μὴ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃν καὶ αὕτη τέλους ἐτύγχανεν ἡ πρόβησις, ὅτε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς πρὸς λέξιν εἰπὼν· « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην, εὐρῆσατε θνον καὶ πῶλον δεδεμένον. Λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε· καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ· Τί ποιεῖτε; εἰπατε αὐτῷ· Ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει. Καὶ ἀπελθόντες ἐκείνοι ἐποίησαν καθ' ὃ προσέταξεν αὐτοῖς. » Τὰ μὲν οὖν τῆς προβήσεως καὶ τὰ τοῦ συμπεράσματος τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Τί δὲ ἄρα ἐβούλετο σημαίνειν ἡ ἐπὶ θνῷ ὄχθις αὐτοῦ ἀλλ' ἢ τὴν ταπεινὴν καὶ ἄδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, καθ' ἣν ἐποίησατο τὴν πρῶτην ἀφίξιν; οὕσης γὰρ καὶ δευτέρας ἐνδόξου, περὶ ἧς καὶ Δανιὴλ γυμνότερον ἐκκαλύπτων τὴν θεωρίαν

¹ Zachar. ix, 9, 10. ² Matth. xxi, 2, 3, 6; Marc. xi, 1-6; Luc. xix, 30-34.

εἶρκεν · εἰ Ἐθεώρου ἐως οὗτο θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο. Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μύριαδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος. Καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλώσσαι αὐτῷ δουλεύουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. Ὁ μὲν τῆς πρώτης ἀφίξεως τῆς ἐνανθρωπικωτέρας καὶ ταπεινῆς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο ἔχει μέγα δαίγμα καὶ σημεῖον, τὸ πρῶτον λέγεσθαι καὶ ἡσύχιον, ἤξειεν τε δούμενον ὑποζυγίῳ προφητεύεσθαι· τοῦτο γὰρ κοινὸν καὶ ἀνθρωπίνου βίου γένοιτο· ἂν τεκμήριον· τὰ δὲ τῆς δευτέρας καὶ ἐνθέου λαμπρότατα δηλοῦται διὰ τῆς ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ παρακομιδῆς, καὶ τῆς αἰώνιου πάντων τῶν ἐθνῶν βασιλείας. Καὶ ἦν γε καλὸν ἀμφοτέρας παραθεῖναι τοὺς ἐκ περιτομῆς, λόγον τε αὐτοῦ ἀπαιτῆσαι, πῶς ἂν σώσαιεν τὰς προφητείας, μίαν ἀφίξιν Χριστοῦ προσδοκῶντες· ἐπεὶ γὰρ ἑκατέραν τῶν παραθεθεισῶν προφητειῶν καὶ αὐτοὶ τὸν Χριστὸν ὄραν ἀπολογούσιν, ὥρα λέγειν, καὶ πυνθανομένους ἡμῖν ἀποκρίνασθαι, πῶς οἶόν τε ὑφ' ἑνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν, καὶ ὑπὸ μίαν ἀφίξιν, ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ φέρεσθαι τὸν αὐτὸν, καὶ ἐπὶ ὑποζυγίῳ καὶ πώλου νέου ὀχεῖσθαι. Ἐπὶ πολὺ γὰρ ταῦτα διέστηκεν ἀλλήλων. Μύριας δ' οὖν τοιαύτας καὶ ἄλλας περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας συναγαγὼν, παραθεῖς τε καὶ συγκρούσας τὰ διαφόρως σημαινόμενα, ἐναργέστατα καταλήψῃ τινὰς μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας δηλώματα περιεχούσας, πεπληρωμένας κατὰ τὴν πρώτην ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, τινὰς δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἐνδοξον ἀφίξιν ἀναφερομένας. Ἐξυλόθρευσε γὰρ λεληθότως ἄρματα, καὶ ἵππον, καὶ πᾶν τόξον πολεμικὸν ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθεοῦ δύναμις, κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐκ τῆς σωματικωτέρας Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ καλουμένου Ἐφραῖμ λαοῦ· διδὲ ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο οὐκ ἔτι συνέστη αὐτῶν τὸ βασίλειον, οὐδὲ ἡ πάλαι ἐν πολέμοις ἰσχύσασα παρασκευὴ τε αὐτῶν καὶ ὀπλιτικὴ δύναμις. Καλῶς δὲ ἐν τούτοις τὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Ἐφραῖμ ὀνόμασεν, ἀλλ' οὐχὶ Ἰσραὴλ, οὐδὲ Ἰούδα, ἵνα μὴ τὰς σεμνοτέρας διαβάλλοι προσηγορίας. Εὐροὶς δ' ἂν καὶ ταῖς ἄλλαις προφητεῖαις τὸ πᾶν ἔθνος Ἐφραῖμ μετὰ πολλῆς διαβολῆς καὶ κατηγορίας ὀνομασμένον, ὡσπερ καὶ νῦν. Μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλώνας ἐπάνοδον, μηκέθ' ὁμοίως, ὡς τὸ πρὶν, διηρημένου τοῦ λαοῦ, τίνας ἦν εἰκὸς δηλοῦσθαι διὰ τοῦ Ἐφραῖμ ἢ αὐτοῦ τοὺς τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοῦντας; ὦν τὴν πολεμικὴν καὶ ὀπλιτικὴν δύναμιν, μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων διαρκέσασαν, ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσία ἐνθέου καὶ ἀποβρόχῃ δύναμει καθέλειν, ὁμοίως τῇ προφητείᾳ. Ταῦτα δὲ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν εὐαγγελίζεται ὁ λόγος, οὐκ ἀπλῶς χαιρεῖν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα χαιρεῖν αὐτῇ παρακλεούμενος διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς αὐτὴν παρουσίαν, ἣν καὶ θυγατέρα

A apertius prodens quæ contemplanda sint, exponit : « Aspiciebam donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit. Millia millium ministrabant ei, et decies millies dena millia astabant in conspectu ejus. Et ecce cum nubibus cæli quasi Filius hominis veniens. Et usque ad Antiquum dierum pervenit : et datus est ei principatus, et honor, et regnum. Et omnes populi, tribus, linguæ, serviunt ei. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non præteribit, et regnum ejus non corrumpetur ». Verum ea quidem, quæ ad primum adventum pertinent, qui et humanior et abjectior fuit, cum aliis, hoc quoque argumenti signique habent, quod mansuetus et placidus futurus dicatur, venturusque insidens jumento eodem oraculo declaretur : hoc enim communis humanique victus argumentum fuerit. Quæ vero ad alterum illum et divinitatis amplius præ se ferentem, manifestissime indicantur per illam in nubibus cæli advectionem, perque illud æternum in omnibus gentibus regnum : nec sane ab re fuerit utrumque Judæis proponere, rationemque ab illis postulare, quoniam pacto, si unum duntaxat Christi adventum expectant, prophetias suas sibi velint constare : nam cum utramque earum, quæ expositæ sunt, ad Christum pertinere ipsi quoque fateantur, dicant quæso, et interrogantibus nobis respondeant, qui fieri possit ut uno eodemque tempore, sub unum eundemque adventum, idem et in nubibus cæli feratur, et jumento pulloque adolescente insidens vehatur. **457**

C Longe enim hæc a se invicem distant : quapropter si tu quoque innumerabiles alias his similes de Christo prophetias collegeris et contuleris, et earum significata diversa simul contenderis, alias quidem earum invenies primi illius adventus vaticinia comprehendere, quæ etiam sub eundem primum completa sunt, alias vero ad secundum eundemque gloriosum referri oportere. Et currus enim et equum et omnem arcum bellicum Salvatoris nostri divina virtus in priore ipsius adventu, de illa ad corpus umbramque pertinente Jerusalem, deque eo qui Ephrem vocatur populo, latenter ejecit ac perdidit : quare ex illo ad hunc usque diem nusquam amplius illorum regia dignitas constat, neque eorumdem qui olim valebat in bellis, apparatus et in armis virtus. Sapienter vero in his omnem Judæicum populum Ephrem nominavit, non autem Israel, neque Juda, ne veneratione digniores calumniæ appellations. Invenies autem in aliis quoque prophetiis totam gentem Ephrem cum multa calumnia et accusatione nominari, sicut hic quoque. Cum igitur post reditum de Babylone non amplius itidem ut prius in tribus divisus esset populus, quos tandem per Ephrem merito significari intellexeris, nisi eos qui ipsam Jerusalem habitarent? quorum in bellis et in armis egregiam virtutem, quæ usque ad Romana tempora vigans fuit, Salvatoris nostri

* Dan. vii, 9-14.

adventus, sicut in prophetia dictum fuerat, divina et ineffabili virtute delevit. Proinde collectam de gentibus Ecclesiam oraculum evangelice instruit ac monet, non ut simpliciter gaudeat, sed ut vehementer gaudeat, quippe quod illam ad id faciendum exhortetur propter Dei Verbi ad ipsam adventum, quam item cœlestis Sion, aut etiam prioris congregationis filiam vocat, propterea quod nos omnes qui ex gentibus profecti in Christum Dei credidimus, Christi apostolorumque ejus proles et filii sumus, utpote qui de Judæorum congregatione tanquam de matre orti simus: nam etiam quod sequitur, in Salvatoris nostri adventu completum esse constat. Quis enim ignorat ejusmodi pacem ex gentibus post adventus illius tempora exstitisse, cujusmodi nunquam antea fuisset? neque enim ut prius, sic nunc civitates a civitatibus oppugnantur, neque gentes cum gentibus colliduntur, neque vero ut priscis temporibus, sic nostris vita hominum inquieta instabilisque est, **458** quippe cum neque Athenienses contra Lacedæmonios ferantur, neque Syri adversus Phœnicas, neque Arabes in Palæstinos, neque item Ægyptii adversus finitimos militiam exercent. Sed ex illo in hunc usque diem, Deo favente, in unum omnia coivere, et revera, sicut in prophetia dictum fuerat, abundantia pacis ex gentibus prodiit, et unus Jesus, et ab ipso denuntiatur evangelicæ doctrinæ verbum, principatum, a mari usque ad mare, hoc est ab oriente sole usque ad occidentem, et a fluminibus ad exportationes terræ, sicut ea significaverant, quæ apud prophetam prædicta sunt, accepit; quæ sane Aquila quoque in hunc modum interpretatus est: « Et loquetur pacem in gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ. » Tu vero hæc comparato cum illis quæ in psalmo continentur, qui inscriptus est in Salomonem, quæ videlicet de filio regis ex semine Salomonis oriundo dicuntur; de quo is psalmus ita loquitur: « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines orbis terræ. » Porro idem hic psalmus eam item quæ hic significatur, pacem, sic futuram describit: « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis. » Isaias quoque cum his ipsis concordat, cum ait: « Et confabunt gladios suos in vomeres, et lanceolas suas in fauces. Et non sumet amplius gens in gentem gladium, et non discent ultra bellum gerere. » Cæterum Michæam quoque invenies iisdem consentanea dicentem, itemque alios ex prophetis multos. Si vero diligenter, ut alias dixi, tempora observaveris, facile intueri poteris, quemadmodum ab Augusti temporibus, et a Salvatoris nostri adventu, qui per ea tempora emicuit, cum ad unum redactum Romanorum imperium omnia obtinisset, veteres gentium differentiæ, et multiplices principatus aboliti sunt, atque ex illo in hunc modum, quæ ad pacem pertinerent, quam prophetæ prædixerant, ea finem suum contingere cœperint. Cæterum hactenus quidem cœpit, tempus autem veniet, cum plenissime prophetia complebitur, ubi gentium plenitudo ingressa illud fuerit, quod a sancto Apostolo dictum est *.

τῆς ἐπουρανίου Σιών, ἣ καὶ τῆς προτέρας συναγωγῆς ἀποκαλεῖ, διὰ τὸ πάντας ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότας γεννήματα εἶναι καὶ τέκνα Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, οἷα ἐκ μητρὸς τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς προελθόντας. Καὶ τὸ ἐξῆς δὲ ἐπληροῦτο ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ. Εἰρήνη γοῦν ἐξ ἐθνῶν γέγονεν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ, οἷα οὐδεπώποτε οὐκ ἔτι γοῦν πόλεις πόλεσιν, ὡς τὸ πρὶν, πολεμοῦσιν, οὐδὲ ἔθνη ἔθνεσι συρράσσουσιν, οὐδ', ὡς τὸ παλαιόν, ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ἀκαταστατεῖ, οὐδ' Ἀθηναῖοι μὲν Λακεδαιμονίους ἐπιστρατεύονται, Σύροι δὲ Φοινίξιν, Ἀράβιοι δὲ Παλαιστίνους, καὶ Αἰγύπτιοι τοὺς πλησιοχώρους. Ἦνωται δὲ ἐξ ἐκείνου σὺν Θεῷ τὰ πάντα, καὶ ἀληθῶς πλήθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο γέγονεν, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ. Μόνος δὲ Ἰησοῦς, καὶ ὁ δὲ αὐτοῦ κηρυχθεὶς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας λόγος ἤρξεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἕως θαλάσσης, ἀπὸ τῆς ἑω εἰς τὸν καταδυόμενον ἥλιον, καὶ ἀπὸ ποταμῶν εἰς τὰς διεκβολὰς τῆς γῆς, ἀκολούθως τοῖς ἐν τῷ προφήτῃ προλελεγμένοις. Ἄπειρ καὶ ὁ Ἀκύλας ὡδὲ πως ἡρμήνευσεν εἰπών· « Καὶ λαλήσει εἰρήνην ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς γῆς. » Ταῦτα δὲ τοῖς ἐν τῷ ψαλμῷ σύγκρινον τῷ ἐπιγεγραμμένῳ εἰς Σολομῶνα περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως, δηλαδὴ τοῦ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος προελευσμένου, λεγομένου, περὶ οὗ φησὶν ὁ ψαλμὸς· « Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Σημαίνει δὲ καὶ τὴν ἐνταῦθα δηλουμένην εἰρήνην ὁ αὐτὸς ψαλμὸς φάσκων· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Καὶ Ἡσαίας δὲ τοῦτοις συντρέχει δι' ὧν φησι· « Καὶ συγκόψουσι μάχαιρας αὐτῶν εἰς ἀροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα. Καὶ οὐ λήψεται ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. » Εὐροὶ δ' ἂν καὶ Μιχαῖαν τοῦτοις συνάδοντα, καὶ ἄλλους πλείους τῶν προφητῶν. Ἐπιστήσας δὲ, ὡς ἔφη, τοῖς χρόνοις, δυνήσῃ συνιδεῖν, ὡς ἀπὸ τῶν Αὐγούστου χρόνων, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιλαμπάσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας, τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας ἐπικρατησάσης, αἱ πάλοι τῶν ἐθνῶν διελύθησαν διαστάσεις καὶ πολυαρχίαι, καὶ τόνδε ἐξ ἐκείνου τρόπον τέλους ἤρξατο τυγχάνειν τὰ τῆς προφητευσμένης εἰρήνης. Ἄλλῃ νῦν μὲν τέως ἤρξατο, ἔσται δὲ ὅτε πληρέστατα ἡ προφητεία συμπρασθῆσεται, ἐπὶ τὸ πλῆρωμα τῶν ἔθνῶν εἰσέλθῃ τὸ πρὸς τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου δεδηλωμένον.

* Psal. lxxi, 8. * ibid. 7. * Isa. ii, 4. * Rom. xi, 25.

'Από τοῦ ψαλμοῦ ριζ'. — Περὶ ὧς ἀνὰ τῷ υἱῷ **A 459** A psalmo cxvii. — De acclamatione, Hosanna filio David, ἐπιφωνήματος.

« Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. Αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. Ὁ Κύριε, σῶσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐδώσον δὴ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. » Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰσελθόντος ποτὲ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅτε κατὰ τὴν πρὸ ταύτης προφητείαν ὀχούμενος ὄκω τὴν ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ πρόβρῃσιν ἐπλήρου, κατὰ τὸν θεῖον εὐαγγελιστὴν, οἱ ὄχλοι προάγοντες αὐτὸν καὶ ἀκολουθοῦντες ἐπευφήμουν λέγοντες · « Ὡς ἀνὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡς ἀνὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. Ὅτε καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λεγόντων · Τίς ἐστὶν οὗτος; Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον · Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης Ἰησοῦς, ὁ ἀπὸ Ναζαρεθ τῆς Γαλιλαίας. » Ἐπεὶ τοίνυν ἐκ τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ εἰρηται, τὸ, Ὡς ἀνὰ, ὅπερ ἐρμηνευθὲν δηλοῖ, Σῶσον δὴ, τὸ δὲ Ἑβραϊκόν, Ἀνὰ Ἀδωναὶ ὡς ἀνὰ, περιέχει. Ἄλλα καὶ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » ἐπειδὴ περ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ μετελιηται, ταῦτα δὲ σαφῶς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνενήνεχται· εἰκότως εἰς αὐτὸν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προρρήσεως ἐξελεῖψαμεν. Οὗτος γὰρ ὢν τυγχάνει εὐλογημένος, ὁ καὶ δι' ἐτέρου προφήτου ὀνομασμένος ὁ ἐρχόμενος, τοῦ φησαντος · « Ἐτι μικρὸν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ἔξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ, » ὅς καὶ ἐλήλυθεν ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς αὐτοῦ. Αὐτὸς δ' ἂν εἴη καὶ « Θεὸς Κύριος ὁ ἐπιφανὴς ἡμῖν. » Ἐν ὀνόματι γοῦν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ὀμολογεῖ ἐληλυθῆναι λέγων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους · « Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με · ἄλλος ἐλθὼν ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψετε. » Αὐτὸς δὲ ὅν ὁ ἐπιφανὴς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ εὐλογημένος, ὁ ἐλθὼν ἐν ὀνόματι Κυρίου, αὐτὸς ἦν καὶ ὁ λίθος, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ πάλαι πρότερον τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν διὰ τῆς Μωσαϊκῆς διδασκαλίας οἰκοδομοῦντες, ὃς καὶ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν, εἰς κεφαλὴν ἐτέρας γωνίας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας κατέστη, ἦν ὡς μὴ τοῖς πᾶσιν ὀρωμένην, μόνοις δὲ τοῖς προφητικαῖς ὀφθαλμοῖς, θαυμαστὴν εἶναι φησὶν ὁ λόγος φάσκων · « Καὶ ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Τὴν δὲ ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πάλιν ἡμέραν ὀνομάζει, ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἐπεὶ καὶ φῶς ἦν αὐτὸς τὸ ἀληθινόν, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἡμέρα τοῦ Θεοῦ, ἐν ἧ γένοιτο καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν · « Αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. » Καὶ τούτων δὲ τούτων συντεταγμένων τὸν τρόπον, κειρὸς καὶ ἐπὶ τὰς περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ μεταθῆναι προφητείας.

ea. » Cæterum cum hæc a nobis in hunc modum breviter comprehensa sint, tempus jam fuerit, ad eas quæ de passione illius loquuntur, prophetias, transire.

« Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris. Hæc dies quam fecit Dominus, exsulemus et lætemur in ea. O Domine, salvum fac jam nunc; o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in nomine Domini: [Benediximus vobis de domo Domini:] Deus Dominus, et illuxit nobis ¹⁰. » Salvatore nostro Jesu Christo ingresso quondam in urbem Hierosolyma, quo tempore, sicut propheta, quam proxime ante hanc exposuimus, continet, dum asello insidens vehitur, fidem huic rei faciente evangelista, vaticinium quod est apud Zachariam complevit, turbæ quæ præbant et quæ sequebantur, acclamabant benedicentes: « Hosanna filio David. Benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in altissimis. Quo etiam tempore cum intrasset Hierosolymam, commota est universa civitas, dicens: Quis est hic? Turbæ autem dicebant: Hic est propheta Jesus a Nazareth Galitææ ¹¹. » Quoniam igitur ex proximo psalmo dictum est illud, hosanna, quod si interpreteris, significat, salvum fac jam nunc, et Hebraicus contextus, Anna Adonai hosanna, habet, necnon illud: « Benedictus qui venit in nomine Domini, » ipsum quoque ab eodem psalmo est acceptum, et hæc ipsa plane ad Christum Deum referri constat: merito ad eundem reliqua quoque ejusdem vaticinii hoc in loco retulimus. Hic enim est ille benedictus, qui ab alio propheta veniens est nominatus, ubi sic ait: « Adhuc modicum, et veniens veniet et non tardabit ¹², » qui item venit in nomine Dei et Patris sui. Idem vero fuerit etiam « Deus Dominus qui illuxit nobis. » Itaque in nomine Patris sui confitetur se venisse ad Judæos, dicens: « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius cum venerit in nomine proprio, illum accipietis ¹³. » Hic ipse igitur, qui illuxit nobis Deus Dominus benedictus, qui venit in nomine Domini, lapis ille fuit, quem reprobaverunt, qui quondam antea populum circumcissione signatum, **460** per Mosaicam doctrinam ædificabant: qui item ab illis reprobatus in capite alterius anguli, collectæ utique de gentibus Ecclesiæ, est constitutus, quam sane Ecclesiam, non ut eam quæ ab omnibus, sed ut eam quæ ab unis propheticis oculis cernatur, admirabilem esse, ait oraculum, ubi sic ait: « Et est mirabile in oculis nostris. » Adventum vero ejus, rursus diem nominat, quam fecit Dominus, quandoquidem ipse etiam lux fuit vera, et sol justitiæ, et dies Dei, in qua utinam nobis quoque dicere liceat: « Hæc dies quam fecit Dominus, exsulemus et lætemur in

¹⁰ Psal. cxvii, 22-26. ¹¹ Matth. xxi, 9-11. ¹² Habac. ii, 3 ¹³ Joan. v, 43.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
BIBLION ΔΕΚΑΤΟΝ.

—

EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER DECIMUS.

461 HÆC INSUNT IN DECIMO LIBRO A ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΔΕΚΑΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜ-
 EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO ΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ
 DEMONSTRATIONIS. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

De Juda proditore, et futura cum eo adversus Christum conspiratione, ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A psalmo xl.
2. A psalmo liv.
3. A psalmo cviii.
4. A Zacharia.
5. A Jeremia.

De iis quæ sub illius passionis tempus evenere.

6. Ab Amos.
7. A Zacharia.
8. A psalmo xxi.

PROCEMIUM.

Post exposita oracula de illius Dei ad homines accessu, qui antea nuntiabatur venturus, invitat jam nunc tempus nos, ut de iis disseramus, quæ consideranda sunt in ejusdem de vita humana discessu, videamusque diligenter, quæ rursus ea forent, quæ illi ab initio et a prophetis usque temporibus eventura **462** canerentur, ac primum ea putamus esse tractanda, quæ ad illos pertinent, qui illi mortem ac cædem machinati sunt, quæ sane non parvam rerum hoc loco propositarum sibi vindicant partem : sed antequam ad id veniamus, ea nobis firmiter tenenda sunt, quæ plerumque diximus de dispensatione, quæ omnes illius rationes complexa est, in qua illud considerari solet, quod alia sunt quæ ad ejusdem divinitatem, alia quæ ad assumptam humanitatem pertinent. Alias enim induci solet tanquam et Dei Verbum, et Dei virtus, et Dei sapientia : item magni consilii Angelus, magnusque et æternus Pontifex, qui ut omnia quæcunque genita sunt et sint id quod sunt, et in eo con-

Περὶ τοῦ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῆς σὺν αὐτῷ κατὰ τοῦ Χριστοῦ γενησομένης συσκευῆς, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μ'.
- β'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ςδ'.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρη'.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου.

Περὶ τῶν ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

- ς'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.
- ζ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κα'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

B Μετὰ τὰς ἀποδοδομένας προβόσεις περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ καλεῖ δὴ καιρὸς καὶ τὰ περὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἐξ ἀνθρώπων αὐτοῦ βίου διεξελθεῖν, συνιδεῖν τε αὐθις οἷα συμβήσεσθαι περὶ αὐτῶν ἀνωθεν ἐκ τῶν προφητικῶν ἐθεσπίζετο χρόνων. Πρῶτα δὲ διελεύσομαι τὰ περὶ τῶν τὸν θάνατον αὐτοῦ συσκευησαμένων, μέρος εὐ μικρὸν τυγχάνοντα τῆς προκειμένης προτάσεως. Πρὸ δέ γε τοῦ λόγου τὰ πολλάκις ἡμῖν εἰρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας τηρητέον, ὅτι δὴ τὰ μὲν κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐπινοεῖται. Πῆ μὲν γὰρ εἰσάγεται Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· μεγάλης τε βουλῆς ἀγγελος, μέγας τε καὶ αἰώνιος ἀρχιερεὺς, ὑπὲρ τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων οὐσιώσεώς τε καὶ σωτηρίας ἰερωμένου, καὶ υἱοῦμένου τὸν Πατέρα· πῆ δὲ ὁ Ἀμώς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀγόμενον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ ἀνθρώπειον σκῆνος, ὃ δίκην ἀμνοῦ καὶ προβάτου ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγέλης, οἷα τις ἀρχιερεὺς, ἀναλαβὼν,

καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους καλλι-
 ερησάμενος, προσηγάγετο τῷ Πατρὶ, δι' οὗ καὶ τῆ
 τῶν ἀνθρώπων ὠμίλησε φύσει, οὐκ ἄλλως δυναμένη
 λόγου Θεοῦ καὶ δυνάμειος ἀσωμάτου καὶ νοερᾶς ἐπη-
 κόψ γενέσθαι, οὐδέ τι μείζον σαρκῶν καὶ σωμάτων
 δι' ὀφθαλμῶν σαρκὸς ἐπινοῆσαι. Ὅσα τοίνυν ἐπὶ τὸ
 ταπεινότερον δόξειεν ἐν τοῖς προκειμένοις περὶ αὐτοῦ
 λέγεσθαι, ταῦτα τὸν Ἀμνὸν ὄραν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἰφροντα
 τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ τὸ σῆνος τὸ ἀνθρώ-
 πειον ὑποβάλλει νοεῖν. Ἀμνὸς μὲν γὰρ ἦν αἰφρον
 τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάν-
 νην τὸν λέγοντα· « Ἴδὲ ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἰφρον
 τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· » ἀμνὸς δὲ ἦν καὶ ὁ ἐπὶ
 σφαγῆν ἀγόμενος, κατὰ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐα λόγιον
 γέσκον· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς
 ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφωτός. » Περὶ τοῦ
 αὐτοῦ δὲ ὡς περὶ ἀμνοῦ ἐλέγετο καὶ τὸ, « Ἀπὸ τῶν
 ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον· » ἔδει γὰρ
 τὸν Ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως
 ἀναληφθέντα ὑπὲρ τῶν λοιπῶν συγγενῶν ἀμνῶν, καὶ
 ὑπὲρ πάσης τῆς ἀνθρωπίνης ἀγέλης θυσίαν τῷ Θεῷ
 προσαχθῆναι. « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θά-
 νατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις ἣ ἐκ νεκρῶν, »
 φησὶν ὁ Ἀπόστολος· καὶ « ὡς περὶ δι' ἐνὸς παραπτώ-
 ματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτω
 καὶ δι' ἐνὸς δικαιοῦματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς
 δικαιοσιν ζωῆς· » ἔθεν καὶ αὐτὸς τοὺς μὲν ἑαυτοῦ
 μαθητὰς ζωὴν καὶ φῶς καὶ ἀλήθειαν ἑαυτὸν εἶναι,
 καὶ τὰς λοιπὰς ἐπινοίας τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας
 ἐπαίδευε, τοῖς δὲ ἀμυήτοις τῶν κατ' αὐτὸν ἀπορήτων
 εἰεγε· « Τί με ζητεῖτε ἀποκτείνειν ἀνθρώπον, ὃς τὴν
 ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα; » Ὅσπερ οὖν τὰ τῆς θεολο-
 γίας ἰδιώματα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδόδοται, τὸν
 ὅμοιον δὴ τρόπον κἀναυθα τοῦ ἀμνοῦ τὰ ἀνθρω-
 ποπαθῆ παραστήσεται, τῶν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ
 μέσων ὄντων, ὅμοι τε ἀμφο, τὰ τε κατὰ τὸν Θεὸν
 καὶ τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπον αὐτοῦ περιειληφότων.
 Τοῦτων χρησίμως ἡμῖν προτετηρημένων, ἦδη καὶ
 τῶν λογίων αὐτῶν ἐφαψόμεθα, περὶ τῆς Ἰούδα τοῦ
 προδότου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κατὰ τοῦ Χριστοῦ γενο-
 μένης συσκευῆς, περὶ τε τῶν ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ
 πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

quæ mediî cujusdam instar fuere, ad ea quæ passionem illius antecesserunt, et utraque simul tum
 ea quæ ad Deum pertinent, tum ea quæ ad hominem, qui ille erat, complexa sunt. Postquam igitur
 hæc a nobis non inutiliter observata, retentaque sunt, jam tum ipsa etiam oracula aggredi tempus
 esse videatur, quæ et Judam proditorem, cumque eo futuram adversus Christum conspirationem, et quæ
 illi sub ipsum passionis tempus eventura erant, significabant.

Ἀπὸ ψαλμοῦ μ'. — Περὶ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν ἐπιβουλὴν συσκευασαμένων.

« Μακάριος ὁ συνὸν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα, ἐν
 ἡμέραι πονηρᾶ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος. Κύριος δια-
 φυλάξει αὐτὸν, καὶ ζήσει αὐτὸν, καὶ μακαρίσει αὐτὸν
 ἐν τῇ γῆ, καὶ μὴ παραδῶ αὐτὸν εἰς χεῖρας ἐχθρῶν
 αὐτοῦ. Κύριος βοηθήσει αὐτῷ ἐπὶ κλίνης ὀδύνης αὐ-
 τοῦ, ὄλην τὴν κοίτην αὐτοῦ ἐστρεψας ἐν τῇ ἀβύσσῳ
 αὐτοῦ. Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν

¹⁵ Joan. 1, 29. ¹⁶ Isa. LIII, 7, ¹⁷ ibid. 8.
 VIII, 40.

A serventur, dum sacro munere fungitur, patrem
 suum exorat. Alias autem tanquam et Agnus Dei,
 qui tollat peccata mundi, et ovis quæ ad eædem
 ducatur. Hoc autem fuit ipsum humanum corpus,
 quod ille instar agni atque ovis, cum de nostro
 grege veluti Pontifex assumpsisset, primitiis hu-
 mani generis fauste feliciterque operatus, Patri
 munus attulit, per quod etiam cum humana natura
 commercium habuit, quæ alioqui neque Dei Ver-
 bum, neque vim incorpoream atque intelligentem
 exaudire aut percipere potuisset, neque quidquam
 supra carnem aut corpus per oculos corporis in-
 tueri. Quæcunque igitur de illo in his quæ nunc
 tractamus, humilius abjectiusque dici videbuntur,
 ea spectare Agnum Dei, qui tollit peccatum mundi,
 corpusque illud humanum, meminisse oportebit.
 Agnus ille quidem fuit, tollens peccatum mundi, ut
 Baptista Joannes dicebat : « Ecce, inquit, Agnus
 Dei, qui tollit peccatum mundi ¹⁵; » agnus item, ad
 eædem ductus, ut est in Isaïæ prophetæ oraculo
 quod ita ait : « Tanquam ovis ad eædem ductus
 est, et tanquam agnus coram tondeute obmutuit ¹⁶. »
 De eodem vero tanquam de agno etiam
 illud dictum est : « Ex peccatis populi mei ductus
 est ad mortem ¹⁷ : » oportebat enim Agnum Dei,
 qui a maximo Pontifice assumptus fuerat, pro re-
 liquis cognatis agnis, et pro omni humano grege,
 Deo victimam afferri. Nam « quoniam per homi-
 nem mors, per hominem etiam resurrectio a mor-
 tuis ¹⁷, » inquit Apostolus, et « sicut per unius de-
 lictum in omnes homines in condemnationem, sic
 per unius justitiam, in omnes homines in justifica-
 tionem vitæ ¹⁸, » ex hoc ipse quoque suis quidem
 discipulis se et vitam, et lucem, et veritatem esse,
 et reliqua **463** omnia quæ ex theologia de illo
 considerantur, ostendebat. Ad profanos autem, et
 arcanorum ipsius expertes dicebat : « Quid me
 quæritis interficere hominem, qui veritatem vobis
 locutus sum ¹⁹? » Quemadmodum igitur quæ theologi-
 cæ de illo propria sunt, in prioribus libris sunt
 exposita, ita in hoc quæ ad agni humanas affectio-
 nes, patibilemque naturam pertinent, tractabuntur :

D A psalmo XL. — De Juda proditore, et iis qui cum
 eo insidias adversus Salvatorem nostrum con-
 struxere.

« Beatus qui intelligit super egenum et pauperem,
 in die mala liberabit eum Dominus. Dominus con-
 servet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum
 in terra, et non tradat eum in manus inimicorum
 ejus. Dominus opem feret illi super lectum doloris
 ejus. Dominus universum stratum ejus versasti in infirmitate
 ejus. Ego dixi : Domine, miserere mei, sana animam

¹⁷ I Cor. xv, 21. ¹⁸ Rom. v, 18. ¹⁹ Joan.

meam, quia peccavi tibi; inimici mei dixerunt mala A mihi: quando morietur, et peribit nomen ejus? Et si ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi, egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum²⁰; adversum me susurrabant omnes inimici mei, adversum me cogitabant mala mihi, verbum iniquum constituerunt adversum me, nunquid qui dormit, non adjicies ut resurgat? et enim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem. Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me, et retribuam eis; in hoc cognovi quod voluisti me, quoniam **464** non gaudebit inimicus meus super me, me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in æternum²¹. » Quoniam nonnulli suspicati sunt librum Psalmodum, hymnos tantum in Deum et carmina theologica continere, præsentia vero aut de rebus futuris prophetias non item, primum illud erit observandum, quod innumerabilia sunt, quæ in illis futura canuntur, quæ quidem longum esset in præsentia colligere, sed satis fuerit ad hujusce propositi confirmationem, duobus nunc uti psalmis, qui ipsi quidem Asaph inscripti sunt, dicti vero ipsius David temporibus. Tunc enim cum Asaph unus esset ex iis viris sanctis qui psalmos canebant, ut scriptum est in libro qui *Paralipomenon* inscribitur, psalmos qui illi attribuantur, divino afflatus Spiritu enuntiavit. Quid igitur hujusmodi psalmi continent? nimirum vaticinia, quibus Judæorum regni civitatis vastatio prædicitur, quæ vastatio Judæis accidit anno circiter quingentesimo post ejusmodi vaticinium. Ergo psalmus septuagesimus tertius, qui intellectus Asaph inscribitur, ita habet: « Ut quid, Deus, repulisti in finem? iratus est furor tuus super oves pascuæ tuæ? memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio, redemisti virgam hæreditatis tuæ, mons Sion hic, in quo habitasti in eo, leva manus tuas in superbias eorum in finem, quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriati sunt qui oderunt te in medio solemnitatis tuæ, posuerunt signa sua signa: et non cognoverunt sicut in exitu desuper, quasi in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus in idipsum, in securi et vecte dejecerunt eam, incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui²². » Hæc quidem septuagesimus tertius psalmus. Septuagesimus autem octavus, qui ipse quoque est Asaphi, hæc continet: « Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem quasi pomorum custodiam, posuerunt morticina servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ²³. » Ex his ea quæ prius recitata sunt, dico autem ea, quæ de septuagesimo psalmo accepimus, prædicta sunt adhuc regnante David, antequam templum a Salomone constructum esset. **465** Sed suum finem contingere, non

ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπαν κακὰ μοι· πότε ἀποθάνειται καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Καὶ εἰ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτοῦ. Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐφθύριζον πάντες οἱ ἐχθροὶ μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακὰ μοι. Μὴ δὲ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι; καὶ γὰρ ὁ ἀνθρώπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερυσμόν. Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνων, ὅτι τεθέληκός με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμοί. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου, καὶ ἐθεδαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐπειδὴ τινες ὑπεκλήφασαι τὴν βίβλον τῶν Ψαλμῶν ὕμνους μόνον εἰς Θεόν, καὶ ψῆδός θεολογικὰς περιεχεῖν, οὐ μὴν καὶ προφητείας, οὐδὲ μελλόντων προφητείας, τοῦτο πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς μυρία θεσπίζεται δι' αὐτῶν, ἀ καὶ μακρὸν ἂν εἴη συναγαγεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀρκεῖ δὲ χρῆσασθαι εἰς μαρτυρίαν τοῦ λόγου δύο ψαλμοί· ἐπιγεγραμμένους δὲ κατὰ τοῦ Δαβὶδ χρόνους. Τὸ τηρικῶτα γὰρ εἰς τὴν ἱεροφαλιῶν ὁ Ἀσάφ τυγχάνων, ὅς ἐν τῇ βίβλῳ φέρεται τῶν Παραλειπομένων, τοὺς ἐπιγεγραμμένους αὐτὸν ψαλμοὺς θεῖω Πνεύματι προσεφώνησε. Τί δὴ οὖν περιέχουσιν οἱ ψαλμοί; προβόησεις τῆς πολιουρίας τῆς βασιλικῆς πόλεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἧτις γέγονεν ἐγγύς πεντακοσίοις ἔτεσι μετὰ τὴν πρόβόησιν. Λέγει δ' οὖν ὁ ἑβδομηκοστὸς τρίτος ἐπιγεγραμμένος συνέσσω τῷ Ἀσάφ, « Ἴνα τί ἀπίσω, ὁ Θεός, εἰς τέλος; ὠργίσθη ὁ θυμός σου ἐπὶ πρόβατα νομῆς σου; μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου, ἧς ἐκτίσω ἀπ' ἀρχῆς, ἐλυτρώσω βάρβδον κληρονομίας σου. Ὅρος Σιών τοῦτο, ὃ κατασκήνωσας ἐν αὐτῷ, ἔπαρον τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν εἰς τέλος. Ὅσα ἐπονηρέυσατο ὁ ἐχθρός ἐν τοῖς ἁγίοις σου, καὶ ἐνεκαυχῆσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέσῳ τῆς ἐκκλησίας σου, ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν σημεῖα· καὶ οὐκ ἔγνωσαν ὡς εἰς τὴν ἔξοδον ὑπεράνω. Ὡς ἐν δρυμῷ ξύλων, ἀξίναις ἐξέκοψαν τὰς θύρας αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέβραξαν αὐτήν. Ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριόν σου, εἰς τὴν γῆν ἐδεθήλωσαν τὸ σκηνώμα τοῦ ὀνόματός σου. » Ταῦτα μὲν ὁ ἑβδομηκοστὸς τρίτος ψαλμός· καὶ ὁ ἑβδομηκοστὸς δὲ ἑγδοός, τοῦ Ἀσάφ καὶ αὐτὸς τυγχάνων, τάδε περιέχει· « Ὁ Θεός, εἰσῆλθοσαν ἔθνη εἰς τὴν κληρονομίαν σου, ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἁγίόν σου. Ἐθεντο Ἱερουσαλήμ ὡς ὀπωροφυλάκιον, ἔθεντο τὰ θνησιματὰ τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, τὰς σάρκας τῶν ὀσίων σου τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. » Τούτων δὲ τὰ μὲν πρῶτα, λέγω δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστὸς τρίτου ψαλμοῦ, εἰρητο βασιλεύοντος ἐτι τοῦ Δαβὶδ, πρὸ τοῦ τὸν ναὸν ὑπὸ Σολομῶνος κατασκευασθῆναι· τέλους δὲ ἔτυγεν οὐκ ἄλλοτε ἢ πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίου πολιουρίας, δεύτερον δὲ ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πρὸς Ἰουδαίους πολέμου· ἕκαστα γὰρ τῶν εἰρημένων ἐπληροῦτο ἐπὶ τε τῆς πρώτης καὶ δευ-

²⁰ Psal. xl, 2-15. ²¹ Psal. lxxiii, 4-7. ²² Psal. lxxviii, 1, 2.

είρας τοῦ ἱεροῦ κατασκαφῆς, προγνωσθέντα καὶ ἀνα-
 φωνηθέντα ἐν τοῖς εἰρημένοις Ψαλμοῖς ὑπὸ τοῦ
 Ἀσάφ. Τὰ δὲ δευτέρα ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ὀγδόου,
 ἐπληροῦτο κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους, τοῦ κλη-
 θέντος Ἐπιφανοῦς, ὅς, τῆς Συρίας βασιλεύσας, ὑπ-
 ἄγεται μὲν τὰ Ἱεροσόλυμα, μαιίνει δὲ τὸν ναὸν, καὶ
 καθαρῶς τὸ θυσιαστήριον· ἔπειτα τοὺς Ἰουδαίους
 Ἑλληνίζων, πλείστους ὅσους αὐτῶν ἄνδρας καὶ γυ-
 ναῖκας ὑπὲρ τοῦ οἰκείου νόμου καὶ τῆς πατρῴας
 εὐσεβείας ἀνήρει, ποικίλαις προαικιζόμενος τιμωρί-
 αῖς. Εἰς ἐκείνον τοιγαροῦν τὸν καιρὸν, καὶ εἰς τοὺς
 μετὰ ταῦτα τῷ Ἀντιόχῳ τὰ Ἰσα πράξαντας, ἀνα-
 φωνεῖ ὁ Ἀσάφ τὸ ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ὀγδόου
 ψαλμοῦ. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ ἡ τῶν καλουμένων
 Μακκαβαίων γραφή, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον·
 « Καὶ προσεπισυνήχθησαν πρὸς Ἰάκειμον καὶ Βακ-
 χίδην συναγωγὴ γραμματέων ἐκζητοῦσα δίκαια. »
 Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ὠμοσεν αὐτοῖς λέγων· Οὐκ
 ἐκζητήσομεν ὕμιν κακὸν, καὶ τοῖς φίλοις ὑμῶν· καὶ
 ἐνεπίστευσαν αὐτῷ· καὶ συνέλαβεν ἐξ αὐτῶν ἐξή-
 κοντα ἄνδρας, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτοὺς ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ,
 κατὰ τὸν λόγον Ἀσάφ ὃν ἔγραψεν, ἔδωκαν τὰ θνησι-
 μαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ
 οὐρανοῦ, σάρκας ὄσιων σου τοῖς ζώοις τῆς γῆς, αἰ-
 ματα αὐτῶν ἐξέχεαν κύκλῳ Ἱερουσαλήμ, καὶ οὐκ ἦν
 ὁθάπτων. » Τούτων οὕτω προρρήθέντων καὶ ἀποτε-
 λεσθέντων, οὐ θαυμαστὸν, εἰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον
 καὶ τὰ προεκτεθέντα τοῦ τεσσαρακοστοῦ ψαλμοῦ
 λόγῳ σημαίνει τὰ μέλλοντα ἔσσεσθαι κατὰ τὸν τῆς
 αὐτοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῆς χρόνον, ἅπερ μὴ πάν-
 των ἀνθρώπων συνιέντων, ὅπως Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ
 σοφία, καὶ ζωὴ, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ πάντα πλοῦτον
 ἀγαθῶν κεκτημένος, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε σάρκα λα-
 οῦς, καὶ τοῖς τὸ γένος θνητοῖς ἀνθρώποις καὶ πτω-
 χῶς ὁμοιωθεὶς, μορφῆν τε δούλου καὶ πένητος ἀνεῖλη
 φῶς, καὶ μάλιστα καθ' ὃν καιρὸν ἐπλήρου τὴν ἀπὸ τοῦ
 ψαλμοῦ προφητεῖαν, εἰκότως ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ
 μακαρίζεται ὁ ταῦτα περὶ αὐτοῦ συνιείς, ἐπαγγελίας
 τυγχάνων τῆς ἀναγεγραμμένης. Εἶθ' ἐξῆς ἐκ προσώ-
 που λοιπὸν δὴ τοῦ πένητος καὶ πτωχοῦ, αὐτοῦ δηλαδὴ
 τοῦ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντος Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιλέ-
 γεται· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με. » Ὅτι δι-
 ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ θεσπί-
 ζεται, αὐτάρκης μάρτυς ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης
 τυγχάνει. Ἰσοραεὶ γάρ, ὅτι « Λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ποτε
 λέντιον περιεζώσατο, καὶ νίψας τοὺς πόδας τῶν μα-
 θητῶν αὐτοῦ εἶπεν· Ἐγὼ οἶδα οὐς ἐξελεξάμην· ἀλλ'
 ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ· Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν
 ἄρτον ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πέτραν αὐτοῦ. » Ποίαν
 γὰρ πεπληρωθῆσθαι γραφὴν ἐν τούτοις ἐδήλου ἀλλ' ἢ
 τὴν τοῦ μετὰ χεῖρας ψαλμοῦ ἐν ᾧ εἴρηται· « Καὶ γὰρ
 ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἠλπισα, ὁ ἐσθίων
 ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περνετισμόν; » Φη-
 σὶν οὖν ἀρχόμενος· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με,
 ἵασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἤμαρτόν σοι. » καὶ δι' ὅλου
 τοῦ ψαλμοῦ· ἅπερ σαφέστερον ὁ Σύμμαχος τοῦτον ἐξ-
 ἔλωκε τὸν τρόπον· « Ἐμοῦ λέγοντος· Κύριε, οἴκτει-

A alias, quam semel quidem populantibus Babylonis,
 iterum autem bello quod adversum Judæos a Romanis
 gestum est, unumquodque enim eorum, quæ dicta
 sunt, completum est tam prima templi eversione,
 quam ea quæ secuta est, tametsi in hisce duobus
 psalmis et provisum et enuntiatum est. Quæ vero
 secundo loco recitavimus, et a septuagesimo octavo
 psalmo accepimus, completa sunt ejus Antiochi
 temporibus, qui vocatus est Illustris, qui cum in
 Syria regnaret, irrupit quidem in urbem Hieroso-
 lyma, scedavit vero templum, et sanctorum ever-
 tit. Dumque Judæos Græcorum moribus cogit vi-
 vere, quamplurimos eorum tam mares quam femi-
 nas, qui neque proprias leges neque patriam pieta-
 tem deserere volebant, variis prius vexatos suppli-
 ciis, interfecit. In illud ergo tempus, et in eos qui
 posthac, eadem quæ Antiochus patravertit, clamat
 Asaph ea quæ septuagesimo octavo psalmo conti-
 nentur. Fidem huic rei facit, ea quæ vocatur Ma-
 cabæorum historia, quæ in hunc modum se habet :
 « Et convenerunt ad Jacimum et Bacchidem con-
 gregatio scribarum requirementum quæ justa sunt²², »
 et deinceps adjungit : « Et juravit illis dicens : Non
 inferemus vobis malum, neque amicis vestris, et
 crediderunt ei, et comprehendit ex iis sexaginta
 viros, et occidit eos in uno die, secundum verbum
 Asaph quod scripsit, dederunt morticina servorum
 tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum
 tuorum bestiiis terræ, sanguinemque eorum effude-
 runt in circuitu Jerusalem, et non erat qui sepe-
 liret²³. » Cum hæc in hunc modum et prædicta et
 completa sint, mirum videri non debet, si eodem
 modo etiam oracula de quadragesimo psalmo nuper
 accepta, quid futurum esset per id tempus, quo
 Judæi adversus Salvatorem nostrum conspirarunt,
 significant : ex quibus cum universi homines non
 intelligerent, quoniam pacto qui Verbum Dei est,
 et sapientia, et vita, et lumen verum, et omnes
 bonorum divitias possidens, propter nos assumpto
 corpore, et pauper et natura mortalibus hominibus
 et egenis similis sit factus, formamque et servi et
 pauperis acceperit, maxime quo tempore comple-
 bat ea quæ ad prophetiam hujus psalmi pertinent,
 merito in initio psalmi, is ut beatus commendatur,
 qui hæc de illo intellexerit, utpote qui promissum
 publicæ memoriæ traditum obtineat. **466** Tum
 deinceps, quod superest, ex ipsius pauperis atque
 egeni persona, ipsius videlicet Salvatoris nostri,
 qui propter nos inopem vitam assumpsit, adjungi-
 tur : « Ego dixi, Domine, miserere mei²⁴. » Quod
 vero ex persona Salvatoris, quæ ad hunc psalmum
 pertinent, prædicta sint, optimus sane sit testis
 evangelista Joannes. Narrat enim, ut olim Jesus,
 cum accepisset linteam, præcinxerit se, cumque
 pedes discipulorum suorum abluisset, dixerit : « Ego
 scio quos elegerim, sed ut compleatur Scriptura :
 Qui edit mecum panem, levavit contra me calca-

²² 1 Machab. vii, 12. ²³ ibid. 15-17. ²⁴ Psal. xl, 5.

neum suum²⁶. » Etenim quam tandem aliam in his Scripturam completam esse dicebat, nisi eam quæ in hoc psalmo habetur, qui nunc in manibus est, in quo quidem psalmo illud dictum est : « Etenim homo pacis meæ in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem²⁷. » Initio ergo sic ait : « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi²⁸ : » et per totum psalmum, ea quæ planius in hunc modum Symmachus edidit : « Me dicente, Domine, miserere mei, sana animam meam ; et si peccavi tibi, inimici mei dixerunt de me mala, quando morietur, et peribit nomen ejus ? et cum ingrederetur, vana loquebatur cor ejus, congregabat injustitiam sibi. Cum egrederetur foras, obloquebatur, uno animo susurrabant contra me omnes qui odebant me, de me cogitabant mala mihi, verbum iniquum effusum erat inter ipsos, et qui cecidit non amplius surget, sed et homo qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificatus est contra me consequenter ; tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, ut retribuam eis : propter hoc cognoscam quod voles, si non obloquetur inimicus meus, me autem propter simplicitatem suscepisti, et constitues me in conspectu tuo in æternum. » Cum his vero quæ Symmachus edidit concordant etiam ea quæ ab Aquila edita sunt, sensuque idem valent. Primum igitur de eo quod ex persona Salvatoris nostri enuntiari videatur, illud quod dictum est : « Sana animam meam, quia peccavi tibi, » observato, quæso te, ut idem apud Symmachum non eodem modo habeat, sed sic : Sana animam meam, et si peccavi tibi. » Sic autem hoc ille ait, propterea quod nostra secum ipse peccata communicavit. Ex quo illud dictum est : « Et Dominus tradidit eum peccatis nostris, et, ipse peccata nostra fert²⁹. » **467** Factus est igitur pro nobis execratio ille Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi, quem non cognoscen- tem peccatum, Deus pro nobis peccatum fecit, dum illum pretium animatum ac vivum pro nostris omnium animis tradit, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso. Sed quando etiam in similitudinem carnis peccati factus, condemnavit peccatum in carne, merito proferuntur ea quæ jam exposita sunt. Quod autem peccata nostra, sua faciens propter charitatem erga nos ac benevolentiam, hæc dicat, deinceps oratione progressus in eodem psalmo demonstrat, dicens : « Me autem propter innocentiam suscepisti³⁰. » Quibus verbis planissime Agnum Dei, omnis mali expertem et innocuum ostendit. Sed quo tandem modo ille peccata nostra sua fecit, et quo item modo iniquitates nostras tulit ? num ex eo quod corpus illius nos esse dicti sumus, ut ait Apostolus : « Vos autem estis corpus Christi et membra ex parte, et ex eo quod dum unum membrum patitur, simul omnia cum eo membra

ρόν με, Ιασαι την ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτὸν σοι, οἱ ἐχθροὶ μου ἔλεγον περὶ ἐμοῦ κακὰ· Πότε ἀποθῆνη, καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ; Εἰσερχόμενος ἐπιπίψασθαι, μάταια ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, ἤθροζεν ἀδικίαν ἑαυτῆς. Ἐξερχόμενος δὲ ἔξω κατελάλει. Ὁμοθυμαδὸν ἐψιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισούντες με, περὶ ἐμοῦ ἐνοοῦντες κακὰ μοι. Λόγος παράνομος ἐκκέχυτο ἐνδον αὐτῶν, καὶ πεσῶν οὐκέτι ἀναστήσεται· ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπος, ὃς εἰρήνευέ μοι, ὧ ἐπιπόθειν, συνεσθίων μοι ἄρτον ἐμὸν, κατεμεγαλύνθη μου. Ἀκολουθῶς, σὺ δὲ, Κύριε, σὺ κτεῖρόν με, καὶ ἀέγειρόν με, ἵνα ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο γλώσσομαι, ὅτι θελήσεις, ἐὰν μὴ καταλάβῃς ὁ ἐχθρὸς μου. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀπλότητα ἀντέσχω, καὶ παραστήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος. » Ἰσοδυναμῶν δὲ τοῖς τοῦ Συμμάχου καὶ τὰ Ἀκύλου. Πρῶτον οὖν περὶ τοῦ δοκεῖν ἀπεμφαίνειν ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ εἰρημένον, τὸ, « Ἰασαι την ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτὸν σοι, » τρηθῆσαι τὸ παρὰ τῷ Συμμάχῳ μὴ οὕτως ἔχον, ἀλλὰ, « Ἰασαι την ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτὸν σοι. » Καὶ οὕτω δὲ τοῦτο φησιν, ἐπιπὴ τὰς ἡμετέρας κοινοποιεῖ εἰς ἑαυτὸν ἁμαρτίας. Δὴ λέλεκται· « Καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· » καὶ, « Αὐτὸς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει. » Γέγονε γοῦν ὑπὲρ ἡμῶν κατὰρα ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ὃν καὶ μὴ γινώσκοντες ἁμαρτίαν ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν προέμενος αὐτὸν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας γενόμενος κτεῖνε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, εἰκότως προξέρεται τὰ ἐκκεῖμενα. Ὅτι ἐκ τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἐξοκειούμενος, διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην καὶ φιλοφροσύνην, ταῦτα φησιν, ἔξῃς ὑποκαταβάς ἐν αὐτῷ τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρει, λέγων· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκαλίαν ἀντελάβου· » σαρκῶς τὸ ἀπειροκακον τοῦ Ἄμνου τοῦ Θεοῦ παριστάς. Πῶς δὲ τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἐξοκειοῦται ; καὶ πῶς φέρειν λέγεται τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἢ καθ' ὃ σῶμα αὐτοῦ εἶναι λεγόμεθα ; κατὰ τὸν Ἀπόστολον φησάντα· « Ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους· καὶ καθ' ὃ πάσχοντες ἐνὸς μέλους, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, » οὕτω τῶν πολλῶν μελῶν πασχόντων καὶ ἁμαρτανόντων, καὶ αὐτὸς κατὰ τοὺς τῆς συμπαθείας λόγους, (ἐπειδὴ ἕπερ εὐδόκησε, Θεοῦ Λόγος ὢν, μορφῆν δούλου λαβεῖν, καὶ τῷ κοινῷ πάντων ἡμῶν σκηνώματι συναφθῆναι·) τοῦς τῶν πασχόντων μελῶν νόσους εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνει, καὶ τὰς ἡμετέρας νόσους ἰδιοποιεῖται, καὶ πάντων ἡμῶν ὑπερπαλεῖ καὶ ὑπερπονεῖ, κατὰ τοὺς τῆς φιλοφροσύνης νόμους. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα πράξας ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κολασθεὶς καὶ τιμωρίαν ὑποσχόν, ἦν αὐτὸς μὲν οὐκ ὤφειλεν, ἀλλ' ἡμεῖς τῷ πλήθους ἕνεκεν τῶν πεπλημμελημένων, ἡμῖν αἰτίας τῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἀφέσεως κατέστη, ἅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξάμενος θάνατον, μάλιστα γὰρ τε καὶ ὕβρεις, καὶ ἀτιμίας ἡμῖν ἐποφειλομένας εἰς αὐτὸν μεταθεῖς, καὶ τὴν ἡμῖν προστετιμημένην κατάραν

²⁶ Joan. xiiii, 18. ²⁷ Psal. xl, 10. ²⁸ ibid. 5. ²⁹ Isa. liii, 4-6. ³⁰ Psal. xl, 13.

ἔφ' αὐτὸν ἐλκύσας, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατὰρα· καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ ἀντίψυχον; διὸ φησιν ἐξ ἡμέτερου προσώπου τὸ λόγιον· « Τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθηνμεν· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » Ὡστε εἰκότως ἐνῶν ἑαυτὸν ἡμῖν, ἡμᾶς τε αὐτῷ, καὶ τὰ ἡμέτερα πάθη ἰδιοποιούμενός φησιν· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. » Ὁρῶντας δὲ εἰκότως τοὺς ἐπιβουλεύοντας οὐ μόνον ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ ἀοράτους δυνάμεις τὴν ὑπερβάλλουσαν ἰσχὺν αὐτοῦ τῆς θείας προσηγορίας καὶ τοῦ ὀνόματος, δι' οὗ μικρὸν ὑστερον Χριστιανῶν τὴν πᾶσαν κατέπλησεν οἰκουμένην, σθέσειν αὐτὴν οἶμαι ὑπειληφέναι, εἰ τὰ πρὸς θάνατον ἐπιβουλεύσαιεν αὐτῷ. Τοῦτο δὴ οὖν αὐτὸ διελέγχει φάσκων· « Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπαν κακά μοι· Πότε ἀποθάνεται καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; » Ἐπεὶ δὲ καθυποκρινόμενοι προσήσαν πειράζοντες ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν, ὡς ἡ θεία Γραφή μαρτυρεῖ, ἄλλοτε ἄλλας αὐτοὺς προφάσεις καὶ κατηγορίας κατ' αὐτοῦ συσκευάζεσθαι ἱστοροῦσα, τούτων ἕκαστα ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτοῦ. Ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατ' ἑμοῦ. » Ἐξῆς δὲ τούτοις ἤδη σαφῶς ἐμφαίνει καὶ αὐτὸν ἐκείνων τὸν δυσσεβέστατον προδότην· ἐπειδὴ συνέβαινε μεθ' ἧς πεποίητο συνθήκας τοῖς ἀρχοῦσι τῶν Ἰουδαίων περὶ τῆς τοῦ διδασκάλου προδοσίας, μηκέτ' ἀπαντᾶν αὐτὸν συνήθως ἐπὶ τῆν τῶν θείων μαθημάτων διδασκαλίαν, μηδ' ὡς παρὰ διδάσκαλον φοιτᾶν, μηδ' ὁμοίως τοῖς ἑτέροις παραβάλλειν τῆ τοῦ Σωτῆρος διατριβῆ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ κατοπτεῦειν καὶ θηρεύειν καιρὸν, ὅτε δέοι ἐπιθέσθαι αὐτῷ. Τοῦτο δ' οὖν καὶ κατηγορεῖται πράττων ὑπὸ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν, ὧν ὁ μὲν Ματθαῖός φησι· « Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ γὰρ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν· αὐτῷ τριᾶκοντα ἀργύρια. Καὶ ἀπὸ τότε ἐξήτει εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς. » ὁ δὲ Μάρκος· « Καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης εἰς τῶν δώδεκα ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς ἵνα αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς. Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν, καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐξήτει πῶς αὐτὸν εὐκαιρῶς παραδῶ. » ὁ δὲ Λουκᾶς γράφει λέγων· « Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα. Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, καὶ τοῖς στρατηγοῖς τοῦ ἱεροῦ, ἵνα αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς. Καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐξήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ἔχλου. Ταῦτα δὴ οὖν αὐτὰ θεσπίζουσα ἡ μετὰ χεῖρας πρόβητις ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτοῦ. Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἑμοῦ ἐψεύριζον πάντες οἱ ἐχθροὶ μου. » Ὁ γοῦν Σύμμαχος, « Εἰσερχόμενος, » φησίν, « ἐπισκοπήσαι, μάταια ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, ἡθροίζεν ἀδικίαν ἑαυτῆ. Ἐξερχόμενος δὲ ἔξω

A patiuntur²¹, » ita nimirum, multis enim patientibus et peccantibus membris, ipse quoque ratione consentientis sibi invicem naturæ (quandoquidem cum Dei Verbum esset, ei placuit, et formam servi accipere, et communi omnium nostro domicilio copulari) patientium membrorum labores in seipsum assumpsit, et nostras valetudinis infirmitates, suas fecit, et ex legibus humanitatis pro omnibus nobis et dolores et labores sustinuit. Cæterum non modo rebus his gestis Dei Agnus, verum etiam pro nobis tormenta passus, supplicioque affectus, quo ipse quidem dignus minime erat, sed nos ipsi propter multitudinem peccatorum, ut peccata nobis dimitterentur, auctor exstitit : utpote qui pro nobis et mortem subierit, et verbera, et probra, et contumelias, quibus nos digni eramus, in seipsum transtulerit, et execratio pro nobis factus, execrationem quæ nobis debebatur, ad seipsum attraxerit. Quid enim aliud ille, quam pro animis nostris pretium? Itaque ex persona nostra oraculum ait : « Livore ejus nos sanati sumus : et Dominus tradidit eum peccatis nostris²². » Proinde merito dum seipsum nobis conjungit, et nos ac vitia nostra sibi acciscit, ita ait : « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi : » videntesque item merito non solum insidiatores homines, **468** sed etiam insidiatrices invisibiles potestates, vim immensam illius divinæ appellationis et nominis, quo haud ita multo post totum orbem terrarum Christianis implevit, illam se posse exstinguere pulaverunt, si mortem illi machinarentur. Hoc ipsum igitur his verbis redarguit : « Inimici mei dixerunt mala mihi, quando morietur et peribit nomen ejus²³? » Quoniam autem simulatis verbis accedebant, tentantes ut ipsum caperent in sermone, ut legimus apud divinam Scripturam, quæ illos contra illum alias aliis et occasionibus et criminibus utentes inducit, idcirco illud adjungit : « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi, egrediebatur foras et loquebatur in idipsum contra me²⁴. » Hisce vero rebus expositis, deinceps ipsum illum sceleratissimum proditorem verbis indicat : quandoquidem illud evenit, ut postquam de prodendo præceptore cum principibus Judæorum pactus esset, non amplius ut solebat ad divina præcepta perdiscenda conveniret, neque vero tanquam ad præceptorem accederet, aut aliorum more præceptoris consuetudine uteretur, sed tempus duntaxat circumspiceret atque observaret, quo adoriri illum posset. Proinde illum ista molientem ac patrantem, sancti evangelista criminantur : quorum unus Matthæus ita ait : « Tunc abiens unus ex duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes ad principes sacerdotum, ait illis : Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? illi autem constituerunt ei triginta argenteos. Et ex illo quærebat opportunitatem, ut

²¹ 1 Cor. XII, 26, 27. ²² Isa. LIII, 4-6. ²³ Psal. XL, 6. ²⁴ ibid. 7, 8.

ipsum eis traderet²⁵. » Marcus autem sic : « Et Judas Iscariotes unus ex duodecim, abiit ad principes sacerdotum ut eum illis traderet. Illi autem audientes gavisi sunt. Et promiserunt se argentum ei duros : et quærebat quomodo illum opportune traderet²⁶. » Lucas vero in hunc modum scribit : « Intravit autem Satanas in Judam qui vocatur Iscariotes, unum de duodecim. Et abiit et locutus est cum principibus sacerdotum et scribis et ducibus templi, ut eum illis traderet. Et gavisi sunt, et pacti sunt argentum illi dare : et quærebat opportunitatem, ut traderet illum sine turbis²⁷. » Eadem igitur hæc, vaticinium quod nunc in manibus est, canens, ita ait : « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi. **469** Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. » Contra me susurrabant omnes inimici mei. Symmachus autem : « Ingressus, inquit, ut inspiceret, vana loquebatur cor ejus, congregabat injustitiam sibi. Egrediens autem foras obloquebatur. Uno animo susurrabant contra me omnes qui oderunt me. » Solus igitur tanquam familiaris et discipulus ingressus, circumspectabat et explorabat intus, insidias in corde suo occultans. Egressus autem, cum pluribus uno animo et in idem obloquebantur, dum Salvatorem inimicis tradebat, et latenter paciscebatur cum principibus Judæorum cum de aliis rebus, tum vero etiam de pecunia qua se tradituram illum promittebat, et de qua una cum ipsis illis susurrabat. Ex quo ait : « Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. Adversus me susurrabant omnes inimici mei. Adversum me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum constituerunt adversum me²⁸. » Videtur autem pactionem de argenteis, verbum iniquum, prophetice nominare : aut etiam ita dicit, propterea quod nefaria et iniqua adversus illum cogitabant, utpote qui illum extinguendum et post necem abolendum, neque amplius inter vivos requirendum arbitrarentur. Tale est enim illud : « Nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat²⁹ ? » quod lucidius protulit Symmachus his verbis : « Et qui cecidit non ultra resurget. » Aquila vero, « Et qui, inquit, dormierit, non adjiciet ut resurgat³⁰ : » et hæc quidem adhuc communiter de universis dicta sunt, qui sub ipsum passionis tempus insidias illi fecerunt. At seorsum de proditore, tanquam de eo quem ipse ut discipulum instituisset, deinceps adjungit, dicens : « Et enim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem³¹. » Pro quo rursus Symmachus : « Et homo, inquit, qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificatus est contra me. » Pessimus enim revera omnium et sceleratissimus, qui post communem mensam, et post cibi inter verba præceptoris assumptionem,

κατελάλει. Ὁμοθυμαδὸν ἐψιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισοῦντές με. » Μόνος μὲν οὖν ὡς ἂν γνώριμος καὶ μαθητῆς παρὰ διδασκαλονεϊσῶν, περιεσκόπει καὶ κατεμάνθανεν, ἔνδον ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ καρδίας κρύπτων τὴν ἐπιβουλήν. Ἐξίων δὲ, μετὰ πλείων ὁμοθυμαδὸν καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατελάλει, τοῖς ἐχθροῖς προδιδούς τὸν Σωτῆρα, καὶ συνταττόμενος τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἄρχουσι λεληθῶτως περὶ ἐτέρων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρημάτων, ἐφ' οἷς παραδύσειν αὐτὸν ὀπισχνεῖτο, περὶ ὧν μετ' αὐτῶν ἔκεινον ἐψιθύριζε. Διὸ φησὶν · « Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐψιθύριζον πάντες οἱ ἐχθροὶ μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακὰ μοι. Λόγον παράνομον κατέθεντο κατ' ἐμοῦ. » Ἔοικε δὲ τὴν συνταγὴν τὴν περὶ τῶν ἀργυρίων λόγον παράνομον διὰ τῆς προφητείας ὀνομάζειν · ἡ καὶ ὅτι ἀσεβῆ καὶ παράνομα κατ' αὐτοῦ διενοοῦντο, ὡς ἂν σθεσθησομένου καὶ διαφθαρησομένου μετὰ τὸν θάνατον, καὶ μηκέτι ζῶσιν ἐξετασθησομένου. Τοιοῦτον γὰρ ἐστὶ τὸ, « Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐκ ἂν προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » ὅπερ λευκότερον ὁ Σύμμαχος ἐξέφηνεν εἰπὼν · « Καὶ περὶ οὐκέτ' ἀναστήσεται ; » ὁ δὲ Ἀκύλας φησὶν, « Καὶ ὅς ἂν κοιμηθῆ, οὐ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » Καὶ ταῦτα ἐπι κοινῶς περὶ πάντων εἰρηται τῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἐπιθεβουλευκῶτων αὐτῷ · ἰδῶς δὲ πάλιν περὶ τοῦ προδότου, ὡς ἂν περὶ μαθητευθέντος αὐτῷ, ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων · « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἠλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγαλύνεν ἐπ' ἐμὲ περὶ νομῶν · » ἐνθ' οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἄνθρωπος, » φησὶν, « ὁ εἰρηνευέ μοι, ὃς ἐπεποθεῖν, συνεσθίων μοι ἄρτων ἐμῶν, κατεμεγαλύνθη μου. » Χεῖριστος γὰρ ἀληθῶς ἀπάντων καὶ ἐναργέστατος ὁ μετὰ κοινὴν τράπεζαν καὶ τὴν ἐν λόγοις τοῦ διδασκάλου τροφήν ἐπὶ τὰ χεῖρῶν τραπέζης, καὶ τοῖς ἐναντίοις τὸν εὐεργετὴν ἀνταμειψάμενος. Ἄλλ' ἐπειδὴ περ ἐπιβουλεύοντες οἱ ἐχθροὶ ἔλεγον · « Πότε ἀποθανεῖται, καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ; » φροντὸ τε κοιμηθέντα μηκέτ' ἀναστήσεται, τοῦτου χάριν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τἀναντία τούτους εὐχόμενος, καὶ τῆς ἀναστάσεως ἀκωλύτως τυχεῖν ἀξίων τὸν Πατέρα, φησὶ · « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνω, ὅτι τεθέληκός με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρὸς μου ἐπ' ἐμοῦ. » Καὶ πρόδηλον γέ τίνα τρόπον μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, παραχρῆμα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μεταῆλθε τοὺς ἐπιθεβουλευκῶτας αὐτῷ ἢ ἀνταπόδοσις, ὅπως τε ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ, ζωῆς τυγχάνοντος, θάνατος κατησχύνθη, ὥστε τοὺς ἐπὶ νομιεῖν εἰπεῖν · « Πού σου, θάνατε, τὸ κέντρον ; πού σου, θάνατε, τὸ νίκης ; » Ἐντυχὼν δὲ τις ταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορίαις τῷ Ἰωσήφῳ γραφεῖσαις, εἰσετατάξαι μετελθούσας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν συμφορὰς, αἷς εἰκότως περιπεπῶκασιν, τὰ ἐπιχειρήματα ὧν εἰς αὐτὸν ἔδρασσαν ἀπολαμβάνοντες. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ἐκεῖνους ἐπληροῦτο πάντα, κατὰ

²⁵ Matth. xxvi, 14. ²⁶ Marc. xiv, 10, 11. ²⁷ Luc. xii, 3, 6. ²⁸ Psal. xi, 7, 8. ²⁹ ibid. 9. ³⁰ ibid. ³¹ ibid. 10.

τὴν πρόβησιν· τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν ἢ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις διέδειξε τοῖς πᾶσιν, ὅπως ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν ὁ Πατήρ, ὅς καὶ αὐτὸς διδάσκει λέγων· « Ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνω, ὅτι θεθέληκάς με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρὸς μου ἐπ' ἐμοί. » Τούτοις ἐπιλέγει· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου. » Καὶ τήρει γε τίνα τρόπον αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ἀναπέμπων, ἐπὶ τῷσαυτῇ τεθάρρηκε παρῆρσι, ὡς ἀκακίαν ἑαυτοῦ μαρτυρεῖν, καίτοι ἀνωτέρω φήσας· « Ἰασαί τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σου. » Ἀλλὰ τὸ μὲν, « ἡμαρτόν σου, » ὅποιας ἔχεται διανοίας προδιειλήφαμεν. Καὶ ὁ Σύμμαχος δὲ σαφέστερον παρέστησεν εἰπών· « Ἰασαί τὴν ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτόν σου. » ὁ καὶ αὐτὸ λέγοιτ' ἂν περὶ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, ἅπερ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο. Τὸ δὲ, « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου, » τὴν δὲ ὄλου καθαρότητα τῆς αὐτοῦ φύσεως παρίστησι, δι' ἣν καὶ τὸ ἔδραϊον καὶ ἄσειστον τῆς ζωῆς, καὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ σωτηρίας διδάσκων ἐπιλέγει· « Καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » ἢ, « Καὶ παραστήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος, » κατὰ τὸν Σύμμαχον.

traverant præmia digna reciperent : et hæc quidem prædixerat. Salvatoris autem nostri de morte ad vitam reditio plane omnibus demonstravit, quantum sibi Pater in illo placuerit, quam quidem rem ipse ostendit, dicens : « Miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Deinde adjungit : « Me autem propter innocentiam suscepisti. » Attende autem quonam pacto ipsi Deo et Patri suo supplicans, tanta utatur libertate loquendi, ut sibi ipsi innocentæ testimonium exhibeat, tametsi superius dixit : « Sana animam meam, quia peccavi tibi. » Sed illud quidem, « peccavi tibi, » quo sensu sit accipiendum, antea planum fecimus, quod Symmachus apertius exposuit, cum dixit : « Sana animam meam, etsi peccavi tibi : » quod sane ipsum etiam de peccatis nostris dici potest, quæ Salvator ac Dominus noster in seipsum suscepit. Illud autem : « Me autem propter innocentiam suscepisti, » puritatem naturæ ipsius, quam totam possidebat, demonstrat, ex qua puritate vitam quoque et salutem stabilem atque inconcussam post reditum ipsius ad vitam exponens adjungit : « Et confirmasti me in conspectu tuo in æternum, » aut aliter : « Et constitues me ante te in æternum, » ut interpretatus est Symmachus :

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ γδ'. — Ἐτι περὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ συσκευηὴν πεποιτημένων.

« Ἐνώτισαι, ὁ Θεός, τὴν προσευχὴν μου, καὶ μὴ ὑπερίδῃς τὴν δέησίν μου. Πρόσχες μοι, καὶ εἰσακούσόν μου. Ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἀμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν, καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκότου μοι. Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοί, καὶ δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐπ' ἐμέ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καταπόντισον, Κύριε, καὶ καταδίελε τὰς γλώσσας αὐτῶν· ὅτι εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει. Ἡμέρας καὶ νυκτὸς κυκλώσει αὐτὴν ἐπὶ τὰ τελεχῆ αὐτῆς, καὶ ἀνομία καὶ κλόπος ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ ἀδικία· καὶ οὐκ ἐξέλιπεν ἐκ τῶν πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος. Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὠνεΐδισέ με, ὑπήνεγκα ἂν. Εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοβρόμῃσεν, ἐκρύβην ἂν ἐπ' αὐτοῦ

se ad deteriora convertit, et contrariis rebus eum a quo juvabatur, et beneficia capiebat, remuneravit. At vero quoniam inimici insidiantes dicebant, « quando morietur, et peribit nomen ejus ? » et putabant morte sopitum non amplius surrecturum, idcirco ipse Salvator ac Dominus 470 noster his adversa precatur, et reditionis ad vitam sine impedimento se compotem fieri Patrem suum orat, dicens : « Tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Et sane haud obscurum est, quem in modum postquam a mortuis rediit, e vestigio neque ita multo post, eos qui illi insidias struxerant retributio ulta sit, utque ea, quæ vitæ ejus inimica erat mors, sit pudore confusa, adeo illa quidem ut quasi probrum ei objicientes dicerent : « Ubi est, mors, stimulus tuus? ubi est, mors, victoria tua? » Cæterum, si quis historias tempora post reditionem ad vitam Salvatoris nostri complexas, quæ a Josepho conscriptæ sint, evolverit, facile videbit quænam calamitates Judaicam gentem atque ejus principes invaserint, atque affligerint, in quas merito illi inciderunt, ut sceleris quod in illum pat-

traverant omnia adversus illos completa sunt, ut oraculum prædixerat. Salvatoris autem nostri de morte ad vitam reditio plane omnibus demonstravit, quantum sibi Pater in illo placuerit, quam quidem rem ipse ostendit, dicens : « Miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Deinde adjungit : « Me autem propter innocentiam suscepisti. » Attende autem quonam pacto ipsi Deo et Patri suo supplicans, tanta utatur libertate loquendi, ut sibi ipsi innocentæ testimonium exhibeat, tametsi superius dixit : « Sana animam meam, quia peccavi tibi. » Sed illud quidem, « peccavi tibi, » quo sensu sit accipiendum, antea planum fecimus, quod Symmachus apertius exposuit, cum dixit : « Sana animam meam, etsi peccavi tibi : » quod sane ipsum etiam de peccatis nostris dici potest, quæ Salvator ac Dominus noster in seipsum suscepit. Illud autem : « Me autem propter innocentiam suscepisti, » puritatem naturæ ipsius, quam totam possidebat, demonstrat, ex qua puritate vitam quoque et salutem stabilem atque inconcussam post reditum ipsius ad vitam exponens adjungit : « Et confirmasti me in conspectu tuo in æternum, » aut aliter : « Et constitues me ante te in æternum, » ut interpretatus est Symmachus :

471 A psalmo LIV. — Item de Juda et de iis qui cum eo adversus Christum conjurationem fecerunt.

« Auribus percipe, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam. Præsta attentum te mihi, et exaudi me. Contristatus sum in nugatione mea, et conturbatus sum a voce inimici, et a tribulatione peccatoris : quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi. Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me. Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ, » et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Præcipita, Domine, et divide linguas eorum : quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate. Die ac nocte circumdabit eam super muros ejus, et iniquitas et labor in medio ejus et injustitia : et non defecit de plateis ejus usura et dolus. Quoniam si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderrat

⁴⁰ Psal. xl, 11, 12. ⁴¹ I Cor. xv, 55. ⁴² Psal. LIV, 2-6.

me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanimis, et dux meus, et notus meus : qui in idem dulces comparabas mihi cibos. In domo Dei ambulavimus cum consensu ⁴⁶. » Ex his igitur illud : « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanimis, et dux meus, et notus meus, qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » simile est illi : « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem ⁴⁶ : » quod cum de Juda sit accipiendum, in superiori prophetia positum est. Ut ergo in illo dicebatur, homo pacis aliquando fuisse, qui quondam a Salvatore instituebatur, cum ipse quoque ex numero apostolorum unus esset, sic etiam in præsentis, et unanimis, et dux, et notus dictus est. Item quemadmodum in illo de eodem dictum est : « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem, » ita etiam nunc ex persona ipsius dicitur illud : « Qui in idem dulces comparabas mihi cibos. » Etenim ex iis ipse quoque unus erat, qui ad arcanam, qua cum suis discipulis utebatur, Salvatoris nostri consuetudinem spiritua-lemque cibum assumpti fuerant : **472** nam ad profanam multitudinem et ad turbas cum verba faceret, parabolis utebatur. Solis vero suis discipulis, in quorum ordinem etiam Judas admissus fuerat, apertius omnia demonstrabat. Ex quo illud dictum est : « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem ; » et illud : « qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » quod sane evidentius expressit Aquila quidem sic : « Qui simul dulce comparabamus arcanum. » Symmachus autem sic : « Qui inter nos communicabamus dulce sermonis consuetudinem. » Pro illo vero : « Tu autem homo unanimis, dux meus, et notus meus, » Symmachus ita convertit : « Tu autem homo moris ejusdem mecum, et dux meus, et notus meus : » nam cum ad tantam dignitatem assumptus esset, et ob id inter primos Salvatoris amicos censeretur, merito de eo sic ait : « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique, » et quæ sequuntur. Ubi autem hæc de Juda cecinit, ordine deinceps liberationem a morte evasionemque suam tanto ante indicat illis verbis : « Ego ad Deum clamavi, et Dominus salvavit me. Vespere et mane et meridie narrabo et annuntiabo, et exaudiet vocem meam, redimet in pace animam meam ⁴⁷. » Sic tanquam in prece tempus quod mortem antecessit, significat, quo quidem tempore Judas quoque ad proditorem comparabatur contra illum. Tunc enim Salvator ac Dominus noster, veluti ob perniciem atque interitum sui familiaris dolens mœrensque, ac multo etiam magis ob totius Judaicæ gentis perditionem, tanquam ob suos ad insaniam redactos, et tanquam

A Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμῶν μου καὶ γνωστὴ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθημεν ἐν ὁμονοίᾳ. » Τὸ, « Εἰ ἐχθρὸς ὠνεΐσά με, ὕψηνεγα ἄν, » καὶ « Εἰ ὁ μιστὴν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοῤῥημόνησεν, ἐκρύβην ἄν ἐπ' αὐτοῦ. Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμῶν μου καὶ γνωστὴ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, ὁμοίον ἐστὶ τῷ, « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περηνισμόν. » περὶ τοῦ Ἰουδα ἐν τῇ πρὸ ταύτης προφητεία κειμένη. Ὡσπερ οὖν ἐν ἐκείνῳ ἐδείκνυτο ἄνθρωπος εἰρήνης ποτὲ γεγονώς, ὅτε τῷ Σωτῆρι ἐμαθητεύετο, εἰς καὶ αὐτὸς τοῦ τῶν ἀποστόλων ἀριθμοῦ χρηματίσας· οὕτω καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἰσόψυχος καὶ ἡγεμῶν καὶ γνωστὸς αὐτῷ προσ-
B ἀγορεύεται. Καὶ πάλιν ὡς ἐν ἐκείνῳ περὶ αὐτοῦ εἰρητο· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περηνισμόν. » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτοῦ πρόσωπον λέγεται τὸ, « Ὅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » Καὶ γὰρ τῶν καταξιομένων καὶ αὐτὸς εἰς ἦν τῆς ἀποβόητου πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁμιλίας τε καὶ πνευματικῆς τροφῆς· τοῖς μὲν γὰρ ἔξω πλήθει καὶ τοῖς ὄχλοις ἐν παραβολαῖς ἐλάλει, μόνοις δὲ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰούδας ἐξητάζετο, ἐπέλυεν ἅπαντα. Διὸ λέλεχται· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περηνισμόν, » καὶ, « Ὅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » ἄπερ σαφέστερον ἐξέφηνεν ἢ μὲν Ἀκύλας εἰπών· « Οὐ ὁμοῦ ἐγλυκάνανμεν ἀπόβροτον. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ὅτινες ἐκοινολογοῦμεθα γλυκίαν ὁμίλιαν. » Ἄντι δὲ τοῦ, « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμῶν μου, καὶ γνωστὴ μου, » ὁ Σύμμαχος φησὶ· « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ὁμότροπέ μοι, καὶ ἡγεμῶν μου, καὶ γνωστὴ μου. » ἐπειδήπερ τοσοῦτον ἡξιωμένος φίλος ἐν τοῖς μάλιστα ἦν τοῦ Σωτῆρος, εἰκότως φησὶ περὶ αὐτοῦ τὸ, « Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὠνεΐσά με, ὕψηνεγα ἄν. » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταῦτα δὲ περὶ τοῦ Ἰουδα θεσπίσας, ἀκολουθῶς τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτήριαν καὶ ἀποφυγὴν ἑαυτοῦ προδιδάσκει λέγων· « Ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ὁ Κύριος ἔσωσέ με. Ἐσπέρας καὶ πρωὶ καὶ μεσημβρίας διηγῆσομαι καὶ ἀπαγγελοῦ, καὶ εἰσακουσέται τῆς φωνῆς μου. Λυτρώσεται ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχὴν μου. » ὡς ἐν εὐχῇ τὸν πρὸ τοῦ θανάτου καιρὸν σημαίνει, καθ' ὃν καὶ ὁ Ἰούδας τὰ τῆς κατ' αὐτοῦ προδοσίας συνεσκεύασατε. Τότε οὖν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὡς ἐπὶ ἐλεύθῳ καὶ ἀπολείψαι τοῦ γνωρίμου δυσφορῶν, καὶ ἐτι μᾶλλον ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀποβολῇ, ὡσπερ ἐπὶ μεμνηθένσιν οἰκειοῖς, καὶ ὡς ἐπὶ φιλετάτοις συμπάσχων, πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτοὺς ὁμιλίαν καὶ διδασκαλίαν, διὰ τὸ μηδὲν αὐτοὺς ὠφελῆκεναι, ἀδολεσχίαν ἀποκαλεῖ, φάσκων· « Ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἀμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιαν, » φησὶν, « ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκόντου μοι. » ἄπερ δύναται μὲν καὶ ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν ἐκ περιτομῆς ἀναφέρεσθαι, τοὺς ἐχθρωδῶς καὶ ἐπιβουλευτικῶς ἐνεδρεῖν αὐτὸν

⁴⁶ Psal. lrv, 10-15. ⁴⁷ Psal. lx, 10. ⁴⁸ Psal. lrv, 17-19.

πειρωμένους· δύναται δὲ καὶ περὶ δυνάμεων ἀοράτων ἔξωθεν αὐτὸν προσπολεμουσῶν, καὶ τὴν δι' ἀνθρώπων κατασκευὴν ἐνεργουσῶν λέγεσθαι· ἃ καὶ συνάδει μοι δοκεῖ τοῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπ' αὐτοῦ λελεγμένοις κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ὅτε λέγει τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· « Περὶλυπὸς ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου. Μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ· » καὶ πάλιν· « Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται. » Ὅμοια γοῦν τούτοις ἐστὶ καὶ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ, ἐν ᾧ λέλεκται· « Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοί, καὶ δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐπ' ἐμέ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος· ὁ δι' ὧν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τὰς καθ' αὐτοῦ ὁρμὰς σημαίνει. Ὡς γοῦν ἐν ταῖς προφητεῖαις ὠνόμασται τὸ πνεῦμα πορνείας, κατὰ τὸ, « Πνεύματι πορνείας ἐπλανήθησαν, » καὶ ἄλλο πνεῦμα πλανήσεως ἐν τῇ ἐρήμῳ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πνεῦμα θανάτου εἴη ἂν δειλίας ποιητικόν, ὡς καὶ πνεῦμα ἰσχύος καὶ δυνάμεως καὶ ἀνδρείας τῆς κατὰ Θεὸν ἐνεργητικόν. Οὕτω δ' ἂν λεχθεῖν πνεῦμα φόβου καὶ τρόμου, καὶ πάλιν ἕτερον παρὰ ταῦτα πνεῦμα φόβου καὶ συγχύσεως, ἃ καὶ σχεδὸν, εἰπεῖν, ἅπασιν μὲν τοῖς ἐν μαρτυρίῳ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας θάνατον ἀναδεχομένοις ἐφορμᾶν εἰώθει, πάλιν πλεόν δὲ καὶ μάλλον ἐπιτίθεται αὐτῷ τὸν ὑπὲρ ἀπάντων θάνατον ὑπομείναντι. Πλὴν ἀλλ' εἴτε πνεῦμα δειλίας καὶ θανάτου, εἴτε φόβου καὶ τρόμου, ἢ εἴ τις ἑτέρα τοιαύτη δύναμις ἐπιπέπτωκεν αὐτῷ, ἀλλ' οὕτι γε κατέβραξεν αὐτόν· ἔπει, ὅσα γενναίως ἀθλήτης, τὴν μὲν δειλίαν τοῦ θανάτου, πεποιθήσει ζωῆς, (αὐτὸς γὰρ ἡ ζωὴ) μακρὰν ἀπέβριψεν ἀποσεισάμενος. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐπελθὼν αὐτῷ πνεῦμα φόβου ἢ τρόμου ποιητικόν πνεύματι θάρρους καὶ δυνάμεως καὶ ἰσχύος ποβρωτάτω ἀπηκόντισεν· ἔπει, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, « ἐπανεπαύσατο ἐπ' αὐτὸν μετὰ τῶν ἄλλων πνευμάτων καὶ πνεῦμα βουλής καὶ ἰσχύος. » Οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους τῆ τοῦ ἰδίου φωτὸς ἀπεσκέδασε δυνάμει· ἔπει· « τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ αὐτὸ οὐ κατέλαθεν. » Εὐρύς δ' ἂν τὰ παραπλήσια τούτοις καὶ ἐν εἰκοσιῷ πρώτῳ ψαλμῷ, ἐν τῷ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λέλεκται προσώπου· « Περιεκύκλωσάν με μύσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμέ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος· » καὶ πάλιν· « Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· » καὶ αὖθις· « Ῥῦσαι ἀπὸ βροφάλας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶτων τὴν ταπεινώσιν μου. » Σαφῶς γὰρ ἐν τούτοις δυνάμεις πονηρὰς, ταῦρους, καὶ μύσχους, καὶ λέοντας, καὶ κύνας, καὶ μονοκέρωτας ἀποκαλεῖ, αἱ περιέσχον μὲν αὐτὸν καὶ περιεκύκλωσαν κατὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, οὐ μὴν καὶ ἐνεργῆσαι τι κατ' αὐτοῦ δεδύνηται. Καὶ ταῦτα μὲν, εἰ καὶ ταῦτα τοῦ ψαλμοῦ τὰ μέρη ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἀνάγοιτο· εἰ δὲ μὴ ἐπ' αὐτὸν, ἀλλ' ἐφ' ἕτερον πρόσωπον, ἐπιστήσεις καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐξομαλισθέντα τὰ κατὰ τὸν τόπον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς

A ob sibi charissimos misericordia commotus, omnem qua cum illis utebatur sermonis consuetudinem ac doctrinam, eo quod illis nihil profuisset, nugationem appellat, dicens : « Contristatus sum in inigatione mea, et conturbatus sum a voce inimici, et a tribulatione peccatoris : quoniam declinaverunt, inquit, in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi : » quæ quidem possunt etiam ad principes Judæorum referri, qui inimico insidiantique animo circumvenire illum conabantur. Possunt etiam de potestatibus invisibilibus, quæ extrinsecus illum oppugnabant, ac per homines talia illi machinabantur, intelligi. Proinde eadem mihi videntur concordare cum iis quæ ab ipso in Evangelio dicta sunt sub ipsum passionis tempus, ubi ait ad suos discipulos : « Tristis est anima mea usque ad mortem, manete hic et vigilate mecum ⁴⁰. » Et rursus : « Nunc anima mea conturbata est ⁴¹. » **473** Similia namque his sunt etiam, quæ psalmus hic continet, ubi sic ait : « Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me, et contexerunt me tenebræ : » quibus verbis contrariorum potestatum conatus adversum se significat. Quemadmodum enim in prophetiis nominatur quidem spiritus fornicationis, ut est illud : « spiritu fornicationis aberraverunt, ⁴² » et alius spiritus erroris in deserto, ita etiam spiritus fuerit formidinem mortis efficiens : sane ut etiam spiritus roboris, et potentix, et fortitudinis ejus, quæ Deo aliena non est, auctor. Quare sic etiam dicetur spiritus timoris ac tremoris, et rursus alius præter hos, spiritus timoris et confusionis, qui quidem pænc, ut ita dixerim, omnes mortem pro vera religione testimonii gratia subeuntes, invadere consueverunt, ac multo etiam magis longaque vehementius illum aggressi sunt, qui pro omnibus mortem sustinuit : verumtamen sive spiritus formidinis et mortis, sive timoris et tremoris, sive alia quæpiam ejusdem generis potestas illum adorta est, ea illum non confregit, propterea quod tanquam generosus certator, formidinem quidem mortis, confidentia vitæ (ipse enim vita), procul deturbatam abiecit. Alium autem qui ipsum item invaserat spiritum timoris et tremoris efficientem, spiritu confidentiæ, et potentix, et roboris, longissime a se præcipitavit : quandoquidem, ut est apud Isaiam, quievit super eum una cum aliis spiritibus, etiam spiritus consilii et fortitudinis. Sic porro etiam spiritum tenebrarum proprii luminis vi dissipavit, propterea quod « lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt ⁴³. » Cæterum, his similia etiam in vigesimo primo psalmo invenire poteris, in quo ex ejusdem persona rursus illud dictum est : « Circumdederunt me vituli multi : tauri pingues obcederunt me. Aperuerunt super me os suum sicut leo rapiens et rugiens ⁴⁴. » Et rursus : « Quoniam circumdederunt me canes multi : concilium malignan-

⁴⁰ Matth. xxvi, 38. ⁴¹ Joan. xii, 27. ⁴² Ose. iv, 12. ⁴³ Joan. i, 5. ⁴⁴ Psal. xxi, 13, 14.

ctum obsedit me⁸⁵. » Et rursus : « Erue a fræma, Deus, animam meam, et de manu canis unicum meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam⁸⁶. » Plane enim in his malignas potestates, taurorum, et vitulorum, et leonum, et canum, et unicornium nominibus appellat, quæ quidem illum sub ipsum passionis tempus obsederunt ac circumdederunt, 474 non tamen etiam aliquid efficere contra illum potuerunt. Et hæc quidem talem habeant rationem, si modo etiam hæc psalmi partes, ad Salvatorem Dominumque nostrum referantur. Quod si non ad illum, sed ad aliam personam, ipse quoque diligenter attendes, ut ea quæ ad ipsum hunc locum pertinent, sibi invicem æquata respondeant. Verumtamen de ipsa etiam Judæorum civitate, de ipsa inquam, Jerusalem, ordine deinceps post vaticinium de iis qui insidias illi fecerint, adjungit in hunc modum : « Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate : » et quæ sequuntur, quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc narrandi tempus.

A psalmo cvm. — Item de Juda, et de suffecto in B locum ejus apostolo, et de gente Judaica.

« Deus, laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt adversum me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi ; ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Duni judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter⁸⁷. » Quod etiam hæc ad proditorem Judam sint referenda, idoneus sane esto testis apostolus Petrus, qui post Salvatoris nostri ascensum, coactis in unum locum apostolis omnibus, aliisque quamplurimis fratribus, in mediis illis stetit atque ait : « Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jesum ; quia numeratus erat nobiscum, et sortitus erat sortem ministerii hujus. Hic igitur possedit agrum de mercede injustitiæ suæ : et suspensus crepuit medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. 475 Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem : ita ut appellaretur ager ille lingua eorum, Akeldamach, hoc est, Ager sanguinis. Scriptum est enim in libro Psalmorum : « Fiat commoratio ejus deserta, et non sit qui habitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter⁸⁸. » Petrus vero cum talia dixisset, subjecit in locum Judæ alium assumi oportere, quo duodecim apostolorum numerus, qui diminutus fuerat, compleretur, ut prophetia suum finem contingeret. Quo etiam tempore cum sors jacta esset, ea cecidit super Matthiam, et connumeratus est cum duodecim apostolis. Cum hæc igitur in hunc modum peracta sint, sequitur ut personam quæ in hoc psalmo loquitur, non aliam esse arbitremur, quam Salvatoris nostri, qui assignatam sibi a Patre sub ipsum passionis tempus orationem, publica tanto ante per Spiritum san-

των Ἰουδαίων μητροπόλεως, αὐτῆς δὲ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀκολούθως μετὰ τὴν κατὰ τῶν ἐπιβουλεύσαντων αὐτῷ πρόβρῃσιν ἐπιλέγει ἐξῆς : « Εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει : » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα, ἃ καὶ πόλεως ἔχεται διανοίας οὐ νῦν σχολῆ διηγείσθαι.

tempus obsederunt ac circumdederunt, 474 non tamen etiam aliquid efficere contra illum potuerunt. Et hæc quidem talem habeant rationem, si modo etiam hæc psalmi partes, ad Salvatorem Dominumque nostrum referantur. Quod si non ad illum, sed ad aliam personam, ipse quoque diligenter attendes, ut ea quæ ad ipsum hunc locum pertinent, sibi invicem æquata respondeant. Verumtamen de ipsa etiam Judæorum civitate, de ipsa inquam, Jerusalem, ordine deinceps post vaticinium de iis qui insidias illi fecerint, adjungit in hunc modum : « Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate : » et quæ sequuntur, quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc narrandi tempus.

Aπό τοῦ ψαλμοῦ ρη'. — Ἔτι περὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ ἀντεισαχθέντος ἀποστόλου, καὶ περὶ τοῦ Ἰουδαίου ἔθρους.

« Ὁ Θεός, τὴν ἀρετὴν μου μὴ παρασιωπήσης. ὁ στόμα ἀμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολοῦ ἐπ' ἐμὲ ἠνοήθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοι μίσους ἐκύκλωσάν με, καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν. Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλον με· ἐγὼ δὲ προσησχόμην. Καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντι ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντι τῆς ἀγαπήσεώς μου. Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἀμαρτωλὸν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενηθήτω εἰς ἀμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Καὶ τῆς τῶν προκειμένων ἐπὶ τὸν προδότην Ἰούδαν ἀναφορᾶς ἐχέγγυος μάρτυς ὁ ἀπόστολος Πέτρος, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν συνηγμένων τῶν ἀποστόλων πάντων σὺν καὶ ἄλλοις πλείοσιν ἀδελφοῖς, μέσος ἀναστὰς, καὶ ταῦτα φήσας : « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν, ἣν προείπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν ὅτι κατηριθμημένος ἦν ἐν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης. Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας αὐτοῦ, καὶ πρηνῆς γενόμενος ἐλάχσας μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκeldαμάχ, ὃ ἐστὶ Χωρίον αἵματος. Γέγραπται γάρ D ἐν βιβλίῳ Ψαλμῶν : « Γενηθήτω ἡ ἐπαυλις αὐτοῦ ἐρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Ταῦτα γοῦν ὁ Πέτρος εἰπὼν ὑποτίθεται ἕτερον ἀντι τοῦ Ἰούδα δεῖν παραλαβεῖν εἰς τὸν λείποντα τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἀριθμὸν, ὅπως πληρωθῇ τὸ τῆς προφητείας. Ὅτε, κλήρου γενομένου, ἔπεσεν ὁ κληρὸς ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων. Τούτων οὕτως ἐκτελεσθέντων, ἀκολούθως ἀνείη τὸ λέγον ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον οὐχ ἕτερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὃς τῷ Πατρὶ τὴν ἀναπεμφθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εὐχὴν τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγραφῆς προλαβὼν κατηξίωσε, τὸ μέλλον

⁸⁵ Psal. xxi, 17. ⁸⁶ ibid. 21, 22. ⁸⁷ Psal. cvm, 2-8. ⁸⁸ Act. 1, 16-20.

περὶ αὐτοῦ συμβῆσθαι θεοπίστας. Φησὶν οὖν· « Ὁ θεός, τὴν ἀνεσίμωτον μὴ παρασιωπήσης, » τὴν ὑπ' αὐτοῦ παραδοθεῖσαν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς διδασκαλίαν, καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης τὴν ἀνεσίμωτον παρακαλῶν μὴ κατασιγασθῆναι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα αἰῶνα παραμεῖναι τῷ βίῳ. « Στόμα δὲ ἀμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου » κυρίως ἂν λεχθεῖ τὸ τοῦ Ἰούδα, ὃς πορευθεὶς πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς εἶπεν αὐτοῖς· « Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔσθησαν αὐτῷ τριάκοντα στατήρας. Καὶ ἀπὸ τότε ἐξήτει εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῶ. » Τοιαῦτα γοῦν κατ' αὐτοῦ συνθέμενος, εἰς ἦν τῶν μετὰ ταῦτα σὺν αὐτῷ ἀνακειμένων ἐν τῷ τοῦ Πάσχα συμπόσιῳ, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα, ἐσθιόντων τε αὐτῶν εἶπεν· « Ἀμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν ἕκαστος αὐτῶν· « Μῆτι ἐγὼ εἰμι, Κύριε; » ἐν οἷς ἦν καὶ Ἰούδας, ὃς, τὸ πᾶν παρὰ τοῦ στόματος καὶ εἰρωνείας ἀνοίξας στόμα, ἀποκριθεὶς εἶπεν· « Μῆτι ἐγὼ εἰμι, Ῥαββί; » Δόλιον στόμα, δι' οὗ τὸ σημεῖον τοῖς ἐπιβούλοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐδήλου, λέγων· « Ὅν ἐὰν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν. » ὁ δὲ καὶ εἰπὼν, ἔργῳ τὸν δόλον ἀπεπλήρου, ὅτε προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπεν αὐτῷ· « Χαίρε, Ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· « Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρε; » καὶ πάλιν· « Ἰούδα, φιλήματι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως; » Τούτων δ' οὖν ἕνεκα προλαβὼν διὰ τοῦ ψαλμοῦ φησιν· « Ὅτι στόμα ἀμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοήθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με δωρεάν. » Ἐνθα μετὰ τοῦ Ἰούδα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐπιβουλεύσαντων αὐτῷ μνημονεύει. Λέγει δ' οὖν τὸ εὐαγγέλιον, ὡς ἄρα, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐτι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λαλοῦντος, « Ἰδοὺ Ἰούδας εἰς τῶν δώδεκα ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολλὸς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ. » οἷς καὶ εἶπεν ὁ Κύριος· « Ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξήλθετε, μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με; καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἔκαθεζόμην ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. Τοῦτο δὲ ὄλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ Γραφαὶ τῶν προφητῶν. » Ἐτι δὲ φησιν ἐν τῷ ψαλμῷ· « Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλον με· ἐγὼ δὲ προσηχόμην. » αὐτὸ τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ καλουμένῳ Γεθσημανῆ χωρίῳ μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων προσευχομένου, μικρὸν τε ἀναχωρήσαντος αὐτῶν, καὶ προσπεσόντος τῷ Πατρὶ, δευτέρῳ τε εὐξαμένου καὶ τρίτον, ὁ Ἰούδας σὺν τοῖς ἀρχοῖσι τῶν Ἰουδαίων τὰ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῷ κατήρτυε, συνάγων καὶ προσενῶν τὸ πλῆθος τῶν μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν αὐτόν παρεσκευασμένων. Κακὰ δὲ εἰς αὐτόν ἔθεντο ἀντι ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντι τῆς ἀγαπῆσεως αὐτοῦ, ὅτε πονηρὰ διετέθειντο τὸν Σωτῆρα καὶ εὐεργέτην καὶ διδάσκαλον, μυρίας ὄσας λάσεις καὶ θεραπείας, λόγων

Actum descriptione dignatus, quod sibi usu venturum erat, cecinit. Ait igitur : « Deus, laudem meam ne tacueris : » ubi videlicet doctrinam quam ipse suis discipulis tradit, et laudem novi Testamenti, non esse premendam silentio exhortatur, sed in omne futurum ævum ad vitæ humanæ utilitatem permanere. « Os autem peccatoris, et os dolosi, » os ipsius Judæ proprie nominaverit quispiam, qui cum abiisset ad principes sacerdotum, eis dixit : « Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam ? At illi constituerunt ei triginta stateres. Et ex illo quærebatur occasione, ut illum eis proderet ⁸⁷. » Cum ergo talia contra illum molitus esset, unus postea fuit ex iis qui cum illo in paschali cœna accubuerunt, quo tempore ipse quoque Salvator ac Dominus noster accubebat una cum ipsis duodecim, qui etiam comedentibus illis dixit : « Amen amen dico vobis, quod unus vestrum me tradet. » Et dum valde contristantur, cœperunt singuli dicere : « Nunquid ego sum, Domine ⁸⁸ ? » In quibus erat etiam Judas, qui cum omni doli ac simulationis plenum os aperuisset respondit, ac dixit : « Nunquid ego sum, Rabbi ⁸⁹ ? » Dolosum ergo os, quo insidiatoribus Salvatoris nostri signum proposuit, dicens : « Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eum ⁹⁰. » Quod cum dixisset verbo, re quoque ipsa dolum complevit, quo videlicet tempore cum ad Jesum accessisset, dixit ei : « Salve, Rabbi : et osculatus est eum ⁹¹. » Jesus vero ad illum dixit : « Amice, ad quid venisti ? » Et rursus : « Juda, osculo filium hominis tradis ⁹² ? » **476** Harum ergo rerum causa tanto ante in psalmo ait : « Quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt contra me lingua dolosa et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis : » ubi cum ipso Judæ etiam reliquorum meminit, qui ipsi insidias fecerunt. Itaque ipsum Evangelium narrat, quemadmodum Salvatore nostro suos adhuc alloquente discipulos, ille venerit : « Ecce, inquit, Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa cum gladiis et lignis, a principibus sacerdotum et senioribus populi ⁹³. » Quibus etiam Dominus dixit : « Tanquam ad latronem exivistis cum gladiis et lignis comprehendere me ? quotidie apud vos sedebam in templo docens, et non tenuistis me. Hoc autem totum factum est, ut impleantur Scripturæ prophetarum ⁹⁴. » Præterea vero quod ait in psalmo : « Pro eo ut me diligenter, detrahebant mihi, ego autem orabam : » ipsum quoque tunc suum finem contigit, cum Salvatore nostro in loco qui dicitur Gethsemani cum undecim apostolis orante, paululumque ab illis digressus ut procumbens Patrem precaretur, iterumque et tertio supplicante, Judas cum principibus Judæorum insidias illi maturavit, dum cogit ipse et conducit copias quæ cum gladiis

⁸⁷ Matth. xvi, 14, 15. ⁸⁸ ibid. 21, 92. ⁸⁹ ibid. 25. ⁹⁰ ibid. 48. ⁹¹ ibid. 49. ⁹² Luc. xii, 48. ⁹³ Matth. xvi, 47. ⁹⁴ ibid. 55, 56.

et fustibus, ut illum comprehenderent, paratæ erant. Tunc autem mala adversus ipsum posuerunt pro bonis, et odium pro dilectione ipsius, cum malis affecerunt ipsum Salvatorem et bene de ipsis meritum, et magistrum, qui innumerabiles sanationes et medelas, sermonumque documenta, et omnis generis utilitates ipsis præstiterat : quas ob res cum mala pro bonis adversus ipsum posuerint, et odium pro dilectione ipsius, merito adjungit : « Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Dum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter. » Quæ quidem ipsa quem exitum sortita sint, sanctus apostolus Petrus paulo ante indicavit, dum Scripturam hanc ad ipsum proditorem accommodat. Et sane tibi ipsi interim licet intueri, num super Judaicam gentem constitutus sit princeps ac dux peccator, cui videlicet post scelera adversus Salvatorem nostrum audacissime commissa, traditū sunt, interim pro antiquis et ipsorum domesticis Deoque amicis principibus, externis **477** et simulacra colentibus servire coacti. Cæterum quis tandem non obstupescat ipsius prædictionis eventum? nam cum oraculum dixerit, « Fiant dies ejus pauci, » constat plane quam breve post structas adversus Salvatorem nostrum ab illis insidias, omne fuerit tempus, quo manere visi sunt. Post quod tempus novissimam vastationem extremumque interitum passi sunt, ex quo etiam episcopatum eorum accepit alter, conditus videlicet per Christum novus populus. Porro etiam reliqua hujus psalmi omnia per horum ipsorum exemplar intelliges (quæ vero sequuntur, et quasi de quibusdam Judæ filiiis dici videntur, illis verbis : « Fiant filii ejus orphanæ », et quæcumque alia his similia sunt, referentur primo quidem loco in ipsum Judam, post illum vero etiam in omnes illi similes salutare verbum prodentes. Eadem vero ratione intelliges uxorem quoque ejus, et peccata patris, et ejus quæ ipsius mater dicitur, Judaicæ gentis videlicet congregationis. De hac enim arbitrator dici illud : « Et peccatum matris ejus non deleatur ». Verumtamen sicut in ea quæ proxime antecessit prophetia, egenus et pauper nominabatur Salvator ac Dominus noster, veluti demonstravimus in illo : « Beatus qui intelligit super egenum et pauperem » : ita etiam in præsentī psalmo iisdem vocatur nominibus. Fiant enim illa et illa ipsi Judæ, iisque qui illi similia æmulati sint, propter illa quæ est ausus, inquit. Quænam vero ista sint, adjungit, dicens : « Pro eo quod non est recordatus facere misericordiam, et persecutus est hominem pauperem et egenum, et compunctum corde, ut morte afficeret. Et dilexit execrationem, et veniet ei. Et noluit benedictionem, et procul amovebitur ab eo ». Post quæ verba deinceps

τε διδασκαλίας, και παντοίας ωφέλειας αυτοίς παρεσχημένον· ανθ' ων, επειδήπερ κακά αντί αγαθών εθεντο κατ' αυτού, και μίσος αντί της αγαπήςεως αυτού, εικότως επιλέγει· « Κατάττησον επ' αυτόν άμαρτωλδν, και διάβολος στήτω εκ δεξιών αυτού. Έν τώ κρίνεσθαι αυτόν εξέλθοι καταδεδικασμένος, και ή προσευχη αυτού γενηθήτω εις άμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αι ημέραι αυτού όλγαι, και την επισκοπήν αυτού λαβέτω έτερος. » Α και αυτά όποιαν ειληψε την εκδασιν, ό ίερής άπόστολος Πέτρος προλαβών διεσάφησεν, επ' αυτόν προδότην εφαρμόσας την Γραφήν. Και σοι δε αυτόν πάρεστι συνοράν, ει μη καθέσταται επι τδ Ιουδαίων έθνος άρχων και ήγούμενος άμαρτωλδς, ή μετά τά τολμηθέντα αυτοίς κατá του Σωτήρος ήμών παρεδόθησαν, αντί των πάλαι οικειων και θεοφιλών άρχόντων άλλοφύλους και ειδωλολάτραις δουλεύειν καταναγκασμένοι. Τις δ' ούκ άν θαυμάσει προβήήσεως τδ άποτέλεσμα; φήσαντος γάρ του λόγου· « Γενηθήτωσαν αι ημέραι αυτού όλγαι, » σαφές όπως βραχύς ό πās διεγένετο μετά την του Σωτήρος ήμών επιβουλην αυτών χρόνος, καθ' έν έδοξαν διαμένειν· μεθ' έν την ύσάτην ύπέμεναν πολιορκίαν και την παντελη καθαίρεσιν, επ' ή και την επισκοπήν αυτών έλαβεν έτερος, ό δια Χριστου συγκροτηθείς. (Και τά λοιπά δε του ψαλμου αυτοίς τουτοις καταλλήλως νοήσεις· τά δε εξής, ως περι των υιών του Ιουδα λεγόμενα, έν τώ, « Γενηθήτωσαν οι υιοί αυτού έρφανοί, » και τά παραπλήσια, άνάγοις· άν και επ' αυτόν μεν προηγουμένως τδν Ιουδαν, μετ' εκεινον δε και επι πάντας τοις όμοιους αυτόν τδν σωτήριον λόγον προδιόντας. Καταλλήλως δε νοήσεις και την γυναίκα αυτού, και τās άμαρτίας των πατέρων αυτού, και της λεγομένης μητρός αυτού, της του Ιουδαίων έθνους συναγωγής. Περι αυτής γάρ ήγούμαι λέγεσθαι τδ, « Και ή άμαρτία της μητρός αυτού μη εξαλειφθει. » Πλήν όσπερ έν τή προ ταύτης προφητεία πτωχός και πένης ώνομάζετο ό Σωτήρ και Κύριος ήμών, καθάπερ άπειδείξαμεν έν τώ, « Μακάριος ό συνιών επι πτωχών και πένητα. » τδν αυτόν τρόπον και έν τώ παρόντι ψαλμώ τουτοις επικέκληται τοίς όνόμασι. Τάδε γάρ και τάδε γενηθήτω τώ Ιουδα, και τοίς τά όμοια αυτόν εξηλωκόσι δια τά τετελεμημένα αυτόν, φησί. Τίνα δε ταύτα, επιφέρει λέγων· « Ανθ' ων ούκ έμνήσθη του ποιησαι έλεος, και κατεδίδωξεν άνθρωπων πένητα και πτωχών και κατανευγμένον τή καρδιά του θανατώσαι. Και ήγάπησε κατάραν, και ήξει· αυτόν· και ούκ ήθέλησεν εύλογίαν, και μακρυνθήσεται άπ' αυτού. » Οίς εξής επικαταβάς, αυθις πένητα και πτωχών έαυτον όνομάζει λέγων· « Και σϋ, Κύριε, Κύριε, ποιησον μετ' έμου έλεος ένεκεν του όνόματός σου, ότι χρηστόν τδ έλεός σου. Έρϋσαι με, ότι πτωχός και πένης ειμι έγώ. » Οίς μεθ' έτερα επιλέγει· « Τά γύνατά μου ήσθένησαν από νηστείας, και ή σάρξ μου ήλλοιώθη δι' έλαιον· και έγώ έγενθην δνειδος αυτοίς. Είδοσάν με, και έσάλωσαν κεφαλās αυτών. » Α και αυτά τέλους ετύγχανεν ότι· « οι παραπηρεύ-

⁶⁶ Psal. cviii, 9. ⁶⁷ ibid. 14. ⁶⁸ Psal. xl, 2. ⁶⁹ Psal. cviii, 16-18.

μενοι ἐδρασφήμον αὐτὸν, κινουῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Ὁ ἄλλους ἔσωσεν, ἐαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Ἐπεὶ δὲ εἰσέτι νῦν οἱ ἐκ περιτομῆς, τὴν τῶν πατέρων αὐτῶν εἰς ἑαυτοὺς ἀράν ἐπιστώμενοι, βλασφημίας καὶ ἀσεβείας ῥήμασι ἀναθεματίζουσιν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, καὶ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ἀπαντας εἰώθασιν, τούτου χάριν ἐξῆς ἐπιλέγει· Ἐκαταράσσονται αὐτοὶ, καὶ σὺ εὐλογῆσεις. Οἱ ἐπανιστάμενοί μοι αἰσχυνθήτωσαν· ὁ δὲ δοῦλός σου εὐφρανθήσεται. Ἐνδυσάσθωσαν οἱ ἐνδιαβάλλοντές με ἐντροπήν, καὶ περιβαλέσθωσαν ὡς διπλοῖδα αἰσχύνῃ αὐτῶν. Ἐγὼ δὲ ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ σφόδρα ἐν τῷ στόματί μου, καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν· ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικόντων τὴν ψυχὴν μου. Καὶ προδόντων γε ἑσπέρας εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὰς κατ' αὐτοῦ ἀράς ἐν ταῖς αὐτῶν συναγωγαῖς ποιούμενοι παλαίους κακοῖς, ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων μηδ' ὅλως ἀνανεῦσαι δεδυνήμενοι, ὅπως τε αὐτὸς αἶνον τῷ Πατρὶ ἐν μέσῳ πολλῶν ἑθῶν τὸν διὰ τῆς καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ καταρτίζεται, συνεργὸν τὸν Πατέρα, καὶ τῆς ἑαυτοῦ δεξιᾶς πάρεδρον κεκτημένος· διὸ φησιν· Ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν, ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος. Καὶ τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν διδάσκει, λέγων· Τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικόντων τὴν ψυχὴν μου. Ἀνωτέρω γοῦν φήσας τό· Κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχόν, καὶ κατανενυγμένον τῇ κριτικῇ τοῦ θανατώσαι, καὶ σαφῶς δηλώσας ἑαυτοῦ τὸν θάνατον περιγράφων τὴν προφητείαν τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν ἠλίξαιτο εἰπών· Ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικόντων τὴν ψυχὴν μου.

eumdem Patrem adiutorem et suæ dextræ assessorem obtinet, quas ob res ita loquitur: In medio multorum laudabo eum, quia astitit a dextris pauperis. Salutem præterea quæ ipsius mortem secuta est, docet his verbis: Ut salvam faceret a persequentibus animam meam. Supra enim cum illud dixerit: Persecutus est hominem pauperem et egenum, et compunctum corde, ut morte afficeret, planeque suam mortem indicaverit, dum prophetiam circumscribit: tum vero salutem quæ mortem ipsius secuta est, significavit, dicens: Quoniam astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.— Ἐτι περὶ τοῦ Ἰουδα καὶ τῶν ἀργυρίων ἀνθ' ὧν τὸν Κύριον προδῶκε, καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν παρὰ Ἰουδαίους ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων.

Καὶ λήψομαι ἑμαυτῷ δυο ῥάβδους, τὴν μίαν ἐκάλισα κάλλος, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκάλισα σχοίνισμα, καὶ ποιμανῶ τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνί ἐνι, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς. Καὶ γὰρ αἱ ψυχὰς αὐτῶν ἐπωρῶντο ἐπ' ἐμὲ, καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνήσκον ἀποθνήσκέτω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐκλείπέτω, καὶ τὰ κατάλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον τὴν καλὴν, καὶ ἀποβρίψω αὐτὴν τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου, ἣν διεθέμην πρὸς πάντας τοὺς λαούς. Καὶ διασκεδασθήσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ γινώσκονται οἱ Χαναανοῖτες τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, ὅτι Λόγος Κυρίου ἐστὶ. Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· Εἰ καλὸν ἐνώπιον

oratione progressus, rursus pauperem atque egenum seipsum nominat, dicens: Et tu, Domine, Domine, fac mecum misericordiam propter nomen tuum, quia benigna est misericordia tua Libera me, quia egenus et pauper sum ego. Quibus post alia adjungit: Genua mea infirmata sunt a jejunio, et caro mea immutata est propter oleum: et ego factus sum opprobrium illis. Viderunt me et moverunt capita sua: quæ sane ipsa nihilominus suum finem consecuta sunt, quo tempore qui præteribant, maledicebant ei moventes capita sua et dicentes: Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Quoniam vero etiam nunc

Judæi patrum suorum in seipsos exsecrationem attrahentes execrabilibus et nefariis verbis detestari Salvatorem ac Dominum nostrum, omnesque quicunque in fidem ejus transierint, consuevere, idcirco deinceps adjungit: Maledicent illi, et tu benedices. Qui insurgunt in me, confundantur: servus autem tuus lætabitur. Induantur qui detrahunt mihi, pudore, et operiantur sicut diploide, confusione sua. Ego autem constabor Domino in ore meo: et in medio multorum laudabo eum. Quoniam astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam. Et sane constat quam multis etiam nunc rebus adversis conflictentur quicunque execrationes adversus illum in suis conventibus jactant, quippe qui ab iisdem temporibus ne respirare quidem, aut suspicere unquam potuerint, quamque ille feliciter in medio multarum gentium per suum ipsius Novum Testamentum suo Patri laudem perficiat, dum

A Zacharia. — Item de Juda et argenteis quibus Dominum prodidit, deque rejectione apud Judæos, tam eorum qui imperabant, quam eorum quibus imperabatur.

Et capiam mihi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum, et pascam oves meas, et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos. Etenim animæ eorum rugierunt super me, et dixi, Non pascam vos; quod moritur, moriatur, et quod deficit, deficiat: et quæ reliqua sunt devorent, unusquisque carnes proximi sui, et capiam virgam pulchram, et abjiciam eam, ad dissipandum Testamentum meum, quod disposui ad omnes populos, et dissipabitur in die illa, et cognoscent Chananæi oves quæ custodiuntur mihi, quod Verbum Domini est, et dicam ad eos: Si honestum est in conspectu vestro, date mercedem meam, aut renuite, et constituerunt mercedem meam, triginta argenteos.

⁶⁹ Palm. cviii, 21, 22. ⁷⁰ ibid. 24, 25. ⁷¹ Matth. xxvii, 41, 42. ⁷² Psal. cviii, 23-31.

dixit Dominus ad me, Dimitte eos in fornacem, et specta num approbatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis, et accepi triginta argenteos, et projeci eos in domo Domini in fornacem, et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum Testamentum inter Judam et Israel.⁷³ » Hæc igitur suum finem consecuta sunt, quo tempore, ut est apud Lucam, « abiens Judas locutus est cum principibus sacerdotum et scribis, et ducibus templi, quomodo illum eis traderet; et gavisi sunt, et pacti sunt argentum illi dare.⁷⁴ » Ut vero apud Marcum legimus, cum abiit « ad principes sacerdotum, ut illum proderet; illi autem gavisi sunt, et promiserunt ei se argentum daturus. » Verum apud hos quidem argentum simpliciter nominatum est. Apud Matthæum autem numerus quoque indicatur, qui sanæ ab eo quem posuit Zacharias minime discrepat. Dicit igitur Matthæus: « Tunc abiens unus de duodecim, qui dicitur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum, dixit eis: Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? illi autem constituerunt ei triginta stateres.⁷⁵ » Consentanea igitur hæc sunt ei quod in prophetia dictum est a Domino: « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos. » Pro quo Symmachus quidem ait: « Et apprehenderunt mercedem meam triginta argenteos. » Aquila vero: « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos, » quibus illud adjungitur: « Et dixit Dominus ad me: Dimitte eos in fornacem, et vide num probatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis. » Pro quo rursus Aquila quidem sic ait: « Et dixit Dominus ad me: Dimitte eos in fornacem, projice eos ad figulum, immensum pretium quo æstiniatus sum pro illis, » **480** et sane attende quoniam pacto ipse Dominus pretium suum constiterit triginta argenteos datum esse. Videtur autem ipsa verborum excogitatio talem præ se ferre sensum: Ego quidem Dominus a primo incipiens die nunquam desii meæ benignitatis indicia vobis Judæis impendere, innumerabilibusque vos beneficiis afficere, non solum dum ad vos ab initio prophetas mitto, sed etiam dum me ipsum vobis præsentem exhibeo, tum in monitis ac documentis, rationalibusque præceptis, tum in signis et portentis et aliis miraculorum generibus, tum etiam in sanationibus et medelis; vos ergo qui tanta beneficentia digni habiti estis, date mercedem meam, aut renuite: sic quidem ab illis, ut par est, fructus pietatis, et indicia fidei erga se ipsum postulans. At illi (ut in ea quam proxime ante hanc posuimus prophetia, dictum est), « pro eo ut me diligere, detrahebant mihi, et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea⁷⁶; » et cum triginta argenteos constituerint, tanquam eum qui tanti venderetur, æstimaverunt. Sed quoniam uniuscujusque opus quale sit ignis probabit, merito imperat ut mittantur in fornacem

ὑμῶν ἐστι, ὁτε τὸν μισθὸν μου, ἢ ἀπέπασθε. Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Κάθες αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ σκέψαι εἰ δόκιμὸν ἐστίν, ὃν τρόπον ἔδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔλαβον τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς, καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν ὄψων Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ ἀπέβρυξα τὴν βάββη τὴν δευτέραν τὸ σχοίνωμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν διεθῆκην ἀνὰ μέσον Ἰουδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραὴλ. Καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγγανεν, ὅτε, κατὰ μὲν τὴν Λουκᾶν, « ἀπελθὼν ὁ Ἰουδᾶς συνελάλει τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατηγοῖς τοῦ ἱεροῦ, ὅπως αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς: καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι. » Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον, ὁπνηίκα ἐπέπλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῶ αὐτόν. Οἱ δὲ ἐχάρησαν, καὶ ἐπαγγελίαντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι. » Ἄλλ' ἐν τοῖσι μὲν ἀπλῶς τὸ ἀργύριον ὠνόμασαι: παρὰ δὲ τῷ Ματθαίῳ μνημονεύεται καὶ ὁ ἀριθμὸς, συνάδων τῇ ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου παραθέσει. Λέγει δ' οὖν ὁ Ματθαῖος: « Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς: Τί θέλετέ μοι δοῦναι, ἀγῶ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατήρας. » Σύμφωνα οὖν ταῦτά ἐστι τῷ, « Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς, » ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημένῳ ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἄνθ' οὗ ὁ μὲν Σύμμαχος ἐποίησε: « Καὶ ἐστάθμισαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς: » ὁ δὲ Ἀκύλας: « Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς: » οἷς ἐπιλέγεται: « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Κάθες αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ σκέψαι εἰ δόκιμὸν ἐστίν, ὃν τρόπον ἔδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. » Ἄνθ' οὗ πάλιν ὁ μὲν Ἀκύλας φησί: « Καὶ εἶπε Κύριος: Ἔβρον αὐτά πρὸς τὸν πλάστην. » Ὑπερμυθέθης ἡ τιμὴ, ἦν ἐτιμήθην ὑπὲρ αὐτῶν. » Καὶ πρόσγε τινα τρόπον αὐτὸς ὁ Κύριος τιμὴν ἑαυτοῦ ὁμολογεῖ τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς δεδῶσθαι. Ἔοικε δὲ ἡ τῆς λέξεως διάνοια τοιοῦτόν τινα ἐμφαίνειν νοῦν· Ἐγὼ μὲν ὁ Κύριος, ἐκ πρώτης ἀρξάμενος ἡμέρας, οὐ διέλιπον τῆς ἑμαυτοῦ χρηστότητος ὑμῖν τοῖς ἐκ περιτομῆς δειγμάτων παρέχων, καὶ μυρία ὅσα ὑμῖς εὐφρογῶν, οὐ μόνον τὰ διὰ τῶν ἀνάκαθεν προφητῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ διὰ τῆς ἑμαυτοῦ παρουσίας, ἐν τε ταῖς προτρεπτικαῖς διδασκαλαῖς καὶ τοῖς λογικοῖς μαθήμασι, ἐν τε τοῖς σημεῖοις καὶ τέρασι, καὶ ταῖς ἐπιπλαῖς ἱπαραδοξοποιαῖς, ταῖς τε λάσει καὶ ταῖς θεραπειαῖς· ὑμεῖς δὲ οἱ τῆς τοσαύτης εὐεργεσίας ἱξωμένοι ὁτε τὸν μισθὸν μου, ἢ ἀπέπασθε· αὐτῶν αὐτοῦς, ὡς εἰκὸς, καρποὺς εὐσεβείας, καὶ δειγμάτων εἰς αὐτὸν πίστεως. Οἱ δὲ, (κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῇ πρὸ ταύτης παραθέσει,) « ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με ἐνέββαλλον με, καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν. καὶ μίσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου, » τριάκοντα ἀργυροῦς στήσαντες, ὡσπερ τοσοῦτου αὐτὸν πωλούμενον ἐτιμήσαντο. Ἄλλ' ἐπεὶ τὸ ἐκάστου ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ αὐτὸ δοκιμάσει, εἰκότως προσιτάττει καθῆναι αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, ἐπιλέγων: « Ὁν τρόπον ἔδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. » Χωνευτήριον δὲ

⁷³ Zachar. xi, 7, 14. ⁷⁴ Luc. xii, 4, 5. ⁷⁵ Matth. xxvi, 14, 15. ⁷⁶ Psal. cviii, 4, 5.

ἐπαυθε Ἰουαὶ τὸν οἶκον Κυρίου ὀνομάζειν· Εἰπόντος αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα· « Κάθες αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐπιφέρει· « Καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον. » Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν· « Εἰπόντος τοῦ Κυρίου· Ἔριψον αὐτὸ, » δηλον δ' ὅτι τὸ ἀργύριον, πρὸς τὸν πλάστην, ἐπιφέρει· « Καὶ ἔρριψα ἐν οἴκῳ Κυρίου πρὸς τὸν πλάστην. » Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον· « Εἰπόντος τοῦ Κυρίου· Ἔριψον αὐτὸ εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἔρριψα αὐτὸ εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον. » Μήποτε δὲ καὶ τοῦτο ἐπληροῦτο, ὅτι « Ἰούδας, » ὁ παραδιδούς τὸν Κύριον, ἰδὼν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὸ ἀργύριον τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις, λέγων· Ἡμερτον παραδούς αἶμα ἀθῶον. Οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ· Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ βίβει· Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναδὸν, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγγαστο. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, λαθόντες τὰ ἀργύρια, εἶπαν· Οὐκ ἔστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἱματός ἐστιν. Συμβούλιον δὲ λαθόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὴν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις· Αἰδ' ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος ἀγρὸς αἱματος, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος. Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις, ἐπεὶ μὴ ταῦτα φέρεται ἐν τῇ τοῦ Ἰερεμίου προφητείᾳ, εἶτε χρὴ ὑπονοεῖν περιηρησθαι αὐτὰ ἐξ αὐτῆς κατὰ τινα βῆθουργίαν, ἢ καὶ σφάλμα γραφικῶν γεγονέναι, τῶν ἀμελέστερον τὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἀντιγραφα πεποιημένων σφαλόντος τινός, καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ Ζαχαρίου Ἰερεμίαν θεοεικότος, ὡς θεόν οὕτως ἀναγεγράφαι· « Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου· » ἀντὶ δὲ τοῦ, « Ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐσφαλμένως πεποιηκότος· Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. » Σαφῶς γὰρ διὰ μὲν τῆς προφητείας εἰς τὸν τοῦ Κυρίου ναδὸν ἔρριπθαι λέγεται τὸ ἀργύριον, καὶ δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν ναδόν. « Ἔριψας γοῦν, » φησιν, « Ἰούδας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναδὸν, ἀνεχώρησε. » Καὶ εἰκός γε ἐξ ἐκείνων τῶν ἀργυρίων βέβηλον γεγονέναι τὸν ναδόν, καὶ πεπληρωσθαι τὸ, « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » Καὶ ὄρα γε μήποτε χωνευτήριον ὁ οἶκος Κυρίου διὰ τοῦτο κένληται, ἐπεὶ περ ὡς ἐν χωνεῖα, μεταπλάττεσθαι τὰς ψυχὰς ἐκ τῆς τῶν θείων λόγων πυρώσεως ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ οἴκῳ συμβαίνει· ἢ ἄλλως ἀπελέγχεται μὴ καθαρὰς, ὡς ἐν χωνευτηρίῳ πυρούμενας καὶ δοκιμαζομένας. Ὅπερ ὁ Ἀκύλας, « Ἐρρίψα, » φησας, « τὸ ἀργύριον ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου πρὸς τὸν πλάστην, » σαφῶς διδάσκει, ὡς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ δίκην πλάστου κατοικοῦντος εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ πλάττοντος καὶ ἀνανεοῦντος τὰς τῶν προσόντων ψυχὰς. Πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ περ ἡ τιμὴ τοῦ τετιμημένου εἰς ἐκεῖνον μεταβληθεῖσα τὸν οἶκον βέβηλον αὐτὸν κατεστήσατο, εἰκότως εὐθὺς ἐπιλέγει· « Καὶ ἀπέρριψα τὴν βάβδον

A cen, illud adjungens : « Quemadmodum probatus sum pro illis. » Fornacem vero hoc loco ipsam domum Domini nominare videtur. Nam cum Dominus dixerit, ut est apud LXX, « Dimitte eos in fornacem, » tum adjungit : « Et projeci eos in domo Domini in fornacem. » Ut vero est apud Aquilam, « cum Dominus dixerit : Projice illud ipsum videlicet argentum ad sigulum, » tum adjungit : « Et projeci illud in domo Domini ad sigulum. » At vero, ex Symmachi editione, « cum Dominus dixerit, projice illud in fornacem, » tum adjungit verba illa : « Et projeci illud in domo Domini in fornacem. » Num igitur hoc tunc forsitan completum est, cum « Judas » qui Dominum prodidit, « videns quod condemnatus esset, penitentia ductus, retulit argentum principibus sacerdotum et senioribus, dicens : Peccavi tradens sanguinem innocentem. At illi dixerunt ei : Quid ad nos? tu videris, et projectis argenteis in templo, recessit : et abiens laqueo se suspendit. Principes autem sacerdotum acceptis argenteis dixerunt : Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est. Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum siguli in sepulturam peregrinorum. 481 Quapropter vocatus est ager ille, ager sanguinis, usque ad præsentem diem. Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam dicentem : Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiaverunt a filiis Israel, et dederunt eos in agrum siguli, sicut constituit mihi Dominus 77. » Ubi diligenter considerabis, cum hæc non habeantur apud Jeremiam prophetam, num arbitrari oporteat ea per quamdam malitiam ex illo sublata esse, an vero librarii erratum fuisse, qui negligentius sanctorum Evangeliorum exemplaria confecerit, et ex negligentia in errorem inciderit, et pro Zacharia posuerit Jeremiam : utpote, cum ita scripto opus fuerit, « tunc completum est, quod dictum est per Zachariam prophetam. » Pro eo autem quod perperam conversum est : « Et miserunt eos in domo Domini in fornacem, » dictum est illud : « Et dedi eos in agrum siguli. » Plane enim in ipsa prophetia in templo Domini projectum fuisse argentum dicitur, et ab Evangelio itidem in templo : « Projectis enim, inquit, Judas argenteis in templo, recessit. » Et sane æquum est ex illis argenteis templum fuisse profanatum, et completum fuisse illud : « Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta 78. » Porro autem etiam illud contemplare, num fornax dicta sit domus Domini, propterea quod in templo Dei quasi in fornace confectoris, animos ex divinorum sermonum calore atque igne transformari contingit, aut alioqui non puros dum tanquam in fornace igne explorantur, redargui. Idcirco Aquila dum ita convertit : « Et projecit argentum in domo Domini ad sigulum, » plane nos docet quemadmodum divinum Verbum instar siguli habitat in domo Domini, et eorum qui

⁷⁷ Matth. xxvii, 3-10. ⁷⁸ Matth. xxiii, 38.

illuc accedunt animas informet ac renovet. Verumtamen cum pretium appetiati in illa domo projectum, eam ipsam profanam reddiderit, merito statim adjungit : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel. » Ex illo enim illa gentis multitudo abjecta est procul ab antiqua Dei tutela, quæ prius illos conservabat. Alteram autem virgam puto pro universa simul Judaica gente hoc in loco accipi oportere. Qua de causa illam etiam funiculum vocat, dicens : **482** « Unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum. » Tum de altera evidenter adjungit illud : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel. » siquidem hi erant et funiculus et virga altera. Prior autem quæ pulchritudo nominata est, non alia fuerit quam ipsa Jerusalem, adoratioque Mosaica, omnisque prisca constitutio, quæ vetus dicitur testamentum, hocque ipsum vel ex ipsa prophetia plane constitit, dum ait : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Vides ut testamentum quidem suum, virgam priorem esse dixerit ; alteram vero virgam, funiculum, et tamen se utramque abjecturum minatur, quamvis prius dixerit : « Et capiam mihi ipsi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum : » pro quo Aquila quidem sic convertit : « Unam vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum. » Symmachus autem : « Hanc quidem vocavi decorem, illam autem vocavi funiculum. » Hoc igitur universæ gentis pulchritudinis decorisque nomine, divinam legem, et quod in ea continetur testamentum, merito appellat. Venerabilitas enim illa urbis Jerusalem, et quæ in ea ad munus pontificum sacerdotumque pertinebant, tum etiam omnia quæcunque olim apud illos populos ex divinis legibus, et ex veteri testamento de more prius administrabantur, decens quidam ornatus iis erant, qui talibus rebus ornarentur. Funiculus autem ipsa gentis multitudo apud ipsum quoque Moysen vocata est, in illis verbis : « Facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hereditatis ejus Israel. » At vero hujusce utriusque virgæ mutationem, magno impetu futuram iis temporibus, de quibus dictum est, divinat : utpote, cum et vetus, quod prius in ea erat, testamentum, et pulchritudo quæ in eadem olim cernebatur, delenda fuerit et ad nihilum redigenda, simulac pretio illius æstimato, qui triginta argenteis æstimatus est, illi pro sua ipsorum impietate meritiæ ignominia obnoxii facti sunt; dicit igitur : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Et rursus : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus. » Ad hæc, cum in prophetia dicitur illud : « Et auferam tres pastores in mense uno, » **483** arbitror sic tres ordines eorum significari, qui olim populo Dei præerant regnum, pontificum et prophetarum; quoniam ab his tribus, quasi pa-

την δευτέραν τὸ σχολίσμα, τοῦ διατκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους ἀπεβρίβη τῆς πάλαι προτέρας ἐφορώσης· αὐτοὺς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ. Δευτέραν δὲ βάρδον ἠγοῦμαι τὸ πᾶν ἄθρως Ἰουδαίων ἔθνος ἐνταῦθα δηλοῦσθαι. Καλεῖ δ' οὖν αὐτὴν σχολίσμα, λέγων· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχολίσμα. » Καὶ σαφῶς ἐπιλέγει περὶ τῆς δευτέρας φάσκων· « Καὶ ἀπεβρίβη τὴν βάρδον τὴν δευτέραν τὸ σχολίσμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Οὗτοι γὰρ ἦσαν τὸ σχολίσμα καὶ ἡ βάρδος ἡ δευτέρα. Ἡ δὲ προτέρα κάλλος ὠνομασμένη οὐδ' ἄλλη γένοιτο τῆς Ἱερουσαλήμ αὐτῆς, καὶ τῆς κατὰ Μωσέα λατρίας, ἀπάσης τε τῆς παλαιᾶς Διαθήκης· καὶ τοῦτο δὲ ἐξ αὐτῆς παρίσταται τῆς προφητείας φησάσης· « Καὶ λήψομαι τὴν βάρδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀποβρίβω αὐτήν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου. » Ὅρξ· ὡς τὴν μὲν Διαθήκην ἑαυτοῦ τὴν βάρδον ἐφησεν εἶναι τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν δὲ βάρδον τὸ σχολίσμα, πλὴν ἀμφοτέρας τὰς βάρδους ἀποβρίβειν ἀπειλεῖ, προειπὼν πρότερον· « Καὶ λήψομαι ἑμαυτῶ δύο βάρδους· τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχολίσμα· ἀνθ' ὧν ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκάλεσα σχολίσμα· ὁ δὲ Σύμμαχος· « Τὴν μὲν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, τὴν δὲ μίαν ἐκάλεσα σχολίσμα. » Τοῦτο μὲν οὖν παντὸς ἔθνους κάλλος καὶ εὐπρέπειαν, τὸν θεῖον νόμον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ περιεχομένην Διαθήκην ὠνόμασεν εἰκότως. Τὰ τε γὰρ σεμνὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τὰ τῆς ἀρχιερατικῆς λειτουργίας, καὶ πάντα ὅσα πάλαι πρότερον ἐν αὐτοῖς; κατὰ τοὺς θεῖους νόμους, καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ἐπολιτεύετο, κόσμος εὐπρεπῆς ὑπῆρχε ταῖς ὑπὸ τούτων κοσμουμένους. Σχολίσμα δὲ τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους καὶ παρὰ Μωσὴ κέκληται λέγοντι· « Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολίσμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Ἀλλὰ γὰρ τῶν δύο τούτων βάρδων ἄθρως μεταβολὴν γενήσεσθαι κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους θεσπίζει, ὡς καὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῇ παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τοῦ πάλαι ἐν αὐτῇ κάλλους ἀφανισθησομένου, τοῦ τε σχολίσματος καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους διασκεδασθησομένου, ἐπὶ τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου τριάκοντα ἀργυρίων τιμησάμενοι, τῆς σφῶν δυσσεβείας τὴν προσήκουσαν ἀτιμίαν ὑπόσχοιεν. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ λήψομαι τὴν βάρδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀποβρίβω αὐτήν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου. » καὶ πάλιν· « Καὶ ἀπεβρίβη τὴν βάρδον τὴν δευτέραν τὸ σχολίσμα. » Ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τὴν προφητεῖα φάσκει· « Καὶ ἐξαῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνι, » νομίζω τρία τάγματα αἰνίττεσθαι τῶν πάλαι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ προσετώτων, βασιλέων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ προφητῶν· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν τριῶν τούτων ποιμένων πάντα τὰ κατὰ τοὺς πάλαι πρότερον ἕκονομεῖτο. Ἀλλ' ἐπειδὴ διαστροφὴν καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι πεπύθησθαι ποιμένες, καθ' ἓνα καιρὸν τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν (ὁ τε γὰρ βασιλεὺς παρανόμως αὐτῶν ἤγειτο· ἀλλοφυλὸς τις ὧν καὶ οὐκ οἰκείος τοῦ ἔθνους· ὁ τε

ἀρχιερέως. ὑπὸ Ῥωμαίων παραγενόμενος ἐπὶ τὴν λειτουργίαν, οὐ κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν οὐδὲ κατὰ τοὺς ἐννόμους θεσμούς ἐπὶ τὴν τιμὴν παρῆσι· ὁ τε προφήτης μέχρις Ἰωάννου, παυσάμενος, οὐκέτι ἐν αὐτοῖς ἐνῆργει, ἀντὶ δὲ τούτου ψευδοπροφήτης τις ἀσεβῆς καὶ πλανῶν τὸν λαόν), εἰκότως τὰ τρία χαρίσματα, πάλαι πρότερον ὑπὲρ πάντα κόσμον εὐπρεπῆ τὸ πᾶν ἔθνος κοσμοῦντα, περιαιρήσειν ὑφ' ἑνα καιρὸν ἀπειλεῖ λέγων· «Καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνί, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς·» ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· «Καὶ ἐκολοδώθη ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτοῖς·» ὁ δὲ Σύμμαχος· «Καὶ ὠλιγοψύχησα ἐν αὐτοῖς·» ὁ δὲ Θεοδοσίω· «Καὶ ὠλιγοψύχησεν ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς·» Καὶ τὸ αἰτιὸν γε τῆς ὀλιγοψυχίας διδάσκει, ἐπιλέγων· «Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπαυρῶντο ἐπ' ἐμέ·» ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Ἀκύλας· «Καὶ γε ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐπέρασεν ἐν ἐμοί·» ὁ δὲ Σύμμαχος· «Καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἠκμασεν ἐν ἐμοί·» Ὅμοιον δὲ τῷ, «Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπαυρῶντο ἐπ' ἐμέ,» παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένω, φέρεται παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου κείμενον τό· «Ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς χεῖρας ἔθρων αὐτῆς· ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμέ τὴν φωνὴν αὐτῆς. Μὴ σπῆλαιον ὑάνης ἡ κληρονομία μου ἐμοί;» Εἰκότως οὖν διὰ ταῦτα ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων· «Καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνήσκον ἀποθνήσκειτω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐκλείπεται, καὶ τὰ κατάλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον αὐτοῦ·» μεθ' ἃ ἐπιλέγει· «Καὶ λήψομαι τὴν βάρβδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀποβρίψω αὐτήν·» ἀνθ' οὗ Ἀκύλας, «Καὶ ἔλαβον,» φησί, «τὴν βάρβδον μου, τὴν εὐπρέπειαν, καὶ περιέκοψα αὐτήν,» δηλαδὴ τὴν κατὰ Μωσῆα λατρείαν. Οὐκοῦν ἡ μὲν πρώτη βάρβδος ἡ ἐν ἀρχαῖς τοῦ λόγου πρώτη, συντριβήσεται καὶ ἀποβρίψεται λέγεται. Ὅτε δὲ ἡ τιμὴ τοῦ τετιμημένου, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ τῷ προδότῃ δοθὲν ἀργύριον ἐδλήθη εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, ὡς εἰς χωνευτήριον, τότε δὴ καὶ τὰ περὶ τῆς δευτέρας βάρβδου, τοῦ παντὸς ἔθνους δηλαδὴ, ἀκολούθως οἶα πείσεται προφητεύεται ἐν τῷ, «Καὶ ἀπέβριψα τὴν βάρβδον τὴν δευτέραν τὸ σχολίσμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραὴλ·» καὶ ἐπειδὴ περ ἀποβολὴν ἐκείνων σαφῶς διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμήνυσε, εἰκότως ἐξῆς οὐκέτ' αὐτοὺς ἐπιγνώσεσθαι τὴν τῶν προφητευομένων δύναμιν φησιν, ἀλλὰ τοὺς Χανααίους, λέγων· «Καὶ γινώσκονται οἱ Χανααῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστίν.» Τίνας δ' ἂν εἴεν οἱ Χανααῖοι ἄλλ' ἢ ἡμεῖς οἱ πρὶν ἀλλόφυλοι, καὶ ἐξ ἀπάντων τῶν πάλαι ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἔθνων πρόβατα τῷ Χριστῷ πεφυλαγμένοι; οἱ καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος μεταβεβλήμεθα, καὶ συνέντες τὰ θεοεπιστάμενα, γινώσκον ἀληθῆ τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου εἰλήφαμεν. Ἐγνωμέν τε ἡμεῖς οἱ Χανααῖοι καὶ συνήκαμεν τὰ δηλούμενα· οὐκ ἔγνωσαν δὲ οὐδὲ συνήκον οἱ τὸν Ἰσραὴλ ἀγχοῦντες καὶ ἐπὶ τῷ σπέρματι Ἀβραάμ ἐπαίρομενοι.

” Jer. xii, 8, 9.

A storibus, omnia quæ ad illos veteres olim pertinebant, gubernabantur. Sed quando tres isti pastores uno tempore conversionem passi sunt, Salvatore utique nostro adveniente (nam et rex præter leges creatus, non ab ipsorum genere oriundus, sed externus ipsis tunc præerat; et pontifex a Romanis ad sacram functionem provectus, non ex successione generis, neque secundum leges atque instituta, honorem illum obtinebat; nec propheta, qui usque ad Joannem perveniens, desiderat, amplius apud eos operabatur, sed loco ejus mendax quidam propheta et impius populum decipiebat), merito tria illa dona, quæ quondam supra omne ornamentum ac decus totam illam gentem ornabant, sublaturum se uno tempore minatur, dicens: «Et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos;» pro quo Aquila quidem sic ait: «Et mutilata est anima mea in eis;» Symmachus autem: «Et exanimatus sum in eis;» Theodotion autem: «Et exanimata est anima mea super eos.» Et causam exanimationis ostendit in iis quæ adjungit: «Etenim animæ eorum rugierunt super me,» pro quo rursus Aquila hoc modo convertit: «Etenim anima eorum immaturuit in me,» Symmachus autem: «Et anima eorum invaluit in me.» Illi vero quod apud LXX dictum est: «Etenim animæ eorum rugierunt super me,» simile quiddam fertur etiam apud Jeremiam, quod ex persona Domini profertur his verbis: «Dereliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus, facta est hæreditas mea mihi ut leo in silva, dedit super me vocem suam, nunquid spelunca hyænx hæreditas mea mihi? » has igitur ob res merito deinceps adjungit: «Et dixi, Non pascam vos; quod moritur, moriatur, et quod deficit, deficiat, et quæ reliqua sunt devotent, unusquisque carnes proximi sui.» Post quæ subjicit: «Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam.» Pro quo Aquila: «Et accepi, inquit, virgam meam, decorem, et excidi illam,» Mosaicam videlicet adorationem. Ergo prima quidem virga initio sermonis, prima item quæ frangatur et abjiciatur, fore dicitur. **484** Cum autem pretium ejus, qui æstimatus est, et pro eo argentum proditori erogatum, projectum est in domum Domini tanquam in fornacem, tum vero etiam ea quæ ad alteram virgam, hoc est, quæ ad universam gentem pertinent, quid latura sint mali, prophetice declaratur in illis verbis: «Et abjeci virgam alteram, funiculum ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel:» et quoniam illorum rejectionem his verbis plane oraculum indicavit, merito deinceps non amplius illos vim prophetiarum intellecturos affirmat, sed Chananæos, sic dicens: «Et cognoscent Chananæi, oves quæ custodiuntur mihi, quod verbum Domini est.» Cæterum, qui tandem alii fuerint hi Chananæi, quam nos ipsi? qui prius alieni eramus, et qui ex

universis olim profanis atque impiis gentibus, oves Christo custoditi sumus? qui etiam beneficio illius sumus immutati, et ipsa vaticinia prophetarum intelligentes, cognitionem veram verbi Domini accepimus. Idem nos qui sumus Chananæi, novimus atque intelleximus ea quæ dicuntur. Non noverunt autem neque intellexerunt, qui nomine Israel gloriantur, et qui semen Abrahamæ jactare consueverunt.

A Jeremia. — Item de Juda nominatim.

« Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis ejus, et in cornibus altarium vestrorum. Cum recordati fuerint filii eorum ararum suarum et lucorum suorum in ligno denso et in collibus excelsis, robur tuum et omnes thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua in peccato in omnibus finibus tuis, et privaberis et humiliaberis ab hæreditate, quam dedi tibi, et transferam te ad inimicos tuos in terram quam non nosti; quoniam ignis accensus est in furore meo, usque in sæculum ardebit⁶⁰. » Tametsi hæc non apud LXX, atamen in Hebraico nacti atque in reliquorum interpretum editionibus, item in exquisitioribus quoque ipsorum LXX exemplaribus cum appositione stellarum, 485 necessario ea apposuimus, tanquam ea quæ nominatim ipsum proditorem Judam significant, et peccatum quod ab illo commissum est, fieri non posse ut unquam aboleatur. Hoc enim mihi videtur significare illud: « Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. » Poterunt item referri ad universam Judæicam gentem, quibus deinceps ipso ordine post ipsorum scelus indelebile, extremam, quæ ipsos punitura est, perniciem interminatur, quæ non est nunc sigillatim ad verbum interpretandi tempus. Sed quando tam multa haec de eo, qui Salvatorem ac Dominum nostrum erat proditurus, aliisque qui illi insidias facturi erant, divinitus prædicta exposuimus: tempus jam fuerit quæ sub ipsam ejusdem passionem eventura fuerunt, ut item divinitus per prophetas denunciata sint, inveni.

Ab Amos. — De solis defectu, qui in ipsa Salvatoris nostri passione accidit, et de extremo Judæicæ gentis interitu.

« Jurat Dominus in superbiam Jacob, si obliviscetur in victoriam omnia opera vestra, et super his non turbabitur terra, et lugebit omnis qui habitat in ea, et ascendet quasi fluvius consummatio, et descendet quasi fluvius Ægypti, et erit in die illa, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, et convertam solemnities vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitiam, et ponam eum tanquam luctum dilecti, et qui cum eo fuerint tanquam diem doloris: ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi ver-

A Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου. — Ἐπι περὶ τοῦ Ἰουδα ὀνομασί.

« Ἀμαρτία Ἰουδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν βρυχί ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολαμμένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτοῦ, καὶ τοῖς κέρασι τῶν θυσιαστηρίων ἡμῶν. Ἦνίκα ἀναμνησθῶσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν τὰ θυσιαστήρια αὐτῶν, καὶ τὰ ἄλλα αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέος, καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, ἰσχύν σου καὶ πάντας τοὺς θησαυροὺς σου εἰς προνομήν δώσω, καὶ τὰ ὑψηλά σου ἐν ἀμαρτίᾳ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις σου. Καὶ ἀφαιρεθήσῃ, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας, ἧς ἔδωκά σοι, καὶ ἀναθίβω σε ἐν τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῆ, ἣν οὐκ ἔγνων· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἕως αἰῶνος καυθήσεται. » Εἰ καὶ μὴ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, ἀλλ' οὖν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ ταῦτα εὐρόντες, καὶ ἐν ταῖς τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτικῶν ἐκδόσεσιν, ἐπι μὴ μετὰ παραθέσεως ἀστερίσκων καὶ ἐν ταῖς ἀκριβεῖσι τῶν παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἀντιγράφοις, ἀναγκαίως αὐτὰ παρεθέμεθα, ἅτε καὶ ὀνομασί τὸν προδότην Ἰουδα δηλοῦντα, καὶ τὴν πεπραγμένην αὐτῷ ἀμαρτίαν ἀνεξάλειπτον εἶναι διδάσκοντα. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ τὸ, « Ἀμαρτία Ἰουδα ἐγγέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν βρυχί ἀδαμαντίνῳ. » Εἴη δ' ἂν καὶ ἐπὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀναφερόμενα, οἷς ἐξῆς καὶ ἀκολούθως μετὰ τὴν ἀνεξάλειπτον αὐτῶν ἀσέθειαν τὸν μετελθόντα αὐτοὺς ἔσχατον κληθρὸν ἀπειλεῖ· ἅπερ κατὰ λέξιν ἐρμηνεύειν οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει καιροῦ. Ἀλλὰ γὰρ τοσοῦτων περὶ τοῦ προδώσειν μέλλοντος τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τῶν τε ἄλλως ἐπιθεβουλευκῶτων αὐτῷ προαναφωνηθέντων, καιρὸς ἰδεῖν καὶ τὰ ἀπὸ τὸ πάθος αὐτοῦ μέλλοντα συμβῆσθαι θεοπρόμεινα.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, τῆς ἐπὶ τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενημένης, καὶ περὶ τοῦ παρτελοῦς κλήθρου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.

« Ὁμνύει Κύριος κατὰ ὑπερηφανίας Ἰακώβ, εἰ ἐπιλησθήσεται εἰς νίκας πάντα τὰ ἔργα ὑμῶν, καὶ ἐπὶ τούτοις οὐ παραχθήσεται ἡ γῆ, καὶ πενήθει πᾶς ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ ἀναθήσεται ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια, καὶ καταθήσεται ὡς ποταμὸς Αἰγύπτου. Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς. Καὶ μεταστρέψω τὰς ἐορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πάσας τὰς ψῆδὰς ὑμῶν εἰς θρήνον· καὶ ἀναθίβω ἐπὶ πᾶσαν ὄσφυν σάκκων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρωμα· καὶ θήσομαι αὐτὸν ὡσαυτὸ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ

⁶⁰ Jer. xvii, 1-4.

ἔβαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Καὶ σαλευθήσονται ὕδατα ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ βορρᾶ ἕως ἀνατολῶν περιδραμούνται ζητοῦντες τὸν λόγον Κυρίου, καὶ οὐ μὴ εὑρωσι. » Τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕβριν καὶ ὑπερηφανίαν καὶ ἐπανάστασιν, ἣν ἐπανεστήσαν αὐτῶ οἱ ἐκ περιτομῆς, θεσπίζουσα ἡ παρούσα προφητεία, ὁμνῶναι τὸν Κύριον φησι κατ' ὑπερηφανίας Ἰακώβ, ὡς οὐ μὴ γένοιτο λήθη τῶν κατ' αὐτοῦ τετολημμένων αὐτοῖς, καὶ ὅτι πένθους ἄξια πείσεται ἡ γῆ αὐτῶν μετὰ καὶ τῶν οἰκητόρων, καὶ ὅτι οὐκέθ' ὡς τὸ πρὶν εἰς βραχὺ παιδευθέντες αὐθις ἀποκατασταθήσονται, ἀλλ' εἰς συντέλειαν τὰ κατ' αὐτοὺς ἔξει. « Ἀναθήσεται γοῦν, » φησὶν, « ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια αὐτῶν, » τὴν ἐπελθοῦσαν αὐτοῖς οὐδ' ἄλλοτε ἢ κατὰ τὴν Ῥωμαίων βασιλείαν ὄργην, ποταμὸν ἀναθησόμενον ἐπ' αὐτοὺς, ὡς ἐν ὕψει τὸ πρὶν ὄντας, αἰνιττόμενος. Καὶ δὴ μετὰ τὴν δηλωθεῖσαν κατ' αὐτῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὄργην, αὐθις ἐὰ κατ' αὐτοὺς πράγματα, « ὡς ποταμὸς, » φησὶν, « Αἰγύπτου καταθήσεται: » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι, ὅτι τὰ πάλαι μετέωρα καὶ παρὰ Θεῶν τετιμημένα, καὶ ὡσπερ ἐν ὕψει κείμενα πλεονεκτήματα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ὅμοια τοῖς ῥευστοῖς καὶ δίκην ποταμοῦ παρατρέχουσι τῶν ἀπίστων ἔθνῶν πράγμασι καταστήσεται, ἀφ' ὕψους τε εἰς ταπεινὸν περιτραπήσεται. Εἰθ' ἔξης τούτοις αὐτὰ δὴ τὰ ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ σωτηρίου πάθους συμβεβηκότα δηλῶν « Ἐν ἐκείνῃ, » φησὶ, « τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς: » ἃ καὶ ἐναργῆ τὴν ἐκδασιν εἰληφεν, ὅτε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑψωθέντος, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, « ἀπὸ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης· περὶ δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων Ἡλεὶ, Ἡλεὶ, λαμμὲ σαβαχθανί. » Τούτων δὲ τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, ἔξης ἐπιλέγει· « Καὶ μεταστρέψω τὰς ὀρτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πᾶσας τὰς ψυχὰς ὑμῶν εἰς θρήνον· καὶ ἀναβιβῶ ἐπὶ πᾶσαν ὄσφυν σάκκων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρισμα· καὶ θήσομαι αὐτὸν, ὡσπερ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελεῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δέψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου, » καὶ τὰ ἔξης· ἀπερ ἅπαντα, διὰ τὴν ὑπερηφανίαν αὐτῶν τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ γεγενημένην ἐσεσθαι προφητευθέντα, ἐναργῆ τὴν ἐκδασιν τῆς προβόρῃσεως ἀπεδείξατο μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν αὐτῶν. Οὐ πρότερον γοῦν, ἀλλ' ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο μετέστρεψεν αὐτῶν ὁ Θεὸς τὰς ὀρτὰς εἰς πένθος, καὶ τὰς ψυχὰς εἰς θρήνον, τῆς περιδοῆτου μητροπόλεως ἀποστερήσας αὐτοὺς, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ σεμνὸν ἅγλασμα, κατὰ τὴν ἐπὶ Τίτου καὶ Οὐεσπασιανοῦ Ῥωμαίων αυτοκρατόρων ἡγεμονίαν καθελὼν, ὡς μηδὲ ἐλθόντας δύνασθαι ἐπ' αὐτῆς τὰς ἐνόμους ὀρτὰς καὶ πανηγύρεις ἐπιτελεῖν. Τί δεῖ λέγειν, ὡς ὁ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου πάντας αὐτοὺς μετῆλθεν, ἀνθ' ὧν ἐξήλασαν ἑαυτῶν τὸν

A hum Domini, et commovebuntur aquæ a mari usque ad mare, et ab aquilone usque ad orientem circuibunt querentes verbum Domini, et non invenient ²¹. » Contumeliam et superbiam et insolentiam adversus Salvatorem nostrum, quam in illum excitarunt Judæi, hæc prophetia prædicens, jurare Dominum ait contra superbiam Jacob, **486** non futuram esse oblivionem eorum, quæ contra ipsum ausi sint, dignaque luctu mala passuram esse ipsorum terram, una cum habitatoribus, neque ultra sicut prius, ubi breviter emendati fuerint, esso iterum restituendos, sed in consummationem, quæ ad ipsos spectant, esse ventura. « Siquidem ascendet, inquit, ut fluvius consummatio ipsorum: » sic utique iram quæ illos non alias quam Romanis regnantibus invaserit, per fluvium ascensurum super eos, veluti qui prius in sublimi versarentur, significans. Deinceps post hanc, de qua dictum est, contra illos immissam a Deo iram, rursus ad illos spectantia negotia, persequitur: « Ut fluvius, inquit, Ægypti descendet. » Quibus verbis significari arbitror, quæ olim sublimia et apud Deum venerabilia fuerint, et quæ quasi in sublimi posita: Judaicæ gentis prælationes, ea similia et fluentis, et rebus nationum fide carentium, fluvii instar labentibus, esse constituenda, ac de sublimiori in inferius esse præcipitanda. Deinde post hæc ipsa quæ dicta sunt, ipso ordine ea quæ sub ipsum salutaris passionis tempus evenerint, aperiens: « In illo, inquit, die, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, » quæ sane evidentem exitum sortita sunt, tunc cum Salvatore in altum sublato, ut est apud evangelistam, « A sexta hora tenebræ factæ sunt, super universam terram usque ad horam nonam; et circa horam nonam exclamavit Jesus voce magna dicens: Eli, Eli, lamma sabachthani ²². » Quæ cum in hunc modum suum finem contigerint, deinceps adjungit: « Et convertam solemnities vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitium, et ponam eum sicut luctum dilecti, et eos qui cum ipso fuerint, ut diem doloris. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem super terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Domini, » et quæ sequuntur: quæ quidem omnia propter superbiam ipsorum, qua adversus Christum usi sunt, divinitus prædicta, evidentem oraculi exitum ostenderunt, post ipsorum adversus Salvatorem nostrum insidias. Non ergo ante illud tempus, sed ex illo tempore in hunc usque diem solemnities illorum in luctum convertit Deus, et cantica in lamentum: quippe qui illos celeberrima civitate privaverit, et venerabile illud sanctuarium quod in illa erat, **487** Tito ac Vespasiano apud Romanos imperantibus, everterit, usque adeo ut non amplius venire

²¹ Amos viii, 7-12. ²² Matth. xxvii, 45, 46.

et celebrare in ea legitima solemnia, et legitimos A Θεοῦ Λόγον, ὁμοθυμαδὸν αὐτὸν ἀρνησάμενοι, καὶ
 conventus possint. Cæterum, quid opus est dicere, ἀπαρνηθέντες ὑπ' αὐτοῦ;
 quemadmodum fames audiendi verbum Domini, omnes illos invaserit? propterea quod procul a seipais
 Dei Verbum exegerint, cum illud uno animo negaverunt, et ab eodem negati sunt.

A Zacharia. — Item de solis defectu, et de tempore
 salutaris Passionis.

« Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes
 sancti cum eo; in die illa non erit lux, et frigus,
 et gelu erit in uno die, et dies ille notus Domino,
 et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, et
 in die illa egredietur aqua viva de Jerusalem, di-
 midium ejus in mare primum, et dimidium ejus in
 mare extremum, in æstate et in vere erit sic, et
 erit Dominus in regem super universam terram; in
 die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum,
 ambiens omnem terram et solitudinem⁸³. » Hæc
 quoque in adventu Salvatoris nostri completa sunt :
 cum advenit, sive cum suis sacris apostolis, sive
 cum suis sanctis, divinis videlicet quibusdam po-
 testatibus et incorporeis spiritibus, necnon angelis
 et ministris suis, de quibus dictum est in sacris
 Evangeliiis, quod utique ad illum accesserint angeli,
 et illi ministraverint. Porro autem die illo (sic au-
 tem sacræ litteræ consueverunt omne tempus vo-
 care, quo ille inter homines versatus est) una cum
 aliis prædictionibus etiam quod nunc tractatur,
 oraculum completum est, cum utique sub illius pas-
 sionis tempus ab hora sexta tenebræ factæ sunt
 super universam terram usque ad horam nonam.
 Ex quo sic ait prophetia : « In die illa non erit
 lux. » Et rursus : « Et neque dies, neque nox, ad
 vesperam erit lux, » quibus verbis perspicue indi-
 cari puto illius temporis conditionem, cum Salva-
 tore nostro altius sublato in ipsa diei luce, 488
 nox ab hora sexta id, quod circum terram est,
 obtinuit usque ad horam nonam. Post quam rursus
 desinentibus tenebris, dies et lux reversa est : post
 quæ rursus consueta nox secuta est. Quæ omnia
 sermo propheticus innuit, ubi ait : « Et dies ille
 notus Domino, et neque dies, neque nox, ad vespe-
 ram erit lux, » dies quidem ille non erat, propter
 meridianas tenebras, sed nec item nox, propter
 ipsius diei recursum, quem indicavit significans per
 illa verba, « ad vesperam erit lux. » Quis autem
 non admiretur etiam hibernæ horæ commemoratio-
 nem? quam ipsam itidem divinavit oraculum, cum
 ait : « Et frigus et gelu erit. » Quod item ipsum
 Evangelii testimonium commendat, cum Petrus
 dum Jesum sequitur, accenso igne in atrio Caiphæ,
 una cum aliis calefaciebat se. Proinde Joannes
 frigoris quoque mentionem apertissime facit, di-
 cens : « Stabant servi et ministri ad prunas, quia
 frigus erat, et calefaciebant se⁸⁴. » Et ad verbum
 quidem hujusmodi finem contigerunt, quæ sic præ-
 dicta sunt : ad sensum vero, cum Judæis salutare

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ἔτι περὶ τῆς ἐκλείψεως
 τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ κατὰ τὸ σωτήριον πάθος
 καιροῦ.

« Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεός μου, καὶ πάντες
 οἱ ἄγιοι μετ' αὐτοῦ. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ οὐκ ἔσται
 φῶς, καὶ ψυχὸς καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ
 ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ
 οὐ νύξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ
 ἐκείνῃ ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ, τὸ ἕμισυ
 αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ τὸ ἕμισυ
 αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην. Ἐν θέρει καὶ
 ἐν ἔαρι ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλεὺς
 ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύ-
 ριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν
 γῆν καὶ τὴν ἕρημον. » Καὶ ταῦτα ἐπὶ τῆς παρουσίας
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο, ἦν ἐποιήσατο ἕτοι-
 μετὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ μαθητῶν, ἡ
 μετὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, θεῶν τινῶν δυνάμεων καὶ
 ἀσωμάτων πνευμάτων, ἀγγέλων τε καὶ λειτουργῶν
 αὐτοῦ, περὶ ὧν εἰρηται ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις,
 ὅτι « προσῆλθον αὐτῷ ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. »
 Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην (οὕτω δὲ φίλον ἀποκα-
 λεῖν τῇ ἱερᾷ Γραφῇ πάντα τὸν χρόνον τῆς ἐν ἀνθρώ-
 ποις αὐτοῦ διατριβῆς) ἐπληροῦτο μετὰ τῶν ἄλλων
 προρρήσεων καὶ τὰ ἐν χροῖ τοθεσπισμένα, ὅπηνικα
 παρὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, ἀπὸ ὥρας ἕκτης
 σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.
 Διὸ φησιν ἡ προφητεία : « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ
 ἔσται φῶς » καὶ πάλιν : « Καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ
 νύξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » δι' ὧν λευκότερα
 ἠγοῦμαι τὴν τοῦ καιροῦ κατάστασιν, ἐν ᾧ τοῦ Σω-
 τῆρος ἀνυψωθέντος, καὶ ἡμέρας οὐσης, νύξ ἀπὸ ὥρας
 ἕκτης τὸ περιέχον συνέσχε μέχρι τῆς ἐνάτης, μεθ' ἣν
 αὐθις τοῦ σκότους διαλείποντος, ἡμέρα καὶ φῶς ἐγένε-
 το, μεθ' ἧς πάλιν συνήθως ἡ νύξ κατελάμβανεν. Ἄπει-
 ρὸ τῆς προφητείας λόγος ἠντίτετο φάσκων : « Καὶ ἡμέρα
 ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νύξ,
 τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Οὐχ ἡμέρα μὲν γὰρ ἦν
 διὰ τὸ μεσημβρινὸν σκότος : καὶ πάλιν οὐ νύξ διὰ
 τὴν ἐπικαταλαβοῦσαν ἡμέραν, ἦν παρέστησεν ἐπιση-
 μνήαμενος διὰ τοῦ φάναϊ, « τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται
 φῶς. » Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειε τῆς χειμαδίου ὥρας
 τὴν μνήμην; ἦν καὶ αὐτὴν ἐθέσπισεν ὁ λόγος φη-
 σας : « Καὶ ψυχὸς καὶ πάγος ἔσται. » ὁ καὶ αὐτὸ ἡ
 τοῦ Εὐαγγελίου μαρτυρία συνίστησιν, ὅπηνικα ὁ
 Πέτρος ἀκολουθῶν τῷ Ἰησοῦ, περιεσφάντων πυρᾶν
 ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Καϊάφα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐθερμαί-
 νετο. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἀντικρυς καὶ τοῦ ψυχὸς
 ἐμνημόνευσεν εἰπῶν : « Εἰστήκεισαν οἱ δοῦλοι καὶ οἱ
 ὑπηρέται ἀνθρακίαν πεποιηκότις, ὅτι ψυχὸς ἦν,
 καὶ ἐθερμαίνοντο. » Καὶ πρὸς μὲν τὴν λέξιν τοιοῦ-
 του τέλους ἐτύγχανε τὰ προηγορευμένα : πρὸς δὲ

⁸³ Zachar. xiv, 5-10. ⁸⁴ Jan. xviii, 18.

διάνοιαν τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος, τοῦ σωτηρίου φωτός αὐτοῖς ἐπιλάμψαντος, αὐτῶν τε μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς ἐλομένων, τοῦ ὅπερ καὶ ἐλοντο μετῆλθεν αὐτοῦς, ἀναχωρήσαντος μὲν αὐτῶν τοῦ φωτός, διαλαβούσης δὲ αὐτοῦς νυκτὸς ἀφεγγούς, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας, πρὸς τὸ μὴ διαυγᾶσαι τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ψυγείσης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης αὐτῶν, τὰ σύμβολα τούτων εἰκότως ἐτελείτο, ἐπληροῦτό τε ἐξῆς τὰ τῆς προβόρῃσεως, κατὰ τὴν τοιάνδε τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας ἡμέραν ὕδατος ζῶντος ἐξεληθόντος ἐξ Ἱερουσαλήμ, εἰς πάντα τὰ ἔθνη προελθόντος τοῦ γονίμου καὶ ζωτικῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ἀρξαμένου μὲν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐξ αὐτῆς γε τῆς Ἱερουσαλήμ, διαδοθέντος δὲ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν καὶ εἰς πάντα τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα. Τούτου δὲ τοῦ ὕδατος καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν μνημονεύει λέγων πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν· «*Εἰ ᾔδεις τίς ἐστιν ὁ αἰτῶν σε πιεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.*» Ὅση δὲ τοῖς ἀπογευσασμένοις τοῦ ζῶντος καὶ λογικοῦ νάματος ὑπῆρξεν ὠφέλεια, παρίστησιν ἐξῆς, διδάσκων, ὡς οἱ πίνοντες αὐτοῦ, τοὺς πάλαι πολλοὺς βασιλεύσαντας αὐτῶν δαίμονας πονηροῦς ἀπαρνησάμενοι, τὸν ἕνα Κύριον καὶ βασιλέα σφῶν αὐτῶν ὁμολογήσουσι, καὶ ὡς ὁ Κύριος ὁ μόνος τὸ πρὶν Ἑβραίοις γνωριζόμενος, γενήσεται βασιλεὺς πάντων τῶν εἰς αὐτὸν ἐξ ἀπάσης τῆς γῆς πιστευσάντων ἔθνῶν· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν ἐσται, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. Ὁ καὶ αὐτὸ τίς οὐκ ἂν ὀρῶν ἐκπλαγείη; ἀπὸ γοῦν τῆς Χριστοῦ προσηγορίας, αὐτὸς δὲ ἦν ὁ Χριστὸς ὁ Κύριος, τὸ τῶν Χριστιανῶν ὄνομα, πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν, καὶ αὐτὰ γε τὰ ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ ταῖς ἐγκαταίαις τῆς γῆς οἰκούντα ἔθνη περιεκύλωσε, τοῖς τῆς προφητείας ἀκολούθως θεοσπίμασιν.

Ἀπὸ ψαλμοῦ κα'. — *Περὶ τῶν κατὰ τὸ σωτήριον πάθος ἐπιτελεσθέντων. Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐωθιῆς.*

«*Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκαταλίπες με; μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ· καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί. Σὺ δὲ ἐν ἁγίοις κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος τοῦ Ἰσραὴλ. Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἤλπισαν, καὶ ἐβρύσω αὐτούς. Πρὸς σέ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν, καὶ οὐ καταρσύνθησαν. Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἀνθρώπος, θνείδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν, κεφαλὴν· Ἦλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστρὸς ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σέ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας, ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεός μου εἶ σὺ.*»

⁸⁸ Joan. iv, 10.

A lumen illuxisset, ipsique potius tenebras quam lumen amplexi essent, hoc quod ab ipsis electum assumptumque est, universam ipsorum nationem invasit. Cum enim ipsi recessissent a luce, et eorum obscura nox occupasset, obscuratis ipsorum mentibus, eo quod illuminatio evangelica radios suos in corda ipsorum non immitteret, quin etiam refrigerata ipsorum erga Deum charitate, talium rerum signa merito expressa sunt, et in tali salutaris adventus die completa sunt ea, quæ ad hoc oraculum pertinent, dum aqua vivens erumpit ex Jerusalem, et in omnes gentes progreditur fecundus et vitæ apportator evangelicæ doctrinæ sermo : qui cum profectus sit de Judæa et de ipsa Jerusalem, disseminatus postea est in omnem terram et in omnes orbis terrarum fines. Hujus vero aquæ ipse quoque Salvator ac Dominus noster meminit, dum loquitur cum muliere Samaritana : «*Si scires, inquit, quis est qui petit a te bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam*»⁸⁸. Quanta autem ad eos, qui vivam rationalemque aquam gustaverint, ventura sit utilitas, declarat deinceps, dum docet quemadmodum qui eam aquam biberint, et multos illos, qui antea ipsis imperabant, malignos dæmonas abnegaverint, ii unum sui ipsorum et Dominum et regem confitebuntur, item quod is Dominus, qui ab unis Hebræis antea noscebatur, **489** rex fiet omnium earum nationum, quæ ex universa terra in ipsius fidem venerint ; et nomen ejus unum erit, ambiens universam terram et solitudinem, quod quidem ipsum ubi quis viderit, qui fieri possit ut non admiretur? etenim a Christi vocabulo, Christus porro ipse Dominus est, Christianorum nomen deductum omnem locum et civitatem et regionem ipsasque in desertis orisque extremis terræ habitantes nationes circumvit, fidem eo modo faciens et consentiens hujusce prophetiæ vaticinio.

A psalmo xxi. — *De iis quæ in ipsa salutaris passionis facta sunt. In finem pro susceptione matutina.*

«*Deus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti? longe a salute mea verba delictorum meorum, Deus meus, clamabo per diem ad te, et non exaudies; et per noctem, et non ad insipientiam mihi. Tu autem in sanctis habitas, laus Israel. In te speraverunt patres nostri, speraverunt, et liberasti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt. In te speraverunt, et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo; opprobrium hominum et abjectio plebis. Omnes videntes me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, et moverunt caput. Speravit in Domino: eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum, quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre; spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. De ventre matris meæ Deus meus es tu, ne discesseris a me, quonia*» tri-

bulatio proxima est, quoniam non est qui adjuvet. **A** Circumdedederunt me vituli multi; tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquescens, in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea. Et lingua mea adhaesit gutturi meo, et in pulverem mortis deduxisti me: **490** quoniam circumdedederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me. Foderunt manus meas et pedes meos: dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt, et inspexerunt me: dividerunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum. Ad susceptionem meam respice. Eripe a framea animam meam, et ex manu canis unicum meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiarum laudabo te. Qui timetis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob glorificate eum. Timeant eum omne semen Israel; quoniam non sprevit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. A te laus mea in Ecclesia magna. Vota mea reddam in conspectu timentium eum. Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum, qui requirunt eum: vivent corda eorum in saeculum saeculi. Remiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terrarum, et adorabunt in conspectu ejus universae familiae gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus; comederunt et adoraverunt omnes pingues terrarum, in conspectu ejus prolabantur omnes, qui descendunt in terram, et anima mea illi vivit, et semen meum serviet ei, annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus⁶⁶. Illud quidem «Deus, Deus meus, respice in me, quare dereliquisti me?» quod initio psalmi dictum est, a Salvatore nostro, ut est apud Matthæum, ipso passionis tempore dictum est, in hunc modum: «A sexta autem hora tenebrae factae sunt super universam terram usque ad horam nonam, et hora nona clamavit Jesus voce magna: Eloim, Eloim, lamma sabachthani, quod ex interpretatione est: Deus, Deus meus, quare dereliquisti me⁶⁷?» accepta vero sunt Hebraica verba ex ea, quae nunc est in manibus prophetia. Siquidem vel iisdem syllabis illud ipsum: «Eli Eli, lamma sabachthani,» initio psalmi continetur; quod Aquila in hunc modum interpretatus est: «Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me?» **491** Porro quod haec eandem cum iis, quae passionis tempore a Salvatore nostro dicta sunt, habeant vim, nemo utique negaverit. Tempus igitur jam nunc fuerit psalmum ipsum absque controversia ad alium nullum referre, quam ad illum:

⁶⁶ Psal. xxi, 2-32. ⁶⁷ Matth. xxvii, 45, 46.

Mη ἀποστής ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίνονες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κακόλληται τῷ λάρυγγί μου, καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με· ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγῆ πονηρευομένων περιέσχον με. Ἦρξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπειδὴν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου πρόσχες. Ἦρσαι ἀπὸ Ἰσομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. **B** Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶτων τὴν ταπεινώσιν μου. Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτωσαν αὐτὸν ἅπαν τὰ σπέρματα Ἰσραὴλ· ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κέκραγέναι με πρὸς αὐτόν, εἰσῆκουσέ μου. Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλη· τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. Φάγονται πένητες, καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν· ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνων· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἔθνων. Ἐφαγον καὶ προσεκύνησαν πάντες οἱ πίνονες τῆς γῆς, ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς τὴν γῆν. Καὶ ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ, καὶ τὸ σπέρμα μου δουλεύσει αὐτῷ. Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. **C** **T**ὸ, «Ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» ἐν ἀρχαῖς τοῦ ψαλμοῦ λεγόμενον, κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν οὕτως εἰρηται· «Γενομένης δὲ ὥρας ἐκτις, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐνάτης· καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐβόησεν Ἰησοῦς **D** φωνῇ μεγάλῃ· Ἐλωεὶμ, Ἐλωεὶμ, λαμμὰ σαβαχθανὶ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον· Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» εἰληπται δὲ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις ἀπὸ τῆς ἐν χερσὶ προφητείας. Αὐταῖς γοῦν συλλαβαῖς τὸ, «Ἥλει, Ἥλει, λαμμὰ σαβαχθανὶ,» ἡ τοῦ ψαλμοῦ καταρχὴ περιέχει, ὅπερ ὁ Ἀκύλας τούτων ἠρμήνευσε τὸν τρόπον· «Ἰσχυρὲ μου, Ἰσχυρὲ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» Ταῦτα δὲ ὅτι τοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εἰρημένοις ἰσοδυναμεῖ, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσαι ἂν. Ἦρα τοιγαροῦν ἀναμφιλόγως τὸν ψαλμὸν οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον αὐτὸν ἀναφέρειν, ἐπειδὴ αὐτῷ μόνῳ καὶ οὐδέτερω ἀρμόζει τὰ ἐμπρησθῆ

μῆνα. Ἀντικρυς γοῦν ἐπ' αὐτῷ πεπληρωμένα τὰ τε ἄλλα ἀποδείκνυται, καὶ δὴ τὸ φάσκον ἐν ψαλμῷ· « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ τὴν καταπάρισιν δὲ τῶν ἕλων, τῶν κατὰ τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντων αὐτῷ, διαρρήδην ἐμφαίνει, λέγων· « Ὄρουζεν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρλόμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ μόνω ἂν ἐφαρμόσαι αὐτῷ, ὡς προῖων ὁ λόγος παραστήσει. Ἦ ὁ βουλόμενος ἐφ' ἕτερον μεταλαβεῖν πρόσωπον, ἥτοι βασιλέως, ἢ προφήτου, ἢ καὶ τινος τῶν πρόποτε παρὰ Ἰουδαίους θεοφιλῶν, δεικνύτω, εἰ οἷός τε εἴη, ἐφαρμόζειν τὰ ἀναγεγραμμένα. Τίτι γὰρ τῶν πρόποτε κυφορουμένων ἐπὶ τοσοῦτον παρὴν ἀρετῆς καὶ δυναμῆς, ὥστε καθεστῶτι λογιζομῶ, καὶ ἀσυγχύτῳ ψυχῇ, νηφαλίῳ τε φρονήματι Θεοῦ γινώσιν ἀναλαβεῖν, καὶ πᾶσαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτῆσαι αὐτοῦ τὴν ἐλπίδα; ὥστ' ἂν εἰπεῖν· « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκπάσας με ἐκ γαστρὸς μητρὸς μου, ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβόησα ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεὸς μου εἶ σύ. » Τίς δὲ τοιοῦτος Θεῷ μεμελημένος, δνεῖδος ἀνθρώπων γέγονε καὶ ἐξουθένημα λαοῦ; ὑπὸ τίνων δὲ καὶ ποδαπῶν μόσχων καὶ ταύρων χρῆ νοεῖν τὸν τοιοῦδε κεκυκλώσθαι; τί δὲ παθῶν ὁ δηλούμενος ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη; καὶ πῶς διεσκορπίσθη αὐτοῦ τὰ ὀστέα; πῶς δὲ εἰς χοῦν θανάτου κπηγήθη, καὶ καταχθεῖς εἰς χοῦν θανάτου, τὰ τοιαῦτα λαλεῖ ἔτι, καὶ ζῆ καὶ φθέγγεται; τίνες δὲ οἱ κύνες οἱ κυκλώσαντες αὐτὸν, ἕτεροι ὄντες παρὰ τοὺς προνομιασμένους ταύρους καὶ μόσχους; ποῖα δὲ συναγωγὴ πονηρευομένων τὰς χεῖρας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας τοῦ τηλικούτου ὤρουζαν, ἀποδύσαντές τε αὐτὸν, τὰ μὲν τινα διελλόντο αὐτοῦ τῶν ἐνδυμάτων, τὰ δὲ καὶ κλήρω λαχόντες ἔλαθον; τίς δὲ ἡ βομφαλία καὶ ὁ κύων, καὶ ὁ λέων; τίνες δὲ οἱ λεγόμενοι μονοκέρωτες, τὸν δηλούμενον περιέχοντες; πῶς δὲ μετὰ τὴν πρὸς τοσοῦτους πάλην, μετὰ τὸ εἰς χοῦν θανάτου καταχθῆναι, ἐπαγγέλλεται τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγείσθαι, οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἑαυτοῦ ἀδελφοῖς; τίνες τε οἱ ἀδελφοί, τίς τε ἡ Ἐκκλησία, περὶ ἧς φησὶν ὁ τὰ τοιαῦτα παθῶν, « Ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, » οἷς καὶ ἐπιλέγει, ὡς ἄρα οὐχ ἔν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, « πάντα δὲ τὰ πέρατα τῆς γῆς συναισθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνων; » Καὶ σὺ δὲ, παρὰ σαυτῷ βασανίσας ἐκάστην λέξιν τοῦ ψαλμοῦ, θέα εἰ δυνατόν ἐπὶ τὸν τυχόντα ἀναφέρειν τὰ θεσπιζόμενα. Ἄλλ' οὐκ ἂν εὔροις ἐτέρῳ τῷ ἐφαρμόττειν αὐτὰ ἢ μόνῳ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς πάντων πιστότατος ἂν εἴη καὶ ἀληθέστατος, εἰς ἑαυτοῦ πρόσωπον ἀνειληφώς τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ φωνήν, ὡς ἐμαρτύρησαν οἱ εὐαγγελισταί· ὁ μὲν Ματθαῖος δι' ὧν παρεθέμεθα αὐτοῦ λέξεων· ὁ δὲ Μάρκος δι' ὧν καὶ αὐτὸς ὡδὲ πως ἱστορεῖ λέγων· « Γενομένης δὲ ὥρας ἑκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλης τῆς γῆς, ἕως ὥρας ἐνάτης. Καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐδόθησεν ὁ Ἰησοῦς φωνὴ μεγάλη, λέγων· Ἥλει, Ἥλει, λαμμὰ σαβαθαὶν, ὃ ἐστὶ μεθεγγνημένον· Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με; καὶ τίνες τῶν ἀκουσάντων ἔλεγον·

A quandoquidem illi uni et nulli præterea alii, quæ in eo continentur, conveniunt. Planissime igitur in illo cum alia completa esse constat, quæ in hoc psalmo leguntur, tum vero etiam illud quod ita ait : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Trajectionem vero clavorum qui illius manibus ac pedibus in cruce affixi sunt, evidentissime indicat, dum ait : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Sic etiam reliqua uni illi nec alii cuiquam præterea convenient, quemadmodum progressa longius oratio demonstrabit, aut certe quivis suo arbitratu, quamvis aliam proferat personam aut regis, aut prophetæ, aut alicujus eorum, qui quondam apud Judæos Dei amici et familiares exstiterint, ostendatque si possit, ea quæ ita descripta sunt, huic convenire. Sed enim cui unquam eorum, quos in utero mater gestaverit, tantum virtutis, tantumque virium adfuit? ut constanti cogitatione, animoque imperturbato, et mente sobria et erecta, Dei cognitionem acceperit, et omnem suam spem in Deo collocaverit, usque adeo ut potuerit dicere : « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre matris meæ. spes mea ab uberibus matris meæ, in te projectus sum ex utero, de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Quis porro unquam ubi ipse tanta curæ Deo fuerit, post ea opprobrium hominum et abjectio populi factus est? a quibus autem et cujusmodi vitulis, aut tauris intelligendum est hunc fuisse circumdatum? et quid tandem huic ipsi accidit, ut quasi aqua effusus sit? et quomodo ejusdem ossa dispersa sunt? et qua ratione in pulverem mortis deductus est? et simulac in talem pulverem est deductus, adhuc et talia loquitur, et vivit, et vocalem se præstat? et quinam alii canes illum circumdederunt præter eos, quos dixit et tauros et vitulos? quod vero consilium malignantium non solum manus sed etiam pedes hujusce de quo sermo est, foderunt? qui etiam postquam eumdem exuerunt, partem quidem vestimentorum ipsius divisere, partem vero jactis sortibus arripuerunt? et quænam fræmea illa? quis canis? quis leo? qui item illi qui dicuntur unicornes eum, de quo sermo est, obsidentes? **492** et qua fiducia post tantam contra id genus luctam, ac postquam in pulverem mortis deductus est, pollicetur se nomen patris sui narranturum non omnibus, sed solis suis fratribus? et qui tandem hi fratres? quænam vero Ecclesia hæc, de qua is qui talia pertulit, ita loquitur? « In medio Ecclesiæ laudabo te; » quibus etiam illud adjungit : quod utique non una Judaica gens, sed « omnes fines terræ reminiscuntur et convertentur ad Dominum, et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium. » Cæterum tu quoque ubi per te ipsum singula ejusdem psalmi verba exploraveris, facile intelliges utrum ea quæ in ipso continentur ad vulgarem quempiam referri possint : quod cum feceris, certe non invenies cui tandem

illa convenient, præter unum Salvatorem nostrum, A qui omnium et fidelissime et verissime hujusce psalmi voces in suam personam assumpsit, quemadmodum evangelistæ testificati sunt. Matthæus quidem illis verbis quæ antea retulimus. Marcus autem iis quibus etiam ille, utpote qui in hunc modum narret : « Et facta hora sexta tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam. Et hora nona exclamavit Jesus voce magna dicens : Eli, Eli, lamma sabachthani, quod est ex interpretatione : Deus, Deus meus, ad quid dereliquisti me ? Et quidam ex audientibus dicebant : Eliam vocat ⁸⁸. » Age igitur posthac ipso ordine videamus, qua ratione ea quæ in hoc psalmo continentur, ad illum referenda sint. Ac primum inscriptionem ipsam tractemus, quæ talis est : « in finem ⁸⁹, » vel quemadmodum Aquila edidit : « victoriæ auctori, » vel etiam ut Symmachus : « ad victoriam pro susceptione. » Hæc sane nobis veniunt in mentem, propterea quod salutaris illa passio, ut scripta evangelistarum demonstrant, perfecta est circiter horam nonam, factis jam tenebris, ab hora sexta usque ad horam nonam, qua sane hora etiam vocem magnam emisit, et ea quæ paulo ante recitavimus, protulit, ut plane sit confitendum, illius passionem ad vesperam nocte adventante fuisse. At reditus ejusdem a mortuis, quæ fuit susceptio patris illum susipientis, et ad seipsum ex regionibus mortis adtrahentis atque assumentis, circa auroram fuit, quemadmodum rursus evangelistarum testimonio confirmatur. Siquidem Lucas hæc ait : « Una autem Sabbatorum valde diluculo venerunt ad monumentum ferentes, quæ paraverant aromata, » **493** mulieres videlicet et nonnulli cum eis ; « invenerunt autem lapidem revolutum a monumento : et ingressæ non invenerunt corpus ⁹⁰, » propterea quod jam tum Salvator noster a morte erat excitatus. Hoc vero ipsum Marcus quoque ostendit sic dicens : « Et valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum, orto jam sole, et dicebant ad se invicem : Quis revolvat nobis lapidem ab ostio monumenti ? erat quippe magnus valde : et veniunt, et inveniunt eum revolutum ⁹¹. » Erat autem jam tum excitatus. Habes apud Joannem quoque idem testimonium hoc modo : « Una autem Sabbatorum venit Maria Magdalene mane ad monumentum, cum adhuc tenebræ essent, et videt lapidem sublatum a monumento ⁹². » Matthæus quoque, tametsi sero Sabbatorum, dixit, attamen adjungit : « Ea quæ illucescit in unam Sabbatorum, venit Maria Magdalene, et alia Maria videre sepulcrum, et ecce terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendens de cælo accessit, et revolvit lapidem ab ostio monumenti. » Hæc addidi necessario, ut ostenderem quænam sit ea, quæ in psalmo prædicatur susceptio matutina. Nam cum significet ea,

Α Ἥλιον φωνᾷ. ὁ φέρει δὴ οὖν τούτοις ἀκολουθεῖς Ἰωάννην, ὅπως εἰς αὐτὸν ἀνενεχθήσεται τὰ διὰ τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα. Καὶ πρῶτον γε διαλάδωμεν τὴν φάσκουσαν προγραφὴν, « εἰς τὸ τέλος, » ἢ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « τῷ νικοποῦ, » ἢ, κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐπινίκιος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως. » Ταῦθ' ἡμᾶς ὑπεισέρχεται, ὅτι τὸ μὲν σωτήριον πάθος, ὡς αἱ λέξεις τῶν εὐαγγελιστῶν παρέστησαν, σκότους γενομένου ἀπὸ ὥρας ἑκτῆς ἕως ὥρας ἑνάτης, ἀμφὶ τὴν ἑνάτην συνετελέσθη, ὅτε καὶ τὴν φωνὴν ἀφῆκε τὴν μεγάλην, τὰ μικρῶ πρόσθεν δεδηλωμένα εἰπὼν, ὥστε ὁμολογεῖσθαι σαφῶς τὸ πάθος αὐτοῦ ἀμφὶ τὴν ἑσπέραν νυκτὸς ἐπελαυνούσης γεγονέναι. Τὰ δὲ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἧτις ἦν ἀντιλήψις τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβανομένου, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐκ τῶν τοῦ θανάτου χωρίων ἐπισπωμένον, καὶ λαμβάνοντος αὐτὸν, ἀμφὶ τὴν ἑω γέγονεν, ὡς αὖθις ἀπὸ τῆς τῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας παρίσταται. Ὁ γοῦν Λουκᾶς φησι : « Τῇ δὲ μετὰ τῶν Σαββάτων ἦλθον θρόνου βαθέως ἐπὶ τὸ μνημεῖον, φέρουσαι & ἡτοιμασάν ἀρώματα, » δηλονότι αἱ γυναῖκες, καὶ τινες σὺν αὐταῖς : « εὔρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκλισμένον ἐκ τοῦ μνημείου : εἰσελθοῦσαι δὲ οὐκ εὔρον τὸ σῶμα, » διὰ τὸ ἤδη τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ἐκ νεκρῶν ἐγγυγέρθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ Μάρκος δηλοῖ, λέγων : « Καὶ λίαν πρωτὶ τῇ μετὰ τῶν Σαββάτων ἐρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἔτι (1) ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς : Τίς ἀποκλιση ἡμῖν τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου ; ἦν γὰρ μέγας σφόδρα. Ἔρχονται, καὶ εὐρίσκουσιν αὐτὸν ἀποκεκλισμένον. » Ἦν δὲ ἤδη ἐγγυγέρμενος. C « Ἐχεις καὶ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν, λέγοντι : « Τῇ δὲ μετὰ τῶν Σαββάτων ἐρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρωτὶ εἰς τὸ μνημεῖον, ἔτι σκοτίας οὐσῆς, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἡρμένον ἐκ τοῦ μνημείου. » Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ, εἰ καὶ ὅψε Σαββάτων εἰρηκεν, ἀλλ' ἐπιφέρει λέγων : « Τῆς ἐπιφωσκούσης εἰς μίαν Σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρήσαι τὸν τάφον, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. Ἄγγελος γὰρ Κυρίου, καταβάς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου. » Ταῦτα δὲ ἀναγκαίως παρεθέμην εἰς παράστασιν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητευομένης ἑωθινῆς ἀντιλήψεως. Ἐπεὶ γὰρ τὰ περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνει, οὐ μὴν κατέληξεν ἡ κατ' αὐτὸν οἰκονομία ἐν τῷ πάθει, τέλος δὲ τοῦ πάθους ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις ἦν, καὶ ἡ ἀντιλήψις ἡ ἑωθινή, εἰκότως ; ὁ λόγος τῷ παραδόξῳ τέλει τὴν Γραφὴν ἀνατίθεται, ὡς τῆς ὑποθέσεως ἀπάσης, καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τέλους παθημάτων τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς ἕνεκεν γενομένων. Εἰπὼν γοῦν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ, « Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι, Ἰνα τί ἐγκατέλιπές με ; » καὶ ἐξῆς ἐπαγαγὼν τὸ, « Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θνεῖδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. » καὶ ἔτι προσθεὶς τὸ, « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με. » καὶ σαφῶς πῶν θάνατον αὐτοῦ προμαρτυρόμενος διὰ τὸ,

⁸⁸ Marc. xv, 33-35. ⁸⁹ Psal. xxi, 1. ⁹⁰ Luc. xxiv, 1-3. ⁹¹ Marc. xvi, 2-4. ⁹² Joan. xx, 1.

(1) Ἐστὶ Vulg. deest ; aut certe legendum ἔστι, vel melius οὐκέτι, quod et magis convenit τῷ λίαν πρωτὶ, ejusdem, tum et cæterorum evangelist. ἔδιδ.

« Εἰς χούν θανάτου κατήγαγές με · ὅτι ἐκύκλωσάν A
 με κύνας πολλοί, συναγωγῆ πονηρευομένων περιέσχε
 με. Ὁρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου · » καὶ ἔτι τὰ
 ἀμφὶ τῷ πάθει συμβεθεκτότα αὐτῷ σημήνας διὰ τοῦ,
 « Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν
 ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον · » ταῦτα καὶ τὰ τού-
 τοις παραπλήσια προειπών, οὐκ ἐπὶ τούτοις ἔστι,
 ἀλλ' ἐπιλέγει · « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ἀνέσαστε
 αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεή-
 σει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
 ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέῖναι με πρὸς αὐτὸν ἐπῆ-
 χουσέ μου. » Πῶς δ' ἂν ἔλεγεν εἰσρηκοῦσθαι, εἰ μὴ
 πάντως τετυχῆται τῶν εὐχῶν, καὶ ὧν ἐν τοῖς πρό-
 σθεν ἐδεδέητο, ὅτε ἔλεγε τὸ, « Εἰς χούν θανάτου κα-
 τήγαγές με. Ῥῦσαι ἀπὸ βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου,
 καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου ; » ταῦτα γάρ B
 εὐξάμενος, καὶ δεηθεὶς ἐκ τούτων ῥυσθῆναι τε καὶ
 σωθῆναι, τυχὼν ὧν ἠύετο, ἐπιλέγει · « Οὐκ ἐξουδέ-
 νωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ
 ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ
 κεκραγέῖναι με πρὸς αὐτὸν ἐπῆχουσέ μου · » σαφῶς
 τὴν μετὰ θάνατον ἀναβίωσιν αὐτοῦ δηλῶν, ἥτις γέ-
 γονεν κατὰ τὴν ἐβωθινὴν ἀντιληψίν, ἣν ἐξῆς προῖων ὁ
 ψαλμὸς παρέστησεν, εἰπών · « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μα-
 κρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιληψίν μου πρόσ-
 σης. » Ποίαν δὲ ἀντιληψίν, ἀλλ' ἦν καὶ ἡ προγραφή
 τοῦ ψαλμοῦ ἠνίττετο ; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν εἰρη-
 σθῶ εἰς τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφὴν · εἰς δὲ τὸ, « Ἥλει,
 Ἥλει, λαμμᾶ σαβαχθανι, » εἰρημένον μὲν ὑπὸ τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν αὐτοῖς Ἑβραϊκῶς ὀνόμασι περὶ τὸν
 τοῦ πάθους καιρὸν, κείμενον δὲ καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ,
 ὅρα μὴ τις ἐγκριταὶ βαθυτέρα θεωρίᾳ παρ' Ἑβραίους.
 Ἐλωεὶμ γὰρ ὁ Θεὸς ὀνομάζεται · καὶ τοῦτο διὰ πάσης
 σχεδὸν εὐροῖς ἂν τῆς Γραφῆς · ἐπεὶ καὶ κυρίως οὕτω
 παρὰ τοῖς Ἑβραίοις καλεῖται ἔτι καὶ νῦν τῇ Ἑβραίων
 ὀνομάζεται φωνῇ. Φέρονται γὰρ μὴν παρ' αὐτοῖς ἐπὶ
 τῆς θείας προσηγορίας καὶ ἑτεράι τινες ἐκφωνήσεις,
 ὡσπερὸν καὶ τὸ, Saddai, καὶ τὸ Ἰαὺ, καὶ Ἥλ, καὶ
 ἄλλα τούτοις παραπλήσια. Ὁ δὲ ὧν μετὰ χεῖρας
 ψαλμὸς ἀπὸ τοῦ Ἥλ, Ἥλει, Ἥλει, λαμμᾶ σαβα-
 χθανι, περιέχει, ὅς κέχρηται καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, οὐ μὴν
 ἀπὸ τοῦ Ἐλωεὶμ. Ὁ γοῦν Ἀκύλας, διαφορὰν εἰδὼς,
 τῆς παρ' Ἑβραίοις Θεοῦ προσηγορίας ἐκ τοῦ Ἐλωεὶμ
 σημαυνομένης, τὸ νῦν δηλούμενον ἐν τῷ Ἥλει, Ἥλει,
 οὐκ ἠξίωσεν ὁμοίως τοῖς λοιποῖς, « ὁ Θεός, ὁ Θεός μου » D
 μεταβάλλων εἰπεῖν, ἀλλὰ, « ἰσχυρὸς μου, ἰσχυρὸς μου. » Τὸ
 δ' ἀκριβές ἐστιν · ἰσχύς μου, ἰσχύς μου. Ὅστε κατὰ
 τὴν τούτου διάνοιαν, τὸν ἄμυνν τοῦ Θεοῦ τὸν ἡμέτερον
 Σωτῆρα φάσκοντα τὸ Ἥλει, Ἥλει, πρὸς τὸν Πα-
 τέρα, λέγειν · « Ἰσχυρὸς μου, ἰσχυρὸς μου, ἵνα τί
 ἐγκατέλιπές με ; » καὶ τάχα ἐπεὶ ἐγκατέλειπεν αὐτὸν
 ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ, τούτου χάριν ἐσταυρώθη, ὡς φη-
 σιν ὁ Ἀπόστολος · « Καὶ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθε-
 νείας, καὶ ἔφη ἐκ δυνάμεως Θεοῦ, » ὡς μὴ σταυρω-
 θεὶς ἂν, εἰ μὴ ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ καταλελοίπει αὐτόν.
 Καὶ ὅρα εἰ μὴ ἔπρεπε τὸν ἄμυνν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὡς
 πρέσβειον ἐπὶ σφαγῆν ἀχθέντα, καὶ ὡς ἄμυνν ἐναν-
 τίου τοῦ κείροντος ἀφῶν, τὰς οἰκείας δυνάμεις ἀνα-
 τίθῃναι τῷ Θεῷ, καὶ μηδὲν ἴδιον ἔχειν ἠγεῖσθαι ἢ

quæ ad passionem Salvatoris nostri pertinent, nec
 in passione desierit ea, quæ ad ipsum spectat dis-
 pensatio, passionis vero finis ipsa fuerit a morte
 ad vitam restitutio, et matutina susceptio, merito
 oraculum huic fini admirabili ipsam dedicat scriptu-
 ram, non secus ac si omne huiusmodi argumentum,
 et earum vexationum quæ finem ipsum, reditum
 utique de morte ad vitam antecesserunt, et susce-
 ptionis matutinæ causa, inductum sit. Ubi ergo
 Salvator ac Dominus illud dixit : « Deus, Deus
 meus, respice in me, quare dereliquisti me? » ac
 deinceps illud addidit : « Ego autem sum vermis et
 non homo, opprobrium hominum, et abjectio popu-
 li : » necnon illud subiecit : « Circumdederunt me
 vituli multi, tauri pingues obsederunt me, » et evi-
 denter suam mortem denuntiavit ex illo, « in pul-
 verem mortis deduxisti me : quoniam circumdeder-
 unt me canes multi, congregatio malignantium
 obsedit me, foderunt manus meas et pedes meos. »
 Præterea ubi etiam ea quæ sub ipsam passionem
 sibi evenerunt, significavit illis verbis : « Divise-
 runt vestimenta mea sibi, et super vestem meam
 miserunt sortem. » Hæc, atque his similia ubi præ-
 dixit, nec intra hæc stetit, 494 sed adjunxit :
 « Qui timeis Dominum, laudate eum, quoniam
 non sprevit, neque moleste tulit deprecationem
 pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum
 clamarem ad eum, exaudivit me. » Qua autem ra-
 tione diceret se exauditum? si non consecutus es-
 set, quæ optaverat, quæque superius deprecatus
 fuerat, cum dixit illud : « In pulverem mortis de-
 duxisti me, eripe a framea animam meam, et de
 manu canis unicam meam? » Hæc enim cum oras-
 set, ac se ex his eripi et liberari precatus fuisset,
 tum ea ipsa consecutus quæ oraverat, adjungit :
 « Non sprevit neque moleste tulit deprecationem
 pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum
 clamarem ad eum, exaudivit me : » ubi evidenter
 suum de morte ad vitam reditum significat, qui
 sub matutinam susceptionem exstitit, quam psal-
 mus deinceps longius progressus indicavit, ubi
 dixit : « Tu autem, Domine, ne amoveas longius
 auxilium meum, ad susceptionem meam respice. »
 Sed quam tandem aliam susceptionem, nisi eam
 quam inscriptio psalmi significavit? Cæterum, hæc
 quidem dicta sint a nobis in ipsam psalmi inscrip-
 tionem ; in illo autem, « Eli, Eli, Iamma sabach-
 thani, » quod cum a Salvatore nostro ipsis Hebrai-
 cis nominibus dictum sit sub ipsum passionis tem-
 pus, in psalmi initio positum est, vide, quæso, ne
 qua insit profundior contemplatio apud Hebræos :
 nam Eloim Deus nominatur : et hoc per totam
 propemodum Scripturam invenies : quando vel
 proprie sic apud LXX etiam nunc Hebraica voce ne-
 minatur, apud ipsos tamen Hebræos aliæ nonnullæ
 feruntur appellationes ad divinam naturam signifi-
 candam, ut illud, Saddai, ut illud, Jao, ut illud,
 El, aliaque his similia ergo psalmus qui nunc in
 manibus est, illud : Eli, Eli, Iamma sabachthani, »

initio habet, quo etiam Salvator noster usus est; non autem illud : Eloim. Proinde Aquila cum diversitatem Dei appellationis, quæ ex ipso Eloim significatur apud Hebræos vidisset, illud de quo nunc agimus, in illo, Eli, Eli, non ita quemadmodum reliqui cum converteret, enuntiandum putavit, sed : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » quod quidem si exquisitius eloqui volueris, dices, robur meum, robur meum. Quare ex hujus interpretatione, Agnus Dei, qui est noster Salvator, dum illud : Eli, Eli, dicit ad Patrem, illud dicit : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » et forsitan quod ipsum dereliquerit **495** fortis suus, idcirco crucifixus est, ut ait Apostolus : « Etenim crucifixus est ex infirmitate, et vivit ex virtute Dei⁹² : » qui quidem nunquam cruci esset affixus, nisi fortis suus ipsum dereliquisset. Et sane inspicere tu, quam bene convenerit, Agnum Dei, qui ut ovis ad occidendum sit ductus, et ut agnus coram tondente obmutuerit, suas vires ad ipsum Deum referre, et nihil proprium se habere arbitrari nisi unum Patrem. Proinde etiam fortem suum, ipsum Patrem vocat, sane quemadmodum vel in decimo septimo psalmo robur suum, et firmamentum, et refugium eundem nominat, dum dicit : « Diligam te, Domine, robur meum. Dominus firmamentum meum et refugium meum, et liberator meus. Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum. Protector meus et cornu salutis meæ, et susceptor meus⁹³. » Dereliquit ergo illum fortis suus, cum voluit illum usque ad mortem, et mortem crucis descendere, et pro universo mundo pretium, quo animæ redimerentur, exhiberi, et vitæ eorum qui in fidem ejus venissent, expiationem fieri. Ille vero protinus divinum ac paternum decretum intelligens cognoscensque si quis unquam alius, causas propter quas a Patre esset relinquendus, multo etiam amplius seipsum demisit, mortemque pro nobis ingenti alacritate subivit, « factusque est » is qui erat, et sanctissimus et benedictus « pro nobis execratio⁹⁴, et qui peccatum non novit, peccatum, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso⁹⁵. » Ad hæc ubi peccata nostra detersit, tum cruci affixus est, quod quidem nos pati oportebat, et pro redimendis animis nostris ipse factus est pretium, usque adeo ut non immerito illud propheticum possimus dicere : « Ipse peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore. Et ipse vulneratus est propter peccata nostra, et elanguit propter iniquitates nostras, ut livore ejus nos sanaremur. Etenim tradidit illum peccatis nostris⁹⁷. » Quocirca tanquam traditus a patre et languidus factus, et tanquam is qui peccata nostra assumpserit, « ut ovis ad cædem est ductus⁹⁸. » His concordat etiam Apostolus dum ita ait : « Qui proprio Filio non repercit, sed pro omnibus nobis tradidit illum⁹⁹. »

⁹² II Cor. xiii. 4. ⁹³ Psal. xvii, 2, 3. ⁹⁴ Gal. iii, 13. ⁹⁵ II Cor. v, 29. ⁹⁶ Isa. liiii, 4, 5. ⁹⁷ Ibid. 7. ⁹⁸ Rom. viii, 32.

(¹) Desideratur δ. Edit.

A μόνον τὸν Πατέρα· διὸ καὶ ἰσχυρὸν τὸν Πατέρα αὐτοῦ ἀποκαλεῖν, ὡς καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἰσχυρὸν ἑαυτῷ καὶ κραταίωμα καὶ καταφυγὴν τὸν Πατέρα ὀνομάζει, λέγων· « Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχὺς μου, Κύριος στερέωμά μου, καὶ καταφυγή μου, καὶ βύσσης μου. Ὁ Θεὸς μου, βοηθὸς μου, καὶ ἐλπὶς ἐπ' αὐτόν· ὑπερασπιστὴς μου, καὶ κέρασ σωτηρίας μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου. » Καταλείπειν οὖν αὐτὸν ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ, θελήσας αὐτὸν μέχρι θανάτου, καὶ θανάτου σταυροῦ καταλεῖν, καὶ τοῦ κόσμου παντὸς λύτρον καὶ ἀντίψυχον ἀποδειχθῆναι, καὶ καθάρσει γενέσθαι τῆς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευσάντων ζωῆς. Ὁ δὲ, αὐτίκα μάλα συναισθόμενος τῆς ἐνθέου καὶ πατρικῆς βουλῆς, διαγνούς τε, εἰ καὶ τις ἄλλος, τὰ αἰτία τοῦ καταλεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ πολὺ πλέον ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον πολλῇ τῇ προθυμίᾳ περιεβάλετο, « ἐγένετό τε ὁ πανάγιος καὶ εὐλογητὸς ὑπὲρ ἡμῶν κατάρτα, καὶ ὁ μὴ γνοὺς ἁμαρτίαν ἁμαρτία, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. » Καὶ ἔτι πρὸς τοῦτοις τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἀναμαζάμενος ἐσταυρώθη, ὁ ἐχρῆν ἡμᾶς τοὺς πρὶν ἀσεβεῖς παθεῖν, ἀντίψυχον ἡμῶν καὶ ἀντίλυτρον γεγεννημένος, ὡστ' ἂν εὐλόγως εἰπεῖν ἡμᾶς τὸ προφητικόν· « Αὐτὸς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἵνα τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λαθῶμεν. Κύριος γὰρ παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » Διὸπερ ὡς παρρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαλακισθεὶς, καὶ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνείληφώς, « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη. » Συνέβδαι τοῦτοις καὶ (1) Ἀπόστολος λέγων· « Ὅς γε ἰδῶν Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν. » Κινῶν δὲ ἡμᾶς ἐπὶ ζήτησιν τῆς αἰτίας, δι' ἣν αὐτὸν ὁ Πατὴρ κατέλιπε, φάσκει· « Ἴνα τί με ἐγκατέλιπες ; » Ἴδ' ὁ αἴτιον τοῦτο ἦν, ἡ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἀπολύτρωσις, τῷ τιμῆι αἵματι ἐξαγοραζομένη ἀπὸ τῆς πρὶν χαλεπῆς δουλείας, ἣν τοῖς ἀοράτοις δεσπόταις, δαίμοσιν ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς ἀρχουσί τε καὶ πνεύμασι καταδεούλωντο. Καὶ ἄλλως δὲ καταλείπειν αὐτὸν ὁ Πατὴρ, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων διάθεσιν ἀποδειχθῆναι θελήσας. Διὸ μηδενὸς ἔχοντος ἐξουσίαν τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐκὼν αὐτὸς ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτὴν τέθεικεν, ὡσπερ οὖν διδάσκει λέγων· « Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Ἐξῆς τοῦτοις φησί· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου ῥήματα βρυχήματός μου, » ἐξέβδωκεν· ὁ δὲ Σύμαχος· « Ἀφεστήκασιν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν ὀδυρμῶν μου. » καὶ καθ' ἑτέραν δὲ φερομένην ἐρημνείαν πέμπτην εἰρηται· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν δεήσεών μου. » Ὅρα δὴ οὖν, οὐ κατ' οὐδετέραν τούτων τῶν, « τῶν παραπτωμάτων

μου, ἔλθεται, ὡς συμβαίνει ποτὲ σφάλματι γρα-
φικῷ τοιαύτας τινὰς ἐναλλαγὰς φέρεσθαι. Ἐκ δὲ τῆς
τῶν πλειόνων ἑρμηνείας καταληπτέον· εἰ μὴ ἄρα τις
κἀναυθα τὰ ἡμέτερα παραπτώματα ἐξοικειούμενον
ταῦτα αὐτὸν εἰρηκέναι φήσῃ. Τούτοις ἐξῆς ἐπιλέγει·
« Ὁ Θεὸς μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσα-
κούση, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί· » ἀνθ'
οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος· « Ὁ Θεὸς μου, » φησὶ, « βοήσω
ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ ἔστι
σιγή. » Θαυμάζει· ὅθι οὖν ἐν τούτοις τὸν Πατέρα ὡς
μὴ εἰσακούοντα αὐτοῦ, ξένον τι τοῦτο καὶ παρὰ τὸ σύν-
γθεθαι θεωρῶν. Ὁ δὲ ἐφύλαττεν αὐτῷ τὴν ἀκοήν εἰς
τὸν ἐπιτήθειον τοῦ εἰσακουσθῆναι καιρὸν. Οὗτος δὲ ἦν
ὁ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐωθινῆς καὶ ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν
ἀναστάσεως, καθ' ὃν, εἰ καί τιτι ἀλλῶ, καὶ αὐτῷ δικαίως
ἀν' ἐλέγθη· « Ἐν καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν
ἡμέρῃ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. Ἴδου νῦν καιρὸς εὐ-
πρόδεκτος, ἴδου νῦν ἡμέρα σωτηρίας. » Λέγοιτο δ'
ἀν ταῦτα καὶ ἐτέρως ὑπὸ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς εἰωθότος
μὲν αἰεὶ καὶ πάντοτε εἰσακούεσθαι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς,
νῦν δὲ πιστεύοντος εἰσακουσθῆσθαι, ὡσεὶ σαφέστε-
ρον ἔλεγε· Μὴ οἶόν τε ἔστιν, ὦ Πάτερ, ἐμὲ τὸν σὺν
μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Ἰῶν, μὴ εἰσακούεσθαι,
βρῶντα καὶ κεκραγόντα πρὸς σὲ τὸν ἐμαυτοῦ Πατέρα;
διδάσκει γοῦν αὐτὸ τοῦτο ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγ-
γελίῳ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὁπνῆκα εἰπῶν· « Ἄρατε
τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἐπήρε τοὺς ὀφθαλμοὺς
ἑαυτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ εἶπε· Πάτερ, εὐχαριστῶ
σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. Ἐγὼ δὲ ᾄδω, ὅτι πάντοτέ μου
ἀκούεις. » Εἰ τοίνυν πάντοτε αὐτοῦ ἀκούει, οὐκ ἀμφι-
βάλλων, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, ὅτι καὶ νῦν αὐ-
τοῦ εἰσακούσεται, ὡς ἀδυνάτου ὄντος τοῦ μὴ εἰσα-
κούεσθαι αὐτὸν, ἐρωτηματικῶς φησιν· « Ὁ Θεὸς
μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση; » ὑπο-
σιζόντων ἡμῶν ἐν τῷ, « οὐκ εἰσακούση, » καὶ τὸ
ἐναντίον ὑπονοούντων τῷ πύσματι. Τοῦτο γοῦν διδά-
σκει μικρὸν ὕστερον, προῖον ἐξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ,
λέγων· « Οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχισε τῇ δεήσει
τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγένοι με πρὸς αὐτὸν εἰσα-
κούσέ μου. » Πῶς οὖν ἀποφατικῶς λέγει ἄν, « Ὁ Θεὸς
μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση, » εἰ
μὴ κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἡμῖν θεωρίαν; ἦν οἶμαι
καὶ αὐτὸν αἰνίττεσθαι, λέγοντα· « Ὁ Θεὸς μου,
κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούση, καὶ νυκτὸς,
καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί. » Οὐ γὰρ εἰς ἀνοιαν, φησίν,
ἐμοὶ λέγεται τὸ, « εἰσακούση. » Οἶδα γὰρ αὐτὸς ὅπως
τοῦτο φημι, πεπεισμένος, ὅτι πέφυκας οὐχ ὅτι γε
ἐμοὶ μόνον ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ εἰσακούειν, ἀλλὰ καὶ
πάντων τῶν ἁγίων σου. Ἄει γὰρ καὶ διὰ παντός ἐν
τοῖς ἁγίοις σου κατοικεῖς, καὶ σὺ εἶ ὁ παντὸς ἀνδρὸς
θεοφίλους, Ἰσραὴλ προσαγορευομένου, ἔπαινος· διὰ
ὃ γὰρ παντὶ τῷ σε περιέποντι οὐχ ὁ τυχὼν προσγι-
νεται ἔπαινος, καὶ ἐπὶ σοὶ οἱ πατέρες ἡμῶν ἠλπισ-
σαν, καὶ ἐλπίσαντες τῶν ἐπαναστάντων αὐτοῖς κα-
κῶν ἐρβύσθησαν, καὶ πρὸς σὲ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώ-
θησαν, ἐπὶ σοὶ τε ἠλπίσαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν. »

A Cæterum excitans nos ad inquirendam causam cur
ipsum pater deseruerit ait : « Quare me dereliqui-
sti? » Causa porro hæc fuit, **496** omnis humani
generis redemptio ac liberatio, quæ pretioso illo
sanguine facta est, a priore illa intolerabili servi-
tute, qua sub visum effugientibus dominis, impuris
utique dæmonibus et malignis principibus ac spi-
ritibus premebantur, et alia item ratione deseruit
illum Pater, ut illum scilicet ostenderetur, affectio-
nem pro hominibus ipsius quoque Christi fuisse.
Quapropter cum illius animæ jus et potestatem
nemo haberet, volens ipse pro hominibus illam po-
suit, ita sane quemadmodum docet ipse, dum ait¹ :
« Nemo tollet animam meam a me; potestatem ha-
beo ponendi eam, et potestatem habeo rursus su-
mendi eam. Iis quæ dicta sunt, deinceps adjungit :
B « Longe a salute mea verba delictorum meorum. »
Pro quo Aquila quidem : « Longe a salute mea
verba fremitus mei, » exposuit. Symmachus au-
tem : « Recesserunt a salute mea verba luctuum
meorum, » necnon apud quintam, quæ fertur, in-
terpretationem dicitur : « Longe a salute mea verba
deprecationum meorum. » Ita vides in nulla ha-
runt conversionum quæ posterius dictæ sunt, il-
lud, « delictorum meorum, » haberi, quippe cum
interdum librariis errantibus hujusmodi varietates
libris contingere soleant. Ex multorum autem in-
terpretatione investigandum est, utrum in his quis-
piam illum nostra delicta sua facientem talia enun-
tiasse dixerit. His deinceps adjungit : « Deus meus,
C clamabo per diem, et non exaudies, et per noctem,
et non ad insipientiam mihi; » pro quo rursus
Symmachus : « Deus meus, inquit, clamabo inter-
diu, et non exaudies, et nocte, et non est silen-
tium. » Ergo in his Patrem suum tanquam se non
exaudientem admiratur, utpote, cum novum hoc
atque inusitatum inspiciat. Ille autem huic audien-
tiam ad idoneum exaudiendi tempus reservavit.
Hoc vero fuit, susceptionis matutinæ excitationis-
que a morte ad vitam tempus, quo sane tempore si
quando ad alium quempiam, ad ipsum quoque
juste dicendum fuit : « In tempore accepto exau-
divi te, et in die salutis adjuvi te; ecce nunc tem-
pus acceptabile, ecce nunc dies salutis². » D Dicit
vero possunt hæc alia quoque ratione a Salvatore
nostro, tanquam ab eo, qui consueverit semper
quidem et in omnibus exaudiri a Patre, nunc au-
tem, qui etiam fidem habeat se esse exaudiendum,
non secus ac si planius dicere, nunquid fieri po-
test, o Pater, ut ego unicus ac dilectus Filius, dum ad
te Patrem meum clamo, et vociferor, non exaudiar?
497 siquidem hoc ipsum ille idem docet in Evan-
gelio Joannis, ubi de Lazaro sermo est. Nam cum
dixisset : « Tollite lapidem a monumento, » sustu-
lit deinde oculos suos ad cælum et dixit : « Pater,
gratias ago tibi, quoniam audivisti me. Ego autem
sciebam quod semper me audis³. » Si igitur scien-

¹ Joan. x, 18. ² I Cor. vi, 2. ³ Joan. xi, 39-41.

per illum audit, nunc quoque non dubitans, sed A plane compertum habens se esse audiendum, et tanquam fieri non possit, ut non audiat, ex interrogatione ait : « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies? » nobis videlicet interrogationis notam addentibus ad verbum, « exaudies, » et contrarium ejus, quod interrogatum sit, subintelligentibus. Siquidem hoc ipsum paulo post sermone progressus ostendit deinceps in psalmo dicens : « Non sprevit neque molestam habuit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quomodo igitur negative illud dicitur? « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies, » nisi ea ratione quam nos attulimus, quam sane rationem ipsum quoque arbitror significare dum dicit : « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies, et noctu, et non ad insipientiam mihi. » Non enim ad insipientiam, inquit, a me dicitur illud, « exaudies. » Novi enim ipse causa ratione hoc dicam, quippe qui fidem habeam te natura propensum esse ad suscipiendum, atque audiendum non solum me, sed etiam omnes sanctos tuos. Semper enim et usquequaque in tuis sanctis habitas, idemque ipse es uniuscujusque Deo familiaris atque amici hominis, qui Israel appellari consueverit, laus : propter te enim ad omnem eum qui te complexus sit, non vulgaris venire solet laus. « Et in te patres nostri speraverunt, » et cum sperarent, ab ingruentibus in ipsos malis « liberati sunt, et ad te clamaverunt, et salvi facti sunt, atque in te speraverunt et confusi non sunt. » Si igitur omnes sancti hæc a te impetraverunt, et clamantes exauditi sunt, non autem confusi, quanto magis me tuum dilectum filium clamantem præcunctis absque mora exaudies? Quod si admirantis cuiuspiam instar enuntio illud, « Clamabo, et non exaudies! » non tamen ad insipientiam profertur talis a me oratio. Novi enim ipse quo sensu meas preces enuntio, non gloriabundus videlicet neque jactabundus : nam cum sim mansuetus atque humilis corde, humili item more et meæ mansuetudini consentaneo, humilia de meipso loquor. 498 Proinde etiam meipsum vermem appello : et quid verme tandem esse possit humilior? sic ne hominem quidem meipsum dixerim, cum utique ad tantam humilitatem relicta mea magnitudine descenderim, ut etiam verme nihilo præstantior videri possim, propterea quod usque ad mortem et usque ad interitum corporis pervenerim. (Etenim qua tandem alia ratione factus sit vermis, nisi quia corpora solent corrumpi?) Ad quem sane interitum cum ipse quoque descenderim, merito meipsum vermem et non hominem agnosco : ex quo etiam « factus sum opprobrium hominum et abjectio populi, » qui quidem nunquam id genus factus essem, nisi usque ad vermis conditionem sub ipsum passionis tempus progressus essem. Tunc igitur videntes me in cruce suspensum, « subsannaverunt, et locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes :

Ἐπειδὴ οὖν πάντες οἱ ἅγιοι τούτων ἔτυχον παρὰ σοῦ, κεκράξαντές τε εἰσακούσθησαν, καὶ οὐ κατηχηθήσαν, πόσω δὴ πλέον ἐμοῦ τοῦ σοῦ ἀγαπητοῦ παιδὸς βουόντος μᾶλλον ἀπάντων καὶ ἐτοιμότερον εἰσακούσῃ; Εἰ δὲ καὶ ἀποθαυμαστικῶς φημι, « Κεκράξομαι, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ! « ἄλλ' οὐκ εἰς ἀνοιαν ὁ λόγος μοι προσφέρεται. Οἶδα γοῦν ὅπως τὴν εὐχὴν προσφέρω, μὴ ἐναδρυνόμενος μηδὲ ἐγκαυχώμενος, ἀλλ' ὡς ταπεινοφρονῶν. Ἐπεὶ γὰρ πρῶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, ταπεινῶς καὶ τῇ ἐμαυτοῦ πραότητι οἰκείως περὶ ἐμαυτοῦ ταπεινὰ φθέγγομαι. Οὕτω δὴ καὶ σκώληκα ἐμαυτὸν ὀνομάζω· τί γὰρ ἂν γένοιτο σκώληκος ταπεινότερον; ὅθεν οὐδ' ἀνθρώπων ἐμαυτὸν εἶπομι' ἂν, εἰς τοσαύτην ταπεινώσιν ἐκ τοῦ οἰκείου μεγέθους κατελθῶν, ὥστε καὶ σκώληκος μῆδὲν δοκεῖν διαφέρειν, διὰ τὸ καὶ μέχρι θανάτου καὶ τῆς τοῦ αἵματος φθάσαι φθορᾶς. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν γεννηθεὶς σκώληξ ἢ ἀπὸ σωμάτων φθορᾶς; εἰς ἣν καὶ αὐτὸς κατελθῶν, εἰκότως ἐμαυτὸν σκώληκα καὶ οὐκ ἀνθρώπων γινώσκω· διὸ καὶ γέγονα « θνητὸς ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ, » οὐκ ἂν γενόμενος οὐδὲ θνητὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἐξουδένημα, εἰ μὴ μέχρι σκώληκος ἐφθάκειν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν. Τηνικαῦτα γοῦν θεωροῦντές με ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀνηρημένον, ἐξεμυκτήρισαν, καὶ ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησάν τε κεφαλὴν λέγοντες· « Ἥλιπσεν ἐπὶ Κύριον, βυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Ταῦτα μὲν οὖν ἅπαντα διὰ τοῦ ψαλμοῦ σαφῶς περὶ τῶν μελλόντων γενήσεσθαι μακροῖς ποθ' ὕστερον χρόνοις ἐθεσπίζετο, τέλος δὲ ἐτύγχανεν, ὅποτε, κατὰ τὸν Ματθαῖον, « σταυρωθέντων σὺν αὐτῷ δύο λεηστῶν, ἑνὸς ἐκ δεξιῶν, καὶ ἑνὸς ἐξ εὐωνύμων τοῦ Σωτῆρος, οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινούντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· « Οὐαὶ ὁ καταλύων τὸν ναβὺν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτὸν· εἰ γὰρ εἶ τοῦ Θεοῦ, κατὰβῆθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων ἔλεγον· Ἄλλους ἔσωσεν, ἐαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Εἰ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ ἐστὶ, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. Εἰ πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν, βυσάσθω νῦν αὐτόν, εἰ θέλει αὐτόν. Εἴπε γὰρ, ὅτι, γὰρ Θεοῦ εἰμι. » Κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· « Εἰστίμη ὁ λαὸς θεωρῶν, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν οἱ ἀρχόντες σὺν αὐτοῖς λέγοντες· Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ γὰρ Θεοῦ ὁ ἐκλεκτός. » Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον· « Καὶ οἱ παράγοντες ἐβλασφήμουν αὐτόν, κινούντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Οὐαὶ ὁ καταλύων τὸν ναβὺν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν αὐτόν· σῶσον σεαυτόν, καὶ κατὰβῆθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. » Ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες εἰς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμματέων ἔλεγον· « Ἄλλους ἔσωσεν, ἐαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. » Ταῦτα γὰρ τί ἂν διαφέρει τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ προαναπεφωνημένων ἐν τῷ, « Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἀνθρώπος, θνητὸς ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές

με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν γαίλασιν, ἐκίνησαν ἅπαντες ἐπὶ τὸν Κύριον, ῥυσασθὲν αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Καὶ μὴ θαυμάσης εἰ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρητό τε καὶ πεπλήρωτο, ὅποτε εἰσέτι δεῦρο παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς μηδέπω τὴν εἰς αὐτόν πίστιν ἀνειληφόσιν ὄνειδος ἀνθρώπων νενομίσται. Τί γὰρ ἂν αἰσχινόν καὶ παντὸς ὄνειδος χεῖρον τοῦ σταυρωθῆναι; Ἀλλὰ καὶ ἐξουδένημα λαοῦ ἔσται, τοῦ ἐκ περιτομῆς, παντὸς αὐτῶν τοῦ ἔθνους εἰσέτι νῦν καὶ σήμερον χλευάζειν καὶ ἐξουθενεῖν καὶ καταπτύειν εἰωθότος αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ εἰκότως ὁ Ἀπόστολος: « Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν. » Καὶ τὰ ἐξῆς δὲ εἰρημένα ἐν τῷ ψαλμῷ εἰσέτι καὶ νῦν εὔροις ἂν παρὰ τοῖς πολλοῖς περὶ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενα. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς διαλαβούσης αὐτόν εἰσέτι τότε περιστασεως ἠύχετο· εἰδὼς δὲ μὴ χεῖρονα οὔσαν τῆς τοῦ θανάτου συμφορᾶς τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰς σάρκα ἔνδεισιν, καὶ τὴν ἐκ θηλείας καὶ παρθένου γένεσιν, κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ θανάτου τῶν τῆς γενέσεως αὐτοῦ μνημονεύει λόγων πρὸς τὸν Πατέρα: « Ὅτι σὺ εἰ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστρὸς, ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβόλην ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεός μου εἰ σὺ. » Τούτων δὲ εἰκότως ἀναφέρει τὴν μνήμην εἰς παραμυθίαν τῆς τῶν παρόντων ἀπαλλαγῆς. Ὅσπερ γὰρ, φησὶ, γέγονάς μου βοήθης, σῶμα ἀνθρώπειον ἀναλαβόντος, ὅτε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κνοφορούσης με γαστρὸς σὺ αὐτὸς ὁ Θεός μου καὶ Πατήρ μου, ὡσπερ μαιούμενος τὴν ἐμοὶ κατεσκευασμένην ἐξ ἁγίου Πνεύματος σάρκα, ἐξέσπασας, τὴν ἐαυτοῦ δύναμιν ὀρέξας, ὡς ἂν μὴ τις ἐνέδρα καὶ ἐπιβουλὴ ἐξ ἀντικειμένων δυνάμεων καὶ πονηρῶν πνευμάτων διαφρονουμένων τῇ εἰς ἀνθρώπους παρόδῳ μου γένοιτο· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν σὺ πάλιν τὸ κατὰ γαστρὸς ἐπεσκίασας, ὡς ἂν λάθῃ τοὺς ἀρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου ἢ ἐξ ἁγίου Πνεύματος τῆς ἁγίας Παρθένου σύλληψις. Ὅσπερ μέγα μυστήριον ὁ σὸς ἀρχάγγελος ἐξέφηνη Γαβριὴλ, τῇ Μαρίᾳ εἰπών: « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » Ὅσπερ οὖν ἡ σὴ τότε τοῦ Ὑψίστου δύναμις συλλαμβανόμενον μὲν ἐπεσκίασε, πικτόμενον δὲ ἐξέσπασεν ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου, οὕτω πολλὴ μοι τυγχάνει παραμυθία, ὅτι καὶ τοῦ θανάτου με πολὺ μᾶλλον ἀνασπάσεις. Καὶ τοῦτό γε ἐλπίζων, ἐπὶ σὲ πέποιθα τὸν ἐμαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον καὶ Πατέρα· καὶ πέποιθα οὐ νῦν πρώτων ἀρξάμενος τῆς εἰς σὲ ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ ὅτε, ἀπὸ μαστῶν μητρὸς μου τὴν νηπιώδη τροφὴν ἀναλαμβάνων, ἐνομιζόμενον ὁμοίως τοῖς τῶν ἀνθρώπων βρέφεσιν ἀτελής εἶναι καὶ ἄλογος· μὴ ὡν γὰρ τοιοῦτος, εἰ καὶ σῶμά μοι ὁμοιον ἀνθρώπος ἦν, καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν οὐσίαν τοῖς πολλοῖς ὡν ἐμπερηξ, ἀνετος δὲ καὶ ἀπόλυτος, οἶά σου τοῦ Θεοῦ ἀμνός, καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς ἡλικίας γαλουχοῦμενος, λέγω δὴ ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Καὶ οὕτω τοῦτο μέγα τις ἠγήσεται, εἰ μάθοι, ὅτι καὶ ἐτι πρότερον ἐπὶ σὲ ἐπεβόλην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεός μου εἰ σὺ. Ἐτι γὰρ ἔνδον ἐν

• Math. κxvii, 40-45. • Luc. xxiii, 35. • Marc. xv, 29-32. • I Cor. i, 23.

Deus meus es tu. » Merito autem hæc meminit, ut seipsum consoletur, et a præsentibus malis avertat. Qui enim, inquit, fuisti mihi adjutor, cum humanum corpus assumerem, quo tempore ex ipsius parturientis utero, me, tu ipse Deus meus et Pater meus, tanquam obstetricis fungens officio, pro ea quæ mihi de Spiritu sancto comparata erat carne, extraxisti, tua porrecta virtute da mihi jam nunc salutem, ne qua fraus aut ullæ insidiæ, ab adversis potestatibus malignisque spiritibus, qui mihi etiam in accessu meo ad homines inviderunt, flant, quoniam in prima item conceptione tu rursus quod in utero fui, obumbrasti, ut principes sæculi hujus ipsa de Spiritu sancto et sancta Virgine conceptio lateret. Quod sane ingens mysterium, tuus archangelus Gabriel Mariæ indicavit, dicens: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ». 500 Quemadmodum igitur tua tunc, qui es Altissimus, virtus me in concipiendo obumbravit, in pariendo autem extraxit de ventre matris meæ, ita quoque non parva mihi adest consolatio, quod multo magis de morte sis extracturus. Atque equidem hoc sperans tibi confisus sum, qui meus Deus et Dominus et Pater es: et confisus sum, non nunc primum in te sperare incipiens, sed tunc quoque cum ab uberibus matris meæ infantilem alimoniam accipiens, putabar ut reliqui hominum infantes, imperfectus esse et absque usu rationis. Non enim eram talis, licet mihi cæteris hominibus simile esset corpus. Sed neque item vi, neque substantia plerisque eram similis, verum potius liber ac solutus tanquam agnus tuus, qui Deus es, cum ab illa usque ætate lacte nutrirer, dico autem ab uberibus matris meæ. Cæterum hoc nondum quispiam magnum arbitrabitur, si intelliget, quemadmodum prius quoque « in te projectus sum ex utero, et de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Cum enim adhuc intra cellam gestantis me in utero laterem, te tamen Deum meum videbam tanquam is, qui et inconfusus et imperturbatus in tanta communicatione corporei oneris permansissem, ac potius incorporeus tunc quoque fuerim, et ab omnibus vinculis liber. Porro autem sic « in te projectus sum ex utero, » et sic « de ventre matris meæ Deus meus es tu, » ut meam virtutem cum adhuc in utero a Virgine sancta gestarer, meus quoque jam tum senserit præcursor Joannes, qui etiam ipse in utero Elisabeth gestabatur, usque adeo ut mea divinitate concitus exsultatione exsilierit, et Spiritu sancto repletus sit. Hæc igitur cuncta ad memoriam revocans, et omni tempore Deum et Patrem meum ante oculos mihi constituens, merito et sub ipsum instans comprehendens me passionis tempus, cum tibi Patri factus obediens, sponte et volens effectus sum « vermibus, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio populi, » et nunc cum omnes meum cruci af-

τῷ ταμείῳ τῆς κυφοροῦσης με φερόμενος, σὲ τὸν Θεόν μου ἐύρων, ἅτε ἀσύγχυτος καὶ ἀθόλωτος ἐν τῇ τοσαύτῃ τῶν σαρκῶν κοινωνίᾳ διαμείνας, μᾶλλον δὲ ἀσώματος καὶ τότε ὄν, καὶ πάντων ἐλεύθερος δεσμῶν οὕτως δὲ ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς Θεός μου ἦσθα, ὡς αἰσθῆσθαι τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἐτι κυφορούμενης πρὸς τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸν ἐμὸν πρόδρομον Ἰωάννην, καὶ αὐτὸν κατὰ γαστρὸς τῆς Ἐλισάβεθ κυφορούμενον, ὥστε ὑπὸ τῆς ἐμῆς θεότητος κινήθεντα σχιρῆσαι ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ ἠνεύματος ἁγίου πλησθῆναι. Τούτων οὖν ἀπάντων ἀναφέρων τὴν μνήμην, καὶ διὰ παντὸς τὸν Θεὸν μου καὶ Πατέρα μου πρὸ τῶν ἐμῶν ὀφθαλμῶν τιθέμενος, εἰκότως καὶ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα τοῦ περιεχόντός με πάθους καιρῶν, ὅτε, σοὶ τῷ Πατρὶ γενόμενος ὑπήκοος, ἐαυθαίρετος καὶ ἐκὼν γέγονα σκώληξ, καὶ οὐκ ἀνθρώπος, δνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. » καὶ νῦν ὅτε πάντες οἱ θεωροῦντές μου τὸ σῶμα τῷ σταυρῷ προσηλούμενον, ἀποτρόπαιον ἠγούμενον ὄρῳ πρᾶγμα, ἐξεμυκτήρισάν με, τοσαύτην κατ' ἐμοῦ χλεύην καὶ διασυρμὸν καταχέοντες, ὡς μὴ μόνον ἐν δικαιοῖς λογίζεσθαι καὶ ἐνθυμείσθαι περὶ ἐμοῦ τὰ ἀσεβῆ, ἀλλὰ καὶ ἀφρόως φθέγγεσθαι καὶ ἐν φανερῷ λαλεῖν. Ἐλάλησαν γοῦν ἐν χελεύσει, ἐκίνησαν κεφαλὴν, λέγοντες: Ἥλιπυσεν ἐπὶ Κύριον, βυσάσθη αὐτόν. » καὶ νῦν γοῦν ὅσα τὰ τοιαῦτά με περιέστηκε, σὲ τὸν Πατέρα μου τὸν ἐκσπάσαντά με ἐκ γαστρὸς μητρὸς μου, ἐφ' ὃν ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας, εἰς ὃν ἤλιπισα ἀπὸ μαστῶν, τὸν καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου γνωριζόμενόν μοι, καὶ γινωσκόμενον Θεόν, ἵκετεύω καὶ ἀντιβολῶ μὴ ἀποστῆναι ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς. Μέλλει γάρ, φησὶ, καὶ ὅσον οὕτω πάρεστι, καὶ πλησιάζει συνέχον ἦδη καὶ ἐπικειμένον μοι τὸ πάντων ἔσχατον τῆς ὑπερβαλλούσης μου θλίψεως νέφος. Οὕτω γάρ ἐγὼ θλίβην ταύτην τὴν νῦν περιέουσάν με καλῶ οὔτε τὸν σταυρὸν, οὔτε τοὺς ἐξ ἀνθρώπων δνειδισμούς, οὔτε τὰς χλεύας, οὔτε μὴν τὰ τῶν τοῦ σταυροῦ συμβεβηκότα, τὰς μάστιγας, τὰς ὕβρεις, καὶ ὅσα ἄλλα ἐπαρίνησαν εἰς ἐμὲ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. ἀλλὰ γὰρ ὅπως τὴν εἰς ἔδου καταβάσιν πλησιάζουσιν, καὶ τὸν ἀντικειμένον καὶ ἐχθρῶν τῷ Θεῷ δυνάμεων ἐπανάστασιν. Διὸ φημι: Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Πῶς γὰρ οὐκ ὑπερβάλλουσα ἦν καὶ μεγίστη θλίψις αὕτη ἐκεῖνη, ἐν ἣ οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν; Ὅ μὲν γὰρ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἐν ἔδου ψυχῶν παρῆι, ἐκ μακρῶν αἰώνων τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ περιμενουσῶν, καὶ κατῆι γε θύρας χαλκᾶς συντριψῶν, καὶ μοχλοῦς σιδηροῦς συνθλάσων, καὶ τοὺς πρὶν δεσμίους ἔδου ἐλευθέρους ἀνήσων. ὃ καὶ γέγονεν, ὅτε πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἀναστάντα συνεισηλθον αὐτῷ εἰς τὴν ἀληθῶς ἄγλαν τοῦ Θεοῦ πόλιν. αἱ δὲ δυνάμεις αἱ ἀντικείμεναι, πρὸς τοὺς τῶν ἀνθρώπων κακοὺς ἐπεστρατεύοντο αὐτῷ, λύπην οὐ μικρὰν καὶ θλίψιν αὐτῷ παρέχουσαι, ἀποκλωσμένη καὶ ἐπ' αὐταῖς δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος. Ἀλλὰ γὰρ τήρει, τίνα τρέπον ταῦτα πάντα λέλεκται, ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἐν μήτρᾳ κυφορηθέντος, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς ἦ-

° Luc. 1, 35.

γεννημένου, ὃν ἐφάσκομεν εἶναι τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ. Τούτῳ γὰρ καὶ συμβαίνει τὰ περὶ τὸ πάθος, ὡς καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ἤρμοζε. Τὸ γοῦν γεννηθὲν καὶ ἀποθνήσκει· τὸ δὲ θνήσκον οὐκ ἄλλως θανάτου τυγχάνει· ἢ πρότερον ὀδεύσαν διὰ γενέσεως. Ταῦτ' οὖν διέξεισιν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οὐ καθ' ὃ ἄσαρκος καὶ ἀσώματος ὑπάρχει τὴν φύσιν, εὐδὲ καθ' ὃ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεὸς ἐπινοεῖται, ἀλλὰ καθ' ὃ οἶός τε ἦν πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῆ λέγειν· «Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς, ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρίφην ἐκ μητρὸς, ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεός μου εἶ σύ.» Οὗτος δὲ οὖν, πρὸς τῷ πάθει γαγονῶς, εὐχεταὶ τὰ προκειμένα πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τσοσῦτων, φησὶ, μελλόντων με περιστεθεσθαι ἀντικειμένον ἐνεργειῶν, καὶ δαιμόνων ἀκαθάρτων, καὶ πνευματικῶν πονηρίας, καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦ πάντων χειρίστου, αὐτοῦ δὲ τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰώνου τούτου (οὗς τῆς κακίας ἔνεκε θῆρας πονηροῦς ὀνομάζειν ἄξιον, καὶ ἦτοι ταύρους ἀγρίους, ἢ μόσχους, ἢ λέοντας, ἢ κύνας), μέλλων τε πρὸς ἅπαντας ἵστασθαι, καὶ μηδὲν ἀγαθὸν εἰς αὐτοὺς ἐνεργεῖν, τῷ μηδὲν παραδέχεσθαι αὐτοὺς τῶν ἐμῶν ἀγαθῶν δι' ἄκραν κακίας ἔξιν, ἀλλὰ μηδὲ βοηθοῦ μηδὲ συνεργοῦ τυγχάνων τινὸς τῶν προειρημένων, εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐν ἄδου ψυχῶν ἄθλον, πῶς οὐκ ἂν εὐλόγως εἴποιμ'· «Ὅτι θλίψεις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν;» Τὸ μὲν οὖν τὰς πονηρὰς καὶ ἀντικειμένας δυνάμεις μὴ συνεργεῖν αὐτῷ μηδὲ βοηθεῖν ἐπ' ἀγαθὸν αὐτῷ, νομίζομεν, ὅτι οὐδὲν ἦν θαυμαστόν· τὸ δὲ πάντων μέγιστον τῆς θλίψεως τῆς μάλιστα πιεζούσης· αὐτὸν τὸδ' ἦν ἄρα, τὸ μηδένα μηδὲ τῶν αἰσίων καὶ δεξιῶν ἀγγέλων, μηδὲ μὴν τῶν θείων δυνάμεων, τολμᾶν ἐπιβαίνειν τοῖς τοῦ θανάτου βασιλείοις, μηδὲ συνεργεῖν ἐπὶ βοηθείᾳ τῶν αὐτῷ ἐν ψυχῶν. Μόνω γὰρ αὐτῷ τοῦτ' ἀτρεμὲς ἦν, ἐπεὶ καὶ μόνω ἠνεώχθησαν πύλαι θανάτου, καὶ μόνον αὐτὸν πύλωροι ἄδου ἰδόντες ἐπτηξάν, αὐτὸς τε ὁ τὸ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου, ὑπεκτάς τῶν βασιλείων θρόνων, ἅτε μόνον αὐτὸν ἐπιγνοὺς θαντοῦ Κύριον, ἐλάλησεν αὐτῷ δεήσει καὶ ἰκετηρίᾳ μαλακῶς, κατὰ τὰ δηλούμενα ἐν τῷ Ἰὼβ περὶ τούτων. Ἐλὴν ἀλλὰ τὴν ἀσεβῆ τοῦ τυράννου καταδυναστείαν τσοσῦτον ὀρῶν ἰσχύουσαν, ὡς μηδένα ἄλλον τολμᾶν τῶν κατ' οὐρανὸν ἐν τοῖς αὐτῷ χωρίοις συμπαρεῖναι αὐτῷ, καὶ τῇ τῶν αὐτῷ ἐν ψυχῶν συνεργεῖν σωτηρίᾳ, εἰκότως φησὶν· «Ὅτι θλίψεις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, ἢ ἐνὸς μόνου τοῦ κάκεισε βοηθεῖν αὐτῷ δυναμένου, καταλειπότης αὐτὸν, ὡς ἂν εἰς πάντας ἀνακηρυχθεῖ τὸ λαμπρὸν καὶ ἐξαιρετὸν τῆς ἰδέας αὐτοῦ προαιρέσεως, τῆς τε κατὰ πάντων νίκης. Καὶ ἐπειδὴ περ ὁ μόνος αὐτῷ βοηθεῖν δυνάμενος οὐκ ἦν αὐτῷ τότε βοηθός, εἰκότως ἀρχόμενος ἔλεγε τὸ, «Ἡλεῖ, Ἡλεῖ, λαμμά σαβαθαθάν,» τοῦτ' ἔστι· «Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» συλλαμβανομένη μὲν οὖν καὶ κωφορομένη ὑπὸ τῆς ἀγίας Παρθένου τῷ δηλούμενῳ ἢ πατρικῇ δυνάμει συνῆν, ὅτε Πνεῦμα ἅγιον ἐπέληθε τῇ Παρθένῳ, καὶ δύνამις Ὑψίστου ἐπεσκέπασεν αὐτῇ, αὐτὸς τε ὁ Πατήρ τὸν γεννώμενον, ὡς ὁ λόγος παρέστησεν. ἀπὸ τῆς γαστρὸς ἐξέσπασεν· ἀποδυομένου ἐκ πατρὸς τὸν

PATROL. GR. XXII.

A likum corpus videntes, dum rem et fugiendam et ominosam putant se videre, me subsannaverunt, tantum adversum me irrisionis, tantumque detractiois jactantes, ut de me non modo cogitantes ratiocinarentur animoque versarent nefaria, sed intrepide quoque loquerentur et palam enuntiant, « siquidem locuti sunt labiis et moverunt caput, dicentes: 501 Speravit in Domino, eripiat eum, » et nunc igitur, ut dicebam, cum talia me circumsteterunt, te Patrem meum, qui extraxisti me de ventre matris meæ, in quem projectus sum ex utero, in quo speravi ab uberibus, qui etiam de ventre matris meæ agnitus es mihi, et interim agnosceris Deus, simplex oro ac precor « ne recedas a me, quoniam in proximo est afflictio. » Venit enim, inquit, et B quanta nondum antehac, adest atque appropinquat, quæ comprehendit jam, et mihi instal extrema omnium immodicæ meæ afflictionis nubes. Neque enim ego per afflictionem hanc quæ nunc me circumstat, crucem ipsam intelligo, neque præbra ex hominibus, neque ludibria, neque vero ea quæ ante crucem mihi acciderunt, flagella, contumelias et alia quæcunque debacchati sunt contra me filii hominum, sed video post solutionem corporis in ipsa morte et ad inferos descensu appropinquantem adversariorum et inimicarum Deo potestatum insolentem impetum. Quapropter dico afflictionem in proximo esse, « quoniam non est qui adjuvet. » Qui enim fieri potest, ut non immodica et maxima ipsa illa fuerit afflictio, in qua non fuerit qui adjuvaret? ille enim pro earum animarum salute accedebat, quæ apud inferos ex longissimo tempore adventum ejus expectabant, et descendebat fores æreas contriturus, et vectes æreos confracturus, et eos, qui antea vincti apud inferos erant, in libertatem vindicaturus, quod ipsum etiam factum est, quando multa corpora eorum qui dormierant sanctorum surgentia, simul cum eo ingressa sunt in vere sanctam Dei civitatem, adversantes vero potestates ut hominibus nocerent, contra illum quasi in acie veniebant, mœrorem non parvum atque afflictionem illi asferentes, quippe qui etiam illas nimia bonitate desleret. Cæterum attende quemnam in modum cuncta hæc dicta D sint, quasi ex persona ejus qui in utero sit gestatus, et de ventre matris natus, et quem dicebamus esse Agnum Dei. Huic enim ipsi ita acciderunt quæ ad passionem spectant, quemadmodum quæ ad ortum in corpore conveniebant: nam quod ortum est, id etiam occidit; quod vero occidit, non alias mortem contingit, quam si prius per ortum ingressum sit. Hæc igitur exponit Salvator ac Dominus noster, non quatenus et carnis et corporis expers erat natura, neque quatenus Dei Verbum Deusque ipse intelligitur, sed quatenus idoneus erat in oratione ad Patrem dicere: 502 « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. Ex ventre matris meæ Deus meus es tu. »

23

Illic igitur dum in ipsa passione est, supplex ad Patrem suum ea dicit, quæ jam exposita sunt. Et cum tam multæ, inquit, me circumventuræ sint copix ex adverso efficaces, et impuri dæmones, et spiritualia nequitiæ, et denique is qui omnium pessimus est, ipse, inquam, princeps sæculi hujus (quos propter malitiam, feras malignas nominare par est, et vel tauros agrestes, vel vitulos, vel leones, vel canes), et me contra omnes stare oporteat, neque quidquam boni in eos sim collaturus, propterea quod ipsi propter supremum malitiæ habitum, meorum honorum capaces non sunt, neque adiutorem aut socium habeam quempiam eorum ipsorum qui dicti sunt, in certamine mihi pro salute animarum ineundo, quæ sunt apud inferos, cur tandem non merito dixerim: « Quod in proximo sit afflictio, et quod non sit qui adjuvet? » Cæterum malignas quidem atque adversas potestates non fuisse illi auxilio, neque succurrisse ad bonum properanti, mirari nihil necesse est, verum quod omnium maximum est, ex ea afflictione quæ illum maxime premebat, id sane fuit, ne favendum quidem ac propitiorem angelorum quempiam, nec divinarum potestatum prorsus ullam, ausam esse regias mortis domos invadere, atque ad auxilium animarum, quæ illic erant, sociam se præbere. Si quidem uni illi hoc immotum servabatur, quandoquidem uni etiam apertæ sunt portæ mortis, et unum illum orci janitores conspicui formidaverunt, ipseque ille qui mortis imperium habeat, de regis sedibus cedens, utpote qui unum illum suum Dominum cognosceret, cum illo est locutus Iprecantium ac supplicantium more non minus gnavit, quam apud Job de his ipsis rebus scriptum est: sed tamen nefariam illius tyranni impotentiam usque adeo cernens invaluisse, ut nullus alius cælestium adesse illi in talibus locis auderet, atque ad earum animarum salutem, quæ illic detinebantur socium se præbere, merito ait afflictionem propius adesse, propterea quod non sit qui adjuvet, quippe cum unus ille qui potuisset etiam talibus in locis illi opulari, ipsum deseruisset, ut videlicet illustre illud eximiumque incæptum, illaque singularis adversus omnes victoria tanquam propria ipsius apud omnes prædicaretur. Itaque cum ille qui unus ipsi auxilio esse poterat, tunc ipsi adiutor non esset, merito in ipso initio ait illud: **503**: Eli, Eli, lamma sabachthani, hoc est, Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti? » Nam cum idem conciperetur, et in utero a sancta Virgine gestaretur, tunc quidem paterna vis cum ipso erat, quo tempore Spiritus sanctus Virgini supervenit, et virtus Altissimi obumbravit illi, ipseque Pater eum qui gignebatur, sicut oraculum indicavit, de ventre matris extraxit, cum autem sub ipsum passionis tempus ad luctam adversus mortem exueretur, non item illi tunc erat adiutor. Ego namque

A καιρὸν τοῦ πάθους πρὸς τὴν κατὰ τοῦ θανάτου πάλην, οὐκέτι βοηθὸς αὐτῷ παρῆν. Τοῦτο γοῦν αὐτῷ μαρτυροῦντι πιστεύω· τὸ γὰρ, « Ἥλι, Ἥλι, λαμμὰ σαβαχθανι, » εἰρημένον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ὑπὸ τοῦ ψαλμοῦ προφητικῶς ἀναπεφωνημένον, καὶ, « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » τί ἕτερον ἐδήλου ἢ ὅτι ὡς μέγας ἀθλητῆς τοῖς τοσοῦτοις ἀντιπάλοις προβεδλιγμένος ἦν, ἀγωνοθετῶντος καὶ βραβεύοντος τοῖς γινομένοις τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ; Ἐφορον δ' οἷν τῶν πραττομένων παρεκάλει τὸν Πατέρα καὶ πάτερδρον, ὡς ἂν δεξιὴν ἀλείπτῃν, αὐτῷ συμπραεῖναι, ταύτῃ μάλιστα ὅτι μὴδ' ὑπήρχεν αὐτῷ βοηθός ἕτερος ἢ μόνος εἰς ὁ βραβευτῆς τῶν γινομένων. Διὸ φησιν εὐχόμενος· « Μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Ὅρων δὲ ἐνθέοις ὁμμασιν, ἔτι ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ προστητημένου αὐτῷ τοῦ σώματος, τὰς ἐξωθεν ἀμφὶ τὸν ἀέρα τοῦτον ἀσάρκους καὶ ἀνθρώπου ἀοράτους δυνάμεις δίχην οἰκῶν ὠμοδόρων καὶ τρόπων θηρίων περὶ αὐτὸν ἰλυστωμένους, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ὅσον οὕτω νεκρὸν ἐσεῖσθαι αὐτοῦ τὸ σῶμα, πανταχόθεν τε συβρέουσας τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργούντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμφὶ τὴν γῆν διεπταμένους καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης θαύμασας· εἰκὸς δ' ὅτι καὶ τοὺς ὑποχθονίους ἦδη, καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ταρτάρῳ θήρας ἀγρίους καὶ φοβερούς, περὶ ὧν Ἡσαίας πρὸς τὸν ἐκπεπωκότα τοῦ οὐρανοῦ Ἐωσφόρον ἀποτεινόμενος ἔλεγεν· « Ὁ ἄδης κάτωθεν ἐπικράνθη συναντήσας σοι, συνηγέρθησαν σοι πάντες οἱ γίγαντες. » ταῦτα δὲ ὡν ἅπαντα συνορῶν ἐξωθεν τὸ ἀνεσκολοπισμένον σῶμα κυκλοῦντα, καὶ παρασκευαζόμενα κατ' αὐτοῦ, τὸ σῆστημα αὐτῶν διαγράφει φάσκων· « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἀρπάξων καὶ ὠρυόμενος. » Ψυχὴν γὰρ, ὡς εἰκὸς, ἀνθρωπεῖαν, καὶ τῇ τῶν πολλῶν παραπλησίαν, πλέον δὲ οὐδὲν ἔχουμένοι εἶναι τὴν τὸ σῶμα Ἰησοῦ κατασκηνοῦσαν, ἠνοιξαν τὸ στόμα οἱ προειρημένοι, ὡς ὁμοίως ταῖς ἄλλαις τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς καὶ αὐτὴν καταποιούμενοι· διὸ φησιν· « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς λέων ὁ ἀρπάξων καὶ ὠρυόμενος. » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη. » ἕπερ αἰσθητῶς μὲν καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν εἶποι ἂν τις πεπληρωῖσθαι, ὅτι εἰς τῶν στρατιωτῶν, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τοῦ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ λόγῃ τὴν πλευρὰν ἐνύξεν, καὶ ἐξῆλθεν εὐθύς ὕδωρ καὶ αἷμα. » Πλὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ὄλην τῆς πνευματικῆς φύσεως νέκρωσιν δηλοῦν ἔοικε δι' ὧν φησιν· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τριχόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου. » Τί γὰρ ἂν ἄλλο ταῦτα πάντα σημαῖνοι ἢ νεκροῦ σώματος σύστασιν; Ἐπιφέρει γοῦν εὐθύς λέγων· « Καὶ εἰς γοῦν θανάτου κατήγαγές με. » Ταῦτα μὲν ὅπως γενόμενα προ-

¹ Math. xvii, 40.

εἶπών, ὡς ἐγγύς δὲ καὶ πλησίον ἦδη ἑστῶτα, καὶ περικυκλῶντα αὐτὸν, ἔλεγεν. Αὐθις δὲ ἐπαναλαβὼν τὰ ἦδη προπεπραγμένα εἰς τὴν τῶν μελλόντων συμ- ἤθεσθαι παραμυθίαν, οἷα ὑπέμεινεν ἐπιβουλευθεῖς, ἐδέσκει λέγων· « Ὅτι ἐκύκλωσάν με ἕνεκε πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· » διὰ τούτων, ὡς εἶδος, θηλῶν ὄμοῦ μὲν καὶ τοὺς στρατιώτας, ὄμοῦ δὲ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπαναστάτας αὐτῷ. « Οἱ μὲν γὰρ στρατιῶται τοῦ Πιλάτου, παραλαβόντες τὴν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ὅλην τὴν σπειραν ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐκδύσαντες αὐτόν, γλαμύδα κοκκίνην περιέθηκάν αὐτῷ. Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκάν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ λέγοντες· Χαῖρε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτόν, λαβὼν τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἐνέπαιζαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτόν τὴν γλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτόν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτόν εἰς τὸ σταυρῶσαι· » μονοουχῆ ἔργῳ πληροῦντες τὸ, « Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· » ἀλλ' καὶ τὸ, « Ὀρυξεν χειράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίβησαν πάντα τὰ ὀστέα μου· » καὶ ἔτι τὸ, « Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπέιδόν με, » καὶ τὸ, « Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον, » αὐθις ἐπληροῦτο, ὅτε ἦλος αὐτοῦ τὰς χειράς καὶ τοὺς πόδας τῷ σταυρῷ κατέπειραν, καὶ ὀπηνίκα τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λαβόντες διμερίσαντο ἑαυτοῖς. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἱστορεῖ λέγων· « Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἔσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, λαβὼν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἐκάστῳ στρατιώτῃ μέρος. Τὸν χιτῶνα δὲ, ὅτι ἀβραφός ἦν, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου, εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάβωμεν περὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται, ἵνα πληρωθῇ ἡ Γραφὴ ἡ λέγουσα· Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποιοῦν. » Καὶ Μάρθαος δὲ τοῖς γεγεννημένοις τούτων τὸν τρόπον μαρτυρεῖ λέγων· « Σταυρώσαντες δὲ αὐτόν, διμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βαλόντες κλῆρον, ἵνα πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ τοῦ προφήτου· Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον· καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτόν. » Κύνες δὲ ἦσαν κυκλῶντες αὐτόν, καὶ συναγωγὴ πονηρευομένων, οἱ ἐκ περιτομῆς ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων, οἱ τε γραμματεῖς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἱ καὶ τὸ πᾶν ἀνασείσαντες πλῆθος ἐξαιτήσασθαι τὸ αἷμα αὐτοῦ καθ' ἑαυτῶν καὶ κατὰ τῶν ἰδίων τέκνων. Σαφῶς γοῦν ὁ Ἡσαίας κύνας αὐτοὺς ἀποκαλεῖ φάσκων· « Πάντες κύνες ἐνσολ, οὐ δυνάμενοι ὑλακτεῖν. » Δέον γὰρ αὐτούς, εἰ καὶ μὴ ποιμένων τρόπον ἀνελήφρασαν, ἀλλὰ δίκην γοῦν ἀγαθῶν κύνων, τὴν τοῦ δεσπότου λογικὴν ποίμνην καὶ τὰ πρόβατα τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ φυλάττοντας, ἐπιστημονικῶς ὑλακτεῖν, σαίνοντας μὲν καὶ ἐπιγινώσκοντας

hoc ipsum illi testificanti credo: nam illud: « Eli, Eli, lamna sabachthani, » quod ab ipso in cruce dictum est, necnon a psalmo propheticæ enuntiatum, itemque quod afflictio prope adesset, et quod non esset qui adjuvaret, quid tandem sibi aliud vofunt, quam quod tanquam magnus certator, tam multis tantisque adversariis ipse esset objectus, præfecto ejus certaminis et totius negotii gubernatore supremo omnium Deo? præsidem ergo rerum gerendarum atque assessorem precabatur Patrem, ut quasi peritissimus Alipes sibi adesset tunc maxime, cum alius ipsi adiutor adesse poterat nullus, præter unum ipsum qui totius negotii esset gubernator. Quocirca dum orat, sic ait: « Ne recedas a me, quoniam afflictio prope adest, quoniam non est qui adjuvet. » Divinis autem oraculis cernens, cum adhuc illi corpus in ligno esset suspensum, extrinsecus circum hunc aerem versantes incorporeas et hominibus invisibiles potestates, quæ circum ipsum quasi crudivore aves et feræ advolvebantur, et ad mortuum cito futurum ipsius corpus, undique confluentes principatus et potestates aeris hujus ac spiritus, qui nunc efficaciam suam exercet in filiis contumaciæ, nec non circa terram per totum orbem, qui incolitur ab hominibus volitantes dæmones, credibile autem est vidisse infernas quoque ac tantareas belluas agrestes atque formidabiles, de quibus Isaias, ad eum qui de cælo ceciderat Luciferum sermonem intendens, ita loquebatur: « Infernus subtiler confurbatus est in occursum adventus tui, suscitati sunt tibi omnes gigantes: » hæc itaque omnia conspiciens, suum extrinsecus cruci affixum corpus in orbem cingentia, seque adversus ipsum comparantia multitudinem eorum collectam describit, sic dicens: « Circumdederunt me vituli multi, lauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens. » **504** Etenim dum animam, ut par est, humanam et cæteris similem nec amplius præterea quidquam esse arbitrantur, quod in corpore Jesu habitabat, belluæ, de quibus diximus, aperuerunt os suum, ut quemadmodum alias hominum animas consueverant, ita etiam hanc devorarent, quapropter sic ait: « Aperuerunt super me os suum, tanquam leo rapiens et rugiens, » quibus deinceps adjungit: « Quasi aqua effusus sum, » quod quidem vel ipsis sensibus percipi potuit, atque historia fidei faciente completum est, cum videlicet unus militum, ut est apud evangelistam Joannem, « Agni Dei lancea latus aperuit, et exivit continuo aqua et sanguis ¹⁰, » sed tamen totam spiritualis naturæ mortificationem significare videtur, ubi ait: « Quasi aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera lique-scens in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea et lingua mea adhæsit gutturi meo. » Quid enim aliud tandem universa hæc significant,

¹⁰ Joan. xix, 31.

quam mortui corporis conditionem? proinde illico adjungit illud : « Et in pulverem mortis deduxisti me. » Hæc igitur dum providet nondum facta, ut adventantia tamen et de proximo imminentia, et se ipsum jamjam circumvenientia, dicebat. Sed rursus repetitis iis quæ jam antea gesta sunt, ut se ipsum de iis quæ postea eventura erant, consolaretur, quæ sustinuerit insidiis circumventus, docet his verbis : « Quoniam circumdederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me : » quibus sane verbis tum ipsos milites tum etiam Judæos qui in seipsum conspiraverant, intelligi vult. Siquidem « milites Pilati suscipientes Jesum in prætorio, congregaverunt ad eum universam cohortem. Et exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei. Et plectentes coronam de spinis, imposuerunt super caput ejus, et arundinem in dextera ejus. Et genibus flexis ante eum, illudebant ei dicentes : Ave, Rex Judæorum. Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, et percutiebant caput ejus. Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, et induerunt eum vestimentis suis : et abduxerunt eum ut crucifigerent¹¹ ; » propemodum re ipsa complentes illud : « Quoniam circumdederunt me canes multi : concilia malignantium obsedit me. » **505** Quin illud etiam : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Item illud : « Ipsi autem consideraverunt et inspexerunt in me, » et illud : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Hæc, inquam, omnia tunc completa sunt, cum in cruce et manus illius et pedes, clavis transfixerunt, et cum illius vestimenta accipientes, ea inter se diviserunt. Nam eam rem Joannes exponit his verbis : « Milites igitur cum crucifixissent Jesum, acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem : tunica vero, quia erat inconsutilis a summo contexta per totum, dixerunt inter se : Ne scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit, ut impleretur Scriptura quæ dicit : Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et milites quidem hæc fecerunt¹². » Matthæus vero iisdem rebus gestis in hunc modum fidem facit : « Postquam autem crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes, ut impleretur quod dictum est per prophetam : Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et sedentes servabant eum¹³. » Canes autem erant qui illum circumdederant, et conventus malignantium, ipsi ad circumcisionem pertinentes magistratus Judæorum, et Scribæ et principes sacerdotum et Pharisæi, qui etiam universam multitudinem compulerunt, ut sanguinem illius et adversum seipsum et adversum filios suos peterent. Proinde Isaias plane illos canes vocat, dum dicit : « Omnes canes stu-

Α τὸν ἑαυτῶν δεσπότην καὶ ἀρχιποιμένα, πᾶσι τῇ φυλακῇ τὴν πεπιστευμένην αὐτοῖς ποιμνὴν φρουροῦντας, ὑλακτεῖν δὲ, εἰ ἄρα, κατὰ τῶν ἐξωθεν ἐπιβουλεύοντων τῇ ποιμνῇ· οἱ δὲ κυνῶν τρόπον ἐνῶν, ὡς ἀληθῶς καὶ μεμνησῶν τοὺς ὑλαγμοὺς ἔφερον, τὰ πρόβατα τοῦ ποιμένου ἐξαγριοῦντες, ὥστε εἰκότως αὐτοῖς ἀρμόζειν τό· « Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. » Καὶ πάντες δὲ οἱ εἰς δεῦρο τὸν ὁμοῖον τρόπον ἐκείνοις διαπραττόμενοι, ἐν τῷ βλασφημεῖν καὶ ὑλακτεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἄλλοιτροὶ ἐκείνων λογισθεῖεν. Ἀλλὰ καὶ οἱ δίκην τῶν τότε ἀσεβοῦντων στρατιωτῶν ἀνασταυροῦντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντες οὐκ ἂν τῆς ἐκείνων μακρὰν γένοιτο διαθέσεως. Πάντες οὖν εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὸ Β σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τὴν Ἐκκλησίαν, λωβύμενοι χεῖρας αὐτοῦ καὶ πόδας καὶ προσέτι τὰ ὀστέα διαχειρίζονται, εἰ γε πάντες ἐν σῶμά ἔσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθεὶς ἀλλήλων μέλη. Καὶ οὐκ ἂν εἴποι ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί· « Χρεῖαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, » ὡς οὐδὲ ταῖς χερσὶν οἱ ὀφθαλμοί. Κατὰ γοῦν τοὺς καιροὺς τῶν διωγμῶν, εἰ ποτέ τινα κατὰ τῶν μελῶν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐνεργοῖτο, εἴποι ἂν καὶ περὶ αὐτῶν οὐκ ἀκαίρως τὸ, « Ἄρυσαν χεῖράς μου, καὶ πόδας μου, ἐξηρήθησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπέδον με. » Τότε δὲ καὶ διαμερίζονται τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ βάλλουσι κλήρον, ὅτε τὸν τοῦ λόγου κόσμον, ἦτοι τὰς λέξεις τῶν θεῶν Γραφῶν, ἄλλοτε ἄλλως ἕκαστος διαφθεῖρων ἐπιπᾶται, καὶ ὅτε τὰς περὶ αὐτοῦ δόξας διατροφῆς διδασκαλίαις ἀπολαμβάνουσιν, ὅποις σύνηθες τοῖς ἀθέοις αἰρεσιώταις ποιεῖν. Ἐπὶ πᾶσι τοῖς πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον καὶ Πατέρα τὴν εὐχὴν ἀποτείνας, ἐπιφέρει λέγων· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου. » Ἄ· γὰρ εἰς βραχὺ καταλειφθεὶς πρὸς τὴν τοῦ ἁγῶνος ἐπίδειξιν, καὶ μόνος διχὰ βοήθου πρὸς τὸν θάνατον ἀποδυσάμενος, εὖ εἰδὼς τὴν βοήθειαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἄλλως αὐτῷ γενήσεσθαι ἢ διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, εἰκότως ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐχεται διεξιῶν τυχεῖν τῆς τῶν ἀντιπάλων παρατάξεως. Διὸ φησι· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. » Διὰ γὰρ τῆς σῆς βοήθειας ἡ ἀντίληψίς μοι γενήσεται, διὴ ἦν ἀντίληψιν ὁ πᾶς εἰκότως προγέγραπται ψαλμὸς ὑπὲρ τῆς ἐωθινῆς ἀντιλήψεως. Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοιγαροῦν πρόσχες, παρέχων μοι τὴν ὄσον ὀψω κατὰ τὴν ἔω ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἀντίληψιν, ἥς ἐλπίζω τεύξεσθαι, ἐπὶ τὴν, μὴ μακρύνῃς μοι αὐτὴν, « ῥύση ἀπὸ βόμφαλας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου· ἐπὶ τὴν σώσεώς με ἐκ στόματός λέοντος, καὶ ἀπὸ κερμάτων μονοκερῶν τὴν ταπεινώσιν μου. » Διὸ ὡν ἡγοῦμαι αὐτὸν τὰς καταχθονίους ἀνίτιττεσθαι δυνάμεις, ὧν ὡ καθ' ἡμᾶς ἂν εἴη κατ' εἶδος διαστελλασθαι καὶ διελεῖν, ὅπως ἡ μὲν τις αὐτῶν βόμφαλα οὐσα ἀντεῖναι

¹¹ Matth. xxvii, 27-31. ¹² Joan. xix, 23, 24. ¹³ Matth. ixvii, 25, 26.

κατὰ τῆς ψυχῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ἡ δὲ τις κύων
 οἷσα θανάτῳ, τὴν θανατηφόρον χεῖρα προῦβάλλετο,
 εἰς τὴ καθάψασθαι αὐτῆς. Διὸ φησι· « Πῦσαι ἀπὸ
 βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν
 μονογενῆ μου· » ἄλλη δὲ τις πονηρὰ καὶ τῶν ἐκείσε
 θηρίων ἡγουμένη δύναμις, λέων προσαγορευομένη,
 τὸ πλατὺ καὶ ἀχανὲς τοῦ θανάτου στόμα διανοίξασα,
 μετὰ τῶν ἄλλων τῶν εἰς ἄδου κατιόντων καὶ τὴν αὐ-
 τοῦ ψυχὴν καταπιεῖν ὤρμητο, ὡσπεροῦν πάλαι πρό-
 τερον κατέπιεν ὁ θάνατος, ἰσχύσας, οὐχ ἕτερος ὢν τοῦ
 ἑταῦθα λέοντος, τοῦ τὸ στόμα κατὰ τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν ἀνεῳξάντος, ἀφ' οὗ καὶ αὐτοῦ σωθῆναι τὸν Πα-
 τέρα παρακαλεῖ λέγων· « Σῴσον με ἐκ στόματος
 λέοντος. » Εἴεν δ' ἂν καὶ ἄλλαι τινὲς πονηραὶ καὶ θεό-
 μαχοι δυνάμεις, τῷ μονοκέρωτι τοῦ Θεοῦ ἀντιπράτ-
 τουσαι καὶ ἀντιπαρεξάγουσι αὐτοῦ ἐπιχειροῦσαι, ἀφ'
 ὧν καὶ αὐτῶν ὁ τοῦ Θεοῦ μονόκερως, αὐτὸς ὁ Κύριος
 ἡμῶν, μόνον τὸν Πατέρα κέρας ἔχων, τὴν ἑαυτοῦ τα-
 πείνωσιν βυσθῆναι ἀξιοί, λέγων· « Καὶ ἀπὸ κεράτων
 μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου. » Ποίαν δὲ ταπεί-
 νωσιν ἢ ταύτην αὐτὴν, καθ' ἣν « ἐν μορφῇ Θεοῦ
 ὑπάρχων ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν καὶ ἐκένωσε, γενόμενος
 ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ; » ἀλλὰ
 γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον κατελθὼν, καὶ μέχρι τούτου φθά-
 σας, λέγω δὴ μέχρι τῆς ἐν τῷ ἄδῃ βρομφαίας, καὶ τῆς
 χειρὸς τοῦ αὐτόθι λεγομένου κυνὸς (ὄθεν καὶ παιδῶς
 Ἑλλήνων εἰκῶς (1) τοιοῦτόν τινα παρακούσαντας κύνα
 θανάτου, καὶ τοῦτον τρικέφαλον ἀναζωγραφεῖν), καὶ
 μέχρι δὲ τῶν φαρύγγων τοῦ προδεδηλωμένου λέοντος
 ἐλθὼν, καὶ τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ τοῖς ἀντιπάλοις καὶ
 θεομάχοις μονοκέρωσιν ὑποστρώσας, καὶ ἐπὶ τούτῳ
 τέλος τὴν πᾶσαν οἰκονομίαν τῆς ἑαυτοῦ κενώσεώς τε
 καὶ ταπείνώσεως στήσας, κάπειτα εὐξάμενος ἦδη λοι-
 πὸν τυχεῖν τῆς βοηθείας καὶ τῆς παρὰ τοῦ Πατρὸς
 ἀντιλήψεως, ἐπιλέγει· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς
 τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου πρόσχες. »
 Καὶ τοῦτ' εἰπὼν οὐκ εἰς μακρὰν ἐπηκόου τοῦ Πατρὸς
 τυγχάνει, μὴ μακρυνθέντος, μηδὲ τὸ βραχύτατον
 ὑπερθεμένου, αὐτοῖς δὲ ἔργοις μονοουχί φήσαντος
 αὐτῷ· « Ἐτι λαλοῦντός σου, ἔρῳ· Ἰδοὺ πάρεμι. »
 Καὶ δὴ τοῦτ' αἰσθόμενος, τῆς τε πατρικῆς βοηθείας,
 καθάπερ ἠύξατο, τυχὼν, ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀπέργεται
 τοῦ ἐπινικίου ὕμνου, ὑπὲρ αἷς ἐωθινῆς ἀντιλήψεως
 τὸν ψαλμὸν ποιούμενος, ἐν οἷς φησι· « Διηγῆσομαι τὸ
 ἄστυ σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας
 ὁμνήσω σε. » Πρώτοις μὲν οὖν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς
 καὶ ἀποστόλοις ἐπαγγέλλεται τὰ τῆς ἐπ' αὐτῷ χάριτος
 καὶ ἀγαλλιάσεως εὐαγγελισσεσθαι, ἀδελφοῦς αὐτοῦς
 ὀνομάζων· οἷς ἀκόλουθα καὶ ὁ Ματθαῖος διδάσκει
 λέγων· « Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, » δη-
 λοντί ταῖς ἀμφὶ τὴν Μαγδαληνὴν Μαρίαν, λέγων·
 « Χαίρετε. » Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ
 τοῖς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. Τότε λέγει αὐ-
 ταῖς ὁ Ἰησοῦς· « Μὴ φοβεῖσθε. Ὑπάγετε, ἀπαγγεί-
 λατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλι-
 λαίαν, καὶ ἐμεῖς ὄψονται. » Ὁ Ἰωάννης δὲ μετὰ τὴν
 ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰσάγει· καὶ αὐτὸς τῶν Ἰησοῦν

A pidi, qui nequeunt latrare ¹⁶. » Cum enim eos oportet, tametsi pastorum morem non susceperant, attamen bonorum canum instar, Domini sui rationalem gregem atque oves domus Israel custodientes, docte ac prudenter latrare, Dominumque suum ac pastorum principem demulcere atque agnoscere, omnique custodia creditum sibi gregem conservare, latrare autem si forte acerbius vellent, contra eos id facere, qui extrinsecus gregi insidiarentur, ipsi contra, canum stupidorum reque vera insipientium instar, latratus suos emiserunt, et oves pastoris efferarunt, ut merito conveniat eis illud : « Circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me. » 506 Quin etiam omnes quicunque in hunc usque diem itidem ut illi pergitur maledicere ac latrare adversus Christum Dei, ab illis diversi putandi non sunt. Nec minus ii, qui tunc in illum impie grassantium militum instar, nunc Filium Dei iterum cruci affigunt, palamque ignominia afficiunt, non longe admodum ab illorum nefaria voluntate recedunt; omnes vero hi sunt, qui etiam nunc Christi corpus, hoc est, Ecclesiam suscipientes, manus illius et pedes et ossa præterea dissipant, si modo omnes unum corpus sumus in Christo Jesu, singuli autem singulorum invicem membra. « Neque vero caput pedibus dixerit, opera vestra non indigeo, sicut nec manibus quidem oculi ¹⁷. » Illis ergo temporibus quibus inspectiones grassantur, si qua forte Christi membra ab inimicis atque hostibus vexentur, non intempestive de illis tum quoque dixerit : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi autem consideraverunt, et inspexerunt in me. » Tunc etiam dividunt ejus vestimenta sibi, et in vestem ejus sortem mittunt : cum ipsius verbi ornatum, hoc est, divinarum Scripturarum voces alias aliter unusquisque corrumpit et lacerat, item cum opiniones de illo perversis documentis excipiunt, cujusmodi sunt, quæ nefarii hæretici facere solent. Post omnia hæc ad suum Deum et Dominum et Patrem orationem intendens subjicit illud : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum. » Siquidem tanquam in angustum redactus ad ipsam certaminis ostentationem, et solus absque adjutore adversus mortem nudatus, cum plane compertum haberet, auxilium sibi a Patre non aliter affore quam per restitutionem a morte ad vitam, merito in præsentia orat ex acie adversariorum evadere. Quocirca sic ait : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum : ad susceptionem meam respice. » Etenim ab auxilio tuo susceptio mihi veniet, propter quam susceptionem totus psalmus merito inscriptus est, « pro susceptione matutina. » Ad susceptionem igitur respice, præstans mihi quam celerrime sub ipsam auroram reversionis a mortuis susceptionem, quam sane spero me consecuturum, cum eam non procul

¹⁶ Isa. lvi, 10. ¹⁷ I Cor. xii, 21.

(1) Εἰκῶς. Lege εἰκῶς. Ευριτ.

a me amoveris, et eripueris : a franea animam, et ex manu canis unicum meam, et cum servaveris : me ex ore leonis, et a cornibus 507 unicornium humilitatem meam : » quibus verbis illum arbitrò significare infernas potestates, quas sane non nostrum fuerit speciatim distinguere ac dividere, quemadmodum ex eis alia quidem, quæ franea sit, intenta sit in animam Salvatoris nostri ; alia vero, quæ ipsi morti sit canis, mortiferam manum porrexerit, ut illam attingeret, ex quo ait : « Eripe a franea animam meam, et de manu canis animam meam ; » alia item maligna quædam potestas, omnium illic ferarum princeps, quæ leo appelletur, ubi latum supraque omnem modum hians mortis os diduxerit, una cum cæteris quæ ad inferos descendunt, illius quòque animam devorare conata sit, non aliter sane quam quemadmodum olim prius devoverat mors invalescens, quæ quidem mors non alia fuerit quam qui hoc loco leo nominatur, et qui os contra Salvatorem nostrum aperuit, a quo ipse se salvum evadere Patrem suum orat, dicens : « Salva me ex ore leonis. » Fieri etiam potest ut aliæ præterea sint quædam malignæ ac Deo rebelles potestates adversus Dei unicornem nitentes, eumque in contrarias partes abducere conantes, a quibus item, Dei unicornis, ipse Dominus noster, solum Patrem cornu habens, suam liberari humilitatem postulat, dicens : « Et a cornibus unicornium humilitatem meam. » Sed quam tandem humilitatem, nisi hanc ipsam secundam quam, « cum in forma Dei esset, humiliavit seipsum et evacuavit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis ¹⁶ ? » Cæterum is qui ad tantam humilitatem descendit et hucusque pervenit, hoc est usque ad orci frameam et usque ad manum ejus, qui illuc dicitur canis (ex quo etiam scriptores Græcorum par est cum de tali cane audivissent, quo orco inserviret, hunc ipsum tricipitem pinxisse), item qui usque ad fauces ejus, de quo jam dictum est, leonis perrexit, et humilitatem suam adversariis et Deo inimicis unicornibus substravit, et hujusmodi sine omnem suæ evacuationis et humilitatis dispensationem terminavit, ac deinde precatus est, quod jam reliquum erat, se et auxilii et susceptionis a Patre compotem fieri, illud adjungit : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum, et susceptionem meam respice. » Quod sane ubi dixit, non diu moratus a Patre suo est auditus, qui quidem neque cunctatus est. 508 neque vel brevissimo tempore supersedit, operibus vero tantummodo ipsis ad eum respondit : « Adhuc loquente te, dicam, ecce adsum ¹⁷. » Itaque is qui hoc ipsum jam senserat, et paterni auxilii, quemadmodum supplicaverat, compos factus erat, tum denique ill'nc hymnum ad victoriam inchoat, dum pro matutina susceptione psalmum facit, ubi ait : « Narrabo nomen tuum fratribus meis : in medio

A λέγοντα πρὸς τὴν Μαριάμ· « Μὴ μου ἄπτου ὄπισθον γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου· τορρεῖου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπέ αὐτοῖς· Ἄναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Πρώτους μὲν οὖν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ, οὓς ἰδίους ἀδελφούς ὀνομάζει, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγήσασθαι φησὶ· μετὰ δὲ ἐκείνους τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ συστάσαν Ἐκκλησίαν διδάξεν τὸν πατρικὸν ὕμνον ἐπαγγέλλεται. Ὅσοι γὰρ εἰ τις ἐν μέσῳ μαθητῶν διεξοδεῖ λόγους ἐπὶ σοφίᾳ διαπρέπων διδάσκαλος, ὑπὲρ τοῦ κάκεινους ἀκούσαντας προσυπακοῦσαι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αὐτὸς, « ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας, » φησὶν, « ὑμνήσω σε, » ὑπὲρ τοῦ μαθοῦσαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀκούσαντες παρ' αὐτοῦ, ὃν προσήκει τρόπον, μηκέθ' ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν μόνον τὸν πάντων Θεὸν, διὰ τὸ καταγγεῖλαντος αὐτὸν ἀνυμνεῖν. Ταῦτα πράξει ὑποισχυόμενος, σφόδρα ἀκολουθῶν ἐντεῦθεν ἤδη προστάται· τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀδελφοῖς ὑμνεῖν τὸν Πατέρα. Διὸ φησὶν· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ἀνέστατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ δοξάζετε αὐτόν· » καὶ, « Φοβηθήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ, ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσωχθίσει τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγῆναι με πρὸς αὐτόν εἰσῆκουσέ μου· » δι' ὧν σαφῶς περιέστησε τῶν προνομιασμένων κακῶν τῇ ἀπαλλαγῇ. Εἰ γὰρ ἐν τῷ κεκραγῆναι πρὸς αὐτὸν εἰσῆκουσεν αὐτοῦ, ἠῤῥατο δὲ βυσθῆναι ἀπὸ μὲν βυμφαλας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ δὲ κυνὸς τὴν μονογενῆ αὐτοῦ, καὶ ἐκ ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκεράτων τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ, ἀκόλουθόν ἐστι νοεῖν τούτων ἀπαλλαγῇ εὑρέσθαι τὸν φησαντα, ὅτι « μὴ προσωχθίσεν ὁ Θεὸς τῇ δεήσει αὐτοῦ, μηδὲ τὸ πρόσωπον ἀπέστρεψεν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ κεκραγῆναι εἰσῆκουσεν αὐτοῦ. » Διὸ καὶ ὁπῆρξεν αὐτῷ βυσθῆναι τῶν τοσοῦτων, καὶ ἐκ τοῦ θανάτου διαφυγόντι συνδιατρίβειν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ὁμοῦ καὶ ἀδελφοῖς, καὶ ὑμνεῖν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας τὸν Πατέρα. Τῆρι δὲ πάλιν ὡς πτωχὸν αὐθὺς ἑαυτὸν ἀποκαλεῖ συμφώνως ταῖς πρότερον παραθεσίαις προφητείας, δι' ὧν πάντης καὶ πτωχὸς ὀνομάζετο. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ διὰ τούτων παρέστησεν, αὐθὺς πρὸς τὸν Πατέρα ἐπιστρέφων τὸν λόγον· « Παρὰ σοῦ, » φησὶν, « ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλη, » τῆς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ συστάσης ἐξ ἐθνῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας μνημονεύων, ἐν ᾗ ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔπαινος διὰ παντὸς ἔδεται, νεύματι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ καὶ συνεργίᾳ· διὸ φησὶ· « Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλη· » μεγάλη γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία αὕτη, ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων συγκεκροτημένη, οὐδὲ συγκρῖνεσθαι διὰ τὸ σεμνὸν καὶ ὑπερφυῆς τοῦ βίου, καὶ διὰ τὸ τῶν δογμάτων μέγεθος, ἀξία τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει καὶ τῇ τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῇ, πάσῃ πτωχεῖᾳ λόγου καὶ βίου, καὶ φρονήματος, καὶ τῆς ἄλλης περὶ Θεοῦ

¹⁶ Philipp. II, 6, 7. ¹⁷ Isa. LVIII, 9.

δόξης ἐσμικρυμμένη. Ἐπὶ ἐπιλέγει· « Τὰς εὐχὰς ἡμεῖς ἐπιλέγομεν τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐνώπιον πάντων τῶν φοβουμένων αὐτόν » φοβουμένους αὐτόν ἀποκαλῶν τὴν πρότερον ὀνομασθεῖσαν Ἐκκλησίαν μεγάλην, οἷς ἔλεγεν· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν. » Ποίας δὲ εὐχὰς ἀποδώσειν φησὶν, ἢ ἂς ἐπηγγελῆται; ποίας δὲ ἐπηγγελῆται ἢ ἐκεῖνας, δι' ὧν ἔφησε· « Διηγῆσθε μοι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, » εὐχαὶ γὰρ εἰσιν αἱ ἐπαγγελῆται, ἂς ἐπαγγειλάμενος δώσειν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας διεθεσθαιούτο. Τούτοις ἐξῆς ἐπιλέγει· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἔθνῶν. » Δι' ὧν σφόδρα ἀκολουθεῖς τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ κατορθώματα ἀναφανέει, ἃ καὶ πεπλήρωται διὰ τῆς ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν κλήσεως, διὰ τε τῆς ἐν τοῖς πέρασιν τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπων ἐκλογῆς, ὧν αἱ ἐκβάσεις ὀφθαλμοῖς θεωρούμεναι πάντων ἂν γένοιτο τῶν διὰ τοῦ ψαλμοῦ λεγομένων παραστατικά. Πένητες δὲ πάλιν ἡμεῖς, οὓς κατὰ θεὸν πτωχεύοντας ἐκτρέφωμεν ὁ σωτήριος λόγος τῷ νοητῷ καὶ λογικῷ ἄρτι ταῖς ζωποιοῖς τῶν ψυχῶν τροφαῖς, τὴν αἰώνιον ἡμῖν παρέχει ζωὴν. Διὸ φησὶν ὁ ψαλμὸς· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Καὶ ὁ ἐπίλογος δὲ τῆς ὅλης προφητείας μετὰ πάντα ἐπιφέρων· « Ἀναγγελῆσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. Καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεθθῆσομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Ἄντικρυς τὸν ἐξ ἔθνῶν προθεσπίσει λαόν, καὶ τὴν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συστάσιν ἐπὶ τῆς γῆς γενεάν. Τίς γὰρ ἂν εἴη ὁ μετὰ ταῦτα τεθθῆσθαι λεγόμενος τῷ Θεῷ λαός, πάλαι μὴ ὧν, μηδ' ὕφεστώς ἐν ἀνθρώποις, ὕστερον δὲ γεγονώς; τίς τε οὐ μὴ οὔσα τότε, λεγομένη δὲ ἐλεύσεσθαι γενεὰ, εἰ μὴ αὐτὴ ἡ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ συστάσα Ἐκκλησία; καὶ ὁ νέος ἐξ ἔθνῶν λαός, ἐφ' ᾧ καὶ διὰ Ἡσαίου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θαυμαστικῶς ἀπεφθέγγετο φησάν· « Τίς ἤκουσε τοιαῦτα, καὶ τίς εἶώρακεν οὕτως; εἰ ὤδινε γῆ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, καὶ εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ. » Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς, ἐφ' ἕτερα συνελθόντες τοῦ καιροῦ, διαδραμόντες ἀκροβιγῶς διεξήλθομεν, ὅτι δ' ἂν μέλοι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρακελεύσεως, [φήσαντος· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς· ἐν αἷς δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν, καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ. » Ἐκάστη λέξει τοῦ ψαλμοῦ τὸν νοῦν ἐμβαθύνει, τὴν ἀκριβῆ διάνοιαν θηρεῦσαι ἂν τῆς ἐν τοῖς εἰρημονεῖς ἀληθείας (1).]

A Ecclesiae laudabo te. » Primis enim suis discipulis et apostolis quæ ad suam lætitiã et exultationem pertinent, pollicetur se nuntiatum, eos interim nominans fratres : quibus etiam consentanea Matthæus exponit, dum dicit : « Et ecce Jesus occurrit illis, » ubi illas intelligit, quæ cum Maria Magdalene erant, « dicens : Salvete. Illæ autem accesserunt et tenuerunt ejus pedes, et adoraverunt eum. Tunc ait illis Jesus : Nolite timere. Ite, annuntiate fratribus meis, ut abeant in Galilæam, et ibi me videbunt ¹⁰. » At vero Joannes post reditorem a mortuis ipse quoque inducit Jesum dicentem ad ipsam Mariam : « Noli me tangere : nondum enim ascendi ad Patrem meum. Vade autem ad fratres meos, et dic eis : Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum ¹⁰. » Primis ergo apostolis suis, quos suos fratres nominat, nomen se Patris sui narraturum ait. Post illos autem, ipso ordine ipsaque consequendi ratione Ecclesiæ, quæ per totum orbem terrarum in nomine ipsius fundata est, paternum hymnum se expositurum promittit. Quemadmodum enim si quis excellens sapientia præceptor in mediis suis discipulis verba percurrat, ut ipsi quoque audientes auscultent, ita etiam ille « in medio Ecclesiæ, inquit, laudabo te, » ut cum hoc Ecclesia didicerit, dum ab ipso audit, non ultra ut arte dæmonas, sed, ut par est, ipsum universi Deum per eum, qui illum denuntiat, hymnis concelebrat. Hæc ubi se facturum promisit, tum admodum convenienter atque apte jam inde imperat Ecclesiæ ac suis fratribus, ut hymnis celebrent Patrem, ubi ait : « Qui timetis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob, glorificate eum. Et timeant ab eo omne semen Israel, quoniam non sprevit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, **509** neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quibus verbis plane ostendit se ab illis esse liberatum malis, quæ superius dicta sunt. Si enim cum clamaret ad illum, ab illo exaudivit est, et clamans precatus est, ut eriperet a framea quidem animam suam, a cane autem unicam suam, nec non ab ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem suam, sequitur ut intelligamus illum liberationem a talibus malis consecutum, quippe qui dixerit, Deum non moleste tullisse deprecationem suam, neque faciem suam avertisse ab ipso, sed clamantem ipsum exaudivisse. Quocirca eidem de tantis malis erepto, et ipsi de morte elapso abunde contingit una versari ac degere cum suis et discipulis et fratribus, et in media Ecclesia patrem laudare. Sed attende rursus, ut pauperem seipsum iterum vocat, in eo concordans cum ante expositis prophetiis, in quibus pauper et egenus est nominatus; sed quia suum ad vitam reditum in his indicavit, rursus sermonem convertens ad Patrem, « a te, inquit, laus mea in Ecclesia magna, » in quibus sane verbis Ecclesiam in nomine ipsius ex gentibus collectam, et in

¹⁰ Matth. xxviii, 9, 10. ¹⁰ Joan. xx, 17.

(1) Uncis conclusa supplevit Fabricius. Vide *Admonitionem* initio voluminis.

orbe constitutam intelligit, in qua Salvatoris nostri laus, patre ipso annuente atque opem ferente assidue canitur, ex quo ait: « A te laus mea in Ecclesia magna. » Magna enim re vera Ecclesia hæc est, quippe quæ ex omni genere hominum collecta sit, et ne comparanda quidem propter gravitatem et præstantiam vitæ, et propter institutorum magnitudinem ad Judaicam gentem, et ad circumcisorum conventum, qui omni egestate, et orationis, et vitæ, et prudentiæ, et reliquæ de Deo sentiendi rationis, oppressi attenuatique sunt. Deinde subjicit; « Vota mea Domino reddam in conspectu omnium timentium eum, » ubi per timentes eum intelligit eam, quam ante Ecclesiam magnam nominavit, cum illis verbis usus est: « Qui timetis Dominum laudate eum. » Sed quæ tandem vota redditorum se ait, nisi quæ pollicitus est? quæ porro pollicitus est, nisi illa quæ tum significavit cum dixit: « Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiæ laudabo te. » Vota enim sunt promissa, quæ se in medio Ecclesiæ præstatorum pollicitus confirmavit. His illud adjungit: « Comedent pauperes et 510 saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. Reminiscentur et convertentur ad Dominum, omnes fines terræ. Et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium, quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus. » Quibus verbis valde apte admodumque ordinate, quæ a se post reditum in vitam recte facta sint, quosve successus habuerit, commemorat, quæ universa per omnium gentium vocationem completa sunt, et per hominum in orbis terrarum finibus electionem. Quarum rerum eventa quæ ipsis oculis intueri licet, facile iis quæ in hoc psalmo dicuntur, fidem facere possunt. Per pauperes autem rursus nos intelligit, quos in paupertate secundum Deum degentes, dum salutare verbum intelligibili rationalique pane, hoc est, cibus qui vitam animis afferant, enutrit, vitam nobis largitur æternam. Ex quo psalmus ita ait: « Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. » Peroratio vero totius prophetiæ, quæ post omnia illud continet: « Annuntiabitur Domino generatio ventura. Et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus: » absque omni controversia populum de gentibus collectum prædicit, constituamque per Salvatorem nostrum Jesum Christum in terra generationem: nam quis tandem fuerit is populus, qui, post ipsa hæc, Deo dicatur oriturus? quique antea quidem non fuerit, neque existerit inter homines, postea vero existerit? quæ porro generatio illa, quam tunc quidem non esse, post autem venturam significat? nisi hæc quæ per Salvatorem nostrum in toto orbe constituta est Ecclesia, recensque hic collectus de gentibus populus? de quo etiam per Isaiam Spiritus sanctus cum admiratione locutus est, cum dixit: « Quis audivit talia? et quis ita vidit? si parturivit terra in die uno, et si nata est gens omnino? » Hæc igitur nos ad alia ob brevitatem temporis festinantes percurramus, atque ut dicitur, summis labiis attingentes, præterivimus. Cui autem curæ sit adhortatio Salvatoris nostri, [quando ait: « Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vitam æternam vos habere, et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. » Ita quamlibet dictionem psalmi qui mente alius scrutatus fuerit, accuratum sensum venari poterit dictorumque veritatem.]

FRAGMENTUM

LIBRI XV DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ.

(M^{ss} Biblioth. nova Patrum, IV, p. 314, Romæ 1847.)

MONITUM.

Demonstrationis evangelicæ scriptos fuisse ab Eusebio Cæsariensi libros omnino viginti, testes certissimi sunt sanctus Hieronymus De vir. ill. cap. 81, et Photius in Bibliotheca cod. 2, p. 11. Et ne quid evidentia veritati desit, idem Hieronymus librum xviii, in præf. ad Oseam sic memorat: « Eusebius Cæsariensis in octavo decimo libro Ευαγγελικῆς Ἀποδείξεως quædam de Osee propheta disputat. » Atqui in editionibus hujus operis nonnisi decem priores exstant libri; reliquos eruditi jam diu desiderant. Nobis interim in patrum ad Danielelem catena, quam ex Vaticano codice edidimus, bonum hujus deperditi operis segmentum se obtulit; quod Græcè simul Latineque cæteris Eusebii nostro labore editis scriptis hic adjungimus. Jam quod et in nostro hoc segmento, et in memorato apud Hieronymum loco, prophetarum oraculis Eusebius utitur, id consentaneum cæteræ operis parti est.

Fragmentum libri xv *Demonstrationis Evangelicæ*, Ex Catena Patrum ad Danielelem (cap. II, 31.) a nobis edita *Script. vet. t. I.*

Necessarium putavi Eusebii Cæsariensis, cognomento Pamphili, adscribere verba, quæ in xv

Ἀναγκαῖον ἐλογισάμην Εὐσεβίου τοῦ Καισαρείας, τοῦ ἐπισημνοῦ Παμφίλου, παραθέσθαι φωνὰς εἰρημύ-

⁸⁰ Isa. LXVI, 8. ⁸¹ Joan. v, 39.

κας ἐν πεντεκαιδεκάτῳ τόμῳ τῆς *Ἐυαγγελικῆς Ἀπο-*
δείξεως· οὕτως γὰρ πᾶσαν ἐκθέμενος τὴν ὄρασιν οὐ-
 τως φησὶ· Ἐγούμαι ταῦτα μηδὲν διαφέρειν τῆς
 προφήτου θεωρίας· ὡς γὰρ ὁ προφήτης θάλασσαν
 ἑώρα μεγάλην, οὕτως ὁ βασιλεὺς εἰκόνα πολλήν. Καὶ
 πάλιν ὡς ὁ προφήτης ἑώρα δ' θηρία, ἅπερ ἐρημ-
 κῶν μετέβαλεν εἰς δ' βασιλείας, οὕτως ὁ βασιλεὺς
 τὰς διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ σι-
 δήρου, τέσσαρας βασιλείας ἤνιττετο· καὶ αὖθις ὡς ὁ
 προφήτης τῶν τοῦ ὑστάτου θηρίου κεράτων δέκα
 διαίρειν ἑώρα, καὶ τρία κέρατα ὑφ' ἐνὸς συντριβό-
 μενα· καὶ ὁ βασιλεὺς ὡσαύτως ἐπὶ τῶν τελευταίων
 τῆς εἰκόνης μέρος τι σιδήρου καὶ μέρος ὀσπράκινον
 ἐθεώρει· καὶ ἐπὶ τούτοις, ὡς ὁ προφήτης μετὰ τὴν
 τῶν τεσσάρων βασιλειῶν ὄρασιν ἑώρα υἱὸν ἀνθρώ-
 που τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ βασι-
 λείαν παρεληφότα· οὕτως καὶ ὁ βασιλεὺς λίθον συν-
 τριβόντα τὴν εἰκόνα πᾶσαν καὶ γινομένην εἰς ὄρος
 μέγα καὶ πληροῦν θάλασσαν ἐδόκει ὄρᾶν· καὶ εἰκό-
 τως· Ἐπρεπε γὰρ τῷ μὲν ἠπατημένῳ περὶ τὴν τοῦ
 βίου φαντασίαν βασιλεῖ, καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν ὡς
 χρωμάτων ὠραιότητα, ἐπιγραφῆς ἀνακειμένης θαυ-
 μάζοντι, εἰκόνη μεγάλη τὸν πάντων ἀνθρώπων ἀπει-
 κάξιν βίον· τὸν δὲ προφήτην, τὸν πολλὸν καὶ μέγαν
 σάλον τοῦ βίου μεγάλην θαλάσσην παραβάλλειν· καὶ
 τῷ μὲν βασιλεῖ, τὰς παρὰ ἀνθρώπους πολυτελεῖς ὕλας
 χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χαλκοῦ τε καὶ σιδήρου θαυμά-
 ζοντι, τὰς κατὰ χρόνους ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων
 ἐπικρατεῖς βασιλείας, ταύταις ἀφομοιοῦν ταῖς ὕλαις·
 τῷ δὲ προφήτῃ ἐν μορφᾷ θηρίων τὰς αὐτὰς βασι-
 λείας καταλλήλως τῷ τῆς ἀρχῆς τρόπῳ διαγράφεσθαι·
 καὶ πάλιν τῷ μὲν βασιλεῖ μέγα, ὡς εἰκότις, ἐφ' ἑαυτῷ
 φρονοῦντι, καὶ ἀλαζονευμένῳ ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων
 βασιλείᾳ, ἢ τῶν πραγμάτων μεταβολῇ δείκνυται, καὶ
 τῶν ἐπὶ γῆς βασιλειῶν τὸ τέλος· εἰς καθαίρεσιν τοῦ
 ἐν αὐτῷ τύφου, καὶ εἰς τὸ μηδὲν ἡγεῖσθαι βέβαιον τὸ
 ἐν ἀνθρώποις, ἢ μόνον τὸ ἐπὶ πάντων τέλος τῆς τοῦ
 Θεοῦ βασιλείας· ἔσεσθαι γὰρ μετὰ τὴν πρώτην Ἀσ-
 συρίων ἀρχὴν, ἣν ὁ χρυσοῦς ἠνίκατο, δευτέραν τὴν
 τῶν Περσῶν, τὴν διὰ τοῦ ἀργύρου δεδηλωμένην·
 ἔπειτα τρίτην τὴν Μακεδόνων, ἣν ὁ χαλκὸς ἐσήμανε·
 μεθ' ἣν τετάρτην διαδέξασθαι τῶν Ῥωμαίων, κρα-
 ταιωτέραν οὖσαν τῶν πρὸ αὐτῆς· διὰ καὶ σιδήρῳ πα-
 ρεβάλλετο· εἶρητο γοῦν καὶ περὶ αὐτῆς. Καὶ βασιλεία
 τετάρτη ἔσται ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος· ὃν τρόπον ὁ σί-
 δηρος λεπτύνει καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα
 λεπτύνει καὶ δαμάσει· καὶ μετὰ τὰς εἰρημένας ἀπά-
 σας, τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, διὰ τοῦ συντριβόντος τὴν
 πᾶσαν εἰκόνα λίθου παρισταμένην· καὶ ὁ προφήτης
 τοῦτον ἀκολούθως, τὴν ἐπὶ τέλει τῶν ὄλων Θεοῦ βα-
 σιλείαν, οὐ πρότερον θεωρεῖ, ἢ τὰς εἰρημένας τέσσα-
 ρας δυναστείας διαγράφει τὸν λόγον. Διὰ τῶν τεσσά-
 ρων μόνων καὶ οὐδὲ ἐτέρων ἡγούμαι τὰς ὁράσεις καὶ
 τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ προφήτῃ δεδειχθαι, διὰ τὸ ταύταις
 καταδουλωθῆναι τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπὸ τῶν τοῦ
 προφήτου χρόνων. »

Demonstrationis Evangelicæ libro exstant. Is nempe
 universum visum explicans sic ait : « Existimo
 hoc visum minime differre ab ipsius prophetae vi-
 sione. Sicut enim propheta vidit mare magnum, sic
 rex ingentem statuam. Rursusque ut propheta vidit
 feras quatuor, quas interpretans in quatuor regna
 convertit ; ita rex auro, argento, ære et ferro quatuor
 regna significabat. Denique ut propheta in po-
 strema bellua cornua decem divisæ videbat, triumphe
 cornua ab uno contrita : similiter rex in statuæ
 extremitatibus partem ferri videbat partemque
 testæ. Insuper, ut propheta post quatuor regnorum
 visionem, filium hominis aspexit summo imperio ac
 potestate regnoque potentem ; ita rex lapidem cer-
 nere sibi videbatur, qui universam contereret sta-
 tuam fieretque mons magnus, ita ut mare oppleret.
 Aptè id quidem. Rex quippe, vitæ fastu irretitus,
 sensibilibusque rerum pulchritudinem tanquam co-
 loriam tabulam titulis adjecti mirans, congruum
 erat, ut magnæ statuæ cum totorum hominum vitam
 compararet : prophetam autem decelat, multam
 hanc et magnam vitæ fluctuationem, lato mari si-
 milem dicere. Regem, inquam, par erat pretiosa in
 hominum æstimatione metalla aurum, argentum, æs
 ferrumque suspicientem, conferre cum his materiis
 præpotentes variis temporibus inter homines dyn-
 nastias : prophetam vero non dedecuit, ferarum
 figuris eadem regna designare, congruenter nimirum
 imperiorum moribus. Denique regi, ut sit, super-
 bo et majorum suorum diutina dominatione
 elato, rerum conversio ostenditur, regnorumque
 terrestrium finis : scilicet ob ejus animi curandam
 tumiditatem, atque ut is nihil in hominibus stabile
 judicaret, præter divini super omnes mortales regni
 consummationem. Nam primam Assyriorum domi-
 nationem, quam aurum portendebat, excepturum
 erat secundo loco Persarum imperium argento de-
 monstratum. Deinde tertium Macedonum regnum,
 quod ære significabatur. Post quod Romanorum
 quartum, cæteris quæ præcesserant fortius : quare
 et ferro comparatur diciturque de eo : quartum
 erit regnum validum ferri instar. Ac veluti ferrum
 omnia extenuat domatque, ita hoc regnum omnia
 Dei regnum in lapide totam statuam conterente
 agnoscere est. Tum et propheta his consonans, uni-
 versale Dei postremo loco futurum regnum laud
 ante videt, quam prædictæ quatuor dynastie quatuor
 belluarum figuris expressæ in sermone fuerunt. Ho-
 rum ergo quatuor regnorum tantummodo, et non alio-
 rum, arbitror visiones tum regi tum prophetae obla-
 tas fuisse, quia nimirum ab his regnis Judæorum
 populus servitio fuit oppressus, captio a temporibus
 prophetae initio. »

EUSEBII CONTRA HIEROCLEM LIBER.

Ex editione G. Olearii, *Opp. Philostrati*, Lipsiæ 1709 in-fol., pag. 411. — Summa hujus libri hæc est : Hierocles, Bithyniæ preses, in'ensisissimus Christianorum hostis, libros duos confecerat, inscriptos : *Ἀγὼν φιλαλήθειας πρὸς τοὺς Χριστιανούς*, in quibus, præter reliqua olim Christianis objecta et ab his dudum confutata, ex Philostrati *Historiæ* Apollonium Tyaneum prestigiatorem Salvatori nostro comparare ausus est, statuens Apollonium hunc vel paria cum Christo, vel etiam majora patrasse miracula, quin idcirco a quopiam sanæ mentis deus fuerit habitus Cæteris missis, Eusebius in Hieroclis libris hanc solum Christi et Apollonii comparisonem disputat, ex argumentis internis probat, iis, quæ de Apollonio narrantur, fidem denegandam esse, fuse de miraculorum natura disputat, ea autem quæ ab Apollonio facta esse perhibentur, miracula vel miras prestigias fuisse demonstrat, vel, si miri quidpiam præ se tulerint, ea demonum ope perpetrata fuisse asserit. Cf. Lactant. *De mort persecut.* c. 16. S. Epiphani, hæres. lxxviii, n. 1. Eusebius *De marty. Palest.*, c. 8, cum nota Valesii; Lactant. *Divin. instit.*, lib. v, c. 2.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ⁽¹⁾

ΠΡΟΣ ΤΑ

ΥΠΟ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΥ ΕΙΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΝ ΤΟΝ ΤΥΑΝΕΑ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΕΡΟΚΛΕΙ ΠΑΡΑΛΗΦΘΕΙΣΑΝ ΑΥΤΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΥΓΚΡΙΣΙΝ⁽²⁾.

EUSEBII PAMPHILI ANIMADVERSIONES

IN PHILOSTRATI DE APOLLONIO TYANENSI COMMENTARIOS

Ob institutam cum illo ab Hierocle Christi comparisonem adornata.

511 CAPUT I.

Ten', amice, illa quoque scriptoris suspicere par est, quæ cum magistro, ac Salvatore nostro Tyanensem componens paradoxe jactavit? Et reliquis quidem, quæ *Philaleithe* continentur (hoc enim præclaro titulo suum illud contra nos opus inscribere merito sibi visus est), haud ita magnum operæ

(1) *Εὐσεβίου τ. Παμφ.* Titulum ita ut in Reg. cod. reperi, expressi : alter enim ille Εὐσεβίου *Καίσαρτος* τοῦ Παμφίλου ineptus et ab editoribus ad libidinem inversus videbatur. HOLSTEN.

(2) Integer titulus in Aldi et Morelli editione ita representabatur : Εὐσεβίου Καίσαρτος τοῦ Παμφίλου Ἀντιρήτικὸς πρὸς τὰ Ἱεροκλέους, Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα τῷ Σωτήρι Χριστῷ παραβάλλοντος. Quem tamen ex cod. Regio exhibet Holstenius, eumdem ex eodem, ut puto, codice, in margine etiam exhibebat Morellus, eumque retinendum nos puavimus, quod argumento hujus libri videretur convenientior. Nempe quod vic magnus J. Pearsonius quoque agnovit, *Eusebius vix attingit ea, quæ ab Hierocle sunt projecta, neque comparisoni Apollonii cum Christo inhæret : imo vero ab eo argumento prorsus obstinuit, et Philostrati libros viii De vita Apollonii tantum percurrit : et quidquid ei tanquam philosopho*

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἄρ' οὖν, ὦ φιλότης, κάκεινά σε τοῦ ξυγγραφέως ἄξιον ἀποθανυμάζειν, &, τῷ ἡμετέρῳ Σωτήρι τε καὶ διδασκάλῳ τὴν Τυανέα ξυγκρίνων, παρεδοξολόγει; Πρὸς μὲν γὰρ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῷ *Φιλαλήθει* (3-4) (οὕτω γὰρ εὖ ἔχειν αὐτῷ τὸν καθ' ἡμῶν ἐπιγράψαι ἔδοκει λόγον) οὐδὲν ἂν εἶη σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ παρόν-

tribuitur liber'et concedit, quidquid ad eum supra mortalium sortem evchendum comparatum est. excutit, elevat, contellit. Photius tamen in *Bibliotheca*, p. 23, hunc librum ἀνασκευαστικὸν βιβλιόδιον ἀρπῆσαι πρὸς τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἱεροκλέους λόγους. Eusebii autem Cæsariensis illud esse opus frustra dubitare Ionsium ostensum in notulis nostris ad Hieroclis, quam dedi, *ιστορίαν*, huic opusculo præmissam. Cæterum in prioribus editionibus parum accurate ad libros Philostrati revocata fuit hujus libri partitio, qua parte ubi aberratum fuit, id emendavimus.

(3 4) Ἐν τῷ *φιλαλήθει*. Hoc libro suo contra Christianos nomen fecerat Hierocles, ejus partem stolidi illa comparatio absolvebat, cit. Noster in singulari semper *Φιλαλήθη Λόγον*. Lactantius tamen *Institut.* l. v, cap. 2, semper in plurali libros vocat, et duos fuisse ait.

ως ἴστασθαι (5), μὴ αὐτοῦ ἰδίᾳ τυγχάνοντα, σφόδρα ἂν ἀναιδῶς ἐξ ἐτέρων, οὐκ αὐτοῖς μονουχὴ νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ βήμασι καὶ συλλαβαῖς ἀποσεσυλημένα. Τύχοι μὲν ἂν καὶ αὐτὰ τῆς προσηκούσης κατὰ καιρῶν ἀπελέγξαι, δυνάμει δ' ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας (6) κατ' αὐτῶν γραφῆς ἀνατέτραπται καὶ προαπελήλυθται ἐν ὄλοις ὀκτὼ συγγράμμασι, τοῖς Ἄριγένει γραφεῖσι πρὸς τὸν ἀλαζονικώτερον τοῦ Φιλαλήθου (7) ἐπιγεγραμμένον Κέλσου Ἀληθῆ λόγον· ὃ τὰς εὐθύναις ἀπαραλείπτως, ἐν ὅσοις εἰρήκαμεν, ὁ δεηλωμένος παραγαγών, ξυλλήθῃν ὅσα ἐς τὴν αὐτῆν ὑπόθεσιν παντὶ τῷ εἰρητῆι τε καὶ εἰρήσεται, προλαθῶν διελύσατο· ἐπ' ἃ τοὺς ἐπ' ἀκριβὲς τὰ καθ' ἡμᾶς διαγνῶναι ἔχοντας φιλαλήθως (8) ἀναπέψαντες, φέρε μόνην ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν κατὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τοῦ Φιλαλήθου τουτουῖ λόγου παράθεσιν ἐπισκεψόμεθα· μηδὲν τι σπουδαῖον ἡγούμενοι πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ἐτέρωθεν ὑποσεσυλημένων αὐτῶν διαμάχεσθαι. Μόνα δὲ εἰκότως νυνὶ τὰ περὶ τὸν Ἀπολλώνιον ἐποφόμεθα, ἐπεὶ καὶ μόνῃ περὶ τοὺς (9) πώποτε καθ' ἡμῶν γεγραφοτάς ἐξαίρετος νῦν τούτῳ γέγονεν ἢ τοῦδε πρὸς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα παράθεσίς τε καὶ ζύγκρισις.

qui contra nos styli unquam aciem distrinxerent, tendere illum, atque comparare.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Θαυμάζει οὖν καὶ ἀποδέχεται, θεῖα τι καὶ ἀρήτη σοφίᾳ, οὐχὶ δὲ γοητείας σοφίσμασι (10) τεθαυματουργηθέναι φάσκων αὐτῶν, καὶ ταῦτα ἀληθῶς οὕτως ἔχειν πιστεύων, καὶ ἀναποδείκτως ἀπισχυρίζομενος. Ἄκουε δ' οὖν ἃ φησιν αὐταῖς συλλαβαῖς· Ἐνω καὶ κάτω (11) θρυλλοῦσι, σεμνύνοντες τὸν Ἰησοῦν, ὡς τυφοῖς ἀναβλέψαι τε παρασχόντα, καὶ τινα τοιαῦτα δράσαντα θαυμάσια. Ἐἴτά τινα μεταξὺ εἰπόντων, ἐπιλέγει· Σκεψόμεθά γε μὴν (12) ὅσα βέλτιον καὶ συνετιώτερον ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ ἦν περὶ τῶν ἐναρέτων ἔχομεν γνώμην ἀνδρῶν. Ἐπὶ

(5) Ἰστασθαι. Hanc vocem ex mss. addidi, sine qua inutilis et mancus hic locus. Interpres (Acciolus) sensum ejus non est assecutus, quem sic exprimere debuisset : *Et reliquis quidem quæ Philalethe continentur (hoc enim præclaro titulo enim illud contra nos opus sibi exornandum putavit) haud ita magnam operæ pretium fuerit hoc tempore refellendis immorari : quippe quæ non propria illud sed ex aliorum scriptis, non sententiis modo, verum dictiones quoque iisdem, ac totidem pæne syllabis satis impudenter subiecta. Quibus et ipsis sua quandoque, ut par est, fortassis refutatio opponetur : tametsi re quidem, etc.*, his enim tandem respondent illa φέρει μόνην ἐπὶ, etc. HOLST.

(6) Δυνάμει δ' ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας. Sensus est Hierocli deliramenta cætera in *Philalethea* proposita, de Scripturis nempe sibi ipsis contradicentibus, et aspersas Christo atque apostolis calumnias, δυνάμει confutatas iam esse, dum scilicet similia a Celso proposita Origenes exposerit. Unde manifestum est male in Aldi et Morelli editione mox legi πρὸς τῆς ἰδ., pro eo quod recte est in Holst. ed. πρὸ τ. ἰδ. nempe ἰδίᾳ κατ' αὐτῶν γραφῆ, est quod paulo ante προσήκουσα ἀπελεγξίς et opponitur τῷ δυνάμει προσηλέγθη. Veram lectionem Acciolus quoque secutus esse videtur; verterat enim : *Tametsi reipsa quidem jam pridem, li-*

pretium fuerit hoc tempore immorari : quippe quæ non propria illius, sed ex aliorum scriptis, non sententiis modo, verum dictionibus quoque iisdem, ac totidem pæne syllabis, impudenter sunt subiecta. Sed tamen et ipsæ suo tempore decentem sortientur refutationem : tametsi potestate, etiam ante quam peculiaris eis scriptio opponatur, eversa sint atque jam pridem explosa, voluminibus integris octo, ab Origene conscriptis, adversus Celsi, magis superbe quam *Philalethes* insignitam titulo, *Orationem veram*. Quam accurate sub examen revocans, totidem libris quot diximus, 512 allegatus scriptor, compendio quidquid de eo argumento cuiquam vel dictum vel dicendum occupavit atque discussit. Ad quos proinde cognoscendarum accurate magis rerum nostrarum cupidus bona fide ablegans, solum age in præsentem cum Domino nostro Jesu Christo in oratione illa *Philalethe* institutam comparisonem expendemus : rem opera nostra indignam deputantes, de reliquis etiam, quæ aliunde est suffuratus, cum eo digladiari. Merito autem de his unice quæ ad Apollonium spectant modo dispiciemus, quandoquidem uni etiam huic præ omnibus, peculiare est, hominem cum Salvatore nostro con-

CAPUT II.

Admiratur ergo atque amplectitur hoc, quod divina quadam atque arcana sapientia, non magicis artibus miracula [Apollonius] ille prætraverit : id ita revera se habere et credens ipse, et sine probatione firmum esse et indubitatum jubens. Audi vero quæ dicat iisdem syllabis : « Ultro citroque jactant, laudibusque Jesum tollunt, ut qui cæcis videndi dederit facultatem, et alia id genus miranda præstiterit. » Tum, quibusdam interjectis, ista subjungit. « Videndum vero quanto melius et prudentius nos talia, et quam habemus de viris præstan-

et non destinato contra de stylo, satis illa eversa videantur.

(7) Τοῦ Φιλαλήθου. Vid. paulo ante not. 4.

(8) Φιλαλήθως. Allusum ad titulum operis Hierocli.

(9) Περὶ τοὺς. Malim ego παρὰ τοὺς.

(10) Οὐχὶ δὲ γοητείας σοφίσμασι. Γοητείας male legebatur : substitui ex mss. γοητείας. HOLST.

(11) Ἐνω καὶ κάτω. In editione Holsienii legebatur ἄνω δὲ καὶ κάτω. Sed dè rectius omnissum in cæteris putavi.

(12) Σκεψόμεθά γε μὴν. Locus hic fæde mutilatus in priorè editione legebatur, quem magna lacuna liberavi. In Regio codice supplementum oræ ascriptum erat ; id cum Philostrati editor ignoraret, quorsum referendum esset, scholii instar in calcem libri rejecit, lacerum et satis vitiatum. Librarius religiosior, offensus horrendis blasphemis quas mortalis ille γυμνῆ κεφαλῆ in Christum Dominum nostrum effudit, castrare locum maluit, ne piæ aures ei incestarentur. Nec ipse suo ordini restituere suissem ausus, nisi infra totidem litteris repeterentur, et totum Eusebii librum veluti ἀλεξίκακον et scorpia cum huic veneno oppositum vidissem. HOLSTEN. — Partem hujus laciæ repetitam inf. habemus c. 20.

tibus sententiam, admittamus. » Et post ista quoque Proconnesium Aristeam et Pythagoram, rursusque antiquiores nonnullos in transitu velut percensens, subjungit hæc dicta : « At majorum nostrorum ævo, Nerone imperante, Apollonius floruit Tyavensis, qui a prima pueritia, et ex quo Ægis, Ciliciæ oppido, hominum amantissimi Æsculapii sacris vocavit, multas res admirandas gessit, quarum vobis, majore parte omitta, memoriam refrenabo. » Deinde, ab initio exorsus, stupenda ejus facta recenset, quibus expositis ista verbotenus subjungit. « Quo ergo sine ista commemoro? Nempe, ut liceat contendere invicem accuratum nostrum solidumque de re quavis judicium, et animi in christianis levitatem. Quandoquidem nos quidem, tam magna operatum non Deum tamen, sed deorum amicum esse arbitramur. Illi vicissim ob exiguas quasdam præstigias Jesum Deum esse prædicant. » Istis post alia quædam hæc subjungit verba : « Id quoque dignum consideratione est, quod a J. su quidem gesta Petrus et Paulus, iisque similes alii quidam, miris modis extulerint, mendaces homines indoctique et præstigiatores : Apollonii autem res Maximus Ægiensis, et Damis philosophus, sodalis ejus, Atheniensis Philostratus, qui præclare doctrina profecerant, et veritatis erant cultores, humanique generis commodis studentes, viri magni diisque amicissimi res ignotas esse noluerunt. » Hæc Hierocli ad verbum prolata sunt, qui contra nos disputationem scripsit.

513 CAPUT III.

Damis igitur, qui plurimum cum Apollonio est versatus, ex Assyria proëctus, atque ibi primum in patria cum illo versatus, quæ ab isto tempore cum eodem illi intercessit, conversationem in literas retulit. Maximus autem paucis singularia quædam facta ejus descripsit. Atheniensis demum Philostratus omnia, quæ sciebantur, ex Maximi ipsiusque Damidis atque aliis scriptis collegisse sese affirmans, omnium perfectam maxime ab incunabu-

(13) *Προκοννήσιον Ἀριστεάν*. De Proconnesii Aristæ Τερατολογίας nota omnia ex Herodoto *Melpom.* p. 230. Strabone lib. xiii; Apollonio *Hist. Mir.*, c. 2; Maximo Tyrio *Diff.* xxii et xxviii; Suida item et Plinio l. vii *Hist. Nat.*, sect. 53. Cæterum infeliciter ab Hierocle allegatum ejus exemplum, inter eos, quorum eximia virtus fuerit, divinis tamen propterea qui non sint affecti honoribus. Certe enim ei ut Deo sacra instituta a Siculis, ut ex Herodoto et aliis ad Apollonii l. c. docuit Meursius p. 57. Et de Pythagora quæ non commentii sunt plerique, ut Deum eum fuisse, ipsumque Hyperboreum Apollinem persuaderent. Multa eam in rem legere est passim apud eos, qui vitam illius scripsere.

(14) *Παρελθών*. Infeliciter, nisi fallor, doctissimo Holstenio hæc fuere conversa : « Deinde Aristeam Proconnesem et Pythagoram prætermittens subjungit his verbis. Quis enim in illis sensus, et quid præsertim nostra interpretatio judicabunt cordatiores. Nempe ὡς ἐν παρελθών de illis egerat Hierocles, unde eos παρελθών, h. e. quasi in transitu de iis egisse, figura usum forte etiam, quam πάροδον vocamus, ait Eusebius.

(15) *Ἀφ' οὐπερ ἐν Αἰγ. τῆς Κιλικ.* Vide Philostr. lib. i *De vita Apollon. Tyan.*, c. 7.

A καὶ τούτοις τὸν Προκοννήσιον Ἀριστεάν (13) καὶ Πυθαγόραν, καὶ αὐτὰ ἀρχαιοτέρους παρελθών (14) ἐπιφέρει λέγων· « Ἄλλ' ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν, κατὰ τὴν Νέρωνος βασιλείαν Ἀπολλώνιος ἔγραψε τὴν Τυανεύς, ὃς ἐκ παιδὸς κομιδῆ νέου, καὶ ἀφ' οὐπερ ἐν Αἰγαίᾳ τῆς Κιλικίας (15) ἱεράσατο τῷ φιλοπρόσωπῳ Ἀσκληπιῷ, πολλὰ καὶ θαυμαστά διεπράξατο, ὧν, τὰ πλείω παρεῖς, ἡμῖν (15') ποιήσομαι μνήμην. » Εἶτα καταλέγει, ἀπὸ πρώτου ἀρχαίμενος, τὰ παράδοξα, μὲθ' ἃ καὶ ἐπιλέγει τὰ αὐτὰ κατὰ λέξιν· « Τίνος οὐνεκα τούτων ἐμνήσθην; ἵνα ἐξῆς συγκρίνῃ τὴν ἡμετέραν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἐκάστῳ κρίσιν καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν κουφότητα (16)· εἴπερ ἡμεῖς μὲν τὸν τοιαῦτα πεποιηκότα οὐ θεὸν (17), ἀλλὰ θεοῖς κεχαρισμένον ἄνδρα ἡγούμεθα. Οἱ δὲ δι' ὀλίγας τερατείας τινὰς τὸν Ἰησοῦν θεὸν ἀναγορεύουσι. » Τούτῳ ἐπιφέρει μὲθ' ἕτερα, φάσκων· « Κάκεινο λογισασθαι ἄξιον, ὅτι τὰ μὲν τοῦ Ἰησοῦ Πέτρος καὶ Παῦλος, καὶ τινες τούτων παραπλήσιοι, κεκόμπασιν, ἀνθρώποι ψεύσται, καὶ ἀπαιδεῦτοι, καὶ γόητες· τὰ δὲ Ἀπολλωνίου Μάξιμος ὁ Αἰγιεύς (18), καὶ Δάμις (19) ὁ φιλόσοφος, ὁ συνδιαιτῆς αὐτῶν, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ παιδεύσας μὲν ἐπὶ πλείστον ἦγοντες, τὸ δ' ἀληθῆς τιμῶντες, διὰ φιλοπρόσωπον ἄνδρὸς γενναίου καὶ θεοῖς φίλου πράξεις μὴ βουλόμενοι (20) λαθεῖν. » Ταῦτα ῥήμασιν αὐτοῖς Ἱεροκλεῖ τῷ τῶν καθ' ἡμῶν (21) ἐπιγεγραφέτι λόγον εἴρηται.

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Δάμις μὲν οὖν (22), ὁ τὰ πολλὰ ξυνδιαιτῆς τῷ Ἀπολλωνίῳ, ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίων γῆς ὁρμώμενος, αὐτόθι τε πρῶτον ἐπὶ τῆς ἰδίας χώρας αὐτῷ συμμίξας, τὴν ἐξ ἐκεῖνου μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῷ γενομένην ξυνουσίαν ἱστορήσας· ὁ δὲ Μάξιμος, κομιδῆ βραχέα τῶν κατὰ μέρος αὐτῷ πεπραγμένων ἀνεγράφατο· ὃ γε μὴν Ἀθηναῖος Φιλόστρατος, τὰ φερόμενα πάντα ὁμοῦ ἀπὸ τῶν Μαξιμου, καὶ αὐτοῦ Δάμιδος, καὶ ἄλλων (23) ξυναγαγεῖν ἑαυτὸν φήσας, πάντων μὲ-

(15') *Ἡμῖν*. Legendum videtur ὁμῖν, ut et sententia postulat et interpret verit. Edit.

(16) *Κουφότητα*. Nempe levitatis est temere credere. Hinc sapiens : *Qui cito credit, levis est corde.*

(17) *Οὐ θεόν*. At certe, quem tantis laudibus postornat, Damis ipseque Philostratus in ea fere sententia sunt, quod deus fuerit Apollonius. Vide observata ad Philostr. *Vita Apoll.* lib. ii, c. 4, et l. 8, c. 29.

(18) *Μάξιμος ὁ Αἰγιεύς*. Vide observata ad *Vitam Apollonii* lib. i, c. 3, l. 5.

(19) *Δάμις*. Vide ibid. not. 4.

(20) *Πράξεις μὴ βουλόμενοι*. Negligentia librarii omissam particulam μὴ ἀπό : HOLSTEN.—Nempe μὴ in editis prius omissum fuerat.

(21) *Καθ' ἡμῶν*. Non κατὰ Χριστιανῶν, sed πρὸς Χριστιανούς inscriptus fuit, ut ex Lactantii loco observet licet. Eusebius igitur de re loquitur, non de verbis et titulo : sane enim opposita Christianis ille erat λόγος.

(22) *Δάμις μὲν οὖν*. Quæ toto hoc capite refert Eusebius, excerptis ex ipso Philostrato lib. i, c. 3.

(23) *Καὶ ἄλλων*. Epistolæ imprimis respicit Apollonii, variaque monumenta in civitatibus et templis reperta, ad quæ l. c. Philostratus provocat.

λιστα ἐντελή την ἀπό γενέσεως καὶ μέχρι τελευτῆς A lis, usque ad exitum vitæ viri historia u con-
τατοριαν τοῦ κατὰ τὸν ἀνδρα βίου πεποιήται. textuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Εἰ δὴ οὖν ἐξῆν τὴν ἐπικατηγορουμένην ἡμῶν εὐ-
χέριάν τε καὶ κουφότητα, καὶ τὴν τοῦ Φιλαλήθου
ἀκριθεῖ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἐκάστῳ παραθεῖναι κρίσιν,
φέρει διαπυθώμεθα, οὐχ ὅστις θεϊότερος, γεγονός· οὐδ'
ἔπιος θαυμασιωτέρα τε καὶ πλείω διεπράξατο πρά-
ξασα· οὐδ' ὡς μόνος παρὰ τοῖς ἀνέκαθεν, πρὸ μυρίων
ἔσων γενόμενος, Ἐθραίων σοφοῖς ὁ Σωτῆρ ἡμῶν καὶ
Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἤξεν ἐς ἀνθρώπους κατὰ
θεῖαν ἐπίπνοιαν προπεφύετο· οὐδ' ὡς πλείους ἐπὶ
τὴν τῆς θείας διδασκαλίας αὐτοῦ λόγον προὔτρέψατο·
οὐδ' ὡς γνησίους καὶ ὄντως ἀληθεῖς ἐκτῆσατο φοιτη-
τάς, μονοουχὶ καὶ ὑπεραποθνήσκειν ἐτοίμως τῶν λό-
γων αὐτοῦ παρεσκευασμένους· οὐδ' ὡς μόνος σώφρο-
νος βίου διδασκαλεῖον, καὶ ἐς τὸν μετέπειτα χρόνον,
ἔνευστήσατο· οὐδ' ὡς τῇ ἰδίᾳ θεότητι τε καὶ ἀρετῇ
πίσαν ἔσωσε τὴν οἰκουμένην, καὶ εἰσέτι καὶ νῦν μυ-
ρία πλήθη πανταχόθεν ἐπὶ τὴν θεῖαν ἑαυτοῦ διδασκα-
λίαν ἐπαγόμενος· οὐδ' ὡς τῶν πώποτε μόνος πρὸς
ἀπάντων, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀνθρώπων, ἀρχόντων τε καὶ
ἀρχομένων, πλείστοις ἔθεσιν ἡδὴ πολεμούμενος,
κρείττων, καὶ πολὺ δυνατώτερος τῶν πικρῶς ἐλαυ-
νόντων ἀπίστων (24) ἀποδέδεικται, θεῖα καὶ ἀρρήτη
δυνάμει τοὺς μὲν κατὰ καιρὸν ἐπανισταμένους αὐτοῦ
τῇ θεῖᾳ διδασκαλίᾳ μετιῶν βράδως, τὸν ἐξ πηγύατα
πρὸς αὐτοῦ (25) καὶ παραδοθέντα θεῖον λόγον ἐς
ἄπειρον αἰῶνα καθ' ὅλης κρατύων οἰκουμένης· οὐδ'
ὡς εἰσέτι καὶ νῦν τῆς ἐνθεοῦ δυνάμεως τὴν ἀρετὴν
ἐπιδείκνυται, μοχθηροῦς τινος, καὶ φαύλους δαιμό-
νας, ψυχᾶς ἀνθρώπων καὶ σώμασιν ἐφεδρεύοντας,
ἀπειλάντων (26) διὰ μόνης τῆς ἀρρήτου προσηγορίας
αὐτοῦ (27), ὡς αὐτῇ πείρα κατελήφμεν· ταῦτα
γὰρ περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ζητεῖν, μὴ καὶ τὸ ἐρωτᾶν
ἀνήτον· μόνην δὲ ἐπισκεψόμεθα τὴν τοῦ Φιλοστρά-
του γραφὴν, δι' ἧς εὐθυσόμεν, ὡς οὐχ ὅτι γε ἐν φι-
λοσόφοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν ἐπισκεπτοῖς, καὶ μετρίοις ἀνδρά-
σιν ἄξιον ἐγκρίνειν, οὐχ ὅπως τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Χρι-
στῷ παρατιθέναι τὸν Ἀπολλώνιον, ὅσον ἐπὶ τῇ γραφῇ
τοῦ παρὰ τῷ Φιλαλήθει παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλεί-
στον ἔχοντος (28), τὸ δ' ἀληθὲς μὴ τιμῶντος συγγρα-
φως. Τοιοῦτος γὰρ ἦν μετὰ τῶν ἄλλων (29) καὶ ὁ

CAPUT IV.

Quod si igitur liceat nostram, quam incusavit
simplicitatem levitatemque, et Philalethis accura-
tum solidumque de unaquavis re iudicium invicem
contendere; age inquiramus, non quidem uter
divinæ magis sit indolis; neque uter stupenda ma-
gis, aut plura patraverit miracula. Neque (de eo
disquiremus) quod solum ab antiquis, ante innumeros
annos florentium Hebræorum sapientibus
Salvatorem nostrum et Dominum Jesum Christum
venturum in mundum, divina inspiratione sit
prædictum. Neque quod quam plurimos ille ad di-
vinæ suæ disciplinæ doctrinam adduxerit: nec
quod ingenuos verosque nactus discipulos fuerit,
pene lubenter pro illius doctrina mortem subire
paratos: neque quod frugalis vitæ scholam solus,
posteris quoque temporibus duraturam, patefecerit:
neque quod propria sibi virtute divina salu-
tem universo paraverit mundo, etiamnum undequaque
innumeram multitudinem ad divinam suam
doctrinam adducens: neque quod unus ex omni-
bus, qui unquam vixere, a cunctis fere mortalibus,
imperantibus et subditis, variis modis oppugnatus
vicerit tamen, multoque superior iis, qui acerbis-
sime eum insectabantur, infidelibus exstiterit, di-
vina et ineffabili virtute sibi dum viveret adversatos
institutione divina facile in partes trahens, firma-
tam vero a se traditamque divinam doctrinam ad
ævum finem non habituram per universum terra-
rum orbem conservans: neque quod adhuc dum
divinæ potentia suæ virtutem demonstraret, miseros
quosdam et infaustos dæmonas, corporibus homi-
num animisque insidiantes, solo sacratissimo nomi-
ne suo appellato expellens, prout ipsa edocti expe-
rientia sumus. Similia enim quærere in Apollonio,
imo (de iis) vel interrogare fortassis summa foret
stoliditatis. Solam igitur Philostrati pensitemus hi-
storiam, ex qua evincemus, non inter bonos qui-
dem, imo nec mediocris indolis viros eum censeri
jure posse (ne dum ut Salvatore nostro Christo
Apollonium conferre deceat): prout quidem ex

(24) Ἀπίστων. Sic rectius ms. quam ἀπάντων, ut antea legelatur. HOLSTEN.

(25) Πρὸς αὐτοῦ. Ita scribendum pro πρὸς αὐ-
τόν, quod ante edidit. Sic ipse Eusebius cum se-
cundo casu eo sensu præpositionem πρὸς jungit
paulo post: ἢ πρὸς αὐτῶν ἐπικαλούμενη εὐχέρεια.

(26) Ἀπειλάντων. Nempe Eusebii adhuc ætate dia-
bolicas præstigias impedire atque eludere efficaciter
valebant Christiani: quæ eorum in dæmonas potestas
Valeriani persecutioni occasionem dedit, instigante
eum Mago Ægyptio Macriano. Ut enim H. E. vii,
10, ait Eusebius: Καὶ γὰρ εἰσὶ καὶ ἦσαν ἱκανοὶ πα-
ρόντες καὶ ὄρωμενοι, καὶ μόνον ἐμπνεόντες καὶ
φεγγόμενοι, διασκεδάσαι τὰς τῶν ἀλιτηρίων δαιμό-
νων ἐπίβουλάς, τελετὰς δὲ ἀνάγνους, καὶ μαγανείας
ἐξαγίστους, καὶ ἱερουργίας ἀκαλλιπέρητους ἐπιτελεῖν.

(27) Προσηγορίας αὐτοῦ. Sacrum nimirum Jesu
nomen efferentes diabolicas dissipabant machina-
tiones Christiani: quo pertinent Eusebii quoque in

D loco alleg. verba, ἐμπνεόντες καὶ φεγγόμενοι. Hinc
Cyprian. ep. 76, Per exorcistas voce humana et po-
testate divina flagellari diabolium, ait. Nempe ut de
idolorum vanitate ait idem: Adjuratum per Deum
verum. Adde Act. apostol. xix, 13.

(28) Τοῦ π. τ. Φιλαλήθει παιδεύσει. μὲν ἐπὶ
πλ. ἡκ. Respicit verba Hieroclis supra cap. 2 allata,
quibus eruditionis laudem Philostrato tribuit, qui
est, quem συγγραφεῖα hic vocat Eusebius. Ex cujus
utrunque eruditi, minus veracis tamen scriptis, se
hoc saltem evicturum esse ait, Apollonium, si talis
fuerit qualem ipse delineat, neque philosophum ne-
que bonum virum fuisse, sedum ut cum Christo
inreatur componi. Parum exacte hæc Acciclus red-
diderat, ut alia pleraque.

(29) Μετὰ τῶν ἄλλων. Juxta cum cæteris; qui de
vita nempe Apollonii commentati fuerant, ad quos
supra c. 2 provocabat Hierocles: erant autem illi
Maximus Ægiensis, Damisque Ninius.

scriptiōne colligere est auctoris, qui, *Philaletha* iudice, plurimum quidem in eruditione profecit, sed parum certe veritatis est studiosus. Nempe talis omnino erat iuxta cum cæteris Philostratis Atheniensis : ex quo facile etiam iudicium feramus licet de cæteris, qui iuxta *Philaletham* plurimum quidem in eruditione profecerunt, exquisitum tamen studium in historia Apollonii ponere minime laborarunt. Ista nempe si probe examinaverimus, simul et *Philalethæ*, suprema iudicia per totam provinciam administrantis, contra Christianos iudicium an verum sit, et, ut ipsi videtur, undequaque accuratum, patescet : nostrumque item qui stolidi, et rustici insuetique istis hominibus videmur, tantopere ab eis reprehensa simplicitas, et animi levitas.

514 CAPUT V.

Atque alius quidem adversis signis concursurus, convivii statim dilaturus erat, tanquam hostem et inimicum sibi, eum, adversus quem instituenda oratio erat. Ego vero, amice, humanæ sapientiæ egregie callentem fuisse Tyanensem et olim existimavi, et adhuc quoque eandem non inavitus retinere sententiam velim, imo et tibi eam de eo opinionem, si interrogas, exponere non dubitem. Cum quovis philosophorum ut componat virum, modo fabulis de eo nihil turbarum det, patior : sin limites vero transilire, et quæ philosophiæ vires excedant statuere ausit, sive Assyrius quidam Danis, sive Philostratus, sive alius quicumque auctor vel historicus, verbis quidem magis ab eo depellens crimen, re tamen magis quam verbis hominem gravatus, ceu larvam aliquam Pythagoricum ei vitæ institutum aptans ; tum quidem non philosophus nobis procedet, sed asinus leonis tectus exuviis, et sophista circulatorem per civitates agens ; imo omnino magus manifeste pro philosopho deprehenditur.

(29*) *Καταμάθωμεν*. Forte καταμάθοιμεν. Edit.

(30) *Τὰ ἄνωτ, δὲ καθ' ὄλ. δικαστήρια διειλήφ.* Nempe Nicomediensis in Eithynia iudex Hierocles, (quem « Φιλαλήθους » nomine semper, petito ex inscriptione libri nomine, Noster vocat) prim. m. existit, ut ex Lactantio notum : inde præfectus Alexandria factus, ut ex Epiphania colligitur hæc. LVIII. Cæterum hanc ejus dignitatem iisdem plane verbis rursum infra designat Eusebius c. 20 in it. Ibi tamen legitur τὰ ἄνωτάτω καὶ καθόλου, unde et hic ita malim quam καὶ καθ' ὄλων, quorum auctoritatem tota aliqua provincia reveretur, qualia apud nos quoque provincialia iudicia.

(30*) *H.* Legendum videtur esse ἢ, quod referatur ad χριστιανούς ; et paulo ante γε pro τε. Edit.

(31) *Κουφότης*. Nempe eam exprobrabat Hierocles Christianis, supra c. 2 allegatis verbis, ubi hac ipsa voce in eo negotio utitur.

(32) *Ὁμοσε χωρῶν*. Phrasis non intellecta Acciolo. Ὁμοσε χωρῶν dicuntur adversæ acies, collatis signis concurrentes, quot exemplis additum in vulgatis proque lexicis probatur.

(33) *Καὶ σοὶ μὲν αὐτός*. Sic malim legere quam καὶ σοὶ τὴν αὐτόν, quod editum antea est.

(34) *Ὁν φιλόσοφος*. Ita rescripsi pro : ὁ φιλόσοφος, quod antea editum. Emendationem luculenter firmat mox sequens adversativa, οὐ φιλόσοφος, ὄνος δέ, etc., item cætera quæ subiungit, σοφιστῆς τις ἀληθῶς ἀγέλων, αὐτό τε τοῦτο, γόης ἀτεχνῶς ἀντί

A Ἀθηναῖος Φιλόστρατος· ἐξ οὗ βραδύως ἂν καταμάθωμεν (29*) καὶ τῶν λοιπῶν, τῶν καθ' αὐτὸν παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλεῖστον ἡκόντων, αὐτῆ δὲ τῆ ἐξήτασμένως μὴ ἀπὸ κριθιμῶν τῆς κατὰ τὸν Ἀπολλώνιον ἱστορίας. Τοῦτων γὰρ ἡμῖν διευκρινθηέντων, ὁμοῦ τοῦ τε Φιλαλήθους, τὰ ἄνωτάτω τε καθ' ὄλων δικαστήρια διειλήφτος (30), ἢ (30*) κατὰ Χριστιανῶν βεβαία, καὶ ὡς αὐτὸς ἐκτυπῶ δοκεῖ, ἀκριδῆς ἐφ' ἐκάστῳ χριστιανῶ, φανερά καταστήσεται· ἡμῶν τε αὖ, οἱ μωροὶ καὶ βεβουκαλημένοι νενομισμεθα παρ' αὐτῶν, ἢ πρὸς αὐτῶν ἐπικαλουμένη εὐχέρεια τε καὶ κουφότης (31).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

B Ἄλλος μὲν οὖν, ὁμοσε χωρῶν (32), αὐτόθεν διεβαλέν ἂν βλασφημῶν, ὡς ἐχθρὸν αὐτῷ καὶ πολέμιον, τὸν καθ' οὗ τὸν λόγον ἐποιεῖτο· ἐγὼ δὲ, ὡ ἐταίρε, σοφὸν τινα τὰ ἀνθρώπινα τὸν Τυανέα γεγονέναι ἡγούμην, καὶ ἔτι γε αὐτῆς ἔχειν διανοίας ἐκὼν εἶναι βουλομένην, καὶ σοὶ μὲν αὐτὸς (33) ἐμαντοῦ περὶ αὐτοῦ δόξαν ἐκθείην ἂν ἐρωτῶντι. Φιλοσόφον μὲν ὅτι τις βούλοιο καταλέγειν τὸν ἄνδρα, παρὰ μὴδὲν διανοχλοῦντα ταῖς περὶ αὐτοῦ μυθολογίαις, ἔστω· εἰ δ' ὑπερπρῶξιν τοὺς ὄρους, καὶ φιλοσοφίας ὑπέριτερα φρονεῖν, εἴτε τις Δάμις Ἀσσύριος, εἴτε Φιλόστρατος, εἴτε τις Συγγραφῆς, ἢ λογογράφος θρασύνειτο, λόγιον μὲν ἐκτερόμοιος γοητείας, Ἐργῶν δὲ πλεονῆς ἢ βήμασιν ἐπιφορτίζων τὸν ἄνδρα, προσωπειῶν δίκην τὴν Πυθαγόρειον ἐπιμορφαζόμενος ἀγωγὴν· οἰχθήσεται μὲν ἡμῖν οὐ φιλόσοφος (34), ὄνος δὲ τῆ τοῦ λέοντος ἐπικρυπτόμενος δέβρι (35), σοφιστῆς τις ἀληθῶς ἀγέλων κατὰ τὰς πόλεις, αὐτό τε τοῦτο, γόης ἀτεχνῶς ἀντί φιλοσόφου φωραθήσεται.

φιλοσόφου φωραθήσεται.

(35) ὄνος δὲ τ. τ. λέοντος ἐπικρυπτ. δέβρι. Ad fabulam de asino Cumano, leonina pelle induto, respici certum est, quam scite narrat Lucianus in *Piscatore*, pag. m. 409, qui ad eandem etiam aliquid in *Pseudologista* : Οὐ δὲ δεῖ τινας ἀποδόσαντος τὴν λεοντῆν, ὡς φανερός γένοιο κυνθῆλιος ὢν. Utiturque proverbio inde ducto Socrates quoque apud Platonem in *Cratylō*. Vide plura ap. Erasmus. in *Proterb. Induitis me leonis exuvium*, p. m. 285. Cui tamen non assentior, existimanti, Lucianum in *Philopseude* demutasse non nihil de proverbio, cum ait, τοσοῦτον χρόνον ἐλελήθει ὑπὸ τῆ λεοντῆ, γελοῖόν τινα πύθηγον περὶ στέλλων, quod ita interpretatur Erasmus : tantum temporis non animadvertit, eum sub leonis exuvio ridiculam simiam tectam habere. At plane inaudita res simia cum leonis exuviis, ineptumque exiguo animali, quale simia, bene amplas aptare exuvias. Nempe ad duo simul Lucianus eo loco respicit proverbialia, alterum est ὄνος ὑπὸ λεοντῆ, alterum πύθηκος ἡρώος προσωπειῶν περιθέμενος. Vertendum erat : tanto tempore sub leonina pelle delituit, atque simiam ridiculam vestitu leonit. Luculenter rem firmat locus in paulo ante allegatis *piscatoribus*, ubi similiter conjungit utrumque, sed paulo clarior : Οὐκ ἤνεγκα τὴν ἀσχυρὴν τῆς ὑποκρίσεως, εἰ πύθηκοι ὄνες ἐτάλησαν ἡρώων προσωπειῶν περιθέσθαι, ἢ τὸν ἐν Κύμῳ ὄνον μιμήσασθαι, ὃς λεοντῆν περιβαλλόμενος ἤξιστο λέων αὐτὸς εἶναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT VI.

Πῶ; δὲ τοῦτο φημι, καὶ πόθεν ἑρμώμενος, ἐρωτᾷς, μάθανε. Ὅροι φύσεως, ἀρχὰς, καὶ μέσα, καὶ τέλη τῆς τῶν ὄλων οὐσίας περιελήφτες, μέτρα καὶ θεμοῦς ἔπασι, δι' ὧν τόδε τὸ πᾶν μηχανήμα τε καὶ ἀριτεκτόνημα τοῦ παντός κόσμου τελεσιουργεῖται. Διαθεῖναι τε νόμοις ἀλύτοις, καὶ δεσμοῖς ἀρρήκτοις τῆς ἐκ πάντα οἰκονομοῦσης Προνοίας, τὸ πάνσοφον βούλημα διαφυλάττοντες. Οὐκ οὐκ κινήσεις τι, καὶ μεταβολὴ τῆς τάξεως, τῶν ἅπαξ διαθεθειμένων. Κεκράτηται δ' οὖν θεσμῶ φύσεως τὸν θεῖον ὑπερναβαίνειν νόμον πᾶς, ὅτι τις θρασύτερος τοῦ ἐπέκεινα φαίνεται ἔνεστι πόθος. Οὕτ' οὖν παρὰ φύσιν ὁ ἐνδρος, ἐπὶ τὴν χέρσον μεταβάς, βιώνει δυνήσεται ἰχθύς· οὐ τὸ ἐν χέρσῳ τραπὲν τοῖς ὕδασι καταδύεται, τὴν εἰκασίαν διγνεκὴ μὴν ἀσπαζόμενον· οὐ, μέγα πηδῆσας, μετέωρός τις τῶν ἐπὶ γῆς ἀρθήσεται πρὸς ἄερα, συμπεριπολεῖν ἄετοῖς ἐπιθυμῶν καὶ μὴ κενόφι γι, κἂν ἐπὶ γῆς ἔλθοιεν, βρῖσαντες ἐπὶ τὸ κάτω τὴν δύναμιν, καὶ τοῦ περὶ χαλάσαντες, καὶ ἀνέντες τὴν φύσιν· ἐπὶ καὶ τοῦτο θεοῖς ὠρίσται νόμοις, τοῦ ἕρους τὸ μετέωρον ὑποκαταβαίνειν δύνασθαι· οὐ μὴν καὶ ἔμπαλιν τὸ ταπεινὸν καὶ γεῶδες ἐπὶ τὸ μετέωρον ἀφροῦται. Ταῦτη δὴ καὶ τὸ θνητὸν ἀνθρώπων γένος, ψυχῆς μετέωρον καὶ σώματος, ὅροι περιγράφεται θεοῖς. Οὕτ' οὖν τῷ σώματι δι' ἄερος ἔλθοι ποτὲ, τῶν ἐπὶ γῆς καταφρονήσας διατριβῶν, μὴ οὐχὶ τοῦπι: μὴν αὐτίκα τῆς ἀνοίας παρατῶν· οὐ τὴν ψυχὴν ἀρβεις φρονήματι καθίζεται τῶν ἀνεφίκτων, ἢ μεταγροῦλας νοσηματι ἀν περιπέσοι. Σωφρονοῖ δ' ἂν ἀρτίοις μὲν τὸ σῶμα ποσὶν ἐπὶ γῆς φερόμενος, τὴν δὲ ψυχὴν παιδεῖ καὶ φιλοσοφίᾳ σκληρίπτων (36). Ἐξῆτιο δὲ καὶ τινὰ ξυνεργῶν ἀνωθεν πόθεν ἐκ τῶν κατ' οὐρανὸν διατριβῶν ἔλθειν, καὶ τῆς ἐκεῖσε διδάσκων αὐτῷ φανήνας σωτηρίας. Ἐρρωμένῳ γάρτοι παραδείματι (37), νοσοῦντι μὲν τὸν λατρὸν ἐπιφοιτῶν θεμῖς, καὶ τὸν διδάσκων εἰσαγομένῳ τοῖς μαθήματι συμφέρεσθαι, καὶ τὸν ἄνω ποῦ, καὶ ἐν ὕψει, ξυγκατέναι τοῖς ταπεινοῖς· οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν. Ὅσον δὴ θεῖαν μὲν φύσιν, εὐεργετὴν οὖσαν, καὶ σώπειραν, καὶ προνοητικὴν τῶν ὄντων, ἀνθρώποις ποτὲ ἐς ἰμῖλιαν ἔλθειν, οὐδεὶς ἂν ἀπειροῖ λόγος, ὅρι θεῖας προνοίας (38) καὶ τούτου ξυγκεχωρημένου. « Ἄγαθός γάρ ἦν » κατὰ τὸν Πλάτωνα· « ἀγαθῷ θεοῖς περιούθενδ; ἐγγίνεται φθόνος (39). » Οὐκ οὐκ

A

B

C

D

Hoc vero quomodo affirmare possim, quibusve rationibus motus, interrogas : accipe igitur. Limites [dantur] naturæ, qui initia, mediumque, et fines universitatis rerum contineant, mensuram et leges rerum omnium, quibus tota hæc machina, mundi que totius ædificium absolvitur. Illi [limites] vero lege immutabili scitisque inviolabilibus Providentiæ, omnibus rebus prospicientis, sunt positi, consilii summe sapientis custodes. Non igitur quidquam eorum loco se moveat, ordinemve commutet licet, quæ semel sunt constituta. Atque adeo naturæ lege retinetur quo minus divinum ordinem transiliat, quemcunque audentior subierit, ultra [naturæ leges] eundi, impetus. Non igitur præter naturam, in aquis vivere natus piscis, ubi in terras translatus fuerit, vivere poterit : non terris inuitritum animal aquas subibit, constans ibi domicilium sibi ut delingat. Non quisquam eorum qui terræ affixi sunt, magno licet saltu in sublime se tollat, ad aerem usque elevabitur, ut cum aquilis per eum feratur, utut velit cum maxime. Et tamen illis in terram quoque se demittere datum, deorsum inclinantibus virium impetum, et laxantibus alas, suæque indolis vim remittentibus : quoniam et hoc divinis sancitum legibus est, ut ex sublimi id, quod in aere suspenditur, possit descendere : non autem versa vice in altum tolli, quod humi repit terræque affixum degit. Eadem ratione mortale hominum genus, animæ particeps corporisque, limitibus circumscriptum est divinitus. Nec corpore itaque per aerem veli datum est ipsi, moræ in terra faciendæ pertæso, nisi pœnæ statim stoliditatis præbere exemplum velit ; neque animo sublatus cogitationis assequi poterit quæ supra eum sunt posita, quin potius in morbum incidet atrabiliorem. Prudenter igitur fecerit sanis pedibus corpus in terra sustinens, animum vero doctrina ac philosophia suffulcians. Optare tamen etiam licebit, ut desuper ex cœlestibus sedibus adjutor subveniat, indeque derivandæ salutis doctor sibi existat. Validissimo enim argumento, ad ægrotum accedere medicum fas est, et magistrum discipulo condescendere, et loco superiore atque in sublimi positum ad inferiores sese demittere : non versa vice. Quamobrem

(36) Σκληρίπτων. Σκληρίπτεσθαι, ἐπερῖδεσθαι; βάλω ἢ ἄλλω τινί, etc. Hesych. Similia legas apud Suidam.

(37) Ἐρρωμένῳ γάρτοι παραδείματι. Sensum esse paulo : exemplum medici et ægroti, præceptoris et in disciplinam admissi, satis validum esse ut persuadent nobis, conveniens esse, ut revelatione nobis sapientia cœlestis subveniat. Οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν, non versa autem vice, ut nos propriis viribus sublimia petamus, altumque sapiamus. Si ad ægrotum enim medicus veniat, ad nos quoque ægrotos medicum venire debere, non nos ad ipsum : si conveniens sit ut magistrum εἰσαγόμενος, ipsius μαθήματα sit obaudiens· non vero ipsum se doctorem esse stolidi opinionem præsumat ; conveniens etiam esse, ut nos divinæ sapientiæ præceptis obaudiamus, non ipsos veræ scientiæ causam nos esse no-

bis posse arbitremur. Atque adeo sapientiam et λόγον æternum, quæ sit super omnia, ad nos descendere, non vero ad eam nos subvolare oportere : quæ Pelagio opposita, obscuriora erant in Accioli versione, diligentius proinde paulo a nobis illustranda.

(38) Οὐδ. ἂν ἀπειροῖ. λόγος ὅρι θ. προνοίας. Nempe supra dixerat, non posse mutari ὅρι θεῖας προνοίας διατεθειμένα, prudentissimeque facere, qui, viribus naturæ recte utentes, ultra ἰσὴν sapiant. Cætera rationi conveniens esse, a. Jutorem ad veram sapientiam divinam expectare. Et ne divinæ naturæ cum humana conversationem itidem ὅρον προνοίας excedere quis dicat, cum potius ξυγκεχωρησῶναι permittit hoc ostendit.

(39) Ἄγαθός γάρ ἦν... φθόνος. Ipsa Platonis verba sunt desumpta ex ejus *Timæo* p. 29. t. III.

divinam quidem naturam, ut quæ benefica sit et salutaris, rebusque prospiciat, cum hominibus aliquando conversatam esse, nulla prohibuerit ratio, limitibus divinæ providentiæ subnixā, ut qui et ipsi minime istud prohibeant. 515 « Bonus enim erat » [Deus], ut inquit Plato : « bonum vero nulla rei cuiusquam subit invidia. » Non corporum tantum igitur, bonus qui sit, hujus universi gubernator geret curam, verum multo magis etiam animorum, quibus immortalitatis ac domini concessum est munus. Animis igitur, tanquam totius familiæ, donorumque, quorum largitione naturæ benefaciat, Dominus, eo quod illis recipiendis apti nati sint, radios quasi lucis suæ liberaliter impertietur, apparatus suorum quandoque maxime sibi conjunctos, in salutem atque adjumentum eorum, qui in terrenis hisce principatibus tenent, ablegans. Quorum aliquo si cui bona sua fortuna poliri detur, ille mente purgatus, et mortalis naturæ dissipata caligine, vere divinus censebitur, magnum aliquem deum animo circumferens. Tantus autem qui sit quam non vim exserat ! omne humanum genus, ipsamque mundum multo etiam, quam sol iste,

magis collustraverit : æternæ divinitatis opus æque inferius opificiis ex bruta materia factis naturæ divinæ argumentum suppeditans. Atque hæc tenus quidem natura humana particeps fieri possit naturæ humana excellentioris. Alia vero ratione limites nefas transilire, neque corpus aliis destitutum habentes, ea quæ aliis sint peragenda moliri, æque eum, qui homo sit, superioribus competentia naturis temere affectare licet.

CAPUT VII.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Qualem igitur nobis, ista cum ita se habeant, Apollonium sistis, scriptor egregie ? Si ut divinum philosophoque majorem, et, ut verbo absolvam, excellentiore, quam humana sit, natura præditum, fac ut per totam mihi serves historiam hoc quod ponis, atque argumentum divinitatis etiamnum demonstra. Quidni enim absurdissimum fuerit, fabricarum architectorumque, etiam post mortem artificum, longissimo tempore perdurare opus, immor-

ad lib. II.

(40) *Αὐτοκρατορικὸν*. Acciolus verterat *liberæ voluntatis arbitrium*. Nec inepte fortassis τὸ αὐτοκρατορικὸν ad vim animi, qua seipsum κρατεῖ vel κινεῖ.

(41) *Ταύταις δῆτα*. Hæcce periodus, impeditior, expeditissima sit, si naturalem ei ordinem restitueris hoc modo : Ταύταις δῆτα (ψυχαῖς), ὅσαις ἀντιληπτικαῖς, ἀκτίνας ὡςπερ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ φωτὸς δωρῆσεται ἀφθόνως, ὅσα τῆς οἰκονομίας ἀπάσης καὶ τῶν χαρίτων ὡν κύριος, ὡν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, etc.

(42) *Ἐπὶ τὰ τῆδε*. Omittendas vuculas ἐπὶ τὰ olim putabam, ut sensus sit : Deo proximos quandoque mitti salutis causa eorum, qui hic in terris degant. Ὑστεραὶς φροντίσι : tamen mihi liquebat scribere Eusebium, ita ut editum est, potuisse. Nam οἱ ἐπὶ τὰ τῆδε sunt qui rebus hic obvis, id est in hac terra nostra viventibus præsent, et dominium in eos exercent, id est humani animi, quibus et paulo ante τὸ αὐτοκρατορικὸν tribuebat. Cæterum videtur mihi in hisce et quæ sequuntur Arianæ impietatis nonnihil delitescere. Fallor enim, an id agit Eusebius, ut Christum Salvatorem μᾶλλον ἅλιου τῆν οἰκουμένην καταλόμφαντα, divinam istam virtutem exseruisse innuat, quod τῶν μάλιστα θεῶ προσχῶν εἰως ἡτύχησε. h. e. quod non ipse quidem deus.

σωμάτων μόνον, ἀγαθὸς ὢν, ὁ τότε τὸ πᾶν διακυβερνῶν ἐπιμελήσεται, πολὺ πλέον δὲ ψυχῶν, αἷς τὸ ἀθάνατόν τε καὶ αὐτοκρατορικὸν (40) κεχάρισται γέρας. Ταύταις δῆτα (41), ὅσα τῆς οἰκονομίας ἀπάσης κύριος ὢν καὶ χαρίτων, ὡν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, ὅσαις ἀντιληπτικαῖς, ἀκτίνας ὡςπερ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ φωτὸς δωρῆσεται ἀφθόνως : τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἐστ' ὅτε τοὺς μάλιστα προσεγγεῖς ἐς τὴν τῶν ἐπὶ τὰ τῆδε (42) σωτηρίαν τε καὶ ἀντίληψιν ἐκπέμπων. Ἄν εἴ τῳ εὐτυχῆσαι γένοιτο, τὴν διάνοιαν οὗτος ἀποκαθαρθεῖς, καὶ τὴν τῆς θνητότητος ὀπισκοδάσας ἀγλίην, θεῖος ἀληθῶς ἀναγραφῆσεται, μέγαν τινα θεὸν ἀγαματοφορῶν τῇ ψυχῇ. Κινήσειε δῆτα ὅσα τηλικούτος (43) ! τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος, καὶ μᾶλλον ἅλιου τῆν οἰκουμένην καταλάμψει, τούργον τῆς αἰδέου θεότητος καὶ ἐς τὸν ἐπιόντα ξυνορᾶσθαι καταλείπων χρόνον, οὐ μείον τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης δημιουργημάτων (44) τὸ τῆς ἐνθέου παραδείγματος φύσεως παρεσχημένος. Καὶ ταύτη μὲν ἀνθρωπεῖα φύσις τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων (44) κοινωθήσεται ἄν' ἄλλως δ' οὐ θέμις τοὺς ὄρους ὑπερβαίνειν, οὐδ' ἄπτερον ἔγοντα τὸ σῶμα, τὰ τῶν πτηνῶν ἐπιτηδεύειν, οὐδ' ἀνθρώπων ὄντα, τὰ τῶν δαιμόνων πολυπραγματεῖν.

posteris etiam spectandum relinquens temporibus, æque inferius opificiis ex bruta materia factis naturæ divinæ argumentum suppeditans. Atque hæc tenus quidem natura humana particeps fieri possit naturæ humana excellentioris. Alia vero ratione limites nefas transilire, neque corpus aliis destitutum habentes, ea quæ aliis sint peragenda moliri, æque eum, qui homo sit, superioribus competentia naturis temere affectare licet.

Τί δῆτα ἡμῖν ἐπὶ τούτοις τὸν Ἀπολλώνιον εἰσαγάγεις, ὡς συγγραφεὺς ; Εἰ μὲν δὲ θεῖον, καὶ φιλοσόφου κρατίττον, τὴν τε φύσιν, ἀπλῶς εἰπεῖν, ὑπὲρ ἀνθρώπων, θῆραι μοι εἰ' ὅλης τῆς ἱστορίας τῆν ὑπέθεσιν (45), καὶ τούργον ἐισέει νῦν ἐπιδείκνυθαι τῆς θεότητος. Ἡ γὰρ οὐκ ἀτοπώτατον τεκτόνων μὲν καὶ ἐκδοῶν καὶ μετὰ τὴν τῶν δημιουργῶν τελευτὴν ἐπιμήχιστον τούργον διαρκεῖν, ἀθάνατόν που σχεῖν τῶν συστησαμένων τὴν μνήμην στηλιτεῖον· θεῖον ἔ

sed natura euidem angelica, quæ divinæ sit proxima, conjunctus fuerit, propterea θεῖος ἀληθῶς ἀναγεγραμμένος. Nempe diserte etiam addit sub finem hujus capituli, alia quam ista ratione cum divina natura humanam non posse conjungi, Platonicas scilicet secutus notiones, solis angelis mediatoribus τὸ ἀνθρώπινον cum τῷ θεῷ conciliare posse.

(43) *Τηλικούτος*. Refero ego ad Deum, quem ἀγαματοφορεῖσθαι τῇ ψυχῇ dixerat paulo ante.

(44) *Ὁ μείον τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης θηρ*. Nempe opera ἀνακτίσεως ποσῆς creationis in mentibus hominum, omnino et futuris, ut paulo ante dixerat, perdurant temporibus, nulla æternitate finienda, et creatione materialium rerum tantum præstant, quantum ipsa natura spiritualis materia : ut omnia hic plana esse confidam.

(44) *Τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων* Interpres legisse videtur τῆς ὑπὲρ ἀνθρώπων. Forte legendum τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων. Edidit.

(45) *Θῆραι μοι εἰ' ὅλ. τ. ἱστορ. τῆν ὑπέθεσιν*. Nempe in sequentibus multa observat Eusebius a Philostrato de Apollonio dicta, quæ in Deum aut humanam naturam supergressum minime quadret : ideoque si deum esse serio statuat Apollonium, vel saltem homine majorem, ὑπέθεσιν οὐκ ἐτήρησεν.

δρα φύσιν ἀνθρώποις ἐπιλάμβασαν, σκότιόν που καὶ ἄτακτον ἀποτελεῖν, οὐχὶ δὲ ἐς αἰῶνα τὴν ἀρετὴν ἐπιδεικνυσθαι, μὴ ἐς ἓνα τινὰ Δάμιν, ἢ καὶ ἄλλους βραχεῖς πτωχεύουσαν (46) τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐς μὲν ὅσων ὠφελείας, οὐ τῶν καθ' ὧν ἐγνωρίζετο μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μετὰ ταῦτα γενησομένων τὴν πάροσον ποιουμένη. Ταύτη τοίνυν καὶ τοὺς πάλαι σοφοὺς ζηλωτὰς τε καὶ διαδόχους ποιήσασθαι (47) τῆς ἀρετῆς, ἀθάνατον ὡς ἀληθῶς ἀνθρώποις παρεσχήμενος τὸ κατόρθωμα. Εἰ δὲ θνητὴν θ' ὑπογράφεις τὰνθρώπος τὴν φύσιν, ὅρα μὴ πλέον ἢ προσῆκε ταύτῃ χαριζόμενος, δίκην ἀπολοῖσαι παραλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἄλλὰ μὴν εἰσῆχται αὐτῷ θεῖος ἄνθρωπος, καὶ θαλαττίου δαίμονος σχῆμά τε καὶ προσωπεῖον ἀπὸ γενέσεως ἀναλαμβάνων. Κουούσῃ γὰρ, ὡς φησι, τῇ αὐτοῦ μητρὶ (48), φάσμα ἦλθε θαλαττίου δαίμονος (49), Πρωτεύς, ὁ παρὰ τῷ Ὀμήρῳ ἐξαλλάττων (50). Ἡ δὲ, οὐδὲν δεῖσασα, ἤρετο αὐτὸν τί ἀποκυήσει; Ὁ δὲ, Ἐμὲ, εἶπε. Σὺ δὲ τίς; εἰπούσης· Πρωτεύς, ἔφη, ὁ Αἰγύπτιος. Εἶτα δὲ λειμῶνά τινα, καὶ κύκνους τὴν γυναικα μαγεύεσθαι γράφει, ὅπως αὐτὸ τοῦτ' ἐλήφθη (51) μὴ εἰπῶν. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτου ὑφηγητὴν Δάμιν τὸν Ἀσσύριον ὑπογράφεται (52). Ἄλλὰ καὶ οὐκ ἐξ μακρῶν τῆς αὐτῆς ἱστορίας αὐτῷ Δάμιδι, οἷα δὴ θείας ἔντα φύσεως, τὸν Ἀπολλώνιον εἰσάγει, αὐτὰ δὲ ταῦτα λέγοντα· « Ἐγὼ, ὦ ἑταῖρε, πασῶν τῶν φωνῶν ξυνήμι, μαθὼν οὐδεμίαν· » καὶ « Μὴ θαυμάσης· οἶδα γὰρ καὶ ἅ σιωπῶσιν οἱ ἄνθρωποι. » Καὶ πάλιν ἐν Ἀσκληπιοῦ τιμῶμενον (53) πρὸς τοῦ δαίμονος, καὶ πρόγνωσιν (54) τινα καὶ ἀδιδακτον (55) ἔχειν ἐκ παιδός, κρείττονά τε ἀτεχνῶς ἀνθρώ-

talem fere stabiliens auctorum memoriam : divinam vero naturam, homines irradiantem, admittere teuebras, parumque durabilem esse : neque in æternum subsistere virtutem, contentam minime, in Damidem aliquem, aliosque brevis ævi homines pauperem exercuisse liberalitatem, sed in multitudinis hominum infinitæ, non ejus tantum quo inclaruit ævi, verum etiam posthac existiturorem emolumentum redundantem. Atqui ea ratione antiqui sapientes, virtutis suæ imitatores successoresque sibi paraverunt, immortale humano generi emolumentum præbentes. Quod si mortalem vero naturam ascribas viro, cave ne plus quam ea ferat, illi tribens, præter rationem egisse accuseris.

516 CAPUT VIII.

Atqui omnino ita ab eo virum repræsentatum habemus, ut qui divini sit generis, deique marini formam et speciem ab ipsis natalibus induerit^a. Matri enim ejus, ut ait, ventrem ferenti, marini Dei oblata est species, Proteus, inquam, apud Homerum alias aliasque figuras induens. Ea vero, nihil perterrita, quid paritura esset eum interrogavit. Is vero, Me, respondit, ipsum. Quis tu autem? interrogante ea : Proteus, ille inquit, Ægyptius [sumi]. Tum pratum quoddam et cynos mulieri obstetriciam operam præstitisse scribit^b, unde hoc ipsum deproniptum sit nullo facto indicio. Neque enim [puto] hujus quoque rei auctorem Assyrium Damini allegabit. At et non multo post initia ejus historię, ad ipsum Damidem, quasi divinæ participes sit naturæ, hæcce verba Appollonium proferentem inducit^c : « Ego, amice, omnes intelligo linguas, licet nullam didicerim : » item : « Noli mirari, nam et quæ silentio homines premunt, novi. »

^a lib. 1, c. 4. ^b lib. 1, c. 5. ^c lib. 1, c. 19.

(46) *Μὴ ἐς ἓνα τινὰ Δάμιν ... πτωχεύουσαν.* Πτωχεύειν εἰς τινὰ est mendicare et parum liberaliter se adversus aliquem gerere, quem sensum esse phraseos, ab Acciolo, ut multa alia, parum intellectæ, linguæ analogia satis prodit. Πτωχεύσαι autem ait sapientiam Apollonii divinam, si tanta quidem fuerit, nunc autem nulla ejus amplius vis supersit : quod exigua res et indigna divina virtute videatur, pauculos quosdam unius ætatis homines afflicere, imo ne ad ἀκμὴν quidem eos perducere ; Damini enim in mediocribus philosophis, qui cum eo liberaliter egerit, vix censeat. Ut adeo, nisi Eusebii ævo virtutem Apollonii ejusque doctrinæ efficaciam luculenter tueri liceat, ita ejus ἐνεργεῖα hominum animi percellantur, ut Christi percellabantur virtute, nihil divini ei inesse sit judicandum. Idque eo magis valere dicit, quod illi quoque philosophi, qui tamen nullam sibi arrogassent divinam virtutem, ad posteros tamen et sectatores propagaverint inventa sua, ut adeo eorum ἀρετὴ minus fuerit πτωχεύουσα, quam Apollonii virtus, res unius ætatis.

(47) *Ποιήσασθαι.* Per enallagen pro ἐποίησαντο. (48) *Κουούσῃ γὰρ, ὡς φησι, τῇ αὐτοῦ μητρὶ.* Δύτων ex Philostrato pro αὐτοῦ reposui. HOLSTEN.

Male vero : nam apud Philostratum quoque αὐτοῦ legendum, non αὐτῶν. Vide *Vit. Ap.*, 1, 4. Præterea apud Philostratum plane alia constructio est, quæ hoc loco non possit obtinere, nisi articulo τῇ deleto, ut monstruosa plane sit Holsteniana lectio. Re-

tinendum puto quod editi habebant, nihil necesse enim in iis mutare quiddam.

(49) *Θαλαττίου δαίμιν.* Αἰγυπτίου δαίμονος legebatur ap. Philostr. vid. l. c. Ut nostro θαλαττίου δαίμονος, ita ἄλλοιο γέροντος nomine venit Homero *Odyss.* 2, vers. 365, 391. Adde vers. 384, ubi γέρων ἄλλος et Ποσειδάωνος ὑποδμῶς dicitur.

(50) *Ὁ παρὰ τ. Ὀμήρ. ἐξαλλάττων.* *Odyss.* Δ, vers. 456.

(51) *Ἐλήφθη.* Male εἰληφθὲν in editis, manifesto errore, quem sustulit jam HOLSTENIUS.

(52) *Ὁ γὰρ δὴ ... ὑπογράφεται.* Malim ὑπογράφεται. Nam loquitur de facto Philostrati, qui ista ut cætera ex Damide non retulit. Ferri tamen ὑπογράφεται posse putem, ut sensus sit : non sperare Eusebium, Philostratum eam rem a Damide se accepisse affirmaturum. Cum ille rerum tantum scripserit historiam ab Apollonio gestarum, postquam in comitatum ejus ipse adscitus esset : ut observatum Philostrato ipsi, *Vita Apollon.*, 1, 3.

(53) *Τιμῶμενον.* Repetendum ἀπὸ τοῦ κοινῶν verbum εἰσάγειν quod præcessit.

(54) *Πρόγνωσις.* Ejus rei per totam Apollonii historiam sparsa argumenta lib. 1. Videri potest cap. 2 et 12, sub fin., it. cap. 22.

(55) *Ἀδιδακτον.* Respicit ad paulo ante allegata ex cap. 19. Nam alias et c. 20 et sqq. varii Apollonii præceptores referuntur, quorum et paulo post apud nostrum mentio.

Et rursum ⁸ in Æsculapii templo a Deo honorifice eum habitum [ait]; et rerum futurarum scientiam, sine institutione a puero habuisse: humanaque manifeste excellentiorem **517** nactum indolem esse, statim ab ipsis natalibus, per totam quoque historiam scribit. Cumque adeo vinculis se aliquando exsolvisset, sequentia subjungit verba ⁹: « Tum primum se, Damis, pevitius, ait, Apollonii indolem perspexisse, nempe divina quod esset, et humana excellentior. Neque enim sacris peractis, (quomodo id enim in custodia potuisset?) neque precationibus usum, neque verbulum emittentem, vincula eum ludibrio habuisse. » Sub finem vero historiae ¹⁰, nusquam gentium sepulcrum ejus inveniri scribit, ipsoque corpore in cælum eum inter choreas abiisse ¹¹. Merito eum igitur, quippe tantus qui sit, « magis divine quam Pythagoras, Empedoclesque et Plato, ad philosophiam ait accessisse ¹². » In

που φῦναι αὐτὸν ἐξ αὐτῆς γενέσεως, καὶ δι' αἰτίας ἡμῖν τῆς ἱστορίας ὑπογράφει. Ἀύσαντος γοῦν αὐτὸν ποτε ἀπὸ τῶν δεσμῶν, ἐπιφέρει λέγων· « Τότε πρῶτον ὁ Δάμις φησὶν ἀκριβῶς ξυνεῖναι τῆς Ἀπολλωνίου φύσεως, ὅτι θεία τε εἶη καὶ κρείττων ἀνθρώπου. Μὴ γὰρ θύσαντά τι (πῶς γὰρ ἐν δεσμοῦν τῶν), μὴδὲ εὐξάμενον, μὴδὲ εἰπόντα (56-57) τι, καταγελάσαι τοῦ δεσμοῦ. » Ἐπὶ τελευτῇ δὲ, τάφον μὲν αὐτοῦ μὴδ' ὅλως ποιῆσαι εὐρίσκεισθαι, χωρῆσαι δὲ ἐς οὐρανὸν αὐτῷ σώματι μεθ' ὕμνων καὶ χορείας λέγει. Εἰκότως δὴ οὖν, οἷα τὸν τοσοῦτον, « θεϊότερον ἢ Πυθαγόρας, Ἐμπεδοκλῆς τε καὶ Πλάτων, φιλοσοφίαν τὸν ἀνδρα προσεληλυθῆναι φησὶν. » Οὐκοῦν ἐν θεαῖς ἡμῖν ἀναγεγράφθω ὁ ἀνθρώπος.

CAPUT IX.

Absit invidia quoque a linguarum omnium, quæ sponte ei venit nulloque præeunte magistro, cognitione ¹³. Ad quid igitur in scholam eum deducit ¹⁴, atque illi qui nullam edoctus est linguam detrahit, quasi usu et exercitio non vero natura Atticam eloquentiam sit assecutus? Nempe ait, « ad ætatem ubi pervenisset, litterarum doctrinam eum et memorie vim studiique pertinaciam patefecisse, et lingua esse Attica usum. » Item: « Annos natus xiv, Tarsum a parente deductus est ad Euthydemum, Phœnicia oriundum, qui rhetor bonus erat illumque instituit: eumque ille amplectebatur magistrum. » Porro: « Cum illo philosophiæ vacabant Platonis et Chrysippi sectatores, et Peripatetici. Quinetiam Epicuri dogmata audivit: neque enim ista neglexit. Pythagorica vero ineffabili quadam mentis vi comprehendit. » Tam varia, qui nullum linguæ ullius magistrum habuit, divinaque virtute, etiam quæ silentio premunt homines, ante animadvertit ¹⁵, usus tamen institutione fuit.

518 CAPUT X.

Philostratus vero, rursus interjectis quibusdam, eum extollit, quod ad magnam linguæ brutorum animantium cognitionem pervenerit; pergitque dicendo ¹⁶: « Cognitionem etiam linguæ brutorum

⁸ lib. 1, c. 9. ⁹ lib. vii, c. 38. ¹⁰ lib. viii, 31. ¹¹ lib. 1, c. 7. ¹² lib. 1, c. 19. ¹³ lib. 1, c. 20.

(56-57) *Μηδὲ εὐξάμενον μὴδὲ εἰπόντα τι.* Apud Philostr. legitur *μηδ' εὐξάμενον τι μὴδὲ εἰπόντα.*

(58) *Ἐς διδασκάλου ἀγει.* Subint. φροντιστήριον vel tale quid, nota et frequentissima Græcis ellipsi, apud Philostratum identidem observata. Respicit autem ad Euthydemum scholam, in qua eloquentiæ studiis operatus est Apollonius, referente Philostrato.

(59) *Γράμματα τε.* Philostrati editi habebant ἐν τῇ γράμματα omisso τε, quod plane alium sensum facit: nempe Apollonium ad ætatem provectum, qua institui litteris juvenes solent memorie vim et cæterarum virtutum, quas ad intellectum referunt, argumenta dedisse.

(60) *Αὐτῷ.* Omittitur apud Philostratum hoc pronomen.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Καὶ ὁ φθόνος ἀπέστω τῆς τῶν φωνῶν ἀπασῶν ἀποφουῶς καὶ αὐτοδιδάκτου ξυνέσεως. Τί δῆτα οὖν ἐς διδασκάλου ἀγει (58) αὐτὸν, καὶ τὸν μηδεμίαν φωνὴν μεμαθηχότα διαβάλλει, ὡς ἂν ἐξ ἀσκήσεως καὶ μελέτης, ἀλλ' οὐκ ἐκ φύσεως Ἀττικὸν γενόμενον τὴν γλῶτταν; Φησὶ γὰρ, ὡς, « προῖων ἐς ἠλικίαν, γράμματα τε (59) καὶ μνήμης ἰσχυρὸν ἔδελου, καὶ μελέτης κράτος· καὶ ἡ γλῶττα αὐτῷ (60) Ἀττικῶς εἶχε. » Καὶ Ἐγεγονότα δὲ αὐτὸν ἔτη τεσσαρεσκαίδεκα, ἀγει ἐς Ταρσοῦς ὁ πατήρ, παρ' Εὐθύδημον τὸν ἐκ Φοινίκης, ἰς ῥήτωρ τε ἀγαθὸς ἦν, καὶ ἐπαίδευε τοῦτον· ὁ δὲ τοῦ διδασκάλου εἶχετο· « εἶτα· « Ξυνεφιλοσόφουν αὐτῷ Πλατῶνιοι τε καὶ Χρυσίππειοι, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου. Διήκουε (61) δὲ καὶ τῶν Ἐπικούρου λόγων· οὐδὲ γὰρ τοῦτους ἀπεσπούδαζε. Τοὺς δὲ Πυθαγρείους (62) ἀρρήτω τινα σοφία (63) ξυνελάμβανε. » Τοσαῦτα ὁ μηδεμίαν μαθῶν φωνὴν, θεία τε δυνάμει, « ἃ καὶ σιωπῶσιν ἀνθρώποι· προλαβῶν, ἐξεπαυδαίετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἄδὲ, διαλιπὼν αὐθις, αὐτὸν θαυμάζει (64) ἐς ἔσσην ξυνέσεως τῆς τῶν ζῶων φωνῆς ἦλθε· καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἐς ξυνεσιν δὲ (65) τῆς τῶν ζῶων φωνῆς ἦλθε. Ἐμαθε (66) δὲ τοῦτο διὰ τῶν Ἀράδων (67)

¹⁶ lib. viii, 30. ¹⁷ lib. 1, c. 2. ¹⁸ lib. 1, c. 19.

(61) *Διήκουε.* Apud Philostr. est *διήκουσε.*

(62) *Τοὺς δὲ Πυθ.* Apud Philostr. est *τοὺς δὲ τε Πυθ.*, pro quo in codd. mss. legebatur *τοὺς δὲ γε.*

(63) *Σοφία.* Philostrati editi male, *φιλοσοφία.*

(64) *Διαλιπὼν αὐθις, αὐτὸν θαυμάζει.* Male locuta in editis distinctio nonnihil obscuritatis his offundebat. Nempe minus commode illi: *Διαλιπὼν αὐθις αὐτὸν, θαυμάζει.*

(65) *Καὶ ἐς ξυνεσιν δὲ.* Particulæ *καὶ* et *δὲ* apud Philostr. desiderantur.

(66) *Ἐμαθε.* Editi καὶ *εμαθε.* Omisi καὶ quod apud Philostratum quoque omisissimum comprehendebam.

(67) *Διὰ τῶν Ἀράδων.* Philostr., διὰ τούτων τῶν Ἀράδων

πρωτόθενος, ἀριστα γινωσκόντων τε καὶ πραττόντων αὐτό (68). Ἔστι γὰρ τῶν Ἀραβίων κύκνων ἦδη καὶ ὀρνίθων (69) μαντευομένων ἀκούειν, ὅποσα οἱ χρησμοί. Συμβάλλονται δὲ τῶν ἀλόγων, σιτούμενοι τῶν δρακόντων οἱ μὲν καρδίαν, φασίν, οἱ δὲ ἥπαρ. Ἐνταῦθα πάντως που δρακόντων καρδίας δῆπου καὶ ἥπατος τὸν Πυθαγόρειον, ἐμφύχων τε τροφῆς ἀπεχόμενον, καὶ μὴδὲ θύειν δαίμοσιν ἐπιτολμῶντα, εἰκὸς ἦν ἀπογεύσασθαι, ὡς ἂν καὶ τῆς παρὰ τούτοις κοινῆσι σοφίας. Πρὸς γὰρ τοιῶνδε διδασκομένων πῶς ἂν ἄλλως, μὴ οὐχὶ τὰ ὅμοια τοῖς διδασκάλους ζηλώσαντι, κατωρθοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα; Ἐχομεν δὲ οὖν πρὸς τοὺς καταλελειμένους (70) καὶ τοὺς Ἀράβων σοφοῦς διδασκάλους τῆς κατὰ τὴν οἰωνιστικὴν τάξεως ἐπιστήμης· ἀφ' ἧς εἰκότως ὀρμώμενος, ὑστερόν ποτε τὸν στρουθὸν, ὃ τι καὶ βούλοιοτο, ξυγκαλῶν τοὺς ἐταίρους ἐπὶ τροφῆν, προεπιπὼν, θαῦμα μέγιστον παρέχειν ἔδοξε τοῖς παροῦσι. Ταύτη δὲ καὶ τὴν ἀπεσφαλμένην ἔσον οὕτω λέειναι ἅμα τοῖς ὀκτὼ σκύμνοις κατὰ τὴν Ἀσσυρίων ὄδδον θεασάμενος, αὐτίκα, τῷ μαθηματικῷ ξυμβάλλον, τῆς ἐσομένης αὐτῷ παρὰ Πέρσαις διατριβῆς τὸν χρόνον ἐμαντεύσατο.

animantium sibi comparavit. Id vero didicit, dum per istos Arabiae populos iter faceret, qui et scientia et usu ejus rei maxime pollebant. Est enim hoc Arabum, ut cynos bodienum, aliasque fatidicas aves sciscitentur perinde atque oracula. Conjiciunt vero brutas voces draconum pasti, ut alii putant, corde, ut alii, hepate. Hic nempe omnino draconum, sive cor, sive hepar Pythagoricum illum, a victu abhorrentem animantium, et ne diis quidem sanguine rem sacram facere sustinentem, verosimile est comedisse, quo scilicet in sapientiae gentis istius partes ipse quoque veniret. Apud magistros enim ejusmodi, qua alia ratione, nisi eadem quæ præceptores sequendo, in instituto suo proficere potuisset? Tenemus igitur inter Apollonii præceptores, quorum catalogum dedimus, Arabum etiam sapientes, artis auguralis, qua ipse præstabat, doctores: cujus, ut verosimile est, adjumento, postea aliquando de passerulo¹⁶, quid sibi velit, dum socios ad pastum invitaret, vaticinatus, rem maxime mirandam præstare præsentibus omnibus est visus. Similiter, cæsam modo læxnam, una cum octo castulis, in itinere per Assyriam conspicatus, illico ex isto conjecturam faciens¹⁸ documento, faciendam sibi apud Persas moræ tempus prædixit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀκόλουθα δὲ τῇ παρὰ τοῖς Ἀραβίοις φοιτήσεσι ἐγγεγραμμένον αὐτὸν καὶ παρὰ Πέρσαις ὁ αὐτὸς ξυγγραφεὺς ἱστορεῖ. Τῷ γὰρ τοῖ Δάμειδι, ὃς μόνος φοιτητῆς ἦν αὐτῷ καὶ ἐταῖρος, ἀπαγορευσάς (71) παρὰ τοὺς μέγους λέγειν, μόνος αὐτὸς, ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος ἐπὶ τῆς μαγείας μανθάνοι, μεσημβρίας τε, ὡς ἄμφω μέσας νύκτας, τὰς μετ' αὐτῶν ἐποιεῖτο σχολάς. Ἔτι δὲ Ὑαρδάνη Βαβυλωνίῳ ἐς λόγους ἐλθόντα βασιλεῖ, ὧδὲ πως λέγειν αὐτὸν παρατίθεται: Ἐσοφία δὲ μοι Πυθαγόρου, Σαμίτου ἀνδρὸς, ἧς θεοὺς θεραπεύειν (72) ὧδὲ με ἐδιδάξατο, ὡς (73) ξυνιέναι σφῶν ὀρμώμενων τε καὶ οὐχ ὀρμώμενων· φοιτᾶν τε ἐς διελξείας θεῶν. Τίς δ' αὐτῷ ταῦτα ξυγχωρήσειεν; ὅτε Πυθαγόρα μὲν οὐδεμίαν τις τοιαύτη καταλείπειται γραφῆ, οὐδ' ἀπόβρῆτά τινα ξυγγράμματα (74), ὡς κινῆσαι αὐτὸν ἐξ ἐκείνων ὀρμᾶσθαι· ὃ δὲ γε διδάσκαλος αὐτῷ τῆς κατὰ Πυθαγόραν φιλοσοφίας οὐδὲν τι διαφέρειν τῶν Ἐπικουρείων πρὸς αὐτοῦ μεμαρ-

519 CAPUT XI.

Consentanea autem disciplinae apud Arabes, apud Persas quoque aggressum eum fuisse, idem auctor commemorat. Damidem enim, qui solus ipsi erat discipulus sociusque, prohibens ad magos accessu¹⁶, solus ipse, (eam ob causam scilicet, ne illum, quem planissime liquebat rerum magicarum penitus esse imperitum, condiscipulum haberet,) circa meridiem, uti et circa medias noctes, eorum scholas obivit. Prætereaque ad Bardanis Babylonii regis admissum colloquium, his fere verbis usum eum fuisse [Philostratus] refert¹⁷: « Sapientiam autem amplector Pythagoræ Samii, qui et colere deos me ita docuit, ut mente eos complectar, sive videndos se præbeant sive minus, pariter, atque in colloquia cum diis descendam. » Sed enim quis hoc illi concesserit? Cum Pythagoras ejus generis scriptum reliquerit nullum, neque aliquod scriptum ejus exstet arcanum magis, ut vel suspicari liceat talibus eum sub-

¹⁶ lib. iv, c. 2. ¹⁸ lib. i, c. 22. ¹⁶ lib. i, c. 26. ¹⁷ lib. i, 32.

(68) *Γινωσκ. τε καὶ πραττ. αὐτό.* Philostr., γινωσκόντων τε αὐτό καὶ πραττόντων, quod elegans magis mihi videtur.

(69) *Κύκνων ἦδη καὶ ὀρνίθ.* Philostr., ἦδη κοινῶν, ὀρνίθων, etc., quod magis mihi probatur. Nam et post speciem generis nominari non adeo conveniens, et cyni inter augurales aves non adeo celebres, imo corvorum ea in re celeberrima opera apud Arabes, ut observatum Porphyrio *De abst.*, lib. iii, p. 104.

(70) *Ἐχομεν δὲ οὖν πρ. τ. καταλελ.* Hæc eo spectant, quod ista de Arabibus narratione contradicat sibi ipsi Philostratus, cum alibi sapientiam Apollonii αὐτοδιδάχτων esse statuat. Quod paulo ante et exprobratum, c. 9.

(71) *Ἀπαγορευσάς.* Ita legendum esse sole clarum, si locum Philostrati conferas, firmantque

D hanc lectionem sequentia: ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος etc. Quorum nullus esse potest sensus, si retineamus lectionem depravatam editorum qui habent ἀπαγορεύσαντι.

(72) *θεοὺς θεραπεύειν.* Philostratus omittit particulam τε quam hic insertam habent edita Eusebiana, melius eam ego quoque omitti putem, illi τε enim nihil respondet, et sequentia duo cola inter se rectius illa particula junguntur, tanquam partes continentia cultus, quem a Pythagoræ sapientia se accepisse ait.

(73) *Ἦς.* Philostr. habet καὶ.

(74) *Ἀπόβρῆτά τινα ξυγγράμματα.* H. e. scripta variis involucris sensum involventia, ut solebant symbolis suis uti ad tegendas reconditas doctrinas illi philosophi, symbolicam imitati Ægyptiorum sapientiam passim.

sidia usum. Ino magister, quo ille in Pythagorica philosophia usus est, nihil Epicureis fuisse melior, ipsius Philostrati testimonio perhibetur, ita loquentis¹⁸ : « Præceptor quidem Pythagoricæ disciplinæ ei fuit, bonæ minime frugis, neque opera pariter ac verbis philosophatus, ventrique et Veneri deditus, et ad Epicuri disciplinam compositus. Isque Euxenus erat, Heraclea in Ponto oriundus, Pythagoræ autem sententias ita noverat, sicut aves ea, quæ ab hominibus edocentur. » Vah absurditatem ! si ab hoc quispiam affirmet conversandi cum diis peritiam Apollonium accepisse. Verum concedamus alios quoque cum audivisse [Pythagoræ] interpretes, tametsi noster historicus ejus rei ne minimum quidem indicium faciat : at quis eorum cognoscere deos, eorumque commerciis frui, sive videndo se præbeant sive minus, vel ipsum se a Pythagora edoctum, vel alios docere posse professus est ? Atqui ne celebratissimus Plato quidem magis quam alius quisquam Pythagoricæ particeps philosophiæ : neque Archytas, neque ipse, qui Pythagoræ familiares sermones litteris mandavit, Philolaus, neque alii, si qui sunt ex viri illius familiaribus, qui sententias illius atque dogmata litteris posteritati consignarunt, talem unquam sapientiam jactavere. Aliunde igitur, neque a Pythagora vero, talia edoctus, illo prætextu auctoritatem quærens, a philosophi illius nomine appellari voluit. Ut autem vel maxime, præter omnem rationem, mendacium illud verum esse aliquis concedat ; non video tamen, quo pacto ab ipso dicere possit Samio illo, qui plurimos ante annos vivis excessit, ista sese accepisse. Ergo Arabibus hunc quoque doctorem ejus arcana, quæ putatur, de diis scientiæ fas erit accensere. Si divinæ ergo indolis fuit ; historia magistris ei perperam afflixisse deprehenditur. Sin

rum, quod de ejus divinitate est scriptum.

520 CAPUT XII.

Νῦν μὴ ἐστὶν ἀνὴρ ἀκριβέστερον ἐπινοήσας τὸν Πρωτότατον ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Πυθαγόρου. Ἐπεὶ οὖν οὗτος ἔστιν ὁ ἀληθὴς θεὸς, καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, τὰ τοιαῦτα μαθὼν, προσχηματισμοῖς ἐπιγράφεται τὴν τοῦ φιλοσόφου πρόσρησιν. Ἰνα δὲ καὶ παραλογώτατα τὸ ψεῦδος (81) ὡς ἀληθὲς τις γενομένη ξυγγραφήσειεν, οὐκ ὁδ' ὅπως ἐξ αὐτοῦ λέγων (82) ἐκείνου τοῦ Σαμίου, πρὸ μυρίων ἔτων ἐξ ἀνθρώπων γενομένου, τὰ περὶ τούτων αὐτὸν μαμαθικῆναι. Οὐκ οὖν πρὸς τοὺς Ἄραβιους καὶ τοὺτον διδάσκαλον αὐτοῦ τῆς δὴ νομιζομένης ἀπὸ τῶν Ἰσραηλῶν περὶ θεῶν ἐπιστήμης ἐπιγραπτέον. Εἰ δὲ οὖν θείας ἦν φύσεως, κατεψεύσται αὐτοῦ τοὺς διδασκάλους ὁ λόγος. Εἰ δ' ἀληθὴς ἦν οὗτος, ψευδὴς ἦν ὁ μῦθος, καὶ οὐκ ἀληθὴς ἡ περὶ τοῦ θεῶν γενομένη αὐτῶν γραφή.

τύρηται τοῦ Φιλοστράτου, ὡδὲ πως εἰρηκότος : « Διδάσκαλος μὲν ἦν (75) αὐτῷ τῶν Πυθαγόρου λόγων ὁ πάνυ σπουδαῖος, οὐδ' ἐνεργῶ τῇ φιλοσοφίᾳ χρώμενος, γαστρός τε ἦττων (76) καὶ Ἀφροδισίων· καὶ κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐσχημάτιστο. Ἦν δὲ οὗτος Εὐξένος, ὁ ἐξ Ἡρακλείας (77) τοῦ Πόντου. Τὰς δὲ Πυθαγόρου γνώμας (78) ἐγίγνωσκεν, ὡς περὶ οἱ θνητοὶ ἀμαθάνουσι παρὰ τῶν ἀνθρώπων. » Φεῦ τῆς ἀτοπίας ! εἰ παρὰ τούτου λέγοι τις τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς διαλέξεως τὴν ξύνεσιν αὐτὸν εἰληφέναι. Ἀλλὰ δὴ ξυγγραφήσθαι καὶ ἐτέρων ὑψηλῶν αὐτὸν ἀκηχόνα : καίτοιγε τοῦ ξυγγραφῆσαι τούτο μηδαμῶς ἐπιστημημένου· τίς δὲ οὖν τούτων ξύνεσιν τε καὶ φοίτησιν θεῶν, ὀρωμένων καὶ οὐχ ὀρωμένων, αὐτὸς τε ὡς ὑπὸ Πυθαγόρου εἰδέναι, διδάσκεισθαι τὸ ἐτέρους ἐπιγγέλλειτο ;

Καὶ μὴ οὐδ' ὁ περιβόητος Πλάτων, πάντων γε μᾶλλον τῆς Πυθαγόρου κεκοινωνηκῶς φιλοσοφίας, οὐτ' Ἀρχύτας (79), οὐτ' αὐτὸς ἐκεῖνος, ὁ τὰς Πυθαγόρου γραφῆ παραδοὺς ὀμιλίας, Φιλόλαος (80), οὐδ' εἴ τις ἄλλος γνώριμος τάνδρῳ γεγονότας, οἱ δόξα τε αὐτοῦ καὶ γνώμας γραφῆ τοῖς μετ' αὐτοῦ (80') παραβεδώκωσιν, ἐπὶ τοιαύτῃ τινὶ ἐσεμνύναντο σοφίᾳ. Οὐκ οὖν ἐτέρωθεν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ Πυθαγόρου, τὰ τοιαῦτα μαθὼν, προσχηματισμοῖς ἐπιγράφεται τὴν τοῦ φιλοσόφου πρόσρησιν. Ἰνα δὲ καὶ παραλογώτατα τὸ ψεῦδος (81) ὡς ἀληθὲς τις γενομένη ξυγγραφήσειεν, οὐκ ὁδ' ὅπως ἐξ αὐτοῦ λέγων (82) ἐκείνου τοῦ Σαμίου, πρὸ μυρίων ἔτων ἐξ ἀνθρώπων γενομένου, τὰ περὶ τούτων αὐτὸν μαμαθικῆναι. Οὐκ οὖν πρὸς τοὺς Ἄραβιους καὶ τοὺτον διδάσκαλον αὐτοῦ τῆς δὴ νομιζομένης ἀπὸ τῶν Ἰσραηλῶν περὶ θεῶν ἐπιστήμης ἐπιγραπτέον. Εἰ δὲ οὖν θείας ἦν φύσεως, κατεψεύσται αὐτοῦ τοὺς διδασκάλους ὁ λόγος. Εἰ δ' ἀληθὴς ἦν οὗτος, ψευδὴς ἦν ὁ μῦθος, καὶ οὐκ ἀληθὴς ἡ περὶ τοῦ θεῶν γενομένη αὐτῶν γραφή.

ea verax narratio est, falsa erit fabula, neque ve-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅστω μοι τοῦ Πρωτότατος τὸ φάσμα πολυπραγμ-

¹⁸ lib. I, c. 7.

(75) *Μὲρ ἦν*. Philostr. habet μὲν γὰρ ἦν.

(76) *Γαστρός τε ἦττων*. Philostr., *Γαστρός τε γὰρ ἦττων ἦν*.

(77) *Ὁ ἐξ Ἡρακλείας*. Ἐξ omissum, restitui ex Philostrato.

(78) *Γνώμας*. Philostr., *δόξας*.

(79) *Ἀρχύτας*. Uter vero? nam duo fuisse videntur in Pythagoræ διαδοχῇ. Alter qui ipsum audivit Pythagoram, Jamblich. l. I, c. 23, Μαθητεύσαντες τῷ Πυθαγόρᾳ πρεσβύτερη νέοι Φιλόλαος, καὶ Ἐβρότος, καὶ Ἀρχύτας τε ὁ πρεσβύτερος. Illeque Philolai magister, ut apud Diogenem est, qui Philolaus primus Pythagorica dogmata scriptis prodidit. Ut posterioris Archytæ alicujus esse oporteat, si quæ sint Pythagorica scripta. Posterioris meminisse videtur apud Photium Anonymus, ἔννατον ἀπὸ Πυθαγόρου διδάσκον Πλάτωνα γεγονέναι Ἀρχύτου πρεσβυτέρου μαθητῆν inquiens. Ut Archytam illum octavum in ea successione fuisse oporteat, juniorem priore, quem ipsi Pythagore Tarenti successisse dicit Jamblichus. Quamobrem apud Photium νεωτέρου pro πρεσβυτέρου legi malim. Sane ipse Philostratus hic Archytæ Philolaum, tanquam posteriori priorem, opponere videtur. Junioris vero Archytæ vitam Dio-

genes scripsit. Scripturae ejus varia, ad quæ hic digitum intendit Eusebius, habes apud Menagium ad Diogen. Laert. lib. VIII, s. 80. quibus addendus videtur liber *Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς*, ipsi Philostrato allegatus, lib. VI *De vita Apollon.*, c. 31.

D (80) *Γραφῆ παραδοὺς ὀμιλίας, Φιλόλαος*. Simile hoc opus fuisse videtur Epicteticis Arriani dissertationibus, quales Pythagoræ dissertationes scripsit quoque Moderatus Gaditanus. V. Stephanus *Γάδειρα* οὕτω τὰ πέντε βιβλία ἐπιγράφεται τῶν Πυθαγορικῶν σχολίων Μοδεράτου Γαδειρέως. Cæterum primus Philolaus fuit, qui Pythagorica publicavit : Diogen. lib. VIII, s. 85. Μέχρι δὲ Φιλόλαου οὐκ ἦν τι γινώσκον Πυθαγόρειον δόγμα.

(80) *Μετ' αὐτοῦ*. Forte legendum αὐτόν, ut et interpretes legisse videtur. Edit.

(81) *Τὸ ψεῦδος*. Quasi nempe Pythagorica illa sint et a Pythagoreis accepta.

(82) *Λέγων*. Subint. ἐστὶ, h. e. λέγει. Cæterum κατὰ τὸ βῆτόν verbis supra allegatis dicit Apollonius *Σοφία μοι Πυθαγόρου, ὅς θεοὺς θεραπεύειν ὡδέ με ἐδιδάξατο*, quæ tamen an salis æque ac dextre interpretetur Eusebius, ut alia plura, hic quidem disquirendi locus non est.

νεῖν ἔπεισι, καὶ τὴν περὶ τούτου πιστὴν αἰτεῖν, οὐδὲ ἄ-
 τῶν παρ' αὐτῷ κύκνων τὰς ἀποδείξεις, οὓς γελωτῶς
 εἰκτουσαν αὐτὸν τὴν μητέρα καὶ περιστῆσαι (83), καὶ
 μαιουσθαι ἱστορεῖ. Ἄλλ' οὐδὲ περὶ τοῦ σκηπτῶ (84)
 μυθολογίας τὸν μάρτυρα παρέχειν ἀξιῶ. Οὐ γὰρ δὴ
 καὶ τούτων, ὡς ἔφη, Δάμις ἡμῖν ξυνίστωρ (85) ἀφ-
 ἕξεται, μακρῶ ὕστερον ἐν Νίνῳ τῆς Ἀσσυρίας τάνδρῳ
 ξυνάψας. Ἐγὼ μὲν οὖν εὖ μάλα προθύμως τοῖς εἰ-
 κόσι τε καὶ ἀληθείας ἐχομένοις πειθόμενος, εἰ καὶ
 μείζονά τινα καθ' ὑπερβολὴν ἐς ἔπαινον ἀνδρὸς ἀγα-
 θοῦ λέγοιτ' ἄν, πιστὰ καὶ παραδεκτέα εἶναι μοι
 δοκῶ, ὅτι μὴ μόνα τὰ τερατώδη καὶ λήρου πλέα.
 Ὑσχοῦν φθοναίην, εἰ φησὶν ὁ συγγραφεὺς γένος τε
 ἀρχαῖον, καὶ τῶν οἰκιστῶν ἀνημμένον τῷ ἀνδρὶ γεγο-
 νέναι· καὶ πλουτῶν εἰ οὕτως ἔτυχεν ὑπὲρ τοὺς ἐγγυ-
 ροὺς ἄπαντας· διδασκάλων τε, νέον ὄντα, οὐ μόνον
 τῶν δεδηλωμένων τυχεῖν, ἀλλ', εἰ δοκεῖ, καὶ τού-
 των (86) αὐτὸν διδάσκαλον καὶ καθηγητὴν γεγονέναι.
 Ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχῆς καὶ τὰ κοινὰ, ὡς τὸν
 ἐς Ἀσκληπιοῦ θεραπείας χάριν ἀφιγμένον, διὰ γνώ-
 μης ἀρίστης ἀπαλλάξαι τῆς ἀβήρωστας. Νοσοῦντι
 γὰρ δὴ ὕδρου πάθει, κατάλληλον ἐγκρατείας ὑπο-
 θέσθαι διαίταν τῷ κάμνοντι, καὶ ταύτη αὐτὸν ὕγιᾶ
 καταστήσαι, καὶ τούτω γε τῆς φρονήσεως ἀποδεκτὸν
 τὸ μειράκιον. Καὶ ὡς τὸν πολυτελεῶς (87) θύειν παρ-
 εσκευασμένον εἶρξεν, οἷα εἰκὸς ἐπὶ κακίᾳ διαθεθο-
 μένον· καὶ γὰρ δὴ καὶ τῶν ἐγγυρῶν ἀπάντων
 πλουσιώτατόν (88) τε καὶ περιφανέστατον αὐτὸν ὑπο-
 τίθεται. Καὶ ἐν σώφροσι δ' αὐτὸν φθόνος οὐδεὶς ἀνα-
 γράφειν, ὅτι· τε πρὸς τὸν ἐραστὴν, πειρώμενον αὐτοῦ
 τῆς ὥρας, θελοδορήσατο, καὶ γυναικείας ὅτι καθα-
 ρὸν ἑαυτὸν μίξεως διὰ τέλους, ὡς ὁ λόγος φησὶν,
 ἦγαγε. Πιστὰ δ' ἔστω καὶ τὰ τῆς πενταετοῦς κατὰ
 Πυθαγόραν σωπῆς αὐτοῦ, καὶ τὰ, ὅπως ταύτην δι-
 ήυσεν, ἔπαίνου ἄξια. Ταῦτα δὴ, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀν-
 θρώπινα, καὶ ὡς ἀληθῶς φιλοσοφίας καὶ ἀληθείας οὐ
 πῆρρω, δέχοιμ' ἄν, περὶ πολλοῦ τὸ εὐγνώμον τε καὶ
 ἐυάληθες τιμώμενος. Τό γέ τοι κρείττον ἀνθρώπου
 τὴν φύσιν ὑποτίθεσθαι, καὶ παρὰ πόδας (89) ἐναν-
 τιολογεῖν, τῆς τε θεείσεως ἀμνημονεῖν ὑποθέσεως,
 ἔχειν ψόγον ἄν, καὶ διαβολὴν αὐτῷ τε τῷ γράφοντι,
 καὶ πολὺ πρότερον τῷ γραφομένῳ, περιάψειν ἡγοῦ-
 μαί.

invitas admiserim; magni sane candorem faciens, et studium veritatis. At vero hominis illius indolem humana majorem fingere, statimque sibi ipsi contradicere, et parum memorem esse antea positorum,

¹⁹ lib. 1, c. 4. ²⁰ lib. 11, c. 5. ²¹ ibid. ²² lib. 1, c. 4. ²³ lib. 1, c. 3. ²⁴ lib. 1, c. 9. ²⁵ lib. 1, c. 19. ²⁶ lib. 1, c. 12. ²⁷ lib. 1, c. 13. ²⁸ lib. 1, c. 14 et 16.

(83) *Περὶ στήσαι*. Restituenda ex Philostrato vox fuit, quæ exciderat in editis.

(84) *Τοῦ σκηπτῶ*. Legendum τοῦ σκηπτῶ, ut ex Reg. ms. et Philostrato emendaram. HOLSTEN. Nempe in Eusebii editis inepte scriptum erat περὶ τοῦς κήπους.

(85) *Ξυνίστωρ*. Ξυνίστωρ reposui pro ξὺν ἴστρω (quod erat in prioribus editionibus) sententia flagitante HOLSTEN.

(86) *Τούτων*. Sic restitui pro τούτων, postulante sententia, et ipsa historia Philostrati concinente, qui Euxeno, magistro in Pythagorica sapientia suo, longe superiorem fuisse discipulum Apollonium dicit.

atro ¹⁹ inquirere, ejusque argumenta ut edat postulare, ut item, de cynis quæ habet ²⁰, probet, quos ridicule matrem ejus, ipsum jam parientem, circumstetisse, eique obstetriciam præstitisse operam narrat. Imo neque ut *saLulæ* ²¹ de fulmine testem producat expeto. Neque enim istorum etiam conscius Damis, ad quem provocavit, nobis prodibit, qui diu post demum Nini, Assyriæ urbe, viro se adjunxit. Nempe ego quidem lubentissime probabilibus rebus, et ad verum propius accedentibus fidem habens, licet etiam quædam magnifice magis, per exaggerationem, ad commendationem viri boni afferantur, ea credenda esse amplectendamque mihi persuadeo, modo ne monstrosa sicut plane, et stolidis figmentis referta. Neque adeo invidiam, quod dicat historicus, genus esse viro antiquum ²², et quod in primos conditores [patriæ] desinat. Quod item civium omnium ditissimum licet fuisse: præceptoresque ²³ adolescentem non clarissimos tantum esse nactum, verum etiam, si ita placeat, eorum ipsum magistrum exstitisse atque doctorem. Esto autem præterea, etiam in rebus [ordinariis et] vulgaribus sagax: ita ut ad Asclepieum medicinæ causa acedentem ²⁴, optimo consilio ab ægritudine liberarit (Aquæ intercutis enim morbo laboranti, convenientem ægro in victu temperantiam quod præceperit, eumque adeo restituerit sanitati, ob hoc quoque prudentiæ [argumentum] laudandus adolescens); ita [porro in rebus vulgaribus sagax sit] ut et magnifice sacris operantem abegerit ²⁵, quippe affatim ob vitia famosum (nempe hominem ut regionis illius maxime divitem representat, maximeque conspicuum); neque invidiam in castissimis eum censi, quodque amantem ²⁶, ætatem ejus corrumpere tentantem, objurgatum repulerit; quod item a muliebri commercio puram semper, ut historia refert ²⁷, vitam egerit. Fidem etiam inveniant, quæ ad [observatum] ipsi juxta Pythagoræ instituta quinquennium silentium spectant ²⁸, et quidquid, dum illud obivit, laude fecit dignum. Hæc, inquam, et quidquid ejus est generis, humanam sortem non excedentia, **521** et veræ philosophiæ consentanea, neque nimis ab ipsa veritate aliena, non

(87) *Καὶ ὡς τὸν πολυτ.* Suspenditur oratio per particulam ὡς a superioribus, ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχῆς καὶ τὰ κοινὰ, ὡς τὸν Ἀσκληπιοῦ ἀφιγμένον ἀπαλλάξαι τῆς ἀβήρωστας... καὶ ὡς τὸν πολυτ. etc.

(88) *Καὶ γ. δ. καὶ τ. ἐγγυρ. ἀπ. πλουσ.* Qualium scelera facilius in vulgus emanare solent, ut adeo Apollonius sine divina scientia, ex fama, quæ ad hominem istum spectabant, potuerit resciscere.

(89) *Παρὰ πόδας*. Ita Reg. cod. pro edito παράδωσας, quod nauci est. HOLSTEN. Hanc lectionem et ipse probat; suspicatur olim fueram, παράδωξως legendum esse.

id reprehensionem mereri, atque tum ipsi scriptori tum multo etiam magis ei, de quo scribit, turpitudinem afferre arbitror.

CAPUT XIII.

Atque hæc quidem sunt, quæ ex primo libro [observanda fuere]. Percurramus ea etiam quæ in secundo occurrunt. ⁹⁰ Itinere ex Perside in Indiam eum porro prosecuta [historia] deducit. Deinde cum aliquid ei evenisset plane absolum, hoc est insolitum, dæmon scilicet aliquis, quem Empusam quoque appellat ⁹¹: eum in via ubi esset conspicatus, conviciis juxta cum sociis abegisse, narrat. Animantibus vero eis, quibus vescerentur, oblatis ⁹², ad Damin dixisse, se quidem ipsi et sociis concedere non illibenter ut carnibus vescantur: abstinentiam enim ab iis ad nullam eorum spectare utilitatem: sibi autem hoc conducere ad votum, quod puer fecerit philosophiæ. At vero cui inædibile non videatur, quod ne eum quidem, quem unum habere vitæ imitatore, præceptisque philosophiæ quem instituebat, non prohibuerit, conjunctissimum licet, victu animantium, quippe inopurus qui esset juxta Pythagoræ instituta. At ipse, nescio qua ratione ductus, sibi quidem id minus expedire ait: illis tamen quid ex abstinentia ab animantibus commodi provenire possit, non videre fatetur.

CAPUT XIV.

Post hæc Philostratus, qui veritatis amantissimus (Philaethæ) testimonio perhibetur, quæ veritatis specimina edat, considera. Ad Indos delatum Apollonium interpretem sibi ait ascivisse ⁹³, atque per eum collocutum esse cum Phraota, id enim Indtæ regi nomen fuisse. Nempe qui paulo ante, secundum Philostratum ⁹⁴, linguarum omnium erat callentissimus, jam juxta eumdem interprete habet opus. Et rursus qui ea novit, quæ animo homines premunt et tantum non ut Deus illorum,

Muti est concipiens animum sensusque tacentis,
Jam per interpretem, quo victu rex utatur, inter-

⁹⁰ lib. II, ⁹¹ lib. II, c. 4. ⁹² lib. II, c. 7. ⁹³ lib. II, c. 26. ⁹⁴ lib. I, c. 49.

(90) *Ἐταίροις*. Ita malui quam *ἑτέροις*, quod erat in editis.

(91) *Ἐς οὐδὲν ὄρ. προβαΐνον*. Male Philostrati editi ὡς habebant pro *ἔς*, et *προσβαΐνον* pro *προβαΐνον*, quam utramque lectionem ex Eusebio et mss. rejecimus suo loco.

(92) *Ἀέγει*. Verissima lectio, quam sola tamen conjectura ducti restituiimus: nam editi habent *λόγω*, quod incuria amanuensis natum ex præcedente proximo loco *λόγω*. Unde iteratum *λόγω* frustra esse alii suspicati, plane omiserunt, indeque porro formam *infinitam* in *subjunctivam* mutavere, *ξυνοίσειεν* legentes pro *ξυνοίσειν*, quæ jam inde corruptelæ Holstenii textum occupavere.

(93) *Πρὸς τ. Φιλαλ. μεμαρτυρ.* Vide supra cap. 2.

(94) *Ὅ τὰ κατὰ διανοίας*. Verior hæc editionis Holstenianæ lectio est. Nam Aldus et Morellus ediderant *ὁ κατὰ διάνοιαν*.

(95) *Κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς Θεόν*. Verterat interpretes, quasi *Deus illis insitus*, ac si genium hominibus singulis adjunctum, *μυσταγωγὸν τοῦ βίου* Eusebii intellexisset; quem non *δαμόνιον* solum, sed

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου ξυγγράμματος. Ἐπιώμεν δὲ τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου. Τὴν ἀπὸ Περσίδος ἐπ' Ἰνδοὺς πορείαν ἀγει παραλαβὼν αὐτὸν ὁ λόγος. Εἰτά τι πεπονηθὸς ἀπειρόκαλον, ὅπερ τι παράδοξον, δαιμονίων τι, ὃ καὶ Ἐμπουσαν ὀνομάζει, κατὰ τὴν ὁδὸν ἰδόντα, λοιδορίας ἅμα τοῖς ἄμφ' αὐτὸν ἀπελάσαι φησί. Καὶ ζῶων δὲ αὐτοῖς ἐς τροφήν προσαχθέντων, εἰρηκέναι αὐτὸν τῷ Δάμυδι, ὡς ἄρα ξυγχωροίη αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἐταίροις (90) σιτεῖσθαι τῶν κρεῶν· τὸ γὰρ ἀπέχεσθαι αὐτῶν, αὐτοῖς μὲν ἐς οὐδὲν ὄρῳ προβαΐνον (91), ἑαυτῷ δὲ ἐς ἅ ὠμολόγηται πρὸς φιλοσοφίαν ἐκ παιδός. Καίτοι τις οὐκ ἂν ἀπορήσειεν, ὅτι μὲν αὐτὸν, ὃν μόνον εἶδκε: τοῦ βίου ζηλωτὴν κεκτῆσθαι, καὶ προὔτερετον ἐπὶ φιλοσοφίαν, εἴργε τε, οἷα φηλαττον, τῆς τῶν ἐμψύχων, ὡς ἂν οὐχ ὀσίας, κατὰ Πυθαγόραν, τροφῆς. Ὅ δ', οὐκ οἶδ' ὅποιον λόγῳ, λέγει (92) μὲν οὐ ξυνοίσειεν ἑαυτῷ· κείνοις δ' οὐδὲν ὄρῳ ἀπὸ τῆς ἀποχῆς προβαΐνον ὠμολόγει.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐπὶ τοῦτοις ὁ Φιλόστρατος, ὁ τάληθες τιμῆν πρὸς τοῦ «Φιλαλήθους» μεμαρτυρημένους (95), ὅρα τῆς ἀληθείας ἑποῖα δείγματα παρίστησι. Γενόμενον παρ' Ἰνδοῖς τὸν Ἀπολλώνιον παραστησασθαι φησιν ἔρμηνεα, καὶ δι' αὐτοῦ προσδιλέγεσθαι Φραώτῃ, τοῦτο δ' εἶναι τῷ βασιλεῖ τῶν Ἰνδῶν ἔνομα. Καὶ ὁ μικρῷ πρόσθεν, κατ' αὐτὸν, πασῶν γλωττῶν ξυνοίσειεν, κατὰ τὸν αὐτὸν, ἔρμηνεως δεῖται. Καὶ πάλιν ὁ τὰ κατὰ διανοίας (94) ἀνθρώπων εἰδώς, καὶ μόνουχι κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς Θεόν (95),

C

Κωροῦ τε ξυνοίσει, καὶ οὐ λαλοῦντος ἀκούων,
ὅποσα τις εἴη τῷ βασιλεῖ δι' ἔρμηνεως ἑρωτᾷ διατα,

et *θεόν* ipse Plato frequenter appellat. Et Apuleii de deo Socratis liber exstat, hoc est *Περὶ τοῦ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου*, ut Plutarchus et Maximus Tyrius suos inscripsere. Et hunc sive *deum* sive *genium*, *arbitrum omnium non modo actorum, verum etiam cogitationum* Apuleius vocat, quem in ipsis *penitissimis mentibus vice conscientie diversari* affirmat, quem *domesticum speculatorem, intimum cognitorem, individuum arbitrum* appellat. Verum Eusebius hoc loco non *genium*, sed *Apollinem* intelligit, cuius hoc quod sequitur oraculum apud Herodotum lib. I, p. 41 de ipso *Apolline* profertur. Meminit ejus etiam Tertullianus lib. *De orat.*, c. 13: *Deus autem non vocis sed cordis auditor est sicut conspactor. Dæmonium oraculi Pythii et mutum intelligo et non loquentem audio, inquit.* Cujus auctoritate versum hunc ita reddidi, *Muti concipiens, etc.* Interpretres: *Sardi concipiens animum pariterque tacentis.* Inferius (cap. 41) idem repetitur. HOLSTEN.

Nempe ὁ παρ' αὐτοῖς Θεός est, qui apud ipsos (gentiles nempe, et adversarios Eusebii imprimis, Hieroclem, Eusebium et reliquos), *habetur Deus.*

ἡγεμόνα τε ἀξιῶ τῆς ἐς Βραχμᾶνας πορείας γενέσθαι τιν' αὐτῶ. Καὶ μεταξύ ὁ μὲν τῶν Ἰνδῶν βασιλεὺς, καὶ ταῦτα βάρβαρος ὡν τὴν φύσιν, τὸν ἐρμημένα ἐκποδῶν μεταστησάμενος, Ἑλλάδι χρῆται πρὸς αὐτὸν τῇ ὀμιλίᾳ, παιδείαν καὶ πολυμάθειαν ἐνδεικνύμενος· ὁ δὲ οὐδ' ὡς, ὅτι δὴ καὶ αὐτὸς τῆς παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀμαθῶς ἔχει φωνῆς, δέον ἀντεφιλοτιμήσατο (96).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἄλλὰ καὶ λαλοῦντος Ἑλλάδι γλώττῃ τοῦ Ἰνδοῦ, ἐκπλήττεται, ἥ φησιν ὁ Φιλόστρατος, ἀκόλουθα, ὡς εἰσικεν, ἑαυτῶ γράζων. Πῶς γὰρ ἂν ἐξεπλάγη, μὴ οὐχὶ βάρβαρον οἰήθεις, καὶ θαυμάσας (97); καὶ ὅτι δὴ τὸν τοιοῦτον οὐ ποτ' ἂν Ἑλληνίσαι προσεδόκησεν; εἶθ', ὡσπερ τι παρδόντι παράδοξον καταπλάγεις, καὶ τὸ οὗτου ἔτι (98) ἀγνοῶν αἴτιον, « Εἰπέ μοι, ἔφη ὁ Ἀπολλώνιος, ὦ βασιλεῦ, πόθεν οὕτως ἔχεις φωνῆς Ἑλλάδος; Φιλοσοφία τε ἡ περὶ σὲ πόθεν ἐνταῦθα; οὐδὲ γὰρ ἐς διδασκάλους, οἶμαι γε, ἀναφέρεις, ἐπεὶ μὴ εἶναι Ἰνδοῖς εἰκὸς (99) διδασκάλους τούτου. » Αὐταὶ αἱ παράδοξοι τοῦ πάντα προγνώσει διειληφότος φωναί, ἃς ὁ βασιλεὺς ἀμειδόμενος, ὅτι τε σχολίῃ διδασκάλους, καὶ οἵτινες οὗτοι, ἕκαστά τε πατρόθεν τῶν περὶ αὐτὸν ξυμβεδηζῶτων φράζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Εἶτα καὶ τισι τοῦ Ἰνδοῦ δικάζοντος περὶ θησαυροῦ φωραθέντος ἐν ἀγρῶ, πότερα τῶ πριαμένῳ, ἢ τῶ τὸ χωρίον ἀποδομένῳ, δέον οἰεῖν (1) τοῦτον, ὁ πάντως φιλόσοφος, καὶ θεοῖς κεχαρισμένος, ἐρωτηθεὶς, ἐπικρίνει τῶ πριαμένῳ, λογιζομένῳ δὴ αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπιτιπῶν· « Ὡς οὐκ ἂν οἱ θεοὶ τὸν μὲν ἀφείλον καὶ κατὰ τὴν γῆν (2), εἰ μὴ φαῦλος ἦν, τῶ δ' αὖ (3) καὶ τὰ ὑπὸ γῆν δοῦναι, εἰ μὴ βελτίων ἦν τοῦ ἀποδομένου. » Ὡς κατ' αὐτὸν δὴ ξυνάγεσθαι, τοὺς μὲν εὐπόρους καὶ πλοῦτῳ διαφέροντας, καὶ ἀσιχρότατοι καὶ πανωλέστατοι τυγχάνοιεν, τρισευδαίμονας καὶ θεοφιλεῖς ἡγεῖσθαι, μόνους δ' ἄρα κακοδαίμονάς τε καὶ ἀθλοὺς τοὺς πενεστάτους, καὶ Σωκράτης, καὶ Διογένης, καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος Πυθαγόρας τυγχάνη, καὶ ἄλλος, οἱ πάντων ἀνδρῶν σωφρονέστατοι τε καὶ ἐπεικέστατοι. Εἶποι γὰρ ἂν τὸς ἐπόμενος τῶ λόγῳ μὴ ἂν κατ' αὐτὸν τοὺς θεοὺς τοὺς μὲν πένητας, τοὺτους δὲ αὐτοὺς, οἱ κατὰ φιλοσοφίαν διήνεγκαν, ἀφελέσθαι καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν τροφήν, μὴ

A rogat. Ducem item aliquem viæ ad Brachmanas sibi dari non renuit²⁶. Interea Indorum rex²⁷, barbarus licet natalibus, interprete subito submoto, Græce cum ipso loquitur, doctrinæ atque eruditionis edens argumenta. Apollonius vero ne sic quidem, ut Ise quoque vicissim linguæ quæ apud Indos obtineret, peritum ostenderet, contra, ut par erat, contendit.

522 CAPUT XV.

Ast et Indo Græce loquente obstupuit, ut Philostratus testatur, scilicet consensanea sibi ipsi scribens. Quid enim obstupuit, si barbarum non esse putavit, idque ob ipsum suscepit? Et cur quacun- que re tantum virum Græcos imitatum esse non exspectavit potius? Porro, quasi res plane singularis ab eo sibi oblata esset, ejusque adhucdum ignorans causam, Cedo, o rex, inquit Apollonius²⁸, unde ea tibi sit Græcæ linguæ facultas? Philosophia item, qua imbutus es, unde his regionibus venit? neque enim, ut puto, magistris eam in acceptis fers, nam probabile haud est ejus rei magistros esse Indis. Hæc miranda sunt in viro, præscientia omnia complexo, verba: quibus respondens rex, quod et præceptores habuerit, eæ quinam illi fuerint [exponens.] omnia sigillatim, quæ ipsi a natalibus inde obtigerant, exponit²⁹.

CAPUT XVI.

Inde porro cum jus quibusdam diceret Indus³⁰ de thesauro in agro reperto, an emptori an venditori agri eum reddere par sit; Apollonius, in omnibus philosophi usus acumine, diisque charissimus, sententiam ubi esset interrogatus, emptori eum addixit, ratione ad verbum hac addita: « Quod dii vendenti haudquaquam agellum etiam fuerint adempturi, improbus nisi sit, emptori vero vicissim latentia etiam sub terra bona concessuri, nisi vendente sit longe melior. » Ut juxta illum concludendum sit, eos qui opibus affluunt, præstantque divitiis, quanquam fœdissimi sint et perditissimi, pro ter beatis tamen, Deoque dilectissimis esse habendos: infelices autem miserosque solos esse eos, qui cum paupertate maxime conflictantur, licet Socratem ipsum vel maxime, ac Diogenem, ipsumque etiam Pythagoram in his esse contingat, et quemcunque eorum, qui frugalissimi viri, et egregiæ probitatis censentur. Dicat enim quis,

²⁶ lib. II, c. 40. ²⁷ lib. II, c. 17. ²⁸ lib. II, cap. 29. ²⁹ lib. II, c. 31. ³⁰ lib. II, c. 59.

(96) Ἀντεφιλοτιμήσ. Sic ex conjectura rescipsi, cum esset in editis ἀπεφιλοτιμήσατο.

(97) Μὴ οὐχὶ βάρβ. οἰηθ. καὶ θαυμάσ. Eo respicit, quod Apollonio Philostratus φιλοσοφεῖν δόξαι Φραῶτην testatur, lib. II, cap. 26, initio. Quodque adeo moribus minus barbarus ei visus sit. Vereor autem, ne suum hic Eusebium destituit acumen; cur enim mirari non potuerit Apollonius, linguam Græcorum callere Phraotem, quem moribus minus barbarum deprehenderit, non video.

(98) Ἐτι. Ita scribendum esse sententia suadebat. Editi habebant ετι'.

(99) Ἰνδοῖς εἰκός. Salletem restituendum ex Phi-

lostrato εἰκός, quod exciderat apud Eusebium. Cætera apud eum totum hoc κῶλον ita habet: Οὐ γὰρ ἐς διδασκάλους γε οἶμαι ἀναφέρειν, ἐπεὶ μηδὲ εἶναι τινὰς ἐν Ἰνδοῖς εἰκός διδασκάλους τούτου.

(1) Οἶμαι. Parum opportunum isti loco mihi videtur verbum οἶμαι, malim substituere δοῦναι, quod etiam in versione expressi.

(2) Καὶ τὴν γῆν. Editi καὶ κατὰ τὴν γῆν. Omnisimur κατὰ, quod natum videtur ex repetitio-καί, forma scribendi abbreviata. Omissum κατὰ etiam in textu Philostrati.

(3) Τῶ δ' αὖ. Omnino ex Philostr. restituendum αὖ pro ἂν quod erat in editis Eusebii.

istam rationem sequens, neutiquam juxta eam A οὐχὶ πάντως φαύλους ὄντας τὸν τρόπον· τοὺς δὲ τὸ ἦθος ἀκολαστοτέροις ἀφθονα καὶ τὰ μὴ ἀναγκία παρασχεῖν, εἰ μὴ βελτίους ἐτύγγανον τῶν προτέρων. Ἐξ ὧν παντὶ γε καταφανὴς ἡ τοῦ ζυμπεράσματος ἀτοπία.

nisi prioribus exstitissent meliores. Unde nemini obscura istius conclusionis est absurditas.

523 CAPUT XVII.

Hiscæ ex secundo libro expositis ad tertium pergenus, consideraturi quæ ad Brachmanas, fama adeo celebratos, pertinent ³⁹: qua parte magis occurrunt incredibilia, quam de Thule referuntur. Imo si quid aliud unquam scriptoribus fabulosis monstruosum excogitatum fuit, id omne verisimile valde, imo verissimum, si cum istis compares, videbitur. Quibus omnino mentem advertere etiam operæ pretium est propter « Philaethæ » jactantiam, nobis credulitatem morumque levitatem tribuentis, sibi vero ac sui similibus accuratum solidumque, ac scientia nixum judicium. Vide igitur quibus se jactet portentis, sanctis evangelistis nostris Philostratum anteponens, ut qui eruditione non modo profecerit maxime, sed veritatis etiam sit maxime studiosus.

CAPUT XVIII.

Primum igitur quidem in itinere Apollonii ⁴⁰ ad Brachmanas femina quædam ab eo colore inducitur, a capite ad femur usque candidissima, reliqua vero corporis parte nigra. Montes porro, pergentibus in itinere ad Brachmanas [oblatis], pipere consiti ⁴¹, ejusque coloni simiæ, draconesque quidam magnitudine stupenda ⁴², de quorum capitibus ignis flammæ scintillant, quos si quis perimat, in eorum capite mirabiles inveniat lapillos, Gygæ lapidi, cujus apud Platonem mentio, similes. Et hæc quidem sunt quæ, antequam ad Brachmanum tumulum perveniat, occurrunt. Ut vero hunc quoque attigerunt ⁴³, Sandaracinum illic puteum vidisse ait, aquæ plane mirabilis: juxtaque craterem, ignem continentem, ex quo plumbei coloris flamma sursum tendat. Tum et dolia duo lapidis nigricantis, alterum imbrium, alterumque ventorum, unde Brachmanes iis quibus faveant indigenis [ventos ac pluviam] impertiantur. Quin statuas quoque apud eos esse « Poliadis » Minervæ, Pythiique Apollinis, et Bacchi, aliorumque quorundam deorum, quæ Græci colunt. Iarcham autem ⁴⁴, qui omnibus præsit, appellari « magistrum: » quem viderit consistentem, habitu adeo a philosophico dissidente, ut satrapam retulerit potius, in sublimi collocatus solio.

³⁹ lib. III. ⁴⁰ lib. III, c. 3. ⁴¹ lib. III, c. 4. ⁴² lib. III, c. 8. ⁴³ lib. III, c. 14. ⁴⁴ lib. III, c. 16.

(4) Ἡμῖν μὲν εὐχέρειαν, etc. Vide supra c. 2.

(5) Ἀπὸ τ. κεφ. ἐς ὄψφ. λευκ. Ex memoria sua potius quam ex Philostrato hæc desumpsit Eusebius, quæ tamen eum hic destituit. Nam Philostratus quidem illam feminam a capite usque ad mammas, nigram, inde reliquo corpore candidam fuisse ait.

(6) Καὶ Διονύσου. In editis additum Δηλίου, quod Eusebii esse nequit, qui ignorare non poterat Delii

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ταῦτα καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου παραθέμενοι, ἴσμεν ἐπὶ τὸ τρίτον, τὰ κατὰ τοὺς βεβοημένους ἐποφόμενοι Βραχμᾶνας· ἔνθα δὴ τὰ ὑπὲρ Θούλην ἄπιστα. Καὶ εἰ τί περ ἄλλο τερατώδες ποτε μυθολόγοι τιῶν ἀναπέπλασται, εἰ μάλᾳ πιστὰ καὶ ἀληθέστατα, ὡς ἐν παραθέσει τούτων, ἀναφανήσεται· οἷς καὶ τὸν νοῦν ἐπιστῆσαι ἄξιον τῆς τοῦ « Φιλαλήθους » ἔνεκεν ἀθαδείας, ἡμῖν μὲν εὐχέρειαν (4) καὶ κουφότητα τρίτου περιάπτοντος, αὐτῷ δὲ καὶ τοῖς αὐτῷ παραπλησίοις τὴν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν μετὰ ξυνέσεως χρίσιν. Ὅρα γοῦν ἐφ' οἷς σεμνύνεται παραδόξοις, τῶν ἡμετέρων θεῶν εὐαγγελιστῶν προκρίνων τὸν Φιλίστρατον, ὡς μὴ μόνον παιδείας ἐπὶ πλείστον ἔχοντα, ἀλλὰ καὶ ἀληθείας ἐπιμεμελημένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Πρῶτα μὲν οὖν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Βραχμᾶνας περιήρᾳ τοῦ Ἀπολλωνίου γυνὴ τις αὐτῷ τὴν χροῖαν, εισάγεται ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐς ὄψφιν λευκοτάτη (5), τὸ δὲ ἕτερον μέρος τοῦ σώματος μέλαινα· τὰ δὲ προϋόντων τῆς ἐπὶ τοὺς Βραχμᾶνας ὁδοῦ, ὄρη, καταπεφυτευμένα τὸ πέπερι, καὶ τούτου πίθηκοι γεωργοὶ, καὶ παράδοξοι τινες τὸ μέγεθος δράκοντες, ὧν ἀπὸ κεφαλῆς λαμπάδες ἀποβρίπτουσι πυρὸς, οὗς εἰ τις ἀνέλκοι, εὐροὶ ἀν, φησὶ, παραδόξους λίθους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τῷ τοῦ Γύγου, τοῦ παρὰ τῷ Πλάτωνι, παραπλησίους. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ πρὸ τοῦ τῶν Βραχμᾶνων λόφου. Ὡς δὲ καὶ εἰς αὐτὸν ἀρρίκοντο, Σανδαρικῶν ἐνταῦθα φρέαρ ὕδατος ἰδεῖν παραδόξου, καὶ κρατήρα πλησίον πυρὸς, οὗ φλόγα ἀναπέμπεσθαι μαλυβδύδη· δύο τε πίθους λίθου μέλανος· τὸν μὲν ἡμβρων, τὸν δὲ ἀνέμων, ἐφ' ὧν τοὺς Βραχμᾶνας, οἷς ἀνείεν ἕω τῆς χώρας, χορηγεῖν. Ἀλλὰ γε καὶ ἀγάλματα παρ' αὐτοῖς· Ἀθηνᾶς « Πολιάδος » καὶ Ἀπόλλωνος Πυθίου, καὶ Διονύσου (6), καὶ ἄλλων τινῶν Ἑλληνικῶν θεῶν. Ἰάργαν δὲ, τὸν ἐπὶ πάντων, « διδάσκαλον » καλεῖσθαι· ὃν καὶ ἰδεῖν καθεζόμενον, πολλοῦ γε δεῖ φιλοσοφικῶς, σατραπικῶ (7) δ' ἀν μᾶλλον σχήματι, ἐφ' ὑψηλοτάτου δίφρου. Καλοῦ δὲ μέλανος οὗτος ἦν, καὶ παποικίλο χρυσεῖς ἀγάλμασιν, ὅα δὴ εἰκόσ, τεχνουργῶν βανύσων τρόπον, πυρὶ καὶ σιδέρω μὴ

cognomen in Bacchicis haud esse. Puto ego docta manu quadam Δηλίου in margine primo adnotatum fuisse, ut scilicet notaretur apud Philostratum pro Ἀπόλλωνος Πυθίου legi, Ἀπόλλωνος Δηλίου: idque postea inductum librarium in textum post Διονύσου imperite intrusisse.

(7) Σατραπικῶ. Ita legendum omnino pro σατραπικῶς quod erat in editis.

χθούνας τοὺς φιλοσόφους τεχνουργεῖν, ἢ καὶ, θαυματοποιῶν δίκην, αὐτόματον ἀποτελεῖν τὸ δημιούργημα. Οἱ δὲ τῶν ἄλλων τῶν μετ' αὐτὸν διδάσκαλον διέφοροι χαλκοὶ μὲν, φησὶν, ἄσημοι δ' ἦσαν, καὶ ἤττον ὑψηλοί. Ἔδει γάρ που τυράννου πάντως σχήματι προνομίας τῆς ἐν ἀγάλμασι, καὶ χρυσῷ τὸν τῆς θείας φιλοσοφίας διδάσκαλον ἀξιούσθαι.

Nempe erat conveniens omnino regio ornatui prærogativa, in statutis illis consistens, [conveniens item] auro honorare divinæ philosophiæ magistrum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Πρῶτον δὲ τὸν Ἰάρχαν ἰδόντα, φησὶ, τὸν Ἀπολλώνιον, ἐξ ὀνόματός τε προσειπεῖν (8) Ἑλλάδι τῇ φωνῇ, καὶ ἦν αὐτῷ παρὰ Φραύτου κομιζέει ἐπιστολὴν αἰτήσαι, κατὰ πρόγνωσιν ἤδη τοῦτο προεληφότα. Ἐνδείξασθαι τε τὸ ἔνθεον τῆς προγνώσεως, προεβριχότα, ὡς ἄρα ἐνὶ γράμματι, τῷ « Δέλτα, » λείπει ἡ ἐπιστολή. Ἄρξασθαι τε ἀπειροκάλως εὐθύς ἀπὸ πρώτης ὀμιλίας, ἀπειροπλούτου δίκην, ἐνεπιδείκνυσθαι τὸ τῆς προγνώσεως πλεονέκτημα, πατέρα καὶ μητέρα καταλέγοντα τοῦ Ἀπολλωνίου, γένος τε καὶ τροφήν, καὶ παιδείαν, καὶ τὰς κατὰ χρόνους ἀποδημίας, καὶ τὴν ἐς αὐτὸν πορείαν, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν πεπραγμένα αὐτῷ καὶ ὠμιλημένα. Εἶτα δὲ φησὶν οὗτος ὁ θαυμάσιος συγγραφεύς, τοὺς Βραχμᾶνας, ἅμα τῷ Ἀπολλωνίῳ, χρισασμένους ἠλεκτρίνῳ φαρμάκῳ, λούσασθαι· καὶ περιστάντας ὡς ἐν χορῷ τὴν γῆν τύψαι ταῖς βάρδοις· τὴν δὲ κυρτωθεῖσαν ἀναπέμψαι αὐτοὺς ἐς δίπτην τοῦ ἀέρος, ἐστάναι τε αὐτοὺς μετεώρους ἐν αὐτῷ ἀέρι ἐπὶ τι χρόνον διάστημα, ἔλασεν δὲ καὶ πῦρ ἀπὸ τοῦ ἡλίου, ὅτε βούλοιντο, αὐτομάτως. Τούτοις δ' ἐπιφέρει παράδοξον ὁ θαυματολόγος· ὡς ἄρα τρίποδες Πυθικοὶ τέτταρες ἐξεκυκλήθησαν (9), αὐτόματοι φοιτῶντες· καὶ εἰκάζει δὴ οὖν αὐτοὺς τοῖς Ὀμηρείοις· οἰνοχόους τ' ἐπὶ τούτοις ἐκ γαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην (10) ἴστησι τέτταρας. Ἐπιλέγει δὲ ὡς ἄρα καὶ ἡ γῆ αὐτομάτως ὑπεστρώωντο αὐτοῖς πάσας. Τῶν δὲ τριπόδων οἱ μὲν δύο, φησὶν, οἴνου ἀπέβρεον, οἱ δὲ ἕτεροι δύο, ὁ μὲν ὕδατος θερμοῦ κρᾶσιν παρείχεν, ὁ δ' αὖ ψυχροῦ. Τοὺς δὲ οἰνοχόους τοὺς γαλκοὺς ἀρύεσθαι εὐμέτρως τοῦ τε οἴνου καὶ τοῦ ὕδατος· περιελαύνειν γε κύκλῳ τὰς κύλικας, ὡς περ ἐν τοῖς πότοις (11).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ταῦτα Ἱεροκλεῖ, τὰ ἀνωτάτω (12) καὶ καθόλου δικαστήρια πεπιστευμένῳ, μετὰ πολλῆς ἀνετάσεως

⁸⁸ lib. III, c. 17. ⁸⁹ lib. III, c. 27.

(8) Προσειπεῖν. Ita ex Philostrato scribendum; D male enim in editis Eusebii est προσειπῖν.

(9) Ἐξεκυκλήθησαν. Vox in theatris usitata de illis, quæ machinis occultis in scenam provehebantur; utitur eadem, ubi de his Brachmanum artibus loquitur, Thespion gymnosophista apud Philostratum lib. VI, De vita Apollonii, cap. 10. Loco autem ubi hæc referuntur proprio verbum ἐξεπορεύθησαν Philostr. adhibuit.

(10) Χαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην. Ægre mihi facit vox διακόνους interposita vocibus natura sua conjungendis, neque hac ratione divellendis, nisi

A Erat autem illud ex ære nigro, aureisque ornatum statuis, quales scilicet, fabrorum more verosimile sit sapientes, igni ferroque adhibito, fabricare; quin et præstigatorum ritu ita opus instruere, ut sponte sua moveatur. Cæterarum autem, qui assidebant magistro, sedes, æræ quidem, uti ait, signis tamen ornata non erant, minusque sublimes.

524 CAPUT XIX.

Iarcham autem, ubi primum Apollonium conspexisset, nominatim eum salutasse ait Græca lingua, reddique sibi epistolam, quam a Phraota ipsi afferbat, postulasse, mente præsaga ea de re jam antea edoctum. Nempe demonstrasse divinius sibi res antea perspectas esse, prædicendo una littera, « Delta, » deficere epistolam. Cœpisse autem parum modeste prima statim conversatione, more eorum qui vastis divitiis abundant, absconditarum rerum jactare scientiam, patrem recensendo Apollonii et matrem, et genus omne, educationemque et institutionem, variisque temporibus susceptas peregrinationes, et quod ad ipsum instituerat iter, quæque ipsi in eo gesta dictave fuerant. Inde porro egregius ille scriptor narrat ⁸⁸, electrino unguento unctos Brachmanas cum Tyanensi, balneo usos esse. eumque ambientes, choro quasi, terram scipionibus feriisse; eam vero in gibbum resilientem, altitudine bicubitali eos in aerem extulisse, pensisque aliquandiu in ipso aere illos substituisse. Derivare item eos ubi voluerint, ex sole ignem, sponte sequentem. Atque istis omnibus rem plane stupendam portentosus ille scriptor jungit ⁸⁹; ut tripodes nempe, Pythiis similes, quatuor, sponte sua moventes, in medium processerint; eosque Homericis similes esse ait. Pincernas autem iis ex ære, si materiam spectes, qui ministrarent, statuit quatuor. Addit etiam, ut terra sponte gramina substraverit. Tripodum autem binos ait vino manasse, reliquorum vero alterum calidæ admiscendæ copiam fecisse, alterum frigidæ; æreosque pincernas vinum pariter et aquam larga hausisse mensura; calices enim circumlatos esse, ut fieri in comotationibus assolet.

525 CAPUT XX.

Ista Hierocli, supremis in provinciis præfecto dicasteriis, multa instituta disquisitione, vera esse

invito linguæ genio, eam itaque omitti plane malim, nihil enim ea est opus.

(11) Πότοις. Male in editis habebatur ποταμοῖς, quod secure nimis secutus fuit Accioli, qui vertit. Sed et calices actos in gyrum quasi vorticoso flumine impellebant. Eo tutius autem πότοις substitutas, quod ipsa hic Philostrati verba retinuerit Eusebius, in cujus textu πότοις codicum omnium consensu legitur. Eandem lectionem Salmasium quoque restituisse, post animadverti.

(12) Τὰ ἀνωτάτω, etc. Eadem verbis iisdem habes supra, cap. 5.

videntur atque explorata, nostra autem simplicitas, A levitasque animi longe maxima ab eo damnatur. Ipse autem talia credens Philostrato, his ipsis verbis se jactat, inquit : « Videamus enim, quanto nos melius hæc atque prudentius admittamus, et quæ de præclaris virtute viris sententia nostra sit. »

CAPUT XXI.

In apparato porro hoc modo convivio, juxta ipsum Philostratum ⁴⁷, Indorum inducitur rex, computationem instituens cum philosophis. Hunc vero superbe se gessisse et in philosophiam debacchatum narrat, crapula item apud eos incaluisse, cumque ipso sole de principatu contendisse, aliaque elato animo jactitasse. Rursum autem per interpretem ista ab eo accepisse Apollonium; vicissimque regem allocutum esse, Iarcha vicem interpretis sustinente. Qui autem admiratione dignum haud existimemus, quod superbum tantopere, absurde adeo debacchari, et crapulæ indulgere verosimile queat videri, quem ne ad philosophorum quidem, nedum deis similibus virorum penates par erat accedere? Quid vero est, quod semideos eos appello, et dignitati virorum illudo? quandoquidem, Apollonio interrogante ⁴⁸, quosnam se esse putarent? deos se esse respondit Iarchas. Qui etiam ⁴⁹ apud convivas, ut qui deus esset, modo quidem philosophum minime addecete, multo minus conveniente dei, quem se esse professus est, dignitati, phialæ incumbens, computationem incepit. Ea vero dum, narrante historico, omnibus affatim potum præberet, liberaliter [latices] submittebat, perinde ac fontes occulti haurientibus [aquas submittere solent].

CAPUT XXII.

Succedunt inde mutui sermones et philosophicæ disputationes, Iarcha docente ⁵⁰ ut sua olim anima in alio hominis, qui rex fuerit, extiterit corpore, atque talia quædam in eo pataverit : Apollonio vicissim ⁵¹, ut navis Ægyptiæ extiterit gubernator, quæque sibi gesta tum fuerint, narrante. Quæstiones vero et responsiones utriusque sunt tales, qualium ne mentionem quidem fecisse, sapientia maxime erat dignum. Interrogasse ergo Apollonium refert ⁵², aureane apud eos aqua inveniretur? O plenam sapientiæ, o admirandam quæstio-

⁴⁷ lib. III, c. 25, ⁴⁸ lib. III, c. 18. ⁴⁹ lib. III, c. 52. ⁵⁰ lib. III, c. 19, 20. ⁵¹ lib. III, c. 23. ⁵² lib. III, c. 45.

(13) *Ἡμῶν μὲν εὐχ. καὶ κουφότης*. Ipsa Hieroclis verba, quibus eam Christianis exprobrabat, habes supra, cap. 1.

(14-15) *Ὅλα δὴ θεός*. Verba ista mihi præter rem videntur, nescio unde, in textum esse admissa.

(16) *Ἐπικύπτων*. Ita certissime restituendum ex Philostrato : Vide observata ad lib. III, cap. 32, n. 5, et lib. II, cap. 28, n. 6, nempe κύπτοντας πίναν est canum aliorumque ejus generis animalium, ut liquet ex observatis posteriore loco, idque adeo viris gravibus, nedum philosophis, valde indignum, bibere ex tantæ molis crateribus, ut pronis etiam ex iis potus esset hauriendus.

(17) *Ἐπότιζε*. Delenda erat vox nihili ἐπόντιζε, et ex Philostrato atque Reg. cod. ἐπότιζε substituen-

ἀληθῆ καὶ πιστὰ εἶναι δοκεῖ. Καὶ ἡμῶν μὲν εὐχέρεια καὶ κουφότης (13) πλείστη ὄση κατέγνωσται παρ' αὐτῶ· αὐτὸς δὲ, τοιαῦτα Φιλοστράτῳ πιστεύων, αὐτοῖς δὴ ῥήμασι σεμνύεται λέγων· « Σκεψώμεθά γε μὴν ὅσα βέλτιον καὶ ξυνετώτερον ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ ἦν περὶ τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν ἔχομεν γνῶμην. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἐπὶ τοιοῦτῳ δὴ τῷ συμπόσιῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν Φιλόστρατον, βασιλεὺς ἐγγυριάζων Ἰνδοῖς εἰσάγεται, συμπίνων τοῖς φιλοσόφοις. Τοῦτον δὲ ἐνυβρίζει καὶ ἐμπαροινεῖ φιλοσοφίᾳ, μεθύσκεισθαι τε παρ' αὐτοῖς, καὶ ἀντιπαρεξάγειν τῷ ἡλίῳ, καὶ ἀλαζονεύεσθαι ἱστορεῖ. Καὶ πάλιν τὸν Ἀπολλώνιον δι' ἐρμηνέως τὰ παρὰ τούτου μανθάνειν· καὶ αὐτὸν πάλιν πρὸς αὐτὸν ἐπιλέγεσθαι, ὑπερμηνεύοντος τοῦ Ἰάρχα. Καὶ πῶς οὐ θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως τὸν ὑβριστὴν καὶ ἀτοπώτατον παροινεῖν καὶ μεθύσκεισθαι παρὰ τηλικούτοις εἰκὸς ἦν, ὃν οὐδὲ παριέναι ἄξιον ἐν φιλοσόφῳ, μήτι γε καὶ ἰσοθέων ἐστὶν; Τί δέ μοι ἰσοθέους τούτους καλεῖν, καὶ τῆς ἀξίας ἐνυβρίζειν τοὺς ἀνδρας; ὅποτε, πυθομένου τοῦ Ἀπολλωνίου, τίνας ἑαυτοῦς ἠγόουνται· θεοὺς, ἐφ' ὃ Ἰάρχας· ὅς καὶ τοῖς συμπόταις, οἷα δὴ θεός (14-15), φιλοσόφου μὲν ἤκιστα τρόπῳ, πολλοῦ γε δεῖ, μήτι γε μάλλον, οὐ ἐφησε, θεοῦ ἀξίως, τὴν φιλήν ἐπικύπτων (16) ἐξῆρχεν. Ἡ δὲ, φησὶν ὁ συγγραφεὺς, ὡς ἄρα ἐπότιζε (17) ἱκανῶς πάντας, ἐπέδου (18), καθάπερ αἱ ἀπόβροτοι πηγαὶ τοῖς ἀνιμωμένοις.

dum, narrante historico, omnibus affatim potum præberet, liberaliter [latices] submittebat, perinde ac fontes occulti haurientibus [aquas submittere solent].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Μετὰ ταῦτα κοινὰ λόγων ὁμιλίαι, καὶ σπουδαίως γὰρ τῶν φιλοσόφων, τοῦ μὲν Ἰάρχα διδάσκοντος, ὡς ἄρα ποτὲ αὐτῷ ἡ ψυχὴ ἐν ἐτέρῳ, ἀνθρώπου βασιλέως, γένοιτο σώματι, καὶ τοιαῦτα τινὰ αὐτῷ πεπραγμένα εἶη· τοῦ Ἀπολλωνίου δὲ, ὡς νηὶς Αἰγυπτίᾳ ποτὲ γένοιτο κυβερνήτης, καὶ τοσαῦτα διαπράξαιτο. Πεύσεις τε καὶ ἀποκρίσεις ἐκάστου, ὧν καὶ τῆς σφίρας ἄξιον μηδαμῶς παρεκθέσθαι τὴν μνήμην. Ἐρῆσθαι δὲ φησὶ τὸν Ἀπολλώνιον, εἰ ἐστὶ παρ' αὐτοῖς χρύσειον ὕδωρ; Ἄ τοῦ σοφοῦ καὶ παραδόξου πύσματος! Καὶ περὶ ἀνθρώπων δὲ ὑπὸ γῆν οἰκούντων, καὶ

⁴⁷ lib. III, c. 25, ⁴⁸ lib. III, c. 18. ⁴⁹ lib. III, c. 52. ⁵⁰ lib. III, c. 19, 20. ⁵¹ lib. III, c. 23. ⁵² lib. III, c. 45.

D dum, HOLSTEN.

(18) *Ἐπέδου*. Holstenius ex Philostrato addenda post ἐπεδίδου putabat verba τὸ νᾶμα ἀφθῶως, sine quibus cætera non coherere putabat. Sed pace ejus dictum sit, sine istis etiam apte cohereret reliqua, nam ἐπιδίδου πηγή, nulla alia re addita, dici fons potest. Sic enim apud Atticos scriptores ipsumque Philostratum passim aliqua res ἐπιδίδου dicitur, non addita in sexto casu re, qua proficit vel incrementa capit, quæ adeo ex ipsis circumstantiis sit intelligenda. Omittenda itaque ea verba hic duximus, cum neque necessitas ea postulet, neque eorum in codd. Eusebianis vestigium ullum appareat.

Πυγμαίων ἄλλων, καὶ ἡλιαπόδων ἀνθρώπων. Καὶ εἰ ἄνθρωποι παρ' αὐτοῖς ζῶν τετράπονοι, ὃ λέγεται Μαντιχώρα (19), ὃ τὴν κεφαλὴν ἀνθρώπου εἰκάσθαι, λέοντι δὲ ὠμοῦσθαι τὸ μέγεθος, τὴν δὲ οὐρὰν ἐκφέρειν πηχυσίας καὶ ἀκανθώδεις τὰς τρίχας (20), ἃς βάλλειν ὡσπερ τοξεύματα ἐς τοὺς θηρῶντας. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὸν Ἀπολλώνιον ἀνρωτᾶν· τὸν δὲ Ἰάρχαν διδάσκειν αὐτὸν περὶ μὲν τῶν Πυγμαίων, ὡς ἄρα εἶεν οἰκοῦντες μὲν ὑπόγειοι, διατρίβοντες δὲ ὑπὸ τῶν Γάγγην ποταμῶν ζῶντες· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, ὡς ἀνὺκαρκα εἶη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἐριον ἐπὶ τούτοις φυόμενον αὐτοῖς ἀπὸ γῆς ἐς ἐσθῆτος ὕλην ὁ Φιλόστρατος ἀναγράφει, πάντως δὴ πῶς τῶν φιλοσόφων ἰσθὺν ἐποιομένων, καὶ ταλασιουργίας ἐς ἐσθῆτος κατεργασίαν ἐκπονουμένων (οὐδὲ γὰρ εἰσῆκται (21) παρ' αὐτοῖς γυναικίον φύλον), εἰ μὴ καὶ τοῦτο φῆσειεν αὐτόματον αὐτοῖς παραδόξως δι' ἱερέας (22) ἐς ἐσθῆτα μεταρῦσθαι. Φέρειν δ' ἕκαστον αὐτῶν ῥάβδον καὶ δακτύλιον, ἀπὸ ῥήτων ἔχοντα ἰσχύον. Ἐἴτα παραδοξοποιεῖται τοῦ Βραχμᾶνος, ὡς δαιμονῶντα δι' ἐπιστολῆς ἀνακαλέσονται, ὡς χυλεῦντα καταψήσας τὸν γλοῦτον θεραπεύσειεν, ὡς τυφλῷ τὸ βλέπειν, καὶ ἀδρανεῖ τινι τὴν χεῖρα σῶαν χαρίζοιτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Πολλὰ κάθαθ' ἀγνοεῖται πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι (23) τῷ συγγραφεῖ. Δῆλα γὰρ ὡς ἀληθῆ καὶ ταῦτα, ὅσα βροντάς τε καὶ ἀνέμους ἐν πῆθις, τρίποδάς τε ἐκ λίθου φοιτῶντας αὐτομάτως, καὶ οἰνοχοοὺς ἀπὸ χάλκου περιελαύνειν ἐν κύκλῳ τὰς κύλικας προϊστορήσας, διὰ τῆς περὶ τούτων, ὡς ἀληθῶν, ἀφηγήσεως καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἐξέζηνέ τε καὶ διήλεγξε τὴν μυθολογίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Εἰρηκέναι δὲ φησιν ὁ Φιλόστρατος τὸν Δάμιν, διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας καὶ τῷ Ἰάρχῳ συμφιλοσοφῆσαι τὸν Ἀπολλώνιον, εἰληφέναι τε παρ' αὐτοῦ δακτυλοῦς

¹⁹ lib. III, c. 15. ²⁰ lib. III, c. 38. ²¹ lib. III, c. 39. ²² ibid. ²³ lib. III, c. 14. ²⁴ lib. III, c. 27. ²⁵ lib. III, c. 41.

(19) *Μαντιχώρα*. Apud Philostr. est *Μαντιχώρα*. D
(20) *Τὰς τρίχας*. Manca omnino sine istis vocibus oratio, quas ex Philostrato proinde restitue-
das Eusebio putavimus, pariter ac voculam καὶ ante ἀκανθώδεις.

(21) *Εἰσῆκται*. Vox Eusebii ætate in hoc negotio frequentissima, inde συνείσακτοι dictæ feminæ, variis ministeriis destinatæ, et in clericorum, severiorem etiam vitam professorum, contubernio viventes, de quibus multa in antiquis Ecclesiarum canonibus. Epiphanius hæc. LXIII de quodam in Pales-
tina episcopo, qui e confessorum numero fuerit: Ἐσχηκότες δὲ τοιαύτας γυναῖκας, ἐξυπηρετουμένας αὐτῷ, φησὶ δὲ συνείσάκτους. Idem de Hieracitis: Χλευάζονται τελεῖσάτα δι' ἃς κέκτηνται ἕκαστος συν-
εισάκτους γυναῖκας, δι' ἃς εἰώθει φιλοτιμείσθαι ἔγενετο ὑπηρεσίαν. Videt συνείσάκτους dici mulieres illas, quæ ministerii causa cum istis hominibus vi-

nem! Interrogasse item de hominibus subterraneas regiones incolentibus, aliis item qui pygmæi dicantur, et umbripedes. An item apud eos quadrupes obvium sit animal, Mantichora, quod hominem capite referat, mole corporis leonem exæquet, caudæque loco promittat cubitales setas, acanthis similes, quas veluti sagittas in venatores jaculetur. Atque hæc Apollonium quidem [ait] interrogasse, Iarcham autem de pygmæis quidem eum docuisse, subterraneas specus eos habitare, sub Gange fluvio vitam degentes; de cæteris vero, nusquam ea existere.

526 CAPUT XXIII.

Præterea lanam commemorat Philostratus ²⁴ e terra illis proveniente, ut vestibus materiam præbeat; philosophis nempe pectine telas omnino percurrentibus, et lanificium ad vestes comparandas exercentibus (neque enim muliebri sexus contubernio apud eos admittitur), nisi et lanam dicat sponte sua apud eos miraculo quodam in sacerdotum gratiam transformari in vestes. Gestare porro quemvis eorum baculum refert et anulum, arcana præstantem virtute. Sequuntur inde Brachmanis miracula, ut dæmone malo correptum missa epistola restituerit ²⁵, ut item solo attactu eum, qui luxatam habebat apophysin ossis majoris femoris, sanaverit ²⁶: ut oculis item capto visum, atque manu laboranti, integram eam restituerit ²⁷.

CAPUT XXIV.

Bene eveniat auctori, qui nos opera subleval. Nempe quam vera ista sint etiam manifestum est, quando tonitrua ventosque in doliis ²⁸, et tripodas ex saxo proprio motu obambulantes ²⁹, æneosome pincernas, calices in orbem circumferentes, commemorans primum, hæc ipsa quasi vera narrando, reliqua etiam omnia meras fabulas esse prodit atque arguit.

CAPUT XXV.

Refert autem Philostratus ³⁰ etiam Damin dixisse, se non præsentem quoque cum Iarcha Apollonium philosophatum esse, munusque ab eo tulisse

vant, γάμου καὶ συνουσίας χωρὶς, ut Chrysostomus orat. *Εἰς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτ.* docet. t. vi, p. 214, edit. Savil. Vide plura de his apud Cotelierium ad Hermæ vis. I, not. 1, et ad vis. II, not. 15, et Bevereg. in can. III concilii Nicæni I. Hinc Eusebius apte vocem εἰσάγεσθαι ex usu illius ævi adhibet, de mulieribus loquens, quæ philosophorum si non libidini, ministeriis saltem, de quibus hic sermo, vacare debebant.

(22) *Δι' ἱερέας*. Hæc adduntur, ad exprimendam Philostrati sententiam τοῦτο ἱεράν ἐσθῆτα ποιούνηται, nempe non ordinarius ille vestitus, sed eorum qui sacerdotalia obirent officia.

(23) *Πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι*. Nempe ita strenue et aperte mentiri innuit Philostratum, ut fabulis manifestis suspecta reliqua etiam faciat; ut adeo refutationis opera sublevetur ipse, mentiendi in a versario impudentia.

annulos septem, planetarum nominibus insignitos : A quos etiam gestaverit, unum post alium, pro ratione nominum diebus impositorum. Hæc tamen istis quidem loco referens, qui veritatis studiosus Philalethæ iudicio est, alio scripti illius loco, quasi damnans Brachmanum incantamenta, utque ab iis immunem præstet Apollonium curæ habens, subiungit verbotenus ista ⁶⁰ : « Videns autem tripodas apud Indos, pincernasque. et quæcunque suo motu acta procedere dixi, neque interrogavit qua arte confecta hæc sint, neque discendi ea ipsum voluptas incessit. Verum laudavit quidem, imitari tamen dignatus haud fuit. » Illene vero [hoc fecerit?] qui Damide submoto cum iis conversari magni faciebat, atque sodalem unicum, quidquid etiam est, [cum iis] quod egit, ignorare oportere censebat? Qui vero imitari dignatus haud sit? qui planetarum nominibus insignitos annulos accepit ⁶¹, eosque per omnem vitam gestare necessarium sibi duxit, prout ferrent nomina cujusvis diei : et quidem eo quod arcana, uti ipse ais, virtute præstarent. Ut vero concedamus etiam, imitari ista eum noluisse, propterea certe non imitatum esse manifestum erit, quod recte sibi haud facere viderentur. Quomodo igitur ob ea laudavit, quæ non dignaretur imitari? Et, si tanquam arte divina operantes collaudavit, cur imitatus haud est, laudem quæ mererentur? Porro vero post moram apud hos factam, Apollonium una cum suis revertentem ad Oritarum ait ⁶² venisse regionem, ubi ærea saxa, arenaque ærea, ærisque ramenta fluvii vehunt. Atque ista sunt, quæ in tertio libro continentur.

527 CAPUT XXVI.

Sequentia jam percenseamus. Ex India in Græciam reducem ⁶³ ab ipsis diis refert socium deorum eum esse declaratum : qui et ægrotos ad eum, sanitatis recuperandæ causa, remiserunt. Jamque quasi ab Arabibus, magisque et Indis stupendum virum et plane divinum advehens, miras inde narrationes instituit. Atqui non immerito dicat aliquis, quod si jam olim excellentioris, quam est humana, exstitisset naturæ, non jam demum, sed potius antequam aliorum profecisset institutione, miraculorum patrandorum initium eum facere par erat. Præterea superforanea futura fuisset, quam Arabibus, magisque et Indis studio sibi conquisivit, doctrina, si quis eum juxta ea, quæ Philostratus ponit, extollendum putet. Sed tamen ille, juxta veracissimum istum scriptorem, jam demum adest, sapientiæ argumenta publice exhibens.

⁶⁰ lib. v, c. 42. ⁶¹ lib. III, c. 15. ⁶² lib. III, c. 54. ⁶³ lib. IV, c. 1.

(24) *Παρά τῷ Φιλαλήθει*. Supra c. 2.

(25) *Ἐσφοιτῶν*. Ita Philost. habet et Euseb. inf. c. 30. *Ἐσφοιτῶν* habebant editi.

(26) *ἤρето*. Editi οὕτε *ἤρето*. Hoc οὕτε tamen omittendum putavi; nam, ut faceam Philostratum, ipse id omittit Eusebius inf., c. 30.

(27) *Ἄριτων*. Ita Indicæ gentis nomen scribendum monet Stephanus, Eustathius ad Dionysium, alique [non *Ἄριτων* ut Eusebii editi habebant]. *Ἄριτης* autem ἔθνικόν τοῦ Ἄρεος ὀπίδι, in Eu-

ἐπτά, ἐπωνύμους ἀστέρων, οὓς καὶ φορεῖν αὐτὸν καθ-
 ἕνα πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν. Ταῦτα δὲ νῦν εἰ-
 πὼν, ὃ τ' ἀληθὲς τιμᾶν παρὰ τῷ « Φιλαλήθει » (24)
 νενομισμένος, μεθ' ἕτερα τῆς γραφῆς, ὡς ἂν δι' ἰσο-
 τελεῖαν τῶν Βραχμῶν καταγούς, καὶ ταύτης ἐλευ-
 θερον καταστῆσαι τὸν Ἀπολλώνιον φροντίσας, ἐπι-
 φέρει, φάσκων κατὰ λέξιν· « Ἴδὼν δὲ παρὰ τοῖς
 Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνοχόους, καὶ ὅσα
 αὐτόματα ἐσφοιτῶν (25) εἶπον, οὐθ' ὅπως σοφί-
 ζοῖντο αὐτὰ, ἤρето (26), οὕτε ἐδεήθη μαθεῖν· ἀλλ'
 ἐπῆναι μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐκ ἤξιοι. » Καὶ πῶς, ὡ
 οὗτος, οὐκ ἤξιοι ζηλοῦν; ὁ δὲ τῷ Δάμιδος σπου-
 δὴν ποιούμενος συμφιλοσοφεῖν αὐτοῖς, καὶ τὸν
 μόνον, ὃ τι καὶ πράττοι, λαμβάνειν δέον ἑταῖρον
 ἡγούμενος. Πῶς δὲ οὐκ ἤξιοι ζηλοῦν; ὁ τοὺς τῶν
 ἀστέρων ἐπωνύμους καταδεχόμενος δακτυλίους, καὶ
 τούτους ἀναγκαῖον τιθέμενος διὰ παντὸς τοῦ βίου
 φέρειν πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν· καίτοιγε,
 ἀπόβρῆτον, ὡς φησὶ αὐτὸς, ἔχοντας ἰσχύον. Εἰ δὲ
 καὶ δοθεῖν τὸ μὴ ζηλοῦν ἔξιωκένοι αὐτὸν, ὡς μὴ
 εὖ πράττοντας οὐκ ἐξήλου δηλονότι. Πῶς οὖν ἐπῆ-
 ναι, ἐφ' οἷς μὴ ἤξιοι ζηλοῦν; Εἰ δ' ὡς θεῶς ἐνεργ-
 γούντας ἐπῆναι, πῶς οὐκ ἐξήλου τὰ ἐπαινῶν ἀξία;
 Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὴν παρὰ τούτοις διατριβὴν, πα-
 λινσοτῶντα αὐτὸν ἅμα τοῖς ἑταίροις, ἐληλυθέναι φη-
 σιν ἐς τὴν τῶν Ἄριτων (27) χώραν, ἐνθα χαλκαὶ μὲν
 αὐτοῖς αἱ πέτραι, χαλκῆ δὲ ἡ ψάμμος, χαλκοῦ δὲ ψῆγμα
 οἱ ποταμοὶ ἄγουσι. Καὶ τὸσαῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸ τρί-
 τον σύγγραμμα.

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ἐπίωμεν δ' ἤδη τὰ ἐξῆς. Ἐπαυελθόντα, φησὶν,
 αὐτὸν τῆς Ἰνδῶν χώρας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, κοινῶν
 τῶν θεῶν πρὸς αὐτῶν τῶν θεῶν ἀνακεκρήχθαι, οἷ
 καὶ τοὺς κάμνοντας ὡς αὐτὸν ἐφ' ὑγείᾳ παρέπεμπον.
 Καὶ δῆτα ὡς ἐξ Ἀράβων, καὶ μάγων, καὶ Ἰνδῶν
 παράδοξόν τινα καὶ θεῖον αὐτὸν ἡμῖν ἀγαγών, παρα-
 δόξων ἐντεύθεν ἀφηγημάτων κατάρχεται. Καὶ τὸ (27)
 ἂν τις εἴποι εὐλόγως, ὅτι δὴ, εἰ θεοτέρας ἢ κατ' ἀνθρω-
 πον φύσεως ἦν πάλαι, ἀλλ' οὐ νῦν εἶδει, πρὸ τῆς ἐκ
 ἐτέρων μεταλήψεως τῶν θαυμασιῶν κατάρχεσθαι.
 Περιττὴ δ' ἂν καὶ ἡ ἐξ Ἀράβων αὐτῷ, μάγων τε
 καὶ Ἰνδῶν, διὰ σπουδῆς ἐπεχειρεῖτο πολυμάθεια, εἰ
 δὴ τις κατὰ τὴν δοθείσαν ὑπῆρεν ὑπόθεσιν. Ἄλλ'
 οὗτος, κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγραφέα (28), νῦν δὴ πά-
 ρεστι, μετὰ τοσούτους διδασκάλους τὴν σοφίαν ἐνδεικνύ-
 μενος.

hæc insula. Similiter apud Philostratum peccatum est. HOLSTEN.

(27) *Καὶ τὸ*. Forte legendum *καίτοι*. EDIT.

(28) *Κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγρα*. Dictum εἰρωνι-
 κῶς, nempe pro tali Philostratum vendiderat Hierocles, supra c. II. Male igitur Acciolus hæc ad ipsum Hieroclem retulerat, et contra Græci textus fidem verterat: *Philalthe tamen auctore, nonnisi tot exha-*
stis magistris sapientiam patefecit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

A

CAPUT XXVII.

Καὶ πρῶτα μὲν, ὅσα ἐξ Ἀράβων (29) καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς οἰωνιστικῆς ὁρμώμενος, τὸν στρουθὸν δὲ τι βούλοιο, τοὺς ἐτέρους ἐπὶ τροφῆν παρακαλῶν, ἐφερμηνεύει τοῖς παροῦσιν· εἶτα δὲ, λοιμοῦ προαισθόμενος, προμαντεύεται τοῖς πολιταῖς. Τὴν δ' αἰτίαν καὶ τοῦτο ἐν τῇ πρὸς Δομετιανὸν ἀπολογία αὐτὸς παρατίθεται. Ἐρομένου γάρ τοι αὐτὸν, ὁπόθεν ὁρμώμενος τοῦτο προεῖποι, «Λεπτοτέρᾳ, ἔφη, χριόμενος, ὡ βασιλεῦ, διαίτη, πρῶτος τοῦ δεινοῦ ἡσθόμην·» καὶ τρίτον δ' αὐτῷ θαῦμα γεγὼνός ἱστορεῖ, ὡς δὴ ἀλεξίσαντος τὸν λοιμὸν (30). Ὅπερ εἰ τὰ μάλιστα ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει κατ' αὐτοῦ κατηγορίαις οὐ τέθεικεν ὁ συγγραφεὺς, ὅτι μὴ παρῆν, ὡς εἰκός, αὐτῷ δι' ἀπολογίας ἀπολύσασθαι (31) τὸ ἐγκλημα, φέρε δὴ οὖν ὅμως, αὐτοὶ τὴν ἱστορίαν ἐς φανερόν ὑποθώμεθα, οὗτω δὴ καὶ ταύτην εὐθύνοντες. Εἰ τι γὰρ οὐκ ἂν εἴη σαφές, ὅτι δὴ πολὺ τὸ πλάσμα, καὶ ἀπατηλὸν, γοητείας τε ὡς ἀληθῶς ἔμπλεον, αὐτὸς ὁ τρόπος ἀπελέγχει τῆς ἱστορίας. Τὸν γάρ τοι λοιμὸν ὑποτίθεται ἐν εἶδει πτωχεύοντος, καὶ ῥάκεισιν ἡμφιεσμένου πρεσβύτου ἀνδρὸς ἐωραῖσθαι· ὃν καταλεύειν ἐπιχειρουσαμένου τοῦ Ἀπολλωνίου, πρότερον μὲν πῦρ βάλλαιν τῶν ὀφθαλμῶν, εἰθ' ὕστερον βληθέντα λίθοις, κύνα συντετριμμένον, καὶ παραπτύοντα ἀφρὸν, ὡς οἱ λυτῶντες, φανῆναι· ἐιρηκέναι δ' αὐτὸν περὶ τούτου καὶ ἐν τῇ πρὸς αὐτοῦ κράτορα Δομετιανὸν ἀπολογία ταῦτα γράφει· «Τὸ γὰρ λοιμοῦ εἶδος, πτωχῶ, ὧδε ἀγείροντι (32), εἴκαστα· καὶ εἶδον, καὶ ἰδὼν, εἶλον, οὐ παύσας νόσον, ἀλλ' ἐξελών.» Τίς δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις οὐ μέγα τὴν τοῦ θαυμαστοῦ γελᾶσεται παραδοξοποιίαν; ζῶων ὀφθαλμοῖς, καὶ λίθων ὑποπίπτοντα βολαῖς, ξυντριβόμενόν τε πρὸς ἀνθρώπων, καὶ ἀφρὸν παραπτύοντα, τὴν τοῦ λοιμοῦ φύσιν ἀκούων, ὡς οὐδ' ἄλλ' ὅτι οὖν τυχάνει ἢ φθορὰ, καὶ κάκωσις ἀέρος, ἐπὶ τὸ νοσῶδες τροπομένου, τοῦ περιέχοντος, ἐκ πονηρῶν τε καὶ φαύλων ἀναθυμιάσεων, ἢ λόγος ἱατρικῆς παραδίωσι, ξυνισταμένου. Καὶ ἄλλως (33) δ' ἂν τὸ φάσμα (34) διευθυνθείη, ἐπιπέτρῳ μόνῃ τῇ τῶν Ἐφεσίων πόλει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῖς ὁμόροις τὸν λοιμὸν ἐπισκῆψαι φησιν ὁ λόγος· ὅπερ οὐκ ἂν γέγονοι, κάκωσιν τοῦ περιέχοντος πεπονθότος· οὐ γὰρ δὴ, κατακλεισθὲν, μόνῃ ἂν ἐφήδρευσε τῷ περὶ τὴν Ἐφεσον ἀέρι τὸ νόσημα.

esset, si vitium ab aere ambiente fuisset contractum: minime enim, angustiis conclusus, solum Ephesium aerem morbus obsidere potuisset.

²⁹ lib. iv, c. 3. ³⁰ lib. iv, c. 4. ³¹ lib. iii, c. 40.

(29) *Ὅσα ἐξ Ἀράβων.* Nempe doctissimi illi τῆς οἰωνιστικῆς magistri. Vide nostrum supra cap. 10.

(30) *Λοιμὸν.* Vitium Aldinae editionis, quæ habebat λογισμὸν, Morellianam quoque invaserat, quamvis vel Accioli versio Morellum de vera lectione admonere potuisset. In Holsteniana editione mendium istud sublatum observo.

(31) *Ὅτι μὴ παρ. ὡς εἰκ. αὐτ. δι' ἀπολ. ἀπολύσ.* Nescio an Eusebium ratio hic non fugiat. Cum enim, quod ipse paulo post observat, Apollonius apud Domitianum ea de re prolixè egisse narretur, nescio an Philostrato ista tribui possit prævaricatio. Vide huc spectantia, lib. viii, c. 7, sect. 9.

(32) *Πτωχ. ὧδε ἀγείροντι.* Holstenius ex Philostrato, ὧδε γέροντι, legendum putat. At neque πτ.

Ac primo quidem ²⁹, veluti ab Arabibus et augurali eorum schola adventans, passerculus quid sibi vellet, ad pastum cæteros qui invitabat, auditoribus interpretatur. Tum ³⁰ appetentem pestilentiam ante sentiens, civibus illam prædicit. Ejusque rei rationem apud Domitianum ipse quoque edidit. Rogante enim eum Domitiano, quo id prædixisset instinctu, «*Dieta*, inquit, o imperator, magis tenui usus, primus omnium persensim malum.» Tertium inde patratum ei miraculorum exponit ³¹, ut pestem nempe depulerit. Quod tametsi cum maxime scriptor in iis, quæ sub finem habentur, accusationibus non commemoraverit, quoniam, ut verosimile est, apologia illud crimen non poterat diluere; nihilominus tamen nos, age, istam historiam in lucem producamus, eam quoque ita examinaturi. Si cui enim minus alias constaret liquido, spissum hoc esse mendacium, et magica revera **528** superstitione referretur, ipsa narrationis ratio id esset evictura. Pestem enim statuit mendici, pannisque laceris induti senis habitu apparuisse. Quem cum lapidibus obrui jussisset Apollonius, primum ait flammam emisisse oculis: tum vero lapidibus obrutum canem obtritum et ore spumantem, rabidorum more, apparuisse. Ipsum autem de eo etiam Apollonium, in sua ad Domitianum imperatorem apologia, ita locutum esse scribit: «*Pestilentia enim forma mendico, eo habitu circumvaganti, assimilabatur: eamque vidi, visamque vici, non ut cessaret lues efficiens, sed plane e medio eam tollens.*» Quis vero, talia legens, præstigiatoris magno risu non excipiat portenta? [monstrum] oculis viventium, et lapidibus in se coniectis obnoxium, ab hominibus vero obtritum, et ore spumans: pestis naturam qui sciat, quod aliud sit nihil quam corruptela et vitium æris, nosmet ambientis, atque in noxium versi habitum, et malignis ac depravatis exhalationibus, ut medicorum tradit doctrina, inspissati. Imo et habita cæterarum circumstantiarum ratione hocce explorare liceat spectrum, quoniam nempe soli urbi Ephesiae, non vero finitimis etiam pestem gravem incubuisse narrat oratio: quod factum certe haud

³² ὧδε γέροντι, sed potius πτωχῶ δὲ γέροντι legitur apud Philostratum. Nec in proclivi est ea lectione obtinente particulam ὧδε commodè explicare. Hinc ex Eusebio Philostratum, quam ex Philostrato Eusebium isto loco malim emendari.

(33) *Καὶ ἄλλως.* H. e. licet vero etiam concedatur fabulam esse tradita de peste senis forma conspicua, et cætera eo pertinentia nugamenta fabulosa esse; nec sic tamen etiam acquiescendum; nam omnino pestem Ephesiam, etiam sine istis nugamentis spectatam, καὶ ἄλλως, ratione habita cæterarum circumstantiarum, fabulosam esse deprehendi.

(34) *Φάσμα.* Φάσμα hoc loco nil aliud significat quam fucum oculis obstipatum: sic inf. c. 35. de eadem re, Ὅτι φάσμα καὶ οὐδὲν τι πλέον ἦν, προδεδήλωται.

CAPUT XXVIII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Quarti miraculi loco Achillis producit manes ⁶⁷, primum quidem in chlamyde quinque cubitales, inde duodecim cubitorum magnitudine ad sepulcrum ipsius Apollonio conspectos, et de Thessalis conquerentes, quod sibi inferias, ut more erat receptum, non solverent: Trojanis præterea iratos, ob ea quæ in eum peccavissent, atque Apollonio, ut quinque proponeret quæstiones, quas vellet ipse, et Parcæ proponi paterentur, permittentes. Inde vir ille, rerum omnium solers, et futura antea sibi innotescere gloriatus, adhuc dum ignorat, funeratusne sepulcro Achilles fuerit, Musæque illi ac Nereides an lamenta profuderint, deque his illum rebus percunctatur: neque minus an Polyxena illius ad tumulum cæsa fuerit interrogat, Trojamve Helena an pervenerit. Præclaras vero, multumque ad philosophicam divini illius viri vitam conferentes, serioque proinde studio dignas quæstiones. Miratur item præterea, quod tot heroes inter Græcos ætate eadem esse potuerint, et quod ad Trojam Palamedes fuerit præsens. Virum autem « cum diis » familiariter versatum, « sive forma apparentium ⁶⁸ visibili, sive non obnoxiorum oculis, » talia ignorare, et de ejusmodi interrogare rebus, quomodo turpissimum non censeatur? Nisi forte, quia mortuos interrogans inducitur, **529** ideo frigidiores quæstiunculas auctor fingit, ut tollat suspicionem, qua ille ultra quam par est curiosus exstitisse videri poterat. Sane enim et apologia usum nobis sistit Apollonium ⁶⁹, quod eo modo, quo in Necyomantiis fieri solet, ipsi visa oblata haud fuerint: « Neque enim, inquit, ut Ulysses scrobe effossa, neque cæsis agnis manibus placatis, in Achillis colloquium veni, sed precibus fuis, quas Indi censent heroibus fundi oportere. » Atque de istis jam apud so-

Τέταρτον αὐτῷ παράδοξον Ἀχιλλέως ἦν ψυχῆ, πρότερον μὲν ἐν χλαμύδι πεντάπηγος, εἶτα δωδεκάπηγος τὸ μέγεθος, παρὰ τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ μνήματι φαινόμενη, θετταλοῦς τε κατατιτωμένη, ὅτι δὴ τὰ ἐναγίσματα αὐτῷ, ὡς ἔθος ἦν, οὐκ ἐπετέλουν· μηνυῖσά τε εἰσέτι. Τρῶσι τῶν ἐς αὐτὸν πεπλημμελημένων, καὶ προσάπτουσα τῷ Ἀπολλωνίῳ πέντε λόγους, οὓς ἂν αὐτός τε βούλοιο, καὶ αἱ μοῖραι ξυγχεωρεῖεν ἀνέρεσθαι. Εἶθ' ὁ πάντα εἰδώς, καὶ τῶν μελλόντων πρόγνωσιν αὐγῶν, ἔτι ἀγνοεῖ εἰ τάφου τύχοι Ἀχιλλεύς, καὶ εἰ Μουσῶν θρήνοι, καὶ Νηρηίδων ἐπ' αὐτῷ γεγῶνασι, καὶ περὶ τούτων αὐτὸν ἀνερωτᾷ, καὶ διαπυθάνεται, εἰ Πολυξένη ἐπεσφάγη αὐτῷ, καὶ εἰ Ἑλένη ἐς Τροίαν ἐληλύθει. Ὡς σεμνά γε, καὶ καταπειθόντα ἐς τὸν φιλόσοφον βίον τοῦ δίου (35) τὰ σπουδῆς ἄξια ἐρωτήματα! θαυμάζει δ' ἐπὶ τούτοις, εἰ τοσοῦτοι ἥρωες παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐνὶ χρόνῳ γεγῶνασι, καὶ εἰ ἀφίκοιτο ἐς Τροίαν Παλαμῆδης. Τὸν δὲ « θεῶν ὀρωμένων τε καὶ οὐχ ὀρωμένων » ὁμιλητὴν τοιαῦτα ἀγνοεῖν, καὶ περὶ τούτων ἀνερωτᾷν, ποίας οὐχί γένοιτ' ἂν αἰσχρόνης; εἰ μὴ ἄρ', ἐπειδὴ νεκροῖς ὁμιλῶν εἰσῆκται, ἐπὶ τὸ ψυχρότερον μεταποιεῖ τὰς πύσεις ὁ ξυγγραφεὺς, ὡς ἂν ὑπεκλύσῃ τὴν ὑπόνοιαν τοῦ πέρα τῶν προστηκόντων αὐτὸν περιειργάσθαι (36) δοκεῖν. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπολογούμενον αὐτὸν ὑπεγράφει, ὅτι μὴ κατὰ νεκρομαντείαν ὁ τρόπος αὐτῷ τῆς φανείσης ὕψεως γένοιτο: « Οὐτε γὰρ βόθρον, εἶπε, Ὀδυσσεὺς ὀρυζάμενος, οὐδ' ἄρνῶν αἵμασι ψυχαγωγῆσας, ἐξ διάλεξιν τοῦ Ἀχιλλέως ἦλθον (37), ἀλλ' εὐξάμενος ὅποσα τοῖς ἥρωσιν Ἴνδοι φασιν εὐξασθαι δεῖν. » Καὶ ταῦτα νῦν πρὸς τὸν ἑταῖρον ἀποσεμνύεται, ὁ μὴ ἔν μαθεῖν παρ' Ἴνδων, μηδὲ ζηλώσαι (38) τὴν παρ' αὐτοῖς σοφίαν, πρὸς τοῦ ξυγγραφέως μαμαρτυρημένος.

eorum imitatus sapientiam esse alibi huic scriptori perhibetur ⁷⁰.

CAPUT XXIX.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Sed, heus! bone vir, nisi damnabilis illa erat magia, quid est quod vel unicum tibi familiarissimum, eumque solum, Damidem, admirandi hujus spectaculi et confabulationis participem haud fecisti. Cur item plena die id facere haud licuit, sed nocte in tempesta, a te peragi oportuit solo? Cur item gallorum cantus herois manes fugarunt? « Abiit enim, inquit, cum fulgure quodam modico, namque et galli gallinacei jam cantum exorsi fuerant. » Impuris itaque dæmonibus forte

Τί δῆς; οὐν, ὦ οὗτος, εἰ μὴ τις ἦν κακοῦθης περιεργία, μηδὲ τὸν ἕνα σοι, καὶ γνήσιον, καὶ μόνον ἑταῖρον, Δάμιν, κοινὸν ἐποιού τῆς θαυμαστῆς ταύτης ὕψους τε καὶ ὁμιλίας; Τί δ' οὐχὶ καὶ δι' ἡμέρας τοῦτο ἐξῆν ποιεῖν, ἀλλὰ τῶν νυκτῶν ἄνωρ, καὶ μόνον; Τί δὲ καὶ ἡλαυνὸν τὴν τοῦ ἥρωος ψυχὴν ἀλεκτρούων βοαί; « Ἀπῆλθε γὰρ, φησὶ, ξὺν ἀστραπῇ μετρέζω· καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀλεκτρούωνες ἔδη ὄδῃς ἤπτοντο. » Δαίμοσι μὲν οὖν πονηροῖς γένοιτ' ἂν ἴσως ὁ τῆς ὥρας ἐπιτήδειος ἐς περιέργους ὁμιλίας καιρὸς, ἀλλ' οὐχὶ ἡρωῖδι ψυχῇ.

⁶⁷ lib. iv, c. 16. ⁶⁸ lib. i, c. 32. ⁶⁹ lib. iv, c. 16. ⁷⁰ lib. v, c. 12.

(35) *Τοῦ δίου*. Editi habebant τοῦ Διός, quod non ingratis Musarum in δίου nos ex conjectura mutasse confidimus.

(36) *Περιειργάσθαι*. Notus ex *Actibus apostolicis* vocis *περιεργος* de rebus magicis usus, ad quem census referre oportet *νεκρομαντείαν*, curiosasque mortuorum consultationes. Quamobrem nolo de hac voce ad sacram illam apostolorum historiam a viris doctis observata hoc loco repetere.

(37) *Ἥλθον*. Editi εἶθοι habebant, sensu invito, cumque ipsa hic ex Philostrati historia allegantur Apollonii verba, ἦλθον ex ea restituere non dubitavi.

(38) *Μηδὲ ζηλώσαι* etc. Respicit locum in historia Philostrati, supra etiam cap. 24, allegatum, quem cum modo allegatis Apollonii verbis contendens, contraria narrare Philostratum ostendit.

ἦν, τῆς παχείας τοῦ σώματος ἐλευθερωθεῖσαν ὕλης, ἀγαθὴν καὶ πανάρετον εἶναι χρεῶν. Ὁ γὰρ μὴν εἰσ-
τηγμένος ἐνταῦθα δαίμων βάσκανος, καὶ φθονερός τὸν
τρόπον, ὀργίλος τε καὶ ταπεινὸς τὴν διάθεσιν ὑπε-
τετύπεται. Ἡ οὐχὶ τοιοῦτος ὁ τὸν Ἀντισθένην, μει-
ράκιόν τι σπουδαῖον, ὡς ἂν δὴ φιλοσόφῳ ξυνέπεσθαι
τῷ Ἀπολλωνίῳ πειρώμενον, ἀπειργῶν; Προστάττει
γὰρ τὸ μὴ ποιῆσθαι αὐτὸν ξυνέμπορον τῆς ἑαυτοῦ
φιλοσοφίας, ἐπιλέγων τὴν αἰτίαν· « Πριαμίδης τε γὰρ,
φῆσιν, ἱκανῶς (38) ἔστι, καὶ τὸν Ἐκτορα ὕμνων
οὐ παύεται. » Πῶς δὲ οὐκ ὀργίλος καὶ ταπεινός; ὁ
Θετταλοῖς, ὅτι μὴ θύοιεν αὐτῷ, θυμούμενος, καὶ
Τρωσιν, ὅτι δὴ πρὸ μυρίων ὄσων ἐτῶν ἐς αὐτὸν δι-
ημαρτήχασι, μὴ καταλασσόμενος, καὶ ταῦτα θύουσι,
καὶ ξυνεχῶς σπενδομένοις· ἀλλὰ καὶ τὸν Παλαμή-
δους τάφον, αὐτῷ ἀγάματι φαύλως ἐβρίμμενον, ἀνα-
λαθεῖν ἐγκελευόμενος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Τὸ μέντοι πέμπτον καὶ ἕκτον θαῦμα οὐ πολλῆς
δέουτο τοῦ λόγου διατριβῆς, ἐς ἐνδείξειν τῆς τοῦ γρα-
φέντος (39) εὐχερείας· δαίμονας γὰρ ἀπελαύνει,
ἔλκω ἔλλον, ἧ φασὶ (40), δαίμονι. Τὸν μὲν γὰρ ἐξ
ἀκολάστου μειρακίου, τὸν δ' ἐπιπλάστως ἐς γυναι-
κεῖαν μορφήν σχηματιζόμενον. Τουτοῦ δὲ τὸν δαί-
μονα « Ἐμπουσάν » καὶ « Λαμίαν, » αὐτοῖς ὀνόμα-
σιν, ὁ σοφώτατος ἀποκαλεῖ. Τὸ γὰρ μὴν ἐπὶ τῆς Ῥω-
μαίων πόλεως μετὰ ταῦτα κόριον, ὅτι δὴ μετὰ θάνα-
τον ἐπὶ δευτέραν ζωὴν ἤγαγεν, ἀπιστότατον (41) καὶ
αὐτῷ δόξαν τῷ Φιλοστράτῳ, παραιτητέον. Ἐν διστα-
γμῷ μέντοι ἀμφιβάλλει, μὴ ἄρα σπινθήρ τῆς ψυχῆς
ἐνυπάρχων τῷ παιδί, τοὺς θεραπεύοντας ἐλελήθει.
Λέγεσθαι γὰρ φησιν, ὡς ψεκάζοι μὲν ὁ Ζεὺς, ἡ δὲ
ἄτμζοι ἀπὸ τοῦ προσώπου. Καὶ γὰρ δὴ εἰ ἀληθῶς
εἰς τοῖονδε ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης ἐπέπρακτο, οὐκ ἂν
ἐλελήθει βασιλέα τε πρῶτον, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν
ἅπαντας ὑπάρχους, μάλιστα δὲ τὸν φιλόσοφον Εὐ-
φράτην, ἐγχιωρίζοντα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ ἐπὶ
τῆς Ῥώμης διατρέποντα, ὅς δὴ ἐς ὕστερον τὴν κατ'
αὐτοῦ κατηγορίαν, ὡς δὴ κατὰ γόητος, ὑποβάλλειν
ἰστέρηται. Πάντως γὰρ ἂν καὶ τοῦτο, εἰ δὴ τοῦτο γε-
γῶσθε ἦν, ταῖς ἄλλαις κατ' αὐτοῦ διαβολαῖς πρὸς τοῦ
κατ' ἐξουσίας συγκαταβλεπτοῦ. Καὶ τὰ μὲν ἐν μέρει καὶ
κατ' εἶδος αὐτῷ πεπραγμένα, τσαῦτα· μυρία δὲ καὶ

A magis opportunum fuerit ad magicas conversatio-
nes istud tempus, non vero herois manibus, quos,
crassa ista corporis solutos materia, probos esse,
omnique virtutum genere abundare oportebat. At,
qui isthic inducitur dæmon, invidis est et parum
benignis moribus : iracundus item repræsentatur
idem, et pusillo animo. Annon enim talis habendu-
s sit, qui Antisthenem⁷¹, probum adolescentem,
ut qui philosophum sectari Apollonium cuperet, ab
eo avulsit? Nempe eum Apollonius ne participem
philosophiæ faceret suæ prohibet, ratione addita :
« Priamides enim est genuinus, et Hectorem laudare
non desinit. » Qui iracundum item et animo pu-
sillo non dicam esse? qui Thessalis succenset, quod
sacra sibi non faciant⁷², et Troianis, quod innu-
meris ante annis injuria eum affecissent, reconciliari
nolit, sacrificantibus licet atque libantibus ei
indesinenter. Sed et Palamedis sepulcrum una cum
illius statua male dirutum restaurari jubet.

530 CAPUT XXX.

Quintum porro sextumque miraculum non opus
habent, ut longa eis oratione immoremur, qua pa-
teat stolidi scriptoris simplicitas : dæmonas nempe
exturbat, alium, ut vulgo aiunt, ope alterius. Alium
nempe ex adolescente infrunito⁷³, alium porro qui
facie muliebri esset indutus⁷⁴. Atque hunc quidem
« Lamiam » et « Empusam, » ipsis hisce adhibitis voci-
bus, sapientissimus auctor appellat. Puellam inde in
urbem Romanam⁷⁵ quod post mortem in vitam reducerit
videatur, cum vel ipsi Philostrato plane incredibile
videatur, plane repudiandum. In ambiguo enim hæ-
ret, num vitalis auræ scintilla, in puella residua,
medicos latuerit. Famam enim esse ait, pluviam
tum cecidisse placidissimam, ex puellæ vero facie
vaporem exhalasse. At certe, si vere tale quid in
ipsa urbe Romana fuisset patratum, fugere primo
ipsum quidem non potuisset imperatorem, neque
principes, qui proximum ei locum obtinent, omnes,
præcipue autem, qui ea tempestate in istis partibus
agebat, imo in ipsa urbe Roma tum versabatur,
Euphratem philosophum, qui subsequentibus tem-
poribus, controversiam tanquam mago ei intentasse
narratur⁷⁶. Sane vero hoc omnino etiam, si qui-
dem factum id esset, cæteris imputationibus ab ac-
cusatore additum fuisset. Atque ista quidem sunt

⁷¹ lib. iv, c. 12. ⁷² lib. iv, c. 16. ⁷³ lib. iv, c. 20. ⁷⁴ lib. iv, c. 25. ⁷⁵ lib. iv, c. 45. ⁷⁶ lib. viii, c. 3.

(38) Ἰκανῶς. Forte ἱκανός. Edit.

(39) Γραφέντος. Editi habebant πρῆχθέντος. Paulo audacius videri poteramus hic emendasse. Sed necessitas, ut spero, audaciam excusabit; nullum enim sensum hic fundit πρῆχθέντος. Contra εὐχερείαν et κουφότητα Christianis *exprobrauerat* Hierocles, quam passim in hoc opusculo retorquentem vidimus calumniam Eusebium : ipsum potius Hieroclem, Philostratumque tantopere ab eo commendatum, εὐχερείας et κουφότητος reos esse demonstrantem : quod hic quoque eum facere liquido constare puto. Cæterum sive illud γραφέντος ad Hieroclem referas, sive ad Philostratum non multum intererit, nam potest γραφείς esse ille quoque,

D qui *litem intendit*, quæ γραφή dicitur : forma enim passiva hoc verbum active tamen significare tritum.

(40) Ἡ φασὶ. Forma hæc loquendi vulgare illud dictum fuisse innuit, natum forte ex Judæorum adversus Salvatorem calumnia, vel iis etiam jam antea trito usu receptum, et passim de iis adhibitum, qui malum malo depellerent. Sic inf., c. 32, ἀλλὰ γὰρ καὶ τυφλῶ, φασὶ, δῆλον, etc.

(41) Ἀπιστότατον. Ita rescribo audacter pro ἀπιστοτάτην quod est in editis. Imperitis librariis fucum fecit quod δόξαν *substantivum femininum* putarent, quod tamen est *participium ἀόριστον neutri generis*.

particularia Apollonii facta atque specialiora. At alia etiam innumera præsaga mente dixisse eum, vaticinatumque esse et præcecinisse, scribit. Hoc item, ut Athenis initiari Eleusiniis sacris cupiens⁷⁷, a Cereris sacerdote prohibitus fuerit, nolle sese, aiente, magnum initiare, Eleusiniave sacra pandere homini, minus puris addicto sacris. Imo etiam ei, qui impudice Romam pervagabatur⁷⁸, Néronisque carmina ad citharam mercede cantillabat, mercedem ut solverent ob præclaram operam, sodalibus suis summus ille philosophus, Neronem metuens, præcepit.

CAPUT XXXI.

Atque istis quidem quarto etiam absoluto, in quinto institutæ de eo scriptionis libro⁷⁹, ubi de fatidica ejus facultate nonnulla dixisset, eumque admiratus esset scriptor, ista ad verbum subiungit : « Quod autem hæc divino quodam motu prædixerit, quodque parum sana utantur mente, magnum fuisse illum qui opinantur, **531**, satis constat ex dictis hucusque. Sed tamen ea quoque de re amplius dispiciamus. Incantatores, eos autem ego mortalium infelicissimos puto esse, partim spiritibus torquendis sese applicant, partim barbaris sacris, partim carminibus aut venenis fatorum sancita se quidem mutare aiunt. Apollonius autem fatorum decreta sequebatur, fatalique necessitate eventura prædicebat ; prædicebat autem non magiæ ope, verum deorum revelatione edoctus. Cumque apud Indos vidisset tripodas, pincernasque et cetera, quæ spontaneo motu in medium prodire aiebant, neque qua comparata essent arte interravigavit, neque, ut edoceret quomodo facta essent, petiit, verum laudavit quidem, imitari tamen haud est dignatus. » Hæc referens, celeberrimos illos Indorum philosophos magos manifeste fatetur esse. Nam de magis sermonem instituit, eorum mentionem facit : stupenda opera eos arte sua producere aiens, ejusque eorum artis, tanquam parum liberalis, imperitum eum, de quo orationem instituit, esse statuens. Si igitur convictus fuerit Apollonius, quod deos vocaverit hos ipsos, et pro præceptoribus agnovit, intempestivum haud erit, eis, quibus magistri ejus tenentur, imputationibus ipsum quoque obnoxium censere. Inducitur ergo apud Nudos, quos vocat [Philostratus,] Ægyptiorum, ad

A ἄλλα, καὶ κατὰ πρόγνωσιν αὐτὸν λέγειν, προμαντεύσασθαι τε καὶ προειρηκέναι γράφει. Καὶ ὡς Ἀθηνησὶ βουλευθέντα μυθήσθαι τὰ Ἐλευσίνια ὁ τῆδε εἰρξέν ὁ ἱερεὺς, μὴ ἂν ποτε φήσας μυθήσασθαι γόητα, μηδὲ τὰ Ἐλευσίνια ἀνοίξει ἀνθρώπων μὴ καθαρῶν τὰ δαιμόνια. Ἀλλὰ καὶ τῷ ἀσελγῶς ἀγείροντι κατὰ τὴν Ῥώμην, καὶ τὰς Νέρωνος μετὰ κιθάρας ἐπὶ μισθῷ διεξιόντι ὧδᾶς, μισθὸν ἐπιδοῦναι τοῖς ἑταίροις τῆς σοφῆς ταύτης ἐπιτηδεύσεως, ὁ φιλοσοφώτατος διὰ τὸν Νέρωνος φόβον προστάττει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'

Ἐν τούτοις καὶ τοῦ τετάρτου περιγραφέντος ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς, εἰπὼν τινα περὶ γνώσεως (42) αὐτοῦ, καὶ ἀποθαυμάσας ὁ συγγραφεὺς, ἐπιλέγει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ὅτι μὲν δὴ τὰ (43) τοιαῦτα δαιμονίᾳ κινήσει προέλεγε (44), καὶ ὅτι τοῖς γόηται ἡγουμένοις τὸν ἄνδρα οὐκ ὑγιαίνει ὁ λόγος, δηλοῖ μὲν καὶ τὰ εἰρημένα· σκεψώμεθα δὲ κάκιστα· Οἱ γόητες (ἡγοῦμαι ὁ αὐτοὺς ἐγὼ κακοδαιμονοσάτους ἀνθρώπων), οἱ μὲν ἐς βασάνους εἰδῶλων χωρῶντες, οἱ δὲ ἐς θυσίας βρβάρους, οἱ δὲ ἐς τὴ ἐπᾶσαι τι ἢ ἀλεῖψαι, μεταποιεῖν φασὶ τὰ εἰμαρμένα (45). Ὁ δὲ εἶπετο μὲν τοῖς ἐκ μοιρῶν, καὶ προέλεγεν (46), ὡς ἀνάγκη ἔσεσθαι (47) αὐτὰ. Προέλεγε (48) δὲ οὐ γοητεύων, ἀλλ' ἐξ ὧν οἱ θεοὶ φαινόνται. Ἰδῶν τε παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνοχοοὺς, καὶ ὅσα αὐτόματα ἐσφορᾶν εἶπον, οὐθ' ὅπως σοφίζονται αὐτὰ ἤρετο, οὔτε ἐδέθη μαθεῖν, ἀλλ' ἐπῆναι μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐκ ἤξιον. » Ταῦτα δὲ λέγων, δηλῶς ἐστὶ τοὺς περιβοητοὺς Ἰνδῶν φιλοσόφους γόητας ἀποφαίνων. Περὶ γὰρ τοῖς γοητῶν ποιῶμενος τὸν λόγον, μνημονεύει καὶ τούτων· σοφίζεσθαι τὰ δὴ παράδοξα λέγων αὐτοὺς, καὶ τὸν, περὶ οὗ ὁ λόγος, τῆς τοιαύτης αὐτῶν σοφιστείας, ὡς ἂν μὴ ἀστειάς, ἀλλότριον ὑποτιθέμενος. Οὐκοῦν εἰ φαίνονται τούτους θεοὺς ἀποκαλῶν, καὶ διδασκάλους ἐπιγραφόμενος αὐτοὺς ὁ Ἀπολλώνιος, ὥρα (49) ταῖς κατὰ τῶν διδασκάλων καὶ αὐτὸν ὑπάγειν διαβολαῖς. Εἰσῆκται δὴ ὢν παρ' οἷς φησὶ Γυμνοῖς Αἰγυπτίων, ῥήμασιν αὐτοῖς ταῦτα φάσκων· « Οὐκ ἀπεικός τι παθεῖν μοι δοκῶ (50), φιλοσοφίας ἡττηθείς εὐ κεκοσμημένης, ἣν ἐς τὸ πρόσφορον (51) Ἰνδοὶ στελλαντες, ἐφ' ὑψηλῆς τε καὶ θείας μηχανῆς ἐκκυκλοῦσιν. Ὡς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη (52), ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σοφοῦς τε καὶ μακαρίους,

⁷⁷ lib. iv, c. 58. ⁷⁸ lib. iv, c. 39. ⁷⁹ lib. v.

(42) Γνώσεως. Malim προγνώσεως.

(43) Ὅτι μὲν δὴ τὰ. Philostr., ὅτι μὲν γὰρ τὰ.

(44) Προέλεγε. Philostr., προσγίνωσκε.

(45) Εἰμαρμένα. Verissima lectio, ex Philostrato a nobis restituta, rejicendumque omnino εἰρημένα, quod in editis erat, neque turbare non potuit Acciolium interpretem.

(46) Καὶ προέλεγεν. Philostr. habet προὔλεγε δέ.

(47) Ἐσεσθαι. Philostr., γενέσθαι.

(48) Προέλεγε. Philostr., προσγίνωσκε.

(49) Ὡρα. Ita ex conjectura rescripsimus pro ὄρα, quæ ineptissima lectio omnes editos invaserat. Sic paulo post ex Philostrato, ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν

ἡγάσθη, ὥρα μανθάνειν ; et plane simili orationis structura infra apud Euseb., sub fin. c. 32 : Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης παρὰ τοῖς πᾶσι φιλοσοφία διαπέψαι ὁμολογηθείη, ὥρα μεσοποννηρίαν μὲν ἐκεῖνου κατηγορεῖν, etc.

(50) Δοκῶ. Hoc magis mihi probatur, quam quod in Philostrati textu legitur δοκεῖ.

(51) Ἐς τὸ πρόσφ. Sic apud Philostr. quoque restitui, apud quem male antea scribebatur οἱ τὸ πρόσφ.

(52) Ὡς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη. Ante editum erat οὗς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη αὐτοῦς. Vid. paulo post, not. 54.

ἄρα μανθάνειν (55). » Καὶ μετὰ βραχέα (54) φησὶν ἅ ὄντι μὲν γὰρ θεοὶ τέ εἰσι, καὶ κεκόσμηται κατὰ τὴν Πυθίαν (55). » Καὶ Δομητιανῶ δὲ εἰσῆχται λέγων· « Καὶ τίς πρὸς Ἰάργαν σοὶ πόλεμος, καὶ Φραώτην, τοὺς Ἰνδούς; οὗς ἐγὼ μόνους ἀνθρώπων θεοὺς τε ἡγοῦμαι, καὶ ἄξιους τῆς ἐπωνυμίας ταύτης. » Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ ὁμοίως θεοὺς τε καὶ διδασκάλους τάνδρῶς ἐπιγράφας (56) ὁ λόγος τοὺς δεδηλωμένους, δακτυλίους τε παρ' αὐτῶν εἰληφέναι ὁμολογήσας αὐτὸν, ἐπιλέλησται νῦν, καὶ συνδιαβάλλων τοῖς διδασκάλοις τὸν μαθητὴν οὐκ ἐπαίει.

ego solos inter homines deos esse puto, eaque appellatione dignos censeo. » Aliisque in locis similiter deos Apollonij atque magistros agnoscens historia illa prædictos [philosophos], annulosque ab iis accepisse fassa⁸⁵, nunc istorum velut obliviscitur una cum magistris discipulum, opprobriis obnoxium sese reddere non sentiens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΒ΄.

Ἰποδάς δ' ἐν τῇ γραφῇ, αὐλητὴν ὑποτίθεται, καὶ τὸν Ἀπολλώνιον, ὡσπερ τινὸς οὐσίας μεγίστης καὶ σοφωτάτης ἐπιστήμης, τρόπους αὐλήσεως μάλα σπουδαίως μακροῖς τοῖς διηγήμασιν ἐφροντα διεξέρχεται. Καὶ αὐτοκράτορα Οὐεσπασιανὸν, ὅσα δὴ Θεῶν προσεῦξισθαι αὐτῶ ἱστορεῖ· καὶ τὸν μὲν, ὡς εὐχῆ, εἰρηκέναι (57)· « Ποιήσον με βασιλέα· » τὸν δὲ ἀποκρίνασθαι· « Ἐποίησα. » Καὶ τίς οὐκ ἂν μισήσειεν εὐλόγως τῆς ἀλαζονείας τὴν φωνὴν, μανίας τὴ μηθὲν ἀποδέουσαν, ὅτε γε ἦδη αὐτὸς Θεὸς, καὶ βασιλέων ποιητῆς εἶναι φηράττεται, ὁ τῆς Αἰγυπτίας κυβερνήτης νεώς; Τοῦτο γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Ἀπολλώνιος γεγονέναι τὴν ψυχὴν, ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἰνδὸν ὁμιλίαις μικρῶ πρὸσθεν ἡμῖν δεδήλωκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΓ΄.

Τῶ δ' αὐτῶ βασιλεῖ, οὗς ἂν αὐτὸς δοκιμάζοι τῶν φιλοσόφων συμβούλους τῶν πρακτέων, γνωρίσαι αὐτῶ ἀξιούντι, κατὰ λέξιν φησὶν· « Ἀγαθοὶ δὲ τούτων σύμβουλοι καὶ οἷδε οἱ ἄνδρες, τὸν Δίωνα δεῖξας, καὶ τὸν Εὐφράτην, μήπω αὐτῶ ἐς διαφορὰν ἤκοντα. » Καὶ αὐτίς· « ὦ βασιλεῦ, εἶπεν, Εὐφράτης καὶ Δίων, πάσαι σοι γνώριμοι ὄντες, πρὸς θύραις εἰσὶν, οὐκ ἀφρόντιδες τῶν σῶν. Κάλει δὴ κάκεινους ἐς κοινὸν λόγον· σοφῶ γὰρ τῶ ἄνδρῃ. » Πρὸς δὲ Οὐεσπασια-

⁸⁵ lib. vi, c. 11. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ lib. vii, c. 32. ⁸⁸ lib. iv, c. 49. ⁸⁹ lib. v, c. 21. ⁹⁰ lib. v, c. 29. ⁹¹ lib. iii, c. 23. ⁹² lib. v, c. 29. ⁹³ lib. v, c. 31.

(55) Καὶ μακ. ἄρα μανθ. Verba ἄρα μανθάνειν omnino ad præcedentia pertinere, adeoque non ante, sed post ea ponendam στιγμὴν esse, secus quam factum in prioribus editionibus; particulam δὲ item post ἄρα delendam esse, Philostrati textum conferentibus dubium haud esse poterit. Omnis in vulgatis Eusebii error ex eo est, quod statim post hæc verba indicium feret allegatæ βήσεως alterius Apollonii, verbis fiderem præmissis istis: καὶ μετὰ βραχέα φησὶν. Ad hæc igitur aptius referri posse iudicavit verba ἄρα μανθάνειν nasutulus quidam, quam ad præcedentia, eo quod Philostratum non inspexisset, neque adeo legisset, quæ apud eum sequuntur, quibus demonstrat merito se Indos philosophos pro μακαρίαις habere, ut adeo optime quadret iis quod præcesserat ἄρα μανθάνειν. Quæ si vidisset, quicumque ille fuerit criticus, statim vidisset ad verba Apollonii ex Philostrato allegata pertinere ista: ἄρα μανθάνειν. Hoc vero semel com-

PATROL. GR. XXII.

verbum prolocutus sequentia⁸⁸: « Neque absonum quid mihi evenire puto, si philosophiæ obnoxius evadam pulcherrime ornatæ, quam decenti habitu indutam, Indi sublimi et plane divina vectam china, in scenam provehant. Quam jure autem eos admirer, jure sapientes esse atque beatos existimem, jam tempus est ut percipiatis. » Et paulo post ait⁸⁹: « Hi dii enim sunt, et Pythiæ exemplo ornantur. » Domitianum quoque imperatorem hujusmodi verbis inducitur allocutus⁹⁰: Quodnam tibi adversus Iarcham et Phraotem Indos est bellum? quos

appellatione dignos censeo. » Aliisque in locis similiter deos Apollonij atque magistros agnoscens historia illa prædictos [philosophos], annulosque ab iis accepisse fassa⁸⁵, nunc istorum velut obliviscitur una cum magistris discipulum, opprobriis obnoxium sese reddere non sentiens.

CAPUT XXXII.

Dum pergit vero scribere, tibicinem quemdam inducit⁹¹: Apollonium autem quasi maxima illa 532 et præclarissima scientia esset, modos tibiæ inflandæ, magno studio, proluxo discursu, prosecutum narrat. Vespasianum porro imperatorem ei, quasi Deo, supplicem factum ait⁹². Atque ipsum quidem, supplicantis more, « Imperatorem me facito, » dixisse. Huncque, « Jam feci, » respondisse. Quis vero non odio habeat merito, insolentiæ plenam, proximamque insanix vocem? quando jam ipsum se Deum, et imperatores creandi potestatem habere frenit, navis Ægyptiæ olim gubernator⁹³? Talem enim se fuisse, qua animum, ipse Apollonius in sermone cum Indo paulo ante nobis indicavit.

CAPUT XXXIII

Eidem imperatori, ut sibi indicaret roganti, quosnam philosophos in consilium rerum gerendarum adhibendos maxime probaret? ita ad verbum respondet⁹⁴: « Boni illarum rerum consiliiarii et isti sunt, Dionem Euphratemque manu monstrans, cui nihil adhuc dum cum eo controversiæ intercedebat. » Et rursum⁹⁵: « Sunt, inquit, o imperator, Euphrates et Dion, veteres amici tui, in limine; rerum tuarum satagentes, illos igitur ad conferendos sermo-

misso errore cætera omnia idem pro lubitu refinxit, ut suis accommodarentur commentis, atque adeo ita totam istam βήσιν ex cerebro suo representavit: Οὗς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη, ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σοφούς τε καὶ μακαρίους. Ὡρα δὲ μανθάνειν καὶ ἄ μετὰ βραχέα φησὶν.

(54) Καὶ μετὰ βραχέα. Ante editum καὶ ἄ μετὰ βρ. Nempe ἄ additum ex semel concepto de hoc loco errore, de quo nota præced.

(55) Κατὰ τὴν Πυθίαν. Pythia Apollinis ὑποφῆτις, ut notum, ἀτεχνῶς μάντις.

(56) Ἐπιγράφας. Male editi ἐπιγράφαι. Veram lectionem, præterquam quod sententia postulat, firmat statim sequens participium ὁμολογήσας, quod præcessisse aliud participium intercedens copula τε evincit.

(57) Εἰρηκέναι. Additum in editis Οὐεσπασιανόν, invito linguæ genio, quam glossam proinde marginalem esse putavi, ex textu eliminandam.

27

nes, quæso, admitte etiam; viri enim sapientes sunt. » Ad quæ Vespasianus: « Sapientibus, inquit, viris fores semper præbere soleo patentes. » Euge vero egregiam rerum futurarum in illo heroe scientiam! Bonus jam est et sapiens Euphrates, quia nulla dum inter eos orta contentio. Sin vero aliqua oriatur, quam longe, talis ut habeatur, aberit. En tibi quæ de eodem idem ad Domitianum scribat⁶⁰: « Et certe quantas comparare opes philosophus possit, potentioribus si aduletur, Euphratis fortunæ ostendunt. Illi nempe inde, (quid enim opes dicam?) inexhausti sunt divitiarum fontes. Jamque ad mensas disputationes habet, mercator magnarius, vilis cocio, publicanus danista, ipse omnia factus, venalis et vendens. Semper autem potentiorum liminibus hæret affixus, inque iis ultra etiam quam janitores subsistit. Quin sæpe a janitoribus eum intercludi contigit, ut canes gulosi intercludi solent. Philosopho autem vel drachmam impertitus nunquam, opes suas muris circumvallat, extortis ab aliis huncce Ægyptium pecuniis pascens, linguamque in me acuens, excindi merentem. At Euphratem tibi relinquo, tu enim nisi adulatoribus admodum delecteris, multo quam dico hominem deteriorem esse invenies. » Qui ergo apud Vespasianum patrem sapientem esse Euphratem, et probum est testatus, ista apud filium autem profert, manifeste ejusdem viri et laudator esse deprehenditur, et accusator. Itane vero qui futurorum præditus scientia est, qualis sit, qualisve futurus sit Euphrates ignorat? **533** At neque nunc primum, sed ipsius jam Vespasiani ævo carpere Euphratem, ut qui perversis sit moribus, instituit⁶⁰. Quomodo talem igitur imperatori commendat, ita ut ipsi quoque patentes, illius com-

⁶⁰ lib. viii. c. 7. ⁶⁰ lib. v, c. 39.

(58) *Γράφει*. Nempe in scripta Apollonii ad Domitianum Apologia hæc inveniuntur, quam recitare ei datum haud fuit, ut ex lib. viii, c. 6, liquet; hinc γράφειν eum quæ sequuntur Eusebius ait. Aliter acceperat verbum γράφειν Acciolus, qui vertit: *Vide, quæso, quibus illum apud Domitianum verbis accuset*. At dubito verbum γράφειν h. l. eo sensu accipi posse, neque γραφή enim est illud ad Domitianum opus, sed Apologia.

(59) *Τί λέγω*. Morellus in margine observaverat in ms. se invenisse τί λέγω, quæ lectio cum in Philostrati quoque textu inveniatur, retinenda videbatur. Editi tamen h. l. habebant ἀπληστα pro τί λέγω.

(60) *Κάπλ*. Sic Philostr. Editi h. l. habent κατὰ, quod minus convenire videtur genitivo sequenti.

(61) *Ἐν ταῖς*. Apud Philostr. omittitur ἐν.

(62) *Προέστηκεν*. Sic cum Philostr. malebam, quam προέστηκεν, quod in editis Eusebii inveni. Prius illud rectius convenit ei, quod paulo post dicitur, canum ad instar sæpe interclusus esse.

(63) *Ἀπελήφθη*. Philostr. ἀπελήφθη habet. Prior editio et ms. Reg. ἀπαλήφθη, nescio quo sensu. Putabam ego ηπειλήθη rectius legi. Interpres hoc loco mirum in modum delirarat, qui nobis canes nescio quos lucernarios, foribus appositos anxerat. **HOLSTEN.**

Α νός· « Ἀκλειστους, ἔφη, θύρας παρέγω σοφοῖς ἀνδράσιν. » Εὐγε τῆς προγνώσεως τοῦ ἥρωος! Ευφράτης νῦν ἀγαθός τε καὶ σοφός, ἐπεὶ μὴ ἐς διαφορὰν πω αὐτῷ ἐληλύθει. Εἰ δ' ἔλθοι, ὅσον οὐπω δὲ τοῦτ' ἔσται. Ὅρα οἶα περὶ αὐτοῦ ὁ αὐτὸς πρὸς Δομιτιανὸν γράφει (58): « Καὶ μὴν ὅποσα γίνεται φιλοσόφῳ ἀνδρὶ, κολακεύονται τοὺς δυνατοὺς, δηλοῖ τὰ Εὐφράτου. Τοῦτ' ἄρ' ἐντεῦθεν, τί λέγω (59) χρήματα; πηγαὶ μὲν οὖν εἰσι πλοῦτου. Κάπλ (60) τῶν τραπεζῶν ἤδη διαλέγεται, κάπηλος, ὑποκάπηλος, τελώνης, ὀβολοστάτης, πάντα γινόμενος, τὰ πωλούμενά τε καὶ πωλοῦντα. Ἐνετύπεται δὲ αἰὲν ἐν ταῖς (61) τῶν δυνατῶν θύραις, καὶ προσέστηκεν (62) αὐταῖς πλείω καιρῶν ἢ οἱ θυρωροί. Ἀπελήφθη (63) δὲ καὶ ὑπὸ τῶν θυρωρῶν (64) πολλάκις, ὡσπερ τῶν κυνῶν οἱ λίχνοι. Δραχμὴν δὲ οὐδὲ φιλοσόφῳ ἀνδρὶ ποτε προέμενος, ἐπιτείχεται (65) τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον, ἐτέροις (66) τὸν Αἰγύπτιον τῶν τοιῶν βόσκων χρήμασι, καὶ ὀξύνων ἐπ' ἐμὲ γλώσσαν, ἀξίαν ἐκτεμεῖσθαι. Εὐφράτην μὲν δὴ καταλείπῃ σοι· σὺ γάρ, ἦν μὴ κόλακας ἐπαινήεις, εὐρήσεις τὸν ἀνθρώπον κακίω ἢ ἐρμηνεύω (67). » Ὅ δὲ πρὸς τὸν πατέρα τὸν Οὐεσπασιανὸν σοφὸν καὶ ἀγαθὸν τὸν Εὐφράτην μαρτυροῦμενος, πρὸς δὲ τὸν υἱὸν ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξιὼν, δηλῶς ἀνείη τὸν αὐτὸν ἐπαινῶν τε καὶ ψέγων. Ἄρ' οὖν ὁ τῆν τῶν μελλόντων προειρηφῶς γινώσκειν ἠγνόει ὅς ἦν τε καὶ ἔσται ὁ Εὐφράτης; Καὶ γὰρ οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ Οὐεσπασιανοῦ διαβάλλειν αὐτὸν, ὡς δὴ τὸ ἦθος μοχθηρότατον, βούλεται. Πῶς δὲ οὖν τοῖονδε συνίστη βασιλεῖ, ὡς καὶ ἀκλειστὸς αὐτῷ (68) διὰ τὰς παρ' αὐτοῦ συστάσεις τῶν βασιλείων ἀναπεπετάσθαι τὰς πύλας; Ἄλλὰ γὰρ καὶ τυφλῶ, φασὶ, δῆλον, ὡς ἄρα πρόγρῳσιν μὲν συκοφαντεῖται πρὸς τοῦ συγγραφέως ὁ ἀνθρώπος. Εἴη δ' ἂν ἄλλως γενναῖος, πολὺ (69) μὲν προπεύρας (70) ἐταίροις· ἀτὰρ καὶ τῷ Εὐφράτῃ ἐς

Pace viri docti sanum esse puto ἀπελήφθη, vide quæ ad illum Philostrati locum a nobis fuere annotata.

(64) *Θυρωρῶν*. Philostr. habet θυρῶν.

(65) *Ἐπιτείχεται*. Omissum a me νῦν, in Eusebii editis additum post hanc vocem, fide lectionis quæ apud Philostratum occurrit. Nec sensus eam particulam ferre videtur.

(66) *Ἐτέροις*. Male post hanc vocem posita ὑποστιγμῇ in editis Eusebii, quæ rectius ante illam collocatur, ut in Philostrati textu; nam ad sequentia pertinet ἐτέροις. Vide notata ad Philostr.

(67) *Ἐρμηνεύω*. Philostr. ὡν ἐρμηνεύω.

(68) *Ὅς καὶ ἀκλειστὸς αὐτῷ*. Alluditur ad allegata paulo ante ex l. v, c. 34, sub init. Vespasiani dicta.

(69) *Πολύ*. Ita haud dubie legendum pro κάλατ, quod est in editis.

(70) *Προπεύρας*. Ita legendum putavi, pro eo quod in editis est, neque ullum sensum fandi, πρὸς πεύρας. Est autem προπεύρας qui periculum pro alio subit, quod est maxime γενναῖον. Nempe derivatur a πείρω vel περῶ, quod proprie fluvium transire est: inde ad quodcumque, quod subeas, periculum translatur, unde Ἀνδρῶν τε πολέμους ἀλεγεῖνὰ τε χύματα πείρων, Ulysses Homericus Odys. IX. Hinc et ἀπορεῖν et εὐπορεῖν destitui in transitu, et facilem transitum invenire, ad res fortunæ translata

τὰ βασιλεία παρόδου κοινωνῶν, ὕστερον δὲ τῆς διαφορᾶς ἕνεκα τοιαῦτα περὶ αὐτοῦ λέγων, οὕτω μοι διαβάλλειν ὁ λόγος βούλεται τὸν ἄνδρα, ὡς ἂν τὸν Εὐφράτην συκοφαντοῦντα, φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυτῶν (71) ἐπιδοξότατον, ὡς καὶ ἐς δεῦρ', οἷς μέτεστι φιλοσοφίας, ἄδεσθαι; Ὁ καὶ μέγιστον λάθοι ἂν τις, εἰ βούλοιο, παράδειγμα τῆς κατὰ τοῦ Ἀπολλωνίου διαβολῆς. Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης κατὰ τοῖς πᾶσι φιλοσοφία διαπρέψαι ὁμολογηθεῖη, ἔφα μισοπονηρίαν μὲν ἐκείνου κατηγορεῖν, ἐπεξιόντος τοῖς ἀτόπως ὑπὸ τοῦδε δρωμένους; τουτοῖ δὲ πρὸς ἐκείνου κατηγοροῦμενον, φάσιν περιβάλλεσθαι δόξαν, ὅτι δὴ μὴ τὸν ἀρέσκοντα τῷ φιλοσόφῳ μετρεῖ βίον.

cui, si velit, [justæ] Apollonii reprehensionis exemplum præbeat. Si Euphrates enim omnium consensu philosophiæ studiis clarissimus habeatur, intempestivum certe minime fuerit, illius eo evincere **534** adversus improbitatem odium, quod mala Apollonii facta fuerit insectatus. Hunc vero, qui ab eo arguebatur, [concludere] mala fama oppressisse eum, quasi vitam ageret philosophiæ minime consentaneam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Πάλιν ἐν τῷ ἕκτῳ, παραδοξολογῶν ὁ μυθολόγος, ἀγει μὲν αὐτὸν ἅμα τοῖς ἑταίροις καμῆλῳ ἔχουµενον, ἐφ' οὗς φησὶν Αἰγυπτίων Γυμνοῦς, φιλοσόφους. Ἐνθα δὲ προστάξαντος τοῦ γυμνοῦ, πετέλα, φησὶ, τὸ δένδρον προσσαγορεύει τὸν Ἀπολλώνιον, ἐνάθρου καὶ θηλεία τῆ φωνῆ. Καὶ τούτοις γε ἡμᾶς ὁ «Φιλαλήθης» πιστεύειν ἀξιοί. Ἐἶτα Πυγμαίους ἄνδρας ὑπὲρ τῆν τούτων ἴστορεῖ χύραν, καὶ Ἀνθρωποφάγους (72), καὶ Σκιάποδας, Σάτυρον τε πρὸς τοῦ Ἀπολλωνίου μεθυσκόµενον. Ἐξ ἐκείνων αὐθις ἐπάνευσιν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὅμιλαι τε πάλιν αὐτῷ, καὶ προγνώσεις ἀνακοινῶνται πρὸς Τίτον. Καὶ δηχθέντα ἐφηγον ὑπὸ λυτῶντος κυνός, ὃν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο ὅστις εἴη τῆν ψυχὴν, ὅτι ὁ τῆς Αἰγύπτου ποτὲ βασιλεὺς Ἀμάσις (73), τῆς συμφορᾶς ἀπαλλάττει, μέχρι καὶ τοῦ κυνός ἐπιτείνας τὸ φιλόανθρωπον (74). Ταυτὶ μὲν οὖν τὰ πρὸ τῆς κατηγορίας αὐτῷ πεπραγμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ἐπιστῆσαι δ' ἄξιον δι' ἄλης τῆς πραγματείας, ὡς ὅτι, κἂν ἀληθεύειν δοθῆ τῷ συγγραφεὶ τὰ παράδοξα, συνεργεῖα δαίμονος ἕκαστον αὐτῷ διαπεπραχθαι τούτων σαφῶς δείκνυται. Τό τε γὰρ τοῦ λοιμοῦ προαισθῆσθαι ἴσως μὲν οὐκ ἀπαρλεργον δόξειεν, εἰ, καθὼς

^α lib. vi, c. 10. ^β lib. vi, c. 25. ^γ lib. vi, c. 27. ^δ lib. vi, c. 29 seq. ^ε lib. vi, c. 53. ^ς lib. iii, c. 4.

sunt. Προπαίρειν vero, ut proκινδυνεύειν, pro alio periculum subire. Quod fecisse Apollonium agnoscit, virique fortis et generosi gloriam hoc ipso eum tueri, concedi posse ait, qui scilicet in Nervæ, Ruffi et Orfilii imprimis gratiam πρόπειρε. At utcunque se habeant ista, in negotio quod ei cum Euphrate intercessit, γενναῖον se probasse Apollonium negat.

(71) *Φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυτῶν*. Ita loquuntur puriores scriptores Græci, non ut in editis legitur, φιλοσόφων γενομένων τῶν καθ' ἑαυτῶν. Relegandum igitur fuit γενομένων, quod ex margine, qua ascriptum erat, ad explicandum tyroni idiomatum, et quidem alieno loco, in textum immigravit: ferri enim utcunque posset, si post ταυτῶν positum fuisset.

(72) *Ἀνθρωποφάγους*. Philostr. Ἀνδροφάγους ap-

mendatione, palatii imperatoris fores panderentur? Verum vel cæco, ut in proverbio aiunt, jam perspicuum sit, quod in divinandi arte detrahatur viro ab historico. Concedamus autem in cæteris eum generosum animum demonstrasse, pericula etiam pro amicis subeundo frequenter. At certe Euphratem, aditus ad imperatoris palatium participem reddens, postea tamen, ob intercedens dissidium, talia de eo proferens, nonne, ipsa suadente mihi ratione, Euphratis egisse sycophantam arguitur, philosophorum suæ ætatis clarissimi, qui bodie etiam ab iis, qui philosophiæ Imbuti sunt studiis, celebratur? Quod ipsum vel illustrissimum alii-

CAPUT XXXIV.

Rursum portenta in sexto libro loquens nugator, camelis eum una cum sociis vectum sistit ad philosophos, quos Nudos appellat Ægyptiorum. Ubi gymnosophista, ut quidem narrat^α, jubente, ulmus arbor Apollonium voce articulata et muliebri affata est. Hisce autem «Philalæthes» fidem a nobis vult haberi. Deinde pygmæos^β, ultra gymnosophistarum patriam positos, Anthropophagosque et Umbripedes commemorat, Satyrumque ab Apollonio inebriatum^γ. Inde autem in Græciam redit; et rursum cum imperatore Tito^δ sermones et vaticinia communicat. Atque adolescentem, a rabide morsum cane^ε, cujus etiam anima quæ sit, (Amasis nempe Ægyptii quondam regis) divinat, ab eo liberat mbrbo: ipsum quoque canem in benignitatis suæ partem admittens. Atque hæc quidem sunt, quæ antequam [apud imperatorem Domitianum] deferretur, gesta ab eo fuere.

CAPUT XXXV.

Id vero in tota illa tenendum historia est, quod, si concedatur vel maxime scriptori, vera eum dicere, portenta illa dum refert; mali dæmonis tamen opera, omnia ista patrata esse ab Apollonio, facile evincatur. Quod enim pestem ante sensit^ς,

pellat.

(73) *Ὅν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο... ὅτι ὁ τῆς Αἰγ. ποτὲ βασιλ. Ἀμάσις*. Fallit hic memoria sua Eusebium; juvenis enim a cane morsus non Amasis esse dicitur ab Apollonio, sed Telephus Mysius. Videtur confudisse cum ea, de qua agit, re, gesta Alexandriæ cum leone, in quo regis illius animam esse aiebat Apollonius. Vide *Vitam* ejus, lib. vi, c. 42.

(74) *Μέχρι καὶ τοῦ κυνός ἐπιτείνας τὸ φιλόανθρωπον*. Mirè hic omnia pervertit, pro more, Acciolus: facile quid res sit assecuturus, si ipsum consulisset Philostratum. Scilicet spectant ista ad Apollonii in ipsum quoque canem benignitatem, nempe περιώρθη δὲ οὐδὲ ὁ κύων, ut Philostratus ait; nanque ipsi quoque restituta sanitas fuit.

forte non carebit superstitione, si ut ipse [facit,] A « extenui victu » derivetur « et puro, » prout a Philostrato narratum : forte tamen ex commercio mali spiritus ejus rei indicium ipsi est factum. Enimvero cætera etiam quæ fatidica virtute assecutum atque prædicentem inducit, vel mille argumentis ex ipso Philostrati scripto arguere licet, ut una hoc quoque sit concedendum, magica arte, imo parum abest quin dicam per spiritum familiarem, quasdam rerum futurarum, non enim de omnibus loquor, assecutum eum fuisse. Idque luculenter eo firmatur, quod non semper et in omnibus divinatricem istam vim conservaverit : verum dubius fuerit in quam plurimis, de multis, quod ea ignoraret, interrogaverit : id quod ei, si divina virtute polluisset, neutiquam obtingere poterat. Ipsum vero etiam si-
nem pesti impositum⁷⁷, quem nactum illud drama fuit, meram imposturam, prætereaque nihil fuisse, jam antea a nobis est demonstratum. Sed et Achilles umbræ⁷⁸ apud tumulum ipsius quid moræ esse possit, relictis illis in beatorum insulis, ut forte quis censeat, habitaculis, nisi hoc quoque præsen-
tis actum sit dæmonis apparitione ? Porro dæmonem, qui protervum illum luculentis indicibus ob-
sidebat adolescentem⁷⁹, et rursum Empusam, Lamiamve, quam Menippum ait agitasse, majoris dæmonis ope eum expulisse est verosimile. Pariterque vicissim mente motum adolescentem rabidi canis morsu⁸⁰, ipsumque dæmone correptum canem eadem arte curavit. Agnosce igitur, prout antea dixi, omnia ejus portenta malorum dæmonum patrata ministerio esse. Nam quod ad puellam spectat ab inferis revocatam⁸¹, si spiritum adhuc ea intus habebat, vitalis auræ scintillam, quod ait scriptor, humidumque vaporem facie adhuc præferens ; id quidem numero miraculorum est eximendum. Neque enim, sicut et ante monui, tam grande facinus silentio potuisset involvi, in ipsa urbe Romæ in conspectu quasi imperatoris patratum.

535 CAPUT XXXVI.

Equidem alia innumera ex iisdem libris colligere liceret, quibus quam facile confutari queant, quam parum invicem sibi respondentia habeant, quam sint fabulosa, quam plena monstribus evincamus. Attamen quandoquidem non accurato nimis adversus hominem studio nobis opus est ; quod tantum absit ut inter deos stupendosve viros et admirandos [locus ipsi habeatur], ut ne inter philosophos quidem a quibusdam nostri ævi hominibus mentio ejus fiat ; idcirco iis contenti quæ dicta sunt, ad septimum quoque de eo librum progredimur.

⁷⁷ lib. iv, c. 40. ⁷⁸ lib. iv, c. 16. ⁷⁹ lib. iv, c. 20. ⁸⁰ lib. vi, c. 53. ⁸¹ lib. iv, c. 45.

(75) *Φάσμα*. Vide de hac voce observata supra ad cap. 26.

(76) *Προδεδήλωται*. Nempe paulo ante cap. 26.

(77) *Καὶ ἡ ψυχὴ*. Καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ editum fuerat ; ἔτι rejiciendum videbatur, quod in ms. ex præcedente linea ab oscitante librario videtur derivatum esse.

(78) *Ὡς ἂν φήσειέ τις*. Hæc addita, quod insulas beatorum, et in iis habitantem Achillis ani-

αὐτὸς, « ἀπὸ λεπτοσύνης καὶ καθαρῶς διαίτης » κατέειληπτο, ὡς αὐτὸς ἔφησεν. Ἴσως δὲ καὶ αὐτὸ ἐξ ὁμιλίας δαίμονος αὐτῷ προεμεμήνυτο. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα κατὰ πρόγνωσιν διειληφῶς τε καὶ προειρηκῶς εἰσῆκται, εἰ καὶ μυρίοις ἐλέγχουσι ἐξ αὐτῆς πάρεστι τῆς τοῦ Φιλοστράτου γραφῆς εὐθύνην, ὅμως ἵνα συγχωρηθῆναι καὶ τοῦτ' εἶναι ἀληθές, κατὰ περίεργον μηχανήν. εἴποιμ' ἂν πρὸς δαίμονος αὐτῷ παρέδρου τινὰ τῶν μελλόντων, οὐδὲ γὰρ πάντα, κατελιθῆναι. Τοῦτο δὲ παρίσται σαφές, τὸ μὴ δι' ὅλου καὶ περὶ πάντων τὴν πρόγνωσιν αὐτὸν ἀποσώζειν· ἀπορεῖν δὲ ἐν πλείστοις, καὶ πυθθάνεσθαι δι' ἄγνοίαν, ὅπερ οὐκ ἂν, εἰ θέλας ἀρετῆς μετῆν αὐτῷ, πεπύθιοι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ παῦσι τὸν λοιμὸν, ὁποῖον εἴληχε τὸ δράμα, ὅτι φάσμα (75). καὶ οὐδὲν τι πλέον ἦν, προδεδήλωται (76). Ἄλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ (77) Ἀχιλλέως παρὰ τῷ αὐτοῦ μνήματι τί ἂν διατρίβοι, τὰς ἐν μακάρων νήσοις, ὡς ἂν φήσειέ τις (78), ἀπολειπούσα (78) διαγωγῆς, εἰ μὴ καὶ τοῦτο δαίμονος ἦν ἐπιφανείας παρουσία ; Καὶ τοῦ ἀσελγῶς δὲ μεριχίου σαφῶς ἔνοικον δαίμονα, καὶ κάλιν ἦν ἔφησεν Ἐμπουσάν τε καὶ Λαμίαν ἐμπαρμηνηκέναι τῷ Μενίππῳ, μείζονι τάχ' ἴσως ἐξείλασε δαίμονι. Ὀμοίως τε αὐ καὶ τὸν τὰς φρένας παρατραπέντα νεανίαν ὑπὸ τοῦ λυττώντος κυνός, αὐτὸν τε τὸν δαιμονώοντα κύνα, τῇ αὐτῇ μετέλλαξε μεθόδῳ. Ὅρα δὴ οὖν, ὡς ἔφη, τὴν πᾶσαν αὐτῷ παραδοξοποιίαν, ὡς διὰ δαιμονικῆς ἀπετελεῖτο ὑπουργίας. Τὸ γὰρ τῆς ἀναθιωσάσης κόρης, εἴτ' Ἐμπουος ὑπῆρχε, σπινθῆρα ψυχῆς, κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ ἰκμάδι ἐπὶ τοῦ προσώπου φέρουσα (79), περιαιρετόν τῆς θαυμαστοποιίας. Οὐ γὰρ ἂν, ὡς καὶ πρόσθεν ἔφη (80), σιωπῇ τὸ τρηλικούτον παρεδόθη, ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης βασιλέως ἐπὶ παρόντος γεγεννημένον.

quidem numero miraculorum est eximendum. Neque enim, sicut et ante monui, tam grande facinus silentio potuisset involvi, in ipsa urbe Romæ in

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ΄.

Μυρία μὲν οὖν καὶ ἄλλα πάρεστιν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀναλέεσθαι συγγραμμάτων, τὸ τε ἐν αὐτοῖς εὐ-
έλεγκτον, καὶ ἀσύστατον, μυθῶδες τε καὶ τερατώδες ἀπευθύνειν· ὅμως ἐπεὶ γε οὐδὲ πολλῆς τὰ κατὰ τὴν ἀνδρὰ δεῖται σπουδαιολογίας, οὐχ ὅτι γε ἐν θεοῖς, καὶ παραδόξοις, καὶ θαυμαστοῖς, ἀλλ' οὐδ' ἐν φιλοσόφοις παρὰ τισι τῶν νῦν μνήμης ὑπαρχούσης αὐτοῦ, τὰς εἰρημέτοις ἀρκεσθέντες, μετώμην καὶ ἐπὶ τὸ ἔβουλον περὶ αὐτοῦ σύγγραμμα.

mam, non ipse quidem agnoscat Ensebius, sed καὶ ἄνθρωπον loquatur, ex mente gentilium, heroem illum in insulis beatorum felicitate frui juxta theologię suæ placita existimantium.

(78) Ἄπολειπούσα. Lege ἀπολιπούσα. Edit.

(79) Φέρουσα. Pro φέρουσαν (quod erat in editis) legendum putabant φέρουσα. Holsten.

(80) Ὡς καὶ πρόσθεν ἔφη. Supra cap. 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ.

A

CAPUT XXXVII.

Κατηγορεῖται δῆτα γοητεῖαν ὁ ἀνὴρ. Εἶτα Δημητρίῳ φιλοσόφῳ, ἀποτρέποντι αὐτὸν τῆς ἐπὶ τὴν Ῥώμην παρόδου, μὴ πειθόμενος, ἐπαχθῆ τινα, καὶ φορτικὰ περὶ ἑαυτοῦ ὧδέ πως λέγει· « Ἐγὼ δὲ γινώσκω μὲν πλείστα ἀνθρώπων, ἅτε δὴ (81) εἰδὼς πάντα οἷα δὲ ὧν οἶδα τὰ μὲν σπουδαίους, τὰ δὲ σοφοῖς, τὰ δὲ ἑμαυτῷ, τὰ δὲ θεοῖς. » Καὶ δὴ ὁ ἐν τούτοις πάντα εἰδέναι μεγαλαυγούμενος, προῖων, ἀγνοϊάν τινων πρὸς τοῦ λόγου κατηγορεῖται. Εἶτα Δάμις αὐτῷ μεταπλάττεται, διὰ θανάτου φόβον τὸν φιλόσοφον ἐπικρυπτόμενος. Ἄκουε δ' οὖν τοῦ συγγραφέως, ἃ περὶ αὐτοῦ φησὶν ἀπολογούμενος· « Αἰτία μὲν ἦδε (82) τοῦ μεταβαλεῖν Δάμιν τὸ τῶν Πυθαγορείων σχῆμα. Οὐ γὰρ ὡς κακίῳ (83) γε αὐτὸ (84) μετεῖναι φησὶν, οὐδὲ μεταγνοῦς αὐτὸ, τέχνην δὲ ἐπαινέσας, ἣν ὑπῆλθεν ἐς τὸ ξυμφέρων τοῦ καιροῦ. »

neque quod ejus ipsum pœniteret, sed quod inserviturus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

CAPUT XXXVIII

Ἐπὶ τούτοις ὁ Φιλόστρατος τέσσαρας αἰτίας, τὰς δὴ εὐχερεῖς αὐτῷ πρὸς ἀπολογίαν νομισθείσας ἐκτίθησιν, ἀπὸ πλείστων ὁμολογῶν καὶ ἄλλων αὐτὰς ἀνελέχθαι. Ὡν ἡ μὲν τις ἦν· « Τί δῆτα μαθὼν οὐ τὴν αὐτὴν ἄπασιν ἔχοι στολήν; » ἡ δὲ· « Τοῦ χάριν εἰ ἀνθρώποι· Θεὸν αὐτὸν νενομίκασι; » τρίτη· « Πόθεν προεῖποι Ἐφεσίοις τὸν λοιμὸν; » ἐπὶ ταύταις· « Τίνι (85) βαδίσας ἐς ἀγρὸν ἀνατέμνει τὸν παῖδα τὸν Ἀρκάδα; » Πρὸς ταύτας δὲ φησὶ καὶ τὴν ἀπολογίαν αὐτὸν γεγραφέναι. Πρῶτον δ' ἱστορεῖ δεσμοῖς αὐτὸν παραδοθῆναι, καὶ τι θαυμαστὸν ἐνταῦθα κατεργάσασθαι. Τῷ γὰρ τοῖ Δάμιδι μάλα λυπηρῶς, ὡς ἂν ἐπὶ συμφορᾷ τοῦ διδασκάλου διακειμένῳ, αὐτόματον ἐπιδειξῆαι λελυμένον τοῦ δεσμοῦ τὸ σκέλος· εἶτα πάλιν ἀναλαβόντ' αὐτὸν τῆς λύπης, ἐνθεῖναι ἐς τὸ πρότερον σχῆμα τὸν πόδα. Μετὰ τοῦτο, κρινόμενον αὐτὸν ἐπὶ βασιλείῳ Δομετιανοῦ, γράφει εἶτα δὴ τῶν ἐγκλημάτων ἀπολυθῆναι, καὶ μετὰ τὴν τῶν ἐγκλημάτων λύσιν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀκαίρως, μοι δοκεῖ, ἐν τῷ δικαστηρίῳ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναφωνῆσαι· « Ἄς, εἰ βούλει (86), κάμω τόπον. Εἰ δὲ μὴ, πέμπε τὸν ληψόμενόν μου τὸ σῶμα· τὴν γὰρ ψυχὴν ἀδύνατον, μᾶλλον δ' οὐδ' ἂν τὸ σῶμα τοῦμὸν λάβοις. »

Magiæ igitur dica Apollonio scribitur. Inde autem Demetrio philosopho, dehortanti eum ab itinere Romam continuando, minime obaudiens, insolenter quædam, ac superbe de se ipso his fere verbis profert³ : « Ego mortalium cunctorum scio plurimum : scio enim omnia. Quæ scio autem partim scio bonis viris, partim sapientibus, partim ipsi mihi, partim diis. » Sed enim qui verbis istis omnia se nosse magnifice gloriatur, paulo post ignorantia in quibusdam in ipsa illa historia arguitur. Inde porro Damis transformatur ab eo, ob mortis metum philosophum abscondens. Sed audi Philostratus quæ dicat⁴, id factum ejus defendens : « Et causa quidem exstitit ista, cur Pythagoreum Damis habitum mutaret. Neque enim abjecisse se ait eum, ut qui vitæ institutum mutasset in detestatum probaret, cui se accommodaverit, tempori inserviturus. »

Post hæc Philostratus quatuor accusationis capita, quæ facile se apologia diluere posse putaret, exponit⁵ : ex pluribus aliis eorum delectum habitum esse inquires. Horum primum erat : « Qua de causa eodem quo cæteri habitu non utatur? » Alterum porro : « Quare deum ipsum homines putent esse? » Tertium : « Quanam ratione pestem Ephesis imminentem prædixit? » Præterea : « In cujus gratiam in agrum profectus, Arcadem puerum discerpserit? » Atque ad depellenda ista apologiam quoque eum scripsisse ait⁶. Ante vero in vincula eum conjectum memorat, atque in iis etiam admiranda quædam præstitisse. Damidi enim animo valde afflicto, ut par erat in ista præceptoris sui fortuna, sponte pede delapsa vincula eum monstrasse⁷, inde vero, ubi ejus tristitiam esset solatus, priori statui pedem restituisse. Post hæc coram Domitiano imperatore causam dicentem, mox crimine absolutum scribit, dilutisque quæ objecta fuerant criminibus, nescio quomodo parum opportune sequentia, ipsis verbis, in dicasterio magno clamore protulisse⁸ : « Fac et mihi [dicenti] quæso locum. Sin minus, immitte qui corpus vinciat meum; quandoquidem ligari anima nequit. Imo D potius ne corpus quidem meum vincias. »

Οὐ γὰρ με κτενέεις, ἐπεὶ οὗτοι μόρσιμός εἰμι.

Καὶ δὴ ἐπὶ τούτῳ τῷ περιβοήτῳ ῥήματι ἀφανισθῆναι τοῦ δικαστηρίου φησὶν αὐτόν. Καὶ ἐν τούτοις, εἰ περὶ αὐτοῦ καταστρέφει δρᾶμα.

³ lib. vii, c. 14. ⁴ lib. vii, c. 16. ⁵ lib. vii, c. 20; adde c. 14. et lib. viii, c. 5, quem locum hic maxime respici puto. ⁶ lib. viii, c. 6. ⁷ lib. vii, c. 39. ⁸ lib. viii, c. 5.

(81) Ἄτε δὴ. Omittitur δὲ apud Philostratum.

(82) Ἦδε. Omnino legendum ἦδε ex Philostrato, referiturque illud ἦδε ad ea quæ præcedebant apud istum scriptorem, quibus causæ mutati a Dami habitus continebantur.

(83) Ὡς κακίῳ. Lectio indubitate vera, ut nævo laborent editi qui, omisso ὡς, habent κακίας. Meliorem lectionem ex Philostrato revocavimus.

(84) Αὐτό. Pronomen hoc addidimus ex Philo-

strato.

(85) Τίνι. Notum est apud Græcos pariter ac Latinos dativo exprimi personam in cujus gratiam aliquid fit. Nempe in Nervæ gratiam abominanda ista sacra peracta fuisse Domitianus suspicabatur, ut ex Philostrati clarissime constat historia. Sed hic tamen etiam Acciolus impedit. Ubi vero non impedit iste?

(86) Βούλει. Philostr., βούλοισα.

CAPUT XXXIX.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΘ΄.

Historiæ autem ipsius scriptor, dum miraculum in carcere patratum exponit, quòd fuco phantasiæ, ut credere par est, facto, familiaris spiritus ope Damis viderat, hæc verba subjungit^o: « Tum primum Damis ait naturam Apollonii accuratius perspexisse, divina quod sit, et humana major. Neque enim sacra ulla obeuntem (qui enim in carcere potuisset?), neque precationibus usum, neque verbum proferentem ullum, pedicas contemptui habuisse: rursusque crure illis inserto, ut vinculis qui esset constrictus, sese gessisse. » Ego vero vitio vertere quidem discipulo nolim tarditatem suam, quod omne cum eo consumens ævum, et superstitiosorum quorundam rituum interventu mirabilia eum patrare videns, nihil eum mortali præstare natura existimavit. At vero etiam post tantum opus patratum, qualis ille existat, ignorat: et, ut fas sit ignorantibus, ob ipsum angitur, atque timet, perinde ac si homo sit nudus, ne quid ei, quod minime velit, eveniat. Porro si post longam adeo conversationem demum divinum eum esse, et excellentioris, quam humana sit, indolis, intellexit; ejus rei ratio meretur examinari, quam ipse scriptor ille indicat dicens: « Neque sacra obeuntem eum ulla, neque precationibus usum, neque arcani quidquam mussitantem » Damini miraculum istud patrare vidisse. Antea igitur patrata per magicas artes quasdam ab Apollonio peracta fuere, propterea neque obstupuisse ea, neque admiratum esse Damini [ait]. Merito autem [ut admiraretur] nunc primum ei evenit, quod insolitum quid ab Apollonio et præter morem efficeretur. Quod autem [objectum Damidi] pedicæ spectaculum atinet, discessumque ex dicasterio, ipsius ea de re Apollonii ad Domitianum sermones haud invitè apponam. Vinculis enim cum illum ligari imperator jussisset, optimo argumentandi nexu ita Apollonius argutatus fuit^o: « Si magum me esse arbitraris, quanam ratione vincies? Sin vincire me poteris, quomodo esse magum putabis? » Sed opponere ipsi hoc modo aliquis posset, occasione ex istis accepta: Si tu magus non es, quomodo tibi crux est solutum? At si solutum est, quomodo non es magus? Siquæ adeo eo quod in vincula se conjici sit passus, magus non esse evincitur, 537 hoc ipso quod vincula exiit, magum eum proprio effato esse, in confesso erit. Et vicissim, si ex eo, quod judicio se submisit, magum non esse patet; in hoc ipso certe quod ex eo sese surripuit, ipsique imperatori se subduxit, addo et stipantibus eum corporis custodibus, luculenter sese prodidit magus. Quamobrem, ut mihi videtur, ipsa Philostrati oratio, dum eam rem animadvertit, facto illi medicinam parat, [referens] quod nullis obitis sacris incantamentisque adhibitis, occulta quadam et humanam indolem superante virtute, miraculum hocce patratum fuerit.

^o lib. vii, c. 38. ^o lib. vii, c. 34.

(87) *Θύσαντά τι*. Ap. Philostr. hoc loco omis- sum est *τί*, ut et mox post *εἰπόντα*. Ponitur vero post *εὐξάμενον*.

(88) *Ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε*. Contradictionis convincere Philostratum cupit hoc argumento, quod Damidem dicat indicium divinitatis Apollini cepisse ex pede vinculis sponte soluto. Nam huic opinioni

Ἄλλ' ἐπι καὶ νῦν μετὰ τοσαύτην θαυματουργίαν τὰ κατ' αὐτὸν ἀγνοεῖ· εἰκότως δὲ ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε (88), ὡς ὑπὲρ ἀνθρώπου, μὴ τι πάθει παρὰ προαίρεσιν. Εἰ δὲ δὴ πρῶτον ἄρει μετὰ τὴν τοσαύτην διατριβὴν, ὅτι δὴ θεῖος εἴη καὶ κρείττονος ἀνθρώπου φύσεως, ξυνήτη τὴν τοῦτου ξυνοιδεῖν ἄξιον αἰτίαν, ἣν αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς δηλοῖ λέγων· « Μὴ γὰρ θύσαντά τι, μηδὲ ἐπευξάμενον, μηδέ τι τῶν ἀπορρήτων εἰρηκότα, » τὸ παράδοξον ἰδεῖν αὐτὸν πεποηκότα. Οὐκοῦν τὰ πρῶτον διὰ περιέργου μηχανῆς ἐτελεῖτο τῷ ἀνδρὶ· δὲ μηδὲ καταπλήττεσθαι αὐτὰ μηδὲ θαυμάζειν τὸν Δάμιον. Εἰκότως δὲ νῦν τοῦτο πρῶτον πέπονθεν, ὡς ξένου τινὸς ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τὰ συνήθη διαπεπραγμένου. Πρὸς τὸ δευτέρου δὲ τοῦ δεσμοῦ φάσμα, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου ἀναχώρησιν, τὰς πρὸς Δομετιανὸν αὐτοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου φωνὰς παραθεῖμην ἄν. Δεσμῆς γάρτοι αὐτὸν παραδοθῆναι προστάξαντος βασιλέως, πάνυ γε ἀκόλουθός ἐστι τὸ Ἀπολλωνίου συνελογίσασθαι ὡς εἶπας· « Εἰ μὲν γόητά με ἦγῃ, πῶς δήσεις; εἰ δὲ δήσεις, πῶς γόητα εἶναι φήσεις; » Ἀντικρούσει γοῦν αὐτῷ τις ὡς εἶπας, ἐκ τούτων ὀρμώμενος· Εἰ μὲν οὐ γόης, πῶς λέλυσται σου τὸ σκέλος; εἰ δὲ λέλυσται, πῶς οὐ γόης; Καὶ εἰ τῷ ὑπομείναι τὸν δεσμὸν οὐ γόης, τῷ μὴ ὑπομείναι, κατ' αὐτὸν, ὠμολόγηται γόης. Καὶ αὖ πάλιν, εἰ ὑπομείνας τὸ δικαστήριον οὐ γόης, τῷ δὲ διαδρᾶναι τοῦτο, καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν βασιλεῖς, λέγω καὶ τοὺς ἐν κύκλῳ δορυφόρους, σαφῶς ἐναπέφηνεν (88') ὁ γόης. Ὅθεν, μοι δοκῶ, συνηθημένος ὁ λόγος, θεραπεύει τὸ γεγονός, ὡς δὴ ἄνευ θυσιῶν καὶ ἐπαυδῶν ἀρρήτων τιμῶν καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμει τοῦ παραδόξου πεφηνότος.

D Damidis, ista occasione natæ, minime convenire, quod postea apud Demetrium, lib. viii, cap. 11, 12, ipsius capiti metuat, perinde ac si nudus homo esset, de quo nullam haberet prorsus excellentioris naturæ opinionem.

(88') *Ἐναπέφηνεν*. Forte *ἀναπέφ.* Edit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

A

Ἄλλα γὰρ οὐκ ἐς μακρὰν αὔθις ὁ τῆς φύσεως παραθήσεται Ἐλεγχος. Δύτιχα γὰρ τινος ἐπιστάντος αὐτῷ, καὶ φησαντος· « Ἀφίησί σε, ὦ Ἀπολλώνιε, τούτων τῶν δεσμῶν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐλεύθερον δεσμοτήριον συγχωρεῖ οἰκεῖν, ὁ κρείττων ἢ ἄνθρωπος, καὶ τῶν μελλόντων προγνώστης,

Κωροῦ τε ξυνηλις (89), καὶ οὐ λαλέοντος ἀκούων, ὑπὸ τῆς ἄγαν, ὡς εἰκός, περιχαρείας ἀποπεσῶν τῆς προγνώσεως, πυθάνεται λέγων· « Τίς οὖν ὁ μετασκευάσων μ' ἐντεύθεν; » Ὁ δέ· « Ἐγὼ, ἔφη, καὶ ἔπου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

Ἐτα καὶ λόγον ἀπολογίας ὁ θεϊότατος μάλα γε συντάττει παφροντισμένως, ἀγνοῶν, ὅτι δῆτα ἐς μάτην αὐτῷ σπουδασθήσεται ἡ γραφή. Οἴεται μὲν γὰρ ἀκουσθήσεται αὐτοῦ ἀπολογουμένου βασιλέως· καὶ, ὡς ἀκουσομένου γε σφόδρα πιθανῶς παρασκευάζεται τὴν ἀπολογίαν· ὁ δὲ, ταύτην μὴ ἀναμείνας, ἐς οὐδὲν αὐτοῦ τὴν σπουδὴν κατεστήσατο. Ἄκουε δὴ οὖν καὶ περὶ τούτων οἶά φησιν ὁ Ἐλεγχος· « Ἐπειδὴ δὲ καὶ λόγος αὐτῷ συνεγράφη τις, ὡς πρὸς ὕδωρ (90) τὴν ἀπολογίαν ἀφήσονται (91), ξυνηλε δὲ αὐτὸν ὁ τύραννος ἐς ἄς εἴρηκα ἐρωτήσεις, ἀναγεγράφω καὶ ὁ λόγος. » Ὅρα δὴ πῶς τοῦ μέλλοντος πορρωτάτω τυγχάνων ὁ πάντα θεϊότατος, μετὰ πλειστής ὄσης φροντίδος, ὡς πρὸς ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ποιησόμενος ἐσπούδαζεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Ἄλλα γὰρ διεξιτητέον καὶ τὴν ἐς μάτην αὐτῷ πεποιημένην ἀπολογίαν, ἃ, ὡς πολλὰ καὶ (92) ἄλλα ἐν ταύτῃ Δομετιανῷ προσφωνῶν, ἀπαυθαδίξεται λέγων· « Ὡς ἄρα Οὐέσπασιανὸς σὲ μὲν βασιλεία ἐποίησεν, ὑπ' ἐμοῦ δὲ ἐγένετο. » Βαθαί τῆς ἀλαζονείας! ἦν οὐτι γὰρ ὁ τυχών, ἀλλ' οὐδὲ εἰ φιλόσοφος τις ἀληθῶς, καὶ κατὰ ἀνθρωπιαν ὑπεραίων ἐγεγόνει φύσιν, ἔτερατεύσατο ἄν, μὴ οὐχὶ δίκην ἀνοίας παρὰ τοῖς ἐμφοροσιν ὑποσχών. Ἐἶτα δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ὑποψίας ἑαυτὸν ἀπολυόμενος (93), ταῦτα περὶ γοήτων φησίν· « Ἄλλα τοῖς γόητας ψευδοσόφους φημί. Τὰ γὰρ οὐκ ὄντα εἶναι παρ' αὐτοῖς, καὶ τὰ ὄντα, ἀπιστεῖσθαι (94). » Καταμάθοι δ' οὖν τις ἐκ τε τῆς ὄλης πραγματείας, καὶ τῶν ἐν μέρει δεδηλωμένων, πότερά ἐν θεοῖς καὶ φιλοσόφοις, ἢ ἐν γόησιν αὐτὸν κατατακτέον, πιστεύσας οἷς τε αὐτὸς περὶ γοήτων καὶ ψευδοσώφων εἴρηκα, καὶ οἷς δεδήλωκεν ἢ κατ' αὐτὸν ἱστορία. Δρυῆς τε γὰρ, καὶ πετέλαι, ἐνάρθρω καὶ θηλείᾳ φωνῇ λαλοῦσαι, καὶ τρίποδες αὐτόματοι φοιτῶντες, καὶ χάλκειοι

⁸⁹ lib. vii, c. 40. ⁹⁰ lib. viii, c. 7. ⁹¹ lib. viii, c. 6. ⁹² lib. viii, c. 7. ⁹³ lib. viii, c. 7. ⁹⁴ lib. vi, c. 10.

(89) Κωροῦ τε ξυν. Vide supra c. 14.

(90) Ὡς πρὸς ὕδωρ. Sic ex ms. et Philostrato restitui: antea legebatur, ὡςπερ ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ἀφήσονται. HOLSTEN.

(91) Ἀφήσονται. Philostr. habet ἀφηγήσαντι.

(92) Ἄ, ὡς πολλὰ καὶ, etc. Distinctionem posui post ἃ, sine qua obscurior sensus.

CAPUT XL.

Verum rursus non ita multo post naturæ ejus nobis suppeditabitur argumentum ¹¹. Cum ex insperato enim ad eum accederet non nemo, diceretque: « Hisce te vinculis, o Apolloni, eximi jubet imperator, utque in liberiore carcere degas permittit; » tum ultra hominum sortem positus ille, futurorumque antea gnarus,

Muti concipiens animum, sensusque tacentis,

præ nimio, ut videtur, gaudio fatidica excidens virtute, nuntium rogat: « Quis vero me isthac est traducturus? » Ille autem: « Ego, respondit, tu modo sequere. »

CAPUT XLI.

Postremo ¹² orationem apologeticam quoque composuit studio ingenti vir ille plane divinus, ignarus nempe inanem operam in eo se scripto consumpturum. Putabat enim se ab imperatore iri auditum recitantem apologiam: eoque quod auditurum eum speraret, ad persuadendum cum maxime orationem componit. Cæsar tamen eam non ferens irritum ejus studium reddidit. Audi igitur de his etiam quid dicat sibi ipsi adversante oratione ¹³: « Quoniam vero oratio etiam ei conscripta est, ut qui ad clepsydram causam esset dicturus, eum autem tyrannus intra quæstionum, quas dixi, angustias conclusit, oratio quoque huic historię inseratur. » Vide igitur ut a futuris longissime aberrans, vir ille plane divinus, quam maxima C potuit cura, velut ad clepsydram dicturus, elaboraverit.

CAPUT XLII.

At et ipsa percensenda est frustra ab eo elaborata apologia, et quæ, multa alia inter, 538 quibus Domitianum compellat, arroganter jactat, diserte iniquens ¹⁴: « Te igitur imperatorem Vespasianus fecit, ipse a me est factus. » Vah arrogantiam! qua ne ex vulgo quidem quispiam, nedum vere philosophus, humanaque excellentior natura se jactitet, nisi insanie dicam a prudentioribus sibi scribi velit. Deinde vero a suspicione, qua premebatur, se ipsum purgans, sequentia profert de magis ¹⁵: « Equidem magos falsæ sapientiæ puto alumnos esse. Nam quæ non sunt, ut esse videantur, et quæ sunt, ut non esse videantur faciunt. » Ex tota igitur ista tractatione, et sigillatim expositis omnibus, discas licet, an in diis, an in philosophis, an in magis censendus sit, iis admissis quæ ipse de magis et spurie sapientiæ cultoribus dixit, et quæ historia ejus de ipso retulit. Nam quercus et ulmi ¹⁶ articulata ac muliebri voce locutæ, tripu-

(93) Ἀπολυόμενος. Sic rescribere non dubitavi, pro ἀπολυόμενον, quod in editis erat.

(94) Ἀπιστεῖσθαι. Ita ex Philostrato restitui pro ἀπιστα, quod erat in Eusebii editis; rationem cur priorem præferam lectionem reddidi ad Philostratum.

des etiam ¹⁷ spontaneo motu incedentes, æreique æervi discumbentibus ministrantes, imbrum item dolia ¹⁸ ac ventorum, et sandaracina aqua, et quæ alia repræsentantur ab iis, quos deos est arbitratus ¹⁹, et quos ne præceptores quidem agnoscere est dedignatus, in quem alium competere putes, nisi in eos qui « quæ non sunt ²⁰, ut eas videantur, et quæ sunt, ut videantur non esse, efficiunt? » quos ipse magos appellans, spurix sapientiæ cultores esse demonstrat. Num igitur istis argumentis divinus hic, omnique virtute excultus, ipsisque diis gratissimus, sapientiæ coronatus bravo, ipso divini Pythagora ejusque discipulis, beatorque

θεράποντες διακονούμενοι, πίθοι τε θμβρων και ανέμων, και σανδαράκινον ύδωρ, και οσα άλλα εισήχεται, παρ' οίς ήγειτο θεοίς, ούς και ούκ ώκνει διδασκαλούς επιγράφεσθαι, τίνος αν ελεν παραστατικῆ ή των « τὰ ούκ οντα είναι, και τὰ οντα άπιστά » παραδεικνύντων; ούς αυτός γόητας ονομάζων, ψευδοσόφους όπάρχειν άποφαίνεται. Ητοι ούν επι τούτοις ό θεός, και ενάρετος, και θεοίς κεχαρισμένος, τδ σοφίας αναθησάμενος βραθειον, αυτού Πυθαγόρου και των οση μετ' εκεινον θεοίςτρος αληθώς και μακρω εύδαιμονέστερος κριθειη· ή Εμπάλιν, ψευδοσοφίας άλους, κακοδαιμόνων (95) άποισεται τὰ πρωτεία.

censendus erit? an contra spurix sapientiæ damnatus, inter infelicissimos primas feret potius?

CAPUT XLIII.

Rursum in apologetico illo scripto se in Ionia defatorum vi ait disputasse ²⁰, adeo mutari non posse, quæ texunt ista, docentem, ut, si imperium huic decernant, quod in alterius nunc quidem sit potestate, nemo illum interimere possit, ne ab illo sibi imperium eripiat: imo si vel interemptus fuerit, revicturum tamen eum, ut fatis decreta eveniant. Quibus sequentia ipsis iisdem syllabis subjungit: « Cuicumque fato decretum fuerit lignarius ut **539** sit, is manibus truncetur licet, in lignarium evadet. Et cui cursu vincere in Olympia [destinatum est.] hic, ne abscisso quidem si claudicet crure, victoria fraudabitur. Et cui ut sagittandi valeat arte Parcæ decreverint, hic vel captus oculis sagitta a scopo non aberrabit. » His vero, adulaturus imperatori, subnectit et ista: « Regum autem exemplo usus sum, ad Acrisios respiciens et Laios, Astyagumque Medum, et complures alios, qui bene sibi in hujusmodi rebus consuluisse sibi videbantur. Quorum alii filios, nepotes alii e medio sublatis esse putantes, ab iisdem illis spoliati sunt imperio, reviviscentibus quasi, ut in ipsos insilirent, adjuvantibus fatis. Quod si adulandi studio tenerer, dicere possem etiam tuas animo meo res esse observatas, quandoa Vitellio obsidebaris, tempumque Jovis optimi accendebatur in summo urbis vertice. Ille vero bene se res suas habituras putabat, modo tu ejus ne evaderes manus. Atque adolescens tunc plane eras, neque dum qualis nunc es. Verumtamen, quia Parcæ aliter est visum, Vitellius quidem,

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Πάλιν δὲ τῇ γραφῇ περὶ μοιρῶν ἰσχύος φιλοσοφῆσαι αὐτὸν ἐν Ἰωνίᾳ φησὶ, διδάσκοντα οὕτως ἀρεπτα εἶναι, ἃ κλώθουσιν, ὡς, εἰ καὶ βασιλείαν τοῦτω (96) ψηφίσαιντο, ἐτέρω ἤδη ὑπάρχουσαν, οὐκ ἂν ἀποκτεινεί τις τοῦτον, ὡς μὴ ἀφαιρεθεῖη ποτὲ ὑπ' αὐτοῦ τὸ ἄρχων· ἀλλὰ καὶ ἀναδιδόναι ἀποθανῶν ὑπὲρ τῶν ἐξάντων ταῖς μοίραις. Καὶ τούτοις ἐπιλέγει αὐταῖς συλλαβαῖς· « Ὅτω πέπρωται γενέσθαι τεκτονικῶν, οὗτος κἂν ἀποκοπῇ τῷ χεῖρι, τεκτονικὸς ἔσται. Καὶ ἴτω νίκην ἐν Ὀλυμπίᾳ δρόμου ἄρασθαι, οὗτος δ', οὐδ' εἰ πηρωθεῖ τὸ σκέλος, ἀμαρτήσεται τῆς νίκης. Καὶ ὅτω ἐνευσαν μοῖραι τὸ ἐν τοξικῇ κράτος, οὗτος, οὐδ' εἰ ἀποβάλοι (97) τὰς ὄψεις, ἐκπεσέται τοῦ σκοποῦ (98). » Τούτοις, τὸν ἄρχοντα κολακεύων, ἐπιφέρει λέγων· « Τὰ δὲ τῶν βασιλέων ἔλεγον, ἐς τοὺς Ἀκρισίους δῆπου ὄρων, καὶ τοὺς Λαίους, Ἀστύαγην τε τὸν Μῆδον, καὶ πολλοὺς ἄλλους (99), εὐ τίθεισθαι τὰ τοιαῦτα δόξαντας (1)· ὧν οἱ μὲν παῖδας, οἱ δὲ ἐγγόνους ἀποκτεινέων οἰηθέντες, ἀφηρέθησαν ὑπ' αὐτῶν τὸ βασιλεύειν, ἀναφύοντων ἐπ' αὐτοὺς ἐξ ἀφανῶς σὺν τῷ πεπρωμένῳ. Καὶ εἰ μὲν ἡγάπων κολακευτικὴν (2), εἶπον ἂν καὶ τὰ σά (3) ἐνθευμῆσθαι, ὅτε ἀπελιψο μὲν ὑπὸ Βιτελλίου (4), κατεπίμπερατο δὲ ἑνεὼς τοῦ Διὸς περὶ τὰς ὀφρῦς τοῦ Ἰστοεος. Ὅδ' εὐ κείσεσθαι τὰ ἑαυτοῦ ἔφασκεν, εἰ μὴ διαφύγοις αὐτόν. Καίτοι μειράκινον ἱκανῶς ἤσθη, καὶ οὕτω οὗτος. Ἄλλ' ὁμως ἐπὶ μοίραις ἐδόκει ἕτερα· ὁ μὲν ἀπώλετο αὐταῖς βουλαῖς, σὺ δὲ τὰ ἐκείνου νῦν ἔχεις. Ἐπεὶ δὲ ἀρμονία κολακευτικῇ ἀχθομαι (δοκεῖ γάρ μοι τῶν ἐκρύβμων τε καὶ οὐκ εὐφρόγγων (5) εἶναι), τετμήσθω μοι ἦδε ἡ

¹⁷ lib. III, c. 27. ¹⁸ lib. III, c. 14. ¹⁹ lib. VI, c. 11; et lib. VII c. 32 conf. et s. c. 31. ²⁰ lib. VIII, c. 7. ²⁰⁰ lib. VIII, c. 7.

(95) Κακοδαιμόνων. Infelices Romani quoque solent vocare eos, quibus mens est læva; κακοδαιμόνα autem et εύδαιμόνα Græcis esse, quibus bene vel secus constituta mens est, ad Philostratum pluribus probatum.
 (96) Βασιλείαν τοῦτω. Ante scriptum erat βασιλείας. Eusebius habet βασιλείαν τῷ.
 (97) Ἀποβάλοι. Verior haud dubie lectio, quam et Philostr. agnoscit, et ms. Morello visum. Editi habebant ἀποβάλλει.
 (98) Σκοποῦ. Ita Philostr. Editi, εὐσκόπου.
 (99) Ἄλλους. Philostr., ἐτέρους, quam in margine lectionem ascripserat quoque Morell.

(1) Τὰ τοιαῦτα δόξ. Philostr., τὰ αὐτῶν τοιαῦτα ἐν ἀρχῇ δόξαντας.
 (2) Καὶ εἰ μὲν ἡγάπων κολακευτικῆν. Apud Eusebium erat κολακευτικόν, male etiam post ἡγάπων comina ponebatur. Utrumque mendum precunte Philostrato sustuli.
 (3) Τὰ σά. Melior haud dubie est lectio hæc, ex Philostrato revocata, quam quod in editis Eusebii est τὰδε, sic enim sequentia aptius cohærent.
 (4) Βιτελλίου. Philostr. addit ἐναῦθα.
 (5) Εὐφρόγγων. Antea ἀφρόγγων male. Holsten Nempe εὐφρόγγων Philostrati etiam codices habent.

σουρά, καὶ μηδὲν ἡγοῦ τῶν σῶν ἐντευμησθαί με. Ἐὰν τούτων δὲ ὁμοῦ τὸν ἄνδρα κόλακα, καὶ ψεύστην, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ φιλόσοφον, ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίστησι λόγος (6). Τοσαῦτα γὰρ πρότερον εἰπὼν κατὰ τοῦ Δομετιανοῦ, κολακεύει νῦν ὁ γεννάδας, καὶ καθυποκρίνεται, ὡς οὐδὲν τι κατ' αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, τῶν περὶ μοιρῶν αὐτῶ καὶ ἀνάγκης ἐν Ἰωνίᾳ κεκινήμενων. Ἀνάσθε δὴτα τὴν ἱστορίαν, ὡς συγγραφεῦ, καὶ τῆς ἀληθείας διανήψας (7) τὰ πρότερόν σοι γραφέντα λαμπρᾶ καὶ φιλαλήθει διελέθε (8) τῇ φωνῇ, μηδὲν ὑποστειλάμενος. Ὡς, ἐν Ἐφέσῳ διατριβῶν, ἡ ἀψίστη Δομετιανοῦ ἄνδρας (9), καὶ ὑπὲρ ἀπάντων ἐβρόννε σωτηρίας καὶ τὰς μὲν ἐπιστολιμαίους ὀμιλίαις (10) οὐκ ἀσφαλεῖς αὐτοῖς ἔπειτο, τῶν δὲ ἑταίρων τοὺς σωφρονεστάτους, ἀλλοτε ἄλλον ἀπολαμβάνων, Διάκονον, ἔλεγε, ποιούμαι σε ἀποβρῆτου λαμπροῦ. Βαδίσαι δὲ σε χρὴ ἐς Ῥώμην παρὰ τὸν δεῖνα, καὶ διαλεχθῆναι οἷ. Καὶ διελέγετο μὲν ὑπὲρ μοιρῶν καὶ ἀνάγκης, καὶ τὸν λόγον διῆγει, ὅτι μηδὲ οἱ τύραννοι τὰ μοιρῶν οἶοι βιάζεσθαι. Καὶ ὡς χαλκῆς εἰκόνης ἰδρυμένης Δομετιανοῦ πρὸς τῷ Μέλειτι, ἐπιστρέψας ἐς αὐτὴν τοὺς παρόντας· Ἐνόητε, εἶπεν, ὡς πολὺ διαμαρτάνεις μοιρῶν καὶ ἀνάγκης. Ἡ γὰρ μετὰ σὲ τυραννεῦσαι πέπραται, τοῦτον καὶ εἰ ἀποκτείνεις, ἀναβιώσεται. Ὁ δὲ μετὰ τοὺς τοίους διαλόγους κολακεύων τὸν τύραννον, καὶ μηδὲν τι τούτων ὡς πρὸς αὐτὸν εἰρησθαί αὐτῷ κατερινωμένους, πῶς οὐ μογηρίας ἀπάσης καὶ ἀνελευθερίας κριθεῖ; εἰ μὴ ἄρα ψευδηγόρους τινὲς καὶ κατηγοροῦς τοῦ ἀνδρός, οὐχὶ δὲ ἀληθεῖς συγγραφεάς, θεῖη τις τοὺς ταῦτα μνήμη παραδεωκότας. Καὶ τοῦ τοῦ Φιλαλήθους· οἱ παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλείστον ἤκοντες, τὸ δ' ἀληθῆς τιμῶντες συγγραφεῖς; Ἄμεις τε ὁ φιλόσοφος, ὁ καὶ συνδιατρέψας τῷ δηλουμένῳ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, ἄρ' ὧν ταῦτα παρατίθεται· οὐς σαφῶς οὕτως ἐναντιολογούντας, κομπάζοντάς τε ἀληθῶς, καὶ τοῖς μαχόμενοις παρισταμένους ψεύστας ἐναργῶς, καὶ ἀπαιδεύτους, καὶ γόητας τῆς ἀληθείας τὸ φέγγος ἐκλεγεσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἐπὶ πᾶσι τὸν Ἀπολλώνιον, ἀπαλλαγέντα τοῦ δικαστηρίου, ἐν Λεβαδείᾳ ἐλθεῖν ἱστορεῖ. Βουλόμενόν

¹¹ lib. vii, c. 8. ¹² lib. vii, c. 9. ¹³ lib. viii, c. 19.

(6) Ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίστησι λόγος. Ironice dictum. Nempe a veritatis studio Philostratum, atque istud σύγγραμμον ejus commendaverat Hierocles, ut videre est supra cap. 2.

(7) Διανήψας. Acc'olum in suis διανήψας legisse certum est: nam quomodo vertere alias potuisset: Age veritatis fonte dilutam repete hanc clara et ingenua voce? At ista lectione, fatendum ingenue, non multum lucis accedit loco obscuro. Nihil ego invenio magis probabile, quam legendum esse καὶ τῇ ἀληθείᾳ διανήψας, sic enim satis plana omnia,

A dum ista ageret consilia, male periiit, tu vero quae illius erant nunc possides. Sed quoniam adulatorum cantus me offendit, (videtur enim mihi discors,) rumpenda mihi ista est cogitasse. His autem Apollonium adulatorem juxta et mendacem, et quidvis potius quam philosophum, nobis sistit historia ista, veritatis adeo studiosa. Namque idem, qui graviter adeo prius in Domitianum fuerat invectus, nunc adulatur vir strenuus, simulatque ac si non contra ipsum ullo modo, sed pro ipso potius faciant, quos in Ionia ipse de fatiis atque necessitate moverat discursus. Sume igitur in manus tuam, o scriptor, historiam, et veritati pervigilium agens, antea tibi in literas relata clara voce et veritatis studium praeanunte **540** relege, nec te subducas huic oneri: Ut nempe commoratus Ephesi ¹¹, a Domitiano viros abalienaverit, et ut communem tuerentur libertatem confirmaverit: atque commercia quidem per epistolas minus tuta ipsis esse putaverit, adeoque sodalium prudentissimis, modo hoc modo alio a turba seducto, dixerit: Magni te facio arcani ministrum. Oportet autem Romam te abire ad hunc vel illum, atque cum eo disserere. Ut item de fatiis et necessitate locutus sit ¹², atque ostenderit oratione, quod ne tyranni quidem fatorum mutare decreta valeant. Ut porro aenea cum esset Domitiano ad Meletem fluvium posita statua, in eam ut intuerentur, praesentes omnes permoverit, dixeritque: O stulte, quam fatorum ignoras indolem atque necessitatis. Cui enim ab eis, ut post te imperet, fuit decretum, ille, si perimas etiam, reviviscet. Jam ergo, qui post sermones ejusmodi adulatur tyranno, atque nihil eorum in ipsum dictum esse simulat, quomodo omnis is nequitiae animique illiberalis reus non agatur? Nisi forte mendaces quosdam et calumniatores Apollonii esse statuat, non veraces auctores, haec qui memoriae prodiderunt. Ubi jam igitur illi *Philaletis* auctores, qui eruditione plurimum profecere, veritatisque studiosissimi? Damis, inquam, philosophus, qui et comes assiduus ei, de quo agitur, fuit, Atheniensisque Philostratus, a quibus ista nobis proponuntur: quos luculenter adeo sibi repugnare ipsis, jactatores certe vanissimos, et contradictionibus suis spissorum mendaciorum convictos, inductos item et magos lux veritatis demonstravit.

CAPUT XLIV.

D Postremo Apollonium judicio absolutum sese in Lebadeam recepisse memorat ¹³. Cumque in Tro-

sensusque emergit non clarus tantum, verum et elegans, quem proinde, cum alium non possem, in versione etiam expressi.

(8) Γραφέντα λαμπρῶ καὶ φιλαλήθει διελέθε. Ex ms. reposui. Prior editio, γραφέντα λαμπρῶ καὶ φιλαλήθει διελέθε, alteram autem lectionem et distinctionem interpres quoque sequitur. HOLSTEN.

(9) Ἄνδρας. Nervam, Rufum et Orsitum, de iis enim agitur eo quem respicit Philostrati loco.

(10) Ὀμιλίαις. Philostr. ξυμβουλίας habet, quod magis probem.

phonii specum descendere affectaret, prohibitum ab inolis esse, his quoque magum eum esse censentibus. Atqui merito ejus rei suspicio obtineat, si quis contulerit ab initio Philostrato dicta ²⁴, ubi agere ferens, suspicionem quibusdam esse ortam, magus quod sit, id ipsum admiratus inquit : « Emepeoclem atque Pythagoram Democritumque, qui eorumdem magorum exstiterint discipuli, nunquam tamen in artis illius suspicionem venisse; **541** Platonem quoque, tametsi ab Ægyptiis sacerdotibus prophetisque multa accepisset, eaque suis libris inseruisset, nequaquam tamen cuiquam magiæ addictum visum esse. De Apollonio autem nondum satis hominibus innotuisse, quod ingenuæ sapientiæ usus sit adjumentis, magumque creditum esse eum, quod Babyloniorum magis Brachmanibusque Indorum, ac Ægyptiis Nudis se in disciplinam dedisset. » Quid igitur Philostrato responderi, amice, convenit? Nempe vir iste ejus generis res molitus fuit, ut solus et olim et nostra ætate fuerit habitus magus, præ ejusmodi viris, qui licet eosdem, quod tu quidem ais, experti fuissent magistros, et suo tamen ævo bona fama gavisi sunt, et posteris quoque temporibus philosophiæ suæ virtutem commendatissimam reliquere. Annon igitur ultra quam fas sit eum molitionibus suis processisse, quibus sana mens est omnibus manifestum sit? Suntque etiamnum hodie qui magicas machinas, quæ viri illius esse dicantur, sese dicant reperisse. At istis animam advertere nunc quidem haud placet. De morte autem etiam viri prioribus consentanea dum coæciunt, nulla parte veritatem rei sibi innotuisse ostendit. Alios enim Ephesi exitum ejus contigisse ait referre ²⁵, alios autem Lindi in Minervæ templo, alios in Creta insula. Et cum tantum caliginis illius morti offundat, vult tamen eundem cum ipso corpore ad superos evolasse. Nam cum templum, prout ille ait, ingressus esset, valvas repente oclusas, inexpectatumque virginum cantum ex eo auditum esse. Cantumque fuisse istum : « Veni, veni in cælum, veni. » Addit quod ne in cenotaphium quidem ejus inciderit, cum tamen ipse universum orbem, qua late patet, peragrasset. Vultque hoc ipsi animus, omnino mortem virum illum non attingere. Cum enim initio dubitet de modo quo vivis excessit, diserte deinde dicit in cælum ascendisse eum.

²⁴ lib. 1, c. 2. ²⁵ lib. viii, c. 29. ²⁶ lib. 1, c. 2.

(10') Πειπειρασμένοι. Lege πεπειραμένοι, a πεπειραμένοι. Εἶπτε.

(11) Οἱ περιέρχοντες μηχανάς. Intelliguntur τελεστικά, quæ passim in urbibus Asiæ et Græciæ inveniebantur, quæ Apollonii vulgo Eusebii ævo esse credebantur, ejusque adeo dicebantur esse; hoc enim est quod addit, τῆ τοῦ ἀνδρός ἀνακειμένης προσηγορίᾳ. Taliū in hac ipsa historia sit mentio, lib. iv, cap. 10. Plura autem de iis habet Joannes Antiochenus in *Chronogr.*, pag. 342, quem locum transcripsit etiam auctor *Chronici Alex.* En verba ejus : Ἦν δὲ τοῖς χρόνοις βασιλείᾳς Δομετιανοῦ ὁ σοφώτατος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, καὶ ἤμαρτε περιπολεῖον καὶ πανταχοῦ ποιῶν τελέσματα εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς χώρας. Inde narrat Byzantii eum te-

te ἐς Τροφωνίου καταλεῖν, μὴ ἐπιτρέπεσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων, γόητα καὶ τούτων ἡγουμένων αὐτῶν. Καίτοι ἄξιον ἀπορῆσαι, παραθέμενον τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ Φιλοστράτου λέξεις, ἐν αἷς ἀπορῶν ὅτι δὴ γόητα αὐτὸν ὑπελήφασιν, αὐτὰ δὲ ταῦτα θαυμάζει λέγων· εἰ Ἐμπεδοκλέα μὲν καὶ Πυθαγόραν, καὶ Δημόκριτον, τοῖς αὐτοῖς μάγοις ὠμιληκότας, οὕτω ὑπῆχθαι τέχνη Πλάτωνά τε, παρὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἱερέων τε καὶ προφητῶν πολλὰ παρειληφότα, καὶ ταῦτα τοῖς ἰσίοις ἀναμίξαντα λόγοις, οὐδαμῶς δόξαι τιὸ μαγεύειν. Τουτοὶ δὲ οὕτω γινώσκουσι παρ' ἀνθρώποις, ὅτι δὴ ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς ἰσχυρᾶ σοφίας, μάγον δὲ αὐτὸν νενομισθῆαι, τῷ μάγοι Βαβυλωνίων, Ἰνδῶν τε Βραχμάσι καὶ τοῖς Αἰγυπτίων Γυμνοῖς ὠμιληθέντα. Τί δὴτα οὖν εἰρήσεται πρὸς αὐτὸν, ὦ ὄλτος; Τῷ δὲ τῷ ἀνδρὶ τηλικούτον ἐπεχειρεῖτο, ὡς μόνον γόητα πάλα· τε καὶ νῦν νενομισθῆαι εἰσέτι παρὰ τοὺς τηλικούτους ἄνδρας, ὅτι τῶν αὐτῶν, ὡς φῆς, διδασκάλων πεπειρασμένοι (10'), διέπειραν μὲν καὶ καθ' οὓς ἐγνωρίζοντο χρόνους, καὶ ἐς τοὺς μετέπειτα δὲ τῆς σφῶν φιλοσοφίας ἀοίδιμον καταλελοίπασι τὴν ἀρετὴν· εἰ μὴ ἄρα πέρα τῶν προσηκόντων ἐγγειρῶν τοῖς εὐφρονούσι φανερός καθιστήκει; Αὐτίκα τῶν νῦν εἰσιν, οἱ περιέρχοντες μηχανάς (11), τῆ τοῦ ἀνδρός ἀνακειμένης προσηγορίᾳ, καταληφθέντα λέγουσιν. Ἄλλ' οὐκ ἔμοιγε φίλον τούτοις προσέειν τὸν νοῦν· ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ ἀνδρός ἀκόλουθα τοῖς προτέροις συντάττων, οὐδὲν ἀληθὲς ἐξέφηνεν εἰλέναι. Τοὺς μὲν γὰρ ἐν Ἐφέσῳ τελευτήσαι αὐτὸν ἱστορεῖ, τοὺς δὲ ἐν Λίνδῳ ἐς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἄλλους δὲ ἐν Κρήτῃ. Καὶ τοσαύτην ἀγωνίαν τοῦ περὶ αὐτῶν τέλους κατακεδάσας, βούλεται αὐτὸν ἐς οὐρανὸν αὐτῷ σώματι χωρῆσαι. Ἐσθραμόντος γὰρ ἐς ἱερὸν, φησὶ κλεισθῆναι τὰς πύλας, καὶ τινα ὄψην ἀδόκητον παρεόντων ἐκπεσεῖν. Τὸ δὲ ἄσμα εἶναι· « Στείχε, στείχε ἐς οὐρανὸν, στείχε. » Λέγει δὲ, ὡς μήτε κενωταφίᾳ τοῦ ἀνδρός πῶ περιτύχοι, καίτοι τῆς γῆς ὁπόση ἐστίν, ἑαυτὸν ἐπελθόντα. Καὶ βούλεται αὐτῷ ἡ διάνοια μὴ ὄλως θανάτου τὸν ἀνδρα θίγειν. Πρῶτερον μὲν γὰρ ἀμφιβάλλων περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐτελεύτα, ὕστερον δὲ διαβῆδον καὶ ἐς οὐρανὸν αὐτὸν χωρῆσαι φάσκει. Ὅθεν, ὡς δὴ τοιοῦτον ὄντα, καὶ κατὰ τὸ προοίμιον, καὶ καθ' ὅλην τὴν γραφὴν, Πυθαγόρου καὶ Ἐμπεδοκλέους θειώτερόν φησι, καὶ παρεληλυθέναι φιλοσοφία.

Quamobrem eum, tantus qui sit, et in proœmio ²⁶,

lesmata adversus ciconias. Lyci fluvii exundationes testudines item, et equos ferocientes fecisse. Antiochiæ ad portam urbis orientalem teslesma contra ventum aquilonarem posuisse. Fusum item ex aere scorpium in urbe media defodisse, columnamque eiparvam imposuisse, quod omnes scorpius fugaverit teslesma. Aliud item adversus culices parasse, quod prolixius describitur, quam ut hic repetere vacet. Eadem vero juxta cum aliis Apollonii τελέσμασι etiam Tzetzes recenset *Chiliad.* II, hist. 60. Adde Joan. Gregorium in *Observ. S.*, c. viii. Hic itaque μηχανάται τῆ τοῦ ἀνδρός ἀνακειμένης προσηγορίᾳ. Acciolus male verterat : Neque vero hodie desunt, qui est-vertos se dicant ejus nomini invocato magicas inesse virtutes, ad superstitionis quæpiam peragenda.

et in toto opere, magis 542 quam vel Pythagoram, vel Empedoclem ait fuisse divinum, studiisque sapientie excelluisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ.

Ἄλλὰ γὰρ ἐν τοῦτοις περιγραφομένου τοῦ λόγου, βραχέ' ἄττα περὶ μοιρῶν καὶ εἰμαρμένης φέρε διαλάθωμεν· ὃ τι καὶ βούλοιο δι' ἄλης αὐτῶ τῆς ὑποθέσεως ὁ λόγος (12), τὸ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἀναιρῶν, ἀνάγκη δὲ εἰσάγων, καὶ εἰμαρμένην, καὶ μοίρας, διαβρῶντες· ταύτη γὰρ ἡμῖν ἐντελῶς καὶ ἡ ἐν ὄγκασι ψευδοδοξία τάνδρος διευθυνθήσεται. Εἰ δὲ οὖν, κατὰ τὸν ἀληθοῦς φιλοσοφίας λόγον, ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος (τὸ γὰρ ἀεικίνητον (13) ἀθάνατον, τὸ δ' ὄφ' ἑτέρου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς), καὶ αἰτία ἐλομένου, Θεὸς ἀνάγκης· εἰς αἰροῦτο λόγος ἀκουσαν, οὐχὶ δὲ κατὰ προαίρεσιν, ἀψύχου δίκην σώματος ἔξωθεν ποθεν κινουμένην, καὶ ἄσπερ ἐλ νευροσπαστουμένην (14), ὧδε κάκεισε τὴν ἀεικίνητον ἄγεσθαι φύσιν, μηδὲν μηδαμῶς ἐξ ἰδίας ὀρμῆς καὶ κινήσεως ἐνεργούσαν, μηδὲ ἐς ἑαυτὴν τὴν τῶν δρωμένων ἀναφέρουσαν αἰτίαν· ταύτη τε μήτε φιλοσοφοῦσαν ἐπαινετέαν τυγχίνειν, μήτ' αὖ ψεκτὴν κακίας ἐμπλεων καὶ πονηρίας; Τί δὲ οὖν Εὐφράτη λοιδορούμενος καταμήμεν, ὡ τᾶν, εἰ μὴ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐξ εἰμαρμένης ἐπὶ τὸ κέρδος ἐκδοῦς, ὡς αὐτὸς ἀξιοῖς, ὠλιγώρει φιλοσοφίας (15); Τί δὲ γόησιν ἐνουβρίζεις, ψευδοσόφους ἀποκαλῶν, ὑπὸ μοιρῶν, ὡς ἡγῆ, καθελκομένους ἐπὶ τὸν κακοδαίμονα βίον; Τί δὲ κακίαν ἀπλῶς ὀνομάζεις; Καὶ πονηρός τις ἀνθρώπων οὐκ ἐν δίκῃ κρινεται παρὰ σοι, τὸν ἐξ ἀνάγκης εἰμαρμένον ἀποκληρῶν ὄρον. Ὡς ἐμπαλιν, τίνι λόγῳ Πυθαγόραν σεμνολογῶν θαυμαστὸν ἐπιγρᾶψῃ διδάσκαλον, καὶ μοιρῶν παίγιον, ἀλλ' οὐκ ἑραττὴν ὄντα φιλοσοφίας, οὐκ ἀπολείπεις ἐπικινῶν; Φραῦτης δὲ καὶ Ἰάρχας, Ἰνδῶν φιλόσοφοι, τί μᾶλλον παρὰ σοι θεῶν ἀπηνέγκαντο (16) δόξαν, μηδὲν τι παιδείας ἰδίων (17), μηδ' ἀρετῆς ἀπενεγκάμενοι κλέος; Νέρωνος δ' ὡσαύτως καὶ Δομετιανῶ τὶ οὐχὶ μοίραις καὶ ἀνάγκῃ τὴν ἀκόλαστον περιάπτεις ἀγερωχίαν, πάσης αἰτίας καὶ παντὸς ἐγκλήματος ἐλευθερῶν τοὺς ἀνδρας; Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ πέπρωται, ὡς φης, δρομικῶ, καὶ τοξικῶ, καὶ τεκτονικῶ γενέσθαι (18)· οὕτω δὲ γὰρ γόητι τὸν τρόπον ὄντι, μάγον ἀναφανῆναι· μαιφῶν τε καὶ πονηρῶ, καὶ ἀκολάστῳ πάντως που ἐξ ἀνάγκης τοῖόσδε τις ἀποθήσεται. Τί δὲ οὖν περι-

CAPUT XLV.

A

Sed limites orationis constituentes istos, age paucis adhuc de fato, atque Parcis tractemus: quid velit [scriptori] per totum opus istud doctrina, arbitrii tollens libertatem, et necessitatem inducens legesque fatales, et fatum, dispecturi: hac enim ratione accurate a nobis Apollonii in doctrina errores etiam redarguentur. Si est igitur (ut veræ philosophiæ doctrina tradit.) anima immortalis (siquidem quod semper movetur, est immortale, quod autem movetur aliunde, ubi motus cessationem admiserit, vivere desinit); si item est causa electionis, et Deus culpæ est immunis; quæ ratio sibi persuaserit invitam, non sponte sua, veluti inanimum corpus, ab externo aliquo agitatam, et veluti alienis nervis mobilem, huc et illuc perpetuo motu vigentem naturam duci, nihil unquam vi propria motuque agentem, neque ad seipsam factorum a se causas referentem: atque ob id ipsum neque philosophantem laudem mereri, neque reprehensionem si malitiæ ac delictorum plena fuerit? Quid igitur, amice, Euphratem conviciis atque animadversionibus prosequeris²⁷, si non suo arbitrio, sed fatali necessitate lucro deditus, ignominia, prout tu censes, philosophiam afficit? Quid magos item probris insectaris²⁸, spuria sapientiæ cultores appellans, qui fato tamen, juxta tuam opinionem, ad infelix istud vivendi genus trahuntur? Imo quid vitium omnino adhuc nominas? Neque malus quisquam jure a te damnatur, præscriptam sibi a fato necessariam legem dum implet. Sic versa vice, qua tu ratione Pythagoram veneratus admirabilem vocas præceptorem²⁹, Parcarumque ludibrium qui sit, non sapientiæ amator, laudare non cessas? Phraotes porro et Iarchas cur potius quam alii homines a te pro diis habentur³⁰, cum propriam non ferant institutionis atque virtutis laudem? Similique ratione Neronis 543 et Domitiani cur fato et necessitati infrunitam haud tribuis superbiam, ab omni crimine est culpa eos absolvens? Verum si cui fato tributum est, ut, quemadmodum ais³¹, cursor sit, ut sagittarius, ut architectus; perinde etiam ei, qui incanta-

B

C

²⁷ lib. vi, c. 29; lib. viii, c. 7. ²⁸ lib. viii, c. 7. ²⁹ lib. viii, c. 7 seq. et passim. ³⁰ lib. vii, c. 52. ³¹ lib. viii, c. 7.

(12) Δι' ἄλης αὐτῶ τῆς ὑποθ. ὁ λόγος, etc. Hæc D et sequentia si lecta fuissent viro docto, Jo. Jonsio, in libro *De scriptoribus hist. philos.*, non potuisset in eum prolabi errorem, quo abruptus existimavit, Hierocli de fato disputata hic confutari, quorum fragmenta Stolbæus nobis servavit. Unde deinde argumentum sibi nasci putavit, Cæsariensem Eusebium non esse qui hæc scripsit, cum qui de fato scripsit Hieroclem, ætate eo sit multum inferior.

(13) Τὸ γὰρ ἀεικίντ. Desumpta sunt ista ex *Phædro* Platonis.

(14) *Νευροσπαστουμ*. Hunc locum interpret miser exciperat, quem paulo planius rectiusque me expressisse arbitror. HOLSTEN. Holstenianam autem interpretationem hic nos quoque servavimus.

(15) Ὀλιγώρει φιλοσοφίας. Παρὰ τὸ πρόπον φιλοσοφία πράττειν dicit Philostr. l. vi, c. 39.

(16) Μᾶλλον π. σοι, etc. Nempse eos μόνους ἀνθρώπων se pro diis habere disertè ait loco in marg. citato.

(17) Μηδὲν τι παιδείας ἰδίων. Ipsorum nempe non est quidquid in eis virtutis, sed fati, ejus necessitans vis eos ad virtutem determinat.

(18) Γενέσθαι. Hanc vocem addere ausus sum, sine qua mancus hic locus videbatur. Ea vero addita omnia plana sunt, modo memineris post ἀναφανῆναι verbum πέπρωται repetere ἀπὸ τοῦ κοινού, et similiter post μαιφῶν τε καὶ πονηρῶ καὶ ἀκολάστῳ, subintelligendum πέπρωται ταυτῶ γενέσθαι.

mentis deditus est, ut magus evadat [a fatis obveniet]; similiterque sicario item, nebuloni, superbo; tum omnino ex necessitate talis erit. Quid igitur oberrans emendationis non capacibus virtutem proponis? Aut quid in eos animadvertis, quorum fata, non vero voluntas monstrum alunt? Imo quid, si ipsi tibi fatis est destinatum, ut divina præditus indole imperatorem mente sublimi despicias; magistrorum scholas frequentasti? Quid Arabas, Babyloniorumque magos, et Indorum sapientes curiose obiisti? Omnia enim vel citra illam conversationem, quæ fatis essent decreta, tibi peragere licuisset. Quid iis item quos credis diis mellitas nequidquam placentas thuraque profundis ³², et pietatis induens larvam discipulos ad preces convertere laboras ³³? Imo et ipse precatus quid deos exposcis, quandoquidem his quoque fata imperare existimas? Atqui oportebat, cæteris diis omissis, uni tantum Necessitati Parcisque rem divinam te facere, supraque Jovem ipsum venerari fatum. Ita vero dii nulli tibi amplius fuerint, et merito quidem, ut qui prodesse hominibus valeant nihil. Præterea si decretum fuit, ut cives Ephesii peste corripiantur ³⁴, quid contraria sanciens fato te præbes adversum? Imo quomodo vicisti fatum, tropæum quasi de illo statuens? Si porro in puella Clothus jam stamina ³⁵ erant assumpta, quo tu pacto denique post mortem ejus novo colum induere filo, illique esse vitæ redeuntis auctor potuisti? Sed te fortassis eadem Parcæ ad hæc agenda ducebant.

CAPUT XLVI.

Nihil profers quod ad tuam faciat dignitatem, (multum abest,) qui antequam in corpus hoc esses delatus ³⁶, in eorum, qui in mari, et fluctus inter ætatem consumunt, te fuisse censu ais. Nempe necessitatis, ut verosimile, et hoc est. Nihil ergo quo admirationem mereare, neque natales ³⁷ **544** tui et educatio, neque encyclios disciplina ³⁸, neque vitæ genus temperantissimum ³⁹, neque philosophica exercitatio ⁴⁰. Nempe fatalis etiam quædam erat necessitas, quæ, ad Babylonios ut proficiscerere, te compulit ⁴¹. Vi item actus quasi Indorum quoque factus discipulus es ⁴²: et ad Ægyptiorum Nudos non electio tua et sapientiæ studium, sed fatum te egit, collo te adigens obtorto Gadibus etiam Herculisque columnis ⁴³, eoque ⁴⁴ atque occiduo Oceano ⁴⁵ ut oberrares: ipsoque fuso suo, ut nullo emolumento tuo hinc inde vagus discurreres, te coegit. Quod si quis sapientiæ participem factum istorum ope dicat esse; ejus quoque rei causa fatum erit, neque amplius vir ille in iis, qui discendi studio fervent, censebitur, neque merito

Α νοστών τοῖς μὴ οἰοῖς τε τυχεῖν διορθώσεως ἀρετῆν προκηρύττους (18'); Ἡ τὶ καταμέμψη τοῖς τὴν μοῖραν, ἀλλ' οὐ τὴν προαίρεσιν, ἀτοπωτάτοις; τί δὲ καὶ, εἰ αὐτῷ σοι πέπρωτο, θεῖω ἔντι τὴν φύσιν, ὑπερβαῖν βασιλέως δόξης (19), ἐς διδασκάλων ἐφοῦτας καὶ φιλοσόφων; Ἀραβίους (20) τε καὶ Βαβυλωνίων μάγους, καὶ σοφοῦς Ἰνδῶν ἐπολυπραγμόνεις; Πάντα (21) γὰρ που καὶ τῆς τούτων δίχα κοινωνίας τὰ ἐκ μοιρῶν ἐτελεῖτό σοι. Τί δὲ καὶ οἷς νομίσεις θεοῖς τὰ μελιτοῦντα, καὶ τὸν λιθανωτῶν ἐς μάτην βίπτεις, εὐσέθειάν τε ἐπιμορφαζόμενος, ἐπ' εὐχὰς τρέπεσθαι τοὺς ἐταίρους παρομῆς; αὐτὸς τε εὐχόμενος, τί παρὰ θεῶν αἰτεῖς, ὅποτε καὶ τούτων τὴν εἰμαρμένην ὁμολογεῖς κρατεῖν; Καὶ μὴν ἔδει, τοὺς ἄλλους θεοὺς παραμειψάμενον, ἀνάγκη μόνον καὶ μοίραις θύειν, καὶ τοῦ Διὸς αὐτοῦ μᾶλλον τὴν εἰμαρμένην προτιμᾶν. Οὕτω δ' ἂν σοι θεοὶ μὲν οὐκέτ' ἂν ἦσαν, καὶ εἰκότως, ἅτε μὴδὲ ἀνθρώπους οἶοι τε ὠφελεῖν. Ἀλλὰ καὶ εἰ ἐπέπρωτο τοῖς Ἐφεσίοις ἀλῶναι λοιμῶν πλῆθους, τί, τάναντία νομοθετῶν, παρακρούεις τὴν εἰμαρμένην; Μᾶλλον δὲ πῶς ὑπερήρας τὴν μοῖραν, τρώπαιον ὡσπερ κατ' αὐτῆς ἀράμενος; Εἰ δὲ καὶ τῆς Κλωθοῦς ἐπὶ τῇ κόρῃ τὸ νῆμα πέρας εἰλήχει, πῶθεν ἐξ ὑπαρχῆς μετὰ θάνατον ἀναδησάμενος τῷ μίτῳ τὴν ἀτρακτον, ζωοποιὸς αὐτῆ παραπέρηνας; Ἀλλ' ἴσως μοῖραι καὶ σεαυτὸν ἐπὶ ταῦτ' ἤγον.

B ejus novo colum induere filo, illique esse vitæ redeuntis auctor potuisti? Sed te fortassis eadem Parcæ ad hæc agenda ducebant.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Οὐτι πω φήσεις κατ' ἀξίαν, πολλοῦ γε δεῖ, ὅς περὶ τῆς ἐς τοῦτο τὸ σῶμα παρόδου τῶν ἐν θαλάττῃ καὶ κύμασι διατριβόντων γεγενέαι σεαυτὸν λέγεις. Ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης, ὡς εἰκός, καὶ τοῦτο. Οὐκ οὐκ θαυμάσιος, οὔτε τῆς πρώτης γενέσεως καὶ τροφῆς, οὔτε τῆς ἐγκυκλίου παιδείας, οὔτε τῆς ἐν ἀκμῇ σώφρονος ἀγωγῆς, οὐκ ἀσκήσεως τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ (22). Ἦν ὁ ἄρα τις μοιρῶν ἀνάγκη καὶ ἐς Βαβυλωνίους ἐλαύνουσα· ὠδοῦμενος δ' ὡσπερ καὶ τῶν Ἰνδῶν ὠμίεις σοφοῖς, καὶ ἐπὶ τοῖς Αἰγυπτίων δὲ Γυμνοῦς οὐχ ἢ προαίρεσιν, οὐδ' ὃ φιλοσοφίας πόθος, μοῖρα δὲ ἦγεν, ἀγχοῦσα καὶ ἐπὶ τὰ Γάδερα, καὶ τὰς Ἡρακλείους στήλας, ἐπὶν τε καὶ ἐσπέριον Ὀκεανὸν ἀλάσθαι· καὶ αὐταῖς ἀτράκτοις ἐς μάτην ἐξεβιάζετο περιστρέφουσαι. Εἰ δὲ δὴ μετελιθῆναι τι σοφίας αὐτὸν ἐκ τούτων εἴποι τις, μοῖρα καὶ τούτων αἰτία, καὶ οὐκέτ' ἂν ἐν φιλομαθῆσιν ὁ ἀνὴρ καταλεγθεῖν, οὐδ' ἂν εὐλόγως θαυμασθεῖν, τῆς οὐ κατὰ γνώμην, ἀλλὰ κατὰ ἀνάγκην αὐτῷ πορισθείσης φιλοσοφίας. Ἐν ἴσῳ δ' ἂν συγκρινόμενος εἴη κατ' αὐτὸν Πυθαγόρας αὐτὸς καὶ τι τερατώδες καὶ ἀπερῆμμένον ἀνδράποδον·

³² lib. 1, c. 31. coll. lib. 1, c. 1. ³³ lib. 1v, c. 38. ³⁴ lib. 1v, c. 10. ³⁵ lib. 1v, c. 45. ³⁶ lib. 111, c. 25. ³⁷ lib. 1, c. 4-5. ³⁸ lib. 1, c. 7. ³⁹ lib. 1, c. 12-13. ⁴⁰ lib. 1, c. 8 et 14. ⁴¹ lib. 1, c. 18. ⁴² lib. 111, c. 16. ⁴³ lib. v, c. 1. ⁴⁴ lib. 111, c. 66. ⁴⁵ lib. v, c. 47.

(18') Προκηρύττους. Forte προκηρύττεται. Edit.

(19) Ὑπερβαῖν βασιλ. δόξ. Respicit ad gesta imprimis cum Domitiano, vide libri viii, cap. 1 et 2.

(20) Ἀραβίους. Morell. in margine ascripsit Ἀραβίων.

(21) Πάντα. Morell. in margine habet πάντως.

(22) Ἀσκήσεως τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ. Maxime respici puto ad exercitium perpetuæ abstinentiæ, et ἐχεμυθίας Pythagoricæ, de quibus vide loca in margine citata.

Σωκράτης δ' αὐτὸς φιλοσοφίας ὑπεραποθνήσκων καὶ ἄ
οὐ τοῦτον θανάτου ἄξιον γραψάμενοι· Διογένης τε καὶ
τὰ Ἀθηναίων μειράκια. Καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ὁ σοφώ-
τατος οὐκ ἂν διαφέρει τοῦ ἀφρονεστάτου, καὶ ὁ ἀδι-
κώτατος τοῦ δικαιοτάτου, ὃ τε ἀκόλαστος τοῦ σωφρο-
νεστάτου, καὶ ὁ δειλότατος τοῦ ἀνδρειοτάτου, εἰμαρ-
μένης καὶ μοιρῶν παιγνίων τούτων ἀπάντων ἀναδε-
δειγμένων.

Uique paucis absolvam, sapientissimus et
justissimus maximeque justus, lascivus maxime et
stolidissimus mortalium nihil different, nihil in-

existimationem consequetur ob sapientiam, quam
non electione sua, sed necessitate ductus sibi com-
paravit. Eademque, juxta eum si comparatio insti-
tuatur, ratio erit ipsius Pythagoræ, et mancipii
alicujus præstigiis dediti, et nullius pretii : ipsius-
que Socratis mortem pro philosophia oppetentis et
eorum qui eum capitali supplicio afficiendum decre-
verunt : Diogenis item et Atticorum adolescentulo-
rum. Et continentissimus, timidissimus et fortissimus di-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ἄλλὰ γὰρ πρὸς ταῦτα ὁ κήρυξ τῆς ἀληθείας βοή-
σεται, λέγων· Ὡ ἄνθρωποι, θνητὴν καὶ ἐπίκαιρον
γένος, ποῖ δὴ φέρεσθε, τὸν τῆς ἀκρασίας ἀκρατον
ἐμπιόντες; λήξατέ ποτε, καὶ διανήψατε τῆς μέθης,
καὶ διανοίας ὀρθοῖς ὀμμασίν το σεμνὸν τῆς ἀληθείας
ἐνοπρίσασθε πρόσσωπον. Οὐ θέμις ἀλήθειαν πολεμεῖν
ἑαυτῇ καὶ μάχεσθαι· οὐδὲ δύοῖν ἐναντιωτάτοι μίαν
ὑφεστάναι καὶ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Τῆς τοῦ Θεοῦ προ-
νοίας τὰ πάντα κρατούσης, θεοῖς (23) νόμοις διατέ-
τακται τὸ πᾶν. Ἀνθρώπων τε ψυχῆς ὄρος αὐτοκρά-
τορά τε καὶ κριτὴν, ἡγεμόνα τε καὶ κύριον αὐτὸν
ἐπιτοῦ καθίστησι· φυσικοῖς νόμοις καὶ φιλοσόφων
δόγμασιν ἐκδιδάσκων, ὡς ἄρα τῶν ἦντων τὰ μὲν ἔστιν
ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. Καὶ ἐφ' ἡμῖν μὲν ὅσα
γένονται· ἂν κατὰ προαίρεσιν τε καὶ πράξιν (24), ἃ καὶ
κύσει ἐλεύθερα (25), ἀκώλυτα, ἀπαρεμπόδιστα τυγ-
χάνει· τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτὰ, ἀλλό-
τρια, ἃ καὶ περὶ τὸ σῶμα, καὶ τὰ ἐκτὸς, ἔψυχά τε ἦντα
καὶ ἄλογα, καὶ πάντῃ τῆς ἰδίας τοῦ λογικοῦ ζώου φύσεως
ἄλλοτρίαν τὴν ὑπόστασιν ἔχει. Τῶν δ' ἐφ' ἡμῖν τὴν ἐπι-
θιάτερα ὀρμὴν ἀρετῆς τε καὶ κακίας ἕκαστος ἐν αὐτῇ
κέρκτηται προαιρέσει. Καὶ τὸ μὲν τῶν ὀλων δεσπόζον
τε καὶ ἡγεμονοῦν εὐθέως περαίνει (26), κατὰ φύσιν
περιπορευόμενον· τῷ δ' αἰεὶ συνέπεται δίκη, τῶν ἀπο-
λειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός· τῶν δ' ἐπὶ τὰς
πράξεις ὀρμῶν οὐ μοίρας, οὐδὲ εἰμαρμένης, οὐδ'
ἀνάγκης αἰτία (27)· αἰτία ἐλομένου· Θεὸς ἀνάκτις.
et rector omnium recta ratione singula transigit, per universam commeans naturam. Hunc assidue
sequitur Nemesis, eorum qui a divina lege discesserint vindex. Ad agendum autem quod feramur,
non in Parcis fatore et necessitate est culpa, sed culpa est in eligente; Deus omni culpa vacat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Εἰ δὴ θρασύνοιτό τις, τῶν ἐφ' ἡμῖν ἄρτι πολεμῶν,
μὴ παρακαλυπτέσθω. Οὗτος ἀθεότητα ἀναφανδὸν
ἐξαγορευέτω, μὴ πρῆνοίαν, μὴ Θεὸν, μηδέ τι ἄλλο,

(23) Αἰτίαν. Τῆς τ. Θεοῦ προν. τ. π. κρατούσης, θεοῖς etc. Ita distinguendum putavimus. Nam in editis erat αἰτίαν, τῆς τ. Θ. προν. τ. π. κρατούσης. Θεοῖς etc.

(24) Κατὰ προαίρεσιν τε καὶ πράξιν. Prior editio ut et ms. Reg. καὶ πράξιν hic habent. Et ita interpres in suo codice repererat, vertens quæ ex electione actuque proveniunt. At de emendatione nostra (qua ὄρεξις in locum πράξεως substituitur) nemo dubitabit, qui Epictetum ejusque commentatorem Simplificum vel a limine inspexit. HOLSTEN.

Sed ego qui utrumque inspexi, de emendatione tamen Holsteniana dubito. Præterquam enim quod προαίρεσις et πράξις longe aptius sibi mutuo respondeant, ipse Epictetus ἐφ' ἡμῖν esse ait ἐν λόγῳ

CAPUT XLVII.

Sed enim contra hæc præco veritatis inelamabit
dicens : Heus homines, mortale et exigui temporis
genus, quo ferimini incontinentiæ mero ebrii? des-
sinæ demum, e crapula expergiscimini, rectisque
mentis oculis augustam veritatis intuemini faciem.
Fas enim non est sibi ipsi repugnare veritatem, ac
a se dissentire. Neque duobus inter se maxime con-
trariis unam eademque causam subesse. Divinæ
Providentiæ omnia continentis legibus divinis uni-
versum hoc regitur. Definita autem animæ huma-
næ potentia, principem eum ac judicem, recto-
rem et dominum sui ipsius constituit : juxta natu-
ræ leges et philosophorum placita eum docens,
rerum alias esse in potestate nostra, alias vero
non esse. 545 Et in nostra quidem potestate esse
posita omnia quæ ab electione nostra et operatione
pendent, cum quibus et ita a natura comparatum
est, ut libera sint, nec prohiberi a quopiam vel
impediri queant. Quæ vero in potestate nostra non
sunt, ea infirma sunt, obnoxia servituti, nihilque
ad nos attinent, ad corpus pertinentia et res exter-
nas, animo et ratione destituta, atque omnino di-
versam a natura animalis ratione præditi naturam
habentia. In eis vero quæ sunt in potestate nostra,
ad alterutram partem propensionem, vel cum vir-
tute, vel cum vitio conjunctam, in electione sua
unusquisque positam habet. Porro autem Dominus

CAPUT XLVIII.

Quod si igitur aliquis nimium audacter se gerat,
in potestate nostra quæ sunt impugnans, eum la-
tere non patiamur ulterius. Imo impietatem talis

ὅσα ἡμέτερα *ΕΡΓΑ. Igitur πράξιν fide omnium co-
dicum hic retinere non dubito.

(25) *Α καὶ φύσει ἐλεύθερα. Hæc itidem ex Epicteti deprompta Enchiridii sunt, quod vide c. 2.

(26) Περαινει. Ita ex conjectura restituebam pro παραινει quod in editis erat omnibus. Et certe ve-
ram lectionem invenerat etiam in suis Acciolus ;
ita enim vertebat : Deus porro Dominus rerum omnium
princepsque, recta ratione singula transigit. Quod et
nos retinivimus. Τὸ ἐνθέως opponitur cæcis fatalis
necessitatis motibus.

(27) Αἰτία. Vocem quæ librorum vitio exci-
derat, oscitanter hæc desubentium, atque voce
bis repetita turbatorum, restitui, non in gratiis, ut
confido, Musarum.

aperte profiteatur, non providentiam, non Deum, non aliud quidpiam præter fatum et necessitatem agnoscens. Imo et quæ hanc doctrinam consequuntur sine involucro insuper proloquatur : non dari sapientem, non stultum, non æquum, non iniquum, non virtuti deditum, non pravum, non magum, non divinam indolem in humanis dari : neque vero philosophiam esse, neque disciplinam, neque artem omnino ullam vel scientiam. Nemo alterum [proinde] ingenio sive bonum vocet sive malum, sed confuse omnia, quasi vertigine, agi necessitate et Parcarum fuis. Impium igitur atque profanum istum in piourne et sapientum censum referamus? Si tamen, cætera dissimulans, Providentiam statuere et deus, eis vero superius admittere præ se ferat fatum, merito quis velut præconis voce exclamet : Pugnantia et contraria maxime, eaque impia, admittere deprehensus iste, ad insanix pœnas subeundas condemnatur. Atque ista huc usque quidem. Si autem post hæc etiam in philosophorum scholis locum facere viro dignati quipiam fuerint, eis dicendum, fore ut, ubi eum a labe aliunde aspersione purgaverint, itemque a machina, quæ ex ista descriptione in eum impellitur, immunem præstiterint; omnis, quæ ex hac descriptione ipsi conflare possit invidia, e medio tollatur. Si veritatis autem metas egressus, divinam magis, quam philosophi quæ sit, excellentiam ei tribuere quis velit, ille imprudens magi omnino ei criminationem impinget. Itaque ejus generis libri, sophistica arte concinnati, apud prudentiores opprobrio et gravissimæ inculpationi ejus inservituri potius mihi videntur.

(28) *Μὴ θεῖον ἐν ἀνθρ. γίνεσθαι φύσει.* Miror hanc lectionem, verissimam sane, et sine qua nulla hujus loci integritas, neque a Morello neque ab Holstenio receptam in textu suisse. Plane enim inepta sunt quæ illi in textu servarunt, *μη γόητα, θεῖν ἀνθρώπων γίνεσθαι φύσει.*

(29) *Μὴ τις ἄλλον.* Editi *μη τιν' ἄλλον*, quod mendosum esse tota oratio suadebat.

(30) *Τῆς ἐξωθεν λύμης.* Puto intelligi labem, ab ipso Philostrato, parum prudente encomiasta, ineptis laudibus Apollonio aspersam. Quem verissi-

μὴν μοιρῶν καὶ ἀνάγκης ὁμολογῶν· καὶ τὰ ἀκλουθεῖν τούτοις γυμνῆ προσκαταλεγέτω κεφαλῆ, μὴ σοφόν, μὴ ἀφρονα, μὴ δίκαιον, μὴ ἄδικον, μὴ ἐνάρετον, μὴ φαῦλον, μὴ γόητα, μὴ θεῖον ἐν ἀνθρώπων γίνεσθαι φύσει (28), μὴ φιλοσοφίαν εἶναι, μὴ παιδείαν, μηδ' ὅλων τέχνην τινὰ, μηδ' ἐπιστήμην· μὴ τις ἄλλον (29) τῆν φύσιν ἀγαθόν, ἢ πονηρὸν ἀποκαλοῖτο, πάντα δὲ συλλήβδην ἀνάγκη καὶ μοιρῶν ἀτράκτοις περιδινεῖσθαι. "Ἄθεος δῆτα καὶ δυσσεβῆς οὗτος ἐν εὐσεβῶν καὶ φιλοσόφων ἀπογεγράφθω κριτηρίῳ; Εἰ δ', ἐπικαλυπτόμενος ἕτερα, δοξάζειν ἐπεχειρεῖ πρόνοιαν καὶ θεοὺς, μοῖραν δ' ἐπὶ τούτοις, καὶ εἰμαρμένην, τὸς ἀνακρητύτοι· Μαχόμενοι καὶ ἐναντίοις παριστάμενος δόγμασιν, ἐναγέσι, δίκην ἀνοίας παρασχών, καταγεγράφθω. Ταῦτ' ἐμὸν οὖν ταύτη. Εἰ δ' ἐπὶ τούτοις ἐν φιλοσόφων διατριβαῖς ἀξιοῖεν εἶτι καταλέγειν τινὲς τὸν ἄνδρα, λέξεσθαι, ὡς ἂν, εἰ ἀποκαθῆρα: ἐαυτὸν τῆς ἐξωθεν λύμης (30), καὶ τῆς ἀπὸ τῆσδε τῆς γραφῆς ἐπεισκευκλουμένης (31) αὐτῷ σκευῆς, φθόνος πᾶς αὐτῆς ἐκποδῶν ἂν εἴη. "Ὅρους δ' εἰ ἀληθείας προῶν τὸς (32), ὑπὲρ φιλοσόφους ἐκθειάζειν αὐτὸν πειρώτο, λάθοι ἂν αὐτῷ γόητος ἀτεχνῶς διαβολὴν ἐπεντριβῶν. Ὡς ταῦτ' ἐμὸν συγγράμματα, σοφιστικῶς (33) ἀναπεπλασμένα, πλέον ἐλέγχου (34) καὶ δεινῆς τάνδρος διαβολῆς παρὰ τοῖς νοῦν ἔχουσιν ἔμοιγε δοκεῖ περιέχειν.

egressus, divinam magis, quam philosophi quæ sit, cum sensum esse patebit conferenti cum istis quæ supra Eusebium habebat, capite 5 toto.

(31) *Ἐπεισκευκλουμένης.* Vide de hac voce notata ad *Vitam Apollonii*, lib. xi, c. 10.

(32) *"Ὅρους δ' εἰ ἀλ. προῶν,* etc. Plane gemina supra legitur in hoc libro, c. 5.

(33) *Σοφιστικῶς.* Ita pro σοφιστικούς, quod in editis erat, legendum esse vel cæcus judicet.

(34) *Πλέον ἐλ.* Editi οὐ πλέον ἐλ. Negativæ particulae aperte hic sensus reclamant, quam eliminandam propterea duximus.

ORIGENIS APOLOGIÆ

LIBER UNUS.

Vide inter Origenis Opera, hujusce Patrologiæ Græco-Latinæ tom. XVII.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

OPERUM OMNIUM PARS TERTIA

EXEGETICA

DE CURIS BIBLICIS EUSEBII.

(Angelo MAI, *Bibliotheca nova Patrum*, t. IV, p. 66. Romæ 1847, in-4.)

Dum Eusebii reliquis sedulo colligendis curam impenderem, fieri non poterat quin ad codicem quoque illum insignem respicerem olim in Gallia Claromontanum, nunc Vaticanum, prophetas omnes, cum Pamphili Eusebiique recensione, continentem; de quo olim Curterius in præfatione ad Procopium in Esaiam, et deinde peritius Montfauconius in *Græca palæographia*, p. 224 seqq., locutus est. Is codex, nescio quo rerum eventu, anno 1785 Romam delatus, palatii apostolici impensa, scutatis nummis trecentis emptus fuit, et bibliothecæ Vaticanæ addictus, bibliothecario card. Zelada, præfecto Josepho Regio, ut in authentica venditionis syngrapha legitur. Quanta sit codicis calligraphia et antiquitas, judicabunt eruditi ex specimine fidelissimo, quod ligno excusum hic apponimus. Nam fol. 84 ante Esaiam Græce, ut in nostro cuso, specimine scribuntur ea, quæ Latine sic habent: *Desumptus fuit Esaias ab exemplari Patris Apollinarii cænobiarchæ, cui hæc erant subjuncta: desumptus fuit Esaias ex editionibus hexaplaribus. Collatus est autem etiam cum altero hexaplati codice hanc adnotationem habente: emendatæ fuerunt diligenter cunctæ editiones; etenim collatæ fuere cum Esaia tetraplati, nec non cum hexaplati. Tum etiam ab initio usque ad visionem Tyri, accuratius adhuc emendatus fuit. Copiam enim habuimus, usque ad finem visionis Tyri, tomorum in Esaiam exegeticorum Origenis: seduloque animadvertentes, quo sensu ille singulas dictiones pro viribus explicavisset, omnem ambiguitatem secundum illius mentem correximus. Præterea comparatione instituta cum Septuaginta virorum editione, et cum adnotatis ab Eusebio ad Esaiam, in dissonantibus locis sensum rimati sumus, atque ad illius normam emendationem curavimus. Tum fol. 280 b ante Ezechielem legitur Græce, ut pariter in nostro specimine, quod Latine sic interpretamur. *Desumptus fuit (Ezechiel) ab exemplari Patris Apollinarii cænobiarchæ, in quo hæc erant subjuncta: desumptus fuit ex editionibus hexaplaribus, emendatusque ad ejusdem Origenis tetrapla, quæ manu ipsius emendata fuerant et scholiis prædita. Unde ego Eusebius scholia addidi. Pamphilus et Eusebius emendaverunt.**

Vides codicem ædepol præstantissimum. Vides Eusebii erga divinos libros merita, et quam recte de eo Hieronymus *De vir. ill. cap. 81* dixerit: *Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus in Scripturis divinis studiosissimus, et bibliothecæ divinæ, cum Pamphilo martyre, diligentissimus pervestigator.* Revera Constantinus ipse imperator (*Vit. lib. iv, 36, 37*) Eusebio munus imposuit præstantissima SS. Bibliorum exemplaria quinquaginta conficiendi, quæ diversis Ecclesiis distributa fuerunt. Jam si codicis pleniorē notitiā optas, eam breviter sic trademus. Fol. 1-5, Vitæ breves prophetarum auctore nominatim Eusebio, quas Curterius edidit. Fol. 5-11, Obitus et sepulturæ prophetarum, sine auctoris nomine, de quibus postea dicemus. Fol. 12-83, Prophetæ minores duodecim. Fol. 84. Illa inscriptio ante Esaiam quæ in nostro specimine prima est. Præcedit illic notitiā de Esaia, ejusque parentis Amosi nomine, et tempore vat-

cinil. Fol. 85-166, Esaias. Fol. 168-280, Hieremias, Baruch, Threni. Fol. 280 b est inscriptio secunda nostri speciminis, pertiniens ad Ezechielem. Fol. 281-376. Ezechiel. Fol. 377-412, id est usque ad finem codicis, Danibel, in quo hymnus quoque trium puerorum scribitur f. 390; et initio, id est fol. 381, historia Susannæ. Textus omnium prophetarum integerrimus est. Juxta tam venerabilem antiquitate criticis, que regulis textum, exstant in margine antiquis æque litterulis scriptæ lectiones variæ hexaplares LXX Virorum, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, et aliorum aliquot, puta Origenis. Hæc scholia, modo rarescunt, modo nulla sunt, modo adeo frequentia et copiosa, ut alicujus quandoque interpretis latam sectionem habeamus. Horum nos scholorum alio tempore specimen cusum exhibebimus. Præter vero hæc sane pretiosa, alia passim margines obruunt scholia recentiora, quorum nunc nullam, atque haud scio an ne postea quidem, rationem habebimus: sicuti ne brevium quidem recentiorum vitis additionem in spatiis vacuis rudi manu obtusarum.

Ergo ad Eusebium quæ pertinent, de quo nunc agimus, tria in codice sunt: 1. Sacri textus facta ab eo cum Pamphilo emendatio, 2. Scholorum adjectio, 3. Prophetarum vitæ. Et tertium quidem Curterius satis, ut supra diximus, curavit, vitis illis prophetarum brevibus editis. Primum ac secundum a me, ut spero, quantum opus erit, præstabitur, cum hunc textum in meis biblicis lucubrationibus, vel integrum vel accurate collatum, exscribam; scholia autem, vel potius hexaplares lectiones, quatenus saltem incognitæ adhuc fuerint, non prætermittam. Nam Montfauconius (*Hexapl.* t. II, p. 87) quadridui tantum spatium concessum sibi codicis usum fuisse dolens ait. (Sed tamen Esaiam Curterius antea contulerat.) Itaque festinanter trepideque ob angustias temporis non nisi ex tribus majoribus prophetis, omisso Daniele et reliquis, lectionem hexaplarium varietatem excerpsit. Interim nos uno oblato folio, rem philologis philocalisque pergratam facere scimus.

Jam vero quia dixi, ante Esaiam in codice prologum quemdam esse, is ita se habet: Ὅρασις ἢν ἴδεν Ἡσαίας υἱὸς Ἀμώς. Οἰηθεῖται μὲν ἂν τις τὸν Ἀμώς τοῦτον, ἦτοι ὁμόνομον εἶναι τοῦ ἐν τοῖς δώδεκα, ἢ τὸν αὐτὸν ἔχεινον· χρῆ δὲ εἰδέναι, ὅτι ὁ μὲν πατὴρ Ἡσαίου, παρ' ἡμῖν τελευταῖον σῖγμα ἔχει, τὸ παρ' Ἑβραίοις καλούμενον σὲν, ὅπερ οἰονεὶ δασύ ἐστι σῖγμα· ὁ δὲ ἐν τοῖς δώδεκα, λήγει εἰς τελευταῖον στοιχείον τὸ καλούμενον σαδῆ, ὅπερ οἰονεὶ ψιλούμενον ἐστὶ σῖγμα (α). ἔχουσι δὲ Ἑβραῖοι καὶ τρίτον, παρὰ τὰ δύο ταῦτα, σῖγμα τὸ καλούμενον σαμχάθ, ὅπερ ἴσον δύναται τῷ εἰπεῖν σῖγμα. — Ἠρξάτο μὲν ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου προφητεύειν ὁ Ἡσαίας, καὶ παρατείνει μέχρι Ἐζεκιίου· τὰ δὲ τούτων ἔτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τῶν Βασιλείων ἔστι ταῦτα· Ὀζίας ὁ καὶ Ἀζαρίας (β) ἔτη πενήκοντα δύο· μετὰ τοῦτον Ἰωάθαμ ἔτη δεκαεξί· μετ' αὐτὸν Ἀχαζ ἔτη δεκαεξί· μετ' αὐτὸν Ἐζεκίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη εἰκοσιεννέα· ἐπειδὴ φέρεται προφητεία Ἡσαίου ἐν τεσσαρσκαίδεκάτῳ ἔτει Ἐζεκιίου εἰρημένη, χωρὶς τῶν γε Ὀζίου χρόνων ἀδύλων ὄντων, καὶ τῶν μετὰ τὸ τεσσαρσκαίδεκάτων Ἐζεκιίου, τὰ μεταξὺ τούτων τῆς προφητείας ἔτη γίνεται τεσσαρακονταεξί· ἐν τούτοις δὲ καὶ ἡ τοῦ Ἰσραὴλ γεγένηται προφητεία.

Visio quam vidit Esaias filius Amos. Existimabit fortasse aliquis, hunc Amos vel homonymum esse illi qui est ex duodecim numero, vel imo eundem hominem. Sciendum vero est, Esaiæ patris nomen desinere in illud sigma, quod Hebræi appellant sin, quodque est veluti asperum sigma. Illum autem qui est ex numero duodecim, habere postremum elementum quod sade dicitur, quodque instar lenis sigmatis est. Habent Hebræi, præter hæc duo, tertium quoque sigma, dictum samchath, quod idem est ac si dicas sigma. — Regnante Ozia cepit prophetare Esaias, pervenitque usque ad Ezechiam. Jam horum anni in quarto Regnorum libro hi sunt. Ozias, qui et Azarias, annis quinquaginta duobus. Post hunc Joatham annis sexdecim. Deinde Achaz annis item sexdecim. Postea Ezechias filius ejus annis viginti novem. Quoniam igitur Esaiæ propheta fieri adhuc dicitur anno quartodecimo Ezechiae, omissa etiam Ozia parte illa annorum quæ incognita est, et illis quoque Ezechiae annis qui post quartum decimum fuere, prophetiæ hoc intermedio tempore factæ sunt anni quadraginta sex. Intra hoc autem spatium Osee quoque exstitit propheta.

Adhuc unum de hoc codice adnotandum superest. Post Eusebianas prophetarum Vitas, quas supra memoravimus, sequuntur aliæ eorundem ampliores, ut item diximus, eadem manu vetere, iisdemque

¹ Il Paral. xxvi seq.

(a) Vel legit hunc Græcum textum Hieronymus, vel certe cum eo consentit, *Comment. in Esaiam* sub initio: *Amos pater Esaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur litteris. Iste primam et extremam litteram habet ALEPH et SADE; ille AIN et SAMECH.*

(b) Cod. prima manu, Ζαχαρίας, mox ibi emendatum Ἀζαρίας. Recapse S. Hieronymus loc. cit.: *Ozis ipse est qui et Azarias, duplici nomine.*

litterarum formis, cum titulo : 'Όνόματα προφητῶν, καὶ πόθεν εἰσὶ, καὶ ποῦ ἀπέθανον, καὶ πῶς καὶ ποῦ κλύνται. *Nomina prophetarum, et ipsorum patriæ, et ubinam mortui, et quomodo et quo loco sepulti fuerint.* Mirum porro est quod neque Curterius neque Montfauconius ullam hujus scripti mentionem fecerint (diversa enim sunt lemmata illa quæ manu recentiore scripta Montfauconius neglecta a Curterio dicit). Cæteroque legenti mihi haud ægre innotuit, has esse illas prophetarum Vitas, quarum cinnus quidam peractus fuit in libris editis; tum videlicet Epiphaniï in editione Petaviana Gr. Lat. t. II, tum in *Chronico paschali* ed. Paris., p. 146 seqq. : quanquam Græcus textus et in *Chronico* valde est mendosus, et in Epiphaniï non parum variat. Denique hæc Vitæ sub Dorothei Tyrii nomine exstant in Lugdunensi *Patrum Bibliotheca*, t. III, p. 422, Latine tantummodo. Cæteroque frustra præpmodum ait Cavæus Græcum Dorothei textum esse ineditum, quandoquidem in *paschali Chronico* pene totus legitur. Nunc propter codicis Vaticanæ antiquitatem ac bonitatem, haud scio an scripti hujus nova editio meliorque aliquando molienda sit. Exemplo gustuque sit narratio miraculorum Elisæi, quæ deest in *Chronico* p. 161, ubi brevis ejusdem Vita legitur, prout in codice nostro est, sed reliqua non item, quæ sunt in codice fol. 10, 11, sic : Τὰ δὲ σημεῖα ἃ ἐποίησεν, εἰσὶ ταῦτα. Ἐπάταξε καὶ αὐτὸς τὸν Ἰορδάνην τῇ μηλωτῇ τῇ Ἡλιοῦ, καὶ διηρέθη τὸ ὕδωρ, καὶ διέβη καὶ αὐτὸς ξηρῶ τῷ ποδί. Τὰ ὕδατα ἐν Ἱεριχώ πονηρὰ ἦν καὶ ἀγωνα : καὶ ἀκούσας παρὰ τῶν τῆς πόλεως, ἐπεκαλέσατο τὸν Θεὸν, καὶ εἶπεν : « Ἰαμαὶ τὰ ὕδατα ταῦτα, καὶ οὐκ ἔσται ἔτι ἐκεῖθεν θάνατος καὶ ἀπεκνούμενη » καὶ λάθῃσαν τὰ ὕδατα ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Παίδων ἀτακτούντων κατ' αὐτοῦ κατηράσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐξελθοῦσαι δύο ἄρκτοι ἐνέβρηξαν ἐξ αὐτῶν μὲ'. Γυνὴ προφήτου τελευτήσαντος ὀχλουμένη παρὰ δανειστῶν, καὶ μὴ ἔχουσα ἀποδοῦναι, προσῆλθε τῷ Ἐλισαίῳ, καὶ ἐνετειλάτο αὐτῇ συναγαγεῖν ἀγγία καινὰ ὅσα δύναται, καὶ τὸ ἔγον ὀλιγοστὸν ἔλαιον ἐκκενοῦν εἰς αὐτὰ ἕως ἀποσχῆ τὰ ἀγγία, καὶ τοῦτο ποιήσασα ἐπλήρωσε τὰ ἀγγία, καὶ ἀποδέδωκε τοῖς δανεισταῖς, καὶ τὸ περισσεῦον ἔσχεν εἰς διατροφήν τῶν παίδων. Εἰς Σουμᾶν ἀπελθὼν ἔμεινε παρὰ τινὶ γυναικί, καὶ μὴ ποιῶσαν αὐτῇ παιδίον, ἐπιθυμοῦσαν δὲ σχεῖν, εὐξάμενος πεποίηκε συλλαβεῖν καὶ τεκεῖν : εἶτα ἀποθανόντα τὸν παῖδα, εὐξάμενος πάλιν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Εἰς Γάλαλα ἐλθὼν κατήχθη παρὰ τοῖς υἱοῖς τῶν προφητῶν, καὶ ἐψέθεντος προσφαγίου, καὶ θανατικῆς βοτάνης συνεψέθειστος τῷ προσφαγίῳ, καὶ παρ' ὀλίγον κινδυνευόντων πάντων, πεποίηκεν ἀβλαβὲς καὶ ἡδὺ τὸ βρῶμα. Τῶν υἱῶν τῶν προφητῶν κοπτόντων ξύλα παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ἐξέπεσε τὸ δρέπανον καὶ κατεποντίσθη : ὁ δὲ Ἐλισαῖος εὐχόμενος πεποίηκεν ἐπιπολάσαι τὸ δρέπανον. Ναμᾶν ὁ Σύρος δι' αὐτοῦ ἐκαθαρίσθη ἃ ἀπὸ τῆς λέπρας. Τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἐλισαῖος λεγόμενον Γιεζεῖ, ἀπελθόντα κρυφᾶ παρὰ γνώμην αὐτοῦ πρὸς Ναμᾶν καὶ αἰτήσαντα ἀργύριον, ὕστερον ἐλθόντα καὶ ἀρνούμενον ἤλεγξε καὶ κατηράσατο αὐτὸν, καὶ γέγονε λεπρὸς : βασιλεὺς Συρίας πολεμοῦντος τὸν Ἰσραὴλ, ἠσφαλίζετο τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ ἀπαγγέλλων αὐτῷ τὰς σκέψεις τοῦ ἐχθροῦ : τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας πέμπει δύναμιν ἀγαγεῖν τὸν προφήτην : ὁ δὲ εὐξάμενος πεποίηκεν αὐτοὺς παταχθῆναι ἀορασίῃ, καὶ ἀπήγαγεν εἰς Σαμάρειαν παρὰ τοὺς ἐχθροὺς, ἀβλαβεῖς τε αὐτοὺς φυλάξας διέσωσε καὶ ἔθρεψε : τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας ἐπαύσατο τοῦ πολεμεῖν. Μετὰ θάνατον Ἐλισαίου ἀποθανῶν τις καὶ θαπτόμενος ἐβρίσθη ἐπὶ τὰ ὀστέα αὐτοῦ, καὶ μόνον ὡς ἤψατο τῶν ὀστέων τοῦ Ἐλισαίου, ὁ νεκρὸς εὐθύς ἀνέζησεν.

² Cod., ἐκαθερίσθη.

Η ΣΑΪΑΣ ΠΡΟΦΗΤΗΣ

Μετεληφθη ἡ σαΐας ἀπὸ ἀντιγράφου
 τοῦ αββαῖου πολιναρίου τοῦ κοινοβιάρχου
 ἐνω καὶ ὕπετακτο ταῦτα
 Μετεληφθη ἡ σαΐας ἐκ τῶν κατὰ τὰς ἐκδο
 σεὶς ἐξαπλῶν ἄντε βλήθη καὶ πρὸς
 ἕτερον ἐξαπλοῦν ἔχον τὴν παρασημί
 ωειντὰ τὴν διῶρων τὰ διακρίβωστα
 σαΐας ἐκδοσεὶς ἄντε βλήθησαν γὰρ πρὸς τε
 τραπλοῦν ἡ σαΐαν ἔτι καὶ πρὸς ἐξαπλοῦ
 πρὸς τοὺς τοὶς καὶ τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐσωστῶ
 ὄραμα τοῦ τυροῦ ἀκριβέστερον ἀπὸ τῶν
 εὐπορησαντες γὰρ τῶν μεχρίτελου τοῦ
 ὄραμα τοῦ τυροῦ τῶν ἐζηγητικῶν
 εἰς τὸν ἡσαΐαν ὠριγενούς καὶ ἀκριβως
 ἐπισησαντες τῆς ἐμνοια καὶ ἦνε ζηγη
 σατο ἐκαστὴν λέξιν καὶ ὡς οἷον τὰς σὴν
 καὶ τὰ ναυφίβολον κατὰ τὴν ἐκείνου
 ἐννοίαν ἀπὸ τῶν ἐμνοια ἀπὸ τοῦ τοῖς συ
 νεκρίθη τῶν ἐβλασηκόντα ἐκδοσεὶς
 καὶ πρὸς ταῦτα ὅς ἐβκιοτε εἰς τὸν ἡσαΐαν
 εἰρημιά ἐν οἷς αἰεφῶν οὐκ ἔστι ζη
 τῆς ἐσωστῆς ἐννοια ἀμνηστῆσαντες καὶ
 πρὸς αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἐμνοια.

ἸΕΖΕΚΙΗΛ

Μετεληφθη ἡ ἐξ ἀπὸ ἀντιγράφου τοῦ
 αββαῖου πολιναρίου τοῦ κοινοβιάρχου ἐνω
 καὶ ὕπετακτο ταῦτα Μετεληφθη
 πρὸ τῶν κατὰ τὰς ἐκδοσεὶς ἐξαπλῶν καὶ
 διῶρων ἡ ἀπὸ τῶν ὠριγενούς ἀχτῶν τε
 τραπλῶν ἄτινα καὶ αὐτοῦ χειρὶ διῶρων
 τὰ καὶ ἐσχολιογράφητο ὅς ἐν ἐββαλοεῖν
 τὰς ἐσχολιατὰρ ἐκαστὴν φιλοκαίε ὅς
 ββαῖος διῶρων ἄντο

DE NOMINIBUS HEBRAICIS.

Vide *Patrologiæ Latinæ tom. XXIII, Operum S. Hieronymi tom. III, col. 121-190.*

QUÆSTIONES EVANGELICÆ

(Angelo MAI, *Biblioth. nova Patrum, IV, p. 217.*)

EDITORIS MONITUM.

Cur Eusebius, rei Christianæ defensor acerrimus, opus hoc scribendam suscepit, causam facile est dirinare, quia multæ occurrunt reapse apud evangelistas varietates, quibus ethnici vel hæretici abutebantur, ut divinorum librorum veritatem negarent. Hinc tot harmoniæ evangelicæ jam inde a Tatiani Syri temporibus usque ad nostra constructæ. Ipse Eusebius sub initii quoque Historiæ suæ Ecclesiasticæ lib. I, 7, necessario demonstrandam putavit Evangeliorum inter se consensionem, quod et fecit, citato etiam Africani exemplo in litteris ad Aristidem de evangelistarum in narranda Christi genealogia consensu. Jam quale fuerit hoc Eusebii de Evangeliorum diaphonia seu discrepantia (concilianda) opus, docet authentico testimonio auctor in præfatiuncula ad Marinum. « Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis prætermisissis ad extrema quæ semper apud omnes controversa fuerunt. » Priores autem duo libri scripti erant ad Stephanum; ut codex Vaticanus demonstrat, tertius ad Marinum. Ergo Eusebius quæstiones tantummodo circa initium et finem Evangeliorum obortas tractaverat, mediis cunctis omissis; quas deinde omnes operosissima lucubratione de consensu evangelistarum complexus est sanctus Augustinus, qui dicti operis libris II, III et IV, difficultates plurimas per totum evangelistarum contextum pro suo ingenii acumine enucleavit. Et quidem, quod jure miror (quodque spem quodammodo alit, superesse alicubi opus Eusebii fortasse integrum, cujus nonnisi compendium hic exhibemus), Latinus Latinus Opp. t. II, p. 116, sic ad Andreæ Masium scribebat: « Sirtetus (cardinalis) scire te vult, in Sicilia inventos esse libros tres Eusebii Cæsariensis de Evangeliorum diaphonia, qui ut ipse sperat brevi in lucem edentur. » Tres ergo jam tum dicebantur hi Eusebii libri, ut apud nos postea in prologo ad Marinum apparuit. Nec vero quisquam codicem nostrum ex Sicilia allatam Remam putet; est enim is unus de Palatinis Heidelbergensibus, ut ejus inscriptio demonstrat, necnon Silburgii impressus Græcæ illius bibliothecæ catalogus, qui ante captam Heidelbergam translatusque illos Romanos codices confectus fuit. Quod si Silburgius non tres dicit libros, sed duos, id brevi hallucinatione accidit, quia nempe duas tantum operis sectiones videbat in codice, ad Stephanum et ad Marinum, cujus postremæ præcæmium non legit.

Mihi in codice Vat. Palat. CXX pulcherrimo, sæculi ferme X, trium prædictorum librorum epitome comperta est, ut diserte inscribitur Ἐκλογὴ ἐν συντόμῳ, etc., prout ex codice in titulum libri mei ad verbum transtuli: in aliis vero Vaticanis catenarum codicibus partes etiam integri operis nactus sum, quas post epitomen recitabo. Nunc operis per se certissimi testes nihilominus veteres producere æquum est. 1. Namque Eusebius Demonstr. Evang. lib. VII, 3, ait: Τίτι δὲ λόγῳ τῶν Ἰωσήφ γενεολογοῦσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταί, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὕτη ἡ τοῦ Κυρίου Μητὴρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυσται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διειληφότες, ἐπ' ἐκείνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀποπέμπομεν. « Cur Josephi genus sacri evangelistæ describant, quamvis Servator noster ex ea natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine; quoque modo ipsa Domini Mater de genere ac semine Davidis fuisse ostendatur; in primo quæstionum et solutionum de Servatoris nostri prosapia explicavimus. Illuc igitur rei studiosos amandamus. » Porro titulum hunc ζητημάτων καὶ λύσεων, quæstionum et solutionum, genuinum esse Eusebianum, docet hic auctor, et codicis nostri Palatini inscriptio confirmat. Alii itaque auctores, v. gr. sanctus Hieronymus, ut mox dicemus, liberius locuti sunt, cum paulo aliter, ut fit, sensus tantummodo ratione habita, inscripserunt: quæ varietas in titulo quoque Chronicorum Eusebii jam dix observata fuit. 2. Sanctus ergo Hieronymus De script. illustr. cap. 84, ait: « Eusebius Cæsariensis edidit de Evangeliorum diaphonia. » 3. Rursus idem Hieronymus in Comm. ad Matth. I, 16: « Super hoc et Africanus temporum scriptor, et Eusebius Cæsariensis in libris Διαφωνίας Εὐαγγελίων plenius disputarunt. »

Porro Sophronius, Hieronymus interpres, Suidas, Honorius Augustodunensis, Trithemius, aliique, non nisi prædicta testimonia repetiverunt. 4. Ebediesus in librorum Syrorum catalogo, sic: « Eusebius Cæsariensis composuit librum solutionis contradictionum Evangelii. » Reapse in Vat. Syr. codice CIII, p. 302, excerpta aliquot ex illo opere sunt, cum titulo: « Eusebii Cæsariensis ex libro quæstionum in Evangelium. » 5. Nicephorus quoque Callistus Hist. 1, 11, opus hoc Eusebii satis innuit dicens: Περὶ τὴν δοκοῦσαν διαφωνίαν οὐκ ὀλίγοι βίβλους ὄλας ἐξέδωκαν. « Circa apparentem dissonantiam non pauci libros integros ediderunt. » 6. Eusebii hoc opus de evangelistarum discrepantia permulti codices memorant, præsertim catenarum, cum alibi, tum etiam in bibliotheca Vaticana, ut legens comperi. Ecce enim et Combesius ex catera codicis Gallicani, Latinum a se redditum edidit in Bibl. concion. t. VIII, p. 15, latum fragmentum, quod Græce apud nos recurrit. Atque hæc librorum ad Stephanum testimonia sunt. 7. Libro autem ad Marinum testimonium dant Anastasius Sinaita in quæstionibus, 8, 148, 153, Macarius Chrysocephalus in Florilegio; chronographi Georgius Hamartolus, Joannes Siculus, et Cedrenus quos infra laudabimus. Item auctor scholiorum ad I Reg. cap. 11, cant. Annæ in Sixtina Gr. editione; tum catenæ, Possini quidem in Marcum p. 545-564, Corderii autem in Joannem p. 436-8. Sanctus Ambrosius, etsi Eusebium nominatim non appellat, ejus tamen opere latissime utitur in Commentario ad Lucam ix. Utrum sanctus Augustinus, qui suo quodam peculiari modo ingenioque loquitur, ad Eusebium nostrum respexerit, non definitio; nam modo congruit, modo dissidet, quod tali in opere fieri necesse est. 9. Sanctus Hieronymus in Comm. ad Matth., sub initio et fine, ex Eusebianis quæstionibus haurit, et quidem ex illis ad Marinum abundanter in epistola 120, capp. 3, 4, 5, 6, 7, 9. Cæteroqui Græcos præsertim biblicarum quæstionum auctores, quorum longus catalogus contezi potest, Eusebium præ oculis habuisse, quis dubitet?

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ

ΕΚ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΘΕΝΤΩΝ

ΥΠΟ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ.

EPITOME SELECTA

EX COMPOSITIS

AB EUSEBIO AD STEPHANUM

CIRCA EVANGELIA

QUÆSTIONIBUS AC SOLUTIONIBUS.

I.

Cur evangelistæ Josephi, non autem Mariæ, genus A scribant.

Qui sit, ut Christum evangelistæ tanquam a Davide genus ducentem narrent? Prorsus propter Josephum Davidis prosapia genitum. Atqui non abs Josepho Christus est, sed a sancto Spiritu et Maria, ut ait Scriptura. Oportuisset igitur Mariæ genus enarrari, siquidem Christi stemma non Josephi contexebatur, ad quem Christi humana natura nihil pertinet, quia genitus ab eo non fuit. Jam vero si Jesus a Josepho non oritur sed a Maria

A'.

Διὰ τί τὸν Ἰωσήφ, ἀλλ' οὐ τὴν Μαρίαν, οἱ εὐαγγελιστὰὶ γενεαλογοῦσιν.

Πόθεν τὸν Χριστὸν ὡς υἱὸν Δαβὶδ γενεαλογοῦσι; πάντως οὐ διὰ τὸν Ἰωσήφ τὸν ἐκ Δαβὶδ γεγονότα· ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας, ὡς φησὶν ἡ Γραφή· ἐχρῆν τοίνυν τὴν Μαρίαν γενεαλογεῖν, εἴπερ τὸν Χριστὸν γενεαλογεῖν ἐβούλοντο, ἀλλ' οὐ τὸν Ἰωσήφ, ὃ μὴδὲν προσήκων τυγχάνει κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς, μὴ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· εἰ δὲ μὴ ἐξ αὐτοῦ τυγχάνει ὢν, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς Μαρίας, οὐκ ἂν εἴη ἐκ τοῦ Δαβὶδ, ἐπειδὴ

τῆν Μαρίαν οὐδεὶς λόγος ἀποδείκνυσιν ἀπὸ Δαβὶδ γε- A
νομένην· μάτην ἄρα τὸν Χριστὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ
Θρωλοῦσαι, μήτε τοῦ Ἰωσήφ ὄντα υἱὸν, μήτε τῆς Μα-
ρίας ἀπὸ Δαβὶδ γενεαλογουμένης· τοιαῦτα μὲν τινα
τὸ πρῶτον τῶν ἠπορημένων περιεῖχε· λύσεις δ' ἄνευ
αὐτῶ ἔδε.

α'. Τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πρά-
ξεων, τὰ μὲν σωπᾶσθαι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς τότε, τὰ
δὲ εἰς πολλῶν ἀκοὰς διεδίδωτο, ὅσα πρὸς ὠφέλειαν
ἤμελλε συμβᾶλλεσθαι τοῖς ἀκρωμένοις· ὅσον ὡς ἐπὶ
παραδείγματος τριακοστὸν ἄγων τῆς τοῦ σώματος ἡλι-
κίας ἔτος, πάρεσιν ἐπὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ βάπτι-
σμα· καὶ ἐντεῦθεν ἀπάρχεται τῆς διδασκαλίας καὶ
τῶν τεραστίων ἔργων· τίνα δὲ τὰ πρὸ τοῦ βαπτισμα-
τος ἐντὸς ὄλων ἐτῶν τριάκοντα πραχθέντα αὐτῷ, οὐ-
δεμία ἱστορία δηλοῖ, οὐδ' ἔστιν ἀπὸ τίνος θείας Γρα-
φῆς τὸν πρὸ τούτου καταμαθεῖν αὐτοῦ βίον. Ἄλλὰ καὶ
ἐξ οὐπερ εἰς πάντας ἐγνώσθη, τὰ μὲν εἰς ἀκοὰς πάν-
των ἐκήρυττε, τὰ δὲ μόνους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἔμυ-
σταγῶγει· καὶ ποτὲ μὲν παραδοξοποιῶν παρήνει μη-
δενὶ λέγειν, ποτὲ δὲ ἄνευ τῆς τοιαύτης παραινέσεως τὰ
θαυμάσια κατειργάζετο. Ἐν δὲ ἅν μάλιστα τῶν σε-
σιγῆσθαι δεδομένων, τὸ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτοῦ
θαῦμα ἦν· οὐδενὸς τῶν καθ' ὃν ἐνηθρώπησε χρόνον,
ὀλίγων ἐκτὸς τούτου γινῶσιν κεκτιμένου.

β'. Φησὶ δὲ που ὁ ἅγιος ἀνὴρ (Ἰγνάτιος ὄνομα αὐτῷ),
τῆς Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας δευτέρως γεγονώς μετὰ
τοὺς ἀποστόλους ἐπίσκοπος, ὡς ἄρα καὶ τὸν ἄρχοντα C
τοῦ αἰῶνος τούτου ἔλαθεν ἢ παρθενία Μαρίας, καὶ ἡ
τοῦ Σωτῆρος ἐξ αὐτῆς γένεσις· λέγει δ' οὕτως· « Καὶ
ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἢ παρθενία Μα-
ρίας, καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς, ὁμοίως καὶ ὁ θάνατος τοῦ
Χριστοῦ· τρία μυστήρια κραυγῆς, ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ
Θεοῦ ἐπράχθη. » Ἔστι δὲ καὶ λογισμὸς λαβεῖν, ὅτι μὴ
πάντων ἦν τῶν ἐν σαρκὶ βιούντων τὸν Χριστὸν Θεοῦ
καὶ σὺν ἀνθρώποις ἀναστραφέντα οἷα κοινὸν ἀνθρωπὸν
ἰρώντων, τὸ δύνασθαι πιστεῦν ἐξ ἀπειρογάμου κό-
ρης αὐτὸν δίχα πατρὸς γεγονέναι οὐδ' εἰς πολλοὺς ἐκ-
φέρειν, ὅτι μὴ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ ἢ Μαρίας συλλαβούσα
τὸν Ἰησοῦν ἐγέννα, λυσιτελεῖς ἦν· ἢ γὰρ ἂν καὶ δίχην
κατὰ τὸν Μωυσέως νόμον ἢ παρθένος ὑπέσχευ, ὡς
πρὸ ὥρας γάμου διαφθαρεῖσα τὴν παρθενίαν· διόπερ
εἰκότως ἐπισημαίνεται ἀκριβῶς φήσασα ἡ Γραφή, D
« Πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα· »
μονοουχὶ διδάσκουσα ὅτι μὴ πρὸ γάμου συνείληφε,
μηδὲ πρὸ τοῦ παρὰ τὸν ἄνδρα ἔλθειν μετὰ δὲ τὸ συν-
αρθῆναι τὸν Ἰωσήφ καὶ παρ' αὐτῷ γενέσθαι, παρὰ
πᾶσι τε γυναῖκα αὐτοῦ χρηματῖσαι, συνόντων ἀλλή-
λοις, καὶ τῆς γαμικῆς ὁμιλίας ἀπτεσθαι ἤδη γούν
μελλόντων, αὐτῆς ὡς εἶπεν ὥρας πρὶν ἢ συνελθεῖν
αὐτοὺς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.
Καὶ τοῦτο γε παγχορησίμως εἰς τὸ λαβεῖν τοὺς πολλοὺς

tantummodo, is ne a Davide quidem est : quai do-
quidem Mariam nulla historia Davide oriundam
demonstrat. Temere igitur evangelistæ Christum
Davidis genere ortum celebrant, cum neque is Jo-
sephi sit filius, neque Mariam in familia Davidis
fuisse docuerint. Hujusmodi erat quæstio prima,
quæ sic dissolvitur.

1. Res Jesu Christi Servatoris nostri partim
clam habere oportebat illorum temporum homini-
bus : partim vero ad communem notitiam effere-
bantur, quæcunque audientibus utilitatem erant
allaturæ. Veluti Jesus, ut aliquid exempli causa
dicam, mortalis ætatis tricesimum annum agens
stitit se publice ad Joannis baptismum, atque hinc
fecit initium magisterii sui ac prodigiorum : quid
tamen citra tricesimum annum gesserit, nulla hi-
storia docet ; neque ex ulla divinæ auctoritatis
Scriptura superiorem vitam ejus discere licet. Sed
enim postquam etiam nemini ignotus erat, alia
quidem audientibus omnibus prædicabat ; aliis au-
tem, tanquam mysteriis, discipulos tantummodo
suos initiabat : ac modo prodigia ab se edita di-
vulgari nolebat, modo sine ullo ejusmodi vetito
miracula faciebat. Jam in iis, quæ silentio pre-
mere placuit, miraculum ejus nativitatis erat, ita
ut illorum, qui mortali ejus vitæ interfuerunt, ne-
mo, paucis exceptis, rei conscius fuerit.

2. Dicit autem vir sanctus, nomine Ignatius, qui
Antiochenæ Ecclesiæ secundus fuit post apostolos
episcopus, ipsum sæculi principem latuisse Mariæ
virginitatem, ac Servatoris ex ea nativitatem. Sic
enim ait (1) : « Latuit principem hujus sæculi
virginitas Mariæ, ejusque partus, itemque Christi
mors : mysteria tria clamosa, quæ tamen sub di-
vino silentio peracta fuerunt. » Jam ipso mentis
ratiocinio intelligere licet, haud fieri potuisse, ut
mortales omnes, qui Dei unctum inter homines
communi hominis forma versantem cernebant, nat-
tum crederent e puella nuptiarum ignara, patre
nullo. Neque porro expediebat, ut multi comper-
tum haberent, Mariam haud ex Josepho conceptum
peperisse Jesum : prorsus enim pænæ fuisset ob-
noxia de Mosaicæ legis mandato virgo, ceu si ante
nuptiarum tempus virginitatem violavisset. Quam-
obrem merito animadversum est, vigilanter ad-
modum Scripturam dicere : « Antequam ipsi con-
venirent, inventa est in utero habens ; » tanquam si
aperte diceret, eam ante nuptias non concepisse,
neque prius quam ad virum accederet : sed post-
quam cum Josepho conjugata fuit, atque apud eum
diversari cœpit (2), et ab omnibus conjux ejus ap-
pellari : cum una habitarent, ac nuptiali consue-
tudine jam usuri viderentur, ipsa propemodum
hora antequam convenirent, inventam esse in

(1) Epist. Ignatii ad Ephesios cap. xix, ubi vide-
sis doctissimi Cotelierii adnotationem, apud quem
Usserius verba hæc eadem recitat ex Andrea Hiero-
sol. Cretensi episcopo, nisi quod pro κραυγῆς
scribitur ibi φρικτά, quæ deterior lectio est, quia

non opponitur vocabulo κραυγῆς.

(2) De hac communi SS. Patrum opinione Com-
belisius *Bibl. conc. t. 1, p. 22*, contra Suaresium et
Raynaldum. Nicephorus quoque Callistus *Hist. 1,*
8, cum Eusebio consentit.

utero habentem de sancto Spiritu. Atque hæc percommode ob vitandam vulgi notitiam curata sunt. Nam si Mariæ a parentibus nondum digressæ, gravidæ fieri contigisset; quia necesse erat rem palam famigerari, nempe quod ipsa haud ex publice noto viro suo concepisset, protinus supplicium ex forma juris ¹ subiisset: si minus, certe stupri macula non vacasset: neque enim ipsa sibi testis esse poterat, neque ad fidem faciendam eorum quæ sibi acciderant erat idonea: nec quisquam sibi aut angeli visum persuaderi passus esset, aut illi narranti credidisset quæ eidem a Gabriele dicta fuerant: neque eam jam prægnantem domi suæ Josephus recepisset, quem justitiæ publicum testimonium ornabat. Bene igitur non apud ipsos parentes, sed apud Josephum gravida facta est, ac maritali ut Scriptura testatur, in utero habens inventa est.

3. Cui porro inventa est, nisi Josepho? Cur autem et quomodo res Josepho comperta fuerit, Scriptura docet dum ait, a sancto Spiritu patefactam esse Josepho justo homini; qui ob hanc ipsam justitiam suam nil mirum est si a divino Spiritu adjutus, conjugis nox futuræ conceptiones intellexit, atque a maritali congressu abstinuit. Mirum igitur re cognita territus voluit occulte dimittere Mariam: quæ acciderant majora existimans, quam ut ipse cum ea posthinc versaretur. Atque hæc eausa fuit, quamobrem justus cum esset, haud æquum judicavit eam diffamare: maluit autem occulte eandem dimittere. Profecto is, nisi sibi persuasisset, eam de sancto Spiritu concepisse; cum probe simul sciret eandem a se viro uterum non gerere; qui tandem fieri poterat, ut non, pro suæ justitiæ munere, ante nuptias corruptam publice ediceret, atque ob id magistratibus idoneis judicandam traderet ac diffamandam? Alioqui quomodo justus esset, qui de re impia tegenda celandaque satageret? Certe Josephum ita se gerentem, ab evangelista justum appellari, non erat consentaneum. Sed enim quia ipse diviniorem Virginis de sancto Spiritu conceptum novit; et quia eandem augustiorem existimavit, quam ut sibi diutius liceret cum illa habitare; recte idcirco evangelista dicit, a Josepho captum esse consilium clam sponsam dimittendi neque diffamatam a se neque objectam vulgi sermonibus. Bene igitur ab evangelista dici videtur, quod eam diffamare noluerit. Non enim ait nolens eam infamare, sed « diffamare; » quorum vocabulorum multa est differentia. Sicut enim non idem significat scribere et proscribere, putare et imputare, rogare et abrogare; sic neque diffamare et infamare: namque infamare facit ut cogitemus de publica hominis malefici patefactione ac delatione; diffamare autem patefaciendi tantummodo notionem habet.

¹ Deut. xxii, 23.

(2) *Τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου.* Legendum videtur esse, leviter immutato verborum ordine, *θειοτέραν τὴν τῆς Παρθένου.* Εἶπ. τ.

(3) En Eusebius diserte affirmat lectionem *δειγματίζεαι*, quam habet etiam antiquissimus omium

ἰσχυρόμητο· εἰ γὰρ δὴ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν αὖσαν ἔτι συνέθη κατὰ γαστρὸς λαβεῖν, κἄν εἰκὸς ἦν βοηθῆναι τὸ πρᾶγμα ὅτι μὴ ἐκ προδῆλου ἀνδρὸς ἐκνοφορήθη, θάπτον δ' ἂν καὶ ἀνήρητο κατὰ τὸν νόμον· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, αἰσχρὰς δ' οὖν οὐκ ἂν ἤλευθέρωτο ὑβρεῖς· οὐ γὰρ δῆπου μάρτυς αὐτῆ ἑαυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῆ πεπραγμένων ἀξιόπιστος ἦν· οὐδ' ἂν ἐπεισθη τις ἢ ἀγγέλου ἐπιφάνειαν, καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα πρὸς τοῦ Γαβριὴλ αὐτῆ διηγουμένη, οὐδ' ἂν κύουσαν κῆδὸς προσήκατο εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον Ἰωσήφ, ἀνὴρ δίκαιος εἶναι μεμαρτυρημένος· διόπερ εἰκότως οὐ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν, ἀλλ' ἤδη παρ' αὐτῶ γενομένη ἐγκύμων σὺν αὐτῶ γενομένη, παρ' αὐτὴν ὡς εἰπεῖν τὴν τοῦ γάμου τάξιν· πρὸ γὰρ τοῦ συνελθεῖν αὐτοῦς, ὡς ἡ Γραφή μαρτυρεῖ, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα.

propemodum more: antequam enim convenirent,

γ'. Τίνι δ' ἄρα εὐρέθη, ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ; πῶς δὲ καὶ τίνα τρόπον εὐρήται τοῦτο τῷ Ἰωσήφ, ὁ λόγος διδάξει φάς, ἐκ Πνεύματος ἁγίου γνωστὸν γέγονεν οὕτω καὶ τῷ Ἰωσήφ· δίκαιος γὰρ ἦν· δίκαιος δὲ τυγχάνων, οὐ θαυμαστὸν εἰ καὶ θεοῦ Πνεύματος ἤξιωτο πρὸς τὸ συνεῖναι μὲν τῆς μελλούσης γαμετῆς κύησιν, ἐπιχεῖν δὲ τὴν κατὰ ἀνδρα κοινωσίαν. Αὐτίκα συνεῖς καὶ καταπλαγεῖς ἐβουλήθη λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν· μεζῶνα ἢ κατὰ τὴν σὺν αὐτῶ διατριβὴν τὰ πεπραγμένα εἶναι λογισάμενος. Καὶ τοῦτο ἄρα ἦν τὸ αἴτιον, δι' ὃ, δίκαιος ὢν, οὐκ ἔκρινε μὲν δίκαιον εἶναι δειγματίζεαι αὐτὴν, ἐβουλήθη δὲ λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν· καὶ μὴ εἰ μὴ ἐξ ἁγίου Πνεύματος πέπειστο αὐτὴν συνελθῆναι, ἀκριβῶς εἰδὼς ὅτι μὴδὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ γαστρὸς ἔφερε, τί δῆτα δίκαιος ὢν ὁ ἀνὴρ, οὐκ εἰς πάντας ἐξάγων τὴν διαφθαρείσαν πρὸ γάμου τὴν ὥραν, τοῖς τὰ τοιαῦτα κρίνειν παρεπίδου δράσασαν δειγματίζεαι; πῶς δὲ δίκαιος ὁ τὴν παράνομον πράξιν ἐπισκιάζειν καὶ ἐπικρύπτειν προθυμούμενος; ἀλλ' οὐκ εἰκὸς τὸν εὐαγγελιστὴν δίκαιον αὐτὸν ἐπὶ τούτοις φάναι, ἀλλὰ γὰρ συναισθόμενον διὰ ἁγίου Πνεύματος τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου (2) γεγενῆσθαι κύησιν, καὶ κρείττονα τῆς σὺν αὐτῶ διατριβῆς ἡγησάμενον εἶναι τὴν οἰκονομίαν, εἰκότως φησὶν αὐτὸν διανοηθῆσθαι λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν μὴ δειγματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, μὴδὲ τοῖς πολλοῖς φανεράν γενομένην· εὖ γοῦν καὶ τὸ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίζεαι εἰρησθαι δοκεῖ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ· οὐ γὰρ ἔφησε μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίζεαι, ἀλλὰ μὴ δειγματίζεαι (3) θέλων πολλῆς οὕσης ἐν τούτοις διαφορὰς· ὡς γὰρ οὐ ταυτὸν σημαίνει τὸ γράφαι καὶ παραγράφαι, καὶ τὸ λογισασθαι καὶ παραλογισασθαι, καὶ ψηφίσαι καὶ παραψηφίσαι· οὕτως οὐδὲ τὸ δειγματίζεαι καὶ παραδειγματίζεαι· τὸ μὲν γὰρ παραδειγματίζεαι, τὴν ἐπὶ κακῶς πράξαντι εἰς πάντας φανέρωσιν τε καὶ διαβολὴν ὑποβάλλει νοεῖν τὸ ἐδειγματίζεαι, τὸ φανερόν ἀπλῶς ποιῆσαι.

codex biblicus Vaticanus, nec non palimpsestus Dublinensis. Apud Sabaterium consonant cod. Cantabrig. *praepalure*, S. Augustinus, *divulgare*, Vigilus Taps., *detegere*.

δ'. Ἐπειδὴ δὲ τούτου γενομένου, εἰ καὶ λάθρα αὐτὴν ἀπολελύκει, μείζον ἦν τὸ πρᾶγμα, ἢ κατὰ τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς, εἰκότως ἐπιστάς θναρὸς ὁ ἄγγελος ἔφη τῷ Ἰωσήφ· « Ἰωσήφ Ἰωσήφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαριάμ τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου. » Καθὼς γὰρ ὡς πρῶτον υἱὸν Δαβὶδ ἀνακαλεῖ, ἀναπέμπων ἐπὶ τὸν προπάτορα, διὰ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τοῖς πατρὶσι προσδοκώμενον· ἐπεὶ διὰ τί μὴ υἱὸν αὐτὸν ἐφησεν Ἰακώβ; οὗτος γὰρ ἦν αὐτοῦ κατὰ σάρκα πατήρ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ εὐαγγελιστῆς· « Ματθᾶν δὲ ἐγέννησε τὴν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ· » νῦν δὲ παρὲς τοῦ πατρὸς τὴν μνήμην, τοῦ προπάτορος ὑπομμνήσκει· μονονοχὶ σημαίνων ὡς ἄρα ὁ ἐπηγελημένος τῷ Δαβὶδ, οὗτος ἦν ὁ παραδόξως ὁ μὴ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ Πνεύματος δὲ ἁγίου ὑπὸ τῆς Μαρίας κυοῦμενος· ἐπειτα δὲ αὐτῷ θαρσέειν παρακελεύεται δι' ὃν εἰχεν φόβον· οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ φόβος ἦν αὐτῷ συνασθμαμένω μὴ ἐξ ἀνδρὸς κεκυηχέναι τὴν Μαρίαν· κάπειτα αὐτὸν διδάσκει οὐχ ὁ μὴ ἠγνοεῖν, ἀλλὰ τοῦ καὶ πρότερον γινωσκομένου τὴν αἰτίαν· λέγει δ' οὖν· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. »

ε'. Τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη γενέσθαι οἰκονομία ὑπὲρ τοῦ λαθεῖν τὴν τῆς παρθένου κύησιν τοὺς ἀπίστοις, ἐκ τῆς θείας ὑποφαίνεται μοι Γραφῆς· καὶ γὰρ οὐκ ἂν ἐπιστεύθη βραδίως ὁ λόγος παρὰ τοῖς τοῦτο ἀκούουσιν, ἀνδρα τε αὐτὸν ἡμῖν ὁμοιοπαθῆ· τὸ σῶμα, καὶ κατ' οὐδὲν τὴν θνητὴν φύσιν παραλλάττοντα θεωρούμενοι· τί γὰρ εἰ καὶ μετὰ ταῦτα παραδοξοποιῶν καὶ τὰς ἐνθέους εὐεργεσίας εἰς πολλοὺς ἐκτείνων ἐπληρτε τοὺς ὀρώμετας; οὐχὶ δὲ καὶ Μωϋσῆς πολλὰ θαυματουργήσας, τῆς κοινῆς ὁμοῦ γενέσεως οὐκ ἠμοίρει; Ἡλίας τε, καὶ Ἐλισσαῖος, καὶ ὁ καθεὶς τῶν προφητῶν; οὐδὲν οὖν πρὸς τὸ μὴ ἐξ ἀνδρὸς νομίζεσθαι τὸν Ἰησοῦν ἢ τῶν τεραστίων ἔργων ἐπίδειξις αὐτῷ συνεβάλλετο· αὐτίκα οἱ κατ' αὐτὸν οὐδ' ἄλλο τι περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φανταζόμενοι, καίπερ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτοῦ ὀρώμετες, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους· « Πόθεν τοῦτω πᾶσα ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτος ἐστὶν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρία; καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Ἰακώβος καὶ Ἰωσήφ καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; » Καὶ ἄλλοτε πάλιν τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν ἐσώτων ἕξω καὶ ζητούντων λαλήσαι αὐτῷ, εἰπέ τις αὐτῷ· « Ἴδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοὶ σου ἐστῆκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. » Καὶ τί θαυμαστὸν ὅτε καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐρωτηθέντες, « Τίνα με, φησίν, οἱ ἄνθρωποι λέγουσιν; » ἀπεκρίναντο, ὡς ἄρα οἱ μὲν Ἰωάννην αὐτὸν εἶναι ἠγοῦνται, οἱ δὲ Ἡλίαν, οἱ μὲν Ἰερεμίαν, οἱ δὲ ἕτερον τινα τῶν προφητῶν· ἐρωτώμενοι δὲ τίνα ποτὲ καὶ αὐτοὶ ὄδεσαν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ, οἱ πάντες ἀπεσιώπησαν, ὡς οὐκ ἔχοντες εἰπεῖν· μόνου δὲ Πέτρου ἔφρασαντος, ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἅτε μόνω αὐτῷ τοῦτο γνωσθέντι ἐπιφέρει λέγων· « Μακάριος εἶ. Σίμων βῆρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ

4. Sed quia tamen fieri non poterat ut multos ea res lateret, etiamsi Mariam Josephus clam deservisset, commode angelus per somnium huic oblatum ait : « Joseph Joseph filii Davidis, timeas accipere Mariam conjugem tuam : quod erim in ea natum est, de Spiritu sancto est ». Et videsis ut a principio filium Davidis hunc appellat, scilicet eundem revocans ad progenitorem ope illius quem a Davidis genere omnes expectabant. Alioqui cur non eum Jacobi filium dixisset? Hic enim erat illius natura proximus pater, teste evangelista : « Matthanus autem genuit Jacobum ; Jacobus autem genuit Josephum. » Nunc vero, prætermissa patris mentione, progenitorem commemorat ; prope modum significans, qui Davidi promissus fuerat, hunc esse quem prodigiose et sine ullo Josephi officio, sed de Spiritu sancto Maria conceperat. Deinde eum jubet timorem, quo correptus erat, dimittere. Non enim in mediocri versabatur formidine, dum reputaret haud ex viro gravidam esse Mariam. Exim eundem docet non quod non ignorabat, sed præcogniti causam. Ait igitur : « Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est. »

5. Tale milii tantumque agitatam consilium ex divinis litteris apparet, propter occultandum incredulis conceptum virginis. Neque enim facile credituri erant, qui sermonem ejusmodi audirent de homine mira narrantem, quem æque ac nos infirmo corpore naturaque haud dissimili præditum viderent. Quid ? etiamsi deinceps Jesus miracula edens, divinamque vim beneficam erga multos expromens, perculit cernentium animos ; nonne Moyses, qui multa mira fecit, tamen communis nativitatis particeps fuit ? itemque Elias atque Elisæus, atque prophetæ singuli ? Nihil igitur proderat prodigiorum editio, quominus Jesus crederetur viro genitus. Reapse homines illius ætatis, nihil insolitum de nativitate ejus suspicantes, quanquam ejusdem facta aspiciabant, ita colloquebantur : « Unde huic omnis sapientia hæc et virtutes ? nonne hic est fabri filius ? nonne mater ejus dicitur Maria ; et fratres ejus Jacobus et Josephus et Simon et Judas ? itemque sorores ejus nonne omnes apud nos sunt ? » Rursus alias matre ejus fratribusque extra concionem stantibus, cum eoque liti volentibus, ait quidam : « En parens tua fratresque tui foris adsunt, teque visere cupiunt ». Nec mirum ; siquidem etiam discipuli atque apostoli rogati ab eo quem se esse homines dicerent, responderunt : « Aliis eum videri Joannem, aliis Eliam, aliis Jeremiam, aliis alium de prophetis ». Rursusque rogati quem et ipsi se esse putarent, silebant cuncti, nihil dicere habentes : unnsque Petrus ait, eum esse Christum Dei viventis Filium. Quippe et huic uni, tanquam rei conscio, respondit Jesus : « Beatus es, Simon bar-Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est ». »

¹ Math. i, 20.

² Math. xii, 47.

³ Math. xvi, 15.

⁴ Math. xvi, 17.

Testis item Maria, se cogitatu secreto apud se quæ gesta fuerant continuisse. Ait itaque Scriptura : « Maria autem conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo ⁶. »

6. Igitur demonstratum est, utiliter per id tempus conceptionem Jesu de sancto Spiritu apud vulgus fuisse celatam. Josephus autem in parentis locum assumptus est, ita ut merito tanquam pueri genitor in genealogia poneretur. Id nisi fiebat, nullo parente censeretur puer, cujus stemma ab illo non deduceretur: quæ res in impietatem multos pertraxisset, si ob rei veræ ignorantiam, de natalibus ejus haud honeste sentirent. Utiliter itaque et fabri filius, et appellatorum filiorum frater habitus est. Et quidem ipse Deus Verbum haud se hominem esse negabat: imo discipulis præcipiebat, ne cui dicerent eum se esse, quem prophetæ venturum cecinerant, unctum Dei⁷: neque enim fidem plerique erant arrogaturi, qui eum humili indutum specie videbant. Sic in illa etiam montana transfiguratione rursus mandavit discipulis ut visum nemini dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret⁸. Pronum quippe erat ut multi de coætaneis ne id quidem sibi persuaderi paterentur. Quod si hæc non putavit vulganda, multo magis oportuit natalia de virgine tunc in populo reticeri: quæ commodo deinde tempore omnem de eo veritatem erant ostensura. Tempus autem commodum futurum erat, cum ipse a mortuis resurgeret, et cum in cælum assumeretur, et cum orbem terrarum fama ejus tanquam Dei Verbi pervaderet; cum denique gentes vocarentur, ac divina illius oracula exitum nanciscerentur; rerum scilicet eventu præsagiis ejusdem ac prædictionibus fidem perspicuam adjiciente.

7. Atque apud nostræ quidem ætatis homines, qui rerum fidem a majoribus acceperunt, quique Christi conditionem plus quam mortalem fuisse sciunt, reliqua quoque merito in confesso sunt, pedum nativitatis mysterium: veruntamen incliti evangelistæ necessario tunc Josephum in genealogia posuerunt, qui videlicet ab omnibus Jesu parens appellabatur. Quod si hæc ratione neglecta, a matre genus ejus ordinavissent; præter quam quod id indecorum erat, et divinarum Scripturarum simplicitate alienum, quia neminis antea per matrem genus descriptum fertur; is cujus genealogia texebatur, incerto patre nescio quis terræque filius visus esset. Id autem, ut dixi, haud mediocri ignominia et criminationi obnoxium erat. Commode igitur dum Josephum prædictam ob causam a Davidis stirpe derivant, Mariam simul Davide oriundam comprobant, genere conjugis per sponsum demonstrato. Moysis quippe lege edicente, ut ne aliunde liceret nuptias sibi conciliare

καὶ αἴμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ Μαρία βαθεῖ λογισμῶ παρ' ἑαυτῆ κατέχειν τὰ γεγενημένα· φησὶ γοῦν ἡ Γραφή⁶· « Ἡ δὲ Μαρία πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. »

ζ'. Οὐκοῦν ἀποδέδεικται ὅτι χρησίμως κατ' ἐμῆνον καιροῦ, ἢ μὲν ἐξ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ γένεσις παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπεισιπάτο, ὁ δὲ Ἰωσήφ ἐν χώρᾳ πατρὸς παρελαμβάνετο· εἰκότως οὖν ὁ πατήρ τοῦ παιδὸς ἐγενεαλογεῖτο· εἰ δὲ οὖν μὴ τοῦτο ἐγεγόνει, ἀπάτωρ ἂν ἐνομιόσθη ὁ παῖς μὴ ἐκ πατρὸς γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ εἰς ἀσέβειαν ἤγαγεν ἂν τοὺς πολλοὺς, οἳ δι' ἄγνοιαν τῆς περὶ τὸ πρᾶγμα ἀληθείας ἐδυσφήμον τὴν γένεσιν· χρησίμως οὖν καὶ τοῦ τέκνονος (υἱὸς) καὶ τῶν ὀνομασμένων τέκνων ἀδελφῶν ἐχρημάτιζεν· ἐπεὶ καὶ Θεὸς Λόγος ὢν, οὐκ ἀπηνεῖτο ἑαυτὸν εἶναι ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ παρήγγειλε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἰπωσιν, ὅτι αὐτὸς εἶς ὁ πάλαι πρὸς τῶν προφητῶν ἤξειν βούμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἐπίστευσαν οἱ πολλοὶ τῶν τότε θεωμένων αὐτὸν εὐτελεῖς σχῆμα περιβεβλημένον· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφώσεως ἐνετείλατο πάλιν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λέγων· « Μηδενὶ εἰπῆτε τὸ ὄραμα ἕως οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ. » εἰκὸς γὰρ μηδὲ τοῦτο πιστεῦσαι τῶν τότε τοὺς πολλοὺς· εἰ δὲ ταῦτα μὴ εἰς φανερόν ἤκειν ἔκριεν, ἢ ποῦ γε τὰ τῆς ἐκ παρθένου γενέσεως ἀποσιωπᾶσθαι τὴν καιρῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐχρῆν, εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀληθείας ἀναφανησόμενα· οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰς οὐρανὸν ἀσπληψέως, τῆς τε εἰς πάντα τὸν κόσμον ὡς ἂν περὶ Λόγου Θεοῦ διαδραμούσης περὶ αὐτοῦ φήμης· ὁ τε τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καθ' ὃν καὶ αἱ θεῖαι αὐτοῦ φωναὶ τέλος ἐλάμβανον, τὰ τῶν προγνώσεων αὐτοῦ καὶ προβήσεων διὰ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως ἐναργῶς πιστούμεναι.

ζ'. Τοῖς γοῦν καθ' ἡμᾶς ταῦτα παραδεξιμένοις καὶ τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ οὖσιν ἐπεγνωκόσιν, εἰκότως τὰ τε λοιπὰ καὶ τὰ τῆς γενέσεως πιστὰ εἶναι ὁμολογεῖται· πλὴν ἀλλ' οἱ θαυμάσιοι εὐαγγελισταὶ ἀναγκαίως τότε παρὰ Ἰουδαίους τὸν Ἰωσήφ ἐγενεαλόγουν αὐτὸν ἔχεινον τὸν παρὰ πᾶσι βούμενον τοῦ Ἰησοῦ πατέρα· εἰ γὰρ τοῦτο παρελθόντες, μητρῶθεν αὐτὸν ἐγενεαλόγουν, πρὸς τῷ καὶ ἀπρεπὲς εἶναι τοῦτο, καὶ τῆς τῶν θείων Γραφῶν βῆθειας ἀλλότριον, οἳ μὴδεὶς τὸ πρότερον ἐκ γυναικὸς γενεαλογηθεὶς ἴστορεῖται, ἔδοξεν ἂν ἀπάτωρ τις εἶναι καὶ δυσγενῆς ὁ γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ, ὡς ἔφην, οὐ μικρὰς ἦν δυσφημίας ὁμοῦ καὶ κατηγορίας· διὸ χρησίμως τὸν Ἰωσήφ ἀπὸ Δαβὶδ διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν γενεαλογούντες, ἐν ταυτῷ καὶ τὴν Μαρίαν ἐκ Δαβὶδ γεγονέναι συνίστων, διὰ τὸν μνηστῆρος τὸ τῆς γαμετῆς ὑποφαινομένης νόμου γὰρ Μωϋσέως διαγορευόντος μὴ ἀλλοθεν ἐξεῖναι πρὸς γάμον λαμβάνειν, ἢ ἐκ τοῦ γένους τοῦ οἰκείου καὶ τῆς ἰδίας φυλῆς, ὡς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κληρὸς ἀπὸ φυλῆς

⁶ Luc. II, 21. ⁷ Matth. XVI, 20. ⁸ Matth. XVII, 9.

εις φυλὴν, αὐτάρκης ἦν ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀναγραφὴ καὶ τὴν γυναῖκα δηλώσαι· νομικῶς γὰρ βίους οὐδ' ἄλλοθεν ἐμνάτο τὴν γυναῖκα, ἣ πρώτη μὲν ἐκ τῆς φυλῆς τῆς πατρικῆς αὐτοῦ, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Ἰούδα· ἔπειτα ἐκ τοῦ δήμου καὶ τῆς αὐτῆς πατριᾶς, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Δαβὶδ· τοιαῦτα γὰρ ἦν τὰ τοῦ νόμου παραγγέλματα· ὅτε τοῖνον ὁ Ἰωσήφ φυλῆς γεγονὼς ἀποδείκνυται Ἰούδα, κλήρου τε καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, πῶς οὐχ ἔπεται καὶ τῇ Μαρίᾳ ἐκ τῶν αὐτῶν ὁρασθαι;

η'. Εἰ δὲ λέγοιτο ὑπάρχειν συγγενῆς τῆς Ἐλισάβετ, αὐτῆς μὲν οὐσης ἐκ φυλῆς Ἰούδα, τῆς τε (3') Ἐλισάβετ ἐκ τῆς τοῦ Λευὶ, μὴ θαυμάσης· πᾶν γὰρ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐνὸς ἦν γένους, αἱ τε φυλαὶ πᾶσαι ἀλλήλων συγγενεῖς· ἔθνη καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος συγγενεῖς αὐτοῦ πάντας ὀνομάζει Ἰουδαίους, λέγων· «Ὁ νόμος γὰρ ἀνάθημα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, ὁτινὲς εἰσιν Ἰσραηλίται·» καίτοι συγγενεῖς αὐτοῦ ἐτύγχανον μόνοι ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν· οὐκοῦν πάντας ἀπλῶς τοὺς ἐξ Ἰσραὴλ ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς ἑαυτοῦ προσεῖπεν ὁ Παῦλος· οὕτω δ' οὖν καὶ τὴν Ἐλισάβετ συγγενίδα προσεῖπεν ὁ ἄγγελος τῇ Μαρίᾳ, διὰ τὸ ἄμφω Ἰσραηλίτιδας εἶναι· καὶ ἄλλως δὲ εἰκὸς ἀπὸ τόπου συγγενίδα τῆς Μαρίας κεκληθῆσαι τὴν Ἐλισάβετ, διὰ τὸ οἰκεῖν ἐπὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀφ' ἧς ὠρμάτο ἡ Μαρία· μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Λουκᾶς λέγων· «Ἀναστᾶσα δὲ Μαρία ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὄρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ·» τοῦ γὰρ Μωϋσέως νόμου μὴ ἀπορίσσαντος τῇ τῶν ἱερέων φυλῇ κληρὸν, ὅτι Κύριος ὁ θεὸς μερὶς αὐτῶν, διαταξαμένου δὲ μεταξὺ τῶν λοιπῶν φυλῶν οἰκεῖν αὐτοὺς, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ πόλιν φυλῆς Ἰούδα κατοικησάντων, ἀφ' ἧς ὠρμάτο Μαρία, εἰκὸς καὶ ταύτης ἔνεκεν τῆς αἰτίας συγγενεῖς αὐτᾶς ἀνειρησθαι· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τῆς ὁμοιοτροπίας χάριν, δι' ἧς ἄμφω τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἠξιώθησαν, ἡ μὲν τὸν Σωτῆρα, ἡ δὲ τὸν πρόδρομον τοῦ Σωτῆρος ὑποδεξάμεναι, ἐνὸς τε καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος μετασχοῦσαι· διὸ καὶ μάλιστα μίς τῆς κατὰ θεὸν συγγενείας μετεῖχον· Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὕτως ἀπολυτέον.

θ'. Εἰ δὲ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς τυγχάνει ὁ ὢν ἀνὴρ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, καὶ ἔσσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἣ τε μεμνηστευμένη ἀνδρὶ διαμαρτοῦσα μοιχείας κατὰ τὸ αὐτὸ τιμωρίαν ὑπομένει, ὡς ἤδη τοῦ μνηστῆρος σῶμα γενομένη καὶ κεφαλὴν ἐπιγραφαιμένη τὸν ἀνδρα, πῶς οὐχὶ τῆς κεφαλῆς γενεαλογουμένης, ἔπεται καὶ τὸ σῶμα τῇ κεφαλῇ συναριθμεῖσθαι; ὥστε καὶ τὴν Μαρίαν ἡδὴ

⁹ Rom. ix, 3. ¹⁰ Ephes. v, 23. ¹¹ Gen. ii, 24.

(3') Τε. Lege δέ. Edit.

(4) Quæstio hæc de cognatione Mariæ matris Domini cum Elisabetha, exstat sub ejusdem Eusebii nomine, vix paucis verbis variatis, præter codicem

A quam ex genere proprio suaque tribu, ne videlicet generis hæreditas ex una in aliam tribum connumeretur; satis erat viri descriptio ad conjugem demonstrandam: nam qui ad legis normam viveret, haud aliam sibi uxorem copulavisset, nisi quæ primum esset ex ejus patria tribu, Judæ videlicet; deinde ex eadem gente familiaque, nempe Davidis. Illatenus enim lex jubebat. Si Josephus igitur de Judæ tribu deque Davidis gente et familia fuisse demonstratur, cur non sequitur ut Maria ex iisdem originibus prodire videatur?

8. Quod si eadem dicitur Elisabethæ cognata; cum tamen illa de tribu Judæ, Elisabetha de Levitica fuerit; ne mireris: universa quippe Judæorum gens uno genere censebatur, cunctæque tribus invicem cognatæ erant. Hinc etiam divus Apostolus Judæos omnes appellat cognatos suos, dum ait: «Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui mihi secundum carnem naturam cognati sunt, Israelitis.» Atqui cognati ejus soli revera erant Benjamitæ: et tamen omnes Israelitas fratrum nominibus et cognatorum Paulus indigitat. Sic ergo angelus Elisabetham dixit Mariæ cognatam, propterea quod amhæ Israelitides essent. Insuper ex ipso loco satis decuit Elisabetham appellari Mariæ cognatam, quia nimirum habitabat in Judæ tribu, unde genus traxit Maria. Rei testis Lucas, qui ait: «Exsurgens autem his diebus Maria abiit in montana cum festinatione, in urbem Judæ, et ingressa est domum Zachariæ, ac salutavit Elisabetham.» Etenim cum lex Mosaicæ sacerdotali tribui possessiones non assignavisset, quia Dominus Deus pars ejus est, mandavisset autem ut inter cæteras tribus incoleret; cumque Zacharias et Elisabetha quadam in urbe tribus Judæ habitarent, unde oriunda erat Maria; par fuit eas ob hanc causam cognatas appellari: neque rursus immerito propter morum similitudinem, quorum gratia utraque mulier mysterio salutis digna fuit: et altera quidem Servatorem, altera Servatoris præcursorem sinibus suis receperunt, unius videlicet ejusdemque sancti Spiritus gratia potitæ. Atque hoc vel maxime nomine secundum Deum cognatæ fuerunt (4). Hæc præsentis dubitationis

D solutio est.

9. Quod si autem caput mulieris vir est, de Apostoli divi sententia⁹, duoque sunt in carne una ex Mosaicæ legis regula¹¹; et si nupta viro, quæ flagitium admiserit, adulterii pœnam ob id ipsius subit; ceu quæ jam sponsi corpus facta erat, sibique caput imposuerat virum; cur si capitis genealogia scribatur, corpus cum capite connumerari non sit consecraneum? Quamobrem Maria Josepho jam

Vat. palatinum epitomæ, etiam in catenis Vaticanis Nicetæ cod. A. f. 22, et Macarii cod. E. f. 50. Sequens tamen quinque verborum clausula nonnisi in codice A. legitur.

nupta, merito in ejus genealogia intelligenda est; A cum præsertim perspicue demonstratum sit non solum ex ejus tribu fuisse, verum etiam gente et familia. Præter quam quod etiam Gabriel in illo cum Maria colloquio vaticinans inter cætera ait: « Dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus: » aperte docens, ejus qui ex ipsa nasciturus erat, Davidem esse progenitorem. Alioquin qui decuisset hæc ab angelo dici apud virginem, nisi eandem de Davidis genere esse confiteretur? Neque sane feminæ alienæ a Davidis stirpe dictum fuisset, « dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus. » Quem enim narras patrem, virgo respondisset (quæ quidem fatebatur se virum nescire, intellexerat autem fore ut de Spiritu sancto conciperet), nisi omnino is sermo apud Davidis filiam fieret? Hinc apte Lucas ait: « Ascendit autem Josephus de Galilæa ex urbe Nazareth in Judæam, ut nomen suum profiteretur in urbe Davidis cui nomen Bethlehem, propterea quod esset de domo familiaque Davidis cum Maria desponsata sibi prægnante. » Haud ergo ulterius cum perplexitate legemus hunc Evangelii locum, ceu si Maria ad profitendum tantummodo nomen venisset; sed ipsam quoque putabimus, haud secus quam Josephum, de domo familiaque Davidis esse. quam Scripturam ut ita interpretemur, argumentis iis utimur quæ haecenus protulimus. Ergo perspicue, ut opinor, demonstratum est, haud temere Josephi genealogiam ab inlytis apostolis fuisse narratam, et Mariam de genere Davidis vere derivari, itemque eum, qui ex ipsa natus est, Jesum Dei un-

II.

Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducat genealogiam; alter autem inferne subgrediatur; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat.

1. Quæstionum a te propositarum secunda hæc fuit. Genealogiam Matthæus ex Abrahamo derivat; Lucas autem contrariam huic viam insistens incipit abs Josepho, tenditque ad Adamum ac Deum. Atqui oportebat, siquidem hi consona invicem et consentanea scribebant, vel Lucam ascendentem in Abrahamo consistere; vel Matthæum haud ex Abrahamo genealogiam ordiri, sed ex Adamo in quem Lucas desivit. — Facilis est hujus quoque quæstionis explicatio, neque multo sermonis artificio indiget: uterque enim evangelista una via graditur. Nam et illos qui prorsum sursumque ascendunt, itemque illos qui adversum eandem via descendunt, haud quisquam diceret diverso tramite incedere. quia scilicet una ab utrisque, id est ab ascendentibus descendentibusque, via teritur. Eadem igitur ratio est in generis successionibus. Atque hic mos antiquitus Hebræis placuit, et in divinis Scripturis solemniter est. Ecce enim in Ruthæ quidem libro genus Davidis superne

(5) Cod. A, f. 63, habet οὕτως προ διὰ τούτων.

συνηµένην τῷ Ἰωσήφ, εἰκότως συναντιλαµβάνεσθαι τῆς γενεαλογίας ὅτε μάλιστα τῆς αὐτῆς αὐτῷ φυλῆς οὐ µόνον, ἀλλὰ καὶ δήμου καὶ πατριᾶς ἀποδέδεικται γενομένη· καὶ ἄλλως δὲ ἐν τῷ πρὸς αὐτὴν χρηµατισµῷ θεσπίζων ὁ Γαβριὴλ μετὰ τῶν ἄλλων εἶρηκε· « Καὶ δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὴν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· » σαφῶς διδάσκων ὅτι τοῦ ἐξ αὐτῆς γεννησομένου προπάτωρ ἦν ὁ Δαβὶδ· τῶς γὰρ ἄλλως εἰκότως ἦν ταῦτα τῇ παρθένῳ φάναι τὸν ἄγγελον, ἢ συνομολογούντα ἐκ τοῦ Δαβὶδ εἶναι; οὐ γὰρ ἂν μὴ ἐκ Δαβὶδ τυγχανούσῃ εἶρηκεῖτο, « Δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὴν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· » ποίου γὰρ πατρὸς; εἰκότως ἂν ἤρετο ἢ παρθένος, ὁμολογούσα μὲν ὅτι ἄνδρα οὐ γινώσκει, μαθοῦσα δὲ ὅτι ἐκ Πνεύματος ἁγίου συλλήφεται, εἰ μὴ ὅτι σαφῆς ἦν ὁ λόγος πρὸς θυγατέρα Δαβὶδ λεγόμενος· Ἐνθεν ἐκότως φησὶν ὁ Λουκᾶς· « Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ἐκ πόλεως Ναζαρέθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπογράφασθαι εἰς πόλιν Δαβὶδ ἧτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ σὺν Μαρίᾳ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ ὁσπῆ ἐγκύῳ. » Οὐκέτι γὰρ ἀμφιβόλιος ἀναγνώσεμεθα τὴν παρούσαν λέξιν, ὡς τῆς Μαρίας ἀπογράφασθαι μόνης συνελθούσης, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῆς σὺν τῷ Ἰωσήφ ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ ὑπαρχούσης, τὰς ἀποδείξεις ἔχοντες τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τοῦ λόγου ἐκ τῶν προαποδοδεμένων. Δεδείχθαι τοίνυν σαφῶς ἠγούμαι, ὅτι μὴ μάτην ὁ Ἰωσήφ ἐγενεαλογεῖτο παρὰ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις, καὶ ὅπως ἡ Μαρία ἐκ σπέρματος οὕσα τοῦ Δαβὶδ συνίσταται, ὅ τε ἐξ αὐτῆς γεγεννημένος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ.

B.

Διὰ τί ὁ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἀρξάμενος κατὰγει τὴν γενεαλογίαν· ὁ δὲ κάτωθεν ἀρξίσει, κοῦκ ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ ἵσταται, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν.

α'. Τὸ δεύτερον τῶν ὑπὸ σοῦ προταθέντων τούτων ἦν· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ κατὰγει τὴν γενεαλογίαν, ὁ δὲ Λουκᾶς τὴν ἐναντίαν τούτου βαθείσας, ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ, ἀνάγει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν· δέον, εἴγε σύμφωνα καὶ συνοδᾶ ἀλλήλοις ἔγραφοι, ἢ τὸν Λουκᾶν ἀνιόντα μέχρι τοῦ Ἀβραάμ στήναι, ἢ τὸν Ματθαῖον μὴ ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, ἀπάρεξασθαι τῆς γενεαλογίας. — Ῥαδία δὲ καὶ τούτων ἡ λύσις, καὶ οὐδὲ πολλῆς κατασκευῆς δεομένη, μίαν ἀμφοτέροις ὁδὸν πορευθεῖσιν· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάτη καὶ ὄρθιον πορείαν ἀνιόντας, οὐκ ἐν τῆς ἐτέραν φαῖη βαδίζειν, μίᾳς ἀμφοτέροις ἐγκειμένης; τοῖς τε ἀνιούσι καὶ τοῖς κατιούσι, τρίβου· τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν· οὗτος δὲ πόρρωθεν Ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ τρόπος, καὶ τῶν θείων συνήθους Γραφῶν· αὐτίκα γοῦν ἐν μὲν τῇ βίβλῳ τῆς Πρὸς Δαβὶδ ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γενεαλογεῖται διὰ τούτων (5)· « Καὶ αὗται αἱ γενεαίς

Φαρές (ὁ δὲ ἦν Ἰούδα τοῦ ἀρχιφύλου παῖς)· Φαρές ἄ γέννησε τὸν Ἑσρώμ· καὶ Ἑσρώμ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ· καὶ Ἀράμ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ· καὶ Ἀμιναδάβ ἐγέννησε τὸν Ναασαῶν· καὶ Ναασαῶν ἐγέννησε τὸν Σαλιμών· καὶ Σαλιμών ἐγέννησε τὸν Βοῶζ· καὶ Βοῶζ ἐγέννησε τὸν Ὀβήδ· καὶ Ὀβήδ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί· καὶ Ἰεσσαί ἐγέννησε τὸν Δαβίδ. » Τοῦτον δ' οὖν αὐτὸν τέθειται καὶ ὁ Ματθαῖος τὸν τρόπον (6).

β'. Ἡ δὲ γε πρώτη τῶν Βασιλειῶν ἐξῆς διαδεξαμένη τῆς Ρουθ τὴν γραφὴν, ἀπὸ τῶν κάτωθεν ἀνεισιν, ὡσπερ οὖν πεποίηκεν ὁ Λουκᾶς· τὸν γοῦν πατέρα τοῦ Σαμουὴλ τὸν Ἐλκανᾶ γενεαλογοῦσα ὡδὲ φησὶ· « Καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος ἐξ Ἀρμαθαίμ Σουφειρ ἐξ ὄρους Ἐφραῖμ· καὶ ὄνομα αὐτῷ Ἐλκανᾶ, υἱὸς Ἰερεμὴλ, υἱοῦ Ἐλίου, υἱοῦ Θεοῦ, υἱοῦ Σοῦρ, Ἐφραταῖος. » Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (7) ποτὲ μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπὶ τοὺς δευτέρους καθεξῆς πρόεισιν ὁ λόγος, τῇ τοῦ Ματθαίου γραφῇ παραπλησίως, ποτὲ δὲ ἐμπερῶς τῷ Λουκᾶ γενεαλογεῖ· ἄκουσον γοῦν καὶ τῶνδε· « Δαβίδ, φησὶν, ἦν υἱὸς Σολομῶν, υἱὸς Σολομῶν Ῥοβοᾶμ, Ἀβιά υἱὸς αὐτοῦ, Ἀσά υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωσαφάτ υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωρᾶμ υἱὸς αὐτοῦ, Ὀχοζιάς υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωᾶς υἱὸς αὐτοῦ, Ἀμασίας υἱὸς αὐτοῦ· » καὶ οὕτω καθεξῆς κάτεισι μέχρι τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, ὡς ὁ Ματθαῖος. Ὡς δὲ ὁ Λουκᾶς, ἡ αὐτῇ πάλιν ἀνεισι Γραφὴ τὸν Σαμουὴλ γενεαλογοῦσα· φησὶ γοῦν· « Σαμουὴλ υἱοῦ Ἐλκανᾶ, υἱοῦ Ἰεροβοᾶμ (8), υἱοῦ Ἡλιήλ, υἱοῦ Θεοῦ, υἱοῦ Σοῦρ (9), υἱοῦ Ἐλκανᾶ, υἱοῦ Ἰωήλ, υἱοῦ Ἀζαρίου, υἱοῦ Σοφονίου, υἱοῦ Θαᾶρ, υἱοῦ Ἀσειρ (10), υἱοῦ Ἀδιάσαρ, υἱοῦ Κορεῖ, υἱοῦ Ἰσσαᾶρ, υἱοῦ Καᾶθ, υἱοῦ Λευὶ, υἱοῦ Ἰσραὴλ· » καὶ ὅρα εἰ μὴ ἀντικρως τὸν ὁμοιον τοῦτοις μεμμηται τρόπον ὁ Λουκᾶς· μυρία δ' ἄν καὶ αὐτὸς εὐροι τοιαῦτα· ἄφ' ὧν λέγεται ὁμολογεῖν, μηδὲν ἐξινίζον πεποιημέναι τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς· οὐκ ὀρθῶς γὰρ οἴεται τις αὐτοὺς διαφωνεῖν· ἐκάτερος γὰρ οἰκείῳ λογισμῷ τὴν ἐνθεσιν πεποιήται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἀρξάμενος διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ πατρ' αὐτῷ λόγου, ἐν οὐ καιρῶς νῦν ἐρμηνεύειν· ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραάμ ὑπερβάς ἐπὶ τε τὸν πρῶτον ἀνθρώπον ἀνελθόν· καὶ μηδὲ μέχρι τούτου στάς, τὸν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτήσας, διὰ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον ἀναβιβάζει.

Γ'.

Πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Δαβίδ καὶ Σολομῶνος διαδόχων ἐπὶ Ἰακώβ καὶ Ἰωσήφ τὰ γένη κατὰγει· ὁ δὲ Λουκᾶς ἀπὸ Δαβίδ καὶ Νάθαν παιδῶν ἐπὶ Ἡλὶ καὶ Ἰωσήφ, ἐναντίως γενεολογῶν τῷ Ματθαίῳ.

α'. Τὸ τρίτον τῶν προσαθέντων καιρῶς ἐπιπέφασθαι· ἀτενὲς οὖν ταῖς λέξεσιν αὐταῖς ἐπεπερῶσμεν τὴν ἐαυτῶν διάνοιαν· ἴδωμεν δὲ τί φησὶν ὁ Λουκᾶς· « Καὶ

A a Juda evolvitur sic : « Hæ sunt generationes Phares (hic erat Judæ patriarchæ filius). Phares genuit Esronem; Esron genuit Aramum; Aramus genuit Aminadabum; Aminadabus genuit Nassonem; Nasson genuit Salmonem; Salmon genuit Boozum; Boozus genuit Obedum; Obedus genuit Jessæum; Jessæus genuit Davidem¹². » Hanc igitur Matthæus quoque genealogiæ scribendæ rationem sectatus est.

2. At primus Regum liber, qui Ruthæ historiam subsequitur, inferne ascendit, ut sit apud Lucam. Quippe Helcanæ, qui pater fuit Samuelis, genus recensens, ait : « fuit vir ex Armathem Suphir de monte Ephraimi; nomen ejus Helcana, filius Hieremielis, filii Eliæ, filii Thoi, filii Suri, Ephra-tæus¹³. » Sed et in Paralipomenis modo a superioribus ad posteros fluit sermo, ut sit apud Matthæum, modo æque ac apud Lucam prosapiæ scribuntur. Audi ergo et hæc : « Davidis, inquit prædictus liber, filius erat Salomon; hujus filius Roboamus; hujus filius Abia; hujus filius; Osa; hujus filius Josaphatus; hujus filius Joramus; hujus filius Ochozias; hujus filius Joasus; hujus filius Amasias¹⁴. » Atque ita ex ordine descendit usque ad Jechoniam atque ad Babylonicam captivitatem, non secus atque Matthæus. Contra, uti Lucas, eadem rursus ascendit Scriptura dum Samuelis genus enarrat. Ait enim : « Samuelis filii Helcanæ, filii Hieroboami, filii Helielis, filii Thoi, filii Suri, filii Helcanæ, filii Jobelis, filii Azariæ, filii Sophoniæ, filii Thaari, filii Asiri, filii Abiasaris, filii Coræ, filii Issaari, filii Caathi, filii Levini, filii Israelis¹⁵. » Porro vides ut plane hunc morem Lucas imitetur. Sexcenta ejusmodi exempla ipsemet invenies : unde sequitur ut fateamur, nihil insolitum fecisse Servatoris nostri evangelistas : neque merito quisquam putabit eos invicem dissidere. Uterque enim proprio calculo descriptionem instituit : alter ab Abrahamo initium capiens, ob sui sermonis peculiarem rationem, quam in præsentem non vacat exponere : alter ipsum Abrahamum prætergressus, ad primum usque hominem venit : neque in hoc sistit, sed suam omnem historiam cum Deo nectit, dum eam videlicet per regenerationis in Christo mysterium D in sublime evehit.

III.

Quomodo Matthæus quidem a Davide ejusque successore Salomone ad Jacobum et Josephum prosapias deducit : Lucas autem a Davide atque Nathane atque a Iiberis hujus ad Helim et Josephum, contraria Matthæo ratione genealogiam scribens.

1. Tertia jam quæstio consideranda est. Porro ipsis verbis acute mentem nostram intendamus. Agesis videamus quid Lucas dicat. « Et ipse Jesus

¹² Ruth. iv, 18-22. ¹³ I Reg. i, 4. ¹⁴ I Par. iii, 40. ¹⁵ I Par. vi, 34.

(6) Cod. A, τούτον δὴ οὖν τὸν τρόπον καὶ ὁ Ματθαῖος ἐποίησεν.

(7) Tam in epitome quam in cod. A, ἐν ταῖς Παραλειπομένοις.

(8) Cod. A, Ἰερῶμιήλ, et mox Ἐλίου.

(9) Epit. Σουφέ.

(10) Cod. A, Ἀσῆρ.

erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Josephi, filii Heli, filii Melchi. » Haud tamen Matthæus usus est voce « ut putabatur. » Quid porro ait? « Matthæus genuit Jacobum; Jacobus autem genuit Josephum. » Aliud vero est putare, aliud ceu res ita se habeat affirmare. Si igitur Matthæo affirmante Josephum filium esse Jacobi et Matthani, Lucas similiter contenderet filium esse Heli ac Melchi, vere pugna quædam esset atque conflictus, atque opus esset arbitrio qui evangelistas componeret. Nunc autem cum Matthæus firmiter asseveret, Lucas vero haud id contendat, sed opinionem tantummodo proferat apud multos pervagatam, non quæ apud se vigeret, nulla, ut opinor, quæstio superest.

2. Nam cum variæ de Christo famæ inter Judæos versarentur, et cuncti quidem concorditer a Davide eum repeterent, propter Dei promissiones Davidi significatas; interim tamen alii a Davide et Salomone regioque stemmate putarent Christum adfore; alii ab hac sententia recederent, propter multas regibus inustas criminationes, et propter proscriptum ab Jeremia propheta Jechoniam, cum ait non surrecturum ex ejus stirpe qui in Davidis throno sederet, cumque ob id alia via pergerent: et cum in Davidis affirmando genere conspirarent, non tamen per Salomonem, sed per Nathanam Davidis item filium, deducerent (qui idem Nathanus propheta fuisse dicitur, secundum ea quæ feruntur in Regum libris); atque ab hujus posteris venturum Christum assererent; ipsamque Josephi genus inde usque repeterent; necessario Lucas qui illorum opinionem refert, non suam, adjecit narrationi « ut putabatur; » Matthæo permittens narrare non ut putabatur, sed uti revera se habebat origo generis. Atque hæc prima esto responsio.

3. Alia quoque profunda et arcana esse potest ejus narrationis ratio. Etenim Matthæus humanam Christi nativitatem diserte describens, vereque volens Josephum Davide oriundum demonstrare, eo quo par erat sermonis ingressu utitur; Lucas autem, ut opinor, quia nollet carneam Christi nativitatem describere, ita nunc se gessit. Nam si hoc ei propositum fuisset, non ignorabat, opus esse originem ejusmodi exponere. Sed quoniam eo Evangelii loco regenerationis per lavacrum mentionem facit, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare nititur quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominum videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeret. Quandoquidem ergo Lucas haud secundum Matthæi mentem histo-

α αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, ὡν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Μελχι. » Ἄλλ' οὐχ ὅ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῆ, « ὡς ἐνομίζετο » φωνῇ· ἀλλὰ τί φησι; « Ματθάν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ. » Ἄλλο δὲ τί-που ἐστὶ τὸ νομίζειν, καὶ ἄλλο τὸ οὕτως ἔχειν διαβεβαιουῦσθαι· εἰ μὲν δὴ τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένον τὸν Ἰωσήφ υἱὸν εἶναι Ἰακώβ καὶ τοῦ Ματθάν, ὁ Λουκᾶς ὁμοίως διςχυρίσατο τὸν Ἰωσήφ γεγονέναι υἱὸν τοῦ Ἡλὶ καὶ τοῦ Μελχι, ἀληθῶς μάχη τις ἦν καὶ πόλεμος, καὶ ἦν τῶν διαιτησόντων αὐτοῖς χρεια· ὡν δὲ ὅτε, τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου, ὁ Λουκᾶς εὐ διατείνεται, δόξαν δὲ παρὰ τοῖς πολλοῖς νενομισμένην τίθησιν, οὐ τὴν παρ' αὐτῷ κρατούσαν, οἶμαι μηδεμίαν ὑπολείπεσθαι ζήτησιν.

β'. Διαφόρων γὰρ παρὰ Ἰουδαίους ὑπολήψεων περὶ τοῦ Χριστοῦ κεκρατημένων, καὶ πάντων μὲν συμφώνως ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἀναγόντων, διὰ τὰς πρὸς τὸν Δαβὶδ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἦδη δὲ τῶν μὲν ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος καὶ τοῦ βασιλικοῦ γένους πειθομένων ἐσεσθαι τὸν Χριστόν, τῶν δὲ ταύτην μὲν φευγόντων τῆ δόξαν, διὰ τὸ πλείστην ἐμφέρεσθαι τῶν βεβασιλευσάντων κατηγορίαν, διὰ τε τὸ ἐκκηρυκτοῦν ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἰερεμίου γεγονέναι τὸν Ἰεχονίαν, καὶ διὰ τὸ εἰρῆσθαι μὴ ἀναστήσεσθαι ἐξ αὐτοῦ σπέρμα καθήμενον ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, διὰ δὲ οὖν ταῦτα, ἐτέραν ἰδεύνων, καὶ ἀπὸ μὲν Δαβὶδ ὁμολογούντων, οὐ μὴν διὰ Σολομῶνος, ἀλλὰ διὰ Νάθαν, ὃς ἦν τοῦ Δαβὶδ παῖς (φασὶ δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα [11]), ἀπὸ τε τοῦ Νάθαν διαδόχων προελεύσεσθαι τὸν Χριστόν διαβεβαιουμένων, καὶ τὸν γε Ἰωσήφ ἐκεῖθεν ποθεν γενεαλογοῦντων, σφόδρα ἀναγκαίως ὁ Λουκᾶς τὴν τούτων ἀνιστορῶν ἕξιν, ἀλλ' οὐ τὴν αὐτοῦ, προσέθηκε τῆ κατ' αὐτὸν ἱστορίᾳ τῆ ὡς ἐνομίζετο· τῷ Ματθαίῳ παραχωρήσας μὴ τὸ, ὡς ἐνομίζετο, ἱστορεῖν, ἀλλ' ὡς εἶχεν ἀληθείας τὰ τῆς γενέσεως· αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ'. Εἴη δ' ἂν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόρρητος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος· Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἔνσαρκον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσήφ ἀποδείξει βουλόμενος ἀληθῆς ἐκ Δαβὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῇ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου τὸν δὲ Λουκᾶν ἠγοῦμαι μὴ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιτημένοι· τοῦτο μὲν γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἐπραττεν, οὐκ ἠγνόει ὅτι ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσεσθαι· ἐπιστῆ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι παραστήσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, καὶ ἀληθῶς υἱὸς εἶναι ἀνθρώπων νομίζοιτο δι' ἣν περιέκειται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἴσασθαι γε αὐτῇ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γέννησιν, ὅμως δ' οὖν οὐκ ἄλλοτριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἰοθεσίας ὑφέσθηκεν· ἐπειδὴ δὲ οὖν οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξετίθετο τὴν διττήσιν, εἰκότως τῶν

(11) Desunt hæc in col. A, 61, a quo cæteroque meliores interdum lectiones sumpsimus.

αὐτὸν ἐκεῖνο καιρὸν ὑπερβάς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν· ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτιῶν καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος· ἐπειδὴ περ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἀμαρτωλῶν πατέρων, υἱὸς ἀποφαινόμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων.

δ. Οἶον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Παῦλος ὁ ἀπόστολος· ἐχέτω μὲν κατὰ σάρκα πατέρα Ἰουδαῖον ὄντινα ὡς εἰκὸς ἄπιστον· ἐχέτω δὲ καὶ κατὰ Θεὸν, οὗ κατὰ τοὺς τρόπους ἐβίου· εἰ δὲ οὖν μέλλει τις αὐτὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖν, τίνος εἰκότως ἂν ἐμνήσθῃ, ἢ πάντως που τοῦ κατὰ σάρκα πατρὸς; Εἰ δ' αὖ πάλιν ἕτερος τὴν ἐν Χριστῷ γένεσιν αὐτοῦ δηλοῦν ἐθέλοι, τίνος ἂν τὴν μνήμην θεῖη ἂν εἰκότως, ἢ πάντως τοῦ κατὰ Θεὸν αὐτὸν ἀναγεννήσαντος; Οὕτω καὶ τῷ Ἀβραάμ εἴρηται· « Σὺ δὲ ἀπελεύση πρὸς τοὺς πατέρας σου τραφεῖς ἐν γῆρζ καλῶ· οὐ δῆπου τοὺς κατὰ σάρκα πατέρας δηλοῦντος τοῦ λόγου, εἰ μὴ καὶ θεοσεβεῖς λέγοιντο γεγονέναι, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ πατέρας διὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν αἰνιτρομένου· οὕτω καὶ οἱ ἐξ Ἀβραάμ, ἀσεβεῖς ἦσαν μὲν κατὰ σάρκα οἱ υἱοὶ Ἀβραάμ, κατὰ δὲ τὸν τρόπον, υἱοὶ Σοδόμων καὶ Γομορράς· διὸ λέγεται πρὸς αὐτούς· « Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομορράς· » ὡς αὖ πάλιν ἐξ ὧν ἡμελλεν υἱοὶ Ἀβραάμ γίνεσθαι· οἱ γοῦν ἐξ ἔθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, κατὰ σάρκα πατέρων ἀλλοφύλων φύντες, υἱοὶ γεγόναμεν Ἀβραάμ, Χριστοῦ γενόμενοι παῖδες καὶ τῶν Χριστοῦ μαθητῶν· ὥστε καὶ δευτέραν ἡμᾶς ἐπιγράφεσθαι γένους διαδοχὴν πολὺ κρείττονα τῆς κατὰ σάρκα διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν ἀναγέννησιν.

ε'. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστοροῦν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ, οὐ τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς τοῦ Οὐρίου, οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ρούθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποιήται, ἀλλὰ δι' ἐτέρων ἀνεπιλήπτων ἀνεισι, καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει· καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραάμ ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδὴ περ τῷ Ἀβραάμ πρώτῃ ἢ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἔθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσομένου γεννησομένης· ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἐτέρους πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγραφόμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκώς, ἀλλ' ὡς ἐνομιζέτο διὰ τὴν τῶν ἔθνῶν ὁμοιοτροπίαν, ἀνεισι ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πατέρα, μετὰ πάντας χρηματίσας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

¹⁶ Gen. xv, 47. ¹⁷ Isa. i, 40.

riam suam scribit, consentaneum erat ut Matthæi tempora prætergressus, ad regenerationem per lavacrum veniret, ibique contrariam poneret prosapiarum successionem : simul pergens a postremis ad initia, simulque memoriam sontium ac scelestorum, qui sunt apud Matthæum hominum vitans : quia regeneratus apud Deum alienus sit a carnea natura, et a peccatoribus secundum carnem patribus, Dei nimirum declaratus filius, et omnium qui secundum Deum sine culpa vixerunt.

4. Exempli gratia Paulus apostolus patrem secundum carnem habuit Judæum, ut credible est, a fide alienum : habuit quoque patrem secundum Deum, cujus videlicet vitæ institutum amplexus fuit. Si quis ergo Pauli secundum carnem genus narrare velit, quemnam merito patrem memorabit nisi carnalem? Sin rursus aliquis Pauli in Christo nativitatem ostendere velit, cujusnam potius mentionem parentis faciet, quam ejus a quo secundum Deum regeneratus est? Sic Abrahamo quoque dictum fuit : « Tu vero abibis ad patres tuos bona saturatus senectute ¹⁶. » Qui profecto sermo haud carnosos patres demonstrat, nisi hi forte pii quoque fuisse credantur; sed de patribus secundum Deum loquitur, propter pietatis similitudinem. Sic Abrahami sontes filii, hujus quidem secundum carnem filii erant, moribus autem Sodomorum filii atque Gomorrhæ. Idcirco dicitur illis : « Audite sermonem Domini principes Sodomorum, attendite legi Dei, o popule Gomorrhæ ¹⁷ : » tanquam si rursus ex his essent Abrahami filii proventuri. Qui igitur ex gentibus Christo Dei credidimus, quamquam infidelibus secundum carnem geniti patribus, in Abrahami domum migravimus, Christi ejusque discipulorum nacti adoptionem : atque ita in aliam nosmet inscripsimus generis successionem, multo carnea meliorem propter in Christo regenerationem.

5. Merito igitur Lucas, cum de regeneratione loquitur, haud eadem qua Matthæus semita pergit : nempe non Salomonis, non uxoris Uriæ, non Thamaræ, non Ruthæ, non Jechoniæ, nec quorumvis præter hos reorum mentionem facit; sed per alios reprehensione carentes graditur; Christumque a propheta Nathano progenitum exhibet. ita ut qui apud Matthæum carnaliter gignitur, idem apud Lucam veluti Abrahami filius ponatur. Certe Abrahamo haud aliter benedictio gentium promissa fuit, quam quod ea futura erat ob gignendum de genere ejus. Atque hic est, qui in Deo regeneratus, atque alios patres secundum Deum nactus, re tamēn vera haud ipsos habet patres, sed ita credebatur propter morum similitudinem : qua videlicet ad parentem verum conscendit post omnes existens Filius Dei.

IV.

A

Δ.

Africani super genealogia quæ in sacris Evangeliiis est (12).

1. Nonnulli seu evangelicam historiam nescientes seu intelligere nequeunt, laudativo errore inscitiam cumulant dicentes, merito fieri differentem nominum recensionem, misionemque sacerdotalium cum regalibus, ut jure Christus sacerdos atque rex demonstretur: quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat; nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, nostras ei preces exhibens: rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, socius effectus in omnium rerum gubernatione. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum ordinem genus esse Davidis, seu Judæ regiam tribum. Namque ut forte propheta Nathanus fuerit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens, atque ex multis tribubus prophetæ; certe sacerdotes haud quilibet erant de duodecim tribubus, sed soli levitæ. Frustra igitur compositum est mendacium; neque prævalebit hic sermo in Ecclesia Christi et Dei contra accuratæ veritatis patres; ita ut falsoratio consarinetur in Christi laudem atque præconium.

2. Quare ut et ita loquentium coarguam inscitiam, et in posterum caveam ne quis in hujusmodi imperitiam incurrat, veram gestarum rerum historiam proferam. Scilicet apud Israelitis prosopiarum nomina aut natura numerabantur aut lege; natura quidem, genuini generis successione; lege, cum alius gignebat liberos fratris nomine, qui prolis expers obiisset: nam quia nondum ipsis perspicua resurrectionis spes data fuerat, futuram promissionem imitabantur resurrectione mortali, ne defuncti nomen exstingeretur. Age vero quoniam ii, qui hac genealogia continentur, partim germano traduce filius patrem consecutus est, partim ab aliis geniti, neque tamen naturali sed alienæ appellationi addicti fuerunt; utrorumque facta est mentio, nempe et eorum qui genuerunt, et eorum item qui pro gignentibus habiti sunt. Ita neutrum Evangelium mentitur, dum naturam numerat atque

Ἀφρικανοῦ περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις γενεαλογίας (12).

α'. Οἱ μὲν οὖν ἦτοί τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἠγνοηκότες ἢ συνεῖναι μὴ δυνηθέντες, δοξολογίῃ πλάνῃ τὴν ἀγνωσίαν ἐπέκνωσαν εἰπόντες ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καταριθμησίς τε καὶ ἐπιμίξια τῶν τε ἱερατικῶν ὡς οἶόν τε καὶ τῶν βασιλικῶν· ἵνα δειχθῆι δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεὺς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὡσπερ τινὸς ἀπιθούτου ἢ ἐτέραν ἐσχηκότος ἐλπῖδα· ὅτι Χριστὸς ἀτίως μὲν ἀρχιερεὺς Πατρὸς, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, βασιλεὺς δ' ὑπερκόσμιος, οὗς ἠλευθέρωσεν νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὄλων γενόμενος· καίτοι ἀγνωστὸν αὐτοὺς οὐκ ἔχρηθ' ὡς ἑκατέρω τῶν καταριθμημένων τάξις τὸ τοῦ Δαβὶδ ἐστὶ γένος ἢ τοῦ Ἰουδα φυλῆ βασιλικῆ· εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' ὅμως καὶ Σολομῶν ὁ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφήται, ἱερεῖς δὲ οὐ δεῖνες τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνον δὲ Λευῖται· μάτην ἄρα πέπλασται τὸ ἐφευρισμένον· μὴ δὴ κρατοῖ τῶν τοιούτων λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ πατέρων ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ἐξ ἑαυτοῦ σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ.

β'. Ἴνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τοῦ εἰρηκότος ἐλέγξωμεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μὲν ἀναγνώσας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθῆσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ ἠριθμοῦντο ἢ φύσει ἢ νόμῳ· φύσει μὲν, γνησίῳ σπέρματος διαδοχῇ· νόμῳ δὲ, ἐτέρου παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου· ὅτι γὰρ οὐδέπω αὐτοῖς δέδοτο ἐλπίς ἀναστάσεως σαφῆς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστήσει ἐμμούντο θνητῇ, ἵνα ἀνέκλειπτον τὸ ὄνομα μείνη τῷ μετηλλαχότος· ἐπεὶ οὖν οἱ τῇ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμπερόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο πατρὸς πατέρα γνησίως, οἱ δὲ ἐτέροις μὲν ἐγενήθησαν, ἐτέροις δὲ προστεθήσαν κλησεί, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη καὶ τῶν γεγεννηκότων καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων· ὁπότε οὐδέτερον τῶν Εὐαγγελίων ψεύδεται καὶ φύσιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον· ἐπελάκη γὰρ ἄλλοις τὰ γένη τὰ τε ἀπὸ Σολομῶνος καὶ τοῦ Νά-

(12) De hac celebri Africani ad Aristidem epistola videndus in primis Eusebius *Hist. eccl.* lib. 1, 7, qui ejus partem ingentem refert, a Nicephoro postea Callisto *Hist.* lib. 1, 11, repetitam. Videndi insuper Hieronymus comment. ad Matth. 1, 16; Augustinus *Retract.* lib. 11, 7; Photius cod. 34, p. 22; denique etiam Zacharias Chrysopol. in *Bib. PP. Lugd.* t. XIX, p. 751, in fin. Cæteroqui verus epistolæ, quanquam haud integræ, conservator fuerat hactenus in *Historia ecclesiastica* Eusebii. Nunc nobis feliciter accidit, ut in hac quæstionum Eusebii epitome pars quædam prior ejusdem epistolæ comperta primum sit, nempe ab hoc initio οὐκ ἀκριδῶς usque ad ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ, etc., quæ in parte illa ab historico Eusebio relata deest, apud quem incipit ἐπειδὴ γὰρ, etc. Et quidem illud γὰρ, enim, in codicibus historiæ Eusebianæ exstare, testatur Valesius, ita ut acephalum fuisse fragmentum satis constaret; nunc vero a nostra epitome prorsus demonstratur. Quid quod in hoc novo fragmento ea prorsus exhibetur materia, quam Euse-

bii in integra epistola se legisse significat? En verba Eusebii loc. cit., id est, *Hist.* 1, 7: Φέρει τὴν περὶ τούτων καταληθῆσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθωμέθα, ἣν δι' ἐπιστολῆς Ἀριστείδου γράφων περὶ συμφωνίας τῆς ἐν τοῖς εὐαγγέλοις γενεαλογίας ὁ Ἀφρικανὸς ἐμνημόνευσε· τὰς μὲν δὴ λοιπῶν δόξας ὡς ἐν βιβλίῳ καὶ διεφυσμένως ἀπελέγξας, ἣν δ' αὐτὸς παρεῖληφεν ἱστορίαν, τούτοις αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τὰς ῥήμασιν· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν, etc. *De his traditionem quæ ad nos usque deducta est proponamus, quam Africanus in epistola ad Aristidem de consensu evangeliorum in stirpe Christi narranda commemoravit. Ubi aliorum quidem opiniones inquam violentas et falso conficias coarguit; ipse vero quam compererat historiam his refert verbis. Nam quia generalium nomina, etc. Vides itaque alienarum opinionum, utpote violentarum atque falsarum, coargutionem ab Africano factam, nominis apud nostram epitomen, statim initio, ut debuit, inveniri.*

9ον, ἀναστάσεις ἀτέκνων καὶ δευτερογαμίαις καὶ ἀναστάσεις σπερμάτων ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλω νομίζεσθαι· τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· καὶ ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις κυρίως ἀληθεῖς οὖσας ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς καταλεθεῖν. Ἴνα δὲ σαφὲς ᾦ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγήσομαι (13). Ἡ κατὰ φύσιν γένεσις ἐστὶ Ματθαίου· ἡ κατὰ νόμον ἀνάστασις γένους, ἐστὶν ἡ τοῦ Λουκᾶ· Ματθᾶν δ' ἀπὸ Σολομῶνος, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ματθᾶν ἀποθανόντος, Μελχι δ' ἀπὸ Νάθαν ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἡλί· ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοί, Ἡλί καὶ Ἰακώβ· Ἡλί ἀτέκνου ἀποθανόντος, ὁ Ἰακώβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἡλί· οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς Ἰωσήφ (14).

Ε'.

Διὰ τί ὁ Ματθαῖος τοῦ Ἀβραάμ προτάττει τὸν Δαβὶδ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίᾳ φήσας· Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

α'. Ἐπειδὴ πρῶτον καὶ μόνον τῷ Δαβὶδ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως, ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φύσει ὁ Χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται οὖν· « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Διεθέμην διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὤμωτα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου. » Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ προφητευσμένου, τοιαῦτα ἦν· τοῦ δὲ Σολομῶνος τῆς βασιλείας οὐκ ἀδύνατος ὁ χρόνος· λέγεται δὲ οὖν ἐπὶ μόνους ἑτεσι τεσσαράκοντα βασιλεύσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· πῶς οὖν γένοιτ' ἂν ἀληθὲς εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενον· « Ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; » Ἄλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρησθαι ταῦτα, οὐκ ἀγνωστὸν ὅτι μέχρι Ἰερονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, καὶ ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρχησε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰερονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαβὶδ καταστάντος. Θέα δὲ ὡς καὶ τοῦτο προσέθηκεν ἡ προφητεία περὶ τοῦ θεσπιζομένου φήσασα· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα· καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατήρ μου εἰ σύ· καὶ γὰρ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. » ὅπερ ἀνοικτεῖον γένοιτ' ἂν Σολομῶνι.

β'. Παραθετόν δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν Βασιλείαις ἱστορούμενα ἐν τούτοις· « Καὶ ὁ βασιλεὺς Σολομῶν ἦν φιλογύνης· καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἀλλοτριὰς πολλὰς· καὶ τὴν θυγατέρα Φαραὼ, Μωαβιτιδῆς, καὶ Ἀμμωνιτιδῆς, καὶ Ἰδουμίας, Σύρας, Χετταίας, καὶ Ἀμορ-

legem. Implicabantur enim inter se genera Salomonium et Nathanicum reparationibus sterilitum et secundis nuptiis et seminum suscitatione : ita ut merito iidem homines alias aliis patribus ascribantur, nempe et iis qui specie, et rursus iis qui reapse genitores sunt : atque ambæ narrationes apprimè veræ ad Josephum varie quidem sed iamer ad amussim deveniant. Ut autem quod aio perspicuum fiat, permutationem generum patefaciam. Generatio naturalis est illa Matthæi : generis suscitatio legalis est illa Lucæ. Matthanus Salomone oriundus genuit Jacobum. Matthano defuncto, Melchi Nathano oriundus, e Matthani uxore Helim suscepit. Igitur uterini fratres Heli et Jacobus. Heli mortuo sine liberis, Jacobus excitavit ei sobolem B genito Josepho, suo naturaliter filio, ex legis autem forma Heli filio. Sic utriusque filius Josephus.

V.

Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens : Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami.

1. Rei causa est quia primo solique Davidi vaticinium jurejurando confirmatum fuit, fore ut ex eo Christus humanitus nasceretur. Scriptum est enim : « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam ¹⁸. » Rursusque : « Posui testamentum electis meis; juravi Davidi servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum; et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ¹⁹. » Atque hæc sunt de prædicto promissiones. Regni autem Salomonici spatium non est obscurum : dicitur enim quadraginta tantummodo annis Israelis sceptrum tenuisse. Qui ergo fieri potest ut vere ad hunc referantur verba : « Erigam thronum ejus in æternum ²⁰? » Quod si quis dicat, hæc de regia illius successione Deum esse locutum; non est ignorandum, usque tantummodo ad Jechoniam et Babyloniam captivitatem, Davidici ac Salomonici regni successionem perseveravisse, nemine post Jechoniam in regia Davidis sede constituto. Et animadvertite uti hoc etiam addiderit prophetia de promisso germine dicens : « Ego ero illi in patrem; et ipse erit mihi in filium ²¹. » Rursusque alibi : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu; et ego primogenitum ponam illum ²² : » quæ incongruentia sunt Salomoni.

2. Adjungenda sunt etiam quæ de eodem in Regum libris narrantur sic : « Porro rex Salomon mulierosus erat; duxitque uxores alienigenas multas; filiam Pharaonis, et Moabitidas, Ammonitidas, Idumæas, Syras, Chettæas, Amorrhæas : de genti-

¹⁸ Psal. cxxxi, 2. ¹⁹ Psal. lxxxviii, 4. ²⁰ II Reg. vii, 13. ²¹ II Reg. vii, 14. ²² Psal. lxxxviii, 27.

(13) Abhinc partem non modicam epistolæ prætermisit epitomæ Eusebianæ auctor.

(14) Hunc fuisse epistolæ Africani finem, testis Eusebius loc. cit. dicens : Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, προστίθησι ταῦτα· Ματθᾶν δ' ἀπὸ Σολο-

μῶνος, etc., usque ad οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς ἦν ὁ Ἰωσήφ. Ταῦτα δὲ ὁ Ἀφρικανός. In fine autem ejusdem epistolæ Africanus hæc addit : Matthanus a Salomone, etc., usque ad, sic utriusque filius erit Josephus.

bus scilicet, quibus interdixit Dominus filiis Israelis ne sociarentur eis ²². » Insuper additur : « Et non erat cor ejus perfectum cum Domino Deo suo, sicuti cor Davidis patris ejus ²³. » Pauloque post : « Tunc ædificavit Salomon excelsum Chamoso idolo Moabitarum in monte qui est e regione Hierosolymorum : itemque Molocho idolo Ammonitarum, et Astartæ impuritati Sidoniorum. Atque ita morem gessit cunctis feminis suis alienigenis, quæ thura adolebant diis patriis et sacrificabant. Porro iratus est Dominus Salomoni quod aversum esset cor ejus a Domino Deo Israelis ²⁴. » En hæc omnia in Salomonis criminationem dicuntur. Quomodo ergo accommodabis ei jusjurandum, in quo præter cætera dictum est : « Et ego ero illi in Patrem, ipse erit mihi in filium ? » Imo vero manifeste hæc aliena a Salomone sunt : præclare autem referuntur ad eum, cujus de genere Davidis prædictus fuerat adventus, quique reapse e Davidico stemmate emersit.

VI.

Cur Matthæus post Davidem ad consecratos generis successores non veniat, sed transiliat ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus.

Quia primo similiter Abrahamo varia edita fuerant de vocatione gentium oracula. Namque ante Mosaicam legislationem, atque ante Judæorum ipsum genus, imo et ante circumcisionem, alienigena fuit Abrahamus : qui regione Chaldaica migrans, patria instituta deseruit, supremoque Deo agnito, testimonium retulit quod Deo crediderit ; idque illi reputatum est ad justitiam ²⁵. Justus autem piusque visus est non ob corporis circumcisionem, neque ob Sabbati observantiam aut festorum aut kalendarum, neque ob quaslibet a Moyse in vectas religiones ; sed ob summi Dei cognitionem, atque ob Domini, qui illi oblatum est, manifestationem (qui quidem erat Servator noster, Dei scilicet Verbum) et ob suam denique sanctam ac virtutibus præditam vitam. Huic igitur qui ejusmodi pietatis genus sectatus fuerat, facta promissio est de gentibus, veluti quæ aliquando secundum Abrahami zelum piæ futuræ erant, paremque religioso patriarchæ benedictionem consecuturæ. Quæ cum ita se habeant, consentaneum erat, ut Abrahamus vocatarum gentium princeps, ab evangelista assumeretur secundus post Davidem. Namque hi duo fuerunt illustres viri, queis primis Deus Christi adventum gentiumque vocationem dignanter ante significavit. Par autem fuit, ut is cui nativitas Servatoris omnium hominum promissa fuit, præponeretur illi qui de vocandis gentibus promissiones accepit : secundus tamen in genealogia scriberetur gentium ipsarum patriarcha. Quare liber Jesu Christi capit auspicia primum quidem ab eo qui fuit carnalis Jesu Christi progenitor ; deinde ab

A βασιλεως, εκ των εθνων ων απειπεν Κύριος ο Θεος τας υιοις Ισραηλ. Ουκ εισελευσεθε εις αυτους. ο ις επιφερει. « Καλ ουκ ην η καρδια αυτου τελεια μετ Κυριου Θεου αυτου, καθως η καρδια Δαβιδ του Πατρως αυτου. » Καλ μετὰ βραχυ. « Τότε οικοδομησε Σολομων υψηλδν τῷ Χαμῶς ειδῶλῳ Μωαβ εν τῷ βρει ἐπὶ προσωπον Ἰερουσαλημ. καὶ τῷ Μολχῶν ειδῶλῳ υἱῶν Ἀμμων, καὶ τῇ Ἀστάρτη βδελύγματι Σιδωνίων. καὶ οὕτως ἐποησε πάσαις ταῖς γυναῖξιν αυτου τας ἄλλοτριας, αἱ ἐθυμιων καὶ ἔθουον τοῖς ειδῶλοις αυτων. καὶ ὠργισθη Κύριος ἐπὶ Σολομων, οτι ἐξέκλινε καρδιαν αυτου ἀπο Κυριου Θεου Ἰσραηλ. » Εἰ δὲ τὰ τοιαῦτα του Σολομωνος κατηγορεῖται, πῶς ὦν ἐφαρμοσεις αυτῷ τὰ του ὄρκου, ἐφ' ᾧ εἰρηται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ « Ἐγῶ ἐσμαι αυτῷ εις πατέρα, B καὶ αυτὸς ἔσται μοι εις υἱόν ; » ἀλλὰ γὰρ ἀντικρυς Σολομωνος μὲν ἄλλοτρια ταῦτα ἀνάγοιτο δ' ἀν ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβιδ ἤξειν θεοσπιζόμενον Χριστὸν του Θεου, ος ἐκ σπέρματος Δαβιδ ἀνέστη.

Γ.

Διὰ τί μετὰ τὸν Δαβιδ οὐκ ἐπὶ τοὺς ἐξῆς διαδόχους του γένους κατάγει, ἀνατρέχει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, οὐδ' ἐφ' ἕτερον τινα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν.

Ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραάμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδέδοντο χρησιμοί. πρὸ γὰρ τῆς Μωυσέως νομοθεσίας, καὶ πρὸ του Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνῆς ὦν ὁ Ἀβραάμ, καὶ τῆς Καλδαίων γῆς ὀρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πατρώα, Θεὸν δὲ γνούς τὸν ἐπὶ πάντων, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αυτῷ εἰς δικαιοσύνην. δίκαιός τε καὶ θεοφιλῆς ἀποτέφανται, οὐ διὰ περιτομῆν σῶματος, οὐδὲ διὰ φυλακῆν ἡμέρας σαββάτου, ἢ ἑορτῶν, νομνηνῶν, οὐδὲ γε δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωυσέϊ φερομένης ἐθειλοθησκείας, ἀλλὰ δι' ἐπιγνώσεως του ἐπὶ πάντων Θεου, ἐπιφανείας δὲ του ὀφθέντος αυτῷ Κυριου (οὗτος δὲ ἦν ὁ ἡμέτερος Σωτῆρ, ὁ του Θεου Λόγος), διὰ τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου. τούτων δ' οὖν αυτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον, ἢ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αυτων ποτε κατὰ τὸν του Ἀβραάμ ζῆλον θεοσεβῶν ὄντων καὶ τῆς Ἰσῆς τῷ θεοφιλεῖ καταξιοθησομένων εὐλογίας. ὦν οὕτως ἐχόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραάμ, ὑπὸ του εὐαγγελιστου δέυτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβιδ. δυοῖν γὰρ τούτων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρώτων ἤξωμένων τῆς του Θεου ἐπαγγελίας περὶ τε τῆς του Χριστου γενέσεως καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν, χρῆναι δήπου τὸ μὲν περὶ τῆς γενέσεως του πάντων ἀνθρώπων Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εὐληφῶτα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει του τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας καταδεξαμένου. δέυτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν. διόπερ ἡ βίβλος Ἰησοῦ Χριστου πρώτῳ μὲν ἀνάκειται τῷ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστου προπάτορι, δέυτερον ἐπὶ τῷ

²² III Reg. xi, 1, 2. ²³ ibid. 4. ²⁴ ibid. 5-9. ²⁵ Rom. iv, 5.

κατὰ πνεῦμα Πατρὶ τῶν διὰ Χριστοῦ σωθησομένων· ἄλλοι γὰρ οὐ σώζων τῶν σωζομένων ἐθνῶν.

Z.

Διὰ τί τῆς Θάμαρ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐτέρας ἐπ' ἀγαθῶν κατορθώμασι μαρτυρουμένης γυναικὸς ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος.

α'. Τὴν Θάμαρ εἴ τις ὡς πόρνην διαβάλλειν πειρῆτο, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἰούδα ἐπακουσάτω λέγοντος· « Δεδικαίωται Θάμαρ ἢ ἐγὼ, οὐ ἔνεκεν οὐκ ἔβωκα αὐτὴν Σιλῶμ τῷ υἱῷ μου· » οὐ γὰρ δὴ πορνεύειν προθεμένη ἐπὶ τοῦ τέγουστος, λογισμῷ δὲ σεμνῷ παιδοποιῆσας χάριν τὸν Ἰούδα θηρᾶται· οὐκ ὀδύνη δὲ καὶ ἡ αἰτία· ὁ μὲν γὰρ αὐτῇ παρακελεύεται· μένειν ἐπ' οἴκου, ἕως μέγας γέννηται Σιλῶμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ληψόμενος αὐτὴν· ἢ δὲ ἐπιβέτο προθύμως, ἅπαις μένουσα καὶ χήρα, τὰς τοῦ Ἰούδα παρεγγυὰς ἐκδεχομένη· ὡς δὲ οὐκ ἐπίγχε ταῖς ἐπαγγελίαις τέλος, τοῦ περὶ παιδὸς πόθου τοῖς τότε ἀνθρώποις διὰ σπουδῆς ἀγομένου, καὶ τῆς ἀτεκνίας ἐν ἐσχάτοις κακοῖς παρὰ πᾶσι τότε λελογισμένης, διαψευσάμενον αὐτῇ συνιδούσα τὸν Ἰούδα, καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ παιδὸς ἐλπίδας εἰς μάτην παραληφθεῖσας, αὐτῇ ἐπιτίθεται τῷ ἀνδρὶ· οὐ πύποτε νόμου Μωϋσέως, οὐδὲ γε προφητῶν, οὐδὲ ἐτέρου τινὸς ἀπαγορεύοντος τὰ τοιαῦτα· κάπειτα σαφίζεται τὴν ἐξ αὐτοῦ παιδοποιῶσαν· μὴ δεῖξασα γοῦν ἐαυτὴν τίς ποτε ἦν, συνέλθειν αὐτῷ μηχανάται· ὁμοῦ δὲ σύμφρον τὸ ἐαυτῆς, κἀκείνου τὸ ἀκρατὲς ἀπελέγχουσα· ἢ μὲν γὰρ μακροῖς ἔτεσιν αὐτῷ πειθομένη, χήρα καὶ ἅπαις διέμενον· ἀλλὰ καὶ παρὸν γήμασθαι ἐτέρῳ, καὶ τέκνων μητέρα ἐκ τινος ἀλλογενοῦς καταστῆναι ἀνδρὶ, οὐ ποιεῖ τοῦτο· τῆς τῶν προγόνων τοῦ Ἰούδα, Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ, καὶ δὴ καὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ συγγενείας ἐφιεμένη· ὁ δὲ χηρεῦεν τὴν παιδὸν καταλιπὼν, καὶ κήρην ἄπαιδα ἐπὶ μακροῦς ἀναρτήσας χρόνους, οὐκ οἶδ' ὅτι ἦν κρατεῖν ἐαυτοῦ μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτήν· ἀλλ' ἅμα τελευτᾷ ἢ τοῦ Ἰούδα γυνῆ, ὁ δὲ, μηδενός πως νόμου τῶν τοιῶνδε ἀπειργοντος, πόρνην ὑπολαβὼν τὴν εἰρημένην, ἤλπισκετο πρὸς αὐτῆς οὐ δίκαια πράττων· ὅτι δὴ τοιοῦτος ὢν αὐτὸς τὴν ἐπὶ μακροῖς ἔτεσι τὰς ὑποσχέσεις ἐκδέξαμένην τὰς αὐτοῦ, φιλοσοφῶν τε καὶ σώφρονα βίον ἐπιδειξιμένην, ἀπεστέρει τοῦ περὶ τὴν παιδοποιῶσαν καρποῦ.

β'. Ταύτη οὖν τὸν ἄνδρα ὑποδύσα, ἐκ πρώτης ὁμιλίας διδύμου γονῆς ἐξ αὐτοῦ γίνεται μήτηρ, τοῦτον αὐτῇ τοῦ Θεοῦ καρπὸν τῆς ἀγαθῆς προθέσεως ἕνεκα δεωρημένον· παρὸν γὰρ ἄλλοις ἐαυτὴν ἀγαγεῖν, καὶ ἐτέροις ἀλλοφύλοις καὶ ἀσεβεῖσι συναφθῆναι, τοῦτο μὲν οὐ διανοήθη· τοῦ δὲ τῶν θεοφιλῶν γένους εὐχὴν θεμένη καταξιοθῆναι, κάπερ οὖσα ἀλλόφυλος, τὴν τοσαύτην συνεσκευάσατο δραματούργισαν· οὐ πρότερον δὲ ἢ Θάμαρ ἐτόλμα παρεῖναι ἐπὶ τὴν τοῦ

¹⁷ Gen. xxviii, 26.

(15) Quod ait Eusebius nulla fortasse adhuc lege prohibitum fuisse a scortando Judam, id intelligendum est de lege apud Palæstinos publica, quæ nondum fortasse proposita fuerat. Cæteroque apud plerasque gentes atque omni tempore scortatio

PATROL. GR. XXII.

A illo qui spiritu Pater erat servandorum per Christum. Servator enim servatis gentibus prævertendus erat.

VII.

Cur Thamaræ facta mentione, nullam præterea mulierem commemoraverit Matthæus factorum laude illustrem.

1. Thamaram si quis ceu meretricem traducere studet, is audiat Judam dicentem : « Thamar justior me est, qui non eam tradidi Silomo filio meo ». Haud enim fornicandi causa prostitit in cella, sed pudico consilio et liberorum gratia Judam venata est. Neque rei causa latet. Huic quippe Judas mandaverat domi ut maneret, donec Silomus adolesceret filius suus., qui eam deinde uxorem duceret. Ipsa vero alacriter obtinuerat, sterilitatis patiens atque viduitatis, Judæ sponsonibus freta. Sed enim cum hic promissa non faceret, illa liberorum desiderio percita, quod eorum temporum homines maxime urgebat, sterilitatem in summis malis vulgo ponere solitos; seque a Juda delusam sentiens, frustra que spem in ejus filio collocatam; ipsa sibi virum conciliat, nulla adhuc lege Moysis aut prophetarum aut cujuslibet hominis id vetante. Tum solerter excogitat quam ratione ex ipso liberorum suscipiat. Ergo celata conditione sua struit insidias ut cum eo rem habeat, simul temperantiam suam atque illius incontinentiam coarguturam. Namque ipsa dum multis annis illi obtemperat, vidua sterilisque permanserat : cumque ei facultas esset nubendi alteri, matricem fieri liberorum ex quovis alienigena, non tulerat; sed Judæ majorum, Abrahami nempe, Isaaci atque Israelis, cognationes maluerat. Contra is qui filiam in viduitate reliquerat, sterilemque puellam in longum tempus distulerat, temperare sibi non potuit post uxoris obitum. Nam statim ac Judæ uxor defuncta est, is nulla fortasse lege rem ejusmodi prohibente (15), dum feminam meretricem esse existimat, ab ea, cui fuerat injurius, deceptus est : qui tam lubrico ingenio præditus, puellam tot jam annis promissionibus ejus fludentem, et solitariæ temperantique vitæ deditam, liberorum fructu privabat.

2. Sic ergo Thamar, peractis nuptiis, geminæ statim prolis mater evasit; hoc illi præmium boni propositi largiente Deo. Quæ enim aliis se tradere potuerat, atque amasiis alienigenis ethnicisque frui, nihil ejusmodi molita est : sed potius rogavit ut piorum hominum genere digna fieret. Et quidem cum ipsa esset stirpe alienigena, talem tamque laudabilem personam sustinuit. Præterquam quod Thamar haud prius ausa est rem habere cum Ja-

propudiosa fuit et illicita. Neque id mirum, dicente Paulo I Cor. vi, 18, qui fornicatur, in corpus suum peccat, quo super dicto legis sancti Gregorii Nysseni orationem.

da, quam hujus uxor obiit : qua nondum extincta, tale quid aggredi nefas esse putaverat. Mansisset itaque patria in domo vel perpetuo liberorum expers, nisi occasionem sibi favere cognovisset; ideoque, ut dixi, Deo usa est adjutore, qui ex uno cum Juda congressu gemellæ prolis cumulatam ei largitus est fructum : simul in liberorum generatione arcanam machinans providentiam : ob quam potissimum existimo ab inclyto evangelista omnem hujus rei mentionem in Servatoris nostri genealogia fuisse comprehensam. Gemellis enim e Thamar natis liberis Zara et Phares, non vulgares eventus videtur mihi ex horum generatione Scriptura portendere. Atque idcirco Matthæus amborum cum matre meminit his verbis : « Judas genuit Phares et Zaram de Thamar. » Cur enim ei non suffecit dicere, Judas genuit Phares? prætermisso Zara, quod fecit in Jacobo, quo uno memorato, Esavum reticuit.

3. Addit etiam ex qua matre sint nati, nempe ex Thamar : quibus verbis hortatur quodammodo nos ad considerandam horum historiam. Age vero in Genesi Moyses hæc ait : « Cum jam esset paritura Thamar, gemelli erant in utero ejus : dumque pareret, unus protulit manum, qua arrepta obstetrix alligavit ei coccinum dicens : Hic prior exiit. Sed enim eo retrahente manum, statim exiit frater ejus. Aitque mulier : Cur divisa est propter te maceria? dixitque nomen ejus Phares. Deinde egressus est frater ejus, in cujus manu erat coccinum : vocavitque nomen ejus Zaram ⁹⁰. » Vides generatio prædictorum quanta contineat, quorum causa opinor non esse silentio pressa quæ apud inclytum evangelistam significantur ab his mysteria. Itaque sacer Apostolus vocabulum maceriæ interpretans (et quidem fortasse quo loco dictum est, cur divisa est propter te maceria?) sic ait in Epistola ad Ephesios : « Ipse enim est pax vestra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem; et reconciliet ambos in uno corpore Deo ⁹¹. »

4. Jam vero his mentem intendens, videsis num forte duorum prædictorum conjuncta nativitas, nempe et Phares propter quem facta est divisio, et prioris qui manum protendit; posterior autem exiit, significet duarum vitarum genera, quibus usi sunt illi homines qui Deum Patrem habere meruerunt; partim in Evangelio, partim in lege Mosaica victitantes. In his prior manum protulit vita evangelica; neque tamen eadem in lucem prior exiit; sed manu retracta, vitæ Mosaicæ, quæ posterior erat, permisit primæ exire. Sic illa quæ prior erat,

Ἰουδα κοινωνίαν, ἣ ἐκποδὼν γενέσθαι τὴν προτέρα αὐτοῦ γαμετήν· πρὸ τοῦ ταύτης θανάτου οὐκ ἔδωκεν ἡγουμένη τὸ ἐπιχείρημα· ἔμενε γοῦν παρ' ἑαυτῆ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καίπερ οὔσα ἀτεκνός κἀν μέγρι τέλους ἀπαις διέμενε, εἰ μὴ τὸν καιρὸν αὐτῆ συλλαβέσθαι ἠγγήσατο· διὸ δὴ, ὡς ἔφη, Θεοῦ κατεξουίτα συνεργοῦ, ὃς ἐκ μᾶς τοῦ Ἰουδα κοινωνίας, παίδων αὐτῆ διττῶν ἀθρόως ἔδωρῆσατο καρπὸν· ἑμοῦ περὶ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μυστηριώδεις ἐπιτελῶν οἰκονομίας· δι' ἃς καὶ οἶμαι μάλιστα τὸν θαυμασίον εὐαγγελιστὴν τὴν πᾶσαν μνήμην αὐτῶν τῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συμπεριλαβεῖν γενεαλογίᾳ· διδύμων γὰρ παίδων ἐξ αὐτῆς γενομένων, τοῦ τε Ζαρὰ καὶ τοῦ Φαρῆς, οὐ τὰ τυχόντα μοι δοκεῖ ἐκ τῆς τούτων γενέσεως ὁ τῆς Γραφῆς αἰνίττεσθαι λόγος·

B διὸ καὶ ἀμφοῖν μνημονεύσαι τὸν Ματθαῖον τῆς τε τούτων μητρὸς εἰπόντα « Ἰουδας δὲ ἐγέννησε τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ· » διὰ τί γὰρ οὐκ ἠρκέσθη φάναι, Ἰουδας ἐγέννησε τὸν Φαρῆς, παραλιπῶν τὸν Ζαρὰ, ὅπερ πεποίηκεν ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ; μόνου γὰρ τοῦ Ἰακώβ μνησθεὶς, ἀποσιωπᾷ τὸν Ἡσαῦ.

Γ. Προστίθει δὲ καὶ ἀπὸ τίνος μητρὸς, λέγων ἐκ τῆς Θάμαρ, παρακαλῶν ἐπισκέψασθαι τὴν περὶ τούτων ἱστορίαν· γράφει γοῦν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ Γενεῇ λέγων· « Ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἔτικτε Θάμαρ, καὶ τῆς ἦν δίδυμα ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς· ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τίκτειν αὐτῆν, ὁ εἰς προεξήνεγκε τὴν χεῖρα· λαβοῖσα δὲ ἡ μάτα, ἔθηκεν ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ κόκκινον, λέγουσα, οὗτος προεξελεύεται πρότερος· ὡς δὲ ἐπισυνήγαγε τὴν χεῖρα, εὐθὺς ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· ἡ δὲ εἶπεν· τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός; καὶ ἐκάλισε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Φαρῆς· καὶ μετὰ τοῦτο ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ ἐπὶ τῆ χειρὶ αὐτοῦ κόκκινον· καὶ ἐκάλισε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ζαρὰ. » Ὅρθῳς ὅπῃ τῶν εἰρημένων ἡ γένεσις περιέχει; ὧν ἕνεκα ἠγοῦμαι μὴ παρασιωπηθῆσαι τὰ παρὰ τῷ θαυμασίῳ εὐαγγελιστῆ τὰ ἐν τούτοις αἰνίγματα· φησὶν οὖν ὁ ἱερεὺς Ἀπόστολος διερμηνεύων τὰ περὶ τοῦ φραγμοῦ (τάχα που περὶ οὗ εἰρηται, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός) ὡδὲ πως ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῇ· « Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ἡ εἰρήνη ὑμῶν, ποιήσας τὰ ἀμφοτέρω ἐν καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἐχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίση ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα

D καινὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἐνὶ σώματι τῷ Θεῷ. »

δ. Τούτοις οὖν τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας, θέα μήποτε ἡ τῶν δυῶν τῶν εἰρημένων μία γένεσις, ἣ τε τοῦ Φαρῆς δι' ὃν διεκόπη φραγμός, καὶ ἡ τοῦ πρώτου μὲν τὴν χεῖρα προβάλλοντος, δευτέρου δὲ προελθόντος, αἰνίττεται δύο βίων τρόπους τῶν ἡξιωμένων τῆς παρὰ τῷ Θεῷ γεννήσεως· ὧν ὁ μὲν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, ὁ δὲ κατὰ τὸν Μωϋσῆως ὑπέστη νόμον· ἀλλὰ γὰρ τούτων πρώτος μὲν τὴν χεῖρα προέβλητο ὁ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον· οὐ μὴν καὶ πρώτος πρόεισιν εἰς φῶς· ὑποστείλας δὲ τὴν χεῖρα, τῷ κατὰ Μωϋσῆ δευτέρῳ ἴοντι προελθεῖν ἐπιτρέπει πρώτῳ· εἰθ' οὕτως αὐτῆς

⁹⁰ Gen. xxxviii, 27-30. ⁹¹ Ephes. ii, 14-16.

πρώτος ὢν, ὑστατος ἔξεισι, μετὰ τοῦ περὶ τὴν χεῖρα συμβόλου τοῦ πρώτων αὐτὸν συνιστῶντος· ἦν δ' ὁ τῶν πρὸ Μωυσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν βίος ὁ κατὰ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, καθ' ὃν διαπρέψαι μνημονεύονται οἱ ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Μελχισεδέκ τε καὶ Ἰώβ, καὶ πολὺ τούτων πρότεροι οἱ ἀμφὶ Νῶε καὶ Σὴμ, καὶ Ἰάφεθ, Ἐνώχ τε καὶ ὅσοι ἄλλοι τούτοις γεγῆνασι παραπλήσιοι· δίκαιοι γοῦν οἶδε πάντες, καὶ εὐσεβεῖς καὶ θεοφιλεῖς· εἰ καὶ τινες ἕτεροι μαρτυρηθέντες, τῆς μὲν κατὰ Μωυσεῖα νομοθεσίας πάμπαν ὑπῆρχον ἀλλότριον· προλαβόντες δὲ τὸν κατὰ Μωυσεῖα τρόπον, ἡμῖν ὁμοίως τῆ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον φιλοσοφίᾳ διέλαμψαν.

ε'. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, διὰ τοῦ Ζαρὰ ἐδηλοῦτο, ὃς ἑρμηνεύεται Ἀνατολή· φωτὸς γὰρ εὐσεβείας αἱ πρῶται τῆς ἀνατολῆς αὐγαί, διὰ τῶν πρώτων ἐν ἀνθρώποις εὐσεβησάντων ἐξέλαμψαν· οἷοι περ ἦσαν οἱ πρὸ Μωυσέως ἐκ πρώτης ἀνθρώπων συστάσεως θεοφιλεῖς ἀποφανθέντες· οἱ δὲ καὶ τῷ Ζαρὰ παρακλησίως, πρῶτοι μὴν τὴν χεῖρα προεδάλοντο τὸν πρακτικὸν βίον ἐνδειξάμενοι· οὐ μὴν καὶ ἐκράτουνε γε τούτων· τοῦ δὲ κατ' αὐτοὺς τρόπου ἐν ὑποστολῇ γενομένου· καὶ ὡσπερ τινὸς φραγμοῦ διακοπέντος, ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ κατὰ Μωυσεῖα βίος· ὃν δὲ μαστοίχον φραγμὸν κέκληκεν ὁ θαυμάσιος Ἀπόστολος· διὸ καὶ ὠνομάσθη Φαρές, τῆς τοῦ φραγμοῦ διακοπῆς ἐπώνυμος· ἑρμηνεύεται γοῦν Φαρές μερισμός· ἔνθεν καὶ Φαρισαῖοι παρ' αὐτοῖς διέπρεπον, παρὰ τὸ μερίζειν καὶ ἀφορίζειν ἐκ τούτων τῆς τῶν πολλῶν ἐπιμιξίας· μακάριον μὲν οὖν καὶ πολὺ κρεῖττον ἦν μὴ διακοπῆναι τὸν φραγμὸν, ἔνα δὲ αὐτὸν καὶ ἀδιάκοπον μέναι· τοῦτο δ' ἂν γέγονεν εἰ τῷ τὴν χεῖρα προβεβλημένῳ πρώτῳ, συνακαλουθήσας ὁ δεύτερος, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπολιτεύσατο· πολὺ γὰρ ἦν βέλτιον τοῖς ἐκ περιτομῆς εἰ κατὰ τὸν βίον τῶν πρόπαλαι θεοφιλῶν ἀνθρώπων ἐτύγγανον πεπολιτευμένοι· καὶ οὕτω γὰρ ἦν εἰς ὁ φραγμὸς, καὶ μία ἡ ὀικοδομὴ τῶν τε πρώτων καὶ τῶν ὑστάτων.

ς'. Ἐπειδὴ δὲ μὴ τὸν πρώτων κρατῆσαι τρόπον ἡ τῶν δευτέρων συνεχώρησεν ἀσθένεια, διακοπῆς εἰκότως τοῦ κατὰ Θεὸν φραγμοῦ γενομένης, τοῦ τε μεσοτοίχου τοῦ φραγμοῦ παραβληθέντος, ὁ πάλαι πρῶτος τὴν χεῖρα προτείνας, δεύτερος ἔξεισιν εἰς φῶς, διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ τὸν παλατάτον καὶ ἀρχαῖον φραγμὸν ἀνακρησαμένου· διὸ καὶ φησιν εἰς αὐτὸν ἡ προφητεία· « καὶ κληθήσῃ οἰκοδόμος φραγμῶν· » οὗτος δὲ καὶ τὸ δηλωθὲν μεσοτοίχον ἀνεῖλεν· ὃς Κύριος ὢν καὶ τοῦ σαββάτου ποιεῖ τὰ ἀμφοτέρω ἐν, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον εἰπόντα· « Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρω ἐν, καὶ τὸ μεσοτοίχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· » καὶ εἰ τὸ μεσοτοίχον διασαφῶν, ἐπιλέγει· « τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· » ἐκποδῶν μετασησάμενος τὸ μεσοτοίχον τοῦ Μωυσεῖως νόμου, ἕπερ ἡμεῖς τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῆς κατὰ Θεὸν ἀπειργοῖ εὐσεβείας, διὰ τὸ μηδὲ βουλομένοις δυνατὸν εἶναι πάσαι τοῖς ἔθνεσι κατὰ Μωυσεῖα πολιτεύσασθαι.

A ultima exiit, signo manui alligato, a quo prior esse comprobatur. Erat autem ante Moysem piorum hominum vita secundum Christi Evangelium; in qua excelluisse traduntur Abrahamus, Isaacus, Jacobus, Melchisedecus atque Jobus: et multo his priores Noachus, Semus, atque Japhetus, et Enochus, et quotquot his similes fuerunt. Justi igitur hi omnes et pii ac Deo dilecti: et quidem aliquot alii feruntur, quos a Mosaica lege fuisse alienos in confesso est. Nimirum hi prævertentes Mosaicum morem, pari nobiscum philosophia evangelica splenduerunt.

5. Et illa quidem prior vita a Zara portendebatur, quem *Orientem* interpretamur. Pietate enim lucentes primi orientis radii per eos, qui primi inter homines religiosi fuere, emicuerunt: cujusmodi erant ii qui ante Moysem jam inde a prima hominum creatione sanctum Dei cultum præ se tulerunt. Atque hi non secus atque Zara primi manum protenderunt, solertis vitæ indicio facto, qua tamen non sunt potiti, moribus eorum se retrahentibus. Atque interim maceria veluti divisa, exiit frater ejus, vitæ nimirum secundum Moysem genus, quod medium parietem mirificus Apostolus appellavit: quare et ille Phares vocatus fuit, nomine sumpto a maceriae divisione: Phares quippe explicatur *partitio*. Hinc et Pharisæi apud Judæos excellebant, quia se per quamdam factionem a multitudinis commistione sejunxerant. Beatus igitur multoque melius fuisse non diffindi maceriam, sed unum quid indivisumque manere. Id autem accidisset, si ei qui prior manum extendit, subsequens alter eodem vitæ genere vixisset. Longe enim erat melius si circumcisionis asseclæ mores antiquorum Deo dilectorum hominum amplexi fuissent: nam sic una fuisset maceria, una ædificatio primorum et extremorum.

6. Nunc quia primum morem perseverare non sivit secundorum infirmitas, divisione merito facta maceriae quæ secundum Deum est, medioque pariete maceriae interjecto, qui olim prior manum extenderat, posterior in lucem prodiiit per Servatorem nostrum Jesum Christum, qui antiquissimam et primitivam maceriam recuperavit. Quare et de illo prophetia dicit: « Et vocaberis ædificator maceria-rum³⁰. » Hic etiam prædictum parietem medium abstulit; quia cum sit Sabbati quoque Dominus, facit utraque unum: sicut ait sacer Apostolus: « Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriae solvit³¹. » Et quidem medium parietem interpretans, subdit, « legem mandatorum decretis evacuans³², » sublato legis Mosaicæ medio pariete; qui nos ethnicis oriundos parentibus excludebat a Dei religione: quia ne si voluissent quidem, fieri poterat ut cunctæ gentes ex Mosaicæ legis formula vitam agerent.

³⁰ Isa. LVIII, 12. ³¹ Ephes. II, 14. ³² *ibid.* 15.

7. Deus igitur, ut in *Evangelica demonstratio- ne* (16) jam asseruimus, evangelicam vitam cunctis propositum, ita ut primigenium illud religionis genus perfectum atque illustriorem originem redderet, dum manu præfert testimonium primatus sui. Quamobrem vita per salutare Evangelium cunctis gentibus tradita, eadem erat atque illa quæ ante Moysem manum protenderat : cujus vitæ exercitatio in primis illis Deo dilectis hominibus perspecta est : eandemque figurabat hic Zara, qui primum divinæ inter homines reipublicæ ortum extulit : fuitque idem principium et finis, primus et ultimus ; ortus brevis qui postremo cunctis rursus effulsit hominibus. Sed enim et illud ante dictis addendum est, in libro generationis Jesu Christi non a primo ex duobus, nempe Zara, dici progenitum eum cujus textitur genealogia ; sed a secundo, videlicet Phares. Nam reapse secundum carnem genitus fuit de gente et genere secundi, neque tantum natus e muliere, sed factus sub lege, ut et eos qui sub lege erant redimeret ²⁵, secundum Apostoli hac etiam de re testimonium.

VIII.

Cux uxoris Uriæ meminere in genealogia evangelista.

1. Liber generationis Jesu Christi, dum ait : « David rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Uriæ, » declarare propomodum ac nuntiare videtur, fore ut mox preces Davidis ac supplicationes reoptata potiantur. Continet enim liber incarnationem Jesu Christi Servatoris omnium et medici, cujus unius opera sperabat David se absolvendum esse a crimine circa Uriam ejusque uxorem, et a mortis calculo expediendum. De hoc igitur Jesu Christo necem subeunte (cujus beneficio anima quoque Davidis liberanda erat) vaticinans in Psalmis idem David, descensum Servatoris ad inferos suamque ipsius salutem significavit, dicens : « Domine, eduxisti ex inferis animam meam, servasti me a descendantibus in lacum ²⁶. » Item : « Qui exaltas me de portis mortis ²⁷. » Item : « Non derelinques animam meam in inferno ²⁸. » Item : « Conversus vivificasti me ; et ex abyssis terræ iterum reduxisti me ²⁹. » Quis autem erat descendens reducensque eum ex abyssis ? quis servans eum a descendantibus in lacum ? nisi hic, de quo librum generationis mirabilis evangelista conscribit : inter alia bona quoque Davidis nobis nuntians.

2. Existimo autem in id barathrum delapsum fuisse Davidem ob unius voculæ noxam, quam in

²⁵ Gal. iv, 5. ²⁶ Psal. xxix, 4. ²⁷ Psal. ix, 15. ²⁸ Psal. xv, 10. ²⁹ Psal. lxx, 20.

(16) Eib. 1, 3.

ζ'. Ὡς περ οὖν συνεστήσαμεν ἐν ταῖς Εὐαγγελικαῖς ἀποδείξεσι, τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῖς πᾶσι προεβάλετο πολιτεῖαν, τοῦ πρώτου τῆς εὐσεβείας τρόπου τελείαν καὶ λαμπροτέραν τὴν γένεσιν πεποιημένου, μετὰ τοῦ τῆ χειρὶ συνεπάγεσθαι τὸ μαρτύριον τοῦ πρώτων αὐτὸν γεγονέναι· ὁ γοῦν διὰ τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθεὶς βίος, οὗτος ἦν ἐκεῖνος ὁ καὶ πρὸ Μωϋσείως τὴν χεῖρα προτεινάς, καὶ τὴν πρᾶξιν διὰ τῶν πρώτων θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπιδειγμένος· οὗτος τε οὗτος ἦν ὁ Ζαρὰ τῆς ἐνθέου πολιτείας τὴν πρώτην ἐν ἀνθρώποις ἀνατολὴν καταθεδηγμένος· γέγονέ τε ὁ αὐτός, ἀρχὴ καὶ τέλος, πρῶτός τε καὶ ὕστατος, ἀνατολὴ τε μικρὰ καὶ ὕστατη πάλιν εἰς πάντας ἐκλάμψασα ἀνθρώπους. Πλὴν ἀλλὰ κάκεινο προσήκει τοῖς εἰρημῶν ἐπιβείναι, ὡς ἡ βίβλος τῆς γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐκ ἀπὸ τοῦ τῶν θυοῖν πρώτου, λέγω ἐκ τοῦ Ζαρὰ, τὸν γενεαλογούμενον φῦναι εἰσαγεῖν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ Φαρέ· ἐπεὶ γέγονε κατὰ σάρκα ἐκ φυλῆς καὶ σπέρματος τοῦ δευτέρου· οὐ μόνον γεννώμενος ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ὑπὸ νόμον, ἵνα καὶ τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου καὶ περὶ τούτου μαρτυρίαν.

H.

Διὰ τί τῆς τοῦ Οὐρίου γυναικὸς ἐμνήσθη ἐπὶ τῆς γενεαλογίας ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Μονονοχὶ δὶκὰ τοῦ φάναι, « Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου, » τοιοῦτον τι εἶκοι ἐηλοῦν ἡ βίβλος αὕτη τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, τὰς λιτανείας καὶ τὰς ἰκεσίας τοῦ Δαβὶδ ὅσον οὕτω προχωρήσειν εἰς τέλος εὐαγγελίζεσθαι· περιέχει γοῦν τὴν οἰκονομίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτήρος τῶν ὅλων καὶ ἱατροῦ, δι' οὐ μόνου ἐλπίς ἦν καὶ τῷ Δαβὶδ τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν καὶ τὴν τοῦτου γυναικᾶ ἀμαρτίας ἀπολυθῆσθαι, καὶ τῆς ἐν τῷ θανάτῳ καθειρῆσεως ἐλευθερωθῆσθαι· τούτου γοῦν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, δι' ἧς ἤμελλε καὶ ἡ τοῦ Δαβὶδ ἀπολυτροῦσθαι ψυχὴ, θεσπίζων ἐν τοῖς Ψαλμοῖς αὐτός ὁ Δαβὶδ, τὰ περὶ τῆς ἐκείσε καθόδου τοῦ Σωτήρος, τὰ τε περὶ τῆς αὐτοῦ σωτηρίας ἐδήλου δι' ὧν ἔφασκε· « Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ἔδου τὴν ψυχὴν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Καὶ τό· « Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου. » Καὶ τό· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἔδην. » Καὶ τό· « Ἐπιστρέψας ἐζωοποίησάς με, καὶ ἐκ τῶν ἀδύσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγές με. » Τίς δ' ἦν ὁ καταβάς καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῶν ἀδύσων ; τίς δ' ὁ σώσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον ; ἀλλ' οὗτος ὅς τῆς γενέσεως τὴν βίβλον ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστῆς ἀναγράφει, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ περὶ τοῦ Δαβὶδ ἀγαθὰ πᾶσιν ἡμῖν εὐαγγελιζόμενος.

β'. Οἶμαι δὲ τούτῳ τῷ πτώματι περιπεσεῖν τὸν Δαβὶδ διὰ μίαν ταύτην φωνήν, ἣν ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ

ἐννάτω προφήκτω ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐ-
θηνίᾳ μου, Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα (17)· » τὸ
γὰρ μέγα φρονήσαι· καὶ τοιοῦτον προεῖπαι βῆμα ὅτι
οὐκ ἂν ποτε σαλευθῆ, μένοι δὲ ἄτρεπτος καὶ ἀπαθής
ἐν τῇ εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον,
καὶ οὐχ ὅμοιον τῷ· « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον,
εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν· ἐὰν μὴ
Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγγύπησεν ὁ φυ-
λάττων αὐτήν· » ἐν εὐθηνίᾳ οὖν τῶν παρὰ τῷ Θεῷ
ἀγαθῶν γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προκόψας ἀρετῆς,
ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » διὸ
καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συνεργούντος
αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ Κυρίου, συμπλέκεται δὲ αὐτῷ πνεῦμα
ἀλλότριον· λέγει δ' οὖν ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ
εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν
αἰῶνα. Σὺ δὲ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγε-
νήθην τεταραγμένος· Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρ-
έσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. » Διδάσκων ὅτι πρό-
τερον εἰπὼν οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ
ταῦτα ἀποστρέψαντος τοῦ Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
διὰ τὴν μεγαλορήμονα φωνήν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι·
εἶτε ὠφελῆθεις ἐπὶ τούτοις, τὰ πάλαι ἑαυτοῦ κατορ-
θώματα, οὐκέτι ἑαυτῷ, τῷ Θεῷ δὲ προσγράφει λέγων·
« Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει
μου δύναμιν. » Ὅτε γάρ, φησὶν, ἀπέστρεψας τὸ
πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος, τότε
ἔγνω ὅτι καὶ πάλαι πρότερον τῷ σῷ θελήματι παρ-
έσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Εἰ γὰρ ἦν τι κάλλος
ὑπάρχον περὶ τὴν ἔμην ψυχὴν πρὸ τῆς ἁμαρτίας,
τοῦτο αὐτὸ ἐκ σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς μοι προσῆν·
ταῦτα δὲ μετὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀσθε-
νείας ὁμολογεῖ.

γ. Πλὴν ἐν τῷ ἔλθειν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προ-
φήτην, ἦνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβῆ, καὶ τὴν ἐν τῷ
πεντηχοστῷ ψαλμῷ εὐχὴν ἀναπέμπει λέγων· « Σοὶ

vicesimo nono psalmo sibi ait excidisse : « Ego
dixi in abundantia mea, Non movebor in æter-
num²⁸. » Namque animi elatio et talis elocutio,
qua significabat nunquam se fore commovendum,
sed firmum illibatamque mansurum in abundantia
sua, arrogans erat atque superba, neque similis
huic : « Nisi Dominus ædificaverit domum, in va-
num laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus
custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit
eam²⁹. » Itaque divinis beneficiis affluens, magnis-
que virtutibus auctus, ausus erat dicere : « Non
movebor in æternum. » Quare et protinus desti-
tutus fuit ab auctore bonorum ejus Domino, adhæ-
sitque illi spiritus alienus. Ait ergo in eodem psal-
mo : « Ego dixi in abundantia mea : Non movebor
in æternum. Tu autem avertisti faciem tuam, et
factus sum conturbatus. Domine, in voluntate tua
præstitisti decori meo virtutem³⁰⁻³¹. » Nimirum docet,
qui antea dixisset, non movebor in æternum, mox
faciem avertente ob superbam ejus vocem Deo, in
gravem incidisse perturbationem. Deinde his eru-
ditus pristina sua recte facta haud jam sibi sed
Deo tribuit, dicens : « Domine, in voluntate tua præ-
stitisti decori meo virtutem. » Cum enim avertisti,
inquit, faciem tuam, et ego factus sum conturba-
tus, tunc eundem te esse agnovi, qui olim quoque
voluntate tua præstiteras decori meo virtutem.
Nam si quis fuit decor animæ meæ ante peccatum,
is a tua gratia et munere dimanaverat. Hæc autem
post suæ infirmitatis cognitionem fatetur.

3. Cæterum cum venit ad eum Nathanus pro-
pheta, quo tempore rem ipse habuerat cum Bersa-
bea, piam illam vocem, quæ in quinquagesimo

²⁸ Psal. cxxix, 7. ²⁹ Psal. cxlvi, 1. ³⁰⁻³¹ Psal. cxxix, 7, 8.

(17) Anastasius Sinaita quæst. 9 perperam citat
hunc locum ex opere Eusebii ad Marinum, cum
reapert existet in opere ad Stephanum. En autem
Anastasio tractum, quo Eusebii ab eclogiarum nostro
breviatur suppletur : Ὁ γὰρ Νάθαν διὰ τῆς εἰρημένης
αὐτῷ πρὸς τὸν Δαβὶδ παραβολῆς διδάσκει, ὅτι κατὰ τὸν
μέγαν πειρασμὸν συνέθη τῷ Δαβὶδ τὸ ἁμάρτημα· παρ-
ίστησι δὲ ὁ λόγος, ὅτι μὴ εἰς πρόσωπον ἐτέρων,
μηδὲ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ διελέγηθη αὐτόν· ἀλλ'
εἰσελθὼν, φησὶ, πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ Δαβὶδ οὐ μόνον τοῖς
καθ' ἑαυτὸν ἐξαγορεύει τὸ πλημμελήθην, ἀλλὰ καὶ
εἰς τοὺς μετέπειτα ἀνθρώπους, τὸν ψαλμὸν ἐπιγράφας
εἰρησθαι αὐτῷ ἦνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβῆ, καὶ ἐν
τῷ ἔλθειν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην· οἶμαι δὲ
οὖν τούτῳ τὸ πονηρῶ πνεύματι ἐκδεῖσθαι αὐτόν,
διὰ μιαν ἐκείνην φωνήν, ἣν ἔφη· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ
εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » τοῦτο
γὰρ μεγαφρονήσαι, τοιοῦτον προεῖπαι βῆμα ὅτι οὐκ
ἂν σαλευθῆ, μένοι δὲ ἄτρεπτος καὶ ἀπαθής ἐν τῇ
εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον, καὶ
οὐχ ὅμοιον τῷ· « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς
μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, » καὶ τὰ ἐξῆς·
ἀλλ' ὁ γὰρ ἐπὶ τὸν Ἀπόστολος ταῦτα εἰδὼς, οὐκ ἐτόλμησε
φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » πεφρονεῖται
δὲ λέγων, « μὴ πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος
γένωμαι· » καὶ παραινεῖ λέγων· « Μηδεὶς καυχάσθω
ἐν ἀνθρώποις· ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω·
καὶ ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ· οὐ γὰρ ἑαυ-

τὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δοκιμὸς, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος
συνίστησι· » καὶ πάλιν ἡ προφητεία, « Μὴ καυχᾶσθε
καὶ μὴ λαλεῖτε ὑψηλὰ εἰς ὑπεροχὴν, μηδὲ ἐξελεύθετε
μεγαλορῆμοσύνην ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν· » ἀλλὰ καὶ
ὁ Σολομὼν φησὶ· « Μὴ καυχῶμαι ἐν εὐρίων· οὐ γὰρ
οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιούσα· » ὁ δὲ γε Δαβὶδ ἐν ἀγαθῶν
εὐθηνίᾳ τῶν παρὰ Θεῷ γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προ-
κόψας ἀρετῆς, ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς
τὸν αἰῶνα· » διὸ καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ
τοῦ συνεργούντος αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ Κυρίου, καὶ συμπλέ-
κεται αὐτῷ πνεῦμα πονηρὸν ὅθεν φησὶν· « Ἐγὼ
εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα·
ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενήθην τετα-
ραγμένος· » διδάσκων ὅτι πρότερον εἰπὼν, οὐ μὴ σα-
λευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἀποστρέφοντος τοῦ
Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τὴν μεγαλορῆμονα φωνήν,
ὁμολογεῖ τεταράχθαι· εἶτα ὠφελῆθεις ἐπὶ τού-
τοις, τὰ πάλαι κατορθώματα αὐτοῦ, οὐκέτι ἑαυτῷ
ἀλλὰ τῷ Θεῷ ἐπιγράφει λέγων· « Κύριε, ἐν τῷ θελή-
ματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν· ὅτε γὰρ
ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταρα-
γμένος, » τότε ἔγνω ὅτι καὶ πάλαι τῷ σῷ θελήματι
καὶ ἐκ τῆς σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς ὑπῆρχε περὶ τὴν
ἔμην ψυχὴν τὸ κάλλος· διὸ φησὶν, « ὠφελῆθεις δὲ ἐτα-
πεινώθην καὶ ἐξηπορήθην· ἀλλ' ἀγαθὸν μοι, ὅτι ἐτα-
πεινώσας με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαίωμάτά σου· » καὶ
« ἔγνω, Κύριε, ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἐν
ἀληθείᾳ ἐταπεινώσας με. »

psalmo est, emisit : « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. » Dum vero ait, tibi soli peccavi, non idcirco sic loquitur, quasi in solum Deum peccavisset : nam neque blasphemia neque perjurio neque simili impietate se obstrinxerat, ut quisquam merito existimaret ab eo adversus Deum fuisse peccatum. Verum, si plane loqui licet, magnopere peccaverat in Bersabeam, maxime in Uriam, in primis vero contra suam animam. Cur ergo hic ait, tibi soli peccavi? Nempe existimo eum intelligere : tibi soli notum fuit peccatum meum. Manifestius igitur addit : « et malum meum coram te feci. » Hominum quippe nullus mihi timor erat, nisi tuus ingruisset. Prosternens igitur humi faciem, haud ante surrecturum se ait, quam gratiam consequatur. Et comprecantur ei quicumque favent B felicitati ejus, orantque ut voti compos fiat. Propterea dictum est in tricesimo primo psalmo supra centesimum : « Memento, Domine, David et omnis mansuetudinis ejus. Sicut juravit Domino, votum novit Deo Jacob. Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei; si dabo somnum oculis meis et palpebris meis dormitationem, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob⁴². »

4. Dum ille sic orat atque affirmat se non ante ascensurum in lectum strati sui, neque domum suam ingressurum, insuper se non daturum palpebris suis dormitationem, donec invenerit futurum Domini locum; demonstrat ei Dominus Bethlehemum. Propterea post ejus precem ii qui secum orant sancti angeli Dei addunt : « Ecce audivimus eam in Ephratha. » Porro Ephratha Bethlehemus est, uti narrat Moyses ubi ait : « Mortua est Rachel, et sepulta est in via quæ ducit Ephratham; ipsa est Bethlehemus⁴³. » Sed et Michæas Ephratham ait esse Bethlehemum : « Et tu, Bethlehem domus Ephrathæ, nequaquam minima es in principibus Judæ⁴⁴. » Deinde orat David non solum ut cognoscat Domini locum, sed etiam ubinam futurum sit tabernaculum ejus, Tabernaculum vero sunt exuvie et corpus, quod sibi Dei Verbum ascivit. Et de loco quidem recte prænuntiaverunt dicentes : « Ecce audivimus eam in Ephratha⁴⁵. » De tabernaculo autem mox subjiciunt : « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur D eam; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. » Quibus verbis admonetur David, fore ut destinatum Domino tabernaculum fructus sit ex ejus stirpe gignendus

IX.

Cur Ruthæ meminerit evangelista.

1. Quidni divus Apostolus, qui alienigenarum gentium vocationem spiritu prævidebat per Evangelium suum futuram, quidni, inquam, alienigenæ femine meminisset? Alienigena sane erat Rutha,

μόνη ἡμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· λέγων δὲ, σοὶ μόνῃ ἡμαρτον, οὐ τοῦτό φησιν ὅτι εἰς τὸν Θεὸν ἡμαρτον μόνον· ὥστε γὰρ βλασφημίας, οὔτε ἐπιπορίας, οὔτε τοιαύτης τινὸς ἀσεβείας ὁ τρόπος αὐτοῦ τῆς ἀμαρτίας, ἵνα τις ὑπολάβοι αὐτὴν εἰς Θεὸν ἡμαρτηρέναι· ἀλλ' εἰ χρὴ εἰπεῖν, τὰ μέγιστα δὲ καὶ εἰς τὸν Οὐρίαν, ὑπὲρ πάντα δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν· πῶς οὖν ἐνταῦθα φησι, σοὶ μόνῃ ἡμαρτον; ἀλλ' οἶμαι τοῦτ' αὐτὸν λέγειν, ὅτι σοὶ μόνῃ ἐγνωσται τὸ ἀμαρτημά μου. Ἐπιφέρει γοῦν τὸ σαφέστερον ἐν τῷ· « Καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » Ἀνθρώπων γὰρ οὐδεὶς μοι φόβος ἦν, εἰ μὴ ὁ σὸς ἐπέκειτο φόβος. Ῥίψας γοῦν ἑαυτὴν ἐπὶ πρόσωπον, οὐ πρότερον ἀναστήσεσθαί φησιν, ἢ τυχεῖν τῆς ἀξιώσεως. Καὶ συνέχονται γε αὐτῷ πάντες οἱ ἀγαθῶν συνεργοί, παρακαλοῦντες εἰσακουσθῆναι αὐτόν· διδ' εἰρηται ἐν ἑκατοστῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠΐξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκῆνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὑπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. »

δ. Οὕτως δὲ αὐτῷ εὐχαμένῳ καὶ διαβεβαιωσαμένῳ, ὅτι μὴ πρότερον ἀναθήσεται ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, ὅτι τε οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἔτι οὐ δώσει τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμῶν, ἕως οὗ εὕρῃ τὸν μέλλοντα τοῦ Κυρίου τόπον, δεικνύσιν ὁ Κύριος αὐτῷ τὴν Βηθλεέμ· διὸ μετὰ τὴν εὐχὴν συννεξάμενοι αὐτῷ ἱεροὶ ἄγγελοι Θεοῦ ἐπιλέγουσιν ἐξῆς· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Ἐφραθᾷ δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεέμ, ὡς ἰστορεῖ Μωϋσῆς λέγων· « Ἀπέθανε δὲ Ραχὴλ, καὶ ἐτάφη ἐν ὁδῷ Ἐφραθᾷ· αὕτη ἐστὶ Βηθλεέμ. » Ἀλλὰ καὶ Μιχαίας φησὶ τὴν Ἐφραθᾷ εἶναι Βηθλεέμ, λέγων· « Καὶ σὺ, Βηθλεέμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾷ, οὐδαμῶς εἰ ἐλαχίστη ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰουδα. » Εἶτα ἐπέψατο ὁ Δαβὶδ οὐ μόνον τὸν τόπον γινῶναι τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁπόθεν ἔσται· σκῆνωμα δὲ τὸ σκῆνος καὶ τὸ σῶμα ὃ ἀνεληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει· εἰκότως περὶ μὲν τοῦ τόπου προαπήγγειλαν φησαντες· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Περὶ δὲ τοῦ σκηνώματος ἐξῆς ἐπιλέγουσιν αὐτῷ· « Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτὴν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Δι' ὧν διδάσκεται ὁ Δαβὶδ ὅτι τὸ μέλλον ἔσεσθαι τοῦ Κυρίου σκῆνωμα, ὁ καρπὸς ἦν ὁ ἐκ κοιλίας αὐτοῦ γεννησόμενος.

Θ

Διὰ τί τῆς Ῥούθ ἐμνημόνευσεν ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Καὶ πῶς οὐκ ἐμελλεν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κλῆσιν τῷ πνεύματι προθεωρῶν διὰ τοῦ οἴκειου Εὐαγγελίου γεννησομένην, τῆς ἀλλοφύλου μνημονεύειν; ἀλλοφύλος γὰρ ἡ Ῥούθ καὶ

⁴² Psal. cxxxi, 1-5. ⁴³ Gen. xxxv, 19. ⁴⁴ Matth. ii, 6. ⁴⁵ Psal. cxxxi, 6.

ἐξ ἀλλοφύλων τῶν ἀπηγορευμένων παρὰ Μωϋσεῖ A
Μωαβιτῶν· « Μωαβίται γάρ, φησὶ, καὶ Ἀμμωνίται
οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου ἕως τρίτης
καὶ τετάρτης γενεᾶς, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· » πλὴν
ἀλλὰ καὶ κρείττον τοῦ νόμου γενομένη θεοφιλῆς, εἰσ-
ήλθεν εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου· ἐπεὶ περὶ ὁ νόμος τοῖς
ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· « Δικαίη δὲ νόμος οὐ κεῖται, ἀλλ'
ἀνόμοις καὶ ἀνοποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς. »
Ἡ δὲ Ῥούθ οὐ τοιαύτη, εἰ καὶ τὸ γένος ἀλλόφυλος
ἦν, ὑπερβᾶσα δὲ τὸν διορισμὸν τοῦ νόμου, καὶ εἰσελή-
λυθεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κυρίου, καὶ τοῦ γένους
ἐχρημάτισε τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ, καὶ ἐν προγόνοις ἀνα-
ληφθῆναι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηξιώθη, διὰ τὴν τῶν
τρόπων, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν τοῦ σώματος εὐγένειαν·
πᾶσι τε ἡμῖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλοις μέγιστον
ὑπόδειγμα κατέστη, ὅτι δὴ ὁμοία πράξαντες αὐτῆ, B
τῶν ἰσῶν παρὰ τῷ θεῷ τευξόμεθα.

β'. Εἰκότως οὖν τὴν τῶν ἀλλοφύλων κλήσιν τε καὶ
εἰσποίησιν μέλλων εὐαγγελίζεσθαι, τῆ γενεαλογίᾳ
αὐτῆν τέθεικεν· ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλους μο-
νονουχὶ παιδεύων δι' αὐτῆς, ὅτι δὴ τὰ πάτρια κατα-
λιπόντες, εἰκότως καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς ἡμᾶς πληρω-
θήσεται· οὐκέτι γάρ ἐν ἀλλοφύλοις καταλεγόμεθα,
εἰδ' ἐξ ἀλλοφύλων χρηματίσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀληθι-
νοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ κλήρου τοῦ θεοῦ·
ἀναγκαίως δὲ αὐτὸν πάλιν ἐμνήσθη τῆς Ῥούθ, τὰ αἷτια
διὰ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας διδάξας τίνα ἦν τὰ λύ-
σαντα τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ νόμου τὴν φήσασαν·
« Μωαβίται οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυ-
ρίου. » Γέγονε γάρ ἡ Μωαβίτις ὡς Ῥαχὴλ καὶ ὡς
Λεία, αἱ ψυχοδόμησαν ἀμφοτέραι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ· C
πῶς δὲ οὐχὶ χρήσιμος ἦν τῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ γενεαλογία ἡ μνήμη τῆς Ῥούθ, ἐφ' ἣν
εἶρηται· « καὶ τὸ ποιῆσαι δύναμιν ἐν Ἐφραθᾷ, ἔσται
ὄνομα ἐν Βηθλεὲμ ; » προφητείας γάρ ἀντικρυς ταύτας
εἰκότως ἂν τις φαίη τυγχάνειν, τὸ ἐκ Βηθλεὲμ ὄνομα
τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ γενεαλογουμένῳ Ἰησοῦ Χριστῷ
ἐξάκουστον εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων θεωρῶν, καὶ τὴν
ἐν Ἐφραθᾷ γενομένην δύναμιν· δι' ἧς δυνάμειος
πάντα τὰ ἔθνη τὸν ἐκ τῆς Ῥούθ γενεαλογούμενον
Χριστὸν τοῦ θεοῦ ἐπιγίνοντα, δι' αὐτοῦ τῆς μὲν πα-
τρῶς ἀπέστη, τῆς Ῥούθ παραπλησίως, τῷ δὲ θεῷ
τοῦ Ἰσραὴλ ἑαυτὰ ἐπέδωκεν, ὁμοίως αὐτῆ πάλιν·
ὦν ἕνεκά μοι δοκεῖ οὐκ ἀσυλλόγιστος ἡ παράθεσις
τῆς Ῥούθ ἐν τῆ τοῦ Ματθαίου παρελήφθαι γενεα-
λογίᾳ. D

I.

Διὰ τί τὸν Ἰωακίμ Ἰεχονίας ὀνομάζει ὁ εὐαγγε-
λιστής.

α'. Διώνυμος ὄτος ἦν· ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν προφη-
την Ἰερεμίαν Ἰεχονίας ὀνομασθεὶς διακέκληται, δι'
ὧν φησιν, « Ἐτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκεῦος οὐ οὐκ ἔστιν
αὐτοῦ χρεῖα· διὸτι ἀπεβρόφη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα
αὐτοῦ· γῆ, γῆ, ἄκουε λόγον Κυρίου· γράψον τὸν ἄνδρα
τούτων ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῆ ἐκ τοῦ σπέρ-
ματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἄρχων ἐτι
ἐν τῷ Ἰουδα· » καὶ ἐπειδὴ τούτων ἕνεκα συνέθη τὴν

et quidem ex iis alienigenis quorum commercio
Moyses interdixerat, nempe Moabitis. « Moabitzæ,
inquit, et Ammonitzæ non intrabunt in Dei Eccle-
siam usque ad tertiam et quartam generationem,
imo in æternum⁴⁶. » Sed tamen hæc ob religionem
suam facta legi superior ingressa est in Ecclesiam
Dei : quoniam lex eos qui sub lege sunt alloquitur :
« Justo autem non est constituta lex, sed in-
justis et refractariis et impiis et peccatoribus⁴⁷. »
Rutha vero non erat ejusmodi, etiamsi gente ali-
enigena : sed supergressa legis fines in Ecclesiam
Dei introivit, et de genere habita est Israelitico,
atque inter progenitores Servatoris nostri dignanter
assumpta propter morum, non corporis, nobilita-
tem : nobisque omnibus genere ethnico natis maxi-
mum objectum est exemplum. fore ut si paria huic
feminæ faciamus, parem gratiam a Deo referamus.

2. Recte igitur qui alienigenarum vocationem
atque adoptionem nuntiaturus erat, hanc in genea-
logia mulierem posuit; nos ex alienigenis ortos
quodammodo per eam erudiens fore ut, si patrios
mores deseramus, jure optimo consentanea meritis
bona consequamur : neque enim diutius alienige-
nis annumerabimur, neque his oriundi appellabi-
mur, sed ex vero Israele ac populo qui est hæredi-
tatis Domini. Rursus necessario Ruthæ meminit
evangelista, dum in historia sua causas tradit, quæ
legis tollebant interdictum ejusmodi : « Moabitzæ
non intrabunt in Ecclesiam Dei. » Femina enim
Moabitis ad conditionem transiit Rachelis et Liæ,
quarum utraque ædificavit domum Israelis. Cur
autem non decuisset genealogiam Servatoris nostri
Jesu Christi mentio Ruthæ? de qua et illud di-
ctum fuit « facere virtutem in Ephratha, erit
nomen in Bethlehem⁴⁸. » Prophetias enim esse has
perspicuas quispiam dicet; videlicet e Bethleho
nomen Christi Jesu, cujus genealogiam texuit Mat-
thæus, per universas gentes diffusum cernens, vir-
tutemque in Ephratha patratam : ob quam virtu-
tem omnes gentes Christum Dei a Ruthæ genere
deductum agnoscentes, ejusdem causa a patriis riti-
bus æque ac Rutha recesserunt, sequæ Deo Israe-
lis, item ut illa, tradiderunt. Quas ob res haud
temere mihi videtur ad Christi genealogiam mentio
Ruthæ adjecta.

X.

Cur Joacimum nomine Jechoniae appellaverit evan-
gelista.

4. Binominis hic erat. Sed quoniam apud Jere-
miam prophetam is, qui Jechonias appellatur, ma-
ledicto appetitur his verbis : « Ludibrio habitus est
Jechonias tanquam vas cujus non est usus. Quam-
obrem abjectus est ipse et genus ejus; terra, terra,
audi sermonem Domini : Pone hunc virum proscri-
ptum, quia non constituetur de genere ejus super
thronum Davidis, qui diutius in Juda imperet⁴⁹; »

⁴⁶ Deut. xxiii, 3; II Esdr. xiii, 1. ⁴⁷ I Tim. i, 9. ⁴⁸ Ruth iv, 11. ⁴⁹ Jer. xxii, 28-30.

et quoniam horum causa prædicto regi contigit ut A
Babyloniam cum populo captivitatem subiret, merito inclytus evangelista, Redemptoris omnium Servatorisque scribens generationem, hujus quoque meminit contempti et projecti cum sua stirpe in Babyloniam terram, ideoque proscripti et captivi : hinc videlicet docens, qui ad prædicandam captivis libertatem missus fuerat a Patre, hunc esse Jesum Christum, de quo librum scribit, et ad quem spectat quod apud prophetam recitatur oraculum : « Spiritus Domini super me, eo quod unxit me : ad annuntiandum pauperibus misit me, prædicandamque captivis libertatem ⁸⁹. » De quo alio item loco ait propheta : « Ipse ædificabit urbem meam, atque a captivitate populum meum revocabit ⁹⁰. »

2. Tempestive igitur Jechoniæ et hujus animæ, B
atque iis qui similem illi passi fuerant ignominiam et animarum captivitatem, Redemptoris adventum nuntiat Matthæus, qui Filii Dei genealogiam, itemque aliorum sontium peccatorumque hominum, scribit. Unus enim idemque sermo est, qui Davidis crimem circa Uriæ uxorem, et Judæ fornicationem, et alienigenam seu Moabitidem Rutham, memorat. Idem sermo Jesum cum publicanis peccatoribusque viventem, et turpissima ab hominibus perpessum, et denique cum maleficis crucifixum exhibet. Erat vero is sermo quo dictum est : « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi ⁹¹. » Oportebat enim eum, qui futurus erat expiator veterum quorumvis criminum ac futurorum, quique animam positurus erat pro hominum animalibus; hunc, inquam, oportebat ea mala omnia perpeti, et peccatorum impiorumque pœnas ipsum innocuum sustinere, donec oracula de eo dicta, et reliqua exitum haberent. De eodem quoque mirificus ait Isaias : « Hic nostra peccata perfert, et pro nobis petitur : ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, infirmatus est propter scelera nostra, livore ejus sanati nos omnes fuimus ⁹². »

3. Quod si propheta de Jechonia ait terræ : « Pone hunc virum proscriptum, quia non surget de genere ejus qui sedeat super thronum Davidis, regnetque in Juda ⁹³ : » haud prorsus negat superfuturum hujus genus, sed neminem regnaturum affirmat de stirpe ejus in gente Judaica : quod revera ita se habuit. Itaque dicit : « Ludibrio habitus est Jechonias, ceu vas cujus nullus est usus. Quamobrem projectus est ipse et genus ejus in incognitam sibi regionem ⁹⁴ : » quibus verbis perspicue Babylonicam terram designat. Jam vero qui ad libertatem captivis nuntiandam, et peccatorum catenas atque animarum olim morte devinctarum solvenda vincula missus fuit, is sane ad horum omnium salutem patrandam venit. Quare de ipso vaticinatur David : « Misit verbum suum et sanavit eos ab interitionibus suis. Constitemini Domino misericordias ejus et

εις Βαβυλώνα αιχμαλωσίαν ἄμα τῷ λαῷ ὑποστῆναι τὸν εἰρημένον, εἰκότως ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς τοῦ Αὐτρωτοῦ καὶ Σωτῆρος ἀπάντων ὑπογράρων τὴν γένεσιν, καὶ τοῦδε ἐμνήσθη τοῦ ἡτιμωμένου τοῦ ἀποβριμέντος ἄμα τῷ σπέρματι εἰς τὴν Βαβυλωνίων γῆν, τοῦ ἐκκηρύκτου γενομένου, τοῦ αιχμαλωτοῦ· διέδσκων ὅτι κηρύξει αιχμαλώτοις ἄφεςιν ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, οὗτος ἦν Ἰησοῦς Χριστὸς, οὗ τὴν βίβλον ἀναγράφει, εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ φάσκον ἐν τῷ προφήτῃ λόγιον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, ὃ εἰνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξει αιχμαλώτοις ἄφεςιν· » περὶ οὗ καὶ ἐν ἐτέρῳ φησὶν ὁ αὐτὸς προφήτης· « Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αιχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει. »

β'. Κατὰ καιρὸν τοιγαροῦν αὐτῷ τε Ἰεχονία καὶ τῇ τούτου ψυχῇ, τοῖς τε τὴν Ἰσρὴν αὐτῷ πεπονηθέντι ἀτιμίαν τε καὶ ψυχῶν αιχμαλωσίαν, τὴν τοῦ Αὐτρωτοῦ παρουσίαν εὐαγγελίζεται Ματθαῖος ὁ τὴν γένεσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ τῶν ἄλλων ὑπαιτιῶν καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνδρῶν καταγαγών· εἰς γὰρ ἦν καὶ ὁ αὐτὸς λόγος, δι' ἣν καὶ τῆς τοῦ Δαβὶδ περὶ τὴν τοῦ Οὐρίου γυναικα παρανομίας, τῆς τε τοῦ Ἰούδα πορνείας, τῆς τε ἀλλοφύλου καὶ Μωαβιτίδος Ῥούθ ἐμνήσθη· ὁ αὐτὸς δὲ τυγχάνει καθ' ὃν καὶ τελώναις καὶ ἀμαρτωλοῖς συμβιοῦντα, καὶ ἀσχιστά γε ὑπὸ ἀνθρώπων ὑπομένοντα, καὶ τέλος ἄμα τοῖς κακούργοις σταυρούμενον αὐτὸν εἰσάγει· ἦν δ' οὗτος ὁ λόγος καθ' ὃν εἴρηται· « Ἴδε ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ἐχρῆν γὰρ τὸν μέλλοντα καθάρσιον γίνεσθαι τῶν πάλαι πύποτε πεπλημμεληκῶτων καὶ τῶν γε μετὰ ταῦτα γενησομένων, ἀντίψυχόν τε τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, διὰ πάντων τῶν εἰρημένων διελθεῖν καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ ἀσεβῶν τιμωρίας αὐτὸν ἀναμάρτητον ὄντα ὑπομένειν, ὡς ἂν πληρωθεῖ εἰς αὐτὸν τὰ θεοπλάσματα, τὰ τε ἄλλα· καὶ δι' ὃν φησὶν ὁ θαυμάσιος Ἰσαίας· « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν αἴρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἰάθημεν. »

γ'. Εἰ δὲ λέγοι ὁ προφήτης περὶ τοῦ Ἰεχονία τῆ γῆ, « Γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῆ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἀρχῶν ἐπι ἐν τῷ Ἰουδα, » οὐ πάντως ἀναιρεῖ τὸ στήσεσθαι αὐτοῦ σπέρμα, ἀλλὰ τοῦ βασιλεῦσαι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ· ὃ καὶ γέγονεν ἀληθές· λέγει γοῦν, « Ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκεῦος οὐ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεια, διότι ἀπεβρίβη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς γῆν ἦν οὐκ ἔδει· » ἀντικρὺς τὴν Βαβυλώνας γῆν θεοπέζων· πλὴν ἄλλ' ὁ ἐλθὼν κηρύξει αιχμαλώτοις ἄφεςιν, καὶ τὰς τῶν ἀμαρτιῶν σειρὰς, τῶν τε πάλαι ὑπὸ τὸν θάνατον πεπεδημένων ψυχῶν τοὺς τε δεσμούς λύσει ἀπεσταλμένος, ἐπὶ τὴν πάντων τούτων ἐλήλυθε σωτηρίαν· διὸ φησὶν ὁ Δαβὶδ περὶ αὐτοῦ θεοπέζων· « Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διασπορῶν αὐτῶν· ἐξομολογήσθε τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ θαυμάσια αὐτοῦ

⁸⁹ Isa. Lxi, 1; Luc. iv, 18. ⁹⁰ Isa. xlv, 13. ⁹¹ Joan. i, 29. ⁹² Isa. liii, 4. ⁹³ Jer. xlii, 50. ⁹⁴ ibid. 28.

τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἔτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συνέκλασε· καὶ ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· ἐταπεινώθησαν, καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ σκότους καὶ σκιᾶς θανάτου, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διέβηξε. Ἔταῦτα γὰρ περὶ τῆς ἐκ τοῦ θανάτου διὰ Χριστοῦ γενομένης ἀπολυτρώσεως λέγεται, ὡς συνῆδει καὶ τὸ φάσκον λόγιον· «Κατέπειν ὁ θάνατος ἰσχύσας.» Καὶ πάλιν· «Ἀφεῖλεν ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου.» Τηρητέον δὲ ὅτι μὴ διαπίπτει ὁ χρησμός ὁ φήσας, «Οὐ μὴ ἀναστῆ ἐκ σπέρματος Ἰεχονίου καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἀρχὼν ἔτι ἐν τῷ Ἰουδαίᾳ.» ἐπὶ μὲν γὰρ ἐκ τῆς τοῦ Ἰουδα φυλῆς μετὰ Ἰεχονίαν τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας κατέστη διάδοχος· μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλωνίων αἰχμαλωσίαν, ὑπὸ τοῖς ἀρχιερεῦσι διετέλεσε τὸ πᾶν ἔθνος ἀρχόμενον μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας· ἦσαν γοῦν κατ' αὐτὸν τετράρχαι οἱ περὶ τὸν Ἡρώδη καὶ Φίλιππον, ἡγεμῶν τε Πιλάτος, καὶ ἐπὶ πᾶσι βασιλεῖς.

IA'

Διὰ τί ταῖς ἐν τῇ γενεαλογίᾳ κέχρηται ὑποδιαστολαῖς, μὴ ὁμοῦ συνάψας ἀπὸ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν Χριστὸν γενεὰς τεσσαράκοντα δύο, διεῶν δὲ τὰς διαδοχὰς καθ' ὅσας ἐξέθετο ἀπορισμαίους.

Διὰ τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ λαοῦ τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας παρισταμένας· ἄλλη μὲν γὰρ ἦν ἡ ἀπὸ Ἀβραάμ καὶ ἐπὶ Δαβὶδ, καὶ πάλιν ἑτέρα ἡ ἀπὸ Δαβὶδ, ἦτε μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας, ὡς πάλιν ἡ ἀπὸ ταύτης μέχρι τοῦ Χριστοῦ· ἀπὸ μὲν γὰρ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν Δαβὶδ οὐ φαίνονται· ὑπὸ βασιλείας πολιτευσάμενοι ἤρξαν δὲ τοῦ ἔθνους μετὰ Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν οἱ ἐπικληθέντες παρ' αὐτοῖς κριταί· καὶ ἦν τις ἰδιος τῆς τούτων καταστάσεως· ἀλλ' οὐδὲ τὰ Ἰεροσόλυμα πῶς συνειστήκει, οὐδὲ γε ὁ ἐν αὐτοῖς ναὸς· διόπερ ἐπιστημόνως ὁ εὐαγγελιστὴς μὴ συγχέων τὴν ἱστορίαν, μέχρι Δαβὶδ ἔστη, τοὺς ἀπὸ Ἀβραάμ ἰδίως κατεριθμήσας· εἶπ' οὖν πάλιν ἐπειδήπερ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας οἰκεῖσι κέχρηται βασιλεῦσι, τοῖς τε ἀπὸ Δαβὶδ ἀρξασί καὶ τοῖς ἐν τῇ διαστάσει τοῦ λαοῦ γενομένοις· τὸ τε ἐν τῇ Ἰερουσαλήμ ἱερὸν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας διήρκεσεν, εἰκότως καὶ τούτους πάλιν ἰδίως ἀφορίσας, ὅφ' ἕνα συνήγαγεν ἀριθμὸν· ὡσπερ οὖν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας μέχρι τοῦ Χριστοῦ, παρ' οἷς οὐκέτι μὲν ἡ τοῦ Δαβὶδ συνέστη βασιλεία, μεταπεπτῶκει δὲ τὰ τῆς ἡγεμονίας ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰουδα φυλῆς ἐπὶ τὸ τῶν ἱερέων γένος, οἱ δὲ καὶ ἤρξαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Κύρου χρόνων καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν· ὅθεν καὶ τούτους ἰδίως ἀφορίσας, καθ' ἑαυτοὺς ἠρίθμησεν· οὐκ ἀσυλλογιστως ἄρα τὰς τρεῖς πεποιθῆται διαστολὰς διὰ τὰς ἀποδοθείσας αἰτίας.

IB'

Διὰ τί ἀπὸ τῶν Δαβὶδ χρόνων ἐπὶ Ἰεχονίαν καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ἐπτά καὶ δέκα βασιλευσάντων, δεκατέσσαρες εἶναι φησι γενεὰς ὁ εὐαγγελιστὴς.

α'. Εἰ μὲν διαδοχὰς ἀναγράφειν αὐτῶν προὔκειτο

A mirabilia ejus filiis hominum. Quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Et suscepit eos de via iniquitatis eorum. Humiliati sunt : sed eduxit eos de tenebris et umbra mortis, et vincula eorum dirupit ⁵⁵. » Hæc nimirum de redemptione a morte per Christum dicuntur; cui rei consonat aliud oraculum : « Devoravit mors prævalens ⁵⁶. » Rursusque : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie ⁵⁷. » Porro animadvertendum est, non excidere vaticinium quod ait : « Non surget de genere Jechoniæ qui sedeat super thronum Davidis, qui ulterius in Juda imperet : » quia nemo reapse de tribu Judæ post Jechoniam Davidici regni fuit successor. Etenim post Babylonicam captivitatem subdita fuit pontificibus universa gens usque ad Servatoris nostri Jesu Christi adventum : quo in terris versante, tetrarchæ erant Herodes atque Philippus, præses Piliatus, dominusque omnium Cæsar imperator.

XI

Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul coniungens generationes ab Abrahamo ad Christum quatuordecim duas, sed dividens successiones per ea quæ scribit segmenta.

Hoc facit propter diversas populi constitutiones, quæ ex historia exploratæ sunt. Alia quippe fuit constitutio ab Abrahamo ad Davidem, rursusque alia a Davide usque ad captivitatem; quam subsequitur tertia usque ad Christum. Namque ab Abrahamo ad Davidem constat Hebræis non fuisse reges, sed geni post Moysen et Josuam imperavisse eos, quos iudices appellabant : et erat quidam peculiaris mos horum successionis. Sed neque fortasse Hierosolyma adhuc erant ædificata, neque certe ibidem templum. Quare sapienter evangelista sine historię perturbatione in Davide substituit, dum Abrahami posteros separatim enumeraret. Deinde rursus, quoniam a Davide usque ad captivitatem Hebræi propriis usi sunt regibus, partim Davidis successoribus, partim iis qui populi segregatæ parti imperitaverunt; quo tractu temporis Hierosolymis templum a conditu suo usque ad captivitatem perseveravit; merito evangelista hos quoque separans sub peculiari classe conclusit. Jam vero quia post captivitatem usque ad Christum nullum jam erat Davidis regnum, sed a Judæ tribu in genus sacerdotale principatus deciderat, quæ dominatio a Cyri temporibus ad Christi nativitatem mansit; idcirco et hos successores separata in classe recensuit. Atque hæc causæ fuerunt, propter quas haud temere evangelista tres fecit distinctiones.

XII.

Cur cum a Davidis temporibus usque ad Jechoniam seu ad Babylonicam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista.

1. Si successiones scribere propositum Matthæo

⁵⁵ 1. cor. cvi, 20, 21, 14, 16 17. ⁵⁶ Isa. xxv, 8. ⁵⁷ ibid.

suisset, speciose hunc aliquis reprehenderet, ceu A qui regum seriem abruptisset. Constanti enim affirmatione in Regum libris et in Paralipomenis post Joramum Josaphati filium tres continenter regnant, Ochozias, Joasus et Amasias : quibus succedunt Ozias, Joathamus et Achazus. Nihilominus, prætermis- missis evangelista tribus prioribus, Joramo Josaphati filio statim subnectit Oziam, Jothamum atque Achazum, intermedios illos præteriens. Id si, inquam, fecisset cum regum seriem texere decrevisset, scriptura ejus mendosa quodammodo videretur. Nunc revera haud successiones sed generationes enumerare sibi proposuit : hoc enim significat sermo dicentis : « Omnes itaque generationes ab Abrahamo usque ad Davidem, generationes quatuordecim : rursusque a Davide usque ad Jechoniam B seu ad Babylonicam transmigracionem, generationes quatuordecim » non successiones quatuordecim ; merito igitur omni reprehensione carebit. Jam quia Matthæus successionum nomine non est usus ; regum autem historia et Paralipomena successiones narrant non generationes, nulla in horum comparatione pugna apparet.

2. Age vero generationis nomine appellare non licet hominis ætatem, quoniam sæpe accidit aliis quidem breviter vivere celeriterque exstingui ætate infantis ; aliis usque ad pueritiam venire ; aliis ad juventam ; aliis ad virilem ætatem ; aliis denique ad extremam usque senectam vitam producere. Quam vero æstimare licet generationem ? siquidem alius vivit usque ad decimum annum, alius ad vicesimum, alius ad quinquagesimum, alius usque ad septuagesimum ; alius denique vel centesimum superavisse annum non apud veteres solum, verum etiam apud nos conspicitur. Cur igitur existimant hominis vitam appellandam esse generationem ? Sed neque tempus usque ad prolem primo susceptam sic appellare licet : namque alii ante ætatis annum vigesimum nubes gignunt : alii ne post trigesimum quidem ætatis annum : et coætaneos quoque videas, alios quidem in prima genitura adhuc consistentes, alios jam in quartam progressos : ita ut quinquagesimo anno alii nepotes videant, alii vero ne septuaginta quidem annorum spatio prolem ullam nanciscantur. Quo pacto igitur numerandæ essent generationes, a macrobiis an ab oligochroniis ? a mature, an a sero gignentibus ? ab iis qui in prima genitura versantur, an ab iis quibus jam plures liberi sunt ? Quibus ita perpensis divus evangelista, haud successiones scribere studens, sed generationes secundum rationem sibi exploratam enumerans, successionum historiam neglexit ; tot vero homines ad genealogiam assumpsit, quot ei sufficiebant ad quatuordecim generationes explendas. Sic ejus veridicus D tradidit.

(17*) Cod. fem. genere. Sic ante, et infra.

(18) Matthæum putat Eusebius *generationis* vocabulo certum quemdam æt solemnem intelligere æonorum numerum. Profecto de temporali γενεά;

και εὐλόγως τις ἐμέμψατο ὡς παρεκθεμένῃ τὴν τῶν βασιλέων διαδοχὴν· ἐν γὰρ ταῖς Βασιλείαις καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (17*) συμφώνως μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφάτ, τριῶν ἐφεξῆς βασιλευσάντων Ἰχοζία καὶ Ἰωὰς καὶ Ἀμασία, εἶτα μετ' αὐτοὺς Ὀζία καὶ Ἰωάθαμ καὶ Ἀχάζ, παρελθὼν τοὺς προτέρους τοὺς τρεῖς δευτερευούσης, μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφάτ ἐξῆς συνάπτει τὸν Ὀζίαν καὶ τὸν Ἰωάθαμ καὶ τὸν Ἀχάζ, τοὺς εἰρημένους μεταξὺ παρελθόν· τοῦτο δ' εἰ πεποιθῆκει σκοπὸν θέμενος τὴν τῶν βασιλέων διαδοχὴν ἐκθέσθαι, χρὴν ὡς ἡμαρτημένην ἐκθέσθαι τὴν παρ' αὐτῷ γραφὴν· ἐπειδὴ δὲ οὐ διαδοχὰς, ἀλλὰ γενεὰς ἀριθμῆσαι πρόθετο, τοῦτο γὰρ ὁ λόγος αὐτῷ βούλεται φησαντι· Ἐπειὶ οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ πάλιν ἀπὸ Δαβὶδ μέχρι Ἰερχονίου καὶ τῆς μετοικησίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· ἀλλ' οὐ διαδοχαὶ δεκατέσσαρες, εἰκότως πάσης ἀπολύοιτ' ἂν κατηγορίας· ἐπεὶ διὰ τί μὴ διαδοχὰς ὠνόμασε, τῆς δὲ ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ Παραλειπομένοις ἱστορίας διαδοχὰς ἀλλ' οὐ γενεὰς ἱστορούσης, οὐκ ἂν γένοιτο ἐναντίωμα ἐκ τῆς ἀμφοτέρων παρεθέσεως.

β'. Γενεάν γὰρ χρόνον ἀνθρώπου ζωῆς οὐχ οἶόν τι ἐστὶν ὀνομάζειν, ἐπεὶ συμβαίνει πολλάκις τοὺς μὲν ἐπὶ βραχὺ βιώσασθαι, καὶ θάπτον ἀποσθεσθῆναι κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς ἡλικίαν, τοὺς δὲ μέχρι τοῦ μαιρακίου φθάσαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν νεανίαν προσελθῆναι, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν ἄνδρα, τοὺς δὲ καὶ ἐπ' ἔσχατον γῆρας παρατείναι τὴν ζωὴν· ποίαν οὖν τις ἀριθμῆσει γενεάν ; εἰ ὁ μὲν φέροι μέχρι δεκάτου ἔτους, ὁ δὲ μέχρις εἰκοστοῦ, ὁ δὲ μέχρις πεντηχοστοῦ, ἄλλος δὲ μέχρις ἑβδομηχοστοῦ, ὁ δὲ καὶ τὰ ἑκατὸν ὑπερβάς οὐ μόνον ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἀλλὰ καὶ παρ' ἡμᾶς ὁρᾶται· πῶς οὖν οἴονται τὴν ἀνθρώπου ζωὴν γενεάν ὀνομάζειν ; ἀλλ' οὐδὲ μέχρι τῆς παιδοποιίας· οἱ μὲν γὰρ πρὸ τῶν εἰκοσι ἑτῶν γήμαντες πεπαιδοποιήθησι, οἱ δὲ οὐδὲ ὑπὲρ τὰ τριακοντα γενόμενοι· καὶ τῶν ἱσραηλίων δὲ ἴσοις ἂν τοὺς μὲν ἐπὶ πρώτους υἱοὺς στήσας, τοὺς δὲ ἐπὶ τετραγονίαν ἐλάσαντας· ὥστε ἐν πεντήκοντα ἔτεσι, τοὺς μὲν ἐχθόνους θεάσασθαι, ἑτέροισι δὲ ἐν ἑβδομηκοντα μηδενὸς ἀζιωθῆναι παιδός· πῶς οὖν ἀριθμητέον τὰς γενεάς ; πότερον ἐκ τῶν μακροβίων ἢ τῶν ὀλιγοβίων ; καὶ ἐκ τῶν ταχὺ πεπαιδοποιημένων, ἢ τῶν βραδέων ; καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ πρώτοις υἱοῖς σαλευσάντων, ἢ ἐκ τῶν ἐπὶ πλείοσι διαδοχαῖς ; ὧν οὕτως ἐξητασμένων ὁ θεὸς εὐαγγελιστῆς οὐ διαδοχὰς προθέμενος εἰπεῖν, γενεὰς δὲ, καθ' οὓς αὐτὸς ἠπίστατο λόγους (18) ἀπαριθμούμενος, τῆς μὲν ἐν ταῖς ἱστορίας διαδοχῆς ἤττον πεφρόντικε, τοσούτους ἀναλαμβάνει εἰς τὴν γενεαλογίαν, ὅσοι ἀπήρουν αὐτῷ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν· οὕτως τε αὐτῷ ὑγιῆς ἀποσώζεται ὁ λόγος, καὶ οὐδαμῶς ἐναντίος τῇ τῶν ἱστοριῶν γραφῇ.

sermo est, neque omnino contrarius historiarum:

spatio controversia inter veteres satis nota est, quam ego ipse attingi in adnotationibus ad nov. fragmenta Dionysii Italici, cap. 13, n. 4, Script. vet. t. II, p. 474.

Γ΄.

Α

XIII.

Διὰ τί τῶν μετὰ Ἰεχωρίας ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ γενεαλογουμένων δύο καὶ δέκα ὄντων, ὁ εὐαγγελιστῆς δεκατέσσαρας πάλιν εἶπαι γῆσιν.

α. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν οὐ γὰρ διαδοχάς, γενεάς δέ, ὡς ἔφην, ἀναγράφειν ἐβούλετο· συμβαίνει δὲ πολ- λάκις ἐν μακροβίοις καὶ πολυτέσει, τὰς μὲν γεγονέναι τῶν ἀνδρῶν τὰς διαδοχάς, τὸν δὲ τῶν γενεῶν ἀριθμὸν ἀποδεδοῦσθαι πλήρη· ἢ δὴ οὖν λόγῳ ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐπὶ τὴν αἰχμαλωσίαν πλείοσιν οὔσι τὸν ἀριθμὸν τοῖς ἐν τῇ διαδοχῇ φερομένοις, ὀλιγώτεραι ἀπεδόθησαν αἱ γενεαί· ἐν γὰρ διαδοχαῖς ἀνδρῶν ἐπὶ καὶ δέκα, γενεαὶ εἰρηγναι δεκατέσσαρες· κατὰ τὸν αὐτὸν λογισμὸν καὶ οὖν ἐπ' ἀνδρῶν διαδοχαῖς δώδεκα, αἱ δεκατέσσαρες ἂν ἐπληροῦντο γενεαί, μακροβίων ὡς εἰκὸς πολυχρονίων αὐτῶν δὴ τῶν δώδεκα γεγενη- μένων, καὶ ἀρκούντων εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν δεκα- τεσσάρων γενεῶν. Μία μὲν ἀπόδοσις τοῦ ζητηθέντος ἔστι.

β. Καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν εὐροῖς ἂν ἀκριβῶσας κατὰ τὴν ἱστορίαν δεκατέσσαρας ἀνομασμένους καὶ ἐν τῇ παρούσῃ διαδοχῇ, εἰ πρὸς τοῖς δώδεκα συναριθμηθείας αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν τοῦ Ἰω- σὴφ χρηματίσαντα· προσθείης τε τούτοις καὶ τὸν Ἰε- χονίαν τὸν ἐν Βαβυλῶνι γεγενημένον, οὐχὶ τὸν πρὸ τῆς μετοικησίας ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ βασιλεύσαντα· δύο γὰρ ὁμώνυμοι γεγονάσιν Ἰωακείμ μετὰ Ἰωσίαν, ὃ γε αὐτοῦ τοῦ Ἰωσίου υἱός, ὃς μετὰ τούτων ἐβασί- λευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ὁ τούτου παῖς ἑτερός C Ἰωακείμ· οὗτοι δὲ καὶ Ἰεχονίαι ἐχρημάτισαν, ἐξε- ληθισθέντες αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος. Ὁ τοίνυν πρῶτος Ἰωακείμ ὁ καὶ Ἰεχονίας υἱός ὢν Ἰωσίου, ταῖς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας συγκαταλεγέσθω γενεαῖς· ὁ δὲ τού- του παῖς ὁ δευτέρος Ἰωακείμ καὶ αὐτὸς Ἰεχονίας, υἱός ὢν τοῦ πρώτου Ἰωακείμ, τοῦ δὲ Ἰωσίου ἔκγονος, ἐν τοῖς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν γενεαλογουμένοις ἀριθμούμενος, τέλειον ἀποδείη ἂν τὸν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸν (19).

γ. Περὶ δὲ τοῦ δύο γεγονέναι Ἰωακείμ, μαρτυρη- σαι ἡ τῶν Βασιλειῶν Γραφή, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρό- πον· « Καὶ ἐβασίλευσε Φαραὼ Νεχαὼ ἐπὶ τὴν Ἰσραὴλ τὸν Ἐλιακείμ υἱὸν Ἰωσία βασιλέως Ἰούδα, ἀντὶ Ἰωσία τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπέστρεψε τὸ ὄνομα D αὐτοῦ Ἰωακείμ. » Οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἰῖδς εἰκοσι- πέντε ἐτῶν Ἰωακείμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν· καὶ ἐν- δεκα ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ· » οἷς μεθ' ἑτέρα ἐπιλέγει· « Καὶ τὰ λοιπὰ τῶν λόγων Ἰωακείμ, καὶ πάντα ὅσα ἐποίησεν, οὐκ ἴδου γεγραμμένα ἐπὶ βί- βλῳ λόγων τῶν ἡμερῶν τοῖς βασιλεύουσιν Ἰούδα; καὶ ἐκοιμήθη Ἰωακείμ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ ἐβασίλευσεν Ἰωακείμ υἱός αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ· υἱός ὄντων καὶ δέκα ἐτῶν Ἰωακείμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐ-

⁶⁶ IV Reg. xxiii, 34.

(19) Tractus hic refertur etiam in Nicetæ catena cod. Vat. A, f. 67, hoc initio : Et γὰρ καὶ δώδεκα ἔκοσιν εἶναι οἱ ἐν τῇ τριτῇ διαδοχῇ γενεαλογούμε-

Cur cum a Jechonia ad Josephum duodecim in ge- nealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicat.

1. Rei causa eadem est : non enim successiones sed generationes, ut dixi, conscribere volebat. Sæpe vero contingit, ut in macrobiis atque longævis, quicumque fuerit succedentium numerus, nihilominus ipse generationum numerus plenus habeatur. Quam ob rem sicuti in classe patrum-familias a Davide ad captivitatem, cum paulo major succedentium numerus esset, pauciores tamen ab evangelista proditæ sunt generationes ; namque in xvii virorum successionibus generationes xiv dictæ sunt ; eodem nunc quoque consilio in hominum successionibus xii, expletæ dicuntur genera- tiones xiv, quia videlicet xii illi, ut credere par est, macrobii fuerunt atque longævi, ita ut suffecerint ad xiv implendas generationes. Ad quæstionem hæc prima responsio est.

2. Sed enim alia quoque ratione inita invenies, si diligenter historiam consideraveris, quatuorde- cim in hac ipsa historia appellatus, si, præter duodecim, numeraveris Jesum Christum ipsum Josephi filium existimatum, hisque adjunxeris etiam Jechoniam, illum scilicet qui Babylonem transla- tus fuit, non alterum qui ante Babylonicam capti- vitatem Hierosolymis imperavit. Duo quippe fuerunt homonymi ; Joacimus videlicet post Josiam, qui fuit ejusdem Josiæ filius et Hierosolymis regni suc- cessor ; rursus alter Joacimus prædicti homonymi filius. Hi Jechoniæ quoque appellati fuerunt, no- mine eorum ad Græcam formam inclinato. Prior itaque Joacimus, idemque Jechonias, filius Josiæ, in generationibus ante captivitatem concludatur. Hujus autem filius, alter Joacimus, idemque pari- ter Jechonias, prioris Joacimi filius, Josiæ nepos, si cum iis recenseatur qui inter captivitatem et Christum fuerunt, plenus existet quatuordecim generationum numerus.

3. Porro duos fuisse Joacimos, Regnorum testa- tur Scriptura his verbis : « Regemque constituit Pharao Nechao Eliacimum Josiæ filium pro Josia patre ejus, vertitque nomen ejus Joacimum ⁶⁶. » Qui- bus deinde addit : « Filius viginti quinque annorum erat Joacimus, et annis undecim regnavit Hieroso- lymis. » Rursus deinceps prædicta historia : « Reli- qua autem sermonum Joacimi et omnia quæ fecit, nonne ecce scripta sunt in libro sermonum dierum regum Judæ ? Et dormivit Joacimus cum patribus suis : regnavitque Joacimus filius ejus pro eo. Fi- lius octodecim annorum erat Joacimus cum regnare cæpit, tribusque mensibus regnavit Hierosolymis. Nomen matris ejus Estha. Et fecit malum coram

voι, ἀλλ' εὐροῖς ἂν ἀκριβῶσας, etc., ut apud hæc nostram epitomen sequitur.

Domino, juxta omnia quæ fecerat pater ejus. Tempore illo venit Nabuchodonosorus rex Babylonis contra Hierosolyma, et urbs fuit obsessa. Accessitque Nabuchodonosorus rex Babylonis ad civitatem, servique ejus oppugnabant eam. Egressusque est Joacimus rex Judæ ad regem Babylonis, ipse et servi ejus et mater et optimates et eunuchi. Translatæque sunt bellicæ regni vires Hierosolymis Babylonem captivæ⁵⁹. » Alter igitur hic est Joacimus, qui Babylonem deportatus fuit. Is idem erat, quem Jechoniam Jeremias appellat, Josiæ nepos non filius. Idcirco is merito connumerabitur in tertia classe generationum quatuordecim, quæ a Jechonia ad Christum excurrit: interim dum pater ejus, Josia genitus, cum suo parente in superioribus generationibus numeratur. Atque ita nobis etiam postremarum quatuordecim generationum integer conficitur numerus.

ταὶς ἀνωτέρω γενεαίς καταριθμουμένου· οὗτος ἡμῶν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς συνίσταται πλήρης.

XIV.

Cur fabri filius servator noster maluerit quam nobilis alicujus illustrisque viri videri.

Non ad summam divinum regnum ostendendum venit; ideoque nec gloriose nec pompaticè nobis adfuit. Porro iter illi in cælum fuit ejusmodi, ut vitam hominum expiaret, dum se ex hominum grege Agnum Dei morti devotum et piacularem pro nobis omnibus traderet. Quamobrem ut sine ullo impedimento ad hunc finem tenderet, plurimam prodigiorum suorum partem celandam tenebrisque operiendam curabat, modo velans quominus res gestæ suæ in vulgi notitiam efferrentur, modo loca deserta sequens atque in montibus commorationes. Quin etiam divinam suam transfigurationem ne cunctis quidem discipulis suis, sed tribus tantum ostendit; hisque adeo mandavit, ne cui visum dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret. Neque pro nobis ea passus esset, quæ scripta sunt, si magnifici regis specie divinoque cum comitatu aut exercitu adventavisset, simul divina prodigia edens, seque universa natura potiorum demonstrans. Recte igitur, secundum Apostolum, « se ipsum exinanivit, formam servi accipiens⁶⁰, » pauperisque Josephi non recusavit illius videri. Sic enim veridica apparet sententia de illo loquens: « cum esset dives, propter nos egenus factus est, ut illius inopia nos divites fieremus⁶¹. »

XV.

Quonam pacto dicatur Jesus super Davidis thronum sedisse.

1. Multifariam intelligitur Davidis thronus. Uno quidem modo, veluti si quis significari dicat illum,

⁵⁹ IV Reg. xxiv, 5-14.

⁶⁰ Philip. ii, 7.

⁶¹ II Cor. viii, 9.

(20) Cum hac xv questione conferatur ipse Eusebius *Demonstr. evang. lib. vii, p. 333.*

Α τὸν καὶ τρίμηνον ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ· καὶ ὄνομα τῆ μητρὶ αὐτοῦ Ἑσθὰ· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ἐν τῇ καιρῷ ἐκείνῃ ἀνέβη Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος εἰς Ἱερουσαλὴμ· καὶ ἦλθεν ἡ πόλις ἐν περιοχῇ· καὶ εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐν τῇ πόλει, καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ ἐπολιόρουν αὐτήν· καὶ ἐξῆλθεν Ἰωακείμ βασιλεὺς Ἰουδα ἐπὶ βασιλείᾳ Βαβυλῶνος, αὐτὸς καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἡ μήτηρ, καὶ εὐνοῦχοι αὐτοῦ· καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς ἀπήγαγεν ἀποικισίαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Βαβυλῶνα. Οὗτος δὲ οὖν ὁ δευτέρως Ἰωακείμ εἰς Βαβυλῶνα ἀπαχθεὶς, οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πατὴρ τοῦ Ἱερεμίου Ἰερωνίας ὀνομασμένος, ἔκγονος τυγχάνων τοῦ Ἰωσία, ἀλλ' οὐχ υἱός· διὸ εἰκότως ἂν συναριθμοῖτο ἐν τῇ τρίτῃ γενεαλογίᾳ τῶν ἀπὸ Ἰερωνία μέχρι τοῦ Χριστοῦ γενεῶν δεκατεσσάρων· τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃς ἦν τοῦ Ἰωσία παῖς, σὺν τῷ πατρὶ ἐν ἡμῶν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς συνίσταται πλήρης.

B αριθμοῖτο ἐν τῇ τρίτῃ γενεαλογίᾳ τῶν ἀπὸ Ἰερωνία μέχρι τοῦ Χριστοῦ γενεῶν δεκατεσσάρων· τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃς ἦν τοῦ Ἰωσία παῖς, σὺν τῷ πατρὶ ἐν

ID.

Διὰ τί τοῦ τέκτονος υἱὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐχρημάτισεν, ἀλλ' οὐ τιμὸς ἐπιστήμου καὶ ἐνδόξου ἀνδρός.

Οὐ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ βασιλείαν ἐπιδείξων ἐλήλυθεν ἐπεὶ μὴδὲ φανερικῶς καὶ ἐπιδεικτικῶς ἡμῖν παρῆν· ἡ δὲ ὁδὸς αὐτοῦ τῆς εἰς οὐρανούς ἀφίξεως ἐπὶ τούτῳ ἐγένετο, ἐφ' ᾧ τε τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον περικαθάραιτο, τὸν ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης ἀμὸν τοῦ Θεοῦ ἀντίψυχον καὶ καθάρσιον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπιδοῦς· ἐν ὧν ἀπαρτιοδίστως εἰς τέλος ἀχθεῖν τοῦτο, τὰ πλεῖστα τῶν αὐτοῦ θαυμάτων ἀπέκρυπτε τε καὶ ἐπεσκέλαζε, ποτὲ μὲν παραινῶν μὴ εἰς πάντα ἐκφέρειν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πραττόμενα, ποτὲ δὲ τὰς ἐρημίας διώκων καὶ τὰς ἐν τοῖς ὄρεσι διατριβάς· καὶ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ μεταμόρφωσιν οὐδὲ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἄπασιν, μόνοις δὲ τρισὶν, ἐπεδείκνυτο· αὐτοῖς τε τούτοις παρεκελεύετο μὴδὲν φάναι τὸ ὄραμα, ἕως ἂν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἐγερθῇ· οὐκ ἂν δὲ ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν τὰ ἀναγεγραμμένα, εἰ οὐκ ἂν τις ἐνδοξος βασιλεὺς μετὰ δορυφορίας ἐνθέου καὶ παρατάξεως ἐπῆν· ὁμοῦ καὶ τὰς ἐνθέους ἐνεργῶν παραδοξοποιίας, ὁμοῦ καὶ κρείττονα ἑαυτὸν ἐπιδεικνὺς πάσης φύσεως· εἰκότως οὖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφῆν δούλου λαβών· καὶ τοῦ πένητος Ἰωσήφ υἱὸς οὐκ ἀπηνήγατο χρηματίσαι· ἵνα καὶ οὕτως ἐπαληθεύσῃ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ λόγιον· « Ὅτι πλούσιος ἦν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσεν, ἵνα ἡμεῖς τῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ πλουτήσωμεν. »

IE.

Πῶς ἐπὶ τὸν θρόνον λέγεται Δαβὶδ κεκαθικέναι (20).

α'. Διαφόρως νοεῖται ὁ θρόνος Δαβὶδ· καθ' ἕνα μὲν τρόπον, καθ' ὃν εἶποι ἂν τις δηλοῦσθαι τὸν ἐφ' ᾧ

ἐπαθέζετο βασιλευών, τάχα που ἐξ ἐλέφαντος καὶ ζύλων πεποιημένον, χρυσῷ τε καὶ λίθοις βασιλικῶς κεκοσμημένον· καθ' ἕτερον δὲ καθ' ὃν τὴν ἀρχὴν αὐτὴν καὶ τὴν κατὰ παντός τοῦ ἔθνους ἠγεμονίαν, θρόνον βασιλείας εἰώθαμεν ἀποκαλεῖν· τρίτος ἂν παρά τοὺς εἰρημένους λεγθεῖη τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἐπηγγελμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ θρόνος ὀνομασθεῖη ἂν αὐτοῦ, οὐκ ἐφ' ὃν αὐτὸς ἐκαθέσθη, ἀλλ' ὃν διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν θεοπροπιῶν οἱ ὀφείοι λόγοι περιέχουσι· γέγραπται· γὰρ ἐν ὀγδοηκοστῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ· « Ὡς ὄμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου· καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ θήσωμαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἄπαξ ὄμοσα ἐν τῷ ἁλίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ πιστός. »

β'. Ἐπεὶ τοίνυν θρόνον ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὸν αἰῶνα διαμένοντα δώσειν ἐπηγγέλτο διὰ τῶν εἰρημένων ὁ Θεὸς τῷ Δαβὶδ, πολλὴ μὲν τις ἦν διὰ ταῦτα τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνεϊ προσδοκία περὶ τοῦ δεληωθέντος θρόνου· βραχὺν δὲ χρόνον τοῦ Δαβὶδ ἠγχοσαμένου, καὶ Σολομῶνας μετ' αὐτὸν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν διαδόχων τῆς αὐτῶν βασιλείας εἰς Ἰερουσαλὴμ καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν καταστρεφάντων, ὡς ἐξ ἐκεῖνου λελύσθαι· τὸν θρόνον τῆς βασιλείας Δαβὶδ, ἐδόκει τὰ τῆς τῶν θείων χρησμῶν ἐπαγγελίας μὴ συνίστασθαι· τοῦτο οὖν αὐτὸ τῷ θεῷ Πνεύματι πάλιν ὁ αὐτὸς ψαλμὸς προαγορεύει· ἐξῆς τοῖς προπαρατεθεῖσι λέγων· « Ποῦ εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὄμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » Καὶ τὴν γε καθάρσει τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ, τοῦ θρόνου τε τὴν καταστροφὴν διαβρῆδην ὑποσημαίνει πάλιν ἐξῆς διὰ τούτων· « Σὺ δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσας, Κύριε· ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου, κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἅγλασμα αὐτοῦ· » καὶ ἐπιφέρει· « τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρβηξας. »

γ'. Ταῦτα πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ συνάγει τὸ Πνεῦμα, μονοουχὶ βουλόμενον ἡμᾶς διδάξαι, ὅτι οὐ περὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰσθητῆς, οὐδὲ περὶ τοῦ θρόνου τοῦ σωματικώτερον νοουμένου αἱ πρὸς Δαβὶδ ἦσαν ἐπαγγελίαι· αἱ μὲν γὰρ περὶ τίνος αἰωνίου θρόνου, ἀπεικαζομένου ἡλίῳ καὶ οὐρανῷ, διαμένοντός τε εἰς αἰῶνα, προεθέσπιζον· ἡ δὲ γε τοῦ Δαβὶδ βασιλεία ἡ αἰσθητῆ, χρόνῳ λελυτο οὐκ εἰς μακρόν· εἰκότως τοιγαροῦν τοῦ θρόνου τῆς αἰσθητῆς βασιλείας Δαβὶδ τὴν καθάρσει ὑπογράφας, καὶ εἰπὼν, τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρβηξας, περὶ τοῦ διὰ τῶν θείων χρησμῶν ἐπηγγεμένου αἰωνίου καὶ οὐρανοῦ θρόνου ἐξῆς τὴν εὐχὴν ποιεῖται· λέγων· « Ποῦ εἰσι· τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὄμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » μονοουχὶ τὰς ἐκβάσεις τῶν μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως ἐπηγγεμένων αὐτῷ τέλους τυχεῖν ἀξίων.

A in quo rex residet, eborē p̄tra lignisque cōtractum, auroque et regis lapidibus exornatum. Alio modo, quo imperium ipsum atque universi populi ducatum, thronum regni solem vocare. Tertius, præter prædictos, modus est, quo ille a Deo Davidi promissus thronus, dici potest thronus ejus, non in quo ipse sederit, sed quem per cœlestia ad eam vaticinia divinæ litteræ continent. Scriptum est enim in octogesimo octavo psalmo : « Juravi Davidi servo meo : Usque in sæculum præparabo semen tuum ; et thronum tuum ædificabo in generationem et generationem. » Et rursus : « Ponamque in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cœli. » Et denuo : « Semel juravi in sancto meo, si Davidi mentiar ; semen ejus manet in æternum. Thronus ejus tanquam sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ; et testis in cœlo fidelis. »

2. Igitur quia thronum, tanquam dies cœli et tanquam solem et lunam, in sæcula duraturum promiserat Davidi verbis prædictis Deus, propterea multa erat in universa Judæorum gente significati throni exspectatio. Cumque brevi tempore principatum gessisset David, et post hunc Salomon, et reges horum successores in Jechonia ac Babylonica captivitate cessavissent, ita ut post id tempus regis Davidis thronus subversus fuerit ; videbantur non sibi constare divinatorum oraculorum promissiones. Quamobrem eodem divino Spiritu rursus prædictus psalmus, præter ante dicta, sic loquitur : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua ? » Tum etiam regni ejus ac successionis excidium thronique eversionem aperte innuit in sequentibus : « Tu vero repulisti et despexisti, Domine ; distulisti Christum tuum ; evertisti testamentum servi tui ; profanasti in terra sanctuarium ejus ; » additque : « et thronum ejus in terram collisisti. »

3. Hæc omnia summatim colligit divinus Spiritus, propemodum docere nos volens, haud visibile regnum Davidi fuisse promissum neque thronum corporaliter intelligendum. Illæ quippe promissiones thronum quemdam æternum vaticinantur soli et lunæ cœloque similem, quique perpetuus maneat. Atqui Davidis visibile regnum brevi tempore deletum est. Quamobrem jure cum mox dixisset, thronum Davidici regni visibilis fuisse subversum, « thronum ejus in terram collisisti ; » tum vero throni ejus gratia, quem divina oracula æternum cœlestemque aiunt, preces addit : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua ? » quibus verbis petere videtur ut promissiones sacramento firmatæ exitum nanciscantur.

4. Hic uimirum thronus ille est, quem se datum Davidi Deus juravit, tanquam dies cœli et veluti solem in conspectu Dei, is est qui dicitur sicut luna perfecta in æternum, et quem gens universa firmari exoptabat. Atque hunc magnus angelus Gabriel Virgini significat datum ei iri qui ex ipsa nasceretur. Quare sic illam alloquitur : « Et vocabis nomen ejus Jesum : hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur : et dabit illi Dominus Deus sedem Davidis patris ejus. » Mox quem thronum intelligat pandit : « Et regnabit in domo Jacob in æternum ; et regni ejus non erit finis : » quæ Gabrielis dicta oraculis consonant. Olim quidem Davidi sedes æterni regni ac cœlestis promissa fuit; nunc angelus cum qui de Virgine gignendus erat occupaturum ait Davidis thronum; nuntiatum scilicet, neque tamen datum (21) : is autem cœlestis erat et sine fine mansurus. Erat igitur hic exitus maximi vaticinii Davidi editi omnique populo exspectati quodque Gabriel testatur in Servatore nostro Jesu Christo veridicum evasisse « regnabit in æternum, et regni ejus non erit finis. » Quare et ipse Servator ac Dominus noster cum rogaretur, num ipse esset rex Judæorum, respondit : « ~~Regnum meum non est de hoc mundo~~ ». Nihil enim mortale aut temporale conferebat ei regni sedes : sed ipse erat in universo hominum cœtu lucis instar splendens, veluti sol et sicut luna perfecta in æternum, intellectuales animas per suam divinam cœlestemque doctrinam illustrans.

5. Quod si ait : et super Jacob regnabit, cave putes Judæorum gentem per Jacobum significari. Profecto qui hæc narrat Lucas evangelista, quandoquidem post Servatoris nostri in cœlum assumptionem Gabrielis dicta scripturæ suæ commendavit, probe noverat Jesum Servatorem in Judæorum gente nequaquam regnavisse, nedum fore ut æternum imperium in eos exerceret; quorum etiam adversus hunc molimina atque exitialia facinora narrat : neque solum in Evangelio, verum etiam in Actibus apostolorum, hostiles Judæorum impetus contra Jesu discipulos scribit. Igitur cum existimaret voce reapse Gabrielis significari, fore ut Christus regnaret super eos; id vere dici haud judicavisset, nisi cunctos homines vocatione Servatoris nostri ex omnibus gentibus in adoptionem assumptos, per domum Jacobi demonstrari credidisset. Unde et divus Apostolus perspicue edoctus ait : « Non enim qui in manifesto, Judæus est : neque quæ in manifesto in carne est circumcisio ; sed qui in abscondito, Judæus est : et circumcisio cordis in spiritu, non littera : cujus laus non ex hominibus sed ex Deo est ».

⁶¹ Joan. xviii, 36. ⁶² Rom. ii, 25.

(21) Confer Eusebii commentarium in Lucam, cap 1, 32.

δ. Τοῦτον οὖν αὐτὸν ἐκεῖνον ἐν ὧμοισιν ὁ θεὸς δώσειν τῷ Δαβὶδ θρόνον, τὸν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸν ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ θεοῦ, καὶ τὸν ὡς σελήνην κατηρτισμένην εἰς τὸν αἰῶνα, παντὸς ἐπιστῆναι τοῦ ἔθνους εὐχομένου, ὁ μέγας ἄγγελος Γαβριὴλ τὴν Παρθένον εὐαγγελίζεται τῷ ἐξ αὐτῆς γεννησομένῳ δοθῆσεσθαι θεσπίζων· διό φησι πρὸς αὐτήν· « Καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται· καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Ἐπιφέρει δ' εὖν ἐφεξῆς καὶ λέγει· « Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος· » σύμφωνα τοῖς ἀπὸ τῶν χρησμῶν ἐρμηνεύων· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸν Δαβὶδ περὶ θρόνον βασιλείας αἰωνίου καὶ οὐρανοῦ προύλεγεν, ὁ δὲ ὡσαύτως τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γεννησόμενον λήψεσθαι φησι τὸν θρόνον Δαβὶδ, τουτέστι τὸν τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένον μὲν, ὁ μὴν καὶ δεδομένον (21)· οὗτος δ' ἦν ὁ οὐράνιος καὶ εἰς αἰῶνα διαμένων· ἦν οὖν καὶ τοῦτο συμπέρασμα μεγίστης προφητείας τῷ Δαβὶδ κεχρησμένης, προσδοκωμένης τε τῷ παντὶ λαῷ, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν φησαντος· « Καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Διότι καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πρὸς τὸν ἐρόμενον αὐτὸν, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀπεκρίνατο· « Ἡ βασιλεία ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· οὐδὲν γὰρ θνητὸν οὐδὲ ἐπίκαιρον ἐπήγετο αὐτῷ ὁ τῆς βασιλείας θρόνος οἰκουμένης, φωτὸς δίκην, ἐκλάμπων ὡς ἡ σελήνη

ε'. Εἰ δὲ λέγοιτο ἐπὶ τὸν Ἰακώβ βασιλεύσειν, μὴ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος νόμιζε διὰ τοῦ Ἰακώβ δηλοῦσθαι. Ὁ γοῦν ταῦτα ἱστορῶν Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς, μετὰ τὴν εἰς οὐρανοῦ ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν τοῦ Γαβριὴλ φωνὴν οὐκ εἰς παραδοῦς γραφῆ, σαφῶς ἠπίστατο τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τὸν Σωτῆρα βεβασιλευκότα, οὐδὲ εἰς τοὺς αἰῶνας αὐτὸν ἄρξαντα, ὧν γε καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ συσκευὴν, καὶ τὴν εἰς θάνατον ἐπιβουλήν ἀκριβῶς ἱστορεῖ· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων τὰς κατὰ τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν ἐπανεστάσεις αὐτῶν· οὐκ ἂν οὖν ἐπ' αὐτοὺς βασιλεύσειν τὸν Χριστὸν τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ νομίσας εἰρηκέναι, ὡς ἀληθῆ αὐτὴν παρελάβανεν, εἰ μὴ πάντας τοὺς διὰ τῆς κλήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς τὴν τῶν ἁγίων υἰθεσίαν εἰσποιούμενος, οἶκον Ἰακώβ ἠγγαστο κατὰ διάνοιαν δηλοῦσθαι· ὅθεν καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος ἐπιστάμενος σαφέστατα, παρίστη λέγων· « Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαίος ἔστιν, οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαίος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὐ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ. »

ΙΓ΄.

Α

XVI.

Πῶς ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ὁ μὲν Ματθαῖος εἰς Αἴγυπτον ἱστορεῖ, ὁ δὲ Λουκᾶς εἰς Ἱερουσαλήμ, κάκειθεν εἰς Ναζαρέθ πρὸς τῶν γονέων φέρεσθαι τὸν Ἰησοῦν.

α'. Λουκᾶς μὲν τὸν καιρὸν ἱστορῶν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, τῆς Αὐγούστου βασιλείας μνημονεύει καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀπογραφῆς· φησὶ τε μὴ δὲ ἐσχηκέναι αὐτοῦς ἐν τῇ Βηθλεὲμ κατάλυμα, πλῆθους συνότος αὐς εἰκὸς ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῶν ἀπὸ γένους Δαβὶδ τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν· διὸ μὴ δὲ ὀκιοῦ τὸν Ἰωσήφ εὐπορεῖν· ὅθεν τεκοῦσάν φησι τὴν Μαρίαν σπαργανῶσαι τὸ βρέφος καὶ ἀποθέσθαι ἐν φάτνῃ, εἰς τὸ μὴ εἶναι αὐτοῖς τόπον ἐν τῷ καταλύματι· καὶ εἰκὸς γε ἦν πλείστον συνόντων διὰ τὴν ἀπογραφὴν μὴ εὐπορεῖν καταγωγίῳ, ἀλλὰ καί, « Ὅτε, φησὶν, αἱ ἡμέραι ἐπληθύνθησαν τοῦ περιτεμεῖν αὐτὸν (χρῆ δὲ τοῦτο γίνεσθαι ὀγδόῃ μετὰ τὴν ἀπόττειν ἡμέρᾳ), ἀνήγαγον τὸ παιδίον εἰς Ἱερουσόλυμα, καὶ τελέσαντες ἐπ' αὐτῷ τὰ νονομισμένα, ἀπίασιν εἰς Ναζαρέθ. » Τούτων παρὰ τῷ Λουκᾷ κειμένων οὐδενὸς μνημονεύσας ὁ Ματθαῖος, παραχωρήσας δὲ τῷ Λουκᾷ τὰ εἰρημένα, ἔτερα αὐτὸς διηγείται· τίνα δὲ ἦν ταῦτα, ἀλλ' ἢ (22) τῶν Μάγων ἀπὸ Ἀνατολῆς ἀφίξεις; κινήσαντων μὲν ἀπὸ τῆς οἰκείας γῆς ἅμα τῷ γεννηθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀστέρος αὐτοῖς τὴν γινῶσιν τῆς γεννήσεως ὑποφάνωτος, οὐδέηπου δὲ τὴν τοσαύτην στελαιμένων πορείαν καιρῷ βραχεῖ· οὐ γάρ ἐν ἡμέραις ὀκτὼ τὴν ἀπὸ Ἀνατολῶν ὁδὸν εἰκὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν ἡνῦσθαι, ὡς τὸν αὐτὸν νομίσαι εἶναι καιρὸν τῆς τε τούτων ἀφίξεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως·

β'. Πόσος δὲ ἦν οὗτος ὁ μεταξὺ χρόνος, τοῦ τε φανέντος τοῖς Μάγοις ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἀστέρος, καὶ τῆς αὐτῶν εἰς τὰ Ἱερουσόλυμα παρουσίας, αὐτὸς σε διδάξει ὁ εὐαγγελιστὴς λέγων· « Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς Μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. » Καὶ ὡς ἂν ἀκριβῶσας παρ' αὐτῶν, μαθῶν ὅστις ἦν οὗτος, μετὰ τὸ ἀναχωρῆσαι λάθρα τοὺς Μάγους, ἰδὼν ὅτι ἐνεπαύθη ὑπ' αὐτῶν, « ἐθυμώθη

Qui fit ut Bethlehemo Matthæus quidem in Ægyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Jesum?

1. Lucas dum tempus notat, quo Servator noster natus est, Augusti regnum memorat censumque sub eo descriptum. Ait autem caruisse eos Bethlehemi diversorio, ob posteriorum Davidis multitudinem Bethleheminum, ut verisimile est, concurrentem proflandorum nominum causa: quare ne hospitium quidem Josephus nactus est: ita ut Maria ab evangelista dicatur partum suum fasciis involvisse atque in præsepi reclinavisse, quia non erat eis locus in diversorio. Sane nihil mirum est si ob confluentes ad censum turbas hospitio caruerunt. Addit Lucas: « Postquam impleti sunt dies ut circumcideretur puer (id autem fieri oportebat octavo post partum die), tulerunt illum Hierosolyma: peractisque circa eundem legitimis, Nazarethum abierunt. » Horum apud Lucam scriptorum nihil memorat Matthæus, qui omnem id genus narrationem prædicto Lucæ permisit, alia ipse persecutus. Quænam porro? Nempe Magorum ex Oriente adventum digressorum a propria regione post Jesu nativitatem, sidere ipsis notitiam nati pueri significante, neque tamen brevi tempore tantum itineris absolventium. Haud enim credibile est intra dies octo ab Oriente Magos in Judæam usque venisse, ita ut circa idem tempus Servatorem nostrum natum esse putemus, quo isti supervenerunt. Quanquam autem interrogant: « Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus, et venimus adorare eum; » non tamen, ut aliquis suspicabitur, nuper natum designant, circa tempus nimirum quo ipsi interrogant; sed eum qui tum natus fuerat cum ipsis sedes apparuit.

2. Quantum vero temporis spatium inter sidus a Magis visum, Servatore nostro nascente, atque horum Hierosolyma adventum fluxerit, idem te docebit evangelista dum ait: « Tunc Herodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuerat eis. » Quod cum adamussim ab iis rescivisset, cumque Magi ab eo clam se subduxissent « videns se illud, iratus est valde: et mittens occidit omnes pueros, qui erant Bethlehem, atque in cunctis finibus ejus, a bimatu et infra, secundum tempus quod exquisiverat a Magis. » Biennium ergo elapsum fuerat a Jesu nativitate ad Magorum adventum. Neque dissident sacri evangelistæ; etiamsi Lucas octavo a nativitate die ducat eum cum parentibus Hierosolyma legitimorum causa explendorum, atque inde transferat Nazarethum; Matthæus autem post biennium rursus Bethlehemi versantes scribat; atque hinc in Ægyptum secessisse propter regis insidias. Credibile vero est eos non secundo solum sed sæpe numero

(22) Ita codex pro ἀλλ' ἢ ἡ. Sic autem scribere solitum Eusebium, animadvertit Montfauconius præf.

ad commentarios Eusebii ejusdem in psalmos, cap. ult.

rediisse ad eundem locum, admirabilis illius eventus gratia. Indubitanter itaque demonstratum est non idem esse tempus, quo secundum Lucam natus est Servator noster, atque illud quo secundum Matthæum venerunt in conspectum Jesu Magi ab Oriente.

3. Quod autem non idem sit apud utrumque evangelistam tempus, alia quoque ratione colligitur. Lucas enim ait non invenisse eos hospitium Bethlehemi: ideoque et a matre reclinatum puerum in præsepi, quia non erat eis locus in diversorio; ut credibile est, census causa, confluentibus undique in dictam urbem gentilibus posterisque Davidis; ideoque ob advenerarum multitudinem copia hospitii nepata. Matthæus autem « Magi audito, inquit, Herode rege, Bethlehemum abierunt. Et ecce stella, quam viderant in Oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer cum Maria matre ejus. Et procidentibus adoraverunt eum. » Atqui non in præsepi ab his deprehenditur infans, ut a pastoribus, sed intra domum cum matre visitur. Porro Lucas dixerat non fuisse locum eis in diversorio. Quomodo igitur Matthæus domum illis attribuit? Sed quoniam Lucas tempus narrat natiuitatis, quo nimirum census peragebatur, cunctique Davidis posterii catervatim ad ejusdem urbem concurrebant; contra a Matthæo res post biennium gesse scribuntur (tantumdem enim tempus fuit quod Hierocles exquisiverat a Magis); tum demum vacua jam peregrinis urbe, copiam juxta Matthæum diversorii nacti sunt. Quare ingressi domum Magi invenerunt puerum cum Maria matre ejus; et procidentibus adoraverunt eum. Atque hæc quæstionis solutio est.

Hæc a me tibi, hominum sanctissime et solertissime filii Stephane, veri indicia amoris dicata sunt.

(23) Duos fuisse hos ad Stephanum libros dicit mox Eusebius; quantæ autem latitudinis, divinare non possumus: nam brevior anonymus ne illum quidem divisionem servavit. Item utrum quæstiones omnes, etsi contractas, retinuerit, an aliquas levioris fortasse momenti, quod vix credo, subtraxerit, æque obscurum est. Illud tamen pro certo habendum, partem utiliorem ac medullam propendium operis Eusebiani tum ad Stephanum tum etiam ad Marinum, in hac nos Epitome recuperavisse. Et sane mirari licet tot a laboriosissimo Eusebio scripta opera ad Christianæ religionis expositionem atque tutelam, nempe *Historiam eccl.*, *Præparationem*, *Demonstrationem*, *Theophaniam*, *Quæstiones evangelicas*, et *Contra Julianum*, *Hieroclem*, atque *Marcellum*, etc. Quin etiam deperditæ ejus generalis

A τευθέν τε εἰς Αἴγυπτον ἀπεληλυθέναι φησὶ διὰ τῆ τοῦ βασιλέως ἐπιβουλῆν· καὶ ἦν εἰκὸς οὐ μόνον δευτερον, ἀλλὰ καὶ πλειστακίς ἐπιφοιτῆν αὐτοὺς τῷ τόπῳ, μνήμης τοῦ παραδόξου χάριν· δεικνύται γοῦν ἀναμφιβόλως οὐχ ὁ αὐτὸς ὢν καιρὸς ἐν ᾧ γεγέννηται κατὰ τὸν Λουκᾶν ὁ Σωτῆρ ἡμῶν, ἐν ᾧ τε κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπήντησαν οἱ ἐξ Ἀνατολῶν Μάγοι.

γ. Ὅτι δὲ μὴ εἰς ἦν ὁ παρ' ἀμφοτέροις τῶν εὐαγγελιστῶν χρόνος, καὶ ἄλλως ἐστὶ συλλογισασθαι. Λουκᾶς φησὶ μὴ εὐπορησαὶ αὐτοὺς καταγωγίου ἐν τῇ Βηθλεέμ· διὸ καὶ τεκούσαν ἀνακλῖναι τὸ παιδίον ἐν φάτῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι τόπον ἐν τῷ καταλύματι, ὡς εἰκὸς, τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν πάντων πανταχόθεν τῶν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ συντρεχόντων εἰς τὴν εἰρημένην πόλιν, διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν ἐπιξενουμένων αὐτόθι καὶ εὐποροῦντων καταλύματος· ὁ δὲ Ματθαῖος· « Ἀκούσαντες, φησὶν, οἱ Μάγοι τοῦ βασιλέως Ἡρώδου, ἐπορεύθησαν εἰς Βηθλεέμ· καὶ ἰεοῦό ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ Ἀνατολῇ προήγεν αὐτοὺς, ἕως οὗ ἦν τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ. » Ἄλλ' οὐχ ἐν φάτῃ κείμενον οὗτο καταλαμβάνουσι τὸ παιδίον ὁμοίως τῶν ποιμένων, ἀλλ' ἔδον ἐν οἰκίᾳ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτὸ θεωροῦσι· καίτοι Λουκᾶς ἐφησε μὴ εἶναι τόπον αὐτοῖς ἐν τῷ καταλύματι· πῶς οὖν ὁ Ματθαῖος οἰκίαν αὐτοῖς ἀφορίζει; Ἄλλ' ἐπεὶ Λουκᾶς τὸν καιρὸν ἱστορεῖ τῆς γενέσεως, οὗτος δ' ἦν ὁ τῆς ἀπογραφῆς, καθ' ὃν πανδημὴ συνέτρεχον οἱ τῷ αὐτῷ γένει προσήκοντες ἐν τῇ τοῦ Δαβὶδ πόλει, ὁ δὲ Ματθαῖος τὰ μετὰ δύο ἐτῶν χρόνους ἱστορεῖ (τοσοῦτος γὰρ ἦν ὁ χρόνος ὃν Ἡρώδης παρὰ τῶν Μάγων ἐκρίβωσεν) ὥστε σχολῆς οὐσης ἐν τῇ Βηθλεέμ, κατὰ τὸν Ματθαῖον εὐπόρου καταγωγίου· διὸ εἰσελθόντες οἱ Μάγοι εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ αὕτη μὲν ἡ τοῦ ζητηθέντος λύσις.

Ταῦτά σοι ἐξ ἡμῶν, ἱερώτατε ἀνδρῶν καὶ φιλοπνώτατε υἱὲ Στέφανε, γνησίας ὄντα δεινῶτα διαθέσεως, ἀνακείσθω (25).

Isagoge fragmenta aliquot nos postea recitaturi sumus ex Anastasio Vaticano desumpta. Quos dum, inquam, labores demiramur, venit in mentem corrigendam videri interpretationem Auberti (cui nos quoque olim credidimus) in Juliani imp. fragmento apud S. Cyrillum lib. vii *Contra Jul.*, ed. Spanheimii p. 222, ubi verba Juliani ὁ μοχθηρὸς Εὐσέβιος D Latine vertuntur *nequam Eusebius*. Atqui eo loco Julianus in Eusebio non invehitur, sed ejus tantum sententiam circa Hebræorum doctrinam arctique memorat. Ergo retrahendus mihi accentus videtur, ut sit μόχθηρος, *laboriosus*, quod maxime epithetum Eusebio laboris Herculei viro congruit. Dicitur itaque in eo fragmento non *nequam*, sed *laboriosus Eusebius*.

EΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ
ΕΚ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΜΑΡΙΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ (24).

EPITOME SELECTA
EX EJUSDEM EUSEBII AD MARINUM

QUÆSTIONUM EVANGELICARUM LIBRO.

Τῶν ἐν τοῖς θεοπνεύστοις Εὐαγγέλοις περὶ τὴν ἀρ-
χὴν ἀπορουμένων ζητημάτων καὶ λύσεων δύο πεπο-
νηκῶς ἤδη πρότερον συγγράμματα, πάρεμι νῦν, τὰ
μέσα παρελθόντων, ἔπειτα πρὸς τῷ τέλει τῶν αὐτῶν
πάντοτε τοῖς πᾶσι ζητούμενα· τάχα που τῆς τοῦ Θεοῦ
βουλῆς διὰ τῶν ὧν ἐπιταγμάτων ἐπὶ τοῦτο ἡμᾶς
καρρορησάσης, Μαρίνε υἱὲ τιμωτάτῃ μοι καὶ φιλο-
πονώτατῃ. Ἡρώτας δὲ τὸ πρῶτον·

A.

Πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων φαί-
νεται ἐγγηγεμένος ὁ Σωτὴρ, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ
πρῶτ' ἐπὶ τῆς μὲν τῶν Σαββάτων.

α'. Τοῦτου διττὴ ἂν εἴη ἡ λύσις· ὁ μὲν γὰρ τὸ κε-
φάλαιον αὐτὸ τὴν τοῦτο φάσκουσαν· περικοπήν ἀθε-
τῶν, εἰποι ἂν μὴ ἐν ἅπασιν αὐτὴν φέρεσθαι τοῖς ἀντι-
γράφοις τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου· τὰ γοῦν
ἀκριθεῖ τῶν ἀντιγράφων (25) τὸ τέλος περιγράφει τῆς
κατὰ τὸν Μάρκον ἱστορίας ἐν τοῖς λόγοις τοῦ ὀφθέν-
τος νεανίσκου ταῖς γυναίξιν καὶ εἰρηκότος αὐταῖς, « Μὴ
φοβεσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρεθόν· » καὶ τοῖς
ἐξῆς, οἷς ἐπιλέγει· « καὶ ἀκούσαται· Ἐφυγον, καὶ οὐ-
δενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ. » Ἐν τούτῳ γὰρ
σχεδὸν ἐν ἅπασιν τοῖς ἀντιγράφοις (26) τοῦ κατὰ Μάρ-
κον Εὐαγγελίου περιγράφεται τὸ τέλος· τὰ δὲ ἐξῆς
σπανίως ἐν τισιν ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσι φερόμενα περιττὰ
ἂν εἴη, καὶ μάλιστα εἰπερ ἔχοιεν ἀντιλογίαν τῆς τῶν
λοιπῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίᾳ· ταῦτα μὲν οὖν εἰποι
ἂν τις παραιτούμενος καὶ πάντῃ ἀναιρῶν περιττὸν
ἔρώτημα (27). Ἄλλος δὲ τις οὐδ' ὅτι οὐκ ἐπὶ τῶν ἀθε-

(24) Recole dicta a nobis in *Monito* (col. 877).
Legendus autem est divus Hieronymus epist. 59, et
præsertim 120, qui Eusebii ad Marinum quæstiones
prorsus expilat, quæque eclogarius noster detraxit,
apte compensat.

(25) Omitti hic nequit, quanquam ab aliis jam
citatum, Severi Antiocheni contrarium prorsus Eu-
sebio scholion, quod etiam in cod. Vat. 358, f. 170
b, legitur: Ἡμεῖς δὲ ἐξ ἀκριβοῦς ἀντιγράφων, ὡς ἐν
πλείστοις εὐρόντες αὐτὰ, κατὰ τὸ Παλαιστιναῖον
Εὐαγγέλιον Μάρκου, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, συνθεσείκα-
μεν· καὶ τὴν ἐν αὐτῇ δεσποτικὴν ἀνάστασιν μετὰ τὸ,
« ἐφοβοῦντο γάρ. » Nos autem in accuratis exempla-

PATROL. GR. XXII.

Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ
circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum
jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis
prætermisissis, ad extrema quæ semper apud omnes
controversa fuerunt: divina fortasse voluntate per
mandata tua nos ad id excitante, Marine fili mihi
spectatissime ac solertissime. Rogas autem pri-
mum:

I.

Quomodo apud Matthæum videatur Servator sero
Sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem
mane unum Sabbatorum.

1. Quæstionis hujus duplex solutio est. Qui rei
caput ipsum, id est sectionem in qua id narratur,
delet, dicet eam non in cunctis haberi exem-
plaribus Evangelii secundum Marcum. Accurati
enim codices historiam secundum Marcum in ser-
mone juvenis concludunt mulieribus visi, dicentis-
que ipsis: « Nolite timere: Jesum quæritis Naza-
renum, » et cætera quæ ibidem subjicit: « quibus
illæ auditis fugerunt, neminique quidquam dixerunt
timore correptæ. » Hoc enim loco in cunctis prope
exemplaribus Evangelium Marci concluditur. Se-
quentia autem quæ raro in aliquot, non in omni-
bus, occurrunt, supervacanea videntur, præsertim
si repugnent cæterorum evangelistarum testimonio.
Hæc fortasse dicet aliquis, detrectans atque omnino
perimens superfluum quæstionem. Alius vero quis-
quam nihil omnino delere audens eorum quæ ut-

ribus plurimis partem hanc compertam, secundum
Palæstinum Marci Evangelium, prout veritas postu-
lat, apposuimus; et Domini resurrectionem post illa
verba, « timebant enim: »

(26) Contradicit omnino scholion Græcum: Ἐν
πολλοῖς δὲ καὶ ταῦτα φέρεται, ἀναστάς, κ. τ. λ. In
exemplaribus multis habentur etiam sequentia, « res-
urgens, » etc.

(27) Quæ hic adnotari queunt de codicum Gre-
corum et de veterum interpretum auctoritatibus,
ea partim exstant apud Millium atque Wetstenium,
quibus adde posteriores clari nominis criticos,
Marci editores, Griesbachium, Matthæium, Alte-

30

cunque Scripturæ evangelicæ commendata fuerunt, duplicem esse dicit lectionem, ut sæpenumero alias; et utramque esse recipendam; quoniam credentium ac religiosorum iudicium haud huic potius quam illi accedit.

2 Age vero si rem ita se habere conceditur, lectionis modus ac significatus enucleandus est. Si igitur dividemus Marci sententiam, profecto haud comperiemus contrariam iis quæ dicuntur apud Matthæum, nempe quod sero Sabbatorum Servator surrexerit. Nam Marci illud cum surrexerit mane una Sabbati cum distinctione legemus, ita ut post cum surrexisset autem ad Matthæi verba referamus sero Sabbatorum; tunc enim surrexerat. Sequentia vero, quæ aliam sententiam continent, copulabimus cum iis quæ adduntur: mane enim una Sabbati apparuit Mariæ Magdalenæ. Hoc declaravit etiam Joannes, mane et ipse una Sabbati apparuisse Jesum Magdalenæ testificans. Sic igitur et apud Marcum mane illi apparuit; non mane redivivus, sed multo prius, secundum Matthæum, sero scilicet Sabbatorum: quo cum tempore revixisset, Mariæ non tunc sed mane se conspiciendum obtulit. Quare his verbis duo repræsentantur tempora; unum resurrectionis, nempe sero Sabbati; alterum Servatoris apparentis, nempe mane, de quo postremo loquitur Marcus: qui locus cum distinctione legendus est, videlicet « cum surrexisset. » Hinc facta interpunctio, reliqua dicenda sunt « una Sabbati apparuit Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia. »

II.

Quomodo Magdalena, quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Joannem stans fiebat apud monumentum una Sabbati.

1. Nulla erit his in locis quæstio, si sero Sabbatorum haud intelligemus dici vespertinum tempus post Sabbati diem, ut quidam existimaverunt, sed serotinum concubiumque noctis tempus post Sab-

rum, Birchium, Scholzius, et Tischendorfium. Matthæius in primis et Scholzius proluxa animadversione Marci hoc incrementum ex auctoritate Græcæ Ecclesiæ novisque multis documentis invicte tumentur. Ac jam diu quidem catholici critici, post Tridentini concilii decretum, locum hunc egregie propugnaverant. Rei certe antiquitatem satis abunde confirmat vel unius Ulphilæ auctoritas, qui Marci caput integrum interpretatus est: quod Gothicum testimonium haud scio an critici satis agnoverint vel pro dignitate æstimaverint. Codex Vaticanus-Palatinus, ex quo Eusebium producimus, post octavum versum habet quidem vocem τέλος, ut alibi interdum observatum fuit, sed tamen ibidem eadem manu subscribitur incrementum cum progredientibus sectionum notis. Jam quod Eusebius in prædicto Vat. pal. codice (aliisque nonnullis, teste scholiasta apud Birchium) sectiones non ultra octavum versiculum in canone scripsit, is nunc demum videtur sententiam suam immutare, dum religionem eorum mox laudat, qui nihil ex evangelicis paginis delere audent. Profecto verbis Eusebii mirifice confirmatur illorum opinio, qui Marci clausulam idcirco desideratam aiunt in tot veterum

αὐτῶν τῶν ὁπωσοῦν ἐν τῇ τῶν Εὐαγγελίων γραφῇ φερομένων, διπλὴν εἶναι φησι τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς, ἑκατέραν τε παραδεκτέαν ὑπάρχειν, τῷ μὴ μᾶλλον αὐτὴν ἐκείνης, ἢ ἐκείνην αὐτῆς, παρὰ τοῖς πιστοῖς καὶ εὐλαβεῖσιν ἐγκρίνεσθαι (28).

β'. Καὶ δὴ τοῦδε τοῦ μέρους συγχωρουμένου εἶναι ἀληθοῦς, προσήκει τὸν νοῦν διερμηνεύειν τοῦ ἀναγνώσματος· εἰ γοῦν διέλοιμεν τὴν τοῦ λόγου διάνοιαν, οὐκ ἂν εὐροιμεν αὐτὴν ἐναντίαν τοῖς παρὰ τοῦ Ματθαίου ὅψε σαββάτων ἐγγεγέρθαι τὸν Σωτῆρα λελεγμένοι· τὸ γὰρ ἀναστὰς δὲ πρῶτ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ διαστολῆς ἀναγνωσόμεθα· καὶ μετὰ τὸ ἀναστὰς δὲ, ὑποστίζομεν· καὶ τὴν διανοσίαν ἀφορροῦμεν τῶν ἐξῆς ἐπιλεγομένων· εἴτα τὸ μὲν ἀναστὰς ἂν, ἐπὶ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὅψε. B Σαββάτων· τότε γὰρ ἐγγεγέρτο· τὸ δὲ ἐξῆς ἑτέρα, ἢ διανοσίας ὑποστατικῶν, συνάψωμεν τοῖς ἐπιλεγομένοις· πρῶτ γὰρ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· τοῦτο γοῦν ἐδήλωσεν καὶ ὁ Ἰωάννης πρῶτ καὶ αὐτὸς τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ὄφθαι αὐτὸν τῇ Μαγδαληνῇ μαρτυρήσας· οὕτως οὖν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ πρῶτ ἐφάνη αὐτῇ· οὐ πρῶτ ἀναστὰς, ἀλλὰ πολὺ πρότερον κατὰ τὸν Ματθαῖον ὅψε τοῦ Σαββάτου· τότε γὰρ ἀναστὰς ἐφάνη τῇ Μαρίᾳ, οὐ τότε, ἀλλὰ πρῶτ· ὡς παρίστασθαι ἐν τούτοις καιροῖς δύο τὸν μὲν γὰρ τῆς ἀναστάσεως, τὸν ὅψε τοῦ Σαββάτου· τὸν δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας, τὸν πρῶτ, ἐν ἔγραφεν ὁ Μάρκος εἰπόν (δ) καὶ μετὰ διαστολῆς ἀναγνωστέον) « ἀναστὰς δὲ »· εἴτα ὑποστίξαντες, τὸ ἐξῆς C ῥητέον, « πρῶτ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. »

B.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὅψε Σαββάτων ἡ Μαγδαληνῇ θεθεαμένη τὴν ἀνάστασιν, κατὰ τὸν Ἰωάννην ἡ αὐτὴ ἐστῶσα κλαλεῖ παρὰ τῷ μνημείῳ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου (29).

α'. Οὐδὲν ἂν ζητηθεῖ κατὰ τοὺς τόπους, εἰ τὸ ὅψε Σαββάτων μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν τὴν μετὰ τῆ ἡμέραν τοῦ Σαββάτου λέγεσθαι ὑπολάβοιμεν, ὡς τινεῖς ὑπειλήφασιν, ἀλλὰ τὸ βραδὺ καὶ ὅψε τῆς νυκτὸς τῆς

exemplaribus, quia eam de industria multi deleverant ob apparentem ab aliis evangelistis discrepantiam. Porro et prior illa affirmatio Eusebii de codicibus accuratis, qui defectum hujus pericopæ præ se tulerint, commode infirmatur in Victoris catena apud Matthæium et Birchium et in cod. Vat. 358, p. 170, ubi imo accurata (ἀκριβῆ) exemplaria continere dicuntur universam hanc Marci clausulam.

D (28) Notabile Eusebii dictum de illis etiam sacra Scripturæ partibus retinendis, quæ aliquando controversæ fuerunt! Audiant hoc qui non solum minimas partes resuscitant, veluti cæleste testimonium ep. apud I Joan. v, 7, verum etiam majores, et quidem integros libros deutero-canonicos.

(29) Quæ in his quæstionibus posthinc dicuntur de temporibus discrepantibus, et de pluribus Mariis diversisque angelis, ea partim edita fuerunt a Combefisio in *Novo Patrum auctario*, et a Matthæio in *Anecdosis Moscuensibus*, quanquam non sine varietatibus. Quippe hæc Eusebii lucubratiunculæ passim occurrunt in codicibus, tum aliis tum Vaticanis, ita ut eas olim Latine quoque interpretatus fuerit Ambrosius Mediolanensis, monachus Casinas, teste Sixto in *Bibliotheca*.

μετὰ τὸ Σάββατον· οὕτως γὰρ καὶ ὅψε τῆς ὥρας εἰώθαμεν λέγειν, καὶ ὅψε τοῦ καιροῦ, καὶ ὅψε τῆς χρείας· οὐ τὴν ἐσπέραν δηλοῦντες, οὐδὲ τὸν μετὰ ἡλίου δυσμᾶς χρόνον, τὸ δὲ σφόδρα βράδιον τούτου σημαίνοντες τῷ τρόπῳ· ἔθεν ὡσπερ διερμηνεύων αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Ματθαῖος μετὰ τὸ ὅψε Σαββάτων, ἐπήγαγε τῇ ἐπιφωσκούσῃ φησί· δηλαδή ὥρα τῇ λοιπὸν ἦδη ὑποφαινούσῃ, καὶ ἐπιφωσκούσῃ εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν, ἥτις ἦν ὅψε καὶ πόρρω λοιπὸν ἐλαύνουσα τῶν Σαββάτων· λέλεκται δὲ ὅψε τοῦ Σαββάτου παρὰ τοῦ ἐρμηνεύσαντος τὴν Γραφὴν· ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος Ἑβραϊδι γλώττῃ παρέδωκε τὸ εὐαγγέλιον· ὁ δὲ ἐπὶ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν μεταβαλὼν αὐτὸ, τὴν ἐπιφωσκούσαν ὥραν εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν, ὅψε Σαββάτων προσεῖπεν· ὥστε τὸν αὐτὸν σχεδὸν νοεῖσθαι καιρὸν, ἢ τὸν σφόδρα ἐγγὺς παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφόροις ὀνόμασι τετηρημένον· μηδέντε διαφέρειν Ματθαίου εἰρηκότα· « Ὅψε δὲ Σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον, » Ἰωάννου φήσαντος· « τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρῶτῃ εἰς τὸ μνημεῖον, ἔτι οὖσης σκοτίας. » Πλατυκῶς γὰρ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δηλοῦσι (30) χρόνον διαφόροις ῥήμασι· ὁ μὲν Ματθαῖος ὅψε, ἀντὶ τοῦ βράδιον· καὶ ὅψε τῆς νυκτὸς ὀνομάσας πρῶτῃ, ὁ διερμηνεύων ἐπήγαγε τὸ σκοτίας οὖσης, ἵνα μὴ τις τὸν ἄρθρον λέγειν αὐτὸν ὑπολάβοι· ὡς καὶ ὁ Ματθαῖος τῷ ὅψε Σαββάτων, ἵνα μὴ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν νομισεῖ τις λέγεσθαι, προσέθηκε τὸ τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων. Ἐπεὶ καὶ ἀκριδῶς οὗτος Σαββάτου εἶπεν τὴν ὄψιν, μὴ τις τὴν ἐσπέραν ὑπολάβοι λέγεσθαι τὴν μετὰ ἡλίου δυσμᾶς, ἀλλὰ Σαββάτων φησὶν ὅψε.

β'. Ἔθος δὲ ὅλην τὴν ἑβδομάδα Σάββατον καλεῖν, καὶ πάσας τὰς ἡμέρας οὕτως ὀνομάζειν. Λέγεται γοῦν παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων· ἐν δὲ τῇ συνθηκῇ, δευτέρα Σαββάτων, καὶ τρίτη Σαββάτων, καὶ τετάρτη Σαββάτων· οὕτως οὖν ὁ Ματθαῖος τὸν καιρὸν τὸν ἐπιφωσκόντα εἰς τὴν ἑω τῆς Κυριακῆς ἡμέρας, Σαββάτων ὅψε ὀνόμασεν· οὐκ εἰπὼν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου, οὐδὲ ὅψε Σαββάτου· ἐπεὶ ἐχρῆν ἡμᾶς τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου μετὰ ἡλίου δυσμᾶς ἐσπέρας γινομένης ἀπονησιζέσθαι· καὶ οὐκέτι τὴν Κυριακὴν ἡμέραν ἀγαλλίαν, ἀλλὰ τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου, εἶπερ τοῦτ' ἐδήλου ὁ εὐαγγελιστὴς. Ἄλλ' οὐχ ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου εἰώθαμεν τὰς νηστείας καταλύειν, ἀλλ' ἢ νυκτὸς ἐπιλαβούσης, αὐτῷ μεσονυκτίῳ, καὶ ἢ περὶ ἀλεκτόρων βοᾶς, ἢ ἀμφὶ τὸν ἄρθρον· ὥστε καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος, καὶ ἐκ τῆς κεκρατηκυίας ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ συνθηκῆς, τὴν διὰ τοῦ ὅψε Σαββάτων δηλούμενον καιρὸν, μὴ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν εἶναι, ἀλλὰ ταύτην, ἣν Ματθαῖος αὐτὸς παρέστησεν εἰπὼν τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων. Οὐδὲ γὰρ λόγον εἶχε κατὰ τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου τοιοῦτων θαυμάτων ἀμφὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Σωτῆρος ἀποτελουμένων, μὴ οὐχὶ πάντας τοὺς τὴν πόλιν οἰκούντας μαθεῖν τὰ γι-

atum. Sic enim et sero horæ solemus dicere, et sero temporis, et serius quam rei usus postulavisset; neque idcirco vesperam significamus, neque tempus post solis occasum, sed quod magno pere serum sit. Quare se ipsum veluti Matthæus interpretans postquam dixit sero Sabbatorum, ait quæ illucescit, nempe hora quæ deinceps suberat atque illucescebat in diem Dominicum; quæ nempe jam sera erat et longius a Sabbato elapsa. Id vero tempus a Scripturæ evangelicæ interprete sero Sabbati appellatum est. Namque ipse Matthæus Hebræica lingua edidit Evangelium; ab eo autem qui in Græcam transtulit, illucescens hora in diem Dominicum, sero Sabbatorum appellata fuit: ita ut idem fere tempus intelligatur, aut valde proximum, apud evangelistas diversis nominibus designatum: nihilque differat Matthæus dicens: « Sero autem Sabbatorum, quæ lucescit in unam Sabbatorum, venit Maria Magdalena, et altera Maria videre sepulcrum, » a Joanne qui ait: « una autem Sabbatorum venit Maria Magdalena mane ad monumentum, cum adhuc tenebræ essent. » Late enim unum idemque significatur tempus variis nominibus. Matthæo sero Sabbatorum dicente pro tardius, et mane pro nocte serotina, interpres addidit cum adhuc tenebræ essent, ne quis auroram dici ab illo putaret. Sicuti etiam Matthæus verbis sero Sabbatorum, ne quis de vespertino tempore cogitaret, addidit quæ lucescit in unam Sabbatorum. Et quidem accurate is expressit seram horam, ne quis vesperam opinaretur esse post solis occasum horam; nempe ait sero Sabbatorum.

2. Consuetudo autem fuit ut universa hebdomada diceretur Sabbatum, imo ut dies singuli sic appellarentur. Dicitur ergo apud evangelistas una Sabbatorum. Et quidem in vulgari consuetudine secunda Sabbatorum, tertia Sabbatorum, quarta Sabbatorum. Sic ergo Matthæus tempus illucescens in diem Dominicum sero Sabbatorum vocitavit. Secus vero oporteret nos die Sabbati post solis occasum, vespere facto, jejuniū polluere: neque die Dominico jubulare, sed potius vespere Sabbati; si quidem ita intelligendus esset evangelista. Atqui non vespere Sabbati solemus jejunia polluere, sed nocte medium cursum jam tenente, aut circa gallicinium vel auroram: ita ut et facto ipso et inveterata in Dei Ecclesiis consuetudine, tempus significatum per verba sero Sabbatorum, haud vespertina hora sit, sed quam Matthæus exhibet dum ait: quæ illucescit in unam Sabbatorum. Neque enim commode accidissent vespere Sabbati talia prodigia circa Servatoris monumentum, ne scilicet passim urbis incolæ rem cognoscerent, fieretque concursus ad tumulum, vigilantibus omnibus. Consentaneum quippe erat, lapide prodigiose revoluto, statim convolare custodes, hora id concedente, ad ea quæ eve-

(30) Cod. δηλοῦν.

nerant renuntianda. Et quidem hi docentur die postero a sacerdotibus ut rumorem in vulgus serant, vonisse noctu discipulos Jesu ad furandum corpus dum ipsi somno iudulgerent; id quod ab eis fingi haud opus fuisset, si vespere Jesus resurrexisset. Itaque existimo ex his demonstrari, id quod ait Matthæus sero Sabbatorum, haud significare serotinam Sabbati horam neque tempus vespertinum; namque ipse Matthæus addit: *hora quæ lucescit in unam Sabbatorum*; mane videlicet dum adhuc tenebræ essent, secundum Joannem. Sic enim harmonia fiet evangelicarum vocum, veluti uno tempore ab ipsis significato, quod tamen in singulis mutatur scripturis, ita ut intra unam eandemque horam principium liceat cogitare, medium, et finem. B

3. Haud igitur a veritate aberraveris, si a Joanne initium resurrectionis Servatoris nostri dicas significari, apud quem Magdalena mane, dum adhuc tenebræ essent, semel atque iterum ad monumentum progressa, Servatoris corpore haud invento, flet: quia nemini adhuc resurrectio ejus explorata erat. Est autem ejus horæ pars altera tempus id de quo Matthæus loquitur; cum videlicet tertio veniens ad monumentum eadem Magdalena cum alia Maria, haud jam flet, quippe quæ, ut ait Joannes, jam angelos viderat ipsumque Servatorem. Nam quæ dicuntur a Luca et Marco alia nos docent, apud quos nimirum plures veniunt observaturæ mulieres. Porro autem Magdalenam temporibus haud magnopere inter se distantibus interfuisse puta, sed uno fere continuo tempore, dum semel et iterum circa eum locum versaretur; primum ipsa sola; secundo cum alia Maria. Sic eadem Maria Magdalena et apud Matthæum spectat, et apud Joannem. Neque idcirco excludenda est a cæterorum evangelistarum narrationibus: non enim recedebat a loco, sed aderat perstabatque attonita visis, cupiensque post primam, secunda etiam tertiaque apparitione frui: id quod reapse consecuta est, dum multimodis complures mulieres ad tumulum veniunt; atque aliis aliter angelica visio se offert; ipsa autem Magdalena singulis visionibus interest. Atque ita rerum apud quatuor evangelistas scripturarum spectatrix fuit Magdalena: quare et hujus apud omnes mentio sit. Sic etiam idem tempus erat, quod abs Joanne et a Matthæo perhibetur: sed tamen hujus temporis diversa intervalla apud singulos notantur.

4. Neque te conturbet id quod a Matthæo dicitur postquam duæ Mariæ ad visendum tumulum vene-

(31) Quæstio hæc hucusque partim inest etiam in codice Gr. Mediceo, teste Bandinio t. I, p. 159. Idem tamen frustra suspicatur, quæ ibidem apud eum sequuntur *λίαν θαυμάζω*, etc., esse ejusdem

νόμωνα, καὶ συνδρομὴ γέγονει ἐπὶ τὸ μνήμα, πάντων ἐγρηγορότων. Ἀκόλουθον δὲ ἦν ἀνατραπέυτος τοῦ λίθου παραβόως, παραχρῆμα σπεύσαι τοὺς φρουροὺς τὰ πραχθέντα δηλώσαι, τῆς ὥρας αὐτοῖς ἐπιτροπούσης. Οἱ δὲ καὶ διδάσκονται τῇ ὑστεραῖα ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων διαφημίσαι εἰς πάντας, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἐκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμημένων· ὁ δὲ ἡώραν οὐκ εἶχεν πλάττεσθαι αὐτοὺς εἰ τῇ ἐσπέρᾳ ἐγήγερτο. Ἀλλὰ γὰρ ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ λεγόμενον *ὅψα Σαββάτων*, μὴ τὴν ὀψινὴν ὥραν τοῦ Σαββάτου σημαίνειν, μηδὲ τὸν ἐσπερινὸν καιρὸν· ἀλλ' αὐτὸς Ματθαῖος ἐπήγαγεν τὴν ἐπιφώσκουσαν ὥραν εἰς *μίαν Σαββάτων*, ἥτις ἦν πρῶτῃ, ἔτι σκοτίας οὐσης κατὰ τὸν Ἰωάννην· οὕτω γὰρ ἡ συμφωνία συνδράμοι ἀν τῶν εὐαγγελικῶν φωνῶν· ὡς καιροῦ μὲν ἐνδὸς δι' αὐτῶν σημαινομένου, ἀναλλαττόντων δὲ παρ' ἐκάστου τῶν τοῦ καιροῦ μορίων· ἐπεὶ καὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας, καὶ τὴν ἀρχὴν ἐστὶν ἐπινοῆσαι, καὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ τέλος.

γ'. Οὐκ ἂν γοῦν ἀμάρτοις τὰ μὲν πρῶτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνεσθαι εἰπὼν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ ἡ Μαγδαληνὴ πρῶτῃ, ἔτι οὐσης σκοτίας, καὶ πρῶτον καὶ δευτέρον ἐπιστάσα τῷ μνήματι, καὶ μὴ εὐρούσα τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, κλαίει διὰ τὸ μηδένα μήπω ἐγνωκέναι περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ· τῆς αὐτῆς δὲ ὥρας μέρος εἶναι δευτέρον τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ χρόνον, καθ' ὃν τρίτον ἐπιστάσα ἡ αὐτὴ Μαγδαληνὴ ἅμα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τῷ μνήματι, οὐκίτι κλαίει, ὡς ἂν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ θεοαμμένη τοὺς ἀγγέλους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα· τὰ γὰρ περὶ τῷ Λουκᾷ καὶ τῷ Μάρκῳ ἐτέρον ἂν εἴη δηλωτικά, παρ' οἷς πλείους ἀπαντῶσιν γυναικες ἐπὶ τὴν θείαν· τὴν δὲ γε Μαγδαληνὴν μὴ μακρὰν ἀλλήλων διεστῶσιν ἀπηνηκέναι καιροῖς νόμιζε, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ παρατυχεῖν καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δευτέρον τὸ μὲν πρῶτον, καθ' ἑαυτὴν μόνην· τὸ δὲ δευτέρον, μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας· οὕτω δ' οὖν ἡ αὐτὴ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἐθεᾶτο καὶ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὐκ ἀπελιμπάνετο δὲ τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀναγεγραμμένων· οὐ γὰρ ἀπεστᾶται τοῦ τόπου παρὴνδὲ καὶ παρήμενεν καταπεπληγμένη μὲν τὰ θεοαμμένα, ποθοῦσα δὲ πρὸς τοῖς πρώτοις καὶ δευτέρον καὶ τριῶν θεοφανειῶν καταξωθῆναι· ὧν ἐτύγχανεν μετὰ ταῦτα διαφόρως μὲν πλείονων γυναικῶν ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀφικνουμένων, ἄλλοτε δ' ἄλλως αὐταῖς ἀγγελικῆς ἕψεως παραφαινομένης, αὐτῆς δὲ ἐφ' ἐκάστη θέτ παρατυχανούσης· οὕτω γοῦν τῶν παρὰ τοῖς τέσσαρσιν εὐαγγελισταῖς ἀναγεγραμμένων θεωρὸς ἐγίγνετο ἡ Μαγδαληνὴ· διὸ καὶ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἐμνημονεύθη (31)· οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν καιρὸς ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ματθαίου παριστάμενος· τοῦ δ' αὐτοῦ καιροῦ διάφορα διαστήματα παρ' ἐκάστῳ τετηρημένα.

δ'. Μὴ ταρᾶττότω δὲ σε τὸ λέγεσθαι παρὰ τῷ Ματθαίῳ μετὰ τὸ ἐλθεῖν τὰς δύο Μαρίας θεωρησαί τὸν

Eusebii; sunt enim Isidori Pelusiotæ, ut apparet ex codd. Vaticanis, imo ex Isidori editione, epist. lib. II, 212.

τάφον, « ὁ ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβάς ἐξ οὐρανοῦ ἀπεκύλισεν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας. » Οὐ γὰρ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν προσήκει νοεῖν τὸν ἄγγελον ἀποκεκυλικέναι τὸν λίθον· πῶς γάρ; ὅποτε προὔπηρχεν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ οὐχ ἡ Μαρία μόνη, ἀλλὰ καὶ δύο μαθηταὶ ἐληλύθασιν εἰς τὸ μνημεῖον· διόπερ εἴποις ἂν τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ λόγον διγγηματικὸν εἶναι τῶν πρὸ τούτου γεγεννημένων· ἦλθον μὲν γὰρ κατὰ τοῦτον· ἵ δύο Μαρίαὶ θεωρῆσαι τὸν τάφον, εὐρον δὲ αὐτὸν ἀνεψυγμένον, ἐπειδήπερ πρὸ τούτου σεισμοῦ ἐγεγόνει μέγας, καὶ ὁ ἄγγελος ἀποκεκυλικεῖ τὸν λίθον, ὃς ἐπιστάς, αἰθίς· εὐαγγελίζεται τὰς γυναῖκας. Αὕτη μὲν οὖν μία λύσις (32) ἂν γένοιτο τῶν κατὰ τὸν τόπον ἀπορουμένων.

ε'. Λυθείη δ' ἂν καὶ ἄλλως τὰ προκειμένα, εἰ ἐτέρας μὲν τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαρίας ὑπολάβοις εἶναι, ἐτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τέσσαρας γοῦν τὰς πάσας Μαρίας παρούσας τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὐρίσχομεν (33)· πρῶτον μὲν οὖν τὴν Θεοτόκον τὴν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος μητέρα· δευτέραν δὲ τὴν ταύτης ἀδελφὴν Μαρίαν, τὴν τοῦ Κλωπᾶ· εἶτα τρίτην Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν· καὶ τετάρτην τὴν Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ μητέρα· καὶ τῶν μὲν πρώτων τριῶν Μαρῶν ἐμνημόνευσεν Ἰωάννης λέγων οὕτως· « Εἰσιτήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ. » Τῆς δὲ τετάρτης (34) Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, οἱ λοιποὶ τρεῖς ἐμνημόνευσαν εὐαγγελισταί, συμπαραλαβόντες τῇ Μαγδαληνῇ καὶ αὐτῇ· Ματθαῖος μὲν οὕτως εἶπεν· « Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πλλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν αὐτῷ· ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, αἱ ἐθεάσαντο τὸν τόπον ποῦ τίθεται. » Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ περὶ τῆς ἄλλης Μαρίας οὕτως ἱστορεῖ· « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ αὐταίς. »

ζ'. Τοῦτων οὖν τῶν τεσσάρων Μαρῶν, εἰ τὰς δύο τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὁψὲ Σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἐλθούσας ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ τὸν ἄγγελον θεασαμένας, ἐτέρας εἶναι ἐκλάβοις παρὰ τὴν πρῶτῃ μιᾷ τῶν Σαββάτων, εἰ σκοτίας οὖσης ἀφικομένην μόνην κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἀγνοοῦσαν τὸ ἐπὶ

(32) Cod. τις pro λύσις.

(33) Quæstio hæc de Mariarum evangelicarum numero quanta fuerit apud veteres Patres novosque criticos, satis docet Calmetus copiosa sua super hæc re dissertatione; cui jam quidquam addere, haud scio an abutentis otio futurum sit.

(34) Scholion recenti manu additum. Οὐχί· ἀλλ' ἡ κατ' ἀλήθειαν τοῦ Κυρίου μήτηρ, αὕτη λέγεται καὶ μήτηρ Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, τῶν νομιζομένων ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου, υἱῶν δὲ ὄντων κατὰ φύσιν τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς προτέρας (α) αὐτοῦ γυναικὸς τῆς Σαλώμης· τέσσαρας γὰρ εἶχεν υἱοὺς ὁ Ἰωσήφ, Ἰακώβον καὶ Ἰωσήφ καὶ Σίμωνα καὶ Ἰούδα. Καὶ καθὼς ἐνομίζετο ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ γυνὴ τοῦ Ἰωσήφ, οὕτως ἐνομίζετο καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μήτηρ. *Minime; sed ipsa vera Do-*

(α) Vox προτέρας expungitur in codice; quod tamen fit contra sancti Epiphaniī lectionem in *Ancorato*, cap. 60, nec non contra Hippolyti Thebani *Chronicon*. Cæterocti in alio nos volumine p. 481 inter sancti Cyrilli ad *Matthæum* fragmenta par fere scholion edidimus, prædicto Cyrillo inscriptum, ubi pro προτέρας legitur *βιωτική*.

A rant : « Angelus enim Domini cælo delapsus revolverat ab ostio lapidem; » quippe haud putandum est ab angelo eadem illa hora revolutum fuisse lapidem. Nam quomodo illud præcederet apud Joannem, quo narrante non Maria sola, sed et discipuli duo monumentum ingressi fuerant? Quamobrem merito dices, Matthæi oratione narrari ea quæ ante contigerant : ita ut ex hujus sententia duæ quidem Mariæ ad sepulcrum visendum venerint, verumtamen id patefactum deprehenderint ; quia scilicet acciderat terræ motus ingens, lapidemque angelus revolverat, qui rursus astans, rei notitia mulieres imvertitur. Atque hæc una erat e solutionibus ambiguitatum, quæ circa hunc locum agitari solent.

B 5. Licet autem et aliter propositam infringere difficultatem, si alias esse putaveris Marias, quæ apud Matthæum, aliam rursus quæ apud Joannem. Nam quatuor omnino Marias Servatoris passioni cum aliis feminis præsentibus comperimus. Primam ipsam Deiparam Servatoris matrem ; secundam hujus sororem Mariam Cleopæ ; tertiam Mariam Magdalenam ; quartam Jacobi et Josephi matrem. Priorum trium Mariarum meminit Joannes his verbis : « Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus, et soror matris ejus Maria Cleopæ, et Maria Magdalena. » Quartæ vero Mariæ, matris Josephi et Jacobi, reliqui tres meminerunt evangelistæ, qui hanc Magdalenæ addunt. Matthæus quidem sic : « Erant autem ibi mulieres multæ procul spectantes, quæ secutæ eum fuerant a Galilea, ministrantes ei : inter quas erat Maria Magdalena, et Maria Jacobi ac Josephi ; quæ notaverunt locum in quo positus fuit. » Lucas vero de alia Maria sic loquitur : « Erant autem Maria Magdalena, et Joanna, et Maria Jacobi, et cæteræ quæ cum eis erant. »

Ἰωάννα καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν

6. Cum ergo sint quatuor Mariæ, si duas illas, quæ apud Matthæum, dum dies illucesceret in unam Sabbatorum, venerunt ad monumentum angelumque viderunt, diversas esse putaveris ab illa quæ mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, venit sola secundum Joannem, igno-

mini mater, eadem dicitur etiam mater Jacobi et Josis, qui fratres Domini existimabantur ; filii secundum naturam Josephi ex ejus priore uxore Salome. Quatuor enim suscepit Josephus liberos, Jacobum, Josem, Simonem, et Judam. Porro sicuti putabatur Domini mater uxor esse Josephi, ita et ejusdem filiorum habebatur mater. Sed enim de temere creditis Josephi ex priore conjugio liberis, legendus est Hieronymus *Contra Helv.*, cap. 14, ubi hæc apocryphorum deliramenta ridet, atque fratres Domini non filios Josephi, sed consobrinos Servatoris esse intelligendos. Idem cap. 19 ait prædictam plurium nuptiarum opinionem a plerisque non tam pia quam audaci temeritate fuisse constitam.

rans resurrectionem, ideoque flens, nihil tortuosum A tibi occurret, omni jam dubitatione ac quæstione remota. Igitur quod sero Sabbatorum, sicuti retro tradidimus, perpetrata fuerint ea quæ apud Matthæum scribuntur de interventu Mariarum duarum; quodque mane una Sabbatorum aliæ Mariæ ea quæ sunt apud Joannem spectaverint; omnia hæc, inquam, vera sunt, nullaque repugnantia est vel locorum vel temporum vel personarum vel denique narrationis.

7. Nam si forte Magdalenæ nomen, quod apud utrumque evangelistam adjicitur, sententiam conturbat; enimvero haud æquum est divinam permisceri Scripturam unius vocolæ nominis causa, id quod sæpe accidit errore librarii obtrudi. Aut enim duas has ex una urbe seu castello Magdalo advenisse putandum est; aut alterutri ex his temere fuisse adjectum Magdalenæ cognomen, semel librario qui antiquitus scripsit in errorem lapsus; quod deinceps mendum exscriptores reliqui retinuerunt. Id ipsum alias quoque accidisse paulo post demonstrabimus. Nempe cum in ejusmodi rebus a principio quidem dictatum recte fuerit, sed postea mendum obrepserit, neque tamen amanuenses scripturæ mutationem agnovissent, nonnullæ quæstiones exortæ sunt. Atque ita circa Magdalenæ cognomen, supervacue uni ex Mariis additum, contigisse dices: quo ablato, tollitur omnis quæstio, nemine jam in his locis dubitante. Ergo et sero Sabbatorum, id est profunda nocte, ea, quæ apud Matthæum narrantur, visa fuerunt a Magdalena atque ab alia Maria: et mane, dum adhuc tenebræ essent, venit alia Maria in eundem locum; quæ primo quidem anxia erat, haud invento Servatoris corpore; deinde et ipsa spectatrix ejusdem fuit. Laudabilis tamen fiet, si ne mendum quidem in his locis esse causabimur, duasque potius Magdalenas censebimus, sicuti jam quatuor demonstravimus fuisse Marias. Certe nulla absurditas vetat, quominus duas Marias ab eodem castello Magdalo venisse dicamus: prorsus et nulla jam perplexitas relinquatur, sed altera sit illa quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, altera rursus et ipsa Magdalena quæ apud Joannem mane ad monumentum accedit: quam postremam credibile sit a Marco quoque memorari secundum aliquot exemplarium fidem; de qua nimirum septem fuerant dæmonia ejecta: atque hæc videtur cui dictum fuerit *Noli me tangere*, non illa quæ apud Matthæum: nam etsi forte et ipsa a Magdalo oriunda erat, haud tamen eandem pari macula aspergit divina Scriptura.

III.

Quomodo quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit Servatoris pedes, eadem mane una Sabbati secundum Joannem audivit « Noli me tangere. »

1. Si quidem una eademque Maria esset apud

(55) Eusebius et Hieronymus *De loc. Hebr.*, Μαγδαλὰ φυλῆς Ἰουδα, *Magdala in tribu Juda.*

τὴν ἀνάστασιν, καὶ διὰ τοῦτο κλαίουσαν, οὐδὲν ἂν σχολῶν ἀπαντήσεται, πάσης ἀπορίας καὶ ζητήσεως ἐκποδῶν ἀρθείσης· καὶ ὅψε μὲν Σαββάτων, κατὰ τὰ ἀποδομένα, πεπραγμένων τῶν ἐπὶ τῷ Ματθαίῳ συγγεγραμμένων ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δύο Μαρῶν, πρῶτας δὲ τῆ μιᾶ τῶν Σαββάτων ἑτέρας Μαρίας τὰς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ θεθαμενάς, ἀληθεύεσθαι τε κάκεινα καὶ ταῦτα, μηδὲ ἀντιλογίαν περιέχειν τοὺς τόπους, μήτε κατὰ τοὺς χρόνους, μήτε κατὰ τὰ πρόσωπα, μήτε κατὰ τοὺς λόγους.

ζ'. Εἰ δὲ τὸ τῆς Μαγδαληνῆς προσκειμένον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς ὄνομα τὴν διάνοιαν ταρβάττει, ἀλλ' οὐ προσήκει τὴν θείαν συγγεῖν Γραφὴν λέξεως μιᾶς ἢ ὀνόματος ἕνεκεν, ὃ πολλάκις συμβαίνει καὶ κατὰ γραφικὸν προσκείσθαι σφάλμα· ἢ γὰρ δύο καὶ ταύτας ἀπὸ μιᾶς πόλεως ἢ κώμης (35) τῆς Μαγδαληνῆς ὀρμασθαι ἠγγετόν· ἢ ἐπὶ μιᾶς αὐτῶν προσκείσθαι τὸ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπωνύμιον, ἕκαστ' αὐτῶν γραφῆως κατὰ τὴν ἀρχὴν σφαλέντος, ὅτι ἐξ ἐκείνου τῶν μετ' αὐτὸν πρώτῳ ἐπηκολουθηκότων σφάλματι· τοῦτο δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρω συμβᾶν, σμικρὸν ὕστερον ἐπιδείξωμεν· ἀλλ' ὡς περ ἐπὶ τοιούτων ὀρθῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν ὑπηγόρευτο, κατὰ σφάλμα δὲ τῶν μετὰ ταῦτα μὴ ἀκριβοῦντων τὴν μεταβολὴν, συμβέβηκέ τινα ζήτησθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπωνύμου τῆς Μαγδαληνῆς περιττῶς ἐπὶ μιᾶς Μαρίας κειμένου εἰποῖς ἂν γεγενηναί· οὐ ὑφαιρεθέντος, περιγέγραπται πᾶσα ζήτησις, μηδενὸς μηκέτι κατὰ τοὺς τόπους ἀπορούμενου· ἀλλὰ καὶ ὅψε Σαββάτων, τοῦτ' ἔστι βαθείας νυκτός, τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ πεπραγμένων ἑωραμένων ὑπὸ τῆς Μαγδαληνῆς καὶ τῆς ἄλλης Μαρίας· καὶ πρῶτας, ἔτι σκοτίας οὐσης, ἑτέρας Μαρίας ἀφικομένης ἐπὶ τὸν αὐτὸν τόπον· καὶ πρότερον μὲν ἀπορούσης ἐπὶ τὸ μὴ εὐρεῖν τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος· ὕστερον δὲ καὶ αὐτῆς αὐτοπτύσης αὐτόν· κάλλιον δὲ τὸ μὴ δὲ σφάλμα αἰτιάσασθαι κατὰ τοὺς τόπους, δύο δὲ ἀληθῶς γεγενηναί τὰς Μαγδαληνὰς φάσκειν, ὡς καὶ τέτταρας ἀπεδείξαμεν τὰς Μαρίας· ὧν οὐδὲν ἄτοπον ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς δύο Μαρίας ὀρμασθαι λέγειν, μηδὲν τε λοιπὸν ἀπορεῖν, ἀλλ' ἑτέραν μὲν εἶναι τὴν ὅψε Σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαγδαληνῆν, ἑτέραν δὲ αὐτῆς καὶ αὐτὴν Μαγδαληνῆν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἔλθοῦσαν· ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ δηλουμένην, κατὰ τινα τῶν ἀντιγράφων, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἐπὶ τὰ δαιμόνια· καὶ ταύτην εἰκὸς εἶναι τὴν ἀκούσασαν *Μὴ μου ἄπτου*, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μέγιστα κάκεινη ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὀρμασθαι, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἢ θεία κατηγορεῖ Γραφή

Γ'.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὅψε Σαββάτων ἡ Μαγδαληνῆ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀφαιμένη τῶν ποδῶν τοῦ Σωτῆρος, ἢ αὐτὴ πρῶτ' ἐπὶ τῆ μιᾶ τοῦ Σαββάτου ἀκούει « Μὴ μου ἄπτου » κατὰ τὸν Ἰωάννην.

α'. Εἰ μὲν οὖν μία καὶ ἡ αὐτὴ εἴη Μαρία παρ' ἀμ-

φωτέρους τοῖς εὐαγγελισταῖς, λέξομεν ὅτι ἡ αὐτὴ πολ-
λάκις ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀπήντα τόπον, ἐπειδὴ εἶλκεν αὐ-
τὴν ἡ ἐκπληξίς τοῦ πράγματος καὶ ἡ ἐπὶ τῷ γεγονότι
χαρὰ· πρώτη τοίνυν ἀπαντήσασα καὶ πρώτη τεθεα-
μένη τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἐσπευσμένως ἀπῆει πρὸς
τοὺς ἀποστόλους τὸ πρῶτον, τὴν τοῦ μνήματος ἀνοι-
ξιν ἀπαγγέλλουσα· εἶθ' ἄμα τὴν ἀνάστασιν τεθεαμένη,
ἐδυσφύρει ὑπονοοῦσα ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ
τοῦ μνήματος, μὴ εἰδέναι τε ὅπου τέθειτο· εἶτ' ἐπ-
ανῆει δεῦτερον σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ μνῆμα· ὡς δ' ἐπ-
έστρεφον οἰκαδὲ ἐκείνοι, μόνῃ πάλιν ἀπολειφθεῖσα ἐν τῷ
τόπῳ, ἔκλαιεν ἐστῶσα· εἶτα τοῦ μνήματος εἰσω δια-
κύψασα, τοὺς δύο ἀγγέλους ἐθεώρει· ἔπειτα καὶ αὐτὸν
ὄρα τὸν Σωτῆρα· ὅς, ἐπειδὴ κλαίουσα εἰστήκει, ἀν-
θρωπίνως δὲ καὶ ταπεινῶς, ὡς ἂν κλαπέντος σώματος
αὐτοῦ, διακειμένη, ἀνάξιά τε περὶ αὐτοῦ φρονοῦσα,
πρῶτον μὲν αὐτὴν γυναῖκα ὀνομάζει, ἐπιπλήττων
αὐτῇ καὶ ὀνειδίζων τὸ γυναικεῖον πάθος· διὸ φησιν,
γύναι, τί κλαίεις; εἶτ' αὖ φησιν πρὸς αὐτὴν· Μαρία·
διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτὴν ἑαυτῆς ὑπομιμνήσκων, καὶ
τῶν πάλαι πρὸς αὐτὴν τε καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητῶν
περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ λόγων· ἡ δ' εἰς συναίσθη-
σιν ἔλθοῦσα, καὶ τί ποτε ἦν ἀπὸ τῆς φωνῆς καὶ τῆς
τοῦ λόγου δυνάμεως ἐπιγνοῦσα, Ῥαββουνὶ φησιν, ὃ
μεθερμηγνύεται διδάσκαλε.

β'. Εἶτ' ἐπειδὴ ὡς διδασκάλῳ αὐτῷ ἔτι καὶ οὐχ ὡς
θεῷ προσίειναι ὤρμητο, ἀνάνηται καὶ παρατεῖται αὐ-
τὴν, Μὴ μου ἄπτου· θνητὰ γὰρ ἔτι φρονοῦσα, οὐχ
οἶα τε ἦν τῆς αὐτοῦ θεότητος θίγειν· οὐδὲ γὰρ ἄξιον
ἦν τὴν ἔτι κλαίουσαν, καὶ κάτω περὶ τὰ μνῆματα καὶ
τάφους οἶα νεκρὸν ζητοῦσαν αὐτὸν, ταπεινά τε καὶ
ἀθρόωπινα περὶ αὐτοῦ δοξάζουσαν, τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ
κοινωνεῖν· διὸ τὴν αἰτίαν ἀπήλεγχεν, μὴ γὰρ ἀν-
εληλυθέναι οὕτω φησίν, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτὴν, πρὸς τὸν
Πατέρα, ἐπεὶ μὴ τοῦτ' ἐπίστευσεν γεγονέναι, νεκρὸν
δέ που κείσθαι αὐτὸν ζῆστο· διὸ φησιν πρὸς αὐτὴν·
Μὴ μου ἄπτου, τοιαύτη τις οὔσα καὶ τοιαῦτα περὶ
ἐμοῦ λογιζομένη· σοὶ γὰρ Θεὸς οὕτω πεπίστευμαι·
οὐκ ἔτι κάτω εἶναι λελόγισμαι· οὕτω τὴν κλαίουσαν
καὶ δόξασαν αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρὸν, διὰ μὲν τοῦ
Μὴ μου ἄπτου ἀπέστρεφεν ἐπιπλήττων αὐτῇ· ὡς καὶ
διὰ τοῦ γυναῖκα καλεῖν, καὶ διὰ τοῦ λέγειν, Τί κλαί-
εις; τὸ γὰρ κλαίνει τὸν ζῶντα, μᾶλλον δὲ τὴν ζῶντα
αὐτὴν, ἐσχάτης ἦν ἀμαθίας· καὶ διὰ μὲν τούτων ἐπι-
πλήττεν αὐτῇ· διὰ δὲ τῶν ἑξῆς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἐπαί-
θευεν θεολογίαν· ἡ δ' ἐπὶ τούτοις τὰ μέγιστα ὠφελῆ-
μένη, πάλιν ἀναχωρεῖ τοῦ μνήματος· τοῦτο δεῦτερον·
εἶτ' ἐξείπουσα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τὰ τεθεαμένα παρὰ τῷ
Ἰωάννῃ, ἐπανῆει σὺν αὐτῇ· τοῦτο τρίτον· καὶ τῶν
παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων θεωρῶς ἐγίγνωτο
ὡκέτι μόνῃ, σὺν δὲ τῇ ἐτέρᾳ Μαρίᾳ· καὶ οὐκέτι εἰσω
τοῦ τάφου παρακύπτουσα ὡς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, οὐδὲ
δύο ἀγγέλους, ἀλλ' ἓνα πρὸς τῷ λίθῳ καθήμενον
ὄρωσα.

γ'. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις αὐτὸν πάλιν τὸν Σωτῆρα μετὰ τῆς
ἄλλης Μαρίας θεωρεῖ· τοῦτο δεῦτερον· καὶ οὐκέτι μὲν

A utrumque evangelistam, dicendum foret eandem
sæpe in eundem locum venisse, quam scilicet at-
trahebat admiratio rei gestæ et successus gaudium.
Prima igitur illuc profecta, primaque rerum, quas
Joannes narrat, spectatrix, festinanter redibat ad
apostolos; principio quidem sepulcri apertionem
nuntians: deinde, quanquam resurrectionem vide-
rat,angebatur nihilominus suspicione ne quis po-
tius Jesu corpus e monumento abstulisset, quod
nesciebat quonam esset translatum. Exin secundo
ibat cum apostolis ad monumentum. Postquam hi
domum reversi sunt, sola rursus in loco relicta,
flens ibi subsistebat. Deinde in monumentum in-
trospiciens duos angelos vidit: denique ipsum
oculis ejus oblatum Servatorem: quam ibi cum
B flctu hærentem, et ex humanæ infirmitatis atque
humilitatis instinctu furto ablatum corpus creden-
tem, atque indigna de ipso sentientem, Jesus primo
mulierem appellat, increpans atque exprobrans fe-
mineam animi ægritudinem: unde ait, *mulier,*
quid ploras? Deinde addit, *Maria;* ut illa nomine
admonita ad mentem revocaretur, atque ut anti-
quarum sponsonum tum ipsi tum reliquis discipu-
lis de Christi resurrectione factarum recordaretur.
Illa animo ex aberratione recepto, vique vocis
ac verborum agnita *Rabboni* inquit; qua voce si-
gnificatur *magister*.

2. Mox ad illum adhuc ut magistrum, non ut
Deum, accedere properat: qua ille prohibita et de-
territa ait, *Noli me tangere*. Nam quæ humana ad-
huc sapiebat, non erat digna divinitatem ejus at-
tingere: neque par erat illam, quæ adhuc flebat,
et Jesum inferne in monumentis sepulcrisque quæ-
rebat, atque humiliter et infirme de illo sentiebat,
haud, inquam, æquum erat contactus ejus compo-
tem fieri. Quamobrem Jesus causam quoque rei
aperit, nondum se ascendisse (quantum ad eam
attineret) ad Patrem dicens; quoniam ipsa rei
gestæ fidem nondum adhibebat, seque mortuum ja-
cere putabat: ideoque ait, *Noli me tangere*, cum talis
sis, talemque de me opinionem geras: tibi enim
Deus nondum credor, sed terrestris adhuc habeor.
Sic is plorantem, et quæ hortulanum ipsum cre-
debat, his verbis, *Noli me tangere* rejecit incre-
pitans: unde et mulierem eandem vocitavit, ait-
que, *Quid ploras?* nam lugere viventem, imo ipsam
vitam, extremæ erat inscitia: qua super re non
pepercit objurgationi. Tum in sequentibus divinam
illi sui notitiam impertivit: quæ his verbis ma-
gnopere erudita, denuo deseruit monumentum,
secundo videlicet. Exin narratis Mariæ alteri, quæ
vidisse eam narrat Joannes, illuc cum eadem re-
versa est, tertio videlicet: ac tum eorum, quæ
memorat Matthæus, spectatrix fuit; haud jam sola,
sed cum altera Maria: neque jam introspiciens in
sepulcrum, uti narrabat Joannes; neque jam duos
angelos, sed unum lapidi insidentem cernens.

3. Post hæc denuo videt, comite altera Maria,
ipsum Servatorem, secundo videlicet: neque jam

audit, *Noli me tangere*; imo gaudere, nedum flere, ab ipso jubetur: quin etiam hunc tangere sinitur, quem jam ut Deum venerabatur. Ait ergo his feminis Jesus, *Gaudete*. Illæ vero accedentes tenuerunt pedes ejus et adoraverunt. Et vera igitur narrant sacra Evangelia, et nulla in parte inter se pugnant: quanquam eandem Mariam Magdalenam introducunt et non tangentem primo Servatorem, dum flebat, eratque incredula, et eum tangentem postquam gaudere jussa est. Jam priora esse existimanda quæ sunt apud Joannem iis quæ apud Matthæum, in disputatis retro secundum quamdam explicationem comprobavimus, dum ostenderemus, ubi dicitur apud Matthæum *sero Sabbatorum*, non vespertinam horam significari ab evangelista, sed tempus illucescens in unam Sabbatorum. Erat autem hoc tempus posterius illo, de quo Joannes loquitur. Atque hæc dicta sunt, si quis omnino eandem Mariam apud utrumque evangelistam Joannem atque Matthæum esse contendat.

4. Sin vero concedatur non eandem esse, sed aliam quæ sero Sabbatorum, comite alia Maria, venit ad monumentum; aliam quæ apud Joannem mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, sola ad idem monumentum accessit; omnis ambiguitas dissipabitur. Nimirum priores, quæ sero Sabbatorum venerunt, propter suam sedulitatem atque credulitatem, jussas esse a Christo gaudere, eumque adoravisse, ejusque pedes tenere dignas fuisse. Illam vero apud Joannem Mariam, diversam a superioribus, serius, mane videlicet, supervenisse. Eandem hanc esse apud Marcum, de qua septem dæmonia ejecta fuerant: quæque vehementer animo perterrita fuerit, et paulo incredulior; ideoque manserat ibi flens, et suspicans ne forte Servatoris corpus de sepulcro fuisset sublatum, atque in alias terras abactum. Atque adeo perturbatus fuerat illi animus, ut ne angelos quidem intra sepulcrum visos magnopere suspexerit, neque ipsum oculis oblatum Servatorem agnovit, sed potius hortulanum esse putaverit.

IV.

De sepulcro et de repugnantia apprente.

Quomodo apud Matthæum Maria Magdalena simul cum altera Maria extra monumentum viderit unum angelum insidentem lapidi monumenti. Et quomodo, secundum Joannem, intra monumentum angelos duos spectaverit sedentes Maria Magdalena, secundum autem Lucam, duo viri astiterint mulieribus. Denique secundum Marcum juvenis in dextro residens monumenti latere visus sit Mariæ Magdalene et Mariæ Jacobi et Salomæ.

1. Priora sunt quæ narrat Matthæus: quare et duæ Mariæ viderunt angelum qui nuper illum venerat lapidem revolverat. Sequuntur illa apud

ἀκούει, *Μή μου ἄπτου*, τούναντίον δὲ χαίρειν ἀντὶ τοῦ κλαίνειν ὑπ' αὐτοῦ κελεύεται· ἀλλὰ καὶ ἄπτεσθαι αὐτοῦ συγχωρεῖται, ἐπεὶ καὶ προσκυνεῖ αὐτὸν ὡς θεόν· λέγει γοῦν αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, *Χαίρετε*· αἱ δὲ προσελθούσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ οὕτως ἅμα ἀληθεύει τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Mariam τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγοντα καὶ μὴ ἀπτομένην πρότερον τοῦ Σωτῆρος, ὅτε ἐκλαίει καὶ ἠπίσται· καὶ ἀπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν ἐκελεύετο· πρῶτα δὲ ἠγεῖσθαι τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δηλούμενα τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φερομένων, καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν γυμνασμένων ἡμῖν κατὰ μίαν τῶν ἐκδοχῶν παρεστήσαμεν, διασαφῆσαντες ὅπως εἴρηται παρὰ τῷ Ματθαίῳ τὸ *ὄψέ Σαββάτων*, οὐ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν δηλοῦντος τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ἀλλὰ τὸν ἐπιφάσκοντα εἰς μίαν Σαββάτων· ἦν δ' οὗτος δευτέρος τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δεδηλωμένου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσῃ, εἴπερ τις ἐξ ἅπαντος τὴν αὐτὴν εἶναι Mariam παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς Ἰωάννῃ τε καὶ Ματθαίῳ διισχυρίζοιτο.

δ'. Εἰ δὲ συγχωρηθῆι τὸ μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι, ἐτέραν δὲ τὴν ὄψέ Σαββάτων κατὰ τὸν Ματθαῖον μετὰ τῆς ἄλλης Marias ἀπαντήσασαν, καὶ ἄλλην τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτῃ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, ἐτι ὄσης σκοτίας, μόνην ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, πᾶσα λυθεῖν ἂν ἀμφιβολία· τὲ τὰς μὲν πρῶτας ὄψέ Σαββάτων ἀφικομένας, ἅτε σπουδαιοτέρας καὶ πιστοτέρας ὑπαρχούσας, καὶ τὸ χαίρειν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἀκούσαι, καὶ προσκυνῆσαι, καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ κρατῆσαι καταξυνῆθαι· τὴν δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Mariam ἐτέραν οὖσαν παρ' ἐκείνας βράδιον μὲν ἀπτηνηκέαι καὶ πρῶτ' αὐτὴν δ' αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸν Μάρκον ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἐπὶ τὰ δαιμόνια· σφόδρα δὲ τὴν ψυχὴν τεθοροθῆσθαι καὶ ἀπιστοτέραν εἶναι ὡς ἐστῶσαν κλαίειν, καὶ ὑπολαμβάνειν ὑφαιρεῖσθαι τοῦ μνημείου τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἐν ἐτέρα μετενηνέχθαι γῆ· οὕτω δὲ συγκέχτο ἡ ψυχὴ αὐτῇ, ὡς μὴδὲ τοὺς δύο ἀγγέλους τοὺς εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντας αὐτῇ καταπλαγῆναι, μὴδὲ αὐτὴν γνωρίσαι ὀφθέντα αὐτῇ τὸν Σωτῆρα, νομίσαι δὲ αὐτὴν εἶναι τὸν κηπουρὸν (36-37).

Δ'.

Περὶ τοῦ τάφου καὶ τῆς δοκούσης διαφωνίας.

Πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης Marias ἔξω τοῦ μνήματος ἐώρακεν τὸν ἐν ἄγγελον ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ τοῦ μνήματος· καὶ πῶς κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰσω τοῦ μνήματος ἀγγέλους δύο θεωρεῖ καθήμενους ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ταῖς γυναῖξιν· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐταῖς ὁ ὀρώμενος καθήμενος ἐν τοῖς δεξιῶς τοῦ μνημείου τῇ Μαγδαληνῇ Mariæ καὶ Mariæ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ.

α'. Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ προηγούμενα· ὅθεν καὶ αἱ δύο Mariæ ἄρτι τὸν ἄγγελον ἐπιστάντα καὶ τὸν λίθον ἀποκλύσαντα ἐθεάσαντο· τὰ δὲ παρὰ τῷ

(36-37) Quæstionem de Maria ad Domini pedes procedente exscribit vel imitatur Hieronymus epist. 59, 4, nec non Photius epist. 137.

Ἰωάννη ὑστερον γίνεται, δύο ἀγγέλων εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἐτέρων δὲ ἔντων παρὰ τὸν ἔξω φανέντων καὶ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενον, ὡς Ματθαῖος λέγει· τὸ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ λεγόμενον, ὅτι δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούση ὀφθέντες· ἔτι δὲ καὶ ὁ παρὰ Μάρκου νεανίσκος λευκῆν περιβεβλημένος στολὴν, δεξιὰς τε ἀλλ' οὐκ ἀριστερὰς ὀρώμενος, ὃ τὰ φαιδρὰ καὶ δεξιὰ ταῖς γυναιξίν εὐαγγελισζόμενος, ἕτεροι ἀλλήλων ἀνείκων αὐτοῖ, καὶ τῶν ἄλλων τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις εὐαγγελισταῖς λεγομένων· διὸ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς οὕτοι ὠνόμασαν· ὃ δὲ Μάρκος καὶ ὁ Λουκᾶς οὐδὲ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ ἐμνημόνευσαν, λέγω δὴ τῶν τοῦ Σωτῆρος ὀπτασιῶν (38)· ἀλλὰ τοῖς κρείττοσιν Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα (39) κατέλιπον εἰπεῖν· αὐτοὶ τὰ δευτέρα εἰπόντες, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐκείνοις σεσιγημένα.

β'. Ἔστιν οὖν εἰπεῖν οὕτως, ὅτι τεσσάρων ἔντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσαριθμοὶ τοῦτοις καὶ παρ' αὐτῶν ἀναγραφεῖσθαι φαίνονται ὀπτασίαι· οἳ τε καιροὶ τῆσάρων, καὶ οἱ καθ' ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες ἰδιαζόντες· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι (40) τῶν γυναικῶν διάφοροι, καὶ οἱ παρὰ τῶν ὀφθέντων λόγων λεγόμενοι πρὸς αὐτὰς παραλλάττοντες· πῶς οὖν ἐστὶ τοῦτο; Πρῶτος οὖν καιρὸς ἐστὶν ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀφθεῖσθαι τῆς Μαγδαληνῆς Μαρίας μετὰ τῆς ἄλλης ἔξω τοῦ μνήματος, ὅτε καὶ ἐγένετο σεισμὸς, ἔνα εἶδον λέγοντα οὕτως, « Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε· οὐκ ἐστὶν ὧδε· ἠγέρθη γάρ· δεῦτε, ἴδετε. » Τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατείλαντος φανείας ὁ

(38) In duobus Eusebianis capitibus a Combefisio, ut jam dixi, editis, sicuti permulta ex his ad Marinum scriptis desiderantur, ita quædam diversa sunt, quædam vero explicatiora videntur. Hoc autem loco sic habet editio: Τοῖς κρείττοσιν, ἧ καθ' ἑαυτοῦς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ, ἅτε δὴ ἀποστόλοις, τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακεχωρηκότες, αὐτοὶ δὲ τὰ δευτέρα διηγοῦμενοι, ἀνταπεχθίλουν τὰ παρ' ἐκείνοις σεσιγημένα, ἃ δὲ δευτέρα ἦν καὶ μακρῶν λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων ἱστορίας· οὕτω τοῦ ἁγίου Πνεύματος διανεύμενος τὰς προπύλας ἐκάστω καὶ καταλλήλους διηγήσεις. Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ δρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαι γυναῖκες φέρουσαι ἃ ἡτοιμασαν ἀρώματα, ἕτεροι δὲ εἰν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ· οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προθεασαμένας Μαρίας ἄρτι πρῶτων ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν μεμαθηκυίας· διὸ εἴποιμεν ἂν ἕτερας εἶναι τὰς παρὰ τῷ Λουκᾷ δηλούμενας τῶν πρώτων· τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ εὐαγγελιστῆς ἱστορεῖ λέγων· « Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευῆ καὶ Σάββατον ἐπέφωσκε· κατακολουθήσασαι δὲ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συναληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἰδοὺ δείκνυσιν ὅτι ἕτεροι ἦσαν αὐταί. Διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες ἕτεροι ὀπτήρον παρὰ τοῖς ἔμπροσθεν δεδηλωμένοις· οὐτε γὰρ εἰσω τοῦ μνημεῖου ἦσαν κατὰ τὸν Ἰωάννην, οὐτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ Ματθαίῳ ἀγγελος· ἄλλως τε δὲ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς ὠνόμασαν ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούση, διὰ τῆς ἐορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ μόνῃ· οὐδὲ αἱ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίας. Περὶ δὲ τῆς μιᾶς Μαρίας τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ περὶ τὸν δρθρον, ἔτι σκοτίας οὖσης, ἐπιστάσης τῷ μνήματι, καὶ ἰδούσης τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημεῖου, ἦντινα καὶ Μαγδαληνὴν ὁ εὐαγγελιστῆς ὠνόμαζεν, ὑπονοεῖ τις ὑπεισέρχεται ἄλλην τινὰ Μαγδα-

Joannem, nempe duo angeli intra monumentum visi. ab eo diversi qui extra conspectus fuerat lapidi insidens, uti narrat Matthæus. Quod autem apud Lucam dicuntur duo viri in splendida veste visi; insuper ille juvenis apud Marcum stola candida amictus, et in dextra potius quam læva parte visus, qui læta ac fausta mulieribus nuntiavit; hi, inquam, diversi inter se angeli erant, aliique ab iis qui apud priores evangelistas commemorantur: quare Lucas et Marcus ne angelos quidem diserte hos vocant: imo iidem evangelistæ ne illa quidem recitant quæ Joannes atque Matthæus, visiones dico Servatoris; sed potioribus se Matthæo atque Joanni potiora dicere permittunt; ipsi secunda narrant, suppletque si quid ab illis silentio premitur.

2. Itaque dicendum est, uti quatuor evangelistæ sunt, sic pari numero esse visiones apud eos descriptas; item tempora quatuor, nec non eos qui per singula tempora singillatim apparuerunt; similiter et feminas, quæ viderunt, fuisse diversas; itemque sermones eorum, qui visi sunt, discrepantes. Hæc, inquam, quomodo se habent? Primum tempus est Matthæi illud *sero Sabbatorum*, cum Maria Magdalena non sine una comite extra monumentum (quo item tempore terræ motus accidit) unum vidit sibi dicentem: « Nolite timere; scio enim a vobis Jesum qui crucifixus est quaeri; non est hic; surrexit; venite et videte. » Quartum extremumque tempus est Marci illud, cum, orto jam

ληνὴν εἶναι, μὴδὲν τῶν ταῖς δύοις Μαρίαις ἐωραμένων γινώσκουσαν. εἰ δὲ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἡ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς μνημονευομένη, προηγεῖσθαι ἀνάγκη τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν τὸ πρῶτον μόνην ἐλθοῦσαν, τοὺς δύο ἀγγέλους εἰσω τοῦ μνήματος καθεζόμενους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δευτέρου ἐπιστάσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἀγγέλον ἐωρακέναι· τούτων δὲ τῶν δύοιν ἐκδοχῶν τὴν προτέραν ἀληθεστέραν εἶναι ἠγοῦμαι· ἕτερας οὖσης τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, κἂν τὸ ἐπιβεβητόν αὐτῇ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπιγράφεται, δύο γεγονυῖων ὡς εἰκὸς τῶν ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς· τούτου γὰρ δρθέντος πᾶσα ἀμφοισθῆτης λυθήσεται, ἕτερον μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένην γυναικῶν, ἕτερας δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ ἑτέρου ἔντος καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζομένου, καὶ ἑτέρων τῶν δύο ἀγγέλων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἑτέρου δὲ καὶ τοῦ χρόνου, ἑτέρων δὲ καὶ τῶν λόγων, τοῦ τε ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τοῦ λίθου καθεζομένου, καὶ τῶν ἀγγέλων τῶν εἰσω τοῦ μνήματος θεωρηθέντων. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρῶτῃ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἀπέρχονται ἐπὶ τὸ μνημα, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου· ἰδοὺ ἄλλαι· πάλιν αὐταὶ καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ, αἱ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, τίς ἡμῖν ἀποκυλίσει τὸν λίθον; καὶ ὅτι εἶδον νεανίσκον καθήμενον, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ, ἄνδρες ἀλλ' οὐκ ἀγγελοι· οὕτω καὶ νῦν οὐκ ἀγγελος ὠνόμασται, οὐδὲ ἄνηρ, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀφορισμένην εἶναι τὴν διηγησιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφιχομένης ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως ἄλλον, τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολάς. Eadem rursus narratio in Vaticanis quoque codicibus aliquantulum variat, pro breviorum scilicet aut excerptantium arbitrio.

(39) Κρείττονα est ex alio cod. Vat.

(40) Cod. οἱ θεώμενοι.

sole, a juvene oblato mulieribus Mariæ Magdalenzæ et Mariæ Jacobi et Salomæ, quæ cum aromatibus venerant, hæ ipsæ audierunt : « Nolite expavescere; Jesum quæritis Nazarenum crucifixum. » Medii autem sunt angeli illi, qui apud Joannem et Lucam apparent per intervalla singillatim. Apparuit enim sero Sabbatorum angelus unus extra monumentum; post quem ipse Servator. Mane autem jam adulto, alii duo apud Lucam viri appellati, haud intra monumentum visi. Extremus omnium ille juvenis; et ante hunc, nec non ante viros a Luca memoratos, duo illi intra monumentum.

3. Lucas ait una Sabbatorum mane perspicuo tulisse aromata mulieres duas, quæ secutæ fuerant Jesum, Galilæa oriundas, quæque deduxerant ejus funus et venerant ad monumentum. Hæ duos angelos viderunt sibi dicentes : « Cur quæritis viventem inter mortuos? non est hic, sed surrexit. Recordamini quæ vobis dixit dum vobiscum versaretur, quod nempe oporteret Filium hominis pati; » et reliqua.

4. Joannes ait una Sabbatorum Mariam Magdalenam solam accessisse ad monumentum cum adhuc tenebræ essent; vidisse lapidem sublatum; venisse ad Simonem atque Joannem, quibus ait : « Tulerunt Dominum de monumento, et nescio ubi posuerunt eum. Venit ergo Petrus atque Joannes ad monumentum; » et reliqua. Deinde Magdalenam flentem exhibet evangelista; quam semet inclinantem vidisse ait duos angelos sedentes, unum ad caput, alterum ad pedes, sibique dicentes : « Mulier, quid ploras? » quæ ait : « Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. » Mox conversa retrorsum vidit Jesum stantem, neque tamen sciebat eum esse Jesum. Dicit autem ei Jesus : « Mulier, cur ploras? quem quæris? »

5. Ambigunt nonnulli quonam pacto tres dies noctesque tres absolutæ fuerint, uti prædixit Christus, ante faciendam resurrectionem. Porro respondere sic licet. Alii a tempore, quo Jesus proditus fuit, numerant : alii parasceven in duo dividunt, quia nox fuit rursusque dies, quia scilicet illa die sol obscuratus, denuo reluxit. Exin est Sabbati dies integra, ejusque nox. Alii supputant parasceven totam, diem noctemque; Sabbatum item totum ejusque noctem; Dominicæ autem diei initium, loco integræ diei metiuntur, qua incipiente Christus surrexit. Atque ita tres dies dicunt. Certe et in mortuis ac in recens natis pueris ita solemus totam diem metiri, sive nativitas contigerit hora decima, sive die exordiente. Sic etiam mortuis tertia die et nona et quadragesima inferias legitimis ferimus, haud tota tertia cum sua nocte, neque tota nona cum sua item nocte, neque tota quadragesima similiter cum sua nocte, sed initiis mortalium dierum spectatis, justa absolvimus, idque tempus pro die integra habemus atque metimur.

νεανίσκος ὁ ὄφθεις ταῖς γυναῖξιν τῇ Μαρίας τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ Μαρίας Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ, αἱ μετ' ἀρωμάτων ἐλθοῦσαι ἤκουσαν, « Μὴ ἐκθαμβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηθὸν τὸν ἐσταυρωμένον. » Μεσση δὲ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ τῷ Λουκᾷ καὶ ὁφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες· ἐφάνη μὲν γὰρ ὅψε Σαββάτων ἄγγελος εἰς ἐκτὸς τοῦ μνημείου· μεθ' οὗ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· ὁρθρου δὲ βαθέος, ἕτεροι οἱ κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὀνομασμένοι οὐκ εἶσω τοῦ μνημείου ὁφθέντες· ὕστερος ἀπάντων ὁ νεανίσκος, καὶ πρὸ τούτου καὶ τῶν παρὰ τῷ Λουκᾷ οἱ δύο εἶσω τοῦ μνημείου.

γ'. Ὅτι ὁ Λουκᾶς μὲν λέγει τῶν Σαββάτων ὁρθρου βαθέος, φέρειν ἀρώματα γυναίκας δύο τὰς ἀκολουθήσασας αὐτῷ, αἵτινες ἦσαν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνακολουθήσασαι, ὅτε ἐθαπτον αὐτὸν ἐλθοῦσαι ἐπὶ τὸ μνημα· αἵτινες δύο ἀγγέλους εἶδον, οἱ καὶ εἶπον, « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη· μνησθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν ἐτι ὡν σὺν ὑμῖν λέγων, ὅτι δεῖ παθεῖν τὸν Υἱὸν ἀνθρώπου, » καὶ τὰ ἐξῆς.

δ'. Ὅτι Ἰωάννης λέγει τῇ μίᾳ τῶν Σαββάτων Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν μόνην ἐρχεσθαι πρὸς τὸ μνημα, σκοτίας ἐτι οὐσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον καὶ ἐρχεται πρὸς Σίμωνα καὶ πρὸς Ἰωάννην καὶ λέγει, « Ἦραν τὸν Κύριον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν· ἦλθεν ὡν Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα εἰσάγει κλαίονσαν τὴν Μαγδαληνὴν, καὶ παρακύψασαν ἰδεῖν λέγει δύο ἀγγέλους καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῆ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοὺς ποσίν· καὶ λέγουσιν αὐτῇ, « Γύναι, τί κλαίεις; » ἡ δὲ εἶπεν, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. » Εἶτα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ εἶδεν τὸν Ἰησοῦν ἐστῶτα· καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι Ἰησοῦς ἐστίν· ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει, « Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; »

ε'. Ὅτι ἀποροῦσι τινες ὡς τρεῖς ἡμέραι καὶ τρεῖς νύκτες πληροῦνται, καθὼς εἶπεν Χριστὸς, αἱ τῆς ἀνεστάσεως· καὶ ἔστιν εἰπεῖν (41)· οἱ μὲν ἀπὸ τῆς προδοσίας· οἱ δὲ τὴν Παρασκευὴν εἰς δύο ποιοῦσιν, ἐπὶ νύξ γέγονεν καὶ πάλιν ἡμέρα· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἡλίου σκοτισθέντος καὶ πάλιν ἀναφλεχθέντος· εἶτα ἡ τοῦ Σαββάτου ἡμέρα ὅλη καὶ ἡ νύξ αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέραν μὲν τὴν Παρασκευὴν ὅλην καὶ τὴν νύκτα αὐτῆς, Σάββατον ὅλον καὶ τὴν νύκτα αὐτοῦ· τῆς δὲ Κυριακῆς τὴν ἀρχὴν εἰς ἡμέραν μετροῦσιν ὅλην· ὡς ἀρξαμένης ἦδη τότε ὁ Χριστὸς ἠγέρθη· οὕτω τρεῖς ἡμέρας λέγουσιν. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ νεκρῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀρτιγενῶν παιδῶν οὕτως μετρεῖν ἔθος ὅλην ἡμέραν, ὅτε τὴν ἀπὸ τῆς δεκάτης ὥρας ἀρξαμένην γέννησαν μετροῦμεν, ἢ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡμέρας ἀρξαμένην γέννησιν· ὁμοίως καὶ ἐπὶ νεκρῶν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ τὴν ἐνάτην καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν τὰ νονομισμένα ποιοῦντες· οὐχ ὅλην τὴν τρίτην μετὰ τῆς νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ ὅλην τὴν ἐνάτην μετὰ τῆς οἰκείας νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ τὴν τεσσαρακοστὴν ὁμοίως ὅλην μετὰ νυκτὸς αὐτῆς· ἀλλὰ τὰς ἀρχὰς τῶν τελευταίων ἡμερῶν ὁρῶντες ἐκτελοῦμεν τὰ πραττόμενα, ὅλην ἡμέραν ταύτην καὶ μετροῦντες καὶ λογιζόμενοι.

ς'. Ἄλλ' ἔπει Χριστός φησιν, τρεῖς ἡμέρας καὶ ἅρ-
 τρεῖς νύκτας ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς ἔσομαι, ἔστι δὲ
 οὕτως εἰπεῖν (41)· ἄρα εἰ χρεώστην ἐπαγγεῖλάμενον
 τῷ οἰκείῳ δανεισθῆ μετὰ τρεῖς ἡμέρας πληρώσειν τὸ
 χρέος, πρὸ τῆς προθεσμίας πληρώσαντα θεασάμενοι,
 ὡς ψευδόμενον κρινούμεν, ἢ ὡς πλέον ἀληθεύσαντα ;
 Καὶ ἄλλως· εἰ θάπτον ἢ (42) εἶπεν, ἀνέστη, πλέον ἢ
 ὕψις, καὶ ἐγκλήμα οὐκ ἔχει· τὸ δὲ βράδιον, ὑπο-
 σφίς γέμει καὶ ψεῦδος λογίζεται γιγνόμενον· ψεῦδος
 μὲν, ὅτι παρῆλθεν ὁ λεχθεὶς ὄρος· ὑποπτον δὲ, ὅτι
 τῶν φυλάκων ἀναχωρησάντων, κλοπὴ τὸ πρᾶγμα ἐνο-
 μῶσθ' ἔν.

6. Sed quoniam Christus dixerat⁶³, tribus die-
 bus tribusque noctibus se in corde terræ futurum,
 lubet ita disserere : si quis ære alieno obstrictus
 creditori suo recepisset, se post tres dies solutu-
 rum ; hunc, inquam, si ante conductam diem æs
 illud dissolvere videremus, mendacemne an multo
 veraciorem judicaremus ? Præterea, si Christus
 ocios, quam sponderat, resurrexit, major hinc
 virtus elucescit, nedum locus reprehensionis est. Su-
 spicio contra atque mendacium ex tarditate conse-
 quebantur : mendacium, quia conductus terminus
 fuisset elapsus ; suspicio, quia, recedentibus custo-
 dibus, ea res furti fuisset insimulata.

EXPLICIT EPITOME.

LECTORI

Hactenus edidimus continuam atque illibatam Eusebiani operis priscam et præclaram Epitomen, prout ea est in pulcherrimo codice Palatino Vat. CCXX, a f. 61 usque ad 96, ubi opus reapse concluditur, relictis deinceps paginis puris. Fuerunt autem, ut vidimus, quæstiones xx ; scilicet ad Stephanum xvi, ad Marinum iv. Quanquam vero variis ex fontibus nobis suppetebant utriusque partis supplementa, nolimus ea cum Epitome admiscere, ne scripti per se concinni et perfecti seriem quodammodo his insertis perturbaremus. Nunc tamen supplementa quæ invenimus tum quæstionum ad Stephanum tum etiam ad Marinum subtexenda sunt. Et primum lautæ aliquot partes ex magna ms. catena Nicetæ ad Lucam in codice A, seu Vat. 1611, quas non ex Epitome sed ex integro opere decerptas fuisse apparet ; quanquam ipse quoque Nicetas videtur interdum, ut fit in catenis, Eusebium diminuere ; cujus rei indicium est, quod aliquando in Epitome sunt aliquot particulæ, quas Nicetas subtrahit : etsi alioqui in laudatis a Niceta partibus, Eusebius plerumque integer est, et ubique plenior. Nunc igitur priore loco supplementa quæstionum ad Stephanum.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRIORE OPERE QUÆSTIONUM EVANGELICARUM PARTES

in Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

α'. (43) Περὶ δὲ τοῦ τὸν Ματθαῖον ἄνωθεν κατ-
 ἄγειν τὰς διαδοχάς, τὸν δὲ Λουκᾶν ἀνάπαλιν πεποιθη-
 κέναι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν πορευθέντας, οὐδὲν
 ἐπιμέμφεσθαι δεῖ· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάντη καὶ ὄρθιον
 πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἔμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς
 κατιόντας, οὐκ ἂν τις ἐτέραν φαίη βαδίζειν, μίαν
 ἀμφοτέροις κειμένης τοῖς τε ἀνιούσι καὶ τοῖς κατιού-
 σι τρίβου. Τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν
 γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν, ὅτι φιλον ἐπ' ἐξουσίας διὰ
 τῶν αὐτῶν, τοῖς μὲν κάτωθεν ἐπὶ τοὺς πρόσω ἀνί-
 νει, τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἄνωθεν προπατόρων ἀρξζμένων,
 ἐπὶ τοὺς ὑστάτους καταλήγειν· οὗτος δὲ καὶ πόρρω-
 θεν Ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ τρόπος, etc., *ut in impressa*
a nobis epitome, col. 891, lin. 4 a fine, usque ad τοῦ
Σωτήρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς, col. 893, lin. 37. Εἰδ' ὅτι

B 1. Quod Matthæus superne successiones dedu-
 cat, Lucas vero contrario ordine utatur, quando-
 quidem eadem via uterque graditur, nullus est
 reprehensionis locus. Nam et illos qui prorsum sur-
 sumque ascendunt, et illos qui adversum eadem
 via descendunt, haud quisquam diceret diverso
 tramite incedere : quia scilicet una ab utrisque, id
 est ab ascendentibus descendentibusque, via teri-
 tur. Pari ergo modo etiam in recensendis generis
 successioneibus, pro cujusque libito vel ab imis
 sursum tendere, vel a superis capto initio progeni-
 toribus in postremos desinere licet. Atque hic mos
 antiquitus Hebræis placuit, etc. Quod si, quia nec
 Lucas ascendens substitit in Abrahamo, nec Mat-
 thæus ab Adamo incepit, in quem Lucas desivit ;

⁶³ Matth. xii, 40.

(41) Expilavit hanc Eusebii quæstionem Isidorus Pelusiota ep. 2, 212, tacito auctoris nomine ; ideo-
 que ejusdem solutio jamdiu nota erat.

(42) Deest in codice particula ἢ, quæ tamen hic
 omitti non debuit.

(43) Cod. A, f. 63. Confer quæst. 11.

Idcirco dissonos inter se evangelistas aliquis dicat, A non recte judicat. Uterque enim evangelista proprio calculo descriptionem exposuit; aliter quidem ex Abrahamo incipiens, alter ipsum Abrahamum supergradiens, ad primum usque hominem ascendit; neque in hoc ipso consistens, historię suę seriem cum Deo connectit. Quęnam porro in his repugnantia est? si Matthæo quidem visum utiæ est, ob scripturę suę institutum, ex Abrahamo et deinceps genealogiam deducere: Lucę autem placuit, propter regenerationis in Christo mysterium, sursum provehere hominem lavacro regeneratum ultra cujuslibet generationis fines. Observa enim, eum toto suo sermone vocabulum generationis reticere, sed Jesum retrocedendo subvehere, donec non in homine aliquo sistit, sed in ipso omnium B Deo, cui illum utpote Filium Patri copulat.

2. Age vero ut ita etiam loquentis coarguamus imperitiam, atque ut nemo veritatis ignoratione deinceps scandalum patiat, genuinam actę rei historiam exponam. In primis vero objectam nobis propositionem considerare opus est. Matthęus quidem ex Abrahamo ad Davidem, atque ita ad Salomonem ejusque successores usque ad Jacobum, unde ortus Josephus Christi putatus pater, descendit. Lucas autem Josephum haud ex Jacobo ait ortum, ut Matthęus; sed ex Heli ascendens, ad cęteros pergit, quorum nullum Matthęus commemorat. Atque ita obliquam veluti decurrens viam, nequaquam ad Salomonem devenit Davidis filium, C sed ad Nathanum qui æque fuit Davidis filius. Atqui oportuisset, si unam uterque evangelista genealogiam texebat, vel Lucam eandem cum Matthęo seriem contexere, vel Matthęum eadem, quę habet Lucas, nomina recitare. Hi vero adeo invicem non conspirant, ut alter Jacobi filium dicat Josephum ac Salomonis Davide geniti: alter autem non Jacobi, sed Heli ac Nathani Davide item geniti: quo scribendi instituto magnopere inter se dissidere videntur. — Quomodo igitur objectę propositioni occurrendum est? Agesis, animę aperientes oculum, vocabulis ipsis accurate mentem intendamus, et quid dicat Lucas inspicimus. « Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Josephi, qui fuit Heli, qui fuit Melchi. » Sed enim Matthęus, haud usus est dictione *putabatur*, etc. Atque hæc prima est responsio.

3. Alius quoque fortasse laet profundus atque arcanus in prædictis sensus. Matthęus enim manifeste carnalem narrans Christi originem, et Josephum volens vere Davide oriundum ostendere, orationis suę ingressum qualem oportuit facit, dicens, *Liber generationis Jesu Christi*, et reliqua, consequenterque totam deinde historiam ponit post progenitorum catalogum, Magos videlicet, Herodis

μη μέχρι του 'Αβραάμ και ο Λουκάς άνωών έστι, μηδέ ο Ματθαίος άπό του 'Αδάμ ηρξάτο εφ' ου κατέληξεν ο Λουκάς, διαφωνειν τις αυτούς λέγει, ούκ όρθώς οίεται· έκάτερος γάρ αυτών οικειώ λογισμῶ την έκθεσιν πεποίηται της γραφής, ο μὲν εκ του 'Αβραάμ άρξάμενος, ο δε και τον 'Αβραάμ υπερβάς, επί τε τον πρώτον άνθρωπον άνελθών· και μηδέ μέχρι τούτου στας, τον πάντα δε λόγον επί τον θεον άναρτήσας· ποία γάρ έν τούτοις μάχη; Ει τῶ μὲν χρήσιμος εφάνη ή άπό του 'Αβραάμ και επί τούτοις γενεαλογία, δια την οικονομίαν του παρ' αυτῶ λόγου, ο δε δια τῆς έν Χριστῶ παλιγγενεσίας μυστήριον, αναδιβάξει τον δια λουτρού γεγεννημένον, επείκεινα άπάσης γενέσεως· τίρει γάρ ότι δι' όλου του λόγου σεσιώπηκε τῆς γενέσεως όνομα, άγει τε αυτον άνάγων, και έστησιν ούκ επί τινα άνθρωπων, άλλ' επί τον πάντων θεον, μονονουχι προσάγων, άτε ή γιδν γενόμενον τῶ Πατρί.

β'. (44) "Ina οὖν και τοῦτο εἰρηκότος τὴν ἀμφιβλιν ἐλέγξωμεν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας ὁμοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγεννημένων ἱστορίαν ἐκθήσομαι· πρότερον δὲ τὴν προταθείσαν ἡμῖν πρότασιν καιρός ἐστὶ ἐπισκεψάσθαι· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ 'Αβραάμ ἐπὶ τὸν Δαυῖδ, και οὕτως ἐπὶ τὸν Σολομῶνα και τοὺς τούτου διαδόχους μέχρι τοῦ 'Ιακώβ, ἐξ οὗ 'Ιωσήφ ὁ τοῦ Χριστοῦ χρηματίσας πατήρ, κἀτεισιν· ὁ δὲ Λουκάς τὸν 'Ιωσήφ οὐκ ἀπὸ τοῦ 'Ιακώβ εἶναι φησιν ὡς Ματθαῖος, άλλ' ἀπὸ τοῦ 'Ηλὶ· εἶτα ἀπὸ τοῦ 'Ηλὶ ἀνωών εφ' ἑτέροις χωρεῖ, ὧν οὐδὲ ὅλος ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος· και οὕτως πλαγίαν τινὰ δραμῶν, ἐρχεται οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα τὸν τοῦ Δαυῖδ, άλλ' ἐπὶ Νάθαν τὸν και αυτον του Δαυῖδ· ὀφειλων, εἰ δὴ περὶ τῆς αὐτῆς γενεαλογίας ὁ λόγος ἦν αυτοις, δια τῶν αυτων τῶ Ματθαίῳ ἀνελεθῆν, ἢ τὸν Ματθαῖον δι' ὧν ὁ Λουκάς χωρησαι ὀνομάτων· εἰ δὲ οὕτως οὐ συντηγέθησαν ἀλλήλοισ, ὡς τὸν ἕνα εἰπεῖν τοῦ 'Ιακώβ τὸν 'Ιωσήφ εἶναι υἱὸν και Σολομῶνος υἱοῦ Δαυῖδ· τὸν δὲ ἑτερον, μή τοῦ 'Ιακώβ, άλλὰ τοῦ 'Ηλὶ και Νάθαν υἱοῦ Δαυῖδ· δι' ὧν εἰλικασὶ πολλῶν διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους περιέχειν. — Τί δὴ οὖν εἰς τὸ προταθὲν τοῦτο πρόβλημα εἶποι ἂν τις; φέρε τῆς ψυχῆς διανοιζαντες τὸ όμμα, ἀτενωῶς ταῖς λέξεσιν αυτοις ἐπερειασωμεν τὴν διανοίαν, ἰδωμέν τε τί φησιν ὁ Λουκάς. « Καὶ αὐτός ὁ 'Ιησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ὡν υἱός ὡς ἐνομίζετο τοῦ 'Ιωσήφ, τοῦ 'Ηλὶ, τοῦ Μελχι· » άλλ' οὐχ ὁ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῇ ὡς ἐνομίζετο φωνῇ, etc., ut in epitome, col. 896, lin. 4, usque ad αὐτὴ μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ'. (45) Εἴη δ' ἂν τις και ἄλλος βαθύς και ἀπόβρῆτος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος. Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἐνσαρκον γενέσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, και τὸν 'Ιωσήφ ἀποδείξει βουλόμενος αὐτῶς ἐκ Δαυῖδ, ὅθεν ἐγρήν τῇ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου, φήσας, *Βιβλος γενέσεως 'Ιησοῦ Χριστοῦ, και τὰ ἐξῆς*· ἀκολουθῶς τε τὴν ὅλην ἐξῆς ἱστορίαν ἐθέσῃ μετὰ τὸν τῶν προπατόρων κατάλογον, τοὺς Νόμους

(44) Cod. A, f. 64. Quæst. III.

(45) Ibid.

τὴν Ἡρώδου μανίαν, τὴν εἰς Αἴγυπτον Ἰησοῦ φυγὴν, τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον, τὸν Ἀρχελαόν· καὶ ὡς μετὰ ταῦτα ἦδη λοιπὸν εἰς ἀνδρας Ἰωάννης προβῆς μετὰ τριακοστὸν ἔτος τῆς Ἰησοῦ γενέσεως, ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύσσει βάπτισμα μετανοίας, πάρεσι τε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Ἰορδάνῃ βαπτισθῆσόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου· καὶ δὴ συνόρα ἐν τούτοις ὕψος καὶ ἀκαλουθίαν ἱστορικῆς διηγήσεως ἦν ὁ Ματθαῖος ἐκτίθεται, Σύρος ἀνὴρ, τελώνης τὸν βίον, τὴν φωνὴν Ἑβραῖος.

δ. Ὁ δὲ Λουκᾶς τὸ μὲν γένος ἀπὸ τῆς βοιωμένης Ἀντιοχείας ἦν, ἐν ἣ δὴ οἱ πάντες λογιώτατοι τοὺς Ἰωνας προγόνους αὐγούσιν (46)· οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τῷ κατὰ φύσιν Ἑλληνικῷ τῶν ἀνδρῶν, ἐπήγετό τι πλεόν· ὁ Λουκᾶς ἐν λόγοις, ἅτε ἱατρικῆς ἐμπειρὸς ὢν ἐπιστήμης. Ὅμως δὴ ὁ τοιοῦτος τῆς τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου γραφῆς ἀρχόμενος, τὰ μὲν κατὰ τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἱστορεῖ πρῶτα. Εἶτα τὴν πρὸς τὴν Μαρίαν τοῦ Γαβριὴλ ἐπιφάνειαν ἐπισυνέψας, τὰς παραδόξους γενέσεις ἐξῆς τίθησιν, οὐδεμιᾶς μνησθεὶς γενεαλογίας τοῦ Ἰωσήφ· ἔπειτα δωδέκατον ἔτος ἀναγράφων τοῦ Ἰησοῦ, οὕτω καὶ νῦν γενεαλογίας μνημονεύει. Μετὰ δὲ τοὺς Αὐγούστου χρόνους, Τιβερίου διαδεξαμένου τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, κατὰ τὸ πεντεκαιδέκατον αὐτοῦ ἔτος, φησὶ τὸν Ἰωάννην ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύξει μετανοίας βάπτισμα εἰς ἀφροσύναν ἀμαρτιῶν· διδασκαλίας τε αὐτοῦ τίθησι, καὶ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν, Ἰησοῦ, φησὶ, βαπτισθέντος καὶ προσευξαμένου ἐγένετο ἀνοιγῆναι τὸν οὐρανὸν, καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστέρην, καὶ φωνὴν ἐκείθεν ἐνεχθῆναι· «Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα.» Ἐνθα γενόμενος, ὡσπερ ἐξ ὕπνου διανήψας, τῆς γενεαλογίας ἀκαίρως, ὡς ἂν οἰηθείη τις, μνημονεύει λέγων, «Καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχόμενος ὁ Ἰησοῦς ὡς ἑτῶν τριάκοντα, ὡν υἱὸς ὡς ἐνομίετο τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἥλει, τοῦ Μελχι (47), ἰ καὶ τῶν λοιπῶν.

ε'. Τίς τοιγαροῦν ἐν τούτοις οὐκ ἂν ἀπορήσειεν; εἰ Ματθαῖος μὲν λόγου σύνταξιν ἐπιστημόνως φαίνεται πεποιημένος, κατὰ καιρὸν τε χρησάμενος τῇ γενεαλογίᾳ, Λουκᾶς δὲ εἰς τοσοῦτον ἤλαυνεν ἀπορία, ὡς ὅτε μὲν ἔχρην κατὰ χώραν τὴν γενεαλογίαν ἐντάξει, τὴν κατὰ παραλίπην αὐτῆν, ἱστορίαν τε τοσαύτην ἐκθέμενον τὴν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τριάκοντα ἑτῶν, μηδένα καιρὸν ἐπιτήδειον συνιδεῖν τῆς κατ' αὐτὸν γενεαλογίας· νῦν δὲ ὅτε τριακονταετῆς γεγονῶς πάρεσιν ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, παρὰ πάντα λόγον καὶ παρὰ καιρὸν, ὡσπερ τινὰ παρενθήκην εἰσάγει τῆς γραφῆς τὴν γενεαλογίαν. Ἄλλ' εἰ τίς γε αὐτῷ τοιαῦτα ἐμέμφατο, οὐκ ἂν ἠπόρησεν ἀποκρίσεως ὁ θεῖος εὐαγγελιστῆς· εἶπε δ' ἂν ὡς εἰκὸς θεῖά τινα καὶ σοφά καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ θείου Πνεύματος ἐπάξια. Ἐγὼ δὲ ἡγούμαι αὐτὸν καὶ τὴν κατὰ σάρκα γενέσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιηθέντα· τοῦτο γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἐπραττεν, οὐκ ἤγνοιε, ὅτε ἔχρην ταύτην ἐκδέσθαι. Ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, Ἰδὼν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι πα-

A furorem, Jesu in Ægyptum fugam, indidem reditum, denique Archelaum. Et quomodo post hæc in publicum hominum conspectum prodians Joannes, tricesimo ætatis Jesu anno, penitentia baptismum in deserto prædicaverit, atque inter alios illuc Jesus quoque venerit, ut abs Joanne in Jordane baptizaretur. Vides ergo in his contextum, et historica narrationis sequelam, quam Matthæus exponit, vir Syrus, professione vitæ publicanus, lingua Hebræus.

4. At Lucas celebri Antiochia genus trahebat, qua in urbe eruditissimi quique abs Ionibus se progenitos esse gloriantur. Sed præter insitum civibus hellenismum, aliquando magis profecerat in litteris Lucas, quia medicæ artis scriptus erat. Et tamen talis cum esset, Evangelii scipturam ordiens, res primum Zachariæ et Elisabetæ narrat. Deinde Gabrielis ad Mariam apparitione subnexa, miras illas nativitates deinde ponit, nulla Josephi genealogiæ facta mentione. Postea duodecimum Jesu annum scribens, nondum ullam genealogiam memorat. Post Augusti vero tempora, Tiberio Romanorum imperium tenente, quinto decimo hujus anno, dicit Joannem in deserto prædicavisse penitentia baptismum in peccatorum remissionem: concionesque ejus exponit; et post hæc omnia, Jesu, inquit, baptizato et orante cælum aperiri contigit, et Spiritum columbæ specie descendere, atque illinc vocem deferri: «Tu es Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.» Porro huc proeductus, tanquam somno evigilans, genealogiæ intempestive, ut aliquis existimabit, mentionem infert: «Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, filius ut putabatur Josephi, qui fuit Heli, qui fuit Melchi,» et reliquorum.

5. Quis ergo hoc loco non sit perplexus? siquidem Matthæum narrationis suæ compositionem scite fecisse apparet; Lucam autem tanta incogitantia fuisse, ut cum suo loco genealogiam collocare deberet, eam tunc prætermiserit: et cetera tantam historiæ partem scripsisset, nempe a Christi natalitate usque ad tricesimum ejus annum, nullum inserendæ genealogiæ idoneum tempus agnovit: sed nunc demum cum triginta jam annos natus ad Joannis baptismum accedit Christus, præter omnem rationem ac tempus, tanquam scripti insertum quoddam genealogiam inducat. Verumenimvero si quis illum sic reprehenderet, haud responsum suum desiderari pateretur divus evangelista; sed divina quædam, ut par est, et scita, et inhabitante divino Spiritu digna eloqueretur. Ego autem existimo ipsum Jesu carnalem quoque originem describere volentem, ita se gessisse. Et quia hoc ei propositum erat, haud ignorabat, generationem hujusmodi exponi oportere. Sed quoniam nunc de regeneratione per lavacrum

(46) Sic demonstrat Eusebius totam Antiocheno- rum litteraturam Græcam fuisse.

(47) Ita codex, prætermisiss Matath et Levi.

loquitur, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare studet, quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominis videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeretur. Existimo igitur ipsum tempestive et genealogiam scripsisse, et additamento dictionis *ut putabatur* usum. Consentaneum quippe erat, postquam de caelo testimonium ad Jesum venerat: Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacui; jam inquam haud decebat, hominum filium, æque ac cæteros, ipsum appellare; sed additamentum adjicere opus fuit *ut putabatur*. Nam Dei quidem proclamatus fuit naturaliter filius, non autem *ut putabatur*: secus autem Josephi quidem putabatur, sed non erat naturaliter filius.

6. Quæ cum ita se habeant, videor mihi sic rationem reddidisse, cur Matthæus scripturam suam exordiens, ante Mariæ conceptum, et ante carnalem Jesu generationem, tempestive in sua historia carnalem genealogiam præposuerit. Propterea generationes quoque deorsum ducit, descensum a meliore statu innuens illius de quo agit: etenim incarnatum Dei Verbum reapse descendit, quia cum in forma Dei esset exinanivit semetipsum formam servi accipiens. At vero Lucas, siquidem, æque ac Matthæus, Verbi in carne adventum demonstraturus fuisset, ipse quoque omnino generis historiam scripsisset circa conceptionis aut certe nativitatis tempus; ordinatimque a senioribus exordiens, ad postremos descendisset. Sed quia haud secundum Matthæi mentem narrationem suam explicuit, merito tempus illud transcendens, ad baptismi regenerationem contendit: atque hoc loco contrariam exponit generationum successionem: subgradiens simul a postremis ad primos, simulque vitans commemoratorum a Matthæo reorum peccatorumque virorum mentionem: quandoquidem regeneratus in Deo, sit alienus a carnali origine, et a peccatoribus secundum carnem patribus, postquam Dei filius est effectus, et omnium qui secundum Deum inculpate vixerunt. Sic Abrahamo quoque dictum fuit: « Tu vero abibis ad patres tuos. » Quibus verbis haud carnales parentes sed illi qui secundum Deum pietate ei similes fuerunt, quasi ænigmate denotantur.

7. Merito ergo Lucas, utpote qui regenerationem narrat, haud eadem qua Matthæus via incedit. Quamobrem neque Salomonis neque Uriæ uxoris, neque Thamaræ, neque Ruthæ, neque Jechoniæ, neque his interjectorum haud absque criminatione virorum facit recensionem, sed per alios inculpatos graditur; et quidem a propheta Nathano regeneratum suum derivat. Et ille quidem apud Matthæum secundum carnem genitus, filius erat Abrahami, ex hoc videlicet deducta genealogia, quia primo Abrahamo facta fuit promissio gentium benedictio-

ραστῆσαι διτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, καὶ ἀληθῶς υἱὸς ἀνθρώπων εἶναι νομίζοιτο δι' ἣν περικεῖται σὰρκα, ἀλλ' οὐχ ἴσταιται γε αὐτῷ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σὰρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γένεσιν, ὅμως δ' οὐκ ἀλλότριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἰοθεσίας καθέστηκε. Διὸ ἡγοῦμαι αὐτὸν κατὰ καιρὸν καὶ τῆς γενεαλογίᾳ κεχρησθῆναι, καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς ὡς ἐνομίζετο φωνῆς. Καὶ γὰρ ἀκόλουθον ἦν, τῆς ἐξ οὐρανῶν μαρτυρίας φησάτης πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Σὺ ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ εὐδόκησα, μηκέτι καὶ ἀνθρώπων ὁμοίως αὐτὸν ἀναγορεύσαι υἱὸν, μετὰ δὲ τῆς ὡς ἐνομίζετο προσθήκης· Θεοῦ μὲν γὰρ ἀνεκρηρύχθῃ υἱὸς εἶναι φύσει, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐνομίζετο τοῦ δὲ Ἰωσήφ ἐνομίζετο, ἀλλ' οὐ φύσει υἱὸς ἦν.

ζ'. Ὡς οὕτως ἐχόντων, δοκῶ μοι καὶ οὕτως τὸν λογισμὸν ἀποδεδωκέναι, καθ' ὃν ὁ μὲν Ματθαῖος ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς Μαρίας, καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ καιρὸν ὡς ἐν ἱστορίᾳ προτάττει τὴν κατὰ σὰρκα γενεαλογίαν· διὸ καὶ τὰ γένη κατὰγει, καθόσον ἀπὸ τῶν κριεττόνων αἰνιττομένου τοῦ δηλουμένου σαρκούμενος γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ κατῆι, διτι δὴ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφῇ δουλοῦ λαβὼν· ὁ δὲ Λουκᾶς, εἰ μὲν ὁμοίως τῷ Ματθαίῳ τὴν ἐνσάρκον ἐμελλεν αὐτοῦ παρουσίαν δηλοῦν, πάντως ἂν ἐχρήσατο καὶ αὐτὸς τῇ τοῦ γένους ἱστορίᾳ, κατὰ τὸν τῆς συλλήψεως ἢ τῆς ἀποτέξεως καιρὸν καὶ ἀκολούθως ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἀρξάμενος, κατῆι ἐπὶ τοὺς τελευταίους· ἐπεὶ δὲ οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξέθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὸν αὐτὸν ἐκαίῳ καιρὸν ὑπερβάς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν, ὁμοῦ καὶ ἀνήτων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαίτιων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος, ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σὰρκα ἁμαρτωλῶν πατέρων, γιῶς ἀποφαινόμενος· Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων· οὕτω καὶ τῷ Ἀβραάμ εἰρητο· « Σὺ δὲ ἀπελεύση πρὸς τοὺς πατέρας σου· οὐ τοὺς κατὰ σὰρκα, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ διὰ τὴν εἰσεβείας ὁμοιοτροπίας αἰνιττομένου τοῦ λόγου.

δ'. Εἰκότως τοιγαροῦν ὁ Λουκᾶς, ἄτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὀδεύει τῷ Ματθαίῳ· οὐκ οὖν τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς Οὐρίου. οὐ τῆς Θάμαρ οὐ τῆς Ρούθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ ἐμβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποιήται, ἀλλὰ δι' ἑτέρων ἀνεπιλήπτων ἀνεισι, καὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν τὸν ἀναγεννημένον εἰσάγει. Καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σὰρκα γεγεννημένος υἱὸς ἦν Ἀβραάμ, ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδήπερ τῷ Ἀβραάμ πρῶτον ἢ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος

τος αὐτοῦ προελευσομένου γεννησομένη. Ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἐτέρους πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγραφάμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχγκῶς, ἀλλ' ὡς ἐνομίζετο διὰ τὴν τῶν ἡθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἀνεῖσιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Πατέρα μετὰ πάντας χρηματίσας Ὑἱὸς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὗτος μὲν ἐν ἀποβήτοις ἡμῖν ἀποδόσθω ὁ λόγος. Ἴνα δὲ μὴ τις ἡμᾶς εὐρεσιλογεῖν ὑπολάβοι, καὶ ἱστορίᾳ χρῆσθαι παλαιοτάτῃ παρ' ἧς ἔστι τὴν λύσιν εὐρεῖν τῆς νενομισμένης παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφωνίας. Τῆς δὲ ἱστορίας γέγονε συγγραφεὺς Ἀφρικανὸς, ἀνὴρ λόγιος καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς ἔξωθεν παιδείας ὀρμημένοις ἐπιφανής· οὐ πρὸς ἄλλοις πολλοῖς καὶ καλοῖς λόγοις, καὶ ἐπιστολῇ φέρεται πρὸς Ἀριστείδην περὶ τῆς νενομισμένης τῶν εὐαγγελιστῶν περὶ τὴν Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφωνίας· ἔχει δ' οὕτως.

ΑΦΡΙΚΑΝΟΥ (48).

ἦ. Οὐκ ἀκριβῶς μέντοι τινὲς λέγουσιν, ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καταρτίμης τε καὶ ἐπιμείξια, τῶν τε ἱερατικῶν, ὡς οἶονται, καὶ τῶν βασιλικῶν, ἵνα δειχθῆ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεὺς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὡσπερ τινὲς ἀπειθοῦντος ἡ ἐτέρα ἐσχγκῶτος ἐλπῖδα, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀρχιερεὺς ἔστι Πατρὸς, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέων, καὶ βασιλεὺς ὑπερκόσμιος, οὓς ἡλευθέρωσε νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὄλων γενόμενος. Καὶ τοῦτο ἡμῖν προσήγγειλεν οὐχ ὁ κατ' ἄλλοις τῶν φυλῶν, οὐχ ἡ μίξις τῶν ἀναγράφτων γενῶν, ἀλλὰ πατριάρχαι καὶ προφῆται. Μὴ οὖν κατωμμεν εἰς τοσαύτην θεοσεβείας σμικρολογίαν, ἵνα τῇ ἐναλλαγῇ τῶν ὀνομάτων, τὴν Χριστοῦ βασιλείαν καὶ ἱερωσύνην συνιστῶμεν· ἐπεὶ τῇ Ἰουδα φυλῇ τῇ βασιλικῇ, ἡ τοῦ Λευὶ φυλῆ ἱερατικῇ συνεζύγη, τοῦ Ναασσῶν ἀδελφῆν τὴν Ἐλισάβετ Ἀαρὼν ἀξάμενου, καὶ πάλιν Ἐλεάζαρ τὴν θυγατέρα Φατιῆλ, καὶ ἐνθένδε παιδοποιησαμένων. Ἐψεύσαντο οὖν οἱ εὐαγγελισταὶ, συνιστάντες οὐκ ἀληθεῖαν, ἀλλ' εἰκαζόμενον ἔπαινον· καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν διὰ Σολομῶνος ἀπὸ Δαυὶδ ἐγενεαλόγησεν τὸν Ἰακώβ τὸν τῷ Ἰωσήφ πατέρα· ὁ δὲ Νάθαν τοῦ Δαυὶδ, τὸν Ἡλεὶ τὸν τοῦ Ἰωσήφ ὁμοίως ἄλλων πατέρα· καὶ τοὶ ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἐχρῆν, ὡς ἑκάτερα τῶν κατηριθμημένων τάξεις, τὸ τοῦ Δαυὶδ ἔστι γένος, ἡ τοῦ Ἰουδα φυλῆ βασιλικῇ. Εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' οὖν καὶ Σολομῶν, ὃ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφῆται, ἱερεῖς δὲ ἐξ οὐδεμιᾶς (49) τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνου δὲ Λευῖται. Μάτην αὐτοῖς ἄρα πέπλαστοι τὸ ἐψεύσμενον· μηδὲ κρατοῖη τοιοῦτος ὁ λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ [κατὰ] ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψευδὸς σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ· τίς γὰρ οὐκ οἶδε κάκεινον τὸν ἱερώτατον τοῦ Ἀποστόλου λόγον κηρύσσοντος καὶ διαγγέλλοντος τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆ-

nis, quæ haud aliter quam per semen ex eo proventurum eventura erat. At ille in Deo regeneratus, alios sibi patres secundum Deum inscribens, haud equidem veros patres, sed ita putatos propter morum similitudinem, ad verum Patrem post omnes sursum tendit, Filius Dei existens. Atque hactenus de arcano a nobis sensu dictum sit. Ne vero nos quisquam hæc proprio ingenio excogitare putet, antiquissimam historiam proferam, apud quam comperire est solutionem putatæ inter duos evangelistas dissonantiæ. Historiæ hujus auctor Africanus est, vir eruditus, et inter extera doctrina imbutos illustris, cujus præter cæteros multos egregios libros, epistola quoque habetur ad Aristidem de putata evangelistarum circa Christi genealogiam dissonantia, quæ ita se habet.

AFRICANI.

8. Haud accurate quidam aiunt, provide factam esse differentem hanc nominum enumerationem et permistionem sacerdotalium, ut putant, et regalium virorum, ut ostenderetur merito Christus rex simul atque sacerdos : quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat, nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, preces nostras ei offerens : rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, cooperatore effectus in omnium rerum ordinatione. Idque nobis exploratum fecit non tribuum catalogus, neque perscriptarum generationum mistio, sed patriarchæ atque prophetæ. Caveamus igitur a minuto hujusmodi religionis artificio, ut nominum permutatione Christi regnum ac sacerdotium comprobare velimus. Nam et alioqui regali Judæ tribui sacerdotalis Levi tribus facta erat affinis, ex quo Naassonis sororem Elisabetham duxit Aaron uxorem⁶⁶, rursusque Eleazar Phathihelis filiam⁶⁷, prole inde suscepta. Ergo evangelistæ mentiti sunt, dum non veritatem asserunt, sed simulatam laudem : cujus rei causa, alter quidem per Salomonem a Davide Jacobi stirpem traxit, qui fuit Josephi pater : alter autem a Nathano Davidis filio Helim deduxit Josephi pariter, sed alia ratione, patrem. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum hominum ordinem, genus esse Davidis, Judæ nempe regiam tribum. Etiam si enim propheta Nathanus fuit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens (David) : ex multis sane tribubus exsistere prophetæ ; sed tamen sacerdotes nulli fuerunt ex nulla duodecim tribuum, sed soli Levitæ. Frustra igitur composita ab illis fuit hæc falsitas ; neque prævalebit hujusmodi sermo in Christi Ecclesia contra accuratam veritatem, nempe ut mendacium consarcinetur ad

⁶⁶ Exod. vi, 23. ⁶⁷ ibid. 25.

(48) Diximus col. 899, adn. 12, Africani epistolam, quam Eusebius *Hist. eccl.* i, 7, acephalam dederat, a nostra epitome feliciter partim sarciri. Nunc isto in fragmento integriore ac primitivo prædictæ epistolæ prior pars omnino cumulatur. Hujus ergo ad Africani epistolam præclari additamenti meminisse oportet eos, qui novas aliquando editiones curabunt.

Etenim in Veneti quoque Gallandii diligentissimi hominis *Bibliotheca Patrum* t. II, p. 358, acephala est hæc epistola, quia caput ejus adhuc linteis codicum obvolutum erat.

(49) In epitome codex habet omnino οὐ δεῖνες, sed veram nunc vides lectionem ἐξ οὐδεμιᾶς.

Christi laudem atque præconium. Quis vero et illa nescit sacratissima Apostoli verba resurrectionem Servatoris nostri prædicantis atque nuntiantis, reique veritate magno cum pavore affirmantis dum ait ⁶⁶ : Si Christum resurrexisse quidam negant, nos autem asserimus atque credimus, speramus ac prædicamus, falsi testes Dei sumus, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit. Quod si adeo hic qui Deum Patrem honorat, nemendax videatur, timet, quia rem miram narrat ; cur non merito timeat quisquis falso sermone veritatem vult stabilire, non veram sententiam concinnans ? Nam si generationes abuderent, nihilque germani seminis ad Josephum conferretur, sed ea res ad fulcrum tantummodo nascituro dicta esset, nempe quod rex atque sacerdos foret is qui venturus erat, deficiente probatione, totoque orationis ornatu in futilem hymnum desinente, nullam hinc laudem Deo sed damnationem potius dicenti conflare, quia quod

9. Davidem Matthæus quoque ante alios in ordine posuit in sua genealogia, quia Davidi primo solique firmo jurejurando prædixerat Deus fore ut ex illo nasceretur secundum carnem Christus. Scriptum est igitur : « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur eam : de fructu ventris tui ponam super thronum tuum ⁶⁷. » Et rursus : « Juravi Davidi servo meo, usque in æternum parabo semen tuum ⁶⁸. » Et in Paralipomenis : « Cumque completi fuerint dies tui, ut dormias cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, eritque filius de ventre tuo, et stabiliam regnum ejus : ipse mihi ædificabit domum, et erigam thronum ejus usque in sempiternum. Ego ero illi Pater, et ipse mihi filii instar ⁶⁹. » Similia his in secundo quoque Regnorum libro scribuntur ⁷⁰. Sed ea quidem ad Salomonem trahi queunt ; verum hæc quæ in manibus sunt, nihil prorsus ad Salomonem attingere, sic licet cognoscere. Multis post Salomonis obitum annis prophetans Isaias, hæc de futuro ex Davidis semine vaticinabatur : « Egredietur virga de radice Jessæ (sunt hic Davidis parens), et flos de radice ejus ascendet. Et erit radix Jessæ, et qui consurgit ad imperandum gentibus : in ipso gentes sperabunt ⁷¹. » De promisso autem Davidi throno tale oraculum est : « Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus : vocaturque nomen ejus magni consilii Angelus. Magnus est principatus ejus, et pacis ejus non est terminus : super solium Davidis et regnum ejus, ut id constituat ⁷². » In superscriptis itaque dicitur quidem ex radice Jessæ et ex Davide surrecturus aliquis, non tam ad regnandum

⁶⁶ I Cor. xv, 12-15. ⁶⁷ Psal. cxxxii, 11. ⁶⁸ Psal. lxxxviii, 4, 5. ⁶⁹ I Paralip. xvii, 13. ⁷⁰ II Reg. vii, 12. ⁷¹ Isa. xi, 1, 10. ⁷² Isa. ix, 6, 7.

(50) Hactenus fragmentum in cod. A, f. 63 b, Africano nominatim inscriptum. Cui si subnectas particulam illam quam habes apud nos in epitome col. 900, ἴνα οὖν usque ad ἐκθήσομαι ; et mox ἐπι-

ρος ἡμῶν, καὶ διῶχουρίζομένου τὴν ἀλήθειαν, μεγάλῃ φόβῳ λέγοντος, ὅτι εἰ Χριστὸν λέγουσιν τινες μὴ ἐγγέθαι, ἡμεῖς δὲ τοῦτο καὶ φαιμέν καὶ πεπιστευκαμεν, καὶ αὐτὸ καὶ ἐλπίζομεν καὶ κηρύσσομεν, καταψευδομαρτυροῦμεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστὸν ὃν οὐκ ἤγειρεν· εἰ δὲ οὕτως ὁ δοξολογῶν Θεὸν Πατέρα, δέδοικε μὴ ψευδολόγος δοκοῦν, ἔργον παράδοξον διηγούμενος, πῶς οὐκ ἂν δικαίως φοβηθεῖν, ὅτι διὰ ψευδολογίας ἀληθείας σύστασιν ποριζόμενος, ἔστι οὐκ ἀληθὴ συντιθεῖς ; Εἰ γὰρ τὰ γένη διάφορα, καὶ μηδὲν καταφέρει γνήσιον σπέρμα ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ, εἰρηται δὲ μόνον εἰς σύστασιν τοῦ γεννηθησομένου, ἐπιβασιλεύς καὶ ἱερεὺς ἔσται ὁ ἐσόμενος, ἀποδείξας μὴ προσούσης, ἀλλὰ τῆς τῶν λόγων σεμνότητος εἰς ὕμνον ἀδρανῆ φερομένης, δηλον ὡς τοῦ Θεοῦ μὲν ὁ ἔπαυος οὐκ ἄπτεται, ψεῦδος ὢν· χριστὸς δὲ τῷ εἰρηκῆτι, τὸ οὐκ ὄν, ὡς ὃν κομπάσαντι (50).

accedere exploratum sit, quia totum mendacium est ; nihil est, aliquid esse jactavit.

θ'. Τὸν Δαυὶδ πρὸ τῶν ἄλλων καὶ Ματθαῖος ἐτάξεν ἐν τῇ κατ' αὐτὸν γενεαλογίᾳ, ἐπειδὴ καὶ πρῶτον καὶ μόνον τῷ Δαυὶδ μετ' ὄρκου διαθεβαιώσεως ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φῦναι ὁ Χριστὸς ἐθεασίετο· γέγραπται γοῦν : « Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαυὶδ ἀλήθειαν, καὶ ὃ μὴ ἀθετήσῃ αὐτὴν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Ὄμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου. » Καὶ ἐν Παραλειπομένοις· « Καὶ ἔσται ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ, καὶ ἐτοιμάσω σου μετὰ αὐτοῦ, ὅς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Τὰ ὅμοια τούτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν φέρεται· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν κἂν ἔλκυσθεῖν ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, τὰ δ' ἐν χερσίν ὅτι μηδεμίαν ἔχει κοινότητα πρὸς Σολομῶνα, ὡδ' ἂν τις καταμάθοι. Μετὰ τὴν Σολομῶνος τελευτήν, πολλοὶς ὕστερον χρόνος προσητεύων Ἡσαίας, τοιαῦτα περὶ τοῦ γεννησομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ προκηρύττει· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς βίβης Ἰσσαὶ· (πατὴρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαυὶδ) καὶ ἄνθος ἐκ τῆς βίβης ἀναθήσεται· καὶ ἔσται ἡ βίβα τοῦ Ἰσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἔθνων ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι. » Καὶ περὶ τοῦ ἐπηγγελμένου δὲ τῷ Δαυὶδ θρόνου ὡδε θεσπίζει· « Παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὄψεσθαι αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλη βουλή· Ἄγγελος· μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθώσῃ αὐτήν. » Διὰ δὲ τῶν ἐκτεθέντων εἰρηται μὲν ὅτι ἐκ τῆς βίβης Ἰσσαὶ καὶ

δη γὰρ τὰ ὀνόματα, etc., cum reliqua, ut exstat apud Eusebium *Hist.* i, 7, grandiore parte, totam fortasse Africani epistolam tenebimus.

τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεται τις οὐ τοῦ Ἰσραὴλ ἄρχειν, A in Israele quam in gentibus. Dicitur item nasciturus ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν· εἰρηται δὲ ὅτι γεννηθήσεται παιδῖον, καὶ ὀνομαστήσεται: Υἱὸς, ξένος ὀνόμασι καὶ τὴν ἀνθρώπων φύσιν ὑπεραίρουσι κεκοσμημένος, ὅτι τε ὁ τοιοῦτος τὸν θρόνον Δαβὶδ ἀναλήψεται, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθώσει αὐτήν.

ι'. Ταῦτα δὲ ὅτι μετὰ Σολομῶνα περὶ ἐτέρου τινὸς μέλλοντος ἤξειν προανεφωνεῖτο, παντὶ τῷ δήλῳ. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐκτεθέντα λόγια οὐκ ἂν ἐφαρμόσαιεν Σολομῶνι, ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τυγχάνοντα· σαφῶς γὰρ ὁ χρημὸς δηλοῖ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεται ὁ θεσπιζόμενος. Σολομῶν δὲ, ζῶντος ἔτι τοῦ Δαβὶδ, νεύματι αὐτοῦ καὶ γνῶμῃ διάδοχος τῆς βασιλείας· λέγεται γοῦν ἐπὶ μόνῳς ἔτεσι: τεσσαράκοντα βασιλεύσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· πῶς οὖν εἰς αὐτὸν ἐπιφέροιτο τὸ, « Ἀνορθῶσαι τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; » Ἄλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρησθαι αὐτὰ, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας ἢ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχῆ τῆς βασιλείας διήρκεσε, μηθενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Δαβὶδ καταστάνοιο. Πῶς δ' ἂν τῷ φίλογναίῳ, καὶ οὐ οὐκ ἦν ἡ καρδία τελεία μετὰ Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, ἐφαρμόσῃ τὰ τοῦ ὅρκου, καὶ τὸ· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν; » Ἄλλὰ γὰρ ἀντικρὺς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα ἀνάγοιτο δ' ἂν ἐπὶ Χριστὸν, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστὰς, οἶκον τῷ Θεῷ οὐκ ἐξ ἀψύχων λίθων, οὐδ' ἐν γωνίᾳ καὶ μέρει γῆς, ἀλλὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐκ ζώντων καὶ νεορίων λίθων συνεστήσατο τὴν θεοπροπη αὐτοῦ Ἐκκλησίαν· ἣ καὶ μόνῳ τῷ, « Αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν; » ἀναφωνούμενον ἀρμόζει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἐτέραις Γραφαῖς Υἱὸς ἀναγορεύεται τοῦ Θεοῦ· ἐν τῇ φασκούσῃ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφύρου ἐγέννησά σε· » καὶ ἐν τῇ λεγούσῃ, « Κύριος εἶπε πρὸς με, Υἱός μου εἶ σύ· » πάλιν ἐν ἡ λέλεκται, « Κύριος ἐκτίσε με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Τοῦτοις γοῦν συνδέει καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν ἐπ' αὐτὸν ἐνεχθεῖσα φωνή, « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, » φήσασα· καὶ τὰ ἐν ἐβδομηκοτῷ δὲ πρώτῳ ψαλμῷ περιεχόμενα, τὸ « Συμπαραμνεῖ τῷ ἡλίῳ, » καὶ τὸ, « Πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτὸν, » ἀντικρὺς τοῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογουμένοις συντρέχει ἄν. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀναμφίλεκτος ἢ ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου σύστασις, ὃς μετὰ τὸν Σολομῶνος θάνατον καὶ μετὰ πλείστας ἄλλας τοῦ γένους διαδοχῆς, ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ ἐξελεύσεσθαι τινὰ προφητεύει, καὶ τοῦτον ἔσεσθαι Σωτῆρα ἐθνῶν, γυμνῶς οὕτω φάσκων· « Καὶ ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. »

ια'. Ἀλλὰ γὰρ τοσοῦτων ἐκδεδομένων χρησμῶν μόνῳ τῷ Δαβὶδ καὶ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως περὶ

10. Age vero quod hæc post Salomonem de alio quodam venturo prædicta fuerint, nemo non videt. Sed alioqui etiam edita Davidi oracula Salomoni haud videbuntur congruere, si accurato examine perpendantur. Namque oraculum manifeste dicit, post Davidis mortem surrecturum illum de quo fit vaticinium. Atqui Salomon vivente adhuc Davide, eoque volente ac jubente factus est regni successor: nec nisi annos quadraginta super Israelem regnass· dicitur. Quomodo ergo ad hunc referentur verba: « Et erigam thronum ejus in sempiternum? » Quod si quis objiciat, de posteritate ejus hæc dicta fuisse, tunc sane non est ignorandum, usque ad Jechoniam quidem et Babylonicam captivitatem, Davidis ac Salomonis regalem successionem mansisse; neminem tamen post Jechoniam in regio Davidis throno sedisse. Quo pacto igitur mulieroso Salomoni, cujus cor non erat perfectum erga Dominum Deum suum, jurisjurandi verba accommodabis; necnon illa: « Ego ero illi in patrem, et ipse mihi erit in filium? » Immo vero hæc a Salomone longe recedunt: sed Christo utique valde conveniunt, qui Davidis semine ortus, non templum Deo ex inanimatis lapidibus, et in parte aliqua atque angulo terræ, sed in universo orbe et in cunctis gentibus ex vivis lapidibus et intellectualibus suam Deo dignam Ecclesiam ædificavit: cui soli effatum illud congruet: « Ipse mihi erit in filium, » quandoquidem et in aliis Scripturæ locis Filius Dei prædicatur; ubi nempe dicitur: « Ex utero ante luciferum genui te⁷¹; » necnon ubi dicitur: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu⁷²; » denuo ubi scribitur: « Dominus creavit me. initium viarum suarum ad opera ejus; ante omnes colles genuit me⁷³. » His ergo consonat vox quoque illa de cælo delata: « Tu es Filius meus dilectus⁷⁴. » Et illa quæ septuagesimo primo psalmo continentur: « Permanebit cum sole; » itemque: « Omnes gentes beatum illum dicent⁷⁵: » hæc, inquam, cum iis prorsus quæ de Salvatore nostro divinitus dicta sunt, concurrent. Quod autem ita res se habeat, indubitanter Isaias confirmat, dum post Salomonis obitum plurimasque alias generationum successiones, ex radice Jessæ ac Davidis egressurum quemdam vaticinatur, eumque Salvatorem gentium futurum tam perspicue pronuntiat: « Et erit radix Jessæ, et qui consurget ad imperandum gentibus; et in ipsum gentes sperabunt⁷⁶. »

11. Cum talia igitur edita fuissent oracula uni Davidi, et quidem cum jurata affirmatione, oritu-

⁷¹ Psal. cix, 3. ⁷² Psal. ii, 7. ⁷³ Prov. viii, 25. ⁷⁴ Matth. iii, 17. ⁷⁵ Psal. lxxi, 5. ⁷⁶ Isa. xi, 10.

rum ex ejus semine prænuntiatum illum; cumque universus Israel ob has prædictiones quotidie expectaret nasciturum ex Davide omnium hominum Servatorem ac Redemptorem, recte Matthæus spectatarum rerum adventum nuntians, ex ipsa quæ in spe erat expectatione, exordium libri auspiciatur, filium Davidis appellans eum qui nuper apparuerat. A Davide autem ad Abrahamum ascendit, quia primo item Abrahamo de gentium vocatione varia oracula reddita fuerant. Ante enim Moysis legislationem, et ante gentem Judaicam, immo et ante circumcisionem, alienigena cum esset Abrahamus et Chaldæorum regione oriundus, patria instituta deseruit, Deoque supremo agnito, testimonium retulit, quod Deo credidisset, et reputatum ipsi esset ad justitiam⁷⁸: justusque et Deo carus evasit, haud ob corporis circumcisionem, vel observantiam Sabbati, festorum, atque Calendarum, neque ob aliam quamvis a Moyse postea invecctam religionem, sed propter aliam Dei manifestationem, Deumque ipsi apparentem (erat autem hic Servator), et propter ornatum virtutibus vitam. Hoc itaque religionis genus exercenti facta est de gentium vocatione promissio; quod nempe et ipsæ aliquando pari atque Abrahamus fervore Deum essent adoraturæ, nec dissimilem benedictionem consecuturæ. Quamobrem dictum ei fuit: « Et benedicentur in te omnes tribus terræ⁷⁹; » et denuo: « Dixit autem Dominus: Non celabo Abrahamum puerum meum quæ ego facio. Fiet Abrahamus in gentem magnam multamque, et in eo benedicentur cuncti terræ populi⁸⁰. » Quæ cum ita sint, consentaneum fuit, vocationis gentium progenitorem Abrahamum ab evangelista secundum assumi post Davidem. Namque hunc, cui de Servatoris natiuitate promissiones factæ sunt, præverti ordine oportuit illi qui de gentibus sponsiones acceperat; secundum, inquam, in genealogia collocari oportuit gentium patriarcham.

12. Joannes quidem in sua Evangelii scriptura, res quæ, Baptista nondum in vincula conjecto, ante Christum factæ sunt, tradidit. At tres reliqui evangelistæ, acta post carcerem recitant. Id animadvertenti haud dissonare videbuntur inter se Evangelia; quia nimirum apud Joannem sunt priora, reliqua ad postremam historiam pertinent.

Ex Possini catena in Matthæum tom. I, p. 12.

13. Eusebii. Gravidam Dei matrem nemini nisi Josepho inventam esse ait evangelista: a sancto quippe Spiritu res patefacta fuit. Justo autem ho-

⁷⁸ Rom. iv, 3. ⁷⁹ Gen. xii, 3. ⁸⁰ Gen. xviii, 17.

(51) Locus hic brevis de Baptista reapse recitatur in codice A. f. 82, ad Lucæ cap. v, 2, sub Eusebii nomine. Et quidem vide dicta a nobis ad Cyrilli commentarium *In Luc.*, p. 146, n. 3. In præfatione ad Marinum dixit Eusebius se questiones suas scripsisse ad principia et finem Evangeliorum.

τῆς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενέσεως τοῦ προφητευομένου, παντός τε ὡς εἰκᾶ; τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τὰς τοσαύτας προρρήσεις ὁσημέραι προσδοκῶντος τὸν ἐκ Δαβὶδ γεννηθῆσόμενον Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν πάντων ἀνθρώπων, εἰκότως τῶν προσδοκωμένων τὴν ἀφίξιν εὐαγγελιζόμενος ὁ Ματθαῖος, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐλπίζομένης προσδοκίας τὴν καταρχὴν τοῦ λόγου πεποιήται, υἱὸν Δαβὶδ φήσας τὸν ἐπιλάμψαντα· μετὰ δὲ τὸν Δαβὶδ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἀνατρέχει, ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραὰμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐέδοντο χρησιμοί. Πρὸ γὰρ τῆς Μωϋσεως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνής ὢν ὁ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὀρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πάτρια, θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντα, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δικαίως τε καὶ θεοφιλῆς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομῆς σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακῆς ἡμέρας Σαββάτου, ἑορτῶν ἢ νομηγιῶν, οὐδέ γε δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωϋσεὶ φερόμενης θελοθηρασίας, ἀλλὰ δι' ἄλλης θεοῦ φανείας τε τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Κυρίου (οὗτος ὁ ἦν ὁ Σωτῆρ), διὰ τε σεμινοῦ καὶ ἐναρέτου βίου. Τοῦτον ἔοῦν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον ἢ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτε κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραὰμ ζῆλον θεοσεθσόντων, καὶ ἴσης τῷ θεοφιλεὶ καταξιοθησομένων εὐλογίας. Ἀλέκται γοῦν πρὸς αὐτὸν, « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν. Οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ· Ἀβραὰμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ εὐλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὡν οὕτως ἐγόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπᾶτα ἔσθαι τὸν Ἀβραὰμ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δεύτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβὶδ. Ἐχρῆν γὰρ τὸν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εἰληφότα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας δεξαμένου· δεύτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν.

ἰβ'. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης τῆ τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου γραφῆ, τὰ μηδέπω τοῦ Βαπτιστοῦ βεβλημένου εἰς φυλακὴν, πρὸ τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα, παραδίδωσιν· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελιστὰς τὰ μετὰ τὸ δεσμοκτήριον λέγουσιν. Οἷς καὶ ἐπιστήσαντι, οὐκέτι ἂν δόξαιεν διαφανεῖν ἀλλήλοισ τὰ εὐαγγέλια, τῷ δὲ μὲν κατὰ Ἰωάννην τὰ πρώτα περιέχειν, τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπιτέλειον ἱστορίαν (51).

ιγ'. (52) *Εὐσεβίου*. Ὅτι δὲ ἔγκυος εὐρέθη ἡ Θεοτόκος, καὶ ὅτι οὐδενὶ ἐτέρῳ ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ, ὁ εὐαγγελιστῆς ἀπεφῆνατο· ἐκ γὰρ Πνεύματος ἁγίου γέτωα.

Quamobrem hic de Baptista locus pertinet fortasse magis ad Eusebii commentarium *In Lucam*. Quia tamen nominatim hic appellatur *Evangeliorum dissonantia*, hoc ego loco, sine ullo, ut puto, detrimento reip. fragmentum collocavi.

(52) *Quæst.* i, 3.

ζησι, τὸ τοιοῦτον φανερόν· δικαίω γὰρ ἔντι τῷ Ἰε-
σῆφ οὐκ ἦν θαυμαστὸν γνωσθῆναι διὰ Πνεύματος
ἀγίου, ἐξ οὗ καὶ ἡ κύρισις γέγονεν.

Ex catena inedita in codice Vaticano.

ιδ'. (53) *Eusebii*. Ἐνέτυχον δὲ ἐρμηνεῖν ἀν-
επιγράψω λεγούσῃ, ὅτι οἱ μὲν φασὶ συγγενίδα τὴν
Ἑλισάβετ τῆς Παρθένου παρὰ τοῦ ἀγγέλου ὠνομά-
σθαι, οὐχ ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐκ
τῶν αὐτῶν προγόνων, καὶ τοῦ αὐτοῦ κοινῶς τῶν Ἰου-
δαίων γένους ἀμφοτέρας ὠμῆσθαι· ὡς ὁ Ἀπόστο-
λος, « Ἐβουλόμην, λέγων, ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν
ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα. » Πολ-
λοὶ δὲ καὶ τῶν δοκίμων λέγουσιν ἀληθῶς κατὰ συγ-
γένειαν συνῆσθαι τὴν ἱερατικὴν φυλὴν τῆ βασι-
λικῆ καὶ ἀνω ἐπὶ Μωϋσείως (54). Ἡ γὰρ Ἑλισάβετ
ἡ γυνὴ Ἀαρῶν ἀδελφὴ ὑπῆρχε Ναασσῶν υἱοῦ Ἀμι-
ναδάβ, ὃς ἀπὸ Ἰούδα τοῦ υἱοῦ Ἰακώβ κατήγετο, ἀφ'
οὗ τὸ βασιλείον γένος τοῖς Ἰουδαίοις· καὶ κάτω δὲ
ὁμοίως Ἑλισάβετ ἡ γυνὴ Ζαχαρίου ἀπὸ τῆς Ἰούδα
φυλῆς εἴλκε τὴν γένεσιν, θυγάτηρ χρηματιζουσα
Ἰακώβ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ· ἐκ γοῦν τῆς συγγενείας
τούτου τοῦ Ναασσῶν ὁ Κύριος κατὰ σάρκα γεγένη-
ται· οὐ μάτην οὖν τῆς βασιλικῆς φυλῆς τὴν ἐπιμι-
ξίαν ὁ θεὸς προφήτης ἐδίδαξεν, ἀλλὰ δεικνύς ὡς ὁ
Δεσπότης Χριστὸς ἐξ ἀμφοτέρων ἐδάλασθησεν, ὡς βα-
σιλεὺς καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον χρηματί-
σας (55)· ἡ ὡς ἐξ ἐνὸς προπάτορος τοῦ Ἰακώβ ὑπαρ-
χοῦσας, συγγενίδας καλεῖ.

Ex Possini catena in Matth. tom. I, p. 8.

ιε'. (56) Προσηκόντως ἐζητήται ἡ αἰτία δι' ἣν ἀνω-
θεν ὁ Ματθαῖος ἐποιήσατο τὴν τοῦ Χριστοῦ γενεα-
λογίαν, ὁ δὲ γε Λουκᾶς κάτωθεν καὶ ἐξ ἐναντίας· καὶ
ῥητέον, ὡς οὐκ ἀτοπον ἀνωθέν τε καὶ κάτωθεν τὴν
αὐτὴν βαδίζειν ὁδόν· ἦν γὰρ καὶ τοῦτο πάλαι τῆ θείᾳ
Γραφῇ σύνηθες· οὕτω γὰρ καὶ Δαβὶδ ἐν τῇ Ῥούθ
ἀνωθεν γενεαλογεῖται, καθὼς καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ
ὁ Χριστὸς· καὶ ἐν τῇ τῶν Βασιλειῶν δὲ πρώτῃ βίβλῳ
ὁ τοῦ Σαμουὴλ πατὴρ κάτωθεν γενεαλογεῖται, παρα-
πλησίως τῷ Λουκᾶ.

E catena inedita in codice Vaticano.

ις'. Περὶ τούτου ὁ Εὐσέβιος ἐν τῷ *Εἰς τὸ κατὰ* D
Ματθαῖον (57) οὕτως· Φησὶ δὲ τὸν Νάθαν καὶ προ-
φητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα. Ἐγὼ
δὲ, φησὶ τις, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπιθύμην τὴν τὸν μακά-
ριον Λουκᾶν ἀποκλίνει τῆς βασιλείου φρατρίας ὑπα-
γαγοῦσαν, τῷ μὴ τοὺς βασιλεῖς ἀπ' αὐτοῦ Σολομῶντος
εἰδωλολατρίας καθαρεύειν, πλὴν ἐλαχίστων, ταύτη
παραίτησθαι τὴν δι' αὐτῶν γενεαλογίαν.

Ex Possini catena in Matth., t. I, p. 8.

ις'. (58) *Eusebii*. Τὴν τοῦ Δαβὶδ μετάνοιαν ἐπὶ

A mini nil mirum est revelatam fuisse a sancto Spi-
ritu hanc conceptionem, quam sua idem virtute
perfecerat.

14. *Eusebii*. Incidi in quamdam anonymi au-
ctoris interpretationem dicentis Elisabetam, ex non-
nullorum sententia, appellatam fuisse ab angelo
cognatam Virginis, non quia de eadem esset tribu,
sed quia ex iisdem progenitoribus eodemque Judæo-
rum genere communis utrique origo fuerit. Nempe
ut Apostolus loquitur : « Optabam ego anathema esse
pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum
carnem ⁶¹. » Multi tamen probati interpretes aiunt,
vera prorsus cognatione sacerdotalem tribum cum
regali fuisse connexam a Mosaicis usque temporibus,
sed quia illa Elisabeta Aaronis uxor, Naassonis
soror erat Aminadabo geniti, qui ortum a Jacobi
filio trahebat Juda, unde regale Judæorum genus
propagatum est. Sed et proximo pariter tempore
Elisabeta Zachariæ uxor e Judæ tribu oriebatur ;
filia quippe Jacobi qui Josephi pater est. Ab hujus
igitur Naassonis stirpe Dominus secundum carnem
ortus est. Ergo haud temere permissionem cum re-
gia tribu divus propheta docuit ; sed ut Christum
Dominum ex utraque propagatum ostenderet, qui
regis nimirum personam atque pontificis inter ho-
mines gesturus erat. Vel denique hæ cognatæ ap-
pellantur, quia de eodem progenitore Jacobo ortæ.

15. *Eusebii*. Merito quæstio orta est quamobrem
Matthæus superne texerit Christi genealogiam,
Lucas autem inferne atque ex adverso. Porro di-
cendum est, nihil fieri absurdum, si eadem via
sursum deorsumque pergatur. Nam et hic olim
Scripturæ divinæ mos fuit : quippe ita Davidis in
Ruthæ libro superne evoluitur genealogia, haud
secus quam Christi apud Matthæum. Contra in
libro Regum primo, Samuelis pater sursum versus
ad genealogiæ fontem perducitur, sicuti sit apud
Lucam.

16. *Eusebii*. De hoc Eusebius in opere *super*
Matthæum sic loquitur : Aiunt Nathanem quoque
prophetavisse, prout apparet ex iis quæ in Regum
libris feruntur. Ego vere, inquit quidam, causam
quoque didici quæ Lucam a regia linea avertit ;
quia scilicet reges, ducto a Salomone initio, excep-
tis paucissimis, idololatriæ crimine inquinati fue-
runt. Idcirco Lucas a genealogia per hos derivanda
abstinuit.

17. *Eusebii*. Davidis pœnitentiam palam edicens

⁶¹ Rom. ix, 13.

(53) Quæst. i, 8.

(54) Supra, col. 988.

(55) Refutat hæc Africanus supra.

(56) Quæst. ii.

(57) Quæst. iii. — In diversis operibus eadem
dixit Eusebius.

(58) Quæst. viii.

evangelista, mentionem facit mulieris quicum ille flagitium patraverat. Nimirum quia nisi is peccati veniam pœnitentiæ merito impetravisset, haud dignus fuisset qui progenitor Servatoris existeret.

Ex Possini catena in

48. Eusebii. Jechoniæ crimini vertebatur, quod proscriptus fuisset atque captivus: quare et apud plerosque in contemptu erat: eaque res bifariam scidit Christi genealogos, ita ut alii a Salomone, alii a Nathano lineam generis deduxerint. Hanc ob causam evangelista Jechoniæ meminit, aitque venisse captivorum Redemptorem, qui hos per baptismum ad se reciperet.

(59) Quaest. XIII.

A τῷ ἁμαρτήματι δημοσιεύων ὁ εὐαγγελιστὴς, ἐμνήσθη τῆς γυναικὸς μεθ' ἧς τὴν ἁμαρτίαν ἐξετέλεσε· καὶ ὅτι εἰ μὴ διὰ μετανοίας συγγώμην τοῦ ἁμαρτήματος ἐδέξατο παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἂν αὐτὸς ἡξιώθη προπάτωρ γεγενῆαι τοῦ Χριστοῦ.

Matth. t. 1, p. 10.

ση'. (59) Εὐσεβίου. Τοῦ Ἰερονίου ἦν κατηγορημα, τὸ ἐκκήρυκτον αὐτὸν γεγενῆαι καὶ αἰχμάλωτον διὰ καὶ ἀτιμος ὑπῆρχε τοῖς πολλοῖς· καὶ τοῦτο ἦν τὸ διστῶν τοὺς γενεαλογούντας τὸν Χριστὸν, ὥστε τοὺς μὲν ἀπὸ Σολομῶντος, τοὺς δὲ ἀπὸ Νάθαν κατάγειν τὰς γενεάς· κἀνεῦθεν ὁ εὐαγγελιστὴς μνηλεῖν ἐποίησατο αὐτοῦ καὶ φησι τὸν Λυτροτὴν τῶν αἰχμάλωτων παραγενομένου, καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτοὺς παραδεχόμενον.

MONITUM.

Eusebii libros quæstionum evangelicarum in Syriacam quoque linguam ex Græca olim fuisse conversos, jam nos diximus teste Ebediesu. Ecce autem in Syriaco bibliothecæ Vaticanæ codice CIV, anno Christi 861 scripto, partes aliquot ejus operis superesse, excerptorum more, monuit in catalogo t. III, p. 22, Josephus Assemanus; quo nunc ego ex codice duo tantummodo fragmenta sumo, quæ ad decimam sextam quæstionem Stephano scriptam pertinent, de magorum adoratione et de stella duce; quæ interprete Maronitarum ductissimo Matthæo Sciahuano, libenter admodum ob cumulandum quoad fieri potest Eusebium hic attexo. Et quidem secundi fragmenti particulam apud SS. Ambrosium quoque et Hieronymum, tacito auctoris nomine, Latine legi, postea dicemus.

EJUSDEM EUSEBII.

I. Quomodo intelligendum sit quod scripsit Lucas dicens, Christum Bethlehemi Judæ natum esse in spelunca et in præsepi positum; cum tamen Matthæus dicat, magos cum ad eum adorandum venerunt, eundem invenisse quadam in domo; in quam ingressi munera ei obtulerunt.

19. In primis sciendum est, res a C Matthæo narratas, diversas esse ab iis quæ tempore nascentis Christi evenerunt, de quibus tamen scripsit Lucas: etenim Matthæus illa omisit, quæ jam Lucas narraverat; vicissimque ab hoc omissa, ipse supplevit. Scripsit ergo Lucas cujusmodi conceptio Servatoris nostri fuerit, quando nuntius ad Mariam angelus missus est; et qua D ratione Josephus cum Maria prægnante, ut censui nomina darent, ascendit. Venit igitur ex oppido Galilææ Nazaretho Bethlehemum, Judæ urbem, Davidis patriam, quia et ipse domo et progenie Davidis oriundus erat: ubi

B
 مَآءٌ؟ وَهَيْهَاتَ
 وَوَالْحَمْدُ لِلَّهِ
 كَمَا. وَبِالْحَمْدِ مَعَسَا حَمْدٌ حَمْدٌ
 بِمَوْهِي؟ كَمَعْدَا الْإِسْحَاقُ وَهَذَا الْإِسْحَاقُ
 مَآءٌ؟ وَبِالْحَمْدِ وَبِالْحَمْدِ مَعَسَا
 حَمْدًا أَمْعَشُهُ. هَذَا هَذَا حَمْدًا كَمَا
 هَذَا حَمْدًا مَعَسَا
 حَمْدًا؟ وَاسْتَسْأَلُ أَتَيْتَ الْإِسْحَاقُ
 وَبِالْحَمْدِ أَمْعَشُهُ: هَذَا اسْتَسْأَلُ الْإِسْحَاقُ وَبِالْحَمْدِ
 أَلْأَتِ كَمَا: هَذَا؟ وَبِالْحَمْدِ حَمْدًا
 بِمَوْهِي؟ وَبِالْحَمْدِ. هَذَا حَمْدًا مَعَسَا
 هَذَا أَمْعَشُهُ: أَمْعَشُهُ حَمْدًا كَمَا.
 هَذَا وَبِالْحَمْدِ وَلَا أَمْعَشُهُ هَذَا هَذَا. كَمَا مَع
 هَذَا مَعَسَا؟ وَالْحَمْدِ وَبِالْحَمْدِ
 أَمْعَشُهُ مَعَسَا. هَذَا هَذَا وَبِالْحَمْدِ
 هَذَا حَمْدًا مَعَسَا: هَذَا حَمْدًا وَبِالْحَمْدِ
 هَذَا مَعَسَا: هَذَا مَعَسَا مَعَسَا
 هَذَا مَعَسَا: هَذَا مَعَسَا مَعَسَا
 هَذَا مَعَسَا: هَذَا مَعَسَا مَعَسَا
 هَذَا مَعَسَا: هَذَا مَعَسَا مَعَسَا

وَاذْهَبُوا إِلَى الْمَدِينَةِ الَّتِي كُنْتُمْ مِنْهَا
 وَمِنْ ثَمَّ بِرُوحِ الْقُدُسِ قَالُوا لِقُلُوبِهِمْ
 قَوْلًا مَعْرُوفًا قَالُوا يَا قَوْمَنَا
 إِنَّا كُنَّا نَسْتَشِيرُكُمْ فِي أَمْرِ هَذَا
 وَمَا كُنَّا نَجِدُ قَوْلًا مِمَّنْ هُنَا
 يَمْلِكُ بِشَيْءٍ فَإِنْ كُنْتُمْ تَحِبُّونَ
 أَنْ نَعْبُدَ إِلَهُاتِكُمْ فَاعْبُدُوا
 إِلَهُاتِكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ تَحِبُّونَ
 أَنْ نَعْبُدَ إِلَهُاتِكُمْ فَاعْبُدُوا
 إِلَهُاتِكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ تَحِبُّونَ
 أَنْ نَعْبُدَ إِلَهُاتِكُمْ فَاعْبُدُوا
 إِلَهُاتِكُمْ

A dum morarentur, dies impleti sunt ut
 Maria pareret, quæ filium suum primo-
 genitum peperit, et in præsepi reclina-
 vit, diversorii desiderio, propter con-
 fertam Davidici populi multitudinem,
 qui Bethlehemum descriptionis causa
 confluerat. Illi ergo cum idoneum
 habitaculum nacti non essent, in spe-
 luncam secesserunt, ubi demorantibus
 ipsis sancti partus tempus intervenit,
 natumque puerum panis mater invol-
 vit atque in præsepi reposuit. Ad hunc
 B pastores speluncæ locum venerunt,
 angelorum nuntio moniti, et infantem
 fasciis involutum atque in præsepi ja-
 centem viderunt. Exin post octo dies,
 puerum Hierosolyrna ad circumciden-
 dum detulere parentes, ex legis norma;
 quo facto, ad natale oppidum Nazare-
 thum statim profecti sunt.

قَوْلًا مَعْرُوفًا قَالُوا يَا قَوْمَنَا

مَلَكًا وَمِنْ ثَمَّ بِرُوحِ الْقُدُسِ قَالُوا
 لِقُلُوبِهِمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا قَالُوا
 يَا قَوْمَنَا إِنَّا كُنَّا نَسْتَشِيرُكُمْ
 فِي أَمْرِ هَذَا وَمَا كُنَّا نَجِدُ قَوْلًا
 مِمَّنْ هُنَا يَمْلِكُ بِشَيْءٍ فَإِنْ كُنْتُمْ
 تَحِبُّونَ أَنْ نَعْبُدَ إِلَهُاتِكُمْ فَاعْبُدُوا
 إِلَهُاتِكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ تَحِبُّونَ
 أَنْ نَعْبُدَ إِلَهُاتِكُمْ فَاعْبُدُوا
 إِلَهُاتِكُمْ

C At vero Matthæus haud hanc, sed
 aliam narrationem scripto commendavit.
 Etenim is primo de nativitate verba
 fecit, postea de magorum adventu, et
 de infantium cæde; mentione omissa
 de ætate Cæsaris sub quo descriptio
 facta fuit; itemque de pastoribus siluit.
 Jam vero ex his intelligere debes,
 tempus quo magi advenerunt, aliud
 esse ab illo descriptæ stirpis Davidicæ,
 et pastorum adventus. Neque idcirco
 repugnant invicem sancti evangelistæ:
 D nam si tecum reputes, Lucam compe-
 rieris die post nativitatem octavo Chri-
 stum cum suis parentibus Hierosolyrna
 adducere, ob præscripta legis complen-
 da; illinc autem Nazarethum transfer-
 re. At Matthæus rem exorditur biennio
 serius quam Lucas, nempe eo tempore,
 quo parentes cum Jesu Bethlehemum,
 ad eundem sanctæ memoriæ locum,
 reversi sunt; id quod nos quoque
 factitamus, quando audita sacrarum

فَنُزِقُوهُ وَتَلَحُّمٌ . وَبِعِ قَدِ نُهُوقِ مِنْهُ
 خُلِعَ مَلَاكًا بِمُتَأَاتٍ مَعِ نُهَوِّ مَجِبَسَا .
 وَحَدِ وَنَحِ أَنْزِ حَصْبَهُ . وَتَبَسَّ حَصْحَا
 مَعِ حُفَعِي . وَنُفَعِمَ نُمَا مَعِ أَمْعَانَا .
 وَتَعَدَّ كُحْرٌ كَحَقَقَا هَيَّتَا . وَهُوَ حِجْ
 حَمَا هُحْبِ وَحَدِ تَحُحْمَ بَلَهَيْ تَهَّ .
 حَقَقَا حَا . مَعِ وَحَا نُمْعَا وَتَدَاهِي .
 وَبِصِقَعَا بِصِقَعَتَيْ هِيَمِي . أَيْ وَبِصَبْرٍ
 لِبَاعِ حَحْمَرٍ . حِي سَادَاهُ . حَصْحَا حَا
 أَلَا أَنَحِ حَقَسَانِي حَفْحَلَا وَنَمَلَا حِي ؛
 وَكَلَّهِي . حَصْحَا مَعْفِي وَ . هُوَا . وَنُفَعِمَ
 هُوَا لَاهُ مَحْمَرٍ . حِي هُوَا حَصْحَا هُوَا حَا
 مَعْفِي وَحِي ؛ وَأَوَا قَدِ وَهُوَ هُوَا وَرُحَلَا .
 هُوَا حَصْحَا حَمْرٍ هُوَا وَسَادَ حَصْبَسَا أَلَا
 هُوَا مَجِبَسِي ؛ حِي حَمَلَا وَأَلَا مَعْرِ كَلَّ مَعِ
 أَلَا وَهَمَلَا هُوَا لِحَلَا . هُوَا مَعِ وَنَحِ وَنَحِ
 وَنَمْرٍ . لَأَلْهَدِي ؛ مَعِ مَعْمَلَا لَأَوَحَا سَدِ .
 هُوَا حَمَلَا وَكَلَّ لَيْزَا وَحَدَا مَعْرِ . هُوَا وَنَحِ
 نَمَدِي ؛ أَلَا هُوَا هُوَا . أَلَا مَعْلَمَا وَحَصْحَا
 أَلَا هُوَا هُوَا . هُوَا مَعْمَلَا حَمَلَا وَنَحِ هُوَا
 كَلَّ مَعْمَلَا أَيْ مَسْمَلَا . حِي هُوَا وَنَحِ
 هَيَّتِي وَنَسَمَ مَعِ أَوَحَا . هُوَا لَأَلْهَدِي وَنَحِ حِي
 حِي حَاهُ نُمَا وَهُوَ حِي أَسْتَا وَوَا هُوَا . أَلَا
 هُوَا مَعْمَلَا تَبَّحَلَا هُوَا وَنَحِ مَعِ حُنْبَا وَوَا هُوَا .
 هُوَا سُبَسَلَا حَقَقَا أَسْتَسَلَا مَعْمَلَا . هُوَا مَعْمَلَا حَصِيَقَعَا أَيْ وَنَحِ حَمَلَا
 وَنَمَلَا وَنَحِ حِي . وَنَمَلَا أَيْ حَمَلَا . وَنَمَلَا مَعْمَلَا حِي مَعْمَلَا
 حَمَلَا أَسْتَسَلَا وَوَا هُوَا . مَعِ هُوَا حَمَلَا حَمَلَا ؛ مَعِ مَعْمَلَا
 حَمَلَا ؛ مَعِ أَوَا لَأَوَا مَعْمَلَا حَمَلَا حَمَلَا مَعْمَلَا حَمَلَا لَأَلْهَدِي هُوَا
 حَمَلَا مَعْمَلَا . مَعْمَلَا مَعْمَلَا وَحَمَلَا هُوَا مَعْمَلَا مَعْمَلَا ؛ هُوَا مَعِ مَعْمَلَا لَأَلْهَدِي
 هُوَا حَمَلَا مَعْمَلَا مَعْمَلَا مَعْمَلَا مَعْمَلَا مَعْمَلَا وَنَحِ

A posteros conservata, materiam nobis
 dicendi suppeditant, nempe quod magi
 Servatori contemporales, stella obser-
 vata, prout Balaam prœdixerat, iter
 susceperunt, nati Regis visendi causa
 quem stella portendebat: profectique
 venerunt Hierosolyma, stella regionem
 locumque et ipsum puerum demon-
 strante: « Ecce stella quam viderant in
 Oriente antecedebat eos, usque dum
 veniens staret ubi erat puer. » Dum
 vero « staret » ait, cave existimes eam
 de cœlo in terram descendisse, et su-
 pra domus tectum stetisse: nam qui ita
 credit, insanit. Sed quia et stella erat,
 et supra magos indicis instar iter fa-
 ciebat, ea alte quidem sed tamen a
 terra haud valde distans decurrebat.
 Neque item arbitraris, ipsam eadem
 qua magos via incessisse, aliud quippe
 iter sibi cognitum sectabatur, et inso-
 litum cursum tenebat, et diversis aliter
 partibus conspiciendam se dabat; magis
 videlicet hujusmodi observationum
 peritis, quam sequerentur viam osten-
 dens. Pro diversis ergo stationibus
 cursum suum varium faciebat, de hac
 in aliam gradiens stationem, contra et
 loca cœlestia pergendo mutans, donec
 domui proxima, super hanc pendula
 substitit, quin ultra procederet. Magi
 itaque cum eam quietam immobilem-
 que observassent, id quod antea non
 viderant, magnopere gavisi sunt.

Quod superius promissimus, nunc re ipsa præstamus, grandia nempe quæstionum Eusebii ad Marinum supplementa ex Nicetæ (qui nominatim Eusebium recitat) catena ms. in Lucam; quæ partes non ex epilouæ sed ex ipso integro opere detractæ fuerunt. Mox alias quoque earundem ad Marinum quæstionum reliquias, ex variis auctoribus codicibusve, qui Eusebium item nominatim citant, corrâsas subtexemus. Atque ita demum nos totum fere ad Marinum Eusebii librum recuperavisse speramus.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRO LIBRO QUÆSTIONUM AD MARINUM PARTES

In Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

I.

Cum a Judæis Servatoris discipuli sibi timerent, ait Joannes fuisse eos congregatos in una domo, januis clausis propter metum Judæorum. Quomodo ergo Petrus ac Joannes ad monumentum perrexerunt? Et quidem præsentē illic militari præsidio quod locum custodiebat, ut Matthæus testatur. Est autem custodia manipulus militaris.

Ad hæc dicimus, apostolos ad monumentum audacter ivisse, antea edoctos a Magdalene, nullum jam loci custodem ibi superesse, quod erat exploratum ex quo lapis de sepulcro fuerat ablati; aliter autem lapis inde ablati non fuerat, nisi cum de cælo angelus locum grandi lumine illustravit, ipsumque revolvit lapidem, adeoque terrefacti sunt custodes, ut lapideos propemodum timor eos effecerit: quo factum est, ut ii in pedes se conjecerint, adeo ut nemo ibi superfuerit, locusque illis patuerit, qui ad visendam Servatoris resurrectionem venerunt. Atque hæc præcipua causa fuit cur angelus ibi apparuerit. Neque enim ob adjuvandam resurrectionem removit angelus lapidem, neque lapidis causa prædicto modo intervenit, sed ut custodes illinc abigeret, feminas autem ad visendum venientes excipiens, resurrectionem eis nuntiaret. Harum testis rerum Matthæus dicens, angeli timore commotos custodes, velut mortuos existisse. Utique prævenerat angelum resurgens Servator, neque lapidis revolutionem exspectaverat; verum hoc adhuc foribus adhærente, et pontificum sigillis obsignato, custodibusque locum circumambulantibus, invisibilis de monumento prodiens suam ex mortuis divina virtute peregerat resurrectionem; sed quam id temporis hora acciderit, nemo evangelistarum significavit: ita ut quidam huic quoque rei tempestive illa verba accommodaverit, quæ de universi consummatione a Christo dicta fuerunt, nempe: « De die nemo quidquam scit, ne angeli quidem Dei ».⁶⁰ Sic ergo primus ipse factus resur-

A'.

(60) Τοῦ φόβου τῶν Ἰουδαίων ἐπικειμένου τὰς μαθηταῖς τοῦ Σωτῆρος, λέγει γοῦν ὁ Ἰωάννης ὡς ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ ἐν οἴκῳ ἐντὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Πῶς ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημα; Καὶ ταῦτα στρατιωτικῆς φρουρᾶς φυλαττούσης τὸν τόπον, ὡς ὁ Ματθαῖος ἐμαρτύρησεν· ἡ γὰρ κουστὼ δια στρατιωτικὸν ἐστὶ τάγμα.

Ἐροῦμεν δὲ πρὸς ταῦτα, θαρσαλέως τοὺς ἀποστόλους ἀπηντηκέναι ἐπὶ τὸ μνημα, προμεμαθηκίας παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς μηδένα τῶν φυλαττόντων ἐν τόπον αὐτόθι παρεῖναι, ὅπως ἔηλον ἦν ἀπὸ τοῦ τὸν λίθον ἦρθαι τοῦ μνημεῖου· ἦρτο δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῷ τὸν ἐξ οὐρανοῦ ἄγγελον ἐξαστρέφαι τὸν τόπον πολλῷ φωτὶ, καὶ αὐτὸν ἀποκυλίσαι τὸν λίθον, φοβῆσαι τε τοὺς φύλακας, ὡς μικροῦ δεῖν καὶ ἀπολιθωθῆναι αὐτοὺς τῷ φόβῳ· καὶ μετὰ ταῦτα ὡς εἰκὸς φυγῆ χρήσασθαι, ὡς μηδένα μὲν περιλειφθῆναι αὐτῶν, σχολάζειν δὲ τὸν τόπον τοῖς ἐπὶ τὴν θέαν ἀφικνουμένοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως· αὕτη γὰρ ἦν μάλιστα ἡ αἰτία τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγέλου. Οὐ γὰρ εἴ τις ἀναστάσεως χάριν ἀπεκίνει τὸν λίθον, οὐδ' ἔνεκεν τοῦ λίθου τοιςδε ὤφθη, ἀλλ' ἵνα τοὺς μὲν ἀπελάτῃ, τὰς δὲ ἐρχομένας ἐπὶ τὴν θέαν δεξιωσάμενος, τὴν ἀνάστασιν αὐταῖς καταγγείλειε. Τοῦτων οὖν μάρτυς ὁ Ματθαῖος λέγων, Ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσεισθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Φθάει μὲν γὰρ καὶ τὸν ἄγγελον ἀναστάς ὁ Σωτῆρ, οὐδὲ ἀναμένει τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, ἀλλὰ καὶ τούτου πρὸ τὴν θύραν κειμένου, καὶ τοῖς τῶν ἀρχιερέων σημαντήρσι (61) κατεσφραγισμένου, τῶν τε φρουρῶν κυκλούντων τὸν τόπον, ἀφανῆς ἦν τοῦ μνηματος, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν πεποιημένος θεϊκῆς δυνάμει, καθ' ἣν ὤραν εὐδαίς ἔγνω, καὶ καθ' ἣν οὐδὲς ἐπεσημῆνατο τῶν εὐαγγελιστῶν καιρὸν· ὥστ' ἂν εἰπεῖν εὐκαίρως τινὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτο εἶπεν τὸ περὶ τῆς καθόλου συντελείας πρὸς αὐτοῦ λελεγμένον ἐν τῷ, « Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ. » Οὕτω γοῦν πρῶτος αὐτὸς ἀπαρχὴ τῆς ἀναστάσεως γεγονὸς ὁ

⁶⁰ Matth. xxiv, 36.

(60) Cod. A, f. 512.

(61) Al. cod., σημάντροις.

Σωτήρ, καθ' ἣν ὥραν οὐδεὶς ἔγνω, ἐγήγερτο, λαθὼν ἅπαντας, καὶ ἐγήγερτο τοῦ λίθου μεμενηκός ἐπὶ στήματος. Ἄγαθὼν δὲ ἄγγελος, ἀνθρώποις παρήν ὁ ἄγγελος, οὐδὲν μὲν τῇ ἀναστάσει διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας συμβαλλόμενος, τὰ μεγάλα δὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων διακονούμενος σωτηρία· διὸ καὶ ἐξήστραπτε τὴν μορφήν, λευκίμονα δεικνύς ἑαυτὸν, καὶ πρῶτος τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ἀπαρχόμενος. Καὶ ὡσπερ ἑλλοῦ ἀνατολὰς ἐρπετὰ μὲν ἰοβόλα καὶ θηρίων ὄσα νυκτὸς καὶ σκότους εἰσὶ φίλα φεύγει, ἄνδρες δὲ ταύτας ὅα φωτὸς συγγενεὶς μεταδιώκουσι, κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τοὺς μὲν τῆς ἀληθείας καὶ ζωῆς ἐχθροὺς, θανάτου δὲ οἰκείου καὶ φίλους, ταῖς τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς καταστράπτων, ἤλαυνεν ὁ ἄγγελος· τοῖς δὲ ποθοῦσι τὴν σωτήριον ἀνάστασιν, ταύτην εὐηγγελίζετο, σχολῆν αὐτοῖς εὐτρεπῆ διὰ τῆς τῶν φρουρῶν ἀπελάσεως παρέχων· δύο γοῦν γνωρίσματα τοῖς οἰκείοις παρεῖχεν ὄρᾶν, τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, καὶ τῆς θύρας τοῦ μνήματος τὴν ἀνεσιν, τῶν τε φυλάκων τὴν διωξιν· ἃ δὲ θεθεαμένη ἡ Μαγδαληνὴ τοῖς μαθηταῖς ἐπήγγειλεν· οἱ δὲ ταῦτα παρ' αὐτῆς μεμαθηκότες, θαρσαλέως ἀπήντων δρομαῖοι, μηδενὸς αὐτοῖς ἐμποδῶν καθεστῶτος.

B'

(62) Καὶ πῶς σκοτίας οὖσης, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τὰ εἶσω τοῦ μνήματος εἴρων οἱ δύο μαθηταί; Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ τὴν ὥραν ἐπεσημίηνατο εἰπὼν· « Πρῶτ' ἔτι σκοτίας οὖσης, » καὶ τοὺς δύο μαθητὰς τὰ εἶσω ἐν τῷ μνήματι τεθεαμένους· « Εἰσῆλθον γὰρ, φησὶ, καὶ ἐπίστευσαν. »

Ἀρχομένης μὲν κατ' ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, ἐπὶ τὸ μνήμα ἐμαρτύρησεν ἡ Γραφή ἔτι τότε σκοτίαν εἶναι· πλὴν ἀλλ' ἤδη πρωῖα ἦν· τοῦτο δὲ τὸ πρῶτ' ἔτι σκοτίας οὖσης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἰδοῦσα Μαρία ἐπάνεισι πρὸς τοὺς μαθητὰς· εἰτ' ἄγγελος αὐτοῖς παραγίνεται. Ἐν δὲ οὖν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μετὰ τὴν πρώτην ἀφίξιν ἀπισύσης αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ὥραν προκόψαι εἰκὸς ἦν· κάκεινον πάλιν ἐπὶ τὸν τάφον ἀφικνουμένων, ἔτι μᾶλλον αὐξήσῃ τὸν χρόνον, ὡς μηκέτι σκοτίαν εἶναι, ἀλλ' ἤδη καθαρὰ ἡμέραν, καθ' ἣν ἀπαντήσαντες οἱ εἰρημένοι, καὶ τοῦ μνημείου ἐκτὸς ἐστῶτες, διορᾶν τὰ εἶσω κείμενα ὀθόνια οἷοι τε ἦσαν· καὶ πολὺ μᾶλλον ἔνδον γενόμενοι, ὑπὸ λαμπρᾶς ἡμέρας ἤδη τοῦ τόπου κατηρυγασμένου. Δοκεῖ δὲ μοι τὰ ὀθόνια ἔνδον κείμενα ὁμοῦ μὲν καὶ δεῖγμα παρέχειν τοῦ μὴ ὑπὸ ἀνθρώπων ἦρθαι τὸ σῶμα, ὅπερ Μαρία ὑπέλαθεν· οὐ γὰρ ἂν τινες τὸ σῶμα ὑφαιρούμενοι κατελίμπανον τὰ ὀθόνια· οὐδὲ ὁ κλέπτων ποτὲ περιέμενεν ἕως ἕτε ἀνάλυσιν τὰ ὀθόνια καὶ καταλάθειται· ὁμοῦ δὲ καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ σώματος εἶναι παραστατικά. Ὅγὰρ μετασχηματίζων τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν Θεὸς εἰς τὸ εἶναι σύμμορφα τῷ σώματι τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, τὸ μὲν σῶμα ὡς ὄργανον τῆς ἐν αὐτῷ κατοικησάσης δυνάμεως ἑλλοίου, μεταβάλλων ἐπὶ τὸ θεϊότερον, τὰ δὲ

rectionis inchoatio Servator, hora quam nemo scivit resurrexit, cunctos latens, resurrexitque lapide statum suum retinente. Bonæ vero rei nuntius astitit hominibus angelus, nihil equidem resurrectioni præsentia sua conferens, hominum tamen salutis plurimum serviens. Propterea relucente figura usus est, et albatum semet ostendit, primusque resurrectionis Servatoris fecit initium. Et sicuti venenati serpentes ac feræ, noctis et tenebrarum amantes, solis ortum fugiunt, homines contra ceu lucis studiosi libenter excipiunt; eodem modo veritatis vitæque hostes, mortis autem familiares et amicos, lucis splendoribus irradians angelus dispulsi: resurrectionem vero Salvatoris exspectantibus nuntiavit, liberum illis aditum post custodum depulsionem præbens. Gemina igitur amicis indicia spectanda obtulit, lapidis nempe revolutionem, monumenti porta jam patente, et custodum fugam. Quæ videns Magdalene discipulis nuntiavit: qui his cognitis, audacter cursuque concito illuc. nemine impediante, properarunt.

II.

Quomodo, tenebris adhuc se intendentibus, ut ait evangelista Joannes, ea quæ intra monumentum erant discipuli duo viderunt? Namque idem horam quoque significavit dicens: « Mane, cum adhuc tenebræ essent. » Et mox, duos discipulos quæ intra monumentum erant vidisse. « Introverunt enim, inquit, et crediderunt. »

Primo diei crepusculo, apud sepulcrum Scriptura dicit adhuc tenebras fuisse; sed tamen mane jam erat, quo subobscuro, sola rediit Maria ad discipulos. Deinde angelus ipsis supervenit. Jam hoc intermedio tempore, post primum ejus ad apostolos adventum, horam ferme transiisse, verisimile est: tum illis ad sepulcrum euntibus, majus adhuc elapsum tempus, ita ut jam tenebræ non essent, sed pura dies; quo tempore profecti illuc prædicti discipuli, extraque monumentum manentes, posita linteamina spectare potuerunt; multoque magis illuc ingressi, splendida jam die locum illuminante. Mihi vero videntur linteamina intus posita demonstrationem simul præbere, corpus ab hominibus non fuisse sublaturum, secus ac Maria suspicabatur: neque enim qui corpus subtraherent, linteamina relinquerent; neque fur quispiam exspectaret, donec indusia resolveret, atque ita in flagranti raptu deprehenderetur. Cæteroque illa suscitati ex morte corporis indicia erant. Nam qui reformabit corpora humilitatis nostræ Deus, ut sint conformia corpori gloriæ Christi, tunc etiam corpus quidem organum inhabitantis in ipso virtutis immutavit, ad diviniorem statum reformans⁶⁶; linteamina autem, ceu inutilia et corporis substantiæ

⁶⁶ Philipp. iii, 21.

(62) Cod. A, f. 312, b.

aliena, missa fecit. Opportune insuper videtur mihi accidisse ut Petrus ac Joannes ad monumentum venirent clara jam die splendidaque luce; ne si forte in nocte ac tenebris accessissent, ejus rei suspicionem præberent, quam jam pontifices mentiebantur, nempe quod noctu venientes Dominum sustulissent. Itaque neque noctu accesserunt hi viri, vel tenebris adhuc se intendentibus, sed clara jam lucescente die. Quod si dicente Evangelio, discipulos una, quia Judæos timebant, fuisse congregatos, adversetur aliquis dicens: Quomodo ergo qui se concluderant, ad monumentum veniebant die splendida? respondemus, illos sane qui media in urbe Judæorum habitabant, par fuisse ut una in domo conclusi omnes simul manerent: qui autem ad sepulcrum iverunt, quia extra urbem erant, multum aberat ut Judæos timerent, quoniam ad solitarii locum et hominibus vacuum devenerant. Fortasse etiam spreto cæterorum discipulorum timore Petrus ac Joannes, ausi sunt confidenter domo prodire, dum cæteri id minime facere audent, præter hos duos solos, quibus etiam alibi major honor præ cæteris apostolis attribuitur.

III.

Sed quomodo apud Joannem, augeta Maria discipuli, deinde ad monumentum progressi crediderunt; apud Lucam autem dicitur, visa esse illis sicut deliramenta verba ista, neque mulieribus credidisse?

Illa apud Joannem Maria præcipuis apostolis Petro ac Joanni solis secreto veluti rem visam retulit. Hique pariter clam reliquis discipulis soli cursim ad monumentum abierunt, videntesque crediderunt: nihilque mirum est duos hos præcipuos apostolos rei visæ credidisse; reliquos autem, quibus nuntia fuerant mulieres, nec oculis propriis viderant, haud his fidem adhibuisse. Ecce enim et ipsis una congregatis discipulis cum Servator apparuisset, ut Joannes narrat, hi quidem eo viso gavisii sunt; Thomas autem qui nec interfuit nec vidit, rem sibi persuaderi non est passus. Quod si hic apostolis non credidit, frustra jam reprehendemus cæteros, qui quia non viderant, mulieribus discrediderunt. Profecto autem Scriptura multam demonstrat disquisitionem ac sedulitatem discipulorum, qui haud facile alienis sermonibus consenserunt, sed primo judicium suspenderunt, quoad plenissime atque perspicue veritate cognita, postea dicere possent: « Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ ⁹⁷. » Sed enim alium quoque sensum capere hic locus potest. Dicit enim fortasse aliquis, mulieribus resurrectionem Servatoris nuntiantibus,

⁹⁷ I Joan. 1, 1.

(65) Ita cod.

ἰθὺν ὡς περιττὰ καὶ ἀλλότρια τῆς τοῦ σώματος εὐσίας ἦφιει. Δοκοῦσι δὲ μοι κατὰ καιρὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀπαντᾶν ἐν ἡδὴ καθαρῇ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ λαμπρῷ, ὡς ἂν μὴ νυκτὸς καὶ σκοτίας ἐλθόντες τοῦτο ὑπονοηθεῖεν, ὃ δὴ καὶ κατεπέσσαντο αὐτῶν οἱ ἀρχιερεῖς, ὅτι νυκτὸς ἐλθόντες ἐκίψαν. Διόπερ οὐ νυκτὸς ἀπήντων οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οὐκ σκοτίας ἔτι οὐσης, ἀλλ' ἤδη καταυγαζούσης λαμπρᾶς ἡμέρας. Εἰ δὲ λέγοι τὸ Εὐαγγέλιον ὡς ἄρα ἡσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, εἶτα πρὸς τοῦτο ἀνθυποφέρει τις λέγων, Πῶς οὐκ οἱ συγκεκλεισμένοι ἐφοίτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐν ἡμέρᾳ διαυγεῖ; ἐροῦμεν ὅτι τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει μέσους οἰκοῦντας τῶν Ἰουδαίων, εἰκὸς ἦν ἀποκεκλεισθαι ὁμοῦ τοὺς πάντας ἐν οἴκῳ ἐνὶ συνηγμένους· οἱ δὲ ἐπὶ τὸ μνημα ἀφικνούμενοι τῆς πόλεως ἐκτὸς ὄντες (65), μακρὰν ἐτύγγανον καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων φόβου, ὡς ἐπὶ ἐρημιζόντα τόπον καὶ ἀνδρῶν ἐρηλικότητα παριόντες. Τάχα δὲ καὶ κρείττους φόβου γινόμενοι τῶν μαθητῶν ὃ τε Πέτρος καὶ Ἰωάννης τομμηρότερον ἐθάβρον προίνασι τοῦ οἴκου, τῶν ἄλλων μὴ τοῦτο πράττειν τολμώντων, ἢ μόνων δὴ τούτων, οἱ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πλείονος ἤξιωμένοι τιμῆς παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους μεμαρτύρηται.

Γ.

(64) Ἀλλὰ πῶς παρὰ μὲν τῷ Ἰωάννῃ τῆς Μαρίας ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ, κἄπειτα ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον ἐπίστευσαν· παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ εἴρηται ὅτι ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ βήματα ταῦτα, καὶ ἠπίστουσαν αὐταῖς;

Ἡ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρία τοῖς ἐκκρίτους τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ μόνοις ὡς ἀπὸ βήτον ἐκφαίνουσα ἐξεῖπε τὸ θεθαμένον· οἱ δὲ πάλιν λαθόντες τοὺς λοιποὺς μαθητὰς μόνοι ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημεῖον δρομαῖοι, καὶ ἰδόντες ἐπίστευσαν· καὶ οὐδὲν γὰρ ἦν θαυμαστὸν τοὺς μὲν ἐκκρίτους τῶν ἀποστόλων ἰδόντας πεπιστευμένους, τοὺς δὲ λοιποὺς οἱ αἱ γυναῖκες ἀπήγγελλον, ὅτε μὴ βῆσι παραλαβόντας, μὴ πιστεῦσαι αὐταῖς. Αὐτίκα γοῦν καὶ αὐτοῖς ὁμοῦ συνηγμένοι τοῖς μαθηταῖς ὀφθέντος τοῦ Σωτῆρος κατὰ τὸν Ἰωάννην, οἱ μὲν ἰδόντες ἐχάρησαν· Θωμᾶς δὲ, ἐπεὶ μὴ παρῆν μηδὲ εἶδεν, οὐκ ἐπίθετο. Εἰ δὲ οὗτος ἠπίσται τοῖς ἀποστόλοις, σχολῆ γ' ἂν μέμασται τις τοῖς λοιποῖς ὅτι μηδέπω θεθαμένοι, ταῖς γυναῖξιν ἠπίστουσαν. Πολλὴν δὲ βάσανον καὶ ἀκρίθειαν τῶν μαθητῶν παρίστησιν ἡ Γραφή, οὐκ εὐχερῶς τοῖς τούτων λόγοις συγκαταθεμένων, ἀλλ' ἐπεχόντων τὰ πρῶτα, εἰσὶ τε πληρέστατα καὶ ἐναργῶς τάληθες ἐπιγνώσεως εἶπεν δυναθεῖεν ὑστερον· « Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀεικόσμεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἔθεσάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Ἔχει δ' ἂν καὶ ἑτέραν διάνοιαν τὸς. Εἶποι γάρ ἂν τις ὅτι ταῖς ἀπαγγελούσαις γυναῖξιν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἐξ ἀκοῆς τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν κατὰ τὸν Λουκᾶν οὐκ

(64) Cod. A, f. 312, b.

ἐπίστευσαν οἱ ἕνδεκα, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, μηδὲ αὐτοὶ πεπιστευκότες. Τῇ δὲ Μαρίας κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰπούση ὅτι, « Ἦραν τὸν Κύριόν σου ἐκ τοῦ μνήματος, » οὐ πρότερον ἐπίστευσαν οἱ δύο μαθηταὶ τοῦτο αὐτὸ, τὸ ἦρθαι τὸν Σωτῆρα, πρὶν ἔλθειν εἰς τὸν τόπον καὶ ἔργῳ τοῦτο παραλαβεῖν. Ὅτε γοῦν εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ μνήμα, καὶ τὰ ὀθόνια εἶδον μόνα, τὸ δὲ σῶμα οὐδαμοῦ, τότε ἐπίστευσαν· τίνι δὲ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἢ τῷ τῆς Μαρίας λόγῳ φησάντι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου; » Διὸ ἐπιλέγει ἐξῆς· « Οὐπω γὰρ ἤδεισαν τὴν Γραφήν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. »

Δ'.

(65) Τὸ δὲ πῶς δύο παρὰ τὸν Ἰωάννην μαθητῶν ἐλθόντων εἰς τὸ μνημεῖον, Πέτρου καὶ Ἰωάννου, ὁ Λουκᾶς ἕνα μόνον φησὶν ἀπηντηκέναι, οὕτως ἂν λυθεῖται.

Πολὺς ἦν ὁ Πέτρος αἰετῆ τῇ προθυμίᾳ, ὡς μόνον παρὰ τοὺς ἀποστόλους εἰπεῖν τῷ Σωτῆρι· « Κἂν δέη με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μὴ σε ἀπαρνησομαι. » καὶ μόνον πάλιν ἐπιθῆναι τοῖς κύμασιν ἀξιώσαι· καὶ μόνον ἀποκρίνασθαι καὶ εἰπεῖν αὐτῷ· « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. » διὸ καὶ μόνος τῶν μαθητῶν ἀκούει· « Μακάριος εἶ, Σίμων Βᾶρ Ἰωνᾶ. » Διὸ καὶ πρῶτος τολμᾷ εἰσεῖναι εἰς τὸ μνημεῖον, σὺν τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς ἐλθὼν, κατὰ τὸν Ἰωάννην· ἀλλὰ τότε μὲν παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ μνημεῖου μεμαθηκώς, ἀπήντα ἅμα τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ· εἶτα ἀνεχώρει σὺν αὐτῷ, τὰ ὀθόνια εἰσω τοῦ μνήματος θεθεαμένος καὶ πιστεύσας. Κατὰ δὲ Λουκᾶν, τῶν ἄλλων ἀπιστούντων μαθητῶν, μόνος αὐτὸς πάλιν πιστεύει ταῖς λεγούσαις ταῖς γυναῖξιν ἑωρακέναι τοὺς ἀρθέντας ἀγγέλους· οὐ γὰρ ἀπιστήσας δὲ ταῖς τῶν γυναικῶν μαρτυρίαις, παλινδρομαίως ἐπὶ τὸ μνημεῖον μόνος παραγίνεται· καὶ αὐθις παρακλύσας βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα ὡς καὶ τὸ πρότερον· εἶτα ἀπῆει, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός· καὶ νῦν μὲν ἀπῆει θαυμάζων τὸ γεγονός, ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν τῇ προθυμίᾳ καὶ πλείονα σπουδῆν παρὰ πάντας ἐπεδείκνυτο, σπεύδων καὶ περιτρέχων, καὶ πάντῃ τὸν Σωτῆρα περιθερῶν ἀνεωγῶσι τοῖς τῆς ψυχῆς ὄμμασι, πανταχοῦ δὲ ζητῶν καὶ περιβλεπόμενος, οὐκ ἠτύχησε τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀξιοῦται τῆς αὐτοῦ θεοφανείας· τούτου μάρτυς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ὡδὲ πη προῶν ἐξῆς καὶ λέγων ὅτι ἔντως ἠγέρθη ὁ Κύριος καὶ ὤφθη Σίμωνι. Συμμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος ὡδὲ Κορινθίους γράφων, ὅτι « ὤφθη Κεφᾶ, εἶτα τοῖς ἕνδεκα. » Κεφᾶς δὲ αὐτὸς ἦν Σίμων ὁ καὶ Πέτρος, ὅς καὶ πρὸ τῶν ἕνδεκα μόνος μόνῃ ὤφθη ὁ Σωτῆρ, τῆς παρὰ πάντας ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ χάριτος σπουδῆς.

Ε'.

(65*) Ἐτι ζητήσκειν ἂν τις πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματ

⁶⁶ Matth. xxvi, 35. ⁶⁷ Matth. xvi, 16. ⁶⁸ ibid. 17. ⁶⁹ I Cor. xv, 5.

(65) Cod. A, f. 312, b.

A tanquam ex auditu duorum ostensorum ipsis viro- rum, ut ait Lucas, non credidisse discipulos undecim, quos inter erant etiam Petrus ac Joannes, qui pariter discrediderunt. Verumtamen Mariæ, ut Joannes narrat, dicenti : « Dominum meum de sepulcro abstulerunt; » haud ante crediderunt duo discipuli rapinam Servatoris fuisse peractam, quam, ad locum profecti, rem oculis suis usurparunt. Cum hi ergo monumentum ingressi linteamina sola viderunt, tunc crediderunt. Cuinam rei porro crediderunt, nisi Mariæ verbis : « Tulerunt Dominum meum? » Propterea mox addit Joannes : « Nondum enim sciebant Scripturam, quod oporteret eum a mortuis resurgere. »

IV.

B Quomodo autem duo dicantur a Joanne discipuli ad monumentum venisse, Petrus atque Joannes, Lucas vero unum illum progressum affirmet, quæstio ita dissolvitur.

Magno semper erat fervore Petrus; quippe qui solus apostolorum dixerit Servatori : « Etiamsi me oportuerit mori tecum, non te negabo ⁶⁶; » solus item voluerit supra fluctus ambulare; solus responderit, dixeritque Jesu : « Tu es Christus Filius Dei vivi ⁶⁷; » ideoque et solus discipulorum audiit : « Beatus es, Simon Bar Jona ⁶⁸. » Quamobrem primus quoque audivit in monumentum introire, cum altero discipulo illuc profectus quem diligebat Jesus, ut ait Joannes. Sed tunc quidem postquam audierat ex Magdalene sublatum de monumento corpus Domini, iverat cum altero discipulo. Mox cum eodem recessit, visis intra monumentum linteaminibus, reique veræ certior factus. At vero, secundum Lucam, aliis discipulis non credentibus, solus ipse credit mulierum affirmationi dicentium se angelos vidisse. Etenim mulierum testimonio non discredens, rursus ad monumentum solus venit : rursusque introspicens, sola linteamina ut antea vidit. Deinde abiit, secum ipse rem demirans. Scilicet rem gestam tacitus admirabatur, quia fervida mente erat, plurimumque studium præ omnibus demonstrabat, satagens atque discurrens; et ubique Servatorem apertis intuens animæ oculis, quaqueversus indagens et circumspiciens, spe sua non excidit, sed et ipse divina manifestatione dignus fuit. Rei testis idem evangelista Lucas, qui in subsequentibus dicit, revera surrexisse Dominum, et apparuisse Simoni. Consonat huic sacri Apostoli testimonium ad Corinthios scribentis : « Visus est Cephæ, et deinde undecim ⁶⁹. » Cephæ autem ipse Simon est ac Petrus; cui etiam ante alios undecim solus soli apparuit Servator, propter summam ejus præcognitissimam seculitatem.

V.

Insuper aliquis sciscitabitur quomodo apud Mat-

(65*) Cod. A, f. 313.

thæum Maria Magdalene cum ejusdem nominis altera vidisse extra monumentum insidentem lapidi unum tantummodo angelum dicatur : secundum Joannem autem intra monumentum angelos duos sedentes aspexerit : at vero secundum Lucam duo viri mulieribus occurrerint : denique secundum Marcum juvenis ab ipsis conspectus fuerit?

Dictorum apud Joannem atque Matthæum hæc esto solutio. Arbitror enim præcessisse ea, quæ narrat Joannes, iis quæ Matthæus ; et Magdalenam in primo adventu angelos duos intra monumentum sedentes vidisse. Postea ad eundem locum rursus progressam cum alia Maria, insidentem lapidi angelum spectavisse ; vel etiam fortasse alius est apud Matthæum angelus, aliud tempus locusque quo angelus visus fuit : alii item angeli apud eum mulieribus oblati : pariterque duo apud Joannem angeli intra monumentum sedentes, diversi credendi sunt ab illo qui extra monumentum lapidi insidebat, ut narrat Matthæus. Nam si, cum Matthæus dicat sero Sabbatorum, unumque ante ostium monumenti sedentem in lapide, Joannes eodem retento tempore ac loco, dixisset, sero Sabbatorum, ante ostium monumenti duos lapidi insidentes conspectos, vere oporteret dissonantiam causari. Item si Matthæus æque ac Joannes matutinam horam affirmans, intra monumentum ipse quoque non duos angelos sed unum visum affirmaret, contraria videretur merito scribere. Verumenimvero si distinxerunt evangelistæ tempora, et modos, et personas spectantium, necnon angelorum sermones, nemo rationabiliter dissonantiam Scripturæ accusabit, cum singulæ narrationes suo quæque modo veræ sint, et diversarum rerum faciant expositionem. Sed apud istos evangelistas (Matth. et Joan.) angeli, et Servatoris post resurrectionem apparitiones, apud hos inquam solos, velut apud potiores, et ipsius Servatoris spectatores et auditores relatæ, hunc ordinem teneant. Duo vero apud Lucam viri in veste fulgente visi, solemnitatis symbola sint : itemque juvenis apud Marcum stola candida et ipse coopertus, in dextra non autem sinistra parte conspectus, leta et dextra mulieribus nuntians ; et hi, inquam, diversi habeantur tum a se invicem, tum a primis. Quamobrem ne angelos quidem hos nominaverunt, neque Servatoris visiones memorarunt, sed potioribus se Matthæo ac Joanni potiora scribere et historiæ commendare permiserunt : ipsi vero secunda narrarunt, et quæ post priora narrata venerant : omissis autem quæ testes visuales jam dixerant, ipsi ab his silentio præterita suppleverunt ; quæ quidem secunda erant, multoque priore historia inferiora : sic nimirum sancto Spiritu congruas singulis suggerente narrationes.

δεύτερα ἦν καὶ μακρῶ λειψόμενα τῆς τῶν προτέρων τὰς πρεπούσας ἐκάστην καὶ καταλλήλους διηγήσεις.

VI.

Quæ igitur apud Lucam valde mane ad monu-

A θαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἔωρακέναι ἐκτὸς τοῦ μνήματος ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἕνα μόνον ἄγγελον εἶρηται· κατὰ δὲ τὸν Ἰωάννην εἶσω τοῦ μνήματος ἄγγελοι δύο θεωρεῖ καθήμενους· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἀπήντων ταῖς γυναῖκι· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐτοῖς ὁρώμενος.

Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ λύσεις ἐν τύχοι τοιαύτης· ἡγοῦμαι γὰρ προηγεῖσθαι μὲν τῇ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, καὶ τὴν Μαγδαληνὴν τὸ πρῶτον ἐλθοῦσαν τοὺς δύο ἄγγελους· εἶσω τοῦ μνήματος καθεζομένους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερον ἐπιστάσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἄγγελον ἔωρακέναι. Ἡ τάχα ἕτερος μὲν ὁ παρὰ Ματθαίῳ ἄγγελος, ἕτερος δὲ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς τοῦ ἀγγέλου θέας· ἕτεροι δὲ καὶ ἄγγελοι αὐτοῦ οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δύο ἄγγελοι οἱ εἶσω τοῦ μνήματος ὄφθέντες ἕτεροί εἰσι παρὰ τὸν ἕξω πρὸ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ καθεζόμενον παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ Ματθαίου ὄψις Σαββάτων εἰρηκός, καὶ ἕνα πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνημεῖου καθήμενον ἐπὶ τῷ λίθῳ ἱστορικότητος, φυλάξας ὁ Ἰωάννης τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τὸν αὐτὸν τόπον εἰρήκει ὄψις Σαββάτων, πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ δύο καθεζομένους ὀφείσθαι, ἦν ἀληθῶς διαφωνίαν αἰτιασθαι. Καὶ ὁ Ματθαῖος ὡσαύτως εἰ ὁμοίως Ἰωάννῃ τὴν πρωϊνὴν ὥραν πηρήσας, εἶσω τοῦ μνήματος καὶ αὐτὸς οὐ δύο ἀγγέλους ἀλλ' ἕνα ἔφησε θεωρησθαι, τάναντία ἔδοξεν εἰ ἐκότητος συγγράφειν. Εἰ δ' ἀπόρισαν οἱ εὐαγγελιστῆαι καὶ τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τρόπους, καὶ τὰ πρόσωπα τῶν θεωμένων, καὶ τοὺς τῶν ἀγγέλων λόγους, οὐκ ἔστι τις εὐλόγως μέμφαιτο διαφωνίαν τῆς Γραφῆς, ἀληθευούσης ἐκάστης κατὰ τὸν οἰκείας ἱστορίας λόγον, διαφορῶν τε πραγμάτων ὑφήγησιν δηλούσης. Ἄλλ' οἱ μὲν παρὰ τοῖσδε τοῖς εὐαγγελισταῖς ἄγγελοι, καὶ τῷ Σωτῆρος αἱ μετὰ τὴν ἀνάστασιν θεοφάνειαι, παρὰ μόνους τούτους ὡς ἂν παρὰ κρείττους καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος αὐτόπταις τε καὶ αὐτηκόις φερόμεναι, ταῦτην σύζοιεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ. Οἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθίῃ ἀστραπτουσίῃ ὄφθέντες, διὰ τὰ τῆς εὐρητῆς σύμβολα· καὶ ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ νεανίσκος λευκὴν περιβεβλημένος καὶ αὐτὸς στολήν, ἐξιδίος τε ἀλλ' οὐκ ἀριστερὸς ἔωραμένος, τῷ τε φαιδρῷ καὶ δεξιᾷ ταῖς γυναῖκιν εὐαγγελίζεσθαι, πόλιν ἕτεροι ἂν εἴεν καὶ αὐτοὶ, ἀλλήλων τε καὶ τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις. Διὸ οὐδὲ ἄγγελους αὐτοὺς οἶδε ὠνόμασαν, ἐπεὶ μηδὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ὀπτασιῶν ἐμνημόνευσαν τοῖς κρείττοις ἢ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακεχωρηκότες· αὐτοὶ δὲ τὰ δεύτερα διηγούμενοι, καὶ τῷ χρόνῳ τὰ μετὰ τὴν τῶν πρώτων μνήμην ὑστερον πεπραγμένα, παρήσαν μὲν τὰ παρὰ τοῖς αὐτόπταις εἰρημένα, ἀντανεπλήρουν δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις σεσηγημένα· ἃ δὴ ἱστορία· οὕτω τοῦ ἁγίου Πνεύματος διανεμάντος

Γ.

Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ὄρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνήμα

ἐπιθούσαι γυναῖκες καὶ φέρουσαι ἃ ἠτοίμασαν ἀρώματα, ἕτεροι δὲ εἶεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ. Οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προτεθειμένας Μαρίας ἄρτι πρῶτον ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν προμεμαθηκυίας. Σαφῶς γὰρ εἰ ὡν φησι δείκνυσι ὅτι καὶ οἱ ὀφθέντες, ἕτεροι παρὰ τοῦς ἔμπροσθεν δεδηλωμένους· καὶ ὁ τόπος ἔνθα ὤφθησαν ἕτερος· οὔτε γὰρ εἴσω τοῦ μνήματος ἦσαν, ὡς ὁ Ἰωάννης ἐδίδαξεν, οὔτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος· ἀλλ' οὐδὲ ὅπως ὠνόμασεν ἀγγέλους ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ αἱ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίαι, ἀλλ' ἀπὸ ἀπλῶς αἱ συνελθούσαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας· ὡμίωροι δὲ καὶ αὐταί, οὐδὲ τοσαύτην ἐνδειξάμεναι σπουδὴν ὅσην αἱ διὰ νυκτὸς καρτερήσασαι καὶ παραμείναι τῷ μνημείῳ. Μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Ματθαῖος τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ εὐτόλιαν πολλὴν καὶ παραμονὴν, λέγων μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ταῦτα· « Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου· » ἀλλ' αὐταί μὲν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Παρασκευῆς παρεκλήθητο ἀντικρὺ τοῦ μνήματος· διὸ καὶ θᾶπτον ὁρώσι πρῶτον μὲν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἄγγελον, εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν τῆς ζωῆς ἀρχηγόν. Ἦ δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ αὕτη τὸ μὲν πρῶτον τοὺς ἀγγέλους, μετὰ δὲ τούτους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα θεωρεῖ· οὐ μὴν ἀρώματα ἔφερον αὐταί, οὐδὲ περὶ ταύτην κατεγίνοντο τὴν σπουδὴν. Αἱ δὲ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἀκολοθησάσαι αὐτῷ γυναῖκες, πολλὰ ὕσαι κατὰ τὸν Λουκᾶν, τῇ μὲν Παρασκευῇ ὑποστρέψασαι, ἠτοίμασαν τὰ ἀρώματα, ἅτε δὴ μηδὲν μηδέπω προμαθεῖναι περὶ τῆς ἀναστάσεως. Διὸ ταῦται μὲν δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ φαίνονται καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐαγγελίζονται. Οὐκέτι δὲ αὐταῖς ὁ Σωτῆρ ὤφθη, ὡσπερ οὖν τῇ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ταῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· ὥστε ἰδιάζουσαν ἠγεῖσθαι προσήκει τῇ ἱστορίᾳ. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρῶτῃ τῇ μῆτῶν Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατελειαντος τοῦ ἡλίου ἄλλαι πάλιν αὐταί, καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ πάλιν, αἷ καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, « Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον; » καὶ ἔρχονται, καὶ εὐρίσκουσιν ἀποκυλισμένον, καὶ εἰσελθούσαι εἶδον νεανίσκον· ἔνθα πάλιν ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ ἄνδρες ἀλλ' οὐκ ἄγγελοι, οὕτω ὡς καὶ νῦν οὐκ ἄγγελος ὠνόμασται, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀφορισμένην εἶναι τὴν διηγήσιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικομένας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολᾶς· ὅς εἰ μὲν καὶ παρὰ τῷ Λουκᾶ τερήτητο, εὐλόγως ἂν τις τοὺς παρ' αὐτῷ δύο ἄνδρας ἀπῆται, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Εἰ δ' ὁ Λουκᾶς τὸν πρὸ ἡλίου ἀνατολῆς καιρὸν ἄρας, ἀλλ' οὐ τὸν νεανίσκον ἱστορεῖ.

Z'.

(66) Τεττάρων δὲ ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τούτων καὶ αἱ πρὸς αὐτῶν ἀναγραφείσαι φαίνονται ὀκταδαία· οἱ τε καιροὶ τέσσαρες, καὶ οἱ καθ'

A mentum venerunt mulieres, parata ferentes aromata, diversæ ab iis erunt quæ apud Matthæum ac Joannem memorantur. Neque enim rationabile est, Marias quæ talia ante viderant, nunc, primum aromata deferre, quasi nondum resurrectionem novissent. Manifeste videlicet his quæ dicit denotat, quod et visi angeli diversi fuerint ab antea spectatis; et locus ubi sunt visi, item diversus; neque enim intra monumentum erant, ut Joannes docuit; neque lapidi insidentes, ut ille apud Matthæum angelus: neque angelos diserte appellavit eos Lucas, sed duos viros, quanquam ipsos quoque in veste fulgente, ob solemnitatis indicium: item horum sermones ad mulieres sunt peculiare: et mulieres plures numero sunt, quam duæ apud Matthæum Mariæ, sed illæ omnino quæ Iesum comitatæ fuerant ex Galilæa. Et hæ quidem seniores, neque par studium præ se ferentes illis quæ noctu perseveraverant apud sepulcrum assiduæ. Contestatur vero Matthæus Magdalenæ et alteri Mariæ vigorem multum atque constantiam, dicens post Servatoris passionem sic: « Erat autem ibi Maria Magdalene, et altera Maria, sedentes contra sepulcrum. » Sed hæ quidem ipsa die Parasceves sedebant coram sepulcro: ideoque et celerius vident boni eventus nuntium, deinde ipsum vitæ auctorem. Illa vero apud Joannem, et ipsa quoque primo videt angelos, et postea Servatorem ipsum: neque hæ tamen aromata ferebant, neque ob eam rem curandam iverant. Sed illæ demum quæ ex Galilæa Iesum subsecutæ fuerant, multæque apud Lucam feruntur, die Parasceves de loco reversæ, paraverunt aromata, quippe quæ nullum resurrectionis indicium cognoverant. Idcirco his duo viri in veste fulgente astant, nuntiantque resurrectionem. Nondum his tamen Servator apparuit, sicut illi apparuerat apud Joannem, et illis apud Matthæum; ita ut peculiarem hanc oporteat historiam existimare. Denique secundum Marcum valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum orto jam sole. Aliæ pariter hæ sunt, alioque pariter tempore; quæ et dicebant ad invicem: « Quis revolvat nobis lapidem? » veniuntque, et revolutum comperiunt, et ingressæ juvenem vident; ita ut hæc etiam diversæ rei narratio sit, et alius qui visus est, et aliæ quæ venerunt, et similiter diei tempus post solis ortum: quæ temporis notatio si eadem apud Lucam fieret, recte lector a Marco requireret et viros duos, et eosdem sermones. Nunc cum Lucas diei horam ante solis ortum præoccupavit, merito et illos qui visi sunt duos viros dicit, non autem unum juvenem narrat. προύλαβεν, εἰκότως καὶ τοὺς τότε ὀφθέντας δύο ἀν-

VII.

Jam quia quatuor evangelistæ sunt, pari numero comperimus apud ipsos scriptas visiones; tempora item quatuor; et illi item qui singulis temporibus

(66) Cod. A, f. 313.

apparuerunt, singulares sunt: diversæ quoque videntes mulieres, et apparentium ipsis sermones variant. Primum fuit tempus quod scribit Matthæus, sero Sabbatorum dicens. Quartum et ultimum apud Marcum orto jam sole decurrens. Media sunt tempora apud Joannem atque Lucam. Propætrea et visi angeli peculiare sunt. Nam sero Sabbatorum, angelus unus ex monumento, post quem et ipse Servator. Mane autem dum tenebræ adhuc essent, intra monumentum angeli duo; post quos denuo Servator. Valde mane vero alii secundum Lucam duo viri nominati, haud intra monumentum conspecti. Demum postremus omnium juvenis qui venientibus orto sole mulieribus se obtulit. Si ergo unum cuncti idemque tempus scripsissent, eundemque designassent locum, neque tamen easdem apparitiones exposuissent, merito fortasse aliquis censuram exerceret. Sed cum tempora distinxerint, et unicuique tempori locum proprium accommodaverint, sequitur ut diversas quoque apparitiones descriperint. Sicut contra, si unam cuncti apparitionem commemorassent, unumque dixissent angelum, aut duo concorditer angelos, vel item duos viros, aut juvenem unum; tum deinde tempora variassent, nec unum denotassent locum, ita quoque reprehensionis locus esset. Nunc sermo præcipuus et invariabilis manet, diversis temporibus locisque variantes visiones sistens, et harum spectatrices, item diversas, duas illas priores diversas a secunda, tertiasque similiter a quartis differentes. Nimirum post juvenis cum postremis mulieribus colloquium, quarum nomina non ponuntur, pergit dicere Marcus: « Quo audito fugerunt, et nemini quidquam dixerunt, timebant enim. » Hæc nempe fuerunt ejusmodi, pavidæ ac nimis formidolosæ, in tantum ut ne juveni quidem auscultarint dicenti eis: « Ite et dicite discipulis ejus et Petro: Ecce præcedit vos in Galilæam. » His enim auditis sermonibus, contrarium fecerunt. At illæ apud Lucam, de monumento reversæ, nuntiaverunt hæc omnia undecim. Similiter et apud Joannem mulier venit ad discipulos, rerum quas viderat nuntia. Solæ illæ apud Marcum postremæ supervenientes, vereque serotinæ, ita ut post ortum illuc pervenerint, neque Servatorem videre dignæ fuerunt, neque unum fulgentem angelum, neque duos intra monumentum, neque illos quos viros dicit Lucas: quemdam tantummodo juvenem aspexerunt candida stola coopertum, congruam exiguæ ipsarum menti visionem consecutæ: et hunc albatum festi causa spectantes, tamen admiratæ sunt; sic enim de his Marcus testatur; quanquam in prioribus nulla stuporis mentio est. Age vero, Magdalenam constanter in loco perseverantem, credibile est non priores tantum apparitiones vidisse angelorum qui sibi uni occurrerant, sed et illum apud Marcum reliquis mulieribus conspectum juvenem. Idem dicas licet etiam de historia apud Lucam, qui post multarum mulierum adventum, et post duo-

A ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες, ἰδιάζοντες· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι, διάφοροι· καὶ οἱ τῶν ὀφθέντων αὐταῖς λόγοι, διαλλάττοντες. Πρῶτος μὲν γὰρ ἦν καιρὸς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀφθεῖν Σαββάτων λεγόμενος· τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατελλαντος ἱστορηθεὶς· μέσοι δὲ ὁ τε παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ὁ παρὰ τῷ Λουκᾷ· διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες. Ὅψῃ μὲν γὰρ Σαββάτων ἄγγελος εἰς ἕκ τοῦ μνήματος· μεθ' ὃν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτῆρ· προὐθεῖ δὲ ἐτι σκοτίας οὖσης, εἰσω τοῦ μνήματος ἄγγελος δύο· μεθ' οὗς πάλιν ὁ αὐτὸς Σωτῆρ. Ὅρθρου δὲ βαθύος ἔπαροι κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὀνομασμένοι οὐκ εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες. Εἰθ' ὕστερον ἀπάντων ὁ νεανίσκος, ὁ ταῖς ἡλίου ἀνατελλαντος ἀφικομένης τεθεσμένος. Εἰ μὲν οὖν ἓνα καιρὸν εἰρηκότες αἱ πάντες καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγράφαντες τόπον, ὡς τὰς αὐτὰς ἐπιφανείας ἐδήλουν, καὶ ἐὺλόγως ἂν τις ἐμέμψατο. Εἰ δ' ἀφώρισαν τοὺς χρόνους, ἐνεμάν τε καθ' ἕκαστον χρόνον, καὶ τόπον ἰδιάζοντα, ἀκολουθῶν δὲ διαφόρους καὶ τὰς ὀπτασίας ἀνέγραψαν. Ὡς εἶπερ ἦσαν μίαν μὲν οἱ πάντες ἐπιφανείας μνημονεύσαντες, καὶ ἓνα φάντασμα ἄγγελον ὠφθαίῃ ἡ δύο συμφώνως ἀγγέλου εἰρηκότες, ἢ ἂν πάλιν δύο ἄνδρας ἢ νεανίσκον ἓνα· εἶτα τοὺς καιροὺς διήλλαττον, ἢ μὴ τοὺς αὐτοὺς ἐδήλουν τόπους, ἢ ἂν καὶ οὕτω μέμψασθαι. Νῦν δ' ὁ λόγος ἀκριβῆς μένει καὶ ἀδιάβλητος ἐπὶ καίροις διαφόροις καὶ τόποις ἐναλλαττούσας τὰς ὀπτασίας εἰσάγων, καὶ τὰς τούτων θεωροὺς πάλιν διαφόρους, ἑτέρας μὲν τὰς δύο πρώτας, παρὰ τὴν δευτέραν· καὶ τὰς τρίτας δὲ ὡσαύτως ἑτέρας τῶν τετάρτων. Αὐτίκα δ' οὖν μετὰ τὴν τοῦ νεανίσκου πρὸς τὰς τελευταίας γυναῖκας ὁμιλίαν, ὧν τὰ ὀνόματα οὐκ ἐμφέρονται, ἐπιλέγει ὁ Μάρκος· « Καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ ὡδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ· » αὐταὶ μὲν οὖν τοιαῦται καὶ ἐμφοβικαὶ καὶ ληλαίαι, ὡς μὴ δὲ πεισθῆναι τῷ νεανίσκῳ φάντι πρὸς αὐτάς· « Ὑπάγετε καὶ εἰπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ, Ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· » τούτων γὰρ ἀκούσασαι τῶν λόγων, τούναντιον διεπράξαντο· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνήματος ἀπήγγελλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἔνδεκα. Ὅμοίως δὲ καὶ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἔργεται πρὸς τοὺς μαθητὰς ἀπαγγέλλουσα ἡ ἑώρα. Μόνοι δὲ αἱ παρὰ τῷ Μάρκῳ πασῶν ὕσταται ἐλθοῦσαι, καὶ ἀληθῶς ὀφθισθεῖσαι, ὡς μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστῆναι, οὕτε τὸν Σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται, οὕτε τὸν ἄγγελον τὸν ἐξαστράπτοντα, οὕτε τοὺς δύο τοὺς εἰσω τοῦ μνήματος, οὕτε τοὺς δύο τοὺς παρὰ τῷ Λουκᾷ ἄνδρας· ψιλὸν δὲ τινὰ νεανίσκον εἶδον περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν, ἀναλόγως τῇ τῆς διανοίας αὐτῶν σμικρότητι τὴν ὀπτασίαν ἰδοῦσαι· καὶ τοῦτον δὲ λευχεῖμονα τῆς ἑορτῆς χάριν θεασάμεναι, ὅμως ἐθαυμάσθησαν· τοῦτο γὰρ ἐμαρτύρησαν αὐταῖς ὁ Μάρκος· καίτοιγε ἐπὶ τῶν προτέρων μηδαμοῦ τοῦ θάμβους ὀνομασμένου. Τὴν Μαγδαληνὴν δὲ σχολάζουσαν καὶ προσκαρτεροῦσαν, εἰκὸς οὐ μόνον τὰς πρώτας βίβεις τεθεῖσθαι τῶν αὐτῇ μόνῃ ὀφθέντων, ἀλλὰ καὶ τὸν παρὰ τῷ Μάρκῳ ταῖς λοιπαῖς γυναῖκιν ἑωραμένον νεανίσκον. Ταῦτόν δ' ἂν εἰποις

καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Λουκᾶν ἱστορίας, ὅς μετὰ τὴν Ἀ
 ἄφιξιν τῶν πολλῶν γυναικῶν, καὶ μετὰ τὴν θέαν τῶν
 ἐρθεῖντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν διηγείται λέγων· « Καὶ
 ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα
 πάντα τοῖς ἑνδεκα· » οἷς ἐπιφέρει, « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδα-
 ληνῆ Μαρία, » καὶ τὰ ἐξῆς. Οὐκ ἀπεικὸς μὲν γὰρ ἦν,
 καὶ νῦν πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν πάλαι προαφιγμένην
 καὶ παραμείναςαν εὐτόμως παρὰ τῷ μνήματι εὐρή-
 σθαι, ὅτε πολλὰ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνελθοῦσαι
 γυναῖκες ἀπήντων ἐπὶ τὸν τάφον φέρουσαι τὰ ἀρώ-
 ματα, ὥστε καὶ αὐτὴν ἅμα ταῖς λοιπαῖς τοὺς δύο
 ἀνδρας τεθεῶσθαι, καὶ τῶν λόγων αὐτῶν ἀκχοῦσαι·
 εἶτα σὺν ταῖς πολλαῖς ἐπανελθεῖν καὶ διηγεῖσθαι τοῖς
 ἑνδεκα. Δύναται δὲ καὶ ἄλλως ὁ λόγος, τὰ μὲν πρῶτα
 ταῖς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας γυναῖξιν ἀπονεῖμαι, λέγω
 δὴ τὴν εἰς τὸ μνῆμα ἄφιξιν, καὶ τὴν τῶν ἀρωμάτων
 κομιδὴν, τὴν τε γενομένην αὐταῖς τῶν δύο ἀνδρῶν
 ἐπιφάνειαν, καὶ τοὺς τοῦτων πρὸς αὐτὰς λόγους· τὴν
 μὲν οὖν ἀπαγγελίαν τὴν πρὸς τοὺς ἑνδεκα μηκέτι
 παρ' αὐτῶν μόνον γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὁμοῦ παρὰ πα-
 σῶν, ἐκάστης ἂ τεθεῶτο διηγημένης· ἐν αἷς πάλιν
 τὴν Μαγδαληνὴν εἶναι μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ αὐτὴν
 τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγέλλουσαν τὰ ἰδίως μόνῃ αὐτῇ
 ἔωραμένα.

H'.

(67) Ἐγὼ δὲ κάκεινο ζητῶ, πῶς παρὰ μὲν τῷ
 Μάρκῳ εἴρηται, ὡς ἄρα διαγενομένου τοῦ Σαββάτου
 ἠτοίμασαν ἀρώματα, παρὰ δὲ τῷ Λουκᾶ πρὸ τοῦ
 Σαββάτου τοῦτ' ἐπραξαν ἐν αὐτῇ τῇ Παρασκευῇ.

Καὶ τοῦτο δὲ τοῖς προτέροις συμπεπλεγμένον ζη-
 τήμασι, τῆς ὁμοίας ἐκείνοις τύχοι ἂν ἐρμηνεύσας·
 ἀποδεικνύντων δὲ ἡμῶν μὴ εἶναι τὰς αὐτὰς, ἀλλ' ἐτέ-
 ρας μὲν τὰς πρὸ τοῦ Σαββάτου ἐν αὐτῇ τῇ Παρα-
 σκευῇ, καθ' ἣν πέπονθεν ὁ Σωτὴρ, περὶ τὴν κηδεῖαν
 ἀσχοληθείσας, ἐτέρας δὲ τὰς μετὰ τὸ Σάββατον· σα-
 φῶς γὰρ ταύτας Λουκᾶς μεμαρτύρηκε κατ' αὐτὴν
 τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους ταῦτα πεποιηκῆναι, οὐδαμῶς
 ὀνόματος γυναικῶν μνημονεύσας, ἀλλ' ἀπλῶς γυναι-
 κας εἰπὼν τὰς συνελθοῦσας αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας·
 ὁ δὲ Μάρκος ὀνομαστὶ τρεῖς μόνους ἀνέγραψε καθ'
 ἑαυτὰς πρόνοιαν πεποιημένας τῶν ἀρωμάτων, οὐ τῇ
 Παρασκευῇ, ἀλλὰ μετὰ διαγενέσθαι τὸ Σάββατον·
 ἐτέρας δὲ εἶναι ταύτας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Λουκᾶ,
 καὶ τὰ ἐξῆς ἐπαγόμενα δεικνυσιν. Αὗται μὲν οὖν
 γυναῖκες παρὰ τῷ Μάρκῳ τὸν νεανίσκον ὁρῶσι καθ-
 ἡμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ὅς καὶ φησιν αὐταῖς· « Μὴ
 φοβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρητῶν· ἠγέρθη,
 οὐκ ἔστιν ὧδε. » Ταῖς δὲ παρὰ τῷ Λουκᾶ δύο ἀνδρες
 ἐπέστησαν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, καὶ ἐτέρας προ-
 φέρονται φωνὰς λέγοντες· « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα
 μετὰ τῶν νεκρῶν; » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ αἱ μὲν παρὰ
 τῷ Μάρκῳ ἀκούσασαι τοῖς μαθηταῖς ἐπαγγεῖλαι τὰ
 παρηγγελμένα· οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· αἱ δὲ παρὰ τῷ
 Λουκᾶ πορευθεῖσαι ἀπήγγειλαν τοῖς ἑνδεκα· ὡς διὰ
 τούτων ἀπάντων συναγεσθαι, μὴ τὰς αὐτὰς εἶναι· διὸ
 μένα.

(67) Cod. A, f. 313, b.

rum virorum ipsis oblatorum visionem, pergīt di-
 cere, quod regressæ de monumento, hæc omnia
 renuntiaverint discipulis undecim. Post quæ ait :
 « Erant autem Maria Magdalene, » et reliqua.
 Quippe haud est inverisimile, nunc iterum Magda-
 lenam (quæ antea prima iverat, fortiterque illic
 perseveraverat) apud monumentum fuisse comper-
 tam, cum illæ plures ex Galilæa convenientes mu-
 lieres ad sepulcrum venerunt aromata ferentes, ita
 ut ipsa quoque cum cæteris duos viros viderit,
 eorumque verba audiverit; et deinde cum illis re-
 gressa rem undecim enarraverit. Verumtamen et
 aliter proponi explanatio potest: nempe ut res
 priores mulieribus Galilæis tribuamus, adventum
 dico ad sepulcrum, et aromatum advectionem, et
 oblatam ipsis duorum virorum visionem, et horum
 ad ipsas sermones. At nuntium discipulis undecim
 delatum nequaquam ab his feminis solis fuisse, sed
 a cunctis simul, dum unaquæque ea quæ viderat
 referret; quas inter, credendum est Magdalenam
 fuisse, cum reliquis et ipsam discipulis nuntian-
 tem ea quæ solitatis et singulariter viderat.

VIII.

Ego vero et illud quæro, quomodo apud Marcum
 dictum sit, quod cum Sabbatum transisset, aro-
 mata paraverint; apud Lucam vero ante Sabba-
 tum id agant, ipsa Parasceves die.

Hæc quoque superioribus implicita quæstionibus,
 parem illis explanationem sortiatur. Etenim nos
 demonstravimus, haud easdem esse, sed alias, quæ
 ante Sabbatum ipsa Parasceves die; qua Dominus
 passus est, ad eam curam incubuerunt; alias vero,
 quæ post Sabbatum: perspicue enim has Lucas
 testatur ipsa die Passionis id egisse, nullius mu-
 lieris memorato nomine, sed simpliciter mulieribus
 memoratis, quæ cum Jesu venerant de Galilæa.
 Marcus autem tres solas nominatim scripsit, aro-
 matum simul curam gerentes, haud die Parasceves,
 sed jam Sabbato præterlapso. Has porro diversas
 esse ab illis Lucæ, sequentia quoque demonstrant.
 Hæc nimirum apud Marcum mulieres juvenem vi-
 dent in dextra parte sedentem, qui et illis ait :
 « Nolite timere; Jesum quæritis Nazarenum; sur-
 rexit, non est hic. » Illis autem apud Lucam duo
 viri astiterunt in veste fulgente, et alia verba di-
 cunt : « Cur quæritis viventem inter mortuos? »
 et reliqua. Et illæ apud Marcum monitæ mandata
 nuntiare discipulis, nemini quidquam dixerunt. At
 illæ Lucæ profectæ nuntiaverunt discipulis unde-
 cim. Quare ex his omnibus colligitur, haud easdem
 fuisse mulieres, ideoque nec uno tempore ea quæ
 in scriptis sunt, esse peracta.

μηδὲ ὑφ' ἑνα καιρῶν πεποηεῖναι τὰ ἀναγεγραμ-

IX.

Θ.

Hæc illis loquentibus stetit Jesus in medio eorum, A dixitque eis : « Pax vobis. » Hinc ambiget aliquis, quomodo undecim discipulis simul congregatis, interveniens Dominus, secundum Lucam atque Joannem id concorditer affirmantes, nequaquam ab utroque paria facere et dicere scriptum fuerit.

Quod eandem visionem ambo evangelistæ scribant una eademque et hora et die oblatam, in primis comprobandum est. Quod tibi exploratum fiet, si diligenter Scripturam consideraveris. Nam cum Joannes antea dixisset : « Una vero Sabbatorum venit Maria Magdalena annuntians discipulis, se vidisse Dominum, et hæc sibi dixisse; » deinde subnectit dicens : « Cum sero esset die illa, congregatis discipulis, venit Jesus, stetitque in medio, et dixit eis : Pax vobis. » Quamobrem ex his manifeste constat, eadem Dominica resurrectionis die, vespertino tempore acta esse quæ Joannes scribit. Item apud Lucam idem dies et hora invenitur. Ait enim ipse : « Una autem Sabbati valde diluculo venerunt ad monumentum mulieres. » Deinde quod visis angelis reversæ nuntiaverint discipulis quæ viderant. Petrus autem festinanter ad monumentum occurrit, et lintamina videt. Atque hæc valde diluculo contigerunt, resurrectionis die. Dicit mox continenter Scriptura : « Et ecce duo ex ipsis ibant ipsa die in castellum. » Erant autem Cleopas cum socio : quibuscum Jesus Emmaunte ingressus, accipiens panem benedixit; quo illis porrecto, disparuit. C Deinde subdit : « Et surgentes eadem hora regressi sunt in Hierusalem, et invenerunt congregatos undecim. » Postea colloquentibus illis, stetit Jesus in medio eorum, et dixit eis : « Pax vobis, » et reliqua. Demonstratum est itaque etiam a Luca, eandem fuisse diem; eandemque item horam fuisse inde comprobatur, quod Cleopas cum socio una die et Emmaunte fuerit, et indidem Hierosolyma redierit, serotino prorsus tempore. Exin factam apparitionem.

Quoniam itaque eadem apud utrumque evangelistam sit apparitio, age videamus quomodo alia dicatur loqui Servator et agere apud Lucam, alia apud Joannem. Æque igitur apud ambos dictum est, medium stantem inter eos Jesum dixisse : « Pax vobis. » Singulatim vero apud Lucam additur existimasse eos spiritum se videre, et reliqua. Etiam si vero hæc apud Joannem non dicuntur, rursus tamen sequentia apud utrumque consonant. Apud Joannem quidem post verba « Pax vobis, » additur : « Et hoc dicto, ostendit eis manus ac latus suum. » Non tamen ponitur apud Joannem causa, quæ jam a Luca dicta fuerat. Erat autem hæc, quod ipsi existimarent se spiritum videre. Atqui dum manus latusque

(68) « Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων αὐτοῦς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἐνταῦθ' αὖτις ἀπορήσειε πῶς τοῖς ἑνδεκά μαθηταῖς ὁμοῦ συνηγμένοις μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπιστάς ὁ Κύριος κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ κατὰ Ἰωάννην συμφώνως ταῦτα ἀπομνημονεύσαντας, οὐκέτι παρ' ἀμφοτέροις ταῦτα πράττων οὐδὲ φάσκων ἀναγέγραπται.

Ὅτι τὴν αὐτὴν ὄψασάν οἱ δύο συνέγραψαν εὐαγγελίσται· κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν τε καὶ ἡμέραν γενομένην, παραστῆσαι δεῖ πρότερον· τοῦτο δ' ἂν γένοιτο φανερὸν ἐπιτηρήσαντί σοι ἀκριβῶς τὴν Γραφήν. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης προειπὼν, « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἐώρακε τὸν Κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ, » ἐξῆς ἐπισυνάπτει λέγων· « Ὅσως ὄψις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ συνηγμένων τῶν μαθητῶν, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν. » Ὡς εἶναι σαφές ἐκ τούτων ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν Κυριακὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως ὄψις ἦν πεπραγμένα τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· καὶ κατὰ τὸν Λουκᾶν ἡ αὐτὴ ἡμέρα καὶ ὥρα εὐρεθίσεται· λέγει γοῦν καὶ αὐτός· « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔβησαν βαθέος, ἐπὶ τὸ μνημα ἦλθον αἱ γυναῖκες. » Εἰθ' ἐξῆς, ὅτι ἰδοῦσαι ἀγγέλους, ἐπανῆλθον καὶ ἀπήγγειλαν τοῖς μαθηταῖς ἃ τεθέατο. Πέτρος δὲ σπεύσας ἐπὶ τὸ μνημα ἀπαντᾷ, καὶ τὰ ὀθῶνα θεωρεῖ· καὶ ταῦτα μὲν ἔβησαν βαθέος ἐγένετο, τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ. Λέγει δὲ ἐξῆς· ἐπισυνάπτουσα ἡ Γραφή· « Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἐν αὐτῇ ἡμέρᾳ ἦσαν πορευόμενοι εἰς κώμην. » Ὅσοι δὲ ἦσαν οἱ περὶ τὸν Κλεόπαν· οἷς συνεισέλθον εἰς τὴν Ἐμμαοῦν, λαθῶν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ ἐπιδοῦς αὐτοῖς, ἀφανὴς ἐγένετο. Εἶτ' ἐπιλέγει· « Καὶ ἀναστάντες ὑπέστρεψαν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὗρον τῆθροισμένους τοὺς ἑνδεκά. » Εἶτα ὁμιλοῦντων αὐτῶν ἔστη ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ, καὶ λέγει αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δέδεικται· τοῖνον καὶ ἀπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὡς ἡ αὐτὴ ἐτύγχανεν ἡμέρα, καὶ ἡ αὐτὴ δὲ ὥρα συνίσταται ἀπὸ τοῦ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοῖς περὶ Κλεόπαν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν γενέσθαι, κάκειθεν ἐπανελθούσιν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ἣθ' οὗ πάντως ἐπιπρασ καταλαβούσης· εἶτα τὴν ἐπιφάνειαν γεγονέναι.

Ἐπειδὴ τοῖνον ἡ αὐτὴ παρ' ἀμφοτέροις πέφυγεν ὄψασία, φέρε ἰδωμεν ὅπως ἕτερα μὲν παρὰ τῷ Λουκᾶ εἴρηται πράξας καὶ λαλήσας ὁ Σωτὴρ, ἕτερα δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ὅμοίως μὲν οὖν παρ' ἀμφοτέροις λέλεκται, ὡς ἄρα μέσος αὐτῶν στάς εἶπεν αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἀφωρισμένως δὲ παρὰ τῷ Λουκᾶ πρόσκειται ὅτι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς· Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ τοσαῦτα εἴρηται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἀλλὰ τὰ ἐξῆς πάλιν παρ' ἀμφοτέροις συνάδει. Παρὰ μὲν γὰρ τῷ Ἰωάννῃ μετὰ τὸ, « Εἰρήνη ὑμῖν, » ἐπιλέγεται, « Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. » Οὐ φέρεται δὲ ἡ αἰτία παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ὡς ἂν εἶδη λελεγμένη παρὰ τῷ Λουκᾶ· ἦν δὲ αὐτὴ τὸ νομίζειν αὐτοὺς πνεῦμα θεωρεῖν· ὅτι

γε μὴν εἰδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ μαρτυρήσας ὁ Ἰωάννης, σύμφωνος ἂν εἴη τῷ καὶ τὴν αἰτίαν παραθεμένῳ. Τοῦτοις ἐξῆς, ὁ μὲν Λουκᾶς φησιν, « Ἐτε δὲ ἀποστούτων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἐχετε τι βρώσιμον ἐνθάδε; Οἱ δὲ ἀπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ἑπτοῦ μέρους. » Ταῦτα δὲ Ἰωάννης οὐ συνέγραψεν. Ἐνθα γενομένοις ἐπιστῆσαι προσήκει τὸν νοῦν, ὡς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς, τὰς σεμνοτέρας καὶ θειοτέρας πράξεις τε καὶ διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διὰ τοῦ Ἰωάννου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπεμνημόνευσε, τὰ δὲ ἀνθρωπινώτερα διὰ τῶν λοιπῶν συνέγραψεν, ὅ δὴ καὶ νῦν πεποίηκεν. Ὡς γὰρ ἐνόμισαν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Σωτῆρα, μὴ αὐτὸν θεωρεῖν ἀλλὰ πνεῦμα, καὶ ὡς ἠπίστουσαν αὐτῷ, καὶ μετὰ τὸ δεῖξαι αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀναγκαίως, ἔτι ἀποστούτων αὐτῶν, αἰτήσας τι βρώσιμον, ἔφαγεν ἐνώπιον αὐτῶν. Ταῦτα δὲ σωματικώτερα ὄντα, καὶ πολλῆν ἀπιστίαν τῶν ἀποστόλων κατηγοροῦντα, αὐτοῦ τε τοῦ Σωτῆρος συμπεριφορὰν, πείθοντος αὐτοὺς καὶ σαφῶς παριστῶντος ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη, τῷ Λουκᾶ ὡς ἂν ὑποδεεστέρω (69) γράφειν τὸ Πνεῦμα ὑπέβαλε· τὰ δὲ κρείττονα καὶ δυνάμεις ἐνθέου παραστατικὰ διὰ τοῦ Ἰωάννου παρίστη, γράφοντος καὶ αὐτοῦ ἐξῆς ταῦτα, « Ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον »· εἶπεν οὖν αὐτοῖς πάλιν, « Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς· καὶ τοῦτο εἰπὼν ἀναψύσσει, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐχοι δ' ἂν ἀκολουθίαν ὁ παρ' ἀμφοτέρους λόγος, εἰ τὰ παρὰ τῷ Λουκᾶ πρῶτα πεπράχθαι λογισάμεθα, εἰθ' οὕτως μετ' ἐκεῖθεν συναψόμεν τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ἐτι μὲν γὰρ ἀποστούτων αὐτῶν καὶ τροφῆν ἤτει, καὶ μὴ ἀρκεσθεῖς τῇ βρώσει τοῦ ἰχθύος, καὶ λόγους αὐτοὺς στηρίζει, τῆς προτέρας αὐτοῦς ὑπομνήσκων διδασκαλίας κατὰ τὸν Λουκᾶν. Ὅτε δὲ λοιπὸν πεισθέντες ἐπληροφόρηθησαν αὐτὸν εἶναι ἀληθῶς, καὶ λοιπὸν χαρᾶς ἦσαν μεστοί, τότε δευτέραν αὐτοῖς εἰρήνην ἑτέραν καὶ κρείττονα παρὰ τὴν προτέραν δίδωσι, καὶ παρακαλεῖται ἐτοιμοὺς εἶναι εἰς τὴν ἀποστολὴν, μονοουχὶ ὁμοίους αὐτῷ καὶ αὐτοὺς ἔσεσθαι διὰ τοῦ ὁμοίου ἔργου ἐπαγγελμαῖνος. Εἰθ' ἐξῆς καὶ ἀκολουθῶς ἐμπνεῖ αὐτοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἂν δεομένοις τούτου εἰς τὴν ἐξῆς ἐπιφερομένην ἐπαγγελίαν· αὕτη δὲ ἦν τὸ δύνασθαι ἀφιέναι ἁμαρτίας διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δυνάμεως. Καὶ οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εὐαγγελιστῶν εἰς κόνικον ἀπαρτισθῆσεται λόγος, τῶν μὲν παρὰ τῷ Λουκᾶ λελεγμένων, σιωπηθέντων παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γραφῆ παραδοθέντων, σιγῇ ταμειυθέντων παρὰ τῷ Λουκᾶ· καὶ πρῶτων μὲν τῶν παρὰ τῷ Λουκᾶ λελεγμένων, ἐξῆς δὲ ἐκείνοις συναπτομένων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὕτω τε ἓνα νοῦν καὶ μίαν διάνοιαν σωζόντων τῶν παρ' ἀμφοτέρους. Ταῦτα μὲν ταύτη.

Γ.

(70) Πῶς δὲ παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος ὄφθεις ταῖς γυναῖξι παρήγγειλεν ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, ὁμοίως

(69) Minoris ordinis Lucas et Marcus, quatenus hi non fuerunt Domini Jesu spectatores et auditores.

PATROL GR. XXII.

A suum ostendisse Jesum testatur Joannes, consonat utique illi qui rei causam attulit. Post hæc, Lucas quidem ait, adhuc non credentibus illis præ gaudio et mirantibus, dixisse illis : « Habetis hic aliquid quod manducetur ? » illos autem partem assi piscis ei obtulisse. Hæc Joannes omisit. Ad hunc locum progressi mentem debemus intendere, ut etiam alibi, augustiores ac diviniore actus Servatoris nostri atque doctrinas Spiritum sanctum per Joannem memorare solere; humaniores autem per reliquos evangelistas scripsisse; quod et hoc loco reapse fecit. Quia enim discipuli, conspecto Servatore, putabant non ipsum sed spiritum se videre, et quia nondum ei credebant, etiamsi manus pedesque ostenderat, necessario propter eorum pernicacem incredulitatem, postulata escam coram illis manducavit. Hæc magis corporalia cum sint, gravemque apostolorum incredulitatem accusent, et ipsius Servatoris indulgentiam arguant, persuadentis eis ac demonstrantis se esse, Lucæ utpote secundi ordinis homini scribenda Spiritus commisit : sed nobiliora et divinam virtutem comprobantia, per Joannem exhibuit, qui et ipse innox scribit : « Gavisi sunt ergo discipuli, viso Domino. » Dixit ergo eis iterum : « Pax vobis. Sicut misit in eum Pater, et ego mitto vos. Et cum hæc dixisset, insufflavit, » et reliqua. Hæcbit autem nexum utriusque evangelistæ oratio, si quæ dicit Lucas, prius acta reputemus; mox narrata abs Joanne copulemus. Adhuc enim illis non credentibus, escam postulavit; neque piscis esu contentus, sermones suos confirmat, priorem eis quæ est apud Lucam doctrinam refiricans. Postquam vero credentes, ipsum vere esse sibi persenserant, jamque gaudio diffuerent, tunc secundo eis pacem, meliorem scilicet prima impertitus est, atque ut apostolatui parati essent mandavit, similes propemodum sui futuros ob operis similitudinem spondens. Mox consentanee Spiritum sanctum in eos inspiravit, utpote illius indigos ad mox dicendam denuntiationem. Hæc autem erat, posse illos peccata dimittere per sancti Spiritus virtutem. Atque ita ex ambobus evangelistis unus communis perficietur sermo; dum dicta apud Lucam, tacentur apud Joannem; vicissimque in Joannis scriptura traduntur, quæ silentio Lucas premit : primo loco, ut diximus, quæ sunt Lucæ collocatis; deinde quæ Joannes ait, subnexis; eamdem mentem sensumque, quæ sunt apud utrumque, servantibus. Atque hæc ita se habent.

X.

Quomodo apud Matthæum quidem angelus visus mulieribus mandavit nuntiare discipulis Jesum resurrexisse, illosque præcessurum in Galilæam, ibique fore conspicuum, similiter apud Marcum

(70) Cod. A, f. 516, b.

quoque a juvene, quem in dextra parte sedentem viderunt, hæc mulieribus dicta fuere. Apud Lucam vero in ipsa urbe Jerusalem congregatis discipulis undecim, et de resurrectionis negotio invicem referentibus, stetit Jesus in medio eorum, eodemque allocutus est, assique piscis partem coram ipsis comedit. Apud Joannem denique in ipsa item Jerusalem, non semel, sed etiam iterum apparuit undecim, primo quidem ipsa resurrectionis die, sero; deinde post diēs octo. Quomodo ergo secundum Lucam atque Joannem toties eo a discipulis in ipsa Jerusalem viso, secundum Marcum atque Matthæum mandatum iisdem per mulieres fuit, ut in Galilæam abirent, utpote illic eum visuris, non autem in urbe Jerusalem spectaturis?

Præterea, si undecim solos Servatoris discipulos Evangeliorum scriptura agnosceret, sic quoque diceret nulla re hunc sermonem deficere, si eatenus mulierum sermonibus non credentes discipulos suos confirmans, semel et iterum ipsis in urbe Jerusalem latentibus apparuit: at in Galilæa nequaquam occulte, neque semel aut iterum, neque ob metum a Judæis conclusos, multa cum fiducia apparitione sua deitatis ostensione dignatus est, semel viventem ostendens post passionem, multis cum signis, per quadraginta dies conspicuus et loquens de regno Dei atque conversans; ut in Actibus apostolorum Lucas ait. Atque hæc prima esto solutio. Quoniam vero apostolorum selecti quidem et summates numerum duodecim explebant; alius autem præter hos ordo erat discipulorum septuaginta, de quibus dicit Lucas in Evangelio: « Post hæc elegit Dominus et alios septuaginta ⁹²⁻⁹³; » extra quem numerum erant alii complures Servatori adhærentes, quos innuit etiam sacer Apostolus, dicens: « Deinde visus est plus quam quingentis fratribus ⁹⁴, » qui et ipsi discipulorum nomine honestati fuerant, quiuis fieri non poterat, ut simul omnibus congregatis semet in urbe Jerusalem ostenderet Dominus post resurrectionem: ideo recte evangelistæ duo Lucas et Joannes solis undecim apparuisse ipsum in urbe Jerusalem scribunt. Reliqui vero duo, non undecim proficisci in Galilæam, sed omnino cunctis fratribus aiunt fuisse mandatum ab ipso Servatore et ab angelo antea viso, indefinite, inquam, et absolute mandatum omnibus aiunt. Cæteroque melior veterisque est prior solutio. Multoties igitur ac multimodis apparuit discipulis Jesus post resurrectionem. Atque alii aiunt Christum promississe has visiones, alii vero et præstitisse. Quandoque etiam in rei alicujus narratione, si quid prior historicus prætermisit, id alter supplet.

ὁ δὲ τάσδε καὶ πεπραχέναι· ἔστι δὲ δευτέρου ἐλλειψθέντα ὁ δευτέρος.

⁹²⁻⁹³ Luc. x, 1. ⁹⁴ I. Cor. xv, 6.

A δὲ καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ ὁ νεανίσκος, ὃν εἶδον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ταῦτα εἶπε ταῖς γυναῖξιν. Παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ, ἠθροισμένοι κατὰ τὸ αὐτὸ τῶν μαθητῶν τῶν ἑνδεκα, καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀλλήλοις ὑφ' ἑαυτῶν, ἔστη μέσος αὐτῶν, καὶ προσδιαλέγεται, καὶ ἰθύς ὀπισθὸν μέρος ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγε. Καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην δὲ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ πάλιν, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δευτέρον ὤφθη τοῖς ἑνδεκα, πρῶτον μὲν καὶ αὐτῇ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ὥψια;· εἶτα μεθ' ἡμέρας ὀκτώ. Πῶς οὖν κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ἰωάννην τοσαυτάκις ὀφθέντος αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς; ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ, κατὰ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ματθαῖον κελύονται οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπελθεῖν, ὡς ἐκεῖ αὐτὸν ὀφόμενοι, ἀλλ' οὐ μέλλοντες

B αὐτὸν θεᾶσθαι ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ;

(71) Ἔτι εἰ μὲν τοὺς ἑνδεκα μόνους μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἢ τῶν Εὐαγγελίων ἠπίστατο γραφή, καὶ ὁμοίως εἶπεν ἂν τις μὴδὲν τὸν λόγον λείπειν, εἰ τίς μὲν ἀπιστοῦντας ταῖς τῶν γυναικῶν ἐπαγγελίας τῆς αὐτοῦ μαθητὰς θεραπεύων, ἅπαξ καὶ δευτέρον αὐταῖς λαθραῖως κρυπταζομένοις ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐβάν· ἐν γε μὴν τῇ Γαλιλαίᾳ οὐκ ἔτ' ἐπικεκρυμμένοι; οὐδὲ ἅπαξ οὐδὲ δευτέρον, ἀλλ' οὐδ' ἐγκεκλιςμένους διὰ τὴν φόβον τῶν Ἰουδαίων, σὺν πολλῇ δὲ τῇ παρρησίᾳ τῇ Θεοφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τῆς θεότητος τὴν ἐνείκην ἐποιεῖτο, παριστῶν αὐτοῖς ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπανόμενος τε καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ συναυλιζόμενος; ὡς φησὶν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι· καὶ αὐτῇ μὲν πρώτῃ λύσις. Ἐπεὶ δὲ τῶν μαθητῶν οἱ μὲν ἔκκριτοι καὶ πρώτοι τῶν ἑνδεκα συνεπλήρουν χορὴν, δευτέρον δὲ παρὰ τοῦτους ἐτύγγανε τάγμα τὸ τῶν ἑβδομήκοντα, περὶ ὧν φησὶ Λουκᾶς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέβη ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα· » τούτων δὲ ἕκαστος ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι πλείους γινώριμοι τοῦ Σωτῆρος, οὗ καὶ ἐφησεν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος λέγων· « Ἐπειὶ ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς; » καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι τοῦ τῶν μαθητῶν ὀνόματος ἔξωμένοι ἦσαν, οἷς οὐχ ὅσον τὴν ὁμοῦ πᾶσι κατὰ ταυτὸ συνθροισμένοις ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ὀφθῆναι αὐτὸν μετὰ τῆς ἀνάστασιν, εἰκότως δύο μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν, ὁ πρῶτος Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης, μόνους τοῖς ἑνδεκα ὤφθαι αὐτὸν ἀναγράφουσιν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ. Δύο δὲ τούτων οἱ λοιποὶ οὐ τοῖς ἑνδεκα μόνον σπεύδειν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀλλ' ἀπῶς τοῖς μαθηταῖς ἅπασιν καὶ ἀδελφοῖς ἔφασαν παρακλεῦσασθαι αὐτὸν τε τὸν Σωτῆρα καὶ τὸν προφανέντα αὐτοῦ ἀγγελον, ἀγρίως καὶ ἀπολύτως τοὺς πάντας δηλώσαντες. Ἀμείνων δὲ καὶ ἀληθεστέρα ἢ πρώτη λύσις· πλείους τολμῶναι ὀφτασθαι καὶ διάφοροι γεγένηνται τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ οἱ μὲν τάσδε εἰρηκέναι αὐτὸν φασιν, οἱ κεφαλαίου λέγοντες, ἀναπληροῦ τὰ ὑπὸ τοῦ πρώτου

IA.

A

XI.

(72) Φαίη δ' ἄν τις, πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος πορευθέν-
τας τῶς ἑνδεκα εἰς τὸ ὄρος τῆς Γαλιλαίας ἐωραχέναι
φησι τὸν Ἰησοῦν, ὁ δὲ Ἰωάννης μετὰ τὰς δύο ὄπτα-
σίας τὰς ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τὸ τρίτον ὄφθαι αὐτὸν
οὐκ ἐν τῷ ὄρει τῆς Γαλιλαίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν θάλασ-
σαν τῆς Γαλιλαίας ἱστορεῖ;

Τρίτον μὲν ἀληθῶς τοῦτο σύμφημι καὶ αὐτὸς τὸν
Σωτῆρα ὄφθαι τοῖς μαθηταῖς, τὸ μὲν πρῶτον κατ'
αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, καθ' ἣν Μαρία ἡ
Μαγδαληνὴ πρῶτως αὐτὸν ἐώρακε· ταύτην δὲ τὴν
πρώτην ὄπτασιν καὶ Λουκᾶς ἱστορεῖ. Δεύτερον
δὲ μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, δηλαδὴ τῇ ἐτέρᾳ Κυριακῇ, καθ'
ἣν αἰθῆς ἐπιφανεῖς ὁ Σωτῆρ τὸν Θωμᾶν τῆς ἀπιστίας
θεραπεύει, δεξίας αὐτῷ τὴν πλευρὰν καὶ τὰς χεῖρας.
Ἔπει δὲ κεκελευσμένοι ἦσαν ἐπὶ τὴν Γαλιλαίαν ὁμοῦ
ἀπαντῆν, ἔπραττόν τε μετὰ τῶν λοιπῶν οἱ ἑνδεκα τὸ
καλευσθῆν, καὶ ὁ καθεὶς αὐτῶν ἐπισυνήγετο, μήπω
τῶν ἑνδεκα ἡθροισμένων, ἀλλ' ἐτι μελλόντων, τὸ τρί-
τον παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐ τοῖς ἑνδε-
κα φαίνεται, ἀλλὰ μόνοις ἐπὶ τοῖς ὑπὸ Ἰωάννου
δεδηλωμένοις· οὗτοι δὲ ἦσαν Πέτρος καὶ Θωμᾶς καὶ
Ναθαναὴλ, δύο τε οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ δύο· τοῦτο δὲ οὖν τρίτον τοῦτοις ἀλη-
θῶς ὄφθη, οὕτω ἑνδεκα συνηγμένων. Διόπερ ἀκριδῶς
οὐκ ἀποκλείων καὶ τοὺς λοιποὺς ὁ Ἰωάννης τῆς τοῦ
Σωτῆρος ὄπτασίας, ἐπεσημήνατο, μετὰ τὴν πρώτην
καὶ δευτέραν ὄπτασιν, τὴν τρίτην μόνοις τοῖς κατ-
ωνομασμένοις πεποιῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης
τῆς Γαλιλαίας. Οὐκ ἀπεικὸς δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τέ-
ταρτον καὶ πέμπτον, καὶ ἄλλοτε καὶ πολλαῖς ὄφθαι
αὐτὸν· διὸ οὐδὲ περιγράφει ὁ Ἰωάννης πάσας τοῦ
Σωτῆρος τὰς πράξεις· προῖων δὲ ἐξῆς φησι, Καὶ ἄλλα
πολλὰ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς· μετὰ γοῦν τὸ ὄφθαι αὐτὸν
τοῦτο τρίτον τοῖς εἰρημένους ἐπὶ, τετάρτην ὄπτα-
σιν οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φησας
εἶναι, ἣν ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἑνδεκα πεποιῆσθαι ἀνέγρα-
ψε. Καὶ μετὰ τούτους οὐκ ἂν σφαλεῖς ὁμοῦ κατὰ
ταυτὸν συνηγμένοι ἅμα τοῖς ἑνδεκα καὶ τοῖς ἑβδο-
μήκοντα αὐτὸν ὄφθαι εἰπῶν. Ὁ δὲ Παῦλος καὶ ἐτι
τούτων πλείοσιν ἐωραῖσθαι τὸν Σωτῆρα μετὰ τὴν ἀνά-
στασιν ἱστορεῖ, τοῦτο παρ' ἐτέρων μαθῶν· « Ὄφθη
γάρ, φησί, Κεφᾶ, εἶτα τοῖς δώδεκα (73), ἔπειτα πεν-
τακοσίοις, ἔπειτα Ἰακώβῳ, ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις
πάνσιν, ἔσχατον δὲ πάντων, φησί, κάμοι. » Ὁρᾶς ὁσά-
κις καὶ ὅσοις ὄφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; Οὕτω καὶ
τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ κρυπτομένοις ὄφθη· καὶ πρὸ
αὐτῶν τοῖς περὶ Κλεόπαν ἀπιούσιν ἐπὶ Ἐμμαοῦν·
καὶ πρὸ γε πάντων, ἀνδρῶν μὲν Σίμωνι, γυναικῶν δὲ
τῇ Μαγδαληνῇ. Ἐνθεν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν,
ἐπεὶ πολλαῖς ἑαυτὸν ἐδείκνυ τοῖς μαθηταῖς, ἐπιτηρεῖ
λέγων, ὡς ἄρα δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὄπτανόμενος
αὐτοῖς καὶ συναυλιζόμενος, τὰ περὶ τῆς βασιλείας
τοῦ Θεοῦ παρεδίδου μαθήματα, παρῆγει τε ὁρμῆν εἰς
τὴν Ἱερουσαλὴμ, κάκει κηρύττειν Ἰουδαίοις πρώτοις
τὸν λόγον· μηδὲ πρότερον ἀναχωρεῖν τῆς πόλεως,
μικρὸν ὕστερον διαληφόμεθα (74).

⁷² 1 Cor. xv, 5-8.

(72) Cod. A. f. 317.

(73) Ita cod.

A

Dicet etiam aliquis, quomodo Matthæus profe-
ctos undecim in Galilææ montem dicat vidisse Je-
sum, Joannes autem post duas intra Jerusalem
apparitiones, tertio visum esse Jesum non in Ga-
lilææ monte, sed apud mare Galilææ narret?

Tertio Servatorem apparuisse vere discipulis, ex
quoque confitebor; primo, ipsa resurrectionis die,
cum mane illum Maria Magdalene vidit. Atque hanc
primam visionem Lucas quoque narrat. Secundo,
post dies octo, nimirum altera die Dominica, qua
iterum apparens Servator incredulitatem Thomæ
sanavit, ostenso ei latere ac manibus. Quia vero
jussi fuerant in Galilæam simul proficisci, fecerant-
que discipuli undecim mandatum cum reliquis;
dum singuli colliguntur, nondum undecim congre-
gatis, sed adhuc exspectatis, tertio Jesus apud
mare Galilææ, haud cunctis undecim, sed iis se-
ptem tantummodo apparuit quos Joannes commo-
morat: hique erant Petrus ac Thomas, et Nathana-
el, et filii duo Zebedæi, alique præterea discipuli
duo. Tertio itaque his revera apparuit, nondum
undecim congregatis. Quapropter haud omnino
excludens reliquos a Servatoris visione Joannes,
post primam alteramque visionem, tertiam adno-
tavit prædictis tantummodo oblatam juxta mare
Galilææ. Nihilque obstat quominus posthinc, quanto
etiam et quinto, et sæpius semet spectandum dede-
rit: ideoque Joannes nullo termino Servatoris actus
circumscribit: imo pergens porro ait alia quoque
multa Jesum fecisse. Post hanc ergo prædictis se-
ptem discipulis tertiam apparitionem, haud a veritate
abludes si quartam dicas illam quam undecim
in monte præbitam Matthæus scriptum reliquit.
Post hos vero, absque errore affirmabis a cunctis una
congregatis, undecim videlicet et aliis septuaginta
Jesum fuisse conspectum. Imo Paulus a multo plu-
ribus visum Servatorem post resurrectionem nar-
rat, quam rem ab aliis auditu acceperat. « Visus
est, inquit, Cephæ, deinde duodecim, postea quin-
gentis, tum Jacobo, exin apostolis cunctis, novis-
sime autem omnium etiam mihi »⁷². Videm, quot
hominibus et quoties post resurrectionem apparue-
rit? Sic etiam latentibus intra Jerusalem apparuit;
et ante hos Cleopæ socioque Emmauntem euntibus;
et primo virorum quidem Simoni, seminarum autem
Magdalene. Hinc Lucas in Actibus, quoniam sæpe
Jesus se discipulis manifestaverat, considerate di-
cit: « Per dies quadraginta apparens eis atque
conversans, regni Dei disciplinam tradebat; mo-
nuitque ut Jerusalem pergerent, ibique prædicarent
Judæis ante omnes doctrinam; neque urbe absce-
derent, sed exspectarent promissionem Patris, »⁷³ de
qua nos paulo post disseremus.

ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, περὶ ἧ;

(74) Nempe, inferius n. 9, 40, ubi Christi scæ-
mones et dona ante ascensionem.

SUPPLEMENTA MINORA.

I. Ex chronicis ineditis Georgii Hamartoli et Joannis Siculi (75).

1. Eusebius in opere *ad Marinum* sic ait : « Duo A constituta sunt in Christi Ecclesia vitarum genera ; unum quidem eximium, et communem hominum consuetudinem excedens, quod neque nuptiis neque liberis operam dat, neque opum retinet possessionem, totoque, ut ita dicam, cœlo a communi et vulgari sæcularium hominum more differt, atque unice Dei famulatui vacat, eximio cœlestium rerum amore impulsus. Reapse qui hoc vitæ genus sectantur, velut jam mortui, mortificatam vitam et tantum corpore præditam in terra circumferentes, spiritu autem jam in cœlum translato, cœlicolarum instar humanas res spectant, cum sint ipsi pro communi salute Deo consecrati, neque cruentis victimis vel kibamentis aut adipibus, sed rectis religionis veræ dogmatibus animique habitu et operibus verbisque B rectis purificati : quibus rebus Deum sibi concilians, pro se et cæteris sacerdotio funguntur. Atque hoc perfectum primariumque est Christianæ vitæ genus. Alterum porro vitæ genus deterius est, atque humana fragilitate laborans, idque omnino cum superiore comparari nequit : siquidem et modestis indulget nuptiis liberorumque procreationi, et rei familiaris cum æquitate curam gerit, et militibus officia imperat, et agriculturam, mercaturam ac cætera publica negotia non sine pietate exercet. Hi cæteroque homines certa habent religiosi cultus et eruditionis tempora, et divinorum eloquiorum auditioni vacant : atque his secundus attributus est pietatis gradus, qui congruam huic vitæ utilitatem præbet. »

α'. Εὐσέβιος ἐν τοῖς πρὸς Μαρίνον τοιάδε φησί : « Καὶ γὰρ ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία δύο βίους νομοθετεῖ καὶ τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ καὶ τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιίας, οὐ περιουσίας ὑπαρξίν παραδεχόμενον, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους τῶν βιωτικῶν ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσφκειωμένον, καθ' ὑπερβολὴν ἔρατος οὐρανοῦ. Οἱ γὰρ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον τεθνᾶναι δοκοῦντες, τὸν θνητὸν βίον καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα περιφέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανοὺς μετενηνεγμένοι, οἷά τινες οὐράνιοι, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἀφιερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ· οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασιν, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσαις, ἀλλὰ δόγμασιν ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ ψυχῆς διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς καθ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερωγίαν· καὶ ὁ μὲν ἐντελής καὶ πρῶτος τῆς κατὰ Χριστιανισμὸν πολιτείας τρόπος, τοιόσδε καθέστηκεν. Ὁ δὲ δεῦτερος καὶ ὑπεβεθηκῆς, ἀνθρωπινώτερος, καὶ τῷ πρῶτῳ λίαν ἀσύγκριτος· ὅς καὶ γάμοις συγκατιέναι σὺφροσι καὶ παιδοποιίαις, οἰκονομίας τε τῆς κατὰ τὸ δίκαιον ἐπιμελείσθαι, καὶ στρατευομένου, καὶ τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, ἀγρῶν τε καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἀλλῆς πολιτικωτέρας ἀγωγῆς, μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φρονιζεῖν. Οἷς καὶ ἀσκήσεων καιροὶ, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λογίων ἀκροάσεως ἡμέραι· ἀφωρίσθησαν, καὶ δεῦτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμὸς, κατάλληλον τῷ τοιῷδε βίῳ παρέχων τὴν ὠφέλειαν (76). »

II. Ex Græco scholiaste ad Marcum apud Rich. Simonium in Historia critica interpretum Novi Testamenti cap. 6.

2. Propheticum dictum hoc Malachiæ est, non Isaiaæ. Mendum ergo librarii est, ut ait Eusebius Cæsariensis in libro *Ad Marinum* de apparente in Evangeliiis dissonantia circa resurrectionem.

β'. Τοῦτο τὸ προφητικὸν ῥητὸν Μαλαχίου ἐστίν, οὐχ Ἡσαίου (77)· γραφῆως τοίνυν ἐστὶ σφάλμα, ὡς φησὶν Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας ἐν τῷ Πρὸς Μαρίνον περὶ τῆς δοκούσης ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς ἀναστάσεως διαφωνίας.

(75) Perpetuus admirator Eusebii Georgius certe fuit; nam et ejus *Chronicon* non semel citat, et quidem cum insigni laude auctoris, v. gr., cod. Vat. f. 19, 40 b, 124 b : Ὁ πολυμαθὴς καὶ πολυίστωρ Εὐσέβιος διακριθεστάτην τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ποιήσάμενος. Item : ὁ πολυμαθὴς, etc., ἐν τοῖς *Χρονικοῖς κανόσι*.

(76) Habent fragmentum hoc brevius Suidas voc. *Εὐσέβιος*, et Cedrenus ed. Paris, p. 201.

(77) Sermo est de prophetico loco apud Matth.

III, et Marc. 1, *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*. Eusebium vero nostrum legisse se declarat Hieronymus in *Comm. ad Matth.* : *Cum testimonium de Malachia Isaiaque contextum sit, quasi Porphyrius quomodo velut ab uno Isaia exemplum putemus assumptum? Cui ecclesiastici viri plenissime responderunt. Nos autem nomen Isaia putamus additum scriptorum vitio. Eandem questionem versat Hieronymus epist. 57, 9.*

III. Ex Possini Catena in Marcum, p. 343, ubi de Cyrenæo crucem Domini bajulante.

γ'. Οὐ γάρ ἦν ἀξιότις ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίων, ὡς ἔφησεν Εὐσέβιος κεφαλαίῳ ιγ' (78) *Πρὸς Μαρίνον*, τὸ κατὰ τοῦ διαβόλου τρόπαιον, τὸν σταυρὸν βαστάσαι· ἄλλ' ὁ ἐξ ἀγροῦ, ὃς μὴδὲν ἐπιεικεσιώνηκε τῇ κατὰ Χριστοῦ μαιφονίᾳ (79).

3. Neque enim Judæorum quisquam in urbe dignus erat, ut ait Eusebius capite 13 *ad Marinum*, qui trophæum de diabolo, crucem scilicet, ferret. Quare delectus ille est qui ex agro veniebat, neque ullo modo in Christi necem conspiraverat.

IV. Ex Corderii Catena in Joannem, pag. 436.

δ'. Εὐσέβιος ὁ Καισαρεύς, ὁ Παμφίλου προσαγορευόμενος, ἐν ταῖς *πρὸς Μαρίνον* ἐπὶ τοῦ (80) Σωτήριου (81) πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως *Ζητήσεσι* καὶ ἐπιλύσει, καὶ ταῦτα προῦθηκεν εἰς ἐξέτασιν, τὸ τὸν μὲν θεῖον εὐαγγελιστὴν Μάρκον εἰπεῖν ὥραν εἶναι τρίτην καθ' ἣν ἐσταυρώθη Χριστὸς ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν· τὸν δὲ θεολογικώτατον Ἰωάννην κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν (82) γράψαι προκαθεσθῆναι τὸν Πιλάτον ἐπὶ τοῦ βήματος ἐν τῷ λιθοστρώτῳ τῷ καλουμένῳ, καὶ ἀνακρίνειν τὸν Ἰησοῦν· καὶ φησι γραφικὸν εἶναι τοῦτο σφάλμα, παροραθὲν παρὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀπογραψαμένων τὰ Εὐαγγέλια· τοῦ μὲν γὰρ γάμμα στοιχείου τὴν τρίτην ὥραν σημαίνοντος, τοῦ δὲ ἐπισήμου τὴν ἕκτην, καὶ πολλὴν ἐμφέρειαν ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους τούτων τῶν χαρακτήρων, κατὰ πλάνην τὸ γάμμα στοιχείον τὸ τῆς τρίτης ὥρας δηλωτικόν, κυρτωθείσης τῆς ἀποτεταμμένης εἰς μῆκος εὐθείας, εἰς τὴν τοῦ ἐπισήμου μεταχωρῆσαι σημασίαν, τοῦ τῆς ἕκτης ὥρας δηλωτικοῦ· τῶν γὰρ τριῶν εὐαγγελιστῶν, τοῦ τε Ματθαίου καὶ Μάρκου, καὶ τοῦ Λουκᾶ συμφώνως λεγόντων, ὡς ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης (83), πρὸδῶλον ὡς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰησοῦς πρὸ τῆς ἕκτης ὥρας (84), πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸ σκότος, ἐσταύρωτο, δηλαδὴ κατὰ τὴν τρίτην ὥραν, ὡς ὁ Μάρκος ἰστόρησε· καὶ τοῦ Ἰωάννου τὸν ὁμοίον τρόπον τὴν ὥραν τρίτην εἶναι ἐπισημασμένην, καὶ τῶν ἀπογραψαμένων τὸ γάμμα μεταθέντων εἰς τὸ ἐπίσημον.

4. Eusebius Cæsariensis, qui Pamphili appellatur, in *Quæstionibus ad Marinum* de Servatoris passione ac resurrectione, hoc quoque expendit, quod divus scilicet evangelista Marcus ait, hora tertia Christum Deum ac Servatorem cruci fuisse suffixum; theologus autem summus Joannes hora sexta ait Pilatum sedisse pro tribunali in loco qui appellabatur lithostrotos ad dicendam adversus Jesum sententiam. Porro Eusebius contendit, amanuensis id esse erratum, quod ii qui principio Evangelia exscriperunt haud senserint. Nam cum littera gamma (Γ) tertiam significet horam; episemon (ς) autem sextam; cumque hi characteres permultam habeant inter se similitudinem, mendose elementum gamma, quo demonstratur hora tertia (curvata, quæ porrigebatur in extensum, recta,) ad episemi figuram redactum fuit, quod sextam indicat horam. Sane quum evangelistæ tres, Matthæus, Marcus atque Lucas concorditer affirmant, ab hora sexta tenebras factas esse in universa terra usque ad nonam, patet omnino, Dominum ac Deum Jesum ante horam sextam, priusquam scilicet fierent tenebræ, in crucem esse sublatum, nempe circa horam tertiam, ut Marcus narrat. Quare et Joannes æque tertiam horam prodidit; quanquam postea amanuenses gamma in episemon commutaverunt.

V. Ex Possini Catena in Marcum, p. 364.

ε'. Ἐφάνη πρῶτον Μαρία τῇ Μαγδαληνῇ· ταύτην Εὐσέβιος ἐν τοῖς *Πρὸς Μαρίνον* ἑτέραν λέγει Μαρίαν παρὰ τὴν Θεασαμένην τὸν νεανίσκον· ἧ καὶ ἀμφοτέραι· ἐκ τῆς Μαγδαληνῆς ἦσαν.

5. Apparuit primo Mariæ Magdalænæ. Hanc Eusebius in opere *Ad Marinum* diversam esse ait Mariam ab illa quæ juvenem vidit. Vel etiam ambæ Magdalo oriundæ erant.

(78) Notandus est vigilanter lectori hic numerus, quo docemur quodammodo (nisi est mendum κεφαλαίῳ ιγ' pro Καισαρεύς) quanta pars operis Eusebii *ad Marinum* nobis desit ante illas postremas de resurrectione quæstiones. Certe Eusebium hoc libro *ad Marinum* complexum fuisse quæstiones non solum circa resurrectionem, verum etiam circa passionem, perspicue cognoscimus ex sequente Corderianæ Catenæ loco. Nisi forte suspicari placet, Eusebii isid de Cyrenæo dictum obiter potius occurrisse in postrema quavis quæstione. Neque sane intelligere licet eo numero Marci capitulum, quod quidem in vetere stichometria est ccviii, in nova divisione est xv. Certe ubi in nostra hac editione dicit Eusebius in libri exordio ἡρώτας δὲ πρῶτον, cavebit admodum eruditus lector ne intelligat primam fuisse libri *ad Marinum* quæstionem illam quæ sequitur *De sero Sabbatorum*. Breviator quippe, resecata, ut videtur, ingenti priore parte, ad postrema operis capita properavit.

(79) Eusebii hunc locum exprimit Ambrosius in *Comm. ad Luc.* lib. x, 107: *Non Judæus est qui crucem portat, sed alienigena atque peregrinus.*

(80) Tam editio, quam codex Vat. habent ἐπὶ ταῖς τοῦ.

(81) Vocabulum Σωτήριος apud Eusebium nostrum non tam adjectivo sensu *salutaris*, quam substantivo obliquo *Servatoris*, plerumque esse intelligendum, plurimis in locis patet. Id facit etiam Ambrosius apud nos p. 304, qui ait *Domini Salutaris*, pro *Domini Salvatoris*.

(82) Quæstionem hanc de tertia et sexta hora legebam etiam in codice quodam Vaticano, olim card. Sirleti; unde aliquam emendationem accersivi; quanquam ne hic ipse quidem codex sine ullo mendo est. Eadem quæstio legitur in Parisiis quocumque codicibus, teste Harlesio in Fabricii *Bibliotheca*, t. VII, p. 402.

(85) Male cod., ἀναστάσεως pro ἐνάτης.

(84) Deest in cod. ὥρας.

VI. Ex Joh. Xiphilino patriarcha, in homilia inedita quam habuit in dominica de mulieribus aromata serenibus, Cod. Vat. p. 160.

6. Eusebius vero Cæsariensis ait, Mariam quidem Magdalenem, et Mariam Jacobi unguenta paravisse; neque tamen easdem esse quæ mane venerunt orto jam soie, sed anonymas alias: multæ enim ex Galilæa cum Servatore ascenderant. Quamobrem hæc neque noctu illuc adfuerunt, sed mane; eademque mandato audito ut discipulis Petroque rem nuntiarent, fugerunt nemini quidquam dicturæ, quia extimuerant. Proinde etiam quia post solis ortum adveniant, videre Servatorem haud dignæ fuerunt. Neque demum fieri potuit, ut Magdalene post tot tantasque visiones, sole orto, adhuc dubitaret, nesciens quisnam lapidem foret revoluturus.

VII. Ex Anastasio Sinaita, quæst. cxxiii.

7. Eusebii ex opere ad Marinum. Tres igitur omnino Marias passioni Christi cum feminis aliis præsentibus deprehendimus; primam Deiparam, secundam hujus sororem Mariam Cleopæ, tertiam Magdalenem. Quidam vero interpretes aiunt duas esse Magdaleas, unam quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, alteram quæ apud Joannem mane ad monumentum venit; eandem hanc esse, de qua et Marcus loquitur, et de qua dæmonia septem ejecta fuerant. Namque aliam, inquit Eusebius, non hanc, Magdalenem præ oculis habens Marcus ait: « Cum autem surrexisset, mane una Sabbatorum apparuit primo Mariæ Magdalene, de qua septem dæmonia eiecerat. » Atque hæc videtur quæ audiit, Ne me tangas, non quæ apud Matthæum. Nam ut verissimum sit illam quoque Magdalo fuisse oriundam, haud tamen paria probra de ea narrat Scriptura. Quod si unam eandemque Magdalenem quis dicat, adhuc tamen veridica sunt sacra Evangelia, neque ullo modo inter se discrepant; siquidem eandem exhibent Mariam Magdalenem et non tangentem primo Jesum cum erat incredula, et deinde tangentem statim ac jussa est gaudere cum alia Maria. Quippe illum postremo ut Deum adoravit, non hominis instar habuit, velut initio cum flebat eratque incredula.

VIII. Ex eodem Anastasio.

8. Eusebii ex opere ad Marinum. Jam quod ambigitur, quomodo Matthæus visum narret discipulis Dominum in Galilæa monte, Joannes autem circa mare Tiberiadis, aio equidem, haud semel et iterum, sed multoties Jesum esse conspectum. Quare minime errabis si quartam visionem esse illam putaveris, quæ apud Matthæum sit. Hanc quippe haud circa mare Galilææ spectantibus eum, sed in monte discipulis undecim contigisse scribit Matthæus: « Undecim autem discipuli perrexerunt in montem, prout condixerat illis Jesus, quem ibi conspectum adoraverunt. » Post hæc sine errore

(85) Hanc quoque quæstiunculam cum codice Columnensi, nunc Vaticano, utiliter contuli.

ζ'. Εὐσέβιος φησιν ὁ Καισαρείας, ὡς Μαρία μὲν ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου ἠτοίμασαν ἀρώματα· οὐκ αὐταὶ δὲ εἰσιν αἱ πρῶτῃ ἐλθοῦσαι ἀνατεῖλαντος τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ἄλλαι ἀκόνουμοι· πολλὰ γὰρ ἦσαν αἱ συναναβάσαι τῷ Σωτῆρι ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὅθεν οὐδὲ νύκτα παραγίνονται, ἀλλὰ πρῶτ'· καὶ ἀκούσασαι ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς, καὶ τῷ Πέτρῳ, ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ· ὡς γὰρ μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστάσαι οὐδὲ τὴν Σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται· οὐδὲ οἶδον τε ἡντιν Μαγδαληνὴν μετὰ τοσαύτας θέας, ἡλίου ἀνατελλάντος, ἀπορεῖν καὶ ἀγορεύειν τίς ἀποκωλύσει τὸν λίθον

ζ'. Εὐσέβιου ἐκ τῶν πρὸς Μαρίνον (85). Τρεῖς γοῦν τὰς πάσας Μαρίας τῷ πάθει τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὐρίσκομεν· πρῶτην μὲν Θεοτόκον, δευτέραν δὲ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Μαρίαν τὴν τοῦ Κλεωπά, καὶ τρίτην τὴν Μαγδαληνὴν· τινὲς δὲ φασιν ἐξ αὐτῶν δύο εἶναι Μαγδαληνάς· μίαν μὲν, τὴν ὀψὲ Σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ἐτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτα; ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαν, ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ Μάρκιῳ δηλουμένην, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· ὡς γὰρ εὐστῆς καὶ ἐτέρας, φησιν, οὐ τοιαύτης Μαγδαληνῆς, ἐτήρησεν ὁ Μάρκος τοῦτο εἰπών· « Ἀνατῆς δὲ πρῶτῃ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἐφάνη Μαρία πρῶτον τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. » Καὶ ταύτην ἴσως εἶναι τὴν ἀκούσασαν, Μὴ μου ἅπτου, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα χάκειν ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὠματό, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἡ θεῖα κατηγορεῖ Γραφή· εἰ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν (86) φησεῖεν τις, καὶ οὕτως ἀληθεύοι ἂν τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγοντα; μὴ ἅπτομένην πρότερον τοῦ Κυρίου, ὅτε ἐκλαίει καὶ ἠπίσται· καὶ ἅπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ὑπ' αὐτοῦ κελεύεται· ἐπειδὴ γὰρ ὡς θεὸν αὐτὴν προσεκύνησεν ἔσχατον, καὶ οὐχ ὡς ἄνθρωπον, ὡς πρότερον ὅτε ἐκλαίει καὶ ἠπίσται.

η'. Εὐσέβιου ἐκ τῶν πρὸς Μαρίνον. Περὶ δὲ τῆς ἐπαπορεῖν πάλιν, πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὤφθαι τὸν Κύριον τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, παρὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Τιβεριάδος, ἐροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἅπαξ καὶ δις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ὤφθαι αὐτόν. Διὰ τετάρτην ὅπτασίαν οὐχ ἀμέμφτους τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας εἶναι, ἦν οὐ πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐδὲ τοῖς ὄπτανομένοις, ἀλλ' ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἑνδεκα πεποιήσθαι ἀνεγρᾶξεν ὁ Ματθαῖος, εἰπών· « Οἱ δὲ ἑνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὸ ὄρος, οὐ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν. » Καὶ μετὰ τοῦτο αὖ

(86) Deest in codice Columnensi Μαγδαληνὴν.

ἀν σφαλείης εἰπὼν ὁμοῦ κατ' αὐτὸ συνηγμένοις αὐτοῖς τοῖς ἑνδεκα μαθηταῖς ἅμα καὶ τοῖς ἑβδομήκοντα ὄψθαι αὐτόν. Ὁ δὲ Ἀπόστολος καὶ ἔτι τούτων πλείοσιν ἑωρᾶσθαι τὸν Κύριον μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἱστορεῖ, λέγων· « Ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ὤρθη Κηφᾶ, ἔπειτα τοῖς δώδεκα, ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. » Ὁρᾶς δὲ αὐκίς καὶ ὅσοις ὤφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; Οὕτω καὶ τοῖς ἐν Ἱερουσαλήμ κρυπταζομένοις διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, καὶ πρὸ γὰρ πάντων ἀνδρῶν Σίμωνι τῷ Πέτρῳ. γυναικῶν δὲ ταῖς ἀμφὶ τὴν Μαγδαληνὴν ὄθεν καὶ ὁ Λουκᾶ; φησί· « Δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος καὶ συναυλιζόμενος αὐτοῖς, τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ παρεδίδου μαθήματα. »

A dices, iisdem undecim discipulis congregatis, nec non aliis septuaginta, Jesum apparuisse. Imo Aristolus nullo adhuc pluribus visum esse Dominum post resurrectionem his verbis narrat: « Quia surrexit tertia die secundum Scripturas, visusque Petro est, tum duodecim, deinde plus quingentis fratribus simul⁹⁵. » Viden, quoties et quot hominibus post resurrectionem conspectus fuerit? Sic enim apparuit latitantibus intra Hierosolymam propter inietum a Judæis; et primo virorum Simoni Petro, feminarum autem Magdalene. Quare et Lucas ait: « Per dies quadraginta apparens eis, cum iisque conversans doctrinam de regno Dei tradidit. »

IX. Ex eodem Anastasio, quæst. 149.

θ. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ πρὸς Μαρίνον (87). Καὶ τὸ μὲν ὑπὸ Χριστοῦ ἐμπνευσθὲν Πνεῦμα ἅγιον ταῖς ἀποστόλοις, λυτικὸν καὶ συγχωρητικὸν ἦν (88) πάσης ἀμαρτίας· τὸ δὲ ἐπηγγελμένον τὸ βαπτισθῆσθαι αὐτοῦς ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ μεταστρεῖν δυνάμεις ἐνεργημάτων, ἐνεργητικῆς μὲν τῶν μελλόντων δι' αὐτῶν ἀποτελεῖσθαι θαυμάτων, ἐνστατικῆς δὲ καὶ καρτερικῆς τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἐπανίστασθαι κινδύνων. Πρὸ γὰρ ταύτης τῆς δυνάμεως κηρύττειν αὐτοῖς ταῖς ἐθνεσιν οὐκ ἐβούλετο, ἀλλ' ἐκδέχεσθαι καὶ περιμένειν αὐτὴν ἐξ ὕψους μεταστρεῖν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος τὸ χάρισμα ἰδίως ἀφορίζων τῶν λοιπῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰδίδασκε λέγων· « Ἄλλο δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων. » Καὶ ἡ προφητεία φησί· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Ἡς δυνάμει; ὅτε μήπω μετείχον, ἤρνησαντο αὐτὴν οἱ πάντες καὶ ἐσκανδαλίσθησαν κατὰ τὴν νοσηρὴν τοῦ πάθους· ὅτε δὲ μετέσχον αὐτῆς, πάντες ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίαις τε καὶ ὁμολογίαις διεπρέψαν· ἀνακαινίζον γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὁ Κύριος, καὶ ἦν ἀπώλεσε χάριν ἐκ τοῦ ἐμψυχήματος τοῦ Θεοῦ, ταύτην πάλιν ἀποδίδους, ἐνεψύσθησεν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν λέγων, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. »

B 9. Eusebii ex opere ad Marinum. Spiritus sanctus a Christo in apostolos per flatum inmissus, peccati omnis solvendi dimittendique vim habebat. Jam promissio, fore ut baptizarentur sancto Spiritu, significabat compotes eos futuros facultatis rerum gerendarum, cujus ope patraturi erant miracula, viroquo etiam recepturi atque constantiam adversus ea quæ instabant pericula. Ante enim hanc acceptam virtutem noluit eos gentibus prædicare, sed præstolari jussit atque manere, donec eam ex alto reciperent. Donum hoc etiam Apostolus satis a reliquis sancti Spiritus operationibus discernere se significat dum ait: « Alii operationes virtutum⁹⁷. » Tum prophetia dicit: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa⁹⁸. » Qua virtute cum nondum erant potiti, negaverunt eum omnes, et scandalo passionis tempore lapsi sunt: illa autem impetrata, cuncti protinus confessionibus testimonisque pro Christo editis inclaruerunt. Renovat enim hominem Deus, ita ut quam gratiam homo amiserat, Dei olim inspiratione collatam, eidem hanc rursus Deus attribuerit, in faciem discipulorum inspirans his verbis: « Accipite Spiritum sanctum. »

X. Ex Macarii Chrysocephali (89) Florilegio, apud Villoisonum, Anecd. t. II, p. 74.

ρ. Εὐσεβίος δὲ ὁ Παμφίλου ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον ἐπιστολῇ (90) οὕτως ἐξηγεῖται τὸ προτεθὲν, ὅτι διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα. Καὶ πάλιν· ἐκάστῳ δίδεται ἡ φανέρωσις πρὸς τὸ συμπέρον· « Ὁ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρω δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλω δὲ ἐνεργήματα (91) δυνάμειν, ἄλλω δὲ προφητεῖαι, ἄλλω δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρω δὲ

D 10. Eusebius Pamphili in epistola ad Marinum questionem sic explicat, quod nempe divisiones gratiarum sunt, ut ait Apostolus, idem autem Spiritus. Rursusque, quod unicuique lumen, prout opus fuerit, attribuitur: « Alii quidem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum; alii fides in eodem Spiritu, alii prodigiorum virtus, alii prophetiæ, alii discretionum spirituum, alii linguarum multitudo: quæ tamen omnia operatur unus

⁹⁵ I Cor. xv, 4. ⁹⁷ I Cor. xii, 10. ⁹⁸ Psal. lxxvii, 12.

(87) Verba ἐκ τοῦ πρὸς Μαρίνον desunt in codice Columnensi.

(88) Veest ἦν in codice. Sed tamen cætera pleraque meliora sunt in codice quam in Grotseriana Anastasii editione, quæ plurimis heu mendis laborat.

(89) Est hic idem Macarius Chrysocephalus, qui

mihî S. Cyrilli fragmenta *Commentariorum ad Lucam* non contemnenda obtulit. Eiusdem Macarii locos dogmaticos protuli identidem in meis ad Nicephorum scholiis.

(90) Xiphilinus in Dominica Thomæ, cod. Val. p. 149, recitat hoc ipsum Eusebii fragmentum.

(91) Xiph., ἐνεργήματα.

Idemque Spiritus, dividens singulis prout vult ⁹². » A Demonstrat enim Apostolus unius ejusdemque Spiritus multas esse virtutes, diversorum operum effectrices. Cogita igitur utrum nunc Christus singularem aliquam gratiam discipulis contulerit, haud quidem ad mortuos suscitandos prodigiaque efficienda, sed ad dimittenda peccata. Sunt enim, ut diximus, diversa Spiritus dona. Quamobrem nunc addidit : « Quorum remiseritis peccata, remittuntur, » etc., quibus verbis ostendit a se hoc genus gratiarum nunc illis esse collatum. Post ejusdem vero ascensionem, Spiritus superveniens miraculorum quoque et omnimodæ gratiæ vim virtutemque ipsis attulit. Quare nunc sine articulo (Πνεῦμα pro τῷ Πνεύμα) ait : « Accipite Spiritum sanctum; » significans partem se quamdam efficacis Spiritus attribuere. De ipso autem Spiritu ait : « Accipietis virtutem supervenientis in vos Spiritus ⁹³. »

γέννη γλωσσῶν · πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ ἐν μὲν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαίρουσιν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Σαφῶς γὰρ διὰ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος, πολλὰς εἶναι παρέστησε δυνάμεις, διαφόρων πραγμάτων ἐνεργητικὰς. Ὅρα τοίνυν μήπως ἐνταῦθα ἐξουσίαν τινὰ μερικὴν καὶ χάριν πνευματικὴν δέδωκεν αὐτοῖς · οὐχ ὥστε νεκροὺς ἐγείρειν, καὶ δυνάμεις ποιεῖν, ἀλλ' ὥστε ἀφιέναι ἁμαρτήματα · διάφορα γὰρ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ συνάπτει λέγων, « Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφιενταὶ αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς · δεικνύς ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων αὐτοῖς ἐδώρησατο. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα κατελθὼν, καὶ τῶν σημείων καὶ παντὸς ἐτέρου χαρίσματος τὰς δυνάμεις δὴ (92) καὶ ἐνεργείας αὐτοῖς ἐχορήγησε. Διὰ τοῦτο ἐνταῦθα μὲν ἄνευ ἄρθρου εἶπε, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » δηλῶν ὅτι μερικὴν τινὰ τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαν δίδωσιν αὐτοῖς · περὶ (93) δὲ ἐκείνου φησὶ · « Λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς (94). »

Deinde prosequitur apud Xiphilinum Eusebius iisdem verbis quibus in præcedente fragmento apud Anastasium; nempe πρὸ γὰρ ταύτης τῆς δυνάμεως etc. usque ad καὶ ὁμολογίας διέπρεψαν.

I Cor. XII, 8-11. Act. I, 8.

(92) Deest δὲ ἂν apud Xiphilinum.

(93) Xiphilinus παρά.

(94) Hactenus supplementa posuimus ex iis tantummodo locis in quibus opus Eusebii nominatim ad *Marinum* laudatur. Cæteroquin quanta pars Eusebianarum quæstionum tum ad *Stephanum*, tum ad *Marinum* in *Commentario S. Ambrosii ad Lucæ Evangelium* supersit, item quanta in *Hieronymi ad Matthæum Commentario* occurrat, in subsequentibus paginis, partim saltem, demonstrabimus. Legendus quoque *Augustinus De consensu evangelistarum*, et in *Quæstionibus Evangelicis*; item anonymum

C opus *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*; necnon seu falsus *Chrysostomus* seu *Titus Bostrensis*; tum *Hesychius Hierosolymitanus* ac *Joannes Thessalonicensis*, in *Quæstionibus* æque *Evangelicis*; qui auctores omnes Eusebiano a fonte multifariam et affatim hausisse videntur. Sed enim nos multo plures Eusebianarum quæstionum credibiliter explatores, vel certe imitatores, in præfatione recensuimus. Porro ab his veterum lucubrationibus medi quoque et infimi ævi interpretes solutiones suas prout libitum fuit derivaverunt.

EUSEBII PAMPHILI

EPISCOPI CÆSARIENSIS

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

E codice manuscripto bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis nunc primum edidit Thomas GAISFORD, S. T. P., ædis Christi decanus necnon linguæ Græcæ professor regius.

Oxonii, e typographeo Academico, 1842, in-8.

̄
̄ARTHOLOMÆO KOPITARIO THOMAS GAISFORD S

Rediit ad te, vir egregie, quem te procurante ex manuscripto inclytæ bibliothecæ Cæsareæ codice fideliter descriptum accepi, libellus Eusebianus, litterarum formulis Academiæ nostræ luculenter impressus. Quis cum ab antiquarum rerum ac præsertim theologiæ studiosis diu multumque desideratus fuerit, non mediocri lætitia efferi me fateor, cui per benevolentiam tuam contigerit ex pluteorum tenebris tam insigne veteris ævi monumentum protrahere posse. Cæterum in edendo hanc mihi legem præscripsi, ut lectionem apographi ubique presse sequerer, nisi in interpunctione, et in spiritibus et accentibus, qui admodum negligenter positi sunt; neque aperta quedam librarii vitia, cuius facile corrigenda, servanda duxi: quorum si pauca, eaque levissima, tacite sustulerim, in plerisque emendandis ita versatus sum, ut quæ resecanda erant, uncinis quadratis circumdarem, quæ addenda vel mutanda, lunulis. Sed neque interpretationem Latinam neque adnotationis quid addidi (a): non enim volui nimiam operis moram injicere: in margine tamen (præter numeros foliorum codicis ms. ad sinistram collocatos) sacræ Scripturæ paucorumque aliorum scriptorum ab Eusebio citatorum loca apposui, ne in iisdem rimandis et conferendis lector ingratum laborem consumeret, aut, per desidiam hoc neglecto, mentem auctoris minus recte aliquoties perciperet. Vale.

Dabam ex æde Christi d. Maii 31 1842.

(a) Interpretationem latinam adornandam curavimus, EDIT. PATR.

EX P. LAMBECCII COMMENTARIIS DE BIBLIOTHECA CÆSAREA VINDOBONENSI.

(Lib. III, t. p. III, p. 201 ed. Kollar.)

Codex LV, Græcus, membranaceus, antiquissimus, optimæ notæ, in-folio, constatque foliis 249 et ab A. Busbeckio olim fuit comparatus Constantinopoli. Continentur eo hæc:

A fol. 1, usque ad fol. 61. Eusebii Pamphili Cæsareæ in Palæstina episcopi *Libri quatuor Eclogarum propheticarum de Christo, Arianismo infecti, et hactenus inediti.*

In quem locum commentatus est hoc modo Kollarius:

De ineditis hactenus quatuor hisce Eusebii Pamphili libris copiosius alibi egit Lambecius; quæ omnia nunc colligere, et sacrarum litterarum gratia in examen vocare satagam. Sub finem tomi tertii *Apparatus* sui *sacri* vulgaverat olim Possevinus catalogum quorundam manuscriptorum nostrorum, cujus exstantiora errata emendatum ibat Lambecius *Comment.* lib. I, p. 211. « In eodem Possevini catalogo littera G, inter cætera leguntur sequentia: *Græcus codex mutilus totus enarrationes habens in aliquot capita Genesis.* » Quæ Lambecius virgula censoria feriens, codice illo Eusebii Pamphili *Eclogarum propheticarum* libros contineri pulchre ostendit: ob quod indicium laudem profecto commeritus fuisset non vulgarem, si, gnavi et eruditi critici munere functus, invictis argumentis assertum suum astruxisset, quibus tum

maxime opus est, cum de anepigraphis perditisque operibus, percelebri cuidam scriptori tribuendis, agitur. Verum enimvero Lambecius libros hosce Eusebii Pamphili esse ait ob stylum et methodum tractati argumenti : familiare, ut videtur, eruditus sæculi sui argumentum, quod tamen jam pridem recentioribus nostris cœpit esse suspectum, qua de re legi meretur J. C. Mylius in *Bibliotheca avon. et pseudon.*, parte prima schediasmatis, p. 30 et 38. — Sed argumenti hujus sui infirmitatem persensit ipsemet Lambecius, quam etiam ob causam in append. lib. viii additamentum, melioribus rationibus fultum, hujus loci gratia scripsit. In hocce additamento duabus novis rationibus sententiam suam comprobare studet, et prima quidem illi ab ipso et Eusebio petitur, quod nimirum is libros *Eclogarum propheticarum* de Christo pro opere suo designaverit *Hist. eccles.* 1, c. 2, in quem locum satis feliciter incidisse Lambecium res ipsa fatetur, qui tamen haudquaquam evicerat *Eclogas* Eusebii *propheticas de Christo* in hoc, de quo agitur, Cæsariano codice haberi : cum testibus xlvii et xlviii codicibus non solum Eusebium Ἀποδείξεις εὐαγγελικὰς hac methodo scripsisse constat. Ad alteram rationem quod attinet, ea profecto priori etiam infirmitior est ; ex illis enim, quæ operis hujusce producit verbis, nihil aliud conicias, quam gravem quampiam auctoris ævo excitatam persecutionem, nequaquam vero illam quæ an. 302 sub imp. Diocletiano et Maximiano Herculeo in Christianos detonuit, Eusebio cœvam : quas etiam aliasque persimiles ob causas non defuerunt viri docti, qui opus hoc nostrum Eusebio Pamphili ob nominis celebritatem subditum substitutumque esse dicerent. Oudinus certe *Commentarii* sui t. I, col. 314, scribere non dubitavit : « At, inquit, nullus dubito, quin opera ista Eusebio, ob nominis famam celeberrimo, substituta sint : neque, si vera fuissent, Lambecius ab evulgandis abstinuisset, qui minoris longe momenti fragmenta suis cum scrupulo inseruit. » Hæc ille : in cuius errore me quoque compluribus annis hæsisse ingenuè fateor. Sed eam verissima est illa Xenophanis sententia,

Ὅς τοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ἀπέδειξαν,
Ἄλλὰ χρόνῳ ζητούντες ἐξευρίσκουσιν ἄμεινον.

Nam cum die quadam codicem hunc volvo iterum revolvoque, ex vili palliolo magnum agnovi Eusebium. Res ita accidit. Cbx de quo nunc agimus, theca olim carens, foliis utrinque suis tegebatur. Primum, ab edaci tempore multoque usu lacerum ac pene deletum, pro theca codicis a Lambecio fuit habitum, et eam etiam ob causam in recensione omissum neglectumque : igitur cum ἀρχαίων Eusebium in Eusebio quæro, similitudinem manus, qua reliquus codex scriptus est, in primo illo folio animadverto, fingentium litterarum vestigia lego, ac denique comperio præmium *Eclogarum* Eusebii, principio et fine mutilum, eodem folio contineri. Sic enim ibi inter cætera ipsemet Eusebius, Ἰστέον δ' ὡς πρὸς ἡγούμενα. (*Vid. hujus ed. col. 424. Pergit Kullarius :*) Hactenus præmii pericope : ex quibus cum alia, tum vel maxime duo facillime deducuntur : nimirum, et Eusebium Pamphili auctorem hujusce præmii esse, et *Eclogas* de Christo, præsentis codicis contentas, nemini alii quam eidem Eusebio, posse tribui. Enimvero Eusebium præmii auctorem esse, clare elucet ex illis, quibus indicat, prius se, quam ad scribendum præsens opus animum appulit, *Χριστοῦς Κατόρας* scripsisse, et ea quidem mente, ut Moysis æque atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum vetustatem vindicaret. Quinam vero hi *Χριστοῦς Κατόρας* sint, facile intelligitur : nimirum illi ipsi, quos Scaliger in *Theauro temporum* tomo primo vulgavit Amstelodami an. 1658 : quippe in illius operis præmio idem hoc Eusebii propositum legitur ; ex quo lectoris gratia pluscula huc transcribere placet, sed Latine tantum, quia Hieronymo interprete : — « Moysen, inquit, gentis Hebrææ, qui primus omnium prophetarum ante adventum Domini Salvatoris divinas leges litteris explicavit, Inachi fuisse temporibus eruditissimi viri tradiderunt, ex nostris Clemens et Africanus, et Tatianus ; ex Judæis Josephus et Justus, veteris historiæ monumenta replicantes. Porro Inachus quingentis annis Trojanum bellum antecedit. Ex ethnicis vero impius ille Porphyrius in quarto operis sui libro, quod adversum nos casso labore contexit, post Moysen Semiramim fuisse affirmat, quæ apud Assyrios et ante Inachum regnavit annos. Itaque juxta eum dcc pene et l. annis Trojano bello Moyses senior invenitur. Cum hæc ita se habeant, necessarium duxi veritatem diligentius persequi : et ob id in priori libro quasi quamdam materiam futuro operi omnium regum mihi tempora prænotavi, Chaldæorum, Assyriorum, Medorum, Persarum, Lydorum, Hebræorum, Ægyptiorum, Macedonum, Latinorum, qui postea Romani nuncupati sunt ; in præsentem autem, stylo eadem tempora contra se invicem ponens, et singularum gentium annos dinumerans, ut quid cœtaneum cuique fuit, ita curioso ordine coaptavi. Neque me fugit in Hebræis codicibus dissonantes ætatum annos inveniri, plusque vel minus, prout interpretibus visum est, lectitari : sequendumque illud potius, quod exemplariorum multitudo in fidem traxit. Verum utcumque quis volet computet, et reperiet Inachi temporibus, quem primum Argis regnasse aiunt, patriarcham Hebræorum fuisse Israellem : a quo duodecim Judæorum tribus Israelis vocabulum sortitæ sunt : Semiramim autem et Abraham contemporales fuisse manifestum est. Namque Moyses, junior licet supra dictis sit, ab omnibus tamen, quos Græci antiquissimos putant, senior deprehenditur : Homero scilicet et Hesiodo, Trojanoque bello, ac multo superius Hercule, Musæo, Lino, Chirone, Orpheo, Castore, Polluce, Æsculapio, Libero, Mercurio, Apolline, cæterisque diis gentium, 82

crisque vel vatibus, ipsius quoque Jovis gestis, quem Græcia in arce divinitatis collocavit. Hos, inquam, omnes, quos enumeravimus, etiam post Cæcropem Diphym, primum Atticæ regem, fuisse convincimus: Cæcropem autem præsens historia Moysi coætaneum ostendet, et antecedere Trojanum bellum annis trecentis quinquaginta. Quod ne cui dubium videatur, frequens ratio sic probabit, etc. Hactenus Eusebius; ex quibus manifestum evadit, eundem illum et præmii nostri, *Eclogis prophetiis* prælixi, et *Χρονικῶν Κατόρων* auctorem esse: quod præmii cum pro *Eclogis*, et una eademque manu, qua illæ in codice scriptum sit, non dubito, quin lectores mei una mecum pro vero compertoque habituri sint, has quoque *Eclogas* nostras ejusdem Eusebii Pamphili genuinum opus esse. Porro autem κριτικώτατος Scaliger in præmii ad *Thesaurum* suum ridet Hieronymum, quod, inquit, Græca Eusebii non assecutus, Eusebium *Chronicorum* suorum ἐπιτομὴν conscripsisse arbitratus sit. Is locus legitur in prologo *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii: "Ἦθ̄ μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον, ἐν οἷς διετυπώσαμεν *Χρονικοῖς Κατόρων*, ἐπιτομὴν κατεστησάμεν· πληρεστάτην δ' οὖν ὁμοῦ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠρμήθηεν τὴν ἀφήγησιν ποιῆσθαι. Quæ Rufinus Latine convertit sic: *Quamvis jam de his ipsis nonnulla etiam in Chronicis (id est in eo opere quod de temporum ratione conscripsimus) breviter succincteq̄ue perstrinxerim, plenius tamen in præsentii opere singulorum narrationem aperire tentabimus.* Ad quæ Scaliger: « Recte, inquit, Rufinus; nisi quod ἐπὶ τοῦ παρόντος vertendum erat *impræsentiarum*, vel *nunc*. » Hæc ille: at mea quidem sententia, rectius Græca Eusebii assecutus est Hieronymus, quam vel Rufinus, vel ὁ πᾶν Scaliger: nam in præmii nostro clare diserteque ait Eusebius, *Χρονικοῦς συντάξαντες Κατόρας*, ἐπιτομὴν τε τούτοις παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀντιπαρθέντας, κ. τ. λ., se *Chronicos Canones* scripsisse, eisdemque compendium variæ historiæ tam Græcorum quam et aliarum gentium ex adverso posuisse: trium enim hic diversorum operum suorum meminit Eusebius: primi, *Παντοδαπῆς ἱστορίας*: alterius *Χρονικῶν Κατόρων*: tertii, *Ἐπιτομῆς παντοδαπῆς ἱστορίας*. Primum separatim edidit Eusebius, duo reliqua conjunctim, ut vel hodie solent vulgari: quam etiam ob causam emendandæ mihi videntur epigraphæ a Scaligero editæ, ac primum quidem Eusebii opus titulum, ut videtur, ferre deberet, *Παντοδαπῆς ἱστορίας* (cujus, aut persimilis epigraphes Gellius quoque meminit in præfatione ad *Noctes Atticas*.) aut, ut in exemplari suo legit Hieronymus, *Ἐυσεβίου τοῦ Πιμυζιλλοῦ Χρονογραφία*. Alterum vero, *Χρονικοὶ Κατόρες σὺν ἐπιτομῇ παντοδαπῆς ἱστορίας*. Sed hæc illi discutienda relinquimus qui ad cælenda Eusebii opera animum appulerit.

ECLOGÆ PROPHE TICÆ. LIBER PRIMUS.

(. 1) λόγου τε καὶ βίου διεξοδευθεῖσα τὰς περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίας, δι' ἐναργῶν καὶ πιστῶν, καὶ ἀληθῶν ἀποδείξεων τε καὶ συλλογισμῶν ἐπιστοῦτο, βραχεῖαις κομιδῇ ταῖς ἀπὸ τῶν παρὰ τε Ἰουδαίοις καὶ ἡμῖν πεπιστευμένων θείων Γραφῶν ἐπὶ τέλει χρησαμένη μαρτυρίας· ἐπεὶ μὴ δὲ ἄλλος ἦρει λόγος τοῖς ἔτι πάντη ταῖς θείαις ἀπιστοῦσιν Γραφαῖς δαψίλεις ἐξ αὐτῶν παραθεσθαι τὰς συστάσεις. Τὰ γε μὴν ἐν χερσὶν τοῖς ἐκ τῆς ἐκείνων ἀποδείξεως οἷα δὴ θείαις ἤδη καὶ θεοπνεύστοις πιστεύειν ὀφείλουσι ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς τὸ λείπον ἐκείνας ἀποπληροῦντα ἐπεπόνητο, Συναγωγὴν περιέχοντα συλλήθδην περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητείας, ἃς ἀπὸ π τ σ παλαιὰ Διαθήκης ὑφ' ἐν συναγαγεῖν ἔδοξεν· ἧ τερον· πῆ δὲ καὶ δι' ὑπονοῶν τὰ περὶ αὐτοῦ προεῖρη ὄν αὐτὸν καὶ τὰς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας. Ὅχι ἐξ καὶ εἰς μόζομε ἅ πέρας εἰληφότα δεικνύται. Τὰς δὲ τοιαῦτα ἄρχούσας· καὶ σποράδην οὐ μόνον προφητεία

Scrmonē et vitā accurate discussa de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo testimonia, per claras, fidelesque et veras demonstrationes et ratiocinationes confirmabatur, brevibus diligenter Scripturarum divinarum, quæ apud Judæos et apud nos creduntur, postremo usa testimoniis; cum quidem non alla esset ratio, divinarum adhuc omnino Scripturarum incredulis largam ex iis materiam conferendi. Quæ igitur in manu erant, iis qui propter horum demonstrationem vel divinis, vel divinitus affatis credere debent sanctis Scripturis, quæ illis desunt complementia, elaborata erant, Synagogam uno verbo comprehendentia de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo prophetiam, quas a vetera Testamenti in unum contrahere visum est; allegorice de illo præ eum atque per eum dispositiones. Nunc autem et in quæ accepisse exitum ostenduntur. Talia vero dirigentis, atque huc et illuc non tantum propheta

. quæ in historiis continentur. Non paucis acta fore utiles; cum non facile, sed quasi ex Scripturarum coram omnibus recitationis omnes subjacere in os et in memoriam ferre volentibus.

Sciendum est nos, priusquam hoc propositum aggredieremur, *Chronicos Canones* scripsisse, eisque compendium varix historix tam Græcorum quam et aliarum gentium ex adverso posuisse, ad Moysis atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum vetustatem vindicandam. His quasi supplementum quæ nobis in manu erant passim colligentes, priore absoluto ad præsens opus rerum natura adducti sumus. Quod quis cite sapientis apis naturali industrix comparaverit, ad quam nos remittit sacer sermo in Proverbiis dicens: «Vade ad apem, et vide quam operosa sit, quamque egregium conficiat opus; ejus laborem reges et privati ad sanitatem comedunt; grata est omnibus, atque incluta, etsi viribus debilis, sapientiam colere prædicatur¹.» Quemadmodum enim hæc opifex sapientiam colere fertur, florentium germinum colligens utilia, et his omnibus collectis atque elaboratis, regibus et privatis salutare, ut ait Scriptura, præstat labores suos, idem etiam istas de Christo propheticas nobis Eclogas, quæ sunt florilegium e pratis Dei spiritalibus, comprehensuras esse existimo, quippe ceræ opificium, pulchre elaboratum sinceris verbis tradentes sententias vero in iis reconditas sicut dulcem ac saluberrimum apis sapientis fructum in secreto interiore loco condens. Quis enim fidelium non fateretur ab omni corporis voluptate et utilitate incomparabili differre præcellentia salutare de Verbo Dei collationes, ad intelligentiam orthodoxix idoneas, in iis quæ vere utilia et salubria sunt! Hanc amplecti necesse est non tantum dignitate præcellentes, qui reges vocantur, sed et subjectos, et primum nunc divino attendentes verbo. Quibus diverse idoneum fore existimo mentis habitum, ut peroscere possint veritatem eorum verborum, de quibus eruditi sunt²; tunc maxime simplici sinceraque fide firmam consequente fiduciam, cum ratiocinatione et demonstratione fundamenta stabilita sint, certissimam rerum creditarum intelligentiam et scientiam ad igitur causa, dico autem necesse esse prodest , ut in proœmii modo interpretationem brevi maxime brevissimam proponere de quidem argumentum illis qui credere quasi divinis prædicant Scripturis; non igitur Jesum quasi ipsum quem prophetaverunt. In dubio eos, scilicet Judæos, necnon electos , et refutationes eorum quæ magis etiam mythica possent dicere, exsolvere conati divinas voces. Erit quoque brevis et moderata

. ούσα . . . Ιστορίας ἐναποκειμένας· οὐκ ὀλίγοις . . . ἀχθεῖσα ἔσεσθαι χρησίμους· ἐπεὶ μὴ ῥῥίδιον ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς . . τάδην τῶν Γραφῶν συναναγνώσεως τὰς πάσας ὑποπίπτειν τοῖς ἀνὰ στόμα καὶ διὰ μνήμης φέρειν αὐτὰς βουλομένοις.

Ἰστέον δ' ὡς πρὸ τῆς παρούσης ὑποθέσεως Χρονικούς συντάξαντες *Κανόνας*, ἐπιτομὴν τε τούτοις παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀντιπαράθεντες, τὴν Μωυσέως καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προφητῶν ἀρχαιότητα δι' αὐτῶν παρεστήσαμεν· οἷς τὴν μετὰ χεῖρας σποράδην ἀκόλουθον ὑπολαμβάνοντες, εἰκότως μετ' ἐκείνην ἐπὶ τὴν παρούσαν ἐληλύθαμεν πραγματεῖαν· ἦν καὶ χαριέντως ἂν τις τῷ τῆς σοφῆς μελίττης ἀπεικάσειεν φυσικῷ σπουδάσματι, πρὸς τὴν ἀναπέμπων ἡμᾶς ὁ ἐν Παροιμίαις ἱερὸς λόγος φησὶν, «Ἡ πορευθῆτι πρὸς τὴν μέλιτταν, καὶ ἴδε πᾶς ἐργάτις ἐστὶ, τὴν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ἐμπορεύεται· ἥς τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὕψην προσφέρονται· ποθεινὴ τε ἐστὶν πᾶσιν καὶ ἐπιδοξός, καίπερ οὕσα τῇ ῥώμῃ ἀσθενῆς, τὴν σοφίαν τιμῆσασα προήχθη.» Ὅν γὰρ ἡ ἐργάτις ἐκείνη τρόπον τὴν σοφίαν τιμῆσαι μαρτυρομένη, τῶν εὐθάλων βλαστῶν ἀναλεγομένη τὰ πρόσφορα, ἐκ τῆς ἀπάντων ἐπισυναγωγῆς τε καὶ ἐργασίας βασιλευσὶ καὶ ἰδιώταις ὕγεινοῦς, ἧ φησὶν ἡ Γραφή, παρέχεται τοὺς ἑαυτῆς πόνους, ταυτὸν τι καὶ τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ Προφητικὰς ἡμῖν Ἐκλογὰς, ἀπάνθισμα τῶν τοῦ Θεοῦ λογικῶν λειμῶνων τυγχανούσας, περιέξειν ἡγοῦμαι τὴν μὲν τῶν κηρῶν εὐπλαστον δημιουργίαν ἐν ψιλῶς ταῖς λέξεσιν ἀποσώζουσας, τὰ δ' ἐν αὐτῷ τεθησαυρισμένα νοήματα καταλήψω τῷ γλυκεῖ καὶ ὕγεινοτάτῳ τῆς σοφῆς ἐν ἐκείνης γεννήματι εἰσω που ἐν ἀπορρήτοις ταμιευόμενος. Τίς γὰρ δὴ τῶν πιστῶν οὐκ ἂν ὁμολογήσαι πάσης διὰ σωμάτων ἡδονῆς τε καὶ ὠφελείας ἀσυγκρίτῳ διαφέρειν ὑπεροχῇ τὰς σωτηρίους περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραθέσεις. (1. 2) ἐπιτηδείους πρὸς ἀνάληψιν ὑπαρχούσας τῆς κατὰ ἀλήθειαν ὠφελίμου καὶ ὕγεινῆς ὀρθοδοξίας; Τὴν περιπέειν ἀναγκαῖον οὐ μόνους τοὺς τὴν ἑξὶν προβεβηκότας βασιλεῖς ὀνομαζομένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑποβεβηκότας καὶ πρῶτον ἄρτι τῷ θείῳ προσιόντας λόγῳ· οἷς καὶ διαφερόντως ἐπιτηδείαν ἔσεσθαι νομίζω τὴν ὑπόθεσιν, ὡς ἂν ἀκριβοῦν ἐξ αὐτῆς δύναιτο τῆς περὶ ὧν κατηχήθησαν λόγων ἀσφάλειαν· τότε μάλλον τῆς ἀπλῆς καὶ ἀκεραίου πίστεως πείσμα βέβαιον ἰσχύσεως, ἐπειδὴ τῷ λογισμῷ τοὺς δι' ἀποδείξεως προεγκαταβαλὼν τις θεμελίους τὴν ἀκριβῆ τῶν πεπιστευμένων κατάληψιν τε καὶ γνώσιν πρὸς ἐπικτη γοῦν ἔνεκεν φημι δὲ τῶν ἐτ . . τοιχειώσε ἀναγκαῖον εἶναι παρέσθαι μετὰ τὴν ἐκάστης προ ἰν, ὡς ἐν εἰσαγωγῆς τρόπῳ διήγησιν βραχῦ ἐνὶ μάλιστα συντομωτάτῃν παραθέσθαι περὶ μὲν ἐλεγχον τῶν πιστεύειν μὲν ὡς θεαῖς ραῖς ἀρχόντων Γραφαῖς· μὴ μὴν προσιεμεν ὡν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ὄντα τὴν προφητευόμενον· ἐπαπόρησιν π αὐτοῦς, λέγω δὲ

¹ Prov. vi, 8. ² Luc. 1, 4.

τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν αἱρέσε. . . μὴ δὲ καὶ ἀνατροπὰς ὧν ἂν εἴποιεν μυθικώτερον ἐπι-
 λυεῖν πειρώμενοι τὰς θείας φωνάς. Ἔσται δὲ καὶ διὰ
 βραχέων μετρία τις ἡμῶν ἐξήγησις, ὅτι μὲν ἀποδει-
 ξιν περιέξουσα τοῦ κατὰ μόνον τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα
 πεπληρωθῆσαι τὰς ἱεράς τοῦ Θεοῦ προρρήσεις, ὅτι δὲ

A nostra explanatio, sive cum probare conabitur per
 solum Salvatorem nostrum impletas fuisse sacras
 Dei prædictiones, sive cum nostram de iis quæ ex-
 ponemus sententiam explicabimus.

τὴν ἡμετέραν γνώμην ἣν ἔχομεν περὶ τῶν ἐκτεθησο-

Ἄλλὰ γὰρ τούτων ἐφάπτεσθαι μέλλοντας, αναγκαι-
 κῶς προδιαστελλασθαι ὡς πῆ μὲν πρόβοντα οὐ μόνον
 τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀλλὰ καὶ πάσης γενετῆς ὑπο-
 στάσεως τοῦ Θεοῦ Λόγον διδάσκουσιν οἱ ἱεροὶ λόγοι,
 Θεὸν . . . αὐτὸν μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον προσαγο-
 ροῦντες, οἷα δὴ καὶ τὸ κήρυγμα τὸ ἐκκλησιαστικὸν
 περιέχει ἀκολούθως τῇ εὐαγγελικῇ μαρτυρίᾳ
 (εἰπ)ούση, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν
 πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ
 ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν· » πῆ δὲ
 τὰς δύο παρουσίας αὐτοῦ προαναφωνοῦσι· τὴν τε
 προτέραν, ἐν ἣ μῆτε εἶδος αὐτὸν μῆτε κάλλος ἔξειν
 προϋθέσπιζον διαβρήδην ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν
 ἀχθήσεσθαι, καὶ σαφῶς οὕτως ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ
 προτέρου λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ καταδικασθήσεσθαι
 λέγοντες· οἷα δὴ καὶ ἀποδεικνύνται τῆς προτέρας
 αὐτοῦ παρουσίας αἱ κατὰ τοὺς Τιθερίου χρόνους οἰ-
 κονομαί· καὶ τὴν δευτέραν, οὐκέθ' ὁμοίαν τῇ προ-
 τέρᾳ, θειοτέραν δὲ καὶ πολὺ τῇ δόξῃ παραλλάττου-
 σαν, μετ' ἀγγελικῆς δορυφορίας καὶ τῆς ἀπ' οὐρα-
 νῶν παρατάξεως γεννησομένην· οἷς εὐγνωμόνως τὸν
 ἐντυγχάνοντα χρεῶν κανόνα ὡσπερ καὶ τροχὸν τὸ
 κήρυγμα κατέχειν τὸ ἀποστολικὸν τέλεια καὶ ἀπαρ-
 εγγεῖρητα τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα διαφυλάττοντα,
 τούτέστιν τὰ περὶ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου τοῦ τῶν
 ὄλων Θεοῦ φύσεως, καὶ τὰ τῆς τοῦ θείου Λόγου προ-
 υποστάσεώς τε καὶ ὑπουργίας, ἣν ἐπὶ τῇ τῶν γενη-
 τῶν ἀπάντων δημιουργίᾳ, οἷα δὴ λόγος.

(f. 5)

χωρὶς τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις
 ἀνεκφωνήτων, ὧν διὰ τῆς συνθέσεως τὸ σημαινόμε-
 νον ὄνομα ἄρῆθρον ὑπάρχον, καταχρηστικώτερον δὲ
 « Κύριος » ἐπικαλούμενον, οὐδέπω ποτὲ ἐπὶ ἀγγελι-
 κῆς παρεληπτῆς δυνάμεως, ὡς ἐπιστήσεις καθ' ὅλης
 τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, ἐνθα ὁ Θεὸς, ἢ ὁ διὰ τοῦ
 τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος ἀναγράφεται κε-
 χρηκέαι τισί· ὅτερον ἐπὶ τὴν ἀγένητον τοῦ τῶν
 ὄλων Θεοῦ φύσιν ἀνενεκτέον τὰ δηλούμενα, ἢ ἐπὶ τὸν
 τούτου Λόγον, ὃν δεύτερον τυγχάνοντα τῶν ὄλων αἰ-
 τιον καὶ Θεὸν καὶ Κύριον κατὰ τὸ σημαινόμενον ἐκ
 τοῦ παρ' Ἑβραίοις ἀρῆθρου ὀνόματος προσαγορεύειν
 εἰσθεν ἢ θεία Γραφή. Καὶ δῆτα ἐπὶ τοῦ παρόντος
 φήσαντος τοῦ λόγου, ὅτι δὴ· « Κατέβη Κύριος, » καὶ,
 « Εἶπεν Κύριος, » τὰ ἀναγεγραμμένα, ζητήσαι ἂν
 τις εὐλόγως εἶτε ἐπὶ τινα τῶν ἀγγέλων, εἶτε ἐπὶ τὸ
 πρῶτον αἰτιον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ δηλούμενον.
 Ἄλλ' ἐπὶ μὲν ἀγγέλων οὐχ οἶδ' ἂν τοῦτο μὲν, ὅτι
 κἀναυθα τὸ « Κύριος » διὰ τῆς ἀνεκφωνήτου παρῆ-

B factum est nihil³, » partim præuuntiant duo ejus
 adventus : priorem, in quo neque speciem, ne-
 que decorem habiturus ostenditur⁴, manifeste,
 sicut agnus ad occisionem ducendus, atque ita
 propter prioris populi iniquitates ad mortem dam-
 nandus ; quæ quidem in primi ejus adventus, Ti-
 berii tempore, passione expleta sunt ; alterum vero,
 priori longe dissimilem, diviniorem multoque cla-
 riorē, angelicis cohortibus, omnique cælorum exer-
 citu circumdatum. Quibus rite respondeat necesse
 est regula, quasi propositum habeat apostolicam præ-
 dicationem, quæ perfecta purissimaque veritatis do-
 gmata conservet, scilicet de prima et increata
 universorum Dei natura, et divini Verbi præex-
 istentia atque substantia, quam in creaturarum
 omnium creatione, sicut verbum

C

 præter quatuor litteras apud Hebræos infandas,
 quarum conjunctione ineffabile constat nomen,
 abusivius vero « Dominus » nominatum ; nunquam
 de angelica potestate usurpatum est, ut attendas
 in omni divinitus inspirata Scriptura, ubi Deus vel
 per tetragrammaton designatus Dominus inscri-
 ptus est, cum quibusdam collocutus. Utrum ad
 increatam omnium Dei naturam referenda sunt quæ
 ostenduntur, vel ad hujus Verbum, quod secun-
 dam universorum causam, et Deum, et Dominum,
 secundum ineffabilis apud Hebræos nominis sen-
 sum appellare solet divina Scriptura. Et profecto
 in hoc textu quo scribitur : « Descendit Domi-
 nus⁵ ; » et : « Dixit Dominus⁶ ; » merito aliquis
 posset inquirere an hæc vocabula ad angelorum
 quemdam, vel ad primam omnium causam referri
 debeant. Verum de angelis illud minime dici po-
 test ; primum quidem quod vox illa « Dominus »
 ineffabili appellatione designetur ; deinde quod aliis
 sibi subjectis verba facere videatur. Rursus autem
 de Patre et omnium Deo impropria esset sententia ;
 huic enim non deceret dicere : « Venite, descen-

³ Joan. 1, 1. ⁴ Isa. l. III, 2. ⁵ Gen. xi, 5. ⁶ ibid. 6.

damus et confundamus linguam eorum ⁷, » neque illud : « Descendit Dominus ut videret civitatem ⁸, » cum auctoritate congruit. Reliquum est hoc de divino Verbo interpretari, quod quidem consequentibus demonstratur. Hic igitur omnium præscientiam et ordinationem cum a Patre acceperit, nunquam cessavit nunc quidem per seipsum, nunc vero per ministrantes angelos, quæ ad patriam voluntatem exsequendam de omnium utilitate ac salute spectabant, implere. Quæ autem ad mysticam et ineffabilem speculationem pertinent, nunc opportune explicandi locus non est.

συντείνοντα ἐπὶ τῇ τῶν ὄλων ὠφέλειᾳ τε καὶ σωτηρίᾳ διακονούμενος. Μυστικῆς δὲ καὶ ἀποβρήτου θεωρίας ἐχόμενα τὰ κατὰ τὸν τόπον οὐ νῦν ἀναπτύσσειν καιρός.

CAPUT III.

Prima autem revelatio facta traditur Abrahamo cum ei dixit Dominus : « Egredere de terra tua et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstrabo tibi; faciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus : et benedicam benedictibus tibi ⁹, » et cætera. Secunda, cum visus est ei Dominus, dixitque ei : « Semini tuo dabo terram hanc ¹⁰. » Tertia, cum « Abrahamo dixit Dominus, postquam divisus est ab eo Lot ¹¹, » quæ referuntur. Quarta, in qua dicitur : « His itaque transactis, factus est sermo Domini ad Abrahamum, per visionem dicens : Noli timere, Abraham, ego protector tuus sum ¹²; » et post alia : « Ego Dominus, qui eduxi te de terra Chaldæorum ¹³. » Quinta, cum visus est Dominus Abrahamo et dixit ei : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me ¹⁴, » et cætera. Sexta, in qua rursus « Apparuit ei Dominus in convalle Mambre sidenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei : cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum : quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, et adoravit in terram, et dixit : Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum, sed afferatur pauxillum aquæ, et lavent pedes vestros ¹⁵. » Dein paulo post addit : « Cum autem surrexissent inde, direxerunt oculos contra Sodomam : et Abraham simul gradiebatur, deducens eos. Dixitque Dominus : Num celare potero Abraham quæ gesturus sum? Cum futurus sit in gentem magnam ac robustissimam, et benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ. Sciebam enim quod præcepturus sit filiis suis et domui suæ post se, ut custodiant vias Domini, et faciant iudicium et justitiam : ut adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum. Dixit autem Dominus : Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est ¹⁶. » Et paulo post : « Convertenturque se inde tres viri, et abierunt Sodomam. Abrahami vero adhuc stabat coram Domino. Et appropinquans ait : Numquid perdes justum cum im-

ληπτει προσηγορίας, τοῦτο δὲ, ὅτι ἐτέρως παρ' αὐτὸν ὑποθετικῶσιν ἐμφαίνει πεποιθῆσθαι τοὺς λόγους. Πάλιν δ' αὖ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀνοικειος ἢ διάνοια · οὐ γὰρ δὴ αὐτῷ πρόποι ἂν λέγειν τὸ, « Δεῦτε, καὶ καταβάντες συγγέωμεν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, » καὶ τὸ, « Κατέβη Κύριος ἰδεῖν τὴν πόλιν, » ἐξ ὁμοιωσῶσιν ἂν ἀρμόττοι περὶ τῆς ἀβεντείας λέγεσθαι. Λσιπέται δὴ νοεῖν τὸν θεῖον Λόγον καὶ διὰ τῶν περικειμένων ἀηλοῦσθαι. Οὗτος δὲ τὴν τῶν ἀπάντων πρόνοιάν τε καὶ οἰκονομίαν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἐπιτετραμμένος οὐ πώποτε διέλειπεν τοτὲ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τοτὲ δὲ δι' ὑπηρετῶν ἀγγέλων τῷ πατρικῷ βουλήματι τὴν

συντείνοντα ἐπὶ τῇ τῶν ὄλων ὠφέλειᾳ τε καὶ σωτηρίᾳ διακονούμενος. Μυστικῆς δὲ καὶ ἀποβρήτου θεωρίας ἐχόμενα τὰ κατὰ τὸν τόπον οὐ νῦν ἀναπτύσσειν καιρός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πρῶτος ἀναγέγραπται γενόμενος χρηματισμὸς τῷ Ἀβραάμ ὅτε εἶπεν αὐτῷ Κύριος · « Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου εἰς τὴν γῆν ἣν ἂν σοι δεῖξω · καὶ ποιήσω σέ εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομα σου, καὶ ἔση εὐλογητός · καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς (f. 4) σε, » καὶ τὰ τοῦτοις ἔξης. Δεύτερος, ὅτε ὤφθη αὐτῷ Κύριος καὶ εἶπεν αὐτῷ · « Τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ τρίτος, ὅτε ὁ Κύριος εἶπεν τῷ Ἀβραάμ μετὰ τὸ διαχωρισθῆναι τὸν Λὼτ ἀπ' αὐτοῦ · « τὰ ἀναγεγραμμένα. Τέταρτος, ἐν ᾧ εἶρηται, « Μετὰ δὲ τὰ βήματα ταῦτα ἐγενήθη ῥῆμα Κυρίου πρὸς Ἀβραάμ ἐν ὄραματι τῆς νυκτὸς λέγων. Μὴ φοβοῦ, Ἀβραάμ, ἐγὼ ὑπερασπίζω σου, » καὶ μεθ' ἑτερα · « Ἐγὼ Κύριος ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ χώρας Χαλδαίων. » Πέμπτος, ὅτε ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραάμ καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός σου · εὐαρέσκει ἐνώπιον ἐμοῦ, » καὶ τὰ λοιπά. Ἑκτος, ἐν ᾧ πάλιν « Ὄφθη αὐτῷ Κύριος πρὸς τῇ ὄρῳ τῇ Μαμβρῇ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημερίας · ἀνεβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ εἶδεν, καὶ ἰδὼν τρεῖς ἄνδρες εἰστέθεισαν ἐπάνω αὐτοῦ · καὶ ἰδὼν προσέδραμον εἰς συνάντησιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ · καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ εἶπεν Κύριε, εἰ εὖρον χάριν ἐναντίον σου, μὴ παρέλθῃς τὴν παιδᾶ σου, ληφθήτω δὴ μικρὸν ὕδωρ, καὶ νιψάτωσαν τοὺς πόδας ὑμῶν. » Εἶτα μετὰ τινα ἐπιφέρεται, « Ὅτι ἐξαναστάντες ἐκεῖθεν ἐπέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων · Ἀβραάμ δὲ συνεπορεύετο μετ' αὐτῶν συμποπέμπων αὐτοῦς · ὁ δὲ Κύριος εἶπεν · Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραάμ δὲ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολλὸν, καὶ ἐνευλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς · ἥδειν γὰρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτῶν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίαν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλάλησεν πρὸς αὐτόν. Εἶπεν δὲ Κύριος · Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόρρας πεπλήθυσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα · « Καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σόδομα · Ἀβραάμ δὲ ἦν ἐστηκώς ἐναντίον Κυρίου · καὶ ἐγγί-

⁷ Gen. xi, 7. ⁸ ibid. 5. ⁹ Gen. xii, 1-3. ¹⁰ ibid. 7. ¹¹ Gen. xiii, 14. ¹² Gen. xv, 1. ¹³ ibid. 7. ¹⁴ Gen. xvii, 1. ¹⁵ Gen. xviii, 1-4. ¹⁶ ibid. 16-20.

σας Ἀβραάμ εἶπεν, Μὴ συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἄσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· ἐν ὧσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, ἀπολέσεις αὐτούς; Οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων, ἐὰν ὧσιν ἐν αὐτῇ; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις ὡς τὸ βῆμα τοῦτο τοῦ ἀποκτείνειν δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Καὶ μεθ' ἑτερά φησιν ἡ Γραφή· « Ἀπῆλθεν δὲ Κύριος ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ. Εἰσῆλθον δὲ καὶ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σδόμα ἐσπέρας· ὡς δὲ ἐκάθητο παρὰ τὴν πόλιν Σδόμων. »

Ἐπιστῆσαι ἄξιον πότερον ἄγγελος ὁ τυχὼν κατὰ τοὺς τόπους δηλοῦται ὁ τοῦ χρηματισμοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ πεποιημένος, ἢ αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων Θεός, ἢ ἐρίτος τις παρὰ τούτους ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μετὰ ἐδὴ ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων Κύριον καὶ Θεὸν ἀποκαλεῖν ἔθος τῇ ἰερᾷ Γραφῇ· ἐτι τε ζητῆσαι, τίς ἦν ὁ τῶν τριῶν τῶν ἐφθέντων τῷ Ἀβραάμ ἀνδρῶν, πρὸς ὃν αὐτὸς τε εἶπεν, « Κύριε, εἰ εὔρον χάριν ἐναντίον σου »· καὶ πάλιν, « Μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν »· περὶ οὗ καὶ ἡ θεία Γραφή οὐ μόνον πρῶτον, ἀλλὰ καὶ δευτέρον καὶ τρίτον ἱστορικῶς φησιν, « Ὄψθη δὲ αὐτῷ Κύριος, » ἐπὶ τῇ (f. 5)· Κύριος· προστηγορίζ τοῦ ἀνεκφωνήτου ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τεταγμένου ὀνόματος, ὅπερ οὐδεπώποτε ἐπὶ ἀγγελικῆς δυνάμεως παρείληπται. Ὅτε γούν ὁ ὡς τεῖς εἰς Σδόμα ἐλθοῦσιν ἀγγέλοις ἀναγγέλλονται λέγων, « Δέομαι, Κύριε, ἐπειθὲ εὔρον ὁ παῖς σου ἔλεος ἐνώπιόν σου, » καίτοι μὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τὸ, « Κύριε, » ἀλλ' οὐ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπὶ τοῦ ἀρρήτου ὀνόματος τοῦ Θεοῦ παραλαμβανόμενων, δι' ἑτέρων δὲ συλλαβῶν δι' ὧν καὶ ὁ παρ' ἀνθρώποις ὀνομαζόμενος κύριος τῶν πρὸς τι τυγχάνων, ὃν οἰκέτου κύριος, παρ' Ἑβραίοις ἐγγέγραπται· ἀλλ' οὐδὲν γε τούτοις ἔχον παραπλήσιον τὸ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ αὐθεντίας διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων παραλαμβανόμενον ἐν ταῖς ἀναγεγραμμέναις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ ἑπτασίαις ἐμπερόμενον σαφῶς παρίστησιν, μηδὲ ἄγγελον, μηδὲ ὄλιγῳ τούτῳ ἐπαναθεοχουῖαν τινα θεῖαν δύναμιν αὐτῷ κεχρηματικῆναι, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεὸν, οὗ τὴν ἄρρητον ἐκφώνησιν, αὐτὴν δὴ ταύτην κατὰ τοὺς τόπους διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐμπερομένην, μόνος ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ τοῦ μετώπου περιέκτιστο φέρων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ πετάλου τὸ λεγόμενον « Ἐκτύπωμα σφραγίδος, ἀγιάσμα[τος] Κυρίου. » Καὶ οἷ γε οὐκ ἀδιάφορον ἔστι τῇ θεῖᾳ Γραφῇ ἐπ' ἀγγέλων χρησθαι τῇ ταιαύτῃ προσηγορίᾳ, πρὸς τὸν ἐκ τοῦ σφόδρα παρατετηρημένως ποτὲ μὲν αὐτὸν τὸν Θεὸν ἢ τὸν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον ὠφθαί τε καὶ κεχρημέναι τοῖς δικαίοις ἱστορεῖν, ποτὲ δὲ ἀγγέλους ἀναγρᾶφειν τοῖς ἔωραμένοις. Σαφῶς οὖν ὁ τῇ Ἄγαρ ἀλωμένην ἐπιφανεῖς ἄγγελος ἦν· καὶ γὰρ ἐχρῆν ἐκεῖνη μὲν, ἅτε πλείστον ὅσον ἀπολειπομένη τοῦ Ἀβραάμ, καὶ οὐδὲν τι πλέον ἀγγελικῆς ὀπτασίας θεωρεῖν δυνάμενη, κατὰ τὸν τὴν ὀπτα-

pio? Sitve justus ut impius? Si fuerint quinquaginta justi in civitate, peribunt simul? Nonne parces loco illi propter quinquaginta justos, si fuerint in eo? Absit a te ut rem hanc facias, et occidas justum cum impio, fiatque justus sicut impius; non est hoc tuum, qui judicas omnem terram; nequaquam facies judicium hoc ¹⁷. » Et post pauca dicit Scriptura: « Abiit autem Dominus, postquam cessavit loqui ad Abraham ¹⁸; veneruntque duo angeli in Sodomam vespere, et sedente Lot in foribus civitatis ¹⁹. »

Scire est operæ pretium, utrum sit angelus qui his in Scripturæ locis Abrahamo apparuisse ostenditur, an ipse omnium Deus, vel tertius aliquis, Dei scilicet Verbum, quem post altissimum Patrem, et Deum omnium Dominum, et Deum vocare in sacra Scriptura solent; necnon inquirere quis exvetrium virorum, qui Abrahamo visi sunt, ad quem ille dixerit: « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis ²⁰; » et rursus: « Non est hoc tuum: qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc ²¹. » De quo et divina Scriptura non tantum semel, sed rursus et tertio reapse dixit: « Visus autem ei Dominus ²², » ubi « Dominus » ineffabili appellatione in Hebraico textu designatur, quæ scilicet nusquam de angelica potestate usurpatur. Cum igitur Lot venientibus in Sodomam angelis dixisse fertur: « Quæso, Domine mi, quia invenit servus tuus gratiam coram te ²³, » invenitur in Hebraico textu, « Domine, » sed non quatuor litteris designatus quæ apud Hebræos ineffabile Dei nomen exprimit, sed alia denominatione, quæ videtur apud Hebræos de alicujus inter homines domino, veluti de servi domino, usurpatur. Nihil vero tale invenias in denominatione quæ ad Dei auctoritatem spectat, in tetragrammato scilicet, quod in relatis Dei ad Abrahamum apparitionibus usurpatur. Hoc itaque nec angelus, nec angelo paulo superior aliqua divina potestas designatur, sed Deus ipse, cujus ineffabile nomen, utpote distincte quatuor litteris exaratum, solus summus pontifex, fronte gestabat in lamina aurea quæ appellabatur: « Cælatum sigillum, sanctum Domino ²⁴. » Manifestum est autem divinam Scripturam non indiscriminatim hanc angelis attribuisse denominationem, præsertim cum accuratissime nunc ipsum Deum, vel tetragrammato denominatum Dominum apparuisse et cum justis conversatum fuisse meminerit, nunc vero angelos visos fuisse. Manifeste igitur angelus erat, qui Agar erranti visus. Decet enim huic quidem, prout ab Abrahamo penitus derelictæ, nec quidpiam angelica visione majus intueri valenti, obviam fieri per præsentem angelum visionem, dum Abrahamo clarior, Dei scilicet ipsius, manifestatio fieret. Quippe cætera ipsa ad eum Dei verba parum congrua essent, si quis ea ad

¹⁷ Gen. xviii, 22-25. ¹⁸ ibid. 33. ¹⁹ Gen. xix, 1, 18, 19. ²⁰ Exod. xxviii, 36.

²⁰ Gen. xviii, 5. ²¹ ibid. 25. ²² ibid. 1. ²³ Gen. xix.

angelos referre conaretur; unius enim Dei erat hæc dicere, scilicet : « Faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi²⁸, » et sequentia; hæcque præsertim : « Ego Dominus qui eduxi te e terra Chaldæorum²⁹; » et illa : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me³⁰; » et reliqua. Nullus enim tam rudis ingenii esset, qui hæc ab angelo dicta existimet. Cum igitur Abrahamo sub arbore sedenti tres viri apparuerunt, uni tantummodo eorum dixit : « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis³¹. » Et cæterorum nullus cum Abrahamo collocutus inducitur, siquidem non decebat, famulos appellare dominos, sed ille solus Dominus vocatur, qui etiam dicit : « Num celare potero Abrahamum filium meum³², » et cætera. Deinde viri Dominum comitantes, prout angeli (scilicet missi), abeuntes, soli venerunt in urbem Sodomam, et Dominus non jam cum iis præsens erat. (Quo enim modo fieri potuisset mansuetum misericordemque Deum apud impios commorari?) Hic vero in conversatione ac colloquio religiosi justique viri permanens, ejusque consuetudine gaudet, ac benigne ejus humanissimam supplicationem accipit, in qua cum « Qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc³³, » Abrahamus diceret, evidentissime ostendit seipsum pulchre nosse quod nec angelo, nec alicui subjectæ divinæ potestati, sed ipsi Deo loquebatur. Cæterum brevi sequens rerum narratio perspicue angelos in Sodomam proficiscentes demonstrat, subjiciens :

« Venerunt duo angeli in Sodomam vespere³⁴. » Deinde neque Dominum, neque Deum Lot visum aut locutum fuisse, sed angelos scribit. Ex his igitur omnibus apertum est Dominum esse ac Deum, non vero quemquam angelorum, quem Abrahamo visum fuisse Scriptura testatur.

Κύριον οὐτε Θεὸν ὀφθῆναι τῷ Λὼτ, ἢ καὶ λελαληκέναι, ἀλλὰ τοὺς ἀγγέλους ἀναγράφει· ὡς· ἐκ παντὸς πρόδηλον, ὅτι Κύριος ἦν καὶ Θεός, ἀλλ' οὐ τις ἀγγέλων, ὁ τῷ Ἀβραάμ ὤφθαι πρὸς τῆς Γραφῆς μαρτυρούμενος.

Omnes igitur Veteris cum Novo Testamento concordiam discutere volentes, hoc pro lucro habent, dum demonstrare existimant alium esse Christi Patrem, quem invisibilem³⁵ evangelistæ prædicant, alium Mosis et prophetarum Deum, diverse visum, nunc Abrahamo, nunc Isaaco (cui et eadem ferme quæ Abrahamo prædixit), similiter et Jacobo, necnon Isaia dicenti : « Vidi Dominum Sabaoth³⁶, » cæterisque prophetis; nos vero, (cum et in ipsis veteribus Dei prophetis inducitur aliquod divinum oraculum e persona Dei dicens : « Ego enim Dominus et non mutor³⁷; » et : « Nunquid non cælum et terram ego impleo, dicit Dominus³⁸? » Mosis etiam dicit : « Non enim videbit me homo et vivet³⁹; ») ad prædictos homines, simul et ad Judæos, nondum secundam præter incretam naturam præexistere divinitatem Filii comprehendentes, hæc ambigua examinabimus, qua scilicet ratione

αἰὼν γενέσθαι διὰ τῆς τοῦ ἀγγέλου παρουσίας, τῷ δὲ Ἀβραάμ διὰ τῆς μείζονος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας. Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ αὐτοῦ τῶν πρὸς αὐτὸν τοῦ Θεοῦ λόγων οὐκ ἂν μὲν ἀρμόσειεν, εἰ ἐπὶ ἀγγέλου τις αὐτοὺς ἀνάγειν πειρῶτο, μόνῃ δὲ Θεῷ πρόπει ἂν αὐτοὺς λέγειν, οἷον τὸ, « Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλογήσω σε, » καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια· μάλιστα δὲ τὸ, « Ἐγὼ Κύριος ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ χώρας Χαλδαίων· » καὶ τὸ, « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, εὐσπέρσται ἐναντίον ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ οὐδεὶς οὕτω γένοιτ' ἂν ποτ' ἠλίθιος ὡς ἀγγελοῦ αὐτὰ ὑπονοεῖν εἰρηκέναι. Καὶ ὅτε γοῦν πρὸς τῇ δρυὶ καθιζομένῃ τῷ Ἀβραάμ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν, πρόσεισι μὲν αὐτοῖς ὁ Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐ τοῖς τρισίν, ἐν δὲ μόνον τῷ, « Κύριε, εἰ εὐρον χάριν ἐναντίον σου. »

Καὶ τῶν μὲν ἄλλων οὐδ' εἰς τῷ Ἀβραάμ εἰσάγεται ὁμιλῶν· ἐπεὶ μὴδὲ ἦρει λόγος τοὺς οἰκίας ἐπὶ τοῦ Κυρίου φθέγγεσθαι, μόνος δὲ ὁ Κύριος χρηματίζει, ὅς καὶ φησιν, « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τὸ παιδός μου, » καὶ τὰ λοιπά. Εἶτα οἱ μὲν ἄνα (3 μὲ) τῷ Κυρίῳ ἄνδρες, δῆλον δ' ὅτι οἱ ἄγγελοι, ἀποστρέψαντες, μόνον κατήλθον εἰς Σόδομα, τοῦ Κυρίου μὴ συμπαρρόντος αὐτοῖς· (πῶς γὰρ καὶ οἷον τε ἦν τὴν εὐμενῆ καὶ Πλω Θεὸν τοῖς ἀσεβέσις ἐνεπιδημεῖν;) ὁ δὲ ἐπιμένων τῇ πρὸς τὸν θεοφιλῆ καὶ δίκαιον συνοσίᾳ τε καὶ διατριβῇ, χαίρει μὲν αὐτοῦ τῇ ὁμιλίᾳ, ὑπερασπίζεται δὲ καὶ τὴν φιλανθρωποτάτην εὐχὴν. (f. 6) ἐν ἧ καὶ τὸ « Μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, » εἰρηκῶς ὁ Ἀβραάμ ἐναργέστατα παρίστησιν ἑαυτὸν εὐ καὶ ἀκριβῶς εἰδέναι, ὅτι μὴ ἀγγέλω, μῶδ' ὑποθεθηκυῖα θεῖζ δυνάμει, ἀλλ' αὐτῷ Θεῷ διαλέγοιτο. Εἶθ' ἐξῆς ἀκριβῶς τὰ πράγματα διαιρῶν ὁ λόγος τοὺς ἐπὶ Σόδομα ἀνελθόντας σαφῶς ἀγγέλους προσαγορεύει, ἐπιλέγων, ὅτι δὴ « ἦλθον οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα ἐσπέρας· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς οὕτως

Πάντες μὲν οὖν οἱ διακόπτειν θέλοντες τὴν τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην σύμπνοιαν, ὡς περ ἐρμαίῃ τοῖς τοῖς ἐπιβαίνοντες σαφῶς ἐκ τούτων παριστάναι δοκοῦσιν ἕτερον ὑπάρχειν τὴν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, ὃν καὶ ἀόρατον ὑπὸ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς ὁμολογεῖσθαι, παρὰ τὸν Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν Θεὸν διαφόρως ὀφθέντα, τότε μὲν τῷ Ἀβραάμ, τότε δὲ τῷ Ἰσαάκ (ᾧ καὶ αὐτῷ χρηματίζων τὰ παραπλήσια τοῖς ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ προθεσπίζει), ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ, τάχα δὲ καὶ Ἡσαΐα φησάντι, « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ, » καὶ τοῖς λοιποῖς προφήταις παραπλησίως· ἡμεῖς δὲ (ἐπεὶ καὶ ἐν αὐταῖς τοῖς πάλαι τοῦ Θεοῦ προφήταις ἐμφέρεται τι θεῖον λόγιον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ φάσκον· « Διότι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι. » Καί· « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος; » καὶ τῷ Μωϋσεὶ δὲ χρηματίζων φησὶν· « Οὐδεὶς ἐφέτα μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται. ») ὡς πρὸς τοὺς προαι-

²⁸ Gen. xii, 2. ²⁹ Gen. xv, 7. ³⁰ Gen. xvii, 1. ³¹ Gen. xix, 1. ³² Joan. i, 18; vi, 46. ³³ Isa. vi, 5. xxxii, 20.

³⁴ Gen. xviii, 3. ³⁵ ibid. 17. ³⁶ ibid. 25. ³⁷ Gen. ³⁸ Malach. iii, 6. ³⁹ Jer. xxiii, 24. ⁴⁰ Exod.

ρημένους ἑμοῦ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἔτι τε τοὺς μὴ Ἀ
 προσειμένους δευτέραν μετὰ τὴν ἀγένητον φύσιν προῦπ-
 ἄρχειν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα ἐπαπορήσομεν, πῶς
 ὁ καὶ (κατὰ) ταύτας τὰς προφητείας ἀναλλοίωτος,
 καὶ ἄτρεπτος, καὶ πάλιν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν λέ-
 γων πληροῦν μόνος Θεός, σαφῶς τε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν
 νόμον σχεδὸν ἀόρατος εἶναι δηλούμενος, κατὰ τὸ «Ὁυ-
 δεῖς ὄψεται μου τὸ πρόσωπον καὶ ζήσεται,» ἀλλοιού-
 μενος πάλιν, καὶ ὡς περιτρέπων τὴν αὐτὸς ἑαυτοῦ
 οὐσίαν εἰς (ἐν) μικροῖς τισι μορίοις τῆς γῆς χωρητὸς
 ἐγίγνετο, καὶ ἑωρᾶτο τοτὲ μὲν τῷ Ἀβραάμ, τοτὲ δὲ
 τοῖς ἄλλοις προφήταις; Ταυτὶ γὰρ εἰ ἐπὶ τὸν τῶν
 ὄλων ἀναφέροιο Θεὸν, οὐ μόνον τῇ εὐαγγελικῇ φωνῇ
 δόξα ἂν διαφωνεῖν, ἀλλὰ καὶ ταῖς προφητικαῖς, ἀχώ-
 ρητον καὶ ἀναλλοίωτον αὐτὸν καὶ ἀόρατον ἀνθρώποις
 ἀποφνημαμένας: εἰ μὴ ἄρα μὴδὲ ὠφθαί τις εἴποι αὐ-
 τὸν τὸν Θεὸν τοῖς ἀναγεγραμμένοις, φαντασιώσασαι δὲ
 αὐτοὺς αὐτὸ μόνον, ὡς δοκεῖν μὲν ὄρᾶν καὶ ἀκούειν,
 οὐ μὴν καὶ ἀληθῶς τι τῶν νομιζομένων φτίνεσθαι θεω-
 ρεῖν, οὐδὲ μὴν ἀκούειν κατ' ἀλήθειαν, ἀπατωμένους
 δὲ καὶ ἐν τούτοις νομίζειν, καὶ δοκεῖν ἀκούειν, ὅπερ
 ἀνοικεῖόν τε καὶ ἀλλότριον ὑπάρχει τῆς (f. 7) ἀψευδοῦς
 καὶ ἀπλανοῦς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ φύσεως. Ἐτι δὲ καὶ
 ἀσύστατον ἂν δείκνυται ἐκ τοῦ λέγειν ἱστορεῖσθαι αὐ-
 τὸν τὸν Θεὸν περὶ τοῦ Ἀβραάμ τὸ «Ἦδειν γὰρ ὅτι
 συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν
 καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ
 κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλά-
 λησε πρὸς αὐτόν.» Ἀναμφιλέκτως γοῦν ταῦτα ὡς
 περὶ ἑτέρου Κυρίου αὐτὸς ὁ Κύριος διαλέγεται. πῶς
 οὖν ἐστὶ οἶόν τε τὸν τῶν ὄλων ὑπονοεῖν Θεὸν ταῦτα
 εἰρηχέναι; Περὶ τοῦ γὰρ ἑτέρου παρ' αὐτὸν Κυρίου
 δύναται λέγεσθαι τὰ ἐγκείμενα; Ἀλλὰ γὰρ σαφῆ ἐκ
 τούτων ὅτι μὴδὲ τῷ τῶν ὄλων Θεῷ προσήκειν εἶοικε
 τὰ δηλούμενα· δέδεικται δὲ ὅτι μὴδὲ τῇ τῶν ἀγγέλων
 φύσει· οἷδε γοῦν, ὡς ἔφη, ὁ λόγος ἐπαληθεύειν ἐπὶ
 τῇ τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείᾳ, σαφῶς ἐπισημαινόμενος
 τὰς δι' αὐτῶν ὀπτασίας. Εἰ δὲ οὖν μὴτ' ἀγγελικῆ φύ-
 σει μὴτε τῇ ἀνωτάτῳ καὶ ἀγενήτῳ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ
 ταῦτα εἶοικεν ἀρμόττειν, λείποιτ' ἂν τούτων μία μόνη
 λύσις, εἰ τὸ μὲν ἀναλλοίωτον καὶ ἄτρεπτον καὶ ἀόρα-
 τον ἐπὶ τὴν ἀγένητον δεσφουλάττοιμεν οὐσίαν, τοὺς δ'
 ἀναγεγραμμένους ὡς ἐκ Θεοῦ χρηματισμοὺς ἐπὶ τὸν
 τοῦ Θεοῦ Λόγον μεταλαμβάνοιμεν, ἂν διαφόρως καὶ
 πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων
 σωτηρίας ὀφθῆναι τε καὶ τὰς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς
 ἐμπερομένας οἰκονομίας ἐκτελέσαι πεπιστευκαίμεν·
 ἐπὶ μόνου δὲ τούτου μετὰ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν καὶ τὴν
 τετραγράμμον προσηγορίαν κειμένην εὐρομεν, ἅτε
 Μονογενεὶ καὶ κληρονόμῳ τοῦ Πατρὸς ἀρμοστουσίας
 καὶ ταύτης τῆς θεϊκῆς ἐπινοίας. Εὐ γοῦν εἰδὼς ὁ
 Ἀβραάμ, ἅτε σφοδρῶν ὦν καὶ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ προ-
 φήτης εἶναι μαρτυρούμενος, ὡς ὅτι πᾶσαν τὴν κρί-
 σιν ἔδωκεν τῷ Υἱῷ, προσκυνεῖ τε αὐτὸν, καὶ μόνον
 παρὰ τοὺς ἄλλους φησὶν τὸ «Μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶ-
 σαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν.» Ὅπερ ἀγγέλω τὸν
 θεῖον Λόγον ὑποδεηκῶς λέγεσθαι νομίζειν ἀνοικεῖόν

A qui secundum illas prophetias immutabilis et in-
 flexibilis, quique rursus cœlum et terram dicitur
 implere solus Deus, manifeste quidem et secundum
 legem cominus invisibilis demonstratur, his verbis :
 Nemo faciem meam videbit et vivet, nunc vero
 mutatus et quasi ipse suam invertens substan-
 tiam, in quibusdam parvis terræ particulis con-
 tineri poterat, fueratque visus nunc Abrahamo,
 nunc aliis prophetis? Quæ quidem si quis ad uni-
 versorum Deum referat, non tantum Evangelii ver-
 bis videatur dissonare, sed et prophetarum, im-
 mensum hunc, et immutabilem, nec hominibus
 conspicuum prædicantium. Si vero non visum
 fuisse quis dicat ipsum Deum iis qui referuntur,
 eosque tantummodo existimasse se videre et
 B audire, dum reipsa nihil eorum quæ videre pu-
 tabant, vere aspicerent, nihil vere audirent, fal-
 sa opinione deceptos, dum audire viderentur,
 quid abhorrentius magisque alienum ab omnium
 Dei natura, mendacii ac erroris admodum immuni?
 Hoc etiam eo absurdum demonstratur, quod legi-
 mus de Abrahamo Deum ipsum dicere: « Sciebam
 enim quod præcepturus sit filiis suis et domui suæ
 post se ut custodiant viam Domini et faciant ju-
 dicium et justitiam; ut adducat Dominus propter
 Abraham omnia quæ locutus est ad eum³⁷. » Pro-
 cul dubio hæc quasi de alio Domino ipse Domi-
 nus eloquitur. Quomodo igitur existimari potest
 omnium Deum hæc dixisse? De quo enim alio
 præter eum Domino præcitata verba dicta fuisse
 C possunt? Verum manifeste patet ex iis verba hæc
 omnium Deum non decere. Demonstratum est
 autem non angelorum naturæ convenire. Aperte
 enim, ut dixi, de angelorum manifestatione narra-
 tio eloquitur, eorum apparitionibus dilucide de-
 scriptis. Si igitur neque angelorum, neque altis-
 simi et increati omnium Dei naturæ hæc videntur
 consentanea, una eorum superest solutio, si qui-
 dem immutabilitatem, et inflexibilitatem, et in-
 visibilitatem increatæ reservemus substantiæ,
 relatas vero Dei manifestationes Dei Verbo tribua-
 mus, quod interdum et ante incarnationem pro
 hominum salute visum esse, descriptaque in sa-
 cris Scripturis munia exsecutum credidimus. De
 D hoc enim solo post omnium Deum tetragramma-
 tor denominationem invenimus, ut Unigenito et
 hæredi Patris maxime consentaneam. Optime igitur
 noverat Abrahamus quæ sapiens, et propheta
 de eodem Deo testatus est, omne scilicet quod
 judicium dedit Filio suo³⁸, adorat eum et soli
 præter alios dicit: « Qui judicas omnem terram,
 nequaquam facies judicium hoc³⁹; » quod quidem
 ad angelum divino Verbo subjectum dictum esse
 opinari minime justum aut verisimile; unius enim
 divini Verbi maxime proprium erat, inter alia,
 hæc dicere: « Num celare potero Abraham filium
 meum quæ gesturus sum⁴⁰? » atque illud: « Scio

³⁷ Gen. xviii, 19. ³⁸ Joan. v, 22. ³⁹ Gen. xviii, 25. ⁴⁰ ibid. 17.

enim quod præceptor sit filiis suis, et domui suæ post se, ut custodiant viam Domini, et faciant iudicium et justitiam: ut adducat Dominus propter Abraham quæ locutus est ad eum⁴¹. » Quippe ipsum hæc decebat dicere, docentem quod omnia ab hominibus religiose facta ad solam in Deum Patremque omnium referre justum erat pietatem, per quem in terra commorantem quidquid boni piis in utilitatem atque salutem procedit. Hæc autem divinum loquitur Verbum velut de alio Domino, ipsius scilicet Patre edocens. Quem et suimet Dominum simul et Deum discipulis suis confitetur, dicens: « Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum⁴². » Plena est autem lex, omnisque Scriptura hujusce Domini « characteris, » scilicet, divini Verbi, quasi de alio Domino loquentis, qui Pater ejus manifeste est. Quæ quidem cum multa et profundissima sint meditatione digna, ad præsens propositum satis esse opinor.

(f. 8) δῆλον δ' ὅτι τοῦ Πατρὸς. Πολλῆς δὲ καὶ βαθυτάτης ταῦτα πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν.

CAPUT IV.

« Et fugit Agar a facie ejus⁴³, » Sarai scilicet, ut manifestum est, « cumque invenisset eam angelus Domini juxta fontem aquæ⁴⁴. » Secundum legimus in iis quæ sequuntur: « Dixit ad illam angelus Domini⁴⁵; » et tertium: « Dixit ei angelus Domini: Multiplicans multiplicabo semen tuum, et non numerabitur præ multitudine⁴⁶. » Et rursum: « Dixit ei angelus Domini: Ecce concepisti et paries filium: vocabisque nomen ejus Ismael, eo quod audierit Dominus afflictionem tuam⁴⁷. » Et sermone absoluto dicitur: « Vocavit autem nomen Domini, qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidisti me⁴⁸. » Etiamsi nec in sanctæ narrationis initio Dominus nominatus fuisset Agar visus erranti, « vocavit autem nomen Domini qui loquebatur ad eam, » si quis contendere velit ab Agar angelum falso quasi Deum habitum esse; nunc autem testatur Scriptura Dominum esse, qui per prædictum angelum visus erat, per quem ut Dominus et Deus, ut ipsum decebat, dixit: « Multiplicans multiplicabo semen tuum. » Hoc enim Dei unius esset dicere, non jam angeli. Qua quidem voce edocta Agar sibi cum Deo solo tale colloquium esse, « Tu Deus, ait, qui vidisti me. » Sed et rursum, cum fugit secum habens filium scriptum est: « Vocavitque angelus Dei Agar de caelo⁴⁹, » dixitque ei quæ referuntur, in quibus et illud: « In gentem magnam faciam eum⁵⁰; » apertum est hæc de puero dicere; quod ab angelo dictum minime credendum, Dei enim propria denuntiatio est. Cujus igitur Domini nomen vocavit Agar: « Tu Deus qui vidisti me, » cum et ibi Hebræorum tetragrammaton Scriptura referat nomen? Prædictis quippe mani-

τε καὶ ἀπιθανώτατον, μόνον δὲ τῷ θεῷ λόγῳ οἰκείω-
τατον ἀνεῖν μετὰ τῶν ἄλλων φάσκειν καὶ τό· « Μη
κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου ἀ ἐγὼ ποιῶ;
καὶ τό· « Ἦθειν γὰρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ
καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, καὶ φυλάξουσι τὰς
ὁδοὺς Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν
ἐπαγάγη Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἀ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. »
Καὶ πρέπει γε αὐτῶν ταῦτα λέγειν παιδεύοντι, ὅτι ἦν
πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων ὁσῶς δρώμενα εἰς μόνην τὴν
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων ἀναφέρειν θέμις εὐσε-
βειαν, παρ' οὗ ἐπὶ γῆς ὄντος τῶν ἀγαθῶν τὰ πάντα
τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ὠφέλειάν τε καὶ σωτηρίαν χορηγεῖ-
ται· ταῦτα δὲ ὁ θεὸς φησι λόγος ὡς περὶ ἐτέρου Κυ-
ρίου τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς διδάσκων· καὶ γὰρ καὶ ἑαυ-
τοῦ Κυρίου τε καὶ Θεοῦ αὐτὸν ὁμολογεῖ πρὸς τοὺς
ἰδίους μαθητὰς, « Ἀνέρχομαι, φάσκων, πρὸς τὸν Πα-
τέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν
ὑμῶν. » Πεπληρωται δ' ὁ τε νόμος καὶ πᾶσα Γραφή
τοῦ τοιοῦδε χαρακτῆρος τοῦ Κυρίου, τοῦτ' ἔστιν τῷ
θεῷ λόγῳ, ὡς περὶ ἐτέρου Κυρίου διαλεγόμενον.
Ἐσομένων θεωρίας τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἰκανὰ καί

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ ἀπέδρα Ἄγαρ ἀπὸ προσώπου αὐτῆς, » δῆλον
ὅτι τῆς Σάρρας· « εὗρε δὲ αὐτὴν ἄγγελος Κυρίου ἐπὶ
τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς δεύτερον
εἴρηται· « Εἶπεν δὲ αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· » καὶ
τρίτον δέ· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· Ἰηθύνων
πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, καὶ οὐκ ἀριθμηθήσεται ἀπὸ
τοῦ πλήθους· » καὶ αὐθις· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυ-
ρίου· Ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἔξεις, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ κα-
λέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰσμαήλ· ὅτι ἐπήκουσε Κύριος
τῆ ταπεινώσει σου· » καὶ μετὰ πάντας τοὺς λόγους
εἴρηται· « Καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦν-
τος πρὸς αὐτήν· Σὺ θεὸς ὁ ἐπιδῶν με. » Εἰ μὴ καὶ
ἀπὸ προσώπου τῆς ἱερᾶς Γραφῆς Κύριος ὠνόμαστο
τῇ Ἄγαρ ἐπιφανεὶς ἀλωμένη ἐν τῷ· « Καὶ ἐκάλεσεν
τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτήν, » καὶ ὑπὲρ
ἐλαθέ τις τὴν Ἄγαρ θεὸν ἐσφαλμένως ὑπειληφέναι τὸν
ἄγγελον· νοὶ δὲ ἡ Γραφή μαρτυρεῖ, ὅτι Κύριος ἦν ὁ
διὰ τοῦ πρωνομασμένου χρηματίζων ἀγγέλου, δι' οὗ
ἄτε Κύριος καὶ Θεὸς ὢν πρεπόντως ἑαυτῷ ἔλεγε τό·
« Πληθυνῶν πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου· » τοῦτο γὰρ
θεῷ μόνῳ ἀρμόζει ἂν λέγειν, οὐκέτι δὲ καὶ ἀγγέλῳ·
τούτω δ' αὐτῷ τῷ ῥήματι καὶ τὴν Ἄγαρ εἰκόσ ἐπιστή-
σασαν, συνείσαν τε ὅτι μόνου Θεοῦ γένοιτ' ἀνήτοιότη
φωνῆ, εἰρηκέναι· « Ὅτι· σὺ θεὸς ὁ ἐπιδῶν με· » ἀλλὰ
καὶ δεύτερον, ὅτε ἀποδιδράτκει μεθ' ἑαυτῆς ἔχουσα
τὸν υἱόν, γέγραπται· « Ἐκάλεσεν δὲ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ
τὴν Ἄγαρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, » καὶ εἶπεν αὐτῇ τὰ ἀνα-
γεγραμμένα, ἐν οἷς ἔστιν καὶ τό· « Εἰς γὰρ ἔθνος
ποιήσω αὐτό· » δῆλον δ' ὅτι τὸ παιδίον ὅπερ οὐκέτι
τὸν ἄγγελον ἀξίόπιστον ἀν εἶν λέγειν, Θεοῦ γὰρ πάλιν
ἡ ἐπαγγελία. Τίθος οὖν Κυρίου ἐκάλεσεν ἡ Ἄγαρ
τοῦνομα· « Σὺ ὁ θεὸς ὁ ἐπιδῶν με, » καὶ ταῦτα τῆς
Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Κυρίου τὸ τετράγραμμον παρ'

⁴¹ Gen. xviii. 19. ⁴² Joan. xx. 17. ⁴³ Gen. xvi. 6. ⁴⁴ ibid. 7. ⁴⁵ ibid. 9. ⁴⁶ ibid. 10. ⁴⁷ ibid. 11. ⁴⁸ ibid. 13. ⁴⁹ Gen. xxi. 17. ⁵⁰ ibid. 18.

Ἑβραϊσῶν δὲ νόμα περιεχοῦστος; ἡ δὴλον ἐκ τῶν προ-
 αποδομένων, ὅτι δὴ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λό-
 γου, ὃς ἐπιπαρῶν, καὶ τὰ κατ' ἀνθρώπους ἐξ ἀρχῆς
 ἐφορῶν τε καὶ οἰκονομῶν, τοῖς μὲν ἐπαναβεθηκόσι καὶ
 τελείοις ἀνδράσιν, οἷος ἦν ὁ τε Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ
 καὶ Ἰακώβ, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ παρέρχεται τὰς ὀπτασίας·
 τοῖς δὲ τῆς τούτων ἀρετῆς ἀποδέουσιν, οἷος ἦν ὁ Λῶτ,
 καὶ οἱ ἐν τοῖς Κριταῖς Γεδεὼν τε καὶ Μανωὲ, καὶ ὅσοι
 τοῦτοις ἐμφέρονται παραπλήσιοι, λειτουργοῖς καὶ δια-
 κόνους τοῖς ὑπ' αὐτὸν θεοῖς ἀγγέλους χρώμενος πολυ-
 μερῶς καὶ πολυτρόπως παρέρχεται δι' αὐτῶν τὰς
 ἐπαγγελίας. Ταύτη γοῦν καὶ τῇ Ἀγαρ, ἅτε μὴ οἶα
 τε οὖση πω τὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου χωρεῖν ὀπτα-
 σίαν, διὰ τοῦ ἀγγέλου τὰ ἀναγεγραμμένα θεσπίζει·
 εἰ (ἔτι) δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ δι' ἀγγέλων ἐπιφαίνεται·
 ἀλλ' ὅρα ὅτι καὶ τοῦτο κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἂν ἔτι εἰς-
 αγομένην τοῦτον χρηματίζει τὸν τρόπον, προκόβαντι δὲ
 καὶ εἰς τελειότητα ἐπιδόντι γυμνῆς καὶ ἀνεπικαλύ-
 πτου τῆς ἰδίας μεταδίδωσιν ὀμιλίας, οὐκέτι μὲν δι' ἄγ-
 γέλων καὶ δι' ἑρμηνέων, αὐτὸς δὲ δι' ἑαυτοῦ ὁ Κύριος
 καὶ Θεὸς Λόγος, ὁ τὰ δευτερεῖα τῆς πατρικῆς ἐπέχων
 θεότητος, τῆς ἰδίας αὐτὸν καταξιών ὀπτασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε' (f. 9).

« Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Λῶτ εἰσῆλθεν εἰς
 Σηγὼρ. Καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα
 θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. » Οὐκ
 οἶμαι τίνα τῶν ἀπαξ πεπιστευκότων ἱερὰς καὶ θεο-
 πνεύστους ὑπάρχειν τὰς ἀγίας Γραφὰς εὐρεσιλογεῖν
 τι εἰς τοὺς τόπους, ἀντιλέγειν πειρώμενον τοῖς περὶ
 τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραδεδομένοις, ὅτι τε προῆν ὑπό-
 στασιν ἰδιαν ἔχων, καὶ ὅτι πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως
 τὰς εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας ἐτέλει· δύο γὰρ Κυ-
 ρίους ἐνταῦθα σαφῶς ἡ Γραφὴ παρίστησιν, εἴ γε ὁ Κύ-
 ριος ἔβρεξεν παρὰ Κυρίου. » Τὸ δ' ὅμοιον ἔστιν εὐρεῖν
 παρὰ τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ φησαντι· « Δύη ὁ Κύριος
 ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρῳ οἰκῷ » καὶ· « Δύη αὐτῷ εὐρεῖν
 ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκεῖνῃ τῇ ἡμέρᾳ. » Ἀλλὰ γὰρ
 ἐν τοῦτοις περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διατρυφῶν λόγους,
 τῷ μὲν ἀγενήτῳ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων τὴν κατὰ πάν-
 των καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ κυρίαν τε καὶ αὐθεντιαν
 ἀνατιθέντας, τῷ δὲ τῷ Λόγῳ τὰ δευτερεῖα μετὰ τὸν
 Πατέρα τῆς κατὰ πάντων τῶν γεγεννημένων ἀρχῆς τε
 καὶ δεσποτείας ἀπονέμοντας. Δις δὲ ἐνταῦθα ὀνομαζο-
 μένου τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ· Ἐβρεξεν Κύριος παρὰ
 Κυρίου, ὅς κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὸ τετράγραμμον
 ἐμφέρεται, ὡς σαφέστατα ἀνομολογεῖσθαι τὸ ἐπὶ δύο
 προσώπων, δῆλον δ' ὅτι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν
 ὄλων καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τὴν ἀρρήτον ταύτην πα-
 ραλαμβάνεσθαι σημειώσιν· ὡς μηκέτ' ἀμφιβόλως
 ἔχειν, εἴ που ἂν φέροιο ἡ τοιαύτη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ προσ-
 ηγορία, μὴ μόνον ἐπὶ τῆς ἀγενήτου φύσεως αὐτὴν
 παραλαμβάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς
 τὸν Θεὸν ὄντος Λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἰακώβ εὐλογίᾳ ὁ Ἰσαάκ φησι
 μετὰ τίνα καὶ ταῦτα· « Καὶ δουλεύσατάσιν σοι ἔθνη·

⁸¹ Gen. xix, 25. ⁸² II Tim. i, 16. ⁸³ ibid. 18.

A festum est hunc esse Verbum, in principio apud
 Deum, quod adveniens, resque hominum a prin-
 cipio inspiciens atque gubernans, præcellentibus
 perfectioribusque viris, quales erant Abrahamus,
 Isaacus atque Jacobus, per seipsum manifestatum
 est. Iis vero qui tantæ virtuti impares erant, sicut
 erat Lot, et in Judiciis Gedeon et Manoe, ceteris-
 que eorum similibus, ministris legisque ange-
 lis qui sibi subjecti erant usus, diversis variisque
 modis per eos mandata sua denuntiabat. Huic igitur
 Agar, cum ipsius divini Verbi visionem ferre
 nequirit, per angelum quærelata sunt significat.
 Jacobo etiam per angelos manifestatur; verum
 animadvertit quod tali modo huic visus est, adhuc
 infirmioris virtutis; cum autem profecerit et ad
 perfectionem pervenerit, nuda et aperta suimet
 conversatione dignatur eum, nec jam per angelos
 atque interpretes, sed ipse per seipsum Dominus
 et Deus Verbum, secundas in paterna divinitate
 partes habens, propriam ad eum visionem mani-
 festat.

CAPUT V.

« Sol egressus est super terram et Lot ingressus
 est Segor. Igitur Dominus pluit super Sodomam et
 Gomorrham sulphur et ignem a Domino de
 cælo ⁸¹. » Non opinor aliquem eorum, qui semel
 crediderunt sacras et divinitus inspiratas esse san-
 ctas Scripturas, verbis hæsitare his in locis, respon-
 dere quærentem iis quæ de Verbo Deo asseruntur,
 quod præexistebat substantiam propriam habens,
 et ante incarnationem rebus hominum moderandis
 præerat. Hic enim duos aperte Dominos Scriptura
 designat : « Pluit Dominus... a Domino. » Similia
 reperire est apud sanctum Apostolum dicentem :
 « Det Dominus misericordiam Onesiphori domui ⁸²; »
 et : « Det illi Dominus invenire misericordiam a Do-
 mino in illa die ⁸³. » Enimvero facile est in illis quæ
 ad Patrem, quæ ad Filium spectant, perspicue secer-
 nere verba, quæ increato Patrique omnium in omnes
 atque in ipsum Filium dominationem et auctori-
 tatem tribuunt, Verbo autem secundas post Pa-
 trem partes assignant in omnium creaturarum
 principatu atque imperio. Hic autem bis nominato
 Domino, secundum illud : « Pluit Dominus... a Do-
 mino, » bis secundum Hebraicum et tetragramma-
 ton refertur, ad personarum dualitatem evidentis-
 sime distinguendam; manifestum est autem Dei et
 omnium Patris, atque ejus Verbi discrimen hac
 ineffabili denominatione designari, ut ne cui sit am-
 biguum, si forte hæc uspiam de Deo appellatio ad-
 hibebatur, non tantum de increata natura intelli-
 gendam esse, sed etiam de Verbo quod est in prin-
 cipio apud Deum.

CAPUT VI.

In Jacobi benedictione hæc inter alia Isaacus di-
 cit : « Et serviant tibi populi et adorent te tribus :

esto dominus fratrum tuorum, et incurventur ante te filii patris tui⁸⁵. » Hæc quasi ad Jacobum dicta minime posse videntur ad eum referri, neque ad populum ex eo natum, populum circumcisionis. Qui enim populi unquam ei servierunt? Aut quæ tribus eum adoraverunt? quem adorabant? quando unquam in fratrem suum dominationem exercuit? Qui autem patris ipsius filii qui eum adoraturi dicuntur? Quippe alium quemdam præter Jacobum filium habuisse Isaacum non invenitur, nisi Esauum. Quomodo igitur pluraliter dicitur: « Incurventur ante te filii patris tui? » Hæc autem notavimus propterea quod sæpius in prophetiis per Jacobum Christus significatur, ut propriis ostendatur locis, suspicantes annon forte ista in ejus testimonium adaptari possent. Simili enim ratione per Isaacum Christum sanctus Apostolus innuit, dicens: « Abrahamo dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno: et semini tuo, qui est Christus⁸⁶. » Vide igitur si ad eundem modum et quæ hic dicuntur de Jacobo non melius Christo convenient; quæ quidem si ita habeat vir studiosus, quamque lectionem allegoriæ legibus conferre noverit. Ἐνταῦθα ὡς περὶ τοῦ Ἰακώβ εἰρημένα μᾶλλον ἀρμόζοι θῆς ἐκάστην λέξιν νόμοις ἀλληγορίας ἐξετάσας εἴσεται.

CAPUT VII.

« Mansit autem Jacob solus: et ecce vir luctabatur cum eo usque mane⁸⁷. » Dein post pauca Jacobo dicente: « Non dimittam te nisi benedixeris mihi, dixit ad eum: Quod nomen est tibi? Respondit: Jacob. At ille: Nequaquam, inquit, Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis⁸⁸! » Et post pauca: « Vocavit Jacob nomen loci illius Phanuel (visus Dei) dicens: Vidi Dominum facie ad faciem et salva facta est anima mea⁸⁹. » Quibus addit Scriptura: « Ortusque est ei statim sol, postquam transgressus est Phanuel (visus Dei)⁹⁰. » Abrahamo quidem primum somnio Dominus manifestatur, et sæpius colloquitur; ter dein ei visus refertur, non in nocte, sed per meridiem visus; in tertia enim apparitione ipso meridiano tempore ejus hospitium excipit. Jacobo autem primum quidem post solis occasum media nocte in somniis apparet, in Mesopotamiam descendenti, cum per somnum aspexit caelestem scalam, angelosque in ipsa ascendentes et descendentes, audivitque Dominum innixum scalæ sibi dicentem: « Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui⁹¹, » et reliqua, quæ sequentibus per angelum ei dicta fuisse demonstrantur; secunda manifestatio in Mesopotamia facta est, cum ei adfuit dixitque Dominus, ut tetragrammaton ostendit: « Revertere in terram patrum tuorum, et ad generationem tuam, et ero tecum⁹². » In somnis ei hæc et per angelum elocutus est. Ut et ipse docet Jaco-

καὶ προσκυνήσουσίν σοι ἄρχοντες· καὶ γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ προσκυνήσουσίν σοι υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. » Τὰ λεγόμενα ὡς πρὸς τὸν Ἰακώβ ὡς πάνυ τι φαίνεται: δύνασθαι ἐπ' αὐτὸν ἀνάγεσθαι, οὐδὲ μὴν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γενόμενον λαὸν τὸν ἐκ περιτομῆς· ποῖα γὰρ ἔθνη καὶ πότε ἐδούλευσεν αὐτῷ; ἢ τίνες ἄρχοντες αὐτῷ προσεκύνησαν; ὡς τίνα δὲ καὶ προσεκύνουν; πότε δὲ καὶ ἐκυρίευσεν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; ἢ τίνες οἱ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ υἱοὶ οἱ λεγόμενοι προσκυνήσειν αὐτῷ; Καὶ μὴν οὐχ εὐρίσκειται γὰρ ὁ Ἰσαὰκ ἑτερόν τινα παρὰ τὸν Ἰακώβ ἐσχηκώς ἢ μόνον τὸν Ἡσαῦ· πῶς οὖν πληθυντικῶς εἴρηται τὸ, « Προσκυνήσουσίν σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου; » Ταῦτα δ' ἐσημειωσάμεθα διὰ τὸ πολλάκις καὶ Ἰακώβ τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς προφητείαις χρηματίζειν, ὡς ἐν ταῖς οἰκειοῖς δειχθήσεται τόποις, ὑπονοούντες μὴ πη καὶ ταῦτα δύναται ταῖς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις ἀρμόζειν. Ὡς περὶ γοῦν καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἰσαὰκ εἰς τὸν Χριστὸν μετελήφεν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος φησας: « Τῷ δὲ Ἀβραάμ ἐδόθησαν αἱ ἐπαγγελίαι καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ· οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τῷ σπέρματι σου, ὃς ἐστὶ Χριστός· » ὅρα εἰ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ ἐν τῷ (f. 10) Χριστῷ, ἅπερ εἰ οὕτως ἔχοι ὁ φιλομα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

« Ὑπελείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος· καὶ ἐπάλαιεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῆ. » Εἶτα μετὰ βραγέα εἰπόντος τοῦ Ἰακώβ, « Οὐ μὴ σε ἀποστείλω ἐὰν μὴ με εὐλογήσῃς, » φησὶν πρὸς αὐτόν· « Τί βνομᾷ σοι; » Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰακώβ. Εἶπεν δὲ αὐτῷ· Οὐκέτι Ἰακώβ κληθήσεται τὸ βνομᾷ σου, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ βνομᾷ σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Καὶ αὖθις μετ' ὀλίγα· « Ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ βνομα τοῦ τόπου ἐκεῖνου Εἶδος Θεοῦ· εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχὴ μου. » Οἷς ἐπιφέρει φάσκουσα ἡ Γραφή, « Ἀνέτειλε δὲ αὐτῷ ἥλιος ἠνίκα παρήλαθε τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Ἀβραάμ ἀρχῆθεν ὕπαρ ὁ Κύριος χρηματίζει, καὶ πολλάκις μὲν διαλέγεται, τρίς δὲ αὐτῷ καὶ ὀφθαλμοῖς ἀναγγέλλεται, καὶ οὐκ ἐν νυκτὶ, ἀλλ' ἐν ἡμέρᾳ μέση ὀφθαλμοῖς· τὸ γοῦν τρίτον καὶ ἐν αὐτῇ μεσημβρίᾳ αὐτῷ ἐπιξενούται· τῷ δὲ Ἰακώβ πρῶτον μὲν δύναντος ἡλίου ἐν μέσῃ νυκτὶ καθ' ὕπνου φαίνεται κατ' εἰ γὰρ (κατιόντι) εἰς Μεσοποταμίαν, ὅτε ἐν τῷ ὄραματι θεωρήσας τὴν οὐρανοκλίμακα καὶ τοὺς ἀναβαίνοντας καὶ τοὺς καταβαίνοντας ἐν αὐτῇ ἀγγέλους, τὸν δὲ Κύριον ἐπεστηριγμένον ἐπ' αὐτῆς, ἀκούει λέγοντος αὐτῷ τοῦ Κυρίου, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, » καὶ τὰ λοιπὰ, ἃ καὶ ἀπὸ τῶν ἑξῆς παρίσταται δι' ἀγγέλου αὐτῷ εἰρηκῶς· καὶ δεῦτερον δὲ ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, ὅτε ἐπιστάς αὐθις ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος εἶπεν αὐτῷ· « Ἀποστρέφου εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων σου καὶ εἰς τὴν γενεάν σου, καὶ ἔσομαι μετὰ σοῦ. » Καθ' ὕπνον αὐτῷ ταῦτα καὶ δι' ἀγγέλου εἴρηκεν· ὡς δὲ αὐτὸς ὁ Ἰακώβ

⁸⁵ Gen. xxvii, 29. ⁸⁶ Galat. iii, 16. ⁸⁷ Gen. xxxii, 24. ⁸⁸ ibid. 26-28. ⁸⁹ ibid. 30. ⁹⁰ ibid. 31. ⁹¹ Gen. xxviii, 13. ⁹² Gen. xxxi, 3.

διδάσκει ἄνα (ἄμα) γοῦν τῆ θεῖα φωνῇ τὴν Λεῖαν καὶ A bus, vocatis Deo iubente Rachel et Lia, eisque in-
 τὴν Ῥαχὴλ ἀνακαλέσας, μεθ' ἕτερα τὸν γενόμενον ter alia apparitione quæ sibi evenerat relata.
 αὐτῷ χρηματισμὸν ἀνατίθεται αὐταῖς λέγων, « Καὶ « Dixitque angelus Domini, inquit, ad me in som-
 εἰπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον, Ἰακώβ, » nis, dicens : Jacob 62 ; » et cætera, in quibus ait :
 καὶ τὰ ἐξῆς, ἐν οἷς φησιν· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ « Ego sum Deus visus tibi in loco Dei, ubi unxisti
 ὀφθαλμοῖς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ· οὐ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, lapidem, et votum vovisti mihi. Nunc ergo surge et
 καὶ ἤβηξαι μοι ἐκεῖ εὐχῆν· νῦν οὖν ἀνάστηθι, καὶ ἐξ- egredere de terra hac, revertere in terram nativi-
 ελθε ἐκ τῆς γῆς ταύτης, καὶ ἀπελθε εἰς τὴν γῆν τῆς tatis tuæ 63. » Post hæc vero revertenti e Mesopo-
 γενεσέως σου. » Μετὰ δὲ ταῦτα ὑποστρέψαντι αὐτῷ tamia primo mane obviam fuerunt angeli Domini de
 ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας πρῶτον μὲν ἦδη πρῶτας οὐ- quibus et dixit : « Castra Dei sunt hæc 64. » Veri-
 σης συνήντησαν οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν καὶ simile est hos esse, quos prius super scalam vide-
 εἶπε· « Παρεμβολὴ Θεοῦ αὐτῆ· » καὶ εἰκός γε τούτους rat. Deinde oritur illi sol ex alto post supradictum
 ἐκείνους εἶναι, οὓς πρότερον ἐπὶ τῆς κλίμακος ἐωρά- locum, in quo videtur cum eo luctatus per somnum
 κει· εἶτα δὲ καὶ ἀνατέλλει αὐτῷ ὁ ἀνωτέρω δύνας qui ad eum dixit : « Nequaquam Jacob appellabitur
 ἤλιος μετὰ τὴν προεκτεθεῖσαν περικοπήν, ἐν ᾗ φα- nomen tuum, sed Israel, quoniam si contra
 νεται παλαιῶν αὐτῷ καθ' ὕπνου ὁ φῶσας πρὸς αὐτόν· B Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines
 « Οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλ' Ἰσ- prævalebis 65 ! » Post igitur visionem, statim sol
 ραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ ortus est ei. Postquam autem profecerit, perfe-
 καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Μετὰ γοῦν τὴν ὄπτα- ctusque fuerit, jam non in somnis, neque noctu,
 σίαν ἀνέτειλεν αὐτῷ ὁ ἥλιος· ἦδη δὲ προκόψαντι καὶ neque per angelum, neque sub specie humana, sed
 τελειωθέντι οὐκέτι καθ' ὕπνου, ἀλλ' οὐδὲ ἐν νυκτι, in medio die, luce in media, Deus ipse manifesta-
 οὐδὲ δι' ἄγγελου, οὐδὲ μὴν δι' ἀνθρωπίνου εἶδους, ἐν tur ei, dicens : « Surge, et ascende Bethel, et habi-
 μέσῃ δὲ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ χρηματίζων αὐτῷ ὁ Θεός ta ibi 66. » Atque post hæc omnia, tunc primum
 φησιν· « Ἀναστὰς, ἀνάστηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθὴλ, divina Scriptura testatur ipsi Deum visum fuisse in
 καὶ οἴκει ἐκεῖ. » καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι τότε πρῶτον Luzæ, qui et benedixit illi, dixitque ea quæ referun-
 ἢ θεῖα Γραφὴ μαρτυρεῖ ὅτι ὤφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν tur. Quæremus autem otiose quomodo deinceps
 Λουζᾶ, καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν λέγων τὰ ἀναγεγραμ- ei, cum in Ægyptum descendere pararet, rursus
 μένα. (f. 11) Ζητήσομεν δ' ἐπὶ σχολῆς πάλιν μετὰ ταῦτα in visione nocturna Deus dixerit : « Noli timere, de-
 μέλλοντι αὐτῷ κατιέναι εἰς Ἀγυπτὸν ὡς μετὰ ἐν ὄρα- scende in Ægyptum 67. » Hæc nobis necessario
 ματι καὶ διὰ νυκτὸς ὁ Θεὸς εἶπεν· « Μὴ φοβοῦ κατα- perpendenda. Ostendunt enim quod non facile, nec
 δῆναι εἰς Ἀγυπτὸν. » Ταῦτα δὲ ἡμῖν ἀναγκαίως πα- C eivis hominum Deum visum fuisse divina narrat
 ρατέθειται· δείκνυσιν γὰρ ὅτι μὴ εὐχερῶς μῆδ' ἐπὶ Scriptura. Neque enim Adamo, neque Enoch illi,
 τῶν τυχόντων ἀνδρῶν ἢ θεῖα Γραφὴ τὸν Θεὸν ὤφθαι qui translatus est, neque Noe, neque ipsi Moysi
 ἱστορεῖ· οὐτ' οὖν ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, οὐτ' ἐπὶ τοῦ μετα- fertur apparuisse Deus, etsi sæpius eis locutum esse
 τεθέντος Ἐνῶχ, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τοῦ Νῶε, οὐδ' ἐπ' αὐ- narrat. De nullo enim divinus sermo visum esse
 τοῦ Μωϋσέως τετήρηται ὅτι ὤφθη τινὶ τούτων ὁ Θεός, Deum refert, nisi de solo Abrahamo, et Isaaco, et
 καίτοιγε πολλάκις αὐτοῖς διειλέχθαι ἀναγεγραμμέ- Jacobo. Abrahamo quidem non in prima manife-
 νος· ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ ἐνός γε ἄλλου ὁ θεῖος Λόγος τὸν statione visus est, sed secunda, quinta et sexta ; Ja-
 Θεὸν ὤφθαι εἰσάγει, ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Ἀβραάμ καὶ cobi autem in omnibus quæ memorantur ; Isaaco
 τοῦ Ἰσαάκ καὶ τοῦ Ἰακώβ· καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραάμ bis tantum Dominus manifestatus, bis visus di-
 οὐ κατὰ τὸν πρῶτον αὐτῷ χρηματισμὸν ὤφθη, ἀλλὰ citur, et secundum quidem noctu. Manifestum est
 κατὰ τὸν δευτέρον καὶ κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον· iis quæ jam de Abrahamo diximus, quod non ad
 ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰακώβ μετὰ τὰ ἀναγεγραμμένα πάντα· primam causam visiones sunt referendæ, sed ad
 τῷ γὰρ Ἰσαάκ δις μόνος χρηματίσας ὁ Κύριος τὸ divinum Verbum, quod accipere nondum valebant
 δις ὤφθαι αὐτῷ ἀναγέγραπται, εἰ καὶ τὸ δεύτερον ἐν beati divinique homines. His igitur ipsis, quibus et
 νυκτι. Πρόδηλον δὲ ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν Ἀβραάμ προ- D visus fuisse dictus est, non sine multa exercita-
 ροειρημένων ἡμῖν, ὅτι μὴ ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον ἀναφέ- tionem præparatoria manifestatus est. Quis igitur
 ρειν χρὴ τὰς ὀπτασίας, ἀλλ' ἐπὶ τὸν θεῖον Λόγον, ὃν alius esse posset, qui hoc in loco colluctatur cum
 οὐδὲ αὐτόν (αὐτοί) πω χωρεῖν οἶοί τε ἦσαν οἱ μακά- Jacobo quasi athleta et puginator, nisi hic ipse qui
 ριστοὶ καὶ θεοὶ ἄνδρες· τούτοις γοῦν αὐτοῖς, οἷς καὶ multoties et diversa ratione pateribus nostris locutus
 ὤφθαι προεῖρηται, μετὰ πλείστας προγυμνασίας est 68, sanctum Dei Verbum, solus post Patrem
 ἐωρᾶτο. (Τίς δὲ ἂν) οὖν ἄλλος εἴη καὶ ὁ κατὰ τὴν Dominus et Deus, qui visus et benedicens Jacobo
 προκειμένην περικοπήν συμπαιλαίων καὶ συναγωνι- Israel eum nominavit, addens : « Contra Deum for-
 ζόμενος καὶ ὡσπερὲν συμμαχῶν τῷ Ἰακώβ, ἢ ὁ πολ- tis fuisti ? » Eo autem modo videbant divini nomi-
 λυμερῶς καὶ πολυτρόπως τοῖς πατράσι λαλήσας ὁ nes Dei Verbum, quo et Salvatoris nostri apostoli,
 ἱερός τοῦ Θεοῦ Λόγος, μόνος μετὰ τὸν Πατέρα Κύ- dicentes : « Quod fuit ab initio, quod audivimus,

62 Gen. xxxi, 11 63 ibid. 13. 64 Gen. xxxii, 2. 65 ibid. 28. 66 Gen. xxxv, 1. 67 Gen. xlvi, 3.

68 Hebr. 1, 1.

quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, A et manus nostræ contractaverunt de verbo vitæ⁶⁹. » Quod Verbum et vitam cum conspexisset Jacobus, dixit : « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salvata est anima mea⁷⁰. »

μεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, καὶ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Ἐν Λόγον καὶ ζῶην θεασάμενος ὁ Ἰακώβ ἐπιφέρει λέγων· « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. »

CAPUT VIII.

« Juda, te laudabunt fratres tui : manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda : e gemma, filii mi, ascendisti : requiescens accubuisti ut leo, et quasi leona. Quis suscitabit eum ? Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit exspectatio gentium⁷¹, » et reliqua. Quasi sancti Spiritus verbum audiendum Jacobi de Christo prophetizantis, et in personam transferentis ejus ab iis : « Juda, te laudabunt fratres tui. » Quod enim non ad unum filiorum verba faceret patriarcha apertum est Scripturæ peritis, quæ sic narrat : « Vocavit autem Jacob filios suos, et ait eis : Congregamini ut annuntiem quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis⁷². » Igitur de futuro se eis prophetizaturum nuntiat. Præterea perspicuum est quod non ad patriarcham Judam spectant prophetiæ verba. Quando enim illum et quam ob rem adoraverunt fratres sui, aut propter quod facinus eum unquam laudaverunt ? Quomodo etiam quidquid de hac prophetia ei adaptari potest ? C Nec vero ad tribum ea possunt referri ; namque non tantum e tribu Judæ duces populi constituti sunt. Judices enim post Moysem e variis tribubus circiter quingentos annos Hebræis præfecti sunt ; dein e tribu Benjamin primus omnium rex fuit Saul ; quo mortuo regnaverunt e tribu Judæ non toto quingentorum annorum spatio ; dein post Babylonis captivitatem rebus præfuerunt e tribu Levi plus quam quingentos annos, usque ad Christi adventum. Quid igitur magis de tribu Judæ quæ prædicta sunt refert prophetia, quam de cæteris ? Ergo non ad tribum referri possunt quæ ostenduntur. Qui enim in novissimis diebus apparuit Judas, verum novimus esse Salvatorem et Dominum nostrum Jesum, Christum Dei, qui et dispensator ejus voluntatis et Judas nominatur. Ita enim nunc Israel, nunc Jacobus, nunc David, nunc aliter. Hunc autem et sancti apostoli et quotquot Spiritus adoptione dignati sunt, laudaverunt et adoraverunt. « Manus tuæ, » quas symbolice facta ejus esse existimamus, « in cervicibus inimicorum tuorum, » id est, cogitationum hostilium quæ eum sugiunt. Hic et quasi « catulus leonis » dicitur, sive propter secundum carnem nativitatem e tribu regia et Davidis radice, « et in similitudinem carnis peccati factam⁷³, » sive propter deitatem, qua exuta homo factus est, ob quam et non immerito : « E gemma, filii mi,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοὶ σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέθης· ἀναπεῦσόν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἀρχὼν ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ὡς ἀγίου Πνεύματος τὸν λόγον ἀκουστέον τοῦ Ἰακώβ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προβεβηκότος καὶ εἰς πρόσωπον ἀναφωνούτος αὐτοῦ τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοὶ σου· » ὅτι γὰρ οὐ πρὸς τὸν ἕνα τῶν υἱῶν τοῦς λόγους ὁ πατριάρχης ἐποιεῖτο δῆλον τοῖς ἐπιστήσασι τῇ Γραφῇ διηγηματικῶς φασκουσῆ· « Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Συνάχθητε, ἵνα ἀναγγείλω ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. » Οὐκὼν περὶ μελλόντων προφητεύουσιν αὐτοῖς ἐπαγγέλλεται. Σαφὲς δὲ καὶ ἄλλως ὅτι μὴ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰούδαν αἱ τῆς προφητείας (f. 12) ἀρμόττουσι φωναί· τότε γὰρ ἐκείνους ἦ καὶ διὰ τι προσεκύνησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, ἐπὶ τίνος δὲ κατορθώματι ἦ καὶ τότε ἤνεσαν αὐτόν; Πῶς δ' ἂν τις καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐπ' ἐκείνους ἀρμόζων διηγήσεται; Ἄλλ' οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν εὐλογίστως τις αὐτὰ ἀναφέρει, ὅτι μὴ μόνον ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀρχόντες κατέστησαν τοῦ λαοῦ· οἱ τε γὰρ μετὰ Μωϋσέα Κριταὶ ἐκ διαφόρων γενόμενοι φυλῶν διήρξαν ἡγούμενοι ἐπὶ ἔτεσιν ἐγγύς που πεντακοσίου, μεθ' οὗς ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν πρῶτος ἀπάντων βασιλεύει Σαουλ, καὶ οὕτως μετὰ τούτους οἱ ἐκ φυλῆς Ἰούδα βασιλεύουσιν οὐδ' ὅλοις ἔτεσι πεντακοσίου· εἶτα μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν οἱ ἐκ φυλῆς Λευὶ πρόεστησαν τῶν πραγμάτων ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τί οὐ μᾶλλον περὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὰ προειρημένα φησὶν ἢ προφητεία, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν; Οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν ἀρμόζοι τὰ δηλούμενα· τὸν μέντοι γε ἐπ' ἐσχάτῳ τῶν ἡμερῶν ἀναφανέντα Ἰούδαν ἀληθινὸν ἴσμεν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταμίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοῶν καὶ Ἰούδαν ὀνομασθέντα· ὡσπερ δὴ καθ' ἑτέραν Ἰσραὴλ, καὶ κατ' ἄλλην Ἰακώβ, καὶ Δαυὶδ, καὶ ἄλλοτε ἄλλως· τοῦτον δὲ καὶ οἱ ἱεροὶ ἀπόστολοι, καὶ πάντες ὅσοι τοῦ πνεύματος τῆς υἰοθεσίας ἠξιώθησαν, ἤνεσάν τε καὶ προσεκύνησαν· « Αἱ χεῖρές τε αὐτοῦ, » ὡς συμβολικῶς ἡγούμεθα εἶναι τὰς πράξεις, « κατὰ νώτου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, » τοῦτ' ἐστὶν τῶν νοητῶν πολεμίων φευγόντων αὐτὸν γεγόνασιν· οὕτως

⁶⁹ I Joan. i, 1. ⁷⁰ Gen. xxxii, 50. ⁷¹ Gen. xlix, 8-10. ⁷² ibid. 1. ⁷³ Rom. viii, 3.

ὅτι καὶ ὡς ἡ σκύμνος λέοντος ἔφηται, εἶτε διὰ τὴν ἀσκήσαντα σαρκὸς γενέσθαι ἐκ βασιλικῆς φυλῆς, καὶ τῆς τοῦ Δαυὶδ βίβης, ἡ καὶ ἐν ὁμοίωματι σαρκὸς ἀμαρτίας γεγεννημένην· ἡ εἶτε διὰ τὴν θεότητα, ἧς ἑαυτὸν κενώσας ἐνηθρώπισεν, δι' ἣν εὐκαίρως καὶ τὸ, ἡ Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἀναπεφώνηται. Ὅτε μὲν οὖν τὴν ἐκ βλαστοῦ καὶ ἐκ βίβης αὐτοῦ γένεσιν ἐδήλου τοῦ Σωτῆρος, ἡ σκύμνον λέοντος ἡ αὐτὸν ὠνόμασεν, εἰπὼν, ἡ Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· ὅτε δὲ τὴν ἀνάβησιν καὶ τὴν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ κοίμησιν προφητεύει, ἀμφότερα αὐτὸν φησι καὶ ὡς λέοντα καὶ ὡς σκύμνον ἐν τῷ, ἡ Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· ἡ τότε γὰρ οὐ μόνον ὡς ἐκ βασιλικῆς τυγχάνων γένους, ἀλλὰ καὶ ὡς αὐτὸς βασιλεὺς ὢν ἀνύψωτο· ὁμολογούντων αὐτὸν τῶν ἐθνῶν, εἰ καὶ μὴ οἱ ἐκ περιτομῆς ἠθέλον, ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ ἄλλως δὲ ῥηθείη ἂν, ἐπειδὴ πρὸς ἀντικειμένους δυνάμεις αἰρομένην πόλεμον καὶ καταλύειν μέλλοντι τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, εἶδει παρῆναι τῷ ἐκ βλαστοῦ Ἰακώβ κατὰ σάρκα γεγεννημένῳ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου· εἰκότως λέοντι μὲν ἡ θεότης παραβέβηται διὰ τὸ κειρωθῆναι καὶ νενικηκέναι πάσας τὰς ἀγρίας καὶ ἀτιθάσους δυνάμεις· σκύμνῳ δὲ λέοντος, ἡ ἀνειλήφει σαρκίον ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα βασιλικῆς τυγχάνων φυλῆς· ἀλλὰ καὶ εἴπερ ὁ ἀντιδικὸς ἡμῶν διάβολος ὡς λέων ἐστίν (f. 13) ὠρῶμενος, ὅρα μὴ τοῦτου σκύμνος πᾶς ἂν λεχθείη ἀμπτωλῶς, ἐπεὶ ἡ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται. ἡ Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ ἡ ἐν ὁμοίωματι σαρκὸς ἀμαρτίας ἐλήλυθε, ἡ καὶ ἡ Γέγονεν ὑπὲρ ἡμῶν κατὰρα· ἡ καὶ ἡ Μὴ γνόντα αὐτὸν ἀμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτίαν ἐποίησεν· ἡ ὅρα μὴ τοῦτου ἐνεκεν κατὰ τινὰ βαθύτερον λόγον οὔτε λέοντα οὔτε σκύμνον, ἀλλ' ὡς λέοντα καὶ σκύμνον γεγενῆσθαι αὐτὸν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν ἡ προφητεία θεσπίζει· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς τὸ ἑαυτοῦ πάθος τῷ τοῦ ὕψους παραβάλλει λέγων· ἡ Ὅσπερ Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὕψωθῆναι δεῖ τὸν Ἰῶν τοῦ ἀνθρώπου. ἡ Ἐπὶ τοῦτοις σεσηπωμένως τὸ κατὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήριον ὑπαινίσσεται διὰ τοῦ, ἡ Τίς ἐγερσὶ αὐτόν; ἡ Σαφὲς δ' ἡμῖν ἐκ τοῦ συμπεράσματος γέγονε τίς ἡγερειν Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν· ὅθλον γὰρ εἶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ.

Ἐξῆς δὲ λέγεται τὰ ἀπὸ τοῦ· ἡ Οὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· ἡ ἄπερ εἰ μὲν ἐξ ἐτέρας ἀναγινώσκομεν ἀρχῆς, λέγοιτο ἂν ὡς περὶ ἀπάντων τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων γένους καθηγησαμένων τοῦ λαοῦ, καὶ εἶη ἂν κατ' αὐτὴν τὴν διάνοιαν ὁ τῶν προκειμένων ῥητῶν νοῦς τοιοῦτος τις· οὐ πρότερον παύσονται οἱ ἐξ Ἰουδαίων ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν καθιστάμενοι, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ τῆς τῶν ἐθνῶν προσδοκίας αἴτιος, τοῦτ' ἐστὶν ὁ Χριστὸς, οὐ παραγενομένου ἐκλείψειν ἀνάγκη τοὺς προεξημένους. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἐπισκεψόμεθα τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἴγε νῦν βασιλεῖς καὶ ἡγούμενοι ἐστὶν εὐρεῖν. Ἀλλὰ γὰρ πᾶσι πρόδηλον ὡς μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοῖς κατεπαρχίω (κατ' ἐπαρχίας) Ῥωμαίων

ascendisti, ἡ ab Jacobo dicitur. Verumenimvero cum quidem e gemma et e radice ejus natiuitatem ostenderet Salvatoris, ἡ catulum leonis ἡ eum nominavit, dicens : ἡ Catulus leonis Juda : e gemma, filii mi, ascendisti; ἡ cum vero et exaltationem et passionis suæ dormitionem prophetizat, simul eum dicit et quasi leonem et quasi catulum : ἡ Requiescens accubuisti ut leo et ut leonis catulus : ἡ tunc enim, non tantum ut regio ortus genere, sed ut ipse rex elatus est; agnoscentibus eum gentibus, etsi noluerunt Judæi, quasi ipse rex fuisset Israel. Cæterum et dicere possemus ei, quandoquidem contra potestates adversas bellum tulisset, et evertere pararet mortis potentiam habentem⁷⁴, scilicet diabolium, necesse erat adesse e radice Jacobi secundum carnem nato Verbi deitatem. Leoni quidem merito deitas assimilatur, ut qui feras omnes indomitasque potestates superavit atque devicit; leonis autem catulo, ut qui carnem accepit e regia Judææ tribu natus. At si quidem adversarius noster diabolus est quasi leo rugiens⁷⁵, animadvertite quod ejus catulus omnis dicatur peccator, quoniam ἡ omnis qui facit peccatum ex diabolo est⁷⁶. ἡ Cum igitur et Salvator ἡ in similitudinem carnis peccati venit et factus est pro nobis piaculum⁷⁷; ἡ et ἡ eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit⁷⁸, ἡ attende quod eam ob causam secundum quoddam significantius verbum non leonem neque catulum, sed quasi leonem et catulum eum factum esse in passionem tempore prophetia declarat; cum et ipse passionem suam serpentis assimilat passioem dicens : ἡ Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis⁷⁹. ἡ Dein tacite resurrectionis ejus mysterium innuit, his verbis : ἡ Quis suscitabit eum? Ἀpertum est nobis e conclusione quis suscitet Jesum Dominum nostrum a mortuis, Deus scilicet et Pater ejus.

Deinde dicitur : ἡ Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus. ἡ Quæ quidem si de alio interpretemur sceptro, dicerentur quasi de omnibus qui ex Judæorum genere populum gubernarunt, talisque esset secundum hanc interpretationem hujusce loci sensus : Non prius cessabunt e Judæis duces, principesque super Judæorum populum constituti, quam veniat gentium exspectationis causa, id est, Christus, cujus post adventum necesse est auctoritatem relinquunt. Quæ cum ita se habeant, tempora nostra attente perspiciamus, an duces regesque nunc reperire sit. Verum omnibus constat, sicut cæteras gentes, Judæorum quoque populum Romanæ ditioni esse subjectum, neque quemquam eorum summæ auctoritatis esse competentem.

⁷⁴ Hebr. ii. 14. ⁷⁵ I Petr. v. 8. ⁷⁶ I Joan. iii. 8

⁷⁷ Rom. viii. 3. ⁷⁸ II Cor. v. 21. ⁷⁹ Joan. iii. 14.

Abudque a Salvatoris nostri incarnatione fieri ince-
pit. Igitur ad regis Herodis tempora Hebræos sem-
per Hebraicæ genti imperasse in historiis repe-
rimus. A Moyse ipso successione continua, populo
duces constituti fuerunt, Judices vocati; deinde re-
ges usque ad Babylonis captivitatem imperium exer-
cuere; post captivitatem summi pontifices ad Au-
gustum regia auctoritate potiti sunt; Herode vero,
qui primus alieni erat generis, regnumque a Ro-
manis obtinuerat imperante, Salvator Dominusque
noster Jesus Christus natus est. Jam igitur ab eo
usque ad nostrum tempus imperium sceptrumque
a Judæis ablata sunt. Patet advenisse a prophetis
prædictum Salvatorem nostrum, cujus a temporibus
non modo Judæorum ablati sunt duces, sed et
omnis cultus qui apud eos secundum Moysis legem
Jerusalem implebatur. Manifeste autem et expectatio
eorum qui per eum ad universarum gentium
Dñm confugiebant reipsa confirmari cœpit, ipsius
adventus tempore, secundum Jacobi prophetiam.

τῶν δι' αὐτοῦ καταπεφυγῶτων ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων
παρουσίας αὐτοῦ χρόνων, κατὰ τὴν τοῦ Ἰακώβ προφητείαν.

Et hæc quidem si de proprio sceptro intelligamus,
« non auferetur sceptrum de Juda; » si priori
hunc quasi consentaneum accomodemus sensum,
Christum significat Judas in præcitato loco, et
« non auferetur sceptrum de Juda, » ad illos spe-
ctat qui post Christum duces et principes Ecclesiæ
fuerunt: hos prophetia dicit non defecturos esse,
« donec veniat qui mittendus est; » quasi manifeste
diceret, donec veniat quæ ei decreta sunt in con-
summationem futuram, omnium regnum obtinebit.
Quod vero duces Christi discipulos sanctus vocat
Spiritus, manifestum est ex iis quæ de Juda dicuntur:
« Tu vero, homo unanimes, dux meus et notus
meus ⁸⁰. » Quos religiose colentes, qui eorum
divinis sincerisque et sanctis verbis crediderunt,
minime conturbari debent, nec in fide sua commo-
veri hujus temporis persecutionibus, ac præsertim
ea quæ nunc adversus nos vehementissime sævit,
talique adversus Ecclesias totumque populum exer-
cuit, qualia nec in historia unquam, nec in tradi-
tione senex quivis meminisse potest. Hæc vero dici-
mus, ne cui forte videantur quæ nunc sæva patimur
iis quæ prius diximus plane contraria, cum
neque coire fideles possint, neque decreta duces
Ecclesiæ præcipere. Veracissima igitur cum sit di-
vinitus inspirata Scriptura, credendum est eos du-
ces non omnino defecisse, etsi quibusdam defecisse
videantur. Deus enim Prophetæ dicens: « Reliqui
mibi septem millia virorum, qui non curvaverunt
genus ante Baal ⁸¹, » querenti quod solum eum
cæteris sublatis reliquisset, ipse nunc et dignos Pro-
videntia sua inspicit, « reliquias secundum ele-
ctionem gratiæ ^{82, 83} » et nobis conservans a se mu-
nitos et se unum contemplantes. De quibus et ipsi
diceremus: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset

A ἡγεμόσιν ὑποτέτακται, μηδενὸς αὐτῶν τὴν τοῦ
ἄρχειν ἐξουσίαν ἐπιτετραμμένον. Καὶ τοῦτό γε ἀπὸ
τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἤρξατο
μέχρι γοῦν Ἡρώδου βασιλέως Ἑβραίου ἐξ Ἑβραίων
τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους ἄρξαντας ἐν ταῖς ἱστορίαις
εὐρίσκομεν, ἐξ αὐτοῦ Μωϋσέως κατὰ διαδοχὴν ἡγ-
σαμένων πρώτον μὲν τῶν λεγομένων Κριτῶν, εἰδ' ἐξῆς
τῶν βασιλέων μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας,
μεθ' ἣν οἱ ἀρχιερεῖς τὴν ἀρχὴν διαδεξάμενοι ἐπὶ τὴν
Αὐγούστου διήρκεσαν βασιλείαν· καθ' ὃν Ἡρώδου
πρώτου τὸ γένος ἀλλοφύλων (λου) τὴν κατ' αὐτῶν
βασιλείαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐγχειρισθέντος ὁ Σωτῆρ⁸⁴ καὶ
Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγεννήθη. Ἦδη τοίνυν
ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου σαφῶς
ἐκλελοιπῶς ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος ἐν Ἰουδαίᾳ
ἀποδείκνυται· δῆλον ὡς ἐλήλυθεν ὁ πεπρωφτευσμέ-
νος Σωτῆρ ἡμῶν, οὐ ἀπὸ τῶν χρόνων οὐ μόνον εἰ
Ἰουδαίων ἐπιλελοιπασιν ἄρχοντες, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ
πρὸς αὐτῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀποτελουμένη κατὰ τὴν
Μωϋσέως νόμον λατρεία. Σαφῶς δὲ καὶ ἡ προσδοκία

B θεὸν ἔθνῶν ἔργῳ πληροῦσθαι ἤρξατο ἀπὸ τῶν τῆς

Καὶ ταῦτα μὲν εἰ ὡς ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς ἀναγκά-
σκοιμεν τὰ ἀπὸ τοῦ « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα »
εἰ δ' ὡς ἀκόλουθον τῇ πρὸ αὐτῆς διανοίᾳ καὶ τὴν
μετὰ χεῖρας συνάπτομεν, ἐξῆς ἂν εἴη, τοῦ Χριστοῦ
Ἰούδα νενοημένου κατὰ τὰ προαποδοδεμένα, τὸ « Οὐκ
ἐκλείψει ἄρχων ἐξ (f. 7°) Ἰούδα, » ἐπὶ τοὺς μετὰ
τὸν Χριστὸν ἄρχοντας καὶ ἡγούμενους τῆς Ἐκκλησίας
ἐκλαμβάνειν, οὓς ἡ προφητεία φησὶν μὴ ἐκλείπειν
« ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ » ὡς εἰ σαφέ-
στερον ἔλεγεν, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ τῆς
C συντελείας ἐπιστάσης, κομίσῃται τὴν κατὰ τῶν ὄλων
βασιλείαν. Ὅτι δὲ καὶ ἡγούμενους τοὺς τοῦ Χριστοῦ
μαθητὰς τὸ θεῖον ἀποκαλεῖ Πνεῦμα σαφῶς ἐστὶν ἐκ
τοῦ λέγεσθαι περὶ τοῦ Ἰούδα· « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσ-
ψυχῆ, ἡγεμῶν μου καὶ γκῶστα μου. » Καὶ τοῦτοις δὲ
χρῆ προσέχοντας τοὺς ὡς θεοῖς καὶ ἀληθεῖσι τοῖς
ἱεροῖς λόγοις πεπιστευκότας μηδαμῶς θροεῖσθαι, μη-
δὲ μὴν σεῖσθαι τὴν πίστιν ὑπὸ τῶν κατὰ καιρῶς
διωγμῶν, καὶ μάλιστα τοῦ ἐνεστῶτος ὑπὲρ τοῖς
πῶποτε σφοδρότατα καθ' ἡμῶν πνεύσαντος, καὶ
τοιαῦτα ἐπιδειξαμένου κατὰ τε τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ
παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅποια οὔτε ἀπὸ γραφῆς οὔτε μὴν
ἐκ παραδόσεως ἀρχαίων τις ἐμνημόνευσεν. Ταῦτα δὲ
φαμεν, ἐπεὶ τάχα δόξειεν ἀντικρὺς κατὰ τὸν ἐν-
D εστῶτα διωγμὸν τάναντία συμβεβηκέναι τοῖς εἰρημέ-
νοις, διὰ τὸ μηδὲ ἄθροισμα νῦν συνεστάναι δοκῆν,
μήτε τὸν κανόνα τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀρχόντων. Ἀφεν-
δοῦς τοιγάρτοις τυγαυούσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς,
πεπεισθαι χρῆ ὅτι μὴ πάντως ἐξέλειπον οἱ προειρη-
μένοι, εἰ καὶ δοκοῖεν τισὶν ἐκλελοιπέναι· ὁ γὰρ εἰπὼν
τῷ Προφῆτῃ Θεὸς, « Κατέλιπον ἑμαυτῷ ἐπιτακισχι-
λίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βαάλ, »
ὑπειληφῶτι μόνον αὐτὸν περιλελειφθαι τῶν λοιπῶν
ἀνηρημένων, ὁ αὐτὸς καὶ νῦν τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ
προνοίας ἐφορᾷ, « λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος » καὶ

⁸⁰ Psal. LII, 24 ⁸¹ Rom. XI, 4. ⁸²⁻⁸³ ibid. 5.

ἡμῖν διαφυλάττων τοὺς πρὸς αὐτοῦ φρουρούμενους, καὶ πρὸς αὐτοῦ μόνου θεωρούμενους, περὶ ὧν εἰπομένον ἂν καὶ αὐτοὶ τὸ, «*Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὺθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν. καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν.*» Τὸ γάρτοι εἰς τὸ παντελὲς ἐκλειοπιεῖται νομίζειν τοὺς τοῦ λόγου προσετώτας, ἀρχοντας καὶ ἡγουμένους ὑπὸ τῆς προφητείας ὠνομασμένους, ἐν τι τῶν ἀμηχάνων τυγχάνει, διὰ τὸ καὶ ὄρον τεθεῖσθαι τοῦ «*μὴ ἐκλείψειν ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ.*» τοῦτ' ἔστι τὰ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπηγγελμένα τῷ Χριστῷ, φήσαντι (τος) πρὸς αὐτὸν, «*Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.*» ὅτε καὶ «*Πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός.*» τῆνικαῦτα γὰρ καὶ τῶν ἐθνῶν προσδοκία τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καιρὸν ἕξει τὰς προσδοκηθείσας ἐπαγγελίας κομίσασθαι ἐν τῇ προσδοκωμένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ· τὰ δ' ἐξῆς ἀπὸ τοῦ, «*Δεσμεύων πρὸς ἀμπελον τὸν πῦλον αὐτοῦ,*» τῆς δι' ἀλληγορίας ὑπόνοιας ἡρτημένα τοῖς φιλομαθεῖσι ζητεῖν καταλείψομεν, πλεονάσαντες καὶ ἐν τοῖς εἰρημένους, οὐ κατὰ τὸν προτεθέντα μὲν σκοπὸν, ὁμῶς δ' ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ σαφούς διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς Ἑξόδου.

«*Καὶ Μωϋσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰσθὸρ τοῦ (f. 8) γαμβροῦ αὐτοῦ.*» Καὶ μετ' ὀλίγα· «*Καὶ ἦλθον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ Χωρήβ· ὤφθη δὲ ἄγγελος Κυρίου αὐτῷ ἐν φλογὶ πυρός.*» Καὶ μετ' ἕτερα· «*Ὡς δὲ εἶδεν Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν ἐκ μέσου τοῦ βάλτου λέγων.*» Καὶ αὖθις· «*Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν.*» Καὶ μετὰ πλείστα· «*Ἐλάλησεν δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν· καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ Κύριος, καὶ ὤφθη πρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς· καὶ ἔστησα τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτούς,*» καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα παρατετηρημένως ἐν τούτοις οὐχ ὁ Κύριος ἀλλ' ὁ ἄγγελος ὤφθαι τῷ Μωϋσεὶ ἀναγέγραπται, δι' οὗ καὶ ὁ Κύριος ὡσπερ δι' ἐρμηνέως χρηματίζων διδάσκει, ὅτι μὴ εἴη ὑποθεθηκυῖα τις δύναμις ἢ χρηματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὢν. Σαφέστερον δὲ τίς ἐστὶν ὁ ὢν παριστῆ ἐν τῷ (1) φησιν· «*Ἐγὼ Κύριος· καὶ ὤφθη πρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν· καὶ τὸ ὄνομα μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς.*» ὁ καὶ τοιοῦτον δοκεῖ μοι νῦν περιέχειν· Σοὶ μὲν τὸ ὄνομα μου τέως αὐτὸ μόνον δηλῶν φημι· Ἐγὼ Κύριος· τοῖς δὲ σοῖς πατράσι τὸ μὲν ὄνομα μου οὐκ ἐδήλωσα, καὶ μείζονος γὰρ ἄξιός τῆς τοιαύτης γνώσεως ἐτύγγανον ὄντες· αὐτὸς δὲ ὤφθη αὐτοῖς καὶ δι' ἑαυτοῦ (ἐμαυτοῦ) τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτούς ἔστησα. Πρόδηλον δὲ ἐκ τῶν προαποδομένων τίς ἦν ὁ τοῖς πατράσιν ὀφθεῖς· τοῦτον γὰρ ἐξεταζόμενος τὸν τρόπον ὁ λόγος πρὸς τὸν «*ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸν Λόγον*» ὑπάρχειν ἀπεδείκνυεν. Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιφαίνεται, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως γε τοῖς προπά-

A nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetus⁶⁴. » Idcirco minime existimandum est verbi magistros, duces principesque a prophetis vocatos, penitus defecisse, præsertim cum præfixi sint termini, «*non auferentur donec veniant quæ ipsi decretasunt;*» scilicet quæ a Patre Christo nuntiata sunt, ad eum dicente : «*Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum⁶⁵;*» nec non illa : «*Omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum;* et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus⁶⁶. » Tunc enim et gentium exspectatio quæ ab eo tempore usque ad illud in eum crediderunt, promissionum consummationem videbit, speratoque caelorum regno potietur. Hæc quidem ita; quæ vero sequuntur : «*Ligans ad vineam pullum suum,*» allegorice interpretanda studiosis viris relinquemus, pluribus jam dictis, non quod ad propositum nostrum; quippe quæ ad hunc locum perspicue illustrandum requirentur.

CAPUT IX.

Ab Exodo.

«*Moyses autem pascualat oves Jethro soceri sui⁶⁷.*» Et post pauca : «*Venitque ad montem Dei Horeb; apparuitque ei Domini angelus in flamma ignis⁶⁸;*» ac deinde : «*Cernens autem Dominus quod pergeret ad videndum, vocavit eum de medio rubi et ait⁶⁹;*» et rursus : «*Dixit autem Dominus ad eum : Ego sum qui sum⁷⁰.*» Et infra : «*Locutus est Deus ad Moysem, dixitque ad eum : Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob, cum essem Deus eorum, nomenque meum Dominus non indicavi eis; pepigique fœdus meum cum eis⁷¹,*» et reliqua. Accuratissime in istis non Dominus, sed angelus visus fuisse refertur, per quem Dominus, quasi per interpretem manifestatus, edocet seipsum non aliquam esse inferiorem potestatem, sed hunc ipsum qui est. Quis ille igitur qui est, hæc nobis plenius demonstrant : «*Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob; cum essem Deus eorum, nomenque meum Dominus non indicavi eis.*» Quæ mihi videntur sic interpretanda. Tibi nomen meum usque nunc soli revelans, dico : Ego Dominus; patribus vero tuis nomen meum non indicavi, quippe majori scientia dignis. Ipse autem apparui eis, et per meipsum Testamentum meum cum eis pepigi. Constat supradictis quis patribus apparuerit. Hujus enim loci explanatio eum ostendit esse «*in principio apud Deum, Deum Verbum⁷².*» Idem igitur nunc quoque manifestatur, sed non eodem modo quo patribus. His enim ut majoribus et perfectioribus ipse visus est et per seipsum Testamentum suum cum iis pepigit. Moysi

⁶⁴ Rom. ix, 29. ⁶⁵ Psal. cix, 4; Act. i, 34, 35. ⁶⁶ Philip. ii, 10. ⁶⁷ Exod. iii, 1. ⁶⁸ Ibid. 2. ⁶⁹ Ibid. 4. ⁷⁰ Ibid. 11. ⁷¹ Exod. vi, 2-4. ⁷² Joan. i, 1.

(1) Τῷ. Forte ᾧ, vel οἷς. Εδιδ.

vero visus est non Dominus, sed angeus; vocavit eum non jam angelus, sed Dominus. Dominus quidem erat præcipiens, angelus vero divina exsequabatur mandata. Inde interdum legere est in sancto Apostolo: « Qui solus ordinas per angelos in manu Mediatoris ⁹³; » et: « Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus ⁹⁴. » Manifeste igitur angelus apparuit, et Dominus per eum manifestabatur. Nec semel invenias in omni lege Scripturam indicantem Moysi visum fuisse Deum vel Dominum, quod de solis tribus patriarchis videtur esse dictum. E quibus apertum est omnem legem Hebraicæ gentis hominibus, ut mente infirmioribus et sub duce constitutis, traditam quasi per pædagogos atque moderatores fuisse, nec non typice eis et symbolice divina mandata revelata fuisse, prout altiore spiritalemque disciplinam accipere non valentibus, quippe qui Ægyptiaca mollitie pueri educati erant, et multa adhuc conversione indigentes; quibus ignis esse Deus dicitur: « Deus noster ignis consumens ⁹⁵, » quod minime de patriarchis dicitur. Verum cum illos jubet se purificare ut gloriam Domini videant, non sicut de Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo simpliciter dicitur Deum eis visum esse, sed hæc eadem multo et terrifico apparatu narrantur: « Jamque advenerat tertius dies, et mane inclaruerat: et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, et nubes densissima operire montem, clangorque buccinæ vehementius strepebat. Et timuit populus qui erat in castris. Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis. Totus autem mons Sinai fumabat: eo quod descendisset Dominus super eum in igne, et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace: et stabat omnis populus vehementer conterritus. Et sonitus buccinæ paulatim crescebat in majus et prolixius tendebatur. Moyses loquebatur et Deus respondebat ei. Descenditque Dominus super montem Sinai, in ipso montis vertice, et vocavit Moysem ⁹⁶, » et reliqua. Hæc quidem descendisse Dominum testantur, visus autem fuisse minime fertur, quod de solis patriarchis observatum est. Domini igitur presentia quidem facta est, non autem visio ipsius; sed, ut patet, satellitum sibi angelorum, quibus utiliter populo formidandam ac terrificam visionem effecit, prudenter consulens ut eorum cautelam simul et metum et in se fidem stabiliret ad custodiam observantiamque legum quas eis præcepturus erat. Quod autem plures erant Domino legem edicenti famulantibus angeli, ipse Moyses in benedictionibus ostendit dicens: « Dominus de Sina venit, et de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, et cum eo sanctorum millia. In dextra ejus angeli cum eo ⁹⁷. » Ideoque Stephanus in Actibus, cum populum vehementer objurgaret, ait: « Qui accipi-

τορσιν· ἐκείνοις γὰρ ἄτε μείζοσι καὶ τελειοτέροις αὐτὸς ὤφθη, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν Διαθήκην αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς ἔστησεν· ἐπὶ δὲ τοῦ Μωϋσέως ὤφθη μὲν οὐχ ὁ Κύριος, ἀλλ' ὁ ἄγγελος· ἐκάλεσε δὲ αὐτὸν οὐκ ἐτι ὁ ἄγγελος, ἀλλ' ὁ Κύριος· Κύριος μὲν γὰρ ἦν ὁ διαταττόμενος· ἄγγελος δὲ ὁ τοὺς θεοὺς λόγους διακονούμενος· ὅθεν εἰ καὶ τι ἄλλο θαυμασιῶς ἐκπεφώνηται τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ, καὶ τὸ, « Ὁ μόνος διαταγῆς (γρὶς δι') ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεστόν· » καὶ τὸ· « Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέλαιος. » Σαφῶς γοῦν ἄγγελος εἰσῆχται καὶ ὁ Κύριος δι' αὐτοῦ χρηματίζων, καὶ οὐδὲ ἅπαξ ἂν εὐροι δι' ἄλλης τῆς νομοθεσίας τὴν Γραφὴν σημεϊομένην ὡς ὅτι δὴ ὤφθη ὁ Θεὸς ἢ ὁ Κύριος τῷ Μωϋσεῖ, ὅπερ ἐπὶ μόνων τῶν τριῶν πατριαρχῶν εἰρημένον ἐμφαίνεται· ὡς ἐκ τούτων σαφὲς εἶναι, τὴν πᾶσαν νομοθεσίαν τοῖς κατὰ τὸν τότε λαόν, οἷα δὴ νηπιόισι τὰς ψυχὰς καὶ εἰσαγομένοις, διδομένην ὡσπερ διὰ παιδαγωγῶν καὶ οἰκονόμων παραδεδοσθαι, τυπικῶς τε αὐτοῖς καὶ εἰκονικῶς τὰ θεῖα διὰ συμβόλων ἠνίχθαι, τῷ μὴ τὴν μουσικωτέραν καὶ πνευματικὴν οἴον τε αὐτοὺς ἐπιδέξασθαι διδασκαλίαν, ἅτε γοῦν παισὶ τρόποις Αἰγυπτίοις ἐκδιητημένοις, καὶ πολλῆς ἐτι χρῆζουσιν ἐπιστροφείας, πῦρ εἶναι ὁ Θεός, κατὰ τὸ· « Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκων, » ὅπερ οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἴρηται. Ἀλλὰ καὶ ὅτι προστάττει ἀγνίσασθαι αὐτοὺς ὅπως (I. 8 v°) ἴδωσι τὴν δόξαν Κυρίου, οὐχ ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ ἀπλῶς εἴρηται ὅτι ὤφθη αὐτοῖς ὁ Θεός, μετὰ πολλῆς δὲ καταπλήξεως καὶ φαντασίας αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναγράφονται· « Καὶ ἐγένετο τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γεννηθέντος πρὸς ἄβραμ, καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ νεφέλη γνοφώδης ἐπὶ τοῦ ἔρους, καὶ φωνὴ τῆς σάλπιγγος ἤγει μέγα, καὶ ἐποθήθη πᾶς ὁ λαὸς ἐν τῇ παρεμβολῇ· καὶ ἐξήγαγε Μωϋσῆς τὸν λαόν εἰς τὴν συνάντησιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς παρεμβολῆς, καὶ παρέστησαν ὑπὸ τὸ ὄρος (Σινὰ τὸ ὄρος) Σινὰ ἐκαπνίζετο ὅλον διὰ τὸ καταβεθῆκεναι ἐπ' αὐτοῦ τὸν Θεόν ἐν πυρὶ· καὶ ἀνέβαινον ὁ καπνὸς αὐτῶ ὡσεὶ καπνὸς καμίνου· καὶ ἐξέστη πᾶς ὁ λαὸς σφόδρα· ἐγένοντο δὲ φωναὶ τῆς σάλπιγγος πρὸβαίνουσαι ἰσχυρότερα: σφόδρα. Μωϋσῆς ἐλάλει, ὁ δὲ Θεὸς ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ, κατέβη δὲ Κύριος ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Σινὰ ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους· καὶ ἐκάλεσε Κύριος Μωϋσῆν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ὅτι μὲν οὖν κατέβη Κύριος διὰ τούτων μεμαρτύρηται· ὅτι δὲ καὶ ὤφθη οὐκ ἐτι εἴρηται, ὁ ἐπὶ μόνων τῶν πατριαρχῶν τετήρηται. Οὐκοῦν παρουσία μὲν ἐγεγόνει τοῦ Κυρίου· ὅπτασία δὲ οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ δῆλον ὅτι τῶν ἀμφ' αὐτὸν δορυφόρων ἀγγέλων, δι' ὧν χρησίμως τῷ λαῷ φοβερὰν καὶ καταπληκτικὴν ἐποίησατο τὴν ὅπτασίαν, εὐλόθειαν ὁμοῦ καὶ φόβον καὶ πίστιν τὴν εἰς αὐτὸν κρατῦναι ἐν αὐτοῖς προμηθεύμενος εἰς φυλακὴν καὶ τήρησιν τῶν μελλόντων αὐτοῖς παραδίδοσθαι νόμων. Καὶ ὅτι γε πλείους ἐτυγχانون οἱ τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν νομοθεσίαν διακονούμενοι ἄγγελοι, αὐτῶς Μωϋσῆς ἐν

⁹³ Galat. iii, 19. ⁹⁴ Hebr. ii, 2. ⁹⁵ Deut. iv, 24. ⁹⁶ Exod. xix, 16-20. ⁹⁷ Deut. xxxiii.

ταῖς εὐλογίαις παρίστωσι λέγων· « Κύριος ἐκ Σινᾶ A stis legem in dispositione angelorum et non custo-
 ρηκει, καὶ ἐπέφανεν ἐκ Σεῖρ ἡμῖν, καὶ κατέσπευσεν distis 99. »
 ἐξ ὄρους Φαράν σὺν μυριάσιν Κάδης, ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· δι' ὃ καὶ ὁ Στέ-
 φανος ἐν ταῖς Πράξεσιν ὡς πρὸς τὸν λαὸν ἀποτευνόμενός φησιν· « Ὅστινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς
 ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ τῆς Ἑξόδου.

« Ἐξῆρην δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ὁ προπορευόμενος
 τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὄπισθεν
 αὐτῶν· ἐξῆρην δὲ καὶ ὁ στῦλος τῆς νεφέλης πρὸ
 προσώπου αὐτῶν· καὶ ἐπορεύθη καὶ ἔστη ἐκ τῶν
 ὀπίσω αὐτῶν, καὶ εἰσῆλθεν ἀνά μέσον τῆς παρεμ-
 βολῆς τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀνά μέσον τῆς παρεμ-
 βολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. » Εἶτ' ἐν τοῖς ἐξῆς ἡ θεία
 διδάσκει Γραφή, τί ποτε ἦν ἡ νεφέλη φάσκουσα· B
 « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Ἴδου ἐγὼ παρα-
 γίνομαι πρὸς σὲ ἐν ἐκ (στύλῳ) τῆς νεφέλης, ἵνα
 ἀκουσῇ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πι-
 στεύσωσιν· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Θεὸς ἤγγετο αὐτῶν
 ἡμέρας ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐτοῖς τὴν ὁδὸν·
 τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρὸς τοῦ φαίνειν αὐτοῖς·
 » καὶ αὖθις· « Καὶ κατέθη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης. »
 Οὐκοῦν διὰ τούτων ἕτερος ἦν σαφῶς τῆς νεφέλης ὁ
 προπορευόμενος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἄγγελος, καὶ ἡ
 νεφέλη δὲ ἄλλη μὲν τις ἐτύγγανεν παρ' αὐτὸν ἄγγε-
 λον, τοῦ δὲ Κυρίου αὐτοῦ σωματικῶν ὡσπερ ὄργανον
 ἦν· δι' οὗ (f. 9), τὴν φύσιν ὧν αὐτὸς ἀσώματος, καὶ
 πάσης ἐπέκεινα αἰσθητῆς καὶ ὑλικῆς οὐσίας, δι'
 αἰσθητῆς φωνῆς τῆς ἰδίας ἤξειτο ὀμιλίας τὸν θερά-
 ποντα· καὶ τῆς τοιαύτης τε οἰκονομίας αὐτὸς ὁ C
 Κύριος τὸν λόγον ἀποδίδους τῷ Μωϋσεὶ φησιν· « Ἴνα
 ἀκουσῇ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πι-
 στεύσωσιν· » ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ λαοῦ, ὅσα σωματι-
 κωτέρου τυγχάνοντος, δι' αἰσθητῆς φωνῆς ὀμιλεῖ,
 ἐπὶ δὲ τῶν πατριάρχων, οὔτε νεφέλης οὔτε στύλου
 πυρὸς δεομένων, ἕτερος ἐγγίνετο τῆς τε ὀπτασίας
 καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς ὀμιλίας ὁ τρόπος. Καὶ ὅτι γε
 οὐκ ἦν ἀγγελικὴ τις δύναμις ἢ διὰ τῆς νεφέλης
 χρηματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς, πρὸς τοῖς προαπο-
 δεδειγμένοις δηλοῦται καὶ διὰ τῆς οὕτως ἐχούσης
 Γραφῆς· « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Βάδιζε καὶ
 ὀδήγησον τὸν λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἶρηκά σοι· Ἴδου
 ὁ ἄγγελός μου προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου. »
 Καὶ πάλιν· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Πο-
 ρεύου καὶ ἀνάβηθι ἐντεύθεν, σὺ καὶ ὁ λαός, » καὶ τὰ
 ἐξῆς· καὶ συναποστελῶ πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγε-
 λόν μου. Ταῦτα γὰρ ἄγγελοι μὲν οὐδαμῶς λέγειν
 ἀρμόττει, Θεῷ δὲ μόνῳ, καὶ τῷ καθ' ὅλην τὴν ἱστο-
 ρίαν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλουμένῳ Κυρίῳ. Ἄρ'
 οὐκ ὁ τῶν θλων ποιητῆς καὶ Θεὸς τῶν ἀπάντων εἰς
 τοσοῦτον κατῆι, ὡς ἐπὶ σωματικῶν ὄρων ὀχεῖσθαι,
 καὶ παιδαγωγοῦ δίκην συμβαδίζειν ἀνθρώποις ὁ τὸν
 οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληρῶν; ἢ τοῦτο μὲν οὔτε
 δυνατὸν, οὐθ' ὅσιον ἐννοεῖν, εὐσεβέστερον δὲ ἅμα καὶ
 δυνατὸν τὸν θεῖον ὑπολαμβάνειν Λόγον, διάκονον ὄντα
 τοῦ πατρικοῦ βουλήματος, ἐπεὶ περ αὐτοῦ Κυρίου ὄντος

CAPUT X.

Ab Exodo.

« Tollens se angelus Domini, qui præcedebat ca-
 stra Israel, abiit post eos : et cum eo pariter co-
 lumna nubis, priora dimittens, post tergum stetit,
 inter castra Ægyptiorum et castra Israel 99. »
 Deinde in iis quæ sequuntur divina docet Scriptura
 quæ esset hæc nubes, dicens : « Ait autem Domi-
 nus ad Moysem : Jam nunc veniam ad te in cali-
 gine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te
 et credat tibi in perpetuum 1. » Et rursus : « Deus
 autem præcedebat eos ad ostendendam viam per
 diem in columna nubis, et per noctem in columna
 ignis 2. » Atque alias : « Descendit Dominus in
 columna nubis 3. » Igitur ex iis alius erat manife-
 ste nubis angelus qui præcedebat filios Israel, alia
 et nubes circa eum angelum, quæ quasi ipsius Do-
 mini corporeum erat indumentum. Qua quidem,
 cum natura incorporeus esset, omnisque sensus vel
 materialis substantiæ immunis, per vocis auditum
 propria conversatione servum suum dignabatur.
 Hujus dispositionis ipse Dominus rationem reddens
 Moysi dicit : « Ut audiat me populus loquentem ad
 te, et credat tibi in perpetuum 4. » Sed cum populo,
 ut magis corporali, vocis auditu conversatur ; cum
 patriarchis, quibus neque nube neque ignis colum-
 na opus erat, alius fiebat visionis et conversationis
 modus. Quod vero non angelica quædam potestas
 quæ per nubem manifestabatur, sed ipse Deus, præ-
 ter ea quæ jam demonstrata sunt hoc etiam ostendit
 Scripturæ loco : « Dixit autem Dominus ad
 Moysem : Vade et duc populum istum quo locutus
 sum tibi 5. Ecce angelus meus præcedet te. » Et
 rursus : « Et dixit Dominus ad Moysem : Vadẽ,
 ascende de loco isto tu, et populus tuus 6, » et
 cætera ; « et mittam præcursorem tui angelum. » Hæc
 enim angelum nequaquam dicere decet, Deum vero
 solum, Dominumque qui in tota narratione tetra-
 grammato designatur. Numquid igitur universarum
 rerum auctor, Deusque omnium ad id descendit ut
 super materialem veniret montem, et pædagogi
 instar cum hominibus ambularet, qui cælum et
 terram implet? Nonne illud neque verisimile, ne-
 que sanctum existimare, religiosius vero et proba-
 bilius cogitare expletum hoc munus a Verbo di-
 vino, paternæ voluntatis ministro, Dominoque
 ipso, qui et « factus est pars Jacob, funiculus hæ-
 reditatis ejus Israel 7 ; » hunc, inquam, ea pro
 parte atque hæreditate suscepisse, et se ipsum ex-
 inanientem, consubstantialique magnitudine exulta,
 hominum saluti, etiam ante incarnationem contu-

99 Act. vii, 53. 99 Exod. xiv, 19, 20. 1 Exod. xix, 9. 2 Exod. xiii, 21. 3 Exod. xix, 9. 4 ibid.
 5 Exod. xxxii, 34. 6 Exod. xxxiii, 4. 7 Deut. xxxii, 9

laisse? Quod si diligenter perspiceremus, invenimus eum interdum propria forma præcepta denuntiantem, sicut cum dixit: « Non apparebis in conspectu meo vacuus ⁸. Altare de terra facietis mihi et afferetis super eo holocausta... Veniam ad te et benedicam tibi ⁹; » interdum quasi de alio Domino, Deo scilicet et Patre ejus, disserentem, sicut in Decalogo cum ait: « Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum; septimo die sabbatum Dei tui est. Sex enim diebus fecit Dominus caelum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt; et benedixit Dominus diei Sabbati ¹⁰. » Et rursus: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut tibi bene sit et sis longævus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi ¹¹. » Hæc enim non per angelum, sed ipse per seipsum Dominus profecto in Decalogo dixit; nonne enim evidentius est eum ita populum suum de pietate erga altissimum Patrem ipsius, Deumque omnium edocuisse?

ὁ Κύριος πεπιστευμένως ἐν τοῖς δεκαλόγοις εἰρηκέναι περὶ τῆς εἰς τὸν ἀνωτάτω Πατέρα ἑαυτοῦ καὶ Θεοῦ

A « ἐγενήθη μερὶς Ἰακώβ καὶ σχολοῖσιμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ, » οἷα ὑπὲρ μερίδος καὶ κληρονομίας φροντίζειν, κενοῦντά τε ἑαυτὸν καὶ τοῦ συμφυοῦς μεγέθους σμικρύνοντα τῇ τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως συμπεριφέρεισθαι σωτηρίᾳ; Εἰ γοῦν εὐγνωμόνως ἐπιστῆσαιμεν, εὐροιμεν αὐτὸν ποτὲ μὲν εἰς ἴδιον πρόσωπον ἀναφέροντα τὰς παρακελεύσεις, ὡς ὅταν λέγῃ: « Οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός· καὶ θυσιαστήριον ἐκ γῆς ποιήσεται μοι· καὶ ἔξω πρὸς σὲ καὶ εὐλογῆσω σε· » ποτὲ δὲ ὡς περὶ ἐτέρου Κυρίου, τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, διαλεγόμενον, ὡς ἐπὶ τῆς δεκαλόγου ὅταν φάσκη: « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου· καὶ γὰρ ἐν ἑξ ἡμέραις ἐποίησεν Κύριος τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ εὐλόγησε Κύριος τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην· » καὶ αὖθις: « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔση μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου ἐδωκέν σοι. » Ταῦτα γὰρ οὐ δι' ἀγγέλου, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ πῶς οὐκ ἂν γένοιτο πρόδηλος, παιδεύων τὸν λαὸν τῶν ὄλων εὐσεβείας;

CAPUT XI.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Ecce ego mittam angelum meum, qui præcedat te, et custodiat in via, et introducat in locum quem paravi. Observa eum et audi vocem ejus, nec contemnendum putes: quia non dimittet cum peccaveris, et est nomen meum in illo ¹². » Hæc cum aliis præceptis Dominus populo denuntiat. Si quidem igitur post Moysis obitum non ipse Dominus qui in deserto manifestabatur adesset populo, sed angelorum aliquis eos præcederet, nihil hoc in loco inquirendum foret. Cum autem narratione constet et post Moysis obitum Dominum ipsum Josue manifestatum esse, et aperte in iis quæ ad eum loquebatur, dixisse: « Sicut fui cum Moyse, ita ero tecum: non dimittam, nec derelinquam te. Confortare et esto robustus. Tu enim sorte divides populo huic terram, pro qua juravi patribus tuis, ut traderem eam illis ¹³. » Et in omni Scriptura angelus quidem nequaquam præsens vel manifestatus Josue memoratur, sed ipse Dominus, qui apud Moysem tetragrammato ostenditur, qui que mihi idem esse videtur ac qui semel Josue viri habitu apparuit ¹⁴. Quemadmodum enim apparuisse Abrahamo et Jacobo narratur, sic et nunc ad edocendum servum suum, non ipsum existimari primum et increatum esse Deum, sed summum ejus exercitus ducem demonstrat. Ergo si in omni Josue libro angelus quidem minime præsens refertur, sed idem ipse Dominus qui in omni Moysis legislatione ostenditur: testatur manifeste Scripturæ dicens: « Fuit ergo Dominus cum Josue ¹⁵, » de quo diceretur: « Ecce ego mittam angelum meum qui præcedat te et introducat in locum quem paravi tibi ¹⁶? » Videtur ergo non alium ac ipsum ostendere Josue. Ipse enim duxit populum in pro-

« Ἴδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εισαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσεχε αὐτῷ καὶ εισάκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπέλθῃ ἐν αὐτῷ, οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληται σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ταῦτα μετὰ τῶν λοιπῶν (1. 9 v°) δικαιοματικῶν ὁ Κύριος τῷ λαῷ διαστέλλεται. Εἰ μὲν οὖν μετὰ τὴν Μωϋσέως τελευτὴν μὴ ὁ αὐτὸς Κύριος ὁ ἐπὶ τῆς ἐρήμου χρηματίζων συμπάρῃν τῷ λαῷ, ἀλλ' ἀγγέλου τις αὐτῶν προηγεῖτο, οὐδὲν ἂν εἰς τοὺς τόπους ζητούμενον ἦν· ἐπεὶ δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας φαίνεται καὶ μετὰ τὴν Μωϋσέως τελευτὴν ὁ αὐτὸς Κύριος τῷ Ἰησοῦ χρηματίζων καὶ σαφῶς ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν χρησμοῖς λέγων: « Ὅτι ὡσπερ ἤμην μετὰ Μωϋσῆ, οὕτως ἔσομαι μετὰ σοῦ, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω σε, οὐδ' ὑπερβόμαί σε. Ἴσχυε καὶ ἀνδρίζου· σὺ γὰρ ἀποδιαστελεῖς τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὠμοσα τοῖς πατράσιν ὑμῶν δοῦναι αὐτοῖς· » καὶ δι' ὅλης τῆς Γραφῆς ἀγγελος μὲν οὐδαμῶς ἐπιπαρὼν ἢ χρηματίζων τῷ Ἰησοῦ φαίνεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καὶ παρὰ Μωϋσεὶ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος, ὃς καὶ δοκεῖ μοι ὁ αὐτὸς εἶναι τῷ ἐν ἀνδρὸς σχήματι εἰς ἅπασι μόνον παρὰ φανέντι τῷ Ἰησοῦ. Ὡσπερ γὰρ ἐπιφανὲς τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰακώβ ἀναγέγραπται, οὕτω καὶ νῦν ἐπὶ τῷ παιδεύσει τὸν θεράποντα μὴ αὐτὸν ἠγεῖσθαι τὸν πρῶτον καὶ ἀγέννητον εἶναι Θεόν, ἀλλ' ἀρχιστράτηγον τῆς ἐκείνου δυνάμεως ἀποφαίνεται. Εἰ δὲ οὖν διὰ πάσης τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς ἀγγελος μὲν οὐδ' ὅλως παρὼν ὀνομάζεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ διὰ πάσης τῆς παρὰ Μωϋσεὶ νομοθεσίας δηλούμενος Κύριος· μαρτυρεῖ γοῦν σαφῶς ἡ Γραφή λέγουσα: « Καὶ ἦν Κύριος μετὰ Ἰησοῦ· » τίνας ἂν λέγοιτο: « Ἴδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὅπως ἀγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι; » Ἔοικεν οὖν διὰ τοῦ-

⁸ Exod. xxiii, 15. ⁹ Exod. xx, 24. ¹⁰ ibid. 7, 10, 11. ¹¹ ibid. 12. ¹² Exod. xxiii, 20, 21. ¹³ Jos. 1, 5, 6. ¹⁴ Jos. v, 13. ¹⁵ Jos. vi, 27. ¹⁶ Exod. xxiii, 20.

των οὐκ ἄλλον ἀλλ' αὐτὸν δηλοῦν τὸν Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ εἰσήγαγεν τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς καὶ αἱ πρὸς αὐτὸν δηλοῦσιν τοῦ Θεοῦ φωναὶ λέγοντος· « Ἰσχυε καὶ ἀνδρίζου· σὺ γὰρ ἀποδιαστελεῖς τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὤμοσα τοῖς πατράσιν ὑμῶν περὶ αὐτοῦ. » Ἄρα προδιατάσσεται τῷ λαῷ λέγων· « Πρὸσεχε αὐτῷ, καὶ εἰσάκουσον αὐτοῦ· μὴ ἀπειθεῖς ἐν αὐτῷ. » Οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν εἰ ἄγγελον αὐτὸν ἐπωνόμασεν, ἐπεὶ καὶ Ἰωάννην τούτῳ καλεῖ τῷ προσρήματι ἢ φάσκουσα προρητεία· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν μου ἔμπροσθέν σου. » Εἰ δ' ὄλως εἰς Ἰησοῦν ἀναφέροιτο τὸν τοῦ Ναυῆ τὰ προεκτεθέντα, ὅρα πῶς περὶ αὐτοῦ φησὶ ὁ Κύριος· « Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐπικέκληται ἐπ' αὐτῷ. » Ποῖον δὲ ἄρα ὄνομα ἢ αὐτὸ τὸ Ἰησοῦς; Τοῦ μὲν γὰρ φαινομένου τότε ἀνδρὸς οὐκ ἦν ἴδιον τὸ Ἰησοῦς ὄνομα· Αἰσῆς γὰρ ἐκαλεῖτο τὸ πρότερον· πρῶτος δὲ αὐτὸν Μωϋσῆς θεοφορούμενος Ἰησοῦν ἀναγορεύει, πνεύματι δὴλον ὅτι θειοτέρῳ κινούμενος· ὡς ἂν ὁ χρησμὸς ὁ φήσας· « Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, » πληρωθεῖ τῷ χρηματίζοντος Κυρίου, ὃν πολλάκις ἀπεδείξαμεν εἶναι τὸν προῖοντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, Ἰησοῦς ἦν ὄνομα ὅπερ τῷ Αἰσῆ Μωϋσῆς ἐπιτέθεικεν, ὡς ἢ θεία Γραφὴ μαρτυρεῖ, σφόδρα ἀπηκριθωμένως τηρήσασα, ὅτι μὴ ἄλλοτε ἢ ἄγγελον αὐτὸν ἀκολουθῶν τῷ χρησμῷ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρὸ προσώπου τοῦ λαοῦ προσκεψόμενον ἐξέπεμπεν, τούτῳ κέκληκεν αὐτὸν τῷ ὀνόματι. Οὐκοῦν διὰ τούτων καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ προσηγορίαν Μωϋσῆς φαίνεται σαφῶς ἐγνωκώς· ὡς περὶ δὲ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ πρῶτῳ αὐτῷ εὐρηται κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους τόπους, οὕτω καὶ Χριστὸν πρῶτος αὐτὸς ἀναγορεύσας φαίνεται, πρὸ τῶν αὐτοῦ χρόνων ἐξ αἰῶνος μηδενὸς μηδέπω ποτὲ μήτε Ἰησοῦ μήτε Χριστοῦ παρὰ τοῖς προσαγορευθέντος. Καὶ φαίνεται γε ἐνθῆψι λογισμῷ τὰς δηλουμένας προσηγορίας τιμήσας· δυοὶ γοῦν τοῖς παρὰ πάντα τὸν λαὸν ἐξοχωτάτοις ἀνδράσι καὶ παρὰ Θεῷ διατρέπουσιν ἐτέροις τε ἰδίοις ὀνόμασι κεχρημένῃς τὰς δύο ταύτας ἐπιφημίζει προσηγορίας, τῷ τε ἰδίῳ ἀδελφῷ τῷ Ἀαρὼν, καὶ τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ, Αἰσῆ[οῦ] πρότερον ὀνομαζομένου[ς], παρὰ πάντα τὸν λαὸν Θεοῦ νεύματι ἄρχοντας τοῦ παντὸς ἔθνους προχειρισάμενος ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδόξασεν προσηγορίας· τὸν μὲν Χριστὸν, δι' ἣν ἔφερον εἰκόνα τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως τῶν ὄλων αὐτοῦ· τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγου· προσειπὼν· τὴν δὲ ἑαυτοῦ διάδοχον Ἰησοῦν ἀναγορεύσας, δι' ἣν ἔσωζε καὶ αὐτὸς τύπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, ὃς παυσανμένης τῆς διὰ Μωϋσέως παραδοθείσης συμβολικῆς λατρείας, καὶ τοῦτόν πως τὸν τρόπον Μωϋσέως τελευτήσαντος, τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διαδεξάμενος, πάσας μὲν τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀνθισταμένης αὐτοῦ τῷ λόγῳ πολέμῳ νικήσας κεχρίρωται, τὴν δ' ὑπὸ ταύταις ἄπασαν τυραννομένην γῆν, τὴν ἐν πᾶσι τοῖς τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν κατεκληροδότησεν.

A missionis terram, sicut ostendunt ad eum Dei verba dicentis : « Confortare et esto robustus : tu enim sorte divides populo huic terram, pro qua juravi patribus tuis, ut traderem eam illis. » Populo igitur præcipit dicens : « Observa eum et audi vocem ejus, nec contemnendum putes ¹⁷. » Non autem mirandum est si angelum eum nominaverit, cum Joannem hac denominatione vocet prophetia his verbis : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam meam ante te ¹⁸. » Quod si plane ad Josue filium Nun præcitata spectant, perspicuum est cur de eo dixerit Dominus : « Et est nomen meum in illo ¹⁹. » Quale igitur illud nomen est nisi Josue, quod idem est ac Jesu? Huic enim Josue non proprium nomen erat, prius Osee vocato. Primus eum Moyses a Deo inspiratus appellavit Josue; procul dubio est ipsum divino tunc Spiritu agitari, ut implerentur verba hæc : « Et est nomen meum in illo, » manifestantis se Domini, quem sæpius demonstravimus esse præexistens Dei Verbum, Jesus (Josue) erat nomen quod Osee Moyses imposuit, ut divina testatur Scriptura ²⁰, sollicitissime animadvertens quod non alius nisi cum angelum eum, secundum oraculi verba, promissionis terram ante faciem populi prospecturum emisisset, hoc vocavit eum nomine. Igitur constat et Salvatoris nostri Jesu denominationem Moysi aperte cognitam fuisse. Quemadmodum Jesu nomen primum apud eum in iis quæ investigamus locis reperitur, ita et Christum primum idem prædicavisse videtur, in anterioris ævi temporibus sive Jesu sive Christi nominibus nulli unquam compertis. Et videtur quidem divina quadam inspiratione revelatas denominationes honori habuisse. Duobus igitur maxime ex omni populo præcellentibus viris, Deoque acceptissimis, cum utriusque aliud esset proprium nomen, duplicem illam imponit denominationem, proprio quidem fratri Aaron, et Nave filio Osee prius appellatis; namque coram omni populo Dei jussu totius gentis duces eos eligens, Salvatoris nostri Jesu Christi nominibus illustravit; alterum quidem Christum cognominans, qui summi verique ferebat imaginem pontificis, omniumque auctoris, ipsius « Verbi Dei, qui erat in principio apud Deum ²¹; » successorem vero suum Jesum appellans, per quem servabat et ipse typum Salvatoris nostri Jesu, qui, absoluto quem Moyses tradiderat symbolico cultu, Moysæque quodammodo mortuo, cum pietatem in Deum accepisset, omnes invisibiles potentias sibi adversantes, victas prælio, verbo superavit, universamque terram ab iis tyrannicè habitam propriam fecit in omnibus gentibus possessionem, suoque divisit populo, Ecclesiis in universa terra constitutis.

ἔθνεσιν ἴδιον κτῆμα ποιησάμενος, τῷ ἑαυτοῦ λαῷ δια

¹⁷ Exod. xxiii, 21. ¹⁸ Matth. xi, 40. ¹⁹ Exod. xxiii, 21. ²⁰ Num. xiii, 17. ²¹ Joan. i. 1.

CAPUT XII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

« Cumque ingrederetur Moyses in tabernaculum, descendebat columna nubis, et stabat ad ostium, loquebaturque cum Moysē, cernentibus universis quod columna nubis staret ad ostium tabernaculi. Stabantque ipsi et adorabant per fores tabernaculorum suorum. Loquebatur autem Dominus ad Moysē facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum. Cumque ille reverteretur in castra, minister ejus Josue filius Nun, puer, non recedebat de tabernaculo. Dixit autem Moyses ad Dominum: Præcipis ut educam populum illum: et non indicas mihi quem missurus es mecum, præsertim cum dixeris: Novi te ex nomine, et invenisti gratiam coram me. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te, et inveniam gratiam ante oculos tuos: respice populum tuum gentem hanc. Dixitque Dominus: Facies mea præcedet te, et requiem dabo tibi. Et ait Moyses: Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto. In quo enim scire poterimus ego et populus tuus invenisse nos gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaveris nobiscum, ut glorificemur ab omnibus populis qui habitant super terram. Dixit autem Dominus ad Moysē: Et verbum istud, quod locutus es, faciam: invenisti enim gratiam coram me, et te ipsum novi ex nomine. Qui ait: Ostende mihi gloriam tuam. Respondit: Ego ostendam omne bonum tibi, et vocabo in nomine Domini coram te: et miserebor cui voluero, et clemens ero in quem mihi placuerit. Rursumque ait: Non poteris videre faciem meam: non enim videbit me homo, et vivet. Et iterum: Ecce, inquit, est locus apud me, et stabis supra petram; et protegam dextera mea, donec transeam: tollamque manum meam, et videbis posteriora mea: faciem autem meam videre non poteris¹¹; » et reliqua. Quibus addit: « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Quo transeunte coram eo, ait: Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens et multæ miserationis, ac verax, qui custodis misericordiam in millia: qui auferis iniquitatem, et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est; qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus in tertiam et quartam progeniem. Festinusque Moyses curvatus est pronus in terram, et adorans ait: Si inveni gratiam in conspectu tuo, Domine, obsecro ut gradiaris nobiscum facie ad faciem¹². » Moyses cum Deo collocutus inducitur ea fiducia et libertate, qua uteretur amicus cum amico confabulans. Apparet autem ex istis non Prophetæ progressus; sed postquam loquebatur ei Dominus facie ad faciem, non tamen unquam visus est ei sicut Abrahamo, et Isaaco et Jacobo. Cujus igitur gratiam expetit dicens: « Si inveni gratiam in conspectu tuo,

« Ἠνίκα δ' ἂν εἰσῆλθε Μωϋσῆς εἰς τὴν σκηνήν, κατέβαινε ὁ στῦλος τῆς νεφέλης, καὶ ἴστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ στάντες ὁ λαὸς, προσεκύνησαν ἕκαστος ἀπὸ τῆς σκηνῆς. Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἰ λαλήσαι τις πρὸς φίλον αὐτοῦ· καὶ ἀπηλλάττετο εἰς τὴν παρεμβολήν· ὁ δὲ θεράπων αὐτοῦ Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ οὐκ ἐξεπορεύετο ἐκ τῆς σκηνῆς. Καὶ εἶπε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον· Ἰδοὺ, σὺ λέγεις μοι· Ἀνάγαγε τὸν λαὸν τοῦτον, σὺ δὲ οὐκ ἐδήλωσάς μοι, ὅτι σὺ ἀποστελεῖς μετ' ἐμοῦ· σὺ δὲ μοι εἶπας· Οἶδά σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοί. Εἰ οὖν εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε, ὅπως ἂν ᾧ εὕρηκώς χάριν ἐναντίον σου, καὶ ἵνα γῶ ὅτι λαὸς σου τὸ ἔθνος τοῦτο. Καὶ λέγει· Αὐτὸς προπαρεύσομαι καὶ καταπαύσω σε. Καὶ λέγει πρὸς αὐτὸν· Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντεύθεν. Καὶ πῶς γνωστὸν ἔσται ὅτι εὕρηκα χάριν παρὰ σοὶ ἐγὼ καὶ ὁ λαὸς σου, ἀλλ' ἢ συμπορευομένου σου μεθ' ἡμῶν; καὶ ἐνδοξασησόμεθα ἐγὼ τε καὶ ὁ λαὸς σου παρὰ πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς ἐστί. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Καὶ τὸν λόγον σοὶ τοῦτον, ὅτι εἰρηκῶς ποιήσω· εὕρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοί. Καὶ εἶπεν· Δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. Καὶ εἶπεν· Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερος τῆ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου· καὶ ἐλεήσω, ὅτι ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω, ὅτι ἂν οἰκτιρῶ. C Καὶ εἶπεν· Οὐ δύνησιν ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπόν μου ἄνθρωπος. (f. 10 v°) καὶ ζήσεται. Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ, τόπος παρ' ἐμοί, καὶ στήση ἐπὶ τῆς πέτρας· καὶ σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σὲ, ἕως ἂν παρέλθω. Καὶ ἀφελῶ τὴν χεῖρά μου, καὶ τότε ἐβῆ τὰ ὀπίσω μου· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ· καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρῆλθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε· Κύριος Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεῆμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινὸς καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας καὶ ἀμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαρίζει ἐκείνων ἀνομίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων, ἐπὶ τρίτην καὶ ἐπὶ τετάρτην γενεάν. Καὶ σπεύσας Μωϋσῆς κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν, καὶ εἶπεν· Εἰ δὴ εὕρηκα χάριν ἐνώπιόν σου, Κύριε, συμπορεύθητι μεθ' ἡμῶν ἐνώπιος ἐνωπίῳ. » Μωϋσῆς τῷ Θεῷ λαλῶν ἀναγράφεται μετὰ θάρρους καὶ παρήφιας τοσαύτης, ὅποια ἀγάγοι ἂν καὶ φίλος τις ἀντὶ ὁμιλῶν αὐτοῦ φίλῳ. Ἐμφαίνεται δὲ διὰ τούτων οὐκ ἢ τυχοῦσα τοῦ Προφήτου προκοπή· ἀλλ' ἐπεὶ ἐλάλει μὲν αὐτῷ Κύριος ἐνώπιος ἐνωπίῳ, οὐ μὴν καὶ ὤφθη πῶ αὐτῷ ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ τούτου δὴ χάριν ἀξιοὶ λέγων· « Εἰ δὴ εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Δι' οὗ παρίστησιν ὅτι μὴ ὁμοίως τῷ λαλεῖν αὐτῷ καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιφανείας ὁ Θεὸς ἐποικίτο.

¹¹ Exod. xxxiii, 9-23. ¹² Exod. xxxiv, 5-9.

Εἰ γὰρ, ὡς νομίσειεν τις, ταυτὸν ἐστὶ τὸ λελαληκέναι αὐτῷ τὸν Θεὸν « ἐνώπιον ἐνωπίῳ » τῷ ὄφθαι αὐτῷ, ὡς ἂν εἴποι τις, « πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, » καὶ ποῖα δ' ἂν εἴη χίονα λείπεται τῇ φασκούσῃ αὐτοῦ ἀξιώσει τὸ « Εἰ δὴ εὐρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε; » πῶς δὲ, εἰ καὶ πρότερον αὐτῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὡς οἰηθεῖν ἂν τις, ἐώρατο, ἐπιφέρει λέγων αὐτῷ ὁ Κύριος· « Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπόν μου ἄνθρωπος καὶ ζήσεται; » Διὰ τί δὲ, λεγέτω ὁ βουλόμενος, οὐδ' ἅπαξ ὁ λόγος μαρτυρεῖ λέγων, « ὅτι ὤφθη αὐτῷ ὁ Κύριος, ὡς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἰρηκῶς τετήρηται· ἀλλὰ γὰρ διὰ τούτων πρόδηλον, ὅτι εἰ καὶ ἐλάλει αὐτῷ Κύριος « ἐνώπιος ἐνωπίῳ, » ὅμως διὰ τῆς νεφέλης ἐλάλει αὐτῷ· τοῦτο γὰρ προπαρίστην ἡ Γραφή λέγουσα· « Κατέβαινον ὁ στῦλος τῆς νεφέλης καὶ ἴστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῷ Μωϋσῇ. » Οὐκοῦν διὰ τῆς νεφέλης ἐλάλει, οὐ μὴν καὶ ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ ἢ τῷ Ἰσαὰκ ἢ τῷ Ἰακώβ ὤφθη αὐτῷ· ἐκείνοις μὲν γὰρ γυμνῶς καὶ τρανῶς ἔνευ τινὸς εἰδους ὀφθελίς ἀναγγελλοῦνται, τούτῳ δὲ διὰ τοῦ ὀνομαζομένου εἰδους καὶ τῆς νεφέλης, ἦν καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος φάσκων· « Ἦνίκα δὲ ἐλάλει Μωϋσῆς πάσῃ συναγωγῇ υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπεστράφησαν εἰς τὴν ἔρημον, καὶ ἰδοὺ ἡ δόξα Κυρίου ὤφθη ἐν νεφέλῃ, καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν. » Καὶ πάλιν· « Ἀνέβη Μωϋσῆς εἰς τὸ ὄρος· καὶ ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὸ ὄρος. Καὶ κατέβη ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ ἐκάλυψεν αὐτὸν νεφέλη ἕξ ἡμέρας· καὶ ἐλάλησεν (f. 11) Κύριος πρὸς Μωϋσῆν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἐκ μέσου τῆς νεφέλης. Ἴδὲ δὲ εἶδος τῆς δόξης Κυρίου, ὡσεὶ πῦρ φλέγον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους. » Σαφῶς οὖν διὰ τούτων τὸ θεωρούμενον τῷ Μωϋσῇ λέγεται εἶναι οὐκ αὐτὸς ὁ Κύριος, ἀλλ' εἶδος Κυρίου, καὶ νεφέλη καὶ πῦρ, ἃ καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος· οὐκοῦν τὸ μὲν εἶδος ἑώρα Κυρίου καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ, οὐδαμῶς δὲ αὐτὸν τὸν Κύριον, τὸν τε λαλούμενον λόγον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς νεφέλης λαλοῦντος ἤκουεν, διὸ εἴρηται· « Καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν ἐνώπιος ἐνωπίῳ. » Οὐ μὴν καὶ ὤφθη αὐτῷ ἐνώπιος ἐνωπίῳ τετήρηται· τοῦτο γὰρ ὡς οὐδέπω γεγρονὸς ἀξιοῖ λέγων· « Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Καὶ ἐν ἐτέρῳ δὲ τόπῳ διδάσκει ὁ λόγος, « ὅτι δὴ στόμα ἐλάλει αὐτῷ ὁ Θεός, οὐ μὴν καταλλήλως καὶ ἐώρατο, ἀλλ' ἐν εἰδει καὶ διὰ τῆς προαποδομένης δόξης αὐτοῦ· λέγει δὲ οὕτως· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης, καὶ ἔστη ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ ἐκλήθησαν Ἀαρὼν καὶ Μαρίας, καὶ ἐξήλθον ἀμφοτέροι. Καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς· Ἀκούσατε δὴ τῶν λόγων μου· Ἐὰν γένηται προσήτης ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, ἐν ὀράματι αὐτῷ γνωσθήσονται, καὶ ἐν ὑπνῷ λαλήσω αὐτῷ. Οὐχ οὕτως ὁ θεράπων μου Μωϋσῆς πιστός ἐστιν ἐν ὄλῳ τῷ ὄκῳ μου. Στόμα κατὰ στόμα λαλήσω αὐτῷ ἐν εἰδει, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, καὶ τὴν δόξαν Κυρίου εἶδεν, καὶ διὰ τί οὐκ ἐφοβήθητε καταλαῆσαι κατὰ τοῦ θεράπον-

A ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » Exinde fit manifestum quod non idem erat, cum loqueretur ei Dominus, et cum manifestum sui visum efficeret. Si enim, ut nonnulli existimare possent, collocutum fuisse cum eo Deum conspectu ad conspectum, idem esset ac visum fuisse ei, ut dici posset, « facie ad faciem, » quis ejus postulationi relinqueretur locus dicentis : « Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te ? » Quomodo autem, si et prius ei facie ad faciem, ut nonnulli putarent, visus fuisset, subjicit dicens ei Dominus : « Non poteris videre faciem meam : non enim videbit me homo et vivet ? » Quidquid objici possit, non semel narratio commemorat visum fuisse ei Dominum, ut de patriarchis expresse refertur. Enimvero ex iis constat quod, si loqueretur ei Dominus facie ad faciem, tamen per nubem loquebatur ei. Hoc enim demonstrat Scriptura, cum dicit : « Descendebat columna nubis et stabat ad ostium tabernaculi, et loquebatur ad Moysem. » Ergo per nubem loquebatur, non vero pariter visus est ei ac Abrahamo, vel Isaaco, vel Jacobo. Illis enim nude et manifeste nulla sub forma visus narratur, huic vero sub forma quam retulimus, formaque nubis, quam gloriam Domini Scriptura vocat, dicens : « Cum autem loqueretur Moyse ad omnem cœtum filiorum Israel, respexerunt ad solitudinem : et ecce gloria Domini apparuit in nube : locutus est autem Dominus ad Moysem, dicens ²⁴; » et rursus ²⁵: « Cumque ascendisset Moyse in montem, operuit nubes montem. Et descendit gloria Domini super montem, tegens illum nube sex diebus. Et loquebatur Dominus ad Moysem septimo die de medio caliginis. Erat autem species gloriæ Domini, quasi ignis ardens super verticem montis ²⁶. » Aperte patet ex iis visum fuisse Moysi non ipsum Dominum, sed speciem Domini, nubemque et ignem, quæ Domini gloriam sacer sermo vocat. Videbat igitur speciem Domini, ejusque gloriam, minime autem ipsum Dominum, ipsiusque Domini Verbum, sibi collocutum. Verumtamen per nubem eum loquentem audiebat, ideoque dicitur : « Et locutus est Dominus ad Moysem facie ad faciem. » Non autem ei apparuisse facie ad faciem refertur : illud enim nondum accidisse memorat dicens : « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » In alio loco docet Scriptura quod ore quidem loquebatur ei Deus, non tamen pariter videbatur, sed sub specie et, ut supra dictum est, per ipsius gloriam. Sic igitur dicit : « Descendit Dominus in columna nubis, et stetit in introitu tabernaculi vocans Aaron et Mariam. Qui cum exiissent, dixit ad eos : Audite sermones meos : Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. At non talis servus meus Moyse, qui in omni domo mea fidelissimus est : ore enim ad os loquor ei : et palam, et non per ænigmata et

²⁴ Exod. lvi, 10. ²⁵ Exod. xxiv, 15.

et figuras Dominum videt. Quare ergo non timuistis detrahare servo meo Moysi²⁶? Ergo gloriam quidem Domini vidit, et sub specie se ei manifestantem, et ore ad os loquentem audivit, non tamen ipsum unquam Dominum, sicut patribus manifestatus est, conspexit. Et non mirum quod Moysi ore ad os colloquens inducitur Deus, cum et omni populo facie ad faciem ipsum locutum fuisse in Deuteronomio docet Moyses dicens: « Non cum patribus nostris iniiit pactum Dominus, sed nobiscum, qui in præsentiarum sumus et vivimus. Facie ad faciem locutus est nobis in monte de medio ignis²⁷. » At si hoc modo Moysi et omni populo manifestatus est, animadvertite illud, scilicet quod locutus fuisse eis ore ad os et facie ad faciem dicitur, non tamen iis visus sine igne vel nube, ut patribus. Nude enim illis et sine nubis vel ignis tegmine Dominus narratur esse visus. Deum igitur videre perfectorum et mente quam maxime mundatorum proprium esse docet Salvator et Dominus noster: « Beati, inquit, mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt²⁸. » Ideoque quasi horum Deum se Dominus indicat, ad Moysen dicens: « Hæc dices filiis Israel: Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob misit me ad vos: hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in generationem et generationem²⁹. » Emulatus igitur majores gratias, similisque cupidissimus favoris Moyses Dominum his precatur verbis: « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » Sibi enim animo ingebat manifestati Dei Verbi magnitudinem, et sublimitatem, et ineffabilem inaccessamque præcellentiam, videbatque ipsius ad se manifestationes ministrantes angelos fieri: ideo postulabat ut manifestus et splendidus ipsum sibi manifestum efficeret, non jam sub velamentis, nec ministris aliis, nude autem et pariter ac Abrahamo, sine ignis vel nubis specie. Quod igitur videtur mihi indicare Scriptura dicens: « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te³⁰. » Cum audivisset Deum sibi dicentem: « Ecce angelus meus præcedet te ante faciem tuam³¹, » ampliorem expetit gratiam, dicitque: « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto³². » Annuente Domino postulationi, ac dicente: « Verbum istud, quod locutus es faciam³³, » Dei

τὸς μου Μωϋσέως; » Ἄρ' οὖν τὴν δόξαν μὲν Κυρίου εἶδεν καὶ ἐν εἶδει αὐτῷ χρηματίζοντος, στόμα τε κατὰ στόμα λαλοῦντος ἤκουσεν, οὐ μὴν καὶ αὐτὸν πῶ τὸν Κύριον ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἐωράκει. Καὶ οὐ θαυμαστόν γε εἰ τῷ Μωϋσεὶ στόμα κατὰ στόμα λαλῶν ἀναγέγραπται ὁ Θεός, ὅποτε καὶ τῷ παντὶ λαῷ πρώτων πρὸς πρόσωπον λελαληκέναι αὐτὸν ἐν Δευτερονομίῳ διδάσκει ὁ Μωϋσῆς λέγων· « Οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς· ὑμεῖς αὐτοὶ ὡδε σήμερον πάντες ζῶντες. Πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐλάλησεν Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός. » Πλὴν εἰ καὶ τῷ Μωϋσεὶ καὶ τῷ παντὶ λαῷ τοῦτον ἐχρημάτιζεν τὸν τρόπον, ἀλλ' ὄρα ὅτι λελαληκέναι μὲν αὐτοῖς στόμα κατὰ στόμα καὶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον εἴρηται, οὐ μὴν καὶ ἀνευ τοῦ πυρός ἢ τῆς νεφέλης ὁμοίως τοῖς πατράσιν ὄφθαι αὐτοῖς· γυμνῶς γὰρ ἐκείνοις καὶ ἀνευ ἐπικαλύμματος τοῦ διὰ νεφέλης ἢ πυρός ὁ Κύριος ὄφθεις ἀναγέγραπται. Τελείων γοῦν καὶ τὴν διάνοιαν εἰς ἄκρον κεκαθαρμένων καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ τὸν Θεὸν ὄραν εἶναι διδάσκει· « Μακάριοι, λέγων, οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄφονται. » Διὸ καὶ ὡς τοιοῦτων ὁ Κύριος Θεὸς αὐτὸν ἀναγορεύει, λέγων πρὸς Μωϋσῆν· « Οὕτως ἔρεις τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν, Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ, ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς· τοῦτό ἐστιν ὄνομα μου αἰώνιον, καὶ μνημόσυνον γενεῶν γενεαῖς. » Ζηλῶν δὴ οὖν τὰ χαρίσματα τὰ μείζονα, καὶ τῆς ὁμοίως ἐκείνοις ὀρεγόμενος ὁ Μωϋσῆς πρακοπήs, ἀξιοῖ λέγων τὸν Κύριον· « Ἐμφάνισόν (f. 11 v) μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε· » ἐφαντάζετο μὲν γὰρ χρηματίζοντος αὐτῷ Θεοῦ Λόγου τὸ τε μέγεθος καὶ τὸ ὕψος καὶ τὴν ἄφατον καὶ ἀνεφίκτον ὑπεροχὴν, ἑώρα δὲ ὡς ὅτι ἐκ' ὑπηρετικῶν ἀγγέλων τὰς πρὸς αὐτὸν ἐποιεῖτο θεωρίας· διὸ παρακαλεῖ τρανότερον καὶ καθαρώτερον ἐμφῆναι αὐτὸν αὐτῷ, μηκέτι μὲν δι' ἐπικαλυμμάτων, μηδὲ ὑπὸ διακόνων ἐτέρων, γυμνῶς δὲ καὶ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ παραπλησίως, ἀνευ τοῦ διὰ πυρός καὶ νεφέλης εἶδους. Τοῦτο γοῦν δοκεῖ μοι σημαίνειν ἢ φάσκουσα λέξις· « Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Ταύτη δὲ καὶ προακούσας εἰρηκότος αὐτῷ τοῦ Κυρίου τό· « Ἴδου ἄγγελός μου προπορεύεται πρὸ προσώπου σου, » ὑποπαραιτεῖται τοῦ μείζονος ὀρεγόμενος, καὶ φησιν· « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντεύθεν· » πρὸς τὴν ἀξίωσιν ἐπινεύσαντος τοῦ Κυρίου καὶ φήσαντος, « Καὶ τὸν λόγον σου τοῦτον, ὃν εἴρηκας, ποιήσω, » τὸ ἔταμον συνιδῶν τῆς θείας μεγαλοδωρεᾶς, φθανούσης τῆς εὐεργεσίας τοῦς μεγάλων ὀρεγομένους, εἴτα σμικρῶνας ἑαυτὸν, καὶ ὡς μὴ ἀξίον πῶ τῶν μείζονων λογιζάμενος, ἐτέραν ὡς ἐν συγκρίσει τῆς προτέρας ἐνδέουσαν ἀξίωσιν προτείνει λέγων, « Δεῖξόν μοι τὴν δόξαν σου, » πληρῶν δὲ αὐτοῦ τὸν λόγον ὁ Κύριος, « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου· καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου, » καὶ τὰ ἐξῆς· διδά-

²⁶ Num. xii, 5-8. ²⁷ Deut. v, 3. ²⁸ Matth. v, 8. ²⁹ Exod. iii, 15. ³⁰ Exod. xxxiii, 13. ³¹ Exod. xxxiii, 23. ³² Exod. xxxiii, 15. ³³ ibid. 17. ³⁴ Exod. xxxiii, 18. ³⁵ ibid. 19.

σκων δεῖ δὴ πάσης μείζων τῆς πρότερον αὐτῷ θεωρουμένης ὀπτασίας ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων τυγχάνει γνῶσις, ἣν καὶ παραδώσειν αὐτῷ ὑπισχνείται, περὶ μὲν ἑαυτοῦ λέγων, « Παρελύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου. » Περὶ δὲ τῆς τοῦ Πατρὸς μυσταγωγίας τὸ, « καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » ποιοῦ γὰρ Κυρίου, αὐτὸς ὢν ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος, εἰ μὴ ἕρα τοῦ Πατρὸς καλέσειν ἐπαγγέλλεται; Καὶ ἀληθῶς γε εἰ μὴ διέλθοι τινὰ πρότερον ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ εἰ μὴ αὐτὸς ἀνακαλέσεται τὸν Πατέρα, οὐδ' ἄλλως δυνατὸν τὴν τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων ἀναλαβεῖν γνῶσιν· « ἐπεὶ μὴδ' εἰς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ἢ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Αὐτὸς γοῦν ἔστιν ἡ θύρα καὶ ἡ ὁδὸς δι' οὗ μόνου ἔστιν ἰδεῖν τὸν ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω τῶν ὅλων αἴτιον, αὐτὸν τὸν Πατέρα· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα διὰ τὴν αὐτοῦ πρόδρομος προεπισημειῖται τῶν μακαρίων ψυχῶν ὁ θεῖος Λόγος, τῆς ἰδίας δόξης μεταδιδοῦς αὐταῖς, ἀλλ' οὐχ ἴσταται γε εἰς τέλος τὰ τῆς αὐθεντίας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνων, προπαρασκευάσας δὲ καὶ προευντροπίζοντας τὴν μοῆν, ὑποχωρεῖ καὶ μεταπαραδίδωσι τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ φάσκων, « Ἐγὼ παρελύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Νῦν μὲν οὖν λόγῳ τοῦτο πράξειν ἐπαγγέλλεται· ἐξῆς δὲ καὶ τὸ ἔργον ἐπάγει ἔνθα εἰρηται, « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ· καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. Καὶ ἠρῆθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἐκάλεσε, Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν, καὶ ἐλεήμων, (1. 12) μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἀμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ· ἐπάγων ἀνομίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ταῦτα γὰρ αὐτὸς φησι καταβῆς ἐν νεφέλῃ καὶ παραστῆς τῷ Μωϋσεὶ ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος· δεῖ καθ' ἣν πεποιτῆται ὑπόσχεσιν παρελθὼν πρὸ προσώπου αὐτοῦ, τὸν καὶ ἑαυτοῦ Κύριον καὶ Πατέρα, τὸν ἀληθινὸν ὄντα Κύριον, δις διὰ τοῦ τετραγράμμου ἐμπεφρόμενον ἀνακαλεῖται λέγων τὸ, « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰ δὲ βιαζόμενος τις φάσκει μὴ τὸν Κύριον, ἀλλὰ Μωϋσῆν ταῦτα εἰρηκέναι, πείσμα βέβαιον λαμβανέτω ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Μωϋσέως φωνῶν ὁμολογούντος τοῦ Κυρίου εἶναι τὰς προεκτεθείσας λέξεις, δι' ὧν εὐχόμενος ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησι, « Καὶ νῦν ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου, Κύριε· ὃν τρόπον εἶπας λέγων, Κύριος μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός· ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἀμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀποδιδοῦς ἀμαρτίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. » Ἐναργέστατα δὴ οὖν καὶ σαφέστατα διὰ τούτων αὐτὸς ὁ Κύριος τὰς προεκτεθείσας εἰρηκῶς παριστᾷ τε (παρισταται) φωνᾶς, μείζονα Κύριον τὸν ἀληθῶς Κύριον, ὄντων δ' ὅτι τὸν Πατέρα ἑαυτοῦ, ἀνακαλούμενος· ἢ εἰ δυσπισθῶς ἔχοι πρὸς ταῦτα, λεγέτω εἰ τινα ἄλλην οἴσῃ τὴν ἐστὶν κατὰ

dam te gloria mea, » et de Patris sui doctrina, « Et vocabo in nomine Domini coram te. » Quem autem Dominum, cum sit ipse Dominus tetragrammato designatus, nisi Patrem suum vocaturum esse denuntiat? Profecto nisi prævium eat Dei Verbum, nisi ipse Patrem advocet, impossibile est quemvis omnium Patris scientiam excipere. « Neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui Filius voluerit revelare ²⁶. » Ipse igitur est janua viaque qua sola excelsissimam immensissimamque rerum omnium causam, Patrem ipsum, conspiceri possumus. Si enim quam maxime, velut aliquis ejus præcursor, beatorum animas divinum præit Verbum, participes eos propria gloriæ efficiens, sed non desinit ad finem auctoritatis partes in se suscipere, præparato autem ac disposito habitaculo, discedit et regnum Deo et Patri transfert. Quod et ipse confitetur dicens: « Ego præcedam te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Nunc quidem verbo illud facturum esse promittit; quod re peragit, ut ostendunt quæ sequuntur: « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Et transit Dominus ante faciem ejus, vocavitque: Dominator Domine Deus, misericors et clemens, et patiens, et multæ misericordiam, ac verax, qui custodis misericordiam in millia, qui auferis iniquitatem et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est. Qui reddis iniquitatem patrum filiis, ac nepotibus in tertiam et quartam progeniem ²⁷. » Hæc enim ipse dicit, cum descendit in nube et prope Moysen stetit tetragrammato designatus Dominus. Dein, ob promissionem quam ipse fecerat, transiens ante faciem ejus, suimet Dominum et Patrem, vere Dominum, Dominatorem, bis tetragrammato designatum invocatur dicens: « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, » et reliqua. Si quis autem loci sensum detorquens minime a Domino contendat, sed a Moysæ hæc esse dicta, illud plane compertum habebit ipsis Moysis vocibus, hæc esse verba Domini confitentis, cum in alio loco precatur dicens: « Magnificetur ergo fortitudo Domini sicut jurasti, dicens: Dominus patiens et multæ misericordiam, auferens iniquitatem et scelera, nullumque innoxium derelinquens, qui visitas peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem ²⁸. » Clarissime igitur et manifestissime patet ex iis hæc quæ retulimus Dominum dixisse, majorem Dominum et vere Dominum, scilicet Patrem ejus, invocantem. Cui si fides difficile adhibeatur, videre est an alia esse possit hujus loci explanatio. Quippe animadvertendum est non angelum manifestatum fuisse, sed ipsum tetragrammato designatum Dominum, qui et facie ad faciem cum Moysæ perhibetur fuisse collocutus, quem et Moyses invocatur, manifestationem per angelos deprecatur his verbis: « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto ²⁹. » Verumenim-

²⁶ Matth. xi, 27. ²⁷ Exod. xxxiv, 5-7. ²⁸ Num. xiv, 17, 18. ²⁹ Exod. xxxiii, 15.

vero non possunt hæc de alio nisi solum de Deo Verbo, in principio apud Deum, referrī; qui magna consecuto Moysi majorum ostendit scientiam, docens eum ut solum verum cognoscat Deum, et quem misit Deum Verbum, et ipsum post Patrem Dominumque Deumque. Et primam quidem ei hanc et maxime necessariam præbet utilitatem, ne unquam de omnium Deo opiniones ad manifestatum ei Verbum per immensam rerum visarum gloriam accipiat. Docet igitur seipsum primum solumque verum Deum præcedere, quem ipse invocabat dicens: « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens, et multæ misericordiæ, et verus. » Eandem profecto vim habet « verus, » ac illa: « Ut cognoscant te solum Deum verum³⁸, » ab ipso Salvatore in Evangelii dicta. Hæc non intellexisset omnis populus, ad quem, rudem adhuc, a manifestante se Domino dicebatur: « Ego sum, et non est alius præter me³⁹. » Iis enim opus erat quasi rudimentis ad regnum Dei. qui nondum Patris et Filii dogmata conciliare poterant, Ægyptiorum idololatria nuperrime abjecta. « Ego sum, et non est alius præter me; » ex Dei Verbi persona diceretur similiter ac: « Ego et Pater unum sumus⁴⁰; » et: « Pater in me est, et ego in Patre⁴¹. » Quemadmodum qui vidit eum, vidit Patrem, sicut dictum est: « Qui videt me, videt et Patrem⁴²; » ita qui eum audit, audit et Patrem qui est in eo, cum dicit: « Ego sum, et non est alius præter me. » οὐχ οἶοι τέ πως ὄντες τὰ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δόγματα οὐχ ἀφραγκότες. Τὸ δὲ « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι ὁμοίως τῷ, » « Ἐγὼ καὶ ὁ (f. 12 v°) Πατὴρ ἐν ἐσμεν· καὶ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » « Ὡς γ' οὐκ ἐώρακώς αὐτὸν ἐώρακε τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ, » « Ὁ ἐώρακώς ἐμὲ ἐώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με· » τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ αὐτοῦ ἀκούων τοῦ ἐν αὐτῷ Πατρὸς ἤκουε λέγοντος τὸ, « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλην ἐμοῦ. »

Hæc effusius diximus, demonstrare quærentes quod procul dubio neque omnium Deus, neque angelica quævis potestas, sed ipsum Dei Verbum Moysi apparuit, quod firmiter credidimus, post omnium Patrem et Dominum, secundum esse omnium Dominum et Deum; sicut Joannes evangelista nobis apertissime ostendit, dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum⁴³. » Nimis autem operæ neque propositi nostri esset exquirere quis locus, quæ petra forent, de quibus dicit Dominus: « Ecce est locus apud me et stabis super petram⁴⁴. » Sed hanc petram Apostolus indicavit dicens: « Petra autem erat Christus⁴⁵. » Petra locusque erant eadem, suspicor, quæ obvia fuerunt Jacobo, cum dicitur: « Egressus igitur Jacob de puteo juramenti, pergebat Harrah; et obvium habuit locum⁴⁶, » ac, ubi in somnis videns scalam, illique innixum Dominum, cum evigilasset, dixit: « Vere Dominus est in loco isto⁴⁷, » ac rursus: « Quam terribilis est locus iste! Non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli⁴⁸. » Quanam vero sit facies Dei Verbi, quam nequit Moyses, id est lex,

Α τοὺς τόπους ἐπιβαλεῖν διήγησιν· φυλάττων τὴ μὴ ἀγγελον εἶναι τὸν χρηματίζοντα, ἀλλ' αὐτὸν τὸν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον, ὃς καὶ ἐνώπιος ἐνωπίω τῷ Μωϋσεὶ ἀναγέγραπται λελαληκέναι, ὃν καὶ ἀξιοὶ τῆν δι' ἀγγέλων προστασίαν παραιτούμενος ὁ Μωϋσῆς λέγων, « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν. » Ἀλλὰ γὰρ οὐχ οἶόν τε ταῦτα ἐρ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεὸν Λόγον ἀναφέρειν· ὃς μεγάλων ἐφιεμένω τῷ Μωϋσεὶ τὴν τοῦ μελίζονος ἐμφαίνει γνῶσιν, παιδεύων αὐτὸν ὅπως ἂν γινώσκῃ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλε Θεὸν Λόγον, δευτέρως καὶ αὐτὸν ὄντα μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον καὶ Θεόν· καὶ πρώτην γε αὐτῷ ταύτην καὶ ἀναγκαιοτάτην παρέχει τὴν ὠφέλειαν, ὡς ἂν μήποτε τὰς περὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ὑπονοίας ἐπὶ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Λόγον διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης τῶν θεωρουμένων ἐκλάβοι· διδάσκει [εἰ] δ' οὖν αὐτὸν πρῶτον καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἠγγεῖσθαι τοῦτον, ὃν αὐτὸς ἐπεκαλεῖτο λέγων, « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεημῶν, μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός. » Πρῶτος γὰρ ἐπιμελῶς τῷ « ἀληθινός » παραπλησίως εἰρημένω τῷ « Ἴνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, » ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἰρημένω· ταῦτα δ' οὐκ ἂν ἐχώρησεν ὁ πᾶς λαὸς πρὸς ὃν, οἷα θὴ εἰσαγόμενον, ὑπὸ τοῦ χρηματίζοντος ἐλέγετο, « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλην ἐμοῦ· » ἐδέοντο γὰρ οὗτοι στοιχειώδους εἰσαγωγῆς ἔτι τῆς περὶ Θεοῦ μοναρχίας διαρθροῦν, ἅτε ἑναγῆος τῆς Αἰγυπτίῳ πολυθεοῦ πλάνης ἀφραγκότες, ὅτι δὴ ἀναμφιλέκτως οὕτε ὁ τῶν ὄλων Θεός, οὕτε ἀγγελικὴ τις δύναμις ἦν ἡ χρηματίζουσα τῷ Μωϋσεὶ, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς Λόγος, ὃν ἀκριβῶς πεπιστευκαμεν μετὰ τὸν τῶν ὄλων Πατέρα καὶ Κύριον δεύτερον εἶναι τῶν ἀπάντων Θεόν τε καὶ Κύριον· ὡσπερ δὴ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης σαφέστερον ἡμᾶς παιδεύει λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πολλῆς δ' ἂν γένοιτο καὶ οὐχί τῆς παρούσης σχολῆς σαφηνίζειν τίς ἄρ' εἴη ὁ τόπος καὶ ἡ πέτρα περὶ ἧν εἶπεν ὁ Κύριος, « Ἰδοὺ τόπος παρ' ἐμοί καὶ στήση ἐπὶ τῆς πέτρας· » ἀλλ' ὁ μὲν Ἀπόστολος τὴν πέτραν ἐδήλωσεν εἰπών, « Ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός. » Οὐκ ἄλλον δὲ τῆς πέτρας ὄντα καὶ τὸν τόπον ὑπολαμβάνω τὸν αὐτὸν τυγχάνοντα τῷ ἀπαντήσαντι τῷ Ἰακώβῳ ἐνθα γέγραπται, « Ἐξῆλθεν δὲ ὁ Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ φρέατος τοῦ ὄρκου, καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαρθόαν. Καὶ ἀπήντησε τόπῳ· ἐνθα καὶ ἰδὼν ἐν ὄραματι τὴν κλίμακα καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐστηριγμένον Κύριον, διηκνησθεὶς φησιν, « Ὅτι ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ· » καὶ πάλιν εἶπεν· « Ὡς φοβερός ὁ τόπος οὗτος, οὐκ ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἡ οἰκὸς τοῦ Θεοῦ· καὶ αὐτὴ ἡ πύλη

³⁸ Joan. xvii, 3. ³⁹ Deut. xxxii, 39. ⁴⁰ Joan. x, 30. ⁴¹ ibid. 38. ⁴² Joan. xiv, 9. ⁴³ Joan. i, 1. ⁴⁴ Exod. xxxiii, 21. ⁴⁵ I Cor. x, 4. ⁴⁶ Gen. xxviii, 10. ⁴⁷ ibid. 16. ⁴⁸ ibid. 17.

τοῦ οὐρανοῦ. ἢ Ἄλλὰ καὶ τί τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἂν ἰδῶν, ὃ μὴ δύναται Μωϋσῆς ὁ νόμος, ἅτε ἀνθρώπινος καὶ σωματικώτερος ὢν, θεωρεῖν· τίνα τε τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ, ἃ μόνον χωρεῖν οἶός τε ἦν ὁ τυπικός καὶ τῶν νοητικῶν συμβολικῶς (κῆς) νόμος· πῶς τε εἴρηται τὸ, « Σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σέ, ἢ καλύμματος καὶ σκέπης ἐπιτιθεμένου τῷ νόμῳ, ὡς διὰ τοῦτο τὸ κάλυμμα τὰ μὲν ὀπίσω δύνασθαι ὄρᾶν, οὐκέτι δὲ τὰ προηγούμενα καὶ διαφέροντα· ἰδίᾳ κατὰ καιρὸν, ὅ μὲν τῆς τούτων ἐρεύνης, ἐπιστήσας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

CAPUT XIII.

Ἐκ τῶν Ἀριθμῶν τῆς γ' τοῦ Βαλαὰμ προφητείας.

Ἐκ Numerorum tertia Balaam propheta.

« Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεία, καὶ αὐξήθησεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ· Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξαν μονοκέρωτος αὐτῷ· ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυελίει, καὶ ταῖς βολαῖς αὐτοῦ κατατοξεύει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε, ἠὺλόγηνται· καὶ οἱ καταρώμενοί σε, κεκαθήρανται. » Χριστὸς ἐστὶν ὁ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τὸ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς, καὶ κυριεύσας ἐθνῶν πολλῶν· ποῖον γὰρ ὑπῆρξεν ἔθνος ἀγνοήσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν δουλείαν, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελεθόντος τοῦ λόγου τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ σπέρματα τῆς οἰκουμένης τῶν ῥημάτων αὐτῶν; Παρὰ γ' οὖν πλείστοις καὶ αὐτῶν τῶν βαρβάρων πολλοὺς ἐστὶν ἰδεῖν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως ἐπὶ τὴν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ (f. 13) γνῶσιν ἐληλυθότας, καὶ ὑπερ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας παντοίας μέχρι καὶ θανάτου κολάσεις ὑπομείναντας. Πέρας ἔχουσα τολῦν καὶ αὐτὴ σαφῶς ἡ προφητεία ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος ἀποδεικνύεται· ἢ παραστήτω τις ἄλλος ἐπιδεικνύς ἐπὶ τίνα ἂν ταῦτα ἀναφέροιο· καθ' ἡμᾶς δὲ πρὸδῆλον, ὡς καὶ αὐξεται ὁσμέραι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ νοητὴ βασιλεία τε καὶ δεσποτεία παρὰ ταῖς ὑποδεξαμέναις τὸν λόγον αὐτοῦ ψυχαῖς· ὑψύθη δὲ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ Γῶγ βασιλεία, ἣν ὑπεκλήφασι τινες εἶναι τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, ἄλλοι δὲ τροπικῶς τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπυρᾶνιον πολιτείαν, καὶ τὴν τῶν νοητῶν δογμάτων θεωρίαν, διὰ τοῦτο ἄνω, ὅπερ ἐρμηνεύεται δόγματα, σημαίνεισθαι ἐξειλήφασιν· ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ῥητῶς μὲν ὅτε χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ ἐξ Αἰγύπτου παραλαβὼν τὴν Μαριάμ ἅμα τῷ παιδί Ἰησοῦ ὑπέστρεψεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ πληρουμένης τῆς τε νῦν καὶ τῆς ἐν Ὠσηὲ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὴν Ἀκύλου ἐρμηνείαν προφητείας φασκούσης, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου· » καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ, ὀπηλίκια ἐκ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν τῆδε τόπων ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἅμα λαμβάνων αὐτὸν ὁ Πατὴρ ὠδήγησεν· ἢ δὲ λεγομένη « δόξα μονοκέρωτος » ἐν τῷ Σωτῆρι τὴν ἐν αὐτῷ θεότητα τῆς πατρικῆς αἰνιττεται μοναρχίας.

« Μετὰ ταῦτα εἴρηται, « ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ· » ὅσα γὰρ ὑπὸ τὴν διδασχὴν αὐτοῦ γέγονεν ἔθνη, ταῦτα πρότερον μερὶς τυγχάνοντα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἐπιτήδεα ὡσπερ εἰς βρώσιν ἐαυτῷ κατεσκεύασε· τὰ μὲν πάχη, τοῦτ' ἐστὶ πᾶν

ut humana nimis corporalisque, intueri; quænam et terga ejus, quæ tantum conspiceri valebat typica et spiritalium symbolica lex; quomodo dicatur: « Protegam te dextera mea, » quasi velo et tegmine legi obducto, ut per illud velum posteriora possit aspicere, non autem anteriora et potiora, singulatim in tempore opportuno hujus investigationis studiosis explanabitur.

« Egre dietur homo de semine ejus, et dominabitur in gentibus multis. Tolle tur Agag rex ejus, et auferetur regnum illius. Deus eduxit illum de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis. Devorabunt gentes hostes illius, ossaque eorum confringent et perforabunt sagittis. Accubans dormivit ut leo et quasi leonis catulus. Quis eum suscitare audebit? Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur. » Christus est qui ex Israel semine secundum carnem natus, multisque gentibus dominatus est. Quænam enim gens non ditionem ejus agnovit, in omnem terram diffuso discipulorum ejus verbo, prædicationibusque eorum quasi seminibus in universa terra sparsis? Igitur apud plerosque etiam barbarorum multos videre est qui sua in eum fide ad Dei unius scientiam pervenerunt, suaque in eumdem pietate omne tormentorum genus mortemque ipsam sustinuerunt. Apertissime igitur ad Salvatorem nostrum hæc spectat propheta. Si cui dubium videatur, alia, libet, proponatur interpretatio. Nobis autem perspicuum est crescere in diem spiritale Salvatoris nostri regnum in animis quæ verbum ejus acceperunt. Elatum est ejus præsentia Agag regnum, quod quidam Romanum imperium interpretati sunt, alii vero allegorice cœlestem Evangelii rempublicam et spiritalium dogmatum speculationem, Gog (sive Agag) dogmata significante. Sed et Deus eduxit eum de Ægypto, videlicet cum Joseph, divina apparitione admonitus, Mariam cum puero reduxit in terram Israel, ut hæc compleretur necnon Osee, secundum Hebraicum et Aquilæ interpretationem, propheta dicens: « Ab Ægypto vocavi filium meum; » at e sententia nostra, cum ab Ægypto spiritali et locis terrestribus ad cœlos Pater eum eduxit. « Fortitudo » autem « rhinocerotis » in Salvatore innuit deitatem patrum regni quæ est in eo.

« Post hæc dicitur, « Devorabunt gentes hostes illius. » Quæcumque sub ejus disciplina fuerunt gentes, cum prius præda hostibus devota essent, nunc fide in eum accepta, ipsi factæ sunt quasi esca parata. Ossa vero, id est quodcumque in eis carnæ

le et terrestre, imminuens et attentius explorans, esculentos propria cultura fructus eis effecit. Hæc autem spiritalibus et rationalibus exsecutus est sagittis, veterem gentium ducem, sui que inimicum perfodiens, scilicet diabolum. Quod ad, « Accubans dormiuit ut leo, » hoc fere iisdem verbis a Jacobo in suis de Juda prophetiis dictum est; cuius sensum jam in suo loco expositum non iterabimus. Manifestum est autem quod Christo benedicientibus Deus benedicit. Ac si nos exsecrarentur ut et veterem Dei populum Ægyptii, in nobis tamen impleverentur et illa: « Quantoque opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur et crescebant⁴⁴. » Et sane quodam modo maledictionem acceperunt qui olim ei maledixerunt, exclamantes: « Crucifige, crucifige eum⁴⁵. » Maledictio enim crux erat, sicut dictum est: « Maledictus omnis qui pendet in ligno⁴⁶. » Qui autem illorum injuriam passus est, a Patre extollitur; hi vero, qui a Deo maledicti sunt, perpetuum in sæcula acceperunt supplicium. Illud enim attentius consideranti, Dei potestatis apparebit magnitudo, eos quibus semel maledixit, in perpetuum persequentis. Hoc significant ea verba: « Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur. »

CAPUT XIV.

Ex quarta Balaam prophetia.

« Orietur stella ex Jacob, et consurget vir de Israel, et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth⁴⁷. » Dei Verbum, « cum exinanivit semetipsum, formam servi accipiens, et habitu inventus est ut homo⁴⁸, » stella non parva surrexit, non vero Jacob, sed ex Jacob. Corporali primum populo circumcisionis, deinde cunctis gentibus illuxit. Digressus ab iis, non parva sustinuit bella, purificans « adversus potestates et spiritualia nequitiae⁴⁹; » quibus devictis, pabulum paravit in hæreditatem suam, gentes suscipiens, quæcunque prius sub eorum ditone erant. De quibus Pater ei expresse pollicitus est dicens: « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ⁵⁰. »

CAPUT XV.

Ex Deuteronomio. Moyses est dicens:

« Prophetam de fratribus tuis, sicut me, suscitabit Dominus Deus tuus: ipsum audies, ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb, quando concio congregata est, atque dixisti: Ultra non audiam vocem Domini Dei mei, et ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar. Et ait Dominus mihi: Bene omnia sunt locuti. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui: et ponam verba mea in ore ejus, loqueturque ad eos omnia quæ præcepero ei. Qui autem verba ejus, quæ loquetur

συμπεφυκός αυτοῖς ὕλικόν καὶ γήϊνον, λεπτόνων καὶ ἐξηχνεύων, καρπούς δὲ τροφίμους διὰ τῆς ἑαυτοῦ γεωργίας αυτοῖς ἐμποῶν. Ταῦτα δὲ εἰργάσατο τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς βέλεσι, τὸν πάλαι τῶν ἔθνῶν ἀρχόντα ἐχθρὸν ὄντα ἑαυτοῦ κατατοξέυσας, τοῦτέστι τὸν διάβολον. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, » σχεδὸν αυτοῖς ῥήμασι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἰουδα προφητείαις εἰρηται· ἄτινα ὁποῖον ἔχει νοῦν κατὰ τὰ ὑποπεσόντα ἡμῖν ἐκθέμενοι οὐ παλιλογησομεν· δῆλον δὲ τυγχάνει ὅπως ἡμεῖς οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες τοῦ Θεοῦ ἠὺλογημεθα· κἄν γὰρ βδελύσσοιτο ἡμᾶς ὡς καὶ τὸν πάλαι τοῦ Θεοῦ λαὸν οἱ Αἰγύπτιοι, ὁμῶς πληροῦται γε καὶ ἐφ' ἡμῖν τὸ, « καθ' ὅσον δὲ ἐταπείνουν αὐτούς, τοσοῦτω πλείους ἐγίνοντο, καὶ ἰσχυρον σφόδρα σφόδρα· » καὶ σαφές τίνα τρόπον τὴν κατάρτην εἰλήφασιν οἱ ἐξαρχῆς αὐτὸν καταρσάμενοι διὰ τοῦ, « Σταύρου, σταύρου αὐτόν· » κατάρτης γὰρ ἦν ὁ σταυρὸς, κατὰ τὸ, « Ἐπικατάρτης πᾶς ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου. » Ἄλλ' ὁ μὲν τὴν αὐτῶν ὑπομεινας κατάρτην ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπερύψωται· οἱ δὲ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καταραθέντες ἐπίμονον εἰς αἰῶνα εἰλήφασιν θλεθρον· ὃν εἰ ἐπ' ἀκριβὲς τις ἐπεξίτοι, δυνάμειος Θεοῦ κατόψεται μέγεθος, εἰς ἐπὶ νῦν μετιούσης τοὺς ἀπαξ πρὸς αὐτοῦ κατηραμένους. Ταῦτα (f. 13 v°) εἰς τὸ « Καὶ οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε καὶ καταράνται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐκ τῆς δ' τοῦ Βαλαὰμ προφητείας.

« Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσει ἀνθρώπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει ἡγεμόνας Μωάβ, καὶ προνομήσει πάντας υἱοὺς Σήθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος « κενώσας ἑαυτὸν καὶ μορφὴν δούλου λαβών, καὶ σχήματι εὐρεθείς ὡς ἄνθρωπος, » ἄστρον οὐκ μικρὸν οὐχὶ τῷ Ἰακώβ ἀνέτειλεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἰακώβ· ἀπὸ γὰρ τοῦ σωματικῆς λαοῦ τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρξάμενος, πᾶσιν ἐπέλαμψε τοῖς ἔθνεσι· μεταναστὰς τε ἀπ' ἐκείνων, οὐ μικροὺς πολέμους διεχειρίσατο, καθάρων « τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, » οὓς καταγωνισάμενος προνομήν ἐποίησατο εἰς τὸν αὐτοῦ κληρον, ἀπολαβὸν ὅσα πρότερον ὑπ' ἐκείνους ἐτύγχανεν ἔθνη· περὶ ὧν ὁ Πατὴρ αὐτῷ κατεπηγγεῖλατο εἰπών· « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

« Ἐκ τοῦ Δευτερονομίου. Μωϋσῆς ἐστὶν ὁ λέγων· » Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμὲ, ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου· αὐτοῦ ἀκούσαθε κατὰ πάντα, ὅσα ἠτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρῆθ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες, Οὐ προσθήσομεν ἀκούσαι τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ἀψόμεθα ἐτι, οὐδὲ μὴ ἀμάρτωμεν. Καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς μέ· Ὅρθως πάντα, ὅσα ἐλάλησαν· προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὡσπερ σέ· καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς

⁴⁴ Exod. 1, 12. ⁴⁵ Joan. 8, 15. ⁴⁶ Gal. 3, 13. ⁴⁷ Num. 24, 17. ⁴⁸ Philip. 2, 7. ⁴⁹ Ephes. 6, 12.

κτ' ὅτι ἂν ἐντελιώμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅς ἂν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτῶν. » Καὶ τί μᾶλλον ἔχει τις ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ Μωϋσέα προφήτην, τοῦτ' ἔστι νομοθέτην, τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀναδειγμένον ἐπιδειξάει, ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, ὅς τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βίου νομοθέτης ἅπασιν ἀναπέρανται τοῖς ἔθνεσι, κατὰ τὴν ἐν ψαλμῷ φήσασαν προφητικὴν εὐχὴν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν; » Οὗτος δὲ καὶ ἐλυτρώσατο τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πλινθοποιίας, τῆς τε πικρᾶς ὑπὸ τὸν νοητὸν Φαραῶ δουλείας τοὺς δι' αὐτοῦ προ(σ)εληλυθότας τῷ τῶν ὄλων Θεῷ· καὶ πάντα δὲ ἀπλῶς τὰ σωματικῶς ὑπὸ Μωϋσέως γεγενῆσθαι ἰστοροῦμενα κατὰ τὸν πνευματικὸν νόμον ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν διεπράξατο. Ἐλήλυθεν ἄρα καὶ ὁ διαδόχος ἐπι καὶ νῦν παρά τε Σαμαρεῦσι καὶ Ἰουδαίοις, ἐν καὶ Μωϋσῆς προεθέσπισε προφήτης, περὶ οὗ προδιεμαρτύρατο ὁ Θεὸς λέγων· « Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅς ἂν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ ὀνόματι μου, ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐκδικήθη γ' οὖν τὸ αἷμα πάντων τῶν ἀπὸ Ἄβελ μέχρι Ζαχαρίου τοῦ φονευθέντος μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ (f. 14) θυσιαστηρίου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς κατὰ Σωτῆρος ἐπισυστάσεως, καὶ μάλιστα τῶν τολμησάντων ἀφείναι κατ' αὐτοῦ τὴν « Σταύρου, σταύρου αὐτὸν » φωνήν, « Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » ὅπερ καὶ παρατυχῶς γέγονε, τοῦ Θεοῦ, καθὼς προείπεν, ἐκδικήσαντος τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἐκ τε αὐτῶν ἐκείνων καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, ἅμα τε μετληθούσης αὐτοῦ τῆς δίκης, ὡς ἐξ ἐκείνου εἰς δεῦρο μὴδ' ὅλως ἄραι κεφαλὴν τὸ πᾶν ἔθνος δυνήθηται, πληρωθείσης καὶ ἑτέρας προφητείας Ἀμῶς φασκουήσης, « Οἶκος Ἰσραὴλ πέπτωκεν, οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι. » ἄπερ καὶ ὁ Ἀπόστολος τῷ πνεύματι προῖδὼν, ἀνεφώνησεν εἰπὼν, « Ἐφθασε ἕξ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὄργη εἰς τέλος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Τῆς ᾠδῆς.

« Εὐφράνθητε, οὐρανοί, ἅμα αὐτῷ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ. » Καὶ τινεῖς ἄλλω προσκυνήσειν τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προστάττοι ἂν τὸ θεῖον Πνεῦμα ἢ τῷ Χριστῷ, οὐ σαφῶς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ ἠυφράνθη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ τὰ ἔθνη τοῦ τῶν δικαίων πατριάρχων καὶ προφητῶν χοροῦ· περὶ ὧν ἔθνων αὖθις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ᾠδῆς ὡς πρὸς ἕτερον λαὸν ἀποτεϊνόμενος ὁ Θεὸς φησιν, « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παροργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παροργίσω αὐτοὺς οὐκ ἐπ' ἔθνεσι, ἐπ' ἔθνεσι ἀσυνέτῳ παροργισῶ αὐτοὺς. » Καὶ πρόδηλον γέ ἐστι μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν « τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τοὺς παρ' ἐκείνοις σοφοὺς· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο, καὶ τὰ ἀγενῆ, καὶ τὰ ἐξουθενήμενα, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ πρότερον

A in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam⁶⁰. » Quem vero majorem ex Israel, post Moysen prophetam, id est legislatorem, hominum generis ortum, ostendi potest, nisi solum Jesum Salvatorem Dominumque nostrum, qui Novi Testamenti, vitæ secundum Evangelium, legislator omnibus manifestatus est gentibus, secundum illam psalmi orationem : « Constitue, Domine, legislatorem super eos : ut sciant gentes quoniam homines sunt⁶¹. » Hic autem liberavit spiritali Ægypto, ejusque laterariis, et acerba sub spiritali Pharaone servitute quotquot ipso duce ad omnium Deum pervenerunt. Et omnia quæ corporaliter a Moysæ facta narrantur, spiritali lege Salvator Dominusque noster perfecit. Venit ergo et nunc adhuc pervulgatus est apud Samaritanos et Judæos, quem et Moyses prænuntiavit propheta, de quo Deus testimonium reddidit, dicens : « Qui autem verba ejus, quæ loquatur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam. » Ultus est ergo sanguinem omnium ab Abele usque ad Zachariam inter templum et altare interfectum⁶²; ultus est Salvatoris passionem præsertim in illos qui adversus eum exclamare audebant : « Crucifige, crucifige eum; tolle eum a terra⁶³ : sanguis ejus super nos et super filios nostros⁶⁴. » Quod et protinus evenit, vindicante, ut prædixerat, Deo sanguinem Christum in illos illorumque pueros. Sic enim eos insequitur pœna, ut abhinc usque ad præsens tempus gens omnis caput extollere minime poterit, impleta et alia Amos prophetia dicente : « Domus Israel cecidit, et non adjiciet ut resurgat⁶⁵. » Quæ et Apostolus spiritu prævidens, prædicavit his verbis : « Pervenit enim ira Dei super illos usque in finem⁶⁶. »

CAPUT XVI.

E Cantico.

« Lætamini, cœli, simul ante eum prosternantur adorantes omnes angeli Dei; lætamini, gentes, cum populo ejus, et confortentur in eo omnes filii Dei. » Quem alium adorare angelis ejus præciperet Spiritus divinus, nisi Christum, cujus sane præsentia lætatae sunt cum populo ejus gentes, justorum videlicet patriarcharum prophetarumque chorus. De quibus gentibus quoque in eodem cantico quasi alium populum increpans, Deus dicit : « Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat deus, et irritaverunt in vanitatibus suis : et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo eos⁶⁷. » Et manifestum quidem quod post illorum rejectionem, « quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes; et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; et ignobilia mundi et contemptibilia elegit Deus, et ea

⁶⁰ Deut. xviii, 15-19. ⁶¹ Psal. ix, 21. ⁶² Matth. xxiii, 35. ⁶³ Joan. xix, 6. ⁶⁴ Matth. xxvii, 25. ⁶⁵ Amos vi, 1. ⁶⁶ I Thess. ii, 16. ⁶⁷ Deut. xxxii, 43. ⁶⁸ ibid. 21.

quæ non sunt, ut ea quæ sunt, destrueret ⁵². » Prius igitur, in Moysis ipsius temporibus, idolis servientes, Dei iram excitaverunt et provocaverunt, venientemque Christum ejus non acceperunt; gentes autem ab eo ad Patris Dei que omnium scientiam adductæ, secundum præsentem prophetiam, cum sanctorum ejus populo lætabuntur; Christum autem firmaverunt omnes filii Dei, et qui olim de eo prophetaverunt, et qui post ejus adventum, adoptivis spiritum consecuti, eum per universam terram nuntiaverunt. Hæc quidem de Pentateucho; nunc vero sequentes Scripturæ libros aggrediamur.

CAPUT XVII.

Ex Josue libro.

« Cum autem esset Josue in agro urbis Jericho, levavit oculos, et vidit virum stantem contra se, ovaginatum tenentem gladium, perrexitque ad eum et ait: Noster es, an adversariorum? Qui respondit: Nequaquam: sed sum princeps exercitus Domini, et nunc venio. Cecidit Josue pronus in terram. Et adorans ait: Quid dominus meus loquitur ad servum suum? Solve, inquit, calceamentum tuum de pedibus tuis: locus enim, in quo stas, sanctus est ⁵³. » Quis alius esse posset princeps copiarum Domini, nisi Christus Dei, universi dux sancti spiritualisque Dei exercitus? Nud etiam attende, annon idem qui Moysi per angelum manifestatus in monte ex ipsis ad Josue verbis demonstratur. Quæ enim huic nunc, hæc et Moysi similiter in prima ad eum Domini manifestatione per angelum dicta sunt, « Solve calceamentum tuum de pedibus tuis, » et cætera. Multa sunt Christo Dei nomina: nunc seipsum « Domini exercitus principem » declarat; atque in Isaia, « magni consilii Angelum, » hoc in loco: « Omnis violenta prædatio erit in combustionem et cibus ignis. Parvulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum ejus; et vocabitur nomen ejus... magni consilii Angelus ⁵⁴⁻⁵⁵. » Invenies et in Malachia ipsum « Angelum testamenti ⁵⁶ » vocatum, ubi legitur: « Et statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos quæritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis ⁵⁷. »

CAPUT XVIII.

E primo Regum libro, ex Annæ prædicatione.

« Dominus ascendit in cælos et tonuit. Ipse judicabit fines terræ, et dabit imperium regi suo, et sublimabit cornu Christi sui ⁵⁸. » Qui de cælis descenderat Dominus Dei Verbum, ipse rursus in cælos ascendit; et cum ascendisset, divina potestate sua evangelicum nuntium tonuit, ut in universa terra auditum illum efficeret. Ipse autem judicabit fines terræ et quotquot intra epos habitant, omni judicio a Patre accepto. Sed etiam robur dedit

Α παρ' ἐκεῖνοις ὄντα καταργήσῃ· ὅτι δὴ πρότερον ἐκ τῶν αὐτοῦ Μωϋσείως χρόνων εἰδούλοις λατρεύοντες, καὶ τὸν Θεὸν παροργίζοντες καὶ παραζηλοῦντες, ἐλθόντα αὐτοῦ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐδέξαντο· ἀλλὰ τὰ ἔθνη γε δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὁμῶν ἐπιγνόντα κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητείαν εὐφρανθήσεται μετὰ τοῦ τῶν ἁγίων λαοῦ αὐτοῦ· τὸν Χριστὸν δὲ καὶ ἐνίσχυσαν πάντες οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, οἷ τε πρότερον τὰ περὶ αὐτοῦ προφητεύσαντες, καὶ ὅσοι μετὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας χωρήσαντες, ἐπὶ πᾶσαν αὐτὸν ἐκφύρασαν τὴν οἰκουμένην. Τὰ μὲν δὴ ἀπὸ τῆς Πεντατεύχου τοσαῦτα· μετῴμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὰς ἑξῆς Γραφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς.

Β « Καὶ ἐγενήθη ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱεριχῷ, καὶ ἀναβλέψας ὁρᾷ ἄνθρωπον ἐστῆκότα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν Ἰησοῦς, εἶπεν, Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου νυνὶ παραγέγονα. Καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέσποτα, τί προστάσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς Ἰησοῦν, Λύσαι τὸ ὑπόδημα (1. 14 v°) ἐκ τῶν ποδῶν σου, ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, τόπος ἁγίος ἐστὶ. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ πάσης ἄρχων ἁγίας καὶ πνευματικῆς τοῦ Θεοῦ στρατιᾶς; Ὅρα δὲ μὴ εἰ καὶ ὁ αὐτὸς ὁ καὶ τῷ Μωϋσεὶ διὰ τοῦ ἀγγέλου χρηματίσας ἐν τῷ ὄρει ἀπὸ τῶν πρὸς τὸν Ἰησοῦν λόγων ὑποφαίνεται· ἄπερ γὰρ τοῦτω νῦν, ταῦτα καὶ Μωϋσεὶ ὁμοίως ἀρχομένῳ τῆς θεωρίας πρὸς τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἀγγέλου εἰρηται κατὰ τὸ, « Λύσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Πολυώνυμος δὲ τις ὑπάρχει ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νῦν « Ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου » χρηματίζει· ὡς καὶ ἐν Ἡσαΐα. « Μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος » ἐν τῷ. « Καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγένοντο πυρκαυστοὶ. Ὅτι ταῖς ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος. » Εὐροὶς δ' ἂν καὶ ἐν τῷ Μαλαχίᾳ « Ἄγγελον διαθήκης » αὐτὸν ὀνομαζόμενον, ἐνθα λέγεται, « Καὶ ἐξαίφνης ἔξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ Ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἐκ τῆς α' τῶν Βασιλειῶν. Τῆς εὐχῆς Ἄννας.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐθρόνησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὴν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρασ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ὁ καταβάς ἐκ τῶν οὐρανῶν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς πάλιν ἀναβέθηκεν εἰς οὐρανοὺς· καὶ ἀναβάς ἐθρόνησεν τῇ θείῳ ἑαυτοῦ δυνάμει τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ὡς ἐξάκουστον αὐτὸ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ· αὐτὸς δὲ κρινεῖ ἄκρα γῆς καὶ τοὺς μέχρη τούτων οἰκοῦντας, ὡς πᾶσαν εὐληφῶς τὴν κρῖσιν

⁵² I Cor. 1, 27. ⁵³ Jos. v, 13-16. ⁵⁴⁻⁵⁵ Isa.

II, 10.

ix. 5. ⁵⁶ Malach iii, 1. ⁵⁷ ibid. ⁵⁸ I Reg.

παρὰ τοῦ Πατρὸς· ἀλλὰ καὶ ἔδωκεν ἰσχύϊ τοῖς ἐαυ-
τοῦ μὲν μαθηταῖς, ἀποστόλοις τε καὶ προφήταις,
ἡμῶν δὲ· βάσιλεῦσι, καὶ ὕψωσε τὸ κέρασ τοῦ Χριστοῦ
αὐτοῦ, ἦτοι τοῦ λαοῦ, μετοχῇ τοῦ Χριστοῦ οὕτως
ὀνομαζομένου, ἢ οὗ ἀνεληφεν ἀνθρωπίνου, οὗ κέρασ
ἦν ἡ θεότης ὑψωθείσα κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· καὶ
ἐν ἔγδοικοστῷ δὲ ἔγδοϋ ψαλμῷ σαφῶς τὸ παραπλή-
σιον τῷ ἐνθάδε περὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεὸς φησιν, « Καὶ
ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψωθήσεται τὸ κέρασ αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Καὶ ἦλθεν ἀνθρώπος Θεοῦ πρὸς Ἡλὲν, καὶ εἶπεν,
Τάδε λέγει Κύριος Κύριος· » καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς· « Καὶ
ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ
καρδίᾳ μου καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει· καὶ οἰ-
κοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώ-
πιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας· καὶ ἔσται πᾶς
ὁ περισεύων ἐν οἴκῳ ἤξει προσκυνῶν αὐτῷ ὀβολοῦ
ἄργυριου, καὶ ἐν ἄρτῳ ἐνὶ, λέγων, Παράρξιδόν με ἐπὶ
μίαν τῶν ἱερατειῶν σου φαγεῖν ἄρτον. » Οὐδεὶς ἄλλος
ἢ μόνος ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἱερεὺς τοῦ
Θεοῦ τοῦ ὑψίστου Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν,
ὃν ἔχομεν ἀρχιερέα μέγαν, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον,
« διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς, » πάντα τὰ ἐν τῇ καρ-
δίᾳ τοῦ Πατρὸς πεποίηκεν « ὑπήκοος αὐτῷ γενέσθαι
μέχρι καὶ θανάτου· » ὄθεν καὶ ἀναστήσας αὐτὸν ὁ
Πατήρ, οἰκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον πιστὸν, τὴν ἐκ λογι-
κῶν καὶ ζώντων καὶ πιστῶν ὡς ἀληθῶς λίθων συν-
εστῶσαν Ἐκκλησίαν· τοῦτ' ἐστὶ καὶ ἔρχονται προσκυ-
νεῖν οἱ πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ὀβολοῦ ἄργυριου μὴ
(f. 15) ἀποστρεφομένου (ὄμνοι), μῆτε σωματικῶς
τὴν τὸν κοδραντὴν εἰς τὴν τῶν δεομένων ἐπικουρίαν
συνεισφέρουσαν χήραν, μῆτε μὴν κατὰ διάνοιαν τὴν
ἐπὶ μόνῃν (ἢ) τῇ πίστει ἐρηρσιμένην ψυχῇν, ἢ τὴν
κατὰ δύναμιν τῶν νοσητῶν αὐτῆς ὑπαρχόντων συνεισ-
φέρουσαν τὰ εἰς τὴν τῶν λοιπῶν οἰκοδομήν τε καὶ
ὠφέλειαν συμβαλλόμενα· τὰ γ' οὖν « μὴρὰ τοῦ κό-
σμου ἐξελέξατο » καὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ, καὶ « τὰ
ἐξουθενήμενα, καὶ τὰ μὴ ὄντα » μὴ ὑπερφρονῶν, μη-
δὲ τὰς τοιαύδε ψυχὰς· ἀλλ' ὅσα φιλάνθρωπος Θεοῦ
Λόγος καὶ ταύτας ἀποδεχόμενος τῆς προθυμίας, ὃς
καὶ κρίσει θεῖα κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν διαφόροις μοναῖς
τῶν ἱερατειῶν αὐτοῦ κατατάσσει, τοῦ παρ' ἑαυτοῦ
ἄρτου τῆς αἰδίου ζωῆς καταξίωσιν αὐτάς. Τὸ δὲ « Καὶ
διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας, »
περὶ τῶν ἁγίων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρηται, χρι-
στῶν καὶ αὐτῶν προσαγορευομένων, κατὰ τὸ, « Μὴ
ἄψηθε τῶν χριστῶν μου· » τοῦτοις γὰρ πρὸς τοῦ
Σωτῆρος ἐλέγετο καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ἰδοὺ, ἐγὼ
μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντε-
λειᾶς τοῦ αἰῶνος. » Πλείονος δὲ σαφηνείας δεομένων
τῶν τόπων, τοῦτοις ὡς οἶόν τε ἦν διὰ βραχείων εἰρημένους ἀρκεσθησόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

*Βασιλειῶν β'. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τῷ Δαυιδ μετὰ
πολλὰ καὶ ταῦτ' αἶψιν·*

« Καὶ ἔσται ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ

discipulis suis, apostolis et prophetis, qui nos re-
gunt, et sublimavit cornu Christi sui, seu populi
sui, Christi ob communionem sic nominati, sive
quam accepit humanitatis, cuius cornu erat deitas
sublimata secundum sanctum Apostolum. Et in octa-
vo et octogesimo psalmo manifeste hæc eadem fere
de Christo Deus dicit : « Et in nomine meo exalta-
bitur cornu ejus ⁶⁶. »

CAPUT XIX.

« Venit autem vir Dei ad Heli et ait ad eum : Hæc
dicit Dominus : Numquid ⁶⁷. . . et in iis quæ
sequuntur : « Et suscitabo mihi sacerdotem fide-
lem, qui juxta cor meum et animam meam faciet :
et ædificabo ei domum fidelem, et ambulabit coram
Christo meo cunctis diebus : futurum est autem,
ut quicumque remanserit in domo sua, veniat ut
oretur pro eo, et offerat nummum argenteum, et
tortam panis, dicatque : Dimitte me, obsecro, ad
unam partem sacerdotalem, ut comedam buccellam
panis ⁶⁸. » Nemo alius nisi solus secundum ordinem
Melchisedech sacerdos Dei altissimi Jesus Christus
Salvator noster, quem « habemus Pontificem mag-
num, » secundum Apostolum, « qui penetravit cœ-
los ⁶⁹, » fecitque omnia quæ Patri cordi erant, « fac-
tus obediens usque ad mortem ⁷⁰; » unde Pater,
cum erexisset, ædificavit ei domum fidelem,
constitutam videlicet rationalibus viventibusque
ac vere fidelibus lapidibus Ecclesiam ⁷¹. Hunc
adoratum venient qui in eum crediderunt, nummi
argentei non immemores; neque enim corpora-
liter quadrantem in necessariorum auxilium con-
ferentem viduam, ⁷², neque spiritaliter soli fidei
innixam animam, vel secundum spiritalium bono-
rum facultatem cæterorum ædificationi et utili-
tati consulentem; « stulta » igitur, « mundi elegit et
infirmia » et inopia, et villia « et quæ non erant ⁷³, »
nequaquam contemnens, neque tales animas; sed
ut humanissimum Dei Verbum eis studiosam vo-
luntatem gratulans; quas et divino judicio digne
in diversis sacerdotii sui sedibus collocat, suos
æternæ vitæ panes eis impertiens. « Ambulabit
coram Christo meo cunctis diebus ⁷⁴; » de sanctis
qui in Ecclesia sunt, dicitur, christis et ipsis eu-
gnominatis, secundum illud : « Nolite tangere chris-
tos meos ⁷⁵. » His enim a Salvatore dictum est
in Evangelio : « Ecce ego vobiscum sum cunctis
diebus usque in consummationem sæculi ⁷⁶. » His
vero locis cum ampliore opus esset explanatione,
hæc tamen quam brevissime dicta sufficient.

CAPUT XX.

*E secundo Regum libro. Dominus per Nathan Da-
vidi post multa hæc quoque dicit :*

« Cumque completi fuerint dies tui, et dormie-

⁶⁶ Psal. LXXXVIII, 25. ⁶⁷ I Reg. II, 27. ⁶⁸ ibid. 35, 56. ⁶⁹ Hebr. IV, 14. ⁷⁰ Philip. II, 8.
⁷¹ I Petr. II, 5. ⁷² Marc. XII, 42. ⁷³ I Cor. I, 27. ⁷⁴ I Reg. II, 35. ⁷⁵ Psal. CIV, 15. ⁷⁶ Matth.
XXVIII, 20.

ris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo, et firmabo regnum ejus. Ipse ædificabit domum nomini meo, et stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum. Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, et in plagis filiorum hominum. Misericordiam autem meam non auferam ab eis, sicut abstuli a Saul, quem amovi a facie mea. Et fidelis erit domus sua, et regnum suum usque in æternum ante faciem meam. Et thronus suus erit firmus jugiter⁷⁷.» His fere similia et in octogesimo octavo dicuntur psalmo. Quod si Judæis ambiguum videtur in his locis, quis sibi intelligendus sit, Deusne an David, vel ejus successor Salomon; ad Deum, ut verisimile est, fatebuntur pertinere prophetiam qua filius primogenitus statuendus promittitur, his verbis: « Ipse invocabit me: Pater meus es tu: Deus meus etceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum excelsum præ regibus terræ⁷⁸; » et in eo, cui nunc operam damus, loco: « Ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Attamen nihil differre a cæteris prophetis dicet aliquis Davidem, qui culpam de Uriæ muliere confitebatur, dicens: « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci⁷⁹; » vel Salomonem, quem a Deo recessisse et idolis propter seminarum concupiscentiam servisse simplex docet Scripturæ historia. Quomodo autem Davidis aut Salomonis « regnum usque in æternum » stabit « ante faciem » Dei, et « thronus erit firmus jugiter, » ut subjecta ait prophetia, necnon psalmi hæc alia fere similis: « Juravi David servo meo: Usque in æternum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam⁸⁰, » et paulo post addit: « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar. Semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo⁸¹. » Et ejus: « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli⁸². » Fere similia invenias in Jeremia, ubi dicitur, « Quia hæc dicit Dominus: Non interibit de David vir qui sedeat super thronum domus Israel. Et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea, qui offerat holocaustinata, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus⁸³. » Quæ si quis conferat cum præsentē Judæorum ruina, eorumque historiis ab Ezechia et Jechonia regibus, quorum sub imperio deleta est Judæorum regia, de Davide orta, potestas, in Babylonem captivitatis tempore, ex quo non jam imperaverunt aut regnaverunt Davidis posterii nunc usque; intelliget ea dicta minime ad Davidem, neque ad Salomonem referri posse. Atqui nefas est Dei prædictionem jurejurando obsignatam mendacio arguere. Si autem semen Davidis, de

A κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ ἐγώ, ὅς ἐστι ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. Καὶ ἂν ἔλθῃ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν ῥάβδῳ ἀνθρώπων, καὶ ἐν ἀφαίς υἱῶν ἀνθρώπων· τὸ δὲ ἑλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσῃ ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀπ' ὧν ἀπέστησα ἐκ προσώπου μου. Καὶ πιστωθήσεται· ὁ οἶκος αὐτοῦ, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἕως αἰῶνος ἐνώπιόν μου· καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ἔσται ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα. » Τούτοις τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ὀγδοηκοστῷ ὀγδῶ εἰρηται ψαλμῷ· ἦν δ' ἂν Ἰουδαίους ἄξιον ἀπορήσαι κατὰ τοὺς τόπους, διὰ τίνα ἄρα αἰτίαν φησυσιν τὸν Θεόν, ἦτοι τὸν Δαυὶδ, ἢ τὸν ἐξ αὐτοῦ βασιλεύσαντα Σολομῶνα· περὶ οὗ, ὡς εἶκός, ὑπολήφονται λέγειν τὴν προφητείαν υἱὸν πρωτότοκον θῆσιν ἐπιγγέλλεσθαι, ἐν μὲν τῷ ψαλμῷ εἰρηχότα, « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με, Πατὴρ μου εἰ σύ, Θεός μου καὶ ἀντιληπτὸν τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θῆσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεύσιν τῆς γῆς· » ἐν δὲ τῷ μετὰ χειρὸς κεφαλαίῳ, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ μὴν κατ' οὐδὲν διεννηχόναί τῶν λοιπῶν προφητῶν φησεῖ τις τὸν Δαυὶδ, ὅς καὶ ἐξομολογεῖσθαι διὰ τὴν τοῦ Οὐρίου εἰδέτο λέγων, « Σὺ μόνῳ ἤμαρτον καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· » ἢ τὸν Σολομῶνα, ὃν καὶ ἐκκλίνει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ εἰδώλοισι διὰ γυναικῶν ἐπιθυμίας προσκεκινημένοι ἡ ψιλῆ διδάσκει τῆς Γραφῆς ἱστορία· πῶς δὲ τοῦ Δαυὶδ ἢ τοῦ Σολομῶνος ἡ βασιλεία ἕως αἰῶνος « ἐνώπιον ἔστη τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ θρόνος ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα, » κατὰ τὴν φάσκουσαν (f. 15 v) ἐναυθῆα προφητείαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ ὡδὲ πως περιέχουσαν, « Ὄμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου. Ἐως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου· καὶ μεθ' ἑτέρα φάσκουσαν, « Ἀπαξ ὄμοσα ἐν τῷ ἀγίῳ μου, εἰ τῷ Δαυὶδ φεύσομαι. Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἴλιος ἐναντίον μου. » Καὶ ἄλιν· « Καὶ θῆσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Τὰ παραπλήσια δ' ἂν εὖροι καὶ ἐν τῷ Ἱερεμῆ, ἐνθα εἰρηται, « Ὅτι τάδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυὶδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευίταις οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου, ἀναφέρων ὀλοκαυτώματα, καὶ θύων θυσίαν καὶ ποιῶν θυμίαμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Ταῦτα γὰρ εἰ συνεξετάξοι τις τῇ τε παρουσίῃ τῶν Ἰουδαίων καταστάσει καὶ ταῖς κατ' αὐτοῦ ἱστορίαις ἀπὸ τῆς Ἐξελίου καὶ Ἰερονίου βασιλείας, καθ' οὓς ἢ ἐκ Δαυὶδ περιεγράφῃ τῶν Ἰουδαίων βασιλεία ἐν τῷ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας καιρῷ, μεθ' ὃν οὐδαμῶς ἤρχθησαν ἢ ἐβασιλεύθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Δαυὶδ καταγόντων τὸ γένος εἰς ἐτι, ὅτι μηδαμῶς ἀρμύζει ἦτοι τῷ Δαυὶδ

⁷⁷ II Reg. vii, 12-16. ⁷⁸ Psal. lxxxviii, 27, 28. ⁷⁹ Psal. l, 6. ⁸⁰ Psal. lxxxviii, 5. ⁸¹ ibid. 38. ⁸² ibid. 30. ⁸³ Jer. xxxiii, 17.

ἢ καὶ τῶν Σολομῶνι τὰ λελεγμένα, ὡς ἐξ ἀνάγκης ἂν ἦν ἡ θέμις ψευδῆ διελέγχεσθαι συμβαίνειν τὴν μεθ' ὄρκων τοῦ Θεοῦ πρόβησιν· εἰ γὰρ μὴν ἀναφέροιμεν τὸ λεγόμενον τοῦ Δαυλὶ σπέρμα ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον Χριστὸν, σαφὲς πῶς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτο τὸ σπέρμα, τοῦτ' ἔστιν ὁ Χριστὸς, διαμενεῖ, καὶ πῶς ὁ θρόνος αὐτοῦ καὶ ἡ πνευματικὴ βασιλεία ἕως αἰῶνος ἐνώπιον ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς, ἀνορθωμένος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀνοικοδομούμενος κατὰ γενεάν καὶ γενεάν ἐν ταῖς τῶν πιστευόντων ἐπ' αὐτὸν ψυχαῖς. Τοῦτου δὲ τοῦ ἀποδοδομένου ἡμῖν σπέρματος Δαυλὶ διαμενεῖ ὁ θρόνος, ὡς ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἐναντίον τοῦ Πατρὸς, καὶ ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ· διὸ πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ λέλεκται· «Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βάθδος εὐθύτητος ἢ βάθδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός· ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.» Ὁ Χριστὸς δὲ καὶ οἶκον τὴν Ἐκκλησίαν οἰκοδόμησε τῶ Πατρὶ· ἐκ λίθων ζώντων καὶ νεφρῶν, ἁγίων καὶ ἐναρέτων ψυχῶν, ναὸν ἐγείρας πολὺ κρείττονα καὶ διαφέροντα τῆς ὑπὸ Σολομῶνος προσκαίρου καὶ μηκέθ' ὑπαρχούσης οἰκοδομῆς. Τοῦτω δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ προστήκειν τὴν, «Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῶ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν,» φωνήν, ἐνευθεν αὐτὴν εὐληφῶς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους συντάξει, ἐνθα φησὶν· «Τίνοι γὰρ εἶπεν ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε·» καὶ πάλιν, «Ἐγὼ ἔτομαι αὐτῶ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν.» Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ, «καὶ ἂν ἔλθῃ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν βάθδῳ ἀνδρῶν,» περὶ τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντος λαοῦ εἴρηται· ἐπεὶ καὶ σῶμα Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ χρηματίζει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ὅτι δὲ περὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν τὰ τῆς ἐπισκοπῆς εἴρηται, ἐπίστησον ἐπιμελῶς λελεγμένῳ πληθυντικῶς τῶ, «Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐκ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν·» σαφῶς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τὰ παραπλήσια τοῖς (f. 16) ἐνθάδε περὶ τῶν υἱῶν εἴρηται τοῦ προφητευομένου, ἐν τῷ «Καὶ ἂν ἐγκαταλείπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρίμασι μου μὴ πορευθῶσιν, ἂν τὰ δικαιώματά μου βεβηλώσωσι, καὶ τὰς ἐντολάς μου μὴ φυλάξωσιν, ἐπισκέψομαι ἐν βάθδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιγι τὰς ἀδικίας αὐτῶν· τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν.» Ὅρα δὲ πῶς βάθδους ἀνδρῶν καὶ ἀφ' αὐτῶν ἀνθρώπων τοὺς κατὰ καιρὸν ὠνόμασεν ὁ λόγος διωγμῶν· πλὴν πολλὰ τοῦ Θεοῦ αἱ παρακλήσεις, καὶ αἱ διὰ τῶν Γραφῶν παραμυθίαι, μὴ ἀπαυδῶν ἡμῖν ἐπιτρέπουσαι ἐπὶ τοῖς καθ' ἡμῶν ἐνεργουμένοις κατὰ καιροὺς διωγμοῖς· ὡς γὰρ ἐπισκέψεται διὰ βάθδου τὸν τοῦ Χριστοῦ προεἶπε λαὸν ἀμαρτάντα, οὕτω καὶ τὸ μὴ ἀποστήσειν αὐτοῦ τὸ ἔλεος προὔπείσχηται εἰπὼν, «Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀπ' ὧν ἀπέστησα·» ζητήσῃ δ' ἐπὶ τίνας ἦν πρὸς αὐτῶν ἀπέστησας· οὗ τὸ ὁμοίον ποιήσῃ κατὰ τὸν τοῦ Χριστοῦ λαόν.

A quo hic mentio habetur, ad Christum secundum carnem ex eo natum attribuimus, aperte patet quomodo in sæcula semen illud, id est Christus, permaneat, et quomodo thronus ejus ac spiritale regnum stet usque in æternum ante faciem Patris, ab eo firmatum ædificatumque in generationem et generationem in eorum animis qui credunt in eum. Dato enim nobis hoc Davidis semine, permanet thronus, ut justitiæ sol ante faciem Patris, et ut cæli dies. Ideo ad eum a sancto Spiritu in alio psalmo dictum est: «Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis⁸⁴.» Christus vero domum Ecclesiam ædificavit Patri lapidibus viventibus spiritualibusque, sanctis exiniisque animis, erecto multo potiore, multumque a caduco nuncque penitus everso Salomonis dissimili templo. Ad quem ea spectare verba: «Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium,» testatur et Apostolus in sua ad Hebræos admonitione: «Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te.» Et rursum: «Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium⁸⁵?» Quæ autem ab illis: «Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum» de populo in Christum credente dicta sunt; corpus enim Christi Ecclesia est⁸⁶, secundum Apostolum. Quod autem ad credentes in eum ea verba, de quibus investigamus, spectant, animadvertente sedulo dictum esse pluraliter: «Misericordiam autem meam non auferam ab iis.» Manifeste et in psalmo non æbsimilia iis de filiis illius qui prophetatus est, dicuntur: «Si autem dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint; si justitias meas profanaverint et mandata mea non custodierint: visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis⁸⁷.» Attende quomodo «virgas hominum et plagas filiorum hominum,» temporarias persecutiones sacra vocat historia. Veruntamen multæ sunt Dei advocaciones, et per Scripturas exhortationes, quæ nos admonent ne suscitatis adversus nos persecutionibus temporariis cederemus. Ut enim virga se castigaturum esse prædixit populum Dei peccantem, sic et non ab eo defecturam esse pollicitus est misericordiam, dicens: «Misericordiam autem meam non auferam ab iis, sicut abstuli ab iis, quos amovi a facie mea.» Quæret autem apud quos esset ante gentium populum Dei misericordia, quam omnino ab eis abstulerat: similiter enim se facturum esse promittit in Christi populum.

πρὸς τοῦ ἐξ ἐθνῶν λαοῦ τὸ τοῦ Θεοῦ ἔλεος, ὅπερ πνευ-

⁸⁴ Psal. xlii, 7, 8. ⁸⁵ Hebr. i, 5. ⁸⁶ Coloss. i, 24. ⁸⁷ Psal. lxxviii, 51.

CAPUT XXI.

« Locutus est autem David Domino verba hujus carminis, in die qua liberavit eum Dominus ⁸⁸. » Dein in sequentibus : « Inclinavit cœlos et descendit : et caligo sub pedibus ejus ⁸⁹. » Et rursus post hæc : « Salvabis me a contradictionibus populi mei : custodies me in caput gentium. Populus quem ignoro serviet mihi. Filii alieni resistent mihi, auditu auris obediunt mihi : filii alieni defluerunt et contrahentur in angustiis suis ⁹⁰. » Hæc dicuntur fere eisdem verbis in decimo septimo psalmo ; opportunius explicabuntur, cum Psalmorum eclogas notabimus. Nunc vero hoc tantum animadvertemus, quod verba hæc : « Inclinavit cœlos et descendit » de Christi e cœlis descendens intelligenda sunt ; hæc autem : « Salvabis me a contradictionibus populi, » de circumcisis dicuntur, qui non in eum crediderunt, de quibus quoque in Isaia dicit : « Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem ⁹¹ ; » et quod, « Custodies me in caput gentium, » atque, « Populus quem ignoro serviet mihi, auditu auris obediunt mihi » de gentiliū Ecclesia prædicitur ; illud vero, « Filii alieni resistent mihi, » impiarum hæreseon errores de Salvatore omni unque Deo indicat, quos defluxisse fert Scriptura « contractos in angustiis suis, » scilicet in errorem inductos fallacibus eorum absconditisque opinionibus. λόγος « ἀποσφαλέντας τῶν συγκλεισμῶν ἑαυτῶν, » κρυμμένων αὐτῶν ψευ(δο)δοξημάτων.

CAPUT XXII.

E tertio Regum libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmentur verba tua, quæ locutus es servo tuo David patri meo. Ergone putandum est quod vere Deus habitet super terram, si enim cœlum et cœli cœlorum te capere non possunt ⁹² ? » Fere iis similia in secundo Paralipomenon libro a Solomone dicta sunt in sua ad Deum oratione ⁹³. Manifeste igitur hic quoque prædicit Deus se cum hominibus super terram habitaturum esse. Quod quidem nobis expletum est Christi adventu, quo Deus Verbum incarnatus cum hominum genere commoratus est.

CAPUT XXIII.

E primo Paralipomenon libro. Nathan ad Davidem post alia et hæc dicit.

« Cumque impleveris dies tuos, ut vadas ad patres tuos, suscitabo semen tuum post te, quod erit de filiis tuis : et stabiliam regnum ejus ; ipse ædificabit mihi domum, et firmabo solium ejus usque in æternum. Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium ; et misericordiam meam non auferam ab eo, sicut abstuli ab eo qui ante te fuit. Et statuam eum in domo mea, et in regno meo usque in sem-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Καὶ ἐλάλησε Δαυὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ψόδης ταύτης. » Ἐἶτα ἐν τοῖς ἐξῆς : « Καὶ ἐκλίενεν οὐρανούς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα, « Ἦύση με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν· λαὸς δὲν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἀποβρίψονται· καὶ σφαλοῦσιν ἐκ τῶν συγκλεισμῶν αὐτῶν. » Ταῦτα εἴρηται σχεδὸν αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ, εὐκαιρότερον δ' ἂν ἐξετάζοιτο, ἐπειδὴν ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν τὰς ἐκλογὰς ἀναλεγόμεθα· νῦν μέντοιγε παρασημεϊόμεθα αὐτὸ μόνον, ὡς ὅτι τὸ μὲν, « Καὶ ἐκλίενεν οὐρανούς καὶ κατέβη, » νοοῖτ' ἂν περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καταβάσεως τοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ, « Ἦύση με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, » ἐκ προσώπου αὐτοῦ λέλεκεται περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς μὴ πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν, περὶ ὧν καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ φησὶν, « Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλήγοντα. » Καὶ ὅτι τὸ μὲν, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν, » καὶ τὸ, « Λαὸς δὲν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου, » περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας προφητεύεται· τὸ δὲ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » περὶ τῶν ἀθέων αἱρέσεων τὰ ψευδῆ περὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀπειπλακτότων, οὓς καὶ « ἀποβρίψονται » φησὶν ὁ τοῦτέστιν ἀποπεπρωκότας τῶν ὑποῦλων καὶ ἀποκα-

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἐκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω ὁ θεὸς τῷ πατρὶ σου, ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ δὲ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσει σοι ; » Τὰ παραπλήσια τούτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων ὑπὸ τοῦ Σολομῶνος εἴρηται ἐν τῇ πρὸς τὸν (f. 16 v°) Θεὸν εὐχῇ. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε προφητεύεται ὁ Θεὸς κατοικήσεν μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς· ὁ καὶ αὐτὸ πέρας εἴληφε καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τῇ Χριστοῦ γενομένη παρουσίᾳ, καθ' ἣν ὁ Θεὸς λόγος ἐνανθρωπήσας συνδιέτριψε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἐκ τῆς α' τῶν Παραλειπομένων. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαρ πρὸς τὸν Δαυὶδ μεθ' ἕτερα καὶ ταῦτα λέγει.

« Καὶ ἔστα : ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου· καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν σου· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· καὶ τὸ ἑλεός μου οὐκ ἀποστήσῃ ἀπ' αὐτοῦ, ὡς ἀπέστησα ἀπὸ τῶν ἔμπροσθέν σου· καὶ πιστώσω αὐτὸν

⁸⁸ II Reg. xxii, 1. ⁸⁹ ibid. 10. ⁹⁰ ibid. 14-16. ⁹¹ Isa. lxxv, 2. ⁹² III Reg. viii, 26, 27. ⁹³ II Paral. vi, 17.

ἐν οἴκῳ μου καὶ ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἕως αἰῶνος, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ἀνωρθωμένος ἕως αἰῶνος. » Καὶ ταῦτα, ὅμοια ὄντα τοῖς ἐκ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν προεκτεθείσης, σημειωσάμενοι, διὰ τὸ μὴ πολλὴν εἶναι τὴν τούτων πρὸς ἐκεῖνα παραλλαγὴν ἀρκεσθησόμεθα τοῖς εἰς ἐκεῖνα εἰρημένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἐκ τῆς δ' τῶν Παραλειπομένων.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθῆτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαυὶδ, ὅτι ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ δὲ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσι σοι. » Καὶ εἰς ταῦτα εἰρηκότες ἅπαξ ὅτε τὰ ἐκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν ἐξεθέμεθα, νῦν οὐ δευτερώσομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἐκ τοῦ Ἐζρα. Ὁ Ζοροβάβελ ἐν τῇ δημογορίᾳ ταῦτά φησιν.

« Ἄνδρες, οὐχὶ ἰσχυραὶ αἱ γυναῖκες; μεγάλη ἡ γῆ καὶ ὑψηλὸς ὁ οὐρανός· καὶ ταχύς τῷ δρόμῳ ὁ ἥλιος· ὅτι στρέφεται ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πάλιν ἀποτρέχει εἰς τὸν ἑαυτοῦ τόπον ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ· οὐχὶ μέγας ὁς ταῦτα ποιεῖ, καὶ ἡ ἀλήθεια μεγάλη, καὶ ἰσχυρὰ παρὰ πάντα; πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ· καὶ πάντα τὰ ἔργα σείεται καὶ τρέμει· καὶ οὐκ ἔστι μετ' αὐτοῦ οὐδ' ἐν ἄδικον· ἄδικος ὁ οἶνος· ἄδικος ὁ βασιλεὺς· ἄδικοι αἱ γυναῖκες· ἄδικοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄδικα τὰ ἔργα αὐτῶν πάντα τὰ τοιαῦτα· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια· καὶ ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτῶν ἀπολούνται· καὶ ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῆ καὶ κρατεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῇ λαβεῖν πρόσωπα οὐδὲ διαφορά· ἀλλὰ τὰ δίκαια ποιεῖ ἀπὸ πάντων τῶν ἀδίκων καὶ πονηρῶν· ἀπέχεται καὶ τοῖς εὐδοκοῦσι τοῖς ἔργοις αὐτῆς· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ κρίσει αὐτῆς οὐθὲν ἄδικον· καὶ αὐτῆς ἡ ἰσχύς καὶ τὸ βασίλειον· καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ μεγαλειότης πάντων τῶν (f. 17) αἰῶνων· εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. » Ἐπεὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, φέρεται εἰρηκῶς, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια, » εἰκότως τὰ προκείμενα παρατεθείμεθα περὶ τῆς ἀληθείας δεγλοῦντα, ὡς ἄρα ὑπόστασιν τινα παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὴν ἔχει· « Μένει γάρ, φησὶν, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῆ καὶ κρατεῖ· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῇ λαβεῖν πρόσωπα, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει περὶ τοῦ Πατρὸς Θεοῦ τυγχάνοντος καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς ἀληθείας, « εὐλογητὸς ὁ Ἄμην.

Ἄλλὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἐζρα Γραφῆς· ἀπὸ γε μὴν τῆς Ἐσθῆρ οὐδ' ἐν εὐρομεν περὶ τοῦ προκειμένου· μετὰ δὲ τοι τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν ἐκλογὰς μετώμεν ἐπὶ τὰ στιχῆρη, ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἠγεῖται· τούτων δὲ πρῶτα ἴδωμεν τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

piternum : et thronus ejus erit firmissimus in perpetuum ⁹⁴. » Hæc similia iis quæ in secundo Regum libro notavimus explanavimusque, non multum ab eisdem differunt : quare ad prædicta hoc in loco remittimus.

CAPUT XXIV.

E secundo Paralipomenon libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmetur sermo tuus, quem locutus es servo tuo David. Ergone credibile est ut habitet Deus cum hominibus super terram, si cælum et cæli cælorum non te capiunt ⁹⁵? » Jam nuper ea in Regum libro explanavimus, nec quæ diximus iteranda censemus.

CAPUT XXV.

Ex Esdræ libro. Hæc Zorobabel coram populo concionatus dicit.

« O viri, nonne fortes sunt mulieres? Magna est terra, et excelsum est cælum : et velox cursus solis convertit in gyro cælum in locum suum in una die. Nonne magnificus est qui hæc facit, et veritas magna, et fortior præ omnibus? Omnis terra veritatem invocat, cælum etiam ipsam benedicit, et omnia opera moventur, et tremunt eam, et non est cum ea quidquam iniquum. Vinum iniquum, iniquus rex, iniquæ mulieres, iniqui omnes filii hominum, et iniqua illorum omnia opera, et non est in ipsis veritas, et in sua iniquitate peribunt : et veritas manet, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personas, neque differentias : sed quæ justa sunt facit omnibus, injustis ac malignis, et omnes benignantur in operibus ejus. Et non est in judicio ejus iniquum, sed fortitudo, et regnum, et potestas, et majestas omnium ævorum. Benedictus Deus veritatis ⁹⁶. » Postquam Salvator et Dominus noster, qui Dei Verbum est, dixisse fertur : « Ego sum veritas ⁹⁷, » merito præcitata intelligemus quasi de veritate demonstrantia, quod substantiam apud Patrem per seipsam habet. « Manet enim, ait, veritas, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet . . . nec est apud eam accipere personas, » et cætera, quibus addit de Patre Deo, ipsoque Deo Verbo, et veritate : « Benedictus Deus veritatis, » quibus et ipsi addemus : Amen.

Θεὸς τῆς ἀληθείας, » ᾧ καὶ αὐτοὶ προσθήσομεν τὸ,

Hæc sunt de Esdræ libro; in libro Esther nihil quod ad propositum spectet, invenimus. Absolutis igitur historicarum Scripturarum eclogis, ad ea quæ versibus scripta sunt transeamus, quæ, si temporum servetur ordo, cæteris prophetiis antecedunt. A Psalmis igitur exordiamur.

⁹⁴ I Paral. xvii, 11-14. ⁹⁵ II Paral. vi, 17. ⁹⁶ III Esdr. iv, 34-40. ⁹⁷ Joan. xiv, 6.

HÆC SUNT CAPITA IN SECUNDO PROPHE- A ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΕΝ Τῷ Β΄ ΤΩΝ ΠΕΡΙ
TICARUM DE CHRISTO ECLOGARUM LIBRO. ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ

E Psalmis

Ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

1. Primi psalmi de integerrima Christi vita et de ejus ad virtutis cacumen profecto vitæ instituto. α'. Πρώτου ψαλμοῦ περὶ τοῦ ἀνεπιλήπτου βίου τοῦ Χριστοῦ· καὶ περὶ τῆς ἐπ' ἄκρον ἀρετῆς πολιτείας αὐτοῦ.
2. De passione Christi, cœlestique ejus regno, de adventu ejus a Patre genitibus promissa. β'. Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς οὐρανοῦ βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν περὶ τῶν ἐθνῶν τοῦ Πατρὸς ἐπαγγελίας.
3. De Christi passione et a mortuis resurrectione. γ'. Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
4. De notitia Dei cunctis hominibus per eum diffusa. δ'. Περὶ τῆς δι' αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιπαραδείσεως θεογνωσίας.
5. De Christi morte, ejusque resurrectione a mortuis, et quomodo gentium legislator perhibeatur. ε'. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ ὡς τῶν ἐθνῶν νομοθέτης ἀνέλθεται.
6. De Christi resurrectione, hominumque salute. B ζ'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας.
7. De integerrima Christi vita. ζ'. Περὶ τοῦ ἀνεπιλήπτου βίου τοῦ Χριστοῦ.
8. De Christi a cœlis descensu, de ejus apud gentes incredulumque populum commoratione, de Judæorum contradictione. η'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἐπὶ τὰ ἔθνη καὶ τὸν ἀγῶνα λαῶν καταστάσεως αὐτοῦ, τῆς τε τῶν Ἰουδαίων ἀντιλογίας.
9. De apostolorum in omni terra prædicatione, et de Christo quasi sponso. θ'. Περὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρύγματος, καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ νυμφίου.
10. De Christo quasi rege. ι'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως.
11. Iterum de Christo quasi rege. ια'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ πάλιν ὡς περὶ βασιλέως.
12. De Christi passione, de ejus apostolis, de gentium ad Deum conversione, de altera vita, populoque futuro. ιβ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰς τὸν Θεὸν ἐπιστροφῆς, καὶ περὶ γενεᾶς ἐτέρας καὶ λαοῦ ἡξιοτος.
13. De ejus in cœlo reditu. ιγ'. Περὶ τῆς εἰς οὐρανούς ἀναλήψεως αὐτοῦ.
14. De Christo ejusque resurrectione. C ιδ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ.
15. De Christo quasi dilecto, de prioris populi ac Hierosolymæ excidio. ιε'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγαπητοῦ, καὶ τῆς συντριβῆς τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ.
16. De resurrectione Christi. ις'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
17. De passione Christi. ιζ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ.
18. Quomodo Dei Verbo omnia creata sunt. ιη'. Ὡς διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ σύμπαντα δεδημιούργηται.
19. Quomodo pro sacrificiis veterique typico cultu Christi corpus pro omnibus oblatum est. ιθ'. Ὡς ἀπὲρ θυσιῶν καὶ τῆς πάλαι τυπικῆς λατρείας τὸ (I. 17 v°) σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων προσετήχεται.
20. De proditore Juda, Christianique resurrectione. κ'. Περὶ τοῦ προδότη τοῦ Ἰούδα καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
21. De Christo quasi dilecto, et quomodo sit Deus rex, et quomodo Christus ipse nominetur. κα'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγαπητοῦ, καὶ ὡς Θεὸς βασιλεὺς, καὶ ὡς Χριστὸς ὁ αὐτὸς ἀγαγεύεται.
22. De Christi receptione, de gentium vocatione. D κβ'. Περὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.
23. De gentium vocatione, de Christo quasi homine. κγ'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνθρώπου.
24. De gentium vocatione, de secundo Christi adventu, de circumcisorum reprobatione. κδ'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐκ περιτομῆς.
25. De proditore Juda. κε'. Περὶ τοῦ προδότη τοῦ Ἰούδα.
26. De Christo quasi rege. κς'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως.
27. De Christo quasi homine, et de Patre, et Filio, et duobus testamentis. κζ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνθρώπου, καὶ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ δύο διαθηκῶν.
28. De Christi resurrectione, de apostolorum Evangelio, et de gentibus. κη'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν τῶν ἀποστόλων Εὐαγγελίου, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν.

- κθ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀποβολῆς τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ. **A 29.** *De passione Christi, de Judæorum populi rejectu.*
- λ'. Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς ἡξίουσης γενεᾶς. **30.** *De passione et resurrectione Christi, de generatione futura.*
- λα'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς ἐξ αἰῶνος καὶ εἰς ἄπειρον βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ὑποταγῆς. **31.** *De Christo quasi rege, de æterno infinitoque regno ejus, de gentium subordinatione.*
- λβ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρός καὶ υἱοῦ ἀνθρώπου. **32.** *De Christo quasi viro filioque hominis.*
- λγ'. Περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ. **33.** *De Christi manifestatione.*
- λδ'. Περὶ τοῦ αἰωνίου θρόνου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὡς ἐκ σπέρματος ἔσται Δαυὶδ· καὶ περὶ τῶν κατὰ καιροὺς διωγμῶν τῆς Ἐκκλησίας. **34.** *De æterno Christi solio, et quomodo sit e semine Davidis; de temporariis Ecclesiæ persecutionibus.*
- λε'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως καὶ τοῦ Χριστοῦ. **35.** *De gentium vocatione et de Christo.*
- λς'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν τοῦ Λόγου ἀποστολῆς· καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ ἐρημίας τοῦ προτέρου λαοῦ. **36.** *De cælesti Verbi missione; de gentium vocatione veterisque populi derelictione.*
- λζ'. Περὶ τοῦ προδότου, καὶ τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλῆς. **B 37.** *De proditore et de adversus Christum insidiis.*
- λη'. Περὶ δύο Κυρίων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ περὶ τῆς πρὸ αἰῶνος οὐσιώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀδίδου ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ καὶ τοῦ πάθους. **38.** *De duobus dominis Patre et Filio, de Christi ante sæculum existentia, de æterno ejus sacerdotio et de passione.*
- λθ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρός. **39.** *De Christo quasi viro.*
- μ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ λίθου· καὶ περὶ τοῦ Ὁσαννᾶ. **40.** *De Christo quasi lapide, de Hosannah.*
- μα'. Περὶ τῆς Χριστοῦ βασιλείας, καὶ ὡς ἔσται ἀπὸ Δαυὶδ. **41.** *De Christi regno, et quomodo sit a Davide.*
- μβ'. Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως. **42.** *De passione et resurrectione.*
- μγ'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Χριστοῦ. **43.** *De Christi a cælis descensu.*
- μδ'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν ἀποστολῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου. **44.** *De Dei Verbi a cælis missione.*
- με'. Ὡς διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ σύμπαντα δεδημιούργηται. **45.** *Quomodo per Dei Verbum omnia creata sunt.*

ΛΟΓΟΣ Β'.

LIBER II.

(f. 18) Περιγράφαντες τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρίας, ἐξῆς ἐκείναις τὰς ἀπὸ τῶν στιχηρῶν ἐν δευτέρα ταύτῃ συντάξει τῶν Ἐκλογῶν ἀπανθισάμενοι προσθήσομεν· ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἴγχεῖται. Καὶ δὴ πρῶτας τὰς ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Ψαλμῶν ἐπισκεψώμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμοῦ α'.

« Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔσθη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἦ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός. » Καὶ τίνα ἂν τις ἔχοι ἀποδεικνύναι εἰς τὴν αὐτὴν ἐξέσω (ἐξείσων;) ἀρετὴν ἐληλαχότα ὡς ἐν μηδενὶ τρόπῳ ἦς δηποτοῦν περιπεσεῖν ἁμαρτίας, ὅπερ σημαίνειν μοι δοκεῖ τὸ, « Οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, » καὶ τὸ, « Οὐκ ἔσθη ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν, » τό τε « Ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε· » δι' ὧν δηλοῦσθαι νομίζω τὸ πάντῃ ἀγευστον ἁμαρτίας τοῦ μακαριζομένου· τὸ γὰρ μὴ μόνον ἐν τοῖς τοιοῖσδε μὴ πορευθῆναι, μηδ' ὡςπερὶ βαθίσαντα προκῆσαι, ἀλλὰ γὰρ μηδὲ καθεσθῆναι,

⁹⁰ Psal. 1, 1, 2.

Cum conscripserimus ex historicis Scripturis de Salvatore nostro testimonia, ea quæ in poeticis libris inveniuntur recolligentes, huic addemus Eclogarum collectioni, eo quod secundum temporis ordinem cæteris anteeunt prophetiis. Primo igitur, quæ in Psalmorum libro continentur, explanabimus.

CAPUT I.

E psalmo I.

« Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit. Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte ⁹⁰. » Quis inveniri potest ad id perfectæ virtutis provectus, qui ne minimam quidem admittat culpam, ut indicare mihi videntur ea verba, « Non abiit in concilio impiorum, in via peccatorum non stetit, in cathedra pestilentiæ non sedit; » quibus ostendi opinari omnino peccati immunem qui hic beatus prædicatur. Etenim non tantum in talibus conciliis non abiisse, et, si ambulaverit, non processisse, sed enim neque sedisse, neque unquam incessisse, neque stetisse in eis, nonne illud mirum

sit et rarissimum? *Mente etiam amplificatur laus viri de quo hic mentio habetur. Neque enim abiit, ait, neque stetit, neque sedit in talibus improbitatis speciebus: quare nobis videtur hic æterne atque in omnibus præcellens illo beato designari. Multos quidem videre est diligentia atque exercitatione conspicuos, sed istiusmodi neminem psalmus describit. Si quis enim attendat quantum sit in omnibus prospere cedere, recte coram Deo ambulare, in nulla re errare, neque a virtutis proposito declinare, sicut in hoc psalmo dicitur: « Omnia quæcunque faciet, prosperabuntur »: si quis reputet quale sit, prædicari quasi in omnibus propriam voluntatem cum Domini lege consentaneam habentem, atque operam inpendere illius meditationi non tantum tota die, sed et nocte, vigilibus mentis oculis semper in eam conversis, et non tantum diurnis operibus vel sermonibus, sed et per somnum cogitationibus atque imaginationibus in hac meditatione versatum, compertam habebit sublimitatem illius quem adeo perfectum Dei Spiritus testatur. At si omnium consensu hæc humanam superant naturam, uni igitur viro congrua esse possunt, nato videlicet e Davidis semine secundum carnem Jesu Christo, Domino et Salvatore nostro, de quo solo in Isaia a Spiritu divino memoratur, « quod Iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus ». Cum ea interpretatione plane congruit Hebraica lectio, articulo expresse adhibito: « Beatus ille vir. » Decebat quidem patrem secundum carnem Salvatoris nostri Davidem, cui promissum fuerat nasciturum ab ipsius semine Christum, hoc prophetiis suis imponere procemium. Cui autem non ingratum videbitur ea quæ de Salvatore in psalmo memorantur manifeste perspicere, in eum commentarios altius perscrutari libet.*

CAPUT II.

E psalmo secundo.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus ». In apostolorum Actibus hanc impletam fuisse prophetiam testati sunt qui Petrum et Joannem mirabilia quæ ipsi viderant narrantes audivere. Gratulantes igitur quod tot miracula sibi acciderant, his perrexerunt verbis: « Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum gentibus et populis Israel ». Non soli enim qui hoc tempore Salvatore nostro insidiati sunt, adversus eum convenerunt, sed et deinceps nunc usque reges et principes, universæque gentes et populi, qui blasphemaverunt eum ejusque

μηδὲ μὴν ὄλωσ ἐπιδῆναι τὴν ἀρχὴν, μηδὲ στήναι ἐν αὐτοῖς, πῶς οὐ θαυμαστόν τι χρῆμα καὶ σπάνιον τυγχάνει; Παρίσταται δὲ μᾶλλον τῇ διανοίᾳ παρατατικῶς εἰρημένα τὰ τοῦ δηλουμένου ἀνδρὸς ἐγκώμια· οὕτε γὰρ ἐπορεύθη, φησὶν, οὕτ' ἔστη, οὕτ' ἐκάθισεν ἐν τοῖς τοιοῦτοδὲ τῆς κακίας εἰδεσι, δι' ὧν ἐμφαίνεται ἡ ἐκ τοῦ ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἐνάρετος τοῦ μακαριζομένου κατάστασις. Πολλοὺς μὲν οὖν τοὺς ἐκ προσοχῆς καὶ ἀσκήσεως κατωρθωκότας ἴδοι ἂν τις, οὐδένα γε μὴν τοιοῦτον ὅποιον ὁ ψαλμὸς διαγράφει· εἰ δὲ θεωρήσῃ τις ὀπίηλικον ἐστὶν τὸ πρὸς πάντα εὐροεῖν καὶ κατὰ Θεὸν εὐδοῦσθαι ἐν μηδενὶ σφαλόμενον, μηδ' ἀποπίπτοντα τοῦ κατ' ἀρετὴν σκοποῦ, ὡς κατὰ τοῦτο λέγεσθαι ἐν τῷ ψαλμῷ τὸ, « Καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ, κατευδωθήσεται ». Ἐτι δὲ εἰ κατανοήσειεν ὅποιόν ἐστι τὸ ἀνακεκράσθαι τινὰ ὁμοδοξοῦν ἔχοντα τὸ ἴδιον αὐτοῦ θέλημα τὸ τοῦ Κυρίου νόμον, τό τε μελετᾶν ἐν αὐτῷ μὴ μόνον δι' ὅλης ἡμέρας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς νυκτὸς ἐγρηγοροῦν τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς εἰς αὐτὸν ἐνορῶντα, καὶ κατ' αὐτὸν οὐ μόνον τοῖς μεθ' ἡμέραν ἔργοις τε καὶ λόγοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς κατὰ τὸν ὕπνον ἐνθυμήσεσι καὶ φαντασίαις ἐνεργοῦντα, εἴσεται τὸ μέγεθος τοῦ ταῦτα κατωρθωκέναι πρὸς τοῦ θεοῦ Πνεύματος μαρτυρουμένου. Ἄλλ' εἰ καὶ πᾶσαν ὁμολογουμένως τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερακοντίζει φύσιν τὰ λελεγμένα, ἐνὶ δ' οὖν ἀνδρὶ μόνῳ ἐφαρμόζει ἂν τῷ γενομένῳ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ᾧ μόνῳ πρὸς τοῦ ἐν Ἑσάτῃ θεοῦ Πνεύματος μεμαρτύρηται, « ὅτι μὴ ἁμαρτίαν ἐποίησε, μηδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ». Τὸ δ' ἐπιδεδεγμένον τῆς ἐκδοχῆς παρίστησιν ἡ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν ἔντευξις ἐπιτετηρημένους οὕτως ἔχουσα· « Μακάριος ὁ ἀνήρ, » μετὰ τῆς ἀρθροῦ προσθήκης· καὶ ἔπρεπέν γε τὸν κατὰ σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (f. 18 v) χρηματίζαντα πατέρα Δαυὶδ, ἐπαγγελίαν εὐληφῶτα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τεχθήσεσθαι τὸν Χριστόν, τοῦτ' αὖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἑαυτοῦ προφητείας ἀναθεῖναι. Ὅτ' αὖ φιλὸν διαγινῶναι τὸ ἀκριβὲς τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων ἀναφορᾶς, τοῖς εἰς αὐτὸν ὑπομνηματισσαμένοις ἐντυχῶν εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψαλμοῦ δευτέρου.

« Ἰναὶ ἐφρούραξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι καὶ ταύτην πεπληρῶσθαι τὴν προφητείαν οἱ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου τὰ κατ' αὐτοὺς παράδοξα διηγουμένων ἀκούσαντες ἐμαρτύρησαν. Εὐχαριστήσαντες γὰρ τοῖς ἐφ' οἷς ἤκουον θαυμασίοις τοῖς προσκτεθείσι ῥητοῖς ἐπήγαγον λέγοντες· « Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἄλληθειας ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ. » Οὐ μόνον δὲ ἄρα οἱ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐπιβουλεύσαντες τῷ Σωτῆρι ἡμῶν συνήχθησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ καθεξῆς ἐξ ἐκείνου καὶ δεῦρο

⁰⁰ Psal. i, 3. ¹ Isa. lxxxiii, 9. ² Psal. ii, 1, 2. ³ Act. iv, 27.

βασιλείς καὶ ἄρχοντες, ὅλα τε ἔθνη καὶ λαοί, διὰ τοῦ
 βλασφημεῖν αὐτὸν καὶ ἐπιβουλεύειν αὐτοῦ τῆ δι-
 δασκαλίᾳ. Πειεῖσθαι δὲ χρὴ μὴ μόνον τοὺς ἐν ἀν-
 θρώποις ὄρατους βασιλείς καὶ ἄρχοντας ἐπιβεβου-
 λευκέναι αὐτῷ, πολὺ δὲ μᾶλλον τοὺς νοητοὺς καὶ
 ἀόρατους ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, οἳ καὶ τότε
 ἐνήργησαν καὶ εἰς ἐτι νῦν ἐνεργοῦσι, τὰ τε ἔθνη
 καὶ τοὺς κενὰ καὶ εἰς μάτην τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον
 μελετήσαντας λαοὺς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐ μόνον
 κατὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ βουλευσαμένους, ἀλλὰ
 δι' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρὸς·
 περὶ ὧν ἀπάντων ἐν τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρεται τὸ, «Ὁ
 κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐγγελάσεται αὐτοὺς, καὶ ὁ Κύ-
 ριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. Τότε λαλήσει πρὸς αὐτούς
 ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐ-
 τοὺς.» Οἷς ἐξῆς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τὴν μετὰ τὸ
 πάθος γεγενημένην περὶ αὐτὸν οἰκονομίαν παιδεύων
 ἡμᾶς φησιν, «Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ'
 αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων
 τὸ πρόσταγμα Κυρίου.» Οὐ χρὴ μέντοιγε κατὰ τὰς
 Ἰουδαίων χωματιεῖς ὑπολήψεις τὴν τοῦ Χριστοῦ
 βασιλείαν ὁμοίαν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἡγεῖσθαι ἐπὶ τὸ
 Σιών ὄρος σωματικὴν συστησομένην· πρὸς γ' οὖν τὸν
 ἐρωτήσαντα αὐτὸν εἰ βασιλεὺς τυγχάνει, ἀπεκρίνατο
 λέγων, «Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου
 τούτου.» ὅθεν δὴ καὶ βασιλείαν οὐρανῶν ἐπήγγελο
 τοῖς πεπιστευκόσιν εἰς αὐτὸν, καὶ τὸ Σιών δὲ ὄρος
 ἐπουράνιον ὑπάρχειν ἐδίδαξεν οὐ μόνος ὁ Ἀπόστολος,
 ἀλλὰ καὶ πλείους ἄλλαι προφητεῖαι. Ὁ γ' οὖν Μι-
 χαῖας προειπὼν ὡς ἄρα διὰ τὰς ἀσεβείας τοῦ προ-
 τέρου λαοῦ, «Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριθήσεται, καὶ
 Ἰερουσαλὴμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ
 οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ,» ἐξῆς περὶ ἐτέρας Σιών
 καὶ Ἰερουσαλὴμ ὁμοίως ἐπιφέρει, λέγων· «Καὶ
 ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφρανὲς τὸ ὄρος Κυ-
 ρίου, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτῷ λαοί, καὶ πορεύονται
 εἰς τὴν πόλιν πολλὰ, ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος
 Κυρίου ἐξ Ἰερουσαλὴμ.» Περὶ τούτου ἄρα εἴρηται
 καὶ ἐνθάδε ὅπου (f. 19) τοῦ ὄρους τοῦ Χριστοῦ, «Ἐγὼ
 δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος
 τὸ ἅγιον αὐτοῦ.» ὅπου τίνος δὲ κατεστάθῃ; δῆλον
 ὅτι ὑπὲρ τοῦ φήσαντος πρὸς αὐτὸν Πατρὸς τὸ· «Υἱός
 μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.» καὶ τὸ·
 «Ἀΐτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρο-
 νομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς
 γῆς.» Καὶ ὅτι γε ἀληθὴς ἡ προφητεία καὶ ἀψευδὴς
 ἡ ὑπόσχεσις, πάρεστι διαγνῶναι ἀπὸ τῶν ἐν οὕτω
 βραχεῖ χρόνῳ προσεληλυθότων ἐκ παντὸς ἔθνους τῆ
 διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεοσεβείᾳ ἡ λεγέτωσαν οἱ
 πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἀντιβλέπειν ἀναιδῶς τολμῶντες,
 τίνοι ἂν ἔχοιεν ἐφαρμόζειν μὴ παραδεχόμενοι ταυθ'
 οὕτως ἔχειν τὴν προφητείαν; Δαυὶδ μὲν γὰρ τὸν
 βασιλέα, περὶ οὗ ταῦτά τινες ὤφθησαν λέγεσθαι, οὐχ
 οἷοί τε ἂν εἴεν παραστῆσαι τοιαύτην πεπονηότα,
 ὡς ἀρχόντων καὶ βασιλέων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν ἐπι-
 βουλευκότων αὐτῷ· πότε δὲ ἢ καὶ ἐπὶ πηλίκους
 ἀνδραγαθήμασι εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Δαυὶδ, «Υἱός μου

⁴ Psal. II, 4, 5. ⁵ ibid. 6. ⁶ Joan. XVIII, 36.
 7, 8.

A doctrinæ insidiati sunt. Persuasum autem habere
 oportet non tantum visibles in hominibus reges
 principesque ei fuisse insidiatos, sed multo magis
 spirituales invisibilesque hujus sæculi principes, qui
 tunc exagitaverunt, sicut et nunc exagitant, gentes-
 que et circumcisionis populos frustra et nequid-
 quam divinæ legi studentes, non tantum adversus
 Christum Dei, sed per eum, et adversus Patrem qui
 misit illum, insidiatos. De his omnibus hoc in
 psalmo additur : « Qui habitat in cælis irridebit
 eos, et Dominus subsannabit eos. Tunc loquetur ad
 eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos ⁴. »
 Quibus deinde Christus ipse dicit, dominationem
 suam post passionem constitutam nos edocens :
 « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion
 B montem sanctum ejus, prædicans præceptum Do-
 mini. ⁵. » Haud vero secundum terrestrem Judæo-
 rum interpretationem intelligendum est Christi re-
 gnum, velut hominum regna, super montem Sion
 corporaliter constitutum; interroganti enim rexne
 esset, respondit dicens : « Regnum meum non est
 de hoc mundo ⁶. » Exinde regnum cælorum pro-
 misit eis qui crediderunt in eum, montemque Sion
 esse cælestem docuit non tantum Apostolus, sed et
 pleræque aliæ prophetiæ. Michæas igitur præfatus
 quod propter priores populi iniquitates, « Sion quasi
 ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum
 erit, et mons templi in excelsa sivarum ⁷, » dein
 de alia Sion et Jerusalem similiter narrat, dicens :
 « Et erit in novissimo dierum mons domus Domini
 C præparatus in vertice montis, . . . et fluent ad eum
 populi, et properabunt gentes multæ . . . , quia de
 Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusa-
 lem ⁸. » Hic mons Christi quoque hoc in loco in-
 nuitur : « Ego autem rex constitutus sum ab eo su-
 per Sion montem sanctum ejus. » A quo autem
 constitutus est, nisi manifeste ab illo Patre qui
 ad eum dicit : « Filius meus es tu, et ego hodie ge-
 nuī te; postula a me, et dabo tibi gentes hæredita-
 tem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ⁹. »
 Quod quidem vera sit prophetia, nec fallax promissio,
 noverimus iis qui in tam brevi tempore ex
 omni gente ad veram Dei religionem per Salvato-
 rem nostrum pervenerunt. Dicant evidentia resistere
 impudenter audentes, cui accomodari possit
 hæc prophetia, nostram si interpretationem detre-
 ctant. Davide enim regem, de quo hæc dici opi-
 nantur, quomodo talia passum fuisse ostendent,
 cui nulli principes regesve unquam insidiati sunt?
 Quando autem et quæ ob viriliter gesta dixit Domi-
 nus Davidi : « Filius meus es tu, ego hodie genuī
 te? » Quomodo et illa, « Postula a me, et dabo tibi
 gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam
 terminos terræ, » ei dicerentur, cui manifeste solis
 Israel et Judæ terminis regnum circumscriptum
 erat? Dicant quoque cur non venisse Christum ad-
 mittant. Annon, cum passus est, alium igitur ex-

⁷ Mich. III, 12. ⁸ Mich. IV, 1-2. ⁹ Psal. II,

spectare eos necesse est nihil tale, quale hic, passurum? Et quomodo implerentur prophetiæ multa quæ passurus erat Dei Christus, et in pluribus aliis, non minus quam in hoc psalmo, prænuntiantes? Numquid existimandum est adeo per orbem sine Dei auxilio pervulgatam fuisse de omnino Deo doctrinam; hominumque vim, adversus rerum vices tam inermem, adeo invaluisse et corroboratam fuisse ut propria tantummodo doctrina, sine ullo deitatis auxilio, in omnibus regionibus ita auditorum animas instituerit, Deique omnium scientia prius olim imbuerit, et usque nunc iis persuaserit, ut patriam gentem, vitamque injustam, feram ac dissolutam abjicerent, Deique pietati solummodo studerent, illamque non solum opibus, sed et ipsi vitæ adeo omnibus dilectæ anteponebant? Verum non opinor quemquam eorum, qui recte de rebus sentire volunt, negaturum esse hæc tanta Dei cpe et ultra hominum facultatem per Salvatore nostrum evenisse. Quibus simul ostenditur incarnati Domini divinitas, simul et aperte demonstratur eum accepisse a Patre gentes hæreditatem, et possessionem ejus terminos terræ, congruenter cum præcitata prophetia. Quæcumque de hoc psalmo dicenda sunt absolvere tempus vetat, cum jam et diffusius de illo disseruimus.

συνομολογείν τὰ τηλικαῦτα μετὰ συνεργούσης θείας καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμεως διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγονέναι· ἐξ ὧν ὁμοῦ μὲν καὶ ἡ θεότης ἀποδείκνυται τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰ τεκμήρια σαφῶς παρίσταται τοῦ εἰληφέναι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς « τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, » ἀκολουθῶς τῇ μετὰ χειρᾶς προφητεία. Ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν ψαλμὸν διηγέσθαι οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει καιροῦ, μάλιστα ὅτε πληρεστάτης ἤδη τετύχησεν διηγῆσεως.

CAPUT III.

E psalmo tertio.

Tertium quoque psalmum facile est de Christo interpretari, congruenter cum insidiis quæ ante eum fuerunt, insidias adversus eum paratas demonstrans hoc modo : « Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me ¹⁰? » Et quæ resurrectionem ejus inuunt, his verbis : « Ego dormivi, et soporatus sum; et exsurrexi, quia Dominus suscepit me ¹¹. » Conveniret Christo et quisque hujus psalmi versus, qui nobis interpretandus est. Non inconsulto tertius ille psalmus Christi resurrectionem prænuntiat, congruenter cum præcitatæ prophetiæ. Primus enim, sicut retulimus, integerrimam ejus vitam, iniquitatisque immunem vivendi rationem ostendit; secundusque passionem; apte igitur tertius resurrectionem ejus prænuntiat.

CAPUT IV.

E psalmo octavo.

Octavi psalmi prima verba : « Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra ¹²! » de gentium vocatione prophetizare videtur : quare inscribitur : « pro torcularibus. » Hic usurpantur torcularia pro Ecclesiis quæ sunt

¹⁰ Psal. III, 2. ¹¹ ibid. 6. ¹² Psal. VII, 1.

Α εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε ; ἢ Πῶς δὲ καὶ τὸ, « Αἰτῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσιν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς, » λέγοιτ' ἂν ὡς πρὸς αὐτὸν σαφῶς περιουσιθείας αὐτοῦ τῆς βασιλείας ἐπὶ μόνον τὸν Ἰσραὴλ καὶ τοὺς τῆς Ἰουδαίας ὄρους; Διὰ τί δὲ καὶ οὐ προσίενται τὸν ἐληλυθότα Χριστὸν, ἀποκρινέσθωσαν· ἄρα γε ἐπειδὴ πέπονθεν, ἔτερον τοίνυν προσδοκῆν αὐτοῦ ἀνάγκη μὴδὲν τοιοῦτον ὅποιον οὗτος πεισόμενον; Καὶ πῶς ἂν πληρωθεῖεν αἱ προφητεῖαι πλεῖστα ὅσα παθεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἑτέροις μὲν πλείοσιν, οὐχ ἤκιστα δὲ καὶ ἐν τῷ μετὰ χειρᾶς προλέγουσαι ψαλμῷ; Ἄρα δὲ χρὴ νομίζειν ἀθεεὶ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διδασκαλίαν ἐνεσπαρκεῖναι τοῦτον τῇ οἰκουμένῃ· ἔστι δὲ καὶ ἐπινοῆσαι ἀνθρωπίνην ὁρμὴν καὶ ψιλὴν τοῦ τυχεύοντος ἐπιβολὴν τοσοῦτον ἰσχυρᾶς τε καὶ δυναθῆναι, ὡς καὶ μόνης τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἀνευ θεότητος συνεργούσης παντοδαπὰς ἀκρατῶν διαθεῖναι ψυχὰς περὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ταῦτα πείσαι πάσαι πρότερον, καὶ εἰσέτι τῶν πείθειν καταλιπεῖν μὲν ἔθνη πάτρια, βίον τε ἀθεσμον, καὶ ἀνημερον, καὶ ἀκόλαστον, θεοσεβεία δὲ μόνῃ προσέχειν, καὶ ταύτην οὐ μόνον τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ πᾶσι περιποθήτου ζῆν προτιμᾶν; Ἄλλ' οὐκ εἰσὶν τινα τῶν καὶ μετρίως εὐγνωμονεῖν ἐθελόντων μὴ οὐχὶ

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ψαλμοῦ γ'.

Καὶ τὸν τρίτον ψαλμὸν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἐκλεμθάνειν εὐχερῆς, ἀκολουθῶς τοῖς πρὸ αὐτοῦ διδάσκοντα τὰ περὶ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς διὰ τοῦ, « Κύριε, τί ἐπληθύνησαν οἱ θλιβόντές με; » καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως (f. 19 v°) αὐτοῦ, ἃ καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ, « Ἐγὼ κοιμήθην καὶ ὑπνωσα, ἐξηγέρθην. ὃν Κύριος ἀντιλήψεται μου. » Ἀρμόσειε δ' ἂν τῷ Χριστῷ καὶ ἕκαστος τοῦ ψαλμοῦ στίχος τῆς προσηκούσης τυχῶν ἐξηγήσεως· ἔχει δὲ λόγον καὶ τὸ τρίτον αὐτῶν τεταγμένον τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου θεσπίζειν ἀκολουθῶς ταῖς πρὸ αὐτοῦ προφητείας· ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, καθὼς ἀποδεδώκαμεν, τὸν ἀληπτον βίον καὶ τὴν ἀνευ ἁμαρτίας αὐτοῦ πολιτείαν διδάσκει· ὁ δεύτερος τὰ κατὰ τὸ πάθος· τούτοις τοιγαροῦν καὶ ὁ τρίτος ἐξῆς τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ θεσπίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ψαλμοῦ δ'

Τοῦ ὄγδου ψαλμοῦ τὰ μὲν πρῶτα ἀπὸ τοῦ, « Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ, » περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως εἰκοιε προφητεύεσθαι· διὸ καὶ ἐπιτέγραπται « ὑπὲρ τῶν ληθῶν » ληθῶν νοουμένων τῶν ἀνά τὴν οἰκουμένην Ἐκκλη-

σων, ἐν αἷς τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἄνω ὡσπερ εἰ κλημάτων αὐτοῦ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, οἱ λογικὸι βότρυες πιεζόμενοι τὸν ἀπὸ τῶν μαθημάτων αὐτῶν νοερόν καὶ πάσης εὐφροσύνης ποιητικὸν οἶνον παρέχουσιν· ἄλλως γὰρ οὐ δυνατὸν σωματικαῖς ληνοῖς ἐφαρμόσαι τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγόμενα· ἐπαὶ μὴδ' ὄλωσ ὡς ἐν ἑτέροις ἦτοι περὶ ἀμπέλου μεταρθεσίσης ἐξ Αἰγύπτου, ἢ περὶ ἀμπελῶνος Κυρίου Σαβαῶθ, ἢ τινῶν τοιοῦτων, διάνοιάν τινα τὰ τῆς λέξεως περιέχει. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ, « Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, οὗτι μὴ μνήσκη αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, οὗτι ἐπισκέπη αὐτόν; Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανώσας αὐτόν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ μετεληπτῆται, ἐνθα τῷ· « Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, » ἐπιφέρεται τὸ· « Νῦν δὲ οὐδέπω ὀρώμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποταγμένα. Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. » Εἶποι δ' ἂν τις μὴ μόνον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ ἡλαττώσθαι αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους· « Ὅτε, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγησάμενος εἰς ἰσαθεῶ εἶναι, ἐκέλευσεν ἑαυτὸν μορφῇ δούλου λαβῶν, » καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἡλάττωσεν, ὡς ἀντὶ τῆς ἐν μορφῇ Θεοῦ δόξης λεχθῆναι περὶ αὐτοῦ τὸ· « Εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρά τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » ἀνθ' ὧν ἀμειβόμενος ὁ Πατὴρ, « δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανώσεν αὐτόν· ὑπερυψώσας καὶ χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· ἵν' ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνου κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » Καί· « Κατέστησεν δ' αὐτόν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ· » ὅπερ καὶ αὐτὸ τῷ μὲν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀρμόζοντα (ζοῖτο) προσώπῳ διὰ τὸν ἐν αὐτῷ τὸν Θεὸν Λόγον, οὐκέτι δὲ καὶ τῷ τυχόντι, εἰ γε ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ ἔργοις καὶ τοὺς οὐρανοὺς καταριθμεῖν ἔθος τοῖς ἱεροῖς λόγοις, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οὐρανοί. » Πρὸς τοῦτοις· « Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἀπάξας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ (f. 20) πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· » δι' ὧν ἔοικεν ἀλληγορικώτερον δηλοῦσθαι τῶν ἀλογωτέρων καὶ τὸν τρόπον κτηνῶν δευτέρων ψυχῶν, ἢ καὶ δυνάμεων ἀντικειμένων, ἢ ὑπὸ τὸν ζυγὸν καὶ τὴν τοῦ λόγου δουλείαν ὑποταγῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ψαλμοῦ θ.

Ἦ τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ ἐπιγραφή τοιαύτη τις ἐστίν· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν κρυφίων. Ψαλμὸς τῷ Δαυίδ. » Ἄνθ' ὧν ὁ Σύμμαχος ἐκδέδωκεν, « Ἐπινίκιον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ. Ἄσμα τοῦ Δαυίδ. » Ὡσπερ δ' οὖν καὶ μᾶλλον ἔοικεν ἔχειν τὸ Ἑβραϊκὸν τοῦτον

A super terram, in quibus veræ vitis Christi, et quasi gemmarum ejus sanctorum apostolorum, spirituales racemi pressi doctrinis suis spiritale omnemque suavitatem efficiens vinum præbent. Aliter enim impossibile esset corporalibus torcularibus accommodare quæ in hoc psalmo dicuntur; cum minime, ut in cæteris, sive de vite quæ ex Ægypto surrexit, sive de Domini Sabaoth vite, sive de ejusmodi aliis verba hujus loci sensu quovis intelligi possint. Quæ vero ab iis: « Quid est homo, quod memor es ejus? aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria et honore coronasti eum ¹², » et reliqua, ad Salvatorem et Dominum nostrum Jesum in Epistola ad Hebræos referuntur, ubi post illa, « Omnia subjecisti sub pedibus ejus ¹³, » adjiciuntur ea: « Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum ¹⁴. » Dici poterit non tantum ob mortis passionem, sed etiam ob incarnationem suam eum minoratum fuisse paulo minus ab angelis: « Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens ¹⁵, » atque adeo imminuit se, ut non jam in forma Dei gloriæ esse diceretur, sed: « Vidimus eum, et non erat aspectus neque decor, et desideravimus eum, despectum, et novissimum virorum ¹⁶. » Contra autem respondens Pater, « gloria et honore coronavit eum ¹⁷, exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris ¹⁸. » Et: « Constituit eum super opera manuum suarum ¹⁹. » Quæ quidem Salvatoris nostri personæ apta, ob Deum Verbum quod inest in ea, non autem humanæ personæ, si quidem in Dei operibus annumerantur cœli, ut in sacris Scripturis solet, secundum illud: « Opera manuum ejus sunt cœli ²¹. » Post hæc adjicit: « Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi; volucres cœli et pisces maris, qui perambulabant semitas maris ²². » His videntur magis allegorice ostendi animæ stultæ, et quodammodo peccoribus similes, vel adversæ potestates, sub jugum vel rationis ditionem redactæ.

CAPUT V.

E psalmo nono.

Hæc est noni psalmi inscriptio: « In finem pro occultis. Psalmus David ²³. » Symmachus vero sic edidit: « Victoriæ carmen de morte filii. Canticum David. » Nobis potior videtur Hebraica lectio hoc modo: Λαμνασῆ Ἄλμαυθ βὲν μασμουρά Δαυίδ.

¹² Psal. vii, 6, 7. ¹³ ibid. 8. ¹⁴ Hebr. ii, 8, 9. ¹⁵ Philipp. ii, 6, 7. ¹⁶ Isa. lvi, 2, 3. ¹⁷ Hebr. ii, 7. ¹⁸ Philipp. ii, 9-11. ¹⁹ Hebr. ii, 7. ²⁰ Psal. ci, 26. ²¹ Psal. vii, 8, 9. ²² Psal. ix, 1.

Et pulchrum Judæis qui hoc utuntur textu, incertum habere de qua morte aut de quo filio psalmus dictus sit Davidi. Nobis quidem perspicue apparet de Salvatoris passione prophetizare. Hoc et arcanum obscurius designari Septuaginta putaverunt. Ipse quidem Aquila demonstrans magnum aliquid fortiter gestum, ad passionem Salvatoris attribuit dicens : « Auctori victoriæ filii. Melos David. » Omnia autem psalmi dicta, si quis attente perscrutetur, apta sunt Christo ; indigentem et mendicum eum vocat et de ejus resurrectione a mortuis prophetizat his verbis : « Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam de inimicis meis ; qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion ²⁴. » Cujus vero Sion, infra nobis ostenditur. Et de gentibus ab eo salvandis, quasi de mendicis et egentibus quædam prænuntiat, inter quæ et illa : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, ut sciant gentes quoniam homines sunt ²⁵. » Hic et ostendere operæ pretium est, quomodo non sint gentes Moysis legi subditæ. Illud proferendum est dictum circumcisis gentiles criminantibus quod secundum Moysis legem non vivunt, eisque demonstrandum quod futurum esse alium a Moyse legislatorem gentium prophetica ostendit Scriptura ; cum dicit in oratione : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, » manifeste gentes innuuntur. Adjicit igitur : « Ut sciant gentes quoniam homines sunt ; » quasi diceret, accipiant gentes notionem et scientiam spiritualis substantiæ suæ, per legislatorem qui super eos constitutus est. Hic autem esset Christus, qui commune nobis testamentum edixit dicens : « Dicta sunt antiquis hæc et illa ; ego autem dico vobis ²⁶ ; » qui divina et arcana potestate stabilivit leges suas non in una vel altera gente, non in quadam totius orbis parte, non breviter obsoleturas, sed ut expectandum est de divina virtute sua in perpetuum atque apud universas gentes. Quæ ita se habere si quis non admittat, ostendat quemvis alium, præter Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum, congruenter cum hac prophetia legislatorem ab omnium Deo constitutum gentibus, factum cunctis hominibus pietatis magistrum erga rerum omnium Creatorem.

τῶν ὄλων Θεοῦ κατασταθέντα τοῖς ἔθνεσι, διδάτκαλον Δημιουργὸν εὐσεβείας.

CAPUT VI.

E psalmo undecimo.

In undecimo psalmo Dominus dicit : « Propter D miseriam inopum, et gemitum pauperum, nunc exurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo ²⁷. » Exquiramus annon Christi personæ suam a mortuis resurrectionem prænuntianti hæc convenirent, quorum hic sensus esset : propter gentes in iniquitatis miseria natas, inopæque probrose vocatas, eo quod Dei divitiis privatæ

A περιέχοντα τὸν τρόπον· « Λαμνασῆ ἀλμαῖθ βὲν μασμωρὰ Δαυῖδ. » Καὶ καλὸν γε τοῖς ἐκ περιτομῆς αὐτῷ χρωμένοις ἀπορῆσαι περὶ τοῦτου θανάτου, ἢ περὶ τοῦ τίνος υἱοῦ ὁ ψαλμὸς εἴρηται τῷ Δαυῖδ· ἡμῖν μὲν γὰρ σαφῶς φαίνεται περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος προφητεύσθαι· τοῦτο δὲ καὶ τοὺς Ὁ νενηκότας ἀπορῆτότερον ἠνίχθαι· ὁ μὲντοι γε Ἀκύλας καὶ αὐτὸς ἐμφαίνων μέγα τι ἀνδραγαθήμα κατὰ τὸ πάθος γεγὸνός τοῦ Σωτῆρος· ἐξέδωκεν εἰπὼν, « Τῷ νικητοῦ νεανιότητος τοῦ υἱοῦ. Μελωδῆμα τοῦ Δαυῖδ. » Καὶ ὅλα δὲ τὰ ῥητὰ τοῦ ψαλμοῦ τῆς ἐπιτηρήσεως ἐφαρμόσειεν ἂν τῷ Χριστῷ, πένητα καὶ πτωχῶν ἐαυτὸν ὀνομάζοντας, καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ προφητεύοντος, ἐν τῷ, « Ἐλέησον με, Κύριε, ἴδε τὴν ταπεινωσίν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου· ὁ ὕψων με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγεῖλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πόλαις τῆς θυγατρὸς Σιών· » ποίας δὲ Σιών, μικρῶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήμωται· καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν δὲ τῶν δι' αὐτοῦ σωτηρομένων, ὡς περὶ πτωχῶν καὶ πενήτων ἐν αὐτῷ τινα προφητεύεται, ἐν οἷς ἐστι καὶ τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. » Ἐνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον, ὡς οὐχ ὑπόκεινται τὰ ἔθνη τῷ Μωϋσέως νόμῳ· καὶ προσαικίον γε τοῖς ἐκ περιτομῆς τὸ ῥητὸν ἐγκαλοῦσι τοῖς ἐξ ἔθνῶν διὰ τὸ μὴ βιοῦν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, δεικτέον τε ὡς ἄρα ἕτερόν τινα παρὰ Μωϋσέα νομοθέτην ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν ὁ προφητικὸς ἐπίσταται λόγος, ὡς ἐν εὐχῇ φάσκων τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς, » ἔηλον δ' ὅτι τοῖς ἔθνεσιν· ἐπιφέρει γ' οὖν τοῦτω τὸ, « Γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν, » ὡσεὶ ἔλεγεν, ἀναλαμβανέτω τὰ ἔθνη γνώσειν καὶ ἐπιστῆμην τῆς λογικῆς αὐτῶν οὐσίας διὰ τοῦ μέλλοντος αὐτοῖς καθίστασθαι νομοθέτου· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Χριστὸς, ὁ τὴν κοινὴν νομοθετήσας ἡμῖν διαθήκην τῷ λέγειν· « Ἐβρέθη τοῖς ἀρχαίοις τάδε τινα, ἐγὼ δὲ λέγω τάδε· » ὅς καὶ θεῖα καὶ ἀβῆρητῳ δυνάμει κρατῦναι τοὺς ἑαυτοῦ νόμους οὐκ ἐπὶ ἓν τι ἔθνος ἢ δεύτερον, οὐδ' ἐπὶ μέρος τι τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἀλλ' οὐδὲ ἐπ' ὀλίγον τινα δεδύνηται χρόνον, ἀλλ' ὡς ἐστιν ἐξ αὐτῆς παραλαβεῖν τῆς ἐνεργείας εἰς τὸ διηγεῖς καὶ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. Εἰ δὲ μὴ προσοιτὸ τις ταῦθ' οὕτως ἔχειν, δεικνύτω τίνα ἂν ἄλλον ἔχει λέγειν παρὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητεῖα νομοθέτην ὑπὸ τοῦ γεγεννημένον ἅπασιν ἀνθρώποις τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ψαλμοῦ α'.

Ἐπεὶ ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ ψαλμῷ ὁ Κύριός φησιν· « Ἐνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ (f. 20 v) τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παρῆρησιάσομαι ἐν αὐτῷ· » ἐξετάζομεν μὴ περὶ Χριστοῦ προσώπῳ τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ διδάσκοντι καὶ ταῦτα ἂν ἀρμόζοι, τοιάνδε διάνοιαν ἔχοντα· Ἐνεκα τῶν ἐν ταλαιπωρίᾳ κακίας γεγόνωτων ἔθνῶν, πτω-

²⁴ Psal. ix, 14, 15. ²⁵ ibid. 21. ²⁶ Matth. v, 21-44. ²⁷ Psal. xi, 6.

χῶν θνομαζομένων ψεκτῶς διὰ τὸ ἐστρηῆσθαι τοῦ
κατὰ Θεὸν πλοῦτου, κενώσας ἑαυτὸν, ἀναδεξάμενός
τε μέχρι καὶ θανάτου τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἀγῶνα, νῦν
ἀναστήσομαι, καὶ δὴ λαβὼν τὴν κατὰ πάντων ἐξου-
σίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς, πάντας τοὺς εἰς ἐμὲ πιστεύ-
σαντας θήσομαι εἰς σωτηρίαν, καὶ παρῆρησάσομαι
ἐν αὐτῷ, ἦτοι τῷ Πατρὶ, ἢ τῷ πεπραγμένῳ μοι ἐπὶ
σωτηρίᾳ τῶν τοσοῦτων ἀνδραγαθημάτων. Καὶ ἡ μὲν
τοῦ ῥητοῦ τοιαύτη τις ἂν εἴη διάνοια· τὰ μέντοι γε
πρῶτα τοῦ ψαλμοῦ, « Σῶσόν με, ὁ Θεός, » περιέχοντα
« ὅτι ἐκλείπειν ὄσιος, » καὶ τὰ ἐξῆς, τὸν καιρὸν καθ' ὃν
πέπονθεν ὁποῖός τις ὑπῆρχε δηλοῖ· « Ἐκλείπει γὰρ
ὄσιος » τότε, καὶ « Ὀλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν
υἰῶν τῶν ἀνθρώπων· μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος πρὸς
κατ' ἐκείνον πεπλήρωτο τὸν χρόνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ψαλμοῦ ιε'.

« Προωρόμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός,
ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν ἵνα μὴ σαλευθῶ. Διὰ τοῦτο
ἠδωκάνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά
μου, ἔτι δὲ καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι.
Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην, οὐδὲ
κώσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνώρισάς μοι
ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ
προσώπου σου. » Ὅτι δὲ καὶ ταῦτα εἰς πρόσωπον ἀνα-
φέρεται Χριστοῦ μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος ἐν ταῖς τῶν
ἀποστόλων Πράξεσι, δι' ὧν ταῦτά φησιν· « Ἰησοῦν
τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς ἀπὸ
Θεοῦ δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε
δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς αὐτοὶ ὁδοῦτε,
τούτων τῇ ὠρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ
ἐκδοτὸν λαβόντες, διὰ χειρὸς ἀνόμων προσπῆξαντες
ἀνελάτε· ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδύνας τοῦ
θανάτου, καθ' ὅτι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν
ὑπ' αὐτοῦ. Δαυὶδ γὰρ λέγει, Προωρόμην τὸν Κύριον
ἐνώπιόν μου διαπαντός. » Εἰτά τινα μεταξὺ εἰπὼν,
ἐπιφέρει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν
εἰπεῖν μετὰ παρῆρησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πα-
τριάρχου Δαυὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ
τὸ μνημα αὐτοῦ ἐστὶν ἐν ἡμῖν ἕως τῆς ἡμέρας ταύ-
της· προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὄρκω
ᾤμωσεν αὐτῷ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ
καθίσει ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, προϊδὼν ἐλάλησε περὶ
τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐτε ἐγκαταλείφθη
εἰς ᾄδην, οὔτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ ἶδε διαφθοράν. » Τοῦ
δὲ Πέτρου τοίνυν ἀποδεδωκῆτος εἰς τὸν Σωτῆρα τὴν
τῆς προφητείας ἐρμηνείαν, παρῆστα τῷ μὴ πάρερ-
γον τὴν τούτων ἔρευναν ποιουμένῳ, ἦτοι ἐπ' αὐτῷ
πᾶσαν τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ λέξιν ἀκολουθῶς ἐφαρμό-
ζειν οἷς καὶ ὁ Πέτρος ἐξείληφεν, ἢ τοῖς ὑφ' ἐτέροις
εἰς τὸν ψαλμὸν ὑπομνηματισθεῖσιν ἐντυχέν· ἡμῖν
γὰρ ὁ σκοπὸς οὐδὲν πλεον τῶν εἰρημένων λέγειν εἰς
τούς τόπους ἐπιτρέπει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ψαλμοῦ ις'.

Καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἑκκαιδεκάτῳ ψαλμῷ, « Ἐδο-
κίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπισκέψω νυκτός, ἐπύρω-

²⁰ Philipp. 11, 7, 8. ²¹ Psal. xi, 2. ²² ibid. 2, 3. ²³ Psal. xv, 8-11. ²⁴ Act. 11, 22-25. ²⁵ ibid. 29-31.

sunt, exinaniens semetipsum, certamine usque ad
mortem pro illis suscepto ²⁰, nunc exurgam ac-
cipiensque a Patre in omnibus dominationem, om-
nes qui in me credent, « ponam in salutari, et fidu-
cialiter agam in eo, » sive in Patre, sive in eo quod
feci præclarum in eorum salutem. Hic igitur nobis
videtur psalmi sensus. Prima autem hujus verba :
« Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanc-
ctus ²¹, » et reliqua, quo tempore passus sit ostendunt.
Tunc enim : « Defecit sanctus, et diminu-
tæ sunt veritates a filiis hominum ; vana locuti sunt
unusquisque ad proximum suum ²². » Hæc enim
omnia, et quæ sequuntur, illo tempore impleta sunt.
τὸν πλησίον αὐτοῦ· καὶ τὰ τούτοις δὲ ἐξῆς ἅπαντα

CAPUT VII.

E psalmo quinto decimo.

« Providebam Dominum in conspectu meo sem-
per ; quoniam a dextris est mihi, ne commovear.
Propter hoc lætatum est cor meum et exultavit lin-
gua mea : insuper et caro mea requiescet in spe.
Quoniam non derelinques animam meam in infer-
no, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.
Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitiis
cum vultu tuo ²¹. » Hæc quoque ad Christi perso-
nam spectare testatur Petrus in Actibus apostolo-
rum, his verbis : « Jesum Nazarenum, virum ap-
probatum a Deo in vobis, virtutibus, et prodigiis,
et signis, quæ fecit Deus per illum in medio ves-
tri, sicut et vos scitis : hunc definito consilio, et
præscientia Dei traditum, per manus iniquorum
affigentes interemistis : quem Deus suscitavit solutis
doloribus inferni, juxta quod impossibile erat ten-
neri illum ab eo. David enim dicit in eum : Provi-
debam Dominum in conspectu meo semper ²². »
Aliquot vero interpositis, hæc subjicit Scriptura :
« Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de
patriarcha David, quoniam defunctus est et sepul-
tus : et sepulcrum ejus est apud nos usque in ho-
diernum diem. Propheta igitur cum esset, et sciret
quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi
ejus sedere super sedem ejus ; providens locutus
est de resurrectione Christi, quia neque derelictus
est in inferno, neque caro ejus vidit corruptio-
nem ²³. » Petro igitur hanc de Christo prophetiam
ipso interpretante, reliquum est supervacaneam ho-
rum indagatorem non facienti, vel ei omnem psal-
mi contextum congruenter accommodare cum iis
quæ Petrus censuit, vel prolati in hunc psalmum
commentariis aliis incumbere. Nobis enim propo-
situm jam de hac materia dicis quidquam vetat
adjicere.

CAPUT VIII.

E psalmo decimo sexto.

Hoc in decimo sexto psalmo dictum : « Probasti
cor meum et visitasti nocte : igne me examinasti,

et non est inventa in me iniquitas ³⁶, » quasi Christi voce prolatum animadvertimus, cum non aliter humanæ naturæ hoc dicere proprium esset. Omnesque hujus psalmi sententiæ eas accurate perpendenti spectare ad Salvatorem videntur.

CAPUT IX.

E psalmo decimo septimo.

Cum septimum et decimum psalmum non alium quemvis designare circumcisi putant, nisi Davidem, eo quod id inscriptio indicare videtur, confundemus eos hunc locum tueri nequeunt: « Eripies me de contradictionibus populi: constitues me in caput gentium. Populus, quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi. Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt ³⁷. » Quarum enim gentium in caput Davidem constitutum ostendere valent, aut quis iste populus, quem non cognoverat prius, quique tamen ei servit, in auditu auris obediens ei! Qui et mentiti ei filii alieni dicuntur, et inveterati, et claudicantes a semitis suis? At nobis nihil plane ex iis quæ in hoc psalmo referuntur, a persona Christi detrahendum, qui in gentium Ecclesiæ caput constitutus est; hancque prophetiam, sicut accipimus, plane impletam videmus. Erasmus enim, eramus vere « alienati a conversione Israel, et hospites testamentorum promissionis ³⁸, » et idcirco Verbi Dei cognitione indigni; sed « nunc cognoscentes Deum, imo a Deo cogniti ³⁹; qui aliquando eramus longe, facti sumus prope ⁴⁰, » et servivimus nos olim non cognoscenti, et in auditu auris obedivimus ei, accepto novi Testamenti ejus verbo, quod in nos infudit. Mire autem post illud, « populus quem non cognovi, servivit mihi, » et post vocationem nostram, veterem Synagogam innuit his verbis: « Filii alieni mentiti sunt mihi, » quæ idem sonant ac, « Filios enutrivit et exaltavi, ipsi autem spreverunt me ⁴¹. » Isti autem inveterati sunt claudicantes in senitis suis, et Dei Christum non accipientes: qui ab eis rejectus, constitutus est a Patre in caput servientium, et in auditu auris obedientium ei gentium, secundum prophetiam alias dicentem: « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ⁴². » Puto autem divinitatem Christique ad homines descensum primis psalmi versiculis ostendi; quæ mysteriosius dicta non adventitiam et breviorum explanationem desiderarent, præsertim in hoc loco: « Inclinauit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus, et ascendit super Cherubim et volavit: volavit super pennas ventorum ⁴³. » Quæ sequuntur ad Dei Verbum spectant.

σάς με (f. 21), καὶ οὐχ εὐρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία, ὡς ἀπὸ Χριστοῦ φωνῆς τυγχάνον ἐσημειωσάμεθα, ἐπεὶ μὴ ἄλλως ἀνθρωπεῖα φύσει τοῦτο φάσκειν ἀρμόττει· καὶ πάντες δὲ οἱ ἐν τῷ ψαλμῷ λόγοι τῷ ἐνορῶντι ἀκριβῶς αὐτοὺς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα ἀναφέρεσθαι δύνανται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ψαλμοῦ ιζ'.

Ἐπεὶ καὶ τὸν ἑπτακαιδέκατον ψαλμὸν οὐκ ἐξ ἄλλου τινὸς λέγεσθαι νομιοῦσιν οἱ ἐκ περιτομῆς ἢ τοῦ Δαυὶδ, διὰ τὸ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ τοῦτο δοκεῖν ἐμφαίνειν, θλιψόμεν αὐτοὺς οὐ δυναμένους σώζειν ἐπ' αὐτοῦ τὸ, « Ῥύσθη με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν· λαός, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μοι· υἱὸι ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, υἱὸι ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν. » Ποῖων γὰρ ἐθνῶν εἰς κεφαλὴν καταστάντα τὸν Δαυὶδ ἔχοιεν παραστήσαι, ἢ τοῖος οὗτος λαός, ὃν οὐκ ἔγνω· καὶ μὲν αὐτὸς πρότερον, ὅμως δὲ ἐδούλευσεν αὐτῷ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακούσας αὐτῷ· τίνες δὲ καὶ οἱ ψευδόμενοι αὐτῷ υἱὸι ἀλλότριοι λεγόμενοι, καὶ οἱ παλαυθέντες καὶ χολάναντες ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν; « Ἄλλ' ἡμῖν οὐδ' ὅλως τι τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων προσκίψει ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατασταθέντος εἰς κεφαλὴν τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ ταύτην ἐλαμβάνουσι τὴν προφητείαν θεωροῦσι τε αὐτὴν ἐναργῶς πεπληρωμένην· ἦμεν γὰρ, ἦμεν ἀληθῶς ἀπληροσυνωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, » καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἔξιοι τῆς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γνώσεως· ἀλλὰ « νῦν γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπ' αὐτοῦ, » ἡμεῖς οἱ ποτε ὄντες μακρὰν ἐγενήθημεν ἐγγύς, » καὶ ἐδουλεύσαμεν τῷ πάλαι μὴ γνόντι ἡμᾶς, καὶ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσμεν αὐτῷ, παραδεξάμενοι τὸν τῆς καινῆς διαθήκης αὐτοῦ λόγον, ὃν διέθετο πρὸς ἡμᾶς. Θαυμαστικὸς δὲ μετὰ τὸ, « λαός, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, » καὶ τὴν περὶ ἡμῶν κλήσιν τὰ περὶ τῆς προτέρας συναγωγῆς ἐκτίθεται διὰ τοῦ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » ἰσοδυναμοῦν τῷ, « Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν· » οὗτοι δὲ καὶ ἐπαλαιώθησαν χολάναντες ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν, καὶ μὴ παραδεξάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς κεφαλὴν τῶν δουλευσάντων, καὶ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακούσαντων αὐτῷ ἐθνῶν, κατὰ τὴν ἐτέρωθι φάσκουσιν προφητείαν, « Ἄθρον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν ἰσραὴλ. » Οἶμαι δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς θεότητος καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους καταβάσεως αὐτοῦ ἐν τοῖς πρώτοις δηλοῦσθαι τοῦ ψαλμοῦ· ἄπρ οὐ τῆς ἐν παρέργῳ καὶ παραδρομῇ δέοιτ' ἀν ἐξηγήσεως ἀπορρόητότερον εἰρημνῆ· οἷά ἐστιν ἀπὸ τοῦ, « Καὶ ἐκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνώφος ὑπὸ τοῦ πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ Χερουβὶν καὶ ἐπέτασθη, ἐπέτασθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· » καὶ ὅσα τούτοις παραπλησίως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναφέρεται.

³⁶ Psal. xvi, 3. ³⁷ Psal. xvii, 44-46. ³⁸ Ephes. ii, 12. ³⁹ Galat. iv, 9. ⁴⁰ Ephes. ii, 13. ⁴¹ Isa. i, 2. ⁴² Psal. cxvii, 22. ⁴³ Psal. xvii, 10, 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT X

Ψαλμοῦ ιη'.

« Οὐκ εἰσι λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Ζητοῦμεν τίνων εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ τὰ ῥήματα ἕως τῶν περάτων τῆς γῆς (f. 21, v°) οἰκουμένης, ὡς μὴ καταλελειφθῆαι λόγους παρά τισι καὶ λαλικῶς παρ' οἷς οὐκ ἠκούσθησαν καὶ αἱ τούτων φωναί· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις ἐτέρους ἐπιδειξάτω τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, εἰς οὓς ἡ προφητεία πεπλήρωται διαβοήτου τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας αὐτῶν εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανὸν γενομένην, ὅτε ἐνεπιδημοῦντες τῷ βίῳ μετὰ τῆς συνεργούσης αὐτοῖς δυνάμεως θείας ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκῆρυσον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστιν· περὶ οὗ μετὰ τὴν πρόβησιν τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος ἔζησεν ὁ λόγος διδάσκει, ὡς ἄρα « ἐν τῷ ἡλίῳ ἐθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ· » ἡλίῳ νοουμένου τῆς θεότητος, εἰς ἣν τὴν ἑαυτοῦ μονὴν καὶ τὴν ἰσχυρὰν κατασκήνωσιν ἐθετο, ἣ καὶ ὅπερ ἐκ τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, ὅπερ ἦν ὡσπερ ἐκ σκῆνωμα τῆς ἐν αὐτῷ καταμενούσης θείας δυνάμεως· οὗτος δὲ καὶ ὡσπερ νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ πατρὸς αὐτοῦ, ἠγαλλιάσατο ὡς γίγας δραμεῖν ὀδόν· ἰοῦσα γὰρ τις νυμφίος διὰ τὴν αὐτοῦ νύμφην τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῶν πατρικῶν διαναστάς κόλπων, καὶ ὅποιά τις γίγας ἀνδρείος καὶ ἰσχυρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν προκειμένον αὐτῷ διαβλήσας, νικήσας τε καὶ καταγωνισάμενος τοὺς ἀντιπάλους, ἠγαλλιάσατο τὴν αὐτοῦ σύζυγόν τε καὶ νύμφην ἀπολαδὼν· γεγένηται δὲ αὐτοῦ καὶ « ἡ ἐξοδος ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ· » καὶ πάλιν· « Τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου αὐτοῦ· » ἐπεὶ « μὴ δ' εἰς ἄλλος ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· » καὶ πάλιν· « Ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· ἀλλὰ « Καὶ οὐκ ἔστιν ὅς ἀποκρυβῆσεται τὴν θερμὴν αὐτοῦ· » περὶ ἧς καὶ αὐτὸς εἶπεν τὸ, « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἦδη ἀνήφθη; » καὶ τὰ κατὰ τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ψαλμοῦ ιθ'.

Τὸ ἐν τῷ ἑνεακαιδεκάτῳ ψαλμῷ λεγόμενον, « Νῦν ἐγὼν ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » ἐμφανίζει τὸ σωτήριον αὐτοῦ ἡμεῶν Χριστοῦ τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτηρίαν· αὐτῷ γὰρ εἴρηται καὶ τὸ, « Ἀγαλλιασώμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου· » καὶ ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐφαρμοσθεῖν ἂν αὐτῷ τῆς προσηκούσης τυχόντα ἐξηγήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ψαλμοῦ κ'.

Τὸ μὲν· « Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεὺς, » καὶ τὰ ἐξῆς, εἶποι ἂν τις ἐπὶ τὸν Δαυὶδ ἀναφέρεσθαι δύνασθαι· τὸ γε μὲν, « Ζῶν ἡτήσατό σε, καὶ ἔδωκας αὐτῷ μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα καὶ

E psalmo octavo decimo.

« Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum⁴². » Querimus quorum in omnem terram exivit sonus, verbaque in fines orbis terræ, ne relinquantur quibusdam loquelæ et sermones, qui bus non audite sint istorum voces. Neque ullos alios invenimus ac sanctos apostolos, quibus impletur prophetia, pervulgata in omnem terram eorum de Christo doctrina, cum omni vita pererantes, adjuvante eos potestate divina, per universum orbem terrarum fidem in Christum Dei prædicaverunt. De quo post prævisionem apostolorum ejus prædicationis, continuo Scriptura docet, quod « in sole posuit tabernaculum suum⁴³; » sol deitatem innuit, in qua sedem suam et quasi tabernaculum posuit, vel quod ex Virgine sumpsit corpus, quod quasi tabernaculum erat divinæ potestatis in eo permanentis. Hic et « tanquam sponsus procedens de thalamo suo; exsultavit ut gigas ad currendam viam⁴⁴. » Ut enim sponsus ob sponsam ipsius Ecclesiam e patrio exsurgens sinu, et quasi virilis robustusque gigas certamen sibi propositum certavit, victorque, et prostratis adversariis, exsultavit tori sociam sponsamque excipiens. Facta est autem « a summo cœlo egressio ejus⁴⁵; » et rursus: « Et occursus ejus usque ad summum ejus⁴⁶; » et: « Nemo alius ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, Filius hominis⁴⁷; » atque iterum: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut impleret omnia, » secundum sanctum Apostolum⁴⁸. Sed et « Non est qui se abscondat a calore ejus⁴⁹; » de quo et ipse dixit: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, nisi ut accendatur⁵⁰? » Facile cuivis erit reliqua hujus psalmi ad Christum similiter referre.

Εὐχερῶς δ' ἂν τις ἑαυτῷ τούτοις ἀναλόγως ἐξηγήσασ-

CAPUT XI.

E psalmo decimo nono.

Quæ in decimo nono psalmo dicuntur: « Nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus Christum suum⁵¹, » ostendunt quomodo Salvator noster Jesus Christus a morte sit servatus. Huic enim dicuntur et illa: « Lætabimur in salutari tuo⁵²; » cæterique hujus psalmi versiculi cum hac interpretatione optime congruunt.

CAPUT XII.

E psalmo vicesimo.

Illud quidem: « Domine, in virtute tua lætabitur rex⁵³, » et cætera, spectare ad Davidem possunt; hæc vero: « Vitam petiit a te, et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum, et in sæculum sæ-

⁴² Psal. xviii. 4, 5. ⁴³ ibid. 6. ⁴⁴ ibid. ⁴⁵ ibid. 7. ⁴⁶ ibid. ⁴⁷ Joan. iii, 13. ⁴⁸ Ephes. iv, 10. ⁴⁹ Psal. xviii, 7. ⁵⁰ Luc. xii, 49. ⁵¹ Psal. xix, 7. ⁵² ibid. 6. ⁵³ Psal. xx, 2.

εὐδὲ ἄρ, » non jam Davidi conveniunt, cujus mors comperta est, vitæque tempus non multo annorum numero circumscriptum. Ergo agitur de Christo, qui rex a Patre ad regnandum super cœlestem montem Sion constitutus est; qui et vitam petiit a Patre, non sibi ipsi, ipse enim vita erat, sed omnibus in eum credentibus⁵⁵; deditque ei posse omnes in se credentes educere e morte in vitam æternam⁵⁶, et in longitudinem apud Deum dierum, quæ sunt in sæculum et in sæculum sæculi. Cætera vero hujus psalmi quasi de rege gloriæ dicta, cum pauca non sint, melius Christo, si prudenter intelliguntur, quam Davidi convenirent.

CAPUT XIII.

E' psalmo vicesimo primo.

Omnium consensu fideliter in Christum credentium constat hujusce psalmi initia, in quibus hæc sunt: « Deus, Deus meus. respice in me; quare me dereliquisti⁵⁷? » ab eo passionis tempore dicta fuisse. Hoc enim ostendit et in cruce clamor: « Eloi, Eloi, lama sabachthani⁵⁸? » Verum antequam psalmi prophetiam de eo interpretemur, Judæos rogabimus quis hujus psalmi verba dixerit. Non enim quilibet cætera, atque hæc dixisse videtur: « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre: spes mea ab uberibus matris mee. In te projectus sum ex utero, de ventre matris mee Dominus Deus meus es tu... Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te⁵⁹. » Et rursus: « Nec avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. Apud te laus mea; confitebor tibi in Ecclesia magna: vota mea reddam in conspectu timentium eum⁶⁰. » Post hæc, cæteraque hujus psalmi, dicant si quemvis sanctorum virorum habeant cui hæc accommodent. Quis enim talis erit qualem Scriptura describit: « Omnes videntes me, deriserunt me⁶¹; » vel de quo, « Locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes, Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum⁶²? » Quem vero « vituli multi, » et cujus naturæ, « canes et tauri pingues circumdederunt; aperuerunt super eum os suum, sicut leo rapiens et rugiens⁶³? » Ac præterea, quem « concilium malignantium obsedit, ita ut foderent manus et pedes ejus, et dinumerarent omnia ossa ejus; diviserunt sibi vestimenta ejus, et super vestem ejus miserunt sortem⁶⁴? » Talia enim fatur is quem psalmus inducit, totque perpassis, adjicit etiam: « Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te⁶⁵. » Interpretentur autem hæc isti simul et reliqua psalmi, præsertim ab hoc loco: « Reminiscantur et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium⁶⁶, » usque ad illum: « Annuntiabitur Do-

εις αἰῶνα αἰῶνος, » οὐκέτι τῷ Δαυὶδ ἀρμοζει διὰ τὴν καὶ τὴν τελευταίην αὐτοῦ ἐμφαίνεσθαι καὶ τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἧς οὐ πολλὸν χρόνον ἐτῶν περιωρίσθαι. Εἴη ἂν οὖν ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς βασιλεύειν ἐπὶ Σιών ἕως τῆς ἐπουράνιου καταστάσεως καὶ ζωῆς ἠτήσατο τὸν Πατέρα οὐχὶ ἑαυτῷ, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ ζωὴ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὡς πάντας δύνασθαι τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας μεταβαίνειν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ εἰς μακρότητα τῶν παρὰ Θεῷ (f. 22) ἡμερῶν. αἱ εἰσιν εἰς αἰῶνα καὶ εἰς αἰῶνα αἰῶνος· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ὡς περὶ τῆς τοῦ βασιλείως δόξης λεγόμενα, οὐ μικρὰ ὄντα, ἀρμόττοι ἂν τῷ Χριστῷ μᾶλλον ἢ τῷ Δαυίδ, τῆς ἀξίας τυγχόντα σαφηνείας.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ψαλμοῦ κα'.

Σαφῶς ἀνωμολόγηται παρὰ πᾶσι τοῖς ὑγιῶς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν, ὡς ἡ καταρχὴ τοῦ μετὰ χειρας ψαλμοῦ τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον, « Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » ἢ αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους εἰρηται· τοῦτο γὰρ ἐδήλου καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ φωνὴ ἡ, « Ἐλωεὶ, Ἐλωεὶ, λαμὰ σαβαθθανεὶ; » Ἀλλὰ γὰρ πρὶν ἀρξώμεθα ἐν τῷ ψαλμῷ προφητεῖαν ὡς ἐπ' αὐτὸν μεταλαμβάνειν, πυσόμεθα τῶν τὴν περιτομὴν ἀυχόντων, τίς ἂν εἴη ὁ φάσκων τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ· οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ τις εἶναι φαίνεται τὰ τε ἀλλὰ καὶ ταῦτα λέγων, « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστροῦ· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου· ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας· ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεός μου εἶ σύ· καὶ ἐπιφέρων διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· καὶ πάλιν· « Οὐκ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κερραγέειν με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου· παρὰ σοῦ ὁ ἐπαινός μου· ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλη ἐξομολογήσομαί σοι· τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. » Ἐπὶ τοῦτοις δὲ καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγέτωσαν, εἰ ἔχοιεν τινι τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἐφαρμοζέειν· τίνα γὰρ τοιοῦτον γενόμενον οἷον προδιέγραψεν ὁ λόγος, « Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν; » ἢ περὶ τίνος· « Ἐλάλησαν ἐν χηλίσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν, λέγοντες, Ἥλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν; » τίνα δὲ μόσχοι πολλοὶ καὶ ποταποὶ τῆν φύσιν, « Κύνες τε καὶ ταῦροι πίονες περιεκύκλωσαν· ἤνοιξάν τε στόμα ἐπ' αὐτόν, ὡς λέων ἀρπάξων καὶ ὠρυόμενος; » καὶ ἐπὶ τοῦτοις· « Τίνα ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων περιέσχεν· καὶ περιέσχεν οὕτως, ὡς καὶ ὀρύξαι αὐτοῦ χειρας καὶ πόδας, καὶ πάντο αὐτοῦ ἐξαρτιμῆσαι τὰ ὀστά, διαμερίσασθαι τὴν ἑαυτοῦ αὐτοῦ τὰ ἱμάτια, βάλλοντας κληρον ἐπὶ τὴν ἱματισμὸν αὐτοῦ; » Τοιαῦτα γὰρ τίνα φησι τὸ ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον, ὃ καὶ μετὰ τὸ τοσαῦτα παθεῖν ἐπιφέρει λέγων, « Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » λυέτωσαν δὲ ταῦθ' ἅμα καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ διηγοῦμενοι, μὲ-

⁵⁵ Psal. xx, 5. ⁵⁶ Joan. xi, 25. ⁵⁷ Joan. v, 24. 10, 11, 23. ⁵⁸ ibid. 25, 26. ⁵⁹ ibid. 8. ⁶⁰ ibid. 8, 9. ⁶¹ ibid. 13, 14. ⁶² ibid. 17-19. ⁶³ ibid. 23

⁶⁴ Psal. cxi, 2. ⁶⁵ Matth. xxvii, 46. ⁶⁶ Psal. cxi, 10, 11, 23. ⁶⁷ ibid. 25, 26. ⁶⁸ ibid. 8. ⁶⁹ ibid. 8, 9. ⁷⁰ ibid. 13, 14. ⁷¹ ibid. 17-19. ⁷² ibid. 23

λιστα ἀπὸ τοῦ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς » καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, » μέχρι τοῦ, « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Παριστάτωσαν γὰρ τὴν τότε μὲν μὴ ὑπάρχουσαν πῶ γενεάν, ἤξειν δὲ εἰς μέλλοντα χρόνον προφητευομένην· καὶ τὸν πρότερον μὲν μηδέπω ὄντα λαὸν, τεθησέσθαι δὲ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις προορώμενον· λεγέτωσάν τε τί ἂν εἴποιεν περὶ τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συστάσεως ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας· ἄρα γὰρ ἐπὶ τοῖς τοσοῦτοις πληθεῖσι τῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ τῶν ὄλων θεῶν ἐπεγκλωκῶτων (f. 22 v°) οὐκ ἂν ὁμολογήσαιεν πεπληρωῆσθαι τὸ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς » καὶ τὸ, « Προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Ἀλλὰ γὰρ ὦρα τοῖς εὐγνωμονεῖν ἐθέλουσιν, οὐκ ἐπ' ἄλλου τινὸς ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμολογεῖν πεπληρωῆσθαι τὴν προφητείαν, οὐ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφή γίνεσθαι ἤρξητο, παραγενομένης τῆς πρωφτευθείσης γενεᾶς, καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ τεθησέσθαι οὐ μόνον ἐνταῦθα προδηλουμένου, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκατόστῳ πρώτῳ ψαλμῷ, διὰ τοῦ, « Γραφήτω αὕτη εἰς γενεάν ἑτέραν· καὶ λαὸς ὁ κτισζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Οὗτος δὲ ἐστὶ περὶ οὗ καὶ ἐν ις' εἴρητο, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοήν ὡτίου ὑπήκουσέ μου. » Τοῦτον οὖν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, σάρκα ἀναλαβόντα καὶ δι' αὐτὴν « σκώληκα » χρηματίσαντα, « Ὑνεῖδος τε ἀνθρώπων γενόμενον καὶ ἐξουδένωμα λαοῦ, πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν, » μάλιστα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ὅτε τῶν ἐν τῇ προφητεῖα τέλος ἰσχύοντων οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν καὶ ἐμυκτήριζον λέγοντες, « Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν· » τότε δὲ καὶ « Ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσι καὶ ἐκίνησαν κεφαλὴν » ἑαυτῶν κατ' αὐτοῦ· αὐτοῖς ῥήμασιν εἰπόντες τὸ, « Ἦλπισεν ἐπὶ Κύριον, βυσάσθη αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν· » αὐτὰ γὰρ δὴ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος εἰρησθαι ἐπ' αὐτῷ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγγέλλεται. Τοῦτο οὖν καὶ μόνον πρὸς τὸν Πατέρα λέγειν ἀρμόζει « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστρὸς· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου· ἐπὶ σὲ ἐπεβρίφη ἐκ μητρὸς· ἐκ κοιλίας μητρός μου θεὸς μου εἶ σύ. » Πλὴν ἐπὶ τοῦτοις ὁ λόγος ἡμᾶς παιδεύει, ὡς ἔρα καὶ δυνάμεις πονηραὶ τινες καὶ θηριώδεις ἐνήργησαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλήν, δι' ἧς καὶ ἔφασκε, « Περιεκύκλωσάν με μύσχοι πολλοί· ταῦροι πίονες περιέσχον με » καὶ περὶ τῆς ἐπισυστάσεως δὲ κατ' αὐτοῦ ἐκ περιτομῆς Συναγωγῆς φησιν, ὅτι « Ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί· συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· οὔτοι δὲ καὶ ὠρυξαν οὐ μόνον τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας· » ἢ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « ἤσχυναν, » φήσαντα, « ἤσχυναν χεῖράς μου καὶ πόδας μου· » ὃ καὶ ἀληθῶς ἐτελέσθη, ὅτε κρεμάσαντες

Amino generatio ventura : et annuntiabunt cœli justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus⁶⁷. » Ostendant enim generationem, quæ nondum exstiterat, quasi venturam in futurum prophetizari, veteremque qui nondum erat populum, nasciturum in posterioribus ævis prævideri. Dicant quid afferre possint de Ecclesia per Jesum Christum Salvatorem nostrum omnibus gentibus conflata. Profecto enim in tanta eorum multitudine qui, per Christum, auctorem omnium Deum cognoverunt, non possent non confiteri illud impletum fuisse, scilicet, « Reminiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ ; » nec non, « Adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium. » Verumenimvero hora est iis, qui recte sapere vobunt, prophetiam fateri ab alio nullo impletam, nisi a solo Domino et Salvatore nostro Jesu Christo, cujus per incarnationem incepit gentium conversio, superveniente prænuntiata generatione, nec non populo qui nasciturus non solum hic prædictus est, sed et in centesimo primo psalmo, his verbis : « Scribantur hæc in generatione altera, et populus, qui creabitur, laudabit Dominum⁶⁸. » Hic est de quo et in decimo septimo dicitur : « Populus, quem non cognovi, servivit mihi : in auditu auris obedivit mihi⁶⁹. » Hunc igitur Salvatorem et Dominum nostrum, carne suscepta, ideoque *vermem* vocatum, opprobrium hominum et abjectionem plebis : omnes videntes me, deriserunt me⁷⁰, » præsertim in passionis tempore, cum isti, qui hanc impleverunt prophetiam, transeuntes blasphemabant eum et deridebant dicentes : « Alios salvos fecit, se salvum faciat⁷¹, » tunc et « locuti sunt labiis et moverunt caput⁷² » suum adversus eum ; verbis iisdem dicentes : « Speravit in Domino, eripiat eum : salvum faciat eum, quoniam vult eum⁷³. » Huic igitur soli ad Patrem dicere convenit, « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre : spes inea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero : de ventre matris meæ Deus meus es tu⁷⁴. » Præterea docet nos psalmus quod quædam nequissimæ et feræ potestates insidias ei struxerunt, de quibus dicit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me⁷⁵ ; » dicit etiam de circumcisorum Synagoga adversus eum concitata : « Circumdederunt me canes multi : concilium malignantium obsedit me : foderunt non tantum manus meas, » sed « et pedes meos⁷⁶ ; » vel, secundum Aquilam, « dedecoraverunt, » ait, « dedecoraverunt manus meas et pedes meos : » quod et vere effectum est, cum ligno affigentes eum clavibus ejus manusque pedesque perforaverunt, et pulchrum quidem, si quis expeteret ut Scriptura probaretur quod Christus cruci supplicium passurus prædictus est, inter alia documenta et illud afferre : « Perforaverunt, » et potius.

⁶⁷ Psal. xxi, 32. ⁶⁸ Psal. ci, 19. ⁶⁹ Psal. xviii, 45. ⁷⁰ Psal. xxi, 7, 8. ⁷¹ Luc. xxiii, 33. ⁷² Psal. xxi, 8. ⁷³ ibid. 9. ⁷⁴ ibid. 10, 11. ⁷⁵ ibid. 15. ⁷⁶ ibid. 18.

« dedecoraverunt manus meas et pedes meos : » A quibus protinus additur : « Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem ⁷⁷ ; » quod quidem Aquila sic edidit : « Divident sibi vestimentum meum, et super vestem meam mittent sortem ; » Symmachus vero, « Partiti sunt vestimenta mea inter se, et de veste mea conjecerunt sortem. » Illud quoque in passione adimpletum est, cum qui crucifixerant eum, « acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem, et tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad invicem : Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit ⁷⁸. » Quibus adjicit evangelista : « Ut Scriptura impleretur dicens : Partiti sunt vestimenta mea sibi, et in vestem meam miserunt sortem ⁷⁹. » Hæc quidem prophetia de eo secundum Hebraicum sicut ἄνωγ continet ; quapropter adjicitur et in psalmo quemadmodum et in Evangeliiis, « Benedictus qui venit in nomine Domini ⁸⁰, » quod quidem mihi significare videtur : Salva, benedictus, qui venis in nomine Domini, Patris et Dei omnium.

Ἐθαγγελίους, τὸ « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » ὅπερ τοιοῦτόν τι μοι δηλοῦν ἔοικεν· Ἐῶσον δὲ, εὐλογημένος, ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὀλων.

CAPUT XIV.

Ep salmo centesimo tricesimo primo.

« Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum : de fructu ventris tui ponam super sedem tuam ⁸¹. » Et rursus : « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione : super ipsum autem effloret sanctificatio mea ⁸². » Hic manifeste Davidi cum jurejurando a Deo promissio de Christo datur, quasi e semine ejus nascituro, ejusque thronum consensuro. Multam hic locus explanationem desideraret, cum non videatur corporaliter Christus super Davidis solium ejusque regnum consedissee ; quod vero præteribimus, cum a proposito nostro alienum sit hujus psalmi interpretationi vacare. Prudenter enim necesse est non uno Scripturæ loco, si non possit corporali sensu Christo accommodari, quæ multis locis manifeste de eo dicta sunt rejicere. Sincerum igitur verbum sequentes, et ipsi divinæ innixos Scripturæ, attendere decet, quod alicubi ipsum mendicium quemdam, et vilem, et ignobilem, neque speciem habentem neque decorem, venturum esse prænuntiat, alias vero regem conspicuum prædicat. Quorum quædam quidem et corporaliter impleta esse possunt, quædam vero, solummodo secundum spiritualem Scripturæ sensum, in secundo ejus adventu implenda existimandum. Attamen rex Judæorum vocatus est Dominus noster in primo ejus adventu, non ut factum est Pilato jubente cruci ejus Græcis, Romanis et Hebraicis litteris inscribi : *Hic est rex Judæorum* ⁸³.

τῷ σταυρῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαίοις καὶ Ἑβραϊκοῖς· τὸ, Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

⁷⁷ Psal. cxi, 19. ⁷⁸ Joan. xix, 23, 24. ⁷⁹ ibid. 24. ⁸⁰ Matth. cxi 9. ⁸¹ Psal. cxxxi, 11. ⁸² ibid. 17, 18. ⁸³ Matth. xxvii, 37.

αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἤλοις αὐτοῦ τὰς τε χεῖρας καὶ τοὺς πόδας περιέπειραν· καὶ καλὸν γε εἰ ἀπαυτοῖα τις ἀπὸ Γραφῆς παραστῆσαι, ὡς ἄρα καὶ σταυρον ὑπομεῖναι ὁ Χριστὸς προεῖρητο, μετὰ καὶ ἄλλων τῶν τοῦτου παραστατικῶν καὶ τὸ « Ὀρυξαν, » καὶ μᾶλλον τὸ, « ἤσχυναν χεῖράς μου καὶ πόδας μου. » παραθέσθαι· οἷς ἕξῃς ἐπιφέρεται τὸ, « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον· » ὅπερ ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἐξέδωκεν, « Μερίσουσιν ἱματίων μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ ἐνδυσίν μου βαλοῦσιν κλῆρον· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Διενέμοντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ περὶ ἐσθῆτος μου ἐλάγγχανον· » ἢ καὶ αὐτὸ ἅμα τε τῷ πάθει πεπλήρωται, ὅτι οἱ σταυρούσαντες αὐτὸν « λαβόντες τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ἄρ-

Β ραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὄλου, διὸ καὶ εἶπαν πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίς οὖσται· » οἷς ἐπιφέρει λέγων ὁ εὐαγγελιστὴς, « Ἴνα ἡ Γραφή πληρωθῇ, τὸ Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ ταῦτα (f. 23) μὲν ἡ προφητεία περὶ αὐτοῦ τὸ Ἑβραϊκὸν ὡσεὶ ἔνωα περιέχει· ᾧ ἀκολουθῶς ἐπιφέρεται καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ ὡςπερ δὴ καὶ ἐν τοῖς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ψαλμοῦ ρ.λα'.

« Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαυιδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτὸν, Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρα τῷ Δαυιδ, ἤτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθρούς σου ἐνέδωσα αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγλασμα μου. » Καὶ ἐναυθα σαφῶς τῷ Δαυιδ μεθ' ὄρκου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελία περὶ τοῦ Χριστοῦ διδοται, ὡς ἂν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γεννηθῆσεσθαι μέλλοντος, καὶ καθέξοντος αὐτοῦ τὸν θρόνον. Πολλῆς δ' ἐξετάσεως χρῆζοι ἂν τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ἐπεὶ μὴ δοκῆ σωματικῶς ὁ Χριστὸς ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαυιδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κεκαθικέναι, ἢ καὶ ὑπερῆσόμεθα διὰ τὸ μὴ τῆς παρουσίας εἶναι πραγματείας παρὰ τὸν προκαείμενον σκοπὸν κατατρέβειν τὴν σχολὴν ἐπὶ τὴν τοῦ ψαλμοῦ διήγησιν· εὐγνωμόνως δέ τοι χρὴ μὴ ἀπὸ μῆδς Γραφῆς, εἰ μὴ εἴη δυνατὴ κατὰ τὸ σωματικὸν ἐφαρμόζειν τῷ Χριστῷ, τὰ πολλαχῇ σαφῶς περὶ αὐτοῦ εἰρημένα παρακρούεσθαι· ἐπομένους γε μὴν ἀληθεῖ λόγῳ, καὶ αὐτῇ τῇ θεῖα περισταμένους Γραφῇ, ἐπίσταται προσῆκει, ὅς ποτὲ μὲν αὐτὸν πωχόν τινα καὶ εὐτελῆ καὶ ἄτιμον, μὴ ἔχοντα εἶδος μηδὲ κάλλος, ἐλευσέσθαι προφητεύει, ἄλλοτε δὲ βασιλεῖα ἐντιμον αὐτὸν φησιν· ὦν τὰ μὲν καὶ σωματικῶς ἀποπεληρωσθαι δύναται, τὰ δὲ κατὰ μόνον τὸν πνευματικὸν τῆς Γραφῆς νοῦν, ἥδη δὲ τινα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πληρωθῆσεσθαι προσδοκῆτέον. Πλὴν καὶ βασιλεὺς Ἰουδαίων ἐχρημάτισεν ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, οὐχ ὡς ἔτυχε τοῦ Πιλάτου κελεύσαντος ἐπιγραφῆσαι αὐτοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

A

CAPUT XV.

Ψαλμοῦ ρμ΄.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λεγόμενον, « Ἐμὲ ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδοῦν μοι, » εἰκεν ἐκ προσώπου λέγεσθαι τοῦ Σωτῆρος· τίνα γὰρ ἄλλον ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδοῦν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἢ τοῦτον; Ἐπεὶ καθὼς εἴρηται πῶς περὶ τῶν πάλαι δικαίων, ὡς ἄρα « Μαρτυρηθέντες οὐκ ἐχομίσαντο τὰς ἐπαγγελίας, τοῦ Θεοῦ κρείττον τι περὶ ἡμῶν προβλεψάμενος ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. » Δῆλον δ' ὅτι αὐτὸν ὁρᾷ τὸ ῥητὸν ἀπὸ τοῦ καὶ τὰ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ἐν τῷ ψαλμῷ ἀκολουθῶνταίς ἄλλαις προφητεταῖς προσημαίνεσθαι· γέγραπται γοῦν, « Ἐκχεῶ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν δέησίν μου, τὴν θλίψιν μου ἐνώπιον αὐτοῦ ἀπαγγεῶ. Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου, καὶ οὐ ἔγνωσ τὰς τρίβους μου· ἐν ὁδῷ ἐσῦτη, ἢ ἐπορευόμην, ἐκρυψαν παγίδα μοι· » καὶ πάλιν, « Ῥῦσαί με ἐκ τῶν καταδικαζόντων με. (f. 23°) » Ζεῖ ἐκκρατιώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » Τοῦτοις ἐξῆς καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ εὐχόμενός φησιν· « Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι σου· » οἷς ἐπιφέρει τὸ, « Ἐμὲ ὑπομένουσι δίκαιοι ἕως ἀνταποδοῦν μοι. » Ὑπέμειναν οὖν τὸν Χριστὸν πάντες ἐκεῖνοι οἱ δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδοῦν αὐτῷ ὁ Πατὴρ, ἀνθ' ὧν « ἐκένωσεν ἑαυτὸν, ὑπήκουσ αὐτῷ γενόμενος μέχρι θανάτου. » Τίνα δὲ ἀνταποδοῦν αὐτῷ ἢ « τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς· » Ἴν' ὅταν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, τότε καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθῇ, καὶ ὅλα δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ἐφαρμόσαι ἀν τῷ Χριστῷ, τὰ κατὰ τὴν ἐνανθρωπήσιν αὐτοῦ, καθ' ἣν ἐπεβουλεύθη, περιέχοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ΄.

Ψαλμοῦ ρμγ΄.

Ἐν μὲν τῷ μετὰ χεῖρας ψαλμῷ λέγεται, « Κύριε, κλῖνον οὐρανοὺς καὶ κατέβηθι, » ἐν δὲ τῷ ις΄, « Καὶ ἐκλῖνον οὐρανοὺς καὶ κατέβηθι. » Ἐσημειωσάμεθα μὲν ἴν κακεῖ καὶ τὸ ῥητὸν, καὶ ἐνταῦθα δὲ ταυτὸν ποιούσιντες περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγεσθαι ὑπειλήφραμεν. Κλῖνας γὰρ οὐρανοὺς τῷ κενῶσαι ἑαυτὸν τῆς ἐπουρανίου καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὄντος, εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς κατελήλυθε δι' ἣν ἀνεδέξατο ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας οἰκονομίαν· ὅθεν πρὸ τοῦ ἐκτεθέντος ῥητοῦ ἀποθαυμάσας ὁ λόγος φησὶ· « Κύριε, τί ἐστὶν ἀνθρώπος ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου ὅτι λογίζη αὐτόν; » Εἰς τοῦτο γὰρ κλῖνας τοὺς λεγομένους οὐρανοὺς κατελήλυθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡς ἀν γνωσθεῖν ἐνανθρωπήσας τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει πρότερον ἀγνωσόμενος αὐτῷ· καὶ οὐ περιεφρόνησεν παρ' οὐδὲν ἡγησάμενος τὸν γενόμενον υἱὸν ἀνθρώπου, τοῦτ' ἐστὶ πᾶσαν τὴν λογικὴν καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένην ψυχὴν· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ ψαλμοῦ πνευματικῶς ἐκλαμβάνων νοήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ψαλμοῦ ρμζ΄.

Καὶ τὸ, « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῆ,

E psalmo centesimo quadragesimo primo.

Quæ hic dicuntur : « Me expectant justī, donec retribuās mihi⁸⁵ : » de Salvatoris persona dici videntur. Quem enim alium expectabunt justī, donec Deus retribuat ei, nisi hunc ipsum? Sicut enim dictum est de prioribus justis, « Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur⁸⁶, » patet quod eum indicat psalmus per passionis tempus et ab eo tempore ostendi similiter ac in aliis prophetiis. Scriptum est igitur : « Effundo in conspectu ejus orationem meam, et tribulationem meam ante ipsum pronuntio. In deficiendo ex me spiritum meum, et tu cognovisti semitas meas. In via hac qua ambulabam, absconderunt laqueum mihi⁸⁷; » et rursus : « Libera me a persecutibus me : quia confortati sunt super me⁸⁸. » Post hæc continuo de sua a mortuis resurrectione orans dicit : « Educ de custodia animam meam ad constendum nomini tuo : me expectant justī, donec retribuās mihi⁸⁹. » Expectaverunt igitur omnes hi justī donec ei retribuatur Pater, eo quod « exinaniens semetipsum, obediens ei factus est usque ad mortem⁹⁰. » Quæ vero retribuatur ei, nisi « gentes hæreditatem, et possessiones ejus terminos terræ⁹¹; » ut, cum consummatio gentium eveniet, tunc et omnis Israel salvetur, omniaque quæ in psalmo dicta sunt, ad ejus incarnationem in qua insidiati sunt ei, referantur.

CAPUT XVI.

E psalmo centesimo quadragesimo tertio.

In hoc psalmo dicitur : « Domine, inclina cælos tuos et descende⁹²; » et in decimo septimo : « Inclinavit cælos et descendit⁹³. » Ostendimus jam, et nunc iterum hæc de Verbo Dei commemorari demonstramus. Inclinans enim cælos, cum cælestem, et Dei gloriæ formam exueret, in profundissima terræ descendit ea specie quam pro hominum salute accepit. Unde ante hæc quæ retulimus verba psalmus admirans dicit : « Domine, quid est homo quia innotuisti ei, aut filius hominis, quia reputasti eum⁹⁴? » Inclinatis ergo, sicut diximus, cælis, descendit Dei Verbum, ut cognitus fieret incarnatus hominum generi, quod prius ignorabat eum; neque contempsit parvique duxit filium hominis, id est omnem spiritalem et ad imaginem Dei factam animam. Reliqua vero psalmi spiritualiter intelligentibus perspicua erunt.

CAPUT XVII.

E psalmo centesimo quadragesimo septimo.

« Qui emittit eloquium suum terræ, velociter

⁸⁵ Psal. cxli, 8. ⁸⁶ Hebr. xi, 39, 40. ⁸⁷ Psal. cxli, 3, 4. ⁸⁸ ibid. 7. ⁸⁹ ibid. 8. ⁹⁰ Philipp. ii, 8. ⁹¹ Psal. ii, 8. ⁹² Psal. cxliii, 5. ⁹³ Psal. xvii, 10. ⁹⁴ Psal. cxliii, 3.

currit sermo ejus⁹⁶. » Hoc intelligendum videtur, quasi docente hoc loco Scriptura aliquid substantialiter esse Dei Verbum, cum sit alius ac Pater qui misit eum. Attende quomodo congruenter adjiciatur: « Donec velociter currit sermo ejus. » Hoc adimpletum videre est post incarnationem Christi, adeo brevissimo temporis spatio, atque in omnem terram paucis annis usque ad terminos terræ diffusa ejus disciplina.

CAPUT XVIII.

E psalmo centesimo quadragesimo octavo.

Quæ hic dicuntur: « Laudent nomen Domini, quia ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt⁹⁶, » in testimoniis de Dei Verbo in initio apud Deum jam retulimus, Dei Verbum, nomenque ejus quadam denominatione de eo cogitationes designare compertum habentes. Cum igitur dictum est: « Laudate Dominum⁹⁶, » passim congruenter jubet Spiritus Patrem laudare, nomine ejus commemorato, « quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Igitur præcipiens atque imperans esset omnium Deus et Pater, ministrans vero Dei Verbum, et patriæ voluntati obediens in rerum omnium creatione. Animadvertendum est hæc eadem in tricesimo secundo psalmo expresse dici: « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt⁹⁷. » Sed ibi quidem terra terramque inhabitantes designantur; hic vero quæ in cælis sunt, excelsissimi angeli et potestates, sol, et luna, et sidera, et omnia quæ sacra enumerat Scriptura, docent nos quod per Verbum, ut ait sanctus Apostolus, « condita sunt universa in cælis, et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum et in ipso creata sunt⁹⁸: et sine ipso nihil factum est⁹⁸. »

εἶτε θρόνοι, εἶτε κυριότητες, εἶτε ἀρχαί, εἶτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσται· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. »

Hæc nostra in Psalmos explanatio. Post brevius et proposito idoneum summarium, cæteras in poeticos libros, primoque in prophetas eclogas aggregemur.

HÆC IN TERTIO PROPHETICARUM DE CHRISTO ECLOGARUM LIBRO CONTINENTUR.

E Proverbiis.

De Dei Verbo quasi de Sapientia substantialiter existente et ante sæcula a Deo creata, diversaque ab eo, et cum eo universis rebus consalente.

De Christo quasi Regis Filio et de ejus apostolis.

De Christo quasi viro, et de ejus in cælis ascensione: de gentium dominatione.

Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ, » παρασημειώσασθαι ἔδοξεν, ὡς διδασκούσης καὶ ἐνταῦθα τῆς Γραφῆς ὡς ἄρα ὑπόστατόν τι πρᾶγμα ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει, ἕτερος ὢν παρὰ τὸν ἀποστέλλοντα αὐτῷ Πατέρα· ὅρα δὲ πῶς ἐξῆς ἐπιφέρεται τὸ, « Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ· » ὃ καὶ αὐτὸ πεπληρωμένον ἔστιν ἰδεῖν μετὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν, οὕτω ἐν σφόδρα βραχεῖ χρόνῳ διαδραμούσης, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐν οὐ πολλοῖς ἔτεσι· μέχρι καὶ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης κεραιτηχίας αὐτοῦ τῆς διδαχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ψαλμοῦ ρμη'.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λεγόμενον, « Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου, ὅτι αὐτὸς εἶπεν καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν, » ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου μαρτυροῖς ἀνελεξάμεθα, τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὄνομα αὐτοῦ χριματίζειν μεμαθηχότες κατὰ τινα προσηγορίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοιών· μετὰ γοῦν τὸ προειπεῖν, « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, » τάδε καὶ τάδε ἀκολουθῶς παρακελεύεται τὸ Πνεῦμα αἰνεῖν (f. 24) μετὰ τὴν Πατέρα, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπιλέγειν, « Ὡς ἄρα αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Ὁ μὲν οὖν προστάττων καὶ ἐντελλόμενος εἴη ἂν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὁ δ' ὑπουργῶν τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξυπηρετούμενος τῷ πατρικῷ θελήματι πρὸς τὴν τῶν γενητῶν δημιουργίαν. Τηρητέον δ' ὅτι καὶ ἐν λβ' ψαλμῷ κατὰ λέξιν ἐμφέρεται τὸ, « Αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Ἄλλ' ἐπεὶ μὲν περὶ τῆς γῆς καὶ τῶν κατοικούντων τὴν οἰκουμένην εἰρηται, ἐνθάδε δὲ περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς καὶ τῶν λεγομένων ἐν ὑψίστοις ἀγγέλων τε καὶ δυνάμεων, εἴτε τε ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἀστρῶν, καὶ πάντων τῶν ἐξῆς συγκαταλεγμένων, διδασκούσης ἡμᾶς τῆς θείας ἐν τούτοις Γραφῆς, ὡς ἄρα διὰ τοῦ Λόγου κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· Ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὄρατά, εἴτε ἀόρατα, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσται· καὶ

Τοσαῦτα μὲν δὴ τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν· μετρίαν δὲ καὶ αὐτάρκη τοῦ λόγου περιγραφὴν εἰληφότος, ἐξ ἑτέρας ἀρχῆς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν στιχηρῶν καὶ ἐξῆς τὰς ἀπὸ τῶν προφητῶν ἐκλογὰς ποιησόμεθα.

HÆC IN TERTIO PROPHETICARUM DE CHRISTO ECLOGARUM LIBRO CONTINENTUR. D TΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ Γ' ΤΟΜῳ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚῶΝ ΕΚΛΟΓΩΝ.

Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.

Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὡς περὶ Σοφίας οὐσιωδῶς ὑφυστώσης καὶ πρὸ τῶν αἰῶνων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθείσης ἑτέρας τε παρ' αὐτὸν οὐσης, καὶ σὺν αὐτῷ τῶν ὅλων ἐπιμελόμενος (sic).

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Υἱοῦ Βασιλέως καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρός, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως αὐτοῦ· καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κατακρητήσεως.

⁹⁶ Psal. cxxvii, 4. ⁹⁷ Psal. cxxviii, 4, 5. ⁹⁸ ibid. 1. ⁹⁹ Psal. xxxii, 9. ¹⁰⁰ Coloss. i, 16. ¹⁰¹ Joan. i, 5.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πένητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ Ἀντιχριστοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πένητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου, καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τοῦ Ἄσματος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ νυμφίου, καὶ τῆς τῶν ἁγίων Ἐκκλησίας ὡς νύμφης, καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς τόποις ἐπικεκρυμμένων μυστηρίων.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περιπατήσαντος ἐπὶ θαλάττης, καὶ τὸ μέγα κῆτος χειρωσαμένου.

Περὶ τῆς εἰς τὸν Ἄδην τοῦ Χριστοῦ καθόδου. (F. 24 v) Περὶ τῆς τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν Χριστὸν πάλης.

Ἀπὸ τοῦ Ὠσέ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πανθῆρος.

Περὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς, καὶ τῆς τοῦ βασιλείου αὐτῶν καταπίυθως, τῆς τε τοῦ Χριστοῦ ἐξ Αἰγύπτου μετακλήσεως.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Θεὸς ὀνομαζόμενος, Κύριον ὀμολογεῖ τὸν Πατέρα.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμῶς.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἕτερον παρ' αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα διδάσκει.

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἀβδειοῦ.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος καὶ Θεὸς ὀνομαζόμενος ἀκηκοῦνται τινὰ παρὰ Κυρίου ὀμολογεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωῶ.

Ὡς ἡ περὶ τὸν Ἰωῶν οἰκονομία τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ση- C μάλνει.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῆ.

Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὡς περὶ Κυρίου.

Περὶ τῆς τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τῆς Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Σιών ἔρως ἐρημίας, καὶ περὶ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἔρως, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν προσαγωγῆς· καὶ τοῦ καινοῦ νόμου τοῦ κατὰ τὴν καινὴν Διαθήκην.

Περὶ Βηθλεὲμ καὶ τῆς ἐν αὐτῇ τοῦ Χριστοῦ γενέσεως· καὶ ὡς πρὸ τῶν αἰώνων ὁ Χριστὸς ὄπῃρχεν.

Ἀπὸ τοῦ Σοφοῦ.

Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρία.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος παντοκράτωρ ὀνομαζόμενος ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος τοῦ Πατρὸς ἀποστάλλεται λέγει.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἤξει ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ προλέγει τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὸν καταφύεσθαι ἀπεσταλμένον ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· καὶ ὅτι αὐτὸς ἀνὴρ Ἀγατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Βασιλέως ἤξοντος ἐπὶ ὑποζυγίῳ καὶ πῶλῳ, καὶ ὀλοθρευόντος τὸ πάλαι οἰκοῦν ἐν Ἱερουσαλὴμ τῶν Ἰουδαίων ἱπικῶν τε καὶ ὀπλιτικῶν· καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος, Κυρίῳ τοῦ Πατρὸς μέμνηται.

A

Ex Ecclesiastico.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Antichristo.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Ecclesia.

E Cantico.

De Christo quasi sponso, et de sanctorum Ecclesia quasi sponsa, de absconditis in hoc libro mysticis.

Ex Job.

De Christo quasi super mare ambulante et magnum cete devincente.

De Christi in infernum descensu.

De diaboli in Christum certamine.

Ex Osee.

B

De Christo quasi panthera.

De Israel repudio, de regni eorum eversione, et de Christi ex Ægypto revocatione.

Quomodo Deus Verbum Deus nominatus Dominum vocat Patrem.

Ex Amos.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus alium ac se esse Patrem docet.

De Christi apud homines commoratione.

Ex Abdia.

Quomodo Deus Verbum Dominus et Deus nominatus, audita fuisse quædam a Domino confitetur.

E Jona.

Quomodo Jonæ historia Christi passionem ejusque a mortuis resurrectionem indicat.

E Michæa.

De secundo Christi adventu, quasi Domino.

De vetere populo, de Israel, montisque Sion solitudine, de manifestatione Christi quasi montis, et de gentium institutione; de nova lege et de novo Testamento.

De Bethlehem et de Christi in ea nativitate; et quomodo ante sæcula Christus exsistebat.

E Sophonia.

De Christi resurrectione et de gentium vocatione.

E Zacharia.

D

Quomodo Deum Verbum Dominum omnipotentem nominatum, a Domino omnipotente Patre missum fuisse dicit.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus venturum esse ad Jerusalem prædicit, gentes ad ipsum se concessuras missum a Domino omnipotente.

De Christo quasi Jesu filio Josedec; et quod ipse sit Oriens nomen ei, et de Ecclesie edificatione.

De Christo quasi Rege venturo in ea quæ sub jugo est et in pullo ejus, et eversuro Judæorum equites et armatos qui olim habitabant in Jerusalem; de pace gentium.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus, Dominum Patrem meminit.

De triginta denariis quibus Judas Judæorum magistratibus Christum tradidit, quos nunc Chananæa Scriptura vocat; de eorum rejectione.

De Christi passione; de apostolorum ob eum scandalizatione.

De secunda Christi manifestatione.

Ex Aggæo.

De Judæorum reprobatione, de eorum sacrificiorum eversione, de Christi super universam terram Ecclesiis.

De novo Testamento, de lege veritatis, de Christo quasi omnipotentis Domini angelo.

De secunda Christi manifestatione quasi angeli Testamenti Dei.

De Christo quasi sole justitiæ.

E Jeremia.

De passione Christi quasi agni.

De passione Christi, de Judæorum excidio, et de Jerusalem vastatione.

De gentium vocatione, de Judæorum impietate, et imprimis de traditore Juda.

De Christo quasi Rege e Davidis semine, de Ecclesiæ sacerdotio in sæcula permanente.

De novo Testamento a veteri Moysis diverso, de Evangelii legibus.

E Threnis.

De Christi passione et de vocatione gentium.

E Baruch.

De Christo quasi Deo a cælis descendente atque apud homines commoraturus.

Ex Ezechiele.

De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamento.

De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamento.

E Daniele.

De Christo quasi lapide, de æterno ejus regno.

De Christo quasi Dei Filio.

De Christi adventu quasi hominis Filii, et de æterno regno ejus.

De septuaginta hebdomadibus, et quomodo Christi temporibus complebuntur; quibus elapsis prophetizati totum Judæorum populi excidium.

PROOEMIUM.

Post eclogas de Psalmis, cæteras de reliquis poeticis libris, nec non de prophetiis in tertia hac collectione prophetiarum Christi eclogarum, octava *Universalis elementariæ introductionis*, conscribimus, jam prius animadversione facta quod prophetas vera dicere minime possibile est, nisi ab iis confirmetur in Salvatore et Dominum nostrum Jesum Christum fides, neque nostram in Christum fidem stabilius ædificari, nisi prophetis ab initio de Christo demonstrationes firmiter credentibus. Ex-

Ἀ *Περὶ τῶν ἄργυρίων ἀπὸ ὧν ὁ Ἰουδαῖος προέδωκε τὸν Χριστὸν τοῖς Ἰουδαῖοις ἀρχουσιν, οὓς τῶν ἄλλοις Χωριανταῖοις καλεῖ· καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς αὐτῶν.*

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων ἐπ' αὐτῷ σκανδαλισμοῦ.

Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας.

(F. 25) *Ἀπὸ τοῦ Ἀγγεῖου.*

Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποβολῆς, καὶ τῆς τῶν θυσιῶν αὐτῶν καθαιρέσεως τῶν τε τοῦ Χριστοῦ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν.

Περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ νόμου τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀγγέλου Κυρίου παντοκράτορος.

Περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγγέλου τῆς Διαθήκης τοῦ Θεοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἡλίου δικαιοσύνης.

Ἀπὸ τοῦ Ἱερემίου.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀρνίου.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἀφρισμοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ.

Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων δυσσεβείας, καὶ ὄνμαστὶ περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως ἐκ σπέρματος Δαυὶδ, καὶ τῆς εἰς αἰῶνας συστάσεως ἐκκλησιαστικῆς Ἱερουσαλῆμ.

Περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης ἑτέρας παρὰ τὴν διὰ Μωσέως παλαιάν· καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον νόμων.

Ἀπὸ τῶν Θρηνην.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Θεοῦ ἐξ οὐρανῶν κατιόντος καὶ μετὰ ἀνθρώπων πολιτευομένου.

Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Δαυὶδ ἀναστησόμενον ποιμὴν, καὶ περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ τοῦ Δαυὶδ ἀναστησόμενον ποιμὴν, καὶ περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης.

Ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ λίθου· καὶ τῆς αἰῶνίου βασιλείας αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Υἱοῦ Θεοῦ.

Περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ὡς περὶ Υἱοῦ ἀνθρώπου· καὶ περὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας αὐτοῦ.

Περὶ τῶν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδων, καὶ ὡς ἐπὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ συμπληροῦνται μεθ' οὓς προφητεύεται τὰ περὶ τοῦ παντελοῦς Ἰουδαίου λαοῦ.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

(F. 25 v°) Μετὰ δὲ τὰς ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν ἐκλογὰς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν στιχηρῶν καὶ τῶν ἐξῆς προφητειῶν ἐν τρίτῳ τούτῳ συγγράμματι τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ Προφητικῶν Ἐκλογῶν, ἠγάδω ὄντι τῆς καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς, ἀναλεξόμεθα· προεπιστημηνάμενοι ὅτι μήτε τὰ τῶν προφητῶν ἐπαληθεῖν δυνατόν, ἢ μὴ οὐχὶ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως αὐτῶν συμπαραλαβανομένης, μήτε τὰ τῆς ἡμετέρας εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως λογικώτερον κρατύνεσθαι, μὴ

τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τὰς περὶ αὐτοῦ πιστούμενων ἀποδείξεις. Ὅθεν εἰκότως ἂν τις Ἰουδαίους τε μὴ τὸν Χριστὸν παραδεξαμένους, καὶ τοῖς τὰς προφητείας ἀθετοῦσι αἰρεσιώταις καταμémψοιτο εἰς ἀσύστατα περιτρεπομένοις· οἱ μὲν γὰρ ὡς Θεοῦ τὰς προφητείας ἀποδεχόμενοι, ταύτας ψευδεῖς ἀπελέγχουσι ἀτελεῖς αὐτὰς καταλείποντες, ὅτι μὴ τὰς εἰς τὸν Χριστὸν ἀποπληρωθείσας τῶν προφητειῶν ἐκβάσεις οἶοί τε εἰσι παραδέξασθαι· οἱ δὲ τὸν Χριστὸν ὁμολογούντες ἀσύστατον καὶ ἀναπόδεικτον τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν περιέπουσι, μὴ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Θεοῦ προφηταῖς τὰ περὶ αὐτοῦ προμαρτυρομένοις συγχρῶμενοι· ἡμεῖς γέ τοι· τὰς μέντοι προφητείας διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ταύτην δὲ διὰ τῶν προφητειῶν πιστούμενοι, τὸ φανὸν καὶ στερόδον τῆς ἀληθείας ἀνεξελέγκτοις ἀποδείξεσι παριστώμεν. Ταῦτα μὲν ὡς ἐν προοιμίῳ· ἴωμεν δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.

Πᾶσα μὲν ἡ βίβλος τῶν Παροιμιῶν ἐκ προσώπου λέγεσθαι τῆς Σοφίας εἰκοι, πῆ μὲν τὸν ἡθικὸν ὑποτιθεμένης βίον, πῆ δὲ προσωποποιούσης ἐτέρων λόγους· καὶ ποτὲ μὲν αἰνίγματα προβαλλομένης, ποτὲ δ' αὖ περὶ αὐτῆς τινὰ διδασκούσης, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἑαυτῆς ἐνθεοῦ ἀξιώματος παιδεύουσης. Τούτων δ' ἀναλεξόμεθα δι' ὧν μανθάνομεν ὅτι δὴ ζῶον θεῖον καὶ πάντη τὴν φύσιν ἐνάρετον ἡ Σοφία τυγχάνει, ἡ αὐτὴ οὔσα τῷ μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δευτέρῳ τῶν ὄλων αἰτίῳ, τῷ τε ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεῷ ὄντι, καὶ τῇ διοικουσίῃ καὶ οἰκονομοῦσῃ τὰ σύμπαντα, καὶ μέχρι τῶν ἐπὶ γῆς πραγμάτων φθανούσῃ C προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἡ καὶ πρὸ πάσης οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ἐκτισται, ἀρχὴ ὁδῶν οὔσα τῆς ὄλης δημιουργίας. Τὰ δὲ ῥητὰ ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς Σοφίας τούτου λέλεκται τὸν τρόπον· « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκευασα βουλήν καὶ γνώσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ κακίαν, ὕβριν τε καὶ ὑπερηφανίαν καὶ ὁδοὺς πονηρῶν, ἐμίσησα δὲ ἐγὼ διεστραμμένους ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλή καὶ ἀσφάλεια· ἐγὼ συνέσις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην. Δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύφονται δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς· Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ, οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὐρήσουσι χάριν. Πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτήσις πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσοῦ καὶ λίθου τίμιον πολὺν· τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρείσσει ἀργυροῦ ἐκλεκτοῦ. Ἐν (F. 26) ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἀναμέστον τρίβων δικαιοσύματος ἀναστρέφομαι· ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὑπαρξιν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν· ἐὰν ἀναγγέλω μὲν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἔλθειν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ ὄρη ἔδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν, γεννῆ με. Κύριος

A inde non immerito exprobraretur Judæis, qui Christum non admittunt, nec non hæreticis prophetias rejicientibus, quod in contradictionem incidunt. Illi enim velut a Deo prophetias accipiunt, mendacii autem eas arguunt, dum imperfectas esse sinunt, in Christo consummatum fuisse prophetiarum eventum agnoscere nequeunt; hi vero, qui Christum constitentur, absurdam tamen neque certis fulcitam documentis fidem ejus contendunt, admirabiliter Dei prophetas, qui testimonium olim de eo reddiderunt, non agnoscentes. Quid vero nos? Prophetias quidem propter Christi adventum, hunc autem propter prophetias credimus, ac evidenter roburque veritatis arctissimis ostendemus demonstrationibus. Sed satis de proœmio; jam ad propositum transeamus.

B

CAPUT I.

E Proverbiis.

Totus Proverbiorum liber de Sapientia, si ad titulum respicias, tractare videtur; nunc moribus vitam instruit, nunc alios loquentes inducit: nunquam proponit ænigmata; ipsam interdum de se quædam edocentem, multaque de divina suimet ipsius dignitate ostendentem. Quorum ea prius colligemus quibus compertum habemus aliquid divinum esse sapientiam et natura omnino præcellentem, ipsamque secundam, post priorem Deum, rerum universarum causam, quæ quidem cum sit « in principio apud Deum Deus Verbum », omnia regens atque ordinans, et Dei providentia omnibus quæ sunt super terram consulens, ante omnem essentiam et substantiam procreata, omnisque creationis viarum principium. Hæc vero quæ quasi de se ipsa Sapientia dicit: « Ego Sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus. Timor Domini odit malum: arrogantiam, et superbiam, et viam pravam, et os bilingue detestor. Meum est consilium, et æquitas; mea est prudentia; mea est fortitudo. Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt; per me principes imperant, et tyranni terræ dominantur. Ego diligentes me diligo: et qui mane vigilant ad me, invenient me. Merum sunt divitiæ, et gloria, D opes superbæ, et justitia. Melior est enim fructus meus auro, et lapide pretioso, et genimina mea argento electo. In viis justitiæ ambulo, in medio semitarum judicii, ut ditem diligentes me, et thesauros eorum repleam. Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio. Ab æterno ordinata sum, et ex antiquis antequam terra fieret. Nondum erant abyssi, et ego jam concepta eram; necdum fontes aquarum eruperant; necdum montes gravi mole constiterant: ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat, et flumina, et cardines orbis terræ. Quando præparabat cælos, aderam; quando

** Joan. 1. 1.

certa lege, et gyro vallabat abyssos, quando æthera firmabat sursum, et librabat fontes aquarum; quando circumdabat mari terminum suum et legem ponebat aquis, ne transirent fines suos: quando appendebat fundamenta terræ; cum eo erant cuncta componens: et delectabar per singulos dies, ludens coram eo omni tempore; ludens in orbe terrarum: et deliciae meæ, esse cum filiis hominum¹. » Hæc quidem de se ipsa Sapientia: quænam vero ipsa sit, sanctus Apostolus ostendit dicens: « Christus Dei virtus et Dei Sapientia²; » et rursus: « Qui factus est nobis Sapientia a Deo³. » Ergo Christus est qui præfata elocutus est; Sapientia et Verbum est Dei, a quo omnia facta sunt. « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt⁴; » et: « In ipso condita sunt universa, incœlis et in terra, visibilia⁵ et invisibilia⁶, » secundum Apostolum. Quem enim ad modum quodam sensu Verbum Dei loquitur, alio autem « vita⁷, » et rursus, « veritas⁸ » et « lux vera⁹, » et reliqua quibus eum vocant divinæ Scripturæ, sic quoque Sapientia fatur, Patri subministrans in omnium rerum providentia et administratione.

θινόν, » καὶ τὰ λοιπὰ ὅποσα φαίνονται αὐτὸν αἱ θεῖαι Γραφαί, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγέρυται, ὑπηρέτης τυγχάνουσα τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ὄλων πρόνοιάν τε καὶ οἰκονομίαν.

CAPUT II.

E Proverbiis.

« In luce filii regis vitæ: familiares autem ei quasi imber serotinus¹. » Cujus alius regis filii in luce vita est, nisi in Dei Verbo, qui Regis omnium Dei Filius est? Ipse enim est « Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum²; » in quo lumine vita est, secundum illud Evangelii verbum: « In ipso vita erat, et vita erat lux hominum³. » Hujus vero familiares, quos existimamus esse ejus apostolos et discipulos, facti sunt « quasi imber serotinus » in novissimis dierum, et in consummatione sæculi, desertam olim sitientemque terram, id est gentium Ecclesiam, spiritali piæ doctrinæ rore irrigantes.

CAPUT III.

E Proverbiis.

« Hæc dicit vir in Deum credentibus, et quiesco. Stultissimus enim sum virorum, et sapientia hominum non est mecum. Deus autem docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. Quis ascendit in cœlum atque descendit? Quis continuit ventos in sinu? Quis colligavit aquas quasi in vestimento? Quis suscitavit omnes terminos terræ? Quod nomen est ejus? et quod nomen filii ejus⁴? Quis alius vir hæc diceret, nisi incarnatus Dominus noster, sive propter amentiam nostram, quam in

ἔποίησε χώρας καὶ οὐρανῶν, καὶ ἄκρα οὐλοῦμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπάρημην αὐτῶν, ἦνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐκ' ἀνέμων. Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἐν τῷ τιθέναι αὐτὸν τῇ θαλάσῃ ἀκριβασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσονται στόμα αὐτοῦ· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἡμῖν παρ' αὐτῶν ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἡμῖν, ἢ προσέχειρε καθ' ἡμέραν, εὐφραίνουμένη δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ εὐφραίνετο ἐν υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » Ταῦτα μὲν οὖν διδάσκει περὶ ἑαυτῆς ἡ Σοφία· τίς δὲ ἐστὶν αὕτη, ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος παιδεύει λέγων, « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία· » καὶ πάλιν, « Ὅς ἐγενήθη Σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ. » Χριστὸς οὖν ἐστὶν ὁ τὰ προειρημένα φάσκων ἡ Σοφία καὶ Λόγος ἐστὶ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονηται· « Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· » καὶ, « Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὀρατὰ, εἴτε ἀόρατα, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ὄνπερ δὲ τρόπον κατὰ τινα ἐπίνοιαν Λόγος Θεοῦ χρηματίζει, καὶ καθ' ἐτέραν « ζωὴ, » καὶ πάλιν, « ἀλήθεια » καὶ « φῶς ἀληθινόν, » καὶ τὰ λοιπὰ ὅποσα φαίνονται αὐτὸν αἱ θεῖαι Γραφαί, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγέρυται, ὑπηρέτης τυγχάνουσα τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ὄλων πρόνοιάν τε καὶ οἰκονομίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τῶν Παραομιῶν.

« En φωτὶ υἱοῦ βασιλέως ζωὴ· οἱ δὲ προσδεκτοὶ αὐτῶν ὡσπερ νέφος ὕψιμον. » Καὶ τίνας ἄλλου βασιλέως υἱοῦ ἐν φωτὶ ζωὴ τυγχάνει, ἢ ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, υἱοῦ τυγχάνοντος τοῦ πάντων Βασιλέως Θεοῦ· αὐτὸς γάρ ἐστιν τὸ « φῶς τὸ ἀληθινόν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· » ἐν ᾧ φωτὶ ζωὴ τυγχάνει κατὰ τὸν φήσαντα τοῦ Εὐαγγελίου λόγον, « Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων· » τοῦτου δὲ καὶ οἱ προσδεκτοὶ, οὓς ἠγοῦμεθα εἶναι τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς, γέγονασιν ὡσπερ « νέφος ὕψιμον » ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, τὴν ἐρημὸν ποτε γῆν καὶ ἄνυδρον, τοῦτέστι τὴν τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἀρδύσαντες τῷ πνευματικῷ τῆς εὐσεβοῦς διδασκαλίᾳ αὐτῶν ὕετῶν.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Τῶν Παραομιῶν.

« Τάδε λέγει ἀνὴρ τοῖς πιστεύουσι Θεῷ, καὶ παύομαι. Ἀφρονέστατος γὰρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων, καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἐστὶν ἐν ἐμοί. Θεὸς δ' ἐδίδαξέν με σοφίαν, καὶ γνώσιν ἁγίων ἐγὼ ἔγνωκα. Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν (1. 26 v°) καὶ κατέβη; τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; τίς συνέστρεψεν ἕδωρ ἐν ἱματίῳ; τίς ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς; τίς ἔδωκε αὐτῷ; ἢ τίς ἔδωκε τοῖς τέκνοις αὐτοῦ; » Καὶ τίς ἄν εἴη ἄλλος ἀνὴρ ὁ ταῦτα φάσκων, ἢ ὁ ἐνανθρωπήσας Κύριος ἡμῶν, ἦτοι διὰ τὰς ἡμῶν ἀφροσύνας,

¹ Prov. viii, 12-31. ² 1 Cor. i, 24. ³ ibid. 30. ⁴ Joan. i, 1, 2. ⁵ Coloss. i, 16. ⁶ Joan. xiv, 6. ⁷ ibid. ⁸ Joan. i, 9. ⁹ Prov. xvi, 15. ¹⁰ Joan. i, 9. ¹¹ ibid. 4. ¹² Prov. xxx, 1, 4.

ἄς εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο, ἢ διὰ τὴν « μωρίαν τοῦ κηρύγματος, » σοφωτέραν καὶ ἰσχυροτέραν οὖσαν τῆς τῶν ἀνθρώπων σοφίας; ἐνθάδε μὲν φάσκων, « ἀφρονέστατος γὰρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων. » ἐν δὲ ξη΄ ψαλμῷ, « Σὺ ἔγνωσ τὴν ἀφροσύνην μου. » φησὶν δὲ ὅτι, « Καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοί, » ὡσπερ ἐπ' ἀνδραγαθήματι λαμπρυνάμενος ἐπὶ τῷ μηδεμίαν ἐσχηκέναι φρόνησιν τῶν παρασυμβληθέντων τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιωθέντων αὐτοῖς ἀνθρώπων ἢ ὧν τὴν σοφίαν ἐμύρωσαν ὁ Θεὸς μηδὲν πλέον φρονούντων τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅσα πέφυκε σαρκῶν τε καὶ ὕλης οἰκεία. ὅθεν ἦ καὶ μεμαρτύρηται ἐν τῇ γενεᾷ αὐτῶν φρόνιμοι εἶναι, τὸ (τῷ) μόνα τὰ ἐπὶ γῆς ζητεῖν καὶ διανοεῖσθαι ἐκ νεότητος ἐπὶ (ἔτι) τὰ πονηρὰ ἀνθρωπεῖα μὲν οὐδαμῶς ἦν ἐν τῷ προεπιρημένῳ ἀνδρὶ φρόνησις, δηλον δ' ὅτι καὶ θεῖα ὑπεράνθρωπος δι' ὃ καὶ ἐπιφέρει λέγων, « Θεὸς δ' ἐδίδαξέ με σοφίαν, καὶ γῶσιν ἁγίων ἐγὼ ἔγνωκα. » εἶτα ἐρωτηματικῶς φησι, « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατέβη; » οἶονεὶ διεγείρων ἡμᾶς ἐπὶ ζήτησιν τοῦ τὰ τληκαῦτα περὶ ἑαυτοῦ διδάσκοντος, περὶ οὗ καὶ τὰ ἐξῆς εἴρηται ἰδίως δεόμενα σχολῆς. Ὁ μὲν οὐνθεῖος Ἀπόστολος περὶ αὐτοῦ διδάσκων ἡμᾶς φησιν, « Ὁ καταβάς εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, αὐτὸς ἔστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » προτάξας τὸ κατεληλυθέναι αὐτὸν, εἶτ' ἐπαναγαγὼν τὸ ἀνεληλυθέναι φησὶν, ἔπειτα κατεληλυθέναι ἐπεὶ περ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰπὼν τῇ Μαριὰμ, « Μή μου ἄπτου, οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου. » μετὰ ταῦτα ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ ἡμέραις ἑσσαράκοντα συναυλιζόμενος αὐτοῖς ἀνεληλυθῶς δηλαδὴ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ αὖθις δι' ἣν ἐπετέλει οἰκονομίαν κατεληλυθῶς. Διὸ καὶ εἴρηται. « Ἀναβάς εἰς ὕψος ἠχμαλῶτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Τίνα δὲ ταῦτα ἢ τὰ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαρίσματα, ἅπερ ἐξ οὐρανοῦ κατεβίβασε; Διὸ καὶ ἐνταῦθα παρὰ τῷ Ἀκύλᾳ εἴρηται. « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατεβίβασεν; Αὐτὸς δὲ καὶ ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς, ὥστε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελεῖν τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτοῦ. » Ἡ δὲ δέδοται λόγος γνώσεως, οὗτος εἴσεται ὅπως ἂν νοηθῆι καὶ τὰ λοιπὰ τῶν κατὰ τὸν τόπον. προσρέπει δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζητῆσαι τί ὄνομα αὐτῷ τε καὶ τοῖς τέκνοις αὐτοῦ πρὸς τοῦτο δ' ὑπακουσόμεθα ἐκ τῆς ἐνεργείας παρεληφότες, αὐτῷ μὲν ὑπάρχειν ὄνομα Ἰησοῦς, ὅπερ ἐρμηνεύεται Θεοῦ σωτήριον ὃ καὶ οἱ κατὰ σάρκα προσήκοντες κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρηματισμὸν ἐπιτεθείκασιν αὐτῷ, ὑποθεμένου καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ ἀγγέλου τῆς τοιαύτης προσηγορίας, « Αὐτὸς γὰρ ὥσπερ, φησὶ, τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Τὸ δὲ τῶν τέκνων αὐτοῦ ὄνομα, οἷς ἔλεγε, « Τεκνία, ἔτι μικρὸν (f. 27) χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, » καὶ τῶν μετ' ἐκείνων ἐν ἀπάσαις ταῖς Ἐκκλησιαίαις υἱῶν τε αὐτοῦ καὶ υἰωνῶν καὶ ἀπογόνων, τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ τὸ εὐλογημένον χριστιανὸν ὄνομα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

Ἄγαθός παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα

¹⁰ I Cor. 1, 21. ¹¹ Psal. LXXVIII, 6. ¹² Ephes. IV, 10. ¹³ Joan. XX, 17. ¹⁴ Act. 1, 3. ¹⁵ Ephes. IV, 8. ¹⁶ Psal. XVIII, 4. ¹⁷ Matth. 1, 21. ¹⁸ Joan. XIII, 33.

seipso sumpsit, sive propter « stultitiam prædicationis ¹⁰, » sapientiore[m] fortiore[m]que hominum sapientia? Hic enim dicens, « stultissimus sum omnium virorum, » et in sexagesimo octavo psalmo, « Tu scis insipientiam meam ¹¹, » quasi ob generose factum glorificatur quod nullam prorsus prudentiam habeat eorum qui pecoribus et insipientibus æquiparati sunt, vel istiusmodi hominum, et quod insanivit secundum sapientiam eorum qui nihil nisi terrestria, carnalia et materialia sapiunt. Inde prudentiæ indicium est in generatione sua, si tantummodo quæ sunt super terram requirant, et quæ prava sunt juvenili super imperitia. Humana qui dem cum minime in præcitate homine inveniatur prudentia, divinus sit et homine major necesse est. Quare adjicit Scriptura: « Deus docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. » Dein interrogatorie dicit: « Quis ascendit in cælum atque descendit? » Nos videlicet adhortatus ad illius investigationem qui talia de se ipso docet. Quæ sequuntur, peculiare commentarium desiderant. Divinus igitur Apostolus de eo nos docens ait: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cælos ¹². » Hunc enim vicissim descendisse et ascendisse rursusque descendisse; etenim cum a mortuis surrexisset, Mariæ dixit: « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum ¹³. » Postea discipulis suis visus est per dies quadraginta, in medio eorum congressus ¹⁴. Profecto ad Patrem jam reversus, iterum ad eos instituendos descendebat. Unde et dictum est: « Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem: dedit dona hominibus ¹⁵. » Quæ autem, nisi Spiritus sancti munera, quæ e cælis demisit? Ideo et apud Aquilam dicitur: « Quis ascendit in cælum et demisit? Idem qui altissima terræ superavit, ita ut in omnem terram exiret sonus ejus, et in fines orbis terræ verba ejus ¹⁶. » Cui vero datum est verbum scientiæ, hic noviter quomodo intelligenda sint cætera hujus loci. Nos igitur admonet ut quæramus quod sit ei, ejusque filiis nomen. Hac enim investigatione nobis compertum fiet, huic nomen esse Jesum, quod *Dei salus* interpretatur, quod et parentes ejus, a Gabriele admoniti, imposuerunt ei, istius causam denominationis angelo ipso significante. « Ipse enim, inquit, salvum faciet populum suum a peccatis eorum ¹⁷. » Nomen vero filiorum suorum, quibus dixit: « Filioli, adhuc modicum vobiscum sum ¹⁸, » eorumque qui post eos in omnibus Ecclesiis nascentur filiorum, et pronepotum eorum, quod aliud esset, nisi benedictum illud christianum nomen?

CAPUT IV.

Ex Ecclesiaste.

« Melior est puer pauper et sapiens rege sene et

stulto, qui nescit prævidere in posterum. Quod de A carcere catenisque interdum quis egrediat ad regnum : et alius natus in regno, inopia consumatur. Vidit cunctos viventes, qui ambulant sub sole cum adolescente secundo, qui consurget pro eo. Infinitus numerus est populi omnium, qui fuerunt ante eum : et qui postea futuri sunt, non lætabuntur in eo. Sed in hoc, vanitas et afflictio spiritus ¹⁸. » Cum Christus, qui « sapientia Dei ²⁰ » est, pro nobis mendicavit, dives licet, mihi videtur de eo dici : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quem censeo antiquissimum maiorum dierum esse diabolium. Hic nempe iis rex est, qui peccato per eum in orbe diffuso reguntur; stultus vero, ut qui optima secundum Deum prudentia careat. Ille autem præcitus « puer pauper et sapiens de carcere, » sive de hoc terrestri loco, sive de inferno, a mortuis resurgens egressus est Rex a Patre super cælestem Sion montem Dei constitutus ²¹, et in ipso regno ejus factus est pauper, « non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo ²², » sed seipsum humilians, et de altissima descendens gloria, propter eos qui sapientiæ ejus divitiarum participes non erant. Qui autem adversus eum surrexisse dicitur secundus adolescens, Antichristus esse mihi videtur, quocum omnes sub sole viventes et ambulantes vidiisse dicit Scriptura. Quinam vero isti sunt, nisi quotcumque, quæ sub sole esse dicitur, « vanitatem vanitatum » amplexi sunt ?

CAPUT V.

Ex Ecclesiaste.

« Hanc quoque sub sole vidi sapientiam, et probavi maximam. Civitas parva, et pauci in ea viri : venit contra eam rex magnus, et vallavit eam, extruxitque munitiones per æyrum, et perfecta est obsidio. Inventusque est in ea vir pauper et sapiens, et liberavit urbem per sapientiam suam, et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis. Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine : quomodo ergo sapientia pauperis contempta est, et verba ejus non sunt audita ²³ ? » Qui hic bella gerit, rex dicitur ; et qui ab eo expugnatam salvam fecit urbem, vir pauper et sapiens ; in præcedenti autem capite : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quod interpretati sumus stultum regem esse diabolium, pauperem vero, sapientemque seipsum exinaniens mendicumque propter nos factum Dei Verbum. Idcirco priori interpretationi nostræ congruenter, non alium esse opinamur bellicum qui hic describitur regem, ac illum regem stultum. Similiter qui propria sapientia expugnatam servat urbem, idem est ac ille pauper et sapiens, quem diximus esse Christum. Qui enim parvam urbem, hunc scilicet terrestrem locum, si cum orbe universo confers, brevissimum, omnesque eam

πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ προσέχειν ἔτι. Ὅτι ἐξ οἴκου δεσμιῶν ἐξελεύσεται τοῦ βασιλεῦσαι, ὅτι καὶ γε ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης. Εἶδον σύμπαντας τοὺς ζῶντας τοὺς περιπατοῦντας ὑπὸ τὸν ἥλιον μετὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ δευτέρου, ὃς ἀναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ. Οὐκ ἔστι περασμὸς τῶν παντὶ λαῶ τῶν πᾶσιν, ὅσοι ἐγένοντο ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ γε οἱ ἔσχατοι οὐκ εὐφρανθήσονται ἐν αὐτῶ, ὅτι καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος. » Ἐπεὶ Χριστὸς « σοφία Θεοῦ » ὦν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσα πλούσιος ὦν, οἶμαι περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ, « Ἀγαθὸς παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα. » ἢ νομίζω εἶναι τὸν πεπαλατωμένον ἡμερῶν κακῶν διάβολον· ὃς βασιλεὺς μὲν ἔστι τῶν βασιλευομένων ὑπὸ τῆς ἐνεργουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἀμαρτίας, ἄφρων γε μὴν διὰ τὸ ἐστερηθῆσαι τῆς ἐναρέτου καὶ κατὰ Θεὸν φρονήσεως· ὁ δὲ προειρημένος « ἀγαθὸς καὶ σοφὸς παῖς, ἐξ οἴκου δεσμιῶν, » ἦτο τοῦ περιγείου τόπου, ἦτοι τῶν ἐν Ἄδῃ χωρίων, κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν προελθὼν Βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ Σιών τὸ ἐπουράνιον ἕως τοῦ Θεοῦ κατέστη, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης. « οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγούμενος τὸ εἶναι ἴσα Θεῶ, » ἀλλ' ἐαυτὸν ταπεινῶν καὶ τῆς ἀνωτάτω δόξης ὑποκαταβαίνων διὰ τοὺς μὴ χωροῦντας αὐτοῦ τὸν τῆς σοφίας πλοῦτον τὸν δ' ἀντὶ τούτου λεγόμενον ἀναστήσεσθαι δεῦτερον νεανίσκον, τὸν Ἀντίχριστον εἶναι ὑπολαμβάνω, μεθ' οὗ σύμπαντας τοὺς ὑπὸ τὸν ἥλιον ζῶντας καὶ περιπατοῦντας ἐωρακέναι φησὶν ὁ λόγος· τίνες δ' ἂν εἴεν εὐδοιοί, ἢ πάντες οἱ περιέποντες τὴν ὑπὸ τὸν ἥλιον λεγομένην « Ματαιότητα ματαιότητων ; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

« Καὶ γε τοῦτο εἶδον σοφίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ μεγάλη ἔστι πρὸς μέ. Πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ ὀλίγοι, καὶ ἔλθη εἰς αὐτὴν βασιλεὺς μέγας, καὶ κυκλώσει αὐτὴν, καὶ οἰκοδομήσει ἐπ' αὐτὴν χάρακας μεγάλους· καὶ εὐρὴ ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα καὶ σοφὸν, καὶ διασώσει αὐτὸς τὴν πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκεῖνου. Καὶ εἶπα ἐγώ, Ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν· καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη, καὶ λόγοι αὐτοῦ οὐκ εἰσὶν ἀκουόμενοι. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ταῦθα ὁ μὲν τὰ τοῦ πολέμου ἐνεργῶν βασιλεὺς εἶναι λέγεται, ὁ δὲ διασώζων τὴν ὑπὸ τούτου πολιορκουμένην πόλιν ἀνὴρ πένης καὶ σοφός· λεγομένῳ δὲ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ τοῦ, Ἀγαθὸς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, τὸν μὲν ἄφρονα βασιλέα τὸν διάβολον ἐξελέψαμεν, τὸν δὲ πένητα καὶ σοφὸν τὸν δι' ἡμᾶς ἐαυτὸν κενώσαντα καὶ πτωχεύσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον· τούτου δὲ χάριν καὶ τὰ προκείμενα ἐσημειώσαμεθα, οὐκ ἄλλον εἶναι νομίζοντες τὸν ἐνθάδε διχραφόμενον πολεμικὸν βασιλέα (f. 27 v°) τοῦ ἐκεῖ λεγομένου βασιλέως ἄφρονος ὡσαύτως δὲ τὸν ἐνταῦθα διασώζοντα τῇ ἐαυτοῦ σοφίᾳ τὴν πολιορκουμένην πόλιν τοῦ ἐκεῖ πένητος καὶ σοφοῦ, ὃν ἐλέγομεν εἶναι τὸν Χριστὸν· ὃς τὴν μικρὰν

¹⁸ Eccle. iv. 13-16. ²⁰ I Cor. i, 24. ²¹ Psal. ii, 6. ²² Philipp. ii, 6. ²³ Eccle. ix. 13-16.

πόλιν, τουτέστι τὸν περιγίειον τόπον συγκρίσει τοῦ Α παντὸς κόσμου βραχύτατον ὄντα, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ, ὡς ἐν παραθέσει τῆς τῶν λογικῶν ἀπάντων πληθύος ὀλίγους ὄντας ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, ὡς σταγῶν ἐστὶν ἀπὸ κάδου, ἐλυτρώσατο πολιορκουμένους ἀπὸ τῆς τοῦ διαβόλου βασιλείας, πάντοθεν τὸν περιγίειον χώρον καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ κυκλοῦντος, οἰκοδομοῦντός τε ἐπ' αὐτὸν χάρακας μεγάλους, « τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. » Τοῦτον οὖν οὐκ ἄλλος τις ἢ μόνος καθέλειν ὁ πένης καὶ σοφὸς ἀνὴρ, ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, κενώσας ἑαυτὸν καὶ δι' ἡμᾶς πτωχεύσας ἐν τῷ πλούτῳ τοῦ ἑαυτοῦ ἐλέους, καὶ καθελὼν διέσωσεν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ τὴν μικρὰν πόλιν, ὡς εἰκὸς τὴν Ἑκκλησίαν καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ὀλίγους ὄντας· ἐπειδὴ « στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ διόντες αὐτήν. » Φασὶ δ' οἱ τὴν τηλικαύτην ὀρῶντες οἰκονομίαν τὴν, « Ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν » δύναμιν δὲ δῆλον ὅτι τὴν τῶν πολεμίων· ἀλλὰ καὶ, « Ἀνθρωπος, φησὶν, οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκεῖνου. » Θεὸς μὲν γὰρ ἦν ὁ διὰ τῶν προφητῶν μνημονεύων αὐτοῦ, καὶ προκηρῦττων τὰ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ· τῶν δ' ὑπὸ τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος ἐνεργηθέντων οὐδὲ εἰς πώποτε ἐμνήσθη, ἐπεὶ μὴ οἱότι τε ἦσαν εἰδέναι τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων τῆς κατὰ τὴν ἑνανθρώπησιν οἰκονομίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τούτοις λέγεται ὅτι « καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη. » καὶ γὰρ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς « διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας· ἀλλὰ « καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ εἰσὶν ἀκουόμενοι. » οὐ πάντων γὰρ ἐστὶν ἀκοῦσαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων, εἰ μὴ μόνον τῶν ἔχοντων ὠτα εἰς τὸ ἀκοῦειν ἐστὶν, πλην οὐ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, « τοῖς γὰρ ἀπολλυμένοις ἐστὶν κεκαλυμμένον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τοῦ Ἄσματος τῶν ἁσμάτων.

Ὅλον τὸ βιβλίον ὑπόθεσιν ἔχει νόμφης ἔρωτα πρὸς νυμφίον, ὁμολογούσης τετρωσθαι τῇ πρὸς αὐτὸν ἀγάπῃ, καὶ αὐτοῦ πάλιν ὁμολογούντος αὐτὴν μόνην ἀπὸ πλειόνων ὑπάρχειν αὐτῷ τελείαν περισσεύαν παρὰ τὰς λεγομένας βασιλίδας καὶ παλλακίδας καὶ νεάνιδας. Οἱ μὲν οὖν ἐκ περιτομῆς μίαν εἶναι τῶν πεπιστευμένων παρ' αὐτοῖς δύο καὶ εἴκοσι θεοπνεύστων γραφῶν πεπεισμένοι καὶ ταύτην τὴν Γραφήν, οὐκ οἶδ' εἰ ἔχαιεν ἄξιόν τι θείας ἐπιπνοίας λεγόμενον ἐν αὐτῇ παραστήσαι, μὴ πλέον τι τῆς προχείρου ἐκδοχῆς κατὰ τοὺς τόπους φανταζόμενοι· ὁ δὲ δυνατὸς (f. 28) τὸ μὲν ἐπιχειρῶν καὶ ταύτῃ τῇ Γραφῇ κάλυμμα περιελθεῖν, ἐπιστρέψαι δὲ πρὸς Κύριον ὅπερ ἐστὶ τὸ πνεῦμα, καὶ ἀνακεκαλυμμένην προσώπῳ τὴν καὶ ἐν τούτοις δόξαν τοῦ Κυρίου κατοπτρίζεσθαι, θεωρήσει ἐν αὐτῇ τὰ κατὰ τὴν πνευματικὴν νόμφην, δῆλον δ' ὅτι τὴν Ἑκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, μυστήρια, καὶ τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ τελείου τῆς τοιαυτῆς νόμφης νυμφίου καὶ τῆς τῶν βασιλίδων αὐτοῦ καὶ παλλακί-

A incolentes, præ omnium animantium multitudine perpaucos atque inter omnes gentes quasi gutta in magna amphora, expugnatas liberavit a diaboli ditione, qui hunc terrestrem locum ejusque incolas omni ex parte vallaverat, munitionesque magnas per gyrum extruxerat, « principes » scilicet « et potestates, mundi rectores tenebrarum harum, et spiritualia nequitiae »²⁴. » Hunc igitur non alius quivis nisi solus sustulit pauper et sapiens vir, Salvator, Dominusque noster, exinaniens semetipsum, et propter nos inops factus in misericordiæ suæ divitiis, et illo sublato, sapientia sua parvam civitatem salvam fecit, sive Ecclesiam alia interpretatione, paucosque qui sunt in ea. Etenim « angusta porta et arcta via est quæ ducit ad vitam, et pauci sunt, qui inveniunt eam »²⁵. » Hæc mirabiliter facta videntes exclamant : « Melior est sapientia fortitudine, » fortitudine scilicet hostium. Sed et « nullus, ait, recordatus est hominis illius pauperis. » Deus enim erat qui sui per prophetas admonerat, suumque inter homines adventum prædicabat. Isti vero, hujus sæculi principum sapientiæ afflati, nequaquam ejus recordati sunt, qui mysterium ante sæcula absconditum Dei Verbi incarnationis minime perspicere valebant. De quibus dicitur : « Sapientia pauperis contempta. » Etenim « Deo placuit prædicationis stultitia credentes salvos facere »²⁶ ; » sed « verba ejus, ait, non sunt audita. » Nec enim omnium est Salvatoris verba audire, nisi solummodo eorum qui aures audiendi habent. Namque Christi Evangelium absconditum est, iis scilicet qui non sunt ejus discipuli ; « in iis qui pereunt est opertum »²⁷. »

καὶ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ κεκαλυμμένον

CAPUT VI.

E Cantico canticorum.

Exponitur in toto libro sponsæ erga sponsum amor, quæ semetipsam amore illius sauciam fateatur, dum ille vicissim eam e multis solam esse sibi perfectam columbam²⁷, inter reginas, concubinas et adolescentulas²⁸ prædicat. Judæi quidem unam esse ex duabus et viginti quas divinitus inspiratas credunt, hanc Scripturam reputant ; nescio an quidquam in eis divina inspiratione dignum ostendere queant, si nihil litterali acceptione majus hic excogitent. Qui autem obductum valet huic Scripturæ velum retegere, convertere ad Dominum quod est spiritus, et aperto vultu Domini gloriam sub his figuris latentem perspicere, manifeste dispiciet in ea Christi Ecclesiam a spirituali sponsa mystice designari, et quæ dicta sunt de perfecto talis sponsæ sponso, et de reginarum ejus, concubinarum et adolescentularum discrimine, nec non quæcunque arcana in hoc libro abscondita sunt documenta, recte intelliget ;

²⁴ Ephes. vi, 12. ²⁵ Matth. vii, 14. ²⁶ I Cor. i, 21. ²⁷ II Cor. iv, 5. ²⁸ Cant. ii, 10, 14 ; v, 2.

²⁸ Cant. vi, 7, 8

quæ et multas jam elucidationes consecuta sunt, A
et ab impigerrimo divinarum Scripturarum inter-
prete commentariis illustrata sunt.

CAPUT VII.

E Job.

Inter alia Job hæc de Domino dicit : « Qui præ-
cipit soli, et non oritur : et stellas claudit quasi
sub signaculo : qui extendit cœlos, et graditur su-
per mare tanquam super pavementum²⁹. » Et rursus :
« Qui magnum cete debellaturus est³⁰. » Cum igitur
Dei omnium magnanimitate indignum sit, eum suspi-
cari, complentem omnia, ambulavisse super mare hæc
tantæ capax magnitudinis, superest ut de Verbo hæc
cogitemus. Cujus virtute Josue, filius Nave, qui hujus
erat figura, soli imperavit et stetit in Gabaon³¹ ;
ac ejus passionis tempore, divino velut quodam
jussu, sol universam terram complevit tenebris³².
Hic est « qui extendit cœlos et graditur super
mare³³ quasi super pavementum, » cum factus
homo miracula patrat quæ in Evangeliiis narrantur.
Quod si omnino ad Dei Verbum spectat hic locus,
de eo intelligendæ sunt non tantum quæ jam retu-
limus, sed et omnia in hoc fragmento a Job dicta.
Etenim magnum cetum solus superavit, solutis
mortis vinculis, et magno vere dracone diabolo
prostrato, qui quondam hominum animas absor-
buerat fortior, ceti instar Jonam vorantis³⁴, nu-
perrime vero ab adversario suo devictus, quos
olim sorbuerat emisit, quemadmodum incolumem
monstrum Jonam reddidit ; sic impleta prophetia,
in qua dictum est : « Absumpsit mors fortior, et
auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie³⁵. »
Quod et dicimus propter eum, qui magnum cetum
hic designatum prostravit, Salvatorem Dominum-
que nostrum.

ἀφείλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου· ὁ
τος χειρωσάμενον Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν.

CAPUT VIII.

E Job.

Dominus in sua ad Job apparitione, sapientiæ
et providentiæ suæ opera enumerans, dicit : « Nun-
quid, sumpto terræ luto, animal fabricasti, loquens
illud posuisti in terra ? Abstulisti ab impiis
lucem, et brachia superbiorum confregisti ? Nunquid
ingressus es fontes maris, et in novissimis abyssi
deambulasti ? Nunquid apertæ sunt tibi cum timore
portæ mortis, et ostia tenebrosa vidisti³⁶ ? » Hæc au-
tem ait Dominus ad Job de se ipso, quod a nullo alio,
nisi a semetipso talia fieri potuissent. Quis enim,
anopta terra, animal finxit, nisi Deus qui sumpsit de
limo terræ finxitque hominem ? Inde simul doce-
mur, hominis Creatorem eundem esse ac qui pro-
fundissima terræ ingressus est, atque in ejus præ-

δων καὶ νεανίδιον διαφορᾶς, καὶ ὅσα ἄλλα ἐναπο-
κέκρυπται τῇ βίβλῳ ἀποβόρρύτερα μαθήματα, ἃ καὶ
πληρесеσάτης ἤδη σαφηνείας ἔτυγεν, ἐν οἷς ὁ φιλοσο-
φώτατος τῶν θείων Γραφῶν ἐξηγητῆς ὑπεμνημα-
τίσατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Ἰώβ ἐστὶν ὁ φάσκων περὶ τοῦ Κυρίου μετὰ καὶ
ἐτέρων, « Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ
δὲ ἀστρων κατασφραγίζει· ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν
μόνος, καὶ περιπατῶν ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης ;
καὶ πάλιν, « Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρωσασθαι. »
Ἐπεὶ τοίνυν οὐκ ἔχεται τῆς περὶ τοῦ τῶν ὀλων Θεοῦ
μεγαλονοίας τὸ ὑπολαμβάνειν αὐτὸν τὰ σύμπαντα
πληροῦντα ἐπὶ θαλάσῃ (ἡς) περιπατεῖν χωρούσης
αὐτοῦ τὸ τοσοῦ (?) μέγεθος, λείπεται περὶ τοῦ Λόγου
ταῦτα νοεῖν· οὐ τῇ δυνάμει, τύπος αὐτοῦ τυγχάνων,
ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς εἶπεν τῷ ἡλίῳ καὶ ἔστη κατὰ
Γαβαὼν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ,
ὡσπερ εἰ τιμὴ προστάξει, ὁ ἥλιος ἐπὶ πᾶσαν ἐσκό-
τασεν τὴν γῆν. Αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ τανύσας τὸν οὐ-
ρανὸν, ὁ καὶ περιπατήσας ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλά-
σσης, ὁ ὀπηνίκα ἐνανθρωπήσας ἀπετέλει τὰ παράδοξα,
καθὼς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἰσθόρηται. Εἰ δ' ὅλως ἐπι-
τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀναφέρει,
τὸ ἐξῆς ἀν εἶη μὴ μόνον ἀπερ ἐξεθέμεθα βῆτὰ εἰς
αὐτὸν ἐκλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ περι-
κοπῇ ὑπὸ τοῦ Ἰώβ λεγόμενα· καὶ γὰρ καὶ τὸ μέγα
κῆτος μόνος αὐτὸς χειρωσάτο, λύσας τὰς ὀδύνας τοῦ
θανάτου, καὶ τὸν μέγαν ὡς ἀληθῶς δράκοντα τὸν διὰ
βολὸν καταργήσας, ὅς πάλαι μὲν τὰς τῶν ἀνθρώπων
ψυχὰς κατέπιπεν ἰσχύσας, δίκην τοῦ τὸν Ἰωνᾶ κατα-
πεπωκότος κήτους, χειρωθεὶς δ' ὕστερον ὑπὸ τοῦ
καταπαλαίσαντος αὐτὸν, προφθαγεν αὐθις οὐς πάλαι
καταπεπώκει, ὁμοίως τῷ τὸν Ἰωνᾶν σῶον ἀποδεύ-
κότη θηρίῳ· πληρουμένης ἐν τούτῳ προφητείας ψε-
σκούσης, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, καὶ πάλιν
καὶ λέγομεν διὰ τὸν τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα μέγα κῆ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματισμῷ ἐκ
τῆς ἑαυτοῦ προνοίας καὶ οἰκονομίας ἔργα διεξιῶν φη-
σι, « Καὶ συλλαβὼν γῆν πηλὸν, ἐπλάσας ζῶον, καὶ
λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς ; Ἀφείλας δὲ ἀπὸ
ἀσεβῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερηφάνων συνέτρι-
ψας ; Ἥλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχυσαν
ἀδύσσου περιεπάτησας ; Ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύ-
λαι θανάτου, (f. 28 v°) πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε
ἐπτήξαν ; » Ταῦτα δὲ φησὶν ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰώβ
περὶ ἑαυτοῦ, ὡς μηδενὸς ἐτέρου πλὴν αὐτοῦ μόνου
δυναμένου τὰ τηλικαῦτα ἐνεργεῖν· τίς γὰρ ἐστὶν ὁ
λαβὼν γῆν καὶ πλάσας ζῶον, ἢ ὁ Θεὸς ὁ λαβὼν χοῦν
ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας τὸν ἀνθρώπον ; Ἄμα δὲ δι-
δασκόμεθα ἐντεῦθεν, ὡς ἄρα ὁ πλάσας τὸν ἀνθρώπον

²⁹ Job ix, 7, 8. ³⁰ Job iii, 8. ³¹ Jos. x, 12. ³² Matth. xxvii, 45. ³³ Job ix, 8. ³⁴ Jonas ii, 1.
³⁵ Isa. xxv, 8. ³⁶ Job xxxviii, 14-17.

αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς καταβάς, καὶ εἰς τὴν λεγομένην καρδίαν αὐτῆς, ἦντινα νῦν ὑπολαμβάνω πηγὴν θαλάσσης ὀνομάσθαι· ἔτι δὲ καὶ ὁ ἐν Ἰγνεσιν θαλάσσης περιπατήσας, ὃ μόνω μετὰ φόβου ἠνεύχθησαν αἱ τοῦ θανάτου πύλαι, καθ' ὅτι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ, ὃν καὶ οἱ πυλωροὶ τοῦ Ἄδου ἰδόντες ἐπτήξαν, ὀρῶντες τὸ νίκος καὶ τὸ κέντρον, καὶ τὰς ὀδῖνας τοῦ θανάτου δι' αὐτοῦ καθαιρουμένας· τάχα δὲ τούτοις τοῖς πυλωροῖς τῶν ἐνθάδε λεγομένων πυλῶν τοῦ θανάτου ὑπὸ τινῶν θείων δυνάμεων ἐλέγετο κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους καὶ τῆς εἰς τὸν Ἄδην τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταβάσεως τὸ, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης· » αἰῶνες δὲ εἰρηναὶ πύλαι, ὡς ὑπολαμβάνω, διὰ τὸ ἐξ αἰῶνος μηδὲν ἄλλω αὐτὰς ἀνεῖσθαι ἢ τοῦτο μόνω τῷ καὶ τοῖς πάλαι αὐτὰ καταποθέντας ὑπὸ τοῦ θανάτου ῥυσαμένω καὶ ζωοποιήσαντι· περὶ οὗ ἐνθάδε μὲν εἰρηναὶ τὸ, « Ἀνοίγονται δὲ σοὶ φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ Ἄδου ἰδόντες σε ἐπτήξαν· » ἐν δὲ τῷ ρσ' ψαλμῷ τὸ, « Ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, » οὐκ ἄλλας οὕσας, ὡς οἶμαι, ἢ τὰς « τοῦ θανάτου, καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συνέτριψεν, » ὃ ἄλλο δ' ὅτι τοὺς τῶν προειρημένων πυλῶν. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν ὡς ἂν μηδὲν ἐτέρω ἢ τῷ Χριστῷ ἀρμόζοντα εἰς αὐτὸν ἐξεληγεται· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὃ πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν ἔδωκεν ὁ Πατήρ, ὥστε αὐτὸν ἀφαιρεῖν μὲν ἀπὸ ἀπεδῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερῆφάνων συντριβεῖν· εἰ δὲ τις περὶ τοῦ τῶν ὀλων Θεοῦ οἰηθεῖ ταῦτα λέγεσθαι, ἐπισησάτω εἰ εὐσεβὲς ἐστὶν τὸν φάσκοντα, « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πῆρῶ, λέγει Κύριος, » οὐδ' ὁ οὐρανὸς θρόνος, ἢ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, » τὸν ἐμπεριέχοντα τὰ πάντα Θεὸν τοῦτον φάσκειν, ἢ κἄν ἐννοεῖν ἐν Ἰγνεσι θαλάσσης περιπατηθέναι· τί δὲ καὶ θαυμαστὸν, ἢ ἄξιον τῆς ἀγενήτου φύσεως, ὡσπερ μέγα τι φάσκειν ἠνεύχθαι αὐτῷ τὰς τοῦ θανάτου πύλας; ἄρα δὲ πρέπει ἂν τῷ τῶν ὀλων Θεῷ ὡς μέγα τι καὶ παράδοξον περὶ ἑαυτοῦ διεξέρχεσθαι τὸ τοὺς πυλωροὺς τοῦ Ἄδου ἰδόντας αὐτὸν ἐπτήκναι; Ἄλλ' (οὐκ) οἶμαι ταῦτα περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι, δύναται γὰρ μὴν ἐφαρμόζειν εὐσεβῶς καὶ ἀδιάστως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ἐνανθρωπήσαντα, καὶ θάνατον ὑπομείναντα, ἀναστάντα τε ἐκ νεκρῶν μετὰ θείας δυνάμεως καὶ τῆς δοθείτης αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Τοῦ Ἰώβ.

Πάλιν ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματισμῷ (f. 29) περὶ τοῦ δράκοντος διαλεγόμενός φησιν, « Οὐ δέδοικας, ὅτι ἠτοίμασται μοι; » φησὶν ὅτι ὁ δράκων οὐκ ἄλλος ὢν τοῦ διαβόλου. Ὅρα οὖν εἰ ἄξιον ὑπολαμβάνειν τὸν τῶν ὀλων Θεὸν τοῦτο φάσκειν· ἀρμόζοι δ' ἂν μᾶλλον τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃ μόνω ἠτοίμασται ὁ ὑπὸ μηδενὸς ἐτέρου νικηθεὶς, σχεδὸν δὲ τῶν πάντων ὑπερισχύσας διάβολος, ὄντινα μόνος αὐτὸς ὁ πάντων ἰσχυρότερος τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐχειρώσατο κατὰ τὸ, « Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι· » ὃ καὶ χειρωσάμενος θαρσεῖν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς

A cordia, quæ maris profunda mihi significare videntur, penetravit. In novissimis quoque abyssi demulnavit, cui soli apertæ sunt portæ mortis; nefas quippe erat eum a morte devinci, quem inferni ostiarii videntes pertimuerunt, victoriam scilicet, et stimulum, et vincula mortis ab eo sublata cum conspexissent. His autem ostiariis inferni januarum a quibusdam divinis potestatibus dictum est tempore passionis et Salvatoris nostri ad inferos descensus: « Attollite portas, principes, vestras et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ »³⁷. » Æternales portæ dicuntur, ut opinor, quoniam ab æterno nulli unquam patuere nisi illi qui morte quondam sublato liberavit et ad vitam revocavit; de quo hic dicitur: « Apertæ sunt tibi cum timore portæ mortis, et inferni ostiarii videntes te pertimuerunt. » Et in centesimo sexto psalmo: « Contrivit portas æreas »³⁸, » mortis scilicet, ut mihi videtur, « et vectes ferreos confregit, » harum nempe portarum. Quæ quidem nobis de nulli alio, nisi de Christo intelligenda videntur. Ipse enim est, cui omne iudicium dedit Pater, ad auferendam ab impiis lucem, et brachia excelsorum confringenda. Quæ si quis existimaret de omnium Deo dici, reputet an pium esset illud, « Non cælum et terram ego repleo, dicit Dominus »³⁹, » cuius « cælum thronus, terraque scabellum pedum »⁴⁰ » ab illo Deo dici qui omnia complectitur, vel opinari eum super mare ambulavisse. Quidve mirum et increata natura dignum, quasi sublime facinus dicere patuisse ei mortis portas? Nunquid deceret omnium Deum, quasi magnum quoddam atque vix credendum de se ipso prædicare inferni ostiarios ipso viso contremuisse? Equidem non opinor hæc de eo dici, sed pie ac vi nulla adoptari possunt Dei Verbo, Salvatori Dominoque nostro Jesu Christo, qui homo factus est, mortem tulit, surrexitque a mortuis divina potestate, acceptaque a Patre virtute.

D

CAPUT IX.

E Job.

Rursum Dominus in sua ad Job apparitione de dracone collocutus dixit: « Nonne times quod paratum est mihi »⁴¹? » ostendens draconem non aliuni esse ac diabolum. Vide igitur an dignum esset existimare omnium Deum hoc dicere; melius conveniret illud Domino et Salvatori nostro, cui soli paratum est ille quem nemo unquam vicerat, quique omnium fere exstiterat victor, diabolus, quem solus ipse omnium fortissimus, Dei Verbum devicit, secundum illud: « Qui magnum cete devicturus est »⁴². » Quo enim substrato, discipulos suos con-

Psal. xxxiii, 7. ³⁸ Psal. cvi, 16. ³⁹ Jer. xxxiii, 24. ⁴⁰ Isa. lxvi, 4. ⁴¹ Job xli, 4. ⁴² Job iii, 8.

fidere jubet, dicens : « Confidite, ego vici mundum ⁴³. »

Hæc sunt de poeticis quæ Psalmos sequuntur libris; superest ut in propheticas Scripturas, primumque in duodecim commentarios colligamus.

CAPUT X.

Ex Osee.

« Itaque ego sum quasi pardus Ephraim et quasi leo domui Juda ⁴⁴. » Et in alio loco ejusdem prophetæ Dominus de se ipso dicit : « Et ero sicut pardus ⁴⁵. » Necesse est igitur quæ de hac fera narrata sunt videre; primumque hæc in Didymi Physicis invenimus.

Pardus animal non solum est pulchrum corpore stellato, sed natura suave olens, Indicis aromatibus suavitate præcellit. In antro, nisi cum fame premittitur, manet umbraticus. Quando autem prædæ necessitate excitatur, solus pererrat. Aliæ feræ, suavi corporis ejus fragrantia captæ, sponte eum sequuntur. Hic vero obliquis oculis paratam sibi prædam speculatur, atque ingruens aufert.

Hæc quidem de hujus feræ natura. Quomodo autem ad divini Verbi virtutem, suavemque ab eo exhalatum odorem hæc referenda sint, ostendere nunc prolixius. Hoc objiciendum esset Judæis qui maligne ac probrose e pardo natum esse dicunt Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum. Quod vero, si magis mystico sensu acciperent, non de sensu ambigerent, eo quod non aptum videatur prophetiæ verbis, in qua se ipsum Dominus pardum nominat.

CAPUT XI.

Ex eodem.

« Consurget tumultus in populo tuo; et omnes munitiones tuæ vastabuntur; sicut princeps Salomon e domo Jeroboam, in die prælii, matre super filios allisa, sic faciet vobis domus Israel, a facie malitiæ nequitiarum vestrarum, quia puer Israel, et dilexi eum : et ex Ægypto vocavi filios ejus. Sicut vocavi eos, sic abierunt a facie mea ⁴⁶. » Pro his verbis : « Et ex Ægypto vocavi filios ejus, » Hebraicum secutus Aquila transtulit : « Ex Ægypto vocavi filium meum. » Necessario illud dictum notavimus, cum quidem Matthæus ad litteram ostendit prophetiam accuratissime impletam fuisse a Salvatore nostro : « Consurgens Joseph accepit Mariam et filium ejus, et reduxit ex Ægypto in terram Israel ⁴⁷. » Vide igitur annon secundum Aquilam dicentem : « Mane pertransiit rex Israel, quia puer Israel, et dilexi eum, et ex Ægypto vocavi filium meum. » Manifeste enim ostenditur regni Israel rejectio, quod cum usque ad Salvatoris nostri manifestationem permansisset, tunc reprobatum est et pertrans-

α παρακαλεῦεται λέγων, « Θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. »

Ταῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τῶν μετὰ τοὺς ψαλμοὺς στιγρῶν· λαίπει τὰ ἀπὸ τῶν προφητικῶν Γραφῶν ἀναλέξασθαι, καὶ πρῶτὰ γὰρ τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.

« Διότι ἐγὼ εἰμι ὡς πάνθηρ τῷ Ἐφραΐμ, καὶ ὡς λέων τῷ οἴκῳ Ἰούδα. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φησιν τὸ, « Καὶ ἔσομαι ὡς πάνθηρ, » ἀναγκαῖον ἰδεῖν τὰ ἱστορούμενα [ἀ] περὶ τοῦ ζώου· καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Διδύμου Φυσικῶν ταῦτα παραθετέον.

Πάνθηρ τὸ ζῷον οὐ μόνον ἐστὶ κατὰ τὸ σῶμα εἰμορφον, καθάπερ ἀστερωπὸς, ἀλλ' ἐπεὶ πέφυκεν εὐπνοῦς ὑπερβάλλει καὶ τῶν παρ' Ἰνδοῖς ἀρωμάτων ἐν εὐωδίᾳ· οὗτος ἕως οὗ οὐ πεπεινήκεν ἐν τῇ καταδύσει μένει, θέλων οἰκουρὸς τις εἶναι· ἐπὶ δὲ τροφῆς ἐπιθυμῆση μεταλαβεῖν, προσελθὼν βαδίζει μόνον τὰ δ' ἄλλα θηρία ἀλισκόμενα ὑπὸ τῆς εὐωδίας αὐτοῦ τῆς περὶ τὸ σῶμα ἀκολουθεῖ κηλούμενα· ὁ δὲ πλάγιος ταῖς ὀφθαλμοῖς τὸ ἐπιτηδαιον αὐτῷ θηρίον αἰρεῖσθαι περιβλέπει καὶ ἐπιτηδήσας ἔχει.

Τὰ μὲν δὴ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζώου τοιαῦτα ὅπως δ' ἐπὶ τῆν τοῦ θεοῦ Λόγου δύναμιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀποπνεύουσαν εὐωδίαν ταῦτα μεταφέροιτο, μικρὸν ἂν εἴη νῦν διηγεῖσθαι. Παραθετέον τὸ ῥητὸν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς κατὰ τινὰ δὴ διαβολὴν καὶ ἠιδωρίαν φάσκοντας ἐκ πάνθηρος γεγενῆσθαι· « Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· ὃ καὶ τάχα κατὰ τινὰ παράδοσιν μυστικώτερόν τι δηλοῦσαν παρεληφότες οὐκ ἐπιβάλλουσι τῇ διανοίᾳ, διὰ τὸ μὴ ἐφιστάναι τῇ προκειμένῃ τῆς προφητείας λέξει, ἐν ᾗ αὐτὸς ὁ Κύριος πάνθηρα ἑαυτὸν ὀνομάζει·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπόλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετευχισμένα ναοῦ σου οἰχθήσεται· ὡς δ' ἄρχων Σαλαμὼν ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἰερουζαὴμ, ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἰδάφρασαν, οὕτως ποιήσουσιν ὑμῖν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ προσώπου κακῶν ὑμῶν. Διότι νῆπιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἰγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. Καθὼς μετεκάλεσα αὐτούς, οὕτως ἀπόφροντο ἐκ προσώπου μου. » Ἀπὸ τοῦ, « καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ, » δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαιῶς δὲ τὸ ῥητὸν ἐσημειωσάμεθα, ἐπειδὴ περὶ Μωϋσαίου κατὰ λέξιν ἐκτίθεται τὴν προφητείαν σφόδρα (I. 29 v°) ἀπρηκρίθωμένως πεπληρωσθαι φήσας αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ παρέλαθε τὴν Μαριὰμ καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· καὶ ὑπέστρεψεν ἐξ Αἰγύπτου· εἰς γῆν Ἰσραὴλ· Ὅρα γοῦν εἰ μὴ καὶ κατὰ τὸν Ἀκύλαν φήσαντα, « Ἐν ὄρθρῳ κατεστρωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ὅτι πᾶσι Ἰσραὴλ, καὶ ἰγάπησα αὐτὸν, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου ἐκά-

⁴³ Joan. xvi, 33. ⁴⁴ Ose. v, 14. ⁴⁵ Ose. xiii, 7. ⁴⁶ Ose. x, 14, 15; xi, 1, 2. ⁴⁷ Matth. ii, 21.

λασα τὸν υἱὸν μου· σαφῶς γὰρ δηλοῦται ἡ ἀποδολὴ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ βασιλείας, ἥτις μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας συστάσα ἐξ αὐτῆς ἀπεβρίβη, καὶ κατεσιωπήθη· ὡς διὰ τοῦτο εἰρησθαί τὸ, « Ἐν ἑρῳ κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ· » ἑρῳ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν τότε πρώτην εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατολὴν τοῦ θεοῦ Λόγου τῆς προφητείας ὀνομαζούσης « ἐν ἑρῳ· » δύναται καὶ περὶ τοῦ Ἡρώδου προθεσπίζεσθαι τὸ, « κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ· » ὡς διὰ τὸν παραλογισμὸν, ὃν πέπονθεν ὑπὸ τῶν μάγων ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσει, καὶ συμβέβηκεν διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς περὶ τὸν ἴδιον παῖδα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις προφηταῖς Ἰσραὴλ καὶ ἐνταῦθα προσγορευόμενον· ὃν κατὰ καιρὸν μὲν ψυχομησάτο ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἅμα τῷ Ἰωσήφ καὶ τῇ μητρὶ ἀπᾶραι, ἔτε καὶ χρεῖα ἐκάλει τὸν ἐπιθουλεύοντα αὐτῷ βασιλέα, ὄγλον ὅτι τὸν Ἡρώδην, κατασιωπήθηναί· αὐθις δ' αὐτὸν τοῦτου τελευτήσαντος ἀνακαλεῖται ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν ταῦτά τις ἀναφέρει φάσκων περὶ τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκ περιτομῆς ταῦτα εἰρησθαί, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ· ταῦτα γὰρ λέγει προειπῶν, ὡς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ τὸ, « Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου· καὶ πάντα τὰ περιτετερισμένα σου οὐχίσηται· » καὶ ἄπερ φησὶν ὁ τοιοῦτος ἀρχὼν πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελθόντα αὐτῷ πόλεμον, ἐν ᾧ μητέρα καὶ τέκνοις ἠδάρισαν, τὰ παραπλήσια καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν, ὧ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, οἳ καὶ ἀπεβρίβησαν σὺν καὶ τῷ βασιλεὶ αὐτῶν, καὶ ταῦτα γε πάντα πεπόνθησαι· Διότι παῖς, φησὶν, Ἰσραὴλ καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτόν· καὶ ἀπ' Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου· Ποῖαν γὰρ ἔχει ἀκολουθίαν ἡ λέξις ὁ βουλούμενος παραστησάτω· ἀλλ' ὡσπερ κατὰ μυριάς ἄλλας προφητείας Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ ὁ Χριστὸς προσγορευεται, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ νῦν· ἐπεὶ οὖν, φησὶν, οὗτος ὑπήκοός μοι γεγεννημένος μορφὴν δούλου εἰληφεν καὶ γέγονεν παιδίον ἀγαπητὸν ἔμοι, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτελέσας βουλήν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, εἰς τὴν ἐνανθρωπήσας κατεβλήθη, ὅσα γνήσιον καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἀνεκαλεσάμενη, ὑμᾶς δὲ τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος σὺν καὶ τῇ βασιλείᾳ ὑμῶν ἀλέθρω καὶ ἀπωλεῖα παραδώσω. Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία· πρόδηλον δ' ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἱερουσαλήμ καθηρέθη τε καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεβρίβη ἡ μέχρι τότε συστάσα τῶν Ἰουδαίων βασιλεία, ὡς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταύτην πεπληρωσθαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

(f. 30) Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὠσηέ.

« Οὐ μὴ ἐγκαταλείπω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἐφραῖμ· διότι θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἐν σοὶ ἅγιος, καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν. Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Ὁ αὐτὸς εἰπῶν, « Διότι θεὸς ἐγὼ εἰμι, » ἐπιφέρει λέγων, « Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη θεὸς ὅπισω Κυρίου πορεύμενος, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῷ τοῦ Πατρὸς ἐπόμενος βουλήματι; Ὁς καὶ διδάσκει μὴ δοκεῖν αὐτὸν διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ψιλὸν τινα ἄνδρα τῶν πάλαι δι-

A iit; ita ut diceretur : « Mane pertransiit rex Israel. » Mane manifestationem significat, primamque divini Verbi ad homines revelationem. Possumus et de Herode hæc interpretari : « Pertransiit rex Israel; » quæsi propter errorem quem passus est a magis in Salvatoris nostri nativitate; quod accidit Patriæ amore in proprium puerum Dominum nostrum Jesum Christum, sicut in aliis prophetiis Israel et hic nominatum; quo quidem tempore jussi sunt simul Joseph et mater in Ægyptum proficisci, cum necessitas requireret, insidiatum ei regem, Herodem videlicet, constat prætermisum fuisse. Rursus ipsum Herode mortuo revocat congruenter cum ea quæ nobis in manibus est prophetia. Si quis ad Judæorum populum hæc referat dicens de populo Israel, B populo circumcisionis hæc narrari, attendat sermonis concordantiæ. Hæc enim dicit prænuntians, quasi ad ipsam quoque Jerusalem : « Consurget tumultus in populo tuo, et omnes munitiones tuæ vastabuntur. » Quæ quidem dicit, princeps ille perpressus est in bello adversus eum suscitato, quo matrem super filios alliserunt, et similia vobis ipsis faciam propter nequitias vestras, o domus Israel, qui et rejecti sunt cum rege suo, et hæc omnia passi sunt : « Quia puer, inquit, Israel, et ego dilexi eum, et ex Ægypto vocavi Filium meum. » Qualem enim habeat concordantiam sermo, quivis demonstrabit. Sed sicut in sexcentis aliis prophetiis Jacob et Israel Christus nominatur, simili et nunc ratione. Cum igitur, ait, ille mihi obediens factus C formam servi accepit, et puer factus est mihi dilectus, omnem voluntatem meam perficiens, ideo eum quidem ab Ægypto spirituali, in quam factus homo descendit, ut verum dilectumque Filium revocavi, vos autem, ad quos sermo spectat, cum regno vestro ruinæ et excidio tradam. Hæc quidem prophetia. Manifestum est autem quod ipsis Salvatoris nostri temporibus, Jerusalem oppugnata et capta fuit, atque penitus deletum, quod usque ad hoc temporis steterat Judæorum regnum, ut pariter ac aliæ et illa impleretur prophetia.

D

CAPUT XII.

Ex eodem Osee.

« Non convertar ut perdam Ephraim : quoniam Deus ego et non homo : in medio tui sanctus, et non ingrediar civitatem. Post Dominum ambulabo ⁴⁰. » Idem cum dixisset : « Quoniam Deus ego, » adjicit, « post Dominum ambulabo. » Quis autem alius esset Deus post Dominum ambulans, ac Dei Verbum, Patris voluntatem obsecutus? Qui et docet non videri eum propter incarnationem simplicem quemdam virum antiquis justis sanctis-

⁴⁰ Use. xi, 9.

que non absimilem esse natum. Dicit autem se non A
et humana ratione se usum esse, quod quidem fa-
cere et discipulos suos admonet, dicens : « In viam
gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum
ne intraveritis ⁴⁹. »

(De Joel nihil satis compertum.)

CAPUT XIII.

Ex Amos.

« Subverti vos, sicut subvertit Deus Sodomam et
Gomorrhham, et facti estis quasi torris raptus ab
incendio, et non redistis ad me, dicit Dominus ⁵⁰. »
Et hic ipse Dominus dicit quasi de alio : « Sicut
subvertit Deus Sodomam et Gomorrhham. » Et in
Genesi notavit divina Scriptura utramque perso-
nam his verbis : « Et pluit Dominus super Sodo-
mam et Gomorrhham sulphur et ignem a Domino de
cælo ⁵¹. » Ex his manifesta sit de Patre et Filio
ecclesiasticæ fidei orthodoxia.

CAPUT XIV.

Ex eodem.

« Præparare in occursum Dei tui Israel. Quia
ecce formans montes, et creans ventum, et an-
nuntians homini Christum suum, faciens matutinam
nebulam, et gradiens super excelsa terræ; Dominus
Deus omnipotens nomen ejus ⁵². » His quoque ver-
bis aperte Christi ad homines adventum prophetizat.
Singula vero fusius atque accuratius sunt expla-
nanda suo tempore.

CAPUT XV.

Ex Abdia.

« Visio Abdia. Hæc dicit Dominus Deus ad Edom :
Auditum audivimus a Domino, et legatum ad
gentes misit ⁵³. » Cum hic quoque Dominus Deus audi-
tum audivit a Domino, hunc locum jam satis enu-
cleavimus.

CAPUT XVI.

Ex Jona.

Partem proprie de Christo prophetiam non
invenimus in hoc loco. Cum autem ad postulantem
a Domino signum generationem, nihil aliud dix-
it dandum esse, nisi Jonæ prophetæ signum, ad-
jiciens : « Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus
diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis
in corde terræ tribus diebus et tribus noctibus ⁵⁴; »
sic et nos pro necessitate hanc quoque in testi-
moniis de Christo prophetiam indicavimus.

CAPUT XVII.

Ex Michæa.

« Quia ecce Dominus egredietur de loco suo : et
descendet, et calcabit super excelsa terræ, et consu-
mentur montes subtus eum ; et valles scindentur

καίων καὶ ἀγίων τινὶ παραπλήσιον γεγονέναι. Ὅτι
δὲ μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς πόλιν, δηλῶν τὸ μὴ κοινῇ καὶ
ἀνθρωπίνῃ κεχρησῆσθαι πολιτείᾳ, ὅπερ ποιεῖν καὶ τοὺς
μαθητὰς αὐτοῦ παιδεύει λέγων, « εἰς ὄδον ἔθνῶν μὴ
ἀπέλθῃτε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθῃτε. »

(Τοῦ Ἰωὴλ σαφὲς οὐδέν.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

« Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Ἰ-
δομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεσπασμέ-
νος ἐκ πυρὸς, καὶ οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει
Κύριος. » Καὶ ἐνθάδε αὐτὸς ὁ Κύριός φησιν ὡς περὶ
ἐτέρου τῶ, « Καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ
Γόμορρα : καὶ ἐν τῇ Γενέσει δὲ τετήρηκεν ἡ θεία
Γραφή τὰ δύο πρόσωπα φήσασα, « Καὶ ἔβρεξε Κύ-
ριος ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ
Κυρίου : » ἐξ ὧν καταφανὴς ἡ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
τυγχάνει τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως ὀρθοδοξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐτοιμάζου ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου Ἰσραὴλ.
Διότι, ἰδοὺ, στερεῶν βροντὴν, καὶ κτιζῶν πνεῦμα,
καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ,
ποιῶν ὄρθρον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιθαίνων ἐπὶ τὰ
ὕψηλά τῆς γῆς, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ἔνομα
αὐτῶ. » Καὶ διὰ τούτων σαφῶς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους
ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ προφητεύεται : ἐπὶ σχολῆς ὁ
C ἂν ἐκάστη λέξις ἀκριβεστέρως τύχοι σαφηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τοῦ Ἀβδίου.

« Ὅρασις Ἀβδίου. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῆ
Ἰουμαία : Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περι-
οχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλεν. » Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα
Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου, εἰκότως
ἐσημειωσάμεθα τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωνᾶ.

Μερικὴν μὲν ἰδίως περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητεῖαν
οὐχ εὔρομεν ἐν τῷ προκειμένῳ : ἐπεὶ δὲ πρὸς τὴν αἰ-
τοῦσαν τὸν Σιωτήρα σημεῖον γενεᾶν οὐκ ἄλλο ἔφησεν
D αὐτῇ δοθῆσθαι ἢ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου,
ἐπαγαγῶν τὸ, « Ὅσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ
τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως
ἔσται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς
τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας : » τούτου δὲ χάριν
ἀναγκαίως καὶ ταύτην ἐν ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυ-
ριαῖς ἐσημειωσάμεθα τὴν Γραφήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

(f. 30 v°) Ἀπὸ τοῦ Μειχαία.

« Διότι, ἰδοὺ, Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ
τόπου αὐτοῦ, καὶ καταθήσεται, καὶ ἐπιθήσεται ἐπὶ
τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτω-

⁴⁹ Matth. x, 5. ⁵⁰ Amos iv, 11. ⁵¹ Gen. xix, 24.

⁵² Amos iv, 12, 13. ⁵³ Abd. i, 1. ⁵⁴ Matth. xii, 40.

θεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχίσονται ὡς κηρὸς ἐπὶ προσώπου πυρός. » Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ταῦτα λέγεσθαι ὑπειλήφαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι, οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασιν, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις, οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίνοντο, καὶ οἱ προφήται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἔστιν; οὐ μὴ ἐπέβη ἐφ' ἡμᾶς κακὰ διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἐπ' αὐτὸ ἔθνη πολλὰ καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀναμέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει λαὸν ἰσχυρὸν ἕως εἰς μακρὰν· καὶ κατακόψουσιν τὰς μάχαιρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐκέτι ἄρῃ ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν. » Εἰπὼν ὁ λόγος ὡς ἄρα διὰ τὰς διυσεθείας τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ τὸ μὲν ἐκ Σιών ὄρος ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, ἢ δὲ πρότερον νονομισμένη πόλις ἁγία ἐκ Σιών ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, ἢ ἐξ ἧς προφητεύει περὶ ἑτέρου ὄρους Κυρίου, ὅπερ ἐπὶ τοῦ τῆς προφητείας καιροῦ ὑφειστήκει μὲν, οὐ μὴν καὶ ἐμφανὲς τοῖς τυχοῦσιν ὑπῆρχεν, ὡς ἐπ' ἐσχάτω τῶν ἡμερῶν ἀναφανησόμενον ὑπεράνω τε τῶν βουνῶν καὶ τῶν ὄρεων μετεωρισθησόμενον· ἐπὶ τοῦτο δὲ τὸ καιρὸν ὄρος ἤξει ὁ λόγος προαγορεύει, οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ ἐκείνον, λαοὺς δὲ καὶ ἔθνη πολλὰ φάσκοντα, « Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου. » καὶ οὐ μόνον εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ἕτερον βντα εἶλον ὅτι παρὰ τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ· ταύτην γὰρ ἐρημωθεῖσαν ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσεσθαι μικρῶ πρόσθεν εἰρήκαι· ἀκολούθως δὲ τῷ τὸ Σιών ὄρος καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ ἐρημωθήσεται, ἕτερα δ' ἀντὶ τούτων ὀφθήσεται, καὶ νόμος ἕτερος παρὰ τοῦ Μωϋσεως ἐξ ὄρους Χωρῆβ δεδομένος ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ καινοῦ ὄρους, ὁμωνύμως τῷ προτέρῳ Σιών καὶ αὐτοῦ ὀνομαζομένου, λέγεται· Ἐτι δὲ καὶ λόγος Κυρίου μετὰ τοῦ καινοῦ νόμου εἰρηται ἐκ τῆς νέας Ἱερουσαλήμ, ἢν (f. 31) οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ ἀνωτέρω προσεῖπεν, προελεύσεται ὁ λόγος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη προελθὼν κρινεῖν ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν καὶ ἐλέγξει λαὸν ἰσχυρὸν προηγόρευται, τοσοῦτόν τε ὠφελήσεν διὰ τῆς ἰδίας κρίσεως καὶ τοῦ

sicut cera a facie ignis⁸⁸. » De secunda Christi manifestatione hæc dici existimavimus.

CAPUT XVIII.

Ex eodem.

« Audite hoc, principes domus Jacob, et iudices domus Israel, qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate. Principes ejus in muneribus judicabant, et sacerdotes ejus in mercede docebant, et prophete ejus in pecunia divinabant : et super Dominum quiescebant, dicentes : Nunquid non Dominus in medio nostrum? Non venient super nos mala. Propter hoc, causa vestri, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum erit, et mons templi in excelsa silvarum. Et erit : In novissimo dierum erit mons domus Domini præparatus in vertice montium, et sublimis super colles : et fluent ad eum populi. Et properabunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob; et docebit nos de viis suis, et ibimus in semitis ejus, quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter populos multos, et corripiet gentes fortes usque in longinquum : et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in ligones : non sumet gens adversus gentem gladium : et non discent ultra belligerare⁸⁹. » Postquam sacer sermo dixit quod propter Judæorum populi iniquitates « mons Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, » civitas sancta prius prædicata, « quasi acervus lapidum erit, » continuo prophetizat de alio Domini monte, quod quidem prophetiæ temporibus exstabat, nondum vero præclarus videbatur, velut qui in novissimo dierum super colles conspiciendus esset, et sublimis super montes. Ad hunc montem novum, non jam ad montem Israel venturos esse Scriptura nuntiat populos multasque gentes, dicentes : « Venite, ascendamus ad montem Domini; » et non solum ad montem Domini, sed ad domum Dei Jacob, quæ alia manifeste est ac domus in Jerusalem. Modo enim eam ut antrum desertam fore prædixit. Non inconsulto dicitur Sion montem et Jerusalem vastanda, alia autem pro iis consurrectura, et legem aliam, præter illam quæ Moysi in Horeb data est, e novo monte proditura, Sion quoque sicut priore nominato. Verbum quoque Domini cum nova lege dicitur e nova Jerusalem, quam domum Dei Jacob supra appellavit, proditura. Verbum igitur ad omnes gentes prodians iudicaturum inter multos populos et gentes fortes correpturum nuntiat, tantumque profuturum proprio iudicio et correptione iis qui corripiendi sunt, ut priorem immutantes sanctum et hostilem habitum mansueti et pacifico..... Hæc quidem prophetia. Nunc vero speculandum an..... Salvatoris nostri

⁸⁸ Mich. i, 3. ⁸⁹ Mich. iii, 9-12; iv, 4-5.

præsentiam propter ædificantes.... sanguinibus A
 prophetarum ipsiusque Christi et stolorum
 ejus; quos in ipsa Jerusalem Judæorum sustulit ...
 (populus) ... propter eos qui quæcunque in prophe-
 tia sustul.... curantes Sion montem velut nusquam
 alias Jerusalem expugnata est. Quorum post
 reprobationem et Sion mons cœlestis Dei. Quo-
 rum existebant umbra et typi et exemplaria
 omnibus iis qui Deum per Christum perve-
 nisse manifeste visi sunt.

Ἰερουσαλήμ πεπολιόρχηται ὦν μετὰ τὴν ἐρήμωσιν ἢ ἐπ
 Θεοῦ ὦν ἐτύγγανον τ σικά και τύποι και παραδείγματα πᾶσι τοῖς εἰς τὸν Θεὸν διὰ
 Χριστοῦ προσεληλυθόσι πεφανέρωται.

ἐλέγχου τοὺς ἐλεγχθησομένους, ὡς τῆς προτέρας με-
 ταβαλόντας ἁγίας και πολεμικῆς καταστάσεως τὸν
 ἤρεμον και εἰρηρικὸν ἐπ Ταῦτα μὲν
 ἢ προφητεία σκοπεῖν δὲ πάρεστιν εἰμ τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν διὰ τοὺς οἰκοδομήσαντας.....
 τοῖς αἵμασι τῶν τε προφητῶν και αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ
 και τω λων αὐτοῦ οὖς ἐν αὐτῇ τῇ Ἰερουσα-
 λήμ ὁ Ἰουδαίων ἀνεῖλε λ διὰ τοὺς τὰ λοιπὰ
 ὄσα δὴ ἐν τῇ προφητεία κατεῖλε
 μελίσσαντας τὸ Σιών ὄρος ὡς οὐδεπώποτε ἄλλοτε
 ἢ ἐπ και τὸ Σιών ὄρος τὸ ἐπουράνιον τοῦ

ἢ ἐπ και τὸ Σιών ὄρος τὸ ἐπουράνιον τοῦ
 Θεοῦ διὰ Χριστοῦ προσεληλυθόσι πεφανέρωται.

CAPUT XIX.

Ex eodem.

« Et tu Bethlehem, domus Ephratae, parvulus es B
 in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui sit
 Dominator in Israel, et egressus ejus ab initio, a
 diebus æternitatis 66 » His stabiliuntur de
 Christo documenta. Unum vero Marcionis, cætero-
 rumque hæreticorum erroris alterum Artemo-
 nis et Samosatens Ebionæorum quotquot non
 præexistere incarnationis susceperunt. Hos
 enim qui non constentur eum Deum aperte
 propheticus confutat sermo quasi « egressus
 ejus ab initio, a diebus æternitatis » Marcionis
 autem et cæteras in errore versatis atque non
 agnoscentibus eum non quod agnitus
 erat a populo ostendendum quod prædictum
 est de generatione lux usque nunc ab ipsis in-
 colis Quasi ex traditione in Bethlehem loci ubi C
 genitus est; atque ab ipsis sanctis evangeli-
 stis Et Judæis ostendendum quod dictum est
 quicumque unquam esset contendere propheti-
 zatum sicut imperfectum secundum eos. Ma-
 nifestum autem quod et mendacii arguere divinam
 prævisionem. Quod quidem salutaris et evan-
 gelicus Christi sermo princeps constitutus est spiri-
 talis Israel, proprie absconditi Judæi et omnis præ-
 cellentis et perspicacis animæ Israel existi-
 matæ.

πρόβρῃσιν ὁ γε μὴν σωτήριος και εὐαγγελικὸς τοῦ Χριστοῦ λόγος ἀρχῶν κατέστη τοῦ νοητοῦ Ἰσραὴλ,
 κυρίως τοῦ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίου και πάσης τῆς ἐναρέτου και διορατικῆς ψυχῆς Ἰσραὴλ ἐπι-
 νοουμένης.

(E Nahum nihil satis compertum, nec non ex D
 Habacuc.)

CAPUT XX.

E Sophonia.

« Quapropter exspecta me, dicit Dominus, in die
 resurrectionis meæ in futurum; quia iudicium
 meum, ut congregem gentes et colligam regna 67. »
 Et per ista opinor significari a mortuis Christi re-
 surrectionem; qua eveniente, undique gentium
 Ecclesiæ congregationes constituendæ prænuntian-

66 Mich. v, 2. 67 Soph. III, 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ
 τοῦ εἶναι ἐν χιλι)άσιν Ἰουδα· ἐξ οὗ μοι ἐξελεύσε-
 ται Ἠγούμενος τοῦ εἶναι εἰς ἀρχο(ντα) ἐν τῷ Ἰσραήλ·
 και αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνων....»
 Διὰ τούτων δείγματα περὶ τοῦ Χριστοῦ παρίσταται·
 ἐν μὲν τῆς (κα)τὰ Μαρκίωνα και τοὺς λοιποὺς αἰρε-
 σιώτας πλάνης ἐ θάτερον δὲ τῆς
 κατὰ Ἀρτέμωνα και τὸν Σαμοσατέ Ἐβι-
 ναίων τε ὄσοι μὴ προσεῖναι τῆς ἐνανθρωπήσεως . . .
 . . . ὑπειλήφασιν· τοὺς μὲν γὰρ μὴ ὁμολογούν-
 τας αὐτὸν Θεὸν σαφῶς ὁ προφητι-
 κὸς διελέγχει λόγος τε ὡς ἄρα
 « αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς » και « ἐξ ἡμερῶν α... »
 νοῦσι· τοῖς δὲ κατὰ Μαρκίωνα και τὰς
 λοιπὰς σεις πεπλανημένοις και
 μὴ ὁμολογοῦσιν αὐτ. . . . ρ' κατένεσιν,
 μὴδ' ὅτι ἐγνωστο ὑπὲρ τῶν τοῦ δημίου ν
 παραθετέον τὸν προφητευόμενον τῆς γενέσεως . . .
 . . . σα φῶς εἰς δεῦρο και πρὸς αὐτῶν τῶν
 ἐπιχωρίων μολάγρ υ' ὡς ἂν ἐκ παραδόσεως
 τοῦ ἐν Βηθλεὲμ τόπου ἐνθα γεγέννηται·
 και πρὸς αὐτῶν δὲ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν
 τυρουμένου· και Ἰουδαίους δὲ προσακτέον τὲ βῆτὸν
 υσιν ὅς τις ποτ' εἴη παραστήσαι τὸν
 προφητευόμενον ὡς ἀτελεῖ κατ' αὐτοῦς· ὅθλον
 δ' ὅτι και ψευδῆ διελέγχεσθαι τὴν θείαν
 ἐπινοουμένης.

ἐπινοουμένης.

(Τοῦ Ναοῦμ σαφὲς οὐδὲν, και τοῦ Ἀμβρακούμ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.

« Διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέ-
 ραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρίμά
 μου εἰς (f. 31 v°) συναγωγὰς ἐθνῶν τοῦ εἰσοδέσασθαι
 βασιλεῖς. » Καὶ διὰ τούτων οἶμαι δηλοῦσθαι τὴν ἐκ
 νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ· ἥς γενομένης τὰς
 πανταχοῦ συναγωγὰς τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας συστή-

εσθαι προφητεύεται· Ἰσως δ' ἂν καὶ τετ . . . τῆς A
 δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας· καὶ τῆς καθόλου πάν-
 των . . . κληφθεῖη τὰ κατὰ τὸν τόπον.

(Τοῦ Ἀγγαίου σαφὲς οὐδέν.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρία.

« . . . παντοκράτωρ, Ὅπισω δόξης ἀπ-
 ἐσταλκέ με ἐπὶ τὰ . . . εὐσαντα ὑμᾶς· » εἶπ'
 ἐπιφέρει μετὰ βραχεία λέγων, « (γνώσε)σθε, ὅτι Κύ-
 ριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με. » Ὁ λέγων ἄ . . .
 με Κύριός ἐστι παντοκράτωρ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ
 ἀπο . . . θερὸς ὢν τοῦ ἀποστελλομένου Κύριος
 ὠνόμασται παν . . . εἰκότως οὖν ἡμῖν ἐν
 τοῖς περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ . . . τὸ ῥητόν,
 ὅτι καὶ Κύριος παντοκράτωρ ὁ τοῦ Θεοῦ . . . B
 ὡσπερ καὶ Θεὸς διὰ τῶν προφητῶν ἐχηρημάτισεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

. . . « καὶ εὐφραίνου, θυγάτηρ Σιών, ὅτι ἰδοὺ, ἐγὼ
 ἔρχομαι, καὶ . . . σκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει
 Κύριος. Καὶ καταφεύξονται . . . ὁλλὰ ἐπὶ τὸν
 Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐ . . .
 λαὸν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ . . .
 γνώσῃ, . . . παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με
 πρὸς σέ. » Καὶ τίς . . . ὁ ταῦτα φάσκων καὶ
 ὁμολογῶν ἀπεσταλθῆναι ὑπὸ Παντοκράτορος, ἢ ὁ τοῦ
 Θεοῦ Λόγος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ (1) τῶν ἀν-
 θρώπων γένους ἀποσταλεῖς· ὅς τὰ προκειμένα . . . C
 ἐπουράνιον Σιών· ἥς παράδειγμα τὸ ἐπὶ γῆς ὄρος
 εἶτύγ . . . καὶ πρὸς τὴν ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίαν ἀπο-
 τείνεται· προ . . . ενος αὐτῇ τὴν κλήσιν τῶν δι'
 αὐτοῦ σωθησομέ . . . ὑπ' αὐτοῦ βασιλευ-
 θησομένων ἐν αὐτῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ . . . τὸν Ἰησοῦν τὸν ἱερέα
 τὸν μέγαν, ἐστῶτα πρὸ προσώπου . . . τοῦ Κυρίου, καὶ
 διάβολος ἐστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικει . . .
 αὐτῷ. » καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ εἶπεν πρὸς τοὺς ἐστη-
 κότας πρὸ τῆς . . . τοῦ αὐτοῦ, λέγων· Ἀφέλετε τὰ
 ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ, ἀφῆ-
 ρηκα τὰς ἀνομίαις σου, καὶ ἐνδύσατε . . . δῆρη,
 καὶ ἐπίθτε κίβδαριν καθαρὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐ-
 τοῦ. » Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα λέλεκται πρὸς αὐτόν·
 « Ἄκουε δὴ . . . ρεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον
 σου οἱ καθήμενοι πρὸ προσώπου σου· διότι ἄνδρες
 τερατοσκόποι εἰσὶ, διότι, ἰδοὺ, ἐγὼ ἄγω τὸν δοῦλόν
 μου Ἀνατολήν. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα· « Καὶ ἐγένε-
 το λόγος Κυρίου πρὸς με, λέγων· Λάβε τὰ ἐκ τῆς
 αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων. » Καὶ μετὰ βρα-
 χέα· « Καὶ λήψῃ ἀργύριον καὶ ποιήσεις στεφάνους,
 καὶ ἐπιθήσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ υἱοῦ Ἰωσεδὲκ
 τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτόν· Τάδε

tur; forsam et secundo ejus adventu. Atque
 universorum subriperetur de hoc loco.

(Ex Aggæo nihil satis compertum.)

CAPUT XXI.

E Zacharia.

« (Quia hæc dicit Dominus) omnipotens : Post
 gloriam misit me ad (gentes quæ spolia)veruat
 vos⁹⁹. » Dein non multo post adjicit : « Et scies
 quia Dominus omnipotens misit me ad te⁹⁹. »
 Qui dicit. . . . Dominus est omnipotens.
 Similiter et qui. . . . illius qui mittitur Do-
 minus appellatur omni. . . . Non immerito
 igitur nobis in iis quæ de Patre et Filio. . . .
 quod dictum est, quia Dominus omnipotens De-
 . . . sicut Deus per prophetas manife-
 stavit.

CAPUT XXII.

Ex eodem.

« (Lauda) et lætare, filia Sion, quia ecce ego ve-
 nio, et habitabo in medio tui, ait Dominus. Et ap-
 plicabuntur (gentes m)ultæ ad Dominum in die illa,
 et erunt (mih)i in populum, et habitabunt in medio
 tui, et scies (quia Dominus) omnipotens misit me ad
 te⁹⁹. » Quis. . . . hæc dicens, confessusque
 se missum fuisse ad Omnipotentem, nisi Dei Verbum
 a Patre in hominum generis salutem missus? Qui
 ut dictum est. . . . cælestem Sion; cujus
 documentum mons super terram. . . . et ad
 gentium Ecclesiam extenditur. Pro. . . . vo-
 cationem eorum qui ab eo salvandi. . . . ab
 eo regentur in ipsa.

CAPUT XXIII.

Ex eodem.

« Et (ostendit mih)i Dominus) Jesum sacerdotem
 magnum stantem coram (angelo) Domini : et Seta-
 stabat a dextris ejus ut advers(aretur) ei⁹⁹. » Et
 post pauca : « Et ait ad eos qui stabant coram se,
 dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit
 ad eum : Ecce abstuli a te iniquitatem tuam et in-
 dui (te) mutatoriiis : et dixit : Ponite cidarim mun-
 dam super caput ejus⁹⁹. » Et rursus paulo post
 dicitur ad eum : « Audi (Jesu sacer)dos magne, tu et
 amici tui qui habitant coram te, quia viri porten-
 dentes sunt, ecce enim ego adducam servum meum
 Orientem⁹⁹. » « Atque iterum post alia : « Et fac-
 tum est Verbum Domini ad me dicens : Sume a
 transmigracione a ducibus⁹⁹; » et paulo post : « Et
 sumes aurum et argentum : et facies coronas, et
 pones in capite Jesu, filii Josedec sacerdotis magni,
 et loqueris ad eum dicens : Hæc ait Dominus omni-
 potens : Ecce vir Oriens nomen ejus : et subter

⁹⁹ Zachar. II, 8. ⁹⁹ ibid. 11. ⁹⁹ Zachar. II, 10, 11. ⁹⁹ Zachar. III, 1. ⁹⁹ ibid. 4, 5. ⁹⁹ ibid. 8.
⁹⁹ Zachar. VI, 9, 10.

(1) Decet τοῦ. EDIT.

eum orietur, et ædificabit templum Domino. Et ipse portabit gloriam, et sedebit, et dominabitur super solio suo, et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt expectantibus ⁶⁶. » Cum Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum inelytus Apostolus « Sacerdotem Magnum nominavit, qui penetravit cœlos ⁶⁶, » ad eum non immerito referenda. . . . et qui secundum prophetiam eodem cognomine ac honore decoratus. Hæc eadem. Hunc igitur Dominus ostendit prophetæ. Salvatoris nostri ad nostram captivitatem solvendam descensum significans, quo. nuntiavisse captivis redemptionem, velut nostras in seipsum suscipiens iniquitates sordidis apud nos usus est vestimentis. Hæc Pater exuentem jubet divinitatis assumere divinæ et decora summi in cœlis sacerdotil insignia. Horum autem ex historia de. Jesum typice ut verisimile est natis ab alio principio verbum ad ipsum virum Jesum et illos qui cum eo. dignatos nominari, ait : « Ecce ego adducam (servum meum) Orientem ⁶⁷. » Et non multo post : « Coronas in ipsius Jesu capite pones ⁶⁸, » subjicit : « Hæc ait Dominus omnipotens : Ecce vir Oriens nomen ejus ⁶⁹. » Et post. (« subter eum) orietur et ædificabit templum Domino ⁷⁰, » et... ad Christum referenda sunt... hujus loci sequentia. Verumtamen Judæis. ostendere ; cum quidem minime prophetam a. regno. Et prophetiæ temporibus. excitatum haberent ostendere, nisi Joannem et Dominum nostrum Jesum Christum. Quis igitur prophetizans tempus est dicere. Si vero dicerent, hæc ad Jesum filium Josedec spectant, ostendendum est eis minime illi quæ dicta sunt convenire. Quando enim vocatum est nomen ejus Oriens ? Quam ob causam hac denominatione dignatur ? Quomodo eum deceret, « Et sedebit et dominabitur super solio tuo ? » ac præsertim illud, « et erit sacerdos a dextris ejus ? » Si enim ipse esset sacerdos magnus, quis foret ad dexteram ejus alius ac ipse sacerdos ? Manifeste autem alium ac illum esse docet Orientem nominatum. Etenim ad ipsum Dominum et ad circumstantes eum ait Scriptura : « Audi, Jesu, sacerdos magne, tu et amici tui : ecce enim ego adducam servum meum Orientem. » Si igitur ei hæc dicuntur, quomodo existimari potest de ipso dici : « Ecce vir Oriens (nomen) ejus ? » Aperte his verbis duæ designantur personæ ; altera quidem, quam alloquitur divinitas, altera de qua prophetizat. Cui et siue controversia induceretur ad Christum, vere filium. intelligitur justitia. Hic esset Pater. victoriæ coronis Christo impositis. vocat. Propter doctrinam inter homines. Primumque et magnum Pontif primogenitum ejus Verbum. Deus quidem cum sit et Dominus. sacer-

λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ἰδοὺ, ἀνὴρ, Ἀνατολή θνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ (f. 32) ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ αὐτὸς λήφεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ ἀρξεί ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βελὴ εἰρηγική ἔσται ἀναμέσον ἀμφοτέρων. Ὁ δὲ στέφανος ἔσται τοῖς ὑπομενοῦσιν. » Ἐπεὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὁ θαυμασίος Ἀπόστολος Ἀρχιερεῖα Μέγαν ὠνόμασε διεληλυθότα τὸς οὐρανοῦς, ἀναφέροιτ' ἂν ἐπ' αὐτὸν εἰκότως. καὶ ὁ κατὰ τὴν προφητείαν τῇ τε αὐτῇ προσωνυμίᾳ καὶ τῷ αὐτῷ ἀξιώματι τετιμημένος· ταύτη τε. ρηματίσας· τοῦτον δὴ οὖν ὁ Κύριος εἶδειν τῷ προφήτῳ. τιρωπύση περιβεβλημένος, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν αἰνιττόμενος κάθοδον, καθ' ἣν. ὧν κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀρετίαν, οἷα δὴ τὰς ἡμέτερας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβὴν ἀμαρτίας βυταροῖς κέχρηται παρ' ἡμῶν ἐνδύμασι· ταῦτα δ' ὁ Πατὴρ ἀποδύνα κελεύει τὰ τῆ, θεότητος ἀναλαβεῖν θεία καὶ ἀσπρεπῆ τῆς κατ' οὐρανὸν ἀρχιερωσύνης ἐνδύματα. Τοῦτω δὲ καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν περὶ τ. τοῦ Ἰησοῦν τυπικῶς ὡς εἰκὸς γεγεννημένων ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς ὁ λόγος πρὸς τε αὐτὸν τὸν ἄνδρα Ἰησοῦν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. (τε)ρατοσκοπούς, ἡγούμαι ὁ οὕτως τοὺς τῆς πνευματικῆς. ἡξιωμένους ὠνομάσθαι, φησίν, « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀγω τὸν. Ἀνατολήν. » Καὶ ὑποκαταβάς αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τὸς στεφάνου τῇ κεφαλῇ ἐπιθείς, ἐπιφέρει λέγων· « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ἰδοὺ ἀνὴρ Ἀνατολή θνομα. » καὶ ὑποκατ. « ἀνατελεῖ καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου » καὶ τὰς. καὶ τὰ ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέροιτ' ἂν, τῆς προσηκούσης. (τυ)χόντα διηγῆσεως· πλὴν καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς καὶ. ἀλδν. παραθέσθαι. ἐπεὶ μηδ' ὄλωσ προφήτην ἀπὸ τῆς. περὶ βασιλείας· καὶ τῶν τῆς προφητείας χρόνων. ἐγγηγεμένον ἔχοιεν ἐπιδειξάι, μὴ ὅτι γε Ἰωάννην καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Τίς δὲ οὖν ὁ προφητευόμενος ὥρα λέγειν. εἰ δὲ λέγοιεν, ταῦτα εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεδὲκ ἀναφέρεται, δεικτέον αὐτοῖς, ὅτι μηδαμῶς ἐκέλευε τὰ λεγόμενα ἀρμόζει· πότε γὰρ ἐκλήθη τὸ θνομα αὐτοῦ Ἀνατολή ; διὰ τί δὲ καὶ ταύτης ἀξιοῦται τῆς προσηγορίας ; πῶς δὲ ἀρμόσει αὐτῷ τὸ, « Καὶ καθιεῖται καὶ ἀρξεί ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ ; » μάλιστα δὲ τὸ, « Καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ; » εἰ γὰρ αὐτὸς ἐτύγγανεν ἂν ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἕτερος ὢν παρ' αὐτὸν ἱερεὺς ; σαφῶς δὲ ἕτερον παρ' ἐκεῖνον εἶναι διδάσκει τὸν λεγόμενον Ἀνατολήν· πρὸς γὰρ τὸν αὐτὸν Κύριον καὶ το(ὺς). ἀμφ' αὐτοῦ(ὸν) φησὶν ὁ λόγος· « Ἄκουε δὴ Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν. » εἰ δὲ οὖν αὐτῷ ταῦτα εἰρηται, πῶς ἂν εἴη χῶραν ἔχει(οι) τὸ περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι νομίζειν τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ ἀνατολήν. αὐτῷ ; » Σαφῶς δὲ διὰ τούτων δύο παρίσταται πρόσωπα· ἐν

⁶⁶ Zachar. vi, 11 - 14. ⁶⁷ Heb. . . , 14. ⁶⁸ Zachar. iii, 8. ⁶⁹ Zachar. vi, 11. ⁷⁰ ibid. 12. ⁷¹ ibid.

μὲν ᾧ τὸ θεῖον (f. 32 v°) διαλέγεται, ἕτερον δὲ περὶ αὐτοῦ προφητεῖται· ᾧ καὶ ἀναμφιλόγως ἀνάγοιτ' ἂν ἐπὶ τὸν Χριστὸν τὸν ἀληθῶς υἱὸν τοῦ ἐρμηνεύεται ἰαῶ δικαιοσύνη· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Πατὴρ τοὺς τῶν νικητηρίων περιειθεῖς τῷ Χριστῷ στεφάνους καλεῖ· διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἀνατείλασαν αὐ διδασκαλίαν καὶ τὸν πρῶτον καὶ μέγαν ἀρχι πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον· Θεὸν μὲν ἦντα καὶ Κύριον τῶν ὧν ἱερέα δὲ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου θεότητος· ὡρ δὲ εἶναι αὐτὸν φησιν οὐ ἀνελήφεν ἀνθρώπου, ἱερέως μεγάλου αὐτοῦ χρηματίζοντος διὰ τὴν ἔνωσιν τὴν πρὸς τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. Πολλῆς δὲ τῶν κατὰ τὸν τόπον δεομένων ἐξ(ηγήσεως) ἱκανὰ καὶ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν παρούσαν ὑπόθεσιν.

dos primæ et increatæ deitatis. esse eum dicit a quo excepit homine, sacerdote magno. ipso manifestato per unitatem eum Dei Unigenito. Quibus vero cum fusiore opus esset explanatione, hæc sufficere proposito nostro putamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Χαῖρε θυγάτερ Σιών, κήρυσσε, θυγάτερ Ἰερουσαλήμ· ἰδοὺ, ὁ βα ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων αὐτὸς πρᾶς καὶ ἐπι ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἱππον ἐξ Ἰερουσαλήμ, καὶ ἐξολοθρεύσεται πόσον πολεμικόν, καὶ πληθὸς καὶ εἰρήνη ἐξ ἐθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς γῆς. » Θυγάτηρ Σιών, ἡ προστάσσει χαίρειν ὁ Λόγος, πᾶσα ἡ τῆς νοητῆς καὶ ἐπουρανοῦ Σιών οἱ κατατυγχάνει (sic) ψυχὴ· ἡ (ἡ) καὶ ἐπὶ γῆς διὰ Χριστοῦ συστάσα ἐξ ἐθνῶν ἡκκλησία (ς)· ὁμοίως δ' αὖ πάλιν θυγάτηρ Ἰερουσαλήμ, ἡ συγγένειαν φέρουσα τῆς ἐπουρανοῦ Ἰερουσαλήμ· οἶά τις ἦν ἡ Παύλου λέγοντος, « Ἡ δὲ ἄνω Ἰερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶν μήτηρ ἡμῶν. » Ταῖς δὲ οὖν τοιαύταις ψυχαῖς ὁ Λόγος (ἐπι)δημήσει τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ προανακηρύττει ἐπιβεβηκότα ὑποζυγίῳ καὶ πῶλῳ νέῳ· οὕτω τῆς ἀνθρωπείας φύσεως, ἣν ἐπιδημήσας (ἀνελ)ήφεν, νοουμένης· μεθ' ἧς ἐξολοθρεύσει πᾶσαν πολεμικὴν δύναμιν ἀπὸ πάσης ἐκκλησιαστικῆς καὶ φέρειν καρποὺς ἀγίου δυναμένης ψυχῆς τοῦ Ἐφραΐμ εἰς καρποφορίαν μεταλαμβανομένου, καὶ εἰς ὄρασιν εἰρήνης κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλώτταν τῆς Ἰερουσαλήμ· καὶ δὲ ἐξολοθρεύσας τοὺς πρότερον τῆς ἀνθρωπότητος ἐπικρατούσας (sic) δαίμονας πονηροῦς, ἐξ ἀπάντων τῶν πάλαι τοῦτοις ὑποχειρίων ἐθνῶν μυρίους ὄσους ὑπὸ τὸν εὐσεβῆ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ζυγὸν ὑπηγάγετο. Ταῦτα μὲν κατὰ διάνοιαν· καὶ ῥητῶς δὲ ὁ Χριστὸς ἐνανθρωπήσας καὶ σωματικῶς τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐπιτελών, καὶ ταύτη πέρας ἐπιτεθείκεν, ὅτε κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν εἶπεν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην, εὐρήσετε θνον καὶ πῶλον δεδεμένην· λύσαντες οὖν αὐτὴν ἀγάγετε· καὶ ἂν τις ὑμῖν εἴπη τί ποιεῖτε, εἰρεῖτε, ὁ Κύριος ἀπο (αὐτῶν) χρεῖαν ἔχει· καὶ ἀπελθόντες ἐκείνῳ ἐποίησαν καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς. » Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, παραθετόν τὰ προρητὰ τοῖς μόνως σωματικῶς καὶ Ἰουδαϊκῶς τὰ προκεῖμενα ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ γενήσεσθαι φανταζομένοις· δεικτέον τε αὐτο δὲ (sic) ὅπως ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς περ αὐτ . . . φεν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἡ φάσκουσα προφητεία, « Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ καὶ

CAPUT XXIV.

Ex eodem.

« Exsulta (satis), filia Sion, júbila, filia Jerusalem. Ecce Rex (tuus) veniet tibi justus et Salvator: ipse pauper (ascendens super) asinam, et super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigam ex Ephraim, et equum de Jerusalem, et dissipabitur arcus belli: et loquetur pacem gentilem, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ⁷¹. » Filia Sion, quam jubet lætari Scriptura, omnis est spiritalis cœlestisque Sion anima, vel in terra per Christum stans gentium Ecclesia. Similiter rursus filia Jerusalem, quæ affinis est cœlesti Jerusalem; de qua apud Paulum memoratur dicentem: « Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra⁷². » Talibus igitur animis Scriptura ad futurum Christum Dei prænuntiat, sedentem super asinam et super pullum filium asinæ; sic enim interpretantur naturam humanam, in qua commoratus est. Deinde pessumdedit omnem hostilem potestatem ex omni ecclesiastica, et sanctos ferre fructus valente anima, Ephraim fructuum copiam Jerusalemique lingua Græca visionem pacis significante. Deletis ergo qui prius hominum genus oppresserunt pravibus dæmonibus, ex omnibus qui quondam istorum sub ditione erant millia multa sub pium doctrinæ suæ jugum deduxit. Hæc quidem de hujus loci significatione. Et proprie Christus factus homo et corporaliter de se ipso prophetiis impletis, huic finem imposuit, cum secundum evangelistam discipulis suis dixit: « Ite in castellum quod contra vos est, et statim invenietis asinam alligatam, et pullum cum ea; solvite et adducite mihi. Et si quis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus opus his habet; et confestim dimittet eos. Et abeunt illi fecerunt sicut præceperat eis⁷³. » Hæc ita cum se habeant, exponenda sunt hæc verba illis qui tantummodo carnaliter et Judaice ea de Christi adventu fieri opinantur: demonstrandum est eis quomodo de Salvatoris nostri manifestatione, vel carnaliter. cum aliis et prophetia dicens: « Disperdet quadrigas ex Ephraim et equum de Jerusalem. » Divina igitur cœlestisque Christi potentia ineffabili virtute post. hujus insidias; ipsamque Jer

⁷¹ Zachar. ix, 9, 10. ⁷² Galat. iv, 26. ⁷³ Matth. xxi, 2,3,6.

rusalem cum. in quibus hostili potestate
 pessumdedit. Tunc. populum in
 ipsa Ephraim sæpius nominatum.
 præceptum; frequentem equum in Jerusalem et
 quadrigam. per bellorum acies.
 factos equos, pecoribus insipientibus assimilat.
 quos penitus omnes adventus Salvatoris nostri pes-
 sumdedit. salutarem præsentiam perdi-
 tis illis. multi ex omnibus gentibus
 in animis. acceperunt. Deo regente et
 imperante. angelici verbi omnis terræ
 secundum. divini verbi prophetiam.
 γοῦν τὴν σωτήριον παρουσίαν ἐξολοθρευθέντων ἐκείνων τυχὸν πλήθος ἐξ ἀπάντων τῶν
 ἔθνῶν τὴν ἐν ταῖς ψυχαῖς κατεδέξαντο
 ἀγγελικοῦ ῥητοῦ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης κατὰ τὴν

CAPUT XXV.

Ex eodem Zacharia.

« Et confortabo eos in Domino, et in nomine
 (ejus) ambulabunt, dicit Dominus ⁷⁵. » Rursus Do-
 minus Dei Verbum se confortaturum pollicetur justos
 in Domino Deo eorum, Deum et Patrem suum
 ostendens. Ideo in testimoniis de Patre et Filio hoc
 quoque dictum memoravimus.

CAPUT XXVI.

Ex eodem.

« Et cognoscent Chananæi pecora mihi custo-
 dienda, quia verbum Domini est. Et dicam ad eos :
 Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem
 meam; et si non, quiescite. Et appenderunt mer-
 cedem meam triginta argenteos. Et projecit illos in
 domum Domini ad statuarium. Et præcidi virgam
 meam secundam. ut dissolverem ger-
 manitatem inter Judam et Israel ⁷⁶. » Quid enim
 non de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo. .
 prævisum atque prædictum fuerit a
 sanctis Dei prophetis. enim e Virgine
 nativitas ejus et nativitatis. et radix ex
 qua secundum carnem genitus est.
 Huic incarnato vix credenda per prophetas. . . .
 Scripturæ a sancto Spiritu dignatus est. In om-
 nibus et mortem, et mortis imaginem ostenderunt,
 non omittentes. neque quæ pertulit fla-
 gella, et sputa, fustesque et opprobria. Sed hunc
 qui tradidit eum insidiantibus discipulorum unum
 indicantes. Nominatim igitur eum execratus est
 per Jeremiam Spiritus sanctus dicens : « Pec-
 catum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue
 adamantino ⁷⁷. » Hæc in Hebraico et apud
 LXX Interpretes invenies; atque in variis psal-
 mis quæ de illo feruntur disces. Nunc autem
 præcitate textu expresse denariorum nume-
 rum, quibus acceptis Judas magistrum insidiantibus
 tradidit, divina prænuntiat Scriptura. Cæterum
 dici possunt quæ retulimus de Christi persona,
 scilicet quomodo insidiantes ei, quos alias quidem,
 « principes Sodomorum et populum Gomorrhæ ⁷⁸, »

ἔπνον (f. 33) ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Ἡ γοῦν τοῦ Χρι-
 στοῦ θεία καὶ οὐράνια δύναμις ἀπορρήτως ἐνεργεῖ
 μετὰ τὴν τοῦτο ἐπιβουλήν· αὐτὴν τε τὴν
 Ἱερουσαλήμ σὺν καὶ τῇ προγ ἐν αἷς τῇ
 τυγχανουσῇ πολεμικῇ δυνάμει ἐξωλόθρευσε· τότε . .
 λαὸν τὸν ἐν αὐτῇ Ἑφραὶμ πολλάκις ὀνομασμέ-
 νον ἐντολήν· κληθί-
 νοντα ἔπνον ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ καὶ ἄρματ
 τικῶς διὰ τὰς ἐν τοῖς πολέμοις παρατάξεις τ
 κατ γενομένους ἴππους· κτήνεσιν τοῖς
 ἀνοήτοις παρ' ὅμοια οὓς ἐναργῶς
 πάντας ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξωλόθρευσε
 τοῦ Θεοῦ κατάρξαντος καὶ κατακρατήσεως
 ἣν τοῦ θεοῦ Λόγου προφητεῖαν.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρία.

« Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν,
 καὶ ἐν τῷ ὀνόματι καυχήσονται, λέγει
 Κύριος. » Πάλιν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος κατισχύ-
 (σειν ὑπὲρ) σχανεῖται τοὺς ἀσέβους ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν,
 τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἑαυτοῦ δηλῶν. Διδὲ ἐν τοῖς περὶ
 Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦτο σεσημειώσθω τὸ ῥητόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ γνώσονται οἱ Χαναναῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυ-
 λασσόμενά μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστίν. Καὶ ἐπὶ
 πρὸς αὐτούς· Εἰ καλὸν ἐνώπιον ὑμῶν ἐστίν, ὅτε τὸν
 μισθόν μου, ἢ ἀπέπασθε· καὶ ἔστησαν τὸν μισθόν
 μου τριάκοντα ἀργυρίους· καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς
 τὸν οἶκον Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ ἀπέβρεξα
 τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τοῦ δια-
 σκεδάσαι τὴν διαθήκην ἀναμέσον Ἰούδα, καὶ ἀναμέ-
 στον Ἰσραήλ. » Καὶ τί γὰρ οὐχὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Κυρίου
 καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συν των
 προέγνωστέ τε καὶ προεῖρητο τοῖς ἱεροῖς τοῦ Θεοῦ
 προφήταις γὰρ ἐκ παρθένου γένεσις
 αὐτοῦ καὶ ὁ τῆς γενέσεως
 λῆ καὶ ἡ ῥίζα ἐξ ἧς τὸ κατὰ σάρκα γεγέννηται· τὰ
 τε αὐτῷ ἐπιδημήσαντι παράδοξα
 διὰ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τῆς ὑπὸ τοῦ
 θεοῦ Πνεύματος ἡξιώθη Γραφῆς· ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ
 τὸν θάνατον καὶ τὸ τοῦτου εἶδος προεδηλώσαν, οὐ
 παραλιπόντε οὐδ' ἄς ὑπέμεινε μαστίγας
 καὶ ἐμπτυσμοὺς βαπτισμάτα τε καὶ ὕβρεις· ἀλλὰ τὸν
 προδύσαντα αὐτὸν τοῖς ἐπιβουλεύουσιν ἐν αὐτῶν (ἕνα
 τῶν) μαθητῶν μηνύσαντες· ὀνομαστὶ γοῦν αὐτὸν
 ἔστηλτευσε διὰ Ἱερουσαλὶμ τὸ θεῖον Πνεῦμα φῆσαν,
 « Ἄμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν
 βρυχι ἀδαμαντίνῳ. » Ταῦτα δ' ἐν αὐτῷ τῷ Ἑβραϊκῷ
 καὶ τοῖς λοιποῖς εὐροῖς ἂν παρὰ τοὺς Ὁ Ἑρμηνευτάς·
 καὶ ἐν ψαλμοῖς δὲ διαφόροις μάθοις ἂν τὰ κατ' αὐ-
 τὸν δηλούμενα· καὶ νῦν δ' οὐδὲν ἤττον διὰ τῆς προ-
 κειμένης λέξεως σαφῶς καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀργυ-
 ρίου ἕπερ λαθῶν ὁ Ἰούδας προῦδικε τοῖς ἐπιβου-
 λέουσιν τὸν διδάσκαλον, ἡ θεία προθε(σπίζει) Γραφή.

⁷⁵ Zach. x, 12. ⁷⁶ Zach. xi, 11-14. ⁷⁷ Jer. xvii, 1. ⁷⁸ Isa. i, 10.

λέγοιτο δ' ἂν τὰ προκείμενα ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ὡσπερ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, οὓς ἐτέρωθι μὲν (I. 33 v°) « ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρας » ὁ τῆς προφητείας ἀποκαλεῖ λόγος, ἐπὶ τοῦ παρίντος δὲ Χαναναίους διὰ τὴν πρὸς τοὺς Χαναναίους ἐξομοίωσιν αὐτοὺς ὀνομάζει. Φήσασα γοῦν ἡ προφητεία τὸ, « Καὶ γινώσκονται οἱ Χαναναῖοι, » ἐπιφέρει, διδάσκουσα ἡμᾶς τίνας βούλεται σημαίνειν, καὶ φησιν, « τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι. » Τίνα δὲ ἦν ταῦτα τὰ πρόβατα, τὰ πρότερον τῷ Κυρίῳ φυλασσόμενα, ἢ ὁ ἐκ περιτομῆς λαός; οὓς νῦν Χαναναίους ὀνομάσας ὁ Λόγος, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπάγει λέγων, « καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτοὺς » τὰ ἀναγεγραμμένα, ἃ καὶ λέγοι ἂν πρὸς τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, ὑπὲρ ὧν αὐτοὺς εὐεργέτησε τοὺς μισθοὺς ὡσπερ αἰτῶν αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστι τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ τὸν ταύτῃ κατάλληλον βίον· οὕτως γὰρ ἀκούω τοῦ, « δότε τὸν μισθόν μου. » οἱ δὲ, κατὰ τὸ ἐτέρωθι περὶ αὐτὸν εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ, « Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλον με, ἐγὼ δὲ προστυχόμεν· καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου. » τριάκοντα ἀργυρίους στήσαντες παρέσχον τῷ προδότη, ὡσπερ εἰ τοσούτου αὐτὸν τῆ ἀσεβειότητος αὐτῶν κρίσει τιμώμενοι. Ἄλλ' ἐπεὶ τὸ ἐκάστου ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει, τούτου χάριν καθεῖναι αὐτοὺς, « εἰς τὸ χωνευτήριον, » τοῦτ' ἔστιν εἰς τὸ τῆς κρίσεως καὶ τὸ τῆς κολάσεως πῦρ, ὃ Κύριος προστάσσει· τίνας δὲ αὐτοὺς ἢ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ; Καὶ σκέψαι δὲ, φησὶν, εἰ δόκιμόν ἐστιν, ὅλην δ' ὅτι κατ' αὐτοῦ ὄρασθὲν αὐτοῖς· λέγει δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ πυρὶ δοκιμασθήσεσθαι, ὃν τρόπον καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τῆς εἰς σάρκα ἐπιδημίας καὶ τοῦ πάθους ἐδοκιμάσθη ὑπὲρ αὐτῶν· καὶ γὰρ ἡ προηγουμένως ἐνηνθρωπήσα, καὶ πέπονθεν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν ἀπολωλότων προβάτων οἴκου Ἰσραὴλ. Τούτοις ἐξῆς καὶ τὴν μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποβολὴν αὐτῶν σημαίνων ὁ Λόγος φησὶ, « καὶ ἀπέβριψα τὴν βάρβαν τὴν δευτέραν. » Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη διδάσκων ἐπιφέρει τὸ « σχολίσμα, » περὶ οὗ εἴρηται, « σχολίσμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Σαφέστερον γοῦν τοῦτο παρίστην ἐπιλέγων, « τοῦ διασκεδάσαι τὴν προτέραν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀναμέσον Ἰούδα καὶ ἀναμέσον Ἰσραὴλ. » καὶ σαφῶς δέικνυται ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων περιηρημένα τῆς λατρείας ἀπάσης τῆς κατὰ τὸν νόμον ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς θεῦρο καθαιρεθείσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρία.

« Ῥομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὸν ποιμένα μου, καὶ ἐπὶ ἄνδρα πολίτην αὐτοῦ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήτωσαν τὰ πρόβατα· καὶ ἐπιστρέψω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας. » Ἐπίπερ ὁ εὐαγγελιστῆς τῆ, « Πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς. » ἐντεῦθεν λαθὼν κατὰ τὸν (2) σωτηρίου πάθους καιρὸν πέρασ ἐληφέναι ἐδίδαξεν, ὅτε καταλείψαντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ διασκορπίσθησαν· τούτου δὲ χάριν καὶ ἡμεῖς ἐσημειώσαμεθα τὸ βῆτον, ὃ καὶ πολλῆς δεόμενον ἐξετάσεως εἰς ἐπιτήδειον ἀναθησόμεθα καιρὸν.

⁷⁰ Psal. cvm, 4, 5. ⁷¹ Deut. xxxii, 9. ⁸⁰ Zach. xiii, 7. ⁸¹ Matth. xxvi, 31.

(2) Desideratur τοῦ. Edir.

A propheticus vocat sermo, tunc temporis Chananæos propter eorum cum Chananæis similitudinem, vocat. Postquam igitur prophetia dixit, « Et cognoscent Chananæi, » adjicit, nos docens quos indicare velit, dicitque, « greges quæ custodiuntur mihi. » Quæ autem erant illæ greges, prius Domino custoditæ, nisi circumcisionis populus? quos nunc Chananæos vocans Scriptura, quasi de Christi persona addit, « et dicam ad eos » quæ scripta sunt, quæ et dicere potest insidiantibus sibi, quasi ab iis repetens suorum in eos beneficiorum mercedem, eadem scilicet in se, consentaneamque fidei vitam; sic enim intelligo, « afferite mercedem meam. » Hi vero, secundum ea quæ alias de ipsis ab eo dicta sunt, « Pro eo ut me diligenter, detrahebant mihi: ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea ⁷⁰. » Tringita nummos statutos proditori dederunt, tanti cum impiissima æstimatione facientes. Sed cum cujusque opus quale sit igne est probandum, ideo projicere eos ad staturarium, id est in judicii et supplicii ignem, Dominus jubet. Quinam vero sunt ii, nisi sibimet ipsi insidiantes? Appretiare jubet, scilicet in iis quæ adversus se admiserunt. Dicit eos in igne probandos esse, quemadmodum et ipse Dominus in incarnationis et passionis tempore ab eis probatus est. Etenim primum homo factus et passus est pro perditarum ovium domus Israel salute. His deinde post Salvatoris nostri passionem reprobationem eorum indicans Scriptura dicit, « et præcidi virgam meam secundam. » Quæ sit hæc virga docens adjicit « funiculum, » de quo dicitur, « funiculum hæreditatis ejus Israel. ⁷¹ » Manifestus igitur illud ostendit, subjiciens, « ut dissolverem prius testamentum Dei, inter Judam et Israel. » Et aperte patet ipso Salvatoris nostri tempore corruiße omnes legalis cultus observantias, ex quo nunc uque penitus deletæ sunt.

CAPUT XXVII.

Ex eodem Zacharia.

D « Framea, suscitare, super pastorem meum, et super virum coherentem mihi, dicit Dominus omnipotens; percutite pastorem, et dispergentur oves, et convertam manum meam ad pastores ⁸⁰. » Evangelista quoque, « Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis ⁸¹, » dicens, hæc in Salvatoris nostri passionis tempore impleta fuisse demonstrat, cum discipuli, eo relicto, fugerunt. Idcirco nos quoque hunc notavimus locum, et fusiore explanatione illustrandum opportuno tempore tractabimus.

CAPUT XXVIII.

Ex eodem.

« Et egredietur Dominus et præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis. . . . Et veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo ⁸². » Et hæc rati de secundo dici Christi adventu notavimus.

CAPUT XXIX.

E Malachia.

« Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens : et munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus : et in omni loco sacrificatur, et offertur nomini meo oblatio munda : quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens : et vos polluistis illud ⁸³. » Sicut manus, et dextera, et brachium et virtus Dei omnium Verbum ejus in divinis nominatur Scripturis, ita et eum designat nomen Dei. Hoc igitur divinum nomen quasi « ab ortu solis usque ad occasum glorificatur in gentibus, » cuivis manifestum per prædicationes quæ in Christi nomine ubique fiunt. (Quippe in omni loco spiritale incensum et precibus purum incruentumque ac rationale sacrificium per verum summumque pontificem Deo offerunt.) Quibus vero hoc modo adorantibus, corporalia prioris populi sacrificia recessura dicit Deus. Manifestum igitur quomodo post Christi incarnationem utrinque finem prophetia acceperit; etenim prioris populi reprobatione simul submota sunt ab eis secundum Daniel sacrificia et libamenta, nec non et gentium ad omnium Deum conversio subsequuta est.

CAPUT XXX.

Ex eodem.

« Pactum meum fuit cum eo vitæ et pacis : et dedi ei timorem, et timuit me, et a facie nominis mei pavebat. Lex veritatis fuit in ore ejus, et iniquitas non est inventa in labiis ejus : in pace et in æquitate ambulavit mecum, et multos avertit ab iniquitate. Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus : quia angelus Domini omnipotentis est ⁸⁴. » Hæc quoque cum testimoniis de Christo congrua reputantes retulimus. Pactum enim vitæ et pacis cum eo erat; timoris vero spiritus cum cæteris super eum requievit, juxta hæc Isaia verba : « Et replebit eum spiritus timoris Domini ⁸⁵. » Veritatis quoque lex, non autem typica in ore ejus erat, et non inventa est iniquitas in labiis ejus. Juxta enim eundem Isaiam, iniquitatem non fecit, nec inventus est dolus in labiis ejus. Quasi coexistens patria virtute « in pace et in æquitate » ambulavit cum eo,

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΙΨ'

Τοῦ αὐτοῦ.

« (f. 34) Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα πολέμου· καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεὸς μου, καὶ πάντες αἱ ἄγιοι μετ' αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα ὑπονοοῦντες περὶ τῆς δευτέρας λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐσημειώσαμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Τοῦ ἀγγέλου.

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν. Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξαται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματι μου, καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Ὅσπερ χεὶρ καὶ δεξιὰ καὶ βραχίον καὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐν ταῖς θείαις ὀνόμασται Γραφαῖς, οὕτως ὁ αὐτὸς καὶ ὄνομα χρηματίζει τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο οὖν τὸ θεῖον ὄνομα ὡς « ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ δυσμῶν δεδόξαται ἐν τοῖς ἔθνεσιν, » παντὶ τῶν πρὸδηλον ἀπὸ τῶν πανταχόσε χρηματιζόντων κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν· οἱ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ πνευματικῶν θυμιάματα καὶ τὴν δι' εὐχῶν καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον καὶ λογικὴν θυσίαν διὰ τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως προσάγουσι τῷ Θεῷ· τούτων δὲ τοῦτον λατρευόντων τὸν τρόπον, τὰς σωματικὰς τοῦ προτέρου λαοῦ θυσίας ἀποστραφῆσθαι φησὶν ὁ Θεός· καὶ δὴ σαφῶς πῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν κατ' ἀμφοτέρω πέρασιν εἰληφεν ἡ προφητεία· κατὰ τε τὴν (π) προτέρου λαοῦ ἀποβολὴν, ἅμα τε ἀρθείσης ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν Δανιὴλ θυσίας καὶ σπονδῆς, καὶ κατὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἐπιστροφὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἡ διαθήκη ἦν μετ' αὐτοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης, καὶ ἔδωκα αὐτῷ φόβῳ φοβεῖσθαι με, καὶ ἀπὸ προσώπου ὀνόματός μου στέλλεσθαι αὐτόν. Νόμος ἀληθείας ἦν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἀδικία οὐχ εὐρέθη ἐν χεῖρεσιν αὐτοῦ· ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων ἐπορεύθη μετ' ἐμοῦ, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν ἀπὸ ἀδικίας. Ὅτι χεῖλη ἱερέως φυλάσσεται γνώσιν, καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ στόματος αὐτοῦ, ὅτι ἀγγελος Κυρίου παντοκράτορός ἐστιν. » Καὶ ταῦθ' ἀρμόζειν ὑπολαμβάνοντες ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις ἐκτεθειμένα· ἢ τε γὰρ διαθήκη τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης ἦν μετ' αὐτοῦ, τὸ τε τοῦ φόβου πνεῦμα μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐπ' αὐτὸν ἀνεπαύσατο κατὰ τὸ, « Καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ, » λεγόμενον ἐν Ἡσαΐα· τοῦτο δὲ καὶ ὁ τῆς ἀληθείας νόμος, οὐχὶ δὲ ὁ τυπικὸς ἐν τῷ στόματι ἦν, καὶ ἀδικία οὐχ εὐρέθη ἐν χεῖρεσιν αὐτοῦ· κατὰ γὰρ τὸν Ἡσαΐαν ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη ὁλόως ἐν χεῖρεσιν αὐτοῦ· οἷα δὲ κυ-

⁸² Zach. xiv, 3, 3. ⁸³ Malach. i, 10-12. ⁸⁴ Malach. ii, 5-7. ⁸⁵ Isa. xi, 3.

(3) Desideratur τοῦ. Εδῖτ.

ὡν τῆ πατρικῆ δυνάμει « ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων » A ἐπορεύετο μετ' αὐτοῦ, πολλοὺς τῶν πάλαι τὸν Θεὸν μὴ εἰδόντων εἰς ἐπιστροφὴν ἄγων· παρ' αὐτοῦ δὲ, ἅτε ἀρχιερέως ὄντος καὶ τὴν περὶ πάντων (f. 54 v°) γνῶσιν διαφυλάττοντος, τὸν θεῖον νόμον ἐξεζήτησάν τε καὶ ἐκζητήσουσιν, οἷς μέλλει τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιστήμης· αὐτὸς γάρ ἐστιν « ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς Ἁγγελος, » διακονῶν καὶ διαγγέλλων παντὶ γεννητῷ τῷ τοῦ Πατρὸς βούλημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ ἐξαποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἔξει εἰς τὸν ναὸν ἑαυτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε· Ἰδοὺ, ἔρχεται, B λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὀπτασίᾳ αὐτοῦ; διότι αὐτὸς εἰσπορεύεται ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς ποῖα πλυνόντων· καὶ καθιεῖται ἀναχωνεύων καὶ καθαρῖζων ὡς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσιον. » Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ διὰ τούτων προφητεύεται, ὀπηνίκα . . . ς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων ἐξαποσταλεὶς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ν(ὺν) λεγόμενος « τῆς διαθήκης ἄγγελος ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου τοῦ Πατρὸς, » τοῦτ' ἔστι προε- C τρεπίσει καὶ προπαρασκευάσει τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς τῆ τοῦ Πατρὸς βασιλείᾳ· ὅτε ἐκ λογικῶν καὶ ἐμψύχων λίθων τὸν πνευματικὸν ναὸν, τοῦτ' ἔστι τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπισκευάσαντος αὐτοῦ, ἔξει αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Λόγος ἅμα αὐτῷ τῷ τῆς διαθήκης C Ἁγγέλῳ εἰς τὸν δεδηλωμένον ναόν· εἶτα, οἷα τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν προαγγέλλων, ὁ Λόγος ὡς πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς φησιν, « Ἰδοὺ ἔρχεται Κύριος παντοκράτωρ· καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὀπτασίᾳ αὐτοῦ; » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιμελῶς προσεκτέον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ παντοκράτορος Κυρίου ὡς περὶ ἐτέρου λεγομένοις· καὶ πευστέον τε τῶν ἐκ περιτομῆς, εἰ τίνα ἔχοιεν λέγειν τὸν ἐνταῦθα δηλούμενον Κύριον καὶ τὸν σὺν αὐτῷ Ἁγγελον τῆς διαθήκης, περὶ οὗ Κύριος ὁ παντοκράτωρ φάσκει, τὸ, « Ἰδοὺ ἔρχεται, » καὶ τὰ λοιπά· δι' ὧν καθ' ἡμᾶς ἡ δευτέρα τοῦ Χριστοῦ καταγγέλλεται παρουσία· ὃς Λόγος Θεοῦ τυγχάνων παραγε- D νόμενος εἰσπορεύεται εἰς τὴν ἐκάστου ψυχὴν, κρίνων ἕκαστον περὶ τῶν αὐτῷ κατὰ τὸν βίον πεπραγμένων, ἐκπλύνων τε καὶ διὰ πυρὸς χρυσοῦ δίκτυον χωνεύων, καὶ καθαρῖζων τὰ πάντων ἡγεμονικά. Πᾶσαν γοῦν τὴν κρίσιν ὁ Πατὴρ δέδωκεν τῷ Υἱῷ κατὰ τὸν φάσκοντα καὶ ἐν Ψαλμοῖς λόγον, « Ὁ Θεός, τὸ κρίμα σου τῷ βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως· κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοὺς πτωχοὺς σου ἐν κρίσει· » ἐνθα βασιλεὺς μὲν ἡ θεότης καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἀνηγόρευται· ἐν δὲ ἀνελήφην ἀνθρώπων, « υἱὸς τοῦ βασιλέως. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Τοῦ αὐτοῦ ἀγγέλου

« Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἦλιος

⁶⁶ Isa. ix, 6. ⁶⁷ Malach. iii, 4-3. ⁶⁸ Psal. lxxi, 2.

A multis eorum qui prius Deum ignorabant ad conversionem impulsis. Apud eum, ut summum sacerdotem, et de omnibus scientiam custodientem, divinam legem requisiverunt et requirent ipsius scientiæ studiosi. Ipse est enim « maghi consilii Angelus ⁶⁶, » et Patris voluntatem omni creaturæ annuntians.

CAPUT XXXI

Ex eodem.

« Ecce ego mitto angelum meum, et præparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad sum templum Dominator, quem vos quæritis : et angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus omnipotens. Et quis poterit cogitare diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, et emundans argentum, et purgabit, et colabit eos quasi aurum et quasi argentum ⁶⁷. » Hæc de secundo Christi adventu prophetizat, quando. . . Dei et Patris omnium missus ipse Christus, de quo nunc dicitur : « testamenti Angelus præparabit viam ante faciem Patris, » id est hominum animas Patris regno idoneas atque paratas efficiet; cum rationalibus spiritualibusque lapidibus spirituale templum, scilicet Ecclesiam, ipso præparante, veniet ipse Dominus Deusque Verbum simul cum ipso testamenti Angelo in templum quod memoratum est; dein cum secundum ejus adventum prænuntians, Verbum quasi ad peccatores dicit : « Ecce venit Dominus omnipotens : et quis poterit cogitare diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum eum? » Et reliqua quæ diligenter attendenda, ut ab omnipotentis Dei, quasi alterius, ore prolata; et ab iis qui ex circumcissione sunt sciscitandum an Dominum quemvis, cui hæc dicta convenient, et cum e. Angelum testimonii inducere possint, de quo omnipotens Deus hæc dicat : « Ecce venit, » etc. His igitur, ut nobis videtur, secundus annuntiator Christi adventus. Qui, cum Verbum Dei esset, superveniens in cujusque animam ingrediatur, quemque dijudicans ex ejus vitæ operibus, expurgans et quasi aurum igne colans, mentesque omnium emundans. Omne igitur judicium Pater dedit Filio suo juxta hunc in Psalmis locum : « Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis : judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio ⁶⁸ » Inde Rex quidem divinitas et ipse Deus Verbum appellatur : quem autem suscepit hominem, « filius regis.

CAPUT XXXII.

Ex eodem Malachia.

« Et oriatur vobis timentibus nomen meum sol

justitiæ, et sanitas in pennis ejus⁹⁰. » Sol justitiæ
 « lux est vera quæ illuminat omnem hominem
 venientem in hunc mundum⁹¹; » qui solis oriri
 dicitur timentibus nomen Patris ejus; cujus occa-
 sum bis, qui non tales erunt, minatur his verbis :
 « Occumbet sol super prophetas populum meum in
 errorem inducentes⁹¹. »

Hæc quidem e duodecim prophetis : cum autem
 Isaïæ testimonia, quorum magnus est numerus,
 peculiari libro tractare nobis propositum est, nobis
 liceat ordine inverso cæterorum magnorum propheta-
 rum documenta indagare.

CAPUT XXXIII.

E Jeremia.

« Tu autem, Domine, demonstrasti mihi, et cog-
 novi : tunc ostendisti mihi studia eorum. Et ego
 quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam :
 et non cognovi quia cogitaverunt super me consilia
 dicentes : Mittamus lignum in panem ejus et
 erodamus eum de terra viventium, et nomen ejus
 non memoretur amplius⁹². » Dominus Salvatorque
 noster Jesus Christus, juxta Isaïæ prophetiam,
 « Sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi
 agnus coram tondente se obmutuit⁹³; » et juxta
 illam quæ nobis in manu est, « quasi agnus man-
 suetus qui portatur ad victimam nescius. » Passio
 et crux ejus indicari possunt his verbis : « Mittamus
 lignum in panem ejus et erodamus eum de terra
 viventium; et nomen ejus non memoretur ampli-
 us. » Quæ quidem ex persona dicta sunt insidi-
 antium ei. Etenim si corpus ejus panis fuit, sicut
 ipse discipulos suos docet, dicens : « Accipite
 et comedite, hoc est corpus meum⁹⁴, » ligno vere
 applicatum est per crucem, unde non immerito di-
 citur, « Mittamus lignum in panem ejus. » Quæ in
 hunc locum diximus nulli sunt impedimento quin
 accuratius contempletur.

CAPUT XXXIV.

Ex eodem.

« Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem
 meam : dedi dilectam animam meam in manu ini-
 micorum ejus. Facta est mihi hæreditas in ea quasi
 leo in silva : dedit contra me vocem, ideo odivi
 eam. Nunquid avis discolor hæreditas mea mihi?
 nunquid avis tinctorum per totum? Venite, congrega-
 mini omnes bestię terræ, properate ad devoran-
 dum. Pastores multi demoliti sunt vineam meam,
 conculcaverunt partem meam : dederunt portio-
 nem meam desiderabilem in desertum solitudinis.
 Posuerunt eam in dissipationem, luxitque super me.
 Desolatione desolata est omnis terra, quia nullus
 est qui recogitet corde⁹⁵. » Videtur audiri Do-
 mini Salvatorisque nostri vox, de templo Jerusalem
 dicens : « Reliqui domum meam. » Et de priore

δικαιοσύνης, καὶ ἰασίς ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. »
 Ἡλιος δικαιοσύνης τὸ « φῶς ἐστὶν τὸ ἀληθινὸν τὸ φω-
 τίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. »
 ὁ δὲ μόνος ἀνατέλλειν εἰρηται τοῖς φοβουμένοις τὸ
 ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· τοῖς γάρτοι μὴ τοιοῦτος
 δύσεσθαι ἀπειλεῖ, κατὰ τὸ· (f. 35) « Καὶ δύσεται ὁ
 ἥλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν
 μου, » ἐν τινι τῶν προφητῶν εἰρημένον.

Ταῦτα μὲν τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα προφητῶν· ἄλλ'
 ἐπεὶ τὰ ἐκ τοῦ Ἡσαίου διὰ τὸ πλήθος ἐν ἰδίῳ συγ-
 γράμματι περιλαβεῖν ἡμῖν πρόκειται, φέρε μετα-
 βάντες τὰ ἀπὸ τῶν λοιπῶν μεγάλων προφητῶν ἐπι-
 σκεψώμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Ἐκ τοῦ Ἱερემίου.

« Κύριε, γνώρισόν μοι, καὶ γνῶσομαι· τότε εἶδον
 τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγέ-
 μενον τοῦ θύεσθαι οὐκ ἔγνων· ἐπ' ἐμὲ ἐλογίσαντο λέ-
 γοντες· Δεῦτε καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ,
 καὶ ἐκτρέψωμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων, καὶ τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ οὐ μὴ μνησθῆ ἔτι. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος
 ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς (κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἡσαίῳ προ-
 φητεῖαν, « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς
 ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἄφρων, » κατὰ
 δὲ τὴν μετὰ χεῖρας, « ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγόμενον
 τοῦ θύεσθαι οὐκ ἔγνων » καὶ τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν
 δὲ πάθος αὐτοῦ δύναται δηλοῦσθαι διὰ τοῦ· « Δεῦτε καὶ
 ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ καὶ ἐκτρέψωμεν
 αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐ μὴ
 μνησθῆ ἔτι. » ἅπερ ἐκ προσώπου λέλεκται τῶν ἐπι-
 δουλευσάντων αὐτῷ. Εἰ γὰρ δὴ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἄρτος
 ἦν, ὡς αὐτὸς διδάσκει πρὸς τοὺς μαθητάς λέγων,
 « Λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, » τοῦτο
 δ' ἦν τὸ πρὸς τῷ ξύλῳ κατὰ τὸν σταυρὸν δειγματι-
 σθὲν, περὶ αὐτοῦ λέγοιτ' ἂν εἰκότως τὸ, « Δεῦτε καὶ
 ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ. » εἰ δὲ καὶ βαθυ-
 τέρας ἔχοιτο θεωρίας τὰ κατὰ τὸν τόπον, οὐδὲν πρὸς
 ἐκεῖνο λυπεῖ καὶ τὰ εἰρημένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κλη-
 ρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς
 χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμελ
 ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμὲ φωνὴν αὐτῆς, διὰ
 τοῦτο ἐμίσησα αὐτήν. Μὴ σπῆλαιον υἰάνης ἡ κληρο-
 νομία μου ἐμοί, ἢ σπῆλαιον κύκλιον αὐτῆς; Βασίσατε,
 συναγάγετε πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, καὶ ἐλθέτω-
 σαν τοῦ φαγεῖν αὐτήν. Ποιμένες πολλοὶ διέφθειραν
 τὸν ἀμπελώνά μου, ἐμόλυναν τὴν μερίδα μου, ἔδωκαν
 μερίδα ἐπιθυμητὴν εἰς ἔρημον ἄβατον, ἐγενήθη εἰς
 ἀφανισμόν ἀπωλείας· δι' ἐμὲ ἀφανισμῶ ἠφανίσθη
 πᾶσα ἡ γῆ, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀνὴρ τιθέμενος ἐν καρδίᾳ. »
 Ἔοικε τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν εἶναι φωνὴ καὶ
 ἡ φάσκουσα περὶ μὲν τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ νεῶν τὸ,
 « Ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, » περὶ δὲ τῆς προ-

⁹⁰ Malach. iv, 2. ⁹¹ Joan. i, 9. ⁹² Mich. iii, 6. ⁹³ Jerem. xi, 18, 19. ⁹⁴ Isa. lxxxiii, 7. ⁹⁵ Matth. xxv, 26. ⁹⁶ Jer. xii, 7-11.

τέρας συναγωγῆς, ἢ καὶ μέρος ποτε καὶ (I. 35 v°) σχολοῖσμά κληρονομίας αὐτοῦ γέγονεν, τὸ, « Ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, » κατὰ τὸ, « Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυναγάγει τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε. Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » Αὐτὸς δ' ὁ εἰπὼν « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, » φησὶν καὶ τὸ, « Ἔδωκα τὴν ἰγαπημένην ψυχὴν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς. » Τοῦτω δὲ καὶ ἐγενήθη ἡ προτέρα κληρονομία ὡς λέων ἐν δρυμῷ· ἔδωκέν τε ἐπ' αὐτὸν τὴν φωνὴν αὐτῆς, ὀπηνίκα παραδόντες αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ ἐστήκεισαν κατηγοροῦντες αὐτοῦ καὶ μονονοχί βούντες, « Αἶρε, αἶρε, σταύρου αὐτόν· » διὰ τοῦτο δέ φησιν, « Ἐμίσησα αὐτήν, » διὰ τὰ μίσους ἄξια αὐτῆς ἔργα, καὶ διὰ τὸ μηδὲν εἰς αὐτὸν ἀγάπης ἄξιον ἐπίδειξασθαι· τὸ δ' ἐξῆς, καὶ μάλιστα τὸ, « Δι' ἐμὲ ἀφανισμῷ ἠφανίσθη πᾶσα ἡ γῆ, » εἰκοιεν δηλοῦν τὴν διὰ τὸν Σωτῆρα μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ τελείαν γενομένην ἄλωσιν καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ τὴν εἰς ἔσχατον τῆς Ἱερουσαλήμ ἐρήμωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοηθεία μου, καὶ καταφυγὴ μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν. Πρὸς σὲ ἔβην ἡξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐρούσιν, Ὡς ψευδῆ ἐκτίσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδῶκα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Εἰ ποιήσει ἐκυτῶ ἄνθρωπος θεοῦ, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἶπὶ θεοί; Διὰ τοῦτο, ἰδοὺ, ἐγὼ δηλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνωριῶ αὐτοῖς ἐν τῷ δύναι μού, καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Ἄμαρτία Ἰουδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν θυκῇ ἀδαμαντίνῳ ἐκκεκολαμμένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτῶν. » Περὶ τῶν διὰ Χριστοῦ τὸν τῶν ὄλων ἐπεγνωκότων Θεὸν προφητείας ὁ λόγος, ἐξῆς ἐπάγει περὶ τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ ἀμαρτίας, ἀνεξάλειπτον αὐτὴν ἔσσεσθαι σημαίνων κατὰ τὰς παραθεθείσας μετὰ ἀστερισκῶν λέξεις· ἄς δύναται τις καὶ ἐπὶ τοῦ προδότη Ἰούδα ἐφαρμόζειν, ὡς καὶ ὀνομαστὶ τῷ θεῷ Πνεύματι προεγνωσμένου τε καὶ προαναπεφωνημένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἰδοὺ, ἡμέραι ἐρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαυὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται καὶ Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεποισθῶς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰουσεδὲκ ἐν τοῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκέλευ, εἶπεν Κύριος, συντρίψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαβρῆξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται αὐτοὶ ἐτι ἄλλοτρις, καὶ ἐργῶνται τῷ Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ τὸν Δαυὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς. » Τοῦτοις τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ἑτέρῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου τόπῳ εἴρηται ἐν τούτοις· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἐρ-

Synagoga, quæ unquam pars et funiculus hæreditatis ejus facta est, « Dimisi hæreditatem meam, » juxta illud : « Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum avis nidum suum sub pennis, et noluisti ! Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta⁹⁶. » Ipse autem dixit : « Nemo tollit animam meam ; potestatem habeo ponere eam⁹⁷ ; » atque illud : « Dedi dilectam animam meam in manibus inimicorum ejus. » Huic vero facta est prior hæreditas quasi leo in silva. Dedit contra eum vocem ejus, cum tradentes eum Pilato adduxerunt, accusantes vociferantesque tantummodo : « Tolle, tolle, crucifige eum⁹⁸ ; » quapropter ait : « Odivi eam, » ob ejus opera odio digna, et quod nihil in eum amore dignum ostenderant. Quæ vero sequuntur, et hæc præsertim : « Propter me desolatione desolata est terra, » ostendere videntur antiqui populi consummatam post Salvatoris passionem, ruinam atque captivitatem, Jerusalemque in perpetuum solitudinem.

CAPUT XXXV.

Ex eodem.

« Domine, fortitudo mea et robur meum, et refugium meum in die tribulationis. Ad te gentes venient ab extremis terræ, et dicent : Vere mendacium possederunt patres nostri, vanitatem, quæ eis non profuit. Nunquid faciet sibi homo deos, et ipsi non sunt dii ? Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc, ostendam eis manum meam et virtutem meam, et scient quia nomen mihi Dominus. » Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum⁹⁹. » De iis qui per Christum omnium cognoverunt Deum Scriptura prophetizat, et continuo Judæorum populi adversus Salvatorem iniquitates indicans, indelebiles eas fore ostendit notato asteriscis loco. Quæ quidem et traditori Judæ adaptari possunt, a Spiritu sancto nominatim ante tempus cognito atque nominato.

CAPUT XXXVI.

Ex eodem.

« Ecce dies veniunt, dicit Dominus : et suscitabo David germen justum : et regnabit rex, et sapiens erit : et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter : et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus, Josedec in prophetis¹. . . In die illa, ait Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum dirumpam, et non dominabuntur eis amplius alieni, sed servient Domino Deo suo, et David regi suo quem suscitabo eis². » His fere similia in alio ejusdem prophetæ loco dicuntur his verbis : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo verbum bonum quod locutus sum ad do-

⁹⁶ Luc. xiii, 34, 35. ⁹⁷ Joan. x, 18. ⁹⁸ Joan. xix, 15. ⁹⁹ Jer. xvi, 19-21 ; xvii, 1. ¹ Jer. xxiii, 5, 6. ² Jer. xxx, 8, 9.

mum Israel et ad domum Juda. In diebus illis et in tempore illo, germinare faciam David germen justitiæ ⁴. » Quibus continuo subjicit : « Quia hæc dicit Dominus : Non interibit de David vir, qui sedeat super thronum domus Israel : et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea qui offerat holocausta, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus ⁵. » Et rursus : « Hæc dicit Dominus : Si irritum potest fieri pactum meum cum die, et pactum meum cum nocte, ut non sit dies et nox in tempore suo; et pactum meum irritum esse poterit cum David servo meo, ut non sit ex eo filius qui regnet in throno ejus, et Levitæ et sacerdotes ministri mei. Sicut enumerari non possunt stellæ cœli, et metiri arena maris, sic multiplicabo semen David servi mei, et Levitas ministros meos ⁶. » Atque iterum post pauca ait : « Hæc dicit Dominus : Si pactum meum inter diem et noctem, et leges cœlo et terræ non posui; equidem et semen Jacob et David servi mei projiciam, ut non assumam de semine ejus principes seminis Abraham, Isaac et Jacob ⁷. » Quodnam enim germen Dominus Davidi suscitaturus est? Divinum Verbum, de quo alias dicitur : « Ecce vir, Oriens nomen ejus ⁸; » qui et regnaturus prænuntiatur, ac « sapiens erit et faciet judicium et justitiam in terra. » Illic et in tenebris sedentibus animis surget lux in cœlesti regno suo; quique, juxta Apostostolum, « plenitudo gentium intrabit ⁹, » et omnis verus Israel cum spirituali Juda. Salvabuntur, quos et vocabit ipsos Dominus nominatim, quos ipsos dignos judicabit in Josedec, quod interpretantur *Dei justos*. In die autem illa, cum liberaverit Deus eos a diaboli servitute, adeo ut non jam illi, soli vero Domino Deo serviant, oriturum eis Deus Davidem regem pollicetur, scilicet natum e Davidis semine Salvatorem nostrum, quem peculiariter Scripturæ hoc designaverunt nomine. In hac igitur prophetia David secundum Salvatorem nostrum existimatus homo dicitur. Germen autem justitiæ deitas est quæ in ipso viget, « sol justitiæ¹⁰ » in aliis appellata; cum quidem « lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum ¹¹. » (Deo igitur dicit, quod non interibit vir dux et princeps Ecclesiæ ejus, spiritualis scilicet domus Israel; nec spirituales Dei sacerdotes unquam defecturos esse Scriptura prophetizat, thus spirituale ferentes, suavemque bonorum operum dictorumve odorem, necnon incruentam puramque victimam. Quæ enim ni ita acceperimus, mendacii prophetias arguunt, cum terrestres Davidis thronus typicumque sacerdotium, non jam subsistant. Davidis quidem e semine reges jam Jeremiæ temporibus detrusi erant; leviticus vero, sacerdotalisque cultus non multo post Salvatoris incarnationem eversus est; ex quo nunc usque non licet

χρονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαναστήσω σοὶ τὸν (f. 36) λόγον μου τὸν ἀγαθόν, ὃν ἐλάλησα ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰερουσαλήμ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα· ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ ἀνατελῶ τῷ Δαυὶδ ἀνατολὴν δικαίαν. » Οἷς ἐξῆς ἐπιφέρει, ὅτι « Τάδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυὶδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ τοῖς ἱερεῦσι τοῖς Λευῖταις οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου ἀναφέρων ὀλοκαυτώματα καὶ θύων θυσίαν, καὶ ποιῶν θύμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Καὶ πάλιν « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ διασκεδάσετε τὴν διαθήκην μου τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν διαθήκην μου τὴν νύκτα, τοῦ μὴ εἶναι ἡμέραν καὶ νύκτα ἐν τῷ καιρῷ αὐτῶν καὶ γὰρ ἡ διαθήκη μου διασκεδασθήσεται μετὰ Δαυὶδ τοῦ δούλου μου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτῷ υἱὸν βασιλεύοντα ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ τοὺς Λευῖτας τοὺς ἱερεῖς τοὺς λειτουργοῦντάς μοι· ὡς οὐκ ἐξαριθμηθήσεται ἡ δύναμις τοῦ οὐρανοῦ, οὐδὲ ἐκμετρηθήσεται ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, οὕτως πληθυνῶ τὸ σπέρμα Δαυὶδ τοῦ δούλου μου καὶ τοὺς Λευῖτας τοὺς λειτουργοῦντάς μοι. » Καὶ αὖθις μετὰ βραχέα εἰρηται· « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ μὴ διαθήκη(ν) μου ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ἀκριβάσματα οὐρανοῦ καὶ γῆς οὐκ ἔταξα, καὶ γὰρ τὸ σπέρμα Ἰακώβ καὶ Δαυὶδ τὸν δούλόν μου ἀποδοκιμῶ, τοῦ μὴ λαβεῖν ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἄργοντα. » Καὶ τίς ἂν εἴη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναστησομένη τῷ Δαυὶδ ἀνατολή; Ὁ θεὸς Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἐτέροις εἰρηται, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ· » ὃς καὶ βασιλεύσειν προφητεύεται καὶ ἐ συνήσειν καὶ ποιήσειν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὗτος δὲ καὶ ταῖς ἐν σκότει καθημέναις ψυχαῖς ἐξανατελεῖ φῶς κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ἐπὶ δὲ κατὰ τὸν Ἀπόστολον « τὸ πληροῖμα τῶν ἔθνων εισελθῆ, » καὶ πᾶς ὁ ἀληθινὸς Ἰσραὴλ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ Ἰούδα σωθήσεται, οὗς καὶ καλέσει αὐτοὺς ὁ Κύριος ὀνομαστέ, οὗς ἀξίους αὐτοὺς κρίνει ἐν τῷ Ἰωσεδεκίῳ, ὅπερ ἐρμηνεύεται οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι. Ἐν ἐκεῖνῃ δὲ τῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὸ ἐλευθερῶσαι τὸν Θεὸν τοὺς προειρημένους ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸν δᾶβωλον αἰχμαλωσίας, ὡς μεκῆτι μὲν ἐκεῖνῳ, μόνῳ ἂν Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν λατρεύειν, ἀναστήσειν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὑπισχνεῖται βασιλεῖα τὸν Δαυὶδ, οὐκ ἄλλον ἔντα τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν, ὃν διαφόρως αἱ Γραφαὶ καὶ τούτῳ προσεῖπαν τῷ ὀνόματι. Ὁ μὲν οὖν ἐν τῇ προφητείᾳ Δαυὶδ ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν νοούμενος ἄνθρωπος λέγεται· ἡ δὲ ἀνατολὴ ἡ δικαία, ἡ κατ' αὐτὸν ἐνεργούσα θεότης, « ἕλιος δικαιοσύνης » ἐν ἄλλοις ὀνομαζομένη· ἐπεὶ καὶ « τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὁ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον » οὐκ ἄλλη τις αὐτοῦ τυγχάνει. Τῷ Θεῷ τοίνυν φησὶν οὐκ ἐξολοθρευθῆσθαι ἀνδρὰ ἡγούμενον καὶ προσετώτα τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ὁ πνευματικὸς οἶκος Ἰσραὴλ· ἄλλ' οὐδὲ τοὺς κατὰ διάνοιαν ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ διαλείψειν ὁ λόγος προφητεύει, τὸ πνευματικὸν ἀναφέροντας θυμίαμα, καὶ τὴν δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ λόγων (f. 36 v°) εὐδὴ καὶ

⁴ Jer. xxxiii, 14, 15. ⁵ ibid. 17, 18. ⁶ ibid. 20-22.

⁷ Malach. iv, 2.

⁸ ibid. 25, 26.

⁹ Zachar. vi, 13.

¹⁰ Rom. xi, 25.

¹¹ Joan. i, 9

ἀναίμακτον καὶ καθαρὰν θυσίαν) Εἰ γὰρ μὴ ταῦθ' A eos adire Jerusalem. Quod si objiciant Judæi per
 οὕτως ἐκλάβοιμεν, ὡς ψευδεῖς ἀπελέγγειν τὰς προ- quem dicunt patriarcham non defecisse Davidis
 φητείας, τῷ μῆτε τὸν θρόνον Δαυὶδ σωματικῶς, μῆτε semen, respondendum non posse eos hunc osten-
 τὴν ἱερατικὴν λειτουργίαν τὴν τυπικὴν εἰσέτι νῦν dere in Davidis solio sedentem, in throno ejus
 συνεστάναι· τῶν μὲν ἐκ σπέρματος Δαυὶδ βασιλέων regnantem, atque Israel dominantem. Hæc enim
 ἐξ αὐτῶν τῶν Ἱερουσαλήμ χρόνων διαλελοιπότην, τῆς δὲ prophetia dicit nunquam esse defectura, quæ ta-
 λευιτικῆς καὶ ἱερατικῆς λειτουργίας μετ' οὐ πολὺ men a captivitatis tempore manifeste defecerunt,
 τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας· ἐξ ἧς καὶ εἰς δεῦρο ex quo nullus unquam Davidis e semine rex Israel
 οὐδὲ ἐπιβαίνειν αὐτοῖς τῆς Ἱερουσαλήμ ἔξεστιν. Καὶ invenitur. Quid et de sacerdotio dicerent, nunc
 εἰ φάσκοιεν γε οἱ ἐκ περιτομῆς δι' ὃν φασὶ πατριάρ- penitus deleto, quod tamen nunquam periturum
 χην μὴ ἐκλελοιπέναι τὸ σπέρμα Δαυὶδ, ἀλλ' ἐλεγχτέον prophetia prænuntiat ?
 τε (γε) αὐτῶν καὶ μὴ δυναμένους ἀποδείξαι καθήμενον αὐτὸν ἐπὶ θρόνου Δαυὶδ, καὶ βασιλεύοντα ἐπὶ τοῦ θρό-
 νου αὐτοῦ, καὶ ἄρχοντα τοῦ Ἰσραὴλ· ταῦτα γὰρ ἡ προφητεία φησὶ μηδεπώποτε διαλελεῖσθαι, ἃ καὶ σαφῶς
 παρίσταται ἀπὸ τῶν τῆς αἰχμαλωσίας χρόνων διαλελοιπότην, ἐξ οὐ μὴδὲ εἰς βασιλεύσας τοῦ Ἰσραὴλ ἐκ
 τοῦ σπέρματος Δαυὶδ ἀποδεικνύονται· τί δ' ἂν φησαιεν καὶ περὶ τῆς ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν καθ-
 ἠρημένης ἱερατείας, ἣν μηδεπώποτε ἐξολοθρευθήσεσθαι ἡ προφητεία προαγορεύει ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

ε Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, φησὶ Κύριος, καὶ διαθή-
 σονται τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰουδα διαθήκην
 καινὴν· οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πα-
 τράσι αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαθομένου μου τῆς χειρὸς
 αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ
 οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ ἐγὼ ἠμέλησα
 αὐτῶν, φησὶ Κύριος, ὅτι αὐτὴ ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσο-
 μαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ· μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, φησὶ
 Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν,
 καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι
 αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν· καὶ
 οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκα-
 στος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, Γνωθὶ τὸν Κύριον· C
 ὅτι πάντες εἰδήσουσι με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως με-
 γάλου αὐτῶν, φησὶ Κύριος· ὅτι ἴσως ἔσομαι ταῖς
 ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ
 μνησθῶ ἔτι. Ἔσαφῶς ἐν ταῖς ἐπιούσαις ἡμέραις και-
 νὴν διαθήκην ὁ Κύριος διαθήσεσθαι προθεσπίζει· και-
 νὴν δὲ τῷ μὴδὲν ἔχειν ὅμοιον τῇ παλαιᾷ, ἣν διὰ
 Μωϋσῆως ἐν τῇ ἐρήμῳ δοθεῖσαν προμεμαθήκαμεν.
 Τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα φαίεν οἱ ἐκ περιτομῆς, ἐναργῶς
 ἀποδίσπειν ἐπιχειροῦντες ταῖς προφητείας, καὶ μάλ-
 λον αἰρούμενοι ἀτελεῖς αὐτὰς ἐπιδεικνύουσι ἢ πείθε-
 σθαι τῇ ἀληθείᾳ, διὰ τοῦ παραδέχεσθαι τὴν καινὴν
 τῶν Εὐαγγελίων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαθήκην, ἧς
 παραγενομένης πεπαλαιῶται ἡ πρώτη, πέρας ἴσχειν
 ἀρξαμένη ἐξ οὗτου παραγενομένης ὁ Χριστὸς ἐπλήρωσε
 τὸν νόμον, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας. Ἡξίεν μὲν D
 οὖν ἡμέρας ἐν αἷς διαθήσεσθαι φησὶν ὁ Κύριος τὴν
 καινὴν διαθήκην· τοῦτ' ἔστι τὴν ἔγγραφον ἐν τοῖς
 (ἐντὸς) τῶν εὐαγγελικῶν βιβλίων. Ἐξῆς δ' ἐπιφέρει
 λέγων ὁ αὐτὸς Κύριος, ὡς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας,
 ἐν αὐταῖς (f. 37) ταῖς διανοίαις τῶν παραδεχομένων
 τὴν καινὴν διαθήκην ἐγγράφων τοὺς ἰδίους νόμους,
 ὥστε αὐτοὺς εἶναι εἰς λαὸν τῷ Θεῷ, καὶ αὐτὸν αὐτοῖς
 εἰς Θεὸν, οὐδαμῶς ὑπ' ἀνθρωπίνης διδασκαλίας ἐπὶ
 τὸ γινώσκειν τὸν Κύριον παραγινομένους, αὐτομαθεῖς
 δ' ὥσπερ, μᾶλλον δὲ θεοδιδάκτους ἐσομένους, ὃ καὶ
 αὐτὸ καταμάθοι ἂν τις κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν

10 Jer. xxxi, 31-34.

B

CAPUT XXXVII.

Ex eodem.

ε Ecce dies venient, dicit Dominus: et feriam
 domum Israel et domui Juda fœdus novum; non
 secundum pactum, quod pepigi cum patribus eo-
 rum, in die qua apprehendi manum eorum, ut
 educerem eos de terra Ægypti; pactum quod ir-
 ritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum, dicit
 Dominus. Sed hoc erit pactum, quod feriam cum
 domo Israel: Post dies illos, dicit Dominus, dabo
 legem meam in visceribus eorum, et in corde eo-
 rum scribam eam: et ero eis in Deum, et ipsi erunt
 mihi in populum. Et non docebit ultra vir proximi-
 mum suum, et vir fratrem suum, dicens: C
 Cœsce Dominum: omnes enim cognoscent me, a mi-
 nimo eorum usque ad maximum, ait Dominus,
 quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum
 non memorabor amplius 10. Manifeste in sequen-
 tibus diebus novum testamentum Dominus a se
 ferendum pronuntiat; novum, quippe quod nihil
 veteri simile haberet, per Moysen in deserto pervulga-
 tum. Quid ad hæc responderent Judæi, oculos a
 prophetiis avertere conantes, easque inexpletas
 quam veras inveniri malentes, accepto Evangelio-
 rum Salvatoris nostri testamento, quo superven-
 niente prius inveteratum est; quod quidem desi-
 nere cœpit ex quo superveniens Christus legem
 atque de se ipso prophetias implevit. Venturos
 igitur dicit dies, quibus feriet Dominus testamen-
 tum novum, quod in evangelicis scriptum est libris.
 Dein subjicit dicens ipse Dominus, quod post dies
 illos in visceribus eorum qui novum acceperint
 testamentum, leges suas scribet, ut sint illi Deo in
 populum, ipseque illis in Deum, minime humana
 doctrina ad Domini scientiam adducti, sed ab ipsis-
 metipsis vel potius a Deo edocti, quæ quidem no-
 stro tempore impleta quis facile percipiet. Quippe
 videre est quomodo in viscera et corda eorum
 qui per Christum in Deum credunt, novum testa-
 mentum Domini que leges scripta sint, perspicienti
 inter nos multitudinem privatorum hominum hæc

egregia et sapiente præditorum virtute, quam ægre in littèrarum peritissimis atque scripturarum studio incumbentibus inveneris.

γεγραμμένοι εἰσίν, εἰ καταμάθοι ἐν ἡμῖν πλήθος ἀνδρῶν παντελῶς ἰδιωτῶν τοιαύτην ἐνεπιεικνυμένω ἐνάρετον καὶ ἐμφιλόσοφον πολιτείαν, ἣν οὐ ταχέως ἐστὶν εὐρεῖν παρὰ τοῖς φιλολογίαν ἡσυχάζουσιν, καὶ μέγα φρονούσιν ἐπὶ τῇ τῶν γραφῶν μελέτῃ.

CAPUT XXXVIII.

E Threnis.

« Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis eorum, cui diximus : In umbra tua vivemus in gentibus ¹¹. » Hic Christum expresse nominans divinus Spiritus, Judæorum persecutiones prænuntiavit hoc verbo, « captus est in peccatis eorum. » Cujus sub munimento umbraque ipsos victuros esse spiritu prævidebant prophetæ, victurosque in gentibus quæ in Christum credituræ atque per eum prophetarum Scripturas accepturæ essent.

CAPUT XXXIX.

E Baruch.

« Quis ascendit in cælum, et accepit eam, et eduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit illam, et attulit eam super aurum electum? Non est qui possit scire vias ejus, neque qui exquirat semitas ejus : sed qui scit universa, novit eam, et adinvenit eam prudentia sua : qui præparavit terram in æterno tempore, et replevit eam pecudibus et quadrupedibus : qui emittit lumen, et vadit : et vocavit illud, et obedit illi in tremore. Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis, et lætatae sunt : vocavit eas, et dixerunt : Adsumus : et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas. Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ ; et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est ¹². » Quis ascendit in cælum, ait, et accepit eam? et reliqua ; comperimus a sancto Apostolo quod « qui descendit Jesus Christus, ipse est et qui ascendit super omnes cælos ¹³. » Qui et suscepto Spiritus sancti munere, dimisit atque infudit in eorum animas qui acceperunt illud ; unde in Psalmis dicitur : « Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus ¹⁴. » Post hæc in hoc eodem loco additur : « Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. » Quis autem ille, nisi qui ascendit in cælum, et descendit? Postquam enim interrogative dictum est : « Quis ascendit in cælum? » respondetur, « hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum ; » quod et apertissime demonstrant hæc quæ inferius subjiciuntur, « Post hæc in terris visus est et cum hominibus conversatus est. » Adversus illud igitur Dei Verbum manifestum est quod non æstimabitur alius eorum qui vocati sunt dii. « Post hæc, ait,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ΄.

Ἀπὸ τῶν Θρήνων.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαθοραῖς αὐτῶν, οὐ εἶπομεν, Ἐν τῇ σκιά αὐτοῦ ζησομεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Καὶ ἐνταῦθα τὸν Χριστὸν διαβρήδην ὀνομάσαν τὸ θεῖον Πνεῦμα, τὴν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλῆν προουθέσπισεν διὰ τοῦ, « συνελήφθη ἐν ταῖς διαθοραῖς αὐτῶν » τοῦτου ἃ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν σκιάν ζησομένους ἑαυτοὺς τῷ πνεύματι προσώρων οἱ προφητῆται, καὶ ζησομένους ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς μέλλουσιν εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύειν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰς τῶν προφητῶν παραλήσθαι Γραφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΘ΄.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἔλαθεν αὐτήν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν ἐκ τῶν νεφελῶν ; Τίς διέβη πέραν θαλάσσης, καὶ εὗρεν αὐτήν, καὶ ὄσσει αὐτὴν χρυσίον ἐκλεκτοῦ ; Οὐκ ἐστὶν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς ; οὐδὲ ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτήν, ἐξεῦρεν αὐτὴν τῇ συνέσει αὐτοῦ. ὁ καὶ κατασκευάσας τὴν γῆν εἰς τὴν αἰῶνα χρόνον, ἐνέπλησεν αὐτὴν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ ἀποστέλλων τὸ φῶς καὶ πορεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸν, καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ τρόμμῳ. Οἱ δὲ ἀστέρες ἐλαμψαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ εὐφράνθησαν ἑκάλεσεν αὐτούς, καὶ εἶπον, Πάρασμεν ἑλαμψαν μετ' εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξευρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. » Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν, φησὶ, καὶ ἔλαθεν αὐτήν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν ; καὶ τὰ ἔξῃ διδασκόμεθα δὲ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου ὡς ἡμεῖς ὁ καταβάς Ἰησοῦς Χριστὸς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν ; ὅς καὶ λαβὼν τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεάν κατεβίβασέ τε καὶ ἐξέχεεν ἐπὶ τὰς τῶν παραδειξαμένων αὐτῶν (ἦν) ψυχάς· ὅθεν καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἴρηται τὸ, « Ἀναβὰς εἰς ὕψος ἠχμαλωτεύσας (f. 37, v°) αἰχμαλωσίαν, ἔλαβε δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Ἐξῆς δὲ ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ ὁ λόγος φησιν, « Οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. » τίς δὲ οὗτος, ἢ ὁ ἀναβάς εἰς τὸν οὐρανόν καὶ καταβάς ; Τῷ γὰρ « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν ; » ἐρωτηματικῶς εἰρημένῳ ἀποδίδεται τὸ, « Οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. » σαφέστερον τοῦτο δηλοῖ τὸ ἔξῃς εἰρημένον, τὸ, « Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. » Πρὸς τοῦτον οὖν ὁ δὲ λον ὅτι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον οὐ λογισθήσεται ἕτερος

¹¹ Thren. iv, 20. ¹² Baruch. iii, 29-38. ¹³ Ephes. iv, 10. ¹⁴ Psal. lxxvii, 19.

τῶν ἐπικτητῆν τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν ἐσχηκό-
των. « Μετὰ τοῦτο δὲ, φησὶν, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη »
δηλον ὅτι μετὰ τὸ διὰ νόμου καὶ προφητῶν τὴν πᾶ-
σαν ὁδὸν τῆς ἐπαγγελίας δεδωκέναι· « ἐξεῦρεν γὰρ,
φησὶ, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν
Ἰακώβ· τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ
ὑπ' αὐτοῦ· εἶτα « μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ
τοῖς ἀνθρώποις συνανειστράφη. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ἄπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ.

« Ἄντι τούτου τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ, ἐγὼ κρινῶ
ἀναμῆσον προβάτου Ἰσχυροῦ καὶ ἀναμῆσον προβάτου
ἀσθενούς. Ἐπὶ ταῖς πλευραῖς καὶ τοῖς ὤμοις διωθει-
σθε, καὶ τοῖς κέρασιν ὤμων ἐκερατίζετε· πᾶν τὸ ἐκλει-
πον ἐξεθλίψατε. Καὶ σώσω τὰ πρόβατά μου, καὶ οὐ μὴ
ᾧσιν ἐτι εἰς προνομήν, καὶ κρινῶ ἀναμῆσον κριοῦ
πρὸς κριόν· καὶ ἀναστήσω αὐτοῖς ποιμένα ἕτερον·
καὶ ποιμανεῖς αὐτούς, τὸν δούλόν μου Δαυὶδ, καὶ
ἔσται αὐτῶν ποιμὴν, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ
Δαυὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν· ἐγὼ Κύριος λελάληκα.
Καὶ διαθήσομαι τῷ Δαυὶδ διαθήκην καινὴν, διαθή-
κην εἰρήνης. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἄλλοις τὸν προφητεῦ-
μενον Δαυὶδ οὐκ ἄλλον ἀποδίδομεν τοῦ ἐκ σπέρματος
Δαυὶδ γεγεννημένου Σωτῆρος ἡμῶν, τούτου δὴ χάριν
καὶ ἐνθάδε τὴν περικοπὴν ἐπιστημηνάμεθα· τίς γὰρ ἂν
ἄλλος εἴη ὁ ποιμαίνειν μέλλων τὰ τοῦ Κυρίου πρόβατα
μετὰ τὸ κριθῆναι αὐτὰ ὑπ' αὐτοῦ, ἢ ὁ μόνος καλὸς
ποιμὴν, ὁ μὴ ὑπεριδὸν διωθόμενα καὶ διολλύμενα
ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμειν τὰ λογικά τῆς ἰδίας
αὐτοῦ ποιμνῆς πρόβατα, ἀλλὰ θεὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν
ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας, ὧν ἄρχοντα ὁ Θεὸς καὶ
ἡγετὴρ αὐτοῦ καταστήσειν ἐπαγγέλλεται μετὰ τὸν
κρίσεως κριτὸν, διαθησόμενος αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης,
ὅτε, ὑποταγέντων αὐτῷ τῶν ἐχθρῶν, ἔσχατος πάντων
καὶ αὐτὸς ὁ νῦν ἀντικείμενος τῷ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ
καὶ τῇ ζωῇ θάνατος καταργηθήσεται;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Κύριος, Ἰδοὺ, ἐγὼ λαμβάνω πάντα
οἶκον Ἰσραὴλ ἐκ μέσου τῶν ἐθνῶν, οὗ εἰσῆλθουσιν
ἐκεῖ, καὶ συνάξω αὐτούς εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ,
καὶ δώσω αὐτούς εἰς ἔθνη ἐν τῇ γῆ μου, καὶ ἐν τοῖς
ὄρεσιν Ἰσραὴλ· καὶ ἄρχων εἰς ἔσται αὐτῶν, καὶ οὐκ
ἔσονται οὐκέτι εἰς δύο ἔθνη· οὐδ' οὐ μὴ διαιρεθῶσιν
εἰς δύο βασιλείας, ἵνα μὴ μαλίνωνται ἐτι ἐν τοῖς εἰδώ-
λοις αὐτῶν· καὶ ῥύσομαι αὐτούς ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνο-
μιῶν αὐτῶν, ὧν ἤμαρτον (f. 38) ἐν αὐταῖς, καὶ καθα-
ριῶ αὐτούς ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ὧν
ἤμαρτον ἐν αὐταῖς, καὶ καθαριῶ αὐτούς, καὶ ἔσον-
ταί μοι εἰς λαόν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς
Θεόν. Καὶ ὁ δούλος μου Δαυὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν
ἔσται ποιμὴν εἰς πάντων, ὅτι ἐν τοῖς προστάγμασι
μου πορεύσονται, καὶ τὰ κρήματα μου φυλάξουσιν καὶ
ποιήσουσιν αὐτὰ, καὶ κατοικήσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν
ἐγὼ δέδωκα τῷ δούλῳ μου Ἰακώβ, οὗ κατόκησαν ἐκεῖ
οἱ πατέρες αὐτῶν, καὶ κατοικήσουσιν ἐπ' αὐτῆς αὐ-
τοί· καὶ Δαυὶδ ὁ δούλος μου ἄρχων αὐτῶν εἰς τὸν
αἰῶνα. Καὶ διαθήσομαι αὐτοῖς διαθήκην εἰρήνης, καὶ

¹⁵ Ezech. xxxiv, 20-25.

A in terris visus est; » scilicet, ut constat, post-
quam omnis Evangelii via per legem et prophetas
aperta est. « Adinvenit enim, ait, omnem viam
disciplinæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et
Israel dilecto suo; » dein, « post hæc in terris
visus est, et cum hominibus conversatus est. »

CAPUT XL.

Ex Ezechiele.

« Hæc contra dicit Dominus : Ecce ego judico
inter pecus pingue et pecus macilentum : pro eo
quod lateribus et humeris impingebatis, et cornibus
vestris ventilabatis omnia infirma pecora, donec di-
spergerentur foras : salvabo gregem meum, et non
erit ultra in rapinam, et judicabo inter pecus et pe-
cus. Et suscitabo super eos pastorem unum, qui
pascet eos, servum meum David : ipse pascet eos,
et ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus
ero eis in Deum : et servus meus David princeps
in medio eorum : ego Dominus locutus sum. Et fac-
ciam cum David pactum novum, pactum pacis¹⁵. »
Jam alibi nuntiatum prophetiis David non alium
esse ostendimus ac e semine David ortum Salvato-
rem nostrum ; hic quoque de eodem hunc accipi-
mus locum. Quis enim alius esset Domini pecora
judicaturus pasturusque, nisi solus bonus Pastor,
qui non contempsit dispersa et perdita ab adversa-
riis potestatibus spiritualia proprii ipsius ovilis pe-
cora, sed animam suam pro eorum salute posuit ;
quemque Deus et Pater ejus principem eorum post
judicii tempus constituet, initurus cum eo pacis
pactum, cum subditis ipsi inimicis suis, postrema
omnium atque rationi, et sapientiæ, et vitæ adver-
sa mors delebitur ?

CAPUT XLI.

Ex eodem.

« Hæc dicit Dominus : Ecce ego assumam om-
nem domum Israel de medio nationum, ad quas
abierunt : et congregabo eos undique in terram
Israel, et faciam eos in gentem unam in terra mea
et in montibus Israel, et rex unus erit omnibus im-
perans : et non erunt ultra duæ gentes, nec di-
videntur amplius in duo regna. Neque polluen-
tur ultra in idolis suis : et salvos eos faciam de
universis sedibus, in quibus peccaverunt, et emun-
dabo eos : et erunt mihi populus, et ego ero eis
Deus. Et servus meus David rex super eos, et pastor
unus erit omnium eorum : in judiciis meis ambu-
labunt, et mandata mea custodient, et facient ea.
Et habitabunt super terram, quam dedi servo meo
Jacob, in qua habitaverunt patres vestri : et habita-
bunt super eam ipsi, et filii eorum, et filii filiorum
eorum, usque in sempiternum : et David servus
meus princeps eorum in perpetuum. Et percutiam
illis fœdus pacis, pactum sempiternum erit eis :
et fundabo eos, et multiplicabo, et dabo sanctifica

tionem meam in medio eorum in perpetuum; et erit tabernaculum meum in eis: et ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes quia ego Dominus sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuum ¹⁶. » Post dispersionis spiritualis verique Israel congregationem, et post perditarum domus Israel ovium inventionem, plenitudine gentium consummata, tunc Dominus ipse futuro ejus populo se fore Deum, ejusque servum David principem constitutum in medio eorum, qui pascet eos et dominabitur eis non parvo et brevi tempore, sed in sempiternum, pollicetur. Existiment igitur, licet, Judæi hominem illum filium Jesse Scriptura prænuntiari eis, regnum ejus terrestre sibi fingentes, Deique promissa in corruptibilibus terrestribusque et divina promissione indignis exspectantes: nos vero minime congruere cum divinis promissis, neque ad Davidem ipsum spectare quæ quasi de eo dicta sunt, persuasum habentes, hæc de Salvatore Dominoque nostro Jesu Christo e semine ejus secundum carnem genito accepimus, prophetias huic magis convenire quam ibi David reputantes, in eis quæ quasi de persona David in sacris Scripturis leguntur; hæc scilicet: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te ¹⁷; » atque illa: « Constitues me in caput gentium, » quæ in decimo septimo psalmo dicuntur ¹⁸; ubi rursus quasi de ejus persona legitur: « Populus quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi ¹⁹. » De quo enim Deus dixisse existimandus est: « Ipse invocabit me, Pater meus es tu ²⁰, » atque: « Et ego primogenitum posui eum ²¹, » nisi de Salvatore nostro, unigenito ejus Filio? Quid enim singulare præ cæteris prophetis justisque viris evenit Davidi, ut quasi de ipso solo diceretur prophetizareturque eum regem surrecturum esse pastoremque Dei ovium? Hæc igitur omnia videntes, atque Isaïæ prophetiam attendentes, post Davidis mortem hæc alia prænuntiantem de Christo: « Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet: et requiescet super eum Spiritus Domini ²²; » et quæ sequuntur, sicut ea quæ nunc scrutamur, de ipso quasi de Davide dicta credidimus. Solus enim Christus Dei, metaphorice David appellatus, bonus pastor invenitur, dux et salvator Dei gregis et Ecclesiæ factus; qui rex super omnem spiritualem Israel a Patre constituendus, soluta a Domino populi ejus captivitate prophetizatur.

Θεοῦ, κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς προσηγορίας καὶ Δαυὶδ χρηματίσας, ποιμὴν ὃ καλῶς ἀναδέδεικται, ἀρχηγὸς καὶ Σωτὴρ τῆς τοῦ Θεοῦ ποιμνῆς τε καὶ Ἐκκλησίας γεγεννημένος· ὃς βασιλεὺς ἐπὶ πάντα τὸν νοητὸν Ἰσραὴλ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατασταθῆσθαι μετὰ τὸ ἐπιστρέφειν Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ ἀθεοῦ προφητεύεται.

CAPUT XLII.

Ex Daniele.

Hæc Daniel dicit: « In diebus autem regnorum

A διαθήκη αἰώνιος ἔσται μετ' αὐτῶν· καὶ θῆσω τὰ ἅγια μου ἐν μέσῳ αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἔσται ἡ κατασκήνωσίς μου ἐν αὐτοῖς, καὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν. Καὶ γνώσονται τὰ ἔθνη ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ ἀγαθῶν αὐτοῦς, ἐν τῷ εἶναι τὰ ἅγια μου ἐν μέσῳ αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. » Μετὰ τὴν τῆς διασπορᾶς τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυναγωγὴν, καὶ μετὰ τὴν εὑρεσιν τῶν ἀπολωλότων προβάτιον οἴκου Ἰσραὴλ, τοῦ πληρώματος τῶν ἐθνῶν προεισηλυθότος, τῆνικαῦτα ὁ Κύριος αὐτὸς μὲν ἔσεσθαι εἰς Θεὸν τῷ ἔσομένῳ αὐτοῦ λαῷ, τὸν δὲ δοῦλον αὐτοῦ Δαυὶδ ἀρχοντα θῆσειν ἐν μέσῳ αὐτῶν, ποιμανοῦντα αὐτοῦς καὶ ἀρχοντα αὐτῶν οὐκ ἐπ' ὀλίγον καὶ βραχύν τινα χρόνον ἀλλ' ἐπὶ τὸν αἰῶνα ὑπισχνεῖται. Οἰεσθῶσαν μὲν οὖν τὸν ἀνθρώπων ἐκείνων τὸν υἱὸν Ἰησοῦ κατεπαγγέλλεσθαι τὸν λόγον αὐτοῖς οἱ ἐκ περιτόμης, βασιλείαν αὐτοῦ σωματικῆν αὐθις φανταζόμενοι, καὶ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ ἐν φαρτοῖς καὶ γῆνις καὶ θείας ἀναξίους ἐπαγγελάς παραδοκοῦντες· ἡμεῖς δὲ μηδαμῶς ἀρμύζειν μήτε θείαις ὑποσχέσεσι, μήτε μὴν εἰς αὐτὸν ἀναφέρεσθαι τὸν Δαυὶδ, τὰ ὡς περὶ αὐτοῦ λεγόμενα πειθόμενοι ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸν κατὰ σάρκα γενόμενον Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκλαμβάνωμεν, τὰς προφητείας τούτῳ μᾶλλον ἀρμύζειν ἤπερ ἐκείνῳ τῷ Δαυὶδ οἰόμενοι, τὰ ὡς ἂν ἐκ προσώπου Δαυὶδ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς ἐμπερόμενα· οἶόν ἐστιν τὸ, « Κύριος εἶπεν πρὸς με, Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· » καὶ τὸ, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν, » λεγόμενον ἐν ἰζ' ψαλμῷ·

C ἔνθα πάλιν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ λέλεχται ἐπὶ, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὧτιον ὑπήκουσέ μοι. » Περὶ τίνος δὲ ἄλλου προσήκει [v] τὸν Θεὸν φάσκε· ὑπονοεῖν τὸ, « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με, Πατὴρ μου εἶ σύ· » καὶ τὸ, « Κἀγὼ πρωτότοκον θῆσομαι αὐτὸν, » ἢ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ μονογενοῦς παιδὸς αὐτοῦ; Τί γὰρ ἐξαιρετὸν παρὰ τοὺς λοιποὺς προφήτας τε καὶ δικαίους ἀνδρας κατωρθῶτο τῷ Δαυὶδ, ὡς περὶ μόνου αὐτοῦ ταῦτα λέγεσθαι, καὶ αὐτὸν προφητεύεσθαι αὐθις ἀναστήσεσθαι βασιλέα τε καὶ ποιμένα τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων; Ταῦτα δὲ πάντα συνορῶντες, ἐπιστάντες τῇ τοῦ Ἰσραὴλ προφητεῖα μετὰ τὴν τοῦ Δαυὶδ τελευτὴν ἀνακηρυκτούση τὰ τε ἄλλα περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ, « Ἐξελεῖσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰησοῦ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ (l. 38, v°) Θεοῦ· » καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς εἰκότως περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ ἐνθάδε, ὡς περὶ Δαυὶδ προφητεύόμενα, λέγεσθαι πεπεσμένα. Μόνος γὰρ ὁ Χριστὸς τοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.

Δανιήλ ἔστιν ὁ φάσκων· « Καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν

¹⁶ Ezech. xxxvii, 21-28. ¹⁷ Psal. ii, 7. ¹⁸ Psal. xvii, 44. ¹⁹ ibid. 45. ²⁰ Psal. lxxxviii, 27. ²¹ ibid. 28. ²² Isa. xi, 1, 2.

βασιλείων ἀναστήσει ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἄλλην, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας ἔσται καὶ οὐ φθαρῆσεται, καὶ αὕτη ἡ βασιλεία ἄλλο ἔθνος οὐ μὴ ἐάσει, πατάξει δὲ καὶ ἀφανίσει τὰς βασιλείας, καὶ αὕτη στήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, καθάπερ ἐώρακας ἐξ ὄρους τμηθέντα λίθον ἀνευ χειρῶν, καὶ συνηλόησέ τὸ δσπρακον, τὸν σίδηρον, καὶ τὸν χαλκόν, καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τὸν χρυσόν. » Καὶ ταῦτα περὶ τῆς ἐπὶ συντελεῖα τῶν αἰῶνων γενησομένης τοῦ Χριστοῦ βασιλείας δηλοῦται· ὁ γὰρ τοι λίθος, ὁ ἐξ ὄρους τμηθεὶς ἀνευ χειρῶν, σύμβολον ἂν εἴη τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἄλλαις προφηταῖς λίθου προσαγορευθέντος, ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἴδου τίθημι ἐν Σιών λίθον ἀκρογωνιαῖον ἐκλεκτὸν ἐντιμον » καὶ, « Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Τοῦτον οὖν φησὶν ὁ παρὼν λόγος τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας καθελόντα καὶ συντρίβοντα καθέξειν τὴν τῶν ἀγίων βασιλείαν εἰς τὸν αἰῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ναβουχοδονόσορ ὁ βασιλεὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀνανίαν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς ἐμβαλὼν, ὡς ἔγω μὴδὲν αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἡδικημένους, αὐτόπτης τοῦ παραδόξου γενόμενος, τοῖς ἑαυτοῦ φίλοις εἰρηκῶς ἀναγέγραπται· « Οὐχὶ τραεῖς ἀνδρας ἐβάλομεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς; » συμφησάντων δὲ αὐτῶν, « Ἴδου ἐγὼ, φησὶν, ὄρω ἀνδρας τέσσαρας λελυμένους, καὶ περιπατοῦντας ἐν τῷ πυρὶ, καὶ φθορὰ οὐδεμίαν ἔστιν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἡ ὄρασις τοῦ τετάρτου ὁμοιωμα τοῦ Θεοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Ἑβραϊκὸν ὁμοίωμα Ἰησοῦ Θεοῦ περιέχει, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ὁμοίως ἐκδεδώκασιν ἐρμηνευταί· τούτου δὲ οὖν ἐνεκαῖς σημειωσάμεθα τὸν τόπον, ὡς καὶ ἐντεῦθεν σηματομένης τῆς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἐν τοῖς ὁράμασιν ὁ Δανιὴλ φησὶν· « Ἐθεζούρου ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ, ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ προσηγγέθη αὐτῷ, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Συνάδει ταῦτα τῆ τοῦ αὐτοῦ Δανιὴλ προφητεία προθεσπιζούση περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας κατὰ τὸν λίθον τὸν ἀποτμηθέντα ἐξ ὄρους ἀνευ χειρῶν· τίς γὰρ ἂν ἄλλος, ὁ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν φθάνων, εἴη ἢ ὁ εἰπὼν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ δι' ἡμᾶς μορφήν δούλου λαβὼν, καὶ υἱὸς ἀνθρώπου γενόμενος, « Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγω; » ὃς καὶ παρόντων τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, « βλεπόντων αὐτῶν, ἐπήρθη, καὶ νεφέλῃ ὑπέλα-

illorum suscitabit Deus cœli alterum regnum, quod in æternum erit et non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur : comminuet autem et consumet universa regna hæc : et ipsum stabit in æternum : secundum quod vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus, et comminuit testam, et ferrum, et æs, et argentum, et aurum ²². » Et hæc de Christi in consummationem sæculi regno referuntur. Lapis enim de monte sine manibus abscissus, symbolum esset Verbi Dei, ut in aliis ostenditur prophetiis his verbis : « Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem ²³; » atque : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ²⁴. » Hunc enim ait præsens locus regna mundi, principatus, potestates et mundi rectores evertentem et delentem, sanctorum regnum in perpetuum occupaturum esse.

CAPUT XLIII.

Ex eodem.

Nabuchodonosor rex, conjectis in fornacem ignis Anania ejusque sociis, cum comperisset eos igne illæsos, ipseque miraculi testis esse voluisset, amicis suis dixisse fertur : « Nonne tres viros mihi in medium ignis compeditos ²⁵? » Cui cum isti respondissent, vere hoc esse, « Ecce ego, ait, video quatuor viros solutos et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis est, et species quarti similis Filio Dei ²⁶. » Hebraicus textus « similitudinem Filii Dei » fert, alique similiter ediderunt interpretes. Idcirco hunc notavimus locum, utpote hic designata Filii Dei denominatione.

CAPUT XLIV.

Ex eodem.

In visionibus Daniel dicit : « Aspiciebam in visione noctis, et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniebat, et usque ad Antiquum dierum pervenit : et in conspectu ejus obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum : et omnes populi, tribus, et linguæ ipsi servient : et potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur : et regnum ejus quod non corrumpetur ²⁷. » Consentiant hæc cum ejusdem Danielis prophetia de Christi regno prænuntiante per lapidem de monte sine manibus abscissum. Quis enim alius, quasi Filius hominis cum nubibus cœli veniens, et usque ad Antiquum dierum perveniens esset, nisi Dominus noster Jesus Christus, propter nos formam servi accipiens, et filius hominis factus dicensque : « A Deo exivi et ad Deum vado ²⁸? » Qui et coram discipulis suis : « Videntibus illis, elevatus est, et nubes suscepit eum ²⁹. » Cumque intuerentur in

²² Dan. II, 41, 45. ²³ Isa. xxviii, 16. ²⁴ Psal. cxviii, 22. ²⁵ Dan. III, 91. ²⁶ ibid. 92. ²⁷ Dan. vii, 13, 14. ²⁸ Joan. xiii, 3. ²⁹ Act. I, 9.

cælum, ecce xiri duo in vestibus albis visi, eos de A
secunda ejus manifestatione certiores fecerunt,
eundem rursus in nube venturum prædicentes.
Christo igitur soli a Patre data est potestas, et hon-
or et regnum, ut omnes eum adorent gentes,
« omnisque lingua confiteatur quia Dominus Jesus
Christus in gloria est Dei Patris ».³⁰ »

CAPUT XLV.

Ex eodem.

Precanti Danieli in omnis populi captivitate Ba-
bylonis atque in Jerusalem solitudine, Gabriel vis-
sus est archangelus simulque ostendit septuaginta
annorum captivitatis finem, et Jerusalem restau-
rationem, tempusque ab illa restauratione usque B
ad adventum Christi, ac secundum postea urbis
excidium, totiusque gentis servitutem, quæ post
Christi Incarnationem consummata erit. Hæc sunt
igitur hujusce loci verba : « Daniel, nunc egressus
sum ut docerem te, et intelligeres. Ab exordio pre-
cum tuarum egressus est sermo : ego autem veni
ut indicarem tibi, quia vir desideriorum es : tu
ergo animadverte sermonem, et intellige visionem.
Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super po-
pulum tuum, et super urbem sanctam tuam, ut
consummetur prævaricatio, et finem accipiat pec-
catum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia
sempiterna, et impleatur visio, et prophetia, et un-
gatur Sanctus sanctorum. Scito ergo et animad-
verte : ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Je-
rusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades
septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt : et
rursus ædificabitur platea, et muri, in angustia
temporum. Et post hebdomades sexaginta duas oc-
cidetur Christus : et non erit ejus populus, qui
eum negaturus est. Et civitatem, et sanctuarium
dissipabit populus cum duce venturo : et finis ejus
vastitas, et post finem belli statuta desolatio. Con-
firmabit autem pactum multis hebdomada una : et
in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrifici-
um : et erit in templo abominatio desolationis :
et usque ad consummationem et finem persevera-
bit desolatio ».³¹ »

Ἰερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων, καὶ ἕως συντελείας

Eorum qui præcitatæ hebdomades scrutati sunt, D
unum novimus Africanum qui eas accuratius felici-
ciusque examinaverit. Necessæ ideo videtur mihi
ejus in hunc locum elucidationem in medium af-
ferre, dein speculari si quid et ipsi ex eo possi-
mus inducere. Scribit igitur in quinto *Chronogra-*
phiarum libro his verbis (4) :

CAPUT XLVI.

Ex Africano.

« Hic prophetiæ locus multa et vix credenda nun-

³⁰ Philipp. II, 11. ³¹ Dan. IX, 22-27.

(4) Confer Euseb. *Demonst.* VIII, p. 389; Hieron. in *Dan.* I, V, p. 682.

θεν αὐτὸν, ὅτε καὶ ἀνεπιζῶντων εἰς τὸν οὐρανὸν
ἰδοὺ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθήσεσι λαμπραῖς ὀφθέντες, τὰ
περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας αὐτοὺς ἐδίδασκον,
αἰῶτις ἐν νεφέλῃ παραγενήσεσθαι αὐτὸν προλέγοντες.
Τῷ οὖν Χριστῷ μόνῳ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδόθη καὶ ἡ
τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη λατρεύειν
αὐτῷ, καὶ « πᾶσαν γλῶσσαν ἐξομολογεῖσθαι, ὅτι Κύ-
ριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

Εὐξαμένῳ τῷ Δανιὴλ περὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα
αἰχμαλωσίας τοῦ παντὸς λαοῦ, περὶ τε τῆς ἐρημώ-
σεως τῆς Ἱερουσαλήμ, Γαβριὴλ ἐπιφανείς ἀρχάγγελος
δοῦναι τε αὐτῷ σημαίνει τὸ συμπέρασμα τῆς ἐβδο-
μηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας, καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῆς
Ἱερουσαλήμ, τὸν τε ἀπὸ τῆς ἀνανέωσης ἐπὶ τὴν
τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν χρόνον, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα
γενησομένην δευτέραν ἄλωσιν τῆς πόλεως, καὶ τὸν
ἐπὶ πᾶσιν ἀνδραποδισμὸν τοῦ παντὸς ἔθνους, τὸν
μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιτελεσθέντα.
Ἔχουσι δὲ αὐτοῦ τούτου τὸν τρόπον αἱ λέξεις : « Δα-
νιὴλ, νῦν ἐξῆλθον συμβιβάσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ
τῆς δεξιάς σου ἐξῆλθον λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον τοῦ
ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμῶν σὺ εἶ, καὶ ἐννοή-
θητι ἐν τῷ ἴσθητι. καὶ σύνες ἐν τῇ ὀπτασίᾳ. Ἐβδο-
μηκοντα ἐβδομάδες συνετεμίσθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου,
καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συνελεσθῆναι
ἀμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἀμαρτίας, καὶ ἀπο-
λεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιδάσασθαι ἀδικίας,
καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι
ὄρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσαι ἅγιον ἁγίων.
Καὶ γνώση καὶ συνήσεις· ἀπὸ ἐξόδου λόγων (σου) τοῦ
ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ ἕως
Χριστοῦ ἡγουμένου ἐβδομάδες εἴ, καὶ ἐβδομάδες εἴβ·
καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία, καὶ
τείχος, καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί. Καὶ μετὰ τὰς
ἐβδομάδας τὰς εἴβ ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ
κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον
διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ κοπή-
σονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συν-
τετημημένου ἀφανισμοῖς. Καὶ δυναμῶσαι διαθήκην
πολλοῖς ἐβδομάς μία· καὶ ἐν τῷ ἔμψει τῆς ἐβδο-
μάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ
καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρημωσιν. »

Τῶν εἰς τὰς προκειμένας ἐβδομάδας ἐπιβεβληκό-
των μόνον ἴσμεν Ἀφρικανὸν ἀκριβέστατα καὶ μᾶλλον
παρὰ τοὺς λοιποὺς ἐπιτετευγμένως θεωρηκότα· καὶ
δὴ μοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι πρῶτον αὐτοῦ τὴν εἰς
(f. 39 v°) τοὺς τόπους διήγησιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν,
εἰθ' οὕτως ἐπισκεψάσθαι, εἰ τι ἄρα καὶ αὐτοὶ δυ-
ναίμεθα συμβαλέσθαι τῷ λόγῳ. Γράφει δὴ οὖν ἐν
πέμπτῳ τῶν *Χρονογραφῶν* κατὰ λέξιν οὕτως·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Ἀφρικανοῦ.

« Ἡ μὲν οὖν περικοπή οὕτω πως ἔχουσα πολλὰ τε

καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δ' ὡν χρεῖα περί τε τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα μετὰ ἑβδομάδας ὁ μέλλοντος ἐπιφαίνεσθαι, δῆλον· ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἢ ἀπὸ τούτου τὰ παραπτώματα παλαιούται, καὶ αἱ ἁμαρτίαι συντελοῦνται διὰ τὴν ἄφρασιν, αἶ τε ἀνομίαι ἐξίλασμῳ μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἀπαλείφονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται (παρὰ) τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητεῖαι μέχρις Ἰωάννου· χρίσται· Ἅγιος ἁγίων· πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας οὐκ ὄντα ταῦτα προσεδόκαστο μόνον. Ἀρξασθαι δὲ τῶν ἀριθμῶν, οὗτε ἔστι τῶν ὁ ἑβδομάδων, ἃ ἔστιν ἔτη υἷ, ὁ ἄγγελος ὑποτίθεται· ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἰερουσαλήμ· συνέδη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῷ εἰς. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου οἰνογράφος δεσθεὶς ἀποκρίσεως τε ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἰερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξῆλθεν κελεύων ταῦτα· μέχρι γὰρ ἐκεῖνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ μετὰ τὴν ἑβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας τῶν βουλομένων ἕκατον ἔκουσισσι καταπέμψαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελθόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἐζρα, τὸν νεῶν οἰκοδομῆν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τείχος τῇ πόλει περιβαλεῖν, ὡς οὐ κεκελευσμένον τούτου. Ἐμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου εἰκοσαετοῦς, Περσῶν δὲ ἡγεμονίας πεντεκαίδεκάτῳ καὶ ἕκατοστῷ, ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως Ἰερουσαλήμ ρπε' ἔτη· καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν, Νεεμίας τε καταπεμφθεὶς τοῦ ἔργου προέστη, ἡ δὲ οἰκοδομὴ πλατεία καὶ περὶ τείχος, ὡς προεφητεύθη· κάκειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ὁ ἑβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται.

Εἰ γὰρ ἄλλοθεν πῶθεν ἀριθμῆν ἀρξάμεθα καὶ οὐκ ἐνεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλείστα ἀτοπα ἀπαντήσονται· ἔάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησόμεθα τῆς ἀριθμώσεως τῶν ὁ ἑβδομάδων, ἔτη ρ' καὶ προσέτι περισσῶν, πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προεφήτευσεν, πολλῶν δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας· εὐρίσκομεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἔτεσιν σλ' περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἔτη τ' παρατείνασαν, κάκειθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἔτος ἕκκαίδεκατον εἰς ἔτη ε'· ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου ὁ ἑβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστοῦ συντελοῦνται χρόνον κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἰερουσαλήμ ἀνοικίστων ἐπέμψθη, ἔτεσι πεντεκαίδεκάτῳ καὶ ἕκατοστῷ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ τε Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῷ ἔτεσι καὶ Ὀλυμπιάδος (f. 40) ὀγδοηκοστῆς τρίτης ἔτεσι τετάρτῳ, ἐπὶ τούτῳ τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἕκκαίδεκατον, ἔτη συνάγεται οὗς, ἅπερ Ἑβραϊκῶς τετρακόσια ἐνετήκοντα ἔτη γίνονται κατὰ τὸν σεληνῶν μῆνα τοὺς ἐνιαυτούς ἐκείνων ἐξαριθμουμένων, ὃς ἔστιν, ὡς πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν εἰκόσι ἐννέα ἡμισυ· οὕτως τοῦ κύκλου ὑπέροχοντος τ' μεσῶν τῶν τε-

tat. Nunc igitur de temporibus, rebusque quæ ad ea pertinent tempora, nobis disserendum est. Quod quidem de Christi adventu hæc dicuntur post hebdomades lxx venturi, apertum est. Etenim a Salvatoris tempore inveterascent prævaricationes, finem accipiunt per redemptionem peccata, delentur propitiationis sacrificio iniquitates cum prævaricationibus, et pro legis justitia sempiterna annuntiat justitia, visiones scilicet et prophetiæ usque ad Joannem; ungitur Sanctus sanctorum. Ante enim Salvatoris incarnationem hæc nondum erant, tantummodo expectabantur. Annorum supputationem, lxx scilicet hebdomades, seu cxxc annos, incipit angelus ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem. Evenerunt hæc Artaxerxis Persarum regis anno vicesimo. Nehemias enim, ejus pincerna, precatus responsum accepit ut ædificaretur Jerusalem, et exivit sermo hæc præcipiens; etenim usque ad hoc temporis urbs deserta fuerat. Cyro post septuaginta captivitatis annos quoslibet sponte remittente, alii cum Jesu summo sacerdote et Zorobabel profecti, alii deinde cum Esdra, templum quominus ædificarent, mœnibusque urbem cingerent, primo impediabantur, quasi hoc non imperato. Expectatum est igitur usque ad Nehemiam, Artaxerxisque regni vicesimum annum, Persarum autem imperii quintum decimum et centesimum, clxxxv ab oppugnata Jerusalem annis. Tunc rex Artaxerxes urbem ædificari jussit, missusque Nehemias qui operi præset; ideo ædificata est platea, mœniaque circum educta sunt, juxta prophetiam: ex quo nobis ad Christum lxx hebdomades sunt numerandæ.

Si enim aliter numerare inceperimus, nec tempus congruit, pluraque intempestive occurrunt. Nam si a Cyro primaque dimissione lxx hebdomadum numerum supputare inciperemus, centum anni supersunt, pluresque si ab illa die qua Danieli angelus prophetizavit, et multo plures etiam si a captivitatis initio. Invenimus enim Persarum regnum cccxx annorum spatio circumscriptum, Macedonum vero ccc, ex quo ad Tiberii Caesaris annum sextum decimum sexaginta anni effluxere. Sed ab Artaxerxe lxx hebdomades ad Christi tempus juxta Judæorum numeros consummantur. Etenim a Nehemia, quem Artaxerxes ad instaurandam Jerusalem misit, anno quinto decimo et centesimo Persarum regni, ipsiusque Artaxerxis regni vicesimo anno, olympiadis vero octogesimæ tertię anno quarto, usque ad hoc tempus, olympiadis scilicet ducesimæ secundæ annum ii, imperii vero Tiberii Caesaris annum sextum decimum, anni elapsi sunt cclxxv, vel cxxc juxta Hebræos mensibus annum lunaribus numerantes, qui sunt dierum xxix et dimidii; cum igitur cclxxv dierum et quadrantis sit anni cyclus, lunarem annum undecim excedit diebus, et quadrante. Quapropter Græci et Judæi embolinæos tres menses octo

annis superaddunt; namque octies undecim et quadraginta tres efficiunt menses. Anni igitur CDLXX octies LIX continent, et tres menses embolimæ cuique octavo anno additi, ferme quindecim annos, paucissimis exceptis diebus, complent. Sic igitur CDLXX annis LXX constant hebdomades.

Ἰσχυρῶς τῆ ὀκταετία, γίνονται ἕτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδόντα γίνεται· ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς (υ)ρεῖται ἔτεσιν αἱ ὀκταετίαι συντελοῦνται.

Hæc quidem in hunc locum Africanus disseruit. Videamus et nos, post hanc interpretationem, an aliter intelligere possimus, ne videamur, omissis a Cyro ad Artaxerxem temporibus, haud ingenuam interpretationem præbere, nec rationem afferre discriminis quod est inter septem hebdomades et sexaginta duas, sicut divina ostendit Scriptura, non sine verissimo ac profundissimo consilio, his verbis: « Scito ergo et animadvertite: ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt: et rursus ædificabitur platea, et muri. » Attendas enim an vi ducta fieret interpretatio, tempora numerantibus ab ipso Cyro, de quo Daniel prophetizat. Hic nempe primus responsum de Jerusalem instauratione edixit, teste Esdra his verbis: « In anno primo Cyri regis Persarum, ut compleretur verbum Domini ex ore Jeremiæ, suscitavit Dominus spiritum Cyri, regis Persarum: et traduxit vocem in omni regno suo, etiam per Scripturam dicens: Hæc dicit Cyrus rex Persarum: Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, et ipse præcepit mihi ut ædificarem ei domum in Jerusalem, quæ est in Judæa. Quis est in vobis de universo populo ejus? Sit Deus illius cum ipso. Ascendat in Jerusalem ¹¹; » et reliqua. Quibus addit: « Rex quoque Cyrus protulit vasa templi Domini, quæ tulerat Nabuchodonosor de Jerusalem, et posuerat ea in templo dei sui. Protulit autem ea Cyrus, rex Persarum, per manum Mithridatis, et annumeravit ea Samanassar principi Juda ¹². » Deinde narrat Scriptura quomodo primi redeuntes templi fundamenta jecerint, quomodo in laboribus impediti sint hoc temporis intervallo, usque ad septimam annorum hebdomadem. Quadraginta igitur et sex annorum spatium a Cyro ad sextum Darii annum elabitur donec templi compleatur ædificatio. Ideo ab aliis primas septem hebdomades Scriptura sejunxit, intervallo significans inter primum conjuncta templi fundamenta, perfectamque totius ædificii constructionem. Cyrus enim, annos unum et triginta cum regnavisset, Cambysi filio imperium tradidit; cui, post novem annorum regnum, Darius successit, iterumque, sicut quondam Cyrus, Jerusalem ædificandam edicto jussit. Atque sexto ejus imperii anno, qui quadragesimus sextus a Cyro erat, ædificatio perficitur. Unde in Salvato-

Ἰσχυρῶς τῆν κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσειν ἡμέραις ἑνδέκα καὶ τετάρτῳ. Διὰ τοῦτο καὶ Ἕλληνας καὶ Ἰουδαῖοι τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτὼ παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκι γὰρ τὰ ἑνδέκα καὶ τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν υοε' ἔτη ὀκταετηρίδες γίνονται νθ', καὶ μῆνες γ', ὡς τρίμηνον δὲ ἐμβολίμου ἀποδόντα γίνεται· ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς (υ)ρεῖται

Ταῦτα μὲν ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ εἰς τοὺς τόπους ἐπιθέβληκεν· φέρε δὴ καὶ ἡμεῖς μετὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἐρμηνείαν ἰδόμεν, εἰ οἶόν τε καὶ ἐτέρως τοῖς τόποις ἐπιβαλεῖν, ὡς ἂν μὴ δοκοῖμεν τοὺς ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Ἀρταξέρξην ὑποκλέπτοντες χρόνους βιασιέραν ποιεῖσθαι τὴν ἀπόδοσιν, καὶ ἄλλως μὴ δὲ τὴν αἰτίαν παριστάναι δοκεῖν τῆς τῶν ἑπτὰ ἑβδομάδων καὶ τῶν ἑξ' διαιρέσεως, ἣν ὁ θεὸς Λόγος πάντως ποιεῖ μετὰ τίνος εὐλόγου διανοίας καὶ βαθυτάτης συνέσεως πεποιεῖται φήσας· « Καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ζ', καὶ ἑβδομάδες ἑξ' καὶ ἐπιτρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία καὶ τεῖχος. » Ὅρα δὴ εἰ μὴ ἀβίαστος γένοιτο ἂν ἡμῖν ἡ διήγησις ἐξ αὐτοῦ Κύρου, καθ' ὃν ὁ Δανιὴλ προφητεύει, τοὺς χρόνους ἀπαριθμουμένους. Οὕτως γὰρ οὖν πρῶτος τὴν περὶ τοῦ ἀνεγείραι τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπόκρισιν ἐξενήνοχε κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἐζ' γραφῆν, τοῦτον ἔχουσιν τὸν τρόπον· « Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Κύρου βασιλέως Περσῶν, τοῦ τελεσθῆναι λόγον Κυρίου ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου, ἐξήγειρε Κύριος τὸ πνεῦμα Κύρου βασιλέως Περσῶν, καὶ παρέγγειλε φωνῆν ἐν πάσῃ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ γε ἐγγράπτως, λέγων· Οὕτως εἶπεν Κύριος ὁ βασιλεὺς Περσῶν· Πάσας τὰς βασιλείας τῆς γῆς παρέδωκέ μοι Κύριος ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αὐτὸς ἐπεσκέψατο ἐπ' ἐμὲ τοῦ οἰκοδομῆσαι αὐτῷ οἶκον ἐν Ἱερουσαλήμ τῇ ἐν Ἰουδαίᾳ. Τίς ἐν ὑμῖν ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ; Καὶ ἔσται ὁ θεὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀναδύσεται εἰς Ἱερουσαλήμ· » καὶ τὰ ἐξῆς. Οἷς ἐπιφέρεται· « Καὶ ὁ βασιλεὺς Κύρος ἐξήνεγκε τὰ σκεῦη οἴκου Κυρίου, ἃ ἔλαθεν Ναβουχοδονόσορ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἔδωκεν αὐτὰ ἐν οἴκῳ θεοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐξήνεγκεν αὐτὰ Κύρος, ὁ βασιλεὺς Περσῶν, ἐπὶ χεῖρα Μιθριδάτου καὶ ἠρίθμησεν αὐτὰ τῷ Σαμνασσάρ, ἀρχόντι τοῦ Ἰούδα. » Ἐπὶ τούτοις ἱστορεῖ ἡ Γραφή ὡς ἀνελθόντες οἱ πρῶτοι καταβάλλονται τοὺς τοῦ ἱεροῦ θεμελίους, καὶ ὡς εἰργονταί γε ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς σπουδῆς, ἕως ἐπὶ ἑβδόμῃν ἐτῶν ἑβδομάδα. Τεσσαράκοντα (f. 40 v°) γούν καὶ ἐξ ἑτῆ ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὸ Δαρείου ἕκτον ἔτος περιγράφεται, ἐν ᾧ πέρας ἴσχει τὰ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς· ὅθεν εἰκότως ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἑβδομάδας ζ' τὰς πρώτας ὁ λόγος ἀφωρίσατο, τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς πρώτης καταβολῆς τῶν τοῦ ναοῦ θεμελίων καὶ τῆς εἰς ἄκρον αὐτοῦ ἀναπληρώσεως ἐμφηναί· βουλόμενος. Κύρος μὲν γὰρ ἑτῆ τριάκοντα καὶ ἐν βασιλεύσας, Καμβύση τῷ παιδί παραδίδωσι τὴν ἀρχήν· οὗ ἐπὶ ἑννέα διαγενομένου ἔτεσι, Δαρεῖος τῆν

¹¹ I Esdr. i, 1-3. ¹² ibid. 7, 8.

βασιλείαν παραλαβὼν, αὖθις μετὰ Κύρον διὰ τοῦ Α
 προγράμματος τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοδομηθῆναι προσ-
 τάττει. Καὶ δὴ κατὰ τὸ ἕκτον αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς ἔτος,
 ὅπερ ἦν ἀπὸ Κύρου τεσσαρακοστὸν καὶ ἕκτον, τὰ τῆς
 οἰκοδομῆς ἀποπληροῦται· ὅθεν ὀρμώμενοι τῷ Σωτῆρι
 ἡμῶν ἔλεγον· « Μ' καὶ ἔξ ἔτεσιν οἰκοδομήθη ὁ ναὸς
 οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; »
 Κατὰ δὲ τὸν Ἰώσηπον σ' (θ') καὶ μ' ἔτη ἀκριδῶς τὰ
 ἀπὸ Κύρου ἐπὶ τὸ Δαρείου ἕνατον ἔτος συνάγεται, ἐν
 ᾧ τέλος ἐπιθεῖναι τῇ τοῦ ναοῦ οἰκοδομῇ ἐν τῷ ἑνδε-
 κάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας φησὶν αὐτολεξεῖ δηλῶν οἰκο-
 δομηθῆσθαι τὸν ναὸν ζ' (sic) μηνὶ τοῦ ἐνάτου τῆς
 ἐπὶ Δαρείου βασιλείας ἔτους· οἷς καὶ ἐπιφέρει λέγων·
 « Κατῴκισαν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις πολιτεία γρῶ-
 μενοι ἀριστοκρατικῶν μετὰ ὀλιγαρχίας· οἱ γὰρ
 ἱερεῖς προσετήκεσαν τῶν πραγμάτων, ἄχρι οὗ τοὺς Β
 Ἀσαμωναίου συνέθη βασιλεύειν ἐγγόνους. » Αἶδε μὲν
 οὖν αἱ ἐν τῇ προφητεία φερόμεναι ζ' ἐβδομάδες εἰς τὸ
 προδεδηλωμένον ἔτος Δαρείου περιοριζόμεναι, πρό-
 δηλον οὖν δι' ἣν αἰτίαν τῶν (τῶν) ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀφο-
 ρισμῶν εἰλήφασιν. Ἰδωμεν δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ἔξβ' ἐπὶ
 ποῖους περιορίζονται χρόνους. Τὸ μὲν δὴ ἕνατον ἔτος
 Δαρείου κατὰ τὴν ἐβδόμην καὶ ἐξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα
 ἐκ τῆς τῶν παρ' Ἑλλήσι χρονογράφων παρίσταται
 ἱστορίας· ἀπὸ δὴ οὖν ταύτης ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ἑκα-
 καιδεκάτην Ὀλυμπιάδα, καθ' ἣν Σέλευκος μετὰ τὴν
 Ἀλεξάνδρου τελευτὴν Συρίας ἀπάσης καὶ Βαβυλωνίας
 ἐκράτησεν, ἔτη γίνεται σ'· ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ τὴν τελευ-
 τὴν Σίμωνος, Ἰουδαίων ἀρχιερέως, τῆς κατὰ Συρίαν
 ἀρχῆς ζ' καὶ σ' καὶ ρ' διαγενέσθαι ἡ πρώτη τῶν κα-
 λουμένων Μακκαβαϊκῶν σημαίνει γραφή, μέχρι τοῦ-
 του περιγράφουσα τὴν ἱστορίαν. Πάλιν δ' ἐντεῦθεν C
 τὰς τῶν ἱερέων διαδοχὰς ἀκριδέστατα ἐπισημαινόμε-
 νος ὁ Ἰώσηπος μετὰ Σίμωνα τὴν προδεδηλωμένον
 φησὶ καθηγῆσθαι τοῦ λαοῦ Ἰωάννην τὸν καὶ Ἰρ-
 κανὸν ἔτεσιν θ' καὶ κ'· τοῦτον δὲ διαδέξασθαι Ἀρι-
 στοβούλον, ὃν καὶ βασιλεῦσαι ἐνιαυτὸν· μετὰ δὲ τοῦ-
 τον Ἀλέξανδρος ἔτεσι κζ', μεθ' ὃν τὴν γυναῖκα Ἀλε-
 ξάνδραν, ἐφ' ἣν τὰ πάντα ἀπὸ ἐνάτου ἔτους Δαρείου
 ἔτη συνάγεται υλδ', ὅποσα δ' ἂν γένοιτο ἐκ τῶν ἔξβ'
 ἐβδομάδων ἐν αἷς οἱ χριστοὶ ἡγούμενοι, οὔτοι δ' ἂν
 εἶεν οἱ ἀρχιερεῖς, ἀρξάμενοι ἀπὸ Κύρου τῶν τοῦ ἔθνους
 προσέστησαν πραγμάτων. Πρόδηλον γὰρ ἀπὸ τε τῆς
 ἱερᾶς Γραφῆς, οὐ μὲν (μὴν) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προ-
 θεσιῶν τοῦ Ἰωσήπου φωνῶν, ὡς ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ
 Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἐξ αὐτοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως
 τοῦ μεγάλου ἡγεμόσι καὶ ἄρχουσι τοῖς κατὰ δια-
 δοχὴν ἔχρῶντο, μέχρι ὧν ὁ Ἰώσηπος ὀνομάζει Ἀσαμω-
 ναίου παίδων, οὓς ἡ Γραφή Μακκαβαίους (f. 41) ὀνόμα-
 σεν, ὧν πρῶτος ἀρχιεράτευσεν Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος
 ἐπικληθεὶς, ὃς καὶ καθηγῆσατο τοῦ λαοῦ τοὺς Ἀντίοχου
 τροπωσάμενος στρατηγούς. Μεθ' ὃν Ἰωνάθης ἀδελ-
 φὸς αὐτοῦ ὁμοῦ τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὴν τοῦ λαοῦ
 διαλαμβάνει προστασίαν· καὶ αὖθις τούτου ἀδελφὸς
 Σίμων ἀρχιερεὺς, μεθ' ὃν Ἰρκανὸς, μεθ' ὃν Ἰούδας,

rem nostrum inveci dicebant : « Quadraginta et
 sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in
 tribus diebus excitabis illud ***? » Juxta autem Jo-
 sephum novem et quadraginta anni sunt a Cyro ad
 nonum Darii annum, quo perfectam dicit tem-
 pli ædificationem, in undecimo *Archæologiæ* libro
 templi instaurationem narrans septimo Darii regni
 noni anni mese absolutam. Adiditque : « Eratque
 tunc Hierosolymitanis aristocrazia oligarchia mista;
 sacerdotes enim rebus præfuerunt, donec Asamonæi
 posteri sortirentur regnum (1). » Hæ igitur in pro-
 phetia relatæ septem hebdomades, quæ ad nonum
 Darii annum desinunt, istam ob causam a cæteris
 discriminatæ sunt. Videamus nunc ad quæ perti-
 neant tempora reliquæ hebdomades sexaginta duæ.
 Nonus Darii annus juxta Græcorum historiæ chro-
 nologiam septimæ et sexagesimæ Olympiadi respon-
 det; ab hac ad centesimam sextam decimam Olympi-
 adem, qua Seleucus, Alexandro mortuo, Syria tota
 ac Babylonia potitus est, anni sunt ducenti; hinc
 ad mortem Simonis, Judæorum summi sacerdotis,
 sub Syriorum ditone septem et septuaginta et cen-
 tum effluxisse annos primus Machabæorum liber,
 qui historiam ad Simonem usque narrat, memi-
 nit **. Rursus exinde sacerdotum seriem accura-
 tissime referens Josephus (2), post Simonem narrat
 præfuisse populo Joannem et Hyrcanum annos no-
 veni et viginti; huic successorem Aristobulum
 unum regnavisse annum; quo mortuo Alexandrum
 septem et viginti annos, et post eum conjugem
 Alexandram, ad quam omnes ab anno Darii nono
 anni quatuor et triginta et quadringenti effluxere,
 qui sunt sexaginta duæ hebdomades, quibus præ-
 fuerunt christi, summi scilicet sacerdotes, qui a
 Cyro populi rebus præfuerunt. Constat enim ex sacra
 Scriptura, necnon e citatis Josephi locis, quod
 post reditum e Babylone, ab ipso Jesu sacerdote
 magno ducibus et principibus continua serie Judæi
 usi sunt, usque ad illos quos Josephus Asamonæi fi-
 lios vocat, Scriptura vero Machabæos nominavit,
 quorum primus summum obtinuit pontificatum Ju-
 das Machabæus cognomine, fugatisque Antiochi
 ducibus populo præfuit. Post eum frater ejus Jona-
 thas summum simul pontificatum et populi impe-
 rium accepit; rursusque ejus frater Simon sum-
 mus fuit sacerdos, post quem Hyrcanus, post quem
 Judas, qui et Aristobulus dictus, successerunt : qui
 primus summo sacerdotio regnoque diadema adje-
 cit. Post eum summo sacerdotio simul et regia po-
 testate accepta, Alexander, succedente ei conjuge,
 mortuus est. Tunc completis quæ Danieli prædictæ
 fuerunt hebdomadibus, imperare desinunt principes
 e sacerdotibus cognominati christi; ut ostende-
 retur hæc verba « usque ad christum ducem » ad illas
 hebdomades spectare; quasi manifestius diceretur :

** Joan. II, 20. ** I Machab. I.

(1) Joseph. Arch. XI, 4, 8.

(2) Joseph. Antiq. XI, 10, 3.

Novem et sexaginta effluent hebdomades, scilicet trium et octoginta et quadringentorum annorum spatium, in quo christus summusque sacerdos vice continua dux populi rebus præerit. Atque igitur cuilibet manifestum videtur iis quæ demonstravimus tot elapsos fuisse annos a Cyro ad Alexandri mortem, ultimi e summis sacerdotibus principis. Hoc enim mortuo sola omnium usque ad hoc temporis mulier gentis obtinuit regnum. Ex quo Judæorum principatus simul et summum sacerdotium, prius copulata, separantur. Accepto enim Alexandra imperio, summum filio suo Hyrcano sacerdotium tradidit, et post novem annorum regnum obiit. Deinde Aristobulus, alius ipse pleurumque cum fratre litigans, illum summo sacerdotio spoliavit, et ipse post tres annos regno dejicitur. Continuo Romanorum dux Pompeius superveniens, Jerusalem vi oppugnavit, sanctaque polluit, usque ad adyta templi progressus, captivumque cum filiis Aristobulum Romam abducit. Dein et Hyrcano a Parthis in captivitatem ducto, Judæorum regnum primus e gentibus Herodes a Romanorum senatu accepit. Ut refert Josephus (1), Idumæus paterno genere, Arabs vero materno. (2) Narrat Africanus non multo post: « Ferunt, qui ejus originem accurate inquisiverunt, Antipatrem (qui pater ejus fuisse perhibetur), cujusdam Herodis Ascalonitæ filium, unius ex Apollinis templi servis. » Quo igitur Judæorum regnum consecuto, impleta est tum cæterorum prophetarum, tum præcipue hæc apud Moysem Jacobi prædictio: « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est; et ipse erit expectatio gentium ²⁴. » Atqui manifestum est sive historiis, sive iis quæ retulimus, usque ad Herodem, quo regnante natus est Christus, totius gentis sceptrum non ablatum fuisse de Hebræis. Primo igitur ex aliena gente regnante Herode, continuo Christi incarnatio impleta est, gentiumque prænuntiata expectatio, diffusa per omnem gentem Salvatoris nostri doctrina, revera consuminari cœpit. Tunc et Danielis, post hebdomades de quibus disseruimus, exitum habuit prædictio, dicens: « Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus, et judicium non est in eo. Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. »

Ἡρώδου, καθ' ὃν ὁ Χριστὸς γεγέννηται, οὐ διέλειπεν ἡ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων κατὰ (f. 41 v) διαδοχὴν τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγησαμένων ἀρχῆ. Πρώτου δὲ τὸ γένος ἀλλοφύλου βασιλεύσαντος αὐτῶν Ἡρώδου, αὐτίκα μὲν καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία πληροῦται, καὶ ἡ τῶν ἔθνῶν προθεσπισθεῖσα προσδοκία διὰ τῆς εἰς πᾶν ἔθνος διαδραμαούσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας ἔργῳ συντελεσθῆαι ἤρξατο· τότε καὶ ἡ ἐν τῷ Δανιὴλ μετὰ τὰς διαληφθείσας ἡμῶν ἑβδομάδας πρόβησις ἐπισφραγίζετο, φάσκουσα· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑβ' ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ· καὶ κοπήσονται ἐν κατακλισμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντεταγμένον ἀφανισμοῦς. »

« Quodam igitur modo, priorum de quibus men-

²⁴ Gen. XLIX, 10.

(1) Joseph. *Antiq.* xiv, 7, 3.

ὁ καὶ Ἀριστοβούλος, διαδέχεται· καὶ πρῶτος ἐπὶ τῇ ἀρχιερωσύνῃ καὶ βασιλείᾳ περιέθετο διάδημα. Μεθ' ὃν τὴν ἀρχιερωσύνῃν ὁμοῦ καὶ τὴν βασιλείαν παραλαβὼν Ἀλέξανδρος ἐπὶ διαδόχῳ γυναικί τελευτᾷ· ἐν ᾧ τῶν ἐν τῷ Δανιὴλ συμπερασθειῶν ἑβδομάδων οἱ ἐξ ἱερῶν ἀρχόντες χριστοὶ προσαγορευόμενοι διελίπουσιν· ὥστε δηλοῦν τὸ φάσκον λόγιον, « ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, » τοσάοδε ἔσεσθαι ἑβδομάδας· ὥσει σφαιρότερον εἰρήκει, θ' καὶ ξ' διελεύσεσθαι ἐτῶν ἑβδομάδας, τοῦτ' ἔστι χρόνον(ον) γ' καὶ π' καὶ υ' ἐτῶν, ἐν ᾧ χριστὸς τις καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ διαδοχὴν ἡγούμενος τῶν τοῦ λαοῦ προστήσεται πραγμάτων. Καὶ δὴ παντὶ τῷ σαφῆς ἐκ τῶν προπαρτεθέντων ἡμῖν, ὡς τοσοῦτος ἐτῶν ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ ὑστάτου αὐτῶν ἡγησαμένου ἀρχιερέως περισταται. Μεθ' ὃν μόνῃ τῶν πύκτων τὴν τιμωρίαν γυνὴ τὴν τοῦ ἔθνους βασιλείαν διαλαμβάνει, ἐξ ἧς ὁμοῦ τὰ τε τῆς Ἰουδαίων ἡγεμονίας, καὶ τὰ τῆς ἐκ προγόνων εὐσταθῶς προϊούσης ἀρχιερωσύνης συγγεῖται. Διαλαβοῦσα γοῦν ἡ προδοηλωμένη τὴν ἀρχὴν, τὴν μὲν ἀρχιερωσύνῃν Ὑρκανῷ τῷ παιδί διδώσιν, αὐτῇ δὲ τὴν βασιλείαν ἔτη θ' καταχρῶσα τελευτᾷ. Μεθ' ἣν Ἀριστοβούλος, ἕτερος αὐτὸς πλείστα στασιάζας πρὸς τὸν ἀδελφόν, ἐκείνον μὲν τὴν ἀρχιερωσύνῃν ἀφαιρεῖται, αὐτὸς δὲ πρὸς ταύτην καὶ τῆς βασιλείας μετὰ τρίτον ἔτος ἀποπίπτει. Ῥωμαίων γὰρ αὐτίκα στρατηγὸς Πομπηῖος ἐπιστάς, τὴν μὲν Ἱερουσαλήμ κατὰ κράτος πολιορκεῖ, μαινεῖ τε τὰ ἅγια μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ ἱεροῦ προελθῶν, τὸν δὲ Ἀριστοβούλον δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης ἅμα τέκνοις ἀναπέμπει· μεθ' ὃν καὶ τοῦ Ὑρκανοῦ ὑπὸ Πάρθων ἀιχμαλώτου ἀχθέντος, τὴν κατὰ Ἰουδαίων βασιλείαν πρῶτος ἐξ ἔθνῶν Ἡρώδης παρὰ τῆς συγγλήτου Ῥωμαίων ἐγγεῖρίζεται· ὡς μὲν ὁ Ἰωσήπος παραδίδωσιν, Ἰδουμαῖος κατὰ πατέρα τὸ γένος ὢν. Ἀράδιος δὲ κατὰ μητέρα· ὡς δ' ὁ Ἀφρικανὸς, οὐ μικρῶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν· « Φασὶν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβοῦντες Ἀντίπατρον (τοῦτον δ' εἶναι αὐτῷ πατέρα) Ἡρώδου τινὸς Ἀσκαλωνίτου τῶν περὶ τὸν νεῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων γεγονέναι. » Εἰς δὴ οὖν τὸν τοιοῦτον τῆς Ἰουδαίων περιελθούσης ἀρχῆς, ἐν τα (sic) αὐτῷ μετὰ τῶν ἄλλων προφητῶν καὶ ἡ παρὰ Μωϋσεὶ φερόμενῃ τοῦ Ἰακώβ πληροῦται πρόβησις· « Οὐκ ἐκλείψει ἀρχὸν ἐξ Ἰούδα » φήσασα, « καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνῶν. » Καὶ πρόδηλον γε ἐκ τε τῶν ἱστοριῶν, καὶ τῶν ἡμῖν παρατεθέντων, ὅτι δὴ μέχρις

ἡ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων κατὰ (f. 41 v) διαδοχὴν τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγησαμένων ἀρχῆ. Πρώτου δὲ τὸ γένος ἀλλοφύλου βασιλεύσαντος αὐτῶν Ἡρώδου, αὐτίκα μὲν καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία πληροῦται, καὶ ἡ τῶν ἔθνῶν προθεσπισθεῖσα προσδοκία διὰ τῆς εἰς πᾶν ἔθνος διαδραμαούσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας ἔργῳ συντελεσθῆαι ἤρξατο· τότε καὶ ἡ ἐν τῷ Δανιὴλ μετὰ τὰς διαληφθείσας ἡμῶν ἑβδομάδας πρόβησις ἐπισφραγίζετο, φάσκουσα· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑβ' ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ· καὶ κοπήσονται ἐν κατακλισμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντεταγμένον ἀφανισμοῦς. »

« Τίνα μὲν οὖν τρόπον ἡ τῶν προβηθειῶν ἑβδο-

(2) Euseb. *Hist. eccl.* i, 7, 8.

μάδων τῶν τε προτέρων [ν]ζ', καὶ τῶν ἐπὶ ταύταις ξβ', A
 κρηφτεία (1), ἐν αἷς κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν
 προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου
 χρόνων ἱστορίᾳ δηλοῦσι τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς
 διὰ πάσης χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς ἤγειτο τοῦ λαοῦ,
 ὡς διὰ τοῦτ' εἰρησθαι τῷ χρησμῷ τῷ, « ἕως χριστοῦ
 ἤγουμένου, » πέρας εἰλησεν εἰς τοὺς κατὰ Ἡρώδην
 χρόνους, ὡς δύναμις ἡμῖν, δεδῆλωται. Πῶς δ' ἐπὶ
 τούτοις μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ προδηλωθέντος
 τῶν ἑβδομάδων χρόνου « ἐξωλοθρευθῆ χρίσμα, ὅτι μὴ
 κρίμα ἦν ἐν αὐτῷ, » ὡσπερ δ' οὖν τὸ λόγιον μνησεί,
 σημαῖνον ὅτι μετὰ κρίσεως εὐλόγου τὸ χρίσμα τὸ
 κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπὶ τοῦ δηλουμένου καιροῦ
 συντελεσθήσεται, σαφές ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασι
 τῇ τε τοῦ νόμου διατάξει, (ἐν ἧ' διὰ βίου μέχρις αὐτῆς
 τελευτῆς προστέταται τὴν ἀρχιερωσύνην τοὺς οἷς B
 κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν),
 καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίᾳ, δηλοῦσι
 τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν
 ζωῆς ἀκολούθως τῇ περὶ αὐτῶν νομοθεσίᾳ τῆς τιμῆς
 ἤξιώσθαι. ὅπως τε κατ' αὐτὸν Ἡρώδην οὐ μόνον τὰ
 τῆς τοιαύτης περὶ τοὺς ἀρχιερεῖς διαταγῆς συγγεί-
 ται τε καὶ διαφθείρεται, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγίας στολῆς,
 ἣν ὑπομόνον (sic) ἐξῆν εἶναι τὸν ἀρχιερέα, ὅτι μὴ δ'
 ἄτερψ ἢ αὐτῷ μόνῳ ἐν ταύτῃ λειτουργεῖν ἐξὸν ἦν,
 τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦς Ἡρώδης ἀφελόμενος ὑφ' ἑαυτὸν,
 καὶ ταῦτα ἀλλόφυλος ὢν, ποιεῖται. Εἰ δὲ χρῆ καὶ τού-
 των παραθέσθαι ἐλέγχους, δέξου δὴ τοῦ μάρτυρος τὰς
 φωνὰς (2) ὃ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, τῆς τῶν
 ἱερέων καὶ αὐτὸς ἤξιωμένος τιμῆς, καὶ γένους τοῦ C
 παρ' αὐτοῖς διαφανεστάτου, ἐν εἰκοστῷ τῆς Ἀρχαιολογίας
 καταθέσθαι συγγράμματι. Περὶ μὲν οὖν τῆς
 τῶν ἀρχιερέων παρατροπῆς ὡδὲ πως κατὰ λέξιν γράφει·
 « Τὴν δὲ βασιλείαν Ἡρώδης παρὰ (Ῥω)μαίων ἐγ-
 χειρισθεὶς, οὐκέτι τοὺς ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους καθί-
 στησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ τισιν ἀτήμοις καὶ οὐκ ἐξ ἱερέων
 οὔσιν, πλὴν ἐνδὸς Ἀριστοβούλου, τὴν τιμὴν ἀπένεμεν·
 τὴν δὲ Ἀριστοβούλου, Ὑρκανοῦ τοῦ ἀπὸ Παρθῶν
 αἰχμαλωσιασθέντος υἱὸν ὄντα καταστήσας ἀρχιερέα,
 τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνῆκεσε Μαριάμμη, τὴν τοῦ πλῆ-
 θους πρὸς ἑαυτὸν (f. 42) θηρώμενος εὐνοίαν διὰ τὴν
 Ὑρκανοῦ μνήμην· εἰτα φοβηθεὶς μὴ πρὸς τὸν Ἀρι-
 στοβούλου πάντες ἀποκλίνωσιν, ἀνέλεν αὐτὸν ἐν Ἰε-
 ριχῷ, πνιγῆναι μηχανησάμενος κολυμβῶντα, καθὼς
 ἦδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τοῦτον οὐκέτι τοῖς ἐγγόνιοις D
 τῶν Ἀσαμωναίου παίδων τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπίστευ-
 σεν. Ἐπραξε δὲ ὁμοίᾳ τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστά-
 σως τῶν ἀρχιερέων Ἀρχελάος τε ὁ παῖς αὐτοῦ, καὶ
 μετὰ τοῦτον τὴν ἀρχὴν Ῥωμαῖοι τῶν Ἰουδαίων πα-
 ραλαβόντες. »

Ταῦτα μὲν περὶ τούτων ὁ Ἰώσηπος· περὶ δὲ τῆς
 ἀρχιερατικῆς στολῆς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἀρ-
 χαιολογίας ταῦτα ἱστορεῖ·

« Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας τὴν τε βάρην ταύτην ἐν

(1) Seq. sic supplenda et legenda me monuit M. J. Routhius coll. Magd. præsēs : κρηφτεία, — ἐν αἷς τὴν ἀρχιερωσύνην κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῆς μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίας δηλοῦσιν τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιε-

tionem modo fecimus, hebdomadam [L]vii, cæterarumque post illas Lxii, prophetia, — quibus summum sacerdotium generis jure obigit, cum usque ad Herodis tempora omnes ostendit historia sacerdotes magnos successionis vice per totam eorum vitam, quando christus quivis et summus sacerdos populo præerat, ut eam ob causam oraculo diceretur, « usque ad christum ducem, » exitum Herodis tempore habuit, sicut, quantum licuit demonstravimus. Quomodo autem post consummatum prædictarum hebdomadam tempus, « abolitum est chrisma, quia non judicium erat in eo, » sicut fert Scripturæ textus, significans quod, post judicium prudens, chrisma, secundum summum sacerdotium, absolutum erit, apertum esset his qui B legis præceptioni in hærent (qua per totam vitam usque ad mortem summum sortiuntur sacerdotium, quibus hoc munus generis jure obigit), atque usque ad Herodis tempus historia, quæ ostendit jure successionis sacerdotes summos hac dignitate per totam vitam secundum illam legislationem positos, quod Herode regnante non modo hæc ipsa de summis sacerdotibus lex abrogata et deleta est, sed et sancta vestis, qua solum indui fas erat summum sacerdotem, quamque nulli nisi ipsi soli in solemnibus ritibus ferre licitum erat, postquam ab iis detractam sibi, cum esset alienigena, Herodes assumpsit. Quorum si documenta sunt præbenda, testis adhibeatur Hebraicus ipse Josephus, necnon sacerdotii dignitate honoratus, et genere apud eos præclarissimo, qui in vicesimo *Archæologiæ* libro hæc disserit. Hoc igitur modo immutatam summi sacerdotii successionem describit :

« Herodes, cum a Romano regnum obtinuisset, non jam Asamoneos summos constituit sacerdotes, sed hanc dignitatem quibusdam indignis, nec sacerdotali genere natis, præter unum Aristobulum, assignavit. Aristobulum vero, Hyrcani quondam in captivitate a Partibus, abducti filium, summum sacerdotem constituit sororemque ejus Mariam sibi matrimonio devinxit, multitudinis gratiam sibi ob Hyrcani memoriam captans; postea timens ne ad Aristobulum omnes inclinarent, sustulit eum in Jericho, natantem aquis mersum esse fingens, sicut D jam ostendimus. Quo interempto nunquam Asamonei filii summum credidit sacerdotium. Egit similiter in eligendis summis sacerdotibus Herodis filius Archelaus, atque post eum Romani Judæorum imperium consecuti (2). »

Hæc quidem de his Josephus : verum de sacerdotali veste in octavo et decimo *Archæologiæ* libro hæc narrat :

« Herodes rex hoc calceamentum commodissime

ρεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν ζωῆς, ὅτε χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς ἤγειτο τοῦ λαοῦ, ὡς διὰ τοῦτ' εἰρησθαι τῷ χρησμῷ τῷ, ἕως χριστοῦ ἤγουμένου, — πέρας.

(2) Joseph. *Antiq.* xx, 11, 5.

et magnifice apparatus Antoniam vocavit nomine, et magni sacerdotis tunicam, ut sese habebat, assumpsit, nihil adversus se a populo molendum propter eam ratus. Egit similiter Herodis filius, regnique successor Archelaus, a quo Romani imperium accipientes, magni sacerdotis tunicam in domo saxis ædificata sub sigillo incluserunt (1). »

Quibus igitur certissime patet, prædictis temporibus prophetias impletas fuisse. Quod si non iis consentirent circumcisi, postulanda esset ab iis alia ac nostra hujus Scripturæ loci interpretatio, atque iis demonstrandum juxta ipsos mendacio arguantur necesse est Gabrielis prædictiones, si nullus annorum ab eo usque ad hoc temporis fere millium, quos prænuuntiavit, adhuc evenerit. Verum nobis aperte verus sermo ostenditur, juxta sinceram quas protulimus interpretationes: et cum iis congruenter indicare facile erit quomodo postrema post alias hebdomada una confirmavit pactum multis, Novum salutaris prædicationis Testamentum, diffusumque per universam terram, nec jam uni soli Judæorum genti, sed et pluribus annuntiatum, ita ut ideo diceretur: « Confirmabit pactum multis hebdomada una. » Animadvertendum est quod non continuo reliquis hebdomadibus postrema hebdomada una succedit, quam refert Scriptura confirmaturam esse pactum multis. Non enim similiter in septem et sexaginta duabus hebdomadibus, atque in una fecit. In prioribus enim totius temporis numerum partitus, inter septem statimque sexaginta duas hebdomades recte tempus ordinavit, septem aptans sexaginta duabus, nullo interposito temporis spatio, ita ut harum hebdomadum historię concordantia nullo temporis intervallo frangeretur, vel disjungeretur. Verum in hac una hebdomade magnum quoddam subit discrimen, magna dilatio. Etenim post hebdomades sexaginta duas, primum dicit: « Occidetur christus et judicium non est in eo »; » quod manifeste Herodis temporibus exitu probatum est; dein subjicit: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo. » Quis autem dissipabit, nisi animarum pestis diabolus? Quis dux est venturus, nisi qui primus e gentibus eis præfectus est Herodes, successoresque ejus qui nunc usque Judæorum sceptrum acceperunt? Sicut igitur pristinos populi duces, magnos scilicet sacerdotes « christum ducem » allegorice vocavit prophetia, ita illos qui, prioribus sublatis, e gentili genere rebus præfuerunt, « ducem venturum » nominavit, dicens: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo; » quod quidem apertius Aquila significavit hoc modo, « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus ducis venturi. » Compertum est enim quo-

²² Dan. ix, 26. ²³ ibid.

(1) Joseph. *Antiq.* xviii, 4, 3.

ἂ ἐπιτηδεῖν κειμένην κατασκευάσας πολυτελῶς, ἂντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν ὡσπερ καὶ λαμβάνει τῆδε κειμένην κατεῖχεν, πιστεύων οὐδὲν νεωτεριεῖν ἐπ' αὐτῷ τὸν λαὸν δι' αὐτήν. Ἐπρασσε δὲ τὰ ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὧν, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οἴκῳ λίθου οἰκοδομηθέντι ὑπὸ σφραγίδι. »

Ἐκ δὲ τούτων ἀναμφλεκτος γένοιτο ἂν ἀπόδειξις ὅτι δὴ κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους τὰ τῆς προφητείας περιγραφῆς ἔτυχεν· εἰ δὲ μὴ συνομολογοῖεν τούτοις οἱ ἐκ περιτομῆς, αἰτητέον αὐτοὺς ἑτέραν παρά τὴν ἡμετέραν τῆς Γραφῆς διήγησιν, καὶ δεικτέον ὡς ἄρα κατ' αὐτοὺς ψευδεῖς ἀνάγκη τὰς τοῦ τηλικαύτου Γαβριὴλ ἀπελέγχεσθαι προρρήσεις, εἰ μὴδὲν τῶν προαναπεφωρημένων ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο χιλίων ἤδη πλησιαζόντων ἐτῶν γεγένηται. Ἄλλ' ἡμῖν γε σαφῶς ἀληθὴς ὁ λόγος ἀποδείκνυται κατὰ τὰς ἀδιάστως παρατεθείσας ἡμῖν διηγήσεις, αἷς ἀκολουθῶς εὐχερὲς ἀποδοῦναι τίνα τρόπον καὶ ἡ μετὰ πάσας ὑστάτη ἐπιφερομένη ἑβδομάς μία ἐνεδυνάμωσεν διαθήκην πολλοῖς, τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, τὴν ἐπὶ πᾶσαν διαδοθεῖσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ οὐκέτι μὲν ἐνὶ μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, ἀλλ' ἤδη καὶ πλείοσι κηρυχθεῖσαν, ὥστ' ἂν διὰ τοῦτο εἰρῆσθαι καὶ τὸ, « Δυναμώσῃ Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Ἐπιστῆσαι δὲ εὐλογον, ὅτι μὴ ἐξῆς ταῖς λοιπαῖς ἑβδομάσιν ἡ τελευταία ἑβδομάς μία συνῆπται, ἦν φησὶν ὁ λόγος δυναμώσῃν Διαθήκην ταῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ ὡς ἐπὶ τῶν ζ' καὶ ἕβ' ἑβδομάδων καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς πεποίηκεν ἐπ' ἐκείνων μὲν γὰρ, διελὼν τοῦ παντὸς χρόνου τὸν ἀριθμὸν εἰς τε τὰς ζ' καὶ ἐξῆς τὰς ἕβ' ἑβδομάδας, συνημμένην πεποίηται τὴν διαίρεσιν, ταῖς ζ' τὰς ἕβ' συνάψας, καὶ μηδένα χρόνον μηδὲ πρᾶξιν μεταξὺ καταλιπὼν, ὅτι μὴδ' ἐμφέρεται τι διάλειμμα χρόνου διαιροῦν καὶ διαζευγνύον τὸ συνημμένον τῆς κατ' ἐκείνας τὰς ἑβδομάδας ἱστορίας. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφερομένης ἑβδομάδος μιᾶς μακρὰ τις καὶ ἀπεσχοινισμένη τυγχάνει διαστολή. Μετὰ γὰρ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἕβ' πρῶτῶν φησὶν « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » ὃ καὶ πρόδηλον τίνα τρόπον πέρας εἴληφεν ἐπὶ τῶν Ἡρώδου χρόνων· εἰτά φησὶ « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ (f. 42, v) ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. » Τίς δὲ διαφθερεῖ ἢ τῶν ψυχῶν ὁ διαφθορεὶς διάβολος; Τίς δὲ ἐρχόμενος ἡγούμενος ἢ ὁ ἐξ ἔθνῶν πρῶτος αὐτῶν ἡγησάμενος Ἡρώδης, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν εἰς δεῦρο τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἡγεμονίαν διεληφότες; Ὅσπερ γοῦν τοὺς πάλαι αὐτῶν ἡγουμένους ἀρχιερεῖς « χριστὸν ἡγούμενον » αἰνιγματωδῶς προσεῖπεν ἡ προφητεία, τὸν αὐτὴν τρόπον τοὺς μετὰ τὴν ἐκείνων κατάπαυσιν ἐξ ἔθνῶν αὐτῶν ἄρξαντας « ἐρχόμενον ἡγούμενον » προσηγόρευσε, φήσασα· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ » ὅπερ σαφέστερον ὁ Ἀκύλας

ἐπέδωκε ποιήσας, « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἄγιον διαφθερεῖ λαδὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Καὶ πρόδηλον ὅπως ὁ λαδὸς καὶ ὁ στρατὸς τῶν μετὰ τοὺς χριστοὺς ἡγουμένους τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἀρχὴν διαδεξιμένων ἐξ ἐθνῶν ἡγουμένων, νόμοις ἐθνῶν χρώμενος, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἄγιον διέφθειρε, καὶ ὁ κατὰ διάνοιαν δὲ τῶν ψυχῶν ἡγούμενος φθορῆς σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ κατὰ τὴν προφητείαν ἐληλυθότι πᾶσαν φθορὰν ἐνηργήσατο αὐτῷ τε πρότερον τῷ λαῷ, καὶ τοῖς τὴν πόλιν ἐνοικοῦσι πολιταῖς, ἔπειτα δὲ καὶ τῷ ναῷ καὶ τῇ πάλαι συντελουμένη ἐν αὐτῷ λατρείᾳ. Καὶ ταύτην γε αἰτίαν τῆς παραυτίκα γεγενημένης τοῦ Χριστοῦ παρουσίας προσσημαίνον που θεῖον λόγιόν φησιν· « Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστι συνιών, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός. » Εἶθ' ὡς διεφθορότων τῶν προδεδηλωμένων τὰ διαληψόμενα αὐτοὺς προδιδάσκων ὁ λόγος φησὶ· « Καὶ κοπήσονται ἐν τῷ κατακλισμῷ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον γε κοπήσονται, ἕως τέλους πολέμου συντετημένου ἀφανισμοῦ. » ἔτι δὲ τούτων συντελουμένων τε καὶ ἐνεργουμένων, « Καὶ δυναμώσει διαθήκη πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Αὕτη δ' ἂν εἴη ἡ τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, δι' οὗ τῆς Καινῆς τὴν παράδοσιν Διαθήκης ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν πολλοῖς μαθητευθεῖσιν αὐτῷ ἐνεδυνάμωσε· τοτὲ μὲν πρὸ τοῦ πάθους συνὼν αὐτοῖς καὶ συμπολιτευόμενος, τοτὲ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν δι' ἡμερῶν μ' ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ συναλιζόμενος, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· διδὼ καὶ ἐπαρήγγελλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μὴ χωρίζεσθαι. Ταύτης δὲ τῆς ἑβδομάδος ἐν τῷ ἡμίσει δι' ἣν πέπονθεν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλὴν καὶ τὰ ἀκόλουθα τῆς θείας ἐπληρώθη προρρήσεως· ἀμφὶ γὰρ τὰ τρία ἡμισυ ἔτη κηρύξας καὶ ἀπὸ τῆς τῶν Εὐαγγελίων παρίσταται γραφῆς· διδὼ εἰρηται· « Καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθῆσεται θυσία καὶ σπονδή· » καὶ αὐτῶν θυσία καὶ σπονδή· ὅτε κατὰ μὲν τὴν τῶν Εὐαγγελίων γραφὴν « τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· » κατὰ δὲ τὴν τοῦ Ἰωσήπου ιστορίαν·

« Ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηχοστῇ νύκτωροί ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερόν, ὡσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἐφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας· Μεταβαίνοντες (ὡμην) ἐντεῦθεν. »

Ταῦτα δὲ κατὰ λέξιν καὶ ἕτερα τούτοις παραπλήσια ταῖς ιστορίαις παραδοῦς ὁ Ἰωσήπος συμβάλλοιτ' ἂν ἡμῖν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ δυναμει λελύσθαι τε καὶ καθηρῆσθαι μετὰ τὸ σωτήριον πάθος τὰ τῆς τοῦ λαοῦ σωματικῆς λατρείας. Οἶδα δὲ καὶ ἄλλην εἰς τὴν ἑβδομάδα τὴν « δυναμώσασαν διαθήκην πολλοῖς ἀποδοθεῖσαν ἐρμηνείαν· ταύτην γὰρ εἰς τὴν ἐν δεκάτιν ἑβδομάδα μεταλαβὼν ὁ λόγος παρίστη τὸν σύμπαντα τῶν ἀποστόλων χρόνον εἰς ἑβδομηκονταετίαν συντελεῖν, ἐν ᾗ τὸ κήρυγμα τῆς Καινῆς Διαθήκης οὐκέτι ἐνὶ, ἀλλὰ πολλοῖς ἔθνεσι κηρυχθὲν εἰς πᾶσαν ἐνεδου-

A modo populus exercitusque istorum qui post christos duces in Judæos imperium obtinuerunt, gentium usus legibus, civitatemque et sanctuarium pessumdedit, et spirituali sensu animarum quasi pestis factus, cum duce qui, juxta prophetiam, jam venerat, omnem perniciem in pristinum populum atque in civitatis incolas, dein in templum, veteremque cultum in eo usitatum excogitavit. Hanc vero causam Christi incarnationis quæ protinus facta est, quodammodo ostendit divina Scriptura dicens : « Dominus de cælo prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens, aut requirens Deum. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt : non est qui faciat bonum, non est usque ad unum »³⁷. » Dein in istos ad hoc corruptionis provolutos quæ ingruant calamitates edocens Scriptura ait : « Et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio »³⁸. » Quæ cum acciderint, « confirmabit pactum multis hebdomada una. » Hoc vero pactum nihil aliud est ac salutaris prædicatio qua Salvator Dominusque noster Jesus Christus Testamentum Novum in multis discipulis suis confirmavit : tum quidem ante passionem cum eis vivens ac conversatus, tum vero « post passionem suam per dies quadraginta apparens eis congregatis, et loquens de regno Dei »³⁹. » Ideoque « præcepit eis ab Jerosolymis ne discederent. » Hujus vero hebdomadis in dimidio, morte quam ab Judæis perpessus est, impleta sunt divinæ prophetiæ reliqua ; cum quidem per tres annos et dimidium Evangelium prædicatum, ac deinde conscriptum est, quare dicitur : « In medio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium »⁴⁰. » Constat enim per passionem defecisse hostiam simul et sacrificium ; quando, juxta Evangeliorum narrationem, « velum templi scissum est in duas partes a summo usque deorsum »⁴¹ ; juxtaque Josephi historiam :

« In ipsa Pentecoste noctu sacerdotes in templum progressi, sicut consueverant, ad sacra faciendum, primo motum vehementem cum fragore factum esse dixerunt, dein magnam audiri vocem : « Hinc egrediamur (1). »

Hæc expresse, aliaque his similia Josephus cum in historiis refert, nobiscum videtur consentire, demonstrantibus re ipsa solutum ac deletum fuisse post Salvatoris passionem corporeum populi cultum. Novimus aliam quoque de hebdomade « confirmatura pactum multis » datam interpretationem. Hæc enim hebdomada, quasi septem decenniis constans, omne apostolorum tempus, scilicet septuaginta annos indicare videretur, quibus Novi Testamenti prædicatio habita est, quod non uni, sed multis annuntiatum gentibus per universam terram

³⁷ Psal. xiii, 2, 3. ³⁸ Dan. ix, 26. ³⁹ Act. i, 3. ⁴⁰ Dan. ix, 27. ⁴¹ Matth. xxvii, 51.

(1) Joseph. De bello Jud., vi, 5, 3.

confirmatum est. Etenim historiis patet Joannem, Christi discipulum, post mortem Domini, septuaginta annis superstitem vixisse, scilicet usque ad Trajani regnum; juxtaque hanc sententiam manifestum est media hac decenniorum hebdomade defecisse hostiam et sacrificium, atque « abominatio- nem desolationis » in loco sancto existisse. Namque a Salvatoris nostri resurrectione ad ultimam sub Vespasiano oppugnationem elapsi sunt anni quinque et triginta; quibus constaret prædictæ hebdomadis dimidium. Etenim flammis et vastatione penitus deleta vetere sacro sanctoque templo hæc hebdomada consummata est. Atque illud, « Deficiet hostia et sacrificium, et erit in templo abominatio desolationis »⁴³, usque ad consummationem vitæ permansurum ostendit Scriptura, his additis : « Et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio. »

Hoc breviter exposito, superest ut Isaïæ prophetias aggrediamur, qui solus ex omni vetere Scriptura nobis elucidandus relinquitur.

Ἡσαΐαν· ὅς μόνος ἀπὸ πάσης τῆς παλαιᾶς ἡμῖν περιλέλειπται Γραφῆς.

ναμώθη τὴν οἰκουμένην. Καὶ γὰρ οὖν ἐκ τῶν ἱστοριῶν δέκνεται Ἰωάννης ὁ τοῦ Κυρίου μαθητῆς μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ ἔτεσιν ἐπιβιούς· ἕως γὰρ τῆς Τραϊανοῦ λόγος ἔχει παραμεῖναι αὐτὸν βασιλείας· κατὰ τε ταύτην τὴν διήγησιν πρόδηλον ὅπως ἐν τῷ ἡμίσει ταύτης τῆς ἐν δεκάσιν ἐβδομάδος κερθῆ θυσία καὶ σπονδή, καὶ τὸ λεγόμενον « βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως » ἔσθη ἐν τόπῳ ἁγίῳ. Τὰ γοῦν ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως ἐπὶ τὴν ὑστάτην κατὰ Οὐεσπασιανὸν πολιορκίαν εἰς ἔτη πέντε καὶ τριάκοντα συντελεῖται· ἅπερ ἂν γένοιτο τῆς ἀποδοθείσης ἐβδομάδος τὸ ἡμίσι· ὅτε καὶ παντελῆ τὴν διὰ πυρὸς φθορὰν καὶ κατασκαφὴν τοῦ πάλαι ἱεροῦ καὶ ἁγίου νεῦ πεπονηθὸς ἐπισφράγισμα εἰληφῆ· καὶ τὸ, « Ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων »· ἅπερ « βδέλυγμα ἐρημώσεως » μέχρι συντελείας βίου παραμεῖναι δηλοῖ τὸ λόγιον, φάσκον· « Καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. »

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐπιτετιμώμενοι, τὴν διήγησιν παρατεθείμεθα· ὥρα δὲ ἤδη μετελθεῖν καὶ ἐπὶ τὸν

LIBER QUARTUS.

ΛΟΓΟΣ Δ΄.

EX ISAIA.

ΗΣΑΪΟΥ.

Propheticas de Isaia Eclogas, quæ solæ nobis expendæ supersunt, tractaturi, eorum gratia qui prophetiis fidem non adhibent, pauca ad prophetarum veracitatem demonstrandam præfabimur. Primum quidem iis qui ante nos fuerunt, rectum aptumque instituemus argumentum. Pulchre enim dixisse mihi videntur, quomodo Moysis legi subditis lex ipsa testetur, quod gentes, quarum in medio vivent, « augures et divinos audient. Tu autem, ait, a Domino Deo tuo institutus es »⁴⁴. Iis etiam cum interdixit divinus sermo auguriis omnique per dæmonum artificium divinatione, dixit : « Prophetam de gente tua et de fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus »⁴⁵. Quæ igitur iis annuntiata, si non eventu probata fuissent, nec apud eos surrexissent prophetæ viri, numquid legi fidem adhibere potuissent, vel annuntiato verbo, tam expresse et manifeste mendaci? Nonne, ipsa indole ad futurorum scientiam propensa, in propriorum oraculorum contemptum perducti, quibus nihil verum, nihil divinum inesset, nullis subeuntibus prophetis, sponte ad gentium et vaticinia et oracula confugissent? Verum videntur non tantummodo Moysem, sed et multos qui post eum suscitati sunt, quasi Dei prophetas agnovisse, nonnisi insitam eis divinitatem experti. Qui quidem eis non tantum de rebus quæ remotissimis ultimisque temporibus fierent, prophetaverunt, sed etiam de præsentibus

Τὰς ἀπὸ τῶν Ἡσαίου προφητικῶν Ἐκλογὰς μόνας ἡμῖν λειπούσας ἀπανθίσασθαι πειρώμενοι, πρὸς τοὺς ἀπίστως περὶ τὰς προφητείας διακειμένους ὀλίγα προδιαληφόμεθα εἰς παράστασιν τῆς τῶν προφητῶν ἀληθείας. Καὶ δὴ πρῶτον καλῶς καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν τετηρημένον παραθήσομαι λογιζόμεν. Εὖ γοῦν εἰρηκέναι μοι δοκοῦσιν, ὡς ἄρα τοῖς ὑπὸ τὸν Μωϋσῆως νόμον αὐτὸς ὁ νόμος διαμαρτύρεται, ὅτι δὴ τὰ ἔθνη ὧν μεταξὺ πολιτεύσονται « κληθόντων καὶ μαντιῶν ἀκούσονται· σοὶ δὲ, » φησὶν, « οὐχ οὕτως ἔδωκε Κύριος ὁ Θεός σου. » Καὶ ἔτι γε εἰργων αὐτοὺς ὁ θεὸς λόγος ἐκ τε οἰωνιστικῆς καὶ πάσης τῆς διὰ δαιμόνων περιέργου μαντείας ἐπιφέρει, λέγων· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἀναστήσει σοὶ Κύριος ὁ Θεός σου. » Ἄρ' οὖν τούτων αὐτοῖς ἀναγεγραμμένων, μὴ ἔργῳ δὲ γενομένων, μηδὲ παρόντων αὐτοῖς προφητῶν ἀνδρῶν, δύνατον ἦν αὐτοὺς πιστεύειν τῷ νόμῳ, καὶ τῷ ταῦτα ἐπαγγειλάμεν λόγῳ οὕτω προφανῶς καὶ ἐναργῶς ψευδομένῳ; ἢ δῆλον ὅτι ὑπ' αὐτῆς τῆς περὶ τὴν πρόγνωσιν τῶν ἐσομένων λιχνείας ἀγόμενοι κατεφρόνησαν τῶν ἰδίων, ὡς οὐδὲν ἀληθὲς ἐχόντων οὐδὲ θεῖον, διὰ τὸ μὴ εἶναι παρ' αὐτοῖς προφήτας, αὐτόμολοι δὲ ἐπὶ τὰ τῶν ἐθνῶν μαντεία τε καὶ χρηστήρια μετήσσαν; Ἄλλὰ γὰρ φαίνονται οὐ μόνον Μωϋσεῖα, ἀλλὰ καὶ πλείους μετ' αὐτὸν ὡς Θεοῦ προφήτας προσιέμενοι, οὐκ ἄλλως δῆλον ὅτι ἢ τῷ πείραν τῆς ἐν αὐτοῖς θεοότητος εἰληφέναι· οἶδε γὰρ αὐτοῖς οὐ μόνον περὶ τῶν μακρῶς ὑστερον χρόνους μελλόντων ἔσσεσθαι προϋθέσπιστον, ἀλλὰ καὶ περὶ

⁴³ Dan. ix, 27. ⁴⁴ Deut. xviii, 14. ⁴⁵ ibid. 15.

τινων προχείρων καὶ βιωτικῶν προύλεγον· οἷον περὶ ἄπολωλυῶν, καὶ περὶ νοσοῦντων ἐπισηφῶς, εἰ βιώσονται ἢ μὴ, καὶ περὶ μελλούσης ἐσεσθαι τῷ λαῷ εὐθηνίας, καὶ περὶ ἄλλων μυρίων, ἃ ταῖς κατ' αὐτοῦ ἱστορίαις ἐμφέρεται· ἄπερ εἰ μὴ τοῦτον γέγονει τὸν τρόπον, ἀποκρινέσθω τις, τί νιν δῆποτε οὖν λόγῳ προφήτας ἠγοῦντό τε καὶ ἀπεκάλουν, ἢ διὰ τί γραφῆς τοὺς λόγους αὐτῶν ἤξιον; Τίς δ' ἡ αἰτία δι' ἣν καὶ τοῖς μετέπειτα πιασίν ἑαυτῶν, ὡς ἂν δὴ θείας, αὐτῶν τὰς γραφὰς περὶδοσαν; Μηδὲν γάρ τι θεῖον μηδὲ παράδοξον ἐν τοῖς ἀνδράσιν ἑωραχότα εἰπῆ καὶ μάτην οἰεσθαι περὶ αὐτῶν τοιαῦτα διειληγῆναι, πάντων ἐστὶν ἀπιθανώτατον. Εἰ δ' ἀναδράμοι τις ἐπὶ τοὺς τότε χρόνους τῆς διανοίᾳ, τί ἄρα ἐπινοήσειεν, ὄρων ἀνδρας ἀγροίκους καὶ τὸ σχῆμα λιτοῦς, αἰπλοῦς τινὰς καὶ ποιμένας, εἰς μέσον παντὸς τοῦ ἔθνους ἀριόντας, καὶ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ τίνα λέγοντας, καὶ ἔτι λέγει Κύριος, ἡ ἀναβωμένους, ἐπὶ τε βασιλέων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ μετὰ παραστήματος ἀκαταπλήκτου δημηγοροῦντας, καὶ σοφίαν ὑπὲρ ἀνθρωπων ἐνδεικνυμένους, τὴν καὶ εἰσέτι νῦν ἐν ταῖς προφηταῖς αὐτῶν φερομένην, μυρία τε ἄλλα δι' αἰνιγμάτων καὶ παραβολῶν ἀπόρρητα φιλοσοφούντας, ἠθικὴν τε καὶ δογματικὴν τῇ Ἑβραίων φωνῇ διδασκαλλὰν τῷ λαῷ παραδιδόντας, καὶ πρὸς ἐπὶ τούτοις τὸν βίον τοῖς λόγοις αὐτῶν κατέλληλον ἐνδεικνυμένους, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀκολακέυτως ὁμιλοῦντας, εἰς πρόσωπόν τε τοῦ ἀσεβείας διελέγοντας, ὡς καὶ ἐπιβουλεύεσθαι πρὸς αὐτῶν μέχρι θάνατον, βωμαλέψω καὶ γεννικῶ παραστήματι τῷ ἀληθεῖ λόγῳ παρισταμένους· ταῦτά τις εἰς νοῦν εὐγνωμόνως θέμενος, πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε κατὰ θεῖαν ὡς ἀληθῶς ἐπίνοιαν ταῦτα πάντα περὶ αὐτοῦ γεγονέναι; Διὸ καὶ τότε θαυμάζεσθαι αὐτοῦ εἰκόσ ἦν παρὰ τοῖς ἔμφοροι, καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀναγράφτους παρὰ τοῖς ἱερογραμματεῦσι φυλάττεσθαι, εἰσέτι τε νῦν παρ' ὅλων τῶν ἔθνων προφήτας γεγονέναι τοῦ Θεοῦ πιστεύεσθαι· ὃ καὶ ἀναργέστατα μάλιστα παρὶστησιν ἢ ἡμετέρα περὶ τοῦ Χριστοῦ διάληψις, καθ' ἣν ἀποδεικνυμεν πᾶσαν τὴν κατ' αὐτὸν οἰκονομίαν γεγεννημένην, τὰ τε περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐξ ἀπάντων ἔθνων γεννημένης δι' αὐτοῦ κλήσεως, ἀκριδῶς προσγνώσθαι τε καὶ πρὸ μυρίων ὄσων ἐτῶν τοῖς θεοσπεσίαις ἐκεῖνοις ἀνδράσι προειρησθαι· ὧν τὰς ἱερὰς βίβλους Ἰουδαῖοι μᾶλλον ἂν ἡμῶν εἶεν ἀξιοπιστότεροι μετὰ πάσης σεβασμοῦ τιμῆς περιέποντες τε καὶ προφέροντες. Τούτων ἡμῖν χρησίμως προδιαληφθέντων, ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ὀδεύετον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἐκ τοῦ Ἰσαίου.

εἰ Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἰσαίαν υἱὸν Ἀμώς περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ. Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρεων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔρῳσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ πορεύσόμεθα ἐν αὐτῇ· ἐκ γὰρ εὐῶν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἔθνων, καὶ ἐλέγξει λαὸν πολύν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν

PATR. GR. XXII.

A et coævis prædixerunt; sicut de perditis asiis, de graviter ægrotantibus, utrum convalescerent, necne, de rebus populo feliciter cessuris, multisque aliis, quæ in eorum historiis reperire est: quod si non ita se habuissent, mihi respondeant, cui unquam igitur verbo prophetas agnovissent vocavissentque, vel cur eorum verba scriptis servanda curassent? Quamobrem posteritati suæ scripta eorum, quasi divina tradidissent? Haud quidquam enim divini, vel præclari in istis viris perspicientes temere ac inconsiderate de ipsis talia accepisse opinari, stolidissimum esset. Si quis hæc antiqua mente percenseat tempora, quid existimabit, rusticos videns homines, ignobili habitu, bubulcos scilicet pastoresque, in medio totius gentis prodeuntes, quasi Dei nomine quædam docentes, exclamantesque, « Hæc dicit Dominus, » coram regibus ac omni populo audacter ac libere verba facientes, sapientiam humanam majorem ostendentes, quæ nunc adhuc in eorum prophetiis viget, innumera per parabolas atque ænigmata mysteria edocentes, moralem et dogmaticam Hebræorum lingua disciplinam populo tradentes, vitam cum præceptis suis congruam degentes, coram omnibus sine adulatione conversatos, impios palam objurgantes, ipso mortis periculo contempto, ac denique veritatem virili generosaque defendentes audacia. Quæ si quis animo diligenter reputet, non poterit non confiteri ex his omnibus tales viros divina quodam inspiratione esse afflatos. Ideoque tunc eos inter sapientissimos æquum erat admirari, eorumque verba sacris conservare Scripturis, eos denique usque nunc apud omnes gentes velut Dei prophetas credi. Quod et manifestissime confirmat nostra de Christo disputatio, qua demonstravimus omnia quæ acciderunt ei, omnem ejus disciplinam, gentiumque ab eo factam vocationem, expresse prænuntiata, multisque ante annis ab istis divinitus afflatis viris prædicta fuisse. Quorum sacros libros Judæi majore digni fide quam nos essent, justo ac venerabili honore prosequebantur. His igitur a nobis non sine utilitate expositis, ad propositum revertendum est.

μετὰ πάσης σεβασμοῦ τιμῆς περιέποντες τε καὶ προφέροντες.

D

CAPUT I.

Ex Isaiâ

εἰ Verbum quod vidit Isaias, filius Amos, super Juda et Jerusalem. Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, et dicent: Venite, et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus. Quia de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit gentes, et arguet populos multos: et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: non levabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur

38

ultra ad prælium ¹. » Ostendant nobis, qui de circumcissione glorificantur, quænam et unde sit lex illa, et quibus danda sit, quæ de Sion exitura prædicatur. « De Sion enim, ait, exhibit lex, » diversam fore ab illa significans, quæ per Moysem in deserto data est. Quidnam et Domini Verbum, quod, juxta prophetiam, non jam in Jerusalem permanebit, sed de Sion egressurum est, atque ad gentes transgressurum, ut judicet gentes et arguat populos multos, quando summa pace gentibus Verbo Domini judicandis facta, mutatisque ab iis qui in pace constituti erunt bellorum instrumentis, mentes ad propriæ animæ culturam verterit. Quid ad hæc isti possint respondere nescio. Nobis vero recte in Jesum Christum Dei credentibus, facile est omnem explanare prophetiam, et vere divinam ac prorsus admirandam demonstrare, cum et res prædictas eventu fuisse comprobatas crediderimus, neque a vero aberrare, prophetiarum eventu in incerta temporum spatia producto. Dicimus enim Salvatoris nostri Jesu Christi incarnatione, corporaliter de Sion exiisse, et inde omnibus annuntiatam esse gentibus Novi Testamenti legem, scilicet juxta Evangelium, cum et ipsum salutare Verbum, Verbum Domini appellatum, de Jerusalem procedens, ibique commorans edocuit, juxta illud : « Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta ². » — « In omnes gentes effusa est ipsius gratia ³. » Quæ et ab eo judicata, exprobratis prioribus ipsarum peccatis, et ad confessionem et poenitentiam confugientes, bellum adversus cupiditates suas facere desinent, in profundissima animæ pace deinceps vivent, mentis suæ culturam et fructificationem solummodo curantes. Quæ si quis ad litteram accipere velit, sincerus sensus erit ; vel si ad spiritum spectes, multo intellectu facilius. Cum et ante omnia præsertimque hoc in loco credendum sit exitum habuisse quæ hic memorantur ; verumtamen iis quæ dicta sunt, facile possunt intelligi prima hujus loci verba, « in novissimis diebus ; » quippe apertum est quod in sæculorum consummatione manifestus factus est « mons » spiritualis « Dei, » id est, divinum ac cœleste Verbum ; ejusque domus Ecclesia in apostolorum et prophetarum fundamento ædificata, et ideo in vertice montium prædicata. Et hæc quidem manifesta facta sunt, post circumcisi populi reprobationem, post ablatum ab eo regnum cœlorum, quando impleta sunt relata supra hanc prophetiam verba, ubi dictum est : « Et derelinquetur filia Sion, ut umbraculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario, et sicut civitas quæ vastatur ⁴. » Et quando impletum est illud : « Audite verbum Domini, principes Sodomorum ; percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus ? » et reliqua ; quibus ad-

εις ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς ὄρεπαν· καὶ οὐ λήφεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. Ἰδεινύτωσαν ἡμῖν οἱ τὴν περιτομὴν ἀυχοῦντες, τίς ὁ νόμος καὶ ποταπὸς, καὶ τίσι δοθησόμενος ὁ ἐκ Σιών ἐξελεύσεσθαι προφητευόμενος· « Ἐκ γὰρ Σιών, φησὶν, ἐξελεύσεται νόμος, » ἕτερος ὠνδῆλον ὅτι τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ Μωϋσεως νόμου δεδομένου· τίς δὲ καὶ ὁ τοῦ Κυρίου λόγος, μηκέτι μὲν, κατὰ τὴν προφητείαν, μένων ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐκ Σιών αὐτῆς, καὶ μειστᾶμενος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, μέλλων τε κρίνειν ἀνά μέσον τούτων, καὶ λαὸν ἐλέγχει (ζει) πολλὸν, ὅτε καὶ εἰρήνης βαθυτάτης ἐγγενομένης τοῖς πρὸς τοῦ Λόγου τοῦ Κυρίου κριθομένοις ἔθνεσι, μεταβαλόντες οἱ τῆς εἰρήνης ἠξιωμένοι πᾶ πρότερον αὐτῶν πολεμικὰ σκευή, τῇ ἐαυτῶν κατὰ τὴν ψυχὴν γεωργίᾳ προσέξουσιν τὸν νοῦν. Ἐκείνοισ μὲν οὖν οὐκ οἶδ' εἰ τίς ἐστι πρὸς ταῦτα λόγος· ἡμῖν γε μὴν ὑγιᾶς εἰς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πιστευκοῖσι βραδίως ἔνεστι πᾶσαν ἐφομαλίσει τὴν προφητείαν, θείαν τε ὡς ἀληθῶς καὶ παράδοξον αὐτῆν ἐπιδεικνύουσαι, τῷ καὶ τέλος ἐσχηκέναι τὰ προφητευθέντα πιστεύειν, καὶ μὴ τῆς ἀληθείας ἐκπίπτειν, εἰς ἀτεματίστους ὑπερτιθεμένους χρόνους τῶν προφητειῶν τὰ ἀποτελέσματα. Φαμὲν γὰρ δὴ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς ἐκ Σιών ἐξεληλυθέναι, κακείθεν πᾶσιν ἀνακεκηρύχθαι τοῖς ἔθνεσι, τὸν νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ σωτήρ Ἰησοῦς Ἄγγελος, Λόγος τοῦ Κυρίου χρηματίζων, ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ προελθὼν, ἐνθα διατριβῶν εἰδίδασκε, κατὰ τὸ, « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος· » « Ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐξέχει τὴν ἐαυτοῦ χάριν· » ἀ καὶ κρινόμενα πρὸς αὐτοῦ καὶ ἐλεγχόμενα ἐπὶ τε ταῖς προτέροις ἐαυτῶν ἀμαρτίαις, εἰς συναίσθησιν καὶ μετάνοιαν ἐρχόμενα, πέπαιται μὲν τοῦ πολέμου τοῖς κατὰ τὰ πάθη σχολάζειν, ἐν εἰρήνῃ δὲ ψυχῆς διάγει βαθυτάτῃ, τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας ἐπιμολούμενα γεωργίας τε καὶ καρποφορίας. Εἴτε δὲ κατὰ τὴν λέξιν βουλοῖτο τις ταῦτ' ἐκλαμβάνειν, ὑγιᾶς ὁ νοῦς ἀποδίδοται· εἴτε κατὰ διάνοιαν, πολλῶ βῶν-ἐπει καὶ προηγουμένως καὶ μᾶλλον κατὰ ταύτην πεπεισθαι χρὴ τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀπὸ τῶν (sic) ἀποπληροῦσθαι πλὴν ἀπὸ τῶν εἰρημένων δύνανται πως εἶναι σαφῆ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν χειρὶ περικοπῆς· « ἐν γὰρ ἐ ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, » ὄηλον δ' ὅτι νῦν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, ἐμφανὲς γεγνηται τὸ « ἄροσ, » τὸ πνευματικὸν « τοῦ Θεοῦ, » τούτεστιν ὁ θεὸς καὶ οὐράνιος Ἄγγελος· καὶ ὁ οἶκος δὲ αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία ἐπιχοδομημένη ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπάνω εἶναι τῶν ὀρέων λεγομένη. Καὶ ταῦτ' ἄ γε ἐμφανῆ γέγονε μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, καὶ μετὰ τὸ ἀρθῆναι ἀπ' αὐτοῦ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅτε πέρας εἰλήφασιν αἱ ἀνωτέρω τῆς ἐκτεθείσης προφητείας φωναί, δι' ὧν εἰρηται τὸ, « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελώνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῃ, καὶ

¹ Isa. II, 4-6. ² Matth. XXIII, 38. ³ Act. I, 45. ⁴ Isa. I, 8.

ὡς πόλις πολιορκουμένη· καὶ ὅτε πεπλήρωται τὸ, A
 « Ἀκούσατε λόγων Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· προσ-
 ἔχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας. Τί μοι πλῆθος τῶν
 θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιφέ-
 ρει· « Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ
 ἡ ψυχὴ μου· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονὴν, οὐκέτι
 ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Ὅτι ἂν τὰς χεῖρας ἐκτεί-
 νητε πρὸς με, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ'
 ὑμῶν· καὶ ἂν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακού-
 σομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. »
 Καὶ ὅρα πῶς ὁ λόγος ταῦτα πάντα ἀποτελεῖται
 οὐκ εἰδωλολατρεῖαν ἐνταῦθα οὐδ' ἑτέραν αὐτοῖς ἀμαρ-
 τίας ἐγκαλεῖ, οὐδὲ μὴν αἱμάτων πολλῶν, ἀλλ' ἐνὸς
 ἐξαιρέτου τινὸς αἵματος, δῆλον δ' ὅτι τοῦ Χριστοῦ,
 τὴν ἐκχυσιν, περὶ οὗ σαφῶς ὁ λόγος τὸν λαὸν ἀπ-
 ελθῆγει λέγων· « Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλη- B
 ρεις· » δι' ἣν αἰτίαν ἐξῆς ἐπιλέγεται τὸ, « Πῶς ἐγένετο
 πόρνη πόλις πιστὴ Σιών πληρῆς κρίσεως, ἐν ἣ δικαιο-
 σύνη (l. 45) ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονεῦται; » μεθ'
 ἃ πάντα τελευτῶν ὁ λόγος αὐτοῖς τὴν ἀποβολὴν αὐτῶν
 προμηνῶν φησὶν· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος
 ἀποδαδληκτα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ
 ἔχων. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν καλάμη στυπείου,
 καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες, καὶ κατακαύ-
 θήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ
 ἔσται ὁ σέβων. » Τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα κατ' αὐτῶν
 προαποφαναμένη ἡ προφητεία, ἐξῆς ἐπιφέρει τὴν
 ἀρτιως ἡμῖν ἐκτεθεῖσαν περιχοπὴν, δι' ἣς εἰρηταί τὸ,
 « Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ
 ἄρτος Κυρίου. » Σαφῶς μετὰ τὴν ἐκείνων ὀλοσερῆ καὶ
 τελείαν ἀποβολὴν τε καὶ ἐρήμωσιν τὰς τῆς Καινῆς
 Διαθήκης ὑποφαίνουσα οἰκονομία, καθ' ἃς ἐμφανὲς
 τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι τὸ ἄρτος γέγονε τοῦ Κυρίου. Ποῖον
 δὲ ἄρτος, ἢ ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸς Λόγος;
 αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὃν προαποδει-
 καμεν, περὶ οὗ καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἰρηταί, « Ὅρος τοῦ
 Θεοῦ, ἄρτος πῖον· » καὶ τὸ, « Ὅρος δ' εὐδόκησεν ὁ Θεός
 κατοικεῖν ἐν αὐτῷ. » Πρὸς τοῦτο δὲ τῷ βρει καὶ ὁ
 οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐμφανὲς γέγονεν· οἶκος δ' ἂν εἴη
 Θεοῦ ἢ Ἐκκλησία, ἢ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων ἀποστο-
 λικῶν τε καὶ προφητικῶν λόγων ἐπεσφριγμένη·
 τούτων δὲ ἐμφανῶν γενομένων ἐπ' αὐτὸ τοῦτο τὸ
 ἄρτος, δῆλον δ' ὅτι τὸν θεῖον Λόγον οὐ κεκτήμενος ὁ
 Ἰσραὴλ, οὐδ' ὁ πολλαχοῦ δηλούμενος οἶκος Ἰακώβ,
 ἀλλ' ἀπαξιαπλῶς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ δὴ σαφῶς πῶς D
 καὶ τίνα τρόπον, ἀποτελεσθέντων διὰ τῆς τοῦ Σω-
 τῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας τῶν προσηρημένων, ἐμφανῶν
 τε γενομένων τοῦ τε ἀποδομένου ἄρτος καὶ τοῦ
 δεδηλωμένου οἴκου, ἡμεῖς οἱ ἐξ ἔθνων διὰ τῆς εἰς
 Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως προσεληλυθότες
 τῷ τῶν ὄλων Θεῷ, πάλαι μὲν ἀγνωοῦντες τὰ τηλι-
 καῦτα, νῦν δὲ διὰ τὴν θεῖαν χάριν ἐπιγινώσκοντες αὐτὰ,
 προσεληλυθάμεν Σιών βρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος,
 Ἱερουσαλήμ ἑπουρανίαν· καὶ ἄτε παιδευθέντες ὑπὸ τοῦ
 ἐξεληλυθότος ἢ καὶ καταβεβηκότος ἐκ τῆς ἑπουρανίου
 Ἱερουσαλήμ Λόγου Θεοῦ, ὡς· « Ὅτι ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ
 ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· » ἐπὶ τοῦτο

dit : « Neomeniam et Sabbatum, et festivitates
 vestras non feram, iniqui sunt cœtus vestri : so-
 lemnitates vestras odivit anima mea : facta sunt
 mihi molesta, laboravi sustinens. Et cum extende-
 ritis manus vestras, avertam oculos meos a vobis :
 et cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam :
 manus enim vestræ sanguine plenz sunt ¹. » Ani-
 madverte quomodo Scriptura, his omnibus expro-
 batis, neque idololatriam hic, neque aliam eis ini-
 quitatem objicit, neque sanguinum multorum, sed
 unius cujusdam præcellentis, Christi scilicet, effu-
 sionem ob quem Scriptura expresse populum in-
 crepat dicens : « Manus vestræ sanguine plenz
 sunt ? » Quapropter continuo adjicit : « Quomodo
 facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii ? Ju-
 stitia habitavit in ea, nunc autem homicidæ ? » Ac
 postea rursus eorum reprobationem sermo pro-
 phetizans, his verbis desinit : « Erunt quasi quer-
 cus defluentibus foliis, et velut hortus absque
 aqua. Et erit fortitudo vestra, ut favilla stuppæ, et
 opus vestrum quasi scintilla : et succendetur utrum-
 que simul, et non erit qui exstinguat ². » Hæc et
 similia in eos prænuntians prophetia, continuo sub-
 jicit ea quæ jam prius retulimus, scilicet, « Et
 erit in novissimis diebus manifestus mons Do-
 mini ³. » Aperte post istorum plenam perfectam-
 que reprobationem et ruinam, Novi Testamenti in-
 stitutionem ostendit, qua manifestus omnibus gen-
 tibus mons factus est Domini. Qualis verò mons,
 nisi qui in principio apud Deum; Deus Verbum ⁴
 ipse enim Salvator et Dominus noster, quem prius
 ostendimus, de quo et in Psalmis dicitur, « Mons Dei;
 mons pinguis; » et, « Mons in quo beneplacitum est
 Deo habitare in eo ⁵. » Præter hunc montem et
 domus Domini manifesta facta est. Domus verò
 esset Dei Ecclesia, quæ in vertice montium aposto-
 licorum et prophetiæ verborum elevata est. Quibus
 vero manifestatis super hunc ipsum mon-
 tem, apertum est quod divinum verbum non con-
 secutus est Israel, neque multis locis designata
 domus Jacob, sed in universum omnes gentes.
 Constat enim quo modo quæve ratione expletis
 Salvatoris nostri manifestatione prænuntiatibus
 rebus manifestisque factis, mons et domus quæ modo
 interpretati sumus, nos e gentibus per fidem in
 Christum Dei Filium ad omnium Deum perducti,
 horum quidem quondam inscii, nunc vero per divi-
 nam gratiam periti, ad Sion montem et civitatem
 Dei viventis, Jerusalemque cœlestem pervenimus.
 Et velut edocti ab illo qui egressus est vel descen-
 dit de cœlesti Jerusalem, Verbo Deo, novimus quod
 « illa quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ
 est mater nostra ⁶. » Ad hanc cœlestem Dei do-
 mum, ad Sion, cœlestem montem Domini, nos in-
 vicem invitantes adhortantesque doctrinis et inci-
 tationibus, dicitamus : « Venite et ascendamus ad
 montem Domini, et ad domum Dei Jacob : et du-

¹ Isa. i, 8-15. ² ibid. 21. ³ ibid. 30. ⁴ Isa. ii, 1. ⁵ Psal. lxxvii, 15, 16. ⁶ Gal. iv, 26.

cebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus¹. » Quibus vero expletis, et Dei gratia nobis omnibus manifestatis, alia quoque prophetia exitum habuit, qua ipsum salutare Verbum manifestius illa quæ nunc nobis elucidanda est prophetia, testatur dicens : « Manifestus factus sum iis qui ante non interrogabant ; invenerunt qui non quæsierunt me ; dixi : Ecce ego, ecce ego ad gentem, quæ non invocabat nomen meum². » Si quis nostræ non consentiat interpretationi, quem alium de hoc monte vel domo Dei sensum exhibere possit nescio, de quibus prophetia, nondum nunc corporaliter manifestatis, quæ prius relata sunt indicat. Possunt hæc quoque aliter secundam Christi manifestationem significare, tunc potius quam nunc perfectum oraculis exitum habituris. Scire quoque operæ pretium est hæc fere ad litteram in Michææ prophetia inveniri.

δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν (f. 45 v) ἀρμόττεσθαι, ὡς τότε μᾶλλον ἢ νῦν πληρωθησομένων τελείως τῶν προπεφητευμένων. Ἰστέον δὲ, ὡς τὰ αὐτὰ κατὰ λέξιν σχεδὸν ἐμφέρεται καὶ ἐν τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεία.

CAPUT II.

Ex eodem.

« Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem, omne robur panis et omne robur aquæ : fortem, et virum bellatorem, judicem, et prophetam, et hariolum, et senem : principem super quinquaginta, et honorabilem vultu, et consiliarium, et sapientem de architectis, et prudentem eloquii mystici. Et dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis³ ; » et reliqua, quibus addit Deus : « Nolite constituere me principem populi. Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit : quia lingua eorum et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocaret oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis : et peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt : væ animæ eorum, quoniam malum meditati sunt consilium in seipsa dicentes : Vinciemus justum quoniam inutilis est ; quoniam fructum adinventionum suarum comedent⁴. » Liber qui Solomonis Sapientia dicitur, fere eadem de justo eloquitur : « Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis et contrarius est verbis nostris⁵. » Hujus loci verba evidenter de Christo dicta esse videntur ; illic vero de insidiantibus ei, atque in primis adversus eos qui malum meditati sunt consilium prophetizatur. Ideoque imprecationem in eos Scriptura subjicit : « Væ animæ eorum ; » sed et pœnam quæ eos manet addit, dicens : « Fructum adinventionum suarum comedent. » Quæ enim seminaverunt in Christum, hæc et metent in Dei judicio. Jam quidem in hac vita vide annon in eos impletus est post suas adversus Christum insidias hujus prophetiæ sermo dicens : « Ecce dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem. » Vere enim ablata est ab iis, quæ prius

τὸν ἐπουράνιον οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ Σιών, καὶ αὐτὸ ἐπουράνιον ἕδος Κυρίου, διεγείροντες ἀλλήλους καὶ κατασπεύδοντες διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ προτροπῆς φαμεν : « Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ἕδος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. » Τοῦτων δ' ἀποτελεσθέντων, καὶ Θεοῦ χάριτι πᾶσιν ἡμῖν ἐμφανῶν γενομένων, καὶ ἄλλη τις προφητεία πέρας εἰληφε, δι' ἧς αὐτὸς ὁ σωτήριος Λόγος σαφέστερον ἐπιμαρτυρεῖ τῇ μετὰ χειρᾶς περικοπῇ τῆς τοῦ Ἰσαίου προφητείας, λέγων : « Ἐμφανῆς ἐγενήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτώσιν· εὐρέθη τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπα, Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι ἔθνη, οἳ οὐκ ἐπακάλεσαν τὸ ὄνομά μου. » Εἰ δὲ μὴ οὕτως ἐκλάβοι τις τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ποῖον ἂν ἕδος ἢ ποῖον Θεοῦ οἶκον ἄλλως ἔχοι ἂν ἐπιδειξάι, περὶ ὧν ἡ προφητεία, ὡς μὴ τότε ὄντων σωματικῶς ἐμφανῶν, τὰ προεκτεθέντα σημαίνει. Δύναται δὲ ταῦτα καὶ ἄλλως εἰς τὴν σχεδὸν ἐμφέρεται καὶ ἐν τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ δὲ, ὁ δεσπότης Σαβαὼθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, ἰσχὴν ἄρτου καὶ ἰσχὴν ὕδατος, γίγαντα καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἀνθρωπον πολεμιστὴν, καὶ δικαστὴν, καὶ προφήτην, καὶ στοχαστὴν, καὶ πρεσβύτερον, καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατὴν. Καὶ ἐπιστήσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαίξεται κυριεύσουσιν αὐτῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει Θεός : « Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγός τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἀνεῖται Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, καὶ αἱ γλώσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. Διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν, καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν ἀντίστη αὐτοῖς· τὴν δὲ ἀμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν· οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευται βουλήν πονηράν, καθ' ἑαυτῶν εἰπόντες· ἤσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστὶ· τοῖνον τὰ γενήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. » Καὶ ἡ λεγομένη Σολομώντος Σοφία τὰ παραπλήσια τοῖς ἐνθάδε περὶ τοῦ δικαίου λελεγμένοις οὕτως ἔχει : « Ἐνεδρεύσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστὶ, καὶ ἐναντιῶται τοῖς λόγοις ἡμῶν. » Ταῦτα δὲ ἐν ἐκείνοις σαφῶς ἐκ τῆς συμφράσεως ἐμφαίνεται περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένα· καὶ τὰ ἐνθάδε τοιγαροῦν περὶ τῶν ἐπιβουλεύσαντων αὐτῷ καὶ καθ' ἑαυτῶν μᾶλλον ἤπερ κατ' αὐτοῦ πονηράν βουλήν βουλευσαμένων προφητεύεται· δι' ὃ καὶ καταλλήλως τὸν ταλανισμὸν ἑαυτοῖς ὁ λόγος ἐπάγει διὰ τοῦ, « Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· » ἀλλὰ καὶ τὴν κόλασιν τὴν περιμένουσαν αὐτοὺς προτίθησι λέγων : « Τοῖνον τὰ γενήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται ; ὅποια γὰρ ἐσπειραν κατὰ τοῦ Χριστοῦ, τοιαῦτα καὶ θεριοῦσιν ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ κρητήριῳ. Ἦδη δὲ καὶ κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον ὄρα εἰ μὴ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλήν ἐπληρώθη εἰς αὐτοὺς ὁ προ-

¹ Isa. II, 3. ² Isa. LXV, 4. ³ Isa. III, 4. ⁴ Isa. I, 110. ⁵ Sap. II, 12.

κείμενος τῆς προφητείας λόγος, ὁ φάσκων· « Ἰδοὺ ἡ δὲ δεσπότης Κύριος Σαβαώθ ἀφελεί ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσιν. » Ἀληθῶς γὰρ ἀφήρηται ἀπ' αὐτῶν ἡ πάλαϊ πρότερον ἐμπολιτευομένη ἐν αὐτοῖς θεία καὶ οὐράνιος χάρις, καὶ οὐκέτι ἔστιν εὐρεῖν ἐν αὐτοῖς οὔτε προφήτην οὔτε στοχαστήν· πού δὲ καὶ ὁ πολεμιστὴς αὐτῶν ἢ ὁ δικαστὴς, ὁ θαυμαστὸς σύμβουλος, ἢ ὁ συνετὸς ἀκροατὴς; Εἰ δὲ καὶ δοκοῦσιν ἄρτου τοῦ πνευματικοῦ μετέχειν ἐν τῷ τοῖς ἱεροῖς ἐντυγχάνειν τοῦ Θεοῦ λόγοις, ἀλλ' ὅρα εἰ μὴ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχύς ἡ ἐν τοῖς θεοῖς Γράμμασιν ἐναποκειμένη ἐξ αὐτῶν ἀφήρηται· σαφῶς δ' ἐπὶ τούτοις καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ ἀνεῖται, καὶ τὰ λοιπὰ δὲ πάντα εἰς αὐτοὺς πεπληρωται διὰ μίαν ἐκείνην τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἀμαρτίαν· « Οὐαί γὰρ, » φησὶν ὁ λόγος, « τῇ ψυχῇ αὐτῶν. » καὶ τοῦ ταλανισμοῦ τὴν αἰτίαν προστίθησι (f. 46) λέγων· « Διότι βεβούλευνται βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Ἀἴσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχητος ἡμῖν ἔστιν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

« Λαός μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταρασσουσιν. Ἄλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσῃ τὸν λαὸν αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » Οὐκ ἔοικε ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἀναφέρεισθαι τὸ, « Νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος. » καὶ μάλιστα τὸ, « Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » ἀρμόζοι δ' ἂν περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, Κυρίου καὶ αὐτοῦ ἡρηματιζόντος, ταῦτα προφητεῦσθαι· καὶ γὰρ οὐν αὐτὸς ὁ κηρυχθεὶς πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Θεοῦ Λόγος εἰς κρίσιν μετὰ πάντων καταστήσεται, μηδ' ἐν τῶν ἀσεδῶν χώραν διδοὺς ἀπολογίας, ἅτε εἰς τὰς ἀπάντων ἀκοῆς διαδραμούσης αὐτοῦ τῆς διδασκαλίας· ἤξει δ' εἰς κρίσιν Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων μάλιστα τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, οἷα δὲ αὐτῶν ἐπισυναχθέντων κατ' αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπιβουλήν αὐτῷ συσκευασαμένων· οἱ καὶ μακαρίζοντες τὸν ἀρχόμενον ὑπ' αὐτῶν λαὸν, ἐπλάγων αὐτὸν, λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τοὺς καλοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγους πονηροὺς ὑπάρχειν ἀποκαινόμενοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ, λέγων· Αἰτήσαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ, ἡ πρῆβενος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γυνῆναι αὐτὸν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· διότι, πρὶν ἢ γυνῆναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρῶς, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. » Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τῶν ἐκ περιτομῆς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν λεγέτωσαν τίς ἢ παρθένος, ἢ κατὰ τὴν προφητείαν ἐν

habitabat in eis, divina cœlestisque gratia, nec jam apud eos reperire est prophetam ullum aut hariolum. Ubi enim vir bellator eorum, iudex, mirabilis consiliarius, et prudens eloquii mystici? Quod si videntur panis spiritualis esse participes, cum sacra possideant Dei verba, vide annon virtus et robur, in divinis Scripturis inclusa, ab iis ablata sint. Manifeste enim eis ruit Jerusalem, cœteraque omnia adversus eos impleta sunt per unum eorum adversus Christum scelus. « Væ enim, » ait Scriptura, « animæ eorum. » Atque imprecationis causam affert, dicens : « Quoniam malum meditati sunt consilium in seipsos, dicentes : Vincemus justum, quoniam inutilis nobis. »

B

CAPUT III.

« Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum Dominus, et stat ad iudicandum populum suum. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus. » Non videntur de omnium Deo hæc referri, « Nunc stat ad iudicandum Dominus, » et præsertim, « Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus. » Melius ad Dei Verbum, ipsumque Dominum vocatum, hæc spectat prophetia. Etenim ipse annuntiat omnibus quæ sub cœlis sunt iudex omnium Dei Verbum constituetur, neque ulli impiorum excusationis locum dabit, quippe cum ad uniuscujusque auditum pervenerit ejus doctrina. Veniet ad iudicium Jesus Christus cum senibus præsertim populi et cum principibus ejus, quoniam illi adversus eum congregati sunt, eique insidias struxerunt. Qui et beatum dicentes populum cui præerant, eum decipiebant, malum pro bono dicentes, optimosque Salvatoris nostri sermones quasi pessimos criminati.

CAPUT IV.

« Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens : Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra. Et dixit Achaz : Non petam, et non tentabo Dominum. Et dixit : Audite ergo, domus David : Numquid parum vobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Quia antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, non est obediens malitiæ, ut seligat bonum. » Non accipientes qui ex circumcissione sunt, Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, dicant quænam sit hæc virgo, quæ juxta proph-

¹ Isa. III, 12-14. ² Isa. VII, 10-16.

tiam in utero accipiet et pariet filium, cuius nomen erit Emmanuel. Quod si dixerint non virginem, sed puellam apud Scripturam Hebraica voce nominatam esse, respondendum quod primi qui divinum Scripturæ sensum ita sunt interpretati, non quilibet erant, septuaginta scilicet e populo præstantiores delecti, et maxima pro illis temporibus sapientia probati. Quodnam enim mirum Sermo pollicebatur signum ab ipso Domino, quasi prodigium aliquid, domo David datum iri prænantians, si tantummodo simplex puella designaretur. Nihil vero prohibet, etsi puellam juxta eos Hebraicum significet, quin prophetia virginem indicari existimemus. Cæterum in Levitico quoque invenies virginem viro desponsatam, et quæ vim ab alio tulit, puellam quoque Scriptura appellari. Et hic quidem decorum esset domo David propter eorum incredulitatem a Domino dari signum, virginem inusitate parturire, cuius nasciturus puer admirabilis fore prædicaretur. Si quidem a pueritia, et ut ita dicam, ab ipsa natiuitate malitiæ non obtemperaturus, bonumque electurus prophetizatur. Et nomen ejus mirum in modum prænuntiatur Emmanuel fore, scilicet *nobiscum Deus*. Quod et diceremus nos ipsi, qui eum agnoscimus et confitemur ejus divinam et mysticam apud omnes homines ipsius potentia incarnationem. Dicatur iterum Emmanuel, *nobiscum Deus*, eo quod Pater quidem, Deusque omnium supra non tantum mortalem, sed et omnem spiritualem naturam sit; Filius vero non immerito *nobiscum Deus* nominatur, cum apud nos commoratus sit. Quod si Judæi hæc Achaz prænuntiata ad Ezechiam, ejus filium regni que successorem, referant, animadvertendum hæc ipso jam tum patre Achaz regnante prædicta; Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Sexdecim annos regnaverat Achaz, cum ei successit Ezechias, qui tum ætatis quintum et vicesimum annum agebat; ita ut novem annis antequam pater in solium ascenderet, natus sit. Sed jam regnanti hæc prædicta sunt Achaz de mirifica atque insolita Christi natiuitate. Singulorum vero hujus prophetiæ verborum sensum, qualis sit, noverit qui in hos locos mirabilis viri exegeticis studiose attenderit.

γάρ ἦδη βασιλεύοντι τὰ προκαίμενα τῷ Ἀχάζ προφητεύεται περὶ τῆς δεδηλωμένης τοῦ Χριστοῦ παραδόξου καὶ θαυμασιωτάτης γενέσεως. τὰ δὲ κατὰ τὴν λέξιν ἕκαστα ὁποῖον ἔχει νοῦν, τοῖς εἰς τοὺς τόπους τοῦ θαυμάσιου ἀνδρὸς ἐξηγητικαῖς ἐντύχων ὁ φιλομαθὴς εἴσεται.

CAPUT V.

Et dixit Dominus ad me: Accipe tibi ipsi librum novum grandem, et scribe in eo stylo hominis, ut celeriter directionem facias spoliorem. Adest enim, et testes mihi facito fideles homines, Urijam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiz. Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen ejus, Accelera spolia detrahare, cito prædare, quia antequam sciat puer vocare patrem

¹ Deut. xxi, 27.

Α γαστρὶ ληφόμενη καὶ τέξουσα τὸν ἐπονομαζόμενον Ἐμμανουὴλ υἱὸν· ἀλλ' εἰ φάσκουσιν μὴ γεγράφθαι παρθένον, ἀλλὰ νεάνιν κατὰ τὸ Ἑβραϊκόν, λεκτέον, ὡς οὐχ οἱ τυγχόντες ἐτύχωναν οἱ πρῶτοι τὴν Γραφὴν κατὰ θεῖαν ἔρμηνεύσαντες οἰκονομίαν, ἐβδομήκοντα μὲν ὄντες τὸ πλῆθος, ἀναλελεγμένοι ἀριστίνδην ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ, δοκιμὴν τε οὐ σμικρὰν κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους ἐπὶ σοφίᾳ δεδωκότες· τί δ' ἂν παράδοξον ὁ Λόγος ὑπισχεῖτο σημεῖον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὡς περὶ τὸ θαυμαστὸν τῶν οἰκῶ Δαυὶδ δοθήσεσθαι προμαρτυρούμενος, εἰ περὶ ψιλῆς νεάνιδος ὁ λόγος ἦν οὐδὲν δὲ ἡμᾶς κωλύει, εἰ καὶ νεάνιδα[v] κατ' αὐτοὺς περιέχει τὸ Ἑβραϊκόν, ὡς περὶ παρθένου δηλοῦσθαι νομίζειν τὰ εἰρημένα· καὶ γὰρ οὖν ἐν τῷ Λευιτικῷ εἰρηροῖς ἂν τὴν ὁμολογουμένως παρθένον μεμνησθευμένην ἀνδρὶ, ὑφ' ἐτέρου (f. 46 v°) δὲ βεβιασμένην, νεάνιν ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομαζομένην· καὶ ταύτη γὰρ ἀξιοπρεπὲς ἂν εἴη τῷ οἴκῳ Δαυὶδ διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν παρὰ Κυρίου δίδοσθαι σημεῖον, τὸ παραδόξως παρθένον ἀποτεκεῖν, δι' ὃ δὴ καὶ ὁ τεχθισόμενος θαυμαστός τις ἂν ἀνηγόρευται· εἰ γὰρ ἐκ παιδός, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐξ ἀτῆς γενέσεως, ἀπειθήσειν μὲν πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι δὲ τὸ ἀγαθὸν προφητεύεται. Καὶ τὸ νομα δὲ αὐτοῦ θαυμαστῶς προαναπεφώνηται Ἐμμανουὴλ τυγχάνον· ὁ ἔστι, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Ὁ καὶ ψήσαιμεν ἂν ἡμεῖς οἱ ὁμολογοῦντες αὐτὸν, καὶ συναισθόμενοι τῆς ἐνθέου καὶ ἀπορρήτου εἰς πάντας ἀνθρώπους διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπιδημίας· λέγοιτο δ' ἂν πάλιν Ἐμμανουὴλ, ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός, τῷ τὸν μὲν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων ἐπέκεινα οὐ μόνον τῆς θνητῆς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς λογικῆς φύσεως τυγχάνειν τὸν δὲ Υἱὸν, τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν εἰκότως ὀνομάζεσθαι τῆς μέχρις ἡμῶν ἐπιδημίας αὐτοῦ ἕνεκεν. Ἐπεὶ δὲ τινος τῶν ἐκ περιτομῆς εἰρηκότος ἀκούσας μὲνηται ταῦτα τῷ Ἀχάζ προφητεύεσθαι περὶ Ἐζεκιῶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γενομένου καὶ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος, ἐπιτηρητέον, ὅτι πρὸ τοῦ βασιλεύσαι τὸν Ἀχάζ καὶ πρὸ τῆς εἰρημένης αὐτῷ ταύτης δὴ αὐτῆς τῆς προφητείας, Ἐζεκιῶς ἦδη πάλαι γεγενημένος ἀποδεικνύεται· ἐπὶ δέκα γοῦν καὶ ἐξ ἑτεσι τὸν Ἀχάζ βασιλεύσαντα διαδέχεται, ἄγων ἔτος τῆς ἡλικίας πέμπτου καὶ εικοστῶν, ὁπνῆκα τῆς βασιλείας ἤμπετο, ὡς προλαμβάνειν αὐτοῦ τὴν γένεσιν ἑτεσιν ἐννέσ τὴν τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὴν βασιλείαν πάροδον· ἀλλὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Δ « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μὲ, Λάβε σεαυτοῦ τόμον (χάρτου) καινοῦ μεγάλου, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου, τοῦ ὀξέως προνομῆν ποιῆσαι σκύλων· πάρεστι γάρ· καὶ μάρτυράς μου ποιήσον πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαραχίου. Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτην(ῆτιν), καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν· καὶ εἶπε Κύριός μοι· Κάλεισον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμεισον· διότι, πρὶν ἢ γυνῆα τὸ

παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήφεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκύλα Σαμαρείας ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἐπὶ τῇ τοῦ μέλλοντος ἀποτελεῖσθαι παραδόξου ἀναγραφῇ τόμον καινοῦ μεγάλου ἀγράφου προστάσσεται λαβεῖν ὁ προφήτης· δι' οὗ δηλοῦσθαι νομίζω τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης Εὐαγγέλιον· ἀλλὰ καὶ μάρτυρας τῷ Κυρίῳ ποιήσασθαι πιστοὺς ἀνθρώπους, ὧν ὁ μὲν ἱερεὺς λέγεται εἶναι, ὁ δ' ἑταρος, οἶμαι, προφήτης ἦν· μέμνηται γοῦν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφή· οὗς καὶ αὐτοὺς ὑπολαμβάνω σύμβολον εἶναι τῶν μεμαρτυρηκότων τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ (f. 47) προφητῶν, καὶ τῶν εἰς τὸν αὐτοῦ τύπον πάσαι καθεστῶτων ἱερέων. Μετὰ ταῦτα λέγεται· « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα δὲ ἀπρεπὲς καὶ τῆς προφητικῆς σεμνότητος τε καὶ καθαριότητος ἀλλότριον τὸ προχειρῶς οὕτως οἰεσθαι τὸν προφήτην ἐν αὐτῷ τῷ θεοφορεῖσθαι ἐπὶ μαρτύρων τῶν προδεηλωμένων κοινωνίας χάριν αἰσχροῦς προσεληλυθέναι γυναικὶ προφήτιδι καὶ αὐτῇ· ποία δὲ καὶ πιθανότης τολμάτω προσελθεῖν αὐτὸν συνεληφέναι καὶ τετοκῆναι αὐτὴν υἱόν· ἀλλὰ γὰρ ἔχεισθαι καὶ ταύτην τὴν προφητείαν ἡγοῦμαι τοῦ νοῦ τῆς προεκτεθείσης, καθ' ἣν εἶρητο· « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται· » ἐκεῖσε μὲν γὰρ ἐν γαστρὶ λήψεσθαι καὶ τέξεσθαι υἱόν προὔλεγετο ἡ παρθένος· ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν πέρας εἰληφεν ἡ προφητεία δηλοῦται· « Ἐν γαστρὶ γὰρ, φησὶν, ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. » Τίς ἂν οὖν εἴη ὁ φάσκειν τὸ, « Προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, » ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον τὸ λαλοῦν ἐν τῷ προφήτῃ, περὶ οὗ λέλεκται τῇ Μαρίᾳ· « Πνεῦμα ἄγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » Διὸ καὶ προφήτης οὐκ ἀπεικότως καὶ αὐτὴ ἂν λσχηθῆι· ἀπὸ γοῦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος συλλαβοῦσα τέτοκε τὸν ἐκεῖσε μὲν ἐπιχειλημένον Ἐμμανουήλ, ἐνταῦθα δὲ ἄλλως προσαγορευόμενον· « Κάλεσον γὰρ, φησὶ, τὸ ὄνομα τοῦ ἀποτεχθέντος παιδίου, Ταχέως σκύλευσον, ὁξέως προνόμεισον· » καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐσκύλευσεν οὗτος καὶ προνομίμεισεν ἀποβήτην καὶ θεία δύναμις τὰς ἀντικειμένας ἀοράτους καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, ὥστε εἰπεῖν, « Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον· » ἀφ' ὧν σκύλα καὶ προνομήν εἰληφώς τὰς πάσαι καταταυρανομένας ὑπ' αὐτῶν ψυχὰς, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν· ὁμολογεῖ, λαθῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς· « Ἔθνη τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ· » ἃ λέγοιτ' ἂν εὐκόλως σκύλα· « καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, » ἃ καὶ αὐτὰ εἰκότως ἂν καλοῖτο προνομήν. Πρὸς τούτοις, « Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήφεται, φησὶ, δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων· » ἅπερ καὶ αὐτὰ κατὰ μόνην διάνοιαν, ἦτοι περὶ δυνάμεων τινων ἁπονηρῶν, οἶμαι λέγεσθαι. ἃς ἅμα τῇ γενέσει καθελειν ἢ θεία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις, ἣ καὶ περὶ ψυχῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων διαφορὰς· ὧν τὰς μὲν ἐξ-εἰδωλολατρείας μεταβαλοῦσας ἐπὶ τῶν εὐαγγελικῶν βίον εἰκότως εἶναι τὴν

A aut matrem, accipiet potestatem Damasci, et spolia Samaritæ coram rege Assyriorum ¹. » Ad mirandas res quæ futuræ erant conscribendas librum novum et grandem sumere jubetur propheta, quo significari opinor Novi Testamenti Evangelium. Sed et testes Domino ut faceret fideles homines, quorum quidem unus sacerdos esse dicitur, alius vero propheta erat; meminit igitur ejus et Paralipomenon Scriptura; quos et ipsos suspicor typum esse eorum qui Salvatoris nostri Jesu Christi adventui testes facti sunt prophetæ, et qui in ejus figuram olim constituti sunt sacerdotes. Post hæc dicitur: « Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium, » et quæ sequuntur. Magnopere quidem indignum prophetica dignitate et sinceritate existimare prophetam, præsertim cum inter prædictos testes divinitus inspiratur, turpis causa consortii ad mulierem, prophetissam licet accedere. Nunquid verisimile erat eum accessisse, et illam concepisse et peperisse filium? Nobis enim idem esse videtur sensus hujus, ac prioris prophetiæ, qua dicitur: « Ecce virgo in utero accipiet: » illic enim in utero accepturam et filium parituram esse virginem prædictum erat; nunc hic ratio ostenditur qua eventu probata est prophetia. « In utero enim, ait, accepit et peperit filium. » Quis igitur esset dicens: « Accessi ad prophetissam, » nisi Spiritus sanctus, a quo afflatus propheta divinabat, et de quo dictum est Mariæ: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ². » Ideoque prophetissa non immerito diceretur ipsa, quæ a sancto Spiritu concipiens, peperit eum qui illic vocatur Emmanuel, hic vero aliter nominatur. « Vocæ enim, ait, nomen ejus, Accelera spolia detrahare, cito prædare. » Vere enim ille spoliavit et prædatus est mystica et divina virtute adversas, invisibiles spiritualesque potestates, ita ut diceret: « Ego vici mundum ³. » A quibus quasi spolia et prædam animas jampridem ab iis oppressas aufrens, « prædicare captivis remissionem ⁴ » constituitur, accipiens a Patre « gentes hæreditatem ejus ⁵, » quæ spolia facile dici possent; « et possessionem ejus terminos terræ ⁶, » quod merito vocaretur præda. Præterea, « Priusquam sciat puer vocare patrem et matrem, accipiet, ait, potestatem Damasci, et spolia Samaritæ coram rege Assyriorum. » Quæ quidem et ipsa uno sensu, sive de potestatibus quibusdam nefariis, quas una ortu sustulit divina Salvatoris nostri virtus, sive de animarum discrimine in eum credentium: quarum alias quidem ex idololatria ad evangelicam vitam conversas hic potestatem Damasci esse reor; alias vero, scilicet e circumcissione populi, cum Christum Dei accepissent, spolia Samaritæ vocari. Has vero animas spolia et prædam de spiritalibus capiens hostibus, coram spiritali rege Assyriorum, scilicet diabolo, arma cepit et ad pugnam contra eum se accinxit.

¹ Isa. viii, 1-4. ² Luc. 1, 35. ³ Joan. xvi, 33.

⁴ Luc. iv, 18. ⁵ Psal. ii, 8. ⁶ ibid.

Hæc vero sufficiunt sancto viro commentaria, in A hunc locum dignoscere volenti. Si quis autem ex Judæis hæc magis corporaliter inquirere velit, ab eo postulandum est an possit corporaliter ostendere qua ratione Isaias, post præcitas testes, ad prophetissam corporalis consortii causa accesserit; quænam vero et qualis sit hæc prophetissa, et quomodo e vestigio conceperit, confestimque pepererit, et quisnam iste ex prophetissa natus filius, quem vocare Isaiæ præceperit ipse Dominus « Celeriter detrahe spolia, cito prædare; » et quænam sit causa hujusce appellationis; et quomodo ex communi sensu corporaliter existimandum: sit hunc puerum « potestatem accepisse Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum; » hæcque iacere « priusquam sciat vocare patrem et matrem. » Atque præterea, si iis quæ a nobis exposita sunt repugnant, ostendant ipsi quomodo expectatus ab iis Christus superveniens accipiet corporaliter juxta prophetiam « potestatem Damasci, » et quænam « spolia Samariæ, » vel quorum « Assyriorum coram rege, » cum nullus illorum his temporibus supersit.

« σχῦλα Σαμαρείας ἐναντίων(ον) βασιλέως Ἀσσυρίων, » καὶ ταῦτα πράττειν « πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸ χαλεπὸν πατέρα ἢ μητέρα » καὶ πρὸς τοῦτους εἰ ἀντιλέγειεν τοῖς ἡμῖν προαποδομένοις, δεικνύτωςαν αὐτοὶ πῶς ὁ προσδοκώμενος ὑπ' αὐτῶν Χριστὸς παραγενόμενος λήφεται σωματικῶς τὴν κατὰ τὴν προφητείαν « δύναμιν Δαμασκού, » καὶ ποῖα « σχῦλα Σαμαρείας, » ἢ ποῶν « Ἀσσυρίων ἐναντίον, » μηδενὸς ἔτι τούτων φεργουῦτος κατὰ τοὺς ἐνεστῶτας χρόνους.

CAPUT VI.

« Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Domi- C nus in signum et in portentum Israel a Domino Deo exercituum, qui habitat in monte Sion ». Il- lud, « ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus » e persona Salvatoris de apostolis, iisque qui postea in eum crediderunt, apte in Epistola ad Hebræos refertur, quibus igitur addit, « in signum et in portentum erunt domo Israel, » apertum est Salvatoris nostri manifestationis tempore signa et portenta facta fuisse in domo Israel, qualia nunquam patrata sunt.

CAPUT VII.

« Et volent, si fuerint igne combusti. Quoniam parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium super humerum ipsius, et vocatur nomen ejus Magni consilii Angelus, admirabilis consiliarius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ei. Magnum imperium ejus, et pacis ejus non est finis, super solium David et regnum ejus ut dirigat illud, et suscipiat in judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæculum. Zelus Domini Sabaoth faciet hæc ». Existimo hic designatum puerulum eundem esse, qui de virgine nasciturus superius prophetizatus est, quem et paulo ante paritura dicitur prophetissa. Primo quidem dictus est Emmanuel, dein « Celeriter spolia detrahe, cito prædare. » Hic autem ipse, ut apud Septuaginta legimus, « Magni consilii Angelus » vocatur; et juxta Aquilam atque Hebraicum, no-

λεγόμενῃν δύναμιν Δαμασκού, τὰς δ' ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένης τὰ προσαγορευόμενα σχῦλα Σαμαρείας· ταύτας δὲ τὰς ψυχὰς σχῦλα καὶ προνομὴν παρὰ τῶν νοητῶν εἰληφόρας(ως) πολεμίων, ἐξ ἐναντίας τοῦ νοητοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, τουτέστι τοῦ διαβόλου, καθώπλισέ τε καὶ πολεμῆν αὐτῷ παρεσχέασε. Καὶ ταῦτα δὲ πάρεστιν ἐπ' ἀκριβὲς τῷ βουλομένῳ ἐκ τῶν εἰς τοὺς τόπους ὑπομνηματισθέντων τῷ ἱερῷ ἀνδρὶ διαγινῶναι· εἰ δ' εἰ (sic) ἀπαίτειεν ταῦτα σωματικώτερον οἱ ἐκ περιτομῆς, ἀντεξεταστῆσαν αὐτοὺς εἰ δύνανται σωματικῶς αὐτοὶ παραστήσαι τίνα τρόπον ὁ Ἰσαίας ἐπὶ τῶν προειρημένων μαρτύρων (f. 47 v°) τῇ προφητικῇ μίξεως σωματικῆς ἔνεκεν προσεήλυθε· τίς δὲ καὶ ἡ τοιαύτη προφητῆς, καὶ πῶς παραχρήμα ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ παρατυχία τέτοκε, καὶ ποῶν τοῦτο τὸ τεχθὲν παιδίον, ὃ προστάσσει τῷ Ἰσαίᾳ ὁ Κύριος ὀνόματι καλέσαι τῷ, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμυσσον· » τίνα δὲ καὶ λόγον ἔχει τὸ τηλικόνδε ὄνομα, ἢ πῶς δυνατόν ἐστι κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν παιδίον ὅποιον δὴ οὖν ἐπινοεῖν σωματικῶς ἀπολήφθεσθαι τὴν ὀνομαζομένην δύναμιν Δαμασκού καὶ τὰ λεγόμενα « σχῦλα Σαμαρείας ἐναντίων(ον) βασιλέως Ἀσσυρίων, » καὶ ταῦτα πράττειν « πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸ χαλεπὸν πατέρα ἢ μητέρα » καὶ πρὸς τοῦτους εἰ ἀντιλέγειεν τοῖς ἡμῖν προαποδομένοις, δεικνύτωςαν αὐτοὶ πῶς ὁ προσδοκώμενος ὑπ' αὐτῶν Χριστὸς παραγενόμενος λήφεται σωματικῶς τὴν κατὰ τὴν προφητείαν « δύναμιν Δαμασκού, » καὶ ποῖα « σχῦλα Σαμαρείας, » ἢ ποῶν « Ἀσσυρίων ἐναντίον, » μηδενὸς ἔτι τούτων φεργουῦτος κατὰ τοὺς ἐνεστῶτας χρόνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

« Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι δέδωκεν ὁ Θεός· C καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Θεοῦ Σαβαῶθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών. » Καὶ τὸ, « Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός, » ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν μετὰ ταῦτα εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καλῶς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐξιληπτα· ἐπιφέρεται γοῦν ἐνταῦθα τὸ, « Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν οἴκῳ Ἰσραὴλ » καὶ σαφὲς ὅπως κατὰ τὴν καιρὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας σημεῖα καὶ τέρατα εἰ(ἐν) τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, οἷα οὐδεπώποτε ἀπετέλεσθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

« Καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγένοντο πυρκαυστοὶ. Ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἀρχοντας, καὶ ὕψια αὐτῶ. Μεγάλῃ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαῶθ ποιήσει ταῦτα. » Οἷμαι δὴ τὸ λεγόμενον ἐνθάδε παιδίον οὐκ ἄλλο εἶναι τοῦ ἐκ τῆς παρθένου τεχθῆσεσθαι ἀνωτέρω προπεφητευμένου, ὃ καὶ μικρῶ πρότερον ἢ προφητῆς ἀποτεκεῖν ἐλέγετο· ἀλλὰ τὸ μὲν ἀνωτέρω ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ ἦν, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμυσσον. » Ἐνταῦθα δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος κατὰ μὲν τὴν τῶν Ἑβδαῶν μῆκοντα ἐρμηνεύεται, « Μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος »

¹ Isa. viii, 18. ² Isa. ix, 5-7.

✕ χρηματίζει· κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν καὶ αὐτὸ τὸ
 ✕ Ἑβραϊκὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστὶ ἑ Θαυμαστὸς σύμ-
 ✕ βουλος, ἰσχυρὸς, δυνατὸς πατήρ, ἐπι ἀρχῶν εἰρή-
 ✕ νης· » καὶ κατὰ τὸν Σύμμαχον δὲ, ἑ Κληθήσεται
 τὸ ὄνομα τοῦ παιδίου Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς,
 ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατήρ αἰῶνος, ἀρχῶν εἰρήνης. »
 Ἀπαιτητέον τοίνυν τοὺς ἐκ περιτομῆς ποιοῦν ἂν
 ἔχοι(εν) παιδίον ᾧ τὰ τηλικαῦτα ἐφαρμόσαιεν παρ-
 ισταῖναι· καθ' ἡμᾶς γὰρ ἐπινοοῖαι εἰσὶν αὐταὶ (f. 48)
 τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, εἰς δὲ οἱ μὴ πιστεύ-
 σαντες θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρκαυστοὶ μάλ-
 λον ἢ οἱ τὴν ἑαυτῶν ἀποβολὴν ἰδεῖν καὶ τὴν τῶν
 ἔθνῶν σωτηρίαν, ἣν ὁ ᾄτης Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσιν
 εἰρηται· ᾧ παραθήσεις τὸ παρὰ Μωυσεὶ οὕτω πως λε-
 λεγμένον· ἑ Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐν τοῖς εἰδιόλοις
 αὐτῶν, κἀγὼ παραζήλωσά αὐτούς ἐπ' οὐκ ἔθνει·
 ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτω παροργῶ αὐτούς. » Ἀλλὰ γὰρ οὐ
 τοῦ παρόντος καιροῦ, οὐδὲ μὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς τυγχά-
 νει σκοποῦ, ἐκάστην λέξιν διασαφῆσαι τῆς προφητείας
 παραστήσεται· (sic) ὅπως εἴρηται τὸ, ἑ ἐπὶ τὸν θρόνον
 Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν· ᾧ
 καὶ εἰκὸς ἂν εἴη προσκόψαι τοὺς ἐκ περιτομῆς, διὰ τὸ
 μὴ σωματικῶς ἐπὶ τὸν θρόνον καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ
 Δαυὶδ κεκαθικέναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον τῶν ἡ-
 σούν Χριστόν· δι' ὅπερ ἀναπέμφαντες τοὺς φιλομαθεῖς
 ἔπαι τὰ εἰς τοὺς τόπους ὑπομνήματα, ἡμεῖς τὸ προτε-
 θὲν διαπερανούμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ἑ Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ συνταράξει
 τοὺς ἐνόδους μετὰ ἰσχύος, καὶ ὑψηλοὶ τῆ ὕβρει συν-
 τριβήσονται, καὶ ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ
 ὑψηλοὶ μαχαίρα· ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πε-
 σείται. Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ,
 καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσε-
 ται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ
 συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώ-
 σεως καὶ εὐσεβείας ἐμπλήσει αὐτόν· πνεῦμα φόβου
 Θεοῦ οὐ κατὰ τὴν ὄξυν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν
 ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ χρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς
 ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει γῆν τῆ λόφῳ τοῦ
 στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ
 ἀσέβη· καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὄσφυν
 αὐτοῦ, καὶ ἀληθεῖς εἰλημένος τὰς πλευράς αὐτοῦ.
 Καὶ συμβοσκυθήσεται λύκος μετὰ ἄρνου, καὶ πάρ-
 οδος συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ
 ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκυθήσονται, καὶ ἅμα τὰ
 παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται
 ἄχυρα, καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρύγλην ἀσπίδων καὶ
 ἐπὶ κόιτην ἐγγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιθαλεῖ, καὶ
 οὐ μὴ κακοποιήσωσιν, οὐδὲ μὴ δύνωνται ἀπολέσαι οὐ-
 δένα ἐπὶ τὸ ἕρος τὸ ἅγιόν μου, ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμ-
 πασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατα-
 κάλυψαι θαλάσσας· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ
 ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχεῖν ἐθνῶν,
 ἐπ' αὐτῶ ἔθνη ἐλπιούσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐ-
 τοῦ τιμῆ. » Οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἐκ περιτομῆς ἄλλο τινα
 τοῦ Χριστοῦ τὸν ἐνταῦθα προφητεύμενον ὑπειλή-
 φασι, πλὴν ὅσον ἐπὶ ψιλῇ τῇ τῆς προφητείας ἐκδοχῇ
 σωματικώτερον ἔσσεσθαι φανταζόμενοι τὰ κατὰ τὸν

A men ejus est ἑ Admirabilis consiliarius, fortis et
 potens pater, etiam princeps pacis; » et juxta Sym-
 machum : ἑ Vocabitur nomen pueruli Admirabilitas,
 consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps
 pacis. » Petendum est igitur a Judæis quemnam ha-
 beant, cui hæc adoptari possint, puerulum osten-
 dere. Etenim juxta nos indicia sunt ipsa divinæ
 Christi potestatis, in quem qui non crediderint,
 volent, si fuerint igne combusti potius quam repro-
 bationem suam videre et gentium salutem, quam
 zelus Domini Sabaoth facturus esse dicitur. Ad
 quod spectant hæc apud Moysen : ἑ Ipsi me pro-
 vocaverunt in idolis suis, et ego provocabo eos in
 eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo
 eos ¹. » Verum nec præsentis temporis, nec propo-
 siti est singula prophetiæ verba elucidare; nec
 quomodo dicatur, ἑ super solium David et regnum
 ejus ut dirigat illud. » Hoc quidem Judæos offen-
 det, propterea quod non corporaliter super solium
 David ejusque regnum sedit Salvator Dominusque
 noster Jesus Christus. De quo studiosos lectores ad
 commentaria olim a nobis prolata remittimus.

Δαυὶδ κεκαθικέναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον τῶν ἡ-
 σούν Χριστόν· δι' ὅπερ ἀναπέμφαντες τοὺς φιλομαθεῖς
 ἔπαι τὰ εἰς τοὺς τόπους ὑπομνήματα, ἡμεῖς τὸ προτε-
 θὲν διαπερανούμεθα.

CAPUT VIII.

ἑ Ecce dominator Dominus Sabaoth confringet
 nobiles cum fortitudine, et excelsi statura succi-
 dentur, et sublimes humiliabuntur. Et subvertentur
 excelsi ferro : et Libanus cum excelsis cadet. Et
 egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice
 ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus
 Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus con-
 silitii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis :
 replebit eum spiritus timoris Dei; non secundum
 opinionem judicabit, neque secundum loquelam red-
 arguet, sed judicabit humiliiudicium, et redar-
 guet humiles terræ, et erit justitia cingulum lumborum
 ejus, et veritas indumentum laterum ejus; et pascetur
 simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum
 hædo, et vitulus et bos et leo simul pascentur : simul
 requiescent catuli eorum, et leo quasi bos comedet
 paleas. Et delectabitur infans ab ubere super
 foramine aspidis, et in caverna reguli, qui ablactatus
 fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, et non
 occident in universo monte sancto meo : quia repleta
 est terra scientia Domini, sicut aquæ maris operientes.
 Et erit in die illa radix Jesse, et qui surgit ut imperet
 gentibus, ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum
 ejus gloriosum ². » Neque ipsi Judæi alium quemvis
 ac Christum ibi prophetizatum intellexerunt,
 nisi nimirum corporaliter accepta hujus prophetiæ
 simplice littera, in Dominum nostrum Jesum Christum
 fidem adhibere renuunt. Nos vero omnia juxta
 prophetiam digna esse Deo persuasum habentes,
 de moribus hominum Salvatoris nostri adventu

¹ Deut. xxxii, 21. ² Isa. x, 33, 34; xi, 1-10.

ab iniquitatis profundo in mansuetudinem conversis hæc dici credidimus : nunc usque videntes quomodo et qua ratione in Ecclesiis quæ sunt super terram, adventu Jesu Christi e radice Jesse germinati, plerique hominum transformati sint, atque natura sua immutati prius ferina, cum quasi lupi prius, et pardi et leones, cæteraque ferarum et serpentium genera viverent, sicut eos juxta propriam cujusque malitiam et iniquitatem ex analogia prophetia vocat. Qui et conversi et quasi transfigurati in tantum mansuetudinis provecti sunt, ut simul pascerentur, eandem sanctorum Dei verborum escam comedentes cum mansuetissimis vita Dei viris justis, quos propter talem animæ innocentiam privatis et mansuetissimis animalibus, atque lactentibus pueris divinus æquiparat sermo. Si quis haud facile hæc accipiat, dicat quomodo aliter e sensu communi hunc possit interpretari locum. Quamobrem igitur et quomodo Libanus cum excelsis cadet? Quomodo non allegorice accipiet neque virgam, neque florem ex ea germinaturum? Ostendat quomodo corporaliter virga egressura de radice Jesse dicatur, et unde flos e radice ejus ascensus. Si autem, quod perdifficile est, de his interpretationem exhibere nitatur, attende annon pulchre nobis et reliqua Salvatoris nostri adventu plenum eventum habuerint. Quæ et congruenter cum prophetia advenerunt, contractis a Domino Sabaoth prioris populi quondam nobilibus, quos et elevatos facta in Salvatorum nostrum injuria, conterendos et humiliandos, et dejiciendos esse prænuntiat. Cum illis et Libanum prolapsurum Scriptura dicit. Sic enim consueverat Jerusalem veteremque quondam ibi celebratum cultum allegorice nominare; ut constat ex illo Ezechielis loco, ubi dictum est : « Aquila grandis, magnarum alarum, longo membrorum ductu, plena plumis et varietate, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri ¹. » Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, aperte Libanum esse Jerusalem edocet dicens : « Fili hominis, dic ad domum exasperantem : Nescitis quid ista significant? Dic, Cum venerit rex Babylonis in Jerusalem, et assumet regem et principes ejus ². » Manifestum est igitur quod et ipse Libanus post excelsorum injuriam cecidit Salvatoris nostri adventu de radice Jesse nati; in quo requievit plenitudo donorum sancti Spiritus, qui et rursus veniet secunda et præclara manifestatione, non secundum opinionem judicans, « Personam enim hominis Deus non accipit ³ »; neque secundum loquelam redarguens : « Scrutans enim est renes et corda, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus ⁴. » Præterea cum jam facta est ejus incarnatio, quam verissime repleta est terra scientia Domini, non jam solis Judæis eum cognoscentibus. Tunc etiam plenior eventum habuit prophetia,

A τόπον τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν οὐχ ὁμολογοῦσι πιστῖν· ἡμεῖς δ' ὅλα τὰ κατὰ τὴν προφητείαν ἄξια εἶναι Θεοῦ πειθόμενοι, περὶ τροπῶν ἀνθρωπείων τῶν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς κακίας εἰς ἡμερότητα μεταβληκῶν ταῦτα λέγεσθαι πεπιστεύκαμεν· ἔτι καὶ νῦν ὄρωντες πῶς καὶ τίνα τρόπον ἐν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην [ἐν ταῖς] Ἐκκλησίαις μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐκ τῆς βίβλης (f. 48 v°) Ἰεσσαὶ βεβλαστηκότος Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων μετεπλάσθησαν, καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θηριώδους μετέβαλον βίου, λύκοι τινὲς ὄντες τὸ πρότερον, καὶ παρβάλλει τὸν τοιοῦτὸν τρόπον, λέοντες τε καὶ ὄσα ἄλλα θηρία τε καὶ ἔρπετά κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐν ἐκάστῃ ποικίλης κακίας τε καὶ πονηρίας ἢ προφητεία καταλέγει· οἱ B καὶ μεταθέμενοι καὶ ὡσπερὶ μεταπλασθέντες, εἰς τοσοῦτον ἡμερότητος ἤλασαν, ὡς συμβόσκεισθαι αὐτοὺς τὴν αὐτὴν ἐσθοντα τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ λόγων τροφὴν τοῖς ἡμερωτάτοις τὰ ἦθη δικαίως ἀνδράσι τοῦ Θεοῦ, οὗς διὰ τὴν τοιοῦτὴν τῆς ψυχῆς ἀκακίαν τιθασσοῖς καὶ ἡμερωτάτοις ζώοις, τοῖς τε ἀναγεγραμμένοις ἐναυθα παιδίους ὁ θεὸς ἀπέειπε λόγος. Εἰ δὲ πρὸς ταῦτα τις δυσπειθῶς ἔχει, λεγέτω εἰ οἶόν τι ἄλλως κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν οὕτως τὴν λέξιν διὰ τί γὰρ ἦ καὶ πῶς ὁ Λιβανὸς οὖν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται; Μὴ τροπολογεῖται δὲ μήτε τὴν βάλανον, μηδὲ τὸ ἐκ ταύτης ἄθος· ἀλλὰ δεικνύται πῶς σωματικὴ βλάβος ἐξελεύσεται ἐκ τῆς βίβλης Ἰεσσαὶ λέγεται, καὶ ποταπὸν ἄθος ἀναθήσεται ἐξ αὐτῆς. Εἰ δὲ C καὶ τὸν πᾶν σκληρὸν ταῦτα ἐπὶ διάνοιαν ἀνέναι βιάζεται, ὅρα εἰ μὴ καλῶς ἡμῖν καὶ τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ κατὰ διφνοίαν παρίσταται πεπληρωμένα· ἃ καὶ ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ γέγονε μετὰ τὸ συνταράξαι Κύριον Σαβαὼθ τοὺς πάλαι ἐνδόξους τοῦ προτέρου λαοῦ· οὗς καὶ ὑψωθέντας τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕβρει συντριβήσεται καὶ ταπεινωθήσεται, καὶ πείσεται προφητεύει· οὖν αὐτοῖς δὲ καὶ τὸν Λιβανὸν πεσεῖσθαι ὁ λόγος φησὶν· οὕτω δὲ ἔθος αὐτῷ τὴν Ἰερουσαλήμ καὶ τὴν πᾶλαι πρότερον ἐν αὐτῇ σωματικῶς ἀποτελουμένην λατρείαν ὀνομάζειν· ὡς δὴ λέγειν ἔστιν ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ, ἔθα τοῦτον ἀναγέγραπται τὸν τρόπον· « Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας ὁ μεγαλοπτερυγος, ὁ μακρὸς τῇ ἐκτάσει, πλήρης ὀνύχων, ὃς ἔχει τὸ ἦχημα εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λιβανόν, καὶ ἔλαβε τὰ ἐπιλεκτά τῆς κέδρου. » Ἐπιλύων γοῦν τὴν παραβολὴν αὐτὸς ἢ D προφητικὸς λόγος σαφῶς τὸν Λιβανόν τὴν Ἰερουσαλήμ διδάσκει, λέγων· « Ἰὴ ἀνθρώπου, εἶπὸν δὴ πρὸς τὸν οἶκον τὸν παραπικραίνοντα· Οὐκ ἐπίστασθε τί ἦν ταῦτα; εἶπὸν, Ὃταν ἔλθῃ βασιλεὺς Βαβυλωνίος ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ λήψεται τὸν βασιλεῖα αὐτῆς καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς. » Πρόδηλον οὖν ὅπως καὶ οὗτος ὁ Λιβανὸς μετὰ τῶν ὑψηλῶν τῇ ὕβρει περιπέπτωκεν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐκ βίβλης Ἰεσσαὶ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν· ἐφ' ὃν καὶ ἀνεπίστατο ἢ τελειότης τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαρισμάτων, ὃς καὶ εἰσαυθὶς ἐλεύσεται κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἐνδοξὴν αὐτοῦ

¹ Ezech. xvii, 3. ² ibid. 12. ³ Gal. ii, 6. ⁴ Apoc. ii, 23; Hebr. iv, 12.

προυνεῖν, οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινούντος· « Πρὸς ἄλλω γὰρ ἀνθρώπου θεὸς οὐ λαμβάνει· ἄλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγχων· Ἐτάζων γάρ ἐστι καρδίας καὶ νεφρούς, καὶ δικινουμένου ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος. » Καὶ ἐπὶ τῇ γενομένῃ μὲν οὖν αὐτοῦ ἤδη πρότερον παρουσίᾳ ἐνεπλήσθη ὡς ἀληθῶς ἡ γῆ τοῦ γῶναί τὸν Κύριον, μηδενὸς τὸ πρὶν ὅτι μὴ μόνων τῶν ἐκ περιτομῆς γινωσκόντων αὐτόν· τότε δὲ καὶ μᾶλλον εἰς πέρας ἀγθῆσεται ἡ προφητεία, ὅτε τοῦ πληρώματος τῶν ἐθνῶν εἰσελθόντος σὺν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, ὁ Χριστὸς δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ἄρχειν ἐθνῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεστάθη, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ ὁ (σ. 49) ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Ὅρα γοῦν, ὡς οὐδ' ὄλως ἐνταῦθα Ἰσραὴλ, ἢ Ἰακώβ, ἢ Ἰούδας ὀνομάζεται, B σαφῶς δὲ τὰ ἔθνη ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης ἀναστησόμενον Ἰεσσαὶ ἐλπιεῖν προφητεύεται, συναδούσης τῆς ἐνταῦθα λέξεως; τῇ παρὰ Μωϋσεὶ φασκουσῆ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία, » οὐχὶ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ « τῶν ἐθνῶν. » Καὶ τίνας δὲ ἄλλου ἢ ἀνάπαυσις ἐν τῇ ἀνωτάτῃ παρὰ Θεῷ γεγένηται τιμῇ, ἢ τοῦ ἀκούσαντος λέγοντος αὐτῷ· « Πατὴρ· Ἐκάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

« Καὶ διορθωθήσεται μετ' ἐλέους θρόνος, καὶ καθιεῖται μετ' (sic) αὐτοῦ μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ Δαυὶδ, κρίνων καὶ ἐκζητῶν κρίμα, καὶ σπεύδων δικαιοσύνην. » Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ ταῦτα προφητεύεται, ὁπνηϊκα τοῦ Θεοῦ ὁ λόγος, διορθωθείσης αὐτῷ μετ' ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας τῆς κατὰ πάντων βασιλείας, σὺν ἀληθείᾳ κρίνων καθεσθήσεται ἐν σκηνῇ Δαυὶδ· οὕτω δὲ τὴν C τῶν ἁγίων καὶ πρωτοκόκων τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, καὶ πάντας ἡγούμεναι τοὺς ὑπὸ τὴν μερίδα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γεγενημένους, ἁγίους χρηματίζειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

« Ἴδου Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, καὶ ἔξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Περὶ τῆς ἀγενήτου τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ φύσεως ἐκλαμβάνειν τὰ προκείμενα, ὡς δὴ μέλλοντος αὐτοῦ νεφέλῃ τινὶ ὀχεῖσθαι, καὶ τῇ σωματικῇ παρεπιδημίᾳ Αἰγύπτῳ, οὕτως πιθανόν, οὐδ' ὅσιον ὑπάρχειν ἡγούμεναι· δι' ὅπερ ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἐκδεκτέον τὴν προφητείαν, καὶ αὐτὴν ἐναργῶς ἤδη κατὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πεπερασμένην, καθ' ἣν ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, τῆς ἐκ Πνεύματος ἀγίου συστάσης αὐτῷ σαρκὸς, εἰς τὸν βίον τοῦτον, Αἴγυπτον τροπικῶς ὀνομαζόμενον, παρελήλυθε, καὶ εἰς αὐτὴν δὲ σωματικῶς τὴν Αἴγυπτον, εἰς ἣν ἔτι παῖς ὢν πρὸς τῆς μητρὸς καὶ τοῦ Ἰωσήφ διεκομίσθη· τῆνικαῦτα δὲ κατὰ τινὰς ἀπορρήτους λόγους ἐσεισθήσαν καὶ ἐκινήθησαν ὑποταραχθέντες αὐτοῦ τῇ παρουσίᾳ οἱ ἐν τοῖς πανταχόσε χειροποίητοις ἑσάνοις ἐνοικούντες τε καὶ ἐνεργούντες τὸ πρότερον δαίμονες· ὅπερ δηλοῦται διὰ τῆς λεγούσης προφητείας, « Καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου. » Ταῦτα δὲ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον ἀπ' οὐρα-

A cum plenitudine gentium ingrediente cum reliquis gentibus et omnis Israel salvabitur, Christus a mortuis resurgens imperare gentibus a Deo constitutus est, iuxta illud : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus ; in eo gentes sperabunt. » Attende igitur quomodo non hic Israel, aut Jacob, aut Judas nominentur, sed aperte gentes, in eum qui surget de radice Jesse, speraturæ prophetizantur, consonante hoc loco cum iis apud Moysen dicentibus : « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium ¹, » non vero Israel. Cujusnam vero alius erit requies in altissimis apud Deum honorata, nisi illius qui patrem audivit dicentem sibi : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ² ? »

CAPUT IX.

« Et præparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, judicans et querens judicium, et velociter reddens quod justum est ³. » De secunda Christi manifestatione hæc quoque prophetizantur, quando Dei Verbum, præparato ei in misericordia et benignitate omnium principatu, cum veritate judicans sedebit in tabernaculo David. Sic autem sanctorum et antiquorum in cælis inscriptorum Ecclesiam, omnesque existimo verbi Dei participatione sanctos effectos designari.

CAPUT X.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum : et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis ⁴. » De increata omnium Dei natura hæc accipere, quasi venturo ipso super nube aliqua, atque in corporalem accedere Ægyptum, neque fide dignum, neque religiosum esse existimo. Quapropter ad Dei Verbum referenda est prophetia ; atque ipsa manifeste jam priore ejus adventu impleta est, quo super nube levi, carne scilicet ei a Spiritu sancto formata, in hanc vitam, Ægyptum per metaphoram nominatam, prodiit, et in ipsam corporaliter Ægyptum, in qua, cum adhuc esset puer, a matre et Joseph perductus est. Tunc autem juxta quædam mystica verba, commoti sunt ejus adventu conturbati qui prius ubique in manufactis simulacris inhabitabant et vigeabant dæmones. Quod quidem ostenditur dicente prophetia : Et commovebuntur manufacta Ægypti. » Hæc quoque per secundum ejus et præclarum in cælis regnum implebuntur, quo et ipsam commovendam æquum esset. Et tunc maxime conturbanda hæc manufacta Ægypti, quorum cor superabitur, ut ait

¹ Gen. xlix, 10. ² Psal. cix, 1. ³ Isa. xvi, 5. ⁴ Isa. xix, 1.

Scriptura, in eis Verbo divino subjiciente sibi, A
et humiliante tunc omnem altitudinem nunc contra
Dei cognitionem elevatam. Omnia prophetiæ reliqua
sola explicantur allegoria.

Θείου Λόγου καθυποτάξαντος ἑαυτῷ καὶ ταπεινῶσαντος τότε πᾶν ὕψωμα τὸ νῦν ἐπαίρομενον κατὰ τῆς
γνώσεως τοῦ Θεοῦ· τὰ ὅ' ἐξῆς τῆς προφητείας ἅπαντα διὰ μόνης ἀποδοθῆσεται τροπολογίας.

CAPUT XI.

« In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino : et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti ; quoniam clamabunt ad Dominum propter affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum Deum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent¹. » Et quis alius esse posset a Domino missus homo, qui Ægyptios salvaturus est judicans, nisi Christus Dei, « formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo². » Ægypto quidem allegorice hominum vitam significante, Ægyptii essent qui a dæmonibus vexantur et ad res terrenas propensiores sunt, quos omnium Deus miseratus est dæmonum tyrannide oppressos, misso prædicto homine, qui salvavit salutem Deo dignam ita ut omnes quondam sub lege ab Ecclesia Domini exclusos, se ipsum iis manifestans Dominus, ad Domini scientiam hac revelatione perduceret. Patet quod in prædicta Ægyptiorum terra exstructum est Domino altare omnibus congregacionibus quæ in omni loco fiunt ad invocandum adorandumque Deum. Dicit forte aliquis huic loco adversatus, scilicet « et erit altare Domino in terra Ægyptiorum, » si quidem altare locus quivis sit sacrificiorum, verbo Dei insipientibus bestiis immolatis, justius esset majus, magisque verum per Christum fieri Deo altare in omni terrestri loco, Ægypto per metaphoram nominato, propter omnes ubique martyres, quasi sacrificia et victimas pro hominum generis salute Deo, et in ipsa corporali Ægyptiorum terra, ubi tot et tanti martyres proprio ipsorum sanguine Deum glorificaverunt. Quod si illud difficile crederent circumcisi, dicant ipsi quando et ubi et quodnam altare in Ægypto erectum sit Domino, quis vero homo qui Ægyptios salvos fecerit, quemadmodum et quando cognitus fuerit Dominus Ægyptiis, ita ut ipsi a prioribus declinantes erroribus ad ejus scientiam pervenerint : hoc est videlicet cognoscere Dominum. Cætera vero omnia prophetiæ altiore sensum includunt, quem enucleare præsens non sinit tempus.

νης, τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν ἀναλαβεῖν· τοιοῦτον γὰρ προφητείας βαθυτέρας ἤρτηται διανοίας, ἢν οὐχ ὁ παρῶν ἀναπτύσειεν καιρὸς.

CAPUT XII.

« Domine, in angustia recordatus sum tui ; in tribulatione parva, doctrina tua nobis. Sicut quæ

¹ Isa. xix, 17-21.

νῶν βασιλείαν πληρωθῆσεται., καθ' ἣν καὶ αὐτῶν
σεισθήσεται εἰκὸς ἂν εἴη· καὶ τότε μᾶλλον κλονη-
θήσεται τὰ ἀποδοθέντα χειροποίητα Αἰγύπτου, ὧν
καὶ τὴν καρδίαν ἠτήθησεται φασιν, ἐν αὐτοῖς τοῦ

(f. 49 v°) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ
ἐν χώρᾳ Αἰγυπτίων, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὄριον αὐτῆς
τῷ Κυρίῳ· καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα Κύ-
ριος ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου· ὅτι κεκράζονται πρὸς Κύριον
διὰ τοὺς θλιθόντας αὐτοὺς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄν-
θρωπον ὃς σώσει αὐτοὺς, κρίνων σώσει αὐτοὺς· καὶ
γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις· καὶ γινώσκου-
νται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη· καὶ
ποιήσουσι θυσίας καὶ ἑωρών· καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ
Θεῷ. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ἀποσταλεῖς ὑπὸ Κυ-
ρίου ἄνθρωπος, καὶ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τοῦ
κρίνειν, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ « μορφήν δούλου
λαβὼν, καὶ σχήματι εὐσθεὶς ὡς ἄνθρωπος. » Αἰγύ-
πτου δὲ τροπικῶς νοουμένου τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου,
εἶεν ἂν οἱ δεισιδαίμονες καὶ τοῖς ὕλικαῖς προπεπον-
θότες Αἰγύπτιοι, οὓς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς κατελεῖψας
θλιβομένους ὑπὸ τῶν κατατυραννούντων αὐτοὺς δαι-
μόνων, ἀποστείλας τὸν προειρημένον ἄνθρωπον, ὃς
ἔσωσε σωτηρίαν Θεῷ πρέπουσαν, ὥστε τοὺς πάλαι
κατὰ τὸν νόμον εἰργομένους τῆς Ἐκκλησίας Κυρίου
διὰ τῆς γνωστῆς αὐτοῖς ἐπιφανείας ἐπιγινῶναι τὸν
Κύριον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου γνωστὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἐμ-
ποιούντος· σαφὲς δ' ὅπως ἐν τῇ δηλωθείσῃ τῇ τῶν
Αἰγυπτίων χώρᾳ συνέστη τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον
ἀπὸ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ εἰς εὐχὰς καὶ Θεοῦ θρησκείᾳ
ἐπιτελουμένων ἀθροισμάτων. Εἶποι δ' ἂν τις ἐπιβαί-
νων τῇ λέξει εἰς τὸ, « Καὶ ἔσται θυσιαστήριον τῷ
Κυρίῳ ἐν χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, » εἰ δὴ τὸ θυσιαστή-
ριον τόπος τίς ἐστὶ θυμάτων, ἐπὶ λόγῳ Θεοῦ ζῶων
ἀλόγων σφαγιαζομένων, δικαιοτάτα ἂν μείζον καὶ
ἀληθέστερον διὰ Χριστοῦ γεγονέναι τῷ Θεῷ θυ-
σιαστήριον ἐν ὄλῳ τε τῷ περιγίῳ τόπῳ, Αἰ-
γύπτῳ τροπικῶς χρηματίζοντι, διὰ τοὺς παν-
ταχόσε μάρτυρας θύματα καὶ οἰονεὶ σφάγια τοῦ
γένους τῶν ἀνθρώπων ἀναφερομένων τῷ Θεῷ καὶ
ἐνθα τοσοῦτοι καὶ τηλικούτοι μάρτυρες ἐδόξασαν
τὸν Θεὸν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν αἵματι· ἀλλ' εἰ δυσπει-
θῶς ἔχοιεν πρὸς τὰ ἀποδοθέντα οἱ ἐκ περιτο-
μῆς, λεγέτωσαν αὐτοὶ πότε καὶ ποῦ, καὶ πρὸς τίνος
θυσιαστήριον κατέστη τῷ Κυρίῳ ἐν Αἰγύπτῳ, τίς ἐὶ
ὁ ἄνθρωπος ὁ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους, τίνα τε τρέ-
πον καὶ πότε γνωστὸς ἐγένετο Κύριος τοῖς Αἰγυ-
πτίοις, ὥστε αὐτοὺς ἀποστάντας τῆς προτέρας πλά-
ῃ ἐστὶ τὸ ἐπιγινῶναι Κύριον. Καὶ ὅλα ἔξ τὰ ἐξῆς τῆς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

« Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθη σου· ἐν θλίψει μικρῇ
ἡ παιδεία σου ἡμῖν· καὶ ὡς ἡ ὠδινύσα ἐγγίζει τοῦ

τεκεῖν, καὶ ἐπὶ τῇ ὤδῳ αὐτῆς ἐκέκραξεν, οὕτως ἄ
 ἔγενήθημεν τῷ Ἀγαπητῷ σου. Ὁ Ἐπιγραφή τις ἐν
 Ψαλμοῖς ἔχει Ἐπὶ τοῦ Ἀγαπητοῦ ὁ φέρεται· καὶ πάλιν
 εἴρηται· Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀγαπητοῦ·
 δεῖκνται δ' ἐν τοῖς τόποις (f. 50) οὐκ ἄλλος ὢν τοῦ
 Χριστοῦ λεγόμενος Ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ. Τοῦτου χάριν
 ἐπεσημνάμεθα καὶ τὸν ἐν χερσὶν ἀγαπητόν· αὐτὸν
 ἐκεῖνον ὑπολαμβάνοντες εἶναι, ὃν καὶ ἐξ οὐρανοῦ
 φωνὴ σαφῶς ἀνεκκήρυξε φήσασα· Ὁυτός ἐστιν ὁ
 Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἐκ ἀκοῦσατε λόγων Κυρίου, ἄνδρες τεθλιμμένοι, καὶ
 ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου, οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ· Ὅτι εἶπατε·
 Ἐποίησαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ ᾄδου, καὶ μετὰ τοῦ
 θανάτου συνθήκας· καταιγὶς φερομένη ἐάν παρέλθῃ,
 οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα
 ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθήσμεθα· διὰ τοῦτο οὕτως
 λέγει Κύριος Κύριος· Ἴδού ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια
 Σιών λίθον πολυτελεῖ, ἐκλεκτόν, ἀκρογωνιαῖον, ἐντιμον
 εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς, καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ μὴ
 κατασχυνοῖ· καὶ θήσω κλίβανον εἰς ἐλπίδα, ἣ δὲ ἐλεημοσύνη
 μου εἰς σταθμούς. » Καὶ πῶς οὐκ ἀληθῶς ἠλίθιος καὶ
 κομιδῆ καταγέλαστος ἦ τῶν σωματικῶς παραδοκούντων
 λίθον τινὰ τούτων δὴ τῶν πολυτελεῶν καὶ πολυτίμων εἶναι νομιζομένων
 εἰς τὰ θεμέλια τῆς σωματικῆς Σιών ἐμβληθήσεσθαι
 πρὸς αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὑπόληψις, ἐφ' ὃν λίθον ὁ πιστεύσας
 οὐδὰμῶς κατασχυνοῖσθαι προφητεύεται; Τὰς μωρὰς τοιγαροῦν
 καὶ Ἰουδαϊκὰς διηγήσεις, τοὺς τε γραῶδεις οὓς ἠνόμασεν ὁ
 Ἀπόστολος μύθους ἀποσεισάμενοι, Θεοῦ ἀξίως τὰς
 θεοπνεύστους παραδεχόμεθα προφητείας· φησὶν οὖν·
 Διὰ τοῦτο ἰδού ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιών λίθον.
 Διὰ ποῖον δὲ τοῦτο, ἢ διὰ τὸ τοὺς ἄρχοντας τοῦ προτέρου
 λαοῦ πεποιθέναι συνθήκας μετὰ τοῦ θανάτου, καὶ διὰ τὸ
 καταλείψαι μὲν αὐτοὺς τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην, ἀντὶ δὲ
 ταύτης διαθήκην πρὸς τὸν ᾄδον πεποιθέναι, ὑπολαμβάνειν
 δὲ διὰ ταῦτα μηδὲν κακὸν ἑαυτοῦς πιστεῖσθαι· ἀλλὰ καὶ
 διὰ τοῦτο θεοεικέναι μὲν ἐπὶ ψεῦδος τὴν ἐλπίδα
 αὐτῶν καὶ οἴεσθαι τῷ ψεύδει σκεπασθήσεσθαι· διὰ γάρ
 τοι ταῦτα, ὡς ἀνὰ ποτεπικώτων ἐκεῖνων ἀπὸ τῆς εἰς τὸν
 Θεὸν ἐλπίδος, τὸν πολυτίμητον λίθον τοῖς πιστεύουσιν ἐπαγγέλλεται
 θῆσειν. Πρὸς ἐκεῖνους δὲ τοὺς εἰρηκότας, Ἐποίησαμεν
 διαθήκην μετὰ τοῦ ᾄδου, καὶ μετὰ τοῦ θανάτου συνθήκας·
 καταιγὶς φερομένη, ἐάν παρέλθῃ, οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς·
 ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει
 σκεπασθήσμεθα, ὑποκαταβάς ὁ λόγος φησὶν· Ὁ οἱ πεποιθότες
 μάτην ψεῦδει, οὐ μὴ παρέλθῃ ὑμᾶς καταιγὶς, μὴ καὶ ἀφῆλθ
 ὑμῶν τὴν διαθήκην τοῦ θανάτου, καὶ ἣ ἐλπίς ὑμῶν ἣ
 πρὸς τὸν ᾄδον οὐ μὴ ἐμμεῖνη· καταιγὶς φερομένη ἐάν
 παρέλθῃ, ἔσεσθε αὐτῇ εἰς καταπτώματα· ἢ καὶ πρὸς τὸν
 ᾄδον ὅπως ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἐκεῖνον
 πεπλήρωται τὸν λαόν. Ἀκολούθως ἔρα ἡμεῖς οὐκ ἄλλον
 ἠγούμεθα εἶναι τὸν δηλούμενον ἐν-

conceptit, cum appropinquaverit ad partum, dolens clamat in doloribus suis : sic facti sumus Dilecto tuo¹ ; Titulus quidam in Psalmis fert « Pro Dilecto² ; » et rursus dictum est : « Rex virtutum Dilecti³. » Ostenditur in his locis non alius esse ac Christus, is qui Dei Dilectus appellatur. Hujus gratia adnotavimus quoque hunc dilectum, quem esse putavimus eundem de quo vox manifeste a cælis audita est dicens : « Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui⁴. »

CAPUT XIII.

Audite verbum Domini, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem. Dixistis enim : Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos : quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus. Idecirco hæc dicit Dominus : Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem electum, angularem, pretiosum, probatum, in fundamento fundatum, et qui credit in eum non confundetur. Et ponam in pondere iudicium, et justitiam in mensura⁵. Quomodo enim non vere puerilis et omnino deridendus illorum error, qui corporaliter existimant lapidem quemdam e pretiosis probatisque in fundamentis corporalis Sion mittendum esse ab ipso Domino, eosque qui in hunc lapidem crediderint non esse confundendos, juxta prophetiam ? Stultas igitur et Judaicas interpretationes, quas aniles fabulas Apostolus vocat⁶ abijcientes, digna Deo acceptione divinitus inspiratas intelligamus prophetias. Dicit igitur : « Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem. » Cur illud, nisi quoniam prioris populi principes cum morte fœdus percusserunt, vel quoniam relicto Dei fœdere, contra pactum cum inferno fecerunt, existimantes propter illud se nihil mali esse passuras ; sed etiam quoniam in mendacio spem posuerunt suam, et mendacio se protectos crediderunt. Quapropter illis a spe in Deum disjectis, pretiosum lapidem creditibus mittere pollicetur. Ad istos autem dicentes : « Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum ; flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos ; quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus, » paulo post subjicit Scriptura : « Vos qui mendacio frustra confisi estis, non transibit inundatio aquarum, et delebitur fœdus vestrum cum morte et pactum vestrum cum inferno non stabit : flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem⁷. » Quæ evidentem Salvatoris nostri adventu in hunc populum impleta sunt. Itaque nos non alium existimamus esse, qui hic ostenditur, lapidem electum, probatum et mirabilem, in quem qui crediderint non confundentur, ac sanctum Dei Verbum, in quo, velut lapideo fundamento, spiritualis cœle-

¹ Isa. xxvi, 16. ² Psal. xlvii. ³ Psal. lxxvii, 12. ⁴ Matth. iii, 17. ⁵ Isa. xxviii, 11-17. ⁶ Phil. ii, 8. ⁷ I Tim. iv, 7. ⁸ Isa. xxviii, 17, 18.

stisque Sion ædificabitur, Dei scilicet Ecclesia. A
 « Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus¹. » De quo et in Psalmis dictum est : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli². » et « angularis » vocatur. Quem vero Daniel quoque lapidem interpretatur de Christi regno, cum dicit : « Lapis autem, qui percusserrat statuum, factus est mons magnus, et implevit universam terram³. » Ædificantes igitur juxta legis litteram ædificium, hunc reprobaverunt lapidem : qui nihilominus, ab iis reprobatus, caput anguli, gentium videlicet Ecclesiæ ostenditur, juxta illud : « Constitues me in caput gentium⁴. » In hunc igitur lapidem qui crediderit, non confundetur, ut vere prænuntiat præsens de ipso propheta.

φαλή γωνίας τῆς τῶν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας ἀναδέδεικται κατὰ τὸ εἰρημένον που, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. » Ἐπὶ τοῦτον τοιγαροῦν τὸν λίθον ὁ πιστεῦων οὐ καταισχυνηθεῖται; ἐπαληθεύσης καὶ ταύτης τῆς περὶ αὐτοῦ προφητείας.

CAPUT XIV.

« Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor ejus et gravis ad portandum : labia ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi ignis devorans⁵. » Quid esset dictum hic nomen Domini, nisi Deus Verbum, a quo omnia creata sunt? De secunda igitur et præclara ejus manifestatione accipienda est, ut opinor, hæc propheta.

CAPUT XV.

« Hæc dicit Dominus : Beatus qui habet in Sion semen, et incolas in Jerusalem. Ecce enim rex justus regnabit, et principes in judicio præerunt⁶. » Christus Dei dicens : « Ego constitutus sum rex super eos » in hac propheta designatur. Qui autem sub eo sunt principes, apostoli scilicet, et Ecclesias in judicio Dei dirigentes, sive divini angeli, hominum salutis defensores. Propter illum igitur, qui regit Sion et Jerusalem, « Beatus qui habet in Sion semen et incolas in Jerusalem; » quæ et congruenter de apostolico spiritu accipi possunt, edocente nos de superna Jerusalem et de cœlesti monte Sion.

δάσκοντος ἡμᾶς τὰ περὶ τῆς ἁγῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ Σιών ἐπουρανίου ὄρους:

CAPUT XVI.

« Lætare, solitudo sitiens, exsulta, solitudo, et floribus spargere ut liliū. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans : gloria Libani data est ei et decor Carmeli; et populus meus videbit gloriam Domini et altitudinem Dei. Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicit pusillanimitas : Confortamini et nolite timere : ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua inuto-

¹ I Cor. iii, 11. ² Psal. cxvii, 22. ³ Dan. ii, 35. xxxii, 1.

ταῦθα λίθον ἐκλεκτὸν θαυμαστὸν τινα ὄντα καὶ παράδοξον, ὡς τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτὸν μὴ καταισχυνηθεῖσθαι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐφ' ὃν ὡς ἐπὶ θεμέλιον ἑδραῖον ἢ πνευματικὴ καὶ ἐπουράνιος Σιών ὠκοδομηταί, οὐκ ἄλλη τις οὕσα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. « Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται: (I. 50 v°) θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός. » περὶ τοῦτου δὲ καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἰρηται. « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, » καὶ « ἀκρογωνιαίος » ὠνόμασται. τοῦτον δὲ καὶ Δανιὴλ τὸν λίθον ἐρμηνεύει ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, ἐνθα λέγει. « Καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, ἐγένετο ὄρος μέγα, καὶ ἐπάταξεν, ἢ καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. » Οἱ μὲν οὖν οἰκοδομοῦντες τὴν κατὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου οἰκοδομήν, τοῦτον ἀπέδοκίμασαν τὸν λίθον. αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἤστων ὑπ' ἐκείνων ἀποδοκιμασθεῖς, κ-

νόμου οἰκοδομήν, τοῦτον ἀπέδοκίμασαν τὸν λίθον. αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἤστων ὑπ' ἐκείνων ἀποδοκιμασθεῖς, κ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

« Ἴδοὺ τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καίόμενος θυμὸς, μετὰ δόξης τὸ λόγιον τῶν χειρῶν αὐτοῦ, τὸ λόγιον ὀργῆς πλήρες, καὶ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ ὡς πῦρ ἕδεται. » Καὶ τί ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὄνομα Κυρίου ἢ ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα γεγένηται; Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοίνυν καὶ ἐνθόξου αὐτοῦ παρουσίας νομίζω καὶ ταύτην αἰνέτεσθαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

C Τάδε λέγει Κύριος. « Μακάριος, ὃς ἔχει ἐν Σιών σπέρμα, καὶ οἰκίους ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ γὰρ βασιλεὺς δίκαιος βασιλεύσει, καὶ ἄρχοντες μετὰ κρίσεως ἄρξουσιν. » Ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ εἰπὼν, « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ, » καὶ διὰ τούτων δηλοῦται. « εἰεν δ' ἂν οἱ ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντες, ἦτοι ἀπόστολοι, καὶ οἱ μετὰ Θεοῦ κρίσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἄρχοντες ἢ ἄγγελοι θεοῖο, τῆς τῶν ἀνθρώπων ἔφοροι σωτηρίας. » διὰ τοῦτον δὲ τὸν βασιλεύοντα τῆς Σιών καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, « Μακάριος, ὃς ἔχει ἐν Σιών σπέρμα, καὶ οἰκίους ἐν Ἱερουσαλήμ. » ἢ καὶ ἀξίως τοῦ ἀποστολικοῦ πνεύματος ἐκλη[μ]πτόν, δι-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

D « Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω, ἔρημος; καὶ ἀνθεῖτω ὡς κρίνον. καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσται ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμῆλου. καὶ ὁ λαὸς μου ἔβηται τὴν δόξαν Κυρίου καὶ τὸ ὄψος τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναί, καὶ γόνατα παραλελυμένα. παρακαλέσατε, ὀλιγψύχοι τῇ διανοίᾳ. Ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει. αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. τότε ἀνοχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὠτα κωπῶν ἀκούσονται. τότε ἀλείψαται ὡς ἔλαφος χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται

⁵ Psal. xvii, 43. ⁶ Isa. xxx, 27. ⁷ Isa. xxxi, 9;

γλώσσα μογιλάων, ὅτι ἐρράγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ· καὶ ἡ ἀνυδρος ἔσται εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψώσαν γῆν πηγὴ ὑδάτων ἔσται. » Ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ παρουσίᾳ τὰς παραδόξους λάσεις ἐπεσθαὶ προαγορεύει. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τετιμηται· οὐ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς μὲν αἱ προειρημέναι θεραπεύεται ἐπὶ τῶν πασχόντων ἀπετελέσθησαν, (f. 54) θαυμασιώτερον δ' ἔτι καὶ νῦν ἐνεργοῦνται διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, παντὸς ἀπαξιατικῶς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν ἀπαιλαττομένου. Ἐρράγη δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ἐπιτῆτῇ παρουσίας καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ, τοῦ ποτίμου καὶ ζωτικῆς λόγου ἀναβλύσαντος ἐν τῇ πάλαι ἐρήμῳ καὶ διψώσῃ γῆ, τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ ἡ πρότερον ὁσση ἀνύδρω καὶ διψαλέᾳ ἀθρόως πηγὴ τοῦ τῶν Ἰησοῦ λόγων ἡ ὕδατος ζωῆς ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον ἡ ἀνώμωρησεν ὑφ' ἧς πηγῆς ποτιζομένη ἀνθήσκειν ὡς κρίνον λέγεται ἡ ποτὴ ἔρημος, εὐφραίνεσθαί τε καὶ ἀγαλλιᾶν προστάττεται· καὶ ἡ αἰτία δὲ τῆς εὐφροσύνης καὶ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἐπιλέγεται, ἐπεὶ περ, φησὶν ἡ ἐδόθη αὐτῇ ἡ δόξα τοῦ Ἰσθάνου, ἡ τουτέστι τῆς Ἱερουσαλήμ· περὶ ἧς ἐν ταῖς ἀνωτέραις προφητείαις ἐλέγετο, ὡς ὅτι, « Καὶ ὁ Ἰσθάνος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. » Οὐ πεσόντος ἡ πρότερον ὑπάρχουσα ἐν αὐτῷ δόξα τῇ νῦν εὐαγγελιζομένη ἐρήμῳ, τουτέστι τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐδόθη σὺν τῇ τιμῇ τῇ προτέρᾳ τοῦ λεγομένου Καρμηλοῦ, δηλον δ' ὅτι τοῦ προτέρου λαοῦ. Ταῦτα δὲ σαφῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἔργοις τέλοσ ἐληφεν ἀκολούθως τῇ τε μετὰ χεῖρας προφητείᾳ, καὶ τῇ φασκούσῃ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῇ, ὡς ἄρα « Ἀρθήσεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεσιν ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ· πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται πάντα τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν καὶ ἡ τραχεῖα εἰς πεδία· καὶ ὀρθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ἔσται πᾶσα σὰρξ τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος Ἰωάννης τοῖς ἐπερωτῶσιν αὐτὸν ὅστις εἶπεν, φησὶν· « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τοῦτου δὴ οὖν χάριν ἐξεθέμεθα τὸ κεφάλαιον ἐν τοῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις, σύμβολον εἶναι νομίζοντες Ἰωάννην τοῦ ἀποστολικῆς κηρύγματος· τοιαύτη γὰρ τοῖ ἐστὶν ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ βοῶσα φωνὴ, ἡσσημὸς τις οὐσα, καὶ ἀδιάρθρωτος τοῖς ἄρτι στοιχειομενοῖς· ἐν τῇ πάλαι δὲ ἐρήμῳ, τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἡ τοιαύτη γενομένη φωνὴ ἐτοιμάζειν παρακαλεῖται τὴν ὁδὸν Κυρίου, καὶ τὰ ἐξῆς· ἄπερ ἐπὶ σχολῆς ὅ μὲν τῆς τούτων γνώσεως ἐρευνήσας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

« Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών, ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνὴν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὕψώσατε, μὴ φοβεῖσθε· εἶπον ταῖς πόλεσιν Ἰούδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν, Κύριος Κύ-

A rum : quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine. Et quæ erat arida erit in stagnum, et sitiens in fontes aquarum ¹. » Dei præsentia admirabiles fore sanationes prænuntiat. Aperte igitur hic quoque Dei prædictione Christus Dei glorificatus est. Cujus præsentia et corporaliter quidem prædictæ sanationes in laborantibus impletæ sunt, mirabilius vero nunc adhuc exercentur in eum fide, omni hominum genere cunctis animæ malis penitus exsoluto. Scissæ sunt in deserto aquæ Christi præsentia, et torrentes in terra sitiente, salutari et vivificante verbo emergente in quondam deserta et sitiente terra, gentium scilicet Ecclesia, in qua, cum olim sicca et sitibunda esset, affluenter Jesu verborum fons et aquæ salientis in vitam æternam ² profluet. Quo fonte irrigata, florescet ut lilium, prius deserta terra, ideoque lætari et exsultare jubetur. Causa vero lætitiæ et exultationis subjicitur, quoniam, ait, « data est ei gloria Libani, » id est Jerusalem; de qua in superioribus prophetiis dictum est, « Et Libanus cum excelsis cadet. » Quo decidente quæ prius ei erat gloria nunc evangelizatæ solitudini, gentium scilicet Ecclesie, data est cum pristino Carmeli decore, prioris, ut liquet, populi. Hæc autem aperte post Christi adventum reipsa exitum habuere congruentem cum præsentē prophetia, quæ ipsis Salvatoreis voce dicit : « Elevabitur regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus ³. »

C

CAPUT XVII.

« Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini; rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam et aspera in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro Salutare Dei, quoniam Dominus locutus est ⁴. » Salvatoreis nostri præcursor Joannes interrogantibus eum quis esset, ait : « Ego vox clamantis in deserto, » et quæ sequuntur. Hujus vero gratia præcipuum retulimus in testimoniis de Christo, symbolum esse reputantes Joannem apostolicæ prædicationis. Talis enim est in deserto clamans vox, ignobilis quidem et inarticulata illis qui adhuc rudes erant. In terra olim deserta, gentium videlicet in Ecclesia, talis vox edita parare jubebat viam Domini, et reliqua : quod hujus scientiæ studiosus otiose scrutans comperiet.

CAPUT XVIII.

« Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion : exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem : exalta, noli timere. Dixi civitatibus Juda : Ecce Deus vester : ecce Do-

¹ Isa. xxxv 4-7. ² Joan. iv, 14. ³ Matth. xxi, 43. ⁴ Isa. xl, 5-5.

minus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur : ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet : in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit, fetus ipse portabit ¹. » Hæc quoque existimamus de Verbi Dei adventu dici, et præsertim de secundo, in quo velut justus iudex venturus prophetizatur mercedem habens justam unicuique secundum opera sua. Reliqua vero nunc exponere non tempus est ; quare aliam aggrediamur particulam.

CAPUT XIX.

« Quis suscitavit ab Oriente justum, vocavit eum ut sequeretur se? dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit : dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui ejus. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum. Viderunt insulæ et timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt, et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur, et fratri suo dicet : Confortare. Confortavit faber ærarius percussus malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens : Glutino bonum est ; et confortavit eum clavis ut non moveretur ². » Justitia ab Oriente exorta etiam esset secundum essentialiæ circumscriptionem propriam substantiam habens, nisi Christus Dei, de quo dicit Apostolus : « Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio ³? » Hunc autem e patrio sinu, cum oriens sit omne spirituale lumen, sive per incarnationem excitavit, providentia, sive ipse Pater; qui dedit eum in conspectu gentium; ut pristini eorum reges invisibiles, potestates scilicet nequissimæ, ad miraculi prodigium obstupescerent, videntes talem Dei Filium neque formam neque pulchritudinem habentem; utque stupore illo in pulverem vertantur eorum gladii, et sicut stipulæ vento raptæ fiant arcus eorum, nec jam hostilia sint eis arma, ignitave tela, quibus olim sibi obnoxias animas lacescebant. Post hæc ait, « Et persecuetur eos, » ut omni telorum genere ita persecutus eos, procedat in pace viam pedum suorum. « Quis hæc operatus est et fecit? » ait. Existimamus quod excellentia et benignitas omnium Dei vocantis eam, justitiam videlicet, non aliam ac sapientiam ejus, quam et contemplantes veritæ sunt Deum quæ prius in Dei contemplatione vivebant gentes. Qui quondam remotissimi erant, proximi regni cælorum facti sunt. Ideoque fuerunt attoniti salutis miraculo, se invicem docentes, et frater fratri auxilians, pristinumque consistunt de idolis errorem, hæc eadem dicentes. Faber quippe erat et ærarius, qui malleo, et clavis, et humana machina susci-

ριος μετά Ισχύος ἔρχεται· καὶ ὁ βραχίων αὐτοῦ μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ· καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ πόμηνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. » Καὶ ταῦτα νομίζομεν περὶ τῆς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παρουσίας λέγεσθαι, καὶ τάχα γε μᾶλλον περὶ τῆς δευτέρας, καθ' ἣν οἶα δὴ δίκαιος κριτὴς ἤξειν προφητεύεται, τὸν μισθὸν ἔχων τῶν κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ (1. 51 v°) πεπραγμένων ἀπονεμητικόν· τὰ μένοιγε λοιπὰ οὐκ ἐτι νῦν καιρὸς ἀπαιτεῖ διηγεῖσθαι· ὅθεν ἐφ' ἑτέραν τραπησόμεθα περικοπήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῆς δικαιοσύνην, ἐκάλεσεν αὐτὴν κατὰ πόδας αὐτοῦ, καὶ πορεύσεται ; Δώσει ἐναντίον ἔθνων, καὶ βασιλεῖς ἐκστήσει· καὶ δώσει εἰς γῆν τὰς μαχαίρας αὐτῶν, καὶ ὡσεὶ φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν· καὶ διώξεται αὐτούς· διελεύεται ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ· οὐχ ἤξει· τίς ἐνήργησε καὶ ἐποίησε ταῦτα ; Ἐκάλεσεν αὐτὴν ὁ καλῶν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν ἀρχῆς. Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγὼ εἰμι. Εἶδον ἔθνη καὶ ἐφοβήθησαν· τὰ ἄκρα τῆς γῆς ἐξεπλάγησαν· ἠγγισαν. ἤλθον ἅμα κρινῶν ἕκαστος τῷ πλησίον, καὶ τῷ ἀδελφῷ βοηθήσαι· καὶ εἶπεν, Ἰσχυσεν ἀνὴρ τέκτων· καὶ ἀνὴρ χαλκεύς τύπτων σφύραν, ἅμα ἐλαύνων· ποτὲ μὲν εἶπεν, Σύμβλημα καλὸν ἐστίν, ἰσχύρωσαν αὐτὰ ἐν ἤλοις, θήσουσιν αὐτὰ, καὶ οὐ κινήθησεται. » Δικαιοσύνη ἀπὸ ἀνατολῶν ἐξεγειρομένη τίς ἂν εἴη κατὰ περιγραφὴν οὐσίας, ἰδίαν ὑπόστασιν ἔχουσα, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Ὁς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις ; » Τοῦτον δὲ ἐκ τῶν πατρικῶν κόλπων, παντὸς νοητοῦ φωτὸς ἀνατολῶν ὑπαρχόντων, ἢ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐξήγειρεν οἰκονομία, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ, ὁ δοὺς αὐτὸν ἐναντίον τῶν ἔθνων· ἐν οἷς μὲν πρότερο· βασιλεῖς αὐτῶν ἄρατοι, δυνάμεις οὐσαι πονηραὶ, ἐξιστῶσιν ἀπὸ τοῦ παραδόξου τῆς οἰκονομίας, ὀρῶσαι τὸν τηλικούτων Ἰδὸν τοῦ Θεοῦ μὴ ἔχοντα εἶδος μηδὲ κάλλος· καὶ ἵνα μετὰ τοιαύτῃ ἐκστασιν δοθῶσιν εἰς γῆν αἱ ῥομφααὶ αὐτῶν, καὶ ὡς φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν, πρὸς τὸ μὴ κατέχειν αὐτούς ὄπλα πολεμικὰ καὶ πεπυρωμένα βέλη, δι' ὧν πρότερον καταπολέμουν τὰς ὑποχειρίους αὐτοῖς ψυχάς. Μετὰ ταῦτα φησιν, « Καὶ διώξεται αὐτούς· » ἐν οὕτως, κατὰ τὸ πάντων τέλος ἐκδιωχθέντων αὐτῶν, διέβη ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. « Τίς δὲ ἐνήργησε, φησὶ, καὶ ἐποίησε ταῦτα ; » Προσυνακούομεν δὲ, ὅτι ἢ χρηστότης καὶ φιλανθρωπίας τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ τοῦ καλοῦντος αὐτὴν, ὅπλον δ' ὅτι τὴν δικαιοσύνην, οὐκ ἄλλην οὐσαν τῆς σοφίας αὐτοῦ, ἦν καὶ θεασάμενα ἐφοβήθη τὸν Θεὸν τὰ ἐν ἀφοβίᾳ Θεοῦ πρότερον τυγχάνοντα ἔθνη· ἃ καὶ ἐξ ἄκρων καὶ ἀπὸ περάτων τῆς οἰκουμένης κληθέντα ἠγγισε τῷ Θεῷ· οἱ ποτὲ ὄντες μακρὴν ἐγγύς γενόμενοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· διὸ καὶ ἐξεπλάγησαν ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, διδάσκοντές τε ἀλλήλους, καὶ ἀδελφοῦς

¹ Isa. xl, 9, 11. ² Isa. xli, 2-7. ³ I Cor. i, 30.

ἀδελφῶ βοηθῶν, τὴν προτέραν ἐξομολογῶνται περὶ τὰ εἰδῶλα πλάνην, αὐτὰ δὲ ταῦτα λέγοντες· Τέκτων ἄρα ἦν καὶ χαλκεύς, ὁ διὰ σφύρας καὶ ἤλων καὶ μηχανῆς ἀνθρωπίνης ἀνεγείρας καὶ ἐνισχύσας τοὺς πρότερον νομιζομένους ἡμῖν θεοὺς· οἱ δὲ οὐδὲν ἄρα ἦσαν ἢ ἀψυχα ξόανα, οὐδεμίαν ἐξ ἑαυτῶν κίνησιν ἐπιδεχόμενα, καὶ ὡς ψευδῆ ἐκτῆσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδῶλα, καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπετελέσθη παρουσία μᾶλλον τῶν λόγων ἢ δι' ἔργων (f. 52) παρίστησι μαρτυρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

« Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἢ ψυχὴ μου· ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον τεθλασμένον οὐ συντρίψει, καὶ λίθον καπνίζόμενον οὐ σθέσει· ἀλλ' εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν· ἀναλάμψει καὶ οὐ θρασυθήσεται ἕως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. Οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτῆν· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξει ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· » Ὅτι μὴ περὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων λαοῦ προφητεύεται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχὴ μου, » σαφές ἔσται τοῖς ἐθέλουσιν ἐκάστην λέξιν τῶν προκειμένων ἐξετάζειν. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν ἀκριβείας τοῦτο δηλὸν ἔστιν· οὗτ' οὖν τὸ Ἰακώβ ὄνομα, οὔτε τὸ Ἰσραὴλ ἐν αὐτῷ ἐμφέρεται· ὅθεν καὶ ὠβελίσται παρὰ τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφους τῶν Ἑβδομήκοντα, καθότι γε οὐκ ἄλλος τῶν δικαίων πλὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ μὴν αὐτός ὁ τοῦ Ἰσαὰκ ἢ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ προσαγορευθείς τοιοῦτός τις ἦν, ὡς ἐφαρμόζειν αὐτῷ δύνασθαι τὰ προκειμένα, οὐδένα οἶμα ἀμφεβάλλειν· ἵνα γὰρ καὶ ἐτέροις ἀρμόσοι τις τό· « Ἐδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, » τί δ' ἂν εἴποι εἰς τό· « Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, » καὶ εἰς τὰ ἐξῆς, καὶ μάλιστα τό· « Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν; » Πῶς δὲ κἂν πιθανὸν εἴη ἦτοι τῶν Ἰουδαίων λαῷ, ἢ καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Ἰσαὰκ Ἰακώβ, ἢ καὶ ἐτέρῳ τινὶ τῶν δικαίων ἐφαρμόζειν τό· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξει ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει; » Ἀλλὰ ταῦτα ἡμῖν ὡς πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπιπορήσθω· σαφῶς γε μὴν ἡμᾶς τὸ Ἐσαγγέλιον ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ διδάσκει καὶ ταύτην πεπληρωσθαι τὴν προφητείαν, ὅτε· « ἐξεληθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον κατ' αὐτοῦ ἔλαθον, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν· καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ πολλοὶ, καὶ θεράπευσεν αὐτοὺς πάντας·

A tans et confortans quos prius deos ducebamus Qui quidem nihil erant, nisi inanima simulacrâ, nullum a se ipsis motum consecuta, et quasi mendacia acceperant patres nostri idola, et nca erat in eis utilitas. Quod autem hæc ita Salvatoris nostri impleta sunt adventu, magis operibus quam verbis demonstratur.

Quod autem hæc ita Salvatoris nostri impleta sunt adventu, magis operibus quam verbis demonstratur.

CAPUT XX.

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, assumpsit eum anima mea : dedi Spiritum meum super eum ; judicium gentibus proferet ; non clamabit, neque remitit, neque audietur foris vox ejus ; calamum contritum non franget, et linum fumigans non exstinguet ; sed in veritate proferet judicium, resplendet, et non conquassabitur, donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt. Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cælum, et intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ sunt in ipsa, qui que dat flatum populo, qui est in ea, et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et corroborabo te : et dedi te in testamentum generis in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris ¹. » Quod non de Judæorum populo prophetizantur hæc : « Jacob puer meus, suscipiam eum ; Israel electus meus, assumpsit eum anima mea, » et reliqua, manifestum est singulas hujusce prophetiæ voces perpendere volentibus, sed etiam ipso Hebraico textu patet. Neque Jacob, neque Israel nominat : apud ipsos quidem Septuaginta obelo signatum est nomen illud, quoniam non justorum alius, nisi Salvator noster Jesus Christus, non quidem ipse filius Isaac, Jacob, vel Israel denominatur, is erat cui adaptari possent prædicta verba ; atque illud, ut opinor, nulli dubium est. Dato enim quod aliis quoque hæc convenirent : « Dedi Spiritum meum super eum ; » cuiusnam dici potuit : « Judicium gentibus proferet, » et quæ sequuntur, præsertimque illud : « Et in nomine ejus gentes sperabunt ? » Quomodo autem credibile esset sive Judæorum populo, sive ipsi filio Isaac, Jacob, sive et cuivis justorum alii, ea convenire : « Dedi te in testamentum generis in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris ? » Hæc vero nobis, quasi circumcisis, discutienda sunt. Manifeste nos Evangelium a Salvatore nostro Jesu hanc docet prophetiam impletam fuisse, cum « Pharisei exeuntes consilium adversum eum ceperunt, ut eum interficerent. Quod vero Jesus sciens, secessit inde : et secutæ sunt eum turbæ multæ, et curavit eos omnes, et præcepit eis ne manifestum ipsum facerent ². » His enim additur in Evangelio : « Ut impleretur quod dictum est per Isaiam proph-

¹ Isai. XLII, 1-7. ² Matth., XII, 14.

tam dicentem : Ecce puer meus in quo complacui, dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, » et reliqua, sicut in prophetia referuntur. Ipse igitur esset, qui hic Jacob vocatur, Filius Dei unigenitus; sicut alias dictum est : « Magnum tibi est vocari te filium meum, suscitare tribus Jacob, et fœces Israel convertere ¹. » Hic igitur a Patre cum inter alia hæc audiisset : « Dedi te in testamentum generis, in lumen gentium, iudicium attulit gentibus, » ita ut iudicata ratione juxta sanctum Evangelium ipsæ dirigerentur : liquet in nomine ejus speravisse gentes quæ in eum crediderunt, ipsumque ad eas in lumen gentium venisse, ut verbi sui lumine mentis oculos prius caligantibus recluderet. Sed etiam eduxit e vinculis quondam peccatorum nexibus illigatos, atque e domo carceris diaboli illos qui omnium Deum ignorantes in tenebris sedebant. Licet studioso singulas inquirere prophetiæ voces, reliquamque dictionem, sicut modo exposuimus, ad Christum Dei transferre.

σειραῖς τῶν ἰδίων ἀμαρτιῶν κατεσφριγμένους ἐξ οἴκου τε τῆς τοῦ διαβόλου φυλακῆς τοὺς διὰ τὴν περὶ τῶν ὄλων Θεὸν ἀγνοοῖαν ἐν σκότει καθημένους. Πρόκειται δὲ τῷ φιλομαθεῖ ἐκάστην ἐξετάζειν τῆς προφητείας λέξιν, καὶ ἀναλόγως τοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰρημένους ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰ ὑποπίπτοντα μεταφράσειν.

CAPUT XXI.

« Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi ². » Et quis esset puer quem elegit Dominus Deus, quem et sibi testem fore prædicat eorum qui ipsi testimonium perhibebunt, nisi ille, de quo et in præcedenti capitulo dictum est : « Jacob puer meus, suscipiam eum, » et quæ sequuntur? Quæ quidem manifeste de Salvatore Dominoque nostro Jesu prophetizata demonstrata sunt.

CAPUT XXII.

« Ecce ego Dominus feci terram, et hominem super eam; ego manu mea consolidavi cælum, ego omnibus astris mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dicit Dominus Sabaoth. Sic dicit Dominus Sabaoth : Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri exelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vincti manicis, et adorabunt juvenes, et in te orabunt, quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et non noveramus, Deus Israel Salvator. Erubescunt et confundentur omnes qui adversantur tibi, et ambulabunt in pudore ³. » Christum Pater suscitavit a mortuis, constituens eum cum justitia regem, super Sion cælestem, montem sanctum ejus regnantem; ideoque suscitavit eum, postquam « omnes viæ ejus, » ait, factæ sunt rectæ : non est in eis pravum quid, neque perversam ⁴. — « Peccatum enim non fecit, neque inventus est dolus in ore

καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν. » τοῦτοις γὰρ ἐπιφέρεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. « Ἴνα πληρωθῆ τὸ ῥῆθὲν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέμισα. ὁ ἀγαπητὸς μου, ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου. θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ὅσα δὴ ἐν τῇ προφητείᾳ κατελλεκται. Αὐτὸς δ' ἂν οὖν εἴη ἂν ὁ καὶ Ἰακώβ χρηματίσας, Παῖς ὢν μονογενῆς τοῦ Θεοῦ. ὡς ἐτέρωθι λέλεκεται. « Μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦ κληθῆναι σε πατὴρ μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὰς διασποράς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Οὗτος δὲ τὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούσας μετὰ τῶν ἁλίων (f. 52 v°) καὶ τό. « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, κρίσιν ἐξήγαγε τοῖς ἔθνεσιν, » ὡς κεκριμένῳ λογισμῷ κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον αὐτὸ πολιτεύεσθαι. σαφὲς δ' ὅπως ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὰ πιστεύσαντα εἰς αὐτὸν ἔθνη ἤλπιξε, καὶ ὅπως αὐτῷ (1) εἰς φῶς ἐθνῶν ἀναδέδεικται, ὡς διὰ τῷ φωτὸς τοῦ λόγου αὐτοῦ διανουγῆται (οἰγῆται) τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς τῶν πάλαι τοῦτοις πεπηρωμένων. ἀλλὰ καὶ ἐξήγαγεν ἐκ δεσμῶν τοὺς πρῆξον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Γένεσθὲ μοι μάρτυρες, καὶ ἐγὼ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς ὃν ἐξελέξαμην. » Καὶ τίς ἂν εἴη ὁ παῖς ὃν ἐξελέξατο Κύριος ὁ Θεός, ὃν καὶ αὐτῷ συγκαταλέγει μάρτυρα γενησόμενον τῶν αὐτῷ μαρτυρούντων, ἢ οὗτος περὶ οὗ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ ἐλέγετο. « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς; ἅτινα σαφῶς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἀπεδείκνυτο πεπηρωμένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

« Ἐγὼ ἐποίησα γῆν, καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς. ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν. ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἀστροῖς ἐνετείλαμην. Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθείαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ δώρων, οὐδὲ μετὰ λύτρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως λέγει Κύριος Σαβαώθ. Ἐκοπίασεν Ἀίγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιοπῶν, καὶ οἱ Σαβαεὶμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαθήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὁπίσω σου ἀκούσθησονται δεδεδμένοι χειροπέδαις, καὶ διαθήσονται πρὸς σὲ, καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται. ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεός πλὴν σου. σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτὴρ. αἰσχυνηθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. » Χριστὸν ὁ Πατὴρ ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν τοῦ εἶναι αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, ἐπὶ Σιών τὸ ἐπουράνιον ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ βασιλεύοντα. καὶ ἐπὶ τοῦτ' ἔπεσον αὐτὸν ἤγειρεν, ἐπειδὴ ἐ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ, » φησὶν, « γεγόναντι εὐθείαι, μηδὲν ἔχουσαι σκολὸν μηδὲ

¹ Isai. XLIX, 6. ² Isai. XLIII, 10. ³ Isai. XLV, 12-16. ⁴ Prov. VIII, 8.

(1) Forte leg. αὐτός. Edit.

στραγγαλιῶδες. ἢ— Ἐμαρτιαν γάρ τοι οὐκ ἐποίησεν, ἢ οὐδ' εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. ἢ Οὗτος δὲ καὶ τὴν πόλιν ψυχοδόμησε τοῦ Θεοῦ, τὴν τε ἐπὶ γῆς ἁγίαν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλήμ· ἐπιστρέψας τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, τὴν γυνομένην ποτὲ ὑπὸ τὸν νοητὸν Ναβουχοδονόσορ, καὶ τὰς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις πονηράς· καὶ δὴ τὴν προειρημένην αἰχμαλωσίαν ὑπέστρεψεν, οὐ λύτρα δοῦς τοῖς αἰχμαλωτεύσασιν, οὐδὲ μὴν δώροις αὐτοὺς πείσας, στρατεύσας δὲ κατ' αὐτῶν καὶ δι' ἀγῶνος αὐτοὺς χειρωσάμενος, ὥστε ἐπὶ τῷ κατορθώματι λαμπρυνάμενος φάναι· ἢ Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. ἢ Μαρτυρεῖ (f. 53) τούτοις τὰ πλήθη τῶν ἀπὸ τῆς προτέρας πλάνης ἐπὶ τὸ γινώσκειν τὸν ἀληθῆ Θεὸν δι' αὐτοῦ παλινδρομησάντων· ἢ λέγειωσαν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐπὶ τίνα δ' ἂν ἀρμόζοιεν τὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας σαφῶς Θεὸν ὁμολογοῦσης τὸν προφητεύμενον· ἢ Οἱ δὲ γὰρ, ἢ φησὶ, ἢ καὶ οἶδε σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι, καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν σου· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. ἢ Σαφῶς γὰρ τοι ἐνταῦθα ᾗ λέγετο τὸ, ὅτι ἢ ὁ Θεὸς ἐν σοὶ ἐστι, ἢ τούτῳ προσφωνῶν φησιν ὁ λόγος τὸ, ἢ καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν σου· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν· ἢ καὶ ἐξακούεται ὡς ἂν ἐκ προσώπου λεγόμενα τῶν ἐπεγνυκότεων ἐνανθρωπήσαντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἂν ᾗ ἐτύγχανεν οἰκῶν Θεὸς ὁ Πατήρ, κατὰ τὸ· ἢ Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· ἢ δι' ὃ καὶ μόνῳ ἂν αὐτῷ ἀρμόσοι τὸ, ἢ Οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σου, ἢ ὡς ἂν μόνῃ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἠνωμένης καὶ ἀνακεκραμένης τῇ πατρικῇ βασιλείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο μίᾳ τῆς ἀμφοτέρων ἐπινοουμένης δόξης τε καὶ ἀρχῆς· ἐν δὲ τῷ, ἢ Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἔμπορια Αἰθιοπίων, καὶ οἱ Σαθαιεὶ ἀνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαθήσονται, ἢ δηλοῦσθαι νομίζω περὶ νοητῶν τιῶν ἀντικειμένων δυνάμεων ἀγῶνα πρὸς τὸν Χριστὸν ἀραμένων, καὶ ὑποχειρίων αὐτῷ γεγεννημένων, ἢ καὶ ψυχῶν τοιωνδ'· κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντιτείνουσῶν τῷ Λόγῳ, ὕστερον δὲ ποτὲ τὴν ὑπ' αὐτὸν δουλείαν ἀναδεδεγμένων ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν εὐεργεσίᾳ. Περὶ τούτων γέ τοι λέγεσθαι νομίζω καὶ τὸ, ἢ Ἐσονται σοὶ δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται· τὸ δὲ· ἢ Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ, ἢ προφητεύεται περὶ τῶν μὴ μετανοησάντων, διαμεινάντων δὲ ἐχθρῶν καὶ πολεμίων, καὶ μηδαμῶς ἄραι ἐφ' ἑαυτοὺς τὸν τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ ζυγὸν βεβουλημένων. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ σαφήνειαν ἀρμόζοι δ' ἂν παρατιθέσθαι τὴν περικοπὴν οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ψιλὸν ἀνθρωπῶν ὑπελιηφόσι γεγονέναι τὸν Σωτῆρα, Ἐθιωναίους, ἢ τοῖς κατὰ Ἀρτέμωνα, καὶ τὸν Σαμωαταῖα Παῦλον. Σαφῶς γὰρ καὶ διὰ τούτων ἢ θεότης τοῦ Χριστοῦ τοῖς περὶ αὐτοῦ δυσπειθῶς ἔχουσιν ἀποδείκνυται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

ἢ Ἄκουέ μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἢ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἢ δεξιὰ μου

ejus ἢ. ἢ Hic quoque civitatem ædificavit Dei, sanctam in terra Ecclesiam ejus, cœlestemque Jerusalem; cum convertisset captivitatem populi suæ quæ evenit sub spirituali Nabuchodonosor, nefariis que subditis ei potestatibus; et sane prædictam captivitatem convertit, non pretium dans custodientibus, neque eos muneribus captans, præliatus vero adversus eos, et certamine eos dejiciens, ita ut ovans exclamaret: « Ego vici mundum ». ἢ Hæc confirmat multitudo eorum qui a pristino errore ad veram Dei scientiam perducti sunt per eum: dicant qui ex circumcissione sunt, cui convenire possint verba hujus prophetiæ, Deum manifeste confitentis. « Hi enim, ait, hi tibi erunt servi, et post te ambulabunt, et adorabunt te, et in te orabunt, quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel Salvator ». ἢ Manifeste patet cui hæc dicantur, « quoniam in te est Deus, » quibus addit sermo, « et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus. » Quæ audiuntur quasi ex persona dicta eorum qui Christum Dei incarnatum cognoverunt; in quo inhabitat Deus Pater, juxta illud: « Ego in Patre, et Pater in me ». ἢ Ideoque huic soli conveniunt illa: « Non est Deus præter te; » quasi sola Verbi deitate paterno principatui unita commistaque, ideoque sola utriusque gloria et potestate gubernante. His autem, « Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, » ostendi existimo quasdam adversarias spirituales potestates quæ adversus Christum certamen iniere, eique audientes factæ sunt, sive quasdam animas primum Verbo adversantes, ac postea ditionem ejus amplexas propriis ipsarum hominis operibus. De quibus et illud dici opinor: « Erunt tibi servi, et a tergo te sequentur vinciti manicis, et in te orabunt. » Hoc vero: « Erubescunt et confundentur omnes qui adversantur ei, et ambulabunt in pudore, » prophetizatur de iis qui non egere pœnitentiam, hostesque et inimici permanserunt, et verbi Christi jugum super se ipsos tollere minime voluerunt. Et hæc quidem quasi ad Christi elucidationem. Citandus quippe est ille locus non tantum circumcissionis populo, sed et illis qui Christum quasi simplicem hominem putant, ἢ Ebionæis scilicet, vel Artemonis, vel Pauli Samosatensis fautoribus. Aperte enim hoc loco Christi deitas male credentibus in eum demonstratur.

CAPUT XXIII.

ἢ Audi me, Jacob, et Israel, quem ego voco: ego sum primus, et ego sum in æternum. Et manus mea fundavit terram, et dextera mea consolidavit

¹ Isai. l.iii, 9. ² Joan. xvi, 33. ³ Isai. xlv, 15, 16. ⁴ Joan. xiv, 11.

cælos. Vocabo eos, et stabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient; quis eis annuntiavit hæc? Dominus, qui diligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tolleret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego vocavi. Duxi eum et direxi viam ejus: adducite ad me et audite hæc: non ab initio in occulto locutus sum: quando fiebat, illic eram. Et nunc Dominus Dominus misit me, et Spiritus ejus¹. » Unus cum sit qui in hoc loco loquitur, quis alius esset « Dominus qui fecit cælum et firmavit illud, et fundavit terram, » quique dicit: « Ego sum primus et ego sum in æternum; » adjiciens in iis quæ sequuntur, juxta omnes qui divinam Scripturam interpretati sunt, illud: « Et nunc Dominus Deus misit me et Spiritus ejus, » ac sanctum Dei Verbum, qui post increatum initium creaturarum omnium primus Deus nominatus est, de quo et alias scriptum est: « Misit Verbum ejus et curavit eos? » Ipse enim est « per quem omnia facta sunt, in cælestibus et in terrestribus, sive visibilia, sive invisibilia; » quem et misit Dominus Deus Pater, et cum eo Spiritum sanctum, ad ædificandam generis hominum salutem? Atque hæc Judæis apte dici possent, cum doceant alium esse Dominum qui omnia creavit præter omnium Deum, a quo se missum constitetur, dicens: « Et nunc Dominus misit me. » Ipse enim esset cui præcipiens in mundi creatione dicit Pater: « Fiat lux, et fiant hæc et illa; » atque illud: « Faciamus hominem ad similitudinem nostram. » Quare et in Psalmis scribitur illud: « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Aperte enim constat quod præcipiens aliquid et loquens alii ac sibi metipsi præcipit et imperat. Singula vero hoc subjecit loci verba inquirere non præsentis est operis.

τῆς περικοπῆς ἐξετάζειν οὐ τῆς παρούσης ἐστὶν πραγματείας.

CAPUT XXIV.

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes: Per tempus multum consistet, dicit Dominus: ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum; et sub tegumento manus suæ occultavit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo judicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. Et nunc dicit Dominus, formans mē ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Congregabor et glorificabor in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Magnum est tibi ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et fœces Israel convertendas. Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, Deus Israel: Sanctificate eum qui parvi facit animam suam, quem abominantur gentes, servi do-

¹ Isai. xlviii, 12-16.

ἄστερέωσε τὸν οὐρανὸν· καλέσω ἐγὼ αὐτοὺς ἅμα, καὶ στήσονται καὶ συναχθήσονται, καὶ ἀκούσονται. Τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλεν ταῦτα; Ἰ Κύριος ἀγαπῶν σε ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλώνα, τοῦ ἄρει σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα· ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐδῶσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ· προσάγαγετε πρὸς με, καὶ ἀκούσατε ταῦτα· οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα· ἤνικα ἐγένετο ἐκεῖ ἤμην· καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέστειλέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ἐνδὸς ὄντος τοῦ ταῦτα ἐν τῇ περικοπῇ λέγοντος προσώπου, τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη ἡ Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτὸν, καὶ στερεώσας τὴν γῆν, » ὁ λέγων· Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ἐπιφέρων ἐν τοῖς ἑξῆς, κατὰ πάντας τοὺς ἐρμηνεύσαντας τὴν θείαν Γραφήν, τὸ, » Καὶ νῦν Κύριος ὁ Θεὸς ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, » ἢ ὁ ἱερὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ μετὰ τὴν ἀγέννητον ἀρχὴν τῶν γενητῶν ἀπάντων πρῶτος Θεὸς ὀνομαζόμενος, περὶ οὗ καὶ ἀλλαγῶσε γέγραπται· Ἐπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἴασατο αὐτούς; » Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ « δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὄρατά εἴτε ἀόρατα· » ὃν καὶ ἀπέστειλε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οἰκονομήσοντα τὰ ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας. Εἴη δ' ἂν ἀρμάζον ὡς πρὸς Ἰουδαίους τὸ ῥητὸν, διδάσκον ἕτερον εἶναι Κύριον τὸν δημιουργήσαντα τὰ πάντα παρὰ τὸν τῶν ὄλων Θεόν, ὑφ' οὗ ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ, λέγων· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέ με· » αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ προστάτων ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ φησὶν ὁ Πατήρ τὸ, « Γενηθήτω φῶς, καὶ γενηθήτω τὰδε καὶ τὰδε· » καὶ τὸ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν· » ταύτην(η) γὰρ καὶ ἐν Ψαλμοῖς ἀναγέγραπται τὸ, « Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γὰρ, ὡς ὁ ἐντελλάτο, καὶ ἐκτίσθησαν. Ἐκάστην μέντοι γε λέξιν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· Διὰ χρόνον πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου· καὶ ἔθγχε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν· καὶ ὑπὸ τὴν σκέπτῃ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκρυψέ με· καὶ εἶπέ μοι· Δουλὸς μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ δοξασθήσομαι· καὶ ἐγὼ εἶπα· Κενῶς ἐκοπίασα, εἰς μάταιον καὶ εἰς οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύν μου· διὰ τοῦτο ἡ κρίσις μου παρὰ Κυρίῳ, καὶ ὁ πόνος μου ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου. Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δούλου ἐαυτοῦ, τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν Ἰσραὴλ· συναχθήσομαι καὶ δοξασθήσομαι ἐναντίον Κυρίου, καὶ ὁ Θεὸς μου ἔσται μοι ἰσχύς· καὶ εἶπε· Μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦ κληθῆναι σε πατὴρά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὰς διασπαρὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέφει· Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ βυσάμενός σε, ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· Ἀγιάσατε τὸν φαυλί-

ζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἔθνῶν τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων. Βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἀρχόντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕνεκεν Κυρίου· ὅτι πιστὸς ἐστὶν ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμεν σε. Οὕτως λέγει Κύριος· Καίρῳ δεκτῷ ἐπήλυσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι, καὶ ἐπλάσά σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἔθνῶν τοῦ καταστήσει τὴν γῆν, καὶ κληρονομήσει κληρονομίας ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι, καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βροσηθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν· οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ὁ ἥλιος· ἀλλ' ὁ ἐλεῶν αὐτοὺς παρακαλέσει αὐτοὺς, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτοὺς, καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὄδον, καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. » Εἰκὸς τοῖς ἐκ περιτομῆς οφείθει περὶ ἑαυτῶν εἰρηθῆναι τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ, ἐπεὶ περ λέλεκται· « Καὶ εἶπέ μοι· Δουλὸς μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ ἐνδοξασθήσεται· » πρὸς δὲ τῷ μὴ ἀρμόζειν (f. 54) αὐτοῖς τὰς λέξεις σαφῶς ἀποδείκνυται καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς, ὅτι δὴ περὶ ἐτέρου Ἰσραὴλ τὰ λεγόμενα προφητεύεται· γέγραπται γάρ· « Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δούλου ἑαυτοῦ τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἰσραὴλ πρὸς αὐτόν· καὶ πάλιν εἶπέ μοι· Μέγα σοὶ ἐστὶν τὸ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς τοῦ Ἰακώβ καὶ τὰς διασποράς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Ἀλλὰ καὶ τό· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἔθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἄσχατου τῆς γῆς, » παράδοξόν τινα καὶ θαυμαστὸν ὑποφάνει τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος. Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη ἢ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ καὶ ἤδη πρότερον ἐν τοῖς ἀνωτέρω Ἰακώβ χρηματίσας καὶ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου; » Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ μόνος κατ' ἀλήθειαν ὄρων θεὸν τὸν Πατέρα, Ἰσραὴλ μὲν ὀνομαζόμενος, ὅπερ ἐρμηνεύεται « ὄρων τὸν θεόν, » κατ' ἐπίνοιαν αὐτοῦ τῆς θεότητος· Ἰακώβ δὲ, ὅπερ ἐστὶ « πτεριστής, » καθ' ὃ ἐνανθρωπήσας κατηγωνίσαστο πάσας τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις. Ὅρα δὲ εἰ μὴ συνάδουσιν ἀλλήλαις αἱ περιγροπαί, ἡ τε μετὰ χειρας, καὶ ἐν ἧ ἐλέγετο τὸ, « Ἰακώβ ὁ παῖς μου » εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφερόμενον· ὡς γάρ τοι ἐκεῖ τὸ « Ἰακώβ ὁ παῖς μου » εἰρηται, οὕτως ἐνθάδε τὸ « μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου » καὶ ὡς ἐκεῖ τὸ, « Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου » λέλεκται, οὕτως ἐνθάδε τὸ, « ὅτι πιστὸς ἐστὶν ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμεν σε. » Πάλιν τε αὖ ἐκεῖ μὲν εἰρηται· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· » ἐν δὲ τῇ μετὰ χειρας· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἔθνῶν, τοῦ καταστήσει τὴν γῆν, καὶ κληρονομήσει κληρονομίαν ἐρήμου, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει· Ἀνακαλύφθητε. » Ὅτι μὲν οὖν οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ μόνῳ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἀρμόζει τὰ ἐν ταῖς προκειμέναις

minantium. Reges videbunt eum et exsurgent principes, et adorabunt eum propter Dominum; quia fidelis est Sanctus Israel, et elegi te. Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi: et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas; ut diceres his qui vincti sunt: Exite, et his qui in tenebris: Revelamini. Super omnes vias pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. Non esurient, neque sitient, et non percutiet eos æstus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, et omnem semitam eis in pascua.¹ » Verisimile est opinari Hebræos sibi hujus prophetiæ verba dici, scilicet: « Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, et in te gloriabor. » Non istis vero hæc convenire demonstrant quæ sequuntur, et ad alium Israel spectare; scriptum est enim: « Et nunc sic dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Et rursus dixit mihi: Magnum tibi est vocari filium meum, ad suscitandas tribus Jacob, et sæces Israel convertendas. » Sed et illud: « Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ, » admirabilem quemdam et prodigiosum fore demonstrat eum de quo sermo habetur. Quis autem hic esset, nisi Dominus noster Jesus Christus, qui jam prius in iis quæ supra relata sunt, Jacob et Israel manifestatus est dicens: « Jacob; puer meus, suscipiam eum, et Israel electus meus: suscepit eum anima mea? » Hic enim est aulus vere videns Deum Patrem, Israel quidem nominatus, quod interpretatur videns Deum, juxta divinitatis suæ sensum; Jacob autem, id est luctator, quoniam incarnatus omnes adversarias debellavit potestates. Attende enim quomodo consentiant inter se prophetiæ; hæc quidem, de qua nunc sermo habetur, et in qua dicitur illud, « Jacob filius meus, » quod ad Christum spectat; sicut enim illic « Jacob puer meus » dicitur, ita hic « Magnum tibi est vocari te filium meum; » et sicut illic, « Israel electus meus » dicitur, ita hic, « quia fidelis est sanctus Israel, et elegi te. » Rursusque illic dicitur: « Dedi te in testamentum generis, in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres de conclusione vinctos, de domo carceris sedentes in tenebris; » in præsentem vero prophetia: « Ecce dedi te in lucem gentium, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas; ut diceres his qui vincti sunt: Exite, et his qui in tenebris: Revelamini. » Quod quidem nulli alii ac soli Salvatore nostro conveniunt illæ prophetiæ, manifestum fiet multitudini gentium quæ in eum atque per eum in omnium Deum speraverunt, quibus a Patre constitutus est in lumen. Ait igitur, « ut suscitares terram, » scilicet ad animam prius tumultu et procella agita-

¹ Isai. XLIX, 1-11.

tam in pacem et tranquillitatem reducendam; sed et
 « ut possideres hæreditates dissipatas, » gentium
 videlicet Ecclesiam; quam autem ipsius incarnationem
 desertam, quasi hæreditatem accepit ab illo
 qui dixit ei: « Pete a me, et dabo tibi gentes hære-
 ditatem tuam ¹. » Hic autem juxta prophetiam de
 se ipso, eos qui in vinculis erant, exire jussit. Sane
 enim Lazaro, quem fasciis jam redinitum atque in
 sepulcro a quadriduo depositum viderat, ut liber
 exiret imperavit, dicens: « Lazare, veni foras ². »
 Necnon ratione aliqua ad filiam Abrahami, quam
 constrinxerat Satanas decem et octo annos, quam-
 que pristina infirmitate liberatam, incolumem di-
 misit. Cæterum, ubique iis qui peccatorum vinculis
 impediabantur, priorum suarum iniquitatum mis-
 sionem concessit, prout solus potestatem habens
 dimittendi peccata. Quibus nunc quoque doctrina
 sua imperat ut, ruptis prioribus vinculis, egredian-
 tur, unicuique dicitans: « Ecce sanus factus es:
 jam noli peccare ³. » Præterea nunc adhuc igno-
 rantia et malitia tenebris obscuratis præcipit ut
 reveleantur, quippe qui Verbum Dei est, præcordia
 et renes inquirens, cordisque cogitationum et sen-
 tentiarum indagator. Verum ut quam brevissime iis
 hæc ambamus, præcedentia verba iis quæ de Christo
 dicta sunt accommodantes, atque ab initio resu-
 mentes, nostram de illis interpretationem profere-
 mus. In multis igitur circumcisionis populo aperte
 manifestatus, eum nomine sive Jacob, sive Is-
 rael vocatur, in præsentem non ad eos prophetizat,
 sed insulas et gentes ad audienda quæ dictu-
 rus est convocat; estque ibi promissio Christi
 dicta de vocatione omnino olim infidelium, atque a
 pietate in Deum alienarum gentium, quarum alia
 nominantur insulae, animæ scilicet quæ olim
 quodam modo maritimis vitæ procellis, agitatis-
 que iniquitatis fluctibus jactabantur. Quid de iis
 sit intelligendum ipse nos docet Dominus, dicens:
 « Ex utero matris meæ vocavit nomen meum; »
 quod et aperte de Christo, ipsius enim sunt hæc
 verba, quæ ex Evangelii scriptura didicimus. Inscio
 enim Joseph Mariam concepisse cum apparuisset
 Gabriel, paternæ minister voluntatis, in somniis
 inter cætera hæc ait: « Pariet autem filium, et
 vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvum faciet
 populum suum ⁴. » Adjicitque in prophetia: « Et
 posuit os meum quasi gladium acutum; » rursus-
 que: « Posuit me quasi sagittam electam. » —
 « Verbum enim Domini est efficax et penetrabilius
 omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem
 animæ ac spiritus ⁵, » ut divinus ostendit
 Apostolus. Hæc quoque ipsi soli aptissime conveniunt,
 obedienti facto Patri usque ad mortem, scilicet:
 « Servus meus es tu, Israel, et in te gloria-
 bor. » Illud vero: « Et ego dixi: In vacuum labo-
 ravi, » et quæ sequuntur, ad Salvatorem spectant,
 propter paucitatem eorum qui secundum Evange-

προφητείας, ὄγλον ἔσται τοῖς ἐπιστήσασιν τῶν
 πληθῆσι τῶν εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τῶν
 ὄλων Θεὸν ἠλπικώτων ἔθνῶν, οἷς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς
 ἐτέθη εἰς φῶς· φησὶν δὲ, « τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν,
 τοῦτ' ἔστι τὴν ἐν θορύβοις καὶ ἀκατασταταῖς πάλαι
 τυγχάνουσαν ψυχὴν εἰς τὴν κατὰ φύσιν εὐστάθειαν
 καὶ καταστολὴν ἀγαγεῖν· ἀλλὰ καὶ « τοῦ κληρονομή-
 σαι κληρονομίαν ἐρήμου, » τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν
 δηλῶν· ἦν πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἔρημον τυγχά-
 νουσαν, κληρονομίαν εἰλφε παρὰ τοῦ εἰπόντος αὐ-
 τῷ· « Ἀφῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν
 κληρονομίαν σου. » Οὗτος δὲ κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ
 προφητείαν τοῖς ἐν δεσμοῖς εἰρηκεν ἐξελθεῖν· προ-
 χείρως μὲν ὡς ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὃν χειρὶς κατα-
 δεμένον καὶ ἐν μνήματι τεταρτάτῳ τυγχάνοντα,
 εἰπὼν· « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω, » ἐλεύθερον ἀφῆκεν
 ὑπάγειν· καὶ ἐν μέρει δὲ διανοίας ἐπὶ τῆς θυγατρὸς
 Ἀθραάμ, ἣν ἔδραεν ὁ Σατανᾶς δέκα καὶ ὀκτώ ἔτεσιν,
 ἣν καὶ αὐτὴν τῆς ἀσθενείας ἀπαλλάξας σώαν ἀπ-
 ἔλυσε· καθόλου δὲ, ὅπνιχα πᾶσι τοῖς σειραῖς τῶν
 ἰδίων ἀμαρτιῶν ἐσφιγμένοις ἀφαιρῶν τῶν προτέρων
 ἀμαρτημάτων παρέσχετο, οἷα δὴ μόνος (ἔχων) ἐξου-
 σίαν ἀφιέναι ἀμαρτίας· οὗς ἔτι καὶ νῦν (f. 54 v°) διὰ
 τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας παρακελεύεται τῶν προτέρων
 δεσμῶν ἐξελθεῖν, λέγων ἐφ' ἑκάστῳ τὸ, « Ἴδε, ὕγις
 γέγονας, μηκέτι ἀμαρτανε. » Ἐπὶ τούτοις ἔτι καὶ
 νῦν τοῖς εἰσέτι ἀγνοίας τε καὶ πονηρίας κατορυ-
 γμένοις ἀνακαλυφθῆναι προστάττει, ἅτε λόγος
 ὑπάρχων Θεοῦ, καρδίας τε ἐτάζων καὶ νεφροῦ, καὶ
 κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐνοπιῶν καρδίας. Ἴνα δὲ ὡς
 ἐνὶ μάλιστα συντόμως διαδράμωμεν, καὶ τὰ πρὸ
 τούτων ἐφαρμοζόντες τοῖς περὶ Χριστοῦ λεγομένοις,
 ἀναλαθόντες ἐξ ὑπαρχῆς καὶ τὴν τούτων ὑπόνοιαν
 ἡμῶν ἐκθησόμεθα. Ἐν πολλοῖς δὲ σφῶς τῷ ἐκ περι-
 τομῆς λαφῶ προσομιλήσας, ὅτε καὶ ἐξ ὀνόματος
 ἦτοι τὸν Ἰακώβ ἦτοι τὸν Ἰσραὴλ ἀνακαλεῖται, ἐπὶ
 τοῦ παρόντος οὐ πρὸς ἐκεῖνους ποιεῖται τὴν προφη-
 τεῖαν, ἀλλὰ γὰρ νήσους καὶ ἔθνη ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν
 τῶν λεχθησόμενων παρακαλεῖ· καὶ ἔστι γε ἐν ταῦθα
 ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Κυρίου λεγομένη περὶ τῆς κλήσεως
 τῶν πρότερον ἀπίστων πάντη καὶ ἄλλοτριῶν τῆς
 θεοσεθείας ἔθνῶν, ὧν ἐν μέρει νοοῦνται καὶ αἱ λεφ-
 μεναι νῆσοι, ψυχὰς ὅσαι τὸ πάλαι πρότερόν τινα τρό-
 πον ὑπὸ θαλαττίων τῶν κατὰ τὸν βίον τρικυμιῶν καὶ
 τῶν κατὰ τῆς κακίας ἀμυρωτάτων κατεκλύζοντο
 βευμάτων. Τῆνα οὖν ταύτας ὁ Κύριος αὐτὸς περὶ
 ἑαυτοῦ διδάσκει κατανοητέον· « Ἐκ κοιλάδας, » φησὶ,
 « μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομα μου· » ὃ καὶ σαφῶς
 ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· αὐτοῦ γὰρ τοῦ τυγχάνουσιν οἱ λόγοι,
 οὗς ἐκ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου γραφῆς μεμαθήκαμεν.
 Ἀγνοοῦντι γὰρ τῷ Ἰωσήφ περὶ τῆς συλλήψεως τῆς
 Μαρίας ἐπιστάς ὁ Γαβριὴλ, διακονῶς ὧν τοῦ πατρικοῦ
 βουλήματος, κατ' ἄναρ εἶπε μεθ' ἑτέρα καὶ τό· « Τέ-
 ξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν·
 αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ· » ἐπιφέρει δ' ἐν τῇ
 προφητείᾳ λέγων, ὅτι « Καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς
 μάχαιραν ὀξεῖαν· » καὶ πάλιν· « Ἐβηκέ με ὡς βέλος

¹ Psal. 11, 8. ² Joan. 11, 43. ³ Joan. 7, 14. ⁴ Matth. 1, 21. ⁵ Hebr. 14, 12

ἐπλεκτόν. » — « Ὁ γὰρ Λόγος Θεοῦ τυγχάνει ἐνεργῆς, » ἔστι « καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον εὐκινούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος, » ὡς ὁ θεοπέσιος ἐδίδαξεν Ἀπόστολος. Εὐλογώτατα δ' ἂν αὐτῷ μόνῃ λεχθεῖη ὑπηκόω γενομένῳ τῷ Πατρὶ μέχρι καὶ θανάτου τούτου· « Δουλός μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ ἐνδοξαστήσομαι. » τὸ δέ· « Καὶ ἐγὼ εἶπα· Κενὴς ἐκοπίασα, » καὶ τὰ ἐξῆς, λέγουσι· ἂν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ τὸ σπάνιον τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ βιούντων. Καὶ ἐπειδήπερ « οὐκ ἦλθεν εἰς μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καλῶς προηγουμένως μὲν λέγεται ἐπιδημηκέναι, « τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » ἐπομένως δὲ, διὰ τὸ μὴ παραδέξασθαι αὐτὸν τοὺς ἐξ ἐθνῶν πάντας, ἐπιφέρεται ὡς πρὸς αὐτόν· « Ἴδου θέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Προσάττει δὲ ἡμῖν μετὰ ταῦτα Κύριος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὁ βυσάμενος αὐτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ἐπισυναχθέντων κατ' αὐτοῦ, ἀγιάζειν αὐτόν, λέγων· « Ἀγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· οὗτος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐφαύλισε τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ, « κενώσας ἑαυτὸν, καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατὰρα· καὶ τὰς ἁμαρτίας τὰς ἡμετέρας ἀναλαβὼν, αἰσχύνῃς γε μέχρι θανάτου καὶ θανάτου σταυροῦ καταφρονήσας. » Μετὰ ταῦτα φησι τὸν « βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων. » καὶ δὴ σαφῆς ὅπως οἱ τοῖς ἄρχουσι τοῦ αἰῶνος τούτου δεδουλωμένοι οὐ μόνον (f. 55) κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἐβδελύξαντο αὐτὸν ἐπιόντες· « Καὶ βαρὺς ἡμῖν ἔστι καὶ βλεπόμενος, » ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν βδελύσσονται, ἀνατρέπειν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πειρώμενοι. Τοῦτον οὖν ὁ Κύριος ἀγιάζειν προσάττει, τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν προσημαίνων. Ὅτι δὲ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως προθεσπίζων ὁ λόγος τὴν ἐξῆς ἀπιφέρει προφητεῖαν, τὴν αὐτὸν τοῦ· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἅπερ ἐπιπλεῖον βασιανίζειν πνευματικώτερα ὄντα, καὶ κατὰ μόνῃν διάνοιαν ἀποδιδομένα, οὐ τῆς παρουσίας πραγματείας τυγχάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

« Οὕτως λέγει Κύριος· Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνη ὑπόχρεω πέπρακα ὑμᾶς; Ἴδου ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρωπος ὁ ὑπακούων· μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου τοῦ ῥύσασθαι; ἢ οὐκ ἰσχύει τοῦ ἐξελεῖσθαι; Ἴδου τῷ ἐλεγμῷ μου ἔξερημώσω τὴν θάλασσαν, καὶ θήσω ποταμούς ἐρήμους, καὶ ξηρανθήσονται οἱ ἰχθύες αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ὕδωρ, καὶ ἀποθανοῦνται ἐν δίψει. Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον θήσω τὸ περιδάλαιον αὐτοῦ. Κύριος Κύριος δίδωσί μοι γλώσσαν παιδεῖας, τοῦ γνῶναι ἠνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον· ἔθηκά μοι πρῶτῃ, πρῶτῃ προσέθηκέ μοι ὠτίον ἀκούειν, καὶ ἡ παιδεῖα Κυρίου ἀνοίγει μοι τὰ ὦτα. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ οὐδὲ ἀντιλέγω· τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς βραχίονα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπυτισμάτων· καὶ Κύριος Κύριος βοηθός μου ἐγενήθη· διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετρέπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς ἐτέραν (στερεάν) πέτραν· καὶ ἔγωγον, ὅτι οὐ μὴ αἰσχυθῶ, ὅτι ἐγγίξει μοι ὁ δικαίωσάς με· τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἐγγισάτω. Ἴδου Κύριος Κύριος βοηθεῖ μοι· τίς κακώ-

lium ejus vivunt. Et quoniam « non venit nisi ad perditas oves domus Israel, » recte memoratur præcipue in mundum venisse « ad suscitandas tribus Jacob et sæces Israel convertendas. » Dein, cum inter istos omnes non eum accepissent, subjicit quasi ad seipsum : « Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. » Jubet nos post hæc Dominus Deus et Pater, qui liberavit eum ab omnibus ei adversantibus, sanctificare eum, dicens : « Sanctificate qui parvi fecit animam suam. » Hic enim quam verissime parvi duxit animam suam, « exinaniens semetipsum, et factus pro nobis maledictum; et peccata nostra suscipiens humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis. » Addit deinde, « quem abominantur gentes, servi dominantium. » Manifestum quippe est quod hujus sæculi principibus servientes, non tantum in passionis ejus tempore maledixerunt ei dicentes : « Gravis est nobis etiam ad videndum », sed et nunc maledicunt, ejus doctrinæ obsistere conantes. Hunc igitur Dominus sanctificare jubet, præclaram ejus præsentiam prænuntians. Quod autem de gentium vocatione prophetizans sermo reliqua profert prophetiæ, ab his verbis : « Dedi te in fœdus gentium, » et quæ sequuntur, quæ eisdem fusius investigare, cum magis spiritualiter et juxta solam intelligentiam dicta sint, non præsentis operis est.

« Καὶ βαρὺς ἡμῖν ἔστι καὶ βλεπόμενος, » ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν βδελύσσονται, ἀνατρέπειν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πειρώμενοι. Τοῦτον οὖν ὁ Κύριος ἀγιάζειν προσάττει, τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν προσημαίνων. Ὅτι δὲ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως προθεσπίζων ὁ λόγος τὴν ἐξῆς ἀπιφέρει προφητεῖαν, τὴν αὐτὸν τοῦ· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἅπερ ἐπιπλεῖον βασιανίζειν πνευματικώτερα ὄντα, καὶ κατὰ μόνῃν διάνοιαν ἀποδιδομένα, οὐ τῆς παρουσίας πραγματείας τυγχάνει.

C

CAPUT XXV.

« Sic dicit Dominus : Qualis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? Aut cui debitori vendidi vos? Ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram : quoniam veni, et non erat homo qui audiret. Nunquid non potest manus mea liberare? aut nunquid non possum eripere? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare : ponam flumina in siccum, et contrescent pisces sine aqua, et morientur in siti. Induam cælos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum. Dominus Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem; ego autem non contumax sum, neque contradico : tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas; faciem vero ineam non averti a probro sputorum. Dominus Deus auxiliator meus factus est: ideo non sum confusus; ideo posui faciem meam ut petram durissimam, et scio quoniam non confundar. Juxta est qui justificat me : quis contradicet mihi? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus : quis est qui condemnet me? Ecce omnes

¹ Gal. iii, 13; Hebr. xii, 2; Phil. ii, 8. ² Sap. ii, 15.

vos quasi vestimentum veterascetis, linea comedet vos. Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem servi ejus. Ambulantes in tenebris, et non est eis lux, confidite in nomine Domini, et innitimini Deo vestro. Ecce omnes vos ignem incenditis, corroboratis flammam. Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, in tristitia dormietis ¹. Manifeste Verbi divinitas iis quæ retulimus ostenditur, et quoniam incarnationi suæ præexisteret, et quomodo factus homo hæc passurus esset quæ in Evangeliiis scripta sunt. Quis enim altus esset dicens: « Nunquid non potest manus mea, » et quæ sequuntur, usque ad illa: « Induam cælos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum, » nisi Dei Verbum? Ipse enim, his dictis, subjicit: « Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum; » rursusque reliqua adjicit, dicens: « Ego autem non contumax sum, neque contradico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas, » et cætera usque ad illa: « Quoniam juxta est qui justificat me. » Reipsa enim passum fuisse dicimus Verbum, compatiensquem quem suscepit hominem. Nescimus igitur an aliqua possit de hac prophetia ratio dari ab iis qui non admittunt quamdam esse secundam substantiam Dei Verbi, post primam, et increatum Patrem omniumque Deum. Nos autem recte persuasum habentes hunc esse revera Deum Verbum existimamus, qui et hic inter cætera dicit: « Induam cælos tenebris, » subjicitque ex persona quam assumpsit hominis, « Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum. » Quemnam vero alium nisi Salvatorem nostrum hominem factum deceret hæc quoque dicere: « Quis contradicet mihi? stemus simul: » vel de quo hæc dici possent, ab illis: « Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem servi ejus, » nisi de solo Christo, qui juxta Scripturas ignominiam despexit, exinanis semetipsum, et usque ad flagella humiliatus, cum, secundum de ipso prophetiam flagellatum eum Pilatus tradidit crucifigendum; tunc quoque alapas et sputa pertulit, cum ad ejus verba vestes dilacerans summus sacerdos eum blasphemavisse exclamavit. Tunc enim exspuerunt in faciem ejus et colaphizabant eum; alii vero alapas ei impeerunt, dicentes: « Prophetiza nobis, Christe, quis te percussit? » Videntur autem capituli hujus initia ad Judæorum synagogam spectare. « Ecce enim, » ait, « peccatis vestris venditistis, et iniquitatibus vestris emisistis matrem vestram. » Venit enim « ad perditas oves domus Israel ², » et nullum invenit apud eos hominem, sed et primos quidem eos vocavit: non autem erat populus audiens. Ideo dicit: « Ideo veni, et non erat homo, vocavique, et nullus erat qui audiret. » Postrema vero hujus loci congruenter

σαι με; Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱματίον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς. Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ· οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς, πεποιθήσατε ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ. Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε, καὶ κατιτχέετε φλόγα· πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ἢ ἔξεκαύσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε. » Σαφῶς ἡ τοῦ Λόγου θεότης καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἀποδείκνυται, ὅτι τε προὔπῃρχεν τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶ ὡς ἐνανθρωπήσας ταῦτα πάσχειν ἤμελλον ἃ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγράφονται. Τίς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη ὁ φάσκων· « Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου, » καὶ τὰ ἐξῆς ἕως τοῦ· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ, » ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; Αὐτὸς δὴ οὖν, τὰ τηλικαῦτα εἰπὼν, ἐπιφέρει λέγων· « Κύριός μοι δίδωσι γλῶσσαν παιδείας τοῦ γινῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον· » καὶ αὐτίς ἐπάγει [νετὰ] τὰ λοιπὰ φάσκων· « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθεῖ, οὐδὲ ἀντιλέγω· τὸν νῶτόν μου τέθεικα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ραπίσματα, » καὶ τὰ μέχρι τοῦ· « Ὅτι ἐγγίζει μοι ὁ δικαίωσας με. » Δυνάμει γάρ τοι πεπονημένοι φαμέν τὸν Λόγον, συμπάσχοντα δὲ ὃν ἀνεληφεν ἀνθρώπων (f. 55 v°). Οὐκ οἴσκαμεν οὖν εἰ ἔξει τις περὶ τῆς προκειμένης προφητείας ἀποδοῦναι λόγον, μὴ προσείμενος τὸ εἶναι τινα δευτέραν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ τὴν πρώτην καὶ ἀγένητον τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων· ἡμεῖς γε μὴν ὀρθῶς πεπεισμένοι τοῦτον ὑπάρχειν δηλαδὴ τὸν Θεὸν Λόγον ἡγοῦμεθα, τὸν καὶ ἐνταῦθα φάσκοντα μετὰ τῶν ἄλλων τὸ· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, » καὶ ἐπιφέροντα ἐκ προσώπου οὐ ἀνεληφεν ἀνθρώπου τὸ· « Κύριός μοι δίδωσι γλῶσσαν παιδείας, τοῦ γινῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. » Τίτι δ' ἂν ἄλλῳ παρὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρέποι λέγειν καὶ τὸ· « Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι. » Ἡ περὶ τίνος λέγοιτ' ἂν τὰ ἀπὸ τοῦ· « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, » ἢ περὶ μόνου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατὰ τὰς Γραφὰς ἀσχύνης καταφρονήσαντος, κενώσαντός τε ἑαυτὸν καὶ μέχρι μαστίγων ταπεινώσαντος, ὅτε κατὰ τὴν προκειμένην περὶ αὐτοῦ προφητείαν φραγελλώσας αὐτὸν ὁ Πιλάτος παρέδωκεν σταυρωθῆναι; Τότε δὲ καὶ ραπίσματα καὶ ἐμπυσομοὺς ὑπέμενε, ὅτε ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ περιβήξάμενος ὁ ἀρχιερεὺς, ἀπεφῆναιτο βεβλασφημηκέναι αὐτόν· τότε γὰρ ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐκολάφιζον αὐτόν. Οἱ δὲ ἐβρόπιον αὐτόν λέγοντες· « Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστὶν ὁ παίσας σε; » Ἐοικε δὲ τὰ μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων λέγεσθαι συναγωγῆς· « Ἰδοὺ γὰρ, » φησὶ, « ταῖς ἀμαρτίας ὑμῶν ἐπράβητε· καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξάπεστεῖλα τὴν μητέρα ὑμῶν. » Ἥλθε γὰρ « ἐπὶ τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καὶ οὐχ εὗρέ τινα ἐν αὐτοῖς ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ πρῶτους μὲν αὐτοὺς ἐκάλεσεν· οὐκ ἦν δ' ὁ

¹ Isai. L, 4-11. ² Matth. xv, 24.

λαδς ὑπακούων. Δι' ὃ φησι· « Διότι ἤλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. » Τὰ δ' ἐπὶ τέλει τῆς περιχοπῆς ἀκολουθῶς μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν ἐπὶ τὴν ἐξ ἔθνῶν ἀναφέρεται κλῆσιν, ἀπὸ τοῦ, « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. » Ἡμεῖς γὰρ ἀληθῶς ἦμεν « οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει· » καὶ οὐκ ἦν ἡμῖν πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φῶς· ἀλλὰ νῦν διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πεποιθήμεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἐπιστηριζόμεθα ἐπὶ τῷ Θεῷ· τοῖς δὲ μὴ πιστεύουσι εἰς τὸν Χριστὸν, οἷς καὶ ἀνωτέρω εἴρητο τό· « Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ ὡς σῆς φάγεται ὑμᾶς, » ἐπιφέρει ὁ λόγος φάσκων· « Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς πῦρ καίετε, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἐν οἷς σαφῶς καὶ τό· « Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, » ἐκ προσώπου λέλεκται τοῦ Χριστοῦ ἐπονειδίζοντος αὐτοῖς καὶ ἀπελέγχοντος τὴν εἰς αὐτὸν γεγενημένην τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ παρανομίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.]

B

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγὼ εἶμι αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρειμι ὡς ὦρα ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὡς πόδες εὐαγγελιζόμενον ἀκοῆν εἰρηνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. » Καὶ αὕτη ἐπὶ τὸν Σωτῆρᾶ εὐλογώτατα ἀρμόδιοι ἂν ἡ προφητεία, ἐπὶ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ πληρωθέντος τοῦ· « Ὅτι ἐγὼ (f. 56) εἶμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν πάρειμι. » Τῷ μὲν οὖν προτέρῳ λαῷ εἰς πρόσωπον εἴρηται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· » τὰ δ' ἀπὸ τῶ· « Διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, » νοοῖτο ἂν περὶ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἔθνῶν. Αὐτὸς οὖν ἐστὶν ὁ καὶ πρότερον πῆ μὲν δι' ἀγγέλων, πῆ δὲ καὶ διὰ προφητῶν ἀνθρώπων ὁμλήσας· καὶ μέντοι ἐκείνους (1) αὔθις παραγενόμενος, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν σωτηρίαν πᾶσι κηρύξας, ὅποιον ἔχει νοῦν ὁ φιλομαθὴς ἐρευνησας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

C

« Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄψηθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, καὶ ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκευὴ Κυρίου· ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῆ πορευέσθε· πορευέσεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ συνάγων ὑμᾶς Θεὸς Ἰσραὴλ. Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὄψοιθήσεται, καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα· ὃν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σοὶ πολλοὶ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἷς οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγελάμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ῥίζα

¹ Isal. cxi, 5-7.

(1) Vel legendum μετὰ pro μέντοι, vel ἐκείνους pro ἐκείνους. EDIT.

post istorum reprobationem gentium vocationem innuunt· « Quis ex vobis timens Dominum? au diat vocem servi sui. » Nos enim vere eramus « ambulantes in tenebris; » neque erat nobis lumen ante Salvatoris nostri adventum; sed nunc Dei gratia credidimus in nomine Domini, et Deo adhæremus. Istis vero qui non in Christum crediderunt, quibus et superius dictum est : « Ecce omnes vos quasi vestimentum inveterati eritis, et timea comedet vos, » adjicit sermo dicens : « Ecce omnes vos ignem incenditis, » et reliqua. In quibus manifeste et illud : « Propter me facta sunt hæc vobis, » de persona dicitur Christi objurgantis eos, exprobrantisque factam in seipsum Judæorum populi prævaricationem.

CAPUT XXVI.

« Hæc dicit Dominus : Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus ; idcirco cognosceat populus meus nomen meum ; idcirco in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciam salutem tuam, dicens : Sion, rex tuus erit Deus¹. » Hæc quoque aptissime ad Salvatorem refertur prophetia, cujus per incarnationem impletum est illud : « Ego sum, ipse qui loquor adsum. » Priori igitur populo per figuram dicitur : « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, » et cætera. Hæc vero : « Ideo cognosceat populus meus nomen meum in die illa, » de gentibus quæ in eum crediderunt possunt intelligi. Ipse igitur est qui prius quidem per angelos, deinde per prophetas cum hominibus conversatus est. Atque post illos rursus superveniens, per se ipsum salutem omnibus annuntiavit. Quorum seus studiosus indagator perfacile noverit.

CAPUT XXVII.

« Et revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro. Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere. Exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis : præcedet enim vos Dominus, et congregabit vos Deus Israel. Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus inter filios hominum. Sic mirabuntur gentes multæ super eum, super ipsum continebunt reges os suum : quia quibus non est narratum de eo, viderunt, et qui non audierunt, contemplati sunt. Domine quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti. Non est species ei, neque

decor : et vidimus eum, et non habebat aspectum necque pulchritudinem ; sed aspectus ejus inglorius, deficiens præ filiis hominum ; homo percussus, sciens ferre infirmitatem ; quia deformatus est vultus ejus, despectus est et non reputatus. Languires nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit : et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra : disciplina pacis nostræ super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus ; unusquisque in viam suam declinavit : et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum : sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondeute se obmutescens sic non aperiet os suum. De angustia, et de judicio sublatus est : generationem ejus quis enarrabit ? Quia abscissus est de terra viventium : propter scelus populi mei percussus eum. Et dabo impios pro sepultura, et divitem pro morte sua : eoquod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate ; si quis posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboravit anima ejus, videbit, et saturabitur : in scientia sua justificabit ipse justus servus meus multos, iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit. Lauda, sterilis quæ non parit : decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas : quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum ¹. » Quando enim alias, nisi per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum brachium magnum, scilicet Verbi ejus brachium, Pater Deusque omnium in conspectu gentium revelavit, quas videntes datam ipsis a Deo salutem, ab errore pristino jubet recedere, nec jam pollutas, quibus olim acerviebant, turpibus et immundis rebus deditas, tangere ? Et quoniam non casu fit ut deterreantur a pristina majorum vivendi ratione et a communi hominum societate hujus gratia ipse Dominus cum iis ambulaturum se eosque congregaturum promittit, portantes vasa sua, sancta videlicet præcepta, divinosque sermones. Rursus eis quemadmodum in prioribus prophetiis diverse Filius Christus nominabatur Dei, ita et hic dicitur. Intellecturus autem, et elevandus, et magnopere exaltandus prophetizatur propter humanitatem suam, de qua hæc dicuntur. Vere enim obstupuerunt et attoniti sunt super eum multi, hominem eum sibi similem reputantes. Obstupueruntque nulla præcellentia vel mundana gloria circumdatum eum videntes, cum, forma Dei deposita, ipsumque se exinaniens, et servi formam accipiens, admiratione et obstupescatione digna

¹ Isai. LII, 10-15 ; LIII, 1 ; LIV, 1.

Α ἐν γῆ διψώσῃ· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτοῦ οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄνθρωπος καὶ ἐκλείπων, παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀναθρώπων· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἶδος φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἡτ- μάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν κακώσει καὶ ἐν πληγῇ. Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν· παιδεία ἐρ- ρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθη- μεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὀδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφανος, οὗτος οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται ; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ Κύριος βούλεται καθάρσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς· ἐὰν δώτε περὶ ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὀψεται σπέρμα μακρό- διον· καὶ βούλεται Κύριος ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ (J. 56 v°) φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιοῦσαι δίκαιον εὐ δουλεύοντα πολλοίς ; καὶ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει· διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. Εὐφράνθητι, στεῖρα ἡ ὠ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόθσον καὶ τέρπου, ἡ οὐκ ὠδι- νουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Καὶ πῶς ἄλλοτε ὡς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν βραχίονα τὸν μέγαν, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Λόγου αὐ- τοῦ, ὁ Πατὴρ καὶ Θεὸς τῶν ὄλων ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψεν, ἃ καὶ ἰδόντα τὴν δεδορημένην αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σωτηρίαν ἀφίστασθαι τῆς προτέρας προστάττεται πλάνης, καὶ μηκέτι τῶν ἀκαθάρτων, οἷς πρότερον ἐκαλινδεῖτο, ἀισχροῖς καὶ μιαιοῖς ἐνεειλού- μενα πράγμασιν ἐφάπτεσθαι ; Καὶ ἐπεὶ οὐ τὸ τυχόν D ἔστι τὸ ἀποδιορίζειν ἑαυτοὺς τῆς προτέρας πατρο- παραδότου πολιτείας, καὶ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώ- πων συναναστροφῆς, τοῦτου χάριν αὐτὸς ὁ Κύριος συμπορεύεσθαι καὶ συνάζειν ἐπαγγέλλεται τοὺς φέροντας τὰ σκεύη αὐτοῦ, ὄφρα δ' ὅτι τὰ ἱερὰ δόγματα καὶ τοὺς θείους λόγους. Ἡλίον δ' ἐπὶ τοῦ- τοις ἦν τρόπον ἐν ταῖς ἀνωτέρω προφητείαις διαφῆ- ρας (ως) Παῖς ὁ Χριστὸς ὠνομάζετο τοῦ Θεοῦ, ὡσαύτως εἶρηται καὶ ἐνθάδε· συνήσειν δὲ καὶ ὤψο- θῆσεται, καὶ σφόδρα δοξασθῆσεται προφητεύεται τοῦ ἀνθρωπίνου αὐτοῦ ἐπινοουμένου, περὶ οὗ ταῦτα λέγεται· ἀληθῶς δὲ ἐξέστησαν καὶ ἐξηπορήθησαν ἐπ' αὐτῷ πολλοὶ, ἄνθρωπον ἑαυτοῖς ὁμοῖος (ὁμοίως) αὐ

τὸν ὑπειληφότες· καὶ ἐξέστησάν γε μηδεμίαν ὑπερ-
 οχθὴν ἢ δόξαν κοσμικὴν περιβεβλημένον αὐτὸν ἑωρα-
 κότες, ὅτε, τὴν τοῦ Θεοῦ μορφήν ἀποθέμενος, ἑαυτὸν
 τε κενώσας καὶ δούλου ἀνειληφώς μορφήν, ἐξε(σ)τά-
 σεις ἄξια καὶ καταπληξέως ἀπετέλει παράδοξα, ὡς
 τοὺς θεωροῦντας αὐτὰ καταπληττομένους λέγειν·
 « Οὐχ οὐτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ ; οὐχὶ ἡ μήτηρ καὶ
 οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰσι παρ' ἡμῖν ; » Καὶ εἰς δεῦρο δὲ
 πλείστοι ἐπ' αὐτὸν ἐξίστανται καὶ ἐξαποροῦνται, τὴν
 διδασκαλίαν αὐτοῦ διαδραμοῦσαν καὶ ἐτι νῦν διατρέ-
 χουσαν ἐφ' ὅλην ὁρῶντες τὴν οἰκουμένην, τῶν τε εἰς
 αὐτὸν πεπιστευκότων τὴν ἀκλίνη καὶ ἀμετάθετον
 διάθεσιν κατανοοῦντες. Ταῦτα δὲ θαυμάζοντες οὐ συν-
 λασι τὴν θείαν δύναμιν καθ' ἣν ἐνήργησέ τε καὶ εἰσ-
 ἔτι νῦν ἐνεργεῖν τὰ τηλικαῦτα δεδύνηται· συνέσχον
 δὲ ἀληθῶς καὶ συνέστελαιαν ἐπ' αὐτὸν βασιλεῖς τὸ
 στόμα αὐτῶν, εἶτε οἱ συναχθέντες κατὰ τὸ πάθος αὐ-
 τοῦ, περὶ ὧν ἐλέγθη τό· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς
 τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, »
 εἶτε καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἄρχοντες τῶν ἔθνων· καὶ
 συνέσχον γε στόμα ἑαυτῶν τῶ πολλὰκις μὲν αὐτοὺς
 ἐπιχειρήσαι κωλύσαι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν διδα-
 σκαλίαν, οὐδὲν δὲ ἤττον ὑπερισχέειν αὐτὸν καὶ δια-
 λάμπειν δοξαζόμενον καὶ εἰς ὕψος αἰρόμενον, (f. 57)
 ὡς φανερὸν ἑαυτὸν καθιστάναι οὐ μόνοις τοῖς τὰς
 περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐκ πατέρων παρειληφόσιν,
 ἀλλὰ, τὸ παραδοξότατον, οἷς οὐδεπώποτε ἀνηγγέλη
 τι περὶ αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν ἡμῖν τοῖς ἔθνεσιν· οἱ καὶ
 μὴδ' ἔλως παρὰ τῶν προγόνων ἀκηκόες τι, μὴδὲ
 προμνησθέντες περὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, συνήκα-
 μεν αὐτὸν ἐλθόντα, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας
 κατεδεξάμεθα. Ταῦτα δὲ προῖδον ὁ προφήτης ἐν
 πνεύματι ἀναφωνεῖ ἀποθαυμαστικῶς λέγων τό· « Κύ-
 ριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν ; » Ὅτι οὐκ ἔστι
 ταῦτ' ὡς οὐδεὶς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν· σαφῶς
 γὰρ τοι πολλὰ πλήθη τῶν ἐξ ἔθνων, καὶ αὐτῶν δὲ
 τινες τῶν ἐκ περιτομῆς, πεπιστεύκασι τῇ περὶ τοῦ
 Χριστοῦ ἀκοῇ· καὶ ὁ βραχίων δὲ, » φησὶ, « Κυρίου, »
 τοῦτ' ἐστὶν ὁ προὖν τοῦ Θεοῦ λόγος, « τίνι ἀπεκα-
 λύφθη ; » Αὐτὸς ὁ λόγος ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας δι-
 δάσκει λέγων· « Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα
 τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνων. » Ἐξῆς
 αὐτοῖς λέγεται· « Ἀνηγγελλάμεν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς
 παιδίον, ὡς βίβα ἐν γῆ διψώσῃ· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῶ
 οὐδὲ δόξα, καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος
 οὐδὲ κάλλος, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἃ καὶ αὐτὰ πεπλήρωται,
 ὅτε κενώσας ἑαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς, οὐδὲ τὴν
 ὡς ἐν ἀνθρώποις εὐειδίῃ καὶ εὐσχήμονα κατελέξατο
 προσωποποιεῖν, οὐδὲ μὲν δόξῃ τῇ παρ' ἀνθρώποις ἢ
 κοσμικῆς τινος ὑπεροχῆς περιβολῇ τὸν ἀνθρώπινον
 διεξῆλθε βίον, μορφήν δὲ δούλου καὶ διακόνου λαβὼν
 ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν καὶ γέγονεν ὡς ἄνθρωπος, ἐν
 πληγῇ ὧν καὶ εἰδῶς φέρειν μαλακίαν, ἀπέστραπτο δὲ
 καὶ ἀποκέρυπτο (1) τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ ἐνδοξον
 καὶ θεῖκον πρόσωπον· δι' ὃ καὶ ἠτιμάσθη παρὰ τοῖς τὸ
 ἀνθρώπινον αὐτοῦ μόνον κατανενοηκόσι, παρ' οἷς καὶ
 ρῆξ ἐλογίσθη οὐχ ὅπως εἰς Ἰῶν Θεοῦ, ἀλλ' οὐδ' εἰς

A perfectit prodigia, ita ut contemplantes eum stu-
 pentes dicerent : « Nonne hic est Jesus filius Jo-
 sephi ? Nonne mater et fratres ejus sunt inter nos ? »
 Et nunc usque super eum admirantur et obstupe-
 scunt plerique, doctrinam ejus diffusam et nunc ad-
 huc penetrantem videntes in universam terram, eo-
 rumque qui crediderunt in eum constantem immo-
 tamque perseverantiam reputantes. Hæc autem admi-
 rati, non divinam intellexerunt potestatem qua ope-
 ratus est et nunc usque operari tot et tanta valeat ;
 continuerunt autem vere super eum et occluserunt re-
 ges os suum, sive qui congregati fuerant passionis
 ejus tempore, de quibus dictum est : « Asiterunt reges
 terræ, et principes convenerunt in unum adversus
 eum ; » sive qui tuncerant principes gentium ; et con-
 tinuerunt profecto os suum, cum sæpius intercludere
 sermones ejus conati essent atque doctrinam, et ille
 nihilominus in majus invalesceret, præclarus, incly-
 tus, et sublimis factus, ita ut manifestus fieret non
 modo iis qui a patribus de ipso prophetias acceperant,
 sed, quod multo magis mirandum est, et illis quibus
 nihil unquam de eo annuntiatum fuerat, scilicet no-
 bis gentibus. Qui et minime quidquam a majoribus
 audieramus, neve de ejus adventu didiceramus,
 eum venisse cognovimus, accepimusque de ipso
 prophetias. Quæ autem prævidens propheta, spiritu
 afflatus divino, admiratus exclamat : « Domine, quis
 credidit auditui nostro ? » Quod non idem est ac
 si diceret : Nullus credit auditui nostro. Manifeste
 enim magna multitudo gentium, ipsorumque Ju-
 dæorum nonnulli de Christo auditui crediderunt.
 Et « brachium, » ait, « Domini, » scilicet præexistens
 Dei Verbum, « cui revelatum est ? » Ipse enim sermo
 in initio prophetiæ docet dicens : « Et revelabit Do-
 minus brachium sanctum suum in conspectu om-
 nium gentium. » Post hæc dicitur : « Et ascendet
 sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra
 sitienti. Non est species ei, neque decor : et vidi-
 mus eum, et non erat aspectus, neque formosi-
 tas, » et quæ sequuntur, quæ omnia impleta sunt,
 quando exinaniens semetipsum, abjecta Dei forma,
 speciem elegit, non quæ apud homines formosa et
 decora habetur, vitamque degit humanam sine ho-
 minum gloria, sine aliqua mundanæ dignitatis præ-
 cellentia, formam vero servi et ministri accipiens
 humiliavit semetipsum et factus est ut homo verus ;
 despectus et sciens infirmitates, exiit absconditque
 divinitatis suæ præclaram divinamque figuram. Id-
 circo despectus est ab iis qui tantummodo huma-
 nitatem ejus respiciebant, nec eum Dei Filium re-
 putabant, nec etiam justum aliquem. Dicunt vero
 qui hæc spiritu intelligunt, quasi enarrantes docen-
 tesque hujus mysterii rationem : « Hic peccata no-
 stra tulit et pro nobis passus est. » Videbant enim,
 prout prophetæ, quonam modo fiet « Agnus Dei, qui
 tollit peccata mundi ». Post hæc subjicitur : « Et
 nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum

(1) Forlasse leg. ἀπεκέρυπτο. EDIT.

a Deo, et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras. » Revera enim vulneratus est, cum lapides quos conjicerent in eum, arripuerunt. Et « attritus est, ait, propter scelera nostra. » Melius enim quam Paulus infirmis compatiens Christus dicere potuit : « Quis infirmatur, et non infirmor ? » Hæc vero omnia confitetur propheta propter ipsum, omnemque populum passurum esse illum, de quo dicitur : « Vulneratus est propter iniquitates nostras, et attritus est propter scelera nostra. » Se ipsum quoque designans adjicit : « Livore ejus sanati sumus. » Manifeste prospiciens quem in errore declinaret circumcisionis populus, certiorque nullum prorsus hominem peccati immunem esse, etsi justissimus videatur, addit : « Omnes nos quasi oves erravimus : unusquisque in viam suam declinavit : et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum, » et quæ sequuntur, quæ procul dubio per unum Salvatorem nostrum Jesum exitum habuisse demonstrantur. Exinde magnopere miranda est illorum induratio, qui apud priorem populum eum agnoscere noluerunt, causantes eum, quem opprobriis et derisione laceraverant, indigna passum esse Dei in ipsum sollicitudine. Manifeste præterea exclamante propheta de eo, quod « sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus comradentem se obmutuit nec aperuit os suum ; » et « quia abscissus est de terra viventium. » Quis autem non admiraretur quæ post hæc adduntur, prophetam dicentem audiens : « Propter scelus populi mei ductus est ad mortem ? » Aut cuius verba non deficerent, propriis auribus audienti Christi vocem, nec intelligenti, vel ipsissimis oculis ejus præsentiam inspicienti, nec videnti ? Quemnam enim alium haberent ostendere justorum propter eorum scelera ad mortem ductum ? aut quis talis fuerit, qui iniquitates omnis populi, ipsorumque prophetarum tulisset, et pro eis passus esset, ita ut livore ejus omnes illos sanatos fuisse confiteretur propheta dicens : « Hic iniquitates nostras tulit, et pro nobis passus est, et livore ejus sanati sumus ? » Quis humanæ particeps naturæ talis fieret, ut neque verbis neque operibus quidquam peccaverit, ut de ipso divina testatur Scriptura his verbis : « Iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus ; » Quam ob causam, postquam prædicatus est ducendus sicut ovis ad occisionem, ipsum prænuntiat Scriptura propter iniquitates populi ad mortem dammandum esse ? Dicant vero an expectatus ab iis Christus venturus hæc omnia passurus sit, quæ prophetiæ de eo prænuntiavere, vel aliquid simile apud ipsum futurum sit. Verum si propter ea quæ Salvatori nostro acciderunt a fide in eum deterrentur, non dicere habent de quo hæc expectent. Superest igitur juxta eos ut non exitu comprobata et manifeste fallacia verba Dei demonstrantur ; non vero juxta nos, quibus nihil a

τὸν τυχόντα δίκαιον. Φασὶ δ' οἱ τῷ πνεύματι τούτων αὐτῶν συνησθημένοι, ὡς περὶ διηγούμενοι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης οἰκονομίας διδάσκοντες (τες) τὸ « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται. » ἐύρων γὰρ, οἷα δὴ προφῆται, τίνα τρόπον γενήσεται ἄμνός τοῦ Θεοῦ, « αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ἐπιφέρεται τοῦτοις· « Ἡμεῖς δὲ ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνοι καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. » δυνάμει γὰρ καὶ ἐτραυματίσθη, ὅτε ἤραν λίθους βαλεῖν ἐπ' αὐτόν· καὶ « μεμαλάκισται » δὲ, φησὶ, « διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. » Μᾶλλον γὰρ Παύλου τοὺς ἀσθενεῖς συνασθενήσας Χριστὸς, εἶπεν ἂν τὸ· « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ ; » Ταῦτα δὲ πάντα ὁμολογεῖ ὁ προφῆτης δι' αὐτόν τε καὶ τὸν πάντα λαὸν πεπισθῆσαι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος· « Ἐτραυματίσθη » γὰρ, φησὶ, « διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. » συγκαταλέγων τε ἑαυτὸν ἐπιφέρει λέγων· « Τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. » Χαρῶς τε ἐνορῶν τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῷ παντὶ τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ πλάνην, καὶ ὅτι μὴ ἔστιν ἄνθρωπος ὃς οὐχ ἁμαρτήσεται, καὶ ὁ πάντων δικαιοτάτος εἶναι δοκῆ, ἐπιλέγει· « Πάντες ὡς πρόβατα (f. 57 v) ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα, ἃ καὶ ἀναμφιλόγως ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ πέρας εἰληφότα δείκνυται· ὅθεν καὶ θαυμάζειν ἄξιον τῆς παρώσεως τοὺς μὴ προσιεμένους αὐτὸν τοῦ προτέρου λαοῦ προφάσει δι' ὧν ἐπεδείξαντο κατ' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς ἐπιελάθην καὶ διασύρειν αὐτοῖς ἔθος, ὡς μὴ ἀξία πεπονηότα τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φροντίδος· σαφῶς πρὸς τοὺς εἰρημένους ἀναθοῶντος τοῦ προφήτου περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὰ « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνός ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἀφρονος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. » καὶ ὅτι « αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Τίς δ' οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειε πᾶσι τοῖς προκατειλεγμένοις ἐπιπερόμενον, ἀκούων πρὸς τοῦ προφήτου λέγοντος τὸ· « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον ; » ἢ τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα εὐρεσιλογῆσειεν οἱ τὸ θνητός (sic) ἀκοῆ ἀκούσαντες τῆς τοῦ Χριστοῦ φωνῆς, καὶ μὴ συνέντες, αὐτοῖς τε ὀφθαλμοῖς ἐμβλέψαντες εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ μὴ ἰδόντες ; Τίνα γὰρ ἄλλον ἔχοιεν ἂν τῶν δικαίων παραστήσαι ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν ἀχθέντα εἰς θάνατον ; ἢ τίς τοιοῦτος γεγένηται, ὡς τὰς ἁμαρτίας παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν φέρειν, καὶ ὀδυνᾶσθαι περὶ αὐτῶν, ὥστε τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἰᾶσθαι πάντας αὐτοὺς ὁμολογεῖν, φάσκοντας· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν ; » Τίς δ' ἄνθρωπίνης λαῶν φύσεως γένοιτ' ἂν τοιοῦτος, ὥστε μήτε λόγῳ μήτε ἔργῳ ἁμαρτῆσαι τι αὐτῷ, ὡς ἀληθεύειν λέγουσαν περὶ αὐτοῦ τὴν θείαν Γραφήν, ὅτι· « ἀνομία οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ; » Ἐπὶ ποῖα δὲ αἰτία τὸν ἐπὶ τοῦτοις μαρτυρούμενον ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀχθήσεσθαι, καὶ

1 II Cor. vi, 29.

ἀτ.δ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατακρι-
 θῆ.σθεσθαι ὁ λόγος προαγορεύει ; Λεγέτωσαν δὲ καὶ εἰ
 προσδοκώμενος αὐτοῖς ἦξειν Χριστὸς ταῦτα πάντως
 πείσεται, ἅπερ αἱ προφητεῖαι περὶ αὐτοῦ θεσπίζου-
 σιν, ἢ οὐδὲν τι τοιοῦτον περὶ ἐκείνων ἔσται. Ἄλλ' εἰ
 διὰ τὰ συμβεβηκότα τῷ Σωτῆρι ἡμῶν προσκόπτουσι
 τῇ εἰς αὐτὸν πίστει, οὐκ ἂν φείσαιεν (φήσαιεν) περὶ
 οὗ προσδοκῶσι τὰ τοιαῦτα. Ὡρα οὖν ἀτελεῖς κατ'
 αὐτοὺς καὶ δηλαδὴ ψευδεῖς ἀποφαίνεσθαι τὰς θείας
 φωνάς· ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς γε τοὺς οἷς οὐκ ἀνηγγέλη μὲν
 ἐκ πατέρων· οὐδὲ παρεδόθη τὰ περὶ αὐτοῦ, θεωρήσαν-
 τας ὁ ὁμοῦ αὐτὸν καὶ παραδεξαμένους κατὰ τὸ ἐν
 ἄλλοις εἰρημένον· « Λαὸς δὲ οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι, εἰς
 ἀκοὴν ὠτίου ὑπέκουσέ μου· » καὶ δι' ὅλης δὲ τῆς προ-
 φητείας πλατύτερον καὶ τηλαυγέστερον τὰ κατ' αὐτὸν
 ἐμφέρεται, καὶ τὰ περὶ τοῦ κατελιγμένου δὲ ὀλέθρου
 τοῦ ἐπιβεβουλευκότα αὐτῷ δηλοῦται διὰ τοῦ· « Καὶ
 δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς
 πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ
 ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· » ἐπὶ γὰρ
 τοιοῦτον ὄντα, φησὶν, ἀνέβλον τούτου χάριν τὰ τοιαῦτα
 πείσονται. (f. 58) Τούτοις ἐξῆς αὐτοῖς ἢ ἐξ ἔθνων Ἐκ-
 κλησία εὐαγγελίζεται συγκρινομένη καὶ προκρινομένη
 τοῦ προτέρου λαοῦ διὰ τοῦ· « Εὐφράνθητι, στείρα ἢ οὐ τέκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἢ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι
 πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχοῦσης τὸν ἄνδρα. » Πολλῆς δὲ δεομένων ἐρευνησεως καὶ ἐξετά-
 σεως τῶν κατὰ τὸν τόπον, ᾧ μέλει τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐντολῆς λεγούσης· « Ἐρευνάτε τὰς Γραφάς, ἐν αἷς
 δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ αὗται εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ, » ἐπιμελέστερον οὗτος ἐρευνη-
 σας τὰ ἐν αὐτοῖς εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

« Ἀκούσατέ μου, καὶ φάγεσθε ἀγαθὰ, καὶ ἐντρύ-
 φησιν ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν. Προσέχετε τοῖς ὠσὶν
 ὑμῶν, καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· εἰσακού-
 σατέ μου, καὶ ζήσατε ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ
 διαθήσεται ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσα Δαυὶδ τὰ
 πιστά. Ἰδοῦ, μαρτύριον ἐν ἔθνεσιν ἔδωκα αὐτὸν, ἄρ-
 χοντα καὶ προστάσσοντα ἐν ἔθνεσιν· ἰδοῦ ἔθνη, ἃ οὐκ
 ἔβασί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ, οἳ οὐκ ἐπ-
 ἔστησαν σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκεν Κυρίου τοῦ
 Θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. » Τού-
 τοις τὰ λεγόμενα συνεισὶν ὑποδεχόμενος ὁ λόγος πνευ-
 ματικῆς τροφῆς, θείαν τε καὶ οὐράνιον τρυφήν, ἔτι
 τε ζωὴν οὐ τὴν σαρκὸς ἀδιάφορον, ἀλλὰ τὴν αἰδίου
 τῆς ψυχῆς, προσυποσχεῖται τοῖς αὐτοῖς διαθήκην
 αἰώνιον διαθήσεται, ἣντινὰ φησὶ « τὰ ὅσα Δαυὶδ τὰ
 πιστά » περιέξειν. Τίς ἂν οὖν εἴη καὶ αὕτη μετὰ τὴν
 πρὸς καιρὸν τὴν διὰ Μωϋσέως καινὴ τις καὶ αἰώνιος
 Διαθήκη δοθήσεται τούτοις, πρὸς οὓς ὁ λόγος, προφη-
 τευομένη; Ἡ καινὴ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων Γραφή,
 τὰ ὅσα Δαυὶδ περιέχουσα διὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐ-
 τοῦ γενόμενον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· τοῦτον
 δὲ καὶ μαρτύριον δεδωκέναι φησὶν ὁ Θεὸς οὐχὶ τῷ
 Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσιν, ἄρξοντα τούτων καὶ τού-
 τοις προστάξοντα, οὐχὶ δὲ τῷ προτέρῳ τῷ ἐκ περι-
 τομῆς λαῷ. Ταῦτα δὲ τὰ ἔθνη, πρότερον οὐδαμῶς
 αὐτὸν ἐπιστάμενα, ὅτε ἔγνω αὐτὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ
 τυγχάνοντα, Σωτῆρα καὶ Θεὸν ἐπικαλέσατο αὐτόν·
 ἀλλὰ καὶ οἱ μηδεπώποτε αὐτὸν ἐπεγνωκότες ἡμεῖς

A majoribus annuntiatum est, nihil de ipso traditum
 est, qui tamen eum contemplati sumus atque re-
 cepimus, juxta illud quod alias dictum est : « Po-
 pulus quem non cognovi serviit mihi, in auditu
 auris obedivit mihi. » Atque in omni prophetia ex-
 pressius et latius exprimumur quæ spectant ad
 eum, ostenditurque quam in perniciem incident
 qui ei insidiati sunt, his verbis : « Et dabo impios
 pro sepultura ejus, et divites pro morte sua : eo
 quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit
 in ore ejus. » Talis enim cum fuerit, ait, sustule-
 runt eum, hæc vicissim passuri. Post hæc iterum
 gentium Ecclesia electa atque accepta prioris loco
 populi annuntiatum his verbis : « Lauda, sterilia
 quæ non paries : decanta laudem, et biini, quæ
 non pariebas ; quoniam multi filii desertæ, magis
 quam ejus quæ habet virum. » Quibus cum multa
 opus sit investigatione et explanatione hoc in loco,
 hic cui cordi erit præceptum illud Salvatoris :
 « Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis
 vitam æternam habere : et illæ sunt quæ testimo-
 nium perhibent de me ¹, » studiosius et impensius
 scrutatus ea dignoscet.

CAPUT XXVIII.

« Audite audientes me, et comedite bonum, et
 delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate
 aurem vestram, et venite ad me : audite, et vivet
 anima vestra : et seriam vobiscum pactum sempit-
 ternum, misericordias David fideles. Ecce testem
 populis dedi eum, duce ac præceptorem genti-
 bus. Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis : et
 gentes quæ te non cognoverunt, ad te current pro-
 pter Dominum Deum tuum, et sanctum Israel,
 quia glorificavit te ². » His qui hæc intelligent verba,
 Scriptura pollicetur spirituales cibos, divinam cœ-
 lestemque abundantiam, vitamque non secundum
 carnem, sed animæ sempiternam, promittitque eis
 insuper pactum sempiternum, quod « misericordias
 fideles David » vocat. Quodnam erit illud, post Moysis
 pactum, nisi novum et sempiternum Testamentum,
 quod feriet cum illis ad quos spectat prophetia?
 Nova sanctorum Evangeliorum Scriptura, miseri-
 cordiæ scilicet David, propter natum de semine
 ejus Jesum Christum Dei. Hunc et testem dedisse
 ait Deus non Israel, sed gentibus, iis dominaturum
 atque imperaturum, non autem veteri circum-
 cisionis populo. Hæc autem gentes prius minime
 eum cognoverant, cum sciverunt eum esse Dei Fi-
 lium, eumque Salvatorem ac Deum vocaverunt.
 Verum nos quoque qui prius eum nesciveramus, ad
 eum confugimus, a pristino errore digressi, adver-
 sariaque abjecta ditione. Tales ergo, ait prophe-

¹ Joan. v, 39. ² Isa. lv, 2-5.

tia, flemus propter Dominum Deum ejus, quia glorificavit eum. Manifestum est quia ratione glorificaverit eum Pater, juxta hanc ad eum e caelo demissam vocem : « Et clarificavi et iterum clarificabo ¹. » Videamus autem annon congruant quæ hic dicuntur, scilicet : « Ecce gentem quam nesciebas vocabis : et gentes quæ te non cognoverunt ad te current, » cum illis quæ in præcedente referuntur capitulo, scilicet, « quibus non annuntiatum est de eo, viderunt, et qui non audierunt contemplati sunt. » His similia inveniuntur in septimo decimo psalmo, e Christi persona : « Populus quem ignorabam servivit mihi, in auditu oris obediit mihi ². » Nos igitur veras credentes prophetias, impletas fuisse eas Salvatoris nostri adventu pro certo habemus, intelligimusque nos quondam ipsos errabundas gentes fuisse, malignitate dæmonum in omnem idololatriam provectos, neque solum vere Deum cognoscentes, neque ullam prophetiam audientes vocem; verumtamen Salvatoris nostri Jesu doctrina, ad omnium Dei scientiam pervenimus, divinisque credidimus Scripturis, et prophetizatum Dei Verbum accepimus, cujus prius omnino nescii eramus. Hoc igitur tantum Salvatoris nostri doctrina beneficium consecuti, quomodo non juste acciperemus et prædicarem eum sicut Dei Filium Salvatoremque nostrum?

Σωτήρ ἡμῶν εὐεργετηθέντες διδασκαλίας, πῶς οὐκ ἔδωκεν ἡμῶν τὴν εὐεργεσίαν ἡμῶν τε αὐτῶν τυγχάνοντα Σωτῆρα;

CAPUT XXIX.

« Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo, et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat : a facie enim malitiæ collectus est justus. Veniat pax, requiescat in cubilli suo qui ambulavit in directione sua. Vos autem accedite huc, filii auguratricis, semen adulteri et fornicariæ. Super quem lusistis? Super quem dilatastis os, et ejecistis linguam? Nunquid non vos filii scelesti, semen mendax? » Christus Dei solus vere inter omnes qui unquam exstiterunt justos talis invenitur. Ideoque peculiariter justus vocatur, et prophetia de eo ait : « Ecce justus perit. » Unde autem ablati sit dein indicat dicens : « A facie enim malitiæ ablati sunt justus. » Quis autem eum sustulerit, noveris ex ipso dicente : « Nemo tollit animam meam a me ipso, et potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam ³. » Dein ait : « In pace sepultura ejus. » Ex quo notandum, quod non modo mortem, sed et sepulturam ejus prophetica designat Scriptura, unde et sanctus Apostolus ad Corinthios scribens dicit : « Tradidi enim vobis in primis quod et accepi : quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quia sepultus est ⁴. » Cujus autem Scripturæ, nisi quæ dixerit : « A facie malitiæ populi mei ductus est ad mortem, et in pace sepultura ejus? » Non solus prædictus nobis justus

A κατεφύγομεν ἐπ' αὐτόν, τῆς προτέρας ἀποφυγόντες πλάνης, καὶ ὑπὸ τὰς ἀντικειμένης ἐνεργείας δουλείας. Ταῦτα δὲ, φησὶν ἡ προφητεία, γενήσεσθε ἕνεκεν Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὅτι ἐδόξασεν αὐτόν· σαφὲς δ' ὅπως ἐδόξασεν αὐτόν ὁ Πατήρ κατὰ τὴν ἐνεχθείσαν πρὸς αὐτόν ἐξ οὐρανοῦ φωνήν, τὴν· « Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ὅρα δ' εἰ μὴ συγγενῆ τυγχάνει τὰς ἐνθάδε βῆτοισι φάσκουσι τό· « Ἔθνη ἃ οὐκ οἶδαί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἔγνωσαν σε, ἐπὶ σὲ καταφύξονται, » τὰ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ, ἔνθα ἐλέγετο, ὅτι· « οἳ οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ἔβηται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσι. » Τούτοις ὅμοια τυγχάνει καὶ τὰ ἐν ἑπτακαιδέκω ψαλμῷ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τό· « Λαὸς ἐν οὐκ ἔγνω ἔδουλεύσε μοι, εἰς ἀκοήν ὡς τὸ ὑπήκουσέ μοι. »

B Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀληθεῖς πιστεύοντες τὰς προφητείας (f. 58 v°), πεπληρωσθαι αὐτάς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ πεπεισμεθα, συναισθόμενοι ὅπως ἡμεῖς αὐτοὶ, πλανώμενα ἔθνη τὸ πάλαι τυγχάνοντες, ἐλαυνόμενοι τε ὑπὸ χαλεπῶν δαιμόνων κατὰ πᾶσαν εἰδωλολατρείαν, καὶ μῆτε τὸν μόνον ἀληθῆ Θεὸν ἐπιστάμενοι, μῆτε προφητικῆς ἐπιπαινοῦσας φωνῆς, διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ διδασκαλίας ἐπὶ τὴν γῶσιν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων παρελθούσας, πεπιστευκέν τε ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς, καὶ τὸν προφητευθέντα τοῦ Θεοῦ Λόγον παραδεδέγμεθα, μὴδ' ὅπως αὐτόν τὸ πρὶν ἐπιστάμενοι. Τοσαῦτα δὲ διὰ τῆς τῶν ἀνδραγαθῶν παροδοχίᾳ τε καὶ ἐκθειάζομεν αὐτόν, ἅτε Ἰῶν Θεοῦ ἡμῶν τε αὐτῶν τυγχάνοντα Σωτῆρα;

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

« Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος ἀφρεται, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ, καὶ ἄνδρες δίκαιοι ἀφρονταί, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ· ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος, ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἦρται ἐκ μέσου· ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἀνομοί, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνῆς. Ἐν τίνι ἐνετρυφήσατε; καὶ ἐπὶ τίνα ἠκολούξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχλάσατε τὴν γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπωλείας, σπέρμα ἀνομοῦ; » Ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ μόνος κατ' ἀληθειαν παρὰ πάντας τοὺς πώποτε χρηματίσαντας δικαίους τοιοῦτος ἀναδέδεικται· διὸ καὶ κυρίως μόνος ἂν αὐτὸς χρηματίζοι δίκαιος, ὥστε περὶ αὐτοῦ λέγειν τὴν προφητείαν· « Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος ἀφρεται· ἀπὸ τίνος δὲ ἀφρεται, ἐπιφέρει ἐν τῷ· « Ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος· » τίς δὲ καὶ ὁ ἀφρων αὐτὸν αὐτοῦ ἔστιν ἀκούσαι λέγοντος· « Οὐδεὶς ἀφρὴ τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν. » Εἰτά φησὶν· « Ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ. » Ἐνθα σημειώτεον, ὅτι οὐ μόνον τὰ περὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ ἡ προφητικὴ σημαίνει Γραφή· ὅθεν καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος γράφων Κορινθίοις φησὶ· « Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ὅτι ἐτάφη. » Ποίας δὲ Γραφᾶς, ἢ τὰς φασκούσας· « Ἀπὸ τῶν ἀνομῶν τοῦ λαοῦ μου ἤρθη εἰς θάνατον, καὶ ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ; » Ὁ μὲν

¹ Joan. xii, 28. ² Psal. xvii, 43. ³ Isa. lvi, 1-4. ⁴ Joan. x, 18. ⁵ I Cor. xv, 3, 4.

ὅς ὁ προειρημένος ἡμῶν δίκαιος ἦρται ἐκ μέσου ἀδικίας, ἀλλὰ καὶ « ἄνδρες δίκαιοι, » φησὶν, « ἀφρονταί, » οἱ καὶ αὐτοὶ εἶεν ἂν οἱ ἱεροὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι, καὶ οἱ θαυμάσιοι αὐτοῦ μάρτυρες, οἱ μετοχῆ τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης δίκαιοι καὶ αὐτοὶ χρηματίζοντες· τούτων δ' ἐπιτελουμένων οὐδεὶς, φησὶν, ἔβλεπε, καὶ οὐδεὶς κατενόει, τῶν παχυνθέντων, δῆλον δ' ὅτι τὴν καρδίαν, καὶ τῶν μυσάντων τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, πρὸς οὗς τὰ ἐξῆς τῆς προφητείας λέγεται, τὰ ἀπὸ τοῦ· « Ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνῃς. »

(f. 59) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

« Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον· ἤξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὄργῃ παρὰ Κυρίου, ἤξει μετὰ θυμοῦ. Καὶ ἤξει ἔνεκεν Σιών ὁ ῥύόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ, εἶπε Κύριος. Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη· τὸ Πνεῦμα τὸ ἔμουν, ὃ ἐστὶν ἐπὶ σοί, καὶ τὰ ῥήματα, ἃ ἔδωκα εἰς τὸ στόμα σου, οὐ μὴ ἐκλείπῃ ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματός σου, εἶπε Κύριος, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Πάλιν τὰ τῆς κλήσεως τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συστάσεως ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος προφητεύει. Τίνες γὰρ ἄλλοι εἶεν οἱ λεγόμενοι « ἀπὸ δυσμῶν, » ἢ διὰ τίνος ἐφοβήθησαν τὸ ὄνομα Κυρίου τὰ παντοδαπὰ ἔθνη, τὰ διὰ τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας καταλείψαντα μὲν τὴν προτέραν τοῦ κατὰ τὴν ἄγνοιαν σκότους πλάνην, ἐπὶ δὲ τὴν τῶν ὧλων θεῶν καταπεφυγότα; Τίς δ' ὁ ἤξειν προφητευόμενος ἐκ Σιών, ῥυσόμενος καὶ ἀποστρέψων τῆς προτέρας ἀσεβείας τὸν Ἰακώβ, ἢ ὁ σῶσαι παραγενόμενος τὰ ἀπολωλότα καὶ ἐν ἀσεβείᾳ γεγονότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ, οἷς διαθήσεσθαι φησὶ τὸ ἐν Χριστῷ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ῥήματα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἃ δέδωκεν ὁ Πατὴρ εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ στόμα· ἃ καὶ φησὶ μήτε ἐξ αὐτοῦ, μήτε μὴν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματος αὐτοῦ διαλείψειν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον; Ταῦτα δ' ἂν εἴη τὰ ῥήματα τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἃ, καίτοι τοσοῦτων ἐπιβουλεύσαντων τε πάλαι καὶ ἐτι νῦν ἐπιβουλεύοντων αὐτοῖς, οὐ διέλειπεν, οὐδὲ μὴν ἐπιλείπει ἐκ τοῦ στόματος τῆς ἐκ τοῦ λογικοῦ καὶ νοητοῦ σπέρματος τοῦ Χριστοῦ συστάσεως Ἐκκλησίας· εἶπε γὰρ Κύριος καὶ ἀποπέφανται τοῦ μὴ ἐξαλείψειν αὐτὰ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην « αἰώνιον Εὐαγγέλιον » ὀρᾶται τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἔνεκεν ἔχρισέ με· ἃ Κύριος εὐαγγελισασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσθαι ἀναιαυτὸν Κυρίου δεχτὸν, καὶ ἡμέραν ἀναποδόσεως ἃ ἐπ' Θεῷ ἡμῶν· παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας, βοηθῆσαι τοῖς πενθοῦσι Σιών δόξαν ἀντὶ σποδοῦ, ἀλειμμα εὐφροσύνης τοῖς πενθοῦσι, κατασταλῆν δόξης ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας· καὶ κληθήσονται γενεαὶ δικαιοσύνης, φῦτευμα Κυρίου εἰς δόξαν. » Ὁ ἐκ τῆς βίχης

A ablatu est medeio iniquitatis, sed et « viri justii, ait, auferuntur, » qui et ipsi sunt sancti Christi apostoli, mirabilesque ejus martyres, qui justitiæ ejus participatione et ipsi justii effecti sunt. Horum vero perfectorum nullus, ait, vidit, nullusque reputavit propter cordis crassitudinem, oculorumque obductam caliginem, ad quos reliqua spectant prophetiæ, scilicet ab his verbis : « Vos autem accedite huc, filii auguratrici, semen adulteri et fornicariæ. »

CAPUT XXX.

« Et timebunt, qui ab occidente, nomen Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, veniet cum iracundia. Et veniet Sion redemptor, et eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob dicit Dominus : Hoc sædus meum cum eis, dicit Dominus : Spiritus meus, qui est in te, et verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui, dicit Dominus, amodo et usque in sempiternum ¹. » Rursus de gentium electione, vel Ecclesia, per Salvatorem nostrum propheticus annuntiat sermo. Quinam enim alii essent qui hic « ab occidente » vocantur, vel quamobrem nomen Domini timeerint omnis generis gentes, quæ Jesu doctrina pristinum errorem, sæque ignorantia caliginem reliquere atque ad omnium Deum confugere? quis autem venturus esse prophetizatus de Sion, qui redimeret et a pristina iniquitate reduceret Jacob, vel superveniens perditas salvaret atque in impietate provolutas oves domus Israel, quibus constituturum se in Christo Spiritus Dei pollicetur verba vitæ æternæ, quæ dedit Pater in ore Filii; quæ et dicit neque de ore ejus, neque de ore seminis ejus nunquam recessura amodo et usque in sempiternum? Hæc quidem essent verba Evangelii Novi Testamenti, quæ, etsi tot eis olim insidiati sint et nunc usque insidientur, nunquam deficient neque recedent de ore rationalis spiritualisque seminis Christi Ecclesiæ. Dixit enim Dominus et prædicavit ea non defectura ex hoc nunc et usque in sæculum. Ideoque juxta Joannem « æternum Evangelium visum est ², » Christi scilicet Evangelium.

CAPUT XXXI.

« Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me : ad annuntiandum mendicis misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem ; ut prædicarem annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro ; ut consolarem omnes lugentes ; ut ponerem lugentibus Sion et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris : et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorifican-

¹ Isa. lix, 19-21. ² Apoc. xiv, 6.

dum ¹. » Qui de radice Jesse ortus est Jesus Christus Dei, in quem requieverunt septem Dei spiritus, justitiam qui dilexit, oditque iniquitatem, unctus est a Deo et Patre ejus spirituali exultationis oleo; qui et accepto quondam in manibus Isaïæ libro, tempore quo factus erat homo, hunc ipse legit citatum locum: « Claude librum, ait, hodie impleta est hæc Scriptura ²; » ipse enim vere erat a Patre missus, evangelizare regnum cælorum pauperibus spiritu, quibus dixit: « Beati pauperes spiritu, quia ipsorum est regnum cælorum ³; » et « mederi contritis corde » de quibus dictum est: « Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias ⁴. » Præterea et annuntiatum venit peccatorum remissionem iis qui prius sub spiritualis Nabuchodonosor tyrannide premebantur. Ideoque confortans dixit paralytico: « Fidi, remittuntur tibi peccata ⁵, » sed et illis quibus mentis oculi occlusi sunt, quique a spiritualibus alienigenis et Babylonis sicut Samson et Sedecias cæcati sunt, visum venit redditurus. In numero eorum qui curati sunt ab eo corporaliter cæci erant, quibus visum restituit, postquam in se crediderunt, et voce magna clamabant: « Miserere nobis, fili David ⁶. » Hic est enim qui vocavit « annum placabilem Domini, » quem annuntiare cœpit, conjecto in carcerem Joanne; qui et edocuit regnum Dei, judiciumque nostrum, in quo reddetur unicuique ex verbis et operibus. Insuper venit ad consolandos omnes luctu coram Deo accepto lugentes; quos et beatos prædicat, dicens: « Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur ⁷. » Venit etiam ut daret « lugentibus Sion gloriam. » Quinam autem essent illi, nisi qui ipsorum patriam quærentes, cælestisque civitatis in sempiternum memoriam revocantes? Qualis erat ille, qui, præscius suæ apud hominibus commorationis, exclamabat: « Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est ⁸! » et hi quoque, qui super flumina Babylonis flebant cum recordarentur Sion ⁹. His enim Christus Dei consolatione fungens quam lugentibus promiserat, luctu exsolutos glorificabit, et pro cinere quo sparsi erant in hac vita lugentes, lætitiæ oleum præstabit, ungens et eos exultationis oleo, ut fiant chrismatis et regni sui participes, juxta hæc Apostoli verba: « Participes enim Christi effecti sumus ¹⁰. » Præterea lugentibus Sion dabit Christus, juxta prophetiam, « pallium laudis pro spiritu mæroris, » si res vitæ neglexerint, hominum operibus despectis; et hic maxime lugentes, non modo quoniam procul Dei promissa viderent, sed et eo quod, propter humanitatem et benignitatem suam eorum miseriis et doloribus compaterentur et hoc solum apostolica voce exclamantes: « Quis infirmatur et ego non infirmor, quis scandalizatur, et ego non uror ¹¹? »

A Ἰησοῦς προσελθὼν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὃν ἀναπέπταται τὰ ἐπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα, δικαιοσύνην ἀγαπήσας καὶ μισήσας ἀνομίαν, ἐχρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ τῷ λεγομένῳ πνευματικῷ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἑλαίῳ· ὃς καὶ λαθὼν ποτε μετὰ χειρᾶς τὸν Ἡσαΐαν καθ' ὃν καὶ ἐνηθροπῆται χρόνον, ἀναγνοῦς τε τὴν προκειμένην περικοπήν, « πτύξας τὸ βιβλίον, φησὶ, Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὕτη. » Αὐτὸς γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς ὁ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἀποσταλὲς εὐαγγελισσασθαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν τοῖς τῷ πνεύματι πτωχοῖς, πρὸς οὓς καὶ ἔφρασκεν: « Μακάριοι οἱ (f. 59 v°) πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » καὶ « ἰδοὺ αὐτοὺς τὴν καρδίαν συντετριμμένους, » περὶ ἧν εἰρηται: « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » Πρὸς τούτοις δὲ καὶ κηρύξει ἄφροσιν ἀμαρτιῶν ἐλήλυθε τοῖς ὑπὸ τῶν (τοῦ) νοητῶν (τοῦ) Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλώτοις ἄφροσιν (sic) πάσαι γεγεννημένοις· διὸ καὶ θαρβῶν ἔλεγε τῷ παραλυτικῷ· « Τέκνον, ἀφρωνταί σοι αἱ ἀμαρτίαι· » ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῦς βεβλαμμένοις, καὶ ὑπὸ τῶν νοητῶν ἀλλοφύλων καὶ Βαβυλωνίων ὁμοίως τῷ Σαμψὼν καὶ τῷ Σεδεκίᾳ ἐκτυφλωθεῖσιν, ἀνάβλεψιν ἐλήλυθε παρέξων· ἐν μέρει δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ θεραπευομένων ἦσαν καὶ οἱ σωματικοὶ τυφλοὶ, οὓς ἀναβλέψαι πεποίηκε πιστεῦσαντας εἰς αὐτὸν, καὶ μετὰ βοῆς εἰρηκότας· « Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαυὶδ· οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ καλέσας « τὸν δεκτὸν ἐνιαυτὸν τοῦ Κυρίου, » ὃν ἐκήρυξε μετὰ τὴν εἰς τὸ δεσμητήριον τοῦ Ἰωάννου καθαιρεῖσιν, καὶ ὁ διδάξας τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας χρίσεως, ἐν ἧ' ἐκάστη τῶν πεπραγμένων ἡ κατ' ἀξίαν ἀποδοθήσεται δίκη. Πρὸς τούτοις δ' ἐλήλυθε παρακαλέσαι τοὺς πενθοῦντας τὸ κατὰ Θεὸν ἐπαινετὸν πένθος· οὓς καὶ μακαρισμὸν ἐπήγγελλται εἰπῶν· « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. » Ἦλθε δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ ὑπὲρ τοῦ δοθῆναι « τοῖς πενθοῦσι Σιών δόξαν. » Τίνες δ' ἂν εἴεν καὶ οὗτοι, ἢ οἱ τὴν ἑαυτῶν πατρίδα ζητούντες, καὶ τῆς ἐπουρανίου πόλεως εἰσαεὶ τὴν μνήμην ἀναζωπυροῦντες; οἷος ἦν ἐκεῖνος, ὃς πάροικον καὶ παρεπιδημον ἐπὶ τῆς γῆς ἑαυτὸν ἐπιστάμενος, καὶ τὸ « Οἴμοι, » ἀνοιμῶζων, « ὅτι ἡ παροικία μου ἐμακρύνθη. » Ἐτι τε οἱ ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλώνας κλαίοντες ἐν τῷ μνησθῆναι αὐτοὺς τῆς Σιών· τούτοις γὰρ οὖν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ πληρῶν, ἦν τοῖς πενθοῦσι ὑπέσχετο παρακλήσιν, δόξαν ἀποδώσει ἀπαλλαγείσι τοῦ πένθους, καὶ ἀντὶ τῆς σποδοῦ ἧς ἐκονίσαντο κατὰ τὸν ἐναυθα βίον πενθησαντες, ἀλειμμα εὐφροσύνης παρέξει, χρίων καὶ αὐτοὺς ἑλαίῳ ἀγαλλιᾶσεως, ἵνα γένωνται τῆς αὐτοῦ μέτοχοι χρίσεως τε καὶ βασιλείας, ὥστε καὶ αὐτοὺς εἰπεῖν· « Μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν. » Ἐτι πρὸς τούτοις δώσειν ὁ Χριστὸς τοῖς πενθοῦσι Σιών προφητεύεται « καταστολὴν δόξης, ἀντὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀκηδίας, » ἐπὶ (ἐ) τοῖς τοῦ βίου πράγμασιν ἠκηδίασαν, ὥσπερ δυσταρεστοῦμενοι ταῖς τῶν ἀνθρώπων πράξεσι· καὶ

¹ Isa. lxi, 1-3. ² Luc. iv, 21. ³ Matth. v, 3. ⁴ Psal. l, 17. ⁵ Matth. ix, 2. ⁶ Matth. xx, 31. ⁷ Matth. v, 4. ⁸ Psal. cxix, 5. ⁹ Psal. cxxxvi, 1.

¹⁰ Hebr. iii, 14. ¹¹ II Cor. xi, 29.

ταύτη μάλιστα πενθούντες, οὐ μόνον διὰ τὸ πόρρωθεν θεωρεῖν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ συμπάθεις καὶ φιλόνητον συμπάσχοντες καὶ συναλγοῦντες τοῖς ἀσθενούσιν ἑαυτῶν μέλει, καὶ μονονοῦχ' βρῶντες τῇ τοῦ Ἀποστόλου διαθέσει, τῷ, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ περῶμαι; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ΄.

« Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· ἐνέδυσσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· περιέθηκέ μοι ὡς θυμῷ μίτραν, καὶ ὡς νύμφην κατεκόσμησέ με κόσμῳ. Καὶ ὡς κῆπος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατέλει, οὕτως ἀνατελεῖ Κύριος· Κύριος δικαιοσύνην, καὶ ἀγαλλίαμα ἐναντίον πάντων τῶν ἐθνῶν. » Ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ψυχὴ, περὶ ἧς ἔλεγε τό· « Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου, » καὶ τό· « Nūn ἡ ψυχὴ μου τετάραται, » ἐπ' οὐδενὶ τῶν γενητῶν ἀγαλλιάσθαι καὶ εὐφραίνεται, ἢ ἐπὶ μόνῳ τῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ· ἐνέδυσσε γάρ τοι αὐτὸν τὸ τῆς Θεότητος ἱμάτιον, καὶ τὸν τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας εὐφροσύνης χιτῶνα· ἀλλὰ καὶ ἡ (δ) μὲν θυμῷ ὑπῆρχε τῆς μὴ ἐχούσης σπῖλον ἢ βυτίδα νύμφης Ἐκκλησίας, ὡς θυμῷ μίτραν αὐτῇ (ῶ) περιέθηκεν, ἢ δὲ νύμφη τῆς ἀνωτάτου τοῦ ψόγου Θεότητος, ἦν ὡς νύμφη αὐτὴν κατεκόσμησε τῷ πρέποντι πνεύματι Κυρίου(ου) κόσμῳ· ἀλλὰ καὶ ὡς εὐφρονον καὶ ἀγαθὴν γῆν ἐγεώργησεν αὐτὴν, ἔτι τε ὡς κῆπον αὐξοῦντα καὶ θάλλοντα τοῖς ἐν αὐτῷ βλαστήμασι, οἷς καὶ ὁ μέγας τοῦ Θεοῦ παράδεισος καταπεφυτευθεὶς λέγεται. Ἔσται δὲ ταῦτα, φησὶν, ἐπεὶ δίκαιος ὢν Κύριος, καὶ οὐ μόνον Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν ὑπάρχων Θεός, ἀνέτειλε τὴν ἑαυτοῦ δικαιοσύνην, τοῦτ' ἐστὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν δι' αὐτοῦ πιστευόντων ἐθνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

« Ἄρατε σύσσημον εἰς τὰ ἔθνη. Ἰδοὺ γὰρ, Κύριος ἐποίησεν ἀκουστόν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Εἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παραγέγονεν ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λευκωμένον ὑπὸ Κυρίου· σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητούμενη πόλις, καὶ οὐκ ἐγκαταλειμμένη. » — Τίς οὗτος ὁ παραγεγόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρυθρῆμα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσῶρ; Οὕτως ὠραῖος ἐν στολῇ αὐτοῦ, βίβρα μετὰ ἰσχύος; Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου. Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης καταπεπατημένης, καὶ τῶν ἐθνῶν οὐκ ἐστὶν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ, καὶ καταπάτησα αὐτοὺς ἐν θυμῷ μου. » Πάλιν ἐνταῦθα ἡ προφητεία παρακελεύεται λαθεῖν σύσσημον περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, ὑπισχυομένη ἐξ ἀκουστόν τι ποιήσειεν τὸν Κύριον ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· ὃ καὶ πέρας εἰληχεν (φεν) ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ παρουσίᾳ, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξεληθόντος τοῦ φθόγγου τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τῶν βημάτων αὐτῶν. Ἐξῆς εἶρηται· « Εἶπατε ταῖς θυγατρῶσι Σιών. » (δηλαδὴ ταῖς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαις· αὐταὶ γάρ τοι θυγατέρες ἂν εἴεν τῆς ἐπουρανόου Σιών, « ἦτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν » κατὰ τὸν Ἀπόστολον·) « Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παραγίνεται ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μι-

A

CAPUT XXXII.

« Gaudeat anima mea in Domino : quia induit me vestimentis salutis : et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germina suum, et sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit justitiam, et laudem coram universis gentibus ¹. » Domini nostri Jesu Christi anima, de qua dixit : « Tristis est anima mea ², » et : « Nunc anima mea turbata est ³, » in nulla creaturarum gaudet et exultat, nisi in solo Patre et Domino. Induit enim eum divinitatis vestimento, veræque et perfectæ justitiæ indumento. Sed et sponsus exstitit neque maculam neque rugam habentis sponsæ Ecclesiæ, quæ eum quasi corona circumdedit, sponsa vero integerrimæ divinitatis, quam velut sponsam præclaro Domini spiritu decoravit. Præterea sicut fertilem egregiamque terram excoluit eam, atque sicut hortum germinantem et germinibus suis florentem, quibus et magnus Dei paradisi ornatus fuisse dicitur. Hæc erunt, ait, postquam justus Dominus, nec modo Judæorum sed et gentium dominator Deus, suam germinaverit justitiam, id est Christum suum, coram universis quæ in eum crediderunt gentibus.

B

CAPUT XXXIII.

« Elevate signum ad populos. Ecce Dominus audium fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion : Ecce Salvator tuus venit : ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram illo. Et vocabunt eos, populus sanctus, redempti a Domino. Tu autem vocaberis : Quæsitæ civitas et non derelicta ⁴. » — « Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in forculari? Forcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum : calcavi eos in furore meo ⁵. » Iterum hic prophetia jubet accipere signum de gentium Ecclesia, promittens quod Dominus auditum faciet usque ad extrema terræ; quod et impletum est Salvatoris nostri Jesu adventu, in omnem terram diffusa apostolorum ejus prædicatione, verbisque eorum ad extrema terræ. Dein dicitur : « Dicite filiabus Sion » (gentium scilicet Ecclesiis : ipsæ enim filiæ sunt cælestis Sion, « quæ est mater nostra, » juxta Apostolum ⁶) : « Ecce Salvator tuus venit, ecce merces ejus cum eo, » et reliqua, quibus ostenditur secundus Christi adventus, cum judex veniet, reddens unicuique hujus vitæ factorum

¹ Isa. lxi, 10, 11. ² Matth. xxvi, 38. ³ Joan. xii, 27. ⁴ Isa. lxi, 10, 11. ⁵ Isa. lxiii, 1-3.

⁶ Gal. iv, 26.

mercedem, flagitiorumque quæ quis admiserit pœnam. Dein interrogans adjicit sermo : « Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra » (quo. interpretatur *terrestris*), « iste formosus in stola sua ? » Hoc videtur dicere et post incarnationem, et post exinanitionem, et in terra commorationem, et passionem, et ad mortuos descensionem, admiratus pulchritudinem et decorem Salvatoris sine ulla commistione, neque rugam, neque maculam, neque deformitatem e terrestri corporalique habitatione medias inter res hominum cōsecuti. Imo fortitudinem ejus magnopere admiratur, qui omnem diaboli exercitum debellavit. Addit igitur : « Quis iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ ? » Ad quam interrogationem Salvator respondet, docens quis esset, dicensque : « Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. » Rursusque ad eum sermo quasi propter passionem dicit : « Quare ergo rubrum est indumentum tuum ? » et quæ sequuntur. Quasi enim Agnus Dei, tollens in seipsum peccata mundi, peccatis nostris rubra induit vestimenta. Quapropter et in Zacharia propheta dicitur : « Jesus erat indutus vestibus sordid. »¹ » Hæc enim erant peccatorum nostrorum indumenta. Ideo paulo superius dictum erat : « Illic iniquitates nostras tulit, et pro nobis passus est. » Ipse enim « iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus ».² » Iterum Salvator interrogationi respondens, unde rubra facta sint vestimenta sua docet dicens : « E gentibus. » Quas quidem gentes, nullo hominum ei auxiliante, solus constituit, refracta malignorum adversationumque spirituum universa potestate. αὐτοῦ τὰ ἱμάτια διδάσκει λέγων, « Ἐκ τῶν ἔθνῶν. » Ἄπερ ἔθνη, μηδενὸς ἀνθρώπων αὐτῷ συνεργούντος, μόνος ὑπέταξεν, καταπατήσας τὴν ἀντικειμένην πᾶσαν δύναμιν τῶν πολεμίων αὐτῷ πονηρῶν πνευμάτων.

CAPUT XXXIV.

« Et recordatus est dierum sæculorum : qui eduxit e terra pastorem ovium magnum, posuitque in medio eorum Spiritum sanctum suum ».³ » Et quis alius esset a Domino de terra eductus pastor Dei ovium, nisi Salvator noster, qui venit ad perditas oves domus Israel? Hic est bonus pastor, qui posuit animam suam pro ovis, quem Pater eductum de terra exaltavit, « et donavit illi nomen quod est super omne nomen ».⁴ »

CAPUT XXXV.

« Civitas Sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, ei omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te, Domine: tacebis et adliges nos vehementer ? » — « Manifestus factus sum iis qui non ante interrogabant me: invenerunt qui non quæsierunt me: dixi:

σθόν, » καὶ τὰ τούτοις ἔζη, δι' ὧν δηλοῦται ἡ δειντέρα τοῦ Χριστοῦ παρουσία, ὅτε κριτὴς ἔξει ἀποδύσων ἐκάστῳ τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος πόνων τοὺς μισθοὺς, καὶ ὧν ἕκαστος φαύλων εἰργάσατο νῦν τὰς ἀμοιβάς. Ἐζῆς τούτοις οἰνεὶ ἐπερωτῶν ὁ λόγος φησί: « Τίς οὗτος ὁ παραγινόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων, » (ὁ ἔρμηνεύεται γῆινος,) « ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσὸρ· οὕτως ὠραῖος ἐν (f. 60 v°) στολῇ; » Τοῦτο δὲ εἰκονεῖ εἰρηκέναι ἀποθαυμάζων τὸ καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν κένωσιν, καὶ τὴν ἐπὶ γῆς διατριβὴν, καὶ μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν κάθοδον τὴν εἰς νεκροὺς, ὠραῖον καὶ λαμπρὸν τοῦ κάλλους τοῦ Σωτῆρος ἐν μηδενὶ συγχυθέντος, μηδὲ ῥύπον μήτε μὴν κηλίδα καὶ σπῖλον ἀπὸ τῆς ὕλικῆς καὶ σωματικῆς καταστάσεως τῶν τε γῆινων καὶ ἀνθρωπείων πραγμάτων ἀναδεξαμένου· ἔτι δὲ καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καταπληττόμενος, τὴν πᾶσαν τοῦ διαβόλου στρατιάν καταγωνισαμένου. Ἐπιφέρει τὸ, « Οὕτως ὠραῖος ἐν στολῇ, βίβ' μετὰ ἰσχύος; » πρὸς τὴν πεῦσιν· ὁ Σωτὴρ ἀποκρίνεται, διδάσκων ὅστις ποτὲ εἶη, καὶ φησιν· « Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην, καὶ κρίμα σωτηρίου. » Πάλιν δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ λόγος ὡς διὰ τὸ πάθος φησί· « Διὰ τί σοῦ ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια; » καὶ τὰ ἔζη. Οἶα γὰρ Ἄμνης τοῦ Θεοῦ, ἄρας εἰς ἑαυτὸν τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια περιεβάλετο· ὡς διὰ τοῦτο καὶ ἐν Ζαχαρίᾳ τῷ προφῆτῃ λέγεσθαι τὸ· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια ῥυπαρὰ » Ταῦτα δ' ἦν τὰ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιμάτων ἐνδύματα· δι' ἃ μικρῷ πρόσθεν ἐλέγετο· « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται. » Αὐτὸς γὰρ τοι· ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη ὄσλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Πάλιν δ' ὁ Σωτὴρ ἀμειδόμενος τὴν ἐρώτησιν, ὅθεν ἐρυθρὰ γένοιτο αὐτοῦ ἔθνη, μηδενὸς ἀνθρώπων αὐτῷ συνεργούντος, δύναμιν τῶν πολεμίων αὐτῷ πονηρῶν πνευμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

« Καὶ ἐμνήσθη Κύριος ἡμερῶν αἰωνίων· ὁ ἀναβίβασας ἐκ τῆς γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν, ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ τίς ἄν ἄλλος εἶη ὁ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναβίβασθεὶς ἐκ τῆς γῆς ποιμὴν τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων, ἢ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ ἐλθὼν ἐπὶ τὰ ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ; Οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ καλὸς ποιμὴν, ὁ θεὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὃν ὁ Πατὴρ ἀναβίβασας ἐκ τῆς γῆς ὑπερύψωσε, « χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

« Πόλις τοῦ Ἁγίου σου ἐγενήθη Ἐρημος, Σιών ὡς Ἐρημος ἐγενήθη, Ἱερουσαλὴμ εἰς κατάραν· ὁ οἶκος τὸ ἅγιον ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα, ἣν ἠλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη τυρικαυτος, καὶ πάντα τὰ ἐπίδοξα ἡμῶν συνέπεσαν· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀνέσχου, Κύριε, καὶ ἐσιώπησας· καὶ ἐταπεινώσας ἡμᾶς ἕως σφόδρα. » — « Ἐμφανὴς ἐγενήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν· εὐρέθη τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπα· Ἰδοὺ εἰμι ἔδνει· οὐκ ἐπεκαλέσαντό μου τὸ ὄνομα· ἐπὶ δὲ σὲ ἐξέπι-

¹ Zach. III, 4. ² I Petr II, 22. ³ Isa. LXIII, 41. ⁴ Phil. II, 9. ISA. LXIV, 10-12.

τασα τὰς χεῖράς μου ὄλων τὴν ἡμέραν πρὸς λαὸν ἀπει-
 θοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, οἳ οὐκ ἐπαρεύθησαν ἐδῶ ἀλη-
 θινῇ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν. » Καὶ ἐνταῦθα
 προφητευθεῖσας πρότερον τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς,
 ἐξῆς σημαίνεται ἡ τῶν ἐθνῶν ἐκλογή διὰ τοῦ Χριστοῦ
 γενομένη· ἐκ προσώπου γάρ τοι τοῦ λαοῦ εὐχὴν ἀνα-
 πέμφαντος τοῦ προφήτου, ὁ (f. 61) Λόγος ἀποκρίνε-
 ται τὴν σκληρίαν καὶ τὸ ἀπειθεῖς τοῦ πρότερου λαοῦ
 διελέγγων, καὶ τὸ φιλάνθρωπον τὸ ἑαυτοῦ παριστάς.
 Πῶς γὰρ, φησὶ, ταῦτά φατε, ὡς ἐμοῦ πρὸς τὸ σώζειν
 ὑμᾶς ὀκνοῦντος; Καὶ μὴν καὶ τοῖς μὴ ἐπερωτήσασί
 με, μηδὲ ζητήσασιν ἐμφανῶς ἐμαυτὸν παρέστησα.
 Καὶ δὴ πρόδηλον ὅπως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ πρότε-
 ρον ἀγνωστὸς τοῖς ἔθνεσιν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώ-
 νων ἀγαθότητι καὶ φιλάνθρωπιᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ
 τῶν ὄλων ἐμφανῆς αὐτοῖς ἐγενήθη, μηδεπώποτε αὐ-
 τὸν δι' ἣν εἶχον περὶ τὰ εἶδωλα πλάνην περὶ ᾧν ἐδέ-
 οντο ἐρωτήσασι, εὐρέθη τε ἡμῖν τοῖς μὴ ζητήσασιν
 αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπιχαλεσαμένοις αὐτοῦ τὸ ὄνομα
 ἐνανθρωπήσας ἀπεκρίνατο, μονονοχὶ βῶν τὸ· « Ἰδοὺ
 πάρεμι. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλη-
 σεως σαφῶς ὁ λόγος προφητεύει· ἐξῆς δὲ αὐθις δυσ-
 ωπητικώτατα πρὸς τὸν τῶν Ἰουδαίων λόγον ἐπιφέ-
 ρει λέγων· « Ἐπὶ δὲ σὲ ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου,
 πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. » Δύναται γὰρ
 μὴν διὰ τούτων καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κατὰ τὸν σταυρὸν
 πάθους αὐτοῦ σημαίνεσθαι.

Τοσαῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου· Ἄλλὰ γὰρ ἐν τέτ-
 ταρσι καὶ τὴν τῶν Ἐκλογῶν ὑπόθεσιν ἐν τῷ τῆς Καθ-
 ὄλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς ἐνάτω τούτῳ συγ-
 γράμματι περιγράφαντες, ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν
 ἀθέων αἰρέσεων τὸν λογισμὸν καταβεβλαμμένοις ἐτέ-
 ραν ἀρμότουςαν ἔφοδον παρασχέιν πειρασόμεθα.
 hoc decimo libro, quantum in nobis erit, usurpabimus.

¹ Isa. LXV, 1, 2

(1) Inde concludere est *Eclogas propheticas* excerptas esse ex opere grandiori, nunc deperdito, cui titulus: *Generalis elementaria Introductio*. Hujus pauca fragmenta dedit cardinalis Mai (iuxta col. 1271), qui *Eclogarum* editionem Oxoniensem ignoravit. Edit. Παπα.

A Ecce ego ad gentem quæ non invocabat nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas ¹. » Hic quoque prophetizata prius Israel reprobatione, continuo indicatur gentium electio quæ per Christum facta est. E persona enim populi preces emittente propheta, respondet Sermo incredulitatem et iniquitatem prioris populi increpans, propriamque in eos benignitatem commemorans. Quomodo enim, ait, hæc dicitis, quasi me salutem vestram negligente? Equidem illis qui non interrogabant me nec quærebant meipsum manifestavi. Sane igitur manifestum quod Dei Filius, gentibus olim ignotus, in consummatione sæculorum, benignitate et benevolentia Patris Deique omnium rerum, manifestus eis factus est, qui nunquam interrogaverant eum dum idolorum suorum erroribus victi essent; inventusque nobis est, qui non quæsieramus eum, sed et non invocantibus nomen ejus incarnatus respondit, tantummodo exclamans: « Ecce adsum. » Hæc igitur de gentium vocatione manifeste Scriptura prophetizat. Dein acerrime confutatis Judæorum verbis, subjicit dicens: « Expandi manus meas ad te, ad populum incredulum et adversantem. » Potest illud quoque de passione ac cruce ejus intelligi.

Hæc sunt quæ ab Isaia excerpere libuit. Verum enimvero, in hoc nono *Generalis elementariæ introductionis* libro (1), finem *Eclogis*, quas in hoc, et tribus præcedentibus evolvimus, imponentes, aliud demonstrationis genus, illis conveniens qui rationis perturbationem ab impiis hæresibus sustinuerunt, in

EUSEBII DE VITIS PROPHETARUM FRAGMENTA.

Ex Præfatione Joannis Curterii ad D. Joannem Rufifucaldium, Majoris Monasterii abbatem, in Procopii sophistæ Christiani variarum in Isaiam prophetam Commentationum epitome. — Parisiis, apud Nicolaum Chesneau, 1580, in-fol., pag. 24 seq. :

. . . « Adjeci præterea et prophetarum omnium *Vitas*, quas, cum nonnullis aliis, Eusebio ascriptas, habebat vetus Marchali codex; partim quidem ut ex fragmento haberent ecclesiasticorum scriptorum studiosi unde opus ipsum, ex quo depromptæ sunt, si quando in eorum manus incidat, tanquam ἀναγωγῆσαι justa probatum, parenti suo et posteris restituerent: partim vero, ut quæ tantus auctor de prophetis adnotasset, tantisper exstarent, dum in lucem melioribus forsitan auspiciis opus ipsum prodiret integrum. »

EUSEBIUS DE VITIS PROPHETARUM.

Ἐκ τῶν Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου περὶ τῆς τοῦ Δ *E scriptis Eusebii de prophetarum librorum epellationibus et quid summatim quisque completatur.*

ΩΣΗΕ, Α'.

OSEE, I.

Γεγόνασι μὲν καὶ πρὸ τούτου προφήται· ἐπὶ μὲν

Fuerunt vero et ante istum prophetæ: sub Da-

vide quidem Samuel, Nathan, Gad; sub Roboam A vero et Abia et Asa, Achias Silonites, Samaias, Addo, Azarias, Anani; sub Josaphat autem et Achab, Elias, Elisæus, et qui victoriam de Syris Achabo prædixit, quique sibi ipsi vulnus infixit, et qui Achabum reprehendit, et Jehu filius Anani, et Oziel et Eliada: quorum nulla exstant propria scripta, sed sermones tantum nonnulli, qui in Regum et Paralipomenon historiis leguntur. Inter eos autem, qui litteris mandarunt aliquid, quorumque scripta exstant, primi sunt Osee et Isaias. Sub iisdem enim Judæ regibus Ozia, Joatham, Ahas et Ezechias; sub Hieroboam etiam Joas filio, qui regnavit in Israel, prophetarunt. Factus est autem sermo Domini ad eum, et vaticinatus est in sacerdotibus, in Israel, in domum regis, deque interitum Samaritæ. Postquam etiam reprehensione usus, mansuros incredulos esse conclusit; Ecclesiam de gentibus eo coactum iri significavit, quod scortum sibi in uxorem assumpsit, quam ad vitam sobrietatem castitatemque revocavit. Vaticinatus vero etiam est de Salvatoris adventu.

AMOS, III.

Vixit et hic eodem tempore, sed initio, cum Osee et Isaia, Ozia Judæ et Hieroboam Israeli imperantibus, ante duos annos terræ motus. Vidit autem sermones, et vaticinatur adversus Hierusalem, adversus Israel et Samariam, adversus gentes etiam, Damascus, Gazam, Ascalon, Azotum, Accaron, Tyrum, Idumæam, Thæman, filios Ammon, et Moab; quos omnes a se reprehensos infideles esse concludit. Neque vero, cum esset ab Amazia sacerdote Bethel delatus apud regem Hieroboam, tanquam qui adversus Samariam populumque faceret, ipse quidquam de dicendi libertate remisit, sed vaticinari pergens de Salvatoris adventu locutus est.

MICHÆAS, VI.

Secundus hic quidem a superioribus fuit, quoniam post Ozia tempora vaticinatus est: sed eadem cum illis ætate floruit: quia et ipse Joatham, Achazo, et Ezechia regibus prophetandi munus aggressus est. Factus est autem ad eum sermo Domini, et vaticinatus est in Hierusalem, in Samariam, in prophetas eos qui populum in errorem inducebant; in Achabum denique. Prædixit et Salvatoris adventum, ubi postremis diebus manifestum Domini montem fore significat.

JOEL, II.

Sermo Domini factus est ad ipsam, prædixitque senioribus omnibusque qui terram incolebant, ejus excidium, et alia quæ ipsi contigerunt servitutis tempore. Vaticinatur vero etiam de Spiritus sancti gratia in omnes qui sub Salvatore futuri sunt, effundenda. Concionatur denique de jejuniis, de

τοῦ Δαυὶδ, Σαμουὴλ καὶ Νάθαν, καὶ Γάδ· ἐπὶ δὲ τοῦ Ῥοβοὰμ καὶ Ἀβιά καὶ Ἀσά, Ἀχίας ὁ Σελωνίτης, καὶ Σαμαίας, καὶ Ἀδδὼ, καὶ Ἀζαρίας, καὶ Ἀνανεὶ· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰωσαφάθ καὶ τοῦ Ἀχαάβ, Ἡλίας καὶ Ἐλισαῖος, καὶ ὁ προφητεύσας τῷ Ἀχαάβ περὶ τῆς Συρίας, καὶ ὁ πατάξας ἑαυτὸν τραύματι, καὶ ἐλέγξας τὸν Ἀχαάβ, καὶ τοῦ ὁ τοῦ Ἀμει, [nota in margine, Ἀνανί] καὶ Ὀζιήλ, καὶ Ἐλιαδά· ἀλλ' οὐ φέρεται τούτων ἴδια συγγράμματα· εἰ μὴ μόνον οἱ λόγοι αὐτῶν ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ ταῖς Παραλειπομέναις. Ἐν δὲ τοῖς συγγράφασιν, ὧν καὶ τὰ συγγράμματα φέρεται, πρῶτοι γεγονόσιν οὗτοι· Ὡσὲ καὶ Ἡσαΐας. Ἐπὶ γὰρ τῶν αὐτῶν βασιλέων, τῶν τοῦ Ἰούδα Ὀζίου, καὶ Ἰωάθαμ, καὶ Ἀχά, καὶ Ἐζεκίου βασιλέων Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἰεροβοὰμ υἱῷ Ἰώας βασιλέως Ἰσραὴλ ἐπροφήτευσαν. Ἐγένετο δὲ λόγος πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεύει οὗτος ἐπὶ τοῖς ἱερέας, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς ἀπωλείας τῆς Σαμαρείας· καὶ ἐλέγξας, καὶ συγκλείσας αὐτοὺς εἰς ἀπειθίαν, σημαίνει τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, δι' ἧν ἔλαβε πόρνην γυναικα, ἣν καὶ λαθῶν ἐσωφρόνησεν, ἀνάγων αὐτὴν πρὸς ἑαυτὸν. Προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας.

ΑΜΩΣ, Γ'.

Καὶ οὗτος συνεχρόνισε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῷ Ὡσῆ, καὶ τῷ Ἡσαΐα, ἐπὶ Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἰεροβοὰμ τοῦ Ἰώας βασιλέως Ἰσραὴλ, γέγονε πρὸ δύο ἐτῶν τοῦ σεισμοῦ. Λόγους δὲ εἶδε, καὶ προφητεύει κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ, καὶ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν, Δαμασκοῦ, Γάζης, Ἀσκάλωνος, Ἀζώτου, Ἀκκάρων, Τύρου, Ἰδουμαίας, Θαμαδῶν [nota in margine, Ἰσ. Θαϊμάν], υἱῶν Ἀμμὼν, καὶ Μωάβ· καὶ οὕτως ἐλέγχει, καὶ συγκλείει πάντας εἰς ἀπειθίαν. Ἄλλα καὶ Ἀμασίου τοῦ ἱερέως Βαιθὴλ διαβαλόντος αὐτὸν τῷ βασιλεὶ Ἰεροβοὰμ ὡς λέγοντα κατὰ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τοῦ λαοῦ, αὐτὸς οὐδὲν ἤττον οὐκ ἐπαύσατο παρῆρσιαζόμενος, καὶ λέγων τὰ λόγια καὶ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος.

ΜΙΧΑΙΑΣ, Γ'.

Δεύτερος μὲν τῶν προειρημένων γέγονεν. ὅτι μετὰ Ὀζίαν ἐπροφήτευσεν. Συνεχρόνισεν δὲ αὐτοῖς. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ἰωαθάμ καὶ Ἀχά, καὶ Ἐζεκιῶν ἤρξατο προφητεύειν. Ἐγένετο δὲ ὁ λόγος πρὸς αὐτὸν τοῦ Κυρίου, καὶ προφητεύει ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ περὶ Σαμαρείας, καὶ ἐπὶ τοῖς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν, καὶ κατὰ τοῦ Ἀχαάβ. Προσημαίνει δὲ καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος λέγων· Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμτανὲς ἔσται τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου.

ΙΩΗΛ, Β'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεύει τοῖς πρεσβυτέροις καὶ πᾶσι τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριτος τῆς εἰς πάντας γενησομένης [lege γενησομένης] ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Κηρύττει δὲ καὶ περὶ νηστείας καὶ με-

πανοίας, καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, καὶ ἅ τῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γενομένων σημάτων.

ΑΒΔΙΟΥ, Δ'.

Ὅρασιν ἀπαγγέλλει κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς· καὶ κατὰ τῶν ἔθνων τῶν ἐμπαρονησάντων τῷ Ἰσραήλ. Ἀναλωθήσεσθαι γὰρ τὸν οἶκον Ἡσαῦ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ προσημαίνει.

ΙΩΝΑΣ, Ε'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Νινευή καὶ κηρύξαι ἐν αὐτῇ, ὅτι ἔτι τρεῖς (1) ἡμέραι καὶ καταστραφήσεται ἡ Νινευή. Ἄλλ' Ἰωνᾶς φεύγων τὸ κήρυγμα, ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον. Χειμῶνός (2) τε γενομένου ἐξεβλήθη, καὶ κατεπόθη ὑπὸ κήτου θαλασσίου. Εἶτα μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐξέβαλε τὸ κήτος τὸν Ἰωνᾶν ζῶντα. Καὶ πάλιν ἐκ δευτέρας λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν. Καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν εἰς τὴν Νινευή, ἐκεῖνοι τε ἀκούσαντες ἐμετανόησαν, καὶ παρήγαγε Κύριος τὴν ὄργην ἀπ' αὐτῶν. Τῆς μέντοι παρουσίας τοῦ Σωτῆρος σημεῖον αὐτὸς γέγονε, καὶ καταποθεῖς ὑπὸ τοῦ κήτους, καὶ ἐκβληθεὶς ἀβλαβής.

ΝΑΟΥΜ Ο ΤΟΥ ΕΛΚΕΣΑΙΟΥ, Ζ'.

Λῆμμα περὶ τῆς ἀπωλείας Νινευῆ (sic) βιβλίον ὁράσεως. Προφητεύει καὶ κηρύττει μὲν καὶ περὶ ἑορτῆς. Προσημαίνει δὲ ἐν αὐτῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα κατὰ τῆς Νινευῆ, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς, καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραὴλ παραγγέλλει.

ΑΜΒΑΧΟΥΜ, Η'.

Λῆμμα καὶ αὐτὸς εἶδεν προφητεύει δεδόμενος μὲν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ. Προσημαίνων δὲ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος. Λέγει δὲ καὶ προφητεύει κατὰ τῶν καταφρονητῶν. Εἶτα μεταξύ προσευχῆ ἐστὶ τοῦ προφήτου μετ' ὧδης. Καὶ τρία διαψάλματα ἐστὶν ἐν τῇ λεγομένῃ ὧδῃ ἄδοντος αὐτοῦ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς κατὰ θανάτου νίκης.

ΣΟΦΟΝΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΧΟΥΣΕΙ, Θ'.

Οὗτος καὶ Ἱερεμίας συνεχρόνησαν ἀλλήλοις. Ἄμφότεροι γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἰωσία βασιλέως Ἰούδα ἐπροφήτευσαν. Λόγος δὲ Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν, καὶ προφητεύει ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, καὶ παντὶ Ἰουδα· καὶ προλέγει περὶ ἡμέρας ἐσομένης μεγάλης, ὥστε ἐξαρθῆναι πάντα τὰ εἰδωλα, καὶ τὰ ἄλση, καὶ πολλὸν θρῆνον καὶ κοπετὸν γίνεσθαι. Προφητεύει δὲ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἣν δι' ἡμᾶς ποιεῖ. Καὶ κατὰ Γάζης καὶ Ἀσκάλωνος, καὶ Ἀζώτου, καὶ τῆς Ἀκκάρων, καὶ κατὰ Μωάβ, καὶ Ἀμμών, καὶ κατὰ Δαμασκοῦ, καὶ κατὰ Νινευῆ, καὶ κατὰ τῶν Αἰθιόπων.

ΑΓΓΑΙΟΣ, Ι'.

Οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐν τῇ ἐπανόδῳ ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, ἐπὶ Δαρείου βασιλέως Περσῶν, δευτέρου ἔτους αὐτοῦ, τῷ ἕκτῳ μηνὶ γέγονεν. Λόγος Κυρίου ἐγένετο ἐν χειρὶ αὐτοῦ, καὶ προφητεύει τῷ Ζοροβάβελ, καὶ τῷ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσεδὰκ, καὶ τῷ λαῷ

penitentia, de Salvatoris adventu, et de signis quæ in cruce sunt edita.

ΑΒΔΙΑΣ, ΙV.

Visionem denuntiat adversus Idumæam, et quem finem eadem sit habitura. Vaticinatur etiam in gentes quæ Israeli insultarunt. Fore etiam prædixit, ut Esau domus, ab ea quæ Jacobi est, subvertatur.

JONAS, V.

Sermo Domini factus est ad ipsum, ut Ninivam profectus in ea doceret, tribus tantum diebus urbem eam ab interitu abesse. Sed cum mandati onus declinaret, contigit ut nave, in quam conscenderat, tempestatibus agitata, in mare ejectus a pistrice absorberetur : quæ eundem triduo post vivum evomuit. Iterato deinde ad eum Domini sermone, Ninivam appulsus, ibique concionatus, cives ad resipiscentiam adduxit, et iram Domini ab ipsis avertit. Fuit quidem certe Salvatoris imago, quem pistrix illæsum absorpsit et evomuit.

ΝΑΗΜ, ΕΛΚΕΣΑΙΟΥ, VII.

Assumptionem de interitu Ninivæ visionis hujus liber complectitur. Vaticinatur et concionatur etiam de festo. Prædicat autem in ea de Salvatore, de cæteris omnibus, quæ adversus Ninivam sunt, de ejus fine denique et Israelis hostium.

ΑΒΒΑΚΟΥΜ, VIII.

Assumptionem et hic intuitus est. Vaticinatur autem fusis quidem precibus Hierosolymitanæ urbis nomine : sed de Salvatore adventu pronuntiat. Dicit vero et quæ spernentibus eventura sunt. Postea sequuntur preces cum cantico, in quo tria reperias prophetæ diapsalmata, Salvatoris adventum, et quam de morte victoriam adeptus est, decantantis.

ΣΟΦΟΝΙΑΣ ΧΟΥΣΙΟΥ, IX.

Iisdem iste et Hieremias vixerunt temporibus. Ambo enim vaticinati sunt, cum Judæ regnum Josias teneret. Factus est autem sermo Domini ad ipsum, munusque suum in Hierusalem, totoque Juda obiit. Prædixit etiam de venturo die, qui magnus dicitur, quo idola omnia lucique tollentur ; unde luctus et clamores multi futuri. Vaticinatur vero etiam de ipso Salvatore, deque ejus in vitam reditu, qui ab eo nostri causa factus est. Sunt et ejus vaticinia in Gazam, in Ascalonem, in Azotum, in Accaron, in Moab, in Ammon, in Damascum, in Ninivam, in Æthiopas.

ΑΓΓΑΙΟΣ, X.

Fuit iste post captivitatem, cum populus Hierusalem rediisset, Darii regis anno secundo, mense sexto. Factus est autem sermo Domini in manu ipsius, vaticinatusque est Zorobabeli, et Jesu Josedeci filio, populoque ipsi de Hierosolymorum

(1) Sequitur Eusebius interpretationem LXX ; Hebræi vero quadraginta habent. Videtis S. August.

De civitate Dei. lib. xviii, c. 44.

(2) Edit. Curterii γ:μῶνος habet. EDIT. PATROC.

instauratione, de umbrarum item transitu, deque gentium vocatione.

ZACHARIAS SADDU FILIUS, XI.

Vaticinatus est et iste anno Darii secundo, menseque octavo factus est sermo Domini ad ipsum: in eoque Domini locutus est angelus. Dirigit porro ad patres Hierusalem visiones suas quas multas ac varias videt. Disserit autem proluxa oratione de Salvatore, et significat eundem asinæ ejusque pullo insidentem venturum esse.

MALACHIAS, XII.

Fuit et iste etiam post captivitatē Darii regnante. Vaticinatur autem assumptionem sermonis Domini in manu angeli sui. in qua arguit Israel transgressionum nomine, et accusat, quod decimarum et pauperum curam non habeat. Disserit etiam de die judicii, de Salvatoris splendore, deque Eliæ ante ejus adventum missione.

ISAIAS FILIUS AMOS.

Iste et Osee (sicut a me dictum est antea) iisdem floruerunt temporibus. Vixit enim hic Ozia, Joatham, Achazo, et Ezechia Judææ regnum tenentibus. Visionem autem intuitus, vaticinatus est adversus Judæam et Hierusalem. Factus est vero sermo Domini ad ipsum bonaque ipsius prophetiæ pars nuntius est quidam de Verbi Dei adventu, deque iis quæ nostro nomine passus est. Vaticinatur autem de gentibus quæ sequuntur: adversus Babylonem; in alienigenas, et adversus Damascum, in Ægyptum, in Idumæam, in vallem Sionis, in Tyrum, post quæ sequitur visio quadrupedum, quæ sunt in eremo. Narrat et Sennacherim expeditionem, et Rapsacæ jactationem, excidionemque eorum, et interitum. Addit et Ezechie morbum, utque morti proximus, fuis ad Deum precibus, in quinquagesimo annos vite sibi prorogationem impetravit. Vaticinatur porro eunuchis, et gentibus, addito ad finem dicii iudicio.

HIEREMIAS CHELCIÆ FILIUS,

E sacerdotibus.

Iste, quod prius dixi, et Sophonias, iisdem vixerunt temporibus, sed mansit Hieremias ad Joacinum usque, et undecimum Sedecie Judæ regis annum, id est ad populi usque captivitatē. Factum est autem verbum Domini ad eum, et multis Hierosolymorum iniquitates arguit, deque ipsis, et de siccitate vaticinatus est. Prædixit item de Elamitis gentibus, foreque ut Ægyptus a rege Babylonio excinderetur. Addidit et prophetiam in Babylonem, et sermonem quem habuit jussu Domini, ad Saraiam Nerie filium, ad Idumæam, ad filios Ammon, et ad Cedar reginam aulæ quam percussit Nabugodonosor rex Babylonis. Alloquitur et Damascum, et Moab et Hierusalem, et Judam, et Rhabitarum familiam, et filiorum Jonadab, et Judæos, qui terram Ægypti, qui Magdalan, qui

περι τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἱερουσαλῆμ· προφητεῖαι δὲ καὶ περι τῆς παρελευσῆσως τῶν σκιῶν, καὶ περι τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν.

ZACHARIAS ΥΙΟΣ ΣΑΔΔΩ, ΙΑ'.

Καὶ οὗτος τῷ δευτέρῳ ἔτει Δαρείου προφητεῖται. Ἄλλὰ τῷ ὀγδῶν μὴν λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐλάλει ἐν αὐτῷ, καὶ προφητεῖται πρὸς τοὺς πατέρας, καὶ τὴν Ἱερουσαλῆμ. Πολλὰς δὲ καὶ ποικίλας ὁράσεις βλέπει, καὶ προφητεῖται περι τοῦ Σωτῆρος διὰ πολλῶν, καὶ σημαίνων αὐτὸν ἔρχεσθαι ἐπὶ θύον καὶ πῶλον ὑποζυγίου.

ΜΑΛΑΧΙΑΣ, ΙΒ'.

Καὶ οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γέγονεν ἐπὶ Δαρείου λῆμμα δὲ λόγου Κυρίου ἐν χειρὶ ἀγγέλου αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προφητεῖται. Ὀνειδίζει δὲ τὸν Ἰσραὴλ ἐπὶ ταῖς παραβάσεσι, καὶ μέμφεται ἐπὶ τῇ ἀμελείᾳ τῶν δεκάτων, καὶ τῆς πρὸς τοὺς πτωχοὺς κοινωνίας· προφητεῖται δὲ περι τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιλάμψεως, καὶ πρὸς τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἀποστελλεσθαι τὸν Ἥλιον σημαίνει.

ΗΣΑΙΑΣ ΥΙΟΣ ΑΜΩΣ.

Οὗτος καὶ Ὡση, καθὰ προεῖπον, συνεχρόνησαν ἀλλήλοις· καὶ γὰρ καὶ οὗτος ἐπὶ Ὀζίου, καὶ Ἰωαθαμ, καὶ Ἀχάζ, καὶ Ἐζεχίου βασιλέων Ἰούδα, γέγονεν· ὄρασιν δὲ ἑωρακίως προφητεῖται κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ Ἱερουσαλῆμ. Καὶ λόγος δὲ Κυρίου πρὸς αὐτὸν γέγονε· καὶ τὸ πλεῖστον τῆς προφητείας αὐτοῦ ἐστιν εὐαγγέλια περι τῆς ἐνοάρκου παρουσίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ὧν ἂν ἐδέξατο δι' ἡμᾶς παθεῖν. Προφητεῖται δὲ καὶ ἐπὶ ἔθνη ταῦτα· κατὰ Βαβυλῶνος, ἐπὶ τοὺς ἀλλοφύλους, κατὰ Δαμασκοῦ, ὄρασιν Αἰγύπτου, ὄραμα τῆς Ἰουμαίας, ὄραμα τῆς φάραγγος Σιών, ὄραμα Τύρου, ὄρασιν τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Διηγείται δὲ καὶ τὴν ἐφοδὸν Σεμναχηρὲμ, καὶ Ραψάκου τὴν ἀλαζονίαν, τὴν τε πτώσιν καὶ ἀπίωλειαν αὐτῶν· καὶ τὴν νοτήσας Ἐζεκίας, καὶ μέλλων ἀποθνήσκειν, εὐξάμενος προσθήκην ἔσχεν ἐτῶν δεκαπέντε. Προφητεῖται δὲ καὶ εὐνούχοις, καὶ τοῖς ἔθνεσι ἐν τῷ τέλει περι τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως.

ΙΕΡΕΜΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΧΕΛΑΧΙΟΥ,

Ἐκ τῶν ἱερέων.

Οὗτος, καθὰ προεῖπον, καὶ Σοφονίας συνεχρόνησαν ἑαυτοῖς· παρέμεινε δὲ οὗτος ἕως Ἰωακαὲμ, καὶ ἕως ἐνδεκάτου ἔτους Σεδεκίου βασιλέως Ἰούδα, ἕως αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ. Ῥῆμα δὲ Θεοῦ ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, ὡς ἐγεννήθη λόγος Κυρίου πρὸς αὐτὸν· καὶ ἐλέγει τῆς ἀδικίας τῆς Ἱερουσαλῆμ διὰ πολλῶν· προφητεῖται δὲ ἐπὶ Ἱερουσαλῆμ, καὶ περι τῆς ἀβροχίας· καὶ ἐπὶ τῇ ἔθνη Αἰλὰμ καὶ τοῦ ἔλθεῖν βασιλεῖα Βαβυλῶνος, τοῦ ἐκκόψει τὴν γῆν Αἰγύπτου· καὶ ἐπὶ Βαβυλῶνα· καὶ λόγος, ὅν ἐνετελεῖται Κύριος τῷ Ἱερεμίᾳ εἰπεῖν τῷ Σαρταῖα υἱῷ Νηρίου, καὶ τῇ Ἰουμαίᾳ, καὶ τοῖς υἱοῖς Ἀμμὸν, καὶ τῇ Κτεδάρ βασιλίσσῃ τῆς αὐτῆς, ἣν ἐπάταξε Ναβουχδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος, καὶ τῇ Δαμασκῷ, καὶ τῇ Μοῶβ, καὶ ἐπὶ Ἱερουσαλῆμ, καὶ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ εἰς οἶκον Πρῆχαβελ, καὶ τῶν υἱῶν Ἰωνάδᾶβ, τοῖς τε Ἰου-

δαίους, τοῖς κατοικοῦσιν ἐν γῆ Αἰγύπτου· καὶ τοῖς Α
καθημένους ἐν Μαγδάλῃ καὶ ἐπὶ Ταφνάς, καὶ ἐν γῆ
Παθουρῆς. Πρὸς τε τὸν Βαρούχ, ὅτε ἔγραψε τοὺς
λόγους τούτους ἐν τῷ βιβλίῳ ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου.
Ἡερίεχει δὲ τὸ βιβλίον ἐπὶ τέλους, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι
ἐπιβουλεύοντες τῷ προφήτῃ, ἔβριψαν αὐτὸν εἰς λάκ-
κον βορβόρου, καὶ Ἀβδεμέλεχ Αἰθίοψ ἀνήγαγεν αὐτόν.

Διὰ τί Βαρούχ ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;

Ἐπειδὴ οὗτος γράψας ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου
τοὺς ἐν τῷ βιβλίῳ λόγους, ἀνέγνω τοῖς ἐν τῇ Βαβυ-
λῶνι αἰχμαλωτισθεῖσι, παραμυθούμενος αὐτούς, καὶ
ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς τὴν παρὰ Θεοῦ ἐλπίδα.

Διὰ τί Θρηνοὶ ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;

Ἐπειδὴ τοὺς λόγους τούτους ἐθρήνησεν Ἱερεμίας
περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅτε ἐάλω, καὶ αἰχμαλωτίσθη Β
ὁ λαός.

Διὰ τί Ἐπιστολὴ Ἱερεμίου καλεῖται;

Ἐπειδὴ ταύτην ἔγραψεν Ἱερεμίας τοῖς ἐν τῇ
αἰχμαλωσίᾳ, κατὰ τῶν εἰδώλων ἀσφαλιζόμενος αὐ-
τούς, ἵνα μὴ, βλέποντες αὐτὰ, συναπαχθῶσι τοῖς
σεβομένοις αὐτά.

ἸΕΣΕΚΙΑΗ (sic) ΥΙΟΣ ΒΟΥΖΙ ΙΕΡΕΩΣ.

Οὗτος ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γέγονε μετὰ Ἱερεμίαν καὶ
τῷ πέμπτῳ ἔτει τῆς αἰχμαλωσίας Ἰωακείμ ἤρξατο
προφητεύειν. Λόγος δὲ Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν·
καὶ ὄρασιν μὲν ἐξαρχῆς ζωῶν τετραπροσώπου θαυ-
μαστήν καὶ ἐκπληκτικωτάτην καὶ δυσερμήνευτον
ὄρα. Προφητεύει δὲ ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοῦ Ἰσραὴλ,
καὶ περὶ τοῦ ξύλου τῆς ἀμπέλου, καὶ διήγημα περὶ τοῦ
ἀετοῦ, καὶ διαμαρτύρεται τῇ Ἱερουσαλήμ τὰς ἀνο-
μίας, καὶ τὰς ἀμαρτίας αὐτῆς· περὶ τε τῆς παρα-
βολῆς, ἧς ἔλεγον, οἱ πατέρες ἔφαγον ὄμφακα, καὶ οἱ
ἐδδόντες τῶν τέκνων ἐμωδίασαν. Καὶ τοῖς υἱοῖς Ἀμ-
μὼν, καὶ περὶ τῆς Ὀολῆς, καὶ τῆς Ὀλιθῆς. Καὶ ἐπὶ
Σούρ θρηνον, καὶ ἐπὶ Σιδώνα, καὶ περὶ ἡμέρας Κυ-
ρίου, καὶ τῷ Φαραῷ βασιλεῖ Αἰγύπτου, καὶ θρηνον
ἐπὶ Φαραῷ, καὶ τὴν Αἰγυπτὸν, καὶ ἐπὶ ὄρος Σειρ,
καὶ περὶ τῶν ὀστέων τῶν ἀναζησάντων, καὶ ἐπὶ Γὼγ,
καὶ τὴν γῆν τοῦ Μαγῶγ· τῷ τε ἄρχοντι Τύρου καὶ
θρηνον κατ' αὐτοῦ, καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ,
καὶ ἐπὶ τοὺς ποιμένας τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ τὸ τελευ-
ταῖον τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ
διαγράφων προφητεύει.

Διὰ τί Δανιὴλ καλεῖται;

Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γεγωνὸς, ἕως
τοῦ βασιλέως Κύρου τοῦ Πέρσου, τὰ μὲν κατὰ Σου-
σάνναν κρίνει αὐτὸς, καὶ κατακρίνει τοὺς πρεσβυ-
τέρους ὡς συγκοφάντας· τὰ δὲ τοῦ βασιλέως ἐνύπνια
αὐτὸς ἀπαγγέλλει τε καὶ ἐρμηνεύει· βλέπει δὲ καὶ
ὁράσεις τελείας· περὶ μὲν τῶν βασιλείων δύο, περὶ
δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, καὶ καταπαύσεως
τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς Ἀντιχρίστου παρουσίας
δύο. Διηγεῖται δὲ περὶ μαρτυρίου Σεδράχ, Μησάχ,
Ἀβδοναγῶ, καὶ τῶν ὑμνων αὐτῶν· καὶ ὅτι αὐτοὶ
μὲν διεσώθησαν, οἱ δὲ ὑποκαίοντες κατεφλέγησαν,
καὶ μετέγνω βασιλεύς· καὶ ὅτι αὐτὸς διεβλήθη εἰς
τὸν λάκκον τῶν λέόντων· τὸ μὲν πρῶτον, ἐπειδὴ τῶν
Βαβυλωνίων προσευχομένων Δαριεῖ τῷ βασιλεῖ, μύ-

Taphnas, quique Pataures regionem incolebant;
Baruch denique, cum ista ab ore Hieremix excerpta,
in libro describeret. Narrat porro sub finem quo
pacto exceptum per insidias prophetam in ceno-
sum lacum projeccerint, unde est per Abdemelech
Æthiopem extractus.

Cur Baruch librum inscribit?

Quia quæ Hieremias dictarat, in libro a se de-
scripta captivis apud Babylonem recitavit, conso-
lans eos et auxilii spem a Deo nuntians

Quare Lamentationes librum inscribit?

Quia verbis istis Hierosolymorum et populi qui
B captivus erat miserias lamentatus est.

Cur Epistola Hieremix dicitur?

Quia ipsam scripsit Hieremias ad captivum po-
pulum, ut eundem adversus idola confirmaret,
ne qui ipsa intuebantur, ad eorum cultum, cum
iis a quibus colebantur, raperentur

EZECHIEL RUSI SACERDOTIS FILIUS.

Fuit hic captivitatis tempore post Hieremiam,
annoque quinto Joacimi captivitatis cœpit vaticinari.
Factus est autem sermo, facta item Domini
manus ad eum, visionemque initio quadriformis
animalis vidit mirabilem maximeque formidan-
dam, et explicatione difficilem. Vaticinatur autem
C in prophetas Israel, deque ligno vitis. Addit et
narrationem de aquila, insectaturque urbis Hiero-
solymorum iniquitates et peccata. Disserit item
de similitudine quam usurpabant, cum patres
suos acerbas uvas comedisse, sed dentes sibi ob-
stupuisse dicerent. Disputat etiam de Oola, deque
Oliba, et adjungit sletum in Sur, in Sidonem;
disputationem de die Domini, de Pharaone rege
Ægypti, cum ipsius et regni lamentatione de
monte Seir; de ossibus eorum qui revixerunt;
de Gog, de terra Magog, de Tyri principe, quem
cum filiis populi sui lamentatur, de pastoribus
Israel. Vaticinatur denique de templi et urbis in-
stauracione quam depingit.

Quare Daniel vocatur?

Quia et ipse in captivitate fuit ad Cyrum usque
Persarum regem. Susannæ quidem causam, dam-
natis calumniæ pœna senioribus, judicavit: regis
autem somnia retulit, et interpretatus est. Vidit
porro visiones eximias. De regnis quidem duas;
duas item de Salvatoris adventu, deque Hierosolymæ
requie, et Antechristi accessu. Narrat præterea
martyrium Sydrach, Misach et Abdenago, eorum-
que canticum: utque servatis ipsis, combustis au-
tem qui ignem succedebant, regem pœnituit.
Narrat etiam ut est in Leonum lacum conjectus;
primum quidem quod Darium regem adorantibus
Babyloniis omnibus, solus ipse Deum adoraret:
deinde vero quod Bel et draconem sub Cyro regis

sustulisset. Sed est ipse incolumis de lacu extra-
 etus, in eumque dejecti, et a leonibus statim de-
 vorati, qui has illi insidias struxerant.

αὐτὸς ἀπὸ τῶν λεόντων ἀνῆλθεν ἐκ τοῦ λάκκου. Οἱ δὲ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ ἐδλίθησαν εἰς λάκκον, καὶ αὐθὺς κατεδρώθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Ανος αὐτὸς Θεῷ προσήχητο· τὸ δὲ δεύτερον δι' τὴν
 Βῆλ κατέστρεψε· καὶ τὸν δράκοντα ἀνείλεν ἐπι-
 Κύρου τοῦ βασιλέως, καὶ αὐτὸς μὲν διεσώθη. Καὶ

Κύρου τοῦ βασιλέως, καὶ αὐτὸς μὲν διεσώθη. Καὶ

FRAGMENTA

Ex libro Eusebii deperdito cui titulus : *Generalis elementaria introductio.*

(Μαί, Bibliotheca nova Patrum, IV 316.)

MONITUM.

Plurimos et doctissimos Eusebii Cæsariensis pro Christiana religione labores nemo satis mirari potest. Ecce enim in codice etiam Vindobonensi LV ineditum aliud memoratur, partimque superest, Eusebii nostri opus τῆς καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς, Generalis elementariæ introductionis (Fabric. B. G. ed. nov. t. VII, p. 314, ex Lambecio cum Kollario lib. 1 et III. Item Munter. (Fragm. PP. Gr., fasc. 1), libris saltem decem comprehensum, quorum in quatuor continentur Eclogæ propheticæ de Christo Domino, quæ disertè pars operis superfuit incolumis in prædicto codice Vindobonensi : namque et ejus prologum, vel potius prologi pericopem, vulgavit Kollarus t. II, seu lib. III, col. 205, in quo dicit Eusebius se id opus post illud suum πᾶν Chronicon adornavisse. Jam in postremo, seu decimo, operis libro de impiis hæresibus tractaverat auctor, ut patet ex verbis quæ sumit a Lambecio Fabricius loc. cit. Ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀθέων αἰρέσεων τὸν λογισμὸν ἀποβεβλαμμένοις ἑτέραν ἀρμόττουσαν ἐξοδὸν παρασχέειν πειρασόμεθα. Ecce autem nobis in libro Sacrarum rerum Leonitii ac Joannis, quem edidimus Script. vet. t. VII, quatuor occurrerunt Eusebiani operis Εἰσαγωγῆς fragmenta ; primum ex primo libro ; secundum ex quarto ; postrema duo ex decimo, in quo de hæresibus, uti dictum est, auctor scripserat. Imo quia apud nos constanter inscribitur Introductio prima, sequitur ut saltem duæ fuisse videantur. Verum utcumque ea res se habet, en fragmenta.

Ex Leonitii et Joannis Rerum sacrarum libro. Script. vet. t. VIII, p. 93 et 100.

9. Eusebii ex primo Introductionis primæ.

Viri morem demonstrat sodalium qualitas. Præ-
 vus enim necessario cum sui similibus sociatur.
 Vicissimque vir temperans atque sapiens, ad sui
 moris participes accedit.

10. Eusebii ex quarto Introductionis primæ.

Sicut oculorum natura habet quidem in seipsa
 visualem vim, neque tamen per se ipsa potest res
 visibiles percipere, nisi aliquid externum eam illu-
 minet, et oculorum usui cooperetur, lumen confe-
 rens ob rerum sensibilibus visionem ; sic etiam in-
 tellectualis rationalisque natura se habet ad sa-
 crum Dei verbum.

11. Eusebii ex decimo Introductionis primæ.

Natura ipsa hominum genus comparavit ad vir-
 tutis et malitiæ semina dignoscenda : et alterutrius
 ex his dedit voluntati optionem ; etenim hominem
 suimet dominum judicemque constituit : ita ta-
 men, ut quia is a natura sortitus est virtutis ac
 malitiæ primigeniam ideam, etiamsi in improbitatis
 barathrum se aliquando demergat, haud tamen
 possit conscientia ejus non revereri virtutem,
 quanquam vitium elegerit. Hujus rei demonstratio
 argumentumque est, quod nemo propriæ malitiæ
 fieri accusator audet ; imo contra celare et conte-
 gere pro viribus nititur, si quid præter honestum
 clam egerit. Item ejusdem rei testis est uniuscujus-

B θ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ α' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἐλεγχος ἀνδρὸς ἡθους ἢ μετὰ τοιῶνδε συνουσία·
 ὁ τε γὰρ φαῦλος ἐξ ἀνάγκης τοῖς ὁμοίοις συνέστη· ἵ-
 τε αὐτὸ πάλιν σφῶρων καὶ σοφὸς τοῖς τὰ αὐτὰ αὐτῷ
 μετιούσιν.

ι'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ δ' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ὅν τρόπον ἢ τῶν ὀφθαλμῶν φύσις ἔχει μὲν ἐν
 ἑαυτῇ τὴν ὀρατικὴν δύναμιν, οὐχ ἰκανὴ δὲ καθ' ἑαυ-
 τὴν πέφυκεν πρὸς τὴν τῶν ὀρατικῶν κατὰληψιν,
 μὴ οὐχὶ ἑτέρου τινὸς ἔξωθεν φωτίζοντος καὶ συ-
 νουποργούντος τῇ τῶν ὀφθαλμῶν χρήσει τῷ συμβεβ-
 λωμένῳ φωτὶ πρὸς τὴν τῶν αἰσθητῶν θέαν, οὕτως
 καὶ ἡ νοερά καὶ λογικὴ φύσις ἔχει πρὸς τὸν ἱερὸν τοῦ
 Θεοῦ λόγον.

ια'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ ε' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἡ φύσις αὐτὴ τὸ τῶν ἀνθρώπων κατέσπειρεν γί-
 νος εἰς τὰ τε τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας σπέρματα
 γινώσκειν· θατέρου τε τούτων συνεχώρησεν με-
 ἔχειν τῷ λογισμῷ, αὐτοκράτορα καὶ κριτὴν ἡγεμόνα
 τε καὶ κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ καταστήσασα· ὅς οὐκ
 ὀν ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ τῆς κα-
 κίας προτερήματα ἔχων ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἂν δύνατο,
 κἂν εἰς αὐτὸν τῆς κακίας βυθὸν καταπέσει ποτὲ, μὴ
 οὐχὶ σεμνύνειν τὴν ἀρετὴν καταπαύσων τὸ συνεῖδαι,
 εἰ προέλοιτο τὸ χεῖρον· καὶ τούτων ἀπέδειξίς καὶ
 ἔλεγχος ἐναργής, τὸ μηδένα τολμᾶν τῆς ἑαυτοῦ κα-
 κίας γενέσθαι κατήγορον, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίων, ὡς
 ἢ δύναμις, ἐπικρύπτειν καὶ σκέπειν ἄπειρο δὴ ἐν

παρὰ τὸ καθήκον λαθραίως ἐπιχειρή· καὶ αὕτη δὲ ἡ Ἀ
 ἐκλάστου διάθεσις, μὴ ὁμοίως διακειμένου πρὸς τε
 τοὺς εὐεργετοῦντας καὶ πρὸς τοὺς βλάπτειν αὐτὸν
 ἐπιχειροῦντας· αὐτομαθῆς διδάσκαλος γίνεται ἐκά-
 στῃ τῆς περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἐπιστήμης, ὃ τῆς
 φύσεως νόμος, ταῦτά τινες δρᾶν ἐτέροις ἀπαγορεύων, ἅπερ τις αὐτὸς παρ' ἐτέρων οὐκ ἂν ἔλοιτο
 παθεῖν.

ιβ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ ε' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἐνδέχεται μὲν ὦ παιδίον, λέγειν μὲν εὖ, φαῦ-
 λον δὲ ὑπάρχειν· πράσσοντα δὲ εὖ, φαῦλον εἶναι,
 ἀδύνατον.

ιγ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ α' τῆς α' Ἐπιστολῆς(1).

Βία Θεῶ οὐ πρόσεστιν.

(1) Ita prorsus scribitur in illo codice Vat. (p. 119 h), unde nos sumpsimus Leontii et Joannis Sa-
 crarum rerum librum, *Script. vet. t. VII*. Quare se-
 quitur ut existimemus exstitisse volumen epistola-

que animus, qui non æque est affectus erga sibi be-
 nevolos, atque adversus eos qui sibi nocere conan-
 tur. Igitur spontanea inagistra unicuique est ad
 boni mali que scientiam lex naturæ, dum vetat nos
 cuilibet facere, quod nos ab aliis pati nollemus.

12. Eusebii ex decimo Introductionis primæ tanquam
 a Platone.

Contingere potest, o puer, ut aliquis bene dicat,
 cum malus sit; verumtamen aliquem bene facere,
 qui pravus sit, impossibile.

13. Eusebii ex primo capitulo Epistolæ primæ.

Nulla Deum vis cogit.

rum in plures libros distinctum; quarum saltem
 nonnullas ob prolixitatem (puta de rebus dogmati-
 cis) intercapitari opus fuerit.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

CANONES DECEM HARMONIÆ EVANGELIORUM,

Præmissa ad Carpianum epistola.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, II, 535, et Proleg. p. LIV.)

MONITUM.

(*Ex Joannis Millii Prolegomenis ad Novum Testamentum Græcum*, §§ 738-741.)

Inter alia Eusebii opera exstat epistola ejus ad B
 Carpianum, quam mss. plerisque codicibus Evan-
 geliorum præfixam videre est, una cum ejus *Ca-
 none*, quem vocant, sive *decem tabulis*, in quas re-
 tulit numeros *Ammonianos*. Horum autem artifi-
 cium, usumque quem præbent insignem, in repræ-
 sentanda quatuor Evangeliorum harmonia, jam
 breviter explicabimus. Ante annos centum Ammo-
 nius Alexandrinus, singulari arte atque studio, ex
 quatuor nostris Evangeliiis inter se collatis, confe-
 cerat ipsissimis evangelistarum verbis integram
 quamdam historiam evangelicam, seu *Diatessaron*.
 Cum primum autem hanc digessisset, etiam univer-
 sum Evangeliorum textum in sectiones quasdam
 divisit, et notis numeralibus distinxit in margine
 sui exemplaris. Sectiones istæ non aliæ erant,
 quam quas hodieque in codicum nostrorum mar-
 gine interiori adpictas videmus: nimirum in Evan-
 gelio *Matthæi* 355, *Marci* 256, *Lucæ* 340, *Joan-
 nis* 252. Divisionem autem hanc haud alio fine in-
 stitutam ab auctore supra diximus, quam ad de-

monstrandam Diatessari hujus perfectionem et
 integritatem. Neque alii ulli adhuc usui inservie-
 bat: unde nec credibile est, numeros istos propa-
 gatos fuisse ultra ipsius Ammonii exemplar.

Hoc cum in Cæsareæ bibliotheca aliave aliquæ
 repositum reperisset Eusebius, in mentem ipsi ve-
 nit, harmoniæ hujus, numerorumque Ammoniani
 Evangeliorum codicis ope, institui ac representari
 posse integrum et perfectum Diatessaron, σω-
 ζομένου καὶ τοῦ τῶν εὐαγγελιστῶν δι' ὅλου σώματός
 τε καὶ εἰρμοῦ, ut Eusebii verbis utar. Nempe, per
 lustratis singulis harmoniæ istius partibus, una
 cum numeris juxta positis in margine (nam et illic,
 pariter ac in codice ejus evangelico annotatos fuisse
 supra ostendimus), constabat omnes omnino peri-
 copas evangelici codicis ad decem ordines sive
 classes reduci potuisse. Vel enim ejusmodi esse, in
 quibus omnes quatuor evangelistæ conveniant:
 vel ex iis tres tantum; nempe *Mat. Mar. Luc.* —
Mat. Luc. Joan. — *Mat. Marc. Joan.*: vel duo due-
 taxat; *Mat. Luc.* — *Mat. Mar.* — *Mat. Joan.* —

Luc. Mar.—*Luc. Joan.*: vel denique cujusque evangelistæ esse proprias et peculiare. Ista igitur universas reduxit ad decem tabulas: pericopas scilicet in quibus quatuor evangelistæ concordant, ad tabulam primam; in quibus *Mat. Mar. Luc.* ad secundam; in quibus *Matth. Luc. Joan.* ad tertiam; in quibus *Mat. Mar. Joan.* ad quartam; in quibus *Mat. Luc.* ad quintam; in quibus *Mat. Mar.* ad sextam; in quibus *Mat. Joan.* ad septimam; in quibus *Luc. Mar.* ad octavam; in quibus *Luc. Joan.* ad nonam: reliquas vero, quæ cuique evangelistæ sunt peculiare, ad decimam.

Digestis hoc modo in decem tabulas numeris Ammonianis, mox iisdem suffixit in margine Evangeliorum unam aliquam e primis litteris alphabeti, quæ significaret tabulam, ad quam numerus iste foret referendus: α scilicet primam tabulam, β secundam, γ tertiam, et sic deinceps. Hoc quidem pacto statim ad oculum representavit, in quibus locis duo, tres, vel quatuor evangelistæ inter se concordarent; vel ubi ipsorum aliquis quadam haberet, quæ non essent in reliquis tribus. Ex. *gr. Matth. iii, 16*, ad verba, Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος, appositum vides in margine numerum δ , cum α subscripto: quod indicat pertinere numerum istum ad tabulam primam. Eq. autem in hac tabula invento, juxta apparent loca reliquorum Evangeliorum, quæ cum ipso

conveniunt: nempe Marci ϵ , Lucæ ζ , Joannis ι . Sic *Matth. v, 27*, ad ista, Ἠκούσατε, ὅτι ἐβλήθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύετε, notatum videmus ad oram codicis $\lambda\zeta$, cum ι suffixo; quod ostendit pericopen istam ad tabulam decimam referri, ideoque peculiare quoddam argumentum tractare, cæteris evangelistis intactum. Neque vero mirandum, si argumenta singula distincta ad suas tabulas haud redegerit Eusebius. Neque enim hoc sine plurium ad marginem sectionum additione præstari poterat. Illud ipsi datum, ut Ammonianis numeris, quales adpicti fuerant ad oram codicis ejus, adaptaret suos Canones; hoc est, in ipsos digereret singula argumenta, quæ notis Ammonianis distincta reperit, non item ut alias notas ad-

deret. Hactenus Millius.

Cæterum tum epistolæ, tum Canonum textum Eusebianum, ex præclara ejusdem Millii editione Novi Testamenti *græci desumpsimus (a)*: ad quem item exegimus eorumdem Canonum versionem, quam inter S. Hieronymi opera edidit Martianus *(b)* et Vallarsius *(c)*: sed ex collatione Græci textus Milliani complura menda sustulimus, quæ in utramque Hieronymianam editionem irrepserunt, ut cuilibet attendenti compertum fiet. Veterem autem Latinam Epistolæ Eusebianæ versionem ex Fabricio *(d)* descripsimus.

(a) Mill., *Nov. Test. Gr.*, pag. 1 seq.

(b) Martian., edit. Hieron. tom. I, pagg. 1429-1440.

(c) Vallars., edit. Hieron. tom. X, pagg. 671 682.

(d) Fabr., *Bibl. Gr.* tom. VI, pag. 97.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EPISTOLA

IN SUBSEQUENTES CANONES EVANGELIORUM.

EUSEBIUS CARIANO FRATRI IN DOMINO S.

Ammonius quidem Alexandrinus, magno studio atque industria unum nobis pro quatuor Evangeliiis dereliquit. Namque trium Evangeliorum sensus exceptos, omnes similes contextus Matthæi Evangelio quasi ad unum congestos, annexit: ita ut eorundem, quantum ad tenorem pertinet lectionis, sequens jam stylus interruptus esse videatur. Verum ut salvo corpore sive textu, cæterorum Evangeliorum propria et familiaria loca, in quibus eadem similiterque dixerunt, scire possis ac vere disserere, accepta occasione ex prædicti viri studio, alia ratione decem numerorum tibi titulos designavi. Quorum primus quatuor in se continet numeros, in quibus similia ab universis dicta sunt, *Matthæo, Marco, Luca, Joanne*. Secundus, in quibus tres, *Matthæus, Marcus, Lucas*. Tertius, in quibus tres, *Matthæus, Lucas, Joannes*. Quartus,

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΡΙΑΝῸ ΑΓΑΠΗΤῸ ΑΔΕΛΦῸ ΕΝ ΚΥΡΙΑῸ ΧΑΙΡΕΙΝ.

Ἀμμώνιος μὲν ὁ Ἀλεξανδρεὺς, πολλὴν ὡς εἰκὲς φιλοπονίαν καὶ σπουδὴν εἰσαγχοῦς, τὸ διὰ τεσσάρων ἡμῖν καταλέλοιπεν Εὐαγγελίων, τῶ κατὰ Ματθαίου τὰς ὁμοφώνους τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν περιχοπὰς παραθεῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης συμβῆναι τὸν τῆς ἀκολουθίας εἰρμὸν τῶν τριῶν διασπαρῆναι, ὅσον ἐπὶ τῷ ὕφει τῆς ἀναγνώσεως. Ἴνα δὲ σωζόμενου καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν δι' ὅλου σώματος τε καὶ εἰρμῶ, εἶδέναι ἔχοις τοὺς οἰκείους ἐκάστου εὐαγγελιστοῦ τόπους, ἐν εἰς κατὰ τῶν [αὐτῶν] ἠνέχθησαν φιλαλήθως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ πονήματος τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς εἰληφῶς ἀπορμὰς, καθ' ἑτέραν μέθοδον κανόνας δέκα τὸν ἀριθμὸν διεχάραξά σοι τοὺς ὑποτεταγμένους· ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἀριθμοὺς ἐν οἷς τὰ παραπλήσια εἰρήχθισιν οἱ τέσσαρες, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δεῦτερος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ τρίτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Λουκᾶς.

Ἰωάννης. Ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Ἰωάννης. Ὁ πέμπτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Λουκᾶς. Ὁ ἕκτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Μάρκος. Ὁ ἕβδομος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Ἰωάννης. Ὁ ὄγδοος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ ἕνατος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δέκατος, ἐν ᾧ περὶ τίνων ἕκαστος αὐτῶν ἰδίως ἀνέγραψεν. Αὕτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεταγμένων κανόνων ὑπόθεσις· ἡ δὲ σαφῆς αὐτῶν διήγησις, ἔστιν ἡδε. Ἐφ' ἑκάστῳ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἀριθμὸς τις πρόκειται κατὰ μέρος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πρώτου, εἰτα δευτέρου, καὶ τρίτου, καὶ καθεξῆς προῶν δι' ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου. Καθ' ἕκαστον δὲ ἀριθμὸν ὑποσημείωσις διὰ κινναβάρεως πρόκειται, δηλοῦσα ἐν ποίῳ τῶν δέκα κανόνων κειμένος ὁ ἀριθμὸς τυγχάνει. Οἷον εἰ μὲν α', δῆλον ὡς ἐν τῷ πρώτῳ· εἰ δὲ β', ἐν τῷ δευτέρῳ· καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῶν δέκα. Εἰ οὖν ἀναπτύξας ἐν τι τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ὁποιοδήποτε, βουλευθεὶς ἐπιστηναί τινα ᾧ βούλει κεφαλαίῳ, καὶ γινῶναι τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν, καὶ τοὺς οἰκείους ἐν ἑκάστῳ τόπους εὔρειν, ἐν οἷς κατὰ τῶν αὐτῶν ἠνέχθησαν, ἧς ἐπέχεις περικοπῆς ἀναλαβὼν τὸν προκείμενον ἀριθμὸν, ἐπιζητήσας τε αὐτὸν ἔνδον ἐν τῷ κανόνι, ὃν ἡ διὰ τοῦ κινναβάρεως ὑποσημείωσις ὑποδέδληκεν, εἴση μὲν εὐθὺς ἐκ τῶν ἐπὶ μετώπου τοῦ κανόνος προγραφῶν, ὅποσοι καὶ τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν. Ἐπιστήσας δὲ καὶ τοῖς τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων ἀριθμοῖς τοῖς ἐν τῷ κανόνι ᾧ ἐπέχεις ἀριθμῷ παρακειμένοις, ἐπιζητήσας τε αὐτοὺς ἔνδον ἐν τοῖς οἰκείοις ἑκάστου Εὐαγγελίου τόποις, τὰ παραπλήσια λέγοντας εὐρήσεις.

in quibustres, Matthæus, Marcus, Joannes. Quintus, in quibus duo, Matthæus, Lucas. Sextus, in quibus duo, Matthæus, Marcus. Septimus, in quibus duo, Matthæus, Joannes. Octavus, in quibus duo, Marcus, Lucas. Nonus, in quibus duo, Lucas, Joannes. Decimus, in quibus singuli de quibusdam proprie scripserunt. Et quidem subjectorum titularum id est argumentum : clara vero eorum narratio hæc est. Etenim per singula loca Evangeliorum quidam numerus videtur appositus, paulatim incipiens a primo, deinde secundo, postremo tertio, et per ordinem librorum ad finem usque progrediens. Itaque per singulos numeros supputatio, per lineæ distinctionem invenitur inserta, significans cui de decem titulis appositus numerus assignetur. Veluti si quidem primum, certum est in primo. Si vero secundum, in secundo, et eodem modo usque ad decem. Si igitur evoluto uno qualicumque cum quatuor Evangeliiis, cuilibet capitulo velis insistere, et rescire qui similia dixerint, et loca propria agnoscere singulorum, in quibus eadem sunt prolocuti ejusdem sensus quem tenes ; relegens propositum numerum, quaesitumque eum in titulo quem demonstrat tituli subnotatio, continuo scire potes ex superscriptionibus, quas in fronte notatas invenies, qui aut quot de his quæ inquiris, similia dixerint. Veniens etiam ad reliqua Evangelia per eundem numerum quem continent, videbis appositos per singulos numeros, atque eos in suis propriisque locis similia dixisse reperies.

A. KANON PROTOS EN Q OI TESSAPEΣ.

MT.	MP.	Λ.	IQ.
η	β	ζ	ι
ια	δ	ι	ς
ια	δ	ι	ιβ
ια	δ	ι	ιδ
ια	δ	ι	κη
ιδ	ε	ιγ	ιε
κγ	κζ	ιζ	μς
κγ	κζ	λδ	μς
κγ	κζ	με	μς
ο	κ	λζ	λη
πζ	ρλθ	ον	ρμα
λη	κς	ρις	ρκ
λη	κς	ρις	ρ:α
λη	κς	ρις	μ
λη	κς	ρις	ρκθ
λη	κς	ρις	ρλα
ρλγ	λς	ος	ρθ
ρμα	ν	ιθ	νθ
ρμβ	να	κα	λε
ρμγ	ξδ	κγ	μθ
ρςς	πδ	κδ	ιζ
ρςς	πδ	λδ	οδ
οθ	ριθ	σλδ	ρ
σια	ρκα	σλη	κα
σκ	ρκδ	σλθ	ος
σκ	ρκθ	σμδ	πε
σκ	ρκδ	σςα	πγ
σμδ	ρλθ	σν	ρμα
σμδ	ρλθ	σν	ρμς
σοδ	ρνς	σξ	κ

C INCIPIT CANON PRIMUS IN QUO QUATUOR.

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.
viii	ii	vii	x
xi	iv	x	vi
xi	iv	x	xii
xi	iv	x	xiv
xi	iv	x	xxviii
xiv	v	xiii	xv
xxiii	xxvii	xvii	xlvi
xxiii	xxvii	xxxiv	xlvi
xxiii	xxvii	xlv	xlvi
lxx	xx	xxxvii	xxxviii
lxxxvii	cxxxix	ccl	cxli
xcviii	xcvi	cxvi	cxx
xcviii	xcvi	cxvi	cxl
xcviii	xcvi	cxvi	xl
xcviii	xcvi	cxvi	cxxix
xcviii	xcvi	cxvi	cxvii
cxxxiii	xxxvii	lxxvii	cix
cxli	l	xix	lix
cxlii	li	xxi	xxxv
cxlvii	lxiv	xciii	xliz
clxvi	lxxxiv	xciv	xvii
clxvi	lxxxii	xciv	lxxiv
ccix	cxix	ccxxxiv	c
ccxi	ccxi	ccxxxviii	xxi
ccxx	ccxii	ccxxxix	lxxxvii
ccxx	ccxix	ccxlii	lxxxv
ccxx	ccxii	ccclxi	lxxxviii
ccxlv	cxxxix	cel	cxli
ccxlv	cxxxix	cel	cxlvj
ccxxiv	clvi	celx	xx

D

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.	A	MT.	MP.	Λ.	IQ.
cclxxiv	clvi	cclx	xlvi		σδ	ρνς	σξ	μη
cclxxiv	clvi	cclx	xcvi		σδ	ρνς	σξ	ις
cclxxvi	clviii	lxxiv	xcviii		σδς	ρνη	οδ	ιη
cclxxx	clxii	cclxix	cxvii		σπ	ρξθ	σξθ	ρκθ
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lv		σπδ	ρξε	σξς	νε
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lxiii		σπδ	ρξε	σξς	ξγ
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lxv		σπδ	ρξε	σξς	ξε
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lxvii		σπδ	ρξε	σξς	ξζ
cclxxxix	clxx	cclxxxv	cxvvi		σπθ	ρο	σσε	ρκς
ccxc	clxxii	cclxxxv	clvi		σλa	ροθ	σσθ	ρνς
ccxciv	clxxv	cclxxx	clxi		σλδ	ροε	σπα	ρξα
ccxcv	clxxvi	cclxxxii	xlvi		σλε	ρος	σπθ	μθ
ccxcv	clxxvi	cclxxxii	lvii		σλε	ρος	σπθ	νς
ccc	clxxxi	cclxxxv	lxix		τ	ρπα	σπε	οθ
ccc	clxxxi	cclxxxv	clviii		τ	ρπα	σπε	ρνη
cccii	clxxxiii	cclxxxvii	clx		τθ	ρπγ	σπς	ρξ
ccciv	clxxxiv	cclxxxix	clxx		τδ	ρπθ	σπθ	ρο
cccvi	clxxxvii	ccxc	clxii	B	τς	ρπς	σλ	ρξθ
cccvi	clxxxvii	ccxc	clxxiv		τς	ρπς	σλ	ροθ
cccxi	cxci	ccxcvii	lxix		τι	ρλα	σλς	ξθ
cccxi	cxci	ccxcvii	clxxii		τιγ	ρλδ	σλθ	ροθ
cccxi	cxci	ccxcvii	clxvi		τιδ	ρλε	σλα	ρξς
cccxi	cxci	ccxcvii	clxxiii		τιδ	ρλε	σλα	ρξη
cccxi	cxci	ccxcvii	clxxv		τιε	σλς	σλθ	ροε
cccxi	cxci	ccxcvii	clxxvi		τιη	ρλθ	τ	ρος
cccxi	cxci	ccxcvii	clxxviii		τικ	σ	τθ	ροη
cccxi	cxci	ccxcvii	clxxxiv		τκα	σδ	τι	ρπθ
cccxi	cxci	ccxcvii	clxxxviii		τκς	σε	τια	ρπη
cccxi	cxci	ccxcvii	cxci		τκς	σε	τιγ	ρλθ
cccxi	cxci	ccxcvii	cxci		τκη	ςς	τιδ	ρλς
cccxi	cxci	ccxcvii	cxevii		τλα	σθ	τιε	ρλς
cccxi	cxci	ccxcvii	cxevii		τλθ	σι	τιη	ρλς
cccxi	cxci	ccxcvii	cci		τλθ	σθ	τκα	σα
cccxi	cxci	ccxcvii	cxci		τλε	σθ	τκθ	ρλθ
cccxi	cxci	ccxcvii	cxeviii		τλς	σιε	τις	ρλνη
cccxi	cxci	ccxcvii	cxeviii	C	τλς	σιε	τιθ	ρλνη
cccxi	cxci	ccxcvii	cciv		τμγ	σκγ	τκθ	σδ
cccxi	cxci	ccxcvii	ccvi		τμη	σκς	τλθ	ςς
cccxi	cxci	ccxcvii	ccviii		τμθ	σκη	τλγ	ση
cccxi	cxci	ccxcvii	ccix		τνθ	σλα	τλς	σθ
cccxi	cxci	ccxcvii	ccxi		τνθ	σλα	τλς	σa

Canon primus explicit.

INCIPIT CANON SECUNDUS, IN QUO TRES.

B KANON ΔΕΥΤΕΡΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	MARCUS.	LUCAS.	MT	MP	Λ.
xv	vi	x	ις	ς	ιε
xxi	x	xxii	κα	ι	λθ
xxxi	cii	clxxxv	λα	ρθ	ρπς
xxxii	xxxix	cxviii	λθ	λθ	ρλγ
xxxii	xxxix	lxix	λθ	λθ	οθ
l	xli	lvi	ν	μα	νς
lxii	xliii	iv	ξθ	ιγ	δ
lxii	xliii	xxiv	ξθ	ιγ	κθ
lxiii	xlviii	xxviii	ξγ	ιη	λγ
lxvii	xxxv	xxvi	ξς	λε	κς
lxix	xlvii	lxxviii	ξθ	μς	πγ
lxxi	xxi	xxxviii	οa	κα	βλη
lxxii	xxii	xxxix	οθ	κθ	λθ
lxxii	xxii	clxxv	οθ	κθ	ρπς
lxxiii	xxiii	xl	ογ	κγ	μ
lxxiv	xliv	lxxxv	οδ	μθ	πε
lxxvi	lii	clxix	ος	νθ	ρξθ
lxxix	xxix	lxxxvi	οθ	κθ	πς
lxxx	xxx	xliv	π	λ	μθ
lxxxii	liii	lxxxvii	πθ	νγ	πς
lxxxii	liii	cx	πθ	νγ	ρι
lxxxiii	liiv	lxxxvii	πγ	νδ	πς
lxxxiii	liiv	cxii	πγ	νδ	ριθ
lxxxv	lv	lxxxviii	πε	νε	πη
lxxx	lv	cxiv	πε	νε	οθ

MT.	MP.	A.	A MATTHÆUS.	MARCUS.	LUCAS.
πη	ρμα	ρμη	lxxviii	cxli	cxlviii
πη	ρμα	σνα	lxxviii	cxli	ccli
ιθ	μ	π	xcii	xl	lxxx
ιθ	πς	ιζ	xciv	lxxxvi	xcvii
ιθ	πς	ρμς	xciv	lxxxvi	cxlvi
ργ	α	ο	ciii	i	lxx
ριδ	κθ	μα	cxiv	xxiv	xli
ρις	κε	μβ	cxvi	xxv	xlii
ρις	κε	ρξε	cxvi	xxv	clxv
ρις	κε	ρος	cxvi	xxv	clxxvii
ρχα	λθ	ρκζ	cxxi	xxxii	cxvii
ρκθ	λγ	ρκθ	cxlii	xxxiii	cxlix
ρκγ	λδ	ρμζ	cxliii	xxxiv	cxlvii
ρλ	λε	πθ	cxxx	xxxv	lxxxii
ρλα	ς	ος	cxxxi	xxxvi	lxxvi
ρλε	λη	ση	cxxxv	xxxviii	lxxviii
ρλζ	μθ	ρξζ	cxxxvii	xliv	clxvii
ρμγ	νς	ι	cxlii	lvii	xc
ρμδ	νθ	ιθ	cxliv	lix	xii
ρμθ	ξς	λε	cxlix	lxvi	xxxv
ρνγ	ξθ	μγ	cxlix	lxvi	xliii
ρξθ	οθ	λς	cliii	lxix	xxxvi
ρξη	οθ	ρμδ	clxiv	lxxix	cxliv
ρξη	πγ	ιε	clxviii	lxxxi	xcv
ρξη	πγ	ις	clxviii	lxxxiii	xevi
ρο	πε	ις	clxx	lxxxv	xevi
ροθ	πς	ιη	clxxii	lxxxvii	xeviii
ροδ	ια	ιθ	clxxiv	xc	xcix
ρος	ιγ	ρα	clxxvi	xciii	ci
ροη	ιε	ρθ	clxxviii	xcv	cii
ροη	ιθ	σιζ	clxxviii	xcv	ccxvii
ροθ	ιθ	ριζ	clxxix	xcix	ccxvii
ρι	ρε	ριε	cx	cv	cccv
ριθ	ρς	σις	cxcii	cvi	ccxvi
ριθ	ρς	ρχα	cxcii	cvii	ccxi
ριγ	ρς	σιη	cxcii	cvii	ccxviii
ριδ	ρη	σθ	cxci	cviii	clii
ριδ	ρη	σθ	cxci	cviii	ccxix
ριε	ρθ	σκ	cxcv	cix	ccxx
ριη	ρι	σκα	cxcviii	cx	ccxxi
ριθ	ρια	ρογ	cxci	cx	clxxiii
σα	ριθ	σκθ	cc	cxii	ccxxii
σγ	ριθ	σο	cciii	cxiv	ccxxx
σε	ρις	σκδ	ccv	cxvi	ccxxiv
ςς	ρις	σλθ	ccvi	cxvii	ccxxxii
ση	ριη	σλγ	ccviii	cxvii	ccxxxiii
σιζ	ρκς	σμ	ccxvii	cxvii	ccxl
σθ	ρκη	σμα	ccxix	cxviii	ccxli
σγ	ρλ	σμη	ccxxiii	cxxx	cclxiii
σκε	ρλδ	σμε	ccxxv	cxxxiv	ccxv
σκς	ρλγ	σμδ	ccxxvi	cxxxiii	ccxliv
σκθ	ρλε	σλζ	ccxxix	cxxxv	ccxxvii
σκθ	ρλε	σμς	ccxxix	cxxxv	ccxvi
σμδ	ρλζ	σλς	cclii	cxxxvii	ccxxvii
σμδ	ρλς	σμη	cclii	cxxxvii	ccxlviii
σμη	ρλη	σμθ	ccxliii	cxxxviii	ccxlix
σμη	ρμγ	σθ	ccxlviii	cxliii	ccix
σμθ	ρμγ	σνγ	ccxlviii	cxliii	ccliii
σνα	ρμδ	σνδ	ccxlix	cxliv	ccliv
σνα	ρμς	σνε	ccli	cxlvi	cclv
σνγ	ρμη	σδ	ccliii	cxlviii	cciv
σνη	ρρν	σνς	cclviii	cl	cclvii
σνθ	ρνα	σνη	cclix	cli	cclviii
σξθ	ρνε	σνς	cclxiv	clv	clvi
σξθ	ρνδ	σκτ	cclxix	cliv	ccxxviii
σοα	μδ	σλ	ccxxi	xlii	ccxxx
σοη	ρξ	σξγ	ccxxviii	clx	cclxiii
σπα	ρξγ	σξη	ccxxxi	clxiii	ccxlviii
σπε	ρξς	σξε	ccxxxv	clxvi	ccxlv
σπε	ρξς	σξς	ccxxxv	clxvi	ccxlvii

MATTHÆUS.	MARCUS	LUCAS.	A	MT.	MP.	A.
ccxcvi	clxxvii	ccclxxx		σλς	ροζ	σπ
ccxcvii	clxxviii	ccclxxxv		σλς	ροζ	σπδ
ccci	clxxxii	ccclxxxvi		τα	ρπδ	σπς
cccviii	clxxxix	cccv		τη	ρπθ	τε
cccxii	cxcliii	ccxcix		τιθ	ρλγ	σλθ
cccxvi	cxclvii	ccxciii		τις	ρλζ	σλγ
cccxvii	cxclviii	ccxcv		τιξ	ρλη	σλε
cccxxii	ccii	cccix		τκδ	σδ	τθ
cccxxxviii	ccxviii	cccxxii		τλη	σιη	τκθ
cccxxxix	ccxix	cccxxv		τλθ	σιθ	τκς
cccxl	ccxx	cccxxvii		τμ	σκ	τκζ
cccxlii	ccxxii	cccxxiii		τμβ	σκδ	τκγ
cccxliv	ccxxiv	cccxxviii		τμδ	σκθ	τκη
cccxlvi	ccxxv	cccxxx		τμς	σκε	τλ
ccccli	cccxxii	cccxxxvii		τνγ	σλθ	τλζ
cccclv	cccxxiii	cccxxxviii		τνδ	σλγ	τλη

Explicit Canon secundus.

INCIPIT CANON TERTIUS, IN QUO TRES.

B

Γ ΚΑΝΟΝ ΤΡΙΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	LUCAS.	JOANNES.	MT.	Λ	ΙΩ.
i	xiv	i	α	ιδ	α'
i	xiv	iii	α	ιδ	γ
i	xiv	v	α	ιδ	ε
vii	vi	ii	ζ	ς	β
vii	vi	xxv	ζ	ς	κε
lix	lxiii	cxvi	νθ	ξγ	ρις
lxiv	lxv	cxvii	ξδ	ξε	λς
xc	lviii	cxviii	η	νη	ριη
xc	lviii	cxix	η	νη	ρλθ
xcvii	ccxi	cx	ηζ	σια	ρε
cx	cxix	xx	ρια	ριθ	λ
cx	cxix	cxiv	ρια	ριθ	ριδ
cx	cxix	cxlviii	ρια	ριθ	ρμη
cxii	cxix	v	ριδ	ριθ	ε
cxli	cxix	xliv	ριδ	ριθ	μδ
cxli	cxix	lxi	ριδ	ριθ	ξα
cxlii	cxix	lxxvi	ριδ	ριθ	ος
cxlii	cxix	lxxxvii	ριδ	ριθ	πς
cxlii	cxix	xc	ριδ	ριθ	η
cxlii	cxix	xccli	ριδ	ριθ	ρμβ
cxlii	cxix	cliv	ριδ	ριθ	ρνδ
cxlvi	xcii	xlvii	ρμς	λδ	μζ

Explicit Canon tertius.

INCIPIT CANON QUARTUS, IN QUO TRES.

D

Δ ΚΑΝΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.	MT.	Λ.	ΙΩ.
xviii	viii	xxvi	ιη	η	κς
cxvii	xxvi	xciii	ρις	κς	λγ
cxvii	xxvi	xcv	ρις	κς	λε
clj	lxvii	li	ρν	ξς	να
clxi	lxvii	xxiii	ρξα	ος	κγ
clxi	lxvii	liii	ρξα	ος	νγ
cciv	cxv	xc	σδ	ριε	λα
cciv	cxv	cxxxv	σδ	ριε	ρλε
ccxvi	cxvv	cxviii	σις	ρκε	ρκτ
ccxvi	cxvv	cxixiii	σις	ρκε	ρλγ
ccxvi	cxvv	cxixvii	σις	ρκε	ρλζ
ccxvi	cxvv	cl	σις	ρκε	ρν
ccclxxvii	clix	xcviii	σοζ	ρνθ	λη
ccclxxxix	clxi	lxxii	σοθ	ρξα	οδ
ccclxxxviii	clxviii	cxxi	σοθ	ρξα	ρκα
ccxciii	clxxiv	clii	σπς	ρση	ρνδ
ccxcvii	clxxviii	cvii	σλγ	ροδ	ρς
ccxcix	clxxx	lxx	σλζ	ροη	ο
cccclvii	clxxxviii	clxiv	τς	ρπη	ργ

MT.	MP	IO.	A MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.
τκα	σα	ρπ	cccxxi	cci	clxxx
τκα	σα	ρλθ	cccxxi	cci	clxxii
τκγ	σγ	ρπγ	cccxliii	cciii	clxxxii
τκθ	σζ	ρπε	cccxlix	ccvii	clxxxv
τκθ	σζ	ρπζ	cccxlix	ccvii	clxxxvii
τλγ	σια	σγ	cccxliii	ccxi	clxiii

Explicit Canon quartus.

E KANON ΠΕΜΠΤΟΣ, EN Ω ΟΙ ΔΥΟ. INCIPIT CANON QUINTUS, IN QUO DUO.

MT.	Α	MATTH.	LUCAS.	MT.	Α.	MATTH.	LUCAS
γ	ιβ	iii	ii	ρη	ρια	cviii	cxv
ι	η	x	viii	ρι	ριη	cx	cxviii
ιθ	ια	xii	xi	ριθ	ρικς	cxix	cxvii
ις	ις	xvi	xvi	ρκε	ξθ	cxv	lxii
κς	μς	xxv	xlvi	ρκζ	ρκη	cxvii	clxviii
κς	μζ	xxvi	xlvii	ρκη	ρλθ	cxviii	clxxxii
κη	μη	xxviii	xlviii	ρκθ	ρλ	cxix	clxxx
λ	μθ	xxx	xlix	ρλθ	πα	clxxii	lxxxii
λθ	ρλθ	xxxiv	cxci	ρλθ	ρκ	clxxiv	clxx
λς	ρξθ	xxxvi	clxii	ρλη	ρξη	clxxviii	clxviii
λη	νγ	xxxviii	liii	ρνς	νζ	clvi	lvii
μ	νθ	xi	lii	ρνη	σκς	clviii	clxxvi
μα	νε	xli	lv	ρξθ	ρξα	clxii	clxi
μγ	ρκγ	xliv	clxxiii	ροε	σ	clxxv	cc
μς	ρνγ	xli	clxxiii	ρπθ	ρπζ	clxxvii	clxxxvii
μζ	ρλθ	xlvi	clxxiv	ρπθ	ρπθ	clxxii	clxxxix
μη	ρλα	xlvi	clxxii	ρπγ	ρλη	clxxiii	clxxviii
μθ	ρν	xlvi	clxxii	ρπζ	ρλθ	clxxvii	clxxix
να	νθ	li	lix	ρλζ	σοθ	clxxvii	clxxii
νγ	ρκε	liii	clxxv	σιγ	σλε	clxxiii	clxxxv
νθ	νθ	liv	liv	σκα	ρπα	clxxi	clxxxi
νε	ρο	lv	clxx	σκη	ρλθ	clxxviii	clxxxix
νζ	ξα	lvii	clxxi	σλα	ροθ	clxxxii	clxxxix
νη	ξ	lviii	clxx	σλα	σις	clxxxii	clxxv
ξ	ροα	lx	clxxi	σλθ	ρμθ	clxxxii	clxliii
ξα	ξθ	lxi	clxxiv	σλθ	ρλς	clxxxiv	clxxxvi
ξε	ροθ	lxv	clxxii	σλς	ρλε	clxxxvi	clxxxv
ξς	ξς	lxvi	clxxii	σλζ	ρλη	clxxxvii	clxxxviii
ξη	ρε	lxviii	clxxii	σλη	ρμ	clxxxviii	clxxi
ση	ρη	lxxviii	clxxii	σμ	ρμα	clxxviii	clxxi
πθ	ρια	lxxiv	clxxiv	σμα	ροε	clxxi	clxxv
πς	ρθ	lxxvii	clxxv	σνε	σθ	clxxv	clxxii
κγ	ρμς	lxxviii	clxxvii	σνς	σε	clxxvii	clxxv
κε	ρξ	lxxviii	clxxvii	σνζ	σιγ	clxxvii	clxxiii
κς	ρπθ	lxxviii	clxxvii	σξα	σζ	clxxvii	clxxvii
κς	ρπθ	lxxviii	clxxvii	σξθ	σιθ	clxxvii	clxxii
ρθ	ξθ	clxxviii	clxxviii	σξε	ρνζ	clxxvii	clxxvii
ρθ	οα	clxxviii	clxxviii	σξς	ρνε	clxxvii	clxxvii
ρς	ρλγ	clxxviii	clxxviii	σξζ	ρνη	clxxvii	clxxvii
ρς	σγ	clxxviii	clxxviii	σο	σκθ	clxxvii	clxxvii
				σοθ	σλα	clxxvii	clxxvii

Explicit Canon quintus.

Γ ΚΑΝΟΝ ΕΚΤΟΣ, ΉΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ.

INCIPIT CANON SEXTUS, IN QUO DUO.

MT.	MP.	MATTH.	MARC.	MT.	MP.	MATTH.	MARC.
θ	γ	ix	iii	οζ	ξγ	lxxvii	lxxiii
ις	ζ	xvii	vii	ρ	λη	c	lxxviii
κ	θ	xx	ix	ρλθ	μς	clxxxix	xliv
κβ	ια	xxii	xi	ρμς	ε	clxv	lx
μβ	ρς	xliv	clxxvi	μηρ	ξε	clxviii	lxx

MT.	MP.	MATTH.	MARC.	A	MT.	MP.	MATTH.	MARC
ρνβ	ξη	clii	lxviii		σε	ρνβ	cclx	clii
ρνδ	οα	cliv	lxxi		σεγ	ρνγ	cclxiii	cliii
ρνζ	οβ	clvii	lxxii		σοε	ρνζ	cclxxv	clvii
ρνθ	ογ	clix	lxxiii		σπβ	ρξδ	cclxxxii	clxiv
ρξ	οδ	clx	lxxvi		σπς	ρξζ	cclxxxvi	clxvii
ρξγ	οη	clxiii	lxxviii		σπη	ρξθ	cclxxxviii	clxix
ρξε	π	clxv	lxxx		σλ	ροα	cexc	clxxi
ρξθ	πδ	clxix	lxxxiv		σλβ	ροβ	cexcii	clxxii
ρογ	πθ	clxxiii	lxxxix		σλη	ροθ	cexcviii	clxxix
ρπ	ρ	clxxx	c		τε	ρπε	cecv	clxxv
ρπθ	ργ	clxxxix	ciii		τθ	ρλ	cecxix	cxc
σβ	ριγ	ceii	cxiii		τια	ρλβ	cecxix	cxcii
σιδ	ροκ	cexiv	cxx		τλ	ση	cecxix	cecviii
σιε	ροδ	cexxv	cxxiv		τλζ	σιζ	cecxixvii	cecvii
σκδ	ρλα	cexxiv	cxxx		τμα	σχα	cecxix	cecxix
σμς	ρμ	cexxvi	cxl		τμζ	σκς	cecxlvii	cecxvi
σμζ	ρμβ	cexxvii	cxlii		τν	σκθ	cecl	cecxix
σν	ρμδ	cel	cxlv	B				
σνβ	ρμζ	celii	cxlvii					
σνδ	ρμθ	celiv	cxlix					

Explicit Canon sextus.

Z KANON EBAOMOS, EN Q OI ΔΥΟ.

INCIPIT CANON SEPTIMUS, IN QUO DUO.

MT.	IQ.	MATTH.	JOAN.
ε	πγ	v	lxxxiii
ιθ	ιθ	xix	xix
ιθ	λβ	xix	xxxii
ιθ	λδ	xix	xxxiv
ρκ	πβ	cxx	lxxxii
ρπε	σιε	clxxxv	cxxv
σς	οα	cevii	ci

Explicit Canon septimus.

H KANON OΓAΘOΣ, EN Q OI ΔΥΟ.

INCIPIT CANON OCTAVUS, IN QUO DUO.

A.	MP.	LUCAS.	MARCUS.	C	A.	MP.	LUCAS	MARCUS
κγ	ιβ	xxiii	xii		λα	εα	xc	lxi
κε	ιδ	xxv	xiv		ρ	οε	c	lxxv
κζ	ις	xxvii	xvi		ργ	ιζ	ciii	xcvii
κζ	κη	xxvii	xxviii		σμζ	ρλς	cecxlvii	cxxxvi
κη	ις	xxviii	xvii		σος	σις	celxxvii	cecxvi
πδ	μη	lxxxv	xlviii		τλε	ολ	cecxxxv	cecxix
πθ	νς	lxxxix	lvi		τλθ	ολε	cecxix	cecxix

Explicit Canon octavus.

Θ KANON ENNATOS, EN Q OI ΔΥΟ.

INCIPIT CANON NONUS, IN QUO DUO.

A.	IQ.	LUCAS.	JOANNES.	D	A.	IQ.	LUCAS.	JOANNES.
λ	σιθ	xxx	cecxix		τς	ρπβ	cecvii	clxxxii
λ	σκβ	xxx	cecxii		τς	ρπς	cecvii	clxxxvi
σεβ	ριγ	cclxii	cxiii		τς	ρλ	cecvii	cxc
σεβ	ροδ	celxii	cxxiv		τιβ	ρπβ	cecxii	clxxxii
σοδ	ροζ	celxxiv	cxxvii		τιβ	ρπς	cecxii	clxxxvi
σοδ	σθθ	celxxiv	cecxix		τμβ	ρλ	cecxii	cxc
σοδ	ολα	celxxiv	cecxix		τμ	σιγ	cecxl	cecxiii
τγ	ρπβ	eccliii	clxxxii		τμ	σις	cecxl	cecxvii
τγ	ρπς	eccliii	clxxxvi		τμα	σχα	cecxli	cecxix
τγ	ρλ	eccliii	cxc		τμα	σκγ	cecxli	cecxiii
τγ					τμα	σκδ	cecxli	cecxv

Explicit Canon nonus.

I. ΚΑΝΩΝ ΔΕΚΑΤΟΣ, ΕΝ ᾧ ΙΑΙΩΣ ΕΚΑΣΤΟΣ ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΕΙΡΗΚΑΞΙΝ.

CANON X, IN QUO SINGULI EVANGELISTÆ PROPRIE.

MATTHÆUS
PROPRIE.

β ii
δ iv
ς vi
εγ xiii
κδ xxiv
κζ xxvii
κθ xxix
λγ xxxiii
λε xxxv
λζ xxxvii
λθ xxxix
μβ xlii
με xlv
νβ lii
νς lvi

MATTHÆUS
PROPRIE.

οε lxxv
πα lxxxii
πθ lxxxix
ια xc
ιθ xcix
ρα ci
ρς cvi
ρθ cix
ριγ cxiii
ριε cxv
ριη cxviii
ρκδ cxiv
ρκς cxvi
ρλς cxxvi
ρμ cxl

A

MATTHÆUS
PROPRIE.

ρνα cli
ρνε clv
ρςζ clxvii
ροα clxxi
ροζ clxxvii
ρπα clxxxi
ρπδ clxxxiv
ρπς clxxxvi
ρπη clxxxviii
ρλα cxc
ρλς cxvii
σ cc
σι ccx
σιβ ccxii
σιη ccxviii

MATTHÆUS
PROPRIE.

σκβ ccxxii
σκς ccxxvii
σλ ccxxx
σλγ ccxxxiii
σλε ccxxxv
σλθ ccxxxix
σμε ccxlv
σση cclxviii
σογ cclxxiii
σπη cclxxviii
τγ ccciii
τιβ cccxix
τκδ cccxxiv
τκς cccxxvii
τμε cccxlv
τνα cccli
τνε cccli

Explicit Canon X, in quo Matthæus proprie.

MARCUS
PROPRIE.

ιβ xix
λα xxxi
μγ xliiii
μς xlv
νη lviii

MARCUS
PROPRIE.

ξβ lxii
ο lxx
οδ lxxiv
πα lxxxii
πη lxxxviii

B

MARCUS
PROPRIE.

ι ιc
ιβ xcii
ιδ cxiv
ρα ci
ρδ civ

MARCUS
PROPRIE.

ργγ cxliii
ρλβ cxxxvii
ρκς clxxxvi
σιγ ccxliii
σδβ ccxxxiv

Explicit Canon X, in quo Marcus proprie.

LUCAS
PROPRIE.

α i
γ iii
ε v
ο ix
ιη xviii
κ xx
κβ xxii
κθ xxix
λα xxxi
ν l
να li
εζ lxxvii
εη lxxviii
οδ lxxii
οε lxxv
ρδ civ
ρς cvii
ρς cvii
ριγ cxiii
ρις cxvii

LUCAS
PROPRIE.

ρκβ cxii
ρκδ cxxiv
ρλα cxxxii
ρμγ cxliii
ρμβ cxlix
ρνα cli
ρνδ cliv
ρνθ clix
ρνθ clix
ρςγ clxiii
ρςδ clxiv
ρςς clxvi
ροδ clxxiv
ρος clxxvi
ροη clxxviii
ρπ clxxx
ρπη clxxxiii
ρπη clxxxviii
ρλ cxc
ρλβ cxcii
ρλς cxcvi

C

LUCAS
PROPRIE.

σα cci
σγ cciii
ση ccviii
σι ccx
σιβ ccxiv
σγγ ccxxiii
σκε ccxxv
σκς ccxxvii
σλς ccxxvii
σνβ cclii
σνς cclvi
σνθ cclix
σςβ cclxiv
σοα cclxxi
σογ cclxxxiii
σος cclxxvi
σοη cclxxxviii
σπη cclxxxviii
σλς cccxvi

LUCAS
PROPRIE.

σλη cccxviii
τα ccc
τδ cccvi
τς cccv
τη cccviii
τις cccxvi
τκ cccxx
τκς cccxxvi
τλα cccxxxii
τλδ cccxxxiv
τλθ cccxxxix
τμβ cccxlii

Explicit Canon X, in quo Lucas proprie.

JOANNES
PROPRIE.

θ iv
ζ vii
ο ix
ια xi
ιγ xiii
ις xvi
ιη xviii
κβ xxii
κθ xxiv
κς xxvii

JOANNES
PROPRIE.

κθ xxix
λα xxxi
λγ xxxiii
λς xxxvi
λθ xxxix
μα xli
μγ xliii
με xlv
ν l
νβ lii

D

JOANNES
PROPRIE.

νδ liv
νς lvi
νη lviii
ξ lx
ξβ lxii
ξδ lxiv
ξς lxvi
ξη lviii
οα lxxi
ογ lxxxiii

JOANNES
PROPRIE.

οε lxxv
οη lxxxviii
π lxxx
πα lxxxii
πδ lxxxiv
πς lxxxvi
πθ lxxxix
ιβ xcii
ιδ xciv
ις xcvi

IQ.	JOANNES PROPRIE.	IQ.	JOANNES PROPRIE.	A	IQ.	JOANNES PROPRIE.	IQ.	JOANNES PROPRIE.
ιθ	xcix	ρλδ	cxxxiv		ρξε	clxv	σζ	ccvii
ρθ	cii	ρλς	cxxxvi		ρξζ	clxvii	σι	ccx
ρδ	civ	ρλη	cxxxviii		ρξθ	clxix	σιδ	ccxii
ρς	cvī	ρμ	cxl		ροα	clxxi	σιδ	ccxiv
ρη	cviii	ρμγ	cxliii		ρογ	clxxiii	σις	ccxvi
ρϑ	cx	ρμδ	cxliv		ροζ	clxxvii	σιη	ccxviii
ριβ	cxii	ρμε	cxlv		ροθ	clxxix	σικ	ccxx
ριε	cxv	ρμζ	cxlvii		ροπα	clxxxi	σικδ	ccxxiv
ριζ	cxvii	ρμθ	cxlix		ροπθ	clxxxix	σις	ccxxvi
ριθ	cxix	ρνα	cli		ρλα	cxci	σιη	ccxxviii
ρκγ	cxixiii	ρνγ	cliii		ρλγ	cxciiii	σιλ	ccxxxi
ρκε	cxixv	ρνε	clv		ρλε	cxcev	σιλδ	ccxxxi
ρκζ	cxixvii	ρνζ	clvii		σ	ccv		
ρλ	cxixx	ρνθ	clix		σδ	ccii		
ρλδ	cxixxii	ρξγ	clxiii		σε	ccv		

Explicit Canon X, in quo Joannes proprie.

INDEX ANALYTICUS

AD LIBROS

DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA ET CONTRA HÆROCLEM.

Revocatur Lector ad numeros typis crassioribus expressos.

A

Abraham ejusque majores qua ratione justitiam sibi conquiesierint coram Deo. 9. Abraham ejusque majores qua ratione evaserint justi et accepti coram Deo, 10. Abraham quomodo præcepta et mandata et cæremonias, et quæ in legibus posita sunt Dei, ante Mosi constitutionem servaverit, 15. Abraham Deus respondens, duo promisit de iis qui ab illo erant orituri, 73.

Achilli umbra Apollonio visa et quomodo, 528. Adolescentulas tympanistras quas Psalmista mystice appellet, 441.

Adoratio corporalis Judæorum ex Lege Mosi, rejicitur, spiritali introducta in omnes gentes adoratione per Christum, 83. Adorationis honorem soli Deo tribuere Christus edocuit, 107.

Adventus et regni Christi renovatio, et vocatio omnium gentium, quæ in eo facta est, declaratur, 54. Adventus Christi declaratio, 52. Adventus Christi duplex, utriusque quanta sit disparitas declaratur, 376. Adventus Christi ad homines, quisquam fuerit modus, 308. Adventus Christi cur ad ipsa extrema tempora post longum multumque ævum sit prorogatus, 363. Adventus Domini tempus quæ signa ex prophetica prænuntiatione declarent, ostenditur, 404. Adventus Domini ad homines ostenditur, 238. Adventus Domini in terra, regnumque ejus inter gentes et novum Canticum non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum comprobatur, 260. Adventus Christi in carnem luculenter Mosi vaticinio designatur, 171. Adventum Christi spectantia prophetarum oracula, cur alia quidem obscurius, alia autem apertius inveniuntur, 3. Adventum Christi quo tempore futurum patriarcha prædixerit, 95. Adventum Christi qualiter expletis Lxx hebdomadibus Daniel propheta prædixerit, 581. Adventum Christi primum olim præterfisse duobus potissimum signis colligitur, 309. Adventu secundo Christi futura, Judæi falso referunt ad primum, 190. Adventu Christi Judæis rejectis gentes esse adoptandas filiorum loco ostenditur, 271.

Ægiæ Ciliciæ oppidum ubi Apollonius Æsculapio sacrificavit, 512.

Ægyptii omnium nationum superstitionissimi primique erroris, quo simulacra colerentur, portas aperuerunt, 228.

Emulatio et invidia non paucos in extremas calamitates præcipitarunt, 1.

Æsculapius Apollonium aqua intercute laborantem usnavit, 520.

Agnus Dei cur Christus sit dictus, 462.

Agricultura nondum inventa homines glandibus vescabantur, 15.

Amasis Ægyptiorum rex per metempsychosin in canem transformatus adolescentem momordit, eumque sanavit Apollonius, 535. Lex Mosi a genti Judaicæ genti accommodari poterat, et huic ipsi propriam terram incolentibus duntaxat: quodque idcirco altero propheta alteraque lege opus fuerit, 1.

Angeli naturam quoties Scriptura sacra vult significare, neque Deum, neque Dominum, sed absque ulla obscuritate angelum nominat, 258. Angelos Deus hominibus centutores ac curatores præficit, 156. Angelos cognoscere et venerari, soli vero Deo adorationis honorem: tribuere, Christus edocuit, 106.

Angelica natura non fuit, quæ Mosi dabat responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit, 240.

Anima una, unaque vis rationalis plurimarum pariter rerum est opifex. 151. Anima omnis carnis, quomodo sanguis ejus esse dicatur, 35. Animam hominis immortalem esse ac nulla in parte brutis animantibus similem probatur, 106. Animam sapientis cædi aut puniri, dum corpus illius torquetur, dicere merito nemo potest, 169.

Animalia diis sacrificare atque offerre cur quidam Græcorum, id est gentilium nefas duxerint, 54. Animalia cur prisca illi patres pro delictis Deo obtulerint, 35.

Annuli planetarii dono dati ab Iarcha Apollonio, 526.

Anthropophagi, pygmæi et Sciopodes apud Indos Apollonio visi, 533.

Antisthenes officiosus adolescens Apollonio sese adjungere parans, deterretur, 529.

Antithesis novæ veterisque legis, 5.

Apollonius Ægis Ciliciæ oppido Æsculapio deorum humanissimo sacrificavit, 512. Apollonius Tyaneus nullum inter philosophos, nedum inter medicos ac usitate probitatis viros locum habuit, multo minus Salvatori Jesu Christo conferendus, 514. Apollonius in Æsculapii templo cultus, 517. Apollonius ab Epicurea secta non penitus abhorruit, 518. Apollonius annos quatuordecim natus a parente suo. Tarsos deductus est ad Euthydemum rhetorem, 518. Apollonius, si fabuloso credimus Philostrato, etiam brutarum animantium voces intelligebat, 518. Apollonius

cum in via moribundam lænam catulis simul octo juxta porrectis offendisset, illico temporis spatium conjecit, quo sibi apud Persas commorandum esset, 518. Apollonius quibus verbis Bardanem Babyloniorum regem est aggressus, 519. Apollonius pulchritudinis suæ nefarium amatorem graviter oburgatum reperit, 520. Apollonius Pythagoreorum ad instar lustrum semper tacuit, 521. Apollonius interprete nititur per quem Pharaonem Indiæ regem alloqueretur, 521. Apollonius Ægyptiæ navis gubernatorem se fuisse aliquando Iarchæ commemorat, contra vero Iarchas ait animam suam fuisse aliquando regiæ fortunæ corpus indutam, 525. Apollonius dæmonem ex adolescente lascivo pepulit, 530. Apollonius Eleusiniis sacris initiatus a sacerdote Cereris prohibitus fuit et quare, 530. Apollonius Romæ velut inhonestus circulator carmina Neronis venali voce decantavit, 530. Apollonius, ut asserit Philostratus, ex pura ac tenui qua utebatur diæta pestem Ephesinis imminentem præsensit, et grassantem sedavit, 534. Apollonius ideo divinandi artem callere minime poterat, quia de rebus etiam levissimis quandoque interrogatus dubius hærebatur, 534. Apollonius insolenter et superbe de se loquitur, 535. Apollonius veste cæteris mortalibus non communi usus est, 535. Apollonius noctu in agrum profectus, Arcadem ibi puerum in frustra discerpit, 535. Apollonius Romæ in vincula connectus, 535. Apollonius coram Domitiano loquens evanuit et conspectu omnium astantium, 536.

Apollonius de Parcarum potentia disputavit apud Iones, 538. Apollonius de Parcarum decreto ita concludit: cui fato decretum est architecto esse, vel si manus ambas truncetur, evadet in architectum, 538. Apollonius vinculis expeditus Roma Læbadiam petit, 540. Apollonius Tyaneus sub Nerone Imperatore floruit, 542. Apollonius nbi mortuus, incertam, 544. Apollonius cum templum ingressus esset, valvis repente ocellis disparuit, nec usquam unquam visus est, ibique, ut fabulatur Philostratus, auditæ virginum voces in hunc modum, Veni, veni in cælum, veni, 544. Apollonii comites Maximus Egiensis et Damis philosophus, et Philostratus Atheniensis, 542. Apollonii verba quibus Damidem est congressus, et in societatem ejus se ascivit, 547. Apollonii matri cygni pro obstetricibus adfuerit, 547. Apollonii mater gravida ante oculos suos Protei speciem videre sibi visa est, 547. Apollonii condiscipuli sub Euthydemo Platonis et Chryssippi sectatores, 548. Apollonii mortis aut sepulcri nullum usquam unquam vestigium apparuit, 548. Apollonii in litterarum studii profectus, felicitis memoriæ vis, linguæ Atticæ usus, 548. Apollonii ridicula divinatio, 548. Apollonii detecta coram Phraorte Iætorum rege in Græcis imperitia, 522. Apollonii ridiculum in lite contestata iudicium, 522. Apollonii stulta ad Iarcham interrogata, 525. Apollonii responsum coram Domitiano de prædictione pestilentiæ, 527. Apollonii ignorantia detegitur, 523. Apollonii coram Domitiano et Vespasiano contra Euphratem cui paulo ante conjunctissimus fuerat, convicia, 532. Apollonii crus pedicis solum, magice, 536, 537. Apollonii verba ad Domitianum eum magiæ incusantem, 537. Apollonii arrogantissima vox, 538. Apollonii quibuscum familiaritas et conversatio, 540. Apollonii invocato nomini multi hodieque magicas inesse virtutes experiuntur, 544. Apollonio a Perside in Indiam proficiscenti Empusa occurrit, 521. Apollonio ad Brachmanas proficiscenti occurrit mulier colore spectabilis, a summo nimirum vertice illum tenus albescens, reliquum verbo corpus nigerrima, 525. Apollonium quicunque supra philosophum esse locutum asseruerit, usque ille tanquam asinus leoniam pelle indutus reclamabit, neque aliud plane quam civitatum spectabilis circulator et clamorosus sophista apparebit, 545. Apollonium ab obitu puellam Romæ defunctam revocasse, præterquam quod Philostrato videtur incredibile, videtur etiam falsum, 550.

Apostoli Christi cur principes Nephthaim prophetica voce dicantur, 441. Apostoli qualiter electi sint et gentes vocatæ, 48. Apostolorum et discipulorum Christi electio sermone prophetico adumbrata, 79.

Arabes ex cygnis avibusque cæteris divinationem ut ex oraculis colligunt cor aut hepar draconum depasti, 518.

Aristobolo dum esset in oppido Hierichunte, ibique nataret, vi interim sub aqua detento, Herodes necem est machinatus, 398.

Asamonæum quale apud Judæos genus fuerit, 398.

Ascensus ei qui prius descenderat, ac deinceps vocato cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ, declaratur, 259.

Assyrius quid interpretatum significet, 322. Assyriorum nomine quodcumque per singula tempora gentibus impositum regnum, in litteris sacris exprimitur, 322.

B

Barachias quid interpretatum significet, 532.
Bardanes Babyloniorum rex Apollonii tempore, 519.
Benedictio Dei quomodo proventura fuerat in omnes gentes, in eo semine quod progressurum erat de sobole Isaac, 45.
Beneficii quo per Christum afficiendæ sunt omnes gentes, declaratio, 51.
Bethlehem Christum nascentem testimonii prophetarum convincitur, 341. Bethlehem natalem Christi locum fore Psalmi auctoritate probatur, 342.
Bonum nulla rei cuiusquam aliquando subdit invidia, 516.
Bom nomine Scriptura Ecclesiæ prælatos appellare consuevit, 71.
Brachmanum magister Iarchas, 525.
Brachmanum circus publicus, in eoque sedilia suo ordine disposita, 523, 524.

C

Cælibem vitam cur ducere deceat Ecclesiæ rectores atque pastores, 52.

Canticum novum gentibus prophetæ testimonio cantandum quale sit, 263.

Cælum ipsum et sol et luna ac reliqua sidera suapte natura corruptioni et solutioni obnoxia sunt, quamvis dissolvenda non sint, propterea quod nolit ille qui ea composuit, ex Platonis sententia, 106.

Cognitio Dei universi solis Hebræis antiquitus prodita fuit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur, 124.

Consecratos Deo cur Moses legibus suis unguento comparato ungi præceperit, 172.

Conversio totius mundi ad fidem ac unius Dei legitimam religionem per illitteratos ac agrestes homines, miraculum est omnem fidem superans, 155.

Convivium Apollonii et Iarchæ, et in eo mira, 524.

Cornu nomine divinæ litteræ regnum appellant, 191.

Corpus Christi mortuum qua virtute revixerit, 170. Corpus Christi lucerna comparatur, 188.

Correctionem orbi terræ adventus Christi in carnem attulit, 47.

Corruptioni et solutioni obnoxia esse omnia cælestia corpora suapte natura quamvis dissolvenda non sint, eo quod nolit qui ea composuit, ex Platonis sententia, 106.

Christus agnus Dei qui factus et peccatum et execratio, 38. Christus cum tam grandis sit, dilectus videlicet Deus et Rex scripturæ testimonii appellatur, qui fieri potuit ut inimicos haberet et quinam sint isti inimici, 218. Christus nominatim de semine David surgens qui cœli David nominatur, qui Judæos confundit inimicos, qui sanctificationem Patris renovat, 188. Christus nominatim respectus; atque omnia proba passurus describitur, 157. Christus qualiter Mosi sit confregendus, 5. Christus secundum quam naturam sacerdos in æternum dicatur in Psalmo, 177. Christus quomodo dicatur peccata nostra sua fecisse et nostras iniquitates tulisse, 467. Christus unicus ille propheta fuisse probatur quem Moses Judæis de fratribus eorum suscitandum prædixerat, 91. Christus Dei a prima constitutione universi occulta quædam, ignotaque ratione religiosis, Deoque gratis animis præsidet, 154. Christus qua ratione dictus sit lapis angularis, 27. Christus super pullo sedens Hierosolyam ingressurus oraculo ostenditur, 455. Christus nominatim Dominum Patrem et protectorem adeptum, declaratur, 185.

Christus unicus ille propheta fuit, quem Deus Mosi similem fore promiserat, 445. Christus tribus duntaxat annis cum semisso quod quidem tempus est hebdomadis unius dimidium, prædicavit, et miraculorum gloria in terris claruit, 400. Christus cur prophetæ vaticinio Deus absconditus dicitur, 226. Christus unicus ille fuit propheta, quem sibi similem fore Moses prædixerat, 27. Christus diaboli tentationem in deserto cur perpassus fuerit, 434. Christus nominatim a Deo Patre exaltatur, 191. Christus salutarem se mundo per corpus ceu instrumentum quoddam ostendit, haud aliter quam musicus per lyram quam sit doctus declarat, 168. Christus qua ratione dicatur sacerdos secundum ordinem Melchisedech, 225. Christus cur maxime agrestibus ac ignobilibus ad novam doctrinam disseminandam ministris uti voluerit, 136. Christus nominatim ab Judæis circumvenitur et a gentibus agnoscitur, 190. Christus nullis armis instructa acie, sed veritate, mansuetudine et justitia innumerabiles sibi populos subjugavit, 218. Christus cur impiis inevitabiles

pœnas descriperit : iustis vero æternam a Deo vitam promitti docuerit, 106. Christus Josephi testimonio commendatur. Christus vocationi omnium gentium, tum facilem, tum accommodatam legem imposuit, 124. Christus nominatum demum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam et sacerdotem fidelem in omne tempus qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit, 444. Christus nominatum a Patre Deo servatur, et christos suos servat, 191. Christus cur Nazareus sit dictus, 349. Christus cur Agnus Dei dicatur, 462. Christus a seductoris nota asseritur, 107. Christus cur in omni vita sua Mosaicam legem servaverit, quam fuerat absoluturus, 24. Christus qua ratione dicitur pro nobis peccatum factus, 467. Christus cur pastor et dux sit dictus, 348.

Christus qua tribu ac quo tempore incarnandus esset prophetia evidentiori ostenditur, 5. Christus nominatum quacunque postulat a Patre impetrare ostenditur, 182. Christus nominatum a Deo nominatur et ab omnibus agnoscitur, Judæorum vero gentem repudiat, 186. Christus qua ratione legem Mosi et Prophetas qui post Mosē fuerunt, cognoscatur complevisse, 28. Christi nomen quid in litteris sacris significet, 171. Christus nominatum tutorem sibi Deum ascribens convincitur, 183. Christi adventu extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, inlectum fore probatur, 404. Christi adventus in carne luculenter Mosi vaticinio designatur, 3. Christi admirabiles res gestas narratibus discipulis, non credentium obstinatio retunditur, 109. Christi divinitatem et humanitatem psalmi secundi vaticinio declaratum efficacissima ratione ostenditur, 182. Christi in Ægyptum profectio a nemine justè accusari potest, 126. Christi divinitas quibus argumentis queat probari, 134. Christi divinam naturam nihil detrimenti passam corporis humani assumptione, aptissima radiorum solis comparatione declaratur, 167. Christi in Ægyptum et secundum verba et secundum sententiam adventus corporalis prædictus, omnique in ejus adventu convertenda gentium superstitione declaratur, 421. Christi fides quomodo propagata, 513. Christo unico convenit gratiam hominibus universis annuntiatam communicare, 3. Christo qualia vocabula tribuat Scriptura secundum divinitatem et qualia secundum humanitatem, 462. Christum Dei verum, quemadmodum divina quadam virtute et præstantiore quam natura hominis fert, existere Hebraica ratio docet, 176.

Christum venturum in humanitatem divinitus inspirati prophetæ a sæculo vetustatis Hebraicæ prædixerunt, 513. Christum Deus ipse universi Solem justitiæ vocat, 254. Christum Dei Verbum Moses modo Deum ac Dominum, modo angelum Dei appellat, 10. Christum priscis illis patribus non minus cognitum fuisse quam nobis sacrarum litterarum testimonio comprobatur, 10. Christum Dei seductorem fuisse existimantium impietas retunditur, 102. Christum a Juda prodendum testimonio prophético declaratur, 441. Christum Psalmista bis Dominum evidenter confirmat, 219. Christum Hebræorum prophetarum oraculis prænuntiatum ostenditur, 89. Christum omnipotens Deus et Angelum testamenti vocat et Dominum, 253. Christo adveniente gentium fore congregationem omniumque hominum agnitionem Dei et modum unum pietatis, et quod Æthiopes sacrificia illi offerent, 50. Christo veniente extremorum terræ et cunctarum gentium conversionem ad Deum, generationemque venturam et populum qui nascetur Justitiam ejus accepturum, demonstratur, 46. Christos appellatos fuisse eos qui ante Mosē familiares Dei fuerunt, sicut nos Christianos, ostenditur, 12.

Christianismi quæ vera sit ratio, 24. Christianismum amplexantium vita in duas species est divisa, 29.

Christianorum vivendi ratio quomodo queat comparari cum eorum vivendi instituto, quod Abraham, ejusque majores servarunt, 9. Christianorum appellationem unde sint gentes sortitæ, 39. Christianorum novum nomen in toto terrarum orbe laudibus et favore celebrandum ostenditur, 81.

Creaturæ universæ naturales termini circumscribuntur, 515.

Cultum divinum profitentium triplex est ordo, 22. Cultu divino occupatos ab uxorum deinceps commercio continere seipsos decet, 55.

D

Dæmones malos ac omnis malitiæ auctores gentium auribus atque oraculis præfuisse ostenditur, 205. Dæmones malos oraculis ac responsis gentibus sæpenumero imposuisse multifariam convincitur, 203. Dæmonum vexatio-

nem abigere ipso Jesu nomine et paucissimis precibus, Christianæ est consuetudinis, 155.

Damis perægre ex Assyria cum Apollonio proficiscitur, exindeque primum alter altero uti familiariter cepit, 513. Damis philosophus Apollonii consors, 512. Damis philosophus inde Apollonium aliquid extra hominem esse putavit eo quod ipse se in carcere detentum pedicis sua sponte exsolverit, 517.

David regni successorem de suo semine non habuit a tempore captivitatis Babylonice usque ad adventum Christi, 539. Davidicæ stirpis ne totos quidem quingentos annos totius Judaicæ gentis regnum obtinere potuerunt, 363.

Demetrius Apollonium debortatur Romam regredi, quem respuit, 533.

Deus de cælo descendens, qui gentium quæ prius illum non cognoscebant dux exstitit, et a Judaica gente seipsum est aversatus probatur, 268. Deum esse in Deo, quemadmodum nos Patrem in Filio et Filium in Patre glorificamus, Isaiæ probatur testimonio, 223. Deus puro silentio purisque de ipso cogitationibus est colendus ex Porphyrii sententia, 205. Deus manifeste ad homines venturus et omne hominum genus ad se revocaturus declaratur, 261. Dei summi non plures filii, sed unus solus de Deo Deus jure prædicatur, 147.

Deum unum esse qui olim a Judæis cognoscebatur et quem nunc fideles venerantur et colunt prophetis vaticiniis declaratur, 18. Deum ipsi Israel visibilem esse divina Scriptura probatur, quæ ipsum Dei Verbum significat, 214. Deum nemo vidit unquam, 214. Deum in terra videndum Christi ad homines adventu probatur, 262. Deum Patrem cum altero communicantem de hominis officio Moses non ignoravit, 232.

Desolationis metropolis Judæorum significatio, 53.

Dextera sinistris sunt valentiora, 435.

Diabolus quibus blanditiis et occultis machinationibus homines a Deo avertere et in peccato protrudere molitur, ostenditur, 159. Diaboli cur a latere Christi casuri et non a sinistro (quod utique ex loco Psalmi latius significat) perhibeantur, 437. Diaboli tentationem in deserto cur Christus perperuss fuerit, 434.

Discipulis Christi admirabiles illius res gestas narratibus non credentium obstinatio refellitur, 109. Discipulorum consuetudo omnium evidentissime probat qualis sit quicumque aliquid proficitur, 127.

Dispersio Judæorum in omnes gentes prædicatur, 56.

Divina natura quando sit oleo comparata et quando unguento, 174.

Divina Filii Dei incorporea que natura detrimenti nihil accepit, nec seipsa deterior facta est corpus assumens, 198.

Divinitatem Christi quibus argumentis colligere liceat, 194.

Divinum cultum profitentium tres sunt ordines, 22.

Dolii duo ex quibus Brachmanes vicinis suis ventos ac pluviam immittunt, 516.

Domitiani ærea statua ad Meletem fluvium sita, 540.

Domitiano Romanorum Imperatori Apollonius Iarcham et Phraortem tanquam solos hominum dignus qui dii vocentur deprædicat, 531.

E

Ebioneorum qualis fuerit inter Judæos secta, 316.

Ecclesiæ Dei per gratiam Christi collata est quædam cognitio de Patre et Filio, 61. Ecclesiæ gentium olim desertæ quanta bona Deus promiserit, 38. Ecclesiæ persecutores perdendos esse testimonis prophetarum explicatur, 82. Ecclesiæ verbi que Dei et legis progressio ac cunctarum gentium vocatio describitur, 55. Ecclesiam unam esse, eamdemque domum Dei ostenditur, 186. Ecclesiam contumelias et probra propter Christum passuram, ostenditur, 187.

Ecclesiasticus auctor Salomoni, !.

Eclipsis solis qualis ac quanta in ipsa Domini morte fuerit, 485.

Emmanuel quid interpretatum significet, 316.

Empedocles, Democritus et Pythagoras cum magis conversati, 540.

Empusa seu lamia dæmon est muliebri forma induta, 530.

Ephrata eadem est quæ et Bethlehem, 547.

Eucharistiæ sacramentum quorum sit prophetarum oraculis pronuntiatum, 58.

Euphrates philosophus primus Apollonium Tyaneum magiæ accusavit, 530.

Euthydemus Phœnix præstantissimus rhetor et Apollonii præceptor, 518.

Euxenus Heraclensis in Ponto Epicureus Apolloni præceptor, 519.

Evangelicam doctrinam cur per agrestes et ignobiles homines Christus voluerit disseminari, 133. Evangelii mentionem in ipso Christo prophetas assumpsisse probatur, 88. Evangelica prædicatio cur tonitruum nomine a prophetis appellatur, 188. Evangelica lex quot calculis redundet super legem Mosaicam, 23. Evangelicæ disciplinæ instituta, quam pulchre nobis beati Job vita expresserit, 15.

Eversio gentis Judæorum prophetæ vaticinio præsignata ostenditur, 230

F

Familiares Dei qui ante Mosen fuerunt olim Christos appellatos fuisse, sicut nos Christianos ostenditur, 12.

Fati necessitas oppugnatur, 541 et seqq.

Filius Dei quemadmodum ante omnem creaturam fuisse dicitur, 148. Filius Dei in ea natura, quæ nec lædi, nec pati potest, quæque incorporea est, permansit etiam quo tempore factus est homo, 169. Filius Dei est velut instrumentum quoddam animatum ac vivens, per quod Deus Pater omnia creavit atque conservat, 149. Filius Dei alius quidam est secundum efficientiam, non per seipsum utique essentiam nactus, 147. Filius Dei mortali quidem vim divinam suppeditans, a mortali vero ipse non contra in partem aut communitatem est adductus, 169. Filius Dei tanquam homo corpus sepeliendum reliquit, a quo tanquam Deus discessit, 166. Filius Dei cur Verbum Dei sit dictus, 229. Filius cur imago Patris dicitur, 147. Filius Dei cur mori ac rursus tertia die resurgere voluerit, 167. Filius Dei quemadmodum renovato homine omnibus nobis æternorum honorum spem præbuerit, 111. Filius Dei unigenitus quomodo in Patre et a Patre esse dicitur, 107. Filius Dei unicus quemadmodum necessario ad homines transit, 161. Filius Dei quomodo inter homines egerit, 146. Filius Dei quatenus Jesus et Christus dictus sit, nec non per quas prophetias nominatus est aut denuntiatus, 171.

Filius Dei ab æterno paternæ divinitatis plenitudinem non a seipso possessam vel a Patre separatam nec sine principio illam et ingeneratam deitatem habet, 61. Filius Dei divinitatem et paternam participationem veluti de Jogi puteo propagatam eam plenitudine accepit, 62. Filii Dei generatio æterna non solum a nullis hominibus, sed ab illis quidem potestatibus quæ ultra omnem naturam evaserunt, potest comprehendi, 216. Filii Dei natura nullam maculam ab humanis traxit affectionibus, quemadmodum nec dum lyra pulsatur, aut nervi convelluntur, patrum verisimile est eum, qui ita præludit, 169. Filium Dei esse æternum Patris sacerdotem et supremi Dei confessorum, David testatur, 217. Filium Dei prophetis scriptis Christum nominatum ante denuntiatum ostenditur, 182. Filium Dei ante mundi constitutionem a Patre genitum David cognovit, 221. Filium Dei quam ob rem incarnari conveniebat. Filium Dei patriarcha Jacob et Deum et angelum Dei supremum nuncupavit, 234. Filium Dei in forma hominis patriarchæ apparuisse, convulcitur, 236. Filium Dei cur genitum theologiæ loquentia oracula pronuntiant, 14. Filium Dei usque ad eos qui antiquitus mortui erant leges humanitatis vocabant, 166.

Flagellorum nomine ipsorum dæmonum efficaciam divinis litteris insinuatur, 456.

Foliorum præstigiosa inscriptione Christiano uti non licet, 127.

Fontes Israhel, oracula sunt Dei, unde nunc quoque irrogantur Ecclesiæ, 441.

Fornax cur dicta sit domus Domini, 481.

Fortis sans nisi Christum dereliquisset nunquam esset cruci affixus, 494.

G

Galilæam quomodo Christus sua prædicatione illustravit, 458.

Galilæam quantâ lætitiâ adventu suo Christus affecerit, 440.

Galilæam gentium cur Christus doctrina sua atque miraculis plurimum sit dignatus, 440.

Galli cantus, ut solet, dæmonum umbras fugat, 529.

Generatio Filii Dei æterna non solum a nullis hominibus, sed ne ab ullis quidem potestatibus, quæ ultra omnem naturam evaserint, potest comprehendi, 216. Generationis æternæ qua Filius Dei extra omnem privationem, diminutionem, sectionem aut divisionem a Deo Patre ab æterno est genitus, aptissima similitudo ab odore ex fragranti corpore in omne quod extrinsecus ambit sese diffundente, 148 et 149.

Gentes Filius Dei a Patre cœlesti hæreditatem accepit Scripturæ testimonio, 49.

Gentes justitiam cognituras venturumque ipsum judicem universi ostenditur, 263. Gentes sola cœli sidera e-lumina colentes seorsum quibusdam angelis assignatæ sunt, 157. Gentes plurimas, earumque collectiones, quæ ex Jacob constituentur, fore, quamvis sola Judaica gens ab eo profecta sit, 46. Gentes terræ quomodo in modum similem appellationis Abraham per Christum fuerant benedicendæ, 45. Gentibus exterius prophetæ Judæorum antevenientes meliora quam ipsis Judæis nuntiaverunt, 41. Gentibus pietatis pariter et justitiæ promissio et Dei regnum in gentes ostenditur, 46. Gentium conversio a simulacrorum cultu ad Deum universi ostenditur, 51. Gentium quanta sit futura sub adventum Christi lætitiâ ostenditur, 46. Gentium quanta fuerit per adventum Christi secundum Deum lætitiâ, 46. Gentium universarum unius et veri Dei et uspiritu adorationis et celebritatis solemnibus agnitio ostenditur, 47. Gentium vocationis declaratio, ex prophetarum oraculis, 48. Gentium quæ fuerit per adventum Christi futura in Deum pietas declaratur, 50. Gentium per Christum vocatio, 51.

Gymnosophistas cum adiret Apollonium camelo inventus una cum comitatu ulmus eum allocuta est, 533.

H

Hebræorum cum XII tribus essent, qui factum sit ut a nulla alia, nisi ab una ipsius Juda gentis etiam nunc appellatio usurpatur, 172. Hebræi naturam divinam variis appellationibus significant, 594.

Herodes Aristobolo pontifici, dum esset in oppido Hiericunthe, ibique nataret vi interim sub aqua detento, necem est machinatus, 398. Herodes primus ex alieno genere Judæis præfuit, 397. Herodes Mariamnam Aristoboli pontificis sororem duxit uxorem, quo sibi Judæorum captaret benevolentiam, 397. Herodes cujus tempore Christus nascebatur, unde originem traxerit, 391. Herode regnante omnia quæ in suis legibus Moses sanxerat, unctio videlicet et iudicium, sublata probantur, 397.

Hierocles comparavit Apollonium Tyaneum Salvatori nostro Jesu Christo, 511. Hierocles Christianos arguit quod ob pauca, ut ei videtur, prodigia Jesum Deum prædicent, ipse vero Apollonium ob patrata miracula non Deum sed Deo gratum hominem esse confirmat, 512. Hierocles divum Petrum et Paulum mendacii, imperitiæ et imposturæ accusat, 512. Hierocles audacissima præponit Philostratum sacris evangelistis, 523. Hierocles blasphemia in Christum verba, 512.

Hominibus salvandis, Christus animam suam volens percipit, cum illi jus et potestatem nemo haberet, 496. Homines qua arte ac dolo avertere atque in peccata protrudere moliantur ostenditur, 160. Homines antiquissimis temporibus sola celestia lumina attendebant, nullam simulacrorum cognitionem habentes, 160. Hominibus Deus angelos ceu tutores ac curatores præfecit, 162. Hominum genus a quo primum deceptum in præsentis vitæ miseriis prolapsus sit, ostenditur, 161.

Humanum genus a quadam potestate Dei inimica seductum probatur, 161.

Hyrceanum, qui ultimus ex successione ac serie pontificum Judæis præfuit, Herodes neccatum sustulit e medio, 374.

I

Iarchas Brachmanum magister ubi primum vidit Apollonium, nominatum illum Græcæ salutavit, petitque reddi sibi epistolam quam a Phraote sibi perferendam acceperat, etc., 524. Iarchæ Brachmanis miracula, 526.

Idololatriæ Ægyptii primi auctores existerunt, 228.
 Imago Dei Patris cur Filius dicatur, 150.
 Incensus et fumigationibus ad abundantem fragrantiam, ut singulis diebus sacerdotibus uterentur in templo, cur Moses legibus sanxerit, 171.
 Incredulitas Judæorum erga Deum ostenditur, 56.
 Inimici Christi qui sint censendi, 218.
 Iniquitates nostras qua ratione dicatur Christus tulisse, 467.
 Inscriptionibus præstigijs quorundam foliorum Christiano uti non licet, 127.
 Israel quid interpretatum significet, 236.

J

Jacob patriarcha quo tempore Christum futurum prædixerit, 95. Jacob patriarchæ Filium Dei in forma hominis apparuisse convincitur, 234, 255.

Jesus filius Josedech sacerdos magnus imaginem ac figuram gessit Salvatoris nostri, quod quæ jam tum invaluerat, humanarum animarum servitutem ad Deum converterit, 196. Jesu nomine ac purissimis precibus dæmonum vexationem profligere, Christianæ est consuetudinis, 132. Jesu nomine ante Mosem nemo fuisse usus reperitur, 196.

Joannes apostolus cur seipsum in suo etiam Evangelio atque Epistolis proprio nomine non exprimat, 120.

Joannes Baptista cur Judæis interrogantibus prophetam se esse negaverit, 445. Joannes Baptista quibus tandem rebus insigniter gestis, homines in sui admirationem ab ipsis urbibus in desertum attraxerit, adeo ut baptismum penitentiae prædicanti fidem darent, 430. Joannes Baptista cur non in ipsa Hierusalem, sed in deserto suggestam sibi ad prædicandum elegerit, 429.

Job duabus ætatibus antiquior fuit Mose, 14. Job insignis pietatis erga Deum imitandum exemplum, 10. Job vita quam pulchre nobis evangelicæ disciplinæ instituta expresserit, 11.

Josedech quid interpretatum significet, 358.

Josephi de Christo laudabile testimonium, 124.

Judæi proditoris adversus Christum machinatio sacrilega prophetica voce prædicta probatur, 461.

Judæi hactenus sub Mosaica lege litterali sensu degentes in ipsius Mosi execrationem sunt relapsi, 28. Judæi ob impias contra Deum injurias arguuntur, 58. Judæi primi omnium Dei cognitionem et confessionem susceperunt, 61. Judæorum vivendi institutum cur Christiani recusent quorum tamen oracula accipiunt, 7. Judæorum bellii apparatus pernicies gentiumque pax et regnum Domini usque ad terminos orbis terræ propagandum ostenditur, 55. Judæorum rejectio et adoptio gentium loco eorum vaticinio designatur, 16. Judæorum regno deficiente gentium de Christo expectationem instituisse certissimo vaticinio demonstratur, 365. Judæorum in omnem gentem dispersio prædicitur, 54. Judæos unum duntaxat Christi adventum falso expectare efficacissima ratione convincitur, 456, 457.

Judaicæ gentis impietas accusatur et prædicuntur mala, quæ post Christi adventum invasura erant eos, 54. Judaicæ gentis adversus Christum magnam fore incredulitatem prophetica voce declaratur, 454. Judaicæ gentis eversio prophetica voce prænuntiata ostenditur, 250. Judaicæ genti imperarunt quingentis annis post reditum de captivitate Babilonica pontifices, 366 et 371. Judaicarum urbium desolatio describitur, 57. Judæis Christum triginta argenteis venundandum prophetico testimonio comprobatur, 478.

Justitiam qua ratione sibi acquisierint coram Deo, Abraham ejusque majores, 9.

L

Lamia seu Empusa dæmon est muliebri forma indutus, 530. Lamia sive Empusa Menippum insano amore torquens, quid? 534.

Lanam apud Brachmanas terra producit vestibus accommodam, 525.

Lapis angularis qua ratione Christus sit dictus, 27.

Legis novæ in Evangelio Christi sanctionem fore testi-

monio prophetico comprobatur, 445. Legis Mosaicæ per Christi adventum evacuatio atque cessatio, non Moyse tantum, verumetiam omnium posteriorum prophetarum oraculis est designata, 7. Legis novæ quomodo Christus factus sit institutor, postquam Mosaicæ legis omnia præcepta plene completa, 25. Lex nova variis prophetarum nominibus appellata, 8. Lex quomodo dicatur exire de Sion et verbum Domini de Hierusalem, 8.

Libani nomine in Scripturis prophetis templum exprimitur, 410, 411.

Libros Judæorum cur Ecclesia receperit, quorum vendi institutum non amplectitur, 7. Libros propheticos Hebræorum non casu nec temere summo studio Ecclesia complectitur, 43.

Locus exprimitur quo esset oriturus Deus quem propheta nuntiarunt, 340.

Luminis et splendoris cum Patre et Filio in divinis litteris concinna comparatio, 147.

M

Magi miserrimi omnium hominum quomodo magias suas exerceant, 531.

Magistratum gentis Judæorum accusatio, 53.

Mantichora quadrupes animal humano capite, corpore leonino, cauda cubitalibus setis horrente quas veluti sagittas in venantes jaculatur, 525.

Marcus evangelista narrationes beati Petri apostoli de rebus gestis Jesu in commentarium retulit, 120. Marcus evangelista nec verba Petri Christo interroganti, quem se esse homines dicerent respondentis, non expresserit, 120.

Mariamam Aristoboli pontificis sororem Herodes uxorem duxit, ut multitudine captaret benevolentiam, 397.

Matthæus apostolus cur seipsum proprio nomine et publicanum in suo Evangelio insinuat, 17.

Matrimonii cur apud Christianos contractores sint leges quam olim fuerint apud Judæos, 31.

Maximus Ægiensis Apollonii comes, 512.

Metempsychosis Amasis Ægyptiorum regis, 553.

Melchisedech sacerdotem fuisse, ipsoque Abraham præstantiorem Moses ipse testatur, 10. Melchisedech quid interpretatum significet, 222.

Miracula quæ Philostratus, Damis et Hierocles prætendunt ab Apollonia patrata, refelluntur, 526, 537, 538. Miracula Christus non alia ratione edidit quam divina quadam nobisque incognita virtute, 127. Miracula sua cur Christus quandoque manifestari prohibuerit, 452. Miraculorum Christi brevis epilogus colligitur, quo reductoris infamia Christus exiit, 79. Miraculorum a Christo in terris factorum maximum est, per agrestes atque indoctos homines totius mundi ad fidem ac unius Dei cultum conversio, 135. Miraculorum indicis adreatus Christi ejusque divinitas probatur, 453. Miraculorum Christi initium factum in Cana Galilææ perhibetur aqua in vinum mutata, 439.

Montium nomine quid in sacris Litteris mystice significetur, 272.

Moses cur Nausem filium Nave successorem sibi designatum mutato natali nomine Jesum appellaverit, 195. Moses ipse futurum tempus intellexisse perhibetur quo leges sue omnibus gentibus accommodari non possent, 6. Moses omnium prophetarum primus initiator et theologus existit, 206. Mosi nullus prophetarum similis existit præter Christum, 95. Mosi similis propheta apud Hebræos non surrexit nisi unus Salvator noster Christus, 445. Mosi in execrationem inciderunt Judæi hactenus, sub ipsius lege litterali sensu viventes, 28. Mosaicæ legis cessationem non tantum Moses ipse, sed universi eo posteriore propheta prædixerunt, 7. Mosaicæ legis omnes fidelibus suis Christus redivivus ademit, 6. Mosaicæ legis præcepta postquam Christus plene servaverit, quomodo factus sit novæ rationis et legis institutor, 24. Mosaicam legem cur Christus in omni vita sua servavit, 25. Mosaicam legem quot numeris superet lex evangelica, 11. Mosaicum vivendi institutum quam fuerit cunctis Judæis servatu difficile, 2.

Mundi effectrix una duntaxat est potestas, 150. Mundus universus Christo in terram vivente Dei laude completus ostenditur, 278.

Musicus per lyram quam sit doctus ostendit, 168

N

Natalem Christi locum Bethlehem fore psalmi auctoritate probatur, 188.

Natura divina quomodo putanda sit omnia penetrare, ordinare atque perficere, 168. Naturam divinam variis appellationibus Hebræi significant, 105.

Nazaræus quid interpretatum significet, 349.

Ninive, Assyriæ urbs, 520.

Nomen illud quatuor litterarum quod Judæi inenuntiabile esse dicunt et de solo Deo et Patre usurpare solent, Filio quoque Dei ubi de ejus divinitate agitur, in sacris litteris tributum ostenditur, 435.

Nomine Sion aut Hierusalem quando anima justi debeat appellari, 305.

Novi Testamenti verbum descensu Christi in terram ad omnes homines penetrasse declaratur, 278.

Nubendi ratio cur contractio sit tempore legis gratiæ, quam fuerit tempore legis naturæ vel Mosaicæ, 30.

O

Odoris fragrantiam in templo incensis et fumigationibus excitari cur legibus suis Moses statuerit, 172.

Olei quæ sit natura atque proprietas, 175. Oleo quando comparetur divina natura et quando unguento, 174. Oleum Dei quid sacris litteris mystice designet, 172.

Omnipotens Deus, quemadmodum confiteatur se missum, ut auferat ea quæ vitiosa sunt, 282.

Oraculis prophetis demonstratur adventum Christi sub finem mundi futurum, 276. Oracula quædam de Christo ex deorum responsis auctore Porphyrio, 134. Oraculis et auguriis dæmones malos ac omnis nequitiam auctores præfuisse ostenditur, 204.

Ordo triplex divinum cultum profitentium describitur, 22.

Originis octo volumina contra Celsi orationem scripta, 511.

Oritarum regio ubi æræ petra, arena ærea, quoque ipsi fluvii ramenta æris devolvunt, 527.

Osanna quid interpretatum significet, 459.

Osæi temporibus terræ motum factum Josephi auctoritate probatur, 291.

Ovium nomine Scriptura eam in Ecclesia multitudinem solet exprimere, quæ constat ex imperfectioribus, 71.

P

Pacis princeps cur Christus dicatur, 345. Pacis tempore cur Christus nasci voluerit, 159.

Passionis tempore quæ fuerit omnium afflictionum quæ eum premebant maxima, 392. Passio Christi ad vespem nocte adventante est celebrata, 492. Passionis tempora quæ Christo acciderent prophæto testimonio eventure ostenditur, 491. Passionis tempore cur fuerit Christus a Patre cælesti derelictus, 493.

Pastores tres uno tempore prophæta testimonio sub adventum Christi Judæis auferendi, qui sint intelligendi, 482.

Pater cælestis Christum semper exaudit, 497. Pater non locutione tenuis in divinis Pater est, sed veritate et reipsa unigeniti Filii Pater, 4. Pater in divinis cur non plures sibi coæternos filios genuerit, 153.

Patres Veteris Testamenti initio quidem ætatis soboli augendæ, conjugioque vacarunt, sed mature abstinebant atque cessabant, 33. Patribus antiquis Christum non minus cognitum fuisse quam nobis, sacrarum litterarum auctoritate probatur, 11.

Peccatum ex contemptu quomodo purgari debuerit ex legis veteris instituto, 4. Peccatum ex ignorantia quali hostia lex vetus expiari præcepit, 4. Peccatum qua ratione dicatur Christus pro nobis factus, 467. Peccata nostra quando dicitur Christus fecisse sua, 467.

Persecutores Ecclesiæ perdendos esse testimoniis prophetarum convincitur, 82.

Personarum divinarum dualitas bis planissime sine ullis involucribus theologice a Mose commendatur, 232. Personarum divinarum dualitatem, Patris videlicet et Filii, et eorum alterum universi opificem Isaias testatur,

231. Personarum divinarum dualitas Psalmistæ auctoritate probatur, 249.

Pestilentia ab Apollonio Ephesus sedata, 528. Pestilentia Apollonio visa sub habitu senis pannosi, 528. Pestilentia est corruptio circumfusi aeris, vitiumque ex putrido vaporatu in morbosam qualitatem vergentis, 528.

Petrus apostolus ex nimia reverentia indignum se æstimavit qui Evangelium scriberet, 120. Petrus Romæ capite in terram verso cruci affigitur, 111. Petri negationem cur Marcus tam exacte descriperit, 121.

Phlalethes Hieroclis libri quibus Tyaneum Jesu Christi æquiparare contendit, 511.

Philolaus Pythagoræ doctrinæ conscriptor, 519.

Philostratus in Apollonii consortio vixit, cujus facta memoriæ mandavit, 512. Philostratus Apollonii vitam ab incunabilis ad exitumque contexit, 513. Philostratus Apollonii strenue nugax defensor, 530. Philostratus et Damidis mendacia deteguntur quibus asserere conantur Apollonium ab ætate ætate fuisse, 518.

Pietatis erga Deum imitandum cunctis exemplum Job exhibuisse probatur, 16.

Pincernarum apud Indos quos vidit Apollonius, motus erat magicus, 551.

Pisatus nocte in templum Dei contra fas imagines Cæsaris intulisse probatur, 405.

Plagiarius Hierocles, 511.

Plato multa et sacerdotibus Ægyptiis et prophetis audita et lecta libris suis inseruit, 540. Plato unum tandem Deum magna cum difficultate cognoscens, in publicum efferre non audebat, 129.

Pœnas inevitabiles cur Christus impiis descriperit, justis vero æternam a Deo vitam promitti docuerit, 106, 107.

Potestatem unam divinam supra omne opificium universi admirari est necessum, 149. Potestatem esse quamdam Dei inimicam, in qua qui dominatur, omne hominum genus seduxerit, declaratur, 158. Potestates divinæ innumerabiles quidem creatæ sunt, una vero duntaxat ipsius Filii Dei propter quam inducitur imago Dei Patris esse, 149.

Præcepta legis Mosaicæ quam fuerint universis Judæis servatu difficilia, 5.

Prædicatores et doctores in Ecclesia cur se junctos esse oporteat a re uxoria, 31.

Prælatos Ecclesiæ Scriptura hominum nomine solet exprimere, 71.

Præstigiator quibus indicis agnosci queat, 125. Præstigiatorum fuisse Christum arbitantium error convincitur, 125.

Præstigiolis foliorum quorundam inscriptionibus, aut herbarum, radicumque suffumigationibus Christiano uti non licet, 127.

Primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei appellat et ejusdem sobolem, quemadmodum Salomon in Proverbiis designat, 211.

Promissorum divinarum eventa non in omnem Judæicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat perventura, ostenditur, 63.

Prophetam se suscitaturum cur Deus Judæis pollicitus fuerit, 443. Prophæta Hebræorum quonam modo simul et quæ futura essent canebant et solam veram theologiam illustrabant, 202. Prophetarum habitus, 14. Prophetarum comminationes adversus Judæos propter Salvatorem nostrum Christum et post ejus adventum accidisse ostenditur, 63. Prophetarum oracula adventum Christi spectantia cur alia quidem obscurius, alia autem apertius dicta inventiantur, 257.

Providentiæ gubernantis sapientissima decreta custodiunt et asservant universa, 515.

Pygmæi et Anthropophagi, et Sciopodes apud Indos Apollonio visi, 535. Pygmæi specus subterraneos prope Gangem habitant, 525.

Pythagoras Magis conversatus nullam magiæ suspitionem incurrit, 540.

Pythagoras Samius, 520.

S

Sandaracina aquæ puteus apud Brachmanos, 538. Sandaracinus puteus, 523.

Satyrus Apollonii jussu apud Indos ebrius redditur, 553.

Scripta Hieroclis plagaria, 511.

Scropoos Apollonio visi, 553.

Simiæ apud Brachmanas montium piperiferacium custodes, 525.

T

Tabernaculum Christi corpus ejus, litteris sacris significatur, 436. Tabernaculo Christi qua ratione Psaltes prædicet dæmonum flagella non posse accedere, 436.

Temperantiæ Christi quæ sint argumenta, 126.

Templum Domini cur fornaci sit comparatum, 481. Templum Judæorum quo tempore extremam vastationem passurum prophetæ prædixerint, 381.

Tempus adventus Christi cur tempus retributionis vocatur, 452. Tempus adventus Christi quibus iudiciis ac argumentis possit deprehendi, 363.

Tentationem dæmonis in deserto cur Christus perpeti voluerit, 454.

Terebinthus apud quem Abrahæ Deus apparuit quanto tempore duravit, 234.

Terrestria incendere ac sacrificare Deo quam ob rem nobis non ita permissum sit atque olim Judæis, 54.

Testamentum Novum lex nova, 7. Testamenti Novi a Veteris quæ sit distinctio, 7. Testamenti Novi rationem ita institui oportuit ut omnibus gentibus ad vitam possit prodesset, 7. Testamenti Novi quis sit modus ac ratio, 7. Testamenti Veteris quæ sit ratio aut quæ ejus instituta atque præcepta, 22.

Tetragrammaton nomen in Hebræorum libris in un tantum ineffabili atque inenuntiabili Dei appellatione positum, 455.

Tonitru appellatione cur evangelica prædicatio designetur, 191.

Triginta argenteis Christum vendendum propheticis testimonio probatur, 468.

Trophonii specum intrare tentantem Apollonium incolæ tanquam magum prohibent et fugant, 540.

Tubæ vox quid in sacris litteris significet, 140.

Tympanistras adolescentulas quas Psalmista spiritualiter appellet, 441.

U

Ulysses scrobe defessa aut cæsis agnis Achillem evocare solebat, 529.

Unguento quando comparetur divina natura quomodo oleo, 175. Unguento odoratissimo ungi præter pontifices, prophetas et reges Mosaicæ legis instituto, nemini fas

erat, 176. Unguento comparato cur consecratos Deo Moses legibus suis ungi præceperit, 171.

Urbium Judaicarum eversio describitur, 57.

Urias quid interpretatum significet, 332.

Uxoriam rei cur operam dare non deceat prædicatores Ecclesiæ atque doctores, 55.

V

Verbum Dei Filius est non per incarnationem sed naturam, 61. Verbi Dei propagatio non humanis vocibus nittitur, sed Dei virtute, 140. Verbum Deus, ac idem opifex universi qualiter Job responsisse, ejusque oculis visus esse dicatur, 217. Verbum Dei suam habens essentiam jussu Patris, David æque ac nos opificem universi novit, 229. Verbum Dei cum sit Dominus quomodo se a Patre missum conflatur, 251. Verbum Deus quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Mosi et cuncto populo apparuit, 241. Verbum Dei quod Mosi non secus atque antiquis Patribus dabat responsa, etiam Jesu Mosi successori in hominis forma apparuit, 215. Verbum Deus quemadmodum ad Deum Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans, 255. Verbum Dei ad homines missum ad medelam ac salutem animarum, quæ quondam vexatæ, oppressæque erant in malis, probatur, 264. Verbum Dei non est oratio quæ constat ex nominibus et verbis componatur, articulata atque enuntiabili similis, 204. Verbum Dei in terras missum et brevi tempore percurrens homines universos declarat, 269. Verbum Dei Deum ac Dominum nominatum in hominis figura et forma visum esse et antiquis responsa dedisse probatur, 235. Verbum Dei ad hominum medelam esse missum a Patre David testatur, 228. Verbum Dei omnium quæ genita sunt, primum jure nuncupatur, 231. Verbum Dei unicum atque perfectum ceu sol quidam intelligentes ac rationales naturas illuminat, 135. Verbum Dei, quem Christum nos appellare consuevimus, priscis illis patribus non minus cognitum fuisse, quam nobis sacrarum Scripturarum testimonio ostenditur, 10. Verbum Dei brevi tempore universam terram suam doctrina impetratum David testatur, 228.

Vermem cur Christus se nuncupet voce prophetica, 496.

Vespasianus Cæsar Apollonio perinde ac Deo supplicasse quasque precario petiisse fertur ut se imperatorem faceret, 551, 552.

Vestimenta Christi dividenda et sorte missa tunicam partientiam prophetica prænuntiatione probatur, 491.

Virga duplex quid apud Jeremiam significet, 481. Virga duæ quarum una vocabatur pulchritudo et altera funiculus apud Zachariam quid mystice significetur, 481.

Vita omnibus hominibus a Christo in Novo Testamento denuntiata, quænam sit, 12.

Vox a sacerdotibus in templo Hierosolymitano nocte sacra munera obuentibus Igso die Pentecostes audita probatur : *Migremus hinc*, 402.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

DEMONSTRATIO EVANGELICA.

Epistola nuncupatoria.	9
Præfatio Gallandii.	11
LIBER PRIMUS.	13
Proœmium.	14
CAPUT PRIMUM. — Quœnam et quanta in hac tractatione promittantur.	15
CAP. II. — Quinam sit modus colendi Dei ex Christianismi præscripto.	23
CAP. III. — Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.	27
CAP. IV. — Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula accepterimus, eorundem vivendi institutum recusaverimus.	42
CAP. V. — Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.	43
CAP. VI. — Quanam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.	50
CAP. VII. — Quomodo Christus, postquam eæ quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.	70
CAP. VIII. — Quod quæ Christianismum amplexa est, vita, in duas species divisa est.	75
CAP. IX. — Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.	78
CAP. X. — Qua de causa non ita nobis, quemadmodum priscis, incendere et sacrificare Deo terrestria permissum est.	83
LIBER SECUNDUS.	93
Proœmium. — Quod non casu, neque temere proœthetico Hebræorum libros omni studio complexi sumus.	93
CAPUT PRIMUM. — Quemadmodum meliora de nobis externis gentibus Prophetæ filiorum ante venientes nuntiaverunt.	98
CAP. II. Quemadmodum idem fore, ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscebatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.	106
CAP. III. — Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.	112
CAP. IV. — Quod non in omnem Judæicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat, divinatorum promissorum eventa pervenerint.	126
LIBER TERTIUS.	163
Proœmium.	
CAPUT PRIMUM. — Quod prophetæ in ipso Christo Evangelii mentionem assumpserint.	166
CAP. V. — Quod de Christo vaticinati sunt prophetæ Hebræorum.	167
CAP. III. — Adversus eos qui Christum Dei seductorem fuisse existimant.	187
CAP. IV. — De divinatoribus Christi gestis.	195
CAP. V. — Adversus eos qui non credunt Salvatoris nostri discipulis, admirabiles illius res gestas narrantibus.	198
CAP. VI. — Contra eos qui præstigiatores putant Christum Dei fuisse.	223
CAP. VII. — Quod efficacia ipsa atque evidentia, illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis. Oracula de Christo.	235

LIBER QUARTUS.

217

CAPUT PRIMUM. — De occultiore secundum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, dispensatione.	250
CAP. II. — Quemadmodum illum ante omnem creaturam Filium Dei fuisse dicemus.	254
CAP. III. — Quod non plures supremi Dei filii, sed unus solus de Deo Deus, jure a nobis prædicari solet.	254
CAP. IV. — Quod ad constitutionem universi, necessaria unci Dei filii antecessio, assignetur.	258
CAP. V. — Quod innumerabiles quidem fatemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.	259
CAP. VI. — Quod a prima constitutione universi, occultata quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis præsidet.	263
CAP. VII. — Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.	267
CAP. VIII. — Quod sola cæli sidera et lumina reliquæ gentes colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignatæ sint.	270
CAP. IX. — De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum est genus.	271
CAP. X. — Quemadmodum necessario unicus Dei Filius ad homines transit.	274
CAP. XI. — Quemadmodum inter homines vitam egerit.	282
CAP. XII. — Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.	282
CAP. XIII. — Quod in ea natura, quæ nec pati, nec lædi potest, quæque incorporea est permanserit, etiam quo tempore factus est homo.	283
CAP. XIV. — Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis æternorum honorum spem præbuerit.	290
CAP. XV. — Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus appellatus est.	290
CAP. XVI. — Quam multis scripturis Christus nominatum, qui a regibus et principibus et gentibus et populis circumvenitur, et ab ipso Deo gignitur, et Filius hominis appellatur, gentiumque et finium terræ accipit a Patre, antea sit enuntiatum.	306
CAP. XVII. — Quod etiam Jesu nomen apud priscos Dei familiares in pretio fuerit.	326
LIBER QUINTUS.	333
Proœmium. — Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ, simul et quæ futura essent canebant, et solam veram theologiam illustrabant.	335
CAPUT PRIMUM. — Quemadmodum apud Hebræos sapientissimus Salomon, in Proverbiis novit quamdam primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei, et ejusdem sobolem appellat: sicut interim nos quoque eamdem glorificamus.	350
CAP. II. — (Sine principio).	358.
CAP. III. — Quod laem propheta etiam in ceteris psalmodis Dominum evidenter confitetur: semel, cum de eo loquitur qui et Deus et Pater est; iterum cum de eo quem ipse suum nuncupat Dominum. Et quod hunc Dominum ipse quoque novit genitum esse ante mundi constitutionem, et quod æternum Patris sacerdotem, et supremi Dei consessorem, similem utique opinionem in hoc nostræ fidei de Christo præ se ferens.	362

CAP. IV. — Quod etiam Isaias, prophetarum maximus, plane novit Deum esse in Deo, idque affirmat, sicut etiam nos qui Patrem in Filio, et Filium in Patre glorificamus. 370

CAP. V. Quod Dei verbum suam habens essentiam jussu Patris, David aequè ac nos opificem universi novit; et quod idem Dei Verbum, idem propheta ad hominum medelam esse missum a Patre testificatur; et quod brevi tempore universam terram sua doctrina impleturum canit. 375

CAP. VI. — Quod Isaias similiter ut David, duos, Patrem et Filium, confitetur, et eorum alterum universi Opificem, quemadmodum ipsi quoque credimus. 378

CAP. VII. — Quod etiam maximus Dei servus Moses, in mundi fabricatione, cognovit Patrem Deumque universi, cum altero communicantem de hominis opificio, hoc porro divinum e se Verbum ante didicimus. 379

CAP. VIII. — Quod quidem Moses bis planissime Dominum, sine ullis involucris, theologice commendat. 379

CAP. IX. — Quod idem Deum Verbum, significat Deum ac Dominum prius nominatum et quod in hominis forma, et figura, et visum esse, et antiquis responsa dedisse conscribit. 382

CAP. X. — Quod idem propheta in Jacob, manifestius cum de quo agitur, indicat Dominum: quem sane et Deum et angelum supremum Dei vocat. 385

CAP. XI. — Quod etiam Jacob eum, de quo proxime dictum est, et Deum et Dominum, præterea angelum similiter, ut Abraham in hominis forma contempletur, in ea historia quæ sic se habet. 386

CAP. XII. — Quod rursus in Jacob genitum Deum, plane ipsa oratio præ se fert. 390

CAP. XIII. — Quod Deus Pater, cum Mosi responderit per angelum se patribus apparuisse, non amplius per angelum, sed per Filium docet. 390

CAP. XIV. — Quod quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Moysi, et cuncto populo Deus Verbum apparuit. 391

CAP. XV. — Quod angelica non fuerit natura, quæ Moysi dabat responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit. 394

CAP. XVI. — Quod idem Dominus de alio docet, scilicet Filio. — A decem præceptis legis. 394

CAP. XVII. — Quod is rursus Dominus, qui Moysi responsa dabat, alium a quo erat agnoscens, Patrem utique, hanc ipsum suum Deum vocabat. 395

CAP. XVIII. — Quod Deum ipsi Israel visibilem esse divina docet Scriptura, quæ ipsum Dei Verbum significat. 398

CAP. XIX. — Quod Dei Verbum, quod Moysi non seipsi atque antiquis patribus dabat responsa, etiam Jesu Moysi successori in hominis forma, visus est. 398

CAP. XX. — Quod similiter ipsi Job, quemadmodum patribus ipse Opifex universi Deus Verbum, et respondisse, et oculis visus esse dicitur. 399

CAP. XXI. — Quod duas personas etiam propositus agnoscit psalmus. 402

CAP. XXII. — De Deo Verbo et Patre, sicut de Domino. 403

CAP. XXIII. — De Salvatore nostro, sicut de Domino, et de Patre, sicut de Deo: et de Judæorum gentis eversione. 403

CAP. XXIV. — De duobus Dominis, Patre scilicet et Filio, et gentium vocatione. 406

CAP. XXV. — Quemadmodum Deus Verbum, cum sit Dominus, missum se a Patre confitetur. 406

CAP. XXVI. — Idem, iterum de vocatione gentium. 406

CAP. XXVII. — Quod rursus Dominus de alio quodam, constat autem quod de Patre suo loquitur. 407

CAP. XXVIII. — Quod angelum Testamenti Christum, et eundem Dominum omnipotens Deus vocat. 407

CAP. XXIX. — Quod solem justitiæ Christum, ipse universi Deus nominat. 410

CAP. XXX. — Quemadmodum Deus Verbum, ad Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans. 410

LIBER SEXTUS. 411

Proœmium. 411

CAPUT PRIMUM. — Dei ad homines adventus ostenditur, item vocatio gentium. 414

CAP. II. — Ascensus Dei qui prius descenderat: ac deinceps vocatio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituras. 415

CAP. III. — Quod manifeste ad homines venturus dicitur

Deus, et omne genus hominum ad seipsum revocaturus. 418

CAP. IV. — Quod vivendus in terra diceretur, per Christi ad homines adventum. 419

CAP. V. — Adventus Domini in terram regnumque ejus inter gentes, et novum Canticum non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum. 419

CAP. VI. — Canticum novum, gentiumque cognitio justitiæ, venturusque ipse judex universi. 422

CAP. VII. — Verbum Dei ad homines missum ad medelam et salutem animarum, quæ quondam vexatæ oppresæque erant in malis. 422

CAP. VIII. — Gentium vocatio, Deusque manifeste apparet, et benedictus qui venit in nomine Domini. 423

CAP. IX. — Dominus de cælo descendens salutis hominum gratia, canticumque novum super hac re canendum, Novi videlicet Testamenti. 426

CAP. X. — Dei Verbum in terram missum, et brevi tempore percurrrens universos homines. 427

CAP. XI. — Dominus de cælo descendens, qui gentium, quæ prius illum non cognoscebant, dux existit, et a Judaica gente seipsum est aversurus. 427

CAP. XII. — Deus de cælo descendens, et cum hominibus in terram habitans. 430

CAP. XIII. — De descensu de cælo ad homines, ac de futura in adventu ejus Judaicæ gentis rejectione, et reliquarum omnium gentium adoptione. 431

CAP. XIV. — Quod ventens Dei Verbum, venturum neque moraturum caneret a prophetis. 439

CAP. XV. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de cælo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit. 442

CAP. XVI. — Quemadmodum Dominus omnipotens confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint. 447

CAP. XVII. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habitaturum, gentesque ad ipsum confuturas, canit: et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur. 450

CAP. XVIII. — De Domini adventu, et de iis quæ in passione ejus eventura erant. 451

CAP. XIX. — Quemadmodum ipse prophetarum Deus, cum omnem viam scientiæ per eam legem, quæ a Moyse data est, iis qui ad circumcisionem pertinent, ordinasset, posterioribus in terra olim conspiciendus, atque inter homines versaturus canitur. 467

CAP. XX. — Quemadmodum Christus in Ægyptum iturus canebatur, et quæcumque in adventu ejus futura fuerant. 467

CAP. XXI. — Bonorum promissio ad eam, quæ prius deserta erat, ex gentibus collectam Ecclesiam, et ad afflictas vexatasque animas manifestus Dei adventus, et salutare miraculorum prodigiorumque ostentationes. 475

CAP. XXII. — Quemadmodum primum sempiternumque Dei Verbum, ipse universi Opifex a Domino Patre etiam nunc se missum esse confitetur. 478

CAP. XXIII. — Quemadmodum ipse Dominus Judæorum gentem redarguit, eo quod venturum ipsum suscepturi non sint, neque vocanti sibi auscultaturi, et quæ passurus sit ab eis. 478

CAP. XXIV. — Quemadmodum ipse qui in prophetis olim canebat Dominus, venturus ad homines, et ipsis oculis inspicendus, et a gentibus cognoscendus, expectaretur. 479

CAP. XXV. — Quod rursus Dominus, ipsum plane Dei Verbum, venturus et gentes congregaturus caneret. 485

LIBER SEPTIMUS. 485

Proœmium. 485

CAPUT PRIMUM. — Quisnam modus accessus Domini ad homines. 487

CAP. II. — De loco ubi esset oriturus is Deus, quem propheta nuntiaverunt: et quemadmodum de Bethlehemi regione Palæstinæ procedat a sæculo præ-existentis piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus divinator eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint. 536

CAP. III. — Ex qua gente et ex qua Judæorum tribu progressurus Christus prædicebatur. 551

LIBER OCTAVUS. 567

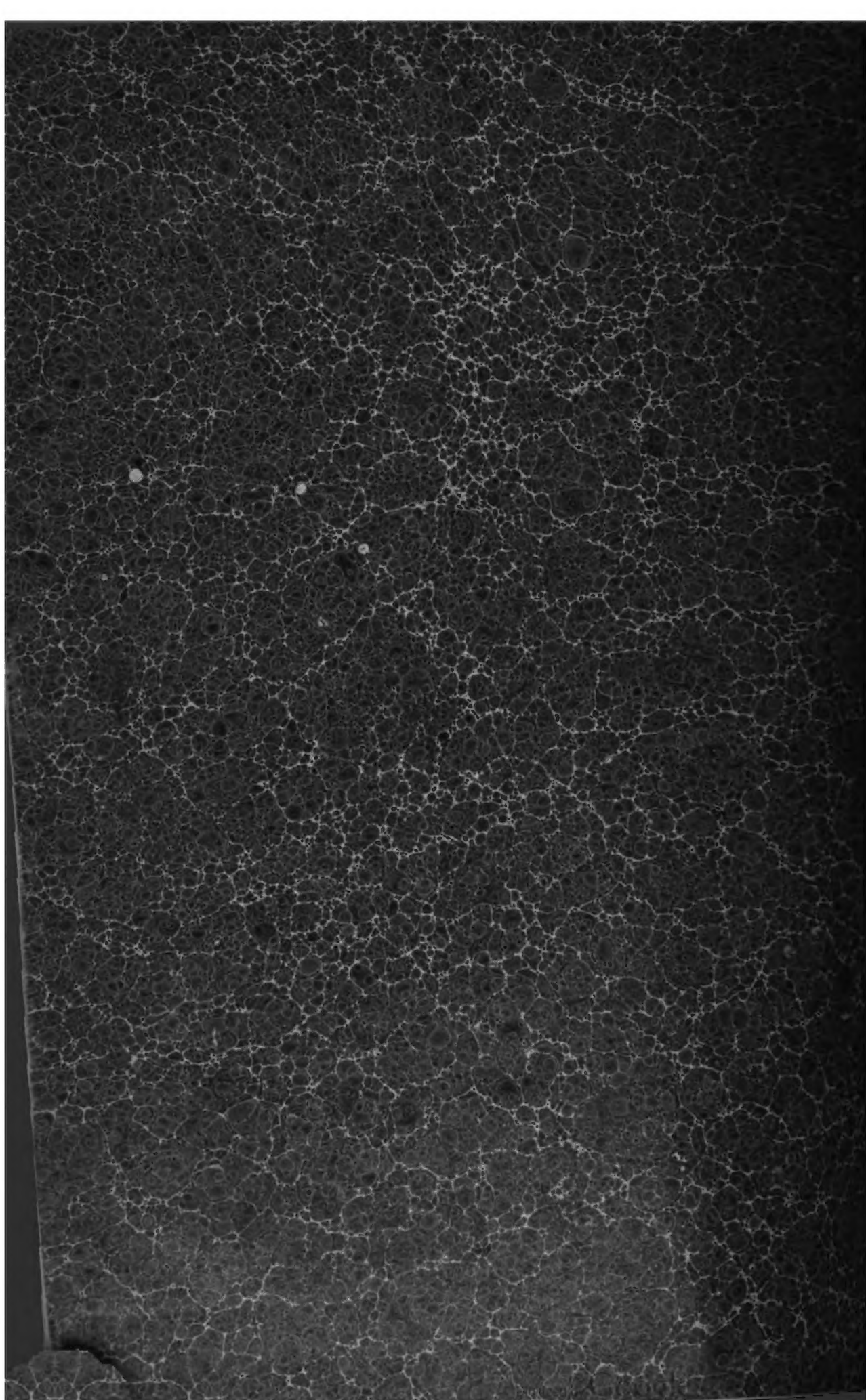
Proœmium. 567

CAPUT PRIMUM. — Quibus temporibus Christus ad homi-

nes advenit. Quemadmodum et quibus temporibus regnum apud Hebræos defecerit, iisdem gentium instabit expectatio : quod sane etiam factum est sub ipsum Salvatoris nostri adventum.	574	Fragmentum libri xv <i>Demonstrationis evangelicæ.</i>	791
Cap. II. — Quemadmodum post annorum spatium septies LXX quæ summa efficitur CDXC annorum, cum Christus hominibus se videndum præbuerit, prophetiæ quæ apud Judæos exstabant, et quod antea apud eosdem celebre, clarumque erat sacerdotium, dissolvetur, et ipsi quidem diluvii cuiusdam instar assiduis obsidionibus capivi fient, sacrum autem ipsorum templum extremam vastationem patietur.	595	LIBER CONTRA HIEROCLEM.	795
CAP. III. — Signa hæc temporum descensus Domini ad homines futura canit propheta, extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum agnitione ejus Dei qui a prophetis venturus denuntiabatur, pacem omnium gentium profundissimam.	634	EUSEBII EXEGETICA.	
CAP. IV. — Signa temporum Dei ad homines adventus, et vocatio gentium, extremaque urbis Jerusalem eversio.	638	De curis Bibliicis Eusebii.	867
CAP. V. — Signa temporum adventus Domini : Ægyptiorum agnitio Domini prophetarum.	646	DE NOMINIBUS HEBRAICIS.	877
LIBER NONUS.	649	QUÆSTIONES EVANGELICÆ.	
Proœmium.	649	Monitum.	877
CAPUT PRIMUM. — De rebus secundum humanam ab illo assumptam naturam gerendis, et de stella quæ in ortu Salvatoris nostri apparuit.	651	QUÆSTIONES AD STEPHANUM.	879
CAP. II. — Quemadmodum Dominus insistsens illud quod de sancta Virgine assumpsit corpus, venturus in Ægyptum et secundum verba, et secundum sententiam prædictus est, omnisque in ejus adventu evertenda gentium superstitio.	657	I. — Cur evangelistæ Josephi, non autem Mariæ, genus scribant.	879
CAP. III. — Quemadmodum Christus in Ægyptum venturus, atque illinc reversurus prædictus fuerit.	659	II. — Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducat genealogiam; alter autem inferne subgrediatur; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat.	881
CAP. IV. — Item de illo quod dictum est : « Ex Ægypto vocavi Filium meum, » et de Herode rege, et eversione regni Judæorum.	663	III. — Quomodo Matthæus a Davide ejusque successore Salomone ad Jacobum et Josephum prosapias deducat : Lucas autem a Davide atque Nathane atque a liberis hujus ad Helim et Josephum, contraria Matthæo ratione genealogiam scribens.	884
CAP. V. — De Joannis in deserto prædicatione.	667	IV. — Africani super genealogia quæ in sacris Evangelii est.	899
CAP. VI. — Item de solitudine, ipsoque nominatim Jordane fluvio, apud quem Joannes baptizabat.	671	V. — Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens : « Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami. »	902
CAP. VII. — De Christi post baptismum tentatione.	674	VI. — Cur Matthæus post Davidem ad consecratos generis successores non veniat, sed transiit ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus.	903
CAP. VIII. — De Galilæa gentium, in qua Salvator noster maximam suorum miraculorum partem edidit, et de apostolorum ipsius vocatione.	682	VII. — Cur Thamaræ facta mentione, nullam præterea mulierem commemoraverit Matthæus factorum laude illustrem.	906
CAP. IX. — De apostolorum vocatione.	686	VIII. — Cur uxoris Uriæ meminerit in genealogia evangelista.	911
CAP. X. — De prophetica lectione, quam ipse Dominus noster in conventu Judæorum exhibuit.	687	IX. — Cur Ruthæ meminerit evangelista.	915
CAP. XI. — De novæ legis in Evangelio Christi sanctione.	690	X. — Cur Joacimum nomine Jechoniæ appellaverit evangelista.	918
CAP. XII. — De ambulatione Christi in mari.	694	XI. — Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul contextens generationes ab Abrahamo ad Christum quadraginta duas, sed dividens successiones per ea quæ scribit segmenta.	922
CAP. XIII. — De rebus ab ipso admirabilibus gestis.	695	XII. — Cur cum a Davidis temporibus usque ad Jechoniam seu ad Babylonicam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista.	923
CAP. XIV. — De signis et prodigiis quæ edidit.	699	XIII. — Cur cum a Jechonia ad Josephum duodecim in genealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicat.	926
CAP. XV. — De enuntiando aut indicando, dum miracula ederet Christus.	702	XIV. — Cur fabri filius Servator noster maluerit quam nobilis alicujus illustriusque viri videri.	927
CAP. XVI. — De eo quod Judaicus populus in ipsum crediturus non esset.	706	XV. — Quonam pacto dicatur Jesus super Davidis thronum sedisse.	937
CAP. XVII. — Quemadmodum super pullo sedens Hierosolyma ingressurus oraculo dicatur.	707	XVI. — Qui sit ut Bethlehemo Matthæus quidem in Ægyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Jesum.	934
CAP. XVIII. — De acclamatione, Hosanna filio David.	714	QUÆSTIONES AD MARINUM.	957
LIBER DECIMUS.	715	I. — Quomodo apud Matthæum videatur Servator sero Sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem mane una Sabbatorum.	958
Proœmium.	715	II. — Quomodo Magdalena, quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Joannem stans flebat apud monumentum una Sabbati.	959
CAPUT PRIMUM. — De Juda proditore, et iis qui cum eo insidias adversus Salvatorem nostrum construxere.	718	III. — Quomodo quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit Servatoris pedes, eadem mane una Sabbati secundum Joannem audivit <i>Noli me tangere.</i>	947
CAP. II. — Item de Juda et de iis qui cum eo adversus Christum conjurationem fecerunt.	729	IV. — De sepulcro et de repugnantia apparente.	951
CAP. III. — Item de Juda, et de suffecto in locum ejus apostolo, et de gente Judaica.	735	SUPPLEMENTA Quæstionum ad Stephanum.	957
CAP. IV. — Item de Juda et argenteis quibus Dominum prodidit, deque rejectione apud Judæos, tam eorum qui imperabant, quam eorum quibus imperabatur.	742	SUPPLEMENTA Quæstionum ad Marinum.	963
CAP. V. — Item de Juda nominatim.	751	SUPPLEMENTA minora Quæstionum ad Marinum.	1007
CAP. VI. — De solis defectu, qui in ipsa Salvatoris nostri passione accidit, et de extremo Judaicæ gentis interitu.	751	ECLOGÆ PROPHETICÆ.	
CAP. VII. — Item de solis defectu, et de tempore salutaris Passionis.	755	Monitum.	1017
CAP. VIII. — De iis quæ in ipsa salutaris Passione facta sunt.	758	Liber primus.	1021

Liber secundus.	1089	CANONES DECEM HARMONIE EVANGELIORUM.	
Liber tertius.	1115	Monitum.	1275
Liber quartus.	1191	Eusebii epistola ad Eucarpium.	1275
FRAGMENTA de vitis prophetarum.	1261	CANONES.	1277
FRAGMENTA ex libro Eusebii deperdito cui titulus :		INDEX ANALYTICUS ad libros <i>De demonstrationibus evangelii</i>	
<i>Generalis elementaria introductio.</i>	1271	ca.	1298

FINIS TOMI VICESIMI SECUNDI

3 2044 020 605 168

D'JE MAR 5 1923

